شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى جايلار تەزكىرىسى

باي ناھىيىسى تەزكىرىسى

باي ناھىيىلىك تەزكىرە كومىتېتى تۈزدى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

كىرىش سۆز — I

جياڭ خۇي

«باي ناھىيىسى تەزكىرىسى» ئون نەچچە تومۇز ياز ۋە قەھرىتان قىشنى باشتىن كەچۈرۈپ ، بىرنەچچە قېتىم تۈزىتىلىپ ، ئاخىر ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشتى . بۇ باي ناھىيىسىدىكى 200 مىڭ ھەر مىللەت خەلقى ئۈچۈن زور خۇشاللىنارلىق ئىش ، بۇنى ھەقىقەتەن تەبرىكلەشكە ئەرزىيدۇ .

بايىنىڭ تارىخى ئۇزۇن . ھازىر ساقلىنىۋاتقان «كۈسەننىڭ سول قانات سانغۇنى لىيۇ پىڭگو ئابىدىسى» بايىنىڭ ئەزەلدىن كۈسەن مەدەنىيىتىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ . ناھىيە تەۋەسىدىكى دۆلەت دەرىجىلىك نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى ھېسابلىنىدىغان ، شەرقىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ياسىلىشقا باشلىغان ، ھازىر جۇڭگودىكى تۆت چوڭ تاش غارنىڭ بىرى بولغان قىزىل مىڭئۆيى دۇنيا خەلقىگە بۇ جايىنىڭ جۇڭگو بىلەن چەت ئەل مەدەنىيىتى قوشۇلغان جاي ئىكەنلىكىنى جاكارلاپ تۇرىدۇ . ياشتامارىبۇلاق توغرىسىدىكى گۈزەل رىۋايەتلەر ئىنتايىن تەسىرلىك بولۇپ ، كىشىلەرنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلىدۇ . ئەجدادلىرىمىز يارقان سان ساناقسىز نادىر ئەسەرلەر بايدا ياشاپ كەلگەن خەلقنىڭ قولىنىڭ گۈل ئىكەنلىكىنى نامايان قىلىدۇ . بايىنىڭ داڭلىق مەھسۇلاتلىرىدىن مىس چۆگۈن خەن ، تاڭ دەۋرلىرىدىلا خوتەننىڭ قاشتېشى ئويمىسى ، لوپنىڭ گىلىمى ، كۇچانىڭ پىچىقى بىلەن تەڭ دۇنياغا تونۇلغان .

ئۆزگىچە تەبىئىي شارائىتقا ئىگە باي تەبىئىي توسۇق ھېسابلىنىدىغان ھەيۋەتلىك ۋە گۈزەل تەڭرىتاغ تىزمىسىدىن ھاسىل بولغان بەلۋاغسىمان ئويمانلىققا جايلاشقان . ناھىيە تەۋەسىدە پەسلەر بىرقەدەر ئېنىق ئايرىلىپ تۇرىدۇ ، كىلىماتى يېقىشلىق . قاپسىلاڭ دەرياسى قاتارلىق بەش دەريا بۇ زېمىندىكى خەلقنىڭ ئانا دەرياسى ھېسابلىنىدۇ . بۇ جايدا ھەرخىل مەھسۇلاتلار مول ، قېزىلما بايلىق كۆپ بولۇپ ، بايىنى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىدىكى ئىسمى جىسمىغا لايىق باي ناھىيە بولۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلغان . ئەمگەكچان ، ئەقىل ـ پاراسەتلىك ھەرمىللەت خەلقى بۇ گۈھەر زېمىننى ئورتاق تەرەققىي قىلدۇرۇپ ، ئۆزلىرىنىڭ گۈزەل ماكانىنى يىلمۇيىل قۇرۇپ كەلمەكتە . چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 8 ـ يىلى (1882 ـ يىلى) باي ناھىيە بولۇپ قۇرۇلغان ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى ۋە مىنگو يىللىرىدىكى ئۇرۇش مالىمانچىلىقى ، چېرىكلىك تۈپەيلىدىن ناھىيىنىڭ تۇرلۇك ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ناھايىتى ئاستا بولغان . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن باي ناھىيىسىدە غايەت زور ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلدى ، بولۇپمۇ پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن تۇرلۇك ئىشلاردا كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى تارتقىدەك نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى . باي بىر سەكرەپلا دۆلەتنىڭ غەربىنىڭ گازىنى شەرقە يەتكۈزۈشتىكى بازىسىغا ، ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك تاۋار ئاشلىق

ئىزاھ : «كىرىش سۆز — I »نىڭ ئاپتورى ج ك پ باي ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ شۇجىسى .

بازىسىغا ، ياغلىق دان بازىسىغا ۋە چارۋا مەھسۇلاتلىرى بازىسىغا ئايلاندى ، بازار - يېزا ئاھالىلىرى-نىڭ كىرىمى ئۇزلۇكسىز كۆپەيدى . تارىخ يېپىيېڭى بىر ئەسىرگە قەدەم قويغاندا ، ج ك پ 16-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنى بىزگە تېخىمۇ يېڭى ، تېخىمۇ يۇقىرى تەلەپ قويدى . يېڭى ئۆرلەش — ئىلمىي تەرەققىيات نۇقتىسىنەزىرىنى تۇرغۇزۇپ ، پىلانلىق ئىگىلىكتىن بازار ئىگىلىكىگە ، يىرىك ئىگىلىك باشقۇرۇشتىن تۇجۇپىلىك باشقۇرۇشقا بۇرۇلۇپ ، چوڭ بايلىق ناھىيىسىنى كۆچلۈك ئىقتىسادىي ناھىيىگە ئىمكانقەدەر تېز ئايلاندۇرۇپ ، ئىقتىساد-نىڭ ئېشىشى بىلەن خەلقنىڭ مەدەنىيەت تۇرمۇش سەۋىيىسىنى تەڭ ئۆستۈرۈپ ، ئىكولوگىيىلىك مۇھىتنى قوغداپ ، ئادەم بىلەن تەبىئەتنىڭ ئىناقلىقى ۋە بىرلىكىنى ئەملگە ئاشۇرۇش يېڭى كۆرەش نىشانىمىزغا ئايلاندى . بىز تەبىئىي بايلىقنى تولۇق ئېچىش بىلەن بىللە ، باي ناھىيىسىنىڭ گۈمانىتارلىق بايلىقىنىمۇ تولۇق ئېچىشىمىز ۋە ئۇنىڭدىن ياخشى پايدىلىنىشىمىز كېرەك . «باي ناھىيىسى تەزكىرىسى»نىڭ نەشر قىلىنىپ تارقىتىلىشى شۇبھىسىزكى بىزنىڭ بۇ ئەۋزەل بايلىقلار-دىن تولۇق پايدىلىنىشىمىز ئۈچۈن ياخشى پۇرسەت يارىتىپ بېرىدۇ . بىز «باي ناھىيىسى تەزكىرە-سى»دىن بىلىم ۋە كۈچ - قۇۋۋەت ئېلىپ ، چېگرا رايونىنى سۆيۈش ، چېگرا رايونىنى گۈللەندۈرۈش ۋە چېگرا رايونىنى قوغداشتىن ئىبارەت مۇستەھكەم ئىرادىمىزنى ، ئىشەنچىمىزنى ئۇزلۇكسىز كۈچەيتىشىمىز كېرەك .

«باي ناھىيىسى تەزكىرىسى»دە ماركسىزم - لېنىنىزم ، ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسى ، دېڭ شياۋپىڭ نەزەرىيىسى ۋە «ئۈچكە ۋەكىللىك قىلىش مۇھىم ئىدىيىسى» يېتەكچى قىلىنىپ ، دېئالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزملىق نۇقتىسىنەزەر قوللىلىنىپ ، قەدىمدىن بۈگۈنگىچە بولغان مول مەزمۇندىكى ھەقىقىي ماتېرىياللار ئارقىلىق باي ناھىيىسىنىڭ ئۇزۇنچە تەبىئىي مۇھىتى ، مول قېزىلما بايلىقى ، قويۇق يەرلىك ئۆرپ - ئادىتى ۋە پارلاق مەدەنىيىتىنىڭ جەۋھىرى جانلىق خاتىرىلىنىپ ، باي ناھىيىسىنىڭ ئىجتىمائىي ، ئىقتىسادىي تەرەققىياتىدىكى تارىخىي ئۆزگىرىشلەر نامايان قىلىنغان . تارىخ شۇنى قايتا - قايتا ئىسپاتلىدىكى ، مەيلى ئىنقىلابتا بولسۇن ياكى قۇرۇلۇشتا بولسۇن ، جۇڭگونىڭ دۆلەت ئەھۋالى ، جايلار ئەھۋالىغا دائىر تەتقىقاتتىن ئايرىلىپ ھېچنەرسىنى ۋۇجۇدقا چىقارغىلى بولمايدۇ . يولداش جيانگ زېمىن : «ماۋارىپىنى كۆچەيتىشتە ، مېنىڭچە دۆلەت ئەھۋالى تەربىيىسىنى ئالاھىدە تەكىتلەش كېرەك» دەپ كۆرسەتكەنىدى . ناھىيە ئەھۋالى تەربىيىسى دۆلەت ئەھۋالى تەربىيىسىنىڭ تەپسىلىيلاشتۇرۇلۇشى ، چوڭقۇرلاشتۇ-رۇلۇشى ۋە كۈچەيتىلىشىدىن ئىبارەت . «باي ناھىيىسى تەزكىرىسى» ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈشكە ياردەم بېرىش ، خەلقنى تەربىيىلەش رولىنى ئويناىدۇ ، ئۇ بايلىقلارنىڭ تارىخىنى ، ئۇزۇنى چوڭقۇر-لاشتۇرۇشقا پايدىلىق ئوقۇشلۇق ، تېپىلغۇسىز ياخشى يەرلىك دەرسلىك ، شۇنداقلا پايدىلىق قا-مۇس . ئۇ يەنە جۇڭگولۇق ۋە چەت ئەللىك زاتلارنىڭ باينى تونۇشى ، چۈشىنىشى ۋە بىلىشىدىكى ئاچقۇچ ھەم كۆزنەك .

بىز تەزكىرىنى ئەينەك قىلىپ ، جان پىدالىق بىلەن تىرىشىپ ، ھارماي - تالماي كۆرەش قىلىدىغان بولساق ، قەدىمىي غەربىي يۈرت مەدەنىيىتىنىڭ شانلىق نەتىجىلىرىنى ياراتقان باي سوتسىيالىستىك ماددىي مەدەنىيىلىك ، سىياسىي مەدەنىيىلىك ۋە مەنىۋى مەدەنىيىلىك بەرپا قىلىشتا پارلاق نەتىجىلەرنى يارىتالايدۇ .

كىرىش سۆز — II

دىلشات كېرىم

ئېلىمىزنىڭ قەدىمكى تارىخىي كىتابلىرىنى ۋاراقلايدىغان بولساق ، ھەر قېتىملىق زور ئىجتىمائىي ئۆزگىرىش يۈز بەرگەندە نۇرغۇنلىغان ئۇقۇمۇشلۇق زاتلارنىڭ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ ياكى شەخسىي كۆچكە تايىنىپ ، ياكى ھۆكۈمەتنىڭ تۇرتكىسىدە ئېلىمىز مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىياتىدا تەڭرىنمەي يېڭى نەتىجىلەرنى ياراتقانلىقىنى كۆرىمىز .

ئەل گۇللەنگەندە تەزكىرە تۈزۈش ، تەزكىرىگە گۇللىنىشنى خاتىرىلەش تەزكىرە خادىملىرىنىڭ ۋە بىزنىڭ ئورتاق ئارزۇيىمىز . «باي ناھىيىسى تەزكىرىسى»نىڭ نەشرىدىن چىقىشى باي ناھىيىسىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىقتىسادىي ، سىياسىي ۋە مەدەنىي ھاياتىدىكى كاتتا خۇشال-لىنارلىق ئىش بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ شىنجاڭدا «ئۇچكە ۋەكىل-لىك قىلىش» مۇھىم ئىدىيىسىنى ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزگەنلىكىنىڭ ھەقىقىي كارتىنىسى .

مەن يىللاردىن بۇيان باي ناھىيىسىدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئۆزلىرىنىڭ ئەقىل - پاراسىتىگە تايىنىپ گۈزەل ماكانىنى قۇرۇپ ، پارلاق تارىخىنى يېزىپ چىقتى ، بولۇپمۇ ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان ھەر مىللەت خەلقى ئىجتىل-ئىناق ئۆتۈپ ، ئىتتىپاقلىشىپ ئالغا ئىلگىرىلەپ ، كۆتۈرەڭگۈ روھ بىلەن دەۋرىمىزنىڭ يېڭى سەھىپىسىنى يېزىپ چىقىپ ، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ، ئارمىيە-خەلق ئىتتىپاقلىقىدا مول نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى . «باي ناھىيىسى تەزكىرىسى»دە باي ناھىيىسىنىڭ مەڭ يىللاردىن بۇيانقى تارىخىي ئۆزگىرىشلىرى بايان قىلىنغان ، ئۇ بىزنى يېڭى ئەسىرده هاللىق جەمئىيەت بەرپا قىلىشتا ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈشكە ياردەم بېرىش ، تارىخنى ساقلاش ۋە خەلقنى تەربىيىلەش جەھەتتە ئىنتايىن ياخشى ماتېرىيال بىلەن تەمىنلەيدۇ ، ئەۋلادلارغا قىممەتلىك مەدەنىي مىراس قالدۇرىدۇ . مەن مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ تەزكىرە تۈزۈش ئۈچۈن ئەجىر سىڭدۈرگەن خادىملارغا ، تەزكىرىنىڭ ماتېرىيال خىزمىتىگە قاتناشقان يولداشلارغا چىن دىلىمدىن تەشەككۈر ئېيتىمەن .

باي ناھىيىسى — تاغ - دەريالىرى گۈزەل ، تۈپرىقى مۇنبەت ، ماددىي مەھسۇلاتلىرى مول ، قېزىلما بايلىقلىرى كۆپ گۈزەل مۇنبەت جاي . بۇ جايىنى كىشىلەر ئەزەلدىن باي يۇرت دەپ تەرىپلىشىپ كەلدى . ھازىر بايىنىڭ شىنجاڭنىڭ مۇھىم ئاشلىق بازىسى ، ياغلىق دان بازىسى ۋە مىرىنوس ئىنچىكە يۇڭلۇق قويى بازىسى ، شۇنىڭدەك جەنۇبىي شىنجاڭدىكى كۆمۈر ئاستانىسى دېگەن گۈزەل نامى بار . ئۇ قەدىمىي مەدەنىيەتنىڭ نامايەندىسى — قەزىل مىڭئۆيىدىكى بۇددا دىنى خارابىسى بىلەن جۇڭگو ۋە چەت ئەلگە داڭلىق بولغاندىن سىرت ، يەنە ئۇنىڭ ھازىرقى زامان مەدەنىيىتىنىڭ مېۋىسى — چوڭ پايدا - باج ناھىيىسى ، قوش مەدەنىي ناھىيە دېگەن گۈزەل

ئىزاھ : ئاپتور باي ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى .

نامى بار . «قۇدۇق قازغۇچى سۇنىڭ قەدرىنى ، قەھرىتان سوغۇقنى كۆرگەن كىشى قۇياشنىڭ ئىللىقلىقىنى بەكرەك بىلۇر» . يۇرتىمىزنىڭ مۇنبەت تۇپرىقى ئىنتايىن قىممەتلىك ، بۇگۇنكى پايدىلىق پۇرسەتنى ئۆتكۈزۈۋېتىشكە ھەرگىز بولمايدۇ . ئىسلاھات ، ئېچىۋېتىشنىڭ قەدىمىنى تېزلىتىپ ، تېخىمۇ گۈزەل يېڭى باي قۇرۇپ چىقىش — بىزنىڭ سەمىمىي ئۇمىدىمىز ، شۇنداقلا ھەرىكىتىمىز . «باي ناھيىسى تەزكىرىسى»نىڭ نەشردىن چىقىشى بىر تارىخىي يورۇق كۆزنەك ئېچىپ بەردى ، بىز بۇ تەزكىرىنىڭ بىزنى باي ناھيىسىنىڭ تۈنۈگۈنى ۋە ئالدىنقى كۈنىنى ئېنىق بىلىپ يېتىپ ، يۇرتىمىزنىڭ تۇرلۇك ئىشلىرىنىڭ تەرەققىيات جەريانىنى چۈشىنىپ ، تەزكىرىنى ئەينەك قىلىپ ، باي ناھيىسىنىڭ ئەتىكى شانلىق نەتىجىلىرى ئۈچۈن يېڭى ، تېخىمۇ زور تۆھپىلەرنى قوشۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىشىنى چىن دىلىمىزدىن ئۇمىد قىلىمىز .

كىرىش سۆز — Ⅲ

گاۋ كېپىك

ھەر مىللەت كادىر ۋە ئامما پارتىيە 16 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 6 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ روھىنى ئەستايىدىل ئۆگىنىۋاتقان ۋە ئىزچىللاشتۇرۇۋاتقان ، 11 - بەش يىللىق پىلاننى زور كۈچ بىلەن يولغا قويۇۋاتقان ياخشى ۋەزىيەتتە ، «باي ناھىيىسى تەزكىرىسى»نىڭ ئۇيغۇرچىسى نەشر قىلىنىپ تارقىتىلدى . بۇ ، ناھىيىدىكى 210 مىڭ خەلقنىڭ سىياسىي ھاياتىدىكى كاتتا ئىش ، شۇنىڭدەك باي ناھىيىسىنىڭ مەنىۋى مەدەنىيىلىك قۇرۇلۇشىدىكى يەنە بىر مول نەتىجە . مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن بىز كۆپ يىللاردىن بۇيان نام - مەنپەئەت قوغلاشماي ، ئۇن-تىنسىز تەزكىرە تۈزۈپ كېلىۋاتقان تارىخ - تەزكىرە خادىملىرىنى قىزغىن تەبرىكلەيمىز ۋە ئۇلارغا چىن دىلىمىزدىن تەشەككۈر ئېيتىمىز !

تارىخ يېزىش - تەزكىرە تۈزۈش — جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئېسىل ئەنئەنىسى ، پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ مۇھىم ئىشى . يولداش جياڭ زېمىن مۇنداق دەپ كۆرسەتكەنىدى : «سوتسىيالىستىك يېڭىچە تەزكىرە تۈزۈش ماددىي مەدەنىيىلىك ۋە مەنىۋى مەدەنىيىلىك قۇرۇلۇشىنىڭ تەركىبىي قىسمى ، شۇنداقلا سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ سىستېما قۇرۇلۇشى ، ئالدىنقىلارغا ۋارىسلىق قىلىپ ، كېيىنكىلەرگە يول ئاچىدىغان ، ھازىرقى زامان ئۈچۈن مۇلازىمەت قىلىدىغان ، ئەۋلادلارغا مەنپەئەت يەتكۈزىدىغان مۇھىم ئىش .» بولۇپمۇ بۇ يىل «تەزكىرە خىزمىتى نىزامى»نىڭ ئېلان قىلىنىپ يولغا قويۇلۇشى پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ تەزكىرە خىزمىتىگە كۆڭۈل بۆلگەنلىكى ۋە مەدەت بەرگەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم نامايان قىلدى .

باي ناھىيىسى — ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايون . تەزكىرىنى ئاز سانلىق مىللەت تىل - يېزىقلىرىغا تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلىش — پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتىنىڭ كونكرېت ئىپادىسى ، شۇنىڭدەك ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ گۈللىنىشى ۋە تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش ، ئىجتىمائىي مۇقىملىقنى قوغداشتىكى مۇھىم خىزمەت . مەن بايغا يېڭى كەلگەن بولساممۇ ، باينىڭ ئىقتىسادى ئانچە كەڭتاشا بولمىسىمۇ ، بىز يەنە چەكلىك مەبلەغدىن بىرقىسىم مەبلەغ ئاجرىتىپ ، تەزكىرىنى ئۇيغۇر تىل - يېزىقىغا تەرجىمە قىلىش خىراجىتىگە كاپالەتلىك قىلدۇق .

تەزكىرە تۈزۈشتىن مەقسەت ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش . مەن «باي ناھىيىسى تەزكىرىسى» (ئۇيغۇرچە)نىڭ ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەرنىڭ زۆرۈر ئوقۇشلۇقى ، پەن - تېخنىكا ، مائارىپ ، مەدەنىيەت خادىملىرىنىڭ قورال كىتابى ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ، بولۇپمۇ ياش ئەۋلادلارنىڭ ناھىيە ئەھۋالىنى چۈشىنىشىدىكى دەرسلىك ، باينىڭ قىياپىتىنى تەشۋىق ۋە نامايان قىلىدىغان تەشۋىقات كىتابى بولۇپ قېلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن .

ئىزاھ : كىرىش سۆز — Ⅱ نىڭ ئاپتورى باي ناھىيىلىك 10 - نۆۋەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى .

باي — زور ئىستىقبالغا ئىگە جاي . ئۇنىڭ تارىخى ئۇزۇن ، ماددىي ئەرسىلىرى مول بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى غەربنى كەڭ ئېچىشتىكى مۇھىم رايون . بۇ يەردە قىزىل مىڭئۆيى ، قارا 2- گازلىقى ، مىرىنوس قويى قاتارلىق زور بىر تۈركۈم ئاسارئەتىقلەر ۋە ئەۋزەل بايلىق ، جۈڭگو ۋە چەت ئەلگە تونۇلغان داڭلىق ماركىلىق مەھسۇلاتلار بار .

هازىر ناهىيە خەلقى يېڭى نۆۋەتلىك پارتكومنىڭ رەھبەرلىكىدە ، يېڭىچە سانائەتلىشىش قۇرۇلۇشىنى پۈتۈن كۈچ بىلەن ئىلگىرى سۈرۈپ ، باينى مەبلەغ سېلىش قىزغىن ، ئېچىۋېتىش ئارقىلىق بېيىغان گۆھەر زېمىنغا ۋە ئارامبەخش باغچىغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن ئىرادە باغلىدى . باي چوقۇم كۈچلۈك ئىقتىسادىي ناهىيە ، كاتتا مەدەنىيەت ناهىيىسى بولۇپ قالغۇسى .

ئاخىرىدا ، يولداش خۇ جىنتاۋ باش شۇجىلىقىدىكى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەتراپىغا زىچ ئۈيۈشۈپ ، دېڭ شياۋپىڭ نەزەرىيىسى ۋە «ئۈچكە ۋەكىللىك قىلىش» مۇھىم ئىدىيىسى ئۇلۇغ بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، ئىلمىي تەرەققىيات قارىشىنى ئۇمۇمىيۈزلۈك ئەمەلىيلەشتۈرۈپ ، پۈتۈن زېھىن ۋە غەيرەتنى ئىشقا سېلىپ ، ھەقىقىي تۈتۈپ ئەملىي ئىشلەپ ، ئىناق ، تەرەققىي قىلغان ، گۈللەنگەن ، ئاۋات سوتسىيالىستىك يېڭى باي قۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىپ كۈرەش قىلايلى !

كىتابنىڭ تۈزۈلۈشى

1 . «باي ناھىيىسى تەزكىرىسى»دە ماركسىزم - لېنىنىزم ، ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسى ، دېڭ شياۋپىڭ نەزەرىيىسى ۋە «ئۈچكە ۋەكىللىك قىلىش» مۇھىم ئىدىيىسى يېتەكچى قىلىنىپ ، دىئالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزمدا چىڭ تۇرۇلۇپ ، ناھىيىنىڭ تەبىئىتى ، جەمئىيىتى ۋە تارىخىي ئەھۋالى ئەينەن بايان قىلىندى .

2 . قىسىم ، باب ، پاراگراف ، تارماق ئاساسىي رامكا ، بايان ، خاتىرە ، تەزكىرە ، تەرجىمە-ھال ، ئۇزۇندە ، خەرىتە ، جەدۋەل ئاساسىي شەكىل قىلىندى ، قەدىمكىسى بىلەن ھازىرقىسى ، تۇرلەر ئۇزئارا تۇتاشتۇرۇلدى . «ئومۇمىي بايان» ، «چوڭ ئىشلار» كىتابنىڭ بېشىغا ، «قوشۇمچە» ئاخىرىغا بېرىلدى ، مەخسۇس تەزكىرىلەر تەزكىرىنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى قىلىندى . تەزكىرىدە ئومۇمىي بايان ، چوڭ ئىشلار ، قوشۇمچىدىن باشقا 31 قىسىم تەسىس قىلىندى .

3 . تەزكىرە ھازىرقىنى تەپسىلىي ، قەدىمكىنى قىسقا يېزىش پىرىنسىپىغا ئاساسەن تۈزۈل-دى ، شەيئىلەر ئىمكانقەدەر مەنبەسىگىچە سۈرۈشتۈرۈلدى ، ئاخىرقى چەك 2000 - يىلىدا توختىدى .

4 . پايدىلىنىلغان ماتېرىياللار ئاساسەن تارىخىي ئارخىپلار ، تارىخىي كىتابلاردىن ئېلىندى ، ئەستايىدىل دەللىلەنگەن ۋە پەرقلەندۈرۈلگەن ئاغزاكىي ماتېرىياللار قوشۇمچە قىلىندى ، نەقىللەر-نىڭ مەنبەسى بىر - بىرلەپ كۆرسىتىلمىدى ، جۈڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى ستاتىستىكىلىق مەلۇماتلاردا «باي ناھىيىسىنىڭ ستاتىستىكىلىق تارىخىي ماتېرىياللىرى» (1949 ~ 1988) ، «ئاقسۇ ستاتىستىكا يىلنامىسى» (1949 ~ 2001) ئاساس قىلىندى ، ستاتىستىكا تارماقلىرى تەمىنلىيەلمەيدىغان سانلىق مەلۇماتلاردا كەسىپي سىستېمىلار تەمىنلىگەن سانلىق مەلۇماتلار پايدىلىنىلدى .

5 . مىنگو دەۋرى ۋە مىنگودىن ئىلگىرىكى دەۋرلەر ئۈچۈن شۇلارنىڭ يىلنامىسى ئىشلىتىلىپ ، تىرناق ئىچىگە مىلادىيە يىلى بېرىلدى ؛ چىڭ سۇلالىسىدىن ئىلگىرىكى ئايلار دېھقانلار كالېندارى بويىچە ، مىنگو دەۋرىدىن كېيىنكى ئايلار مىلادىيە كالېندارى بويىچە بېرىلدى ؛ چېكى كۆرسىتىلمىگەن يىللار 20 - ئەسىرنى كۆرسىتىدۇ .

6 . سان ئىشلىتىش ئۇسۇلى جەھەتتە «نەشر بۇيۇملىرىدا سان ئىشلىتىش توغرىسىدا بەلگىلىمە»گە ئەمەل قىلىندى . ئۆلچەم بىرلىكلىرىدە ئادەتتە مېتىر سىستېمىسى قوللىنىلدى ، ئالاھىدە ۋاقىتلار ئۈچۈن ئەينى ۋاقىتتا قوللىنىلغان ئۆلچەم بىرلىكى قوللىنىلدى .

7 . تارىخىي شەخسلەرنىڭ يۇرتى ، ئەسلى ئەينى ۋاقىتتىكى ئاتىلىشى بويىچە ئېلىندى ، زۆرۈر تېپىلغاندا تىرناق ئىچىدە ھازىرقى نامى ئىزاھلاندى . جۈڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇل-غاندىن كېيىنكى يەر نامىلىرىدا «باي ناھىيىسىنىڭ خەرىتىلىك يەر نامىلىرى تەزكىرىسى»دە بېكىتىلگەن ئۆلچەملىك نام قوللىنىلدى ، قىسقارتىلغان يەر نامىلىرى تۇنجى قېتىم كۆرۈلگەندە تىرناق ئىچىدە ئىزاھ بېرىلدى .

8 . پەن - تېخنىكا ئاتالغۇلىرىدا جۈڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسى ۋە ھەرقايسى ئىلىم تارماقلىرى

تەكشۈرۈپ بېكىتكەن توغرا ئاتالغۇلار ئۆلچەم قىلىندى ، تەكشۈرۈپ بېكىتىلمىگەنلىرى ئادەتتىكەن ئاتالغۇلار بويىچە ئېلىندى .

9 . هاياتلارغا تەرجىمھال تۈرغۈزماسلىق پىرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇلدى ، باي ناهيىسىنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىدە مۇھىم تەسىرى ياكى تۆھپىسى بار مەرھۇم شەخسلەر مۇشۇ يۇرتلۇق ياكى ياقا يۇرتلۇق بولسۇن ، ئىجابىي شەخس بولسۇن ياكى سەلبىي شەخس بولسۇن بىردەك تەرجىمھال تۈرغۈزۇلدى ، تەرتىپى ئالەمدىن ئۆتكەن ۋاقىتنىڭ ئىلگىرى ـ كېيىنلىكى بويىچە تىزىلدى . هايات ئىلغار شەخسلەر (ناهىيە دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئەمگەك نەمۇنىچىسى ، ئىلغار خىزمەتچى ، مۇنەۋۋەر كومپارتىيە ئەزاسى دېگەندەك شەرەپلىك ناملارغا ئېرىشكەنلەر) ۋە دەم ئېلىشقا چىققان كادىرلار شەخسلەر جەدۋىلىگە كىرگۈزۈلدى .

مۇندەرىجە

كىرىش سۆز — I
كىرىش سۆز — II
كىرىش سۆز — III
كىتابنىڭ تۈزۈلۈشى
ئومۇمىي بايان 3
چوڭ ئىشلار 11

بىرىنچى قىسىم
تەشكىلىي تۈزۈلۈشى ۋە رايونلارغا ئايرىلىشى

I باب تەشكىلىي تۈزۈلۈشنىڭ تەرەققىيات جەريانى 68
II باب مەمۇرىي رايونلارغا ئايرىلىشى 70
§ 1 . چىڭ سۇلالىسى دەۋرى 70
§ 2 . جۇڭخۇا مىنگو دەۋرى 73
§ 3 . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى دەۋرى 73
III باب يېزا - بازارلارنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى 81
§ 1 . باي بازىرى 81
§ 2 . تېرەك بازىرى 83
§ 3 . قېيىر يېزىسى 84
§ 4 . قىزىل يېزىسى 85
§ 5 . سايرام يېزىسى 87

§ 6 . توقسۇن يېزىسى 88
§ 7 . ياتۇر يېزىسى 89
§ 8 . كانچى يېزىسى 90
§ 9 . بۇلۇڭ يېزىسى 91
§ 10 . مىچىغ يېزىسى 92
§ 11 . ئونباش يېزىسى 94
§ 12 . چوڭكۆۋرۈك يېزىسى 95
§ 13 . قاراباغ يېزىسى 96

ئىككىنچى قىسىم
تەبىئىي مۇھىت

I **باب گېئولوگىيە** 101
§ 1 . يەر قاتلىمىنىڭ ئالاھىدىلىكى 101
§ 2 . پۈرۈلمە ۋە ئۇزۇك قاتلام 103
§ 3 . قېزىلما بايلىق 104
II **باب يەر يۈزىنىڭ تۈزۈلۈشى** 109
§ 1 . مۇزلۇق 110
§ 2 . تاغلىق يەر 112
§ 3 . سايلىق ۋە ئويمانلىقلار 119
§ 4 . تۈزلەڭلىك ۋە بوستانلىقلار 120
III **باب كىلىماتى** 122
§ 1 . كىلىمات ئامىللىرى 122
§ 2 . ئىقلىم 130
§ 3 . ئاپەت خاراكتېرلىك ھاۋارايى 133
IV **باب گىدرولوگىيە** 138
§ 1 . مۇزلۇق ئەگىز سۇيى 138
§ 2 . يەر ئۈستى سۇيى 139
§ 3 . يەر ئاستى سۇيى 145

§ 4 . ھۆل - يېغىن 147
§ 5 . سۇ سۈپىتى 147
V باب يەر ۋە تۈپراق 149
§ 1 . يەر 149
§ 2 . تۈپراق 151
§ 3 . تۈپراق تەركىبى 153
VI باب ھايۋانات ۋە ئۆسۈملۈك 155
§ 1 . ھايۋانات 155
§ 2 . ئۆسۈملۈكلەر 156
§ 3 . يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر 159

ئۈچىنچى قىسىم
نوپۇس ، مىللەت ، دىن

I باب نوپۇس 163
§ 1 . نوپۇسنىڭ تەرەققىياتى 163
§ 2 . نوپۇسنىڭ ئۆزگىرىش شەكلى 165
§ 3 . نوپۇسنىڭ جايلىشىشى 166
§ 4 . نوپۇس قۇرۇلمىسى 167
§ 5 . نوپۇسنى تىزگىنلەش 175
II باب مىللەت 183
§ 1 . ئۇيغۇرلار 184
§ 2 . خەنزۇلار 188
§ 3 . قىرغىزلار 188
§ 4 . خۇيزۇلار 190
III باب دىن 192
§ 1 . بۇددا دىنى 193
§ 2 . ئىسلام دىنى 193
§ 3 . خىرىستىئان دىنى 195
§ 4 . دىن ئىشلىرى 196

تۆتىنچى قىسىم

پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئاممىۋى تەشكىلاتلار

I باب ج ك پ باي ناھىيىلىك يەرلىك تەشكىلاتلىرى ... 203
§ 1 . ناھىيىلىك پارتكوم 203
§ 2 . پارتىيىنىڭ ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرى 207
§ 3 . پارتىيە ئەزالىرى 209
§ 4 . پارتىيە ئەزالىرى قۇرۇلتىيى 217
§ 5 . تەشۋىقات - تەربىيە 219
§ 6 . بىرلىك سەپ خىزمىتى 221
§ 7 . ئىنتىزام تەكشۈرۈش خىزمىتى 221
II باب ئاممىۋى تەشكىلاتلار 224
§ 1 . مىنگو دەۋرىدىكى ئاممىۋى تەشكىلاتلار 224
§ 2 . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى دەۋرىدىكى ئاممىۋى تەشكىلاتلار 226
III باب گومىنداڭنىڭ ناھىيىلىك پىرقىسى 240

بەشىنچى قىسىم

ھاكىمىيەت، سىياسىي كېڭەش

I باب چىڭ سۇلالىسى، مىنگو دەۋرىدىكى ھاكىمىيەت ئاپپاراتلىرى 245
§ 1 . بەگلىك تۈزۈمى 245
§ 2 . ناھىيىلىك يامۇل 247
§ 3 . ناھىيىلىك ھۆكۈمەت 247
§ 4 . كېڭەش پالاتاسى 248

II باب خەلق ۋەكىللىرى يىغىنلىرى 249
§ 1 . ناھىيىلىك ھەر مىللەت ـ ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى..... 249
§ 2 . ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى 251
§ 3 . خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى 257
§ 4 . سايلام ئەھۋالى 271
III باب خەلق ھۆكۈمىتى..... 273
§ 1 . ناھىيە دەرىجىلىك ئاپپاراتلار 273
§ 2 . ئاساسىي قاتلام ئاپپاراتلار 276
§ 3 . سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش ئۇسۇلى..... 279
IV باب سىياسىي كېڭەش 280
§ 1 . ئاپپاراتلار 280
§ 2 . ئىلگىرىكى ھەر نۆۋەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ يىغىنلىرى 282
§ 3 . سىياسىي كېڭەش خىزمىتى 289

ئالتىنچى قىسىم
ھەربىي ئىشلار

I باب قوشۇن 297
§ 1 . چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى قوشۇن 297
§ 2 . مىنگو دەۋرىدىكى قوشۇن 298
§ 3 . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ھەربىي ئىشلار ئاپپاراتى ۋە تۇرۇشلۇق ئارمىيە 298
II باب ھەربىي خىزمەت ئۆتەش..... 300
§ 1 . مىنگو دەۋرىدىكى ھەربىي خىزمەت ئۆتەش ئەھۋالى 300
§ 2 . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى ھەربىي خىزمەت ئۆتەش ئەھۋالى 301
III باب خەلق ئەسكەرلىرى 303
§ 1 . رەھبەرلىك تۈزۈلمىسى 303

§ 2 . خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتى 304
§ 3 . سىياسىي تەربىيە 306
§ 4 . خەلق ئەسكەرلىرى تەلىم - تەربىيىسى 306
§ 5 . خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ئاساسلىق پائالىيەتلىرى 308
IV باب چوڭ - چوڭ ھەربىي ۋەقەلەر 309
§ 1 . چوڭ - كىچىك خوجىلارنىڭ بايىنى تارتىۋېلىشى 309
§ 2 . ياقۇپبەگنىڭ بايغا تاجاۋۇز قىلىشى 309
§ 3 . بەي يەنخۇنى قوغلاپ چىقىرىش 310
§ 4 . مىللىي ئارمىيىنىڭ بايغا ئىككى قېتىم ھۇجۇم قىلىشى 311

يەتتىنچى قىسىم
سىياسىي - قانۇن

I باب جامائەت خەۋپسىزلىكى 317
§ 1 . ئاپپارات 317
§ 2 . دۇشمەن كۈچلەرنى باستۇرۇش 321
§ 3 . جىنايى ئىشلار رازۋېدكا ئىشلىرى 324
§ 4 . ئامانلىق ساقلاش ۋە باشقۇرۇش 325
§ 5 . ھەر تەرەپلىمە تۈزەش 335
§ 6 . نوپۇس باشقۇرۇش 337
§ 7 . چېگرىدىن كىرىش - چىقىشنى باشقۇرۇش 339
§ 8 . قاتناش باشقۇرۇش 341
§ 9 . ئوت مۇداپىئەسى 342
II باب تەپتىش 344
§ 1 . ئاپپارات 344
§ 2 . جىنايى ئىشلار تەپتىشلىكى 345
§ 3 . ئىقتىسادىي تەپتىشلىك 346
§ 4 . قانۇن - ئىنتىزام تەپتىشلىكى 347
§ 5 . تۈرمە - قاماقخانا تەپتىشلىكى 347

III باب سوت مەھكىمىسى 348
§ 1 . ئاپپارات 348
§ 2 . جىنايى ئىشلار سوتى 350
§ 3 . ھەق تەلەپ سوتى 351
§ 4 . ئىقتىسادىي سوت 352
§ 5 . دېلولارنىڭ ئىجراسى 353
§ 6 . ئەرزىيەت 353
IV باب ئەدلىيە مەمۇرىيىتى 354
§ 1 . ئاپپارات 354
§ 2 . ئادۋوكاتلىق ئىشلىرى 354
§ 3 . ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى 355
§ 4 . ھەق تەلەپ مۇرەسسەچىلىكى 356
§ 5 . قانۇنچىلىق تەرىبىسى 356

سەككىزىنچى قىسىم
سىياسىي ئىشلاردىن ئىخچام خاتىرە

I باب دېموكراتىك ھاكىمىيەت قۇرۇلۇشى 361
II باب ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش - چاۋ-شيەنگە ياردەم بېرىش 362
III باب ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش 363
IV باب ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش 364
V باب يەر ئىسلاھاتى 366
§ 1 . يەر ئىسلاھاتىنى نۇقتىدا سىناق قىلىش 366
§ 2 . ئىككىنچى قارارلىق يەر ئىسلاھاتى 367

VI باب خيانەتچىلىككە ، ئىسراپچىلىققا ، بيۇروكراتلىققا قارشى تۇرۇش 368
VII باب سوتسيالىستىك ئۆزگەرتىش ھەرىكىتى 369
§1 . يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۇرۇش 369
§2 . قول سانائەت ، خۇسۇسىي سودىنى سوتسيالىستىك ئۆزگەرتىش 371
VIII باب ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش ، كادىرلارنى تەكشۈرۈش..... 371
IX باب ئىستىل تۇزىتىش ، ئوخچىلارغا قارشى تۇرۇش..... 373
X باب كەك كۆلەمدە پولات - تۆمۈر تاۋلاش ھەرىكىتى 374
XI باب «مۇلۇكنى ئومۇمنىڭ قىلىۋېتىش شامىلى» 376
XII باب ئوخچىللىققا قارشى تۇرۇش ۋە قايتا تەكشۈرۈش ، ئاقلاش 377
XIII باب باي ۋەقەسى..... 378
§1 . ئاشۇرۇپ سېتىۋېلىپ ، ئاشلىق قەھەتچىلىكى كەلتۈرۈپ چىقىرىش 379
§2 . خاتالىق قەتئىي تۇزىتىلىپ ، ھەقىقەت جارى قىلدۇرۇلدى ... 380
§3 . قالدۇق مەسىلىلەر كۆڭۈل قويۇپ مۇڭاپىق ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، ئادەم ئاساس قىلىندى 382
XIV باب ئىستىل تۇزىتىش ، «ئۇچكە قارشى تۇرۇش» 383
XV باب سوتسيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى 384
§1 . 50 - يىللاردىكى سوتسيالىستىك تەربىيە 384
§2 . 60 - يىللاردىكى سوتسيالىستىك تەربىيە 385
§3 . 90 - يىللاردىكى سوتسيالىستىك تەربىيە 391
XVI باب «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» 392
§1 . پاش قىلىش ۋە شىكايەت قىلىش 393
§2 . قىزىل قوغدىغۇچىلار ھەرىكىتى ۋە ئاممىۋى تەشكىلات..... 393
§3 . «ئۇچنى قوللاش ، ئىككى ھەربىي» ۋە ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ قۇرۇلۇشى 394
§4 . تاغ ۋە يېزىلارغا بېرىش ، «بىرگە زەربە بېرىش ، ئۇچكە قارشى تۇرۇش»..... 395
§5 . پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ، پارتىيە قۇرۇش 395

XVII باب پاش قىلىش ، تەنقىد قىلىش ، تەكشۈرۈش..... 396
XVIII باب سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش 397
§ 1 . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدىكى سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش..... 397
§ 2 . تۈرلۈك خادىملارنىڭ سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش 398
XIX باب مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ، ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش ، ئائىلە تاۋابئاتلىرىغا ئېتىبار بېرىش ، ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىش - خەلقنى سۆيۈش بۇيىچە نەمۇنە ناھىيە بەرپا قىلىش 401
XX باب دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرىنىڭ قۇرۇلۇشى 407

تۆتىنچى قىسىم
ئەمگەك ، كادىرلار

I باب ئەمگەك 413
§ 1 . ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش 413
§ 2 . ئىشچى - خىزمەتچىلەر قوشۇنى 414
§ 3 . ئىشچىلىقتا قوبۇل قىلىش 416
§ 4 . كەسپىي جەھەتتىن تەربىيىلەش 416
II باب كادىرلار 417
§ 1 . كادىرلار قوشۇنى..... 417
§ 2 . كادىر قوبۇل قىلىش 419
§ 3 . كادىرلارنى باشقۇرۇش 420
III باب مائاش 424
§ 1 . مائاش تۈزۈمى 424
§ 2 . مائاش تەڭشەش 424
§ 3 . ياردەم پۇل ۋە قوشۇمچە ياردەم پۇل 426

IV باب ئەمگەك مۇھاپىزىتى ، پاراۋانلىق 430
§1 . ئەمگەك مۇھاپىزىتى 430
§2 . ئىشچى - خىزمەتچىلەر پاراۋانلىقى 431
§3 . داۋالىنىش ۋە دەپنە قوشۇمچە ياردەم پۇلى 431
§4 . ئىش كۇتۇش (ئىشسىزلىق) سۇغۇرتىسى ، كۇتۇنۇش (پېنسىيە) سۇغۇرتىسى 433
V باب دەم ئېلىشقا ، پېنسىيگە چىققانلارنىڭ تەمىناتى 434
§1 . دەم ئېلىشقا ، پېنسىيگە چىققان ئىشچىلارنىڭ تەمىناتى 434
§2 . دەم ئېلىشقا ، پېنسىيگە چىققان كادىرلار تەمىناتى 435

ئۈنىنچى قىسىم
خەلق ئىشلىرى

I باب ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش ۋە ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ئېتىبار بېرىش 441
§1 . ئېتىبار بېرىش ، نەپقە بېرىش 441
§2 . ھەربىي سەپتىن قايتقان ، كەسىپ ئالماشتۇرغان ھەربىيلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش 445
II باب ئىجتىمائىي پاراۋانلىق 446
§1 . قۇتقۇزۇش 446
§2 . مېيىپلارنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش 452
§3 . يىغىۋېلىش ، ئورۇنلاشتۇرۇش 453
III باب نىكاھ ئىشلىرىنى تىزىملاش ۋە باشقۇرۇش 453

ئون بىرىنچى قىسىم
ئۇنىۋېرسال ئىنگلىزچە باشقۇرۇش

I باب پىلان 457
§1 . ئاپپارات 457

§ 2 . ئىشلەپچىقىرىش پىلانىنىڭ تۈزۈلۈشى 458
§ 3 . ئوبوروت پىلانىنىڭ باشقۇرۇلۇشى 459
II باب ستاتىستىكا 460
§ 1 . ئاپپارات 460
§ 2 . ستاتىستىكا باشقۇرۇش 461
§ 3 . ستاتىستىكا مەزمۇنى 461
III باب ئىقتىسادىي تەپتىشلىك 463
§ 1 . ئاپپارات 463
§ 2 . تەپتىش قىلىش ، نازارەت قىلىش 463
IV باب باھا 466
§ 1 . ئاپپارات 466
§ 2 . تاۋار باھاسى 466
§ 3 . باھا باشقۇرۇش 469
V باب سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش 472
§ 1 . ئاپپارات 472
§ 2 . يېزا سودا بازارلىرىنى باشقۇرۇش 473
§ 3 . كارخانىلارنى تىزىملاش 478
§ 4 . ئىقتىسادىي توختام باشقۇرۇش 484
§ 5 . تاۋار ماركىسى ۋە ئىلان باشقۇرۇش 485
VI باب ئۆلچەم ـ تېخنىكا نازارەتچىلىكى 486
§ 1 . ئاپپارات 486
§ 2 . ئۆلچەم سىستېمىسىنىڭ تەرەققىيات جەريانى 487
§ 3 . ئۆلچەمنى نازارەت قىلىپ باشقۇرۇش 487
§ 4 . مەھسۇلات سۈپىتىنى نازارەت قىلىش ۋە تەكشۈرۈش 489

ئون ئىككىنچى قىسىم

مالىيە ، باج

I باب مالىيە 493
§ 1 . ئاپپارات 493

§ 2 . تۇزۇلمىسى 494
§ 3 . مالىيە كىرىمى 495
§ 4 . يۇقىرىغا تاپشۇرۇش ۋە ئاجرىتىپ بېرىش 495
§ 5 . مالىيە چىقىمى 496
§ 6 . زايوم ، خەزىنە چېكى 501
II باب باج 502
§ 1 . ئاپپارات 502
§ 2 . باج - سېلىق 503
§ 3 . نۇقتىلىق قۇرۇلۇش ۋە تەڭشەش 508

ئۇن ئوچىنجى قىسىم

پۇل مۇئامىلە

I باب ئاپپارات 511
§ 1 . پۇل باشقۇرۇش ئىدارىسى ، سودا بانكىسىنىڭ ئىش بېجىرىش ئورنى ... 511
§ 2 . تارماق بانكىلار 511
II باب پۇل 514
§ 1 . كونا پۇل 514
§ 2 . خەلق پۇلى 516
§ 3 . تارقىتىش ۋە يىغىۋېلىش 517
§ 4 . پۇل باشقۇرۇش 518
III باب ئامانەت پۇل ، قەرز پۇل 519
§ 1 . ئامانەت پۇل 519
§ 2 . ئورۇنلارنىڭ ئامانەت پۇلى 520
§ 3 . قەرز پۇل 522
§ 4 . ئامانەت - قەرز كوپېراتىپلىرىنىڭ ئامانەت پۇلى ۋە قەرز پۇلى 523
IV باب سۇغۇرتا 525
§ 1 . تۈرى 525
§ 2 . كىرىم - چىقىم ۋە جۇغلانما 526

ئون ئۈچىنچى قىسىم
يېرا ئىگىلىكى

I باب يېرا ئىگىلىك تۈزۈلمىسى ، يېرا ئىگىلىكىنى را-
يونلارغا ئايرىش 530
§ 1 . يەرگە ئىگىدارلىق قىلىش تۈزۈمى..... 530
§ 2 . ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى 532
§ 3 . يېرا ئىگىلىكىنى رايونلارغا ئايرىش 536
II باب تېرىلغۇ يەر ، ئەمگەك كۈچى ، يېرا ئىگىلىك ما-
شىنا ـ سايمانلىرى 540
§ 1 . تېرىلغۇ يەر ، ئەمگەك كۈچى..... 540
§ 2 . يېرا ئىگىلىك ماشىنا ـ سايمانلىرى..... 542
§ 3 . يېرا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى باشقۇرۇش 547
III باب تېرىقچىلىق كەسپى 548
§ 1 . ئاشلىق زىرائىتى 548
§ 2 . ئىقتىسادىي زىرائەت 553
§ 3 . قىچا 554
IV باب تېرىقچىلىق تېخنىكىسى..... 560
§ 1 . تېرىقچىلىق ئۇسۇلى 560
§ 2 . تېرىقچىلىق تۈزۈمى 562
§ 3 . ئوغۇتلاش 564
V باب زىرائەت ئاسراش 565
§ 1 . كېسەللىك ئاپىتى 565
§ 2 . ھاشارات ئاپىتى 566
§ 3 . ئالدىنى ئېلىش ـ يوقىتىش تەدبىرلىرى 567
VI باب دۆلەت ئىلكىدىكى دېھقانچىلىق مەيدانلىرى 568
§ 1 . داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى 568
§ 2 . ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى 570

ئون بەشىنچى قىسىم
چارۋىچىلىق

I باب ئوتلاق، يەم - خەشەك 575
§ 1 . ئوتلاق 575
§ 2 . يەم - خەشەك 577
II باب نەسىل ۋە نەسىل ياخشىلاش 577
§ 1 . قوي 577
§ 2 . كالا 578
§ 3 . ئات 579
§ 4 . ئېشەك 579
§ 5 . چوشقا 579
III باب يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - تىزگىنلەش 582
§ 1 . يۇقۇملۇق كېسەللىك 582
§ 2 . كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش - تىزگىنلەش 583
IV باب مەبلەغ ۋە ئۇنۇم 584
§ 1 . ئاساسىي قۇرۇلۇشقا مەبلەغ سېلىش 584
§ 2 . ئۇنۇم 586
V باب ئىگىلىك باشقۇرۇش 586
§ 1 . ئاپپارات 586
§ 2 . ئىگىلىك باشقۇرۇش 588

ئون ئالتىنچى قىسىم
ئورمانچىلىق

I باب ئورماننىڭ تارقىلىشى 593
§ 1 . تارقىلىش ئەھۋالى 593
§ 2 . دەرەخ تۈرلىرى 594

II باب ئورمان بەرپا قىلىش 596
§1 . كۆچەت يېتىشتۇرۇش 596
§2 . ئورمان بەرپا قىلىش 597
III باب ياغاچ كېسىش 600
§1 . تەبىئىي دەل ـ دەرەخلەرنى كېسىش 600
§2 . بەرپا قىلىنغان ئورماننى كېسىش 602
IV باب ئورمانچىلىق ئىشلىرىنى باشقۇرۇش 602
§1 . ئاپپارات 602
§2 . باشقۇرۇش 603

ئون يەتتىنچى قىسىم
باغۋەنچىلىك ۋە باقمىچىلىق

I باب باغۋەنچىلىك 609
§1 . مېۋە تۇرلىرى 609
§2 . قوغۇن ـ تاۋۇز 615
§3 . كۆكتات 616
II باب باقمىچىلىق 618
§1 . توخۇ 618
§2 . بېلىق 618
§3 . پىلە 619
§4 . ھەسەل ھەرىسى 620

ئون سەككىزىنچى قىسىم
سۇچىلىق

I باب سۇچىلىق قۇرۇلۇشى 626
§1 . سۇ باشلاش قۇرۇلۇشى 626

§ 2 . سۇ ساقلاش قۇرۇلۇشى 629
§ 3 . سۇ چىقىرىش قۇرۇلۇشى 631
§ 4 . زەي چىقىرىۋېتىش قۇرۇلۇشى 631
§ 5 . كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش قۇرۇلۇشى 632
II باب سۇ ئېنېرگىيىسىدىن پايدىلىنىش 632
§ 1 . سۇ تۇگمىنى 633
§ 2 . سۇ ئېلېكترى 633
III باب سۇچىلىقنى باشقۇرۇش 635
§ 1 . ئاپپارات 635
§ 2 . سۇغىرىشنى باشقۇرۇش 637
§ 3 . سۇ ھەققى ئېلىش 638

ئون توققۇزىنچى قىسىم
سانائەت

I باب ئىگىلىك تۈزۈلمىسى 642
§ 1 . يەككە قول سانائەت 642
§ 2 . كوللېكتىپ كارخانا 643
§ 3 . دۆلەت كارخانىسى 645
II باب سانائەت تۈرلىرى 646
§ 1 . ئېلېكتر قۇۋۋىتى سانائىتى 646
§ 2 . قازىمچىلىق ، مېتال تاۋلاش 647
§ 3 . تۆمۈر ـ ياغاچ سايمان ياساش ، ياسىمچىلىق 649
§ 4 . بىناكارلىق ماتېرىياللىرى سانائىتى 651
§ 5 . كىيىم ـ كېچەك ، ئاياغ كىيىم ـ باش كىيىم ، كۆن ـ خۇرۇم ئىشلەش 652
§ 6 . يېمەكلىك پىششىقلاش 654
§ 7 . باشقا سانائەت 655
III باب ئاساسلىق كارخانىلارنى تونۇشتۇرۇش 657
§ 1 . ياغ زاۋۇتى 657

§ 2 . يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش - ياساش زاۋۇتى 658
§ 3 . ناھىيىلىك تۇز زاۋۇتى 658
§ 4 . ناھىيىلىك بىناكارلىق ماتېرىياللىرى زاۋۇتى 659
§ 5 . ناھىيىلىك چوغتال كۆمۈر كېنى 659
§ 6 . ناھىيىلىك قېزىلما بايلىق شىركىتى 660
§ 7 . يارقوتان ئېلېكتر ئىستانسىسى 660
IV باب ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇش 663
§ 1 . ئاپپارات 663
§ 2 . ئىشلەپچىقىرىش مۇئەسسەسلىرى 663
§ 3 . مەھسۇلات مىقدارى 663
§ 4 . سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 664

بىگرمىنجى قىسىم
قاتناش، پوچتا - تېلېگراف

I باب قاتناش 673
§ 1 . پوچتا يولى 673
§ 2 . تاشيول 674
§ 3 . كۆۋرۈك 681
§ 4 . ترانسپورت 685
§ 5 . باشقۇرۇش 688
II باب پوچتا - تېلېگراف 690
§ 1 . پوچتا يوللىرى ۋە مۇئەسسەسە 691
§ 2 . پوچتا كەسپى 693
§ 3 . تېلېگراف 696

بىگرمە بىرىنچى قىسىم
سودا

I باب بازار سودىسى 704
II باب خۇسۇسىي سودا 706

Ⅲ باب كوللېكتىپ سودىسى 707
§1 . ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكىدىكى سودا..... 707
§2 . تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى سودىسى 708
Ⅳ باب دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا 717
§1 . ئاپپارات 717
§2 . تاۋار سېتىۋېلىش ـ سېتىش..... 720
Ⅴ باب يېمەك ـ ئىچمەك مۇلازىمەتچىلىكى 729
§1 . يېمەك ـ ئىچمەك كەسپى 729
§2 . مۇلازىمەت كەسپى 731
Ⅵ باب تاشقى سودا 732
§1 . تاشقى سودا تاۋارلىرى 732
§2 . تاۋار سېتىۋېلىش 733

يىگىرمە ئىككىنچى قىسىم
ئاشلىق

Ⅰ باب ئاشلىق ـ ياغلىق دان سېتىۋېلىش ـ سېتىش 742
§1 . ئاشلىق سېتىۋېلىش 742
§2 . ياغلىق دان سېتىۋېلىش..... 745
§3 . ئاشلىق ـ ياغ بىلەن تەمىنلەش ، سېتىش 746
§4 . كېلىشىم باھادا سېتىش..... 753
Ⅱ باب پىششىقلاش 759
§1 . ئۇن تارتىش 759
§2 . ياغ تارتىش 760
Ⅲ باب ئاشلىق ـ ياغ ساقلاش ، توشۇش 761
§1 . ئاشلىق ـ ياغ ساقلاش 761
§2 . ئاشلىق ـ ياغ توشۇش ـ يۆتكەش 763

يىگىرمە ئۈچىنچى قىسىم
شەھەر - يېزا قۇرۇلۇشى

I باب ناھىيە بازىرىنىڭ قۇرۇلۇشى 767
§ 1 . كوچا قۇرۇلۇشى 768
§ 2 . جامائەت ئىمارەتلىرى ۋە ئولتۇراق ئۆي 771
§ 3 . توك ، ئىسسىقلىق ، گاز بىلەن تەمىنلەش 777
§ 4 . سۇ بىلەن تەمىنلەش ، يۇندا چىقىرىۋېتىش مۇئەسسەسلىرى 779
§ 5 . بازار رايونى قاتنىشى 780
§ 6 . باغۋارانلاشتۇرۇش ، كۆكەرتىش 780
II باب يېزا - كەنت قۇرۇلۇشى 781
§ 1 . يېزا - بازارلار تۇرۇشلۇق جايلار قۇرۇلۇشى 781
§ 2 . يېزا قۇرۇلۇشى 784
III باب بىناكارلىق 786
§ 1 . بىناكارلىق ئورۇنلىرى 786
§ 2 . بىناكارلىق لايىھىلەش 788
IV باب قۇرۇلۇش باشقۇرۇش 788
§ 1 . ئاپپارات 788
§ 2 . بازار تەرەققىيات پىلانىنى تۈزۈش 789
§ 3 . بىناكارلىق ساھەسى ۋە قۇرۇلۇش قىلىشنى باشقۇرۇش 797
§ 4 . ئۆي - زېمىن باشقۇرۇش 799
V باب مۇھىت ئاسراش 805
§ 1 . مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشى 805
§ 2 . مۇھىت ئاسراشنى باشقۇرۇش 806

يىگىرمە تۆتىنچى قىسىم
مائارىپ

I باب كونىچە مائارىپ 810
§ 1 . خالىس خۇسۇسىي مەكتەپ 810

§ 2 . يامۇل مەكتىپى 810
§ 3 . شۆتاك (كونىچە مەكتەپ) 810
II باب ئادەتتىكى مائارىپ 812
§ 1 . ئوقۇش يېشىغا يەتمىگەن بالىلار مائارىپى 812
§ 2 . باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپى 812
§ 3 . ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپى 817
III باب كەسپىي مائارىپ 820
§ 1 . كەسپىي مەكتەپ 820
§ 2 . پىداگوگىكا بىلىم ئاشۇرۇش مەكتەپلىرى 822
IV باب چوڭلار مائارىپى 823
§ 1 . دېھقانلار ئىشتىن سىرتقى مائارىپى 823
§ 2 . ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئىشتىن سىرتقى مائارىپى 825
§ 3 . ئالىي مائارىپ بويىچە ئۆزلۈكىدىن ئۆگەنگەنلەرنى ئىمتىھان ئېلىش 825
§ 4 . سىرتتىن ئوقۇتۇش ، رادىئو ـ تېلېۋىزىيە مائارىپى 825
V باب ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى ۋە باشقۇرۇش 826
§ 1 . ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى 826
§ 2 . مائارىپ باشقۇرۇش 827
§ 3 . خىراجەت 827
§ 4 . ئوقۇتۇش ئۇسكۇنىلىرى 828
§ 5 . تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ ، ئىقتىسادچىللىق بىلەن مەكتەپ باشقۇرۇش 829

يىگىرمە بەشىنچى قىسىم
پەن ـ تېخنىكا

I باب پەن ـ تېخنىكا تەشكىلاتى 833
§ 1 . پەن ـ تېخنىكا ئاپپاراتى 833
§ 2 . ئىلمىي جەمئىيەتلەر 834

§ 3 . پەن - تېخنىكا قوشۇنى..... 838
II باب پەننىي بىلىملەرنى ئومۇملاشتۇرۇش..... 842
§ 1 . پەننى ئومۇملاشتۇرۇش تەشۋىقاتى 842
§ 2 . تەربىيىلەش كۇرسى 843
§ 3 . ئىلىم - پەن ئالماشتۇرۇش 845
§ 4 . ياشلار - ئۆسمۈرلەرنىڭ پەننى ئومۇملاشتۇرۇش پائالىيەتلىرى 846
§ 5 . پەن - تېخنىكا مۇلازىمىتى 847
III باب پەن - تېخنىكىغا سىلىنغان مەبلەغ ۋە نەتىجە ... 852
§ 1 . مەبلەغ ، تۇر 852
§ 2 . پەن - تېخنىكا نەتىجىلىرى 854
IV باب مېتېئورولوگىيىلىك ئۇچۇچەپ مەلۇمات بېرىش ، ھاۋارايىغا سۈنئىي تەسىر كۆرسىتىش ، يەر تەۋرەشنى كۆزىتىپ مەلۇمات بېرىش..... 858
§ 1 . مېتېئورولوگىيىلىك ئۇچۇچەپ مەلۇمات بېرىش 858
§ 2 . ھاۋارايىغا سۈنئىي تەسىر كۆرسىتىش 860
§ 3 . يەر تەۋرەشنى ئۇچۇچەپ مەلۇمات بېرىش..... 861

بىگىرمە ئالتىنچى قىسىم
مەدەنىيەت

I باب ئاپپاراتلار..... 865
§ 1 . ئۇيغۇر ، خەنزۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى 865
§ 2 . ناھىيىلىك مەدەنىيەت ئىدارىسى..... 866
§ 3 . ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى 866
§ 4 . ناھىيىلىك شىنخۇا كىتابخانىسى 867
§ 5 . ناھىيىلىك ئارخىپخانا..... 867
§ 6 . كىنو ئاپاراتى..... 869
II باب ئەلئارا مەدەنىيەت 871
§ 1 . ناخشا - ئۇسسۇل 871

§ 2 . ئەدەبىي ئىجادىيەت 874
§ 3 . ئەسەر يېزىش ئەھۋالى 878
§ 4 . گۈزەل سەنئەت ، فوتو سۈرەت ، خەتتاتلىق 880
III باب رادىئو ، تېلېۋىزىيە 881
§ 1 . رادىئو 882
§ 2 . تېلېۋىزىيە 884

بىگىرمە بەشىنچى قىسىم
مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ، مەنزىرىلىك جايلار ، سايا ھەيكەللىك

I باب مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ، ئاسار ئەتىقىلەر 891
§ 1 . تاش غارلار 891
§ 2 . قەدىمىي قەلئەلەر 892
§ 3 . قەدىمىي قەبرىستانلىقلار 894
§ 4 . مېتال تاۋلاش خارابىلىرى 895
§ 5 . ئابىدە ، تاش ئويمىلار 895
§ 6 . قىيا تاش رەسىملىرى ۋە باشقا خارابىلەر 896
§ 7 . قېزىۋېلىنغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى 896
II باب مەنزىرىلىك جايلار 899
§ 1 . قىزىل مىڭئۆيى 899
§ 2 . ياش تامار بۇلاق 900
§ 3 . ياقائېرىق يارداڭلىقى 901
§ 4 . قاپسىلاڭ دەريا سىدىكى تاش ئاياغ ئىزى 902
§ 5 . قىزىل ئالۋاستى شەھىرى 902
§ 6 . تېرەك ئارىشىڭى 903
§ 7 . تېرەك ئورمان باغچىسى 904
§ 8 . قىزىل كۆل بويى ئارامگاھى 905

§ 9 . ئاقبۇلاق ئوتلىقى 905
§ 10 . قاراباغ ، قەيسەر خەلقئارا ئوۋچىلىق مەيدانى 906
III باب ساياھەتچىلىك 906
§ 1 . ئاپپارات 907
§ 2 . ساياھەت تۇرلىرى 908
§ 3 . ساياھەت مۇلازىمىتى مۇئەسسەسلىرى 908

يىگىرمە سەككىزىنچى قىسىم
قىرغىل مىڭئۆيى

I باب غارلارنىڭ جايلىشىشى ۋە دەۋرلەرگە ئايرىلىشى 914
§ 1 . جايلىشىشى 914
§ 2 . دەۋرلەرگە ئايرىلىشى 915
II باب قۇرۇلما ، ھەيكەل ، بېغىشلىما 915
§ 1 . قۇرۇلما 915
§ 2 . مىڭئۆي ھەيكەللىرى 919
§ 3 . بېغىشلىما 920
III باب تام رەسىم سەنئىتى 920
§ 1 . بۇددا ئەربابلىرىنىڭ رەسىملىرى 920
§ 2 . بۇددا دىنى ھېكايىلىرىگە دائىر رەسىملەر 924
§ 3 . نوم نوملاش رەسىملىرى 928
§ 4 . تام رەسىملىرىدىكى مۇزىكا ـ ئۇسسۇل ئوبرازى 929
§ 5 . نىرۋانا رەسىملىرى 931
§ 6 . ئەرىش رەسىملىرى 932
§ 7 . بۇددا مۇنارلىرى ، دەرمەگەرلەر (دىنىي ئەسۋابلار) 933
§ 8 . تاغ ـ دەريا ، ھايۋانات 933
§ 9 . نەقىشلەر 935
§ 10 . تام رەسىملىرىنىڭ سىزىلىشى 936

Ⅳ باب باشقۇرۇش 937
§ 1 . ئاپپارات 937
§ 2 . قوغداش ۋە رېمونت قىلىش 937
§ 3 . تەتقىقات 937

يېگىرمە توققۇزىنچى قىسىم

سە ھىبە

Ⅰ باب داۋالاش 942
§ 1 . داۋالاش ئاپپاراتى 942
§ 2 . داۋالاش قوشۇنى 946
§ 3 . داۋالاش ئۇسكۇنىلىرى 947
§ 4 . داۋالاش تېخنىكىسى 951
§ 5 . داۋالاش تۈزۈمى 953
Ⅱ باب يۇقۇمدىن ساقلىنىش 957
§ 1 . ئاپپارات 957
§ 2 . يۇقۇمدىن ساقلىنىش - ۋاكسىنا ئەملەش 957
§ 3 . يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش 959
§ 4 . يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش 964
Ⅲ باب ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش 967
§ 1 . ئاپپارات 967
§ 2 . يېڭىچە ئۇسۇلدا تۇغدۇرۇش 968
§ 3 . ئاياللارنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش 968
§ 4 . بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش 970
Ⅳ باب ئاممىۋى تازىلىق ، يۇقۇمدىن ساقلىنىش 971
§ 1 . ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى 971
§ 2 . كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ، ئىچىملىك سۇنى ياخشىلاش 973
§ 3 . يېمەكلىك تازىلىقى 974

V باب دورا مەمۇرىيىتى 975
§ 1 . دورا مەمۇرىيىتىنى باشقۇرۇش 975
§ 2 . دورا ماتېرىياللىرىنى سېتىۋېلىش 976
§ 3 . دورا بىلەن تەمىنلەش 977

ئوتتۇرىنچى قىسىم
تەنتەربىيە

I باب ئاپپارات ، مۇئەسسەسە 981
§ 1 . ئاپپارات 981
§ 2 . مۇئەسسەسە 982
II باب ئاممىۋى تەنتەربىيە 983
§ 1 . ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر تەنتەربىيىسى 983
§ 2 . دېھقانلار تەنتەربىيىسى 985
III باب مەكتەپ تەنتەربىيىسى 987
§ 1 . تەنتەربىيە ئوقۇتۇشى 987
§ 2 . ئوقۇغۇچىلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىلىرى 988
§ 3 . ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتىپى 989
IV باب تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرى 990
§ 1 . ناھىيە دەرىجىلىك مۇسابىقىلەر 990
§ 2 . باي ناھىيىسىدە ئۆتكۈزۈلگەن ئاپتونوم رايون ، ۋىلايەت دەرىجىلىك مۇسابىقىلەر 993
§ 3 . تەكلىپ مۇسابىقىلىرىگە قاتنىشىش ئەھۋالى 994
§ 4 . ۋىلايەت دەرىجىلىك مۇسابىقىلەرگە قاتنىشىش ئەھۋالى 995
§ 5 . ئاپتونوم رايون ، دۆلەت دەرىجىلىك مۇسابىقىلەرگە قاتنىشىش ئەھۋالى 997

ئوتتۇز بىرىنچى قىسىم

شەخسلەر

I باب شەخسلەر تەرجىمىھالى 1003
گاداي مۇھەممەت 1003
سېتىۋالدى 1004
خۇاڭ يۈك 1005
موللا مۇسا سايرامى 1005
جاڭ جاۋجى 1007
ساۋۇت 1008
سۇن گۇاڭرۇڭ 1008
ئوسمان دامولللا 1009
مامۇت ئىسلام 1010
داۋۇت ھامۇت 1010
ساۋۇت ئابىت 1012
ئارمىيە ئىلى 1012
رەھمىتۇللا يۇسۇپ دامولللا 1014
جاڭ مەنشىك 1014
يەن زېمىن 1015
سۇن شۇگاڭ 1017
ۋاڭ بىن 1018
دەي فۇشياڭ 1020
مۇسا تاھىر 1021
يۇنۇس سىدىق 1022
II باب شەخسلەرنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش 1023
يى لىجى 1023
جاڭ يۇەنجېن 1023
دىك پېيجېن 1023
بەكەن نۇر 1024

تۇنىياز نۇر 1024
Ⅲ باب شەخسلەر جەدۋىلى 1025

قوشۇمچە

1 . باي ناھىيىسىنىڭ يۇرت - مەھەللىلەر تەزكىرىسى..... 1043
2 . شېئىرلاردىن تاللانما 1051
ئاخىرقى سۆز 1052
«باي ناھىيىسى تەزكىرىسى»نى تۈزگۈچى ، تەكشۈرگۈچى
ئاپپاراتى ۋە خادىملار..... 1055
باي ناھىيىلىك تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى..... 1057
«باي ناھىيىسى تەزكىرىسى»نى ماتېرىيال بىلەن تەمىن-
لىگۈچىلەر..... 1058
«باي ناھىيىسى تەزكىرىسى»نى بېكىتكەن ، تەكشۈرۈپ
ئۆتكۈزۈۋاتقان ئاپپاراتلار 1059
ئۇيغۇرچە نەشرىگە ئاخىرقى سۆز 1060

1024 ..... ئەسلى ئەپ

1025 ..... ئىككى ئەسلىدىن كېلىدىغان سۆز III

ئەسكەرتىش

1043 ..... 1. «باي ئەسىر قېرىسى» ھەققىدىكى ئەپسانىلەر

1051 ..... 2. شېئىرلارنىڭ مۇكەممەل

1052 ..... ئەسەرلىرى

«باي ئەسىر قېرىسى»نىڭ ئەپسانىلىشىش جەريانى

1055 ..... ھەققىدە

1057 ..... باي ئەسىرلەر ئائىلىسى - قېرى ئىشكاپچىنىڭ

«باي ئەسىر قېرىسى»نىڭ ھېكايا بولۇپ

1058 ..... قېلىشى

«باي ئەسىر قېرىسى»نىڭ چۈشەندۈرۈلۈشى

1059 ..... ھەققىدىكى ئىلمىي قاراشلار

1060 ..... ئەسەرلىرى ھەققىدە

ئومۇمىي بايان

ئومۇمىي بايان

باي ناهيىسى تەڭرىتاغ تىزمىسىنىڭ ئوتتۇرا بۆلىكىنىڭ جەنۇبىي باغرىغا ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىنىڭ غەربىگە جايلاشقان ، شىمالىي پاراللېل ′41°24 ~ ′42°51 ، شەرقىي مېرىدىئان ′80°37 ~ ′83°03 ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ ، شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 197.5 كىلومېتىر ، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى تەخمىنەن 116 كىلومېتىر ، ئومۇمىي كۆلىمى 19 مىڭ 100 كۋادرات كىلومېتىر . موڭغۇلكۆرە ، تېكەس ، توقسۇ ، كۇچا ، ئونسۇ ناهيىلىرى بىلەن قوشنا ، مەمۇرىي مەھكىمە تۇرۇشلۇق جاي — ئاقسۇ شەھرىگە 169 كىلومېتىر ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ مەركىزى ئۈرۈمچى شەھرىگە 860 كىلومېتىر كېلىدۇ . يەر شەكلى غەربىي شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا پەسلەپ بارىدۇ ، ناهيىنىڭ شىمالىدا ھەيۋەتلىك تەڭرىتاغنىڭ غول تىزمىسى قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ ، تاغ چوققىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى دېڭىز يۈزىدىن 4500 مېتىردىن ئېگىز ، بۇ چوققىلارنى يىل بويى قار قاپلاپ تۇرغاچقا ، نۇرغۇن مۇزلۇق شەكىللەنگەن . ناهيىنىڭ غەربى ۋە جەنۇبىدىكى چۆلتاغنىڭ ئېگىزلىكى دېڭىز يۈزىدىن 1400 مېتىردىن 1180 مېتىرغىچە كېلىدۇ . ناهيىنىڭ تۆت ئەتراپىنى تاغ ئوراپ تۇرىدۇ ، ئاقتاش تاغ ئارىسى ئويمانلىقى تەڭرىتاغنىڭ غول تىزمىسىنىڭ جەنۇبىي باغرى بىلەن قىزىلتاغ ئارىلىقىغا ، باي تاغ ئارىسى ئويمانلىقى قىزىلتاغ بىلەن چۆلتاغ ئارىلىقىغا جايلاشقان . تاغنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان بۇ ئىككى ئويمانلىق كىلىماتىنىڭ ياخشىلىقى ، جۇغراپىيىلىك شارائىتىنىڭ ئەۋزەللىكى بىلەن باي ئاھالىلىرىنىڭ ئەۋلاتمۇئەۋلاد كۆپىيىپ ھايات كەچۈرىدىغان ماكانى بولۇپ كەلگەن .

ناهيە تەۋەسى 100 مىليون يىللار ئىلگىرى پروتېروزوي ئېراسى دەۋرىدىكى جەنۇبىي تەڭرىتاغ دېڭىزىنىڭ بىر قىسمى ، قەدىمىي تارىم قۇرۇقلۇق رايونىنىڭ شىمالىي گىرۋىكىدىكى دېڭىز ئوقۇرى ئىدى ، كېيىنچە يېرىلما جىلغىنىڭ يەنمۇ ئىلگىرىلەپ كېڭىيىشى نەتىجىسىدە ، يېرىم يېپىق دېڭىز ئويمانلىقى بارا ـ بارا شەكىللەنگەن . دېڭىز سۈيى تارتىلىپ ، قۇرۇقلۇق كۆتۈرۈلۈپ چىقىشتەك غايەت زور ئۆزگىرىشتىن كېيىن ، دەسلەپكى پېرىم دەۋرىدىكى جەنۇبىي تەڭرىتاغ دېڭىزى مۇكەممەل قۇرۇقلۇق بولۇپ شەكىللىنىپ ، يەلپۈگۈچسىمان تىنما رايونغا ئايلانغان . ناهيە تەۋەسى دېڭىز ـ ئوكيانىدىن يىراق بولغاچقا ، كىلىماتى مۆتىدىل نەم ھالەتتىن قۇرغاق ھالەتكە ئۆزگىرىپ ، قۇرۇقلۇق تېپىدىكى سۇپتروپىك بەلۋاغنىڭ قۇرغاق كىلىماتى پەيدىنپەي شەكىللەنگەن . قىشتا قاتتىق سوغۇق ، يازدا سالقىن بولىدۇ ؛ قىش ، ئەتىياز پەسىللىرى ئۇزۇنراق ، ياز ، كۈز پەسىللىرى قىسقىراق ، كېچە ـ كۈندۈزلۈك تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ ، كۈن نۇرىنىڭ يورۇتۇش ۋاقتى ئۇزۇن ، ئاپتاپ كۈچلۈك ، كۈن نۇرىنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە يورۇتۇش ۋاقتى 2780 سائەتكە يېتىدۇ ، يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا ℃ 7.4 ـ 1 ، ئايدىكى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا ℃ 14— ، ℃ 7 ـ ئايدىكى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا ℃ 21.6 ، يىللىق مۇتلەق ماكسىمۇم تېمپېراتۇرا ℃ 38.2 ، مۇتلەق مىنىمۇم تېمپېراتۇرا ℃ 32— ، بىر يىل ئىچىدە تېمپېراتۇرا ئۈدا ℃ 5تىن يۇقىرى بولىدىغان ۋاقىت 220 كۈن ، تۇزلەڭلىكتە قىروسىز مەزگىل

163 كۈن ئەتراپىدا بولىدۇ ، يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 95 مىللىمېتىر ، پارغا ئايلىنىش مىقدارى 1533.5 مىللىمېتىر . ناھىيىنىڭ شىمالىدىكى تەڭرىتاغنىڭ مۇزلۇق چوققىلىرى زاپىسى مول قاتتىق سۇ ئامبىرى ھېسابلىنىدۇ . ئاقتاش ئويمانلىقىنىڭ يەر ئاستى سۇ زاپىسى مول بولۇپ ، «مىڭبۇلاق» دېگەن نامى بار ، بۇ ئويمانلىقتىكى بۇلاق سۇيىدىن كىچىك ئېقىنلار ھاسىل بولۇپ ، ئاخىرىدا تۆت چوڭ دەريا شەكىللەنگەن . بۇ دەريالار تاغلارنى كېسىپ ئۆتۈپ باي ئويمانلىقىغا قۇيۇلۇپ ، مۇزئارت جىلغىلىرىدىن باشلىنىپ باي ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان مۇزئارت دەرياسى بىلەن قوشۇلۇپ ، ئۇزۇلمەي ئېقىپ تۇرىدىغان سۇ سىستېمىسىنى شەكىللەندۈرۈپ ، پۈتۈن ئويمانلىقنى سۇ بىلەن تەمىنلەپ كەلمەكتە .

باي ناھىيىسىنىڭ غەربىدىكى قارايۇلغۇن ئەتراپىدا بىرنەچچە جايدا ئىنسانلارنىڭ يېڭى تاش قورال دەۋرىگە ئائىت تۇرالغۇ ئىزنالىرى بار ، بۇلار باي ئويمانلىقىدا قەدىمدىنلا ئىنسانلارنىڭ پائالىيەت ئېلىپ بارغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ . غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدا باي تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي باغرىدىكى 36 بەگلىكتىن كۈسەن ، قۇم بەگلىكلىرىگە تەۋە ئىدى ؛ شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدا كۈسەن بەگلىكىگە قارىغان ، كۈسەن ، قۇم بەگلىكلىرى بولسا خەن سۇلالىسىغا بېقىنغانىدى . تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئەنشى قورۇقچىبەگ مەھكىمىسىگە قاراشلىق قۇم ئايمىقىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى ؛ تاڭ ، سۇڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدە ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ پائالىيەت رايونى بولدى ؛ يۈەن ، مىڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدە چاغاتاي خانلىقى ۋە يەكەن خانلىقىغا قارىدى . چىڭ سۇلالىسىنىڭ چېنلۇڭ 25 - يىلى (1706 - يىلى) ناھىيە تەۋەسىدە باي ، سايرام شەھەرلىرى قۇرۇلۇپ ، ئاقسۇ خان ئامبىلىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى . گۇاڭشۇ 3 - يىلى (1877- يىلى) ياقۇبېگ ، بەي يەنخۇلارنىڭ توپلىڭى تىنچىتىلغاندىن كېيىن ، باي ، سايرام شەھەرلىرىدە قالدۇق ئىشلارنى بىرتەرەپ قىلىش ئىدارىسى قۇرۇلدى . گۇاڭشۇ 8 - يىلى (1882 - يىلى) چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى باي ، سايرام شەھەرلىرىنى بىرلەشتۇرۇپ باي ناھىيىسىنى تەسىس قىلدى ، ناھىيە ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ئونسۇ مەھكىمىسىگە قارىدى . 1949 - يىلى 9 - ئايدا شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن باي ناھىيىسىدە خەلق ھاكىمىيىتى بارلىققا كەلدى .

2000 - يىلى ناھىيىدە بار مىللەت ئۇيغۇر ، خەنزۇ ، خۇيزۇ ، قىرغىز ، قازاق بولۇپ 15 مىللەتكە ، نوپۇس 196 مىڭ 15كە يەتتى . تەۋەسىدە باي ، تېرەك ، ياقائېرىقتىن ئىبارەت ئۇچ بازار ، قېيىر ، قىزىل ، سايرام ، توقسۇن ، ياتۇر ، كانچى ، بۇلۇڭ ، مىچىخ ، ئونباش ، چوڭكۆۋرۈك ، قاراباغدىن ئىبارەت 11 يېزا بار بولدى . باي ئويمانلىقى بىلەن ئاقتاش ئويمانلىقىنىڭ تۈپرىقى مۇنبەت ، سۈيى مول ، كۈن نۇرى يېتەرلىك بولۇپ ، دېھقانچىلىققىمۇ ، چارۋىچىلىققىمۇ باب كېلىدۇ . ئاقتاش ئويمانلىقىنىڭ زەي چىقىرىۋېتىش شارائىتى ياخشى ، شورلاشمايدۇ ، ئاشلىق ، ياغلىق دان زىرائەتلىرىنى تېرىشقا ماس كېلىدۇ ، بىراق بۇ ئويمانلىق كىچىك بولغاچقا ، دېھقانچىلىقىنى راۋاجلاندۇرۇشقا لايىق يېرى ئانچە كۆپ ئەمەس . باي ئويمانلىقىنىڭ يەر بايلىقى بىرقەدەر مول . ناھىيە بويىچە تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 1971 - يىلى ئەڭ كۆپ بولۇپ ، 61 مىڭ 400 گېكتارغا يەتكەنىدى ، شۇنىڭدىن كېيىن ئۇزلۇكسىز ئازىيىپ ، 2000 - يىلىغا كەلگەندە 48 مىڭ 100 گېكتارغا چۈشۈپ قالدى ، كىشى بېشىغا 0.24 گېكتاردىن توغرا كېلىدۇ ، شۇنداقتىمۇ يەكەن ، ئونسۇ ، شىخۇ قاتارلىق داڭلىق دېھقانچىلىق ناھىيە ، شەھەرلىرىنىڭكىدىن كۆپ . ئاشلىق ، ياغلىق داننىڭ بىرلىك ھوسۇلى يۇقىرى ، 1990 - يىلى 10 مىڭ 700 گېكتار يەرگە ياغلىق دان زىرائىتى تېرىلىپ ، 35 مىڭ 742 تونىنا ھوسۇل ئېلىنىدى ، كىشى بېشىغا 210.9 كىلوگرامدىن توغرا كەلدى ؛ 1999 - يىلى 31 مىڭ 800 گېكتار يەرگە ئاشلىق زىرائىتى

تېرىلىپ ، 199 مىڭ 367 تونىنا هوسۇل ئېلىنىدى ، كىشى بېشىغا 1017 كىلوگرامدىن توغرا كەلدى . باي ئاشلىق ، ياغلىق دان زىرائەتلىرىنى تەرەققي قىلدۇرۇشتا روشەن ئەۋزەللىككە ئىگە ، ئەمەلىيەتتىمۇ شىنجاڭنىڭ ئاشلىق ، ياغلىق دان بازىسى بولۇپ قالدى . باقمىچىلىق ناهيىنىڭ ئەنئەنىۋى ئىگىلىكى هېسابلىنىدۇ ، 1949 ـ يىلى قولدا قالغان چارۋا 221 مىڭ 200 ئىدى ، 90 ـ يىللاردا چارۋا پادىلىرى مۇقىم كۆپەيدى ، 2000 ـ يىلىغا كەلگەندە چارۋا 758 مىڭغا يەتتى . باقمىچىلىق مەهسۇلات قىممىتى يېزا ئىگىلىك مەهسۇلات قىممىتىنىڭ 25 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان چارۋا ۋىلايەت بويىچە ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدۇ . باي ناهيىسى شىنجاڭ بويىچە 10 ئىنچىكە يۇڭلۇق تاۋار قوي بازىسىنىڭ بىرى بولدى .

باي ناهيىسىدە قېزىلما بايلىق مول ، گېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش ئارقىلىق 63 خىل قېزىلما بايلىق بايقالدى . تىك قىيا ، ئونباش مىس كانلىرىنىڭ تارىختىن بۇيان نامى بار . باينى ئاساس قىلغان باي ـ كۆچا كۆمۈرلۈكىنىڭ مۆلچەرلەنگەن زاپىسى 2 مىليارد 900 مىليون تونىنىدىن ئاشىدۇ ، ئۇ تارىم ئويمانلىقى بويىچە كۆمۈر زاپىسى ئەڭ مول رايوندۇر . باي ناهيە بازىرىنىڭ 60 كىلومېتىر شەرقي شىمالىدىكى قارا 2 ـ گازلىقىنىڭ ئېنىقلانغان زاپىسى 250 مىليارد كۇب مېتىردىن ئاشىدۇ ، ئۇ چوڭقۇر قاتلاملىق ، يۇقىرى مەهسۇلاتلىق چوڭ گازلىق بولۇپ ، غەربىنى كەڭ ئېچىشتا غەربىنىڭ گازىنى شەرققە يەتكۈزۈشنى ئىشقا ئاشۇرۇشتا پۇختا بايلىق ئاساسى بولالايدۇ . قېيىر نافىلىن سىئېنىت كان ياتمىسىدىكى نافىلىن زاپىسىدا 165 مىليون تونىنا Al_2O_3 ، 65 مىليون تونىنا Na_2O ، 54 مىليون تونىنا K_2O بارلىقى هېسابلاپ چىقىلدى . جىنس گەۋدىسىنىڭ كۆلىمى بىرقەدەر چوڭ ، سانائەت جەهەتتىن پايدىلىنىشتا خېلى كۆپ مۇڭەپپە-قىيەتلىك تەجرىبىلەر ئىشلەندى . ئۇ شىنجاڭنىڭ كەلگۈسى ئالىيمىن كان بايلىقىنى ئېچىشتا مۇهىم يوشۇرۇن بايلىق مەنبەسى بولۇپ قالىدۇ . غەربىنى كەڭ ئېچىشنىڭ ئۈزلۈكسىز ئالغا سۈرۈلۈشىگە ئەگىشىپ ، باينىڭ غايەت زور يوشۇرۇن ئېنېرگىيىسى ئۇنۇملۇك قېزىپ چىقىلىدۇ .

گۈزەل تەبىئي مۇهىت بىلەن مول تەبىئي بايلىق باي ناهيىسىدىكى هەر مىللەت خەلقىنىڭ ياشاپ روناق تېپىشى ئۈچۈن پۇختا ئاساس يارىتىپ بەردى . بايدا تارىختىن بۇيان ياشاپ كەلگەن ئەجدادلار ئەۋلادلار ئۈچۈن قىممەتلىك مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قالدۇردى . مەملىكەت بويىچە تۆت چوڭ مىڭئۆي مەدەنىيىتىنىڭ بىرى ، «راهىبلار تەزكىرىسى . كۇماراجىۋانىڭ تەرجىمىهالى»دە خاتىرىلەنگەن كۇسەن يېڭى ئىبادەتخانىسى قىزىل مىڭئۆيىنى كۆرسىتىدۇ . بۇ مىڭئۆيگە جۇڭگونىڭ بۇددا دىنى تارىخىدىكى ئۇچ چوڭ تەرجىمىشۇناسىنىڭ بىرى بولغان كۇماراجىۋانىڭ هەيكىلى ئورنىتىلغان ، ئۇ كىشىلەرگە باينىڭ چوڭقۇر مەدەنىيىتىنى نامايەن قىلىپ تۇرماقتا . ئالدى تاغدىكى ياش تامار بۇلاقنىڭ تامچا سادالىرى كۇسەن مۇزىكىسى ئىلهامىنىڭ مەنبەسىدۇر ، جۇڭگو مۇزىكا پېشۋاسى سۇجىپ ئەنە كۇسەن مۇزىكىسى بىلەن تونۇلغان . كۇسەن بېگى جەمەتىدىكى «مۇزىكانتلارنىڭ ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكچە كېيىنىش تۇزۇمى» جەهەتتىكى ئىدىئولوگىيىنىسىگە ئەۋلادلارمۇ ۋارىسلىق قىلىپ كەلگەن . تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە كۇسەن بېگى ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش جەهەتتە ئاكتىپ رول ئوينىغان . چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە جۇڭغارلار جەنۇبىي شىنجاڭغا هۇكۇمرانلىق قىلغان مەزگىلدە باي بېگى سېتىۋالدى بىلەن گاداي مۇهەممەت تەشەببۇسكارلىق بىلەن چىڭ سۇلالىسىغا ئەل بولۇپ ، شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئۆچمەس تۆهپە ياراتقان . ياقۇپبەگ بېسىپ كىرگەن مۇشكۇل پەيتلەردە داڭلىق تارىخشۇناس موللا مۇسا سايرامى «تارىخى ئەمنىيە» ، «تارىخى هەمىدى» دېگەن ئەسەرلىرىدە تاجاۋۇزچىلارنىڭ چېكىدىن ئاشقان جىنايىتىنى خاتىرىلەپ ، ئۇيغۇرلارنىڭ خەنزۇلاردىن ئۇمىد كۈتىدىغانلىقىدەك كۇچلۇك ئارزۇسى

ئىپادىلەنگەن . ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مۇشەققەتلىك ئۇرۇش مەزگىلىدە مەشھۇر شائىر نىمشىھىت شېئىرلىرىدا تۆۋەندىكى مىسرالار ئارقىلىق ۋەتەننى مەدھىيىلەپ ، دۇشمەننى رەھىمسىز - لەرچە قامچىلىغان :

— بۇيۇك جۇڭگو ، سېنىڭ بەش مىڭ يىللىق ئۇزۇن تارىخىڭ بار ،
كۆمۈش سۇلار ، ئالتۇن تاغلار ، ھەددىسىز ئورمان - باغلىرىڭ بار .
تۇرلۇك مەدەن ، نېفىت ، كۆمۈر ھېچ تۈگىمەس بايلىقىڭ بار .
يەر شارىنى تۇيغۇزغۇدەك كەڭرى مۇنبەت تۇپرىقىڭ بار .

— بوش كەتمىدى كۆكنى يېرىپ لۇگۇچياۋدا ئېتىلغان توپ ،
سەندىن بۇيرۇق بولدى بىزگە :
— قارشى تۇرغىن ، قوزغالغىن قوپ !
قانغا قان ، جانغا جان ، تۇر ئورنۇڭدىن ! بولۇپ توپ ، توپ ،
ھەممە بىردەك قوزغال قارشى ،
تاغنى تەۋرەت ھەم كۆكنى يار !

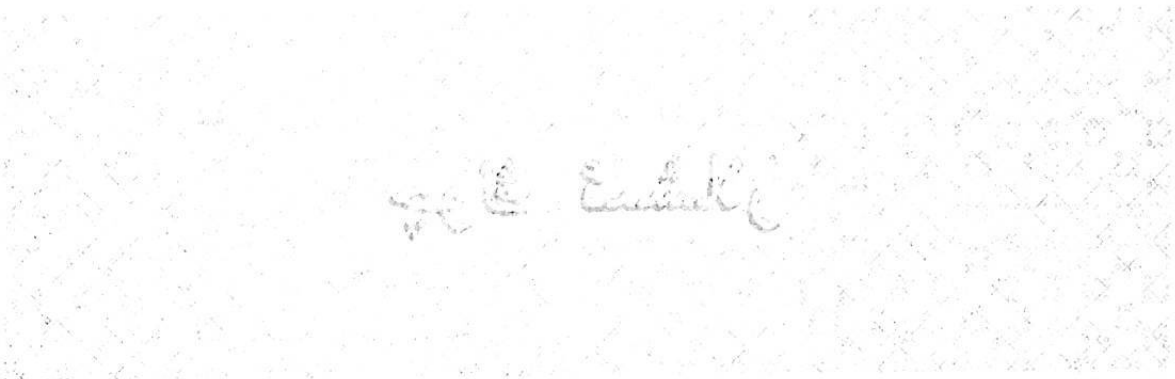
قەدىمدىن ھازىرغىچە بايدىكى تاغ - دەريا ، زېمىندىن ئۇزۇق ئېلىپ كەلگەن بايلىقلار مەشھۇر زېمىندىن داڭلىق ئادەملەر چىقىدىغان ، داڭلىق ئادەملەر مەشھۇر زېمىننى يارىتىدىغان تارىخىي ئېپالىكتىكىنى قايتا - قايتا ئىسپاتلاپ كەلدى . بايلىقلارنىڭ جۇڭخۇا مىللەتلىرى ئائىلىسىگە قوشقان مېھرى - مۇھەببىتى جاھان بىلەن تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ .

تەڭرىتاغنىڭ ئوتتۇرا بۆلىكىنىڭ جەنۇبىي باغرىنى بېزەپ تۇرغان بۇ مەرۋايىت گۈزەل تەبىئىي مۇھىتنى ۋە ئىختىساسلىقلار كۆپ چىقىدىغان فىلولوگىيىلىك ئەنئەنىسى بىلەن مەملىكەت ئىچى - سىرتىدىكى زاتلارنىڭ دىققىتىنى تارتماقتا ، ھەر يىلى مەملىكەت ئىچى - سىرتىدىن قىزىل مىكئوۋېينى ئېكسكۇرسىيە قىلىشقا مىڭلاپ - ئونمىڭلاپ ساياھەتچى كېلىپ تۇرىدۇ . مىكئوۋېينىڭ يېنىدىكى قىزىل سۇ ئامبىرىنىڭ سىغىمچانلىقى 640 مىليون كۇب مېتىرغا ، ئەڭ چوڭ سۇ يۈزى كۆلىمى 44 كۋادرات كىلومېتىرغا يېتىدۇ . بۇ سۇ ئامبىرى بايغا نەمخۇشلۇق ئاتا قىلىپلا قالماستىن ، باينىڭ گۈزەللىكىگە ھۆسن قوشۇپ تۇرىدۇ . قېيىردىكى لېيۇ پېڭگو ئابىدىسىنىڭ شىمالىدىن ئالتۇنقوش قەدىمىي يولىنى بويلاپ تېكەس دەرياسى ۋادىسىغىچە قەدىمىي يول بىلەن ناھىيىنىڭ غەربىدىكى مۇزئارت قەدىمىي يولى ۋە ئۇنىڭ يېنىدىكى كۆچا - مايتاغ تاشيولى جەلب قىلارلىق ئېكسپېدىتسىيىلىك ساياھەت لىنىيىسىدۇر ، بۇ لىنىيىدە ، يەنى تەڭرىتاغنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا ئاجايىپ گۈزەل مەنزىرىلەر بار . تېرەك بازىرىدىكى گۈڭگۈرت ئارىشىغى سۇيىنىڭ تېمپېراتۇرىسى 50 ℃ ئەتراپىدا بولۇپ ، تېرە كېسىلى ، رېماتىزم قاتارلىق ئاستا خاراكتېرلىك كېسەللىكلەرگە كۆرۈنەرلىك شىپا بولىدۇ . شىمالىي تاغلىق رايونلاردىكى مۇزلۇق شاقىراتمىلاردا كىلىمات ئۆزگىرىشىگە دائىر تۇرلۇك - تۇمەن مۇزلۇق مەنزىرىلىرى كۆزگە تاشلىنىپ تۇرىدۇ . گۈل - گىياھلارغا پۇركەنگەن ئېقىنلار شارقىراپ ، ئۇچار قۇشلار سايراپ ، ھايۋانلار ئويناقلاپ تۇرىدىغان تاغ ئورمانلىرى جىمجىت ھەم پاكىزلىقى بىلەن گۈزەل . باينىڭ تاغ - دەريالىرى كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان چەكسىز سېھرىي كۆچىكە ئىگە .

باي ئالدىنقى ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلدى ھەم بىر مەھەل

ئەگرى ـ توقاي يولنىمۇ باستى . 60 ـ يىللارنىڭ بەشىدا ئېغىر بيۇروكراتلىق خاتالىقى كۆرۈلگەن بولسىمۇ ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ ياردىمىدە ئۇنى تېزلا تۈزىتىۋالدى . 80 ـ يىللاردىن كېيىن باي ناهىيىسى جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە تۇنجى بولۇپ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ، ئارمىيە-خەلق ئىتتىپاقلىقىدا «قوش نەمۇنىچى ناهىيە» ، «ئىككىنى ھىمايە قىلىش»تا شىنجاڭ بويىچە تۇنجى تۈركۈمدىكى نەمۇنىچى ناهىيە ، شىنجاڭ بويىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى نەمۇنىچى ناهىيە ، مەملىكەت بويىچە پەن ـ تېخنىكىدا ئىلغار ناهىيە ، ئاپتونوم رايون بويىچە مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ بەرپا قىلىشتىكى ئىلغار ناهىيە ، ئاپتونوم رايوندىكى شەھەرلەر بويىچە «تەڭرىتاغ لوڭقىسى»نى تالىشىش مۇسابىقىسىدە بىرىنچى بولغان ناهىيە ، ئاپتونوم رايون بويىچە تازىلىقتا ئەڭ ياخشى ناهىيە ، ئاپتونوم رايون بويىچە پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىدىكى «ئۇچنى ئاساس قىلىش»تا نىشانغا يەتكەن ناهىيە دېگەندەك ناملارغا ئېرىشتى . يېڭى ئەسىر بايلىقلارغا يېڭى پۈرسەت ئېلىپ كەلدى ، باي ناهىيىسى ئالدى بىلەن پارتىيە 16 ـ قۇرۇلتىيىنىڭ روھىنى ياخشى ئۆگىنىپ ، كۆز قاراشنى يېڭىلاپ ، دەۋر بىلەن تەڭ ئىلگىرىلەپ ، سىياسىي مەدەنىيەتنىڭ قۇرۇلۇشى ، مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ قۇرۇلۇشى بىلەن ماددىي مەدەنىيەتنىڭ قۇرۇلۇشىنىڭ مۇناسىۋىتىنى ، تېرىقچىلىق بىلەن باقمىچىلىقنى ماس قەدەمدە راۋاجلاندۇرۇشنىڭ مۇناسىۋىتىنى ، بايلىقنى ئېچىش بىلەن ئېكولوگىيىلىك مۇھىتنى قوغداشنىڭ مۇناسىۋىتىنى ياخشى بىرتەرەپ قىلىش ؛ سۇ-تۇپراقنى ۋە يېپىنچا ئۆسۈملۈكنى قوغداشنى كۈچەيتىپ ، تۇپراقنى ئۇزلۇكسىز ياخشىلاپ ، تېرىقچىلىق تېخنىكىسىنى ئۇزلۇكسىز يېڭىلاپ ، يېڭى تېخنىكا ، يېڭى سورتلارنى يولغا قويۇش ۋە تەجرىبە قىلىشنى داۋاملىق ياخشى ئىشلەش ؛ دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاش ، دەرىجىسىنى ئاشۇرۇش ئىقتىدارىنى كۈچەيتىش ؛ بازار يوللىرىنى راۋانلاشتۇرۇپ ، ئەمەلىي تەدبىرلەرنى قوللىنىپ دېھقانلارنىڭ سېلىقىنى يەڭگىللىتىش ؛ دېھقان ، چارۋىچىلار ۋە يېزا ئىگىلىكىگە چېتىلىدىغان كارخانىلارنىڭ ئۆز ئالدىغا ئىگىلىك باشقۇرۇش جەھەتتىكى ھوقۇق-مەنپەئىتىگە ھۆرمەت قىلىش ؛ مەدەنىيەت ، سايامەت مەھسۇلاتلىرىنى ئېچىشنى كۈچەيتىش ئۈچۈن تىرىشىدۇ . ئەۋزەل شارائىتقا ئىگە باي زېمىنى تەڭرىتاغ قوينىدا يېپىيېڭى قىياپەت بىلەن قەد كۆتۈرگۈسى .

چوڭ ئىشلار

چوڭ ئىشلار

خەن سۇلالىسى دەۋرى

شېنجۇ 2 - يىلى (مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 60 - يىلى)

ھۇن باتىسقانى خەن سۇلالىسىگە ئەل بولدى. خەن سۇلالىسى كۈسەندىكى ئۇرلىدا غەربىي يۈرت قورۇقچىبەگ مەھكىمىسى قۇردى، باي قۇم بەگلىكى بىلەن بىللە خەن سۇلالىسىنىڭ زېمىن تەۋەلىكىگە ئۆتتى.

جيەنجاۋ 3 - يىلى (مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 36 - يىلى)

غەربىي يۈرت قورۇقچىبېگى گەن يەنشۇ ھازىرقى ئونسۇ، باي ناھىيىلىرى تۇتىشىدىغان جايدىكى تاغ يولى ئارقىلىق كانجۇتقا بېرىپ، كانجۇتقا قېچىپ بېرىۋالغان ھۇن تەڭرىقۇتى قۇتتۇشنى تىرىك تۇتۇۋېلىپ كاللىسىنى ئالدى.

يېڭى ۋاڭماڭ زامانىنىڭ تىيەنفېڭ 3 - يىلى (16 - يىلى)

قۇم ئونسۇنى ئۆزىگە قوشۇۋالدى، باينىڭ غەربىي تەرەپلىرى يەنىلا قۇمغا قارىدى.

شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ جيەنۇۋ 22 - يىلى (46 - يىلى)

قىشتا ساكارائۇل بېگى شىيەن كۈسەن بېگىنى ئۆلتۈرۈپ، كۈسەن، قۇملارنى ئۆزىگە قوشۇۋالدى، باي ساكارائۇل بېگىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولدى.

شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ جاڭخې 1 - يىلى (87 - يىلى)

بەن چاۋ ساكارائۇلنى يوقاتتى، ساكارائۇلغا قاراپ كېلىۋاتقان كۈسەن، قۇم بەگلىكلىرىنىڭ ئەسكەرلىرى تەرەپ - تەرەپكە قېچىپ كەتتى.

شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ يۈڭگۇاڭ 3 - يىلى (91 - يىلى)

12 - ئايدا باي قۇم، كۈسەنلەر بىلەن بىرلىكتە خەن سۇلالىسىغا ئەل بولدى.

شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ يۈكچۇ 1 - يىلى (107 - يىلى)

6 - ئايدا خەن سۇلالىسى غەربىي يۇرت قوروقچىبەگ مەھكىمىسىدىن ۋاز كەچتى، باي تەۋەسى قايتىدىن ھۇنلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئۆتتى.

شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ يەنگۈاك 3 - يىلى (124 - يىلى)

بەن يۈك كۈسەن، قۇم بەگلىكلىرىنىڭ قوشۇننى باشلاپ قاڭقللارنىڭ ئالدى ئوردىسىغا ھۇجۇم قىلدى، باي تەۋەسى كۈسەن، قۇملار بىلەن بىللە يەنە خەن سۇلالىسىغا قارىدى.

يۈكشۇ 4 - يىلى (158 - يىلى)

8 - ئايدا كۈسەننىڭ سول قانات سانغۇنى لىيۇ پىڭگو ھازىرقى باي ناھىيىسىنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى كىلەلىك تېغىدا قاراۋۇلخانا قۇردى ھەم ئۆزىنىڭ تۆھپىسىنى خاتىرىلەش ئۈچۈن بۇ يەرگە بىر ئابىدە تۇرغۇزدى.

ۋېي، جىن سۇلالىلىرى ۋە جەنۇبىي، شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرلىرى

ۋېي سۇلالىسىنىڭ خۇاڭچۇ 3 - يىلى (222 - يىلى)

باي كۈسەننىڭ تەركىبىدە غەربىي يۇرت قوروۇل چېرىكچىبېگىگە قارىدى.

جىن سۇلالىسىنىڭ شىيەنكاك 1 - يىلى (335 - يىلى)

غەربىي يۇرت تامامەن ئالدىنقى لياك سۇلالىسىنىڭ زېمىنىغا تەۋە بولدى، باي كۈسەننىڭ تەركىبىدە غەربىي يۇرت چېرىكچىبېگى ياك شۇەننىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى.

جىن سۇلالىسىنىڭ يۈكخي 1 - يىلى (345 - يىلى)

12 - ئايدا جاك جۇن كىنگىتكە جازا يۈرۈشى قىلدى. بۇنىڭدىن بۇرۇن كىنگىت بېگى ئارچۇنى خۇي كۈسەن بېگى سۇۋارنا شەننى يوقىتىپ كۈسەن بەگلىكىنى ئىگىلىۋالغاچقا، بايمۇ

كىنگىت بەگلىكىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولغانىدى .

ئالدىنقى چىن سۇلالىسىنىڭ جيەنيۈەن 19 - يىلى (383 - يىلى)

ئالدىنقى لياڭ بېگى لۈ گۈڭ قوشۇن باشلاپ غەربىي يۈرتقا يۈرۈش قىلدى ، كېيىنكى يىلى ئۇ كۈسەن شەھىرىنى ئالدى ، شۇنىڭ بىلەن كۈسەنگە قارام بولۇپ كېلىۋاتقان باي ئالدىنقى چىن بەگلىكىگە بېقىندى .

كېيىنكى لياڭ بەگلىكىنىڭ تەيئەن 1 - يىلى (386 - يىلى)

لۈ گۈڭ كېيىنكى لياڭ ھاكىمىيىتىنى قۇردى ، كېيىن ئۇنىڭ ئوغلى لۈ فۇ خانىنىڭ ئەمرى بىلەن غەربىنى تىنچلاندۇرغۇچى سانغۇن ، غەربىي يۈرت باش قورۇقچىبېگى بولدى ، باي ئۇنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتتى .

كېيىنكى لياڭ بەگلىكىنىڭ شيەننىڭ 1 - ، 2 - يىللىرى (399 - ، 400 - يىللىرى)

3 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن 4 - ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە قىزىل مىڭئۆيى قېزىلىشقا باشلىدى .

شىمالىي ۋېي سۇلالىسىنىڭ تەيچاڭ 7 - يىلى (422 - يىلى)

كۈسەن ۋە ئۇنىڭ تەۋەسىدىكى باي شىمالىي لياڭ سۇلالىسىغا قارىدى .

شىمالىي ۋېي سۇلالىسىنىڭ تەيپىڭ جىنجۈن 9 - يىلى (448 - يىلى)

شىمالىي ۋېي سۇلالىسى كۈسەنگە ھۇجۇم قىلدى ، كۈسەن ، بايلار شىمالىي ۋېي سۇلالىسىغا قارىدى .

شىمالىي ۋېي سۇلالىسىنىڭ جېڭشى 4 - يىلى (507 - يىلى)

كۈسەن ۋە ئۇنىڭ تەۋەلىكىدىكى باي ئېفتالىتلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئۆتتى .

شىمالىي جۇ سۇلالىسىنىڭ باۋدىڭ 5 - يىلى (565 - يىلى)

تۈركلەر ئېفتالىتلارنى يوقاتتى ، باي كۈسەن بىلەن بىللە تۈركلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولدى .

سۈي سۇلالىسىنىڭ كەيخۇاڭ 3 - يىلى (583 - يىلى)

تۈرك خانلىقى شەرقىي تۈرك خانلىقى ۋە غەربىي تۈرك خانلىقى دەپ ئىككىگە بۆلۈندى ، باي غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولدى .

سۈي سۇلالىسىنىڭ دايې يىللىرىنىڭ ئوتتۇرىلىرى (610 - يىللىرى)

قىزىل مىڭئۆيىنىڭ 205 - ئۆڭكۈرىدىكى تام رەسىملىرىگە كۆسەن بېگى توتكا (托提卡)نىڭ كۆسەنچە بېغىشلىمىسى يېزىلدى .

تاڭ سۇلالىسى دەۋرى

ۋۇدې 7 - يىلى (624 - يىلى)

قىزىل مىڭئۆيىدىكى تام رەسىملىرىگە كۆسەن بېگى سۇۋارناتىۋانىڭ كۆسەنچە بېغىشلىمىسى يېزىلدى .

جېنگۈەن 4 - يىلى (630 - يىلى)

قىشتا شۇەنزاڭ كۆسەندىن غەربكە قاراپ ئىككى كۈن مېڭىپ ھازىرقى سايرامدىن ئۆتكەندە ، شىمالدىكى تاغدىن كەلگەن 2000دىن ئارتۇق تۈرك ئەسكىرى بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى . تۈرك ئەسكەرلىرى ئولجىنى تەڭ بۆلۈشەلمەي ، ئۆز ئارا ئۇرۇشۇپ تەرەپ - تەرەپكە تارقىلىپ كېتىشتى . كېيىن شۇەنزاڭ يەنە ھازىرقى باي بازىرى ئارقىلىق غەربكە قاراپ سەپەر قىلدى .

جېنگۈەن 21 - يىلى (647 - يىلى)

كۆسەن بېگى سۇۋارناتىۋا ئۆلدى ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئىنىسى خەرىپۇسپا ۋارىسلىق قىلدى ، قىزىل مىڭئۆيىدىكى تام رەسىملىرىدە ئۇنىڭ كۆسەنچە بېغىشلىمىسى بار .

جېنگۈەن 22 - يىلى (648 - يىلى)

تاڭ سۇلالىسى كۆسەندە ئەنشى قورۇقچىبەگ مەھكىمىسى قۇردى ، باي ئۇنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى .

شىيەنچېڭ 3 - يىلى (658 - يىلى)

تاڭ سۇلالىسى قۇم ئايمىقىنى قۇردى ، باينىڭ غەربىي تەرەپلىرى قۇم ئايمىقىغا قارىدى .

جەنيۇەن 5 - يىلى (789 - يىلى)

تۇبۇتلەر تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىنى ئىگىلىدى ، باي تۇبۇتلەرگە تەۋە بولدى .

جەنيۇەن 15 - يىلى (799 - يىلى)

ئۇيغۇرلار كۈسەن ، بايلارنى ئالدى .

خۇيچاڭ 2 - يىلى (842 - يىلى)

قىرغىزلار كۈسەن ، بايلارنى ئالدى .

داجۇڭ 2 - يىلى (848 - يىلى)

ئۇيغۇرلارنىڭ باشقا بىر قەبىلىسىدىن مەڭلىك تېگىن ئەنشىدە ئۆزىنى قاغان دەپ جاكارلىدى ، بۇلار تارىختا كۈسەن ئۇيغۇرلىرى دەپ ئاتالدى ، باي مۇشۇ خانلىقنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى .

جىڭفۇ 2 - يىلى (893 - يىلى)

قاراخانىيلار سۇلالىسى قەشقەرنى پايتەخت قىلدى ، باي ئۇنىڭ تەسىر دائىرىسىدە بولدى .

سۇڭ ، يۈەن سۇلالىلىرى دەۋرى

سۇڭ سۇلالىسىنىڭ شۇەنخي 5 - يىلى (1124 - يىلى)

كۈسەن ۋە ئۇنىڭ تەۋەلىكىدىكى باي قارا قىتانلارنىڭ باشقۇرۇش تەۋەلىكىگە ئۆتتى .

جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ جيادىڭ 4 - يىلى (1211 - يىلى)

نايمان شاھزادىسى كۈچلۈك قارا قىتان خانىنىڭ تەختىنى تارتىۋالدى ، باي ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا بويسۇندۇرۇلدى .

موڭغۇل خانى چىڭگىزخان زامانىنىڭ 13 - يىلى (1218 - يىلى)

چىڭگىزخان قوشۇنىنىڭ سانغۇنى جەبە نويان قوشۇن باشلاپ كېلىپ كۈچلۈكنى ئۆلتۈرۈپ ، باي قاتارلىق جايلارنى ھۆكۈمرانلىق ئاستىغا ئالدى .

موڭغۇل خانى چىڭگىزخان زامانىنىڭ 20 ـ يىلى (1225 ـ يىلى)

چىڭگىزخان ئوغۇللىرىغا سۆيۈرغاللىق يەر، بۆلۈپ بەرگەندە، 2 ـ ئوغلى چاغاتايغا تەگىرىتاغ-نىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىنى بۆلۈپ بەردى. چاغاتاي بۇ جايلاردا چاغاتاي خانلىقىنى قۇردى، باي چاغاتاي خانلىقىنىڭ تەۋەسىدە بولدى.

يۈەن سۇلالىسىنىڭ جىيۈەن 5 ـ يىلى (1268 ـ يىلى)

ئۆگەدەيخانىنىڭ نەۋرىسى قايدۇ بەراق بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ مەركىزىي ھاكىمىيەتكە قارشى چىقتى، باي بۇنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىدى.

يۈەن سۇلالىسىنىڭ جىجېڭ 13 ـ يىلى (1353 ـ يىلى)

مەۋلانا ئەرشىدىن كۆچادا ئىسلام دىنىنى تارقاتتى، شۇنىڭ بىلەن باي تەۋەسىدە ئىسلام مۇرتلىرى كۆپەيدى.

يۈەن سۇلالىسىنىڭ جىجېڭ 21 ـ يىلى (1361 ـ يىلى)

چاغاتاي ئەۋلادلىرىدىن تۇغلۇق تۆمۈرخان قوشۇن باشلاپ كېلىپ، شايارداتوپىلاڭ كۆتۈرگەن ئون مىڭ بۇددىستنى باستۇرغاندىن كېيىن باي ئاھالىسى ئىسلام دىنىغا كىردى. باي شەرقىي چاغاتاي خانلىقىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتتى.

مىڭ سۇلالىسى دەۋرى

چېڭخۇا 5 ـ يىلى (1469 ـ يىلى)

دوست مۇھەممەتخان ئۆلدى، ئۇنىڭ تاغىسى يۇنۇسخان كۆچا، ئونسۇلارنى ئالدى، باي يۇنۇسخانىنىڭ تەسىر دائىرىسىگە ئۆتتى.

خۇڭجى 17 ـ يىلى (1504 ـ يىلى)

ئەھمەدخانىنىڭ چوڭ ئوغلى مەنسۇرخان ئوردا ئىچىدە ماجىرا يۈز بەرگەندىن كېيىن باي، كۆچا ئەتراپلىرىغا چېكىنىدى.

جېڭدې 11 ـ يىلى (1516 ـ يىلى)

چاغاتاي خانلىقىنىڭ كۆچا، بايدىكى باش ۋالىيسى باباجاك سۇلتان ياركەنتكە بېرىپ،

مەنسۇرخان بىلەن ئاكا - ئۇكا سەئىدخان ئىككىسىنى ياراشتۇردى ، سەئىدخان ئاكىسى مەنسۇرخانغا بويسۇنىدىغانلىقىنى بىلدۇردى .

جياجىك 12 - يىلى (1533 - يىلى)

سەئىدبيە خانلىقى چاغاتاي خانلىقىدىن ئايرىلىپ چىقىپ مۇستەقىل بولدى ، باي سەئىدبيە خانلىقىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتتى .

ۋەنلى 37 - يىلى (1609 - يىلى)

سەئىدبيە خانلىقىنىڭ تۇرپاندىكى باش ۋالىيسى سۇلتان ئىبراھىم بايىنى تارتىۋالدى .

چىڭ سۇلالىسى دەۋرى

كاڭشى 17 - يىلى (1678 - يىلى)

جۇڭغار خانى غالدان تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىنى بويسۇندۇردى ، باي ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئۆتتى .

چيەنلۇڭ 20 - يىلى (1755 - يىلى)

چىڭ سۇلالىسى جۇڭغارلارنىڭ سەرداري داۋاچىنى بېسىقتۇرغاندىن كېيىن ، بايىنىڭ بېگى سېيتىۋالدى ئىلىغا بېرىپ تەشەببۇسكارلىق بىلەن چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىغا ياردەملەشتى .

چيەنلۇڭ 21 - يىلى (1756 - يىلى)

بايىنىڭ بېگى سېيتىۋالدى چېگرانى تىنچلاندۇرغۇچى ئوك قانات يانداش سانغۇن تەرىپىدىن تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىنىڭ ھەربىي ئەھۋالىنى چارلاشقا ئەۋەتىلدى . ئۇ قايتىپ كېلىش سەپىرىدە جىرغىلاڭ دېگەن يەردە ماغاچىننى يوقىتىش ئۇرۇشىغا قاتنىشىپ ، ئۇرۇش قىلىۋاتقانلار بىلەن بىرگە نىما قاتارلىق ئادەملەرنى يوقاتتى ، كېيىن قورشاۋدا قېلىپ ياردەم يېتىپ كەلگەندىن كېيىن قورشاۋنى بۆسۈپ چىقىپ بارکۆلگە كەلدى .

بايىنىڭ ھاكىمبېگى گاداي مۇھەممەت چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىنىڭ جۇڭغارلارنى تىنچىتقانلىقىنى ئاڭلاپ ، چوڭ ئوغلى ئابدۇراھماننى ئېلىپ بايىنى تاشلاپ ئىلىغا كەتتى .

چيەنلۇڭ 22 - يىلى (1757 - يىلى)

خوجىجاھان سايرام ئاھالىسىدىن 100 نەچچە كىشىنى توپلاڭ كۆتۈرۈشكە قىستىدى ھەم ئۇلارنى ئاقسۇغا كۆچۈرمەكچى بولدى ، سايراملىقلار خوجىجاھانغا ئەگەشمىدى . سايراملىق ئاغاس-

بەگ قاتارلىقلار كېچىدە خوجىجاھانىڭ ئەسكەرلىرىنى ئۆلتۈرۈپ ، چىڭ سۇلالىسىغا ئەل بولدى . چىڭ سۇلالىسى سايرامغا 3 ـ دەرىجىلىك ھاكىمبەگدىن بىرنى ، بايغا 4 ـ دەرىجىلىك ھاكىمبەگ-دىن بىرنى قويدى .

چېەنلۇڭ 23 ـ يىلى (1758 ـ يىلى)

بىرقىسىم بۇيرۇتلار چىڭ سۇلالىسىغا ئەل بولدى ، ئۇلارغا ياقائىرىقتىكى ھەربىي رايات ئەتراپى مال باقىدىغان يەر قىلىپ بېرىلدى .

چېەنلۇڭ 25 ـ يىلى (1760 ـ يىلى)

2 ـ ئايدا سايرام ، بايلاردىن نەچچە 10 ئائىلىلىك ئۇيغۇر پەرمانغا بىنائەن ئىلىغا بوز يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلىشقا ماڭدى .

5 ـ ئايدا مۇزداۋان يولىنىڭ جاپالىق بۆلەكلىرىنى ياساشقا ھەر كۈنى 10 ئادەم ئەۋەتىلدى . چېەنلۇڭ خان 10 ئادەمنىڭ كۆچى يېتىشمەيدۇ ، كۆپرەك ئادەم ئەۋەتىپ مەسئۇل قىلىش توغرىسى-دا يارلىق چۈشۈردى . يول ياسىغۇچىلار داۋانچى دەپ ئاتالدى ، كېيىن ئۇلار 70 ئائىلىگە كۆپەيتىلدى .

12 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى سايرام ، باي قاتارلىق تۆت شەھەرنىڭ بېگى 4 .24 تونىنا ئاشلىق يىغىپ ، ئىلىدا بوز يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلىۋاتقان مۇسۇلمانلارغا يەتكۈزۈپ بەردى .

چېەنلۇڭ 26 ـ يىلى (1761 ـ يىلى)

پادىشاھ جەمەتىدىن گۈك رۇسۇك قاتارلىقلار سايرام ، باي قاتارلىق مۇسۇلمان شەھەرلىرىنىڭ بېگىنى باشلاپ پايتەختكە خانغا سالام بېرىشكە باردى . 6 ـ دەرىجىلىكتىن يۇقىرى سالى قاتارلىق بەگلەر پايتەختتىكى شىخۇامېن قوۋۇقىنىڭ سىرتىدا خانغا سالام بەردى .

چېەنلۇڭ 28 ـ يىلى (1763 ـ يىلى)

9 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى سايرام ، باي شەھەرلىرىدىن 130 ئائىلىلىك ئۇيغۇر بۇيرۇق بويىچە ئىلىغا بوز يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلىشقا ماڭدى .

چېەنلۇڭ 30 ـ يىلى (1772 ـ يىلى)

سايرام 750 ئادەمنى ، باي 364 ئادەمنى ئاشلىق تاپشۇردى . ھاكىمبەگ گاداي مۇھەممەت ئەركانبەگلىككە تەينىلەندى .

چېەنلۇڭ 41 ـ يىلى (1776 ـ يىلى)

سايرام 782 ئادەمنى ، باي 364 ئادەمنى ئاشلىق تاپشۇردى .

جياچىك 8 - يىلى (1803 - يىلى)

خي نىك قەشقەرنىك مەسلىھەتچى ئامباللىقىغا يۆتكەلدى . ئۇ «مۇسۇلمانلار يۇرتىنىك ئومۇمىي تەزكىرىسى»نى يازغان بولۇپ ، ئۇنىڭدا قىزىل ئۆتىڭىنىك شەرقىي جەنۇبىغا 30 نەچچە چاقىرىم كېلىدىغان تاغ ئارىسىدا مىڭئۆي بارلىقى ، شۇ يىلى سايرام مۇسۇلمانلىرىنىك 946 دادەن بەش كۆرە سەككىز شىك 77 ئوچۇم ، باي مۇسۇلمانلىرىنىك 513 دادەن تۆت شىك بىر ئوچۇم ئاشلىق تاپشۇرغانلىقى خاتىرىلەنگەن .

داۋگۇاك 5 - يىلى (1825 - يىلى)

12 - ئاينىك 22 - كۈنى سايرامنىك 4 - دەرىجىلىك ھاكىمبېگى مىرىبۇللا قاتارلىقلار پايتەختكە بېرىپ ، شېنۇڭ قۇۋۇقىنىك سىرتىدا خانغا سالام بەردى .

داۋگۇاك 8 - يىلى (1828 - يىلى)

باي 5013 دادەن ئاشلىق تاپشۇردى .

داۋگۇاك 9 - يىلى (1829 - يىلى)

1 - ئاينىك 17 - كۈنى سايرامنىك 3 - دەرىجىلىك ھاكىمبېگى يۈسۈپ قاتارلىق ئۈچ كىشى پايتەختتىكى شىخۋا قۇۋۇقىنىك سىرتىدا خانغا سالام بەردى .

داۋگۇاك 13 - يىلى (1833 - يىلى)

باي 11 مىك دادەن ئاشلىق تاپشۇردى .

داۋگۇاك 14 - يىلى (1834 - يىلى)

12 - ئاينىك 23 - كۈنى سايرامنىك 5 - دەرىجىلىك خەزىنىچىبېگى ئابدۇرېھىم قاتارلىق ئىككى كىشى پايتەختكە بېرىپ ، شىيۇەن قۇۋۇقىنىك سىرتىدا خانغا سالام بەردى .

داۋگۇاك 16 - يىلى (1836 - يىلى)

12 - ئاينىك 23 - كۈنى سايرامنىك 3 - دەرىجىلىك ھاكىمبېگى ئارىپ قاتارلىق ئىككى كىشى پايتەختكە بېرىپ غەربىي قۇۋۇق سىرتىدا خانغا سالام بەردى ، ئەتىسى ئوردا ئۇلارغا پۆپۈك ئىنئام قىلدى .

داۋگۇاك 17 ـ يىلى (1837 ـ يىلى)

1 ـ ئاينىك 29 ـ كۈنى سايرامنىك 3 ـ دەرىجىلىك ھاكىمبېگى ئارىپ قاتارلىق ئىككى كىشى پايتەختكە بېرىپ، شىيۇەن قۇۋۇقىنىك سىرتىدا خانغا سالام بەردى.

داۋگۇاك 25 ـ يىلى (1845 ـ يىلى)

2 ـ ئاينىك 23 ـ كۈنى لىن زېشۈ قىزىل دەريياسىدىن ئۆتۈپ، غەربكە قاراپ 20 كىلومېتىر مېڭىپ سايرامغا كەلدى.

شىيەنفېك 1 ـ يىلى (1851 ـ يىلى)

6 ـ ئاينىك 8 ـ كۈنى يارکەنتكە يېڭىدىن يارده‌مچى ئامبالىلىققا تەيىنلەنگەن ئورېن (موڭغۇل، ياندىش تۈتۇق مەرتىۋىسى بار) كۈچادىن غەربكە مېڭىشىدا كېچىدە قىزىلغا كېلىپ قوندى، 10 كۈندىن كېيىن بايدىن كەتتى.

تۇڭجى 1 ـ يىلى (1862 ـ يىلى)

ئەيسا گۈمباز قاتارلىقلار سېلىقنى ئازايتىش ئۈچۈن جېدەل چىقاردى.

تۇڭجى 3 ـ يىلى (1864 ـ يىلى)

خالىس ساۋاقخانا قۇرۇلۇپ، ساۋاق بېرىشكە ئۇستاز تەكلىپ قىلىندى. ساۋاقخانىغا ئايدا 60 ~ 70 سەر سەرپ قىلىندى.
شۇ يىلى ئۇيغۇر دېھقانلار قوزغىلاڭ كۆتۈردى.

تۇڭجى 6 ـ يىلى (1867 ـ يىلى)

يازدا قوقەندلىك ياقۇبېگ قوشۇنى راشىدىن خوجا قوشۇنى بىلەن ھازىرقى ياقائېرىقتا كەسكىن جەڭ قىلدى، ياقۇبېگ قوشۇنى غەلبە قىلىپ قىزىلغا بېسىپ كىردى.

تۇڭجى 9 ـ يىلى (1870 ـ يىلى)

3 ـ ئايدا تۇرپان قوشۇنى باي خەلقىنىڭ يارىدىمىدە باينى ياقۇبېگ قوشۇنىدىن تارتىۋالدى؛ تۇرپان قوشۇنى چېكىنگەندىن كېيىن باي يەنە ياقۇبېگنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتتى.

گۇاڭشۇ 3 ـ يىلى (1877 ـ يىلى)

9 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى چىڭ سۇلالىسى قوشۇننىڭ قوماندانى لیۇ جىنتاڭ قىزىلغا يېتىپ كەلدى .

9 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى لیۇ جىنتاڭ بايغا كىردى ، باينىڭ كاتتىۋېشى مەمەتتوختى قەلئە دەرۋازىسىنى ئېچىپ ئەل بولدى . لیۇ جىنتاڭ سانغۇنلىرىنى غەرب تەرەپكە قاچقان دۇشمەنلەرنى جىددىي قوغلاشقا بۇيرۇدى .

9 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى مىس كانىغا كەلدى . دۇشمەننىڭ ئاتلىق قوشۇنى 20 مىڭدىن ئارتۇق ئۇيغۇر پۇقرانى ئالدىغا سېلىپ ئۇرۇشقا كەلدى . چىڭ قوشۇنى دۇشمەننىڭ ئاتلىق قوشۇنىنى يوقىتىپ ، تۇتقۇن قىلىنغان ئاممىنى قۇتۇلدۇرۇپ ماكانىغا قايتۇر-دى ھەمدە ياقۇپبەگنىڭ ئاقسۇغا قويغان ئەمەلدارىنى ئېتىپ ئۆلتۈردى .

بايدىكى ئۇستۇنكى مىس كان بىلەن تۆۋەنكى مىس كاندىن شۇ يىلى كونا بەلگىلىمە بويىچە ئوخشاشلا 26 مىڭ جىڭ مىس ئېلىندى .

گۇاڭشۇ 6 ـ يىلى (1880 ـ يىلى)

بايدا ئۇچ خالىس ساۋاقخانا قۇرۇلدى ھەمدە ئۇلارغا يۇقىرى ماۋاش بىلەن ئوقۇتقۇچى تەكلىپ قىلىندى .

گۇاڭشۇ 8 ـ يىلى (1882 ـ يىلى)

7 ـ ئايدا لیۇ جىنتاڭ ئوردىغا تەستىقلاتقۇزۇپ ، ئاقسۇغا كۆزەتكۈچى قويدى ؛ باي ناھىيىسى-نى تەسىس قىلىپ بىر ئامبال قويدى ، باي ناھىيىسىگە باي ، سايراملار قارىدى .

شۇ يىلى تاللىق ، مىڭبۇلاق ، قاراچى ، ياتۇر ، ئىشتاچى ، قارائۆتەڭ ، قارائۆيلۇق ، مىچىڭ ، تۆۋەن قارا ، بۇلۇڭ ئۆستەڭلىرى چېپىلىپ ، 160 مىڭ مودىن ئارتۇق يەر سۇغۇرۇلدى .

گۇاڭشۇ 9 ـ يىلى (1883 ـ يىلى)

تاللىق ئۆستىڭىنىڭ تارمىقى بولغان يۇلۇنياقا ئۆستىكى بىلەن ئاسىل ، لاپار ، تىزاقاي ، بۇغان ، جىرغىلاڭ ، تۇقسۇن ئۆستەڭلىرى چېپىلىپ ، 100 مىڭ مودىن ئارتۇق يەر سۇغۇرۇلدى .

گۇاڭشۇ 10 ـ يىلى (1884 ـ يىلى)

ۋۇيخۇت ، ئونباش ، ئۆتەڭ ، شاھتۇر ، داۋانچى ، قىمىز ئۆستەڭلىرى چېپىلىپ ، 100 مىڭ مودىن ئارتۇق يەر سۇغۇرۇلدى .

گۇاڭشۇ 12 - يىلى (1886 - يىلى)

قەشقەر مۇداپىئە باش بوغى ئاقسۇغا يۆتكىلىپ ، باي قاتارلىق جايلارنى مۇداپىئە قىلدى . ياسىرىم ئۆستىكى چېپىلىپ ، 20 مىڭ مودىن ئارتۇق يەر سۇغىرىلدى .

گۇاڭشۇ 21 - يىلى (1895 - يىلى)

ناھىيىدە ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى پاراۋانلىق ئورنى قۇرۇلدى .

گۇاڭشۇ 28 - ، 29 - يىللىرى (1902 - ، 1903 - يىللىرى)

خونگانجى مەزھىپىنىڭ 22 - ئەۋلاد پىرى ئوتانى ئەۋەتكەن ئوتتۇرا ئاسىيانى تەكشۈرۈش ئەترىتى قىزىل مىڭئۆيگە كېلىپ ، نۇرغۇن قوليازمىلارنى ئېلىپ كەتتى .
شۇ يىلى ئۇيغۇر تارىخشۇناس موللا مۇسا سايرامى «تارىخى ئەمنىيە»نى يېزىشنى باشلىدى .

گۇاڭشۇ 30 - يىلى (1904 - يىلى)

شىنجاڭنىڭ باش مۇپەتتىشى لىيەن كۇي بايدا مىس قېزىشنى توختىتىشنى بۇيرۇدى . كېيىن ۋالىڭ شۇنەن شىنجاڭغا كېلىپ ۋەزىپىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن مىس قېزىشنى ئەۋج ئالدۇردى ، باي شىنجاڭدىكى مىس چىقىدىغان ئاساسلىق رايون بولۇپ قالدى .

گۇاڭشۇ 32 - يىلى (1906 - يىلى)

تۆۋەنكى كېۋەزلىك ئۆستىكى چېپىلىپ ، 15 مىڭ مودىن ئارتۇق يەر سۇغىرىلدى .

گۇاڭشۇ 33 - يىلى (1907 - يىلى)

ئامبال تەن جېنكۇن ناھىيىلىك مەھكىمە ئارقا كوچىسىدا ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى باشلاڭ-غۇچ شۆتاك قۇردى .

گۇاڭشۇ 34 - يىلى (1908 - يىلى)

موللا مۇسا سايرامى «تارىخى ھەمىدى»نى يېزىپ بولدى .
«باي ناھىيىسىنىڭ يەرلىك تەزكىرىسى» بېسىلدى .

شۇەنتۇڭ 1 - يىلى (1909 - يىلى)

ناھىيىدە پوچتا ۋاكالەتخانىسى قۇرۇلدى .

ئامبال تەن جەنكۈن ناهيىلىك مەھكىمە غەربىي كوچىسىدا ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى ئوقەتچىلىك شۆتاڭى ، ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى ھۇنەرۋەنلىك شۆتاڭى ، ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدە-كى 1 ـ خەنزۇ تىلى شۆتاڭىنى ، شەرقىي يېزا ـ سايرام يېزىسىدا ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 2 ـ خەنزۇ تىلى شۆتاڭىنى ، غەربىي يېزا ـ ياقائېرىق يېزىسىدا ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 3ـ خەنزۇ تىلى شۆتاڭىنى قۇردى .

شۇەنتۇڭ 2 ـ يىلى (1910 ـ يىلى)

9 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ناهيىلىك كېڭەش قۇرۇلدى .

ئامبال تەن جەنكۈن مىڭبۇلاقتا ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 4 ـ خەنزۇ تىلى شۆتاڭىنى قۇردى .

يېڭى تەيىنلەنگەن ئامبال خۇاڭ يۈڭ ناهيىلىك مەھكىمە غەربىي كوچىسىدا ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى دۆلەت تىلى ئۆگىتىش ئورنىنى قۇردى .

شۇەنتۇڭ 3 ـ يىلى (1911 ـ يىلى)

3 ـ ئايدا ئامبال خۇاڭ يۈڭ ئۆلدى .

جۇڭخۇا مىنگو دەۋرى

مىنگونىڭ 2 ـ يىلى (1913 ـ يىلى)

3 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى جاڭ يۈەنجېن باي ناهيىسىگە ئامبال بولدى .

6 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ياڭ زېڭشىن بايدىكى مىسىنىڭ باهاسىنى ئۆستۈرگەنلىك توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ ، پۇقرالارنىڭ مىس قېزىشىغا ئىلهام بەردى .

8 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى بايدىكى مۇسۇلمانلار ئەركانبېگى سىدىققا بېيزىلىق مەرتىۋىسى بېرىلدى .

مىنگونىڭ 3 ـ يىلى (1914 ـ يىلى)

1 ـ ئايدا شىنجاڭدىكى مۇسۇلمان ، موڭغۇل بەگ ـ تۆرىلەر ياڭ زېڭشىن قاتارلىقلارغا ۋاكالىتەن تېلېگراممىا ئەۋەتىپ ، يۈەن شىكەينىڭ تەختكە چىقىشىغا دەۋەت قىلدى ، بايدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ بېيزىسى سىدىقمۇ شۇلارنىڭ قاتارىدا بار ئىدى .

3 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى ئامبال جاڭ يۈەنجېن ۋەزىپىسىدىن ئايرىلدى .

12 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى شيي زۇياۋ باي ناهيىسىگە ئامبال بولدى .

مىنگونىڭ 4 ـ يىلى (1915 ـ يىلى)

9 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ئامبال شيي زۇياۋ رۇخسەت سوراپ ۋەزىپىسىدىن ئايرىلدى .

شۇ يىلى ناھىيىدە خەزىنە ئىدارىسى قۇرۇلۇپ ، مەبلىغى 10 مىڭ 25 يۈەنگە يەتتى ، 2145 يۈەن قەغەز پۇل تارقىتىلدى .
شۇ يىلى ھۆكۈمەت نازارەتچىلىكىدىكى ، سودىگەرلەر باشقۇرۇشىدىكى باي مىس كېنى يېقىلغۇ قىسلىقىدىن مەھسۇلاتى ئازىيىپ توختاپ قالدى .

مىنگونىڭ 5 - يىلى (1916 - يىلى)

12 - ئاينىڭ 30 - كۈنى مەرھۇم ئامبال خوۋاڭ يۈڭنىڭ ۋەزىپە ئۆتەۋاتقان مەزگىلدە قەرز بولۇپ قالغان پۇلنىڭ ئورنىغا ئائىلە مۈلكى مۇسادىرە قىلىندى .
شۇ يىلى سەككىز خىل يۇقۇملۇق كېسەل بىلەن 478 ئادەمنىڭ ئۆلگەنلىكى مەلۇم بولدى .

مىنگونىڭ 6 - يىلى (1917 - يىلى)

2 - ئاينىڭ 12 - كۈنى يېڭىدىن تەيىنلەنگەن ئامبال فېڭ دېچۈن ۋەزىپىگە ئولتۇردى .
3 - ئاينىڭ 13 - كۈنى رۇسىيەدىن 290 نەچچە ئائىلىلىك قىرغىز ناھىيە تەۋەسىگە كىردى .
شۇ يىلى تولۇقسىز دۆلەت تىلى مەكتىپى قۇرۇلۇپ ، ئاساسىي جەھەتتىن ئۇيغۇرلار قوبۇل قىلىندى .

مىنگونىڭ 7 - يىلى (1918 - يىلى)

ئەتىيازدا فېڭ دېچۈن ئامباللىقتىن قالدۇرۇلۇپ ، جۇ جياشياڭ ئامباللىققا تەيىنلەندى .
12 - ئاينىڭ 3 - كۈنى جۇ جياشياڭ ئامباللىقتىن قالدۇرۇلۇپ ، لىيۇ شىزېڭ ئامباللىققا تەيىنلەندى .

مىنگونىڭ 9 - يىلى (1920 - يىلى)

3 - ئاينىڭ 11 - كۈنى لىيۇ شىزېڭ ئامباللىقتىن قالدۇرۇلۇپ ، گۇ شىشۈن ئامباللىققا تەيىنلەندى .

مىنگونىڭ 10 - يىلى (1921 - يىلى)

ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىكى نوپۇس مەلۇماتىنى ئېلان قىلغاندا ، باي ناھىيىسىدە 11 مىڭ 358 ئائىلە ، 49 مىڭ 326 نوپۇس بارلىقى مەلۇم بولدى .

مىنگونىڭ 16 - يىلى (1927 - يىلى)

11 - ئاينىڭ 19 - كۈندىن 12 - ئاينىڭ 17 - كۈنىگىچە جۇڭگو ئىلمىي تەشكىلاتلار جەمئىيىتى شۇبۇتسىيە بىلەن بىرلىكتە تەشكىللىگەن جۇڭگو غەربىي شىمالىنى ئىلمىي تەكشۈرۈش

ئۆمىكىنىڭ ئەزاسى خۇاڭ ژېنبى قىزىل مىڭئۆيىنى تەكشۈرۈپ ، ئۆڭكۈرلەرگە تۈنجى قېتىم نومۇر قويدى ھەمدە قىممەتلىك يادىكارلىقلارنى قازدى .

مىنگونىڭ 18 ـ يىلى (1929 ـ يىلى)

گومىنداڭ مەركىزىي ئىجرائىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى ، گومىنداڭ غەربىي شىمال پىرقە ئىشلىرىنىڭ خاس ۋەكىلى جاڭ جاۋجى جىن شۇرېن تەرىپىدىن باي ناهيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا تەيىنلەندى . جاڭ جاۋجى سۈن جۇڭشەن ئەپەندىنىڭ ئۈچ مەسلىكىنى كەڭ تەشۋىق قىلدى .

مىنگونىڭ 19 ـ يىلى (1930 ـ يىلى)

باي ناهيىسىنىڭ ھاكىمى جاڭ جاۋجى ئونسۇ ناهيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا يۆتكەلدى .

مىنگونىڭ 22 ـ يىلى (1933 ـ يىلى)

1 ـ ئايدا ما شىمىڭ قىسىملىرىدىن ما جەنسىڭ بايىنى ئىگىلىدى .

مىنگونىڭ 23 ـ يىلى (1934 ـ يىلى)

ناهيىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى .
باي ناهيىسىدە تۇنجى ئۇيغۇر باشلانغۇچ مەكتەپ قۇرۇلدى .

مىنگونىڭ 24 ـ يىلى (1935 ـ يىلى)

11 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى باي ناهيىلىك مەجبۇرىيەت ماۋارىپى كومىتېتى قۇرۇلدى .
11 ـ ئاينىڭ 26 ~ 29 ـ كۈنىگىچە قاتتىق قار ياغدى ، قارنىڭ قېلىنلىقى 70 سانتىمېتر-دىن ئىككى مېتىرغا يەتتى .

مىنگونىڭ 25 ـ يىلى (1936 ـ يىلى)

8 ـ ئايدا ناهيىدىن تاللانغان 30 ئوقۇغۇچى (بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 25) سوۋېت ئىتتىپاقـ-نىڭ تاشكەنت شەھىرىگە ئوقۇشقا ئاپىرىلغانلار قاتارىغا كىرىش ئۈچۈن ، ئۆلكىگە ئىمتىهان بېرىشكە باردى .

مىنگونىڭ 26 ـ يىلى (1937 ـ يىلى)

7 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى كېچىدە ما جەنلۇ تولۇقلانغان لۇنىڭ لۇجاڭى سىياقىدا 400 نەچچە كىشىلىك ئاتلىق قوشۇننى باشلاپ بايغا كىرىپ ، ناهيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ خەزىنىسىدىكى 3

مىليون 500 مىك سەر كۆموش پۇلنى بۇلاپ كەتتى .
شۇ ئايدا باي 3 - دەرجىلىك ناھىيە قىلىندى .
10 - ئاينىك 23 - كۈنى ئۆلكىلىك مائارىپ نازارىتى باي ناھىيىسىدىن ئىبراھىمنىك سوۋېت ئىتتىپاقىنىك تاشكەنت شەھىرىگە چىقىپ ئوقۇشىنى تەستىقلىدى .
يىل ئاخىرىدا باي ناھىيىلىك ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشقا ياردەم بېرىش شۆبە ئۈيۈشمىسى قۇرۇلدى .

مىنگونىك 27 - يىلى (1938 - يىلى)

3 - ئايدا ئۇيغۇر ئۈيۈشمىسىنىك باشلىقى ئوسمان مەكتەپلەرگە بېرىپ ، شىنجاڭ جاھانگىر-لىككە قارشى تۇرۇش ئۈيۈشمىسى بېسىپ تارقاتقان ، مەزمۇندا مەسىلە بىلەن دەرسلىكلەرنى يېغىۋالدى .
8 - ئايدا ئاياللار جەمئىيىتى ئۇچ ئاممىۋى ئاياللار مەكتىپى قۇردى .

مىنگونىك 28 - يىلى (1939 - يىلى)

3 - ئايدا كوممۇنىست جياڭ لىيەنمۇ كۇچا ، شايار ، باي ، بۇگۇر ، توقسۇ يەرلىك باج ئىدارىسىنىك مۇئاۋىن باشلىقى بولدى .
7 - ئاينىك 20 - كۈنى سائەت 7 دىن 30 مىنۇت ئۆتكەندە بايدا يەر تەۋرىدى ، سائەت 13تە يەنە قالدۇق يەر تەۋرىدى ، ناھىيىلىك ئاشلىق ئامبىرىنىك تېمى ئۇرۇلۇپ چۈشۈپ ، بىر ئادەم ئۆلدى ، تۆت ئادەم يارىلاندى .
9 - ئاينىك 30 - كۈنى ھاكىم ئىبراھىم ھاجى ئىككى ھارۋا يالاپ ، مەكتەپنى ئەلا پۇتتۇرگەن 12 قىرغىز ئوقۇغۇچىنى ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن ئۆلكىدە ئوقۇشقا يولغا سالدى .
12 - ئايدا ھاكىم ئىبراھىم ھاجى خىيانەتچىلىك جىنايىتى بىلەن قولغا ئېلىنىپ تۇرمىگە قامالدى . مىنگونىك 33 - يىلى (1944 - يىلى) قويۇپ بېرىلدى .

مىنگونىك 29 - يىلى (1940 - يىلى)

4 - ئاينىك 10 - كۈنى ئاقسۇ مەمۇرىي رايونىنىك باشلىقى خۇاڭ خوچىك (كوممۇنىست) باي ناھىيىسىنىك پۇل ئاجرىتىپ كۇچا - ئاقسۇ تاشيولىنى ياسىشى توغرىسىدا پەرمان چۈشۈردى .
شۇ ئايدا ئۇرۇمچى - قەشقەر تاشيولىنىك ناھىيە تەۋەسىدىكى قىسمى ياسىلىشقا باشلىدى .
7 - ئايدا شىنجاڭ مەدەنىيەت ئۈيۈشمىسىنىك باشلىقى شېن يەنبىك باي ناھىيىلىك تولۇقسىز باشلانغۇچ مەكتەپتە بىر يۇقىرى سىنىپ ئېچىشنى تەستىقلىدى .
10 - ئاينىك 6 - كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىك رەئىسى شېڭ شىسەي باي ناھىيىسىنىك ئىلگىرىكى ھاكىمى ئىبراھىم ھاجى ئۆز ئالدىغا ئىگىلىۋالغان 42.7 گېكتار ياخشى يەرنى يېرى يوق دېھقانلارغا بۆلۈپ بېرىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى .

12 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى جۇ بىن (ماۋ زېمىن ، كوممۇنىست)نىڭ تەستىقلىشى بىلەن ، باي 2 ـ دەرىجىلىك ناھىيە بولدى .

مىنگونىڭ 30 ـ يىلى (1941 ـ يىلى)

5 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى 1 ـ رايوندىكى ياتۇر ، ئىشتاچى كەنتلىرىدىن مەھمۇت قاتارلىق 888 ئائىلىنىڭ يېرى يامغۇردا ۋەيران بولۇپ تېرىشقا مۇمكىن بولمىدى .

7 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى كەلكۇن كېلىپ سايرام ئەتراپى ئاپەتكە ئۇچرىدى ، كەلكۇن قىزىل كۆۋرۈكنى بۇزۇپ قاتناشنى ئۈزۈپ قويدى .

9 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى باي ناھىيىلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى .

11 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى سەھەر سائەت بەشتە ناھىيىلىك ئۈيغۇر ئۈيۇشمىسىنىڭ كۈلۈبىغا ئوت كەتتى .

مىنگونىڭ 31 ـ يىلى (1942 ـ يىلى)

1 ـ ئايدا ناھىيىلىك باج ئىدارىسى قۇرۇلدى ، خاۋ بىڭچىڭ (كوممۇنىست) قاراشھەردىن بۇ ئىدارىگە باشلىقلىققا يۆتكەپ كېلىندى .

مىنگونىڭ 32 ـ يىلى (1943 ـ يىلى)

4 ـ ئايدا خاۋ بىڭچىڭ ئۇرۇمچىگە قايتتى ، شېڭ شىسەي ئۇنى قولغا ئېلىپ تۇرمىگە تاشلىدى .

8 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى سايىت سابىت گومىنداڭ باي ناھىيىلىك پىرقىسىنىڭ شۇجىجاڭلىقىغا تەينىلەندى .

شۇ يىلى ۋالىي مەھكىمە باي ناھىيىسىگە 120 مىڭ يۈەن زايوم تەقسىملەپ بېرىپ ، ئۇنى بىر يېرىم ئاي ئىچىدە سېتىپ بولۇشنى بۇيرۇدى .

مىنگونىڭ 33 ـ يىلى (1944 ـ يىلى)

ئەتىيازدا باي ناھىيىسىگە ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ئۈچۈن 27 مىڭ يۈەن قەرز بېرىلدى .

2 ـ ئايدا ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق قىسمىنىڭ تۈەنجاڭلىرىدىن لۇ فارۇڭ بىلەن ياڭ چىڭسىڭلار ياقائىرىنقتىكى قىيالىقتا تۆمۈر ، ما رېنلەرگە يېڭىلدى .

5 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى سېلىنىۋاتقىنىغا ئۈچ يىل بولغان ياقائىرىنق كۆۋرۈكى (ياغاچ قۇرۇلمىلىق) پۈتتى ، بۇ كۆۋرۈكنىڭ ئۇزۇنلۇقى 116 مېتىر .

6 ـ ئايدا ناھىيىلىك داۋالاش پونكىتى قۇرۇلدى .

8 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىسى بويىچە ئېلىپ بېرىلغان «ئايرۇپىلان تەقدىم قىلىش» پائالىيىتىدە باي ناھىيىسى ئىئانە توپلاپ سېتىۋالغان ئايرۇپىلانغا «شىنجاڭ باي» دەپ نام بېرىلدى .

شۇ يىلى گومىندالڭ باي ناھىيىلىك پىرقىسىنىڭ شۇجىجائى سايىت سابىت سۆز - ھەرىكىتى-نىڭ تۈتامى يوق ، دەپ شىكايەت قىلىنغاچقا يۆتكىۋېتىلدى ، ما جىچۇڭ شۇجىجالڭ بولدى .
شۇ يىلى ئۆلكىلىك خەلق ئىشلىرى نازارىتى ناھىيىلەرنىڭ نوپۇسىنى تەكشۈردى ، تەكشۈ-رۈشتە باي ناھىيىسىنىڭ نوپۇسى 71 مىڭ 986 بولدى .
شۇ يىلى باي ناھىيىلىك باھا باشقۇرۇش كومىتېتى قۇرۇلدى .

مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى)

ئەتىيازدا باي ناھىيە بازىرى ، ياقائېرىق ، سايرام ، قىزىل قاتارلىق جايلاردا كېزىك تارقىلىپ 1000دىن ئارتۇق ئادەم ئۆلدى .
5 - ئاينىڭ 28 - كۈنى باي ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا تەيىنلەنگەن ژېن بۆكۈي ژەنپىڭگە ئولتۇردى .
8 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئۈچ ژىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ قۇلباجان پولكى قىيىرنى ئىگىلىدى .
8 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئۈچ ژىلايەت مىللىي ئارمىيىسى بايدىكى گومىندالڭ قوشۇنىنى مەغلۇب قىلىپ ، باي ناھىيە بازىرىنى ئالدى ھەمدە ئوسمان سايىت دامۇللامنى باي ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا ، ياسىن ئاخۇننى ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلىدى .
شۇ ئايدا گومىندالڭ قوشۇنى باي ناھىيە بازىرىنى قايتا ئىگىلىۋالدى .
9 - ئاينىڭ 2 - كۈنى ئۈچ ژىلايەت مىللىي ئارمىيىسىدىن 300 نەچچە كىشى بايغا ھۇجۇم قىلىپ ، كىچىچە كەسكىن جەڭ قىلغاندىن كېيىن گومىندالڭنىڭ بىر لىيەن ئەسكىرىنى يوقىتىپ ، باي ناھىيە بازىرىنى تارتىۋالدى .
10 - ئاينىڭ 7 - كۈنى مىللىي ئارمىيە باي ناھىيىسىدىن چېكىندى .
12 - ئاينىڭ 17 - كۈنى شىي يۈنشياڭ گومىندالڭ باي ناھىيىلىك پىرقىسىنىڭ شۇجىجاڭلىقىغا تەيىنلەندى .

مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى)

2 - ئاينىڭ 8 - كۈنى گومىندالڭ باي ناھىيىلىك پىرقىسى ئايال كادىرلار يىغىنى ئېچىپ ، ئاياللار ھەرىكىتى كومىتېتى تەشكىللىدى .
3 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ناھىيىلىك كېڭەش قۇرۇلدى ، ھەسەن ئىشان كېڭەش باشلىقلىقىغا سايلاندى .
6 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ھاكىم لىيۇ چې ژەنپىسىدىن قالدۇرۇلۇپ ، ھەسەن ئىشان ھاكىملىققا تەيىنلەندى .
8 - ئاينىڭ 27 - كۈنى ھاكىم ھەسەن ئىشان ژەنپىسىدىن بوشىتىلدى ، ئوسمان دامۇللام مۇۋەققەت ھاكىم بولدى .
يازدا رەسسام خەن لىبرەن قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ ، تام رەسىملىرىنى ئوخشىتىپ سىزدى ، شۇنىڭ بىلەن تەڭ 69 - ئۆڭكۇرنى بايقىدى ھەمدە نۇرغۇن ساپال قاچا پارچىسى ،

كاناپ ، بەش جۇلۇق يارماقلارنى قېزىۋالدى .

مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى)

1 - ئايدا مەمەت مۇسا تۇنجى مائارىپ مۇپەتتىشى بولدى .
2 - ئايدا باي ناهيىلىك پوچتا ئىدارىسى قۇرۇلۇپ ، 4 - دەرىجىلىك ئىداره بولدى .
4 - ئايدا خەن لېرەن ، جاۋ باۋلىن ، چېن تيەن ، فەن گوچياڭ ۋە سۇن گودۇڭلار قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ ، تام رەسىملىرىنى خاتىرىلىدى ، سۈرەتكە تارتتى ۋە ئوخشتىپ سىزدى ، شۇنداقلا 75 ئۆڭكۇرگە نومۇر قويدى .
6 - ئاينىڭ 10 - كۈنى خەن لېرەن 10 - غارغا بېغىشلىما يېزىپ ، ئېكسكۇرسىيە قىلغۇچىلارنى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى ئاسراشقا ئاگاھلاندۇردى .
8 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ناهيە تەۋەسىده 6.3 بال يەر تەۋرىدى .
12 - ئاينىڭ 18 - كۈنى باي ناهيە بازىرىنىڭ شىمالىدىكى تېكەس ناهيىسى بىلەن چېگرىلىنىدىغان جايدا بەش بال يەر تەۋرىدى .
شۇ ئايدا ساۋۇت هاكىملىقىغا تەيىنلەندى .

مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى)

ناهيىلىك ئايالار هەرىكىتى جەمئىيىتى قۇرۇلدى .
3 - ئاينىڭ 20 - كۈنى باي ناهيىلىك سودا - سانائەتچىلەر ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى .
3 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ناهيىلىك ھۆكۈمەت 925 مىليون يۈەن (كونا پۇل) مەبلەغ ، 2620 مەدىكار چىقىرىپ ، ئەسلىدىكى ناهيە بازىرىنىڭ ئەتراپىغا چوڭ سېپىل سوقتۇرۇشنى باشلىدى ، بۇ سېپىل 245 كۈنده پۈتتى .
11 - ئاينىڭ 19 - كۈنى ئۆلكە رەئىسى جاڭ جىجۇڭ ھۆججەت چۈشۈرۈپ ، باي ناهيىسىنىڭ هاكىمى ساۋۇت ، مۇئاۋىن هاكىمى يى يۈسەنلەرنىڭ ئامما ئۈچۈن 37 ئىش قىلىپ بېرىپ كۆرۈنەرلىك نەتىجە ياراتقانلىقىنى تەقدىرلىدى .

مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى)

2 - ئاينىڭ 22 - كۈنى ساۋەت 22دىن 15 مىنۇت ئۆتكەندە ناهيە بازىرىدا بەش مىنۇتتىن ئارتۇقراق قاتتىق يەر تەۋرەپ ، پۇقرالارنىڭ 300 ئېغىزدىن ئارتۇق ئۆيى ئۆرۈلۈپ چۈشتى ، ئىككى بالا تام بېسىۋېلىپ ئۆلدى .
8 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ناهيىلىك يەرلىك سوت مەھكىمىسى هەق تەلەپ دېلولىرىنى بېجىرىشنى باشلىدى .
9 - ئاينىڭ 25 - ، 26 - كۈنلىرى تاۋ سيۇ ، بورهان شەهىدىلەر شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن هەقىقەتكە قايتقانلىقىنى جاكارلىدى .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى دەۋرى

1949 - يىلى

11 - ئاينىڭ 2 - كۈنى مۇۋەققەت ھاكىم لىيۇ جۇڭشيۇ ئاممىنى يىغىپ ، جەنۇبىي شىنجاڭغا كىرگەن خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئالدىن ئەۋەتىلگەن خادىملىرىنى قارشى ئالدى .

شۇ ئايدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 1 - دالا ئارمىيىسى 1 - بىڭتۇەن 2 - جۇن پىيادە ئەسكەرلەر 5 - شى 80 - تۇەننىڭ سىياسىي كومىسسارى يۇەن شىن بىلەن لىيۇ چاڭجىڭلار بۇيرۇقىغا بىنائەن بايغا كېلىپ كونا ھاكىمىيەتنى ئۆتكۈزۈۋالدى .

شۇ ئايدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 1 - دالا ئارمىيىسى 1 - بىڭتۇەننىڭ قوماندانى ۋاڭ جېن قوشۇننى باشلاپ بايدىن ئۆتكەندە ئاممىۋى يىغىن ئېچىپ سۆز قىلدى .

12 - ئاينىڭ 13 - كۈنى مۇئاۋىن ھاكىم يى يۈسەن مۇۋەققەت ھاكىم بولدى .

شۇ ئايدا باي ناھىيىلىك 4 - دەرىجىلىك پوچتا ئىدارىسىنىڭ نامى باي ناھىيىلىك پوچتا ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلدى .

1950 - يىلى

2 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى قۇرۇلدى .

2 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئەزالار يىغىندا 5 - دەرىجىلىك ناھىيىنى 3 - دەرىجىگە ئۆزگەرتىشنى قارار قىلدى ، باي ناھىيىسى 2 - دەرىجىلىك ناھىيە قىلىندى .

3 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى قۇرۇلدى .

3 - ئاينىڭ 19 - كۈنى باي ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى ، ئىسدۆلەت ھاكىملىققا تەيىنلەندى .

3 - ئاينىڭ 29 - كۈنى 2 - جۇن 5 - شىدىن ئاجرىتىلغان لىيۇ گورۇي قاتارلىق 11 كادىر ، جەڭچى ھاكىمىيەت قۇرۇش خىزمىتىگە قاتنىشىش ئۈچۈن ناھىيىگە كەلدى .

4 - ئاينىڭ 20 - كۈنى جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى باي ناھىيىلىك كومىتېتى قۇرۇلدى ، لىيۇ گورۇي ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى بولدى .

5 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ناھىيە بويىچە 1 - قارارلىق پارتىيە قۇرۇش خىزمىتى باشلىنىپ ، كومپارتىيىگە تۇنجى ئەزا قوبۇل قىلىندى .

5 - ئاينىڭ 17 - كۈنىدىن 21 - كۈنگىچە ناھىيىلىك 1 - نۆۋەتلىك ھەر مىللەت ، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى ، ۋىلايەتلىك پارتكوم شۇجىسى ۋۇ جيەنچۈن ، ۋالىي مەمتىمىنلەر يىغىندا سۆز قىلدى .

6 - ئايدا ناھىيىلىك ياشلار بىرلەشمىسى ، ناھىيىلىك ئاياللار بىرلەشمىسى قۇرۇلدى .

8 - ئايدا ناھىيە بويىچە باۋ - جيا تۈزۈمى بىكار قىلىندى ، ئاساسىي قاتلاملاردا خەلق ھاكىمىيىتى قۇرۇلدى .

9 - ئاينىڭ 3 - كۈنىدىن 9 - كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم رايونلۇق پارتكوم شۇجىلىرى ، رايون باشلىقلىرى يىغىنى ئېچىپ ، ئىستىل تۈزىتىش ئۆگىنىشىنى قانات يايدۇردى .

10 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنىدىن 12 ـ كۈنگىچە ناهيىلىك 2 ـ نۆۋەتلىك هەر مىللەت ، هەر ساهە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى . هاكىم ئىسدۇلەت هۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات بەردى .

شۇ ئاينىڭ ئاخىرىدا ناهيە بويىچە ئامېرىكا جاهانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش يۈزىسىدىن پۇل ۋە نەرسە ئىئانە قىلىندى ، 30 مىڭ 97 ئادەم تىنچلىقنى قوغداش مۇناسىۋىتى بىلەن ئىمزا قويدى .

شۇ ئايدا داڭلىق بېيجىڭ تياتىرى ئارتىسى چېڭ يەنچيۇ ناهيىدىن ئۆتۈشىدە ئاممىغا «سۇ سەننىڭ جازا ئىجرا قىلىشقا مېڭىشى» دېگەنلەرنى ئېيتىپ بەردى .

يىل ئاخىرىدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ تۇنجى ياچېيكىسى قۇرۇلدى .

شۇ يىلى ناهيىلىك سودا شىركىتى قۇرۇلدى .

1951 ـ يىلى

5 ـ ئاينىڭ 13 ~ 20 ـ كۈنگىچە ناهيىلىك 3 ـ نۆۋەتلىك هەر مىللەت ـ هەر ساهە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىنغا 145 ۋەكىل قاتناشتى .

شۇ ئايدا ناهيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى قۇرۇلدى .

6 ـ ئايدا ناهيە بويىچە ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش هەرىكىتى باشلاندى ، بۇ هەرىكەت 1953 ـ يىلى ئاياغلاشتى .

7 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا مەركىزىي مۇزىكا ئىنستىتۇتىنىڭ شىنجاڭدىن هال سوراش ئۆمىكى ناهيىگە كېلىپ هال سوراش ئويۇنى قويدى .

9 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ناهيىلىك دېهقانلار ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىنغا 155 ۋەكىل قاتناشتى .

شۇ ئايدا جۇڭگو يېڭى دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقى باي ناهيىلىك خىزمەت كومىتېتى قۇرۇلدى .

11 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ناهيىلىك 4 ـ نۆۋەتلىك هەر مىللەت ، هەر ساهە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىنغا 172 ۋەكىل قاتناشتى .

شۇ يىلى ناهيىلىك مەدەنىيەت سارىيى قۇرۇلدى .

1952 ـ يىلى

1 ـ ئايدا ناهيە بويىچە خىيانەتچىلىككە ، ئىسراپچىلىققا ، بىيۇروكراتلىققا قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت «ئۈچكە قارشى تۇرۇش» هەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى .

2 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ناهيە بەش رايون ، ئۈچ مەھەللە ، 32 يېزىغا تەڭشەلدى .

9 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى ناهيىلىك 5 ـ نۆۋەتلىك هەر مىللەت ، هەر ساهە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىن 19 كۈن داۋاملاشتى .

9 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ناهيىدە يەر ئىسلاهاتىنى سىناق قىلىش خىزمىتى باشلاندى ، بۇ خىزمەت 82 كۈن داۋاملاشتى ، 304 كادىر قاتناشتى .

12 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى 3 ـ ، 5 ـ رايونلاردا 2 ـ قارارلىق يەر ئىسلاهاتى ئېلىپ بېرىلدى ، بۇ خىزمەتكە 406 كادىر قاتناشتى ، پومېشچىكلارنىڭ مۇسادىرە قىلىنغان مال ـ

مۇلكىنىڭ ھەممىسى كەمبەغەل دېھقانلار بىلەن يالالنما دېھقانلارغا بۆلۈپ بېرىلدى .

1953 - يىلى

2 - ئاينىڭ 22 - كۈنى ناھىيىلىك 6 - نۆۋەتلىك ھەر مىللەت ، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى .

4 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ناھىيىلىك مالىيە - ئىقتىساد كومىتېتى قۇرۇلدى .

5 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ناھىيىلىك تەمىنات - سودا كوپېراتىپى ئەزالار قۇرۇلتىيى ئاچتى ، قۇرۇلتايغا 92 ۋەكىل قاتناشتى .

7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى مەملىكەت بويىچە 1 - قېتىملىق ئومۇميۈزلۈك نوپۇس تەكشۈرۈش باشلاندى ، تەكشۈرۈشتىن باي ناھىيىسىدە 15 مىڭ 560 ئائىلە ، 83 مىڭ 507 نوپۇس بارلىقى مەلۇم بولدى .

8 - ئاينىڭ 2 ~ 6 - كۈنىگىچە ناھىيىلىك 7 - نۆۋەتلىك ھەر مىللەت ، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلىپ ، يازلىق ئۇچ ئىش بىلەن ئومۇمىي سايلام خىزمىتى مۇھاكىمە قىلىندى .

12 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ناھىيىلىك ئەمگەك نەمۇنچىلىرى ۋەكىللىرى يىغىنى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش كۆرگەزمە يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىنغا 64 ۋەكىل قاتناشتى .

شۇ ئايدا شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى ناھىيىگە كېلىپ مىكئۆزىنى تەكشۈردى .

1954 - يىلى

1 - ئايدا ناھىيىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى قۇرۇلدى .

3 - ئاينىڭ 10 - كۈنى باي ناھىيىسى بويىچە تۇنجى باشلانغۇچ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپى — ئىتتىپاق يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپى قۇرۇلدى ، 30 ئائىلە ، 126 ئادەم كوپېراتىپقا كىردى .

4 - ئاينىڭ 11 - كۈنى ناھىيىلىك 1 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1 - يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىنغا 96 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى ، 13 كىشى سىرتتىن قاتناشتى . يىغىندا ۋاڭ رۇيتىڭ ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلات ماقۇللاندى ، مامۇت ئىسلام ھاكىملىققا سايلاندى .

5 - ئايدا ناھىيىلىك چارۋا نەسلىنى ياخشىلاش مەركىزىي پونكىتى قۇرۇلدى .

8 - ئايدا داڭلىق خېنەن تىياترى ئارتىسى چاڭ شياڭيۇ ناھىيىدىن ئۆتۈشىدە خېنەن تىياتىرىدىن «ئاق ئىلان رىۋايىتى» ، «ئۇزۇلگەن رىشتە» دېگەنلەرنى ئورۇندىاپ بەردى .

10 - ئاينىڭ 9 - كۈنىدىن 18 - كۈنىگىچە ناھىيىدە ئۇچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىنغا 209 ئادەم قاتناشتى ، يىغىندا ئالدىنقى يېرىم يىللىق خىزمەتلەر تەكشۈرۈلدى ۋە ئالاقىدار ھۆججەتلەر ئۆگىنىلدى .

يىل ئاخىرىدا ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش پونكىتى قۇرۇلدى .

شۇ يىلى جۇڭگو يېزا ئىگىلىك بانكىسى باي ناھىيىلىك تارماق بانكىسى قۇرۇلدى .

شۇ يىلى ناھىيىدە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى قوي فېرمىسى قۇرۇلدى .

1955 - يىلى

4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ناهيىلىك مەمۇرىيەت كومىتېتى قۇرۇلدى .
شۇ ئايدا ناهيىلىك ياغ زاۋۇتى قۇرۇلدى ، بۇ زاۋۇتتا 70 ئىشچى - خىزمەتچى ئىشلىدى .
شۇ يىلى ياتۇر رايونى گۈلباغ يېزىسى 3 - چوڭ ئەترىتىنىڭ 3 - ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى هەر گېكتار قىچىدىن 4567.5 كىلوگرام هوسۇل ئېلىپ ، ئاپتونوم رايون بويىچە ئەڭ يۇقىرى رېكورت ياراتتى .
شۇ يىلى ناهيىدە تۇنجى ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتەپ — ناهيىلىك ئوتتۇرا مەكتەپ قۇرۇلدى .
بۇ مەكتەپتە 1963 - يىلى خەنزۇچە تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپى ئېچىلدى .
شۇ يىلى ناهيىلىك سەهىيە - يۇقۇمىنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى قۇرۇلدى .
شۇ يىلى سىياسىي كېڭەش باي ناهيىلىك 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 1 - يىغىنى ئېچىلىپ ، ۋاڭ شۇخېڭ رەئىسلىككە سايلاندى .

1956 - يىلى

4 - ئاينىڭ 27 - كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى باي ناهيىلىك تۇنجى نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيى ئېچىلدى ، قۇرۇلتايغا 104 ۋەكىل قاتناشتى ، قۇرۇلتايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى باي ناهيىلىك 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى ، كومىتېت ۋاڭ شۇخېڭنى شۇجىلىققا سايلىدى .
4 - ئايدا ناهيىلىك قول سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى قۇرۇلدى .
شۇ ئايدا ناهيىلىك يىراق مۇساپىلىق ئۇلاغ تىرانسپورت شىركىتى قۇرۇلدى ، 1984 - يىلى بۇ شىركەتنىڭ نامى ناهيىلىك تىرانسپورت شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى .
7 - ئايدا ناهيە بويىچە ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش ، كادىرلارنى تەكشۈرۈش هەرىكىتى باشلاندى ، بۇ هەرىكەت 1961 - يىلى 2 - ئايدا ئاياغلاشتى .
9 - ئايدا ناهيىلىك يېمەكلىك شىركىتى قۇرۇلدى .
12 - ئاينىڭ 7 - كۈنى 1 - قارارلىق باشلانغۇچ كوپىراتىپلارنى ئالىي كوپىراتىپقا ئۆزگەرتىش خىزمىتى ئاياغلاشتى . بۇ خىزمەت 42 كۈن داۋاملاشتى ، بۇ جەريانداا ناهيە بويىچە 50 ئالىي يېزا ئىگىلىك كوپىراتىپى قۇرۇلدى ، كوپىراتىپلارغا 7960 ئائىلە ئەزا بولدى .
شۇ يىلى ناهيىدە تېلېفون ئورنىتىلدى .

1957 - يىلى

2 - ئاينىڭ 17 - كۈندىن 23 - كۈنگىچە ناهيىلىك 2 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1 - يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىنغا 92 ۋەكىل قاتناشتى ، 15 كىشى سىرتتىن قاتناشتى . يىغىندا ئاپتونوم رايونلۇق ، ۋىلايەتلىك ئوچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنلىرىنىڭ روهى يەتكۈزۈلدى ؛ ياسىن ئىمىن هاكىملىققا سايلاندى .
3 - ئاينىڭ 2 - كۈنى قىزىل 2 - ئالىي كوپىراتىپىدىكى 67 ئادەم رايونلۇق هۆكۈمەتكە

بىرىپ ، كوپىراتىپتىن چىكىنىشنى تەلەپ قىلدى . بەش كۈندىن ئارتۇق تەكشۈرۈش ئارقىلىق ئالاقىدار مەسىلىلەر ھەل قىلىنىپ ئىش بىسىقتۇرۇلدى ھەم ئىشلەپچىقىرىش ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى .

8 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ناھىيە بويىچە ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتى باشلاندى . كېيىنكى يىلى 1 ـ ئايغا كەلگەندە بۇ ھەرىكەت ئوڭچىلارغا قارشى كۈرەشكە ئايلاندى .

9 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى يېزىلاردا سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى باشلاندى ، كېيىنكى يىلى 2 ـ ئايدا ئوڭچىلارغا قارشى كۈرەشكە يۈزلەندى .

10 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى جياڭ گولياڭ ئاپتونوم رايونلۇق تىكتاك توپ لەۋھە تالىشىش مۇسابىقىسىگە قاتنىشىپ ، ئەرلەرنىڭ يەككە ئويناش تۈرىدە 2 ـ بولدى ؛ ئونسۇ ناھىيىسىدىكى جاڭ لى بىلەن ھەمكارلىشىپ ، ئەر ـ ئايالار جۈپ بولۇپ ئويناشتا 1 ـ بولدى .

شۇ يىلى سىياسىي كېڭەش باي ناھىيىلىك 2 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 1 ـ يىغىنى ئېچىلىپ ، خې رۇي رەئىسلىككە سايلاندى .

1958 ـ يىلى

3 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈندىن 16 ـ كۈنگىچە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى باي ناھىيىلىك 2 ـ قۇرۇلتىيى ئېچىلدى ، قۇرۇلتاي سەككىز كۈن داۋاملاشتى ، قۇرۇلتايغا 130 ۋەكىل قاتناشتى ، قۇرۇلتايدا ج ك پ باي ناھىيىلىك 2 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى ، خې رۇي ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا سايلاندى .

5 ـ ئايدا ناھىيە بويىچە «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» ھەرىكىتى باشلاندى .

شۇ ئايدا ناھىيىلىك ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى بىرلەشمىسى قۇرۇلدى ، ئەزاسى 66گە يەتتى .

شۇ ئايدا ناھىيىلىك چوغتال كۆمۈر كېنى قۇرۇلدى .

8 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى سەيپىدىن ئەزىزى باينى كۆزدىن كەچۈردى ھەمدە ناھىيىلىك ياغ زاۋۇتىنىڭ كۇلۇبىدا دوكلات بەردى .

8 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ناھىيە بويىچە كەڭ كۆلەمدە پولات تاۋلاش ھەرىكىتى باشلاندى .

8 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى ناھىيىلىك قىزىل بايراق پولات ـ تۆمۈر زاۋۇتى قۇرۇلدى . بۇ زاۋۇت 1962 ـ يىلى 7 ـ ئايدا تاقىۋېتىلدى .

9 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق پونكىتى قۇرۇلدى .

شۇ ئايدا ناھىيىلىك ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكىدىكى چارۋىچىلىق فېرمىسى قۇرۇلدى .

شۇ ئايدا ناھىيە بويىچە خەلق گۇڭشېسى ئومۇملاشتۇرۇلۇپ ، باي بازىرى ، ياتۇر ، مىچىڭ ، سايرام ، قىيىر ، ياقائېرىق ، قاراباغ ، داۋانچى ، ئونباشتىن ئىبارەت توققۇز گۇڭشې قۇرۇلدى .

12 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى كېچىدە قىيىر رايونىدا ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭ يۈز بەردى . ۋىلايەتلىك پارتكوم ، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ رەھبەرلىكىدە ئىككى كېچە ـ كۈندۈز قورشاپ يوقىتىش ئارقىلىق توپىلاڭ بىسىقتۇرۇلۇپ ، باندىتلار كاتتىۋېشى ھۈسەن ئايۇپ باشچىلىقىدىكى 280 نەچچە توپىلاڭچى ئەسىر ئېلىندى ھەم ئۇلارنىڭ بارلىق قورال ـ ياراغلىرى يىغىۋېلىندى .

شۇ يىلى ئۇرۇمچى ـ قەشقەر تاشيولى ئۆزگەرتىپ ياسىلىپ ، كۆچادىن باي ئارقىلىق قارايۇلغۇنغا بارىدىغان بۆلەك ئۆلكە يولى قىلىندى .

1959 - يىلى

6 - ئاينىڭ 23 - كۈنى باي ناهيىسىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى توقسۇ ناهيىسى بىلەن تۇتىشىدىغان جايدا 4.8 بال يەر تەۋرىدى.

6 - ئاينىڭ 27 - كۈنى ناهيىلىك 1 - قېتىملىق بەش دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئېچىلدى، يىغىنغا 923 ئادەم قاتناشتى. يىغىندا ناهيىلىك پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى ساۋۇت ئاۋۇت 1959 - يىللىق ئەتيازلىق تېرىلغۇ خىزمىتى توغرىسىدا خۇلاسە دوكلاتى بەردى، ناهيىلىك پارتكوم شۇجىسى خې رۇي يىغىننى خۇلاسىلىدى.

7 - ئايدا كەلكۇن كەلدى، كەلكۇن پەللىسىنىڭ سېكونتلۇق ئېقىم مىقدارى 720 كۇب مېتىرغا يەتتى، 106.7 گېكتار يەردىكى زىرائەت ئاپەتكە ئۇچرىدى.

10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قىچىدىن يۇقىرى ھوسۇل ئېلىشتا رېكورت يارىتقان مۇسا تاھىر بېيجىڭدا دۆلەت بايرىمىنى تەبرىكلەش مۇراسىمىغا قاتناشتى ھەمدە گوۋۇيۈەن زۇڭلىسى جۇ ئېنلەينىڭ قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشتى.

12 - ئاينىڭ 7 - كۈندىن 30 - كۈنگىچە ناهيىلىك 3 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلدى، قۇرۇلتايغا 111 ۋەكىل قاتناشتى، قۇرۇلتايدا ياسىن ئىمىن ھاكىملىققا سايلاندى.

شۇ ئايدا ناهيە بويىچە ئاشلىق قىسىنچىلىقى (ئاچارچىلىق) بولۇپ 100 نەچچە كۈن داۋاملاشتى، نەچچە مىڭ ئادەم بىنورمال ئۆلۈپ كەتتى، ئاچارچىلىقتا قالغان خەلق 12 مىڭ 899 چارۋىنى يەۋەتتى. بۇ ئىش «ئاشلىق ۋەقەسى» ياكى «باي ۋەقەسى» دەپ ئاتالدى.

شۇ يىلى سىياسىي كېڭەش باي ناهيىلىك 3 - نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 1 - يىغىنى ئېچىلىپ، خې رۇي رەئىسلىككە سايلاندى.

1960 - يىلى

3 - ئاينىڭ 4 - كۈنى گوۋۇيۈەن قىزىل مىڭئۆيىنى تۇنجى تۇركۈمدە مەملىكەت دەرىجىلىك نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىقى ئورنى قاتارىغا كىرگۈزدى.

شۇ ئايدا ناهيە بويىچە تۇنجى خەنزۇچە باشلانغۇچ مەكتەپ — ناهيىلىك 2 - باشلانغۇچ مەكتەپ قۇرۇلدى.

4 - ئاينىڭ 8 - كۈندىن 11 - كۈنگىچە قېلىن قار يېغىپ، يەتتە چوڭ ئەترەتتە 442 قوي، 919 پاقلان ئۆلدى.

شۇ ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم باي ناهيىلىك پارتكومىنى ئۆزگەرتىپ تەشكىللەپ، ۋاڭ شۇخېڭنى شۇجىلىققا تەينىلىدى، خې رۇينى شۇجىلىقتىن قالدۇردى.

5 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدىن 6 - ئاينىڭ باشلىرىغىچە 6271 گېكتار يەردىكى بۇغدايغا ئال چۈشتى، 1774 گېكتار يەردە ئال كېسىلىنىڭ زىيىنى ئېغىر بولدى.

6 - ئاينىڭ 2 - كۈندىن 11 - كۈنگىچە ناهيىلىك بەش دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئېچىلىپ، «ئاشلىق ۋەقەسى»دە ئوتتۇرىغا چىققان ياخشى ئادەم، ياخشى ئىشلار تەقدىرلەندى، 21 ئادەم ئاقلاندى؛ جىنايىتى ئېغىر ئۇنسۇرلار قولغا ئېلىنىپ قانۇن بويىچە بىر تەرەپ قىلىندى.

6 - ئاينىڭ 7 - كۈندىن 11 - كۈنگىچە ج ك پ باي ناهيىلىك كومىتېتى كېڭەيتىلگەن

يىغىن ئېچىپ ، «ئاشلىق ۋەقەسى»دە ئاساسلىق مەسئۇلىيىتى بار ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ ئىلگىرىكى شۇجىسى خې رۇينىڭ ئېغىر خاتالىقىنى تەنقىد قىلدى . يىغىنغا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ 1 ـ شۇجىسى ۋاڭ ئېنماۋ ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ياڭ خېتىڭ ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ شۇجىسى خې جىننەن ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ ۋالىيسى مامۇت ئىسلاملار قاتناشتى . ۋاڭ ئېنماۋ سۆز قىلدى .

شۇ ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك پارتىيە ، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ، خوتەن ، قەشقەر ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىرىدىن 61 كادىر ئاجرىتىپ ، باي ناھىيىسىدىكى ناھىيە ، گۇڭشې ئورگانلىرىنىڭ رەھبەرلىك كۈچىنى تولۇقلىدى .

شۇ ئايدا يەن زېمىن ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى .

6 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى مۆلدۇر ياغدى ، ئەڭ چوڭ مۆلدۇرنىڭ ئېغىرلىقى 88 گرامغا يەتتى ، مۆلدۇر قىچىنى ئېغىر زىيانغا ئۇچراتتى .

8 ـ ئايدا ساۋۇت ئاۋۇت ھاكىملىققا تەيىنلەندى .

كۈزدە «ھازىرقى زامان بۇددائۇناسلىقى» دېگەن ژۇرنالنىڭ 5 ـ سانىدا يەن ۋېنرۇنىڭ «شىنجاڭدىكى ئەڭ چوڭ مىڭئۆي خارابىسى — باي قىزىل مىڭئۆيى» دېگەن ماقالىسى ئېلان قىلىندى .

1961 ـ يىلى

1 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ناھىيىلىك پارتىيە مەكتىپى قۇرۇلدى .

3 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈندىن 10 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىن ئاچتى ، يىغىنغا 67 ئادەم قاتناشتى . يىغىندا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىدىن ھاجىيوف ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكومىنىڭ شۇجىسى خې جىڭنەنلەر سۆز قىلدى . يىغىندا يەنە 1961 ـ يىللىق يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش پىلانى بېكىتىلدى .

3 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈندىن 14 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك 4 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلدى ، قۇرۇلتايغا 100 ۋەكىل قاتناشتى .

8 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈندىن 9 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك ئۈچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىنغا 262 ئادەم قاتناشتى . يىغىندا جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن بۇيانقى تەجرىبە ـ ساۋاقلار ، بولۇپمۇ «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلغان ئۈچ يىلدىن بۇيانقى تەجرىبە ـ ساۋاقلار يەكۈنلەندى .

10 ـ ئايدا توقسۇن خەلق گۇڭشېسى بىلەن گۇلباغ خەلق گۇڭشېسى قۇرۇلدى .

1962 ـ يىلى

1 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكى قۇرۇلدى .

3 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈندىن 16 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك 3 ـ قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلتىيى ئېچىلدى ، قۇرۇلتايغا 110 ۋەكىل قاتناشتى ، 22 كىشى سىرتتىن قاتناشتى ، يەن زېمىن ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا سايلاندى .

شۇ يىلى تېرەك كۆمۈر كېنى قۇرۇلدى . بۇ كان 1982 ـ يىلى ۋىلايەتنىڭ باشقۇرۇشىغا

ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى .
شۇ يىلى سۇ - ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلدى .
شۇ يىلى سىياسىي كېڭەش ناھىيىلىك 4 - نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 1 - يىغىنى ئېچىلىپ ، يەن زېمىن رەئىسلىككە سايلاندى .

1963 - يىلى

5 - ئاينىڭ 19 - كۈنىدىن 24 - كۈنگىچە قاراباغ ، داۋانچى ، ياقائېرىق گۈڭشېلىرىدە ئۇدا يامغۇر ياغقاچقا ، تېرىقچىلىق كېچىكىپ كەتتى . كەلكۈن كېلىپ ياتۇر ، سايرام ، قىيىر گۈڭشېلىرىنىڭ 46.7 گېكتار يەردىكى زىرائەتلىرىنى ۋەيران قىلىۋەتتى ، قاراباغ گۈڭشېسىدىكى 27 ئائىلىنىڭ ئۆيىنى ئۇرۇۋەتتى ، ئىككى ئادەم ئۆلدى .
5 - ئاينىڭ 29 - كۈنى كەلكۈن تەلۈچۈك دەريا سىنىڭ توسمىسىنى بۇزۇۋەتتى ؛ ناھىيىدە كەلكۈندىن مۇداپىئەلىنىش قوماندانلىق شتابى قۇرۇلدى .
6 - ئاينىڭ 22 - كۈنىدىن 28 - كۈنگىچە ناھىيىلىك 5 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلدى ، قۇرۇلتايغا 105 ۋەكىل قاتناشتى ، رېھىم سادىق ھاكىملىققا سايلاندى .
10 - ئاينىڭ 13 - كۈنى ناھىيىلىك تراكتور پونكتى قۇرۇلدى .
12 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ناھىيىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدا 5.7 بال يەر تەۋرىدى .

1964 - يىلى

1 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ناھىيە بويىچە 1 - قارارلىق سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى باشلاندى ، بۇ ھەرىكەت 195 كۈن داۋاملاشتى ، ھەرىكەتكە 336 كادىر قاتناشتى .
6 - ئاينىڭ 22 - كۈنى ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانى قۇرۇلدى .
7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى مەملىكەت بويىچە 2 - قېتىملىق ئومۇمىيۈزلۈك نوپۇس تەكشۈرۈش باشلاندى ، تەكشۈرۈشتىن باي ناھىيىسىدە 23 مىڭ 932 ئائىلە ، 94 مىڭ 92 نوپۇس بارلىقى مەلۇم بولدى .
شۇ ئايدا ئاقسۇ شۆبە ھەربىي رايونى باي ناھىيىسىدە خەلق ئەسكەرلىرى نەق مەيدان يىغىنى ئاچتى ، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ قوماندانى ماۋ شاۋشيەن يىغىنغا قاتناشتى .
8 - ئايدا ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى بىلەن تەمىنلەش پونكتى قۇرۇلدى .

1965 - يىلى

1 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ناھىيىدە 1964 - يىللىق سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشتىكى «بەشتە ياخشى» ۋەكىللەر يىغىنى ئېچىلدى .
4 - ئايدا شەندۇڭ ئۆلكىسىدىكى تۇخەيخې دېھقانچىلىق مەيدانىدىن شىنجاڭنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن كەلگەن 1000دىن ئارتۇق كادىر ، ئىشچى - خىزمەتچى ۋە ئۆلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتى بايغا يېتىپ كەلدى ، ناھىيە خەلقى ئۆلارنى قىزغىن قارشى ئالدى .
شۇ ئايدا چوڭ كۆۋرۈك خەلق گۈڭشېسى قۇرۇلدى .

6 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى سائەت 15:56دىن 4 :16كىچە مۇلدۇر ياغدى ، ئەڭ چولاق مۇلدۇرنىڭ دىئامېترى 12 مىللىمېتىرغا يەتتى . 667 گېكتار يەردىكى زىرائەت ئاپەتكە ئۇچرىدى . مىچىغ ، گۈلباغ ، بازار گۈڭشېلىرىدە ئاپەت ئېغىر بولدى . % 90تىن ئارتۇق كۆممىقوناق ئاپەتكە ئۇچرىدى ، كۆزگى بۇغداي ھوسۇلى % 10 كېمەيمەپ كەتتى .

6 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى ناھىيىلىك 1 ـ نۆۋەتلىك كەمبەغەل دېھقان ـ تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىنغا 175 ۋەكىل قاتناشتى .

7 ـ ئايدا چاڭجۇ ، نەنجىڭ شەھەرلىرىدىن شىنجاڭنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن كەلمەكچى بولغان 500 نەچچە زىيالىي ياش ئوچ تۇركۈمگە بۆلۈنۈپ ناھىيىگە كېلىپ ماكانلاشتى .

8 ـ ئايدا سىياسىي كېڭەش باي ناھىيىلىك 5 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 1 ـ يىغىنى ئېچىلىپ ، يەن زېمىن رەئىسلىككە سايلاندى .

10 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى سۇڭ رېنچيۇڭ ، چېن شىلىيەنلەر ناھىيىگە كېلىپ خىزمەت تەكشۈردى .

10 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈندىن 25 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك 6 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلدى ، قۇرۇلتايغا 107 ۋەكىل قاتناشتى . قۇرۇلتايدا رېھىم سادىق ھاكىملىققا سايلاندى .

شۇ يىلى داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى قۇرۇلدى ، بۇ مەيدان بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش نازارىتىگە قارىدى . 1970 ـ يىلى ناھىيىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى .

1966 ـ يىلى

2 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى ناھىيىدە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشتىكى «بەشتە ياخشى» ۋەكىللەر يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىنغا 256 ئىلغار شەخس ۋەكىلى ، 153 ئىلغار كوللېكتىپ ۋەكىلى قاتناشتى .

شۇ ئايدا ناھىيىلىك خىش زاۋۇتى قۇرۇلدى .

شۇ ئايدا ۋىلايەتلىك پارتكوم باي ناھىيىلىك ئېلېكتر ئىستانسىسى ، سېمونت زاۋۇتى ، خىمىيىۋى ئوغۇت زاۋۇتىنى قۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىش شتابىنى قۇرۇشنى قارار قىلدى .

5 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم مەركەزنىڭ «16 ـ ماي» ئۇقتۇرۇشىنى يەتكۈزۈپ ، «پرولېتارىيات مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئېلىپ بېرىشقا سەپەرۋەر قىلدى .

9 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ناھىيىلىك مالىيە ـ پىلان كومىتېتى ، باھا كومىتېتى ، بازار باشقۇرۇش كومىتېتى قۇرۇلدى .

12 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈندىن 18 ـ كۈنگىچە ناھىيىدە رەئىس ماۋ زېدۇڭ ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش ئاكتىپلىرى ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىنغا 37 ئادەم قاتناشتى .

يىل ئاخىردا ناھىيىلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپتە قىزىل قوغدىغۇچىلار تەشكىلاتى قۇرۇلدى .

شۇ يىلى ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى قۇرۇلدى ، بۇ مەيدان بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش نازارىتىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى . 1970 ـ يىلى ناھىيىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى .

1967 ـ يىلى

2 ـ ئايدا ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى . ناھىيىلىك خەلق

قوراللىق كۆچلىرى بۆلۈمىدە «ئىنقىلابنى تۇتۇپ ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش» قوماندانلىق شتابى قۇرۇلۇپ ، ناهىيىنىڭ تۈرلۈك ئىشلىرىغا رىياسەتچىلىك قىلدى .

3 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى مىڭچە ئامما ئاچلىق ئېلان قىلىپ ، تىغ ئۇچىنى ناهىيىلىك پارتكومىنىڭ مەسئۇل رەھبەرلىرىگە قاراتتى .

4 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ناهىيە بازىرىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدا بەش بال يەر تەۋرىدى .

8 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنىدىن 12 ـ كۈنىگىچە ئىلى شۆبە ھەربىي رايونى بىلەن ئاقسۇ شۆبە ھەربىي رايونى تېكەس ، باي ناهىيىلىرى سۆھبەت يىغىنى ئېچىپ ، ئاقبۇلاق ئوتلىقى ماجىراسىنى كېڭىشىپ ھەل قىلدى .

يازدا ناهىيە بويىچە ئامما تەرەپ ـ تەرەپتىن تەشكىللىنىپ ، ئاخىرى ئىككى چوڭ تەرەپكە بۆلۈندى ھەم ئۇلار ئوتتۇرىسىدا كۆپ قېتىم كىچىك كۆلەمدە ئەلەم كۈرىشى بولدى .

1968 ـ يىلى

1 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ناهىيە بويىچە رەئىس ماۋ زېدۇڭ ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش ئاكتىپلىرىدىن 33ى تاللىنىپ ، بىر دوكلات ئۆمىكى تەشكىللەندى . بۇ ئۆمەك ئۇچ بۆلەككە بۆلۈنۈپ ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىگە بېرىپ ، پىيادە 601 كىلومېتىر يول يۈرۈپ ، 503 مەيدان دوكلات بەردى ، دوكلاتنى 30 مىڭ 959 ئادەم ئاڭلىدى .

شۇ ئايدا ناهىيىلىك خەلق قوراللىق كۆچلىرى بۆلۈمى ناهىيىدىكى جامائەت خەۋپسىزلىكى ، تەپتىش ، سوت تارماقلىرىنى ھەربىي ئىدارە قىلدى .

3 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنىدىن 9 ـ كۈنىگىچە ناهىيىلىك سىياسىي خىزمەت يىغىنى ئېچىلدى .

10 ـ ئايدا خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ بايدا تۇرۇشلۇق قىسمى يەرلىكنىڭ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ھەرىكىتىگە ئارىلىشىپ ، ناهىيىدىكى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە ، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىغا ھەربىي ۋەكىل ئەۋەتتى .

1969 ـ يىلى

ئەتىيازدا ناهىيىدە تۇنجى تۈركۈم زىيالىي ياشلار قايتا تەربىيە ئېلىش ئۈچۈن يېزىلارغا چۈشتى .

4 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى ناهىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلدى .

شۇ ئايدا ناهىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت 1 ـ قېتىملىق ئومۇمىي ئەزالار يىغىنى ئېچىپ ، «ئىنقىلابنى تۇتۇپ ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈپ ، ساناقەت ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنى يېڭى دولقۇنغا كۆتۈرۈش» توغرىسىدا قارار ماقۇللىدى .

يىل ئاخىرىدا ناهىيە بويىچە سىنىپىي قوشۇننى تازىلاش باشلاندى .

1970 ـ يىلى

2 ـ ئايدا مەركەزنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ، ناهىيە بويىچە «بىرگە زەربە بېرىش ، ئۇچكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتى باشلاندى ، بۇ ھەرىكەت 10 ـ ئايدا ئاياغلاشتى . چېكىدىن ئاشقان

«سول» لۇشيەننىڭ كاشىلىسى تۈپەيلىدىن ھەربىر داۋامىدا نۇرغۇن ناھەق ، يالغان ، خاتا دېلولار چىقتى .

8 ـ ئايدا باي ناھىيىلىك ئېلېكتر ئىستانسىسى توك تارقىتىشنى باشلىدى .

10 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنىدىن 18 ـ كۈنگىچە ج ك پ باي ناھىيىلىك 4 ـ قۇرۇلتىيى ئېچىلدى ، قۇرۇلتايغا 286 ۋەكىل قاتناشتى ، لى خۇەيئېن شۇجىلىققا سايلاندى .

11 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنىدىن 12 ـ كۈنگىچە ناھىيە بويىچە «يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش» يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىنغا 100 ئادەم قاتناشتى .

1971 ـ يىلى

8 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى يەرلىك قوي فېرمىسى ، شەرق قىزاردى چارۋىچىلىق فېرمىسى ، ياقائېرىق 14 ـ ليەنى بىرلەشتۈرۈلۈپ ، باي ناھىيىلىك شەرق قىزاردى نەسىللىك چارۋا فېرمىسى قۇرۇلدى .

7 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى چۆلتاغدا قارا يامغۇر يېغىپ كەلكۈن كەلدى ، كەلكۈن پەللىسىنىڭ ئېگىزلىكى 1.3 مېتىرغا يەتتى . ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى 16 ـ ، 17 ـ لىيەنلىرىنىڭ شتابى سۇ ئاستىدا قالدى ، 60 نەچچە ئېغىز ئۆي ئۆرۈلۈپ چۈشتى ، ئېتىزلار سۇ ئاستىدا قالدى .

شۇ يىلى گۈڭشې پارتكومى ۋە ئاساسىي قاتلام پارتىيە ياچېيكىلىرىنىڭ خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى .

1972 ـ يىلى

3 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنىدىن 18 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ [1972] 4 ـ نومۇرلۇق ھۆججىتىنى ئۆگىنىش ، ئىزچىللاشتۇرۇش يىغىنى ئاچتى ، يىغىنغا 341 ئادەم قاتناشتى .

6 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى مۆلدۈر ئارىلاش قارا يامغۇر يېغىپ ، 167 مىڭ گېكتار يەرنى زىيانغا ئۇچراتتى . تاغلىق رايونلاردا يىغىندى مۆلدۈرنىڭ قېلىنلىقى 30 سانتىمېتىرغا ، ئەڭ چوڭ مۆلدۈرنىڭ ئېغىرلىقى 70 گرامغا يەتتى . 343 ئېغىز ئۆي ئۆرۈلۈپ چۈشتى ، ئۇچ تونىنا ئاشلىق ئېقىپ كەتتى ، چوڭ ـ كىچىك 1074 چارۋا ئۆلدى .

7 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنىدىن 30 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىپ ، لىن بياۋ ، چېن بودا پارتىيىگە قارشى گۇرۇھىنىڭ جىنايى قىلمىشىنى پاش قىلدى ۋە تەنقىد قىلدى .

9 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنىدىن 16 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم لىن بياۋنى تەنقىد قىلىش ، ئىستىل تۈزىتىش بويىچە دوكلات يىغىنى ئاچتى ، يىغىنغا 525 ئادەم قاتناشتى .

شۇ يىلى ناھىيىلىك تۈز زاۋۇتى قۇرۇلدى .

شۇ يىلى قاراباغ خەلق ئەسكەرلىرى جۇڭگو ھۆججەتلىك فىلىم كىنو ستۇدىيىسىنىڭ «خەلق ئەسكەرلىرىگە مەدھىيە» ناملىق كاتتا ھۆججەتلىك فىلمىنى سۈرەتكە ئېلىشىغا قاتناشتى .

1973 ـ يىلى

1 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ۋاڭ بىن ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا تەينىلەندى .

1 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى مىچىغ يارقوتان سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى پۈتتى .
2 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى قىزىل مىڭئۆيى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش ـ باشقۇرۇش پونكىتى قۇرۇلدى .
3 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم قارار چىقىرىپ ، بەكرى نۇرنى «مۇنەۋۋەر ئىتتىپاق ئەزاسى» دەپ ئېتىراپ قىلدى ھەمدە ناھىيىدىكى ياشلارنى بەكرى نۇردىن ئۆگىنىشكە چاقىردى .
5 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى مۇلدۇر ياغدى ، مۇلدۇرنىڭ دىئامېتىرى 2 ~ 3.5 سانتىمېتىرغا يەتتى ، 1480.5 گېكتار يەر ئاپەتكە ئۇچرىدى .
6 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈندىن 18 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ 1 ـ قۇرۇلتىيى ئېچىلدى ، قۇرۇلتايغا 121 ۋەكىل قاتناشتى .
10 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈندىن 11 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك لۇشيەننى تەھلىل قىلىش يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىنغا 47 ئادەم قاتناشتى . يىغىندا «نۆۋەتتىكى يېزا خىزمىتىگە دائىر بىرقانچە مەسىلە توغرىسىدا قارار» (لايىھە) ، «ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ گوۋۇيۈەننىڭ يەرلىك يېزا ئىگىلىك يىغىنىنى تەستىقلىغانلىق توغرىسىدىكى دوكلاتى» قاتارلىق ھۆججەتلەر ئەستايىدىل ئۆگىنىلدى .
10 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى پارتكومى قاراباغ خەلق ئەسكەرلىرى يىگىنى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونى بويىچە خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ئىلغار تىپى قىلىپ تۇرغۇزۇشنى قارار قىلدى .
12 ـ ئاينىڭ 7 ـ ، 8 ـ كۈنلىرى دۆلەت مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى شېن جۇ بىلەن يەن تېيفۇ ، چى يېڭتاۋلار قىزىل مىڭئۆيىنى تەكشۈردى .
12 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى ناھىيىدىكى جامائەت خەۋپسىزلىكى ، تەپتىش ، سوت ئورگانلىرىنى ھەربىي ئىدارە قىلىش بىكار قىلىندى .
شۇ يىلى ناھىيىلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش ـ باشقۇرۇش پونكىتىنىڭ ئاسرىغۇچىسى مەمەت نىياز قىزىل مىڭئۆيىدە يېڭى 1 ـ ئۆڭكۇرنى بايقىدى ، بۇ ئۆڭكۇردىن تام رەسىملىرى قالدۇقى بىلەن بۇت تېپىلدى .

1974 ـ يىلى

ئەتىيازدا ناھىيىلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش ـ باشقۇرۇش پونكىتىنىڭ خادىملىرى قىزىل مىڭئۆيىدىكى 235 ئۆڭكۇرگە ئېسىلدىكى نومۇر تەرتىپى بويىچە نومۇر قويۇپ چىقتى .
6 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى قېلىن قار يېغىپ تاغ يولى توسۇلۇپ قالدى ، قېيىر گۈڭشېسىنىڭ ئىككى مالچىسى قازا قىلدى ، ئۇلارنىڭ قوي پادىلىرى ۋە ئاتلىرى يوقاپ كەتتى .
7 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى ناھىيىلىك ئامانلىق ساقلاش نەمۇنچىلىرى ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى .
8 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى سائەت 3تىن 25 مىنۇت 5 سېكونت ئۆتكەندە 8.4 بال يەر تەۋرىدى ، تەۋرەش مەركىزى شىمالىي پاراللېل 40°0′ ، شەرقىي مېرىدىئان 80°46′قا توغرا كەلدى . يەر تەۋرەش قىزىل مىڭئۆيىگە تەسىر قىلىپ ، «نۇقتىلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش ۋىۋىسكىسى» بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى .

1975 - يىلى

2 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ناھىيىلىك قەھرىمانلار ئۇچرىشىشى يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىنغا 588 ئادەم قاتناشتى .

5 - ئاينىڭ 30 - كۈنى دۆلەت مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ۋاڭ يېچيۇ ، مەسلىھەتچى شيې چېنشېڭ ، مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى نەشرىياتىنىڭ باش مۇھەررىرى جىن جۇڭ ۋە فۇدەن ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى تەن چىشياڭلار ناھىيىگە كېلىپ ، قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .

9 - ئايدا دۇنخۇاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى تەتقىقاتى ئورنىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى دۇەن ۋېنجيې بىلەن گۇەن يۈخۇي ، پەن يۈشەن ، ماشىچاڭلار قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .

10 - ئاينىڭ 23 - كۈنىدىن 29 - كۈنىگىچە ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا خىزمىتى يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىنغا 46 ئادەم قاتناشتى .

11 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن 24 - كۈنىگىچە ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىنغا 1158 ئادەم قاتناشتى .

شۇ يىلى دۆلەت مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش ئىدارىسى قىزىل مىڭئۆيىنىڭ يوللىرىنى ۋە توك مەسلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن 80 مىڭ يۈەن ئاجرىتىپ بەردى .

شۇ يىلى ناھىيە بويىچە يېزا ئاساسىي لۇشيەن خىزمەت ئۆمىكى تەشكىللىنىپ ، يېزا - قىشلاقلاردا پارتىيىنىڭ ئاساسىي لۇشيەنى تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلدى .

1976 - يىلى

2 - ئاينىڭ 19 - كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم مول ھوسۇل سۇ ئامبىرىنى ياساشنى قارار قىلدى .

4 - ئايدا ناھىيىلىك بىناكارلىق - قۇرۇلۇش شىركىتى قۇرۇلدى .

5 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن 6 - كۈنىگىچە داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانىدا ناھىيىلىك تۇنجى نۆۋەتلىك دېھقانلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى ، مۇسابىقىگە ئازكەم 500 ئەر - ئايال تەنھەرىكەتچى قاتناشتى . ئاپتونوم رايونلۇق ، ۋىلايەتلىك تەنتەربىيە كومىتېتلىرىنىڭ مەسئۇللىرى ئالاھىدە كېلىپ مۇسابىقىگە يېتەكچىلىك قىلدى .

9 - ئايدا ناھىيىدىكى ھەر مىللەت خەلقى رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ ۋاپاتىغا چوڭقۇر تەزىيە بىلدۇردى .

10 - ئايدا ناھىيىدىكى ھەر مىللەت خەلقى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ جياڭ چىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھىنى تارمار قىلغانلىقىنى قىزغىن تەبرىكلىدى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئاياغلاشتى .

11 - ئاينىڭ 13 - كۈنى مەركىزىي مىللەتلەر ئىنستىتۇتىنىڭ پروفېسسورى ، قەدىمىي يېزىق مۇتەخەسسىسى گېڭ شىمىن قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .

12 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى سۇن شۇگاڭ بېيجىڭدا ئېچىلغان

مەملىكەتلىك 2 ـ قېتىملىق يېزا ئىگىلىكىدە داجەيدىن ئۆگىنىش يىغىنىغا قاتناشتى .

1977 ـ يىلى

2 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنىدىن 15 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك سانائەتتە داچىڭدىن ئۆگىنىش يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىنغا 131 ئادەم قاتناشتى .
6 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى ناھىيىدە سانائەتتە داچىڭدىن ئۆگىنىش بويىچە تەقدىرلەش يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىنغا 330 ئىلغار شەخس ، ئىلغار كوللېكتىپ ۋەكىلى قاتناشتى .

1978 ـ يىلى

3 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ياتۇر گۈڭشېسىدا خەنزۇ گۈڭشي ئەزالىرى ئاساس قىلىنغان 6 ـ ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى قۇرۇلدى .
3 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى ناھىيىلىك ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى بىلەن يارقوتان سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى بىرلەشتۈرۈلدى .
5 ـ ئايدا ناھىيىلىك سىياسەتنى ئەملىيلەشتۈرۈش ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ ، «ئوڭچى ئۇندىسۇر »لار بىلەن «يەرلىك مىللەتچى ئۇنسۇر »لارغا قارىتىلغان سىياسەت ئەملىيلەشتۈرۈلدى .
9 ـ ئايدا مەركىزي گۇرۇپپا سەنئەت ئىنستىتۇتىنىڭ پروفېسسورى جىن ۋېينو قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .
10 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى داۋانچى كۆمۈر كېنى قايتۇرۇۋېلىنىپ ، تېرەك كۆمۈر كېنىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى .
10 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ئاقسۇ ئۇلايەتلىك پارتكوم شۇجىسى لىيۇ يۈرۇ ناھىيىگە كېلىپ ، ناھىيىلىك پارتكوم ، ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ ئايرىم رەھبەرلەرنى بىرتەرەپ قىلىش پىكرىنى ئېلان قىلدى ھەمدە باي ناھىيىسىگە خىزمەت گۇرۇپپىسى ئەۋەتتى .
10 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى ئۇلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى جاڭ لېيجېن باشچىلىقىدىكى 36 كىشىلىك خىزمەت گۇرۇپپىسى باي ناھىيىسىگە ئورۇنلىشىپ ، «پاش قىلىش ، تەنقىد قىلىش ، ئېنىقلاش ، زەربە بېرىش» ھەرىكىتىنى باشلىدى .
11 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنىدىن 20 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك پارتكوم خىزمەت يىغىنى ئاچتى ، يىغىنغا 202 ئادەم قاتناشتى . يىغىندا ئۇلايەتلىك پارتكومنىڭ بۇاستە رەھبەرلىكىدە ۋە ئۇلايەتلىك خىزمەت ئەترىتىنىڭ ياردىمىدە ناھىيىلىك پارتكوم لۇشيەن كۇرىشىنىڭ قاپقىقى ئېچىلىپ ، «پاش قىلىش ، تەنقىد قىلىش ، ئېنىقلاش ، زەربە بېرىش» ھەرىكىتى چوڭقۇر قانات يايدۇرۇلدى ھەمدە شۇ يىلى قىش ، كېلەر يىل ئەتىيازلىق دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى ئورۇنلاشتۇرۇلدى .
شۇ يىلى قىزىل مىڭئۆيىدىن سانسكرىتچە «ئون مۇناجات» دېگەن نومنىڭ پارچىلىرى تېپىلدى .

1979 ـ يىلى

4 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ج ك پ باي ناھىيىلىك كومىتېتى ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى

قۇرۇلدى .

4 ـ ئاينىڭ 10 ـ ، 11 ـ كۈنلىرى ناھىيىدە ئۇدا تۆت سائەت توققۇز بالدىن 11 بالغىچە بوران چىقتى ، بوراندا خەۋەرلىشىش ئۇزۇلۇپ قالدى ، ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىسى ئېچىلىپ ، ئېتىز ـ ئېرىقلارغا توپا ـ قۇم تىنىپ كەتتى ، سەككىز ئادەم ئۆلدى ، 3467 چارۋا زىيانغا ئۇچرىدى ، 328 ئېغىز ئۆي ئۆرۈلۇپ چۈشتى ، 3945 گېكتار يەردىكى زىرائەت زىيانغا ئۇچرىدى .

5 ـ ئايدا قىزىل مىڭئۆيىدىن ئاپتونوم رايون بويىچە ئەڭ چوڭ ئۆڭكۇر تېپىلدى ، ئۇنىڭ ۋاقتى غەربىي ، شەرقىي جىن سۇلالىرى دەۋرىگە توغرا كېلىدۇ .

6 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىسى ئىسمائىل ئەھمەت قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .

6 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈندىن 7 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنگىچە جىن ۋەيىنو مەركىزىي گۇرۇھ سەنئەت ئىنستىتۇتىنىڭ 40 ئوقۇغۇچىسى (ئۇلارنىڭ تولىسى ئاسپىرانت)نى باشلاپ كېلىپ ، قىزىل مىڭئۆيىدىكى تام رەسىملىرىنى ئوخشىتىپ سىزدى .

8 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى جۇڭگو گۇرۇھ سەنئەت تەتقىقات يۇرتى گۇرۇھ سەنئەت تەتقىقات ئورنىنىڭ باشلىقى ، تەتقىقاتچى تەن شۇتوڭ بىلەن ئۇسسۇل تەتقىقات ئورنىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى دۇڭ شىجيۇ قاتارلىق تۆت كىشى قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .

8 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى جۇڭگو ـ ياپونىيە مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى ، ياپونىيە ۋاكو ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى ، گۇرۇھ سەنئەت تارىخشۇناسى مىياكاۋا تارائو بىلەن ياپونىيە كيۇتو ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى ، مەشھۇر ئارخېئولوگ ھىگۇچى تاكاياسۇ قاتارلىق بەش كىشى قىزىل مىڭئۆيىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى .

8 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى جى شيەنلىن بىلەن رېنجيۇ ، خۇاڭ شەنچۇەن ، گۇ باۋ قاتارلىق ئالىملار قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .

يازدا بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى سۇ بەي ئاسپىرانت ما شىچاڭ ، چاۋ خۇاشەن قاتارلىقلارنى باشلاپ قىزىل مىڭئۆيىگە كېلىپ ، بىر ئاي تەكشۈرۈشتە بولدى . سۇ بەي قاتارلىقلار يەنە 1980 ـ ، 1981 ـ يىللىرى قىزىل مىڭئۆيىگە كېلىپ تەكشۈرۈشتە بولدى .

9 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى سىياسىي كېڭەش باي ناھىيىلىك كومىتېتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ ، لى جىڭاڭ رەئىسلىككە تەيىنلەندى .

10 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى جۇڭگو ـ ياپونىيە يېپەك يولىنى بىرلىشىپ سۈرەتكە ئېلىش گۇرۇپپىسى قىزىل مىڭئۆيىنى سۈرەتكە ئالدى .

11 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى دۆلەت مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش ئىدارىسى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش تېخنىكىسى تەتقىقات ئورنىنىڭ مەسئۇلى قىزىل مىڭئۆيىگە كېلىپ ، رېمونت قىلىش ئىشلىرىنى كۆزدىن كەچۈردى .

1980 ـ يىلى

1 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ناھىيىلىك ئەمگەك نەمۇنچىلىرى ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىنغا 295 ۋەكىل قاتناشتى .

1 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى باي بازارلىق خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى .

6 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ج ك پ باي ناهيىلىك 5 ـ قۇرۇلتىيى ئېچىلدى ، قۇرۇلتايغا 193 ۋەكىل قاتناشتى . قۇرۇلتايدا ج ك پ باي ناهيىلىك 5 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى بىلەن ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈلدى ، لى جىڭلىڭ ناهيىلىك پارتكوم شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى .

6 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى ئاپتونوم رايون باي ناهيىسىدە جەنۇبىي شىنجاڭ رايونى بويىچە ياغلىق دان ئىشلەپچىقىرىش خىزمىتى يىغىنى ئاچتى ، يىغىنغا جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئۇچ ۋىلايەت ، ئىككى ئوبلاستنىڭ رەھبەرلىرى قاتناشتى . يىغىندا ياغلىق دان ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي پىلانى نۇقتىلىق مۇھاكىمە قىلىندى .

8 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى ياپونىيە دۆلەتلىك مۇزىكا ـ ئۇسسۇل ئۆمىكى قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .

8 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى ناهيىلىك پارتكوم بۇغداي ئىشلەپچىقىرىش بويىچە تەجرىبە ئالماشتۇرۇش يىغىنى ئاچتى ، يىغىنغا 89 ئادەم قاتناشتى .

9 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى خانجۇ گۇزەل سەنئەت شىركىتىنىڭ تۆت خادىمى قىزىل مىڭئۆيگە كېلىپ بىر ئايدىن ئارتۇق تۇرۇپ ، ناهيىلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش پونكىتىگە يارەملىشىپ ، تام رەسىملىرىنى ئوخشىتىپ سىزدى .

9 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى مەركىزىي گۇزەل سەنئەت ئىنستىتۇتىنىڭ گۇزەل سەنئەت تارىخشۇناسى ، پروفېسسور جاڭ گۇاڭفۇ قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .

شۇ يىلى باي ناهيىسىنىڭ ياغلىق دان مەسئۇلاتى ئاپتونوم رايون بويىچە ئالدىنقى ئورۇنغا ئۆتتى ، دۆلەتتىن 48 مىڭ تونىنا تاۋار ياغ بىلەن تەمىنلىدى .

شۇ يىلى ناهيىلىك يەرلىك كېسەللىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ داۋالاش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، بۇ گۇرۇپپا تىببىي خادىملارنى ئاجرىتىپ ، قالقانسىمان بەز ئىششىقى (پوقاق) نىڭ ئالدىنى ئالدى ۋە ئۇنى داۋالىدى .

1981 ـ يىلى

3 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى چوڭ كۆۋرۈك دېھقانچىلىق مەيدانى چوڭ كۆۋرۈك گۇڭشېسىگە ئۆزگەرتىلدى .

4 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى ناهيىلىك پارتكوم جىددىي يىغىن ئاچتى ، ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى شېن گوجېڭ ، مۇئاۋىن ۋالىي مىجىت قاسىم ، ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مەسلەھەتچىسى ۋاڭ گاۋسەيلەر يىغىنغا قاتناشتى . يىغىندا ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ئىشلەپچىقىرىش ۋەزىپىسىنى تەھلىل قىلىندى ۋە قۇرغاقچىلىققا تاقابىل تۇرۇش تەدبىرلىرى مۇھاكىمە قىلىندى .

5 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى تېرەك ئارىشكىنى ئوڭشاش باشلاندى .

5 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى مۆلدۇر ۋە قارا يامغۇر يېغىپ كەلكۈن كەلدى ، 64 چارۋا تۇنجۇقۇپ ئۆلدى ، 533 گېكتار يەردىكى زىرائەت ئاپەتكە ئۇچرىدى ، قوشۇمچە كەسىپلەردىن 280 مىڭ يۈەن زىيان بولدى ، ئىككى كۆۋرۈك ، يەتتە ئېغىز ئۆي ۋەيران بولدى .

6 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى سايامەتچىلەر چاتاق چىقىرىپ ، قىزىل مىڭئۆيىنىڭ يېڭى 1 ـ ئۆڭكۇردىكى بىر لاي بۇتنى ، 11 ئۆڭكۇر ئىشكىنى چېقىۋەتتى .

8 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى ياپونىيە ھازىرقى زامان ئاسىيا مەدەنىيەت ئامبىرى ۋەكىللىرى

قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .
9 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى سۇ ـ ئېلېكتر مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى چېەن جېڭيىڭ قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .
9 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى ياپونىيىلىك داڭلىق رەسسام ھىرايامە ئىكۇئو ۋە ئۇنىڭ رەپىقىسى قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى ھەمدە تام رەسىملىرىنى ئوخشىتىپ سىزدى .
9 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى ياپونىيىنى سايامەت قىلغىلى بارغان تەيۋەنلىك قېرىنداشلار ئېكسكۇرسىيە ئۆمىكىدىن 22 كىشى قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .
شۇ ئايدا نەنجىڭ گۈزەل سەنئەت ئىنستىتۇتىنىڭ گۈزەل سەنئەت نەزەريىيىسى لىيۇ رۇفېڭ قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .
10 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى مەركىزىي ھۇنەر ـ گۈزەل سەنئەت ئىنستىتۇتىنىڭ باشلىقى جاڭ تىڭ قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .
12 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈندىن 18 ـ كۈنگىچە سىياسىي كېڭەش باي ناھىيىلىك 6 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ يىغىنى ئېچىلىپ ، تېەن شېڭگۇي رەئىسلىككە سايلاندى .
12 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈندىن 18 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك 7 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دېلىگ 1 ـ يىغىنى ئېچىلدى . يىغىندا ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنى تەسىس قىلىش توغرىسىدىكى قارار ماقۇللاندى ؛ ئابدۇكېرىم داۋۇت ناھىيىلىك 7 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىغا ، ئەيسا نىياز ھاكىملىققا سايلاندى .
12 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈندىن 24 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ 1 ـ يىغىنى ئېچىلدى .
شۇ ئايدا ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى .
شۇ يىلى داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى 120 مىڭ يۇەن زىيانىنى تۆگىتىپ پايدا ئالدى . باشقا دېھقانچىلىق مەيدانلىرى بىلەن چارۋىچىلىق فېرمىلىرىنىڭ زىيىنىمۇ ئانچە ـ مۇنچە ئازايدى .

1982 ـ يىلى

3 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى ناھىيىلىك تېخنىكا ئۇنۇۋانىنى باھالاش كومىتېتى قۇرۇلدى .
4 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى ناھىيىلىك ئىقتىسادىي ساھەدىكى جىنايى ھەرىكەتلەرگە زەربە بېرىش ئىشخانىسى قۇرۇلدى .
5 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈندىن 31 ـ كۈنگىچە ناھىيىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى قاراباغ ، تېرەكلەردە قارا يامغۇر ياغدى ، 31 ـ چىسلا يامغۇر مىقدارى 20.6 مىللىمېتىرغا يېتىپ كەلكۈن كەلدى . تەلۈچۈك ، قاپسىلاڭ دەريالىرىنىڭ سۇيى تېشىپ كەتتى ، شىمالىي غول ئۆستەڭ تومىسىنى كەلكۈن بۇزۇۋەتتى ، 2153 گېكتار ئېتىز ئاپەتكە ئۇچرىدى ، 108 ئېغىز ئۆي ۋەيران بولدى ، ئۇچ ئادەم ئۆلدى .
6 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى سائەت 14تە قاراباغ گۈڭشېسىدا مۆلدۈر يېغىپ ، يەر يۈزىگە سەككىز مىللىمېتىر قېلىنلىقتا مۆلدۈر ياغدى .
شۇ ئايدا ناھىيىلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش پونكىتى قىزىل مىڭئۆيىدىكى 81 ـ ئۆڭكۇرنى رەتلەۋاتقاندا سۇدەتتە جاتاكا تام رەسىمىنى بايقىدى .

6 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى ناهيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى 30 مىڭ يۈەن قۇتقۇزۇش پۇلى تارقىتىپ ، داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى بىلەن قاراباغ گۈڭشېسىدىكى ئاپەتكە ئۇچرىغان ئاممىنىڭ تۇرمۇش ۋە ئۆي قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىۋېلىشىغا ياردەم بەردى .

7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى مەملىكەت بويىچە 3 ـ قېتىملىق ئومۇميۈزلۈك نوپۇس تەكشۈرۈش باشلاندى . تەكشۈرۈشتە باي ناهيىسىدە 34 مىڭ 340 ئائىلە ، 147 مىڭ 381 نوپۇس بارلىقى مەلۇم بولدى .

8 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى ناهيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئاپەتكە ئۇچرىغان گۈڭشېلارغا 26 مىڭ 500 يۈەن قۇتقۇزۇش پۇلى بەردى .

8 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى ، ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى ، شەرق قىزاردى نەسىللىك چارۋا فېرمىسى بىرلىشىپ ، يېزا ئىگىلىك ، سودا ـ سانائەت بىرلەشمە كارخانا شىركىتى قۇردى .

9 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى ئاپتونوم رايونىمىز مۇئاۋىن رەئىسى ئىمىنوف ، مەدەنىيەت نازارىتىمىزنىڭ مۇئاۋىن نازىرى لى مېڭگېڭ قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .

شۇ كۈنى ناهيىلىك پارتكوم ، ناهيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە ئىلغار شەخس ، ئىلغار كوللېكتىپلارنى تەقدىرلەش يىغىنى ئاچتى ، يىغىنغا 33 ئىلغار كوللېكتىپ ، 169 ئىلغار شەخس قاتناشتى .

11 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈندىن 12 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنگىچە ناهيىلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىن ئېچىپ ، مەخسۇس يېزا ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمىگە دائىر تەجرىبىلەرنى خۇلاسىلىدى .

شۇ ئايدا ناهيە بويىچە يول ياساش مەركەز قىلىنغان يېزا «بەشتە ياخشى» قۇرۇلۇشى يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلۈپ ، 342 كىلومېتىر يول ياسالدى ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 11.4 كىلومېتىر كېلىدىغان تۆت ئۆستەڭ چېپىلدى ، 118.67 كىلومېتىر ئورمان بەلۋېغى رەتلەندى ، 218 كۆۋرۈك ، سۇڭگۇچ رېمونت قىلىندى .

12 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى ناهيىلىك «ئۇچ خىل ئادەم»نى ئېنىقلاش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ ، پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ، «ئۇچ خىل ئادەم»نى ئېنىقلاش خىزمىتى باشلاندى .

12 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى 426 مالچى ، 156 پادا قوي قېلىن قاردا تاغ ئىچىگە قاپسىلىپ قالدى ، قۇتقۇزۇش ئارقىلىق 424 مالچى بىلەن 153 پادا قوي خەتەردىن قۇتۇلدى ، ئىككى مالچى ئۆلدى ، ئۇچ مالچىغا ئېغىر ئۇششۇك تەگدى ، 1000دىن ئارتۇق چارۋا زىيان بولدى .

شۇ يىلى ناهيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى «پاش قىلىش ، تەنقىد قىلىش ، ئېنىقلاش» خىزمىتىنىڭ قۇيرۇقىنى ئۈزۈپ ، 39 ئادەمنى ئاقلىدى .

1983 ـ يىلى

2 ـ ئايدا ناهيە بويىچە يېزىلاردا چوڭ كۆتۈرە ئاساسىدىكى ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلدى .

3 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى ناهيىلىك يەر نامىلىرىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى .

5 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى ناهيىلىك رادىئو ـ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى 300 ۋاتلىق تارقىتىش

كۆچمگە ئىگە ، 2 ـ ، 6 ـ قانالىلاردا تېلېۋىزىيە ـ سىن فىلىمى ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى قۇرۇشقا تۆتۈش قىلدى .

5 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنىدىن 23 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك تۈنجى نۆۋەتلىك خەلق ئەسكەرلىرى بويىچە ئىلغار كوللېكتىپ ، ئىلغار شەخسلەرنى تەقدىرلەش يىغىنى ئېچىلدى .

6 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنىدىن 30 ـ كۈنگىچە جېجياڭ گۈزەل سەنئەت ئىنستىتۇتىنىڭ دوتسېنتى ، «جۇڭگو گۈزەل سەنئەت تارىخى» تەھرىر ھەيئىتىنىڭ مەسئۇلى ۋاڭ بومىن قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .

9 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تارىخ فاكۇلتېتىنىڭ پروفېسسورى جاڭ گۇاڭدا قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .

شۇ كۈنى دۆلەت مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى جۇاڭ مىن قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .

10 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى ئىنقىلابىي قۇربان لىن جىلۇنىڭ رەپىقىسى چېن يىنسۇ ، چۇ چيۇبەينىڭ قىزى چۇ دۇيى قىزىل مىڭئۆيىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى .

شۇ يىلى جۇڭگو بىلەن ياپونىيە بىرلىكتە تۈزگەن «جۇڭگو مىڭئۆيلىرى . قىزىل مىڭئۆيى» (1 ـ تومى)نىڭ ياپونچىسى پۈتتى . 2 ـ تومى 1984 ـ يىلى ، 3 ـ تومى 1985 ـ يىلى نەشر قىلىندى .

شۇ يىلى داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى ئىلمىي ئۈسۈلدا تېرىقچىلىق قىلىپ ، 833.8 گېكتار يەردىكى كۆزگى بۇغداينىڭ ھوسۇلىنى 1982 ـ يىلدىكىدىن بىر قاتلىدى .

شۇ يىلى قاراباغ گۈڭشې 2 ـ چوڭ ئەترەت پارتىيە ياچېيكسىنىڭ شۇجىسى سايىم سايىت بۇغدايدىن 10 تونىنا ھوسۇل ئالدى .

شۇ يىلى زىيالىيلار سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش باشلاندى .

1984 ـ يىلى

1 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى جانابىل قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .

1 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى پىلانلىق تۇغۇتقا خىلاپلىق قىلغۇچىلار تۈنجى قېتىم بىرتەرەپ قىلىنىپ ، يىللىق مۇكاپاتى تۈتۈپ قېلىندى ۋە ئىلغار شەخس دېگەن نامى بىكار قىلىندى .

2 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنىدىن 11 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك قەھرىمانلار ئۈچرىشىش يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىن ئۈچ كۈن داۋام قىلدى ، يىغىنغا 111 ئىلغار كوللېكتىپ قاتناشتى ، يىغىندا تۇمەن يۈەنلىك ئائىلىلەرگە 200 كىلوگرامدىن خىمىيىۋى ئوغۇت مۇكاپات بېرىلدى .

4 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى لى جياراڭ ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىلىقىغا ، ئابلا ئاپپاق ھاكىملىقىغا ، ئەيسا نىياز خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىغا ، لیۇ شىگۇي ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ رەئىسلىكىگە تەيىنلەندى .

4 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى فرانسىيە خەلقئارا مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش جەمئىيىتىنىڭ ئەزالىرى قىزىل مىڭئۆيىنى كۆردى .

شۇ ئايدا گەنسۇ دۇنخۇاڭ تەتقىقات يۇرتى تېخنىكىلىق مۇھاپىزەت قىلىش ئورنىدىن دۇەن شيۇيې قاتارلىقلار قىزىل مىڭئۆيىنىڭ 161 ـ ئۆڭكۇرىدىكى ئىسلىنىپ كەتكەن تام رەسىملىرىنى

پاكىزلاشقا ياردەملەشتى .

5 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى گوللاندىيەلىك دوست سىنو ئۇيۇنس خانىمى بىلەن قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .

5 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى دۆلەت مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى جاۋ جيەنمىن قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .

شۇ ئايدا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ كۆسەن قەدىمىي مەدەنىيىتىنى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى قىزىل مىڭئۆيىنى تەكشۈرۈپ ، «قىزىل مىڭئۆيى» نامىلىق تېلېۋىزىيە ھۆججەتلىك فىلىمىنى سۈرەتكە ئالدى .

6 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈندىن 7 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنگىچە باي ناهيىسى ئۇدا بەش قېتىم مۆلدۈر ۋە كەلكۈننىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى ، 4030 گېكتار يەر ئاپەتكە ئۇچرىدى ، 12 كۆۋرۈك ، 58 ئېغىز ئۆي ، 237 توپ دەرەخ ۋەيران بولدى .

7 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈندىن 9 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنگىچە ناهيىنىڭ شىمالىدىكى ئاقتام ئورمانچىلىق رايونىغا ئوت كەتتى ، ئوت 89 كۈن داۋاملىشىپ 4 .63 گېكتار يەردىكى ئورمان ، 350 كۇب مېتىر ياغاچ كۆيۈپ ، 30 مىڭ يۈەن ئىقتىسادىي زىيان بولدى .

8 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى ناهيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىدە ئوتتۇرا مەكتەپ دەرسلىك ماتېرىيالى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى . بۇ گۇرۇپپا ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ دەرسلىك ماتېرىيالى خىزمىتى پىلانىنى تۈزدى ۋە تەتقىق قىلدى ، ئىمتىھان جەريانىدا كۆرۈلگەن چوڭ ـ چوڭ مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلدى .

9 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈندىن 28 ـ كۈنگىچە ناهيىلىك 8 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1 ـ يىغىنى ئېچىلىپ ، ئەيسا نىياز خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىغا ، ئابلا ئاپپاق ھاكىملىققا سايلاندى .

شۇ ئايدا سىياسىي كېڭەش باي ناهيىلىك 7 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ يىغىنى ئېچىلىپ ، لىيۇ شىگۇي رەئىسلىككە سايلاندى .

10 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى ناهيىلىك پارتكوم «ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى توغرىسىدىكى قارارى»نى ئۆگىنىش ۋە تەشۋىق قىلىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش تارقاتتى .

شۇ ئايدا مەشھۇر جۇڭگوچە رەسىم ئۇستىسى يې چيەنيۇ ، خۇاڭ مياۋزىلار قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .

11 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ رەئىسى ئىسمائىل ياسىنوف ناهيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى لى جياراڭنىڭ ھەمراھلىقىدا قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .

شۇ ئايدا ھاكىمىيەت بىلەن گۇڭشې ئايرىۋېتىلىپ ، خەلق گۇڭشىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى .

12 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈندىن 7 ـ كۈنگىچە ناهيىلىك پارتكوم ، ناهيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى «ئىككى ئائىلە» (كەسپىي ئائىلە ، نۇقتىلىق ئائىلە) ۋەكىللىرى يىغىنى ئاچتى ، يىغىنغا 150چە ۋەكىل قاتناشتى .

12 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى ناهيىلىك پارتكوم ، ناهيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتى ، پەن ـ تېخنىكا كومىتېتىنىڭ «زىيالىيلار سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش توغرىسىدا

يولبورۇق سوراش دوكلاتى»نى تەستىقلاپ تارقاتتى .
شۇ ئايدا ناھىيە ، يېزىلارنىڭ نۆۋەت ئالمىشىش سايلىمى ئاياغلاشتى .

1985 - يىلى

1 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن 19 - كۈنگىچە ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش يىغىنى ئېچىلىپ ، 1984 - يىللىق يېزا ئىگىلىك تېخنىكىسىنى كېڭەيتىشتە مۇكاپاتقا ئېرىشكەن تۈرلەر ئېلان قىلىندى ۋە 1985 - يىللىق نۇقتىلىق كېڭەيتىلىدىغان تېخنىكا تۈرلىرى ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى .
2 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى بىرلەشمە ھال سوراش ئۆمىكى تەشكىللەپ ، ناھىيە بازىرىدىكى 15 مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىدىن ھال سورىدى .
3 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ناھىيە بازىرىدا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن كېيىنكى تۇنجى نۆۋەتلىك پانۇس بايرىمى ئۆتكۈزۈلۈپ ، 786 ھەرخىل پانۇس كۆرگەزمە قىلىندى ، كۆرگەزمىنى ئاز كەم 20 مىڭ ئادەم كۆردى .
7 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى «باي ناھىيىسىنىڭ ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىشنى باشقۇرۇش ۋاقتىلىق چارىسى»نى ئېلان قىلدى .
شۇ ئايدا شىنجاڭ كۇسەن مىڭئۆي تەنقىقات ئورنى قۇرۇلدى ، ئورنى قىزىل مىڭئۆيىدە بولۇپ ، مەدەنىيەت نازارىتىگە قارىدى . بۇ ئورۇن باي ، كۇچا ، توقسۇلاردىكى مىڭئۆي خارابىلىرىنى قوغداشقا مەسئۇل بولدى . باي ناھىيىلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش پونكىتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى .
كۇزدە مەركىزي ئۇسسۇل ئىنستىتۇتىنىڭ پروفېسسورى پېك سۇڭ بىلەن مەركىزي مۇزىكا ئىنستىتۇتىنىڭ دوتسېنتى خې چاڭلىنلار قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .
9 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم «زىيالىيلار سىياسىتىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈپ ئەمەلىيلەشتۈرۈش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» تارقاتتى .
9 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئۆزى مەبلەغ توپلاپ «بەخت كۆۋرۈكى» سالغان ئونباش يېزىلىق پارتكوم شۇجىسى سۇن جاۋيۇنى بىر دانە 18 دىيۇملۇق رەڭلىك تېلېۋىزور بىلەن مۇكاپاتلىدى ۋە ماۋاشىنى بىر دەرىجە ئۆستۈردى .
10 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ئاپتونوم رايون بويىچە ئەڭ چوڭ سۇ ئامبىرى بولغان قىزىل سۇ ئامبىرىنىڭ تۇنجى قارارلىق قۇرۇلۇشىدا ئىش باشلاندى .
شۇ يىلى شىنجاڭ 8 - گېئولوگىيە ئەترىتى قاپسىلاڭ دەريا سىنىڭ شەرقىدىكى بېگسۇنيار كۆمۈر كېنىدىن قەدىمكى ئۇمۇرتقىلىق ھايۋانىنىڭ تاشقاتمىسىنى تاپتى .

1986 - يىلى

2 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ناھىيىلىك دوختۇرخانا تۇنجى مىڭە ئوپېراتسىيىسىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئىشلىدى .
4 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ناھىيە ئاپتوموبىلى كۇچادىكى تۇزلۇق ئېقىندا پەۋقۇلئاددە ئېغىر قاتناش ھادىسىسى پەيدا قىلىپ ، 12 ئادەم ئۆلدى ، 16 ئادەم يارىلاندى .

شۇ ئايدا ناهيىلىك سامساقنى سۇسىزلاندۇرۇش زاۋۇتى قۇرۇلدى .
5 ـ ئايدا ئاقسۇ ۋىلايىتى قىيىر يېزىسى بىلەن سايرام يېزىسىدا دۆلەت دەرىجىلىك ئەتىۋارلىق هايۋانلارنى ئوغرىلىقچە ئوۋلاش ـ ئۆلتۈرۈش ئەھۋالىنى تەكشۈردى .
6 ـ ئايدا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم بايدىكى تېرەكتە كېڭەيتىلگەن يىغىن ئېچىپ ، نەق مەيداندا ئىش بېجىرىپ ، خىمىيىۋى ئوغۇت زاۋۇتى ، سېمونت زاۋۇتى ، ئېلېكتر ئىستانسىسى ، كۆمۈر كانلارنى قۇرۇش داۋامىدىكى چوڭ ـ چوڭ مەسىلىلەرنى مۇھاكىمە قىلدى ۋە ئەمەلىيلەشتۈردى .
6 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ئاقسۇ ۋىلايىتى خىزمەت ئەترىتى تەشكىللەپ ، باي قاتارلىق ئۈچ ناهيە ئاممىسىنىڭ كۆچادا يەرلىك ئۇسۇلدا چەككىلەنگەن چىراغ يېغىنى ئىشلىتىشتىن كېلىپ چىققان ئېغىر پارتلاش هادىسىسىنى تەكشۈردى .
7 ـ ئايدا دۆلەت مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش ئىدارىسى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش پەن ـ تېخنىكا تەتقىقات ئورنىنىڭ ئالىي ئىنژىنېرى خۇاڭ كېجۇڭ ، جياڭ خۇەييىڭلار «قىزىل مىڭئۆيىنى مۇستەھكەملەش قۇرۇلۇشىنى تەكشۈرۈش دوكلاتى»نى ئوتتۇرىغا قويدى .
شۇ ئايدا جۇڭگو خەلق سۇغۇرتا شىركىتى باي ناهيىلىك تارماق شىركىتى قۇرۇلدى .
8 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى لىيۇ يەنتاۋ قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .
9 ـ ئايدا جۇڭگو سەنئەت تەتقىقات يۇرتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى فېڭ چىيۇڭ بىلەن ياپونىيەلىك دوست هىرايامە ئىكۇئو قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .
10 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى ياپونىيىلىك ئالىم مىياجى ئاكىرا ، سۇدو هىروتوشىلار قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .
شۇ يىلى ياپونىيىلىك دوستلار ياپونىيە قىزىل مىڭئۆيىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ـ ساقلاپ قېلىش دوستلۇق جەمئىيىتىنى قۇرۇپ ، قىزىل مىڭئۆيىنى ئوڭشاشقا 105 مىليون ياپونىيە يېنى ئىئانە قىلدى .

1987 ـ يىلى

1 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى سەھەر بېيجىڭ ۋاقتى سائەت 6دىن 52 مىنۇت ئۆتكەندە 9 .5 بال يەر تەۋرىدى ، تەۋرەش مەركىزى ناهيە بازىرىغا 60 كىلومېتىرچە كېلىدۇ .
4 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى باي ناهيىسى بىلەن شىنجاڭ بىناكارلىق ماشىنىلىرى زاۋۇتى بىرلىكتە باشقۇرىدىغان ناهيىلىك تۇرۇبا زاۋۇتى پۈتۈپ ئىشقا كىرىشتى .
6 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى سىياسىي كېڭەش ناهيىلىك 8 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 1 ـ يىغىنى ئېچىلدى ، لىيۇ شىگۈي يەنە رەئىسلىككە سايلاندى .
6 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈندىن 21 ـ كۈنگىچە باي ناهيىلىك 9 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلدى ، سادىق مەمەت ناهيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىغا ، ئابلا ئاپپاق هاكىملىققا سايلاندى .
6 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈندىن 24 ـ كۈنگىچە يامغۇر ، مۆلدۈر ، كەلكۈن ئاپىتى بولۇپ ، ناهيە بويىچە 5088 .9 گېكتار يەر ئاپەتكە ئۇچرىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاشلىق زىرائىتى كۆلىمى 3743 گېكتار ، ياغلىق دان كۆلىمى 974 گېكتار . كەلكۈن 42 كەلكۈن توسمىسىنى ، 271

ئېغىز ئۆيىنى ۋەيران قىلدى ، 50 تونىنا ئاشلىقنى ، 15 تونىنا ياغلىق دانىنى ئېقىتىپ كەتتى ، 62 چارۋا ئۆلدى ، 19 ئادەم يارىلاندى ، 5707 ئائىلە ئاپەتكە ئۇچرىدى .

6 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى ياپونىيە جۇڭگو بۇددىزم گۇزەل سەنئىتى زىيارەت ئۆمىكى نارا خورىۇجى ئىبادەتخانىسىنىڭ ئىجراچىسى ناكىئامۇرادايچونىڭ باشلىقىدا قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .

9 ـ ئايدا دۆلەت مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش ئىدارىسى بىلەن مەدەنىيەت نازارىتى بىرلىكتە كۇچا ناھىيىسىدە قىزىل مىڭئۆيىنى رېمونت قىلىش مۇھاكىمە يىغىنى ئاچتى ، يىغىنغا قاتناشقان مۇتەخەسسىسلەر قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .

شۇ ئايدا جۇڭگو گۇزەل سەنئەت ـ يېپەك يولى ئېكسكۇرسىيە ئۆمىكى قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .

كۆزدە دۆلەت ئىقتىساد كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى يۇەن باۋخۇا قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .

10 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنىدىن 15 ـ كۈنگىچە دۆلەت مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش ئىدارىسى بىلەن مەدەنىيەت نازارىتى بىرلىكتە مەملىكەت بويىچە سەككىز ئۆلكە ، ئاپتونوم رايون ، شەھەردىن 20 نەچچە مۇتەخەسسىس ، ئالىم ۋە تېخنىكا خادىمىنى تەكلىپ قىلىپ ، ئۇرۇمچىدە قىزىل مىڭئۆيىنى رېمونت قىلىش لايىھىسىنى دەللەللەش يىغىنى ئاچتى .

10 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنىدىن 15 ـ كۈنگىچە تارىختا ئاز كۆرۈلىدىغان يامغۇر ، قار يېغىپ ، تېمپېراتۇرا تۆۋەنلەش ھادىسىسى كۆرۈلدى ، تاغ ئارىسىدا چارۋا يولى ياساۋاتقان 19 ئىشلەمچى بىر ھەپتە قاپسىلىپ قالدى ، بىر ئادەم ئاچلىق ۋە سوغۇقتىن ئۆلدى . 33.4 گېكتار يەردىكى زىغىر ، خاماندىكى 100 تونىنا بۇغداي قار ئاستىدا قالدى .

10 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ناھىيىدىكى ھەر مىللەت ئامما ۋېيتنامغا قارىتىلغان قوغداش-قايتۇرما زەربە بېرىش ئۇرۇشىغا قاتنىشىپ ، زەپەر قۇچۇپ قايتىپ كەلگەن خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنى قىزغىن قارشى ئالدى .

شۇ يىلى قىزىل ، چوڭكۆزۈك يېزىلىرىدا شال مايىسىنى لاپاستا يېتىشتۇرۇپ ماشىنا بىلەن تىكىش تەجرىبىسى مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى .

1988 ـ يىلى

5 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنىدىن 8 ـ كۈنگىچە ئۇدا قارا يامغۇر ياغدى ، قىسمەن تاغلىق رايونلاردىكى چارۋىچىلىق فېرمىلىرى مۇلدۇرنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى ، 40 نەچچە قوتان ، 30 ئېغىز ئۆي ئۆرۈلۈپ چۈشتى ، 1200 چارۋا ئۆلدى ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئاشلىق زىرائەتلىرى ئاپەتكە ئۇچرىدى ، 450 مىڭ يۇەن بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان بولدى .

5 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنىدىن 10 ـ كۈنگىچە ئاقسۇ ۋىلايىتى باي ناھىيىسىدە ئىنچىكە يۇڭلۇق قوي خىزمىتى يېغىنى ئېچىپ ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك «جۇڭگو مىرىنۇس قويى (شىنجاڭ تېپى)نى كۆپەيتىش قۇرۇلۇشى» رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرىدى .

6 ـ ئايدا مەدەنىيەت نازارىتى گەنسۇ خەيلى 5 ـ بىناكارلىق شىركىتىنىڭ 501 ـ ئەترىتى خېنەن ئۆلكىسى يەنشى ناھىيىلىك جۇگې مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى رېمونت قىلىش ئەترىتى بىلەن قىزىل مىڭئۆيىنى رېمونت قىلىش توختامىنى ئىمزالىدى .

7 ـ ئايدا قىزىل مىڭئۆيىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ـ مۇستەھكەملەش قۇرۇلۇشى باشلاندى .

7 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ناهيىلىك سېمونت زاۋۇتىنىڭ كۆيدۈرۈش سېخىدىكى خۇمداننىڭ چىقىرىش بۆلىكىدىكى ماشىنىدا كاشىلا كۆرۈلۈپ ، سەككىز ئادەم كۆمۈر گازىدىن زەھەرلەندى ، بۇلاردىن تۆتى ئۆلدى .

7 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى كەلكۈن كېلىپ ، ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانىدىكى 150 تونىا ئاشلىق ، 43.6 تونىا ياغلىق دانىنى ئېقىتىپ كەتتى ، 45 ئېغىز ئۆيىنى ، 19 قوتانىنى ، 350 مېتىر ئۆستەڭنى بۇزۇۋەتتى .

8 ـ ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق قوي يۈڭىنى كىم ئارتۇق قىلىپ سېتىش يىغىنىدا 140 تونىا قوي يۈڭى سېتىلدى . بۇ مىقدار كۈنەس ناھىيىلىك قوي فېرمىسىنىڭكىدىن سەل ئاز بولۇپ ، شىنجاڭ بويىچە 2 ـ ئورۇندا تۇردى .

8 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى قىيىر يېزىسىدىكى 10 كەنت بىلەن بىر ئېلېكتر ئىستانسىسى مۆلدۈر ، كەلكۈننىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى ، 45 ئائىلىلىك دېھقانىنىڭ 116 ئېغىز ئۆيى ئېقىپ كەتتى ، 1200 گېكتار يەردىكى زىرائەت ئاپەتكە ئۇچرىدى ، 539.7 گېكتار يەردىكى زىرائەت نابۇت بولدى .

9 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى باي ناهيىسى ئاپتونوم رايون بويىچە ئاپەتنىڭ ئالدىنى ئېلىش-چارۇلارنى ساقلاش بازىسى قىلىندى .

9 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى ناهيە بازىرىدىن تېرەك كۆمۈر كېنىغا باردىغان 49.42 كىلومېتىرلىق ئاسفالىت يول پۈتتى .

1989 ـ يىلى

1 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈندىن 27 ـ كۈنگىچە ج ك پ باي ناهيىلىك 6 ـ قۇرۇلتىيى ئېچىلدى ، لى جيارائ ناهيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا سايلاندى .

4 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ماۋ دېخۇا بىلەن ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئالاقىدار تارماقلىرىنىڭ رەھبەرلىرى قىزىل مىڭئۆيىنىڭ رېمونت قىلىنىش ئەھۋالىنى تەكشۈردى .

شۇ ئايدا مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ ئاسراش ـ رېمونت قىلىش ئىشخانىسى كۇچ تەشكىللەپ ، قىزىل مىڭئۆيىدىكى 50 ~ 57 ـ ئۆڭكۇرلەرنىڭ ئالدىدىن گۆمۈرۈلۈپ چۈشكەن توپىنى ئادالاۋاتقاندا ، بىر تۇركۇم يېڭى ئۆڭكۇرلەر بىلەن ئېتىۋارلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى بايقالدى . رەتلەش ئىككى ئاي داۋاملاشتى .

5 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ئاقسۇ ژىلايىتى باي ناهيىسىدە باي ناهيىسىگە «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە ئارمىيە ـ خەلق ئىتتىپاقلىقى بويىچە نەمۇنە ناهيە» دەپ نام بېرىش يىغىنى ئاچتى . يىغىنغا مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ۋاڭ ئېنماۋ ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى لى شۇشەن ، شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ قوماندانى گاۋ خۇەنچاڭ ۋە ئاقسۇ ژىلايەتلىك پارتكوم ، 36109 ـ قىسىم ، يېزا ئىگىلىك 1 ـ شىسىنىڭ رەھبەرلىرى يىغىنغا كېلىپ تەبرىكلىدى .

5 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈندىن 13 ـ كۈنگىچە ناهيىدە ئاقسۇ ژىلايەتلىك چارۋا نەسلىنى ياخشىلاش يىغىنى ئېچىلدى .

5 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى دۆلەت مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش ئىدارىسى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش پەن ـ تېخنىكا تەتقىقات ئۇرنى تەتقىقات ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى خۇاڭ كېجۇڭ قىزىل مىڭئۆيىنى رېمونت قىلىشقا نەق مەيداندا يېتەكچىلىك قىلدى.

5 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى «قىزىل مىڭئۆيىنى رېمونت قىلىشقا پۇل ئىئانە قىلىش خاتىرە مۇنارى» پۈتتى، مۇنارغا مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ۋاڭ ئېنماۋ بېغىشلىما يېزىپ بەردى.

شۇ ئايدا ۋاڭ ئېنماۋ، لى شۇشەن، گاۋ خۇەنچاڭلار ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى شېي فۇپىڭنىڭ ھەمراھلىقىدا قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى.

7 ـ ئاينىڭ 8 ـ، 9 ـ كۈنلىرى باي ناھىيىلىك 5 ـ قېتىملىق ئايالار قۇرۇلتىيى ئېچىلدى.

7 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى خېنەن خەيلى لوڭمېن مىڭئۆيىنى قوغداش ـ باشقۇرۇش ئورنىنىڭ باشلىقى لیۇ جىڭلۇڭ قاتارلىقلار دۆلەت مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش ئىدارىسى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش پەن ـ تېخنىكا تەتقىقات ئورنىنىڭ ھاۋالىسى بىلەن قىزىل مىڭئۆيىگە كېلىپ، رېمونت قىلىش قۇرۇلۇشىنى تەكشۈرۈشكە مەسئۇل بولدى.

7 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈندىن 8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنگىچە بۇلۇڭ، ياتۇر، كانچى يېزىلىرىدىكى 677.7 گېكتار قىچا، 620 تونىنا قىچا مۆلدۈرنىڭ زىيىنىغا ئۇچرىدى.

8 ـ ئايدا ئاپتونوم رايوننىڭ رەئىسى تۆمۈر داۋامەت قىزىل مىڭئۆيىگە كېلىپ، رېمونت قىلىش، قوغداش خىزمىتىنى كۆزدىن كەچۈردى.

9 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈندىن 6 ـ كۈنگىچە قاراباغ، ياقائېرىق، بۇلۇڭ، ياتۇرلار كەلكۈن، مۆلدۈرنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى، 490 گېكتار يەر ئاپەتكە ئۇچرىدى، بۇنىڭ ئىچىدە 457.6 گېكتار يەر مۆلدۈرنىڭ زىيىنىغا ئۇچرىدى.

10 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قىزىل مىڭئۆيىنى 1 ـ قارارلىق رېمونت قىلىش ـ مۇستەھكەملەش قۇرۇلۇشىنىڭ 1 ـ، 2 ـ بۆلەكلىرى پۈتۈپ سايامەتچىلەرگە ئېچىۋېتىلدى.

11 ـ ئايدا باي ناھىيىلىك خەلق قورالىق كۈچلىرى بۆلۈمى دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكى تەرىپىدىن «مەملىكەت بويىچە زاپاس ئەسكەرلەر خىزمىتىدە ئىلغار ئۇرۇن» بولۇپ باھالاندى.

1990 ـ يىلى

1 ـ ئايدا باي ناھىيىسى دۆلەت مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتى تەرىپىدىن «مەملىكەت بويىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدا ئىلغار كوللېكتىپ» بولۇپ باھالاندى؛ ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى يۇنۇس دامۇللا، ئونباش يېزىلىق پارتكومنىڭ شۇجىسى سۇن جاۋيۇ «مەملىكەت بويىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى ئىلغار شەخس» دېگەن نامغا ئېرىشتى.

3 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈندىن 4 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنگىچە سىياسىي كېڭەش 9 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 1 ـ يىغىنى ئېچىلدى، ئۇۋياڭ فەنشۇي 9 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ رەئىسلىكىگە سايلاندى.

3 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈندىن 4 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنگىچە باي ناھىيىلىك 10 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلدى، قۇرۇلتايدا مەمەت ئىبراھىم خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىغا، ئابلا ئاپپاق ھاكىملىققا سايلاندى.

4 ـ ئايدا تۇنجى تۈركۈمدىكى تەيۋەنلىك قېرىنداشلار سايامەت ـ ئېكسكۇرسىيە ئۆمىكىدىكى

لەر قىزىل مىڭئۆيىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى .
5 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى ناهيىلىك پارتكوم شۇجىسى لى جيارالڭ پارتىيە ، ھۆكۈمەتنىڭ مەسئۇل رەھبەرلىرى بىلەن ناهيىلىك ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ مەسئۇلىنى باشلاپ ، ئاقتۇ ناهيىسىنىڭ بارىن يېزىسىدىكى ئەكسىلئىنقىلابىي توپلاڭنى بېسىقتۇرۇشتا شەرەپ بىلەن قۇربان بولغان بايلىق ئىنقىلابىي قۇربان گو شۆۋېنىنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىدىن هال سورىدى .
5 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى قاراباغ ، ئونباش ، قېيىر يېزىلىرى ۋە داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى ، تېرەك بازىرى مۆلدۈر ، قارا يامغۇر ، كەلكۈننىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى . 20 كەنتتىكى 1068 ئائىلە ، 2923 گېكتار يەر ئاپەتكە ئۇچرىدى ، 741.9 گېكتار يەردىن ھوسۇل چىقمىدى ، 35 مىليون 820 مىڭ يۈەن بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان بولدى .
5 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى ماڭارىپ ـ پەن ـ مەدەنىيەت تەشكىلاتـ ـنىڭ مۇئاۋىن باش كاتىپى ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى بىلەن ياپونىيە توكيو تېلېۋىزىيە ئىستانسىسـ ـنىڭ مۇخبىرى قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .
شۇ ئايدا دۇنخۇاڭ تەتقىقات يۇرتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى فەن جىنتاۋ تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسـ ـنى باشلاپ قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .
7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى مەملىكەت بويىچە 4 ـ قېتىملىق ئومۇمىيۈزلۈك نوپۇس تەكشۈرۈش باشلاندى . تەكشۈرۈشتە باي ناهيىسىدە 37 مىڭ 130 ئائىلە ، 178 مىڭ 29 نوپۇس بارلىقى مەلۇم بولدى .
7 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى ئاپتونوم رايونىنىڭ 7 ـ بەش يىللىق پىلانىدىكى نۆۋەتلىق قۇرۇلۇشنىڭ بىرى بولغان تېرەك ئېلېكتر ئىستانسىسى تورلاشتۇرۇلۇپ توك تارقاتتى . بۇ ئىستانسا گېنېراتورلىرىنىڭ سىغىمچانلىقى 2×12000 كىلوۋات بولۇپ ، 78 مىليون 970 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى .
شۇ كۈنى دۆلەت مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتى باي ناهيىسىگە «مەملىكەت بويىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە تەرەققىياتىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ» دەپ نام بەردى .
7 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنىدىن 23 ـ كۈنگىچە قاراباغ يېزىسىنىڭ چاتاش يايلىقىدا كۆيدۇرگە تارقىلىپ 33 كالا ئۆلدى .
8 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى ياپونىيىنىڭ تەڭرىتاغدىكى قار لەيلىسى چوققىسىغا چىقىش ئەترىتىدىكى 12 كىشى 8 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى سائەت 12دىن 30 مىنۇت ئۆتكەندە باي ناهيىسى تەۋەسىدىكى دېڭىز يۈزىدىن ئىگىزلىكى 6627 مېتىر كېلىدىغان قار لەيلىسى چوققىسىغا مۇۋەپپەقىيەتلىك چىقتى .
9 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى قىزىل سۇ ئامبىرىنىڭ توسمىسى مۇۋەپپەقىيەتلىك پۈتتى . بۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ، خەلق ھۆكۈمىتى تەبرىك تېلېگراممىسى ئەۋەتتى .
9 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى باي ناهيىسى چوڭ يىغىن ئېچىپ ، تەنتەنىلىك هالدا 16 قۇربانىنى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى قۇربانلىرى دەپ ئېتىراپ قىلدى ھەمدە ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتىغا ئىنقىلاـ ـبىي قۇربان گۇۋاھنامىسى بەردى .
10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ھاكىم ئابلا ئاپپاق مەملىكەتلىك چېگرا ناهىيە ئاز سانلىق مىللەتلەر ئېكسكۇرسىيە ئۆمىكىدىكىلەر بىلەن جۇڭنەنخەيدە مېھمان بولۇشقا تەكلىپ قىلىنىپ ، جيالڭ زېمىن ، لى پېڭ قاتارلىق پارتىيە ، دۆلەت رەھبەرلىرىنىڭ قوبۇل قىلىشىغا مۇيەسسەر بولدى .
11 ـ ئايدا كۈنمىڭدا ئېچىلغان مەملىكەتلىك ئىنچىكە يۇڭلۇق تاۋار قوي بازا ناهيىلىرى

يىغىندا يېزا ئىگىلىك مىنىستىرلىكى باي ناھىيىسىنى مەملىكەت بويىچە بازا قۇرۇلۇشىدا ئىلغار ئورۇن ، ئىلغار ناھىيىلەرنىڭ بىرى دەپ ، ئەمەت يۇسۇپنى ئىلغار شەخس دەپ باھالاپ تەقدىرلىدى .

شۇ ئايدا يېزا سوتسىيالىستىك ئىدىيىۋى تەربىيە خىزمەت ئۆمىكى تەشكىللىنىپ ، ناھىيىدىكى دېھقان ، چارۋىچىلارغا سوتسىيالىستىك ئىدىيىۋى تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى .

12 ـ ئايدا شىنجاڭ يېزا ئىگىلىك رادىئو ـ تېلېۋىزىيە مەكتىپىنىڭ باي ناھىيىلىك شۆبىسى قۇرۇلدى .

1991 ـ يىلى

6 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى ئىككى قېتىم قارا يامغۇر يېغىپ ، يېغىن مىقدارى 54.5 مىللىمېتىرغا يەتتى ، بۇ يىللىق يېغىن مىقدارىنىڭ 50 پىرسەنتىگە باراۋەر . قارا يامغۇر ناھىيىدىكى 10 يېزا ـ بازاردا كەلكۈن پەيدا قىلدى .

8 ـ ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى باي ناھىيىسىگە «ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش-ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ئېتىبار بېرىش ، ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىش ـ خەلقنى سۆيۈشتە نەمۇنە ناھىيە» دەپ نام بەردى .

8 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى سەھەردە قىزىل كۆمۈر كېنىدا گاز پارتلاپ ، قۇدۇق ئىچىدە مەشغۇلات قىلىۋاتقان بەش ئىشچى ئۆلدى .

10 ـ ئايدا «باي ناھىيىسىنىڭ خەلق ئىگىلىكى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىنىڭ ئومۇمىي پىلانى (1990 ～ 2000 ـ يىللىق)» نەشر قىلىندى .

10 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى ناھىيە بويىچە 2 ـ قارارلىق يېزا سوتسىيالىستىك ئىدىيىۋى تەربىيە خىزمىتى 16 يېزا ، بازار ، مەيدان ـ فېرمىدىكى 54 نۆقتىدا تەڭلا باشلاندى .

شۇ يىلى ناھىيە بويىچە 6541 گېكتار يەر ئاپەتكە ئۇچراپ ، 5114.8 گېكتار يەردىكى زىرائەت نابۇت بولدى ، 7 مىليون 128 مىڭ يۈەن ئىقتىسادىي زىيان كۆرۈلدى ، 5675 ئائىلىدىكى 26 مىڭ 663 ئادەم ئاپەتكە ئۇچرىدى .

1992 ـ يىلى

1 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى يېزا ، بازار ، مەيدان ـ فېرما پارتكوملىرىنىڭ نۆۋەت ئالمىشىش سايلىمى ئاياغلاشتى .

1 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنىدىن 16 ـ كۈنگىچە ج ك پ باي ناھىيىلىك 7 ـ قۇرۇلتىيى ئېچىلدى ، جى شيۇئېنەن ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىلىقىغا سايلاندى .

5 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى مۆلدۈر ، قارا يامغۇر يېغىپ ، 3773 گېكتار يەردىكى زىرائەت ئاپەتكە ئۇچرىدى ، 5673 چارۋا ئۆلدى ، 7 مىليون 580 مىڭ يۈەن بۇاستە ئىقتىسادىي زىيان بولدى .

5 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى داۋانچى كۆمۈر كېنىدا قىسمەن گاز پارتلاش ھادىسىسى كۆرۈلۈپ ، ئالتە ئادەم ئۆلدى ، بىر ئادەم يېنىك يارىلاندى .

شۇ ئايدا ناھىيە تەۋەسىدە ئالتە قېتىم قارا يامغۇر ، مۆلدۈر ، كەلكۈن ئاپىتى بولۇپ ، 30 مىليون يۈەنگە يېقىن بۇاستە ئىقتىسادىي زىيان كۆرۈلدى .

6 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى ناهيىلىك جەمئىيەت ئامانلىقىنى ھەرتەرەپلىمە تۈزەش كومىتېتى قۇرۇلدى .
6 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ناهيە بويىچە تۈنجى يېزا دەرىجىلىك كوپېراتىپ — كانچى يېزىلىق ئىقتىساد كوپېراتىپى قۇرۇلدى .
7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى بېيجىڭ ۋاقتى سائەت 17دىن 30 مىنۇت ئۆتكەندە تېرەك كان رايونىدا تۈيۇقسىز 40 مىنۇت قارا يامغۇر يېغىپ ، 15 ئادەم ئۆلدى ، كۆمۈر توشۇيدىغان 56 ئاپتوموبىلنى كەلكۈن ئېقىتىپ كەتتى ، 11 مىليون 400 مىڭ يۈەن بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان بولدى .
8 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى ناهيىلىك سودا ئىدارىسى ئىقتىسادىي گەۋدىگە ئايلاندۇرۇلۇپ ، ناهيىلىك دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا باش شىركىتى تەشكىللەندى .
10 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى تېرەك بازىرىدا قوراللىق بۇلاڭچىلىق قىلىش ، پارتلىتىش ، ئادەم ئۆلتۈرۈش دېلوسى سادىر بولۇپ ، بىر قىز بوۋاق ئۆلتۈرۈۋېتىلدى ، ئىككى قىز بالا يارىلاندۇرۇلدى . جىنايەت گۇماندارى سۇ يىغەن قاتارلىقلار تۇتۇپ كېلىندى .
شۇ يىلى ناهيە كۆمۈر ئىشلەپچىقىرىشتا مىليون تونناىلىق ئۆتكەلدىن ئۆتتى . دۆلەت كارخانىلىرىنىڭ تىجارەت مېخانىزمىنى ئۆزگەرتىش جەھەتتىكى ئۇچ تۈرلۈك تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ئالدى بىلەن ناهيىلىك تۈرلۈك مالىلار شىركىتى ، ترانسپورت شىركىتى ۋە تۈز زاۋۇتىدا ئېلىپ بېرىلدى .

1993 ـ يىلى

1 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنىدىن 7 ـ كۈنگىچە سىياسىي كېڭەش 10 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 1 ـ يىغىنى ئېچىلىپ ، مەمەت ئىبراھىم 10 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ رەئىسلىكىگە سايلاندى .
1 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنىدىن 7 ـ كۈنگىچە ناهيىلىك 11 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ ، ھېكىم ئانايەت 11 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىغا ، ئابدۇرۇسۇل گايىت ھاكىملىققا سايلاندى .
2 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى ناهيىلىك پارتكوم ناهيە بويىچە 17 ئادەمنى 1 ـ قارارىدىكى كۆزگە كۆرۈنگەن كەسپىي تېخنىكا ئىختىساس ئىگىسى دەپ تەستىقلاپ ، ئۇلارنى ئۇچ يىل نىشانلىق باشقۇرۇشنى يولغا قويۇپ ، ھەر بىرىگە ھەر ئايدا 20 يۈەن تۇرمۇش يارىدىمى بېرىدىغان بولدى .
2 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى ئاپپارات ، كادىرلار تۈزۈلمە ئىسلاھاتى خىزمىتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى .
3 ـ ئايدا ناهيىلىك يېزا سوتسىيالىستىك ئىدىيىۋى تەربىيە خىزمىتى ئۆمىكىنىڭ خىزمىتى ئايلاشتى .
3 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى ناهيىلىك پارتكوم ، ناهيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى «باغۋەنچىلىك ، پىلىچىلىك تەرەققىياتىنى كۈچەيتىشكە دائىر كونكرېت تەدبىرلەر ۋە ئېتىبار بېرىش سىياسەتلىرى»نى تۈزۈپ چىقتى .
3 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى ناهيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى بىلەن ناهيىلىك مەمۇرىي تەپتىش ئىدارىسى بىرلىكتە ئىش بېجىرىشكە باشلىدى .
4 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى ناهيىلىك كارخانىلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش مېخانىزمىنى ئالماشتۇرۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى .

4 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى ناھىيىلىك دېھقانلارنىڭ سېلىقىنى يېنىكلىتىش خىزمىتى رەھبەر-لىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى . بۇ گۇرۇپپا سەككىز تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىغا بۆلۈنۈپ ، يەتتە يېزا ، بىر مەيدان ، 57 كەنت ، 33 كەنت ئاھالىلار گۇرۇپپىسىنى ئارىلاپ تەكشۈردى .

7 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى دېھقانلارنىڭ سېلىقىنى يېنىكلىتىش يۈزىسىدىن 1 ـ تۈركۈمده بىكار قىلىنغان مەبلەغ توپلاش ، فوند ھەققى يىغىش تۈرلىرى بىلەن ئۆلچەمگە يەتكۈزۈش ـ دەرىجە ئۆستۈرۈش جەھەتتە توختىتىلغان پائالىيەت-لەرنى ئېلان قىلدى .

8 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى ناھىيىلىك 1 ـ كوكس زاۋۇتى ئىشقا كىرىشتى .

شۇ ئايدا ناھىيىدىكى يەتتە يېزا ، بازاردا ئۆتكۈر ئۇچەي يۇقۇملۇق كېسىلى تارقىلىپ ، 59 كۈن داۋاملاشتى ، بۇ جەريانda 1270 ئادەم يۇقۇملاندى ، 92 ئادەم ئاغرىدى ، بىر ئادەم ئۆلدى .

9 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ناھىيىلىك چىرىكلىككە قارشى تۇرۇش كۇرىشىگە رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى .

9 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى كانچى يېزىلىق كۆمۈر كاندا گاز پارتلاپ ئىككى ئادەم ئۆلدى .

شۇ ئايدا ۋىلايەت ئەۋەتكەن خىزمەت گۇرۇپپىسى ناھىيىنىڭ قېيىر قاتارلىق يېزىلىرىغا بېرىپ ، دۆلەت تەرىپىدىن 1 ـ دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان تاغ ئۆچكىسىنى ئوۋلاش ، ھايىنىغا سېتىش دېلوسىدىن تۆتىنى ، 2 ـ دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان قوڭۇر ئېيىق دېلوسىدىن بىرنى ئېنىقلىدى . تاغ ئۆچكىسى دېلوسىغا چېتىشلىق ئادەم 12 ، تاغ ئۆچكىسى سەككىز ؛ قوڭۇر ئېيىق دېلوسىغا چېتىشلىق ئادەم تۆت ، قوڭۇر ئېيىق ئىككى .

10 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ناھىيىلىك ئېتىز ـ ئېرىق سۇچىلىق ئاساسىي قۇرۇلۇشى قوماندانلىق شتابى قۇرۇلدى .

10 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى ناھىيىلىك سودا ـ سانائەت ئىدارىسى قىممىتى 20 مىڭ يۈەندىن ئاشىدىغان يەتتە تۈردىكى 2280 نەچچە خىل ساختا ، ناچار تاۋارنى ئامما ئالدىدا كۆيدۈردى .

12 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى باي ناھىيىلىك دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى كەنت دەرىجىلىك تەشكىلاتلارنى يۈرۈشلەشتۈرۈش قۇرۇلۇشىغا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇل-دى . بۇ گۇرۇپپا 643 كادىر ئاجرىتىپ ، يېزا ، بازار ، مەيدان ـ فېرمىلارغا ئەۋەتىپ ، دېھقانچە-لىق ـ چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ئاساسىي قاتلام تەشكىلىي قۇرۇلۇشى خىزمىتىنى باشلىدى .

12 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرىنىڭ ئەھۋالىنى تەكشۈرۈش ـ تەكتىنى ئېنىقلاش خىزمەت گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ ، ناھىيىدىكى دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق رايونلىرى پارتىيە ياچېيكىلىرىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ تەكتىنى ئېنىقلىدى .

شۇ ئايدا «قىزىل مىڭئۆيى تەزكىرىسى» نەشر قىلىنىپ تارقىتىلدى .

شۇ يىلى ناھىيىدىكى يېزا ـ بازار كارخانىلىرىنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 100 مىليون يۈەنلىك ئۆتكەلدىن ئۆتتى ، باي ناھىيىسى ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە يېزا ـ بازار كارخانىلىرىنىڭ مەھسۇلات قىممىتىنى 100 مىليون يۈەندىن ئاشۇرغان تۇنجى ناھىيە بولۇپ قالدى .

شۇ يىلى ج ك پ باي ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلغان 14 پارتىيىلىك كادىرنى قاتتىق بىرتەرەپ قىلدى ، بۇلاردىن ئۇچ كىشىنى پارتىيىدىن چىقاردى ، تۆت كىشىگە قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بەردى ، يەتتىسىنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىدى .

شۇ يىلى ناهيە بويىچە 7 مىليون 110 مىڭ يۇەن مەبلەغ سېلىنغان ، ئاپتونوم رايونلىق نۇقتىلىق كىچىك ئېتىز - ئېرىق سۇچىلىق قۇرۇلۇشى بولغان قاراباغ ئادەم - چارۋىلارنىڭ ئىچىملىك سۇيى قۇرۇلۇشى ، قىزىل بايراق شىمالىي غول ئۆستىڭىنى ئۆزگەرتىش قۇرۇلۇشى ، قىزىل سۇ ئامبىرى رايونىدىكى ئاھالىلەرنى كۆچۈرۈش - غول ئۆستەڭ قۇرۇلۇشى ئىككى يىل جاپالىق كۈرەش قىلىش ئارقىلىق پۈتتى .

1994 - يىلى

5 - ئاينىڭ 30 - كۈنى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە ئارمىيە - خەلق ئىتتىپاقلىقى بويىچە نەمۇنە ئورۇنلارنى تەقدىرلەش - نام بېرىش يىغىنى ئېچىلىپ ، 15 ئىلغار كوللېكتىپ ، 104 ئىلغار شەخس تەقدىرلەندى ؛ يولۇچى توشۇش بېكىتى ، ترانسپورت باشقۇرۇش پونكىتىغا «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە ئارمىيە - خەلق ئىتتىپاقلىقىدا ئىلغار ئورۇن» دەپ نام بېرىلدى .

5 - ئاينىڭ 31 - كۈنى تېرەك تاغلىق رايونىدا قارا يامغۇر يېغىپ كەلكۈن كېلىپ ، باي بازىرى ، ئونباش يېزىسى ، تېرەك بازىرىدىكى كان يولىنى ئۈزۈۋەتتى ، قىسمەن ئۆيلەر ئۆرۈلۈپ چۈشتى ، ئىشلەپچىقىرىش توختاپ قالدى .

6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئونباش ، قاراباغ يېزىلىرى ، ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى ، قوي فېرمىسى ۋە ناھيە بازىرى كەلكۈن ئاپىتىگە ئۇچرىدى . 66.7 گېكتار يەردىكى زىرائەت نابۇت بولدى ، 1050 چارۋا ئېقىپ كەتتى ياكى تونجۇقۇپ ئۆلدى ، بەش كۆۋرۈك بۇزۇلدى ، ئىككى مالچى تونجۇقۇپ ئۆلدى . 43 دېھقانىڭ ئۆيىگە سۇ كىرىپ كەتتى ، ئۇلارنىڭ كىيىم - كېچەك ، ئاشلىقى ئېقىپ كەتتى . ياقائېرىقتىكى ئىككى تار كوچىغا سۇ كىرىپ كېتىپ ، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ 26 ئېغىز ئۆيى ئۆرۈلۈپ چۈشتى .

6 - ئاينىڭ 20 - كۈنى تۇغۇلغانلارنى نوپۇسقا ئېلىش ئەھۋالى ئارىلاپ تەكشۈرۈلدى ، مىچىغ ، بۇلۇڭ ، كانچى يېزىلىرى ، ناھيە بازىرى قاتارلىق سەككىز يېزا - بازاردا نۇقتىلىق تەكشۈرۈلدى .

6 - ئاينىڭ 27 - كۈنى بېيجىڭ ۋاقتى سائەت 16 لەردە ياقائېرىق مۆلدۈر ، قارايامغۇرنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى . 30 مىنۇت ئەتراپىدا مۆلدۈر يېغىپ ، 143.4 گېكتار يەردىكى بۇغداي ، قىچىنى سوقۇۋەتتى ، 23.4 گېكتار يەردىكى بۇغدايدىن ھوسۇل چىقمىدى .

9 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ئاپتونوم رايون باي ناھيىسىدە يېزا - بازار كۆمۈر كانلىرىنىڭ بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىشى بويىچە نەق مەيدان يىغىنى ئاچتى .

10 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئامېرىكا شىنفۇ مەبلەغ بانكىسى (BankersTrust)نىڭ 25 مىڭ دوللار ئىئانە قىلىشى بىلەن سېلىنىدىغان مىچىغ ئۇمىد باشلانغۇچ مەكتىپىگە ئۇل سېلىندى .

شۇ يىلى يېزىلاردا رادىئونىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى 99.8% كە يەتتى .

1995 - يىلى

2 - ئاينىڭ 18 - كۈندىن 21 - كۈنگىچە ئۇدا قېلىن قار يېغىپ ، ناھيە بويىچە 16 يېزا ، بازار ، مەيدان - فېرمىدا ئاپەت بولدى ، 1 مىليون 300 مىڭ يۇەن بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان بولدى .

2 - ئاينىڭ 23 - كۈنى باي ناھيىلىك تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى قاتارلىق ئورۇنلار تۈزگەن «قىزىل مىڭئۆيى تەزكىرىسى» ئاپتونوم رايون بويىچە 3 - قېتىملىق ئىجتىمائىي پەن

تۇرىدىكى مۇنەۋۋەر نەتىجىلەرنى باھالاشتا 3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى.
6 - ئاينىك 11 - كۈنى ، 7 - ئاينىك 14 - كۈنى قېيسەر ، قىزىل ، ئونباش يېزىلىرى ۋە ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانىدىكى 200 نەچچە گېكتار بۇغداي بىلەن 66.7 گېكتار قىچا مۇلدۇرنىڭ زىيىنىغا ئۇچرىدى ، بۇغداي دېنىنىڭ 50 پىرسەنتى تۆكۈلۈپ كەتتى ، 1 مىليون يۇەندىن ئارتۇق ئىقتىسادىي زىيان بولدى .
6 - ئاينىك 30 - كۈنى ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك بۇرغىلاش شىركىتىنىڭ 60702 - ئەترىتى داۋانچى 1 - قۇدۇقىنى سىناق تەرىقسىدە بۇرغىلاپ ، 450 مېتىرلىق جايغا كەلگەندە يېنىك نېفىت گاز ئېقىمىنى تاپتى ، قۇدۇقتىن ماي ، گاز ئېتىلىپ چىقتى .
7 - ئاينىك ئاخىرىدا L3F تىپلىق چوڭقۇر ئوغۇتلاش ماشىنىسى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۆزگەرتىپ ياسالدى . بۇ ماشىنا بىلەن 1.1 مېتىر كەڭلىكتىكى يەرنى 22 ~ 25 سانتىمېتىرغىچە چوڭقۇرلۇقتا ئوغۇتلىغىلى بولىدۇ .
8 - ئاينىك 2 - كۈنى ناھىيىلىك ۋەنلۇك يەم - خەشەك زاۋۇتى پۈتتى . بۇ زاۋۇتقا 950 مىڭ يۇەن مەبلەغ سېلىنىدى ، يەككە ئىسمېنا بويىچە يىلىغا 5000 تونىنا يەم - خەشەك ئىشلەپچىقىرالايدۇ .
8 - ئاينىك 25 - كۈنى ناھىيە بويىچە «ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئارا ‹جۇڭخۇانى سۆيۈش› كىتاب ئوقۇش - نوتۇق سۆزلەش يىغىنى» ئۆتكۈزۈلدى ، 40 نەچچە ئادەم نوتۇق سۆزلىدى .
9 - ئاينىك 23 - كۈنى مىچىڭ ئۇمىد باشلانغۇچ مەكتىپى پۈتتى ، ناھىيە بويىچە بۇ مەكتەپنىڭ پۈتكەنلىكى تەبرىكلەندى .
9 - ئاينىك 25 - كۈنى دۇنيا بانكىسىنىڭ قەرز پۇلىدىن پايدىلىنىپ قۇرۇلىدىغان ، باي ناھىيىسى بويىچە ئەڭ چوڭ سۇچىلىق قۇرۇلۇشى تۈرى — ئاقبۇلۇڭ سۇ باشلاش تۈگۈنى قۇرۇلۇشىدا ئىش باشلاندى ، بۇ قۇرۇلۇشقا 42 مىليون 300 مىڭ يۇەن مەبلەغ سېلىنىدى ، پىلان بويىچە 1999 - يىلى 6 - ئايدا پۈتىدۇ . قۇرۇلۇش پۈتكەندىن كېيىن ناھىيىدىكى تۆت يېزا-بازار ، مەيدان - فېرمىدىكى 27 كەنتنىڭ ۋە ئونسۇ ناھىيىسىدىكى ئىككى كەنتنىڭ 400 مىڭ مو يېرىنى سۇغارغىلى ، ھەر يىلى سۇغىرىشقا ئىشلىتىلىدىغان 30 مىليون كۇب مېتىر سۇنى ۋە 800 مىڭ يۇەن كەلكۇندىن مۇداپىئەلىنىش مەبلىغىنى تېجەپ قالغىلى ھەمدە تۇپراقنىڭ يىمىرىلىشىنى ئازايتىپ ، يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەرنى قوغداپ قالغىلى بولىدۇ .

1996 - يىلى

2 - ئاينىك 6 - كۈنى ناھىيە بويىچە «مېھىر - شەپقەت يەتكۈزۈش» پائالىيىتى باشلاندى . ناھىيىگە بىۋاستە قاراشلىق ئورگانلار ، كوللېكتىپ ، شەخسلەر 98 مىڭ يۇەن پۇل ، 1768 قۇر كېيىم ئىئانە قىلدى . ناھىيە رەھبەرلىرى 15 يېزا - بازار ، مەيدان - فېرمىدىكى نامرات ئائىلىلەرگە 26 مىڭ يۇەن قۇتقۇزۇش پۇلى ، 23 تونىنا ئۇن ، 1768 قۇر كېيىم بېرىپ ، ئولارغا پارتىيە ، ھۆكۈمەتنىڭ غەمخورلۇقىنى يەتكۈزدى .
3 - ئاينىك 3 - كۈنى ناھىيە بويىچە پەن - تېخنىكا ئارقىلىق يېزا ئىگىلىكىنى گۈللەندۈرۈش ۋە 1 - نۆۋەتلىك پەن - تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى تەقدىرلەش يىغىنى ئېچىلدى .
3 - ئاينىك 7 - كۈنى سائەت 13تىن 20 مىنۇت ئۆتكەندە تېرەك بازىرىدىكى قاراسۇ كۆمۈر كېنىدا گاز پارتلاپ ، بەش ئادەم ئولدى ، تۆت ئادەم ئېغىر يارىلاندى .

4 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ئارابۇس شوپۇرى قائىدىگە خىلاپ مەشغۇلات قىلغاچقا ، ئارابۇسقا ئوت كېتىپ ، سەككىز ئادەم ئۆلدى ، 18 ئادەم يارىلاندى .

5 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى سەھەردە ناھىيە قارا يامغۇر ، بوران ، كەلكۈننىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى ، 200 گېكتار يەردىكى بۇغداي يېتىپ كەتتى ، چارۋىچىلىق رايونىدا 1000دىن ئارتۇق چارۋا توڭلاپ ئۆلدى ياكى كەلكۈندە ئېقىپ كەتتى .

9 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى 13 ۋەتەنپەرۋەر دىنىي زات بېيجىڭ ، شاڭخەي ، شەنزۇڭ ، جياڭسۇ ، شەنشى قاتارلىق ئۆلكە ، شەھەرلەرگە ئېكسكۇرسىيىگە ئەۋەتىلدى .

12 ـ ئايدا ئاپتونوم رايون بويىچە 1996 ـ يىللىق ئاشلىقتا مول ھوسۇل ئالغان ناھىيە-شەھەرلەرنى باھالاشتا باي ناھىيىسى 1 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى .

1997 ـ يىلى

3 ـ ئاينىڭ 24 ـ ، 25 ـ كۈنلىرى ج ك پ باي ناھىيىلىك 8 ـ قۇرۇلتىيى ئېچىلدى ، جاۋ مىڭلىن ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا سايلاندى .

5 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ناھىيە بازىرىدىكى ئولتۇراقلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى باشلاندى .

5 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنىدىن 11 ـ كۈنگىچە ئۇدا يامغۇر يېغىپ كەلكۈن كەلدى ، توققۇز يېزا ـ بازاردىكى 26 كەنت ئاپەتكە ئۇچرىدى ، 581.8 گېكتار يەردىكى زىرائەت سۇ ئاستىدا قالدى ، 1356 چارۋا ، 752 ئۆي قوشى ئۆلدى ، 287 ئېغىز ئۆي ئۆرۈلۈپ چۈشتى .

6 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى يېزا ئىگىلىك مىنىستىرلىكى بىلەن دۆلەت يېزا ئىگىلىكىنى ئۇنۇملۇق تەرەققىي قىلدۇرۇش ئىشخانىسى باي ناھىيىسىنى 1997 ـ يىلى مەملىكەت بويىچە شاخ ـ شۇمبا بىلەن قوي بېقىشتا ئۈلگە ناھىيە قىلىپ بېكىتتى .

6 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ناھىيە بويىچە تۆت يېزا ، يەتتە كەنت مۆلدۈر ئاپىتىگە ئۇچرىدى .

11 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى توقسۇن يېزىسىنىڭ چارۋىچىلىق فېرمىسىدىكى يۇسۇپ ھۇسەينى ھاراق ئىچىپ ماشىنا ھەيدەپ ئېغىر قاتناش ھادىسىسى پەيدا قىلىپ ، 16 ئادەمنىڭ ئۆلۈشىگە ، 25 ئادەمنىڭ يارىلىنىشىغا سەۋەبچى بولدى .

1998 ـ يىلى

4 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا باي ناھىيىسى ئۇچ خىل فوند جەمئىيىتىنىڭ ياردىمى بىلەن شىنجاڭدا سۇغىرىلىدىغان سۇغا يود قوشۇش تەجرىبە تەتقىقاتى تۈرى يولغا قويۇلدىغان ناھىيە قاتارىغا كىرگۈزۈلدى .

4 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنىدىن 5 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنگىچە ناھىيىدە ئۇدا بوران چىقىپ قارايامغۇر ياغدى ، 2214 گېكتار يەردىكى زىرائەت ئاپەتكە ئۇچرىدى ، 9084 چارۋا ئۆلدى ، 16 مىليون 81 مىڭ 200 يۈەن ئىقتىسادىي زىيان بولدى .

5 ـ ئايدا بېيجىڭ كۆكەرتىش فوندى جەمئىيىتى 2 مىليون 700 مىڭ يۈەن مەبلەغ سالغان قىزىل مىڭئۆيىنى كۆكەرتىش تۈرىدە ئىش باشلاندى ، كۆكەرتىلىدىغان دائىرە 400 گېكتارغا يېتىدۇ .

5 ـ ئاينىڭ 3 ـ ، 4 ـ كۈنلىرى كەچقۇرۇن ناھىيە بويىچە ئوتتۇراھال ياغقان يامغۇر قاتتىق

يامغۇرغا ئايلىنىپ 14 سائەت داۋاملاشتى ، تاغدا قار ياغدى . 5 ـ كۈنى سەھەردە ناھىيە بويىچە ئوخشىمىغان دەرىجىدە كەڭ دائىرىلىك ئۇششۇك چۈشۈپ ، 5374 گېكتار يەردىكى زىرائەت ئاپەتكە ئۇچرىدى ، 2567 چارۋا ئۆلدى . پۇقرالارنىڭ 116 ئېغىز ئۆيى ، 48 قوتان ئۆرۈلۈپ چۈشتى ، 2693 ئائىلىدىكى 12 مىڭ 115 ئادەم ئاپەتنىڭ زىيىنىغا ئۇچرىدى ، 11 مىليون 950 مىڭ يۈەن ئىقتىسادىي زىيان بولدى .

6 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى قىزىلدىكى قارا 2 ـ قۇدۇقىدىن چوڭ گازلىق تېپىلدى ، مۆلچەرلىنىشچە ، بۇ گازلىقنىڭ ئېنىقلانغان زاپىسى 160 مىليارد كۇب مېتىردىن 284 مىليارد كۇب مېتىرغىچە بولۇپ ، كۈنىگە تەخمىنەن 1 مىليون كۇب مېتىر تەبىئىي گاز ئالغىلى بولىدىكەن .

6 ـ ئايدا سايرام يېزىسى دۆلەت مائارىپ كومىتېتىنىڭ «جۇڭخۇا ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش مۇكاپاتى»غا ئېرىشتى .

7 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىدە 5 .5 بال يەر تەۋرىدى .

9 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ناھىيىلىك 2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇغۇچىلار توپ ـ توپى بىلەن يېمەكلىتكىن زەھەرلەندى ، زەھەرلەنگەن ئوقۇغۇچى 93كە يەتتى ، قۇتقۇزۇش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ھەممىسى خەتەردىن قۇتۇلدى .

9 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى دۇنيا بانكىسىنىڭ 27 مىليون يۈەن قەرز پۇلى بىلەن ياسىلىۋاتقان مۇزئارت دەريالىسىدىكى ئاقبۇلۇق ئېلىشبېشى قۇرۇلۇشىدا ئېقىن مۇزەپپەقىيەتلىك توسۇلدى .

1999 ـ يىلى

4 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ناھىيە بويىچە شال تېرىلغان كۆلەم 800 گېكتاردىن ئاشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە چېچىپ تېرىشتىن تەخسىدە مايسا يېتىشتۇرۇپ تىكىشكە ئۆزگەرتىلگەن كۆلەم 75% نى ئىگىلىدى .

5 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى پەن ـ مائارىپ ـ مەدەنىيەت تەشكىلاتىنىڭ ئەمەلدارى قىزىل مىڭئۆيىنى كۆزدىن كەچۈردى .

6 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى ناھىيە تەۋەسىدە ئۇدا ئۇچ قېتىم قاتتىق يەر تەۋرىدى ، تەۋرەش دەرىجىسى ئەڭ كۈچلۈك بولغاندا 5 .4 بالغا يەتتى ، 24 مىليون يۈەن بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان بولدى .

6 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى سائەت 18دىن 30 مىنۇت ئۆتكەندە تۈيۇقسىز مۆلدۈر يېغىپ ، ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ 18 ـ لىيەنى ، قاراباغ يېزىسىنىڭ ئۇچ كەنتىدىكى 425 .7 گېكتار بۇغدايىنى ، 38 .9 گېكتار كۆممىقوناقنى ، 22 .8 گېكتار ياغلىق داننى زىيانغا ئۇچراتتى .

7 ـ ئاينىڭ 17 ـ ، 18 ـ كۈنلىرى ئۇدا يۇقىرى تېمپېراتۇرىلىق ھاۋارايى كۆرۈلۈپ ، كەلكۈن پەيدا بولدى ، 16 يېزا ـ بازار ، مەيدان ـ فېرما ، كان رايونى ۋە ناھىيە بازىرى ئوخشىمىغان دەرىجىدە زىيانغا ئۇچرىدى ، 29 مىليون 703 مىڭ 300 يۈەن بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان بولدى .

10 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى باي ناھىيىسى بىلەن خېنەن ئۆلكىسىنىڭ شىنسەي ناھىيىسى دوستلۇق ناھىيە بولدى ھەمدە ئىككى تەرەپ ئۇچ مىليون يۈەندىن ئارتۇق مەبلەغ سېلىپ ، چارۋا مەھسۇلاتلىرى زاۋۇتى قۇرۇش توغرىسىدا كېلىشىمنامە تۈزدى .

11 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى 35 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىنغان ئاقبۇلۇق سۇ باشلاش قۇرۇلۇشى پۈتۈپ ئىشلىتىلدى .

2000 - يىلى

1 - ئاينىڭ 12 - كۈنى سايرام ، توقسۇن يېزىلىرىدىكى قوي ، كالىلاردا «5 - نومۇرلۇق كېسەل» (ئاقسىل كېسىلى) بايقالدى . ناهىيە ، يېزىلاردىن 60 مالدوختۇرلۇق تېخنىكا خادىمى ئاجرىتىلىپ ، بۇ كېسەلنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا تۈتۈش قىلىندى .

1 - ئاينىڭ 18 - كۈنى تارىم نېفتلىك شىركىتى ياتۇر يېزىسى تەۋەسىدىن زاپىسى 200 مىليارد كۇب مېتىردىن ئېشىپ كېتىدىغان چوڭ تەبىئىي گازلىقىنى بايقىدى .

2 - ئاينىڭ 29 - كۈنى ناهىيە دەرىجىلىك ئورگانلار مەركەزلىك تۈزەش بويىچە سەپەرۋەر-لىك يىغىنى ئېچىپ ، نۆۋەتتىلىق يېزا ، كەنتلەرگە خىزمەت گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ ، مەركەزلىك تۈزەش خىزمىتىنى باشلىدى .

3 - ئاينىڭ 3 - كۈنى 75 تېخنىكا خادىمى بەش تۈر گۇرۇپپىسى بولۇپ تەشكىللىنىپ ، ماشىنىدا شال تىكىش تېخنىكىسى ، چارۋىچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش ، دېھقانچىلىق ماشىنە-لىرى تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش ، ئۇرۇقچىلىق قۇرۇلۇشى جەھەتلەردە تېخنىكا ھۆددىگەرلىكىنى يولغا قويدى .

4 - ئاينىڭ 22 - كۈنى شىنجاڭ گۇاڭخۇي تاش ماتېرىيال پاي چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتى باي ناهىيىسى بىلەن بىرلىكتە 7 مىليون يۈەندىن ئارتۇق مەبلەغ سېلىپ ، گرانىت تاش ماتېرىيال كېنى ئېچىش توغرىسىدا كېلىشىم تۈزدى .

5 - ئاينىڭ 10 - كۈنى 22 سىمېنتال كالىسى كىرگۈزۈلدى .

5 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ناهىيە دەرىجىلىك ئورگان كادىرلىرىغا ئۆگىنىشكە ، سىياسىيغا ، توغرا كەيپىياتقا ئەھمىيەت بېرىشتىن ئىبارەت «ئۈچكە ئەھمىيەت بېرىش» تەربىيىسى بويىچە سەپەرۋەرلىك يىغىنى ئېچىلدى .

6 - ئاينىڭ 23 - كۈنى بۇغداينىڭ «80112» يېڭى سورتى باي ناهىيىسىنىڭ بۇغداي سورتى قىلىپ بېكىتىلىپ ، شۇ يىللىق بۇغداي تېرىلغۇ كۆلىمىدە % 80تىن ئاشۇرۇش پىلانلاندى .

شۇ كۈنى خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى تېخنىكا زاۋۇتى قۇرۇلۇپ ، ئىش ئورنىدىن قالدۇرۇلغان ياكى جەمئىيەتتە ئىش كۈتۈپ تۇرغان 130 ئادەم ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى .

6 - ئاينىڭ 25 - كۈنى سائەت 18لەردە مۆلدۇر ياغدى ، قاراباغ يېزىسىدىكى 69.5 گېكتار بۇغداي ، 6.7 گېكتار قىچا زىيانغا ئۇچرىدى .

8 - ئاينىڭ 18 - كۈنى شەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ 200 مىڭ يۈەن ئىئانە قىلىشى ، باي ناهىيىسىنىڭ 100 مىڭ يۈەن جۇغلىشى بىلەن قىزىل يېزىسىنىڭ مەركىزىي رايونىغا سېلىنىدىغان ئۇمىد باشلانغۇچ مەكتىپىنىڭ قۇرۇلۇشىدا ئىش باشلاندى .

9 - ئاينىڭ 11 - كۈنىدىن 16 - كۈنگىچە دۆلەت كۆزگە چۈشكەن ئاقنى ئېلىۋېتىش ئەترىتىنىڭ تەنجىن شۆبىسى باي ناهىيىسىدە 145 بىمارنىڭ كۆزىدىكى ئاقنى ئوپېراتسىيە قىلىپ ، ئۇلارنى كۆرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى .

11 - ئاينىڭ 21 - كۈنى باي ناهىيىسىدە ۋىلايەتلىك سايامەت خىزمىتى نەق مەيدان يىغىنى ئېچىلدى .

12 - ئايدا پەن - تېخنىكا مىنىستىرلىكىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن باي ناهىيىسىگە «مەملىكەت بويىچە پەن - تېخنىكا خىزمىتىدە ئىلغار ناهىيە» دەپ نام بېرىلدى .

ماددە 2000 - يىلدىن

1 - ماددە 12 - ئۆي ئىگىلىرى ئۆيىدىن ئايرىلغاندا ئۆي ، كالكۇلاتور ۋە - ھۆججەتلەر ئىچىدە (ئاساسلىق ئىسمالى) دالالەتچى ئەمەس ، ئەمما ، بېكىتىلگەن 00 كالىنداتلىق ئايغىچە ئىشلەتكەن ھالدا ئىجارە ھەققىنى ئۆز ئىختىيارى ، ئۆي ئىگىسىگە ئالدىن تاپشۇرۇشى كېرەك .

1 - ماددە 18 - ئۆي ئىگىسى ئىجارىگە بېرىلىدىغان ئۆينى ئۆز ئىختىيارى ئايرىم ئىشلەتكەن ئايلىرى 200 سانلىق ئۆينى ساقلاش ۋە ئۇنىڭغا ئىگىدارچىلىق قىلىش ئۈچۈن ئىجارە ھەققىنى ئېلىش ھوقۇقىغا ئىگە .

2 - ماددە 19 - ئۆي ئىگىسى ئىجارىگە بېرىلگەن ئۆينى ئۆز ئىختىيارى ئايرىم ئىشلەتكەن ئايلىرى ئۆينى ساقلاش ۋە ئۇنىڭغا ئىگىدارچىلىق قىلىش ئۈچۈن ئىجارە ھەققىنى ئېلىش ھوقۇقىغا ئىگە .

3 - ماددە 3 - ئۆي 75 مەنزىل كەسىر بولۇپ ئۆي ئىگىسىنىڭ ئايلىق ئومۇمىي كىرىمى 2000 يۈەندىن ئاشمىغان ، ئائىلىنىڭ ئاساسلىق تۇرالغۇسى ، ئائىلىنىڭ كەسىر ئىشلەپچىقىرىش ، ئىلمىي تەتقىقات كەسىپلىرى ، ئىجتىمائىي ئىشلار ، مائارىپ ، مەدەنىيەت ، ساغلاملىق ساقلاش ، ئىجتىمائىي تەمىنات ئورۇنلىرىنىڭ ئىشلىتىشىدىكى ئۆي ، ئۆي ئىگىسى ئۆزى ئىشلەتكەن ئىشخانا ۋە ئىبادەت ئورۇنلىرى قاتارلىقلار ئىجارە ھەققىدىن مۇئاپ قىلىنىدۇ .

4 - ماددە 22 - ئۆي ئىجارىگە ئالغۇچى ئۆي ئالماشتۇرۇش ئۈچۈن ئالماشتۇرۇش ئورنىنىڭ ئىجارە ھەققىنى ئۆي ئىگىسىگە ئالدىن تاپشۇرۇپ بېرىشى ، ئۆينى ئىجارىگە ئالغۇچى ئۆي ئالماشتۇرۇش ئورنىنى ئۆز ئالدىغا ئىزدەپ تېپىشى كېرەك .

5 - ماددە 10 - ئۆي 12 مەنزىل قالسىلا كونىدۇ .

5 - ماددە 16 - ئۆي ئىجارە ھەققىنى ئۆزى ئىختىيارى ئۆستۈرۈشكە ، پەسەيتىشكە ، ئىجارە ھەققىنى ئۆستۈرۈش ياكى پەسەيتىش ھەققىدە ئۆي ئىگىسىگە ئالدىن خەۋەر قىلىشى كېرەك .

6 - ماددە 23 - ئۆي ئىجارىگە «80112» ئۆي ساھەسى دېگەن ئىبارە ئىشلىتىلسە ، ساھەسى ئەمەلىيەتتە 80 كۋادرات مېتىر كېلىدىغان ئۆي ئىجارىگە ئېلىنغان ھېسابلىنىدۇ .

ئۆي ئىجارىگە ئېلىنغاندا ئۆي ئىگىسى ئىجارىگە ئالغۇچىدىن ئۆي ئىجارە ھەققىدىن باشقا ، ئۆينى ساقلاش ۋە ئۇنىڭغا ئىگىدارچىلىق قىلىش ئۈچۈن 150 كۇپۇن ئاسما ھەققىنى ئېلىۋالىدۇ .

6 - ماددە 25 - ئۆي ساھەسى 81 كۋادرات مېتىر ، ئالدىن پۈتۈشكەن 5.09 يىللىق ئىجارە ھەققى 2.6 كۋادرات مېتىر ئاساسىدا ھېسابلىنىدۇ .

8 - ماددە 18 - ئۆي ئىشلەپچىقىرىش ئىشلىتىلگەن 200 خىل ھەر خىل ماددا ئىشلەپ چىقىرىلىدۇ . ئۇلار ئىشلەپچىقىرىش ئىشلىتىلگەن 100 خىل ئۆي ئەسلىھەسى بىلەن ھەر خىل ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش ئورۇنلىرىغا ئەۋەتىلىدۇ .

9 - ماددە 11 - ئۆينىڭ 10 - ئۆينىڭ ئۆيلۈك ئۆي ئۈچۈن ئىشلەپچىقىرىش ئىشلىتىلگەن ئۆي ئەسلىھەسىنىڭ 145 خىلى ئۆينىڭ ئىجارە ھەققىنى ئېلىش ئۈچۈن ئىشلەپچىقىرىش ئورۇنلىرىغا ئەۋەتىلىدۇ .

11 - ماددە 15 - ئۆي ئۈچۈن ئىشلەپچىقىرىلغان ئالاھىدە ئەسلىھە ئۆي ساھەسى بويىچە ھېسابلىنىدۇ .

12 - ماددە ئۆي - ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش ئىشلىتىلگەن ئۆي ئۈچۈن ئىشلەپچىقىرىلغان ئەسلىھەلەر ئۆي ئىجارە ھەققىدىن ئايرىلىدۇ - ئىشلەتكەن ئەسلىھە ئالغان ئورۇن» دېگەن ئۇقۇم بويىچە .

بىرىنچى قىسىم

تەشكىلىي تۈزۈلۈشى ۋە رايونلارغا ئايرىلىشى

بىرىنچى قىسىم

تەشكىلىي تۈزۈلۈشى ۋە رايونلارغا ئايرىلىشى

باي ناهيىسى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى تەڭرىتاغ تىزمىسى ئوتتۇرا بۆلىكىنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىدىكى چۆلتاغنىڭ شىمالىي چېتىدىكى تاغ ئارىسىدىكى ئويمان-لىققا جايلاشقان . شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 197.5 كىلومېتىر ، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى تەخمىنەن 116 كىلومېتىر ، شىمالىي پاراللېل 42°51′ ~ 41°24′ ، شەرقىي مېرىدىان 80°37′ ~ 83°03′ ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ . كۆلىمى تەخمىنەن 19 مىڭ 100 كۋادرات كىلومېتىر . شەرق تەرىپى كۇچا ناهيىسى بىلەن ، غەرب تەرىپى ئونسۇ ناهيىسى بىلەن تۇتىشىدۇ ، جەنۇب تەرىپى چۆلتاغ ئارقىلىق توقسۇ ناهيىسى بىلەن قارىشىپ تۇرىدۇ ، شىمال تەرىپى ھەيۋەتلىك تەڭرىتاغقا يانداش بولۇپ ، ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ موڭغۇلكۇرە ، تېكەس ناهيىلىرى ۋە باينغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ خېجىڭ ناهيىسى بىلەن تۇتىشىدۇ . ناهيە بازىرىدىن ئۈرۈمچى شەھىرىگىچە بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 514 كىلومېتىر ، تاشيول مۇساپىسى 860 كىلومېتىر ؛ غەربتە ئاقسۇ مەمۇرىي مەھكىمە تۇرۇشلۇق جاي ئاقسۇ شەھىرىگە 169 كىلومېتىر (تاشيول مۇساپىسى) كېلىدۇ .

باي ناهيىسىدىكى مەدەنىيەت خارابىلىكلىرى ، قېزىۋېلىنغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ۋە قەبرىستانلىقلارنى تەكشۈرۈش ، قېزىش بۇنىڭدىن 5000 ~ 6000 يىل ئىلگىرىكى يېڭى تاش قورال دەۋرىدە بۇ جايغا ئىنسانلار ماكانلاشقانلىقىنى ، چىن ، خەن سۇلالىسى دەۋرلىرىدە ناهيە تەۋەسىدە 1000دىن ئارتۇق كىشى ئولتۇراقلاشقانلىقىنى ، بۇ جاينىڭ قۇم ۋە كۆسەن بەگلىكىنىڭ بىر قىسمى ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بەردى . تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە كۇبىرا شەھىرى بىلەن ئارسىيان شەھىرى بىنا قىلىنغان ھەمدە كۇنسايىن ئاۋاتلاشقان . 10 ـ ئەسىردە كۇبىرا شەھىرى سايرام دەپ ئاتالغان . چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 8 ـ يىلى (1882 ـ يىلى) ناهيە قۇرۇلغاندا باي بىلەن سايرام قوشۇلۇپ باي ناهيىسى دەپ ئاتالدى .

I باب

تەشكىلي تۈزۈلۈشىنىڭ تەرەققىيات جەريانى

چىن ، خەن سۇلالىسى دەۋرلىرىدە ناھىيە زېمىنى قوۇم ، كۈسەنلەرگە تەۋە ئىدى . ھۇنلار غەربىي يۇرتنى بويسۇندۇرغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ۋاستىلىك ھۆكۈمرانلىقىدا بولدى . خەن سۇلالىسىنىڭ شېنجۇ 2 ـ يىلى (مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 60 ـ يىلى) غەربىي يۇرت قورۇقچىبەگ مەھكىمىسى تەسىس قىلىندى ، قوۇم ، كۈسەن قاتارلىق غەربىي يۇرتتىكى 36 بەگلىك غەربىي خەن سۇلالىسىغا تەۋە بولدى . شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ كېيىنكى مەزگىللىرىدە قوۇم كۈسەن تەرىپىدىن يۇتۇۋېلىندى ، ناھىيە زېمىنىنىڭ ھەممىسى كۈسەنگە تەۋە بولدى .

ۋېي ، جىن ، جەنۇبىي ، شىمالىي سۇلالىلەردىن سۇي سۇلالىسىغىچە بولغان ئارىلىقتا باي ئەتراپلىرى كۈسەن بەگلىكىنىڭ بېقىندى زېمىنى بولدى ، كېيىنكى مەزگىللەردە ئوتتۇرا تۈزلەڭ-لىكتىكى سۇلالىلەر ، خېشى بۆلۈنمە ھاكىمىيىتى ھەمدە شىمالدىكى كۆچمە چارۋىچى مىللىي ھاكىمىيەت بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ئۈزگىرىپ تۇردى ۋە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى سۇلالىلەرگە تەۋە بولدى ، بەزىدە جۇرجانلار ، قاڭقىللار ، ئېفتالىتلار ، تۈركلەرگە بېقىندى ، بۇ ئارىلىقتا يەنە غەربىي شىمال رايونىدا مەيدانغا كەلگەن ئالدىنقى لياڭ ، كېيىنكى چىن ، كېيىنكى لياڭ سۇلالىسى قاتارلىق بۆلۈنمە ھاكىمىيەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولدى .

تاڭ سۇلالىسىنىڭ جېنگۇەن 21 ـ يىلى (647 ـ يىلى) تاڭ سۇلالىسى كۈسەننى تىنچىتىپ ، ئۇنىڭ پادىشاھى خەرىپۈسپانى تۇتۇۋالدى ، ناھىيە زېمىنى تاڭ سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا ئۆتتى ، باي ، سايرام كۈسەنگە تەۋە 70 قەلئە ئىچىدىكى ئىككى قەلئە ئىدى .

تاڭ سۇلالىسىنىڭ شىيەنچىڭ 3 ـ يىلى (358 ـ يىلى) 1 ـ ئايدا كۈسەن خانى سۇچى كۈسەن تۇتۇقىنى ئۆزىگە قارىتىۋالدى ؛ 5 ـ ئايدا ئەنشى قورۇقچىبەگ مەھكىمىسى كۈسەنگە كۆچۈرۈلدى . تاڭ سۇلالىسىنىڭ شىيەنفېڭ 1 ـ يىلى (670 ـ يىلى) 4 ـ ئايدا تۇبۇتلەر كۈسەننى ئۆز ئىچىگە ئالغان غەربىي يۇرتتىكى 18 ئايماقنى ئىشغال قىلىۋالدى ، باي تۇبۇتلەرگە تەۋە بولدى . تاڭ سۇلالىسىنىڭ چاڭشۇ 1 ـ يىلى (692 ـ يىلى) 10 ـ ئايدا تاڭ سۇلالىسى ۋاڭ شياۋجېنى ئەۋەتىپ تۇبۇتلەرنى مەغلۇب قىلىپ ، ئەنشىدىكى تۆت قورغاننى ئەسلىگە كەلتۈردى ، يەنە كۈسەنگە ئەنشى قورۇقچىبەگى قويدى ، باينىڭ زېمىنى كۈسەنگە تەۋە بولدى . ئۆڭلۈك ـ سۆيگۈن توپىلىڭ-دىن كېيىنكى ئىچكى ـ تاشقى مالىمانچىلىق تۇپەيلىدىن تاڭ سۇلالىسىنىڭ غەربىي يۇرتتىكى زېمىنىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە قۇربىتى يەتمىدى . بۇ چاغدا غەربىي يۇرتنى تۇبۇتلەر بىلەن ئۇيغۇرلار ئىگىلەپ تۇراتتى . تاڭ سۇلالىسىنىڭ كەيچىڭ 5 ـ يىلى (840 ـ يىلى) 10 ـ ئايدا ئۇيغۇرلارنى خاكاسلار مەغلۇپ قىلدى ، ئۇلار ئۇچ تارماققا بۆلۈنۈپ غەربكە كۆچتى ، ئۇلارنىڭ

بىر تارمىقى ئەنشىگە كەلدى ، بەش دەۋر مەزگىلىدە ئۇلار قوچۇ ئۇيغۇرلىرى دەپ ئاتالدى . لياڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنخۇا 3 - يىلى (913 - يىلى) ئۇيغۇرلار لياۋ سۇلالىسىغا تەسلىم بولدى ، تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي ئېتىكى ۋە كۇسەن بەگلىكىنى ئۇيغۇرلار ئىدارە قىلدى . بۇ چاغدا باينىڭ زېمىنى قوچۇ ئۇيغۇرلىرىغا تەۋە بولدى .

سۇڭ سۇلالىسىنىڭ شۇەنخي 5 - يىلى (1124 - يىلى) يوللىغ تاشىن غەربىي لياۋ ئىمپېرىيىسىنى قۇردى ، باي كۇسەن بەگلىكى بىلەن بىللە غەربىي لياۋ سۇلالىسىغا تەۋە بولدى . سۇڭ سۇلالىسىنىڭ جيادىڭ 4 - يىلى (1219 - يىلى) چىڭگىزخان غەربىي يۇرتقا ھۇجۇم قىلدى ، ئەسلىدە غەربىي لياۋ سۇلالىسىغا تەۋە زېمىن موڭغۇللارغا ئۆتۈپ كەتتى .

سۇڭ سۇلالىسى لىزۇڭ زامانىسىنىڭ باۋچىڭ 1 - يىلى ، يەنى چىڭگىزخان زامانىنىڭ 20- يىلى (1225 - يىلى) چىڭگىزخان پەرزەنتلىرىنى تارتۇقلاش ئۈچۈن تەڭرىتاغ ئەتراپلىرىدىكى رايونلارنى 2 - ئوغلى چاغاتايغا سۈيۇرغاللىق قىلىپ بەردى ، بۇ جاي چاغاتاي خانلىقى دەپ ئاتالدى . يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدە تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالى بەشبالىق ۋاقتىلىق ۋازارىتىگە تەۋە بولدى ، سايرام ۋە بايمۇ ئۇنىڭغا تەۋە بولدى .

مىڭ سۇلالىسىنىڭ يۇڭلې 16 - يىلى (1418 - يىلى) ئۇۋەيسخان شەرقىي چاغاتاي خانلىقىنىڭ ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقىنى قولىغا ئالدى ، شۇنىڭ بىلەن سايرام ، باي ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولدى .

مىڭ سۇلالىسىنىڭ جېڭدې 11 - يىلى (1516 - يىلى) شەرقىي چاغاتاي خانلىقىغا قاراشلىق كۇچا ، باينىڭ ۋالىيسى باباچاق سۇلتان مەنسۇرخانىنىڭ ماقۇللۇقى بىلەن ياركەنتكە بېرىپ ، سەئىدخاننى يوقلاپ ، ياركەنت خانلىقى بىلەن يارىشىپ قېلىشنى ئۆتۈندى .

مىڭ سۇلالىسىنىڭ جياچىڭ 12 - يىلى (1522 - يىلى) ياركەنت خانلىقى مەنسۇرخاننى مەغلۇپ قىلدى ، باينىڭ زېمىنى ياركەنت خانلىقىغا تەۋە بولدى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ كاڭشى 17 - يىلى (1678 - يىلى) جۇڭغار خانى غالدان ئەسكەر باشلاپ تەڭرىتاغدىن ئۆتتى ، باي ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولدى . چىيەنلۇڭ 23 - يىلى (1758 - يىلى) چىڭ سۇلالىسى ئوردىسى ئاقسۇغا خان ئامبال قويدى ، سايرام ، باي ئۇنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى . چىيەنلۇڭ 30 - يىلى (1765 - يىلى) بايلىقلاردىن گاداي مۇھەممەتكە ئەركانبەگ دېگەن ئىنئام بېرىلىپ ، 3 - دەرىجىلىك ھاكىمبەگلىككە تەيىنلەندى . چىيەنلۇڭ 27 - يىلى (1762 - يىلى) چىڭ سۇلالىسى ئىلىدىكى كۇرەدە ھەربىي مەھكىمە قۇردى ، ئىلى قاتارلىق جايلارنى بىر تۇتاش ئىدارە قىلىدىغان جياڭجۇن قويدى ، سايرام ، باي ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولدى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ تۇڭجى 6 - يىلى (1867 - يىلى) باينى ياقۇپبەگ ئىشغال قىلىۋالدى . گۇاڭشۇ 3 - يىلى (1877 - يىلى) چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى ياقۇپبەگنى ئۇزۇل - كېسىل يوقىتىپ ، ئوسۇنى قايتۇرۇۋالغاندىن كېيىن ئاقسۇ قالدۇق ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىش باش ئىدارىسى قۇردى ، باي ئۇنىڭغا قارىدى . گۇاڭشۇ 8 - يىلى (1882 - يىلى) 7 - ئايدا باي ناھىيە بولۇپ قۇرۇلدى . كېيىنكى يىلى بىر ئامبال قويۇلدى . گۇاڭشۇ 10 - يىلى (1884- يىلى) شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلدى ، باي ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ئوسۇ مەھكىمىسىگە قارىدى . گۇاڭشۇ 11 - يىلى (1885 - يىلى) بىر پاششاپ بەگ قويۇلدى . جۇڭخۇا مىنگوىنىڭ دەسلەپكى يىللىرى باي ناھىيىسى ئاقسۇ ۋىلايىتىگە قارىدى ، كېيىن ئاقسۇ مەمۇرىي رايونىغا قارىدى . شۇنىڭدىن كېيىن ئاقسۇ مەمۇرىي رايونى شىنجاڭ ئۆلكىلىك 4 - مەمۇرىي رايون ۋە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي تەپتىش ۋالىي مەھكىمىسى دەپ ئۆزگەرتىلدى ، باي ناھىيىسىنىڭ ئۇنىڭ

بىلەن بولغان تەۋەلىك مۇناسىۋىتى ئۆزگەرمىدى .

1949 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 25 ـ ، 26 ـ كۈنلىرى شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتتى . شۇ يىلى 11 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 1 ـ بىڭتۈەنى 2ـ جۇن پىيادە ئەسكەرلەر 5 ـ شى 80 ـ تۈەننىڭ سىياسىي كومىسسارى يۈەن شىن قاتارلىقلار بۈيرۇققا بىنائەن باي ناھىيىسىگە كىرىپ كونا ھاكىمىيەتنى ئۆتكۈزۈۋالدى . 1950 ـ يىلى 3ـ ئايدا باي ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى ، ئۇ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ۋالىي مەھكىمىسىگە قارىدى . 1956 ـ يىلى باي ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى .

1969 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلۇپ ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى . 1981 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىگە قارىدى .

Ⅱ باب

مەمۇرىي رايونلارغا ئايرىلىشى

§1 . چىڭ سۇلالىسى دەۋرى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ چېگىنلۇك يىللىرى تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالى بىرلىككە كەلتۈرۈلدى ، سايرام بايغا تەۋە بولدى ، ئۇنىڭ شەرق تەرىپى قىزىلغولغا يېتىپ بېرىپ كۇچاغا تۇتىشاتتى ؛ غەرب تەرىپى قارائۈسۇنغىچە ، جەنۇب تەرىپى مۇزغولغىچە يېتىپ بېرىپ ، دەريادىن ھالقىپ شايارنىڭ غەربىي ـ جەنۇبىي چېگراسىنىڭ سىرتىدىكى جايلارغا تۇتىشاتتى ؛ شىمالىي تەرىپى تەڭرىتاغقا يېتىپ بېرىپ ، تاغدىن ھالقىپ تەڭرىتاغنىڭ شىمالىدىكى ئىلىغا بارىدىغان غەربىي يولغا تۇتىشاتتى . باينىڭ شەرق تەرىپى قارائۈسۇنغا يېتىپ باراتتى ؛ جەنۇب تەرىپى مۇزغولغا يېتىپ بېرىپ ، دەريادىن ھالقىپ شايارنىڭ غەربىي ـ جەنۇبىي چېگراسىغا ، غەرب تەرىپى شىرىلتايغىچە بېرىپ ئاقسۇ بىلەن تۇتىشاتتى ؛ سايرام ، قىزىل بۇغان ، جىرغىلاڭ ، تارئارلىق ، توقسۇن ، بۇلۇڭ ، قارادۆۋە ، كەنجىتام ، مىڭجىگدە ، ياقائېرىق ، لاپپارلار سايرامغا ؛ باي ، ياقائېرىق دۆربىلـ جىن ، شاختۇر ، سىلىقچات ، ئاتباش ، چۇجە ، تۆگە بوينى ، كۈيباغ ، سۇلگۇن ، تۇمشۇق ، ياتۇر ، يىمىش ، قازغان ، ئېرتاقچى ، ئاستىن قىلۇا ، تاقچى ، ئۇستۇن قىلۇا ، يېڭىلەڭگەر ، بىلىقچى ، شىرىلتاي ، يېيىلغان ، قوشتاملار بايغا تەۋە .

19 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا باي بىلەن سايرام بىرلەشمىگەن چاغلاردا باينىڭ قارىمىقىدا 18 كەنت بار ئىدى ، بۇلار : ياتان ، بۇلۇڭ ، تاقچى ، بۇزغا ، ئىشتاچى ، تۆگە بوينى ، يېڭىلەڭگەر ، ئوتبېشى ، ياتۇر ، سەبدۇن ، ئارال ، ئوسقۇي ، بىلىقچى ، يېڭىئايماق ، چاقار ، قاراۋۇزلۇق ، چۇشېندىن ئىبارەت . سايرامغا قاراشلىق توققۇز كەنت قىزىل ، قېيىر ، لاپپار ، تېزەكقاغا ،

ئىلىك ، توقسۇن ، جىرغىلاڭ ، بۇغان ، قارادۆڭبۇلاقتىن ئىبارەت .

گۇاڭشۇ 8 ـ يىلى (1882 ـ يىلى) باي بىلەن سايرام قوشۇلۇپ باي ناهيسى دەپ ئاتالدى ، بۇنىڭغا شەرقىي كەنت ، غەربىي كەنت ، جەنۇبىي كەنت ، شىمالىي كەنتتىن ئىبارەت تۆت چوڭ كەنت ، 21 كىچىك كەنت قارىدى . شەرقىي يېزا (سەككىز كەنت) مۇنۇلار : ياتۇر ، توقسۇن ، جىرغىلاڭ ، بۇلۇڭ ، لاپپار ، قىزىل مىڭبۇلاق ، يۇلغۇنياقا ؛ غەربىي يېزا (ئالتە كەنت) مۇنۇلار : شاخار ، قارامىدى ، داۋانچى ، نۇقۇت ، شاختۇر ، ئۆستەڭبويى ؛ جەنۇبىي يېزا (ئۈچ كەنت) مۇنۇلار : قورۇيلۇق ، مىچىغ ، ئونباش ؛ شىمالىي يېزا (تۆت كەنت) مۇنۇلار : بۇلۇڭ ، ياسىرىم ، ئىشتاچى ، تىزەكقاغا .

گۇاڭشۇ 34 ـ يىلى (1908 ـ يىلى) باي ناهيىسىدە تۆت يېزا تەسىس قىلىندى ، بۇلارغا 21 چوڭ كەنت ، 46 كىچىك كەنت قارىدى .

شەرقىي يېزا (سەككىز چوڭ كەنت ، سەككىز كىچىك كەنت) مۇنۇلار : ياتۇر ، توقسۇن ، جىرغىلاڭ ، بۇلۇڭ ، لاپپار ، قىزىل ، مىڭبۇلاق (بۇنىڭغا مىڭبۇلاق ، قازانچى ، يۇغدۇرە ، چىمەدان ، ئاراگەمە كەنتى قارىدى) ، يۇلغۇنياقا كەنتى (بۇنىڭغا يۇلغۇنياقا ، ئارابۇلاق ، ياتۇر كەنتى قارىدى)دىن ئىبارەت .

غەربىي يېزا (ئالتە چوڭ كەنت ، 15 كىچىك كەنت) مۇنۇلار : بۇخار كەنتىگە بۇخار كەنتى ، تۆگە بوينى ، ئارازاق ، يارقوتان ، بۇزغان كەنتى قارىدى ، قارامىدى چوڭ كەنتى (بۇنىڭغا قۇشتەمى ، مىستەمى ، تاختا كەنتى قارىدى) ، داۋانچى ، شاختۇر ، نۇقۇت كەنتى (بۇنىڭغا كۆتەكتۇر ، كۆكيار ، يانبۇلاق ، مۇزئارت كەنتى قارىدى) ، ئۆستەڭبويى (ئىلقىچى ، ئالتە گۇمبەز ، ياربۇلۇڭ كەنتى قارىدى)دىن ئىبارەت .

جەنۇبىي يېزا (ئۈچ چوڭ كەنت ، 10 كىچىك كەنت) مۇنۇلار : قورۇيلۇق چوڭ كەنتى (بۇنىڭغا قورۇيلۇق ، چاقار ، ئاسىق ، قۇرما ، چۇجە ، كۆيۈڭاغ كەنتى قارىدى) ، مىچىغ ، ئونباش كەنتى (بۇنىڭغا كېۋەزلىك ، ئويئۆستەڭ ، جىگدىلىك ، ياقائىبرىق كەنتى قارىدى)دىن ئىبارەت .

شىمالىي يېزا (تۆت چوڭ كەنت ، 13 كىچىك كەنت) مۇنۇلار : بۇلۇڭ كەنتى (بۇنىڭغا بۇلۇڭ ، دۆڭمازار ، چابۇل كەنتى قارىدى) ، ياسىرىم (بۇنىڭغا ياسىرىم ، غەربىي مازار ، سوغان ، ئۆسكەم ، ياتان ، قازغان ، كانچى كەنتى قارىدى) ، ئىشتاچى كەنتى (بۇنىڭغا ئىشتاچى ، تۆۋەنكى بۇلاقچى ، كونا ئاقبۇلاقچى كەنتى قارىدى) ، تېزەكقاغا كەنتىدىن ئىبارەت .

يۇقىرىقى 21 كەنت تەبىئىي رايونلارغا ئايرىلىش جەھەتتە ئوتتۇرا ، شەرق ، غەربتىن ئىبارەت ئۈچ تەبىئىي رايونغا ئايرىلغان . ئوتتۇرا رايون (جەنۇبىي ـ شىمالىي يېزىلارنىڭ يەتتە كەنتى) نىڭ تەۋەلىك پاسىلى مۇنداق : شەرقىي چېگرىسى تېمىن دەريا سى ، غەربىي چېگرىسى تېرەك دەريا سى ، جەنۇبىي چېگرىسى قۇم دۆمبەللىرى ، شىمالىي چېگرىسى قارلىق تاغدىن ئىبارەت ؛ شەرقىي رايون (شەرقىي يېزىنىڭ سەككىز كەنتى)نىڭ تەۋەلىك پاسىلى مۇنداق : شەرقىي چېگرىسى ئۇنشىلىك دەريا سى ، غەربىي چېگرىسى قاراسۇ دەريا سى ، جەنۇبىي چېگرىسى داۋان ، شىمالىي چېگرىسى تارىم دەريا سىدىن ئىبارەت ؛ غەربىي رايون (غەربىي يېزىنىڭ ئالتە كەنتى) نىڭ تەۋەلىك پاسىلى مۇنداق : شەرقىي چېگرىسى ئويئۆستەڭ ئوتتىگى ، غەربىي چېگرىسى ئۆستەڭ كەنتى ، جەنۇبىي چېگرىسى چاڭپا مىس زاۋۇتى ، شىمالىي چېگرىسى يىلانلىق دەريا سىدىن ئىبارەت .

باي ناھىيىسىنىڭ 1908 - يىلىدىكى بىلەن 2000 - يىلىدىكى مەمۇرىي رايونلارغا ئايرىلىش ئەھۋالىنىڭ سېلىشتۇرمىسى

جەدۋەل : 1 — 1

1908 - يىلى	2000 - يىلى
ياتۇر كەنتى	ياتۇر يېزىسىنىڭ ياتۇر ، ئوتبېشى ، لەڭگەر ، پەشتاچى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ۋە كانچى يېزىسىنىڭ سەبدۈن كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ئېتراپى
توقسۇن كەنتى	توقسۇن يېزىسىنىڭ ئانا قىزلەڭگەر ، بۇلۇڭ ، يۇقارقى توقسۇن ، تۆۋەنكى توقسۇن كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ئېتراپى
جىرغىلاڭ كەنتى	توقسۇن يېزىسىنىڭ جىرغىلاڭ ، ياتۇر ، بالا قىز كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ئېتراپى
بۇلۇڭ كەنتى	سايرام يېزىسىنىڭ بۇغان ، كۆتەمە ، قارايانغاچبۇلاق كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ئېتراپى
لاپپار كەنتى	سايرام يېزىسىنىڭ ئۇش ، شاھ ، دانەكچى ، مىڭجىگدە كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ئېتراپى
قىزىل كەنتى	قىزىل ئېتراپى
مىڭبۇلاق كەنتى	قېيىر يېزىسىنىڭ قازانچى ، مىڭبۇلاق ، دۆڭچىمىران ، بوستانتېرەك ، ئۈكە دۆڭە ، قىيول ، ئاراگەمە ، مىسبۇلاق ، يېڭىمەھەللە كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ئېتراپى
يۇلغۇن ياقا كەنتى	قېيىر يېزىسىنىڭ ياتۇر ، دۆڭبلىك ، ئاقتاش ، يۇلغۇنياقا ، قاراغول كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ئېتراپى
تۆۋەنكى شاختۇر كەنتى	مىچىغ يېزىسىنىڭ يارقوتان ، دۆڭمەھەللە ، يامانسۇ ، ئاراچىغ ، يۇقارقى ئاراچىغ كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ئېتراپى
قارامىدى كەنتى	چوڭكۆۋرۈك يېزىسى ۋە مىچىغ يېزىسىنىڭ مىستېمى ، سۆكسۆكلۈك كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ئېتراپى
داۋانچى كەنتى	داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى ۋە ياقائېرىق بازىرىنىڭ ئاراشو كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ئېتراپى
شاختۇر كەنتى	ياقائېرىق بازىرىنىڭ بوز ، شاختۇر كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ئېتراپى
نوقۇت كەنتى	قاراباغ يېزىسى ۋە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى قويچىلىق فېرمىسىنىڭ كەپتەرخانا لېيەنى ، دېھقانچىلىق لېيەنى ھەمدە بۇلۇڭ يېزىسى ، چارۇچىلىق فېرمىسىنىڭ تېرەك كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ئېتراپى
ئۆستەڭبويى كەنتى	دۆلەت ئىگىلىكىدىكى قويچىلىق فېرمىسى ئۆستەڭبويى لېيەنى ۋە ياقائېرىق بازىرىنىڭ ئالتە گۈمبەز ، ئىلقىچى ، ئاقگۈمبەز ، ئاقبۇلۇڭ قاتارلىق كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ئېتراپى
قورۇيلۇق كەنتى	توقسۇن يېزىسىنىڭ كوناشەھەر كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ۋە كانچى يېزىسىنىڭ كۆيباغ ، چۆجە ، ئوسقۇي ، قۇرما ، گال ، ئولپاك ، قورۇيلۇق كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ۋە مىچىغ يېزىسىنىڭ چىغانباغ كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ئېتراپى
مىچىغ كەنتى	مىچىغ يېزىسىنىڭ يېڭىمەھەللە 1 - ، 2 - چولۇق ئېترىتى ۋە ئولپاك ، كانايمەھەللىسى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ئېتراپى
ئونباش كەنتى	ئونباش يېزىسى ۋە ياقائېرىق بازىرىنىڭ قايقۇلاق ، چاقچى ، ئاراشو ، ئالغا ، ياقائېرىق بازار كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ۋە مىچىغ يېزىسىنىڭ كوكۇلاتوغراق كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ئېتراپى
بۇلۇڭ كەنتى	بۇلۇڭ يېزىسىنىڭ ئويمەھەللە ، يۇقارقى بۇلۇڭ ، ئونتۇرا بۇلۇڭ ، تۆۋەنكى بۇلۇڭ ، ئۈسكەم ، تۇزبېشى ، چامغۇرلۇق كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ۋە ياتۇر يېزىسىنىڭ دۆڭمازار كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ، كانچى يېزىسىنىڭ سۇغان كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ئېتراپى
ياسىرىم كەنتى	بۇلۇڭ يېزىسىنىڭ ياسىرىم قۇلۇچى ، ياسىرىم يېڭىئايماق كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ۋە ياتۇر يېزىسىنىڭ قۇممەھەللە ، قازغان ، ياتان ، تاقمچى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ، كانچى يېزىسىنىڭ كانچى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ئېتراپى

ئىشتاچى كەنتى	ياتۇر يېزىسىنىڭ بۇژغا ، تۆگە بوينى ، ئىشتاچى ، دۆگانىمەھەللە ، ئولپاڭ كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ۋە كانچى يېزىسىنىڭ سۇلگۇن ، بېلىقچى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى
تېزەكقاغا كەنتى	توقسۇن يېزىسىنىڭ كانچىتېمى ، تۇر ، ئارامەھەللە ، نۇرباغ ، قۇمگىرەم كەنتى ئاھالىلەر كومىتېتى ۋە سايرام يېزىسىنىڭ شورمەھەللە ، يېڭىباغ ، توقيېزا كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ، قارادۆڭبۇلاق كەنتى ئاھالىلەر كومىتېتى ئەترابى

§ 2 . جۇڭخۇا مىنگو دەۋرى

مىنگونىڭ 20 ـ يىلى (1931 ـ يىلى) باي ناهيىسىنىڭ قارىمىقىدا بىر بازار ، تۆت رايون ، 32 كەنت قۇرۇلدى .

باي بازىرى : 1 ـ رايونغا ياسىرىم ، بۇلۇڭ ، تۆۋەنكى شاختۇر ، قورۇيلۇق ، ئىشتاچى ، ياتۇر ، مىچىغ ، كېۋەزلىك ، چامغۇرلۇق ، بۇژغا ، تۆگەبويىندىن ئىبارەت 11 كەنت قارىدى ؛ 2 ـ رايونغا لاپپار ، قىزىل ، تېزەكقاغا ، بۇغان ، جىرغىلاڭ ، توقسۇندىن ئىبارەت ئالتە كەنت قارىدى ؛ 3ـ رايونغا ياقائېرىق ، داۋانچى ، شاختۇر ، چاقچى ، قۇشتېمى ، ئونباش ، جىگدىلىك ، مىستېمى ، كۆتەكتۇر ، يانبۇلاق ، كەپتەرخانا ، تېرەك ، ئۆستەڭبويىدىن ئىبارەت 13 كەنت قارىدى ؛ 4 ـ رايونغا مىڭبۇلاق ، يۇلغۇنياقىدىن ئىبارەت ئىككى كەنت قارىدى .

مىنگونىڭ 36 ـ يىلى (1947 ـ يىلى) باي ناهيىسى قارىمىقىدا ئىككى بازار ، تۆت رايون ، بەش يېزا ، 62 باۋ ، 770 جىيا تەسىس قىلىندى . لىيى بازىرى : ئۇنىڭغا ئالتە باۋ ، 35 جىيا قارىدى ، ئۇ ناهيە بازىرىنىڭ غەربىدىكى ئۇدۇل كوچىغا جايلاشقانىدى ؛ كانچى بازىرى : ئۇنىڭغا تۆت باۋ ، 13 جىيا قارىدى ، ئۇ ناهيە بازىرىنىڭ ئۇدۇلىدىكى كوچىغا جايلاشقانىدى ؛ 1 ـ رايون : ئۇنىڭغا تىنچلىق يېزىسىدىكى توققۇز باۋ ، 112 جىيا ، جۇڭشياۋ يېزىسىدىكى سەككىز باۋ ، 104 جىيا قارىدى ، ئۇ باينىڭ جەنۇبىي كوچىسىغا جايلاشقانىدى ؛ 2 ـ رايون : ئۇنىڭغا رېنمىنئي يېزىسىدىكى 12 باۋ ، 180 جىيا قارىدى ، ئۇ سايرام بازىرىغا جايلاشقانىدى ؛ 3 ـ رايون : ئۇنىڭغا شىنىيى يېزىسىدىكى 17 باۋ ، 240 جىيا قارىدى ، ئۇ ياقائېرىق بازىرىغا جايلاشقانىدى ؛ 4 ـ رايون : ئۇنىڭغا يۇڭچىڭ يېزىسىدىكى ئالتە باۋ ، 86 جىيا قارىدى ، ئۇ قېيىر بازىرىغا جايلاشقانىدى .

مىنگونىڭ 37 ـ يىلى (1948 ـ يىلى) ناهيىلىك ھۆكۈمەت ئەسلىدىكى بازارلارنى بىرلەشتۇرۇپ بىر بازار ، ئەسلىدىكى بەش يېزىنى بىرلەشتۇرۇپ ئۈچ يېزا قىلدى ، يېزا ـ بازارغا 30 باۋ ، 180 جىيا قارىدى . لىيى بازىرىغا ئالتە باۋ (كانچى بازىرى قوشۇۋېتىلدى) ، جۇڭشاۋ يېزىسى (1 ـ رايون)غا سەككىز باۋ (تىنچلىق يېزىسى قوشۇۋېتىلدى) ، رېنمىنئي يېزىسى (2ـ رايون)غا سەككىز باۋ ، شىنىيى يېزىسى (3 ـ رايون)غا سەككىز باۋ قارىدى .

§ 3 . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى دەۋرى

ناهيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ناهيە بويىچە تۆت رايون قۇرۇلدى ، بۇ رايونلارغا بىر بازار ، 18 يېزا قارىدى : 1 ـ رايون (رەستە رايونى)غا ناهيە بازىرى ، ئويمەھەللە ، مىچىغ ، ئۆسكەم ، يارقوتان ، مىستېمى ، داخمىزى ، بۇلۇڭ ، كانچى ، سۇغان يېزىلىرى قارىدى ؛ 2 ـ رايون (ياتۇر رايونى)غا ياتۇر ، گۈلباغ ، ئونباش يېزىلىرى قارىدى ؛ 3 ـ رايون (سايرام

رايونى)غا سايرام ، قەشقەر ، توقسۇن يېزىلىرى قارىدى ؛ 4 ـ رايون (ياقائىرىق رايونى)غا ياقائىرىق ، داۋانچى ، قاراباغ يېزىلىرى قارىدى .

1952 ـ يىلى 5 ـ رايون (قەشقەر رايونى) قۇرۇلدى ، ئۇنىڭغا ئەسلىدىكى 3 ـ رايون قارىمىقىدىكى قەشقەر يېزىسى پۈتۈنلەي قارىدى .

1954 ـ يىلى يەتتە رايون قىلىپ ئۆزگەرتىلدى ، بۇ رايونلارغا ئۈچ مەھەللە ، 36 يېزا قارىدى : 1 ـ رايون (رەسمە رايونى)غا 1 ـ ، 2 ـ ، 3 ـ مەھەللە ۋە ئۆسكەم ، يارقوتان ، ئويمەھەللە ، مىچىڭ ، مىستەمى ، بۇلۇڭ يېزىلىرى (دائىرىسى ھازىرقى باي بازىرى ، بۇلۇڭ ، مىچىڭ يېزىلىرى ھەمدە كانچى يېزىسىنىڭ كانچى ، سۇغان كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى) قارىدى ؛ 2 ـ رايون (ياتۇر رايونى)غا كۈيباغ ، تاقىچى ، ياتۇر ، ئىشتاچى ، سۇلگۇن ، قورۇيلۇق يېزىلىرى (دائىرىسى ياتۇر يېزىسى ۋە كانچى يېزىسىنىڭ كانچى ، سۇغان كەنتلىرىدىن باشقا كەنت ئاھالىلەر كومىتېتلىرى) قارىدى ؛ 3 ـ رايون (سايرام يېزىسى)غا قىزىل ، قىزىلتۇر ، يېڭىباغ ، لاپپار ، توقيېزا ، بۇغان ، جىرغىلاڭ ، توقسۇن ، تېزەكقاغا يېزىلىرى (دائىرىسى ھازىرقى قىزىل ، سايرام ، توقسۇن يېزىلىرى) قارىدى ؛ 4 ـ رايون (ئونباش رايونى)غا جىگدىلىك ، ئونباش ، يۇقارقى كېۋەزلىك ، تۆۋەنكى كېۋەزلىك يېزىلىرى (دائىرىسى ھازىرقى ئونباش يېزىسى) قارىدى ؛ 5 ـ رايون (ياقائىرىق رايونى)غا چاقچى ، شاختۇر ، ئۆستەڭبويى ، ياقائىرىق يېزىلىرى (دائىرىسى ھازىرقى ياقائىرىق دېھقانچىلىق مەيدانى ، نەسىللىك قويچىلىق فېرمىسىنىڭ ئۆستەڭبويى لىيەنى) قارىدى ؛ 6 ـ رايون (داۋانچى رايونى)غا قۇشتېمى ، داۋانچى ، كۆكيار ، كۆكتۇر يېزىسى (دائىرىسى ھازىرقى چوڭكۆۋرۈك ، قاراباغ يېزىلىرى ، داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى) قارىدى ؛ 7 ـ رايون (قەشقەر رايونى)غا قازانچى ، يۇلغۇنياقا ، ئاراگەمە يېزىلىرى (دائىرىسى ھازىرقى قەشقەر يېزىسى) قارىدى .

1956 ـ يىلى رايون بىلەن يېزا بىرلەشتۇرۇلۇپ ، ناھىيە بويىچە بىر بازار ، بەش رايون ، 25 يېزا ، تۆت ئاھالىلەر كومىتېتى ، بىر كۆكتاتچىلىق چوڭ ئەتىرىتى قۇرۇلدى . باي بازىرى ئەسلىدىكى ئۈچ مەھەللە 1 ـ ، 2 ـ ، 3 ـ مەھەللە ئاھالىلەر كومىتېتى بولۇپ قۇرۇلدى ، يېڭىدىن 4 ـ مەھەللە ئاھالىلەر كومىتېتى ، خۇيزۇ ، ئۇيغۇر ، خەنزۇ كۆكتاتچىلىق چوڭ ئەتىرىتى كۆپەيتىلدى ، بازارنىڭ دائىرىسى ئۆزگەرمىدى ؛ قەشقەر ، سايرام رايونلىرىنىڭ دائىرىسى ئۆزگەرمىدى ، ئەسلى رايون تەۋەسىدىكى قىزىل يېزىسى قىزىلتۇر يېزىسىغا قوشۇۋېتىلىپ قىزىل يېزىسى ، لاپپار ، توقيېزا ، جىرغىلاڭ يېزىلىرى يېڭىباغ ، بۇغان ، توقسۇن يېزىلىرىغا قوشۇۋېتىلدى ؛ ياتۇر رايونى : ئۇنىڭغا ئەسلىدىكى ياتۇر ۋە رەسمە رايونىغا تەۋە ئۈچ مەھەللىدىن باشقا يېزىلار قارىدى ، ئەسلى ياتۇر يېزىسىغا تەۋە سۇلگۇن يېزىسى ، رەسمە رايونىغا تەۋە 3 ـ مەھەللىنىڭ بىر قىسمى كۈيباغ ، قورۇيلۇق يېزىلىرىغا ، تاقىچى يېزىسى ياتۇر يېزىسىغا ، ئەسلىدىكى رەسمە رايونىغا تەۋە ئويمەھەللە ، مىستەمى يېزىلىرى بۇلۇڭ ، مىچىڭ يېزىلىرىغا قوشۇۋېتىلدى ؛ ئونباش رايونىنىڭ دائىرىسى ئۆزگەرمىدى ، ئەسلىدىكى رايون تەۋەسىدىكى جىگدىلىك بىلەن ئونباش يېزىسى بىرلەشتۇرۇلۇپ ئونباش يېزىسى قىلىندى ، يۇقارقى كېۋەزلىك ، تۆۋەنكى كېۋەزلىك يېزىلىرى قوشۇۋېتىلىپ كېۋەزلىك يېزىسى قىلىندى ؛ ياقائىرىق رايونى : ئۇنىڭغا ئەسلىدىكى ياقائىرىق ۋە داۋانچى رايونىنىڭ يېزىلىرى قارىدى .

1958 ـ يىلى ناھىيە بويىچە توققۇز خەلق گۇڭشېسى ، ئىككى مەيدان قۇرۇلدى ، بۇلارغا 25 باشقۇرۇش رايونى ، 148 چوڭ ئەترەت ، سەككىز چارۋىچىلىق فېرمىسى قارىدى . بازارلىق خەلق گۇڭشېسى : ئۇنىڭ دائىرىسى ئەسلىدىكى باي بازىرىنىڭ خۇيزۇ ، ئۇيغۇر ، خەنزۇ كۆكتاتچە-

لىق چوڭ ئەترەتلىرىدىن ئىبارەت بولۇپ ، نامى 1 ـ چوڭ ئەترەتكە ئۆزگەرتىلدى ، يېڭىدىن 2ـ ، 3 ـ ، 4 ـ چوڭ ئەترەتلەر كۆپەيتىلدى ؛ قېيىر خەلق گۇڭشېسى : ئۇنىڭ دائىرىسى ئەسلىدىكى قېيىر رايونى بولۇپ ، قارىمىقىدا قازانچى باشقۇرۇش رايونى (ئەسلىدىكى قازانچى يېزىسىغا تەۋە بولۇپ ، رايون تەۋەسىدە ئۇچ چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) ، يۇلغۇنياقا باشقۇرۇش رايونى (ئەسلىدىكى يۇلغۇنياقا يېزىسىغا تەۋە بولۇپ ، بەش چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) ، ئاراگەمە باشقۇرۇش رايونى (ئەسلىدىكى ئاراگەمە يېزىسىغا تەۋە بولۇپ ، بەش چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) قۇرۇلدى ، بىر چارۋىچىلىق فېرمىسى كۆپەيتىلدى ؛ سايرام خەلق گۇڭشېسى : ئۇنىڭ قارىمىقىدا قىزىل باشقۇرۇش رايونى (ئەسلىدىكى سايرام رايونىغا تەۋە بولۇپ ، 11 چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) ، يېڭىباغ باشقۇرۇش رايونى (ئەسلىدىكى سايرام رايونىنىڭ يېڭىباغ يېزىسىغا تەۋە بولۇپ ، بەش چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) ، بۇغان باشقۇرۇش رايونى (ئەسلىدىكى بۇغان يېزىسىغا تەۋە بولۇپ ، يەتتە چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) ، توقسۇن باشقۇرۇش رايونى (ئەسلىدىكى سايرام رايونىنىڭ توقسۇن يېزىسىغا تەۋە بولۇپ ، يەتتە چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) ، تېزەكقاغا باشقۇرۇش رايونى (ئەسلىدىكى سايرام رايونىنىڭ تېزەك قاغا يېزىسىغا تەۋە بولۇپ ، بەش چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) قۇرۇلدى ، بىر چارۋىچىلىق فېرمىسى كۆپەيتىلدى ؛ ياتۇر خەلق گۇڭشېسى : ئۇنىڭ قارىمىقىدا ياتۇر باشقۇرۇش رايونى (ئەسلىدىكى ياتۇر رايونىنىڭ ياتۇر يېزىسىغا تەۋە بولۇپ ، ئالتە چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) ، ئىشتاچى باشقۇرۇش رايونى (دائىرىسى ياتۇر رايونىنىڭ ئىشتاچى يېزىسى بولۇپ ، يەتتە چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) ، ئۆسكەم باشقۇرۇش رايونى (ئەسلىدىكى ياتۇر ئۆسكەم يېزىسىغا تەۋە بولۇپ ، ئالتە چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) ، گۈلباغ باشقۇرۇش رايونى (يەنە كۆيباغ باشقۇرۇش رايونى دەپمۇ ئاتىلىدۇ ، ئەسلىدىكى ياتۇر يېزىسىنىڭ كۆيباغ يېزىسىغا تەۋە بولۇپ ، يەتتە چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) ، قورۇيلۇق باشقۇرۇش رايونى (دائىرىسى ئەسلىدىكى ياتۇر رايونىنىڭ قۇرۇيلۇق يېزىسى بولۇپ ، ئالتە چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) ، بۇغان باشقۇرۇش رايونى (ئەسلىدىكى ياتۇر رايونىنىڭ بۇلۇڭ يېزىسىغا تەۋە بولۇپ ، ئالتە چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) قۇرۇلدى ، يېڭىدىن بىر چارۋىچىلىق فېرمىسى قۇرۇلدى ؛ مىچىغ خەلق گۇڭشېسى : ئۇنىڭ قارىمىقىدا مىچىغ باشقۇرۇش رايونى (ئەسلىدىكى مىچىغ يېزىسىغا تەۋە بولۇپ ، ئالتە چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) ، يارقوتان باشقۇرۇش رايونى (ئەسلىدىكى يارقوتان يېزىسىغا تەۋە بولۇپ ، ئالتە چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) قۇرۇلدى ، بىر چارۋىچىلىق فېرمىسى يېڭىدىن كۆپەيتىلدى ؛ ئونباش خەلق گۇڭشېسى : ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئونباش باشقۇرۇش رايونى (ئەسلىدىكى ئونباش يېزىسىغا تەۋە بولۇپ ، يەتتە چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) ، كېۋەزلىك باشقۇرۇش رايونى (ئەسلىدىكى كېۋەزلىك يېزىسىغا تەۋە بولۇپ ، ئالتە چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) قۇرۇلدى ، 1959 ـ يىلى بىر چارۋىچىلىق فېرمىسى قۇرۇلدى ؛ داۋانچى خەلق گۇڭشېسى : ئۇنىڭ دائىرىسى ئەسلىدىكى ياقائېرىق رايونىنىڭ داۋانچى ، قۇشتېمى يېزىلىرى بولۇپ ، قارىمىقىدا داۋانچى باشقۇرۇش رايونى (ئەسلىدىكى ياقائېرىق رايونىنىڭ داۋانچى يېزىسىغا تەۋە بولۇپ ، بەش چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) ، قۇشتېمى باشقۇرۇش رايونى (ئەسلىدىكى ياقائېرىق رايونىنىڭ قۇشتېمى يېزىسى بولۇپ ، ئالتە چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) ، بىر چارۋىچىلىق فېرمىسى قۇرۇلدى ؛ قاراباغ خەلق گۇڭشېسى : ئۇنىڭ دائىرىسى ئەسلىدىكى ياقائېرىق رايونىنىڭ كۆكيار ، كۆتەكتۇر يېزىلىرى بولۇپ ، قارىمىقىدا كۆكيار باشقۇرۇش رايونى (ئەسلىدىكى كۆكيار يېزىسىغا تەۋە بولۇپ ، ئۇچ چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) ، كۆتەكتۇر باشقۇرۇش رايونى (ئەسلىدىكى ياقائېرىق رايونىنىڭ كۆتەكتۇر يېزىسىغا تەۋە بولۇپ ، ئۇچ چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) قۇرۇلدى ، 1959 ـ يىلى ياقائېرىق خەلق گۇڭشېسى قۇرۇلدى ، قارىمىقىدا ياقائېرىق باشقۇرۇش رايونى

(ئەسلىدىكى ياقائىرىق يېزىسىغا تەۋە بولۇپ ، بەش چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) ، شاختۇر باشقۇرۇش رايونى (ئەسلىدىكى ياقائىرىق رايونىنىڭ شاختۇر يېزىسىغا تەۋە بولۇپ ، ئۈچ چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) ، ئۆستەڭبويى باشقۇرۇش رايونى (ئەسلىدىكى ياقائىرىق رايونىنىڭ ئۆستەڭبويى يېزىسىغا تەۋە بولۇپ ، ئۈچ چوڭ ئەترەت قۇرۇلغان) ، چارۋىچىلىق فېرمىسى قۇرۇلدى ، ناھىيە-لىك دۆلەت ئىلكىدىكى قويچىلىق فېرمىسىغا ئەسلىدە ئاقسۇ ۋىلايىتى باي قويچىلىق فېرمىسىنىڭ 1 ـ ، 2 ـ ، 3 ـ چوڭ ئەترەتلىرى قاربدى ؛ ناھىيىلىك ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلە-كىدىكى چارۋىچىلىق فېرمىسىغا ئىككى چارۋىچىلىق چوڭ ئەترىتى ، بىر دېھقانچىلىق ئەترىتى قاربدى ؛ قاراباغ گۈڭشېسى چارۋىچىلىق فېرمىسى بار بولدى .

1961 ~ 1962 ـ يىللىرى قىزىل خەلق گۈڭشېسى قۇرۇلدى ، ئۇنىڭغا سايرام خەلق گۈڭشېسىنىڭ قىزىل باشقۇرۇش رايونى قاربدى ، گۈڭشېدا بىر چارۋىچىلىق فېرمىسى قۇرۇلدى ؛ توقسۇن خەلق گۈڭشېسىغا ئەسلىدىكى سايرام گۈڭشېسىنىڭ توقسۇن باشقۇرۇش رايونى ، تېزەكقا-غا باشقۇرۇش رايونى قاربدى ، گۈڭشېدا بىر چارۋىچىلىق فېرمىسى قۇرۇلدى ؛ گۈلباغ خەلق گۈڭشېسىغا ئەسلىدىكى ياتۇر خەلق گۈڭشېسىنىڭ گۈلباغ باشقۇرۇش رايونى (كۆيباغ باشقۇرۇش رايونى) ، قۇرۇيلۇق باشقۇرۇش رايونى ۋە ئۆسكەم باشقۇرۇش رايونىدىكى بەش چوڭ ئەترەت قاربدى ، گۈڭشېدا بىر چارۋىچىلىق فېرمىسى قۇرۇلدى . ئەسلىدىكى ياتۇر خەلق گۈڭشېسىنىڭ بۇلۇڭ باشقۇرۇش رايونى ۋە ئۆسكەم باشقۇرۇش رايونىنىڭ 1 ـ ، 2 ـ ، 3 ـ ، 4 ـ چوڭ ئەترەتلىرى بازارلىق خەلق گۈڭشېسىغا ئايرىپ بېرىلدى ؛ مىچىڭ خەلق گۈڭشېسىنىڭ ئەسلىدىكى يەتتە چوڭ ئەترىتى ئىككى چوڭ ئەترەت قىلىپ تەشكىللەندى ؛ داۋانچى گۈڭشېسىنىڭ ئەسلىدىكى ئالتە چوڭ ئەترىتى ئىككى چوڭ ئەترەت قىلىپ تەشكىللەندى . ناھىيە بويىچە 12 خەلق گۈڭشېسى ، ئىككى مەيدان قۇرۇلدى .

1964 ـ يىلى گۈلباغ خەلق گۈڭشېسىنىڭ 1 ـ چوڭ ئەترىتى توقسۇن خەلق گۈڭشېسىغا ئايرىپ بېرىلدى .

1965 ـ يىلى داۋانچى خەلق گۈڭشېسىنىڭ 8 ـ ، 9 ـ ، 10 ـ ، 11 ـ ، 12 ـ چوڭ ئەترەتلىرى ئايرىپ چىقىلىپ ، شەندۇڭ ، جياڭسۇدىن چېگرا رايونىغا يارەمگە كەلگەن ياشلار تۇرۇشلۇق توققۇز لىيەن بىلەن بىرلەشتۇرۇلۇپ داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى قۇرۇلدى .

1966 ـ يىلى چوڭكۆزۈرۈك خەلق گۈڭشېسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، چوڭكۆزۈرۈك دېھقانچە-لىق مەيدانى قۇرۇلدى ، بەش لىيەن (ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى) كۆپەيتىلدى ، ياقائىرىق خەلق گۈڭشېسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ياقائىرىق دېھقانچىلىق مەيدانى قۇرۇلدى ، سەككىز لىيەن (ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى) كۆپەيتىلدى .

1967 ـ يىلى سايرام خەلق گۈڭشېسىنىڭ شورمەھەللە چوڭ ئەترىتى (1 ـ چوڭ ئەترەت) ئايرىلىپ شورمەھەللە چوڭ ئەترىتى (1 ـ چوڭ ئەترەت) ۋە يېڭىباغ چوڭ ئەترىتى (13 ـ چوڭ ئەترەت) قۇرۇلدى .

1971 ـ يىلى ياقائىرىق دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ ئۆستەڭبويى لىيەنى (14 ـ لىيەن) ۋە ناھىيىلىك ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكىدىكى چارۋىچىلىق فېرمىسى ناھىيىلىك دۆلەت ئىلكىدىكى قويچىلىق فېرمىسىغا ئايرىپ بېرىلدى .

1972 ـ يىلى بازارلىق خەلق گۈڭشېسى ئىتتىپاق خەلق گۈڭشېسى دەپ ئۆزگەرتىلدى ؛ مىچىڭ خەلق گۈڭشېسىدا بىر باغۋەنچىلىك مەيدانى (چوڭ ئەترەت دەرىجىلىك) قۇرۇلدى .

1978 ـ يىلى گۈلباغ خەلق گۈڭشېسىنىڭ نامى كانچى خەلق گۈڭشېسىغا ئۆزگەرتىلدى .

1980 ـ يىلى باي بازىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، ئۇنىڭغا تۆت مەھەللە ئاھالىلەر كومىتېتى ، تۆت ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتى (يەنى كۆكتاتچىلىق چوڭ ئەترىتى ، 2 ـ ، 3 ـ ، 4 ـ ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترەتلىرى) قارىدى . ئىتتىپاق خەلق گۈڭشېسىغا پەقەت ئەسلىدىكى گۈڭشېنىڭ 5 ـ ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتىدىن 13 ـ ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتىگىچە بولغان چوڭ ئەترەتلەر ۋە چارۋىچىلىق فېرمىسى قارىدى .

1981 ـ يىلى چوڭكۆۋرۈك دېھقانچىلىق مەيدانى چوڭكۆۋرۈك خەلق گۈڭشېسىغا ئۆزگەرتىلدى .

1982 ـ يىلى قېيىر خەلق گۈڭشېسىنىڭ مىڭبۇلاق چوڭ ئەترىتى (2 ـ چوڭ ئەترەت) ئىككى چوڭ ئەترەتكە ، يەنى مىڭبۇلاق چوڭ ئەترىتى (2 ـ چوڭ ئەترەت) ۋە يېڭىمەھەللە چوڭ ئەترىتى (14 ـ چوڭ ئەترەت)گە ئايرىلدى . ناھىيە بويىچە بىر بازار ، 11 خەلق گۈڭشېسى ، ئىككى دېھقانچىلىق مەيدانى ، بىر قويچىلىق فېرمىسى ، 148 ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتى ، گۈڭشي باشقۇرۇشىدىكى 12 مەيدان (چوڭ ئەترەت دەرىجىلىك) ، 22 لېيەندۇي (ئۇمۇمي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى) ، تۆت مەھەللە ئاھالىلەر كومىتېتى قۇرۇلدى .

1984 ـ يىلى 10 ـ ئايدا خەلق گۈڭشېسى يېزا ، بازارغا ئۆزگەرتىلدى .

1985 ـ يىلى تېرەك بازىرى قۇرۇلدى ، ئۇنىڭغا ئەسلىدىكى تېرەك تاغلىق رايونى ۋە ئىتتىپاق گۈڭشېسىنىڭ 13 ـ چوڭ ئەترىتى ، كانچى گۈڭشېسىنىڭ 14 ـ چوڭ ئەترىتى قارىدى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە ئىككى بازار ، 11 يېزا ، ئۈچ مەيدان قۇرۇلدى ، ئۇلارغا 132 كەنت ، تۆت ئاھالىلەر كومىتېتى ، 11 يېزىلىق چارۋىچىلىق فېرمىسى قارىدى .

2000 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ بازار قۇرۇلدى . ناھىيە بويىچە ئۈچ بازار ، 11 يېزا ، ئىككى مەيدان ، تۆت ئاھاللەر كومىتېتى ، 132 كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ، يېزا (مەيدان) باشقۇرۇشىدىكى 13 چارۋىچىلىق فېرمىسى ، 29 دېھقانچىلىق لېيەندۇيى (ئۇمۇمي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى) ، 18 دېھقانچىلىق كوللېكتىپ لېيەندۇيى (كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى) ، 315 تەبىئي كەنت ، 597 كەنت ئاھالىلەر گۇرۇپپىسى بار بولدى .

2000 ـ يىلى باي ناھىيىسىنىڭ يېزا ، بازارلىرىغا قاراشلىق كەنتلەر

جەدۋەل : 1 — 2

ھازىرقى نامى	1984 ـ يىلىدىكى ئەسلي نامى	ھازىرقى نامى	1984 ـ يىلىدىكى ئەسلي نامى
باي بازىرى	بازار (ئىتتىپاق) خەلق گۈڭشېسى	رەستە كوچا ئاھالىلەر كومىتېتى	2 ـ كوچا ئاھالىلەر كومىتېتى
كۆكتاتچىلىق چوڭ ئەترىتى ھەيئىتى	بەشتېرەك چوڭ ئەترىتى	تۆمۈرچى كوچا ئاھالىلەر كومىتېتى	3 ـ كوچا ئاھالىلەر كومىتېتى
كىندىكدۆڭ كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	كىندىكدۆڭ چوڭ ئەترىتى	ئويبازار ئاھالىلەر كومىتېتى	4 ـ كوچا ئاھالىلەر كومىتېتى
شەھەرلىك مەھەللىسى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	شەھەرلىك مەھەللىسى چوڭ ئەترىتى	تېرەك بازار	
تېتىركەنتى ئاھالىلەر كومىتېتى	تېتىر چوڭ ئەترىتى	چامغۇرلۇق كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	چامغۇرلۇق چوڭ ئەترىتى
تۆزبېشى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	تۆزبېشى چوڭ ئەترىتى	سۇغان كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	سۇغان چوڭ ئەترىتى

يېڭىبازار ئاھالىلەر كومىتە-تى	1 ـ كوچا ئاھالىلەر كومىتە-تى	قېيىر يېزىسى	قېيىر خەلق گۈڭشېسى
قازانچى كەنت ئاھالىلەر كو-مىتېتى	قازانچى چوڭ ئەترىتى	توقيېزا كەنت ئاھالىلەر كو-مىتېتى	توقيېزا چوڭ ئەترىتى
مىڭبۇلاق كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	مىڭبۇلاق چوڭ ئەترىتى	توغاچمەھەللە كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	توغاچمەھەللە چوڭ ئەترىتى
دۆڭچىمىران كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	دۆڭچىمىران چوڭ ئەترىتى	مىڭجىگدە كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	مىڭجىگدە چوڭ ئەترىتى
ياتۇر كەنت ئاھالىلەر كومە-تېتى	ياتۇر چوڭ ئەترىتى	قارايا‌غاچبۇلاق	قارايا‌غاچ چوڭ ئەترىتى
دۆڭلىك كەنت ئاھالىلەر كو-مىتېتى	دۆڭلىك چوڭ ئەترىتى	بۇغان كەنت ئاھالىلەر كومە-تېتى	پاشامەھەللىسى چوڭ ئەترىتى
ئاقتاش كەنت ئاھالىلەر كو-مىتېتى	ئاقتاش چوڭ ئەترىتى	كۆتەمە كەنت ئاھالىلەر كو-مىتېتى	كۆتەمە چوڭ ئەترىتى
يۇلغۇنياقا كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	يۇلغۇنياقا چوڭ ئەترىتى	يېڭىباغ كەنت ئاھالىلەر كو-مىتېتى	يېڭىباغ چوڭ ئەترىتى
قاراغول كەنت ئاھالىلەر كو-مىتېتى	قاراغول چوڭ ئەترىتى	سايرام يېزىسى چارۋىچىلىق فېرمىسى	سايرام چارۋىچىلىق فېرمىسى
بوستانتېرەك كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	بوستانتېرەك چوڭ ئەترىتى	توقسۇن يېزىسى	توقسۇن خەلق گۈڭشېسى
ئۆكە دۆڭە كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	ئۆكە دۆڭە چوڭ ئەترىتى	جىرغىلاڭ كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	جىرغىلاڭ چوڭ ئەترىتى
قىيول كەنت ئاھالىلەر كو-مىتېتى	قىيول چوڭ ئەترىتى	ياتۇر كەنت ئاھالىلەر كومە-تېتى	ياتۇر چوڭ ئەترىتى
ئاراگەمە كەنت ئاھالىلەر كو-مىتېتى	ئاراگەمە چوڭ ئەترىتى	بالا قىز كەنت ئاھالىلەر كو-مىتېتى	بالا قىز چوڭ ئەترىتى
مىسبۇلاق كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	مىسبۇلاق چوڭ ئەترىتى	ئانا قىز لەڭگەر كەنت ئاھالە-لەر كومىتېتى	ئانا قىز لەڭگەر چوڭ ئەترىتى
بوزكەنت ئاھالىلەر كومىتە-تى	بوز چوڭ ئەترىتى	بۇلۇڭ كەنت ئاھالىلەر كو-مىتېتى	بۇلۇڭ چوڭ ئەترىتى
قېيىر يېزىلىق چارۋىچىلىق فېرمىسى	قېيىر چارۋىچىلىق فېرمىسى	يۇقارقى توقسۇن كەنت ئاھا-لىلەر كومىتېتى	توقسۇن چوڭ ئەترىتى
قىزىل يېزىسى	قىزىل خەلق گۈڭشېسى	تۆۋەنكى توقسۇن كەنت ئاھا-لىلەر كومىتېتى	قاستابۇلاق چوڭ ئەترىتى
تېتىر كەنت ئاھالىلەر كومە-تېتى	تېتىر چوڭ ئەترىتى	كوناشەھەر كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	كوناشەھەر چوڭ ئەترىتى
مىسمەھەللە كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	مىسمەھەللە چوڭ ئەترىتى	كانچىتبەي كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	قاشتام چوڭ ئەترىتى
جىگدىلىك كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	جىگدىلىك	تۆر چوڭ ئەترىتى	
ئۆتەك كەنت ئاھالىلەر كومە-تېتى	ئۆتەك چوڭ ئەترىتى	ئارامەھەللە كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	ئارامەھەللە چوڭ ئەترىتى
دۆڭشور كەنت ئاھالىلەر كو-مىتېتى	دۆڭشور چوڭ ئەترىتى	تېزەكقاغا	نۇرباغ چوڭ ئەترىتى

چۈناقمەھەللىسى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	چۈناقشىل چوڭ ئەترىتى	قۇمگېرىم كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	قۇمگېرىم چوڭ ئەترىتى
قارىغايمەھەللە كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	قارىغايمەھەللە چوڭ ئەترىتى	توقسۇن يېزىسى چارۋىچىلىق فېرمىسى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	توقسۇن چارۋىچىلىق فېرمىسى چوڭ ئەترىتى
مازارغوجام كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	مازارغوجام چوڭ ئەترىتى	ياتۇر يېزىسى	ياتۇر خەلق گۈڭشېسى
سۈگەتبۇلاق كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	سۈگەتبۇلاق چوڭ ئەترىتى	قۇمىمەھەللە كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	قۇمىمەھەللە چوڭ ئەترىتى
بەگچىمەھەللىسى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	بەگچىمەھەللىسى چوڭ ئەترىتى	قازغان كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	قازغان چوڭ ئەترىتى
دۈگانىمەھەللىسى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	دۈگانىمەھەللە چوڭ ئەترىتى	تاقچى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	تارىمەھەللە تاقچى چوڭ ئەترىتى
قىزىل يېزىسى چارۋىچىلىق فېرمىسى	قىزىل چارۋىچىلىق فېرمىسى	ئوتبېشى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	ئوتبېشى چوڭ ئەترىتى
سايرام يېزىسى	سايرام خەلق گۈڭشېسى	يېڭىلەڭگەر كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	يېڭىلەڭگەر چوڭ ئەترىتى
شورمەھەللە كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	شورمەھەللە چوڭ ئەترىتى	ياتان كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	پارچەمەھەللە ياتان چوڭ ئەترىتى
ئۈشمەھەللىسى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	ئۈشمەھەللىسى چوڭ ئەترىتى	بۈژغا كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	بۈژغا چوڭ ئەترىتى
شاخمەھەللىسى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	پىلىكمەھەللىسى چوڭ ئەترىتى	ياتۇر كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	ياتۇر چوڭ ئەترىتى
دۆڭمەھەللە كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	يۇقارقى 1 ـ ۋە 2 ـ ئەترەت بىرلەشتۈرۈلگەن	پەشتاچى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	پەشتاچى چوڭ ئەترىتى
لاپپار كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	دانەكچەمەھەللە چوڭ ئەترىتى بولغان	ئولپاڭ كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	ئولپاڭ چوڭ ئەترىتى
سايرام كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	تۆگەنبېشى چوڭ ئەترىتى	تۆگە بوينى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	تۆگە بوينى چوڭ ئەترىتى
قارادۆڭبۇلاق كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	قارادۆڭبۇلاق چوڭ ئەترىتى	گۈلئاتا مازار كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	دۆڭمازار چوڭ ئەترىتى
ياتۇر يېزىسى چارۋىچىلىق فېرمىسى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	ياتۇر چارۋىچىلىق فېرمىسى	كوكۈلاتوغراق كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	كوكۈلاتوغراق چوڭ ئەترىتى
كانچى يېزىسى	گۈلباغ خەلق گۈڭشېسى	مىچىغ يېزىلىق چارۋىچىلىق فېرمىسى	مىچىغ گۈڭشى چارۋىچىلىق فېرمىسى
ئارال كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	ئارال چوڭ ئەترىتى	ئونباش يېزىسى	ئونباش خەلق گۈڭشېسى
چۈجە كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	چۈجە چوڭ ئەترىتى	جىگدىلىك كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	جىگدىلىك چوڭ ئەترىتى
كۆيباغ كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	كۆيباغ چوڭ ئەترىتى	ئاۋات كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	ئاۋات چوڭ ئەترىتى

ئوسقۇي كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	ئوسقۇي چولاق ئېتىرىتى	ئۆتەلەك كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	ئۆتەلەك چولاق ئېتىرىتى
سۇلگۈن كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	سۇلگۈن چولاق ئېتىرىتى	دۆڭمەھەللە كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	ئۆتەلەك دۆڭمەھەللە چولاق ئېتىرىتى
سەبدۈن كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	سەبدۈن چولاق ئېتىرىتى	يۇقارقى ئونباش كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	نايتاڭمەھەللىسى چولاق ئېتىرىتى
كانچى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	كانچى چولاق ئېتىرىتى	شەيختوقاي مەھەللىسى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	شەيختوقاي مەھەللىسى چولاق ئېتىرىتى
قۇرما كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	قۇرما چولاق ئېتىرىتى	تۆۋەنكى ئونباش كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	ياتاتۈمەن مەھەللىسى چولاق ئېتىرىتى
گال كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	گال چولاق ئېتىرىتى	كوناتۇر كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	كوناتۇر چولاق ئېتىرىتى
ئولپالاق كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	ئولپالاق چولاق ئېتىرىتى	كېۋەزلىك كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	كېۋەزلىك چولاق ئېتىرىتى
قورۇيلۇق كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	قورۇيلۇق چولاق ئېتىرىتى	تۆۋەنكى كېۋەزلىك كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	تۆۋەنكى كېۋەزلىك چولاق ئېتىرىتى
بېلىقچى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	بېلىقچى چولاق ئېتىرىتى	توغراقمەھەللىسى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	تاسمامەھەللىسى چولاق ئېتىرىتى
كانچى يېزىلىق چارۋىچىلىق فېرمىسى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	گۈلباغ چارۋىچىلىق فېرمىسى	چومۇكا كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	تاۋۇزمەھەللىسى چولاق ئېتىرىتى
بۇلۇلاق يېزىسى	ئىتتىپاق خەلق گۈڭشېسى	ئۇيغۇمۇش كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	ئاتبويناق چولاق ئېتىرىتى
ئويمەھەللە كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	ئويمەھەللە چولاق ئېتىرىتى	ئونباش يېزىلىق چارۋىچىلىق فېرمىسى	ئونباش گۈڭشې چارۋىچىلىق فېرمىسى
ئاقدۆلاق كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	يۇقارقى بۇلۇلاق چولاق ئېتىرىتى	چوڭكۆزۈرۈك يېزىسى	چوڭكۆزۈرۈك خەلق گۈڭشېسى
ياسىرىم قۇلۇچى كەنتى	ياسىرىم قۇلۇچى چولاق ئېتىرىتى	كونامەھەللە كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	كونامەھەللە لېيەنى
ئوتتۇرا بۇلۇلاق كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	ئوتتۇرا بۇلۇلاق چولاق ئېتىرىتى	ياندۇرما كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	ياندۇرما لېيەنى
تۆۋەنكى بۇلۇلاق كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	تۆۋەنكى بۇلۇلاق چولاق ئېتىرىتى	تاختا كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	تاختا لېيەنى
ياسىرىم يېڭىئايماق	ياسىرىم يېڭىئايماق	ئۇچمىخ كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	يېڭىئۇچمىخ لېيەنى
كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	چولاق ئېتىرىت	خانىقا كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	خانىقا لېيەنى
ئۆسكەم كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	ئۆسكەم چولاق ئېتىرىتى	تۆگمەنبېشى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	تۆگمەنبېشى لېيەنى
بۇلۇلاق يېزىلىق چارۋىچىلىق فېرمىسى	ئىتتىپاق گۈڭشې چارۋىچىلىق فېرمىسى	كوناتۆتەلەك كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	سوقما لېيەنى
مىچىخ يېزىسى	مىچىخ خەلق گۈڭشېسى	تەسكەنلىك كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	(1981 ـ يىلى خەنزۇ ئېتىرىتى قۇرۇلدى)

چىغانباغ كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	چىغانباغ چولاق ئەترىتى	چوڭكۆزۈرزك چارۋىچىلىق فېرمىسى	چوڭكۆزۈرزك گۈڭشې چارۋىچىلىق فېرمىسى
يارقوتان كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	يارقوتان چولاق ئەترىتى	قاراباغ يېزىسى	قاراباغ خەلق گۈڭشىسى
دۆڭمەھەللە كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	دۆڭمەھەللە چولاق ئەترىتى	كەپتەرخانا كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	كەپتەرخانا چولاق ئەترىتى
يامانسۇ كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	يامانسۇ چولاق ئەترىتى	كۆكيار كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	كۆكيار چولاق ئەترىتى
ئاراچىغ كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	ئاراچىغ چولاق ئەترىتى	مەچىت كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	مەچىت چولاق ئەترىتى
يۇقارقى ئاراچىغ كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	ئاراچىغ چولاق ئەترىتى	يامغۇرلۇق كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	يامغۇرلۇق چولاق ئەترىتى
قۇممەھەللە كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	قۇممەھەللە 1 ـ چولاق ئەترىتى	كۆتەكتۇر كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	كۆتەكتۇر چولاق ئەترىتى
قۇمدۆلاق كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	قۇممەھەللە 2 ـ چولاق ئەترىتى	توپلۇق كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	توپلۇق چولاق ئەترىتى
ئولپالاق كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	ئولپالاق	قاراباغ يېزىلىق چارۋىچىلىق فېرمىسى	قاراباغ گۈڭشې چارۋىچىلىق فېرمىسى
ئىشتاچى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	ئىشتاچى چولاق ئەترىتى	داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى	داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى
كانايمەھەللە كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	كانايمەھەللە چولاق ئەترىتى	ياقائېرىق بازىرى	ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى
مىستەمى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	مىرزاتەمى چولاق ئەترىتى	ئەسىللىك قويچىلىق فېرمىسى	دۆلەت ئىگىلىكىدىكى قويچىلىق فېرمىسى
سۆكسۆكلۈك كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى	سۆكسۆكلۈك چولاق ئەترىتى		

Ⅲ باب

يېزا ـ بازارلارنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى

§1. باي بازىرى

باي بازىرى ناھىيىنىڭ سىياسىي، ئىقتىساد، مەدەنىيەت مەركىزى. باي بازىرى باي ئويمانلىقىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان بولۇپ، شەرق تەرىپى كانچى يېزىسى بىلەن قوشنا، غەرب ۋە

جەنۇب تەرىپى مىچىڭ يېزىسى بىلەن، شىمال تەرىپى بۇلۇڭ يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ، بازار رايونىنىڭ كۆلىمى 120.15 كۋادرات كىلومېتىر. بازار رايونىنىڭ شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى 1.9 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى 1.35 كىلومېتىر، كۆلىمى 2.84 كۋادرات كىلومېتىر، يېرى دېڭىز يۈزىدىن 1254.9 مېتىر ئېگىز. بازار رايونىدا تۆت ئاھالىلەر كومىتېتى، يېزىدا بەش كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى، بىر قوشۇمچە كەسىپ ئەتىرىتى، 19 كەنت ئاھالىلەر گۇرۇپپىسى بار. بازار بويىچە 2000 ـ يىلىدىكى ئائىلە 1628، نوپۇس 6828.

باي بازىرى 2000 يىلدىن كۆپرەك تارىخقا ئىگە قەدىمىي شەھەر. غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدە كۇسەن، قۇم بىلەن بىرلىكتە خەن سۇلالىسىغا تەۋە بولغان. تاڭ سۇلالىسىنىڭ جېنيۇەن يىللىرىدا بۇ جايىنى ئاۋۇال تۇبۇتلەر ئىشغال قىلىۋالغان، كېيىن ئۇيغۇرلار ئىگىلىگەن. سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدە غەربىي لياۋ سۇلالىسىغا تەۋە بولغان. يۈەن، مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە چاغاتاي خانلىقى بىلەن ياركەنت خانلىقىغا تەۋە بولغان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ چيەنلۇڭ 25 ـ يىلى (1760 ـ يىلى) باي بىلەن سايرامدىن ئىبارەت ئىككى بازار قۇرۇلغان، ئۇلار ئاقسۇ خان ئامبىلىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولغان. گۇاڭشۇ 3 ـ يىلى (1877 ـ يىلى) چىڭ قوشۇنلىرى ياقۇبېگ، بەي يەنخۇ توپىلىڭىنى تىنچىتقاندىن كېيىن، باي، سايرام قالدۇق ئىشلارنى بىرتەرەپ قىلىش ئىدارىسى قۇرۇلدى. گۇاڭشۇ 8 ـ يىلى (1882 ـ يىلى) چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى باي، سايرام بازارلىرىنى بىرلەشتۇرۇپ باي ناھىيىسىنى قۇردى.

مىنگونىڭ 22 ـ يىلى (1933 ـ يىلى) باي بازىرى ناھىيىنىڭ 1 ـ رايونى (رەسمىي رايونى) قىلىندى. مىنگونىڭ 33 ـ يىلى (1944 ـ يىلى) 1 ـ رايون (رەسمىي رايونى) ئۆزگەرتىپ قۇرۇلدى، ئۇنىڭغا ئوچ مەھەللە (رەسمىي، ئويبازار، شامالباغ)، يەتتە يېزا (بۇلۇڭ، ئويمەھەللە، يارقوتان، مىچىڭ، ئۆسكەم، مىستەمى، يۇقارقى ئونباش) قارىدى. 1956 ـ يىلى بازارنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، 1958 ـ يىلى باي بازىرى خەلق گۇڭشەسى قۇرۇلدى، 1972 ـ يىلى نامى ئىتتىپاق گۇڭشەسى دەپ ئۆزگەرتىلدى. 1980 ـ يىلى باي بازىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا بازار رايونىغا قورۇق تام سېلىندى. مىنگونىڭ 37 ـ يىلى (1948 ـ يىلى) بازار رايونىنىڭ كۆلىمى كېڭەيتىلىپ، ئېگىزلىكى 6.5 مېتىر كېلىدىغان سېپىل ياسالدى؛ كوچىلار تەبىئىي شەكىللەنگەن بولۇپ، ئۆيلەر رەتسىز ئىدى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن بازار قۇرۇلۇشى كۇچەيتىلىپ، يوللار كېڭەيتىلدى، ياپېيشىل ئورمان بەلۋاغلىرى بەرپا قىلىندى، ئالاقىلىشىش مۇئەسسەسلىرى مۇكەممەللەشتى، سۇ، توك، پار بىلەن تەمىنلەش يۇرۇشلەشتى، قاتار ـ قاتار قەۋەتلىك بىنالار قەد كۆتۈردى، پەيدىنپەي ئۆزگەرتىش ئارقىلىق بىر يېڭى بازار شەكىللەندى. 2000 ـ يىلى بازار رايونىدا ناھىيە ۋە يېزا باشقۇرغان دېھقانچىلىق ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش ـ ياساش، ئۇن ـ ياغ تارتىش، ئاپتوموبىل رېمونت قىلىش، يېمەكلىك، ياغاچ سايمان ياساش، باسمىچىلىق، كىيىم ـ كېچەك تىكىش، كۆن ـ خۇرۇم ئىشلەش كارخانىلىرى بارلىققا كەلدى، سودا، مادداي ئەشيا، تاشقى سودا، تەمىنات ـ سودا، تىبابەتچىلىك ۋە دورىگەرلىك، بانكا قاتارلىق 10 نەچچە سودا بىناسى سېلىندى، مەدەنىيەت سارىيى، كىنو ـ تىياتىرخانا، تەنتەربىيە مەيدانى، ئەسىر مەيدانى قاتارلىق مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش مۇئەسسەسلىرى ياسالدى، ئىككى دوختۇرخانا (ناھىيە-لىك دوختۇرخانا بىر، بازارلىق دوختۇرخانا بىر)، يەتتە مەكتەپ (خەنزۇچە ئوتتۇرا مەكتەپ

بىر ، باشلانغۇچ مەكتەپ بىر ، ئۇيغۇرچە ئوتتۇرا مەكتەپ ئىككى ، باشلانغۇچ مەكتەپ ئىككى ، ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپى بىر) بارلىققا كەلدى . ناھىيىنىڭ سىرتىغا ۋە يېزا ، بازار ، مەيدانلارغا قىسقا - ئۇزۇن يوللۇق يولۇچىلار ئاپتوبۇسى ، كىرا ئاپتوموبىلى قاتنايدۇ . كۆمۈر كان ، بىناكارلىق ئەترىتى ، ياغاچ سايمان ياساش زاۋۇتى ، ئىنەك فېرمىسى ، پاختا زاۋۇتى قاتارلىق يېزا - بازار كارخانىلىرى بارلىققا كەلدى ، ئۇلارنىڭ يىللىق مەھسۇلات قىممىتى 21 مىليون 953 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 576 گېكتار تېرىلغۇ يەر بولۇپ ، بۇغداي ، كۆممىقوناق ، قىچا ، كۆكتات تېرىش ئاساس قىلىنىدۇ . 2000 - يىلى 2957 تونىنا ئاشلىق ، 184 تونىنا ياغلىق دان ئېلىندى ، قولدا 7787 تۇياق چارۋا قالدى . بىر يىلدا سانائەت - يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتى 32 مىليون 500 مىڭ يۈەنگە ، ئوتتۇرىچە يىللىق كىرىم 1914 يۈەنگە يەتتى .

بازاردىكى بازار باشقۇرىدىغان مىللىي باشلانغۇچ مەكتەپ بەش ، ئوقۇتقۇچى - خىزمەتچىسى 298 ، ئوقۇغۇچىسى 1280 ، بالىلارنىڭ مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى ، مۇستەھكەملەنىش نىسبىتى ۋە ئۆرلەپ ئوقۇش نىسبىتى 99% تىن ئاشتى .

بازار بويىچە 2000 - يىلى تەكشۈرۈپ بېكىتىلگەن خادىملار شتاتى 123 ، بۇنىڭ ئىچىدە مەمۇرىي شتات 44 ، دېھقانچىلىق ، ئورمانچىلىق ، چارۋىچىلىق ۋە مەدەنىيەت ، مائارىپ ، سەھىيە قاتارلىق كەسىپلەرگە دائىر شتات 79 .

§ 2 . تېرەك بازىرى

تېرەك بازىرى 1984 - يىلى 11 - ئاينىڭ 15 - كۈنى قۇرۇلغان بولۇپ ، ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان . بازارلىق خەلق ھۆكۈمىتى تېرەك چوڭكۆزۈرۈكىنىڭ شەرقىي ئۇچىدا ، ناھىيە بازىرىغا ئۇدۇل ئارىلىقى 35 كىلومېتىر كېلىدۇ . بازارنىڭ شەرق تەرىپى چوغتالغا ، غەرب تەرىپى مىچىڭ يېزىلىق چارۋىچىلىق فېرمىسىغا ، جەنۇب تەرىپى باي بازىرى ، مىچىڭ يېزىسى ، چوڭكۆزۈرۈك يېزىسىغا تۇتىشىدۇ ، شىمال تەرىپى تەڭرىتاغقا يانداشىدۇ . شەرقتىن غەربكە ، جەنۇبتىن شىمالغا 20 نەچچە كىلومېتىر كېلىدۇ ، كۆلىمى 2 .114 كۋادرات كىلومېتىر . بازارغا ئىككى كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ، ئىككى تەبىئىي كەنت ، بەش كەنت ئاھالىلەر گۇرۇپپىسى قارايدۇ . بازار بويىچە 2000 - يىلىدىكى ئائىلە 180 ، نوپۇس 866 ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 828 ، خەنزۇ سەككىز ، باشقا ئاز سانلىق مىللەت 30 .

تېرەك تېغىنىڭ جىلغىلىرىدا ناھايىتى كۆپ تېرەك ئۆسكەن ، تاغ دەرەخنىڭ نامى بىلەن ، بازار تاغنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان . جىلغىلار ۋە چارۋىچىلىق رايونلىرىنى ئەتراپتىكى يېزىلار بۆلۈشۈۋالغاچقا ، زېمىنى تولىمۇ رەتسىز ، كۆپ قىسمى تېرەك جىلغىسىغا ۋە تەلۈچۈك دەريا-سىنىڭ يۇقىرى ئېقىنى ، قاپسىلاڭ دەريا-سىنىڭ ئىككى قىرغىقىغا جايلاشقان ، يېرى دېڭىز يۈزىدىن 1600 ~ 2000 مېتىرغىچە ئېگىز ، تەڭرىتاغنىڭ ئالدىدىكى تاغلىق رايونىنىڭ كىلىماتى يازدا سوغۇق ھەم سالقىن ، قىشتا ئىللىق بولۇپ ، شامال چىقمايدۇ ، مۇتلەق مىنىمۇم تېمپېراتۇرا 32℃ — قا ، مۇتلەق ماكسىمۇم تېمپېراتۇرا 34 .5℃قا يېتىدۇ . 10 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قار يېغىشقا ، مۇز تۇتۇشقا باشلايدۇ ، كېيىنكى يىلى 4 - ئاينىڭ باشلىرىدا قار ۋە توك ئېرىيدۇ . يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 8 .3 مىللىمېتىرغا ، ئەڭ كۆپ ھۆل - يېغىن مىقدارى 35 .4 مىللىمېتىرغا يېتىدۇ . ئېگىز تاغلاردا يىلبويى قار توپلىنىپ تۇرىدۇ ، تاغنىڭ تەسكەي يانباغرىلىرىدا ئاز مىقدارىدا شەمشاد ئۆسىدۇ ، پەس تاغ ۋە ئېدىرلىقلار ، دەريا ۋە جىلغىلار

گىرەلىشىپ كەتكەن ، سۇ مەنبەسى تولۇق ، ئوت ـ چۆپلەر مول . جەرەن ، تاغ ئۆچكىسى ، سۇغۇر ، تاغ كەكلىكى قاتارلىق ياۋايى ھايۋان ۋە قۇشلار بار . قىزىلىۋاتقان قىزىلما بايلىقلاردىن كۆمۈر ، تۆمۈر ، سېغىز توپا ، فتورىت ، ھاك تېشى ، سلانتېس قاتارلىقلار بار ، بۇلار ئىچىدە كۆمۈر ئەڭ كۆپ .

بازار تەۋەسىدە ئاقسۇ ۋىلايىتىگە بېۋاستە قاراشلىق باي خىمىيىۋى ئوغۇت زاۋۇتى ، ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى ، سېمونت زاۋۇتى ۋە ناھىيىگە قاراشلىق تېرەك كۆمۈر كېنى قاتارلىقلار بار ، ئۇلار بىرىكمە ئاممىياك ، نىترات ئاممىياك ، ناترىي نىترىت قاتارلىقلارنى ئىشلەپچىقىرىدۇ . ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ گېنېراتور سېغىمچانلىقى 7500 كىلوۋاتقا يېتىدۇ ، يىلىغا 50 مىڭ تونىا سېمونت ، 82 مىڭ 743 تونىا خام كۆمۈر ئىشلەپچىقىرىلىدۇ .

تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 260.3 گېكتار بولۇپ ، بۇغداي ، قىچا ، زىغىر قاتارلىقلار تېرىلىدۇ . 2000 ـ يىلى 1212 تونىا ئاشلىق ، 102 تونىا ياغلىق دان ئېلىندى ، قولدا 11 مىڭ 424 تۇياق چارۋا قالدى . ئوتتۇرىچە يىللىق كىرىم 2135.4 يۈەنگە يەتتى .

بازار قارىمىقىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ئىككى ، ئوقۇغۇچىسى 147 ، ئوقۇتقۇچى 11 . زاۋۇت ـ كان باشقۇرۇشىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپ ئىككى ، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوت . بازار تەۋەسىدە ئوت زاۋۇت ـ كان داۋالاش ئۆيى ، بىر كان قۇتقۇزۇش ئەترىتى بار .

تېرەك كۆمۈر كېنى جايلاشقان تاغ ئېغىزىدىن قاپسىلاڭ دەرياسىنىڭ شىمالىنى بويلاپ بەش كىلومېتىر ماڭسا كۆپ جايدا ئارىشاڭ بار ، سۇيىنىڭ ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 50℃قا يېتىدۇ ، سۇ تەركىبىدە گۈڭگۇرت ئاساس قىلىنغان كۆپ خىل مىنېرال ماددىلار بولۇپ ، ھەرخىل تېرە كېسەللىكلىرىنى داۋالاشتا مەلۇم ئۈنۈمى بار . ھەر يىلى 3 ～ 5 ـ ئايغىچە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ئاممىسىدىن تېرەك ئارىشىغا كېلىپ يۇيۇنىدىغانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيدۇ .

§3 . قېيىر يېزىسى

قېيىر يېزىلىق ھۆكۈمەت قازانچى كەنتىدە بولۇپ ، ناھىيە بازىرىنىڭ 101 كىلومېتىر شەرقىي شىمالىغا جايلاشقان . شىمال تەرىپى تەڭرىتاغ ئارقىلىق خېجىڭ ، تېكەس ناھىيىلىرى بىلەن چېگرىلىنىدۇ ، شەرقىي ـ شىمالىي تەرىپى بايىنغولىن ئوبلاستىنىڭ خېجىڭ ناھىيىسى بىلەن ، شەرق تەرىپى كۈچا ناھىيىسى بىلەن تۇتىشىدۇ ، جەنۇب تەرىپى قىزىل يېزىسى بىلەن قوشنا ، غەرب تەرىپى ئېدىرلىق تاغلىق رايون ، ئومۇمىي كۆلىمى 5544 كۋادرات كىلومېتىر ، بۇ يېزىغا 14 مەمۇرىي كەنت ، بىر چارۋىچىلىق فېرمىسى ، 36 تەبىئىي كەنت ، توت چارۋىچىلىق ئەترىتى ، بىر ئۇرۇقچىلىق ئەترىتى قارايدۇ . يېزا بويىچە 2000 ـ يىلىدىكى ئائىلە 2373 ، نوپۇس 12 مىڭ 419 ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 12 مىڭ 416 ، خەنزۇ ئۇچ .

بۇ يەردە قېيىن ناھايىتى كۆپ ئۆسكەنلىكى ئۈچۈن شۇنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان . مىنگونىڭ 34 ـ يىلى (1945 ـ يىلى)دىن ئىلگىرى بۇ جاي سايرام رايونى (2 ـ رايون) غا تەۋە بولۇپ ، مىڭبۇلاق ، يۇلغۇنياقىدىن ئىبارەت ئىككى باۋ تەسىس قىلىنغانىدى . مىنگونىڭ 35 ـ يىلى (1946 ـ يىلى)دىن كېيىن ئىككى باۋ سايرام يېزىسىدىن بۆلۈنۈپ چىقىپ ، قېيىر رايونى (4 ـ رايون ، يۇڭچىڭ يېزىسى دەپمۇ ئاتىلىدۇ) بولۇپ قۇرۇلغان ھەمدە ئاراگەمدە باۋ تەسىس قىلىنغان . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە سايرام رايونى (3 ـ رايون)غا تەۋە بولۇپ ، قازانچى ، ئاراگەمە ، يۇلغۇنياقىدىن ئىبارەت ئۇچ يېزا قۇرۇلدى .

1952 ـ يىلى ئۇچ يېزا سايرام رايونىدىن بۆلۈنۈپ چىقىپ قەيسەر رايونى (5 ـ رايون) بولۇپ قۇرۇلدى. 1954 ـ يىلى باي ناهيىسىنىڭ 7 ـ رايونىغا، 1956 ـ يىلى 5 ـ رايونغا ئۆزگەرتىلدى. 1958 ـ يىلى قەيسەر خەلق گۈڭشېسى قۇرۇلدى، ئۇنىڭغا يۇلغۇنياقا، ئاراگەمە، قازانچىدىن ئىبارەت ئۇچ باشقۇرۇش رايونى قاردى. 1961 ـ يىلى باشقۇرۇش رايونى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. 1984 ـ يىلى 10 ـ ئايدا قەيسەر خەلق گۈڭشېسى قەيسەر يېزىسىغا ئۆزگەرتىلدى.

قەيسەر يېزىسىنىڭ شەرق، غەرب، شىمال تەرەپلىرى توپ ـ توپ تاغلار ۋە ئېدىرلىقلاردىن، جەنۇب تەرىپى پۈرۈلمە بەلۋاغدىن تەركىب تاپقان، يېرى دېگىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە تەخمىنەن 2000 مېتىر ئېگىز. تەڭرىتاغدىن باشلانغان ئالتۇنقۇش، بوزكىرگى، چوڭغول دەريالىرى ۋە چوڭ ـ كىچىك تارماق ئېقىنلار يېزىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى ئاقتاش ئويمانلىقىدا قوشۇلىدۇ، بۇلاق ئېقىنلىرى تورەك جايلاشقان بولۇپ، چىققان سۇ راۋان ئاقىدۇ. يەرلىك ئاممانى ئۇنى مىڭبۇلاق دەپ ئاتايدۇ. يېزىنىڭ يېرى دېھقانچىلىق زىرائىتى تېرىشقا باب كېلىدۇ، لېكىن ئويمانلىقنىڭ كۆلىمى كىچىكرەك، يېزىنىڭ 2000 ـ يىلىدىكى تېرىلغۇ يېرى 2766.8 گېكتار.

قەيسەر يېزىسىنىڭ كىلىماتى سۇب مۇتىدىل بەلۋاغنىڭ قۇرۇقلۇق ـ ئېگىز تاغلىق تىپىدىكى كىلىماتىغا مەنسۇپ بولۇپ، يازدا تېمپېراتۇرىسى تۆۋەنرەك بولىدۇ، قىروسىز مەزگىلى 120~130 كۈن. تەبىئىي بايلىق خېلى مول. ئوتلاقلاردا ۋە تەڭرىتاغ قاپتىلىدا توغراق، شەمشاد، ئارچا دەرىخى ۋە قار لەيلىسى، خۇسەن، كىرەش قاتارلىق جۇڭگىيە دورىلىق ئۆسۈملۈك ئۆسىدۇ، تاغلىرىدا ياۋايى هايۋانلار ياشايدۇ. نۆۋەتتە تەكشۈرۈپ ئېنىقلانغان قېزىلما بايلىقلاردىن مىس، تۆمۈر، قوغۇشۇن، كۆمۈر، چىرىمتال ۋە باشقا ئاز ئۇچرايدىغان مېتاللار بار.

قەيسەر يېزىسى دېھقانچىلىقىنى ئاساس، چارۋىچىلىقىنى قوشۇمچە قىلىدۇ، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىدىن ئاساسلىقى بۇغداي، قىچا، زىغىر تېرىلىدۇ. 2000 ـ يىلى 6579 تونىنا ئاشلىق، 1301 تونىنا ياغلىق دان ئېلىندى، دېھقانچىلىق مەھسۇلات قىممىتى 20 مىليون 600 مىڭ يۈەنگە يەتتى. يېزىنىڭ سۇيى ئەلۋەك، ئوت ـ چۆپلىرى مول، چارۋىچىلىقى خېلى تېز تەرەققىي قىلغان. 2000 ـ يىلى قولدا قالغان چارۋا 86 مىڭ 127 تۇياقتا، يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 1190.72 يۈەنگە يەتتى.

يېزا بويىچە 15 ئاپتوموبىل، 385 چوڭ ـ كىچىك تراكتور، كىچىك ئۇن ـ ياغ زاۋۇتى، كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قاتارلىقلار بار.

يېزا بويىچە 2000 ـ يىلى بىر ئوتتۇرا مەكتەپ، يەتتە باشلانغۇچ مەكتەپ، بىر شىپاخانا، بىر كىنوخانا بار بولدى. كەنتلەردە سەھىيە ئۆيى بار.

يېزىلىق هۆكۈمەت تۇرۇشلۇق جايدا يېزىلىق خەلق سوت مەھكىمىسى، تاشقى سودا سېتىۋېلىش پونكىتى، پوچتا ـ تېلېگراف پونكىتى، ئاشلىق پونكىتى، مال دوختۇرلۇق پونكىتى، ئامانەت ـ قەرز كوپېراتىپى، تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى قاتارلىق ئورۇنلار بار. يەكشەنبە كۈنى قەيسەر يېزىسىنىڭ دائىملىق بازار كۈنى.

قاراتاغ ئېتىكىدە خەن سۇلالىسى دەۋرىدە تاشقا ئويۇلغان «لىيۇ پېڭگونىڭ ئەلنى ئىدارە قىلىپ، شەھەرنى مۇهاپىزەت قىلىش توغرىسىدىكى نەزمىسى» بار.

§ 4. قىزىل يېزىسى

قىزىل يېزىلىق خەلق هۆكۈمىتى ئۆتەڭ كەنتىدە بولۇپ، ناهيىنىڭ شەرقىگە جايلاشقان،

ناھىيە بازىرىغا ئۇدۇل ئارىلىقى 47.3 كىلومېتىر كېلىدۇ . شىمال تەرىپى قېيىر يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ ، غەرب تەرىپى سايرام يېزىسى بىلەن قوشنا ، شەرق تەرىپى كۆچا ناھىيىسى بىلەن تۇتىشىدۇ ، جەنۇب تەرىپى چۆلتاغ ئارقىلىق توقسۇ ناھىيىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ . جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى تەخمىنەن 44.4 كىلومېتىر ، شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 35.4 كىلومېتىر ، كۆلىمى 923.15 كۋادرات كىلومېتىر ، ئۇنىڭغا 10 مەمۇرىي كەنت ، بىر چارۋىچىلىق فېرمىسى قارايدۇ . يېزا بويىچە 2000 ـ يىلىدىكى ئائىلە 1689 ، نوپۇس 8312 ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 8203 ، خەنزۇ 108 ، باشقا مىللەت بىر .

شىمالدىكى قاراقىر تۆپىلىكى ، جەنۇبتىكى چۆلتاغنىڭ توپىسى قىزىل رەڭدە بولغانلىقى ، بوران قىزىل توپىنى ئۇچۇرۇپ ، يامغۇر ياغقاندا كەلكۈن سۈيى قىزىل دەريانىنى بويلاپ ، قىزىل لاتقىلارنى ئېقىتىپ كېلىش نەتىجىسىدە دەريانىڭ قىزىل لاتقا تىنىپ قالغانلىقى ئۈچۈن ، بۇ جايىنىڭ نامى قىزىل دەپ ئاتالغان .

40 ـ يىللاردا بۇ جايدا توپىدىن ياسالغان ، ئېگىزلىكى 3 مېتىر كېلىدىغان بىر تۆت چاسا قەلئە بار ئىدى ، قەلئە ئىچىگە ئىستېھكام ، پوتەي ياسالغان . مىنگونىڭ 35 ـ يىلى (1946ـ يىلى)دىن ئىلگىرى قىزىل باۋ دەپ ئاتىلىپ سايرام رايونى (2 ـ رايون)غا تەۋە بولغان . مىنگونىڭ 35 ـ يىلى رېنىئەي يېزىسىغا قارىغان . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن قىزىل يېزىسى بىلەن قىزتۇر يېزىسى تەسىس قىلىندى ، 1956 ـ يىلى ئىككى يېزا بىرلەشتۇرۇلۇپ قىزىل يېزىسى قۇرۇلدى ۋە سايرام رايونى (3 ـ رايون)نىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى . 1958 ـ يىلى سايرام خەلق گۇڭشىسى قىزىل باشقۇرۇش رايونى دەپ ئاتالدى . 1961ـ يىلى سايرام خەلق گۇڭشىسىدىن بۆلۈنۈپ چىقىپ ، قىزىل خەلق گۇڭشىسى بولۇپ قۇرۇلدى . 1984 ـ يىلى 10 ـ ئايدا قىزىل يېزىسىغا ئۆزگەرتىلدى .

قىزىل يېزىسىنىڭ يېرىنىڭ شىمال تەرىپى ئېگىز ، جەنۇب تەرىپى پەس ، يېرى دېڭىز يۈزىدىن 1145 ~ 2130 مېتىرغىچە ئېگىز ، قىزىل دەريا سى شىمالدىن جەنۇبقا ئېقىپ ناھىيىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتۈپ ئۆگەن دەريا سىغا قۇيۇلىدۇ ، قىروسىز مەزگىلى 150 ~ 160 كۈن ، ناھىيە بازىرى ، غەربىي قىسمىدىكى يېزىلارنىڭ تېمپېراتۇرىسى يۇقىرىراق . شىمالدىكى تاغدا كۆمۈر ، گرافىت ، گەچ قاتارلىقلار بار . نېفىت ـ گاز بايلىقى مول ، يېزا تەۋەسىدىن تېپىلغان «قارا — 2» گازلىقى دۆلەتنىڭ غەربىنىڭ گازىنى شەرققە يەتكۈزۈشتىكى ئاساسلىق گاز مەنبەسىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ .

قىزىل دەريا سىنىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى تېرىلغۇ يەر تەكشى بولۇپ ، سۇ مەنبەسى يېتەرلىك ، سۇغىرىش قولايلىق ، بۇغداي ، كۆمىقوناق ، شال ، قىچا ۋە زىغىر قاتارلىق زىرائەتلەرنى تېرىشقا باب كېلىدۇ ، ئالاھىدە مەھسۇلاتلاردىن ئۈزۈم ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدۇ . چۆل ۋە شورلىنىڭ چەكلىمىسى تۆپەيلىدىن تېرىلغۇ يەر كۆلىمى ئاران 1120 گېكتار ، بۇ يېزا ناھىيە بويىچە تېرىلغۇ يېرى ئەڭ ئاز يېزا ھېسابلىنىدۇ ، قېيىرلىنىڭ شىمالىدىكى تاغلىق رايوندا بىر قىشلاق ، بىر يايلاق بار ، ئومۇمىي كۆلىمى 980.5 گېكتار . 80 ـ يىللاردا چوڭ تېپتىكى قىزىل سۇ ئامبىرى ياسىلىپ ، 60 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا ئاساسلىق ئۇچ غول ئۆستەڭ يۇرۇشلەشتۇرۇلدى . 2000ـ يىلى دېھقانچىلىق كىرىمى 13 مىليون 990 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، 7191 تونىنا ئاشلىق ، 260 تونىنا ياغلىق دان ، 423 تونىنا پاختا ئېلىندى . يىل ئاخىرىدا قولدا 24 مىڭ 260 تۇياق چارۋا قالدى . يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 1496.91 يۈەنگە يەتتى .

بايدىن كۆچاغا باردىغان تاشيول مۇشۇ يېزىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتىدۇ . يېزا تۇرۇشلۇق

جايدا پوچتا ـ تېلېگراف پونكتى ، مالىيە پونكتى ، ساقچىخانا ، ئورمانچىلىق پونكتى ، مەركەزي باشلانغۇچ مەكتەپ (ئۇمىد باشلانغۇچ مەكتىپى) ، يېزا ئىگىلىك ماددي ئەشيالىرى پونكتى ، ئامانەت ـ قەرز كوپېراتىپى ، سۇ باشقۇرۇش پونكتى ، دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى پونكتى ، ماي قاچىلاش پونكتى ، پاختا ـ چىگە پونكتى قاتارلىق ئورۇنلار بار . چارشەنبە كۈنى قىزىل يېزىسىنىڭ دائىملىق بازار كۈنى .

مىنگو دەۋرىدە يېزا بويىچە بىرلا باشلانغۇچ مەكتەپ بار ئىدى . 2000 ـ يىلى بىر ئوتتۇرا مەكتەپ ، 10 باشلانغۇچ مەكتەپ ، مەدەنىيەت ئۆيى ، شىپاخانا (120 كارىۋاتلىق) بار بولدى .

مەملىكەت بويىچە تۆنجى تۈركۈمدە نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ئورنى — قىزىل مىڭئۆيى يېزا تۈرۈشلۇق جايىنىڭ 9 كىلومېتىر شەرقىي شىمالىدىكى مىڭئۆي تېغى قەلئەسى ئۇستىگە جايلاشقان . قىزىل كۆل بويى ئارامگاهى كەنتى ، قىزىل ئالۋاستى شەهىرى ساياهەت قىلىدىغان ۋە ئارام ئالىدىغان ياخشى جاي هېسابلىنىدۇ .

§ 5 . سايرام يېزىسى

سايرام يېزىلىق هۆكۈمەت توقاچمەهەللىسى كەنتىدە بولۇپ ، ناهىيە بازىرىنىڭ شەرقىگە جايلاشقان ، شەرق تەرىپى قىزىل يېزىسى بىلەن قوشنا ، جەنۇب تەرىپى چۆلتاغ ئارقىلىق ئايرىلىپ توقسۇ ناهىيىسى بىلەن قارىشىپ تۇرىدۇ ، غەرب تەرىپى توقسۇن يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ ، شىمال تەرىپىنى تەڭرىتاغ توسۇپ تۇرىدۇ . شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى 15.5 كىلومېتىر ، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى 70 كىلومېتىر ، يېزىنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 971.75 كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ ، ناهىيە بويىچە يەر كۆلىمى ئەڭ چوڭ يېزا هېسابلىنىدۇ . بۇ يېزىغا 15 مەمۇرىي كەنت ، بىر چارۋىچىلىق فېرمىسى ، 52 تەبىئىي كەنت قارايدۇ . يېزا بويىچە 2000 ـ يىلىدىكى ئائىلە 2772 ، نوپۇس 14 مىڭ 365 ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 14 مىڭ 293 ، خەنزۇ 72 .

سايرام تۈركچە سۆز بولۇپ ، بەخت تىلەش دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ . ناهىيە قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى سايرام بازىرىغا تەۋە جايلار باينىڭ دائىرىسىدىن چوڭ ئىدى . چىڭ سۇلالىسىنىڭ چېيەنلۇڭ 25 ـ يىلى (1760 ـ يىلى) بىردىن 3 ـ ، 4 ـ ، 5 ـ ، 6 ـ دەرىجىلىك بەگ ، ئىككى 7 ـ دەرىجىلىك بەگ قويۇلغان . گۇاڭشۇ 8 ـ يىلى (1882 ـ يىلى) باي بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ باي ناهىيىسى قۇرۇلغان . مىنگو دەۋرىدە شېڭ شىسەي شىنجاڭنى ئىدارە قىلغان چاغلاردا سايرام رايونى (2 ـ رايون) قۇرۇلغان ، ئۇنىڭغا سەككىز باۋ قارىغان . 1949 ـ يىلى سايرام رېئىسي يېزىسىغا ئۆزگەرتىلدى . جۇڭخۇا خەلق جۇمهۇرىيىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلىدە سايرام رايونى (3 ـ رايون) قىلىندى ، ئۇنىڭغا توققۇز يېزا قارىدى . 1952 ـ يىلى ئۇنىڭغا سەككىز يېزا (سايرام يېزىسىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) قارىدى ، 1953 ـ يىلى سايرام يېزىسى يېڭىباغ يېزىسىغا ئۆزگەرتىلدى . 1956 ـ يىلى قىشتا سايرام رايونى 2 ـ رايونغا ئۆزگەرتىلدى ، يۇقارقى توققۇز يېزا بىرلەشتۈرۈلۈپ قىزىل ، يېڭىباغ ، بۇغان ، توقسۇن ، تېزەكقاغىدىن ئىبارەت بەش يېزا قىلىپ تەڭشەلدى . 1958 ـ يىلى قىزىل قاتارلىق بەش يېزا بىرلەشتۈرۈلۈپ سايرام خەلق گۇڭشېسى بولۇپ قۇرۇلدى . 1984 ـ يىلى 10 ـ ئايدا سايرام خەلق گۇڭشېسى سايرام يېزىسىغا ئۆزگەرتىلدى .

سايرامنىڭ يېرىنىڭ شىمال تەرىپى ئېگىز ، جەنۇب تەرىپى پەس . شىمال تەرىپى تۈزلەڭلىك ، يېرى دېڭىز يۈزىدىن 1201 ～ 1396 مېتىرغىچە ئېگىز ، قىروسىز مەزگىلى 150 ～ 160

كۇن . دېھقانچىلىق رايونلىرىنىڭ تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 3066.7 گېكتار ، ئوتلاق كۆلىمى 3420 گېكتار ، يېزا تەۋەسىدە كۆمۈر ، نېفىت قاتارلىق قېزىلما بايلىق ، خېلى مول يەر ئاستى سۇ بايلىقى بار . چۇچۇكبۇيا قاتارلىق جۇڭيى دورىلىق ئۆسۈملۈكلىرى كۆپ چىقىدۇ .

ئۈرۈنلۇقى 160 كىلومېتىر كېلىدىغان توت غول ئۆستەڭ بار ، بۇ يېزا باي ناھىيىسى بويىچە ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىدىغان ئاساسلىق رايونلارنىڭ بىرى بولۇپ ، بۇغداي ، كۆمىسقوناق ، زىغىر ، قىچا ئاساس قىلىنىدۇ . يېزا باشقۇرغان كارخانىلاردىن كۆمۈر كېنى ، خىش زاۋۇتى ، كىچىك ئېلېكتر ئىستانسىسى ۋە فارفور زاۋۇتى قاتارلىقلار بار . 2000 - يىلى يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتى 46 مىليون 800 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 14 مىڭ 150 تونىنا ئاشلىق ، 706.5 تونىنا ياغلىق دان ئېلىندى ، 48 مىڭ 379 تۇياق چارۋا قالدى . يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 1544.92 يۈەنگە يەتتى .

كەنتلەرگە ئاددىي تاشيول تۇتاشتۇرۇلدى . 12 ئاپتوموبىل ، 30 چوڭ ، ئوتتۇرا تراكتور ، 110 باشقا ھەرخىل دېھقانچىلىق ماشىنا سايمىنى بار . يېزىلىق ھۆكۈمەت تۈرۈشلۇق جايدا تەمىنات-سودا كوپېراتىپى ، ماگىزىن ، پوچتا - تېلېگراف پونكىتى ، باج پونكىتى ، ئامانەت - قەرز كوپېراتىپى ، تاشقى سودا سېتىۋېلىش پونكىتى قاتارلىق ئورۇنلار بار ، يەكشەنبە كۈنى يېزىنىڭ دائىملىق بازار كۈنى . يېزا بويىچە 2000 - يىلى بىر ئوتتۇرا مەكتەپ ، 11 باشلانغۇچ مەكتەپ ، بىر شىپاخانا (20 كارىۋات بار) ، بىر كىنوخانا ، بىر سىملىق رادىئو كۆچەيتىش پونكىتى ، مەدەنىيەت پونكىتى ، 14 مەدەنىيەت ئۆيى بار بولدى . 1982 - يىلى يېزىلىق مەدەنىيەت پونكىتى ئاپتونوم رايون بويىچە يېزا مەدەنىيەت خىزمىتىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ بولۇپ باھالاندى .

§ 6 . توقسۇن يېزىسى

توقسۇن يېزىسى ئانا قىز لەڭگەر كەنتىدە بولۇپ ، ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىگە جايلاشقان ، ناھىيە بازىرىغا 18 كىلومېتىر كېلىدۇ . يېزىنىڭ شىمال تەرىپىدە تەڭرىتاغ بار ، جەنۇب تەرىپى مۇزئارت دەريالىق ئارقىلىق ئايرىلىپ ئونباش يېزىسى بىلەن قارىشىپ تۇرىدۇ ، غەرب تەرىپى كانچى ، ياتۇر يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ ، شەرق تەرىپى سايرام يېزىسى بىلەن قوشنا ، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 16 كىلومېتىر ، جەنۇبتىن شىمالغا ئۈرۈنلۇقى 54 كىلومېتىر ، ئومۇمىي كۆلىمى 765.4 كۋادرات كىلومېتىر . يېزىنىڭ شىمالى ئېگىز ، جەنۇبى پەس ، دېڭىز يۈزىدىن 1174 ~ 1680 مېتىرغىچە ئېگىز . بۇ يېزىغا 13 مەمۇرىي كەنت ، بىر چارۋىچىلىق فېرمىسى ، 28 تەبىئىي كەنت قارايدۇ . يېزا بويىچە 2000 - يىلىدىكى ئائىلە 7605 ، نوپۇس 13 مىڭ 645 ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 13 مىڭ 330 ، خەنزۇ 315 .

توقسۇن دېگەن بۇ سۆز «توختىسۇن» دېگەن سۆزدىن ئېلىنغان بولۇپ ، ئۇيغۇر تىلىدا توختاش دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ . 40 - يىللاردا توقسۇن (باۋ)نى سايرام رايونى (2 - رايون) باشقۇراتتى ، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن باۋ يېزىغا ئۆزگەرتىلدى ۋە سايرام رايونى (3 - رايون)نىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى . 1956 - يىلى جىرغىلاڭ يېزىسى توقسۇن يېزىسىغا قوشۇۋېتىلدى . 1958 - يىلى خەلق گۇڭشېسى قۇرۇلغاندا توقسۇن يېزىسى سايرام گۇڭشېسىنىڭ بىر باشقۇرۇش رايونى قىلىندى . 1961 - يىلى 10 - ئايدا توقسۇن باشقۇرۇش رايونى بىلەن سايرام گۇڭشېسى قارىمىقىدىكى تېزەكقاغا باشقۇرۇش رايونى بىرلەشتۇرۇلۇپ توق-سۇن خەلق گۇڭشېسى قۇرۇلدى . 1984 - يىلى 10 - ئايدا توقسۇن يېزىسىغا ئۆزگەرتىلدى .

قاراسۇ دەرياسى تاغاقىر تېغىدىكى ئېدىرلىقلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئېقىپ چىقىپ ، توقسۇن يېزىسىنىڭ 14 كىلومېتىر شىمالىدىكى جايدا تورسىمان تارماق ئېقىنلارغا بۆلۈنۈپ ، تەدرىجىي ئىككى تەرەپكە سوزۇلىدۇ ، چۆكۈندىلەر يەلپۈگۈچسىمان يەرلەرنىڭ جەنۇبىي ئۇچىدا كەڭلىكى 20 نەچچە كىلومېتىر ، ئۇزۇنلۇقى 30 نەچچە كىلومېتىر شېغىللىق چۆكمە تۈزلەڭلىكنى هاسىل قىلغان ، توپىسى قۇمسىاق يۇمشاق تۈپراقتىن تەركىب تاپقان . يېرى شىمالدىن جەنۇبقا قىيسايغان . يىللىق هۆل - يېغىن مىقدارى 90 ~ 100 مىللىمېتىرغا ، قىروسىز مەزگىلى 150 ~ 160 كۈنگە يېتىدۇ . قاراسۇ دەرياسىنىڭ ئەڭ زور ئېقىن مىقدارى سېكۇنتىغا 233 كۇب مېتىرغا ، ئەڭ ئاز ئېقىن مىقدارى سېكۇنتىغا 55.8 كۇب مېتىرغا ، سۇغىرىدىغان يەر كۆلىمى 4935.8 گېكتارغا يېتىدۇ .

جەنۇب تەرىپىدە مول يەر ئاستى سۇ بايلىقى كۆمۈلۈپ ياتىدۇ ، شىمال تەرىپىدىكى ئەگرى-بۈگرى كەتكەن توپ - توپ تاغلار ئارىسىدا شەمشاد ، قېيىن قاتارلىقلار بۇك - باراقسان ئۆسكەن . يەر ئاستى قېزىلما بايلىقلىرىدىن كۆمۈر ، تۆمۈر ، ئوتقا چىدامليق توپا قاتارلىقلار بار . بۇ يېزا يېزا ئىگىلىكىنى ئاساسلىق كەسىپ قىلغان بولۇپ ، ئاساسلىق زىرائەتلەردىن بۇغداي ، كۆممىقوناق ، قىچا ، زىغىر تېرىلىدۇ ، بۇ يېزا باي ناهيىسى بويىچە ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىدىغان ئاساسلىق رايونلارنىڭ بىرى هېسابلىنىدۇ . يېزا بويىچە 2000 - يىلىدىكى تېرىلغۇ يەر 3666.67 گېكتار ، يېزا ئىگىلىك مەهسۇلات قىممىتى 38 مىليون 520 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1616 تونىا ئاشلىق ، 704 تونىا ياغلىق دان ئېلىندى . 6670 گېكتار ئوتلاق بار ، قولدا 44 مىڭ 100 تۈياق چارۋا قالدى ، 77.73 گېكتار يەردە ئورمان بەرپا قىلىندى . يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 1717.53 يۈەنگە يەتتى .

1987 - يىلىدىن كېيىن كۆمۈر ، ئېلېكتر قۇۋۋىتى ، ئۇن - ياغ تارتىش ، ياغاچ ئۆي جاهازلىرى ياساش ، بىناكارلىق قاتارلىق كىچىك كارخانىلار قۇرۇلدى . سانائەت ، قوشۇمچە كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنىڭ ئوتتۇرىچە كىرىمى 50 يۈەندىن ئاشتى . پەيشەنبە كۈنى توقسۇن يېزىسىنىڭ دائىملىق بازار كۈنى . 2000 - يىلى يېزا بويىچە 127دىن كۆپرەك چوڭ-كىچىك تراكتور ، توققۇز ئاپتوموبىل ، 297 باشقا دېهقانچىلىق ماشىنا - سايمىنى بار بولدى . بىر ئوتتۇرا مەكتەپ ، 11 باشلانغۇچ مەكتەپ ، بىر كىنوخانا ، بىر مەدەنىيەت ئۆيى ، بىر شىپاخانا (28 كارىۋات بار) ، كەنتلەردە داۋالاش ئۆيى بار .

§7 . ياتۇر يېزىسى

ياتۇر يېزىلىق هۆكۈمەت ياتۇر كەنتىدە بولۇپ ، ناهىيە بازىرىنىڭ 12 كىلومېتىر شەرقىگە جايلاشقان . شەرق تەرىپى توقسۇن يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ ، غەرب تەرىپى بۇلۇڭ يېزىسى بىلەن يانداشىدۇ ، جەنۇب تەرىپى كۆچا — باي ناشيولى ئارقىلىق ئايرىلىپ كانچى يېزىسى بىلەن قوشنا ، شىمال تەرىپىنى تەڭرىتاغنىڭ ئالدىدىكى تاغلار توسۇپ تۇرىدۇ . شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 23 كىلومېتىر ، جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى 58 كىلومېتىر ، ئومۇمىي كۆلىمى 1033.15 كۋادرات كىلومېتىر . بۇ يېزىغا 14 مەمۇرىي كەنت ، بىر چارۋىچىلىق فېرمىسى ، بىر ئۇرۇقچىلىق ئەترىتى قارايدۇ . يېزا بويىچە 2000 - يىلىدىكى ئائىلە 3032 ، نوپۇس 15 مىڭ 21 ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 14 مىڭ 790 ، خەنزۇ 178 ، باشقا مىللەتلەر 53 .

يېزىنىڭ شەرق تەرىپىدە بىر تۈر بولغانلىقى ئۈچۈن ، بۇ يېزا شۇ تۈرنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان . 40 ـ يىللاردا تۆت باۋ (جۈملىدىن ياتۇر) قۇرۇلغان ، بۇ باۋلار 1 ـ رايون (رەسمە رايونى)غا قارىغان . 1946 ـ يىلىدىن كېيىن جۈكشياۋ يېزىسىغا قارىغان . 1952 ـ يىلى ياتۇر خەلق ھۆكۈمىتى (2 ـ رايون) قۇرۇلدى ، ئۇنىڭغا يەتتە يېزا قارىدى ، 1953 ـ يىلى ئىككى يېزا ، 1956 ـ يىلى تۆت يېزا قارىدى . 1958 ـ يىلى ياتۇر خەلق گۈكشىبسى قۇرۇلدى ، ئۇنىڭغا ئالتە باشقۇرۇش رايونى ، 40 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى تەۋە بولدى . 1961 ـ يىلى 10 ـ ئايدا گۈلباغ باشقۇرۇش رايونى بىلەن قورۇيلۇق باشقۇرۇش رايونى ياتۇر خەلق گۈكشىبسىدىن بۆلۈنۈپ چىقىپ ، گۈلباغ خەلق گۈكشىبسى قورۇلدى ، بۇلۇك ، ئۆسكەم باشقۇرۇش رايونى بىلەن باي بازىرى بىرلەشتۈرۈلۈپ بازارلىق خەلق گۈكشىبسى قۇرۇلدى . 1984 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ياتۇر خەلق گۈكشىبسى ياتۇر يېزىسىغا ئۆزگەرتىلدى .

بۇ يېزا باي ئويمانلىقىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان بولۇپ ، يېرى دېڭىز يۈزىدىن 1220 ~ 1360 مېتىرغىچە ئېگىز . يېرىنىڭ شىمالى ئېگىز ، جەنۇبى پەس ، شىمال تەرىپى چۆللۈك ، ئېدىرلىق ، تاغدا شەمشاد ، قېيىن قاتارلىقلار ئۆسىدۇ . كۆمۈر ، تۇز ، تۆمۈر قاتارلىق قېزىلما بايلىقلار بار . يىللىق ئوتتۇرچە ھۆل ـ يېغىن مىقدارى 88.5 مىللىمېتىرغا ، قىروسىز مەزگىلى تەخمىنەن 150 ~ 165 كۈنگە يېتىدۇ . بۇغداي ، كۆممىقوناق ، قىچا ، زىغىر قاتارلىق زىرائەتلەر-نى تېرىشقا باب كېلىدۇ . ماي توخۇسى گۆشلۈك ، گۆشى تەملىك ، ئۆرۈكىنىڭ دانىسى چوڭ ، تەمى تاتلىق . 3993.2 گېكتار تېرىلغۇ يەر بار . جۈكخۇا خەلق جۈمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن 30 كىلومېتىر ئۆزۈنلۇقتا يۇرۇشلەشكەن ئۆستەڭ چېپىلدى . 2000 ـ يىلى يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتى 24 مىليون 844 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 18 مىڭ 216 تونىا ئاشلىق ، 808 تونىا ياغلىق دان ئېلىندى ، 57 مىڭ 991 تۇياق چارۋا قالدى ، يىللىق ئوتتۇرچە كىرىم 1658.48 يۈەنگە يەتتى .

يېزا بويىچە 585 چوڭ ، كىچىك تراكتور ، تۆت دېھقانچىلىقتا ئىشلىتىلىدىغان ئاپتوموبىل ، 2134 ھەرخىل دېھقانچىلىق ماشىنا ـ سايمىنى بار . بىر ئوتتۇرا مەكتەپ ، 14 باشلانغۇچ مەكتەپ ، بىر كىنوخانا بار . يېزىلىق شىپاخانىدا 20 كارىۋات بار .

§8 . كانچى يېزىسى

كانچى يېزىلىق ھۆكۈمەت قۇرما كەنتىدە بولۇپ ، ناھىيە بازىرىنىڭ 2.8 كىلومېتىر شەرقى-گە جايلاشقان ، شىمال تەرىپى بۇلۇك ، ياتۇر يېزىلىرى بىلەن قوشنا ، جەنۇب تەرىپى مۇزئارت دەريا سى ئارقىلىق ئونباش يېزىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ . شەرق تەرىپى توقسۇن يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ ، غەرب تەرىپى باي بازىرى ، مىچىغ يېزىسى بىلەن قوشنا . ئومۇمىي كۆلىمى 635.15 كۋادرات كىلومېتىر ، تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 2139.4 گېكتار ، ئوتلاق 6670 گېكتار ، يېزىغا 13 مەمۇرىي كەنت ، بىر چارۋىچىلىق فېرمىسى ، 21 تەبىئىي كەنت قارايدۇ . يېزا بويىچە 2000-يىلىدىكى ئائىلە 2757 ، نوپۇس 13 مىڭ 209 ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 12 مىڭ 711 ، خەنزۇ 463 ، باشقا مىللەتلەر 35 .

كىشىلەر بۇ يەردە بۇرۇنلا كان قازغانلىقى ئۈچۈن ، شۇنداق ئاتالغان . مىنگونىڭ 35 ـ يىلى (1946 ـ يىلى)دىن ئىلگىرى گۈلباغ ، قورۇيلۇقتىن ئىبارەت ئىككى باۋ قۇرۇلغان ۋە رەسمە

رايونى (1 ـ رايون)نىڭ باشقۇرۇشىدا بولغان . 1946 ـ يىلىدىن كېيىن تىنچلىق يېزىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولغان . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە 2 ـ يېزىغا ئۆزگەرتىلدى . 1952 ـ يىلى ياتۇر رايونى (2 ـ رايون)نىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى . 1958 ـ يىلى ئىككى يېزا ئىككى باشقۇرۇش رايونى بولۇپ قۇرۇلۇپ ، ياتۇر خەلق گۇڭشېسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى . 1961 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ئىككى باشقۇرۇش رايونى ياتۇر خەلق گۇڭشېسىدىن بۆلۈنۈپ چىقىپ ، گۈلباغ خەلق گۇڭشېسى قۇرۇلدى . 1978 ـ يىلى نامى كانچى خەلق گۇڭشېسىغا ئۆزگەرتىلدى . 1984 ـ يىلى 10 ـ ئايدا كانچى يېزىسىغا ئۆزگەرتىلدى .

بۇ يېزا باي ئويمانلىقىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان بولۇپ ، يېرى دېڭىز يۈزىدىن 1200 ～ 1360 مېتىرغىچە ئېگىز . يېرى بىر قەدەر تەكشى ، تۆپرىقى قۇمسىاق يۇمشاق توپىدىن تەركىب تاپقان . يېزىنىڭ غەربىي شىمالىدا قاپسىلاق ، تەلۈنچۈك دەريالىرى ، جەنۇبىدا مۇزئارت دەرياسى بولۇپ ، سۇ بايلىقى ئىنتايىن مول ، سۇغىرلىدىغان يەر كۆلىمى 2668 گېكتاردىن ئاشىدۇ . يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل ـ يېغىن مىقدارى 98 مىللىمېتىرغا ، قىروسىز مەزگىلى 150 ～ 166 كۈنگە يېتىدۇ . شىمال تەرىپىدىكى تاغلىق جايلار ياپيېشىل ئورمانلىق بولۇپ ، تاغ تېرىكى ، شەمشاد قاتارلىقلار ئۆسىدۇ ، مول ياۋايى ھايۋان ، ياۋا ئۆسۈملۈك بايلىقى بار ، يەر ئاستىدا مىس ، تۆمۈر ، كۆمۈر قاتارلىق قېزىلما بايلىق بار .

كانچى يېزىسى دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلىدۇ ، ئاساسلىقى بۇغداي ، كۆممىقوناق ، زىغىر تېرىلىدۇ . سېرىق قىچا يېزىنىڭ ئالاھىدە مەھسۇلاتى ھېسابلىنىدۇ ، ئۇنىڭ تۈپى ئېگىز ھەم غوللۇق ، قويۇق ئۆسىدۇ ، كۆپ شاخلايدۇ ، زىچ دان تۈتىدۇ ، دېنى توق ، 1000 دان ئېغىرلىقى 3 ～ 3.2 گرامغا يېتىدۇ ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 5250 كىلوگرامدىن ئاشىدۇ ، ماي چىقىش نىسبىتى 33 % ～ 35 % . بۇ جاي «قىچا ماكانى» دېگەن نام بىلەن شىنجاڭغا داڭلىق . 1958 ـ يىلى سېرىق قىچا گۈڭجۇ يەرمەنكىسىگە تاللاندى . 2000 ـ يىلى 11 مىڭ 693 تونىنا ئاشلىق ، 494 تونىنا ياغلىق دان ئېلىندى ، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتى 4 مىليون 318 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، قولدا 4938.1 تۈياق چارۋا قالدى ، يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 1910.18 يۈەنگە يەتتى .

2000 ـ يىلى يېزا بويىچە بەش ئاپتوموبىل ، 47 چوڭ ، كىچىك تراكتور ، 140 باشقا دېھقانچىلىق ماشىنا ـ سايمىنى بار بولدى . يېزا باشقۇرغان كارخانىلاردىن بىر كىچىك كۆمۈر-كان ، سەككىز خىش زاۋۇتى بار . بىر ئوتتۇرا مەكتەپ ، 12 باشلانغۇچ مەكتەپ ، بىر شىپاخانا (30 كارىۋات بار) ، كەنت ـ مەيدانلاردا داۋالاش ئۆيى بار .

§9 . بۇلۇڭ يېزىسى

بۇلۇڭ يېزىلىق ھۆكۈمەت ئوتتۇرا بۇلۇڭ كەنتىدە بولۇپ ، ناھىيە بازىرىنىڭ 4.2 كىلومېتىر شىمالىغا جايلاشقان ، شەرق تەرىپى ياتۇر يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ ، غەربىي ـ جەنۇبىي تەرىپى باي بازىرى بىلەن قوشنا ، شەرقىي ـ جەنۇبىي تەرىپى كانچى يېزىسى بىلەن ، غەربىي ـ شىمالىي تەرىپى قاراباغ يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ ، شىمال تەرىپى تەڭرىتاغقا ياندىشىدۇ . ئومۇمىي كۆلىمى 464.9 كۋادرات كىلومېتىر . يېزىغا يەتتە مەمۇرىي كەنت ، بىر چارۋىچىلىق فېرمىسى ، 10 تەبىئىي كەنت ، 33 كەنت ئاھالىلەر گۇرۇپپىسى ، بىر ئۇرۇقچىلىق ئەترىتى قارايدۇ . يېزا

بويىچە 2000 ـ يىلىدىكى ئائىلە 1973 ، نوپۇس 9429 ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 8541 ، خەنزۇ 755 ، باشقا مىللەتلەر 133 .

بۇ يېزا قاپسىلاڭ دەريا‌سى بىلەن ياتۇر يېزىسىنىڭ ئارىلىقىدىكى چۆللۈكنىڭ جەنۇبىدىكى بىر بۇلۇڭغا جايلاشقانلىقى ئۈچۈن ، شۇنداق ئاتالغان . مىنگونىڭ 35 ـ يىلى (1946 ـ يىلى) دىن ئىلگىرى بۇلۇڭ ، ياسىرىم ، ئۆسكەمدىن ئىبارەت ئۈچ باۋ قۇرۇلغان ۋە رەسمىي رايونى (1ـ رايون)نىڭ باشقۇرۇشىدا بولغان . 1946 ـ يىلى جۇڭشياۋ يېزىسىغا قارىغان . 1949 ~ 1955ـ يىلىغىچە ئويمەھەللە ، بۇلۇڭ ۋە ئۆسكەمدىن ئىبارەت ئۈچ يېزا قۇرۇلغان ۋە رەسمىي رايونى (1ـ رايون)نىڭ باشقۇرۇشىدا ، 1956 ـ يىلى ئۈچ يېزا ياتۇر رايونى (1 ـ رايون)نىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى . 1958 ـ يىلى بۇلۇڭ ، ئۆسكەم يېزىلىرى ئىككى باشقۇرۇش رايونى قىلىنىپ ، ياتۇر خەلق گۇڭشېسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى . 1961 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ئىككى باشقۇرۇش رايونى ياتۇر خەلق گۇڭشېسىدىن ئايرىلىپ چىقىپ بازارلىق خەلق گۇڭشېسى بىلەن بىرلەشتۇرۇلدى . 1972 ـ يىلى 2 ـ ئايدا بازارلىق خەلق گۇڭشېسى ئىتتىپاق خەلق گۇڭشېسى دەپ ئۆزگەرتىلدى . 1980 ـ يىلى 2 ـ ئايدا ئىتتىپاق خەلق گۇڭشېسىنىڭ 1 ـ ، 2 ـ ، 3 ـ ، 4 ـ چوڭ ئەترەتلىرى بىلەن بازاردىكى تۆت مەھەللە باشقارمىسى باي بازىرىغا ئايرىپ بېرىلدى . گۇڭشې ئورگىنى شۇنىڭ بىلەن تەڭ بازاردىن ئوتتۇرا بۇلۇڭ كەنتىگە كۆچۈرۈلدى . 1984 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ئىتتىپاق خەلق گۇڭشېسى بۇلۇڭ يېزىسىغا ئۆزگەرتىلدى .

يېرىنىڭ شىمال تەرىپى ئېگىز ، جەنۇپ تەرىپى پەس ، كۆپ قىسمى تۈزلەڭلىك ، ئاز قىسمى جىلغا ۋە دەريا ـ ئېقىنلاردىن ئىبارەت ، قىروسىز مەزگىلى 163 كۈن ، دېھقانچىلىقتا ئىشلىتىلىدىغان سۇ ئاساسەن تەڭرىتاغدىكى ئېرىگەن مۇز ـ قارلاردىن كېلىدۇ ، ئۆستەڭلەر گىرەلىشىپ كەتكەن ، قىزىلبايراق شىمالىي غول ئۆستىگى يېزىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتىدۇ . 1964 ـ يىلى پىلانلانغاندىن كېيىن سالا ئېتىزلار تۈتاشتۇرۇلدى ، ئورمان بەلۋاغلىرىدىكى دەل ـ دەرەخلەر بۇك ـ باراقسان ئۆستى ، ئاھالىلەر نۇقتىسى رەتلەندى ، بۇ يېزا ناھىيە بويىچە «بەشتە ياخشى» كەنت قۇرۇلۇشىدىكى ئىلغار تىپقا ئايلاندى .

يېزا بويىچە 3 .1733 گېكتار تېرىلغۇ يەر بار ، ئاساسلىقى بۇغداي ، كۆممىقوناق ، قىچا ، زىغىر قاتارلىق دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى تېرىلىدۇ . 2000 ـ يىلى يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتى 25 مىليون 8000 يۈەنگە يەتتى ، 8539 تونىنا ئاشلىق ئېلىندى ، ھەر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 2625 كىلوگرامدىن ئېشىپ ، ناھىيە بويىچە چېمپىيون بولدى ، 516 تونىنا ياغلىق دان ئېلىندى ، قولدا 28 مىڭ 849 تۈياق چارۋا قالدى . يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 1789 .75 يۈەنگە يەتتى . يېزا بويىچە دېھقانچىلىقتا ئىشلىتىلىدىغان ئۈچ ئاپتوموبىل ، 38 چوڭ ، كىچىك تراكتور ، 79 ھەرخىل دېھقانچىلىق ماشىنا ـ سايمىنى بار . يېزا باشقۇرۇشىدىكى سانائەت كۆمۈر قېزىشنى ئاساس قىلىدۇ . يېزا بويىچە بىر ئوتتۇرا مەكتەپ ، توققۇز باشلانغۇچ مەكتەپ بار . يېزا تۇرۇشلۇق جايدا بىر يازلىق كىنوخانا ، بىر قىشلىق كىنوخانا ، بىر شىپاخانا (18 كارىۋات بار) ، كەنتلەردە داۋالاش ئۆيى بار .

§10 . مىچىڭ يېزىسى

مىچىڭ يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى تۇرۇشلۇق جاي ناھىيە بازىرىغا 3 .8 كىلومېتىر كېلىدۇ .

يېزىنىڭ شەرق ۋە شىمال تەرىپى قاپسىلاڭ دەريا‌سى ئارقىلىق ئايرىلىپ كانچى ، باي بازىرى بىلەن قوشنا ، جەنۇب تەرىپى مۇزئارت دەريا‌سى ئارقىلىق ئونباش يېزىسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ ، غەرب تەرىپى چوڭكۆۋرۈك يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ . ئومۇمىي كۆلىمى 971.5 كۋادرات كىلومېتىر ، تېرىلغۇ يېرى 4340 گېكتار ، يېزىغا 13 مەمۇرىي كەنت ، بىر باغۋەنچىلىك مەيدانى ، بىر چارۋىچىلىق فېرمىسى ، 23 تەبىئىي كەنت ، بىر چارۋىچىلىق ئەترىتى ، بىر دېھقانچىلىق ئەترىتى قارايدۇ . يېزا بويىچە 2000 - يىلىدىكى ئائىلە 2494 ، نوپۇس 10 مىڭ 306 ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 9211 ، خەنزۇ 1078 ، باشقا مىللەتلەر 17 .

مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى)دىن ئىلگىرى بۇ جايدا مىچىڭ ، ئاراچىڭ ، مىستېمىدىن ئىبارەت ئۇچ باۋ قۇرۇلغان ، مىچىڭ ، ئاراچىڭ رەستە رايونى (1 - رايون)نىڭ باشقۇرۇشىدا بولغان . 1946 - يىلىدىن كېيىن تىنچلىق رايونىنىڭ باشقۇرۇشىدا ، مىستېمى (كىچىك قارا مىرزا دەپمۇ ئاتىلىدۇ) ياقائېرىق رايونى (3 - رايون)نىڭ باشقۇرۇشىدا ، 1946 - يىلىدىن كېيىن جيۇيىشياڭ يېزىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولغان . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ، ئۇچ باۋ مىچىڭ ، يارقوتان ، مىستېمىدىن ئىبارەت ئۇچ يېزىغا ئۆزگەرتىلىپ ، رەستە رايونىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى . 1954 - يىلى مىستېمى يېزىسى ئونباش يېزىسىغا ئايرىپ بېرىلدى . 1956 - يىلى ياتۇر رايونىنىڭ مىچىڭ يېزىسى قىلىندى . 1958 - يىلى مىچىڭ يېزىسى بىلەن يارقوتان يېزىسى بىرلەشتۇرۇلۇپ مىچىڭ خەلق گۇڭشىسى بولۇپ قۇرۇلدى . 1984 - يىلى 10 - ئايدا مىچىڭ خەلق گۇڭشىسى مىچىڭ يېزىسىغا ئۆزگەرتىلدى .

يېرىنىڭ شىمال تەرىپى ئېگىز ، جەنۇب تەرىپى پەس ، يېرى دېڭىز يۈزىدىن تەخمىنەن 1390 مېتىر ئېگىز . شىمال تەرىپى چۆللۈك ، ئوتتۇرا قىسمى قۇملۇق . باي - ئاقسۇ تاشيولى يېزا تەۋەسىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتىدۇ . جەنۇب تەرىپى سازلىق ، سايلىق ، شورلۇق يەرلەردىن تەركىب تاپقان . يېزا بويىچە تېرىلغۇ يەر 4342 گېكتار بولۇپ ، ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ 39 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 96.2 مىللىمېتىرغا ، قىروسىز مەزگىلى تەخمىنەن 168 كۈنگە يېتىدۇ .

12 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى غول ئۆستەڭ ئارقىلىق 2668 گېكتار يەر سۇغىرىلىرىدۇ . ئاساسلىق دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىدىن بۇغداي ، كۆممىقوناق ، قىچا ، زىغىر ، ياڭيۇ قاتارلىقلار تېرىلىدۇ . يېزىنىڭ ياڭيۇ ماكانى دېگەن نامى بار . 2000 - يىلى يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتى 35 مىليون 390 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 16 مىڭ 623 تونا ئاشلىق ، 1910 تونا ياغلىق دان ئېلىندى ، قولدا 4304 تۇياق چارۋا قالدى ، يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 2071.45 يۈەنگە يەتتى .

يېزا بويىچە توت ئاپتوموبىل ، 41 ئوتتۇرا ، كىچىك تراكتور ، 159 ھەرخىل دېھقانچىلىق ماشىنا - سايمىنى بار . يېزا باشقۇرغان كارخانىلاردىن خىش زاۋۇتى بولۇپ ، يىلىغا 150 مىڭ دانە خىش ؛ بىر كىچىك كۆمۈر كانى بولۇپ ، يىلىغا 10 مىڭ تونا كۆمۈر ئىشلەپچىقىرىدۇ ؛ 1.84 ۋاتلىق بىر كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى بولۇپ ، يىلىغا 15 مىڭ كىلوۋات سائەت توك ئىشلەپچىقىرىدۇ ؛ قۇلماقنىڭ يىللىق مەھسۇلات قىممىتى 300 مىڭ يۈەندىن ئاشىدۇ .

يېزا بويىچە بىر ئوتتۇرا مەكتەپ ، توققۇز باشلانغۇچ مەكتەپ ، بىر كىنوخانا ، بىر شىپاخانا (38 كارىۋات بار) ، كەنتلەردە داۋالاش ئۆيى بار .

1972 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ، ۋىلايەتلىك ، ناھىيىلىك سەھىيە تارماقلىرى مىچىڭ يېزىسىنى تەكشۈرۈپ سىناق نۇقتىسى قىلىپ ، 10 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىپ ، يود قوشۇلغان

تۇز بىلەن ھەقسىز تەمىنلىدى . 1980 ـ يىلى كەنت ئاھالىسىنىڭ قالقانسىمان بەز كېسىلىگە گىرىپتار بولۇش نىسبىتى 1977 ـ يىلىدىكى 38.1 % تىن 12.2 % كە چۈشتى .

§ 11 . ئونباش يېزىسى

ئونباش يېزىسى تۆۋەن ئونباش كەنتىدە بولۇپ ، ناھىيە بازىرىنىڭ 17.5 كىلومېتىر غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان . يېزىنىڭ شەرقىي ـ جەنۇبىي تەرىپى چۆلتاغ ئارقىلىق توقسۇ ناھىيىسى بىلەن قوشنا ، غەرب تەرىپى ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى بىلەن تۇتىشىدۇ ، شىمال تەرىپى مۇزئارت دەريا‌سى ئارقىلىق ئايرىلىپ چوڭكۆۋرۈك ، مىچىغ ، كانچى ، توقسۇن قاتارلىق يېزىلار بىلەن قارىشىپ تۇرىدۇ . يېزىنىڭ شەرقىتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى 52.4 كىلومېتىر ، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى 14.4 كىلومېتىر ، ئومۇمىي كۆلىمى 688.6 كۋادرات كىلومېتىر ، يېزىغا 15 مەمۇرىي كەنت ، بىر چارۋىچىلىق فېرمىسى ، 25 تەبىئىي كەنت قارايدۇ . 1989 ـ يىلىدىن ئىلگىرى 13 تەبىئىي كەنت بار ئىدى ، 1989 ـ يىلى قىزىل سۇ ئامبىرى ياسالغاندا ، قىزىل يېزىسىدىكى كۆچمەنلەر ئونباش يېزىسىغا كۆچۈرۈلۈپ ، بوستان ، يېڭىئۆستەڭ مەمۇرىي كەنتلىرى قۇرۇلدى . يېزا بويىچە 2000 ـ يىلىدىكى ئائىلە 3110 ، نوپۇس 14 مىڭ 544 ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 13 مىڭ 559 ، خەنزۇ 976 ، باشقا مىللەتلەر توققۇز .

مىنگونىڭ 35 ـ يىلى (1946 ـ يىلى)دىن ئىلگىرى ئونباش باۋ بىلەن كېۋەزلىك باۋ قۇرۇلغان ، ئونباش باۋ ياقائېرىق رايونى (3 ـ رايون)نىڭ باشقۇرۇشىدا ، 1946 ـ يىلىدىن كېيىن جيۇشىن يېزىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا ؛ كېۋەزلىك باۋ رەستە رايونى (1 ـ رايون)نىڭ باشقۇرۇشىدا ، 1946 ـ يىلىدىن كېيىن تىنچلىق يېزىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولغان . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ، يېزىدا ئونباش ۋە كېۋەزلىك يېزىلىرى قۇرۇلدى ۋە ياتۇر رايونى (2 ـ رايون)نىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى . 1954 ـ يىلى ئىككى يېزا ۋە رەستە رايونى (1 ـ رايون)نىڭ قارىمىقىدىكى مىستېمى يېزىسى بىرلەشتۇرۇلۇپ ئونباش رايونى قۇرۇلدى . 1955 ـ يىلى مىستېمى يېزىسى ئونباش رايونىدىن بۆلۈنۈپ چىقتى . 1958 ـ يىلى ئونباش خەلق گۇڭشېسى قۇرۇلدى . 1984 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ئونباش خەلق گۇڭشېسى ئونباش يېزىسىغا ئۆزگەرتىلدى .

بۇ يېزا مۇزئارت دەريا‌سىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىنىغا جايلاشقان بولۇپ ، تار ھەم ئۇزۇن بەلۋاغ ھاسىل قىلغان ، يېرى دېگىز يۈزىدىن 1174 ~ 1370 مېتىرغىچە ئېگىز . يېرى تەكشى ، غەربتىن شەرققە سەل يانتۇ ، سۇ بايلىقى يېتەرلىك ، دەل ـ دەرەخلەر خېلى كۆپ . يىللىق ئەڭ زور ھۆل‌ـ يېغىن مىقدارى 1512 مىللىمېتىر ، قىروسىز مەزگىلى 150 ~ 160 كۈن . قېزىلما بايلىقلاردىن مىس ، تۇز داۋلىنىدۇ .

بۇ يېزا باي ناھىيىنىڭ بويىچە ئاساسلىق دېھقانچىلىق رايونى ، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىدىن ئاساسلىقى بۇغداي ، كۆممىقوناق ، كېۋەز ، شال ، قىچا ، زىغىر ۋە ئاپتاپپەرەس تېرىلىدۇ . يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلاردىن ئاساسلىقى تاۋۇز ، ئۈزۈم ، ياڭاق قاتارلىقلار بار . 2000 ـ يىلىدىكى تېرىلغۇ يەر 4902.5 گېكتار بولۇپ ، 24 مىڭ 290 تونىنا ئاشلىق ، 1666 تونىنا ياغلىق دان ئېلىندى . قولدا 56 مىڭ 629 تۇياق چارۋا قالدى . يېزا باشقۇرغان كارخانىلاردىن ئاساسلىقى كۆمۈر كېنى ، ماي قاچىلاش پونكىتى ، ئۇن زاۋۇتى ، خىش زاۋۇتى بار ، سانائەت ـ يېزا ئىگىلىك

مەھسۇلات قىممىتى 57 مىليون 130 مىڭ يۈەنگە ، يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 2391.62 يۈەنگە يەتتى .

1985 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ئونباش يېزىسى ئۆزى مەبلەغ توپلاپ ، ئۆزى لايىھىلەپ ، ئۆزى قۇرۇلۇش قىلىپ ، 115 مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى پولات چۈۋىقلىق بېتون قۇرۇلمىلىق «بەخت كۆۋرۈكى»نى ئۇچ يىلدا پۈتتۈرۈپ ، ئونباش يېزىسىدىكى خەلقنىڭ سۇ كېچىپ دەريادىن ئۆتۈش تارىخىغا خاتىمە بەردى .

2000 ـ يىلى يېزا بويىچە دېھقانچىلىقتا ئىشلىتىلىدىغان 122 ئاپتوموبىل ، 647 چوڭ ، ئوتتۇرا تراكتور ، 827 ھەرخىل دېھقانچىلىق ماشىنا ـ سايمىنى بار بولدى . يېزا بويىچە ئىككى ئوتتۇرا مەكتەپ ، 13 باشلانغۇچ مەكتەپ ، بىر شىپاخانا (46 كارىۋات بار) ، كەنتلەردە كەنت دوختۇرى بار ؛ يېزا ئورگىنى تۇرۇشلۇق جايدا كىنوخانا ، تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى ، ئاشلىق پونكىتى ، ئامانەت ـ قەرز كوپېراتىپى ، پوچتا پونكىتى ، تېلېگراف پونكىتى ، باج پونكىتى ، مال دوختۇرلۇق پونكىتى ، دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكىتى ، سۇ باشقۇرۇش پونكىتى ، دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى پونكىتى ، دېھقانچىلىق تىجارەت پونكىتى ، سودا ـ سانائەت پونكىتى ، ئورمانچىلىق پونكىتى ، ساقچىخانا ، سودا دۇكىنى بار . سەيشەنبە كۈنى ئونباش يېزىسىنىڭ دائىملىق بازار كۈنى .

يېزىلىق ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق جاينىڭ 13 كىلومېتىر غەربىي جەنۇبىدا بىر تاش ئۆڭكۈر خارابىسى بار .

§12 . چوڭكۆۋرۈك يېزىسى

چوڭكۆۋرۈك يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى خانىقا كەنتىدە بولۇپ ، ناھىيە بازىرىنىڭ 31 كىلومېتىر غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان . يېزىنىڭ شەرق تەرىپى مىچىڭ يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ ، غەرب تەرىپى داۋانچى ، ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانلىرى بىلەن قوشنا ، جەنۇب تەرىپى مۇزئارت دەريا-سىنىڭ شىمالىي قىرغىقىغا يېقىن ، شىمال تەرىپى قاپقاي ئېدىرلىقى بىلەن يانداشىدۇ . ئومۇمىي كۆلىمى 378.6 كۋادرات كىلومېتىر . بۇ يېزا مۇزئارت دەرياسىنىڭ شىمالىي قىرغىقىدىكى چۆكۈندى تۇزلاقلىكىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ ، غەرب ، شىمال ، شەرق تەرەپلىرى پەس تاغ يانباغرىدىكى شېغىللىق يەرلەردىن تەركىب تاپقان . يېرى غەربىي شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا قاراپ پەسەيگەن ، دېڭىز يۈزىدىن 1278 ~ 1400 مېتىرغىچە ئېگىز . يېزىغا سەككىز مەمۇرىي كەنت ، بىر چارۋىچىلىق فېرمىسى ، بىر قۇلماق ئەترىتى ، 12 تەبىئىي كەنت قارايدۇ . 2000 ـ يىلىدىكى ئائىلە 1591 ، نوپۇس 7859 ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 6963 ، خەنزۇ 878 ، باشقا مىللەتلەر 16 .

مىنگونىڭ 35 ـ يىلى (1946 ـ يىلى)دىن ئىلگىرى قوشتېمى باۋ ، چوڭ قارامىرزا باۋ دەپ ئاتالغان ۋە ياقائېرىق رايونى (3 ـ رايون)غا قارىغان . 1946 ـ يىلى ياقائېرىق رايونى شىنىيې يېزىسىغا ئۆزگەرتىلگەن . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ، قۇشتېمى يېزىسى بىلەن تاختا يېزىسى بىرلەشتۇرۇلۇپ بىر يېزا قىلىندى . 1954 ـ يىلى ئەسلىدىكى ئىككى يېزا ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، 1956 ـ يىلى ئىككى يېزا يەنە بىرلەشتۇرۇلۇپ قۇشتېمى يېزىسى قىلىندى ، 1958 ـ يىلى قوشتېمى يېزىسى بىلەن داۋانچى يېزىسى بىرلەشتۇرۇ-لۇپ داۋانچى خەلق گۈڭشىسى قۇرۇلدى ، 1965 ـ يىلى دېھقانچىلىق مەيدانى قىلىندى . 1966ـ

يىلى يەنە ئاپتونوم رايونلۇق يەرلىك دۆلەت ئىلكىدىكى چوڭكۆۋرۈك دېھقانچىلىق مەيدانى قىلىندى ، 1970 ـ يىلى دېھقانچىلىق مەيدانى ناھىيىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ ، يەرلىك دۆلەت ئىلكىدىكى باي ناھىيىلىك چوڭكۆۋرۈك دېھقانچىلىق مەيدانى دەپ ئاتالدى ، 1981 ـ يىلى دېھقانچىلىق مەيدانى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ، ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى قىسمەن ئىشچى-خىزمەتچىلەر داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى بىلەن ياقائىرىق دېھقانچىلىق مەيدانىغا يۆتكىلىپ كەتتى ، شۇنىڭ بىلەن چوڭكۆۋرۈك خەلق گۈڭشىسى قۇرۇلدى ، 1984 ـ يىلى 10 ـ ئايدا چوڭكۆۋرۈك يېزىسىغا ئۆزگەرتىلدى .

بۇ يېزا ئاساسلىقى بۇغداي ، ياڭيۇ ، قىچا ، زىغىر قاتارلىقلارنى ئىشلەپچىقىرىدۇ . 2000-يىلى 2823 گېكتار تېرىلغۇ يەر بولۇپ ، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتى 16 مىليون 650 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 13 مىڭ 303.6 تونىنا ئاشلىق ، 697.04 تونىنا ياغلىق دان ئېلىندى . يىل ئاخىرىدا قولدا 32 مىڭ 900 تۈياق چارۋا قالدى . يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 1757.7 يۈەنگە يەتتى .

يېزا بويىچە ئىككى ئاپتوموبىل ، 16 چوڭ ، ئوتتۇرا تراكتور ، 124 ھەرخىل دېھقانچىلىق ماشىنا ـ سايمىنى ، يەتتە باشلانغۇچ مەكتەپ ، بىر ئوتتۇرا مەكتەپ ، بىر شىپاخانا (12 كارىۋات بار) ، بىر كىنو قويۇش ئەترىتى بار .

يېزىلىق ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق جايدا تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى ، پوچتا ـ تېلېگراف پونكىتى ، ئاشلىق پونكىتى ، سودا دۇكىنى قاتارلىق ئورۇنلار بار . ھەر يەكشەنبە كۈنى چوڭكۆۋرۈك يېزىسىنىڭ دائىملىق بازار كۈنى .

§ 13 . قاراباغ يېزىسى

قاراباغ يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى يامغۇرلۇق كەنتىدە بولۇپ ، ناھىيە بازىرىنىڭ 56.8 كىلومېتىر غەربىي شىمالىغا جايلاشقان ، شىمال تەرىپى تەڭرىتاغ تىزمىسىنىڭ ئاق يايلاق تېغىغا يانداشىدۇ ، جەنۇب تەرىپىنى چۆلتاغ توسۇپ تۇرىدۇ ، غەرب تەرىپى ناھىيىلىك قويچىلىق فېرمىسىغا يانداش ، شەرق تەرىپى تېرەك بازىرىغا تۇتىشىدۇ . ئومۇمىي كۆلىمى 929 كۋادرات كىلومېتىر . بۇ يېزىغا ئالتە مەمۇرىي كەنت ، بىر چارۋىچىلىق فېرمىسى ، 20 تەبىئىي كەنت ، بىر ئۇرۇقچىلىق ئەترىتى قارايدۇ . يېزا بويىچە 2000 ـ يىلىدىكى ئائىلە 1462 ، نوپۇس 7961 ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 7483 ، قىرغىز 407 ، خەنزۇ 46 ، خۇيزۇ 25 .

مىنگونىڭ 35 ـ يىلى (1946 ـ يىلى)دىن ئىلگىرى بۇ جاي قاراباغ باۋ دەپ ئاتالغان ۋە ياقائىرىق رايونى (3 ـ رايون)نىڭ باشقۇرۇشىدا بولغان ، 1946 ـ يىلىدىن كېيىن شىنىي يېزىسىغا قارىغان ، 1950 ـ يىلى 7 ـ ئايدا كۆكيار ، كۆتەكتۇر يېزىسى قۇرۇلغان ۋە ياقائىرىق رايونى (4 ـ رايون)نىڭ باشقۇرۇشىدا بولغان ، 1954 ـ يىلى ئىككى يېزا داۋانچى رايونى (6-رايون)نىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى ، 1956 ـ يىلى ياقائىرىق رايونىغا قارىدى . 1953-يىلىدىن ئىلگىرى يۇقىرىدىكى ئىككى يېزا بىرلەشتۇرۇلۇپ قاراباغ خەلق گۈڭشىسى قۇرۇلدى . 1984 ـ يىلى 10 ـ ئايدا قاراباغ يېزىسىغا ئۆزگەرتىلدى .

يېزا تەۋەسىدىكى چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ يەر شەكلى مۇرەككەپ بولغانلىقىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، تەبىئىي كەنتلەر تار ـ ئۇزۇن جىلغىدىكى تۈزلەڭلىككە جايلاشقان . بۇ جىلغا شەرقىي

شىمالدىن غەربىي جەنۇبقا سوزۇلغان بولۇپ ، يېرى دېڭىز يۈزىدىن 1738 ~ 1947 مېتىرغىچە ئېگىز ، تەسكەي يانباغىر ، يېرىم تەسكەي يانباغىرلىرىدا شەمشاد ، قارىغاي ، ئارچا ئۆسىدۇ ، ياۋايى ھايۋانلاردىن بۆرە ، ئېيىق ، يىلپىز ، ياۋا توڭگۇز قاتارلىقلار بار . يازدا ئىللىق ھەم سالقىن ، قىشتا قەھرىتان سوغۇق بولىدۇ ، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ تېمپېراتۇرا پەرقى زور ، قىروسىز مەزگىلى 120 ~ 135 كۈن ، يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 100 مىللىمېتىردىن يۇقىرى بولۇپ ، تۈزلەڭلىك رايونلارنىڭكىدىن ئېشىپ كېتىدۇ . يامغۇرلۇقتا يازدا دائىم يامغۇر ، مۆلدۈر ياغىدۇ ، كەلكۈن بىرقەدەر كۆپ كېلىدۇ ، مۇز - قار بايلىقى خېلى مول .

بۇ يېزىدا 7 .6069 گېكتار تېرىلغۇ يەر بولۇپ ، ئاساسلىقى بۇغداي ، قىچا ، زىغىر قاتارلىقلار تېرىلىدۇ . 2000 - يىلى يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتى 29 مىليون 210 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 8180 تونىنا ئاشلىق ، 2937 تونىنا ياغلىق دان ئېلىندى ، قولدا 74 مىڭ 499 تۈياق چارۋا قالدى . يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 78 .1432 يۈەنگە يەتتى .

يېزا بويىچە بەش ئاپتوموبىل ، 49 چوڭ ، ئوتتۇرا تراكتور ، 10 كومبايىن بار . يېزىلىق ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق جايدا تەمىنات - سودا كوپېراتىپى ، بانكا تىجارەت پونكىتى ، باج پونكىتى ، تاشقى سودا سېتىۋېلىش پونكىتى ، ئاشلىق پونكىتى ، دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى پونكىتى ، سۇ باشقۇرۇش پونكىتى ، دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكىتى ، مال دوختۇرلۇق پونكىتى ، شىپاخانا (15 كارىۋات بار) ، كىنو قويۇش ئەترىتى ، سودا دۇكىنى قاتارلىقلار بار ، دۇشەنبە كۈنى قاراباغ يېزىسىنىڭ دائىملىق بازار كۈنى .

يېزىدا بىر ئوتتۇرا مەكتەپ ، يەتتە باشلانغۇچ مەكتەپ ، ياتاقلىق بىر چارۋىچىلىق مەكتىپى بار . دۆلەت ياتاقتا يېتىپ ئوقۇيدىغان ھەربىر ئوقۇغۇچىغا ھەر ئايدا توققۇز يۈەن تۇرمۇش يارىدەم پۇلى بېرىدۇ .

ئىككىنچى قىسىم

تەبىئىي مۇھىت

ئىككىنچى قىسىم

تەبىئىي مۇھىت

باي ناھيىسى تەۋرىتاغنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىگە جايلاشقان بولۇپ ، مۇزلۇق - قارلىق چوققا تېگىدىكى جىرا سۇلىرى يەر ئاستىدىن ئۆتۈشۈپ تۇرىدۇ ، ئېدىرلىق - چۆللۈكلەر ئارىسىدىكى بوستانلىقلار زىننەتلەپ قويغاندەك كۆرۈنىدۇ ، مۇزئارت قاتارلىق بەش دەريا - ئېقىن ناھىيە تەۋەسىدىن ئۆتىدۇ . ئېگىز تاغلار بىلەن ئويمانلىقلار تۇتىشىپ كەتكەن ، شەمشاد بىلەن چۆل - جەزىرىلەر بىللە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ . يەر شەكلى مۇرەككەپ ، كىلىماتى ئۆزگىرىشچان ، شىمالىي قىسمى سالقىن ، ئوتتۇرا قىسمى ئىللىق ، جەنۇبىي قىسمى پىژغىرىم ئىسسىق ، تۇپرىقى تېرىقچىلىق قىلىشقا باب كېلىدۇ . ئەلمىساقتىن تارتىپ ئىنسانلار بۇ يەردە بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇپ كەلگەن ، يەر ئاستى سۇ بايلىقى مول بولۇپ ، ھازىرقى كۈندىمۇ كىشىلەرگە بەخت ئاتا قىلىپ كەلمەكتە .

I باب

گېئولوگىيە

باي ناھيىسى تەۋرىتاغدىكى گېئوسىنكلىنال پۈرۈلمىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان . گېئولوگىيىلىك تۈزۈلمىسى تەۋرىتاغ ئىككىلەمچى گېئوسىنكلىنال پۈرۈلمە بەلۋېغىدىكى قارلىق تاغ مۇرەككەپ دۇم پۈرمىسىنىڭ ئوتتۇرا ، شەرقىي بۆلىكى ۋە تاغلاق تېغى باغرىدىكى ئويمانلىقنىڭ غەربىي ، شىمالىي بۆلىكىگە تەۋە . شىمال تەرىپى شىمالىي تەۋرىتاغ ھەققىي گېئوسىنكلىنال پۈرۈلمە بەلۋېغى بىلەن چېگرىلىنىدۇ ، جەنۇب تەرىپى تارىم تۆپىلىكى بىلەن تۇتىشىدۇ . گېئولوگىيىلىك يېشى 2 مىليون 500 مىڭ يىلدىن 6 مىليون 760 مىڭ يىل ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ . ئۇزۇن زامان بولغان گېئولوگىيىلىك تۈزۈلمىلەر مول يەر ئاستى قېزىلما بايلىقىنى ھاسىل قىلغان .

§ 1 . يەر قاتلىمىنىڭ ئالاھىدىلىكى

يەر قاتلىمى دەسلەپكى پالېئوزوي ئېرا تېمىنىڭ سىلۇر سىستېمىسىدىكى مېتامورفىلىق

جىنسلارنى ئاساس قىلىدۇ ، ئاساسەن ناھىيە تەۋەسىدىكى شىمالىي تاغلىق رايونلارغا جايلاشقان ، كېيىنكى پالېئوزوي ئېراتېمى بىلەن مېزوزوي ئېراتېمىدىكى دۆڭلەنمە جىنس قاتلاملىرى ناھىيە تەۋەسىنىڭ ئوتتۇرا ، جەنۇبىي قىسمىدىكى ئوتتۇراھال ، پەس تاغلىق بەلۋاغلارغا ۋە تاغ ئالدى بەلۋاغلىرىغا جايلاشقان . يەر قاتلىمىنىڭ ئومۇمىي قېلىنلىقى 20 مىڭ مېتىردىن ئاشىدۇ . يەر قاتلىمىنىڭ ئالاھىدىلىكى جەھەتتە دەسلەپكى كېمبېرىي سىستېمىسىدىن 4 - سىستېمىسىغىچە بولغانلىرىنىڭ ھەممىسى ئېچىلىپ قالغان .

دەسلەپكى كېمبېرىي سىستېمىسى مۇزارت دەريا سى ۋادىسىدىكى چوڭ ئارپا ، كىچىك سېرىق-سۇ ، قوراملىق قوتان ئەتراپلىرىغا جايلاشقان . ئاستىنقى قىسمى قاراچىرىمتال كۆتارتىلىق تاربشا جىنس تېپىدىكى كۆزسىمان قارا چىرىمتاللىق گنېيىستىن ، ئوتتۇرا قىسمى ئىككىلەمچى چىرىم-تاللىق گنېيىس ۋە قارا چىرىمتاللىق گنېيىستىن ، ئۈستۈنكى قىسمى قارا چىرىمتاللىق تاربشا جىنس ۋە كۆتارتىلىق تاربشا جىنستىن تەركىب تاپقان بولۇپ ، قېلىنلىقى 4000 مېتىردىن ئاشىدۇ . تاللىققوتانىنىڭ شەرقىدىكى تاغ چوققىسىدا ئوتتۇرا دېۋون ئوتدېلىغا تەۋە ھاك جىنسلار بۇلۇڭلىرى بىماس دەستىلىنىپ دەسلەپكى كېمبېرىي سىستېمىسىدىكى ماددىلارنى يېپىپ تۇرىدۇ .

جېندەن كېيىنكى ئېراتېمدا پارچە - پۇرات تارقالغان جىنسلاردىن ئاساسلىقى قۇمتاش ، ئەشمە قۇمتاش ، دولومىنت جىنس ، مەرمەر تاش قاتارلىقلار بار .

سىلۇر سىستېمىسى خېلى كەڭ تارقالغان . تارىمنىڭ شىمالىي چېتىدىكى فاتسىيەلىك بەلۋاغلار سىلۇر سىستېمىسىنىڭ ئاستىنقى ئوتدېلىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ ، قۇرۇقلۇق مەنبە-لىك ئۇۋىندى جىنس قۇرۇلمىسىغا تەۋە ؛ جەنۇبىي تەڭرىتاغنىڭ فاتسىيەلىك بەلۋاغ سىلۇر سىستېمىسىنىڭ ئوتتۇرا - ئۈستۈنكى ئوتدېلىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ ، كاربونات ۋە ئۇۋىندى جىنس قۇرۇلمىسىغا تەۋە .

دېۋون سىستېمىسى مۇزارت دەريا سىدىكى تاللىققوتان ئەتراپلىرىغا تارقالغان بولۇپ ، ئېچە-لىپ قالغان كۆلىمى ناھايىتى ئاز ، شەرقتىن غەربكە قاراپ تار تاسمىسىمان بەلۋاغ ھالەتتە يېيىلغان . جىنسلار بىر يۈرۈش قارا ھەم كۆلرەڭ ۋە سېرىق ھاك جىنسلاردىن تەركىب تاپقان .

تاش كۆمۈر سىستېمىسى تاغ ئالدىغا يېقىن جايلارغا تارقالغان بولۇپ ، جىنسلار ئاساسەن ئۇۋىندى جىنسلىق كاربونات قۇرۇلمىسىدىن تەركىب تاپقان .

پېرم سىستېمىسى بىر يۈرۈش قۇرۇقلۇق فاتسىيەلىك نېيىترالىق يانار تاغ لاۋىلىرى ، ئالايلۇق ، گۆش رەڭ رىئولىت ، بىنەپشە رەڭ ئاندېزىت ۋە كۆارتسلىق ئارىلاشما لاتىن قاتارلىق-لاردىن تەركىب تاپقان بولۇپ ، كىچىك تېرەك ، قاپسىلاك ، قاراسۇ دەريالىرى ئەتراپلىرىغا تارقالغان . ئۇنىڭ دەۋرى دەسلەپكى پېرم ئېپوخاسىغا توغرا كېلىدۇ .

تىرئاس سىستېمىسى قىزغۇچ بىنەپشەرەڭ ھاك جىنسلىق بىر يۈرۈش شېغىللىق قاتلامدىن تەركىب تاپقان بولۇپ ، ئارىسىغا ئاز مىقداردا قۇمتاش ، ئەشمە قۇمتاش قىستۇرۇلغان . جىنس قاتلاملىرى جەنۇبقا قاراپ تەتۇر ئۆرۈلگەن ، شىمال تەرىپى ئۈستۈنكى تاش كۆمۈر ئوتدېلىدىن تەركىب تاپقان ئۇزۇك قاتلام بىلەن تېگىشىپ تۇرىدۇ ، جەنۇب تەرىپى ئاستىنقى يۇرا ئوتدېلىدىن تەركىب تاپقان تۇتاش ئوتدېلىدىن شەكىللەنگەن . ئۇ مۇزارت تاغ ئېغىزىدىكى جايلارغا تارقالغان بولۇپ ، قەۋەتلىك ئۈستۈنكى تاغ ئوتدېلىغا تەۋە .

يۇرا سىستېمىسى بىر يۈرۈش شېغىل ، قۇمتاش ، ئەشمە قۇمتاش ، كاربون سلانېتسلىق كۆمۈر قاتلىمىدىن تەركىب تاپقان ، كۆمۈر قەۋىتىنىڭ ئۈستىدە بىر قەۋەت ئارىلاش رەڭلىك قۇم قەۋەت بولۇپ ، مۇشۇ قەۋەت ئارقىلىق پاسىل ئايرىپ تۇرىدۇ ، ئۈستۈنكى قىسمى قىزىل رەڭلىك

قەۋەت بولۇپ ، تاغ ئېغىزىدىكى جايلارغا تارقالغان ، ئۇ ئاستىنقى يۈزا ئوتدېلىغا تەۋە .

3 ـ سىستېما تاغ باغرىدىكى جايلارغا جايلاشقان ، ئۇنىڭ شىمالىي قىسمى كونا 3 ـ سىستېمىدىن ، تېگى يۇمىلاقلىقى خېلى ياخشى بولغان بىر قەۋەت شېغىل تاش قەۋەتتىن ، يۇقىرىسى قىزغۇچ بىنەپشە رەڭلىك قۇمتاش ، ئەشمە قۇمتاشتىن تەركىب تاپقان ، ئارىسىغا قېلىن قەۋەتلىك ئاق گەچ ، نېپىز قەۋەتلىك كرىستاللاشقان گەچ ۋە ئاز مىقدارداا نېپىز قەۋەتلىك ماربل قىستۇرۇلغان ؛ ئۈستۈنكى قىسمى قۇمتاش ، ئەشمە قۇمتاش تەركىبلىك تۈزدىن تەركىب تاپقان .

4 ـ سىستېما مۇزارت دەريا سى ۋادىسى بىلەن تاغ باغرىدىكى رايونلارغا تارقالغان بولۇپ ، مۇزدۆمبەل قەۋەتتىن تەركىب تاپقان ، لەيلىمە شېغىل تاش ، شېغىل ۋە قۇم ھەمدە يىمىرىلگەن سېرىق تۆپا بار . 3 ـ سىستېما ۋە 4 ـ سىستېما تاغ باغرىدىكى ئويمانلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى چۆكۈندىلەرنىڭ قېلىنلىقى 2000 ~ 6000 مېتىر كېلىدۇ . تەڭرىتاغ ئومۇرتقىسى ئۆزلۈكسىز ئۆرلەپ ، يىمىرىلىپ سويۇلۇش نەتىجىسىدە كۆپلىگەن چۆكۈندىلەر پەيدا بولغان ، چۆكۈش قانۇنىيىتى جەھەتتە ئاستىنقى قىسمى ئۇششاق ، ئۈستۈنكى قىسمى يىرىك بولۇشتەك ئالاھىدىلىك شەكىللەنگەن .

سىلۇر سىستېمىسى ، دېۋون سىستېمىسى ۋە پېرم سىستېمىسىدىكى يەر قاتلاملىرىدا ئاز مىقدارداا يانار تاغ ئېتىلما جىنسلىرى پەيدا بولغان . تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي قاپتىلىغا يەنە شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان يېشىل تارىشا جىنس بەلۋېغى جايلاشقان بولۇپ ، جىنسلارنىڭ تېگى مېتامورفىلىق قۇمتاشتىن ، ئۈستۈنكى قىسمى كۆلرەڭ ، يېشىل كۆلرەڭ لايلىق تاش ـ سىبرسىت گنېيىس ـ لىق ئېپىدوزىت ـ خلورىتلىق تارىشا جىنسسىمان ئاق چىرىمتال ـ خلورىتلىق تارىشا جىنستىن تەركىب تاپقان ، ئۇنىڭ ئارىسىغا مېتامورفلىق يانارتاغ ئۇۋىندى جىنسلار ۋە توف قىستۇرۇلغان ، ئۈچى قىسمىدا بىر يۈرۈش كرېمنىيلىق يولسىمان ھاك جىنس كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ . بۇ بىر يۈرۈش يېشىل تارىشا جىنسىنىڭ ئۈستىنى تاش كۆمۈر ئوتدېلىغا تەۋە يەر قاتلاملىرى بولۇڭى بىماس دەستىلەنگەن ھالەتتە يېپىپ تۇرىدۇ . تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي يانباغرىدىكى تولۇق ئۆزگەرگەن جىنسلار ۋە تارىشا جىنسلار كېيىنكى پالېئوزوي ئېرا تېمىدىكى يەر قاتلىمىدا بىماس دەستىلەنگەن بولۇپ ، دەسلەپكى پالېئوزوي ئېراسى دەۋرىدىكى پەسىيىپ كۆتۈرۈلگەن رايون ھېسابلىنىدۇ .

يەرقاتلىمىدىكى چۆكۈندى قۇرۇلمىلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى : پالېئوزوي ئېراسى دەۋرىدە ، تەڭرىتاغ گېئوسىنكلىنالى ، ئوتتۇرا ، يېڭى ھايات ئېرا تېمىدىكى يەر قاتلاملىرى تاغ باغرىدىكى ئويمانلىق ۋە تاغ ئارىسىدىكى ئويمانلىقنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان بولۇپ ، قۇرۇقلۇق فاتسىيىلىك چۆكۈندىلەردىن تەركىب تاپقان ؛ تۈرئاس سىستېمىسى قىزغۇچ ئۇۋىندى چۆكۈندىلەردىن ، يۇرا سىستېمىسى كۆمۈر تەركىبلىك بىرىكمە ۋە قىزغۇچ قەۋەتلەردىن ، 3 ـ سىستېما كۆل فاتسىيىلىك ئونۇملۇك تۈز تەركىبلىك ئۇۋىندى جىنسلىق چۆكۈندىلەردىن ، 4 ـ سىستېما مۇزلۇق شېغىل قۇم توپىدىن تەركىب تاپقان . 3 ـ سىستېمىدىن بۇيانقى قۇرۇقلۇق فاتسىيىلىك چۆكۈندىلەرنىڭ ئەڭ زور قېلىنلىقى تەخمىنەن 6000 مېتىرغا يېتىدۇ .

§2 . پۈرۈلمە ۋە ئۈزۈك قاتلام

1 . پۈرۈلمە

باي ناهيىسى جەنۇبىي تەڭرىتاغ ئىككىلەمچى پۈرۈلمە بەلۋېغىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان

بولۇپ ، پۇرۇلمىلەر ۋە پۇرمىلەر ئىنتايىن روشەن ئىپادىلىنىدۇ .
قارلىق تاغ مۇرەككەپ دۇم پۇرمىسىنىڭ ئارقا قىسمى كۆزسىمان گرانىتلىق گەنىيىس ۋە تاربشا جىنسىتىن ، ئىككى قانىتى گەنىيىس ۋە تاربشا جىنسىتىن تەركىب تاپقان ، جەنۇبىي قانىتىدا بۆسۈپ كىرگەن يىرىك دانچىلىق قارا چىرىمتاللىق گرانىت گەۋدىسى بار . ناھىيىنىڭ شىمالى مۇرەككەپ دۇم پۇرمە ئىچىگە جايلاشقان .
تاغلاق تېغى باغرىدىكى ئويمانلىق ئوتتۇرا ، يېڭى ھايات ئېرا تېمىدىكى تىرئاس سىستېمىسى ، يۇرا سىستېمىسى ، 3 ـ سىستېمىدىكى قىزغۇچ قەۋەت ۋە 4 ـ سىستېمىدىكى قۇم ـ شېغىل قەۋەتتىن تەركىب تاپقان . ناھىيىنىڭ شەرقىي ـ جەنۇبىي قىسمى ئويمانلىق ئىچىگە جايلاشقان .
چۆلتاغ مۇرەككەپ دۇم پۇرمىسى 3 ـ سىستېمىسىدىكى يەر قاتلىمىدىن ھاسىل بولغان ، ئاستىنقى قىسمى يېشىل كۇلرەڭ قۇمتاش ئارىلاش تورق ۋە شېغىلدىن ، ئۈستۈنكى قىسمى قېنىق قوڭۇررەڭ قۇم تەركىبلىك تورق ئارىلاش قۇمتاش ۋە ئۇششاق قۇمتاشتىن تەركىب تاپقان . ناھىيىنىڭ جەنۇبىي تەرىپى مۇرەككەپ دۇم پۇرمە ئىچىگە جايلاشقان .

2 . ئۇزۇلمە قاتلام

ناھىيە تەۋەسىدىكى يەر قاتلاملىرىدا يېرىلمىلار تولۇق يېتىلگەن بولۇپ ، شەرق ـ غەرب يۆنىلىشلىك تەتۇر ئۇزۇك قاتلام ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ . شىمالدىن جەنۇبقا يۇزلەنگەن ئۇچ ئۇزۇك قاتلام مۇزارت دەريا سىدىكى چوڭ ئارپىنىڭ ئەتراپىدا ئىچىلىپ قالغان ؛ بىر ئۇزۇلمە قاتلام شىمالغا قىيسايغان بولۇپ ، يانتۇ بۇلۇڭى تەخمىنەن 45° كېلىدۇ ، شىمالىي قانىتى دەسلەپكى كېمبىرىي سىستېمىسىدىكى گنېيىس ۋە تاربشا جىنسىتىن تەركىب تاپقان بولۇپ ، جەنۇبىي قانىتىدىكى تاش كۆمۈر ئوتدېلىغا تەۋە قۇم ۋە ھاك جىنس ئۇستىگە تەتۇر يېيىلغان ؛ بىر ئۇزۇلمە قاتلام جەنۇبقا قىيسايغان ، يانتۇ بۇلۇڭى 75° ~ 80° كېلىدۇ ؛ جەنۇبىي قانىتى ئۈستۈنكى تاش كۆمۈر ئوتدېلىغا تەۋە شېغىل تاش ، قۇمتاش ، ھاك تاشتىن ، شىمالىي قانىتى دەسلەپكى كېمبىرىي سىستېمىسىدىكى يېشىل تاربشا جىنسىتىن تەركىب تاپقان ؛ بىر ئۇزۇلمە قاتلام جەنۇبقا قىيسايغان بولۇپ ، ئىككى قانىتىدىكى يەر قاتلاملىرى ئۈستۈنكى تاش كۆمۈر ئوتدېلىدىكى قۇمتاش ۋە ھاك تاشتىن تەركىب تاپقان . ئۇزۇلمە قاتلام ھىمالايا ھەرىكىتى مەزگىلىدىكى ھىندىستان يەر پوسكىلىنىك ئۇزلۇكسىز شىمالغا يۆتكىلىشى ھەمدە ياۋروپا ـ ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقى بىلەن سوقۇلۇپ ، شىمالىي تەرەپنى كۆچلۈك قىسقان كۆچ تارىم پلاتفورمىسىدىن ئۆتۈپ تەڭرىتاغقا يېتىپ بېرىش نەتىجىسىدە ھاسىل بولغان .

§ 3 . قېزىلما بايلىق

پالېئوزوي ئېراسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە تەڭرىتاغ ئىككىلەمچى گېئوسىنكلىنال رايونىنىڭ ھەممىسى تېپىز دېڭىز فاتسىيىلىك ئۇۋۇندى جىنس ۋە كاربوناتلىق جىنس چۆكۈندىلەردىن تەركىب تاپقان ، پالېئوزوي ئېراسىنىڭ ئوتتۇرا مەزگىللىرىدە يانار تاغ جىنسلىق بىرىكمىلەر ھاسىل بولغان ، ئاخىرقى مەزگىلدە گرانىت تۇرلىرى شەكىللەنگەن . ئوتتۇرا ھايات ئېراسىدىكى يۇرا دەۋرىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە تاغ باغرىدىكى ۋە تاغ ئارىسىدىكى ئويمانلىقلارنىڭ چېتىدە دەل ـ دەرەخلەر بۆك ـ باراقسان ئۆسكەن بولۇپ ، بىر يۈرۈش كۆمۈرلۈك يەر قاتلىمىنى شەكىللەندۈرگەن . يۇرا دەۋرىنىڭ ئوتتۇرا ـ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە يەنە بىر يۈرۈش ئۇنۇملۇك

تۈز تەركىبلىك قۇم ـ شېغىللىق قىزغۇچ قەۋەت شەكىللەنگەن . جىنس گەۋدىسى بۆلۈك ھەرىكىتى جەريانىدا تەدرىجىي سۇپەت ئۆزگىرىشى ھاسىل قىلىپ ، ھەر خىل ـ ھەر شەكىلدىكى مىنېرالارنى ھاسىل قىلغان . ناھىيە تەۋەسىدە كان ياتمىسى مول بولۇپ ، تەكشۈرۈپ ئېنىقلانغان ۋە ئېچىپ پايدىلىنىۋاتقان ھەر خىل قېزىلما بايلىقلار 63 خىلغا يېتىدۇ .

1 . مېتال رۇدىسى

1) مىس كېنى قاجىكتۇر مىس كېنى قاراباغ يېزىلىق ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق جايىنىڭ تەخمىنەن ئۈچ كىلومېتىر شىمالىغا جايلاشقان . كان ياتمىسى تىپى ئوتتۇرا تېمپېراتۇرىلىق ئىسسىق ئېرىتمە تومۇرسىمان مىس كان ياتمىسىغا تەۋە بولۇپ ، ئارخېئوزوي ئېرا تېمىدىكى كرستاللىق تاربشا جىنس تەركىبىدىكى ھاك جىنسلىق لىنزىسىمان گەۋدە ئىچىدە ھاسىل بولغان ، رۇدا تەركىبلىك ھاك جىنس گەۋدىسىدىن 10ى بايقالدى ، بۇنىڭ ىىرى سانائەت سورتىغا يەتتى . كان گەۋدىسىنىڭ شەرقىي ئۈچىنى لەيلىمە تۈپا يېپىۋالغان ، غەربىي ئۈچىنى ئۈزۈلمە قاتلام كېسىۋەتكەن ، كان گەۋدىسى يەر ئۈستىدە 50 مېتىر ئۈزۈنلۇقتا ئېچىلىپ قالغان ، ئوتتۇرىچە قېلىنلىقى 4 .5 مېتىر كېلىدۇ . يەر يۈزىدىن 40 مېتىر پەس ئازگاللىقتا تەتۈر ئېچىلىپ قالغان كان گەۋدىسىنىڭ ئوتتۇرىچە قېلىنلىقى 5 .4 مېتىر كېلىدۇ . ئاساسلىقى سېرىق مىس رۇدىسى ، ئۈنىڭدىن قالسا چىپار مىس رۇدىسى ، جۇلالىق مىس رۇدىسى ، كۆك مىس ۋە ئوكسىدلانغان مالاخت ، يېشىل مىس رۇدىسى قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپقان . بىللە ھاسىل بولغان مىنېرالاردىن چاسا قوغۇشۇن تاش ، يالتىراق سىنىك رۇدىسى ، سېرىق تۆمۇر رۇدىسى ، قوڭۇر تۆمۇر رۇدىسى بار ؛ تومۇرتاش مىنېرالىرىدىن كالتسىت ، كۋارتىس قاتارلىقلار بار ، كان گەۋدىسىنىڭ يەر يۈزىدىكى ئوتتۇرىچە سورتى % 20 .1كە ، ئازگاللىقنىڭ ئوتتۇرىچە سورتى % 89 .3كە ، رۇدا پارچىلىرىنىڭ سورتى % 54 .2كە ، زاپاسى تەخمىنەن 3 مىليون 650 مىڭ تونناغا يېتىدۇ .

تامچە سۇ مىس كېنى ناھىيىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ ئەراپىغا جايلاشقان . كۇچا تېغىنىڭ يانباغرى ئويمانلىقىدا يېڭى 3 ـ سىستېمىغا تەۋە چۆكۈندى تىپىدىكى مىس تەركىبلىك قۇم بار ، مىسىنىڭ سورتى % 0 .2 ~ % 2كە يېتىدۇ ، كان نۇقتىسى كۆپ ، كۆلىمى كىچىك ، تاپشۇرۇلغان زاپاسى 15 مىڭ 800 تونناغا ، ئىستىقبالىلىق زاپاسى تەخمىنەن 100 مىڭ تونناغا يېتىدۇ .

2) تۆمۇر كېنى بۇ ، ئاساسەن قاپسىلاڭ دەريا سىدىن مۇزارت دەريا سىغىچە بولغان جايلارغا جايلاشقان بولۇپ ، قاراباغ ئەتراپلىرىدا كان نۇقتىسى كۆپرەك .

قاراباغ تۆمۇر كېنى ناھىيىنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، ناھىيە بازىرىغا 60 كىلومېتىر كېلىدۇ . كان رايونىنىڭ شەرق ـ غەرب بۆلىكىدىكى ئۈزۈك قاتلامنىڭ داۋامى 10 نەچچە كىلومېتىر ئۈزۈنلۇققا سوزۇلغان . يەر يۈزىدە چوڭ ـ كىچىك 26 كان گەۋدىسى ئېچىلىپ قالغان ، ئەڭ ئۈزۈنلىرى 540 مېتىر ، ئەڭ قىسقىلىرى ئۈچ مېتىر ، ئەڭ قېلىنلىرى 9 .08 مېتىر ، ئەڭ نېپىزلىرى 0 .60 مېتىر كېلىدۇ ، ئەينەكسىمان تۆمۇر رۇدىسى ، ماگنىتلىق تۆمۇر رۇدىسى ئاساسىي ئورۇندا ، قوڭۇر تۆمۇر رۇدىسى 2 ـ ئورۇندا تۇرىدۇ ؛ بىللە ھاسىل بولغان رۇدىلاردىن ناھايىتى ئاز مىقداردىكى سېرىق تۆمۇر رۇدىسى ، سېرىق مىس رۇدىسى ، مالاخىت ۋە يېشىل مىس رۇدىسى بار . تومۇر تاش مىنېرالىرى ئاندرادىت ، كالتسىي تۆمۇرلۇك تاش ، دىئوپسىد ، ئاكتىنولىت ، ئېپىدوت ، كالتسىت ، كۋادرتىس ۋە دالا شىپاتى قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپقان . كۇنجۇتسىمان رۇدىلار ئاساسلىق ئورۇندا ، كاللەكسىمان ، يوللۇقسىمان رۇدىلار 2 ـ ئورۇندا

تۇرىدۇ . رۇدا سورتلىرىنىڭ تۆمۈر تەركىبى 25 % ~ 40 % كە ، ئەڭ يۇقىرى بولغانلىرىنىڭ 57.99 % كە يېتىدۇ . تۆمۈركان تىپى تۇراقسىز بولغان كىچىك تېپتىكى قۇمتاش كان ياتمىسىدىن ئىبارەت . ئۇنىڭ زاپىسى 1 مىليون 480 مىڭ تونناغا يېتىدۇ .

3) مانگان كېنى　　بۇ كان ناھىيىنىڭ غەربىدىكى مۇزارت دەرياسىدىن شەرق تەرەپتە-كى قېيىرغىچە بولغان جايلاردا يېتىلگەن . زاپىسى تەكشۈرۈپ ئېنىقلانغان قاراڭغۇر مانگان رۇدىسىنىڭ سورتى 18 % ~ 25 % كە ، زاپىسى 820 مىڭ تونناغا يېتىدۇ .

4) خروم ـ نىكېل كېنى　　بۇ كان قېيىر يېزىسى تەۋەسىدىكى ئالتۇنقۇش دېگەن جايغا جايلاشقان بولۇپ ، جىنس گەۋدىسىدە خېلى ياخشى مىنېرالالاشقان نىكېل بار ، خروم ـ نىكېل كان ياتمىسىنى تېپىشتا گېئولوگىيىلىك ئىستىقبالغا ئىگە .

5) سىركون كېنى　　بۇ كان قېيىر يېزىسى تەۋەسىدىكى يىلانلىق دۆم پۈرمىسىگە ، شىمالىي ئالتۇنقۇش دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىكى يىلانلىق ـ چوڭغول ئەتراپلىرىغا مەركەزلىك جايلاشقان ، ناھىيە بازىرىغا تەخمىنەن 140 كىلومېتىر كېلىدۇ . كان ياتمىسى تىپى ئىشقارلىق پېگماتىت تېپىدىكى سىركون ـ پېروخلورىت كان ياتمىسىغا تەۋە . سىركوندىن باشقا يەنە مىنېرال-لاشقان كولومبۇ تەنتالىت بار ، سىركون ، پېروخلورىتتىن ئىبارەت ئاز ئۇچرايدىغان ئېلېمېنتلىق كان نۇقتىسى ھېسابلىنىدۇ . كان رايونى تەۋەسىدە پېگماتىتتىن 628 ى بايقالدى ، تومۇرى لىنزا-سىمان ھالەتتە ياتقانلىرى ئاساسلىق ئورۇندا ، كېڭىيىشى تەرتىپسىز بولغانلىرى 2 ـ ئورۇندا تۇرىدۇ ، ئادەتتە كۆلىمى بىر قەدەر كىچىك بولۇپ ، ئېچىلىپ قالغان كۆلىمى كۆپ ھاللاردا 100 ~ 500 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ . سىركون ، تىسىر تولىت ، ئەۋدىئالىت قاتارلىقلار بار . ئۇمۇمىيۈزلۈك ئاچ قوڭۇر قىزغۇچ ، قېنىق قوڭۇر قىزغۇچ ، ئەتىرگۈل رەڭلىك كېلىدۇ ، شەكلى سەككىز يۈزلۈك ، تۆۋرۈكسىمان تۆت چاسا قوش بېگىزلىك ، خۇسۇسىيىتى چۈرۈك ھەم قاتتىق كېلىدۇ ، يەككە مىنېرالالارنىڭ تەركىبىدىكى سىركونىي ئوكسىدى 58.66 % . بىللە ھاسىل بولغان تانتال-نىئوبىي مىنېرالىلىرىدىن پروخلور ، تانتال ـ نىئوبىي كىسلاتالىق تۇز ، تىتانلىق ئىتتىرى ـ نىئوبىي كىسلاتالىق ھەمدە ئىدىفونىست رۇدىسى بار . بىللە ھاسىل بولغان باشقا كانلاردىن سېرىق چىرىمتال ، ئۇران تۇرت رۇدىسى ، ئورتىت ، كرىستال ماددىلىق ئۇران رۇدىسى ، مەرگىمۇچ رۇدىسى قاتارلىقلار بار . سىركونىي ئوكسىد سورتى ئەڭ تۆۋەن بولغانلىرى 0.1 % كە ، ئەڭ يۇقىرى بولغانلىرى 4.31 % كە يېتىدۇ . سۇنئىي ئېغىر قۇم تەركىبىدە سىركون ئەڭ يۇقىرى بولغاندا ھەر كۇب مېتىرىنىڭ 145 كىلوگرامغا يېتىدۇ . 50 نەچچە جايدىن سىركون ، نىئوبىي ، تانتال بىلەن بىللە ھاسىل بولغان كرىستال جىنس بايقالدى .

6) قوغۇشۇن ـ سىنك كېنى ۋە ئۇران كېنى　　قوغۇشۇن ـ سىنك كېنى قاراباغ يېزىسى تەۋەسىگە ، ئۇران كېنى قېيىر قاتارلىق يېزىلارنىڭ تەۋەسىگە جايلاشقان .

2 . مېتاللوئىد كېنى

1) كۆمۈر كېنى　　ناھىيىنىڭ شەرقىدىكى ئارىگەمىدىن باشلىنىپ ، غەربتە تېرەك دەرياسىنىڭ غەربىگىچە بولغان جايلاردا كۆمۈر قاتلىمى ئېچىلىپ قالغان ، بۇنداق قاتلام تېرەك رايونىغا ئالاھىدە مەركەزلەشكەن . تېرەك كۆمۈر كېنىنىڭ قەۋىتى كۆپ بولۇپ ، قېلىن ، تارقىلا-شى كەڭ ، يوشۇرۇن زاپىسى كۆپ ، كۆمۈر سۈپىتىنىڭ مارکىسى تولۇق ، سۈپىتى ئېسىل ، ناھىيە بويىچە كۆمۈز زاپىسى 2 مىليارد 900 مىليون تونناغا يېتىدۇ .

2) فتورىت　　بۇ ، تېرەك ۋە كۇلگەن ئېقىندىن ئىبارەت ئىككى جايغا تارقالغان

بولۇپ ، زاپىسى 150 مىڭ تونناغا يېتىدۇ . تېرەك فتورىت كېنى رايونىدىن تاپشۇرۇلغان زاپىسى 51 مىڭ تونناغا يېتىدۇ ، رۇدا سۇپىتى خېلى ياخشى . ئۇ گىدروتېمال سۇيۇقلۇق تىپىدىكى كان ياتمىسىغا تەۋە بولۇپ ، سورتى 50 % ~ 70% كە يېتىدۇ .

كۇلگەن ئېقىن فتورىت كان رايونى شىمالدا ناهىيە بازىرىغا تەخمىنەن 60 كىلومېتىر كېلىدۇ ، فتورت مەرمەردىن چىقىدۇ ، نۇرغۇنلىرى چوڭ - كىچىكلىكى ئوخشاش بولمىغان ، ئۇزلۇكسىز بولمىغان كان گەۋدىسىدىن تەركىب تاپقان ، ئەڭ كەڭ بولغاندا تەخمىنەن 22 مېتىرغا يېتىدۇ . فتورىت ئاساسەن بىنەپشەرەڭ ، كاللەكسىمان كېلىدۇ . كان بەلۋېغىنىڭ ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 1500 مېتىر كېلىدۇ ، زاپىسى 100 مىڭ تونىدىن ئاشىدۇ .

3) تاشتۇز ناهىيە تەۋەسىدە تاشتۇز قېزىلما بايلىقى ئىنتايىن مول بولۇپ ، ئاساسەن ناهىيىنىڭ غەربىي شىمالى ۋە غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان .

چوغا تاشتۇز كېنى ناهىيە بازىرىنىڭ تەخمىنەن 80 كىلومېتىر غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان . كان ياتمىسى كۇچا تېغى يانباغرى ئويمانلىقىنىڭ مىسكانتاغ مۇرەككەپ دۇم پۇرمىسىنىڭ شەرقىي ئۇچىغا جايلاشقان بولۇپ ، تۇز ئېدىرلىق قۇرۇلمىسىدىن تەركىب تاپقان . رۇدىلار ئاساسەن ماربل تەركىبلىك ئۇۋىندى - قىرلىق شېغىل (يەنى سېغىزلىق شېغىل)لىق تاشتۇز تېشىدىن تەركىب تاپقان ، تەركىبىدىكى ئوتتۇرىچە ناترىي خلورد 57.56 % كە ، زاپىسى 780 مىڭ تونناغا يېتىدۇ .

مىسكانتاغ تاشتۇزى كېنى ناهىيە بازىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى مىسكانتاغىنىڭ جەنۇبىي قاپتىلىغا جايلاشقان ، كان تېپى دېڭىز فاتسىيىلىك لاگون تۇز تىپىدىكى چۆكۈندىگە تەۋە . كان ياتمىسى كۇچا تېغى يانباغرى ئويمانلىقىدىكى چۆلتاغ مۇرەككەپ دۇم پۇرمىسىنىڭ غەربىي بۆلىكىدە ۋە مىسكانتاغ دۇم پۇرمىسىنىڭ ئوق قىسمىدا . رۇدىلار ئاساسەن سېغىزلىق شېغىل (قىرلىق شېغىل ، كاللەك ۋە ئۇۋىندى) تاشتۇز تېشىدىن تەركىب تاپقان . ناترىي خلورىد مىقدارى 65 % ~ 85% كە ، زاپىسى 530 مىليون تونناغا يېتىدۇ .

غەربىي مازار تاشتۇز كېنى ناهىيە بازىرىنىڭ تەخمىنەن 30 كىلومېتىر غەربىي شىمالىغا جايلاشقان ، كان گەۋدىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1100 مېتىر ، كەڭلىكى 600 مېتىر ، قېلىنلىقى 80 مېتىر بولۇپ ، ئېللىپىس شەكىللىك كىچىك تاغ ھاسىل قىلغان .

مازار خوجام تاشتۇز كېنى ناهىيە بازىرىغا 25 كىلومېتىر كېلىدۇ ، تاشتۇزنىڭ ئوتتۇرىچە قېلىنلىقى 10 مېتىر .

4) نافېلىن قېيىر نافېلىن توغرا شىپات جىنس كان ياتمىسىنىڭ $Al_2O_3$165 مىليون تونا ، Na_2O65 مىليون تونا ، K_2O54 مىليون تونا بولۇپ ، جىنس گەۋدىسىنىڭ كۆلىمى چوڭ .

5) ياقۇت كېنى بۇ ، قېيىر يېزىسىنىڭ غەربىي شىمالىغا ، بوزكىرگى دەريا سىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىغا جايلاشقان بولۇپ ، ناهىيە بازىرىغا تەخمىنەن 110 كىلومېتىر كېلىدۇ . كان گەۋدىسى ئاق رەڭلىك كرىستاللاشقان مەرمەر جىنسلىق تۇزلۇقتا لىنزىسىمان ھالەتتە جايلاشقان ، كان گەۋدىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 14 ~ 20 مېتىر ، قېلىنلىقى 0.3 ~ 5 مېتىر . بىللە ھاسىل بولغان رۇدىلاردىن ئاق چىرىمتال ، تۇز - تۆمۇر رۇدىسى ھەمدە ئاز مىقداردىكى چاسا قوغۇشۇن رۇدىسى ، يالتىراق سىنىك رۇدىسى قاتارلىقلار بار . ياقۇت رۇدىسى تەركىبىدىكى قوغۇشۇن 3/2 ئوكسىدى 20 % ~ 38% كە ، ئايرىملىرى 40.4 % ~ 50.3 % كە ، كرىمنىي ئوكسىدى 9 % ~ 23% كە ، ئايرىملىرى تەخمىنەن 29% كە ، فېررىك ئوكسىدى 1.0 % ~ 17.4 % كە

يېتىدۇ ، زاپىسى 15 مىڭ 606.93 تونىا .

6) گىپس كېنى　　بۇ ، ناھىيىنىڭ غەربىي قىسمى بىلەن غەربىي ـ جەنۇبىي قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ ، ئاساسلىقى بورلۇق گىپس كېنى ۋە داۋانچى گىپس كېنى بار . بورلۇق گىپس كېنى قاراباغ يېزىسى ئېدىر تېغىنىڭ شىمالىي ئېتىكىگە جايلاشقان . كان گەۋدىسى تىپى لاگونال فاتسىيەلىك چۆكۈندى تىپىدىكى كان ياتمىسىغا تەۋە . بارلىق كان قەۋىتى گىپس ۋە ئاز مىقداردىكى قاتتىق گىپسىتىن تەركىب تاپقان . رۇدا قۇرۇلمىسى ئىككى تىپقا ، بەش كەنجى تىپقا بۆلۈنىدۇ . رۇدا سورتى % 44 .84 ~ % 545 .97كە ، زاپىسى 1 مىليون 59 مىڭ 100 تونىغا يېتىدۇ .

داۋانچى گىپس كېنى داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ غەربىي ـ شىمالىي قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ ، رۇدا سورتى % 70كە ، زاپىسى 1 مىليون 769 مىڭ تونىغا يېتىدۇ .

7) چىرىمتال　　قېيىر يېزىسىدىكى يىلانلىق سېرىق چىرىمتال كان ياتمىسى خېلى ياخشى .

8) ھاك تېشى　　قاراباغ يېزىسى ، تېرەك بازىرى تەۋەسىگە دېگۈدەك تارقالغان ، بۇلاردىن قاراباغ ھاك تېشى رۇدىسىنىڭ سورتى % 52 .47 ~ % 54 .89كە ، زاپىسى 44 مىليون 40 مىڭ تونىغا يېتىدۇ .

9) بارىت ، ۋېنېرىت　　بۇ ، قېيىر يېزىسىنىڭ ئالتۇنقۇش رايونىغا جايلاشقان . كان گەۋدىسى سىلۇر سىستېمىسىدىكى مەرمەر بىلەن كرىستاللىق جىنس تېگىشىپ تۇرغان جايدىكى يېرىلما ـ يانجىلىش بەلۋېغىدىن چىقىدۇ ، كان گەۋدىسى تومۇرسىمان ھالەتتە سوزۇلغان بولۇپ ، شەرقتىن غەربكىچە بولغان ئۇزۇنلۇقى 2500 مېتىر كېلىدۇ . ئوتتۇرىچە بارىي سۇلفات مىقدارى % 67 .8كە يېتىدۇ ، بىللە ھاسىل بولغان پايدىلىق تەركىبلەردىن مىس ، سترونتسىي ، گېرمانىي ، كۈمۈش ، ئارسېن قاتارلىقلار بار ، زاپىسى 123 مىڭ تونىغا يېتىدۇ .

10) سلانېتس كېنى　　بۇ ، قاراباغ يېزىسى بىلەن تېرەك بازىرى دائىرىسىگە تارقالغان . قاراباغ سلانېتس رۇدىسىنىڭ % 48 .89 ~ % 50 .26كە ، زاپىسى 11 مىليون 457 مىڭ تونىغا ؛ تېرەك سلانېتس رۇدىسىنىڭ سورتى % 62 .57كە ، زاپىسى 8 مىليون 750 مىڭ تونىغا يېتىدۇ .

11) سۇرمە تاش　　بۇ ، قېيىر ئەتراپلىرىغا جايلاشقان بولۇپ ، جىنىس قەۋىتى كۋارتىس ، مەرمەر ، كرىستاللىق تارىشا جىنس ، فىللىتنى ئاساس قىلىدۇ ، كان گەۋدىسى قەۋەتسىمان ، لىنزىسىمان ھەمدە رەتسىز خالتىسىمان ۋە تومۇرسىمان ھالەتتە بولۇپ ، ئۇزۇنلۇقى ئادەتتە 100 ~ 300 مېتىر ، قېلىنلىقى تەخمىنەن 0 .4 ~ 0 .5 مېتىر كېلىدۇ ، كاربون مىقدارى % 96 .5كە يېتىدۇ .

12) پارافىن　　بۇ ، قېيىردىكى مىس بۇلاقنىڭ شەرقىدىكى پېرم دەۋرىگە مەنسۇپ بولغان ئەڭ يۇقىرى قىسىمدىكى يەر قاتلاملىرىغا تارقالغان بولۇپ ، مايغا چىلانغان قۇمتاش قەۋىتى ناھايىتى قېلىن ، پارغا ئايلانغاندىن كېيىن يەر يۈزىدە ئۆزگەرگەن پارافىن قالدۇقى قېپقالغان . زاپىسى ناھايىتى ئاز .

13) نېفىت　　بۇ ، ئاساسەن قېيىر يېزىسى مىسبۇلاق كەنتىنىڭ تەخمىنەن ئۈچ كىلومېتىر شەرقىي شىمالىغا جايلاشقان ، نېفىت قەۋىتىنىڭ قېلىنلىقى 30 مېتىر ، كۆلىمى 4200 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ .

14) ئاندالۇزىت كېنى بۇ ، قېيىر يېزىسىنىڭ شىمالىدىكى قۇرۇق سېنتاي جىلغىسىغا تارقالغان . كان گەۋدىسى غەربتە قۇرۇق سېنتاينىڭ غەربىي تارماق جىلغىسىدىن باشلىنىپ ، شەرقتە قاراغول جىلغىسىغا يېتىپ بارىدۇ ، ئۇزۇنلۇقى 12 كىلومېتىردىن ئاشىدۇ ، كان گەۋدىسىنىڭ قېلىنلىقى ئەڭ زور بولغاندا 300 ~ 400 مېتىرغا يېتىدۇ ، ئەڭ كىچىك بولغاندا 30 مېتىردىن ئاز ئەمەس . رۇدىلار تەبىئىي تېپى بويىچە ئۈچ خىلغا بۆلۈنىدۇ ، بۇلار : چىڭ كۆك كاۋاك كرىستاللىق كاربون تەركىبلىك قارا چېرىمتال كۆزارتىس تاربىسا جىنىس تېپى ، ئۇنىڭ ئاندالۇزىت مىقدارى % 10 ~ % 20كە يېتىدۇ ؛ چىڭ كۆك كاۋاك كرىستال كاربون تەركىبلىك قاراچېرىمتال تاربىسا جىنىس تېپى ، ئۇنىڭ ئاندالۇزىت مىقدارى % 25 ~ % 30كە يېتىدۇ . ئايرىمىلدىرى % 40تىن ئاشىدۇ ؛ خىئاستولىت كاربون تەركىبلىك ئاق چېرىمتال تاربىسا جىنىس تېپىدىكى يېتىلگەن چېرىمتال تاربىسا جىنىس تېپى ، ئۇنىڭ ئاندالۇزىت مىقدارى % 10 ~ % 20كە يېتىدۇ . رۇدا تەركىبىدىكى ئوتتۇرىچە ئاندالۇزىت مىقدارى % 18كە يېتىدۇ ، ئىستىقبالىلىق زاپىسى 15 مىليون تونىدىن ئاشىدۇ .

Ⅱ باب

يەر يۈزىنىڭ تۈزۈلۈشى

ناهىيىنىڭ شىمالىي قىسمى غەربتىن شەرقتە يۈزلەنگەن تەڭرىتاغ سىستېمىسىدىكى قارلىق تاغ كۆكتېكە تېغىدىن ، جەنۇبىي قىسمى غەربتىن شەرقتە يۈزلەنگەن قارا يۇلغۇن تېغى بىلەن چۆلتاغدىن تەركىب تاپقان . دېڭىز يۈزىدىن 4300 ~ 4500 مېتىر ئېگىز بولغان تاغ بەلۋاغلىرىدا قار مەڭگۈلۈك توپلىشىپ تۇرىدۇ ، كۆلىمى تەخمىنەن 9200 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ ، دېڭىز يۈزىدىن 400 مېتىر ئېگىز جايلار % 60نى ئىگىلەيدۇ ، بۇ جايلاردا مۇزلۇق يەر قىياپىتى شەكىللەنگەن .

جەنۇبىي تاغ بىلەن شىمالىي تاغ ئارىسىغا قىستۇرۇلغان باي ئويمانلىقى پالېئوزوي ئېراسىدىكى گېرتسىن ھەرىكىتى مەزگىلىدىكى پلاتفورما بىلەن گېئوسىنكلىنالنىڭ پۈرۈلمىلىشىپ ئۆزۈلۈشى ئارقىلىق شەكىللەنگەن . شىمال تەرىپىدىكى قارلىق تاغ قاتارلىق تاغلار قەدىمكى تۈزۈلمە ۋە جەنۇبىي قىسمىدىكى چۆلتاغ ياش ئۆزۈلمە سىستېمىسىغا مەنسۇپ . باي ئويمانلىقى ئوتتۇرا هايات ئېراسىدىكى 3 ـ دەۋر ۋە 4 ـ دەۋر سىستېمىسىغا مەنسۇپ بولۇپ ، يېڭى دەۋردىكى پۈرۈلمىلەرنىڭ تەسىرىدە ھاسىل بولغان .

باي ئويمانلىقىنىڭ شىمالى ئېگىز ، جەنۇبى پەس بولۇپ ، غەربتىن شەرقە قىيسايغان ، تەبىئىي يانتۇلۇقى چوڭراق ، ئادەتتە 1000/ 4. 3 ~ 1000/ 1. 3 كېلىدۇ . ناهىيە تەۋەسىدىكى بەش چوڭ دەريانىڭ ھەممىسى شىمالدىكى مۇزلۇقتىن باشلىنىدۇ . مۇزارت مۇزلۇقىدىن باشلىنىدىغان مۇزارت دەرياسى شىمالدىن جەنۇبقا قاراپ ئېقىپ ، ئويمانلىقنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتىدۇ . يېرىنىڭ شىمالى ئېگىز ، جەنۇبى پەس ، ئۇنىڭ ئۆستىگە 3 ـ دەۋر ۋە 4 ـ دەۋردىكى يىمىرىلگەن جىنىس قاتلىمى بوش ـ زەئىپ بولۇپ ، ئاسانلا ئېروزىيىلىك يالىنىش تەسىرىگە ئۇچرىغاچقا ،

دەريا قىسمىنىڭ ئۇزلۇكسىز جەنۇبقا يۆتكىلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ ، ئىككى قىرغاقتا خېلى كەڭ ئېقىندى تۈزلەڭلىكنى شەكىللەندۈرگەن . قارلىقتاغدىن باشلانغان تۆت دەريا ـ ئېقىنىنىڭ يانتۇلۇقى چوڭ بولۇپ ، سۇيى تېز ئاقىدۇ ، يالاش كۇچى كۈچلۈك بولۇپ ، تاغدىن چىققاندىن كېيىن ئېقىن سۈرئىتى بارا ـ بارا ئاستىلاپ ، كۆپلىگەن لەيلەپ يۆتكىلىدىغان ماددىلارنى بىرگە ئېقىتىپ كېلىپ تىندۈرۈش ، ئۇنىڭ ئۈستىگە يامغۇر سۈيىنىڭ تەسىرى نەتىجىسىدە بارا ـ بارا خېلى كەڭ يەلپۈگۈچسىمان كەلكۈن چۆكۈندىلەر شەكىللەنگەن .

§ 1 . مۇزلۇق

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن جىڭ لىيەن مۇزلۇقنىڭ قىياپىتىنى «بەزى يەرلىرى بەئەينى تۆۋرۈكلۈك خانتاختىغا ياكى جامغا ئوخشاپ كېتىدۇ . بەزى يەرلىرى قاتتىق غەزىپى كەلگەندەك كۆرۈنىدۇ ياكى پەرۋاز قىلىۋاتقان ئاققۇغا ئوخشاپ كېتىدۇ ، بەزى يەرلىرى چاك كەتكەن مۇز تام بېسىۋالغاندەك كۆرۈنىدۇ ياكى تۈزلەڭلىكتىكى قويۇق ئورمانلىقلارغا ئوخشاپ كېتىدۇ» ، «بەزىدە ئەگرى ـ توقاي ئايلىنىپ تىك قىرغاقلارنىڭ چوققىسىغا چىققىلى بولىدۇ ، تىك قىرغاقلىرى ئىككىگە بۆلۈنگەن بولۇپ ، ئايلىنىپ ماڭغىلى بولىدۇ ، بەزىدە ئايلانما يولنى بويلاپ ماڭسا جىلغىنىڭ تېگىگە چۈشكىلى بولىدۇ ، ئەتراپىدا ئەينەكتەك مۇز تاملار بولۇپ ، ئۇنى تاغ تۇمانلىرى قاپلىۋالغان ، بەزىدە كىرىمەن دېسىمۇ كىرگىلى بولمايدۇ ، قاتتىق مۇز پارچىلىرى بىردەمدىلا يېرىلىپ چۈشۈپ غارلارنى ھاسىل قىلىدۇ» دەپ تەسۋىرلىگەن .

ناھىيە تەۋەسىدىكى مۇزلۇقلار غەربتە مۇزارت دەريا سى (جەنۇبىي بۆلىكى)دىن باشلىنىپ ، شەرقتە مۇزتاغ مۇزلۇقىغىچە سوزۇلغان 200 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى تەڭرىتاغ ئومۇرتقىسى بەلۋېغىغا جايلاشقان ، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 4500 مېتىردىن ئاشىدۇ ، ئومۇمىي كۆلىمى 1300 كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ ، ناھىيە بويىچە يەر كۆلىمىنىڭ 6.8 پىرسەنتىگە تەڭ كېلىدۇ . تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي قاپتىلىدىكى دەريا ـ ئېقىنلارنىڭ كۆپىنچىسى شاخسىمان تۈمۈر چوققىسى تىپلىق جىلغىلاردىكى مۇزلۇقتىن باشلىنىدۇ . مۇزارت دەريا سى (جەنۇبىي بۆلىكى)نىڭ غەربىدىن ئاقىيايلاق تېغىغىچە بولغان رايونلار ناھىيە تەۋەسىدىكى مۇزلۇق تارقالغان ئاساسلىق رايون بولۇپ ، ناھىيە تەۋەسىدىكى ئومۇمىي مۇزلۇقنىڭ 60 پىرسەنتىدىن كۆپرەكىنى ئىگىلەيدۇ ، شۇڭا ئۇ ، مۇزارت دەريا سى ۋادىسىدىكى مۇزلۇق دەپ ئاتىلىدۇ . باشقا مۇزلۇقلار تەڭرىتاغ ئومۇرتقىسىغا غەربتىن شەرقە قاراپ تارقالغان .

1 . جايلىشىش مورفولوگىيىسى

مۇزارت دەريا سىنىڭ يۇقىرى ئېقىنى تۆمۈر چوققىسى تەبىئىي مۇھاپىزەت رايونى ھېسابلىنىدۇ ، رايون تەۋەسىدىكى ئەڭ چوڭ بىر نەچچە ھازىرقى زامان مۇزلۇقى مۇنۇلار : مۇزارت مۇزلۇقى ، ئۇزۇنلۇقى 29 كىلومېتىر (1978 ـ يىلى ئۆلچەنگەن) ، ئاخىرقى ئۇچى دېڭىز يۈزىدىن 2770 مېتىر ئېگىز ، قاراغول مۇزلۇقى ، ئۇزۇنلۇقى 32 كىلومېتىر ، ئاخىرقى ئۇچى دېڭىز يۈزىدىن 2795 مېتىر ئېگىز ؛ تۇغبەلچى مۇزلۇقى ، ئۇزۇنلۇقى 37.8 كىلومېتىر ، ئاخىرقى ئۇچى دېڭىز يۈزىدىن 2752 مېتىر ئېگىز . مۇزارت جىلغىسى قەدىمكى زامانداردا نۇرغۇن تارماق مۇزلۇقلارنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان جاي بولۇپ ، غايەت زور شاخسىمان تاغ

جىلغىسى مۇزلۇقىنى شەكىللەندۈرگەن ، مۇزلۇقتىكى ئوقۇر شەكىللىك جىلغىلارنىڭ تېپىك دەرىجىسى ۋە ئاخىرقى دۆمبەل قىرلىرى كۆلىمىنىڭ مۇكەممەللىكى ئېلىمىزنىڭ غەربىي قىسمىدا ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدۇ .

مۇزئارت دەريا‌سى ۋادىسىدا 22 مۇزلۇق بولۇپ ، كۆلىمى 96.16 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ ، ئۇلار تۆمۈر چوققىسى تېپلىق تاغ جىلغىسى مۇزلۇقىغا تەۋە ، مۇزلۇقنىڭ كۆلىمى چوڭ ، مۇز مىقدارى مول بولۇپ ، كۆپىنچىسى شاخسىمان تاغ جىلغىسى مۇزلۇقىدىن ئىبارەت . شەكىللەن-گەن دەۋرى ئومۇمەن 17 ~ 19 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىكى كىلىماتنىڭ يەر شارى خاراكتېر-لىك سوغۇقلا ئۆزگىرىش مەزگىلىگە توغرا كېلىدۇ . تارىختا مۇزارت جىلغىسى ئەلمىساقتىن تارتىپ جەنۇبىي شىنجاڭنى ئىلى ئارقىلىق ئوتتۇرا ئاسىيا بىلەن تۇتاشتۇرىدىغان داغدام يول ئىكەنلىكى ، بېرىش ـ كېلىش قىلىدىغان كىشىلەرنىڭ مۇزارت مۇزلۇقىغا دائىر نۇرغۇن ھەقىقىي خاتىرلىرى بارلىقى خاتىرلەنگەن . چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن شۇ سۇڭ «غەربىي يۇرتنىڭ دەريا ـ ئېقىنلىرى ھەققىدە خاتىرە»دە «يەنە غەربتىكى بەش چاقىرىم جايدا تامغا تاش ھەربىي رابات بار ، راباتنىڭ كەينىدىكى تاغلار ئېگىز ھەم خەتەرلىك ، يوللىرى راۋان ئەمەس ، ھەربىي راباتنىڭ بەش چاقىرىم غەربىدە ئېتىلما قارابۇلاق بار ، ئۇ ، مولۇڭكۇ دەپ ئاتىلىدۇ ، ئىككى دەريا ھەربىي راباتنىڭ جەنۇبىدا قوشۇلۇپ ، مۇسۇر دەرياسى (يەنى مۇزارت دەرياسى) نى ھاسىل قىلىدۇ » دەپ بايان قىلغان . بۇ ئەينى زامانلاردا مۇزارت مۇزلۇقىنىڭ ئاخىرقى ئۇچىنىڭ تامغا تاشقا 500 ~ 600 مېتىرمۇ كەلمەيدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ . ھازىرقى مۇزارت مۇزلۇقىنىڭ ئاخىرقى ئۇچى تامغا تاشقا 1.61 كىلومېتىر كېلىدۇ ، مۇزارت مۇزلۇقىنىڭ مۇز تىلى شىمالىي شەرقتىن غەربىي جەنۇبقا يۆزلەنگەن بولۇپ ، ھازىرقى ئۇزۇنلۇقى 1.2 كىلومېتىر كېلىدۇ . 19 ـ ئەسىر-دىن باشلاپ مۇزارت مۇزلۇقى 1.25 كىلومېتىر چېكىنىپ كەتكەن . مۇشۇنداق ھېسابلىغاندا ، 100 نەچچە يىلدىن بۇيان ، مۇزارت مۇزلۇقى ھەر يىلى ئوتتۇرىچە 7.6 مېتىر چېكىنىپ كەتكەن ؛ 1909 ~ 1959 ـ يىلىغىچە 750 مېتىر چېكىنىپ كەتكەن ، يەنى ھەر يىلى ئوتتۇرىچە 15 مېتىر چېكىنىپ كەتكەن ؛ 1964 ـ يىلى 10 ـ ئايدىن 1978 ـ يىلى 8 ـ ئايغىچە 30 مېتىر يىراقلىققا چېكىنىپ كەتكەن ، يەنى ھەر يىلى ئوتتۇرىچە 2.14 مېتىر چېكىپ كەتكەن .

2 . مۇزلۇق لاتقىلىرى

مۇز لاتقىلىرى مۇزارت جىلغا ئېغىزىدىكى تۇزلەڭلىكتە يەلپۇگۈچسىمان يېيىلغان ئېگىز ھەم رەتلىك يايسىمان ئاخىرقى لاتقا ئومۇرتقىسىنى شەكىللەندۈرگەن ، ئۇنىڭ ئاخىرقى لاتقا دائىرىسى-نىڭ جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى يەتتە كىلومېتىر ، شەرقتىن غەربكە ئەڭ كەڭ يېرى 7.5 كىلومېتىر بولۇپ ، 10 قاتار مۇز لاتقىدىن تەركىب تاپقان ، مۇزلۇقتىكى تاش تەركىبلىرى باش مەنبەسىدىكى مەرمەر ، ئېگىز ، ئوتتۇراھال تاغ بەلۋېغىدىكى گرانىت تاش ، گنېيىس ھەمدە تاغ ئېغىزىغا نەچچە كىلومېتىر كېلىدىغان تاش كۆمۈر سىستېمىسىدىكى قۇمتاش ، شېغىل ، تارىشا جىنىس قاتارلىقلاردىن ھاسىل بولغان . جىنس پارچىلىرىنىڭ دىئامېترى ئادەتتە بىر مېتىرچە كېلىدۇ ، چوڭلىرى 10 ~ 15 مېتىرغا يېتىدۇ ، پۈتكۈل مۇزلاتقا قەۋىتى كۆلرەڭ بولۇپ ، تىك ھالەتتىكى قەدىمكى ھايات ئېغىراسىدىكى يەر قاتلىمىنى يېپىپ تۇرىدۇ ، بەزىدە تەرتىپسىز مۇز لاتقا قەۋىتى تېگىدىن تەكشى قەۋەتلىك يۆمىلاق شېغىللىق قاتلاممۇ ئۇچرايدۇ . مۇزارت دەرياسىنىڭ مۇزارت يېزىسى تەۋەسىدىن سۇ ئېقىتىپ كەلگەن نۇرغۇنلىغان چوڭ يۆمىلاق شېغىللارنى ئۇچراتـ قىلى بولىدۇ . مۇز لاتقا قەۋىتى تېگىدىكى دولقۇنسىمان ئۆل جىنىس يۆزىنىڭ قېلىنلىقى 100

مېتىر ئەتراپىدا ئىكەنلىكى مۆلچەرلەنمەكتە ، بۇ مۇز لاتقىلار ئاخىرقى يېگىلىنىش ئېپوخاسىدىكى يۇمۇ مۇزلۇق دەۋرىدىن ئىبارەت ئىككى دۆۋىلەنمە باسقۇچقا ۋەكىللىك قىلىدۇ ، تازا يېتىلگەن ۋاقىتلاردا پۈتكۈل مۇزارت جىلغىسى بىلەن تارماق جىلغىنى يېپىۋالغان مۇزلۇقنىڭ ئۇزۇنلۇقى 96 كىلومېتىرغا يېتىدۇ .

مۇزارت مۇزلۇقىنىڭ سىرتىغا يېگى مۇز لاتقىلار جايلاشقان ، مۇزنىڭ ئېرىپ يالىشى نەتىجىسىدە ئېدىرسىمان ھالەت شەكىللەنگەن ، مورفولوگىيىسى قىلچە مۇكەممەل ئەمەس ، ئەڭ ئىچكىرىسىدىكى بىررەت مۇز لاتقىنىڭ مۇز تىلى ئاخىرقى ئۇچى بىلەن بولغان ئارىلىقى تەخمىنەن بىر كىلومېتىر ، سېلىشتۇرما ئېگىزلىكى 20 ~ 30 مېتىر كېلىدۇ ؛ ئوتتۇرىسىدىكى بىر رەت ئىچكى دۆمبەلنىڭ ئارىلىقى 250 مېتىر ، سېلىشتۇرما ئېگىزلىكى 20 مېتىر ، سىرتىدىكى مۇز دۆمبەل بىلەن ئوتتۇرىسىدىكى مۇز دۆمبەلنىڭ ئارىلىقى 360 مېتىر ، سېلىشتۇرما ئېگىزلىكى 15 مېتىر كېلىدۇ . بۇ ئاخىرقى مۇز دۆمبەل 1620 ~ 1870 - يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا شەكىللەنگەن . مۇز تىلىنىڭ ئىككى چېتىدىكى جايدىن مۇز تىلىنىڭ ئاخىرقى ئۇچىدىكى ئاخىرقى دۆمبەل بىلەن ماسلاشقان ئۇچ رەت يان دۆمبەلنى كۆرگىلى بولىدۇ . ئىچكى بىر يان دۆمبىلى مۇز تىلىنىڭ مۇز يۈزىدىن 40 مېتىر ، ئوتتۇرىسىدىكى بىر رېتى ئىچكى يان دۆمبەلدىن 35 مېتىر ، سىرتىدىكى بىر يان تەرىپى ئوتتۇرىسىدىكى يان دۆمبەلدىن 20 مېتىر ئېگىز چىقىپ قالغان . ئۇچ رەت ئاخىرقى دۆمبەل بىلەن يان دۆمبەل كۆمۈر ھەم ئاز ساندىكى بۆسمە جىنىس پارچىلىرىنىڭ چوڭ - كىچىك ئارىلاشمىلىرىدىن تەركىب تاپقان ، مۇز دۆمبەللەردە يۇمىلاقلىقى ناھايىتى ياخشى بولغان بىر قىسىم تاش بار ، مۇز لاتقىلىرى يېگى ، يېپىنچا ئۆسۈملۈك بىلەن تەركىبلەرگە بۆلۈنگەن تۈپراق كەمچىل .

§ 2 . تاغلىق يەر

1 . تاغ تىزمىسى ۋە تاغ چوققىسى

باي ئويمانلىقىنىڭ تۆت ئەتراپىنى تاغ ئوراپ تۇرىدۇ . ناھىيىنىڭ شىمالىدىكى شەرقىۋۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 184 كىلومېتىر ، كەڭلىكى 28 ~ 60 كىلومېتىر كېلىدۇ . ئارقا تەرەپتىكى تاغلىق رايونلار ئېگىز تاغ يەر قىياپىتىنى شەكىللەندۈرگەن . ئادەتتە دېڭىز يۈزىدىن 3000 ~ 4000 مېتىرغىچە ئېگىز ، ئەڭ ئېگىز چوققا قار لەيلىسى چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 6627.3 مېتىر ئېگىز . تاغ چوققىسىنىڭ كۆپ قىسمىدا يىلىۋىي قار توپلىشىپ تۇرىدۇ ، مۇزلۇقلار كەڭ جايلاشقان ، جىلغىلار تار ھەم چوڭقۇر بولۇپ ، ناھىيە تەۋەسىدىكى بەش چوڭ دەريانىڭ باشلىنىش مەنبەسىدۇر . ئوتتۇراھال تاغلىق رايونلارنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ھېسابلانغان ئېگىزلىكى پەس ، دەريا ۋادىسىدىكى ئېگىزرەك تاغلىق رايونلار كەڭ ھەم تېيىز بولۇپ ، ئېگىز تاغلىق رايونلارنىڭ پەس تاغلىق - ئېدىرلىق رايونلارغا ئايلىنىش جەريانىدىكى ئۆتكۈنچى بەلۋاغ ھېسابلىنىدۇ .

ناھىيىنىڭ جەنۇبىدىكى چۆلتاغ شەرقىي شىمال - غەربىي يۆنىلىشىنى ھاسىل قىلغان ، ئادەتتە دېڭىز يۈزىدىن 1192 ~ 2131 مېتىرغىچە ئېگىز بولۇپ ، باي ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىدىكى تۇساقنى شەكىللەندۈرگەن . ئويمانلىقنىڭ شىمالىدىكى ئالدىنقى تاغلىق رايونلاردىكى تاغلاردىن 800 نەچچە مېتىر ئېگىز بولۇپ ، ئېگىز تاغلىق رايونلارغا ئوخشىشىپ كېتىدىغان يەر قىياپىتىنى شەكىللەندۈرگەن .

1) تەڭرىتاغ بۇ تاغ ناھىيىنىڭ شىمالىي چېتىگە جايلاشقان بولۇپ ، ناھىيە بازىرى

بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 64 ~ 116 كىلومېتىر ، ناهيە تەۋەسىدىكى ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 184 كىلومېتىر ، كەڭلىكى تەخمىنەن 28 ~ 60 كىلومېتىر ، ئادەتتە ئېگىزلىكى 3000 ~ 4000 مېتىر كېلىدۇ ، ئەڭ ئېگىز چوققا قار لەيلىسى چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 6627.3 مېتىر ئېگىز . تاغ چوققىسىدىكى كۆپ قىسىم رايونلاردا يىلبويى قار توپلىنىپ تۇرىدۇ ، بۇ تاغ ناهيە تەۋەسىدىكى بەش چوڭ - دەريا ئېقىنىنىڭ باشلىنىش مەنبەسىدۇر .

2) قارلىقتاغ بۇ تاغ ناهيىنىڭ غەربىي - شىمالىي چېتىگە جايلاشقان بولۇپ ، ناهيە بازىرى بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 70 كىلومېتىر كېلىدۇ ، بۇ ، تەڭرىتاغ تىزمىسىنىڭ جەنۇبىدىكى تەڭرىتاغنىڭ بىر بۆلەك تاغ گەۋدىسى هېسابلىنىدۇ . ناهيىنىڭ غەربىدىكى مۇزارت مۇزلۇقىدىن باشلىنىپ ، شەرققە قاراسۇ دەرياسىغا بارىدۇ ، تاغ گەۋدىسىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 116 كىلومېتىر ، كەڭلىكى 35 كىلومېتىر ، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 4000 مېتىر بولۇپ ، باي ناهيىسىنىڭ غەربىي قىسمى ۋە ئوتتۇرا قىسمىدىكى تۆت دەريا ئېقىن هاسىل قىلىدىغان رايون هېسابلىنىدۇ . قىسمەن يايلاق ۋە ئورمانلارنى هېسابقا ئالمىغاندا ، كۆپىنچىسى ئېگىز سوغۇق چۆللۈك بەلۋاغ هېسابلىنىدۇ . تاغ ئومۇرتقىسى كۆپ هاللاردا مۇز - قار بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدۇ ، جەنۇبىي قىسمى چارۋىچىلىق بازىسى هېسابلىنىدۇ . ساي - جىلغىلارنىڭ كۆپىنچىسىگە چارۋىچىلىق نۇقتىلىرى جايلاشقان . شەرقىي غەرب ، غەربىي جەنۇب ، شەرقىي شىمال يۆنىلىشىنى ئالغان كان ياتمىسى بار ، ئېچىلغان كۆمۈر كانىنىڭ يىللىق مەھسۇلاتى 2 مىليون تونىنغا يېتىدۇ . تۆمۈر ، هاك تېشى ، سېمونت ، گىپس قاتارلىقلار ئېچىش ئىستىقبالىغا ئىگە .

3) كۆك تېكە تېغى بۇ تاغ ناهيىنىڭ شەرقىي - شىمالىي چېتىگە جايلاشقان بولۇپ ، ناهيە بازىرى بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 104 كىلومېتىر كېلىدۇ ، بۇ تاغ جەنۇبىي تەڭرىتاغ تىزمىسىنىڭ باي ناهيىسى تەۋەسىدىكى 2 - چوڭ تاغ گەۋدىسى هېسابلىنىدۇ ، غەربىي ئۇچى قارلىق تاغقا تۇتىشىدۇ ، شەرق تەرىپى كۆچا ناهيىسى تەۋەسىگە ئىچكىرىلەپ كىرىپ كېتىدۇ ، تاغ گەۋدىسىنىڭ باي ناهيىسى تەۋەسىدىكى ئۇزۇنلۇقى 68 كىلومېتىر ، كەڭلىكى 30 كىلومېتىر كېلىدۇ ، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى 2800 مېتىردىن ئاشىدۇ . غەربىي ئۇچىدا ئاز مىقداردا مۇزلۇق ۋە جۇغلانما قار بار ، ئوتتۇرا قىسمى ۋە شەرقىي قىسمى 2 - ئورۇندا تۇرىدۇ ، بۇ ، قىزىل دەريا ئېقىن هاسىل قىلىدىغان رايون هېسابلىنىدۇ . جىرا جىلغىلار توقسۇن ، سايرام ، قىزىل ، قېيىر قاتارلىق يېزىلارنىڭ ئاساسلىق چارۋىچىلىق رايونى بولۇپ ، ئاز كەم 100 مىڭ تۇياق چوڭ - ئۇششاق چارۋا باقىلى بولىدۇ . ئالدى تەرەپتىكى تاغدا كۆپ خىل كان ياتمىسى بولۇپ ، فتورىت ، كۋارتىس ، چىرىمتال ، بارىت كانلىرى ئېچىلدى . ياۋا كۆك تېكە كۆپ بولغانلىقى ئۈچۈن شۇ نام بىلەن ئاتالغان .

4) چۆلتاغ بۇ تاغ ناهيىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ ، شەرقىي شىمال ، غەربىي جەنۇب يۆنىلىشىنى ئالغان ، ئوتتۇرا بۆلىكىنىڭ ناهيە بازىرى بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 23.3 كىلومېتىر كېلىدۇ ، غەربتە ئونسۇ ناهيىسى تەۋەسىدىن باشلىنىپ ، شەرقتە كۆچا ناهيىسى تەۋەسىگە كىرىپ كېتىدۇ . تاغ گەۋدىسىنىڭ ناهيە تەۋەسىدىكى ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 150 كىلومېتىر ، كەڭلىكى 40 ~ 68 كىلومېتىر ، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1192 ~ 2131 مېتىر كېلىدۇ . تاغ ئومۇرتقىسى باي ناهيىسى بىلەن توقسۇ ناهيىسىنىڭ پاسىل ئايرىش سىزىقى هېسابلىنىدۇ . تاغدا يېپىنچا ئۆسۈملۈك ئاز ، ئاز مىقداردا سۇغۇر بولۇپ ، گاهى پەيدا بولۇپ ، گاهى يوقاپ كېتىدۇ ، غەربىي بۆلىكىدە مىقدارى ئاز ، سورتى تۆۋەن بولغان مىس تۆمۈر كانلىرى بار ، قىزغۇچ شېغىللىق تاغ جىنىسلاردىن شەكىللەنگەن .

5) قاراتاغ　بۇ تاغ ناھىيىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ ، ناھىيە بازىرى بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 47.5 كىلومېتىر كېلىدۇ ، دېڭىز يۈزىدىن 1829 مېتىر ئېگىز . غەربىي - جەنۇبىي قىسمى شور يارغا تۇتىشىدۇ ، بۇ تاغ چۆلتاغنىڭ تاقىرباش كىچىك تېغى ھېسابلىنىدۇ . بۇ تاغدىن تۇز چىقىدۇ .

6) ئاقتاش تېغى　بۇ تاغ ناھىيىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، ناھىيە بازىرى بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 51 كىلومېتىر ، شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى 45 كىلومېتىر ، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى 28 كىلومېتىر كېلىدۇ ، دېڭىز يۈزىدىن 3500 ~ 4500 مېتىرغىچە ئېگىز . بۇ تاغ قارلىق تاغ گەۋدىسىنىڭ جەنۇبىي قاپتىلىدىكى بىر كىچىك تاغ گەۋدىسى ھېسابلىنىدۇ . قىسمەن تاغ چوققىسىدا يىلبويى قار توپلىنىپ تۇرىدۇ ، شىمالىي باغرىدا شەمشاد ئۆسىدۇ .

7) جان قازناق تېغى　بۇ تاغ ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى ئورگىنىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، ناھىيە بازىرى بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 53.2 كىلومېتىر كېلىدۇ ، توپىسى سېرىق تاش تاغدىن ئىبارەت ، دېڭىز يۈزىدىن 4449 مېتىر ئېگىز . بۇ تاغدا قارىغاي ، ئارچا ، تاغ سۆگىتى ، ھايۋانلاردىن بۆكەن ، يىلپىز ۋە بۆرە بار .

8) ئاق موللا تاغ　بۇ تاغ ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى ئورگىنىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، ناھىيە بازىرى بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 71 كىلومېتىر كېلىدۇ ، دېڭىز يۈزىدىن 4609 مېتىر ئېگىز . تاغنىڭ تەسكەي تەرىپىدە يىلبويى مۇز توڭلايدۇ ، قارىغاي ، ئارچا ، قېيىن ، تاغ سۆگىتى ۋە ئوت - چۆپ ئۆسىدۇ ، بۆكەن ، ئېيىق ، بۆرە ، سۇغۇر بار . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ئاق موللا ئىسىملىك بىر كىشى يايلاق ئىزدەپ بۇ يەرگە كېلىپ مال باققانلىقى ئۈچۈن شۇنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان .

9) قارابەل تېغى　بۇ تاغ قاراباغ يېزىسى تۇرۇشلۇق جاينىڭ شەرقىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، يېزا ئورگىنى تۇرۇشلۇق جاي بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 40 كىلومېتىر كېلىدۇ ، دېڭىز يۈزىدىن 3222 مېتىر ئېگىز ، جەنۇب - شىمال يۆنىلىشىنى ئالغان . تاغنىڭ ئۈستى ۋە ئاستىنى يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر قاپلاپ تۇرىدۇ .

10) توقسۇبار تېغى　بۇ تاغ قاراباغ يېزىسى ئورگىنى تۇرۇشلۇق جاينىڭ شەرقىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، يېزا ئورگىنى تۇرۇشلۇق جاي بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 32 كىلومېتىر كېلىدۇ ، دېڭىز يۈزىدىن 4006 مېتىر ئېگىز . تاغدا شەمشاد ، قارىغاي ، ئارچا ، ياۋا توڭگۇز ، بۆرە ، يىلپىز قاتارلىقلار بار . توقسۇبار ئۇيغۇرچە سۆز بولۇپ ، سۇ مەنبەسى تولۇق دېگەن مەنىنى بېرىدۇ .

11) ئىگەر سۇندى تېغى　بۇ تاغ ناھىيىنىڭ نەسىللىك قوي فېرمىسى ئورگىنىنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، فېرما ئورگىنى بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى بەش كىلومېتىر كېلىدۇ ، غەربىي شىمال يۆنىلىشىنى ئالغان ، تاغدىكى تاشلار قارا رەڭلىك ، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە 2354.58 مېتىر ئېگىز ، چاتقاللىقلار بار .

12) قاشقىسۇ تېغى　بۇ تاغ ناھىيىلىك نەسىللىك قوي فېرمىسى ئورگىنىنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، فېرما ئورگىنى بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 9.2 كىلومېتىر كېلىدۇ ، شەرق غەرب يۆنىلىشىنى ئالغان ، دېڭىز يۈزىدىن ئوتتۇرىچە 3258.29 مېتىر ئېگىز . قارىغاي ۋە باشقا ئارىلاش دەرەخلەر بار . تاغ تۆۋىدە بىر قاشقىسۇ جىلغىسى بولغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان ، قاشقىسۇ ئۇيغۇرچە سۆز بولۇپ ، سۇزۇك سۇ دېگەن مەنىنى بېرىدۇ .

13) ئاراتاغ بۇ تاغ ناهيىلىك نەسىللىك قوي فېرمىسى ئورگىنىنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، فېرما ئورگىنى بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارلىقى 36.3 كىلومېتىر كېلىدۇ ، دېڭىز يۈزىدىن 4171.1 مېتىر ئېگىز . تاغ گەۋدىسى تىك ، پۈتۈنلەي قاراتاشتىن تەركىب تاپقان . بۇ تاغ مۇزارت دەريالىرىنىڭ شەرقى بىلەن مۇزتاغ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان .

14) ئاقچوققا تېغى بۇ تاغ ناهيىلىك نەسىللىك قوي فېرمىسى ئورگىنىنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، فېرما ئورگىنى بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارلىقى 45.6 كىلومېتىر كېلىدۇ ، تاغ چوققىسى دېڭىز يۈزىدىن 1237.7 مېتىر ئېگىز . بۇ تاغدا شەمشاد ، بۆكەن ، بۆرە ، يىلپىز قاتارلىقلار بار . تاغ چوققىسىدا ئاق رەڭلىك تاش بولغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان . يەرلىك ئاممىمۇ كەك تاغ دەپ ئاتىشىدۇ ، بۇ ، كەك كەتكەن تاغ دېگەن مەنىنى بېرىدۇ .

15) قار لەيلىسى چوققىسى بۇ چوققا ناهيىنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، ناهيە بويىچە 1 - ئېگىز چوققا ھېسابلىنىدۇ ، ناهيە بازىرى بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارلىقى 96 كىلومېتىر كېلىدۇ ، دېڭىز يۈزىدىن 6627.3 مېتىر ئېگىز بولۇپ ، يىلبويى قار توپلىنىپ تۇرىدۇ ، بۇ چوققىدا قار لەيلىسى ئۆسكەنلىكى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان .

16) ئاقتاش چوققىسى بۇ چوققا ناهيىنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، ناهيە بازىرى بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارلىقى 103 كىلومېتىر ، شەرقتە قار لەيلىسى چوققىسىغا 6 كىلومېتىر كېلىدۇ ، بۇ چوققا باي ناهيىسى تەۋەسىدىكى 2 - ئېگىز چوققا ھېسابلىنىدۇ ، دېڭىز يۈزىدىن 6446.59 مېتىر ئېگىز ، يىلبويى قار - مۇز قاپلاپ تۇرىدۇ . چوققىدىكى جىنسلار ئاق رەڭدە بولغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان .

2 . جىلغىلار

1) بۆرە بوغىزى جىلغىسى بۇ جىلغا ناهيىنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان ، ناهيە بازىرى بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارلىقى 36 كىلومېتىر كېلىدۇ ، تاغ ئېغىزىنىڭ كەڭلىكى 40 ~ 100 مېتىر كېلىدۇ ، ئىككى يان تەرىپىدە 60 مېتىردىن ئېگىز رەڭ يار بولۇپ ، ئىستراتېگىيىلىك مۇھىم جاي ھېسابلىنىدۇ . تەلۈچۈك دەرياسى مۇشۇ تاغ ئېغىزىدىن ئېقىپ چىقىدۇ .

2) تېرەك جىلغىسى بۇ جىلغا ناهيىنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، جىلغا مەركىزىنىڭ ناهيە بازىرى بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارلىقى 39.3 كىلومېتىر كېلىدۇ ، جىلغا قاپسىلاڭ دەريالىرىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدا . تاغ جىلغىسىنىڭ كۆپ قىسمى غەربىي شىمالدىن شەرقىي شىمالغا ، بىر قىسمى غەربىي جەنۇبتىن شەرقىي شىمالغا يۈزلەنگەن ، ئۇزۇنلۇقى 40 كىلومېتىر ، كەڭلىكى 300 ~ 1500 مېتىر كېلىدۇ . ئىككى يېنىدىكى تاغنىڭ ئېگىزلىكى 100 ~ 500 مېتىر كېلىدۇ . بۇ جىلغىدا ئەسلىدە نۇرغۇن تېرەك ئۆسكەنلىكى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان .

3) چوغتال جىلغىسى بۇ جىلغا ناهيىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، ناهيە بازىرى بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارلىقى 29 كىلومېتىر كېلىدۇ . جىلغىنىڭ ئۇزۇنلۇقى يەتتە كىلومېتىر ، كەڭلىكى 500 ~ 1500 مېتىرغىچە كېلىدۇ ، ئىككى يېنىدىكى تاغ 60 ~ 100 مېتىر ئېگىز ، جىلغىدا بىر بۇلاق بولۇپ دائىم سۇ ئېقىپ تۇرىدۇ . ئىلگىرى بۇ جايدا بىر توپ

تاغ سۆگىتى بولغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان .

4) قاراجىلغا بۇ جىلغا قېيىر يېزىسى ئورگىنى تۈرۈشلۇق جايىنىڭ شەرقىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، يېزا ئورگىنى تۈرۈشلۇق جاي بىلەن بولغان ئۈدۈل ئارىلىقى 33.2 كىلومېتىر كېلىدۇ . شىمال - جەنۇب يۆنىلىشىنى ئالغان ، ئۇزۇنلۇقى 23 كىلومېتىر ، ئەڭ كەڭ يېرى تەخمىنەن 800 مېتىر ، ئەڭ تار يېرى 100 مېتىر كېلىدۇ . جىلغىدا بىر پەسىللىك ئېقىن بولۇپ ، ئوغىبېشى ، داۋان ئېرىق قاتارلىق كىچىك ئېرىقلارنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان . جىلغىنىڭ ئىككى يېنىدا قارىغاي ، تاغ تېرىكى ، ئارچا قاتارلىقلار ئۆسكەن ، بۆرە ، تاغ ئۆچكىسى ، ئېيىق ، يىلپىز قاتارلىق ياۋايى ھايۋانلار ياشايدۇ . جىلغا قارا بولغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان .

5) مىسبۇلاق جىلغىسى بۇ جىلغا قېيىر يېزىسى ئورگىنى تۈرۈشلۇق جايىنىڭ غەربىگە جايلاشقان بولۇپ ، يېزا ئورگىنى تۈرۈشلۇق جاي بىلەن بولغان ئۈدۈل ئارىلىقى 29 كىلومېتىر كېلىدۇ . غەربىي شىمال ، شەرقىي جەنۇب يۆنىلىشىنى ئالغان ، ئۇزۇنلۇقى 29 كىلومېتىر ، كەڭلىكى 0.5 ~ 1 كىلومېتىر كېلىدۇ . جىلغىدا بىر پەسىللىك ئېقىن بولۇپ ، تامچى ، شاتىراقتىن ئىبارەت ئىككى بۇلاقنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ، جىلغىنىڭ ئىككى يېنىدا تاغ تېرىكى ، قارىغاي ، سۆگەت قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەر ئۆسىدۇ ، ئېيىق ، بۆرە ، جەرەن ، يىلپىز ، ئۇلار قاتارلىقلار بار . يېقىن ئەتراپتا مىس كان ۋە بۇلاق بولغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان .

6) قىزىل كەڭ جىلغىسى بۇ جىلغا قىزىل يېزىسى ئورگىنى تۈرۈشلۇق جايىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، يېزا ئورگىنى تۈرۈشلۇق جاي بىلەن بولغان ئۈدۈل ئارىلىقى توققۇز كىلومېتىر كېلىدۇ ، جەنۇب شىمال يۆنىلىشىدە ، شېغىللىق جىلغىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 12.5 كىلومېتىر كېلىدۇ ، جىلغىدا ئاز ساندا يۇلغۇن ۋە يانتاق ئۆسىدۇ .

7) ئاسقىلىق جىلغىسى بۇ جىلغا كانچى يېزىسى ئورگىنى تۈرۈشلۇق جايىنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، يېزا ئورگىنى تۈرۈشلۇق جاي بىلەن بولغان ئۈدۈل ئارىلىقى 44 كىلومېتىر ، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 13 كىلومېتىر ، كەڭلىكى 20 ~ 60 مېتىر كېلىدۇ . ئىككى يېنىدىكى تاغ 100 ~ 500 مېتىر ئېگىز . تاغنىڭ تەسكەي تەرىپىدە شەمشاد قاتارلىقلار بۆك - باراقسان ئۆسكەن ؛ تاغ جىلغىسىدا تاغ تېرىكى ۋە شەمشاد بولۇپ چارۋا بېقىشقا بولىدۇ . تاغ جىلغىسىدىكى يەرلەر تىكرەك بولۇپ ، سۇ يالاش نەتىجىسىدە پەلەمپەيسىمان يەر ھاسىل بولغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان .

8) سېرىق ئۆچكە جىلغىسى بۇ جىلغا كانچى يېزىسى ئورگىنى تۈرۈشلۇق جايىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، يېزا ئورگىنى تۈرۈشلۇق جاي بىلەن بولغان ئۈدۈل ئارىلىقى 38.5 كىلومېتىر كېلىدۇ . تاغ جىلغىسى جەنۇب - شىمال يۆنىلىشىنى ئالغان ، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 15 كىلومېتىر ، كەڭلىكى 15 ~ 100 مېتىر ، ئىككى يېنىدىكى تاغنىڭ ئېگىزلىكى 100 ~ 400 مېتىر كېلىدۇ . تاغ جىلغىسىدا تۆت بۇلاق بولۇپ ، ئادەم ۋە ھايۋانلارنى سۇ بىلەن تەمىنلەيدۇ .

9) كۇنگەي جىلغىسى بۇ جىلغا كانچى يېزىسى ئورگىنى تۈرۈشلۇق جايىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، يېزا ئورگىنى تۈرۈشلۇق جاي بىلەن بولغان ئۈدۈل ئارىلىقى 35 كىلومېتىر كېلىدۇ . جەنۇب شىمال يۆنىلىشىنى ئالغان ، جىلغىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 15 كىلومېتىر كېلىدۇ ، بۇ سالقىن تاغ جىلغىسى دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ .

10) قارايا غاچ جىلغىسى بۇ جىلغا بۇلۇك يېزىسى ئۇرگىنى تۇرۇشلۇق جاينىك غەربىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، يېزا ئورگىنى تۇرۇشلۇق جاي بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 22.3 كىلومېتىر كېلىدۇ ، غەربىي شىمال ، شەرقىي جەنۇب يۆنىلىشىنى ئالغان . غەربتە تاتمىدىن باشلىنىپ شەرقتە تۇز بېشى جىلغىسىدا ئاخىرلىشىدۇ ، بۇ جىلغا تەلۈچۈك دەريا سىنىك ئوتتۇرا ئېقىنىدىكى تارماق جىلغا ھېسابلىنىدۇ ، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن توققۇز كىلومېتىر ، ئوتتۇرىچە كەڭلىكى 55 مېتىر ، چوڭقۇرلۇقى 50 مېتىر كېلىدۇ . جىلغىنىك ياقىسىدا قارايا غاچ دەرىخى ئۆسىدۇ ، دائىم قارايا غاچ ئۆسكەنلىكى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان .

11) ئىنچىكە تېرەك جىلغىسى بۇ جىلغا بۇلۇك يېزىسى ئۇرگىنى تۇرۇشلۇق جاينىك غەربىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، يېزا ئورگىنى تۇرۇشلۇق جاي بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 37.5 كىلومېتىر كېلىدۇ ، بۇ جىلغا تەلۈچۈك دەريا سىنىك تارماق جىلغىسى ھېسابلىنىدۇ . جىلغىنىك ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 24 كىلومېتىر ، كەڭلىكى 300 ～ 500 مېتىر ، چوڭقۇرلۇقى 70 مېتىر كېلىدۇ . بۇ تاغ جىلغىسىدا 12 تۇپ ئۇششاق تېرەك ئۆسكەنلىكى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان .

12) قىزىلتاغ جىلغىسى بۇ جىلغا چوڭكۆزۈك يېزىسى ئۇرگىنى تۇرۇشلۇق جاينىك غەربىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، يېزا ئورگىنى تۇرۇشلۇق جاي بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 40.6 كىلومېتىر كېلىدۇ . جىلغىنىك ئۇزۇنلۇقى 12.5 كىلومېتىر ، كەڭلىكى 100 ～ 150 مېتىر كېلىدۇ . يىلبويى سۇ ئېقىپ تۇرىدۇ ، ئېقىن مىقدارى تەخمىنەن سېكۇنتىغا بىر كۇب مېتىرغا يېتىدۇ . قارىغاي ، ئارچا ، تاغ سۆگىتى ، بۆكەن ، بۆرە گاھىدا پەيدا بولۇپ گاھىدا يوقاپ كېتىدۇ . بۇ جايدا ئىلگىرى ناھايىتى كۆپ قىزىل تال ئۆسكەنلىكى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان .

13) تۇرۇمتاي جىلغىسى بۇ جىلغا قاراباغ يېزىسى ئۇرگىنى تۇرۇشلۇق جاينىك شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، يېزا ئورگىنى تۇرۇشلۇق جاي بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 12.6 كىلومېتىر كېلىدۇ . جىلغىنىك ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 13.5 كىلومېتىر ، كەڭلىكى 10 ～ 150 مېتىر كېلىدۇ ، غەربىي شىمال ، شەرقىي جەنۇب يۆنىلىشىنى ئالغان . قىش پەسلىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، باشقا ۋاقىتلاردا سۇ ئېقىپ تۇرىدۇ . جىلغا ياقىسىدا شەمشاد ،قارىغاي ، ئەگرى تال قاتارلىقلار ئۆسىدۇ . بۇ قاراپاقالچاق لاچىن جىلغىسى دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ ، تاغدا بىر خىل لاچىن بولۇپ ، تۇرۇمتاي دەپ ئاتالغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان .

14) چىغ تۇز جىلغىسى بۇ جىلغا قاراباغ يېزىسى ئۇرگىنى تۇرۇشلۇق جاينىك غەربىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، يېزا ئورگىنى تۇرۇشلۇق جاي بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى سەككىز كىلومېتىر كېلىدۇ . بۇ بىر ئەگرى تاغ جىلغىسى بولۇپ ، ئۇزۇنلۇقى 24 كىلومېتىر ، كەڭلىكى 10 ～ 45 مېتىر كېلىدۇ . ياز ، كۈزدە سۇ ئېقىپ تۇرىدۇ . جىلغىدا ئارچا ۋە ئوت-چۆپ ، چىغ بۆك ـ باراقسان ئۆسىدۇ . تاغدا بۆكەن ، ئۇلار بار . بۇ توپتۇز چىغلىق جىلغا دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ .

15) ئىسلىق جىلغىسى بۇ جىلغا قاراباغ يېزىسى ئۇرگىنى تۇرۇشلۇق جاينىك غەربىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، يېزا ئورگىنى تۇرۇشلۇق جاي بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 8.5 كىلومېتىر كېلىدۇ . جىلغىنىك ئۇزۇنلۇقى 13 كىلومېتىر ، كەڭلىكى 100 ～ 200 مېتىر كېلىدۇ . جەنۇب ـ شىمال يۆنىلىشىنى ئالغان . ئىلگىرى مۇڭغۇل چارۋىچىلار بۇ يەردە ئولتۇراقلاشقان بولۇپ ، تاماق ئەتكەندە چىققاشۇنداق ئاتالغان .

16) يالغۇزلۇق جىلغىسى بۇ جىلغا ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى ئورگىنىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، مەيدان ئورگىنى تۆرۈشلۇق جاي بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 35.8 كىلومېتىر ، كەڭلىكى 10 ~ 50 مېتىر كېلىدۇ ، غەربىي شىمال ، شەرقىي جەنۇب يۆنىلىشىنى ئالغان . جىلغىدا يىلبويى ئاز مىقدارىدا سۇ ئېقىپ تۇرىدۇ ، قارىغاي ، تاغ سۆگىتى ۋە ئوت ـ چۆپ ئۆسىدۇ ، بۆكەن قاتارلىق هايۋانلار ياشايدۇ . ئىلگىرى بۇ جايدا بىر تۈپ چوڭ تاغ سۆگىتى ئۆسكەنلىكى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان .

17) قىزىلىيار جىلغىسى بۇ جىلغا ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى ئورگىنىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ ، مەيدان ئورگىنى تۆرۈشلۇق جاي بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 9.7 كىلومېتىر كېلىدۇ . غەربتە يىلقىچى كەنتى ئاھالىلەر كومىتېتىدىن باشلىنىپ ، شەرقتە چاقچى كەنتى ئاھالىلەر كومىتېتىغا بارىدۇ ، جىلغىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 46 كىلومېتىر ، كەڭلىكى 10 ~ 23 كىلومېتىر كېلىدۇ . قىش پەسلىنى هېسابقا ئالمىغاندا ، يىلبويى سۇ ئېقىپ تۇرىدۇ ، ئوتتۇرىچە ئېقىن مىقدارى 10 كۇب مېتىرغا ، ئەڭ ئاز ئېقىم مىقدارى تەخمىنەن بەش كۇب مېتىرغا يېتىدۇ . سۇ مەنبەسى ئاساسەن مۇزارت دەريالىسىدىن كېلىدۇ . جىلغىنىڭ ئىككى قىرغىقىدا ئوتلاق بولۇپ ، چارۋا بېقىشقا بولىدۇ . بۇ جاي ئەسلىدە كىشىلەر چاپقان كەلكۇندىن مۇداپىئەلىنىش ئۈستىگى بولۇپ ، رېمونت قىلىنمىغىنىغا ئۇزۇن يىل بولغاچقا ، كەلكۇننىڭ يالىشى بىلەن كېڭىيىپ چوڭقۇر جىلغىغا ئايلىنىپ قالغان .

18) ئاچال جىلغىسى بۇ جىلغا ناهىيىلىك نەسىللىك قوي فېرمىسى ئورگىنىنىڭ غەربىي يان تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ ، مەركىزىي قىسمى فېرما ئورگىنىنىڭ 7.2 كىلومېتىر شىمالىدا ، بۇ پەسىللىك ئېقىن هېسابلىنىدۇ ، جەنۇب شىمال يۆنىلىشىنى ئالغان ، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 18.5 كىلومېتىر كېلىدۇ ، جىلغىدا ئوتلاق بولۇپ چارۋا بېقىشقا بولىدۇ ، بۇ جىلغىنىڭ ئوتتۇرا بۆلىكىدە تارماق ئاچال ئېغىزى بولغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان .

19) قاشقىسۇ جىلغىسى بۇ جىلغا ناهىيىلىك نەسىللىك قوي فېرمىسى ئورگىنىنىڭ غەربىگە جايلاشقان بولۇپ ، فېرما ئورگىنى بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 11.6 كىلومېتىر ، ئۇزۇنلۇقى 11.5 كىلومېتىر ، ئوتتۇرىچە كەڭلىكى 15 مېتىر كېلىدۇ . ئېقىن مىقدارى ئەڭ كۆپ بولغاندا سېكۇنتىغا 10 كۇب مېتىرغا يېتىدۇ . جىلغىدىكى سۇ سۇزۇك بولغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان .

20) چوڭ سېرىقسۇ جىلغىسى بۇجىلغا ناهىيىلىك نەسىللىك قوي فېرمىسى ئورگىنىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، فېرما ئورگىنى بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 28.7 كىلومېتىر ، ئۇزۇنلۇقى 16 كىلومېتىر ، كەڭلىكى ئالتە مېتىر كېلىدۇ . جىلغىنىڭ ئىككى قىرغىقىدا قارىغاي ، شەمشاد ۋە باشقا ئارىلاشما دەرەخلەر ئۆسىدۇ . جىلغىدىكى سۇنىڭ ئېقىم مىقدارى ئەڭ كۆپ بولغاندا سېكۇنتىغا 15 كۇب مېتىرغا ، ئەڭ ئاز بولغاندا سېكۇنتىغا 0.5 كۇب مېتىرغا يېتىدۇ . بۇ جىلغىدىكى ئېقىن سۇ سېرىق رەڭلىك بولغاچقا شۇنداق ئاتالغان .

21) قۇملۇق ئېقىن جىلغىسى بۇ جىلغا ناهىيىلىك نەسىللىك قوي فېرمىسى ئورگىنىنىڭ شەرقىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، فېرما ئورگىنى بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 74.3 كىلومېتىر ، ئۇزۇنلۇقى 24 كىلومېتىر ، كەڭلىكى 200 ~ 800 مېتىر كېلىدۇ ، ئىككى يان تەرىپى 100 ~ 250 مېتىر ئېگىز ، تاغ جىلغىسىدا سۇيى ئازراق بولغان ئىككى بۇلاق بار . جىلغىدا قۇم كۆپ بولغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان .

22) شوريار ئازگاللىقى — بۇ ئازگاللىق ناهيە بازىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ ، ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى ئورگىنى بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 54 كىلومېتىر ، كۆلىمى تەخمىنەن 35 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ . جەنۇب تەرىپى توقسۇ ناهيىسىگە تەخمىنەن 11 كىلومېتىر ئىچكىرىلەپ كىرىپ كېتىدۇ ، تۆت ئەتراپى تاغ بىلەن ئورالغان ئازگاللىق ، يېرى تەكشى ، ئازگاللىق ئىچىدە سۇيى تۇزلۇق بىر كۆل بار ، كۆلنىڭ يان تەرىپىدە تۇز تاغ بار ، ئۇسۇملۇك ئۆسمەيدۇ .

§ 3 . سايلىق ۋە ئويمانلىقلار

1 . سايلىق

باي ناهيىسىنى تاغلار قورشاپ تۇرىدۇ ، ئېدىرلىقلار ئارىسىغا نۇرغۇن سايلىق جايلاشقان ، ئاساسلىق سايلىقلاردىن قاراباغ سايلىقى ، تېرەك سايلىقى ، سۇغان سايلىقى ، ساقاتقا سايلىقى ، قاراسۇ سايلىقى بار . سايلىقلاردا ئادەتتە يامغۇر كۆپ ياغىدۇ ، يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل - يېغىن مىقدارى 250 مىللىمېتىردىن ئاشىدۇ .

قاراباغ سايلىقى ناهيىنىڭ غەربىدىكى تاغ باغرىغا جايلاشقان ، يېرى دېڭىز يۈزىدىن 1600 ~ 1900 مېتىر ئېگىز ، جىلغىدا سايلىقلار كۆپرەك ، سايلىق ناهايىتى ئېگىز - پەس ۋە دولقۇنسىمان هالەتنى شەكىللەندۈرگەن . دەريا ۋادىسىدىكى چۆكۈندىلەر مۇز سۇيى چۆكۈندى خۇسۇسىيىتىگە ئىگە بولغان پەلەمپەيلەردىكى چۆكۈندىلەر ۋە دەريا قىنىدىكى چۆكۈندىلەر مۇزلۇق لەيلىمە شېغىل ، شېغىل تاش ۋە يۇمشاق تۇپىدىن تەركىب تاپقان . مۇزارت مۇزلۇقىدىن باشلانغان مۇزارت دەريا سى غەربتىكى تاغ ئېغىزىدىن ئېقىپ چىقىدۇ ، هاۋا ئىچىدىن دائىم چوڭ - چوڭ لەيلىمە شېغىللارنى ئۈچراتقىلى بولىدۇ ، تاغ جىنىسلىرىدىن مەرمەر ، گرانىت تاش ۋە تاش جىنىس قاتارلىقلار بار . سايلىقنىڭ هاۋا كىلىماتى قىشتا قاتتىق سوغۇق ، يازدا سالقىن بولىدۇ ، يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 5.6 ℃قا يېتىدۇ ، قىروسىز مەزگىلى قىسقا ، يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 250 مىللىمېتىردىن ئاشىدۇ ، سۇ پەسلىگە قاراپ ئازىيىپ بارىدۇ ، تېرىلغۇ مەزگىلى باي تۇزلاقلىكى رايونلىرىغا قارىغاندا 15 كۈن ئەتراپىدا كېچىكىپ كېلىدۇ .

2 . ئويمانلىق

باي ناهيىسى تەۋەسىدە باي ئويمانلىقى ، قېيىر ئويمانلىقى ، ئاقتاش تېغى ئويمانلىقى بار

1) قېيىر ئويمانلىقى — بۇ ئويمانلىق كۆكتېكە تېغىنىڭ جەنۇبىي قاپتىلىغا جايلاشقان بولۇپ ، دېڭىز يۈزىدىن 1500 ~ 1800 مېتىر ئېگىز . ئويمانلىقنىڭ شىمالىي چېتى كۆكتېكە تېغىدىن ئىبارەت پەس تاغلىق جايلاردىن تەركىب تاپقان ، جەنۇب تەرىپىگە ئېدىرلىقلار جايلاشقان ، ئېدىرلىقلارنىڭ كۆپىنچىسى ئۇزۇن جىلغىسىمان هالەتتە بولۇپ ، تومۇرلىرى ئېنىق ئەمەس . كۆچلۈك قۇرغاقچىلىقنىڭ يالىشى نەتىجىسىدە فىزىكىلىق — مېخانىكىلىق رولى مۇتلەق ئۇستۇن لۇكنى ئىگىلىگەن . بولۇپمۇ ئويمانلىقنىڭ جەنۇبىي ئۇچىدىكى تاغ ئېغىزىدا يەر قىياپىتىنىڭ يالىنىش ئالاهىدىلىكى تېخىمۇ ئېنىق بولۇپ ، قۇم - بوراننىڭ يىمىرىشى ۋە يامغۇر سۇيىنىڭ يالىشىغا ئۇچرىغان پارچە - پۇرات ئېدىرلىقلاردا خىلمۇ - خىل هالەت ۋە ئاجايىپ - غەلىتە

شەكىللەر ھاسىل بولغان ؛ شەرقىي ـ شىمالىي قىسمىنى قىزىل دەريا سىستىمىسىنىڭ تارماق ئېقىنى كېسىۋەتكەن ، يېرى نىسبەتەن ئۆڭلىنىپ پارچە ـ پۈرات بولۇپ كەتكەن . يېرى شىمالدىن جەنۇبقا قىيسايغان ، يانتۇلۇق نىسبىتى 5/1000 ～ 10/1000 . يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 5.2 ℃ ، يىللىق ھۆل ـ يېغىن مىقدارى 250 مىللىمېتىر ، ئەتىيازدا سوغۇق بولىدۇ ، بوران كۆپ چىقىدۇ ؛ قىشتا ئىنۇھرسىيە قاتلىمىنىڭ تەسىرى تۆپەيلىدىن ، ھاۋا تېمپېراتۇرىسى بايىنىڭ تۆزلەڭلىك رايونلىرىغا قارىغاندا ئىسسىق بولىدۇ . بۇ ئويمانلىق ناھىيە تەۋەسىدىكى ئەڭ ياخشى قىشلاق ھېسابلىنىدۇ ، پەسىللەر تۆزلەڭلىك رايونلارغا قارىغاندا 15 ～ 20 كۈن كېچىكىپ كېلىدۇ .

2) ئاقتاش تاغ ئويمانلىقى　ئاقتاش تاغ ئارىسىدىكى ئويمانلىق قارلىق تاغنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىدىكى شەرق ـ غەرب يۆنىلىشىدە قىيسايغان تۆزۈلمە ئويمانلىقتا جايلاشقان ، جەنۇب تەرىپى قىزىل تاغ تىزمىسى ئارقىلىق باي ئويمانلىقى بىلەن ئايرىلىپ تۇرىدۇ ، ئويمانلىقتىكى ئۇل جىنىسلار ئوتتۇرا ھايات ئېرا تېمى ۋە 3 ـ سىستېمىدىكى قۇمتاشقا تەۋە . قىزىل دەريا سىستىمىسىنىڭ چوڭ ـ كىچىك تارماق ئېقىنلىرى ۋە باشقا قىسمەن تارماق ئېقىنلار تاغدىن كۆپلىگەن بوش ماددىلارنى ئېقىتىپ كېلىپ ئويمانلىقنى تىندۇرۇپ يانتۇ تۆزلەڭلىكنى ھاسىل قىلغان . دېڭىز يۈزىدىن 1500 ～ 1600 مېتىر ئېگىز بولۇپ ، باي ئويمانلىقىدىن 200 ～ 300 مېتىر ئېگىز چىقىپ تۇرىدۇ . دەريا ـ ئېقىنلىرى چۆكۈندى قەۋەتلەرنى 4 ـ ۋە 5 ـ دەرىجىلىك پەلەمپەيلەرگە بۆلۈۋەتكەن ، يانتۇ تۆزلەڭلىكنىڭ ئوستى شېغىلدىن تەركىب تاپقان بولۇپ ، گىپىس ۋە چۆل پوستلاقلىرى بار . ئويمانلىقنىڭ يەر ئاستى سۇيى مول بولۇپ ، «مىڭ بۇلاق» دەپ ئاتىلىدۇ . بۇلاق سۇيى نۇرغۇن كىچىك دەريالارنى تولۇقلاپ ، چوڭ دەريالارغا قۇيۇلۇپ ، ئالدىنقى تاغلاردىن كېسىپ ئۆتۈپ ، جەنۇبقا ئېقىپ باي ئويمانلىقىغا كىرىپ كېتىدۇ .

§ 4 . تۆزلەڭلىك ۋە بوستانلىقلار

1 . تۆزلەڭلىك

1) مۇزارت دەريا سىستىمىسى تىنما تۆزلەڭلىكى　مۇزارت دەريا سىستىمىسىنىڭ سۇيى ئېقىتىپ كەلگەن ماددىلارنىڭ بارا ـ بارا چۆكىشى ئارقىلىق بىپايان دەريا ۋادىسى تىنما تۆزلەڭلىكى ھاسىل بولغان . تۆزلەڭلىك شەرقتە توقسۇن يېزىسىنىڭ جەنۇبىدىن باشلىنىپ ، غەربتە ناھىيىلىك نەسىلىك قوي فېرمىسىنىڭ 7 ـ لىيەنگىچە يېتىپ بارىدۇ ، جەنۇب تەرىپى چۆلتاغ يەلپۈگۈچسىمان چۆكۈندىسىنىڭ چېتىدە ئاخىرلىشىدۇ ، شىمال تەرىپى تاشيولغا يېتىپ بارىدۇ ، شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى 110 كىلومېتىر ، جەنۇبتىن شىمالغا ئەڭ كەڭ يېرى 25 كىلومېتىر كېلىدۇ . مۇزارت دەريا سىستىمىسىنىڭ تاغدىن چىقىش ئېغىزىدىكى دەريا قىسىنى تارراق بولۇپ ، يانتۇلۇقى 3/1000 ～ 4.0/1000 غىچە كېلىدۇ ، يالاش كۆچى كۆچلۈك ، ئۇنىڭ ئوستىگە دەريا سۇيى ئېقىتىپ كەلگەن لاي ـ قۇملارنىڭ تاللىنىپ چۆكۈش تەسىرى تۆپەيلىدىن ، يۇقىرى ئېقىنىدىكى دەريا قىسىنى ياكى دەريا ساھىلىدىكى چۆكۈندىلەر چوڭ ھەم يۇمىلاق شېغىل (لەيلىمە شېغىل) بولۇپ يېتىلگەن ؛ دەريانىڭ ئېككى قىرغىقىدىكى 1 ـ ۋە 2 ـ دەرىجىلىك پەلەمپەي يەرلەرنىڭ تۆپراق سۇپىتى ناھايىتى يېنىك بولۇپ ، قۇمسىاق تۆپراق ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدۇ . يەر ئاستى سۇيىنىڭ تەسىرىگە

ئۇچرىغاچقا ، مۇزارت دەرياسى تىنما تۇزلەڭلىك تۇپرىقىنىڭ كۆپ قىسمى سۇ تەركىبلىك ، تۇز تەركىبلىك ھالەتتە كۆرۈنىدۇ . مۇزارت دەرياسى تىنما تۇزلەڭلىك رايونى بوستانلىققا ئاساسلىق تارقالغان رايون بولۇپ ، مۇھىم يېزا ئىگىلىك بازىسى ھېسابلىنىدۇ .

2) چۆلتاغ يەلپۇگۈچسىمان كەلكۈن چۆكۈندى رايونى بۇ رايون باي ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىي چېتىكىدىكى مۇزارت دەرياسىنىڭ جەنۇبىدىكى 2 ـ ۋە 3 ـ دەرىجىلىك پەلەمپەي يەرلەرگە جايلاشقان ، ئۇنىڭ دائىرىسى شەرقتە ئونباش يېزىسىنىڭ شەرقىدىن باشلىنىپ ، غەربتە ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانىغىچە يېتىپ بارىدۇ ، شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى 110 كىلومېتىر ، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى 2 ~ 5 كىلومېتىر ، ئومۇمىي كۆلىمى 335.65 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ ، يولسىمان ھالەتتە جايلاشقان ، يېرىنىڭ جەنۇبى ئېگىز ، شىمالى پەس ، غەربىي شىمال يۆنىلىشتىن كەلگەن نەم ھاۋانى چۆلتاغ تۆسۈپ قالغاچقا ، دائىم قارايامغۇر ۋە مۆلدۈر ياغىدۇ ، قارايامغۇر ئارىلاش كەلكۈن پەيدا بولۇپ ئاپەتكە ئايلىنىدۇ ، ئىلگىرىكى يىللاردىن بۇيان ، كەلكۈنىنىڭ يالىشى بىلەن ھاسىل بولغان كەلكۈن جىلغىسى 80 دىن ئاشىدۇ ، يېرى بەك يېرىلىپ كەتكەن ، كەلكۈن چۆكۈندىسىنىڭ تەسىرىدە ھاسىل بولغان تۇپراق ئانا جىنسلار كەلكۈن چۆكۈندىسىنى ئاساس قىلغان .

3) تاغ باغرى يەلپۇگۈچسىمان لانقا ـ تىنما رايوندىكى تۇزلەڭلىك بۇ تۇزلەڭلىك چوڭ ـ كىچىكلىكى ئوخشاش بولمىغان يېڭى ـ كونا لانقا دۆۋىلەنمىسىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ ، 5 ~ 10 گرادۇسلۇق يانتۇلۇق بويىچە سىرتقا قىيسايغان ، كۆلىمى 300 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ . ئېگىز ، ئوتتۇراھال تاغلىق رايوندىن باشلانغان قاپسىلاڭ ، تەلۈنچۈك قاراسۇ قىزىل دەريالىرىنىڭ سۇ ئېقىنى بىر قەدەر مۇقىم ، ئېقىن مۇساپىسى ئۇزۇنراق ھەمدە دائىم كەلكۈن پەيدا قىلغۇچى قارايامغۇرنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ تۇرىدۇ ، پەسىللىك تارماق ئېقىنلارنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن لانقا ـ تىنما خۇسۇسىيىتىگە ئىگە بولغان ، يەلپۇگۈچسىمان لانقا ـ چۆكۈندىنىڭ ئۈچى قىسمىدىن قانات چېتىگىچە بولغان جايلار يەر ئوستى سۈيى سىڭگەن جاي ھېسابلىنىدۇ ، يۇقىرى قىسمىدىكى چۆكۈندى ماددىلار شېغىللىق ماددىلارنى ئاساس قىلغان ، يېرىك قۇم ئارىلاش كېلىدۇ ؛ ئوتتۇرا قىسمى قۇمساڭ ۋە ئەت توپىنى ئاساس قىلىدۇ ، ئاستىنقى قەۋىتى شېغىللىق قەۋەتتىن تەركىب تاپقان ؛ تۆۋەنكى قىسمى بوستانلىقتىن ئىبارەت . بۇ يەلپۇگۈچسىمان چۆكۈندىلەر غەربتە چۆڭكۆۋرۈك يېزىسىدىن باشلىنىپ ، شەرقتە قىزىل يېزىسىغىچە ، شىمال تەرىپى پەس تاغلارغىچە ، جەنۇب تەرىپى ناھىيىنىڭ شىمالىي چېتىگىچە يېتىپ بارىدۇ ، چۆل تۇزلەڭلىككە تەۋە . يېرىنىڭ شىمالى ئېگىز ، جەنۇبىي پەس ، يانتۇلۇقى بىر قەدەر چوڭراق ، سۇ ۋە تۇپراق ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە ئېقىپ كېتىدۇ .

2 . بوستانلىق

بوستانلىق ئاساسەن دەريانىڭ پەس پەلەمپەي يەرلىرى ۋە ئوتتۇرا ، تۆۋەن ئېقىنىدىكى تەكشى ھەم سۇ باشلاش قولايلىق بولغان قىسمەن يەر بۆلەكلىرىگە تارقالغان . ناھىيە تەۋەسىدىكى بوستانلىقلارنىڭ ئورنى تۆۋەندىكىدەك ئىككى خىلغا ئايرىلىدۇ .

1) يەلپۇگۈچسىمان لانقا ـ تىنما بوستانلىق بۇ قىزىل ، سايرام ، توقسۇن ، ياتۇر ، بۇلۇڭ ۋە مىچىڭ ، ئونباش يېزىسى ، ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانىغا تارقالغان .

2) دەريا بويى تىنما تۇزلەڭلىكتىكى بوستانلىق قويچىلىق فېرمىسى ، قاراباغ يېزىسىنىڭ غەربىي قىسمى ، ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى ، داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى ،

ئونباش ، مىچىغ ، كانچى ، توقسۇن يېزىلىرىنىڭ كۆپ قىسمى دەريانىڭ ئوتتۇرا ، يۇقىرى ئېقىنىدىكى تىنىما تۈزلەڭلىكە جايلاشقان ، يەردىن پايدىلىنىش ئۇنۇمى يۇقىرى ، تېرىلغۇ يەرلىرى تۇتىشىپ كەتكەن .

Ⅲ باب

كىلىماتى

ناھىيىنىڭ زېمىنى ئوتتۇرا كەڭلىك چوڭ قۇرۇقلۇقنىڭ ئىچكىرىسىگە جايلاشقان ، دېڭىز-ئوكيانىدىن يىراق بولۇپ ، ماتېرىك خاراكتېرلىك مۇتىدىل بەلۋاغنىڭ قۇرغاق كىلىماتىغا تەۋە . يازدا سالقىن ، قىشتا قاتتىق سوغۇق بولىدۇ ، ھۆل - يېغىن ئاز ، سۇنىڭ پارغا ئايلىنىشى كۈچلۈك ، كىلىماتى قۇرغاق ، تېمپېراتۇرىنىڭ يىللىق ، سوتكىلىق ئۆزگىرىشى زور . يەر شەكلى مۇرەككەپ بولغانلىقتىن ، ناھىيە تەۋەسىدىكى جايلارنىڭ كىلىماتىدا روشەن پەرق بار . ناھىيە تەۋەسى شەرقتىن غەربكە جەنۇبتىن شىمالغا قاراپ ئوخشاش بولمىغان تۆت كىلىمات رايونىغا ئايرىلىدۇ . شەرقىي قىسمىدا ئىسسىق كۆپرەك بولىدۇ ، ھۆل - يېغىن ئازراق ، كۈن نۇرى تولۇق چۈشىدۇ ، يازدا پۈتۈنرىم ئىسسىق ، قىشتا قاتتىق سوغۇق بولىدۇ ، ئەتىيازدا بوران كۆپ چىقىدۇ ، كۈزدە توك ئايىتى بولىدۇ ؛ ئوتتۇرا قىسمىدىكى تۈزلەڭلىكتە ئىسسىقلىق يېتەرلىك ، ھۆل - يېغىن ئازراق ، يازدا سالقىن قىشتا قاتتىق سوغۇق بولىدۇ ، ئەتىيازدا قىسمەن رايونلاردا قۇرغاقچىلىق بولىدۇ ، يازدا مۆلدۈر ياغىدۇ ، كۈزدە ئۇششۇك چۈشىدۇ ؛ غەربىي قىسمىدىكى ۋە تاغ ئېتىكىدىكى جايلاردا ئانچە ئىسسىق بولمايدۇ ، ھۆل - يېغىن مۆتاپىق ، يازدا سالقىن ، قىشتا قاتتىق سوغۇق بولىدۇ ، يازدا مۆلدۈر ۋە كەلكۈن پەيدا بولىدۇ ؛ شىمالىي تاغلىق رايونلاردا قاتتىق سوغۇق بولىدۇ ، ھۆل - يېغىن كۆپ ، قىشتا ئىنۇھرسىيە بەلۋېغى پەيدا بولىدۇ ، 3 - ئايدىن 6 - ئايغىچە بوران كۆپ چىقىدۇ ، 4 - ئايدا تېخىمۇ شۇنداق ، 6 - ئايدىن 8 - ئايغىچە مۆلدۈر كۆپ ياغىدۇ .

§1 . كىلىمات ئامىللىرى

1. كۈن نۇرىنىڭ چۈشۈشى ۋە تېمپېراتۇرا

1) كۈن نۇرىنىڭ چۈشۈشى ناھىيە تەۋەسىگە كۈن نۇرى تولۇق چۈشىدۇ ، بىر يىلدا كۈن نۇرى چۈشكەن ۋاقىت 2797.6 سائەتكە يېتىپ ، كۈن نۇرى چۈشۈش ۋاقتىنىڭ 63 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . 6 ～ 8 - ئايغىچە كۈن نۇرى ئەڭ كۆپ چۈشىدۇ ، ھەر ئايدا 275 سائەتتىن ئاشىدۇ ؛ قىشتا ئەڭ ئاز بولۇپ ، ھەر ئايدا تەخمىنەن 180 سائەتكە يېتىدۇ ؛ ئۆسۈملۈك ئۆسۈۋاتقان پەسلىدىكى 4 ～ 9 - ئايغىچە كۈن نۇرى چۈشكەن ۋاقىت 1567 سائەتكە ، 5 ～ 8 - ئايغىچە ھەر كۈنى تەخمىنەن توققۇز سائەتكە يېتىدۇ .

باي ناھيىسى بويىچە 1985 - يىلدىكى كۈن نۇرى چۈشكەن ۋاقىت، كۈن نۇرىنىڭ چۈشۈش نىسبىتى

جەدۋەل : 2 — 1

ئايلار	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق
كۈن نۇرى چۈشكەن ۋاقىت	168	163. 5	157. 5	213. 5	262. 9	273. 2	317. 5	254. 9	277. 1	272. 2	238. 9	198. 4	2797. 6
كۈن نۇرى چۈشۈش نىسبىتى %	61	6058	55	59	59	61	60	64	68	73	73	66	63

كۈن نۇرى ئېنېرگىيە بايلىقى ئىنتايىن مول، قۇياشنىڭ يىللىق ئومۇمىي رادىئاتسىيە مىقدارى 135. 7 كىلوكالورىيە/كۋادرات سانتىمېتىرغا، ئۆسۈملۈك سۈمۈرۈۋېلىپ پايدىلانغان فىزىئولوگىيىلىك رادىئاتسىيە مىقدارى 68. 1 كىلوكالورىيە/كۋادرات سانتىمېتىرغا يېتىدۇ.

باي ناھيىسى بويىچە 1985 - يىلدىكى ئومۇمىي رادىئاتسىيە ۋە فىزىئولوگىيىلىك رادىئاتسىيە ئەھۋالى

جەدۋەل : 2 — 2 بىرلىكى : كىلوكالورىيە/كۋادرات سانتىمېتىر

ئايلار	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق
ئومۇمىي رادىئاتسىيە مىقدارى	6. 1	7. 20	10. 7	12. 6	16. 1	17	16. 7	15. 5	11. 5	9. 8	6. 9	5. 6	135. 7
فىزىئولوگىيىلىك رادىئاتسىيىسى	3. 1	3. 16	5. 4	6. 3	8. 1	8. 5	8. 3	7. 8	5. 8	4. 9	3. 5	2. 8	68. 1

بۇغداي ئۆسۈۋاتقان مەزگىلدە، فىزىئولوگىيىلىك رادىئاتسىيە مىقدارى 35 كىلوكالورىيە/كۋادرات سانتىمېتىرغا، ئوتتۇرىچە فىزىئولوگىيىلىك رادىئاتسىيە مىقدارى 3 تېرىللىئون 45 مىليارد كىلوكالورىيە/گېكتارغا يېتىدۇ، پايدىلىنىش مىقدارى ئاران 0. 42 % بولۇپ، مەملىكەت بويىچە ئوتتۇرىچە 0. 8 % ~ 1. 0 % لىك، شىنجاڭ بويىچە ئوتتۇرىچە 0. 5 % لىك سەۋىيىدىن تۆۋەن تۇرىدۇ.

2) ھاۋا تېمپېراتۇرىسى ھاۋا تېمپېراتۇرىسىنىڭ ئۆزگىرىشى كۆرۈنەرلىك بولۇپ، يىللىق، سوتكىلىق پەرقى ۋە يىللىق ئۆزگىرىشى بىر قەدەر زور، 7 - ئايدا ئەڭ ئىسسىق، 1 - ئايدا ئەڭ سوغۇق بولىدۇ، تېمپېراتۇرىنىڭ يىللىق پەرقى 35. 5 ℃قا، شەرقىي قىسمىدا 41 ℃قا، غەربىي قىسمىدا 33. 6 ℃قا، تاغلىق رايونلاردا 30 ℃ ~ 31 ℃قا يېتىدۇ. تۆزلەڭلىكتە قىش ۋە يازدا سوغۇق بىلەن ئىسسىقنىڭ پەرقى چوڭراق، بۇ ماتېرىك كىلىماتنىڭ كۆچلۈك ئىكەنلىكىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ؛ تاغلىق رايونىدا قىشتا ئىسسىق، يازدا سالقىن بولىدۇ.

باي ناھىيىسى بويىچە ھاۋا تېمپېراتۇرىسىنىڭ جۇغراپىيىلىك تارقىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 2 — 3　　بىرلىكى : ℃

رايون / تېمپېراتۇرا	قىزىل	بازار	داۋانچى ، ياقائېرىق	قېيىر	قاراباغ
1 ـ ئايدىكى ئوتتۇرچە تېمپېراتۇرا	ـ15.9	ـ14	ـ12.4	ـ11.2	ـ10.5
7 ـ ئايدىكى ئوتتۇرچە تېمپېراتۇرا	24.1	21.5	21.3	19.3	19.6
يىللىق ئوتتۇرچە تېمپېراتۇرا	8.9	7.4	6.8	5.2	5.6
مۇتلەق ماكسىمۇم تېمپېراتۇرا	42.7	38.2	34.2		34.8
مۇتلەق مىنىمۇم تېمپېراتۇرا	37.4	ـ32	ـ32.1		ـ22.9

ئەتىيازدا تېمپېراتۇرىنىڭ ئۆرلىشى تۇراقسىز بولىدۇ ، قۇياش رادىئاتسىيىسى تېز كۈچەيگەنلىكتىن ، تېمپېراتۇرىمۇ مۇناسىپ تېز ئۆرلەيدۇ ، 3 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنلىرى تېمپېراتۇرا ئۆرلەپ 0℃ قا ، 3 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى 5℃ قا يېتىدۇ ، 4 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرلىرىدا مۇقىملىشىپ 10℃ تىن ئاشىدۇ ، 5 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنلىرى تېمپېراتۇرا ئۆرلەپ 15℃ قا يېتىدۇ . 4 ـ ئايدا ئوتتۇرچە تېمپېراتۇرا 12.40℃ قا يېتىدۇ ، بوران كۆپ چىقىدۇ ، لېكىن دائىم سوغۇق ھاۋا ئېقىمى كىرىپ تۇرىدۇ ، تېمپېراتۇرا ئادەتتە ئۆرلەش جەريانىدا يەنە تۆۋەنلەپ ، ئەتىيازلىق سوغۇق قايتىلىنىدۇ ، بۇ ھال دېھقانچىلىق ئىشلىرىغا ئىنتايىن پايدىسىز .

يازدا ئانچە ئىسسىق بولمايدۇ ، شەرقىي قىسمىدىكى قىزىل يېزىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، يۇقىرى تېمپېراتۇرا 35℃ ئەتراپىدا بولىدۇ . 7 ـ ئاي بىر يىل ئىچىدىكى ئەڭ ئىسسىق ئاي ھېسابلىنىدۇ ، ئوتتۇرچە تېمپېراتۇرا 22.6℃ قا يېتىدۇ . يۇقىرى تېمپېراتۇرا 30℃ تىن يۇقىرى بولغان ۋاقىت ئوتتۇرچە 43كۈنگە يېتىدۇ ، بۇنداق كۈنلەر 5 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنلىرى باشلىنىپ ، 8 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنلىرى ئاخىرلىشىدۇ ، بۇ ئارلىقتىكى ۋاقىت 100 كۈنگە يېتىدۇ ؛ يۇقىرى تېمپېراتۇرا 35℃ تىن ئېشىپ كەتكەن ۋاقىت 2 كۈنگىمۇ يەتمەيدۇ .

كۈزدە تېمپېراتۇرا بىر قەدەر تېز تۆۋەنلەيدۇ ، شىمالىي قىسمىدا سوغۇق ھاۋا ھەرىكىتى كۈچىيىپ بارىدۇ ، 9 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا سوغۇق ھاۋا ئېقىمى كىرىدۇ ، تېمپېراتۇرا بىردىنلا تۆۋەنلەپ ، ئاسانلا باش قىرو چۈشىدۇ ، بۇ ھال دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىگە زىيان سالىدۇ . تېمپېراتۇرا 45 كۈن ئىچىدە 20℃ تىن 10℃ قا ، تەخمىنەن 20 كۈن ئىچىدە 10℃ تىن 5℃ قا چۈشۈپ قالىدۇ . 10 ـ ئايلاردا ئوتتۇرچە تېمپېراتۇرا 4.8℃ قا چۈشىدۇ .

قىشتا قاتتىق سوغۇق بولىدۇ ، تۆزلەڭلىك رايونلار سوغۇق رايون ، تاغلىق رايونلار ئىسسىق رايون ھېسابلىنىدۇ . قىزىل يېزىسىنىڭ يەرلىرى پەس بولغاچقا ، سوغۇق ھاۋانىڭ جۇغلىنىشىدىن ھاسىل بولغان تېمپېراتۇرا ئەڭ تۆۋەن بولىدۇ ، مۇتلەق مىنىمۇم تېمپېراتۇرا ـ37.4℃ قا ، بازار ئەتراپلىرىدا ـ32℃ قا ، تاغلىق رايونلاردا ـ22.9℃ قا چۈشىدۇ . تۆزلەڭلىك رايونلاردا تۆۋەن تېمپېراتۇرا ـ20℃ تىن تۆۋەن بولغان ۋاقىت ئوتتۇرچە 26 كۈنگە يېتىدۇ ، بۇنداق كۈنلەر 12 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنلىرى باشلىنىپ ، كېيىنكى يىلى 2 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ئاخىرلىشىدۇ ، ئارلىقتىكى ۋاقىت 37 كۈنگە يېتىدۇ ، تۆۋەن تېمپېراتۇرا ـ30℃ تىن تۆۋەن بولغان ۋاقىت

ئوتتۇرىچە بىر كۈنگىمۇ يەتمەيدۇ . قىشتا تېمپېراتۇرا تۆۋەن بولغان ۋاقىت ئۇزۇن بولۇپ ، كۈزگى بۇغداي قىشتىن ئۆتۈشتە ئېغىر نابۇت بولىدۇ .

باي ناهيىسىنىڭ ئىلگىرىكى يىللاردىكى ئايلىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى

جەدۋەل : 2 — 4 بىرلىكى :C

ئايلار	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق
ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا	-14.0	-7.8	4.1	12.4	17.6	20.5	21.5	20.8	16.1	8.4	10.7	-9.8	7.4
ئوتتۇرىچە يۇقىرى	-6.6	-0.4	11.7	20.3	25.3	28.5	29.6	29.3	25.0	17.7	6.9	-2.9	15.4
ئوتتۇرىچە تۆۋەن	-19.7	13.9	2.3	4.5	9.6	12.3	17.7	16.9	8.4	1.1	-5.9	-15.1	0.5
مۇتلەق ماكسىمۇم	5.9	12.3	24.5	32.1	33.0	37.3	37.4	38.2	33.5	27.1	18.4	6.4	38.2
مۇتلەق مىنىمۇم	-32	-30.4	-18.4	-4	0.2	3.1	6.1	4.2	-1.6	-6.3	-22	-31	-32

تېمپېراتۇرىنىڭ سوتكىلىق ئۆزگىرىشى بەك روشەن ، بىر كۈندە ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرا سەھەردە ، ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرا سائەت 15 تىن 17 (بەيجىڭ ۋاقتى) گىچە بولغان ئارىلىقتا پەيدا بولىدۇ .

تېمپېراتۇرىنىڭ سوتكىلىق ئۆزگىرىشى بەك تېز . تۆزلەڭلىك رايونلاردا تېمپېراتۇرىنىڭ ئوتتۇرىچە سوتكىلىق پەرقى ℃ 12 ~ ℃ 17 ئارىلىقىدا بولىدۇ ، 8 - ئايدىن 10 - ئايغىچە سوتكىلىق پەرقى ئەڭ زور ، 11 ~ 12 - ئايلاردا ئەڭ كىچىك بولىدۇ . كۈندۈزى تېمپېراتۇرا يۇقىرى بولۇپ ، زىرائەتلەرنىڭ ئاسسىلاتسىيىلىشىش رولى تېزلىشىدۇ ؛ كېچىسى تېمپېراتۇرا تۆۋەن بولۇپ ، زىرائەتلەرنىڭ سۇمۇرۇۋېلىش رولى ئاستا بولىدۇ .

باي ناهيىسىنىڭ ئىلگىرىكى يىللاردىكى سوتكىلىق تېمپېراتۇرا پەرقى

جەدۋەل : 2 — 5 بىرلىكى :℃

تۈرى	ئوتتۇرىچە سوتكىلىق پەرقى												ئەڭ چوڭ سوتكىلىق پەرقى					يىللىق پەرقى
ئايلار	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق						
پەرقى	13.1	13.4	4	15.8	15.7	16.7	15.9	16.4	16.7	15.6	12	12.3	14.9	16.6	18.9	17.2	18.7	18.9	33.5

3) قىروسىز مەزگىل ۋە جۇغلانما تېمپېراتۇرا ℃ 2تىن يۇقىرى تۆۋەن تېمپېراتۇرادا داۋاملاشقان ۋاقىت قىروسىز مەزگىل ھېسابلىنىدۇ . تۆزلەڭلىك رايونلاردا قىروسىز مەزگىل 163 كۈنگە يېتىدۇ ، باش قىرو چۈشكەن ۋاقىت ئوتتۇرىچە 10 - ئاينىڭ 5 - كۈنىگىچە ، ئاخىرقى قىرو 4 - ئاينىڭ 24 - كۈنلىرىگە توغرا كېلىدۇ ؛ تاغلىق رايونلارنىڭ يېرى ئېگىز بولغانلىقى ئۈچۈن تەخمىنەن 130 كۈنگە يېتىدۇ . تۆزلەڭلىك رايونلاردا قىروسىز مەزگىل ئەڭ ئۇزۇن بولغاندا 187 كۈنگە ، ئەڭ قىسقا بولغاندا 141 كۈنگە يېتىدۇ .

باي ناھىيىسىنىڭ باش قىرو ، ئاخىرقى قىرۇ ، قىروسىز مەزگىلى

جەدۋەل : 2 — 6　　بىرلىكى :℃

باش قىرو			ئاخىرقى قىرو			قىروسىز مەزگىل		
ئوتتۇرىچە	ئەڭ بالدۇر	ئەڭ كېيىن	ئوتتۇرىچە	ئەڭ بالدۇر	ئەڭ كېيىن	ئوتتۇرىچە	ئەڭ ئۇزۇن	ئەڭ قىسقا
5/10	19/9	17/10	24/4	3/4	24/5	163	187	141

2 . جۇغلانما تېمپېراتۇرا

تۇزلەڭلىك رايونلاردا ℃ 10تىن يۇقىرى جۇغلانما تېمپېراتۇرا ئوتتۇرىچە ℃ 3316قا ، ئەڭ تۆۋەن بولغان يىللىرى ℃ 3042قا يېتىدۇ ، ئەڭ يۇقىرى بولغان يىللىرى ℃ 3500تىن ئاشىدۇ .

ھەر دەرىجىلىك كۆرسەتكۈچ تېمپېراتۇرىنىڭ ئوخشاش بولمىغان كاپالەتلىك نىسبىتىگە دائىر جۇغلانما تېمپېراتۇرا

جەدۋەل : 2 — 7

كۆرسەتكۈچ تېمپېراتۇرا	جۇغلانما تېمپېراتۇرىنىڭ ئوتتۇرىچە قىممىتى	كاپالەتلىك قىلىش نىسبىتى (%)									
		10	20	30	40	50	60	70	80	90	95
0℃	3752	3900	3845	3800	3775	3700	3740	3710	3670	3620	3530
5℃	3644	3820	3765	3720	3685	3665	3640	3605	3533	3445	3300
10℃	3316	3530	3450	3375	3335	3315	3285	3245	3210	3190	3070
15℃	2641	2865	2775	2735	2720	2700	2670	2610	2430	2230	2120

3 . يەر تېمپېراتۇرىسى ۋە يەر توڭلاش

يەر يۈزى تېمپېراتۇرىسى تۆۋەنرەك بولۇپ ، يەر يۈزىنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى ℃ 10.3قا يېتىدۇ . 7 ـ ئايدا مۇتلەق ماكسىمۇم يەر تېمپېراتۇرىسى ℃ 69.8قا يېتىدۇ ، 2ـ ئايدا مۇتلەق مىنىمۇم يەر تېمپېراتۇرىسى ℃ 36ـقا چۈشىدۇ .

ئىلگىرىكى ئايلاردىكى يەر يۈزى تېمپېراتۇرىسى ئەھۋالى

جەدۋەل : 2 — 8　　بىرلىكى :℃

ئايلار	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق
يەر يۈزى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى	ـ12.7	ـ5.7	5.1	15.1	23	27.5	27.8	26.9	19.6	9.2	ـ2	ـ10.6	10.3
مۇتلەق ماكسىمۇم	18.5	30.2	47.3	57.6	62.4	68.3	69.8	65.3	33.4	45.1	28.9	16.5	69.8
مۇتلەق مىنىمۇم	ـ35.1	ـ36	ـ24.4	ـ4.3	ـ3.4	3	2	0.3	ـ5.5	ـ14.3	ـ24	ـ33.9	ـ36

يەر ئادەتتە 10 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا توڭلاشقا باشلايدۇ ، 3 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا توڭ ئېرىيدۇ . توڭلاش مەزگىلى 5 ئايغا يېتىدۇ ؛ تۇپراق بىر قەدەر قېلىن توڭلايدۇ ، ئادەتتىكى يىللاردا 70 سانتىمېتىرغا ، ئەڭ قېلىن بولغاندا 89 سانتىمېتىرغا يېتىدۇ . 2 ـ ئاي ئەڭ قېلىن توڭلىغان مەزگىل ھېسابلىنىدۇ .

تۇپراقنىڭ ئوخشاش بولمىغان قېلىنلىقتا توڭلاش ، توك ئېرىش مەزگىلى

جەدۋەل : 2 — 9 بىرلىكى : كۈن/ئاي

توڭلاش مەزگىلى			توك ئېرىگەن مەزگىلى			تولۇق ئېرىگەن مەزگىل
10 سانتىمېتىر	30 سانتىمېتىر	50 سانتىمېتىر	10 سانتىمېتىر	30 سانتىمېتىر	50 سانتىمېتىر	
26/11	11/12	2/1	5/3	16/4	25/3	13/3

4 . نەملىك ۋە سۇنىڭ پارغا ئايلىنىشى

يەر يۈزىگە يېقىن ھاۋا تەركىبىدە سۇ مىقدارى ئازراق بولۇپ ، ھاۋاسى قۇرغاق كېلىدۇ ، يىللىق ئوتتۇرىچە مۇتلەق نەملىك 6.7 مىللىبارغا ، يېز پەسلىدە ھەر قايسى ئايلاردا 11 ～ 14 مىللىبارغا ، ئەتىيازدا ھەر قايسى ئايلاردا 4 ～ 9 مىللىبارغا ، قىشتا ھەر قايسى ئايلاردا 2 ～ 4 مىللىبارغا يېتىدۇ .

يىللىق ئوتتۇرىچە نىسبىي نەملىك % 63كە ، قىش پەسلىدە نىسبىي نەملىك ئەڭ كۆپ بولۇپ % 78كە ، 4 ～ 5 ـ ئايلاردا نىسبىي نەملىك ئەڭ ئاز بولۇپ % 46كە يېتىدۇ ، ئەتىياز پەسلىنىڭ قۇرغاق كېلىمات ئالاھىدىلىكى ئىپادىلىنىدۇ .

ناھىيە بويىچە سۇنىڭ يىللىق پارغا ئايلىنىش مىقدارى 1538.5 مىللىمېتىرغا يېتىدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدە 6 ـ ئايدا ئەڭ كۆپ بولۇپ 242.5 مىللىمېتىرغا ، 1 ـ ئايدا ئەڭ ئاز بولۇپ ، 12 مىللىمېتىرغا يېتىدۇ ، سۇنىڭ پارغا ئايلىنىش مىقدارى ھۆل ـ يېغىن مىقدارىدىن 1444 مىللىمېتىر كۆپ .

باي ناھىيىسى بويىچە ئىلگىرىكى يىللاردىكى ھەر ئايلىق ئوتتۇرىچە مۇتلەق نەملىك ، نىسبىي نەملىك ، سۇنىڭ پارغا ئايلىنىش مىقدارى

جەدۋەل : 2 — 10 بىرلىكى : مىللىبار ، % ، مىللىمېتىر

ئايلار	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق
مۇتلەق نەملىك	1.7	2.6	4.7	6	8.8	4.6	14.3	13.6	10.6	7.1	4	2.4	7.1
نىسبىي نەملىك	77	73	61	46	48	53	59	59	62	67	75	78	63
پارغا ئايلىنىش مىقدارى	12.2	25.8	95	197.7	342	242.5	228.1	206.5	152.5	93	32.2	13	1533.5

5 . شامال

ناھىيىنىڭ 4 ئەتراپىنى تاغلار قۇرشاپ تۇرىدۇ ، شىمالىي تەرىپىنى تەڭرىتاغ توسۇپ تۇرىدۇ ، يىللىق شامال تېزلىكى ناھايىتى ئاستا ، يىللىق ئوتتۇرىچە شامال تېزلىكى سېكۇنتىغا بىر مېتىرغا ، ئەڭ كۈچلۈك بولغان يىللىرى سېكۇنتىغا 1 . 4 مېتىرغا يېتىدۇ . شامال تېزلىكىنىڭ پەسىللىك ئۆزگىرىشى بەك روشەن ، ئەتىيازدا شامالنىڭ تېزلىكى ئەڭ زور ، ئۇنىڭدىن قالسا يازدا ئەڭ زور بولىدۇ ، كۈزدە ، قىشتا ئەڭ ئاستا بولىدۇ . قىشتا ھەر قايسى ئايلاردا مەيىن شامال 60% تىن ئاشىدۇ ؛ چۈشتىن كېيىن گۈگۈم چۈشكەنگە قەدەر شامال تېزلىكىنىڭ ئۆزگىرىشى زور ، كېيىنكى تۈن نىسپىدىن ئەتىسى چۈشتىن بۇرۇنغىچە شامال تېزلىكىنىڭ ئۆزگىرىشى ئاز بولىدۇ .

شامال يۆنىلىشى جەھەتتە مەيىن شامال ئەڭ كۆپ چىقىدۇ ، يىللىق مەيىن شامال چاستوتىسى 50% بولىدۇ ، شەرقىي جەنۇب شامىلى كۆپ چىقىدۇ ، چاستوتىسى 11% كە يېتىدۇ ، قىيپاش غەرب شامىلى ئەڭ ئاز چىقىدۇ ، بۇ ، ھەر خىل شامال يۆنىلىشى چاستوتىسىنىڭ ئاران ئىككى پىرسەنتىگە باراۋەر كېلىدۇ . شامال يۆنىلىشىنىڭ پەسىللىك ئۆزگىرىشى روشەن ئەمەس ، كۈندۈزى قىيپاش جەنۇب شامىلى ، كېچىسى قىيپاش شىمال شامىلى كۆپ چىقىدۇ ، ئويمانلىق - تاغ جىلغىسى شامىلىنىڭ ئالاھىدىلىكى نامايەن بولىدۇ ، كۈندۈزى ئۆرلەۋاتقان تاغ شامىلى ، كېچىسى پەسلەۋاتقان تاغ شامىلى چىقىدۇ .

ھەر قايسى ئايلاردا ئەڭ زور شامال تېزلىكىنىڭ شامال يۆنىلىشى جەھەتتىكى تارقىلىش ئالاھىدىلىكى مۇنداق : يىللىق ئەڭ زور شامال تېزلىكىنىڭ شامال يۆنىلىشى جەھەتتە غەربىي شىمال شامىلى ۋە شىمال شامىلى ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدۇ . 3 ～ 11 - ئايغىچە شىمال ۋە غەرب شامىلى ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدۇ ، 1 - ئايدا شامال يۆنىلىشى كۆپ ئۆزگىرىدۇ ، 2 - ئايدا شەرق شامىلى ، 12 - ئايدا شەرقىي جەنۇب شامىلى چىقىدۇ .

ئىلگىرىكى ھەر قايسى ئايلاردىكى ئوتتۇرىچە شامال تېزلىكى

جەدۋەل : 2 — 11　　بىرلىكى : مېتىر/سېكۇنت

ئايلار	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق
ئوتتۇرىچە شامال تېزلىكى	0.6	0.7	1.1	1.6	1.6	1.5	1.4	1.2	1	0.6	0.5	0.5	1

5 - ۋە 6 - ئايلار بوران پەسلى بولۇپ ، دائىم قۇم - بوران پەيدا بولىدۇ ، يىللىق ئوتتۇرىچە ۋاقىت 10 كۈندىن ئاشىدۇ . قۇم - بورانلىق ۋاقىت يىلىغا ئوتتۇرىچە 20 ～ 30 كۈنگە يېتىدۇ . قۇم - بوران ياكى قۇم شتورمىسى ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن لەيلىمە چاڭ - توزان كۆتۈرۈلىدۇ ، يىللىق ئوتتۇرىچە ۋاقىت 50 كۈندىن ئاشىدۇ .

6 . تۇمان سۆڭگىسى

قىشتا پەيدا بولغان تۇمان سۆڭگىسىنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە ۋاقتى 5 ～ 10 كۈنگە ، ئەڭ كۆپ بولغاندا 85 كۈن (1963 - يىلى) گە يېتىدۇ . تۇمان سۆڭگىسىنىڭ داۋاملاشقان ۋاقتى ئەڭ كۆپ بولغاندا تەخمىنەن 93 سائەت (1975 - يىلى 12 - ئاينىڭ 27 ～ 31 - كۈنگىچە) كە ،

تۇمان سۇغىسىگە يىغىلغان مۇزنىڭ ئەڭ چوڭ دىئامېتىرى ئادەتتە 10 ~ 20. 9 سانتىمېتىرغا ، ئەڭ چوڭ بولغاندا 30 ~ 40 سانتىمېتىرغا ، مۇز ئېغىرلىقى ئەڭ كۆپ بولغاندا ئادەتتە ھەر كۋادرات مېتىرنىڭ 20 ~ 40 گرامغا ، كۆپىنچىسىنىڭ 100 ~ 200 گرامغا يېتىدۇ .

7 . تۆت پەسىل

ئوتتۇرا قىسمىدىكى تۈزلەڭلىكتە تۆت پەسىل بىر قەدەر ئېنىق ئايرىلىدۇ . تاغلىق رايونلاردا ئانچە روشەن ئەمەس ، ئادەتتە يېرىم يىل سوغۇق ، يېرىم يىل ئىسسىق بولىدۇ . تۆت پەسلىنىڭ ۋاقتى جەھەتتە ئەتىياز ئەڭ ئۇزۇن ، ئۇنىڭدىن قالسا قىش ، كۈز ئۇزۇن ، ياز ئەڭ قىسقا بولىدۇ . ئەمما يازدا تېمپېراتۇرا دېگەندەك تۇراقلىق بولمايدۇ ، سوغۇق ھاۋا ئېقىمى كىرگەندە ، ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا دائىم C 20تىنمۇ تۆۋەنلەپ كېتىدۇ .

باي ناھىيىسىنىڭ تۈزلەڭلىك رايونلىرىدا تۆت پەسلىنىڭ ئايرىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 2 — 12

ئەتىياز		ياز		كۈز		قىش	
باشلانغان كۈن	كۈن	باشلانغان كۈن	كۈن	باشلانغان كۈن	كۈن	باشلانغان كۈن	كۈن
3	121	3/7	46	18/8	90	15/11	10

ئەتىيازدا تېمپېراتۇرا تېز ئۆرلەيدۇ ، ئەمما تۇراقسىز ، شامالنىڭ تېزلىكى ئېشىپ بارىدۇ ، ھاۋا قۇرغاق بولىدۇ ، سوغۇق ھاۋا بىلەن ئىسسىق ھاۋانىڭ ئالمىشىشى تەكرارلىنىپ تۇرىدۇ ، ھاۋا كۆپ ئۆزگىرىدۇ ، تېمپېراتۇرا بىر دەم ئۆرلەپ ، بىردەم تۆۋەنلەيدۇ . ھەر يىلى ئوتتۇرىچە ئاز دېگەندە بىر قېتىم سوغۇق ھاۋا ئېقىمى كىرىپ ، تۆۋەن تېمپېراتۇرىلىق ھاۋارايىنى پەيدا قىلىدۇ ، بۇنىڭ بىلەن ئاساسلا ئەتىيازلىق قىرو ۋە ئەتىيازلىق قىرو قايتىلىنىش ئەھۋالى كۆرۈلىدۇ . بۇ ئەتىيازدا تېرىلغان زىرائەتلەرنىڭ مايسا چىقىرىش ، ئۆسۈشىگە بەكمۇ پايدىسىز ، چارۋا مالىلارنى يايلاققا كۆچۈرۈش ۋە تۆل ئېلىش ، تۆللەرنى قاتارغا قوشۇشقا تەسىر يەتكۈزىدۇ . ئەتىيازدا تېمپېراتۇرا تېز ئۆرلەيدۇ ، تۇپراقنىڭ نەمسىزلىشىشى تېزلىشىدۇ ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇ مەزگىلى قىسقىرايدۇ . تۈزلەڭلىكتە 4 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا ، تاغلىق رايونلاردا 5 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا ئاخىرقى قىرو ئاخىرلىشىدۇ .

ئىلگىرىكى ھەر خىل كىرىتىك تېمپېراتۇرا (C 15 ، C 10 ، C 5 ، C 0) پەيدا بولۇشنىڭ ئىلگىرى ـ كېيىنلىك ۋە 10 كۈنلۈك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىنىڭ ئۆزگىرىشى ئومۇمەن ئەتىيازدا تۆت خىل تىپقا يەنى ئەتىياز ئىللىق تىپلىق ، تۇراقسىز تىپلىق ، ئەتىياز سوغۇق تىپلىق ، ئەتىيازدا سوغۇق قايتىلىنىش تىپلىق دەپ ئايرىلىدۇ .

ئەتىيازدا ھۆل ـ يېغىن كۆپ بولمايدۇ ، تۈزلەڭلىك رايونلاردا 20 ~ 15 سانتىمېتىرغا يېتىپ ، يىللىق ھۆل ـ يېغىن مىقدارىنىڭ 24 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . ھاۋا قۇرغاق ، شامالنىڭ سۇرئىتى تېزراق ، تۇپراق تەركىبىدىكى سۇنىڭ پارغا ئايلىنىشى تېز بولىدۇ .

يازدا تېمپېراتۇرىنىڭ ئۆزگىرىشى تۇراقلىق بولۇپ پىژغىرىم ئىسسىق بولمايدۇ ، ئۆتكۈنچى

خاراكتېرلىك ھاۋارايى كۆپ بولىدۇ . تۈزلەڭلىك رايونلاردا ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 20℃تىن ئاشىدۇ ، 7 ـ ئايدا ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 21.5℃قا ، مۇتلەق ماكسىمۇم تېمپېراتۇرا 37.4℃قا يېتىدۇ . قاراباغ ، قېيىردا 7 ـ ئايدا ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 19.5℃قا يېتىپ ، تۈزلەڭلىك رايونلاردىكىدىن تەخمىنەن 2℃ تۆۋەن بولىدۇ . يازدا تۈزلەڭلىك رايونلار يۇقىرى بوشلۇقتىكى قىسقا دولقۇن ئوقۇرى ۋە يەر يۈزى تۆۋەن بېسىمنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغاچقا ، كۆپىنچە ھاللاردا ئۆتكۈنچى خاراكتېرلىك ھاۋارايى ، مۆلدۈر ، بوران ، قارايامغۇر قاتارلىق ئاپەت خاراكتېرلىك ھاۋارايى دائىم كۆرۈلىدۇ . ھۆل ـ يېغىن يازغا مەركەزلەشكەن بولۇپ ، 44 مىللىمېتىرغا يېتىپ ، يىللىق ئومۇمىي ھۆل ـ يېغىن مىقدارىنىڭ 46 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ ؛ تاغلىق رايونلاردا ھۆل ـ يېغىن تېخىمۇ كۆپەيگەن مەزگىلدە ، تەخمىنەن 150 مىللىمېتىرغا يېتىدۇ .

كۈزدە تېمپېراتۇرا تېز تۆۋەنلەيدۇ . تۈزلەڭلىكتە كۈز كىرگەن ۋاقىت جەھەتتىكى پەرق ئانچە چوڭ ئەمەس ، ئادەتتە 8 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىغا توغرا كېلىدۇ . كۈزدە بايدا ھاۋا كۆپىنچە ئۇچۇق بولىدۇ ، ھۆل ـ يېغىن ئازىيىپ كېتىدۇ ، بوران ـ مۆلدۈرلۈك ھاۋارايى بارا ـ بارا يۇقايدۇ ، كۈزدە دائىم ھاۋا ئوچۇق بولىدۇ . 10 ـ ئايدا ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 8.4℃ بولىدۇ ، ئەمما 11 ـ ئايدا تۆۋەنلەپ 0.7℃ـقا چۈشۈپ قالىدۇ . كۈزدە ھۆل ـ يېغىن مىقدارى 19.4 مىللىمېتىرغا يېتىپ ، يىللىق ھۆل ـ يېغىن مىقدارىنىڭ 20 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . سوغۇق ھاۋا ئېقىمى كىرگەنلىكتىن ، تېمپېراتۇرا شىددەت بىلەن تۆۋەنلەپ ئاسانلا باش قىرو چۈشىدۇ ، تۈزلەڭلىك رايونلاردا تۇنجى قىرو چۈشكەن كۈن ئادەتتە ئوتتۇرىچە 10 ـ ئاينىڭ باشلىرىغا ، ئەڭ بالدۇر دېگەندە 9 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىغا توغرا كېلىدۇ ، تاغلىق رايونلاردا 9 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا باش قىرو پەيدا بولىدۇ .

قىشتا قاتتىق سوغۇق بولىدۇ ، قار ئاز ياغىدۇ . سوغۇق يۇقىرى بېسىملىق ھاۋا ماسسىسى تىزگىنلەپ تۇرغاچقا ، ھاۋا قاتتىق سوغۇق بولىدۇ . 1 ـ ئايدا ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 14℃ ـ ، مۇتلەق مىنىمۇم تېمپېراتۇرا 32℃ـ بولىدۇ ، مۇتلەق كۆپ ساندىكى يىللاردا تۆۋەن تېمپېراتۇرا 20℃ـ تىن تۆۋەن بولىدۇ . يەر شەكلىنىڭ تەسىرىدىن ، كىرگەن سوغۇق ھاۋا پەس تەرەپكە يىغىلىپ ۋە توختاپ قالىدۇ ، نەتىجىدە تۈزلەڭلىك رايونلارنىڭ كىلىماتى تاغلىق رايونلارنىڭكىدىن سوغۇق بولۇش ئەھۋالى كېلىپ چىقىدۇ . تاغلىق رايونلارنىڭ تېمپېراتۇرىسى ئېگىزلىكنىڭ ئېشىپ بېرىشىغا ئەگىشىپ ئۆرلەپ بارىدۇ ، ئىنۋېرسىيە قاتلىمى مەۋجۇت بولغانلىقى ئۈچۈن ، تۆت ئەتراپتىكى تاغلىق رايونلارنىڭ تېمپېراتۇرىسى تۈزلەڭلىكنىڭكىدىن يۇقىرى بولىدۇ . قىشتا تاغلىق رايونلارنىڭ ئوتتۇرىچە ھاۋا تېمپېراتۇرىسى تۈزلەڭلىكنىڭكىدىن 4℃ ～ 5℃ يۇقىرى بولىدۇ . قىشتا تۈزلەڭلىك رايونلاردا قار ئاز ياغىدۇ ، ھۆل ـ يېغىن مىقدارى 9.5 مىللىمېتىرغا يېتىپ ، يىللىق ھۆل ـ يېغىن مىقدارىنىڭ 10 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ ، قار ياغقان دەسلەپكى كۈن ئادەتتە 12 ـ ئاينىڭ باشلىرىغا توغرا كېلىدۇ ، قار ئادەتتە 12 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىدىن كېيىنكى يىلى 3 ـ ئاينىڭ باشلىرىغىچە توپلىنىپ تۇرىدۇ . قار توپلانغان ۋاقىت ئوتتۇرىچە 48 كۈنگە يېتىدۇ ، جۇغلانما قارنىڭ قېلىنلىقى ئادەتتە بەش سانتىمېتىرغا يەتمەيدۇ .

§2 . ئىقلىم

1 . ئاساسلىق زىرائەتلەر ۋە ئىقلىم

1) بۇغداي　تۈزلەڭلىك رايوندا كۈزگى بۇغداي ئادەتتە 9 ـ ئايدا تېرىلىدۇ ، 9 ـ

ئاينىڭ ھەرقايسى 10 كۈندە ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 14 ℃ ~ 18 ℃قىچە بولىدۇ ، 9 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدىن 10 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىغىچە بىخ سۇرىدۇ ۋە تۆپلىنىدۇ ، ھەر 10 كۈنلۈك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 14 ℃ ~ 15 ℃ ئارىلىقىدا بولىدۇ . قىشتىن ئۆتۈش مەزگىلىدە ، 1 - ئايدا تېمپېراتۇرا 14 ℃ - قا چۈشۈپ قالىدۇ . كۆپىنچە يىللاردا تۆۋەن تېمپېراتۇرا 20 ℃ - تىن تۆۋەن بولىدۇ ، بەزى يىللاردا 28 ℃تىن تۆۋەن بولىدۇ ، مۇبادا قار جۇغلانمىسا كۆزگى بۇغداي نابۇت بولىدۇ . 3 - ئاينىڭ ئوتتۇرلىرىدىن 5 - ئاينىڭ باشلىرىغىچە بۇغداي كۆكىرىپ بوغۇم سۇرىدۇ ، ھەر 10 كۈنلۈك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 5 ℃ ~ 16 ℃قىچە بولىدۇ ، بۇ ئارىلىق 60 كۈن ئەتراپىدا بولۇپ ، چاتاقلىنىش ، يېتىلىش ، باشاق چىقىرىش ، چېچەكلەشكە پايدىلىق . 5 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدىن 6 - ئاينىڭ باشلىرىغىچە 10 كۈنلۈك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 18 ℃ ~ 20 ℃قىچە بولۇپ ، چېچەكلەش ۋە چاڭلىنىشقا پايدىلىق . 6 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدىن 7 - ئاينىڭ باشلىرىغىچە بۇغداي پىشىدۇ ، 10 كۈنلۈك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 21 ℃ بولىدۇ .

كۈزگى بۇغداي تېرىش مەزگىلىدە ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 15 ℃ ~ 18 ℃ بولسا ئەڭ مۇۋاپىق بولىدۇ ، 20 ℃تىن ئېشىپ كەتسە ۋە 10 ℃تىن تۆۋەن بولسا تېرىشقا پايدىسىز بولىدۇ . تۇزلەڭلىك رايونلاردا بۇغداي تېرىشنىڭ مۇۋاپىق مەزگىلى ئوتتۇرىچە 9 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىن 24 - كۈنگىچە بولغان ۋاقىت ھېسابلىنىدۇ . تېرىش ۋاقتىنىڭ ئىلگىرى - كېيىنلىكى 10 كۈن ئەتراپىدا بولىدۇ . يازغى بۇغداي تېرىش مەزگىلىدە ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 0 ℃ ~ 5 ℃ قىچە بولسا مۇۋاپىق بولىدۇ ، تۇزلەڭلىك رايونلاردا تېرىش مەزگىلى ئوتتۇرىچە 3 - ئاينىڭ 5 - كۈنىدىن 23 - كۈنگىچە بولىدۇ ، ئەڭ كېچىككەندە 4 - ئاينىڭ 5 - كۈنىدىن ئېشىپ كەتمەيدۇ ، تاغلىق رايونلاردا 4 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا باشلىنىدۇ .

2) قىچا ، زىغىر تۇزلەڭلىك رايونلاردا قىچا ، زىغىر 3 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدىن 4 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە تېرىلىدۇ ، 10 كۈنلۈك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 7 ℃ ~ 13 ℃قىچە بولىدۇ 4 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدىن 5 - ئاينىڭ باشلىرىغىچە بىخ سۇرىدۇ ، 10 كۈنلۈك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 14 ℃ ~ 16 ℃قىچە بولىدۇ . 5 - ئاينىڭ باشلىرى ۋە ئوتتۇرلىرى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 16 ℃ ~ 17 ℃ قىچە بولىدۇ ، مۇبادا تېمپېراتۇرا تۆۋەنلەپ تەخمىنەن 5 ℃قا چۈشۈپ قالسا قىچا چېچىكىنىڭ غولى ئاسانلا زىيانغا ئۇچرايدۇ . قىچا ، زىغىر 6 - ئاينىڭ باشلىرى ۋە ئوتتۇرلىرىدا چېچەكلەيدۇ ، ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 20 ℃ بولۇپ ، چېچەكلەپ چاڭلىشىشقا ۋە ھاشارات ئارقىلىق چاڭلىشىشقا پايدىلىق ، 6 - ئايدا بوران كۆپ چىقىدۇ ، بۇ چېچەكلەپ چاڭلىشىشقا پايدىسىز ، 7 - ئاينىڭ باشلىرى ۋە ئوتتۇرلىرى پىشىدۇ ، ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 21 ℃قا يېتىدۇ ، بۇ مۇڭگۈزسىمان مېۋىسىنىڭ پىشىشىغا پايدىلىق ، 7 - ئايدا ھۆل - يېغىن كۆپ بولۇپ ، پىشىش ۋاقتىنى ئۇزارتىۋېتىدۇ . كىلىمات ئىسسىقراق بولغان يىللىرى 4 - ئاينىڭ 15 - كۈنلىرى مۇددەتتىن 10 كۈن بۇرۇن تېرىشقا بولىدۇ ، سوغۇقراق بولغان يىللىرىمۇ 4 - ئاينىڭ 20 - كۈنلىرىدىن ئېشىپ كەتمەيدۇ . تاغلىق رايونلاردا تېرىش مەزگىلى 5 - ئاينىڭ باشلىرىدىن ئاخىرلىرىغىچە بولىدۇ .

3) كۆممىقوناق ناھىيە تەۋەسى «قوش شالغۇت - 156» كۆممىقونىقى (ئارا ، كەنجى پىشار)نى تېرىشقا باب كېلىدۇ ، تېرىش مەزگىلى 4 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن ، «قوش شالغۇت — 42» سورتىنى تېرىش مەزگىلى 4 - ئاينىڭ 30 - كۈنىدىن ئېشىپ كەتمەيدۇ . كۆممىقوناق ئۆسۈش ، يېتىلىش جەريانىدا بىر قەدەر يۇقىرى تېمپېراتۇرىنى تەلەپ قىلىدۇ ، كۆممىقوناق تېرىلىپ مايسا چىقارغانغا قەدەر تېمپېراتۇرا 12 ℃ ~ 18 ℃ ئارىلىقىدا بولىدۇ ، 6 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدىن

7 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە باش تۇتىدۇ ۋە پۈپۈك چىقىرىدۇ ، ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 21 ℃ بولسا پۈپۈك چىقىرىش ، چاڭلىشىشقا ھېچقانداق تەسىر يەتكۈزمەيدۇ . 7 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىدىن 9 ـ ئاينىڭ باشلىرىغىچە دان تۇتىدۇ ، ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 21 ℃ ～ 18 ℃ ئارىلىقىدا بولسا بولىدۇ ، ئېھتىياجلىق تېمپېراتۇرىدىن تۆۋەن بولسا كۆممىقوناقنىڭ دان تۇتۇش نىسبىتى تۆۋەنلەپ ، پىشىش ۋاقتى كېچىكىپ كېتىدۇ .

دان تۇتۇش ، پىشىش مەزگىلىدە تېمپېراتۇرا شارائىتى يېتەرلىك بولماسلىق مەسىلىسىگە قارىتا كۆممىقوناقنىڭ تېرىش مەزگىلىنى ئىگىلەپ ، 4 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنىدىن 20 ـ كۈنگىچە تېرىلسا مۇۋاپىق بولىدۇ . ئاۋۇال «قوش شالغۇت — 156» سورتىنى ، كېيىن «قوش ـ شالغۇت ـ 42» سورتىنى تېرىش لازىم .

4) شال　شالنىڭ ھارارەتكە بولغان تەلىپى يۇقىرىراق بولۇپ ، تېمپېراتۇرا 12 ℃ بولغان شارائىتتا بىخ سۈرىدۇ . چېچىپ تېرىش ۋاقتى 4 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن 5 ـ ئاينىڭ باشلىرىغىچە ، كۆچۈرۈش ۋاقتى 5 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىغا توغرا كېلىدۇ ، ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 12 ℃ ～ 18 ℃ ئارىلىقىدا بولسا بولىدۇ . 7 ـ ئايدا بوغۇم سۈرىدۇ . ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 21 ℃ ئەتراپىدا بولسا پوقاق بولۇش ۋە يېتىلىش ئېھتىياجىنى قاندۇرالايدۇ ، 8 ـ ئاينىڭ باشلىرى ۋە ئوتتۇرىلىرىدا پۈپۈك چىقىرىدۇ ، ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 21 ℃ بولىدۇ . 9 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرى ، 10 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا پىشىدۇ ، ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 14 ℃ ～ 11℃قىچە بولسا بولىدۇ ، تېمپېراتۇرا شارائىتى يېتەرلىك ئەمەس . بولۇپمۇ شال دان تۇتۇش باسقۇچىدىكى 9 ـ ئاينىڭ باشلىرى ۋە ئوتتۇرىلىرىدا ئەگەر ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا تەخمىنەن 16℃قا چۈشۈپ قالسا پۈچەك دان ياكى بىر قەدەر كۆپ كۆك شال شەكىللىنىپ ھوسۇلغا ۋە سۈپىتىگە تەسىر يېتىدۇ .

كۈزدە تېمپېراتۇرا تېز تۆۋەنلىگەنلىكتىن بەزى يىللاردا 9 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تېمپېراتۇرا تۆۋەنلەپ ، ئوتتۇرىچە 16℃قا چۈشۈپ قالىدۇ ، بەزى يىللاردا 9 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تېمپېراتۇرا تۆۋەنلەپ 2℃قا چۈشۈپ قالىدۇ ، بۇنىڭ بىلەن شال دان تۇتۇش ، پىشىش مەزگىلىدە سوغۇق ئاپىتى ۋە باش قىرو ئاپىتىگە ئۇچرايدۇ ، سۈلياۋ يوپۇق يېپىپ مايسا ئۆستۈرۈش ، ۋاقتىدا مايسا تىكىش — بۇ مەسىلەرنى ھەل قىلىشنىڭ ئاساسلىق ئۇسۇلىدۇر .

2 . چارۋىچىلىق ۋە كىلىمات

تېمپېراتۇرا 8 ℃ ～ 20 ℃ ئارىلىقىدا بولسا ھەر خىل ئۆي ھايۋانلىرىغا مۇۋاپىق كېلىدۇ ، بۇ ئارىلىقتا ھەر خىل ئوت ـ چۆپلەر ياشىرىدۇ ، بۈك ـ باراقسان ئۆسىدۇ ، بۇ چارۋىلارنىڭ سەمرىشىگە پايدىلىق ، تېمپېراتۇرا ھەددىدىن ئارتۇق يۇقىرى بولسا چارۋىلارغا پايدىسىز ، بولۇپمۇ قويلار يۇقىرى ھارارەتكە بىر قەدەر سەزگۈر كېلىدۇ ، تېمپېراتۇرا 22℃تىن يۇقىرى بولسا ئوت ـ چۆپ يېمەيدۇ ، تېمپېراتۇرا 25℃تىن ئېشىپ كەتسە روھسىز بولۇپ قالىدۇ ، نەپەسلىنىشى تېزلىشىپ كېتىدۇ ، قويلار سالقىن جايدا ئوتلاشنى ياخشى كۆرىدۇ . ئۆچكىنىڭ يۇقىرى ھارارەتكە بەرداشلىق بېرىش ئىقتىدارى كۈچلۈكرەك بولۇپ ، تېمپېراتۇرا 25℃قا يەتكەن تەقدىردىمۇ يەنىلا نورمال ئوتلاۋېرىدۇ ، كالا ، ئاتلار تۆۋەن ھارارەتكە چىداملىق بولۇپ ، تېمپېراتۇرا 30℃ـ قا چۈشۈپ قالسىمۇ ئوتلاۋېرىدۇ . تېمپېراتۇرا 25℃ـ بولسا تەبىئىي يايلىتىپ بېقىشقا پايدىسىز ، تېمپېراتۇرا 30℃ـ بولسا تەبىئىي يايلىتىپ بېقىشقا ئىنتايىن قىيىنچىلىقلارنى ئېلىپ كېلىدۇ .

ئەتىيازدا ئادەتتە تاغ ئېتىكىدىكى جايلاردا مال بېقىلىدۇ ، تېمپېراتۇرىنىڭ ئۆرلىشى تېز

بولىدۇ . 4 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا ئوت ـ چۆپلەر كۆكىرىشكە باشلايدۇ ، ھۆل ـ يېغىن بارا ـ بارا كۆپەيىدۇ ، تۆل ئېلىش ، تۆلىنىڭ يېتىلىشى ، يۇڭ قىرقىش قاتارلىقلار مۇشۇ ۋاقىتتا ئېلىپ بېرىلىدۇ ، يايلىتىپ بېقىش ۋاقتى 3 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىدىن 6 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىغا توغرا كېلىدۇ .

يازدا دېڭىز يۈزىدىن 2500 مېتىر ئېگىز تاغلىق رايونلاردىكى جايلاردا مال بېقىلىدۇ ، ياز پەسلىدە ئوتلاق كىلىماتى سالقىن ، نەمخۇش كېلىدۇ ، تېمپېراتۇرا C 10 ئەتراپىدا بولىدۇ ، ئوت ـ چۆپلەر قۇيۇق ئۆسىدۇ ، سۇ مەنبەسى تولۇق بولىدۇ ، بۇ چارۋىلارنىڭ سەمىرىشىگە ئىنتايىن پايدىلىق . 7 ـ ۋە 8 ـ ئايلاردا مۇلدۇرلۇك ھاۋارايى پەيدا بولىدۇ ، بۇ مال بېقىشقا قىسمەن تەسىر يەتكۈزىدۇ . ئادەتتە چارۋىلار 6 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرى يايلاققا كۆچۈرۈلىدۇ ، 8 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرى يايلاقتىن قايتۇرۇپ كېلىنىدۇ ، قايتۇرۇپ كېلىش ۋاقتى تاغلىق رايونلاردا قار يېغىش ۋاقتىنىڭ ئىلگىرى ـ كېيىنلىكىگە قاراپ بېكىتىلىدۇ .

كۈزدە ئورمانلىقنىڭ جەنۇبىي ئالدى تەرىپىدىكى تاغلارنىڭ شىمالىدىكى جايلاردا مال بېقىلىدۇ ، بۇ جايدا سۇ مەنبەسى تولۇق ، ئوت ـ چۆپ شالاڭ بولۇپ ، 9 ـ ئاينىڭ باشلىرىدىن 1ـ ئاينىڭ ئوتتۇرلىرىغىچە مال بېقىلىدۇ .

قىش پەسلىدە ئالدى تەرەپتىكى تاغ ئەتراپلىرىدا مال بېقىلىدۇ ، دېڭىز يۈزىدىن 1500 ـ 2300 مېتىرغىچە ئېگىز بولغان جايلار «مۆتىدىل بەلۋاغ» دەپ ئاتىلىدۇ ، ئىچىملىك سۇ جەھەتتە جۇغلانما قارغا تايىنىلىدۇ ، ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا C 10ـ ئەتراپىدا بولىدۇ ، بۇ تۈزلەڭلىككە قارىغاندا تەخمىنەن C 4 يۇقىرى ، جۇغلانما قارنىڭ قېلىنلىقى 5 ～ 10 سانتىمېتىرغا يېتىدۇ ، كۈنگەي ئالدىنقى تەرەپتىكى تاغلار ۋە يانتۇ يەرلەر چارۋىلارنىڭ قىشتىن ئۆتىشىگە پايدىلىق بولۇپ ، 12 ـ ئايدىن باشلاپ كېيىنكى يىلنىڭ 3 ـ ئېيىغىچە مال بېقىلىدۇ .

§ 3 . ئاپەت خاراكتېرلىك ھاۋارايى

ناھىيە تەۋەسىدە ئاپەت خاراكتېرلىك ھاۋارايىدىن مۇلدار ، توك ئاپىتى ، بوران ، قۇم-بوران ، تۇمان سۆگىسى ، كەلكۇن ، ئۇششۇك ، يەر تەۋرەش ، قۇرغاقچىلىق ، شىۋىرغان قاتارلىقلار بار . بۇ ئاپەتلەرنىڭ پەيدا بولۇش ۋاقتى ، ئورنى ئوخشاش بولمىغاچقا ، دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىققا ۋە خەلقنىڭ تۇرمۇشىغا ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە تەسىر يەتكۈزىدۇ .

1 . مۇلدۇر

مۇلدۇر باي ناھىيىسىدىكى ئاساسلىق تەبىئىي ئاپەتلەرنىڭ بىرى ، ئاپەت پەيدا قىلىدىغان مۇلدۇر ھەر يىلى پەيدا بولىدۇ ، ئۇنىڭ جۇغراپىيىلىك تارقىلىشى تاغلىق رايونلاردا تۈزلەڭلىكتەكىدىن كۆپ . قاراباغ تاغلىق رايونىدا ھەر يىلى ئوتتۇرىچە تەخمىنەن تۆت قېتىم ، تۈزلەڭلىك رايونلاردا 1 ～ 2 قېتىم ئاپەت خاراكتېرلىك مۇلدۇر ياغىدۇ . يېنىك بولغاندا يۇمران مايسىلارنى نابۇت قىلىۋېتىدۇ ، شاخلارنى سۇندۇرۇپ باشاقلارنى ئۇزۇۋېتىدۇ ، ئېغىر بولغاندا ئوت ـ چۆپ ، ئاشلىق زىرائىتىنى ۋەيران قىلىۋېتىدۇ ، ئادەم ۋە چارۋىلارنى زەخمىلەندۈرىدۇ ياكى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ .

4 ～ 10 ـ ئايغىچە مۇلدۇر پەيدا بولىدۇ ، 5 ～ 6 ـ ئايغىچە مۇلدۇر ئەڭ كۆپ ياغىدۇ .

ئەڭ بالدۇر دېگەندە 4 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا ، ئەڭ كېچىككەندە 10 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا مۇلدۇر ياغىدۇ ، قاراباغ يېزىسىدا 6 ～ 8 ـ ئايغىچە مۇلدۇر ئەڭ كۆپ ياغىدۇ . بىر كۈن ئىچىدە سائەت بەشتىن ئالتىگىچە ، 21 ～ 24كىچە (بېيجىڭ ۋاقتى) بولغان ۋاقتىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، باشقا ۋاقىتلاردا دېگۈدەك مۇلدۇر ياغىدۇ ، سائەت 15 ～ 18 گىچە بولغان ۋاقىتلاردا ئەڭ كۆپ ياغىدۇ . ئۆتكۈنچى مۇلدۇرنىڭ داۋاملىشىش ۋاقتى ئادەتتە بىر نەچچە مىنۇتلا بولىدۇ ، ئايرىم چاغلاردا 20 مىنۇت داۋاملىشىدۇ . مۇلدۇر دانچىسىنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكى ئوخشاش بولمايدۇ ، كىچىكلىرى سېرىق پۇرچاقتەك ، چوڭلىرى ياڭاق ، تۇخۇمدەك بولىدۇ .

1972 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى قاراباغ يېزىسىنىڭ 3 ـ چوڭ ئەتراپىدە مۇلدۇر ياغدى ، دانچىسى 75 گرام كېلىدىغان بىر دانە مۇلدۇر بايقالدى .

1960 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى ياغقان ئەڭ چوڭ مۇلدۇرنىڭ ئېغىرلىقى 88 گرامغا يەتتى ، قىچا زىيانغا ئۇچرىدى .

1965 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى سائەت 15 تىن 56 مىنۇت ئۆتكەندىن تارتىپ سائەت 16 دىن تۆت مىنۇت ئۆتكۈچە مۇلدۇر ياغدى ، ناھىيە بويىچە 667 گېكتار يەر ئاپەتكە ئۇچرىدى .

1967 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى سائەت 16 دىن 55 مىنۇت ئۆتكەندىن تارتىپ 58 مىنۇت ئۆتكۈچە مۇلدۇر ئونسۇ ناھىيىسى بوزدۆڭدىن سۇرۇلۇپ كېلىپ ، ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ 1000.5 گېكتار يەردىكى زىرائىتىنى زىيانغا ئۇچراتتى . مۇلدۇر ياغقان جايلاردىكى زىرائەتلەرنىڭ كۆپ قىسمى نابۇت بولدى ، مۇلدۇر ئۇچار قۇشلارنىمۇ سوقۇپ چۈشۈرۈۋەتتى ، بىر كالا مۇلدۇر زەربىسىدە ئۆلدى .

1972 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى مۇلدۇر يېغىپ ، 167 مىڭ گېكتار يەردىكى زىرائەت ئاپەتكە ئۇچرىدى ، تاغلىق رايونلاردا يەر يۈزىدە 30 سانتىمېتىر قېلىنلىقتا مۇلدۇر جۇغلىنىپ قالدى ، مۇلدۇر دانچىسىنىڭ ئېغىرلىقى 70 گرامغا يەتتى .

1972 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى سائەت 16 دىن 36 مىنۇت ئۆتكەندىن تارتىپ 41 مىنۇت ئۆتكۈچە مۇلدۇر قاراباغ يېزىسىدىن ئۇچ يولغا بۆلۈنۈپ ، پۈتۈن ناھىيىنى قاپلىدى ،ئاپەتكە ئۇچرىغان كۆلەم 10 مىڭ 672 گېكتارغا يەتتى . مۇلدۇر دانچىسىنىڭ ئەڭ چوڭلىرى تۇخۇمدەك بولۇپ ، ياتۇر ، سايرام قاتارلىق يېزىلارنىڭ شىمالىدىكى تاغقا يانداش رايونلاردا يەر يۈزىدە 30 سانتىمېتىر قېلىنلىقتا مۇلدۇر جۇغلىنىپ قالدى .

1973 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 28 ـ ۋە 29 ـ كۈنلىرى قاراباغ ، مىچىغ ، گۈلباغ ، ياتۇر ، توقسۇن قاتارلىق يېزىلار دېگۈدەك ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە مۇلدۇرنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى ، بۇغداي باشاقلىرى تۆكۈلۈپ كەتتى ، بۇغداينىڭ غولى سۇنۇپ كەتتى ، قىچا مايسىلىرى نابۇت بولدى ، مۇلدۇر ئۇچار قۇشلارنى سوقۇپ چۈشۈرۈۋەتتى . 1480 گېكتار يەر ئاپەتكە ئۇچرىدى . مۇلدۇر دانچىسىنىڭ ئەڭ چوڭ دىئامېتىرى 2 ～ 3.5 سانتىمېتىرغا ، ئەڭ چوڭلىرىنىڭ ئېغىرلىقى 75 گرامغا يەتتى .

1982 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 2 ـ ۋە 9 ـ كۈنلىرى قاراباغ ، توقسۇندا مۇلدۇر ياغدى ، ئەڭ چوڭلىرىنىڭ دىئامېتىرى تۆت سانتىمېتىرغا يەتتى ، يەر يۈزىدە 20 سانتىمېتىر قېلىنلىقتا مۇلدۇر دۆۋىلىنىپ كەتتى ، 413.5 گېكتار يەردىكى بۇغداي ، كۆممىقوناق ، قىچا ئاپەتكە ئۇچرىدى . قاراباغ 5 ـ چوڭ ئەتراپىدە بۇغدايدىن پەقەت ھوسۇل چىقمىدى .

1984 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈندىن 7 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنگىچە ئۇدا بەش قېتىم مۇلدۇر ياغدى ، ئاپەتكە ئۇچرىغان يەر كۆلىمى 4030 گېكتارغا يەتتى .

1989 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنىدىن 8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنگىچە بۇلۇڭ ، ياتۇر ، كانچى يېزىلىرىدا قىچا مۇلدۇرنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى ، 677.7 گېكتار يەردىكى زىرائەت ئاپەتكە ئۇچرىدى ، 620 تونىنا قىچا زىيان بولدى . 9 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنىدىن 6 ـ كۈنگىچە قاراباغ ، ياقائېرىق ، بۇلۇڭ ، ياتۇر قاتارلىق يېزا ـ مەيدانلار مۇلدۇرنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى ، ئاپەتكە ئۇچرىغان يەر كۆلىمى 457.6 گېكتارغا يەتتى .

1995 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنىدىن 7 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنگىچە قېيسىر ، قىزىل ، ئونباش يېزىلىرى ، ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانىدىكى 200 گېكتاردىن ئارتۇق بۇغداي ۋە قىچا مۇلدۇرنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى ، 50% بۇغدايىنىڭ دېنى تۆكۈلۈپ كەتتى ، 1 مىليون يۈەندىن كۆپرەك ئىقتىسادىي زىيان بولدى .

1996 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى سائەت 14 تىن 30 مىنۇت ئۆتكەندىن تارتىپ سائەت 16گىچە قېيسىر ، ئونباش ، مىچىڭ يېزىلىرى مۇلدۇرنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى ، 568 گېكتار يەردىكى زىرائەت ئاپەتكە ئۇچرىدى ، 1 مىليون 491 مىڭ يۈەن ئىقتىسادىي زىيان بولدى .

1999 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى سائەت 18دىن 30 مىنۇت ئۆتكەندە ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ 18 ـ لىيەنى ، قاراباغ يېزىسىنىڭ 3 ـ كەنتى مۇلدۇر ئاپىتىگە ئۇچرىدى ، 487.4 گېكتار يەردىكى زىرائەت زىيانغا ئۇچرىدى .

2000 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى سائەت 18 ئەتراپىدا قاراباغ يېزىسى مۇلدۇرنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى ، 76.2 گېكتار يەردىكى زىرائەت زىيانغا ئۇچرىدى .

2 . كەلكۇن

كەلكۇن ئانچە كۈچ ئاپەت پەيدا قىلالمايدۇ ، لېكىن زىمىنى خېلى ئېغىر . 6 ـ ئايدىن 8ـ ئايغىچە بولغان ۋاقىت كەلكۇن پەسلى ھېسابلىنىدۇ ، تاغلىق رايونلاردا قارايامغۇر ياغقان ھامان كەلكۇن لاي ـ لاتقىلارنى ئېقىتىپ كېلىپ ، توسمىلارنى ۋەيران قىلىۋېتىدۇ ، ئېتىز ـ ئېرىقلارنى بېسىپ كېتىدۇ ، قاتناش توسۇلۇپ قالىدۇ ، ئۆيلەرنى ئۆرۈۋېتىدۇ .

1941 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى ئىشتاچى كەنتىدىكى 888 ئائىلىنىڭ ئېتىز ـ ئېرىقلىرىنى يامغۇر يالاپ كېتىپ تېرىشقا مۇمكىن بولمىغان . 7 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى سايرامدىكى كەنتلەردە يامغۇر يېغىپ سەل كېلىپ ، قىزىل چوڭكۆۋرۈكىنىڭ ئىككى بۆلىكىنى كەلكۇن ۋەيران قىلىۋەتكەن ، ئاپتوموبىللار قاتنىيالمىغان .

1959 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا ئۆگەن دەرياسىغا خېلى ئۇلۇغ كەلكۇن كەلدى ، كەلكۇن چوققىسىنىڭ ئېقىم مىقدارى سېكۇنتىغا 720 كۇب مېتىرغا يەتتى ، ئاپەتكە ئۇچرىغان زىرائەت كۆلىمى 100 گېكتاردىن ئېشىپ كەتتى .

1971 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى چۆلتاغدىكى تاغلىق رايونلاردا قارا يامغۇر يېغىپ كەلكۇن كەلدى ، كەلكۇن چوققىسى 1.3 مېتىرغا يەتتى ، ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ 17ـ لىيەنى ۋە 16 ـ لىيەنى تۇرۇشلۇق جايىنى كەلكۇن بېسىۋالدى . 60 ئېغىزدىن كۆپرەك ئۆينى ئۆرۈۋەتتى ، بىپايان ئېتىز ـ ئېرىقلارنى سۇ بېسىپ كەتتى ، پىشقان بۇغدايلارنى ئېقىتىپ كەتتى .

1974 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى قاراباغ تاغلىق رايونىدا قارا يامغۇر يېغىپ پەيدا قىلغان كەلكۇن تۆۋەنگە قاراپ ئېقىپ بەش چوڭكۆۋرۈكنى ۋەيران قىلىۋەتتى ، 200 گېكتار ئېتىز ـ ئېرىقنى كەلكۇن بېسىۋالدى .

1981 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى سائەت 17دىن 40 مىنۇت ئۆتكەندە ، مۇلدۇر ئارىلاش

ئۆتكۈنچى يامغۇر ياغدى ، سائەت 18 دىن كېيىن شىددەتلىك قارايامغۇر ياغدى ، قارا يامغۇر توختىغاندىن كېيىن تۆز يەرلەردە 20 سانتىمېتىر ، ئازگاللاردا 50 سانتىمېتىر ئەتراپىدا سۇ يىغىلىپ قالدى . بۇنىڭدىن ھاسىل بولغان كەلكۈندە 641 تۈياق چارۋا تۇنجۇقۇپ ئۆلدى ، 650 گېكتار يەردىكى زىرائەت ئاپەتكە ئۇچرىدى ، قوشۇمچە كەسىپتىن بولغان زىيان 280 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، 120 مىڭ تۇپ كۆچەت ، ئىككى كۆۋرۈك ۋەيران بولدى ، 18 ئائىلىلىك يېزا ئەزاسىنىڭ ئۆيىگە سۇ كىرىپ كەتتى ، يەتتە ئېغىز ئۆي ۋەيران بولدى .

1982 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 29 ~ 31 ـ كۈنىگىچە ناھىيە دائىرىسىدە يامغۇر ، تاغلىق رايونلاردا قارا يامغۇر يېغىپ كەلكۈن كەلدى . 540 گېكتار زىرائەت ئاپەتكە ئۇچرىدى ، 16 كۆۋرۈك ، 5000 مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى ئاساسلىق غول ئۆستەڭ ۋەيران بولدى ، 108 ئېغىز ئۆي ئۆرۈلۈپ چۈشتى ، تۆت ئاپتوموبىلنى كەلكۈن ئېقىتىپ كەتتى ، ئۇچ كىشى قازا قىلدى .

1984 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى كەلكۈن 12 يولنى بۇزۇۋەتتى ، 58 ئېغىز ئۆينى ، 237 تۇپ دەرەخنى ۋەيران قىلىۋەتتى .

1987 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 20 ~ 24 ـ كۈنىگىچە ياغقان يامغۇر كەلكۈن پەيدا قىلدى ، 5088.9 گېكتار يەردىكى زىرائەت ئاپەتكە ئۇچرىدى ، كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش توسمىسىدىن 42نى ۋەيران قىلىۋەتتى ، 271 ئېغىز ئۆينى ئۆرۈۋەتتى ، 50 تونىنا ئاشلىق ، 15 تونىنا ياغلىق دانىنى ئېقىتىپ كەتتى ، 62 تۈياق چارۋا ئۆلدى ، ئاپەتكە ئۇچرىغان ئائىلە 5707گە يەتتى .

1988 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى كەلكۈن قېيىر يېزىسىنىڭ 10 كەنتى ۋە بىر ئېلېكتر ئىستانسىسىغا ھۇجۇم قىلدى ، 45 ئائىلىلىك دېھقانىنىڭ 116 ئېغىز ئۆينى كەلكۈن ئېقىتىپ كەتتى ، 1200 گېكتار يەردىكى زىرائەت ئاپەتكە ئۇچرىدى ، ئاپەت پەيدا بولغان كۆلەم 539.7 گېكتارغا يەتتى .

1989 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 2 ~ 6 ـ كۈنىگىچە قاراباغ ، ياقائېرىق ، بۇلۇڭ ، ياتۇر قاتارلىق يېزا ـ مەيدانلار كەلكۈننىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى ، 32.4 گېكتار زىرائەت ئاپەتكە ئۇچرىدى .

1990 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى قاراباغ ، ئونباش ، قېيىر يېزىلىرى ۋە داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى ، تېرەك بازىرى يامغۇر ، كەلكۈننىڭ ھۇجۇمىغا ، 20 كەنتتىكى 1068 ئائىلە ئاپەتكە ئۇچرىدى ، ئاپەتكە ئۇچرىغان كۆلەم 2923 گېكتارغا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە 741.9 گېكتار يەردىن پەقەت ھوسۇل چىقمىدى ، 35 مىليون 820 مىڭ يۈەن ئىقتىسادىي زىيان بولدى .

1991 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى ئىككى قېتىم قارا يامغۇر ياغدى ، ھۆل ـ يېغىن مىقدارى 54.5 مىللىمېتىرغا يەتتى ، قارايامغۇر پەيدا قىلغان كەلكۈن ناھىيىدىكى 10 يېزا (بازار)غا تەسىر كۆرسەتتى .

1996 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى تاڭ سەھەردە قارايامغۇر كەلكۈن پەيدا قىلدى ، چارۋىچىلىق رايونىدا 1000 دىن ئارتۇق چارۋا توكلاپ ئۆلدى ياكى كەلكۈن ئېقىتىپ كەتتى .

1997 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 9 ~ 11 ـ كۈنىگىچە ئۇدا يامغۇر ياغقانلىقتىن ، كەلكۈن كەلدى ، توققۇز يېزا (بازار) ، 26 كەنت ئاپەتكە ئۇچرىدى ، 581.8 گېكتار يەردىكى زىرائەتنى سۇ بېسىپ كەتتى ، 1356 تۈياق چارۋا ، 752 ئۆي قوشى ئۆلدى ، 287 ئېغىز ئۆي ئۆرۈلۈپ چۈشتى .

1999 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 17 ~ 18 ـ كۈنلىرى ئۇدا يۇقىرى ھارارەت داۋاملىشىپ كەلكۈن

كەلدى ، ناهيە بويىچە 16 يېزا ، بازار ، مەيدان ، كان ، ناهيە بازىرى ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە زىيانغا ئۇچرىدى ، 29 مىليون 703 مىڭ 300 يۈەن ئىقتىسادىي زىيان بولدى .

3 . بوران

ناهيە تەۋەسىدە بوران ئانچە كۆپ چىقمايدۇ ، يىلىغا ئوتتۇرىچە 12 كۈن بوران چىقىدۇ ، ئەڭ كۆپ چىققان يىللىرى 25 كۈنگە ، ئەڭ ئاز چىققان يىللىرى بەش كۈنگە يېتىدۇ . 4 ~ 8 ـ ئايغىچە بوران كۆپرەك چىقىدۇ .

1975 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى سائەت تۆتتىن 53 مىنۇت ئۆتكەندە بوران چىقىپ سائەت 19 دىن 35 مىنۇت ئۆتكەندە توختىدى ، داۋاملاشقان ۋاقتى ئاز كەم 15 سائەتكە يەتتى ، بوراننىڭ ئوتتۇرىچە تېزلىكى سەككىز بالغا ، ئەڭ كۈچلۈك بولغاندا توققۇز بال (سېكۇنتىغا 23 مېتىر)غا يەتتى ، بوران دەل ـ دەرەخلەرنى يىلتىزى بىلەن قومۇرۇۋەتتى ، بۇغداينىڭ غوللىرىنى سۇندۇرۇۋەتتى ، يۇمران قۇناق مايسىلىرىنى قۇرۇتۇۋەتتى .

1979 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 10 ~ 11 ـ كۈنلىرى بوران چىقتى . بوراننىڭ ئوتتۇرىچە تېزلىكى 9 ~ 10 بالغا ، ئەڭ كۈچلۈك بولغاندا 11 بال (سېكۇنتىغا 39 مېتىر)غا يەتتى ، سائەت 17 دىن ئەتىسى سائەت يەتتىگىچە 14 سائەت داۋاملاشتى . بوران كۈچلۈك بولۇپ ، باي ناهيىسى بويىچە ئاز كۆرۈلىدۇ . بوران يەرىۋزىدىكى كۆپلىگەن قۇم ـ توپىلارنى ئۇچۇرۇپ ، ئېتىز ـ ئېرىقلارنى كۆمۈۋەتتى ، كۆكىرىشكە باشلىغان بۇغداي مايسىلىرى ۋە ئەتىيازدا تېرىلغان زىرائەت ـ لەرنىڭ يۇمران مايسىلىرىنى يىلتىزى بىلەن قومۇرۇپ ئۇچۇرۇپ كەتتى ، بىر قىسىم قويلار بوران ۋە تېمپېراتۇرىنىڭ تۆۋەنلىشى بىلەن توڭلاپ ئۆلدى ، ئالاقە ئۈزۈلۈپ قالدى ، ئۆستەڭلەر تىنىپ توسۇلۇپ قالدى ، ئۆيلەر ئۆرۈلۈپ چۈشتى ، ئوت ئاپىتى پەيدا بولدى ، سەككىز كىشى قازا قىلدى .

4 . قار

قار كۆپ ياغىدىغان ھاۋارايى ئاز كۆرۈلىدۇ ، مۇبادا قار كۆپ ياغسا تاغ يوللىرى توسۇلۇپ قېلىپ ، چارۋىچىلارغا ئېغىر زىيان سالىدۇ .

1960 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 8 ~ 11 ـ كۈنىگىچە قار كۆپ ياغدى ، ناهيە بويىچە چارۋىلار كۆپلەپ ئۆلۈپ كەتتى . يەتتە چوڭ ئەترەتنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا ، 442 قوي ، 919 پاقلان ئۆلگەن .

1974 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى قاتتىق قار يېغىپ تاغ يوللىرى توسۇلۇپ قالدى ، تاغدا قاتناش پۈتۈنلەي ئۈزۈلۈپ قالدى ، قېيىر يېزىسىنىڭ ئىككى چارۋىچىسى تاغدا قوي بېقىۋېتىپ تالاپەتكە ئۇچرىدى ، قوي پادىلىرى چېچىلىپ كەتتى ، ئاتلار يوقاپ كەتتى .

1982 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى 426 چارۋىچى ۋە 156 قوي پادىسى تاغدا قېلىن قاردا قاپسىلىپ قالدى ، 424 پادىچى ۋە 153 قوي پادىسى خەتەردىن قۇتقۇزۇۋېلىندى ، ئىككى چارۋىچى قازا قىلدى ، ئۇچ چارۋىچى ئېغىر دەرىجىدە ئۈشۈپ قالدى ، 1000 دىن ئارتۇق چارۋا زىيان بولدى .

1987 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 9 ~ 15 ـ كۈنىگىچە تاغلىق رايونلاردا قار قېلىن توپلانغانلىقتىن ، تاغدا چارۋا يولى ياساۋاتقان 19 چارۋىچى بىر ھەپتە قاپسىلىپ قالدى ، ئۇلاردىن بىرى ئاچلىق ۋە سوغۇقتىن قازا قىلدى ، 4 .33 گېكتار يەردىكى زىغىر ، 1000 تونىنا بۇغداي خامانداى ۋە ئېتىزدا قاردا قالدى .

1995 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 18 ~ 21 ـ كۈنىگىچە ئۈدا قېلىن قار ياغدى ، ناهيە بويىچە

16 يېزا ، بازار ، مەيدان ئاپەتكە ئۇچرىدى ، 1 مىليون 300 مىڭ يۇەن ئىقتىسادىي زىيان بولدى .
1998 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 3 ـ ، 4 ـ كۈنلىرى تاغلىق رايونلاردا قار ياغدى ، 5 ـ كۈنى ئەتىگەندە ناھىيە بويىچە كەڭ دائىرىدە ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە ئۇششۇك پەيدا بولدى ، 5374 گېكتار يەردىكى زىرائەت ئاپەتكە ئۇچرىدى ، 2567 تۈياق چوڭ ـ ئۇششاق چارۋا ئۆلدى .

Ⅳ باب

گىدرولوگىيە

مۇزلۇق ، جۇغلانما قارنىڭ ئېرىشى ھەمدە ھۆل ـ يېغىندىن دەريا ـ ئېقىن ھاسىل بولىدۇ . يىللىق يامغۇر مىقدارى كۆپ ئەمەس ، يامغۇر ھەددىدىن ئارتۇق كۆپ ياغسا ئەكسىچە ئېتىز ـ ئېرىقلاردا شور ئۆرلەپ كېتىدۇ . يەر ئاستى سۇيى مول بولسىمۇ ، پايدىلىنىش نىسبىتى يۇقىرى ئەمەس .

§1 . مۇزلۇق ئەگىز سۇيى

مۇزارت دەريا‌سى ۋادىسىدىكى مۇزلۇق زاپىسى مول قاتتىق سۇ ئامبىرى ھېسابلىنىدۇ ، مۇز يۇزىدىن ئېرىگەن ئېقىن مىقدارىنىڭ سوتكىلىق ئۆزگىرىش جەريانى ۋە مۇز يۇزىگە چۈشكەن نۇرنىڭ تەكشىلىكى ، تېمپېراتۇرىنىڭ سوتكىلىق ئۆزگىرىش جەريانى ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشىشىپ كېتىدۇ ، پوتېنسىئال پەرقى تەخمىنەن 1 ～ 2 سائەت ئارىلىقىدا بولىدۇ . كۈچلۈك ئېرىگەن مەزگىلدە ئېچىلىپ قالغان مۇز يۇزىگە چۈشكەن نۇرنىڭ تەڭپۇڭلۇق قىممىتى كېچىدىكى مەنپىي قىممەتتىن مۇسبەت قىممەت ئۆزگەرگەندىن كېيىن ، بېيجىڭ ۋاقتى سائەت توققۇز يېرىمدىن 10 يېرىمغىچە مۇز يۇزىدە ئېقىن ھاسىل بولۇشقا باشلايدۇ ، سائەت 15 ئەتراپىدا ئېقىن ئەڭ ئاز ھاسىل بولىدۇ ؛ ئەمما مۇز ئۈستىگە چۈشكەن نۇرنىڭ تەڭپۇڭلۇقى مۇسبەت قىممەتتىن مەنپىي قىممەتكە ئۆزگەرگەندىن كېيىن ، سائەت 22 ئەتراپىدا مۇز يۇزىدىكى ئېقىن ئۆزۈلۈپ قالىدۇ .
مۇزئارت دەريا‌سى ۋادىسىدىكى مۇزلۇقلاردىن ئېرىگەن سۇلار ۋە يامغۇر سۇلىرى ئارىلاشما تولۇقلىما تېپقا تەۋە ، ئۇنىڭ كۆپ يىللىق ئوتتۇرىچە تولۇقلاش (ئاق بۇلۇڭ پونكىتىنىڭ نۇقتىلىق ئۆلچىگەن سانلىق مەلۇماتى) ئەھۋالى مۇنداق : ھاۋزا كۆلىمى 2270 كۋادرات كىلومېتىر ، كۆپ يىللىق ئوتتۇرىچە سىرغىم مىقدارى 1 مىليارد 441 مىليون 195 مىڭ 200 كۇب مېتىر ، ھاۋزا تەۋەسىدىكى مۇزلۇق كۆلىمى 1266.6 كۋادرات كىلومېتىر ، مۇزلۇق كوئېففېتسېنتى 44.1% ، مۇزلۇقنىڭ سىرغىم مودۇل ئېقىمى 60.9 كۇب مېتىر/سېكونت كۋادرات كىلومېتىر ، مۇزلۇقتىن ئېرىگەن سۇ بىلەن تولۇقلانغان سىرغىم مىقدارى 1 مىليارد 19 مىليون 675 مىڭ 400 كۇب مېتىر ، مۇزلۇقتىن ئېرىگەن سۇ بىلەن تولۇقلىنىش نىسبىتى 70.8% ؛ 7 ـ ۋە 8 ـ

ئايلار مۇزارت دەريا‌سى ۋادىسىدىكى مۇزلۇقتىن ئېرىگەن سۇ ئەڭ كۆپ بولغان مەزگىل ھېسابلىنىدۇ ، 7 - ۋە 8 - ئايلاردا مۇزارت دەريا‌سىدا ئەڭ زور كەلكۈن چوققىسى پەيدا بولىدۇ ، ئۇنىڭدىن قالسا 6 - ئايدا پەيدا بولىدۇ ، 5 - ئاي ۋە 9 - ئايلاردا ئاز ساندا پەيدا بولىدۇ ، 7 - ۋە 8- ئايلاردا پەيدا بولغان ئەڭ زور كەلكۈن چوققىسىنىڭ قېتىم سانى يىللىق كەلكۈن چوققىسى قېتىم سانىنىڭ 91 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ .

§ 2 . يەر ئۈستى سۇيى

ناھىيە تەۋەسىدىكى يەر ئاستى سۇ بايلىقى تاغلىق رايونلاردىكى يامغۇر ، مۇز - قار سۇيى بىلەن تولۇقلىنىدۇ ، بۇ سۇ مۇزارت ، قاپسىلاڭ ، تەلۈچۈك ، قاراسۇ ، قىزىل دەريالىرى ئارقىلىق ئېقىپ ئويمانلىققا كىرىپ كېتىدۇ ، يىللىق سىرغىم مىقدارى 2 مىليارد 754 مىليون كۇب مېتىرغا ، جايلاردىكى بۇلاق سۇيى 524 مىليون كۇب مېتىرغا يېتىدۇ ، يىللىق يەر ئۈستى سۇيىنىڭ سىرغىم مىقدارى 3 مىليارد 278 مىليون كۇب مېتىر بولۇپ ، سۇغىرىشقا كېتىدىغان سۇ مەنبەسى خېلى مول .

1 . دەريا - ئېقىن

ناھىيە تەۋەسىدە 11 دەريا بار ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاساسلىق دەريا بەش . غەربتىن شەرققە ئاقىدىغان دەريالار مۇزارت ، قاپسىلاڭ ، تەلۈچۈك ، قاراسۇ ۋە قىزىل دەريالىرىدىن ئىبارەت . مۇزارت دەريا‌سى شىمالدىن جەنۇبقا ئېقىپ ياقائېرىق چۆڭكۆۋرۈكىدىن ئۆتكەندىن كېيىن شەرققە بۇرۇلۇپ باي ئويمانلىقىغا كىرىپ ، مىچىغ ، كانچى ، ئونباشتىن ئىبارەت ئۈچ يېزا تۇتاشقان جايدا قاپسىلاڭ ، تەلۈچۈك دەريالىرى بىلەن قوشۇلۇپ كېتىدۇ . توقسۇن يېزىسىغچە بولغان جايلارغا يەر ئۈستى سۇيىنىڭ تارقىلىش قانۇنىيىتى مۇنداق : غەربىي قىسىمدا كۆپ ، شەرقىي قىسىمدا ئاز ، بەش دەريانىڭ يىللىق سىرغىم مىقدارى 2 مىليارد 792 مىليون كۇب مېتىر ، يىغىلغان سۇ كۆلىمى 9545 كۇادرات كىلومېتىر . ناھىيە بويىچە باشلىنىدىغان سۇ مىقدارى 1 مىليارد 453 مىليون 600 مىڭ كۇب مېتىر بولۇپ ، ئومۇمىي ئېقىم مىقدارىنىڭ 52.2 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ .

1) مۇزارت دەريا‌سى ناھىيىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى تەڭرىتاغ تىزمىسىدىن باشلىنىدۇ . باش مەنبەسى جەنۇبىي مۇزارت مۇزلۇقى بىلەن قاراغول مۇزلۇقىدىن ئىبارەت . مۇزارەت دەريا‌سىنىڭ باش مەنبەسىدىكى مۇزلۇقنىڭ كۆلىمى چوڭ ، مۇز تىلى دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى پەسرەك جايلارغىچە كېچىگەن ، ئېرىگەن سۇ بىلەن يېتەرلىك تولۇقلىنىدۇ . مۇزارت دەريا‌سى ئونسۇ بىلەن باي ناھىيىسى چېگرىسىنى بويلاپ ، ئىككى قىرغاقتىكى چوڭ - كىچىك تارماق ئېقىن ، تاغ بۇلاقلىرى بىلەن قوشۇلۇپ ، شىمالدىن جەنۇبقا ئېقىپ ، ئاقبۇلاق گىدرولوگىيە پونكىتىدىن ئۆتۈپ تاغ ئېغىزىدىن چىققاندىن كېيىن ، شەرقتىن جەنۇب - شىمالغا قاراپ ئەگرى-بۈگرى ئېقىپ ، باي ئويمانلىقىدىن ئۆتۈپ ، قاپسىلاڭ ، قىزىل دەريالىرىغا قوشۇلۇپ ، چۆلتاغدىن چىققاندىن كېيىن ئۆگەن دەريا‌سى دەپ ئاتىلىدۇ ، بۇ دەريا تارىم دەريا‌سىغا قۇيۇلىدۇ .

مۇزارت دەريا‌سى قەدىمكى زامانداغ غەربىي مۇزلۇق دەريا‌سى «دەريالار تەپسىراتى» ، ئىككى دەريا ھەققىدە» ، ئاق ئات دەريا‌سى «يېڭى تاڭنامە . جۇغراپىيە تەزكىرىسى» ، مۇسۇر دەريا‌سى «غەربىي يۇرتنىڭ خەرىتىلىك تەزكىرىسى» دەپ ئاتالغان . چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن

ئادەتتىكى ئېقىم مىقدارى سەككىز كۇب مېتىر/سېكۇنتقا ، كەلكۇن مەزگىلىدىكى ئېقىم مىقدارى 20 كۇب مېتىر/سېكۇنتقا يېتىدۇ ، سۇغىرىدىغان يەر كۆلىمى 1667.5 گېكتار .

7) ئالتۇنقۇش دەريا ئىستانسىسى بۇ دەريا ئاھىيىنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى كۆكتاغ سىستېمىسىنىڭ مۇزتاغ خوتۇنسالا داۋىنىدىن باشلىنىدۇ ، قېيىر يېزىسى تەۋەسىدىكى دائىملىق دەريا ھېسابلىنىدۇ . شىمالدىن جەنۇبقا ئېقىپ قىزىل دەريا سىغا قۇيۇلىدۇ ، ئۇزۇنلۇقى 80 كىلومېتىر ، كەڭلىكى 80 ~ 83 مېتىر كېلىدۇ . ئادەتتىكى ئېقىم مىقدارى 10 كۇب مېتىر/سېكۇنتقا ، كەلكۇن مەزگىلىدىكى ئېقىم مىقدارى 50 كۇب مېتىر/سېكۇنتقا يېتىدۇ ، سۇغىرىدىغان يەر كۆلىمى 13 مىڭ 345 گېكتاردىن ئاشىدۇ .

8) بوزكىرگى دەريا ئىستانسىسى بۇ دەريا ئاھىيىنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى كۆكتېكە تېغى سىستېمىسىدىكى ئاقبۇلاق داۋىنى ئەتراپىدىن باشلىنىدۇ ، شىمالدىن جەنۇبقا ئېقىپ ، قېيىر يېزىسىنىڭ شىمالىي چېتىدە چوڭغول دەريا سىغا قۇيۇلىدۇ ، ئۇزۇنلۇقى 70 كىلومېتىر ، كەڭلىكى 8 ~ 30 مېتىر كېلىدۇ . ئادەتتىكى ئېقىم مىقدارى 15 كۇب مېتىر/سېكۇنتقا ، كەلكۇن مەزگىلىدىكى ئېقىم مىقدارى 60 كۇب مېتىر/سېكۇنتقا يېتىدۇ ، سۇغىرىدىغان يەر كۆلىمى 500.3 گېكتار .

9) كۆۋرۈكتۇرسايى مۇز دەريا ئىستانسىسى بۇ دەريا قاراباغ يېزىسى ئورگىنى تۇرۇشلۇق جايىنىڭ تەخمىنەن 52 كىلومېتىر غەربىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، دەريا يۈزىدە مۇز توڭلايدۇ ، مۇز ئاستىدىن سۇ ئېقىپ تۇرىدۇ ، ئۇنىڭغا تارماق ئېقىنلارمۇ قوشۇلىدۇ ، ئوتتۇرىچە كەڭلىكى تەخمىنەن ئىككى كىلومېتىر كېلىدۇ ، دەريا قىنى بىلەن ئىككى قىرغاقنىڭ يەر يۈزى قۇم - تاشتىن تەركىب تاپقان ، ياز پەسلىدە قۇم - تاش ئۇستىدە ئوت - چۆپ ئۆسىدۇ .

10) ئاقچى دەريا ئىستانسىسى بۇ دەريا ئاھىيىلىك قويچىلىق فېرمىسىنىڭ 40 كىلومېتىر غەربىي شىمالىدىكى قاراكۆمە مۇز دەريا سىدىن باشلىنىدۇ ، غول ئېقىن شەرقىي شىمال - غەربىي جەنۇب يۆنىلىشىدە بولۇپ ، پەسلىك دەريا ھېسابلىنىدۇ ، ئۇزۇنلۇقى 11 كىلومېتىر ، كەڭ يېرى 50 مېتىر كېلىدۇ ، ئەڭ زور ئېقىم مىقدارى 100 كۇب مېتىر/سېكۇنتقا ، ئەڭ ئاز ئېقىم مىقدارى ئىككى كۇب مېتىر/سېكۇنتقا يېتىدۇ .

11) قاراقۇماي مۇز دەريا ئىستانسىسى بۇ دەريا ئاھىيىلىك نەسىلىك قوي فېرمىسىنىڭ 40 كىلومېتىر شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، دېڭىز يۈزىدىن 3430.3 مېتىر ئېگىز ، ئۇزۇنلۇقى سەككىز كىلومېتىر ، ئەڭ كەڭ يېرى بىر كىلومېتىر كېلىدۇ . يىلبويى مۇز توڭلايدۇ ، يازدا مۇز تېگىدىن سۇ ئېقىپ تۇرىدۇ .

باي ناھىيىسىدىكى ئاساسلىق دەريالارنىڭ ئەھۋالى

جەدۋەل : 2 — 13

دەريا نامى	مۇزارت دەريا سى	قاپسىلاڭ دەريا سى	تەلۈچۈك دەريا سى	قاراسۇ دەريا سى	قىزىل دەريا سى	سېلىشتۇرما تۇر (ئۆگەن دەريا سى)
گىدرولوگىيە پونكتى	ئاقبۇلۇق	چامغۇرلۇق	تەلۈچۈك	قاراسۇ	قىزىل	
ۋادا كۆلىمى (كۋادرات كىلومېتىر)	2870	2045	800	1170	2660	16299

ژادا ئونتۇرىچە ئاتمېتكىسى (مېتىر)		3720	3100	2310	2690	2220	
كۆپ يىللىق ئونتۇرىچە ئېقىم مىقدارى (كۇب مېتىر/سېكۇنت)		45. 94	18. 76	2. 52	6. 23	9. 86	76. 40
يىللىق سىرغىما مىقدارى (مىليون كۇب مېتىر)		14. 50	5. 97	1. 90	2. 03	3. 11	24. 09
يىللىق سىرغىمىنىڭ كۆپ يىللىق ئۆزگىرىشى (%)		15	7		19	22	11
يىللىق سىرغىمىنىڭ چوڭقۇرلۇقى (مىللىمېتىر)		520	311	161	178	133	148
سىرغىمىنىڭ يىل ئىچىدىكى تەقسىملىنىشى (%)	12 ـ ئايدىن 2 ـ ئايغىچە	4. 60	6. 30		4. 10	10. 30	14. 10
	3 ـ ئايدىن 5 ـ ئايغىچە	8. 80	13. 30		15	13. 90	14. 20
	6 ـ ئايدىن 8 ـ ئايغىچە	68. 60	63. 40		63. 60	54. 80	49. 10
	9 ـ ئايدىن 11 ـ ئايغىچە	18	17		17. 30	21	22. 60
ئەملىي ئۆلچەنگەن ئالاھىدە زور ئېقىم مىقدارى (كۇب مېتىر/سېكۇنت)	ئالاھىدە چوڭ قىممىتى	396	606		233	1370	1840
	ئالاھىدە كىچىك قىممەت	24. 3	16. 6		55. 80	822	304
	سېلىشتۇرما قىممەتنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكى	1. 63	3. 65		4. 17	16. 60	6. 06
كۆپ يىللىق ئونتۇرىچە ئالاھىدە زور ئېقىم مىقدارى (كۇب مېتىر/سېكۇنت)		311	290		155	381	668
كۆپ يىللىق ئونتۇرىچە قۇم تەركىبى (گرام/لىتىر)		2. 94	1. 38		1. 14	2. 12	4. 56
قۇم يەتكۈزۈش مىقدارى (تۇمان كۇب مېتىر)		418	87. 50		22. 70	66. 70	1068
قۇم يەتكۈزۈش نىسبىتى (%)		133	27. 80		7. 20	21. 20	339
6 ـ ئايدىن 8 ـ ئايغىچە ئېگىلىگەن يىللىق قۇم يەتكۈزۈش نىسبىتى (%)		93. 40	85. 70		93. 40	69. 70	853

باي ناهيىسىدىكى ئاساسلىق دەريالارنىڭ ئايلىق ئونتۇرىچە ئېقىم مىقدارى

جەدۋەل : 2 — 14

دەريا نامى	گىدرولوگىيە پونكىتى نامى	كۆپ يىلدىن بۇيانقى ئايلىق ئونتۇرىچە ئېقىم مىقدارى (كۇب مېتىر/سېكۇنت)											
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
مۇزارت دەريا	ئاقبۇلۇق	8. 21	7. 56	7. 14	10. 78	35. 94	91. 65	147. 29	141. 29	63. 27	20. 36	11. 64	9. 36
قاپسىلاڭ دەريا	چامغۇرلۇق	5. 08	4. 09	3. 98	8. 46	18. 57	36. 13	53. 24	47. 72	20. 22	8. 55	5. 65	5. 24
تەلۈچۈك دەريا	تەلۈچۈك	0. 37	0. 99	1. 04	3. 57	8. 43	13. 75	18. 65	15. 94	7. 76	3. 38	1. 79	1. 29

قاراسۇ دەر-ياسى	قاراسۇ	1. 11	0. 99	1. 04	3. 57	8. 43	13. 75	18. 65	15. 94	7. 76	3. 38	1. 70	1. 29
قىزىل دەر-ياسى	قىزىل	3. 81	3. 84	4. 24	5. 32	6. 74	13. 50	23. 09	18. 81	11. 39	6. 64	5. 85	5. 18

ئىزاھ : سانلىق مەلۇمات 1959 ـ يىلدىن 1977 ـ يىلغىچە بولغان ئوتتۇرىچە سانلىق قىممەتتىن ئىبارەت .

باي ناھىيىسىدىكى ئاساسلىق دەريالارنىڭ تولۇقلىنىش مەنبەسىگە دائىر مەلۇمات

جەدۋەل : 2 — 15

دەريا نامى	باشلىنىش مەنبەسى	تولۇقلاش مەنبەسى	تولۇقلاش مەنبەسىنىڭ ئېقىم مىقدارىدا ئىگىلىگەن نىسبىتى %		سېلىكسۇ مەزگىللىدىكى ئايلىق ئوتتۇرىچە ئېقىم مىقدارى (مېتىر/سېكۇنت)	ئىزاھ
			يەر ئۈستى سۈيى	يەر ئاستى سۈيى		
مۇزارت دەر-ياسى	خانتەڭرى چوققىسىدىكى مۇز داۋان مۇزلۇقى	تاغلاردىكى مۇز ـ قار سۈيىنى ئاساس قىلىدۇ	73	27	7. 35	4 ～ 10 ـ ئاي
قاپسىلاڭ دەريا‌سى	قارلىقتاغنىڭ جەنۇبىي قاپتىلى	تاغلاردىكى مۇز ـ قار سۈيىنى ئاساس قىلىدۇ	67	33	4. 04	
تەلۈنچۈك دەريا‌سى	قارلىقتاغنىڭ جەنۇبىي قاپتىلى	تاغلاردىكى مۇز ـ قار سۈيىنى ئاساس قىلىدۇ	88	12	0. 45	
قاراسۇ دەر-ياسى	قارلىقتاغنىڭ جەنۇبىي قاپتىلى	تاغلاردىكى مۇز ـ قار سۈيىنى ئاساس قىلىدۇ	73	27	1. 02	
قىزىل دەريا‌سى	قارلىقتاغنىڭ جەنۇبىي قاپتىلى	يەر ئاستى سۈيى بەلەن مۇز ـ قار سۈيىنىڭ ئارىلاشمىسى ئارقىلىق تولۇقلىنىدۇ	46	54	4. 10	4 ～ 11 ئاي

2 . بۇلاق

كۆپ ساندىكى بۇلاق سۈيى تاغ باغرىدىكى يانتۇ يەرلەرگە جايلاشقان بولۇپ ، يۇقىرى ئېقىندىكى دەريا قىنىدىن سىڭگەن سۇلاردىن ئىبارەت .

1) ئىسسىقسۇ ئارىشاڭ　　بۇ بۇلاق بۇلۇڭ چارۇچىلىق فېرمىسىنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، تېرەك كۆمۈر كېنىغا يەتتە كىلومېتىر كېلىدۇ ، تۆت بۇلاق قاپسىلاڭ دەريا‌سىنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىي قىرغىقىغا جايلاشقان ، دېڭىز يۈزىدىن 1650 ～ 1660 مېتىر ئېگىز . بۇلاق سۈيىنىڭ ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرىسى 59℃ تىن ئاشىدۇ ، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرىسى 42℃ قا ، ئېقىم مىقدارى بىر كۈب مېتىر/سېكۇنتقا يېتىدۇ . سۇ تەركىبىدىكى مىنېرال

مىقدارى جەھەتتە گۈڭگۈرت ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدۇ ، يۇيۇنۇشقا باب كېلىدۇ .

2) سوغۇق بۇلاق بۇ بۇلاق ناھىيە بازىرىنىڭ 40 نەچچە كىلومېتىر شىمالىدىكى چوڭ باسالغا ياپلىقىغا جايلاشقان ، دېڭىز يۈزىدىن 3633 مېتىر ئېگىز ، 4 ~ 5 جايدا سىزما بۇلاق بار ، سۇيى ناھايىتى ئاز بولۇپ ، 300 قوينىڭ ئىچىشىگە يېتىدۇ . دېڭىز يۈزىدىن ئېگىز ، بۇلاق سۇيىنىڭ تېمپېراتۇرىسى تۆۋەنرەك بولغاچقا ، كىشىلەر ئۇنى سوغۇق بۇلاق دەپ ئاتىشىدۇ .

3) چوقا بۇلاق تامچە سۇ بۇلىقى بۇ بۇلاق ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى تۇرۇشلۇق جايىنىڭ 12 كىلومېتىر غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان بولۇپ ، تاغ باغرىدىكى قۇم - تاشلارنىڭ يېرىقلىرىدىن سىزىپ چىقىدىغان دائىملىق تامچە بۇلاق ھېسابلىنىدۇ . بۇلاق ئەتراپىدا كىچىك ئازگاللىقلار ھاسىل بولغان ، ئازگاللىقتىكى سۇنى يولۇچىلار ۋە ھايۋانلار ئىچىشكە بولىدۇ .

4) ئاقبۇلاق بۇ بۇلاق قېيىر يېزىسى ئورگىنى تۇرۇشلۇق جايىنىڭ 50 نەچچە كىلومېتىر شىمالى (قىيىپاش غەرب)غا جايلاشقان ، دېڭىز يۈزىدىن 3800 مېتىر ئېگىز ، ئاقبۇلاق ئوتلىقىنىڭ يەر يۈزىدىن سىزىپ چىقىدىغان دائىملىق تاشما بۇلاق ھېسابلىنىدۇ ، سۇيىنى ئادەم ۋە ھايۋانلار ئىچىشكە بولىدۇ .

§ 3 . يەر ئاستى سۇيى

باي ئويمانلىقى بىلەن قېيىر ئويمانلىقى ناھايىتى چوڭ ئىككى يەر ئاستى سۇ ئامبىرى ھېسابلىنىدۇ ، كەلكۈن سۇيىنى توپلاش ، سىلىكسۇنى تولۇقلاش جەھەتتە رولى ناھايىتى زور ، ھەرىكەتچان سۇ زاپىسى 1 مىليارد 5مىليون كۇب مېتىرغا يېتىدۇ .

باي ئويمانلىقىدىكى يەر ئاستى سۇ بايلىقىنى تولۇقلايدىغان تەركىبلەر ئىچىدە دەريا - ئېقىنلاردىن سىڭىپ تولۇقلىنىدىغىنى يىلىغا 952 مىليون 260 مىڭ كۇب مېتىرغا ، سۇغىرىش ئۈستەڭلىرىدىن سىڭىپ كىرىپ تولۇقلىنىدىغىنى يىلىغا 1 مىليارد 86 مىليون 710 مىڭ كۇب مېتىرغا ، ئۇل جىنسلىق تاغلىق رايونلاردىكى دائىمىي بولمىغان ئېقىن سۇ ۋە قارا يامغۇر - كەلكۈن سۇيىنىڭ ئويمانلىققا ئېقىپ كىرىپ سىڭىشى نەتىجىسىدە تولۇقلىنىدىغىنى يىلىغا 294 مىليون 860 مىڭ كۇب مېتىرغا ، ئويمانلىق ئىچىدىكى ئاتموسفېرا يېغىنى بىلەن تولۇقلىنىدىغىنى يىلىغا 65 مىليون 3450 مىڭ كۇب مېتىرغا ، تاغلىق رايونلاردىكى دەريا ۋادىسى ئېقىنلىرىنىڭ ئويمانلىقتىكى يان تەرەپتىن سىڭىپ كىرىپ تولۇقلىنىدىغىنى يىلىغا 12 مىليون 730 مىڭ كۇب مېتىرغا ، يىللىق ئومۇمىي تولۇقلىنىش مىقدارى 2 مىليارد 411 مىليون 900 مىڭ كۇب مېتىرغا يېتىدۇ .

قېيىر ئويمانلىقىدىكى يەر ئاستى تەبىئىي سۇ بايلىقىنى تولۇقلايدىغان تەركىبلەر ئىچىدە ، دەريا - ئېقىنلارنىڭ سىڭىشى بىلەن تولۇقلىنىدىغىنى يىلىغا 205 مىليون 900 مىڭ كۇب مېتىرغا ، ئۈستەڭ ۋە ئېتىز - ئېرىقلاردىكى سۇلارنىڭ سىڭىشى بىلەن تولۇقلىنىدىغىنى يىلىغا 61 مىليون 680 مىڭ كۇب مېتىرغا ، ئاتموسفېرا يېغىنى بىلەن تولۇقلىنىدىغىنى يىلىغا 52 مىليون 840 مىڭ كۇب مېتىرغا ، كەلكۈن ئېقىنلىرىنىڭ سىڭىشى بىلەن تولۇقلىنىدىغىنى يىلىغا 36 مىليون كۇب مېتىرغا ، دەريا ۋادىسىدىكى يوشۇرۇن ئېقىنلارنىڭ سىڭىشى بىلەن تولۇقلىنىدىغىنى يىلىغا 5 مىليون 490 مىڭ كۇب مېتىرغا ، يىللىق ئومۇمىي تولۇقلىنىش مىقدارى 361 مىليون 690 مىڭ كۇب مېتىرغا يېتىدۇ .

باي ناهيىسىنىك يەر ئاستى سۇ بايلىقى

جەدۋەل : 2 — 16

بايلىق نامى	رايون / هېسابلاپ ئايرىلغان رايون نامى		باي ئويمانلىقى						قېيىر ئويمانلىقى
	تەبىئىي تولۇقلاش مىقدارىنى هېسابلاشقا قوللىنىلغان فورمۇلا		(تۆلەيدىغان) $Q_{(}$ + (باغۋار) $Q_{(}$ + (كالكۇن) $Q_{(}$ + (تۆستەك) $Q_{(}$ + (دەريا) $Q_{(}$ = $Q_{(}$ (تولۇقلاش						
تەبىئىي بايلىقى (مىليون كۇب مېتر \ يىل)	ھەرخىل تەبىئىي تولۇقلىنىش مىقدارى	دەريا - ئېقىنلاردىن سىڭگەن مىقدارى	$Q_{(دەريا)} = Q_{(سىرغىما)} Wc$	0. 2655	7. 1775	1. 1119	0. 2484	0. 5940	0. 3907	9. 5226	2. 0590
		تۆستەك ۋە ئېتىز - ئېرىقلاردىن سىڭگەن سۇ مىقدارى	$Q_{(تۆستەك)} = Q_{(باغلاش)}$ $(1-U)-Z+FQB$	0. 2655	4. 3829	1. 1000	2. 5619	0. 8797	1. 6771	10. 8671	0. 6168
		كالكۇن ئېقىنىنىڭ سىڭىش مىقدارى	$Q_{(كالكۇن)} = 1000FX_NB$	1. 7187			0. 2116	0. 3465	0. 6718	2. 9486	0. 3600
		سۇ يەردىكى ئاتموسفېرا هۆل - يېغىنىنىڭ سىڭىش مىقدارى	$Q_{(يېغىن)} = 1000FX_A$	0. 0455	0. 2764	0. 0966	0. 0586	0. 0963	0. 0800	0. 6534	0. 5284
		تاغلىق رايون جىلغىسىدىكى يوشۇرۇن ئېقىن بىلەن تولۇلىنىش مىقدارى	$Q_{(تۆلەيدىغان)} = KLW$		0. 0232	0. 0074	0. 0795	0. 0153	0. 0019	0. 1273	0. 0549
	جەمئىي		ئويمانلىقتىكى يەر ئاستى سۇيىنىڭ تەبىئىي تولۇقلىنىش مىقدارى 2 مىليارد 411 مىليون 900 مىڭ كۇب مېتر/يىل								361 مىليون 600 مىڭ كۇب مېتر/ يىل
ھەرىكەتچان زاپىس	تاللانغان فورمۇلا	كەسمە يۈز نومۇرى	$A-A^1$		$B-B^1$		$D-G$				
	$Q=KIW$	ھەرىكەتچان زاپىس	0. 1153		3. 9900		6. 4355				

باي ناهيىسىدىكى دەريا سىرغمىسىنىڭ يىل ئىچىدىكى تەقسىملىنىش سىلىشتۇرمىسى

جەدۋەل : 2 — 17　　بىرلىكى : (%)

تۈرى / پونكىت نامى	ھەر پەسلىدە ئېگىلىگەن يىللىق سۇ مىقدارى			
	3 - ئايدىن 5 - ئايغىچە	6 - ئايدىن 8 - ئايغىچە	12 - ئايدىن 2 - ئايغىچە	ئويمانلىقتا تەڭشەلگەن كۆلىمى
ئۆگەن دەريا سى	14. 15	49. 1	14. 1	3920 كۇادرات / كىلومېتر
قىزىل دەريا سى قىزىل پونكتى	13. 85	54. 8	10. 3	500 كۇادرات كىلومېتر
باشقا 3 دەريا پونكتى	15. 3 ~ 8. 81	69. 6 ~ 63. 2	6. 2 ~ 4. 1	ئويمانلىقتا تەڭشەلمەيدۇ

§4 . هۆل - يېغىن

ناهيە تەۋەسىدىكى تەكرىتاغ تاغلىق رايونىدا هۆل - يېغىن بىر قەدەر كۆپ ۋە تۇراقلىق ، تۈزلەڭلىكتە هۆل - يېغىن ئاز ، هۆل - يېغىننىڭ جۈغراپىيىلىك تارقىلىشى شىمالدىن جەنۇبقا يۈزلەنگەن . غەربتىن شەرققە قاراپ بارا - بارا ئازىيىپ بارىدۇ ، شىمالىي قىسمىدىكى ئېگىز تاغلاردا يىللىق هۆل - يېغىن مىقدارى 200 مىللىمېتىردىن ئاشىدۇ ، ئوتتۇراهال تاغلىق جايلاردا تەخمىنەن 150 مىللىمېتىرغا ، ئارىلىقتىكى تۈزلەڭلىكتە 95 مىللىمېتىرغا يېتىدۇ . غەربىي قىسمىدا يىللىق هۆل - يېغىن مىقدارى 120 مىللىمېتىرغا ، شەرقىي قىسمىدا 80 مېتىرغا يېتىدۇ . هۆل - يېغىننىڭ پەسىللىك ئۆزگىرىشى كۆرۈنەرلىك بولۇپ ، يازدا كۆپ ، قىشتا ئاز . هۆل - يېغىن 5 ~ 8 - ئايغىچە بولغان ۋاقىتلارغا مەركەزلەشكەن بولۇپ ، يىللىق هۆل - يېغىن مىقدارىنىڭ 56.8 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ ؛ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش مەزگىلىدىكى هۆل - يېغىن يىللىق هۆل - يېغىن مىقدارىنىڭ 86.2 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ .

هۆل - يېغىنلىق ۋاقىت يىلىغا ئوتتۇرىچە 48 كۈنگە يېتىدۇ ، مۇتلەق كۆپ ساندىكى هۆل-يېغىن يىلدا بەش مىللىمېتىرغىمۇ يەتمەيدۇ ، ئۇدا هۆل - يېغىن بولىدىغان ۋاقىت كۆپ بولغاندا ئۈچ كۈنگە ، ئۇدا هۆل - يېغىن ياغمايدىغان ۋاقىت ئەڭ كۆپ بولغاندا 127 كۈنگە ، كۈنلۈك ئەڭ كۆپ هۆل - يېغىن مىقدارى 26.3 مىللىمېتىرغا يېتىدۇ .

تۈزلەڭلىك رايونلاردا 6 ~ 8 - ئايغىچە بولغان ۋاقىتتىكى هۆل - يېغىن مىقدارى يىللىق هۆل - يېغىن مىقدارىنىڭ 46.1 پىرسەنتىنى ، قىشتا %10نى ، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرى ئۆسۈۋاتقان (4 ~ 9 - ئايغىچە) پەسلىدە %74نى ئىگىلەيدۇ . تاغلىق رايونلاردا 6 ~ 8 - ئايغىچە بولغان ۋاقىتلاردا هۆل - يېغىن كۆپ بولۇپ ، دەريالاردا سۇ كۆپىيىدۇ ، ئەمما تاغلىق رايونلاردا هۆل - يېغىن هەددىدىن ئارتۇق كۆپىيىپ ، كەلكۈن كېلىپ دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىققا تەھدىت سالىدۇ ، قاتناش - ترانسپورت ئىشلىرىغا تەسىر يەتكۈزىدۇ .

باي ناهيىسى بويىچە هەر قايسى ئايلاردىكى ئوتتۇرىچە هۆل - يېغىن مىقدارى ۋە هۆل - يېغىنلىق كۈن سانى

جەدۋەل : 2 — 18

ئايلار	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	يىللىق
هۆل - يېغىن مىقدارى (مىللىمېتىر)	4.2	3.2	5.4	7.9	9.9	12.2	16.3	14.5	9.8	5.8	3.6	2.2	95
هۆل - يېغىنلىق كۈن	3.3	3.1	2.1	2.3	4.8	7	9	7.1	5.1	1.7	1.2	2.5	48.3

§5 . سۇ سۈپىتى

1 . دەريا سۈيىنىڭ سۈپىتى

مۇزلۇقتىكى سۇ تەركىبىدىكى فتور مىقدارى ئادەتتە 10TU ئەتراپىدا ، دەريا - ئېقىنلارنىڭ

مىنېرالللىشىش دەرىجىسى ھەر لىتىرىنىڭ 393.8 مىللىمېتىرغا يېتىدۇ .

باي ناھىيىسىدىكى دەريا ـ ئېقىن سۇيىنىڭ خىمىيىلىك ئەھۋالى

جەدۋەل : 2 — 19

دەريا نامى	پونكىت نامى	ئومۇمىي مىنېرالللىشىش دەرىجىسى (مىللىگرام/لىتىر)	يىللىق ئاققان شور مىقدارى (تۇمەن تونىا)	ئاساسلىق ئىئون
مۇزارت دەريا سى	ئاقبۇلۇق	356.5	63.19	HCO_3-CA^{2+}
قاپسىلاڭ دەريا سى	چامغۇرلۇق	368.6	23.42	HCO_3-CA^{2+}
تەلۈچۈك دەريا سى	تەلۈچۈك	466.5	6.02	HCO_3-CA^{2+}

باي ناھىيىسىدىكى دەريالارنىڭ سۇ سۈپىتىنى ئانالىز قىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 2 — 20

دەريا نامى ۋە ئەۋرىشكە ئېلىنغان ئورۇن	يود (مىكروگرام/لىتىر)	ئوكسىگىن (مىللىگرام/لىتىر)	ۋولفرام (مىللىگرام/لىتىر)	ماگنىي (مىللىگرام/لىتىر)	مانگان (مىللىگرام/لىتىر)
مۇزارت دەريا سىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىكى قاراباغ يېزىسى	0.5	0.8	25.36	0	
چۆكۈرۈك يېزىسى	0.6				
تەلۈچۈك دەريا سى بويىدىكى بۇلۇڭ يېزىسى	0.8	0.4	28.24	3.49	
قاپسىلاڭ دەريا سى بويىدىكى مەنچىغ يېزىسى	10	0.25	27.26	6	
قاراسۇ دەريا سى بويىدىكى توقسۇن يېزىسى	2.8	0.3	32.83	0	
قىزىل دەريا سى بويىدىكى قىزىل يېزىسى	1.3	0.2	60.70	0	
مۇزارت دەريا سىنىڭ تۆۋەن ئېقىنى	1.4	0.35	32.06		

2 . يەر ئاستى سۇ سۈپىتى

يەلپۇگۈچسىمان يەرلەرنىڭ ئوتتۇرا ، ئۈستۈنكى قىسمى ۋە ئوتتۇرا تۆۋەن قىسمىدىكى يەر ئاستى سۇيىنىڭ مىنېرالللىشىش دەرىجىسى ھەر لىتىرىنىڭ 1.8 گرامغا يېتىدۇ ، بۇلاق سۇيى تېشىپ چىققان ۋە مۇزارت دەريا سى ، پەلەمپەي يەر ، دەريا ساھىلىدىكى يەرلەردە يەر ئاستى سۇيىنىڭ مىنېرالللىشىش دەرىجىسى ھەر لىتىرىنىڭ 5 گرامغا ، سايرام ـ قىزىل ئېتراپلىرىدىكى يەلگۈچسىمان ئازگاللىق ـ شورلۇق يەرلەردە يەر ئاستى سۇ ئورنى 1.5 ~ 3 مېتىرغا ، مىنېرالللىشىش دەرىجىسى ئوتتۇرىچە ھەر لىتىرىنىڭ 20 گرامغا يېتىدۇ . ناھىيە بويىچە يەر ئاستى سۇيىنىڭ مىنېرالللىشىش دەرىجىسى تىپى $Cl^{W}-SO_4^{=}-NA^{+}-M8^{++}$ ئاساس قىلىنىدۇ .

V باب

يەر ۋە تۈپراق

§1 . يەر

ناهيىنىڭ زېمىنى كەڭ ، ئومۇمىي كۆلىمى 19 مىڭ 110 كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ ، تەخمىنەن 1 مىليون 910 مىڭ 965 گېكتار كېلىدۇ . تاغلىق رايون كۆلىمى 1 مىليون 528 مىڭ 764 گېكتار بولۇپ ، ناهىيە كۆلىمىنىڭ 80 پىرسەنتىنى ؛ ئويمانلىق كۆلىمى 382 مىڭ 191 گېكتار بولۇپ ، % 20نى ئىگىلەيدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدە چۆللۈك ـ قاقاسلىق 255 مىڭ 461 گېكتار بولۇپ ، ناهىيە كۆلىمىنىڭ 13.36 پىرسەنتىنى ، بوز يەر 106 مىڭ 720 گېكتار بولۇپ ، % 5.58نى ، سازلىق يەر 2001 گېكتار بولۇپ ، % 0.1 نى ، تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 94 مىڭ 714 گېكتار بولۇپ ، % 0.05نى ئىگىلەيدۇ .

1995 ـ يىلى ناهىيە بويىچە تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 49 مىڭ 824.9 گېكتار بولۇپ ، تېرىشقا بولىدىغان يەر كۆلىمىنىڭ 52.61 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

يەر بايلىقىغا باها بېرىلىپ مۇنداق سەككىز دەرىجىگە ئايرىلدى .

1 ـ دەرىجىلىك يەر كۆلىمى 12 مىڭ 895 گېكتار بولۇپ ، ئومۇمىي تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنىڭ 16.97 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . ھەر گېكتار يەردىكى زىرائەتنىڭ بىرلىك ھوسۇلى بۇغداينىڭ 2250 كىلوگرامدىن ، قېچىنىڭ 1500 كىلوگرامدىن ، كۆممىقوناقنىڭ 3750 كىلوگرامدىن ئاشىدۇ .

2 ـ دەرىجىلىك يەر كۆلىمى 29 مىڭ 416.3 گېكتار بولۇپ ، 38.7 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . ھەر گېكتار يەردىكى زىرائەتنىڭ بىرلىك ھوسۇلى بۇغداينىڭ 1875 ~ 2250 كىلوگرامغا ، قېچىنىڭ 1125 ~ 1500 كىلوگرامغا ، كۆممىقوناقنىڭ 2625 ~ 3750 كىلوگرامغا يېتىدۇ ، شالىنىڭ 3000 كىلوگرامدىن ئاشىدۇ .

3 ـ دەرىجىلىك يەر كۆلىمى 22 مىڭ 608.2 گېكتار بولۇپ ، ئومۇمىي تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنىڭ 29.74پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . ھەر گېكتار يەردىكى زىرائەتنىڭ بىرلىك ھوسۇلى بۇغداينىڭ 750 ~ 1125 كىلوگرامدىن ئاشىدۇ ، قېچىنىڭ 600 ~ 900 كىلوگرامغا ، كۆممىقوناقنىڭ 100 ~ 1875 كىلوگرامغا يېتىدۇ .

4 ـ دەرىجىلىك يەر كۆلىمى 110 مىڭ 918.4 گېكتار بولۇپ ، ئومۇمىي تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنىڭ 14.59 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . ھەر گېكتار يەردىكى زىرائەتنىڭ بىرلىك ھوسۇلى بۇغداينىڭ 375 ~ 525 كىلوگرامغا ، زىغىرنىڭ 225 ~ 300 كىلوگرامغا ، كۆممىقوناقنىڭ تەخمىنەن 750 كىلوگرامغا يېتىدۇ .

5 ـ دەرىجىلىك يەر كۆلىمى 6786.3 گېكتار بولۇپ ، ئويمانلىقتىكى بوستانلىق كۆلىمىنىڭ 1.71 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . بۇ يەر ئاساسەن چارۋىچىلىق فېرمىسى قىلىنغان .

6 ـ دەرىجىلىك يەر كۆلىمى 5977.7 گېكتار بولۇپ ، ئويمانلىقتىكى بوستانلىق كۆلىمىنىڭ 1.51 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . ئورمانچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇشقا ياكى ئوت ـ چۆپ تېرىپ چارۋا بېقىشقا بولىدۇ .

7 ـ دەرىجىلىك يەر كۆلىمى 254 مىڭ 381.9 گېكتار بولۇپ ، ئويمانلىقتىكى بوستانلىق كۆلىمىنىڭ 64 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . سۇغىرىش شارائىتى يار بەرگەن ئەھۋالدا قىسمەن يەرلەرنى ئېچىپ پايدىلىنىشقا ، قالغانلىرىنى كۆكلەم ـ قىشلاق قىلىشقا بولىدۇ .

8 ـ دەرىجىلىك يەر كۆلىمى 27 مىڭ 802.6 گېكتار بولۇپ ، ئويمانلىقتىكى بوستانلىق كۆلىمىنىڭ يەتتە پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . نۆۋەتتە تېخى ئېچىلمىدى .

يەردىن پايدىلىنىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 2 — 21　　بىرلىكى : گېكتار ، %

رەت نومۇرى	تۈرى	كۆلىمى	ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى نىسبىتى	رەت نومۇرى	تۈرى	كۆلىمى	ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى نىسبىتى
1	ئومۇمىي كۆلىمى	1910955	100	10	تاشيول ئىگىلىگەن يەر	220.9	0.01
2	ئويمانلىقتىكى بوستانلىق كۆلىمى	397214.5	20.79	11	بېلىقچىلىق مەيدانى ئىگىلىگەن يەر	46.7	0.002
1)	تېرىلغۇ يەر كۆلىمى	76011.5	3.98	12	سۇلۇق ئوتلاق (ئۆزلەشتۈرۈشكە بولىدىغان بوز يەر)	6786.3	0.36
2)	ئۈستەك كۆلىمى	1013.5	0.05	13	شورلۇق سايلىق (ئۆزلەشتۈرۈش قىيىن بولغان بوز يەر)	5683.5	0.30
3)	كەنت يولى	8107.9	0.42	14	يالىڭاچ تۈپراق (ئۆزلەشتۈرۈش قىيىن بولغان بوز يەر)	4434.4	0.23
4)	كەنت ئاھالىلەر نۇقتىسى	12465.9	0.65	15	قۇم باربخانلىرى (ئۆزلەشتۈرۈش قىممىتى ، تېرىش قىممىتى يوق بوزيەر)	126.3	0.007
5)	تۈزلەڭلىك ئورمانلىق يەر	2229.7	0.12	16	شېغىللىق ساي (ئېچىپ تېرىش قىممىتى بار بوز يەر)	29126.8	1.52
6)	باغ	1317.5	0.07	17	تاغلىق رايون ئورمانلىقى	37685.5	1.97
7)	كۆچەتخانا	262.7	0.01	18	تاغلىق رايون ئوتلىقى	211105.5	11.05
8)	ناھىيە بازىرى ئىگىلىگەن يەر	210.7	0.01	3	تاغ تىزمىسىدىكى ئېدىرلىقلار	1513740.4	79.21
9)	قىسىم ئىگىلىگەن يەر	319.2	0.02				

§2 . تۇپراق

باي ئويمانلىقىدىكى تۇپراقنىڭ شەكىللىنىش جەريانى تۇپراق تەبىئي يېتىلىش جەريانى ۋە سۇغىرىپ پىشۇرۇش جەريانىغا ئايرىلىدۇ ، ئالدىنقىسى تەبىئي تۇپراق ، كېيىنكىسى دېھقانچىلىق تۇپرىقى ھېسابلىنىدۇ . ناھىيە تەۋەسىدىكى تۇپراق تىپى 10 تۇپراق تىپى ، 25 كەنجى تىپ ، 29 تۇپراق ئۇرۇقدىشى ، 32 تۇپراق تۈرى ، 15 ئۇزگەرگەن تۈرگە ئايرىلىدۇ .

1 . سۇغىرىپ لانقىلاشتۇرۇلغان تۇپراق

بۇ خىل تۇپراق سۇغىرىپ لانقىلاشتۇرۇلغان تۇپراق ۋە زەي تۇپراق تىپلىق سۇغىرىپ لانقىلاشتۇرۇلغان تۇپراقتىن ئىبارەت ئىككى خىل كەنجى تىپقا ئايرىلىدۇ . سۇغىرىپ لانقىلاشتۇرۇلغان تۇپراق كۆلىمى 17 مىڭ 340.5 گېكتار بولۇپ ، ئومۇمىي تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنىڭ 22.8 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . ئاساسەن ياتۇر ، كانچى ، ئونباش ، توقسۇن ، سايرام ، قىزىل ، مىچىغ قاتارلىق يېزىلارغا ۋە باي بازىرىغا جايلاشقان ، چوڭكۆزۈك يېزىسى ، داۋانچى ، ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانلىرىغىمۇ ئازراق تارقالغان . تۇپرىقى يۇمشاق ، ئوغۇت ، سۇ ساقلىيالايدۇ ، ئوغۇت ، ھاۋا ، ئىسسىقلىقى ماسلاشقان ، ئوغۇت بىلەن تەمىنلەش ئىقتىدارى ياخشى ، كۆپ خىل زىرائەتلەرنى تېرىشقا باب كېلىدۇ ، بۇ ، ناھىيە تەۋەسىدىكى خىلى ياخشى تېرىلغۇ يەر ھېسابلىنىدۇ .

2 . زەي تۇپراق

بۇخىل تۇپراق ئادەتتىكى زەي تۇپراق ۋە شورلۇق زەي تۇپراقتىن ئىبارەت ئىككى كەنجى تىپقا ئايرىلىدۇ ، زەي تۇپراق ئاساسەن ياقائېرىق ، داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانلىرى ۋە ئونباش ، چوڭكۆزۈك ، مىچىغ ، كانچى ، توقسۇن ، سايرام ، قىزىل ، قېيىر يېزىلىرى ۋە باي بازىرىنىڭ دەريا بويلىرىدىكى پەلەمپەي يەرلىرى ، سايلىقلار ياكى يەلپۇگۈچسىمان گىرۋەكتىكى بۇلاق سۇيى تېشىپ چىققان جايلارغا تارقالغان ، كۆلىمى 10 مىڭ 673.9 گېكتار بولۇپ ، ئومۇمىي تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنىڭ 14.1 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . ئوزۇقلۇق تەركىبى ياخشى ، تېرىشقا ماسلىشىشچانلىقى ياخشى بولۇپ ، شال بىلەن قۇرغاق ئېتىز زىرائەتلىرىنى ئالماشتۇرۇپ تېرىشقا بولىدۇ . يەر ئاستى سۇ ئورنى 1 ~ 3 مېتىر ، تۇپرىقى نەم ، يەر تېمپېراتۇرىسى تۆۋەن ، ئارىلاشما ئوت-چۆپ كۆپ ، بەزىلىرى شورلىشىشنىڭ زىيىنىغا ئۇچرايدۇ .

3 . قوڭۇرچۆل تۇپراق

بۇ خىل تۇپراق شېغىللىق قوڭۇرچۆل تۇپراق ، قوڭۇرچۆل تۇپراق ۋە سۇغىرىلما قوڭۇر چۆل تۇپراقتىن ئىبارەت ئۈچ كەنجى تىپقا ئايرىلىدۇ ، قوڭۇرچۆل تۇپراق ئاساسەن يەلپۇگۈچسىمان لانقا دۆۋىلەنمىسىنىڭ ئوتتۇرا ، ئۈستۈنكى قىسمىدىكى يەر شەكلى قىسمىنى بويلاپ جايلاشقان ، كۆلىمى 60 مىڭ 278.8 گېكتار بولۇپ ، ئويمانلىقتىكى بوستانلىق كۆلىمىنىڭ 15.2 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . قوڭۇرچۆل تۇپراقنىڭ يەر ئاستى سۇ ئورنى تۆۋەن ، يېپىنچا ئۆسۈملۈك شالاڭ بولۇپ ، چۆللۈك مەنزىرىسى روشەن ئىپادىلىنىپ تۇرىدۇ .

4 . شاللىق تۇپراق

بۇ ، سازلىق تىپىدىكى شاللىق تۇپراق (كەنجى تىپ)قا مەنسۇپ ، كۆپ ھاللاردا سايلىق يەرلەر ، بۇلاق سۇيى تېشىپ چىققان يەر قاتارلىق يەر شەكلى قىسمىغا تارقالغان ، كۆلىمى 520.3 گېكتار بولۇپ ، ئومۇمىي تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنىڭ 0.69 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . شاللىق تۇپراق تەركىبىدە جانلىقلارنىڭ جۇغلىنىش جەريانى روشەن ، ئورگانىك ماددا مىقدارى يۇقىرى بولۇپ ، 2 ـ دەرىجىلىك يەرگە تەۋە .

5 . چىملىق

بۇ خىل تۇپراق چىملىق تۇپراق ، شورلۇق چىملىق تۇپراق ، سۇغىرىلما شورلۇق چىملىق تۇپراق ۋە سۇغىرىلما چۆللۈك چىملىق تۇپراقتىن ئىبارەت تۆت كەنجى تىپقا ئايرىلىدۇ . ئاساسەن مۇزئارت دەرياسى بويىدىكى پەلەمپەي يەر ، سايلىق ۋە يەلپۇگۈچسىمان گىرۋەكتىكى يەر قاتارلىق يەرگە جايلاشقان ، كۆلىمى 4282.9 گېكتار بولۇپ ، ئويمانلىقتىكى بوستانلىق كۆلىمىنىڭ 1.08 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . ئادەتتە يەر ئۈستى قەۋىتىنىڭ رەڭگى كۈلرەڭ ياكى كۈلرەڭ قوڭۇر كېلىدۇ ، سۇپىتى يېنىكرەك بولۇپ ، قۇمسىمان ئەت تۇپراقلىق ئوتتۇراھال ئەت تۇپراققا تەۋە .

6 . سازلىق تۇپراق

بۇ خىل تۇپراق پاتقاق سازلىق تۇپراق ، چىملىق سازلىق تۇپراق ۋە سۇغىرىلما ـ شورلۇق سازلىق تۇپراقتىن ئىبارەت ئۈچ كەنجى تىپقا ئايرىلىدۇ ، كۆلىمى 6471 گېكتار بولۇپ ، ئويمانلىقتىكى بوستانلىق كۆلىمىنىڭ 1.63 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . ئاساسەن سايلىقلار ، كېپىنەكسىمان ئازگاللىقلارغا تارقالغان . تۇپرىقى تەم ، سوغۇق كېلىدۇ ، ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە شورلاشقان .

7 . شورلاشقان تۇپراق

بۇخىل تۇپراق چىملىق شور تۇپراق ، سازلىق شور تۇپراق ، شور تۇپراق ۋە ئىككىلەمچى شور تۇپراقتىن ئىبارەت تۆت كەنجى تىپقا ئايرىلىدۇ . ئاساسەن يەلپۇگۈچسىمان يەر ئارىلىقىدىكى ئازگاللىقلار ، دەريا بويلىرىدىكى پەلەمپەي يەرلەر قاتارلىق پەس ئازگاللىقلارغا تارقالغان ، كۆلىمى 5683.5 گېكتار بولۇپ ، ئويمانلىقتىكى بوستانلىق كۆلىمىنىڭ 1.43 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . يەر ئاستى سۇ ئورنى يۇقىرى ، يەر يۈزىدە شور جۇغلىنىپ قالغان ، شور قاسرىقى ياكى شور پوستىلىقى بار ، قېلىنلىقى 1 ～ 5 سانتىمېتىر كېلىدۇ . 0 ～ 100 سانتىمېتىر تۇپراق قەۋىتىدىكى شور مىقدارى ئوتتۇرىچە 1.6 % ～ 2 % كە يېتىدۇ ، يەر ئاستى سۇيىنىڭ مىنېرالىلەشىش دەرىجىسى ھەر لىتىرىنىڭ 20 ～ 30 گرامغا يېتىدۇ .

8 . قۇم ـ بوران تۇپراق

بۇ خىل تۇپراق مۇقىم قۇم ـ بوران تۇپراق ۋە سۇغىرىلما قۇم ـ بوران تۇپراقتىن ئىبارەت ئىككى كەنجى تىپقا ئايرىلىدۇ . ئاساسەن مىچىڭ يېزىسىنىڭ 8 ـ ، 10 ـ ئەترەتلىرىگە جايلاشقان ، كۆلىمى 187.9 گېكتار بولۇپ ، ئويمانلىقتىكى بوستانلىق كۆلىمىنىڭ 0.05 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . يەر ئاستى سۇ ئورنى 5 ～ 10 مېتىر .

9 . كالتسيلىق قوڭۇر تۇپراق

بۇ خىل تۇپراق سۇغىرىلما ـ كالتسيلىق قوڭۇر تۇپراق ، كالتسيلىق قوڭۇر تۇپراق ۋە كالتسيلىق سۇس قوڭۇر تۇپراقتىن ئىبارەت ئۇچ كەنجى تىپقا ئايرىلىدۇ . سۇغىرىلما ـ كالتسيلىق قوڭۇر تۇپراق ئاساسەن قاراباغ جىلغىسىدىكى يەرلەر ، قېيىر ئويمانلىقى ۋە پەس تاغلىق رايونلاردىكى كىچىك جىلغىلارغا جايلاشقان ، كۆلىمى 16 مىڭ 730 گېكتار بولۇپ ، ئويمانلىقتىكى بوستانلىق كۆلىمىنىڭ 4.21 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ ؛ كالتسيلىق قوڭۇر تۇپراق ئاساسەن قاراباغ جىلغىسى ۋە قېيىر ئويمانلىقى بىلەن تاغ ئارىسىدىكى تۆتاش كەتكەن يانتۇ يەرلەرگە تارقالغان ، يېرى خېلى تەكشى ، تۇپا قەۋىتىنىڭ قېلىنلىقى 0.3 ~ 3 مېتىر ، كۆپ قىسمى ئۆزلەشتۈرۈپ تېرىقچىلىق قىلىنىۋاتىدۇ ، ئۆزلەشتۈرۈش پىلانلانمىغانلىرى «قۇرۇق ئوتلاق» قىلىنىپ چارۋا بېقىلىۋاتىدۇ ؛ كالتسيلىق سۇس قوڭۇر تۇپراق ئاساسەن قاراباغ يېزىسى ، ناھىيىلىك نەسىللىك قوي فېرمىسى ، قېيىر يېزىسىدىكى پەس تاغلىق يەلپۇگۈچسىمان چۆكۈندە-لەرنىڭ ئاستى تەرىپىگە جايلاشقان ، كەسمە يۈزى شېغىل بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى تەخمىنەن 40% كە يېتىدۇ . قەۋىتىنىڭ تەركىب تاپقان ، يېپىنچا ئۆسۈملۈك بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى تەخمىنەن 40% كە يېتىدۇ .

10 . كاشتان تۇپراق

بۇ خىل تۇپراق سۇس كاشتان تۇپراقتىن ئىبارەت بىر كەنجى تىپقا ئايرىلىدۇ ، تاغ قاپتىلىدا سۇس كاشتان تۇپراقنىڭ بىر خىل تۇپراق ئۇرۇقدىشى بار . ئاساسەن ئوتتۇراھال تاغلىق جايلاردىكى چارۋىچىلىق فېرمىلىرىغا يەنى دېڭىز يۈزىدىن 2200 ~ 2700 مېتىرغىچە ئېگىز بولغان قارلىقتاغنىڭ تەسكەي تەرىپىدىكى تۆز سىزىقلىق يەر شەكلى قىسمىغا جايلاشقان ، كۆلىمى 248 مىڭ 791 گېكتار بولۇپ ، ئويمانلىقتىكى بوستانلىق كۆلىمىنىڭ 62.63 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ ، تۇپسى نەم ، يۇمشاق ، سۇپىتى ئوتتۇراھال ئەت تۇپراق ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدۇ . تۇپا قەۋىتىنىڭ قېلىنلىقى 0.3 ~ 0.8 مېتىر كېلىدۇ ، تېگى قىسمى شېغىللىق بولۇپ ، يەر ئۈستىنىڭ يېپىنچا ئۆسۈملۈك بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى 40% ~ 70% ئەتراپىدا ، 23 سانتىمېتىرلىنىڭ ئۈستۈنكى تۇپا قەۋىتى قارامتۇل قوڭۇر كېلىدۇ .

§ 3 . تۇپراق تەركىبى

1 . ئۇزۇقلۇق تەركىبى

تۇزلەڭلىك بىلەن تاغلىق رايونلاردا تۇپراقنىڭ ئۇزۇقلۇق تەركىبىدە پەرق چوڭراق بولۇپ ، تاغلىق رايونلاردا تۇپراقنىڭ ئۇزۇقلۇق تەركىبى تۇزلەڭلىكتىكىدىن يۇقىرى .

ناھىيە بويىچە 20 سانتىمېتىر تۇپا قەۋىتىدىكى تۇپراقنىڭ ئۇزۇقلۇق تەركىبى مۇنداق : ئورگانىك ماددا 1.59% ، ئومۇمىي ئازوت 0.082% ، ئىشقاردا پارچىلىنىدىغان ئازوت 400ppm ، تېز ئۇنۇملۇك فوسفور 3ppm ، تېز ئۇنۇملۇك كالىي 202ppm ، ئاپتونوم رايونىنىڭ تۇپراق ئۇزۇقلۇق تەركىبىنىڭ مول ، تەكشى ، كەمچىل بولۇش كۆرسەتكۈچىگە سېلىشتۇرغاندا ،

ئورگانىك ماددا تەكشى ، كالىي كۆپ ، ئازۇت ئاز ، فوسفور كەمچىل .

سۇغىرىپ لانقىلاشتۇرۇلغان تۇپراقتىكى ئورگانىك ماددا % 1.00 ~ % 1.85كە ، ئومۇمىي ئازوت % 0.035 ~ % 0.97كە يېتىدۇ ، ئىشقاردا پارچىلىنىدىغان ئازوت 27—66ppm ، تېز ئۈنۈملۈك فوسفور 1—6ppm ، تېز ئۈنۈملۈك كالىي 125—550ppm ، PH8—8.6 ، تۇپراق ھەجىم ئېغىرلىقى 1.3 ~ 1.4 گرام/كۇب سانتىمېتىر . زەي تۇپراق تىپىدىكى سۇغىرىپ لانقىلاشتۇرۇلغان تۇپراقتىكى ئورگانىك ماددا % 1.28 ~ % 1.85 ، ئومۇمىي ئازوت % 0.055 ~ % 0.090 ، ئىشقاردا پارچىلىنىدىغان ئازوت 28—66ppm ، تېز ئۈنۈملۈك فوسفور 1—6ppm ، تېز ئۈنۈملۈك كالىي 132—415ppm ، PH8.0—8.6 تۇپراق ھەجىم ئېغىرلىقى 1.4 گرام/كۇب سانتىمېتىر .

زەي تۇپراقتىكى ئورگانىك ماددا مىقدارى % 0.98 ~ % 2.42كە ، ئومۇمىي ئازوت % 0.053 ~ % 0.099كە يېتىدۇ ، ئىشقاردا پارچىلىنىدىغان ئازوت 23—55ppm ، تېز ئۈنۈملۈك فوسفور 1—4ppm ، تېز ئۈنۈملۈك كالىي 136—527ppm ، تۇپراقنىڭ ھەجىم ئېغىرلىقى 1.26 ~ 1.44 گرام/كۇب سانتىمېتىر ، PH8.0—8.6 ئاستىنقى زەي يەرلەردىكى زەي تۇپراقنىڭ 20 سانتىمېتىر تېرىلغۇ قەۋىتىدىكى ئورگانىك ماددا % 1.20 ~ % 1.86كە ، ئومۇمىي ئازوت % 0.075 ~ % 0.093كە يېتىدۇ ، ئىشقاردا پارچىلىنىدىغان ئازوت 37—50ppm ، تېز ئۈنۈملۈك فوسفور 1—4ppm ، تېز ئۈنۈملۈك كالىي PH8.1—136,8.3—278ppm .

كۆك كۆلرەڭ شاللىق تۇپراقتىكى ئورگانىك ماددا % 2.11 ~ % 4.81كە ، ئومۇمىي ئازوت % 0.101 ~ % 0.227كە يېتىدۇ ، ئىشقاردا پارچىلىنىدىغان ئازوت 52—68ppm ، تېز ئۈنۈملۈك فوسفور 3—4ppm ، تېز ئۈنۈملۈك كالىي 170—265ppm .

2 . مىكرو ئېلېمېنت تەركىبى

تۆمۈر　تېرىلغۇ تۇپرىقىدىكى ئوتتۇرىچە تۆمۈر تەركىبى 16.01ppm بولۇپ ، يۇقىرى سەۋىيىلىك تەركىبكە كىرىدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدە سۇغىرىلما ـ چۆللۈك كۆلرەڭ قۇمسىاق چىملىق تۇپراق ۋە بوز تۇپراقلا تەۋە يەلپۇگۈچسىمان ئارىلىقتىكى ئازگاللىق چىملىق تۇپراقتا تۆمۈر تەركىبى تۆۋەنرەك ، ئالدىنقىسىنىڭ 3.9ppm نى ، كېيىنكىسىنىڭ 3.72ppm نى ئىگىلەيدۇ .

بور　تېرىلغۇ تۇپرىقىدىكى ئوتتۇرىچە بور تەركىبى 0.729ppm بولۇپ ، ئوتتۇراھال سەۋىيىلىك تەركىبگە تەۋە ، بۇنىڭ ئىچىدە سۇغىرىلما ـ چۆللۈك كۆلرەڭ قۇمسىاق چىملىق تۇپراقتىكى بور تەركىبى ناھايىتى تۆۋەن بولۇپ ، ئاران 0.24ppm .

مانگان　تېرىلغۇ تۇپرىقىدا ئوتتۇرىچە مانگان تەركىبى 9.42ppm بولۇپ ، يۇقىرى سەۋىيىلىك تەركىبكە تەۋە ، بۇنىڭ ئىچىدە سۇغىرىلما ـ چۆللۈك كۆلرەڭ شېغىللىق چىملىق تۇپراقتىكى مانگان تەركىبى ئوتتۇراھال بولۇپ ، 3.92ppm .

سىنىك　تېرىلغۇ تۇپرىقىدىكى ئوتتۇرىچە سىنىك تەركىبى 1.06ppm بولۇپ ، ئوتتۇراھالدىن سەل تۆۋەنرەك سەۋىيىلىك تەركىبكە تەۋە ، بۇنىڭ ئىچىدە سۇغىرىلما قۇملۇق ـ قۇم بوران تۇپراقتىكى سىنىك تەركىبى تۆۋەن بولۇپ ئاران 0.62ppm .

مىس　تېرىلغۇ تۇپرىقىدىكى ئوتتۇرىچە مىس تەركىبى 3.21ppm بولۇپ ، يۇقىرى سەۋىيىلىك تەركىبكە تەۋە .

VI باب

هايۋانات ۋە ئۆسۈملۈك

§ 1 . هايۋانات

1 . هايۋانات

هايۋاناتلاردىن ياۋا تۆگىسى ، تاغ ئۆچكىسى ، بۆرە ، تۈلكە ، يىلپىز ، بۇغا ، سۇغۇر ، قاما ، ياۋا توشقان ، سالپاق قۇلاق چاشقان ، ئېگىز تاغ چاشقىنى ، ياۋروپا ئورمان چاشقىنى ، سۇر ئامبار چاشقىنى ، ئوتلاق تاغىل مۇشۇكى ، جەرەن ، بۆكەن ، كۆكمەت (يوغانباش كۆكمەت) ، ياۋا ئات ، قۇلان ، قوڭۇر ئېيىق ، سۈلەيسۈن ، بەش يوللۇق تىيىن ، تىيىم ، كۈزەن كىرپە قاتارلىقلار بار .

2 . يېپىشقاق قۇرتلار

بۇلاردىن چارپاقا ، تۈلۈقچى قوڭغۇز ، يىڭناغۇچ ، ياچۈەك ، قارا چېكەتكە ، سازاق ، تام پاتمىچۈقى ، كەسلەنچۈك ، چۈمۈلە ، چايان ، چېكەتكە ، ئۈمۈچۈك ، قىزىل ئۆمۈچۈك قاتارلىقلار بار .

3 . قۇشلار

بۇلاردىن بۇركۇت ، تازقارا ، ئىتالغا ، تاغ ئۇلارى ، تاغ كەكلىكى ، چىپار قانات بۆدۈنسى ، ھىمالايا ئۇلارى ، قىرغاۋۇل ، ئۇلار ، ياۋاكۆك كەپتەر ، تاغ چىپار تۇرۇلغىسى ، ئۇچ پەنجىلىك تۆمۈر تۇمشۇق ، پۆپۈچەك تورغاي ، قارلىغاچ ، ئاق سۇڭگۈچ ، سېغىزخان ، قىزىل تۇمشۇق قاغا ، قۇزغۇن ، كۆك بويۇن بۇلبۇل ، قاراقۇلاق قۇش ، ئېنانتى قۇشى ، ئىسپانىيە ئېنانتى تورغىيى ، ئاق مۇرە مونتىكولا قۇشى ، بوز تورغاي ، چۆل ئاق بويۇن بۇلبۇلى ، كۈلرەك تاللىق جاغجىغى ، سېرىق قاش تاللىق جاغجىغى ، كۈلرەڭ كۆكۈچ تاغ چۈمچۇقى ، قاراقۇلاق قۇشقاچ ، سېرىق تۇمشۇق قىزىل قاشقاقۇشقاچ ، ئورمان تورغىيى ، چۆل قۇشقىچى ، كارپوداكوس چوڭ قۇشقىچى ، ئادەتتىكى قۇشقاچ ، كۈلرەڭ بولبۇل ، سۇر قاپاق قىيالىق ، سېرىق تۇمشۇق قاغا ، تۆمۈر تۇمشۇق ، قىزىل تۇمشۇق تاغ كەكلىكى ، قارا قۇيرۇق قاغا ، ئاق قۇيرۇق قاغا ، كىچىك تۇمشۇق قاغا ، قىزىل تۇرۇلغا ، پۆپۈچەك تورغاي ، چۆل تورغىيى ، قىزىل قۇيرۇق غۇرۇلاي ، ھۆپۈپ ، سوپسوپىياق ، چىپارقانات قوڭۇر قۇش ،تاجسىز قوڭۇر ھۆپۈپ ، توكان چۆل تورغىيى ، كاكۇك ، مۇشۇكياپىلاق ، شەپەرەڭ ، كۈلرەڭ تۇمشۇق چىپار ئۆردەك ، قىزىل ئۆردەك قاتارلىقلار بار .

4 . بېلىقلار

بۇلاردىن كومفورۇس بېلىقى ، تربسكا بېلىقى ، پسېۋدوراسبورا بېلىقى ، تاسما بېلىق ، تاپان

بىلىق بار .

5 . ھاشاراتلار

بۇلار تۆكسىز پەنجىسىمان قىسقا مۇڭگۈزلۈك كۆك قاشقا چېكەتكە ، غەيرىي تۈسلۈك كىچىك چېكەتكە ، ئۇسۇرغاق قوڭغۇز ، چاۋشىيەن مېۋە چېرىپاشكىسى ، كاللەك بەسەي چېرىپاشكىسى ، گىرۋەكلىك چېرىپاشكا ، غەربىي شىمال چىپار چېرىپاشكىسى ، شەمشاد كۆك پىتى ، كاللەك بەسەي كۆك پىتى ، باي تورسىمان كۆك پىتى (يېڭى تۈر) ، قىزغۇچ چىشلىق قالقانسىمان قاسراقلىق قۇرت ، ئاقباش قالقانسىمان قاسراقلىق قۇرت ، كۈپ شەكىللىك مىس رەڭ قاناتلىق چىپار قوڭغۇز كەنجى تۈرى ، چاسا كۆكرەكلىك چىپار قوڭغۇز ، قوڭۇر مۇڭگۈزلۈك تۆت كۆزلۈك ئۇزۇن بۇرۇت قوڭغۇز (يېڭى تۈر) ، قارا يوللۇق پارقىراق يوپۇرماق قوڭغۇزى ، قاراتار يوللۇق فىللوترېتا قوڭغۇزى ، قارا پارقىراق يوپۇرماق قوڭغۇزى ، سېرىق تاريوللۇق فىللوترېتا قوڭغۇزى ، بولۇتسىمان داغلىق پايپاقلىق ھامۇنست ، سېرىق قوڭۇر ھامۇنست ، يوپۇرماق پۈرلەشتۈرگۈچى تاغىل كىچىك پەرۋانە ، يوپۇرماق پۈرلەشتۈرگۈچى تۈكلۈك پەرۋانە ، تۈن پەرۋانىسى ، قىزغۇچ تۈن پەرۋانىسى ، ئوتتۇرا ئاسىيا ئاق كېپىنكى ، سۇس تومۇرلۇق ئاق كېپىنەك ، سۇس قوڭۇر پۈرچاق ئاق كېپىنكى ، ئوتتۇرا ئاسىيا پۈرچاق كۈلرەڭ كېپىنكى ، بۇرگىسىمان كۈلكوئىد كۈمۇتىسى ، قورا كۈمۇتىسى ، ئوتتۇرا ئاسىيا چىپار چۈنى ، قاڭشارلىق قىسقا بۇرۇت چۈنى ، تاككى كەڭ قاڭشارلىق چىپار چۈن ، پارقىراق چىپار چۈن ، ئوتلاق چىپار چۈنى ، قەدىمكى زەھەرلىك پەرۋانە قوغلىغۇچى چىپار چۈن ، تۆمۇر چوققىسى قوڭۇر چىپار چۈن (يېڭى تۈر) ، پارقىراق داغلىق چۇقۇغۇچى چىپار چۈن ، گۈلخۇمار كالتەك قۇيرۇقلۇق چىپار چۈن ، سۇچۈن ، ئۇزۇن نەشتەرلىك سۇر چۈن ، قىسقا نەشتەرلىك سۇر چۈن ، بۇرۇتلۇق سۇر چۈن ، شىنسىمان نەشتەرلىك سۇرچۈن ، كەيلا جۇسۇر چۈنى ، قىسقا تۈكلۈك ھەرەسىمان سۇر چۈن ، ئادەم بۇرگىسى ، ھازىرقى زامان بۇرگىسى كەنجى تۈرى ، قىسقا بۇرۇتلۇق بۇرگە ، ئۇزۇن بۇرۇتلۇق بۇرگە ، كىچىك قاراتلىسىمان ھەرە ، يەر قارا ھەرىسى ، چوتكىسىمان قىزىل ھەرە ، رەڭلىك تام ھەرىسى ، قىزغۇچ سېرىق تام ھەرىسى ، قارا پۇتلۇق تام ھەرىسى ، شىزاڭ يوپۇرماق ھەرىسى ، بىنەپشە رەڭلىك ياغاچ ھەرىسى ، شىمال چىپار يوللۇق ھەرىسى ، بېگىز تۇمشۇقلۇق يولسىمان ھەرە ، قىزىل قۇرساق يولسىمان ھەرىنىڭ سېرىق پۇتلۇق كەنجى تۈرى ، ئوتتۇرا ئاسىيا يولسىمان ھەرىسى ، سېرىق پۇتلۇق يوللۇق ھەرە ، تۈكلۈك چىپار ھەرە ، جۇڭخۇا چىپار ھەرىسى ، (يېڭى تۈر) ، ئۇنجىك ئېچىنىئومون ھەرىسى ، تۆمۇر چوققىسى كۆپ ئىلمەكلىك ئېچىنىئومون ھەرىسى (يېڭى تۈر) ، سېرىق ساپلىق ئۇنجىك قۇيرۇقلۇق كىچىك ھەرە ، تۆمۇر چوققىسى كەڭ مۇرىلىك كىچىك ھەرە (يېڭى تۈر) ، دەرەختە ياشايدىغان سېرىق ياۋا ھەرە ، گىرمانىيە ياۋا ھەرىسى ، قارا رەڭلىك گۈل ھەرىسى ، باي ياشىنەي گۈل ھەرىسى (يېڭى كەنجى تۈر) دىن ئىبارەت .

§ 2 . ئۆسۈملۈكلەر

1 . مۇخلار تىپى

بۇلار تەڭگە مۇخ ، يوپۇرماق مۇخى ، توپلىشىپ ئۆسىدىغان ھەقىقىي مۇخ ، تىكەن يوپۇرماقلىق ھەقىقىي مۇخ ، ئۇزۇن سپورا ساپاقلىق يىپسىمان مۇخ ، تىكەن يوپۇرماقلىق كىچىك چاشقان

قۇيرۇق مۇخ ، توم شاخلىق ئىنچىكە مۇخ ، شاخ تىشەر ئورغاقسىمان مۇخ ، تۈكلۈك ئۈچلۈق مۇخ ، تىپىك قۇيرۇقلۇق مۇخ ، يوپۇرماقلىق قىزغۇچ مۇخ ، تام مۇخلىرى ، كاككۈك زىغىرى ، تار تورلۇق يىڭنە مۇخ ، رەڭلىك يىڭنىسىمان مۇخ ، سېپۇرا ساپاقلىق قىزغۇچى يىڭنىسىمان مۇخ ، قېلىن بۇرجەكلىك مۇختىن ئىبارەت .

2 . پاپوروتنىكلار تىپى

بۇلارجۇلاغ ، قىرىق بۇغۇم ، يەلپۈگۈچسىمان پەيلىك قالغان بەرگى ، پۈرۈلمە سېپۇرلىق قۇشتار ، قۇشتار ، ياۋروپا تەڭگىسىمان قىلچىقلىق سارچى ، ياۋروپا - ئاسىيا چىلپايە ، تورسىمان كۆزلۈك يالاڭ پايىدىن ئىبارەت .

3 . يالىڭاچ ئۇرۇقلار

بۇلار تەڭرىتاغ شەمشادى ، چاسا شاخلىق ئارچا ، ئاچىماق ئۇرۇقلۇق يۇمىلاق ئارچا ، چاكاندا ، كىچىك ئۇرۇقلۇق چاكاندىدىن ئىبارەت .

4 . يېپىق ئۇرۇقلۇقلار

ئېرىتىش دەرياسى تېرىكى ، پامىر تېرىكى ، ئاق تېرەك ، تۈكلۈك تېرەك ، پاقا تېرەك ، شىنجاڭ تېرىكى ، قاپاق تېرەك ، ئىتالىيە تېرىكى ، چوڭ يوپۇرماقلىق تېرەك ، كىچىك يوپۇرماقلىق تېرەك ، سۆگەت ، ئاق ئاكاتسىيە ، تونا دەرىخى ، قارىياغاچ ، سېدە ، ئارچا ، ئەرمىدۇن ، قارا ئارچا ، شەرق چىنار دەرىخى ، يۇگۇمەچ سۆگەت ، ئاق سۆگەت ، تۈلكە مايىقى يوپۇرماقلىق سۆگەت ، كۆك سۆگەت ، تاغ سۆگىتى ، زىچ شاخلىق سۆگەت ، سېرىقتال ، تەڭرىتاغ قېيىنى ، كەندىر ، ئۇجمە ، تورسىمان يوپۇرماقلىق رەۋەن ، تەڭرىتاغ رەۋىنى ، ئات قۇلاق ، يوپۇرماقسىز ئىت سىيگەك ، كۆپ شاخلىق ئىت سىيگەك ، ئوتتۇرا ئاسىيا سۇرمۇقى ، پەرغانە سۇرمۇقى ، يۇلتۇزسىمان تىكەن مېۋىلىك لويلا ، تەسكەن ، سازلىق لويلىسى ، ئارىلاشما لويلا ، چۇچۇكبۇيا ، زاغراق ، مامكاپ ، قىزىلگۈل ، لوپنۇر كەندىرى ، ئاق شۇرا ، يۇمىلاق يوپۇرماقلىق شورلۇق بۇغۇم كۆيرۇك ، ئىزەن ، تەڭرىتاغ قامغىقى ، نېپىز ياپراقلىق قامغاق ، تىكەنلىك شاخا ئوت ، تۆگەن قېرىنى ، دەنجۇي ، پەرمۇق ، تەڭرىتاغ پەرمۇقى ، ئوچۇقچىلىقتا ئۆسىدىغان باشسىمان گۈللۈك ئوت ،پەرغۇزەك ، تەبئىي گۈل بەرگىلىك ئەگىز ئوت ، ئېگىز تاغ پىنىگۈلى ، قاپاق گۈللۈك چىنگۈل ، قىسقا بەرگىلىك ئەگىز ئوت ، يۇمىلاق يوپۇرماقلىق ئىرگە ، ئۇششاق چېچەكلىك ئاچچىق چېچەك ، شىمالىي ئاچچىق چېچەك ، ماڭدار ، قېلىن يوپۇرماقلىق ئىرەن ، ئىزوپىرم ئوتى ، ئاقباش ئوت ، ئېيىق تاپان ، ئورمان ئوتى ، ئۇزۇن ساپاقلىق ئاسىيا - ياۋروپا ئورمان ئوتى ، سۇس بىنەپشە رەڭلىك نىلۇپەر ، گۈللۈك زىرىق ، قارا مېۋىلىك زىرىق ، سىبىرىيە تۇرى كەنجى زىرىق ، دىئامېتىرلىق سېرىق گۈلنەپشە ، مامىسا ، كەپە ، چۇپۇرشاق ، جۇڭغار شتىرى ، ئاناناس ، ئالتاي خاكىشى ، تۈكلۈك خاكىشى ، تاراتىزىق ، يوپۇرماقلىق تەشپەر ، ئوسما ، تۇداري ، رۇخسىگۈل ، قىزىل مارال ، يېرىقلىق قىزىل مارال ، تاشيارغام ، يوپۇرماقلىق تاشيارغان ، گىرۇەكلىك ئىرغاي ، جۇڭغار ئىرغىيى ، غاز تاپان ، ئەتىرگۈل ، سىببال ، جۇخارگۈل ، يانتاق ، كەتىرا ، تۇرپان قارىغىنى ، چىللىگۈللۈك قارىغان ، قۇرغاقچىلىقتا ئۆسىدىغان چاتقاللىق قارىغان ، بىنەپشە رەڭلىك بېدە ، قاشقا بېدە ، تەلۋە كەتىرا ، كۆكبۇيا ، ئۇچقۇلاق ئوت ، قاقىرا تۇمشۇق ، زىغىر ، ئادىراسمان ، ئوغرى تىكەن ، خېنىگۈل ، توقايلىق ئارچىسى ، سۆگەت ، قامراق گىرلەن ، يۇلغۇن ، بىنەپشە جىگدە ، چاي ئوت ، سازلىق قارىغىيى ، يەرمەدىكى ، بوز تاران ، كىرەش ،

تەڭرىتاغ پەربۇنى ، قۇمىرە ، يۇمىلاق يوپۇرماق ، بۇغا تاپان ، باھارگۈل ، جىنتىيانا ، كۆك چې-چەك ، ياۋا چىگە ، كىرپىسسىمان يۆگىمەچ ، ئەڭلىك ئوت ، بەزمۇخ ، بوتا كۆز ، مەرۋەرەك ، موڭغۇل چۆل رەيھىنى ، مىڭدۇانە ، ياۋا زىغىر ، كۆك سىپراپ ، غاز قانات ، توشقانقۇلاق ، پاقا يوپۇرماق ، چاكامۇخ ، ئۇچقات ، سۇمبۇل ، شېغىلداق ، قانتېپەر ، چانقاللىق كەنجى جۇخارگۈلى ، تار يوپۇرماقلىق ئاددىي شۇڭاق ، موڭغۇلىيە ئەمەن شۇڭىقى ، سەربىز ، قۇستە ، كۇدەل ، چىغى ئارپىخان ، تىپچاق ، كۆپ يىللىق ياۋا ئارپا ، قۇمۇش ،چىلگە باشاق ، خوروم قۇيرۇق ئوت ، قوغىجاي ، تاشئوت چىغىرتماقسسمان مارجانشاخ ، كەڭ يوپۇرماقلىق تۈلكە مايىقى ، قۇملۇق سىلىۋى ، چۆل سىلىۋى ، كاپكاز سىلىۋى ، كىرلوق سىلىۋىدىن ئىبارەت .

5 . زەمبۇرۇغلار

زەمبۇرۇغلار ناھىيە تەۋەسىدە تۈزلەڭلىكتىن تارتىپ تاغلىق رايونلارغىچە بولغان ھەممە جايدىن تېپىلىدۇ . تۈزلەڭلىك جايلاردا زەمبۇرۇغنىڭ تۈرلىرى ئازراق ، ئۇ ، ئاساسەن ئېگىز - ئېرىق چۆپلۈك سايلىقلار ، دەرەخ غولى ۋە كالا ، ئات تېزەكلىرىدە يېتىلىدۇ . 1900 ～ 2200 مېتىرغىچە ئېگىز بولغان پەس تاغلىق جايلاردا ھالقىسسمان ساپلىق ئاق موگۇ قاتارلىق قۇرغاقچە-لىقتا بىر قەدەر چىداملىق زەمبۇرۇغ بار . 2100 ～ 2900 مېتىرغىچە ئېگىز بولغان ئوتتۇراھال تاغلىق جايلاردا زەمبۇرۇغ تۈرلىرى ناھايىتى مول ، تەركىبىمۇ مۇرەككەپ ، بىر خىل تۈپراقتا پەيدا بولىدۇ ، جۇملىدىن زەمبۇرۇغلۇق يىلتىز پەيدا قىلىدىغان ۋە تۈپراق ئاستىدىكى چېرىگەن ياغاچتا پەيدا بولىدىغان زەمبۇرۇغلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ؛ يەنە بىر خىلى ئەت تۈپىدا پەيدا بولىدۇ ، يەنى ئۆسۈڭاتقان دەرەخ ، دەرەخ غولى ، چىرىپ يېقىلغان دەرەخلەرنىڭ قۇرۇپ كەتكەن شاخلىرى ، چېرىگەن يوپۇرماقلىرى ، دەرەخلەرنىڭ غول يوپۇرمىقىدا ھەمدە گەندىدە پەيدا بولىدى-غان زەمبۇرۇغلاردىن ئىبارەت . 2800 مېتىردىن ئېگىز تاغلىق جايلارنىڭ نەملىك شارائىتى ياخشى بولسىمۇ ، لېكىن يەرلىرى ئېگىز ، سوغۇق ، كىلىماتى ناچار بولغانلىقى ئۈچۈن ، زەمبۇرۇغلارنىڭ يېتىلىشىگە ۋە كۆپىيىشىگە بەكمۇ پايدىسىز ، شۇڭا چوڭ زەمبۇرۇغلار يېتىلمىگەن .

ھەر خىل زەمبۇرۇغلاردىن 37 تۈرى بار ، بۇلار : قارىغۇ ئۈچەي قېرىنسسمان موگۇ ، توم پۇتلۇق قېرىنسسمان موگۇ ، شاخسسمان ئاق زەمبۇرۇغ ، قەۋەت تۆشۈكلۈك يىڭنىسسمان زەمبۇرۇغ ، تۈياقسسمان زەمبۇرۇغ ، تۈياقسسمان يېرىق زەمبۇرۇغ ، قېلىن يوپۇرماق تۆشۈكلۈك زەمبۇرۇغ ، چىشسسمان قاسراق پۇرۇپكىلىق زەمبۇرۇغ ، تىۋتىلىق پۇرۇپكىلىق زەمبۇرۇغ ، سائەتسسمان خالتىلىق موگۇ ، قىزىل مۇم تەخسسسمان زەمبۇرۇغ ، ھالقىسسمان ساپلىق موگۇ ، قىلسسمان ئاق موگۇ ، تەملىك موگۇ ، سىياھسسمان كۆپرىنۈس ئېشەك مەدىكى ، تەڭگسسمان كوپرىنۈس ئېشەك مەدىكى ، ھويلا - ئارام ئېشەك مەدىكى ، ئۇزۇن يىلتىزلىق كوپرىنۈس ئېشەك مەدىكى ، كرىستال دانچىلىق كوپرىنۈس ئېشەك مەدىكى ، ساختا كوپرىنۈس ئاق ئېشەك مەدىكى ، قىل پۇتلۇق ھالقىسسمان كوپرىنۈس ئېشەك مەدىكى ، يېرىم قىلسسمان پەردىلىك زەمبۇرۇغ ، چوڭ سپۈرىلىق داتلاشتۇرغۇچى قالپاقسسمان زەمبۇرۇغ ، قىلسسمان قالپاقلىق زەمبۇرۇغ ، قىلسسمان قالپاقلىق سېرىق زەمبۇرۇغ ، يېرىم قىلسسمان قالپالىق زەمبۇرۇغ ، يەر توزغىقى ، سۇس ئاق رەڭلىك يوشۇرۇن شارسسمان زەمبۇرۇغ ، ئەنجر ئاسپېدگىل ، موگۇ كۆكەرتكۈچى زەمبۇرۇغ ، دائىم ئۇچرايدىغان كۆكەرتكۈچى زەمبۇرۇغ ، كۈلرەڭ سېرىق زەمبۇرۇغ ، قىرىق بۇغۇملۇق ئوغاقسسمان باكتېرىيە قاتارلىقلاردىن ئىبارەت . بۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئىستېمال قىلىشقا بولىدىغان زەمبۇرۇغ ھېسابلىنىدۇ . تۈياقسسمان زەمبۇرۇغ قاتارلىقلار دورىلىق قىممىتىگە ئىگە ،

سياهسمان كوپرىنۈس ئېشەك مەدىكى ، يېرىم قىلسمان قاپلىق ئېشەك مەدىكى ، سېرىق قىلسمان قالپاقلىق ئېشەك مەدىكى زەھەرلىك زەمبۈرۈغ ھېسابلىنىدۇ .

6 . لىشاينىكلار

تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي قاپتىلىدا يېرىم قۇرغاق مۇتىدىل بەلۋاغ كىلىماتى شەكىللەنگىلىك-تىن ، ئورمان بەلۋاغلىرى كۆچلۈك دەرىجىدە چېكىنىپ كەتكەن بولسىمۇ بۇ يەرلەردە بىر قىسىم لىشاينىكلار ئۆسمەكتە ، بۇلار ئاساسەن قاسراقسمان لىشاينىك ۋە تەگگىسمان لىشاينىكلاردىن ئىبارەت ، پەقەت شەمشاد ئورمانلىقلىرىدا ناچار بولغان شاخسمان لىشاينىك ۋە يوپۇرماقسمان لىشاينىكلار ئۆسىدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدە تاش ئۆستىدە ۋە توپىدا ئۆسىدىغان تۈرلىرى ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدۇ .

ئاساسلىق لىشاينىك تۈرلىرىدىن پوستىلاق مېۋىلىك لىشاينىك ، كۇلرەڭ يېشىل تەگگىسمان تورلۇق لىشاينىك ، غۇزمەك توم تەخسىسمان لىشاينىك ، بىنە ، ئەينۇلا لىشاينىكى ، تىۋتىسمان ئاناپىتىخىيە لىشاينىكى ، فىسسىيە لىشاينىكى ، كۆك يېشىل قۇماقلىق لىشاينىك قاتارلىقلاردىن ئىبارەت .

§ 3 . يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر

1 . تەبىئىي يېپىنچا ئۆسۈملۈك

چۆللۈك ئوتلاق ، چۆللۈك ، چىملىق ، سازلىق ، شورلۇقلاردا ئۆسىدىغان بەش خىل يېپىنچا ئۆسۈملۈك تىپى بار .

چۆللۈك ئوتلاق يېپىنچا ئۆسۈملۈكلىرى دېڭىز يۈزىدىن 2200 ~ 2700 مېتىر ئېگىز ئوتتۇراھال ئېگىز تاغلىق رايونلارغا تارقالغان بولۇپ ، ئازغان ، قارىغان ، قوغىجاي ، مارارام ئوتى ئاساسلىق ئۆسىدۇ ، قاپلاش دەرىجىسى % 70تىن ئاشىدۇ ، ئۇنىڭ تۈپرىقى كاشتان تۈپراقتىن ئىبارەت ؛ دېڭىز يۈزىدىن 1600 ~ 2200 مېتىر ئېگىز بولغان جايلاردىكى يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر چۆللۈك ئوتلاقتىن چۆللىشىشكە قاراپ يۈزلەنگەن يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر بولۇپ ، ئاساسەن قارا-غان ، ئازغان ، قىلتاماق ، قىل يوپۇرماقلىق ئەمەن ، قوغىجاي قاتارلىقلاردىن ئىبارەت ، ئۇنىڭ تۈپراق تىپى كالتسىيلىق قوڭۇر تۈپراقتىن ئىبارەت .

چۆل يېپىنچا ئۆسۈملۈكلىرى ئاساسەن دېڭىز يۈزىدىن 1600 مېتىردىن پەس بولغان تاغ ئالدى تاغلىق يەلپۇگۈچسمان كەلكۇن چۆكۈندى - يەلپۇگۈچسمان ئېقىن چۆكۈندى-سىنىڭ ئوتتۇرا - تۆۋەن قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ ، گىرلەن ، ئىت سىيگەك ، ئەمەن ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدۇ ، يەنە چاكاندا ، يۇلغۇن ، كۆك بۇيا ، سېسىق ئەمەن ، كۇلرەڭ قالقانگۈل قاتارلىقلار بار ، ئۇنىڭ تۈپراق تىپى قوڭۇر چۆل تۈپراق ، قۇم - بوران تۈپراق ، سۇغىرىپ لاتقىلاشتۇرۇلغان تۈپراقتىن ئىبارەت .

چىملىق يېپىنچا ئۆسۈملۈكلىرى ئاساسەن يەلپۇگۈچسمان گىرۋەكلەردىكى ئاز-گازلىقلار ، پەلەمپەي ۋە سايلىق قاتارلىق نەملىك شارائىتى ياخشىراق ، تېمپېراتۇرىسى يۇقىرىراق يەرلەرگە جايلاشقان بولۇپ ، قۇموش ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدۇ ، چىغ ، كۆك بۇيا ، كۇرمەك ئوت ، پايزا ، سېرىق چېچەكلىك بېدە ، كۆك بۇغۇم ، مارارام ئوتى ، پاقا يوپۇرماق ، كىچىك خوخا ،

چۇچۇكبۇيا ، قوڭغۇراق تىكەن 2 ـ ئورۇندا تۇرىدۇ ، ئۇنىڭ تۈپرىقى چىملىق تۈپراق ۋە زەي تۈپراقتىن ئىبارەت .

سازلىق يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر　　بۇلاق سۇيى تېشىپ چىققان يەرلەر ۋە سايلىقلارغا تارقالغان بولۇپ ، ئاساسلىق يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەردىن تۈكلۈك ئەرمىدۇن ، توقۇغۇز تېرىقى ، سۇيېيىزى ، توي پېيزەك ، ماررام ئوتى ، كۈرمەك ئوت ، بۇدۇشقاق قاتارلىقلار بار ، ئۇنىڭ تۈپراق تىپى سازلىق تۈپراق ، زەي تۈپراقتىن ئىبارەت .

شورلۇق يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر　　يەلپۇگۈچسىمان يەر ئارىلىقىدىكى ئازگاللىقلاردىكى پەلەمپەي يەرلەرگە تارقالغان بولۇپ ، ئاساسلىق يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەردىن شورلۇق بوغۇم كۈيرۈك ، شورسۆكسۆك ، سۇۋان ، يانتاق ، تىزمىگۈل قاتارلىقلار بار ، ئۇنىڭ تۈپراق تىپى شور تۈپراقتىن ئىبارەت .

2 . تىكىپ ئۆستۈرۈلىدىغان يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر

دانلىق زىرائەت نەچچە مىڭ يىللىق تارىخقا ئىگە بولۇپ ، ئاشلىق ، مېۋە ـ چېۋە كۆكتات ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدۇ . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن تېرىقچىلىق تېخنىكىسى پەيدىنپەي ياخشىلاندى ، ئىلغار سورتلار كىرگۈزۈلدى ، ئۆستۈرۈلىدىغان زىرائەتلەر يىلمۇ-يىل كۆپەيدى .

دانلىق زىرائەتلەر　　كۈزگى بۇغداي ، يازغى بۇغداي ، ئارپا ، كۆممىقوناق ، قىزىل قوناق ، تېرىق ، سىرىق پۈرچاق ، ئاشپۈرچاق ، يېشىل پۈرچاق ، دادۇر قاتارلىقلار بار .

ياغلىق دان زىرائەتلىرى　　ئاساسلىقى قىچا ، زىغىر ، زاراڭزا ، مايلىق ئاپتاپپەرەس ، ئاپتاپپەرەس قاتارلىقلار تېرىلىدۇ .

مېۋە ـ چېۋە ، كۆكتاتلار　　تاۋۇز ، قوغۇن ، تەرخەمەك ، سەي كاۋىسى ، مانتا كاۋىسى ، كاۋا ، ئاچچىق كاۋا ، يۇغۇچ ، سەي كاۋىسى ، تۇرۇپ ، يازلىق تۇرۇپ ، چامغۇر ، سەۋزە ، قىشلىق يېسۈلمەك ، يازلىق يېسۈلمەك ، كىچىك كۆك يېسۈلمەك ، پالەك ، كەرەپشە ، گۈل چاي ، كاللەك بەسەي ، زاغۇن ، شۆلىخۇڭ ، غولپىياز ، سامساق ، باش پىياز ، يۇمغاقسۇت ، ئىنچىكە ئۇسۇڭ ، شوخلا ، پېدىگەن ، مۇچ ، سەي پۇرچاق ، جاڭدۇ ، كاپوستا ، ياڭيۇ ، تاتلىق ياڭيۇ ، چوشقا ياڭيۇسى ، نان جىگدە ، جىگدە ، ئۇجمە ، ئۆرۈك ، شاپتۇل ، نەشپۈت ، بېھى ، بۆلجۇرگەن ، ئانار ، ئالۇچا ، ئالما ، ئەنجۇر ، ئۇزۇم قاتارلىقلار بار .

ئوچىنچى قىسىم

نۇپۇس ، مىللەت ، دىن

ئۈچىنچى قىسىم

نوپۇس ، مىللەت ، دىن

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 8 - يىلى (1882 - يىلى) باي ناهيىسىدە 8618 ئائىلە ، 47 مىڭ 639 ئادەم بار ئىدى . 1990 - يىلىغا كەلگەندە 37 مىڭ 83 ئائىلە ، 169 مىڭ 518 ئادەم بار بولدى . 2000 - يىلى ئائىلە 44 مىڭ 779غا ، نوپۇس 196 مىڭ 15كە يەتتى .

50 - يىللاردىن بۇرۇن باي ناهيىسىدە نوپۇسنىڭ كۆپىيىش سۈرئىتى ئاستا بولدى . 50- يىللاردىن كېيىن خەلق تۇرمۇشىنىڭ ئۆزلۈكسىز ياخشىلىنىشىغا ، داۋالاش سەۋىيىسىنىڭ پەيدىن- پەي ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ نوپۇسنىڭ كۆپىيىش سۈرئىتى تېزلەشتى . نورمال يىللاردا تۇغۇلۇش كۆپ ، ئۆلۈش ئاز بولۇپ ، يۇقىرى كۆپىيىش تىپى شەكىللەندى . 1977 - يىلى ناهيە بويىچە كېچىكىپ توي قىلىش ، كېچىكىپ پەرزەنتلىك بولۇش ۋە پىلانلىق تۇغۇت يولغا قويۇلۇپ ، نوپۇسنىڭ كۆپىيىش سۈرئىتى ئاستىلىدى . تۇغۇلۇش نىسبىتى 1985 - يىلىدىكى 20.4‰ تىن 2000 - يىلى 13.37‰كە چۈشتى .

باي ناهيىسى — كۆپ مىللەت ئولتۇراقلاشقان جاي ، ئەسلىدىكى يەرلىك مىللەت كۈسەنلىك- لەر دەپ ئاتىلاتتى ۋە چياڭ مىللىتى تۇرىگە كىرەتتى . 9 - ئەسىردە ئۇيغۇرلار باي ناهيىسىگە كۆچۈپ كەلدى . مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى چىڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدا ئۇيغۇرلارنى ئاساس قىلغان ، هەر مىللەت گىرەلىشىپ ئولتۇراقلاشقان هالەت شەكىللەندى . ئەسلىدىكى مىللەتلەردىن باشقا يېقىنقى ۋە هازىرقى دەۋرلەردە بەزى يېڭى مىللەتلەر كۆچۈپ كەلدى .

3 - ئەسىردە بۇددا دىنى ئەۋج ئالدى ، 14 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئىسلام دىنى شەرققە قاراپ ئاستا - ئاستا تەڭرىتاغ ئەتراپلىرىغا تارقالدى ، ناهيە تەۋەسىدە ئولتۇراقلاشقان ئاهالىنىڭ تولىسى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان بولدى .

I باب

نوپۇس

§1 . نوپۇسنىڭ تەرەققىياتى

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە يېزىلغان «مۇسۇلمان يۇرتلىرى تەزكىرىسى»دە خاتىرىلىنىشچە ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىەنلۇڭ 37 - يىلى (1772 - يىلى) بايدا 413 ئائىلە ، 1272 نوپۇس ؛

سايرامدا 399 ئائىلە ، 1260 نوپۇس بولغان . چىگ سۇلالىسى دەۋرىدە يېزىلغان «بۇيۇك چىگ سۇلالىسى ئومۇمىي تەزكىرىسى» ۋە «غەربىي يۇرتنىگ خەرىتىلىگ تەزكىرىسى»دە خاتىرىلىنىشىچە ، چىگ سۇلالىسىنىگ جياچىگ 25 - يىلى (1820 - يىلى) بايدا 563 ئائىلە ، 1735 نوپۇس ؛ سايرامدا 500 ئائىلە ، 1627 نوپۇس بولغان . باي ناھىيە بولۇپ قۇرۇلغاندا (1882- يىلى) ناھىيە بويىچە 8618 ئائىلە ، 47 مىڭ 639 نوپۇس بار بولدى . «جۇڭگونىگ غەربىي يۇرتىنى ئىدارە قىلىش تارىخى»دا خاتىرىلىنىشىچە ، چىگ سۇلالىسىنىگ شۇەنتۇڭ 1 - يىلى (1909- يىلى) باي بازىرى ئىچىدە 841 ئائىلە ، 3180 نوپۇس ؛ يېزىلىرىدا 7777 ئائىلە ، 44 مىڭ 459 نوپۇس بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە يەرلىكلەر 8597 ئائىلە ، 46 مىڭ 990 نوپۇس ؛ مۇشۇ ئۆلكىدىن كۆچۈپ بارغانلار 21 ئائىلە ، 120 نوپۇس . چىەنلۇڭ يىللىرىدىن شۇەنتۇڭ يىللىرىغىچە بولغان 138 يىل ئىچىدە 47 مىڭ 639 نوپۇس كۆپىيىپ ، يىلىغا ئوتتۇرىچە 345 نوپۇس كۆپەيدى .

مىنگو دەۋرىدە نوپۇسنىڭ كۆپىيىش سۈرئىتى تېزلەشتى . مىنگونىڭ 5 - يىلى (1916 - يىلى) بايدا 1135 ئائىلە ، 49 مىڭ 326 نوپۇس بار بولدى . چەت ئەلدىن 120 ئادەم كۆچۈپ كەلدى . مىنگونىڭ 17 - يىلى (1928 - يىلى) ناھىيە بويىچە نوپۇس 52 مىڭ 368گە يەتتى . مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) ناھىيە بويىچە 20 مىڭ 138 ئائىلە ، 71 مىڭ 495 نوپۇس بار بولدى . مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى) ناھىيە بويىچە 17 مىڭ 618 ئائىلە ، 77 مىڭ 872 نوپۇس بار بولدى . مىنگونىڭ 5 - يىلىدىن 38 - يىلىغىچە بولغان 34 يىلدا 28 مىڭ 501 نوپۇس كۆپىيىپ ، يىلىغا ئوتتۇرىچە 838 نوپۇس ئېشىپ باردى .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1960 - يىلى نوپۇس ئازىيىپ كەتكەنلەكىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، باشقا يىللاردا يۇقىرى سۈرئەت بىلەن كۆپىيىش ھالىتىدە تۇردى . 1949 - يىلى ناھىيە بويىچە 17 مىڭ 618 ئائىلە ، 77 مىڭ 872 نوپۇس بار ئىدى . 1960- يىلى 1959 - يىلىدىكى 24 مىڭ 52 ئائىلە ، 89 مىڭ 799 نوپۇستىن 20 مىڭ 80 ئائىلە ، 80 مىڭ 842 نوپۇسقا ئازايدى . 1966 - يىلى نوپۇس 100 مىڭدىن ئاشتى . 1993 - يىلى ناھىيە بويىچە 39 مىڭ 373 ئائىلە ، 177 مىڭ 212 نوپۇس بار بولدى . بۇنى ناھىيە قۇرۇلغان ۋاقىتتىكىگە سېلىشتۇرغاندا ، ئائىلە 3.57 ھەسسە ، نوپۇس 2.72 ھەسسە كۆپەيدى ؛ 1949- يىلىدىكى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ، ئائىلە 1.23 ھەسسە ، نوپۇس 1.28 ھەسسە كۆپەيدى . 1949- يىلىدىن 1995 - يىلىغىچە بولغان 47 يىلدا 104 مىڭ 672 نوپۇس كۆپىيىپ ، يىلىغا ئوتتۇرىچە 2227 نوپۇس كۆپەيدى . 2000 - يىلى ناھىيە بويىچە ئائىلە 44 مىڭ 799غا ، نوپۇس 196 مىڭ 15كە يەتتى .

باي ناھىيىسىنىڭ 5 قېتىملىق نوپۇس تەكشۈرۈش ئەھۋالى

جەدۋەل : 3 — 1

يىللار / تۈرى	1953 - يىلى - 1 - قېتىملىق	1964 - يىلى - 2 - قېتىملىق	1 - قېتىمدىكىدىن ئاشقىنى %	1982 - يىلى - 3 - قېتىملىق	2 - قېتىمدىكىدىن ئاشقىنى %	1990 - يىلى - 4 - قېتىملىق	3 - قېتىمدىكىدىن ئاشقىنى %	2000 - يىلى - 5 - قېتىملىق	4 - قېتىمدىكىدىن ئاشقىنى %
ئومۇمىي ئائىلە	18919	23932	26.5	34349	43.5	37083	8	48188	29.9
ئومۇمىي نوپۇس	83507	94092	12.7	147375	56.6	169518	15	203665	20.1

§ 2 . نوپۇسنىڭ ئۆزگىرىش شەكلى

1 . نوپۇسنى پىلانلىق ئورۇنلاشتۇرۇش

چىەنلۇڭ 25 ـ يىلى (1760 ـ يىلى) سايرام بىلەن بايدىن نەچچە 10 ئائىلىلىك ئۇيغۇر بۇيرۇق بويىچە ئىلىغا بوزيەر ئۆزلەشتۇرۇش ئۈچۈن كۆچۈرۈلدى . چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 8 ـ يىلى (1882 ـ يىلى) باي ناهيە بولۇپ قۇرۇلغاندىن كېيىن چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى «ۋارىسلىق قىلىنىدىغان ئەمەلدارلىق تۈزۈمىنىڭ ئورنىغا تەيىنلىنىدىغان ئەمەلدارلىق تۈزۈمىنى يولغا قويۇش» تەدبىرىنى قوللىنىپ ، باشقا يۇرتلۇق ئەمەلدارلارنى باي ناهيىسىنىڭ ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇشقا قويدى ، شۇنىڭ بىلەن يۆتكىلىپ كېلىدىغان ـ كېتىدىغانلار ئاستا ـ ئاستا كۆپەيدى .

1949 ـ يىلى 11 ـ ئايدىن 1952 ـ يىلىغىچە ھەربىي قىسىم ۋە ئىچكى ئۆلكىلەردىن ئازكەم 100 كادىر باي ناهيىسىگە خىزمەتكە ئەۋەتىلدى ياكى قوبۇل قىلىندى . 1962 ـ يىلىدىن باشلاپ دۆلەت ھەربىلى ئالىي مەكتەپ ۋە تېخنىكوملارنى پۈتتۈرگەن بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلارنى باي ناهيىسىگە تەقسىم قىلىپ تۇردى . 1964 ~ 1966 ـ يىلىغىچە سەندۇڭ ، جياڭسۇ ، شاڭخەي قاتارلىق جايلاردىن چېگرا رايونغا ياردەم قىلىشقا كەلگەنلەردىن 2000دىن ئارتۇق ياش باي ناهيىسىگە ئارقا ـ ئارقىدىن كېلىپ ماكانلاشتى . 80 ـ يىللاردا جياڭسۇ ، چاڭجۇ ، شاڭخەيلەر-دىن چېگرا رايونغا ياردەم بەرىشكە كەلگەن ياشلارنىڭ تولىسى ئۆز يۇرتلىرىغا قايتىپ كەتتى .

2 . ئىختىيارىي يۆتكىلىش

1958 ـ يىلىدىن كېيىن ئىچكىرىدىن نەچچە مىڭ ئادەم تىرىكچىلىك قىلىش ئۈچۈن باي ناهيىسىگە ئېقىپ كەلدى . 1960 ـ يىلى يېزىلاردىكى بىر قىسىم كىشىلەر سىرتقا چىقىپ كەتتى . 1962 ـ يىلى ناهيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى نوپۇسنىڭ سىرتتىن ئېقىپ كېلىشىنى تىزگىنلەش تەدبىرىنى قوللىنىپ ، ئاققۇندىن 1064نى يىغىۋالدى ، بۇنىڭدىن 250 ئادەمنى شۇ يەرگە ئورۇنلاشتۇردى ، 510 ئادەمنى قايتۇردى . 1977 ـ يىلى باي ناهيىسىگە ئورۇنلىشىپ بولغان بىر قىسىم ئاققۇنلار يەنە ئائىلىسى بىلەن ئۆز يۇرتلىرىغا قايتتى . 1980ـ يىلىدىن كېيىن سىچۈەن ، جياڭسۇ ، جېجياڭ ، خېنەن ، ئەنخۇي ، گەنسۇ قاتارلىق جايلاردىن باي ناهيىسىگە تىرىكچىلىك قىلىش ئۈچۈن كەلگەن ئىشلەمچىلەر ۋە قول ھۈنەرۋەنلەر يىلىدىن يىلغا كۆپەيدى . 1990 ـ يىلى بازاردا ۋاقىتلىق تۇرۇۋاتقان نوپۇس 4000دىن ئاشتى ، كان رايونلىرى ۋە يېزىلاردا تۇرۇۋاتقانلار نەچچە مىڭدىن ئېشىپ كەتتى . 2000 ـ يىلى بازاردا ۋاقىتلىق تۇرۇۋاتقانلار 9839غا يەتتى .

3 . غەيرىي تەبىئىي ئۆلۈم

1959 ـ يىلى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشتىكى «سول» چىللىق خاتالىقى سەۋەبىدىن باي ناهيە-سىدىكى ئاشلىق سېتىۋالىدىغان ئورۇنلار دېھقانلارنىڭ ئوزۇقلۇق ئاشلىقىنى سېتىۋالغانلىقى ئۈچۈن ، 100 كۈننىڭ ئىچىدە ناهيە بويىچە 5280 ئادەم ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كەتتى .

4. تەبىئىي كۆپىيىش

1949 ~ 1957 - يىلىغىچە نوپۇسنىڭ كۆپىيىشى بىرقەدەر مۇقىم بولۇپ، يىللىق كۆپەيىش نىسبىتى ‰18.78 بولدى.

1958 ~ 1960 - يىلىغىچە نوپۇستا مەنپى ئېشىش ھالىتى كۆرۈلدى، 1960 - يىلى 1959 - يىلدىكىدىن 8957 نوپۇس ئازايدى.

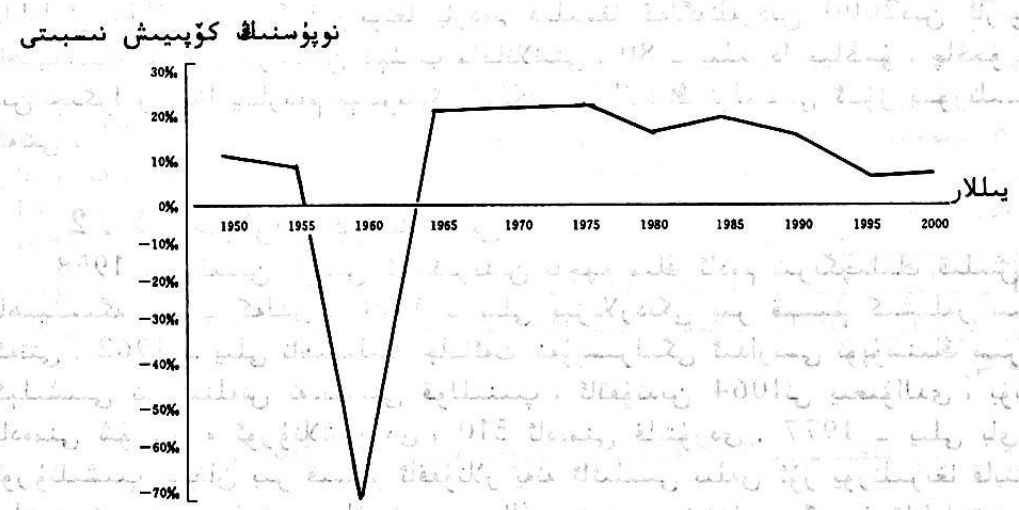
1961 ~ 1966 - يىلىغىچە نوپۇسنىڭ كۆپىيىش نىسبىتى ‰40.5 بولدى. تولۇقلاش شەكلىدىكى تۇغۇت ۋە خەنزۇ ئاھالىسىنىڭ كۆپلەپ كىرىشى بىلەن نوپۇس تېز ئاشتى، بولۇپمۇ 1962 - يىلى نوپۇسنىڭ تەبىئىي كۆپىيىش نىسبىتى ‰82كە يەتتى.

1962 - يىلىدىن كېيىن نوپۇسنىڭ كۆپىيىشى مۇقىم بولۇپ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ تەبىئىي كۆپىيىش نىسبىتى مېخانىكىلىق كۆچۈپ كېلىشنىڭ ئازىيىشىغا ئەگىشىپ ئاستا - ئاستا تۆۋەنلىدى.

1985 ~ 1995 - يىلىغىچە تەبىئىي كۆپەيگەن نوپۇس 27 مىڭ 873 بولۇپ، يىلىغا ئوتتۇرىچە 2534 نوپۇس كۆپەيدى، ئوتتۇرىچە تەبىئىي كۆپىيىش نىسبىتى ‰14.9 بولدى.

2000 - يىلى تەبىئىي كۆپەيگەن نوپۇس 1522 بولۇپ، تەبىئىي كۆپىيىش نىسبىتى ‰7.76 بولدى.

سخېما: 3 — 1

باي ناھىيىسىنىڭ 1950 ~ 2000 - يىلىغىچە بولغان نوپۇسنىڭ ئۆزگىرىشىنى كۆرسىتىدىغان ئەگرى سىزىلىق دىئاگراممىسى

§ 3. نوپۇسنىڭ جايلىشىشى

باي ناھىيىسىنىڭ نوپۇسى ئاساسەن غالتەكتاغ بىلەن چۆلتاغ ئوتتۇرىسىدىكى بوستانلىق ئويمانلىققا — شەرقتىن غەربكە قاراپ ئۆزۈنسىغا بۇگۈنكى قىزىل، سايرام، توقسۇن، يانتۇر، كانچى يېزىلىرى، باي بازىرى، مىچىخ، ئونباش، ياقائېرىق يېزىلىرى ۋە شىمالىي كان رايونىغا

جايلاشقان . جەنۇبىي قىسمىدىكى تاشيول (ئۆلكە يولىنىڭ 29 ~ 46 ـ لىنىيىسى)نىڭ ئىككى قاسىنىقىغا زىچراق ، شىمالىي قىسمىدىكى تاغلىق رايونغا شالاڭراق ۋە تارقاق جايلاشقان .

1 . بازار ـ يېزىلارغا جايلىشىش ئەھۋالى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 8 ـ يىلى (1882 ـ يىلى) بازار رايوندا 841 ئائىلە ، 3180 نوپۇس بولۇپ ، ناھىيە نوپۇسىنىڭ 6.7 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلاتتى ؛ يېزىلاردا 7777 ئائىلە ، 44 مىڭ 459 نوپۇس بولۇپ ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 93.3 پىرسەنتىنى ئىگىلەيتتى .

1949 ـ يىلى بازار نوپۇسى 5243 بولۇپ ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 6.7 پىرسەنتىنى ؛ يېزا نوپۇسى 72 مىڭ 629 بولۇپ ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 93.3% نى ئىگىلىدى .

1990 ـ يىلى بازار نوپۇسى 31 مىڭ 73 بولۇپ ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 18.33 پىرسەنتىنى ؛ يېزا نوپۇسى 138 مىڭ 445 بولۇپ ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 81.67 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

2000 ـ يىلى بازار نوپۇسى 36 مىڭ 260 بولۇپ ، 18.5% نى ، يېزا نوپۇسى 159 مىڭ 755 بولۇپ ، 81.5% نى ئىگىلىدى .

2 . مىللەتلەرنىڭ جايلىشىشى

ئۇيغۇر ئاھالىسىنىڭ جايلىشىشى بىرقەدەر تەكشى بولۇپ ، بازار ، يېزا ـ كەنت ، تاغلىق رايونلارغا جايلاشقان ، قىرغىزلار كۆپرەك قاراباغ يېزىسىغا جايلاشقان ؛ خەنزۇ ، خۇيزۇ ئاھالىسى بازار ، كان رايونلىرىغا ، ياقائېرىق ، داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانلىرى ۋە تېرەك كۆمۈركان رايونىغا جايلاشقان .

3 . نوپۇسنىڭ زىچلىقى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ چېگىنلۇك 37 ـ يىلى (1772 ـ يىلى) بىر كۋادرات كىلومېتىر يەرگە 0.12 ئادەم توغرا كېلەتتى .

مىنگونىڭ 5 ـ يىلى (1916 ـ يىلى) بىر كۋادرات كىلومېتىر يەرگە 2.5 ئادەم توغرا كەلدى .

1985 ـ يىلغا كەلگەندە بىر كۋادرات كىلومېتىر يەرگە سەككىز ئادەم توغرا كەلدى ، بۇ ئاپتونوم رايوننىڭ نوپۇس زىچلىقىدىن تۆۋەن بولۇپ ، مەملىكەت بويىچە نوپۇس زىچلىقىنىڭ يەنى ھەر كۋادرات كىلومېتىر يەرگە توغرا كەلگەن 107 ئادەمنىڭ تەخمىنەن ئوندىن بىرىگە توغرا كەلدى .

1995 ـ يىلى بىر كۋادرات كىلومېتىر يەرگە 9.5 ئادەم توغرا كەلدى .

2000 ـ يىلى بىر كۋادرات كىلومېتىر يەرگە توققۇز ئادەم توغرا كەلدى .

§ 4 . نوپۇس قۇرۇلمىسى

1 . مىللەت قۇرۇلمىسى

باي ناھىيىسى — كۆپ مىللەت توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ناھىيە . مىنگونىڭ 5 ـ يىلى (1916 ـ يىلى) باي ناھىيىسىدە ئۇيغۇر ، قىرغىز ، خەنزۇ ، خۇيزۇ قاتارلىق دائىملىق مىللەتلەر ـ

دىن باشقا يەنە كۆچۈپ كېلىپ ئولتۇراقلاشقان 137 رۇس ، بىر تۈركىيىلىك بار ئىدى . مىنگونىڭ 32 ـ يىلى (1943 ـ يىلى) ناھىيە بويىچە 71 مىڭ 495 نوپۇس ئىچىدە ئۇيغۇر 70 مىڭ 940 بولۇپ ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 99.22 پىرسەنتىنى ؛ قىرغىز 313 بولۇپ ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 0.44 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ؛ 157 خۇيزۇ ، 84 خەنزۇ بار ئىدى .

1953 ـ يىلى ناھىيىدە 83 مىڭ 507 نوپۇس بار ئىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 82 مىڭ 415 بولۇپ ئومۇمىي بوپۇسنىڭ 98.69 پىرسەنتىنى ؛ قىرغىز 481 بولۇپ 0.58% نى ؛ خەنزۇ 329 بولۇپ 0.39% نى ؛ خۇيزۇ 264 بولۇپ 0.32% نى ئىگىلىدى ؛ يەنە 10 ئۆزبېك ، ئالتە موڭغۇل ، ئىككى قازاق بار ئىدى .

1964 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 94 مىڭ 92 نوپۇس بار ئىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 89 مىڭ 390 بولۇپ ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 95 پىرسەنتىنى ؛ خەنزۇ 3596 بولۇپ 3.8% نى ؛ قىرغىز 652 بولۇپ 0.69% نى ؛ خۇيزۇ 424 بولۇپ 0.45% نى ئىگىلىدى . 15 قازاق ، ئۇچ سالا ، بىر شىبە ، بىر چاۋشىيەن ، بىر مانجۇ ، بىر جۇڭزۇ بار بولدى .

1982 ـ يىلى ناھىيىنىڭ نوپۇسى 150 مىڭ 93كە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 134 مىڭ 894 ، بولۇپ ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 89.87 پىرسەنتىنى ؛ خەنزۇ 13 مىڭ 407 بولۇپ 8.93% نى ؛ خۇيزۇ 740 بولۇپ 0.49% نى ؛ قىرغىز 991 بولۇپ ، 0.66% نى ئىگىلىدى . 24 قازاق ، 20 جۇڭزۇ ، 11 دۇڭشياڭ ، يەتتە مانجۇ ، بەش موڭغۇل ، بەش ئۆزبېك بار بولدى .

1990 ـ يىلى ناھىيىنىڭ ئومۇمىي نوپۇسى 169 مىڭ 518گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 153 مىڭ 166 بولۇپ ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 90.35 پىرسەنتىنى ؛ خەنزۇ 14 مىڭ 513 بولۇپ 8.56% نى ؛ قىرغىز 959 بولۇپ 0.57% نى ، خۇيزۇ 813 بولۇپ 0.48% نى ئىگىلىدى . بەش قازاق ، توققۇز مانجۇ ، توققۇز موڭغۇل ، بەش ئۆزبېك ، 21 باشقا مىللەت بار بولدى .

2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە نوپۇس 196 مىڭ 15كە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 168 مىڭ 943 بولۇپ ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 86.2 پىرسەنتىنى ؛ خەنزۇ 25 مىڭ 309 بولۇپ ، 12.91% نى ؛ خۇيزۇ 735 بولۇپ 0.37% نى ؛ قىرغىز 953 بولۇپ ، 0.49% نى ئىگىلىدى ؛ ئالتە قازاق ، سەككىز موڭغۇل ، 61 باشقا مىللەت بار بولدى .

2 . جىنس قۇرۇلمىسى

مىنگونىڭ 5 ـ يىلى (1916 ـ يىلى) ئەر 25 مىڭ 728 بولۇپ ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 52.16 پىرسەنتىنى ؛ ئايال 23 مىڭ 598 بولۇپ ، 47.84% نى ئىگىلەپ ، ئەر ـ ئايالنىڭ نىسبىتى 100 :107.5 بولغانىدى .

1949 ~ 1958 ـ يىلىغىچە ئەر ـ ئايالنىڭ نىسبىتى 100 :109 بولدى ، 1960 ~ 1962 ـ يىلىغىچە «باي ۋەقەسى»دە ئاچلىقتىن ئۆرغۈن ئەر ئۆلۈپ كېتىپ ، ئەر ـ ئايالنىڭ نىسبىتى 95 ~ 98 بولۇپ قالغانىدى .

70 ~ 80 ـ يىلىغىچە ئەر ـ ئايال نىسبىتى 103 ~ 104 ئارىلىقىدا بولۇپ ، تەڭشىلىپ قېلىشقا يۈزلەندى .

90 ـ يىللاردىن كېيىن جىنس نىسبىتى يەنە ئۆرلىدى ، 2000 ـ يىلى ئەر 100 مىڭ

816 بولۇپ ، % 51.4نى ؛ ئايال 95 مىڭ 199 بولۇپ ، % 48.6نى ئىگىلەپ ، ئەر - ئايالنىڭ نىسبىتى 100 :105.9 بولدى .

3 . ياش قۇرۇلمىسى

0 ياشتىن 15 ياشقىچە بولغان نوپۇس 1982 - يىلى ناھىيە بويىچە 61 مىڭ 326 بولۇپ ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 40.86 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەنىدى . 1990 - يىلى 72 مىڭ 240 بولۇپ ، % 42.6نى ئىگىلەپ ، 1982 - يىلىدىكىدىن % 17.8 ئاشتى .

16 ياشتىن 59 ياشقىچە بولغان نوپۇس 1982 - يىلى ناھىيە بويىچە 75 مىڭ 685 بولۇپ ، % 50.43نى ئىگىلىگەنىدى . 1990 - يىلى 94 مىڭ 322 بولۇپ ، % 55.64نى ئىگىلەپ ، 1982 - يىلىدىكىدىن % 24.62 ئاشتى .

60 ياشتىن 100 نەچچە ياشقىچە بولغان نوپۇس 1982 - يىلى 10 مىڭ 397 بولۇپ ، % 6.93نى ئىگىلىگەنىدى . 1990 - يىلى 11 مىڭ 470 بولۇپ ، % 6.77نى ئىگىلەپ ، 1982 - يىلىدىكىدىن % 10.32 ئاشتى .

2000 - يىلى ناھىيە بويىچە 0 ياشتىن 14 ياشقىچە بولغان نوپۇس 64 مىڭ 264 بولۇپ ، % 32نى ، 15 ياشتىن 64 ياشقىچە بولغان نوپۇس 129 مىڭ 663 بولۇپ % 64نى ، 65 ياشتىن يۇقىرى نوپۇس 9738 بولۇپ % 4نى ئىگىلىدى .

1982 - يىلىدىكى ياشىنىڭ ئوتتۇرا سانى 20.41 ياش بولدى . 1990 - يىلىدىكى ياشىنىڭ ئوتتۇرا سانى 25.45 ، 2000 - يىلىدىكى ياشىنىڭ ئوتتۇرا سانى 19.06 ياش بولدى .

1982 - يىلى باي ناھىيىسىدىكى 100 ياشتىن ئاشقانلار

جەدۋەل : 3 — 2

ئىسىم - فامىلىسى	يېشى	جىنسى	مىللىتى	تۇغۇلغان ۋاقتى	مەلۇماتى	كەسپى	تۇرۇشلۇق يېرى
كەنجى مەھەممەت	100	ئەر	ئۇيغۇر	1882.6	ساۋاتسىز	دېھقان	ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى
خىزىرخان ياقۇپ	100	ئايال	ئۇيغۇر	1882.7	ساۋاتسىز	چارۋىچى	نەسىلنىك چارۋا فېرمىسى
مەسۇمخان تۇرەم	101	ئايال	ئۇيغۇر	1881.5	ساۋاتسىز	دېھقان	ئونباش يېزىسى
سابىت	101	ئەر	ئۇيغۇر	1881.3	ساۋاتسىز	چارۋىچى	نەسىلنىك چارۋا فېرمىسى
تويىت ئىجامىن	101	ئەر	ئۇيغۇر	1881.3	ساۋاتسىز	دېھقان	چوڭكۆۋرۈك يېزىسى
ھېزىم بايىز	102	ئەر	ئۇيغۇر	1880.9	ساۋاتسىز	چارۋىچى	رقېپىر يېزىسى
نىيازخان كېپەك	102	ئايال	ئۇيغۇر	1880.4	ساۋاتسىز	چارۋىچى	قىزىل يېزىسى
مۇسا مەھەممەت	102	ئەر	ئۇيغۇر	1880.3	ساۋاتسىز	چارۋىچى	ئونباش يېزىسى

تۇراخان ھاپىز	103	ئايال	ئۇيغۇر	1879. 5	ساۋاتسىز	دېھقان	ياقائىبرىق دېھقانچىلىق مەيدانى
قۇربان ئىسلام	103	ئەر	ئۇيغۇر	1879. 3	باشلانغۇچ مەكتەپ	دېھقان	سايرام يېزىسى
خالىق ئىسلام	103	ئەر	ئۇيغۇر	1879. 3	ساۋاتسىز	دېھقان	باي بازىرى
زىلەيخان ئىمىن	103	ئايال	ئۇيغۇر	1879. 3	ساۋاتسىز	دېھقان	ياقائىبرىق دېھقانچىلىق مەيدانى
ئەيسا روزى	103	ئەر	ئۇيغۇر	1879. 2	ساۋاتسىز	دېھقان	داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى
ئايۇپ ھەسەن	104	ئەر	ئۇيغۇر	1878. 4	چالا ساۋات	چارۋىچى	داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى
ئىلاخان يەھيا	104	ئەر	ئۇيغۇر	1878. 2	ساۋاتسىز	دېھقان	ئونباش يېزىسى
غازى كېرىم	105	ئەر	ئۇيغۇر	1877. 5	چالا ساۋات	دېھقان	قىزىل يېزىسى
ئايشخان تايىر	105	ئايال	ئۇيغۇر	1877. 3	ساۋاتسىز	دېھقان	توقسۇن يېزىسى
ھاپىز	105	ئەر	ئۇيغۇر	1877. 2	ساۋاتسىز	دېھقان	قەبىر يېزىسى
ھېزىم توختى	105	ئەر	ئۇيغۇر	1876. 4	چالا ساۋات	دېھقان	چوڭكۆزۈرۈك يېزىسى
جۈمە كەنجى	106	ئەر	ئۇيغۇر	1876. 4	چالا ساۋات	دېھقان	قىزىل يېزىسى
خېلىچىخان	108	ئايال	ئۇيغۇر	1874. 6	ساۋاتسىز	ئائىلە ئايالى	ئونباش يېزىسى
تويىت ئايۇپ	109	ئەر	ئۇيغۇر	1873. 2	ساۋاتسىز	دېھقان	ئونباش يېزىسى
سارىخان	110	ئايال	ئۇيغۇر	1872. 6	ساۋاتسىز	دېھقان	قەبىر يېزىسى
قايىت	112	ئەر	ئۇيغۇر	1870. 5	باشلانغۇچ مەكتەپ	دېھقان	سايرام يېزىسى

باي ناھىيىسى بويىچە 2000 - يىلدىكى 100 ياشتىن ئاشقانلار

جەدۋەل : 3 — 3

ئىسىم - فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	يۇرتى	مەلۇماتى	تۇغۇلغان ۋاقتى	تۇرۇشلۇق يېرى
سارىخان مەمتىلى	ئايال	ئۇيغۇر	باي	ساۋاتسىز	1896	ئونباش يېزىسى
توختىخان سامساق	ئايال	ئۇيغۇر	باي	ساۋاتسىز	1899. 7	باي بازىرى
زىلەيىت توختى	ئايال	ئۇيغۇر	باي	ساۋاتسىز	1892	باي بازىرى
ئاينىساخان مەمەت	ئايال	ئۇيغۇر	باي	ساۋاتسىز	1895	سايرام يېزىسى
ھوسەن موللاق	ئەر	ئۇيغۇر	باي	ساۋاتسىز	1890	مىچىغ يېزىسى
پاتىخان روزى	ئايال	ئۇيغۇر	باي	ساۋاتسىز	1898	مىچىغ يېزىسى
نىياز قاسىم	ئەر	ئۇيغۇر	باي	ساۋاتسىز	1890	مىچىغ يېزىسى
تاجىگۈل ھاشىم	ئايال	ئۇيغۇر	باي	ساۋاتسىز	1897	مىچىغ يېزىسى

ھېيت ئىبراھىم	ئەر	ئۇيغۇر	باي	ساۋاتسىز	1899	مىچىڭ يېزىسى
ھەجىمخان ئەزىز	ئايال	ئۇيغۇر	باي	ساۋاتسىز	1895	ئونباش يېزىسى
نىياز ھاپىز	ئەر	ئۇيغۇر	باي	ساۋاتسىز	1899	ئونباش يېزىسى
ئادىل ھۆسەن	ئەر	ئۇيغۇر	باي	ساۋاتسىز	1895	ئونباش يېزىسى
ئابدۇرېھىم ھەسەن	ئەر	ئۇيغۇر	باي	ساۋاتسىز	1895	قاراباغ يېزىسى
مەمەتنىياز ئىمىن	ئەر	ئۇيغۇر	باي	ساۋاتسىز	1892	قاراباغ يېزىسى
زۇندىخان كېپەك	ئايال	ئۇيغۇر	باي	ساۋاتسىز	1893	قاراباغ يېزىسى
زورۇم ھوشۇر	ئايال	ئۇيغۇر	باي	ساۋاتسىز	1900	قاراباغ يېزىسى
گۈلسىخان ھاشىم	ئايال	ئۇيغۇر	باي	ساۋاتسىز	1898	داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى
توختىخان	ئايال	ئۇيغۇر	باي	ساۋاتسىز	1890	داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى
ھېنىپىخان ياقۇپ	ئايال	ئۇيغۇر	باي	ساۋاتسىز	1893	داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى
ئاۋۇت توختى	ئەر	ئۇيغۇر	باي	ساۋاتسىز	1882	ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى
ھەسەلخان مەمتىمىن	ئايال	ئۇيغۇر	باي	ساۋاتسىز	1890	ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى
سېلىمخان روزى	ئايال	ئۇيغۇر	باي	ساۋاتسىز	1897	ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى
ھەسەن سايىت	ئەر	ئۇيغۇر	باي	ساۋاتسىز	1897	ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى
زەينىخان كېۋىر	ئايال	ئۇيغۇر	باي	ساۋاتسىز	1899	ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى

خەلقئارا ئورتاق نوپۇس ياش تىپى ئۆلچىمى بىلەن سېلىشتۇرمىسى

جەدۋەل : 3 — 4

تىپى / ئۆلچىمى / تۈرى	خەلقئارا ئورتاق نوپۇس ياش تىپى ئۆلچىمى			باينىڭ 1982 - يىلدىكى نوپۇس ياش تىپى	باينىڭ 1990 - يىلدىكى نوپۇس ياش تىپى	باينىڭ 2000 - يىلدىكى نوپۇس ياش تىپى
	ياشلىق تىپى	قىرانلىق تىپى	قېرىلىق تىپى			
ئۆسمۈر - بالىلار نوپۇس كۆ- ئېغىپتسىنتى 14 ~ 0	40 %تىن يۇقىرى	40 % ~ 30 % تىن تۆۋەن	39.38 %	38.34 %	31.55 %	
ياشانغانلار نوپۇس كۆئېغىپ- سىنتى	5 %تىن تۆۋەن	10 % ~ 5 %	10 %تىن يۇقىرى	4.74 %	4.22 %	4.78 %
ياشانغانلار بىلەن ئۆسمۈرلەرنىڭ سېلىشتۇرمىسى	15 %تىن تۆۋەن	30 % ~ 15 %	30 %تىن يۇقىرى	12.04 %	10.99 %	15.15 %
ياش ئوتتۇرا سانى	20 ياشتىن تۆۋەن	30 % ~ 20 %	30 ياشتىن يۇقىرى	20.41 ياش	19.5 ياش	19.06 ياش

1982 ـ ، 1990 ـ ، 2000 ـ يىلىدىكى ئومۇميۈزلۈك نوپۇس تەكشۈرۈش سانلىق مەلۇماتى بىلەن ناھىيىسىدىكى نوپۇسنىڭ ياش تېپى ياشلىق تېپىغا كىرىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى .

4 . مەلۇمات قۇرۇلمىسى

مىنگونىڭ 32 ـ يىلى (1943 ـ يىلى) ناھىيە بويىچە 2263 كىشىلا ساۋاتلىق ئىدى ، ئۇلار ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 3.17 پىرسەنتىنى ئىگىلەيتتى .

1982 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەنلەر 211گە ، يېتىپ ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 0.14 پىرسەنتىنى ؛ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقانلار 16گە يېتىپ 0.01 %نى ؛ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 3872گە يېتىپ ، 2.58 %نى ؛ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 15 مىڭ 605كە يېتىپ 10.4 %نى ؛ باشلانغۇچ مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 40 مىڭ 218كە يېتىپ 26.8 %نى ، يۇقىرىدىكىلەر 59 مىڭ 922 بولۇپ 39.9 %نى ئىگىلىدى .

1990 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئالىي مەكتەپنىڭ تولۇق كۇرس مەلۇماتىدىكىلەر 203 بولۇپ ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 0.12 پىرسەنتىنى ؛ ئالىي مەكتەپنىڭ مەخسۇس كۇرس مەلۇماتىدىكىلەر 450 بولۇپ 0.27 %نى ؛ ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتىدىكىلەر 2371 بولۇپ 1.40 %نى ؛ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 5598 بولۇپ 3.3 %نى ؛ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 22 مىڭ 105 بولۇپ 13.04 %نى ؛ باشلانغۇچ مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 78 مىڭ 349 بولۇپ 46.2 %نى ئىگىلىدى . بۇلار 109 مىڭ 76 بولۇپ ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 64.33 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . 1990 ـ يىلى ئالىي مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 1982 ـ يىلىدىكىدىن 187.7 % كۆپەيدى . ساۋاتسىزلار ، چالا ساۋاتلار 1990 ـ يىلى 1982 ـ يىلىدىكىدىن 26.8 % ئازايدى .

2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتلىقلار 3148 بولۇپ ، ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلگەن نوپۇسنىڭ (تۆۋەندىمۇ شۇنداق) 1.55 %نى ؛ ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتىدىكىلەر 5308 بولۇپ 2.7 %نى ؛ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 6923 بولۇپ 3.54 %نى ؛ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 50 مىڭ 809 بولۇپ 24.92 %نى ؛ باشلانغۇچ مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 93 مىڭ 136 بولۇپ 47.51 %نى ئىگىلىدى . ھەر 10 مىڭ ئادەم ئىچىدىكى ھەرخىل مەلۇماتلىقلار 1990 ـ يىلىدىكى بىلەن سېلىشتۇرغاندا تۆۋەندىكىدەك ئۆزگەردى : ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتلىقلار 27دىن 155كە يەتتى ؛ ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتىدىكىلەر 140تىن 261كە يېتىپ 86.43 %كۆپەيدى ؛ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 330دىن 340كە يېتىپ 3.03 % ؛ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 1304تىن 2495كە يېتىپ 91.33 %كۆپەيدى ؛ باشلانغۇچ مەكتەپ مەلۇماتىدىكىلەر 4622دىن 4573كە چۈشۈپ ، 1.06 % ئازايدى . ناھىيە بويىچە ساۋاتسىزلار ، چالا ساۋاتلار (15 ياشتىن يۇقىرى ساۋاتسىز ياكى چالا ساۋاتلار) 19 مىڭ 395 بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ناھىيە بويىچە ئومۇمىي نوپۇستا ئىگىلىگەن نىسبىتى 1990 ـ يىلىدىكىدىن 9.52 % تۆۋەنلىدى .

5 . كەسىپ قۇرۇلمىسى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 34 - يىلى (1908 - يىلى) باي ناهيىسىدە ھەرقايسى كەسىپتىكىلەر 22 مىڭ 122 ئىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئەمەلدار ئىككى ، موللا 240 ، دېھقان 21 مىڭ 200 ، ھۈنەرۋەن 189 ، سودىگەر 45 ، ئەسكەر 25 ، خىزمەتچى 11 ، مۇلازىم 84 ، قارا خىزمەتچى 324 ، چەت ئەللىك دوختۇر بىر .

مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) ھەرقايسى كەسىپتىكىلەر 35 مىڭ 546گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە دېھقان 34 مىڭ 150 ، ياغاچچى 75 ، تۆمۈرچى 85 ، تامچى 32 ، موزدوز 138 ، تىككۈچى 54 ، سودىگەر 754 ، خىزمەتچى 175 ، مىسكەر 10 ، زەرگەر 78 .

1982 - يىلى ناهيە بويىچە كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغانلار 74 مىڭ 685كە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە 1 - كەسىپ (دېھقانچىلىق ، ئورمانچىلىق ، چارۋىچىلىق ، بېلىقچىلىق) بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار 63 مىڭ 768 بولۇپ ، كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغانلارنىڭ 85.4 % نى ؛ 2 - كەسىپ (سانائەت ، كانچىلىق ، بىناكارلىق) بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار 5210 بولۇپ 6.98 % نى ؛ 3 - كەسىپ (قاتناش - تىرانسپورت ، پوچتا - تېلېگراف ، سودا - سېتىق ، يېمەك - ئىچمەك مۇلازىمىتى ، پۇل مۇئامىلە ، مەدەنىيەت - مائارىپ ، سەھىيە ، جامائەت ئىشلىرى) بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار 4505 بولۇپ 6 % نى ؛ پارتىيە - ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ۋە ئاممىۋى تەشكىلاتتىكىلەر 1202 بولۇپ 1.6 % نى ئىگىلىدى .

1990 - يىلى كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانلار 90 مىڭ 539 بولۇپ ، 1982 - يىلدىكىدىن 15 مىڭ 854ى كۆپەيدى ، بۇنىڭ ئىچىدە 1 - كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار 73 مىڭ 952 بولۇپ 81.68 % نى ، 2 - كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار 8061 بولۇپ 8.9 % نى ، 3 - كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار 6768 بولۇپ 7.48 % نى ، پارتىيە - ھۆكۈمەت ، ئاممىۋى تەشكىلاتتىكىلەر 1758 بولۇپ 1.94 % نى ئىگىلىدى .

2000 - يىلى ناهىيىدە ھەرقايسى كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان كەسىپكار 14 مىڭ 678 (ستاتىستىكا قىلىش ئۈسۈلىدا ئۆز ئىچىگە ئېلىش دائىرىسى ئالدىنقى ئىككى قېتىمقىغا ئوخشىمايدۇ) بولۇپ ، ناهىيىگە قاراشلىق ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 7.2 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . بۇنىڭ ئىچىدە دېھقانچىلىق ، ئورمانچىلىق ، چارۋىچىلىق ، بېلىقچىلىق ، سۇچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار 2919 بولۇپ ، كەسىپكارنىڭ 19.9 پىرسەنتىنى ؛ سانائەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار 3145 بولۇپ 21.4 % نى ؛ قاتناش - تىرانسپورت بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار 414 بولۇپ 2.8 % نى ؛ سودا - سېتىق ، تەمىنات - سودا بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار 1338 بولۇپ 9.1 % نى ؛ ئۆي - مۇلۇك ، جامائەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار 200 بولۇپ 1.4 % نى ؛ مەدەنىيەت - مائارىپ ، رادىئو ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار 2856 بولۇپ 19.5 % نى ؛ پەن - تېخنىكا ئۇنۇمۇرسال مۇلازىمەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار 189 بولۇپ 1.3 % نى ؛ پۇل مۇئامىلە ، سۇغۇرتا ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار 369 بولۇپ 2.5 % نى ؛ پارتىيە - دۆلەت ئورگانلىرى ، ئاممىۋى تەشكىلاتتىكىلەر 1637 بولۇپ 11.2 % نى ئىگىلىدى .

باي ناھيىسىنىڭ 1949 ~ 2000 - يىلغىچە بولغان نوپۇسى ۋە ئۇنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 3 — 5

بىرلىكى : ئادەم ، ‰

تۈرى / يىللار	ئومۇمىي ئائىلە	ئومۇمىي نوپۇس	پېزا	جىنسى		نوپۇسنىڭ ئۆزگىرىشى					
				ئەر	ئايال	جىنس سېلىشتۇرمىسى	تۇغۇلغىنى	تۇغۇلۇش نىسبىتى	ئۆلگىنى	ئۆلۈش نىسبىتى	تەبىئىي كۆپەيگىنى	كۆپەيىش نىسبىتى
1949	17618	77872	72629	40669	37203	109						
1950	17847	78884	73405	41198	37686	109						
1951	18115	80067	74271	41816	38251	109						
1952	18976	81588	75335	42610	38978	109						
1953	18919	83507	77267	43651	39856	109						
1954	18823	84227	78052	44015	40212	109						
1955	19031	85770	79194	44812	40958	109						
1956	19714	87935	82996	45891	42044	109						
1957	20614	90370	83291	47045	43325	108	3515	39	1804	20	1711	19
1958	20732	90932	83622	44559	43373	109	3172	35	1344	15	1828	20
1959	24052	89799	82280	46562	43237	107	3409	38	1091	12	2318	26
1960	20080	80842	73229	39559	41283	95	1234	14	6757	84	-5523	-68
1961	21721	85019	77327	43171	41848	95	1793	21	554	7	1239	15
1962	23484	91843	81521	45595	46248	98	2292	25	578	6	1714	19
1963	24582	93139	83084	47303	45836	103	2686	29	792	9	1894	20
1964	23932	94092	83875	47705	46387	102	3592	38	1929	21	1663	18
1965	24932	97890	86721	50110	47780	118	3567	36	1431	15	2136	22
1966	26472	102467	89190	52797	48670	108	3961	39	1399	14	2562	25
1967	26729	106140	93052	54360	51780	104	3438	32	1207	11	2231	21
1968	27294	109155	95319	55675	53480	104	3797	35	1123	10	2674	25
1969	29369	111781	98113	57089	54692	104	3851	35	1365	11	2486	22
1970	29858	115604	106432	59071	56533	104	3687	32	1111	10	2576	22
1971	31207	120101	108479	61011	59090	103	3447	29	1535	13	1912	16
1972	31887	123190	108518	63234	59956	105	4314	35	1672	14	2642	21
1973	32176	126716	110603	64464	62252	104	4421	35	1226	10	3195	26
1974	32459	129989	113183	66366	63623	104	4458	34	1397	11	3061	24
1975	33289	133135	115142	68003	65132	104	4434	33	1693	13	2741	21
1976	33463	136862	116955	69874	66988	104						
1977	30472	140021	119316	71055	68966	103						
1978	34967	142318	121407	72558	69760	104	3889	27	1354	10	2535	18
1979	34912	143964	122271	73494	70470	104	3606	25	1646	11	1960	14
1980	35338	147631	124142	75114	72517	103	4115	28	1662	11	2453	17
1981	35574	148270	124912	75664	72606	104	4093	28	1414	10	2679	18
1982	35611	150093	124952	76703	73390	104	3647	24	1014	7	2633	18
1983	34696	150435	124957	76724	73711	104	4073	27	1432	10	2641	18
1984	34976	152888	128053	78026	74862	104	3779	25	1503	10	2276	15

17	2643	8	1256	25	3899	105	75773	79187	128883	154960	34658	1985
16	2446	8	1324	24	3770	106	75843	81149	129892	156992	34188	1986
20	3181	8	1218	27	4399	105	77921	82441	132091	160362	36005	1987
18	2887	7	1132	25	4016	102	80625	82328	133682	162953	35645	1988
16	2663	7	1115	23	3778	105	80770	85089	135268	165859	36345	1989
16	2620	8	1265	23	3885	105	82665	86853	138445	169518	37083	1990
15	2639	7	1173	22	3812	105	83910	88280	140788	172190	37560	1991
13	2298	6	1021	19	3319	105	85141	89529	142815	174670	38314	1992
12	2072	6	1078	18	3150	106	85969	91243	145427	177212	39373	1993
8	1508	6	1143	15	2651	106	87176	92729	148009	179905	41344	1994
7	1325	6	1105	13	2430	106	88492	94052	150243	182544	42346	1995
6	1177	6	1168	13	2345	108	89078	95907	152035	184985	42895	1996
7	1358	6	1079	13	2437	108	90272	97407	154265	187679	42706	1997
8	1501	5	998	13	2499	109	90880	99368	156181	190248	43609	1998
8	1547	5	953	13	2500	106	93490	99519	157846	193009	44408	1999
8	1538	6	1168	14	2706	106	95199	100816	159755	196015	44799	2000

§ 5 . نوپۇسنى تىزگىنلەش

باي ناهيىسىده 1979 ـ يىلدىن باشلاپ پىلانلىق تۇغۇت يولغا قويۇلدى . نوپۇسنىڭ تۇغۇلۇش نىسبىتى 1985 ـ يىلى ‰ 25.1 ، 1993 ـ يىلى ‰ 17.8 ، 2000 ـ يىلى ‰ 13.81 بولدى . پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىدە كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى . باي ناهيىسى 1993ـ يىلى ئاقسۇ ژىلايىتى بويىچە پىلانلىق تۇغۇتنا ئۆلچەمگە يەتكەن ئىلغار ناهيە بولۇپ باهالاندى . 1998 ~ 2000 ـ يىلغىچە ئۇدا ئاپتونوم رايون ، ژىلايەت تەرىپىدىن نوپۇس ۋە پىلانلىق تۇغۇت بويىچە نىشانلىق باشقۇرۇشتا ئۆلچەمگە يەتكەن ناهيە دەپ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىندى .

1 . ئاپپارات

1979 ـ يىلى ناهيىلىك پىلانلىق تۇغۇت رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئىشخانا تەسىس قىلىندى ، كۇندىلىك كەسپىي ئىشلارغا ناهيىلىك سەھىيە ئىشخانىسى مەسئۇل بولدى . ناهيە بويىچە 12 پىلانلىق تۇغۇت يارەمچىسى قويۇلدى .

1984 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ناهيىلىك پىلانلىق تۇغۇت كومىتېتى ، يېزا ـ بازار (مەيدان) لاردا پىلانلىق تۇغۇت ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ ، مەخسۇس كادىر سەپلەندى .

1991 ـ يىلى پىلانلىق تۇغۇت كومىتېتىدا پىلانلىق تۇغۇت تەشۋىقات ـ تېخنىكا يېتەكچىلىك پونكىتى قۇرۇلدى . 2000 ـ يىلى پىلانلىق تۇغۇت كومىتېتىدا 11 كادىر بولۇپ ، يېتەكچىلىك پونكىتلىرىغا 16 ئادەم ، يېزا ـ بازار (مەيدان) لارغا 21 يارەمچى خادىم سەپلەپ بېرىلدى .

1989 ~ 2000 ـ يىلىغىچە ناهيىدە بەش كىشى ژىلايەت بويىچە پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىدىكى ئىلغار خىزمەتچى ، ئۈچ كىشى ئاپتونوم رايون بويىچە پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىدىكى ئىلغار خىزمەتچى ، بىر كىشى ئاپتونوم رايون بويىچە پىلانلىق تۇغۇتنى تەشۋىق قىلىش خىزمىتىدىكى ئىلغار شەخس ، بىر كىشى ئاپتونوم رايون بويىچە پىلانلىق تۇغۇت جەمئىيىتى ساھەسىدىكى ئىلغار

پىدائىي ، بىر كىشى ئاپتونوم رايون بويىچە پىلانلىق تۇغۇت يېڭى دەۋرىنىڭ ئەڭ سۆيۈملۈك كىشىسى ، ئىككى كىشى ئاپتونوم رايون بويىچە پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىدىكى مۇنەۋۋەر تەشۋىقاتچى ، تۆت كىشى مەملىكەت بويىچە تۇغۇتقا چەك قويۇشنى ئارىلاپ تەكشۈرۈش خىزمىتىدىكى ئىلغار خىزمەتچى بولۇپ باھالاندى . مىچىڭ يېزىسى ، ناھىيىلىك پىلانلىق تۇغۇت يېتەكچىلىك پونكىتى ئاپتونوم رايون بويىچە پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ ، ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى پىلانلىق تۇغۇت جەمئىيىتى ، توقسۇن يېزىسى ياتۇر كەنتى پىلانلىق تۇغۇت جەمئىيىتى ئاپتونوم رايونىنىڭ پىلانلىق تۇغۇت جەمئىيەتلىرى بويىچە ئىلغار كوللېكتىپ بولۇپ باھالاندى .

2 . كېچىكىپ توي قىلىش ، كېچىكىپ پەرزەنتلىك بولۇش

1979 ـ يىلى ئالدى بىلەن خەنزۇلار ئارىسىدا كېچىكىپ توي قىلىش ، كېچىكىپ پەرزەنتلىك بولۇش بويىچە تەشۋىقات ـ تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى . بەلگىلىمە بويىچە خەنزۇلار 23 ياشتىن ، ئاز سانلىق مىللەتلەر 21 ياشتىن ئاشقاندا توي قىلسا كېچىكىپ توي قىلغان ھېسابلاندى . 1985ـ يىلى خەنزۇلارنىڭ كېچىكىپ توي قىلىش نىسبىتى 82.5 % نى ئىگىلىدى .

1985 ـ يىلى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدا كېچىكىپ توي قىلىش ـ كېچىكىپ پەرزەنتلىك بولۇش تەشۋىقاتى قانات يايدۇرۇلدى . شۇ يىلى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ كېچىكىپ توي قىلىش نىسبىتى 15.9 % بولدى .

1992 ـ يىلى 4 ـ ئايدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ پىلانلىق تۇغۇت چارىسىدا توي قىلىشنىڭ قانۇنىي يېشىنى ئۇچ ياش ئارقىغا سۈرۈش بەلگىلەندى ، خەنزۇ ئەرلەر 25 ياش ، قىزلار 23 ياشتا ، ئاز سانلىق مىللەت ئەرلەر 23 ياش ، قىزلار 21 ياشتا توي قىلىش كېچىكىپ توي قىلغانلىق ھېسابلاندى . كېچىكىپ توي قىلىش يېشىغا يېتىپ توي قىلغان قىزلار كېچىكىپ توي قىلغان ـ كېچىكىپ پەرزەنتلىك بولغان ھېسابلاندى .

2000 ـ يىلى كېچىكىپ توي قىلىش نىسبىتى خەنزۇلارنىڭ 82.5 % ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ 46.79 % بولدى .

1985 ～ 2000 ـ يىلغىچە باي ناھىيىسىدىكى ئاھالىلەرنىڭ كېچىكىپ توي قىلىش ـ كېچىكىپ پەرزەنتلىك بولۇش ئەھۋالى

جەدۋەل : 3 — 6　　بىرلىكى : ئادەم ، %

يىللار	بىرىنچى قېتىم توي قىلغانلار			كېچىكىپ توي قىلغانلار			كېچىكىپ توي قىلىش نىسبىتى		
		خەنزۇ	ئاز سانلىق مىللەت		خەنزۇ	ئاز سانلىق مىللەت		خەنزۇ	ئاز سانلىق مىللەت
1985	927	40	887	174	33	141	18.77	82.5	15.9
1986	1304	119	1185	209	47	162	16.03	39.5	13.67
1987	1088	94	994	249	53	196	22.89	56.38	19.72
1988	1088	135	953	382	103	279	35.11	76.3	29.28
1989	1130	125	1005	290	79	211	25.66	63.2	20.99
1990	1366	152	1214	354	85	269	25.92	55.92	22.16

36.72	79.46	41.12	358	89	447	975	112	1087	1991
46.07	88.04	49.43	487	81	568	1057	92	1149	1992
46.56	90.14	49.52	454	64	518	975	71	1046	1993
54.07	94.44	57.45	425	68	493	786	72	858	1994
54.98	97.67	57.35	403	42	445	733	43	776	1995
57.68	92.1	59.59	293	27	320	508	29	537	1996
60.98	93.23	59.35	533	124	657	874	133	1107	1997
50.61	94.28	52.58	375	33	408	741	35	776	1998
56.15	96.15	58.70	429	50	479	764	52	816	1999
46.79	82.5	48.50	372	33	405	795	40	835	2000

3 . تۇغۇتقا چەك قويۇش

1979 ـ يىلى باي ناهيىسىدە خەنزۇلار ئارىسىدا بىر جۈپ ئەر ـ خوتۇن بىرلا پەرزەنتلىك بولۇش سىياسىتى يولغا قويۇلدى . ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدا بازار بىلەن يېزىلاردا ئولتۇراقلاشقانلار پەرقلەندۈرۈلۈپ ، بىر جۈپ ئەر ـ خوتۇن ئىككىدىن ئۈچكىچە پەرزەنتلىك بولۇش تەشەببۇس قىلىندى ، بوغدۇرۇش ، ئۈزۈك سالدۇرۇش ، ھامىلدارلىقتىن ساقلىنىش كومۇلچى يېيىش قاتارلىق تۇغۇت چەكلەش تەدبىرلىرى تەشكىللىك ، پىلانلىق قوللىنىلدى .

1982 ـ يىلى پىلانلىق تۇغۇت تەشۋىقات ئىيى پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى .

1983 ~ 1984 ـ يىللىرى پىلانلىق تۇغۇت ئوپېراتسىيىسى تەشۋىقات ئىيى پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى .

ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تۇغۇتقا چەك قويۇش نىسبىتى 1985 ـ يىلى بازارلاردا 83.01 % ، يېزىلاردا 21.17 % ؛ 2000 ـ يىلى بازارلاردا 99.67 % ، يېزىلاردا 74.40 % بولدى ؛ خەنزۇلارنىڭ تۇغۇتقا چەك قويۇش نىسبىتى 1985 ـ يىلى بازارلاردا 98.1 % ، يېزىلاردا 48.2 % ؛ 2000 ـ يىلى بازارلاردا 99.24 % ، يېزىلاردا 90.30 % بولدى .

1985 ~ 2000 ـ يىلغىچە باي ناهيىسىدىكى خەنزۇلارنىڭ تۇغۇتقا چەك قويۇش ئەھۋالى

جەدۋەل : 3 — 7 بىرلىكى : ئادەم ، %

يىللار		تۇغۇت پىشىدىكى (15 ~ 49) ئايال		توي قىلغان ئايال				تۇغۇتقا چەك قويۇش تەدبىرى قوللانغانلار							تۇغۇتقا چەك قويۇش نىسبىتى	يالغۇز پەرزەنت گۇۋاھنامىسى ئالغانلار
				يېرىم يالىسى يوقلار	بالىسى بار	2 بالىلىقلار	كۆپ بالىلىقلار	جەمئىي	بوغدۇرغان ئەر	بوغدۇرغان ئايال	ئۈزۈك سالدۇرغانلار	تۇكۇل سالدۇرغانلار	گالدون ئىشلەتكەنلەر	سوزۇكنى دورا	باشقا تەدبىر		
1985	بازار	1682		1213	60	400	305	448	1190		241	155	636	58	50	50	98.1	316
	يېزا	2072		2035	184	401	489	961	981		365	64	487	22	4	39	48.2	185
1986	بازار	8708		7034	388	1118	1429	4099	4755	107	568	3262	533	116	71	98	67.6	338
	يېزا	29522		25208	1235	3159	4317	16497	6445	12	595	629	4907	83	138	81	25.6	197

323	67. 98	86	93	174	275	389	3345	597	99	5058	3760	1863	1444	373	7440	9229	بازار	1987
63	25. 66	135	103	122	1331	3284	642	628	15	6260	14862	4642	3297	1598	24399	31046	يېزا	
442	64. 05	56	43	255	321	607	3213	620	100	5215	4369	1825	1517	431	8142	10799	بازار	1988
40	20. 97	179	71	56	897	3003	588	667	16	5477	14211	4446	3029	2158	23844	31474	يېزا	
530	72. 67	84	109	176	196	433	619	955	26	2571	1256	1012	1029	241	3538	5351	بازار	1989
21	29. 37	158	259	219	2189	4273	808	389	14	8309	16678	5185	3722	2706	28291	38370	يېزا	
586	82. 34	74	120	227	179	553	986	941	21	3101	1213	1040	1178	335	3766	5537	بازار	1990
18	3314	56	301	317	1884	3892	3112	433	17	10012	17195	5619	4289	3111	30214	39439	يېزا	
712	88. 19	73	153	311	249	589	1133	927	21	3456	1231	1114	1261	313	3919	5733	بازار	1991
14	40. 53	116	404	591	2286	5154	3481	482	14	12528	17528	5789	4533	3058	30908	40001	يېزا	
720	86. 42	82	138	315	280	621	1470	860	27	3793					4389		بازار	1992
38	51. 97	151	507	1025	1979	4309	8544	1234	37	17786					34226		يېزا	
846	92. 73	43	132	303	264	582	1753	932	23	4032					4348		بازار	1993
	9	67	681	591	1027	1509	5498	10609	1145	14	21073					31592	يېزا	
841	98. 19	22	100	291	611		1494	577	5	3100					3157		بازار	1994
16	95. 04	6	37	11	182		380	344	17	977					1028		يېزا	
897	97. 41	104	235	408	134		1684	594	5	3164					3248		بازار	1995
19	86. 37	71	8	13	50		504	380	20	1046					1211		يېزا	
948	98. 60	104	237	408	126		1760	598	3	3236					3282		بازار	1996
19	90. 31	52	10	9	58		554	393	15	1091					1208		يېزا	
1041	96. 76	85	192	389	137		1751	552	2	3108					3212		بازار	1997
33	89. 65	30	11	15	33		716	445	15	1265					1411		يېزا	
1051	98. 64	98	187	301	140		1834	560	2	3122	182	782	1903	298	3165	3926	بازار	1998
59	91. 45	4	9	12	24		734	419	17	1219	302	599	353	79	1333	1203	يېزا	
1123	97. 49	72	191	322	144		1886	564	2	3181	182	799	1957	325	3263	3987	بازار	1999
61	86. 52	1	8	14	23		685	406	12	1149	310	568	374	76	1328	1430	يېزا	
1154	99. 24	55	180	310	120		2033	568	2	3268	164	801	2100	228	3293	3960	بازار	2000
65	90. 30	25	1	7	10		707	401	3	1154	370	531	326	51	1278	1467	يېزا	

1985 ~ 2000 - يىلغىچە باي ناهيىسىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تۇغۇنتقا چەك قويۇش ئەھۋالى

جەدۋەل : 3 — 8　　بىرلىكى : ئادەم ، %

يىللار		تۇغۇت يېشىدىكى (15 ~ 49) ئايال	توي قىلغان ئايال				تۇغۇنتقا چەك قويۇش تەدبىرى قوللانغانلار							تۇغۇنتقا چەك قويۇش نىسبىتى	يالغۇز پەرزەنت كۆڭۈلھالىسى ئالغانلار
			بالىسى يوقلار	بىر بالىلىقلار	2 بالىلىقلار	كۆپ بالىلىقلار	ھوغۇرغان ئەر	ھوغۇرغان ئايال	تۇزۇلۇك سالدۇرغانلار	تۇكۇل سالدۇرغانلار	كانۇن قىلغانلار	دورا يېگەنلەر	سۈرۈكلەندۈرگەنلەر	باشقا تەدبىر	
1985	بازار	6066	5028	326	490	670	3542	4174		50	200	3870		30	22	2	83.01	3
	يېزا	26194	22943	1029	1805	2390	17719	4857		64	317	4316		10	100	50	21.17	
1986	بازار	6484	5179	299	724	918	3238	3562	93	152	3112	167				38	68.78	
	يېزا	27896	23966	1110	2896	3977	15983	5408		148	478	4623		24	76	59	22.56	
1987	بازار	6711	5557	287	905	1275	3090	3734	85	165	3154	126	165	8	5	26	67.19	7
	يېزا	29861	23214	1497	3110	4261	14346	5314		183	514	1229	3122	66	92	108	22.89	1
1988	بازار	7575	6213	277	919	1308	3709	3718	15	183	2953	173	365	10	4	15	59.84	5
	يېزا	29540	22511	2027	2828	3984	13672	4478		204	457	825	2815	36	30	101	19.89	1
1989	بازار		4271	351	665	1282	1973	2921	14	228	468	710	1089	187	201	24	68.39	50
	يېزا		24020	2355	3057	3903	14705	5388		161	340	1479	3184	32	58	134	22.43	9
1990	بازار		4378	354	694	1320	2010	3593	13	232	1049	714	1102	228	234	21	82.07	77
	يېزا		25836	2757	3595	4299	15185	3419	4	201	2063	1170	2790	89	57	35	13.23	6
1991	بازار		4595	401	729	1411	2054	4122	14	268	1234	686	1248	361	287	24	89.71	148
	يېزا		26313	2657	3804	4378	15474	8406		714	2247	1600	3906	230	117	92	31.95	6
1992	بازار		2874					6741	16	595	3625	441	1172	533	294	65	85.61	161
	يېزا		36352					11045	21	639	4919	1538	3137	492	213	86	30.38	18
1993	بازار		7999					7291	14	623	3985	437	1334	556	299	43	91.14	297
	يېزا		23593					13782		533	6624	1071	4164	471	292	638	58.42	21
1994	بازار		9038					8316	31	968	4460	1976		536	297	48	92.01	22
	يېزا		23029					14488	7	627	8196	4450		375	323	510	62.91	6

28	94.49	62	176	443	2462		4410	968	29	8550				-	9048		بازار	1995
	73.46	690	515	595	4184		10063	795		16842					22925		يېزا	
	28	94.99	64	176	445		2362	4573	995	29	8644				9100		بازار	1996
8	73.08	445	414	376	2824		11816	917		16792					22977		يېزا	
29	96.43	33	159	404	2136		4105	905	27	7769					8057		بازار	1997
6	73.30	207	521	436	1431		13947	1101	1	17644					24071		يېزا	
517	99.67	112	142	329	2001		4280	908	26	7798	2223	2736	2388	477	7824	8014	بازار	1998
71	76.03	46	762	639	1320		14498	1152		18422	12415	4756	4529	2530	24230	30560	يېزا	
518	99.59	27	154	377	2002		4342	905	26	7834	2203	2785	2441	437	7866	8918	بازار	1999
69	74.53	26	854	602	1150		14966	1203	1	18802	12368	5299	5195	2364	25226	33966	يېزا	
527	99.67	21	161	360	1968		4446	903	24	7883	2200	2829	2531	349	7909	9109	بازار	2000
74	74.40	16	999	678	995		15093	1188		18969	12524	5310	5275	2388	25497	42227	يېزا	

4 . سۈپەتلىك تۇغۇش ، ياخشى تەربىيىلەش

پىلانلىق تۇغۇتنى باشقۇرۇش تارماقلىرى خەلق ئىشلىرى ئىدارىسىغا ماسلىشىپ «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ نىكاھ قانۇنى» دىكى بەلگىلىمىلەر بويىچە توي قىلىشقا تىزىملىتىش رەسمىيىتىنى بېجىردى ، يېڭى تۇغقانلارنىڭ توي قىلىشى مەنئى قىلىنىپ ، سۈپەتلىك تۇغۇش ، ياخشى تەربىيىلەش ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى . يېڭى تۇغقانلارنىڭ توي قىلىدىغانلىقى سېزىلسە ، پىلانلىق تۇغۇتنى باشقۇرغۇچى تارماقلار ئائىلىلەرگىچە بېرىپ يېڭى تۇغقانلارنىڭ توي قىلىشىنىڭ زىيانلىق تەرەپلىرىنى سۆزلەپ ، ئۇلارنى توي قىلىشنى بىكار قىلىشقا سەپەرۋەر قىلدى ، خەلق ئىشلىرى تارماقلىرى نىكاھ گۇۋاھنامىسىنى قايتۇرۇۋېلىپ نىكاھنى بىكار قىلدى .

1993 ـ يىلى ناھىيە تويدىن ئاۋۋال سالامەتلىك تەكشۈرتۈشنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويدى ، كېيىن بۇ چارە ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇلدى . شۇنىڭ بىلەن يېڭى تۇغقانلار ئارا نىكاھلىنىش كۆرۈنەرلىك ئازايدى ، شۇنداقتىمۇ پۈتۈنلەي توگىمىدى .

يالغۇز پەرزەنتلەرنى پىلانلىق تۇغۇت كومىتېتى رويخەتكە ئالدى . 1985 ـ يىلى ناھىيىلىك سەھىيە ئىدارىسى ، پىلانلىق تۇغۇت كومىتېتى ۋە ناھىيىلىك يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكىتى تەشكىللىگەن ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى بازاردىكى يەتتە ياشتىن تۆۋەن 976 يالغۇز پەرزەنتنىڭ سالامەتلىكىنى ھەقسىز تەكشۈرۈپ قويدى ، يالغۇز پەرزەنتلەرنىڭ سالامەتلىكىنى تەكشۈرۈش قوللانمىسى تۈرغۇزدى . شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ بىر تۈرلۈم بولۇپ قالدى .

2000 ـ يىلىغا كەلگەندە ناھىيە بويىچە 2057 كىشى يالغۇز پەرزەنت گۇۋاھنامىسى ئالدى ، بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇ 1399 ، ئاز سانلىق مىللەت 658 .

5 . مۇكاپاتلاش ، جازالاش

1) ئېتىبار بېرىش ۋە مۇكاپاتلاش كېچىكىپ توي قىلغان ياشلار بىر يىل كېچىكىپ توي قىلغان بولسا ، دەم ئېلىش كۈنىگە ئۈچ كۈن قوشۇپ بېرىلدى ، كۆپ بولغاندا 15 كۈندىن ئېشىپ كەتمىدى ؛ توي دەم ئېلىش مەزگىلىدىكى ماتاشى ، مۇكاپاتى ئوخشاش بېرىلدى . دېھقان ، چارۋىچىلاردىن كېچىكىپ توي قىلغان ياشلارنىڭ مەجبۇرىيەت ئەمگىكى ۋە جۇغلانما ئەمگىكى ئەھۋالغا قاراپ يېنىكلىتىلدى ۋە كەچۈرۈم قىلىندى شۇنداقلا زېمىنلىق يېرى ئالدىن ئورۇنلاشتۇرۇلدى . كېچىكىپ توي قىلىپ پەرزەنت كۆرگەن ئاياللارغا تۇنجى تۇغۇت ئۇچۇن بېرىلگەن دەم ئېلىش مۇددىتىگە 15 كۈن قوشۇپ بېرىلدى ؛ تۇغۇت دەم ئېلىشى مەزگىلىدىكى ماتاشى ۋە مۇكاپاتى ئوخشاش بېرىلدى ؛ كېچىكىپ پەرزەنت كۆرگەن دېھقان ، چارۋىچى ئاياللارنىڭ تۇنجى تۇغۇتىدا بىر يىللىق مەجبۇرىيەت ئەمگىكى كەچۈرۈم قىلىندى .

خەنزۇلاردىن «يالغۇز پەرزەنتلىك بولغان ئاتا - ئانىلار شەرەپ گۇۋاھنامىسى» ئالغانلار گۇۋاھنامە ئالغان ئايدىن باشلاپ يالغۇز پەرزەنتى 14 ياشقا كىرگۈچە ھەر ئايدا 10 يۈەن مۇكاپات سوممىسى ئالىدىغان بولدى ، مۇكاپات ئالىدىغان ۋاقتى 14 يىلدىن ئاشۇرۇلمىدى ؛ ئاز سانلىق مىللەتلەردىن «يالغۇز پەرزەنت شەرەپ گۇۋاھنامىسى» ئالغانلار ، مەيلى ئۇ بىر ياكى ئىككى پەرزەنتلىك بولغان بولسۇن ، گۇۋاھنامە ئالغان ئايدىن باشلاپ ئېيىغا 10 يۈەندىن مۇكاپات ئالىدىغان بولدى . بۇ مۇكاپاتتىن ئىككى پەرزەنتلىكلەر 2 - بالىسى 14 ياشقا كىرگۈچە بەھرىمەن بولدى . تۇغۇت دەم ئېلىش ۋاقتىدا ئىككى گۇۋاھنامىنىڭ بىرسىنى ئالغان بولسا ، 15 كۈن قوشۇپ بېرىلدى . ماتاشى ، مۇكاپاتى ئوخشاش بېرىلدى . 14 ياشتىن تۆۋەن پەرزەنتى كېسەل بولۇپ قالغان بولسا ، ئەر - ئايالدىن بىر تەرەپكە كېسەللىك ئىسپاتىغا ئاساسەن كېسەل بېقىش ۋاقتى بېرىلدى . بىر يىللىق كېسەل بېقىش مۇددىتىنىڭ 45 كۈنىگە ماتاشى ، مۇكاپاتى ئوخشاش بېرىلدى . 46 كۈندىن ئېشىپ كەتكەن ئەمما يېرىم يىل ئىچىدە بولغانلارغا % 90 ماتاش بېرىلدى ؛ كېسەل بېقىش ۋاقتى يېرىم يىلدىن ئېشىپ كەتكەنلەرگە كېسەل سەۋەبىدىن رۇخسەت سورىغان ماتاشى ياكى ئەمگەك سۇغۇرتا ماتاشى بېرىلدى .

پىلانلىق تۇغۇتنى يولغا قويغان ھەم «ئىككى گۇۋاھنامە»نىڭ بىرسىنى ئالغان ئەر - خوتۇنلارغا پېنسىيىگە چىققاندا ئەسلى ماتاشىغا % 5 پېنسىيە پۇلى قوشۇپ بېرىلدى ، مۇناسىۋەتلىك تارماقلار ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرىگە يەسلىگە كىرىش ، داۋالىنىش ، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ، ئىشچى قوبۇل قىلىش ، ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش ۋاقتىدا ئوخشاش شەرت ئاستىدا ئالدىن ئېتىبار بەردى . دېھقان ، چارۋىچىلاردىن ساغلام پەرزەنتلىك بولغانلارغا يېزا ئىگىلىك قەرز پۇلى ، نامراتلارنى يۆلەش پۇلى بېرىش بىلەن بىرگە ياشانغاندا كۆتۈنۈش سۇغۇرتىسى جەھەتتە ئالدىن ئېتىبار قىلىندى .

توي قىلىش يېشى توشۇپ توي قىلغان ئەر - خوتۇنلاردىن بەلگىلىمە بويىچە ئىككىدىن ئارتۇق پەرزەنتلىك بولغاندىن كېيىن قايتا پەرزەنتلىك بولمىغانلارنى شۇلار تۇرۇشلۇق ئورۇن ياكى يېزا (بازار)لىق خەلق ھۆكۈمىتى ، مەھەللە باشقارمىسى تەقدىرلىدى ۋە مۇكاپاتلىدى . تۇغۇتنى چەكلەش ئوپېراتسىيىسى قىلدۇرغانلارغا بەلگىلىمە بويىچە دەم ئېلىش ۋاقتى بېرىلدى ، دەم ئېلىش ۋاقتىدىكى ماتاشى ، مۇكاپاتى ئوخشاش بېرىلدى ؛ بوغدۇرۇش ئوپېراتسىيىسى قىلدۇرغانلارنىڭ جۆرىسىگە يەتتە كۈن بېقىش دەم ئېلىشى بېرىلدى ، بېقىش دەم ئېلىشى ۋاقتىدىكى ماتاشى ، مۇكاپاتى ئوخشاش بېرىلدى .

دۆلەت ئىشچى - خىزمەتچىلىرىنىڭ تۇغۇتنى چەكلەش ئوپېراتسىيىسى خىراجىتى ھۆكۈمەت

خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش ۋە ئەمگەك سۇغۇرتىسى داۋالىنىشىدىن چىقىم قىلىنىدى ؛ بازار ئاھالىلىرىنىڭ ۋە دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ تۇغۇت چەكلەش ئوپېراتسىيىسى خىراجىتى پىلانلىق تۇغۇت كەسپىي خىراجىتىدىن چىقىم قىلىنىدى . ئەر - خوتۇنلار ئۆمۈر بويى پەرزەنتلىك بولمىغان ياكى بالا بېقىۋالمىغان بولسا ، پېنسىيىگە چىققاندا ئەسلىدىكى مائاشىغا % 10 پېنسىيە پۇلى قوشۇپ بېرىلدى . دېھقان - چارۋىچىلار ئالدى بىلەن «بەش كاپالەتلىك مۇئامىلە» دىن بەھرىمەن بولدى . دۆلەت ئىشچى - خىزمەتچىلىرىگە بېرىلىدىغان مۇكاپات سوممىسىنى ئەر - خوتۇن ئىككىيلەننىڭ ئىدارىسى % 50تىن ئۈستىگە ئالدى ، ئەر - خوتۇندىن بىرىنىڭ خىزمىتى بولمىسا ، ئىككىنچى تەرەپنىڭ ئىدارىسى ھەممىسىنى ئۈستىگە ئالدى ؛ دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ مۇكاپات سوممىسى چىقىمىنى يېزا (بازار)لىق خەلق ھۆكۈمىتى بەلگىلىدى ؛ بازار ئاھالىلىرىنىڭ مۇكاپات سوممىسىنى مەھەللە باشقارمىسى پىلانلىق تۇغۇت خىراجىتىدىن چىقىم قىلدى . ئەر - خوتۇن ئىككىلىسى يەككە سودا - سانائەتچى ياكى خۇسۇسىي كارخانچى بولسا ، سودا - سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش ئورۇنلىرى ھەر ئايلىق سودا - سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش پۇلىدىن 10 يۈەن كېمەيتتى ياكى كەچۈرۈم قىلدى ؛ يەككە سودا - سانائەتچى ياكى خۇسۇسىي كارخانچىلارغا يالالانغان خادىملارنىڭ مۇكاپات سوممىسىنى يالالغۇچى تەرەپ بەردى .

2) چەكلەش ۋە جازالاش پىلانىنىڭ سىرتىدا ھامىلىدار بولغان ، تەربىيە بەرسىمۇ قوبۇل قىلماي تۇغۇتنى توختاتمىغان ئەر - خوتۇنلارنىڭ ھەر ئىككىلىسىگە تۇغۇتنى توختاتقانغا قەدەر ھەر ئايدا 50 يۈەندىن جەرىمانە قويۇلدى . ئوپېراتسىيە خىراجىتىنى ئۆزى كۆتۈردى . تويدىن كېيىن «تۇغۇت كېنىشكىسى» ئالماي پەرزەنت كۆرىۋەرگەن ئەر - خوتۇنلار تۇغۇت خىراجىتىنى ئۆزى كۆتۈردى ھەمدە بىر قېتىم 50 يۈەندىن 200 يۈەنگىچە جەرىمانە تۆلىدى . پىلانلىق تۇغۇتنى يولغا قويماي پىلاندىن سىرت بىر پەرزەنتلىك بولغانلاردىن پىلاندىن سىرت پەرزەنتلىك بولۇش پۇلى ئېلىندى ، دۆلەت ئىشچى - خىزمەتچىلىرى پىلاندىن سىرت بىر پەرزەنتلىك بولغان بولسا 3000 يۈەندىن 10 مىڭ يۈەنگىچە پىلاندىن سىرت پەرزەنتلىك بولۇش پۇلى ئېلىندى ؛ بازار ئاھالىلىرى پىلاندىن سىرت بىر پەرزەنتلىك بولغان بولسا ، 1000 يۈەندىن 20 مىڭ يۈەنگىچە پىلاندىن سىرت پەرزەنتلىك بولۇش پۇلى ئېلىندى ؛ دېھقان ، چارۋىچىلار پىلاندىن سىرت بىر پەرزەنتلىك بولغان بولسا ، شۇ ناھىيىنىڭ ئالدىنقى يىلدىكى ئوتتۇرىچە كىرىمىنىڭ بىردىن سەككىز ھەسسىسىگىچە پىلاندىن سىرت پەرزەنتلىك بولۇش پۇلى ئېلىندى . ۋاقىتلىق تۇرۇۋاتقانلار پىلاندىن سىرت بىر پەرزەنتلىك بولغان بولسا ، 5000 يۈەندىن 20 مىڭ يۈەنگىچە پىلاندىن سىرت پەرزەنتلىك بولۇش پۇلى ئېلىندى ؛ پىلاندىن ئاشۇرۇپ ئىككى ۋە ئۈنىڭدىن ئارتۇق پەرزەنتلىك بولغان ئەر - خوتۇنلاردىن يۇقىرىدا بايان قىلىنغان بەلگىلىمە بويىچە ، پىلاندىن سىرت پەرزەنتلىك بولۇش پۇلى ھەسسىلەپ ئارتۇق ئېلىندى ، پىلان سىرتىدا پەرزەنتلىك بولۇش پۇلىنى بىر قېتىمدىلا تاپشۇرسىمۇ ، ئۇچ يىلدا تاپشۇرۇپ بولسىمۇ بولىدىغان قىلىندى . يەككە سودا - سانائەتچىلەر ئىچىدىكى پىلاندىن ئاشۇرۇپ پەرزەنتلىك بولغان ئەر - خوتۇنلاردىن پىلاندىن سىرت پەرزەنتلىك بولۇش پۇلى ئالغاندىن باشقا ، تۇغۇت چەكلەش چارىلىرىنى يەنىلا قوللانمىغانلارغا سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش تارماقلىرى ئۇلارنىڭ تىجارىتىنى توختىتىش ياكى تىجارەت گۇۋاھنامىسىنى بىكار قىلىش چارىسىنى قوللاندى .

پىلاندىن ئاشۇرۇپ پەرزەنتلىك بولغان ئەر - خوتۇنلاردىن بەلگىلىمە بويىچە پىلاندىن سىرت پەرزەنتلىك بولۇش پۇلى ئالغاندىن باشقا ، دۆلەت ئىشچى - خىزمەتچىسى بولسا ، تۇغۇت خىراجەتىنى ئۆزى ئۈستىگە ئالدى ، تۇغۇت ۋاقتىدىكى مائاشى بېرىلمىدى ، بالا ئىمىتىش ۋاقتى ئىش

بىلەن رۇخسەت سورىغان ۋاقىت قاتاردا ھېسابلاندى ؛ ئەر - خوتۇن ئىككىسى ئۇچ يىلغىچە ئىلغار قىلىپ باھالانمايدىغان ، مۇكاپات بېرىلمەيدىغان ، مائاشى ، دەرىجىسى ، ئەمىلى ئۆستۇرۇلمەيدىغان ، ئۆي تەڭشەپ بېرىلمەيدىغان بولدى ، بۇرۇن بېرىلگەن ئىلغار ، مۇنەۋۋەر دېگەن نامىلىرى بىكار قىلىنىدى ھەمدە مەمۇرىي جازا بېرىلدى ، ھەتتا قوغلاندى قىلىش ، قالدۇرۇپ سىناش جازالىرى بېرىلدى ؛ دېھقان ، چارۋىچى بولسا ، ئۆيلۈك يەر ئورنى ۋە مەسئۇلىيەت ئېتىزى قوشۇپ بېرىلمىدى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە مەجبۇرىيەت ئەمگىكى ۋاقتى مۇۋاپىق كۆپەيتىلدى ؛ «ئىككى گۇۋاھنامە» ئالغان تۇرۇقلۇق يەنە پەرزەنتلىك بولغانلارغا پەرزەنتلىك بولغان ئايدىن باشلاپ ئېتىبار بېرىش مۇكاپاتلىرىنى توختىتىش چارىسى كۆرۈلدى ھەمدە «ئىككى گۇۋاھنامە» بويىچە بېرىلگەن بارلىق ئېتىبار ۋە مۇكاپات سوممىسى قايتۇرۇۋېلىنىدى .

پىلاندىن ئاشۇرۇپ پەرزەنتلىك بولغان ئەر - خوتۇنلار تەربىيىنى ئالغىماي ، جازاغىمۇ پەرۋا قىلماي تۇغۇت چەكلەش تەدبىرىنى ئەمەلىيلەشتۈرمىگەن ، قىلمىشى ئېغىر بولغانلارغا قاتتىق جازا بېرىلدى ھەمدە ئۇلاردىن پىلاندىن سىرت پەرزەنتلىك بولۇش پۇلى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇپ ئېلىنىدى .

شەخسلەر تىجارەت قىلىۋاتقان مېھمانساراي ، ئۆيلەردە تۇرۇۋاتقان ئايالار پىلاندىن سىرت تۇغقان بولسا ، مېھمانساراي ۋە ئۆي ئىگىلىرىگە 1000 يۈەندىن 2000 يۈەنگىچە جەرىمانە قويۇلىدى ، يەنىلا باشقۇرۇش چارىسىنى قوللانمىغان بولسا ، مۇناسىۋەتلىك تارماقلار تىجارەتنى توختىتىش ياكى تىجارەت گۇۋاھنامىسىنى بىكار قىلىش چارىسىنى قوللانىدى .

نوپۇسنى پىلان كۆرسەتكۈچىدىن ئاشۇرۇۋەتكەن ئورۇنلار ئومۇمىي ئۇقتۇرۇش ئارقىلىق تەنقىدلەندى ، ئىككى يىلغىچە ئىلغار ياكى مەدەنىي ئورۇن ، نەمۇنىچى ئورۇن قىلىپ باھالانمىدى ھەمدە جەرىمانە قويۇلىدى . ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالانغانلارنىڭ ئىلغارلىق نامى بىكار قىلىنىدى .

II باب

مىللەت

ناھىيە تەۋەسىدە ھازىرغىچە ساقلىنىپ كېلىۋاتقان لىيۇپىگۇ ئابىدىسى (مىلادىيە 158- يىلى ياسالغان) ، قىزىل مىڭئۆيدىكى كۆپلىگەن بېغىشلىمىلار ۋە قىزىل رايونىدىن تېپىلغان چاڭلارنىڭ قەبرىستانلىقى شۇنى دەلىللىدىكى ، باي تەۋەسىدە يەرلىك كۈسەنلىكلەردىن باشقا يەنە چىنلار (كېيىنكى زامانلاردا خەنزۇ دەپ ئاتالغان) ، ھۇنلار ، چاڭلار ۋە سىيانپىي قاتارلىقلارمۇ ياشىغان . 8 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا بۇ يەرگە تۇبۇتلەر (تىبەتلەر) ھۆكۈمرانلىق قىلغان . 9- ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تۇركىي تىلدا سۆزلىشىدىغان كۆپلىگەن ئۇيغۇرلار بۇ يەرگە كېلىپ ، سۇ ۋە ئوت - چۆپ قوغلىشىپ كۆچۈپ يۈرۈپ چارۋىچىلىق قىلغان ، كېيىن پەيدىنپەي دېھقانچىلىق قىلىشقا ئۆتۈپ ھەم ئولتۇراقلىشىپ ، يەرلىك خەلقلەر ۋە باشقا مىللەتلەرنى ئۆزلىرىگە سىڭدۈرۈپ

ئاستا ـ ئاستا شۇ يەردىكى ئاساسلىق مىللەت بولۇپ قالغان .

13 ـ ئەسىردە ناھىيە تەۋەسىگە موڭغۇللار كەلدى . ھازىر ناھىيە تەۋەسىدىكى بەزى جايلارنىڭ يەر ناملىرى موڭغۇل تىلىدا ئاتىلىپ كېلىۋاتىدۇ . 16 ـ ئەسىردىن كېيىن ، قازاق ، قىرغىزلارمۇ ئارقا ـ ئارقىدىن باي ناھىيىسى تەۋەسىگە كەلدى .

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ناھىيە تەۋەسىدە ئۇيغۇر ، خەنزۇ ، خۇيزۇ ، قازاق ، قىرغىز ، موڭغۇل قاتارلىقلار بار ئىدى .

مىنگو دەۋرىگە كەلگەندە ناھىيە تەۋەسىدە ئاساسلىقى ئۇيغۇر ، خەنزۇ ، خۇيزۇ ، قىرغىز ۋە قازاق قاتارلىق مىللەتلەر بار بولدى .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن يەنە جۇاڭزۇ ، مانجۇ ، موڭغۇل ، ئۆزبېك ، شىبە ، چاۋشىيەن ، رۇس ، دۇڭشياڭ ۋە مياۋزۇ قاتارلىق مىللەتلەر ناھىيە تەۋەسىگە ئورۇنلاشتى . 2000 ـ يىلى ناھىيە تەۋەسىدە ئولتۇراقلاشقان مىللەتلەر 15كە يەتتى ، ئۇلار : ئۇيغۇر ، خەنزۇ ، خۇيزۇ ، قىرغىز ، قازاق ، جۇاڭزۇ ، مانجۇ ، موڭغۇل ، ئۆزبېك ، شىبە ، مياۋزۇ ، تۇجيا ، داغۇر ، دۇڭشياڭ ، چاۋشىيەن . ئۇيغۇر مىللىتى بۇ ناھىيىدىكى ئاساسلىق مىللەت .

§1 . ئۇيغۇرلار

ئۇيغۇرلار غەربكە كۆچۈشتىن ئاۋۋال مانى دىنىغا ئېتىقاد قىلاتتى . ئەنشى قورۇقچىبەگ مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇش تەۋەسىگە كىرگەندە ، كۈسەن بۇددا دىنىنىڭ قاتتىق تەسىرىگە ئۇچراپ ، بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان بولدى ، ئىسلام دىنى ناھىيە تەۋەسىگە كىرگەندىن كېيىن يەنە ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلدى .

1 . نوپۇسى

تاڭ سۇلالىسىنىڭ كەيچېڭ 5 ـ يىلى (840 ـ يىلى) ئۇيغۇرلار كەڭ كۆلەمدە غەربكە كۆچۈشتىن ئىلگىرى ، باي تەۋەسىدە ئازراق ئۇيغۇر بار ئىدى . كۆچمە چارۋىچىلىق تۇرمۇشىدىن ئولتۇراقلىشىپ دېھقانچىلىق قىلىشقا بۇرۇلۇشقا ۋە ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ئۆزلۈكسىز تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ ئۇيغۇرلار پەيدىنپەي كۆپەيدى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ چيەنلۇڭ 37 ـ يىلى (1772 ـ يىلى) ناھىيە تەۋەسىدە 3362 ئۇيغۇر بار ئىدى ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇ 8 ـ يىلى (1882 ـ يىلى) 47 مىڭ 639غا يەتتى . مىنگونىڭ 17 ـ يىلى (1928 ـ يىلى) 70 مىڭ 940قا يەتتى .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، نوپۇس بىرقەدەر تېز كۆپەيدى . 2000ـ يىلى ناھىيىدىكى ئۇيغۇر 168 مىڭ 943كە يېتىپ ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 86.2 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

2 . يېمەك ـ ئىچمەك ـ ئاساسلىق تاماقلىرى

نان ئۇيغۇرلارنىڭ دائىم يەيدىغان يېمەكلىكى ، نان تونۇردا پىشۇرۇ-

لىدۇ ، ئۇيغۇرلار ياخشىراق تاماق يېگۈسى كەلگەن ياكى مېھمان كەلگەن كۈنلىرى پولو ، لەڭمەن ئېتىدۇ ، پولونى قوي گۆشى ، سۇ يېغى ياكى قوي مېيى ، سەۋزە ، كىشمىش ، پىياز ۋە گۈرۈچ بىلەن ئېتىدۇ . ئۇيغۇرچە پولو دېگەن سۆز پارسچىدىن كەلگەن بولۇپ ، كۆكتات ، مېۋە - چېۋە ۋە گۆش قاتارلىق نەرسىلەر بىلەن ئېتىلىدىغان تاتلىق تاماق دېگەن بولىدۇ . پولودىن باشقا مانتا ، سامسا ، چۆچۈرە ، قاتلىما ، يۇتازا ، ساڭزا ، سۈيۇقئاش قاتارلىقلارمۇ بار .

ئىچىملىكى ئومۇمەن ئۈماچ ئىچىدۇ ، ئادەتتە سۈت ، ئەتكەن چايمۇ ئىچىدۇ .

كۆكتات ئۇيغۇرلار چامغۇر ، سەۋزە ، پىياز ، يېسۈملىك ، مۇچنى ئاساسلىق كۆكتات قىلىپ يەيدۇ ، كاۋاپ ئۇيغۇرلارنىڭ ئالاھىدە يېمەكلىكى .

ئۇيغۇرلارنىڭ تاماقتىن ئاۋۋال تاماقتىن كېيىن قولىنى يۇيىدىغان ياخشى ئادىتى بار . قول يۇغاندا ئادەتتە ئۈچ قېتىم يۇيىدۇ ، قول يۇيۇپ بولغاندىن كېيىن قولىنى سىلكىمەيدۇ .

چوشقا ، ئىت ، ئېشەك ، قىچىر ، يىرتقۇچ قۇش ۋە يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ گۆشىنى ، بۇغۇزلاڭمىغان ھايۋانلارنىڭ گۆشىنى يېمەيدۇ ، ھايۋانلارنىڭ قېنىنى ئىچمەيدۇ .

3 . كىيىم - كېچىكى

50 - يىللاردىن ئاۋۋال ئۇيغۇرلار ئادەتتە پاختا رەختتىن كىيىم كىيەتتى . ئەرلەر تونچە ياقىلىق تۆگمىسىز ئۇزۇن چاپان كىيىپ ، بېلىگە ئۇزۇن بەلۋاغ باغلايتتى . قىزىل مىڭئۆيدىكى تام رەسىملىرىدىن تاڭ دەۋرىنىڭ كىيىنكى مەزگىللىرىدىكى ئۇيغۇر ئەرلەرنىڭ كىيىنىشى بىلەن ئوخشاش ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ . 60 - يىللاردىن كېيىن ئوتتۇرا ياش ۋە ياشلار «جۇڭسەن» پاسۇنىدىكى چاپاننى كىيىدىغان بولدى ، ھازىر كاستيۇم - بۇرۇلكا كىيىدىغانلار كۆپەيدى . ياشانغانلار ، دىنىي زاتلار يەنىلا ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى كىيىمىنى كىيىدۇ . ئاياللار كەڭ يەڭلىك كۆڭلەك كىيگەندىن باشقا ، ئۇستىگە قارا جىلىتكە كىيىدۇ . ياكى ئۇزۇن پاپياق ، ئۇزۇن يوپكا كىيىدۇ . 80 - يىللاردىن بۇيان كۆپرەك غەربچە قىسقا چاپان - يوپكىلارنى كىيىدىغان بولۇپ قالدى . قىزلارنىڭ بەزىلىرى قىسقا چاپان - ئۇزۇن ئىشتان كىيىدۇ . ئەر - ئايال ، ياش-قېرى ھەممىسىلا دوپپا كىيىشنى ياخشى كۆرىدۇ ، ئاياللارنىڭ تولىسى رومال سالىدۇ ، ھالقا-بىلەيزۈك ، زەنجىر قاتارلىق زىننەت بۇيۇملىرىنى تاقاشنى ياخشى كۆرىدۇ ، ياسانغاندا ئوسما قويىدۇ ، تىرنىقىنى بويايدۇ ، ئوسما قويغاندا كۆپرەك ئىككى قېشىنى ئۇلۇۋېتىدۇ . بۇرۇن توي قىلمىغان قىزلار چېچىنى 10 نەچچە تال قىلىپ ئۆرۈۋالاتتى ، ھازىر بۇنداقلار ناھايىتى ئاز ، تويدىن كېيىن ئومۇمەن ئىككى تال قىلىپ ئۆرۈۋالىدىغان ، چېچىنى قويۇۋېتىدىغان ، زىننەت بۇيۇمى ئورنىدا تاغاق قىستۇرۇۋالىدىغان بولدى ، چېچىنى پاسون قىلىپ تۇگىۋالىدىغانلارمۇ بار . 90 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ياش چوكانلار پىشانىسىدىكى چېچىنى بۇدرە قىلىۋالىدىغان بولۇشتى . ھازىر بازارلاردىكى ياش چوكانلار خەنزۇ ئاياللارغا ئوخشاشراق كىيىنىدىغان بولۇپ قالدى .

4 . تۇرالغۇسى

مىنگو دەۋرىدە ھەممىسىلا كېسەك تاملىق ئۆيلەردە ياكى يۇلغۇن بىلەن توقۇپ ئېتىلگەن قۇرما تاملىق ئۆيلەردە ئولتۇراتتى ، ئۆيگە تۆكلۈك ئاچاتتى ، ئىشكىتىن كىرگەندىلا ئوچاق بولۇپ ، ئوچاق كاڭغا تۇتىشاتتى . 70 - يىللاردا ئاھالە نۇقتىلىرى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ھەربىر ئائىلىنىڭ ھويلىسى بار بولدى . ئۆيلەر كېسەك - ياغاچ قۇرۇلمىلىق بولۇپ ، كەڭ ئىشىك - دېرىزىلىك قىلىندى ، تاختايدىن سۇپا ياسالدى ، ئۆي يېنىغا باغ بىنا قىلىندى ، ھويلىغا ئۇزۇم باراڭلىرى

ياسالدى . 90 - يىللاردىن بۇيان ئۆيلەر خىش - ياغاچ قۇرۇلمىلىق قىلىپ سېلىندى ، ئۆينىڭ ئۈستى بېتون تاختاي بىلەن يېپىلدى ، بەزى ئائىلىلەر تاۋار بىناسالاردا ئولتۇرىدىغان بولدى .

5 . قاتنىشى

50 - يىللاردا پىيادە مېڭىشنىڭ ئورنىدا ئېشەككە مىنىپ مېڭىشاتتى ، 60 - يىللارغا كەلگەندە يوغان ئېگىز چاقلىق كالا ھارۋىسى ياكى خادىكقا ئولتۇرىدىغان بولدى ، كېيىن ئېشەك قېتىلىدىغان كىچىك رېزىنكە چاقلىق ھارۋىغا ئولتۇرىدىغان بولدى . 80 - يىللاردىن كېيىن ياشلار كۆپرەك ۋېلىسىپىت مىنىدىغان بولدى ، كېيىن موتسىكلىت مىنىدىغان بولۇپ كەتتى ، يىراقلارغا بارسا ، كۆپرەك ئاممىۋى ئاپتوبۇسلارغا ئولتۇرىدىغان بولدى .

6 . ھېيت - بايراملىرى

ئۇيغۇرلار ھىجرىيە يىلنامىسى بويىچە ھەرىيلى روزى ھېيت ، قۇربان ھېيت ئۆتكۈزىدۇ . روزى ھېيتتىن ئاۋۋال بىر ئاي روزا تۇتىدۇ ، كۈندۈزى تاماق يېمەيدۇ ، سۇمۇ ئىچمەيدۇ ، كۈن ئولتۇرغاندىن كېيىن ئىپتار قىلىدۇ ، بىر ئايدىن كېيىن ئېغىزىنى ئېچىپ ، كۈندۈزى تاماق يېيىشنى ئەسلىگە كەلتۈرىدۇ . روزى ھېيتتىن 70 كۈن كېيىن قۇربان ھېيت بولىدۇ . ھېيت كۈنى ھېيت نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپلا ياكى ئەتىسى قۇربانلىق قىلىدۇ . ئادەتتىكى ئائىلىلەردە بىر قوي سويۇلىدۇ ، ھېيت كۈنلىرى كىشىلەر ھېيتلىق كىيىملىرىنى كىيىشىدۇ ، بىرىنچى كۈنى ئاتا - ئانىسى ۋە تۇغقانلىرىنى ھېيتلىشىدۇ ، ئىككىنچى كۈنىدىن باشلاپ دوست - ئاغىنىلىرى ، خىزمەتداشلىرى ۋە قولۇم - قوشنىلىرى بىلەن ئۆزئارا ھېيتلىشىدۇ . مۇسۇلمانلار ساقلا سېلىپ ، پېچىنە - پىرەنىك پىشۇرۇپ ، مېھمانلارنى ئەڭ كاتتا يېمەكلىكلەر بىلەن كۈتىدۇ .

ھېيتتا كىملا بولسا كىرىپ ھېيتلىسا بولۇۋېرىدۇ ، ھەتتا ئارازلىشىپ قالغانلارمۇ ئۆزئارا ھېيتلىشىپ ئاداۋەتلىرىنى يۇيىشىدۇ ، ھېيت كۈنلىرى كىشىلەر ناخشا ئېيتىپ ئۇسسۇل ئوينىشىپ خۇشال - خورامىلىقنى ئەۋجىگە كۆتۈرىدۇ .

مىلادىيە 3 - ئاينىڭ 21 ～ 22 - كۈنلىرى ئۇيغۇرلارنىڭ نورۇز بايرىمى بولىدۇ ، نورۇز دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى كونىنى ئۆزىتىپ يېڭىنى قارشى ئېلىش دېگەن بولىدۇ . بۇ ، بايرام خەنزۇلارنىڭ باھار بايرىمىغا ئوخشاپ كېتىدۇ ، ئۇيغۇرلار بايرام كۈنى ھەرخىل تەبرىكلەش پائالىيەتلىرىنى ئۆتكۈزۈپ ، يېڭى بىر يىلدا مول ھوسۇل ئېلىشنى تىلىشىدۇ .

7 . قائىدە - يوسۇنلىرى

ئۇيغۇر ئەر - ئاياللار ئۆزئارا كۆرۈشكەندە ئېگىلىپ تازىم قىلىشىدۇ ، ئوخشاش جىنستىكىلەر كۆرۈشكەندە قول ئېلىشىپ تىنچلىق سورىشىدۇ . تونۇش - بىلىش ، دوست - ئاغىنىلەر دائىم ئۇچرىشىپ تۇرسىمۇ ، ھەركۈنى تۇنجى كۆرۈشكەندە ئۆزئارا تىنچلىق سورىشىدۇ . مېھمانلار ئۆيگە كىرگەندە ، مەيلى ئۇ تونۇش بولسۇن ياكى ناتونۇش بولسۇن ، ئۆزئارا تىنچلىق سورىشىدۇ ، ئۆي ئېگىسى سۇپىغا كۆرپە سېلىپ ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىدۇ ، چوڭلار يۇقىرىغا ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىنىدۇ ، قالغانلار نۆۋەتتى بويىچە قاتارلىشىپ ، باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرىدۇ . ئايال خوجايىن داستىخان سېلىپ ، يېمەكلىك تىزىپ ، چاي قۇيىدۇ ، نانىڭ يۇزىنى ئۇستىگە قارىتىپ ئىككى توغرام ياكى تۆت توغرام قىلىپ ئوشتۇپ ، مېھمانلارنى يېيىشكە تەكلىپ قىلىدۇ . نانىنى ئۆي ئېگىسى ئوشتۇماستا مېھمان ئوشتۇپ ئېلىپ يېسە ، ئۆي ئېگىسىگە ھۆرمەتسىزلىك قىلغانلىق بولىدۇ . مېھمانلار سۇپىغا ئولتۇرغاندا پۇتىنى قارشى تەرەپكە سۇنۇپ ئولتۇرسا ھۆرمەتسىزلىك

بولىدۇ . ئۆي ئىگىسى مېھمانلارنى ئۇزاتقاندا ، ئىككى تەرەپ ئىگىلىپ تازىم قىلىشىدۇ ، ئەگەر ئۆي ئىگىسى ئۇزاتقىلى چىقمىسا ياكى مېھمانلار پەشنى قېقىپ كېتىپ قالسا ، تېخىمۇ ھۆرمەتسىزلىك بولىدۇ ، ھەتتا مۇشۇ سەۋەبلىك زىتلىشىپمۇ قالىدۇ .

8 . نىكاھ ئىشلىرى

كونا جەمئىيەتتە ئۇيغۇرلارنىڭ نىكاھ ئىشلىرى پۈتۈنلەي ئىسلام دىنىنىڭ قائىدىلىرى بويىچە ئېلىپ بېرىلاتتى . «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ نىكاھ قانۇنى» يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ، دىنىنىڭ نىكاھ ئىشىغا ئارىلىشىۋېلىشى بىكار قىلىندى . نىكاھلىنىش - نىكاھتىن ئاجرىشىش ئىشلىرى ، ھۆكۈمەتنىڭ ئالاقىدار تارمىقىنىڭ تىزىملاپ گۇۋاھنامە بېرىشى بىلەن بولىدىغان بولدى ، بىر ئەر بىر خوتۇنلۇق بولۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى . ئادەتتە قىز - يىگىتلەر ئۆزئارا ياخشى كۆرۈشۈپ ، ئاتا - ئانىلارنىڭ ماقۇللۇقى ئېلىنغاندىن كېيىن ، قىز تەرەپكە ئەلچى ئەۋەتىلىدۇ . ئەلچى نەچچە نان ۋە ئىككى پارچە رەخت ئېلىپ قىز تەرەپكە بارىدۇ ، قىز تەرەپ ماقۇللۇق بەرگەندىن كېيىن توي كۈنى بېكىتىلىدۇ .

توي مۇراسىمى ئادەتتە ئىككى كۈن بولىدۇ . بىرىنچى كۈنى قىز تەرەپتە توي مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلىدۇ . تويغا كېتىدىغان گۆش ، ياغ ، گۈرۈچ ، نان - توقاچ قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىنى يىگىت تەرەپ چىقىرىدۇ . ئۇرۇغ - تۇغقان ، دوست - بۇرادەرلەر تەكلىپ بىلەن قاتنىشىدۇ . مېھمانلار تويغا قاتناشقاندا سوۋغا سالام ھېسابىدا پۇل قويمايدۇ . ھەربىر كىشى بىرنەچچە نان بىلەن داستىخان تەييارلاپ قىز تەرەپكە ئېلىپ كېلىدۇ . ساھىپخان نانىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن مېھمانىنىڭ لىگىنىگە پولو زەللە قىلىپ بېرىدۇ . مېھمانلار كېلىپ ھويلىغا سېلىنغان كىگىز-گىلەملەردە ئەر - ئايال ئايرىم باداشقان قۇرۇپ چۈرىدەپ ئولتۇرىدۇ . يىگىت ئۆينىڭ سىرتىدا ، قىز ئۆينىڭ ئىچىدە تۇرىدۇ . ئاخۇنۇمنىڭ ئالدىغا بىر پارچە نان بىلەن بىرقاچا تۇز سۇيى قويۇلىدۇ ، ئاخۇن نىكاھ ئوقۇيدۇ . يىگىتتىن سىز پالانچىنى (توي قىلغان قىزنى دېمەكچى) ئۆز ئەمرىڭىزگە ئالدىڭىزمۇ ؟ دەپ سورايدۇ ، يىگىت ئالدىم دەپ جاۋاب بەرگەندىن كېيىن قىزدىن باشقىلار ئالدىڭىزمۇ ؟ دەپ سورايدۇ . قىز كۆپىنچە خىجالەتچىلىك ئىچىدە قوبۇل قىلدىڭىزمۇ ؟ ئارقىلىق يۇقىرىقىغا ئوخشاش قىلىپ : سىز پالانچىنى (يىگىتنى دېمەكچى) قوبۇل قىلدىڭىزمۇ ؟ دەپ سورايدۇ . قىز كۆپىنچە خىجالەتچىلىك ئىچىدە قوبۇل قىلدىم دەپ تەستە جاۋاب بېرىدۇ ، ئاندىن كېيىن مېھمانلار پولو يېيىشىپ ، خۇشال - خورام پاراڭلىشىپ ئۇسسۇل ئويناپ ، نەغمە-ناۋا قىلىشىدۇ . توي تۇگىگەندىن كېيىن قىزنى گىلەمگە ئولتۇرغۇزۇپ ، تۆت كىشى تۆت تەرەپتىن كۆتۈرۈپ قىز كۆچۈرگىلى كەلگەن ئاپتوموبىلغا سالىدۇ ، يىگىت قىزغا ھەمراھ بولۇپ ھۇجرىسىغا كېلىدۇ ، ئىككىنچى كۈنى يىگىتنىڭ ئۆيىدە مېھمان كۈتۈلىدۇ .

9 . دەپنە ئىشلىرى

دەپنە ئىشلىرى ئىسلام دىنىنىڭ قائىدىسى بويىچە ئېلىپ بېرىلىدۇ . ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن ، يۇيۇپ تاراپ كېپەنلەپ ، تاۋۇتقا سېلىپ ، مەسچىتكە ئاپىرىپ ئىمام ، ئاخۇنلار تەرىپىدىن نامىزى چۈشۈرۈلگەندىن كېيىن ئاندىن قەبرىستانلىققا ئېلىپ بېرىلىپ يەرلىككە قويۇلىدۇ . مېيىت ئادەتتە كۆپىنچە شۇ كۈنى يەرلىككە قويۇلىدۇ ، ئۇلگۈرەلمىگەن ئەھۋالدا ئەتىسى يەرلىككە قويۇلىدۇ . گۆرنىڭ ئۇزۇنلۇقى ئىككى مېتىر ، كەڭلىكى بىر مېتىر ، چوڭقۇرلۇقى ئىككى مېتىر بولىدۇ . تاش گۆرنىڭ بىر تەرىپىگە ئىچ گۆر كولىنىدۇ . مېيىت ئىچ گۆرگە ئېلىپ كىرىلىپ ، بېشى شىمالغا ، پۇتى جەنۇبقا توغرىلىنىپ ، يۈزى قىبلىگە قارىتىپ قويۇلىدۇ ، ئاندىن ئىچ گۆرنىڭ

ئاغزى كېسەك بىلەن ئېتىلىدۇ ، تاش گۆر توپا بىلەن تىندۇرۇلۇپ قەبرە قىلىنىدۇ ، ئابىدە تۇرغۇزۇلمايدۇ . ئاياللار قەبرىستانلىققا مېيىت ئۇزاتقىلى چىقمايدۇ . دەپنىدىن كېيىن ، 3 ـ كۈنى ئۈچ نەزىر ، 7 ـ كۈنى يەتتە نەزىر ، 40 ـ كۈنى قىرىق ، بىر يىلدىن كېيىن يىل نەزىرى بېرىلىدۇ . مەرھۇمنىڭ ئۆيىدىكىلەر نەزىرنى ئىقتىسادىي ئەھۋالىغا قاراپ بېرىدۇ . نەزىرگە ئۇرۇغ-تۇغقان ، دوست ـ بۇرادەرلىرىنى چاقىرىدۇ ، نەزىردە مەرھۇم ئۈچۈن دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىنىدۇ .

§ 2 . خەنزۇلار

ناھىيە تەۋەسىدە خەنزۇلارنىڭ ئولتۇراقلىشىش تارىخى ناھايىتى ئۇزۇن . خەن سۇلالىسى دەۋرىدىلا «چىنلار» (بوز يەر ئۆزلەشتۈرگۈچى ئەسكەرلەر ۋە ئۆتەكچىلەردە تۇرغۇچىلارنىڭ ئەۋلادلىرى) بار ئىدى ، لېكىن ناھايىتى ئاز ئىدى .

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە خەنزۇلار بىرئاز كۆپەيدى . مىنگو دەۋرىگە كەلگەندە باي ناھىيىسىدە نەچچە 10 خەنزۇ بار ئىدى ، ئۇلارنىڭ تولىسى يەرلىك ئەمەلدار ھەم ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ئىدى . 50 ـ يىللاردا بىر قىسىم خەنزۇ كوماندىر ـ جەڭچىلەر كەسىپ ئالماشتۇرۇپ باي ناھىيىسىگە خىزمەتكە كەلدى . 60 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا زور بىر تۈركۈم خەنزۇ كادىرلار باي ناھىيىسىگە خىزمەتكە كەلدى . 60 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا شەندۇڭ ، جياڭسۇ قاتارلىق جايلاردىن نۇرغۇن خەنزۇ كادىرلار ۋە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ 3 ـ سەپ قۇرۇلۇشىغا قاتناشقىلى كېلىشى بىلەن خەنزۇلار كۆپەيدى . 1970 ـ يىلى ناھىيە بويىچە خەنزۇلارنىڭ نوپۇسى 9076غا يەتتى . 1978 ـ يىلى 15 مىڭ 237گە يەتتى . 1980 ـ يىلىدىن كېيىن نۇرغۇن خەنزۇ كادىر ، ئىشچى ـ خىزمەتچى يۇرتلىرىغا قايتىپ كېتىپ ، دائىملىق تۇرىدىغان خەنزۇلار ئازىيىشقا باشلىدى . 1988 ـ يىلى ناھىيە بويىچە دائىملىق ئولتۇراقلاشقان خەنزۇ 12 مىڭ 722 بولۇپ ، 1978 ـ يىلىدىكىدىن 2515ى ئازايدى . 1990 ـ يىلى دائىملىق تۇرىدىغان خەنزۇلار ناھىيە بويىچە 18 مىڭ 818گە يەتتى ، 2000 ـ يىلى 25 مىڭ 309غا يەتتى . خەنزۇلار ئاساسەن ناھىيە بازىرى ، تېرەك بازىرىغا ۋە داۋانچى ، ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانلىرىغا مەركەزلىك ئولتۇراقلاشقان ، خەنزۇلار مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى ئۆلكىلىرىدىن كەلگەن بولۇپ ، تولىسى ئۆز يۇرتلىرىنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرىنى ۋە يەرلىك شۇغۇللىرىنى ساقلاپ قالغان .

§ 3 . قىرغىزلار

مىنگونىڭ 9 ـ يىلى (1920 ـ يىلى) قاراكۆل ئەتراپىدىكى بىر قىسىم قىرغىزلار ئۇچتۇرپان ، ئاقچى قاتارلىق جايلارغا كۆچۈپ كەلدى ، كېيىن يەنە ئۇچتۇرپان قاتارلىق جايلاردىن قاراباغ ، ياقائېرىق ، داۋانچىلارغا كۆچۈپ كەلدى . قاراباغ يېزىسىدىكى قىرغىزلار كۆچمە چارۋىچىلىق تۇرمۇشىنى كەچۈردى ، ياقائېرىق ، داۋانچىلاردا ئولتۇراقلاشقانلار دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدى . 50 ـ يىللاردا تولىسى قاراباغ يېزىسىغا ، قويچىلىق فېرمىسى ۋە ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانىغا ئولتۇراقلاشتى . ئاز بىر قىسىملا ناھىيە بازىرىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا ئولتۇراقلاشتى .

1970 ـ يىلى ناهيه بويىچه 774 قىرغىز بار ئىدى ، 1990 ـ يىلى 1027گه يەتتى ، 2000ـ يىلى 953 قىرغىز قالدى .

1 . كىيىم ـ كېچىكى

ئەنئەنىۋى كىيىم ـ كېچەك جەھەتتە ، ئەرلەر ئىچىگە ئاق رەختكە گۈللۈك چىلتەك تۇتۇلغان يۇمىلاق ياقىلىق كۆڭلەك ، سىرتىغا قوي تېرىسى ياكى قارا كۆك پاختا رەختتىن تىكىلگەن تونچى ياقىلىق ئۇزۇن چاپان كىيىدۇ ، تۆگە يۈڭىدا توقۇلغان ، يېڭىنىك ئۇچىغا قارا جىيەك تۇتۇلغان چاپان كىيىدىغانلىرىمۇ بار . تاسما بەلۋاغقا پىچاق ، چاقماق تېشى قاتارلىقلارنى ئۆتكۈزۈپ ئېسىۋالىدۇ . يەنە بىرخىل ئۇرە ياقىلىق ، تۇگمىلىك قىسقا چاپان كىيىدىغانلارمۇ بار . كەڭ پۇشقاقلىق ئىشتان ، پۇتىغا ئۆتۈك كىيىدۇ ، پاقالچىقىغا كالا تېرىسىنى يۆگىۋالىدىغانلارمۇ بار . باش كىيىمىنىڭ شەكلى كۆپ ، قېرى ـ ياش ھەممىسلا بىر يىلنىڭ تۆت پەسلىدە يېشىل ، بىنەپشەرەڭ ، كۆك ياكى قارا جىيەك تۇتۇلغان چىبەرقۇت قالپاق كىيىدۇ . قالپاقنىڭ ئىچىگە قارا مەخمەلدىن ئەستەر تۇتىدۇ ، قالپاقنىڭ ئوڭ ـ سول تەرەپلىرى يېرىق بولىدۇ . دوپپىنىڭ ئۈستىگە قۇلاقچا ياكى كىگىز قالپاق كىيىدۇ . ئاياللار كۆمۈش تۇگمە قادالغان كەڭ ، ياقىسىز چاپان كىيىدۇ . ئۇزۇنلۇقى تىزىدىن ئاشمايدۇ ، سىرتىغا قارا پىنجەك ياكى چاپان كىيىدۇ ، كۆپ پۈرمىلىك ئۇزۇن يوپكا كىيىدۇ ، ئاستىغا تېرىدىن جىيەك تۇتىدۇ ؛ كۆينەك كىيىدىغانلارمۇ بار ، كۆينەكنىڭ ئېتىكى پۈرمىلىك بولىدۇ . ياش قىز ـ چوكانلار كۆپرەك قىزىل كۆينەك كىيىشنى ياخشى كۆرىدۇ . قىزىل دۇخاۋا دوپپا ياكى ئۈستىگە مارجان ، پۇپۇك ، ئۆككە تاقالغان قوڭۇر قۇندۇز تۇماق كىيىدۇ . ياش قىز ـ چوكانلار كۆپرەك قىزىل ، يېشىل رەڭلىك رومال سالىدۇ ، ياشقا چوڭ بولغان ئاياللار ئاق ياغلىق چىگىدۇ . ئاياللار ئۇزۇن قونچىلىق ئۆتۈك كىيىدۇ ، بەزىلىرى ئۆتۈككە گۈل ئىشلەيدۇ . توي قىلمىغان قىزلار چېچىنى ئۇششاق ئۆرۈيدۇ ، توي قىلىپ بولغاندىن كېيىن ئىككى تال ئۆرۈيدۇ ، چېچىغا كۆمۈش زەنجىر ياكى كۆمۈش چاچتەڭگە ئاسىدۇ ، ئاچقۇچلىرىنى مارجانغا ئۆتكۈزۈپ ئېسىۋالىدۇ . بېلەيزۈك ، ھالقا ، زەنجىر ، ئۈزۈك قاتارلىق زىننەت بۇيۇملىرىنىڭ كۆپىنچىسى كۆمۈشتىن ياسىلىدۇ ، بەزىلەر نۇرغۇن نۇسخىلار چۈشۈرۈلگەن كۆمۈش تەڭگىلەرنى مەيدىسىگە ئېسىۋالىدۇ .

2 . يېمەك ـ ئىچمىكى

چارۋىچىلارنىڭ يېمەك ـ ئىچمىكى ئاساسەن چارۋا مەھسۇلاتلىرى بولۇپ ، كۆكتاتلاردىن يېسىۋىلەك ، پىياز ۋە چامغۇرنى ئاساس قىلىدۇ ، ئادەتتە ئۆچكە سۈتى ، قېتىق ئىچىدۇ . ئەتكەن چايغا ئامراق ، ئاساسلىق تامىقى ئۇن ، گۈرۈچ تامىقى ۋە سۈت بولۇپ ، كالا ، قوي ، ئات ، تۆگە قاتارلىق ھايۋانلارنىڭ گۆشلىرىنى يەيدۇ . قاچا ـ قۇچا ، چۆمۈچ ، قوشۇقلىرىنىڭ تولىسى ياغاچتىن ياسىلىدۇ .

3 . نىكاھ ئىشلىرى

ئائىلە ئەزالىرى ئادەتتە ئۇچ ئەۋلادتىن تەركىب تاپىدۇ . ئوغۇل ئۆيلەنگەندىن كېيىن كۆپىنچە ئاتا ـ ئانىسى بىلەن بىللە تۇرىدۇ . قىز ـ يىگىتلەر توي قىلىشنى بېكىتكەندىن كېيىن توي قىلغۇچە نۇرغۇن رەسمىيەتلەرنى ئۆتەيدۇ . توي مۇراسىمىغا ئاخۇن رياسەتچىلىك قىلىدۇ ، ئاخۇن بىر ئاننى ئىككىگە بۆلۈپ تۇز سۈيىگە چىلاپ قىز ـ يىگىتنىڭ ئاغزىغا سالىدۇ ، بۇ راھەت ـ پاراغەتتىمۇ ، جاپا ـ مۇشەققەتتىمۇ بىللە بولۇش ، مەڭگۈ ئايرىلماسلىقنى ئىپادىلەيدۇ . ئائىلە

ئەزالىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئەر - ئاياللارنىڭ ئىش تەقسىماتى ئېنىق ئايرىلغان بولىدۇ . چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ئەرلەر مال باقىدۇ ، ئوت ئورۇيدۇ ، ئوتۇن ئەكىلىدۇ ۋە باشقا ئېغىر ئەمگەكلەرنى قىلىدۇ . ئاياللار قوي باقىدۇ ، سۈت ساغىدۇ ، يۇڭ قىرقىيدۇ ، تۆل ئالىدۇ ، چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلايدۇ ۋە ئۆي ئىشلىرىنى قىلىدۇ .

4 . دەپنە ئىشلىرى

ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن مېيىتنى ئۇزىتىش ۋاقتىدا ئۇرۇغ - تۇغقان ، دوست - بۇرادەرلەر-نىڭ ھەممىسى كېلىپ قاتنىشىدۇ . تۇغقانلار ، ئاياللار قارا كىيىم كىيىدۇ ، قارا رومال سالىدۇ . پەرزەنتلىرى 40 كۈن قارىلىق تۇتۇپ ، چېچىنى تارمايدۇ ، ساقال - بۇرۇتلىرىنى ئالدۇرمايدۇ . تۆل ئايال يۈزىنى باشقىلارغا كۆرسەتمەسلىك ئۈچۈن رومال بىلەن يېپىۋالىدۇ . مېيىت يەرلىكتە بېشى شىمالغا ، پۇتى جەنۇبقا توغرىلاپ يۈزى قىبلىگە قارىتىپ قويۇلىدۇ . ئوغلى ، دوست - بۇرادەرلىرى ۋە مېيىتنى ئۇزاتقۇچىلار يەرلىككە توپا تاشلايدۇ . قىرغىزلار ئۇچى ، يەتتىسى ، قىرقى ، يەتمىشى ، يۈز كۈنلۈكى ، يىل نەزىرلىرىنى قىلىدۇ . نەزىر كۈنى مەرھۇم ھايات ۋاقتىدا تۇرغان ئۆينىڭ ئىشىكىنىڭ بېشىغا ياپراقچە ئېسىپ قويۇلىدۇ ۋە نەزىرگە كەلگەن مېھمانلار كۈتۈۋېلىنىدۇ .

5 . ھېيت - بايرام ، قائىدە - يوسۇنلىرى

ئاساسلىق بايرىمى روزى ھېيت ۋە قۇربان ھېيت ، قىرغىزلار ئىنتايىن مېھماندوست ۋە قائىدە - يوسۇنلۇق خەلق . مېھمان كەلسە تونۇش بولسۇن - بولمىسۇن ، قىزغىن كۈتۈۋالىدۇ ، ئائىلىسىدىكى ئەڭ ياخشى تائاملىرى بىلەن ، مەسلەن ، گۆش - پولو ، سىرىق ماي ، تاتلىق گۈرۈچ ئاش ، گۆشلۈك سۈيۈقئاش قاتارلىقلار بىلەن كۈتۈۋالىدۇ . قوينىڭ بېشى ئىنتايىن ھۆرمەتلىك كىشىلەرگە قويۇلىدۇ . مېھمانلارغا گۆش قويغاندا ئالدى بىلەن قوينىڭ قۇيرۇق مېيىنى ئاندىن قوۋۇرغىسى ۋە قوينىڭ بېشىنى يېگۈزىدۇ ؛ مېھمانلارمۇ ھۆرمىتىنى بىلدۈرۈپ ئاۋۋال ئايال ساھىبخانىغا ۋە بالىلارغا بۆلۈپ يېگۈزىدۇ . كۆچكەندە خوشلاشقانلىقىنى ياكى قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ قوشنىلار بىر - بىرىنى چىللىشىدۇ .

§4 . خۇيزۇلار

چىڭ سۇلالىسىنىڭ تۆڭجى يىللىرىدا بەي يەنخۇ توپلىڭى تىنچىتىلغاندىن كېيىن ، بەي يەنخۇ قالدۇق قىسىملىرىنىڭ بىر قىسمى قېچىپ باي ناھىيىسىگە كەلدى . گۇاڭشۇ 34 - يىلى (1908-يىلى) ۋە مىنگونىڭ 3 ~ 4 - يىللىرى (1914 ~ 1915 - يىللىرى) ئۇرۇمچى ، تۇرپان ، پىچان قاتارلىق جايلاردىن بىر قىسىم خۇيزۇلار كۆچۈپ كەلدى . مىنگو دەۋرىدە ناھىيە بويىچە نەچچە 10 خۇيزۇ بار ئىدى . 1970 - يىلى ناھىيە بويىچە 651 خۇيزۇ ، 1978 - يىلى 916 خۇيزۇ ، 1990 - يىلى 819 خۇيزۇ ، 2000 - يىلى 735 خۇيزۇ بار بولدى .

1 . يېمەك - ئىچمىكى

بىر كۈنلۈك ئۇچ ۋاق تامىقىنىڭ ئېنىق ۋاقتى - قەرەلى يوق ، بۇغداي ئۇنى ، سۆك ، تېرىق قاتارلىقلاردىن ئېتىلگەن تاماقلارنى ئاساسلىق تاماق ئورنىدا يەيدۇ ، گۈرۈچ تامىقى ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ . خۇيزۇلار چوشقا گۆشى ، ئىت گۆشى ، ئات گۆشى ، يىرتقۇچ ئۇچار قانات ، يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ گۆشىنى يېمەيدۇ ، ھايۋانات قېنىنى ئىچمەيدۇ ، ھارام بولۇپ قالغان ھايۋانلارنىڭ گۆشىنى يېمەيدۇ ، ھاراق ئىچمەيدۇ .

2 . كىيىم - كېچىكى

ئەرلەر كۆپرەك پەلتۇ كىيىدۇ ، ياقىسى كاستيۇمنىڭكىگە ئوخشايدۇ ؛ يىلىويى بېشىغا ئاق ياكى قارا دوپپا كىيىدۇ . ئاياللارنىڭ كىيىمى غەربلىكلەرنىڭ كىيىمىگە ئوخشاپ قالىدۇ . تىزىدىن ئېشىپ تۇرىدىغان ئۇزۇن چاپان كىيىدۇ . ئوچۇق رەڭلىك كىيىملەرنى ياخشى كۆرىدۇ . ئەر - ئاياللار ھەممىسى ئوخشاشلا ئاياغنىڭ سىرتىغا كالاچ كىيىدۇ ، ئۆيگە كىرگەندە كالاچنى ئىشىكنىڭ سىرتىغا سېلىپ قويىدۇ . ئاياللار سىرتقا چىققاندا بېشىغا رومال ئارتىپ ناتونۇش ئادەملەرگە چىرايىنى كۆرسەتمەيدۇ . 1950 - يىللاردىن كېيىن كىيىملىرى پەيدىنپەي ئۆزگىرىپ خەنزۇلارغا ئوخشاش كىيىنىدىغان بولدى .

3 . نىكاھ ئىشلىرى

يىگىت - قىزلار مۇھەببەتلىشىپ ياكى باشقىلارنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن مۇھەببەتلىشىپ كېلىشكەندىن كېيىن ئاتا - ئانىسىغا ئېيتىدۇ . يىگىتنىڭ ئاتا - ئانىسى قىزنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ ئالدىغا ئەلچى ئەۋەتىدۇ . ئەلچىلىككە بارىدىغان ۋاقتىدا تۆت بولاق سوۋغا يەنى چاقماق قەنت ، چاي ، گۆش ۋە كەسمە چۆپ ئېلىپ بارىدۇ (بەزىلىرى گۆش ۋە كەسمە چۆپنىڭ ئورنىغا ياڭاق - چىلانلارنى ئېلىپ بارىدۇ) . بۇ ئېغىز ئېچىش سوۋغىسى ھېسابلىنىدۇ . قىز تەرەپ سوۋغا - سالامنى ئالغاندىن كېيىن بىرھەپتە ئەتراپىدا جاۋابنى بېرىدۇ ، توي ئىشىغا قوشۇلمىسا ، ئېغىز ئېچىش سوۋغىسىنى قايتۇرۇۋېتىدۇ ، قوشۇلغاندىن كېيىن قىز تەرەپ يىگىت تەرەپكە تويلۇق تىزىملىكىنى بېرىدۇ . يىگىت تەرەپ تىزىملىك بويىچە تەييارلىق قىلغاندىن كېيىن قىز تەرەپ بىلەن چاي ئىچكۈزۈش مۇراسىمى ئۆتكۈزىدۇ ، چاي ئىچىش مۇراسىمىدىن كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەي چوڭ مۇراسىم ئۆتكۈزۈلۈپ ، توي كۈنى بېكىتىلىدۇ . قىز تەرەپ توي كۈنى مېھمان كۈتۈش ئۈچۈن كېتىدىغان گۆش ، ئاشلىق ۋە قىز تەرەپنىڭ ئۇرۇغ - تۇغقانلىرىغا بېرىشكە تېگىشلىك كىيىم - كېچەك ۋە سوۋغا - سالامنىڭ تىزىملىكىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ . يىگىت تەرەپ ماقۇللۇق بېرىپ رازى قىلغاندا ، توي كۈنى بېكىتىلىدۇ .

تويىنىڭ تۇنجى كۈنى يىگىت بىلەن تۆت كىشى پۇل ۋە بىر قۇر يېڭى كىيىم ئېلىپ قىز كۆچۈرگىلى قىزنىڭ ئۆيىگە بارىدۇ . يىگىت قىز تەرەپنىڭ ئۆيىگە كىرگەندە بىر كىشىنىڭ يېتەكلىشى بىلەن قۇدىلارغا تازىم قىلىدۇ . قىز تەرەپ ئۇلارنى مېھمان قىلىدۇ . قىز چىرايلىق ياسانغاندىن كېيىن يىگىت ئېلىپ كەلگەن يېڭى كىيىمنى كىيىپ تۆت قىز بىلەن بىللە ماشىنىغا چىقىدۇ . ئىشكىتىن چىققۇچە قىزنىڭ بېشىدىن بىر بولاق ياڭاق ياكى چىلان ئۇرۇلىدۇ . قىز

بىلەن يىگىت بىر ماشىنىغا چىقمايدۇ . يىگىتنىڭ ئۆيىگە بارغاندىن كېيىن ئاخۇن نىكاھ ئوقۇپ ، يېڭى بىر جۇپلەرگە بەخت تىلەيدۇ . ھەمدە قىز - يىگىتتىن ماقۇللۇق سورايدۇ ، بىر تەرەپ ئۇچ قېتىم سورىغۇچە جاۋاب بەرمىسە توي ئىناۋەتسىز بولىدۇ . قوشۇلغاندىن كېيىن قىز ھوجۇرىغا كىرىدۇ ، دوستلىرى ۋە مېھمانلار بىلەن كۆرۈشمەيدۇ ، يىگىت تەرەپ مېھمانلارغا زىياپەت بېرىپ كۈتۈۋالىدۇ . 2 - كۈنى قىز ھوجرىدىن چىقىپ قېيىنئاتا - قېيىنئانىلىرىغا سالام بېرىدۇ ، قېيىنئاتا-قېيىنئانىلىرى كېلىنگە سوۋغا بېرىدۇ ھەم قۇدىلىرىغا تونۇشۇش چېيى بېرىدۇ . 3 - كۈنى قىز تەرەپ يىگىت تەرەپنى مېھمان قىلىپ ، جاۋابەن تونۇشۇش چېيى بېرىدۇ ، 4 - كۈنى كېلىن ئاشخانىغا كىرىپ تۆت خىل ئۇن تامىقى ئېتىدۇ ، ئائىلىدىكىلەر جەم بولۇپ كېلىن ئەتكەن تۆت خىل ئۇن تامىقىنى يەيدۇ ، تاماق ئوخشىغان بولسا ، كېلىن ئۆي تۆتۈشتا ئېپى بار ھېسابلىنىدۇ . 5 - كۈنى قىز - يىگىت بىرلىكتە قىزنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۆيىگە ۋە قوۋمى - قېرىنداشلىرىنىڭ ئۆيلىرىگە بېرىپ پۇل ۋە رەھمەت سوۋغىسى (ئادەتتە كىيىملىك) بېرىدۇ . توي قىلىپ بىر ئايدىن كېيىن ، قىز جۇمەلەپ كېلىش ئۇچۇن ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ، ئاز بولغاندىمۇ بىر ھەپتە تۇرىدۇ ، شۇنىڭ بىلەن توي ئىشى تامام بولىدۇ . توي مەزگىلىدە ئىككى قات ئايال ئۆزىنى چەتكە ئالىدۇ ، بۇنداق قىلمىسا خەيرلىك ھېسابلانمايدۇ .

4 . دەپنە ئىشلىرى

ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن ، ئاخۇن خەتمە قۇرئان ئوقۇشقا تەكلىپ قىلىنىدۇ . مېيىت يۇيۇلۇپ كېپەنلىنىپ ، تاۋۇتقا سېلىنىپ مەسچىتكە ئاپىرىپ نامىزى چۈشۈرۈلىدۇ ، ئاندىن قەبرىستانلىققا ئاپىرىلىدۇ . يەرلىكىنىڭ ئىچىگە ھېچقانداق ھەمدەپنە ئەرسە قويۇلمايدۇ ، مېيىت يەرلىكتە بېشى شىمالغا ، پۇتى جەنۇبقا ، يۈزى قىبلىگە قارىتىپ قويۇلىدۇ ، ئاندىن يەرلىك كۆمۈلىدۇ .

5 . ھېيت - بايرامىلىرى

ئاساسلىق بايرىمى روزى ھېيت بىلەن قۇربان ھېيت .

III باب

دىن

تەخمىنەن مىلادىيە 1 - ئەسىردە بۇددا دىنى بايغا كىردى . يەرلىكلەرنىڭ تولىسى بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلدى ، بۇددا دىنى 1000 يىلدىن كۆپرەك داۋاملاشتى . ئۇيغۇرلار ناھىيە تەۋەسىگە كېلىپ ئولتۇراقلاشقاندىن كېيىن ، بۇددا دىنىنى قوبۇل قىلدى ۋە نۇرغۇن بۇددا نوملىرىنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلدى . 14 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرى ئەتراپىدا ئىسلام دىنى ناھىيە تەۋەسىدىكى كۆپ

سانلىق كىشىلەر ئېتىقاد قىلىدىغان دىن بولۇپ قالدى . ھەمدە ئاستا - ئاستا ھۆكۈمرانلىق ئورۇنغا ئۆتتى ، ئۇنىڭ تەسىرى ئىجتىمائىي تۈرمۇشنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىگە بېرىپ يەتتى .

ناھىيە تەۋەسىدە يەنە ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ شامان دىنى ، ئاتەشپەرەسلىك دىنى ، مانى دىنى ، نىستورى دىنى قاتارلىق دىنلارمۇ بولغانىدى .

§ 1 . بۇددا دىنى

مىلادىيە 3 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا باي تەۋەسىدىكى قىزىل مىڭئۆيى ياسىلىشقا باشلاپ ، پەيدىنپەي كۆسەن رايونىدىكى بۇددا دىنى مەركەزلىرىدىن بىرى بولۇپ قالدى .

مىلادىيە 9 - ئەسىردە ئۇيغۇرلار كۆسەندە تۇبۇتلەرنىڭ ئورنىنى بېسىپ ، مانى دىنىغا ئېتىقاد قىلىشتىن پەيدىنپەي بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىشقا ئۆتتى . تەخمىنەن 10 - ئەسىردىن كېيىن ئىسلام دىنى غەربىي يۇرتقا كىردى ، كۆسەن ئۇيغۇرلىرى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغاندىن كېيىن ، كۆسەن بۇددا دىنى بارا - بارا زاۋاللىققا يۈز تۇتتى . مىڭ سۇلالىسىنىڭ خۇڭۇ 11 - يىلى (1378 - يىلى) 12 - ئايدا مىڭ سۇلالىسىنىڭ مەركىزىي ھاكىمىيىتى غەربىي يۇرتقا بۇددا نوملىرى بىلەن راھىبلارنى ئەۋەتتى ، ئۇ راھىبلار ئۇچ يىل تۇرۇپ قايتىپ كەتتى . ئۇ چاغدا كۆسەندە بۇددا دىنى تېخى تولۇق يوقالمىغانىدى . 15 - ئەسىرنىڭ ئالدى - كەينىدە ئىسلام دىنى ئومۇملاشقاندىن كېيىن قىزىل مىڭئۆيىنى مەركەز قىلغان كۆسەن بۇددا دىنى تامامەن ئاخىرلاشتى ، قىزىل مىڭئۆيىمۇ بۇددا دىنى ئىبادەتخانىلىقىدىن قېلىپ ، بارا - بارا بۇددا دىنى ئاسار ئەتىقىسىگە ئايلاندى . چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە شېپى جىشى بىلەن شۇ سۇڭ بۇ يەرنى كۆزدىن كەچۈرگەندىن كېيىن ئاندىن چىڭ سۇلالىسى زامانىسىدىكى تارىخىي كىتابلاردا «قىزىل مىڭئۆيى» دېگەن نام كۆرۈلۈشكە باشلىدى .

ناھىيە تەۋەسىدە بۇددا دىنى خارابىلىرىدىن يەنە قىزىل يېزىلىق ھۆكۈمەت جايلاشقان يەرنىڭ شىمالىدىكى تېتىر مىڭئۆيى ، قېيىر مىڭئۆيى ، توغراق دەڭ مىڭئۆيى ، جامائەت خەۋپسىزلىكى كۆمۈر كانى قىزىلتاغ بۇددا دىنى خارابىسى ، ئونباش يېزىلىق ھۆكۈمەت جايلاشقان يەرنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى ئونباش مىڭئۆيى قاتارلىق 10 نەچچە خارابە بار .

§ 2 . ئىسلام دىنى

14 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تۇغلۇق تۆمۈر چاغاتاي خانلىقىغا ۋارىسلىق قىلغاندىن كېيىن ئۇزاق ئۆتمەي ئەڭ ئاۋۋال ئىسلام دىنىنىڭ مۇرىتى بولدى . ئەسلى بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىپ كەلگەن باي خەلقى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان بولدى . ناھىيە تەۋەسىدىكى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئۇيغۇر ، خۇيزۇ ، قىرغىز ، قازاق ، ئۆزبېك قاتارلىق مىللەتلەر ئىسلام دىنىنىڭ سۈننى مەزھىپىگە تەۋە بولدى .

1990 - يىلى 3 - ئايدا ناھىيىدە 1 - قېتىملىق ئىسلام دىنى ۋەكىللەر يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىنغا 76 ۋەكىل قاتناشتى ، يىغىندا ناھىيىلىك ئىسلام دىنى جەمئىيىتى قۇرۇلدى .

1 . دىنىي مەكتەپلەر

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە دىنىي مەكتەپلەرنىڭ كۆپىنچىسى مەسچىتلەردە تەسىس قىلىنىپ ، ئوقۇش ، يېزىش ، ھېسساب ۋە «قۇرئان كەرىم» قاتارلىقلار ئۆگىتىلەتتى . 30 ـ يىللارغا كەلگەندە ناھىيە تەرىپىدىن باشقۇرۇلىدىغان باشلانغۇچ مەكتەپلەردە دىنىي دەرس سىنىپى ئېچىلدى . 30ـ يىللاردىن كېيىن دىنىي مەكتەپلەر مەسچىتلەردە قوشۇمچە تەسىس قىلىنغانلىقى سەرتىدا تولىسى ئۇيغۇر ـ خۇيزۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى تەرىپىدىن ئېچىلدى .

50 ـ يىللاردا ئادەتتىكى ماتارىپ تەرەققىي قىلدۇرۇلۇپ ، دىنىي مەكتەپلەر چەكلەندى ۋە بىكار قىلىندى ، شۇنداقتىمۇ دىنىي مەكتەپلەر يوشۇرۇن ئېچىلىپ تۇردى . 1958 ـ يىلى 24 دىنىي مەكتەپ بولۇپ ، 755 ئوقۇغۇچىسى بار ئىدى . 1959 ـ يىلى ھەممىسى بىكار قىلىندى . 1962 ـ يىلى 12 دىنىي مەكتەپ بار بولۇپ ، 427 ئوقۇغۇچى ئوقۇدى ، بۇلارمۇ شۇ يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى . 1974 ـ يىلى ئىككى دىنىي مەكتەپ بار بولدى ، ئۇنىڭدا ئالتە ياش ـ ئۆسمۈر مەجبۇرىي ئوقۇتۇلدى . 1980 ـ يىلى 33 دىنىي مەكتەپ بار بولۇپ ، ئوقۇغۇچىسى 660كە يەتتى . 1981 ـ يىلى سەككىز مەكتەپ ، 155 ئوقۇغۇچى قالدى ، بۇنىڭ ئىچىدە پەننىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان ياش ـ ئۆسمۈر 47 ، كىچىك بالا يەتتە . كېيىن دىنىي مەكتەپ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى .

2 . مەسچىتلەر

مىنگونىڭ 34 ـ يىلى (1945 ـ يىلى) ناھىيە بويىچە چوڭ ـ كىچىك 86 مەسچىت بار ئىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە تۆت چوڭ مەسچىت لىيى بازىرى ، شىنىيى ، رىنئەي ۋە يۇڭجىن يېزىلىرىغا جايلاشقان ؛ كىچىك مەسچىت 82 ، مەسچىتلەرنىڭ چىراغ يېغى ، ئوتۇن ، كىگىز ۋە بورا قاتارلىق لازىملىق نەرسىلىرىنى مۇسۇلمانلار ئىئانە توپلاپ تەييارلىغان ، ھەر قېتىم چوڭ ـ كىچىك ھېيت ـ بايراملاردا ئائىلىلەر قۇربانلىق قىلغان كالا ـ قويلىرىنىڭ تېرىسىنى مەسچىتلەرگە بېرىدۇ ، ئۇلارنى ئاخۇن ، ئىمام قاتارلىقلار ئۆزلىرىنىڭ ئورنىغا قاراپ بۆلۈشۋالىدۇ .

1951 ～ 1955 ـ يىلغىچە ناھىيىدىكى مەسچىتلەرنىڭ 122.4 گېكتار يېرى ، 23 ئېغىز دۇكىنى ، 112 ئېغىز ئۆيى بار ئىدى . 1958 ـ يىلى مەسچىت 435كە يەتتى . 1962 ـ يىلى 284ى قالدى .

باي ناھىيىسى بويىچە 2000 ـ يىلدىكى مەسچىتلەر

جەدۋەل : 3 — 9

جايلاشقان ئورنى	سانى	جايلاشقان ئورنى	سانى
باي بازىرى	22	تېرەك بازىرى	5
قېيىر يېزىسى	35	مىچىڭ يېزىسى	31
قىزىل يېزىسى	15	ئونباش يېزىسى	25
سايرام يېزىسى	41	چوڭكۆۋرۈك يېزىسى	16
توقسۇن يېزىسى	39	داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى	10
ياتۇر يېزىسى	32	ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى	31
كانچى يېزىسى	30	قاراباغ يېزىسى	20
بۇلۇڭ يېزىسى	20	قويچىلىق فېرمىسى	5

1957 ـ يىلى مەسچىتلەرنىڭ ئىلكىدە 166.6 گېكتار يەر ، 134 ئېغىز ئۆي ، 6373 تۆپ دەرەخ ، 257 داشقازان ، 585 پارچە كىگىز ، 495 باشقا لازىمەتلىك بار ئىدى . خەلق گۈڭشېسى ئومۇملاشقاندىن كېيىن مەسچىتلەرنىڭ ئىلكىدە 50 ئېغىز ئۆي ، 493 تۆپ دەرەخ ، 10 داشقازان ، 490 پارچە كىگىز ، 421 دانە باشقا بۇيۇم قالدى . يەرلىرى ۋە بىر قىسىم مال ـ مۈلكى خەلق گۈڭشېسىنىڭ ئىگىدارلىقىغا ئۆتكۈزۈلدى . 1965 ـ يىلى مەسچىت 480گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ مەسچىت 68 . 1966 ـ يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن قىزىل قوغدىغۇچىلار 416 مەسچىتنى بۇزۇۋەتتى ، يەتتە مەسچىت تاقالدى ، 37 مەسچىت باشقا ئىشلارغا ئىشلىتىلدى . 1979 ـ يىلى 20 مەسچىت ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . 1985 ـ يىلى 6 ـ ئايدا ناھىيىلىك ھۆكۈمەت 1495 كۆدرات مېتىر يەرنى ئاجرىتىپ ناھىيە بويىچە ئەڭ چوڭ مەسچىت سالدۇردى . 1992 ـ يىلى 6 ـ ئايدا ناھىيە بازىرىدىكى چوڭ مەسچىت ، سايرام يېزىسى بازار مەسچىتى بەشتە ياخشى مەسچىت ، يۇنۇس سىدىق داموللا ھاجى ، ھامىدىن تۇردى ، ياسىن ئاۋاتلار بەشتە ياخشى دىنىي زات بولۇپ باھالىنىپ ، ۋىلايەتلىك پارتكوم ۋە ۋالىي مەھكىمىنىڭ تەقدىرلەشىگە ئېرىشتى . 2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 377 مەسچىت بار بولدى .

3 . كەسپىي دىنىي زاتلار

1956 ـ يىلى ناھىيە بويىچە كەسپىي ئىسلام دىنىي زاتلىرىدىن 901ى بار ئىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە قازى رەئىس 17 ، ئەلەم ئىككى ، مۇپتى بەش ، مۇددەرىس ئىككى ، ئاخۇن تۆت ، خاتىپ 19 ، ئىمام 329 ، مەزىن 337 ، موتسىپ 31 ، خەلپەت 86 ، مۆتىۋەللى 10 ، ھاجى 30 ، داموللا ئوچ ، قازى 19 ، مەخسۇم يەتتە . 1959 ـ يىلى كەسپىي دىنىي زات 1243كە يەتتى ، باي ۋەقەسىدىن كېيىن دىنىي زاتلار زور دەرىجىدە ئازىيىپ كەتتى . 1965 ـ يىلى 672 دىنىي زات قالدى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا دىنىي زاتلار قاتتىق زەربىگە ئۇچرىدى . 1979 ـ يىلى پارتىيىنىڭ دىنىي سىياسىتى ئەملىيلەشتۈرۈلدى ، بۇنىڭ بىلەن دىنىي زات 1362گە يەتتى . 1986 ـ يىلى دىنىي زاتتىن 363ى بار بولدى ، بۇنىڭ ئىچىدە داموللا بىر ، ئىمام 280 ، خاتىپ ئالتە ، باشقا زات 72 ؛ ئۇيغۇر 358 ، قىرغىز ئىككى ، خۇيزۇ ئوچ ، 45 ياشتىن تۆۋەنلەر بەش ، 45 ياشتىن 65 ياشقىچە بولغانلار 131 ، 65 ياشتىن يۇقىرىلار 227 . 2000 ـ يىلى دىنىي زات 486گە يەتتى .

§3 . خىرىستىئان دىنى

1958 ـ يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك يىمەك ـ ئىچمەك مۇلازىمەت شىركىتىنىڭ سۈرەتچىسى ئەر-خوتۇن فېك شۇنىي بىلەن خۇاڭ دېلىڭ (خىرىستىئان دىنى مۇرىتى) تىجارەت بىلەن ناھىيىگە كەلگەندى ، شۇنىڭ بىلەن ناھىيىدە خىرىستىئان دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئىككى كىشى بار بولدى . 1974 ـ يىلى خىرىستىئان دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان مۇرت سەككىزگە ، 1990 ـ يىلى 30غا ، 2000 ـ يىلى 161گە يەتتى .

مۇرتلارنىڭ تولىسى ئايال بولۇپ ، مەلۇماتى تۆۋەن ، يېشى چوڭراق ، مۇقىم كەسپى يوق . 1990 ـ يىلدىن ئاۋۋال مۇرتلار ھەر يەكشەنبە كۈنى فېك شۇنىينىڭ ئۆيىگە يىغىلىپ ئىبادەت قىلاتتى . 1990 ـ يىلى قىشتا فېك شۇنىي كېسەل بىلەن ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن ، مۇرتلار ناھىيە بازىرىنىڭ ئىچىدە يىغىلىپ پائالىيەت قىلىدىغان ئوچ ئورۇن تەسىس قىلدى ، ھەربىر

پائالىيەت ئورنىغا بىردىن مەسئۇل كىشى قويىدى . ئۇلار دىنىي تارماق تارقاتقان گۇۋاھنامە ئالمىغان ئەركىن دىن تارقاتقۇچىلار ئىدى .

1 ـ پائالىيەت ئورنى : باي بازىرىنىڭ 2 ـ كەنتىدە ، 150 مۇرت بار .

2 ـ پائالىيەت ئورنى : يېڭى بازار ئارىشاڭ يولى 38 ـ قورۇدا ، 21 مۇرت بار .

3 ـ پائالىيەت ئورنى : بۇلۇڭ يېزىسى ئىتتىپاق قۇرۇلۇش ئەترىتى شىمالىي چوڭ كۆۋرۈك-تىكى سۇڭ چۇنلەننىڭ ئۆيىدە ، 35 مۇرت بار .

§ 4 . دىن ئىشلىرى

1 . دىنىي سىياسەت

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ناھىيىلىك پارتكوم ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى پارتىيىنىڭ دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىپ ۋە ئىجرا قىلىپ ، دىنىي زاتلارغا نىسبەتەن قولغا كەلتۈرۈش ، ئىتتىپاقلىشىش ، تەربىيە بېرىش فاكتىنى قوللاندى . 50 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ پارتىيىنىڭ دىنىي سىياسىتى «سول» چىللىقنىڭ كاشىلىسىغا ئۇچرىدى . 1959 ـ يىلى نامۇۋاپىق دىنىي ھېئوداللىق تۈزۈم ۋە دىنىي سېلىقلارنى تۈگىتىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، مەسچىتنىڭ يەرلىرى ، كۆپ قىسىم ئۆيلىرى ، داشقازان ۋە دەرەخ قاتارلىق مال ـ مۈلۈكلىرى خەلق گۇڭشېسىنىڭ باشقۇرۇپ ئىشلىتىشىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى .

ج ك پ 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ، قالايمىقانچىلىق ئوڭشىلىپ ، پارتىيىنىڭ دىنىي سىياسىتى ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈپ ، دىنىي پائالىيەت سورۇنلىرى ئېچىۋېتىلدى ، ناھەق ، يالغان ، خاتا دېلولار ئاقلاندى ، تۈرمۇش ياردەم پۇلىنى تارقىتىش ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . دىنغا ئېتىقاد قىلىدىغان ۋە ئېتىقاد قىلمايدىغان ھەر مىللەت ، ھەر ساھە خەلقى ئوتتۇرىسىدىكى ئىتتىپاقلىق كۈچەيتىلدى ، ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە سوتسىيالىزم تەربىيىسى كۈچەيتىلدى ، «قۇرئان كەرىم» تارقىتىلدى ، يېڭىدىن سېلىنغان مەسچىتلەرگە يەر ئاجرىتىپ بېرىلدى ، مەسچىت باشقۇرۇش كومىتېتى قۇرۇلۇپ ، نورمال دىنىي پائالىيەتلەرنىڭ توسقۇنلۇققا ۋە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىماسلىقى كاپالەتلەندۈرۈلۈپ ، پارتىيىنىڭ دىنىي سىياسىتى ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى .

ناھىيىنىڭ ھەر نۆۋەتلىك سىياسىي كېڭەش ۋە خەلق قۇرۇلتايلىرىغا دىنىي زاتلار ئورۇنلاشتۇرۇلدى . 1993 ـ يىلى بىر دىنىي زات مەملىكەتلىك ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى ، بىر دىنىي زات ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى ، بىر دىنىي زات ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى ، ئىككى دىنىي زات ئاپتونوم رايونلۇق ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ كېڭەشنىڭ ئەزاسى ، ئۈچ دىنىي زات ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى ، 14 دىنىي زات ئەزاسى ، ئۇچ دىنىي زات ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى ، 14 دىنىي زات ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى ، 27 دىنىي زات ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى ، 33 دىنىي زات ناھىيىلىك ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى ، 21 دىنىي زات يېزىلىق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى بولدى .

50 ـ يىللاردىن باشلاپ بىر قىسىم دىنىي زاتلارغا تۈرمۇش پۇلى بېرىلدى . 1958 ~ 1962 يىلغىچە يىلىغا ئوتتۇرىچە 6000 يۈەندىن ئارتۇقراق پۇل بېرىلدى ، 1981 ـ يىلى 8344 يۈەن بېرىلدى . 1993 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 81 دىنىي زات بار بولۇپ ، 22 كىشىگە پەسىللىك تۈرمۇش

پۇلى ، 59 كىشىگە ئايمۇ ئاي تۇرمۇش پۇلى بېرىلدى ؛ بىر يىلدا 94 مىڭ 588 يۈەن تۇرمۇش پۇلى ، 48 مىڭ 53 يۈەن قوشۇمچە ياردەم پۇلى بېرىلدى . 2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 486 دىنىي زات بولۇپ ، 90 كىشىگە تۇرمۇش پۇلى بېرىلدى ، بىر يىلدا بېرىلگەن تۇرمۇش پۇلى 343 مىڭ 332 يۈەن بولدى .

2 . دىن باشقۇرۇش

چىڭ سۇلالىسى ۋە مىنگو دەۋرلىرىدە ناھىيە تەۋەسىدە دىن ئىشلىرىنى ئامبال ، ھاكىم نازارەت قىلىپ ۋە تەكشۈرۈپ ئەھۋالنى بىر دەرىجە يۇقىرى ئورۇنغا قەرەللىك دوكلات قىلىپ تۇردى .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ناھىيىلىك مىللەتلەر ـ دىن ئىشلىرى ئىدارىسى قۇرۇلۇشتىن ئاۋۋال دىن ئىشلىرىنى باشقۇرۇش خىزمىتىگە ئاساسەن ناھىيىلىك پارتكوم بىرلىك سەپ خىزمىتى بۆلۈمى مەسئۇل بولدى ، مىللەتلەر ـ دىن ئىشلىرى ئىدارىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، بىرلىك سەپ بۆلۈمى بىلەن مىللەتلەر ـ دىن ئىشلىرى ئىدارىسى بىرلىكتە مەسئۇل بولدى .

50 ـ يىللاردىن 70 ـ يىللارغىچە دىن باشقۇرۇش ئىشى دائىم سىياسىي ھەرىكەت بىلەن زىچ بىرلەشتۈرۈلۈپ كەلدى . 1959 ـ يىلى دىنىي تۈزۈمنى ئىسلاھ قىلىش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلۇپ ، دىنىي فېئوداللىق تۈزۈم ۋە دىنىي سېلىقلار بىكار قىلىندى ، دىنىي مەكتەپ ، مەسچىتلەرنىڭ پائالىيەتلىرى چەكلەندى ۋە ئاجىزلاشتۇرۇلدى ، كەسپىي دىنىي زات 101دىن يەتتىگە ئازايتىلدى ، دىنىي ساھەدىن 48 كىشى ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتىگە قاتناشتۇرۇلدى . 1961ـ يىلى مىللىي ـ دىنىي يۇقىرى قاتلامدىكى 23 كىشىگە «ئەۋلىيالارنىڭ باش قوشۇشى»غا ئوخشاش شەكىللەر ئارقىلىق ۋەزىيەت تەربىيىسى بېرىلىپ ، ئۇلارنىڭ تونۇشى بىرلىككە كەلتۈرۈلۈپ ، ئىدىيىۋى ھالىتى ئىگىلەندى ، دىن باشقۇرۇش كۈچەيتىلدى . 60 ـ ۋە 70 ـ يىللاردا كۆپ قېتىم مىللىي ـ دىنىي زاتلار قاتناشقان «ئەۋلىيالارنىڭ باش قوشۇشى» شەكلىدىكى ئۇچرىشىش كۈرسىرى ئېچىلدى .

ج ك پ 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ناھىيە بويىچە دىنىي ساھەدىكى ۋەتەنپەرۋەر زاتلارنىڭ ئەھۋالى نۇقتىلىق تۈردە ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈلۈپ ، دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكىگە بولغان توسالغۇلار ۋە بەزى قانۇنسىز دىنىي پائالىيەتلەر تۈزىتىلدى ، ۋەتەنپەرۋەر دىنىي زاتلارنىڭ سىياسىتى ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى . 1990 ـ يىلى ناھىيە بويىچە دىنىي زاتلار تەشكىللىك ھالدا سىياسىي جەھەتتىن تەكشۈرۈلدى ۋە دىنىي بىلىمدىن ئىمتىھان ئېلىنىپ ، لايىقەتلىك بولغان 391 كىشىگە دىنىي كەسپىي خادىم ۋە لايىقەتنامە بېرىلدى ، ئۇلار شۇ گۇۋاھنامە بىلەن ئىش ئورنىغا چىقتى . 1992 ـ يىلى «قۇرئان كەرىم» سېتىۋېلىنىپ يېزا ، مەيدانلاردىكى مەسچىتلەرگە تەقدىم قىلىندى ؛ 17 كىشىدىن تەركىب تاپقان مەسچىت باشقۇرۇش كومىتېتى قۇرۇلدى ، بۇ كومىتېت ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ قارىمىقىدا بولدى ، يېزا ، مەيدانلاردا 5 ～ 7گىچە كىشىدىن تەركىب تاپقان مۇناسىپ باشقۇرۇش گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى . چوڭ ئەترەت (مەھەللە)لەردىكى مەسچىتلەرگە ئۇچتىن باشقۇرغۇچى خادىم قويۇلدى .

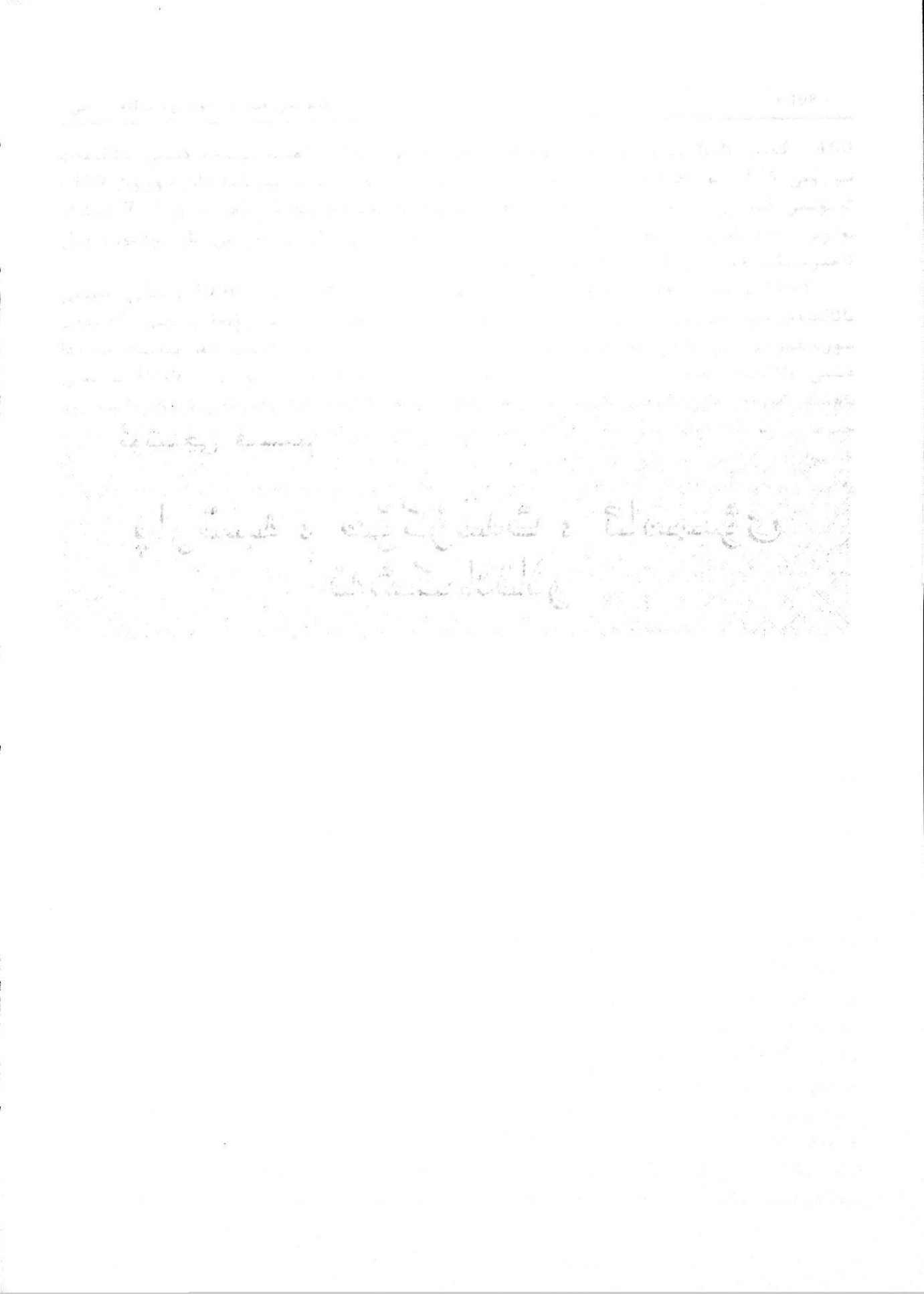
1993 ـ يىلى ناھىيە بويىچە مەسچىت باشقۇرۇش ھەيئىتى 209غا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە يېزا دەرىجىلىكى 15 ، كەنت دەرىجىلىكى 133 ، كەنت ئاھالىلىرى گۇرۇپپىسى دەرىجىلىكى 61 ؛ باشقۇرغۇچى 741گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە يېزىدىكى باشقۇرغۇچى 99 ، كەنتتىكى باشقۇرغۇچى

460 ، كەنت ئاھالىلىرى گۇرۇپپىسىدىكى باشقۇرغۇچى 182 ، ناھىيە بويىچە دىنىي پائالىيەت سورۇنى 374 ، بۇنىڭ ئىچىدە قوشۇمچە ئىقتىسادىي پائالىيەت ئېلىپ بېرىلمىغان سورۇن 169 ؛ ئومۇمىي كىرىمى 78 مىڭ 804 يۈەن . ناھىيە بويىچە مەسچىتلەرنىڭ تېرىلغۇ يېرى 7 .7 گېكتار بولۇپ ، 70 ئورۇندا بېغى ، 35 مىڭ 993 تۇپ ھەرخىل دەل ـ دەرىخى بار بولدى ؛ يىل ئاخىرىدىكى كىرىمى 128 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

1995 ـ يىلى ناھىيە بويىچە دىنىي پائالىيەت ئورنى 377گە يەتتى . 1996 ـ يىلى «دىنىي پائالىيەت سورۇنلىرىنى تىزىملاش چارىسى»گە ئۇيغۇن كەلگەن 377 سورۇنغا «دىنىي پائالىيەت سورۇنلىرىنى تىزىملاش گۇۋاھنامىسى» بېرىلدى . 1998 ـ يىلدىن باشلاپ ھەر يىلىنىڭ بېشىدا دىنىي پائالىيەت سورۇنلىرى يىللىق تەكشۈرۈشتىن ئۆتكۈزۈلمىگان بولدى . 1999 ـ يىلى ناھىيە ، يېزىلاردىكى مىللىي رەھبەرلەر مەسچىتلەر بىلەن ئالاقىلىشىش تۈزۈمى ، دىن باشقۇرۇش خىزمىتى بويىچە رەھبەرلەرنىڭ مەسئۇلىيەت تۈزۈمى تۈزۈپ چىقىلىپ ۋە يولغا قويۇلۇپ ، دىنىي خادىملار ۋە دىنىي سورۇنلارنى باشقۇرۇش يەنمۇ كۈچەيتىلىپ ، قانۇنسىز دىنىي پائالىيەتلەرنىڭ پەيدا بولۇشى ئۇنۇملۇك توسۇلۇپ ، ئىجتىمائىي مۇقىملىققا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىندى .

تۆتىنچى قىسىم

پارتىيە ، ھۆكۈمەت ، ئاممىۋى تەشكىلاتلار

تۆتىنچى قىسىم

پارتىيە ، ھۆكۈمەت ، ئاممىۋى تەشكىلاتلار

مىنگونىڭ 26 - يىلى (1937 - يىلى) ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش ئومۇميۈزلۈك پارتلىغاندىن كېيىن ، شېڭ شىسەينىڭ تەكلىپىگە بىنائەن ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى يەنىەن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ھەربىي - سىياسىي ئۇنىۋېرسىتېتى بىلەن شىمالىي شەنشى يېزا ئىگىلىك ئىنىستىتۇتىدىن ئىككى تۈركۈم كومپارتىيە ئەزالىرىنى شىنجاڭغا خىزمەتكە ئەۋەتتى . مىنگونىڭ 28 - يىلى (1939 - يىلى) 1 - ئايدا كومپارتىيە ئەزاسى جياڭ لىيەنمۇ (جياڭ شۇماۋ) كۈچا - شايار - باي - بۈگۈر - توقسۇ يەرلىك باج ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىقىغا تەيىنلەندى . مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) 1 - ئاينىڭ 6 - كۈنى كومپارتىيە ئەزاسى خاۋ بىڭچىڭ (خاۋ شېڭ) شىنجاڭ ئۆلكىسى قارا شەھەر رايونلۇق مالىيە ئىدارىسىدىن باي ناھىيىلىك باج ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىقىغا يۆتكەلدى . ئۇ بۇ يەردە ۋەزىپىدە تۇرغان ۋاقىتتا ، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ يولىيورۇقى بويىچە باي ناھىيىسىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى سەپەر - ۋەر قىلىپ ۋە ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ، ۋەتەننى مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇش ھەرىكىتى ئېلىپ باردى ، ماركسىزم - لېنىنىزم بىلىملىرىنى تارقاتتى ، باي ناھىيە - سىنىڭ باج يىغىش ئىشلىرىنى تەرتىپكە سالدى ، پاك بولۇشنى تەشەببۇس قىلىپ ، باج مەنبەسىنى كېڭەيتىپ ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئالدىنقى سەپكە ياردەم بېرىپ ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئارقا سەپنى مۇستەھكەملەپ ، نۇرغۇن ئۇنۇملۇك خىزمەتلەرنى ئىشلىدى .

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولدى . 11 - ئايدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى شىمال دالا ئارمىيىسى 6 - جۇن 25 - شى 80 - تۈەننىڭ سىياسىي كومىسسارى يۈەن شىن 11 كادىر ، جەڭچىنى باشلاپ كېلىپ باي ناھىيىسىگە ئورۇنلاشتى . كېيىنكى يىلى 3 - ئايدا ج ك پ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتى ۋاقىت رۇيتىڭ ، لى زوجېندىن ئىبارەت ئىككى نەپەر پارتىيىلىك كادىرنى باي ناھىيىسىگە ھاكىمىيەت قۇرۇش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇشقا ئەۋەتتى . شۇ يىلى 4 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ج ك پ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتى لىيۇ گورۇينى باي ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىلىقىغا تەيىنلىدى . 4 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ج ك پ شىنجاڭ شۆبە بيۇروسىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن ج ك پ باي ناھىيىلىك كومىتېتى قۇرۇلدى . 6 - ئايدا ج ك پ باي ناھىيىلىك 1 - ، 2 - ، 3 - ، 4 - رايونلۇق خىزمەت كومىتېتلىرى قۇرۇلدى . ناھىيىدىكى كومپارتىيە ئەزاسى 57گە يەتتى .

1950 - يىلى 5 - ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم مەركەزنىڭ شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە قارىتا چىقارغان سىياسىتىگە ئاساسەن ، يۇقىرىدىن تۆۋەنگىچە پارتە-

يىگە ئەزا قوبۇل قىلدى ، ئورگان كادىرلىرى ئارىسىدىن پارتىيىگە تۇنجى ئەزا قوبۇل قىلدى . 1952 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم يەر ئىسلاھاتىنى سىناق قىلىش خىزمىتى جەريانىدا پارتىيە قۇرۇش خىزمىتىنى ئىشلىدى . 1958 ـ يىلى خەلق گۇڭشېسى ئومۇملاشقاندىن كېيىن ، ئەسلىدىكى رايون ، يېزا ، كەنت پارتىيە تەشكىلاتلىرى خەلق گۇڭشېسى پارتكومى ، ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتى پارتىيە باش ياچېيكىسى ، ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى پارتىيە ياچېيكىسىغا ئۆزگەرتىلدى .

1966 ـ يىلى 5 ـ ئايدا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن ، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى ھەرىكەتنىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى ، نورمال تەشكىلىي تۇرمۇش توختاشقا مەجبۇر بولدى . 1969 ـ يىلى 4 ـ ئايدا باي ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلۇپ ، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ رەھبەرلىك فۇنكسىيىسىنى يۈرگۈزدى . 1970 ـ يىلى 1 ـ ئايدا باي ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ پارتىيە يادرو رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى تەشكىل قىلىندى . شۇ يىلى 10 ـ ئايدا ج ك پ باي ناھىيىلىك 4 ـ قېتىملىق پارتىيە قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ ، ج ك پ باي ناھىيىلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى ، ئۇنىڭ خىزمەت ئاپپاراتى بىلەن ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ خىزمەت ئاپپاراتى بىرلىكتە ئىش بېجىردى . 1971 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ناھىيە بويىچە گۇڭشې ، مەيدان ۋە ئورگانلار ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، 15 ئاساسىي قاتلام پارتكوم ، 223 پارتىيە ياچېيكىسى قۇرۇلدى . 1975 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ناھىيىلىك پارتكومنىڭ قارىمىقىدا ئاساسىي قاتلام پارتكومدىن 19ى ، پارتىيە باش ياچېيكىسىدىن يەتتىسى ، پارتىيە ياچېيكىسىدىن 244ى بار بولدى ، ناھىيە بويىچە پارتىيە ئەزاسى 2877گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزاسى 2469 .

1978 ـ يىلىدىكى ج ك پ 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ، ناھىيىلىك پارتكوم ۋە ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلىپ ، ناھىيىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىسلاھات ۋە ئېچىۋېتىشنى ئۇزلۇكسىز چوڭقۇرلاشتۇرۇشىغا پائال رەھبەرلىك قىلىپ ، پائال جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇپ ، ناھىيىنىڭ ئىقتىساد ، مەدەنىيەت ، مائارىپ ، پەن ـ تېخنىكا قاتارلىق تۈرلۈك ئىشلىرىدا مىسلىسىز تەرەققىياتلارنى قولغا كەلتۈردى . خەلق ئاممىسىنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى خېلى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى ، جەمئىيەت تىنچ ، مىللەتلەر ئىتتىپاق بولۇپ ، سانائەت ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى كۈنسايىن راۋاجلاندى .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن بۇيان ج ك پ باي ناھىيىلىك كومىتېتى ۋە ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى پارتىيىنىڭ تەشكىلىي قۇرۇلۇشىغا ئېتىبار بېرىپ ، مۇنەۋۋەر ئاكتىپلارنى تەربىيىلەش ۋە پارتىيىگە قوبۇل قىلىشقا ئەھمىيەت بەردى . 2000 ـ يىلى باي ناھىيىلىك پارتىيە تەشكىلاتىدا ج ك پ باي ناھىيىلىك كومىتېتى ، ج ك پ باي ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى ھەمدە ئالتە پارتكۇرۇپپا ، 21 ئاساسىي قاتلام پارتكومى ، سەككىز پارتىيە باش ياچېيكىسى ، 418 پارتىيە ياچېيكىسى ، 396 پارتىيە گۇرۇپپىسى بار بولدى ؛ پارتىيە ئەزاسى 6971گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزاسى 5641 .

مىنگونىڭ 32 ـ يىلى (1943 ـ يىلى) گومىنداڭنىڭ ناھىيىلىك پىرقىسى قۇرۇلدى . مىنگو دەۋرىدە ناھىيىلىك سودىگەرلەر ئۈيۈشمىسى بار ئىدى . ناھىيە خەلقىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش ـ ۋەتەننى مۇنەررەزلىكتىن قۇتۇلدۇرۇش ئارقا سەپ ياردەم بېرىش ئۈيۈشمىسى ۋە ھەر مىللەت مەدەنىي ئاقارتىش ئۈيۈشمىلىرى قاتارلىق تەشكىلاتلار ئارقا ـ

ئارقىدىن قوزۇلغانىدى .
جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ج ك پ باي ناهيىلىك كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىدە ، باي ناهيىلىك ئىشچىلار ئۆيۈشمىسى ، جۇڭگو كومموئنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى-نىڭ يەرلىك تەشكىلاتى ، ناهيىلىك ئايالار بىرلەشمىسى ۋە دېھقانلار ئۆيۈشمىسى قاتارلىقلار ئارقا - ئارقىدىن قوزۇلدى .

I باب

ج ك پ باي ناهيىلىك يەرلىك تەشكىلاتلىرى

§1 . ناهيىلىك پارتكوم

1 . رەھبەرلىك ئاپپاراتى

1950 - يىلى 4 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ شۇبە بىيۈروسىنىڭ تەستىقى بىلەن جۇڭگو كومموئنىستىك پارتىيىسى باي ناهيىلىك كومىتېتى قۇرۇل-دى ، ئۇ ج ك پ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتىغا قارىدى . ناهيىلىك كومىتېت بەش ئەزادىن تەركىب تاپتى . لىيۇ گورۇي شۇجى بولدى ، لىيۇ گورۇي ، لى زوجېن ، يۈەن شىن ، لىيۇ چاڭچىنلار ئەزا بولدى . 1950 - يىلى 8 - ئايدىن 1954 - يىلى 10 - ئايغىچە يەنە ۋاڭ رۇيتىڭ ، ياڭ جىنفېڭ ، لىيۇ چۈنلەي ، راۋ شۇنپىڭ ، ئىدرىس دۆلەت ، يۈسۈپ باراتلار ئەزالىققا تولۇقلاپ سايلاندى . شۇ يىلى 11 - ئايدا ج ك پ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونلۇق كومىتېتى لىيۇ گورۇينى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكومغا يۆتكەشنى ، ۋاڭ شۇخېڭنى ناهيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا ، ۋاڭ رۇيتىڭنى مۇئاۋىن شۇجىلىققا تەينىلەشنى قارار قىلدى . 1956 - يىلى 3 - ئايغىچە ۋاڭ شۇخېڭ ، ۋاڭ رۇيتىڭ ، لى زوجېن ، لىيۇ چاڭچىن ، ياڭ جىنفېڭ ، لىيۇ چۈنلەي ، ئىدرىس دۆلەت ، يۈسۈپ بارات ، مامۇت ئىسلام ، يۈسۈپ ئايۇپ ، جاڭ جۇاڭ قاتارلىقلار ناهيىلىك پارتكومنىڭ ئەزاسى بولدى . 1956 - يىلى 4 - ئاينىڭ 27 - كۈنى ج ك پ باي ناهيىلىك 1 - قۇرۇلتىيى ئېچىلدى . قۇرۇلتايدا سايلاش ھەمدە ج ك پ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ تەستىقلىشىغا يوللاش ئارقىلىق ج ك پ باي ناهيىلىك 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈلدى . 1960 - يىلى 1-ئايدا ناهيىلىك پارتكومدا شۇجىچۇ قۇرۇلدى ، ئۇنىڭغا 1 - شۇجى ، شۇجىچۇنىڭ شۇجىسى قويۇلدى . 4 - ئاينىڭ 7 - كۈنىدىن 11 - كۈنگىچە ناهيىلىك پارتكومنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنىدا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ 1 - شۇجىسى ۋاڭ ئېنماۋ ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ياڭ خېتىڭ ۋە ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ رەھبەرلىرى ناهيىلىك پارتكومنىڭ سابىق رەھبىرىنىڭ «ئاشلىق ۋەقەسى»دىكى خاتالىقلىرىنى قاتتىق تەنقىد قىلىپ ، ناهيىلىك پارتكومنى يېڭىۋاشتىن تەشكىللىدى . 1962 - يىلى 5 - ئايدا ناهيىلىك پارتكوم

ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ قارارىغا ئاساسەن ، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىچۇسىنى ئەمەلدىن قالدۇردى ، 1 ـ شۇجى شۇجى دەپ ، شۇجىچۇنىڭ شۇجىسى مۇئاۋىن شۇجى دەپ ئاتالدى .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ، 1969 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ ھوقۇقى ئاممىۋى تەشكىلات تەرىپىدىن تارتىۋېلىندى ، پارتىيەنىڭ تەشكىلىي ئاپپاراتلىرى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى . 1970 ـ يىلى 1 ـ ئايدا باي ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ پارتىيە يادرو گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى . لى خۇەيئېن گۇرۇپپا باشلىقى ، لىن جېن ، لى جېنخۇالار مۇئاۋىن گۇرۇپپا باشلىقى بولدى . ئەن شىيەنسەي ، تېرگاۋسىز ، گاۋ جىنچېڭ ، تيەن فاتاڭ قاتارلىقلار ئەزا بولدى . 1970 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى ج ك پ باي ناھىيىلىك 4 ـ قۇرۇلتىيى ئېچىلدى ، قۇرۇلتايدا ج ك پ باي ناھىيىلىك 4 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى ، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ تەشكىلىي ئاپپاراتلىرى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، لى خۇەيئېن شۇجى بولدى . 1992 ـ يىلى جى شيۇڭنەن ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى بولدى . 2000 ـ يىلى جياڭ خۇي باي ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى بولدى .

1950 ～ 2000 ـ يىلىغىچە ج ك پ باي ناھىيىلىك پارتكوم (پارتىيەنىڭ يادرو رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى)غا شۇجى (گۇرۇپپا باشلىقى) بولغانلار

جەدۋەل : 4 — 1

ئىسىم ـ فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	يۇرتى	ۋەزىپە تۇتقان ۋاقتى	ئىزاھ
لىيۇ گورۇي	ئەر	خەنزۇ	شەنشى سۇيدې	1950. 4 ～ 1953. 7	
ۋاڭ شۇخېڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى پىڭياۋ	1953. 9 ～ 1957. 4 1960. 4 ～ 1960. 6	
خې رۇي	ئەر	شىبە	ئۈرۈمچى	1957. 6. 21 ～ 1960. 4	1 ـ شۇجى
يەن زېمىن	ئەر	خەنزۇ	شەنشى زىجۇ	1966. 6 ～ 1969	
لى خۇەيئېن	ئەر	خەنزۇ	خېنەن شۇچاڭ	1970. 1 ～ 1970. 11	پارتىيە يادرو گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى
ۋاڭ بىن	ئەر	خەنزۇ	شەنشى ۋېينەن	1973. 1. 6 ～ 1974. 12	
سۈن شۇگاڭ	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ خۇيمىن	1975. 1. 14 ～ 1978. 1	
لى جىفاڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى يۈنچېڭ	1978. 11 ～ 1981. 3. 30	
تيەن شېڭگۇي	ئەر	خەنزۇ	شەنشى نەنجېڭ	1981. 3. 30 ～ 1984. 4	2001 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى كېسەل بەلەن ۋاپات بولدى
لى جيارۇڭ	ئەر	خەنزۇ	خېنەن شىشەن ناھىيىسى	1984. 4 ～ 1991. 12	
جى شيۇڭنەن	ئەر	خەنزۇ	شەنشى مىجى	1992. 1 ～ 1994. 2	
چېن شىننيەن	ئەر	خەنزۇ	شاڭخەي چىڭپۇ	1994. 2 ～ 1996. 12	
جاۋ مىڭلىن	ئەر	خەنزۇ	گەنسۇ مىنلې ناھىيىسى	1996. 12 ～ 2000. 1	
جياڭ خۇي	ئەر	خەنزۇ	ئەنخۇي گويۇڭ ناھىيىسى	2000. 1 ～ 2000. 12	

1950 ~ 2000 - يىلىغىچە ج ك پ باي ناهيىلىك كومىتېتى (پارتىيە يادرو گۇرۇپپىسى)غا مۇئاۋىن شۇجى (مۇئاۋىن گۇرۇپپا باشلىقى) بولغانلار

جەدۋەل : 4 — 2

ئىسىم - فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	يۇرتى	ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى	ئىزاھ
ژالۇ شۇخېلۇ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى پىڭيۈ	1951. 9 ~ 1954. 11	
ژالۇ رۇيتسلۇ	ئەر	خەنزۇ	خېنەن ژۇچياۋ	1954. 11 ~ 1957. 3	
ساۋۇت ئابىت	ئەر	ئۇيغۇر	باي ناهيىسى	1956. 4 ~ 1966. 9	
ئەن چاڭلۇڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى يىچياۋ	1957. 9 ~ 1960. 4	
مېي زۇگۇي	ئەر	خەنزۇ	خۇبېي سۇڭزى	1960. 2 ~ 1962. 5	كاندىدات شۇجى
سۇڭ شۇنفا	ئەر	خەنزۇ	خېبېلوڭجياۋ ناخې	1961. 6 ~ 1962. 5	كاندىدات شۇجى
رېھىم سادىق	ئەر	ئۇيغۇر	يېڭسار ناهيىسى	1960. 7 ~ 1963. 10	كاندىدات شۇجى
گو جيەنجۇڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى باۋدې	1960. 4 ~ 1964. 5	
سۈن شۇگاڭ	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ خۇيمىن	1964. 2 ~ 1969. 4	
لى جىفاڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى يۈنچياۋ	1963. 7 ~ 1969. 4	
لىن جېن	ئەر	خەنزۇ	گەنسۇ لەنجو	1970. 1 ~ 1970. 10	پارتىيە يادرو گۇرۇپپا-سىنىڭ باشلىقى
لى جېنخۇا	ئەر	خەنزۇ	سەنشى لىنجىن	1970. 1 ~ 1970. 10	پارتىيە يادرو گۇرۇپپا-سىنىڭ باشلىقى
ژالۇ بىن	ئەر	خەنزۇ	شەنشى ۋېينەن	1970. 10 ~ 1973. 1	
لىن جېن	ئەر	خەنزۇ	گەنسۇ لەنجو	1970. 10 ~ 1973. 1	
فەن شياڭشىن	ئەر	خەنزۇ	شەنشى خەنچياۋ	1976. 10 ~ 1978. 12	
تۇردى يۈنۇس	ئەر	ئۇيغۇر	يېڭسار	1976. 10 ~ 1984. 4	
لىيۇ شىگۇي	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ نىڭجىن	1978. 12 ~ 1984. 4	
جاۋ چاۋيۈ	ئەر	خەنزۇ	خېبېي	1978. 12 ~ 1981. 3	
ما شىجۈن	ئەر	خۇيزۇ	پىچان ناهيىسى	1978. 12 ~ 1983. 5	
ياسىن نىياز	ئەر	ئۇيغۇر	باي ناهيىسى	1981. 6 ~ 1984. 4	
خې زىچياڭ	ئەر	خەنزۇ	ئەنخۇي چاڭخېڭ	1981. 12 ~ 1987. 10	
خۇاڭ داروڭ	ئەر	خەنزۇ	جياڭسۇ جىڭجياڭ	1981. 12 ~ 1984. 4	
رامىزان	ئەر	قازاق	چۆچەك	1984. 4 ~ 1989. 1	
جاڭ يۈڭنۈ	ئەر	خەنزۇ	شەنشى فۇپىڭ	1984. 7 ~ 1986. 5	
سۈن شياڭشېڭ	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ چاڭيى	1986. 6 ~ 1991. 10	
لى چۈەنشېڭ	ئەر	خەنزۇ	خېنەن مېڭشيەن	1987. 10 ~ 1993. 9	

ھېكىم ئاناياەت	ئەر	ئۇيغۇر	باي	1989. 1 ~ 1993. 3	
جى شيۇكۈنيەن	ئەر	خەنزۇ	شەنشى مىجى	1991. 9 ~ 1992. 1	
چېن شىننيەن	ئەر	خەنزۇ	شاڭخەي چىڭفۇ	1991. 9 ~ 1994. 2	
ئاۋۇت مەمتىلى	ئەر	ئۇيغۇر	توقسۇ	1992. 11 ~ 2001. 6	
چېن جيەنپىڭ	ئەر	خەنزۇ	شەنشى لىيۇلىن	1995. 12 ~ 1998. 12	
دەي گاڭ	ئەر	خەنزۇ	خۇبېي ۋۇشيې شەھىرى	1995. 12 ~ 1997. 12	
جاڭ بىن	ئەر	خەنزۇ	ئەنخۇي	1998. 9 ~ 2000. 12	ۋەزىپىلىك چېنىقىشقا چۈشكەن
يۇ خۇيچۈەن	ئەر	خەنزۇ	خېنەن شىپىڭ	1996. 6 ~ 2000. 2	ۋەزىپىلىك چېنىقىشقا چۈشكەن
جيالڭ خۇي	ئەر	خەنزۇ	ئەنخۇي گويالڭ	1999. 4 ~ 2000. 1	

2 . ئاپپاراتلار

1950 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ناھىيىلىك پارتكومدا كاتىبات ئىشخانىسى ، تەشكىلات بۆلۈمى ۋە تەشۋىقات بۆلۈمى قۇرۇلدى . 1952 ـ يىلى بىرلىك سەپ خىزمىتى بۆلۈمى كۆپەيتىلدى ، ناھىيىلىك پارتكوم ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى قۇرۇلدى . 1955 ـ يىلى 4 ـ ئايدا مالىيە ـ سودا بۆلۈمى بىلەن يېزا خىزمىتى بۆلۈمى قۇرۇلدى ؛ ناھىيىلىك پارتكوم ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى ناھىيىلىك پارتكوم رېۋىزىيە كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى . 1958 ـ يىلى سانائەت ـ قاتناش بۆلۈمى كۆپەيتىلدى . 1959 ـ يىلى 2 ـ ئايدا كاتىبات ئىشخانىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، ئىشخانا قۇرۇلدى ، 4 ـ ئايدا ئارخىپخانا قۇرۇلدى . 1960 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپى قۇرۇلدى . 1961 ـ يىلى 8 ـ ئايدا تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش ئىشخانىسى كۆپەيتىلدى . 1962 ـ يىلى مالىيە ـ سودا بۆلۈمى ، يېزا خىزمىتى بۆلۈمى ، سانائەت ـ قاتناش بۆلۈمى ۋە تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش ئىشخانىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى . 1964 ـ يىلى يېزا خىزمىتى بۆلۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى .

1967 ـ يىلى 1 ـ ئايدىن باشلاپ ناھىيىلىك پارتكوم «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ ، ئاپپاراتلار پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى ، تۈرلۈك خىزمەتلەر توختاپ قالدى . 1971 ـ يىلى 2 ـ ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم ئورگان پارتكومى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . 1974 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم ئىشخانىسى ، تەشكىلات بۆلۈمى ، تەشۋىقات بۆلۈمى ۋە بىرلىك سەپ خىزمىتى بۆلۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . 1976 ـ يىلى 10 ـ ئايدا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئاخىرلاشقاندىن كېيىن يېزا خىزمىتى بۆلۈمى ، ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى ، ئورگان پارتكومى ، پارتىيە مەكتىپى قاتارلىقلار ئارقا ـ ئارقىدىن قۇرۇلدى ۋە ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . 1982 ـ يىلى ئىقتىسادىي ساھەدىكى جىنايى ھەرىكەتلەرگە زەربە بېرىش ئىشخانىسى قۇرۇلدى . 1984 ـ يىلى سىياسىي ـ قانۇن كومىتېتى ، پېشقەدەم كادىرلار خىزمىتى بۆلۈمى (ئىدارىسى) ، تارىخ ـ تەزكىرە ئىشخانىسى (تارىخ ـ تەزكىرە ئىشخانىسى بىلەن ناھىيە تەزكىرەسى تەھرىر ئىشخانىسى بىرلەشتۈرۈلدى) ۋە ئارخىپ بۆلۈمى قۇرۇلدى .

2000 ـ يىلى ناھىيىلىك پارتكومنىڭ خىزمەت ئاپپاراتىدىن ناھىيىلىك پارتكوم ئىشخانىسى ، تەشكىلات بۆلۈمى ، تەشۋىقات بۆلۈمى ، بىرلىك سەپ بۆلۈمى ، يېزا خىزمىتى بۆلۈمى ، سىياسىي ـ

قانۇن كومىتېتى ، پېشقەدەم كادىرلار خىزمىتى ئىدارىسى ، تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى ، ئورگاندىلار خىزمەت كومىتېتى ، پارتىيە مەكتىپى ، ئارخىپ ئىدارىسى ، مەخپىيەتلىكنى ساقلاش كومىتېتى ، مەخپىيەت بۆلۈمى قاتارلىقلار بار بولدى ، خىزمەتچى خادىمى 98گە يەتتى .

§ 2 . پارتىيىنىڭ ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرى

1 . پارتكۇرۇپپا

1) ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى پارتكۇرۇپپىسى 1981-يىلى 12 - ئايدا باي ناھىيىلىك 7 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى قۇرۇلدى . كېيىنكى يىلى 1 - ئايدا ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ مۇزاكىرە قىلىپ قارار قىلىشى بىلەن باي ناھىيىلىك 7 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى پارتكۇرۇپپىسى قۇرۇلدى . ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ نۆۋەت ئالمىشىشىغا ئەگىشىپ ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى پارتكۇرۇپپىسى بەش نۆۋەت ئالماشتى . 2000 - يىلى 12 - ئايدا پارتكۇرۇپپىدا يەتتە ئەزا بار بولدى .

2) ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى پارتكۇرۇپپىسى 1952 - يىلى ج ك پ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ تەستىقى بىلەن ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى پارتكۇرۇپپىسى قۇرۇلدى . 1954 - يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى ، پارتكۇرۇپپا ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى پارتكۇرۇپپىسىغا ئۆزگەرتىلدى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلدە ، ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى پارتكۇرۇپپىسى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى . پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن 1980 - يىلى 10 - ئايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ۋاقىتلىق پارتكۇرۇپپىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . 1982 - يىلى 1-ئاينىڭ 2 - كۈنى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى پارتكۇرۇپپىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . 2000-يىلى 12 - ئايدا پارتكۇرۇپپىدا 11 ئەزا بار بولدى .

3) ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش پارتكۇرۇپپىسى 1983 - يىلى ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن سىياسىي كېڭەش باي ناھىيىلىك پارتكۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، پارتكۇرۇپپىنىڭ شۇجىلىقىنى ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىسى قوشۇمچە ئۈتىدى . سىياسىي كېڭەشنىڭ نۆۋەت ئالمىشىشىغا ئەگىشىپ پارتكۇرۇپپىنىڭ ئەزالىرى تۆت قېتىم نۆۋەت ئالماشتى . 2000 - يىلى 12 - ئايدا پارتكۇرۇپپىدا يەتتە ئەزا بار بولدى .

4) ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى پارتكۇرۇپپىسى 1981 - يىلى ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ تەستىقى بىلەن ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى پارتكۇرۇپپىسى قۇرۇلدى . 2000 - يىلى پارتكۇرۇپپىدا بەش ئەزا بار بولدى .

5) ناھىيىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى پارتكۇرۇپپىسى 1982 - يىلى 4 - ئايدا ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ تەستىقى بىلەن ناھىيىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى پارتكۇرۇپپىسى قۇرۇلدى . 2000 - يىلى پارتكۇرۇپپىدا بەش ئەزا بار بولدى .

6) ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى پارتكۇرۇپپىسى 1984 - يىلى ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ تەستىقى بىلەن ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى پارتكۇ-

رۇپپىسى قۇرۇلدى . 2000 - يىلى پارتگۇرۇپپىدا بەش ئەزا بار بولدى .

2 . پارتكوملار

1) ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى پارتكومى　1959 - يىلى 8 - ئايدا ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى پارتكومى قۇرۇلدى . 2000 - يىلى جوڭ يىگجيې سىياسىي كومىسسار بولدى .

2) رايونلۇق خىزمەت كومىتېتلىرى　1950 - يىلى ناھىيىلىك پارتكوم رەستە (1 - رايون) ، ياتۇر (2 - رايون) ، سايرام (3 - رايون) ۋە ياقائېرىق (4 - رايون) قاتارلىق تۆت رايونلۇق خىزمەت كومىتېتى تەشكىللەشنى قارار قىلدى ، ئۇلار ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ خاس ئاپپاراتلىرى بولدى . 1952 - يىلى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتىدىن كېيىن قېيىر (5 - رايون) رايونلۇق خىزمەت كومىتېتى تەسىس قىلىندى . 1954 - يىلى ناھىيە بويىچە يەتتە رايون قۇرۇلدى . 1956 - يىلى 4 - ئايدىن 1958 - يىلىغىچە رايونلارنى بىرلەشتۇرۇش ۋە تەڭشەش جەريانىدا رايونلۇق خىزمەت كومىتېتلىرىمۇ بىرلەشتۇرۇۋېتىلدى ۋە تەڭشەلدى . 1958 - يىلى ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ قارىمىقىدا بەش رايونلۇق خىزمەت كومىتېتى ، بىر بازارلىق خىزمەت كومىتېتى بار بولدى . رايونلۇق خىزمەت كومىتېتلىرى ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ رەھبەرلىكىگە بىۋاستە قارىدى ، رايونلۇق خىزمەت كومىتېتلىرىغا شۇجى قويۇلدى ، شۇجى خىزمەتلەرگە رياسەتچىلىك قىلدى .

3) يېزا (گۇڭشې) ، بازار (مەيدان)لىق پارتكوملار　1958 - يىلى باي بازارلىق خەلق گۇڭشىسى پارتكومى قاتارلىق توققۇز خەلق گۇڭشىسى پارتكومى قۇرۇلدى ، 1961 - يىلى 10 - ئايدىن 1962 - يىلىغىچە گۇڭشې پارتكومىدىن ئۇچى قۇرۇلدى . 1966 - يىلى ئىككى گۇڭشې پارتكومى دېھقانچىلىق مەيدانى پارتكومىغا ئۆزگەرتىلدى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ، قاتلاممۇ قاتلام ھوقۇق تارتۇۋلىنغاچقا ، گۇڭشې ، مەيدان پارتكوملىرى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى . 1971 - يىلىنىڭ ئاخىرى گۇڭشې پارتكوملىرى ئارقا - ئارقىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۇلدى . 1976 - يىلىنىڭ ئاخىرى ناھىيىلىك پارتكوم قارىمىقىدا 10 گۇڭشې پارتكومى بار بولدى . 1978 - يىلى گۈلباغ گۇڭشىلىق پارتكوم كانچى گۇڭشې پارتكومىغا ئۆزگەرتىلدى . 1980 - يىلى باي بازارلىق پارتكوم ئەسلىگە كەلتۈرۇلدى . 1981 - يىلى چوڭكۆۋرۈك دېھقانچىلىق مەيدانى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، چوڭكۆۋرۈك گۇڭشىسىغا ئۆزگەرتىلدى ھەمدە پارتكوم قۇرۇلدى . 1984 - يىلى خەلق گۇڭشىلىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، يېزا ، بازار تۈزۈلمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۇلدى ، بازار ، يېزا ، مەيدانلاردا پارتكوم قۇرۇلدى . 1985 - يىلى تېرەك بازىرى قۇرۇلۇپ ، بازارلىق پارتكوم قۇرۇلدى .

2000 - يىلى ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ قارىمىقىدا باي ، تېرەك بازارلىرى ، قېيىر ، قىزىل ، سايرام ، توقسۇن ، ياتۇر ، كانچى ، بۇلۇڭ ، مىچىڭ ، ئونباش ، چوڭكۆۋرۈك ، قاراباغ يېزىلىرى ، داۋانچى ، ياقا ئېرىق دېھقانچىلىق مەيدانلىرى ۋە قويچىلىق فېرمىسى قاتارلىق 16 بازار ، يېزا ، مەيدان پارتكومى ھەمدە ئورگان پارتكومى ، تەمىنات - سودا كوپېراتىپى پارتكومى بار بولدى .

3 . پارتىيە باش ياچىيكىلىرى ، ياچىيكىلىرى

1950 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا ناھىيىلىك پارتكوم ئورگىنىدا تۇنجى ئورگان پارتىيە ياچىيكىسى قۇرۇلدى . 1952 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىنى سىناق تەرىقىسىدە ئېلىپ بېرىش جەريانىدا يېزىلاردا پارتىيە تەشكىلاتى قۇرۇش خىزمىتىگە تۈتۈش قىلدى ، شۇ يىلى يېزىلاردا ئۈچ كەنت پارتىيە ياچىيكىسى قۇرۇلدى . 1966 ـ يىلىغا كەلگەندە ، ناھىيە بويىچە پارتىيە ياچىيكىسى 183كە يەتتى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلدە ، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ تەشكىلىي تۈرمۇشى توختاپ قالدى . بىراق پارتىيە تەشكىلاتى يەنىلا كۆپەيدى ، 1976 ـ يىلى ناھىيە بويىچە پارتىيە ياچىيكىسى 247گە يەتتى . 2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە پارتىيە باش ياچىيكىسى سەككىزگە ، پارتىيە ياچىيكىسى 418گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى كەنت (لىيەندۇي) پارتىيە ياچىيكىسى 153 ؛ پارتكۇرۇپپا 396گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى پارتكۇرۇپپا 388 .

3 § . پارتىيە ئەزالىرى

1 . پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىش

مىنگو دەۋرىدە جياڭ لىيەنمۇ ، خاۋ بىڭچىڭلار باي ناھىيىسىدىكى ئەڭ دەسلەپكى كومپارتىيە ئەزالىرى ئىدى .

1949 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا ، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى غەربىي شىمال دالا ئارمىيىسى 6 ـ جۇن 25 ـ شى 80 ـ تۈەننىڭ سىياسىي كومىسسارى يۈەن شىن 11 كادىر ، جەڭچىنى باشلاپ باي ناھىيىسىگە كېلىپ كونا ھاكىمىيەتنى ئۆتكۈزۈۋالدى ، بۇنىڭ ئىچىدە كومپارتىيە ئەزاسى تۆت .

1950 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ شىنجاڭنىڭ ئاز سانلىق مىللەت رايونى بولۇشتەك ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن يۇقىرىدىن تۆۋەنگە قاراپ ئىش كۆرۈش چارىسى قوللىنىلىپ پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىش لازىم ، دېگەن يېتەكچى روھىغا ئاساسەن ، ئورگان كادىرلىرىدىن بىر كىشىنى پارتىيىگە قوبۇل قىلدى . شۇ يىلى ئۇيغۇرلاردىن ئۈچ كىشى پارتىيىگە قوبۇل قىلىندى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە 14 پارتىيە ئەزاسى بار بولدى .

1951 ـ يىلى كادىرلار ئارىسىدىن بىر قازاق كادىر پارتىيىگە قوبۇل قىلىنىپ ، تۇنجى قازاق كومپارتىيە ئەزاسى بولۇپ قالدى ، شۇ يىلى 6 ـ ئايدىن 1952 ـ يىلى 8 ـ ئايغىچە ج ك پ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتى باي ناھىيىسىدىكى رايونلۇق پارتكوملارنى قۇرۇش ۋە ھاكىمىيەت قۇرۇش ، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ، يەر ئىسلاھاتى خىزمىتىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن 57 پارتىيىلىك كادىرنى باي ناھىيىسىگە ئەۋەتتى . 1952 ـ يىلى ناھىيە بويىچە پارتىيە ئەزاسى 99غا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر پارتىيە ئەزاسى 75 . 1954 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 221 پارتىيە ئەزاسى ئىچىدە يېزىلاردىكى پارتىيە ئەزاسى 119غا يەتتى ، يېزىلاردىكى پارتىيە ئەزاسى بازارلاردىكىدىن ئېشىپ كەتتى .

ھەر مىللەت كادىر ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرى ۋە دېھقان ـ چارۋىچىلار ئارىسىدىكى ئىلغارلار بەس ـ بەستە پارتىيە تەشكىلاتىغا كىرىشنى ئىلتىماس قىلدى ، پارتىيە ئەزالىرى يىلدىن ـ يىلغا

كۆپەيدى . 1965 ـ يىلى ناھىيە بويىچە پارتىيە ئەزاسى 1765 كە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزاسى 1554 ، ئايال پارتىيە ئەزاسى 141 . 1976 ـ يىلى پارتىيە ئەزاسى 3059غا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزاسى 2600 ، ئايال پارتىيە ئەزاسى 415 . 1993 ـ يىلى پارتىيە ئەزاسى 4799غا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزاسى 4007 ، ئايال پارتىيە ئەزاسى 592 . 2000 ـ يىلى پارتىيە ئەزاسى 6969غا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت پارتىيە ئەزاسى 5644 ، ئايال پارتىيە ئەزاسى 1159 .

2 . پارتىيە ئەزالىرى تەربىيىسى

1) «ئۈچ يېغىن ، بىر دەرس» تۈزۈمى چىڭ تۇتۇلدى　　ھەپتە ئاخىرىدىكى دېموكراتىك تۇرمۇش يىغىنى تۈزۈمى بارا ـ بارا ئورنىتىلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى . «پارتىيە ئەزالىرى يىغىنى ، ياچېيكا يىغىنى ، پارتگۇرۇپپا يىغىنى ، پارتىيە دەرسى»دىن ئىبارەت ئۈچ يىغىن بىر يىغىن تۈزۈمى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى ئارىسىدا ئومۇميۈزلۈك داۋاملاشتۇرۇلدى . ئادەتتە ئايدا بىر قېتىم پارتىيە ئەزالىرى يىغىنى ، ھەپتىدە بىر قېتىم پارتىيە گۇرۇپپىسى تۇرمۇش يىغىنى ، ياچېيكىنىڭ قەرەلسىز ياچېيكا يىغىنلىرى ئېچىلىپ تۇردى ، ئايدا بىر قېتىم پارتىيە دەرىسى تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلدى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە «ئۈچ يىغىن ، بىر دەرس تۈزۈمى» توختاپ قالدى . بۇ تۈزۈم پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن بارا ـ بارا ئەسلىگە كەلدى .

2) پارتىيە ئەزالىرىنى تەربىيىلەش　　ناھىيىدىكى پارتىيە ئەزالىرى قاتلاممۇ قاتلام تەربىيىلەش ئۇسۇلى ئارقىلىق پىلانلىق تەربىيىلەندى ، ناھىيىلىك پارتىيە مەكتىپى يېزا ، بازار (مەيدان) لاردىكى ئاساسلىق رەھبەرلەر ، كەنت دەرىجىلىك 1 ـ قول كادىرلار ۋە ناھىيىگە بۇاستە قاراشلىق ئورگانلاردىكى پارتىيە ئەزالىرىنى تەربىيىلەشكە مەسئۇل بولدى ؛ يېزا ، بازارلىق پارتىيە مەكتەپلىرى كەنت دەرىجىلىك كادىرلار ۋە شۇ ئورۇندىكى بارلىق پارتىيە ئەزالىرى ۋە كادىرلارنى تەربىيىلەشكە مەسئۇل بولدى . پارتىيە ئەزالىرىنى تەربىيىلەشتە ، پارتىيە ۋىلىك ، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ مەجبۇرىيىتى ، پارتىيىنىڭ ئاساسىي مەقسىتى ، پارتىيىنىڭ ئالىي غايىسى ، ئاتىئىزم ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى قاتارلىقلار ئاساسىي مەزمۇن قىلىندى . ھەرقايسى مەزگىلدىكى ۋەزىيەت ۋە پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ ئەھۋالىغا بىرلەشتۈرۈلۈپ ، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ ئالاقىدار ھۆججەتلىرى ۋە پارتىيىنىڭ فاكىجىن ـ سىياسەتلىرى ئۆگىنىلدى .

1954 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم تۇنجى قارار يېزا پارتىيە ئەزالىرى كۇرسى ئاچتى ، كۇرسقا 23 پارتىيە ئەزاسى ، 14 ئىتتىپاق ئەزاسى ۋە 11 نەپەر پارتىيە ، ئىتتىپاق سىرتىدىكى ئاكتىپ ، يېزا ، كەنت كادىرى قاتناشتى . شۇ يىلى 12 كادىر ۋىلايەتلىك ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتەپلىرىدە تەربىيىلىنىشكە ئەۋەتىلدى . 1957 ـ يىلى ناھىيىلىك پارتكوم كۇرس ئېچىپ ياچېيكا شۇجىسى ، گۇرۇپپا باشلىقى ، پارتىيە دەرسى ئوقۇتقۇچىسىدىن 266نى تەربىيىلىدى ، قەرەللىك پارتىيە دەرسى ئۆتۈش ۋە يېزا ياچېيكا شۇجىلىرىنىڭ سىياسىي ، نەزەرىيىۋى سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش ئۇسۇلى ئارقىلىق بارلىق پارتىيە ئەزالىرىنى تەربىيىلىدى . 1961ـ يىلى پارتىيە مەكتىپىدە پارتىيە دەرسى ئۆتۈش ، ۋاقىتلىق كۇرس ئېچىش ، بازار كۇنىدىكى دەم ئېلىش ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ ، پارتىيە ئەزالىرىغا نۆۋەتتىكى ۋەزىيەت ، پارتىيىنىڭ سىياسەتلەرى (مەركىزىي كومىتېت ، غەربىي شىمال بيۇروسى ھەمدە ئاپتونوم رايونلۇق ، ۋىلايەتلىك ،

ناهيىلىك پارتكوملارنىڭ خەلق گۇڭشىلىرىغا دائىر تۈرلۈك سىياسەتلىرى) ، پارتىيە ، ھۆكۈمەت كادىرلىرىنىڭ ئۇچ چوڭ ئىنتىزام ، سەككىز دىققەت ، پارتىيىنىڭ سىنىپىي لۇشىيەنى ، پارتىيە-نىڭ ئاساسىي بىلىملىرى قاتارلىقلار ئاساسىي مەزمۇن قىلىنىپ تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى . 1962 ~ 1963 - يىللىرى كادىرلار ۋە پارتىيە ئەزالىرى ماركسىزم - لېنىنىزمنىڭ سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ھەققىدىكى تۆپ قائىدىلىرىنى ؛ ماۋ زېدۇڭ ئەسەرلىرى ، پارتىيىنىڭ لۇشىەن - فاڭجېنلىرى ۋە تۈرلۈك كونكرېت سىياسەتلىرىنى پىلانلىق ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇرۇلدى . پارتىيە مەكتىپى قۇرۇش ، كۇرس ئېچىش قاتارلىق يوللار بىلەن 1149 پارتىيە-لىك كادىر يېغىپ تەربىيىلەندى .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا ئاساسلىقى پرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى شارائىتىدا داۋاملىق ئىنقىلاب قىلىش نەزەرىيىسى ئۆگىنىلدى .

1980 ~ 1981 - يىللىرى ناھىيە بويىچە 3802 پارتىيە ئەزاسى نۆۋەت بىلەن تەربىيىلەندى ، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيىلىك پارتىيە مەكتىپى پارتىيە ئەزالىرىنى نۆۋەت بىلەن تەربىيىلەش كۇرسىدىن 10 قارار ئاچتى . ناھىيىلىك پارتىيە مەكتىپى پارتىيە ئەزالىرىنى تەربىيىلەشتە پارتىيىنىڭ ئاساسىي بىلىملىرى ، پارتىيىنىڭ دىنىي سىياسىتى ، پارتىيىنىڭ ئىچكى تۈرمۇشىغا دائىر 12 ماددىلىق مىزان ، پارتىيىنىڭ يېزىلارغا قارىتىلغان ئىقتىسادىي سىياسەتلىرىنى ئاساسىي مەزمۇن قىلدى ، ئەمەلىيەت ھەققەتنى سىناشنىڭ بىردىن بىر ئۆلچىمى ئىكەنلىكى ئۇستىدە مۇھاكىمە ئېلىپ باردى ، پارتىيە ئەزالىرىغا قانۇنچىلىق تەربىيىسى ئېلىپ باردى . 1984 - يىلى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ھەققىدىكى ھۆججەتنى ئۆگىنىش كۇرسى ئاچتى ، «دېڭ شياۋپىڭ ماقالىلىرىدىن تاللانما»نى ئۆگىنىش بويىچە 16 قارار كۇرس ئاچتى ، 90 % تىن ئارتۇق پارتىيە ئەزاسى ۋە 300 نەچچە پارتىيەسىز كادىر كۇرسقا قاتناشتى . 1990 - يىلى 5 - ئايدا رايون كادىرلىرىنىڭ ماركسىزم نەزەرىيىسىنى ئۆگىنىش كۇرسىنى ئاچتى ، كۇرسقا 317 ئادەم قاتناشتى .

1993 - يىلى ج ك پ 14 - قۇرۇلتىيىنىڭ دوكلاتى ، 14 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت 3 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ «قارارى» ۋە «دېڭ شياۋپىڭ ماقالىلىرىدىن تاللانما» نىڭ 3 - تومى ئۆگىنىلدى ، سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى بىلىملىرىنى ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىلدى ، «سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى توۋرۇلمىسى»نى مۇھاكىمە قىلىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى . 1993 ~ 1995 - يىلىغىچە ناھىيىلىك پارتىيە مەكتىپى يېزا ، بازار كادىرىدىن 139نى ، كەنت دەرىجىلىك 1 - قول كادىردىن 1228نى تەربىيىلىدى ؛ يېزا ، بازارلىق پارتىيە مەكتەپلىرى 5918 پارتىيە ئەزاسىنى تەربىيىلىدى ، 45 يېزا ، بازار كادىرى ئالىي مەكتەپ ، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەكتەپلىرىگە ئەۋەتىلىپ ، يېزا ، بازار كادىرلىرىنىڭ بىلىم قۇرۇلمىسى ياخشىلاندى . 1996 - يىلى يېزا ، بازار ، مەيدانلاردىكى پارتىيە ، ھۆكۈمەتنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى ۋىلايەتلىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپىگە تەربىيىلىنىشكە ئەۋەتىلدى .

1998 - يىلى ناھىيىلىك پارتىيە مەكتىپى مۇئاۋىن بۆلۈم دەرىجىلىكتىن يۇقىرى پارتىيىلىك كادىرلارنى تەربىيىلەش كۇرسىدىن تۆت قارار ئاچتى ، كۇرستا پارتىيە 15 - قۇرۇلتىيىنىڭ روھى بىلەن دېڭ شياۋپىڭ نەزەرىيىسى ۋە ماركسىزملىق مىللەت نەزەرىيىسى ئۆگىنىلدى ، كۇرستا 1187 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلەندى . 10 ئادەم ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتىپى ، ۋىلايەتلىك پارتىيە مەكتەپلىرىگە ئىككى يىللىق «قوش تىل» بويىچە تەربىيىلەش كۇرسىغا ئەۋەتىلدى . 1999 ~ 2000 - يىللىرى ناھىيىلىك ، يېزىلىق پارتىيە مەكتەپلىرى 74 قارار كۇرس ئاچتى ، كۇرستا 14 مىڭ 810 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلەندى .

3) پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ـ ئىستىل تۈزىتىش 1954 ـ يىلى ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلار پارتىيىنى تەرتىپكە سالدى ، بۇنىڭغا 88 پارتىيە ئەزاسى قاتناشتى ، پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ئارقىلىق 11 كىشى جازالاندى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىككى كىشى پارتىيە ئىچىدە بىر يىل سىناشقا قالدۇرۇلدى ، ئالتە كىشىگە قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلدى .

1956 ـ يىلى كوپىراتىپلارنى تەرتىپكە سېلىشقا بىرلەشتۈرۈپ ، 25 يېزىدىكى 37 پارتىيە ياچېيكىسى تەرتىپكە سېلىندى ، 129 ئاكتىپ پارتىيىگە قوبۇل قىلىندى ، تۆت كىشىگە ئىنتىزام جازاسى بېرىلدى .

1957 ـ يىلى 11 ـ ئايدىن 1958 ـ يىلىغىچە سوتسىيالىستىك تەربىيە ۋە گۈڭشېنى تەرتىپكە سېلىشقا بىرلەشتۈرۈپ ، ئۈچىللارغا قارشى تۇرۇش ۋە يەرلىك مىللەتچى ئۇنسۇرلارغا قارشى تۇرۇش كۆرىشى ئاساسىي مەزمۇن قىلىنغان ئومۇمىي خەلق ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى .

1959 ـ يىلى 2 ـ ئايدىن 1960 ـ يىلى 3 ـ ئايغىچە گۈڭشېنى تەرتىپكە سېلىش ھەرىكىتىگە بىرلەشتۈرۈپ ، گۈڭشې پارتىيە تەشكىلاتلىرى تەرتىپكە سېلىنىپ ، پارتىيە ئىچىگە سۇقۇنۇپ كىرىۋالغان ئەكسىيەتچى ، بۇزۇق ئۇنسۇر ۋە سىنىپى يات ئۇنسۇرلار تازىلاندى . پارتىيە-نى تەرتىپكە سېلىش ھەرىكىتىگە 1217 پارتىيە ئەزاسى قاتناشتى . پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ئارقىلىق 87 كىشىگە ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى ، 26 كىشىگە قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلدى ، 12 كىشىنىڭ پارتىيە ئىچىدىكى ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلاندى ، 13 كىشى پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلدى ، 21 كىشى پارتىيىدىن چىقىرىلدى ، 15 كىشى كاندىدات پارتىيە ئەزالىقىدىن قالدۇرۇلدى . پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش جەريانىدا 14 پارتىيە ئەزاسى كۆرەش قىلىندى ، 38ى تەنقىد قىلىندى ، 66سى ئۆزىنى ئۆزى تەكشۈردى ؛ 245 ئاكتىپ پارتىيىگە قوبۇل قىلىندى .

1960 ـ يىلى 4 ـ ئايدىن 9 ـ ئايغىچە يېزا ، ناھىيە دەرىجىلىك ئورگان ، كارخانا ، كەسىپى ئورۇنلار ، زاۋۇت ـ كان ، مەكتەپ قاتارلىق ئورۇنلاردا ئىستىل تۈزىتىش ، «ئۈچكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلۇپ ، رەھبەرلىك ئىستىلىدىكى خاتالىقلار نۇقتىلىق تەكشۈرۈ-لۈپ ، تەنقىد قىلىنىپ ، كادىرلار ئارىسىدىكى بيۇروكراتلىق ، سۇبيېكتىپچىللىق ، پارتىيىنىڭ سىياسىتىگە ۋە قانۇن ـ ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىشقا ئوخشاش مەسىلىلەر ھەل قىلىندى . 1961-يىلى ناھىيە بويىچە ئىستىل تۈزىتىش ، «ئۈچكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتى داۋاملىق قانات يايدۇرۇلۇپ ، كادىرلارنىڭ ئىستىلى ئۆزۈل ـ كېسىل تەرتىپكە سېلىندى .

1962 ～ 1964 ـ يىلىغىچە يېزىلاردىكى «سوتسىيالىستىك تەربىيە» بىلەن شەھەرلەردىكى «بەشكە قارشى تۇرۇش» (خىيانەتچىلىككە ، ئوغرىلىققا قارشى تۇرۇش ، ھايانكەشلىككە قارشى تۇرۇش ، ئىسراپچىلىققا قارشى تۇرۇش ، بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش ، بيۇروكراتلىققا قارشى تۇرۇش) ھەرىكىتىگە بىرلەشتۈرۈپ پارتىيە تەرتىپكە سېلىندى ، 25 ياچېيكا نۇقتىلىق تەرتىپكە سېلىندى ، بۇ ئومۇمىي ياچېيكىنىڭ 3 .14 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . 3 ـ خىلدىكى ياچېيكا 25 تىن سەككىزگە ئازايدى ، ئۇلارنىڭ قالاق ھالىتى ئاساسىي جەھەتتىن ئۆزگەرتىلدى ، نەچچە يىلدىن بۇيان تەنقىدلىنىپ ، جازالىنىپ كېلىۋاتقان پارتىيە ئەزالىرىنىڭ مەسلىسى قايتىدىن ئايدىڭلاشتۇ-رۇپ چىقىلدى .

1971 ـ يىلى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ـ پارتىيە قۇرۇش خىزمىتى قايتا تەكشۈرۈلۈپ ،

ئىدىيىنى تەرتىپكە سېلىش گەۋدىلەندۈرۈلۈپ ، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئىدىيە جەھەتتىن پارتىيىگە كىرىش مەسىلىسى يەنمۇ ئىلگىرىلەپ ھەل قىلىنىپ ، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ سىنىپىي كۆرەش نۇقتىئىينەزىرى كۆچەيتىلدى ، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ سوتسىيالىزم يولىدا قەتئىي مېڭىش ئاڭلىقلىقى ئۆستۈرۈلدى .

1973 ـ يىلى «لىن بياۋنى تەنقىد قىلىش ، ئىستىل تۈزىتىش» ھەرىكىتىگە بىرلەشتۈرۈپ ناھىيىدىكى ئاساسىي قاتلام پارتىيە ياچېيكىلىرى تەرتىپكە سېلىندى .

1985 ـ يىلى 1 ـ ئايدىن 1986 ـ يىلى 2 ـ ئايغىچە «ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ھەققىدىكى قارارى» ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ، ئۇلايەتلىك پارتكومنىڭ بىر تۈتاش ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن ، ئىككى تۈركۈم ، تۆت باسقۇچ (1 ـ باسقۇچ پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ھەققىدىكى ئۆگىنىش ، 2 ـ باسقۇچ سېلىشتۇرۇپ تەكشۈرۈش ، ئۆزگەرتىش ، 3 ـ باسقۇچ تەشكىلىي جەھەتتىن بىرتەرەپ قىلىش ، 4 ـ باسقۇچ پارتىيە ئەزالىرىنى تىزىملاش)قا بۆلۈپ پارتىيە تەرتىپكە سېلىندى . بىر تەرەپتىن تەرتىپكە سېلىش ، بىر تەرەپتىن ئۆزگەرتىش فاكتىجىنىدا چىڭ تۇرۇلۇپ ، پارتىيە ئىچى ـ سىرتىدىكى ئاممانى كۆكۈل بۆلىدىغان مەسىلىلەر ئەستايىدىل بىر تەرەپ قىلىندى ، بىر قىسىم پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ ئۆز نەپسىنى كۆزلەيدىغان ناتوغرا ئىستىللىرى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى .

1993 ～ 2000 ـ يىلىغىچە ئارقىدا قالغان كەنت پارتىيە ياچېيكىلىرىنى تەرتىپكە سېلىش ۋە دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى كەنت پارتىيە ياچېيكىسىنى يادرو قىلغان ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلارنىڭ قۇرۇلۇشىنى كۆچەيتىش خىزمىتى ئومۇمىيۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى . تەرتىپكە سېلىش ئارقىلىق ناھىيە بويىچە يېزا ـ بازارلىق پارتكوم شۇجىسىدىن بەشى ، مۇئاۋىن شۇجىدىن 33ى ، يېزا ـ بازار باشلىقىدىن ئىككىسى ، مۇئاۋىن يېزا ـ بازار باشلىقىدىن يەتتىسى ، كەنت پارتىيە ياچېيكا شۇجىسىدىن 177سى ، كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى مۇدىرىدىن 283ى تەڭشەلدى .

4) ئىلغارلارنى باھالاش پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ناھىيىلىك پارتكوم پارتىيىنىڭ تەشكىلىي قۇرۇلۇشىنى كۆچەيتىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ھەر يىلى ئىلغار پارتىيە ياچېيكىسى ، مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزالىرىنى باھالاش پائالىيىتىنى ئەستايىدىل قانات يايدۇردى . 1979 ～ 1980 ـ يىللىرى ناھىيە بويىچە 63 ئۆلكە پارتىيە ياچېيكىسى ، 363 مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزاسى باھالاپ چىقىلىپ تەقدىرلەندى . 1981 ـ يىلى ئوچ ئىلغار پارتىيە ياچېيكىسى ، 360 مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزاسى باھالاپ چىقىلىپ تەقدىرلەندى . 1988 ـ يىلى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم توختى مۇھەممەت ، پالىم ئابدەكلەرگە مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزاسى دەپ نام بەردى . 1993 ـ يىلى ناھىيىلىك پارتكوم نام بەرگەن ئىلغار پارتىيە ياچېيكىسى 27گە ، مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزاسى 87گە يەتتى . 1999 ـ يىلى ناھىيە بويىچە بەش ئىلغار ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتى ، بەش مۇنەۋۋەر پارتىيە خىزمەتچىسى ۋە يەتتە مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزاسى ۋىلايەتلىك ئوچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنىدا تەقدىرلەندى . 2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 26 ئىلغار پارتىيە ياچېيكىسى ، 100 مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزاسى ، 21 ئۆلكە پارتىيە خىزمەتچىسى باھالىنىپ تەقدىرلەندى .

باي ناھىيىسى بويىچە كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ 1950 ~ 2000 - يىلىغىچە بولغان ئاساسىي ئەھۋالى

جەدۋەل : 4 — 3

تۈرى / يىللار		پارتىيە ئەزاسى				كەسىپ قۇرۇلمىسى				مىللەت قۇرۇلمىسى						ياش قۇرۇلمىسى				
		جىنسى		ئايرىمىسى		كادىر	ئىشچى	دېھقان ، چارۋىچى	باشقىلار	خەنزۇ	ئۇيغۇر	خۇيزۇ	قىرغىز	مانجۇ	قازاق	باشقىلار	25 ياشتىن تۆۋەن	26 - 30 ياشقىچە	31 - 45 ياشقىچە	46 - 60 ياشقىچە	60 ياشتىن يۇقىرىلار
		ئەر	ئايال	رەسمىي	كاندىدات																
1950	14					14				13					1						
1951	22	21	1	20	22	22				15	6				1		15	5	2		
1952	99	95	4	62	37	71	4	23	1	24	75						26	50	20	3	
1953	164	153	11	130	34	99	1	60	4	57	101	1			1	4	28	89	41	6	
1954	221	209	12	152	69	122	30	63	6	59	161				1		57	90	63	11	
1955	490	466	24	255	235	176	1	307	6	57	425	3				5	117	228	126	19	
1956	945	884	61	643	482	189	13	732	11	71	868	3				3	192	415	300	38	
1957	1051	973	78	707	344	288	22	740	1	83	958	7				3	140	402	450	59	
1958	1103	1025	78	914	189	303	25	775		73	1019	7				4	135	908	60		
1959	1453	1331	122	953	500	318	37	1089	9	94	1339	9				10	282	389	687	96	
1960	1694	1552	142	985	709	368	37	1280	9	94	1339	10				10	327	457	812	98	
1961	1766	1578	188	1234	532	456	40	1234	36	126	1620	8				12	324	452	840	150	
1962	1753	1577	181	1514	244	370	103	1285	6	154	1586	7				11	215	500	897	144	2
1963	1780	1605	175	1544	236	418	40	1322	3	163	1602	8				7	159	462	972	182	5
1964	1744	1581	163	1564	180	408	39	1360	2	157	1574	7				6	158	452	949	180	5
1965	1765	1624	141	1640	125	420	67	1278	2	211	1547	5				2	94	425	956	279	11
1966	1538					413	70	1055		228	1310										
1971	2436					503	147	1786		314	2119										
1972	2446	2141	305			502	139	1805		339	2094	6	7	1							
1973	2514	2187	327			530	147	1837		340	2174										
1974	2646	2308	338	2282	364	671	140	1835		365	2264	8		1	9		138	792	1484	232	
1975	2877	2500	377	2496	381	700	164	2013		381	2478	8		1	9		151	920	1571	235	
1976	3059	2644	415	2600	459	849	206	2004		459	2558	14	17	1	9		193	813	1741	312	
1977	3248	2798	450	3217	31	701	210	2146		473	2730	15			9	18	202	861	1828	357	
1978	3321	2869	452	3217	104	867	257	2187		494	2827						178	826	1923	394	
1979	3343	2900	443	3203	140	709	232	2228		470	2873						189	834	1921	389	

282	1145	1064	825	138						2949	505		2180	311	963	152	3302	446	3008	3454	1980
294	1152	1114	886	148	18	2	1		25	3026	522		2184	309	1101	254	3340	442	3152	3594	1981
					18	5	2		19	3051	518		2210	293	1110	176	3437	437	3176	3613	1982
435	1231	1063	755	95						3088	492		2228	279	1073	106	3474	451	3129	3580	1983
451	1362	1025	682	67	16	3			21	3055	491	1	2166	226	1195	83	3504	453	3134	3587	1984
483	1415	1062	718	85						3242	521		2253	164	1346	293	3470	464	3299	3763	1985
496	1401	1127	778	145						3367	580			200		319	3628	491	3456	3947	1986
465	1441	1210	911	229						3644	612	146	2505	249	1356	477	3779	503	3753	4256	1987
465	1517	1720	435	218		3	1	10	21	3609	711	204	2522	320	1309	234	4121	511	3844	4355	1988
540	1531	1696	428	205		2	2	15	20	3734	667	348	2511	306	1275	228	4172	533	3867	4440	1989
504	1512	1720	468	168		3	2	14	22	3704	627	199	2485	409	1279	217	4155	537	3835	4372	1990
476	1573	1787	491	164		3	2	14	25	3772	675	223	2468	495	1305	273	4218	560	3931	4491	1991
659	1672	1724	437	168		2	1	14	26	3892	725	315	2518	510	1317	244	4416	638	4022	4660	1992
676	1726	1758	454	185	1	2	1	17	23	3962	793	369	2529	533	1368	343	4456	592	4207	4799	1993
779	1749	1977	527	169		2	2	19	41	4270	867	719	2717	212	1553	464	4737	645	4556	5201	1994
815	1857	2050	557	214		2	2	20	15	4487	972	779	2869	222	1623	793	4700	799	4694	5493	1995
852	2007	2150	607	264		2	2	25	20	4769	1062	357	3608	232	1683	568	5312	863	5017	5880	1996
852	2103	2271	672	306		3	2	29	23	5031	1116	909	3269	242	1784	472	5732	907	5297	6204	1997
777	2007	2570	828	320		4	1	29	23	5221	1224	930	3495	217	1860	443	6059	1057	5445	6502	1998
821	2057	2587	829	336		7	1	28	40	5313	1238	1157	3217	255	2001	351	6279	1114	5516	6630	1999
934	3732	1089	879	337		7	2	28	40	5564	1330	1494	3133	333	2011	419	6552	1161	5810	6971	2000

ئىزاھ: 1967 ~ 1970 - يىلىغچە بولغان مەلۇمات كەم.

باي ناهيىسىدىكى كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى ساھەلەرگە تارقىلىش ئەھۋالى ۋە مەلۇمات قۇرۇلمىسى

جەدۋەل: 4 — 4

تۈرى / يىللار	كەسپلەرگە تارقىلىشى						مەلۇمات قۇرۇلمىسى						پارتىيەگە كىرگەن ۋاقتى				
	دېھانچىلىق، چارۋىچىلىق، سۇچىلىق	ساناقات - قاتناش	سودا، پۇل مۇئامىلە	مەدەنىيەت، مائارىپ	پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى	باشقىلار	ئالىي تېخنىكوم	ئوتتۇرا تېخنىكوم	تولۇق ئوتتۇرا	تولۇقسىز ئوتتۇرا	باشلانغۇچ	ساۋاتسىز	1937.7 ~ 1945.8	1945.10 ~ 1949.9	1949.10 ~ 1966.4	1966.5 ~ 1976.10	1976.11 ~
1951		1			21			•	3	19		3	1	17			
1952	28		2		69	-				9	54	8	5	35	59		

		120	32	4	111	87	15	2				97	1		1	65	1953
		128	38	1	84	97	24	2				89		11	2	119	1954
		254	29	6	216	193	16	3					5	19	9	348	1955
		909	32	4	481	359	30	4	1								1956
		1016	28	7	594	349	26	8		1	3	164	10	48	29	800	1957
		1071	28	4	599	385	27	8		1	2	150	13	51	35	854	1958
		1400	40	3	431	726	57	12		1	4	247	16	42	53	1095	1959
		1637	51	6	512	786	83	16		3	5	262	18	44	63	1307	1960
		1712	46	8	416	892	107	22		5	10	288	32	93	75	1268	1961
		1706	41	11	759	424	161	24		10	6	134	20	54	44	1506	1962
		1719	54	7	754	527	133	24		4	3	299	14	60	39	1368	1963
		1688	50	6	745	513	123	24		6	2	293	12	60	42	1333	1964
		1709	48	8	775	366	165	39		8	11	101	12	73	24	1528	1965
											23	282	40	196	103	1792	1971
	1099	1360	53	2		2142	276	74		22	3	250	100	187	99	1875	1973
	1216	1377	53								90	428	72	171	120	1855	1974
	1463	1362	52											172	99	2050	1975
	1460	1541	53	5								398	142	202	189	2162	1976
	1656	1534	53	5								406	150	202	191	2299	1977
268	1476	1521	52	4	1446	1325	324	185		41	14	402	154	202	189	2353	1978
334	1446	1507	52	4	1452	1322	337	193		39	3	351	124	164	165	2533	1979
538	1359	1510	43	4	1195	1294	697	134	82	52	84	372	164	201	169	2459	1980
660	1407	1484	40	3	1128	1306	873	163	82	42		528	178	222	190	2462	1981
	794	1331	1406	46	3	1054	843	171	132	54	3	554	300	239	163	2401	1982
794	1331	1406	46	3	1059	1321	843	171	132	54	3	554	200	239	163	2401	1983
818	1345	1374	47	3	1013	1323	888	165	143	55	35	595	185	240	165	2332	1984
1325	1273	1298	48	3	907	1443	973	286	255	83		674	357	267	189	2417	1986
1831	1268	1103	51	3	765	1418	1305	337	313	88		741	366	312	199	2614	1987
1947	1257	1095	53	3	731	1495	1339	349	343	98	52	755	373	296	200	2679	1988
2055	1267	1037	38	3	706	1456	1305	337	466	130		814	410	293	240	2643	1989
2124	1210	997	38	3	650	1429	1315	344	498	136	7	818	412	306	201	2628	1990
2309	1154	987	38	3	623	1453	1354	360	534	167		862	411	290	217	2711	1991
2482	1161	976	38	3	675	1403	1407	411	566	198		902	495	343	264	2656	1992
2727	1117	914	40	1	692	1420	1424	431	583	215		922	532	378	318	2649	1993
3169	1144	847	40	1	485	1501	1665	526	716	308		985	444	502	361	2909	1994
3461	1147	845	39	1	495	1562	1765	606	746	319		1085	454	522	376	3056	1995
3831	1164	845	39	1	532	1632	1855	706	806	349		1155	488	562	421	3256	1996
3155	1164	845	39	1	532	1676	1920	781	880	415		1199	526	602	521	3356	1997
4647	1145	725	31	4	488	1486	1955	878	1097	598		1206	567	702	531	3496	1998
4732	1146	705	43	4	320	1616	2017	744	1113	820		1206	811	741	890	3648	1999
5040	1181	707	43	5	388	1716	2117	794	1133	823		1320	849	436	553	3808	2000

§ 4 . پارتىيە ئەزالىرى قۇرۇلتىيى

1 . 1 ـ قۇرۇلتاي

ج ك پ باي ناھيىلىك 1 ـ قۇرۇلتىيى 1956 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنىدىن 5ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنگىچە ئېچىلدى . قۇرۇلتايغا قاتنىشىدىغان رەسمىي ۋەكىل 126 ، ئەملىيەتتە قاتناشقان ۋەكىل 95 ، 104 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى ؛ بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇ 21 ، ئۇيغۇر 82 ، قىرغىز بىر ؛ ئايال بىر ، ياشلار ۋەكىلى 14 ، بۇلار ناھيىدىكى 490 پارتىيە ئەزاسىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ . قۇرۇلتايدا ج ك پ باي ناھيىلىك 1 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى ۋە ج ك پ باي ناھيىلىك رېۋىزىيە كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى ، «باي ناھيىسىنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتىيىنىڭ قارارى» بىلەن ۋاڭ شۇخېڭنىڭ ناھيىلىك پارتكومنىڭ خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتى مۇزاكىرە قىلىپ ماقۇللاندى ، باي ناھيىسىنىڭ 1956 ~ 1967 ـ يىلىغىچە بولغان يېزا ئىگىلىك تەرەققىيات پروگراممىسى (لايىھە) تۈزۈپ چىقىلدى . قۇرۇلتايدا ج ك پ باي ناھيىلىك 1 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى (11 ئەزا) سايلاپ چىقىلدى . 1 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 1 ـ يىغىنىدا ۋاڭ شۇخېڭ ، ۋاڭ رۇيتىڭ ، ساۋۇت ئابىت ، لىيۇ چۈنلەي ، لى زوجېن ، نىياز ھاشىم ، ياسىن ئىمىنلەر ناھيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتى ئەزالىقىغا ، ۋاڭ شۇخېڭ ناھيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا سايلاندى . قۇرۇلتايدا ج ك پ باي ناھيىلىك پارتكوم رېۋىزىيە كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى . ناھيىلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى ساۋۇت ئاۋۇت رېۋىزىيە كومىتېتىنىڭ شۇجىلىقىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى .

2 . 2 ـ قۇرۇلتاي

ج ك پ باي ناھيىلىك 2 ـ قۇرۇلتىيى 1958 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ئېچىلدى ، قۇرۇلتايغا 103 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى ، 27 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى ، بۇلار ناھيىدىكى 1951 پارتىيە ئەزاسىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ ، ۋەكىللەر ئىچىدە خەنزۇ 36 ، ئۇيغۇر 93 ، قىرغىز بىر ؛ ئايال 7 ، ياشلار 15 . قۇرۇلتاينىڭ كۈنتەرتىپى مۇنداق بولدى : باي ناھيىسىنىڭ 1957ـ يىللىق تۇرلۇك خىزمەت خۇلاسىسى ۋە 1958 ـ يىللىق خىزمەت ۋەزىپىلىرى ھەققىدىكى دوكلاتىنى قاراپ چىقىپ ماقۇللاش ، 1958 ~ 1967 ـ يىلىغىچە بولغان دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق تەرەققىيات پروگراممىسى (لايىھە)نى ، «2 ـ نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇلتىيى 1 ـ يىغىنىنىڭ قارارى»نى مۇزاكىرە قىلىپ ماقۇللاش ؛ قۇرۇلتايدا ج ك پ باي ناھيىلىك 2 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى بىلەن ج ك پ باي ناھيىلىك پارتكوم رېۋىزىيە كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى . قۇرۇلتايدا ج ك پ باي ناھيىلىك 2 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 15 ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى ھەمدە ج ك پ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ تەستىقلىشىغا يوللاندى . ج ك پ باي ناھيىلىك 2 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 1 ـ يىغىنىدا ناھيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ توققۇز ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى . خې رۇي ناھيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى بولدى .

3 . 3 ـ قۇرۇلتاي

ج ك پ باي ناھيىلىك 3 ـ قۇرۇلتىيى 1962 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنىدىن 16ـ كۈنگىچە ئېچىلدى . قۇرۇلتايغا 110 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى ، بۇلار ناھيىدىكى 1766 پارتىيە

ئەزاسىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ . 22 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى . قۇرۇلتايدا گو جيەنجوڭنىڭ ناھىيىلىك پارتكومغا ۋاكالىتەن بەرگەن خىزمەت دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ھەمدە ماقۇللاندى ، يىغىندا «ئاشلىق ۋەقەسى»نىڭ ساۋاقلىرى قوبۇل قىلىندى ، پارتىيىنىڭ كوللېكتىپ رەھبەرلىكىنى كۈچەيتىش ، دېموكراتىيىنى جارى قىلدۇرۇش تەكىتلەندى . قۇرۇلتايدا خەلق ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ بەش يىللىق پىلانى بېكىتىلدى ھەمدە يەن زېمىن قاتارلىق 17 ئەزادىن تەركىب تاپقان ج ك پ باي ناھىيىلىك 3 - نۆۋەتلىك كومىتېتى ۋە يەن زېمىن قاتارلىق توققۇز دائىمىي ئەزادىن تەركىب تاپقان ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى . يەن زېمىن شۇجى بولدى ، مۇئاۋىن شۇجى گو جيەنجوڭ رېۋنزىيە كومىتېتنىڭ شۇجىلىقىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى .

4 . 4 - قۇرۇلتاي

ج ك پ باي ناھىيىلىك 4 - قۇرۇلتىيى 1970 - يىلى 10 - ئاينىڭ 2 - كۈنىدىن 8-كۈنىگىچە ئېچىلدى . قۇرۇلتايغا 286 ۋەكىل قاتناشتى ، بۇلار ناھىيىدىكى 1381 پارتىيە ئەزاسىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدە ئازادلىق ئارمىيە ۋەكىلى 32 ، قىزىل قوغدىغۇچىلار ۋەكىلى ئالتە ، باشقا ۋەكىل 248 . قۇرۇلتاينىڭ كۈنتەرتىپى مۇنداق بولدى : رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ پارتىيىنىڭ تەشكىلىي قۇرۇلۇشىغا دائىر يولىورۇقى ، «9 - نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ 2 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ ئاخباراتى» ، «خەلق گېزىتى»نىڭ باش ماقالىسى ۋە ئالاقىدار ھۆججەتلەرنى ئوقۇشنىش ، خىزمەت دوكلاتىنى مۇزاكىرە قىلىش ؛ قۇرۇلتايدا ج ك پ باي ناھىيىلىك 4 - نۆۋەتلىك كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى . قۇرۇلتايدا لى خۇيبىن قاتارلىق 24 كىشى ناھىيىلىك پارتكوم ئەزالىقىغا ، لى خۇيبىن قاتارلىق يەتتە كىشى ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتنىڭ ئەزالىقىغا ، لى خۇەيبىن شۇجىلىققا سايلاندى .

5 . 5 - قۇرۇلتاي

ج ك پ باي ناھىيىلىك 5 - قۇرۇلتىيى 1980 - يىلى 6 - ئاينىڭ 13 - كۈنىدىن 18-كۈنىگىچە ئېچىلدى . رەسمىي ۋەكىل 205 ، قاتناشقان ۋەكىل 193 ، بۇلار ناھىيىدىكى 3343 پارتىيە ئەزاسىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ ، ۋەكىللەر ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ۋەكىل 155 ، خەنزۇ ۋەكىل 50 ؛ ئايال ۋەكىل 31 ، 56 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى . قۇرۇلتايدا ج ك پ باي ناھىيىلىك 4 - نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ خىزمەت دوكلاتى ، ج ك پ باي ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتنىڭ خىزمەت دوكلاتى قاراپ چىقىلدى ، ج ك پ باي ناھىيىلىك 5 - نۆۋەتلىك كومىتېتى بىلەن ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى ، باي ناھىيىسىنىڭ 1980 ~ 1985-يىلىنغىچە بولغان خەلق ئىگىلىكى تەرەققىيات پىلانىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى مۇھاكىمە قىلىندى . لى جىفاڭ قاتارلىق 21 كىشىدىن تەركىب تاپقان ج ك پ باي ناھىيىلىك 5 - نۆۋەتلىك كومىتېتى ، لى جىفاڭ قاتارلىق توققۇز كىشىدىن تەركىب تاپقان دائىمىي كومىتېت سايلاپ چىقىلدى ؛ لى جىفاڭ شۇجى بولدى ، ۋاڭ تىيەنفۇ ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتنىڭ شۇجىسى بولدى .

6 . 6 - قۇرۇلتاي

ج ك پ باي ناھىيىلىك 6 - قۇرۇلتىيى 1989 - يىلى 1 - ئاينىڭ 24 - كۈنىدىن 27-كۈنىگىچە ئېچىلدى . ناھىيە بويىچە 18 سايلام رايونىدىن 196 ۋەكىل سايلاپ چىقىلدى ، بۇ ناھىيىدىكى 4335 پارتىيە ئەزاسىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ . ۋەكىللەر ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت

136 ، ئايال 23 ؛ ھەر دەرىجىلىك كادىر 119 ، ئەمگەك مەمۇنچىسى 37 ، كەسپىي تېخنىكا خادىمى 40 ؛ ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتلىقلار 14 ، تولۇقسىز ئوتتۇرا ۋە ئۇنىڭدىن تۆۋەن مەلۇماتلىقلار 92 . قۇرۇلتايغا ئەمەلىي قاتناشقان ۋەكىل 181 . قۇرۇلتايدا ج ك پ باي ناھىيىلىك 5 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ خىزمەت دوكلاتى ، ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتنىڭ خىزمەت دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى ھەمدە مۇناسىپ قارارلار ماقۇللاندى ؛ قۇرۇلتايدا ج ك پ باي ناھىيىلىك 6 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى ۋە ج ك پ باي ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى ، ج ك پ باي ناھىيىلىك 6 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ 25 ئەزاسى ، يەتتە دائىمىي كومىتېت ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى . لى جيارائ ناھىيىلىك پارتكومـ ىنىڭ شۇجىسى ، لى چۈەنشېڭ ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتنىڭ شۇجىسى بولدى .

7 . 7 ـ قۇرۇلتاي

ج ك پ باي ناھىيىلىك 7 ـ قۇرۇلتىيى 1992 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنىدىن 16ـ كۈنىگىچە ئېچىلدى . قۇرۇلتايغا 210 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى ، بۇلار ناھىيىدىكى 4491 پارتىيە ئەزاسىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ ، 45 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى ، 29 ۋەكىل تەكلىپ بىلەن قاتناشـ تى . قۇرۇلتايدا ج ك پ باي ناھىيىلىك 6 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ خىزمەت دوكلاتى ، ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتنىڭ خىزمەت دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى ، مۇناسىپ قارارلار ماقۇللاندى ؛ قۇرۇلتايدا ج ك پ باي ناھىيىلىك 7 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى ، باي ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى ، ج ك پ باي ناھىيىلىك 7 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ 25 ئەزاسى ، توققۇز دائىمىي كومىتېت ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى ، جى شيۇڭنەن ناھىيىلىك پارتكومـ ىنىڭ شۇجىسى بولدى ؛ ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتنىڭ ئالتە دائىمىي كومىتېت ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى ، شيې فەنروك شۇجى بولدى .

8 . 8 ـ قۇرۇلتاي

ج ك پ باي ناھىيىلىك 8 ـ قۇرۇلتىيى 1997 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 24 ~ 25 ـ كۈنلىرى ئېچىلدى ، قۇرۇلتايغا 251 ۋەكىل قاتنىشىشى كېرەك ئىدى ، ئەمەلىيەتتە 246 ۋەكىل قاتناشتى ، بۇلار ناھىيىدىكى 5880 پارتىيە ئەزاسىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ . قۇرۇلتايدا ج ك پ باي ناھىيىلىك 7 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ خىزمەت دوكلاتى ۋە ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتنىڭ خىزمەت دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى ، مۇناسىپ قارارلار مۇزاكىرى قىلىندى ۋە ماقۇللانـ دى ؛ قۇرۇلتايدا ج ك پ باي ناھىيىلىك 8 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى ۋە ج ك پ باي ناھىيىلىك يېڭى بىر نۆۋەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى ، ج ك پ باي ناھىيىلىك 8 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ ئەزالىرى ، دائىمىي كومىتېت ئەزالىرى ۋە يېڭى بىر نۆۋەتلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتنىڭ ئەزالىرى ، دائىمىي كومىتېت ئەزالىرى سايلاپ چىقىلدى ، جاۋ مىڭلىن ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى ، گۇ لىپىڭ ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتنىڭ شۇجىسى بولدى .

§ 5 . تەشۋىقات ـ تەربىيە

ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى پارتىيىنىڭ مەركىزىي ۋەزىپىسىگە بىرلەشتۈرۈپ ،

پارتىيىنىڭ لۇشيەن ـ فاڭجېن ، سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىپ ، ئاممىنى تەربىيىلىدى ، كادىرلار ۋە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنى ماركسىزم ـ لېنىنىزم ، ماۋ زېدوڭ ئىدىيىسى ، دېڭ شياۋپىڭنىڭ جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش نەزەريىسى ۋە «ئۇچكە ۋەكىللىك قىلىش» مۇھىم ئىدىيىسىنى ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇردى ، تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ پارتىيە ئەزالىرىنى تەربىيىلەش خىزمىتىگە ماسلاشتى .

پارتىيىنىڭ ھەرقايسى دەۋرلەردىكى مەركىزىي ۋەزىپىسى ھەققىدە ئورۇنلاشتۇرۇش پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدى ، تەشۋىقات خىزمىتى ئەترىتى تەشكىللەپ چوڭ ـ كىچىك يىغىنلارنى ئېچىش ، پىلاكات چاپلاش ، دوسكا گېزىتى چىقىرىش ، كۆرگەزمە قىلىش ، پرويېكسىيە فىلىمى ۋە ئويۇن قويۇش ، رادىئو ، تېلېۋىزىيە قاتارلىق شەكىللەر ئارقىلىق يېزىلاردا كەڭ كۆلەمدە تەشۋىقات ئېلىپ باردى . 1949 ～ 1956 ـ يىلىغىچە ئاساسلىقى ئازادلىق ئارمىيىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشى ، خەلق ئارمىيىسىنىڭ خەلقنى كۆزلىشى ، ھاكىمىيەت قۇرۇش ، مىللىي ئۆرپ ـ ئادەت ، پارتىيىنىڭ مىللىي ـ دىنىي سىياسىتى ، نىكاھ قانۇنى ، ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش ـ چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش ، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ، يەر ئىسلاھاتى ، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ، «ئۇچكە قارشى تۇرۇش» ، «بەشكە قارشى تۇرۇش» ، ھەمـ كارلىشىش ـ كوپېراتسىيىلىشىش ، ئۆتكۈنچى دەۋردىكى باش لۇشيەن ، ئاشلىق ، ياغلىق داننى بىر تۇتاش سېتىۋېلىش ـ سېتىش ، ئاساسىي قانۇن ، مەملىكەتلىك يېزا ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش پروگراممىسى قاتارلىق مەزمۇنلار تەشۋىق قىلىندى .

1957 ～ 1966 ـ يىلىغىچە ئاساسلىقى ئىستىل تۈزىتىش ، ئۇڭچىلارغا ، يەرلىك مىللەتچىـ لىككە قارشى تۇرۇش ، سوتسىيالىزم قۇرۇش باش لۇشيەنى ، «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» ، خەلق گۇڭشېڭى ، «تەڭشەش ، مۇستەھكەملەش ، تولۇقلاش ، ئۆستۇرۇش» فاڭجېنى ، «يېزا خەلق گۇڭشېڭنىڭ خىزمەت نىزامى (لايىھە)» ، لېي فېڭدىن ئۆگىنىش ، جياۋ يۇلۇدىن ئۆگىنىش ، سوتسىيالىستىك تەربىيە پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش قاتارلىقلار تەشۋىق قىلىندى .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ئاتالمىش «زېمىننى قىزىللىققا پۈركەش» ، «ئۇچكە سادىق بولۇش» ، «چوڭ تەنقىد» ، «داجەيدىن ئۆگىنىش» قاتارلىقلار يولغا قويۇلدى .

ج ك پ 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن قالايمىقانچىلىقنى ئوڭشاش ئارقىلىق «سول» چىل يېتەكچى ئىدىيىگە قارىتىلغان تەنقىد ـ تەربىيە قانات يايدۇرۇلدى ، ئىسلاھات ـ ئېچىۋېتىش ـ جانلاندۇرۇش فاڭجېنى ، يېزىلاردا مەھسۇلاتقا بىرلەشتۇرۇپ ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى ، شەھەر ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى قاتارلىقلار تەشۋىق قىلىندى . «مەدەنىيەتلىك ـ ئەدەپلىك بولۇش ئېيى» پائالىيىتى قانات يايدۇـ رۇلدى ، «بەش بولۇش ، تۆت گۈزەل ، ئۇچنى قىزغىن سۆيۈش» تەشۋىق قىلىندى ، «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى ئېيى» پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ، ئارمىيە خەلق ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلدى ، ئىدېئولوگىيە ساھەسىدە بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش كۈرىشى بويىچە تەشۋىقات ـ تەربىيە پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى . ۋەتەننىڭ بىرلىكى قوغدىلىپ ، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇلدى . مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى ئۇلۇغ ناھىيە ، «ئىككىنى ھىمايە قىلىش» تىكى ئۇلۇغ ناھىيە بەرپا قىلىش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىلدى ، دېموكرا ـ تىيە ـ قانۇنچىلىق تەشۋىقات ـ تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلدى ، مەنىۋى مەدەنىيەتلىك قۇرۇلۇشى تەشۋىقات پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى .

§6 . بىرلىك سەپ خىزمىتى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيتى يېڭى قۇرۇلغاندا ، دىنىي ساھەدىكى ۋە ھەر ساھەدىكى ۋەتەنپەرۋەر زاتلار خەلق ھاكىمىيىتى قۇرۇشقا قاتناشتۇرۇلدى ، گومىنداڭنىڭ ھەقىقەتكە قايتقان خادىملىرى ۋە سابىق ھۆكۈمەتنىڭ خىزمەتچى خادىملىرى قابىلىيىتىگە يارىشا ئىشقا قويۇلدى . 1950 ~ 1953 ـ يىلىغىچە ئېچىلغان ھەر مىللەت ـ ھەر ساھە ۋەكىللىرى يىغىنلىرىغا ئۇلاردىن نىسبەت بويىچە ۋەكىل قاتناشتۇرۇلدى ، ناھىيىدىكى ھەر مىللەت ـ ھەر ساھە خەلقى بىر نىيەتتە ئىتتىپاقلىشىپ ، ھەمكارلىشىپ ئورتاق ئىشلەپ ، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ، يەر ئىسلاھاتى ، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ، ھەمكارلىشىش ـ كوپېراتسىيىلىشىش قاتارلىق تۇرلۈك ۋەزىپىلەرنى ئورۇندىدى . سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش دەۋرىدە بىرلىك سەپ خىزمىتىدىكى زاتلار سىياسىي نەزەرىيە ئۆگىنىشكە ئۇيۇشتۇرۇلدى ، ئۆزىنى ئۆزگەرتىش يولغا قويۇلۇپ ، ئۇلارنىڭ سوتسىيالىزم ئۆتكىلىدىن ئۆتۈشىگە ياردەم بېرىلدى . 1957 ـ ، 1958 ـ يىللىرى «ئوڭچىل»لىق ۋە «يەرلىك مىللەتچى» لىككە قارشى تۇرۇش كۇرىشى داۋامىدا كېڭەيتىۋېتىش خاتالىقى كۆرۈلگەچكە بىر قىسىم بىرلىك سەپ ئوبىيېكتلىرى ئازار يەپ قالدى . 1959 ـ يىلى دىنىي ئىمتىياز ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، مەسچىت ، دىنىي مەكتەپلەرنىڭ يەرلىرى ۋە بىر قىسىم ئۆيلىرى ، دەل ـ دەرەخلىرى گۈڭشېنىڭ بىر تۇتاش ئىشلىتىشىگە تاپشۇرۇپ بېرىلدى ، دىنىي زاتلار ئاكتىپلىق بىلەن ئەمگەككە قاتنىشىپ ، ئۆز كۈچىگە تايىنىپ تۇرمۇش كەچۈرىدىغان ئەمگەكچىلەرگە ئايلىنىشقا چاقىرىلدى ، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا يۇقىرى قاتلام دىنىي زاتلار ۋە دېموكراتىك زاتلار تەنقىد ئوبىيېكتى قىلىنىپ ، روھىي جەھەتتىن زەربىگە ئۇچرىدى .

ج ك پ 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ئاتالمىش «ئوڭچى» دىنىي ئۇنسۇردىن 16سى ئاقلاندى ، بەش يەرلىك مىللەتچىنىڭ قالپىقى ئېلىپ تاشلىنىپ نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، ھەقىقەتكە قايتقان 19 ئادەمنىڭ سىياسىتى ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى . 1981 ـ يىلى تۇنجى قارار دىنىي زاتلار كۇرسى ئېچىلىپ ، پارتىيىنىڭ مىللىي ـ دىنىي سىياسىتى ئەستايىدىل ئۆگىنىلدى ، ئۆگىنىش ، تەربىيە بېرىش ئارقىلىق ناھىيە بويىچە ھەدەپ مەسچىت سېلىش تەتۈر قۇيۇنى توسۇلدى . 1982 ـ يىلى دىنىي ساھە ، سودا ـ سانائەت ساھەسىدىكى زاتلار ئارىسىدا مىللىي سىياسەت ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى كۇرسىدىن تۆت قارار ئېچىلدى ، كۇرسقا 284 ئادەم قاتناشتى . دىنىي سىياسەت پائال ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى ، دىنىي سورۇنلاردىن پايدىلىنىپ مىللىي بۆلگۈنچىلىك قىلىش ھەرىكىتىگە قارشى تۇرۇلدى . 1991 ~ 2000 ـ يىلىغىچە 10 قېتىم دىنىي زاتلار سۆھبەت يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىنغا 370 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى . دىنىي زاتلار مىللىي بۆلگۈنچىلىككە بايرىقى روشەن ھالدا قەتئىي قارشى كۇرەش قىلىشقا چاقىرىلدى .

§7 . ئىنتىزام تەكشۈرۈش خىزمىتى

1 . ئاپپارات

ناھىيىلىك پارتكوم يېڭى قۇرۇلغاندا ، پارتىيىنىڭ ئىنتىزام تەكشۈرۈش خىزمىتىگە تەشكىلات

بۆلۈمى مەسئۇل ئىدى . 1952 ـ يىلى ج ك پ باي ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى قۇرۇلدى . 1956 ـ يىلى 4 ـ ئايدا رېۋىزىيە كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا ئىنتىزام تەكشۈرۈش خىزمىتى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى . 1979 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، ئۇنىڭغا بىر مۇئاۋىن شۇجى ، ئۈچ خىزمەتچى خادىم قويۇلدى . 1984 ـ يىلى ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى ناھىيىلىك پارتكوم ئورگىنىدىن ناھىيىدىكى بەش يۈرۈش بەزىنىڭ بىرى قاتارىغا كۆتۈرۈلۈپ ، ج ك پ باي ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى دەپ ئاتالدى . 1993 ـ يىلىدىن باشلاپ ، ناھىيىلىك مەمۇرىي تەپتىش ئىدارىسى ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىردى .

2000 ـ يىلى ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتىنىڭ قارىمىقىدا ئىشخانا ، تەكشۈرۈش ئىشخانىسى ، قاراپ چىقىش ئىشخانىسى ، ئەرزىيەت ئىشخانىسى ، قانۇننىڭ ئىجراسىنى تەپتىش قىلىش ئۇنىۋېرسال ئىشخانىسى ، كادىرلار تەربىيىسى ئىشخانىسى قۇرۇلدى ، 17 خىزمەتچى خادىم بار بولدى . بازاردىكى ئورۇنلاردا بەش ئىنتىزام تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى بار بولۇپ ، ئۇنىڭغا بەش ئىنتىزام تەكشۈرۈش خادىمى قويۇلدى . 16 يېزا ، بازار ، مەيداندا ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى قۇرۇلدى ، ئۇلارغا مەخسۇس ۋەزىپىلىك شۇجى ، 16 ئىنتىزام تەكشۈرۈش كادىرى قويۇلدى .

ج ك پ باي ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى (رېۋىزىيە كومىتېتى)نىڭ شۇجى ، مۇئاۋىن شۇجىلىرى

جەدۋەل : 4 — 5

ۋەزىپىسى	ئىسىم ـ فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	ۋەزىپە ئۇتقەن ۋاقتى
شۇجى	لىۋ گورۇي (قوشۇمچە)	ئەر	خەنزۇ	1952 ~ 1953. 7
	ۋاڭ شۇخېڭ (قوشۇمچە)	ئەر	خەنزۇ	1953. 9 ~ 1956. 4
	ساۋۇت ئاۋۇت (قوشۇمچە)	ئەر	ئۇيغۇر	1956. 4 ~ 1958. 4
	ئەن چاڭلۇڭ (قوشۇمچە)	ئەر	خەنزۇ	1958. 4 ~ 1960. 4
	گو جيەنجۇڭ	ئەر	خەنزۇ	1960. 4 ~ 1962. 5
	پۇ جياجۇڭ	ئەر	خەنزۇ	1966. 5 ~ 1970. 7
	جاۋ چاۋيۇ	ئەر	خەنزۇ	1979. 8 ~ 1980. 6
	ۋاڭ تيەنفۇ	ئەر	خەنزۇ	1980. 4 ~ 1984. 6
	سۈن شياڭشېڭ	ئەر	خەنزۇ	1984. 4 ~ 1986. 6
	لى چۈەنشېڭ	ئەر	خەنزۇ	1986. 7 ~ 1987. 10
	شى يۈشى	ئەر	خەنزۇ	1987. 10 ~ 1992. 1
	شيې فەنروك	ئەر	خەنزۇ	1992. 1 ~ 1994. 5
	گۇ لىپىڭ	ئايال	خەنزۇ	1997. 3 ~ 2000

مۇئاۋىن شۇجى	لىۋ چۈنلەي (قوشۇنچە)	ئەر	خەنزۇ	1955.4 ~ 1953
	ۋاڭ خەنچاڭ	ئەر	خەنزۇ	1960.5 ~ 1955.4
	پۇ جياجۇڭ	ئەر	خەنزۇ	1966.5 ~ 1960.6
	ۋاڭ تېخنۇ	ئەر	خەنزۇ	1980.6 ~ 1979.8
	ئەمەت ھەسەن	ئەر	ئۇيغۇر	1987.10 ~ 1980.6
	سايىم قايىم	ئەر	ئۇيغۇر	1987.10 ~ 1884.4
	شيي فەنروڭ	ئەر	خەنزۇ	1992.1 ~ 1989.2
	قادىر ئوسمان	ئەر	ئۇيغۇر	1998.4 ~ 1989.6
	ياڭ دېچۈەن	ئەر	خەنزۇ	1998.7 ~ 1993.4
	تىلۋالدى لىتىپ	ئەر	ئۇيغۇر	ھازىرغىچە ~ 1998.4
	ياڭ شياۋپىڭ	ئەر	خەنزۇ	2000 ~ 1997.3

2 . پارتىيە ئىنتىزامىنى تەكشۈرۈش

50 ـ يىللاردا ئىنتىزام تەكشۈرۈش خىزمىتىدە ئاساسلىقى پارتىيىنىڭ مەركىزىي خىزمىتى چۆرىدىلىپ ، يېزىلاردا ئاساسلىقى پارتىيە تەشكىلاتى ۋە پارتىيە ئەزالىرىنىڭ كوپىراتسىيىلىشىش سىياسىتى ، سىنىپىي لۇشيەن ، بىرتۇتاش سېتىۋېلىش ـ سېتىش سىياسىتى قاتارلىقلارنى ئىجرا قىلىش ۋە ئىزچىللاشتۇرۇش ئەھۋالى تەكشۈرۈلدى . ئورگان پارتكوملىرى «ئۇچكە قارشى تۇ-رۇش» ، «بەشكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتىگە ماسلاشتۇرۇپ رەھبىرىي كادىرلاردىكى بىئوروكرات-لىقنى تەكشۈردى .

رېۋىزىيە كومىتېتى يېزىلاردىكى ئىستىل تۈزىتىش ، گۇڭشېنى تەرتىپكە سېلىشنى چۆرىدەپ «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» ، «خەلق گۇڭشېسى» قۇرۇش داۋامىدا كۆرۈلگەن «مۇلۇكنى ئومۇمنىڭ قىلىۋېتىش» ، «مۇبالىغىچىلىك شامىلى» ، دېموكراتىيىنى بېسىش ، زەربە بېرىش ـ ئۆچ ئېلىش ، خىيانەتچىلىك ، چېرىپ كېتىش قاتارلىق مەسىلىلەرنى تەكشۈردى . 1960 ـ ، 1961 ـ يىللىرى ئاپتونوم رايون ، ۋىلايەتنىڭ خىزمەت گۇرۇپپىسىغا ماسلىشىپ «باي ۋەقەسى» دىكى خاتالىقلارنى تەكشۈردى . 1952 ~ 1961 ـ يىلىغىچە 44 پارتىيە ئەزاسىغا جازا بېرىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە 29 نىڭ پارتىيە ئىچىدىكى ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلاندى ، بەشى پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلدى ، بىرىگە قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى ، توققۇزىغا ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلدى .

1962 ~ 1985 ـ يىلىغىچە قوبۇل قىلىنغان پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدا 158 ئادەمگە جازا بېرىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 67 ، قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش جازاسى بېرىلگىنى 10 ، پارتىيە ئىچىدىكى ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلا-غىنى 34 ، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغىنى 39 ، پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى سەككىز .

1985 ـ يىلى 2 ـ قارارلىق پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىشقا بىرلەشتۇرۇپ ، قانۇن ، ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىنغان 23 دېلو تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى ، 21 دېلو ئاخىرلاشتۇرۇلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ناتوغرا ئىستىلغا ياتىدىغىنى 15 ، ناھىيە دەرىجىلىك كادىرلار پەرزەنتلىرىنىڭ سودا قىلىشىغا ياتىدىغىنى بىر ، پارتىيە ، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىنىڭ كارخانا قۇرۇشىغا ياتىدىغىنى بىر ، ئىنتىزامغا خىلاپ 14 مىڭ 375.51 يۈەن (تۈتۈپ قېلىنغان 9242.26 يۈەن كىينىم ـ كېچەك

پۇلىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) مۇسادىرە قىلىنىدى .

1990 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى كۈچ ۋە ۋاقىتنى مەركەزلەشتۈرۈپ ، ناھىيىلىك ئۆي ئېنىقلاش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىغا ماسلىشىپ رايون دەرىجىلىك ۋە رايون دەرىجىلىكتىن تۆۋەن 410 پارتىيە ، ھۆكۈمەت كادىرىنىڭ شەخسىي ئۆي سېلىش مەسىلىسىنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلىدى . 1992 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ناھىيە بويىچە شەخسىي ئۆي سالغان پارتىيە ، ھۆكۈمەت كادىرىدىن ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلغان 100 كىشىنى ئېنىقلاپ چىقتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىنتىزامغا ئېغىر خىلاپلىق قىلغانى % 5نى ئىگىلەيدۇ . تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش ئىياغلاشقاندىن كېيىن كۆپ ئىگىلىۋالغان ، نورمىدىن ئارتۇق ئىگىلىۋالغان 67 .1 گېكتار يەر قايتۇرۇۋېلىندى ، جەرىمانە قويۇلغان ، مۇسادىرە قىلىنغان ، قايتۇرۇپ ئېلىنغان پۇل 34 مىڭ 811 يۈەنگە يەتتى ، بىر جايدىكى ئۆي مۇسادىرە قىلىنىدى ۋە بىر جايدىكى ئۆزىگە چاقتۇرۇۋېتىلدى ، ئىنتىزامغا ئېغىر خىلاپلىق قىلغان بەش كىشى پارتىيە ئىنتىزامى ، مەمۇرىي ئىنتىزام بويىچە بىر تەرەپ قىلىنىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۈچ كىشىگە پارتىيە ئىنتىزامى جازاسى بېرىلدى ، بىر كىشىگە مەمۇرىي ئىنتىزام جازاسى بېرىلدى .

1993 ～ 2000 ـ يىلىغىچە ھەر دەرىجىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش ـ مەمۇرىي تەپتىش ئورگانلىرى قانۇن ـ ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن 131نى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىدى ، 118 پارتىيىلىك كادىرغا جازا بېرىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى 25 ، پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلغىنى 16 ، پارتىيە ئىچىدىكى ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى بەش ، جازا كەچۈرۈم قىلىنغىنى توققۇز ، 666 مىڭ 200 يۈەن ئىقتىسادىي زىيان قايتۇرۇۋېلىنىدى .

3 . دېلولارنى قايتا تەكشۈرۈش

1961 ـ يىلىدىن باشلاپ ، 1960 ـ يىلىدىن ئىلگىرى بىر تەرەپ قىلىنغان دېلولار قايتا تەكشۈرۈلدى ، بۇنىڭدا 345 كادىر ۋە پارتىيە ئەزاسى قايتا تەكشۈرۈلدى . قايتا تەكشۈرۈش ئارقىلىق ئەسلىدىكى جازا پۈتۈنلەي توغرا بولغىنى 161 بولۇپ ، قايتا تەكشۈرۈلگەن ئومۇمىي دېلونىڭ 46 .77 پىرسەنتىنى ؛ ئەسلىدىكى جازا ئاساسەن توغرا بولغىنى 71 بولۇپ ، % 20 .6نى ئىگىلىدى ؛ قىسمەن خاتا بولغىنى 58 .

Ⅱ باب

ئاممىۋى تەشكىلاتلار

§1 . مىنگو دەۋرىدىكى ئاممىۋى تەشكىلاتلار

1 . باي ناھىيىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى

مىنگونىڭ 37 ـ يىلى (1948 ـ يىلى) 3 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى باي ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ناھىيىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنى تەشكىل قىلغانىدى ، بىراق مەزكۇر تەشكىلات پائالىيەت

ئېلىپ بارمىدى .

2 . ناهيىلىك ئاياللار ھەرىكىتى كومىتېتى

مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) 2 - ئاينىڭ 8 - كۈنى ناهيىلىك ئاياللار كومىتېتى تەشكىل قىلىنىپ ، توققۇز ئەزا سايلاندى ، ناهيىلىك قىزلار خەلق مەكتىپىنىڭ مۇدىرى ئاينىسا-خان كومىتېت مۇدىرى بولدى . ئاياللار كومىتېتى ناهيىلىك پىرقىغا قارىدى . مىنگونىڭ 37- يىلى (1948 - يىلى) مەخپۇزە مۇدىر بولدى .

3 . ناهيىلىك دېھقانلار ئۇيۇشمىسى

مىنگونىڭ 28 - يىلى (1939 - يىلى) 2 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ناهيىلىك دېھقانلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى ، ئىسلام ھاجى باش گەنسى بولدى . مىنگونىڭ 29 - يىلى (1940 - يىلى) ناهيىلىك دېھقانلار ئۇيۇشمىسى 1 - ، 2 - ، 3 - ، 4 - رايونلارغا شياڭيو قويدى . مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) 4 - ئاينىڭ 14 - كۈنى دېھقانلار ئۇيۇشمىسى دېھقانچىلىق-چارۋىچىلىقنى ئىلگىرى سۈرۈش جەمئىيىتىگە ئۆزگەرتىلدى ، ساۋۇت جەمئىيەت باشلىقى بولدى . مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى) 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى دېھقانلار ئۇيۇشمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، تالىپ ئۇيۇشما باشلىقى بولدى .

4 . سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى

مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) 6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى باي ناهيىلىك سودىگەرلەر ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى ، مۇھەممەت رېھىم ئۇيۇشما باشلىقى بولدى ، مۇھەممەت ئاخۇن قاتارلىق 23 كىشى ئەزا بولدى . مىنگونىڭ 29 - يىلى (1940 - يىلى) 1 - ئاينىڭ 18 - كۈنى نامى سودا - سانائەتچىلەر شۆبە بىرلەشمىسىگە ئۆزگەرتىلدى ، ئەمەت ھاجى دائىمىي رەئىس ، ئابدۇرې-ھىم مۇئاۋىن رەئىس بولدى . شۇ يىلى 9 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ناهيە بازىرىدىكى ھەر مىللەت خەلق ئاممىسى بىلەن سودا - سانائەتچىلەر ناهيىلىك ھۆكۈمەت يېنىدىكى خەلق باغچىسىدا يىغىن ئاچتى ، يىغىندا بىلەت تاشلاش ئارقىلىق ھەسەن ئىشان دائىمىي رەئىسلىككە ، ياقۇپ مۇئاۋىن رەئىسلىككە سايلاندى . مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) مۇھەممەت رەئىس بولدى . مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) مۇھەممەت روزى رەئىس بولدى ، شۇ يىلى 12 - ئايدا ھەسەن ئىشان رەئىس بولدى . مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى) 3 - ئاينىڭ 20 - كۈنى سودا - سانائەتچىلەر ئۇيۇشمىسى ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىندى ، يۈسۈپ ئۇيۇشما باشلىقى بولدى .

5 . باي ناهيىلىك خەلق ئاممىسىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇش ئارقا سەپ شۆبە ئۇيۇشمىسى

مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) 1 - ئاينىڭ 4 - كۈنى باي ناهيىلىك خەلق ئاممىسىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇش ئارقا سەپ شۆبە ئۇيۇشمىسى قۇرۇلۇپ ، شىنجاڭ خەلقىنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش بىرلەشمىسىنىڭ باي شۆبىسى بولدى ، ھاكىم ئىبراھىم شۆبە ئۇيۇشما باشلىقى بولدى . مىنگونىڭ 28 - يىلى (1939 - يىلى) 7 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ئاقسۇ رايونىنىڭ باش مەمۇرى خۇاڭ خوچىڭ (كومپارتىيە ئەزاسى)نىڭ پەرمانىغا بىنائەن ، باي ناهيىلىك شۆبە ئۇيۇشما «7 - ئىيۇل ۋەقەسى» نىڭ ئىككى يىللىقىنى خاتىرىلەش يىغىنى ئېچىپ ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تەشۋىقات پائالە-

يىتتى ئېلىپ باردى . شۇ يىلى 9 ـ ئايدا «18 ـ سىنتەبىر ۋەقەسى»نىڭ سەككىز يىللىقىنى تەبرىكلەش يىغىنىنى ئاچتى . مىنگونىڭ 29 ـ يىلى (1940 ـ يىلى) 7 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ئۈچ يىللىقى خاتىرىلەندى ، باي ناھىيىسى بويىچە 2 مىليون 100 مىڭ سەردىن ئارتۇق ئۆلكە كۈمۈش دوللىرى ئىئانە قىلىندى .

6 . چىڭباڭ ، خۇڭباڭ

1) چىڭباڭ　مىنگونىڭ 35 ـ يىلى (1946 ـ يىلى) ئارىلىقىدا ناھىيە تەۋەسىدە چىڭباڭ تەشكىلاتى بار ئىدى ، تەشكىلاتقا قاتنىشىدىغانلار 4000 يۈەن سوغات پۇلى تاپشۇرۇپ ، «قەسەم بېرىش مۇراسىمى»غا قاتنىشاتتى . تەشكىلاتنىكىلەرنىڭ چوڭى باشلىق بولاتتى . مىنگو-نىڭ 38 ـ يىلى (1949 ـ يىلى) بۇ تەشكىلات ئۆزلۈكىدىن تارقىلىپ كەتتى .

2) خۇڭباڭ　مىنگونىڭ 37 ـ يىلى (1948 ـ يىلى) ناھىيە تەۋەسىدە خۇڭباڭ ئەزاسىدىن 13ى بار ئىدى . خۇڭباڭغا كىرگەنلەر كۈجە سارىيىدا باش ئۇرۇپ قەسەم بېرەتتى ، خۇڭباڭ ئۇلارغا «تەشكىلات بەلگىسى» تارقىتاتتى ، خۇڭباڭغا كىرگەن كىشى «تەشكىلات بەلگە-سى» بەرگەن كىشىگە 45 مىڭ يۈەن پۇل تاپشۇراتتى . خۇڭباڭچىلار ھەر كۈنى ئىئانە توپلاپ مېھماندارچىلىق قىلاتتى ، باشقا پائالىيىتى يوق ئىدى . ئەزالىرىنىڭ كۆپ قىسمى ئوقۇتقۇچى ئىدى . 50 ـ يىللارنىڭ بېشىدا خۇڭباڭ ئەمەلدىن قالدى .

2 § . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى دەۋرىدىكى ئاممىۋى تەشكىلاتلار

1 . ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى

1) تەشكىلىي تەرەققىياتى　1950 ـ يىلى ناھىيە بازىرى ئەتراپىدىكى تۆت يېزىدا ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇلدى ، ئۇيۇشما ئەزاسى 66 ئىدى ، ئابلا قازى ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى تەييارلىق ھەيئىتىنىڭ مۇدىرى بولدى . 1958 ـ يىلى 5 ـ ئايدا باي ناھىيىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى بىرلەشمىسى قۇرۇلدى ، قادىر توختى رەئىس بولدى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە بىۋاستە قاراشلىق ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى تەشكىلاتىدىن يەتتىسى ، ئەزادىن 502سى بار بولدى .

1960 ـ يىلى ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى رەئىسى يۆتكەپ كېتىلدى ، بىر كادىر قىسقارتىلىپ تۆۋەنگە چۈشۈرۈلدى ، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ خىزمىتى توختاپ قالدى . 1964 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى قارار قىلدى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى تەشكىلاتى پالەچ ھالغا چۈشۈپ قالدى ، خادىملىرى تارقىلىپ كەتتى . 1973 ـ يىلى 6 ـ ئايدا باي ناھىيىلىك تۇنجى قېتىملىق ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇلتىيى ئېچىلدى . 1975 ـ يىلى ناھىيە بويىچە يەتتە ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى بار بولدى ، 1977 ـ يىلى 17گە يەتتى . 1985 ـ يىلى ناھىيىلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قارىمىقىدا 43 ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ، 4454 ئەزا بار بولدى . 1986 ـ يىلى پارتىيە ، ھۆكۈمەت ، كەسپىي ئورۇنلاردا ئارقا ـ ئارقىدىن ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرى قۇرۇلدى ، ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار

ئۇيۇشمىسى 52گە ، ئەزاسى 5632كە ، ئاساسي قاتلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىدىكى مەخسۇس كادىر 11گە يەتتى .

2000 ـ يىلى ناهيىلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىغا ئىككى مەخسۇس كادىر سەپلەندى ، ئاساسي قاتلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى 39غا ، ئەزاسى 4207گە يەتتى .

ناهيىلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىس ، مۇئاۋىن رەئىس (مۇدىر)لىرى

جەدۋەل : 4 — 6

ۋەزىپىسى	ئىسىم ـ فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى
رەئىس (مۇدىر)	قادىر توختى	ئەر	ئۇيغۇر	1963.5 ~ 1958.5
	لىۋ شىگۇي	ئەر	خەنزۇ	1976.10 ~ 1973.6
	ھېپىزەم ئىمىن	ئايال	ئۇيغۇر	1992.12 ~ 1989.3
	رەخمەت مەخمۇت	ئەر	ئۇيغۇر	2000 ~ 1992.12
مۇئاۋىن رەئىس	جاڭ شىشەن	ئەر	خەنزۇ	1989 ~ 1963.5
	سەمەت روزى	ئەر	ئۇيغۇر	1973.10 ~ 1966.5
	رەخمەت مەخمۇت	ئەر	ئۇيغۇر	1984.10 ~ 1964.6
	ھېپىزەم ئىمىن	ئايال	ئۇيغۇر	1989.2 ~ 1984.10
	لى شىنشيا	ئەر	خەنزۇ	1998.7 ~ 1989.3
	فېڭ كېرۈڭ	ئايال	خەنزۇ	1998.4 ~ 1994.12
	خۇاڭ تاۋ	ئەر	خەنزۇ	2000.9 ~ 1996.6

2) ناهيىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇلتايلىرى باي ناهيىلىك تۇنجى نۆۋەتلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇلتىيى 1973 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنىدىن 18 ـ كۈنگىچە ناهيە بازىرىدا ئېچىلدى . قۇرۇلتايغا 121 ۋەكىل قاتناشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ۋەكىل 70 . قۇرۇلتايدا ناهيىلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ ئەزالىرى ، دائىمي كومىتېت ئەزالىرى سايلاپ چىقىلدى . قۇرۇلتايدا ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى خىزمىتى خۇلاسىلەندى ، بۇنىڭدىن كېيىنكى بىر مەزگىللىك خىزمەت ۋەزىپىسى بېكىتىلدى .

1989 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 28 ~ 29 ـ كۈنلىرى 2 ـ قېتىملىق ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇلتىيى ئېچىلدى ، قۇرۇلتايغا 110 رەسمي ۋەكىل قاتناشتى ، 14 ۋەكىل ئالاھىدە تەكلىپ بىلەن سىرتتىن قاتناشتى ، قۇرۇلتايدا خىزمەت دوكلاتى ماقۇللىنىپ ، بۇنىڭدىن كېيىنكى خىزمەت ۋەزىپىلىرى بېكىتىلدى .

1994 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 15 ـ ، 16 ـ كۈنلىرى 3 ـ قېتىملىق ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇلتىيى ئېچىلدى ، قۇرۇلتايغا 110 رەسمي ۋەكىل قاتناشتى ، 17 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى ، 11 ۋەكىل ئالاھىدە تەكلىپ بىلەن قاتناشتى . قۇرۇلتايدا ئۈچ دوكلات ماقۇللاندى ، ناهيىلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ 3 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ ئەزالىرى ، دائىمي كومىتېت

ئەزالىرى ۋە ناھىيىلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئايال ئىشچى - خىزمەتچىلەر خىزمىتى كومىتېتى سايلاپ چىقىلدى .

3) ئىشچى - خىزمەتچىلەر قۇرۇلتىيى　1981 ~ 1988 - يىلىغىچە ناھىيە بويىچە 35 كارخانا ، كەسپىي ئورۇندا ئىشچى - خىزمەتچىلەر قۇرۇلتىيى تۈزۈمى ئورنىتىلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى ، بۇ كارخانا ، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ 75 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . ئىشچى-خىزمەتچىلەر قۇرۇلتىيى كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر كارخانىنى دېموكراتىك باشقۇرۇش ، دېموكراتىك نازارەت قىلىش ۋە دېموكراتىك يول بىلەن رەھبەر-لەرنى سايلاش قاتارلىق پائالىيەتلەرگە قاتناشتى . ئىشچى - خىزمەتچىلەر قۇرۇلتىيى مەزگىلىدە 293 مۇڭاپىق تەكلىپ ئوتتۇرىغا قويۇلدى ، بۇنىڭ 145ى ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى .

1989 ~ 1994 - يىلىغىچە ناھىيە بويىچە كارخانا ، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ 23دە ئىشچى-خىزمەتچىلەر قۇرۇلتىيى تۈزۈمى ئورنىتىلدى ، بۇ قۇرۇلتاي تۈزۈمى ئورنىتىشقا تېگىشلىك ئورۇنلارنىڭ 91.5 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . دېموكراتىك باشقۇرۇش خىزمىتى تۈزۈمى ئورنىتىل-دى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر قۇرۇلتىيىنىڭ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش تەپسىلىي قائىدىسى تۈزۈلدى ، كارخانىلارنى دېموكراتىك باشقۇرۇش بويىچە تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋې-لىشتا ئۆلچەمگە يېتىش مۇسابىقىسى پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى ، دېموكراتىك باشقۇرۇش خىزمىتىنى كارخانا ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ پائالىيىتىنى كۈچەيتىش ، كارخانە-لارنىڭ دەرىجىسىنى ئۆستۈرۈش بىلەن بىرلەشتۈرۈش ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى ، 1600 پارچە ئەسلىگە مۇۋاپىق تەكلىپ ئوتتۇرىغا قويۇلدى ، كارخانىلارنىڭ ئوتتۇرا قاتلامدىن يۇقىرى 276 رەھبىرى باھالاندى ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋەكىلىدىن 1860 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلەندى ، دېموكراتىك باشقۇرۇش ئىلگىرى سۈرۈلدى ، بۇنىڭ بىلەن ئىشچى - خىزمەتچىلەر قۇرۇلتىيى تۈزۈملىشىش ، قېلىپلىشىش ، تولۇلىشىشقا قاراپ تەرەققىي قىلدى .

2000 - يىلى ناھىيە بويىچە 20 كارخانا ، كەسپىي ئورۇندا ئىشچى - خىزمەتچىلەر قۇرۇلتىيى تۈزۈمى ئورنىتىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە كەسپىي ئورۇن ئىككى .

4) «ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئائىلىسى» پائالىيىتى　1988 - يىلى ناھىيە بويىچە ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى تەشكىلاتى تەرتىپكە سېلىنغاندىن كېيىن ، «ئىشچى-خىزمەتچىلەر ئائىلىسى» بەرپا قىلىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى ، 48 ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىدا لايىقەتلىك «ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئائىلىسى» بەرپا قىلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە 15 ئاساسىي قاتلام ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ئىلغار «ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئائىلىسى» بولۇپ باھالان-دى . 1992 - يىلى ناھىيە بويىچە لايىقەتلىك «ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئائىلىسى» ۋە ئىلغار «ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئائىلىسى» ، ئۇلگە «ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئائىلىسى»دىن 41ى بەرپا قىلىندى . كېيىن كۆپ ساندىكى كارخانىلار ئېغىر زىيان تارتىپ ، بەزىلىرى ۋەيران بولغاچقا «ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئائىلىسى» پائالىيىتى توختاپ قالدى .

2 . كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى

1) تەشكىلىي تەرەققىياتى　1950 - يىلىنىڭ بېشىدا ناھىيىلىك پارتكوم دېموكرا-تىك بىرلەشمە قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، پېي جېنشىننى يېڭى دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقى باي ناھىيىلىك خىزمەت كومىتېتىنى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈشكە بېكىتتى ، پېي جېنشىن شۇجى ، يۈسۈپ بارات مۇئاۋىن شۇجى بولدى . 5 - ئايدا ياش ئىشچى - خىزمەتچىلەر

ئارىسىدىن پىشىپ يېتىلگەن ياشتىن 18ى تاللاپ چىقىلىپ ، تۇنجى تۇركۈمدە يېڭى دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقىغا قوبۇل قىلىندى . ئارقىدىنلا ھەرقايسى كەسىپلەر ۋە يېزا ياشلىرىدىن 71 مۇنەۋۋەر ياش ئىتتىپاق ئەزالىقىغا قوبۇل قىلىندى . ناھىيە بازىرى بىلەن ياتۇر رايونىدا ئۇچ ئىتتىپاق ياچېيكىسى قۇرۇلدى . 1951 ـ يىلى ئىتتىپاق باي ناھىيىلىك خىزمەت كومىتېتى يېڭى ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەش ۋە ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش قاتارلىق مەركىزي ۋەزىپىلەرنى چۆرىدەپ ئىتتىپاق تەشكىلاتىنى تەرەققي قىلدۇردى ، ئالتە ئىتتىپاق ياچېيكىسى يېڭىدىن قۇرۇلدى ، ناھىيە بويىچە ئىتتىپاق ئەزاسى 98گە يەتتى . 1952ـ يىلى يەر ئىسلاھاتى ۋە ئىشلەپچىقىرىش ھەرىكىتىگە بىرلەشتۇرۇپ 146 كىشى ئىتتىپاق ئەزالىقىغا قوبۇل قىلىندى ، سەككىز ئىتتىپاق ياچېيكىسى يېڭىدىن قۇرۇلدى . يەر ئىسلاھاتىدا 28 مۇنەۋۋەر ئىتتىپاق ئەزاسى جۈڭگو كومموئنستىك پارتىيىسىگە قوبۇل قىلىندى . شۇ يىلى ئىتتىپاق باي ناھىيىلىك خىزمەت كومىتېتىغا بەش مەخسۇس كادىر سەپلەندى ، كومىتېت قارىمىقىدا تەشكىلات بۆلۈمى ، تەشۋىقات بۆلۈمى ۋە ئۆسمۈر بالىلار بۆلۈمى قۇرۇلدى . 1954 ـ يىلى ياچېيكا 29غا ، ئىتتىپاق ئەزاسى 354كە يەتتى . دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقى باي ناھىيىلىك خىزمەت كومىتېتى يېڭى دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقى باي ناھىيىلىك كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى . 1957 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئىتتىپاق ئەزاسى 972گە يەتتى ، يېڭى دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقى كومموئنستىك ياشلار ئىتتىپاقىغا ئۆزگەرتىلدى . 1964 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئاساسىي قاتلام ئىتتىپاق كومىتېتى 13كە ، ئىتتىپاق ياچېيكىسى 232گە ، ئىتتىپاق ئەزاسى 3210غا يەتتى . يېشى ئېشىپ كەتكەن 516 ئىتتىپاق ئەزاسى ئىتتىپاقتىن چېكىندۈرۈلدى .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ئىتتىپاق تەشكىلاتىنىڭ پائالىيىتى توختاپ قالدى .

1973 ـ يىلى ئىتتىپاق تەشكىلاتىنىڭ خىزمىتى ئەسلىگە كەلدى .

1993 ـ يىلى ئاساسىي قاتلام ئىتتىپاق كومىتېتى 18گە ، ئىتتىپاق ياچېيكىسى 255كە ، ئىتتىپاق ئەزاسى 5005كە يەتتى .

2000 ـ يىلى ئاساسىي قاتلام ئىتتىپاق كومىتېتى 19غا ، ئىتتىپاق ياچېيكىسى 295كە ، ئىتتىپاق باش ياچېيكىسى بەش ، ئىتتىپاق ئەزاسى 7697گە يەتتى .

2) ئاساسلىق پائالىيەتلىرى 20 ـ ئەسىرنىڭ 50 ـ يىللىرىنىڭ باشلىرىدا ناھىيىلىك ئىتتىپاق كومىتېتى ناھىيىدىكى ئىتتىپاق ئەزالىرى ۋە ياشلارغا باشلامچىلىق قىلىپ ، يېڭى ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەش ، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ، يەر ئىسلاھاتى ۋە ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش قاتارلىق مەركىزي خىزمەتلەردە پائال رول ئوينىدى . 1956 ـ يىلى ناھىيىلىك ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ 3 ـ قۇرۇلتىيىدىن كېيىن ئىتتىپاق تەشكىلاتى ئالىي كوپېراتىپ قۇرۇش ھەرىكىتىنى ئىشقا ئاشۇرۇش جەريانىدا زەربىدار ئەترەتلىك رولىنى جارى قىلدۇرۇپ ، ئەمگەك مۇسابىقىسىنى قانات يايدۇردى ، ھەر بىر ئىتتىپاق ئەزاسى كوپېراتىپ ئۈچۈن 1 ~ 2 ياخشى ئىش قىلىپ بەردى ھەمدە مەدەنىيەت ، پەننىي بىلىملەرنى تەرغىپ ئۆگىنىپ ، 6445 ئىتتىپاق ئەزاسى ۋە ياشنىڭ ساۋادىنى چىقاردى . 1957 ـ يىلى ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ ناھىيىلىك 4 ـ قۇرۇلتىيىدىن كېيىن ، ناھىيە بويىچە ئىتتىپاق ئەزالىرى ، ياشلار ئارىسىدا «كوپېراتىپ مېنىڭ ئائىلەم» دېگەن تېمىدا تەربىيە قانات يايدۇرۇلدى . ناھىيە بويىچە 15 مىڭ 593 ئىتتىپاق ئەزاسى ۋە ياش قۇرغاقچىلىققا قارشى كۈرەش قىلدى ، يېرىم يىلدا 44 قۇدۇق ، 1206 بۇلاق كولىدى ، 12.4 گېكتار يەردە ياشلار ئورمىنى بەرپا قىلدى ، 70.9 گېكتار بوز يەر ئاچتى ، 17 تەنتەربىيە مەيدانى ، 24 مەدەنىيەت ئۆيى ، 32 مەدەنىيەت ـ

سەنئەت گۇرۇپپىسى قۇردى . «كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى 173 ـ نومۇرلۇق» ئوغۇت زاۋۇتى قۇرۇپ ، سۇپەتلىك ئوغۇتتىن 2 مىليون 720 مىڭ كىلوگرام ئىشلەپچىقاردى ، 185 مىليون كىلوگرام ئوغۇت توپلىدى . 1958 ـ يىلى ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ ناھىيىلىك 5 ـ قۇرۇلتىيىدىن كېيىن كەڭ ياش ئىتتىپاق ئەزالىرى ۋە ياشلار پولات تاۋلاش ھەرىكىتى بىلەن «ئوڭچىل»لىققا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىگە پائال قاتناشتى ، خۇراپاتلىقنى يوقىتىش ۋە «بەشتە ياخشى ئىتتىپاق ياچېيكىسى» بەرپا قىلىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى . 1962 ـ يىلى ئىتتىپاق كومىتېتى ناھىيىلىك 6 ـ قۇرۇلتىيىدىن كېيىن ھەر دەرىجىلىك ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى ج ك پ باي ناھىيىلىك 3 ـ قۇرۇلتىيىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان «باي ناھىيىسىنى ئاپتونوم رايون بويىچە ئىلغار ناھىيە قىلىپ قۇرۇپ چىقىش» چاقىرىقىغا پائال ئاۋاز قوشۇپ ، رەئىس ماۋ زېدۇڭ ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىش پائالىيىتىنى پائال قانات يايدۇرۇپ ، ئۆگىنىش گۇرۇپپىلىرىنى قۇردى . 1963 ـ يىلىدىن باشلاپ ئىتتىپاق تەشكىلاتى ھەر يىلى ياش ئىتتىپاق ئەزالىرى ۋە ياشلارنى تەشكىللەپ لېي فېڭدىن ئۆگىنىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى .

ج ك پ 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ، ئىتتىپاق تەشكىلاتى ناھىيە بويىچە «بەش بولۇش ، تۆت گۈزەل» ، «لېي فېڭ يېنىمىزدا» ۋە «ياشلىقىمىزنى كوممۇنىزم يولىدا نۇرلاندۇرايلى» قاتارلىق تېمىلاردىكى پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇردى . ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلار يېزا ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىغا زىچ ماسلىشىپ ، ياش ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى باشلىقلىرى مۇسابىقە پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى . 1984 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ ناھىيىلىك 11 ـ قۇرۇلتىيىدىن كېيىن ھەر دەرىجىلىك ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى ھەر مىللەت ياشلىرىنى پائال سەپەرۋەر قىلىپ ۋە يېتەكلەپ ، باي ناھىيىسىنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىنى چوڭرىدەپ تۆھپە يارىتىش ـ ئىگىلىك تىكلەش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى . دېھقانچىلىق مەيدانى ، چارۋىچىلىق فېرمىسىدىكى ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى «يېزىلاردا بەشتە ياخشى قۇرۇلۇش بەرپا قىلىش» ۋە «ئۇچ ئائىلە بىر تەشكىلات بولۇش» ، «ئىككى ئائىلە بىر گەۋدە بولۇش» ، «نامراتلارنى يۆلەش» ، «كىچىك دائىرىدە روناق تاپقۇزۇش» قاتارلىق پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇردى ، 5784 نەپەر ئىتتىپاق ئەزاسى ۋە ياش ئەسقاتىدىغان تېخنىكا جەھەتتىن تەربىيلەنىپ ، بېيىش ماھارىتىنى ئىگىلىدى . سانائەت ـ قاتناش ، مالىيە ـ سودا سېپىدىكى ھەر مىللەت ئىتتىپاق ئەزالىرى ۋە ياشلار ئەلا مۇلازىمەت قىلىش ، «تېخنىكا ئۆتكىلىگە ھۆجۇم قىلىش» بويىچە ئىش ئورنىدا تەربىيلەشكە قاتناشتى ، ئاز كەم 100 كىشى تېخنىكا ئۆتكىلىگە ھۆجۇم قىلىش پائالىيىتىگە قاتنىشىپ ، كارخانا ئۇچۇن 20 نەچچە مىڭ يۈەن جۇغلاپ بەردى . ئىتتىپاق مەركىزىي كومىتېتى ئۇيۇشتۇرغان چېگرا رايوندىكى مۇنەۋۋەر پەرزەنتلەرگە مېدال بېرىش پائالىيىتىدە بىر ياش مىس مېدال ئالدى . ئازكەم تۆت يىل ئورمان بەرپا قىلىش پائالىيىتى جەريانىدا ئىتتىپاق ئەزالىرى ۋە ياشلاردىن 159 مىڭ ئادەم (قېتىم) پائالىيەتكە قاتنىشىپ ، 23 مىليون تۈپتىن ئارتۇق كۆچەت تىكتى . 171 ئىتتىپاق ئەزاسى ھۆددىگە ئالغان نامرات ئائىلە نامراتلىقتىن قۇتۇلدى .

1985 ـ يىلىدىن كېيىن ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى ، پىئونېرلار ئەترەتلىرى ئارىسىدا بىرلەشمە دوستلۇق پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى ، 16 ئىتتىپاق ياچېيكىسىدا ، 18 پىئونېرلار ئەترىتىدە بىرلەشمە دوستلۇق ئورنىتىلدى . ناھىيە بويىچە ھەر دەرىجىلىك ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى «بەش بولۇش ، تۆت گۈزەل ، ئۇچنى قىزغىن سۆيۈش» ، «كىتاب ئوقۇش ، لېكسىيە سۆزلەش» ، «لاۋسەن قەھرىمانلىرىدىن ئۆگىنىش» ، «خەلق ئۇچۇن خىزمەت قىلىش» ۋە «ۋەزىيەت تەربىيە-

سى» ، «زېھىن سىناش مۇسابىقىسى» قاتارلىق پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇردى . ناھىيىلىك ئىتتىپاق كومىتېتى ئاساسىي قاتلام ئىتتىپاق ياچېيكىلىرى بىلەن بىللە تۆت قارار خەنزۇ تىلى كۇرسى ئاچتى ، كۇرسقا 240 ئاز سانلىق مىللەت ياش قاتناشتى ، يەنە ئۇچ قارار ئىنگلىز تىلى ، رۇس تىلى كۇرسى ئاچتى ، كۇرستا ئازكەم 100 ئىتتىپاق ئەزاسى تەربىيىلەندى . پارتىيە تەشكىلاتىنىڭ يار يۆلەك بولۇشى بىلەن ناھىيە بويىچە 184 «ياشلار ئائىلىسى» بەرپا قىلىندى ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى 7 .37 گېكتار خىراجەت ئېتىزى بەرپا قىلدى .

1989 ـ يىلى ئېچىلغان ئىتتىپاق كومىتېتىنىڭ ناھىيىلىك 12 ـ قۇرۇلتىيىدىن كېيىن 1993 ـ يىلىغىچە ھەر دەرىجىلىك ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى ئىككى مەدەنىيىلىك قۇرۇلۇشى پائالىيىتى داۋامىدا كۆپ خىل ئۇسۇللار ئارقىلىق جۇڭگونىڭ يېقىنقى زامان تارىخى ، ھازىرقى زامان تارىخى ، پارتىيە تارىخى ، ئىتتىپاق كومىتېتى تارىخى ، دۆلەت ئەھۋالىغا دائىر تەربىيە ۋە پارتىيىنىڭ ئاساسىي لۇشيەن تەربىيىسى ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى قاتارلىق پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇردى . 13 ئورۇندا مەدەنىيەت مەركىزى ، 11 ئورۇندا مەدەنىيەت ئۆيى قۇرۇلدى ، 97 ئورۇننىڭ تەنتەربىيە مەيدانى رېمونت قىلىندى . ناھىيە بويىچە «ياشلار ئائىلىسى» ئاساسىي جەھەتتىن «ئۇچ ئۆي ، ئىككى مەيدان» تەلىپىگە يەتتى . 28 ئورۇندىكى «ياشلار ئائىلىسى» ئاپتونوم رايون تەلەپ قىلغان ئۆلچەمگە ، 56 ئورۇندىكى «ياشلار ئائىلىسى» ۋىلايەت تەلەپ قىلغان ئۆلچەمگە يەتتى ، 50 ئورۇندىكى «ياشلار ئائىلىسى» ناھىيە دەرىجىلىك ئۆلچەمگە يەتتى . ھەر دەرىجىلىك ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى «بەش بولۇش ، تۆت گۈزەل ، ئۇچنى قىزغىن سۆيۈش» ، «ياشلار مەدەنىي ئورنى بەرپا قىلىش» ، «لېي فېڭدىن ، لەي نىڭدىن ئۆگىنىش» پائالىيەتلىرىنى كەڭ قانات يايدۇردى . ھەر يىلى 3 ـ ، 4 ـ ئايدىكى «لېي فېڭدىن ئۆگىنىپ تۆھپە قوشۇش ئېيى» پائالىيىتى مەزگىلىدە ھەر دەرىجىلىك ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى ئىتتىپاق ئەزالىرى ۋە ياشلارنى كوچىلارغا چىقىپ خالىس تۆھپە قوشۇش ، خەلق ئۇچۇن خىزمەت قىلىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇشقا چاقىردى . ناھىيە بويىچە 188 لېي فېڭچە كەسپىي تۆھپە قوشۇش ئەترىتى ، 68 تەشۋىقات گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى . يېزىلاردا «بەشتە كاپالەتلەندۇرۇلىدىغان ئائىلە» ، «قىيىنچىلىقى بار ئائىلە» ، «نامرات ئائىلە» مۇھىم نۇقتا قىلىنغان مۇلازىمەت پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى . دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى «بەشتە ياخشى يېزا قۇرۇلۇشى» ، «پەن ـ تېخنىكىدا ئۇلغە ئائىلە» ، «ئۇچقۇن باشلامچىسى» ، «يېشىللاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى» ، «نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ ، بېيىشقا يول ئېچىش» ۋە «ئۇچنى بىر گەۋدىلەشتۇرۇش» قاتارلىق پائالىيەتلەرنى كەڭ قانات يايدۇردى ، 880 قارار پەن ـ تېخنىكا بويىچە تەربىيىلەش كۇرسى ئاچتى ، كۇرستا 38 مىڭ ئادەم (قېتىم) تەربىيىلەندى ، 96 نامرات ئائىلە نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ بېيىش يولىغا ماڭدى . ناھىيە بويىچە ئورمان بەرپا قىلىشقا قاتناشقان ياشلار 55 مىڭغا ، تىكىلگەن كۆچەت 9283 تۇپكە ، بوز يەر ئېچىپ ئورمان بەرپا قىلىنغان يەر نەچچە مىڭ پارچىگە ، كۆلەم 66.7 گېكتارغا يەتتى .

1994 ～ 1999 ـ يىلىغىچە ناھىيىلىك ئىتتىپاق كومىتېتى ۋىلايەت ۋە ناھىيە ئاچقان تۇرلۇك كۇرسلاردىن پايدىلىنىپ 82 ئىتتىپاق كادىرى ۋە ياش ئۇچقۇن باشلامچىسىنى مۇددەت ۋە تۇركۇمگە بۆلۈپ سىرتقا ئۆگىنىشكە ئەۋەتتى . ناھىيىلىك ئىتتىپاق كومىتېتى شىياڭگاڭنىڭ ۋەتەن قوينىغا قايتىپ كەلگەنلىكىنى كۈتۈۋېلىش يۇزىسىدىن ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ تۇمەن كىشىلىك ئىمزا قويۇش مۇراسىمى ، ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى

رىنىڭ ناماينش قىلىپ تەبرىكلەش پائالىيىتى ، «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى گۈلى» تېمىسىدا كىتاب ئوقۇش ، لېكسىيە سۆزلەش مۇسابىقىسى ، شىاۋگاۋىنىڭ ۋەتەن قوينىغا قايتىپ كەلگەنلىكىنى كۆتۈرۈلىش يۈزىسىدىن ئويۇن قويۇش پائالىيىتى ئۆتكۈزۈشكە ئوخشاش شەكىللەر ئارقىلىق كەڭ ياشلارنىڭ ۋەتەننى سۆيۈش قىزغىنلىقىنى قوزغاتتى ، ياش - ئۆسمۈرلەرگە قارىتىلغان ۋەتەنپەر-ۋەرلىك تەربىيىسىنىڭ چوڭقۇر قانات يېيىشىغا تۈرتكە بولدى . ناھىيە بويىچە ھەر دەرىجىلىك ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى بەش يىلدا نامرات ئائىلىلەر ۋە ئاپەتكە ئۇچرىغان رايونلارغا ھەم ئۇمىد قۇرۇلۇشىغا 20 مىڭ يۈەن ئىئانە قىلدى ؛ 118 قېتىم تۇرلۇك مەدەنىيەت - تەنتەربىيە پائالىيىتى ئۆتكۈزدى ، بۇنىڭغا 28 مىڭ 232 ئادەم قاتناشتى ، 18 مەيدان زېھىن سىناش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى ، بۇنىڭغا 3054 ئادەم قاتناشتى ، سەككىز مەيدان لېكسىيە سۆزلەش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى ، بۇنىڭغا 386 ئادەم قاتناشتى . ئەسىر ھالقىغان ياش - ئۆسمۈر ئىختىساس ئىگىلىرى قۇرۇلۇشىنى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇپ ، ئەسىر ھالقىغان لاياقەتلىك ئىختىساس ئىگىلىرىنى يېتىشتۈرۈپ چىقتى . ناھىيە بويىچە مەملىكەت دەرىجىلىك بىر مەدەنىي ياشلار كوللېكتىپى ، ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك بىر مەدەنىي ياشلار كوللېكتىپى ، ۋىلايەت دەرىجىلىك بەش مەدەنىي ياشلار كوللېكتىپى ، ناھىيە دەرىجىلىك 12 مەدەنىي ياشلار كوللېكتىپى بارلىققا كەلدى . ناھىيە بويىچە ۋىلايەت دەرىجىلىك ياش ئۇچقۇن باشلامچىسىدىن 10ى باھالاپ چىقىلدى . 1997 - يىلى ناھىيىلىك ئىتتىپاق كومىتېتى باي ناھىيىسىدە يۇز بەرگەن «6 - نويابىر» دېلوسىغا بىرلەشتۈ-رۈپ ، ناھىيە بويىچە ھەر دەرىجىلىك ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى ئارىسىدا كۆپ قېتىم پائالىيەت ئېلىپ بېرىپ ، قانۇنسىز دىنىي پائالىيەتلەرنى ۋە تېررورلۇق - زوراۋانلىق ھەرىكەتلىرىنى تەنقىد قىلدى .

2000 - يىلى ناھىيىلىك ئىتتىپاق كومىتېتى ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى ، مائارىپ كومىتېتى قاتارلىق تارماقلار بىلەن بىرلىكتە ناھىيىدىكى 17 مىڭ ياشنى تەشكىللەپ «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۆچەيتىش ، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش» تېما قىلىنغان ماقالە قوبۇل قىلىش مۇسابىقىسى ۋە زېھىن سىناش مۇسابىقىسىگە قاتناشتۇردى . «يېڭى ئەسىردە-كى كىتاب ئوقۇش پىلانى»نى يولغا قويۇپ ، دېھقان - چارۋىچى ئىتتىپاق ئەزالىرىدىن 10 ～ 15 پارچە ، ياشلاردىن 5 ～ 10 پارچە كىتاب ئوقۇشنى تەلەپ قىلدى ، ياشلارنىڭ پەن - تېخنىكا كىتابى ئوقۇش پونكتى (ئۆيى)نىڭ رولىنى جارى قىلدۇردى . ناھىيە ، يېزىلاردا پەن - تېخنىكا جەھەتتە تەربىيىلەش تورى بەرپا قىلىندى ، 50 قارار كۇرس ئېچىلىپ ، 23 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم (قېتىم) تەربىيىلەندى .

ئۆتكەن نۆۋەتلىك ئىتتىپاق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ئەھۋالى

جەدۋەل : 4 — 7

نۆۋىتى	ئېچىلغان ۋاقتى	ۋەكىل	ئاساسىي قارالمىسى	سايلام نەتىجىسى	
				دائىمىي كومىتېت ئەزاسى	شۇجى
1	1954. 3. 26 ～ 31	54	سوتسىيالىستىك ئەمگەك مۇسابىقىسىنى قانات يايدۇرۇپ ، ئىتتىپاق تەشكىلاتىنىڭ قۇرۇلۇش-ىنى كۈچەيتىپ ۋە ئۇنى تەرتىپكە سېلىپ ، پارتە-يىنىڭ باش لۇشىيەنى ۋە تۇرلۇك ۋەزىپىلىرىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلىش	5	فېڭ دې

2	1955. 3. 13 ~ 18	66	يېزا ئىگىلىكىنى كوپىراتسىيلەشتۈرۈش خىز-مىتىنى ياخشى ئىشلەش ، كەڭ ياشلارنى پارتىيە-نىڭ مەركىزىي ۋەزىپىسىنى ئادا قىلىشتا ئۈزە-نىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇشقا سەپەرۋەر قە-لىش	5	ليۇ چۈنلەي
3	1956. 5. 5 ~ 10	129	ئالىي كوپىراتىپنى ئىشقا ئاشۇرۇش جەريانىدا ئىتتىپاق ئەزالىرى زەربىدارلىق رولىنى جارى قىلدۇرۇش ، ئەمگەك مۇسابىقىسىنى قانات يايـ-دۇرۇش ، ئىتتىپاق ئەزالىرىنىڭ كـوپـراتىپقا 1 ~ 2گىچە ياخشى ئىش قىلىپ بېرىشىنى تە-لەپ قىلىش ، پەن ـ تېخنىكىغا يۈرۈش قىلىش	5	جاڭ شاۋجۈن
4	1957. 5. 11 ~ 14	138	ئىشلەپچىقىرىشتا تىرىشىپ مول ھوسۇل ئە-لىش ، قۇرغاقچىلىققا پائال تاقابىل تۇرۇپ ، مول ھوسۇل ئېلىش ، ئىتتىپاق ئەزالىرى ئار-دىدا «كوپىراتىپ ئائىلەم» تەربىيىسىنى قانات يايدۇرۇپ ، ئەمگەك ئۈنۈمىنى يۇقىرى كۆتۈ-رۈش ، جامائەت مۇلكىنى ئاسراش ، ئىسمى جىسمىغا لايىق ئىتتىپاق ئەزاسى بولۇش	11	جاڭ شاۋجۈن
5	1958. 5. 28 ~ 31	141	كومۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى پارتىيە تەشكە-لاتىنىڭ يەرلىك سانائەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇ-شىغا ماسلىشىپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىقتىن مول ھوسۇل ئېلىش ، ئىتتىپاق ئەزالىرى ئار-دىدا سەلبىشتۈرۈپ باھالاش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش ، سىياسىي ـ ئىدىيىۋى خىزمەتنى كۈچەيتىش ، ئىتتىپاق تەشكىلاتىنى تەرتىپكە سېلىشقا بىرلەشتۈرۈپ ، ئىتتىپاق تەشكىلاتىنى ساپلاشتۈرۈش	11	لۇ جىشيەن
6	1962. 7. 9 ~		ئىتتىپاق ئەزالىرى ئىتتىپاقلىشىپ ، پارتىيە قۇرۇلتىيىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان «باي ناھىيە-سىنى ئاپتونوم رايون بويىچە ئىلغار ناھىيە قە-لىپ قۇرۇپ چىقىش» چاقىرىقىغا ئاۋاز قو-شۇپ ، ئاشلىق ، ياغلىق دان ھوسۇلىنىڭ ئېشە-شىغا ھەققىي كاپالەتلىك قىلىش ، چارۋىچىلىق-نى زور كۈچ بىلەن تەرەققىي قىلدۇرۇش ، ئىت-تىپاق تەشكىلىي قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىپ ، ئۇ-نىڭ يېزا ئىگىلىكىدىكى زەربىدارلىق رولىنى جارى قىلدۇرۇش	11	خې جىندۇ
7	1963. 5. 16 ~ 19	86	پارتىيىنىڭ فاڭجېن ـ سىياسەتلىرىنى ئەستايـ-دىل ئىزچىللاشتۇرۇپ ، ئىتتىپاق قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىپ ، لېي فېڭدىن ئۈگىنىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ ، باي ناھىيىسىنىڭ 1963 ـ يىللىق دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىقنى تېخىمۇ تە-رەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىش	13	خې جىندۇ
8	1964. 9. 29 ~ 7. 3	107	ئىتتىپاق ئەزالىرى ۋە ياشلارنى سەپەرۋەر قىلىپ سوتسىيالىستىك تەربىيە ۋە سىنىپىي كۆرەش تەربىيىسىنى ياخشى ئېلىپ بېرىش ، «بەشتە ياخشى ئىتتىپاق ياچېيكىسى ، بەشتە ياخشى ئىت-تىپاق كادىرى» پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش		خې جىندۇ

9	1973. 3. 12 ~ 16	250	ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرىنىڭ ئىدىيە ۋە تەشكىلىي قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىپ ، ئىتتىپاق ئەزالىرى- نىڭ زەربىدارلىق رولىنى جارى قىلدۇرۇش ، لىن بياۋنى تەنقىد قىلىش - ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتىنى چوڭقۇر قانات يايدۇرۇش	23	گو شىنجى
10	1980. 8. 21 ~ 24	174	بارلىق ياشلارنى باي ناھىيىسىنىڭ «تۆتنى زاما- نىۋىلاشتۇرۇش» قۇرۇلۇشىغا ئاتلىنىشقا سەپەر- ۋەر قىلىش ، خىزمەت ئىستىلىنى توغرىلاپ ، ئەمەلىيەتكە چوڭقۇر چۆكۈپ ، يېڭى ۋەزىيەت يا- رىتىپ ، يېڭى ئەۋلادلارنى يېتىشتۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلىش	21	ئەيسا سادىق
11	1983. 5. 17 ~ 21	177	«بەش بولۇش ، تۆت گۈزەل ، ئۇچنى قىزغىن سۆيۈش» ، «لېي فېڭ يېنىمىزدا» ۋە «ياشلىق باھارىنى كومپارتىيە ئەمەلىيىتى جەريانىدا نۇر- لاندۇرۇش» قاتارلىق پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇ- رۇش ، ئىتتىپاقنىڭ ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلە- رىنى تەرتىپكە سېلىشنى كۈچەيتىش ، نۆۋەتتە- كى يېزا ئىسلاھاتىغا ماسلىشىپ ، ياش ئەترەت باشلىقلىرى پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش	7	ئەيسا سادىق
12	1984. 4. 14 ~ 15	177	پارتىيىنىڭ ئاساسىي لۈشىيەندە چىڭ تۇرۇپ ، ئىتتىپاقلىشىپ ئالغا ئىلگىرىلەپ ، باي ناھىيە- سىدە ئىككى مەدەنىيىلىك بەرپا قىلىش ئۈچۈن يەنمۇ تۆھپە قوشۇش	11	نۇردۇن ئىبراھىم
13	1983. 11. 18 ~ 19	113	جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش ئۇلۇغ بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، ھەر مىللەت ياشلىرىنى ئىتە- ھىپاقلاشتۇرۇپ ۋە يېتەكلەپ ، ئىسلاھات ، ئې- چۇۋىتىش ۋە زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى تېزلىتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىش	9	نۇردۇن ئىبراھىم
14	1999. 3. 25 ~ 26	115	دېڭ شياۋپىڭ نەزەريىسى ئۇلۇغ بايرىقىنى ئې- گىز كۆتۈرۈپ ، ناھىيىدىكى ھەر مىللەت ياشلە- رىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ ۋە يېتەكلەپ ، پارتىيە- نىڭ ئەسىر ھالقىغان ئۇلۇغ نىشانىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلىش	9	

3 . ئاياللار بىرلەشمىسى

1) قۇرۇلۇشى　1950 - يىلىنىڭ بېشىدا ج ك پ باي ناھىيىلىك كومىتېتى دېموكراتىك ھاكىمىيەت قۇرۇش خىزمىتى جەريانىدا يېزا ، كەنتلەرگە يارەملىشىپ دېموكراتىك ئاياللار بىرلەشمىسىنى قۇردى ، يېزا ، كەنتلەردە دېموكراتىك ئاياللار بىرلەشمىسىنىڭ مۇدىر ، مۇئاۋىن مۇدىرلىرى سايلاپ چىقىلدى . ناھىيە بويىچە % 60 ئايال بىرلەشمىگە ئەزا بولدى . 6- ئايدا ناھىيىلىك دېموكراتىك ئاياللار بىرلەشمىسىنى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى .

2) قۇرۇلتايلار　1951 - يىلى 6 - ئايدا باي ناھىيىلىك 1 - قېتىملىق ئاياللار قۇرۇلتىيى ناھىيە بازىرىدا ئېچىلدى . قۇرۇلتايدا يەتتە ئىجرائىي ئەزا سايلاپ چىقىلدى ، ئايشەم مۇھەممەت مۇدىر بولدى . قۇرۇلتايدا ناھىيىدىكى ھەر مىللەت ئاياللىرى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرى- يىتىنىڭ نىكاھ قانۇنى»نى ئىزچىللاشتۇرۇپ ، ئەر - ئاياللار باراۋەر بولۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇپ ،

فېئودالىزم ۋە پومېشچىكلار سىنىپىغا قارشى تۇرۇپ ، ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا چاقىرىلدى . 1957 ـ يىلى ناھىيىلىك دېموكراتىك ئىياللار بىرلەشمىسى ناھىيىلىك ئىياللار بىرلەشمىسىگە ئۆزگەرتىلدى .

1959 ـ يىلى ناھىيىلىك 2 ـ قېتىملىق ئىياللار قۇرۇلتىيى ئېچىلدى . قۇرۇلتايدا 14 ئىجرائىي ئەزا ۋە بەش دائىمىي كومىتېت ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى ، ھۆرنەم قاسىم مۇئاۋىن مۇدىر بولدى . قۇرۇلتاي ناھىيىدىكى ئىياللارنى مەھسۇلاتنى ئاشۇرۇپ ئىقتىسادچىل بولۇپ ، تىرىشچانلىق ـ ئىقتىسادچىللىق بىلەن ئائىلە باشقۇرۇش فاكتورىنى ئىزچىللاشتۇرۇشقا چاقىردى . 1963ـ يىلى ناھىيە بويىچە 12 گۇڭشىغا 12 مەخسۇس ئايال كادىر قويۇلدى ، 93 چوڭ ئەترەتنىڭ ھەممىسىدە ئايال ۋەكىللەر ھەيئىتى قۇرۇلدى ، ئۇنىڭغا 186 مۇدىر ، مۇئاۋىن مۇدىر قويۇلدى . ناھىيە بويىچە ئايال ۋەكىللەر گۇرۇپپىسىدا 1822 ۋەكىل بار بولدى .

1973 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنىدىن 9 ـ كۈنىگىچە ناھىيىلىك 3 ـ قېتىملىق ئىياللار قۇرۇلتىيى ئېچىلدى . قۇرۇلتايغا 256 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى ، تۆت ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر ۋەكىل 212 . قۇرۇلتايدا ناھىيىلىك 3 ـ نۆۋەتلىك ئىياللار بىرلەشمىسى ئىجرائىيە كومىتېتىنىڭ 19 ئىجرائىي ئەزاسى ، يەتتە دائىمىي كومىتېت ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى ، زورەم ئىبراھىم مۇدىر بولدى ، قۇرۇلتاي ناھىيىدىكى ھەر مىللەت ئىياللىرىنى «سانائەتتە داڭقىدىن ئۆگىنىش» ، «يېزا ئىگىلىكىدە داجىيدىن ئۆگىنىش» ئامىمۇى ھەرىكىتىدە «يېرىم دۇنيا»لىق رولىنى تېخىمۇ ياخشى جارى قىلدۇرۇشقا چاقىردى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە 186 چوڭ ئەترەت ئايال ۋەكىللەر ھەيئىتى ، 372 مۇدىر ، مۇئاۋىن مۇدىر بار بولدى .

1983 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنىدىن 13 ـ كۈنىگىچە ناھىيىلىك 4 ـ قېتىملىق ئىياللار قۇرۇلتىيى ئېچىلدى . قۇرۇلتايغا 158 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى ، بىر ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى . قۇرۇلتايدا 23 ئىجرائىي ئەزا ، توققۇز دائىمىي كومىتېت ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى ، سۇ تېيجۇن مۇدىر بولدى . قۇرۇلتاي ناھىيىدىكى ھەر مىللەت ئىياللىرىدىن پارتىيىنىڭ فاكتور-سىياسەتلىرى ۋە 12 ـ قۇرۇلتاينىڭ روھىنى پائال ئۆگىنىش ۋە تەشۋىق قىلىشنى ، ھەر دەرىجىلىك ئىياللار تەشكىلاتلىرىدىن «بەشتە ياخشى ئائىلە» ، «8 ـ مارت قىزىلبايراقدار (كوللېكتىپ)» پائالىيىتىنى زور كۈچ بىلەن قانات يايدۇرۇشنى ، يېڭى نىكاھ قانۇنى ۋە يېڭى ئاساسىي قانۇننى ئۆگىنىش ، تەشۋىق قىلىشنى ، ئۆسمۈرلەر ـ بالىلار خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەشنى تەلەپ قىلدى .

1989 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 8 ـ ، 9 ـ كۈنلىرى ناھىيىلىك 5 ـ قېتىملىق ئىياللار قۇرۇلتىيى ئېچىلدى . قۇرۇلتايغا 50 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى ، ئىككى ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى . قۇرۇلتايدا 11 ئىجرائىي ئەزا ، بەش دائىمىي كومىتېت ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى ، پاتەم ھاكىم ، ياڭ جيائىلىڭ مۇئاۋىن مۇدىر بولدى . قۇرۇلتاي ناھىيىدىكى ھەر مىللەت ئىياللىرىنى ئىتتىپاقلىشىپ ، ئۆزىنى ھۆرمەتلەپ ، ئۆزىگە ئىشىنىپ ، ئۆزىنى قۇدرەت تاپقۇزۇپ ، ئۆزىنى كۈچەيتىپ ، ساپاسىنى ئومۇميۈزلۈك ئۆستۈرۈپ ، ئىسلاھاتقا پائال ئاتلىنىپ ، ئىياللارنىڭ يەنمۇ ئازاد بولۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا چاقىردى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە 176 ئاساسىي قاتلام ئىياللار تەشكىلاتى ۋە 176 ئايال ۋەكىللەر ھەيئىتى مۇدىرى بار بولدى .

1993 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 5 ~ 6 ـ كۈنلىرى ناھىيىلىك 6 ـ قېتىملىق ئىياللار قۇرۇلتىيى ئېچىلدى . قۇرۇلتايغا 91 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى ، 11 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى . قۇرۇلتايدا 13 ئىجرائىي ئەزا ، يەتتە دائىمىي كومىتېت ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى ، پاتەم ھاكىم مۇدىر بولدى . شۇ ئاينىڭ 8 ~ 9 ـ كۈنلىرى ناھىيە بويىچە 16 يېزا ، بازار ، مەيداندا 6 ـ

قېتىملىق ئايالىلار قۇرۇلتىيى ئېچىلدى . يېزا ، بازار ، مەيدانلاردا 16 ئايالىلار بىرلەشمىسى مۇدىرى ، 11 مۇئاۋىن مۇدىر ، 183 ئايال ۋەكىللەر ھەيئىتى ، 29 ئايالىلار بىرلەشمىسى ئەزاسى بار بولدى . شۇ يىلى 10 - ئايدا ئۈچ ئايال ۋەكىل ئاپتونوم رايونلۇق 7 - قېتىملىق ئايالىلار قۇرۇلتىيىغا قاتناشتى .

2000 - يىلى ناھىيىلىك ئايالىلار بىرلەشمىسى ئورگىنىدا تۆت خىزمەتچى خادىم ئىشلىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىر ئىككى .

3) ئاساسلىق پائالىيەتلىرى 50 - يىللاردا نىكاھ قانۇنى تەشۋىق قىلىندى ، ئايالىلار فېئودالىلىقنى يوقىتىپ ، ئايالىلار ئازادلىقى ۋە ئەر - ئايالىلار باراۋەرلىكىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ، ئايالىلار ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇشقا پائال قاتنىشىشقا چاقىرىلدى .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن ئايالىلار بىرلەشمىسىنىڭ پائالىيەتلىرى توختاپ قالدى .

1973 - يىلى ئايالىلار بىرلەشمىسىنىڭ خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن ، ئايالىلار ئارىسىدا «8 - مارت قىزىلبايراقدارى» ، «بەشتە ياخشى ئائىلە» پائالىيىتى كەڭ قانات يايدۇرۇلدى .

1984 - يىلى «ئايالىلار ۋە بالىلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق - مەنپەئىتىنى قوغداش» پائال تەشۋىق قىلىندى ۋە ئىزچىللاشتۇرۇلدى . ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدا پىلانلىق تۇغۇت يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ، تۇغۇت يېشىدىكى ئايالىلارغا بولغان پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتى پائال تەشۋىق قىلىندى ۋە بۇ خىزمەت ياخشى ئىشلەندى . 1990 - يىلى دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئايالىلار ئارىسىدا «مەدەنىيەت ئۆگىنىش ، تېخنىكا ئۆگىنىش ، نەتىجىدە بەسلىشىش ، تۆھپىدە بەسلىشىش» تىن ئىبارەت ئىككىنى ئۆگىنىش ، ئىككىدە بەسلىشىش مۇسابىقە پائالىيىتى چوڭقۇر قانات يايدۇرۇلدى ، 10 مىڭ 339 ئايال مۇسابىقىگە قاتناشتى . ناھىيىلىك ئايالىلار بىرلەشمىسى ئازكەم 100 قېتىم ئەسقاتىدىغان تېخنىكا كۇرسى ئاچتى ، 5480 ئايال (قېتىم) كۇرسقا قاتناشتى .

1991 - يىلى ناھىيە بويىچە ئۆگىنىش - بەسلىشىش مۇسابىقە پائالىيىتىگە قاتناشقان ئايال 22 مىڭ 860قا يەتتى ، 169 قېتىم تېخنىكا ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىلدى ، كۇرستا 4920 ئايال تاياڭچ تەربىيىلەندى ، ناھىيە بويىچە 3444 ئايال بىردىن ئىككىگىچە ئەسقاتىدىغان تېخنىكا ئىگىلىدى .

1994 ~ 1997 - يىلىغىچە يېزا دەرىجىلىك ئايالىلار بىرلەشمىسىدە 16 «ئايالىلار ئائىلىسى» ، 177 كەنت دەرىجىلىك «ئايالىلار ئائىلىسى» بەرپا قىلىندى ، ناھىيىگە بىۋاستە قاراشلىق ئورگانلاردىكى 32 ئورۇندا ئايالىلار بىرلەشمىسى تەشكىلاتى قۇرۇلدى . 1993 ~ 1998 - يىلىغىچە ناھىيە بويىچە 416 ئايال پارتىيىگە قوبۇل قىلىندى ، بۇ ناھىيىدىكى پارتىيە ئەزاسىنىڭ 28.95 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

2000 - يىلى ناھىيىلىك ئايالىلار بىرلەشمىسى 38 پارچە ئەرزىيەت قوبۇل قىلدى ، 19 پارچە ئائىلە ماجىراسى ۋە ئائىلە زوراۋانلىقىغا دائىر دېلونى ھەل قىلدى .

پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ئىككى ئايالغا مەملىكەت بويىچە 8 - مارت قىزىلبايراقدارى ؛ ئۈچ كوللېكتىپ ۋە 25 شەخسكە ئاپتونوم رايون بويىچە 8 - مارت قىزىلبايراقدارى ، 17 كوللېكتىپ ۋە 82 شەخسكە ۋىلايەت بويىچە 8 - مارت قىزىلبايراقدارى دېگەن نام بېرىلدى . ئاپتونوم رايون ئۈچ ئائىلىگە «بەشتە ياخشى ئائىلە» دەپ ، ۋىلايەت ئالتە ئائىلىگە «بەشتە ياخشى ئائىلە» دەپ نام بەردى .

4 . سودا - سانائەت تەشكىلاتى

1) باي ناھىيىلىك سودا - سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى 1951 - يىلى 4 -

ئاينىڭ 15 ـ كۈندىن 6 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنگىچە ساھەلەر بىردىن مۇدىر ، مۇئاۋىن مۇدىر سايلاپ چىقتى ، ساھەلەردىكى مۇدىر ھەيئەتلەر ئارىسىدىن ناھىيىلىك سودا ـ سانائەتچىلەر بىرلەشمىسىگە بىر باشلىق سايلاپ چىقىلدى ، شۇنىڭ بىلەن ناھىيىلىك سودا ـ سانائەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ قۇرۇلغانلىقى جاكارلاندى .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ دەسلىپىدە سودا ـ سانائەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ پائالىيىتى توختاپ قالدى . 1967 ـ يىلى سودا ـ سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى .

1995 ـ يىلى 11 ـ ئايدا سودا ـ سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، شۇ يىلى سودا ـ سانائەتچىلەر قۇرۇلتىيى ئېچىلدى ، جۈمە مۇھەممەت مۇدىر بولدى .

2) باي ناھيىلىك يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتى 1984 ـ يىلى 11 ـ ئايدا ئەمگەكچىلەر قۇرۇلتىيى ئېچىلدى ، قۇرۇلتايدا باي ناھيىلىك يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتى قۇرۇلدى ، جەمئىيەت نىزامنامىسى ماقۇللاندى ، جەمئىيەت ئاپپاراتى سايلاپ چىقىلدى . كېيىنكى يىلى 2 ـ ئايدا سايرام يېزىسى ، ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانىدا يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتىنىڭ سايرام شۆبىسى ۋە ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى شۆبىسى قۇرۇلدى . 31 كەسپىي گۇرۇپپا تەشكىل قىلىندى . جەمئىيەت سىياسىي ئۆگىنىشتە ياخشى بولۇش ، مۇلازىمەت پوزىتسىيىسى ياخشى بولۇش ، سۆپەتتە ۋە تازىلىقتا ياخشى بولۇش ، ئاممىغا قۇلايلىق يارىتىپ بېرىشتە ياخشى بولۇش ، قانۇن ـ ئىنتىزامغا رىئايە قىلىشتا ياخشى بولۇش ، تىجارەت ئۇنۇمى ياخشى بولۇش ، تەكشۈرۈش ـ پاش قىلىشتا ياخشى بولۇش ؛ دۆلەت بېجىنى ئوغرىلىماسلىق ، قانۇنغا خىلاپلىق قىلىپ ھايانكەشلىك بىلەن شۇغۇللانماسلىق ، بەلگىلەنگەن تىجارەت دائىرىسىگە خىلاپلىق قىلماسلىق ، باھانى خالىغانچە ئۆستۈرمەسلىك ، پۈرسەتپەرەس ئۇنسۇرلارغا قۇلايلىق يارىتىپ بەرمەسلىك ۋە ھارام مال‌لارنى بىر تەرەپ قىلىشقا يول قويماسلىق ، تەشكىلنى ۋە ئاممىنى ئالدىماسلىق ۋە سېلىشتۇرۇپ باھالاش ـ مۇسابىقە پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ ، يەككە ئەمگەكچىلەرگە بولغان كەسپىي ئەخلاق تەربىيىسىنى كۈچەيتتى . 125 ئادەم (قېتىم) مۇنەۋۋەر يەككە ئەمگەكچى قىلىپ باھالىنىپ ، ئاپتونوم رايونلۇق ، ۋىلايەتلىك قوش ئىلغارلار يىغىنىغا قاتنىشىشقا كۆرسىتىلدى . جەمئىيەت ئالاقىدار تارماقلار بىلەن بىللە تۇرلۇك كۆرسلارنى (تىككۈچىلىك ، بوغالتىرلىق ، رېمونتچىلىق) ئاچتى ، ئالاقىدار تارماقلارغا ھەمكارلىشىپ ، تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش ، كىنىشكا ئالماشتۇرۇش ھەم مەينەتچىلىك ، قالايمىقانچىلىق ۋە ناچارلىقنى تۈزەش خىزمىتىنى ئىشلىدى .

1989 ـ يىلى 8 ـ ئايدا جەمئىيەت ئەزالىرى ئاسىيا تەنھەرىكەت يىغىنىغا 3698 يۇەن ئىئانە قىلدى .

1993 ـ يىلى ناھىيىدىكى يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى 2060قا يەتتى ، ئەزالار جەمئىيەتكە 17 مىڭ 547 يۇەن ئىئانە قىلدى .

1995 ـ يىلى 6 ـ ئايدا يەككە ئەمگەكچىلەر پارتىيە ياچېيكىسى قۇرۇلدى ، يەككە ئەمگەكچى پارتىيە ئەزاسى 23 كە يەتتى .

1997 ـ يىلى ناھىيە بويىچە يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتى «ھەممە ئائىلىدە ئەخلاقنى تەشەببۇس قىلىش ، ھەممە دۇكان ساختا مالدىن خالىي بولۇش» بويىچە تەشۋىقات خىزمىتىنى قانات يايدۇردى ، كەڭ يەككە ئەمگەكچىلەر بىلەن «ھەممە ئائىلىدە ئەخلاقنى تەشەببۇس قىلىش ، ھەممە دۇكان ساختا مالدىن خالىي بولۇش» بويىچە 2855 پارچە مەسئۇلىيەتنامە ئىمزالىدى ، بۇ ناھىيىدىكى يەككە ئەمگەكچىنىڭ 98 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . ئازكەم 3000 يەككە تىجارەتچىدىن 68 ئىشەنچلىك يەككە تىجارەتچى باھالاپ چىقىلدى ھەمدە ئۇلار تەقدىرلەندى .

1998 ـ يىلى ناھىيە بويىچە يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتىدە تۆت شۆبە جەمئىيەت ، 24 ئەزا گۇرۇپپا ، 4319 ئەزا بار بولدى . يەككە ئەمگەكچىلەر بىلەن 2400 پارچە تىجارەتتە قانۇنغا بويسۇنۇش مەسئۇلىيەتىنامىسى ئىمزالاندى . ناھىيە بويىچە يەككە ئەمگەكچىلەر كەلكۈنگە تاقابىل تۇرۇپ ، ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش ، نامرات ئائىلىلەرگە ئوقۇش ياردەم پۇلى بېرىش ، نامراتلارنى يۆلەش ، مېيىپلارغا ياردەم قىلىش بويىچە 37 مىڭ 500 يۈەن ئىئانە قىلدى . ناھىيىلىك يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتى 70 ئىلغار يەككە سودا ـ سانائەتچىنى تەقدىرلىدى ، ۋىلايەت بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتى يىغىنىغا ناھىيىدىن يەتتە ئىلغار قاتناشتى . ئىككى يەككە تىجارەتچى ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىللىكىگە ، 10ى ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزالىقىغا سايلاندى . شۇ يىلى ناھىيىلىك يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتى كەڭ يەككە تىجارەتچىلەر بىلەن «سەممىيىلىكنى تەكىتلەش ، مۇقىملىقنى ئىلگىرى سۈرۈش ، قانۇن ـ ئىنتىزامغا بويسۇنۇپ ، ئارتۇق پەرزەنتلىك بولماسلىق» بويىچە 2744 پارچە نىشانلىق مەسئۇلىيەتنامە ئىمزالىدى .

2000 ـ يىلى ناھىيىلىك يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتى يەككە ئەمگەكچىلەر قوشۇنى ئارىسىدا بىخەتەرلىك ، ئالدىنى ئېلىش تەدبىرلىرىنى ئورنىتىپ ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈپ ، ئامانلىقنى ساقلاش بىرلەشمە مۇداپىئە تەشكىلاتىنى قۇردى ؛ يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتىنىڭ شۆبىلىرى خەلق ئارىسىدا ياراشتۇرۇش پائالىيەتلىرىنى ئەستايىدىل قانات يايدۇرۇپ ، تىنچسىزلىق ئامىلىنى توسىدى ۋە تۈگەتتى ؛ «بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش ، مۇقىملىقنى ئىلگىرى سۈرۈش» ، «قانۇن ـ ئىنتىزامغا رىئايە قىلىش ، مەدەنىي شەھەر ئاھالىسى بولۇش» بويىچە 3500 پارچە نىشانلىق مەسئۇلىيەتنامە ئىمزالىدى ؛ يەنە يەككە ئەمگەكچىلەرنى ئۆيۈشتۇرۇپ ، 3940 ئادەم (قېتىم)نى مېيىپلارغا ۋە نامراتلارغا ياردەم بېرىش پائالىيىتىگە قاتناشتۇردى ، بۇنىڭغا 39 مىڭ 800 يۈەن ئىئانە توپلىدى .

3) باي ناھىيىلىك ئىستېمالچىلار جەمئىيىتى　1989 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ناھىيىلىك سودا ـ سانائەت ، باھا ، سەھىيە ، ئىشچىلار ئۆيۈشمىسى ، ئاياللار بىرلەشمىسى ، ئىتتىپاق كومىتېتى ناھىيىلىك يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكىتى ، تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى ، بانكا قاتارلىق ئورۇنلار بىلەن كېڭىشىپ ناھىيىلىك ئىستېمالچىلار جەمئىيىتى ۋە ئۇنىڭ دائىمىي كېڭىشىنى قۇردى ، مۇئاۋىن ھاكىم جاۋ ۋېنچېن جەمئىيەت باشلىقلىقىدىكى 19 كىشىلىك كېڭەش ، 11 كىشىلىك دائىمىي كېڭەش ئەزاسى ۋە باش كاتىپ سايلاپ چىقىلدى . جەمئىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن ئائىلىلەر ، خۇسۇسىيلار ۋە كوللېكتىپلارنىڭ سۈپەتسىز ئىستېمال بۇيۇملىرى ئۈستىدىن قىلغان ئەرزلىرىنى بىر تەرەپ قىلدى ، 319 ئورۇن ، 17 ماگىزىن ۋە تۆت ئامبارنى تەكشۈردى ، بۇنىڭدا 25 خىل ، 2683 يۈرۈش ئىجازەتسىز سېتىلغان سانائەت مەھسۇلاتىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى ، بۇلارنىڭ قىممىتى 18 مىڭ يۈەن بولۇپ ، 4413 يۈەن جەريمانە قويۇلدى .

1990 ـ يىلى كەڭ ئىستېمالچىلار ئارىسىدا بىر قېتىم چوڭ كۆلەملىك مەسلىھەت بېرىش ، مۇلازىمەت پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى ، ئەزر ـ شىكايەت دېلوسىدىن تۆتى بىر تەرەپ قىلىندى . 1991 ～ 1993 ـ يىلىغىچە ئىستېمالچىلارنىڭ 23 ئەرز ـ شىكايىتى بىر تەرەپ قىلىندى ، 28 مىڭ 537 يۈەن قىممىتىدىكى يالغان ، ساختا ، ناچار تاۋار تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى .

1993 ـ يىلى تېرەك بازىرى ، قاراباغ يېزىسى ، ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى ۋە سايرام يېزىلىرىدا شۆبە جەمئىيەتلەر قۇرۇلدى ھەمدە شىنجاڭ ۋە دۆڭچېڭلاردا نازارەت قىلىش پونكىتى

قۇرۇلدى . 1998 ~ 2000 ـ يىلىغىچە ئىستېمالچىلار جەمئىيىتى ئىستېمالچىلارنىڭ 214 پارچە ئەرزىنى قوبۇل قىلدى ، ئىستېمالچىلارنى 229 مىڭ يۈەنلىك ئىقتىسادىي زىياندىن ساقلاپ قالدى .

5 . دېھقانلار ئۈيۇشمىسى ، كەمبەغەل دېھقان ـ تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتى

1) ناھىيىلىك دېھقانلار جەمئىيىتى 1950 ـ يىلى 6 ـ ئايدا ناھىيىلىك دېھقانلار جەمئىيىتى قۇرۇلدى . قارىمىقىدا ئىككى رايونلۇق دېھقانلار ئۈيۇشمىسى (3 ـ ، 4 ـ رايونلاردا) بار ئىدى ، ئەزالىرى دېموكراتىك ھاكىمىيەت قۇرۇش خىزمىتىدىكى ئاكتىپلاردىن قوبۇل قىلىندى ، ئاۋازغا قويۇش ئۇسۇلى ئارقىلىق جەمئىيەت باشلىقى بىلەن مۇئاۋىن جەمئىيەت باشلىقى سايلاپ چىقىلدى . 8 ـ ئاينىڭ بېشىدا ناھىيە بويىچە 30 يېزىلىق دېھقانلار جەمئىيىتى تەشكىل قىلىندى ، دېھقانلار جەمئىيىتى گۇرۇپپىسى 142گە ، ئەزاسى 2260قا يەتتى . ئەزالارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى كەمبەغەل ، يالالانما دېھقان . 1953 ـ يىلى 3 ـ ئايغىچە ناھىيە بويىچە دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى يېزا نوپۇسىنىڭ 45 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

ناھىيىلىك دېھقانلار جەمئىيىتى كەمبەغەل ، يالالانما دېھقانلارنى ئىشلەپچىقىرىش ئارقىلىق ئۆزىنى قوتقۇزۇش ، دېموكراتىك ھاكىمىيەت قۇرۇش ، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەر-گە قارشى تۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىشقا تەشكىللەش ، سەپەرۋەر قىلىش جەريانىدا مۇھىم رول ئوينىدى .

2) ناھىيىلىك كەمبەغەل دېھقان تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار (چارۋىچىلار) جەمئىيىتى 1965 ـ يىلى 5 ـ ئايدىن باشلاپ ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسى ، باي ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ۋە باي ناھىيىسىدىكى يېزا ، گۇڭشېلاردىن 400 نەچچە كادىر ئاجرىتىلىپ ، باي ناھىيىسىدە ناھىيە ، گۇڭشي ، چوڭ ئەترەتتىن ئىبارەت ئۈچ دەرىجىلىك كەمبەغەل دېھقان ـ تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتى قۇرۇلدى ، ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىدە كەمبەغەل دېھقان ـ تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتى گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى . 1965 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنىدىن 30 ـ كۈنىگىچە باي ناھىيىلىك تۇنجى تۆۋەنلىك كەمبەغەل دېھقان ـ تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار قۇرۇلىيىتى ئېچىلدى . قۇرۇلتايدا ئاپتونوم رايونلۇق كەمبەغەل دېھقان ـ تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەر سايلاپ چىقىلدى ؛ 13 ئەزا سايلاپ چىقىلىپ ، باي ناھىيىلىك كەمبەغەل دېھقان ـ تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتى كومىتېتى تەشكىل قىلىندى ؛ يەن زېمىن مۇدىر ، لى جىڭفاڭ ، ئابدۇشۇكۇر نىيازلار مۇئاۋىن مۇدىر بولدى .

1973 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنىدىن 16 ـ كۈنىگىچە باي ناھىيىلىك 2 ـ قېتىملىق كەمبەغەل دېھقان ـ تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار (چارۋىچىلار) قۇرۇلتىيى ئېچىلدى . قۇرۇلتايدا 23 ئەزا (توققۇز دائىمىي كومىتېت ئەزاسى)دىن تەركىب تاپقان كومىتېت سايلاپ چىقىلدى ، 1 ـ قېتىملىق يىغىندا ۋاڭ بىن مۇدىر ، ئابدۇشۇكۇر نىياز ، ۋاڭ يېڭسەي (مەخسۇس) ، ئانارخان دابىت مۇئاۋىن مۇدىر بولدى . 1975 ـ يىلى 1 ـ ئايدا سۇن شۇگاڭ كەمبەغەل دېھقان ـ تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار ھەيئىتىنىڭ مۇدىرى بولدى . كەمبەغەل دېھقان ـ تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى : سوتسىيالىزم يولىنىڭ چىڭ تۇرۇپ ، پرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىنى مۇستەھكەملەش ۋەزىپىسىنى ئاساسىي قاتلاملارغىچە ئەملىيلەشتۇرۇش ، پارتىيە تەشكىلاتىغا ھەمكارلىشىپ ، ھەرقايسى دەۋرىدىكى مەركىزىي خىزمەتنى ياخشى ئىشلەشتىن ئىبارەت بولدى .

1984 ـ يىلى 3 ـ ئايدا باي ناھىيىلىك كەمبەغەل دېھقان ـ تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار (چارۋىچىلار) جەمئىيىتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى .

Ⅲ باب

گومىنداڭنىڭ ناھىيىلىك پىرقىسى

مىنگونىڭ 31 ـ يىلى (1942 ـ يىلى) ما جىزۇڭ ، ژېن بۇجۇەن ، سايىت سابىتلار باي ناھىيىسىگە گومىنداڭنىڭ ناھىيىلىك پىرقىسىنى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈشكە كەلدى . مىنگو-نىڭ 32 ـ يىلى (1943 ـ يىلى) 7 ـ ئايدا گومىنداڭنىڭ ئاقسۇ شۆبە رايونى بىلەن ئۆلكىلىك پىرقە سايىت سابىتنى باي ناھىيىسىگە تەييارلىق خىزمىتىنى ئىشلەشكە ئەۋەتتى .

مىنگونىڭ 32 ـ يىلى (1943 ـ يىلى) 8 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى گومىنداڭنىڭ باي ناھىيىلىك پىرقىسى قۇرۇلدى ، سايىت سابىت ناھىيىلىك پىرقىنىڭ تۇنجى شۇجىجاڭى بولدى . بىر گەنسى ، بىر يارده‌مچى باشلىق قويۇلدى . يىل ئاخىرىدا گومىنداڭ تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى لياڭ خەنساۋ جەنۇبىي شىنجاڭغا بېرىش سەپىرىدە باي ناھىيىسىگە كېلىپ قۇرۇلۇۋاتقان خەنزۇ ئۇيۇشمىسىنىڭ ئورنىنى 35 مىڭ يۈەنگە سېتىۋېلىپ ناھىيىلىك پىرقىگە بەردى .

مىنگونىڭ 33 ـ يىلى (1944 ـ يىلى) 1 ـ ئايىڭ 13 ـ كۈنى سايىت سابىت يۆتكىلىپ كەتتى . شۇ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ما جىزۇڭ پىرقىنىڭ شۇجىجاڭى بولدى .

مىنگونىڭ 34 ـ يىلى (1945 ـ يىلى) ئەتىيازدا ما جىزۇڭ رۇخسەت سوراپ ئىچكىرىگە كېتىپ قايتىپ كەلمىدى ، ئۆلكىلىك پىرقە كاتىپ چېن زوڭرېننى ناھىيىلىك پىرقىنىڭ مۇۋەق-قەت شۇجىجاڭلىقىغا تەينىلىدى . شۇ يىلى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى مىللىي ئارمىيىسى باي ناھىيە-سىگە ھۇجۇم قىلىپ كىرگەندە ، چېن زوڭرېن قېچىشقا ئۇلگۈرەلمەي قېيىر تېغىنىڭ زەمبىرەك سۇپىسىدا جېنىدىن ئايرىلدى . شۇ يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئۆلكىلىك پىرقە ئاۋات ناھىيىسىدە گومىنداڭ-نىڭ ناھىيىلىك پىرقىسىنى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈۋاتقان سايىت سابىتنى باي ناھىيىسىگە يۆتكەپ كەلدى . 12 ـ ئايدا شيې يۈنشياڭنى باي ناھىيىلىك پىرقىنىڭ شۇجىجاڭلىقىغا تەينىلىدى .

مىنگونىڭ 35 ـ يىلى (1946 ـ يىلى)نىڭ بېشىدا ناھىيىلىك پىرقە ئىجرائىيە كومىتېتى قۇرۇلدى ، بۇ بىر دائىمىي ئىجرائىي ئەزا ، بەش ئەزا ، بىر كاندىدات ئەزادىن تەركىب تاپتى ؛ رېۋىزىيە كومىتېتى قۇرۇلدى ، بۇ بىر دائىمىي كومىتېت ئەزاسى ، ئۈچ ئەزا ، بىر كاندىدات ئەزادىن تەركىب تاپتى ؛ پارتىيە ئىشلىرى ـ پىلان كومىتېتى قۇرۇلدى ، بۇ بەش ئەزادىن تەركىب تاپتى . ئىجرائىيە كومىتېتىنىڭ قارىمىقىدا كاتىبات بۆلۈمى ، تەشكىلات ـ تەلىم ـ تەربىيە گۇرۇپپىسى ، تەشۋىقات گۇرۇپپىسى ، باج گۇرۇپپىسى ، ئالاقە گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى . شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا ناھىيىلىك پىرقىدە ھۆكۈمەت ئىشلىرى كومىتېتى قۇرۇلدى .

مىنگونىڭ 38 ـ يىلى (1949 ـ يىلى) 9 ـ ئايدا شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولدى ،

شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭنىڭ ناهيىلىك پىرقىسى ئۆزلۈكىدىن ئەمەلدىن قالدى .

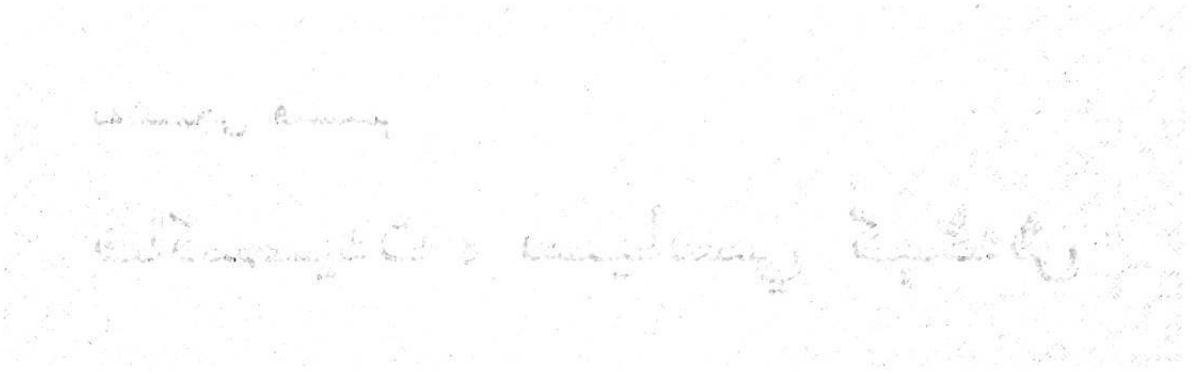
ناهيىلىك پىرقە يېڭى قۇرۇلغاندا قارىمىقىدا ئۇچ رايونلۇق پىرقە ، 10 رايونلۇق شۆبە پىرقە ، 15 گۇرۇپپا بار ئىدى . مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى)قارىمىقىدا تۆت رايونلۇق پىرقە بار بولۇپ ، رايونلۇق پىرقىنىڭ قارىمىقىدا توققۇز شۆبە پىرقە بار ئىدى . مىنگونىڭ 36- يىلى (1947 - يىلى)نىڭ بېشىدا ناهيىلىك پىرقىنىڭ قارىمىقىدا بەش رايونلۇق پىرقە ، ئۇچ شۆبە پىرقە بار ئىدى . مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) ناهيىلىك پىرقە قۇرۇلغان تۇنجى يىلى ناهيىە بويىچە گومىنداڭ ئەزاسى 141 ئىدى . كېيىنكى يىلى 3 - ئايدا 266گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئايال 40 . مىنگونىڭ 35 - يىلى (1947 - يىلى) ئەتىيازدا ناهيىلىك پىرقە ئۆلكىلىك پىرقىنىڭ پەرمانىغا ئاساسەن پارتىيىگە كۆپلەپ ئەزا قوبۇل قىلدى ، يىل ئاخىرىغىچە گومىنداڭ ئەزاسى ناهيىە بويىچە 800دىن ئاشتى . مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى)نىڭ بېشىدا پارتىيە ئەزاسى ناهيىە بويىچە 1330غا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە كاندىدات پارتىيە ئەزاسى 500 دىن ئاشىدۇ .

ناهيىلىك پىرقە قۇرۇلغاندىن كېيىن ھەر ئايدا گومىنداڭنىڭ ئايلىق يىغىنىنى ئاچتى ، يىغىندا «ئۇچ مەسلەك» نىقابى ئاستىدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇش ، كومپارتىيىگە قارشى تۇرۇش ھەققىدە تەشۋىقات ئېلىپ باردى . مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) 3 - ئايدىن باشلاپ گومىنداڭنىڭ ئايلىق يىغىنى ناهيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى . گومىنداڭنىڭ سۆزى بىلەن ھەربىكتى بىرەك ئەمەس ، تەشۋىقات ئۇسۇللىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئالدامچىلىق نەيرىڭى بىلەن تولغان ، ھەر يىلى «ئىنقىلابىي خاتىرە كۈنى»دە نۆۋەتتىكى يىغىن ئۆتكۈزگەندىن سىرت باشقا تەشۋىقاتلارنىڭ ھېچقانداق ئۈنۈمى بولمىدى . مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى) ناهيىلىك پىرقىنىڭ بارلىق تەشۋىقاتلىرى مەخپى ئېلىپ بېرىلدى .

مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) 1 - ئايدا ناهيىلىك پىرقە گومىنداڭ مەركىزىي كومىتېتى تارقاتقان پەرمانىغا ئاساسەن ، يېڭى پارتىيە ئەزالىرىنى ئىككى ھەپتە تەربىيىلىدى . مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى) ناهيىلىك پىرقە يېڭى پارتىيە ئەزالىرىنى تەربىيىلەشتە گۇرۇپپىغا بۆلۈپ تەربىيىلەش ۋە مەركەزلەشتۈرۈپ تەربىيىلەشتىن ئىبارەت ئىككى خىل ئۇسۇلنى قوللاندى ، كېيىن بۇيرۇقنا بىنائەن كىچىك گۇرۇپپىلار بويىچە تەربىيىلەش ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ، رايونلۇق شۆبە پىرقە پارتىيە ئەزالىرى يىغىنى ئېچىپ ، ئايدا بىر قېتىم مۇھاكىمە قىلىدىغان ، لېكسىيە سۆزلەيدىغان بولدى .

بەشىنچى قىسىم

ھاكىمىيەت ، سىياسىي كۆچكەش

بەشىنچى قىسىم

ھاكىمىيەت ، سىياسىي كېڭەش

I باب

چىڭ سۇلالىسى ، مىنگو دەۋرىدىكى ھاكىمىيەت ئاپپاراتلىرى

§1 . بەگلىك تۈزۈمى

خەن ، تاڭ سۇلالىلىرىدىن تارتىپ جىن ، يۈەن سۇلالىلىرى دەۋرىگىچە شىنجاڭدا ھەربىيلەرنى كۆپىنچە «قەرەللىك ئەمەلدار»لار ، پۇقرالارنى «يەرلىك ئەمەلدار»لار باشقۇرغان ، بارلىق خەلق ئىشلىرى ، يەر سېلىقىنى كۆپىنچە يەرلىك فېئودال ياكى دىنىي سەردارلار باشقۇراتتى . ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ سەردارلىرى «خان» دەپ ئاتالغان دەۋر بىر قەدەر ئۇزاق داۋاملاشتى . چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى «بەگ» ئۇيغۇر قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەت پۇقرالىرىنىڭ مەنسەپدارلارغا قويغان نامى ئىدى .

چىيەنلۇڭ 24 - يىلى (1759 - يىلى) چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى چوڭ - كىچىك خوجىلارنىڭ توپىلىڭىنى تىنچىتقاندىن كېيىن ، شۇ خاۋدې ۋە جاۋ خوي قاتارلىق ئەمىرلەشكەر-لەر ، شىنجاڭدىكى ئەسكەرلەرنى باشقۇرىدىغان ئەمەلدار كۆپ ، پۇقرالارنى باشقۇرىدىغان ئەمەلدار ئاز بولغاچقا ، يەرلىك مىللەتلەرنىڭ ئادىتى بويىچە ئىلگىرىكى بەگلىك تۈزۈمىنى قوللانغان . چوڭ بەگلەرنى چىڭ سۇلالىسى ئوردىسى ۋەزىپىگە تەينىلەيتتى . كىچىك بەگلەرنى خان ئامبال ياكى مەسلىھەتچى ئامبال ۋەزىپىگە تەينىلەپ كېيىن ئەنگە ئالدۇراتتى ھەمدە ئىھتىياجغا قاراپ خالىغان چاغدا يەڭگۈشلەيتتى .

چىيەنلۇڭدىن ئىلگىرى سېتىۋالدى بايغا بەگ بولغان ؛ چىيەنلۇڭ 24 - يىلى (1759 - يىلى) ئاقسۇ خان ئامبىلى سايرام بىلەن بايغا ئالتىدىن بەگ تەينىلىگەن .

سايرام ، بايلارغا قويۇلغان بەگلەر

جەدۋەل : 5 — 1

بەگ	باشقۇرىدىغان ئىشلىرى	سايرام					باي				
		3 ـ دەرىجىلىك	4 ـ دەرىجىلىك	5 ـ دەرىجىلىك	6 ـ دەرىجىلىك	7 ـ دەرىجىلىك	3 ـ دەرىجىلىك	4 ـ دەرىجىلىك	5 ـ دەرىجىلىك	6 ـ دەرىجىلىك	7 ـ دەرىجىلىك
ھاكىمبەگ	ئومۇمىي ئىشلار	بىر ئادەم						بىر ئادەم			
ئىشىكئاغابەگ	ھەمكارلىشىدىغان ئىشلار		بىر ئادەم						بىر ئادەم		
زاكاتچى	يەر سېلىقى			بىر ئادەم							بىر ئادەم
قازى	ھۆكۈم قىلىش				بىر ئادەم						بىر ئادەم
مىراب	سۇچىلىق				بىر ئادەم						بىر ئادەم
مىڭبېگى					بىر ئادەم						بىر ئادەم

چىڭ سۇلالىسى بەگلەرگە ئىنتايىن كۆپ ھەق بەرگەن ، ئۇلارغا دەرىجىسى بويىچە يەر بۆلۈپ بەرگەننىڭ سىرتىدا ، يەنە يانچى (قۇل) بۆلۈپ بەرگەن .

بەگلەرنىڭ پېنسىيە خىراجىتى

جەدۋەل : 5 — 2

بەگلەرنىڭ دەرىجىسى	پېنسىيە پۇلى	يەر (پاتمان)	قۇل (ئائىلە)
3 ـ دەرىجە	30	200	100
4 ـ دەرىجە	15 ~ 12.5	150	50
5 ـ دەرىجە	7.5	100	30
6 ـ دەرىجە	5	50	15
7 ـ دەرىجە		30	8

ئىزاھ : بىر پاتمان بەش ئوچۇم ئۇچ كۇرەگە تەڭ ، تەخمىنەن 0.53 گېكتار تېرىلغۇ يەرگە توغرا كېلىدۇ .

چىيەنلۇڭ 24 ـ يىلى (1759 ـ يىلى) گاداي مۇھەممەت بايىنىڭ تۇنجى ھاكىمبېگى بولغان ؛ تۇڭجى 3 ـ يىلى (1864 ـ يىلى) مەزنىھاجى بايىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ھاكىمبېگى بولغان .

گۇاڭشۇ 10 ـ يىلى (1884 ـ يىلى) چىڭ سۇلالىسى بەگلىك تۈزۈمىنى بىكار قىلدى ، ئۇلارنىڭ ئىلگىرىكى دەرىجىسى بويىچە تاج كىيىپ شەھەردىكى نۇرغۇن ئىشلارنى باشقۇرۇشقا يول قويدى ، بۆلەكلەر بويىچە شاڭيۇ قويۇلدى .

بەگلىك تۈزۈمى دەۋرىدە بايىنىڭ ھاكىمبېگى چىيەنلۇڭ 25 ـ يىلى (1761 ـ يىلى) 12 ـ ئايدا ، جياچىڭ 16 ـ يىلى (1811 ـ يىلى) بېيجىڭغا تاۋاپقا بارغان .

§ 2 . ناھىيىلىك يامۇل

مىنگونىڭ 3 ـ يىلى (1914 ـ يىلى) 5 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى ناھىيىدە يامۇل قۇرۇلۇپ، ئاقسۇ ژىلايىتىگە قارىدى. جاڭ يۈەنجېن ئامباللىققا تەينىلەندى، ناھىيە بويىچە ئۈچ رايون قۇرۇلدى.

§ 3 . ناھىيىلىك ھۆكۈمەت

مىنگونىڭ 23 ـ يىلى (1934 ـ يىلى) ناھىيىلىك يامۇل ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە ئۆزگەرتىلدى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا كاتىبات ئىشخانىسى، خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى، ئىسلاھات بۆلۈمى، مائارىپ بۆلۈمى، ساقچى ئىدارىسى، شىپاخانا قۇرۇلدى. مىنگونىڭ 30 ـ يىلى (1941 ـ يىلى) 2 ـ ئايدا مالىيە بۆلۈمى قۇرۇلدى، 3 ـ ئايدا مۇئاۋىن ھاكىم قويۇلدى.

مىنگونىڭ 33 ـ يىلى (1944 ـ يىلى) 1 ـ ئايدا ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى، مالىيە بۆلۈمى، مائارىپ بۆلۈمى، ئىسلاھات بۆلۈمى، ھەربىي ئىشلار بۆلۈمى، يەر مەمۇرىيىتى بۆلۈمى، ئىجتىمائىي بۆلۈم، كاتىبات ئىشخانىسى، ساقچى ئىدارىسى، شىپاخانا قۇرۇلدى ھەمدە باۋ ـ جيا تۈزۈمى يولغا قويۇلدى، ناھىيە بويىچە بىر بازار، تۆت رايون، بەش يېزا، 34 باۋ قۇرۇلدى. مىنگونىڭ 37 ـ يىلى (1948 ـ يىلى) رايون، بازار، باۋ ـ جيالار تەرتىپكە سېلىندى، ناھىيە بويىچە بىر بازار، تۆت رايون، ئۈچ يېزا، 30 باۋ، 180 جيا قۇرۇلدى.

ناھىيىنىڭ مىنگو دەۋرىدىكى ئامباللىرى (ھاكىم، مۇئاۋىن ھاكىملىرى)

جەدۋەل : 5 — 3

ۋەزىپىسى	ئىسىم فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى	ئىزاھ
ئامبال (ھاكىم)	جاڭ يۈەنجېن	ئەر	خەنزۇ	1913. 3 ~ 1914. 3	
	شيې زۈياۋ	ئەر	خەنزۇ	1914. 12 ~ 1915. 9	
	فېڭ دېجۈن	ئەر	خەنزۇ	~ 1915. 9	مۇۋەققەت
	فېڭ دېجۈن	ئەر	خەنزۇ	1917. 2 ~ 1918. 2	مۇۋەققەت
	جۇ جيا	ئەر	خەنزۇ	1918. 2 ~ 1918. 12	
	لىيۇ شىزىڭ	ئەر	خەنزۇ	1918. 2 ~ 1920. 3	
	گو يۈ	ئەر	خەنزۇ	~ 1920. 3	
	جاڭ يەنزۇڭ	ئەر	خەنزۇ	1922 ~ 1925	
	جاڭ جاۋجى	ئەر	خەنزۇ	1927 ~ 1928	
	ژاڭ داتۇڭ	ئەر	خەنزۇ	~ 1930. 2	
	جېڭ لۇ	ئەر	خەنزۇ	~ 1931. 7	

ئابدۇراخمان ھاجى	ئەر	ئۇيغۇر	~ 1935		
مۇسا	ئەر	ئۇيغۇر	1935. 1 ~ 1935		
سادىق ھاجى	ئەر	ئۇيغۇر	1937. 10 ~ 1937. 4		
ئىبراھىم ھاجى	ئەر	ئۇيغۇر	1939. 8 ~ 1937. 11		
سادىق ھاجى	ئەر	ئۇيغۇر	~ 1939. 9		
سى يەن	ئەر	خەنزۇ	1940. 5 ~ 1940	مۇۋەققەت	
جاڭ يۈشىڭ	ئەر	خەنزۇ	1940. 11 ~ 1940. 6		
لى گۇەنجۇ	ئەر	خەنزۇ	1941. 9 ~ 1940. 11		
چېن دىەنكۇي	ئەر	خەنزۇ	1942. 2 ~ 1941. 9		
ژاڭ يۈدۇڭ	ئەر	خەنزۇ	1943. 2 ~ 1942. 3		
فۇ بو	ئەر	خەنزۇ	1944. 2 ~ 1943. 2		
ژاڭ نەيگۇ	ئەر	خەنزۇ	1945. 5 ~ 1944. 3		
ئوسمان سايىت	ئەر	ئۇيغۇر	1945. 9 ~ 1945. 8	ئۈچ ۋىلايەت ئارمىيىسى بايىنى 2 قېتىم ئازاد قىلغان	ئاپسال (ھاكىم)
ۋېن بۈكۇي	ئەر	خەنزۇ	1946. 2 ~ 1945. 5		
لىيۇ جې	ئەر	خەنزۇ	1946. 6 ~ 1946. 2		
ھەسەن ئىشان	ئەر	ئۇيغۇر	1946. 8 ~ 1946. 6		
ئوسمان دامۇللا	ئەر	ئۇيغۇر	1946. 11 ~ 1946. 8		
ساۋۇت	ئەر	ئۇيغۇر	1949. 9 ~ 1946. 12		
جۇ گۈاڭشىن	ئەر	خەنزۇ	1943. 2 ~ 1942. 10		
ھەسەن ئىشان	ئەر	ئۇيغۇر	~ 1944. 9		
دۇڭلاز يىپۇم	ئەر	ئۇيغۇر	1945. 9 ~ 1945. 8		مۇئاۋىن ھاكىم
تەۋەككۈل	ئەر	ئۇيغۇر	1946. 9 ~ 1945. 11		
ئىسمائىل	ئەر	ئۇيغۇر	1946. 12 ~ 1946. 10		
يى يۈسەن	ئەر	ئۇيغۇر	1949. 9 ~ 1947. 2		

§ 4 . كېڭەش پالاتاسى

مىنگونىڭ 34 ـ يىلى (1945 ـ يىلى)نىڭ ئاخىرىدا باي ناھىيىلىك ۋاقىتلىق كېڭەش پالاتاسى شىنجاڭ ئۆلكىسى 4 ـ رايونلۇق مەھكىمە (ئاقسۇ رايونى) تەرىپىدىن تەكشۈرۈپ بېكىتىلدى ، ساۋۇت پالاتا باشلىقى ، مايى ئاخۇن مۇئاۋىن پالاتا باشلىقى ، سۇپى ، چىيۇ جۇڭكې ، يى سۇرىن ، ماسەي ، كەنجىلەر پاتالا ئەزاسى بولدى . كېيىنكى يىلى 3 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى باي ناھىيىلىك كېڭەش پالاتاسى قۇرۇلدى ، ھەسەن ئىشان پالاتا باشلىقىغا ، ساۋۇت مۇئاۋىن باشلىقلىققا سايلاندى . 8 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت قارار ماقۇللاپ ،

باي ناهيىلىك كېڭەش پالاتاسى ئەزاسى توققۇز بولۇپ ، ئالته ئادەم كۆپەيتىلىدىغانلىقىنى ، ناهيىلىك كېڭەش پالاتاسى ئەزالىرىنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇر بولىدىغانلىقىنى بەلگىلىدى . 12 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ناهيە بويىچە 15 پاتالا ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى ، 12 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ئىبراھىم كېڭەش پالاتاسىنىڭ باشلىقلىقىغا ، چيۇ جۇڭكي مۇئاۋىن باشلىقلىققا ؛ ساۋۇت ھاكىملىقىغا ، يى يۈسەن كاندىدات ھاكىملىققا سايلاندى .

مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى)نىڭ ئاخىرىدا باي ناهيىلىك سايلام كومىتېتى قۇرۇلدى ، ئەمەت دامۇللام كومىتېت باشلىقى ، ئېهسان مۇئاۋىن كومىتېت باشلىقى ، يەنە ئىككى ئادەم ئەزا بولدى . مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) 11 - ئاينىڭ 28 - كۈنى شىنجاڭ ئۆلكىسى 4 - سايلام رايون (ئاقسۇ ۋىلايىتى)لۇق سايلام نازارىتى گۇرۇپپىسى بايغا كېلىپ ، ناهيىلىك سايلام كومىتېتىنىڭ يىغىنىنى ئېچىپ ، سايلام چارىسىنى مۇھاكىمە قىلدى ، كېڭەشىش ئارقىلىق سايلام چارىسى ۋە قوشۇمچە چارىنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئېلان قىلىش ، ئاۋاز بېرىش ئارقىلىق سايلام ئۆتكۈزۈش بېكىتىلدى . 12 - ئاينىڭ 1 - كۈنى سايلام كومىتېتىنىڭ ئەزالىرى ئۆز ئىشىغا كىرىشىپ كەتتى ، 4 - كۈنى ناهيە بويىچە 15 كېڭەش پالاتاسى ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى ، 7 - كۈنى ئورگانلاردىكى 100دىن ئارتۇق ئامما سايلامغا قاتناشتى .

قوشۇمچە : باي مۇسۇلمان خانىنىڭ نەسەبى

چيەنلۇڭ 24 - يىلى (1759 - يىلى) بايلىق گاداي مۇھەممەت ئالدى بىلەن دۆلەتكە يۆلەكچى ھەزرەت بولدى . چيەنلۇڭ 40 - يىلى (1775 - يىلى) ئۇنىڭ مەنسىپىگە ئوغلى ئابدۇللا ، كېيىن نەۋرىسى مەتتىمىن ۋارىسلىق قىلدى . چيەنلۇڭ 48 - يىلى (1783 - يىلى) ۋارىسلىقنى يوقىتىش توغرىسىدا پەرمان چۈشتى . جياچىڭ 2 - يىلى (1779 - يىلى) مەتتىمىننىڭ ئوغلى مەھەممەت ئىبراھىم ۋارىسلىق قىلدى . داۋگۇاڭ 6 - يىلى (1826 - يىلى) مەھەممەت ئىبراھىم ئالەمدىن ئۆتۈپ ، ئۇنىڭ نەۋرىسى مۇسا ۋارىسلىق قىلدى . داۋگۇاڭ 18 - يىلى (1838 - يىلى) مۇسانىڭ ئوغلى مەتتىمىن ۋارىسلىق قىلدى ، شيەنفېڭ 9 - يىلى (1859 - يىلى) مۇسانىڭ نەۋرىسى ئەمەت ۋارىسلىق قىلدى ، گۇاڭشۇ 26 - يىلى (1900 - يىلى) ئۇنىڭ ئوغلى سىدىق ۋارىسلىق قىلدى . مىنگونىڭ 3 - يىلى (1914 - يىلى) سىدىق ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى . مىنگونىڭ 26 - يىلى (1937 - يىلى) باي ناهيىلىك ھۆكۈمەت سىدىقىنىڭ ئوغلى سى لوتەنگە دادىسىنىڭ ۋەزىپىسىنى ئۆتەشكە ھاۋالىنامە بەردى ھەمدە ئۇنىڭ يىللىق ئىش ھەققى ئېلىشىغا رۇخسەت قىلدى .

II باب

خەلق ۋەكىللىرى يىغىنلىرى

§1 . ناهيىلىك ھەر مىللەت - ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى

1 . تۇنجى نۆۋەتلىك ھەر مىللەت - ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى

بۇ يىغىن 1950 - يىلى 5 - ئاينىڭ 17 - كۈنىدىن 21 - كۈنگىچە ئېچىلدى . يىغىنغا

330 ۋەكىل قاتناشتى . يىغىندا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى لىيۇ گورۇينىڭ «باندىتلارنى تازىلاش ، ئامانلىقنى مۇستەھكەملەش ، ئىشلەپچىقىرىشنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ، باۋ - جيا تۈزۈ-مىنى بىكار قىلىش ، ھاكىمىيەتنى ئۆزگەرتىش ، ئاممىۋى تەشكىلاتلارنى قۇرۇش ، مىللەتلەر باراۋەرلىكى ۋە ئەر - ئاياللار باراۋەرلىكىنى يولغا قويۇش توغرىسىدىكى دوكلات»ى ۋە ھاكىم ئىس دۆلەتنىڭ «ئۇچ ئايدىن بۇيانقى خىزمەتلەر ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى فاڭجېن توغرىسىدا دوكلات»ى ماقۇللاندى . تۇنجى نۆۋەتلىك ھەرمىللەت - ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى مەسلىھەت كومىتېتىنىڭ ئەزالىرى سايلاپ چىقىلدى .

2 . 2 - نۆۋەتلىك ھەر مىللەت - ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى

بۇ يىغىن 1950 - يىلى 10 - ئاينىڭ 8 - كۈنىدىن 12 - كۈنىگىچە ئېچىلدى ، يىغىنغا 330 ۋەكىل قاتناشتى . يىغىندا ھاكىم ئىس دۆلەتنىڭ «ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتى» ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ، يىغىندا تۈرلۈك قارارلار بىرەك ماقۇللاندى ، دائىمىي كومىتېت ئەزالىرى ۋە ۋىلايەتلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەر سايلاپ چىقىلدى .

3 . 3 - نۆۋەتلىك ھەر مىللەت - ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى

بۇ يىغىن 1951 - يىلى 5 - ئاينىڭ 13 - كۈنىدىن 20 - كۈنىگىچە ئېچىلدى ، يىغىنغا 146 ۋەكىل قاتناشتى . يىغىننىڭ مۇھاكىمە تېمىسى ھۆكۈمەتنىڭ ۋە كادىرلارنىڭ خىزمەت ئۇسۇلىنى ئەستايىدىل تەكشۈرۈش ، كەڭ كۆلەملىك ئىشلەپچىقىرىش ھەرىكىتىنى زور كۈچ بىلەن قانات يايدۇرۇپ ، شۇ يىلى زور مول ھوسۇل ئېلىش ، ئاممىۋى خاراكتېرلىك ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇش ، ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش-چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش ھەرىكىتىنى داۋاملىق كۈچەيتىش قاتارلىق مەسىلىلەردىن ئىبارەت بولدى .

4 . 4 - نۆۋەتلىك ھەر مىللەت - ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى

بۇ يىغىن 1951 - يىلى 11 - ئاينىڭ 18 - كۈنىدىن 22 - كۈنىگىچە ئېچىلدى ، يىغىنغا 172 ۋەكىل قاتناشتى . يىغىندا ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە ھەر دەرىجە-لىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ 2 - نۆۋەتلىك ئۇچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنىدىن بۇيانقى تۈرلۈك خىزمەت-لىرى تەكشۈرۈلدى ، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ، دېھقانلارنىڭ قەد كۆتۈرۈش ھەرىكىتى جەھەتتىكى خىزمەتلەر ، 1952 - يىلى كەڭ كۆلەملىك ئىشلەپچىقىرىش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇشنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرى ۋە دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى ياخشىلاش ، ئوغۇت توپلاش ۋە تۇجۇپىلەپ تېرىقچىلىق قىلىش ئۇسۇلى ، يېزىلاردىكى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى قانات يايدۇرۇش مەسىلىسى مۇزاكىرە قىلىندى . يىغىندا تۆت تۈرلۈك قارار ماقۇللاندى .

5 . 5 - نۆۋەتلىك ھەر مىللەت - ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى

بۇ يىغىن 1952 - يىلى 9 - ئاينىڭ 14 - كۈنىدىن 19 - كۈنىگىچە ئېچىلدى ، يىغىنغا 147 ۋەكىل قاتناشتى . يىغىندا مۇئاۋىن ھاكىم ۋاڭ رۇيتىڭنىڭ «ھازىرقى يەر ئىسلاھاتىدىكى مەركىزىي مەسىلە ۋە سىياسىي لۇشيەننى ئىزچىل ئىجرا قىلىش توغرىسىدا دوكلات»ى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ، تەجرىبىلەر يەكۈنلىنىپ ، نەتىجىلەر مۇئەييەنلەشتۈرۈلدى ھەمدە تۆت تۈرلۈك قارار چىقىرىلدى .

6 . 6 ـ نۆۋەتلىك ھەر مىللەت ـ ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى

بۇ يىغىن 1953 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنىدىن 22 ـ كۈنگىچە ئېچىلدى ، يىغىندا شۇ يىلدىكى لاپقۇتلىشىش گۇرۇپپىلىرىنىڭ ۋەزىپىسى ۋە نىشانى بېكىتىلدى .

7 . 7 ـ نۆۋەتلىك ھەر مىللەت ـ ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى

بۇ يىغىن 1953 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنىدىن 6 ـ كۈنگىچە ئېچىلدى ، يىغىنغا 163 ۋەكىل قاتناشتى . يىغىندا ناھىيىلىك 6 ـ نۆۋەتلىك ھەر مىللەت ـ ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىنىڭ قارارىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى تەكشۈرۈلدى ، ھاكىم ئىس دۆلەتنىڭ «ئومۇمىي سايلام ۋە مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە مەسلىسى توغرىسىدىكى يەتكۈزمە دوكلات»ى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى .

§2 . ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى

مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى كومىتېتى 1953 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئېلان قىلغان «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلتىيى ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ سايلام قانۇنى» ۋە شۇ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى مەركىزىي سايلام كومىتېتى تارقاتقان «ئاساسىي قاتلام سايلام خىزمىتى توغرىسىدىكى يولىيورۇق»قا ئاساسەن ، 1954 ـ يىلىنىڭ بېشىدا باي ناھىيە بازىرى ۋە يېزا ئاساسىي قاتلام سايلىمى ئۆتكۈزۈلدى ، خەلق قۇرۇلتىيى (ئاساسىي قاتلام)دا سايلام ئارقىلىق ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىللىرى سايلاپ چىقىلدى . 1980 ـ يىلىدىن كېيىن ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىللىرىنى سايلىغۇچىلار بىۋاستە سايلىنىدىغان بولـدى . 1954 ـ يىلى 4 ـ ئايدىن 2000 ـ يىلىغىچە باي ناھىيىسىدە 12 نۆۋەت خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلدى .

1 . 1 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى

بۇ قۇرۇلتاي 1954 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنىدىن 20 ـ كۈنگىچە ئېچىلدى . قۇرۇلتايغا 96 ۋەكىل قاتناشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 87 ، خەنزۇ يەتتە ، خۇيزۇ بىر ، قىرغىز بىر . سىرتتىن 13 ۋەكىل قاتناشتى . قۇرۇلتايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ خىزمەت دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى ، شۇنىڭدىن كېيىنكى خىزمەتلەرگە قارىتا 130 تەكلىپ لايىھىسى ئوتتۇرىغا قويۇلدى . قۇرۇلتايدا مامۇت ئىسلام ھاكىملىققا ، ۋاڭ رۇيتىڭ مۇئاۋىن ھاكىملىققا ، مامۇت ئىسلام ، ۋاڭ رۇيتىڭ ، ئايشەم مۇھەممەت ، لى زوجىن ، ئارمىيە دامولللا ، جاڭ مەنشىڭ ، گۈلسۇمخان ، ئوسمان تۇردى ، يۇنۇس سوپى ، بارات روزى ، راخمان توختى ، نۇر سەمى ھۆكۈمەت ئەزالىققا سايلاندى . مامۇت ئىسلام ، ئايشەم مۇھەممەت ، ئارمىيە دامولللا ، بايىز ساۋۇتلار باي ناھىيىسىنىڭ ئۆلكىلىك 1 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىل بولۇپ سايلاندى .

بۇ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى مەزگىلىدە تۆت قېتىم ئومۇمىي يىغىن ئېچىلدى . 1950 ـ يىلى 2 ـ ئايدىن 1957 ـ يىلى 2 ـ ئايغىچە ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىقىنى ھاكىم قوشۇمچە ئۆتىدى ، مۇئاۋىن مەھكىمە باشلىقلىقىنى يۇقىرى دەرىجىلىك

ئورۇن تەينىلىدى . 1954 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ناھىيىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى قۇرۇلغاندا باش تەپتىش ، مۇئاۋىن باش تەپتىشلەرنى يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇن تەينىلىدى . ساۋۇت ئاۋۇت باش تەپتىش بولدى .

2 . 2 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى

بۇ قۇرۇلتاي 1957 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنىدىن 17 ـ كۈنگىچە ئېچىلدى . سايلانغان ۋەكىل 97 ، قۇرۇلتايغا قاتناشقان رەسمىي ۋەكىل 92 ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 83 ، خەنزۇ تۆت ، قىرغىز تۆت ، خۇيزۇ بىر ، 15 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى . قۇرۇلتايدا ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ 1956 ـ يىلىدىكى تۇرلۇك ۋەزىپىلىرى ۋە سىياسەتلەرنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى تەكشۈرۈلدى ، 1957 ـ يىللىق خىزمەت پىلانىغا تۈزىتىش كىرگۈزۈلدى ، ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ 1956 ـ يىللىق ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن بەرگەن خۇلاسە دوكلاتى ۋە 1957 ـ يىللىق خىزمەتلەرنىڭ ئاڭچېنى ، ۋەزىپىسى توغرىسىدىكى دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ھەم ماقۇللاندى . قۇرۇلتايدا ياسىن ئىمىن ھاكىملىققا ، لى زوجېن ، ئايشەم مۇھەممەت ، راخمان توختىلار مۇئاۋىن ھاكىملىققا ، 19 ئادەم ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا سايلاندى . ياسىن ئىمىن ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىقىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى ، ئەيسا نىياز ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشلىكىگە سايلاندى .

بۇ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى مەزگىلىدە ئىككى قېتىم ئومۇمىي يىغىن ئېچىلدى .

3 . 3 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى

بۇ قۇرۇلتىنىڭ 1 ـ يىغىنى 1959 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنىدىن 30 ـ كۈنگىچە ئېچىلدى . يىغىنغا قاتنىشىشقا تېگىشلىك رەسمىي ۋەكىل 89 ئىدى ، ئەمەلىيەتتە 62 ۋەكىل قاتناشتى ، 22 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى . يىغىندا ھاكىم ياسىن ئىمىننىڭ «باي ناھىيىسىنىڭ 1959 ـ يىللىق تۇرلۇك خىزمەتلىرى توغرىسىدىكى خۇلاسە دوكلاتى ۋە 1960 ـ يىللىق تۇرلۇك خىزمەتلەردە داۋاملىق چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش پىلان ۋەزىپىسى توغرىسىدىكى دوكلات»ى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە مۇئاۋىن ھاكىم ئايشەم مۇھەممەت يىغىندا ئوتتۇرىغا قويۇلغان تەكلىپ لايىھىلەرگە جاۋاب بەردى . يىغىندا ياسىن ئىمىن ھاكىملىققا ، مېي زۇگۇي ، ئايشەم مۇھەممەتلەر مۇئاۋىن ھاكىملىققا ، ياسىن ئىمىن قوشۇمچە ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىقىغا ، ئەيسا نىياز ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشلىكىگە سايلاندى .

بۇ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى مەزگىلىدە ئۈچ قېتىم ئومۇمىي يىغىن ئېچىلدى ، بۇ جەريانداھ يەنە ساۋۇت ئاۋۇت ھاكىملىققا ، لىيۇ چۈنلەي مۇۋەققەت مۇئاۋىن ھاكىملىققا ، لى زوجېن قوشۇمچە مۇئاۋىن ھاكىملىققا تولۇقلاپ سايلاندى .

4 . 4 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى

بۇ قۇرۇلتىنىڭ 1 ـ يىغىنى 1961 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنىدىن 14 ـ كۈنگىچە ئېچىلدى . يىغىنغا 100 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى . يىغىندا ھاكىم ساۋۇت ئاۋۇتنىڭ ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ، ئالاقىدار قارارلار ماقۇللاندى . يىغىندا ساۋۇت ئاۋۇت ھاكىملىققا ، مېي زۇگۇي ، لىيۇ چۈنلەي ، ئايشەم مۇھەممەتلەر مۇئاۋىن ھاكىملىققا ، ساۋۇت ئاۋۇت ، مېي زۇگۇي ، لىيۇ چۈنلەي ، ئايشەم مۇھەممەت ، لىيۇ شىكۈي ، ئەيسا نىياز ، چۇ سۈنياۋ ، ھۆرنەم ، قاسىم ناسىر ئەزالىققا ؛ قۇربان ئەرشىدىن ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ

باشلىقلىقىغا ، ئەيسا نىياز ناهيىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشلىكىگە سايلاندى .
بۇ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى مەزگىلىدە ئىككى قېتىم ئومۇمىي يىغىن ئېچىلدى .

5 . 5 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى

بۇ قۇرۇلتايىنىڭ 1 ـ يىغىنى 1963 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنىدىن 28 ـ كۈنگىچە ئېچىلدى ، يىغىنغا 105 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى . يىغىندا ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى ، رەھىم سادىق ھاكىملىققا ، لىيۇ چۈنلەي ، ئايشەم مۇھەممەتلەر مۇئاۋىن ھاكىملىققا ، يەن زېمىن ، ساۋۈت ئاۋۇت ، رەھىم سادىق ، لىيۇ چۈنلەي ، ئايشەم مۇھەممەت ، جاڭ يۈلىن ، مولنىياز روزى ، ۋاڭ بىن ، ئەرشىدىن توختى ، چۇ سۈنياۋ ، چېن دېجۈن ، لى كېجيەن ، ھۆرنەم ، جامال ئىبراھىم ، مۇھەممەت نەمەت ، قاسىم ناسىر ، ئەھمەد مۇسا ، ئەزىز ئوبۇل ، رەھمىتۇللا يۈسۈپ ھۆكۈمەت ئەزالىقىغا ؛ قۇربان ئەرشى ناهيىلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىقىغا ، ئەيسا نىياز ناهيىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشلىكىگە سايلاندى .
يىغىندا مامۇت ئىسلام ، رەھىم سادىق ، ئايشەم مۇھەممەت ، ساۋۈت شېرىپ ، رەھمىتۇللا يۈسۈپلەر باي ناهيىسىنىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق 3 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىل بولۇپ سايلاندى .
بۇ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى مەزگىلىدە ئىككى قېتىم ئومۇمىي يىغىن ئېچىلدى . 3 ـ قېتىملىق يىغىندا تۆت ئادەمنىڭ ۋەكىللىك سالاھىيىتى ئېلىپ تاشلاندى ، ۋاڭ بىن مۇئاۋىن ھاكىملىققا تولۇقلاپ سايلاندى .

6 . 6 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى

بۇ قۇرۇلتايىنىڭ 1 ـ يىغىنى 1965 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنىدىن 25 ـ كۈنگىچە ئېچىلدى ، رەسمىي ۋەكىل 107 بولۇپ ، يىغىنغا 92 ۋەكىل قاتناشتى . يىغىندا ناهيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ خىزمەت دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى ، رەھىم سادىق ھاكىملىققا ، لىيۇ چۈنلەي ، ۋاڭ بىن ، قۇربان ئەرشىلەر مۇئاۋىن ھاكىملىققا ، يەن زېمىن ، رەھىم سادىق ، لىيۇ چۈنلەي ، ۋاڭ بىن ، قۇربان ئەرشى ، لى كېجىيەن ، چۇ سۈنياۋ ، روزى سابىر ، ھەسەن سەپەر ، چېن دېجۈن ، لۇ جىشيەن ، زورەم ئىبراھىم ، ساۋۈت شېرىپ ، مۇھەممەت ئەمەت ، رەھمىتۇللا يۈسۈپ ، تۇراپ مۇھەممەت ، ھاشىم سايىت خەلق كومىتېتى ئەزالىقىغا سايلاندى ؛ قۇربان ئەرشى قوشۇمچە ناهيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىقىغا سايلانغاندى ، كېيىن ئەيسا نىياز ناهيىلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىقىغا تولۇقلاپ سايلاندى ، ئەيسا نىياز ناهيىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشلىكىگە سايلاندى .

7 . 7 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى

بۇ قۇرۇلتايىنىڭ 1 ـ يىغىنى 1981 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنىدىن 18 ـ كۈنگىچە ئېچىلدى ، يىغىنغا 200 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 173 ، خەنزۇ 21 ، خۇيزۇ ئۇچ ، قىرغىز ئۇچ . يىغىندا تۇردى يۈنۈسنىڭ ناهيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتقا ۋاكالىتەن بەرگەن خىزمەت دوكلاتى ، قادىر ئىممىنىڭ مالىيە نەق چوتى ۋە مالىيە خام چوتى ھەققىدىكى دوكلاتى ، ئەيسا نىيازنىڭ خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتى ، مۇھەممەت رېھىمنىڭ خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتى ، ئىزاق ئىسمائىلنىڭ «باي ناهيىسىنىڭ خەلق ئىگىلىكى پىلانىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە ئۇچ يىللىق يىرىك

پىلان ھەققىدىكى پىكىرلەر توغرىسىدىكى دوكلاتى » ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى . يىغىندا باي ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى تەركىبىدىكىلەر سايلاپ چىقىلدى ، ئابدۇكېرىم داۋۇتوپ مۇدىر ، ۋاڭ جېنىيى ، ئابدۇشۇكۇر نىياز ، زورەم ئىبراھىملار مۇئاۋىن مۇدىر ، تېمەن شېڭگۇي ، ھېكىم ئانايەت ، چېن فۇۋېن ، روزى موللاك ، دېڭ زىيۇ ، توختى مەھەممەت ، ۋاڭ چېن (ئايال ، خۇيزۇ) ، ئايشەم غوجەك ، سادىق مۇھەممەت ، ساۋۇت ھوشۇر ، يۈسۈپ ھاشىم ، ئازادەم كېرەم ، قادىر مۇھەممەت قاتارلىق 13 كىشى دائىمىي كومىتېت ئەزاسى بولدى . ئەيسا نىياز ھاكىملىققا ، لۇ جېنشياڭ ، ئىزاق ئىسمائىل ، رامىزان (قازاق)لار مۇئاۋىن ھاكىملىققا ، مۆتىرەمخان ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىقىغا ، مۇھەممەت رېھىم ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشلىكىگە سايلاندى .

1983 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنىدىن 3 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنگىچە ئېچىلغان 7ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2 ـ يىغىنىدا يۈنۈس سىدىق ، تۇنىياز ئەھمەد ، ئوسمان نىياز ، ئۆمەر سايىتلار باي ناھىيىسىنىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق 6 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىلىگە سايلاندى .

بۇ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى مەزگىلىدە ئىككى قېتىم ئومۇمىي يىغىن ئېچىلدى .

8 . 8 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى

بۇ قۇرۇلتاي 1984 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنىدىن 28 ـ كۈنگىچە ئېچىلدى ، قۇرۇلتايغا 224 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 187 ، خەنزۇ 31 ، خۇيزۇ ئۇچ ، قىرغىز ئۈچ . قۇرۇلتايدا خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ خىزمەت دوكلاتى ، تۆت يىلدىن بۇيانقى خەلق ئىگىلىكى تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات پىلانى توغرىسىدىكى دوكلات ، خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ خىزمەت دوكلاتى ، ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى ، خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمەت دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى ، ئەيسا نىياز ناھىيىلىك 8 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىققا ، ئابدۇشۇكۇر نىياز ، ۋېي چاڭچېڭ ، ئىزاق ئىسمائىل ، ئالتۇنخان ئابدۇنىلار مۇئاۋىن مۇدىرلىققا ، لى جياراك ، دۇ شىڭۋې ، ۋاڭ چېن (ئايال ، خۇيزۇ) ، جى شىمىن (ئىستېپا بەردى) ، مۇقاش سۇيۇم (قازاق) ، روزى مامۇت ، ئىبراھىم داۋۇت ، پاتەم ئابدۇك ، ئازادەم كېرەم ، خېلىل توختى ، يۈسۈپ ھاشىم ، ھېكىم ئانايەتلەر دائىمىي كومىتېت ئەزالىقىغا ، ئابلا ئاپپاق ھاكىملىققا ، لى جيەنباك ، ئابدۇرۇسۇل گايىت ، شىرئەلى مۇھەممەت ، ھامۇت قاسىملار مۇئاۋىن ھاكىملىققا ، ئىبراھىم ئابدۇۋەلى ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىقىغا ، سۇلايمان ھاشىم ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشلىكىگە سايلاندى .

بۇ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى مەزگىلىدە ئۈچ قېتىم ئومۇمىي يىغىن ئېچىلدى .

9 . 9 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى

بۇ قۇرۇلتاي 1987 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنىدىن 21 ـ كۈنگىچە ئېچىلدى . قۇرۇلتايغا 164 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر 135 ، خەنزۇ 23 ، قازاق بىر ، خۇيزۇ ئىككى ، قىرغىز ئۈچ . قۇرۇلتايدا «ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات» ، «1987 ـ يىللىق خەلق ئىگىلىكى تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات پىلانى (لايىھە) توغرىسىدىكى دوكلات» ، «1986 ـ يىللىق مالىيە نەق چوتى ۋە 1987 ـ يىللىق مالىيە خام چوتى توغرىسىدىكى دوكلات» ،

«خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ خىزمەت دوكلاتى» ، «خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ خىزمەت دوكلاتى» ، «خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمەت دوكلاتى» قاراپ چىقىلدى ، سادىق مۇھەممەت ناھىيىلىك 9 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىغا ، شى يۇشى ، ئىسرائىل ئىسمائىل ، ئەمەت مامۇت ، گۈلئايىم ئەزىزلەر مۇئاۋىن مۇدىرلىققا ، مۇھەممەت تاش ، ئالتۇنخان ئابدۇن ، ئەيسا نىياز ، سۇڭ جاۋيۇ ، ژاڭ شىجۇڭ ، لىيۇ شىگۇي ، سالىم ساۋىر ، ئىلى مامۇت ، تۇراخان ، روزى مامۇتلار دائىمىي كومىتېت ئەزالىقىغا ، ئابلا ئاپپاق ھاكىملىققا ، لى جيەنباڭ ، ئابدۇرۇسۇل گايىت ، شىرئەلى مۇھەممەت ، جاۋ ژېنشىنلار مۇئاۋىن ھاكىملىققا ، ئىبراھىم ئابدۇۋۇھلى ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىقىغا ، سۇلايمان ھاشىم ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشلىكىگە سايلاندى .

2 ـ قېتىملىق يىغىن 1987 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 12 ～ 13 ـ كۈنلىرى ئېچىلدى ، يىغىنغا 138 ۋەكىل قاتناشتى ، بەش ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى ، ژاڭ شىجۇڭ ناھىيىلىك 9ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا تولۇقلاپ سايلاندى ، سادىق مۇھەممەت ، يۇنۇس قارى ، ئايشەم مۇسا باي ناھىيىسىنىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق 7 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىلى بولۇپ سايلاندى .

بۇ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى مەزگىلىدە تۆت قېتىم ئومۇمىي يىغىن ئېچىلدى .

10 . 10 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى

بۇ قۇرۇلتاي 1990 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنىدىن 4 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنگىچە ئېچىلدى ، قۇرۇلتايغا 167 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 136 ، ئايال 31 ؛ ئۇيغۇر 136 ، خەنزۇ 26 ، خۇيزۇ ئىككى ، قىرغىز ئىككى ، قازاق بىر ؛ پارتىيە ئەزاسى 121 ، ئىشچى ـ دېھقان ، چارۋىچى 91 ، زىيالىي ، كادىر 63 ، ۋەتەنپەرۋەر زات 10 ، ئازادلىق ئارمىيە بىر . يىغىندا خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ خىزمەت دوكلاتى ، ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات ، «باي ناھىيىسىنىڭ 1990 ـ يىللىق خەلق ئىگىلىكى تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات پىلانى (لايىھە) ھەققىدىكى دوكلاتى» ، باي ناھىيىسىنىڭ 1987 ～ 1989 ـ يىلىغىچە بولغان مالىيە خىزمىتى ئەھۋالى ، 1989 ـ يىللىق مالىيە نەق چوتى ۋە 1990 ـ يىللىق مالىيە خام چوتىنى ئورۇنلاشتۇرۇش توغرىسىدىكى دوكلات ، سوت مەھكىمىسىنىڭ خىزمەت دوكلاتى ، تەپتىش مەھكە ـ مىسىنىڭ خىزمەت دوكلاتى قاتارلىقلار ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى ؛ مۇھەممەت ئىبراھىم ناھىيىلىك 10 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىغا ، گۈلئايىم ئەزىز ، جاڭ رۇخەي ، ئىسرائىل ئىسمائىل ، سادىق مۇھەممەت ، ئەمەت مامۇت ، ژاڭ يىڭجۈيلەر مۇئاۋىن مۇدىرلىققا ، پولاتقان بەسىبر (ئەر ، قازاق) ، مۇھەممەت كەنجى ، ھېپىزەم ئىمىن ، تۇنىياز ئوسمان ، مىنجىت روزى ، مۇھەممەت تاش ، روزى كەنجى ، سۇڭ جاۋيۇ ، ئالتۇنخان ئابدۇن ، ئىلى مامۇت ، مېڭ جىنچىڭ ، شۇي يۈتاڭلار دائىمىي كومىتېت ئەزالىقىغا ؛ ئابلا ئاپپاق ھاكىملىققا ، شىرئەلى مۇھەممەت ، ئابدۇرۇسۇل گايىت ، جاۋ ژېنشىڭ ، لى جيەنباڭلار مۇئاۋىن ھاكىملىققا ، ئابدۇرېھىم شېرىپ سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىقىغا ، سۇلايمان ھاشىم تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشلىكىگە سايلاندى .

2 ـ قېتىملىق يىغىن 1991 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنىدىن 24 ـ كۈنگىچە ئېچىلدى ، يىغىنغا 138 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى ، 58 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى . يىغىندا شى يۇشى 10ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا تولۇقلاپ

سايلاندى .

4 ـ قېتىملىق يىغىن 1992 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ئېچىلدى ، يىغىندا ھېكىم ئاناىيەت ، يۇنۇس قارى ، دۇردانەم مۇمىنلەر باي ناھىيىسىنىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق 8 ـ نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىلى بولۇپ سايلاندى .

11 . 11 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى

بۇ قۇرۇلتاي 1993 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنىدىن 6 ـ كۈنگىچە ئېچىلدى . قۇرۇلتايغا 169 رەسمىي ۋەكىل قاتناشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 129 ، ئايال 40 ؛ ئۇيغۇر 139 ، خەنزۇ 25 ، خۇيزۇ ئىككى ، قىرغىز ئىككى ، قازاق بىر . قۇرۇلتايدا خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ خىزمەت دوكلاتى ، ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات ، «باي ناھىيىسىنىڭ 1992 ـ يىللىق خەلق ئىگىلىكى تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات پىلانىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ، 1993ـ يىللىق خەلق ئىگىلىكى تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات پىلانى (لايىھە) ھەققىدىكى دوكلات» ، «باي ناھىيىسىنىڭ 1992 ـ يىللىق مالىيە خام چوتىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە 1993 ـ يىللىق مالىيە خام چوتىنى ئورۇنلاشتۇرۇش لايىھىسى توغرىسىدىكى دوكلات» ، سوت مەھكىمىسى خىزمىتىدىن دوكلات ، تەپتىش مەھكىمىسى خىزمىتىدىن دوكلات ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلىپ ماقۇللاندى . قۇرۇلتايدا ھېكىم ئاناىيەت ناھىيىلىك 11 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىغا ، جاڭ مېڭجېن ، ئايشەم مۇسا ، قادىر ئەرشىدىن ، ياڭ جىيەندىلەر مۇئاۋىن مۇدىرلىققا ، پولاتقان بەسىر (ئەر ، قازاق) ، لى چۈەنشېڭ ، ئەمەت ھېيىت ، رەخمەت مەخمۇت ، تۇردى روزى ، تۇنىياز ئوسمان ، قاسىم نىياز ، خەلچەم ھەسەن ، مۇھەممەت تاش ، فېڭ كېجيەن (ئايال) . جاڭ جېڭكې ، دۇ شىڭۇېي ، ئىبراھىم مۇھەممەت ، گۇ لىپىڭ (ئايال) دائىمىي كومىتېت ئەزالىقىغا ، ئابدۇرۇسۇل گايىت ھاكىملىققا ، ۋاڭ جيەن ، شىرئەلى مۇھەممەت ، قادىر ئىمىن ، چىن خۇڭبۇلار مۇئاۋىن ھاكىملىققا ، ئابدۇغېنى ، ئابدۇغۇپۇرلار پەن ـ تېخنىكىغا مەسئۇل مۇئاۋىن ھاكىملىققا ، ئابلىمىت نىياز ۋەزىپىلىك چېنىقىشقا چۈشكەن مۇئاۋىن ھاكىملىققا ، ئابدۇرېھىم شېرىپ ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىققا ، ئابدۇراخمان گايىت ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشلىكىگە سايلاندى .

3 ـ قېتىملىق يىغىنى 1995 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنىدىن 10 ـ كۈنگىچە ئېچىلدى ، يىغىنغا 138 ۋەكىل قاتناشتى ، 58 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى ، 14 ۋەكىل ئالاھىدە تەكلىپ بىلەن قاتناشتى . يىغىندا چېن جيەنپىڭ 11 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا تولۇقلاپ سايلاندى .

4 ـ نۆۋەتلىك يىغىنى 1996 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنىدىن 7 ـ كۈنگىچە ئېچىلدى ، يىغىنغا ئەمەلىي قاتناشقان ۋەكىل 134 ، سىرتتىن قاتناشقان ۋەكىل 85 ، ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان ۋەكىل 14 . يىغىندا شۇي يۈتاڭ خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا تولۇقلاپ سايلاندى .

6 ـ قېتىملىق يىغىنى 1997 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 13 ـ ، 14 ـ كۈنلىرى ئېچىلدى . يىغىندا ھاكىم ئابدۇرۇسۇل گايىتىنىڭ ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ، تۇرسۇن سادىر ، مەمتىمىن ياسىن ، ھېكىم ئاناىيەت ، لى دېخۇڭ ، ئابدۇرازاق ھامۇت ، روشەن ئىسمائىل ئاپتونوم رايونلۇق 9 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىللىكىگە سايلاندى .

بۇ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئالتە قېتىم ئومۇمىي يىغىن ئاچتى .

12 . 12 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى

بۇ قۇرۇلتاي 1998 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنىدىن 19 ـ كۈنىگىچە ئېچىلدى ، قۇرۇلتايغا 168 ۋەكىل قاتناشتى ، 85 ۋەكىل سىرتتىن قاتناشتى . 14 ۋەكىل تەكلىپ بىلەن قاتناشتى . قۇرۇلتايدا خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ خىزمىتى دوكلاتى ، ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات ، «باي ناھىيىسىنىڭ 1998 ـ يىللىق خەلق ئىگىلىكى تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات پىلانىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە 1999 ـ يىللىق خەلق ئىگىلىكى تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات پىلانى (لايىھىسى) ھەققىدىكى دوكلات» ، «باي ناھىيىسىنىڭ 1998 ـ يىللىق مالىيە خام چوتىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە 1999 ـ يىللىق مالىيە خام چوتىنى ئورۇنلاشتۇرۇش لايىھىسى توغرىسىدىكى دوكلات» ، سوت مەھكىمىسى خىزمىتىدىن دوكلات ، تەپتىش مەھكىمىسى خىزمىتىدىن دوكلات ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلىپ ماقۇللاندى . يىغىندا ھېكىم ئانايەت 12 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىغا ، چىن خۇڭبو ، ئايشەم مۇسا ، سۇلايمان ھاشىم ، جاڭ شۇرۇڭلار مۇئاۋىن مۇدىرلىققا ، ئىبراھىم مۇھەممەت ، خۇاڭ جىيەنگو ، گۇ لىپىڭ (ئايال) ، رەخمەت مەخمۇت ، خېلىل مۇھەممەت ، سى شىنخۇا ، ئوسمان نىياز ، پولاتقان بېسىر (ئەر ، قازاق) ، ئابدۇرازاق ھامۇت ، لى لىيەنخەي ، باھارگۈل ئەزىز (قىرغىز) ، ھېزىم ئىزاق ، خېلىل يۈسۈپ ، ماھنۇر ھاپىز ، تۇردى روزى ، جاڭ يەننىڭ (ئايال)لار دائىمىي كومىتېت ئەزالىقىغا ، ئەمەت يۈسۈپ ھاكىملىققا ، لى گاڭ ، قادىر ئىمىن ، خۇاڭ باۋشىن ، ياڭ شىنيى ، ئەمەت يۈسۈپلەر مۇئاۋىن ھاكىملىققا ، ژاڭ جىجۇن پەن ـ تېخنىكىغا مەسئۇل مۇئاۋىن ھاكىملىققا ، ياسىن ئابلا خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىقىغا ، ئازاد راشىدىن ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشلىكىگە سايلاندى . 2000 ـ يىلىغىچە 12 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئۈچ قېتىم ئومۇمىي يىغىن ئاچتى .

§ 3 . خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى

1 . ئاپپاراتنىڭ تەسىس قىلىنىشى

باي ناھىيىسىدە 1 ـ نۆۋەتلىكتىن 6 ـ نۆۋەتلىككىچە بولغان خەلق قۇرۇلتىيىدا دائىمىي ئاپپارات تەسىس قىلىنمىدى ، كۈندىلىك خىزمەتلەرنى ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى ۋاكالىتەن بېجىردى .

1981 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ئېچىلغان باي ناھىيىلىك 7 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1 ـ يىغىنىدا «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى» ۋە «ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى»دىكى بەلگىلىمىلەر بويىچە خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ئاپپاراتى تەسىس قىلىنىپ ، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمى كومىتېتىنىڭ 13 ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى ، مەخسۇس ۋەزىپىلىك بىر مۇدىر ، ئۈچ مۇئاۋىن مۇدىر قويۇلدى . 2000 ـ يىلى بىر مۇدىر ، تۆت مۇئاۋىن مۇدىر بار بولدى .

باي ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىر ، مۇئاۋىن مۇدىرلىرى

جەدۋەل : 5 — 4

ۋەزىپىسى	ئىسىم - فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	يۇرتى	ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى
مۇدىر	ئابدۇكېرىم داۋۇتوپ	ئەر	ئۇيغۇر	باي	1984. 9 ~ 1981. 12
	ئەيسا نىياز	ئەر	ئۇيغۇر	باي	1987. 6 ~ 1984. 9
	سادىق مۇھەممەت	ئەر	ئۇيغۇر	باي	1990. 3 ~ 1987. 6
	مۇھەممەت ئىبراھىم	ئەر	ئۇيغۇر	باي	1993. 1 ~ 1990. 3
	ھېكىم ئانايەت	ئەر	ئۇيغۇر	باي	2000. 12 ~ 1993. 1
مۇئاۋىن مۇدىر	ۋاڭ جېنىيى	ئەر	خەنزۇ	جىڭياڭ	1984. 9 ~ 1981. 12
	ئابدۇشۇكۇر نىياز	ئەر	ئۇيغۇر	گۇچۇڭ	1984. 9 ~ 1981. 12
	زورەم ئىبراھىم	ئايال	ئۇيغۇر	باي	1984. 9 ~ 1981. 12
	ژېي چاڭچىڭ	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ نىڭجىن	1987. 6 ~ 1984. 9
	ئىزاق ئىسمائىل	ئەر	ئۇيغۇر	باي	1993. 3 ~ 1984. 9
	ئالتۇنخان ئابدۇن	ئايال	ئۇيغۇر	باي	1987. 6 ~ 1984. 9
	شى يۈشى	ئەر	خەنزۇ	گەنسۇ يۈڭچاڭ	1990. 3 ~ 1987. 9 1993. 3 ~ 1992. 3
	ئەمەت مامۇت	ئەر	ئۇيغۇر	باي	1993. 3 ~ 1987. 6
	گۈلئايسەم ئەزىز	ئايال	ئۇيغۇر	باي	1993. 3 ~ 1987. 6
	جالاڭ رۇخەي	ئەر	خەنزۇ	خېبېي خۇاڭخۇا	1993. 3 ~ 1990. 3
	سادىق مۇھەممەت	ئەر	ئۇيغۇر	باي	1993. 3 ~ 1990. 3
	ۋاڭ يىڭشىك	ئەر	خەنزۇ	خېنەن	1993. 3 ~ 1990. 3
	جالاڭ مېڭجېن	ئەر	خەنزۇ	گۇاڭدۇڭ جېيشى	1996. 1 ~ 1993. 3
	ئايشەم مۇسا	ئايال	ئۇيغۇر	باي	2000. 12 ~ 1993. 3
	قادىر ئەرشىدىن	ئەر	ئۇيغۇر	باي	1997. 9 ~ 1993. 3

باي ناھىيىلىك 7 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىدا ئىشخانا قۇرۇلدى . 1989 - يىلى 9 - ئاينىڭ 26 - كۈنى ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 14- قېتىملىق يىغىنىدا قانۇنچىلىق - مىللەتلەر ئىشلىرى خىزمىتى كومىتېتى ، ماۋارىپ ، پەن - مەدەنىيەت - سەھىيە خىزمىتى كومىتېتى ، ۋەكىللەر - كادىرلار ئىشلىرى خىزمىتى كومىتېتى ۋە مالىيە - ئىقتىساد خىزمىتى كومىتېتى قۇرۇش قارار قىلىندى . 2000 - يىلدىكى شتات 23 بولدى .

2 . دائىمىي ئىشلار يىغىنى

ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى يىغىنى قەرەللىك ئېچىلدى . 1981 - يىلى

12 ـ ئايدىن 2000 ـ يىلى 12 ـ ئايغىچە 85 قېتىم دائىمىي كومىتېت ئەزالىرى يىغىنى ئېچىلىپ ، خەلق ھۆكۈمىتى خىزمىتىدىن بېرىلگەن دوكلات 24 قېتىم ، ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى خىزمىتىدىن بېرىلگەن دوكلات يەتتە قېتىم ، ناھىيىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى خىزمىتىدىن بېرىلگەن دوكلات يەتتە قېتىم ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ خىزمەت تارماقلىرىنىڭ خىزمىتىدىن بېرىلگەن دوكلات 94 قېتىم ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە 25 تۈرلۈك مۇناسىپ قارار چىقىرىلدى ، دۆلەت قانۇنى ۋە يەرلىك قانۇن ـ قائىدىلەرنى يولغا قويۇشنىڭ بەش تۈرلۈك كونكرېت چارىسى ماقۇللاندى ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى تەركىبىدىكى خادىملار ئۈستىدە مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىلىپ ، دۆلەت خادىملىرىدىن 502سى قانۇن بويىچە ۋەزىپىگە تەينىلەندى ۋە ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى .

ناھىيىلىك 7 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ دوكلاتىدىن توققۇزنى ، ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ خىزمەت دوكلاتىدىن ئىككىنى ، ناھىيىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمەت دوكلاتىدىن ئىككىنى ، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ خىزمەت دوكلاتىدىن بىرنى قاراپ چىقتى ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئاپپاراتلىرىنىڭ تەسىس قىلىنىشىنى مۇزاكىرە قىلدى ؛ مالىيە ، ئىقتىسادقا دائىر خىزمەت دوكلاتى ، مائارىپ ، سەھىيىگە دائىر خىزمەت دوكلاتىنى قاراپ چىقتى ، «باي ناھىيىسى» نىڭ بازارلىرىدىكى تازىلىق باشقۇرۇشقا دائىر ۋاقىتلىق بەلگىلىمە»نى ماقۇللىدى ؛ يېزىلارنىڭ قۇرۇلۇشى جەمئىيەت ئامانلىقىنى ساقلاش خىزمىتى جەھەتتىكى دوكلاتلارنى قاراپ چىقتى ؛ ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ناھىيىدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە چىقارغان مۇراجەتنامىسىنى قاراپ چىقىپ ماقۇللىدى ؛ خەلق قۇرۇلتىيىنى ئېچىشقا ئالاقىدار ئىشلارنى مۇزاكىرە قىلىپ قارار قىلدى .

ناھىيىلىك 8 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ دائىمىي كومىتېتى «يەرلىكنىڭ تەشكىلىي قانۇنى»دا بېرىلگەن خىزمەت ھوقۇقىغا ئاساسەن ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ خىزمەت دوكلاتىدىن 12نى قاراپ چىقتى ، بىر يەرلىك قانۇن ـ قائىدىنى تەكشۈرۈپ ماقۇللىدى ، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ خىزمەت دوكلاتىدىن بىرنى ، تەكشۈرۈش دوكلاتىدىن بىرنى ئاڭلىدى ؛ مالىيە ، ئىقتىسادقا دائىر خىزمەت دوكلاتلىرىنى مۇھاكىمە قىلىپ قارار چىقاردى ؛ مائارىپ ، سەھىيە ، پىلانلىق تۇغۇنقا دائىر خىزمەت دوكلاتلىرىنى ؛ سودا ـ سانائەت ، سىياسىي ـ قانۇن ، مۇھىت ئاسراش ۋە شەھەر قاتنىشىغا دائىر خىزمەت دوكلاتلىرىنى قاراپ چىقتى ؛ «باي ناھىيىسىنىڭ شەھەر قاتنىشىنى باشقۇرۇش نىزامى» ۋە «باي ناھىيىسىنىڭ قىمارۋازلىقنى مەنئى قىلىش توغرىسىدىكى ۋاقىتلىق بەلگىلىمىسى»نى مۇھاكىمە قىلىپ ماقۇللىدى ؛ ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنى ئېچىشقا ئالاقىدار ئىشلارنى مۇزاكىرە قىلىپ قارار قىلدى .

ناھىيىلىك 9 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئالاقىدار تارماقلىرىنىڭ خىزمەت دوكلاتىدىن 15نى ، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ خىزمەت تۈزۈمى ، دوكلاتى قاتارلىقلاردىن يەتتىنى قاراپ چىقتى ؛ سەھىيە ، مائارىپ ، خەلق ئىشلىرىغا دائىر خىزمەت دوكلاتلىرى ، شەھەر قۇرۇلۇشى ، مۇھىت ئاسراش ، قاتناش باشقۇرۇشقا دائىر خىزمەت دوكلاتلىرىنى قاراپ چىقتى ، «باي ناھىيىسىنىڭ شەھەر ئومۇمىي يىرىك پىلانى (لايىھىسى)» ھەققىدىكى قارارنى تۈزۈپ چىقتى ۋە تەستىقلىدى ؛ جەمئىيەت ئامانلىقى ، ئەدلىيە توغرىسىدىكى خىزمەت دوكلاتلىرىنى ، مالىيە ، ئىقتىسادىي مۇپەتتىشلىك توغرىسىدىكى خىزمەت دوكلاتلىرىنى ، چارۋىچىلىق ، ئورمانچىلىققا دائىر خىزمەت دوكلاتلىرىنى ،

پاكلىق قۇرۇلۇشىغا دائىر خىزمەت دوكلاتلىرىنى قاراپ چىقتى ؛ ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئىشلارنى مۇھاكىمە قىلىش قائىدىسىنى مۇھاكىمە قىلىپ ماقۇللىدى ، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا ئالاقىدار ئىشلارنى مۇزاكىرە قىلىپ قارار قىلدى .

ناھىيىلىك 10 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ يېزا ـ بازار كارخانىلىرى ، ئورمانچىلىق ، چارۋىچىلىق ، سۇچىلىق ، يەر ، سەھىيە ، جەمئىيەت ئامانلىقى ، ئەدلىيىلىك قۇرۇلۇش ، مالىيە ، پاكلىق قۇرۇلۇشى ، تەكلىپلەرنى بېجىرىش قاتارلىق جەھەتلەردىكى خىزمەت دوكلاتلىرىدىن 37نى ئاڭلاپ ئۆتتى ۋە قاراپ چىقتى ؛ ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى ، ناھىيىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمەت دوكلاتىدىن ئىككىنى قاراپ چىقتى ؛ ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ۋەكىللەر بىلەن ئالاقىلىشىش خىزمىتى توغرىسىدىكى ۋاقىتلىق بەلگىلىمىسى ۋە ۋەكىللەر ئوتتۇرىغا قويغان تەكلىپ ، تەنقىد ، پىكىرلەرنى بېجىرىش توغرىسىدىكى چارىلەرنى مۇھاكىمە قىلىپ ماقۇللىدى ۋە مۇناسىپ قارار چىقاردى .

ناھىيىلىك 11 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ھۆكۈمەتنىڭ مالىيە ، سۇچىلىق ، مائارىپ توغرىسىدىكى خىزمەت دوكلاتلىرىنى ئاڭلاپ ئۆتتى ۋە قاراپ چىقتى ، كارخانا ، نامراتلارنى يۆلەش قاتارلىقلارغا دائىر خىزمەت دوكلاتلىرىنى ، دېھقان ـ چارۋىچىلارنىڭ سېلىقىنى يەڭگىللىتىشكە دائىر خىزمەت دوكلاتىنى ، جەمئىيەت ئامانلىقىغا دائىر خىزمەت دوكلاتىنى قاراپ چىقتى ، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئالاقىدار مەسىلىلىرىنى مۇزاكىرە قىلىپ ماقۇللىدى ۋە مۇناسىپ قارار چىقاردى .

ناھىيىلىك 12 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى 2000 ـ يىلى 12 ـ ئايغىچە ھۆكۈمەتنىڭ مالىيە خام چوتى سىرتىدىكى مەبلەغلەرنى باشقۇرۇش ، دېھقان ـ چارۋىچىلارنىڭ سېلىقىنى يەڭگىللىتىش ، ئامانلىق ساقلاشنى باشقۇرۇش ، كۆمۈر ، مائارىپ ، تىببىي دورا قاتارلىقلارغا دائىر دوكلاتلارنى ئاڭلاپ ئۆتتى ۋە قاراپ چىقتى ، مۇھىم ئاسراش قانۇنى ، ئەمگەك قانۇنى ، يېمەكلىك تازىلىقى قانۇنى ، ئاياللارنىڭ ھوقۇق ـ مەنپەئىتىنى كاپالەتلەندۈرۈش قانۇنىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى توغرىسىدىكى دوكلاتلارنى قاراپ چىقتى ۋە مۇناسىپ قارار چىقاردى .

3 . كۆزدىن كەچۈرۈش ئەھۋالى

ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى بىر قىسىم خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىللىرى ، دائىمىي كومىتېت ئەزالىرى ۋە ئالاقىدار تارماقلارنىڭ خادىملىرىنى تەشكىللەپ مەركەزلىك بىر تۇتاش كۆزدىن كەچۈرۈش ۋە گۇرۇپپىلارغا بۆلۈنۈپ كۆزدىن كەچۈرۈش ئۇسۇلىنى قوللاندى ، كۆزدىن كەچۈرۈشنىڭ ئاساسلىق مەزمۇنى : تۈرلۈك قانۇن ، قائىدىلەرنىڭ ئىزچىل يولغا قويۇلۇش ئەھۋالى ، خەلق ئىگىلىكى تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات پىلانى ئەھۋالى ، ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ئەھۋالى ، مائارىپ ، سەھىيە ئەھۋالى ، سانائەت ، يېزائىگىلىك ئەھۋالى ، مۇھىم ئاسراش ، جەمئىيەت ئامانلىقىنى ساقلاش ، سودا ۋە خەلق تۈرمۇشىغا زىچ ئالاقىدار باشقا مەسىلىلەر ، ۋەكىللەر ئوتتۇرىغا قويغان تەكلىپ ، تەنقىد ۋە پىكىرلەرنىڭ بېجىرىلىش ئەھۋالىنى ئىگىلەشتىن ئىبارەت بولدى . كۆزدىن كەچۈرۈش ، تەكشۈرۈش ۋە تەنقىق قىلىش ئارقىلىق ، ئامما ئومۇميۈزلۈك كۆڭۈل بۆلىدىغان مەسىلىلەر ۋاقتىدا ھەل قىلىندى .

1983 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى باشلامچى بولۇپ ، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ، تەپتىش مەھكىمىسى ، ئەدلىيە ئىدارىسىدىكى ئالاقىدار خادىملار قاتناشقان كۆزدىن كەچۈرۈش گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ ئاساسىي قاتلامغا بېرىپ مەدەنىيەت ـ

ماڭارىپ ، جەمئىيەت ئامانلىقىنى ساقلاش «ئاساسىي قانۇن»نى تەشۋىق قىلىش قاتارلىق ئەھۋاللارنى ئىگىلىدى .

1985 ـ يىلى 4 ـ ئايدا باي ناھىيىسىنىڭ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتناشقان ئۇچ ۋەكىلىدىن ئىككى كۆزدىن كەچۈرۈش گۇرۇپپىسى تەشكىل قىلىندى ، كۆزدىن كەچۈرۈشكە يەنە ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ۋە ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئالاقىدار تارماقلىرىدىكى خادىملاردىن 12سى ماسلاشتى . ئۇلار 4 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنىدىن 17 ـ كۈنگىچە يېزا ، مەيدانلاردىكى تۆت ئوتتۇرا مەكتەپ ، 12 باشلانغۇچ مەكتەپ ، ئالتە شىپاخانا ۋە ناھىيىلىك دوختۇرخانا ، رېمونت قىلىش ـ ياساش زاۋۇتى ، تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى ، ھۈنەرسەنەتچىلىك ماتېرىياللىرى زاۋۇتى ، 2 ـ يېنىك سانائەت ئىدارىسىنىڭ ئايلاغ كىيىم زاۋۇتى ۋە كىيىم ـ كېچەك زاۋۇتى قاتارلىق 35 ئورۇن ، يېزا ئىگىلىك كەسپىدىكى 13 نۇقتىلىق ئائىلە ۋە ئالتە نامرات ئائىلىنى نۇقتىلىق كۆزدىن كەچۈردى . كۆزدىن كەچۈرۈش مەزمۇنى مۇنۇلاردىن ئىبارەت بولدى : 1) باي ناھىيىسى (يېزىلار)نىڭ 1984 ـ يىللىق خەلق ئىگىلىكى پىلانىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ۋە 1985 ـ يىللىق تەرەققىيات پىلانى ؛ 2) باي ناھىيىسىنىڭ 1984 ـ يىللىق مالىيە نەق چوتى ۋە 1985 ـ يىللىق مالىيە خام چوتى ؛ 3) يېزىلاردىكى دېھقان ـ چارۋىچىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئاممىنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالى ؛ 4) ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئىككى 1 ـ نومۇرلۇق ھۆججىتىنىڭ ئىزچىللاشتۇرۇلۇش ئەھۋالى ، يېزىلاردىكى ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمىدىن كېيىن بارلىققا كەلگەن يېڭى ئەھۋال ، يېڭى مەسىلىلەر ، بۇنىڭدا ئىككىدىن ئۈچكىچە كەسپىي ئائىلە ، نۇقتىلىق ئائىلە نۇقتىلىق زىيارەت قىلىندى ؛ 5) ناھىيە بازىرىدىكى كارخانىلارنىڭ ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ۋە ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى ، پايدىنىڭ ئورۇنداش ئەھۋالى ، ئىسلاھات جەريانىدا بارلىققا كەلگەن يېڭى ئەھۋال ، يېڭى مەسىلىلەر ؛ 6) ماڭارىپ ۋە داۋالاش ـ سەھىيە ئەھۋالى ؛ 7) ھەر دەرىجىلىك خەلق ۋەكىللىرى ۋە خەلق ئاممىسىنىڭ تەكلىپ ، تەنقىد ۋە پىكىرلىرىنى ئاڭلاش ، كۆزدىن كەچۈرۈش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ، كۆزدىن كەچۈرۈش دوكلاتى يېزىپ چىقىلىپ ، ۋالىي مەھكىمىسى ئىشخانىسىغا يوللاندى . 12 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنىدىن 20 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ۋە ئالاقىدار تارماقلارنىڭ خادىملىرىدىن بولۇپ 12 كىشىدىن كۆزدىن كەچۈرۈش گۇرۇپپىسى تەشكىل قىلىندى ، ئۇلار ئىككى بۆلەككە بۆلۈنۈپ ، يېزىلارغا بېرىپ «ئورمان قانۇنى» ، «يايلاق قانۇنى» ۋە دېھقانلارغا قالايمىقان سېلىق سېلىش ، ئۇلاردىن قالايمىقان ھەق ئېلىشنى مەنئى قىلىش ، دېھقانلارنىڭ سېلىقىنى يەڭگىللىتىش ھەققىدىكى بەلگىلىمىلەرنىڭ ئىزچىللاشتۇرۇلۇش ، يولغا قويۇلۇش ئەھۋالىنى تەكشۈردى ۋە كۆزدىن كەچۈرۈش ئەھۋالىنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى قانۇنچىلىق كومىتېتىغا ۋە ۋىلايەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى خىزمىتى ئالاقىلىشىش باشقارمىسىغا ، ۋالىي مەھكىمە ئىشخانىسىغا مەلۇم قىلدى . ناھىيىلىك پارتكوم جىددىي خىزمەت يىغىنىنىڭ روھىنى مەركەز قىلىپ ، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى ، ناھىيىنىڭ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتناشقان ۋەكىللىرى ۋە ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ بىر قىسىم ۋەكىللىرى يېزا ، مەيدانلارغا بېرىپ ، جىددىي خىزمەت يىغىنى روھىنىڭ ئىزچىللاشتۇرۇلۇش ، ئەمەلىيلەشتۇرۇلۇش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ ئىگىلىدى ، كەنت كادىرلىرى ، ئاممىنى زىيارەت قىلىپ ، سۆھبەت يىغىنى ئېچىپ ، سۇ ، ئوغۇت كەمچىل بولۇش مەسىلىسى ۋە ئېتىز ـ ئېرىق پەرۋىشىدە ساقلانغان مەسىلىلەرنى ئېنىقلىدى ، يېزا ـ كەنت كادىرلىرى بىلەن بىرلىكتە شۇ يەرنىڭ ئۆزىدە

بۇ مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشنىڭ چارىسىنى تەنقىد قىلىپ ، كۆزلۈك زىرائەت پەرۋىشى خىزمىتىنى زور كۈچ بىلەن كۆچەيتتى ، بۇ ، مول ھوسۇل ئېلىپ كىرىمنى كۆپەيتىشتە ناھايىتى ياخشى ئىلگىرى سۈرۈش رولىنى ئويناندى . شۇ يىلى ناھىيىلىك خەق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ئالاقىدار تارماقلارنىڭ خادىملىرىنى تەشكىللەپ ناھىيە بازىرىدىكى قاتناش قالايمىقانچىلىقى ، قاتناش ھادىسىسى كۆپىيىپ قېلىش ۋە بازار قىياپىتى پاكىز بولماسلىق قاتارلىقلارنى مەخسۇس كۆزدىن كەچۈردى .

1986 - يىلى 5 - ئاينىڭ 12 - ، 13 - كۈنلىرى ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان تۆت ۋەكىلنى ئاشلىق ئىدارىسى ، ياغ زاۋۇتى ، ماددىي ئەشيا ئىدارىسى ، تۇرلۇك مالىلار شىركىتى ، 2 - يېنىك سانائەت ئىدارىسى قاتارلىق ئورۇنلارنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە تەشكىللىدى ھەمدە كۆزدىن كەچۈرۈش ئەھۋالىنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ئىشخانىسىغا ، ۋىلايەتلىك خەلق قۇرۇلتەيى خىزمىتى ئالاقە باشقارمىسىغا ۋە ۋالىي مەھكىمە ئىشخانىسىغا مەلۇم قىلدى . 12 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىن 1987 - يىلى 1 - ئاينىڭ 3 - كۈنگىچە ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ بىر مۇئاۋىن مۇدىرى شۇ ئورگاننىڭ خىزمەتچى خادىملىرى ۋە ناھىيىنىڭ ماتارىپ ، سەھىيە تارماقلىرىدىكى خادىملاردىن توققۇز ئادەمنى باشلاپ قەيسەر يېزىسىنىڭ 8 - ، 12 - ، 13 - كەنتلىرى ، توقسۇن يېزىسىنىڭ 13 - كەنتى ، قاراباغ يېزىسىنىڭ 2 - ، 3 - ، 6 - كەنتلىرى ، داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ 13 - لىيەنى ، ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ 13 - ، 14 - ، 18 - لىيەنى ، چارۋىچىلىق فېرمىسى ۋە شۇ يەردىكى مەكتەپلەرگە بېرىپ ، ئىككى خىل ماتارىپنى ئومۇملاشتۇرۇش ، داۋالاش - سەھىيە قاتارلىق خىزمەتلەرنى بىرلەشتۇرۇپ ، كۆزدىن كەچۈردى ، كۆزدىن كەچۈرۈش دوكلاتى يېزىپ چىقىپ ، تۆت تۇرلۇك تەكلىپنى ئوتتۇرىغا قويدى .

1988 - يىلى 10 - ئاينىڭ 10 - كۈنىدىن 12 - كۈنگىچە ، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ئالتە ۋەكىلى ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ بىر ۋەكىلى ۋە سەھىيە ئىدارىسى ، سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى ، باھا ئىدارىسى ، شەھەر قۇرۇلۇشى پونكىتى ، يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكىتى ، دورا باشقۇرۇش ئىدارىسى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ كادىرلىرىنى تەشكىللەپ ناھىيە بازىرىدىكى دۆلەت ئىلكىدىكى ، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى 29 ئورۇن ۋە يەككە تىجارەتچىلەرنىڭ «يېمەكلىك تازىلىقى قانۇنى» ، «دورا باشقۇرۇش قانۇنى»نى ئىزچىللاشتۇرۇش ، يولغا قويۇش ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈردى .

1989 - يىلى 1 - ئاينىڭ 10 - كۈنىدىن 22 - كۈنگىچە ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ۋە ناھىيىدىن ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەر ، خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپقان كۆزدىن كەچۈرۈش گۇرۇپپىسى ياتۇر ، مىچىغ يېزىلىرى ، بۇلۇك يېزىسىنىڭ چارۋىچىلىق فېرمىسى ، ئونباش يېزىسىنىڭ 1 - كەنتى قاتارلىق ئۈچ يېزا ، بىر فېرما ، بىر كەنت ، ئۈچ مەكتەپ ، ئۈچ دېھقان ئائىلىسى ۋە ۋىلايەتنىڭ بايدا تۇرۇشلۇق ئۈچ زاۋۇت - بىر كانىنى كۆزدىن كەچۈردى . ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ۋەكىللەر ئوتتۇرىغا قويغان بەزى پىكىرلەرنى ئالاقىدار تارماقلارنىڭ بېجىرىشىگە يوللاپ بەردى . شۇنىڭ بىلەن بىللە كۆزدىن كەچۈرۈش دوكلاتى يېزىپ چىقتى . ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىللىرىنىڭ «ۋىلايەتنىڭ بايدا تۇرۇشلۇق ئۈچ زاۋۇتى ، بىر كانىنىڭ يۇندىنى قاپسىلاڭ دەرياسىغا قويۇپ بېرىپ سۇ مەنبەسىنى بۇلغىغانلىقى توغرىسىدىكى پىكرى»گە ئاساسەن ، كۆزدىن كەچۈرۈش گۇرۇپپىسى

يۇقىرى دەرىجىلىك رەھبەرلىك ۋە ئالاقىدار تارماقلارنىڭ كۆڭۈل بۆلۈپ ، «مۇھىت ئاسراش قانۇنى»نى ئىزچىل ئىجرا قىلىشىنى تەلەپ قىلدى ھەمدە ئۇچ زاۋۇت ، بىر كان رەھبەرلىكىگە جىددىي تەدبىر قوللىنىپ باي ، كۆچا ، توقسۇ ، شايار ناھىيىلىرىدىكى خەلق ئامما‌سىنىڭ ساغلا‌مـ لىقىغا زىيان يەتكۈزىدىغان سۇ مەنبەسى بۆلغىنىش مەسىلىسىنى ھەل قىلىش تەكلىپىنى بەردى .

1989 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنىدىن 22 ـ كۈنىگىچە ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ رەھبىرى جامائەت خەۋپسىزلىكى ، تەپتىش ، ئەدلىيە خادىملىرى بىلەن بىرلىكتە كۆزدىن كەچۈرۈش گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ مىچىغ ، ياتۇر يېزىلىرىنى كۆزدىن كەچۈرـ دى . كۆزدىن كەچۈرۈش مەزمۇنى مۇنۇلاردىن ئىبارەت بولدى : 1) «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىـ نىڭ ئامانلىق ساقلاشنى باشقۇرۇش بويىچە جازالاش نىزامى»نى ئۆگىنىش ، تەشۋىق قىلىش ۋە ئىزچىللاشتۇرۇش ئەھۋالى ؛ 2) ئامانلىق ساقلاش ، قوغداش خىزمىتىنى كۈچەيتىش خىزمىتى جەريانىدا قوللىنىلغان چارە ۋە تەدبىرلەر : 3) 1988 ـ يىلى يۇز بەرگەن جىنايى ئىشلار دېلوسى ، ئامانلىق ساقلاش دېلوسى ۋە تۈرلۈك ھەق تەلەپ ماجىرالىرى دېلوسىنى پاش قىلىش ، شۇ جايدا مۇرەسسە قىلىنىش ۋە ئالاقىدار تارماقلارنىڭ بېجىرىشىگە تاپشۇرۇپ بېرىلىش ئەھۋالى ؛ 4) يېزا جامائەت خەۋپسىزلىكى خاس ۋەكىللىرىنىڭ تۈرلۈك دېلولارنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىش ئەھۋالى ، بېجىرگەن رەسمىيەتنىڭ قانۇنغا ئۇيغۇن كېلىدىغان ـ كەلمەيدىغانلىقى ؛ 5) بېيجىڭدىكى ئەكسىلئىنقىلابى توپلاڭ تىنچىتىلغاندىن كېيىن ئامما ئارىسىدا قانداق ئىنكاس بولغانلىقى قاتارـ لىقلار . كۆزدىن كەچۈرۈش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن كۆزدىن كەچۈرۈش دوكلاتى يېزىپ چىقىلدى ، دوكلاتتا ھەر دەرىجىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگانلىرى ۋە خەلق ھۆكۈمىتىگە تۆت تۈرلۈك پىكىر ئوتتۇرىغا قويۇلدى . 8 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى بازاردىكى خەلق ۋەكىللىرى ، ناھىيىنىڭ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتنىـ شىدىغان ۋەكىللىرى ۋە خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ، ھۆكۈمەتنىڭ ئالاقىدار خادىملىرىـ دىن 17 كىشىنى تەشكىللەپ ناھىيە بازىرىدىكى «قىزىلبايراق» يولى ، «قۇرۇلۇش» يولى ، «ئازادلىق» يولى ، ئايلانما يول قاتارلىق ئاساسلىق يوللارنى كۆزدىن كەچۈردى ، يېزىپ چىقىلغان كۆزدىن كەچۈرۈش دوكلاتىدا ، ساقلانغان مەسىلىلەرگە قارىتا ئۈچ تۈرلۈك پىكىر ئوتتۇرىغا قويۇلدى . 9 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنىدىن 21 ـ كۈنىگىچە ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ئالاقىدار تۆت خادىمدىن بىر كۆزدىن كەچۈرۈش گۇرۇپپىسى ئۈيۇشتۇرۇپ ، «ئورمان قانۇنى»نىڭ ئىزچىللاشتۇرۇلۇشى ۋە يولغا قويۇلۇشىنى كۆزدىن كەچۈردى . ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ 2 ـ ، 3 ـ لىيەنلىرى ، قىزىل يېزىسىنىڭ 1 ـ ، 2 ـ كەنتلىرى نۆۋەتلىق كۆزدىن كەچۈرۈلۈپ ، كۆزدىن كەچۈرۈش دوكلاتى يېزىپ چىقىلىپ ، ئۈچ تۈرلۈك پىكىر ئوتتۇرىغا قويۇلدى .

1990 ـ يىلى 2 ـ ئايدا ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىدىغان ۋەكىللەرنى تەشكىللەپ ، مەزكۇر ناھىيىنىڭ پارتىيە 13 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 4 ـ ، 5 ـ ئومۇمىي يىغىنلىرى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ 3 ـ نۆۋەتلىك 14 ـ ئومۇمىي (كېڭەيتىلگەن) يىغىنىنىڭ روھىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىپ ، يەنمۇ تۆزەش ، تەرتىپكە سېلىش ۋە ئىسلاھاتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش ئەھۋالى ، ناھىيىنىڭ 1989ـ يىللىق خەلق ئىگىلىكى پىلانى ، مالىيە خام چوتىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ، ئاپتونوم رايونلۇق 7 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 2 ـ يىغىنىنىڭ تۈرلۈك قارارلىرىنىڭ ئىزچىللاشتۇرۇلۇش ، ئەمەلىيلەشتۇرۇلۇش ئەھۋالى ، دېھقانچىلىق ۋە سۇچىلىق قۇرۇلۇشى ئەھۋالى ، چىرىكلىكنى جازالاش ، پاكلىق قۇرۇلۇشى ۋە شىركەتلەرنى ئېنىقلاپ تەرتىپكە سېلىش ئەھۋالى ، پەن ـ مائارىپ ، سەھىيە ئەھۋالى ، ئاساسىي قاتلام ھاكىمىيەت قۇرۇلۇشى ئەھۋالى ، ناھىيە ۋە يېزىلارـ

نىڭ نۆۋەت ئالمىشىش سايلىمى خىزمىتى ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈردى . 8 ـ ئىاينىڭ 2 ـ ، 3 ـ كۈنلىرى 26 كىشىلىك كۆزدىن كەچۈرۈش گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ ، باي ناھىيىسىدىكى «جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش قانۇنى» ، «شەھەر ـ بازارلاردىكى سودا بازارلىرىنى باشقۇرۇش نىزامى»نىڭ ئىزچىللاشتۇرۇش ، ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈش ئەھۋالى ۋە ناھىيە بويىچە باھانىڭ باشقۇرۇلۇش ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈردى . 10 ـ ئايدا ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ئەزالىرى ۋە خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىللىرىنى تەشكىللەپ كانچى يېزىسى ، مىچىغ يېزىسىنىڭ تۆت كەنتى ، بەش كەنت ئاھالىلەر گۇرۇپپىسىنىڭ «يەر باشقۇرۇش قانۇنى» ئىزچىللاشتۇرۇلغان ، يولغا قويۇلغاندىن بۇيانقى خىزمەتلىرىنى كۆزدىن كەچۈردى .

1991 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنىدىن 8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىگىچە سەككىز كىشىلىك كۆزدىن كەچۈرۈش گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ ، مەزكۇر ناھىيىنىڭ ئۈچ سانائەت كارخانىسى ۋە ئالتە سېخىنى كۆزدىن كەچۈردى ، ئۈچ كارخانىنىڭ «كارخانا قانۇنى»نى يولغا قويۇش ۋە «سۈپەت ، تۇر ، ئۇنۇم يىلى» پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش ئەھۋالى ۋە ئالدىنقى يېرىم يىلدا ئاساسلىق ئىقتىسادىي كۆرسەتكۈچلەرنىڭ ئورۇندىلىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ ، كۆزدىن كەچۈرۈش دوكلاتى يېزىپ چىقتى . 9 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنىدىن 5 ـ كۈنىگىچە خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ بىر رەھبىرىنىڭ باشلامچىلىقىدا تەشكىل قىلىنغان كۆزدىن كەچۈرۈش گۇرۇپپىسى مۇئەييەن ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە باي بازىرى ، مىچىغ ، قىزىل يېزىلىرىنى كۆزدىن كەچۈردى ، كۆزدىن كەچۈرۈش گۇرۇپپىسى ئورۇنلارنىڭ قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈپ ، ساقلاندىغان مەسىلىلەرنى كۆرسىتىپ بەردى ، ئىككى تۈرلۈك تەكلىپنى ئوتتۇرىغا قويدى .

1992 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنىدىن 10 ـ كۈنىگىچە ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ بىر رەھبىرى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ بىر ۋەكىلى ، خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مەخسۇس ۋەزىپىلىك بىر ئەزاسى ، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ئىككى ۋەكىلى ۋە سەھىيە ئىدارىسى ، يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكىتى ، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ئورگىنىنىڭ خادىملىرىنى باشلاپ قاراباغ ، قىزىل ، مىچىغ يېزىلىرىنىڭ داۋالاش ـ ساقلىق ساقلاش كەسپى ۋە يېزا ، كەنت دەرىجىلىك داۋالاش ـ ساقلىق ساقلاش توري قۇرۇلۇشى ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈردى ، يول ئۈستىدە يەنە كانچى ، سايرام ، توقسۇن يېزىلىرىنىڭ يېزا دەرىجىلىك شىپاخانىلىرىنى ۋە سايرام يېزىسى 11 ـ كەنتىدىكى داۋالاش پونكىتىنىڭ ئەھۋالىنى ئارىلاپ تەكشۈردى . تەكشۈرۈش جەريانىدا بەزى ئەمەلىي مەسىلىلەر نەق مەيداندا ھەل قىلىندى . 5 ـ ئاينىڭ 7 ـ ، 8 ـ ، 11 ـ كۈنلىرى ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ قانۇنچىلىق خىزمىتى كومىتېتى ناھىيىدىكى خەلق ۋەكىللىرىنى تەشكىللەپ ئەدلىيە ئىدارىسىدىكى يولداشلار بىلەن بىرلىكتە ناھىيىگە بىۋاستە قاراشلىق 35 ئورۇننىڭ 2 ـ بەش يىللىق قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇشنى يولغا قويۇش ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ ، كۆزدىن كەچۈرۈش دوكلاتى يېزىپ چىقىپ ، ساقلانغان مەسىلىلەرنى كۆرسىتىپ بەردى ، ئىككى تۈرلۈك تەكلىپنى ئوتتۇرىغا قويدى .

1993 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن 4 ـ كۈنىگىچە ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئىككى رەھبىرى ، تۆت ئەزاسى ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ئىككى ۋەكىلى ۋە ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ئىش بېجىرىش ئاپپاراتلىرىنىڭ مەسئۇللىرى ، ھۆكۈمەتنىڭ ئالاقىدار تارماقلىرىنىڭ مەسئۇللىرىدىن تەركىب تاپقان كۆزدىن كەچۈرۈش گۇرۇپپىسى ئۈچ بۆلەككە بۆلۈنۈپ ، قەيسەر ، قىزىل ، كانچى ، بۇلۇڭ ، ئونباش ،

ياقائېرىق قاتارلىق يېزا - مەيدانلارغا بېرىپ «سۇ ، تۇپراقنى ساقلاش قانۇنى» ، «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ توققۇز يىللىق مەجبۇرىيەت مائارىپى قانۇنى» ، «جۇڭگونىڭ مائارىپ ئىسلاھاتى ۋە تەرەققىيات پروگراممىسى»نىڭ ئىزچىللاشتۇرۇلۇش ، يولغا قويۇلۇش ئەھۋالى ۋە 1993 - يىللىق نامراتلارنى يۆلەش خىزمىتى ، خەلق تۇرمۇشىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇش ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈردى . كۆزدىن كەچۈرۈش گۇرۇپپىسى يېزا ، بازار ، مەيدانلارنىڭ بۇ جەھەتتىكى تەشۋىقات خىزمىتىنى كۈچەيتىپ ، كەڭ ئاممىنىڭ قانۇنچىلىق ئېڭىنى ئۆستۈرۈشنى تەلەپ قىلدى .

1998 - يىلى 6 - ئايدا خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ناھىيىدىكى خەلق ۋەكىللىرىنى ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈپ «كۆمۈر قانۇنى» ۋە «دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش قانۇنى» نىڭ ئىزچىل ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە ئۈيۈشتۇردى ، خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزالىرى يىغىنى ئېچىپ ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئىككى قانۇننى ئىجرا قىلىش ئەھۋالى توغرىسىدىكى دوكلاتىنى ئاڭلاپ ئۆتتى ۋە قاراپ چىقتى ھەمدە كۆزدىن كەچۈرۈشكە بىرلەشتۇرۇپ ، ئىككى قانۇننى ئىزچىل يولغا قويۇشنى يەنمۇ كۈچەيتىش ئەھۋالى توغرىسىدا قارار چىقىرىپ ، ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ يۇكسەك دەرىجىدە ئەھمىيەت بېرىپ ، تەشۋىقاتتا داغدۇغا ، ئەمەلىيلەشتۇرۇشتە ھەرىكەت بولۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇشنى تەلەپ قىلدى . 8 - ئايدا ناھىيىنىڭ «مەجبۇرىيەت مائارىپى قانۇنى»نى ئىجرا قىلىش ئەھۋالى كۆزدىن كەچۈرۈلدى ھەمدە 4 - قېتىملىق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزالىرى يىغىنى ئېچىلىپ ، بۇ قانۇننىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى ئۇستىدىكى دوكلات ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ، قاراپ چىقىلدى ، يىغىندا مائارىپىنىڭ دۆلەتنىڭ ئاساسى ئىكەنلىكى ، ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلىكنىڭ چوقۇم مەجبۇرىيەت مائارىپى خىزمىتىگە ئەھمىيەت بېرىشى ، بولۇپمۇ چەت - ياقا يېزا - كەنتلەردىكى مەكتەپ يېشىدىكى بالىلارنىڭ ئوقۇشتىن قېلىپ قالماسلىقىغا ئەھمىيەت بېرىشى لازىملىقى ، «مەجبۇرىيەت مائارىپى قانۇنى»نى تەشۋىق قىلىش خىزمىتىنى بوشاشماي چىڭ تۇتۇشى ، چىڭ ، ياخشى تۇتۇپ ئۇنۇم ھاسىل قىلىشى تەكىتلەندى . خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى «دورا باشقۇرۇش قانۇنى»نىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈردى ، دائىمىي كومىتېت دورىنىڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ھاياتى ۋە ساغلاملىقىغا مۇناسىۋەتلىك ئالاھىدە تاۋار ئىكەنلىكى ، دورا باشقۇرۇشنى چوقۇم كۈچەيتىپ ، ساختا ، ناچار دورا ساتىدىغان قانۇنسىز قىلمىشلارغا زەربە بېرىش كېرەكلىكىنى قانۇننىڭ ئىجرا قىلىنىشىنى نازارەت قىلىش سالمىقىنى ئاشۇرۇپ ، دورىنىڭ سۈپىتىگە كاپالەتلىك قىلىش ، خەلق ئاممىسىنىڭ دورا ئىشلىتىشتىكى بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش كېرەكلىكىنى تەكىتلىدى .

1999 - يىلى 6 - ئايدا خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىللىرىنى ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈپ ، «ئوتلاق قانۇنى» ۋە «يېمەكلىك تازىلىقى قانۇنى»نىڭ ئىزچىل ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە تەشكىللىدى ، 8 - ئايدا خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ناھىيە تەۋەسىدە «ئورمان قانۇنى» ۋە «مۇھىت ئاسراش قانۇنى»نىڭ ئىزچىل ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈردى ھەمدە يىغىن ئېچىپ ، تۆت قانۇننىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى توغرىسىدىكى دوكلاتنى ئاڭلىدى ۋە قاراپ چىقتى ، يىغىندا كۆزدىن كەچۈرۈشكە بىرلەشتۇرۇپ مۇنداق دەپ قارالدى : ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى چوقۇم قانۇنلارنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىغا يۇكسەك ئەھمىيەت بېرىشى ، خەلقنىڭ قانۇن ئېڭىنى ئۆستۈرۈشى ، تەشۋىقاتتا داغدۇغا ، ئەمەلىيلەشتۇرۇشتە ئۇنۇم بولۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇپ ، باي ناھىيىسىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى يەنمۇ ئىلگىرى سۈرۈشى لازىم .

2000 - يىلى ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ناھىيە بويىچە «ئەمگەك

قانۇنى» ، «ئايالىلارنىڭ ھوقۇق - مەنپەئىتىنى كاپالەتلەندۈرۈش قانۇنى» ۋە «ئايال ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئەمگىكىنى كاپالەتلەندۈرۈش بەلگىلىمىسى»نىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈردى ، دائىمىي كومىتېت ئەزالىرى يىغىنى ئېچىپ ھۆكۈمەتنىڭ ئىككى قانۇن ، بىر بەلگىلىمىسىنىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالى توغرىسىدىكى دوكلاتىنى ئاڭلىدى ۋە قاراپ چىقتى ھەمدە ئىككى قانۇن ، بىر بەلگىلىمىنىڭ يولغا قويۇلۇش ئەھۋالىنى يەنمۇ كۈچەيتىش توغرىسىدا قارار چىقاردى . 7 - ئايدا دائىمىي كومىتېت ناھىيەدە «يېمەكلىك تازىلىقى قانۇنى»نىڭ ئىزچىل-لاشتۇرۇلۇش ، يولغا قويۇلۇش ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈردى ، 9 - ئايدا «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ دىن ئىشلىرىنى باشقۇرۇش نىزامى»نى ئىزچىل ئىجرا قىلىش جەھەتتىكى مەسىلىلەر كۆزدە تۇتۇلۇپ ، كۆزدىن كەچۈرۈش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى ، توقسۇن ، ياتۇر ، بۇلۇڭ يېزىلىرى ، داۋانچى ، ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنىڭ دىن ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئەھۋالى نۇقتىلىق كۆزدىن كەچۈرۈلدى ھەمدە دائىمىي كومىتېت ئەزالىرى يىغىنى ئېچىلىپ ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ باي ناھىيىسىدە «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ دىن ئىشلىرىنى باشقۇرۇش نىزامى»نىڭ ئىزچىللاشتۇرۇلۇشى ۋە ئەمەلىيلەشتۇرۇلۇشى توغرىسىدىكى دوكلاتى ۋە كۆزدىن كەچۈرۈش دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى ، نىزامنىڭ يولغا قويۇلۇشىنى يەنمۇ كۈچەيتىش توغرىسىدا قارار چىقىرىلدى .

4 . تەكلىپلەرنىڭ بىر تەرەپ قىلىنىش ئەھۋالى

1 - نۆۋەتلىكتىن 12 - نۆۋەتلىككىچە (2000 - يىلى 12 - ئاي) بولغان خەلق قۇرۇلتىيى 2064 پارچە تەكلىپ تاپشۇرۇۋالدى ، بۇنىڭ ئىچىدە يېزا ئىگىلىكىگە دائىر تەكلىپ 461 پارچە ، سانائەتكە دائىر تەكلىپ 192 پارچە ، مالىيە ، پۇل مۇئامىلە ، سودىغا دائىر تەكلىپ 220 پارچە ، مەدەنىيەت - مائارىپ ، سەھىيىگە دائىر تەكلىپ 305 پارچە ، سىياسىي - قانۇنغا دائىر تەكلىپ 111 پارچە ، باشقا تەكلىپ 775 پارچە .

ھەر نۆۋەتلىك قۇرۇلتاي ۋەكىللەرنىڭ تەكلىپىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن تەكلىپ تەكشۈ-رۈش كومىتېتى ئارخىپ تۈرغۇزدى ھەمدە قۇرۇلتايغا تەكلىپلەرنىڭ تەكشۈرۈلۈش ئەھۋالىنى دوكلات قىلدى ، ئاندىن خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ئىشخانىسى ۋەكىللەرنىڭ تەكلىپىنى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ۋە ئالاقىدار بېجىرگۈچى ئورۇن ، تارماقلارغا تاپشۇرۇپ بەردى ھەمدە ھەيدەكچىلىك قىلىش ، سۈيلەش ، سۈرۈك ئىچىدە بىر تەرەپ قىلىشقا مەسئۇل بولدى . ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەكلىپلەرنى بىر تەرەپ قىلغانلىق توغرىسىدىكى دوكلاتىنى ۋاقتىدا ئاڭلاپ تۇردى . تەكلىپ بېجىرگۈچى ئورۇنلار تەكلىپ-لەرنى بىر تەرەپ قىلغانلىق پىكرى ۋە ئۇنىڭ نەتىجىسى توغرىسىدا تەكلىپ بەرگۈچى ۋەكىلگە يازما ئۇقتۇرۇش قىلىپ تۇردى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىغا دوكلات قىلدى . كېيىنكى نۆۋەتلىك قۇرۇلتاي ئېچىلغاندا ، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇل-تىيى دائىمىي كومىتېتى ئالدىنقى نۆۋەتلىك يىغىندىكى تەكلىپلەرنىڭ بىر تەرەپ قىلىنىش ئەھۋالىنى يىغىنغا دوكلات قىلدى . شۇنداق قىلىپ ئىشلارنىڭ ھەممىسى تاپشۇرۇلۇش ، ھەممىسى ئەمەلىيلىشىش ئىشقا ئاشتى .

5 . ۋەكىللەر بىلەن ئالاقىلىشىش ئەھۋالى

ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى «يەرلىكنىڭ تەشكىلىي قانۇنى»دىكى بەلگە-

لىمىلەرگە ئاساسەن ، مۇدىر ، مۇئاۋىن مۇدىرلار ئورگان خادىملىرىنى باشلاپ ۋەكىللەر بىلەن ئالاقىلىشىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى ، ئۇلار ناھىيىلىك خەلق ۋەكىللىرىنىڭ ناھىيىنىڭ ھەر جەھەتتىكى خىزمەتلىرىگە بولغان تەنقىد ، پىكىر ۋە تەكلىپلىرىنى ئاڭلاپ ، ۋەكىللەرنىڭ رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ ، خەلقنى ئۆز ئىشىغا ئۆزى خوجا بولۇشتىن ئىبارەت دېموكراتىك ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى . ۋەكىللەر بىلەن ئالاقىلىشىش ئارقىلىق ، ناھىيىلىك خەلق ۋەكىللىرىنىڭ ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ خىزمىتىگە بولغان نازارەتچىلىكى كۈچەيتىلدى ، «بىر ھۆكۈمەت ، ئىككى مەھكىمىنىڭ خىزمىتى ۋەكىللەر ۋە خەلق ئاممىسىنىڭ نازارىتى ئاستىغا قويۇلۇپ ، ناھىيىنىڭ سوتسىيالىستىك دېموكراتىيە ۋە قانۇنچىلىقىنىڭ تەرەققىياتى ئىلگىرى سۈرۈلدى ، ناھىيىنىڭ سىياسىي ، ئىقتىسادىي جەھەتتىكى تەرەققىياتى ئىلگىرى سۈرۈلدى .

1982 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى ناھىيىلىك 7 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 1 ـ يىغىنىدا خەلق ۋەكىللىرى گۇرۇپپىسى قۇرۇش توغرىسىدا قارار چىقىرىلدى ، ناھىيىلىك 7 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 196 ۋەكىلى ناھىيىگە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلار ، گۇڭشې ـ مەيدانلار بويىچە 16 ۋەكىللەر گۇرۇپپىسىغا ئايرىلدى ، ۋەكىللەر گۇرۇپپىلىرىنىڭ بىر ئايدا بىر قېتىم ئالاقىلىشىش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىپ ئەھۋال ئىگىلىشى ، پىكىر توپلىشى ھەمدە ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىغا دوكلات قىلىشى تەلەپ قىلىندى . 4 ـ ئايدا ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى خىزمەتچى خادىملارنى تەشكىللەپ سايرام گۇڭشېسىغا بېرىپ ۋەكىللەر گۇرۇپپىسى يىغىنى ئېچىپ ، ئۇلارنىڭ پىكرىنى ئاڭلىدى . ۋەكىللەر ئاساسلىقى مەزكۇر گۇڭشېنىڭ يېزىنىڭ ئېغىر دەرىجىدە قايتا شورلىشىپ كەتكەنلىكىنى ئىنكاس قىلدى ۋە زەيكەش چېپىش تەكلىپىنى بەردى ھەمدە ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ماددىي جەھەتتىن ياردەم بېرىشىنى تەلەپ قىلدى . ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى بۇ ئىشنى جىددىي تەكلىپ سۈپىتىدە ناھىيىلىك پارتكومغا مەلۇم قىلدى ۋە ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئالاقىدار تارماقلىرىنىڭ تەدبىر قوللىنىشىنى تەلەپ قىلدى . ناھىيىلىك ھۆكۈمەت دەرھال مۇزا-كىرە قىلىپ لايىھە تۈزۈپ چىقتى ، خىراجەت ۋە ماددىي ئەشيا ئاجرىتىپ زەيكەش چېپىش قۇرۇلۇشىغا ياردەم بەردى . 11 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرلار يىغىنى 5 ـ كۈندىن 20 ـ كۈنگىچە ۋەكىللەر بىلەن ئالاقىلىشىش بويىچە ئىش تەقسىماتى پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدى ، مۇدىر ، مۇئاۋىن مۇدىرلار مەسئۇل بولۇپ ھۆددىگە ئالىدىغان ئورۇنلارنى بېكىتتى . ۋەكىللەر بىلەن ئالاقىلىشىشنىڭ مەزمۇنى مۇنۇلاردىن ئىبارەت : 1) 3 ئېلاننىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى ئىگىلەش . 2) ۋەكىللەرنىڭ پىكىر ، تەكلىپلىرىنى ئاڭلاش . 3) بايقالغان مەسىلىلەرنىڭ ھەل قىلىشقا بولىدىغانلىرىنى دەرھال ھەل قىلىش . 4) ۋەكىللەر گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقىدىن ۋەكىللەرنىڭ پائالىيەت ئەھۋالىنى ئىگىلەش .

1983 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىر ، مۇئاۋىن مۇدىرلىرى شەرق ، غەرب ، ئوتتۇرىدىن ئىبارەت ئۈچ بۆلەك بويىچە ئاساسىي قاتلامغا بېرىپ ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە قۇرۇلتىيىنىڭ روھىنى يەتكۈزدى ، ۋەكىللەر بىلەن ئالاقىلىشىش پائالىيىتى ئېلىپ باردى .

1985 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى ناھىيىلىك 8 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 2 ـ يىغىنىدا خەلق ۋەكىللىرى گۇرۇپپىسى قۇرۇش قارارى ماقۇللىنىپ ، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 200 ۋەكىلى 16 گۇرۇپپىغا ئايرىلدى . 3 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنىدىن

4 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنىگىچە ، ناھىيىلىك 8 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئۈچ مۇئاۋىن مۇدىرى ئورگان خىزمەتچىلىرىنى باشلاپ شەرق ، غەرب ، ئوتتۇرىدىن ئىبارەت ئۈچ بۆلەككە بۆلۈنۈپ ناھىيەدىكى 14 يېزا ، بازار ، مەيدانداً بىر قېتىم ئومۇميۈزلۈك ۋەكىللەر يىلەن ئالاقىلىشىش خىزمىتىنى ئىشلىدى . ئۇلار ھەر بىر يېزا ، بازار ، مەيدانغا بارغاندا خەلق ۋەكىللەرى سۆھبەت يىغىنى ئېچىپ ، ناھىيىلىك 8 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى 2 ـ يىغىنىنىڭ تەكلىپلەرنى بىر تەرەپ قىلىش نەتىجىسى ۋە بېرىلگەن جاۋابلارنى ئوقۇپ بەردى ، ھەر بىر تەكلىپنىڭ بىر تەرەپ قىلىنغانلىق نەتىجىسى توغرىسىدا ۋەكىللەرگە چۈشەنچە ۋە ئىزاھات بەردى ھەمدە ۋەكىللەر ئوتتۇرىغا قويغان پىكىر ، تەنقىد ۋە تەكلىپلەرنى ئەستايىدىل ئاڭلىدى ، شۇ جاينىڭ ئۆزىدە ھەل قىلغىلى بولىدىغانلىرىنى دەرھال ھەل قىلدى . مۇزاكىرە قىلغاندىن كېيىن ھەل قىلىش ياكى جاۋاب بېرىشكە تېگىشلىكلىرى ئۈستىدە ۋەكىللەرگە ئەھۋالنى ۋە سەۋەبىنى چۈشەندۈردى . 9 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ئورگان خادىملىرى ۋە ئالاقىدار تارماقلارنىڭ مەسئۇللىرىنى تەشكىللەپ ، 15 كۈن ۋاقىت سەرپ قىلىپ ، بۆلۈنۈپ ئالتە يېزا ، بىر بازار ۋە بازار رايونىدىكى بىر قىسىم زاۋۇت ، مەكتەپ ، سودا قاتارلىق كارخانا ، كەسپىي ئورۇنلارغا بېرىپ ، ۋەكىللەر يىلەن ئالاقىلىشىش پائالىيىتى ئېلىپ باردى . ھەر بىر ئورۇنغا بارغاندا ۋەكىللەر سۆھبەت يىغىنى ئېچىپ ، ۋەكىللەرنىڭ پىكىر ۋە تەكلىپلىرىنى ئاڭلىدى ھەمدە ئۇلارنى رەتلەپ چىققاندىن كېيىن ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇزاكىرە قىلىپ ھەل قىلىشىغا تاپشۇرۇپ بەردى . 1986 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى بازار رايونىدىكى ۋەكىللەرنىڭ ئالاقىلىشىش سۆھبەت يىغىنى ئېچىپ ، ئاساسلىقى ناھىيىلىك 8 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2 ـ يىغىنىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان تەكلىپلەرنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدا ۋەكىللەرگە جاۋاب بەردى .

1987 ـ يىلى ناھىيىلىك 9 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 163 ۋەكىلىنى 16 گۇرۇپپىغا ئايرىدى . 9 ـ ، 10 ـ ئايلاردا ئورگان خادىملىرى 40 نەچچە كۈن ۋاقىت سەرپ قىلىپ 15 يېزا ، بازار ، مەيدانغا بېرىپ ۋەكىللەر يىلەن ئالاقىلىشىشقا ئۈيۈشتۇرۇلدى ، ئۇلار ناھىيىلىك 9 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 1 ـ يىغىنىنىڭ روھىنى تەشۋىق قىلدى ۋە ئىزچىللاشتۇردى ھەمدە 9 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 1 ـ يىغىنىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان تەكلىپلەرگە جاۋاب بەردى ، ۋەكىللەرنىڭ مائارىپ ، سەھىيە ، مەدەنىيەت ، يېزا ئىگىلىكى ، بەشتە ياخشى قۇرۇلۇشى ، سۇ ئامبىرىنى كۆچۈرۈش ، يېزا ئىگىلىكىدە ئىشلىتىلىدىغان دىزېلىن ، دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ يېرى قاتارلىق جەھەتلەردىكى 64 تۈرلۈك پىكىرنى توپلىدى ۋە ئۇنى ئالاقىدار تارماقلارنىڭ ھەل قىلىشى ، جاۋاب بېرىشىگە ئۈەتتەپ بەردى . 1989ـ يىلى 8 ـ ئايدىن 10 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنىگىچە ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ئالاقىدار خادىملارنى ئۈيۈشتۇرۇپ ، ئۇلارنى ناھىيە بويىچە 15 يېزا ، بازار ، مەيدان ، 76 كەنتكە ، 104 قېتىملىق بار ئائىلە ۋە بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە ، 11 نۇقتىلىق ئائىلىنىڭ ئۆيىگە ئۈەتتەپ ، 9 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 4 ـ يىغىنىدىكى تەكلىپلەرگە بېرىلگەن جاۋابنى يەتكۈزدى . ناھىيىلىك 9 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 102 ۋەكىلى ئۆز يېزىلىرىدىكى خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىللىرى ، يېزىلىق پارتكوم ۋە يېزىلىق ھۆكۈمەت مەسئۇللىرى شۇنىڭدەك ئالاقىدار خادىملار بولۇپ 280 كىشى يىلەن سۆھبەتلىشىشكە ئۇيۇشتۇرۇلدى ، ئۇلار ۋەكىللەرنىڭ تەكلىپ ، تەنقىد ۋە پىكىرلىرىنى ئاڭلىدى .

1990 ـ يىلى ناھىيىلىك 10 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ناھىيىلىك

خەلق قۇرۇلتيىنىڭ 170 ۋەكىلىنى 16 گۇرۇپپىغا ئايرىدى . 6 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنىدىن 7ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتيىي دائىمي كومىتېتى ئۆز ئورگىنىدىكى خادىملارنى ناھىيە بويىچە 15 يېزا ، بازار ، مەيدانغا بېرىپ ۋەكىللەر بىلەن ئالاقىلىشىش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىشقا ئۇيۇشتۇرۇپ ، ناھىيە ، يېزىدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك خەلق ۋەكىللىرى ، يېزا ـ كەنت ۋە ئورگان كادىرلىرى بولۇپ 615 ئادەم بىلەن ئالاقىلاشتى ، 15 ئورۇننىڭ مەملىكەتلىك 7 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتيىي 3 ـ يىغىنىنىڭ روھىنى ، ئاپتونوم رايونلۇق 7ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتيىي 3 ـ يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزۈش ، ئىزچىللاشتۇرۇش ۋە قانۇن بىلىملىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش تەربىيىسى ، «ئالتە زىياندىن يوقىتىش» ، ئۇنىۋېرسال تىزگىنلەش ، جەمئىيەت ئامانلىقىنى ساقلاش ئەھۋالى توغرىسىدىكى دوكلاتلىرىنى ئاڭلىدى . 8 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنىدىن 9 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتيىي دائىمي كومىتېتى ئالاقىدار خادىملارنى 13 يېزا ، بازار ، ئىككى دېھقانچىلىق مەيدانغا بېرىپ ۋەكىللەر بىلەن ئالاقە باغلاش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىشقا تەشكىللەپ ، ناھىيىلىك خەلق ۋەكىللىرى ، يېزا ـ بازارلىق خەلق قۇرۇلتيىي ھەيئەت رىياسىتىنىڭ ئەزالىرىغا ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئالاقىدار تارماقلىرىنىڭ ناھىيىلىك 10 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتيىي 1 ـ يىغىنىدا ۋەكىللەر ئوتتۇرىغا قويغان تەكلىپلەرنى بېجىرىش ئەھۋالىنى يەتكۈزدى . 1991 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 19 ـ ، 20 ـ كۈنلىرى ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتيىي دائىمي كومىتېتى يېزا ، بازارلىق خەلق قۇرۇلتايلىرى ھەيئەت رىياسىتى ، دائىمي رەئىسلىرى ئالاقىلىشىش يىغىنى ئاچتى . يىغىندا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتيىي دائىمي كومىتېتى ماقۇللىغان «يېزا ، بازارلىق خەلق قۇرۇلتيىي ھەيئەت رىياسىتى دائىمي رەئىسى خىزمىتىنىڭ ۋاقىتلىق نىزامى» ، «يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتيىي ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەشكىلي قانۇنى» ئۆگىنىلىپ ، يېزا ، بازارلىق خەلق قۇرۇلتيىي ھەيئەت رىياسىتىنىڭ نۆۋەت ئالماشقاندىن بۇيانقى خىزمەت ئەھۋالى ۋە تەجرىبىلىرى تونۇشتۇرۇلۇپ ، خەلق قۇرۇلتيىنىڭ خاراكتېرى ، ئورنى ۋە رولىغا بولغان تونۇش ئۆستۇرۇلدى .

1993 ـ يىلى ناھىيىلىك 11 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتيىي دائىمي كومىتېتىنىڭ 1 ـ يىغىنىدا ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتيىنىڭ 168 ۋەكىلى 17 گۇرۇپپىغا ئايرىلدى . 6 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنىدىن 29 ـ كۈنگىچە ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتيىي دائىمي كومىتېتى ئالاقىدار خادىملارنى تەشكىللەپ ، ئۇلارنى ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈپ ، ناھىيە بويىچە 15 يېزا ، بازار ـ مەيدانغا ئاساسلىقى تۆۋەندىكى بىر قانچە جەھەتتىكى مەسىلىلەرنى ئىگىلەشكە ئەۋەتتى : 1) يېزا ، بازارلىق خەلق قۇرۇلتيىي ھەيئەت رىياسىتىنىڭ خىزمىتى ، ۋەكىللەر گۇرۇپپىلىرىنىڭ ۋەكىللەر پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش ئەھۋالى ، يېزىلىق خەلق ۋەكىللىرىنىڭ گۇرۇپپىلارغا ئايرىلىشى ئەھۋالى . 2) مەملىكەتلىك 8 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتيىي 1 ـ يىغىنى ، ئاپتونوم رايونلۇق 8 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتيىي ۋە ناھىيىلىك 11 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتيىي 1 ـ يىغىنى روھىنىڭ يەتكۈزۈلۈش ، ئىزچىللاشتۇرۇلۇش ئەھۋالى . 3) ۋەكىللەر بەرگەن تەكلىپنىڭ بېجىرىلىش ئەھۋالى . ئالاقىلىشىش پائالىيىتى ئارقىلىق ، مەسىلىلەر بايقالدى ، ھەر دەرىجىلىك پارتكومىلارغا خەلق قۇرۇلتيىي دائىمي كومىتېتى ۋە خەلق قۇرۇلتيىي ھەيئەت رىياسىتىنىڭ خىزمەتىگە بولغان رەھبەرلىكنى يەنمۇ كۈچەيتىپ ، ئۇلارنىڭ خىزمەتلەرنى ئاكتىپ قانات يايدۇرۇشى ، قانۇننىڭ نازارەتچىلىك رولىنى جارى قىلدۇرۇشى ، خەلق قۇرۇلتيىي خىزمىتىگە رىياسەتچىلىك قىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىشى توغرىسىدا تەكلىپ بېرىلدى . ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ خەلق

قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ۋە خەلق قۇرۇلتىيى ھەيئەت رىياسىتىنىڭ قانۇنىي جەھەتتىن نازارەت قىلىشنى ئاڭلىق قوبۇل قىلىشى تەلەپ قىلىندى . يېزا ـ بازارلىق خەلق قۇرۇلتىيى ھەيئەت رىياسىتى دائىمىي ئىشلارغا مەسئۇل رەئىسىنىڭ خىزمەتلەرنى پارتكومغا قەرەللىك دوكلات قىلىش ئارقىلىق پارتكومنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈشى تەلەپ قىلىندى . فۇنكسىيىلىك تارماقلارغا ھال ئېيتىپ كەلگەن ئاممىغا ئوبدان مۇئامىلە قىلىش ، مەسىلىلەرنى ئەستايىدىل بېجىرىش توغرىسىدا تەكلىپ بېرىلدى . 10 ـ ئايدا ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى توغرىسىدا خادىملارنى يېزا ، بازار ، مەيدانلارغا بېرىپ ۋەكىللەر ئالاقە باغلاش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىشقا تەشكىللىدى ، ئۇلار ئاساسلىقى دېھقان ـ چارۋىچىلارنىڭ سېلىقىنى يەڭگىللىتىشنىڭ ئىزچىللاشتۇرۇلۇش ، ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈش ئەھۋالىنى ئىگىلىدى .

1994 ـ يىلى ناھىيىلىك 11 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىرى 7 ـ ، 9 ـ ئايلاردا يېزا ، بازارلارغا بېرىپ ، ناھىيىلىك ، يېزىلىق خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن ئالاقە باغلىدى ؛ خەلق قۇرۇلتىيى تۈزۈمىنى ئۆگىنىش ئەھۋالىنى ئىگىلىدى ، ۋەكىللەرنىڭ پىكىر ، تەكلىپلىرىنى ئەتراپلىق ئاڭلىدى . 6 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدىن بۇرۇن ، خەلق قۇرۇلتىيىدا ۋەكىللەر ئوتتۇرىغا قويغان 102 پارچە تەكلىپ ، تەنقىدىي پىكىرگە يازما شەكىلدە جاۋاب بەردى .

1995 ـ يىلى ناھىيىلىك 11 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىرى ۋەكىللەر بىلەن ئىككى قېتىم ئالاقە باغلىدى ، 5 ـ ئايدا ۋەكىللەر «يېمەكلىك قانۇنى» نىڭ ئىجرا قىلىنىش ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈرۈش ، تەكشۈرۈشكە ئۇيۇشتۇرۇلدى . 7 ـ ، 8 ـ ئايلاردا ناھىيىلىك ، يېزىلىق خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋەكىللىرى ناھىيىلىك ، يېزىلىق ئەدلىيە ئورگانلىرىنىڭ خىزمىتىنى باھالاش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇشقا ئۇيۇشتۇرۇلدى . 12 ـ ئايدا ۋەكىللەر سوت مەھكىمىسىنى باھالاشقا ئۇيۇشتۇرۇلۇپ ، ئەدلىيە خىزمىتى ۋە پاكلىق قۇرۇلۇشى ئىلگىرى سۈرۈلۈپ ، قانۇن ئىجرا قىلىش سەۋىيىسى ئۆستۈرۈلدى ، بۇ ھال خەلق ئاممىسىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى . 5 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا ۋەكىللەر خەلق قۇرۇلتىيىدا ئوتتۇرىغا قويغان 110 پارچە تەكلىپ ۋە تەنقىد پىكىرگە جاۋاب بېرىلدى .

1996 ـ يىلى ناھىيىلىك 11 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىرى ۋەكىللەر بىلەن ئالاقە باغلاشقا ئەھمىيەت بەردى ، ئۇلار 4 ـ ، 8 ـ ئايلاردا يېزا ، بازارلارغا بېرىپ ، ۋەكىللەر بىلەن ئالاقىلىشىش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇپ ، ئاساسلىقى مۇنۇلارنى ئىگىلىدى : 1) يېزا ، بازارلىق خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىللىرى ۋە ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىللەر گۇرۇپپىسىنىڭ ۋەكىللىك پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش ئەھۋالى . 2) ۋەكىللەرنىڭ سىياسىي ، نەزەرىيە ئۆگىنىش ۋە قانۇن ـ قائىدە ئۆگىنىشنى قانات يايدۇرۇش ئەھۋالى . 3) يېزىلىق ، بازارلىق خەلق قۇرۇلتىيى ھەيئەت رىياسىتىنىڭ يېزا ، بازارلاردىكى خەلق قۇرۇلتىيى خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇش ئەھۋالى . 4) يېزىلىق ، بازارلىق خەلق قۇرۇلتىيى ھەيئەت رىياسىتى ۋە ۋەكىللەر گۇرۇپپىسىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى خىزمەتلىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى .

1997 ـ يىلى 6 ـ ، 7 ـ ئايلاردا ناھىيىلىك 11 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىرى يېزا ، بازارلارغا بېرىپ ، ۋەكىللەرنىڭ ئىدىيە ، خىزمەت ، تۇرمۇش ئەھۋالىنى ئىگىلىدى ، ئۇلارنىڭ پىكىر ۋە تەكلىپلىرىنى كەڭ دائىرىدە ئاڭلىدى . ۋەكىللەرنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاپ ، ناھىيىنىڭ كېيىنكى بېرىم يىلدىكى نۆۋەت ئالمىشىش سايلىمى خىزمىتىگە ئاساس سالدى .

1998 ـ يىلى ناهيىلىك 12 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 1 ـ يىغىنىدا 170 ناهيە ۋەكىلى 16 ۋەكىللەر گۇرۇپپىسىغا ئايرىلدى . 5 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنىدىن 27 ـ كۈنگىچە خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىرى يېڭا ـ بازارلارغا بېرىپ ۋەكىللەر بىلەن ئالاقە باغلاپ ، يېڭى بىر نۆۋەتلىك ۋەكىللەرنىڭ خىزمەت ، تۇرمۇش ئەھۋالىنى ئىگىلىدى . زىيارەت قىلىش ، سۆھبەتلىشىش ئارقىلىق ۋەكىللەرنى چۈشىنىش چوڭقۇرلاشتى . ۋەكىللەر خەلق قۇرۇلتىيىدا ئوتتۇرىغا قويغان 191 پارچە تەكلىپ ۋە تەنقىدىي پىكىر 6 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدىن بۇرۇن بېجىرىلىپ بولدى .

1999 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ناهيىلىك 12 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى رەھبەرلىرى تەپتىش مەھكىمىسى ، سوت مەھكىمىسىنىڭ خادىملىرىنى 16 يېڭا ، بازار ، مەيدانغا بېرىپ ۋەكىللەر بىلەن ئالاقىلىشىشقا ، ۋەكىللەرنىڭ ئىككى مەھكىمىنىڭ خىزمىتىگە بولغان پىكرىنى ئاڭلاشقا ئۇيۇشتۇردى ؛ ۋەكىللەر نەتىجىلەرنى مۇئەييەنلەشتۇرۇش بىلەن بىللە ئىككى مەھكىمىدە ساقلانغان يېتىشسىزلىكلەرنى كۆرسەتتى ۋە تەكلىپ ، پىكىرلەرنى بەردى . ناهيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىرى ھەر ئايدا يېڭا ، بازارلارغا بېرىپ ۋەكىللەر بىلەن ئالاقىلىشىپ تۇردى ، بىر يىلدا ۋەكىللەر بىلەن 12 قېتىم ئالاقىلاشتى . ۋەكىللەر خەلق قۇرۇلتىيىدا ئوتتۇرىغا قويغان 106 تۈرلۈك تەكلىپ ۋە تەنقىدىي پىكىرنى 6 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدىن بۇرۇن بېجىرىلىپ بولدى .

2000 ـ يىلى ناهيىلىك 12 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ۋەكىللەر بىلەن ئالاقىلىشىش تۈزۈمىنى تۈزۈپ ، ۋەكىللەرنى خىزمەتلەرنى نازارەت قىلىش ـ تەكشۈرۈش ۋە قانۇن ئىجراسىنى كۆزدىن كەچۈرۈش ـ تەكشۈرۈشكە ئۇيۇشتۇردى . 7 ـ ئايدا ناهيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىللىرى ۋە يېڭا ، بازارلىق خەلق قۇرۇلتىيى رەئىسلىرى «ئاساسىي قانۇن» ، «يەرلىك تەشكىلىي قانۇن» ، «ۋەكىللەر قانۇنى»نى ئۆگىنىشنى قانات يايدۇرۇشقا ، ناهيىدىكى چوڭ سۇچىلىق قۇرۇلۇشى تۈرى — ئاقبۇلۇڭ سۇچىلىق قۇرۇلۇشى تۈرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىشقا ئۇيۇشتۇرۇلدى . 8 ـ ئايدا ياتۇر يېزىسىدىكى ناهيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ بىر ۋەكىلى ، بۇلۇڭ يېڭا 6 ـ كەنت ، 9 ـ كەنتتىكى ناهيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ئىككى ۋەكىلىنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن ، تۇنجى قېتىملىق ۋەكىللەرنىڭ ھاكىم بىلەن كۆرۈشۈش پائالىيىتى ئۇيۇشتۇرۇلدى . ھاكىم ئەمەت يۈسۈپ ۋەكىللەر ئوتتۇرىغا قويغان يېڭا ئىگىلىكى ، مائارىپ ، مەدەنىيەت قاتارلىق توققۇز جەھەتكە ئالاقىدار مەسىلىلەرگە بىر ـ بىرلەپ جاۋاب بەردى ، ۋەكىللەر خېلى رازى بولدى . شۇنىڭدىن كېيىن يەنە ئىككى يېزىدا ۋەكىللەر كۆرۈشۈش پائالىيىتى ئارقا ـ ئارقىدىن قانات يايدۇرۇلدى .

§ 4 . سايلام ئەھۋالى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ، مەملىكەت بويىچە ئومۇمىي سايلام ئۆتكۈزۈش شارائىتى تېخى پىشىپ يېتىلمىگەن ئەھۋالدا باي ناهيىسىدە كۆپ خىل ئۆتكۈنچى تەدبىر قوللىنىلىپ ، خەلق ۋەكىللىرى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلدى . ھەر مىللەت ـ ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىدا بېلەت تاشلاپ سايلاش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ ۋەكىللەر سايلاپ چىقىلدى . 1953 ـ يىلى تۇنجى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ سايلام قانۇنى» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن ، ئاساسىي قاتلامدا ئومۇمىي سايلام ئۆتكۈزۈش باشلاندى . بۇ ئىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندا مەجبۇرىي توختىتىپ قويۇلدى ، 1978 ـ يىلىدىن كېيىن دېموكراتىك سايلام تۈزۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ھەمدە بۇ ئاستە سايلاش دائىرىسى ناهيە دەرىجىلىككىچە كېڭەيتىلدى .

باي ناھىيىسىدە 1954 - يىلىدىن 1998 - يىلى 2 - ئايغىچە 12 قېتىم ناھىيە ، يېزا (بازار)لىق خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىللىرىنىڭ نۆۋەت ئالمىشىش سايلىمى ئۆتكۈزۈلدى ، سايلىغۇچىلارنى تىزىملاش ، سايلام رايونلىرىنى ئايرىش ، تەشۋىق قىلىش ، ۋەكىل نامزاتلىرىنىڭ ئىسىملىكىنى ئوتتۇرىغا قويۇش ، رەسمىي ۋەكىل نامزاتلىرىنى مەسلىھەتلىشىپ بېكىتىش ، سايلامغا قاتنىشىش خىزمىتى ئىشلەندى . ناھىيىلىك خەلق ۋەكىللىرىنى سايلاش ئىككى باسقۇچنى بېسىپ ئۆتتى ، 1 - نۆۋەتلىكتىن 6 - نۆۋەتلىككىچە بولغان ناھىيىلىك خەلق ۋەكىللىرى يېزىلىق (بازارلىق) خەلق قۇرۇلتىيىدا سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلدى ، 7 - نۆۋەتلىكتىن 11- نۆۋەتلىككىچە بولغان ناھىيىلىك خەلق ۋەكىللىرىنى سايلىغۇچىلار بىۋاستە سايلىدى . ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىللىرى ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىدا سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلدى .

1 - نۆۋەتلىكتىن 6 - نۆۋەتلىككىچە بولغان سايلامنىڭ ماتېرىياللىرى ساقلانمىغان .

7 - نۆۋەتلىك ئومۇمىي سايلام خىزمىتى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ «بۇ يىل ئاپتونوم رايون بويىچە ئومۇمىيۈزلۈك سايلام خىزمىتىنى ئىشلەش توغرىسىدىكى قارارى»غا ئاساسەن ، 1981 - يىلى 8 - ئاينىڭ 24 - كۈنى باشلىنىپ ، 95 كۈن داۋام قىلىپ ، 11 - ئاينىڭ 26 - كۈنى ئاخىرلاشتى ، بۇ ، دۆلىتىمىز قۇرۇلغان 30 يىلدىن بۇيان تۇنجى قېتىم ئېلىپ بېرىلغان بىۋاستە سايلام بولۇپ ، بۇ سايلام مۇنداق ئۇچ باسقۇچقا بۆلۈپ ئېلىپ بېرىلدى : 1) سايلام كومىتېتى ، سايلام ئىشلىرىنى بېجىرىش ئاپپاراتى قۇرۇلدى ، 588 سايلام كادىرى ئاجرىتىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە دەرىجىلىك كادىر يەتتە ، رايون دەرىجىلىك كادىر 85 ، ئاھەتتىكى كادىر 496 ، يېزىلاردىكى ئاساسىي قاتلام كادىرى 302 ، ناھىيىلىك سايلام كومىتېتى ئىشخانىسى ۋە 14 سايلام خىزمىتى ئەترىتى تەشكىل قىلىندى ، بەش كۈنلۈك كۇرس ئېچىلىپ ، ناھىيىدىن ئاجرىتىلغان 151 سايلام خىزمىتى خادىمى تەربىيىلەندى ، سايلام خادىملىرى تەربىيىلىنىپ ، سايلام رايونى ئايرىلىپ ، داغدۇغىلىق تەشۋىقات خىزمىتى ئىشلىنىپ ، سايلىغۇچىلار تىزىملاپ تەكشۈرۈلۈپ ئېلان قىلىندى . 2) ۋەكىل نامزاتلىرىنىڭ ئىسىملىكىنى كۆرسىتىش ۋە سايلام خىزمىتى ياخشى ئىشلەندى . 3) يوشۇرۇن بىلەت تاشلاش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ ۋەكىللەر سايلاندى ، ئاساسىي قاتلام خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلدى .

8 - نۆۋەتلىك ئومۇمىي سايلام خىزمىتى مەملىكەتلىك 6 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى 2 - يىغىنى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى 3 - يىغىنىنىڭ قارارىغا ئاساسەن ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ «ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى ، گوۋۇيۈەننىڭ ھاكىمىيەت بىلەن گۇڭشېنى ئايرىشچە ، يېزىلىق ھۆكۈمەت قۇرۇش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشى» نىڭ روھى بويىچە ئېلىپ بېرىلغان ئومۇمىي سايلام بولدى ، ناھىيە ، يېزىدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك خەلق ۋەكىللىرىنى سايلاش خىزمىتى 1986 - يىلى 7 - ئاينىڭ 26 - كۈنى باشلىنىپ ، 107 كۈن داۋاملىشىپ ، 11 - ئاينىڭ 8 - كۈنى ئاخىرلاشتى . ئومۇمىي سايلام خىزمىتى تۆت باسقۇچقا بۆلۈندى ، ناھىيە بويىچە 1778 كادىر ئاجرىتىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە دەرىجىلىك كادىر 21 ، رايون دەرىجىلىكى 99 ، ئۆلار 15 خىزمەت ئەترىتى ، 160 خىزمەت گۇرۇپپىسى بولۇپ تەشكىللىنىپ ، 16 ناھىيە دەرىجىلىك ۋەكىل سايلام رايونى ۋە 585 يېزا دەرىجىلىك سايلام رايونىغا باردى .

9 - نۆۋەتلىك ئومۇمىي سايلام خىزمىتى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ سايلىغۇچىلار قانۇنى» ۋە «سايلامنى يولغا قويۇش تەپسىلىي پرىنسىپى»غا ئاساسەن ئىشلەندى ، ناھىيە ، يېزىدىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك خەلق ۋەكىللىرىنى سايلاش خىزمىتى 2 - ئاينىڭ 17 - كۈنى باشلىنىپ ، 86 كۈن داۋام قىلدى ، سايلام خىزمىتى تۆت باسقۇچقا بۆلۈندى ، سايلىغۇچىلارنى تىزىملاش نەتىجىسىدە 18 ياشتىن ئاشقان نوپۇس 85 مىڭ 497 بولۇپ چېقتى ، سايلىغۇچى 84 مىڭ 96 بولۇپ ، 18 ياشتىن يۇقىرى سايلىغۇچىنىڭ 98.36 پىرسەنتىنى ، بىلەت تاشلاشقا

قاتناشقانلار 75 مىڭ 248 بولۇپ ، ئومۇمىي سايلىغۇچىنىڭ 89.36 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

10 - نۆۋەتلىك ئومۇمىي سايلام خىزمىتى مەملىكەتلىك 7 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى 9 - يىغىنى ، ئاپتونوم رايونلۇق 7 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى 10 - يىغىنىنىڭ قارارىغا ئاساسەن 1989 - يىلى 12 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ناھىيە بويىچە ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلۇپ ، 1990 - يىلى 1 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئاخىرلاشتى ، ناھىيە 147 ناھىيىلىك ۋەكىل سايلام رايونىغا ئايرىلدى ، سايلىغۇچىلارنى تىزىملاش نەتىجىسىدە 18 ياشتىن يۇقىرىلار 87 مىڭ 551 ، سايلىغۇچى 85 مىڭ 679 بولۇپ ، 18 ياشتىن يۇقىرىلارنىڭ 97.86 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، سايلاش ھوقۇقىنى يۇرگۈزەلمەيدىغانلار 1664 . ناھىيە بويىچە 1757 كادىر ئاجرىتىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە دەرىجىلىك كادىر سەككىز ، رايون دەرىجىلىك كادىر 110 ، خىزمەتتىن ئايرىلغانلار 996 .

11 - نۆۋەتلىك ئومۇمىي سايلام خىزمىتى ئاساسىي قانۇن ۋە يەرلىك تەشكىلىي قانۇندىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن ، مەملىكەتلىك 7 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى 26- يىغىنى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق 7 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ قارارى بويىچە ، ئاپتونوم رايون ۋە ۋىلايەتنىڭ بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ، ناھىيىلىك ئومۇمىي سايلام رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە ئىشلەندى ، 1992 - يىلى 10 - ئاينىڭ 27- كۈنى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى ، تۇنجى باسقۇچقا بۆلۈپ ئېلىپ بېرىلدى .

12 - نۆۋەتلىك ئومۇمىي سايلام خىزمىتى ئاساسىي قانۇن ، يەرلىك تەشكىلىي قانۇنىنىڭ ناھىيە دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەزىپە ئۇتتەش مۇددىتى توغرىسىدىكى بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن ، مەملىكەتلىك 8 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق 8 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى 28 - يىغىنىنىڭ قارارى ، ئاپتونوم رايون ۋە ۋىلايەتنىڭ بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە ، ناھىيىلىك ئومۇمىي سايلام رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە 1997 - يىلى 10 - ئاينىڭ 29 - كۈنى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلۇپ ، 12 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا پۈتۈنلەي ئاياغلاشتى . ناھىيە 144 ناھىيىلىك ۋەكىل سايلام رايونىغا ئايرىلدى ، تىزىملاش نەتىجىسىدە 18 ياشتىن يۇقىرىلار 103 مىڭ 198 بولۇپ چىقتى ، سايلىغۇچىلار 101 مىڭ 731 بولۇپ ، 18 ياشتىن يۇقىرىلارنىڭ 98.58 پىرسەنتىنى ، بېلەت تاشلاشقا قاتناشقانلار 100 مىڭ 521 بولۇپ ، ئومۇمىي سايلىغۇچىنىڭ 98.81 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، 170 ئادەم ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىللىكىگە سايلاندى .

Ⅲ باب

خەلق ھۆكۈمىتى

§1 . ناھىيە دەرىجىلىك ئاپپاراتلار

1. ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى (ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى)

1949 - يىلى 10 - ئاينىڭ 29 - كۈنى باي ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى ، لېۋ

جۇڭشۇ باي ناھىيىسىنىڭ مۇۋەققەت ھاكىمى ، ئىلگىرىكى مۇئاۋىن ھاكىم يى يۈسەن يەنىلا مۇئاۋىن ھاكىم بولدى . 1949 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى يى يۈسەن ھاكىم بولدى . 1950 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى يۇقىرىدىن باي ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىملىقىغا بەلگىلەنگەن ۋاڭ رۇيتىڭ بايغا كەلدى . 1950 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى ھاكىم ئېس دۆلەت ۋەزىپىگە ئولتۇردى . ھۆكۈمەت قارمىقىدا كاتىبات ئىشخانىسى ، خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى ، مالىيە بۆلۈمى ، مائارىپ بۆلۈمى ، قۇرۇلۇش بۆلۈمى ، ئاشلىق بۆلۈمى ، سودا ـ سانائەت بۆلۈمى قۇرۇلدى . 1954 ـ يىلى ستاتىستىكا بۆلۈمى كۆپەيتىلدى .

1955 ـ يىلى 7 ـ ئايدا باي ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ نامى باي ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى .

1956 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى مەدەنىيەت ـ مائارىپ بۆلۈمى قۇرۇلدى ، شۇ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى سەھىيە بۆلۈمى قۇرۇلدى . 1957 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى چارۋىچىلىق ـ مال دوختۇرلۇق بۆلۈمى ، 3 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى سۇچىلىق بۆلۈمى ، قاتناش بۆلۈمى ، ئاشلىق ئىدارىسى ، سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى ، 12 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى سانائەت ـ قاتناش بۆلۈمى (قاتناش بۆلۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى) ، مەدەنىيەت ـ مائارىپ ـ سەھىيە بۆلۈمى (مەدەنىيەت ـ مائارىپ بۆلۈمى بىلەن سەھىيە بۆلۈمى بىرلەشتۇرۇلدى) قۇرۇلدى . 12 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى سودا ئىدارىسى قۇرۇلدى (سودا شىركىتى ، يېمەكلىك شىركىتى ، چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش ئورنى ، تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى بىرلەشتۇرۇلدى) . ستاتىستىكا بۆلۈمىنىڭ نامى پىلان ـ ستاتىستىكا بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى . 1958 ـ يىلى باج ئىدارىسى ، يېزا ئىگىلىك ئىدارىسى (قۇرۇلۇش ئىدارىسى ، دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكىتى ، ئۇرۇقچىلىق پونكىتى ، ئورمان باشقۇرۇش پونكىتى بىرلەشتۇرۇلدى) قۇرۇلدى . 1959 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى پىلان كومىتېتى ، 6 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى ئاساسىي قۇرۇلۇش كومىتېتى ، 10 ـ ئاينىڭ 15ـ كۈنى تاشقى سودا ئىدارىسى ، باھا كومىتېتى قۇرۇلدى . كاتىبات بۆلۈمى ئىشخانىغا ئۆزگەرتىلدى . 1960 ـ يىلى 11 ـ ئايدا مەدەنىيەت ـ مائارىپ ـ سەھىيە بۆلۈمى مەدەنىيەت ـ مائارىپ بۆلۈمى ، سەھىيە بۆلۈمىگە ئايرىلدى . 1961 ـ يىلى 4 ـ ئايدا مەمۇرىي تەپتىشلىك ئىشخانىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ، 1962 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى پەن ـ تېخنىكا كومىتېتى ، 3 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى باھا ئىدارىسى قۇرۇلدى ، 6 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق بۆلۈمى ، ھەق ئېلىش كومىتېتى قۇرۇلدى . 1964 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى كادىرلار بۆلۈمى ، 7 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلدى . 1967 ـ يىلى 1 ـ ئايدا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ھۆكۈمەت ئورگىنىنى پالەچ ھالغا چۈشۈرۈپ قويدى . 1967 ـ يىلى 4 ـ ئايدا باي ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمىدە «ئىنقىلابنى تۇتۇپ ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈش» قوماندانلىق شتابى قۇرۇلدى ، ئۇنىڭ قارمىقىدا سانائەت ـ قاتناش گۇرۇپپىسى ، مالىيە ـ سودا گۇرۇپپىسى ، دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق گۇرۇپپىسى ، كاتىبات گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى . 1969 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلۇپ ، ھۆكۈمەتنىڭ بارلىق ھوقۇقىنى يۈرگۈزدى . 1981 ـ يىلى 6 ـ ئايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، 8 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى زىيالىي ياشلارنىڭ تاغ ۋە يېزىلارغا بېرىش ئىشخانىسى بىلەن ئەمگەك بۆلۈمى بىرلەشتۇرۇلدى ، 1983 ـ يىلى 1ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق ماشىنىلىرى بۆلۈمى ، ئىقتىساد كومىتېتى ، دېھقانچىلىق ـ ئورمانچىلىق بۆلۈمى ، ئىقتىسادىي مۇپەتتىشلىك ئىدارىسى قۇرۇلدى ، 1984 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى رادىئو ـ تېلېۋىزىيە ئىدارىسى قۇرۇلدى . شۇ يىلى مەدەنىيەت ـ

ماۋارىپ ئىدارىسى ماۋارىپ ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلدى ، سەھىيە ئىدارىسى ، ستاتىستىكا ئىدارىسى ، پىلان كومىتېتى ، كادىرلار بۆلۈمى ، ئەمگەك بۆلۈمى ، خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى ، ئەدلىيە بۆلۈمى ، چارۋىچىلىق بۆلۈمى ، شەھەر - يېزا قۇرۇلۇشى ۋە مۇھىت ئاسراش ئىدارىسى ، مەدەنىيەت - تەنتەربىيە ئىدارىسى ، ئورمانچىلىق ئىدارىسى قۇرۇلدى . 1985 - يىلى 3 - ئاينىڭ 22 - كۈنى كارخانىلارنى تەرتىپكە سېلىش ئىشخانىسى قۇرۇلدى ، 1987 - يىلى 11 - ئاينىڭ 20 - كۈنى كۆمۈر باشقۇرۇش ئىدارىسى ، 1988 - يىلى 6 - ئايدا يەر باشقۇرۇش ئىدارىسى ، 1990 - يىلى مەيىپلار بىرلەشمىسى ، 1991 - يىلى 3 - ئايدا مۇھىت ئاسراش ئىدارىسى قۇرۇلدى ، شەھەر - يېزا قۇرۇلۇشى ۋە مۇھىت ئاسراش ئىدارىسىنىڭ نامى قۇرۇلۇش ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلدى . 1993 - يىلى 3 - ئاينىڭ 9 - كۈنى نېفىتلىككە ياردەم بېرىش ئىشخانىسى ، 1997 - يىلى 4 - ئايدا ياشانغانلار خىزمىتى كومىتېتى قۇرۇلدى ، شۇ يىلى ماۋارىپ ئىدارىسىنىڭ نامى ماۋارىپ كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى . 1998 - يىلى 3 - ئايدا ئەمگەك ئىدارىسى بىلەن كادىرلار ئىدارىسى بىرلەشتۇرۇلۇپ ئەمگەك - كادىرلار ئىدارىسى ، 4 - ئايدا گېئولوگىيە - قېزىلما بايلىق ئىدارىسى قۇرۇلدى . نېفىتلىككە ياردەم بېرىش ئىشخانىسى نېفىتلىك رايونى خىزمىتىنى باشقۇرۇش كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى ، پىلان كومىتېتى ، ستاتىستىكا ئىدارىسى ، باھا ئىدارىسى بىرلەشتۇرۇلۇپ پىلان - ستاتىستىكا كومىتېتى قۇرۇلدى ، شۇ يىلى سودا ئىدارىسى ، تۇرۇلما ئىسلاھاتى ئىشخانىسى ئىقتىساد كومىتېتىغا قوشۇۋېتىلىپ ، ئىقتىساد - سودا كومىتېتى قۇرۇلدى . 1999 - يىلى 2 - يېنىك سانائەت ئىدارىسىنىڭ نامى 2 - يېنىك سانائەت باش ئۇيۇشمىسىغا ئۆزگەرتىلدى ، 2000 - يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ خىزمەت تارماقلىرى ھۆكۈمەت ئىشخانىسى ، قۇرۇلۇش ئىدارىسى ، پىلان - ستاتىستىكا كومىتېتى ، پىلانلىق تۇغۇت كومىتېتى ، ئەمگەك - كادىرلار ئىدارىسى ، ئىقتىسادىي مۇپەتتىشلىك ئىدارىسى ، خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى ، مالىيە ئىدارىسى ، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ، ئەدلىيە ئىدارىسى ، سۇچىلىق ئىدارىسى ، سەھىيە ئىدارىسى ، ئورمانچىلىق ئىدارىسى ، مىللەتلەر - دىن ئىشلىرى ئىدارىسى ، يېزا - بازار كارخانىلىرى ئىدارىسى ، مەدەنىيەت - تەنتەربىيە ئىدارىسى ، ماۋارىپ كومىتېتى ، ئىقتىساد - سودا كومىتېتى ، پەن - تېخنىكا كومىتېتى ، مۇھىت ئاسراش ئىدارىسى ، كۆمۈر باشقۇرۇش ئىدارىسى ، نېفىتلىك رايونى خىزمىتىنى باشقۇرۇش كومىتېتى ، گېئولوگىيە - قېزىلما بايلىق ئىدارىسى ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى ، دېھقانچىلىق ئىدارىسى ، چارۋىچىلىق ئىدارىسى ، يەر باشقۇرۇش ئىدارىسى ، قاتناش ئىدارىسى ، رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسى ، ياشانغانلار خىزمىتى كومىتېتى ، شتات كومىتېتى ، مەيىپلار بىرلەشمىسى ، 2 - يېنىك سانائەت باش ئۇيۇشمىسى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولدى .

2 . ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت

1969 - يىلى 4 - ئايدا باي ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلۇپ ، مەمۇرىي رەھبەرلىك ھوقۇقىنى يۈرگۈزدى ، ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئىش بېجىرىش گۇرۇپپىسى ، سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى (مەدەنىيەت - ماۋارىپ - سەھىيە ، تەشۋىقات ، تەشكىلات ، ئاممىۋى خىزمەت گۇرۇپپىلىرى قۇرۇلدى) ، ئىشلەپچىقىرىش قوماندانلىق گۇرۇپپىسى (دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ، ساناقەت - قاتناش ، مالىيە - سودا گۇرۇپپىسى ، ئۇنۇمبرسال گۇرۇپپا قۇرۇلدى) ، خەلق قوغدىنىش گۇرۇپپىسىدىن ئىبارەت تۆت چوڭ گۇرۇپپا قۇرۇلدى . 1973 - يىلى 7 - ئاينىڭ 18 - كۈنى سۇچىلىق - ئېلېكتر قۇۋۋىتى ئىدارىسى قۇرۇلدى . 1974 - يىلى 5 - ئايدا يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى ، 10 - ئاينىڭ 13 - كۈنى دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق - سۇچىلىق - چارۋىچىلىق ئىشخانىسى ، خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى قۇرۇلدى . 1975 - يىلى 2 -

ئاينىڭ 20 - كۈنى ئۇرۇش تەييارلىقى ئىشخانىسى خەلق ھاۋا مۇداپىئەسى ئىشخانىسىغا ئۆزگەر-تىلدى ، 3 - ئاينىڭ 2 - كۈنى پەن - تېخنىكا كومىتېتى ، 12 - ئاينىڭ 11 - كۈنى مالىيە-سودا ئىشخانىسى قۇرۇلدى . 1977 - يىلى 3 - ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم بىلەن ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ ئاپپاراتلىرى ئايرىلدى ، ئۇلارنىڭ قارىمىقىدىكى خىزمەت ئاپپاراتلىرى ساقلاپ قېلىندى . 1978 - يىلى 12 - ئاينىڭ 26 - كۈنى گۇڭشې - ئەترەت كارخانىلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلدى ھەمدە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىردى . 1979 - يىلى 3 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ماددىي ئەشيا ئىدارىسى قۇرۇلدى ، 6 - ئاينىڭ 21 - كۈنى 2 - يېنىك سانائەت ئىدارىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، 7 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ئاساسىي قۇرۇلۇش كومىتېتى قۇرۇلدى ، 11 - ئاينىڭ 18 - كۈنى مالىيە - سودا ئىشخانىسى ، مەدەنىيەت - مائارىپ ئىشخانىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، كادىرلار بۆلۈمى ، سودا ئىدارىسى ، مالىيە ئىدارىسى ، مەدەنىيەت - مائارىپ ئىدارىسى قۇرۇلدى ، شۇ يىلى تەمىنات - سودا كوپېراتىپى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . 1980 - يىلى 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئەمگەك - مائاش بۆلۈمى ، يېزا خىزمىتى ئىشخانىسى ، ئەدلىيە بۆلۈمى قۇرۇلدى ، ناھىيىلىك پارتكوم ، ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت بىرلەشمە ئىشخانىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت ئىشخانىسى قۇرۇلدى ، 1981 - يىلى 4 - ئاينىڭ 23 - كۈنى ناھىيىلىك شىتات كومىتېتى قۇرۇلدى ، مالىيە - سودا ئىشخانىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، 6 - ئايدا ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى .

§ 2 . ئاساسىي قاتلام ئاپپاراتلار

1 . رايونلۇق ، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمەتلىرى

1950 - يىلى 3 - ئايدا باي ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى ، ناھىيىدە تۆت مەمۇرىي رايون ، رايون قارىمىقىدا بىر بازار ، 18 يېزا قۇرۇلدى ، 1952 - يىلى 5 - مەمۇرىي رايون قۇرۇلدى . 1954 - يىلىدىكى ئومۇمىي سايلامدىن كېيىن ، ناھىيىدە يەتتە مەمۇرىي رايون ، رايون قارىمىقىدا ئۈچ بازار ، 36 يېزا قۇرۇلدى ، 1956 - يىلى رايون ، يېزىلار بىرلەشتۈرۈلگەندىن كېيىن ، ناھىيە قارىمىقىدا بىر بازار ، بەش رايون ، 25 يېزا ، تۆت ئاھالىلەر كومىتېتى بار بولدى ؛ بازارغا بازار باشلىقى ، مۇئاۋىن بازار باشلىقى ، رايونغا رايون باشلىقى ، مۇئاۋىن رايون باشلىقى ، يېزىغا يېزا باشلىقى ، مۇئاۋىن يېزا باشلىقى ، ئاھالىلەر كومىتېتىغا رەئىس باشلىقى قويۇلدى .

2 . خەلق گۇڭشىسى باشقۇرۇش كومىتېتى (ئىنقىلابىي كومىتېت)

1958 - يىلى رايون تۈزۈلمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، توققۇز خەلق گۇڭشىسى قۇرۇلدى . 1961 - يىلى 10 - ئايدىن 1962 - يىلىغىچە ئۈچ خەلق گۇڭشىسى كۆپەيتىلدى . 1965 - يىلى 4 - ئايدا يەنە بىر خەلق گۇڭشىسى كۆپەيتىلدى . 1966 - يىلى ئىككى خەلق گۇڭشىسى دېھقانچىلىق مەيدانىغا ئۆزگەرتىلدى . گۇڭشىغا گۇڭشې باشلىقى ، مۇئاۋىن گۇڭشې باشلىقى قويۇلدى . 1968 - يىلى 2 - ئاينىڭ 9 - كۈندىن كېيىن ، گۇڭشې ، مەيدانلاردا ئارقا - ئارقىدىن ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلدى . ئىنقىلابىي كومىتېتقا مۇدىر ، مۇئاۋىن مۇدىر قويۇلدى . 1976 - يىلى 10 - ئايدا ناھىيىلىك ھۆكۈمەت قارىمىقىدىكى ئاساسىي قاتلام ھاكىمىيەت تەشكىلاتى 10غا يەتتى . 1981 - يىلى 4 - ئايدا بىر دېھقانچىلىق مەيدانى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ

خەلق گۇڭشېسىغا ئۆزگەرتىلدى ، 12 - ئايدا ناھىيە بويىچە بەش گۇڭشي باشقۇرۇش كومىتېتى قۇرۇلدى .

3 . يېزا - بازارلىق خەلق ھۆكۈمەتلىرى

1984 - يىلى يېزىلارنىڭ تۈزۈلمىسى ئىسلاھ قىلىنىپ ، پارتىيە بىلەن ھۆكۈمەت ئايرىۋېتىلدى ، خەلق گۇڭشېلىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ، ئومۇمىي سايلام ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق يېزا ، بازار ، مەيدانلىق خەلق ھۆكۈمەتلىرى قۇرۇلدى ، سايلام ئارقىلىق يېزا - بازار باشلىقلىرى ، مۇئاۋىن باشلىقلىرى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلدى . بازارلىق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قارىمىقىدا ئاھالىلەر كومىتېتى ، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قارىمىقىدا كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ، كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى قارىمىقىدا كەنت ئاھالىلەر گۇرۇپپىسى ، دېھقانچىلىق مەيدانى قارىمىقىدا لىيەن - دۇي قۇرۇلدى . 1993 - يىلى ناھىيىدە ئىككى بازار ، ئۈچ مەيدان ، 11 يېزا بار ئىدى . 2000 - يىلى ناھىيىدە ئۈچ بازار ، ئىككى مەيدان ، 11 يېزا بار بولدى .

باي ناھىيىسىنىڭ ئىلگىرىكى يىللاردىكى ھاكىم ، مۇئاۋىن ھاكىملىرى

جەدۋەل : 5 — 5

ۋەزىپىسى	ئىسىم - فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	يۇرتى	ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى	ئىزاھ
ھاكىم	لىيۇ جۇڭشۇ	ئەر	خەنزۇ		1949. 12 ~ 1949. 10	مۇۋەققەت
	يى يۈسەن	ئەر	ئۇيغۇر		1950. 2 ~ 1949. 12	مۇۋەققەت
	ئېس دۆلەت	ئەر	قازاق		1954. 4 ~ 1950. 3	
	مامۇت ئىسلام	ئەر	ئۇيغۇر	باي	1957. 2 ~ 1954. 4	
	ياسىن ئىمىن	ئەر	ئۇيغۇر	باي	1960. 6 ~ 1957. 2	
	ساۋۇت ئاۋۇت	ئەر	ئۇيغۇر	باي	1963. 6 ~ 1960. 7	
	رېھىم سادىق	ئەر	ئۇيغۇر	يېڭسار	1967. 4 ~ 1963. 6	
	ئەيسا نىياز	ئەر	ئۇيغۇر	باي	1984. 9 ~ 1981. 12	
	ئابلا ئاپپاق	ئەر	ئۇيغۇر	ئۈچتۇرپان	1993. 1 ~ 1984. 9	
	ئابدۇرۇسۇل گايىت	ئەر	ئۇيغۇر	ئۈچتۇرپان	1998. 2 ~ 1993. 1	
مۇئاۋىن ھاكىم	راخمان توختى	ئەر	ئۇيغۇر	باي	1959. 12 ~ 1957. 2	
	مېي زۇگۇي	ئەر	خەنزۇ	خوبىي سۇڭزي	1963. 6 ~ 1959. 12	
	لىيۇ چۈنلەي	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ نىڭجىن	1967. 4 ~ 1960. 4	
	ژاڭ بىن	ئەر	خەنزۇ	شەنشى ۋېينەن	1967. 4 ~ 1965. 10	
	قۇربان ئەرشى	ئەر	ئۇيغۇر	كۇچا	1967. 4 ~ 1965. 10	
	لۇ جېنشياڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى پۇچېڭ	1984. 7 ~ 1961. 12	
	ئىزاق ئىسمائىل	ئەر	ئۇيغۇر	باي	1984. 9 ~ 1981. 12	
	رامىزان	ئەر	قازاق	چۆچەك	1984. 9 ~ 1981. 12	

مۇئاۋىن ھاكىم	لى جيەنباك	ئەر	خەنزۇ	ئۇرۇمچى	1984. 9 ~ 1991. 3		
	ئابدۇرۇسۇل گايىت	ئەر	ئۇيغۇر	ئۇچتۇرپان	1984. 9 ~ 1993. 1		
	شىرئەلى مۇھەممەتئىمىن	ئەر	ئۇيغۇر	ئۇچتۇرپان	1984. 9 ~ 1997. 11		
	ھامۇت قاسىم	ئەر	ئۇيغۇر	كۇچا	1984. 9 ~ 1986. 9		
	لى شيەنتاك	ئەر	خەنزۇ	شەندۇك يېشيەن	1986. 4 ~ 1987. 6		
	جاۋ ۋېنشېك	ئەر	خەنزۇ	لياۋنىك شىنمىن	1987. 6 ~ 1992		
	ژاك جيەنمىن	ئەر	خەنزۇ	شەنشى پۇفېك	1991. 10 ~ 1995. 4		
	يۇ جاۋلياك	ئەر	خەنزۇ	شەندۇك ژۇلىيەن	1991. 3 ~ 1991. 10		
	قادىر ئىمىن	ئەر	ئۇيغۇر	كەلپىن	1992. 10 ~ 2000. 12		
	چىك خۇڭبو	ئەر	خەنزۇ	خېنەن يۈكچىك	1993. 1 ~ 1998. 2		
	ئەمەت يۈسۈپ	ئەر	ئۇيغۇر	باي	1996. 12 ~ 1998. 2		
	لى گاك	ئەر	خەنزۇ	شەندۇك جىكشۇي	1995. 7 ~ 1997. 9		
	خۇاك باۋشىن	ئەر	خەنزۇ	ئەنخۇي مېكچىك	1998. 2 ~ 2000. 12		
	ياك شىنيى	ئەر	خەنزۇ	خېنەن	1998. 2 ~ 2000. 12		
	مۇ جىدەن	ئەر	خەنزۇ	خېنەن بوئەي	1998. 4 ~ 2000. 12	ژەنبىلىك چىنىشقا چۈشكەن	
	ژاك جىجۇن	ئەر	خەنزۇ		1996. 8 ~ 1999. 10	پەن - تېخنىكىغا مەس. مۇل مۇئاۋىن ھاكىم	
	سۇي چاڭشياك	ئەر	خەنزۇ		1994. 2 ~ 1996. 11	ژەنبىلىك چىنىشقا چۈشكەن	
	ئابدۇغېنى	ئەر	ئۇيغۇر		1992. 10 ~ 1994. 9	پەن - تېخنىكىغا مەس. مۇل مۇئاۋىن ھاكىم	
	ئابدۇغۇپۇر	ئەر	ئۇيغۇر		~ 1993. 1	پەن - تېخنىكىغا مەس. مۇل مۇئاۋىن ھاكىم	
	ئابلىمىت نىياز	ئەر	ئۇيغۇر		1992. 7 ~ 1994. 1	ژەنبىلىك چىنىشقا چۈشكەن	
	جاك چاڭشۇن	ئەر	خەنزۇ	خېنەن	1997. 2 ~ 1999	ژەنبىلىك چىنىشقا چۈشكەن	
	چىن شۇگۇك	ئەر	خەنزۇ	خېنەن شىنكۇي	1999. 6 ~ 2000. 12	ژەنبىلىك چىنىشقا چۈشكەن	

ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىك مۇدىر ، مۇئاۋىن مۇدىرلىرى

جەدۋەل : 5 — 6

ۋەزىپىسى	ئىسىم - فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	يۇرتى	ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى	ئىزاھ
مۇدىر	لى خۇەيئېن	ئەر	خەنزۇ	خېنەن شۇيچاك	1969. 4 ~ 1973. 1	
	ژاك بىن	ئەر	خەنزۇ	شەنشى ۋېينەن	1973. 1 ~ 1974. 12	

مۇدىر	سۈن شۇگالك	ئەر	خەنزۇ	شەندۇلك خۇيمىن	1974. 12 ~ 1975	
	تۇردى يۈنۈس	ئەر	ئۇيغۇر	يېڭسار	1975. 9 ~ 1981. 11	
مۇئاۋىن مۇدىرلار	لىن جيلك	ئەر	خەنزۇ	گەنسۇ لەنجۇ	1969. 4 ~ 1973. 9	ھەربىي ۋەكىل
	سۈن يېنلى	ئەر	خەنزۇ	خېنەن چاڭگې	1969. 4 ~ 1975. 9	ئامما ۋەكىلى
	لى جېنخۇا	ئەر	خەنزۇ	سەنشى لىنجىن	1969. 4 ~ 1975. 7	ھەربىي ۋەكىل
	ۋالك يېن	ئەر	خەنزۇ	شەنشى ۋېينەن	1969. 4 ~ 1973. 1	
	ئابدۇرېھىم ئىسمائىل	ئەر	ئۇيغۇر	ئۇچتۇرپان	1969. 4 ~ 1973. 10	
	تۇردى يۈنۈس	ئەر	ئۇيغۇر	يېڭسار	1969. 4 ~ 1975. 9	
	رېھىم سادىق	ئەر	ئۇيغۇر	يېڭسار	1970. 9 ~ 1975. 9	
	ئابدۇشۈكۈر نىياز	ئەر	ئۇيغۇر	گۇچۇك	1973. 2 ~ 1975. 9	
	فەن شاڭشىن	ئەر	خەنزۇ	شەنشى خەنچېك	1973. 12 ~ 1974. 12	
	ۋالك جېنيى	ئەر	خەنزۇ	شەنشى جىڭيالك	1975. 12 ~ 1981. 10	
	لۇ جىشيەن	ئەر	خەنزۇ	شەنشى	1975. 12 ~ 1978. 12	
	ئالتۇنخان ئابدۇن	ئايال	ئۇيغۇر	باي	1975. 12 ~ 1981. 11	
	گو جېنياۋ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى باۋدې	1977. 10 ~ 1981. 11	
	شۇي شىچيۇ	ئەر	خەنزۇ	لياۋنىك	1978. 12 ~ 1981. 11	
	ئابدۇكېرىم داۋۇتوپ	ئەر	ئۇيغۇر	باي	1981. 6 ~ 1981. 11	
	رامىزان	ئەر	قازاق	چۆچەك	1981. 6 ~ 1981. 11	

§ 3 . سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش ئۇسۇلى

1 . پارتكۇرۇپپا يىغىنى

ھۆكۈمەت پارتكۇرۇپپىسى يىغىنغا ھۆكۈمەت پارتكۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى رىياسەتچىلىك قىلىدۇ ، ھەر ئايىنىڭ دەسلەپكى 10 كۈنى ئىچىدە بىر قېتىم ئېچىلىدۇ ، يىغىنغا ھۆكۈمەت پارتكۇرۇپپىسىنىڭ ئەزالىرى قاتنىشىدۇ . شۇجى كامالىدىروپكىغا چىقىپ كەتكەن ياكى ئىدارىدە بولمىغان چاغدا ، يىغىنغا رىياسەتچىلىك قىلىشنى شۇجى مۇئاۋىن شۇجىغا ياكى پارتكۇرۇپپىنىڭ باشقا ئەزالىرىغا ھاۋالە قىلسا بولىدۇ . ھۆكۈمەت پارتكۇرۇپپىسى يىغىنى ئېچىلىشتىن ئىلگىرى ، ئىشخانا مۇدىرى يىغىندا مۇزاكىرە قىلىنىدىغان مەسىلىلەرنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرىنى ياخشى ئىشلەيدۇ . پارتكۇرۇپپا يىغىنى ئاساسلىقى يۇقىرى دەرىجىلىك پارتكوم ۋە ناھىيىلىك پارتكوم بېجىرىشكە تاپشۇرغان تۇرلۇك ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىدۇ ، كادىرلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش ۋە يۆتكەش خىزمىتىنى مۇزاكىرە قىلىدۇ ۋە بىر تەرەپ قىلىدۇ ، چوڭ ـ چوڭ ئىشلارنى تەتقىق قىلىدۇ ، مۇزاكىرە قىلىدۇ ۋە قارار قىلىدۇ . پارتكۇرۇپپا ھەر يىلدا بىر قېتىم دېموكراتىك تۇرمۇش ھاياتى يىغىنى ئاچىدۇ .

2 . ھۆكۈمەتنىڭ دائىمىي ئىشلار يېغىنى

ھۆكۈمەتنىڭ دائىمىي ئىشلار يېغىنى ھاكىم ياكى دائىمىي ئىشلارغا مەسئۇل مۇئاۋىن ھاكىمنىڭ رياسەتچىلىكىدە ھەر ئايىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا بىر قېتىم ئېچىلىدۇ ، يېغىنغا ھاكىم ، مۇئاۋىن ھاكىملار قاتنىشىدۇ ، ئىشخانا مۇدىرى سىرتتىن قاتنىشىدۇ . يېغىندا مۇھاكىمە قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلىلەر ئۇستىدە ئالدى بىلەن ئىشخانا مۇدىرى ئوبدان تەييارلىق قىلىدۇ . ھۆكۈمەت دائىمىي ئىشلار يېغىنىدا قەرەللىك يېغىن تۈزۈمى شەكىللەندۈرۈلىدۇ ، ئادەتتە قاتناشماسلىققا بولمايدۇ ، ئاساسلىقى تۆۋەن دەرىجىلىكلەرنىڭ رەسمىي سورىغان يوليورۇقى ۋە دوكلاتىغا ۋاقتىدا جاۋاب بېرىلىدۇ .

3 . ھۆكۈمەتنىڭ ئومۇمىي يېغىنى

ھۆكۈمەتنىڭ ئومۇمىي يېغىنى ھاكىمنىڭ رياسەتچىلىكىدە ھەر يىلى ئىككى قېتىم ئېچىلىدۇ ، يىل بېشى ياكى يىل ئاخىرىدا بىر قېتىم ئېچىلىدۇ ، يېرىم يىلدا بىر قېتىم ئېچىلىدۇ ، كونكرېت ۋاقتىنى ھۆكۈمەت دائىمىي ئىشلار يېغىنى بېكىتىدۇ . يېغىنغا مۇئاۋىن ھاكىملار ۋە كومىتېت ، ئىشخانا ، ئىدارىلەرنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى قاتنىشىدۇ . يېغىن ئېچىلىشتىن بىر ھەپتە ئىلگىرى كومىتېت ، ئىشخانا ، ئىدارىلەرگە تەييارلىقنى ياخشى قىلىش ئۇقتۇرۇلىدۇ . بۇ يېغىنغا ئادەتتە ناھىيىلىك پارتكوم ، خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئالاقىدار رەھبەرلىرى كېلىپ يېتەكچىلىك قىلىشقا تەكلىپ قىلىنىدۇ .

4 . ھاكىملار باش قوشۇش يېغىنى

ھۆكۈمەتنىڭ دائىمىي ئىشلار يېغىنى ئېچىلمىغان ۋاقىتتا ھاكىم ياكى مۇئاۋىن ھاكىمنىڭ مەسلىھەتلىشىشكە تېگىشلىك جىددىي ئىشى چىقىپ قالسا ، ھاكىملار باش قوشۇش يېغىنى قەرەلسىز ئېچىلسا بولىدۇ . بۇنداق يېغىننى ئادەتتە ھاكىم ياكى مۇئاۋىن ھاكىم رياسەتچىلىك قىلىپ ئاچىدۇ ، بەزى زور مەسىلىلەر يېغىندا مەسلىھەتلىشىلگەندىن كېيىن ئىجرا قىلىنىدۇ .

5 . ھاكىم (مۇئاۋىن ھاكىم) ئىش بېجىرىش يېغىنى

ھاكىم (مۇئاۋىن ھاكىم)لار ئىش تەقسىماتى بويىچە ، ئالاقىدار تارماقلار مەسئۇللىرىنى چاقىرىپ قەرەلسىز ئىش بېجىرىش يېغىنى ياكى نەق مەيداندا ئىش بېجىرىش ئېچىپ ، بەزى مەسىلىلەرنى مەخسۇس مۇزاكىرە قىلىپ قارار قىلغاندىن كېيىن ، ئالاقىدار تارماقلار بىلەن بىرلىكتە ئىجرا قىلىدۇ .

Ⅳ باب

سىياسىي كېڭەش

§ 1 . ئاپپارات

1955 ـ يىلى جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى باي ناھىيىلىك كومىتېتى

(قىسقارتىلىپ ناهيىلىك سياسىي كېڭەش دەپىلىدۇ)نىڭ 1 ـ ئومۇمىي يىغىنى ئېچىلدى، يىغىندا مەسلىھەتلىشىش ئارقىلىق يەتتە دائىمىي كومىتېت ئەزاسى سايلاپ چىقىلىپ، ناهيىلىك سياسىي كېڭەشنىڭ 1 ـ نۆۋەتلىك دائىمىي كومىتېتى ژۇجۇدقا كەلتۈرۈلدى، ناهيىلىك سياسىي كېڭەش 1 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ رەئىسلىكىنى ناهيىلىك پارتكوم شۇجىسى ژاڭ شۇتىڭ قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە سياسىي كېڭەش ئاپپاراتى پالەچ هالغا چۈشۈپ قالدى. 1979 ـ يىلى 9 ـ ئايدا سياسىي كېڭەش باي ناهيىلىك 5 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ 5 ـ يىغىنى ئېچىلىپ، ناهيىلىك سياسىي كېڭەش ئاپپاراتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. 1984 ـ يىلى 9 ـ ئايدا 7 ـ نۆۋەتلىك سياسىي كېڭەش قۇرۇلغاندىن كېيىن، سياسىي كېڭەش ئاپپاراتى تەدرىجىي مۇكەممەللەشتى، سياسىي كېڭەشنىڭ شتاتى 11 بولدى. 2000 ـ يىلى ناهيىلىك سياسىي كېڭەشتە ئىشخانا، ئۆگىنىش كومىتېتى، هۆججەت-ماتېرىيال كومىتېتى، تەكلىپ خىزمىتى كومىتېتى ۋە پىلانلىق تۇغۇت، ئايالىلار ـ بالىلار ۋە ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر خىزمىتى گۇرۇپپىسى، پەن ـ تېخنىكا ۋە يېزا ئىگىلىك خىزمىتى گۇرۇپپىسى، مۇھاجىرلار ۋە شياڭگاڭ، ئاۋمېن، تەيۋەنلىك قېرىنداشلار خىزمىتى گۇرۇپپىسى، سىياسىي قانۇن، مىللەت ۋە دىن خىزمىتى گۇرۇپپىسى، مەدەنىيەت ـ مائارىپ ـ سەھىيە خىزمىتى گۇرۇپپىسى ۋە سودا ـ سانائەت، يەككە ئەمگەكچىلەر خىزمىتى گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. 2000-يىلىدىكى شتاتى 10، خىزمەتچى خادىمى 13.

باي ناهيىلىك سياسىي كېڭەشنىڭ ئىلگىرىكى رەئىس، مۇئاۋىن رەئىسلىرى

جەدۋەل : 5 — 7

ۋەزىپىسى	ئىسىم ـ فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	يۇرتى	سياسىي قىياپىتى	ۋەزىپە ئۈتىگەن ۋاقتى
رەئىس	ژاڭ شۇتىڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى پىڭياڭ	پارتىيە ئەزاسى	1955 ~ 1957. 9
	خې رۇي	ئەر	شىبە	ئۈرۈمچى	پارتىيە ئەزاسى	1957. 9 ~ 1960. 4
	يەن زېمىن	ئەر	خەنزۇ	شەنشى زىجۇ	پارتىيە ئەزاسى	1962. 7 ~ 1979. 9
	لى جىڭلىڭ	ئەر	خەنزۇ	سەنشى يۈلىچىڭ	پارتىيە ئەزاسى	1979. 9 ~ 1981. 12
	تىيەن شىگۈي	ئەر	خەنزۇ	شەنشى نەنجىڭ	پارتىيە ئەزاسى	1981. 12 ~ 1984. 9
	لىيۇ شىگۈي	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ نېڭجىن	پارتىيە ئەزاسى	1984. 9 ~ 1989. 10
	ئاۋياڭ فەنشۇي	ئەر	خەنزۇ	خۇنەن لوگخۇي	پارتىيە ئەزاسى	1990. 3 ~ 1992. 12
	مۇھەممەت ئىبراهىم	ئەر	ئۇيغۇر	باي	پارتىيە ئەزاسى	1993. 1 ~ 1998. 2
	ئابدۇرۇسۇل گايىت	ئەر	ئۇيغۇر	ئۈچتۇرپان	پارتىيە ئەزاسى	1998. 2 ~ 2000. 12
مۇئاۋىن رەئىسلەر	ئوسمان سايىت	ئەر	ئۇيغۇر	باي		1955 ~ 1962. 7
	رەھمىتوللا يۈسۈپ	ئەر	ئۇيغۇر	باي	دىنىي زات	1962. 7 ~ 1981. 12
	تۇردى يۈنۈس	ئەر	ئۇيغۇر	يېڭسار	پارتىيە ئەزاسى	1979. 9 ~ 1981. 12
	روزى ساۋىر	ئەر	ئۇيغۇر	باي	پارتىيە ئەزاسى	1981. 12 ~ 1984. 9
	يۈسۈپ ئىلى	ئەر	ئۇيغۇر	باي	دىنىي زات	1981. 12 ~ 1989. 10

مۇئاۋىن رەئىسلەر	ياسىن نىياز	ئەر	ئۇيغۇر	باي	پارتىيە ئەزاسى	1984. 9 ~ 1987. 6
	ئىمىن ئەخمەت	ئەر	ئۇيغۇر	باي	پارتىيە ئەزاسى	1984. 9 ~ 1987. 6
	زورەم ئىبراھىم	ئايال	ئۇيغۇر	باي	پارتىيە ئەزاسى	1984. 9 ~ 1987. 6
	ما شىجۇن	ئەر	خۇيزۇ	پىچان	پارتىيە ئەزاسى	1987. 6 ~ 1992. 12
	مەتتىمىن موسايوف	ئەر	ئۇيغۇر	كۆچا	پارتىيە ئەزاسى	1987. 6 ~ 1992. 12
	ھەسەن سەپەر	ئەر	ئۇيغۇر	باي	پارتىيە ئەزاسى	1987. 6 ~ 1993. 12
	ئىبراھىم ئابدۇۋەلى	ئەر	ئۇيغۇر	باي	پارتىيە ئەزاسى	1990. 3 ~ 1992. 12
	يۇنۇس سىدىق	ئەر	ئۇيغۇر	باي	دىنىي زات	1990. 3 ~ 1997. 11
	ئايشەم مۇسا	ئايال	ئۇيغۇر	باي	پارتىيە ئەزاسى	1990. 3 ~ 1992. 12
	سادىق مۇھەممەت	ئەر	ئۇيغۇر	باي	پارتىيە ئەزاسى	1993. 3 ~ 1998. 2
	ژاڭ شۆمىن	ئەر	خەنزۇ	خېنەن شاڭچېڭ	پارتىيە ئەزاسى	1993. 3 ~ 1994
	ئەمەت مامۇت	ئەر	ئۇيغۇر	باي	پارتىيە ئەزاسى	1993. 3 ~ 2000. 12
	مىجىت روزى	ئەر	ئۇيغۇر	يەنجى	پارتىيە ئەزاسى	1994. 5 ~ 2000. 12
	رېن جىچاڭ	ئەر	خەنزۇ	گەنسۇ جاڭيې	پارتىيە ئەزاسى	1994. 5 ~ 1998. 2
	جاڭ جىككې	ئەر	خەنزۇ	شەندۇڭ ژۇچېڭ	پارتىيە ئەزاسى	1996. 12 ~ 1997. 1
	ژۇ دوشېڭ	ئەر	خەنزۇ	ئەنخۇي يىڭشاڭ	پارتىيە ئەزاسى	1998. 2 ~ 2000. 12
	چېن شۇجى	ئايال	خەنزۇ	خۇبېي زاۋياڭ	پارتىيە ئەزاسى	1998. 2 ~ 1999. 6
	ئىسكەندەر مامۇت	ئەر	ئۇيغۇر	باي	پارتىيە ئەزاسى	1998. 2 ~ 2000. 12
	ژاڭ خەنگۈك	ئەر	خەنزۇ	جىمىسار	پارتىيە ئەزاسى	1999. 4 ~ 2000. 12

§2 . ئىلگىرىكى ھەر نۆۋەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ يىغىنلىرى

1 . سىياسىي كېڭەش باي ناھىيىلىك 1 - نۆۋەتلىك كومىتېتى (1955 ~ 1957 - يىلى 9 - ئايغىچە)

1 - ئومۇمىي يىغىن 1955 - يىلى ئېچىلدى ، يىغىنغا 26 ئەزا قاتناشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە كومپارتىيە ئەزاسى بەش ، ھەر مىللەت - ھەر ساھەدىكىلەر 21 . يىغىندا مەسلىھەتلىشىش ئارقىلىق سىياسىي كېڭەشنىڭ يەتتە دائىمىي كومىتېت ئەزاسى سايلاپ چىقىلدى . ژاڭ شۆتىڭ قوشۇمچە رەئىسلىككە ، ئوسمان سايىت قوشۇمچە مۇئاۋىن رەئىسلىككە سايلاندى .

يەتتە قېتىم دائىمىي كومىتېت ئەزالىرى يىغىنى ئېچىلدى .

2 . سىياسىي كېڭەش باي ناھىيىلىك 2 - نۆۋەتلىك كومىتېتى (1957 - يىلى 9 - ئايدىن 1959 - يىلى 12 - ئايغىچە)

2 - ئومۇمىي يىغىن 1957 - يىلى 9 - ئاينىڭ 16 - كۈنىدىن 20 - كۈنگىچە ئېچىلدى ،

يىغىنغا 26 ئەزا قاتناشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە كومپارتىيە ئەزاسى بەش ، مەدەنىيەت ـ مائارىپ ـ سەھىيە ساھەسىدىكىلەر ئۇچ ، سودا ـ سانائەت ساھەسىدىكىلەر ئۇچ ، دىن ساھەدىكىلەر 11 ، دېھقان ـ چارۋىچى ئىككى . يىغىنىنىڭ بارلىق ۋەكىلى 58 . يىغىندا سىياسىي كېڭەش رەئىسىنىڭ «كېلەر يىللىق ئاشلىق سېتىۋېلىشقا كاپالەتلىك قىلىشنى تەكىتلەپ ، ئەستايىدىل تەشۋىق قىلىپ ، چىڭ تۇتۇپ ئەمەلىيلەشتۈرۈپ ، يۇقىرىغا تاپشۇرىدىغان ۋەزىپىنى ئورۇندايلى » دېگەن دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ، خې رۇي (شىبە) قوشۇمچە رەئىسلىككە ، ئوسمان سايىت قوشۇمچە مۇئاۋىن رەئىسلىككە سايلاندى .

2 ـ ئومۇمىي يىغىن 1959 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ئېچىلدى .

3 . سىياسىي كېڭەش باي ناھىيىلىك 3 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى (1959 ـ يىلى 12 ـ ئايدىن 1962 ـ يىلىغىچە)

1 ـ ئومۇمىي يىغىن 1959 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ئېچىلدى . يىغىنغا 33 ئەزا قاتناشتى . يىغىندا خې رۇي (شىبە) قوشۇمچە رەئىسلىككە سايلاندى (1960 ـ يىلى 4 ـ ئايدا «باي ۋەقەسى» سەۋەبىدىن ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن ، سىياسىي كېڭەشنىڭ رەئىسلىك ئورنى بوش قالدى) ، ئوسمان سايىت قوشۇمچە مۇئاۋىن رەئىس بولدى .

3 ـ ئومۇمىي يىغىن 1962 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنىدىن 31 ـ كۈنگىچە ئېچىلدى ، يىغىنغا سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئوسمان سايىت رىياسەتچىلىك قىلدى ، مۇئاۋىن ھاكىم مېي زۇگۇي سىرتتىن قاتناشتى ھەم سۆز قىلدى .

4 . سىياسىي كېڭەش باي ناھىيىلىك 4 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى (1962 ~ 1965 ـ يىلى 8 ـ ئايغىچە)

1 ـ قېتىملىق ئومۇمىي يىغىن 1963 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى ئېچىلدى . يىغىنغا 43 ئەزا قاتناشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە كومپارتىيە ئەزاسى 10 ، يىغىنىنىڭ ئاساسلىق مۇھاكىمە تېمىسى ناھىيىلىك 5 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1 ـ يىغىنىغا سىرتتىن قاتنىشىش بولدى . يەن زېمىن قوشۇمچە رەئىسلىككە ، رەھمىتۇللا يۈسۈپ مۇئاۋىن رەئىسلىككە سايلاندى .

2 ـ ئومۇمىي يىغىن 1964 ـ يىلى 3 ـ ئايدا ئېچىلدى . يىغىندا رەھمىتۇللا يۈسۈپ دامولللىنىڭ «سىياسىي كېڭەش باي ناھىيىلىك دائىمىي كومىتېتى خىزمىتىدىن دوكلات »ى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ، ناھىيىلىك 5 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 2 ـ يىغىنىغا سىرتتىن قاتنىشىلدى .

3 ـ ئومۇمىي يىغىن 1965 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنىدىن 20 ـ كۈنگىچە ئېچىلدى . ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى لى جىفاڭنىڭ «ۋەزىيەتنى ئېنىق تونۇپ ، غەيرەتنى ئۇرغۇتۇپ ، 1965 ـ يىلىدىكى يېزا ئىگىلىكى مەركەز قىلىنغان ۋەزىپىلەرنى ئورۇنداش ئۈچۈن كۈرەش قىلايلى » دېگەن دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ، يىغىندا «سىياسىي كېڭەش دائىمىي كومىتېتىنىڭ خىزمەت دوكلاتى » توغرىسىدىكى قارار ماقۇللاندى .

5 . سىياسىي كېڭەش باي ناھىيىلىك 5 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى (1965 ـ يىلى 8 ـ ئايدىن 1966 ـ يىلى 5 ـ ئايغىچە)

1 ـ يىغىن 1965 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى ئېچىلدى ، سىياسىي كېڭەش ئەزاسى 51 ، بۇنىڭ ئىچىدە كومپارتىيە ئەزاسى 10 ، دېموكراتىك دىنىي زات 29 . سودا ـ سانائەت ساھەسىدىكىلەر بەش ، مەدەنىيەت ـ مائارىپ ـ سەھىيە ساھەسىدىكىلەر ئىككى ، ئىياللار ساھەسى ـ

دىكىلەر ئىككى ، دېھقان ، چارۋىچى ئۇچ ، ئەمەلىي قاتناشقان ئەزا 44 . يىغىنىنىڭ ئاساسلىق مۇھاكىمە تېمىسى ناھىيىلىك 6 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1 - يىغىنىغا سىرتتىن قاتنىشىش بولدى . يىغىندا يېزىلاردىكى بەزى رايونلاردا قانۇنسىز دىنىي مەكتەپ ئاچقانلىق مەسىلىسى مۇزاكىرە قىلىنىپ ، قانۇنسىز ئېچىلغان دىنىي مەكتەپنى چېقىۋېتىش قارار قىلىندى . يەن زېمىن قوشۇمچە رەئىسلىككە ، رەھمىتوللا يۈسۈپ مۇئاۋىن رەئىسلىككە سايلاندى .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە سىياسىي كېڭەش 5 - نۆۋەتلىك كومىتېتى بارلىق پائالىيەتلىرىنى توختىتىشقا مەجبۇر بولدى .

1979 - يىلى 9 - ئايدا سىياسىي كېڭەش باي ناھىيىلىك كومىتېتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ ، ئۆتكۈنچى دەۋردىكى 5 - نۆۋەتلىك ۋاقتىلىق كومىتېت قۇرۇلدى ، ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى لى جىڭاك قوشۇمچە رەئىسلىكنى ، تۇردى يۇنۇس قوشۇمچە مۇئاۋىن رەئىسلىكنى ئۈستىگە ئالدى .

6 . سىياسىي كېڭەش باي ناھىيىلىك 6 - نۆۋەتلىك كومىتېتى (1981 - يىلى 12 - ئايدىن 1984 - يىلى 9 - ئايغىچە)

1 - ئومۇمىي يىغىن 1981 - يىلى 12 - ئاينىڭ 10 - كۈنىدىن 28 - كۈنگىچە ئېچىلدى . يىغىنغا 65 ئەزا قاتناشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە كومپارتىيە ئەزاسى سەككىز ، ئىشچىلار ، ياشلار ، ئاياللار ۋەكىلى تۆت ، دېھقان ، چارۋىچى ئىككى ، پەن - تېخنىكا ساھەسىدىكىلەر ئىككى ، سەھىيە ساھەسىدىكىلەر ئىككى ، دېموكراتىك زات ئىككى ، سودا - سانائەت ساھەسىدىكىلەر تۆت ، مائارىپ ساھەسىدىكىسى بىر ، مىللىي ، دىنىي ساھەدىكىلەر 40 . يىغىنىنىڭ ئاساسلىق كۈنتەرتىپى مۇنداق بولدى : ناھىيىلىك 7 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا سىرتتىن قاتنىشىلدى ، سىياسىي كېڭەش باي ناھىيىلىك 6 - نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ «سىياسىي كېڭەش 5 - نۆۋەتلىك دائىمىي كومىتېتىنىڭ خىزمىتىدىن دوكلات» قاراپ چىقىلدى ۋە بۇ ھەقتىكى قارار ماقۇللاندى ، كېڭەشنىڭ ئارقىلىق «سىياسىي كېڭەش باي ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ بىر ئۆگىنىش كومىتېتى ۋە بەش خىزمەت گۇرۇپپىسى قۇرۇش توغرىسىدىكى قارار»ى ماقۇللاندى . بۇ گۇرۇپپىلار : ئۆگىنىش كومىتېتى ، مىللەتلەر - دىن ئىشلىرى گۇرۇپپىسى ، مەدەنىيەت - مائارىپ - سەھىيە گۇرۇپپىسى ، پەن - تېخنىكا گۇرۇپپىسى ، سودا - سانائەت گۇرۇپپىسى ، ئاياللار خىزمىتى گۇرۇپپىسىدىن ئىبارەت .

يىغىندا يەنە «دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيانقى پارتىيىنىڭ بىر قانچە تارىخىي مەسىلە توغرىسىدىكى قارارى» ۋە مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ باشلىقى يې جيەنيڭنىڭ دۆلىتىمىز قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقى ھارپىسىدا تەۋەنىنىڭ ۋەتەن قوينىغا قايتىپ كېلىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇپ ، ۋەتەننى بىرلىككە كەلتۈرۈش چوڭ ئىشىنى ئورۇنداش توغرىسىدىكى سۆزى ئۆگىنىلدى .

يىغىندا تېمىن شېڭگۇي قوشۇمچە رەئىسلىككە ، يۈسۈپ ئېلى قوشۇمچە مۇئاۋىن رەئىسلىككە ، روزى سابىر مەخسۇس مۇئاۋىن رەئىسلىككە سايلاندى .

2 - ئومۇمىي يىغىن 1982 - يىلى ئېچىلدى .

3 - ئومۇمىي يىغىن 1983 - يىلى 2 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىن 3 - ئاينىڭ 2 - كۈنگىچە ئېچىلدى .

7 . سىياسىي كېڭەش باي ناھىيىلىك 7 - نۆۋەتلىك كومىتېتى (1984 - يىلى 6 - ئايدىن 1987 - يىلى 6 - ئايغىچە)

1 - ئومۇمىي يىغىن 1984 - يىلى 9 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ئېچىلدى . بۇ نۆۋەتلىك

ئەزا 71 ئىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە كومپارتىيە ئەزاسى 11 ، ئىشچىلار ، ياشلار ، ئاياللار ۋەكىلى ئالتە ، دېھقان ، چارۋىچى تۆت ، پەن ـ تېخنىكا ساھەسىدىكىلەر بەش ، مائارىپ ـ سەھىيە ساھەسىدىكىلەر ئالتە ، سودا ـ سانائەت ساھەسىدىكىلەر ئۈچ ، مىللىي ـ دىنىي ساھەدىكىلەر 32 ، دېموكراتىك زات ئىككى ، گومىنداڭنىڭ ھەقىقەتكە قايتقان خادىمى بىر ، تەيۋەنلىك مۇھاجىرلار ئائىلە تاۋابىئاتى ئىككى . يىغىنغا ئەملىي قاتناشقان ئەزا 62 . يىغىنغا مۇئاۋىن رەئىس ياسىن نىياز رىياسەتچىلىك قىلدى . يىغىننىڭ ئاساسلىق كۈنتەرتىپى ناھىيىلىك 8 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 1ـ يىغىنىغا سىرتتىن قاتنىشىش ، ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلات ئاڭلاش ، تېمەن شېڭگۇينىڭ سىياسي كېڭەش خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتىنى ئاڭلاش ، سىياسىي قارار ماقۇللاشتىن ئىبارەت بولدى .يىغىندا قايتىدىن بىر ئۆگىنىش كومىتېتى ۋە مىللەتلەر ـ دىن ئىشلىرى ، پەن ـ تېخنىكا ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ، مەدەنىيەت ـ مائارىپ ـ سەھىيە ، سودا ـ سانائەت ، ئاياللار خىزمىتى گۇرۇپپىسى قۇرۇش ، بىر قىسىم خىزمەت گۇرۇپپىلىرىنىڭ باشلىقلىرىنى تەڭشەش قارار قىلىندى . يىغىندا لىيۇ شىگۇي رەئىسلىككە ، ياسىن نىياز مۇئاۋىن رەئىسلىككە ، ئىمىن ئەخمەت ، يۈسۈپ ئېلى ، زورەم ئىبراھىم ، يۇنۇس سىدىق ، توختى موللاك ، ئابدۇكېرەم ھاجى ، لىيۇ چىڭجى ، مامۇت سامساق ، باقى ئىسمائىل ، ئەزىز مۇپتى ، ئۈمەر خاتىپ ، موللا كېرەم ، سادىق ھاپىز ، جى شىمىن ، تالىپ نىيازلار دائىمىي كومىتېت ئەزالىقىغا سايلاندى .

2 ـ ئومۇمىي يىغىن 1985 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنىدىن 11 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنىگىچە ئېچىلدى ، يىغىنغا رەئىس لىيۇ شىگۇي رىياسەتچىلىك قىلدى ، يىغىننىڭ ئاساسلىق كۈنتەرتىپى ناھىيىلىك 8 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2 ـ يىغىنىغا سىرتتىن قاتنىشىش ، مۇئاۋىن رەئىس ياسىن نىياز خىزمەت دوكلاتى بېرىش ، تەكلىپ خىزمىتى گۇرۇپپىسى قۇرۇش ، خىزمەت گۇرۇپپىلىرىغا بالىلار ـ ئاياللار ۋە ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر خىزمىتى گۇرۇپپىسى قاتارلىقلارنى قوشۇش قاتارلىق قارارلارنى ماقۇللاش بولدى .

3 ـ ئومۇمىي يىغىن 1986 ـ يىلى 6 ـ ئايدا ئېچىلىپ ، يەتتە كۈن داۋام قىلدى ، يىغىنغا 66 ئەزا قاتناشتى .

4 ـ ئومۇمىي يىغىن 1986 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنىدىن 17 ـ كۈنىگىچە ئېچىلدى . يىغىننىڭ ئاساسلىق كۈنتەرتىپى سىياسي كېڭەش رەئىسى لىيۇ شىگۇي ئاپتونوم رايونلۇق 2ـ قېتىملىق سىياسي كېڭەش سۆھبەت يىغىننىڭ روھىنى يەتكۈزۈش ، ياسىن نىيازنىڭ سىياسي كېڭەشنىڭ 1986 ـ يىللىق خىزمىتىدىن بەرگەن خۇلاسە دوكلاتىنى ئاڭلاش بولدى . ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى لى جياراك سىياسي كېڭەش 7 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ خىزمىتىنى تولۇق مۇئەييەنلەشتۈردى ھەمدە سىياسي كېڭەشنىڭ 7 ـ بەش يىللىق پىلانىنىڭ 1 ـ يىلىدىكى خىزمەتلىرىگە قارىتا يېڭى تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى .

8 . سىياسي كېڭەش باي ناھىيىلىك 8 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى (1987 ـ يىلى 6 ـ ئايدىن 1989 ـ يىلى 10 ـ ئايغىچە)

1 ـ ئومۇمىي يىغىن 1987 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنىدىن 22 ـ كۈنىگىچە ئېچىلدى ، ئەزا 71 ، بۇنىڭ ئىچىدە كومپارتىيە ئەزاسى 27 ، ھەر ساھەدىكى پارتىيىسىز زات 44 ، ئايال ئەزا توققۇز . يىغىنغا لىيۇ شىگۇي رىياسەتچىلىك قىلدى ، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى خې زىچاڭ يىغىنغا سىرتتىن قاتناشتى . يىغىننىڭ ئاساسلىق قارالمىلرى ياسىن نىيازنىڭ سىياسي كېڭەش دائىمىي كومىتېتىنىڭ خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتىنى ئاڭلاش ۋە قاراپ

چىقىش ، ناھىيىلىك 9 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1 - يىغىنىغا قاتنىشىش ، سىياسىي كېڭەش 8 - نۆۋەتلىك كومىتېتى 1 - يىغىنىنىڭ سىياسىي قارارىنى ماقۇللاش بولدى . يىغىندا لىيۇ شىگۈي رەئىسلىككە ، ما شىجۇن (خۇيزۇ) ، مەمتىمىن مۇسايوف ، ھەسەن سەپەر ، يۈسۈپ ئىلىلار مۇئاۋىن رەئىسلىككە سايلاندى .

2 - ئومۇمىي يىغىن 1987 - يىلى 11 - ئاينىڭ 16 - كۈنىدىن 18 - كۈنگىچە ئېچىلدى ، يىغىنغا 57 ئەزا قاتناشتى . يىغىنغا رەئىس لىيۇ شىگۈي رىياسەتچىلىك قىلدى ، ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى رامىزان (قازاق) يىغىنغا سىرتتىن قاتناشتى ھەم سۆز قىلدى ، مۇئاۋىن رەئىس مەمتىمىن مۇسايوف ۋىلايەتلىك تەكلىپ خىزمىتى يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزدى ، ئەزالار «لىخاسا ۋەقەسى» ئۈستىدە چوڭقۇر مۇزاكىرە ئېلىپ باردى .

3 - ئومۇمىي يىغىن 1988 - يىلى 5 - ئاينىڭ 22 - كۈنىدىن 26 - كۈنگىچە ئېچىلدى . يىغىنىنىڭ ئاساسلىق قارالمىسى ناھىيىلىك 9 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 3 - يىغىنىغا سىرتتىن قاتنىشىشتىن ئىبارەت بولدى .

4 - ئومۇمىي يىغىن 1989 - يىلى 5 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئېچىلدى . يىغىنىنىڭ ئاساسلىق كۈنتەرتىپى ناھىيىلىك 9 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 4 - يىغىنىغا سىرتتىن قاتنىشىش ، مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ سىياسىي جەھەتتە مەسلىھەتلىشىش ، دېموكراتىك نازارەت قىلىش توغرىسىدىكى ۋاقىتلىق بەلگىلىمىسىنى ئۆگىنىش ، «خەلق گېزىتى»نىڭ «توپىلاڭغا بايرىقىمىز روشەن ھالدا قارشى تۇرايلى» دېگەن باش ماقالىسىنى ئۆگىنىش بولدى . ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى سۇن شياڭشېڭ يىغىنغا سىرتتىن قاتناشتى .

9 . سىياسىي كېڭەش باي ناھىيىلىك 9 - نۆۋەتلىك كومىتېتى (1990 - يىلى 3 - ئايدىن 1992 - يىلى 12 - ئايغىچە)

1 - ئومۇمىي يىغىن 1990 - يىلى 3 - ئاينىڭ 30 - كۈنىدىن 4 - ئاينىڭ 5 - كۈنگىچە ئېچىلدى . بۇ نۆۋەتلىك يىغىننىڭ ئەزاسى 71 ، بۇنىڭ ئىچىدە كومپارتىيە ئەزاسى 10 ، ئىشچىلار ئۈيۇشمىسى ۋەكىلى ئىككى ، دىنىي ساھەدىكىلەر 19 ، پەن - تېخنىكا ساھەسىدىكىلەر ئالتە ، سودا - سانائەت ساھەسىدىكىلەر بەش ، دېھقان ، چارۋىچى بەش ، سەھىيە - مائارىپ ساھەسىدىكىلەر 13 ، ۋەتەنگە قايتقان مۇھاجىر ئۈچ ، ياشلار ئىككى ، يىغىنغا ئەمەلىي قاتناشقان ئەزا 46 . يىغىنغا ما شىجۇن رىياسەتچىلىك قىلدى . يىغىننىڭ مۇھاكىمە تېمىسى لىيۇ شىگۈينىڭ سىياسىي كېڭەش 8 - نۆۋەتلىك دائىمىي كومىتېتىنىڭ خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتىنى ئاڭلاش ۋە قاراپ چىقىش ، ناھىيىلىك 10 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1 - يىغىنىغا سىرتتىن قاتنىشىش بولدى . سىياسىي كېڭەش 9 - نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ رەئىس ، مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە ، دائىمىي كومىتېت ئەزالىقىغا سايلانغانلار ماقۇللاندى . يىغىندا ئاۋياك فەنشۇي رەئىسلىككە ، ما شىجۇن (خۇيزۇ) ، مەمتىمىن مۇسايوف ، ھەسەن سەپەر ، يۇنۇس سىدىق دامۇللاھاجى ، ئايشەم مۇسالار مۇئاۋىن رەئىسلىككە سايلاندى .

2 - ئومۇمىي يىغىن 1991 - يىلى 5 - ئاينىڭ 18 - كۈنىدىن 22 - كۈنگىچە ئېچىلدى . يىغىنغا 50 ئەزا قاتناشتى . يىغىنغا ھەسەن سەپەر رىياسەتچىلىك قىلدى . يىغىننىڭ مۇھاكىمە تېمىسى مەمتىمىن مۇسايوفنىڭ سىياسىي كېڭەش دائىمىي كومىتېتى خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتىنى ئاڭلاش ھەم قاراپ چىقىش ، ناھىيىلىك 10 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2 - يىغىنىغا سىرتتىن قاتنىشىش بولدى . ئىبراھىم ئابدۇۋەلى سىياسىي كېڭەشنىڭ دائىمىي مۇئاۋىن

رەئىسلىكىگە تولۇقلاپ سايلاندى ، باي ناھيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ سىياسىي جەھەتتە مەسلە-ھەتلىشىش ، دېموكراتىك نازارەت قىلىشنى يولغا قويۇش تەپسىلىي پرىنسىپى ماقۇللاندى .

3 - ئومۇمىي يىغىن 1992 - يىلى 3 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىن 20 - كۈنگىچە ئېچىلدى . يىغىنغا 48 ئەزا قاتناشتى ، ما شجۇن (خۇيزۇ) رياسەتچىلىك قىلدى . ھەسەن سەپەر ئېچىلىش نۇتقى سۆزلىدى . يىغىننىڭ مەركىزىي مۇھاكىمە تېمىسى ئاۋايىڭ فەنشۇيىنىڭ سىياسىي كېڭەش دائىمىي كومىتېتى خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتىنى ئاڭلاپ ئۆتۈش ھەم قاراپ چىقىش ، ناھيىلىك 10 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 3 - يىغىنىغا سىرتتىن قاتنىشىش ، سىياسىي كېڭەش 9 - نۆۋەتلىك كومىتېتى 3 - يىغىنىنىڭ سىياسىي قارارىنى ماقۇللاش ، بەشتە ياخشى ئەزالارنى باھالاپ چىقىشنىڭ شەرتلىرى ۋە باھالاش چارىسىنى مۇزاكىرە قىلىپ ماقۇللاش بولدى .

10 . سىياسىي كېڭەش باي ناھيىلىك 10 - نۆۋەتلىك كومىتېتى

1 - ئومۇمىي يىغىن 1993 - يىلى 1 - ئاينىڭ 3 - كۈنىدىن 7 - كۈنگىچە ئېچىلدى ، يىغىنغا قاتنىشىشقا تېگىشلىك ئەزا 97 ، بۇنىڭ ئىچىدە كومپارتىيە ئەزاسى 36 ، كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى ئەزاسى بىر ، ئاياللار ساھەسىدىكىلەر ئىككى ، پەن - تېخنىكا ، مائارىپ ساھەسىدىكىلەر 27 ، مەدەنىيەت - تەنتەربىيە ساھەسىدىكىلەر ئۈچ ، سەھىيە ساھەسىدىكىلەر ئالتە ، سودا - سانائەت ساھەسىدىكىلەر سەككىز ، ئىشچى ، دېھقان ، چارۋىچى يەتتە ، تەيۋەنلىك مۇھاجىر بەش ، مىللەت - دىن ئىشلىرى ساھەسىدىكىلەر 27 ، ھەقىقەتكە قايتقان خادىم بىر . يىغىندا ئاۋايىڭ فەنشۇيىنىڭ سىياسىي كېڭەش باي ناھيىلىك 9 - نۆۋەتلىك دائىمىي كومىتېتى خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتى ، فۇ شۆجىنىڭ سىياسىي كېڭەش باي ناھيىلىك 9 - نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ تەكلىپ خىزمىتى توغرىسىدا بەرگەن دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى . ناھيىلىك 11-نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 1 - يىغىنىغا سىرتتىن قاتنىشىلدى . سىياسىي كېڭەش 9 - نۆۋەتلىك كومىتېتى دائىمىي كومىتېت خىزمىتىدىن بېرىلگەن دوكلات ، سىياسىي كېڭەش 10 - نۆۋەتلىك كومىتېتى 1 - يىغىنىنىڭ سىياسىي قارارى ۋە بەشتە ياخشى ئەزالارنى تەقدىرلەشكە دائىر قارارلار ماقۇللاندى . يىغىن ھەر مىللەت - ھەر ساھەدىن بولغان سىياسىي كېڭەش ئەزالىرىنى ج ك پ 14 - قۇرۇلتىيىنىڭ ھۆججەتلىرىنى ئەستايىدىل ئۆگىنىپ ، ئىدىيىنى ئازاد قىلىشقا ، كۆز قاراشنى ئۆزگەرتىشكە ، ئىسلاھات ، ئېچىۋېتىش ئېڭىنى كۈچەيتىشكە ، پايدىلىق پۇرسەتنى تۇتۇپ ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشتىن ئىبارەت بۇ مەركەزنى چىڭ تۇتۇشقا ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا ئاكتىپ بويسۇنۇش ۋە مۇلازىمەت قىلىشقا ، ھۆكۈمەت ئىشىنى مۇھاكىمە قىلىشقا پائال قاتنىشىپ ، سىياسىي جەھەتتە مەسلىھەتلىشىش ، دېموكراتىك نازارەت قىلىش فۇنكسىيىسىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشقا ، ناھيىلىك پارتكوم ، ناھيىلىك ھۆكۈمەتكە ياردەملىشىپ بازار ئىگىلىكىنى ئەستا-يىدىل چىڭ تۇتۇشقا ، پارتىيە قۇرۇلۇشى ۋە ئىجتىمائىي مۇقىملىق ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىن ئىبارەت ئۈچ چوڭ ئىشنى كۈچەيتىشكە چاقىردى ، يىغىندا مۇھەممەت ئىبراھىم رەئىسلىككە ، سادىق مۇھەممەت ، ھەسەن سەپەر ، ۋاڭ شۆمىن ، ئەمەت مامۇت ، يۇنۇس دامولا مۇئاۋىن رەئىس-لىككە سايلاندى .

2 - ئومۇمىي يىغىن 1994 - يىلى 3 - ئاينىڭ 16 - كۈنىدىن 18 - كۈنگىچە ئېچىلدى ، يىغىننىڭ مۇھىم قارالمىسى مۇھەممەت ئىبراھىمنىڭ سىياسىي كېڭەش دائىمىي كومىتېتىنىڭ 1993 - يىللىق خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتى ، سادىق مۇھەممەتنىڭ تەكلىپ خىزمىتى توغرىسى-دىكى دوكلاتىنى ئاڭلاش ، ناھيىلىك 11 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 2 - يىغىنىغا سىرتتىن

قاتنىشىش بولدى . سىياسىي كېڭەش 10 - نۆۋەتلىك كومىتېتى 2 - يىغىنىنىڭ سىياسىي قارارى قاراپ چىقىپ ماقۇللاندى .

3 - ئومۇمىي يىغىن 1994 - يىلى 10 - ئاينىڭ 8 - كۈنى ئېچىلدى . يىغىندا «سىياسىي كېڭەش نىزامنامىسى» (تۈزىتىلگەن نۇسخىسى) ئۆگىنىلدى ، مەجبۇرى روزى ، رېئال جېچاڭلار سىياسىي كېڭەش 10 - نۆۋەتلىك كومىتېتى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزالىقى ۋە مۇئاۋىن رەئىسلەر كىگە تولۇقلاپ سايلاندى .

4 - ئومۇمىي يىغىن 1995 - يىلى 3 - ئاينىڭ 7 - ، 8 - كۈنلىرى ئېچىلدى ، يىغىنىنىڭ مۇھىم قارالمىلىرى مۇھەممەت ئىبراھىمنىڭ سىياسىي كېڭەش 10 - نۆۋەتلىك كومىتېتى 4- يىغىنىغا بەرگەن خىزمەت دوكلاتى ۋە سادىق مۇھەممەتنىڭ تەكلىپ خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتى- نى ئاڭلاش ۋە قاراپ چىقىش ، ناھىيىلىك 11 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 3 - يىغىنىغا سىرتتىن قاتنىشىش بولدى . ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش 10 - نۆۋەتلىك كومىتېتى 4 - يىغىنىنىڭ سىياسىي قارارى قاراپ چىقىلىپ ماقۇللاندى .

5 - ئومۇمىي يىغىن 1996 - يىلى 3 - ئاينىڭ 3 - كۈنىدىن 6 - كۈنگىچە ئېچىلدى . يىغىنىنىڭ ئاساسلىق مۇھاكىمە تېمىسى مۇھەممەت ئىبراھىمنىڭ سىياسىي كېڭەش 10 - نۆۋەتلىك كومىتېتى 5 - يىغىنىغا بەرگەن خىزمەت دوكلاتى ۋە سادىق مۇھەممەتنىڭ تەكلىپ خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتىنى ئاڭلاش ۋە قاراپ چىقىش ، ناھىيىلىك 11 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 4- يىغىنىغا سىرتتىن قاتنىشىش بولدى . يىغىندا جاڭ جېڭكې سىياسىي كېڭەش 10 - نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە تولۇقلاپ سايلاندى ، سىياسىي كېڭەش 10 - نۆۋەتلىك كومىتېتى 5 - يىغىنىنىڭ سىياسىي قارارى قاراپ چىقىلىپ ماقۇللاندى .

6 - ئومۇمىي يىغىن 1997 - يىلى 2 - ئاينىڭ 24 - كۈنىدىن 26 - كۈنگىچە ئېچىلدى ، يىغىنىنىڭ ئاساسلىق مۇھاكىمە تېمىسى مۇھەممەت ئىبراھىمنىڭ سىياسىي كېڭەش 10 - نۆۋەتلىك كومىتېتى 6 - يىغىنىغا بەرگەن خىزمەت دوكلاتى ، سادىق مۇھەممەتنىڭ تەكلىپ خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتىنى ئاڭلاش ۋە قاراپ چىقىش ، ناھىيىلىك 11 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 5- يىغىنىغا سىرتتىن قاتنىشىش بولدى . سىياسىي كېڭەش 10 - نۆۋەتلىك كومىتېتى 6 - يىغىنىنىڭ سىياسىي قارارى قاراپ چىقىلىپ ماقۇللاندى .

11 . سىياسىي كېڭەش باي ناھىيىلىك 11 - نۆۋەتلىك كومىتېتى

1 - ئومۇمىي يىغىن 1998 - يىلى 2 - ئاينىڭ 14 - كۈنىدىن 18 - كۈنگىچە ئېچىلدى ، يىغىندا كېڭىشىش ئارقىلىق 11 - نۆۋەتلىك سىياسىي كېڭەش كومىتېتىنىڭ 118 ئەزاسى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە كومپارتىيە ئەزاسى 15 بولۇپ %12.8 نى ، مائارىپ ساھەسىدىكى ئەزا توققۇز بولۇپ %7.7 نى ، سەھىيە ساھەسىدىكى ئەزا يەتتە بولۇپ %5.9 نى ، پارتىيە سىرتىدىكى زىيالىي تۆت بولۇپ %3.4 نى ، پەن - تېخنىكا ساھەسىدىكى ئەزا 14 بولۇپ %11.9 نى ، مەدەنىيەت - تەنتەربىيە - ئاخبارات ساھەسىدىكى ئەزا يەتتە بولۇپ %5.9 نى ، سودا - سانائەت ساھەسىدىكى ئەزا توققۇز بولۇپ %7.7 نى ، دىنىي ساھەدىكى ئەزا 30 بولۇپ %25.6 نى ، شىياڭگاڭ ، ئاۋمېن ، تەيۋەنلىك قېرىنداشلار ، ھەقتەختە قايتقانلار يەتتە بولۇپ %5.9 نى ، مالىيە ، پۇل مۇئامىلە ساھەسىدىكى ئەزا بەش بولۇپ %4.3 نى ، دېھقان - چارۋىچى ئەزا ئۈچ بولۇپ %2.6 نى ، ئىشچىلار ، ياشلار ، ئاياللار ساھەسىدىكى ئەزا بەش بولۇپ %4.3 نى ، ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكىدىكى ، مىللىي يۇقىرى تەبىقىدىكى زات

ئىككى بولۇپ 7 .1% ئىنى ئىگىلىدى . يېغىندا مۇھەممەت ئىبراھىمنىڭ سىياسىي كېڭەش دائىمىي كومىتېتى خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتى ، سادىق مۇھەممەتنىڭ سىياسىي كېڭەش باي ناھىيىلىك 10 - نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ تەكلىپ خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتى ئاڭلاپ ئۆتۈلدى ۋە قاراپ چىقىلدى ، ناھىيىلىك 12 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 1 - يىغىنىغا سىرتتىن قاتنىشىلدى ، سىياسىي كېڭەش 10 - نۆۋەتلىك دائىمىي كومىتېتىنىڭ خىزمەت دوكلاتى ، سىياسىي كېڭەش 11 - نۆۋەتلىك كومىتېتى 1 - يىغىنىنىڭ سىياسىي قارارى قاراپ چىقىلىپ ماقۇللاندى . يېغىندا ئابدۇرۇسۇل گايىت رەئىسلىككە ، ۋۇ دېشېڭ ، مىجىت روزى ، ئەمەت مامۇت ، چېڭ شۇجى (ئايال) ، ئىسكەندەر مامۇتلار مۇئاۋىن رەئىسلىككە سايلاندى .

2 - ئومۇمىي يىغىن 1999 - يىلى 2 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىن 27 - كۈنگىچە ئېچىلدى ، يىغىننىڭ ئاساسلىق مۇھاكىمە تېمىسى ئابدۇرۇسۇل گايىتنىڭ سىياسىي كېڭەش دائىمىي كومىتېتى خىزمىتىدىن بەرگەن ، ئەمەت مامۇتنىڭ تەكلىپ خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتىنى ئاڭلاش ۋە قاراپ چىقىش ، ناھىيىلىك 12 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 2 - يىغىنىغا سىرتتىن قاتنىشىش بولدى ، سىياسىي كېڭەش 11 - نۆۋەتلىك كومىتېتى 2 - يىغىنىنىڭ سىياسىي قارارى ماقۇللاندى .

3 - ئومۇمىي يىغىن 2000 - يىلى 2 - ئاينىڭ 24 - كۈنىدىن 26 - كۈنگىچە ئېچىلدى . يىغىننىڭ ئاساسلىق مۇھاكىمە تېمىسى ئابدۇرۇسۇل گايىتنىڭ سىياسىي كېڭەش دائىمىي كومىتېتىنىڭ 1999 - يىللىق خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتى ، ئەمەت مامۇتنىڭ تەكلىپ خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتىنى ئاڭلاش ۋە قاراپ چىقىش ، ناھىيىلىك 12 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 3 - يىغىنىغا سىرتتىن قاتنىشىش بولدى ، ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش 11 - نۆۋەتلىك كومىتېتى 3 - يىغىنىنىڭ سىياسىي قارارى ماقۇللاندى .

§ 3 . سىياسىي كېڭەش خىزمىتى

سىياسىي كېڭەش تۇنجى نۆۋەتلىك باي ناھىيىلىك كومىتېتىدىن سىياسىي كېڭەش 3 - نۆۋەتلىك كومىتېتىغىچە بولغان مەزگىلدە يەرلىك مىللەتچىلىككە ۋە تار مىللەتچىلىككە قارشى تۇرۇش مەركەز قىلىنغان ئىستىل تۇزىتىش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى . ئاشلىقنى بىر تۇتاش سېتىۋېلىش - بىر تۇتاش سېتىشنىڭ فاڭجېن ، سىياسەتلىرى ئومۇمىيۈزلۈك ئىزچىللاشتۇرۇلدى ۋە ئەمەلىيلەشتۇرۇلدى ، 3 - نۆۋەتلىك سىياسىي كېڭەش يەنە 77 ئادەم (قېتىم)نى سىرتقى جايلارغا ئۆگىنىشكە ئەۋەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇرۇمچىگە بېرىپ ئۆگەنگىنى ئۈچ ، قەشقەرگە بېرىپ ئۆگەنگىنى 21 ، ئاقسۇ سىياسىي مەكتەپتە ئۆگەنگىنى 48 ، بىر قىسىم ئەزالار تارىم دېھقانچىلىق مەيدانى ، باي ناھىيىلىك پولات زاۋۇتى ، قىسمەن خەلق گۈڭشېلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى ۋە كۆزدىن كەچۈردى .

4 - نۆۋەتلىك سىياسىي كېڭەشتىن باشلاپ كۇندىلىك خىزمەتلەرگە رىياسەتچىلىك قىلىشقا بىرمەخسۇس مۇئاۋىن رەئىس قويۇلدى ، ئۇنىڭ ئىش بېجىرىش ئورنى بار بولدى ، 7 - نۆۋەتلىك سىياسىي كېڭەشكە قەدەر 11 قېتىم ئومۇمىي يىغىن ئېچىلدى ، ھەرقېتىملىق ئومۇمىي يىغىننىڭ ئەزالىرى شۇ قېتىملىق ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىغا سىرتتىن قاتنىشىپ ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تۈرلۈك خىزمەت دوكلاتلىرىنى ئاڭلىدى ۋە قاراپ چىقتى . مۇشۇ يىغىنلار ئارقىلىق ئەزالار ناھىيىنىڭ چوڭ - چوڭ سىياسەت ، فاڭجېنلىرىنى ۋە ئاساسا كۆڭۈل بۆلىدىغان زور

مەسىلىلەرنى كەڭ كۆلەمدە كېڭەشتى ۋە مۇزاكىرە قىلدى . 4 ـ نۆۋەتلىك سىياسىي كېڭەش ئاساسلىقى پارتىيەنىڭ مىللىي ، دىنىي سىياستىنى ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ، دىنىي باشقۇرۇش خىزمىتىنى ئىزچىللاشتۇردى ۋە ئەمەلىيەشتۈردى ، 16 دىنىي زاتنى سىرت جايلارغا تەربىيىلەنىشكە ئەۋەتتى .

5 ـ نۆۋەتلىك سىياسىي كېڭەش پارتىيە 8 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 11 ـ ئومۇمىي يىغىنىنىڭ روھىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ ، ناھىيە مىقياسىدا سىنىپىي كۈرەش ، ئىشلەپچىقىرىش كۈرىشى ۋە ئىلمىي تەجرىبىدىن ئىبارەت ئۈچ چوڭ ئىنقىلابنى قانات يايدۇردى ، پارتىيەنىڭ مىللىي ، دىنىي سىياستىنى داۋاملىق ئىزچىللاشتۇردى ۋە ئەمەلىيەلشتۈردى ، يېزىلاردىكى بەزى رايونلاردا قانۇنسىز ئېچىلغان دىنىي مەكتەپلەرنى چېقىۋەتتى .

6 ـ نۆۋەتلىك سىياسىي كېڭەش باي ناھىيىسىدىكى ھەدەپ مەسچىت سېلىش ، قانۇنسىز دىنىي مەكتەپ ئېچىش ، قىسمەن يېزىلاردا پارتىيە ئەزالىرى پارتىيەدىن ئايرىلىپ دىنغا ئېتىقاد قىلىش قاتارلىق ھادىسىلەرگە ئاساسەن ، دىنىي خىزمەتكە بولغان رەھبەرلىك ۋە باشقۇرۇشنى كۈچەيتتى . 1981 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى 6 ـ نۆۋەتلىك سىياسىي كېڭەش ناھىيىلىك پارتكوم مەجلىسخانىسىدا تۈنجى قېتىملىق دىنىي زاتلار كۈرسى ئېچىپ ، پارتىيەنىڭ مىللىي ، دىنىي سىياستىنى ئەستايىدىل ئۆگەندى ۋە پارتىيەنىڭ تەشكىلىي ئىنتىزام تەربىيىسىنى كۈچەيتتى ، سەككىز قېتىم تۈرلۈك شەكىلدىكى سۆھبەت يېغىنى ئاچتى ، بۇنىڭغا 443 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى ، 10 قارار تۈرلۈك كۈرس ئاچتى ، كۈرسقا 1057 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى ، 49 ئەزا ۋە ۋەتەنپەرۋەر زاتنى ئاقسۇ سىياسىي مەكتەپكە ئۆگىنىشكە تاللاپ ئەۋەتتى . ناھىيە بويىچە دىنىي مەكتەپ ئىلگىرىكى 80 دىن 33كە ، ئادەم ئىلگىرىكى 660 تىن 150كە ئازايدى ، 16 ئاتالمىش ئوقچى دىنىي زات ئاقلاندى ، بەش يەرلىك مىللەتچىنىڭ قالپىقى ئېلىپ تاشلاندى ھەمدە نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، ھەقىقەتكە قايتقان 19 ئادەمنىڭ سىياسىتى ئەمەلىيەلشتۈرۈلدى ، سىياسىي كېڭەشنىڭ ئالەمدىن ئۆتكەن دائىمىي كومىتېت ئەزاسى ئارمىيە دامولا (نىم شېھىت)نىڭ 56 ئايلىق تۇرمۇش پۇلى تولۇقلاپ بېرىلدى .

7 ـ نۆۋەتلىك سىياسىي كېڭەش سەككىز قېتىم مىللەتلەر ـ دىن ئىشلىرى سۆھبەت يىغىنى ئاچتى ، يىغىنغا 336 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى ، 37 دىنىي زات ئاقسۇ ۋىلايەتلىك سىياسىي مەكتەپ ۋە قەشقەر سىياسىي مەكتەپكە تەربىيىلىنىشكە ئەۋەتىلدى . ئاپتونوم رايونلىق نۇقتىلىق قۇرۇلۇشى بولغان قىزىل سۇ ئامبىرىدا ۋاقتىدا ئىش باشلىنىشقا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن ، سىياسىي كېڭەش ئەزالىرى ئاساسىي قاتلامغا بېرىپ ، ئاكتىپ ماسلاشتى ، نەتىجىدە ئامبار رايونىدىكى بەش چوڭ ئەترەت ، 12 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدىكى 2500 ئادەم ئوقۇشلۇق كۆچۈرۈلدى .

8 ـ نۆۋەتلىك سىياسىي كېڭەش ئەزالاردىن تاپشۇرۇۋالغان 65 تەكلىپنىڭ ھەممىسىگە بىرلەپ بىرلەپ ئەستايىدىل جاۋاب بەردى . سىياسىي كېڭەش ئورگىنىدىكى خادىملار سىياسىي كېڭەش ئەزالىرى ۋە دىنىي ـ روھانىي خادىملارنى ئورمان بەرپا قىلىشقا سەپەرۋەر قىلدى . ئاممىنى ئاساس مائارىپ ئىشلىرىغا پۇل ئىئانە قىلىشقا سەپەرۋەر قىلدى ، ئونباش يېزىسىدىكى ئورمان بەرپا قىلىش كەسپىي ئائىلىسىنىڭ خوجايىنى ۋاڭ جىجاڭ 2000 يۈەن ، بازاردىكى سىياسىي كېڭەش ئەزاسى ئابلىمىت 500 يۈەن ، قاراباغ يېزىسىدىكى يەككە تىجارەتچى ، سىياسىي كېڭەش ئەزاسى تۇنىياز مۇھەممەت 1000 يۈەن ، سىياسىي كېڭەش دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى يۇنۇس سىدىق ھاجى ئۆز يېنىدىن 200 يۈەن ، چوڭ جاماگە ۋاكالىتەن 5000 يۈەن ئىئانە قىلدى ، باي ناھىيىسىدە دىنىي زاتلار پۇل ئىئانە قىلىپ ئوقۇشقا ياردەم بېرىش دولقۇنى قوزغالدى ، شۇنىڭ

بىلەن ئۆسمۇرلەرنىڭ مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى شۇ يىلى %98كە يەتتى.
1990 ~ 1993 - يىلىغىچە سىياسىي كېڭەش ناھىيىلىك پارتكومنىڭ مەركىزىي خىزمەتلەرنگە ئاكتىپ ماسلىشىپ، ئەزالارنىڭ ھەر قايسى سەپلەردىكى مەسلىھەتچىلىك رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، ناھىيە تەۋەسىدىكى ئىقتىسادنى ئۆزلۈكسىز راۋاجلىنىش، جەمئىيەتنى كۆندىن - كۈنگە مۇقىم بولۇش، سانائەت - يېزا ئىگىلىكىنى مۇقىم ئېشىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى. 1990- يىلى 4 - ئايدا بارىن يېزىسىدا ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭ يۈز بەرگەندە سىياسىي كېڭەش ئورگان كادىرلىرى ئۇچ يولغا بۆلۈنۈپ، ناھىيىدىكى 16 يېزا، بازار، مەيدانغا بېرىپ، پارتىيىنىڭ مىللىي، دىنىي سىياسەتىنى كەڭ تەشۋىق قىلىشقا، توپىلاڭنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالىنى چۈشەندۈرۈپ، بىر ئوچۇم دۇشمەن ئۇنسۇرلارنىڭ دىندىن پايدىلىنىپ ۋەتەنىنىڭ بىرلىكىنى پارچىلاشقا ئۇرۇنۇش سۇيىقەستىنى پاش قىلىشقا ئۇيۇشتۇردى، تەشۋىقاتنى ئاڭلىغانلار 1681 ئادەم (قېتىم)گە يەتتى. مىللەتلەر - دىن ئىشلىرى ئىدارىسى بىرلىك سەپ بۆلۈمى، ئىسلام دىنى جەمئىيىتى بىلەن بىرلىكتە ناھىيىدىكى 343 مەسچىتنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، قانۇن بويىچە تەرتىپكە سالدى. قىزىل سۇ ئامبىرى رايونىدىكى قەبرىستانلىقنى جىددىي كۆچۈرۈشكە توغرا كەلگەندە، سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى يۇنۇس سىدىق كۆپ قېتىم ناھىيىدىكى ئالاقىدار رەھبەرلەرگە ھەمراھ بولۇپ، ئۇزىنىڭ سىياسىي تەسىرىدىن پايدىلىنىپ، قەبرە ئىگىلىرىنى سەۋرىچانلىق بىلەن قايىل قىلىش، ھەربىكەتلەندۈرۈش خىزمىتى ئىشلىدى، نەتىجىدە 4 چوڭ ئەترەتتىكى 1800 دىن ئارتۇق قەبرە ئوڭۇشلۇق كۆچۈرۈلۈپ، سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشىنىڭ ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىندى. سىياسىي كېڭەش ھەر مىللەتنىڭ ئەنئەنىۋى بايراملىرىدىن پايدىلىنىپ، مىللەتلەرنىڭ بىرلەشمە دوستلۇق پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ، مەشھۇر دىنىي زاتلارنى ئۆيلىرىگە بېرىپ يوقلاپ، ئۇلارنىڭ پىكرىنى ئېلىپ، پارتىيە بىلەن ئاممىنىڭ مۇناسىۋىتىنى قويۇقلاشتۇردى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى ئىلگىرى سۈردى. 1990 - يىلىدىن بۇيان سىياسىي كېڭەش ئەزالارنى زاۋۇت، كان - كارخانا، مەكتەپ، يېزا، بازار، مەيدانلارغا بېرىپ كۆزدىن كەچۈرۈش ۋە مەخسۇس تەكشۈرۈشكە ئۇيۇشتۇرۇپ، نۇرغۇن ئىجابىي تەكلىپلەرنى بەردى. 1991 - يىلى ناھىيىنىڭ قېزىلما بايلىقىنى ئېچىش يۈزىسىدىن تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى ئۇيۇشتۇرۇلۇپ، ئىچكىرىدىكى تۆت ئۆلكە، بىر شەھەرگە تەكشۈرۈشكە ئەۋەتىلدى، ئۇلار قايتىپ كەلگەندىن كېيىن تەكشۈرۈش دوكلاتى يېزىپ، ناھىيىلىك پارتكومنى ئىشەنچلىك ئاساسقا ئىگە قىلدى، شۇ يىلى 9 - ئايدا 1 - باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە ئويبازار باشلانغۇچ مەكتەپ سىنىپ ۋە پارتا يېتىشمەيدىغانلىقىنى ئىنكاس قىلغاندا، سىياسىي كېڭەش بىلەن مائارىپ ئىدارىسى بىرلەشمە خىزمەت گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، مەكتەپلەرگە بېرىپ كۆزدىن كەچۈرۈپ، مەسىلىلەرنى ئۆز جايىدا تەتقىق قىلدى ۋە ھەل قىلدى. 1992 - يىلى يېزا ئىگىلىكىگە ياردەم بېرىشكە بىرلەشتۇرۇپ، يېزىلاردا پىلانلىق تۇغۇت سىياسىتى ئەملىيلەشتۈرۈلگەندە، دېھقانلار يۇكىنىڭ بەك ئېغىرلىقىنى ۋە يەرلىك كىشىلىك مەسىلىسىنى ئىنكاس قىلدى، بۇ چاغدا كەڭ كۆلەملىك تەكشۈرۈش قانات يايدۇرۇلدى ۋە كۆچ تەشكىللەپ چوڭقۇر، ئىنچىكە تەشۋىقات - تەربىيە ئېلىپ بېرىلىپ، دېھقانلار پىلانلىق تۇغۇت سىياسىتى دۆلەتنىڭ تۇپ سىياسىتى ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىندى. 9 - نۆۋەتلىك 2 - يىغىن مەزگىلىدە ئاگرونوم جاۋ شيۇمىن باغۋەنچىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش توغرىسىدا تەكلىپ بەردى، سىياسىي كېڭەش بىر قىسىم ئەزالارنى تەشكىللەپ، ئالاقىدار تارماقلارنىڭ رەھبەرلىرىنى تەكلىپ قىلىپ بىرلىكتە مىچىڭ يېزىسىغا بېرىپ باغۋەنچىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، كوللېكتىپ ئىگىلىكىنى زورايتىش ئۇستىدە مەخسۇس تەكشۈرۈش

ئېلىپ باردى، تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىدىكىلەر باغۋەنچىلىكنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى ھەمدە باغۋەنلەرنى چىلىك ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى تەرەققىيات يېرىك پىلانى ئۈستىدە ئەستايىدىل مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىپ، «باغۋەنچىلىكنى راۋاجلاندۇرۇش، كوللېكتىپ ئىگىلىكنى زورايتىش توغرىسىدا تەكشۈرۈش دوكلاتى» يېزىپ چىقتى، بۇ دوكلات ناھىيىلىك پارتكوم تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنىپ ۋە يولغا قويۇلۇپ، ناھىيىنىڭ ئىقتىسادىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە دېھقانلارنىڭ كىرىمىنى كۆپەيتىپ ئۇلارنى بېيىتىشنىڭ مۇھىم يولى تېپىلدى.

1993 - يىلىدىكى سىياسىي كېڭەش 10 - نۆۋەتلىك كومىتېتىدىن بۇيان تەكلىپلەرنى بىجىرىش خىزمىتى كۈچەيتىلدى، ئەزالار سۇنغان تەكلىپلەرنىڭ سانى ۋە سۈپىتى تېخىمۇ ئۆستى. 1998 - يىلىدىكى ئىلايەت بويىچە سەككىز ناھىيىلىك، بىر شەھەرلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ تەكلىپ خىزمىتى تەجرىبىسىنى ئالماشتۇرۇش يىغىنىدا، باي ناھىيىسى «سۈپەتكە ئەھمىيەت بېرىپ، ئۇنۇمنى قوغلىشىپ، تەكلىپ خىزمىتىنى ئۈزلۈكسىز ياخشىلايلى» دېگەن تېمىدا تەجرىبە تونۇشتۇرۇش نۇتقى سۆزلىدى. سىياسىي كېڭەش 11 - نۆۋەتلىك كومىتېتى 1 - يىغىنى مەزگىلىدە، ئەزالار شەرقىي چوڭ كۆۋرۈكنى كېڭەيتىپ، دەريانىڭ ئىككى قاسنىقىدىكى ئېھاتە ئورمىنى ۋە كۆكەرتىش قۇرۇلۇشىنى ياخشى ئىشلەش تەكلىپىنى بەرگەندە، ناھىيىلىك پارتكوم، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى مەخسۇس مۇشۇ مەسىلە ئۈستىدە ئالتە بەنزىنىڭ يىغىنىنى ئېچىپ مۇھاكىمە قىلدى. ئەزالارنىڭ ناھىيىلىك 3 - ئوتتۇرا مەكتەپتە تولۇق ئوتتۇرا سىنىپى ئېچىش تەكلىپى ناھىيىلىك مائارىپ كومىتېتى تەرىپىدىن قوبۇل قىلىندى. ئەزالارنىڭ يەككە ئىگىلىكتە-كى داۋالاشنى باشقۇرۇشنى، «سەھىيە - تىببىي دورا باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش قانۇنى»نى ئەستا-يىدىل ئىزچىللاشتۇرۇش، سۈپەتسىز دورىلارنى بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدىكى تەكلىپى ئالاقىدار تارماقلارنىڭ يۇكسەك ئەھمىيەت بېرىشىگە ئېرىشتى ھەم ئۇلار تەرىپىدىن قوبۇل قىلىندى، ناھىيىلىك سەھىيە ئىدارىسى ئالاقىدار تارماقلارغا ماسلىشىپ، 55 قېتىم تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، قانۇنسىز داۋالاش بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان 13 يەككە داۋالاش ئورنىنى بىكار قىلدى، 1023 خىل ساختا دورىنى مۇسادىرە قىلدى. ئەزالار يېزا، بازار (مەيدان)لاردىكى تىببىي خادىملارنىڭ تېخنىكا سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش توغرىسىدا تەكلىپ بېرىۋىدى، ناھىيىلىك سەھىيە ئىدارىسى 2000 - يىلى ئۈچ قارار تىببىي خادىملارنى كەسپىي جەھەتتىن تەربىيىلەش كۇرسى ئاچتى، كۇرسقا قاتناشقانلار 200 ئادەم (قېتىم)دىن ئاشتى، ئاساسىي قاتلامدىكى 30 تىببىي خادىم ناھىيىلىك دوختۇرخانىدا بىلىم ئاشۇردى، ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەن 11 ئوقۇغۇچى يېزا-بازار دوختۇرخانىلىرىغا تەقسىم قىلىندى. ناھىيە مالىيىسىدىن يەنە 1 مىليون يۈەن ئاجرىتىلىپ ئۇيغۇر تىبابەت دوختۇرخانىسى بىلەن باي بازارلىق دوختۇرخانا سېلىندى.

1995 - يىلى 6 - ئاينىڭ 21 - كۈنىدىن 23 - كۈنگىچە سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئەمەت مامۇت گۇرۇپپا باشلىقى بولغان تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى، پەن - تېخنىكا كومىتېتى، يېزا ئىگىلىك بۆلۈمى، يېزا ئىقتىسادىي پونكىتى قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ مەسئۇللىرىنى يېتەكلەپ، كانچى، بۆلۈڭ، ئونباش يېزىلىرىنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى پەن - تېخنىكا ئارقىلىق گۈللەندۈرۈش ۋە پەن - تېخنىكا ئارقىلىق بېيىش ئەھۋالىنى تەكشۈردى، ئۇلارنىڭ ناھىيىلىك ھۆكۈمەت قاتارلىق ئالاقىدار تارماقلارغا بەرگەن «يېزا ئىگىلە-كىنى پەن - تېخنىكا ئارقىلىق گۈللەندۈرۈش، بايىنى پەن - تېخنىكا ئارقىلىق گۈللەندۈرۈش جەھەتتىكى تەشۋىقات سالمىقىنى ئاشۇرۇش، پەن - تېخنىكا سېلىنمىسىنى كۆپەيتىش، پەن - تېخنىكا مەسئۇلىيىتى ھۆددىگەرلىكىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش» تەكلىپى ئالاقىدار تارماقلار تەرىپى-

دىن قوبۇل قىلىندى ، 1996 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنىدىن 6 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنگىچە سىياسىي كېڭەشنىڭ رەئىسى مۇھەممەت ئىبراھىم گۇرۇپپا باشلىقى بولغان تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى ناھىيە بويىچە 16 يېزا ، بازار (مەيدان)دا ئومۇمىيۈزلۈك ئىنچىكە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ ، باي ناھىيىسىنىڭ تۈرلۈك خىزمەتلىرىنىڭ قانات يېيىشىنى ئاساس بىلەن تەمىنلىدى . 1998 ـ يىلى 9 ـ ئايدا سىياسىي كېڭەش بىر قىسىم ئەزا ۋە ئالاقىدار تارماقلارنىڭ مەسئۇللىرىنى تەشكىللەپ ئونباش ، ياتۇر يېزىلىرىنىڭ توققۇز يىللىق مەجبۇرىيەت ماۋارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇش ۋە پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىنىڭ ئەھۋالىنى تەكشۈردى ھەمدە توققۇز يىللىق مەجبۇرىيەت ماۋارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇش ۋە پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتى توغرىسىدا قىممەتلىك پىكىرلەرنى بەردى . 2000 ـ يىلى ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش بىر قىسىم ئەزالارنى تەشكىللەپ ناھىيە بويىچە يەرلىك كېسەللىكلەرنى داۋالاش ، ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يۇكىنى يەڭگىللىتىش ، دۆلەت كارخانىلىرىنىڭ تۈزۈلمىسىنى ئۆزگەرتىش ۋە كەسىپ قۇرۇلمىسىنى تەڭشەش ، دېھقانچىلىق ۋە چارۋىچىلىقنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىش ئەھۋالى ئۈستىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى ھەمدە ناھىيىدىكى ئالاقىدار تارماقلارغا قىممەتلىك پىكىر ۋە تەكلىپلەرنى بەردى .

1995 ـ يىلى ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ تارىخ ـ مەدەنىيەت ماتېرىياللىرى كومىتېتى «باي ناھىيىسىنىڭ مەدەنىيەت تارىخى» 1 ـ تومى (ئۇيغۇرچە)نى توپلاپ رەتلەپ نەشر قىلدۇردى .

ئالتىنچى قىسىم

ھەربىي ئىشلار

ئالتىنچى قىسىم

ھەربىي ئىشلار

I باب

قوشۇن

§1 . چېكىڭ سۈلالىسى دەۋرىدىكى قوشۇن

چېكىڭ سۈلالىسىنىڭ چېگىنلۇڭ 25 ـ يىلى (1760 ـ يىلى) سايرامغا بىر قاناتبېشى قويۇلغان ، ئۇ قوشۇمچە بايىنى قوغدىغان ۋە ئاقسۇ خانئامبىلىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولغان .

1 . تۇرۇشلۇق مۇداپىئە ئەسكەرلىرى

چېگىنلۇڭ 25 ~ 35 ـ يىلىغىچە (1760 ~ 1770 ـ يىلىغىچە) شەنشى ، گەنسۇلاردىكى يېشىل تۇغلۇق قوشۇنلار ئارقا ـ ئارقىدىن تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىغا كەلدى ، بۇ چاغدا سايرامدا يېشىل تۇغلۇق خوشۇن تۇراتتى ، بۇ خوشۇن دەسلەپتە ئۇچ يىلدا بىر قېتىم ئالماشتۇرۇلدى ، كېيىن بەش يىلدا بىر قېتىم نۆۋەتلىشىپ ، چېگرىنى قوغدىدى . چېگىنلۇڭ 44 ـ يىلى (1779 ـ يىلى) دىن كېيىن ئاقسۇ قورغىنىدا ئوتتۇرا ، ئۇڭ ، سول بارگاھ تەسىس قىلىندى ، بۇ چاغدا ئوڭ بارگاھنىڭ بىر ئاتلىق چېرىكلەر خوشۇنى بايدا تۇرۇپ بايىنى قوغدىدى ، ناھىيە بازىرىنى قوغداش بارگاھىغا بىر باش بۇيۇرغا ، بىر مۇھاپىزەتچى ساقلاۋچىبەگ ، بەش مىڭبېشى ، يۈز بېشى قاتارلىقلار قويۇلدى ، بىر پىيادە چېرىكلەر خوشۇنى ، بىر توپچى چېرىكلەر ئەترىتى تەسىس قىلىندى ؛ سول يولدىكى 2 ـ ئاتلىق چېرىكلەر بارگاھى بۆلۈنۈپ بايدا تۇرۇپ بايىنى قوغدىدى .

گۈاڭشۇ 8 ـ يىلى (1882 ـ يىلى) ئاقسۇ قورغىنى 6 ـ ئاتلىق چېرىكلەر 6 ـ خوشۇنىنى باي بازىرىنىڭ غەربىي كوچىسىغا ئورۇنلاشتۇردى . گۈاڭشۇ 12 ـ يىلى (1886 ـ يىلى) ئاقسۇ قورغىنى پىيادە چېرىكلەر بىلەن ئوڭ بارگاھنىڭ ئاتلىق چېرىكلىرىنى باي بازىرىنىڭ غەربىي كوچىسىدا تۇرغۇزدى . گۈاڭشۇ 29 ـ يىلى (1903 ـ يىلى) چېرىكلەرنىڭ تەمىناتىنى تېجەش ئۈچۈن بايدا تۇرۇشلۇق چېرىكلەر ئازايتىلغانلىقتىن ، قوشۇننىڭ جەڭگىۋارلىقى ئاجىزلىشىپ كەتتى . گۈاڭشۇ 33 ـ يىلى (1907 ـ يىلى) بارگاھ سەييارە مۇھاپىزەتچىلەر ئەترىتىگە ئۆزگەرتىلدى .

2 . قاراۋۇلخانا ، ھەربىي رابات

قاتناش لىنىيىسى ۋە تاغ ، يول ئېغىزلىرىدا قاراۋۇلخانا قۇرۇلدى ، قاراۋۇلخانىلار يولدىن

ئۆتكەنلەرنى ۋە ئەتكەسچىلەرنى تەكشۈردى . قاراۋۇلخانا ئارىلىقىدا ھەربىي رايات بولۇپ ، قوشۇنـ
نىڭ پائالىيىتى ۋە ئالاقىسىغا قولايلىق يارىتىپ بېرەتتى . چىڭ قوشۇنى بايدا ئۇچ قاراۋۇلخانا
قوردى ، ئولار : نەزەر قاراۋۇلخانىسى ، ناھىيە بازىرىنىڭ 110 كىلومېتىر شەرقىدە ؛ ئالتۇنقوش
قاراۋۇلخانىسى ، ناھىيە بازىرىنىڭ 175 كىلومېتىر شەرقىي شىمالىدا ؛ بەشكۆۋرۈك قاراۋۇلخانـ
سى ، ناھىيە بازىرىنىڭ 140 كىلومېتىر شەرقىي شىمالىدا .
ناھىيە تەۋەسىدە ياقائېرىق ، ئويتەكچى ، باي ، سايرام ، قىزىلدىن ئىبارەت بەش ھەربىي رايات
بار .

§ 2 . مىنگو دەۋرىدىكى قوشۇن

مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) بايدا تۇرۇشلۇق قوشۇن ئاقسۇ ھەربىي رايونى
گارنىزون قوماندانلىق ئورنىغا قاراشلىق شىنجاڭ قۇرۇقلۇق ئارمىيىسى قايتا تەشكىللىگەن ئاتلىق
ئەسكەرلەر 2 - شى 5 - تۇەننىڭ ئاتلىق ئەسكەرلەر لىيەنى بولۇپ ، 250چە ئادەمى بار ئىدى ؛
توپچىلار تۇەنى (تولۇقلانغان ئەسكەرلەر 1 - تۇەنى) 2 - يېڭىدا 460 ئادەم بار ئىدى .
مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) ئۇچ ۋىلايەت ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتى ئۇيغۇر ۋە قازاق
ئاتلىق لىيەنىدىكى 300 نەچچە ئادەمنى ئەۋەتتى ، ئۇلارنىڭ 200 مىلتىقى بار ئىدى ، ئۇلار
قېيىردىكى غەربىي تاغ ئېغىزىغا ئورۇنلاشتى .
مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) گومىنداڭنىڭ 383 - تۇەنى باي ناھىيىسىگە
ئورۇنلاشتى ، بۇ تۇەننىڭ پىيادە ئەسكەرلەر 2 - يېڭىنىڭ شتابى ، ماشىنىلاشقان 2 - لىيەن ،
مىنامىيوت پەيى قىزىلغا ، 4 - لىيەن قىزىل بىلەن قېيىرغا ، 5 - لىيەن ناھىيە بازىرىغا ، 6 -
لىيەن قېيىرغا ئورۇنلاشتى .
مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) گومىنداڭ قۇرۇقلۇق ئارمىيىسىنىڭ 7 - زاپاس
شى 21 - تۇەنى باي ناھىيىسىگە ئورۇنلاشتى . 37 - يىلى (1948 - يىلى) بايدا تۇرۇشلۇق
ئارمىيىنىڭ نومۇرى قۇرۇقلۇق ئارمىيىنىڭ تەرتىپكە سېلىنغان 65 - لۇ 194 - تۇەنگە ئۆزگەرـ
تىلدى . 194 - تۇەن بايدا تۇرغاندا قېيىر ، قىزىل ، ياقائېرىق ، پوچىكزا (ھازىرقى ئونسۇ تەۋەسىدە) ، ناھىيە
بازارلىرىدا گازارما ، قورغان قوردى ؛ ناھىيە بازىرىدا ئامبار ، قېيىردا پوتەي ياسىدى .
مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى) 7 - ئايدا 193 - تۇەن 194 - تۇەننىڭ ئورنىنى
ئالدى .

§ 3 . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ھەربىي ئىشلار ئاپپاراتى ۋە تۇرۇشلۇق ئارمىيە

1 . ھەربىي خىزمەت ئىدارىسى

1954 - يىلى 9 - ئايدا باي ناھىيىلىك ھەربىي خىزمەت ئىدارىسى قۇرۇلدى ، بۇ ئىدارە
زاپاس ئەسكەرلەرنى تىزىملاش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى . 1959 - يىلى 8 - ئايدا ناھىيىلىك
خەلق قوراللىق بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى .

2 . خەلق قوراللىق بۆلۈمى

1959 - يىلى 8 - ئايدا ناھىيىلىك ھەربىي خىزمەت ئىدارىسى جۇڭگو خەلق ئازادلىق
ئارمىيىسى باي ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى ۋە ئاقسۇ شۆبە ھەربىي
رايونىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە ناھىيىلىك پارتكوم ، خەلق ھۆكۈمىتـ

ىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلدى ، ئۇ ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ ھەربىي ئىشلار بۆلۈمى ۋە ھۆكۈمەتنىڭ ھەربىي خىزمەت ئاپپاراتىدىن ئىبارەت . 1986 ـ يىلى 7 ـ ئايدا يەرلىكنىڭ رەھبەرلىكىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى . 1993 ـ يىلى ھەربىي رايوننىڭ رەھبەرلىكىگە تەۋە بولدى . 1970 ـ يىلىدىن كېيىن ھەربىي ئىشلار ، سىياسىي خىزمەت ، ئارقاسەپ بۆلۈملىرى قۇرۇلدى ، يېزا (بازار)لىق ئاساسىي قاتلام قوراللىق بۆلۈملىرى ئۇنىڭغا قارىدى .

1950 ـ يىلى 3 ـ ئايدا ناھىيىلىك قوراللىق ساقچى ئوتتۇرا ئەترىتى قۇرۇلدى ، ئۇ ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىغا قارىدى ، 9 ـ ئايدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى جامائەت خەۋپسىزلىكى قىسمى باي ناھىيىلىك ئوتتۇرا ئەترىتىگە ، 1955 ـ يىلى 7 ـ ئايدا جۇڭگو خەلق قوراللىق ساقچى قىسمى باي ناھىيىلىك ئوتتۇرا ئەترىتىگە ، 1963 ـ يىلى جۇڭگو خەلق جامائەت خەۋپسىزلىكى قىسمى باي ناھىيىلىك ئوتتۇرا ئەترىتىگە ، 1966 ـ يىلى 7 ـ ئايدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى باي ناھىيىلىك ئوتتۇرا ئەترىتىگە ئۆزگەرتىلدى ۋە ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمىگە قارىدى . 1976 ـ يىلى 1 ـ ئايدا جۇڭگو خەلق قوراللىق ساقچى قىسمى باي ناھىيىلىك ئوتتۇرا ئەترىتى دېگەن نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى .

ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمىنىڭ رەھبەرلىرى

جەدۋەل : 6 — 1

ۋەزىپىسى	ئىسىم ـ فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى	ئىسىم ـ فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقتى
بۆلۈم باشلىقى	مۇقاش	ئەر	ئۇيغۇر	1959.8 ~ 1961.1	تۇرسۇن قۇربان	ئەر	ئۇيغۇر	1984.12 ~ 1986.1
	يالقۇن ـ سەن	ئەر	خەنزۇ	1961.1 ~ 1966.5	مىجىت رو-زى	ئەر	ئۇيغۇر	1986.2 ~ 1993.11
	مۇقاش	ئەر	ئۇيغۇر	1966.5 ~ 1968.5	غوپۇر قۇربان	ئەر	ئۇيغۇر	1993.11 ~ 1995.3
	يالقۇن ـ سەن	ئەر	خەنزۇ	1968.5 ~ 1969.2	چېن يۈكې	ئەر	خەنزۇ	1996.3 ~ 2000.3
	تېرگاسىز	ئەر	قازاق	1969.12 ~ 1979.11	يالقۇن چاڭشۇ	ئەر	خەنزۇ	2000.3 ~ 2000.12
	مەھمەت سايىت	ئەر	ئۇيغۇر	1980.1 ~ 1984.11				
سىياسىي كومىسسار	يەن زېمىن	ئەر	خەنزۇ	1960.1 ~ 1969	ۋالقۇن فۇمىن	ئەر	خەنزۇ	1979.5 ~ 1981.4
	لى خۇەي-مىن	ئەر	خەنزۇ	1973 ~ 1976.10	تىەن شېڭ-گۈي (قو-شۇمچە)	ئەر	خەنزۇ	1981.12 ~ 1984.4
	لىن جىن (قوشۇمچە)	ئەر	خەنزۇ	1973.9 ~ 1978.11	لۇ يۈنخەي	ئەر	خەنزۇ	1982.9 ~ 1986.5
	لى جىفاڭ (قوشۇمچە)	ئەر	خەنزۇ	1978.11 ~ 1981.3	لى جىيارۇڭ (قوشۇمچە)	ئەر	خەنزۇ	1984.4 ~ 1986.4
	ھەسەن ۋا-يىت	ئەر	ئۇيغۇر	1960.1 ~ 1976.10	جاڭ ۋېنجۇڭ	ئەر	خەنزۇ	1986.3 ~ 1993.11
	تېرگاسىز	ئەر	قازاق	1963.6 ~ 1966.5	پېڭ يۈگاۋ	ئەر	خەنزۇ	1995.3 ~ 1999.3
	ھەسەن مە-ھەممەت	ئەر	ئۇيغۇر	1968.12 ~ 1970.10	دۇڭ يىڭجيې	ئەر	خەنزۇ	1999.3 ~ 2000.12

مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقلىرى	لىن جېن	ئەر	خەنزۇ	1968.12 ~ 1973	لى چاۋ	ئەر	خەنزۇ	1993.11 ~ 1996.3
	ۋۇ چاڭپۇ	ئەر	خەنزۇ	1970.12 ~ 1976.5	ئابلا ھەسەن	ئەر	ئۇيغۇر	1996.4 ~ 1998.3
	خې لىۋ-شېڭ	ئەر	خەنزۇ	1972.11 ~ 1978.11	ئەخمەت	ئەر	ئۇيغۇر	~ 1998.2
	سۇي توڭ-سېن	ئەر	خەنزۇ	1980 ~ 1984	جالال جىالىن	ئەر	خەنزۇ	1998.5 ~ 1999.12
	مىجىت رو-زى	ئەر	ئۇيغۇر	1984.12 ~ 1985.9	چېلال جەن-مىن	ئەر	خەنزۇ	1999.4 ~ 2000.12
مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسارلار	جاۋ لىيەنمۇ	ئەر	خەنزۇ	1973.4 ~ 1979.10	لۇ يۈنخەي	ئەر	خەنزۇ	1981.4 ~ 1982.8
	ئابدۇراخمان روزى	ئەر	ئۇيغۇر	1979.10 ~ 1981.4				

3 . تۈرۈشلۇق قىسىم

1960 ـ يىلى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى پىيادە ئەسكەرلەر شىسىنىڭ مەلۇم قىسمى بايغا ئورۇنلاشتى .

Ⅱ باب

ھەربىي خىزمەت ئۆتەش

§1 . مىنگو دەۋرىدىكى ھەربىي خىزمەت ئۆتەش ئەھۋالى

مىنگونىڭ 32 ـ يىلى (1943 ـ يىلى) ئۆلكە ئارمىيىسى باي ناھىيىسىدىن 284 يېڭى ئەسكەر ئالدى ، بۇنىڭ ئىچىدە 1 ـ رايوندىن ئېلىنغىنى 105 ، 2 ـ رايوندىن ئېلىنغىنى 72 ، 3 ـ رايوندىن ئېلىنغىنى 95 ، 4 ـ رايوندىن ئېلىنغىنى 12 . شۇ يىلى گومىن بىڭتۇەن تەشكىللەندى ، ئۇ قوغداش ئەترىتى ۋە زاپاس ئەترەت دەپ ئايرىلدى ، 10 ئائىلىدىن بىر ئادەم چاقىرىلدى .

§2 . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى ھەربىي خىزمەت ئۆتەش ئەھۋالى

1 . مەجبۇرىيەت ئۆتىگۈچى ئەسكەرلەرنى قوبۇل قىلىش

50 ـ يىللاردا خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى پىدائىي ئەسكەر بولۇش تۇزۇمىنى يولغا قويدى . 1955 ـ يىلى دۆلەتنىڭ «ھەربىي خىزمەت ئۆتەش قانۇنى»غا ئاساسەن ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەش تۇزۇمى يولغا قويۇلدى . باي ناھيىسى دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ناھيىسى بولۇپ ، ئاز سانلىق مىللەت ئەسكەرلەر كۆپ ئىدى . 1977 ـ يىلىدىن ئىلگىرى ئاز سانلىق مىللەت ئەسكەرلەر قوبۇل قىلىنغان ئومۇمىي ئەسكەرنىڭ 60 پىرسەنتىدىن كۆپرەكىنى ئىگىلىگەنىدى . 1977 ـ يىلىدىن كېيىن ئاز سانلىق مىللەت ئەسكەرلەر ئازىيىپ كەتتى . 1980 ـ يىلى ئايال ئەسكەرلەر قوبۇل قىلىنىدى ھەمدە قىسمەنكىلەرنىڭ پەرزەنتلىرىنى ئەسكەرلىككە ئېلىشتا قىسمەن يۇقىرى تەقسىم قىلغان سان بويىچە قوبۇل قىلىش ، ناھيىلىك ئەسكەر قوبۇل قىلىش ئىشخانىسى تەستىقلاپ ئەسكەرلىككە قوبۇل قىلىش رەسمىيىتىنى بىجىرىپ بېرىش بەلگىلەنىدى .

ئەسكەر قوبۇل قىلىش خىزمىتى ئەسكەرلەرنىڭ سانىنى ئېنىقلاش ، تەشۋىق ۋە سەپەرۋەر قىلىش ، دەسلەپكى كۆزدىن كۆچۈرۈش ، سالامەتلىك تەكشۈرۈش ، سىياسىي جەھەتتىن تەكشۈرۈش ۋە يېڭى ئەسكەرلەرنى بېكىتىش تەرتىپى بويىچە ئېلىپ بېرىلدى . ناھيىدە ئەسكەر قوبۇل قىلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، بۇ گۇرۇپپا ناھيىلىك پارتكوم ، ناھيىلىك ھۆكۈمەت ، ناھيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى ۋە ئالاقىدار تارماقلارنىڭ رەھبەرلىرىدىن تەركىب تاپتى ، گۇرۇپپا قارىمىقىدا ئىشخانا قۇرۇلدى . 1983 ـ يىلى ئەسكەر قوبۇل قىلىش سىناق تەرىقىسىدە ئىسلاھ قىلىندى ، يەنى يەرلىك ھۆكۈمەت قوبۇل قىلىنغان ئەسكەرلەرنى قىسمىغا ئاپىرىپ بەردى ، ياكى يېڭى ئەسكەرلەر ئۆزلىرى قىسمىغا بېرىپ تىزىمغا ئالدۇرۇپ ھەربىي سەپكە قاتناشتى . لېكىن بۇ خىل ئۇسۇل بىرقانچە يىل سىناق قىلىنغاندىن كېيىن قىسىم يەرلىك ئورۇنلارغا خادىم ئەۋەتىپ ئەسكەر ئېلىش چارىسى ئەملىگە كەلتۈرۈلدى . 90 ـ يىللاردىن بۇيان دۆلەت ئىقتىسادىي تۇزۇلمە ئىسلاھاتىنىڭ ئۇزلۇكسىز چوڭقۇرلىشىشى ، پىلانلىق ئىگىلىكتىن بازار ئىگىلىكىگە ئۆتۈشكە ئەگىشىپ ، مۇڭاپىق ياشتىكى ياشلاردىن سىرت جايلارغا بېرىپ ئىشلەمچىلىك ۋە تىجارەت قىلىدىغانلار كۆپەيدى ، نەتىجىدە جەمئىيەتتىكى خىلمۇ ـ خىل ئىدىيىدىكى قاراشلار ياشلارغا تەسىر كۆرسىتىشكە باشلىدى . بۇنداق ئەھۋالدا ناھيىلىك ئەسكەر قوبۇل قىلىش ئىشخانىسى «يېڭى ئەسكەرلەرنىڭ سان ـ سۈپىتىگە كاپالەتلىك قىلىش ، ئىدىيىۋى ئەھۋالىنى ئېنىقلاش ، سالامەتلىك تەكشۈرۈش ئۆتكىلىنى قاتتىق ئىگىلەش ، باشقا جايدىكى ياشلارنىڭ ئەسكەر بولۇشىنى توسۇش ، سالامەتلىك تۇپەيلىدىن ئەسكەرلىكتىن قايتۇرىدىغان ئەھۋاللارنى ئازايتىش» تەلىپىگە ئاساسەن ، «سىياسىي جەھەتتىن كىم تەكشۈرسە شۇ مەسئۇل بولۇش ، كىم ئىمزا قويغان بولسا شۇ مەسئۇل بولۇش» دېگەن بەلگىلىمىنى ئەستايىدىل ئىجرا قىلدى ھەمدە نازارەتچىلىك مېخانىزمىنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ ، پاش قىلىش تېلېفونى ، خەت ساندۇقى ئورناتتى .

باي ناھيىسى ئەسكەر قوبۇل قىلىش خىزمىتىدە ئۇدا 10 يىل ئەسكەر قايتۇرۇلمىغان ئىلغار ناھيە بولۇپ باھالىنىپ ، ئاپتونوم رايون ۋە شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى .

قىسمەن يىللاردا باي ناھىيىسىدىن قوبۇل قىلىنغان ئەسكەرلەر

جەدۋەل : 6 — 2

يىللار	ئومۇمىي سانى	خەنزۇ		ئۇيغۇر		يىللار	ئومۇمىي سانى	خەنزۇ		ئۇيغۇر	
		ئەر	ئايال	ئەر	ئايال			ئەر	ئايال	ئەر	ئايال
1970	40	10		30		1990	38	13		25	
1973	78	13		65		1991	31	20		11	
1976	63	8			55	1992	23	11		12	
1977	60	8		52	1993	31	21		10		
1978	68	25	2	41	1994	31	19		12		
1979	43	40		3	1995	25	15		10		
1980	58	20		38	1996	27	17		10		
1981	22	20		2	1997	14	9		5		
1982	100	40		60	1998	11	8		3		
1983	37	36		1	1999	12	8		4		
1984	38	28		10	2000	17	11		6		
1985	22	5		17							

2 . ھەربىي سەپتىن چېكىنگەنلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش

60 ـ يىللاردا ناھىيىلىك پارتكوم ، ھۆكۈمەت ۋە خەلق قوراللىق بۆلۈمىدىن خادىم ئاجرىتىلىپ ناھىيىلىك ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن ھەربىيلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشخانىسى قۇرۇلدى . 1980 ـ يىلى ھەربىي سەپتىن يۇرتىغا قايتقان ۋە چېكىنگەن ھەربىيلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، بۇ ئىشخانا ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسىدا تەسىس قىلىندى ، ئىشخانىغا ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن ھەربىيلەرنى ئورۇنلىشىش خىزمىتىنى ئىشلەشكە مەخسۇس خادىم سەپلەندى .

1950 ~ 1970 ـ يىلىغىچە ناھىيە بويىچە ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن ۋە كەسىپ ئالماشتۇرغان 242 كىشى ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە يۇرتىغا قايتۇرۇلغىنى 96 . 1980 ~ 2000 يىلىغىچە ھەربىي سەپتىن كەسىپ ئالماشتۇرغان 300 نەچچە كىشى ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە يۇرتىغا قايتۇرۇلغىنى 90 نەچچە ، ھەربىي سەپتىن يۇرتىغا قايتۇرۇلغان بىرمۇنچە ھەربىي ۋىلايەتلىك ، ناھىيىلىك پارتىيە مەكتەپلىرىدە تەربىيلەنگەندىن كېيىن يېزا ـ بازار ئاساسىي قاتلام كادىرى بولدى .

3 . زاپاس ھەربىيلەرنى تىزىملاش

1958 ـ يىلى زاپاس ئوفىتسېر ۋە ئەسكەرلەر ئومۇميۈزلۈك تىزىملاندى ، 1960 ـ يىلىدىن

ئىلگىرى يېشى 19 ~ 30 ياشقىچە بولغان پۇقرالاردىن كۆزدىن كۆچۈرۈشتە لاياقەتلىك بولغانلىرى تىزىملىنىپ زاپاس ھەربىيلەر قاتارىغا كىرگۈزۈلدى . تىزىملانغانلار تىزىملاشقا تېگىشلىك ئادەم- نىڭ 6 .79 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، ناھىيىلىك ھەربىي خىزمەت ئىدارىسى تىزىملانغان زاپاس ھەربىيلەرگە ھەربىي خىزمەت ئۆتەش كىنىشكىسى تارقىتىپ بەردى . 1985 - يىلى زاپاس ھەربىيلەرنىڭ تۇرلىرى بويىچە تىزىملاش كارتىسى تۇرغۇزۇلۇپ ، ئۇنى ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى مەخسۇس ئادەم بېكىتىپ باشقۇردى .

Ⅲ باب

خەلق ئەسكەرلىرى

§1 . رەھبەرلىك تۈزۈلمىسى

خەلق ئەسكەرلىرى دۆلەتنىڭ مۇھىم قوراللىق كۈچلىرى بولۇپ ، ئۇلار ھەربىي ئىشلار سىستېمىسى بىلەن يەرلىك پارتكومنىڭ قوش رەھبەرلىكىدە بولىدۇ . ھەربىي ئىشلار سىستېمىسى رەھبەرلىك جەھەتتە ئاساسلىقى ھەربىي رايونى ، شۆبە ھەربىي رايونى ، ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى خەلق ئەسكەرلىرىگە قارىتا بىر تۈتاش پىلانلاش ، بىر تۈتاش قۇرۇش ۋە بىر تۈتاش قوماندانلىق قىلىشنى يولغا قويىدۇ . خەلق قوراللىق بۆلۈمى خەلق ئەسكەرلىرى خىزمىتىنى قوماندانلىق قىلىشنى يولغا قويىدۇ . خەلق قوراللىق بۆلۈمى خەلق ئەسكەرلىرى خىزمىتىنى بىۋاستە ئۈيۈشتۇرغۇچى ۋە ئۇنىڭغا قوماندانلىق قىلغۇچى ئاپپارات ، ئۇ ئادەتتىكى چاغلاردا خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ تۇرلۈك قۇرۇلۇشى ۋە زاپاس ھەربىيلەر تەلىم - تەربىيىسى ، شۇنىڭدەك پۇقرالار- غا دۆلەت مۇداپىئەسى تەربىيىسى ئېلىپ بېرىش خىزمەتلىرىنى تەشكىللەپ يولغا قويىدۇ ؛ ئۇرۇش مەزگىلىدە خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ئۇرۇشقا قاتنىشىپ ئالدىنقى سەپكە يارەم بېرىشىگە قوماندانلىق ۋە باشلامچىلىق قىلىدۇ . پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ يولىورۇقىغا ئاساسەن ، ناھىيىلىك خەلق ئەسكەرلىرى خىزمىتىنى ناھىيىلىك پارتكوم ھەقىقىي ئىگىلەيدۇ ، قوراللىق كۈچلەر بۆلۈ- مىنىڭ ئۆز ئالدىغا باشقۇرۇشىغا بېرىلمەيدۇ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ خىزمەت يەرلىك ئورۇنلارنىڭ پۈتكۈل خىزمىتى بىلەن زىچ ماسلاشتۇرۇپ ئىشلىنىدۇ ، پارتىيە قورالىنى باشقۇرىدۇ دېگەن پرىنسىپ ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ ، پارتكومدا ھەربىي ئىشلارنى مۇھاكىمە قىلىش تۈزۈمى ئورنىتە- لىپ ، قەرەللىك دوكلات ئاڭلاش يولغا قويۇلىدۇ ، خەلق ئەسكەرلىرى خىزمىتىگە دائىر مەسىلىلەر مۇھاكىمە قىلىنىپ ھەل قىلىنىدۇ .

60 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ناھىيىلىك پارتكومدا خەلق ئەسكەرلىرى خىزمىتى گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، گۇرۇپپىغا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ بىر مۇئاۋىن شۇجىسى مەسئۇل بولدى . بۇ ئىشخانا پارتىيە كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىدە خەلق ئەسكەرلىرى خىزمىتىنى ھەربىي ئىشلار تارماقلىرى ئارقىلىق بىر تۈتاش پىلانلىدى ، ئورۇنلاشتۇردى ، ھەيدەكچىلىك قىلدى ۋە تەكشۈرۈپ تۇردى . 64 - يىلى خەلق ئەسكەرلىرى خىزمىتى گۇرۇپپىسى خەلق قوراللىق كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى ،

شۇنىڭ بىلەن بىللە خەلق گۇڭشېسى پارتكوملىرىدا خەلق قوراللىق كومىتېتى قۇرۇلدى . ناھىيە-لىك ۋە ئاساسىي قاتلام خەلق قوراللىق كومىتېتلىرى ناھىيىلىك پارتكوم (ئاساسىي قاتلام پارتكوملىرى) ، ھەربىي ئىشلار ئورگىنى ، ھۆكۈمەت تارماقلىرى شۇنىڭدەك ئىشچىلار ئۈيۈشمە-سى ، ياشلار ئىتتىپاقى ۋە ئاياللار بىرلەشمىسى قاتارلىق ئاممىۋى تەشكىلاتلارنىڭ ئاساسلىق مەسئۇللىرىدىن تەركىب تاپتى ، ئۇ خەلق ئەسكەرلىرى خىزمىتىگە رەھبەرلىك قىلىدىغان ماسلاش-تۇرۇش ئاپپاراتى بولۇپ ، ئۇنىڭ ۋەزىپىسى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ خەلق ئەسكەرلىرى قۇرۇلۇشىغا دائىر مۇناسىۋەتلىك چوڭ - چوڭ سىياسەت ، فائىدىلىرى ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك يەرلىك پارتكوملار ، ھەربىي ئورگانلارنىڭ مۇناسىۋەتلىك يولىورۇقلىرىغا ئاساسەن ، شۇ ناھىيە-نىڭ ئەھۋالىغا بىرلەشتۇرۇپ ، ئىزچىل ئەملىيلەشتۇرۇش تەدبىرلىرىنى مۇھاكىمە قىلىش ، ئىجرا قىلىش داۋامىدا يۇز بەرگەن چوڭ - چوڭ مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشتىن ئىبارەت . قوراللىق كۇچلەر كومىتېتىدا يىغىن تۈزۈمى ئورنىتىلىپ ، خەلق ئەسكەرلىرى قۇرۇلۇشى ، ئەسكەر قوبۇل قىلىش خىزمىتى ۋە ھەربىي سەپتىن چېكىنگەنلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش ، دۆلەت مۇداپىئەسى تەربىيىسى قاتارلىقلارغا دائىر چوڭ - چوڭ مەسىلىلەر مۇھاكىمە قىلىندى ۋە تەكشۈرۈلدى . قوراللىق كۇچلەر كومىتېتى ئىشخانىسى خەلق قوراللىق بۆلۈمىدە قۇرۇلدى ، ئۇ كۇندىلىك ئىشلارنى بېجىردى .

§ 2 . خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتى

1959 - يىلى 5 - ئايدا خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتى قۇرۇلۇشقا باشلىدى ، شۇ يىلى 7-ئاينىڭ 15 - كۈنىگىچە ناھىيە بويىچە توققۇز خەلق گۇڭشېسىدا خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتى قۇرۇلدى . بىر خەلق ئەسكەرلىرى تۈەنى تەشكىللەندى ، ئۇنىڭغا 11 يىڭ ، 45 لىيەن ، 180 پەي ، 808 بەن قارىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە تايانچ خەلق ئەسكەرلىرى لىيەنى 11 ، پەيى 35 ، بەنى 150 ؛ خەلق ئەسكىرى 12 مىڭ 980گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە تايانچ خەلق ئەسكىرى 5353 ، ئاددىتتىكى خەلق ئەسكىرى 7627 .

1961 - يىلى ئىستىل تۈزىتىش ۋە گۇڭشېنى تەرتىپكە سېلىشقا بىرلەشتۇرۇپ ، خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتلىرى تەرتىپكە سېلىنىپ ، خەلق ئەسكەرلىرى خىزمىتى كۇچەيتىلدى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە خەلق ئەسكەرلىرى شىسى تەشكىللەندى ، خەلق ئەسكىرى 24 مىڭ 157گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە تايانچ خەلق ئەسكىرى 11 مىڭ 198 ، ئاددىتتىكى خەلق ئەسكىرى 12 مىڭ 959 ؛ ئەر خەلق ئەسكىرى 12 مىڭ 223 ، ئايال خەلق ئەسكىرى 9934 . خەلق ئەسكەرلەر شىسىغا تۆت خەلق ئەسكەرلەر تۈەنى ، سەككىز يىڭ قارىدى . 1962 - يىلى بىر توپچى ئەسكەرلەر يىگى تەشكىل قىلىندى ، ئۇنىڭغا تۆت پەي قارىدى . توپچى ئەسكەرلەر يىگى ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسىدىكى بىر قىسىم تايانچ خەلق ئەسكەرلىرىنى ساقلىق ساقلاش ئەسكەرلىكىگە قوبۇل قىلدى . 65 - يىلى ناھىيىدىكى خەلق ئەسكەرلىرى شىسى قارىمىقىدا 13 يىڭ ، 153 لىيەن بار بولدى ، خەلق ئەسكەرلىرى 16 مىڭ 121گە يەتتى .

1970 - يىلى يۇقىرىنىڭ «كىچىك ناھىيىلەردە بىر يىڭ ، چوڭ ناھىيىلەردە بىر تۈەن بولۇش» دېگەن يولىورۇقىغا ئاساسەن ، ناھىيە بويىچە بىر تايانچ خەلق ئەسكەرلىرى تۈەنى تەشكىل-

لەندى ، ئۇنىڭغا ئالتە لىيەن ، 18 پەي ، 54 بەن قاربدى ، 600 نەچچە خەلق ئەسكەرلىرى بار بولدى . 1973 ـ يىلى ناھىيە بويىچە تايانچ خەلق ئەسكەرلىرى تۇەنى 13 يىلگ ، 173 لىيەن ، 676 پەي ، 2528 بەن قىلىپ كېڭەيتىلدى ، خەلق ئەسكىرى 29 مىلگ 134كە يەتتى ، ئۇلار 16 خەلق گۇڭشىسى ، ئۇچ دېھقانچىلىق مەيدانى ، بىر بازار ئورگىنى ، 106 ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەتراتىگە جايلاشتى ، ئەسلىدە بار ئالتە قوراللىق تايانچ خەلق ئەسكەرلىرى لىيەنى ئاساسىدا بىر قوراللىق تايانچ خەلق ئەسكەرلىرى تۇەنى تەشكىللەندى . تۇەنگە 14 لىيەن ، 41 پەي ، 136 بەن قاربدى ، قوراللىق ئەسكەر 1308گە يەتتى . قوراللىق تايانچ خەلق ئەسكەرلىرى تۇەنگە بىر تۇەنجاڭ ، (ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمىنىڭ باشلىقى تېرگاسىز قوشۇمچە ئۆتىدى) ، بىر 1 ـ سىياسىي كومىسسار (ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىسى ۋاڭ بىن قوشۇمچە ئۆتىدى) ، بىر 2ـ سىياسىي كومىسسار ، ئۇچ مۇئاۋىن تۇەنجاڭ ، بىر مۇئاۋىن سىياسىي كومىسسار قويۇلدى ؛ تۇەن قارمىقىدا قوماندانلىق شتابى ، سىياسىي باشقارما ، ئارقا سەپ تەمىنات باشقارمىسى تەسىس قىلىندى . قوماندانلىق شتابىغا بىر شتاب باشلىقى ، ئۇچ مۇئاۋىن شتاب باشلىقى ، بىر ئۇرۇش قىلىش ۋە تەلىم ـ تەربىيە خادىمى ، بىر رازۋېدكا ـ ئاخبارات خادىمى ، بىر ھەرخىل ئىشلار خادىمى ، بىر ئالاقىلىشىش خادىمى سەپلەندى ، سىياسىي باشقارمىغا بىر مۇدىر ، ئۇچ مۇئاۋىن مۇدىر ، بىر تەشكىلات كادىرى ، بىر تەشۋىقات كادىرى ، بىر قوغدىنىش كادىرى ، بىر ئاممىۋى خىزمەت كادىرى ؛ ئارقا سەپ تەمىنات باشقارمىسىغا بىر باشقارما باشلىقى ، ئىككى مۇئاۋىن باشقارما باشلىقى ، بەش يارەمچى سەپلەندى .

1974 ـ يىلى خەلق ئەسكەرلىرى قوراللىق خەلق ئەسكەرلىرى ، تايانچ خەلق ئەسكەرلىرى ۋە ئادەتتىكى خەلق ئەسكەرلىرى دەپ ئۇچ تۈرگە ئايرىلدى . ناھىيىدە قوراللىق تايانچ خەلق ئەسكەرلىرى تۇەنى قۇرۇلدى ، تۇەنگە 16 يىلگ ، 206 لىيەن ، 779 پەي قاربدى ، ئادەمى 32 مىلگ 255كە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە تايانچ خەلق ئەسكىرى 17 مىلگ 840 ، ئادەتتىكى خەلق ئەسكىرى 11 مىلگ 821 ، پەيدىن يۇقىرى دەرىجىلىك كادىر 2594 . خەلق ئەسكەرلىرى تۇەنى ئىچىدە ھەربىي سەپتىن بوشانغان ھەربىي 380 ، بۇنىڭ ئىچىدە تايانچ خەلق ئەسكىرى 193 ، ئادەتتىكى خەلق ئەسكىرى 71 ، پەيدىن يۇقىرى دەرىجىلىك كادىر 116 ؛ تايانچ خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ 235ى قوراللىق خەلق ئەسكىرى .

1975 ـ يىلى ناھىيە بويىچە خەلق ئەسكەرلىرى تۇەنگە 18 يىلگ ، 222 لىيەن ، 826 پەي قاربدى ، خەلق ئەسكىرى 33 مىلگ 333كە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە تايانچ خەلق ئەسكىرى 18 مىلگ 392 ، ئادەتتىكى خەلق ئەسكىرى 2202 ، پەيدىن يۇقىرى دەرىجىلىك كادىر 2740 ؛ خەلق ئەسكەرلىرى تۇەنىدىكى ھەربىي سەپتىن بوشانغان ھەربىي 360 ، بۇنىڭ ئىچىدە تايانچ خەلق ئەسكىرى 180 ، ئادەتتىكى خەلق ئەسكىرى 69 ، پەيدىن يۇقىرى دەرىجىلىك كادىر 111 .

1982 ـ يىلى ناھىيىلىك خەلق ئەسكەرلىرى تۇەنى تەرتىپكە سېلىنىپ تەشكىللەنگەندىن كېيىن ئۇنىڭغا تۆت لىيەن ، 1985 ـ يىلى 12 لىيەن قاربدى . 1995 ـ يىلى ناھىيىلىك خەلق ئەسكەرلىرى تۇەنى قارىمىقىدا 121 لىيەن ، 322 پەي ، 864 بەن بار بولدى ، ئادەمى 8566گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە تايانچ خەلق ئەسكىرى 4522 ، پەيدىن يۇقىرى دەرىجىلىك كادىر 337 ، ھەربىي سەپتىن بوشانغان ھەربىي 99 .

2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە بىر خەلق ئەسكەرلىرى تۇەنى تەشكىللەندى ، قارىمىقىدا 15 يىلگ ، 121 لىيەن ، 364 پەي ، 1093 بەن بار بولدى ، ئادەمى 8432گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە تايانچ خەلق ئەسكىرى 652 .

§ 3 . سىياسىي تەربىيە

1970 ـ يىللىدىن بۇيان خەلق ئەسكەرلىرىگە دۆلەت مۇداپىئەسى تەربىيىسى جۇملىدىن خەلق ئۇرۇشى ئىدىيىسى تەربىيىسى ، خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ئورنى ۋە رولى ، خاراكتېرى ۋە ۋەزىپىسى شۇنىڭدەك پارتىيىنىڭ شەرەپلىك ئەنئەنە تەربىيىسى بېرىلدى . 1980 ـ يىلى ئاساسلىقى ۋەتەنپەرۋەرلىك ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە ئۇرۇش تەييارلىقى تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلىپ ، خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ۋەتەننى سۆيۈش قىزغىنلىقى ئورغۇتىلدى ، ئىككىدىن ئايرىلالماسلىق ئىدىيىسى كۈچەيتىلىپ ، ھەر مىللەت خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ئۆزئارا ياردەم بېرىش ، بىر ـ بىرىنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرىگە ھۆرمەت قىلىش ، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش ئىدىيىسى كۈچەيتىلدى .

90 ـ يىللاردا خەلق ئەسكەرلىرىگە سىياسىي تەربىيە ئېلىپ بېرىشتا ، يولداش دېڭ شياۋپىڭ-نىڭ جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش نەزەرىيىسى يېتەكچى ، يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇن تارقاتقان خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ سىياسىي تەربىيىسى توغرىسىدىكى 12 دەرسلىك ئاساس قىلىنىپ ، خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ئىدىيىۋى ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۇرۇلۇپ ، پارتىيىنىڭ لۇشيەن ، فاڭجېن ۋە سىياسەتلىرىنى شۇنىڭدەك پارتىيىنىڭ مىللىي ، دىنىي سىياسەتلىرىنى ئۆگىنىش گەۋدىلەندۈرۈلدى .

خەلق ئەسكەرلىرىگە سىياسىي تەربىيە ئېلىپ بېرىشتا يېغىپ تەربىيىلەش ۋە تاسادىپىي تەربىيىلەش ئۇسۇلى قوللىنىلدى . سىياسىي تەربىيە ماتېرىيالى ئىككى خىل تىلدا تۈزۈلۈپ ، ئاساسىي قاتلام ئورۇنلارنىڭ ئۆگىنىشىنى تەشكىللەپ يولغا قويۇشىغا تارقىتىپ بېرىلدى ھەمدە تەربىيىلەش ۋەزىپىسى تامامىلانغان ھەربىر باسقۇچتا تەربىيىنىڭ سۈرئىتى ۋە ئۇنۇمى ئادەم تەشكىللىنىپ تەكشۈرۈپ تۇرۇلدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە خەلق ئەسكەرلىرى شۆبە ئەتراپىدىكى ئۇچۇن «جۇڭگو خەلق ئەسكەرلىرى» ، «شىنجاڭ خەلق ئەسكەرلىرى» ۋە «غەربىي شىمال خەلق ئەسكەرلىرى» ، «دۆلەت مۇداپىئەسى گېزىتى» قاتارلىق گېزىت ـ ژۇرناللارغا مۇشتەرى بولۇنۇپ ، خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ نەزەر دائىرىسى كېڭەيتىلدى ، سىياسىي نەزەرىيىۋى سەۋىيىسى ئۆستۈرۈلدى .

§ 4 . خەلق ئەسكەرلىرى تەلىم ـ تەربىيىسى

باي ناھىيىسىدە خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتى قۇرۇلغاندىن كېيىن يۇقىرىنىڭ «خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ھەربىي تەلىم ـ تەربىيىسىنى كۈچەيتىپ ، تاجاۋۇزچىلىققا قارشى تۇرۇش ئۇرۇشىغا ياخشى تەييارلىق كۆرۈش كېرەك» دېگەن يولىورۇقىغا ئەمەل قىلىپ ، ئەمگەك بىلەن ھەربىي تەلىم ـ تەربىيىنى بىرلەشتۇرۇشتە چىڭ تۇرۇپ ، كىچىك دائىرىدە ، ئۆز ئورنىدا ، تارقاق ، مەركەزلىك ، قىسقا مۇددەتلىك تەربىيىلەشنى ئۆزئارا بىرلەشتۇرۇش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ ، ئۆز ئورنىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا يارىشا تەلىم ـ تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى .

تەلىم ـ تەربىيە داۋامىدا كەسپىي قوراللىق كادىرلار ، خەلق ئەسكەرلىرى پەيدىن يۇقىرى

دەربجىلىك كادىرلار ، قوراللىق تايانچ لىيەن ۋە كىچىك تىپتىكى توپچىلار شۆبە ئەترەتلىرى شۇنىڭدەك پىيادە ئەسكەرلەرنىڭ تاكتىكا ، تېخنىكا ئاساسىي تەلىم - تەربىيىسى نۇقتىلىق ياخشى تۇتۇلدى . كادىرلار «ئۇچنى بىلىش» ، «ئىككىگە ماهىر بولۇش» (يەنى سۆزلەشنى ، ئىشلەشنى ، ئۆگىتىشنى بىلىش ، تەلىم - تەربىيىگە تەشكىللەشكە ، جەڭگە قوماندانلىق قىلىشقا ماهىر بولۇش) جەھەتتە قىسقا مۇددەتلىك تەربىيىلەندى . خەلق ئەسكەرلىرىنى ناهىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى يېغىپ تەربىيىلىدى ، تەلىم - تەربىيىدە قارىغا ئېتىش ، گىرانات ئېتىش ، پارتلىتىش ، مىنا كۆمۈش ۋە تاكتىكا مەشغۇلاتىنى نۇقتىلىق گەۋدىلەندۈردى .

خەلق ئەسكەرلىرى يىگى ، لىيەنى كادىرلىرىنى ناهىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى مەسئۇل بولۇپ ھەر يىلى 10 ~ 15 كۈن يېغىپ تەربىيىلىدى ؛ پەي ، بەن كادىرلىرىنى گۇڭشې ئاساسىي قاتلام خەلق قوراللىق بۆلۈملىرى ھەر يىلى 10 ~ 20 كۈن تەربىيىلىدى .

1978 - يىلى 8 - ئاينىڭ 18 ~ 20 - كۈنىگىچە ناهىيىلىك قوراللىق خەلق ئەسكەرلىرى تۈنجى نۆۋەتلىك خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ھەربىي ماهارەت كۆرسىتىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزىدى . 1983 - يىلىدىن كېيىن «خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ سانىنى ئازايتىپ ، ساپاسىنى ئۆستۈرۈش» دېگەن پرىنسىپقا ئاساسەن ، تەلىم - تەربىيە شتاب باشلىقلىرىنىڭ كەسپىي قوراللىق كادىرلىرىغا ماسلىشىپ ، تۈركۈمگە ، مۇددەتكە بۆلۈنۈپ يېزا - بازاردا تەلىم - تەربىيە ئېلىپ بېرىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ ، ئىشلەپچىقىرىش بىلەن تەلىم - تەربىيىنىڭ ھەر ئىككىلىسىنى ئاقساتماسلىقنى ئىشقا ئاشۇردى .

1990 - يىلى تېرەك كۆمۈر كانىدا 330 ئادەمنى مەشغۇلاندۇرۇش ۋەزىپىسى ئورۇندالدى . مەشق داۋامىدا 15 تۈرده مەشق ئېلىپ بېرىلدى ، ئېغىر تىپتىكى پىلمۇت ، يېرىم ئاپتوماتىك مىلتىق ، ۋە ئاپتومات 1 - مەشق بولدى ، قارىغا ئېتىشنىڭ نەتىجىسى % 100 ، يېرىم ئاپتوماتىك مىلتىق ئېتىشنىڭ % 98 ، ئاپتومات ئېتىشنىڭ % 98 بولدى . 1991 - يىلى باي ناهىيە بازىرى 370 ئادەمنى يېغىپ مەشق قىلدۇردى ، بۇ جەريانداغى ئۇچ خىل مېڭىش - تۇرۇش ، قارىغا ئېتىش ، ھەربىي چامباشچىلىق 1 - يۈرۈش ، گىرانات ئېتىش ۋە تاكتىكا ئاساسىي مەشقى قاتارلىق 14 تۈرده مەشق ئېلىپ بېرىلدى ، نەتىجىسى ئۇنۇمۇرسال باھالاشتا لاياقەتلىك بولغىنى % 47نى ، ياخشى بولغىنى % 13نى ، ئەلا بولغىنى % 7نى ئىگىلىدى . 1994 ~ 1998 - يىلىغىچە بۆلۈك يېزىسى 391 ئادەمنى مەشق قىلدۇرۇش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىدى ، مەشق ۋاقتى 20 كۈن بولۇپ ، 11 تۈرده مەشق ئېلىپ بېرىلدى ، ئۇنۇمۇرسال نەتىجىسىنى باھالاشتا لاياقەتلىك بولغىنى % 49نى ، ياخشى بولغىنى % 21نى ، ئەلا بولغىنى % 9نى ئىگىلىدى .

1995 ~ 1998 - يىلىغىچە قوراللىق كادىرلار ناهىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمىدە يېغىپ تەربىيىلەندى ، ئۇلار 14 كۈنلۈك مەشق داۋامىدا 15 تۈرده مەشق ئېلىپ باردى ، ئۇنۇمۇرسال نەتىجىسىنى باھالاشتا لاياقەتلىك بولغىنى % 54نى ، ياخشى بولغىنى % 27نى ، ئەلا بولغىنى % 13نى ئىگىلىدى .

1999 - يىلى 800 نەچچە خەلق ئەسكىرى (قېتىم) ، 97 كەسپىي قوراللىق كادىر (قېتىم)نى يېغىپ تەربىيىلەش ۋەزىپىسى ئورۇندالدى ، بولۇپمۇ بۆلۈك ، كانچى ، مىچىخ يېزىلىرى مەشق ۋەزىپىسىنى ناهايىتى ياخشى ئورۇندىدى .

2000 - يىلى 975 خەلق ئەسكىرى (قېتىم) ، 102 كەسپىي قوراللىق كادىر يېغىپ تەربىيىلەندى ، ئونباش ، كانچى ، ياتۇر ، سايرام يېزىلىق خەلق قوراللىق بۆلۈملىرى تەلىم - تەربىيە ۋەزىپىسىنى خېلى ياخشى ئورۇندىدى .

§ 5 . خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ ئاساسلىق پائالىيەتلىرى

يىللاردىن بۇيان خەلق ئەسكەرلىرى كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش ، كەلكۈنگە تاقابىل تۇرۇش كۆرىشىگە پائال قاتناشتى ، كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش ئەمگىكىگە قاتناشقان ئادەم ئوتتۇرىچە يىلىغا 27دىن ، ۋاقىت 10 كۈندىن ، كەلكۈنگە تاقابىل تۇرۇشقا قاتناشقان ئادەم 24 ، ۋاقىت يەتتە كۈندىن توغرا كەلدى .

1997 ـ ۋە 1999 ـ يىللىرى بوراندىن ، قۇمدىن مۇداپىئە كۆرۈش ئورمىنى بەرپا قىلىش ۋە تېرىلغۇدىن ئورمانغا قايتۇرۇش ئەمگىكىگە 25 ئادەم ، ئىككى ئاپتوموبىل چىقىرىلىپ ، يەتتە كۈن ئەمگەك قىلىش ئارقىلىق 4284 تۈپ كۆچەت تىكىلدى ، 565 گېكتار يەر تېرىلغۇدىن ئورمانغا قايتۇرۇلدى .

جەمئىيەت ئامانلىقىنى قوغداشقا زور تۆھپە قوشۇلدى . 1998 ـ يىلى 390 خەلق ئەسكىرى ئىشقا سېلىنىپ ، توساق قۇرۇش ، قوغلاپ تۇتۇش قاتارلىق ۋەزىپىلەر ئورۇندالدى . 1999 ـ يىلى كەسپىي قوراللىق كادىردىن 47سى ئاجرىتىلىپ قاراباغ يېزىسى ، تېرەك بازىرى ، داۋانچى ، ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانلىرىدا توساق قۇرۇش ۋە پىستىرما قويۇش ۋەزىپىسى ئورۇندالدى ؛ 420 نەچچە خەلق ئەسكىرى ئىشقا سېلىنىپ ، مىچىخ ، سايرام ، قىزىل ، ياتۇر يېزىلىرىدا قوغلاپ تۇتۇش ۋەزىپىسى ئورۇندالدى .

تولۇقسىز مەلۇماتقا قارىغاندا 1974 ـ يىلىدىن بۇيان ناھىيىدىكى خەلق ئەسكەرلىرى 1297 نامرات ئائىلىنىڭ نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ بېيىشىغا ياردەم بەرگەن ، 690 مىڭ تۈپ خالىسانە كۆچەت تىككەن ، ئىگە ـ چاقسىز سەككىز بوۋاي ـ مومانىنىڭ يەتتە گېكتاردىن ئارتۇق يېرىنى تېرىپ بەرگەن ، 190 كىلومېتىر يول ياسىغان ، 520 نەچچە ئادەم (قېتىم) كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش ۋە كەلكۈنگە تاقابىل تۇرۇش ئەمگىكىگە قاتناشقان ، 2779 ئادەم (قېتىم) ئىلمىي ئۇسۇلدا تېرىقچىلىق قىلىش ، پىلانلىق تۇغۇت ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا دائىر تەشۋىقات ئېلىپ بارغان ، بۇنىڭدىن 130 مىڭ ئامما (قېتىم) تەربىيىگە ئىگە بولغان .

2000 ـ يىلى خەتەردىن ، ئاپەتتىن قۇتقۇزۇشقا 400 نەچچە كەسپىي قوراللىق كادىر (قېتىم) چىقىرىلدى ، 5000 دىن ئارتۇق خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ جىددىي ئەھۋالغا تاقابىل تۇرۇش شۆبە ئەترىتىنىڭ خادىمى ۋە ئادەتتىكى خەلق ئەسكىرى چىقىرىلىپ ، بۇلۇڭ ۋە سايرام يېزىلىرىغا 8000 مېتىر توسما ياساپ بېرىلدى .

قوشۇمچە : قاراباغ خەلق ئەسكەرلىرى يىڭىنىڭ ئىلغار ئىش ـ ئىز ـ لىرى

1959 ـ يىلى قاراباغ خەلق ئەسكەرلىرى لېيەنى قۇرۇلدى. 1985 ـ يىلى قاراباغ خەلق ئەسكەرلىرى يىڭىغا بىر لېيەن، 41 پەي قاردى، بۇنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى لېيەنى بار. يىڭ قارىمىقىدا 1769 خەلق ئەسكىرى بار، بۇنىڭ ئىچىدە تايانچ خەلق ئەسكىرى 1032، ئادەتتىكى خەلق ئەسكىرى 609، پەيدىن يۇقىرى دەرىجىلىك كادىر 128، ھەربىي سەپتىن قايتقانلار يەتتە.

قاراباغ خەلق ئەسكەرلىرى يىگى تەلىم تەربىيە ساپاسى ياخشى خەلق ئەسكەرلىرى تەشكىلاتى. بۇ يىڭ تەلىم ـ تەربىيە جەريانىدا خەلق ئارمىيىسىنىڭ شەرەپلىك ئەنئەنىسىنى جارى قىلدۇرۇپ، مەۋقەنى ھازىرقى قورال ـ ياراغقا قويۇپ، كىچىك دائىرىدە تەربىيىلەش، ئۆز يېرىدە تارقاق تەربىيىلەش، كومانىدىر ـ جەڭچىلەر ئۆزئارا

تەربىيىلەش، ئەمەلىي جەڭنى ئاساس قىلىش قاتارلىق ئۇسۇللارنى قوللىنىپ قاتتىق تەلىم تەربىيە ئېلىپ بېرىپ، خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ جەڭگىۋارلىقىنى ئاشۇردى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىشلەپچىقىرىش جەريانىدا خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ تايانچلىق رولىنى جارى قىلدۇرۇشقا ئەھمىيەت بەردى.

1972 ـ يىلى جۇڭگو ئاخبارات فىلىمى ـ ھۆججەتلىك فىلىم ئىشلەش ستودىيىسى سۈرەتكە ئېلىپ ئىشلىگەن چوڭ تېپتىكى ھۆججەتلىك فىلىم «خەلق ئەسكەرلىرىگە مەدھىيە»دە قاراباغ خەلق ئەسكەرلىرى يېڭىنىڭ ئىش ـ ئىزلىرى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. 1973 ـ يىلى 10 ـ ئايدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى پارتكومى قاراباغ خەلق ئەسكەرلىرى يېڭىنى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونى بويىچە خەلق ئەسكەرلىرى ئىلغار تىپى قىلىپ تۇرغۇزدى. يېڭىجاڭ ياسىن قۇربان مەملىكەت، جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايونى، ئاقسۇ شۆبە ھەربىي رايونى بويىچە ئېچىلغان خەلق ئەسكەرلىرى ئىلغارلار ۋەكىللىرى يىغىنىغا قاتناشتى.

IV باب

چوڭ ـ چوڭ ھەربىي ۋەقەلەر

§ 1 . چوڭ ـ كىچىك خوجىلارنىڭ بايىنى تارتىۋېلىشى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنلۇڭ 22 ـ يىلى (1757 ـ يىلى) 3 ـ ئايلاردا چوڭ خوجا بۇرھانىددىن بىلەن كىچىك خوجا خوجاجاھان توپىلاڭ كۆتۈرۈپ بايىنى ئىگىلىۋالغاندىن كېيىن ئۇيغۇرلار ئارىسىدىكى بەگ، ئاخۇنلارنى يىغىپ ئۇلارغا ئۆزلىرىگە بويسۇنۇش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى، بايىنىڭ ھاكىمبېگى ئۇلارغا بويسۇنماي كۆچا ۋە ئاقسۇنىڭ ھاكىمبەگلىرى بىلەن بىللە غۇلجىغا قېچىپ كەتتى. چوڭ ـ كىچىك خوجىلار بۇنى ئۇققاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى رەھىمسىزلەرچە ئۆلتۈردى. سايرامدىكى 5000 نەچچە كىشىنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكىنى خوجاجاھان ئۆلتۈرىۋەتتى. چىيەنلۇڭ 23 ـ يىلى (1758 ـ يىلى) 5 ـ ئايدىن باشلاپ چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى نەچچە ئاي جاپالىق جەڭ قىلىپ، 8 ـ ئايدا كۆچانى ئالدى. خوجاجاھان كۆچادىن ئاقسۇغا قاچقاندا بايدىن ئۇيغۇرلارنى ئېلىپ ئۇچتۇرپان، خوتەنگە باردى ھەمدە يەكەن، باي، ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان قاتارلىق جايلاردا 4500 نەچچە ئادەم توپلاپ سايرام بىلەن كۆچانى قايتۇرۇۋېلىشقا تەييارلىق قىلدى، كېيىن چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىدىن قورقۇپ چېكىندى.

§ 2 . ياقۇپبەگنىڭ بايغا تاجاۋۇز قىلىشى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ تۆڭجى 3 ـ يىلى (1865 ـ يىلى) 12 ـ ئايدا ئوتتۇرا ئاسىيادىكى قوقەندلىك ھەربىي ئەمەلدار ياقۇپبەگ جەنۇبىي شىنجاڭغا تاجاۋۇز قىلدى. تۆڭجى 6 ـ يىلى (1867 ـ يىلى) يازدا ياقۇپبەگ قوشۇنى بىلەن كۆچادىكى راشىدىن خوجىنىڭ قوشۇنى ياقا ئېرىقتا

كەسكىن جەڭ قىلدى ، يارەمچى قوشۇن ۋاقتىدا كېلەلمىگەچكە ، راشىدىن خوجىنىڭ قوشۇنى مەغلۇب بولدى ، كېيىن يارەمچى قوشۇن يېتىپ كەلگەن بولسىمۇ ئۇنىڭ كاتتىۋېشى ياقۇپ بەگكە تەسلىم بولدى . ياقا ئېرىق ئۇرۇشىنىڭ مەغلۇب بولۇشى كۇچا قوشۇننىڭ ئاساسىي كۇچىنىڭ مەھرۇم قىلدى . بۇنىڭ بىلەن ياقۇپ بەگ قىزىلغا ھۇجۇم قىلدى .

تۇڭجى 9 ـ يىلى (1870 ـ يىلى) تۇرپاندىكى ھەرمىللەت خەلقى ياقۇپ بەگكە بىرلىكتە زەربە بېرىدۇ ، نەتىجىدە ياقۇپ بەگ مىڭلىغان ئەسكەرلىرىنىڭ ئۆلۈكىنى تاشلاپ قاچىدۇ . تۇرپان قوشۇنى كورلا ، كۇچالارنى ئالغاندىن كېيىن ، باينىمۇ بىراقلا قايتۇرۇۋالمىدۇ . تۇرپان قوشۇنى كەتكەندىن كېيىن ياقۇپ بەگ قايتىدىن باش كۆتۈرۈپ ، باينى قايتىدىن بەگ ئىگىلىۋالمىدۇ .

§ 3 . بەي يەنخۇنى قوغلاپ چىقىرىش

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇ 3 ـ يىلى (1877 ـ يىلى) 10 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۇنى چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى كۇچانى قايتۇرۇۋالمىدۇ ، 21 ـ كۇنى تاڭ سەھەردە چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى قىزىلدىن قوشۇن تارتىپ يولغا چىقىپ 80 چاقىرىم يول يۇرۇپ ، بەي يەنخۇ قوشۇنىغا يېتىشىۋالمىدۇ ، باش بۇغ فاڭ يۇشېڭ قوشۇنىغا نازارەتچىلىك قىلىپ باتۇرلۇق بىلەن زەربە بېرىپ ، دۇشمەنىڭ 50 نەچچە ئادىمىنى يوقىتىپ ، بىر ئادىمىنى تىرىك تۇتىدۇ . چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى داۋاملىق ئىلگىرىلەپ بايغا يېتىپ كېلىدۇ ، سېپىل ئىچىدىكىلەر قوۋۇقنى مەھكەم تاقىۋالمىدۇ ، جارچىلار : «بەي يەنخۇ باندىتلىرى تۇنۇگۇن بۇ يەردىن ئۆتتى ھەمدە مۇشۇ قەلئەدە تۇرۇشلۇق قوقەندلىك سىيىت بودەك قاتارلىقلار بىلەن پۇقرالار ئارىسىغا كىرىۋېلىپ غەربكە قاچماقچى بولۇۋاتىدۇ . مۇشۇ يەرلىك ئۇيغۇرلارنىڭ ئاقساقىلى ئۇلارغا بويسۇنمىغاچقا ، ئۇلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى . قەلئەدىكى پۇقرالار ئۇلارغا بويسۇنماي ، توپلىشىپ قوۋۇقلارنى تاقاپ قارشىلىق كۆرسەتتى . قەلئە سىرتىدىكى قورۇللارنى بەي يەنخۇ بۇلاپ قۇرۇقداپ قويدى» دەپ جار سالمىدۇ . قەلئەدىكى چوڭ ئاقساقال مەھەممەت توختى كۆپچىلىكنى باشلاپ قەلئە قوۋۇقىنى ئېچىپ بېرىپ ، لیۇ جىنتاڭغا ئەل بولۇپ ، ئۇنىڭدىن ھال سورايدۇ . فاڭ يۇشېڭ ئاتلىق ئەسكەرلەرنى باشلاپ كېلىپ شەھەر سىرتىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ ھەمدە قېچىپ كەتكەنلەرنى يىغىدۇ ھەمدە يىگىدىكىلەرنى جىددىي ئەتىگەنلىك ناشتا قىلىشقا بۇيرۇدى . 22 ـ كۇنى سەھەردە چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى مۇزۇستىدە مېڭىپ ، پۇتۇن بەدىنىنى قىزۇ باغلىغان ، پۇت ـ قوللىرى سوغۇقتىن ئۇيۇشۇپ كەتكەن ، ئادەم ۋە ئاتلار ھېرىپ ھالىدىن كەتكەن ئەھۋالدا 80 چاقىرىم يول يۇرۇپ ، مىسكانىغا يېتىپ كېلىدۇ ھەمدە رازۋېدكا ئەسكەرلىرىدىن بەي يەنخۇ باندىتلىرىنىڭ ھارغىنلىق ئىچىدە دەريادىن ئۆتىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ، يىگىلارنىڭ ئالغا ئىلگىرىلىشىگە بۇيرۇق چۇشۇرىدۇ . ئەسكەرلەر نەچچە يۇز ئاتلىق ئوغرى ـ قاراقچىنىڭ 20 مىڭچە ئۇيغۇر پۇقرانى يالاپ دەريا بويىغا توپلىۋالغانلىقىنى يىراقتىن كۆرۈپ ، دەرھال قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىپ شىددەت بىلەن ئاتلىنىپ ئۇچرىغانلىكى ئاتلىق قاراقچىنى ئۆلتۈرىدۇ ، ھەش ـ پەش دېگۈچە دەريا ئادەم ۋە ئاتلارنىڭ ئۆلۈكى بىلەن توشۇپ سۇ توسۇلۇپ قالىدۇ ، قورققىنىدىن ئالاقزادە بولغان 20 مىڭچە پۇقرا بايغا قايتىپ كېتىدۇ . چىڭ سۇلالىسى ئارمىيىسى يەنە 30 چاقىرىم قوغلاپ بەي يەنخۇ قوشۇنىنىڭ ئالدى تەرىپىدىكى مىسكاندا سەپ تارتىپ جەڭ ھالىتىنى شەكىللەندۈرىدۇ . لیۇ جىنتاڭ ئەسكەرلەرنى باشلاپ ئالغا ئىلگىرىلەپ پىيادىلەر ئەترىتىگە داۋاملىق ئىلگىرىلەش توغرىسىدا بۇيرۇق چۇشۇرىدۇ ، بەي

يەنخۇنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى ئىككى يولغا بۆلۈنۈپ قارشىلىق كۆرسىتىدۇ ، چىڭ سۇلالىسى ئارمىيىسى ئىككى تەرەپتىن مۇھاسىرىگە ئالىدۇ ، لېۋ جىنتاڭ ئاتلىق لەشكەرلەرنى باشلاپ سەپنىڭ ئوتتۇرىسىدا مېڭىپ پۈتۈن قوشۇننى ھەرىكەتلەندۈرىدۇ ، جەڭ دۇمباقلىرى چېلىنىپ ، پۈتۈن ئالەمنى زىلزىلگە سالىدۇ ، ئىككى يولغا بۆلۈنگەن ئاتلىق ئەسكەرلەر ھەيۋەت بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتىدۇ ، باندىتلارمۇ توختىماي توپ ئاتىدۇ ، ئۆزئارا گىرەلىشىپ ئېلىشىۋاتقاندا ئوق يولدىكى قوشۇندىن شاشىنشى باندىتلار سېپىگە ئېتىلىپ بېرىپ قاپلان تېرىسىدىن تىكىلگەن جۇۋا كىيىۋالغان بىر باندىتنى تىرىك تۇتۇۋالىدۇ ، ئۇنىڭ باتۇر لەشكەرلىرىمۇ دۇشمەن سېپىگە ئېتىلىپ كىرىدۇ ، بەي يەنخۇ قوشۇنى قورققىنىدىن تىرە - پىرەن بولۇپ كېتىدۇ . چىڭ سۇلالىسى ئارمىيىسىنىڭ ئاتلىق ۋە پىيادە ئەسكەرلىرى بىرلىكتە زەربە بېرىپ نۇرغۇن قاراقچىنى ئۆلتۈرىدۇ . سول يولدىكى قاراقچىلار ئوق يولدىكى قاراقچىلارنىڭ مەغلۇبىيىتىنى كۆرۈپ قېچىپ كېتىدۇ . چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۇلارنى توپقا تۇتىدۇ ۋە ئۇلارغا نەيزە تىقىدۇ ، ھەممە يەرنى قاراقچىلارنىڭ جەسىتى قاپلاپ كېتىدۇ ، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى ئىككىگە بۆلۈنۈپ غەلبىسىرى ئالغا ئىلگىرىلەپ ياقائېرىقنىڭ غەربىگىچە 15 كىلومېتىر قوغلاپ بېرىپ نەچچە مىڭ قاراقچىنى ئۆلتۈرىدۇ ، 126نى تىرىك تۇتىدۇ ، 200 نەچچە ئات ۋە نۇرغۇن ھەربىي قورال ياراغنى ئولجا ئالىدۇ . كۇن ئولتۇرغاندا چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى ياقا ئېرىقنى قايتۇرۇۋېلىپ شۇ يەرگە گازارما قۇرىدۇ . 23 - كۇنى چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى غەربكە يۇرۇش قىلىپ ئارقىدىن قوغلايدۇ .

§ 4 . مىللىي ئارمىيىنىڭ بايغا ئىككى قېتىم ھۇجۇم قىلىشى

1945 - يىلى يازدا ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ئابدۇكېرىم ئابباسوق بىلەن قاسىمجان قەبرىدىنىڭ پارتىزانلار ئەترىتىنى باشلاپ تەڭرىتاغدىن ئۆتۈپ جەنۇبىي شىنجاڭغا ئېچكىرىلەپ كىرىپ جەڭ قىلىشنى قارار قىلىدۇ ، ئابدۇكېرىم ئابباسوق ئۆزى سۇرغۇن باشچىلىقىدىكى 150 نەچچە قاۋۇل ئاتلىق ئەسكەردىن تەركىب تاپقان پارتىزانلارنى تاللاپ پارتىزانلار ئەترىتى تەشكىللەيدۇ .

1945 - يىلى 6 - ئاينىڭ 26 - كۇنى پارتىزانلار ئەترىتى ئەۋزەل ئەسكىرىي كۈچ بىلەن كۈچانىڭ شىمالىدىكى تەلەمەت داۋىنىدىكى نۇقتىسىنى بۆسۈپ ئۆتىدۇ . 7 - ئاينىڭ باشلىرىدا گومىنداڭنىڭ كۈچادا تۇرۇشلۇق قوشۇنى كىرىش ۋە قارىغاي داۋانىدىن ئىبارەت ئىككى يولغا بۆلۈنۈپ تەلەمەت داۋىنىدىكى نۇقتىنى ئىگىلەيدۇ . 7 - ئاينىڭ 18 - كۇنى پارتىزانلار ئەترىتى غۇلجىدىن يولغا چىقىپ ، ئەسلىدىكى پىلان بويىچە موڭغۇلكۇرەنىڭ جەنۇبى ئارقىلىق مۇز داۋانىدىن ھالقىپ ، ئۇدۇل قورغان تاغ ئېغىزىغا بېرىپ ، ئاقسۇغا ئەسكەر كىرگۈزمەكچى بولىدۇ ، لېكىن ئۇلار گومىنداڭنىڭ بايدا تۇرۇشلۇق قوشۇنىنى قورغان تاغ ئېغىزىدىن ئەسكەر ئەۋەتىپ مۇز داۋاندا توساق قۇرغانلىقى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە داۋاندىكى قار بەك قېلىن بولغاچقا داۋاندىن ئۆتكىلى بولمايدىغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەرنى ئۇققاندىن كېيىن ، شەرق تەرەپتىكى ئابلاق داۋان ئارقىلىق تەڭرىتاغدىن ئۆتۈشنى قارار قىلىدۇ . پارتىزانلار ئەترىتى تاغ باغرىدىكى قارلىق دالىنى بويلاپ ئالغا ئىلگىرىلەيدۇ ، ئاشلىق بىلەن تەمىنلەش بارغانچە قىيىنلىشىدۇ ، يولمۇ بارغانسېرى تارىيىدۇ . ئۇلار ئاق داۋانغا كەلگەندە بىر قىسىم ئاتلار تىك ياردىن چۈشۈپ كېتىدۇ . پارتىزانلار ئەترىتى زىيانىنى ئازايتىپ ، جەڭگىۋارلىقنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن يولىنى ئۆزگەرتىشنى قارار

قىلىپ ، شەرقە قايتىپ ، كۆكسۇنىڭ شىمالىدىكى چوڭقۇشتاي ئارقىلىق باي ناھىيىسىنىڭ شەرقىدىكى قېيىرغا كىرىدۇ .

8 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى مىللىي ئارمىيىدىكى 500 نەچچە ئادەم يېنىك ـ ئېغىر قوراللار بىلەن قوراللىنىپ ، تەلەمەتكە كېلىپ ، گومىنداڭنىڭ شۇ يەردە تۇرۇشلۇق قوشۇنىغا ئىككى تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپ ، دۈشمەن ئەسكىرىدىن نەچچە ئوننى ئۆلتۈرىدۇ ۋە يارىلاندۇرىدۇ ، 5ـ كۈنى گومىنداڭنىڭ بايدا تۇرۇشلۇق 5 ـ تۈەننىڭ 2 ـ لىيەنىدىن ئىككى پەي ئەسكەر يارەمگە ئۇچىرىتىلىدۇ . 4 ـ تۈەننىڭ مۇئاۋىن باشلىقى جەڭگە نازارەتچىلىك قىلىپ ، مىللىي ئارمىيىنى ئۆڭۈشسىزلىققا ئۇچرىتىدۇ ، كەسكىن جەڭ 8 ـ كۈنگىچە داۋاملىشىدۇ ، مىللىي ئارمىيە داۋانغا چېكىنىدۇ . 10 ـ كۈنى مىللىي ئارمىيە قىيىرنى ئىشغال قىلىدۇ . 11 ـ كۈنى قىيىر يايلىقى بىلەن تەلەمەت داۋىنىنى ئىشغال قىلىپ ، گومىنداڭنىڭ باي ناھىيىلىك پىرقىسىنىڭ مۇۋەققەت شۇجىجاڭى چېن زۇڭرېننى ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ ، بۇ يەرنى ساقلاۋاتقان 4 ـ تۈەننىڭ 1 ـ لىيەننى چېكىنىدۈرىدۇ ، ئۇلار قىزىل ئەتراپىغا چېكىنىدۇ . بۇ چاغدا بايىنى پەقەت بىر لىيەن ۋە ئاتلىق 5 ـ تۈەننىڭ بىر پەيى ساقلاۋاتاتتى .

8 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى تاڭ سەھەردە مىللىي ئارمىيە باي ناھىيە بازىرى ئەتراپىغا يېتىپ كېلىدۇ . ئەتىگەن سائەت سەككىزدە ناھىيە بازىرىغا ھۇجۇم قىلىپ دۈشمەننىڭ بىر لىيەنجاڭىنى تۇتۇپ ، نەچچە ئون ئوفىتسېر ـ ئەسكىرىنى ئېتىپ ئۆلتۈرىدۇ ۋە يارىلاندۇرىدۇ .

مىللىي ئارمىيىنىڭ بايىنى ئىشغال قىلىشى پۈتكۈل تارىم ئويمانلىقىنى زىل ـ زىلىگە سالىدۇ ، بۇ مىللىي ئارمىيىنىڭ جەنۇبىي سەپتە جەڭ قىلىشىنىڭ باشلىنىشى بولۇپ ، مىللىي ئارمىيە ئوسمان سايىتىنى باي ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا ، ياسىن ئاخۇنىنى ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىقىغا تەينىلەيدۇ ، شۇنىڭغا ئەگىشىپ باج ئىدارىسى قۇرىدۇ . ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق گومىنداڭ ئارمىيىسى قورقۇنچىدىن ئالاقزادە بولۇپ ، ئاقسۇنىڭ ۋالىيسى چياۋ گېن 16 ـ كۈنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە مۇنداق تېلېگراممىا يوللايدۇ : ئاڭلىشىمچە باندىتلارنىڭ 500چە ئادىمى قاراباغدىن مۇز داۋانغا قاراپ ئىلگىرىلەۋېتىپتۇ ، ئۇلارنىڭ غەربىي ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق قوشۇنىنىڭ ئارقا يولىنى ئۈزۈپ تاشلاش ئىكەن ، ئاقسۇ شەھىرى جەنۇبىي شىنجاڭ سېپىدىكى مۇھىم جاي ، تېزدىن ھاۋا ئارمىيىسى ئەۋەتىپ ياردەم بېرىلسە .

مىللىي ئارمىيىنىڭ قوماندانلىق شتابى ئابدۇكېرىم ئىبباسوفقا پارتىزان ئەترىتىنى باشلاپ غەربكە يۈرۈش قىلىپ ئىلىدىن ئاقسۇغا بارىدىغان مۇھىم ئۆتكەل — قورغاس تاغ ئېغىزىنى قولغا كەلتۈرۈش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ . گومىنداڭنىڭ كۈچادا تۇرۇشلۇق 4 ـ تۈەننىڭ باشلىقى 1 ـ ۋە 3 ـ پىلموت لىيەنى بىلەن 5 ـ تۈەن 2 ـ پەيىنىڭ 360چە ئادىمىنى باشلاپ ، 17 ـ كۈنى باي ناھىيىسىنىڭ قىزىل دېگەن يېرىگە كەلگەندە مىللىي ئارمىيىنىڭ پوستا تۇرۇۋاتقان نەچچە ئون ئادىمى بىلەن تۇتۇشۇپ ، يېرىم سائەتچە كەسكىن جەڭ قىلىدۇ . 19 ـ كۈنى گومىنداڭ قىسىملىرى باي بازىرى ئەتراپىغا يېتىپ كېلىدۇ ، مىللىي ئارمىيە باي بازىرىدىن چېكىنىپ ، قاراباغ ئەتراپىدا قوشۇنىنى تەرتىپكە سالىدۇ . مىللىي ئارمىيىنىڭ ياردەمگە كەلگەن تۈەنى ياقا ئېرىقنى ئىشغال قىلىپ ، بايدىن چېكىنگەن قوشۇن بىلەن ئۇچرىشىپ گومىنداڭنىڭ مۇز داۋانىنى ساقلاۋاتقان ئاتلىق تۈەننىڭ بىر لىيەنىنى قورشىۋالىدۇ . گومىنداڭ ئاتلىق تۈەننىڭ 2 ـ لىيەنى جامدىن ياردەمگە كەلگەندە ئويلىمىغان يەردىن مىللىي ئارمىيە بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ ، ئىككى تەرەپ كەسكىن جەڭ قىلىدۇ .

8 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى ئەتىگەن سائەت تۆتتە مىللىي ئارمىيە ئىككى تەرەپتىن قىستاپ

كېلىپ گومىنداڭنىڭ باينى ساقلاۋاتقان قىسمىغا زەربە بېرىدۇ ، نەچچە 10 قېتىم نەيزە ـ قىلىچ ئۇرۇشى قىلىپ ، گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ لىيەنجاڭنى ۋە كۆپلىگەن ئەسكىرىنى يوقىتىدۇ . شۇ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى مىللىي ئارمىيە مۇز داۋانىنى ئېلىپ ، ئىلىدىن ئاقسۇغا بارىدىغان يولنى ئاچىدۇ . پارتىزانلار پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ مۇز داۋانىنىڭ 110 كىلومېتىر جەنۇبىدىكى جىلغىدا دەم ئالغاچ قوشۇننى تەرتىپكە سالىدۇ . 9 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى پارتىزانلار ئەتىرىتىدىكى 300 نەچچە كىشى نامازشامدا باي بازىرىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىدۇ ، كېچىچە كەسكىن جەڭ قىلىپ دۇشمەننىڭ باي بازىرىنى ساقلاۋاتقان ئاتلىق بىر لىيەن ئەسكىرىنى يوقىتىپ باي بازىرىنى يەنە ئىشغال قىلىدۇ ، بىر قىسىم پارتىزانلار باي بازىرىدا قالغاندىن باشقا ، قالغان پارتىزانلار ئابدۇكېرىم ئابباسوفقا ئەگىشىپ غەربكە — ئونسۇغا يۈرۈش قىلىدۇ .

10 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى ئابدۇكېرىم ئابباسوف پارتىزانلىرى مىللىي ئارمىيە قوماندانلىق شتابىنىڭ «ئۇچ ۋىلايەت گومىنداڭ مەركىزىي كومىتېتى ۋەكىللىرى بىلەن ئۈرۈمچىدە تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزىدۇ ، ئىككى تەرەپ ئۇرۇش توختىتىپ ، پارتىزانلار ئىلىگە قايتسۇن» دېگەن بۇيرۇقنى تاپشۇرۇۋالىدۇ . مىللىي ئارمىيە ئىلىگە قايتقاندا بايدىكى ئۇيغۇرلاردىن 56سى پارتىزانلار ئەترىتىگە قاتنىشىدۇ . 14 ـ كۈنى گومىنداڭ ئارمىيىسى بايغا كىرىپ ئورۇنلىشىدۇ .

يەتتىنچى قىسىم

سىياسىي - قانۇن

يەتتىنچى قىسىم

سىياسىي - قانۇن

چىڭ سۇلالىسىنىڭ چېگىنلۇڭ يىللىرىدا ، بەگلەر يېزا - بازارلارنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاشقا مەسئۇل بولاتتى ، دىنىي مەدرىس - مەسچىتلەردە سوتخانا تەسىس قىلىنىپ ، ئاۋامنىڭ دەۋالىرى دىنىي قائىدە بويىچە قاراپ چىقىلاتتى . گۇاڭشۇ 8 - يىلى (1882 - يىلى) باي ناهيىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئامبال پۈتۈن ناهيىنىڭ ئامانلىق ، ئەدلىيە ئىشلىرىنى باشقۇردى . شۈەن-تۇڭ 3 - يىلى (1911 - يىلى) ساقچى ئاپپاراتى قۇرۇلۇشقا باشلىدى ، ئۇنىڭغا قورۇقچى ساقچى ، تەرتىپ چارلىغۇچى ، ئوقۇتقۇچى ، كۇزەتكۇچى قاتارلىقلار قويۇلدى . مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرى-دا ساقچى ئاپپاراتى نەچچە ئۆزگەرگەن بولسىمۇ ، ئەمما دېلولارنى تەكشۈرۈپ كۆرۈش ، بىر تەرەپ قىلىشنى يەنىلا هاكىم قوشۇمچە باشقۇردى ، چوڭ - چوڭ دېلولار ئۆلكىلىك يۇقىرى سوت مەهكىمىسىنىڭ تەكشۈرۈپ بېكىتىشىگە يوللاندى . مىنگونىڭ 25 - يىلى (1936 - يىلى) باي ناهيىسىدە ئەدلىيە باشقارمىسى تەسىس قىلىنىپ ، هەق تەلەپ ، جىنايى ئىشلار دېلولىرىنى قاراپ چىقىشقا مەسئۇل بولدى . مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) ناهيىنىڭ تەپتىش ئىشلىرىنى كۆچا سوت مەهكىمىسىنىڭ تەپتىش شۆبە مەهكىمىسى ۋاكالىتەن بېجىردى . مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى) باي ناهيىلىك يەرلىك سوت مەهكىمىسى قۇرۇلدى .

جۇڭخۇا خەلق جۇمهۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ناهيىلىك خەلق هۆكۈمىتى سابىق ساقچى ، سوت مەهكىمىسى ئاپپاراتلىرىنى ئارقا - ئارقىدىن ئۆتكۈزۈۋېلىپ ئۆزگەرتىپ تەشكىللە-دى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ج خ ، تەپتىش ، سوت ئاپپاراتلىرى پالەچ هالەتكە چۈشۈپ قالدى ، 1967 - يىلى 3 - ئايدا هەربىي ئىدارە قىلىش يولغا قويۇلدى . 1973 - يىلىدىن كېيىن ج خ ، تەپتىش ، سوت ئاپپاراتلىرى كەينى - كەينىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى .

I باب

جامائەت خەۋپسىزلىكى

§1 . ئاپپارات

1 . چىڭ سۇلالىسى ، مىنگو دەۋرىدىكى چارلىغۇچى ساقچى ۋە ساقچى

1) چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى چارلىغۇچى ساقچى — چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇ

12 - يىلى (1886 - يىلى) 12 - ئايدا ئاقسۇ ئوكۇ باتالىيونىنىڭ ئاتلىقلار ئەترىتى باي ناھىيىسى يامۇلىنىڭ غەربىي تەرىپىگە جايلىشىپ بەش ئورۇندا چارلىغۇچى ئەسكەر (بىر ئورۇندا بەشتىن ئەسكەر) تۇرغۇزۇپ ئامانلىق ساقلاشقا قويدى . گۇاڭشۇ 28 - يىلى (1902 - يىلى) ناھىيىلىك ھۆكۈمەت نوپۇس تەكشۈرۈش ، باۋ - جيا تەشكىللەش ، بۆلەككە ئايرىپ نازارەتچى ئەۋەتىپ چارلاش ئىشلىرىنى يولغا قويدى . شۇەنتۇڭ 3 - يىلى (1911 - يىلى) 5 - ئايدا يۇەن داخۇا شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ ئىشلىرىغا رىياسەتچىلىك قىلىپ ، شىنجاڭ بويىچە ھەرقايسى ئايماق ، ۋىلايەت ناھەيلەردە ساقچى ئاپپاراتى تەسىس قىلدى ، باي ناھىيىسىدە قورۇقچى ساقچى ، چارلىغۇچى ساقچى ، ئوقۇتقۇچى ، كۇزەتكۇچى قاتارلىقلار قويۇلدى ، چارلىغۇچى ساقچى 10 نەچچىگە يەتتى .

2) مىنگو دەۋرىدىكى ساقچى ئىدارىسى مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا ناھىيەلىك ساقچى ئاپپاراتىنىڭ تەسىس قىلىنىشى قالايمىقان بولدى ، ۋەزىپە ناملىرى بىردەك بولمىدى ، مىرشاپ بېگى ، بەگ ، چارلىغۇچى ساقچى ، تەكشۈرگۈچى ، ئونبېشى ، بەنجاڭ قاتارلىق ناملار تەڭ مەۋجۇت ئىدى ، باشلىقلىقنى يەرلىك دىنىي زاتلار ياكى بەگ ، ئاخۇنلار ئۈستىگە ئالاتتى . مىنگو- نىڭ 4 - يىلى (1915 - يىلى) شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ سەييارە تەپتىش بېگى ياڭ زېڭشىن «شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ چارلىغۇچى ساقچىلارنى ئايرىش چارىسى»نى ئېلان قىلىپ يولغا قويدى ، باي ناھىيىلىك ھۆكۈمەت كۇزەتكۇچى ، ساقچى ئەسكەردىن 20 نەچچىنى قويدى ، ئۇلارنى ئامبال قوشۇمچە باشقۇردى ، خىراجىتىنى يەرلىك مالىيە ئاجرىتىپ بەردى . كېيىنكى يىلى خىراجەت قىسلىقىدىن ئۇلار 10 نەچچىگە قىسقارتىلدى .

مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) 10 - ئايدا ، شىنجاڭنىڭ دۇبەنى شېڭ شىسەي ئۆلكىلىك ئامانلىق قوغداش باش ئىدارىسىنى قۇردى ، كېيىنكى يىلىنىڭ ئاخىرىدا باي ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئامانلىق قوغداش ئىدارىسى تەسىس قىلدى ، ھۆكۈمەتنىڭ كاتىبات مۇدىرى شى يەن (داۋۇت بەگ) ئىدارە باشلىقلىقىغا ، ياڭ دەيفۇ (مەمەت ئىمىن) تەپتىشلىككە تەيىنلەندى ، ئىدارە قارىمىقىدا چارلىغۇچى ساقچى ئەترىتى ، نازارەتچى تەسىس قىلىندى . مىنگونىڭ 25 - يىلى (1936 - يىلى) 5 - ئايدا ئۆلكىلىك ئامانلىق قوغداش باش ئىدارىسى جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقۇرۇش باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىلدى ، ناھىيىلىك ئامانلىق قوغداش ئىدارىسى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلدى ، ئىمىر ئىدارە باشلىقى بولدى . كېيىنكى يىلى ئىمىن ئىدارە باشلىقى بولدى . مىنگونىڭ 27 - يىلى (1938 - يىلى) ساۋۇت جامالھاجى ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلەندى ، ئىدارىدە 40 دىن ئارتۇق ساقچى بار بولدى ، ئىچكى قىسىمدا ساقچى بۆلۈمى ، تەپتىش بۆلۈمى ، بوغالتىر بۆلۈمى ، چارلىغۇچى ساقچى ئەترىتى تەسىس قىلىندى . مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) 3 - ئايدا جاڭ رۇيلىن ج خ ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلەندى . كېيىنكى يىلى ئەتىيازدا ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى ساقچى ئىدارە- سىغا ئۆزگەرتىلدى ، فېڭ شىلىن ئىدارە باشلىقلىقىغا تەيىنلەندى ، نوپۇس ئىشخانىسى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى . مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ شتاتى كۆپەيتىلىپ ، ئىككى مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى ، بىر كاتىپ ، بىر بوغالتىر ، بىر كاسسىر ئۈچ نەپەر نازارەتچى ، بىر نەپەر نوپۇس مۇدىرى ، يەتتە نەپەر نوپۇس خادىمى ، ئىككى نەپەر تەپتىش قويۇلدى . ئەترەت باشلىقى ، مۇئاۋىن ئەترەت باشلىقى ۋە پەيجاڭ ، مۇئاۋىن پەيجاڭلىققا بىردىن ئادەم قويۇلدى . ئىدارە قارىمىقىدا ئامانلىق قوغداش ئىشخانىسى (رازۋېدكا قىلىش ، ئاخبارات توپلاشقا مەسئۇل) كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى ، ياقائېرىق ، سايرام ، قېنىر ۋە قاراباغ قاتارلىق تۆت ساقچىخانا تەسىس قىلىنىپ ، بىردىن ساقچى باشلىقى ، بىردىن نوپۇس باشقۇرغۇچى قويۇلدى ،

ئىداره بويىچه ساقچى 60 تىن ئاشتى . 1949 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا ئىداريدىكى 62 نەپەر ئەمەلدار ـ ساقچى ھەقىقەتكە قايتىشقا قاتناشتى .

2 . خەلق جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى

1950 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى غەربىي شىمال دالا ئارمىيىسى 2 ـ جۇن پىيادە ئەسكەرلەر 5 ـ شى پارتكومى لى زوجېننى ساقچى ئىدارىسىنى ئۆتكۈزۈۋېلىش ۋە ئۆزگەرتىپ تەشكىللەش ئۈچۈن باي ناهيىسىگە ئەۋەتتى ، شۇنىڭ بىلەن باي ناهيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى قۇرۇلدى ، 3 ـ ئايدا بۇرۇن تەسىس قىلىنغان مەمۇرىي ئاپپارات ۋە ياقائېرىق ، قېيىر ، سايرام ، قاراباغ ساقچىخانىلىرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى . جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى ئەسلىدىكى ساقچى خادىملارنىڭ بىر قىسمىنى قالدۇرۇپ ئىشلەتتى ، مۇنەۋۋەر ياشلارنى قوبۇل قىلىپ ساقچى كۆچىنى تولۇقلىدى . شۇ يىلى ئارقا ـ ئارقىدىن تەكشۈرۈپ تەنقىق قىلىش (رازۋېتكا قىلىش) ، ئامانلىق ساقلاش ، مەمۇرىيەتتىن ئىبارەت ئۈچ كەسپىي بۆلۈمچە تەسىس قىلىندى (ھەربىر بۆلۈمچىگە بىردىن باشلىق قويۇلدى) . جامائەت خەۋپسىزلىك ئەترىتى قۇرۇلدى ، باي بازىرىدىن باشقا تۆت يېزا مەمۇرىي رايونىغا بىردىن ئامانلىق ساقلاش ياردەمچىسى ئەۋەتىلدى . 7 ـ ئايدا ، ئۆزگەرتىش ئورنى قۇرۇلدى . 11 ـ ئايدا ، بازارنىڭ شەرقىدە باي ـ كۆچا تاشيولىغا 1500 مېتىر كېلىدىغان جايدا بىر تەكشۈرۈش پونكىتى قۇرۇلدى ، پونكىتنى بىرنەچەر كادىرنىڭ باشچىلىقىدا جامائەت خەۋپسىزلىكى ئەترىتىنىڭ ئۈچ ئەزاسى ساقلىدى . يىل ئاخىرىدا ئىداره بويىچه كادىر ـ ساقچى 18گە ، جامائەت خەۋپسىزلىك ئەترىتى ئەزاسى 60قا يەتتى .

1951 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ج خ ئىدارىسى ئىلى — كۆچا يېقىن يولىدىكى 3 ـ رايوننىڭ قېيىر يېزىسىدا بىر تەكشۈرۈش ئورنى قۇرۇپ ، تۆت كادىر ـ ساقچى ئورۇنلاشتۇرىدى ؛ ناهيىلىك سوت مەھكىمىسى ئۆتكۈزۈپ بەرگەن قاماقخانىنى ئۆتكۈزۈۋالدى ھەمده ئەيىبكارلارنى تەربىيىلەش ، قاراشقا مەسئۇل مەخسۇس كادىر قويدى ، ج خ ئەترىتىدىن ئادەم ئاجرىتىپ قاراۋۇللۇققا تۇرغۇزدى ، 11 ـ ئايدا ئۆزگەرتىش ئورنى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئەترىتى قۇرۇلدى ، جىنايەتچىلەر مىچىغ يېزىسى ، 2 ـ يېنىك سانائەت ئىدارىسىنىڭ خىش زاۋۇتى ۋە چوغتال جىلغىسى (ھازىرقى ناهيىلىك كۆمۈركانىنىڭ كونا ئورنى) قاتارلىق جايلاردا يەر تەۋرىش ، خىش پىشۇرۇش ، كۆمۈر قېزىش ئىشلىرىغا سېلىندى .

1959 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ناهيىلىك ج خ ، تەپتىش ، سوتتىن ئىبارەت ئۈچ ئورگان بىرلىشىپ ئىش بېجىردى ، سىياسىي ـ قانۇن ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ ، ئۇنىڭ قارىمىقىدا ج خ تەپتىش ـ سوت خىزمەت گۇرۇپپىسى ۋە تەييارلىق سوراق گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى . 7 ـ ئايدا ج خ ، تەپتىش ، سوتتىن ئىبارەت ئۈچ ئورگانىنىڭ كەسپى ئايرىلدى ، ج خ ئىدارىسى ھەر قايسى گۇڭشېلاردا سىياسىي ـ قانۇن ـ ج خ بۆلۈمى تەسىس قىلىدى ، بۇ بۆلۈم ئۇزۇن ئۆتمەي بىكار قىلىندى .

1962 ـ يىلى 2 ـ ئايدا سىياسىي يېتەكچى قويۇلدى . 1966 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ج خ ، تەپتىش ، سوت ئاپپاراتلىرىنىڭ ھوقۇقىنى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىكى ئاممىۋى تەشكىلاتلار تارتىۋالدى .

1967 ـ يىلى 3 ـ ئايدا ناهيىلىك خەلق قوراللىق كۈچلىرى بۆلۈمى بىۋىرۇققا بىنائەن ج خ ئىدارىسىغا ھەربىي ۋەكىل ئەۋەتتى ، باي ناهيىلىك ج خ ئىدارىسى ھەربىي ئىداره قىلىش

كومىتېتى قۇرۇلدى .
1968 - يىلى 12 - ئاينىڭ 5- كۈنى باي ناھىيىسىدە تۇرۇشلۇق خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى- نىڭ «7995»قىسمى ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىنى ئومۇميۈزلۈك ئۆتكۈزۈۋالدى ، بۇرۇن تەسىس قىلىنغان مەمۇرىي ئاپپاراتلار ۋە ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى شىنجاڭ باي ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىك ئورگىنى ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، 11 نەپەر كادىر - جەڭچىدىن تەشكىللەنگەن گۇرۇپپا ئەسلىدىكى ج خ ، تەپتىش ، سوت كادىرلىرىنى يېغىپ ، «ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىنى ئۆگىنىش كۇرسى» ئاچتى ، ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپىسىنىڭ قارىمىقىدا ئىش بېجىرىش گۇرۇپپىسى ، مەخسۇس دېلو گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى . ھەر قايسى گۇڭشې ، دېھقانچىلىق مەيدانلىرىدا ناھىيىلىك ئىنقىلا- بىي كومىتېت خەلق قوغداش گۇرۇپپىسى ئەۋەتكەن قوغداش كادىرى ئەسلىدىكى ج خ خاس ۋەكىلىنىڭ خىزمەت مەسئۇلىيىتىنى ۋاكالىتەن يۈرگۈزدى ، ئۇلار گۇڭشې - مەيدان ئاساسىي قاتلام ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولدى .
1970 - يىلى 4 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپىسى ئەسلىدىكى ج خ ، تەپتىش ، سوت كادىرىدىن 14نى ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپىسى تەركىبىگە كىرگۈ- زۈپ ، بۇرۇن تەسىس قىلغان مەمۇرىي ، كەسپىي ئاپپاراتلارنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ، ئامانلىق ساقلاش گۇرۇپپىسى ، دېلو پاش قىلىش گۇرۇپپىسى ، سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى (ئۇنىڭ ئىچىدە كاتىپ ، نوپۇس باشقۇرغۇچى ، ماشىنىست ، تەرجىمان ۋە كاسسىر ، بوغالتىر قاتارلىقلار قويۇلدى) تەسىس قىلدى ، ھەر بىر گۇرۇپپىغا بىردىن باشلىق قويۇلدى ، قاماقخانىنى باشقۇرۇشقا بىر ئادەم مەسئۇل قىلىندى .
1973 - يىلى ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىنىڭ تەشكىلىي تۈزۈلۈشى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ ، سوت مەھكىمىسىدىن ئايرىلدى ، تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ ئۇچ كادىرى ج خ ئىدارىسىنىڭ شتاتىغا كىرگۈزۈلۈپ ، تەپتىشلىك فۇنكسىيىسىنى ج خ ئىدارىسى يۈرگۈزدى . ج خ ئىدارىسىدە كاتىبات بۆلۈمچىسى ، سىياسىي - قوغداش بۆلۈمچىسى ، ئامانلىق ساقلاش بۆلۈمچىسى ، ئالدىن سوراق قىلىش بۆلۈمچىسى تەسىس قىلىندى . قاماقخانىغا مەسئۇل خادىم قويۇلدى . 9 - ئايدا بازارلىق ساقچىخانا قۇرۇلدى ، يىل ئاخىرىدا ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپىسى ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى- دىن چېكىندى ، ج خ ئىدارىسىنىڭ ئەسلىدىكى فۇنكسىيىسى ئەسلىگە كەلدى .
1977 - يىلى 2 - ئايدا ج خ خاس ۋەكىلى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى .
1978 - يىلى 9 - ئايدا تېرەك ساقچىخانىسى قۇرۇلدى .
1980 - يىلى 7 - ئايدا جىنايى ئىشلار رازۋېدكا ئەترىتى قۇرۇلدى .
1981 - يىلى 4 - ئايدا قىزىل ساقچىخانىسى تەسىس قىلىندى . كېيىنكى يىلى 11 - ئايدا ج خ ئىدارىسى سىياسىي يېتەكچى قويۇشنى ئەسلىگە كەلتۈردى ؛ يىل ئاخىرىدا ئونباش يېزىسى ، سايرام يېزىسى ۋە ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانىدا ساقچىخانا تەسىس قىلىنىپ ، بىردىن بىر نەچچىگىچە كادىر - ساقچى ۋە بىردىن مۇئاۋىن ساقچىخانا باشلىقى قويۇلدى .
1985 - يىلى 11 - ئايدا ئامانلىق ساقلاش بۆلۈمچىسىنىڭ كەسپىي بىلەن بازارلىق ساقچىخانا باشقۇرغان نوپۇس كەسپى بىرلەشتۈرۈلۈپ ، نوپۇس باشقۇرۇش بۆلۈمچىسى قۇرۇلدى .
1986 - يىلى 6 - ئايدا قىزىل سۇ ئامبىرى ساقچىخانىسى (ئىچكى جەھەتتە قوغداش بۆلۈمى دەپ ئاتالدى) تەسىس قىلىندى ، ئۇ سۇ ئامبىرى قوماندانلىق شتابى بىلەن ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىنىڭ قوش رەھبەرلىكىدە بولدى ؛ شۇ يىلى ج خ ئىدارىسىدە بىر نەپەر ئىنتىزام تەكشۈ-

رۇش خادىمى قويۇلدى ، سولاقخانا بىلەن مەمۇرىي توختىتىپ قويۇش ئورنى ئايرىپ تەسىس قىلىندى .

1987 ـ يىلى 2 ـ ئايدا ج خ ئىدارىسىدە تاشقى ئىشلار بۆلۈمچىسى تەسىس قىلىندى ؛ 3 ـ ئايدا نوپۇس باشقۇرۇش بۆلۈمچىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، بۇرۇنقى باشقۇرۇش دائىرىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ؛ 10 ـ ئايدا باي ناهىيىلىك قاتناش باشقۇرۇش پونكتى ئۆتكۈزۈۋېلىنىپ ، قاتناش ساقچى ئەترىتى قۇرۇلدى . كېيىنكى يىلى 8 ـ ئايدا قەيىر يېزىسى ، توقسۇن يېزىسى ، ياتۇر يېزىسى ، كانچى يېزىسى ، قاراباغ يېزىسى قاتارلىق بەش يېزا ۋە داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانىدا ساقچىخانا تەسىس قىلىندى . يىل ئاخىرىدا ئاھالىلەر كىملىكى ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى .

1989 ـ يىلى 3 ـ ئايدا ج خ ئىدارىسىدا مەخپىي ـ ئالاقە بۆلۈمچىسى تەسىس قىلىندى ؛ 4 ـ ئايدا ج خ ئىدارىسى چوڭ كۆۋرۈك يېزىلىق ھۆكۈمەت بىلەن بىرلىشىپ ، شۇ يېزىدا ساقچى دېژورنىخانىسى تەسىس قىلدى ، ئىشخانىغا ئىككى خادىم قويدى .

1990 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ج خ ئىدارىسىدا قانۇنچىلىق بۆلۈمچىسى تەسىس قىلىندى .

1993 ـ يىلى ج خ ئىدارىسى قارىمىقىدا 13 يېزا (مەيدان) ، بازار ساقچىخانىسى تەسىس قىلىندى .

2000 ـ يىلى ج خ ئىدارىسى قارىمىقىدا 16 يېزا (مەيدان) ، بازار ساقچىخانىسى تەسىس قىلىندى .

§ 2 . دۇشمەن كۈچلەرنى باستۇرۇش

1 . باندىتلارنى يوقىتىش ، توپىلاڭنى تىنچىتىش

1951 ـ يىلى 11 ـ ئايدا ئىلى ۋىلايىتىدىكى يۇلتۇز باندىتلىرىنىڭ كاتتىبېشى مالىك ھاجى 20 نەچچە باندىتنى باشلاپ تەڭرىتاغ داۋىنىدىن ئۆتۈپ ، باي ناهىيىسى تەۋەسىدىكى ئونباشىنىڭ جەنۇبىدىكى تاغلىق رايونغا كىردى . ناهىيىلىك ج خ ئىدارىسى ئەۋەتكەن قوراللىق كۈچ بايدا تۇرۇشلۇق قىسمىنىڭ 80 ـ تۈەنى بىلەن بىرلىكتە ئۇلارغا ناهىيە تەۋەسىدىكى ياقائىرىققىچە قوغلاپ زەربە بەردى . 12 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ۋە ئونسۇ ناهىيىلىك ج خ قىسىملىرى ۋە بايدا تۇرۇشلۇق قىسمىنىڭ 14 ـ ، 80 ـ تۈەنلىرى بىلەن بىرلىكتە باندىتلارنى قارايۇلغۇن تاغلىق رايونىدا قورشاپ يوقاتتى ، 13 تال مىلتىق ، ئالتە توڭە ، ئۈچ ئاتنى ئولجا ئالدى .

1958 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى كەچتە ، قەيىر گۇڭشېسىنىڭ ئارغىمەللە كەنتىدە ھۇسەن ئايۇپ باشچىلىقىدىكى ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھ قوراللىق توپىلاڭ كۆتۈردى ، توپىلاڭچىلار كادىرلارنى تۇتۇپ ، باغلاپ ، ئېسىپ ئۆلدى ، ئۇمۇمنىڭ ۋە شەخسىلەرنىڭ مال ـ مۈلكىنى بۇلىدى ، ئەكسىيەتچىل شۇئار توۋلاپ ، ئەكسىيەتچىل تەشۋىقات ئېلىپ باردى . 3 ـ رايون پولات تاۋلاش بازىسىنىڭ يېتەكچىسى ، رايون باشلىقى رەھىم قۇربان 1000دىن ئارتۇق ئاممىنى سەپەرۋەر قىلىپ قايتارما زەربە بەردى ، توپىلاڭچىلار ئابۇلىك تېغىغا قاراپ قاچتى ، سايرام گۇڭشېسىنىڭ خەلق ئەسكەرلىرى يېتەكچىسى ئوسمان ئېزىز 400دىن ئارتۇق ئاممىنى تەشكىللەپ قوغلاپ زەربە بېرىپ ، تاغ چوققىسىدا باندىتلار باشلىقى ھۇسەن ئايوپنى تۇتتى . 12 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى توپىلاڭ تىنچىتىلدى ، بىر ماناپولكا ، 11 مىلتىق ، 70 ئات ، 150 توڭە ، 50 ئېشەك قولغا چۈشتى . توپىلاڭغا قاتناشقان ئۈچ نەپەر كومپارتىيە ئەزاسى ، 18 نەپەر ئىتتىپاق ئەزاسى تەكشۈ-

رۇپ ئېنىقلاندى ، بۇنىڭ ئىچىدە بىر مۇئاۋىن رايون باشلىقى دەرىجىلىك كادىر بار . ج خ ئىدارىسى 358 توپىلاڭچىنى تەكشۈرۈپ ، بۇنىڭ ئىچىدىكى 71نى قولغا ئېلىپ بىر تەرەپ قىلدى .

2 . ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش

1950 ـ يىلى ئىشپىيوندىن 40ى ، پايلاقچىدىن 241ى ، باڭخۇي تەشكىلاتى ئەزاسىدىن 26سى ، گومىنداڭ ئەزاسىدىن 600 نەچچىسى ئېنىقلىنىپ تىزىملاندى ، بۇلارنىڭ ئىچىدە تايانچ ئونسۇر 34 ، «قەسەمنامە»ۋە كېنىشكا تاپشۇرغانلار 460 . ئېنىقلاپ تىزىملاش خىزمىتىـ ئاخىر- لاشقاندىن كېيىن ، ئۇچ ئادەم قەشقەردە ئۆزگۈرۈشكە ئەۋەتىلدى ، 11 ئادەمگە تەنبىھ بېرىلدى .

1951 ـ يىلى 6 ـ ئايدا ئاممىۋى خاراكتېرلىك ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى . 9 ـ ئايدا ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىگە بىرلەشتۇرۇپ ، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش خىزمىتى زەربە بېرىش باسقۇچىغا كىردى ، بۇ باسقۇچتا زومىگەر ، ئىشپىيون ، ئەكسىيەتچىل پارتىيە گۇرۇھلارنىڭ تايانچلىرى ۋە باڭخۇي ئەزاسى بولۇپ 111 ئادەمگە زەربە بېرىلدى ، 12 ئادەم رەجىمغا ئېلىنىدى . 12 ـ ئايدا ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى «ئۇچكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتىگە بىرلەشتۇرۇپ ، بەش خىل دۇشمەن (ئىشپىيون ، زومىگەر ، گومىنداڭ تايانچلىرى ، بۇيۇك تۇركىستانچىلار ، باڭخۇي تەشكىـ لاتى كاتتىبەشى)دىن 162نى تەكشۈرۈپ ئىگىلەپ ، بۇنىڭدىن 66سىگە زەربە بەردى .

1952 ـ يىلىدىن 1953 ـ يىلىغىچە ئۇچ خىل دۇشمەن (ئىشپىيون ، زومىگەر ، ئەكسىيەتـ چىل پارتىيە ـ گۇرۇھ تايانچلىرى)گە زەربە بېرىلدى ، 100 ئادەم قولغا ئېلىنىپ جازالاندى .

1955 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ، باي ناھىيىسىدە ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش ھەرىكىتىنىڭ ئاقتۇرۇپ تۇتۇش خىزمىتى باشلاندى ، 1 ـ تۇركۈمدە 11 ئەكسىلئىنقىلابچى مەركەزلىك ئاقتۇرۇپ تۇتۇلدى . 12 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى 2 ـ تۇركۈمدە ئالتە ئەكسىلئىنقىلابچى قولغا ئېلىندى ، 130 ئادەم قولغا ئېلىنىپ بىر تەرەپ قىلىندى ، ئىككى ئادەمگە ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلىندى ، 81 ئادەمگە مۇددەتلىك قاماق جازاسى بېرىلدى ، 18 ئادەم رەجىمغا ئېلىندى . تەكشۈرۈلگەندىن كېيىن زەربە بېرىشكە تېگىشلىك ئەمەسكەن دەپ 23 ئادەم قويۇپ بېرىلدى ، نەق ئەكسىلئىنقىلابـ چىدىن ئىككىسى ، قانۇنسىز پومېشچىكتىن يەتتىسى قولغا ئېلىپ بىر تەرەپ قىلىندى .

1956 ـ يىلى مەركەزنىڭ «ئەكسىلئىنقىلابچى بولىدىكەن جەزمەن تازىلاش ، خاتالىق بولىدـ كەن جەزمەن تۇزىتىش» دېگەن سىياستى ئىزچىللاشتۇرۇلدى ، ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش ھەرىكىتىدە خاتا قولغا ئېلىنغان ، خاتا ھۆكۈم قىلىنغان بىر قىسىم دېلولارنى قايتا تەكشۈرۈپ مۇڭاپىق بىر تەرەپ قىلدى . 1957 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 21ـ كۈنى ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى 1955 ـ يىلى 1 ـ ئايدىن 1956 ـ يىلى 9 ـ ئايغىچە تۇتۇلغان 261 ئەكسىلئىنقىلابچى ۋە جىنايى ئىشلار جىنايەتچىسىنىڭ دېلو ماتېرىيالىدىن 102 توپلامنى 2 ـ قېتىم تەكشۈرۈپ ، ئۇۋۇال قىلىنغان دېلودىن ئۇچىنى ، خاتا دېلودىن ئۇچىنى ، ئېغىر ـ جىنايەتكە يېنىك جازا ھۆكۈم قىلىنغان دېلودىن بىرنى ، قولغا ئالىنمۇ بولىدىغان ، ئالمىسىمۇ بولىدىغان دېلودىن توققۇزنى ، ھۆكۈمنى ئۆزگەرتىشكە ، جازا كېمەيتىشكە تېگىشلىك دېلودىن 11نى تەكشۈرۈپ ئېنىقلىدى . ئۇۋۇال قىلىنغان ، خاتا بىر تەرەپ قىلىنغان دېلولار ئىچىدە تەكشۈرۈپ ئاخىرلاشتۇرۇلغان دېلو سانى بارلىق قايتا تەكشۈرۈلگەن دېلو سانىنىڭ 12.7 پىرسەنـ تىنى ئىگىلىدى ، بارلىق ئۇۋۇال ، خاتا قىلىنغان دېلولارنىڭ 52 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

1957 ـ يىلى 10 ـ ئايدىن 1958 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە «تۆت خىل ئونسۇر»

(پومېشچىك ، باي دېھقان ، ئەكسىلئىنقىلابچى ، بۇرژۇق ئۇنسۇر)دىن 81ى قولغا ئېلىندى ، سوت مەھكىمىسى 50 ئادەمنى رەجىمغا ھۆكۈم قىلدى ، 61 ئادەمگە قالپاق كىيگۈزۈلدى ، 43 ئادەم تەنقىد - كۆرەش قىلىندى ، 1958 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1959 - يىلى 1 - ئايغىچە ناھىيىلىك پارتكوم ، ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ تەستىقى بىلەن «ئۆت خەل ئۇنسۇر»دىن 149ى قولغا ئېلىندى .

1960 - يىلى ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى قۇرۇلۇش ئەترىتىنىڭ ئىشچىسى ئابدۇرېھىم ھادى باشچىلىقىدىكى «شەرقىي تۈركىستان ئىتتىپاقى پارتىيىسى» ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلاتىنى پاش قىلىپ ، 10 ئەزاسىنى قولغا چۈشۈردى . شۇ يىلى 5 - ئاينىڭ 31 - كۈنى كېچىدە باي ناھىيىسىدە ئەكسىيەتچىل شۇئار پەيدا بولدى ، ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى مەخسۇس ئادەم تەشكىللەپ دېلونى تېز پاش قىلىپ ، باش پىلانلىغۇچى تۇردى قۇربان ۋە ئىككى ئەزاسىنى تۇتتى .

1962 - يىلى 2 - ئايدا ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى ئىككى ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھى دېلوسىنى پاش قىلىپ يەتتە ئادەمنى قولغا ئېلىپ قانۇن بويىچە بىر تەرەپ قىلدى .

3 . مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش ، تېرورلۇققا قارشى تۇرۇش

1988 - يىلى ناھىيە بازىرىدا تۆت قېتىم مىللىي بۆلگۈنچىلىكنى تەرغىپ قىلىدىغان ، دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى بۇزۇشقا قۇتراتقۇلۇق قىلىدىغان ئەكسىيەتچىل شۇئار دېلوسى يۈز بەردى .

1993 - يىلى ئەكسىلئىنقىلابىي قانۇنسىز تەشكىلاتنىڭ بەش ئەزاسى تۇتۇلدى ، پارتلىتىش دورىسى ، كاپسۇل ، پىلىك ، ئەكسىيەتچىل ئۇن - سېن لېنتىسى ۋە ئەكسىيەتچىل تەشۋىقات ۋەرىقى قولغا چۈشتى . شۇ يىلى 6 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ئۇچ كۈن ئىچىدە ناھىيىلىك قوراللىق كۈچلىرى بۆلۈمى مېھمانخانىسىدا يۈز بەرگەن ئەكسىيەتچىل شۇئار دېلوسى پاش قىلىندى .

1995 - يىلى بىر ئەكسىيەتچىل شۇئار دېلوسى پاش قىلىنىپ ، ئەكسىيەتچىل تەشۋىقات- ۋەرىقىدىن 32 نۇسخا يېغىۋېلىندى ، ھەر خىل ئاخبارات ، ئۇچۇردىن 42سى يېغىلدى . 91 «تالىپ» تىزىملىنىپ ئارخىپ تۈرغۇزۇلدى .

1997 - يىلى 3 - ئاينىڭ 2 - كۈنى ئابلا ساۋۇت ، ئابدۇرېھىم ساۋۇت ، مۇسا ھۇسەن ، مەمەت ئەمەت ، غوپۇر قۇربان قاتارلىقلار 1995 - يىلى 8 - ئاينىڭ 10 - كۈنى قۇرغان «ھەققانىيەتچىلەر» مەخپىي تەشكىلاتى پاش قىلىنىپ ، دېلوغا چېتىشلىق 16 ئادەم قانۇن بويىچە بىر تەرەپ قىلىندى .

1987 - يىلى 6 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ، سەككىز ئايغا سوزۇلغان «6 - نويابىر» ۋەتەنپەرۋەر دىنىي زات يونۇس سىدىق دامولىنى قەستلەپ ئۆلتۈرۈش دېلوسى پاش قىلىندى ، بارات كاخاپ ، مەمەتتۇرسۇن ئۆمەر ، نۇرمەھەممەت ئاۋۇت ، ئۆمەر ئېلى قاتارلىق تۆت ئېيىبكارغا ئاقسۇ ئوتتۇرا خەلق سوت مەھكىمىسى قانۇن بويىچە ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلدى .

2000 - يىلى 5 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئونباشلىق قۇربان ياقۇپ ، مۆمىن گايىت ، ئابلا سايىم ، ياسىن توختى ، ئالىم ئىمەر ، ھېيت ھۇسەن ، ئەمەر ئىسلام قاتارلىق يەتتە ئادەم قۇرغان «شەرقىي تۈركىستان قۇرۇش تەشكىلاتى» دېلوسى پاش قىلىنىپ ، جىنايەت گۇماندارلىرىنىڭ ھەممىسى ۋاقتىدا قولغا ئېلىندى ، تەۋرىتىش بومبىسىدىن تۆت تال ، كاپسۇلدىن 13 تال ، مەشق ئەسۋابىدىن ئۈچ تال ، ئەكسىيەتچىل شېئىر قوليازمىسى خاتىرىسى يېغىۋېلىندى .

§ 3 . جىنايى ئىشلار رازۇيدكا ئىشلىرى

50 ~ 70 ـ يىللارغىچە جىنايى ئىشلار رازۇيدكا ئىشلىرى جەمئىيەت ئامانلىقىنى باشقۇرۇش كاتېگورىيىسىگە كىرگۈزۈلدى ، ئامانلىق ساقلاش بۆلۈمچىسى رازۇيدكا فۇنكسىيىسىنى يۈرگۈزدى . 1980 ـ يىلى ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى رازۇيدكا كۆچمنى تەكشەپ ، كادىر ـ ساقچىلارنى ئارقا ـ ئارقىدىن ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ج خ باشقارمىسىغا كەسپىي ئۆگىنىشكە ئەۋەتتى ، جىنايى ئىشلار رازۇيدكا ئەترىتىنى تەشكىللەپ ، كۆچمنى مەركەزلەشتۈرۈپ جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىگە مەخسۇس زەربە بەردى .

باي ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىنىڭ 1950 ~ 2000 ـ يىلىغىچە دېلو تۇرغۇزۇش ، دېلو پاش قىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 7 — 1　　بىرلىكى : دانە ، %

يىللار / تۈرلەر	سادىر بولغان دېلو	پاش قىلىنغان دېلو	دېلو پاش قىلىش نىسبىتى	بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ دېلو			يىللار / تۈرلەر	سادىر بولغان دېلو	پاش قىلىنغان دېلو	دېلو پاش قىلىش نىسبىتى	بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ دېلو		
				سادىر بولغان دېلو	پاش قىلىنغان دېلو	پاش قىلىش نىسبىتى					سادىر بولغان دېلو	پاش قىلىنغان دېلو	پاش قىلىش نىسبىتى
1950	84						1978	303	188	62.1	12	12	100
1953	88						1979	256	173	67.6	8	7	87.5
1954	465	174	37.4	10	10	100	1980	421	305	72.4	13	10	76.9
1955 (10 ~ 1)	42	33	78.6	9	8	90	1981	432	288	66.7	21	21	100
1956	49	40	81.6	3	3	100	1982	353	258	73.1	11	11	100
1957	192	161	83.9	20	16	80	1983	312	254	81.4	11	11	100
1958	173	145	83.8	24	19	79.2	1984	126	104	82.5	10	8	80
1959	42	41	97.6	10	9	90	1985	200	135	67.5	16	11	63.7
1960	95	95	100	26	26	100	1986	203	145	74.1	30	21	70
1961	104	102	98	20	18	90	1987	143	97	67.8	26	18	69.2
1962	73	69	94.5	21	20	95.2	1988	183	157	85.8	55	45	81.8
1963	126	114	90.5	9	7	77.8	1989	218	118	54.1	68	41	60.3
1964	117	83	70.9	1	1	100	1990	332	181	54.5	124	64	51.6
1965	182	96	52.7				1991	195	150	76.9	80	56	70
1966	214	86	40.2	4	4	100	1992	154	116	75	69	54	78
1967	289	224	77.5	1	1	100	1993	152	105	69	98	50	74
1970.9 ~ 1968.12	134	90	67.2				1994	147	113	77	89	64	72
1971	172	39	22.7	4	3	75	1995	131	106	80.9	81	68	83.9
1972	251	67	26.7	4	3	75	1996	148	127	85.8	101	81	80.2
1973	235	89	37.9				1997	103	86	83.5	80	64	80
1974	117	72	61.5	4	3	75	1998	133	119	89.5	102	88	86.3
1975	213	141	66.2				1999	117	104	89	58	53	91
1976	280	208	74.3	8	7	87.5	2000	122	111	91	62	56	90.3
1977	263	199	75.7	11	11	100							

50 ـ يىللاردا جىنايى ئىشلار دېلولىرىنىڭ يۇز بېرىشى ئاز ، دېلو پاش قىلىش نىسبىتىمۇ بىر قەدەر تۆۋەن بولدى ، كېيىنكى مەزگىللەردە دېلو پاش قىلىش نىسبىتى 80% تىن يۇقىرى بولدى . 60 ~ 70 ـ يىللاردا يىلىغا 200 ئەتراپىدا دېلو يۈز بەردى . 1971 ـ يىلى دېلو پاش قىلىش نىسبىتى ئەڭ تۆۋەن بولۇپ ، ئاران 7 .22% بولدى . 1977 ـ يىلى ئەڭ يۇقىرى بولۇپ ، 7 .75% گە يەتتى .

80 ~ 90 ـ يىللاردا دېلو سادىر بولۇش نىسبىتى تۆۋەنلىدى . 1981 ـ يىلى 432 دېلو ، 1993 ـ يىلى 152 دېلو يۈز بەردى ، دېلو پاش قىلىش نىسبىتى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 70% ئەتراپىدا بولدى ، چوڭ دېلولارنى پاش قىلىش نىسبىتى يۇقىرى بولۇپ ، يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 84% ئەتراپىدا بولدى ، . 1995 ـ يىلى 131 دېلو يۈز بەردى ، 106 دېلو پاش قىلىنىپ ، دېلو پاش قىلىش نىسبىتى 6 .80% كە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ دېلو 81 بولۇپ ، بۇنىڭدىن 68ى پاش قىلىنىپ ، دېلو پاش قىلىش نىسبىتى 9 .83% بولدى .

2000 ـ يىلى 122 جىنايى ئىشلار دېلوسى يۈز بېرىپ ، 111 دېلو پاش قىلىنىپ ، دېلو پاش قىلىش نىسبىتى 91% بولدى ، بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ دېلودىن 62 سى يۈز بېرىپ ، 56 دېلو پاش قىلىندى . دېلو پاش قىلىش نىسبىتى 3 .90% كە يەتتى ، تۈرلۈك جىنايى ئىشلار جىنايەت گۇماندارىدىن 106سى تۇتۇلدى . 18 جىنايەت شايكىسىدىكى 38 ئادەم تەكشۈرۈپ ئېنىقلاندى ، 724 مىڭ 160 يۈەن قىممىتىدىكى ھارام مال ، ھارام پۇل قولغا چۈشتى .

§ 4 . ئامانلىق ساقلاش ۋە باشقۇرۇش

1 . ئامانلىق ساقلاش

1950 ـ يىلى ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىدا ناھىيىنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاشقا مەسئۇل ئامانلىق ساقلاش بۆلۈمچىسى تەسىس قىلىندى ، تۆت رايوننىڭ ھەر بىرىگە بىردىن ئامانلىق ساقلاش يارەمچىسى سەپلەندى . يىل ئاخىرىدا ئاساسىي قاتلام ئامانلىق ساقلاش گۇرۇپپىسىدىن 71ى قۇرۇلۇپ ، ئامانلىق ساقلىغۇچى خادىم 406گە يەتتى . 1954 ـ يىلى ئامانلىق ساقلاش يارەمچىسى ج خ خاس ۋەكىلىگە ئۆزگەرتىلدى . ناھىيە بويىچە مەمۇرىي رايونلارنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ ،ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى ج خ خاس ۋەكىللىرىنىڭ باشقۇرۇش دائىرىسىنى تەڭشىدى . خاس ۋەكىل ئادەتتە 1 ـ 2 گىچە رايون (يېزا)نى باشقۇردى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە ئامانلىق ساقلاش جەمئىيىتى 25كە ، ئامانلىق ساقلاش گۇرۇپپىسى 124كە ، ئامانلىق ساقلىغۇچى 1051كە يەتتى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ج خ خاس ۋەكىلى بىر مەھەل قوغداش كادىرى دەپ ئاتالدى . 1973 ـ يىلى 9 ـ ئايدا باي بازارلىق ساقچىخانىسى قۇرۇلدى ، 2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ساقچىخانا 16گە ، ئامانلىق خادىمى 53كە ، ئامانلىق ساقلاش گۇرۇپپىسى 607گە ، ئامانلىق ساقلىغۇچى 1562گە يەتتى .

1950 ـ يىلى 10 ـ ئايدىن 1951 ـ يىلى 4 ـ ئايغىچە ، ئامانلىق ساقلاش بۆلۈمچىسى ھەر خىل ئامانلىق دېلوسىدىن 234نى بىر تەرەپ قىلىپ ، توختىتىپ ئەمگەككە سېلىش بويىچە بىر تەرەپ قىلىنغان خادىملارنى ئۆزگەرتىش ئورۇنلىرىغا ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ـ تەربىيە-لەشكە ئەۋەتتى . 1958 ـ يىلىدىن 1959 ـ يىلى 5 ـ ئايغىچە ، ئامانلىق ساقلاش بۆلۈمچىسى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئامانلىق ساقلاش بويىچە باشقۇرۇش ـ جازالاش نىزامى»غا خىلاپلىق قىلغان 485 كىشىنى بىر تەرەپ قىلدى . 1964 ـ يىلى ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى

يۇقىرى دەرىجىلىك كەسپىي تارماقلارنىڭ بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلىپ ، مەمۇرىي جەھەتتىن توختىتىپ قويۇش جازالاشنى توختاتتى . مەمۇرىي جەھەتتىن توختىتىپ قويۇش جازاسىنىڭ ئورنىغا رىجىمغا ئېلىش ، نازارەت ئاستىدا ئەمگەككە سېلىپ ئۆزگەرتىش ئۇسۇلى قوللىنىلدى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئامانلىق ساقلاش بويىچە باشقۇرۇش - جازالاش نىزامى»نى ئىجرا قىلىش توختىتىلدى ، ئادەتتە قىلمىش سادىر قىلغانلار ئامانلىق ساقلاش بويىچە جازاغا تارتىلماي ، ئۆز ئورنىدا تەنقىد ، كۆرەش قىلىندى . 1979 - يىلى بازارلىق ساقچىخانا «ئامانلىق ساقلاش بويىچە باشقۇرۇش - جازالاش نىزامى»نى ئىجرا قىلىشنى ئەسلىگە كەلتۈردى ، جەرىمانە قويۇش بىلەن توختىتىپ قويۇشنى ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى تەستىقلايدىغان ، ئاگاھلاندۇرۇشنى ساقچىخانا باشلىقى كېسىم قىلىدىغان بولدى ، 1984 - يىلى بازارلىق ساقچىخانا ئامانلىق دېلوسىدىن 138نى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى ، 186 ئادەم (قېتىم)گە جازا بەردى ، بۇنىڭ ئىچىدە 79 ئادەمگە جەرىمانە قويۇلدى ، جەرىمانە سوممىسى 3278 يۈەن بولدى ، ھەق تەلەپ ماجىراسىدىن 698ى مۇرەسسە قىلىندى . 1987 - يىلى 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى يېڭى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئامانلىق ساقلاش بويىچە باشقۇرۇش جازالاش نىزامى» ئېلان قىلىنىپ يولغا قويۇلدى ، ئامانلىق ساقلاش بۆلۈمچىسى يېڭى «نىزام»نى زور كۈچ بىلەن تەشۋىق قىلدى ، شۇ يىلى 164 ئامانلىق دېلوسى يۈز بېرىپ ، ئالدىنقى يىلدىكىدىن % 39 تۆۋەنلىدى . 1988 ~ 1989 - يىللىرى 423 ئامانلىق دېلوسى قوبۇل قىلىنىپ ، 590 ئادەم جازالاندى ، ئەرىز دېلوسى يەتتە بولۇپ ، قوبۇل قىلىنغان ئومۇمىي دېلو سانىنىڭ 65 .1 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ؛ سوت مەھكىمىسىگە بەش دېلو ئەيىبلەندى ، بۇ قوبۇل قىلىنغان ئومۇمىي دېلو سانىنىڭ 18 .1 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ؛ سوت مەھكىمىسى ئۈچ دېلونىڭ ئەسلى ھۆكۈمىنى ساقلاپ قالدى ، ئىككى دېلونىڭ ئەسلى ھۆكۈمىنى بىكار قىلدى . 1991 - يىلى ئامانلىق دېلوسىدىن 289ى يۈز بەردى ، بۇنىڭدىن 185ى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى ، قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان 288 ئادەم بىر تەرەپ قىلىندى . 1993 - يىلى ئامانلىق دېلوسىدىن 227سى يۈز بەردى ، بۇنىڭدىن 188ى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى ، قانۇنغا خىلاپ قىلغان 296 ئادەم بىر تەرەپ قىلىندى ، جەرىمانە ئومۇمىي سوممىسى 15 مىڭ 556 يۈەنگە يەتتى . 1995 - يىلى ئامانلىق دېلوسىدىن 237سى يۈز بەردى . بۇنىڭدىن 193ى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى ، قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان 353 ئادەم بىر تەرەپ قىلىندى ، 353 ئادەم (قېتىم) جازالاندى ، بۇنىڭ ئىچىدە جەرىمانە قويۇلغىنى 248 ئادەم ، جەرىمانە ئومۇمىي سوممىسى 39 مىڭ 890 يۈەن بولدى ، ھەق تەلەپ ماجىراسىدىن 712سى مۇرەسسە قىلىندى . 2000 - يىلى ئامانلىق دېلوسىدىن 193ى يۈز بەردى ، بۇنىڭدىن 189ى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى ، قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان 323 ئادەم بىر تەرەپ قىلىندى ، 323 ئادەم (قېتىم) جازالاندى ، بۇنىڭ ئىچىدە 187 ئادەمگە جەرىمانە قويۇلدى ، جەرىمانە ئومۇمىي سوممىسى 75 مىڭ يۈەن بولدى ، ھەق تەلەپ ماجىراسىدىن 1673ى مۇرەسسە قىلىندى .

2 . ئەپىۇن - نەشە چەكلەش ، قىمارنى چەكلەش ، پاھىشۇازلىقنى چەكلەش

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، خەلق ھۆكۈمىتى زەھەر چېكىش ، قىمار ئويناش ، ئىپپەت - نومۇسىنى سېتىش ، پاھىشۇازلىقنى چەكلەش توغرىسىدا پەرمان چۈشۈردى . 1) زەھەر چەكلەش　50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ناھىيە تەۋەسىدە ئەپىۇن قاراڭغۇ بازارلارغا ئېقىپ كىردى ، 1951 - يىلى ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى جەمئىيەتتە ساقلىنىۋاتقان

ئەپيۇن ، نەشە ۋە باشقا زەھەرلىك بۇيۇملارنى يىغىۋېلىپ ، زەھەر چەككەن ، زەھەر ساتقان ، زەھەر ياسىغان ۋە زەھەرلىك بۇيۇملارنى يوشۇرۇپ ، يۇقىرىغا تاپشۇرۇشنى رەت قىلغان زەھەر جىنايەتچىلىرىگە زەربە بەردى ھەمدە بىر قىسىم چەت - ياقا رايونلاردا تېرىلغان كەندىرلەرنى يۇلۇپ تاشلىدى . يامان ئادەتنى قاتتىق سىڭدۈرۈۋالغان ، قايتا - قايتا تەربىيە بەرسىمۇ ئۆزگەرمىگەن بىر قىسىم ئادەملەرگە مەجبۇرىي تاشلاتقۇزۇش تەدبىرى قوللاندى ھەمدە كۆز - قۇلاق ئورۇنلاشتۇرۇپ ، ئۇلارنى قاتتىق كونترول ۋە نازارەت ئاستىغا ئالدى ، قىلمىشى قەبىھلەرنى ئامانلىق ئىچىدە زەھەر چېكىش ھادىسىلىرى ئاساسىي جەھەتتىن توگىتىلدى .

80 - يىللاردا زەھەر چېكىش يامان ئادىتى قايتا باش كۆتۈرۈپ چىقتى . 1980 - يىلى بازارلىق ساقچىخانا 24 زەھەر چەككۈچىنى تەكشۈرۈپ قولغا چۈشۈردى . قاراڭغۇ بازارغا ئېقىپ كىرگەن زەھەرنىڭ تولىسىنى زەھەر ساتقۇچىلار قەشقەر ، يەكەن قاتارلىق جايلاردىن سېتىۋېلىپ كىرگۈزگەن ، ناھىيە ئىچىدە كەندىر تېرىپ نەشە ياساپ بۇنىڭدىن كۆپ پايدىغا ئېرىشكۈچىلەرمۇ بولغان ، نەشە چەككۈچىلەرنىڭ تولىسى نەشىنى مۇخۇركىغا ئارىلاشتۇرۇپ چېكىپ باشقىلاردىن يوشۇرغان . 1991 - يىلى زەھەر چەكلەش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، بۇ گۇرۇپپا نۇقتىلىق يېرا ، بازارلارغا خادىملارنى ئەۋەتىپ ، زەھەرنى تەكشۈرۈپ چەكلىدى ، نەشە چەككەن ، ياسىغان ۋە ساتقان 30 بەگگىنى بىر تەرەپ قىلدى ، ئۇچ نەشە چېكىش سورۇنىنى بىتچىت قىلىپ ، ئىككى كىلوگرام نەشىنى قولغا چۈشۈردى . 1993 - يىلى نەشە چەككەن ئىككى ئادەمگە چېتىشلىق ئىككى دېلو تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى . 1995 - يىلى ئۇچ ئادەمگە چېتىشلىق ئۇچ دېلو تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى . 2000 - يىلى سەككىز ئادەمگە چېتىشلىق يەتتە دېلو تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى .

2) قىمار چەكلەش قىمارنى يىلتىزىدىن قۇرۇتۇش مۇمكىن بولمىدى ، ئادەتتە قىمارۋازلار قىمارنى ئوشۇق ، قارتا ، ماجاڭ ، شىشخال قاتارلىقلار بىلەن ئويناپدۇ . 1950 - يىلى 3 - ئايدا قىمار ئويناش دېلوسىدىن 238ى تەكشۈرۈپ پاش قىلىنىپ ، ئادەتلەنگەن قىمارۋازدىن 65ى يىغىۋېلىنىپ ، ئۆزگەرتىش ئورنىدا تەربىيە بىلەن ئۆزگەرتىلدى . كېيىنكى يىلنىڭ ئاخىرىدا ھەممىسى قويۇپ بېرىلدى ، ئۇلار قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىن ، ئۆز ئورنى ياكى تەشكىلاتى تەرىپىدىن كونترول قىلىنىپ قاتتىق تەكشۈرۈپ نازارەت قىلىندى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن كېيىن جەمئىيەت تەرتىپى قالايمىقانلىشىپ ، ئادەتلەنگەن قىمارۋازلار ئاممىنى توپلاپ ئوچۇق - ئاشكارا قىمار ئويناتتى . 1980 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئاپتونوم رايونلۇق ج خ نازارىتى «قىمارنى بىكار قىلىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» چىقاردى ، بازارلىق ساقچىخانا 14 ئادەتلەنگەن قىمارۋازنى نۇقتىلىق كىشى قاتارىغا كىرگۈزۈپ قاتتىق باشقۇردى ، 1982 - يىلى توپلىشىپ قىمار ئويناش ئەھۋالى ئەۋج ئېلىپ كەتتى ، بۇنىڭغا ئاممىنىڭ ئىنكاسى كۈچلۈك بولدى . 3 - ئاينىڭ 20 - كۈنى بازارلىق ساقچىخانا 12 كادىر - ساقچى ۋە ئامانلىق خادىمىنى تەشكىللەپ ، بازارنىڭ شەرقىي دەريا ساھىلىدىكى ئورمان بەلۋېغىنىڭ ئىچىدە بىر قېتىمدىلا 15 قىمارۋازنى تۇتتى . 3 - ئاينىڭ 22 - كۈنى ج خ ، تەپتىش ، سوت ، ئەدلىيەدىن بولۇپ ، يەتتە نەپەر كادىردىن تەشكىللەنگەن قىمارغا زەربە بېرىش گۇرۇپپىسى ناھىيە

بويىچە قىمار ئويناش ھەربىرلىرىنى تەكشۈرۈپ تەكتىنى ئېنىقلاپ ، قىمارغا ئادەتلەنگەن 98 ئادەمنى ، 30 نەچچە قىمار سورۇنىنى بايقىدى ، بۇ سورۇنلاردا 59 قېتىم توپلىشىپ قىمار ئويناغان ، قىمار ئويناشقا قاتناشقانلار 359 ئادەم (قېتىم)غا (سورۇن سىرتىدا قىمار ئويناغان ئادەم سانىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ) يەتكەن ، بۇنىڭ ئىچىدە 14 قىمارۋاز مەمۇرىي جەھەتتىن توختىتىپ قويۇش ۋە جەرىمانە قويۇش بويىچە بىر تەرەپ قىلىندى ، قالغانلىرى تەنقىد - تەربىيە بىلەن بىر تەرەپ قىلىندى ، 1983 ~ 1986 - يىلىغىچە ئېلىپ بېرىلغان «جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىگە قاتتىق زەربە بېرىش كۈرىشى» جەريانىدا قانۇن بويىچە 17 قىمارۋاز قولغا ئېلىندى . 1990 - يىلى 8 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ۋە 12 - ئاينىڭ 28 - كۈنى (ئىككىلىسى بازار كۈنى) ج خ ئىدارىسى بازارلىق ساقچىخانىنىى ئاساس قىلىپ ، بىر قېتىمدىلا توپلىشىپ قىمار ئويناغان 97 ئادەمنى تۇتتى ، 2814 يۈەن قىمار پۇلىنى مۇسادىرە قىلدى ، 25 ئادەمنى مەمۇرىي جەھەتتىن جازالىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە باشقا ناھىيىلەردىن ئېقىپ كەلگەن قىمارۋاز 18 ، بازارلىق ساقچىخانا ناھىيە بويىچە توپلىشىپ قىمار ئويناۋاتقان نۇقتىلىق سورۇنلارنى ئۇزۇن مۇددەت نازارەت قىلىشقا ئامانلىق خادىملىرىنى ئورۇنلاشتۇردى ، قىسمەن توپلىشىپ قىمار ئويناغانلاردىن ئوڭايلا چوتۇر ئالىدىغان سورۇنلارنى تېخىمۇ قاتتىق كونترول قىلدى . 1991 - يىلى 42 قىمارۋاز تۇتۇلدى ، 1993 - يىلى قىمار ئويناش دېلوسىدىن 14ى بىر تەرەپ قىلىندى ؛ 55 ئادەم تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى . 1995 - يىلى يەتتە ئادەمگە چېتىشلىق ئىككى دېلو تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى . 2000 - يىلى 43 ئادەمگە چېتىشلىق 17 دېلو بىر تەرەپ قىلىندى .

3) پاھىشىۋازلىقىنى چەكلەش　　جۈملىدىن خەلق جۇمھۇرىيىتى قانۇنلىرىدىن كېيىن ، ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى ناھىيە بويىچە پاھىشىلەرنى تىزىملاپ ، ئايالىلار بىرلەشمىسى ، خەلق ئىشلار تارماقلىرى بىرلىشىپ ئولارغا بولغان تەربىيىنى كۈچەيتتى ، ئۆزگەرتىش ئورۇنلىرى ئېپىپەت نومۇسىنى ساقلاش ، پاھىشىۋازلىق قىلغان 32 ئادەمنى ئۆزگەرتىشكە يىغىۋالدى ، ئولاردىن ياخشى ئۆزگەرگەنلىرى ئىشلەپچىقىرىش ئورنىدا ئىشلەپچىقىرىش ئەگىكىگە ئورۇنلاشتۇرۇلدى ھەمدە ئولارنىڭ ئائىلە قورۇشىغا ياردەم بېرىلدى ، شۇنىڭ بىلەن كونا جەمئىيەتتىن قالغان ئېپىپەت نومۇسىنى سېتىش ، پاھىشىۋازلىق قىلمىشلىرى باي ناھىيىسىدە ئاساسىي جەھەتتىن يوقىتىلدى .

80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ئېپىپەت نومۇسىنى سېتىش ، پاھىشىۋازلىق قىلىش ھەربىرلىرى قايتا باش كۆتۈرۈپ چىقتى . 1981 - يىلى 6 - ئاينىڭ 29 - كۈنى ج خ ئىدارىسى بىر پەۋقۇلئاددە چوڭ لۇكچەكلەر شايكىسىنى تەكشۈرۈپ قولغا چۈشۈردى ، كۈشكۈرتكۈچى جىنايەتچى مۇددەتلىك قاماق جازاسى بېرىپ ئەگەك بىلەن ئۆزگەرتىشكە ھۆكۈم قىلىندى . 80 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا ج خ ئىدارىسى «ئالتە زىياندىاش»نى يوقىتىش پائالىيىتىگە بىرلەشتۈرۈپ ، ماشىنا بېكىتى ، مېھمان - سارايلارنى باشقۇرۇشنى قانۇن بويىچە كۈچەيتتى . 1990 - يىلى ئېپىپەت نومۇسىنى ساقلاش ، پاھىشىۋازلىق قىلغان 13 ئادەمگە چېتىشلىق بەش دېلو تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى ؛ 1995 - يىلى 16 ئادەمگە چېتىشلىق يەتتە دېلو تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى . 2000 - يىلى 10 ئادەمگە چېتىشلىق يەتتە دېلو تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىككى ئادەم توختىتىپ قويۇلدى ، سەككىز ئادەمگە جەرىمانە قويۇلدى .

3 . ئالاھىدە كەسىپلەرنى باشقۇرۇش

ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى ناھىيىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئاساسەن ، بازاردىكى بىر نەچچە خەت ئويمىچىلىقى ، رېمونتچىلىق ، كونا مالچىلىق ، مېھمان - ساراي ، ۋاكالىتەن سالام خەت

يېزىپ بېرىشكە ئوخشاش كەسىپلەرنى ئالاهىدە كەسىپ قاتارىغا كىرگۈزدى ھەمدە ئۇلارنىڭ ئامانلىقنى مەۋرىي باشقۇرۇش جەھەتتە بۇ كەسىپلەرگە قارىتا ئالاهىدە باشقۇرۇشنى يولغا قويدى . مېهمان - ساراي تىجارىتى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنىڭ ياتاقتا ياتىدىغان خادىملارنىڭ سالاهىيەت ئەھۋالىنى بەلگىلىمە بويىچە تىزىملىشى ، تونۇشتۇرۇش خېتى ياكى «يول خېتى» يوقلارنى ۋە يولۇققان ئالاهىدە ئەھۋاللارنى ۋاقتىدا ج خ ئىدارىسىغا دوكلات قىلىشى شەرت قىلىندى . خەت ئويمىچىلىقى كەسپى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنىڭ ج خ ئىدارىسىنىڭ تەستىقى بىلەن ئارخىپقا ئېلىنغاندىن كېيىن تىجارەت باشلىسا بولىدىغانلىقى بەلگىلەندى ، ھۆكۈمەت تامغىسى ياكى باشقا تۈرلۈك مەخسۇس تامغا ئويدۇرىدىغان ئورۇنلارنىڭ ج خ ئىدارىسىنىڭ تامغىسى بېسىلغان تونۇش-تۇرۇش ياكى تەستىق خېتىنى ئېلىش كېرەكلىكى بەلگىلەندى . كونا مالچىلىق ، رېمونتچىلىق بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنىڭ ئالاهىدە ئەھۋالغا يولۇققاندا ، مەسىلەن هارام مال ياكى ئىشلىتىش چەكلەنگەن نەرسىلەرنى ئۆچرىتاندا ، ۋاقتىدا ج خ ئىدارىسىغا مەلۇم قىلىش كېرەكلىكى ، ج خ ئىدارىسى كەسپىي تارماقلىرىنىڭ خوجايىنلاردىن تىجارەت ئەھۋالىنى ھەر ۋاقىت سۈرۈشتە قىلىش-قا ۋە قوللىدىكى نەرسىلەرنى ھەر ۋاقىت تەكشۈرۈشكە ھوقۇقلۇق ئىكەنلىكى بەلگىلەندى .

1957 - يىلى ناهيە بازىرىدىكى ئالاهىدە كەسىپلەر دۆلەت ، كوللېكتىپ ئىگىلىكىگە ئۆتتى ، ئۇلارنى سودا - سانائەت تارمىقى بىر تۇتاش نازارەت قىلىپ باشقۇردى . ج خ ئىدارىسى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ، كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى ھەر قايسى كارخانا كەسپىي ئورۇنلاردا ئامانلىق ساقلاش تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇپ ، تۈرلۈك بىخەتەرلىك ئالدىنى ئېلىش تۈزۈملىرىنى تۈرغۇزۇپ ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈپ يوچۇقلارنى ئېتىپ ، تۈرلۈك جىنايى ھەرىكەتلەرگە زەربە بەردى .

1979 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ج خ ئىدارىسى ناهيە بازىرىدىكى ئالاهىدە كەسىپلەرنى تىزىملاپ تەرتىپكە سالدى ، كېنىشكىسىز تىجارەت قىلغان ئالاهىدە كەسىپلەرنىڭ يايما نۇقتىلىرىنى ئەمەل-دىن قالدۇردى . 1980 - يىلىدىن كېيىن ، ئالاهىدە كەسىپلەرنىڭ تىجارەت دائىرىسى كېڭەيدى ، تۈرلىرى شىددەت بىلەن كۆپەيدى ، ج خ ئىدارىسى سودا - سانائەت ، باج تارماقلىرى بىلەن بىرلىشىپ ، كۆپ قېتىم تەكشۈرۈپ تىزىملىدى ، ھەر قايسى تىجارەت يايما نۇقتىلىرىنىڭ ھەممە-سىنى دېگۈدەك بازارلىق ساقچىخانا ئەنگە ئېلىپ ئارخىپ تۈرغۇزدى ، ساقچىخانىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزمىگەنلەرگە سودا - سانائەت ئىدارىسى تىجارەت كېنىشكىسى بېجىرىپ بەرمىدى ، 1985-يىلى مېهمان - ساراي تىجارىتى بىلەن شۇغۇللانغۇچى خادىملار ج خ ئىدارىسىغا ھەمكارلىشىپ تۈرلۈك ئامانلىق دېلوسىدىن 45نى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى . 1987 - يىلى 4 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ج خ ئىدارىسىنىڭ ئامانلىق ساقلاش بۆلۈمچىسى ، بازارلىق ساقچىخانا ، سودا - سانائەت ئىدارىسى ، بازارلىق سودا - سانائەت ئورنى قاتارلىق ئورۇنلار كادىر ئاجرىتىپ ، مېهمان-سارايلارنى تەكشۈرۈپ تەرتىپكە سېلىش گۇرۇپپىسىنى تەشكىللىدى ، بۇ گۇرۇپپا دۆلەت ئىگىلىكى-دىكى كوللېكتىپ ۋە يەككە خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكى 19 مېهمان - سارايىنى تەكشۈردى ، تەكشۈ-رۈش 5 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ئاياغلاشتى . ئۇچ مېهمان - سارايىنىڭ تەرتىپكە سېلىنىدىغانلىقى ئېلان قىلىندى . بازارلىق ساقچىخانا پۇتۇن بازاردىكى ئالاهىدە كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچى 105 ئورۇن بىلەن ئامانلىق ساقلاش ھۆددىگەرلىك مەسئۇلىيەتنامىسى ئىمزالىدى . ئۇلارنىڭ كۆپ خىل قائىدە - تۈزۈملەرنى ئورنىتىشىغا ياردەم بېرىپ ، ئۇلارنىڭ خەتەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئىقتىدارى ۋە بىخەتەرلىك مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىنى ئاشۇردى . 1989 - يىلى باي ناهيە بازىرىدا ئالاهىدە كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئورۇن 77گە ، خادىمى 249غا يەتتى . بازارلىق ساقچىخانا «كىم باشقۇرسا ، شۇ مەسئۇل بولۇش» پرىنسىپى بويىچە ، ھەر قايسى باشقۇرۇش رايونىدىكى

كادىر - ساقچىلارنى قاتتىق باشقۇرۇش ، دائىم تەكشۈرۈپ ، يولۇققان مەسىلىلەرنى ۋاقتىدا بىر تەرەپ قىلىپ ، ئوڭۇشلۇق تۇرۇشقا بۇيرۇدى . شۇ يىلى ئالاھىدە كەسىپلەردە «تۆتتىن خالىي» (جىنايى ئىشلار دېلوسىدىن ، ئامانلىق دېلوسىدىن ، ئامانلىق ئاپىتى ۋە ھادىسىسىدىن ، قانۇنغا خىلاپلىق قىلىپ جىنايەت ئۆتكۈزگەنلەردىن خالىي بولۇش) ئورۇن ۋە شەخس 70.6 پىرسەنتنى ئىگىلىدى . 1995 - يىلى ناھىيە بازىرىدا ئالاھىدە كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئورۇن 92گە ، 2000 - يىلى 266گە يەتتى .

4 . خەتەرلىك بۇيۇملارنى باشقۇرۇش

1951 - يىلى ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى «38» تېپلىق مىلتىقتىن بىر تال ، تۈرلۈك مىلتىق ئوقىدىن 200 پاي ، گىرانات‌تىن بەش تال ، مىلتىق نەيزىسىدىن بىر تال ، قىلىچتىن بىر تال يىغىۋالدى . 1958 - يىلى 12 - ئايدا قېيىر قوراللىق توپىلىڭى تىنچىتىلغاندىن كېيىن ، كىچىك كالىبىرلىق مىلتىقتىن بىر تال ، ئوۋ مىلتىقىدىن بىر تال ، ئۆزى ياسىغان ئوۋ مىلتىقىدىن 10 تالنى قولغا چۈشۈردى .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ، قورال - ياراغ ۋە ئوق - دورا يەنە خەلق ئارىسىغا تارقىلىپ كەتتى . ھەربىي ئىدارە قىلىش ئىيا‌غلاشقاندىن كېيىن ، ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى خەلق ئارىسىدىكى ئوق - دورا ۋە ئوۋ مىلتىقلىرىنى يېغىباشتىن ئېنىقلاپ يىغىۋالدى ، چارۋىچىلىق فېرمىلىرىنىڭكىدىن باشقىلىرىنى بىردەك ج خ ئىدارىسى بىر تۈتاش باشقۇرۇشقا يىغىۋالدى ، ئۇلارنى ئامانلىق بۆلۈمچىسى مەخسۇس ئادەم قويۇپ ساقلىدى .

80 - يىللاردا خەلق ئارىسىغا تارقىلىپ كەتكەن قورال - ياراغ ۋە ئوق - دورالارنى كۆپ قېتىم ئېنىقلاپ يىغىۋالدى . 1981 - يىلى 3 - ئاينىڭ 23 - كۈنى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى- نىڭ قورال - ياراغلارنى باشقۇرۇش چارىسى» ئېلان قىلىنىپ يولغا قويۇلدى ، ج خ ئىدارىسى يېڭىۋاشتىن تەكشۈرۈپ تىزىملاپ ، كىنىشكا تارقاتتى . كان - كارخانا ۋە قىسمەن ئىشلەپچىقىرىش ئورۇنلىرى ئىشلىتىدىغان مىلتىق ، ئوق - دورىلارنى توشۇش ، ساقلاش ، تارقىتىش ، ئېلىش قاتارلىق ھەر قايسى ھالقىلارنى قاتتىق باشقۇردى ، ئامبارلارنى ئۈزۈل - كېسىل تەكشۈرۈپ ئېنىقلاپ ، ھېسابلارنى سېلىشتۇرۇپ ، پارتلاتقۇچ بۇيۇملارنىڭ كېلىش - كېتىش يوللىرى ، ئىشلىتىلىش ئەھۋالى ۋە يوقالغان ھەقىقىي سەۋەبنى ئېنىقلاپ چىقتى ، ئىشلەپچىقىرىشقا ئىشلىتىپ ئېشىپ قالغان پارتلاتقۇچ بۇيۇملارنى ئۆيگە ئېلىپ كېتىش ياكى باشقىلارغا بېرىشنى چەكلىدى . 1983 - يىلى ج خ ئىدارىسى مەخسۇس گۇرۇپپا تەشكىللەپ ، مۇھىم نۇقتىنى تۇتۇش ، تەكشۈرۈپ ئايدىڭلاشتۇرۇش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ ، بىر يىل ئىچىدە ھەر خىل مىلتىقتىن 1050 تال (بۇنىڭ ئىچىدە رەسمىيەت بېجىرىلگىنى 683 تال ، يىغىۋېلىنغىنى 48 تال) ، ئوقتىن 402 پاي ، پارتلاتقۇچ دورىدىن 245 كىلوگرام ، كاپسۇلىدىن 1187 تال ، پىلىكتىن 281 مېتىر ، خەنجەردىن 216 دانە ، نەيزىدىن 155 تالنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلىدى ؛ ج خ كۆمۈر كېنىدىن جىنايەتچىلەر ئوغۇرلاپ ساتقان پارتلاتقۇچ دورىسىدىن 114 كىلوگرام ، كاپسۇلىدىن 79 تالنى تەكشۈرۈپ تاپتى ، 1984 - يىلى 9 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئامانلىق ساقلاش بۆلۈمچىسى ناھىيە بويىچە پارتلاتقۇچ بۇيۇملارنى ئىشلىتىدىغان ، ساقلايدىغان ، ساتىدىغان 27 ئورۇننى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈپ ئېنىق- لاپ ، شەخسلەرنىڭ قولىدىكى ۋە بەن - گۇرۇپپىلار ئارىلىقىدىكى پارتلاتقۇچ دورىدىن 30 مىڭ 298 كىلوگرام ، كاپسۇلىدىن 5250 تال ، پىلىكتىن 27 مىڭ 635 مېتىرنى يىغىۋالدى ، بۇنىڭ ئىچىدە 31 نەپەر ئىشچى - خىزمەتچىدىن يىغىۋالغان پارتلاتقۇچ دورا 116.3 كىلوگرام ، كاپسۇلا

107 تال . تەكشۈرۈشتىن كېيىن ، پارتلاتقۇچ بۇيۇملارنى باشقۇرۇشنى كۆچەيتىش ئۈچۈن ، ناهيىلىك ج خ ئىدارىسى ، «پارتلاتقۇچ بۇيۇملارنى ئىشلىتىش ، ساقلاش ، سېتىش ئۆگىنىش كۇرسى» ئېچىپ ، پارتلىتىش خادىمىدىن 40نى ، باشقا كەسپىي خادىمدىن 16نى تەربىيىلىدى . 1985 ~ 1989 - يىلىغىچە ئامانلىق ساقلاش بۆلۈمچىسى ناهيىلىك ماددىي ئەشيالار ئىدارىسى بىلەن بىرلىكتە ئىلگىرى - كېيىن تۆت قېتىم پۈتۈن ناهيىدىكى 19 چوڭ - كىچىك كۆمۈر كانىنىڭ پارتلاتقۇچ بۇيۇملىرىنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاپ ، بەلگىلىمە بويىچە قاتتىق ئىش كۆرۈپ «پارتلاتقۇچ بۇيۇملارنى سېتىۋېلىش كېنىشكىسى» تارقىتىپ بەردى . 1991 - يىلى ج خ ئىدارىسى ناهيە بازىرىدىكى نۆۋەتچىلىق ئورۇنلاردا ئۈچ قېتىم بىخەتەرلىك تەكشۈرۈشى ئېلىپ بېرىپ ، ئاسان ياندىغان ، ئاسان پارتلايدىغان بۇيۇملار ۋە خەتەرلىك بۇيۇملارنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتتى ، 28 كان ، پارتلاتقۇچ بۇيۇمى ئىشلىتىدىغان 30 نۆۋەتچىدا 40 قېتىم تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى . 1993 - يىلى ج خ ئىدارىسى ئۈچ قېتىم كادىر - ساقچىلارنى تەشكىللەپ ، ئاسان ياندىغان ، ئاسان پارتلايدىغان بۇيۇملار ۋە خەتەرلىك بۇيۇملارنى باشقۇرۇش ، ساقلاش ، توشۇش ، ئىشلىتىش ، سېتىش قاتارلىق هالقىلارنى قاتتىق تەكشۈرۈپ ، پارتلاتقۇچ دورىدىن 2298 كىلوگرام ، توكلۇق كاپسۇلىدىن 4721 تال ، پىلىكتىن 469.5 مېتىرنى يىغىۋالدى . 1994 - يىلى خەلق ئارىسىدا ئىشلىتىلمەيدىغان پارتلاتقۇچ بۇيۇملارنى ئىشلىتىدىغان 33 ئورۇننى تەكشۈرۈپ ، خەتەرلىك ، يوشۇرۇن رۇن ئاملى بار 38 ئورۇننى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى ، كاپسۇلىدىن 317 تال ، پارتلاتقۇچ دورىدىن توققۇز بولاقنى يىغىۋالدى . 1995 - يىلى 58 ئورۇندىكى خەتەرلىك ئاملىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىپ ، پارتلاتقۇچ دورىدىن 235 كىلوگرام ، كاپسۇلىدىن 4559 تال ، پىلىكتىن 26 مېتىرنى يىغىۋالدى . شۇ يىلى 5 - ئاينىڭ 17 - كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمە باينىڭ تېرەك كۆمۈر كانىدا پارتلاتقۇچ بۇيۇملارنى باشقۇرۇش نەق مەيدان تەجرىبە ئالماشتۇرۇش يىغىنى ئاچتى . 1996 - يىلى ج خ ئىدارىسى خەلق ئارىسىدا ئىشلىتىلمەيدىغان پارتلاتقۇچ بۇيۇملارنى ئىشلىتىدىغان 38 ئورۇننى تەكشۈرۈپ ، خەتەرلىك ، يوشۇرۇن ئاملى بار 17 ئورۇننى بىر تەرەپ قىلدى ، 11 ئورۇنغا 44 مىڭ يۈەن جەرىمانە قويدى ، 304 كىلوگرام پارتلاتقۇچ دورا ، 130 دانە تەۋرىتىش بومبىسى ، 5401 تال كاپسۇلا يىغىۋالدى . 1997 - يىلى كان ، نېفىت چارلاش تارماقلىرى قاتارلىق خەلق ئارىسىدا ئىشلىتىلمەيدىغان پارتلاتقۇچ بۇيۇملارنى ئىشلىتىدىغان توققۇز ئورۇن بىلەن «پارتلاتقۇچ بۇيۇملىرىنىڭ بىخەتەرلىكىنى باشقۇرۇش ھۆددىگەرلىك مەسئۇلىيەتنامىسى» ئىمزالىدى . 1998 - يىلى پارتلىتىشقا چېتىشلىق 33 ئورۇننى تەكشۈرۈپ ، خەتەرلىك ، يوشۇرۇن ئاملىدىن بەشنى بىر تەرەپ قىلدى ، 20 تال تەۋرىتىش بومبىسى ، 21 كاپسۇل يىغىۋالدى ، ئىككى ئورۇنغا جەرىمانە قويدى . 2000 - يىلى پارتلىتىشقا چېتىشلىق 28 ئورۇننى تەكشۈرۈپ خەتەرلىك ، يوشۇرۇن ئاملىدىن 21نى بىر تەرەپ قىلدى . 75.73 كىلوگرام پارتلاتقۇچ دورا ، 33 تال تەۋرىتىش بومبىسى ، 321 تال توكلۇق كاپسۇلا يىغىۋالدى ، بەش ئورۇنغا جەرىمانە قويدى .

5 . نازارەت - كونترول قىلىنمايدىغان نۆۋەتچىلىق خادىملارنى باشقۇرۇش

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ناهيىلىك ج خ ئىدارىسى ناهيە بويىچە ھەر قايسى قاتلامدىكى كونا كۈچلەرنىڭ تايانچلىرىنى تەكشۈرۈپ تىزىملاپ ، ئۇلارنى تۈرلۈك يوللار بىلەن كونترول قىلىپ ، جىنايەتنىڭ ئالدىنى ئالدى ، 1950 - يىلى ئۈزگەرتىش ئورنى تەسىس قىلىپ ، ئوغرىلىق ، يانچۇقچىلىق قىلىش ، سوقۇشمىچىلىق ماجىرا چىقىرىشقا ئوخشاش قانۇنغا خىلاپ

قىلمىشلاردا بولغان ئۆسمۇرلەرنى يىغىۋېلىپ ، ئۇلارنى تەربىيە بىلەن ئۆزگەرتىپ ، يېڭى ئادەم بولۇشقا يېتەكلىدى . ج خ ئىدارىسى قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان جىنايەت گۇمانداري بولسىمۇ دېلو تۇرغۇزۇپ رازۇېتكا قىلىشقا توشمايدىغان ياكى قانۇنغا خىلاپ جىنايى قىلمىشى بولسىمۇ بىر تەرەپ قىلىشقا توشمايدىغان لېكىن جەمئىيەت ئامانلىقىغا زىيان يەتكۈزىدىغان ئۇنسۇرلارنى نۇقتىلىق كىشىلەر قاتارىغا كىرگۈزۇپ ، ئۇلار تۇرۇشلۇق ئورۇنلارنى ئۇلارنى كونترول قىلىش ، نازارەت قىلىشقا بۇيرۇدى .

1958 ـ يىلى ج خ ئىدارىسى بازار نوپۇسىنى تەكشۈرۈپ تىزىملاش ئارقىلىق نۇقتىلىق كىشىلەرنى ئىگىلەپ ، ئۇلار ئىچىدىن جىنايەت ئىسپاتى تولۇق بولغان 26 جىنايەتچىنى تەكشۈرۈپ چىقتى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن ، نۇقتىلىق كىشىلەرنى باشقۇرۇشتا سىياسىي جەھەتكىلا ئەھمىيەت بېرىلدى ، نۇقتىلىق كىشىلەر قاتارىغا كىرگۈزۈشتە سىياسىي قىياپىتى ئۆلچەم قىلىندى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ، 1976 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ، ج خ ئىدارىسى يېزا ـ بازارلارنىڭ ئامانلىق تەرتىپىنى ياخشىلاپ ، قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان ياش ـ ئۆسمۇرلەرگە ياردەم ، تەربىيە بېرىش خىزمىتىنى كۈچەيتتى . 1977 ـ يىلى ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىنىڭ بازارلىق ساقچىخانىسى ئوغرى ، يانچۇقچىنى ئاساس قىلغان 141 ئادەمنى نۇقتىلىق كىشىلەر قاتارىغا كىرگۈزۈپ ، كونترول قىلدى ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان ياش ـ ئۆسمۇرلەرگە تەربىيە بېرىپ ، باشقۇرۇشنى كۈچەيتتى . ئۇچ قارار «يانچۇقچىلار كۇرسى» ئاچتى ، كۇرسقا ئادەتتىلەنگەن ئوغرى ـ يانچۇقچى ياش ـ ئۆسمۇردىن 22نى قاتناشتۇردى ، سىياسەت تەربىيىسى ۋە قانۇن بىلىملىرىنى ئۆگىنىش ئارقىلىق ئۇلار يانچۇقچىلىققا ئائىت 39 يېپ ئۇچى بىلەن تەمىنلىدى ، سېلىشتۇرۇپ ئەملىيلەشتۈرگەندىن كېيىن 10 دېلو پاش قىلىندى . 1980 ـ يىلى بازارلىق ساقچىخانا بازاردىكى قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان ياش ـ ئۆسمۇرلەرنىڭ ئائىلە ئاشلىقلىرى سۆھبەت يىغىنى ئېچىپ ، ياردەم بېرىپ تەربىيىلەش تەدبىرلەرنى بىرلىكتە مۇزاكىرە قىلدى ، ھەر بىر مەھەللىدە ياردەم بېرىپ تەربىيىلەش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ ، ئائىلە ئاشلىقى ، ياردەم بېرىپ تەربىيىلەش گۇرۇپپىسى ، ساقچىخانىدىن ئىبارەت ئۇچ تەرەپ بىرگەۋدە قىلىنغان ياردەم بېرىپ تەربىيىلەش تەشكىلاتى ۋۇجۇدقا چىقىرىلىپ قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان ياش ـ ئۆسمۇرلەرگە ياردەم بېرىپ تەربىيىلەش خىزمىتى كۈچەيتىلدى . ساقچىخانا قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان ياش ـ ئۆسمۇرلەرگە ئۇچ قارار ئۆگىنىش كۇرسى ئاچتى ، ئۆگىنىش كە 20 دىن ئارتۇق ئادەم قاتناشتى ، ئۇلار ئۆگىنىش جەريانىدا چوڭ ـ كىچىك دېلودىن 62نى تاپشۇردى . 1983 ـ يىلى قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان ياش ـ ئۆسمۇرلەرنىڭ سانى شىددەت بىلەن كۆپەيدى ، بازاردىلا 184كە يەتتى . بازارلىق ساقچىخانا پارتىيە ياچېيكىسى دەرھال باشقۇرۇش رايونىدىكى كادىر ـ ساقچىلارنى تەشكىللەپ ، 56 ئورۇنغا بېرىپ ، تەكشۈرۈپ تەكتىنى ئېنىقلاپ «ئۇچ تەرەپ بىرلەشكەن» ياردەم بېرىپ تەربىيىلەش گۇرۇپپىسى قۇرۇپ ، كادىر ـ ساقچىلارنىڭ قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان ياش ـ ئۆسمۇرلەرنى تەربىيىلەشنى ھۆددىگە ئېلىشىغا ماسلاشتى ، يىل ئاخىرىغىچە 107 ئادەم قانۇنغا خىلاپ ھەرىكىتىنى توختاتتى . بۇ قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان ياش ـ ئۆسمۇرلەر ئومۇمىي سانىنىڭ 15 . 58 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . 1986 ـ يىلى 5 ـ ئايدا نازارەت ـ كونترول قىلىنىدىغان نۇقتىلىق كىشىلەر قاتارىغا تۇۋەندىكىلەر كىرگۈزۈلدى : ئەكسىلئىنقىلابىي ھەرىكىتى بار گۇمانداراللار ؛ باشقا جىنايى ئىشلار جىنايىتى بار گۇمانداراللار ؛ ئامانلىققا زىيان يەتكۈزۈش قىلمىشى بار كىشىلەر ؛ قانۇن بويىچە نازارەت قىلىپ ئۆزگەرتىلىدىغان ۋە نازارەت قىلىپ كۈزىتىدىغان كىشىلەر ؛ خەلق ئىچىدىكى زىددىيەت ئۆتكۈرلەشكەندە ، خەتەرگە تەۋەككۈل

قىلىپ ، قاتتىللىق قىلىپ ئۆچ ئېلىش ، ۋەقە تۇغدۇرۇش ئېھتىمالى بار كىشىلەر ؛ ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىشتىن قويۇپ بېرىلگەن ، ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەشتىن بوشتىلغىنىغا ئۇزۇن بولمىغان ، ئەھۋالىنى داۋاملىق تەكشۈرۈپ ئىگىلەپ تۇرۇشنىڭ تېگىشلىك كىشىلەر ؛ باشقا يېنىك دەرىجىدە قانۇنغا خىلاپ قىلمىشى بولۇپ ، خىزمەت نەزەر دائىرىسىگە كىرگۈزۈشكە تېگىشلىك كىشىلەر . بۇ يەتتە خىل ئادەم ئىچىدە ، قانۇنغا خىلاپلىق قىلىپ جىنايەت ئۆتكۈزگەن 25 ياشتىن تۆۋەن ياش-ئۆسمۈرلەر ئىچكى جەھەتتە نۆۋەتتىلىق كىشىلەر قاتارىدا باشقۇرۇلدى ، سىرتقا قارىتا يارىدەم بېرىپ تەربىيىلەش ئوبېكتىلىرى دەپ ئاتالدى ، 1987 - يىلى ناھىيە بازىرىدا يارىدەم بېرىپ تەربىيىلەش گۇرۇپپىسىدىن 28ى قۇرۇلۇپ ، بازاربويىچە قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان 37 ياش - ئۆسمۈرگە يارىدەم بېرىلدى ، بۇنىڭدىن 26سى ئۆزگىرىپ ، ياخشى ئادەم بولدى ، ئۆزگىرىش نىسبىتى 70.3% بولدى . 1989 - يىلى ج خ ئىدارىسىنىڭ ھەر قايسى ئاساسىي قاتلام ساقچىخانىلىرىنىڭ نۆۋەتتىلىق كىشىلەر قاتارىغا كىرگۈزۈلگەن ، ئوغرىلىق - يانچۇقچىلىقنى ئاساس قىلغان ياش - ئۆسمۈرلەر-نىڭ قانۇنغا خىلاپ جىنايى ھەرىكەتلىرى بارغانسېرى كۆپەيدى . 1993 - يىلى «زەربە بېرىش ، باشقۇرۇش ، تۇرغۇزۇش »نى ئۆزئارا بىرلەشتۇرۇش فاكۇلتېتىنى قوللىنىلىپ ، نۆۋەتتىلىق كىشىلەر بىرمۇ بىر تىزىملاپ رويخەتكە ئېلىنىپ تەپسىلىي ئارخىپ ماتېرىيالى تۇرغۇزۇلدى ھەمدە بۇ ئارخىپ ماتېرىياللىرىدىن پايدىلىنىپ ، بازاردا يۈز بەرگەن ئۇچ قېتىملىق دېلو پاش قىلىندى . 2000 - يىلى نۆۋەتتىلىق نازارەت - كونترول قىلىنىدىغان كىشىلەر قاتارىغا كىرگۈزۈلگەنلەر 99غا يەتتى .

6 . تۆت خىل ئۇنسۇرلارنى رېجىمغا ئېلىپ ئۆزگەرتىش

1952 - يىلى ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى تارىختا جىنايىتى بار ھەمدە ئامما پاش قىلغان ئەمىلىي ئىسپاتى بولغان ئەكسىيەتچىل پارتىيە - گۇرۇھلارنىڭ تايانچىلىرى ، ئىشپىيون - پايلاقچى ، ئەكسىيەتچىل خۇي داۋمىن كاتتىۋاشلىرى ۋە پومىشچىك - زومىگەرلەرنى رېجىمغا ئالدى . شۇ يىلى 12 ئادەمنى رېجىمغا ئالدى ، 1953 - يىلى باي ناھىيىسىدە ئىجتىمائىي ئۆزگەرتىش ئوبېكتى پومېشچىك باي دېھقان ، ئەكسىلئىنقىلابچى ۋە بۇزۇق ئۇنسۇردىن ئىبارەت تۆت خىل بولدى ، بۇلار «تۆت خىل ئۇنسۇر» دەپ ئاتالدى . باي ناھىيىسىدىكى يېزا ئىگىلىكىدە كوپېراتسىيىلىشىش ھەرىكىتىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە تۆت خىل ئۇنسۇرلارنىڭ كوپېراتىپقا كىرىشى چەكلەندى . يېزا ئىگىلىكى ئالىي كوپېراتىپلىشىش باسقۇچىغا كىرگەندىن كېيىن ، ج خ ئىدارىسى ناھىيە دائىرىسىدە تەكشۈرۈپ تەكتىنى ئېنىقلاپ ، تۆت خىل ئۇنسۇرلارنىڭ ئىپادىسىنى دەرىجىمۇ-دەرىجە قاتتىق تەكشۈرۈپ ، ئۇلارنىڭ كوپېراتىپقا كىرىشكە بولىدىغان بولمايدىغانلىقىنى بېكىتتى . كوپېراتىپقا كىرگەن تۆت خىل ئۇنسۇرلار ئىپادىسىنىڭ ياخشى - يامانلىققا قاراپ ، رەسمىي ئەزا ، كاندىدات ئەزا دەپ ئايرىلدى . كوپېراتىپقا كىرىشكە شەرتى توشمايدىغان تۆت خىل ئۇنسۇرلار يەنىلا رېجىم بويىچە بىر تەرەپ قىلىندى ، ئۇلارنى ئامما نازارەت قىلدى . ئاساسىي قاتلام ئامانلىق ساقلاش تەشكىلاتى قەرەللىك تەربىيە بېرىپ باھالاپ تۇردى . 1956 - يىلىدىن كېيىن تۆت خىل ئۇنسۇرلارنى رېجىمغا ئېلىش ئەدلىيە رەسمىيىتىدە ئاز - تولا ئۆزگىرىش بولدى ، بۇرۇنقىدەك ج خ ئىدارىسى بىۋاستە رېجىمغا ئالماي ، ج خ ئىدارىسى سوت مەھكىمىسىنىڭ ھۆكۈم قىلىشىغا ئەمىلەيدىغان بولدى . رېجىمغا ئېلىنغان تۆت خىل ئۇنسۇرلار ئەمگەككە سېلىنغاندىن باشقا ، يەنە ئۇلارنى مەخسۇس ئادەم ئۆگىنىشكە تەشكىللەپ ، ئىدىيە - ئېڭىنى ئۆستۈرىدىغان بولدى . 1957-يىلى يازدا ، 13 يېزىدا كوپېراتىپقا كىرگەن تۆت خىل ئۇنسۇرلار تەكشۈرۈپ چىقىلدى ، مەلۇم بولۇشچە 891 تۆت خىل ئۇنسۇر كوپېراتىپقا كىرگەن ، بۇنىڭ ئىچىدە رەسمىي ئەزا 221 ،

كاندىدات ئەزا 529 ، 141ى يەنىلا رېجىم ئاستىدا ئىشلەپچىقىرىشقا قاتناشتۇرۇلغان . «تۆت خىل ئۇنسۇر»لارغا قارىتا ئايدا تەكشۈرۈش ، پەسلىدە باھالاش ، يىلدا ئۆستۈرۈش - قالدۇرۇش (رەسمىي ئەزالىققا ، كاندىدات ئەزالىققا ۋە رېجىم ئاستىدا ئىشلەپچىقىرىشقا ئۆستۈرۈش ياكى دەرىجىلەرنى ئۆستۈرۈش - قالدۇرۇشتىن ئىبارەت باھالاپ تەكشۈرۈش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى ھەمدە «ئۇچىنى ھۆددىگە ئېلىش ، بىرگە كاپالەتلىك قىلىش» ۋە «10 قىزىل بىر قارىنى ھۆددىگە ئېلىش» (10 ياخشى ئادەم بىر ياماننى ھۆددىگە ئېلىش)تىن ئىبارەت يارەم بېرىش ، تەربىيىلەپ ئۆزگەرتىش تەدبىرلىرى ئورنىتىلدى . تۆت خىل ئۇنسۇرلار «ئۆز - ئۆزىنى ئۆزگەرتىش پىلانى» تۈزۈشكە بۇيرۇلدى ، ئاساسىي قاتلام ئامانلىق ساقلاش تەشكىلاتلىرى يادرو قىلىپ ، نازارەت قىلىپ ئۆزگەرتىش گۇرۇپپىلىرى قۇرۇلۇپ ، تۆت خىل ئۇنسۇرلارنى نازارەت قىلىپ ئۆزگەرتىش خىزمىتى كۈچەتىلدى . 1958 - يىلى «ئۆز - ئۆزىنى ئۆزگەرتىش پىلانى» تۈزگەن تۆت خىل ئۇنسۇر 1259غا يېتىپ ، شۇ يىللىق ئومۇمىي سانىنىڭ 87 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . كېيىنكى يىلى «ئۆزگەرتىش پىلانى»غا تۈزىتىش كىرگۈزگەن ۋە تولۇقلىغان تۆت خىل ئونسۇر 891 بولۇپ ، شۇ يىللىق ئومۇمىي سانىنىڭ 656 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . 1959-يىلى 3 - ئاينىڭ 2 - كۈنى ج خ ئىدارىسى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەستىقلاپ تارقاتقان ج خ نازارىتىنىڭ «رېجىمغا ئېلىش توغرىسىدا تېز ھۆكۈم چىقىرىش ۋە پومېشچىك ، باي دېھقان ، ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرلارغا يېڭىۋاشتىن قالپاق كىيگۈزۈشنى تەكشۈرۈپ تەستىقلاش ھوقۇق دائىرىسى توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش»نى تارقىتىپ ، تۆت خىل ئۇنسۇر قالپىقىنى ئېلىۋېتىش - كىيگۈزۈشنى تەكشۈرۈپ تەستىقلاش ھوقۇق دائىرىسىنى رايونلۇق ۋە پارتكوم گۇڭشىسى پارتكومى ئىگىلەيدۇ ، ئىككى قېتىم تەكشۈرۈلگەندىن كېيىن ئاشكارا ئېلان قىلىنغان ھامان كۈچكە ئىگە بولىدۇ ، ئەكسىلئىنقىلابچى ئۇنسۇرلارنى ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىغا يوللاپ ئەنگە ئالدۇرۇش كېرەك دەپ بەلگىلىدى .

1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن ، تۆت خىل ئۇنسۇرلار تەنقىد-كۈرەش قىلىش ئوبيېكتى بولدى ، 1971 - يىلى 6 - ئايدا ج خ ئورگىنى ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپىسى «سىنىپىي قوشۇننى تازىلاش» ۋە «بىرگە زەربە بېرىش ، ئۇچكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتىدىكى ماتېرىياللارغا ئاساسەن 12 ئائىلىنى پومېشچىك ، باي ، دېھقان دەپ يېڭىۋاشتىن تولۇقلاپ ئايرىدى . 1973 - يىلى ج خ ئىدارىسى ناھىيە بويىچە 613 بەش خىل ئۇنسۇر (تۆت خىل ئۇنسۇرغا ئۇچىلار قوشۇلدى)نىڭ ھەر قايسى مەزگىللەردىكى ئۆزگىرىش ئىپادىسىنى تەكشۈرۈپ ، «ئۆزگەرتىش قوللانمىسى»نى يېزىپ چىقتى .

1979 - يىلى ناھىيە بويىچە 673 تۆت خىل ئۇنسۇر ئومۇمىيۈزلۈك قايتا تەكشۈرۈلۈپ ، سىياسەتتىكى بەلگىلىمە بويىچە 475 (بۇنىڭ ئىچىدە مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىدا قالپاق كىيگۈزۈلگىنى 211) ئادەمنىڭ قالپىقى ئېلىۋېتىلدى . 1982 - يىلى ناھىيە بويىچە ئەملىيەتتە 19 تۆت خىل ئۇنسۇر قالدى . شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا قالغان تۆت خىل ئۇنسۇرلارنىڭ ھەممىسىنىڭ قالپىقى ئېلىۋېتىلدى .

7 . ۋاقىتلىق قامالغان خادىملارنى باشقۇرۇش

1950 - يىلى ۋاقىتلىق قامالغان خادىملار بىرەڭ ئۆزگەرتىش ئورنىغا ئېلىپ بېرىلدى .
1951 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئۆزگەرتىش ئورنى ئەملدىن قالدۇرۇلدى ، توختىتىپ ئەمگەككە سېلىش بويىچە بىر تەرەپ قىلىنغانلار قاماقخانىغا ئېلىپ بېرىلدى ، جىسمانىي قۇۋۋىتى بارلار ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئەترىتىگە ئەۋەتىلىپ ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش يولى بىلەن تەربىيىلەندى .

دى . 1958 ـ يىلى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئامانلىق باشقۇرۇش جازالاش نىزامى» يولغا قويۇلدى ، مەمۇرىي توختىتىپ قويۇلغان خادىملار ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىلمىدىغان جىنايەت-چىلەردىن ئايرىپ قامالدى ، ئۇلار توختىتىپ قويۇلغان مەزگىلدىكى تاماق خىراجىتىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن بەزى پارچە ـ پۇرات ئەمگەكلەرگە سېلىندى . 1964 ـ يىلى ج خ ئىدارىسى توختىتىپ قويۇش جازاسىنى ئىجرا قىلىشنى توختاتتى . 1979 ـ يىلى «ئامانلىق باشقۇرۇش جازالاش نىزامى» يېڭىۋاشتىن يولغا قويۇلدى . مەمۇرىي جەھەتتىن توختىتىلغان خادىملار يەنىلا قاماقخانىغا قامالدى . 1986 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا ، ج خ ئىدارىسى يېڭى قاماقخانا سېلىپ ، بازاردىكى كونا قاماقخانىنىڭ ياتاقلىرىنى مەمۇرىي توختىتىپ قويۇش ئورنىغا ئۆزگەرتتى . مەمۇ-رىي توختىتىپ قويۇلغان خادىملارنى كادىر ـ ساقچىلار باشلاپ بەزى ئاددىي ئىشلەپچىقىرىش ئەمگەكلىرىگە سېلىپ ئۇلارنىڭ توختىتىپ قويۇلغان مەزگىلدىكى خىراجەت چىقىمىنى ھەل قىلدى .

§ 5 . ھەر تەرەپلىمە تۈزەش

جەمئىيەت ئامانلىقىنى ھەر تەرەپلىمە تۈزەش تەشكىلاتلىرى كادىرلار ۋە ئاممىغا قانۇنچىلىق تەشۋىقات ـ تەربىيىسى ئېلىپ بېرىشتا چىڭ تۇرۇپ ، قانۇن ـ ئىنتىزامغا رىئايە قىلىش بويىچە شەرەپلىك ئائىلە بەرپا قىلىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ ، تۇرلۇك ئامانلىق قوغداش ئاپپاراتلە-رىنى قۇرۇپ ۋە تۈزۈملەرنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ ، جىنايى ھەرىكەتلەرگە زەربە بېرىش بىلەن يارەدەم بېرىش تەربىيىلەش خىزمىتىنى زىچ بىرلەشتۈردى .

1985 ـ يىلى ناھىيە بويىچە جەمئىيەت ئامانلىقىنى ھەر تەرەپلىمە تۈزەش خىزمىتى ئىككى قېتىم تەكشۈرۈلدى ؛ جەمئىيەت ئامانلىقىنى ھەر تەرەپلىمە تۈزەش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىنى قۇرۇشقا تېگىشلىك ئورۇن 86 بولۇپ ، ئەملىيەتتە 77 (606 ئادەم) ئورۇندا قۇرۇلدى ، قۇرۇلۇشقا تېگىشلىك ئامانلىق ساقلاش تەشكىلاتى 170 بولۇپ ، ئەملىيەتتە 154ى (1111 ئادەم) قۇرۇلدى ؛ قۇرۇلۇشقا تېگىشلىك مۇرەسسە تەشكىلاتى 188 بولۇپ ، ئەملىيەتتە 180ى (915 ئادەم) قۇرۇلدى ، 513 قېتىم قانۇنچىلىق تەشۋىقاتى ئېلىپ بېرىلىپ ، 274 مىڭ 609 ئادەم (قېتىم) تەربىيىگە ئىگە قىلىندى ؛ ياش ـ ئۆسمۈرلەرگە يارەدەم بېرىش ـ تەربىيىلەش ئارقىلىق ، 126 ياش ـ ئۆسمۈر ياخشى تەرەپكە قاراپ ئۆزگەردى ، ناھىيە بويىچە 693 ئائىلە قانۇن ـ ئىنتىزامغا رىئايە قىلىدىغان شەرەپلىك ئائىلە ، 693 ئائىلە بەشتە ياخشى ئائىلە بولۇپ باھالاندى ، يېزا ئاھالىسى ئەھدىنامىسىدىن 15 مىڭ 408 نۇسخا بېسىپ تارقىتىلدى .

1991 ـ يىلى ھەر تەرەپلىمە تۈزەش ئىشخانىسى 18 يېزا ، بازار ، مەيدان ، ناھىيە بازىرىدىكى 64 ئورۇن ، ئاپتونوم رايون ، ۋىلايەتلىك باي ناھىيىسىدە تۇرۇشلۇق سەككىز ئورنى بىلەن جەمئىيەت ئامانلىقىنى ھەر تەرەپلىمە تۈزەش بويىچە نىشانلىق باشقۇرۇش ھۆددىگەرلىك مەسئۇلە-يەتنامىسىنى ئىمزالىدى ؛ 163 مەمۇرىي كەنت ۋە ناھىيىگە بىۋاسىتە قاراشلىق ئورۇنلارنىڭ ئاساسىي قاتلام ئورۇنلىرى يۇقىرى دەرىجىلىك مەسئۇل ئورۇنلار ۋە ھەر قايسى يېزا ، بازار ، مەيدانلار بىلەن مەسئۇلىيەتنامە ئىمزالىدى ، مەسئۇلىيەتنامە ئىمزالىغان ئورۇن ئىمزالاشقا تېگىش-لىك ئورۇنلارنىڭ % 95تىن كۆپرەكىنى ئىگىلىدى . ئائىلىلەرگىچە ئەملىيلەشتۈرۈش نىسبىتى % 80تىن يۇقىرى بولدى ، يېزىلاردىكى 32 مىڭ 45 ئائىلە كەنت دەرىجىلىك تەشكىلاتلار بىلەن مەسئۇلىيەتنامە ئىمزالىدى ، بۇ ناھىيىدىكى ئومۇمىي ئائىلە سانىنىڭ % 93تىن كۆپرەكىنى

ئىگىلىدى . ناھىيىدىكى 8000دىن ئارتۇق كۆچمە نوپۇسقا قارىتا «كىم ئىشلەتسە ، شۇ مەسئۇل بولۇش »تىن ئىبارەت باشقۇرۇش چارىسى يولغا قويۇلۇپ ، ئادەم ئىشلەتكۈچى ئورۇنلاردىن كۆچمە نوپۇسلارغا قارىتا «تىزىملاش كارتىسى بولۇش ، كېپىل بولغۇچى بولۇش ، رەنگە پۇل قويۇش ، ۋاقىتلىق نوپۇسى بولۇش »تىن ئىبارەت تۆت تۈرلۈك تەدبىرنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش تەلەپ قىلىندى ، 7000 دىن ئارتۇق ئادەم باشقۇرۇش قاتارىغا كىرگۈزۈلدى . 34 ئاممىۋى ئالدىنى ئېلىش - تۈزەش تەشكىلاتى قۇرۇلدى . ناھىيە بويىچە قوغداش خادىملىرى 120دىن 291گە يەتتى . % 95تىن ئارتۇق ئورۇن مەخسۇس قوغدىغۇچى سېپلەپ ، كېچە - كۈندۈز دېجۇرنىلىكنى يولغا قويدى .

1993 - يىلى ۋىلايەتلىك ج خ باشقارمىسىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن ، يول زومىگەر-لىرىگە زەربە بېرىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، دائىم كادىر - ساقچى ئاجرىتىلىپ ، ئاقسۇ - باي - كۇچا تاشيولىنىڭ بويلىرىدا يولنى تەكشۈرۈش ، نازارەت قىلىش ، دېجۇرنىلىك قىلىش ، چارلاش ئىشلىرى ئېلىپ بېرىلدى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە يول زومىگەرلىكى دېلوسىدىن بىرنەچچە يۈز بەرمىدى . ئامانلىق ساقلاش بويىچە ئاممىۋى خاراكتېرلىك ئالدىنى ئېلىش خىزمىتى كۈچەيتىلىپ ، ھەر قايسى ئورۇنلاردىن رەھبىرى كادىرلار ئۇزاققىچە دېجۇرنىلىك قىلىش تۈزۈمى ئورنىتىش ، ساقچى كۈچىنى تەڭشەش ۋە تولۇقلاش ، قوغداش خىزمىتىدە مۇكاپاتلاش - جازالاش تۈزۈمىنى تۈزۈپ ئەمەلىيلەشتۈرۈش تەلەپ قىلىندى . ئوغرىلىققا قارشى تۇرۇش مەخسۇس كۈرەشى ئامانلىق ۋەزىيىتىنى ياخشىلاشنىڭ بوسۇش ئېغىزى قىلىنىپ ، قىش پەسىللىك ئوغرىلىققا قارشى تۇرۇش كۈرىشىنى يولغا قويۇش لايىھىسى تۈزۈلۈپ ، ئىككى قېتىم ئوغرىلىققا قارشى تۇرۇش كۈرىشى ئېلىپ بېرىلىپ ، ئوغرىلىق دېلوسىدىن 16سى پاش قىلىندى ، ھەر دەرىجىلىك مۇرەسسە تەشكىلاتلىرى ھەق تەلەپ ماجىراسىدىن 3860نى مۇرەسسە قىلدى . 3417سى مۇۋەپپە-قىيەتلىك بولۇپ ، مۇرەسسەنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇش نىسبىتى % 91.35كە يەتتى . ناھىيە بويىچە جىنايى ئىشلار دېلوسىدىن ئۆتكەن يىلنىڭ ئوخشاش مەزگىلىدىكىسىگە قارىغاندا ئالتىسى ئازايدى . ئوغرىلىق دېلوسىدىن 10ى ئازايدى ، ئامانلىق دېلوسى % 24.3 ئازايدى .

1995 - يىلى جەمئىيەت ئامانلىقىنى ھەر تەرەپلىمە تۈزەش رەھبەرلىك مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلدى ، ھەر تەرەپلىمە تۈزەشنىڭ «كىم باشقۇرسا ، شۇ مەسئۇل بولۇش» فاكتورىنى بويىچە ، ھەر تەرەپلىمە تۈزەش خىزمىتى ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلىكنىڭ خىزمەت مەسئۇلىيەت دائىرىسىگە كىرگۈزۈلدى . ئىجتىمائىي كۈچلەر ھەر تەرەپلىمە تۈزەشنى تەڭ تۇتۇش ، ئورتاق باشقۇرۇشقا زور كۈچ بىلەن سەپەرۋەر قىلىندى ، ساقچى - خەلق بىرلەشمە مۇداپىئەسى خىزمىتى كېچە - كۈندۈز دېژورنىلىك قىلىپ چارلاش خىزمىتى ۋە ھەر تەرەپلىمە تۈزەشنىڭ ئاساسىي قاتلامدىكى ئۇللۇق خىزمەتلىرى كۈچەيتىلدى ، ناھىيە ، يېزا ، كەنتتىن ئىبارەت ئۈچ دەرىجىلىك ھەر تەرەپلىمە تۈزەش خىزمىتى رەھبەرلىك ئاپپاراتلىرى قۇرۇلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى ، ئاممىۋى ئالدىنى ئېلىش - ئاممىۋى تۈزەش تەشكىلاتلىرى يەنمۇ زورايتىلىپ ، ناھىيىدە ئامانلىق ساقلاش بىرلەشمە مۇداپىئە مېخانىزمى ۋە يېزا ، كەنت ، گۇرۇپپا ، ئائىلىدىن ئىبارەت كۆپ دەرىجىلىك ئاممىۋى ئالدىنى ئېلىش تورى شەكىللەندۈرۈلدى .

2000 - يىلى ناھىيە بويىچە 16 يېزا ، بازار ، مەيدان ، 185 مەمۇرىي كەنت ۋە 90 مەمۇرىي ئورۇن كارخانا «مۇقىملىقنى قوغداش» ۋە ھەر تەرەپلىمە تۈزەش مەسئۇلىيەتنامىسى ئىمزالىدى ، ئىمزالاش نىسبىتى % 100 بولدى . 185 مەمۇرىي كەنت (مەھەللە)تە ھەر تەرەپلىمە تۈزەش ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى ، خىزمەتچى خادىمى 260كە يەتتى . ناھىيە بويىچە كەنت دەرىجىلىك مەخسۇس ئامانلىق خادىمى 227گە ، خەلق ئەسكەرلىرى بىرلەشمە مۇداپىئە ئەترىتى 242 (ئادەمى

3079)گە ، مۇرەسسە تەشكىلاتى 217 (ئادەمى 986)گە ، يارەەم بېرىش - تەربىيىلەش تەشكىلاتى 211 (ئادەمى 926)گە يەتتى . ھەرقايسى كەنتلەردە «10 ئائىلە بىرلەشمە مۇداپىئە» تەشكىلاتىدىن 3318ى قۇرۇلۇپ ، قاپلاش دائىرىسى %95كە يەتتى . شۇ يىلى ھەر دەرىجىلىك مۇرەسسە تەشكىلاتلىرى تۇرلۇك ھەق تەلەپ ماجىراسىدىن 978نى قوبۇل قىلىپ ، 908نى مۇۋەپپەقىيەتلىك مۇرەسسە قىلدى ، مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇش نىسبىتى %93 بولدى .

1995 ~ 2000 - يىلىغىچە ناھىيە «جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىگە قاتتىق زەربە بېرىش» تۇزەش ھەرىكىتىدە «ئالتە ئۇرۇش ، 21 جەك» ئېلىپ بېرىپ ، تۇرلۇك جىنايەتچىدىن 191نى تۇتۇپ ، 23 جىنايى ئىشلار شايكىسىدىكى 54 ئادەمگە زەربە بەردى ، ئىككى قانۇنسىز دىنىي كۇچلەر ۋە زوراۋان تېررورچىلار شايكىسىدىكى 33 ئادەمنى تۇتتى ، ئوغرىلىق شايكىسىدىن بىرنى ۋە قانۇنسىز تەشكىلات شايكىسىدىن بىرنى بىتچىت قىلدى . «قاتتىق زەربە» بېرىش ، تۇزەش ، ناھىيىدىكى قانۇنسىز دىنىي ھەرىكەت تەشكىلات تورى ۋە «ئۇچ خىل ئۇنسۇرلار»نىڭ ئىچكى - تاشقى ئالاقىسىنى تەكشۇرۇپ ئېنىقلاش ئارقىلىق ، بىر تۇركۇم دىنىي ئەسەبىي كۇچلەرنىڭ باش ئونسۇرلىرى جازالاندى ، كەنت كەپپىياتى ۋە كەنت قىياپىتىدە ئۇزۇل - كېسىل ئۆزگىرىش بولدى . بىر قىسىم تەسىرى چوڭراق بولغان جىنايى ئىشلار دېلولىرى ۋە مۇھىم دېلولار «قاتتىق زەربە بېرىش كۇرىشى» دە پاش قىلىندى ، ناھىيە بويىچە جىنايى ئىشلار دېلولىرىنىڭ يۇز بېرىش نىسبىتى روشەن تۆۋەنلىدى .

§6 . نوپۇس باشقۇرۇش

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 28 - يىلى (1902 - يىلى) باي ناھىيىسىدە نوپۇس تەكشۇرۇش يولغا قويۇلۇپ ، باۋ - جيا تۇزۇمى يولغا قويۇلۇشقا باشلىدى ، مىنگو دەۋرىدە باۋ - جيا تۇزۇمى داۋاملىق قوللىنىلىپ كەلدى . مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىدا نوپۇس ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى .

1950 - يىلى ھەرقايسى رايوندا تۇرۇشقا ئەۋەتىلگەن ئامانلىق يارەمچىلىرى ئامانلىق ساقلاش گۇرۇپپىلىرىنى ئىشقا سېلىپ ، نوپۇسنىڭ كىرىش ۋە چىقىشىنى كونترول قىلىپ ئادەم كۆپ يەر ئاز بولۇش ياكى ئادەم ئاز يەر كۆپ بولۇشتەك تەڭپۇڭسىزلىقنىڭ كېلىپ چىقىشىنىڭ ئالدىنى ئالدى . يەر ئىسلاھاتى خىزمىتى ئاياقلاشقاندىن كېيىن ، نوپۇس باشقۇرۇش كەسپى تەدرىجىي مۇنتىزملىشىپ ، بىر يۇرۇش بىر قەدەر مۇكەممەل تۇزۇم شەكىللەندى ، بۇ ئىجتىمائىي مۇقىملىقنى قوغداش ، خەلق مەنپەئەتىنى كاپالەتلەندۇرۇش ، ئىجتىمائىي تەرەققىياتنى ئىلگىرى سۇرۇشتە بەلگىلىك رول ئوينىدى .

1 . دائىملىق نوپۇسنى باشقۇرۇش

1952 - يىلى باي ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى ناھىيىدىكى ئۇچ كوچا ، يەتتە رايوندىكى 37 يېزىنىڭ دائىملىق نوپۇسنى تەكشۇردى ، تەكشۇرۇشتە ناھىيە بويىچە 18 مىڭ 976 ئائىلە ، 83 مىڭ 383 ئادەم بارلىقى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 43 مىڭ 547 ، ئايال 39 مىڭ 836 ، بازار نوپۇسى 6253 ئىكەنلىكى مەلۇم بولدى . 1956 - يىلى ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى نوپۇس يۆتكەش كېنىشكىسى تۇزۇمىنى يولغا قويۇشنى باشلاپ ، ناھىيە بويىچە بازار نوپۇسنى تەكشۇرۇپ تىزىملىدى ، يۆتكىلىپ كېلىش ، يۆتكىلىپ كېتىش ، تۇغۇلۇش ، ئۆلۈش ، سىرتقا چىقىش ، ۋاقىتلىق

تۇرۇش قاتارلىق ئالتە تۈر بويىچە تىزىملاش تۈزۈمىنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ ، بازاردىكى دائىملىق ئائىلىلەرگە نوپۇس دەپتىرى تارقىتىپ بەردى . 1957 - يىلى ج خ ئىدارىسى بازار نوپۇسنى قايتا تەكشۈرۈپ ، ئائىلە نوپۇسى تىزىمىدىن چۈشۈپ قېلىش ۋە خاتا تىزىملىنىپ قېلىش ئەھۋالىنى تۈگەتتى . يېزىلاردا نوپۇس تىزىملىكىنى تۈرغۇزدى ، ئامانلىق بۆلۈمچىسى قەرەللىك ھالدا ھەرقايسى يېزىنىڭ نوپۇس باشقۇرۇش كۆتەك دەپتىرىنى تەكشۈرۈپ ، يېزا نوپۇسىنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋالى ۋە سانىنى ستاتىستىكىلاپ تۇردى . يېزا نوپۇسنى تىزىملاشنى گۈڭشې ، چوڭ ئەترەت ، كىچىك ئەترەتتىن ئىبارەت ئۈچ دەرىجە باشقۇردى . بازار نوپۇسنى تىزىملاش ۋە باشقۇرۇشقا ئامانلىق بۆلۈمچىسى مەسئۇل بولدى ، ئورۇنلار ساقلىغان كۆتەك دەپتەردە ئائىلە بىرلىك قىلىندى ، ئىدارە ئورۇنلاردا كوللېكتىپ تۇرىدىغانلار بىر كوللېكتىپ نوپۇسى قىلىپ نوپۇس تۇرغۇزۇلدى . 1961 - يىلى بازاردىكى نوپۇس ئاشلىقى تەكشۈرۈپ تەرتىپكە سېلىندى ، بىر قىسىم بازار نوپۇسى يېزىلارغا تارقاقلاشتۇرۇلدى . ئۇلارنىڭ ئاشلىق ، ماي نورمىسىدىمۇ ئاز - تولا ئۆزگىرىش بولدى . 1964- يىلى 10 - ئايدا بازاردىن يېزىغا كۆچكەن ۋە يېزىدىن - يېزىغا كۆچكەنلەرنىڭ نوپۇس يۆتكىشىگە چەك قويۇلمىدى ، بەلكى يېزىدىن بازارغا نوپۇس يۆتكەش قاتتىق كونترول قىلىندى . 1974 - يىلى بازارلىق ساقچىخانا دائىمىي تۇرۇشلۇق ئائىلىلەرگە يېڭى نوپۇس دەپتىرى ئالماشتۇرۇپ بەردى . 1978 - يىلى 8 - ئايدا ج خ ئىدارىسى ئاشلىق ئىدارىسى ، ئەمگەك ئىدارىسى ، مالىيە ئىدارىسى ، تەشكىلات بۆلۈمى ، زىيالىي ياشلار ئىشخانىسى قاتارلىق ئورۇنلار بىلەن بىرلىكتە كادىر ئاجرىتىپ ، نوپۇس ئاشلىقىنى تەكشۈرۈپ تەستىقلاش بىرلەشمە گۇرۇپپىسىنى تەشكىل قىلىپ ، يېزا نوپۇسنى تاۋار ئاشلىق نوپۇسىغا ئايلاندۇرۇشنى تەكشۈرۈپ تەستىقلاشنى كۈچەيتتى . كېيىن سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشنىڭ چوڭقۇرلىشىغا ئەگىشىپ ، بازار نوپۇسى شىددەت بىلەن كۆپەيدى ، 1980 - يىلىلا 4468 ئادەم كۆپەيدى . 1985 - يىلى 11 - ئايدا ، ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىدا نوپۇس بۆلۈمچىسى قۇرۇلدى ، بۇ بۆلۈمچە بازارلىق ساقچىخانا باشقۇرۇۋاتقان ناھىيە بازىرىدىكى تاۋارئاشلىق نوپۇسى ۋە ئامانلىق بۆلۈمچىسى باشقۇرۇۋاتقان پۇتۇن ناھىيىنىڭ يېزا نوپۇسنى بىر تۇتاش باشقۇرىدىغان بولدى . 1986 - يىلى نوپۇس بۆلۈمچىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، نوپۇس باشقۇرۇش ئىدارىسى ئەسلىدىكى باشقۇرۇش ئىدارىسى بويىچە بەلگىلەندى ، بازارلىق ساقچىخانا ناھىيە بازىرىنىڭ تاۋار ئاشلىق نوپۇسىنى باشقۇردى ، ئامانلىق بۆلۈمچىسى يېزا نوپۇسىنى باشقۇردى . 1988 - يىلى بازار تاۋار ئاشلىق نوپۇسىغا ئىلتىماس قىلغان 8000 دىن ئارتۇق يېزا ئىگىلىك نوپۇسى تەكشۈرۈلدى ، مۇزاكىرە قىلىش ئارقىلىق 741 ئادەمنىڭ نوپۇسى يېزا نوپۇسىدىن ناھىيە بازىرى نوپۇسىغا ئۆزگەرتىلدى . زىيالىيلاردىن 107 ئادەمگە سىياسەت ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى . 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ج خ ئىدارىسىدا نوپۇس ئىشلىرى بۆلۈمچىسى قۇرۇلۇپ ، ناھىيە بويىچە باي بازىرىدىن باشقا بارلىق بازار تاۋار ئاشلىق نوپۇسى ۋە پۇتۇن ناھىيىدىكى يېزا نوپۇسنى باشقۇرۇپ ، تۇرلۇك يۆتكەش ، تىزىملاش ، رويخەتتىن ئۆچۈرۈش رەسمىيەتلىرىنى بېجىردى ، 1993 - يىلى ناھىيە بويىچە بازارنىڭ دائىملىق نوپۇسىدىكىلەر 8012 ئائىلە ، 25 مىڭ 887 ئادەمگە ؛ يېزا دائىملىق نوپۇسىدىكىلەر 31 مىڭ 361 ئائىلە ، 151 مىڭ 325 ئادەمگە يەتتى ؛ نوپۇسنى يۆتكەپ كېلىشكە 777 ئادەم ، نوپۇسنى يۆتكەپ كېتىشكە 733 ئادەم رەسمىيەت بېجىردى . 2000 - يىلى ناھىيە بويىچە بازاردىكى دائىملىق نوپۇسىدىكىلەر 11 مىڭ 194 ئائىلە ، 38 مىڭ 985 ئادەمگە يەتتى ؛ يېزا دائىملىق نوپۇسىدىكىلەر 33 مىڭ 605 ئائىلە ، 157 مىڭ 30 ئادەمگە يەتتى ؛ نوپۇسنى يۆتكەپ كېلىشكە 1274 ئادەم ، نوپۇسنى يۆتكەپ كېتىشكە 1069 ئادەم رەسمىيەت بېجىردى ، ناھىيە تەۋەسىدە

ئۇيغۇر ، خەنزۇ ، قازاق ، خۇيزۇ ، قىرغىز ، موڭغۇل ، شىبە ، رۇس ، ئۆزبېك ، مانجۇ ، دۇڭشيالىك ، جۇاڭزۇ ، زاڭزۇ ، ياۋزۇ ، سالا ، مياۋزۇ ، چاۋشيەنزۇ ، تۇجازۇ ، تۇزۇ ، دۇڭزۇ قاتارلىق 20 مىللەت بار ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار 168 مىڭ 943 ئادەم بولۇپ ، ناھىيە ئومۇمىي نوپۇسىنىڭ 86 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ؛ خەنزۇلار 25 مىڭ 309 ئادەم بولۇپ ، 12.91 % نى ئىگىلىدى ؛ قىرغىزلار 953 ئادەم بولۇپ ، 0.48 % نى ئىگىلىدى ، خۇيزۇلار 735 ئادەم بولۇپ ، 0.37 % نى ئىگىلىدى .

2 . ۋاقىتلىق نوپۇسنى باشقۇرۇش

1985 ـ يىلى ناھىيىلىك ج ج ئىدارىسى «بازاردىكى ۋاقىتلىق نوپۇسنى باشقۇرۇش توغرىسىدىكى ۋاقىتلىق بەلگىلىمە» بويىچە ، 16 ياشتىن يۇقىرى ، ۋاقىتلىق تۇرۇش ۋاقتى ئۈچ ئايدىن كۆپ بولغانلارغا ۋاقىتلىق تۇرۇش كېنىشكىسى ، قونۇپ تۇرۇش كېنىشكىسى تارقىتىپ باشقۇرۇش چارىسىنى يولغا قويدى . 1986 ~ 1990 ـ يىلىغىچە باي بازارلىق ساقچىخانىسى ، تېرەك ساقچىخانىسى بىجىرگەن ۋاقىتلىق نوپۇس كۆپرەك بولدى ، ئارىلاپ تەكشۈرۈشتىن قارىغاندا ، ۋاقىتلىق نوپۇسنى باشقۇرۇش جەھەتتە ، «بىردە بوش بولۇش ، بىردە چىڭ بولۇش» ئەھۋالى ساقلاندى ، يەنى ئىگىلەنگەن ۋاقىتلىق نوپۇسنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئىچكىرىدىن ناھىيىمىزگە كەلگەنلەر بولدى ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن ناھىيىمىزگە كەلگەن خادىملار-نىڭ تولىسى ئىگىلەنمىدى . 1991 ـ يىلى ۋاقىتلىق تۇرۇۋاتقان ، كۆچۈپ يۈرگەنلەر تەكشۈرۈپ تىزىملىنىپ 3891 ئادەم رويخەتكە ئېلىنىپ تىزىملاندى . 1993 ـ يىلى ۋاقىتلىق نوپۇسنى تەكشۈرۈپ تىزىملاش كۇچەيتىلىپ جەمئىي 11 مىڭدىن ئارتۇقراق ئادەم تىزىملاپ رويخەتكە ئېلىندى . 1995 ـ يىلى 9216 ئادەمگە ، 2000 ـ يىلى 12 مىڭ 715 ئادەمگە يەتتى .

3 . كىملىك تارقىتىش

1988 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ئومۇمەن نوپۇسى باي ناھىيىسىدە بولغانلارغا بىردەك كىملىك بېجىرىلدى ، بۇ ئارقىلىق كىملىكتىكى كىشىنىڭ باي ناھىيىسىنىڭ دائىملىق نوپۇسى ئىكەنلىكى ياكى ئەمەسلىكى ئىسپاتلاندى . كىملىك ئاھالىلەرنىڭ سالاھىيىتىنى ئىسپاتلاشتا مۇتلەق ئۈنۈمگە ئىگە بولدى .

1990 ـ يىلى ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىدا نوپۇس ئىشلىرى بۆلۈمچىسى تەسىس قىلىنىپ ، ئاھالىلەرگە كىملىك تارقىتىش كەسپىنى باشقۇردى . 1993 ـ يىلى 1996 ئادەمگە كىملىك بېجىرىپ بېرىلدى ، بۇ كىملىك تارقىتىپ بېرىشكە تېگىشلىك ئادەم سانىنىڭ 73.8 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . 1240 ئادەمگە ۋاقىتلىق كىملىك بېجىرىپ بېرىلدى . 1995 ـ يىلىدىن 2000 ـ يىلىغىچە 107 مىڭ 24 ئادەمگە كىملىك تارقىتىپ بېرىلدى .

§ 7 . چېگرىدىن كىرىش ـ چىقىشنى باشقۇرۇش

50 ـ يىللاردا ناھىيە تەۋەسىدە ئاز ساندا سوۋېتلىك مۇھاجىر بار ئىدى ، ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى سىياسىي قوغداش بۆلۈمچىسىنىڭ سوۋېتلىك مۇھاجىرلارنى باشقۇرۇشى جۇڭگو ـ سوۋېت مۇناسىۋىتىنىڭ يىرىكلىشىشى بىلەن بوشىشىپ قالدى . 60 ـ يىللاردا جۇڭگو ـ سوۋېت مۇناسىۋىتى يامانلاشتى ، سىياسىي قوغداش بۆلۈمچىسى سوۋېتلىك مۇھاجىرلارنى باشقۇرۇشنى

تەدرىجىي كۆچەيتتى ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ج خ نازارىتىنىڭ بەلگىلىمىسىنى ئىجرا قىلىپ ، سوۋېتلىك پۇقرالارنىڭ ناھىيە تەۋەسىگە كىرىشىنى مەنئى قىلدى . سىياسىي قوغداش بۆلۈمچىسى ج خ نازارىتىنىڭ كۆرسەتمىسىگە ئاساسەن ، دۆلىتىمىز پۇقرالىرىدىن چېگرا رايونغا تۇققان يوقلاشقا بارىدىغانلارغا «چېگرا يول خېتى» تارقىتىپ بەردى . 60 - يىللاردىن 1977 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر باي ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى دۆلەتنىڭ سىياسەت ، بەلگىلىمىلىرىنى ئىجرا قىلىپ ، ناھىيە تەۋەسىدىكى جۇڭگو پۇقرالىرىنىڭ چەت ئەلگە تۇققان يوقلاشقا چىقىشىنى ياكى ھەجگە بېرىشىنى مەنئى قىلدى .

1978 - يىلى پارتىيىنىڭ ئىسلاھات ، ئېچىۋېتىش سىياسىتى ئىزچىل ئىجرا قىلىنىپ ، ناھىيە تەۋەسىدىكى قىزىل مىڭئۆيى چەت ئەللىك ساياھەتچىلەر ، جۇڭگولۇق مۇھاجىرلار ۋە شياڭگاڭلىق ، ئاۋمېنلىق ، تەيۋەنلىك قېرىنداشلارغا ئېچىۋېتىلدى ، ج خ ئىدارىسىنىڭ سىياسىي قوغداش بۆلۈمچىسى قىزىل مىڭئۆي رايونىغا بولغان باشقۇرۇشنى كۆچەيتتى . «چەت ئەللىكلەرنى چېگرىدىن كىرگۈزۈش ، چېگرىدىن چىقىرىش ، توختىتىپ قويۇش ، ساياھەتنى باشقۇرۇش نىزامى» بويىچە ئىش كۆرۈپ چېگرىدىن كىرگەن - چىققان چەت ئەللىكلەر ، جۇڭگولۇق مۇھاجىرلار ۋە شياڭگاڭلىق ، ئاۋمېنلىق ، تەيۋەنلىك قېرىنداشلارنى كۆتۈۋالدى ۋە تەكشۈردى .

1980 - يىلى سىياسىي قوغداش بۆلۈمچىسى سەككىز ئادەمنىڭ شياڭگاڭغا تۇققان يوقلاشقا بېرىش دوكلاتىدىن ئالتە پارچە قوبۇل قىلىپ ، بۇنىڭدىن يەتتە ئادەمنىڭ بەش پارچە دوكلاتىنى تەكشۈرۈپ تەستىقلىدى . چېگرىدىن كىرىدىغان چەت ئەللىكلەر جۇڭگولۇق مۇھاجىرلار ۋە شياڭگاڭلىق ، ئاۋمېنلىق ، تەيۋەنلىك قېرىنداشلار ۋە چېگرىدىن چىقىدىغان جۇڭگو پۇقرالىرىنىڭ سانى تەدرىجىي كۆپەيدى ، چەتكە چىقىپ ھەج قىلىدىغان دىنىي زاتلارنىڭ ئىگىلىگەن نىسبىتى ئاشتى . 1985- يىلى چەت ئەلگە چىقىپ تۇققان يوقلاش ، ھەج قىلىشنى تەلەپ قىلىپ 22 ئادەم ئىلتىماس قىلدى . تەكشۈرۈش ئارقىلىق سەئۇدى ئەرەبىستانىغا ھەج قىلىشقا بارىدىغان ئىككى دىنىي زاتنىڭ دوكلاتى مەسئۇل تارماقنىڭ تەستىقلىشىغا يوللاندى . شۇ يىلى قىزىل مىڭئۆيگە ساياھەتكە كەلگەن شياڭگاڭلىق ، ئاۋمېنلىق ، تەيۋەنلىك قېرىنداشلار 271گە ، چەت ئەللىكلەر 320 ئادەمگە يەتتى .

1986 - يىلى نامىنى ئاڭلاپ قىزىل مىڭئۆيگە كەلگەن چەت ئەللىك ساياھەتچى 545كە ، شياڭگاڭلىق ، ئاۋمېنلىق ، تەيۋەنلىك قېرىنداش 153كە يەتتى . 1987 - يىلى 2 - ئاينىڭ 11- كۈنى ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىدا تاشقى ئىشلار بۆلۈمچىسى تەسىس قىلىندى ، ئۇ سىياسىي قوغداش بۆلۈمچىسى بىلەن بىرلىشىپ ئىش بېجىرىپ ، چەت ئەللىك مېھمانلار ، جۇڭگولۇق مۇھاجىرلار ۋە شياڭگاڭلىق ، ئاۋمېنلىق ، تەيۋەنلىك قېرىنداشلارنى كۆتۈۋېلىش تەكشۈرۈش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى ھەمدە چەتكە چىقىشلىق ۋەقەلەرنى قانۇن بويىچە تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى . شۇ يىلى چەت ئەللىك ساياھەتچىدىن 1101ى ، شياڭگاڭلىق ، ئاۋمېنلىق ، تەيۋەنلىك قېرىنداشتىن 347سى كۆتۈۋېلىندى ، چەتكە چىقىشلىق دېلودىن سەككىز ئادەمگە چىقىشلىق بەش دېلو قوبۇل قىلىندى ، ئۇچ ئادەمنىڭ چېگرىدىن چىقىشى تەستىقلاندى . 1988- يىلى تۆت ئادەمنىڭ چېگرىدىن چىقىشى تەستىقلاندى ، قىزىل مىڭئۆيگە ساياھەت ، ئېكسكۇرسىيە ۋە تەكشۈرۈشكە كەلگەن چەت ئەللىك مېھمان 1926گە يەتتى ، چەتكە چىقىشلىق ۋەقەدىن توققۇز ئادەمگە چېشلىق ئالتە ۋەقە يۈز بەردى ، بۇنىڭ ئىچىدە بىر ئامېرىكىلىق ساياھەتچى قىزىل مىڭئۆيدە شۇ يەردىكى باشقۇرغۇچى خادىملارنىڭ قانۇن بويىچە ئىسپاتلىرىنى تەكشۈرۈشىنى رەت قىلغان ، بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ج خ ئىدارىسى خادىملىرى قىزىل مىڭئۆيگە كېلىپ بۇ ئىشنى قانۇن بويىچە مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلغان ، ئۇ ساياھەتچىمۇ خاتالىقىنى ئېتىراپ قىلىپ ، قانۇن

بويىچە تەكشۈرۈشنى قوبۇل قىلغان . 1989 ـ يىلى قىزىل مىڭئۆي سايا‌ھەت رايونىدا ئالتە ئادەمگە مۇناسىۋەتلىك سەككىز قائىدىگە خىلاپ سايا‌ھەت قىلىش ۋەقەسى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى ، تاشقى ئىشلار بۆلۈمچىسى تۈرلۈك ۋىزىدىن 18 نۇسخىنى بېجىردى ، بەش ئادەمنىڭ چېگرىدىن چىقىشىنى تەستىقلىدى . 1990 ~ 2000 ـ يىلىغىچە 164 پۇقرا شەخسىي ئىش بىلەن چېگرىدىن چىقتى . بۇنىڭ ئىچىدە ھەجگە بارغىنى 64 ئادەم ، تۇغقان يوقلاشقا چىققىنى 98 ئادەم ، سايا‌ھەتكە بارغىنى ئىككى ئادەم ، ناھىيىمىزگە سايا‌ھەتكە كەلگەن چەت ئەللىك 18 مىڭ 701 ئادەم (قېتىم) ، بۇنىڭ ئىچىدە چەت ئەل تەۋەلىكىدىكى جۇڭگولۇق 22 ئادەم ، شىياڭگاڭلىق ، ئاۋمېنلىق ، تەيۋەنلىك قېرىنداش 872 ئادەم بولدى ، چەتكە چىقىشلىق 125 ئادەمگە مۇناسىۋەتلىك 26 ۋەقە يۈز بەردى .

§8 . قاتناش باشقۇرۇش

يول قاتنىشىنى باشقۇرۇش خىزمىتىگە ئىلگىرى قاتناشنى باشقۇرۇش ـ نازارەت قىلىش پونكىتى مەسئۇل ئىدى . 1984 ـ يىلى 38 قېتىم قاتناش ۋەقەسى يۈز بېرىپ ، 12 ئادەم ئۆلدى ، 28 ئادەم يارىلاندى ، 26 مىڭ 705 يۈەن بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان بولدى . كېيىنكى يىلى 56 قېتىم قاتناش ۋەقەسى يۈز بېرىپ ، 17 ئادەم ئۆلدى ، 49 ئادەم يارىلاندى . 61 مىڭ 130 يۈەن بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان بولدى . بۇنى ئالدىنقى يىلدىكىسى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ۋەقە يۈز بېرىش نىسبىتى % 47 ، ئۆلگەن ـ يارىلانغان ئادەم سانى % 65 ، بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان % 129 ئاشتى .

1987 ـ يىلى 11 ـ ئايدا ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى قاتناشنى باشقۇرۇش ـ نازارەت قىلىش پونكىتىنى ئۆتكۈزۈۋالدى . 1988 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى قاتناش ساقچى ئەترىتى قۇرۇلدى ، ئۇ ئىچكى جەھەتتە قاتناش بۆلۈمى (بۆلۈمچە دەرىجىلىك) دەپ ئاتالدى ، ئۇنىڭغا ئالتە شتات بېرىلىپ ، بىر ئەترەت باشلىقى ، بىر يېتەكچى سەپلەندى . 1988 ـ يىلى تۈرلۈك ماتورلۇق قاتناش ۋاستىسىدىن 16 مىڭ 500ى تەكشۈرۈلۈپ ، قائىدىگە خىلاپلىق قىلغان ماتورلۇق قاتناش ۋاستىسىدىن 1320سى تەكشۈرۈپ چىقىلدى ؛ 1 ـ ئايدىن 11 ـ ئايغىچە 33 قېتىم قاتناش ۋەقەسى يۈز بېرىپ ، بۇ 1987 ـ يىلىنىڭ ئوخشاش مەزگىلىدە يۈز بەرگەن 42 قېتىملىق ۋەقە بىلەن سېلىشتۇرغاندا ، % 21.4 تۆۋەنلىدى ، ئۆلگەن ئادەم سانى % 10 تۆۋەنلىدى ، بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان % 30.1 تۆۋەنلىدى . 1990 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىنىڭ قاتناش ساقچىلىرى ئەترىتى قاتناش ساقچىلىرى چوڭ ئەترىتىگە ئۆزگەرتىلىپ ، چوڭ ئەترەت باشلىقى ، سىياسىي يېتەكچى سەپلەندى . 1991 ـ يىلى قاتناش باشقۇرۇش خىزمىتىدە ۋەقەلەرنى ئازايتىش ، قاتناشنىڭ راۋان بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش مەقسەت قىلىندى ، بىر يىلدا ماتورلۇق قاتناش ۋاستىسىدىن 62 مىڭ 500ى تەكشۈرۈلدى ، قاتناش قائىدىسىگە خىلاپ ماشىنا ھەيدىگەن 2750 ئادەم (قېتىم) تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى ، بىر يىلدا دەرىجىلىك قاتناش ۋەقەسىدىن 27 قېتىم يۈز بېرىپ ، 10 ئادەم ئۆلدى ، توققۇز ئادەم يارىلاندى ، 11 مىڭ 800 يۈەن بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان بولدى . 1992 ـ يىلى ماتورلۇق قاتناش ۋاستىسىدىن 66 مىڭى تەكشۈرۈلدى ، قائىدىگە خىلاپلىق قىلغان 6600 دىن ئارتۇق ماشىنا تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى ، يول تەكشۈرۈشكە 900دىن ئارتۇق كادىر ـ ساقچى جەمئىي 250 كۈن تەكشۈ‌

رۇشكە چىقتى ، قاتناش ۋەقەسى دېلوسىدىن 86سى قوبۇل قىلىندى ، دەرىجىلىك ۋەقەدىن 21ى يۇز بېرىپ ، 10 ئادەم ئۆلدى ، بەش ئادەم يارىلاندى ، 77 مىڭ 700 يۈەن بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان بولدى .

باي ناھىيىسىدە 1980 - يىلىدىن 2000 - يىلىغىچە قىسمەن يىللاردا يۈز بەرگەن قاتناش ۋەقەسى ئەھۋالى

جەدۋەل : 7 — 2

تۈرلەر / يىل	ۋەقە سانى (قېتىم)	يارىلانغان ئادەم	ئۆلگەن ئادەم	ئىقتىسادىي زىيان (يۈەن)	تۈرلەر / يىل	ۋەقە سانى (قېتىم)	يارىلانغان ئادەم	ئۆلگەن ئادەم	ئىقتىسادىي زىيان (يۈەن)
1980	72	90	26	1314	1991	27	9	10	11800
1981	50	57	19	52950	1992	21	5	10	7700
1982	52	41	21	42565	1993	75	5	7	7500
1985	58	49	17	61130	1995	82		27	190000
1986	56	40	30	63505	1997	150	82	43	550000
1987	46	20	15	32450	1998	123	39	35	670000
1988	33	18	11	22100	1999	174	68	27	827500
1989	33	12	20	70600	2000	161	140	31	655495

1993 - يىلى 75 قېتىم قاتناش ۋەقەسى يۈز بەردى ، بۇنىڭ ئىچىدە زور قاتناش ۋەقەسىدىن 12سى بولۇپ ، يەتتە ئادەم ئۆلدى ، بەش ئادەم يارىلاندى ، 7500 يۈەن بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان بولدى ، 700 دىن ئارتۇق ماشىنا تەكشۈرۈپ سىناشتىن ئۆتكۈزۈلدى ، 1300 دىن ئارتۇق شوپۇر سىنالدى ، 27 مىڭ ئادەم (قېتىم) يول ئۈستىدە تەكشۈرۈلدى ، قائىدىگە خىلاپلىق قىلغان ماشىنىدىن 21 مىڭى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى . 2000 - يىلى 161 قېتىم قاتناش ۋەقەسى يۈز بېرىپ ، 31 ئادەم ئۆلدى ، 655 مىڭ 495 يۈەن ئىقتىسادىي زىيان بولدى ، قائىدىگە خىلاپلىق قىلغان ماشىنىدىن 23 مىڭى (قېتىم) تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى .

§9 . ئوت مۇداپىئەسى

1 . ئوت ئاپىتىنىڭ ئالدىنى ئېلىش

ئوت مۇداپىئەسى ، ئوت ئۆچۈرۈش خىزمىتىگە ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىنىڭ ئامانلىق بۆلۈمچىسى مەسئۇل بولدى . ئۇ ئادەتتىكى چاغلاردا ئوت مۇداپىئەسى بىلىملىرىنى تەشۋىق قىلدى ، مۇھىم بايرام ، دەم ئېلىش كۈنلىرى ۋە يازلىق يىغىم ، كۈزلۈك يىغىم مەزگىللىرىدە ناھىيىلىك

پارتكوم ، ناهيىلىك ھۆكۈمەت ئالاھىدە ھۆججەت چۈشۈرۈپ ، ئوتتىك ئالدىنى ئېلىشنى تەكتىلەپ تۇردى ، ناهيىلىك ج خ ئىدارىسى ئالدىنى ئېلىش سالمىقىنى كۆچەيتتى ، ئوت ئاپىتى يۈز بەرگەندە ئوتنى ئۆچۈرۈش ، قۇتقۇزۇش ۋە كېيىنكى ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىش خىزمىتىنى ئىشلىدى . 1992 ـ يىلى 8 ـ ئايدا ج خ ئىدارىسىدا ئوت مۇداپىئەسى بۆلۈمچىسى تەسىس قىلىنغان بولسىمۇ ، ئەمما مەخسۇس خادىم قويۇلمىدى . 1995 ـ يىلى ناهيىلىك ئوت مۇداپىئەسى خىزمىتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، ئوت مۇداپىئەسى بۆلۈمچىسى ئوت مۇداپىئەسى بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلىپ ، ئىككى خىزمەتچى خادىم ۋە بىر ئوتتىن مۇداپىئەلىنىش ـ نازارەت قىلىش ماشىنىسى سەپلەپ بېرىلدى . شۇ يىلى 1 ـ ئايدىن 8 ـ ئايغىچە ناهىيە بويىچە ئۇچ قېتىم ئوتتىك ئالدىنى ئېلىش ـ بىخەتەرلىك تەكشۈرۈشى ئېلىپ بېرىلىپ ، 200 نەچچە ئورۇن ۋە ساھە تەكشۈرۈلدى ، ئوت مۇداپىئەسى تەدبىرلىرى مۇكەممەل بولمىغانلار مۆھلەت ئىچىدە تەرتىپكە سېلىپ تۈزىتىشكە بۇيرۇلدى ، ئوت مۇداپىئەسى قانۇن ـ قائىدىلىرىگە ئېغىر خىلاپلىق قىلغان ئىككى تانسىخانا پېچەتلەندى . شۇ يىلى ئوت ئاپىتى يۈز بەرمىدى . 1997 ـ يىلى باي ناهيىسىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا بىرلەشتۈرۈپ ، ناهيىلىك ئوت مۇداپىئەسى بىخەتەرلىك كومىتېتى قۇرۇلدى ، بۇ كومىتېت ئالاقىدار تارماقلارغا ماسلىشىپ تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ ، ياز پەسلى ۋە كۈزلۈك يېغىم مەزگىلىدە شەھەر رايونىدىكى چوڭ تېپتىكى زاۋۇت ، كان ، كارخانا ، نۇقتىلىق ئوت مۇداپىئە ئورۇنلىرى ، نۇقتىلىق جايلار ۋە جامائەت كۆكۈل ئېچىش سورۇنلىرى بولۇپ 29 ئورۇنىنىڭ 86 جايدىكى نۇقتىلىق ئورۇننى بىخەتەرلىك نۇقتىسىدىن تەكشۈرۈپ ، 109 جايدىكى يوشۇرۇن ئوت ئاپىتىنى تەكشۈرۈپ چىقتى ، بىر جايدىكى زور يوشۇرۇن ئوت ئاپىتى ئامىلىنى بايقىدى . 92 ئورۇننى نەق مەيداندا تۈزەتتى . قالغان ئورۇنلارنى بەلگىلەنگەن مۇددەتتە تەرتىپكە سېلىپ ئۆزگەرتىشكە بۇيرىدى . 1998 ـ يىلى ئوت مۇداپىئەسى بۆلۈمى «جۇكخوا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئوت مۇداپىئەسى قانۇنى» ئېلان قىلىنغان ياخشى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ، ئالدى بىلەن نۇقتىلىق ئورۇنلاردا ، كېيىن نۇقتىلىق بولمىغان ئورۇنلاردا ؛ ئالدى بىلەن شەھەردە ، كېيىن يېزىلاردا تەشۋىقات ئېلىپ بېرىش ، ئالدىنى ئېلىشنى ئاساس قىلىش ، مۇداپىئە كۆرۈش بىلەن ئۆچۈرۈشنى بىرلەشتۈرۈش فاكتىنى قوللىنىپ ، پۈتۈن ناهيىە دائىرىسىدە «ئوت مۇداپىئەسى قانۇنى» بىلىملىرى بويىچە تەشۋىقات تەربىيە پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى . 1999 ـ يىلى ناهيىلىك ج خ ئىدارىسى ئوت مۇداپىئەسى بۆلۈمى ھەر خىل ۋاستىلار ئارقىلىق جامائەتچىلىككە «جامائەت كۆكۈل ئېچىش سورۇنلىرىنىڭ ئوت مۇداپىئەسى بىخەتەرلىكىنى باشقۇرۇش توغرىسىدىكى بەلگىلىمە»نى داغدۇغىلىق تەشۋىق قىلدى ، نۇقتىلىق ئوت مۇداپىئەسى ئورۇنلىرى قەرەللىك ھالدا ئۆزى تەكشۈرۈپ ، ئۆزى تۈزىتىپ ئوت مۇداپىئەسى بىخەتەرلىك مەسئۇلىيىتى تۈزۈمىنى ئەمەلىيلەشتۈردى .

2 . ئوت ئاپىتى ۋەقەلىرى

1996 ـ يىلى ناهيىە بويىچە ئۇچ قېتىم ئوت ئاپىتى يۈز بېرىپ ، سەككىز ئادەم ئۆلدى ، 13 ئادەم كۆيۈپ يارىلاندى ، 121 مىڭ يۈەن بۇاستە ئىقتىسادىي زىيان بولدى . 1997 ـ يىلى تۆت قېتىم ئوت ئاپىتى يۈز بېرىپ ، 36 مىڭ يۈەن زىيان بولدى . 1999 ـ يىلى ئىككى قېتىم ئوت ئاپىتى يۈز بېرىپ ، 3000 يۈەن زىيان بولدى . 2000 ـ يىلى ئالتە قېتىم ئوت ئاپىتى يۈز بېرىپ ، 103 مىڭ يۈەن بۇاستە ئىقتىسادىي زىيان بولدى ، بۇنىڭ ئىچىدىكى بىر قەدەر چوڭ ئوت ئاپىتى 11 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى كەچ سائەت توققۇزدىن 40 مىنۇت ئۆتكەندە ياقائىبرىق

دېھقانچىلىق مەيدانى تەمىنات سودا كوپېراتىپىنىڭ ئالدىدىكى ئىجارىگە بېرىلگەن ئۆيدە يۇز بەردى ، بۇ قېتىمقى ئوت ئاپىتىدە ئىشىك ئالدىدىكى بەش ئېغىز ئۆي ۋە ئۆي ئىچىدىكى كۇندىلىك بۇيۇملار كۆيۈپ كەتتى ، كۆيگەن دائىرە 230 كۋادرات مېتىرغا يېتىپ ، بىۋاستە مال - مۈلۈك زىيىنى 91 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

Ⅱ باب

تەپتىش

§1 . ئاپپارات

مىنگونىڭ 25 - يىلى (1936 - يىلى) باي ناھىيىسىدە ئەدلىيە باشقارمىسى تەسىس قىلىندى ، ئۇ جەنايى ئىشلار ، ھەق تەلەپ دېلولىرىنى تەكشۈردى ، مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947- يىلى) ئاقسۇ ، كۇچادا يەرلىك سوت مەھكىمىسى قۇرۇلدى ، ئۇنىڭ قارىمىقىدا شۆبە تەپتىش مەھكىمىسى تەسىس قىلىنىپ ، كۇچا ، شايار ، باي ، بۇگۇردىن ئىبارەت تۆت ناھىيىنى باشقۇردى ، تۇڭ يەن باش پروكۇراتور بولدى .

1954 - يىلى 10 - ئايدا باي ناھىيىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى قۇرۇلدى . 5 خىزمەتچى خادىم سەپلىنىپ ، مەمۇرىيەت ، كەسپىي ئىشخانا تەسىس قىلىندى . 1959 - يىلى ناھىيىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتىلدى . 1959 - يىلى ناھىيىلىك ج خ ، تەپتىش ، سوت بىرلىشىپ ئىش بېجىردى ، ناھىيىلىك ج خ سىياسىي بۆلۈمى قۇرۇلۇپ ، ج خ ، تەپتىش ، سوت بىر - بىرىنى چەكلەپ تۇرۇش پرىنسىپى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ، قانۇن نازارەتچىلىكى تۈزۈمى ئاجىزلاشتۇرۇلدى ، تەپتىش كەسپى ئەدلىيە نازارەتچىلىكىنىڭ قولغا ئېلىشنى تەكشۈرۈپ تەستىقلاش ، تەكشۈرۈش ، ئەيىبلەش ۋە دۆلەت خادىملىرىنىڭ قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش ھادىسىلە- رىنى ئادەتتىكىچە نازارەت قىلىش بىلەنلا چەكلەندى . 1962 - يىلى تەپتىش ئورگىنى مۇستەقىل ئىش بېجىرىشكە باشلىدى ، 1966 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلىنىپ ، 12 - ئايدا ج خ ، تەپتىش ، سوت ئورگانلىرىنىڭ ھوقۇقىنى ئاممىۋى تەشكىلاتلار تارتىۋالدى . 1967 - يىلى 3 - ئايدا ناھىيىلىك خەلق قوراللىق كۈچلىرى بۆلۈمى ج خ ، تەپتىش ، سوتنا قاتارتا ھەربىي ئىدارە قىلىشنى يولغا قويۇپ ئۇلارنى ئۆتكۈزۈۋالدى ، 10 - ئايدا سابىق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمەتچى خادىملىرى ئۆگىنىش كۇرسىغا كىردى . 1971 - يىلى كۇرس ئاياغلاشتى . 1973- يىلى ج خ ، تەپتىش ، سوتنى ھەربىي ئىدارە قىلىش بىكار قىلىندى .

1979 - يىلى 3 - ئايدا ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى ئەسلىگە كەلدى ، شتاتى 15 بولسىمۇ ، ئەمەلىيەتتە يەتتە ئادەم ئىشلىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە بىر مۇئاۋىن باش تەپتىش بار . 1980- يىلى 5 - ئايدا جىنايى ئىشلار تەپتىش گۇرۇپپىسى ، ئىقتىسادىي قانۇن - ئىنتىزام گۇرۇپپىسى ، تۇرمە - قاماقخانا تەپتىش گۇرۇپپىسى ، كاتىبات گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى . شۇ يىلى

خىزمەتچى خادىم 17گە يەتتى ، 1984 - يىلى 11 - ئايدا ھەرقايسى گـۇرۇپپىلار بۆلۈمگە ئۆزگەرتىلدى ، 1985 - يىلى تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ خىزمەتچى خادىمى 28گە يېتىپ ، قارىمىقـىدا تۆت بۆلۈم ، بىر ئىشخانا يەنى جىنايى ئىشلار تەپتىش بۆلۈمى ، تۈرمە - قاماقخانا تەپتىش بۆلۈمى ، ئىقتىسادىي تەپتىش بۆلۈمى ، قانۇن - ئىنتىزام تەپتىش بۆلۈمى ، ئىشخانا تەسىس قىلىندى ، مەھكىمىگە بىر باش تەپتىش ، ئىككى مۇئاۋىن باش تەپتىش قويۇلدى . 1993 - يىلى قولغا ئېلىشنى تەكشۈرۈپ تەستىقلاش بۆلۈمى ، ئەيىبلەش بۆلۈمى ، سىياسىي خىزمەت بۆلۈمى تەسىس قىلىندى ، پۈتۈن مەھكىمىنىڭ شتاتى 39 بولۇپ ، ئەمەلىيەتتە 34 ئادەم ئىشلىدى . 1999- يىلى خىيانەتچىلىك - پارىخورلۇققا قارشى تۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلدى . 2000 - يىلى مەھكىمىدىكى بارلىق ئىشچى - خىزمەتچى 44كە يەتتى .

§ 2 . جىنايى ئىشلار تەپتىشلىكى

ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، تەكشۈرۈش ، قولغا ئېلىشنى تەستىقلاش ، ئەيىبلەش كەسىپلىرىنى ئۈستىگە ئالدى . ئەيىبلەيدىغانلىكى دېلولارنىڭ ھەممىسىنى ناھىيىلىك پارتكومنىڭ تەكشۈرۈپ تەستىقلىشىغا يوللىدى ، تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ سوتقا چىقىپ ئەيىبلىشى ناھايىتى ئاز بولدى ، ئەيىبلەشنى كۆپىنچە يازما شەكلىدە ئېلىپ باردى . 1955 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ، «ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش» ھەرىكىتىدە «ھەم قانۇنلۇق بولۇش ، ھەم چاققان بولۇش» فاكتىنى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ ، پارتكومنىڭ بىر تۈتاش رەھبەرلىكىدە ج خ ، تەپتىش ، سوت بىرلەشمە ئىش بېجىرىش ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ ، مۇئەييەن دەرىجىدە بىر - بىرىنى چەكلەپ تۇرۇش مېخانىزمى ۋە تەپتىش ئورگىنىنىڭ قانۇنىي نازارەتچىلىك رولى بەلگىلىنىپ دەرىجىدە ئاجىزلاشتۇرۇپ قويۇلدى . شۇ يىلى تەپتىش ئورگىنى 37 ئەيىبكارنى قولغا ئېلىشنى تەستىقلىدى ، ج خ ئورگىنى تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزمەيلا ، ئۆز ئالدىغا 13 ئەيىبكارنى قولغا ئالدى . 1962 - يىلى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى خىزمەت يىغىنىنىڭ روھى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ ، قىسمەن ئۇۋال قىلىنغان ، يالغان ، خاتا دېلولار تۈزىتىلىدى ، تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ قانۇن نازارەتچىلىك فۇنكسىيىسى بۇرۇنقىغا قارىغاندا كۈچەيدى . 1963 ~ 1965 - يىلىغىچە ج خ ئورگىنى 117 ئادەمنى قولغا ئېلىشقا يوللىدى ، تەپتىش مەھكىمىسى 58 ئادەمنى قولغا ئېلىشنى تەستىقلىدى ، ج خ ئورگىنى ئەيىبلەشكە يوللىغان 66 ئادەمنىڭ 54 دېلوسىنى قوبۇل قىلىپ ، سوت مەھكىمىسىگە 61 ئادەمنى ئەيىبلىدى . 1967 - يىلى خەلق تەپتىش مەھكىمىسىگە قارىتا ھەربىي ئىدارە قىلىش يۈرگۈزۈلدى ، قولغا ئېلىشنى تەكشۈرۈپ تەستىقلاشنى ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپىسى ناھىيىلىك پارتكومنىڭ پارتىيە يادرولۇق رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىغا يوللىدى .

1979 - يىلى تەپتىش مەھكىمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن ، 1981 - يىلىدىن باشلاپ تەپتىش مەھكىمىسى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ جىنايى ئىشلار قانۇنى» ۋە «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنى»نى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇپ ، قانۇن بويىچە قولغا ئېلىشنى تەكشۈرۈپ تەستىقلاش ، تەكشۈرۈپ ئەيىبلەش ، سوتقا چىقىپ ئەيىبلەش فۇنكسىيىسىنى مۇستەقىل يۈرگۈزۈپ ، قانۇنىي نازارەتچىلىكنى كۈچەيتتى . شۇ يىلى قولغا ئېلىشقا 54 ئەيىبكارنى تەستىقلىدى ، قولغا ئېلىشنى تەستىقلاش نىسبىتى 85.3 % بولدى ، 61 ئادەمنى ئەيىبلىدى ، ئەيىبلەش نىسبىتى 89.7 %كە يەتتى ، ئۇچ ئادەمنىڭ ئۇچ دېلوسىغا ئېتىراز بىلدۈردى ، 2 -

سوتتا سوت مەھكىمىسى بىر دېلودىكى بىر ئادەمنىڭ ھۆكۈمنى ئۆزگەرتتى . 1983 ~ 1986-يىلىغىچە ئېغىر جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىگە قاتتىق زەربە بېرىش كۈرىشى قانات يايدۇرۇلدى . 1983 - يىلى 9 - ئاينىڭ 9 - كۈنىدىن 14 - كۈنىگىچە ج خ ئورگىنى قولغا ئېلىشقا يوللىغان 22 ئادەمنىڭ ھەممىسىنى قولغا ئېلىشقا تەكشۈرۈپ تەستىقلىدى ، ئاي ئاخىرىدا سوت مەھكىمىسىگە 27 ئەيىبكارنى ئەيىبلىدى ، 1984 - يىلى ج خ ئورگىنى قولغا ئېلىشقا يوللىغان 52 ئادەمنىڭ دېلوسىنى قوبۇل قىلىپ ، 37 ئادەمنى قولغا ئېلىشقا تەكشۈرۈپ تەستىقلىدى . ج خ ئورگىنى ئەيىبلەشكە يوللىغان 55 ئادەمنىڭ دېلوسىنى قوبۇل قىلىپ ، سوت مەھكىمىسىگە 52 ئادەمنى ئەيىبلىدى . 1985 - يىلى 38 ئادەمنى قولغا ئېلىشقا تەستىقلىدى ، سوت مەھكىمىسىگە 44 ئادەمنى ئەيىبلىدى . 1986 - يىلى 42 ئادەمنى قولغا ئېلىشقا تەستىقلىدى ، سوت مەھكىمىسىگە 61 ئادەمنى ئەيىبلىدى . 1989 - يىلىدىن كېيىن زوراۋانلىق دېلولىرى ، قەبىھى دېلولار ئانچە-مۇنچە يۇز بېرىپ تۇردى ، جىنايى ئىشلار دېلولىرى يىلدىن - يىلغا كۆپىيىشكە قاراپ يۇزلەندى . 1980 ~ 1993 - يىلىغىچە تەپتىش مەھكىمىسى قولغا ئېلىشقا يوللانغان 913 ئەيىبكارنىڭ دېلوسىنى قوبۇل قىلىپ ، 745 ئادەمنى قولغا ئېلىشقا تەستىقلىدى ، ئەيىبلەشكە يوللانغان 933 ئەيىبكارنىڭ دېلوسىنى قوبۇل قىلىپ ، سوت مەھكىمىسىگە 765 ئادەمنى ئەيىبلىدى ، 59 ئادەمنى ئەيىبلەشتىن كەچۈرۈم قىلدى . ئەيىبلىگەن دېلولارنىڭ ھەممىسىدە سوتقا ئادەم ئەۋەتىپ ئەيىبلەشنى قوللىدى ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا سوت پائالىيىتىنىڭ قانۇنلۇق بولغان - بولمىغانلىقىنى نازارەت قىلىپ ، سوت مەھكىمىسىنىڭ خاتا ھۆكۈم ۋە كېسىملىرىگە ئېتىراز بىلدۈردى . 1994 ~ 1995 - يىللىرى 119 ئادەمنى قولغا ئېلىشقا تەستىقلىدى ، سوت مەھكىمىسىگە 149 ئادەمنى ئەيىبلىدى ، يەتتە ئادەمنى ئەيىبلەشتىن كەچۈرۈم قىلدى . 1998 ~ 2000 - يىلىغىچە 239 ئادەمنى قولغا ئېلىشقا تەستىقلىدى . 19 ئادەمنى ۋىلايەتلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ تەكشۈرۈپ ئەيىبلىشىگە يوللىدى ، سوت مەھكىمىسىگە 241 ئادەمنى ئەيىبلىدى .

§ 3 . ئىقتىسادىي تەپتىشلىك

1955 - يىلىدىن باشلاپ ، تەپتىش مەھكىمىسى ئىقتىسادىي جىنايەت دېلولىرىنى قوبۇل قىلدى ، بۇ دېلولار خىيانەتچىلىك ، ئوغرىلىق ، ھايانكەشلىك ، بىر تۇتاش سېتىۋېلىپ ، بىر تۇتاش سېتىشقا بۇزغۇنچىلىق قىلىش ، ئاشلىقنى ئېلىپ - سېتىش قاتارلىق دېلولارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . 1960 - يىلى تەپتىش مەھكىمىسى 11 خىيانەتچىنىڭ دېلوسىنى تەكشۈرۈپ بېجىردى . 1960 ~ 1965 - يىلىغىچە 64 ئادەمنىڭ 64 خىيانەتچىلىك دېلوسىنى قوبۇل قىلدى .

1979 - يىلى ئىقتىسادىي تەپتىشلىك خىزمىتى يېڭىۋاشتىن باشلاندى . تەپتىش مەھكىمىسى 1980 ~ 1993 - يىلىغىچە ئىقتىسادىي دېلودىن 143نى قوبۇل قىلىپ ، 74 ئادەمگە چېتىشلىق 57 دېلونى تۇرغۇزۇپ ، 30 ئادەمگە چېتىشلىق 25 دېلونى ئەيىبلىدى ، 50 ئادەمنى ئەيىبلەشتىن كەچۈرۈم قىلدى . 1994 ~ 1995 - يىللىرى ئىقتىسادىي دېلودىن 21نى قوبۇل قىلىپ ، ئالتە ئادەمگە چېتىشلىق ئالتە دېلونى تۇرغۇزۇپ ، ئۈچ ئادەمگە چېتىشلىق ئۈچ دېلونى ئەيىبلىدى ، 1998 ~ 2000 - يىلىغىچە ئىقتىسادىي دېلودىن 41نى قوبۇل قىلىپ ، دەسلەپكى تەكشۈرۈش ئارقىلىق 10 ئادەمگە چېتىشلىق سەككىز دېلونى تۇرغۇزۇشنى قارار قىلدى ، تۆت ئادەمگە چېتىشلىق تۆت دېلونى ئەيىبلىدى .

§ 4 . قانۇن ـ ئىنتىزام تەپتىشلىكى

1958 ~ 1966 ـ يىلىغچە ، قانۇن ـ ئىنتىزام تەپتىشلىكىدە خىيانەت قىلغان ، قانۇن ـ ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلغانلارنى جازالاش مۇھىم نۇقتا قىلىندى . 1960 ـ يىلى 6 ـ ئايدا ناھىيە دائىرىسىدە پاش قىلىشقا ئاممىنى سەپەرۋەر قىلىش بىلەن تەڭ ـ كۈرەش قىلىش بىرلەشتۈرۈلۈپ ، كادىرلار ئارىسىدا ئىستىل تۈزىتىش ۋە «ئۇچكە قارشى تۇرۇش» (خىيانەتچىلىك ، ئوغرىلىق ، ھايانكەشلىككە قارشى تۇرۇش) ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى ، شۇ يىلى «ئۇچكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتىدە خىيانەتچى ئۇنسۇردىن 11ى ، قانۇن ـ ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن سەككىزى تەكشۈرۈلدى . 1961 ~ 1965 ـ يىلىغچە تەپتىش مەھكىمىسى خىيانەتچىلىك دېلوسىدىن 53نى قوبۇل قىلىپ ، ھەممىنى قانۇن بويىچە بىر تەرەپ قىلدى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ھەرىكىتى باشلانغاندىن كېيىن ، قانۇن ـ ئىنتىزام تەپتىشلىكى خىزمىتى ئۇزۇلۈپ قالدى .

1979 ـ يىلى تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ فۇنكسىيىسى ئەسلىگە كەلگەندىن كېيىن ، قانۇن ـ ئىنتىزام تەپتىشلىكى قەدەمىۋقەدەم توغرا ئىزغا چۈشتى . 1980 ـ يىلى 5 ـ ئايدا تەپتىش مەھكىمىسى ئىقتىسادىي قانۇن ـ ئىنتىزام ، تۇرمە ـ قاماقخانا تەپتىش گۇرۇپپىلىرىنى تەسىس قىلدى . چوڭ دېلودىن : 1989 ـ يىلى چوغتال كۆمۈركانىدا زور مەسئۇلىيەت ھادىسىسى دېلوسى يۈز بېرىپ ، سەككىز ئادەم ئۆلدى ، قودۇق باشلىقىغا خىزمەت ئورنىدا بىپەرۋالىق قىلىش جىنايىتى بويىچە ئالتە ئاي تۆتۈپ تۇرۇپ ئەمگەككە سېلىش ، جازاسىنى بىر يىل كېچىكتۈرۈپ ئىجرا قىلىش ھۆكۈم قىلىندى ، بىخەتەرلىككە مەسئۇل خادىمغا زور مەسئۇلىيەت ھادىسىسى جىنايىتى بىلەن مۇددەتلىك بىر يىللىق قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلىندى ، كان باشلىقى ، مۇئاۋىن كان باشلىقى ئەيىبلەشتىن كەچۈرۈم قىلىندى . 1990 ـ يىلى ئاقسۇ ۋىلايىتى باي ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ قوغداش كادىرى ئىقرار قىلدۇرۇش ئۇچۇن قېيىن قىستاققا سېلىپ ئادەم ئۆلتۈرگەنلىك جىنايىتى بىلەن مۇددەتلىك 15 يىللىق قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىندى . 1992ـ يىلى داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ كۆمۈركانىدا يۈز بەرگەن «14 ـ ماي» زور مەسئۇلىيەت ھادىسىسى دېلوسى ، تۇرلۇك ماللار شىركىتىنىڭ شەرقىي كۆۋرۈك سودا ساربىيغا ئوت كېتىش دېلوسى ، 2 ـ بىناكارلىق ـ قۇرۇلۇش شىركىتى ئەترىت باشلىقىنىڭ خىزمەتتە بىپەرۋالىق قىلىش جىنايىتى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئەستايىدىل بىر تەرەپ قىلىندى . 1980 ~ 1993ـ يىلىغچە تەپتىش مەھكىمىسى قانۇن ـ ئىنتىزام دېلوسىدىن 120نى قوبۇل قىلدى ، 45 ئادەمگە چېتىشلىق 30 دېلونى تۇرغۇزۇپ تەھقىقلەپ ، 38 ئادەمنى ئەيىبلىدى . 1994 ~ 1995 ـ يىللىرى 30 دېلونى قوبۇل قىلىپ ، بەش ئادەمگە چېتىشلىق ئۇچ دېلونى تۇرغۇزۇپ ، ئۇچ ئادەمنى ئەيىبلىدى . 1998 ~ 1999 ـ يىللىرى مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلىش ، ھوقۇقتا دەخلى ـ تەرۇز قىلىش دېلوسىدىن توققۇزى دەسلەپكى قەدەمدە تەكشۈرگەن بولسىمۇ ، دېلو تۇرغۇزۇش ئۆلچىمىگە يەتمىگەنلىكتىن دېلو تۇرغۇزماسلىق قارارى چىقاردى . 2000 ـ يىلى مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلىش ، ھوقۇقتا دەخلى ـ تەرۇز قىلىش دېلوسىدىن تۆتنى دەسلەپكى قەدەمدە تەكشۈرۈش ئارقىلىق بىر ئادەمگە چېتىشلىق بىر دېلونى تۇرغۇزۇپ تەھقىقلەپ ، بىر ئادەمگە چېتىشلىق بىر دېلونى تەكشۈرۈپ ئەيىبلەشكە يوللىدى .

§ 5 . تۇرمە ـ قاماقخانا تەپتىشلىكى

تۇرمە ـ قاماقخانا تەپتىشلىكى 1955 ـ يىلى باشلاندى ، 1957 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 17ـ

كۈنىدىن 22 - كۈنگىچە قاماقخانا تەكشۈرۈلدى. 1958 - يىلى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانلىرى تەكشۈرۈلدى. 1960 ~ 1964 - يىلىغىچە ھەر يىلى قاماقخانا 1 ~ 2 قېتىم ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈلدى. 1962 - يىلى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانلىرىدىكى 373 جىنايەتچىنىڭ دېلوسى ئېنىقلاندى، بۇنىڭ ئىچىدە 14 ئادەمنىڭ خاتا ھۆكۈمى تۈزىتىلدى، بەش ئادەمنىڭ ھۆكۈمى ئۆزگەرتىلدى، قېرى، مېيىپلاردىن 22 ئادەم، مەيداندا قالدۇرۇشقا تېگىشلىك بولمىغان 53 ئادەم بىر تەرەپ قىلىندى. شۇ يىلى جىنايەتچى ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە - تاۋابىئاتلىرىنىڭ ئەرزىدىن يەتتە پارچە قوبۇل قىلىندى. 1964 - يىلى تۈرمە - قاماقخانا ئەرز دېلوسىدىن ئالتىسى بىر تەرەپ قىلىندى، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە، قاماقخانىنى تەكشۈرۈش خىزمىتى توختاپ قالدى.

1981 - يىلى تۈرمە - قاماقخانا تەپتىش گۇرۇپپىسى ئايرىم تەسىس قىلىندى، 1984 - يىلى تۈرمە - قاماقخانا تەپتىش بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى. 1986 - يىلى قاماقخانىدا تەپتىش ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى، شۇنىڭ بىلەن قاماقخانىدا تۈرۈپ تەپتىشلىك قىلىش باشلاندى، 1986 ~ 1993 - يىلىغىچە «قانۇنغا خىلاپ قىلمىشلارنى تۈزىتىش ئۇقتۇرۇشنامىسى»دىن توققۇز نۇسخا تارقىتىلدى. تەپتىشلىك تەكلىپنامىسىدىن 35 نۇسخا يېزىلدى، 265 قېتىم ئاغزاكي تۈزىتىش پىكرى بېرىلدى، باي ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش تارماق ئەتىرىتى يوللىغان جىنايەتچىلەرگە جازا قوشۇش دېلولىرى تەكشۈرۈپ ئەيىبلەندى. 1980 ~ 1993 - يىلىغىچە تەپتىش مەھكىمىسى 158 ئادەمگە چېتىشلىق 134 جازا قوشۇش دېلوسىنى قوبۇل قىلىپ، 89 دېلودىكى 103 ئادەمنى ئەيىبلىدى؛ جازا كېچىكتۈرۈلگەن، رېجىمغا ئىلىنغان، سىياسىي ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىنغان، كېپىلگە بېرىلگەن، تۈرمە سىرتىدا ئىجرا قىلىنىدىغان «بەش خىل ئادەملەر»نىڭ جازاسىنىڭ ئىجراسى ئۈستىدىكى تەكشۈرۈشنى كۈچەيتتى. 1998 ~ 1999 - يىللىرى قاماقخانىنى 130 قېتىم تەكشۈرۈپ، 133 قېتىم تەپتىش تەكلىپى بەردى، 26 «بەش خىل ئادەم»نى 16 قېتىم تەكشۈردى، قاماقتىكى جىنايەتچىلەرگە 43 قېتىم قانۇنچىلىق تەشۋىق تەربىيىسى ئېلىپ باردى. 2000 - يىلى تەپتىش مەھكىمىسى قاماقخانىنى 78 قېتىم تەكشۈردى، بۇنىڭ ئىچىدە 22 قېتىم ئومۇميۈزلۈك تەكشۈردى، 56 قېتىم نۆۋەتلىق تەكشۈردى، 77 قېتىم تەپتىش تەكلىپى بەردى، قاماقتىكى خادىمدىن 16 ئادەمگە 10 قېتىم قانۇنچىلىق تەشۋىق تەربىيىسى ئېلىپ باردى، 40 «بەش خىل ئادەم»نى ئىككى قېتىم تەكشۈردى.

Ⅲ باب

سوت مەھكىمىسى

§1. ئاپپارات

1. چىڭ سۇلالىسىنىڭ چېيەنلۇڭ يىللىرى ئەدلىيە، سوت ھوقۇقى بەگلەرنىڭ قولىدا ئىدى،

ھەرقايسى مىللەتنىڭ ئەدلىيە دەۋالىرى شۇ مىللەتنىڭ دىنىي قائىدىلىرى بويىچە قاراپ چىقىلاتتى . گۇاڭشۇ 8 - يىلى (1882 - يىلى) باي ناھىيىسى تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن ، ئامبال ناھىيىنىڭ ئەدلىيە ئىشلىرىنى باشقۇرۇشقا باشلىدى . مىنگونىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ئەدلىيە تۈزۈمىدە يەنىلا كونا تۈزۈم داۋاملىشىپ كەلدى ، سوت ئىشلىرىنى يەنىلا يەرلىك مەمۇرىي ئەمەلدار باشقۇردى . مىنگونىڭ 25 - يىلى (1936 - يىلى) ئەدلىيە باشقارمىسى تەسىس قىلىنىپ جىنايى ئىشلار ، ھەق تەلەپ دېلولىرىنى سوت قىلدى . مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى) 1 - ئايدا شىنجاڭ يۇقىرى سوت مەھكىمىسى شى جيۇنى باي ناھىيىلىك يەرلىك سوت مەھكىمىسىنى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈش خادىمى قىلىپ ئەۋەتتى . 3 - ئايدا شىنجاڭ يۇقىرى سوت مەھكىمىسىنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن ، ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئەدلىيە ھوقۇقىنى باشقۇرۇشى بىكار قىلىنىپ ، سوت ئىشلىرى يەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇش تەۋەلىكىگە ئۆتكۈزۈلدى . 4 - ئايدا باي يەرلىك سوت مەھكىمىسى قۇرۇلۇپ ، شى جيۇ سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىقىغا تەينىلەندى . جاڭ يۈەنجېن باش سودىيە بولدى ، سوت مەھكىمىسى 8 - ئايدا ھەق تەلەپ ، جىنايى ئىشلار دېلولىرىنى بېجىرىشكە باشلىدى .

1950 - يىلى 2 - ئاينىڭ 7 - كۈنى باي ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسى ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىندى ، قارىمىقىدا ئۈنۈمۇرسال سوت كوللېگىيىسى ۋە قاماقخانا تەسىس قىلىندى ، ئۈنىڭغا 11 كادىر - ساقچى سەپلەندى ، جىنايى ئىشلار ، ھەق تەلەپ دېلولىرىنى سوتلاش ۋە ئەرزىيەت خىزمەتلىرىنى ئىشلەشكە مەسئۇس ئادەم قويۇلدى . 1951 - يىلى 4 - ئايدا قاماقخانا ج خ ئىدارىسىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى ، 1954 - يىلى سەييارە سوت كوللېگىيىسى قۇرۇلدى ھەمدە 23 مۇرەسسە تەشكىلاتى قۇرۇلدى ، شۇ يىلى 6 - ئايدا خەلق كۇتۇۋېلىش ئىشخانىسى قۇرۇلدى ، 1955 - يىلى 8 - ئايدا سوت مەھكىمىسى جىنايى ئىشلار دېلولىرىنى ئوچۇق سوت قىلىشقا باشلىدى . 1956 - يىلى 5 - ئايدا سوت ھەيئىتى قۇرۇلۇپ ، سوت تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەش ، زور ، قېيىن دېلولارنى ۋە سوت خىزمىتىگە ئالاقىدار باشقا مەسىلىلەرنى مۇزاكىرە قىلىشقا مەسئۇل بولدى . 1956 - يىلى 145 خەلق زاسېداتېلى سايلاپ چىقىلدى . 1957 - يىلى سايرام گۇڭشېسىدا خەلق سوتى قۇرۇلۇپ ، بىر سوتچى ، بىر پۈتۈكچى سەپلەندى . ئۇ ئادەتتىكى ماجىرا ۋە ئاممىدىن كەلگەن خەت - چەكلەرنى بىر تەرەپ قىلدى ، 1964 - يىلى ياقائىرىقتا سوتخانا تەسىس قىلىندى ، 1958 - يىلى مىچىڭ گۇڭشېدا ئامانلىق ساقلاش - مۇرەسسە قىلىش گۇرۇپپەسى قۇرۇلدى . 1959 - يىلى ھەر قايسى گۇڭشېلاردا ئومۇمىيۈزلۈك ئامانلىق - مۇرەسسە گۇرۇپپىلىرى قۇرۇلدى ، 1962 - يىلى مۇرەسسە تەشكىلاتلىرى بىلەن ئامانلىق ساقلاش تەشكىلاتلىرى ئايرىۋېتىلدى ، سايرام سوتخانىسىنى مەركەز قىلىپ ، قىزىل گۇڭشې ، قېيىر گۇڭشې ، توقسۇن گۇڭشېلىرىدا مۇرەسسە تەشكىلاتلىرى قۇرۇلدى ، كېيىن ناھىيە بويىچە ھەر قايسى يېزىلاردا ئومۇمىيۈزلۈك مۇرەسسە تەشكىلاتلىرى قۇرۇلدى . 1964 - يىلى ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسىدىكى كادىر - ساقچى 10غا يەتتى .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن ج خ ، تەپتىش ، سوتتىن ئىبارەت ئۈچ ئورگاننىڭ ھوقۇقىنى ئۆز ئىچىدىكى ئاممىۋى تەشكىلاتلار تارتىۋالدى ، سوت مەھكىمىسىنىڭ خىزمىتى ئاساسەن پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى . 1967 - يىلى 3 - ئايدا سوت مەھكىمىسى ھەربىي ئىدارە قىلىنىپ ئەدلىيە ھوقۇقىنى ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپىسى يۈرگۈزدى . 1969 - يىلى سوت مەھكىمىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، ج خ ئورگىنى ھەربىي ئىدارە قىلىش گۇرۇپپىسى بىلەن سوت گۇرۇپپىسىغا قوشۇۋېتىلدى . 1973 - يىلى ج خ ، تەپتىش ، سوتنى

ھەربىي ئىدارە قىلىش بىكار قىلىندى . خەلق سوت مەھكىمىسى تۈزۈلمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈ-لۈپ ، سوت ھوقۇقى مۇستەقىل يۈرگۈزۈلدى ، شۇ چاغدا 11 كادىر - ساقچى بار ئىدى . 4 - ئايدا سوت مەھكىمىسى قارىمىقىدا ئاساسىي قاتلام مۇرەسسە تەشكىلاتى قۇرۇلدى ، چوڭ ئەترەتلەر بىرلىك قىلىنىپ ، مۇرەسسە ھەيئىتى قۇرۇلدى .

1978 - يىلىدىن كېيىن جىنايى ئىشلار سوت كوللېگىيىسى ، ھەق تەلەپ سوت كوللېگىيە-سى ، ئىقتىسادىي سوت - كوللېگىيىسى ، ئىشخانا ۋە كۈتۈۋېلىش ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى ، 1986 - يىلى 5 - ئايدا سوت مەھكىمىسىدە ئالتە كىشىلىك سوت ھەيئىتى قۇرۇلدى . 1984 ~ 1986- يىلىغىچە كادىر - ساقچى 50كە يەتتى . 1987 - يىلى ئىجرا كوللېگىيىسى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى . 1992 - يىلى سىياسىي خىزمەت بۆلۈمى تەسىس قىلىندى . 1993 - يىلى ھال - ئەھۋال ئېيتىش - ئەرز سۇنۇش كوللېگىيىسى ، مەمۇرىي سوت كوللېگىيىسى كۆپەيتىپ تەسىس قىلىندى . 2000 - يىلى مەھكىمە بويىچە كادىر - ساقچى 75كە يەتتى ، قارىمىقىدا سايرام يېزىسى ، قېيىر يېزىسى ، ئۇنباش يېزىسى ، قاراباغ يېزىسى ، تېرەك بازىرى ، ياقائېرىق دېھقانچە-لىق مەيدانى خەلق سوتلىرى بار بولدى .

§ 2 . جىنايى ئىشلار سوتى

50 - يىللاردا جىنايى ئىشلار دېلولىرىنى سوت قىلىشتا كېڭەشمە سوت تۈزۈمى قوللىنىلا-تى . 1960 ~ 1979 - يىلىغىچە دېلولارنى سوت قىلىشتا ئاددىي تەرتىپ قوللىنىلىپ پارتكوم تەكشۈرۈپ تەستىقلىغاندىن كېيىن ئۇچۇق سوت قىلىندى . 1980 - يىلى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ جىنايى ئىشلار قانۇنى» ۋە «جۇڭخۇا خەلقى جۇمھۇرىيىتى سوت مەھكىمىلىرى-نىڭ تەشكىلىي قانۇنى» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن ، سوت مەھكىمىسى جىنايى ئىشلار دېلولىرىنى قانۇن بويىچە مۇستەقىل ئۇچۇق سوت قىلىشقا باشلىدى .

1950 ~ 1951 - يىلى 4 - ئايغىچە خەلق سوت مەھكىمىسى جىنايى ئىشلار دېلوسىدىن 81نى قوبۇل قىلىپ ، ئۇنىڭدىن 74نى ئاياغلاشتۇردى . 1951 ~ 1954 - يىلىغىچە جىنايى ئىشلار دېلوسىدىن 561نى قوبۇل قىلدى . 1954 - يىلى جىنايى ئىشلار دېلوسىدىن 141نى قوبۇل قىلدى . 1955 ~ 1965 - يىلىغىچە ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر يىلى جىنايى ئىشلار دېلوسىدىن 140نى قوبۇل قىلدى . 1966 ~ 1976 - يىلىغىچە جىنايى ئىشلار دېلوسىدىن 197نى قوبۇل قىلدى . 1977 ~ 1985 - يىلىغىچە خەلق سوت مەھكىمىسى جىنايى ئىشلار دېلوسىدىن 185نى قوبۇل قىلدى . 1986 - يىلى جىنايى ئىشلار دېلوسى خېلى زور دەرىجىدە كۆپەيدى ، سوت مەھكىمىسى قانۇن بويىچە ئېغىر ، تېز جازا بېرىش فاكتورىغا ئاساسەن تۈرلۈك جىنايى ئىشلار جىنايى ھەرىكەتلىرىگە ۋاقتىدا ، كۈچلۈك زەربە بەردى ، ۋىلايەت ، ناھىيە دەرىجىلىك سوت مەھكە-مىلىرى 1 - سوت جىنايى ئىشلار دېلولىرىدىن بىر ئاي ئىچىدە 471 دېلونى سوت قىلىپ ئاياغلاشتۇردى (ئاياغلاشتۇرغان دېلو ئومۇمىي سانىنىڭ 73.4 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى) ، سوت مەھكىمىسى بىر ئايدا 151 دېلونى ئاياغلاشتۇردى ، بۇ بىر يېرىم ئايدا ئاياغلاشتۇرغان 19 دېلودىن ئېشىپ كەتتى ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن دېلو ئاياغلاشتۇرۇش ۋاقتى 27 كۈن بولدى ، 730 جاۋابكارغا ھۆكۈم قىلىندى ، بۇنىڭدىن 726 ئادەمنىڭ ھۆكۈمى قانۇنىي كۈچكە ئىگە بولدى . سوت مەھكىمىسى 1987 - يىلى تۈرلۈك جىنايى ئىشلار دېلوسىدىن 57نى قوبۇل قىلدى ،

چېتىشلىق جىنايەت گۇمانداری 73 ئادەم ، 62 دېلو (1986 ـ يىلى قوبۇل قىلىنىپ تەكشۈرۈپ ئايا غلاشتۇرۇلمىغان بەش دېلونى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)نى ئايا غلاشتۇردى ، دېمەك ، بىر يىلدىكى ھەممە دېلونى ئايا غلاشتۇرۇپ ، 69 ئادەمگە ھۆكۈم قىلدى . بەش دېلودا نارازىلىق ئەرزى سۈنۈلدى ، 1988 ـ يىلى سوت مەھكىمىسى تۈرلۈك جىنايى ئىشلار دېلوسىدىن 54نى قوبۇل قىلدى ، چېتىشلىق جىنايەت گۇمانداری 74 ئادەم ، 54 دېلونى ئايا غلاشتۇردى ، دېلو ئايا غلاشتۇرۇش نىسبىتى % 100 بولدى ، 72 ئادەمگە ھۆكۈم چىقاردى . 1989 ـ يىلى سوت مەھكىمىسى تۈرلۈك جىنايى ئىشلار دېلوسىدىن 51نى قوبۇل قىلدى ، چېتىشلىق جىنايەت گۇمانداری 71 ئادەم ، 48 دېلونى ئايا غلاشتۇردى ، ئۇچ دېلو ئايا غلاشمىدى ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن دېلو ئايا غلاشتۇرۇش ۋاقتى 18.5 كۈن بولدى ، 76 ئادەمگە ھۆكۈم چىقاردى .

1990 ـ يىلى سوت مەھكىمىسى تۈرلۈك جىنايى ئىشلار دېلوسىدىن 54 (كونا دېلو ئۇچ) نى قوبۇل قىلدى ، چېتىشلىق جىنايەت گۇمانداری 68 ئادەم ، ھەممە دېلونى ئايا غلاشتۇردى ، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن دېلو ئايا غلاشتۇرۇش ۋاقتى 18.5 كۈن بولدى ، تەپتىش مەھكىمىسى ئۇچ دېلوغا ئېتىراز بىلدۈردى ، جاۋابكارلار ھۆكۈمگە قايىل بولماي بەش دېلو ئۈستىدە نارازىلىق ئەرز سۈندى ، ئوتتۇرا خەلق سوت مەھكىمىسى قاراپ چىقىپ ، ھەممىسىدە ئەسلىي ھۆكۈمنى ساقلاپ قالدى ، 58 ئادەمگە ھۆكۈم چىقاردى ، 1991 ـ يىلى سوت مەھكىمىسى جىنايى ئىشلار دېلوسىدىن 54نى قوبۇل قىلىپ ، 53 دېلونى ئايا غلاشتۇردى ، 69 ئادەمگە ھۆكۈم چىقاردى ، 1992 ـ يىلى تۈرلۈك جىنايى ئىشلار دېلوسىدىن 56نى قوبۇل قىلىپ ، 56 دېلونى ئايا غلاشتۇردى ، دېلو ئايا غلاشتۇرۇش نىسبىتى % 100 بولدى . 80 ئادەمگە ھۆكۈم چىقاردى ، 1993 ـ يىلى تۈرلۈك جىنايى ئىشلار دېلوسىدىن 50نى قوبۇل قىلىپ ، 50 دېلونى ئايا غلاشتۇردى ، دېلو ئايا غلاشتۇرۇش نىسبىتى % 100 بولدى ، 71 ئادەمگە ھۆكۈم چىقاردى .

1995 ~ 2000 ـ يىلىغىچە سوت مەھكىمىسى تۈرلۈك جىنايى ئىشلار دېلوسىدىن 494نى قوبۇل قىلىپ ، 494 دېلونى سوتلاپ ئايا غلاشتۇردى ، دېلو ئايا غلاشتۇرۇش نىسبىتى % 100 بولدى ، 893 ئادەمگە ھۆكۈم چىقاردى .

§ 3 . ھەق تەلەپ سوتى

1950 ـ يىلى 10 ـ ئايدىن 1951 ـ يىلى 4 ـ ئايغىچە ، ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسى ھەق تەلەپ دېلوسىدىن 1390نى قوبۇل قىلىپ ، بۇنىڭدىن 1339نى ئايا غلاشتۇردى ، ھەق تەلەپ دېلولىرىدا ئائىلە ـ نىكاھ ، ئۆي ـ زېمىن ، قەرز قاتارلىقلارغا چېتىشلىق ماجىرالار كۆپرەك بولۇپ ، ئۇلارنى «مۇرەسسەنى ئاساس قىلىش ، ھۆكۈمنى قوشۇمچە قىلىش» پرىنسىپى بويىچە بىر تەرەپ قىلدى . 1951 ~ 1954 ـ يىلىغىچە سوت مەھكىمىسى ھەق تەلەپ دېلوسىدىن 1704نى قوبۇل قىلدى . 1955 ~ 1965 ـ يىلىغىچە ھەق تەلەپ دېلوسىدىن 2783نى قوبۇل قىلدى . 1966 ~ 1976 ـ يىلىغىچە ھەق تەلەپ دېلوسىدىن 459نى قوبۇل قىلدى .

1977 ~ 1985 ـ يىلىغىچە سوت مەھكىمىسى ھەق تەلەپ دېلوسىدىن 171نى قوبۇل قىلدى ، 1986 ـ يىلى تۈرلۈك ھەق تەلەپ دېلوسىدىن 387نى قوبۇل قىلىپ ، ھەممىسىنى سوتلاپ ئايا غلاشتۇردى ، سوتلاپ ئايا غلاشتۇرۇش نىسبىتى % 100 بولدى ، بۇنىڭ ئىچىدە نىكاھ دېلوسى 201 ، قانۇن بويىچە مۇرەسسە قىلىنغىنى 190 ، ھۆكۈم قىلىنغىنى 116 . 1987 ـ يىلى تۈرلۈك ھەق تەلەپ دېلوسىدىن 492 (بۇنىڭ ئىچىدە نىكاھ دېلوسى 289 ، مۇرەسسە قىلىنغىنى 399 ،

ھۆكۈم قىلىنغىنى 36 ، ئەرزنى قايتۇرۇۋالغىنى سەككىز ، ئالاقىدار ئورۇنلارغا يۆتكەپ بەرگىنى بىر ، تۆلەم دېلوسى 23 ، ئېلىم - سېتىم دېلوسى 24)نى قوبۇل قىلدى ، سوت كوللېگىيىسى 160 دېلونى بىر تەرەپ قىلدى ، 40 دېلونى يېزىلارغا چۈشۈپ بېجىردى .

1988 - يىلى سوت مەھكىمىسى ھەق تەلەپ دېلوسىدىن 499نى قوبۇل قىلىپ ، بۇنىڭدىن 485نى سوتلاپ ئايلاشتۇردى ، سوتلاپ ئايلاشتۇرۇش نىسبىتى 97.11 % (بۇنىڭ ئىچىدە نىكاھ دېلوسى 301 ، قانۇن بويىچە مۇرەسسە قىلىنغىنى 137 ، ھۆكۈم قىلىنغىنى توققۇز ، ئەرزنى قايتۇرۇۋالغىنى يەتتە) بولدى ، تۆلەم دېلوسى 54 ، ئېلىم - سېتىم دېلوسى 15 بولدى . سوت مەھكىمىسى قارىمىقىدا تەسىس قىلىنغان تۆت كوللېگىيە 127 دېلونى بىر تەرەپ قىلدى . 1989- يىلى تۈرلۈك ھەق تەلەپ دېلوسىدىن 602نى قوبۇل قىلدى ، ئالدىنقى يىلى ئايلاشتۇرمىغان 14 دېلونى قوشقاندا 616 دېلو بولۇپ ، بۇنىڭدىن 598 دېلونى ئايلاشتۇردى . 18 دېلو ئايلاشمىدى ، دېلو ئايلاشتۇرۇش نىسبىتى 99.3 % (بۇنىڭ ئىچىدە نىكاھ دېلوسى 342 ، مۇرەسسە بىلەن ئاجرىشىشقا مۇناسىۋەتلىك بولغىنى 203 ، مۇرەسسە بىلەن يارىشىشقا مۇناسىۋەتلىك بولغىنى 76 ، مۇرەسسە بىلەن بىر تەرەپ قىلىنغىنى 279 ، ھۆكۈم بىلەن ئاجرىشىشقا مۇناسىۋەتلىك بولغىنى 23) بولدى ، نارازىلىق بىلدۈرۈش دېلوسى ئىچىدە بەشىنىڭ دېلو تەرتىپى قانۇنلۇق بولمىغانلىقتىن قايتا قاراپ چىقىشقا قايتۇرۇلدى . 1990 - يىلى سوت مەھكىمىسى تۈرلۈك ھەق تەلەپ دېلوسىدىن 622 (بۇنىڭ ئىچىدە كونا دېلو 11)نى قوبۇل قىلىپ ، بۇنىڭدىن 606 دېلونى ئايلاشتۇردى ، 16 دېلو ئايلاشمىدى ، دېلو ئايلاشتۇرۇش نىسبىتى 99.18 % بولدى ، ئايلاشتۇرغان دېلولار ئىچىدە نىكاھ دېلوسى 371 ، قەرز ماجىراسى دېلوسى 29 ، ۋارىسلىق قىلىش دېلوسى 25 ، زىياننى تۆلەش دېلوسى 70 ، ئېلىم - سېتىم ماجىراسى دېلوسى 13 ، بېقىش دېلوسى سەككىز ، ئۆي - زېمىن تۇرالغۇ ماجىراسى دېلوسى 18 ، باشقا دېلو 72 .

1991 - يىلى سوت مەھكىمىسى تۈرلۈك ھەق تەلەپ دېلوسىدىن 586نى قوبۇل قىلىپ ، 581 دېلونى سوتلاپ ئايلاشتۇردى . ئايلاشتۇرۇش نىسبىتى 99.1 % بولدى ، بۇنىڭ ئىچىدە نىكاھ دېلوسى 301 ، مۇرەسسە قىلىنغىنى 265 ، ھۆكۈم قىلىنغىنى 23 . 1992 - يىلى سوت مەھكىمىسى تۈرلۈك ھەق تەلەپ دېلوسىدىن 838نى قوبۇل قىلىپ ، 837 دېلونى سوتلاپ ئايلاشتۇردى ، سوتلاپ ئايلاشتۇرۇش نىسبىتى 99.8 % بولدى . 1993 - يىلى تۈرلۈك ھەق تەلەپ دېلوسىدىن 780نى قوبۇل قىلىپ ، بۇنىڭدىن 776نى ئايلاشتۇردى ، ئايلاشتۇرۇش نىسبىتى 99.5 % بولدى ، بۇنىڭ ئىچىدە نىكاھ دېلوسى 59% نى ئىگىلىدى .

1994 ~ 2000 - يىلىغىچە ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ ھەق تەلەپ سوت كوللېگىيىسى تۈرلۈك ھەق تەلەپ دېلوسىدىن 8122نى سوتلاپ ئايلاشتۇردى ، سوتلاپ ئايلاشتۇرۇش نىسبىتى 96.6 % بولدى ، بۇنىڭ ئىچىدە نىكاھ دېلوسى 3182 ، مۇرەسسە قىلىنغىنى 927 ، ھۆكۈم قىلىنغىنى 702 ؛ قەرز ئىشلىرى ، تۆلەم قاتارلىق دېلولار 1885 بولۇپ ، 23.2 % نى ئىگىلىدى .

§ 4 . ئىقتىسادىي سوت

1984 - يىلى ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسىدە ئىقتىسادىي سوت كوللېگىيىسى تەسىس قىلىندى . بۇ كوللېگىيە 1985 - يىلى ئىقتىسادىي توختام ماجىراسى دېلوسىدىن 46نى سوت قىلدى ، دەۋا نىشانى 24 مىليون 351 مىڭ 807 يۈەنگە يەتتى . 1987 - يىلى 5 - ئايغىچە

سوت مەھكىمىسى تۇرلۇك ئىقتىسادي دېلودىن 120نى قوبۇل قىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە سېتىۋېلىش-سېتىش توختامىغا دائىر دېلو 33 ، ھۆددىگەرلىك توختامىغا دائىر دېلو 26 ، بىناكارلىق قۇرۇلۇ-شى ھۆددىگەرلىك توختامىغا دائىر دېلو 24 ، دەۋا نىشانى 553 مىڭ 800 يۈەن ؛ ئىقتىسادي دېلولار ئىچىدە نارازىلىق ئەرز بېرىلگىنى يەتتە دېلو ، ھۆكۈمى ئۆزگەرتىلگىنى ئىككى دېلو ، ئەسلي ھۆكۈمى ساقلاپ قېلىنغىنى بەش دېلو .

1990 ـ يىلى سوت مەھكىمىسى تۇرلۇك ئىقتىسادي دېلودىن 67 (بۇنىڭ ئىچىدە كونا دېلو 10)نى قوبۇل قىلىپ ، 65نى ئايلاشتۇردى ، دېلو ئايلاشتۇرۇش نىسبىتى 92.5 % بولدى . 39 دېلونى مۇرەسسە قىلىپ بىر تەرەپ قىلدى ، ئايلاشتۇرغان دېلولىرى ئىچىدە ھۆكۈم بىلەن بىرتەرەپ قىلىنغىنى 14 ، ئەرزىنى قايتۇرۇۋېلىشقا ۋە رەت قىلىشقا كېسىم قىلىنغىنى 11 ، سوت قىلىشنى توختىتىشقا كېسىم قىلىنغىنى بىر ، دەۋا نىشانى 545 مىڭ 45 يۈەن 83 پۇڭ ؛ توختاملار ئىچىدە سېتىۋېلىش ـ سېتىش توختامى 16 ، بىناكارلىق قۇرۇلۇش ھۆددىگەرلىك توختامى تۆت ، يېزىلاردىكى كۆتۈرە توختامى 21 ، پۇل قەرز ئېلىش توختامى يەتتە ، پىششىقلاپ ئىشلەشنى ھۆددىگە ئېلىش توختامى بىر ، توك بىلەن تەمىنلەش ـ توك ئىشلىتىش توختامى بىر ، مال ـ مۇلۇك ئىجارە توختامى ئىككى ، بىرلىشىپ تىجارەت قىلىش توختامى بىر ، باشقا ماجىرا دېلوسى توققۇز ؛ ھۆكۈم قىلىنغان دېلو 14 ، نارازىلىق ئەرز بېرىلگەن دېلو سەككىز ، قايتا سوت قىلىشقا قايتۇرۇلغان دېلو ئۈچ . 1995 ـ يىلى سوت مەھكىمىسى 240 دېلونى قوبۇل قىلىپ ، 248 دېلونى ئايلاشتۇردى ، دەۋا نىشانى 20 مىليون 248 مىڭ 691 يۈەن ؛ ۋەيران بولغان كارخانىلار (ۋىلايەتلىك خىمىيىۋى ئوغۇت زاۋۇتى ، ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا شىركىتى ، ئىقتىساد ـ سودا شىركىتى)نىڭ دەۋا نىشانى 48 مىليون 365 مىڭ 178.63 يۈەن بولدى .

1996 ～ 2000 ـ يىلىغىچە سوت مەھكىمىسى ئىقتىسادي توختام ماجىراسى دېلوسى ۋە باشقا ئىقتىسادي دېلودىن 726نى سوت قىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە 686 دېلونى سوتلاپ ئايلاشتۇر-دى ، دېلو ئايلاشتۇرۇش نىسبىتى 94.4 % بولدى ، دەۋادىكى نىشان سوممىسى 21 مىليون 605 مىڭ يۈەن بولدى .

§ 5 . دېلولارنىڭ ئىجراسى

1987 ـ يىلى ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسىدە ئىجرا كوللېگىيىسى تەسىس قىلىندى . 1988 ～ 1993 ـ يىلىغىچە 539 دېلو ئىجرا قىلىندى . ئىجرا نىشانى 162 مىڭ 613.12 يۈەن بولدى . 1994 ～ 1995 ـ يىللىرى 447 دېلو ئىجرا قىلىندى ، ئىجرا نىشانى 64 مىليون 819 مىڭ 987 يۈەن بولدى . 1996 ～ 2000 ـ يىلىغىچە 1589 دېلو ئىجرا قىلىندى ، ئىجرا نىشانى 27 مىليون 868 مىڭ 400 يۈەن بولدى .

§ 6 . ئەرزىيەت

1978 ـ يىلى سوت مەھكىمىسىدە كۆتۈۋېلىش ئىشخانىسى تەسىس قىلىنىپ ، ئىككى سوتچى خادىم كۆتۈۋېلىش ئىشخانىسى ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق يېزىلىق خەلق سوتىدا ئەرز خەت ـ چەكلىرىنى ۋە ھال ئېيتىپ كەلگەنلەرنى بىر تەرەپ قىلدى .

1987 ~ 1993 - يىلىغچە كۇتۇۋېلىش ئىشخانىسى خەت - چەك ، ئالاقىدىن 24 مىلك 525 پارچىنى تاپشۇرۇۋالدى ، ھال - ئەھۋال ئېيتىپ كەلگەنلەردىن 40 مىلك 322 ئادەم (قېتىم)نى قوبۇل قىلدى . يىلىغا ئوتتۇرىچە خەت - چەك ، ئالاقىدىن 4087نى تاپشۇرۇۋالدى ، ھال ئېيتىپ كەلگەنلەردىن 6720 ئادەم (قېتىم)نى قوبۇل قىلدى .

1994 ~ 1995 - يىللىرى خەت - چەكتىن 8182نى تاپشۇرۇۋالدى ، ھال ئېيتىپ كەلگەنلەردىن 15 مىلك 602 ئادەم (قېتىم)نى قوبۇل قىلدى .

1996 ~ 2000 - يىلىغچە خەت - چەك ، ئالاقىدىن 9440 پارچە تاپشۇرۇۋالدى ، ھال ئېيتىپ كەلگەنلەردىن 30 مىلك 190 ئادەم (قېتىم)نى قوبۇل قىلدى . بۇنىڭ ئىچىدە 4189ى ئۇستىدە دەلو تۇرغۇزۇلدى .

IV باب

ئەدلىيە مەمۇرىيىتى

§1 . ئاپپاراتلار

1980 - يىلى 11 - ئايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىدە ئەدلىيە بۆلۈمى تەسىس قىلىندى ، بىر مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقى ، تۆت بۆلۈم ئەزاسى سەپلەندى .

1984 - يىلى 10 - ئايدا ئەدلىيە بۆلۈمى ئەدلىيە ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى .

1984 - يىلىدىن باشلاپ ، ھەر قايسى يېزا ، بازار ، مەيدانلارغا 12 نەپەر ئەدلىيە ياردەمچىسى سەپلەندى ، ئۇلار ئاساسىي قاتلام ھەق تەلەپ ماجىرالىرىنى مۇرەسسە قىلىشقا ، جامائەت گۇۋاھلىقى كەسپىنىڭ ئالاقىچىلىقىغا ۋە قانۇن بىلىملىرى تەشۋىقات - تەربىيىسىگە مەسئۇل بولدى .

1986 ~ 1993 - يىلىغچە ناھىيىلىك ئەدلىيە ئىدارىسىغا قانۇنچىلىق - تەشۋىقات كادىرلىرىدىن بىرى سەپلەندى .

1993 - يىلى ئەدلىيە ئىدارىسى ئادۋوكاتلىق ئورنى ، ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى باشقارمىسىدىكى كادىر 13كە يەتتى . سەككىز يېزا ، بازار ، مەيدانغا ئەدلىيە ياردەمچىسى سەپلەندى .

2000 - يىلى ئەدلىيە ئىدارىسى قارمىقىدىكى 17 ئاپپاراتتىكى كادىر 21گە يەتتى ، 10 يېزا ، بازار ، مەيدانغا ئەدلىيە ياردەمچىسى سەپلەندى .

§2 . ئادۋوكاتلىق ئىشلىرى

1981 - يىلى 1 - ئايدا قانۇن مەسلىھەتچىلىك ئورنى قۇرۇلدى .

1981 ~ 1984 - يىلىغچە قانۇن مەسلىھەتچىلىك ئورنى جىنايى ئىشلار بويىچە ئاقلاش كەسپىنى قانات يايدۇرۇپ ، 18 جىنايى ئىشلار دەلوسىنى بېجىردى .

1985 ـ يىلى كەسپىي خىزمەتلەر ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى ، مەسلىھەتچىلىك ئورنى جىنايى ئىشلار دېلوسىدىن 18نى ئاقلىدى ، تۈرلۈك قانۇنىي ھۆججەتتىن 26نى ۋاكالىتەن يېزىپ بەردى ، 21 ئادەم (قېتىم)گە قانۇندىن مەسلىھەت بەردى ، ئۇچ دېلودا غەيرىي دەۋا ۋاكالەتچىلىكى قىلدى ؛ قوشۇمچە ۋەزىپىلىك ئادۇوكاتتىن ئىككى كىشى ، مەخسۇس كەسپىي ئادۇوكاتتىن بىر كىشى ئىشلىدى . تۆت ئادەم (قېتىم)نىڭ ئەرزىيىتىنى قوبۇل قىلدى .

1986 ـ يىلى قانۇن مەسلىھەتچىلىك ئورنى ئادۇوكاتلىق ئورنىغا ئۆزگەرتىلدى ، ئادۇوكاتلىق ئورنى جىنايى ئىشلار ئاقلاش دېلوسىدىن 34نى بېجىردى ، 18 دېلوغا ھەق تەلەپ ۋاكالەتچىلىكىنى قىلدى ، تۈرلۈك قانۇنىي ھۆججەتتىن 34 قېتىم ۋاكالىتەن يېزىپ بەردى ، قانۇندىن 31 ئادەم (قېتىم)گە مەسلىھەت بەردى .

1990 ـ يىلى جىنايى ئىشلار ئاقلاش دېلوسىدىن 20نى بېجىردى ، ھەق تەلەپ دېلوسىدىن 18گە ۋاكالەتچىلىك قىلدى ، بىر ئورۇننىڭ دائىملىق قانۇن مەسلىھەتچىلىكىنى ئۈستىگە ئالدى ، غەيرىي دەۋا دېلوسىدىن ئۇچنى بىر تەرەپ قىلدى ، 110 ئادەم (قېتىم)گە قانۇندىن مەسلىھەت بەردى . قانۇنىي ھۆججەتتىن 48نى ۋاكالىتەن يېزىپ بەردى . 2515. 90 يۇەن ئادۇوكاتلىق ھەققى كىرىم قىلدى . 1995 ـ يىلى جىنايى ئىشلار ئاقلاش دېلوسىدىن 52نى بېجىردى ، ھەق تەلەپ دېلوسىدىن 88گە ۋاكالەتچىلىك قىلدى ، قانۇنىي ھۆججەتتىن 242نى ۋاكالىتەن يېزىپ بەردى . 77 مىڭ 689 يۇەن ئادۇوكاتلىق ھەققى كىرىم قىلدى .

2000 ـ يىلى جىنايى ئىشلار ئاقلاش دېلوسىدىن 50نى بېجىردى ، 130 دېلوغا ۋاكالەتچىلىك قىلدى . قانۇنىي ھۆججەتتىن 310نى ۋاكالىتەن يېزىپ بەردى ، 116 مىڭ 35 يۇەن ئادۇوكاتلىق ھەققى كىرىم قىلدى .

§ 3 . ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى

1981 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ئورنى قۇرۇلۇپ ، تۈرلۈك ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى دېلولىرىنى بېجىردى ، شۇ يىلى ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ئىشلىرىدىن 23نى بېجىردى .

1982 ـ يىلى ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ئىشلىرىدىن 25نى بېجىرىپ ، 270. 23 يۇەن ھەق ئالدى .

1985 ـ يىلى ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى خادىمىدىن ئىككىسى ئىشلىدى ، شۇ يىلى ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ئىشلىرىدىن 202نى بېجىردى ، توختامدىن 146نى ۋاكالىتەن يېزىپ بەردى ، 80 ئادەم (قېتىم)نىڭ ئەرزىيىتىنى قوبۇل قىلدى ، 539. 4 يۇەن ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ھەققى كىرىم قىلدى .

1986 ـ يىلى ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ئورنىدا ئۇچ خادىم ئىشلىدى ، ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ئورنى ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى پائالىيىتى ئارقىلىق قانۇن ـ سىياسەت ئۆتكىلىنى قاتتىق ئىگىلىدى ، قانۇندىكى بەلگىلىمىلەرگە خىلاپ بولغان 15 كېلىشىمنامىگە ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى بېجىرىپ بەرمىدى ، 4 ـ پەسىلدىلا قانۇنغا خىلاپ توختامدىن 19نى توسۇپ قالدى ، 106 پارچە توختامنى ھەقسىز تۈزىتىپ بەردى ، تۈرلۈك ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى دېلوسىدىن 60نى بېجىردى ، توختامدىن 24 پارچىنى ۋاكالىتەن يېزىپ بەردى ، قانۇندىن سورالغان سوئالغا 10 قېتىم جاۋاب بەردى ، ھال ئېيتىپ كەلگەن ئاممىدىن 42 ئادەم (قېتىم)نى كۈتۈۋالدى . 1358. 25 يۇەن گۇۋاھلىق ھەققى ئالدى .

1990 ـ يىلى ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ئىشلىرىدىن 415نى بېجىردى ، تۈرلۈك توختامدىن 210 پارچىنى ۋاكالىتەن يېزىپ ۋە تۈزىتىپ بەردى ، 150 ئادەم (قېتىم)گە ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى-

دىن مەسلىھەت بەردى . 11 مىڭ 24 .96 يۇەن ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ھەققى كىرىم قىلدى .
1995 - يىلى ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقىدىن 705نى بېجىرىپ ، ھەممىسىنى ئاخىرلاشتۇردى ، قانۇنىي ھۆججەتتىن 23نى ۋاكالىتەن يېزىپ بەردى ، 36 ئادەم (قېتىم)گە مەسلىھەت بەردى ، 82 مىڭ 210 .5 يۇەن ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ھەققى كىرىم قىلدى .
2000 - يىلى ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ئىشىدىن 282نى بېجىرىپ ، 43 مىڭ يۇەن ھەق ئالدى .

§ 4 . ھەق تەلەپ مۇرەسسەچىلىكى

1984 - يىلى ناھىيىلىك ئەدلىيە ئىدارىسى خەلق مۇرەسسەچىلىكى خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى ، 1986 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ناھىيە بويىچە ھەر قايسى يېزا ، بازار ، مەيدان ، ناھىيىگە بىۋاستە قاراشلىق ئىدارە - ئورۇنلاردا 237 مۇرەسسە تەشكىلاتى قۇرۇلۇپ ، تۇرلۇك ھەق تەلەپ ماجىراسىدىن 5151ى مۇرەسسە قىلىندى .
1986 ~ 1989 - يىلىغىچە تۇرلۇك ھەق تەلەپ ماجىراسىدىن 3320سى مۇۋەپپەقىيەتلىك مۇرەسسە قىلىندى ، يولدىن ئازغان 161 ياشقا ياردەم ۋە تەربىيە بېرىلدى .
1990 - يىلى تۇرلۇك ھەق تەلەپ ماجىراسىدىن 1237سى مۇۋەپپەقىيەتلىك مۇرەسسە قىلىندى ، يولدىن ئازغان 417 ياشقا ياردەم ۋە تەربىيە بېرىلدى .
1991 - يىلى 11 - ئايدا توقسۇن يېزىسىدا ناھىيە بويىچە تۇنجى يېزا - بازار قانۇنچىلىق مۇلازىمىتى ئورنى قۇرۇلدى ، 3 ئادەم سەپلەندى ، ئۇلار خەلق مۇرەسسەسى ، ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ئالاقىچىلىقى ، قانۇنىي ھۆججەتلەرنى ۋاكالىتەن يېزىپ بېرىش ، سوئاللارغا جاۋاب بېرىش قاتارلىق كەسىپلەرنى قانات يايدۇرۇپ ، مەخسۇس دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرى ئۈچۈن قانۇنچىلىق مۇلازىمىتى قىلدى .
1992 - يىلى يېزا - بازار قانۇنچىلىق مۇلازىمىتى ئورنى ئۈچكە يەتتى .
1995 - يىلى مۇرەسسە تەشكىلاتى 236گە ، خادىمى 916گە يەتتى ، مۇرەسسە قىلىنغان ھەق تەلەپ ماجىراسى دېلوسى 350گە يەتتى .
2000 - يىلى ناھىيە بويىچە مۇرەسسە قىلىنغان ماجىرا دېلوسى 67 بولۇپ ، مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇش نىسبىتى % 100كە يەتتى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە يېزا - بازار قانۇنچىلىق مۇلازىمەت ئورنى 10غا ، خادىمى 10غا يەتتى .

§ 5 . قانۇنچىلىق تەربىيىسى

1986 ~ 1990 - يىلىغىچە «1 - بەش يىللىق» قانۇن ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلىپ ، ناھىيىلىك قانۇن ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، ناھىيە بويىچە 51 ئورۇندا قانۇن ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ ، ھەر خىل تەشۋىقات دەرسلىكى ماتېرىيالىدىن 6913 نۇسخا تارقىتىلدى . 1987 - يىلى ناھىيە بويىچە قانۇن ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىدىن 121ى قۇرۇلۇپ ، ئەزاسى 496گە يەتتى ، ئەدلىيە ئىدارىسى ھەرقايسى ئورۇن ئۈچۈن تۇرلۇك قانۇن كىتابلىرىدىن 22 مىڭ 372نى زاكاز قىلدى . قانۇن ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش لېكسىيىسى-

دىن 2100 نۇسخا تارقاتتى ، ئۇن لېنتىسىدىن 100نى ئىشلىدى ، بەش قارار رايون دەرىجىلىك كادىرلار ئۆگىنىش كۇرسى (192 ئادەم تەربىيىلەندى) ، ئۇچ قارار ئاساسىي قاتلام تايانچلىرى ئۆگىنىش كۇرسى (تەربىيىلەنگەن قانۇن ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش تايانچىسىدىن 214 كىشى تەربىيىلەندى) ئاچتى ، تەشۋىقات تاختىسى ، تەشۋىقات ماشىنىسى قاتارلىق شەكىللەردىن پايدىلىنىپ ، 61 قېتىم (سان) تەشۋىقات ئېلىپ باردى . ناھىيىلىك 1 ـ ، 2 ـ ، 3 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ ، 1 ـ ، 2 ـ باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ 4 ـ يىللىقىدىن يۇقىرى ئوقۇغۇچىلىرى ۋە ئوقۇتقۇچىلىرىغا قانۇنچىلىق دەرسى ئۆتتى ، دەرس ئاڭلىغان ئوقۇغۇچى 960قا يەتتى . 1988 ～ 1989 ـ يىللىرى ناھىيىگە بىۋاستە قاراشلىق ئىدارە ـ ئورگانلاردىن «1 ـ بەش يىللىق» قانۇن ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش ۋەزىپىسىنى تاماملىغان 62 ئورۇن تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈلۈپ لايىقەتلىك بولىدى . يېزىلاردىكى دېھقانلارنىڭ ھەر بىرىگە «دېھقانلار قانۇن ساۋاتلىرى ئوقۇشلۇقى» تارقىتىپ بېرىلدى . 1988 ـ يىلى ناھىيە بويىچە جىنايى ئىشلار دېلولىرى ئۆتكەن يىلنىڭ ئوخشاش مەزگىلىدىكىدىن % 33 تۆۋەنلىدى ، قانۇن ـ ئىنتىزامغا رىئايە قىلغان شەرەپلىك ئائىلە 12 مىڭ 410غا يەتتى . 1989 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 5924 ئادەم قانۇن ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش لايىقەتلىك كېنىشكىسى ئالدى ، لايىقەتلىك بولۇش نىسبىتى % 68كە يەتتى . 1990 ـ يىلى قانۇنچىلىق تەشۋىقات ماتېرىيالىدىن 1680 نۇسخا تۇزۇپ تارقىتىلدى ، قانۇنچىلىق تەشۋىقات تاختىسى ، قارادوسكا قاتارلىقلاردىن 151 سان چىقىرىلدى ، ئىككى قارار رەسىملىك كۆرگەزمە ئېچىلدى ، ناھىيە بويىچە قانۇنچىلىق گېزىت ـ ژۇرناللىرىغا 3402 نۇسخا يېزىلدى ، تەشۋىقات ماشىنىسى بەش قېتىم ئىشقا سېلىندى ، سىملىق ئېلان تەشۋىقاتى 59 قېتىم ئېلىپ بېرىلدى ، «قاتتىق زەربە بېرىش» كۇرىشىگە ماسلىشىپ ، كوچىلاردا قانۇندىن سوراللىغان سوئاللارغا سەككىز قېتىم جاۋاب بېرىلدى .

1991 ～ 1995 ـ يىلىغىچە «2 ـ بەش يىللىق» قانۇن ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش باسقۇچىدا ، 1991 ـ يىلى تەشۋىقات ماتېرىيالىدىن 1193 نۇسخا تارقىتىلدى ، ھەرقايسى ئورۇنلار ئۇچۇن قانۇن ـ ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش دەرسلىك كىتابلىرىدىن 3454 يۇرۇش زاكاز قىلىندى . 1993 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ئىككى قارار «2 ـ بەش يىللىق» قانۇن ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش كۇرسى ئېچىلىپ ، ئاساسىي قاتلام ئۇچۇن 110 نەپەر تەشۋىقات تايانچىسى تەربىيىلەپ بېرىلدى ، ناھىيىلىك باج ئىدارىسى ۋە ناھىيىلىك ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى بىلەن بىرلىكتە ، «باج ئېلىش ، باج يىغىشنى باشقۇرۇش قانۇنى» ، «ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قانۇنى» بىلىملىرى مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى ، تام گېزىتى ، تەشۋىقات تاختىسىدىن 3820 سان چىقىرىلدى ، 1996 ～ 2000ـ يىلىغىچە بولغان «3 ـ بەش يىللىق» قانۇن ـ ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش باسقۇچىدا «كادىرلار قانۇن ساۋاتلىرى ئوقۇشلۇقى» ، «ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر قانۇن ساۋاتلىرى ئوقۇشلۇقى» ، «دېھقان ـ چارۋىچىلار قانۇن ساۋاتلىرى ئوقۇشلۇقى» بولۇپ 25 مىڭ نۇسخا تارقىتىلدى ، 148 مىڭ 500 ئادەمگە قانۇن ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش يۇزىسىدىن ئوخشىمىغان دەرىجىدە تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە دەرىجىلىك كادىر 30 ، بۆلۈم دەرىجىلىك رەھبىرىي كادىر 456 . «ئاساسىي قانۇن» ، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ، «يېزا ئىگىلىك قانۇنى» ، «يەر باشقۇرۇش قانۇنى» ، «سۇچىلىق قانۇنى» ، «ئورمانچىلىق قانۇنى» ، «ئوتلاق قانۇنى» ، «قاتناش باشقۇرۇش نىزامى» قاتارلىق قانۇن ـ نىزاملارنى تەشۋىق قىلىش ۋە ئۇلاردىن مەسلىھەت بېرىش پائالىيىتى كۇچلۇك قانات يايدۇرۇلدى . 145 قېتىم تەشۋىقات فىلىمى قويۇلدى ، 151 قېتىم تەشۋىقات ماشىنىسى چىقىرىلدى ، 157 ئادەم (قېتىم)گە قانۇندىن مەسلىھەت بېرىلدى .

سه‌ککزىنچى قسسم

سىياسىي ئىشلاردىن ئىخراج خاتىرە

سەككىزىنچى قىسىم

سىياسىي ئىشلاردىن ئىخچام خاتىرە

I باب

دېموكراتىك ھاكىمىيەت قۇرۇلۇشى

1950 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى باي ناھىيىسىدە 1 ـ نۆۋەتلىك ھەر مىللەت ـ ھەر ھاسە ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلىپ ، ناھىيىدىكى ھەر مىللەت ـ ھەر ساھە خەلقى ج ك پ باي ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىدە دېموكراتىك ھاكىمىيەت قۇرۇش ئىشىنى باشلاشقا سەپەر-ۋەر قىلىندى .

1950 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى 40 نەچچە كادىر ئاجرىتىلدى ، ئۇلار بەش خىزمەت گۇرۇپپىسىغا ئايرىلدى ، گۇرۇپپا ئەزالىرى بازار رايونى تەۋەسىدىكى 5 ـ يېزا ، 6 ـ يېزا (ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىدىكى يارقوتان ، تۆۋەنكى شاختۇر ، مىچىڭ قاتارلىق يېزا ، كەنتلەر)غا بېرىپ نۇقتىدا سىناق قىلىش خىزمىتىنى ئىشلىدى ، خىزمەت 6 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ئاخىرلاشتى . 6 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى خىزمەت گۇرۇپپىسى يەنە تۆت گۇرۇپپىغا بۆلۈنۈپ ، باشقا رايون ، يېزا ، كەنتلەرگە بېرىپ ، 2 ـ باسقۇچلۇق ھاكىمىيەت قۇرۇش خىزمىتىنى ئىشلىدى .

ھاكىمىيەت قۇرۇش خىزمەت گۇرۇپپىسى بىرقانچە گۇرۇپپىغا بۆلۈنۈپ نامرات دېھقانلارنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ ، كىچىك تېپتىكى شىكايەت قىلىش پائالىيىتى ئېلىپ باردى ، دېھقانلار جەمئى-يىتى قۇردى ، ئاۋاز بېرىش ئۇسۇلى ئارقىلىق دېموكراتىك سايلام ئېلىپ بېرىپ ، ئاكتىپلار ئىچىدىن جەمئىيەت باشلىقى ۋە مۇئاۋىن باشلىقلىرىنى سايلاپ چىقتى ؛ ياشلار بىرلەشمىسى ، ئاياللار بىرلەشمىسى قۇرۇپ ، ئۇلارنىڭ مۇدىر ، مۇئاۋىن مۇدىرلىرىنى سايلاپ چىقتى ؛ دېھقانلار جەمئىيىتى ، ياشلار بىرلەشمىسى ، ئاياللار بىرلەشمىسى ئەزالىرى ئىچىدىن كەنت ۋەكىللىرى ، كەنت ۋەكىللىرى ئىچىدىن يېزا ۋەكىللىرىنى سايلاپ چىقتى ، ئارقىدىن يېزىلىق خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىپ ، نامزاتلارنى ئوتتۇرىغا قويدى ، قۇرۇلتايدا ئامما بىلەت تاشلاش ئۇسۇلى ئارقىلىق ، دېموكراتىك ئاساستا يېزىلىق خەلق كومىتېتىنى سايلاپ چىقىلدى ، يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى

قۇرۇلدى ھەمدە يېزا ، كەنتلەرنىڭ ھەر دەرىجىلىك كادىرلىرى سايلاپ چىقىلدى . 1950 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنىگىچە ناھىيە بويىچە ئىلگىرىكى ئۇچ رايون ، تۆت يېزا ، ئىككى بازار ، 22 باۋدىن ئىبارەت كونا ھاكىمىيەت ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، تۆت رايون ، تۆت كوچا ، 26 يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى ۋە 67 مەمۇرىي كەنت خەلق ھاكىمىيىتى قۇرۇلدى .

ئەسلىدىكى ساقچى ئىدارىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، ناھىيىلىك خەلق جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى قۇرۇلدى ، ئىشپىيوندىن 13ى تازىلاندى ، 40 ئىشپىيون ، 241 پايلاقچى ئېنىقلاندى ، «38» تېپلىق مىلتىقتىن بىرى ، «چېخ» تېپلىق مىلتىقتىن بىرى ، تاپانچىدىن ئىككىسى ، گىرانا تتىن بەشى ، مىلتىق ئوقىدىن 200 پاي قولغا چۈشۈرۇلدى . 1950 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنىدىن 10 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنىگىچە ئەخلاقى ناچار 124 ئادەمگە ئۆزگەرتىش تەربىيىسى بېرىلدى . 116 كونا خىزمەتچىدىن 56سى قالدۇرۇپ ئىشلىتىلىپ ، يېڭى ھاكىمىيەت خىزمىتىگە قاتناشتۇرۇلدى .

1 ـ باسقۇچلۇق ھاكىمىيەت قۇرۇش خىزمىتىدە ئىشلەپچىقىرىش خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلىشقا سەل قارالغانلىقتىن ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا تەسىر يەتكەنىدى . 2 ـ باسقۇچلۇق ھاكىمىيەت قۇرۇش مەزگىلىدە بۇ ئەھۋال تۈزىتىلدى .

Ⅱ باب

ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش ـ چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش

1951 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ناھىيىلىك ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش ـ چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش شۆبە ئۈيۈشمىسى قۇرۇلدى ، 10 ـ ئايدا ناھىيە بويىچە 30 مىڭ 97 ئادەم تىنچلىقنى قوغداش بويىچە ئىمزا قويۇش ھەرىكىتىگە قاتناشتى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە ھەر مىللەتتىن بولغان 825 ياش بەس ـ بەستە ھەربىي سەپكە قاتنىشىشقا تىزىملاتتى ، بۇ قوبۇل قىلىنىدىغان ئەسكەر سانى (80 ئادەم)دىن 10.3 ھەسسە ئېشىپ كەتتى .

ناھىيە بويىچە ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش ـ چاۋشيەنگە ياردەم بېرىشكە ئىئانە قىلىنغان نەق پۇل ۋە ماددىي نەرسىلەر مۇنۇلار : 493 مىڭ 850 دوللار ئۆلكە پۇلى ، 1427 تەڭگە ، ئۇچ دانە كۈمۈش بىلەيزۈك ، ئىككى دانە كىگىز ، تۆت دانە ماتا ، 13 جۈپ پايپاق ، 13 جۈپ لاتا ئاياغ ، يەتتە كورۇپكا «خۇاشەن» ماركىلىق پاپىروس .

1952 ～ 1953 ـ يىللىرى ناھىيىلىك ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش ـ چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش شۆبە ئۈيۈشمىسى ھەر مىللەت ـ ھەر ساھە خەلقىنى ئامېرىكا جاھانگىرلىكىنىڭ باكتېرىيە ئۇرۇشىغا قارشى تۇرۇشقا سەپەرۋەر قىلىپ ، ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتىنى ئىلگىرى سۈردى . ناھىيە بويىچە 13 مىڭ 880 چاشقان ، 28 مىليون چىۋىن ئۆلتۈرۇلدى ، 60 تونىنا ئەخلەت تازىلاندى ، 1300 كۋادرات مېتىردىن كۆپ يەردىكى ياۋا ئوت ـ چۆپ يۇلۇندى ،

Ⅲ باب

ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش

1951 ـ يىلى 6 ـ ئايدا ناهيە بويىچە ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش هەرىكىتى داغدۇغىلىق قانات يايدۇرۇلدى . ناهيىلىك ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى جازالاش كومىتېتى تەشكىل قىلىنىپ 1951 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنىدىن 7 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنىگىچە 40 كۈن ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش هەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى .

ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش باشلانغاندا ، 40 كادىردىن تەركىب تاپقان تەشۋىقات ئەترىتى قۇرۇلۇپ ، ناهيىنىڭ بازار ـ يېزىلىرىدا سەككىز كۈن تەشۋىق قىلىندى . ناهيىلىك ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى جازالاش كومىتېتى ئۇچ كۈنلۈك شكايەت قىلىش يىغىنى ئاچتى . شكايەت قىلىش يىغىنىغا بازار ئەتراپىدىكى تۆت يېزىدىكى ئاممىا قاتناشتى ، باشقا يېزىلار ئۇچتىن بەشكىچە ۋەكىل ئەۋەتتى ، شۇنىڭدەك زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان ئائىلە تاۋابىئاتلار قاتناشتى . يىغىنىغا قاتناشقۇچىلار ئادەم بەك كۆپ بولۇپ كەتكەچكە ، ۋاقتىنچە بازار ئەتراپىدىكىلەردىن بىر ئائىلىدىن بىر ئاتا ـ ئانا قاتنىشىدىغان بولدى ، ئۇلارغا مەيدانغا كىرىش گۇۋاهنامىسى تارقىتىپ بېرىلدى ، شۇنداقتىمۇ شكايەت يىغىنىغا گۇۋاهنامىسىز قاتناشقانلار 2000 دىن ئېشىپ كەتتى . پىتنە ـ پاسات تېرىپ بۇزغۇنچىلىق قىلغان ، قان قەرزگە بوغۇلغان ئىشپىيون ، زومىگەرلەر يىغىن مەيدانىغا ئېلىپ كىرىلدى . شكايەت قىلىش يىغىنىدا قان قەرز ئۈستىدە ئىككى كۈن شكايەت قىلىنىدى ، 284 ئادەم شكايەت قىلدى ؛ چوڭ يىغىن 542 پارچە شكايەت قىلىش باغاقچىسى ۋە 385 پارچە شكايەت قىلىش ئەرزى تاپشۇرۇۋالدى ، ئىشپىيون ۋە ئەكسىلئىنقىلابچىلارنىڭ 102 ئىنقىلابىي ياشنى ئۆلتۈرگەن چېكىدىن ئاشقان جىنايىتى پاش قىلىندى . شكايەت قىلىش يىغىنىدا ، قىلمىغان ئەسكىلىكى قالمىغان ، قان قەرزگە بوغۇلغان 14 ئىشپىيون ، ئەكسىلئىنقىلابچى ۋە 284 بۇزۇق ئۇنسۇر قولغا ئېلىندى . يىغىندىن كېيىن هاكىم ئېسىر دۆلەت مۇدىرلىقىدىكى ئىنقىلابىي هۆكۈم قىلىش كومىتېتى قۇرۇلدى . 9 ـ ئايدا ئىجارە هەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش هەرىكىتىگە بىرلەشتۇرۇپ ، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش هەرىكىتى داۋاملىق چوڭقۇر قانات يايدۇرۇلدى .

1953 ـ يىلىغىچە ناهيە بويىچە ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش هەرىكىتى جەريانىدا زومىگەر ، ئىشپىيون ، ئەكسىيەتچى پارتىيە ـ گۇرۇهلارنىڭ غوللۇق ئۇنسۇرلىرى ، ئەكسىيەتچى خۇراپىي تەشكىلاتلارنىڭ كاتتىۋاشلىرىدىن 608گە زەربە بېرىلدى ، بۇلار ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 0.67 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە نۇقتىلىق زەربە بېرىلگىنى 101 ، قولغا ئېلىنغىنى 106 ، ئۆلۈم جازاسىغا هۆكۈم قىلىنغىنى 10 ، مۇددەتلىك قاماق جازاسىغا هۆكۈم قىلىنغىنى

78 ، باشقا جازا بېرىلگىنى 18 ؛ 1952 ـ يىلى 3 ـ ئايدا ناھىيە بازىرىدا ئەكسىلئىنقىلابىي جىنايەت پاكىتلىرىغا دائىر رەسىم كۆرگەزمىسى ئېچىلدى .

IV باب

ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش

1 ـ قارارلىق ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش 1951 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنىدىن 10 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنىگىچە 2 ـ رايونلۇق 3 ـ يېزىسىدا ئېلىپ بېرىلدى . ج ك پ پاي ناھىيىلىك كومىتېتى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش خىزمىتى چوڭ ئەترىتى تەشكىل قىلدى ، ناھىيىلىك پارتكوم ، تۇرۇشلۇق قىسىم ۋە رايون ، يېزا دەرىجىلىك كادىرلاردىن بولۇپ 137 ئادەمدىن يەتتە شۆبە ئەترەت تەشكىل قىلىندى . خىزمەت ئەترىتى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇشقا ئالاقىدار سىياسەتلەرنى تەشۋىق قىلدى ، يېزا بويىچە سىنىپىي تەركىب ئايرىلدى ، يەرلەرنىڭ دەرىجىسى ئېنىق بېكىتىلدى ، ھەر گېكتار يەرنىڭ يىللىق ھوسۇلى 150 ~ 225 كىلوگرامغىچە تۆۋەنلىتىلدى ؛ يېزىدىكى ئۇچ چوڭ زومىگەر كۆرەش قىلىندى ، 11 كىچىك زومىگەردىن ھېساب ئېلىندى ؛ 14 ئائىلىلىك پومېشچىك ، ئۇچ ئائىلىلىك پاي دېھقان باھالاپ بېكىتىلدى . 1 ـ قارارلىق ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش خىزمىتىدە خىزمەتنىڭ كونكرېت قەدەم ـ باسقۇچى بولمىغانلىقى ۋە ئۇنۇملۇك كۆرەش قىلىش ئۈسۈلى قوللىنىلمىغانلىقى ئۈچۈن ، يەرلىك كادىرلار ۋە ئاممىنىڭ ئاكتىپلىقى تولۇق قوزغىتىلماي ، خىزمەت بىر قەدەر پاسسىپ ھالغا چۈشۈپ قالدى .

2 ـ قارارلىق ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش خىزمىتى 1951 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنىدىن 11 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنىگىچە 2 ـ رايونىنىڭ 4 ـ ، 5 ـ ، 6 ـ ، 7 ـ يېزىلىرىدا ئېلىپ بېرىلدى . خىزمەت ئەترىتى ۋىلايەتلىك پارتكوم ، ناھىيىلىك پارتكوم ، تۇرۇشلۇق قىسمىنىڭ 27 ـ شىسى ۋە رايون ، يېزا كادىرلىرى بولۇپ 150 نەچچە كىشىدىن تەركىب تاپتى ، ئۇلار تۆت ئەترەتكە بۆلۈندى . خىزمەت ئەترىتى ھەر تەبقىدىكى ئاممىغا ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش سىياسىتىنى تەشۋىق قىلدى ، ئاممىنىڭ كەيپىياتىنى ۋە پومېشچىك ـ زومىگەرلەرنىڭ ھەرىكەتلىنىش ئەھۋالىنى ئىگىلىدى ، يېزىنىڭ تۆنجى نۆۋەتلىك دېھقانلار ۋەكىللىرى يىغىنىنى ئېچىپ ، كىچىك تېپتىكى شىكايەت قىلىشنى قانات يايدۇردى . دېھقانلار جەمئىيىتىنى تەرتىپكە سېلىش ، كېڭەيتىشكە بىرلەشتۇرۇپ ، پومېشچىك ،

باي دېھقانلارنىڭ تەركىبىنى ، يەرلەرنىڭ كۆلىمى ، دەرىجىسىنى باھالىدى ۋە تەكشۈردى . يېزا ياكى بىرلەشمە كەنت بويىچە كۆرەش قىلىش يىغىنى ئېچىپ ، زومىگەر ، پومېشچىكلارنىڭ ھەيۋەسىنى سىياسىي جەھەتتىن يەر بىلەن يەكسان قىلدى ، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ، ئىجارىنى قايتۇرۇش ، تۆلىتىش ، دېھقانچىلىق بېجىنى ھېسابلاش قاتارلىق خىزمەتلەرنى قانات يايدۇردى .

1951 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن 1952 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنىگىچە قالغان 27 يېرىدا ئۇچ باسقۇچقا بۆلۈپ 3 ـ قارارلىق ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ئېلىپ بېرىلدى . بۇ مەزگىلدىكى ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش خىزمىتى ئەترىتىنىڭ ئەزالىرى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم ، باي ناھىيىلىك پارتكوم ۋە رايون ، يېزا كادىرلىرىدىن تەركىب تاپتى ، دېھقانلار جەمئىيىتى ئاكتىپلىرى ۋە باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىدىن 50 نەچچە ئادەم قوبۇل قىلىندى . خىزمەت ئەترىتىدىكى ئادەم 280 گە يەتتى ، ئۇلار 10 شۆبە ئەترەتكە بۆلۈنۈپ خىزمەتلەرنى قانات يايدۇردى . 3 ـ قارارلىق ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇشتا ئاممىنى ھەرىكەتلەندۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىلىپ ، دەرت تۆكۈش ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇشقا دىققەت قىلىنىپ ، ئۆچمەنلىك تېپىپ چىقىلدى . ئېكسپىلاتاتسىيە ھېساباتى قىلىندى ، پومېشچىك ، زومىگەرلەرنىڭ ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش جىنايىتىدىن ھېساب ئېلىنىپ ، كەڭ دېھقانلار جانلىق سىنىپىي زۇلۇم ئەمەلىيىتى ئارقىلىق ، پومېشچىكلار سىنىپىنىڭ ماھىيىتىنى تونۇۋېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىندى ، كەڭ دېھقان ـ چارۋىچىلارغا تەربىيە بېرىلدى .

باي ناھىيىسىنىڭ 32 يېزا ، 15 مىڭ 716 ئائىلىلىك يېزا ئىگىلىك نوپۇسى رايوندا ئېلىپ بېرىلغان ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىدە ، فېئودال كۈچلەر سىياسىي جەھەتتىن ئاغدۇرۇلۇپ ، دېھقانلار قوشۇنى زورايتىلدى ، دېھقانلار جەمئىيىتى مىڭ ئەزالىرى كۆرەشتىن ئىلگىرىكى 5645 تىن 15 مىڭ 104 كە كۆپەيدى ؛ يېزىلاردىكى سىنىپىي تەركىب نۇقتىلىق ئايرىلىپ ، دۇشمەن بىلەن ئۆزىنىڭ چەك ـ چېگرىسى ئايدىڭلاشتۇرۇلدى ، 45 زومىگەر ناھىيە بويىچە ، 99 زومىگەر بىرلەشمە كەنت بويىچە كۆرەش قىلىندى ، خەلقنىڭ غەزىپى كۆچلۈك ، جىنايىتى ئېغىر بولغان 33 چوڭ زومىگەر قولغا ئېلىندى ، ئەكسىلىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتىگە بىرلەشتۈرۈپ ، ئۇچ ئەكسىلىنقىلابچى ۋە زومىگەر ئېتىلدى .

ناھىيە بويىچە 496 پومېشچىك ، 368 باي دېھقان 1950 ~ 1951 ـ يىللىرى 37 مىڭ 427.5 چارەك (بۇ چارەك تەخمىنەن بىر مو يەرنىڭ بۇغدىيى) ئىجارە ھەققىنى ئارتۇق ئالغان . 144 زومىگەر دېھقان ، چارۋىچىلارنىڭ 40 مىڭ 234.5 چارەك بۇغداي ئىش ھەققىنى تۆتۈپ قالغان . پومېشچىك ، باي دېھقانلار 1950 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن كېيىن تۆتۈپ قالغان 31 مىڭ 791 چارەك بۇغداي ئىش ھەققىنى قانۇن بويىچە تۆلىدى ، ھەر بىر يېزا ئىگىلىك نوپۇسى ئوتتۇرىچە 55 كىلوگرام بۇغدايغا ئىگە بولدى (ھەر بىر چارەك 15 كىلوگرام ، ناھىيە بويىچە يېزا ئىگىلىك نوپۇسى 80 مىڭ 824 ئادەم ھېسابلاندى) .

ناھىيە بويىچە 14 مىڭ 509 ئائىلىلىك دېھقاندىن 11 مىڭ 526 ئائىلىلىكى كۆرەش مېۋىسىگە ئېرىشتى ، بۇلار ناھىيە بويىچە ئومۇمىي ئائىلىنىڭ 79.4 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە

يالانما دېھقان 3147 ئائىلە بولۇپ ، ئېرىشكەن كۆرەش مېۋىسى 107 مىڭ 379 چارەك بۇغداي ؛ كەمبەغەل دېھقان 6074 ئائىلە بولۇپ ، ئېرىشكەن كۆرەش مېۋىسى 29 مىڭ 518 چارەك بۇغداي ؛ ئوتتۇرا دېھقان 2594 ئائىلە بولۇپ ، ئېرىشكەن كۆرەش مېۋىسى 29 مىڭ 518 چارەك بۇغداي . ئېرىشكەن كۆرەش مېۋىسى ئەڭ كۆپ بولغان دېھقان 120 چارەك ، ئەڭ ئاز بولغىنى ئىككى چارەك بۇغدايغا ئېرىشتى .

V باب

يەر ئىسلاھاتى

1952 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنىدىن باشلاپ ، ناھىيە بويىچە يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى . يەر ئىسلاھاتى ئىككى قارارغا بۆلۈپ ئېلىپ بېرىلدى .

§ 1 . يەر ئىسلاھاتىنى نۇقتىدا سىناق قىلىش

ئالدى بىلەن 2 ـ رايونىڭ 3 ـ ، 4 ـ ، 5 ـ ، 6 ـ ، 7 ـ يېزىلىرىدا تەجرىبە قىلىندى ، بۇ تەجرىبە شۇ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى ئاخىرلاشتى ، 304 كادىر قاتناشتى . خىزمەت مۇنداق ئالتە باسقۇچقا بۆلۈندى : (1) سىياسەتنى تەشۋىق قىلىش ، ئەھۋال ئىگىلەش ، غەم ـ ئەندىشىنى تۈگىتىش ، دېھقانلار جەمئىيىتىنى تەرتىپكە سېلىش ، دەرت تۆكۈشكە سەپەرۋەر قىلىش . (2) يەرلەرنى ئۆلچەش . (3) سىنىپىي تەركىبنى ئايرىش . (4) كۆرەشنى قانات يايدۇرۇپ ، خەلقنى ئۇۋالچىلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش . (5) سىياسەتنى ئەملىيلەشتۈرۈش . (6) يېزىلارنىڭ قۇرۇلۇش خىزمىتى (جۈملىدىن ھاكىمىيەت قۇرۇلۇشى ، پارتىيە قۇرۇلۇشى ، ياشلار ئىتتىپاقى قۇرۇلۇشى) .

بەش يېزا بويىچە 122 ئائىلىلىك پومېشچىك ، سەككىز ئائىلىلىك باي دېھقان ، 35 ئائىلىلىك ئاز يەرنى ئىجارىگە بەرگۈچى ئايرىلدى ، 1442.22 گېكتار يەر مۇسادىرە قىلىندى ۋە يىغىۋېلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە پومېشچىكلارنىڭ مۇسادىرە قىلىنغان يېرى 1181.9 گېكتار ، ئاز يەرنى ئىجارىگە بەرگۈچىلەرنىڭ يىغىۋېلىنغان يېرى 86.1 گېكتار ، بىرلەشتۈرۈپ تەقسىم قىلىنغان ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇشتىن قىلىنغان ۋەخپە يەر 97.7 گېكتار ، باي دېھقانلارنىڭ يىغىۋېلىنغان يېرى 3.4 گېكتار ، يىغىۋېلىنغان ھۆكۈمەت يېرى 73.1 گېكتار ؛ مۇسادىرە قىلىنغان كالا 329 ، قېچىر 154 ، ئېشەك 280 ، دېھقانچىلىق سايمىنى 1398 ، ئۆي 701 ئېغىز ، قوتان 681 ، ئائىلە ئۆي جاھازىسى 1916 ، ئاشلىق 61 مىڭ 823 كىلوگرام ، ياغاچ 20 تال ، ئوت ـ چۆپ 11 مىڭ 718 كىلوگرام ؛ بۇزغۇنچىلىققا قارشى تۇرۇش جەريانىدا تۆلىتىۋېلىنغان بۇغداي 6583 كىلوگرام ، كالا ئىككى ، ئات ئىككى ، ئېشەك

ئۇچ ، ئالتۇن ئۇچ مىسقال ، يامبۇ بىر ، تەڭگە 50 سەر ، كالا تېرىسى بىر پارچە .

مۇسادىرە قىلىنغان مال - مۈلۈك كەنتنى بىرلىك قىلىپ تەقسىم قىلىنىدى . بەش يېزىدىكى يااللانما دېھقان 1512 ئائىلە بولۇپ ، ئۇلارغا تەقسىم قىلىپ بېرىلگەن يەر 455.5 گېكتار ، مېۋىلىك باغ 1.3 گېكتار ، ئولتۇراق ئۆي 413 ئېغىز ، قوتان 360 ، ئائىلە ئۆي جاھازىسى 546 ، كالا 175 ، قېچىر 61 ، ئېشەك 94 ، دېھقانچىلىق سايمىنى 530 ، ئاشلىق 20 مىڭ 875 كىلوگرام ، ياغاچ 13 تال ، ئوت - چۆپ 6750 كىلوگرام ؛ كەمبەغەل دېھقان 1554 ئائىلە بولۇپ ، ئۇلارغا تەقسىم قىلىپ بېرىلگەن يەر 571.6 گېكتار ، بوز يەر 4.1 گېكتار ، مېۋىلىك باغ 1.5 گېكتار ، ئولتۇراق ئۆي 111 ئېغىز ، قوتان 122 ، ئائىلە ئۆي جاھازىسى 592 ، كالا 56 ، قېچىر 56 ، ئېشەك 130 ، دېھقانچىلىق سايمىنى 492 ، ئاشلىق 26 مىڭ 521 كىلوگرام ، ياغاچ يەتتە تال ، ئوت - چۆپ 4850 كىلوگرام ؛ ئوتتۇرا دېھقان 232 ئائىلە بولۇپ ، ئۇلارغا تەقسىم قىلىپ بېرىلگەن يەر 59.7 گېكتار ، مېۋىلىك باغ 0.3 گېكتار ، ئائىلە ئۆي جاھازىسى 59 ، كالا ئىككى ، ئات ئىككى ، ئېشەك ئۇچ ، دېھقانچىلىق سايمىنى 79 ، ئاشلىق 5125 كىلوگرام ؛ باشقا تەركىبتىكىلەر 26 ئائىلە بولۇپ ، ئۇلارغا تەقسىم قىلىپ بېرىلگەن يەر 12.7 گېكتار ، ئۆي بەش ئېغىز ، قوتان ئىككى ، ئائىلە ئۆي جاھازىسى ئالتە ، كالا بىر ، ئات ئىككى ، ئېشەك ئىككى ، دېھقانچىلىق سايمىنى 20 ، ئاشلىق 989 كىلوگرام .

كېيىنكى مەزگىلدە ئاممىۋى ئاساسى بىر قەدەر ياخشى بولغان 3 - ، 6 - ، 7 - يېزىلاردا خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىنىڭ خىزمەت ھوقۇقىنى ۋاكالىتەن يۈرگۈزۈش خىزمىتى ئىشلىنىپ ، يېزىلىق ھۆكۈمەت كومىتېتى تەشكىل قىلىندى ؛ 4 - ، 5 - يېزىلارنىڭ ئىلگىرىكى تەشكىلاتىدە- كى ئايرىم ساغلام بولمىغان ئۇنسۇرلار تەرتىپكە سېلىندى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە دېھقانلار جەمئىيە- تى ، ئامانلىق ساقلاش گۇرۇپپىسى تەرتىپكە سېلىنىپ ۋە ئېنىقلىنىپ ، ئىچكى قىسمىدىكى تەشكىلاتلار پاكلاشتۇرۇلدى . يەر ئىسلاھاتىنى نۇقتىدا سىناق قىلىش جەريانىدا ، بەش يېزىدا پارتىيىگە 33 ئەزا قوبۇل قىلىندى ، تۆت پارتىيە ياچېيكىسى ، ئالتە پارتگۇرۇپپا قۇرۇلدى . ھاكىمىيەت قۇرۇلۇشىغا بىرلەشتۇرۇلۇپ ، ئىتتىپاق ياچېيكىسى تەرتىپكە سېلىنىپ ، ئىككى ئىتتىپاق ئەزاسى ئىتتىپاقتىن چىقىرىلدى ، يېڭىدىن ئىككى ئىتتىپاق ياچېيكىسى قۇرۇلدى ، ئىتتىپاققا 23 ئەزا قوبۇل قىلىندى .

§2 . 2 - قارارلىق يەر ئىسلاھاتى

1952 - يىلى 12 - ئاينىڭ 22 - كۈنى 3 - ، 5 - رايونلارنىڭ 11 يېزا 58 تەبىئىي كەنتنىدە 2 - قارارلىق يەر ئىسلاھاتى قانات يايدۇرۇلدى ، يەر ئىسلاھاتىغا 406 كادىر قاتناشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيە ئەزاسى 63 ، ئىتتىپاق ئەزاسى 129 . بۇ خىزمەت بەش باسقۇچنى باشتىن كەچۈردى ، 80 كۈندەك داۋاملاشتى .

يەر ئىسلاھاتىغا 5246 ئائىلە ، 20 مىڭ 135 ئادەم قاتناشتى . 12 مىڭ 372.803 چارەكلىك يەر ، 2146 دانە دېھقانچىلىق سايمىنى ، 364 تېرىلغۇ ئولىغى ، 1389 ئېغىز ئۆي ، 46 مىڭ 295 كىلوگرام ئاشلىق ، 1572 دانە ئۆي جاھازىسى مۇسادىرە قىلىندى ۋە يىغىۋېلىندى . يېرى يوق ، يېرى ئاز دېھقانلار ۋە يااللانما دېھقانلارغا 4296.968 چارەكلىك ، كەمبەغەل دېھقانلار- غا 6738.166 چارەكلىك ، ئوتتۇرا دېھقانلارغا 1079.201 چارەكلىك ، باشقىلارغا 789.76 چارەكلىك

يەر تەقسىم قىلىپ بېرىلدى . كەمبەغەل دېھقان ، يالانما دېھقانلارغا تەقسىم قىلىپ بېرىلگەن يەرلەر مۇسادىرە قىلىنغان ، يىغىۋېلىنغان يەرنىڭ 64 پىرسەنتىنى ئىگىلەپ ، كەمبەغەل دېھقان ، يالانما دېھقانلارنىڭ يەرگە بولغان ئېھتىياجى ئاساسىي جەھەتتىن قاندۇرۇلدى ، ئوتتۇرا دېھقانلار ۋە باشقا قول ھۈنەرۋەرنلەر ، ئۇششاق تىجارەتچىلەرگىمۇ مۇۋاپىق ئېتىبار بېرىلدى .

3 ـ ، 5 ـ رايونلاردا پومېشچىك 96 ئائىلە بولۇپ ، يەر ئىسلاھاتىدا توققۇز ئائىلە ، توققۇز ئادەمگە سىياسىي زەربە بېرىلدى ، بۇلار ئومۇمىي پومېشچىكنىڭ 9.3 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، مۇسادىرە قىلىشقا بىرلەشتۇرۇپ ئالتىسى تەنقىد قىلىندى ، سەككىزى كەنت ئىچىدە كۆرەش قىلىندى ، سەككىزى نەزەربەنت قىلىندى . قاتتىق كونترول قىلىش ۋە پەرقلىق مۇئامىلە قىلىش تۈپەيلىدىن ، 2 ـ قارارلىق يەر ئىسلاھاتىدا پومېشچىكلار سىنىپى پارچىلىنىپ ، ئىنتايىن ئاز سانىدىكى جاھىل پومېشچىكلار يېتىم قالدۇرۇلۇپ ، پومېشچىكلار سىنىپىنىڭ ھەيۋىسى ئۆزۈل-كېسىل يەر بىلەن يەكسان قىلىندى ، فېئودال ئېكسپلاتاتسىيىلىك ئىقتىسادىي تۈزۈم يوقىتىلدى .

2 ـ قارارلىق يەر ئىسلاھاتى داۋامىدا ، ئامما ھەرىكەتلەندۈرۈش ئاساسىدا 148 ئاكتىپ يېتىشتۇرۇلدى ، بۇنىڭ 26سى پارتىيەگە (بۇنىڭ ئىچىدە يەر ئىسلاھاتى ئەترىتىنىڭ ئەزاسى ئۈچ) ، 54ى ئىتتىپاقتا قوبۇل قىلىندى ، ئۈچ پارتىيە ياچېيكىسى قۇرۇلۇپ ، تۆت ئىتتىپاق ياچېيكىسى مۇستەھكەملىنىپ ، سەككىزى ئىتتىپاق ياچېيكىسى يېڭىدىن قۇرۇلۇپ ، يەر ئىسلاھاتىدىن كېيىنكى يېزا خىزمىتىگە ئاساس سېلىندى .

VI باب

خىيانەتچىلىككە ، ئىسراپچىلىققا ، بيۇروكراتلىققا قارشى تۇرۇش

1952 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم دېھقانلار ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىپ ، مەركەزنىڭ يولىيورۇقىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ ، «خىيانەتچىلىككە ، ئىسراپچىلىققا ، بيۇروكراتلىققا قارشى تۇرۇش» كۆرۈشىنى قانات يايدۇردى . ھەرىكەت ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلاردىن باشلاندى ، كېيىن يېزا ـ كەنتلەرگە كېڭەيدى ، ئۇزى ئىقرار قىلىش بىلەن ئامما پاش قىلىشنى بىرلەشتۇرۇش ئۇسۇلى قوللىنىلدى . نۆۋەتتىلىق ئالتە يېزىنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا ، 154 كادىردا خىيانەتچىلىك قىلمىشى كۆرۈلگەن ، ئۇلار خىيانەت قىلغان تۈرلۈك ئاشلىق ۋە ماددىي بۇيۇملارنى خەلق پۇلىغا سۇندۇرغاندا 200 مىليون يۈەن (كونا خەلق پۇلى ، تۆۋەندىمۇ شۇنداق)دىن ئاشقان . ئىككى يېزىدىكى ئىسراپچىلىق خەلق پۇلىغا سۇندۇرغاندا 87 مىليون يۈەندىن ئېشىپ كەتكەن . ناھىيە بويىچە خىيانەت ۋە ئىسراپ قىلىنغان پۇل 470 مىليون يۈەنگە يەتكەن . خىيانەت قىلىنغان پۇل ئاساسلىقى مازار ئاشلىقى ، ئامبىرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش ـ چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش پۇلى ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش خىراجىتى ، يول ياساش خىراجىتى ، ئوت ـ چۆپ ، ئاشلىق خىراجىتى ، لاپقوتلىشىش خىراجىتى قاتارلىقلار ئىكەن . خىيانەتچىلىك قىلمىشى بار 59 جاۋابكار قاتتىق بىر تەرەپ قىلىندى .

VII باب

سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ھەرىكىتى

§1 . يېزا ئىگىلىكىنى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش

1951 ـ يىلى يېزىلاردا ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى . 1953 ـ يىلى ھەمكارلىق گۇرۇپپىلىرى ئومۇميۈزلۈك تەرتىپكە سېلىندى . 1954 ـ يىلىنىڭ بېشىدا ناھىيىلىك پارتكوم 1 ـ رايون 2 ـ يېزىنىڭ ئويمەھەللە كەنتىدىكى ئېلاخۇن يىللىق ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى ئاساسىدا سىناق تەرىقىسىدە تۇنجى يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپى قۇرۇشنى قارار قىلدى ، ناھىيىلىك پارتكومدا كوپېراتىپ قۇرۇش كومىتېتى قۇرۇلدى ، 3 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى «ئىتتىپاق» يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپى سىناق تەرىقىسىدە قۇرۇلدى . كوپېراتىپقا 16 ئائىلە (ئوتتۇرا دېھقان 15 ئائىلە ، كەمبەغەل دېھقان سەككىز ئائىلە ، يالالنما دېھقان ئۈچ ئائىلە) كىردى ، كوپېراتىپ ئەزاسى 35كە يەتتى ، ئۇلار كوپېراتىپقا 211.5 چارەكلىك يەر ، سەككىز جۈپ كالا ، تۆت ئات ، 16 ئېشەك ، تۆت ھارۋا ۋە باشقا ئىشلەپچىقىرىش سايمانلىرىنى ئېلىپ كىردى .

1954 ـ يىلى 10 ـ ئايغىچە ناھىيە بويىچە ئۈچ يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپى قۇرۇلدى ، كوپېراتىپقا كىرگەن دېھقان ئائىلىسى 72گە يەتتى ؛ ھەمكارلىق تەشكىلاتى 1066 گە ، تەشكىللەنگەن دېھقان ئائىلىسى 7472گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە يىللىق ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى 180 ، ئۇنىڭغا كىرگەن ئائىلە 154 .

1954 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنىدىن 1955 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنگىچە ناھىيە بويىچە ئالتە رايون ، يەتتە يېزىدا سەككىز يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپى قۇرۇلدى ، كوپېراتىپقا كىرگەن دېھقان ئائىلىسى 179 ، يەر 350 گېكتار . يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپلىرىنىڭ ھەممىسىدە مۇقىم ئۆلۈك ئىجارە تۇزۇمى يولغا قويۇلدى . ئىجارە نورمىسى ئەڭ يۇقىرى بولغاندا بىر گېكتار 1 ـ دەرىجىلىك يەرنىڭ 735 كىلوگرام ، بىر گېكتار ئادەتتىكى 1 ـ دەرىجىلىك يەرنىڭ 525 كىلوگرام ، بىر گېكتار ئوتتۇرا دەرىجىلىك يەرنىڭ 375 كىلوگرام ، بىر گېكتار تۆۋەن دەرىجىلىك يەرنىڭ 225 كىلوگرام بولدى . ئۇزلۇكسىز تەرتىپكە سېلىش ، تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە مۇستەھكەملەش ئارقىلىق ، 1955 ـ يىلى 6 ـ ئايغىچە ناھىيە بويىچە تەشكىللەنگەن دېھقان ئائىلىسى 12 مىڭ 235كە يېتىپ ، ئومۇمىي دېھقان ئائىلىسىنىڭ 77.84 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ھەمكارلىق گۇرۇپپىسىغا كىرگەن دېھقان ئائىلىسى 11 مىڭ 433 بولۇپ ، ئومۇمىي دېھقان ئائىلىسىنىڭ 72.74 پىرسەنتىنى (بۇنىڭ ئىچىدە يىللىق ھەمكارلىق گۇرۇپپىسىغا كىرگەن دېھقان ئائىلىسى 3647 بولۇپ ، گۇرۇپپىغا كىرگەن دېھقان ئائىلىسىنىڭ 31.89 پىرسەنتىنى) ئىگىلىدى ؛ يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپىدىن 23ى قۇرۇلدى ، كوپېراتىپقا كىرگەن دېھقان ئائىلىسى 802 بولۇپ ، ئومۇمىي دېھقان ئائىلىسىنىڭ 5.1 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

1955 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى 2 ـ قارارلىق كوپېراتىپ قۇرۇش خىزمىتى

باشلاندى ، بۇ خىزمەت 1956 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى ئاخىرلاشتى ، 109 يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپى قۇرۇلدى ، 3466 دېھقان ئائىلىسى كوپېراتىپقا كىردى ، 23 كونا كوپېراتىپنى تەرتىپكە سېلىشقا بىرلەشتۈرۈپ ، 420 ئائىلىلىك دېھقان يېڭىدىن قوبۇل قىلىندى ، 25 ئائىلىلىك دېھقان چېكىندۈرۈلدى .

1956 ـ يىلى 4 ـ ئايغىچە ناھىيە بويىچە يېرىم سوتسىيالىزم خاراكتېرىدىكى باشلانغۇچ يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپىدىن 216سى قۇرۇلدى ، كوپېراتىپقا قاتناشقان دېھقان ئائىلىسى 11 مىڭ 691گە يەتتى ؛ تولۇق سوتسىيالىزم خاراكتېرىدىكى ئالىي يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپىدىن 12سى قۇرۇلدى ، كوپېراتىپقا 4466 ئائىلىلىك دېھقان كىردى ، باشلانغۇچ ، ئالىي يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپىغا كىرگەن دېھقان ئائىلىسى 16 مىڭ 157 بولۇپ ، ناھىيە بويىچە دېھقان ئائىلىسىنىڭ 92.73 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، يەنە تولۇق سوتسىيالىستىك كوپېراتسىيىلەشكەن يېزىدىن يەتتىسى بارلىققا كەلدى . ناھىيە بويىچە يېزا ئىگىلىكىنى دەسلەپكى قەدەمدە كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش ئاساسىي جەھەتتىن ئىشقا ئاشتى .

1956 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنىدىن 1957 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ ئاخىرىغىچە ناھىيە بويىچە گۇرۇپپىلارنى كوپېراتىپقا ئۆزگەرتىش خىزمىتى ئىككى تۈركۈمگە بۆلۈپ قانات يايدۇرۇلدى ، 1957 ـ يىلى 3 ـ ئايغىچە ئالىي يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپىدىن 109ى ، باشلانغۇچ يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپىدىن بىرى ، دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق بىرلەشكەن كوپېراتىپتىن بىرى قۇرۇلدى ، كوپېراتىپقا كىرگەن دېھقان ئائىلىسى 17 مىڭغا يېتىپ ، ناھىيىدىكى 17 مىڭ 423 دېھقان ئائىلىسىنىڭ 97.5 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، دېمەك ، ناھىيە بويىچە يېزا ئىگىلىكىنى ئالىي كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش غەلىبىلىك ئىشقا ئاشتى . يېزا ئىگىلىكىنى ئالىي كوپېراتسىيىلەشتۈرۈش ئىشقا ئاشقاندىن كېيىن ، يېزىلارنىڭ ئىقتىسادىي ئاساسىدا تۈپ ئۆزگىرىش بولدى ، يېزىلاردىكى كاپىتالىستىك ئىقتىسادىي بازىس يىمىرىلىپ ، سوتسىيالىستىك ئىقتىسادىي بازىس بەرپا قىلىنىشقا باشلىدى .

يېزا ئىگىلىكى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈلگەندىن كېيىن ، خىزمەتنىڭ مۇھىم نۇقتىسى يېزا ئىگىلىكىگە رەھبەرلىك قىلىشقىلا قارىتىلىپ ، چارۋىچىلىقنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشكە ئاھمىيەت بېرىلمەي ، يېزىلاردا چارۋىلارنى كۆپلەپ ئۆلتۈرۈش ھادىسىسى كۆرۈلۈپ ، چارۋىچىلىقتا ئېغىر زىيان كۆرۈلدى .

باي ناھىيىسىدە چارۋىچىلىقنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش خىزمىتى ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكىدىكى فېرما قۇرۇش ، چارۋىچىلىق كوپېراتىپى ياكى دېھقانچىلىق بىلەن چارۋىچىلىق بىرلەشكەن كوپېراتىپ قۇرۇش ، ۋاكالىتەن بېقىشتىن ئىبارەت ئۈچ خىل شەكىل بويىچە ئىشلەندى . چارۋىچىلىقنى ئۆزگەرتىش خىزمىتى 1958 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا باشلىنىپ ، 5 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى ئاخىرلاشتى ، ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكىدىكى فېرمىدىن بىرى قۇرۇلدى ، فېرمىغا يەتتە ئائىلىلىك چارۋىدار (پومېشچىك قوشۇمچە چارۋىدار ئۈچ ئائىلە ، باشقا تەركىبتىكى چارۋىدار تۆت ئائىلە) كىردى ، فېرمىنىڭ نوپۇسى 67 ، تۇرلۇك چوڭ ـ ئۇششاق چارۋا 5229 تۇياق بولۇپ ، فېرمىغا كىرگىنى 5117 تۇياقتا يەتتى ؛ دېھقانچىلىق كوپېراتىپى قوشۇمچە چارۋىچىلىق كوپېراتىپىدىن ئالتىسى قۇرۇلدى ، چارۋىسىنى كوپېراتىپقا قوشقان ئائىلە 326گە ، نوپۇس 1985كە يەتتى ، ئۇلارنىڭ 16 مىڭ 893 تۇياق چوڭ ـ ئۇششاق چارۋىسى بولۇپ ، 15 مىڭ 272 تۇياق چارۋىنى كوپېراتىپقا قوشتى . بىر چارۋىچىلىق كوپېراتىپى كېڭەيتىلدى ، بۇ كوپېراتىپنىڭ ئىلگىرىكى ئەزاسى 23 ئائىلە ئىدى ، تەرتىپكە سېلىنغان ۋە كېڭەيتىلگەندىن كېيىنكى ئائىلە 38گە ، كوپېراتىپقا قوشۇلغان ھەر خىل چوڭ ـ ئۇششاق چارۋا 515 تۇياقتا يەتتى . دېھقانچىلىق رايونلىرىدىكى 14 مىڭ 615 ئائىلىلىك چارۋىسى

بار ئەزا ئارىسىدا ۋاكالىتەن بېقىش يولغا قويۇلدى ، 207 مىڭ 871 تۇياق چوڭ - ئۇششاق چارۋا ۋاكالىتەن بېقىلدى .

§ 2 . قول سانائەت ، خۇسۇسىي سودىنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش

1956 - يىلى 1 - ئايدا ناھىيىلىك پارتكومدا خۇسۇسىي ئىگىلىكنى ئۆزگەرتىش ئىشخانىسى قۇرۇلدى ، كادىر ئاجرىتىلىپ خىزمەت ئەترىتى تەشكىل قىلىنىپ ، خۇسۇسىي ئىگىلىكنى ئۆزگەرتىش خىزمىتى پائال قانات يايدۇرۇلدى .

1957 - يىلى 3 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە خۇسۇسىي سودا - سانائەت ، قول سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئاساسىي جەھەتتىن تاماملاندى . ناھىيىدىكى خۇسۇسىي سودا - سانائەت ئورنى 308 بولۇپ ، بۇنىڭدىن 231ى ئۆزگەرتىلدى ، بۇ ئومۇمى سودا - سانائەت ئورنىنىڭ 75 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، ئۆزگەرتىلگەندىن كېيىن تەشكىل قىلىنغان ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكىدىكى ماگىزىن بىر بولۇپ ، ئۇنىڭغا تۆت ئائىلە ، 10 ئادەم قاتناشتى ؛ قۇرۇلغان بىرلەشمە ماگىزىن بەش بولۇپ ، ئۇنىڭغا 48 ئائىلە ، 178 ئادەم ، بىرلەشمە گۇرۇپپا 10 بولۇپ ، ئۇنىڭغا 92 ئائىلە ، 355 ئادەم ، ۋاكالىتەن سېتىش دۇكىنى 11 بولۇپ ، ئۇنىڭغا 22 ئائىلە ، 39 ئادەم ، تىرانسپورت كوپېراتىپى بىر بولۇپ ، ئۇنىڭغا 31 ئائىلە ، 98 ئادەم قاتناشتى ، پايدا - زىيىنغا ئۆزى ئىگە بولۇپ تارقاق تىجارەت قىلىدىغان ئورۇن 24 ، ئادىمى 37 بولدى .

قول سانائەت ئورنى 434 بولۇپ ، ئۇنىڭ 395ى تەشكىللەندى ، بۇ ئومۇمىي ئورۇننىڭ 91 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي قول سانائەت كوپېراتىپى ئىككى بولۇپ ، بۇنىڭغا كىرگەن ئائىلە 111 ، باشلانغۇچ كوپېراتىپ توققۇز بولۇپ ، بۇنىڭغا كىرگەن ئائىلە 267 ، قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىش گۇرۇپپىسى ئىككى بولۇپ ، بۇنىڭغا كىرگەن ئائىلە 17 ، خۇسۇسىي سودا ئۆزگەرتىلگەن ، تەشكىللەنگەندىن كېيىن ، مەبلەغ مەركەزلەشتۈرۈلگەن ، ئەمگەك كۈچى مۇڭاپىق تەقسىم قىلىنغاچقا ، تەشكىللىنىشنىڭ ئۆزەللىكى ئومۇمەن نامايەن قىلىندى ، تىجارەت سوممىسى بىر ئاز كۆپەيدى ، دارامەت ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە ئاشتى ، تېخنىكا جەھەتتە نۇرغۇن ياخشىلىنىشلار بولۇپ ، مەھسۇلات سۈپىتى زور دەرىجىدە ئۆسۈپ ، تەننەرخ تۆۋەنلەپ ، ئاممىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك ئالقىشىغا ئېرىشتى .

VIII باب

ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش ، كادىرلارنى تەكشۈرۈش

1956 - يىلى 7 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن 1961 - يىلى 2 - ئايغىچە باي ناھىيىسىدە

ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى ، بۇ ھەرىكەت بەش تۈركۈمگە بۆلۈم ئېلىپ بېرىلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە كادىرلارنى تەكشۈرۈش خىزمىتى ئىشلەندى . 1956 - يىلى 11 - ئاينىڭ بېشىدا 1 - تۈركۈمدىكى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش خىزمىتى ئاخىرلاشتى .

1957 - يىلى 2 - ، 3 - تۈركۈمدىكى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلۇپ ، ئەكسىلئىنقىلابچىدىن ئۇچى ئېنىقلاپ چىقىلدى .

1958 - يىلى 5 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ناھىيىلىك پارتكومدا بەش كىشىلىك ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، گۇرۇپپا قارىمىقىدا ئىشخانا قۇرۇلۇپ ، يەتتە مەخسۇس ۋەزىپىلىك ، 13 قوشۇمچە ۋەزىپىلىك كادىر ئاجرىتىلىپ ، 1958 - يىلى 6 - ئاينىڭ 5 - كۈنى 4 - تۈركۈمدىكى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش ، كادىرلارنى تەكشۈرۈش خىزمىتى باشلاندى . بۇ تۈركۈمدىكى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش خىزمىتىگە ناھىيە دەرىجىلىك ئورگان كادىرلىدىن 519ى ، شەھەردىكى ئىشچىدىن 62سى ، ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسىدىن 159ى ، سودا - سانائەتچىدىن 13ى ، قول سانائەت كوپېراتىپى ئەزاسىدىن 343ى بولۇپ ، 1096 ئادەم قاتناشتى . 42 ئادەم نۆۋەتلىق ئوبيېكت قىلىپ بېكىتىلدى . ھەرىكەت جەريانىدا تارىخىي ئەكسىلئىنقىلابچىدىن 14ى ، بۇزۇق ئۇنسۇردىن 14ى ، جىنايى ئىشلار جىنايەتچىسىدىن ئۇچى ئېنىقلاپ چىقىلدى . ج ك پ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتى ، ج ك پ باي ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ تەستىقى ئارقىلىق 10 ئادەم قانۇن بويىچە بىر تەرەپ قىلىندى ، بەش ئادەم رەجمىغا ئېلىندى ، 11 ئادەم خىزمەتتىن چېقىرىلىپ ئەمگەك بىلەن تەربىيىلىنىشكە ئەۋەتىلدى ، بىر ئادەم خىزمەتتىن چېقىرىلىپ سىناپ ئىشلىتىشكە قالدۇرۇلدى ، ئۇچ ئادەم نازارەت ئاستىدا ئەمگەك قىلىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، بىر ئادەم قالدۇرۇپ ئىشلىتىلىپ ئۆزگەرتىلىدىغان بولدى . كادىر تەكشۈرۈش جەريانىدا 746 ئادەم پاش قىلىشقا قاتناشتى . پاش قىلىش ماتېرىيالىدىن 858 پارچە تاپشۇرۇۋېلىندى .

1959 - يىلى 6 - ئاينىڭ 1 - كۈنى 4 - تۈركۈمدىكى ھەرىكەت تولۇق ئاياغلاشتى . 6 - ئاينىڭ 13 - كۈنى قايتا تەكشۈرۈش ئومۇمىيۈزلۈك قانات يايدۇرۇلۇپ ، تارىخىي مەسىلىسى بار توققۇز ئادەم ئېنىقلاپ چىقىلدى .

1960 - يىلى 6 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى گو جيەنجۇڭ گۇرۇپپا باشلىقلىقىدىكى بەش كىشىلىك ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، گۇرۇپپا قارىمىقىدا ئىشخانا قۇرۇلۇپ ، 7 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىن باشلاپ ناھىيىلىك چويۇن زاۋۇتى ، دۆلەت ئىلكىدىكى قويچىلىق فېرمىسى ، سودا ئىدارىسى ، ياغ زاۋۇتى ، ئاشلىق ئىدارىسى ، دېھقانچىلىق ئىدارىسى ، بىناكارلىق - قۇرۇلۇش ئەترىتى ، ئۇنۇپرسال پىششىقلاش زاۋۇتى ، دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى رېمونت قىلىش - ياساش زاۋۇتى ، پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى ، دوختۇرخانا ، تاشقى سودا ئىدارىسى قاتارلىق ئورۇنلاردا 5 - تۈركۈمدىكى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش ھەرىكىتى باشلاندى ، ھەر قايسى ئورۇنلاردا ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ ، مەخسۇس ئادەم مەسئۇل قىلىندى ، ھەرىكەتكە قاتناشقان ئىشچى - خىزمەتچى 482 ، ئاققۇن 355 ، كادىر 10 ، جەمئىي ئادەم 847 . 5 - تۈركۈمدىكى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش خىزمىتى ئۇچ باسقۇچقا بۆلۈپ ئېلىپ بېرىلدى : 1 - باسقۇچ جەۋھەل تولدۇرۇپ تىزىملاش ، تەرجىمھال يېزىش ، تەكشۈرۈش ماتېرىيالى يىغىش ، رەتلەش ؛ 2 - باسقۇچ ماتېرىيال ئۆگىنىش ؛ 3 - باسقۇچ چوڭ چوڭ ئېچىلىش - چوڭ سايراش ، ئىقرار قىلىش - پاش قىلىش بولدى . 5 - تۈركۈمدىكى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش 1961 - يىلى 2 - ئايدا ئاخىرلاشتى ، ئەكسىلئىنقىلابچى ، بۇزۇق ئۇنسۇردىن 38ى ئېنىقلاپ چىقىلدى .

IX باب

ئىستىل تۈزىتىش ، ئوقچىلارغا قارشى تۇرۇش

1957 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى پاي ناهيىسىده ناهيىلىك پارتكوم شۇجىسى ژاڭ شۇخېڭ گۇرۇپپا باشلىقلىقىدىكى ئىستىل تۈزىتىش هەرىكىتى رەهبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى . ناهيىه دەرىجىلىك رەهبىرىي كادىرلارنىڭ ئىستىل تۈزىتىشى 8 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا باشلاندى . پارتىيه ئەزالىرى 9 ـ ئايدا ئۆگىنىشنى باشلىدى . 11 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا ناهيىه دەرىجىلىك ئورگانلار ئۈچ كۈن چوڭ ئېچىلىش ـ چوڭ سايراش ئېلىپ باردى . 11 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ئاشلىق مەسلىسى مەركەزلىك مۇنازىره قانات يايدۇرۇلدى . 12 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ناهيىه ، يېزا ، كەنتتىن ئىبارەت ئۈچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئېچىلىپ ، 40 كۈن مۇنازىره ئېلىپ بېرىلدى .

يېزىلاردىكى ئىستىل تۈزىتىش 1957 ـ يىلى 11 ـ ئايدا باشلاندى ، سوتسىيالىستىك تەربىيه ۋه يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپلىرىنى تەرتىپكه سېلىشقا بىرلەشتۈرۈپ ، يېزىلاردىكى كاپىتالىزم ئىدىيىسى تەنقىد قىلىندى . يېزىلاردىكى سوتسىيالىزمغا قارشى ئىدىيه ۋه سۆز ـ هەرىكەتلەرگه زەربه بېرىلدى .

1958 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ئىستىل تۈزىتىش ئوقچىلارغا قارشى تۇرۇش كۈرىشىگه بۇرالدى ، چوڭ خەتلىك گېزىت چىقىرىش ، سۆھبەت يىغىنى ئېچىش ۋه چوڭ ئېچىلىش ، چوڭ سايراش ، چوڭ مۇنازىره قىلىش هەمده پاكىتلارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ قائىده سۆزلەش قاتارلىق ئۇسۇللار ئارقىلىق سۆز بىلەن قايىل قىلىش كۈرىشى قىلىندى . 29 كۈنلۈك چوڭ مۇنازىره ۋه 34 كۈنلۈك سۆز بىلەن قايىل قىلىش كۈرىشى ئارقىلىق ، 1 ـ تۈركۈمدىكى 10 ئورۇندا بەش «ئوقچى» ئايرىپ چىقىلدى . 1958 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنىدىن 4 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنىگىچه ئىستىل تۈزىتىش هەرىكىتى 3 ـ باسقۇچقا يەنى ئۆزگەرتىش باسقۇچىغا ، كادىرلارنى تۆۋەنگه چۈشۈرۈش ، ئورگانلارنى ئىخچاملاشقا قەدەم قويدى . 1958 ـ يىلى 10 ـ ئايغىچه ناهيىه بويىچه 12 «ئوقچى» (بۇنىڭ ئىچىده خەنزۇ سەككىز ، ئاز سانلىق مىللەت تۆت) ، ئالته يەرلىك مىللەتچى ئايرىپ چىقىلدى . 1958 ـ يىلى 10 ـ ئايدىن 1959 ـ يىلى 11 ـ ئايغىچه 18 ئوقچى ۋه يەرلىك مىللەتچى بىر تەرەپ قىلىندى ، بۇنىڭ ئىچىده سەككىزىنىڭ ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلاندى ، بەشىنىڭ ماۋاشى تۆۋەنلىتىلدى ، ئىككى ئوقچىنىڭ قالپىقى ئېلىۋېتىلدى . 1959 ـ ۋه 1964 ـ يىلى خاتا هالدا ئوقچى قىلىپ ئايرىلغانلارنىڭ قالپىقى ئېلىۋېتىلدى . 1978 ـ يىلى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى ئوقچىلارنىڭ هەممىسىنىڭ «قالپىقى»نى ئېلىۋېتىشنى قارار قىلدى .

X باب

كەڭ كۆلەمدە پولات ـ تۆمۈر تاۋلاش ھەرىكىتى

1958 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم سوتسىيالىزم قۇرۇش باش لۇشيەنىدىكى تەسەۋۋۇرغا ئاساسەن ، ناھىيىلىك «قىزىلبايراق» پولات زاۋۇتىنى قۇرۇشنى قارار قىلدى . 9 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى قاراباغ ئەتراپىدا كۈنىگە 500 كىلوگرام چويۇن ئىشلەپچىقىرىدىغان 40 يەرلىك پېچ قۇرۇش ، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى چويۇن زاۋۇتىغا 15 يەرلىك پېچ ئورۇنلاشتۇرۇش قارارى چىقىرىلدى .

9 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى 1 ـ تۈركۈمدىكى 1300 خەلق ئىشچىسى ، ئىدارىلەردىن ئاجرىتىلغان 50 كادىر تېرەك كان رايونىغا بېرىپ تاشيول ياساشقا سەپەرۋەر قىلىندى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە 1260 ئىشچى يول ياساش ، رۇدا قېزىش ، ۋاقىتلىق ياتاق سېلىشقا ئۆيۈشتۇرۇلدى . 9 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنىگىچە تېرەك كان رايونىدىن كۆمۈركانغا بارىدىغان 15.5 كىلومېتىر يول ئاساسىي جەھەتتىن پۈتتى . 9 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى يەرلىك ئۇسۇلدا 92 يەرلىك پېچ ياساش باشلاندى . بۇنىڭ ئىچىدە 22 سى ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلدى ، 3130 ئەمگەك كۈچى ئىشقا سېلىنىپ ، 9200 تونىنا رۇدا قېزىلدى ، 5.4 تونىنا تۆمۈر تاۋلاندى ؛ مىس رۇدىسى قېزىشقا 250 ئەمگەك كۈچى سېلىنىپ ، 555 تونىنا رۇدا قېزىلدى ، 64 كىلوگرام مىس تاۋلاندى ؛ 13.9 تونىنا كېرەكسىز تۆمۈر ، 2.99 تونىنا كېرەكسىز مىس يىغىلدى . تىرانسپورت قورالى ئاساسەن ئېشەك ، تۆگە ، ھارۋا بولدى . شامالدۇرغۇچ بولمىغاچقا ، ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلگەن 22 يەرلىك پېچنىڭ ھەممىسىگە قوي تېرىسى تۆلۈمى بىلەن شامال بېرىلدى . بىر پېچتا بىر كۈندە ئەڭ كۆپ بولغاندا 20 كىلوگرام تۆمۈر ئىشلەپچىقىرىلدى . 10 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنىگە كەلگەندە ناھىيە بويىچە يەرلىك پېچ 169غا يەتتى ، 24ى ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلدى . رۇدا قېزىپ تۆمۈر تاۋلاشقا 3130 ئادەم ، مىس تاۋلاشقا 250 ئادەم قاتناشتى ، 9360 تونىنا تۆمۈر رۇدىسى قېزىپ ، 5.02 تونىنا چويۇن ، 803.2 تونىنا مىس رۇدىسى قېزىپ ، 71.7 كىلوگرام خام مىس تاۋلىدى . 4.59 تونىنا كېرەكسىز مىس ، 17.9 تونىنا كېرەكسىز تۆمۈر سېتىۋېلىندى .

1958 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ بېشىدا پولات ـ تۆمۈر تۈەنى قۇرۇلدى ، تۈەن قارىمىقىدا پولات ـ تۆمۈر يىگى قۇرۇلدى ، ناھىيىلىك پارتكوم 11 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى ناھىيە بويىچە 55 تونناللىق (كۈنلۈك مەھسۇلاتى) ، 17 ـ كۈنى 150 تونناللىق ، 26 ـ كۈنى 175 تونناللىق سۈنئىي ھەمراھ قويۇپ بېرىش (يۇقىرى مەھسۇلات يارىتىش)نى قارار قىلدى . 12 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنىگىچە ناھىيە بويىچە يەتتە قېتىم سۈنئىي ھەمراھ قويۇپ بېرىلدى ، سۈنئىي ھەمراھ قويۇپ بېرىلگەنسېرى يۇقىرىلىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە 11 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى بىر كۈندە 61.8 تونىنا چويۇن ، 12 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى 3003 تونىنا چويۇن ئىشلەپچىقىرىشتەك يۇقىرى مەھسۇلاتلىق سۈنئىي ھەمراھ

قويۇپ بېرىلدى . 12 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى ناھىيە بويىچە يۇقىرىدىن چۈشۈرۈلگەن چوپۇن ۋەزىپىسى ئورۇندالغاندىن كېيىن ، پولات ـ تۆمۈر ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ مەركىزى پولات تاۋلاشنى مەركەز قىلىشقا بۇرالدى ، «كىچىك ، يەرلىك ، ئاممىۋى» بولۇش ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ ، «يەرلىك ئۇسۇل ئاساس ، ئەجنەبىيچە ئۇسۇل قوشۇمچە» قىلىندى ، قۇم قازان ، تۆمۈر مەش ، يەرلىك تۇز ئوچاق ، يەرلىك پېچ ، تۆمۈر ئېرىتىش ئوچىقى ۋە بېسىلىپ قالماسلىق ئوچىقىدىن پايدىلىنىپ ، كاللەك تۆمۈرلەر ئاشۇ ئوچاقلاردا ئېرىتىلىپ ، تۆۋەن كۆمۈرلۈك پولاتقا ئايلاندۇرۇلدى ، ئاي ئاخىرىغىچە 22.29 تونىنا پولات ئىشلەپچىقىرىلدى . 12 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنىنىڭ ئالدى-كەينىدە تاغدا 1720 ئادەم قالدۇرۇلغانلىقى سىرتىدا ، قالغان ئادەملەر تۇرىكۇم بويىچە تاغدىن چۈشۈرۈلدى ، «بەشنى تەكشۈرۈش» ، «بەشنى سېلىشتۇرۇش» ئاساسىدا مۇكاپات باھالاش ، كادىرلارنى باھالاپ بېكىتىش خىزمىتى ئىشلەندى ۋە غەلىبىنى تەبرىكلەش يىغىنى ئېچىلىپ ، پايدا-زىيان ھېسابلىنىپ ، تەجرىبىلەر يەكۈنلەندى .

1958 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قوزغالغان پۈتۈن پارتىيە ، پۈتۈن خەلق كەڭ كۆلەمدە پولات ـ تۆمۈر تاۋلاش ھەرىكىتىدە ، ناھىيە بويىچە 31 مىڭ 872 ئەمگەك كۈچى تاغ ئارىسىغا كىرىپ تۆمۈر تاۋلاشقا سەپەرۋەر قىلىندى ، بۇ ناھىيە بويىچە ئومۇمىي ئەمگەك كۈچىنىڭ 75 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . بۇنىڭ ئىچىدە كادىر 304 ، پارتىيە ئەزاسى 427 ، ئىتتىپاق ئەزاسى 1879 بولۇپ ، تۇرلۇك تۆمۈر تاۋلاش ئوچىقىدىن 5547 سى ياسالدى ، 29 مىڭ 251 تونىنا كۆمۈر ، 46 مىڭ 377 تونىنا رۇدا قېزىلدى ، پۈتكۈل تېرەك ، قىزىل كان رايونلىرىدا نۇرغۇن پېچلار سېلىنىپ ، جاھاننى قىزىللىق قاپلىدى . يىل ئاخىرىغىچە 6939.9 تونىنا چويۇن ئىشلەپچىقىرىلىپ ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم چۈشۈرگەن 3160 تونىلىق ۋەزىپە 219.6 % ئورۇندالدى ، 27.234 تونىنا مىس ئىشلەپچىقىرىلدى . ھەربىر جەريانىدا زور تۇر-كۈمدىكى ئاكتىپلار بارلىققا كەلدى ، 43 كىشى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ، 39 كىشى كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقىغا كىردى .

تاۋلانغان كاللەك تۆمۈر (تۆمۈر تەركىبى 20% لىك) بارلىق چويۇننىڭ 70 ~ 80 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . 25 قېتىم ئىش ئۈستىدە يارىلىنىش ھادىسىسى يۈز بەردى ، بۇنىڭ ئىچىدە 5 ـ رايوندا كۆيۈپ ئۆلگەنلەر 11گە يەتتى ؛ ئاز ساندىكى كادىرلارنىڭ بۇيرۇقىغا زورلاش ئىستىلى ئىشچىلارنىڭ تاغقا چىقىپ پولات تاۋلاشنى خالىماسلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى ، «قىزىلبايراق» پولات زاۋۇتىدىنلا 250 ئىشچى تاغدىن چۈشۈپ ئائىلىسىگە قايتىپ كەتتى .

1959 ـ يىلى پولات ـ تۆمۈر سانائىتىدە 28 كۈب مېتىرلىق دومناپېچ ياساش ئاساس قىلىندى . 5 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن 10 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنىگىچە ئاساسىي قۇرۇلۇش ۋە قۇراشتۇرۇش خىزمىتى تاماملاندى ، 11 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى چۈش سائەت 12دە بۇ پېچ ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلۇپ ، تۇنجى تۆمۈر ئېرىتمىسى ئېقىپ چىقتى . يىل ئاخىرىغىچە ئاساسىي قۇرۇلۇشقا 726 مىڭ 300 يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ ، چوڭ ـ كىچىك زاۋۇت ـ كاندىن 27سى كېڭەيتىلدى ۋە يېڭىدىن قۇرۇلدى . 52.53 تونىنا يەرلىك پولات ، 81.93 تونىنا يەرلىك تۆمۈر ، 302 تونىنا چويۇن ئىشلەپچىقىرىلدى . بىر يىلدا دۆلەت 276 مىڭ 800 يۈەن مەبلەغ سالدى ، بۇ مەبلەغ ئىشچىلارغا ئىش ھەققى بېرىشكە ، بۇزۇلغان سايمانلارنى تولۇقلاشقا ئىشلىتىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە كۆپ قىسمى گۈڭشي ئەزالىرىغا تۇرمۇش يارىدەم پۇلى بېرىش ئۈچۈن بېرىلدى .

1960 ـ يىلىدىن كېيىن ئاممىنىڭ كەڭ كۆلەمدە پولات ـ تۆمۈر تاۋلاش ھەرىكىتىنىڭ قىزغىنلىقى تەدرىجىي پەسەيدى . 1962 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى ناھىيىلىك پارتكوم

پولات زاۋۇتىنى توختىتىشنى قارار قىلدى . كەڭ كۆلەمدە پولات ـ تۆمۈر تاۋلاش يېزا ئىگىلىكىگە ئېغىر تەسىر يەتكۈزدى ، زور مىقداردىكى بايلىق ۋە ئەمگەك كۈچى ئىسراپ بولدى .

XI باب

«مۇلۇكنى ئومۇمنىڭ قىلىۋېتىش شامىلى»

1958 ـ يىلى خەلق گۈڭشېسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، سوتسىيالىزم بىلەن كوممۇنىزمنىڭ ، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىك بىلەن ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىنىڭ چەك ـ چېگرىسى ئارىلاشتۇرۇۋېتىلگەنلىكتىن ، «بىرنى تەكشىلەش ، ئىككىنى يوتكەش ، ئۈچنى يىغىۋېلىش»تىن ئىبارەت «مۇلۇكنى ئومۇمنىڭ قىلىۋېتىش شامىلى» چىقىرىلدى . تەكشىلىنىدىغان ، يوتكىلىدىغان نەرسىلەردە دەسلەپتە ئۈي قۇشلىرى ، ئۈي ھايۋانلىرى ۋە قازان ـ قۇمۇچ قاتارلىقلار ئاساس قىلىندى ؛ كەڭ كۆلەمدە پولات ـ تۆمۈر تاۋلاش مەزگىلىدە ، ئېشەك ، ھارۋا ، كەتمەن ، پالتا ، كىگىز ، كىيىم ـ كېچەكلەر ئاساس قىلىندى ؛ 1959 ـ يىلى ئەتىيازدا كونا ئۈي ، كونا قوتان ، ئوغۇت ، ياغاچ ، ئۇرۇق ۋە ئۇلاغ كۈچىنى سۇندۇرۇپ ھېسابلاش ئاساس قىلىندى . چوڭلىرى دېڭىتاپىل ، ماي باكى قاتارلىقلار ، ئۇششاقلىرى داس ، قاچا ـ قۇچا ، ئارغامچا قاتارلىق 57 خىل بولدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىغا تەۋەسى 31 خىل ، تۇرمۇش ۋاستىلىرىغا تەۋەسى 20 خىل ، قوشۇمچە كەسىپ ، پىششىقلاش سايمانلىرىغا تەۋەسى بەش خىل . «مۇلۇكنى ئومۇمنىڭ قىلىۋېتىش شامىلى»نىڭ ئاساسلىق ئىپادىسى مۇنداق بولدى : بىرىنچىدىن تەكشىلەش ، يوتكەشكە يۇقىرىدىن بۇيرۇق بېرىش ؛ ئىككىنچىدىن ، ئوتتۇرا ئېلىپ قايتۇرماسلىق ؛ ئۈچىنچىدىن ، تەڭ باھادا ئالماشتۇرماسلىق ؛ تۆتىنچىدىن ، بۇزۇۋېتىش ، ياساپ بەرمەسلىك ؛ بەشىنچىدىن ، سۈنى لېيىتىپ بىلىق تۇتۇش ، قالايمىقان ئېلىش ، قالايمىقان ئىشلىتىش . توققۇز خەلق گۈڭشېسى ئەزالارنىڭ 68 گېكتار قالدۇرۇق يېرى ، 2859 دانە دېھقانچىلىق سايمىنى ، 1268 چارۋىسى ، 1649 دانە ئۈي قۇشى ، 37 مىڭ 760 ئەمگەك كۈنى ، 15 ئۇلاغ كۈچى كۈنى ، 5131 تال ياغاچ ، 1596 ئېغىز ئوۋىنى ھەقسىز ئىگىلىۋالغان . ھەر دەرىجىلىك ئورگانلار 187.96 گېكتار يەر ، 9601 ئەمگەك كۈنى ، 604 ئۇلاغ كۈچى كۈنى ، 270 ئۇلاغ ئوتۇن ، 59 تۇياق تۇرلۇك چارۋا ، 3225 دانە ستۇلبا قاتارلىقلارنى ھەقسىز ئىگىلىۋالغان .

«مۇلۇكنى ئومۇمنىڭ قىلىۋېتىش شامىلى» ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىدى ، ئەزالارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىقىغا ئازار بەردى ، يېزا ئىقتىسادىنى ئاجىزلاشتۇرۇۋەتتى . 1959 ـ يىلىدىكى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى سىياسىي بيۇروسىنىڭ جېڭجۇ كېڭەيتىلگەن يىغىنىدىن كېيىن ، «مۇلۇكنى ئومۇمنىڭ قىلىۋېتىش شامىلى» توزىتىلىشكە باشلىدى . 1960ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنىدىن 26 ـ كۈنگىچە باي ناھىيىسىدە تۇنجى دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئېچىلىپ ، ئېنىقلاش ـ قايتۇرۇش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، يېزىلاردا ئالاقىدار سىياسەتلەر چۈشەندۇرۇلۇپ ، ئامما دادىل ھەرىكەتلەندۇرۇلۇپ ، «مۇلۇكنى ئومۇمنىڭ قىلىۋېتىش شامىلى»غا دائىر

ھەربىرىكەتلەر ئېنىقلاندى ۋە بىر تەرەپ قىلىندى . ئەرسە بولسا ئەرسىنى قايتۇرۇش ، ئەرسە بولمىسا پۇل تۆلەش ، ئالدى بىلەن قايتۇرۇش ، ئاندىن تۆلەش ، پۇل بولمىسا ھۆججەت بېرىش ، مۇددەتكە بۆلۈپ تۆلەش پرىنسىپى بويىچە تېزلىكتە تۆلەپ قايتۇرۇلدى . ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلار گۇڭشىلارغا 172 مىڭ 293.7 يۈەن ئەق پۇل قايتۇردى .

XII باب

ئوڭچىللىققا قارشى تۇرۇش ۋە قايتا تەكشۈرۈش ، ئاقلاش

1959 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنىدىن 20 ـ كۈنگىچە باي ناھىيىلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىن ئېچىپ ، پارتىيە 8 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 8 ـ ئومۇمىي يىغىنىنىڭ ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزدى ۋە ئىزچىللاشتۇرىدى ، يىغىندا ئوڭچىل ئىدىيىنى تەكشۈرۈش ئاساسىدا ، بىر قىسىم كادىرلاردىكى ئوڭچىل ئىدىيە پاش قىلىندى . ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى ، مالىيە ـ سودا بۆلۈمىنىڭ باشلىقى نۆۋەتلىق تەنقىد ۋە كۆرەش قىلىندى . ئۇچ كادىرغا ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش ، ئاگاھلاندۇرۇش بېرىش قاتارلىق چارىلەر كۆرۈلدى .

يېزىلاردىكى ئوڭچىللىققا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى ئىستىل تۇزىتىشكە بىرلەشتۇرۇپ ئېلىپ بېرىلدى ، يېزىلاردىكى رايونلاردىكى باش لۇشىەن چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش ، خەلق گۇڭشىسى ۋە پارتىيە رەھبەرلىكىگە قارشى تۇرىدىغان ، سوتسىيالىزمغا ئۆچمەنلىك قىلىدىغان ، پارتىيىنىڭ سىياسىتى ۋە دۆلەتنىڭ ئەمىر ـ پەرمانلىرىغا خىلاپلىق قىلىدىغان ئادەم ۋە ئىشلار نۆۋەتلىق تەنقىد ۋە كۆرەش قىلىندى . 218 ئادەم كۆرەش قىلىندى ، 207 ئادەم نۆۋەتلىق تەنقىد قىلىندى ، تەنقىد ۋە كۆرەش قىلىنغانلار ئىچىدە كادىر 73 ، كەمبەغەل دېھقان 47 ، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقان يەتتە ، ئاز يەرنى ئىجارىگە بەرگۈچى 12 ، ئوتتۇرا دېھقان 23 ، ھاللىق ئوتتۇرا دېھقان 243 ، باي دېھقان 49 ، پومېشچىك 44 . تەنقىد ، كۆرەش قىلىنغاندىن كېيىن 33 ئادەم جازالاندى .

بۇ قېتىمقى كۆرەش سىياسىي جەھەتتە پارتىيە ئىچىدىكى دېموكراتىك تۇرمۇشنى زىيانغا ، پارتىيە ئىچىدىكى بەزى ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەپ راست گەپ قىلىشقا جۈرئەت قىلىدىغان يولداشلارنى بېسىمغا ۋە زەربىگە ئۇچراتتى . ئوبىيېكتىپ جەھەتتە مۇبالىغىچىلىك قىلىدىغان ۋە يالغان گەپ قىلىدىغان ناچار خاھىشلارغا مەدەت بېرىلىپ ، پارتىيىنى ۋە سوتسىيالىزم ئىشلىرىنى ئېغىر ئاقىۋەتكە دۇچار قىلدى .

1961 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى ناھىيىلىك قايتا تەكشۈرۈش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، گۇرۇپپا قارمىقىدا ئىشخانا قۇرۇلدى ، بۇ ئىشخانا 1958 ~ 1961 ـ يىلىغىچە يېزىلاردا ئېلىپ بېرىلغان ئوڭچىللىققا قارشى تۇرۇش قاتارلىق ھەرىكەتلەردە تەنقىد قىلىنغان ،

چارە كۆرۈلگەن ، تۈرلۈك سىياسىي قالپاق كىيدۈرۈلگەن ؛ ئىستىل تۈزىتىش ، گۈڭشېنى تەرتىپكە سېلىش جەريانىدا ، يۇقىرى كۆرسەتكۈچ ، قارىغۇلارچە قوماندانلىق قىلىش ، مۇبالىغىچىلىك ، تەمىنلەش تۈزۈمىنى يامرىتىۋېتىش ، جامائەت ئاشخانىسى قۇرۇش ، قالدۇرۇق يەر ۋە قالدۇرۇق چارۋىنى ئىگىلىۋېلىش ، گۈڭشې ئەزالىرىنىڭ ئائىلە قوشۇمچە كەسپىنى چەكلەش ، سېتىۋېلىشنى ھەددىدىن ئاشۇرۇۋېتىش قاتارلىق جەھەتلەردىكى مەسىلىلەردىن گۇمانلىنىپ ۋە ئۇلارنى ئەيىبلەپ ، ياكى يېزا خىزمىتىدىكى ۋە خەلق تۈرمۈشىدىكى ئەمەلىي مەسىلىلەرنى تەشكىلگە ئىنكاس قىلىپ ياكى كەڭ كۆلەمدە پولات - تۆمۈر تاۋلاشقا قاتناتا تەنقىدي پىكىر بېرىپ ، تەنقىد ، كۆرەش قىلىنغان ياكى تەشكىلىي چارە كۆرۈلگەن ئىدارە ، مەكتەپ ، زاۋۇت - كان كارخانىلىرىدىكى خاتا ھالدا تەنقىد قىلىنغان ۋە خاتا چارە كۆرۈلگەن پارتىيە ئەزالىرى ، كادىرلار ، ئىشچىلار ۋە ئوقۇغۇچىلارنى تېزدىن قايتا تەكشۈرۈپ ئاقلىدى . 1963 - يىلى 4 - ئايدا قايتا تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش خىزمىتى ئاخىرلاشتى ، 345 كادىر ۋە پارتىيە ئەزاسى قايتا تەكشۈرۈلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىلگىرى قىلىنغان تەنقىد ۋە كۆرۈلگەن چارە توغرا بولغىنى 161 بولۇپ 46.77 % نى ، ئىلگىرى قىلىنغان تەنقىد ۋە كۆرۈلگەن چارە ئاساسىي جەھەتتىن توغرا بولغىنى 71 بولۇپ 20.6 % نى ، ئىلگىرى قىلىنغان تەنقىد ۋە كۆرۈلگەن چارە قىسمەن خاتا بولغىنى 58 بولۇپ 16.8 % نى ، ئىلگىرى قىلىنغان تەنقىد ۋە كۆرۈلگەن چارە پۈتۈنلەي خاتا بولغىنى 55 بولۇپ 15.9 % نى ئىگىلىدى .

XIII باب

باي ۋەقەسى

ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ ئاساسلىق رەھبىرىنىڭ ئېغىر بيۇروكراتلىق خاتالىقى تۈپەيلىدىن ، 1959 - يىلى 12 - ئايدىن 1960 - يىلى 4 - ئايغىچە دېھقانلارنىڭ ئوزۇقلۇق ئاشلىقى ئېغىر دەرىجىدە يېتىشمەسلىك كېلىپ چىقتى . ھالبۇكى 3 - ئاينىڭ ئاخىرىدا ناھىيە ئامبىرىدا يەنە 9000 تونىنا ئاشلىق بار تۇرۇقلۇق دېھقانلار تەمىنلەنمىگەنلىكتىن ، نەچچە مىڭ ئادەم بىنورمال ئۆلۈپ كەتتى ، 1800 دىن ئارتۇق ئادەم باشقا يۇرتلارغا كېتىپ قالدى ، شۇنىڭ بىلەن باي ۋەقەسى كېلىپ چىقتى . باي ۋەقەسىنىڭ كېلىپ چىقىشى ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ ئاساسلىق رەھبىرىنىڭ پارتىيىنىڭ ئالاقىدار سىياسەتلىرىگە خىلاپلىق قىلىشىدىن كېلىپ چىققان يامان ئاقىۋەت .

ئاپتونوم رايونلۇق ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك خىزمەت ئەترەتلىرى (گۇرۇپپىلىرى) ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ رەھبەرلىكىدە ، باي ۋەقەسى كەلتۈرۈپ چىقارغان جاراھەتلەرنى تېزلىكتە داۋالاش ، 1960 - يىلى 4 - ئاينىڭ 7 - كۈنىدىن باشلاپ ، ئىككى ئايغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ تۈرمۈشى ناھايىتى تېز ياخشىلاندى ؛ بىمارلار تېزلىكتە داۋالىنىپ ، سالامەتلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ ، ئۆي - ماكانلىرىغا قايتتى ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇ مەركەز قىلىنغان تۈرلۈك خىزمەتلەر يېڭى ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ رەھبەرلىكىدە ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلدى .

§1 . ئاشۇرۇپ سېتىۋېلىپ ، ئاشلىق قەھەتچىلىكى كەلتۈرۈپ چىقىرىش

1959 ـ يىلى باي ناهيىسى دەرىجىسى ئوخشاش بولمىغان تەبىئىي ئاپەتلەرگە ئۇچرىدى ، بولۇپمۇ بۇغداينىڭ ئال كېسىلى بىر قەدەر ئېغىر بولۇپ ، هوسۇلنىڭ ئېشىشىغا تەسىر يەتتى . ناهيىلىك پارتكوم بىلەن گۇڭشې پارتكومى 1959 ـ يىللىق هوسۇلنى تەكشۈرۈپ بېكىتكەندە ، هوسۇلنى هەددىدىن زىيادە يۇقىرى مۆلچەرلەپ ، ئاشلىق ئومۇمىي هوسۇلىنى زورمۇ زور 55 مىڭ 290 تونىنا قىلىپ بېكىتىپ ، 1958 ـ يىلىدىكىدىن % 7 ئاشۇرۇۋەتكەنلىكىنى تونۇپ يەتتى . ناهيىلىك پارتكوم شۇجىسى خې رۇي بۇنى كۆرگەندىن كېيىن ، ئۆسۈش هەجمىنى چوقۇم % 10 قىلىشنى ، شۇنداق قىلغاندىلا ئاندىن ئۇ «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» كۆرسەتكۈچى بولىدىغانلىقىنى (يەنى ئاشلىق ئومۇمىي هوسۇلىنى 56 مىڭ 500 تونىنىغا يەتكۈزۈشنى) ئېيتتى . ئاشلىق سېتىۋېلىش سىياسىتىنى ئىجرا قىلغاندا ، خې رۇي بىۋاستە ئورۇنلاشتۇرۇپ ئالدى بىلەن سېتىۋېلىش ۋەزىپىسىنى ئورۇنداشنى ، ئوزۇقلۇق ، ئورۇقلۇق ئاشلىقنى كېيىن ئويلىشىشنى تەلەپ قىلىپ ، ياغلىق داننى پۈتۈنلەي سېتىۋېلىپ ، ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ «ئۇچنى يىغىۋالماسلىق» (ئوزۇقلۇق ئاشلىقنى يىغىۋالماسلىق ، ئورۇقلۇقنى يىغىۋالماسلىق ، يەم ـ خەشەكنى يىغىۋالماسلىق) ۋە سېتىۋېلىش ۋەزىپىسىنى زەربىدارلىق بىلەن ئورۇنداپ خوش خەۋەر يەتكۈزۈشكە بولمايدىغانلىق توغرىسىدىكى تەلىپىگە خىلاپلىق قىلدى .

1960 ـ يىلى 1 ـ ، 2 ـ ئايلاردا هەر قايسى تەرەپلەر يېزىلاردا ئاشلىق كەملەپ قالغانلىقىنى ئىنكاس قىلغاندا ، خې رۇي 56 مىڭ 500 تونىنا ئاشلىقنى چىڭ تۇتۇۋېلىپ قويۇپ بەرمىدى ، كىمكى ئۇ بېكىتكەن سانىنى ئېتىراپ قىلمىسا ، شۇ تەنقىد ۋە كۆرەش قىلىندى . 100 كۈندە بىنورمال ئادەم ئۆلۈپ كېتىش ۋەقەسى بىۋاستە كۆرۈلگەندىمۇ ، خې رۇي يەنىلا يېزىلاردا ئېشىنچا ئاشلىقنىڭ بارلىقىدا چىڭ تۇرۇپ ، ئاشلىق يېتىشمىدى دېگەن دېهقانلار ئاشلىقىنى يوشۇرۇۋاتىدۇ ، بۇ هاللىق ئوتتۇرا دېهقانلار ئىدىيىسىنىڭ كاساپىتى دەپ تۇرۇۋالدى .

گۇڭشې پارتكومى ناهيىلىك پارتكوم ۋە خې رۇيغا كۆپ قېتىم دوكلات قىلسىمۇ ، خې رۇي بىرىنچىدىن بېسىش ، ئىككىنچىدىن ئارقىغا سۆرەش ، ئۈچىنچىدىن كارى بولماسلىق چارىسىنى قوللىنىپ هەل قىلمىدى . خې رۇي ناهيىلىك پارتكومنىڭ مۇزاكىرە قىلىپ قارار قىلىشىدىن ئۆتكۈزمەيلا ئۇنىڭغا هەقىقىي ئەهۋالنى ئىنكاس قىلغان بىر مۇئاۋىن رايون باشلىقى ، بىر رايونلۇق پارتكوم شۇجىسى ، ئىككى ياچېيكا شۇجىسىنىڭ ۋەزىپىسىنى ئۆز ئالدىغا ئېلىپ تاشلىدى . ئاشلىق يېتىشمىگەچكە ئەمگەك كۈچلىرى سىرتقا قاچتى ، ئامما يۇرتىدىن ئايرىلىپ ، تىرىكچىلىكىنىڭ يولىنى ئىزدىدى . 1960 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا سىرتقا قاچقان ئەمگەك كۈچلىرىنى دەسلەپكى قەدەمدە ستاتىستىكا قىلغاندا 1198گە يېتىپ ، يېزىلاردىكى ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 1.35 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن . ئاشلىق يېتىشمىگەنلىكتىن ، يېزىلاردا چارۋىلار كۆپلەپ ئۆلتۈرۈلۈپ يېمەكلىك تولۇقلاندى . دەسلەپكى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈشتىن ئاشكارا ئۆلتۈرۈشكە ، شەخسلەر ئۆلتۈرۈشتىن

كوللېكتىپ ئۆلتۈرۈشكە ، گۇڭشي ئەزالىرى يوشۇرۇن هالدا شەخسىي ئۆلتۈرۈشتىن بەزى ئاسا-سىي قاتلام كادىرلىرى رەھبەرلىك قىلىپ ئۆلتۈرۈشكە تەرەققىي قىلدى . 3 - ئاينىك ئاخىرىغا كەلگەندە ، ناھىيە بويىچە ئۆلتۈرۈلگەن تۇرلۇك چاغدا 12 مىڭ 899 تۇياقتا يېتىپ ، ناھىيىدىكى ئومۇمىي چارۋىنىڭ 3.2 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ چاغدا 7699 (بۇنىڭ ئىچىدە ئېشەك 2507) ، ئۇششاق چاغدا 5200 .

§ 2 . خاتالىق قەتئىي تۈزىتىلىپ ، ھەقىقەت جارى قىلدۇرۇلدى

1960 - يىلى 3 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ئاقسۇ ئۆلايەتلىك پارتكوم خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزاسى گو جيەنجۇڭ (ئاقسۇ ئۆلايەتلىك شۆبە تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن باش تەپتىشى) باي ناھىيىسىگە كېلىپ يېزىلاردا چارۋىلارنى كۆپلەپ ئۆلتۈرۈش مەسىلىسىنى تەكشۈرگەندە ، كۇچانىڭ تۈزلۇق جىلغىسىدا ئۆلۈپ كەتكەن بايلىق ئاممىنى بايقاپ ، دەرھال باي ناھىيىلىك پارتكوم ۋە خي رۇيگە يېزىلاردا كۆپلەپ ئادەم ئۆلگەنلىك ئەھۋالىنى دوكلات قىلدى ، ئەمما خي رۇي ئۇنىڭغا رەددىيە بەردى . ئۆلايەتلىك پارتكوم گو جيەنجۇڭنىڭ دوكلاتى ۋە تېلېفونىنى تاپشۇرۇ-ۋالغاندىن كېيىن ، 3 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم بەنگۇڭتىنىڭ ئورمانچى-لىق نازارىتىنىڭ باي ناھىيىسىدىكى خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزاسى ياۋ خۇەنشۇن ئىنكاس قىلغان بايىنىڭ سايرام گۇڭشېسىدىكى ئادەم ئۆلۈش ئەھۋالى توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشنى تاپشۇرۇ-ۋالدى . شۇنىڭ بىلەن ئۆلايەتلىك پارتكوم 3 - ئاينىڭ 25 - كۈنى مۇئاۋىن ۋالىي مامۇت ئىسلامنى تەببىي خادىملارنى باشلاپ باي ناھىيىسىگە بېرىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىشقا ئەۋەتتى . ئۆلايەتلىك پارتكومنىڭ 1 - شۇجىسى خي جىڭنەن تېلېفون بېرىپ خي رۇيدىن دەرھال ئادەم ئەۋەتىپ تەكشۈرۈشنى ھەمدە يازما دوكلات يېزىشنى تەلەپ قىلدى . 3 - ئاينىڭ 29 - كۈنى خي جىڭنەن ئۆلايەتلىك ئىدارىلەردىكى پارتىيىلىك كادىرلارغا ئاپتونوم رايونلۇق 1 - نۆۋەتلىك پارتىيە قۇرۇل-تىيى 2 - يىغىنىنىڭ روھىنى يەتكۈزۈۋاتقاندا ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىسى ۋاڭ ئېنماۋنىڭ باي مەسلىسى توغرىسىدىكى ئۇزۇن يوللۇق تېلېفونىنى تاپشۇرۇۋالدى . 3 - ئاينىڭ 31 - كۈنى خي جىڭنەن خىزمەت گۇرۇپپىسىنى باشلاپ باي ناھىيىسىگە كەلدى . مەمۇرىي تەپتىش نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى لىيۇ ياۋمىڭمۇ شۇ كۈنى يېتىپ كەلدى . شۇ ئاخشىمى ناھىيىلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېتىنىڭ جىددىي يىغىنى ئېچىلىپ ، ئۆلايەتنىڭ خىزمەت گۇرۇپپىسى ۋە ناھىيىلىك پارتكوم قىسقىچە دوكلات قىلدى ، يېزىلاردا ئاشلىقنىڭ ئومۇميۈزلۈك كەمچىل بولۇۋاتقانلىقى ، ئاممىنىڭ ئاشلىقى تۈگەپ كەتكەنلىكىدەك ئەھۋاللار مۇزاكىرە قىلىندى .

4 - ئاينىڭ 1 - كۈنى خي جىڭنەن ۋە لىيۇ ياۋمىڭلار ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ تەببىي خادىملارنى دورا بىلەن باي ناھىيىسىگە ئەۋەتىپ جىددىي قۇتقۇزۇش ئېلىپ بېرىشنى تېلېفون ئارقىلىق تەلەپ قىلدى . 4 - ئاينىڭ 2 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ياڭ خېتىڭ تەببىي خادىملار ۋە بىر قىسىم دورىنى ئېلىپ باي ناھىيىسىگە كېلىپ ،

دەرھال خي جىڭىدن بىلەن بىرلىكتە گۇڭشي ، كېسەلخانا ، ئاشخانا ۋە ئېتىز - ئېرىقلارغا بېرىپ ، ئىشلەپچىقىرىش ۋە خەلق تۇرمۇشىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇش ئەھۋالىنى تەكشۈردى ، بىمارلاردىن ھال سورىدى ، سۆھبەت يىغىنى ئېچىپ ئاساسىي قاتلام كادىرلىرىنىڭ دوكلاتىنى ئاڭلىدى . 4- ئاينىڭ 6 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ باش كاتىبى ياڭ كې كۇچا ، شايار ، توقسۇ ناھىيىلىرىنى كۆزدىن كەچۈرگەندىن كېيىن باي ناھىيىسىگە كەلدى . 4 - ئاينىڭ 7 - كۈنى گۇڭشېلارنىڭ پارتكوم شۇجىلىرى ۋە پارتىيىلىك گۇڭشي باشلىقلىرى قاتناشقان ناھىيىلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىننىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىسى ناھىيىلىك پارتكومنىڭ پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئېچىلدى ، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 1 - شۇجىسى خي رۇينىڭ خاتالىقىنى پاش قىلىش ۋە تەنقىد قىلىش بولدى . 4 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىسى ۋاڭ ئېنماۋ بايغا كېلىپ ، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنىغا قاتناشتى . ناھىيىلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىنى خي رۇي باشچىلىقىدىكى سابىق ناھىيىلىك پارتكومنىڭ خاتالىقىدىن ھېساب ئالدى ، سابىق ناھىيىلىك پارتكومنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ، ۋاڭ شۇخىڭ 1 - شۇجىلىقىدە- كى 11 كىشىدىن تەركىب تاپقان يېڭى ج ك پ باي ناھىيىلىك كومىتېتىنى قايتىدىن تەشكىل قىلدى . 4 - ئاينىڭ 11 - كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم باي ناھىيىسىدە خەلق تۇرمۇشىنى ئورۇنلاشتۇرۇش نەق مەيدان يىغىنى ئاچتى ، يىغىنغا قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم ، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستلىق پارتكوم ، بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستلىق پارتكوملارنىڭ 1 - شۇجىلىرى ۋە مۇشۇ ۋىلايەت ، ئوبلاستلاردىكى بىر قىسىم ناھىيىلىك پارتكوملارنىڭ 1 - شۇجىلىرى ، ئاقسۇ ۋىلايىتىدىكى ناھىيىلىك پارتكوملارنىڭ 1 - شۇجى ، ھاكىملىرى ھەمدە ۋىلايەتلىك پارتكوم دائىمىي كومىتېت ئەزالىرىدىن يۇقىرى مەسئۇل يولداشلار قاتناشتى .

ناھىيىلىك پارتكومنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ، سابىق ناھىيىلىك پارتكومنىڭ 15 ئەزاسى ئىچىدىكى ھەر خىل دەرىجىدە خاتالىق ئۆتكۈزگەن 12 كىشىگە «ئالدىن- قىلاردىن ساۋاق ئېلىپ ، كېيىنكىلەرگە ئىبرەت قىلىش ، كېسەلنى داۋالاپ ئادەمنى قۇتقۇزۇش» فاكۇلتېتىنى بويىچە پارتىيە ئىنتىزامى جازاسى ، مەمۇرىي ئىنتىزام جازاسى ، قانۇنىي ئىنتىزام جازاسى بېرىلدى ، ئاساسلىق جاۋابكار خي رۇي پارتىيە ئىچى - سىرتىدىكى بارلىق ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى ، پارتىيىدىن چىقىرىلدى ، خىزمەتتىن قوغلاندى . 1961 - يىلى 6 - ئايدا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ سوت قىلىشى ئارقىلىق ، خي رۇيگە ئۆچ يىللىق مۇددەتلىك قاماق جازاسى بېرىلدى .

1960 - يىلى 6 - ئاينىڭ 2 - كۈنىدىن 11 - كۈنىگىچە ناھىيىلىك بەش دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىندا ھەقىقەتتە چىڭ تۇرۇپ ، كۇرەش قىلىشقا جۈرئەت قىلغان ياخشى كادىرلار تەقدىرلەندى ، ئوڭ - سولغا تەۋرەنگەن كادىرلارغا تەنقىدي تەربىيە بېرىلدى ، باي ۋەقەسىدە ئېغىر خاتالىق ئۆتكۈزگەن كادىرلار تەنقىد قىلىندى ھەم قاتتىق بىر تەرەپ قىلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە قانۇن - ئىنتىزام چارىسى كۆرۈلگەنلەر 23 (قانۇن بويىچە جازالانغىنى 13 ، رەجىمغا ئېلىنغىنى توققۇز ، باشقا جازا بېرىلگىنى بىر) ، پارتىيە ئىنتىزامى چارىسى كۆرۈلگىنى 94 (پارتىيىدىن چىقىرىلغىنى 15 ، پارتىيە ئىچىدە سىناپ كۆرۈشكە قالدۇرۇلغىنى 22 ، پارتىيە ئىچىدىكى ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلانغىنى 24 ، پارتىيە ئىچىدە قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش بېرىلگىنى 13 ، پارتىيە ئىچىدە ئاگاھلاندۇرۇش بېرىلگىنى 20) ، مەمۇرىي ئىنتىزام چارىسى كۆرۈلگىنى 40 (بۆلۈم باشلىقلىق ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلغىنى توققۇز ، گۇڭشي باشقۇرۇش رايونى كادىرلىقى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلغىنى بىر ، ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتى كادىرلىقى ۋەزىپە-

سىدىن قالدۇرۇلغىنى 30) . سابىق ناھىيىلىك پارتكوم تەرىپىدىن خاتا قولغا ئېلىنغان ، خاتا تەنقىد قىلىنغان 21 ئادەمنىڭ دېلوسى ئاقلاندى .

§ 3 . قالدۇق مەسىلىلەر كۆڭۈل قويۇپ مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، ئادەم ئاساس قىلىندى

باي ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم-نىڭ باش كاتىپى ياڭ كې ۋە مەمۇرىي تەپتىشلىك ، خەلق ئىشلىرى ، مالىيە ـ سودا ، سەھىيە قاتارلىق بەش تارماقنىڭ رەھبىرىي كادىرلىرى ئاساس قىلىنغان 135 كىشىلىك خىزمەت گۇرۇپ-پىسى ئەۋەتتى . بايىنىڭ ناھىيە ، گۇڭشې دەرىجىلىك رەھبەرلىك كۆچىنى تولۇقلاش ۋە كۆچەيتىش ئۈچۈن ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ئاپتونوم رايوندىكى پارتىيە ـ ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ، خوتەن ، قەشقەر ۋىلايەتلىرى ھەم ئاقسۇ ۋىلايىتى ۋە ئۇنىڭ ناھىيىلىرىدىن 61 مۇنەۋۋەر كادىرنى باي ناھىيىسىدە خىزمەت قىلىشقا ئاجراتتى .

1960 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى باي ناھىيىلىك خەلق تۇرمۇشىنى ئورۇنلاشتۇرۇش كومىتېتى قۇرۇلدى ، ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى مامۇت ئىسلامنىڭ قوماندانلىقىدا قاۋۇل كادىرلار ئەۋەتىلىپ ، ماددىي ئەشيا بىلەن تەمىنلەش گۇرۇپپىسى ، داۋالاش گۇرۇپپىسى ، قۇتقۇزۇش گۇرۇپپىسى قاتارلىق ئاپپاراتلار تەشكىل قىلىندى .

ئاپتونوم رايون ، ئاقسۇ ۋىلايىتى ، يېزا ئىگىلىك 1 ـ شىسى ، دۆلەت مۇداپىئە تۈەنى ۋە ناھىيىلەر 152 ئادەم ئاجرىتىپ داۋالاش قوشۇنى تەشكىللەپ ، باي ناھىيىسىنىڭ يېزىلىرىدا كېسەلنى داۋالاپ ئادەمنى قۇتقۇزۇش خىزمىتىنى ئىشلىدى . ناھىيە دەرىجىلىك ئورگان كادىرلە-رىنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ۋە ئوقۇغۇچىلاردىن 50ى ئۆزلۈكىدىن بىمارلارنى كۆتۈشكە قاتناشتى . بېيجىڭ ، شاڭخەي ، ئۈرۈمچى قاتارلىق جايلاردىن تېزلىكتە قىممىتى 95 مىڭ يۈەنلىك دورا ۋە سۇت پاراشوكى ، شېكەر ، سېرىق ماي ۋە سېرىق پۇرچاق قاتارلىق ئوزۇقلۇق يېمەكلىكى يۆتكەپ كېلىندى . 1960 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن 26 ـ كۈنگىچە داۋالاش نۇقتىسىدىن 132سى (ناھىيە دەرىجىلىكى ئىككى ، گۇڭشې دەرىجىلىكى يەتتە ، باشقۇرۇش رايونى دەرىجىلىكى يەتتە ، چوڭ ئەترەت دەرىجىلىكى 116) قۇرۇلۇپ ، بىمارلار مەركەزلىك داۋالاندى ؛ نۇقتىلىق رايونلاردا ۋاقىتلىق داۋالاش نۇقتىسىدىن بەشى قۇرۇلۇپ ، كېسىلى ئېغىر بىمارلار مەركەزلىك داۋالاندى . 26 كۈندە 7450 بىمار قوبۇل قىلىندى ، داۋالاش ئارقىلىق سالامەتلىكى ئەسلىگە كېلىپ ئىشلەپ-چىقىرىش ئەترىتىگە قايتقانلار 4964 بولۇپ ، قوبۇل قىلىنغان بىمارنىڭ 66.63 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . 4 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى يەنىلا ساقلىنىپ قالغان داۋالاش نۇقتىسى 44 (ناھىيە دەرىجىلىكى ئىككى ، گۇڭشې دەرىجىلىكى سەككىز ، باشقۇرۇش رايونى ۋە چوڭ ئەترەت دەرىجىلە-كى 34) ، بىمار 2197 . 5 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا ناھىيە بويىچە بار بىمار 200 دىن ئاشتى . 6-ئاينىڭ ئاخىرىدا ھەممىسى ساقايدى . باي ۋەقەسىدە دورا ئۈچۈن تەخمىنەن 100 مىڭ يۈەن ئىشلىتىلدى ، ئاپتونوم رايون 500 مىڭ يۈەن قۇتقۇزۇش پۇلى بەردى ، قىزىلسۇ ئوبلاستى 50 مىڭ يۈەن يارەدەم بەردى . بىمارلارنى داۋالاش ، خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاش بىلەن بىللە مەخسۇس بەنزە تەشكىل قىلىنىپ ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇ چىڭ تۇتۇلدى . ناھىيە بويىچە بىر قانچە سەييارە تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى تەشكىل قىلىنىپ ، كۆچ مەركەزلەشتۈرۈلۈپ ئەتىيازلىق تېرىقچىلىق

ياخشى قىلىندى . ئاپتونوم رايون جايلاردىن ئاشلىق ، زىرائەت ئۇرۇقى ۋە كۆكتات ئۇرۇقى يۆتكەپ بەردى . ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم بەش تراكتور ۋە نۇرغۇن دېھقانچىلىق سايمىنى يارىدەم بەردى ، قەشقەر ۋىلايىتى ئالتە تراكتورچى يارىدەم بەردى ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ماشىنىسازلىق زاۋۇتى بىر تۇركۈم 23 ـ نومۇرلۇق سوقا ياساپ بەردى ، خىمىيە سانائىتى زاۋۇتى بىر تۇركۈم خىمىيىۋى ئوغۇت يارىدەم بەردى .

XIV باب

ئىستىل تۈزىتىش ، «ئۈچكە قارشى تۇرۇش»

1960 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنىدىن 11 ـ كۈنگىچە خې رۇي باشچىلىقىدىكى سابىق باي ناهيىلىك پارتكومنىڭ خاتالىقىنى تۈگىتىدىغان ناهيىلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئېچىلغاندىن كېيىن ، يېڭىدىن تەشكىل قىلىنغان ناهيىلىك پارتكوم ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومـ نىڭ شۇجىسى ۋاڭ ئېنماۋنىڭ يولىورۇقى ۋە ناهيىلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىنىنىڭ روھىغا ئاساسەن ، باي ۋەقەسىنىڭ ئاچچىق ساۋقىنى قوبۇل قىلىپ ، رەھبىرى كادىرلارنىڭ ئىستىلىدىكى خاتالىقىنى نۇقتىلىق تەكشۈرۈش ، قانۇن ـ ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلارنى سۈرۈشتۈرۈش ۋە يامان ئادەم ، يامان ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىش ئۈچۈن ، 4 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنىدىن باشلاپ ناهيە مىقياسىدا ئىستىل تۈزىتىشنى قانات يايدۇرۇشنى قارار قىلدى . 6 ـ ئايدىن كېيىن ئىستىل تۈزىتىش «ئۈچكە قارشى تۇرۇش» (خىيانەتچىلىككە ، ئىسراپچىلىققا ، بيۈروكراتلىققا قارشى تۇرۇش)قا بۇرۇلدى ، ناهيىلىك پارتكومنىڭ 1 ـ شۇجىسى يەن زېمىن باشچىلىقىدا 11 كىشىلىك ئىستىل تۈزىتىش ، «ئۈچكە قارشى تۇرۇش» رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى .

ناهيە دەرىجىلىك ئورگانلار ، كارخانا ، كەسپىي ئورۇنلاردىكى ئىستىل تۈزىتىش ئىككى باسقۇچقا بۆلۈپ ئېلىپ بېرىلدى . 4 ـ ئاينىڭ باشلىرىدىن 6 ـ ئاينىڭ باشلىرىغىچە 1 ـ باسقۇچ بولۇپ ، ئىستىل تۈزىتىشنىڭ مەزمۇنى : كادىرلارنىڭ ئىستىلىدىكى خاتالىقنى تەكشۈرۈش ، ئېچىـ لىش ـ سايراشنى قانات يايدۇرۇش ، مەسىلىلەرنى پاش قىلىش ، كۆرەشنى قانات يايدۇرۇش ، ماتېرىياللارنى ئەملىيلەشتۈرۈش ، بىر تەرەپ قىلىشتىن ئىبارەت بولدى . بۇ باسقۇچتىكى ئىستىل تۈزىتىشكە 31 ئورۇندىكى كادىر ، ئىشچى ، تىجارەتچى بولۇپ 1661 ئادەم قاتناشتى ، ئېچىلىشـ سايراش باسقۇچىغا ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرى قاتناشتۇرۇلدى . 6 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن 9 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە 2 ـ باسقۇچ بولۇپ ، بۇ باسقۇچتا قانۇن ـ ئىنتىزامغا خىلاپ قىلمىشلار ئۈستىدىكى كۆرەش داۋاملىق چوڭقۇرلاشتۇرۇلدى . بۇ باسقۇچتىكى ھەربىرتكە قاتناشقان ئىدارە ، كارخانا ، كەسپىي ئورۇن 31 ، ئادەم 5460 .

1960 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنىدىن 27 ـ كۈنگىچە ناهيىدىكى ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى ناهيە بازىرىغا يىغىلىپ ئىستىل تۈزىتىش ، «ئۈچكە قارشى تۇرۇش» ھەرىكىتىگە قاتناشتى ، ھەرىكەتكە قاتناشقان ئوقۇتقۇچى 203 ، بۇنىڭ ئىچىدە باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى 190 ، ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى 13 . چوڭ ئېچىلىش ، چوڭ سايراش ، چوڭ مۇنازىرە ۋە چوڭ خەتلىك گېزىت ئۇسۇلى قوللىنىلىپ ، 479 پارچە چوڭ خەتلىك گېزىت

چاپلاندى ، 25 پارچە پاش قىلىش خېتى يېزىلدى ، 2859 تۈرلۈك ئېچىلىش - سايراش پىكرى ئوتتۇرىغا قويۇلدى . ئىدارىلەر ، كارخانا ، كەسپىي ئورۇنلار ، مەكتەپلەر ھەربىرىدە جەريانىدا پاش قىلغان مەسىلىلەرنىڭ ئاساسلىقى : قانۇن - ئىنتىزامغا ئېغىر خىلاپلىق قىلىش ؛ مۇبالىغىچە-لىك ، يالغان گەپ قىلىش ، پارتىيىنىڭ فاكىجىن ، سىياسەتلىرىگە خىلاپلىق قىلىش ؛ خىيانەتچە-لىك ، ئىسراپچىلىق ، بيۇروكراتلىقتىن ئىبارەت بولدى .

1960 - يىلى 4 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن باشلاپ يېزىلاردا ئىستىل تۈزىتىش ھەربىرى قانات يايدۇرۇلدى ، ئۇنىڭ مۇھىم نۇقتىسى يېزىلاردا خىزمەت قىلىدىغان كادىرلار بولدى ، ئىستىل تۈزىتىش ۋە «ئۇچىكە قارشى تۇرۇش»قا 135 ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتىدىن 1041 ئادەم قاتناشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيە ئەزاسى 366 ، ئىتتىپاق ئەزاسى 199 . ھەربىرى ئۇچ باسقۇچقا بۆلۈپ ئېلىپ بېرىلدى . 1 - باسقۇچتا ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ئىشلەپچىقىرىشىغا بىرلەش-تۇرۇپ ، ناھىيىلىك پارتكوم ، كېڭەيتىلگەن يىغىنىنىڭ روھى يەتكۈزۈلدى ۋە ئىزچىللاشتۇرۇل-دى ، ئاساسلىقى كادىرلار ئارىسىدىكى قانۇن - ئىنتىزامغا ئېغىر دەرىجىدە خىلاپلىق قىلىش ، ئاممىنى ئۇرۇش - تىللاش ، ئاممىنىڭ ئىقتىسادىي مەنپەئىتىگە دەخلى - تەرۇز قىلىش مەسىلىسى ھەل قىلىندى ؛ 2 - باسقۇچتا ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ، كادىرلار يىغىنى ئېچىلىپ ، خەلق گۇڭشىسى ۋە باشقۇرۇش رايونى كادىرلىرى ئارىسىدىكى بيۇروكراتلىق ، بۇيرۇق-ۋازلىق ، پارتىيىنىڭ سىياسىتى ۋە قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش مەسىلىسى نۇقتىلىق ھەل قىلىندى ؛ 3 - باسقۇچتا ، «ئۇچىكە قارشى تۇرۇش» ، ئىستىل تۈزىتىش ئومۇميۈزلۈك چوڭقۇر قانات يايدۇرۇلۇپ ، ئاساسلىقى كادىرلار ئارىسىدىكى خىيانەتچىلىك ، ئىسراپچىلىق مەسە-لىسى ھەل قىلىندى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىدىيە ، تەشكىل ۋە تۈزۈم جەھەتتىكى قۇرۇلۇش خىزمىتى داۋاملىق ئىشلەندى ، ئىستىل تۈزىتىشنىڭ نەتىجىسى مۇستەھكەملەندى .

1960 - يىلى 11 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ئىستىل تۈزىتىش ، «ئۇچىكە قارشى تۇرۇش» ھەربىرى ئاخىرلاشتى . «تەربىيىلەشنى ئاساس ، جازالاشنى قوشۇمچە قىلىش» فاكىجىنى قوللىنىپ ، ئىنتايىن ئاز ساندىكى قان قەرزى بار ، خەلقنىڭ غەزىپى كۆچلۈك ، كادىرلار قوشۇنىغا سۇقۇنۇپ كىرىۋالغان بۇزۇق ئۇنسۇرلار جازالاندى ۋە تازىلاندى . ناھىيە بويىچە چوڭ يېغىندا 218 ئادەم كۆرەش قىلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاساسىي قاتلام كادىرى 112 ؛ 12 ئادەم قانۇن بويىچە قولغا ئېلىندى ؛ 11 ئادەم ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەندى ۋە ئەمگەك ئارقىلىق باشقۇرۇلدى ؛ 35 ئادەمنىڭ ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلاندى ، سەككىز ئادەم پارتىيىدىن چىقىرىلدى ، 36 ئادەمگە پارتىيە ئىچىدە باشقا چارە كۆرۈلدى ، ئومۇمەن كادىرلار خىيانەت قىلغان ۋە كۆپ ئىگىلىۋالغان ئاممىنىڭ مال - مۈلكىنى تولۇق تۆلىدى ۋە قايتۇردى .

XV باب

سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەربىرى

§1 . 50 - يىللاردىكى سوتسىيالىستىك تەربىيە

ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 1957 - يىلى 8 - ئاينىڭ 8 - كۈنىدىكى «بارلىق

يېزا ئاھالىسىغا بىر قېتىم كەڭ كۆلەملىك سوتسىيالىستىك تەربىيە ئېلىپ بېرىش توغرىسىدا» دىكى يولىيورۇقنىڭ روھىغا ئاساسەن ، ناھىيىلىك پارتكوم يېزىلاردىكى نۆقتىلىق رايون ۋە مەسىلە بىر قەدەر گەۋدىلىك رايونلارنى تاللاپ ، رەھبەرلىكى ، قەدەم - باسقۇچى ، پىلانى ، مەقسىتى ، تەشكىلى بولغان بىر قېتىملىق كەڭ كۆلەملىك سوتسىيالىستىك ئىدىيىۋى تەربىيە ھەرىكىتىنى قانات يايدۇرۇشنى قارار قىلدى . ھەرىكەتتە چوڭ ئېچىلىش ، چوڭ سايراش ، چوڭ مۇنازىرە ئۇسۇلى قوللىنىلدى ، ھەرىكەت ئېچىلىش - سايراش ، ئۆزگەرتىش ، مۇنازىرىلىشىش ، كوپىراتىپ- نى تەرتىپكە سېلىشتىن ئىبارەت تۆت باسقۇچقا بۆلۈندى ، 25 يېزىدىكى 111 يېزا ئىگىلىك كوپىراتىپىدا ئىككى تۈركۈمگە بۆلۈپ ئېلىپ بېرىلدى .

1957 - يىلى 12 - ئاينىڭ 24 - كۈنى ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى بىرلىك قىلىنىپ ئېچىلىش- سايراش ئېلىپ بېرىلدى ، % 80 كوپىراتىپ ئەزاسى ئېچىلىش - سايراش يىغىنىغا قاتناشتى . كوپىراتىپلاردا ئومۇميۈزلۈك ياشانغانلار يىغىنى ، ئاياللار يىغىنى ، ئاممىۋى يىغىن قاتارلىقلار ئېچىلدى ھەمدە ئايرىم ھال سوراش ۋە باغاقچە يېزىش شەكلى قوللىنىلىپ ، پىكىرلەر ئوتتۇرىغا قويۇلدى . 1958 - يىلى 1 - ئاينىڭ 3 - كۈنى ھەرىكەت ئۆزگەرتىش باسقۇچىغا كىردى . شۇ يىلى 1 - ئاينىڭ 11 - كۈنى مۇنازىرە باسقۇچىغا قەدەم قويۇپ ، 1 - ئاينىڭ 22 - كۈنى ئاساسىي جەھەتتىن ئاخىرلاشتى . بۇ مەزگىلدە 108 ئادەم تەنقىد قىلىندى (بۇنىڭ ئىچىدە يۇقىرى ئوتتۇرا دېھقانلار كۆپرەك) ، 13 پومېشچىك ، يەتتە باي دېھقان ، 17 بۇزۇق ئۇنسۇر قانۇن بويىچە قولغا ئېلىندى ، بەش پومېشچىك ، ئىككى باي دېھقان ، ئۇچ بۇزۇق ئۇنسۇر قانۇن بويىچە رېجىمغا ئېلىندى . يەتتە ئادەمگە قايتىدىن پومېشچىك ، باي دېھقان ، ئەكسىلئىنقىلابچى دېگەن قالپاق كىيدۇرۇلدى ، مۇھاكىمە قىلىش ئارقىلىق 15 ئادەمنىڭ پومېشچىك ، باي دېھقان دېگەن قالپىقى ئېلىپ تاشلاندى ، ئېچىلىش - سايراش ، مۇنازىرىدىن كېيىن 257 ئائىلە كوپىراتىپقا كىردى . 1958 - يىلى 2 - ئاينىڭ 5 - كۈنى 1 - تۈركۈمدە سوتسىيالىستىك تەربىيە قانات يايدۇرۇلغان 68 يېزا ئىگىلىك كوپىراتىپىدا كوپىراتىپنى تەرتىپكە سېلىش ئارقىلىق ، ئىستىل تۈزىتىش ، كوپىراتىپنى ، پارتىيىنى ، ئىتتىپاقنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى تاماملاندى . 2 - تۈركۈمدىكى سوتسىيالىستىك تەربىيىگە ئىستىل تۈزىتىش ، ئوڭچىلارغا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى قوشۇلدى .

§ 2 . 60 - يىللاردىكى سوتسىيالىستىك تەربىيە

1 . دائىرىدىكى سوتسىيالىستىك تەربىيە

1961 - يىلى 1 - ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم ئىدارىلەردىن 133 ، گۇڭشىلاردىن 46 كادىرنى گۇڭشې ، باشقۇرۇش رايونى ، ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتى ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوشۇمچە ئۆتەپ ، ئىستىل تۈزىتىش ، گۇڭشىنى تەرتىپكە سېلىش ۋە سوتسىيالىس- تىك تەربىيە ھەرىكىتىگە بىۋاستە رەھبەرلىك قىلىش ئۈچۈن تۆۋەنگە چۈشۈردى . 1961 - يىلى 1 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ھەرىكەت ناھىيە بويىچە 12 گۇڭشې ، 132 ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتىدە ئومۇميۈزلۈك باشلاندى ، ھەرىكەت تۆت قەدەم باسقۇچقا بۆلۈپ ئېلىپ بېرىلدى . بىرىنچى قەدەمدە تەشۋىقات - تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى ، سىياسەت چۈشەندۈرۈلدى ، يېزىلاردىكى ھەر قايسى تەبىقە- لەرنىڭ ئىدىيىۋى ئەھۋالى ئىگىلەندى ؛ ئىككىنچى قەدەمدە چوڭ سايراش - چوڭ ئېچىلىش ، چوڭ مۇنازىرە ئۇيۇشتۇرۇلدى ، ئاكتىپلار يېتىشتۈرۈلدى ؛ ئۈچىنچى قەدەمدە دېھقانلار ئىچىدىكى

ئېغىر ھالدىكى كاپىتالىستىك ئىدىيىسى بار بەزى كىشىلەر تاللاپ چىقىلىپ نۇقتىلىق تەنقىد قىلىنىدى ، ئېغىر ھالدىكى بۇزغۇنچىلىق ھەرىكىتى بار ۋە سوتسىيالىزمغا قارشى سۆز - ھەرىكىتى بار پومېشچىك ، باي دېھقان ، ئەكسىلئىنقىلابچى ، بۇزۇق ئۇنسۇرلار ئۇستىدە كۆرەش قانات يايدۇرۇلدى ؛ تۆتىنچى قەدەمدە خۇلاسە قىلىنىدى . ھەرىكەتكە يېزا ئىگىلىك ئاھالىسىدىن 29 مىڭ 127 كىشى قاتناشتى ، ئۇلار ئېچىلىش - سايراشتا 40 مىڭ 380 تۇرلۇك پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويدى ، بۇنىڭ ئىچىدە «مۇلۇكنى ئومۇمنىڭ قىلىۋېتىش شامىلى» ئىنكاس قىلىنغىنى 15 مىڭ 655 ، قارىغۇلارچە قوماندانلىق قىلىش ئىنكاس قىلىنغىنى 5909 ، مۇبالىغىچىلىك ئىنكاس قىلىنغىنى 226 ، كۆپ ئىگىلىۋېلىش ، شەخسلەر تەقسىم قىلىۋېلىش ئىنكاس قىلىنغىنى 1169 ، بيۇروكراتلىق ئىنكاس قىلىنغىنى 1565 ، قانۇن - ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش ئىنكاس قىلىنغىنى 1422 ، باشقىلار ئىنكاس قىلىنغىنى 14 مىڭ 434 .

ھەرىكەت ئىستىل تۈزىتىش ، گۈڭشېنى تەرتىپكە سېلىشقا بىرلەشتۈرۈپ ئېلىپ بېرىلىپ ، تەكشىلەش ، يۆتكەش ھېساباتى قەتئىي ئېنىقلاندى ، تۆلەش - قايتۇرۇش يولغا قويۇلدى .

1962 - يىلى 12 - ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىن ئېچىپ ، ناھىيە بويىچە سوتسىيالىستىك تەربىيىنى مەركەز قىلغان ئىستىل تۈزىتىش ، گۈڭشېنى تەرتىپكە سېلىش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىشنى قارار قىلدى . 1 - قارارى 71 چوڭ ئەترەت ، 288 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە ، 2 - قارارى 61 چوڭ ئەترەت ، 279 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە ئېلىپ بېرىلدى . ئالدى بىلەن پارتىيە ئىچىدە ، ئاندىن پارتىيە سىرتىدا ، ئالدى بىلەن تەشكىل ئىچىدە ، ئاندىن ئامما ئىچىدە ئېلىپ بېرىش ۋە پارتىيە - ئىتتىپاق ئەزالىرى ، خەلق ئەسكەرلىرى ، ياشلار ، ئاياللار ، پېشقەدەم دېھقانلار ، دىنىي زاتلار ھەمدە پومېشچىك ، باي دېھقانلار يىغىنى ئېچىش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ ، سىياسەت تەشۋىق قىلىنىدى ، غەم - ئەندىشىلەر تۆگىتىلدى ، كەيپىيات تۇراقلاشتۇرۇلدى . تەربىيە مەزمۇنى ئىچكى - تاشقى ۋەزىيەت ، جۇڭگو - ھىندىستان چېگرا ۋەزىيىتى ، ئۇچ قىزىل بايراقتىن ئىبارەت بولدى . ھەرىكەتتە ئىجابىي تەربىيە ئاساس قىلىنىدى ، كۆپىنچە كىچىك تېپتىكى سۆھبەت يىغىنى ئېچىش ۋە ئايرىم سىردىشىش شەكىللىرى قوللىنىلىدى ، ئامما مۇزاكىرە قىلىش ، ئەيىبلەپ سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق ، ئۆز - ئۆزىنى تەربىيىلەش ۋە بىر - بىرىنى تەربىيىلەش ئېلىپ بېرىلدى ، ھەرىكەت 1963 - يىلى 3 - ئاينىڭ باشلىرىدا ئاخىرلاشتى ، ھەر بىر چوڭ ئەترەتتە ئاخىرلاشقاندا گۈڭشي پارتكومى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋالدى . ھەرىكەتتە پومېشچىك ، باي دېھقان ، ئەكسىلئىنقىلابچى ، بۇزۇق ئۇنسۇرلار ، يەرلىك مىللەتچىلەر - نىڭ بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرى پاش قىلىنىدى ۋە ئۇلارغا زەربە بېرىلدى ، 43 تۆت خىل ئۇنسۇر تەنقىد ، كۆرەش قىلىنىدى ۋە قانۇن بويىچە بىر تەرەپ قىلىنىدى ، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە ، ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى تەرتىپكە سېلىنىدى ، كادىرلار قوشۇنى تەكشەلدى ، «يېزا ئىگىلىكىگە دائىر 60 ماددا»دىكى كونكرېت سىياسەتلەر يەنمۇ ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى ، تېرىلغۇ تەييارلىقى ۋە ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ئىشلەپچىقىرىشى ئىلگىرى سۈرۈلدى .

1962 - يىلى قىشتىن 1963 - يىلى ئەتىيازغىچە ناھىيىلىك پارتكوم ناھىيىنىڭ يېزىلىرىدا بىر قېتىملىق ئىچكى - تاشقى ۋەزىيەت ، ئىككى لۇشيەن كۆرىشى ، سوتسىيالىزم ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىك مەزمۇن قىلىنغان سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى . ھەرىكەتنىڭ دەسلىپىدە ناھىيە ، گۈڭشېلاردىن سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىگە قاتنىشىدىغان 229 كادىر ئاجرىتىلدى ۋە تەربىيىلەندى ، ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى ، ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتىنىڭ 1830 كادىرى تەربىيىلەندى . ئۇسۇلى كادىرلار يىغىنى ئېچىش ، پارتىيە مەكتىپىدە كۇرس ئېچىش ،

چ ك پ 8 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 10 ـ ئومۇمىي يىغىنىنىڭ ئاخباراتى ۋە «يېزا ئىگىلىكىگە دائىر 60 ماددا»نى تەشۋىق قىلىش ، چۈشەندۈرۈشتىن ئىبارەت بولدى . ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈمى ئورنىتىلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى ، پارتىيە ، ئىتتىپاق تەشكىلاتلىرى تەرتىپكە سېلىندى ، ئىشلەپچىقىرىش پىلانى تۈزۈلدى ، ئېغىر مەسلىسى بار 75 كادىر تەنقىد قىلىندى ، 89 كەمبەغەل دېھقان ، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقان ئاكتىپلىرى ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتى ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ كادىرلىقىغا كۆپەيتىپ ۋە تولۇقلاپ سايلاندى ، يامان ئادەملەر ھوقۇق ئىگىلىگەن تۆت ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ ھوقۇقى تارتىۋېلىندى ، 43 تۆت خىل ئۇنسۇر قانۇن بويىچە بىر تەرەپ قىلىندى .

2 . گۈلباغ گۈڭشېسىدىكى سوتسىيالىستىك تەربىيە

1963 ـ يىلى ناھىيىنىڭ يېزىلىرىدا «تۆتنى ئېنىقلاش» (ھېساباتنى ، ئامبارنى ، مال ـ مۈلۈكنى ، ئىش نومۇرىنى ئېنىقلاش) يەنى نۆۋەتتىكى سوتسىيالىستىك تەربىيە قانات يايدۇرۇلدى . 7 ـ ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم گۈلباغ گۈڭشېسى (كېيىنكى كانچى يېزا)نىڭ ئىككى چوڭ ئەترىتىنى سىناق نۆۋەتىسى قىلدى . 8 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى 143 كىشىلىك ناھىيىلىك سوتسىيالىستىك تەربىيە خىزمىتى شۆبە ئۆمىكى قۇرۇلدى ، ئۆمەك قارمىقىدا خىزمەت ئەترىتى ، خىزمەت گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى . 9 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى گۈلباغ گۈڭشېسىدا (2056 ئائىلە ، 7933 نوپۇس بار) قانات يايدۇرۇلدى . 11 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى سوتسىيالىستىك تەربىيە خىزمىتى شۆبە ئۆمىكى «سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى جەريانىدىكى بىر قانچە مەسىلە توغرىسىدىكى بىر تەرەپ قىلىش پىكرى» (لايىھە)نى تۈزۈپ چىقتى . كېيىنكى يىلى 1 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى ئاخىرلاشتى . سوتسىيالىستىك تەربىيىگە 163 كادىر قاتناشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە ، گۈڭشې دەرىجىلىك كادىر 113 ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئورگانلارنىڭ كادىرى 14 ، ئاپتونوم رايونلۇق ئورگانلارنىڭ كادىرى 36 . ھەرىكەت بەش باسقۇچقا بۆلۈندى : 1 ـ باسقۇچتا گۈڭشېنىڭ ئۈچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنىنى ياخشى ئېچىش ئاساس قىلىندى ، تەشۋىق قىلىپ سەپەرۋەر قىلىش ، تەكشۈرۈش ، تەكتىنى ئېنىقلاش ، نامراتلارنىڭ ھالىغا يېتىش ، يىلتىز تارتىپ ئالاقە باغلاش ئارقىلىق ، كەمبەغەل دېھقان ـ تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقان ئاكتىپلىرى يېتىشتۈرۈلدى ؛ 2ـ باسقۇچتا كەمبەغەل دېھقان ـ تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار مەركەز قىلىنغان تۆتنى ئېنىقلاش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ ، ھېسابات تەكشۈرۈلدى ، تەركىب تەكشۈرۈپ بېكىتىلدى ، تەشكىلات قۇرۇلدى ؛ 3 ـ باسقۇچتا «تۆتنى ئېنىقلاش» مەركەز قىلىنىپ ، كادىرلارنىڭ «يۈيۈنۈپ بىنادىن چۈشۈشى» گە ياردەم بېرىلدى ، «تۆتنى ئېنىقلاش»نىڭ تەتبىقى ئېلان قىلىندى ، تۈرلۈك تۈزۈملەر ئورنىتىلدى ؛ 4 ـ باسقۇچتا دۈشمەنگە قارشى كۈرەش ئۈيۈشتۇرۇلۇپ ، سىنىپىي دۈشمەنلەرنىڭ بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىگە زەربە بېرىلدى ؛ 5 ـ باسقۇچتا ئىشلەپچىقىرىش دولقۇنىنى قوزغاش ئاساس قىلىندى .

ھەرىكەت جەريانىدا مۇنداق توققۇز تۈرلۈك خىزمەت كونكرېت ئىشلەندى .

1) كادىرلارنىڭ «بوقچا تاشلاش» (مەسىلە تاپشۇرۇش)ى چوڭ ئەترەت ، ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى كادىرلىرى 1106 بوقچىنى تاشلىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە 72 چوڭ ئەترەت كادىرى تاشلىغىنى 561 ؛ 107 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى كادىرى تاشلىغىنى 545 . ئۇنىڭ مەزمۇنى سىنىپىي مەيدان ، ئىرادىنىڭ ئاجىزلىشىشى ، كۆپ يەپ ـ كۆپ ئىگىلەش ، خىيانەتچىلىك ـ ئوغرىلىق ، ھايانكەشلىك قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالدى . ھەرىكەت جەريانىدا 1603.5 كىلوگرام

ئاشلىق ، 292 كىلوگرام ياغلىق دان ، 45 تۈياق چارۋا ، 143 ئىش نوموٚرى ، 797 يوٚەن نەق پوٚل ، 30 مېتىر رەختىنىك خىيانەت قىلىنغانلىقى ، ئوغرىلانغانلىقى ، 2725 كىلوگرام ئاشلىق ، 488.5 كىلوگرام ياغلىق دان ، 27 تۈياق چارۋا ، 313 ئىش نوموٚرى ، 1298 يوٚەن نەق پوٚلىنىك كوٚپ يەرلىك ـ كوٚپ ئىگىلەنگەنلىكى ، 3177 يوٚەن هايانكەشلىك قىلىپ پايدا ئېلىنغانلىقى ئېنىقلاندى .

2) سەپەرۋەرلىك يىغىنى ئېچىش　　گوٚڭشي بويىچە 16 ياشتىن يوٚقىرى ئەزادىن 3929ى سوتسىيالىستىك تەربىيىگە قاتناشتى ، بوٚ ئوموٚمي ئەزانىك 86 پىرسەنتىدىن كوٚپرەكىنى ئىگىلىدى .

3) «ئوموٚمنىك نەرسىسىنى جايىغا قايتوٚرۇش»　　ئادەتتىكى ئامما ئوموٚمنىك نەرسىسىنى جايىغا قايتوٚرۇشقا چاقىرىق قىلىندى ، نەتىجىدە 899 ئائىلىلىك گوٚڭشي ئەزاسى تەشەببۇسكارلىق بىلەن 1445 كىلوگرام ئاشلىق ، 74 كىلوگرام ياغلىق دان ، 18 كالا ، 40 قوي ، ئىككى ئېشەك ، 406 دانە دېھقانچىلىق سايمىنى ۋە باشقا نەرسىلەردىن 1226نى تاپشوٚردى . بوٚلارنى نەق پوٚلغا سوٚندوٚرغاندا 7197 يوٚەن بولدى .

4) كادىرلار تۆلەش ـ قايتوٚرۇش　　283 كادىر نەق پوٚل هېسابىغا 16 مىڭ 996 يوٚەنلىك نەرسىنى قايتوٚردى .

5) كەمبەغەل دېھقان ـ تۆۋەن ئوتتوٚرا دېھقانلار تەشكىلاتى قوٚرۇش　　گوٚڭشي بويىچە تەرەققي قىلدوٚرۇلغان كەمبەغەل دېھقان ـ تۆۋەن ئوتتوٚرا دېھقانلار جەمئىيىتى ئەزاسى 2312 بولوٚپ ، 16 ياشتىن ئاشقان گوٚڭشي ئەزاسى ئوموٚمي ئەزانىك 63 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ؛ گوٚڭشي ، فېرما ۋە 13 چوڭ ئەتراپتىكى كەمبەغەل دېھقان ـ تۆۋەن ئوتتوٚرا دېھقانلار جەمئىيىتى قوٚرۇلدى ، جەمئىيەتكە 133 هەيئەت سايلاپ چىقىلدى ؛ 71 ئىشلەپچىقىرىش ئەتراپىدە 77 جەمئى-يەت ئەزالىرى گوٚرۇپپىسى ياكى كومىتېتى قوٚرۇلدى ، 295 گوٚرۇپپا باشلىقى ، موٚئاۋىن گوٚرۇپپا باشلىقى ۋە هەيئەت سايلاپ چىقىلدى ؛ گوٚڭشىلارنىك ئوٚزگەرتىپ سايلانغان ، تەرتىپكە سېلىنغانلاردىن كېيىنكى ئاساسىي قاتلام كادىرلىرى ئىچىدە كەمبەغەل دېھقان ـ تۆۋەن ئوتتوٚرا دېھقان 327 بولوٚپ ، ئوموٚمي كادىرنىك 85 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

6) تەشكىلنى تەرتىپكە سېلىش　　پارتىيە ـ ئىتتىپاق ياچېيكىسى ۋە خەلق ئەسكەر-لىرى ، ئايالىلار ، ئامانلىق ساقلاش قاتارلىق تەشكىلاتلار ئوٚزگەرتىپ سايلاندى ؛ 84 نەپەر ياش ئاكتىپ ئىتتىپاققا قوبوٚل قىلىندى ، 68 ئاكتىپ پارتىيە تەشكىلىگە كوٚرسىتىلدى ، چوڭ ئەتراپ ، ئىشلەپچىقىرىش ئەتراپتى كادىرلىرى ئوٚزگەرتىپ سايلاندى ۋە تولوٚقلاپ سايلاندى .

7) ئىلغارلارنى باهالاش　　گوٚڭشي بويىچە «ئالتىدە ياخشى ئىشلەپچىقىرىش ئەتراپ-تى»دىن 20 سى ۋە «بەشتە ياخشى ياش» ، «بەشتە ياخشى خەلق ئەسكىرى» ، «قەلبى قىزىل-قولى چوٚەر ئايال»دىن 267سى باهالاپ چىقىلدى .

8) تۆت خىل ئوٚنسوٚرلار (پومېشچىك ، باي دېھقان ، ئەكسىلئىنقىلابچى ، بوٚزوٚق ئوٚنسوٚر) باهالاندى　　207 تۆت خىل ئوٚنسوٚردىن قانوٚنغا بويسوٚنغىنى 59 بولوٚپ ، ئوموٚمي تۆت خىل ئوٚنسوٚرنىك 28.5 پىرسەنتىنى ؛ ئادەتتىكىچە قانوٚنغا خىلاپ هەرىكىتى بارلار 74 بولوٚپ 7.35% نى ، ئېغىر بوٚزغوٚنچىلىق هەرىكىتى بارلار 74 بولوٚپ 7.35% نى ئىگىلىدى ؛ پومېشچىكتىن 14ى ، باي دېھقاندىن توققوٚزى ، ئەكسىلئىنقىلابچىدىن بىرى ، بوٚزوٚق ئوٚنسوٚردىن ئىككىسى تەنقىد ۋە كوٚرەش قىلىندى .

9) تەشكىلي جەهەتتىن بىر تەرەپ قىلىش　　49 كادىر قايتا سايلاندى ۋە تەرتىپكە سېلىندى (429 كادىردىن 377 سى داۋاملىق سايلاندى) ؛ ئاينىپ ئوٚزگىرىپ كەتكەن

ئۇچ كىشى تازىلاندى .
1964 - يىلى 3 - ئاينىڭ 13 - كۈنىدىن 5 - ئاينىڭ 23 - كۈنىگىچە ناهيىلىك سوتسىيالىستىك تەربىيە شۆبە ئۆمىكى سوتسىيالىستىك تەربىيىنى نۆقتىدا سىناق قىلىش خىزمەتىنى 70 كۈن قايتا تەكشۈردى .

3 . بازار ، ياتۇر گۈڭشىلىرىدىكى سوتسىيالىستىك تەربىيە

1964 - يىلى 1 - ئاينىڭ 15 - كۈنى بازار ، ياتۇر گۈڭشىلىرىدا «تۆتىنى ئېنىقلاش» باشلاندى . سوتسىيالىستىك تەربىيە شۆبە ئۆمىكىنىڭ كادىرى 336گە يەتتى ، بۈنىڭ ئىچىدە ئاپتونوم رايونلۇق ئورگانلارنىڭ كادىرى 35 ، ۋىلايەتلىك ئورگانلارنىڭ كادىرى 14 ، ناهيە دەرىجىلىك ئورگان بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلارنىڭ كادىرى 166 ، گۈڭشې كادىرى 31 ، يېزا ئاكتىپى ۋە تەرجىمان 90 . ئىككى گۈڭشې ۋە گۈڭشې باشقۇرۇشىدىكى فېرمىدىكى سوتسىيالىستىك تەربىيە 7 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ئاخىرلاشتى ، 195 كۈن داۋاملاشتى . بازار ئاهالىسى ، گۈڭشې باشقۇرۇشىدىكى كارخانا ۋە ئائىلە تاۋابئاتلىرى ئارىسىدىكى سوتسىيالىستىك تەربىيە 9- ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى ئاخىرلاشتى ، 240 كۈن داۋاملاشتى .

سوتسىيالىستىك تەربىيە باشلانغاندىن تارتىپ ئاخىرلاشقىچە مەركەزنىڭ «نۆۋەتتىكى يېزا خىزمىتىدىكى بىر قانچە مەسىلە توغرىسىدا قارار (لايىهە)» ۋە « ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ يېزىلاردىكى سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى جەريانىدىكى بەزى كونكرېت سىياسەتلەر توغرىسىدىكى بەلگىلىمىسى (لايىهە)»نى ئىزچىللاشتۇرۇشتا چىڭ تۇرۇلدى ، يېزىلاردىكى ئىشلەپچىقىرىش بىلەن پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش زىچ بىرلەشتۇرۇلۇپ ، مۇنداق 12 تۈرلۈك خىزمەت ئىشلەندى .

1) مەركەزنىڭ قارارى ۋە بەلگىلىمىلىرى تەشۋىق قىلىندى .

2) دەرت - ئەلەمنى ئەسلەپ راھەت - پاراغەتنىڭ قەدرىگە يېتىش ، دەرت تۆكۈش يىغىنى ئېچىش ، سىنىپىي تەربىيە كۆرگەزمىسى ئېچىش قاتارلىق ئۇسۇللار قوللىنىلىپ ، سىنىپىي تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى .

3) سوتسىيالىزم ۋە كوللېكتىۋىزم تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلدى ، تەربىيە ئارقىلىق ، كوللېكتىپ ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكىگە ئاكتىپ قاتناشمايدىغان ، ئائىلە قوشۇمچە كەسپىگە قىزىقمايدىغان ، دېھقانچىلىقنى تاشلاپ سودىگەرچىلىك قىلىدىغان ، ھايانكەشلىك قىلىدىغان ، يەرنى تەقسىم قىلىپ يەككە ئىشلەشنى تەشەببۇس قىلىدىغان ، دىنىي فېئودال خۇراپىي ھەرىكەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ، كوللېكتىپنىڭ مال - مۈلكىنى شەخسىي ئىگىلىۋالىدىغان ئىدىيە ۋە ھەرىكەتلەر تەنقىد قىلىندى .

4) رېۋىزىئونىزمغا قارشى تۇرۇش تەربىيىسى ئېلىپ بېرىلدى .

5) كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلارنىڭ ئۈستۈنلۈكى تىكلەندى . خىزمەت ئەترەتلىرىنىڭ نامراتلاردىن ھال سورىشى ، يىلتىز تارتىپ ئالاقە باغلىشى ، ئاممىنى ھەرىكەتلەندۈرۈشى ، دېموكراتىك ياھالاش ئېلىپ بېرىشى ، قار توپىنى دۈگىلىتىش ئۇسۇلىنى قوللىنىشى ئارقىلىق ، كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار تەشكىلاتى پەيدىنپەي زورايدى . سوتسىيالىستىك تەربىيىنىڭ 2 - باسقۇچىدا كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزالىرى قۇرامىغا يەتكەنلەر (كەمبەغەل دېھقان - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقان)نىڭ 33.1 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەندى ، 3 - باسقۇچتا 57.3% كە يەتتى ، ئاخىرقى مەزگىلدە 6927گە يېتىپ 70.8% نى ئىگىلىدى ؛

چوڭ ئەترەت ، فېرمىلاردا كەمبەغەل دېھقان - توۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار ھەيئىتى ، ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىدە كەمبەغەل دېھقان - توۋەن ئوتتۇرا دېھقان ئەزالار گۇرۇپپىسى ياكى ھەيئىتى قۇرۇلدى .

6) ئاممىا ئىچىدىكى ئىقتىسادىي مەسىلە ھەل قىلىندى . ئاممىا ئىچىدىكى ئادەتتىكى مەسىلەلەرگە قارىتا «ئومۇمىنىڭ نەرسىسىنى ئۆز ئورنىغا قايتۇرۇش» چاقىرىق قىلىندى ، ئاممىا بىر تەرەپ قىلىشنى تەلەپ قىلغانلىرى دېموكراتىك مۇزاكىرىلىشىش ئارقىلىق قارار قىلىندى ، ئادەتتە پەقەت ئۆزىنى تەكشۈردى ۋە مۇۋاپىق تۆلەپ قايتۇرۇلدى ، تەنقىد قىلىنمىدى ، قالپاق كىيدۇرۇلمىدى ، چارە كۆرۈلمىدى ، ئىككى گۇڭشىدا «ئومۇمىنىڭ نەرسىسىنى ئۆز جايىغا قايتۇرغانلار» 1621 گە يەتتى ، قايتۇرۇلغان تۇرلۇك ماددىي ئەشيالارنىڭ سوممىسى 16 مىڭ 588 يۈەنگە يەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى 2609 ، ئىستېمال ۋاستىلىرى 746 ، ئاشلىق 3.5 تونىنا .

7) كادىرلارغا «بوقچا تاشلاش» توغرىسىدا تەربىيە بېرىلدى . ھەربىر جەريانىدا كادىرلارغا ئالدىنقى ھالدا بوقچا تاشلاش توغرىسىدا تەربىيە بېرىلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئاممىا بىلەن مەخسۇس بەنزە ھېسابات تەكشۈرۈشكە سەپەرۋەر قىلىنىپ ، بىر تۈركۈمى ئېنىقلانسا ، بىر تۈركۈمى ئېلان قىلىندى ، ئاممىدىن پىكىر ئېلىنىپ ، تاكى مەسىلىلەر ئېنىقلانغىچە قايتا - قايتا تەكشۈرۈپ ئەملىيلەشتۈرۈلدى . ئۇچ قېتىم «بوقچا تاشلاش» دولقۇنى قوزغالدى ھەمدە تۆتىنى ئېنىقلاش جەريانىدا يەقەت «ئىقتىسادىي بوقچا»نىڭ بىر تەرەپ قىلىنمىدىغانلىقى ، تەشكىلىي جەھەتتىن بىر تەرەپ قىلىش ھەربىر تەنىڭ ئاخىرىغا قالدۇرۇلغانلىقى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويۇلدى .

8) تەشكىلىي جەھەتتىن بىر تەرەپ قىلىندى . «ئىدىيىۋى تەنقىدتە قاتتىق بولۇش ، تەشكىلىي جەھەتتىن بىر تەرەپ قىلىشتا كەڭچىلىك قىلىش» پرىنسىپىغا ئاساسەن ، خاتالىق ئۆتكۈزگەن بىر قىسىم كادىرلار بىر تەرەپ قىلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە 14 ئادەمنىڭ ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلاندى ، ئىككى ئادەم پارتىيىدىن چىقىرىلدى ، تۆت ئادەم پارتىيە ئىچىدە سىناشقا قالدۇرۇلدى ، ئىككى ئادەمگە پارتىيە ئىچىدە ئېغىر ئاگاھلاندۇرۇش بېرىلدى ، ئۈچ ئادەم ئىتتىپاقتىن چىقىرىلدى .

9) تەرتىپكە سالغاچ ئۆزگەرتىلدى . ھەربىرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلدە بىرقەدەر مۇكەممەل بولغان مالىيە باشقۇرۇش ، مال - مۇلۇك باشقۇرۇش ، ئىشنى باھالاپ نومۇر خاتىرىلەش ، كادىرلار ئەمگەككە قاتنىشىش قاتارلىق تۈزۈملەر شەكىللەندۇرۇلدى . سوتسىيالىستىك تەربىيىدىن ئىلگىرى پەقەت % 50 ~ % 60 كادىر ئەمگەككە قاتناشقاندى ، ھەربىرى ئاخىرىدا ئەمگەككە قاتناشقان كادىر % 96.6 كە يەتتى .

10) ئومۇمىيۈزلۈك بىر قېتىم بەشتە ياخشىلار باھالاپ سىلىشتۇرۇلۇپ ، 285 بەشتە ياخشى كادىر (ئومۇمىي كادىرنىڭ 36 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى) ، 32 بەشتە ياخشى ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى ، 1404 بەشتە ياخشى گۇڭشي ئەزاسى باھالاپ چىقىلدى .

11) ئاساسي قاتلام تەشكىلاتلار تەرتىپكە سىلىندى ، پارتىيە ، ئىتتىپاق ، خەلق ئەسكەرلىرى ، ئايالار ۋە باشقا ئاساسي قاتلام تەشكىلاتلىرى تەرتىپكە سىلىندى ، پارتىيە ، ئىتتىپاق ئەزالىرى ئومۇمىيۈزلۈك بىر قېتىم باھالاپ بېكىتىلدى . پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئىدىيىۋى ئېڭى كۆرۈنەرلىك ئۆستى . ھەربىرى جەريانىدا 610 نەپەر ياش ئاكتىپ يېتىشتۇرۇلدى ، بۇنىڭدىن 230ى ئىتتىپاق تەشكىلىگە كىردى .

12) خەلق ئىچىدىكى كۆپلىگەن زىددىيەت توغرا بىر تەرەپ قىلىندى . باي ناھىيىسىدىكى سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەربىرى گەرچە كادىرلارنىڭ ئىدىيىۋى ئىستىل مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ، تۈرلۈك ئىقتىسادىي تۈزۈملەرنى ئورنىتىش ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈش ، ئىقتىساد باشقۇ-

رۇش جەھەتلەردە مۇئەييەن رول ئويناغان بولسىمۇ ، لېكىن «سول» ئىدىيىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ، خاراكتېرى ئوخشاش بولمىغان ئىككى خىل زىددىيەت مۇئەييەن دەرىجىدە ئارىلاشتۇرۇۋېتىلىپ ، كېڭەيتىۋېتىش خاتالىقى ئۆتكۈزۈلۈپ ، زور تۈركۈمدىكى ئاساسىي قاتلام كادىرلىرىغا ئازار بېرىلدى .

سوتسىيالىستىك تەربىيە خىزمىتى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ، ئاقسۇ ۋىلايىتى سوتسىيالىستىك تەربىيىنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى (شەرقىي بۆلەكنىڭ) كۆچا ناھىيىسىگە يۆتكىدى .

§ 3 . 90 - يىللاردىكى سوتسىيالىستىك تەربىيە

1990 - يىلى كۈزدىن 1993 - يىلى ئەتىيازغىچە ناھىيە بويىچە 16 يېزا ، بازار ، مەيداندا دېھقان - چارۋىچىلارغا قارىتىلغان سوتسىيالىستىك ئىدىيىۋى تەربىيە قانات يايدۇرۇلدى . ھەر يىلى كەچكۈزدىن كېيىنكى يىلى ئەتىيازغىچە ناھىيە بويىچە ناھىيىگە بىۋاستە قاراشلىق ئورگانلار ۋە يېزا ، بازار ، مەيدانلاردىن كادىر ئاجرىتىلىپ ، ناھىيىلىك يېزا سوتسىيالىستىك تەربىيە خىزمىتى ئۈمىكى تەشكىل قىلىندى . سوتسىيالىستىك تەربىيە خىزمىتىدە سوتسىيالىستىك ئىدىيىۋى تەربىيە چېكى تۈتۈلۈپ ، دېھقان - چارۋىچىلار سوتسىيالىزم ئېتىقادىدا چېكى تۈرۈشقا يېتەكلەندى ، يېزىلاردىكى ئىسلاھات چوڭقۇرلاشتۇرۇلدى ، پارتىيىنىڭ دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرىغا قارىتىلغان ئاساسىي سىياسىتى مۇقىملاشتۇرۇلدى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى ، دېھقان - چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتى ئىلگىرى سۈرۈلدى ، پارتىيە ياچېيەكسى يادرو قىلىنغان كەنت دەرىجىلىك يۇرۇشلەشمە تەشكىلاتلارنىڭ قۇرۇلۇشى كۈچەيتىلدى ، يېزىلاردىكى ئىدىيە - مەدەنىيەت بازىسىنىڭ قۇرۇلۇشى كۈچەيتىلدى . سوتسىيالىستىك تەربىيە خىزمەت ئەترىتى نۇقتىغا كىرگەن دەسلەپكى مەزگىلدە ، ئومۇمىيۈزلۈك پارتىيە ، ئىتتىپاق ئەزالىرى ، كەنت رەھبەرلىرى ، دىنىي زاتلار ۋە دېموكراتىك ئاساستا ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلگەن ئامما ۋەكىللىرى قاتناشقان سوتسىيالىستىك تەربىيە سەپەرۋەرلىك يىغىنلىرى ئېچىلدى ، 500 قارادىن ئارتۇق تۈرلۈك كۇرس ئېچىلىپ ، 18 ياشتىن ئاشقان قۇرامىغا يەتكەنلەر مەركەزلىك تەربىيىلەندى ، تەربىيىلەش دائىرىسى تەخمىنەن 95 % بولدى . خىزمەت جەريانىدا جانلىق ، كۆپ خىل شەكىللەر قوللىنىلدى ، رادىئو ، كىنو ، تېلېۋىزىيە ، قىسقا خەۋەر ، مەخسۇس ستون ، لوزۇنكا قاتارلىق تەشۋىقات قوراللىرىدىن تولۇق پايدىلىنىلدى ، دوكلات بېرىش يىغىنى ، سۆزلەپ چۈشەندۈرۈش يىغىنى ، سۆھبەت يىغىنى ، زېھىن سىناش مۇسابىقىسى ، ئەدەبىيات - سەنئەت نومۇرلىرىنى كۆرسىتىش ، تېپلارنى ئۇلاش قىلىش ، ھېسابات قىلىپ سېلىشتۇرۇش قاتارلىق ئۇسۇللار ئارقىلىق تەشۋىقات - تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى .

سوتسىيالىستىك تەربىيە خىزمىتى ئۈمىكى ئاساسىي قاتلام كادىرلىرى ۋە دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ پىسخىكىسىنى كۆزدە تۇتۇپ ، كادىرلار ۋە ئاممىنى ج ك پ 13 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 8 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ روھىنى ئىستايىدىل ئۆگىنىش ۋە مۇزاكىرە قىلىشقا ئۇيۇشتۇردى . ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيانقى يېزىلارغا قارىتىلغان بىر قاتار سىياسەتلىرىنى كەڭ تەشۋىق قىلىپ ، مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش ئاساس قىلىنغان مەسئۇلىيەت تۈزۈمىنى يولغا قويۇشنى ئايدىڭلاشتۇردى . نۇقتە-

لاردا ھېسابات ئېنىقلاش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ ، كوللېكتىپنىڭ تۇراقلىق مۇلكى تىزىملاپ رويخەتكە ئېلىندى ، ئائىلىنىڭ تەكتى ، قەرز قالغان پۇللار ئېنىقلاندى . ناھىيە بويىچە نۇقتىلىق كەنتلەرنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا ، كادىرلار ۋە ئاممىنىڭ قەرزى 7 مىليون 982 مىڭ يۈەنگە يەتكەن ، سوتسىيالىستىك تەربىيە خىزمىتى ئاخىرلاشقاندا ، 4 مىليون 308 مىڭ يۈەن يىغۇۋېلىنغان ؛ يېزا ، بازار ، مەيدان پارتكوملىرىغا ماسلىشىپ ناھىيىلىك پارتكوم تۇزگەن نۇقتىلىق كەنتلەردە 100 مودىن ئارتۇق بىر كوللېكتىپ باغ بولۇش ، 30 مودىن ئارتۇق بىر ئۈجمىلىك بولۇش ، 100 مودىن ئارتۇق بىر ئىقتىسادىي ئېتىز بولۇش ، 200 تۇياقتىن ئارتۇق بىر قورو چارۋا بولۇش ئومۇميۈزلۈك ئىزچىل ئەملىيلەشتۈرۈلدى ؛ پارتىيە ياچېيكىسى يادرو قىلىنغان كەنت دەرىجىلىك يۇرۇشلەشمە تەشكىلاتلارنى تەرتىپكە سېلىش ۋە قۇرۇشقا ئەھمىيەت بېرىلدى . نۇقتىلىق كەنتلەردە پارتىيە ياچېيكىسى بەنزىسىنى ياخشى قۇرۇش بىلەن بىللە ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلارغا يېتەكچىلىك قىلىنىپ كەنت كومىتېتى ، ھەمكارلىق ئىقتىسادىي تەشكىلاتى ۋە ئىتتىپاق ياچېيكىسى ، ئاياللار بىرلەشمىسى ، خەلق ئەسكەرلىرى ، ئامانلىق ساقلاش ، مۇرەسسە قىلىش ، پىلانلىق تۇغۇت ۋە دىننى باشقۇرۇش قاتارلىق يۇرۇشلەشمە تەشكىلاتلارنىڭ قۇرۇلۇشى مۇكەممەللەشتۈرۈلدى ھەمدە بەلگىلىمە بويىچە كادىرلار بەشتىن يەتتىگىچە تىزگىنلىنىپ ، گىرە-لىشىپ ۋەزىپە ئۆتەش يولغا قويۇلدى ، پارتىيە ياچېيكىسى شۇجىلىرىنىڭ ئوتتۇرىچە يېشى ئەسلىدە-كى 45.8 ياشتىن 43.5 ياشقا تۆۋەنلىتىلدى ، تولۇق ئوتتۇرا مەلۇماتىغا ئىگە ياچېيكا شۇجىلىرى ئىلگىرىكى 15 كىشىدىن 29غا يەتتى .

سوتسىيالىستىك تەربىيە ئاخىرلاشقاندا ، سوتسىيالىستىك تەربىيە نۇقتىسى بولغان دېھقانچە-لىق - چارۋىچىلىق رايونلىرىدا 13 مەدەنىيەت مەركىزى ، 11 مەدەنىيەت پونكىتى ، 175 مەدەنىيەت ئۆيى قۇرۇلدى ، سىملىق رادىئو كىرگۈزۈلگەن ئائىلە نىسبىتى 69% كە ، رادىئونىڭ قاپلاش نىسبىتى 77.5% كە يەتتى . ئىشخانىدىن 554ى رېمونت قىلىندى ، 44ى يېڭىدىن سېلىندى ؛ ئىشخانىدىن 80ى رېمونت قىلىندى ، 11ى يېڭىدىن سېلىندى ؛ قىرائەتخانىدىن 90ى رېمونت قىلىندى ، 16 سى يېڭىدىن سېلىندى ؛ مەدەنىي كۆكۈل ئېچىش پائالىيەتخانىسىدىن 71ى رېمونت قىلىندى ، 21ى يېڭىدىن سېلىندى ؛ رادىئو ئاڭلىتىش ئۆيىدىن 17سى رېمونت قىلىندى ، ئۇچى يېڭىدىن سېلىندى ؛ تەنتەربىيە مەيدانىدىن 97سى رېمونت قىلىندى ، 26 سى يېڭىدىن ياسالدى ؛ بۇلارغا 220 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى .

XVI باب

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»

1966 - يىلى 5 - ئايدىن 1976 - يىلى 10 - ئايغىچە داۋام قىلغان «مەدەنىيەت زور

ئىنقىلابى» بىر قېتىملىق ئىچكى قالايمىقانچىلىق بولدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باي ناهيىسىدىكى هەر مىللەت خەلقىگە بالايىئاپەت ئېلىپ كەلدى، تۈرلۈك ئىشلارغا ئېغىر زىيان يەتكۈزدى.

§1. پاش قىلىش ۋە شىكايەت قىلىش

1966 - يىلى 5 - ئاينىڭ 16 - كۈنى مەركەز «16 - ماي ئۇقتۇرۇشى» (يەنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزي كومىتېتىنىڭ ئۇقتۇرۇشى»)نى ئېلان قىلدى. 20 - كۈنى ناهيىلىك پارتكوم «كادىرلار ۋە ئاممىنى سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىغا ئاكتىپ قاتنىشىشقا سەپەرۋەر قىلىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش»نى تارقاتتى هەمدە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» رەهبەرلىك گۇرۇپپىسى ۋە ئىشخانىسى قۇردى.

6 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە بازار رايونىدىكى ئورۇنلاردا 107 قېتىم شىكايەت قىلىش يىغىنى ئېچىلدى، يىغىنغا 3424 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى، 2504 پارچە چوڭ خەتلىك گېزىت يېزىلدى، يېزىلاردا 177 قېتىم شىكايەت قىلىش يىغىنى ئېچىلدى، يىغىنغا 20 مىڭ 212 ئادەم قاتناشتى، 4155 پارچە چوڭ خەتلىك گېزىت يېزىلدى.

7 - ئاينىڭ 19 - كۈنى ناهيىلىك پارتكوم بۇاستە رەهبەرلىك قىلىپ، يازلىق تەتىللىك ئوقۇتقۇچىلار كۇرسى ئاچتى، كۇرسقا 408 ئوقۇتقۇچى ۋە ئىشچى - خىزمەتچى، 167 ئوقۇغۇچى قاتناشتى. كۇرسنىڭ ئاساسلىق مەقسىتى ئاتالمىش مەدەنىيەت - ماۋارىپ قوشۇنىغا كۆز بويىپ كىرىۋالغان بۇرژۇئازىيە ۋەكىللىرىگە زەربە بېرىش، بولۇپمۇ پارتىيە ئىچىدىكى كاپىتالىزم يولىغا ماڭغان هوقۇقدارلارغا زەربە بېرىش بولدى. 3000 پارچىدىن ئارتۇق چوڭ خەتلىك گېزىت چاپلاندى. كۇرس بىر ئاي داۋاملاشتى، ناهيىلىك پارتكوم كۆزەتكۈچى، ئالاقىچى، تەكشۈرگۈچى ئەۋەتتى.

7 - ئايدا داۋانچى دېهقانچىلىق مەيدانى 2 - لىيەنىدىكى بىر قىسىم ئىشچى - خىزمەتچىلەر «مەيدان پارتكومىغا ئون سوئال» دېگەن چوڭ خەتلىك گېزىتنى چاپلاپ، تەنقىدىي پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ناهيىلىك پارتكوم 2 - لىيەندە تۇرۇشقا خىزمەت گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ، بۇ ئىشنى «ئەكسىلئىنقىلابىي» ۋەقە دەپ بېكىتتى.

§2. قىزىل قوغدىغۇچىلار هەرىكىتى ۋە ئاممىۋى تەشكىلات

1966 - يىلى 11 - ئاينىڭ ئاخىرىدا ناهيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مەسئۇلى قىزىل قوغدىغۇچىلار ۋەكىلى بىلەن بىرلىكتە بېيجىڭغا بېرىپ، رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ 8 - قېتىملىق قوبۇل قىلىشىغا قاتناشتى. 12 - ئايدا ناهيىلىك قىزىل قوغدىغۇچىلار كۆتۈۋېلىش پونكىتى قۇرۇلۇپ، سىرتتىن باي ناهيىسىگە ئالاقە باغلاش ئۈچۈن كەلگەن ئوقۇغۇچىلار كۆتۈۋېلىندى.

1966 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ قىزىل قوغدىغۇچىلار جەڭگىۋار ئەترىتى بەزى ئادەملەر-نىڭ ئۆيىنى ئاختۇردى، ئاتالمىش «بۇرژۇئا ئەكسىيەتچى لۇشىيەنى»نى تەنقىد قىلىش، «ناهىيە-لىك پارتكومنى توپقا تۇتۇش» ۋە هەر دەرىجىلىك پارتىيە - هۆكۈمەت مەسئۇللىرىنى تەنقىد

قىلىش ، كۆرەش قىلىش جەريانىدا ھەر دەرىجىلىك پارتكوملار پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدى ، ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ پائالىيىتى توختاپ قالدى ، زاۋۇتلار ئىشتىن توختىدى ، ئوقۇغۇچىلار دەرس توختاتتى ، ئاممىۋى تەشكىلاتلار باش كۆتۈردى .

1967 ـ يىلى 1 ـ ئايدا «شاڭخەي يانۋار ئىنقىلابى»نىڭ تەسىرىدە ، بىر قىسىم ئاممىۋى تەشكىلاتلار ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلارنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرىنى تەنقىد قىلىش ، كۆرەش قىلىشقا باشلىدى ، ناھىيىلىك پارتكوم ۋە ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ ھوقۇقىنى تارتىۋالدى . 3 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى تەخمىنەن 1000 ئادەم ئاچلىق ئېلان قىلىپ ، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ ئاساسىي رەھبەرلىرىنىڭ ئەمىلىنى ئېلىپ تاشلاشقا قىستىدى .

1967 ـ يىلى يازدىن 1968 ـ يىلىغىچە «ئىنقىلابىي كادىرلار» ۋە «ھوقۇق تارتىۋېلىش»قا بولغان پىكىر بىردەك بولمىغاچقا ، ئاممىۋى تەشكىلاتلار ئىككى چوڭ تەرەپكە بۆلۈنۈپ كەتتى ، ئىككى تەرەپ بىر ـ بىرى ئۈستىدە چوڭ خەتلىك گېزىت چاپلىدى ، بىر ـ بىرىگە ھۇجۇم قىلدى . جياڭ چىڭنىڭ «قەلەم ئارقىلىق ھۇجۇم قىلىپ ، ئەلەم ئارقىلىق قوغدىنىش» شۇئارىنىڭ قۇتراتقۇسى ئارقىسىدا ، ئىككى تەرەپ ئاممىۋى تەشكىلات ئارىسىدا كۆپ قېتىم ئەلەم كۆرىشى بولدى .

1968 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ناھىيىلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ قىزىل قوغدىغۇچىلار ۋەكىللىرى ئۈيۈشمىسى قۇرۇلدى ، 10 ـ ئايدا ناھىيىلىك قىزىل قوغدىغۇچىلار ۋەكىللىرى ئۈيۈشمىسى قۇرۇلدى . 1969 ـ يىلى ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلغاندىن كېيىن ، قىزىل قوغدىغۇچىلار ئۈيۈشمىسى ئۆزلۈكىدىن تارقىلىپ كەتتى .

3 § . «ئۇچىنى قوللاش ، ئىككى ھەربىي» ۋە ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ قۇرۇلۇشى

1967 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى باي ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى بۇيرۇقىغا بىنائەن «ئۇچىنى قوللاش ، ئىككى ھەربىي» (سولچىللارنى قوللاش ، ئىشچىلارنى قوللاش ، دېھقانلارنى قوللاش ، ھەربىي ئىدارە قىلىش ، ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە)گە قاتنىشىپ ، جامائەت خەۋپسىزلىكى ، تەپتىش ، سوت ئورگانلىرىغا قارىتا ھەربىي ئىدارە قىلىشنى يولغا قويدى ، ئازادلىق ئارمىيىنىڭ ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىش ئېتىرتى (ھەربىي تەشۋىقات ئەترىتى) ناھىيە بازىرىدىكى ئىدارە ـ ئورۇنلارغا ۋە گۇڭشى ـ مەيدانلارغا كىرىپ ئورۇنلاشتى . 4 ـ ئايدا ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى باي ناھىيىلىك ئىنقىلابىنى تۈتۈپ ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈشنىڭ 1 ـ سەپ قوماندانلىق شتابىنى قۇرۇپ ، ناھىيىنىڭ تۈرلۈك خىزمەتلىرىگە رىياسەتچىلىك قىلدى .

1968 ـ يىلى 10 ـ ئايدا بايدا تۈرۈشلۇق ئارمىيە يەرلىكتىكى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»غا ئارىلىشىپ ، ناھىيىدىكى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە ـ ھۆكۈمەت ئورگانلىرىغا ھەربىي ۋەكىل ئەۋەتتى .

1967 ـ يىلى 11 ـ ئايدىن باشلاپ ئاساسىي قاتلام رەھبەرلىك ئاپپاراتلىرىدا ئىنقىلابىي كومىتېت ياكى ئىنقىلابىي رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، ھەربىي ۋەكىل ، ئاممىۋى تەشكىلات ۋەكىلى ، رەھبىرىي كادىرلار ۋەكىللىدىن «ئۈچ بىرلەشكەن» رەھبەرلىك بەنزىسى تەشكىل قىلىنىپ ، ھەر دەرىجىلىك پارتكوم ۋە ھاكىمىيەت سىستېمىسىنىڭ فۇنكسىيەسىنى

يۇرگۈزدى ، بىر قىسىم كادىرلار رەھبەرلىك بەنزىسىگە كىرگۈزۈلدى .
1969 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى ، ناھىيىدىكى ئىككى چوڭ تەرەپ ئاممىۋى تەشكىلات ئىككى چوڭ باش شتابنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش توغرىسىدا كېلىشىم ئىمزالىدى . 4 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى «ئۇچ بىرلەشكەن» باي ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلدى .

§ 4 . تاغ ۋە يېزىلارغا بېرىش ، «بىرگە زەربە بېرىش ، ئۇچكە قارشى تۇرۇش»

1969 ـ يىلى ئەتىيازدا ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت تۇنجى تۇركۈمدىكى ئوقۇغۇچىلارنى يېزىلارغا ماكانلىشىپ (تاغ ۋە يېزىلارغا بېرىپ) ، «كەمبەغەل دېھقان ، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار-نىڭ قايتا تەربىيىسىنى ئېلىش»قا ئورۇنلاشتۇردى . 1979 ـ يىلغا كەلگەندە ناھىيە بويىچە تولۇقسىز ، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەن 2619 ئوقۇغۇچى يېزىغا چۈشتى ، داۋانچى ، ياقائېرىق ، چوڭكۆۋرۈك دېھقانچىلىق مەيدانلىرى ، مىچىغ ، ياتۇر ۋە توقسۇن گۈڭشېلىرىدا زىيا-لىي ياشلار نۆۋەتسىز قۇرۇلۇپ ياشلار ئورۇنلاشتۇرۇلدى .
1969 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا ناھىيە بويىچە سىنىپىي قوشۇننى تازىلاش ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلدى . 1970 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا ناھىيە مىقياسىدا «بىرگە زەربە بېرىش ، ئۇچكە قارشى تۇرۇش» (ئەكسىلئىنقىلابچىلارنىڭ بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىگە زەربە بېرىش ، خىيانەتچى-لىك ـ ئوغرىلىققا ، ھايانكەشلىككە ، بۇزۇپ ـ چېچىپ ئىسراپ قىلىشقا قارشى تۇرۇش» ھەرىكە-تى قانات يايدۇرۇلدى ، ھەرىكەت ئىككى باسقۇچقا بۆلۈپ ئېلىپ بېرىلدى . دەسلەپكى مەزگىلدە ئېگىز قالپاق كىيىدۇرۇپ ، بوينىغا تاختا ئېسىپ سازايى قىلىش قاتارلىق ھادىسىلەر يۈز بەردى ، ئىككى ئايدىن كۆپرەك ۋاقىتتا ناھىيە بويىچە 1364 ئادەم تارتىپ چىقىلىپ كۆرەش قىلىنىدى . 1970 ـ يىلى 10 ـ ئايغىچە ناھىيە بويىچە 1950 ئادەم تارتىپ چىقىلىپ كۆرەش قىلىنىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە «زور سىياسىي مەسىلە»سى بارلار 1026 ، ئاتالمىش ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھتىن تۆتى ، خىيانەتچىلىك ـ ئوغرىلىق گۇرۇھىدىن بەشىسى ، خىيانەت قىلىنغان ـ ئوغرىلانغان نەق پۇلدىن 510 نەچچە مىڭ يۈەن ، ئاشلىقتىن 190 تونىنا ئېنىقلاندى ، يەر ئاستى قاراڭغۇ دۇكاندىن بىرى ، ئىش ھۆددە ئېلىش ئەتىرىتىدىن ئىككىسى ، يەر ئاستى رېمونتخانىسىدىن ئۈچىسى قولغا چۈشۈرۈلدى .
ئىنتايىن سول پىكىر ئېقىمى ۋە تەرەپبازلىقنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن ، سىنىپىي قوشۇننى تازىلاش ۋە «بىرگە زەربە بېرىش ، ئۇچكە قارشى تۇرۇش» جەريانىدا قىستاپ ئىقرار قىلدۇرۇلۇپ ، بىر تۈركۈم ئاتالمىش ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھ ، خىيانەتچىلىك ـ ئوغرىلىق گۇرۇھى قاتارلىق ناھەق ، يالغان ، خاتا دېلولار ئويدۇرۇپ چىقىرىلىپ ، نۇرغۇن بىگۇناھ ئاممىا ، كادىر تارتىپ چىقىلىپ كۆرەش قىلىنىدى ، ئۇلار تاياق يېدى ، ھەتتا يارىلىنىش ، مېيىپ بولۇش ، ئۆلۈپ كېتىش دېلوسى كېلىپ چىقتى .

§ 5 . پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ، پارتىيە قۇرۇش

1969 ـ يىلى 9 ـ ئايدا پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ، پارتىيە قۇرۇش خىزمىتى باشلاندى .

كۈزدە «ئىتتىپاق» گۇرۇھى (كېيىنكى بۆلۈك يېزا)نىڭ 8 - چوڭ ئەترىتى سىناق نۇقتىسى قىلىندى ، قىشتا بۇ خىزمەت ناھىيە بويىچە قانات يايدۇرۇلدى ، 1970 - يىلى 9 - ئاينىڭ ئاخىرىدا تاماملاندى . 1970 - يىلى 10 - ئايدا ج ك پ باي ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ 4 - قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ ، يېڭى ناھىيىلىك كومىتېت قۇرۇلدى . ئەسلىدىكى 1881 پارتىيە ئەزاسىدىن پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش جەريانىدا 1741 نەپەر تەشكىلىي تۈرمۇشى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، 109ى ۋاقتىنچە ئېسىپ قويۇلدى ، ناھىيە بويىچە پارتىيەگە يېڭىدىن 66 ئەزا قوبۇل قىلىندى . 1971- يىلى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ، پارتىيە قۇرۇش خىزمىتى تاماملاندى ، ناھىيە بويىچە 16 ئاساسىي قاتلام پارتىيە كومىتېتى ، 225 پارتىيە ياچېيكىسى (يېزا پارتىيە ياچېيكىسى 200) قۇرۇلدى ، پارتىيە ئەزاسى 25 مىڭ 265كە يەتتى . بۇ قېتىمقى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ، پارتىيە قۇرۇش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقتىن ، بەزى پارتىيە ئەزالىرى خاتا بىر تەرەپ قىلىندى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە بەزى پارتىيە ئەزاسىلىق شەرتىگە توشمايدىغان ئادەملەر پارتىيىگە قوبۇل قىلىندى .

XVII باب

پاش قىلىش ، تەنقىد قىلىش ، تەكشۈرۈش

1976 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ناھىيە بويىچە لىن بياۋ ۋە جياڭ چىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھلىرىنىڭ سۈيىقەستلىك ھەرىكەتلىرى بىلەن چېتىشلىقى بار ئادەم ۋە ئىشلارنى ئېنىقلاش ئاساسىي مەزمۇن قىلىنغان ئېنىقلاش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى . 1977 - يىلى 6 - ئايغىچە ناھىيە بويىچە تۈرلۈك كۇرستىن 2578 قارار ئېچىلدى ، چوڭ - كىچىك تەنقىد يىغىنىدىن 9071 قېتىم ئېچىلدى ، تەنقىد يىغىنىغا 331 مىڭ 731 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى ، 31 مىڭ 939 ئادەم سەھنىگە چىقىپ سۆز قىلدى ؛ 4053 تەنقىد مەخسۇس ستونى ئېچىلىپ ، 57 مىڭ 605 پارچە تەنقىد ماقالىسى ئېلان قىلىندى . ھەر مىللەت خەلقى ئېغىز ۋە قەلەملىرىنى ئىشقا سېلىپ ، لىن بياۋ «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» نىڭ چېكىدىن ئاشقان جىنايىتى ئۈستىدىن شىكايەت قىلدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ناھىيىلىك پارتكوم ئىشكىنى ئېچىۋېتىپ ئىستېل تۈزىتىشنى يولغا قويۇپ ، رەھبەرلىك بەنزىسىنىڭ ئىنقىلابىيلىشىش قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتتى .

شۇنىڭدىن كېيىن ، ئېنىقلاش خىزمىتى بىرنى تەنقىد قىلىش («تۆت كىشىلىك گۇرۇھ»نى تەنقىد قىلىش) ، ئىككىگە زەربە بېرىش (سىنىپىي دۈشمەنلەرنىڭ بۈزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىگە ، كاپىتالىزم كۈچلىرىنىڭ غالجىرانە ھۇجۇمىغا زەربە بېرىش) باسقۇچىغا كىردى . دەلىل - ئىسپاتى تولۇق بولغان نەق ئەكسىلئىنقىلابچىلار ، ئۇرۇش ، چېقىش ، بۇلاش بىلەن شۇغۇللانغانلار ، سىنىپىي ئۆچمەنلىك بىلەن شۇغۇللانغان پومېشچىك ، باي دېھقان ، ئەكسىلئىنقىلابچى ، بۇزۇق ئۇنسۇرلار ، قاتىللىق قىلغان جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرى ، خىيانەتچى - ئوغرىلار ، ھايانكەشلەردىن ئىبارەت ئالتە خىل ئادەمگە نۇقتىلىق زەربە بېرىلدى .

XVIII باب

سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۇرۇش

§1 . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدىكى سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۇرۇش

1978 ـ يىلى 8 ـ ئايدا ئېنىقلاش خىزمىتى پاش قىلىش ، تەنقىد قىلىش ، تەكشۈرۈش ، زەربە بېرىش ۋە سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش خىزمىتىگە بۇرالدى ، مۇھىم نۇقتىسى سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش بولدى . 11 ـ ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم 37 كادىر ئاجرىتىپ ، پاش قىلىش ، تەنقىد قىلىش ، تەكشۈرۈش ، زەربە بېرىش ، سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئىشخانىسىنىڭ خىزمىتىگە قاتناشتۇردى ، ئىشخانا قارمىقىدا ئۈچ مەخسۇس دېلو گۇرۇپپىسى ، بىر ماتېرىيال گۇرۇپپىسى ۋە بىر قايتا تەكشۈرۈپ ئەمەلىيلەشتۈرۈش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى . پاش قىلىش ، تەنقىد قىلىش ، تەكشۈرۈش ، زەربە بېرىش خىزمىتى بىر يىل داۋاملاشتى ، ناھىيە بويىچە سىياسىتى ئەمەلىيلەشتۈرۈشكە تېگىشلىك 793 ئادەمدىن 786 سى قايتا تەكشۈرۈلۈپ ، سىياسەت ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى . قايتا تەكشۈرۈلگەن خادىملار ئىچىدە پۈتۈنلەي خاتا بولۇپ پۈتۈنلەي ئاقلانغانى 464 ، قىسمەن خاتا بولۇپ قىسمەن ئاقلانغانى 252 ، ئەسلىدىكى يەكۈن ساقلاپ قېلىنغانى 64 ، ئىلگىرى يەكۈن چىقىرىلماي يېڭىدىن يەكۈن چىقىرىلغانى تۆت ، خاراكتېرى بېكىتىلىپ كۆرۈلگەن چارە ئېغىرلاشتۇرۇلغانى ئىككى . قايتا تەكشۈرۈلگەن خادىملار ئىچىدە پارتىيىلىكى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگىنى 36 ، ۋەزىپىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگىنى 280 ، تولۇقلاپ بېرىلگەن ماۋاشى 312 مىڭ 900 يۈەن . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ناھىيە بويىچە ئوتتۇرىغا چىققان سىياسىي خاراكتېرلىك گۇرۇھ دېلوسى تۆت بولۇپ ، 464 ئادەمگە چېتىلغانىدى ، بۇ قېتىم پۈتۈنلەي ئاقلىنىپ ، زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلارنىڭ نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . ناھەق ، يالغان ، خاتا دېلو ئويدۇرۇپ چىقارغانلاردىن تۆتى قانۇن بويىچە قولغا ئېلىنىدى ، 18گە مەمۇرىي جازا ، پارتىيە ئىنتىزامى جازاسى بېرىلدى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە 112 ئادەمنىڭ بىنورمال ئۆلۈپ كەتكەنلىكى ئېنىقلاندى . «بىرنى تەنقىد قىلىش ، ئىككىگە زەربە بېرىش» جەريانىدا 46 كادىر تەكشۈرۈلۈپ ، 35گە چارە كۆرۈلدى ، ئالتىسىنىڭ ئازاد قىلىنغانلىقى جاكارلاندى .

1981 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ناھىيە بويىچە قايتا تەكشۈرۈشكە تېگىشلىك بولغان ۋە قايتا تەكشۈرۈپ بېرىش توغرىسىدا ئەرز بېرىلگەن دېلو 909 بولۇپ ، 907 سى قايتا تەكشۈرۈلۈپ ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى . پاش قىلىش ، تەنقىد قىلىش ، تەكشۈرۈش ، زەربە بېرىش ھەرىكىتى جەريانىدا بەزى خاتالىقلار يۈز بەردى ، مەركەزنىڭ يولىيورۇقىنىڭ روھىغا خىلاپلىق قىلىنىپ ، زەربە بېرىش دائىرىسى كېڭەيتىۋېتىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە توققۇز ئادەم قولغا ئېلىنىدى ، ئۈچ ئادەمگە جازا ھۆكۈم قىلىنىدى ، ئالتە ئادەم پارتىيىدىن چىقىرىلدى ، ئالتە ئادەم خىزمەتتىن ھەيدەلدى ،

توققۇز ئادەمنىڭ رەھبەرلىك ۋەزىپىسى ئېلىپ تاشلاندى ، 11 ئادەمگە پارتىيە ئىنتىزامى ، مەمۇرىي ئىنتىزام بويىچە چارە كۆرۈلدى ، ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ئېنىقلاش ئوبيېكتى بولماي چىقتى .

1981 - يىلىدىن باشلاپ 2 - باسقۇچلۇق ئېنىقلاش خىزمىتىدە ، پارتكوم كۆپلەپ قايتا تەكشۈرۈش خىزمىتىنى ئىشلىدى . 1983 - يىلى 7 - ئايغىچە پاش قىلىش ، تەنقىد قىلىش ، تەكشۈرۈش ، زەربە بېرىش ھەرىكىتىدە پارتىيە ئىنتىزامى ، مەمۇرىي ئىنتىزام ، جىنايى ئىشلار جازاسىغا ئۇچرىغان ۋە ئىسمى ئاتالمىش تەنقىد قىلىنغان ، ئايرىپ تەكشۈرۈلگەن 56 ئادەمنىڭ ھەممىسى قايتا تەكشۈرۈلۈپ ، 39 ئادەم ئاقلاندى ، 10 ئادەمگە ئىلگىرى كۆرۈلگەن چارە بىكار قىلىندى ، ئۇچ ئادەمگە كۆرۈلگەن چارە يېنىكلىتىلدى ، ئىككى ئادەم گۇناھسىز دەپ قويۇپ بېرىلدى ، بىر ئادەم جىنايى جازادىن كەچۈرۈم قىلىندى ، بىر ئادەمنىڭ جازا مۇددىتى قىسقارتىلدى .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا ئوتتۇرىغا چىققان سىياسىي خاراكتېرلىك دېلونىڭ ھەممىسى ناھەق ، يالغان ، خاتا دېلو بولۇپ چىقتى ، بۇنىڭغا 464 ئادەم چېتىلدى ، كېيىن ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئاقلاندى ، ئۇلۇپ كەتكەنلەرنىڭ ئائىلە تاۋابئاتلىرىنىڭ ، مېيىپ بولۇپ قالغانلارنىڭ قالدۇق ئىشلىرى مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلىندى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا ناھىيە بويىچە بىنورمال ئۇلۇپ كەتكەن ئادەم 122 ، بۇنىڭ ئىچىدە ناھەق ، يالغان ، خاتا دېلو سەۋەبلىك ئۇلگىنى 82 ، ئادەتتە ئىسمىنى ئاتاپ تەنقىد قىلىنغانلىقتىن ئۆزىنى ئۇلتۇرۇۋالغىنى 40 . قايتا تەكشۈرۈش ئارقىلىق ھەممىسىنىڭ سىياسىتى ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى ، ناھەق ، يالغان ، خاتا دېلولارنىڭ ھەممىسى ئاقلاندى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا سوت مەھكىمىسى 221 دېلو (بۇنىڭ ئىچىدە ئەكسىلئىنقىلاب دېلوسى 39 ، جىنايى ئىشلار دېلوسى 182)نى سوت قىلدى ، 221 دېلو قايتا تەكشۈرۈلدى ، بۇنىڭدىن 36 سى ئاقلاندى ، 24نىڭ ھۆكۈمى ئۆزگەرتىلدى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگانلىرى 43 ئادەمنى قولغا ئالدى ، قايتا تەكشۈرۈش جەريانىدا خاتا قولغا ئېلىنغان 41 ئادەم ئاقلاندى .

2 § . تۈرلۈك خادىملارنىڭ سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش

1 . «تۆت خىل» ئۇنسۇرلارنىڭ قالپىقىنى ئېلىۋېتىش

1979 - يىلى 3 - ئايدا ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ «پومېشچىك ، باي دېھقانلارنىڭ قالپىقىنى ئېلىۋېتىش مەسىلىسى ۋە پومېشچىك ، باي دېھقان پەرزەنتلىرىنىڭ تەركىب مەسىلىسى توغرىسىدىكى قارارى» ۋە ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى تارقاتقان «جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكىنىڭ 3 - قېتىملىق مەملىكەتلىك ئامانلىق ساقلاش خىزمىتى يىغىنىنىڭ مۇھىم خاتىرىسى»دىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن ، سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئىشخانىسى قۇرۇپ ، ناھىيىدىكى 637 «تۆت خىل» ئۇنسۇرنى قايتا تەكشۈرۈپ ، سىياسەتتىكى بەلگىلىمە بويىچە 475 كىشىنىڭ قالپىقىنى ئېلىۋەتتى . 1982 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ناھىيە بويىچە قېلىپ قالغان 19 «تۆت خىل» ئۇنسۇرنىڭ ھەممىسىنىڭ قالپىقى ئېلىۋېتىلدى . ناھىيىنىڭ يېزىلىرىدىكى پومېشچىك ، باي دېھقان ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققانلارنىڭ ھەممىسى گۇڭشې ئەزاسىغا ئۆزگەرتىلدى .

2 . ئوڭچىلارنىڭ سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش

ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى تەستىقلىغان مەركىزىي كومىتېت بىرلىك سەپ بۆلۈمى ۋە

جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىكىنىڭ «ئوڭچىلارنىڭ ھەممىسىنىڭ قالپىقىنى ئېلىۋېتىش توغرىسىدىكى يوليورۇق سوراش دوكلاتى»غا ئاساسەن ، 1978 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم سىياسەتنى ئەملىيلەشتۈرۈش ئىشخانىسى قۇرۇپ ، خاتا ئايرىلغان ئوڭچىلار ، يەرلىك مىللەتچىلەرنىڭ سىياسىتىنى ئەملىيلەشتۈرۈپ خاتالىقنى ئۆزگەرتتى . ناھىيە بويىچە خاتا ئايرىلغان ئوڭچى 19 ، يەرلىك مىللەتچى 15 (بۇنىڭ ئىچىدە ئەينى ۋاقىتتا ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىلگەنى 16 ، خىزمەتتىن ھەيدەلگىنى 11 ، خىزمەتتىن چىقىرىلىپ قالدۇرۇپ ئىشلىتىلگىنى بىر ، مائاشى ، ۋەزىپىسى تۆۋەنلىتىلگەن ياكى باشقا چارە كۆرۈلگىنى ئالتە) بولۇپ ، 1979 ـ يىلى خاتالىق بولسا چوقۇم تۈزىتىش پرىنسىپىغا ئاساسەن ، 34 ئادەمنىڭ ھەممىسى ئاقلىنىپ ، نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، بۇنىڭ ئىچىدىن 26 كىشى قايتۇرۇپ كېلىنىپ خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، بىر ئادەم قايتۇرۇپ كېلىنىپ پېنسىيەگە چىقىرىلدى ، ئۇلارغا 35 مىڭ 700 يۈەن مائاش تولۇقلاپ بېرىلدى . ۋاپات بولغانلارغا ئۆز ئورۇنلىرى نەپىقە پۇلى بەردى . ئۇنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ۋە قۇرامىغا يەتمىگەن پەرزەنتلىرىگە نەپىقە پۇلى بېرىلدى .

3 . ھەقىقەتكە قايتقان ، تەسلىم بولغانلارنىڭ سىياسىتىنى ئەملىيلەشتۈرۈش

1978 ـ يىلى 10 ـ ئايدىن 1986 ـ يىلى 10 ـ ئايغىچە ناھىيىدىكى گومىنداڭنىڭ ھەقىقەتكە قايتقان ، تەسلىم بولغان ئادەملىرىنىڭ سىياسىتى ئەملىيلەشتۈرۈلدى . ھەقىقەتكە قايتقانلاردىن 75 ئادەم ئۇزاق مۇددەت خىزمەت ئورنىدا قالدۇرۇلدى ، 30 ئادەمگە ھېچقانداق چارە كۆرۈلمىدى ، 50 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا 11 ئادەم يۇرتىغا قايتۇرۇلدى ، 60 ـ يىللاردا ئۇچ ئادەم قىسقارتىلىپ تۆۋەنگە چۈشۈرۈلدى ، 28 ئادەمگە تارىخىي ھەرىكەتلەر جەريانىدا تارىخىي مەسىلىسى سەۋەبلىك تۇرلۇك چارىلەر كۆرۈلدى ، ئۇچ ئادەمگە نەق مەسىلىسى سەۋەبلىك چارە كۆرۈلدى . سىياسەتنى ئەملىيلەشتۈرۈش جەريانىدا تارىخىي مەسىلە سەۋەبلىك تۇرلۇك چارە كۆرۈلگەن 28 ئادەم ، نەق مەسىلە سەۋەبلىك چارە كۆرۈلگەن ئۇچ ئادەم قايتا تەكشۈرۈلۈپ ، يەكۈنى ئۆزگەرتىلىپ ، نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، ئۇلارغا ھەقىقەتكە قايتقانلار بويىچە مۇئامىلە قىلىندى ، بۇنىڭدىن ئالتىسى قايتۇرۇپ كېلىنىپ خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلدى . 16 سى قايتۇرۇپ كېلىنىپ پېنسىيەگە چىقىرىلدى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا خاتا چارە كۆرۈلگەن ھەقىقەتكە قايتقان سەككىز كىشىگە 32 مىڭ يۈەن مائاش تولۇقلاپ بېرىلدى . 1986 ـ يىلى 10 ـ ئايدا بارلىق ھەقىقەتكە قايتقانلار ۋە تەسلىم بولغانلارغا «ھەقىقەتكە قايتقانلىق گۇۋاھنامىسى» تارقىتىپ بېرىلدى .

4 . سودا ـ سانائەتچىلەرنىڭ سىياسىتىنى ئەملىيلەشتۈرۈش

1978 ~ 1985 ـ يىلىغىچە ناھىيە بويىچە ئەسلىدە بار بولغان سودا ـ سانائەتچىدىن يەتتە كىشىنىڭ سىياسىتى ئەملىيلەشتۈرۈلۈپ ، ئۇلارغا 5926 يۈەن ئۆسۈم قايتۇرۇپ بېرىلدى ؛ بەش ئائىلىنىڭ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ئاختۇرۇپ ئېلىپ كېتىلگەن مال ـ مۈلكى ئۈچۈن 4420 يۈەن تۆلەپ بېرىلدى ؛ ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكىدىكى چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ يەتتە خۇسۇسىيلار تەرەپ خادىمىغا ئېلىشقا تېگىشلىك 12 مىڭ 437 يۈەن قايتۇرۇپ بېرىلدى ؛ بۇنىڭ ئىچىدىكى مۇئەييەن خىزمەت ئىقتىدارى ۋە باشقۇرۇش تەجرىبىسى بار بىر ئادەم «ئىقتىدارىغا قاراپ ئىشلىتىش» پرىنسىپى بويىچە دۆلەت كادىرلىقىغا قوبۇل قىلىندى ، قالغان ئالتە كىشى رەسمىي دېھقانچىلىق ئىشچىسى قىلىنىپ ، خىزمەت ستاژى ھۆكۈ-

مەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكلەشكەن چاغدىن باشلاپ ھېسابلاندى . 1956 ـ يىلى سوتسىيالىس-تىك ئۆزگەرتىشكە قاتناشقان 112 ئۇششاق تىجارەتچىگە پاي سوممىسى ، ئۆسۈمى ئۆچۈن 30 مىڭ 282 يۈەن بېرىلدى .

5 . تەيۇەنلىك قېرىنداشلار ، تەيۇەن تەۋەلىكىدىكى ۋەتەنگە قايتقان مۇھاجىرلارنىڭ سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش

ناھىيە بويىچە تەيۇەنگە كەتكەنلەرنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىدىن 16 ئائىلە ، 60 نەچچە ئادەم بار . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا ئۇرۇغ ـ تۇغقانلىرى تەيۇەندە بولغانلىقى ئۈچۈن ئەكسىلئىنقىلابچى قىلىپ قويۇلغان بىر ئادەم ئاقلاندى ؛ خاتا چارە كۆرۈلگەن بىر ئادەمگە ئىلگىرى كۆرۈلگەن چارە بىكار قىلىنىپ نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ؛ چەت ئەلدە مۇناسىۋىتى بولغانلىقى ئۈچۈن ئەينى چاغدا خىزمەت تەقسىم قىلىپ بېرىلمىگەن 1962 ـ يىلىدىكى ئوتتۇرا تېخنىكوم ئوقۇغۇچىسى خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلدى ھەمدە ئۇنىڭ مائاش دەرىجىسى ، خىزمەت ستاژى ۋە زىيالىيلار مۇئامىلىسى قاتارلىق مەسىلىلىرى مۇۋاپىق ھەل قىلىندى ؛ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا ئۆيى ئاختۇرۇلغان ، ھىندۇنېزىيەدىن قايتىپ كەلگەن بىر مۇھاجىرغا تۆلەم بېرىلدى .

6 . زىيالىيلار سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش

1983 ~ 1985 ـ يىلىغىچە ناھىيىدىكى زىيالىي 633 ئىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتلىقلار 75 ، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتىدىكىلەر 508 ، ئۆگەنگىنىنى ئىشلىتەلمىگەنلەر 41 (ئالىي تېخنىكومنىڭ 23 ، ئوتتۇرا تېخنىكومنىڭ 18) . سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرگەندىن كېيىن ، بۇ 41 ئادەم كەسپى بويىچە تەڭشەلدى . 1984 ـ يىلىدىكى ئورگان ئىسلاھاتىدا پارتىيىسىز 32 زىيالىي ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلىك ئورنىغا ئۆستۈرۈلدى ، پارتىيە ئەزالىق شەرتىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان 40 زىيالىي جۈڭگو كومپارتىيىسىگە قوبۇل قىلىندى .

7 . دىنىي سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا ناھىيە بويىچە مەسچىت ۋە دىنىي پائالىيەت نۇقتىسى 397دىن بىراقلا 52 گە چۈشۈپ قالغانىدى . 1978 ~ 1984 ـ يىلىغىچە پارتىيىنىڭ دىنىي سىياسىتى ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈپ ، مەسچىت ۋە دىنىي پائالىيەت نۇقتىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ 273كە يەتكۈزۈلدى ھەمدە بىر قىسىم دىنىي زاتلارنىڭ تۇرمۇش قوشۇمچە پۇلى ئەسلىگە كەلتۈ-رۈلدى .

8 . تارىخىي قالدۇق مەسىلىلەرگە دائىر سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈ-رۈش

1979 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ تەشكىلات خىزمىتى گۇرۇپپىسى ناھىيە بويىچە گۇڭشي ، مەيدانلارغا بېرىپ ، بىر ـ بىرلەپ تەكشۈرۈپ ، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ئىخچاملىنىپ تۆۋەنگە چۈشۈرۈلگەنلەر ۋە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن ئىلگىرى چارە كۆرۈلگەنلەرنىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلەپ ، ئۇلارنىڭ ئەرزىنى بىر تەرەپ قىلدى ، ئالاقىدار سىياسەتلەرنى قايتا تەكشۈرۈپ ئەمەلىيلەشتۈردى . تەكتىنى ئېنىقلاپ قايتا تەكشۈرگەن 75 ئادەم-دىن 40نىڭ سىياسىتى ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى ، 26 سىنىڭ خىزمىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ،

بۇنىڭ ئىچىدە ئىخچاملىنىپ تۆۋەنگە چۈشۈرۈلگىنى سەككىز ، «تۆتنى ئېنىقلاش»تا خاتا دېلو تۇرغۇزۇلغىنى ئالتە ، تارىخىي كونا دېلوغا چېتىشلىقى 10 ، باشقا دېلوغا چېتىشلىقى ئىككى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ئوڭچىللىققا قارشى تۇرۇش كۈرىشى جەريانىدىكى تۆت دېلو قايتا تەكشۈرۈلۈپ ، سىياسەت ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى .

XIX باب

مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ، ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش ، ئائىلە تاۋابئاتلىرىغا ئېتىبار بېرىش ، ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىش ـ خەلقنى سۆيۈش بويىچە نەمۇنە ناھىيە بەرپا قىلىش

1982 ـ يىلى ئاپتونوم رايونلۇق تۇنجى قېتىملىق مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بويىچە تەقدىرلەش يىغىنىدا ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم 1983 ـ يىلىدىن باشلاپ ھەر يىلى 5 ـ ئاينى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى ئېيى قىلىپ ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسىنى بىر مەزگىل مەركەزلىك ھالدا كەڭ ، چوڭقۇر ئېلىپ بېرىپ ، ئاپتونوم رايوندىكى ھەر مىللەت خەلقى ئارىسىدىكى ئىتتىپاقلىقنى ئۇزلۇكسىز كۈچەيتىشنى قارار قىلدى . شۇ يىلى باي ناھىيىلىك پارتكوم ، خەلق ھۆكۈمىتى نۆۋەتا بەلگىلەپ ئالاقىلىشىش ئۇسۇلىنى ئاساسلىق يول قىلىپ ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ئاساسىي مەزمۇن قىلىنغان مەنىۋى مەدەنىيەتلىك قۇرۇلۇشىنى قانات يايدۇردى . ئەنئەنىۋى «ئىككىنى ھىمايە قىلىش» پائالىيىتى جەريانىدا ، ئارمىيە ـ خەلق بىرلىكتە سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەتلىك بەرپا قىلىش پائالىيىتى پائال قانات يايدۇرۇلدى .

1986 ـ يىلى 6 ـ ئايدا تۇرۇشلۇق ئارمىيە مەلۇم قىسمىنىڭ سىياسىي كومىسسارى جۇڭ شۇجۇن شىنجاڭدا خىزمەت قىلغان 20 نەچچە يىلدىن بۇيانقى تەسراتىغا ئاساسەن ، چېگرا رايوندىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر رايونىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى كۆزدە تۇرۇپ ، «ئارمىيە ـ خەلق بىرگەۋدە بولۇپ ئورتاق مەنىۋى مەدەنىيەتلىك بەرپا قىلىش لايىھىسى»نى ئوتتۇرىغا قويدى . يەرلىك ھۆكۈمەت ۋە قىسىم ئىككىنى ھىمايە قىلىش خىزمىتى ، ئورتاق مەنىۋى مەدەنىيەتلىك بەرپا قىلىش پائالىيىتىگە قارىتا بىر تۇتاش پىلانلاش ، ئىلمىي تەشكىللەشنى يولغا قويۇپ ، ئىككى پارتكومنىڭ تەشكىلىي رەھبەرلىك جەھەتتىكى بىرلىككە كەلگەن بىرىكمە كۈچىنى شەكىللەندۇرۇپ ، ئارمىيە ـ خەلق بىرلىكتە «قوش نەمۇنە» (مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە تەرەققىياتىدا ، ئارمىيە ـ خەلق ئىتتىپاقلىقىدا نەمۇنە) ناھىيە بەرپا قىلىپ ، ئىككىنى ھىمايە قىلىش خىزمىتىنى يېڭى سەۋىيىگە كۆتۈردى . 1986 ـ يىلى «لايىھە»دىكى يىرىك پىلان تەلىپى بويىچە ، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى لى جياراڭ گۇرۇپپا باشلىقلىقىدا ، ئارمىيە ـ ھۆكۈمەتنىڭ 13 ئاساسىي رەھبىرىدىن تەركىب تاپقان ئىككىنى ھىمايە قىلىش ، ئورتاق مەنىۋى مەدەنىيەتلىك بەرپا قىلىش خىزمىتى

رەھبەرلىك بەنزىسى قۇرۇلدى ، بەنزە قارىمىقىدا ئىشخانا تەسىس قىلىندى ، ئارمىيە بىلەن يەرلىك مەخسۇس خادىم بەلگىلەپ بىرلىكتە ئىش بېجىردى ، ئىشخانىنىڭ ۋەزىپىسى يۇقىرىنىڭ ئەھۋالىنى تۆۋەنگە يەتكۈزۈش ، تۆۋەننىڭ ئەھۋالىنى يۇقىرىغا دوكلات قىلىش ، تەكلىپ بېرىش ، پىلان تۈزۈش ، ئەھۋال ئىگىلەش ، ئۇچۇر يەتكۈزۈش ، تەكشۈرۈپ ئەمەلىيلەشتۈرۈش ، تەجرىبىلەرنى كېڭەيتىش بولدى ، 15 كۈندە بىر سان ئىككىنى ھىمايە قىلىش «ئۇچۇرى» چىقىرىلدى .

قىسىم پارتكومى «ئۇچ تەشەببۇسكارلىق» بىلەن ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىش ، خەلقنى سۆيۈش خىزمىتى تۈزۈمى (ناھىيىلىك پارتكومىدىن تەشەببۇسكارلىق بىلەن يولىورۇق سوراش ۋە ئۇنىڭغا دوكلات قىلىش ، باينىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىغا تەشەببۇسكارلىق بىلەن ياردەم بېرىش ، خەلق ئۇچۇن مۇلازىمەت قىلىش پائالىيىتىنى تەشەببۇسكارلىق بىلەن تەشكىللەش ۋە قانات يايدۇرۇش) ، ئۇفتىسېر - ئەسكەرلەرگە تەربىيە بېرىپ ، ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىش ، خەلقنى سۆيۈشنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش تۈزۈمىنى تۈزۈپ چىقتى . ئارمىيە بىلەن يەرلىكنىڭ ھەر ئايدا باشلامچىلىق بىلەن «ئۇچ يېرىم كۈن»نى ، يەنى يېرىم كۈن پارتىيىنىڭ فاكۇجېن - سىياسەتلىرىنى ئۆگىنىش ، يېرىم كۈن خىزمەتلەرنى تەنقىد قىلىپ ، ئىدىيە ئالماشتۇرۇش ، يېرىم كۈن ئاساسىي قاتلامغا بېرىپ يېتەكچىلىك قىلىشنى ئەمەلىيلەشتۈردى . «ئىككىنى ھىمايە قىلىش» رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىنىڭ سىياسەت ، تۈزۈملەرنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش ئەھۋالى ئىككى ئايدا بىر قېتىم خۇلاسىلەندى . ئارمىيە بىلەن يەرلىك مۇڭاپىق ۋاقىتتا قوش نەمۇنە ئورۇنلارغا نام بېرىپ تۇردى .

«ئىككىنى ھىمايە قىلىش» خىزمىتىدە «تۆتنى تۆتۈپ ، تۆتنى يېتەكلەش» : شەھەر - بازارنى تۆتۈپ ، يېزىلارنى يېتەكلەش ؛ ئورگاننى تۆتۈپ ، ئاساسىي قاتلامنى يېتەكلەش ؛ لىيەندۇيلەرنى تۆتۈپ ، ئوفتىسېر - ئەسكەرلەرنى يېتەكلەش ؛ تىپنى تۆتۈپ ، ئومۇمىي دائىرىنى يېتەكلەش بېكىتىلدى .

1986 ~ 1990 - يىلىغىچە ناھىيە دەرىجىلىك رەھبەرلەر ئوفتىسېر - ئەسكەرلەرگە 40 نەچچە قېتىم دەرس ئۆتتى ، قىسىم رەھبەرلىرى ۋە قەھرىمان شەخسلەر ھەر مىللەت خەلقىگە 500 نەچچە قېتىم ئەنئەنە ، ۋەزىيەت تەربىيىسى بەردى ، ئىلغارلارنىڭ ئىش - ئىزلىرىدىن دوكلات بەردى . قىسىم بىلەن يەرلىك بىرلىشىپ ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلىك قاتناشقان 152 قارار نەزەرىيە جەھەتتىن تەربىيىلەش سىنىپى ۋە تايانچلار كۇرسى ئېچىپ ، 4000 ئادەم (قېتىم) دىن ئارتۇق تايانچنى تەربىيىلىدى . قىسىم بىلەن يەرلىك 1000 قېتىمدىن كۆپ دوكلات يىغىنى ، نۇتۇق سۆزلەش يىغىنى ، سۆھبەت يىغىنى ئاچتى ، 700 نەچچە قېتىم ئەدەبىيات - سەنئەت نومۇرىنى كۆرسەتتى ، «ئىككىنى ھىمايە قىلىش» بويىچە زېھىن سىناش مۇسابىقىسى ، ھۆسنىخەت - فوتو سۈرەت كۆرگەزمىسى قاتارلىق پائالىيەتلەرنى ئۆتكۈزدى . تېلېۋىزور ، رادىئو ، گېزىت - ژۇرناللا- ردا «ئىككىنى ھىمايە قىلىش» مەزمۇندىكى 1700 پارچىدىن ئارتۇق ماقالە ئېلان قىلدى ، 200 نەچچە قېتىم تەشۋىقات ئاپتوموبىلى چىقاردى . قىسىم بىلەن يەرلىكتە «چېگرا شەھەردىكى ئارمىيە - خەلق ئەھۋالى» قاتارلىق ئۇچ قىسىملىق مەخسۇس فىلىم ئىشلەپ ، كۆپ شەكىللىك تەشۋىقات - تەربىيىنى قانات يايدۇردى .

قىسمىدىكى ئوفتىسېر - ئەسكەرلەر «بىر قاپ تاماكىنى ئاز چېكىپ ، بىر پارچە كىتابنى كۆپ ئېلىش» پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى ھەمدە «ھۆكۈمەتنى ھىمايە - قىلىش ، خەلقنى سۆيۈشتە رىئايە قىلىنمىدىغان 12 ماددا»نى تۈزۈپ چىقتى ، ئۇ ھەر بىر ئادەمدە بىر نۇسخىدىن بار بولدى ، ھەممە ئادەم ھەمىشە ئۆزىنى شۇنىڭغا سېلىشتۇرۇپ تەكشۈرۈپ تۇردى .

1986 ~ 1990 - يىلىغىچە قىسمىدىكى ئوفتىسېر - ئەسكەرلەر يەرلىكنىڭ مەيدان ،

كانلاردىكى قۇرۇلۇشىغا 21 تۇر بويىچە ياردەم بەردى ، ئۇنىڭغا 30 نەچچە مىڭ ئادەم (قېتىم) ئەمگەك كۈچى قاتناشتۇرۇپ ، يەرلىك ھۆكۈمەتلەرگە 1 مىليون يۈەندىن كۆپرەك چىقمىنى تېجەپ بەردى ، زور ئاپەتتىن قۇتقۇزۇشقا 171 قېتىم قاتناشتى ، ھەر مىللەت خەلقىگە 234 قېتىم ھەقسىز قان تەقدىم قىلدى . ھەر يەكشەنبە ۋە ئارام كۈنلىرى قىسىملار ئائىلە ئېلېكتر سايمانلىرىنى رېمونت قىلىش گۇرۇپپىسى ، مىللەتلەر ئېتنىپاقلىقى ۋە قانۇننى ئومۇملاشتۇرۇش بويىچە تەشۋىقات گۇرۇپپىسى ، ساتراچلىق گۇرۇپپىسى ، ئاياغ كىيىم ياماش گۇرۇپپىسى ، داۋالاش گۇرۇپپىسى ۋە ماشىنا رېمونت قىلىش گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرى ۋە بازارلاردىكى ئاھالىلەر ئولتۇراق نۇقتىلىرىغا بېرىپ يايما ئېچىپ ياكى ئىشىك ئالدىغا بېرىپ ھەر مىللەت خەلقى ئۈچۈن خالىس مۇلازىمەت قىلدى .

ناھىيىلىك پارتكوم ، خەلق ھۆكۈمىتى ھەربىيلەر ، ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ، قىسىمدىن چېكىنگەن ھەربىيلەرگە قارىتا «ئۇچ ئالدىن» بولۇش يەنى ئىشقا ئالدىن ئورۇنلاشتۇرۇش ، مەكتەپكە ئالدىن قوبۇل قىلىش ، يۆتكەشتە ئالدىن بولۇشنى يولغا قويدى . 1986 ~ 1990 ـ يىلىغىچە قىسىمغا ئەگىشىپ كەلگەن ئائىلە تاۋابىئاتتىن 65ى يۆتكەپ قويۇلدى ۋە ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، بۇلارنىڭ 90 پىرسەنتىگە ئېتىبار بېرىلىپ ، شارائىتى ياخشىراق ئورۇنلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى . قىسىملار ئۇچۇن مەخسۇس پەرزەنتلەر مەكتىپى ئېچىلىپ ، تۇرۇشلۇق قىسمىدكى ئوفىتسېر ـ ئەسكەرلەرنىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ مەكتەپكە كىرىشى قىيىن بولۇش مەسىلىسى ھەل قىلىندى . ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەۋاتقانلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا قارىتا نەق پۇل بىلەن ئېتىبار بېرىش تۈزۈمى ئەمەلىيلەشتۇرۇلدى ، ھەر ئائىلىگە ھەر يىلى بېرىلىدىغان پۇل 300 يۈەندىن ئاز بولمىدى ، ئېتىبار بېرىش دائىرىسى 100% كە يەتتى . 1987 ~ 1990 ـ يىلىغىچە قىسىمدىن قايتقان ھەربىيدىن 210ى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ ، ئۆزى ، ئائىلىسى ، ئىشلەتكەن ئورۇن رازى بولۇش مەقسىتىگە يېتىلدى . نەپىقە بېرىش خىزمىتىدە ، بولۇپمۇ ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ئېتىبار بېرىشكە كۆڭۈل بۆلۈندى . 1986 ~ 1990 ـ يىلىغىچە قىسىم بىلەن يەرلىكتىن ئىبارەت ئىككى تەرەپلەر تەرەپ ئوتتۇرىسىدىكى يېڭى ـ كونا زىددىيەتتىن 17نى توغرا ھەل قىلدى .

قوش نەمۇنە ناھىيە بەرپا قىلىشنىڭ ئاساس خىزمىتى 1984 ـ يىلى باشلانغانىدى ، 1989ـ يىلىنىڭ باشلىرىغىچە ناھىيە بويىچە مىللەتلەر ئېتنىپاقلىقى ۋە ئارمىيە ـ خەلق ئېتنىپاقلىقىدىكى ياخشى ئادەم ، ياخشى ئىش 28 مىڭ 600 دىن ئېشىپ كەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە قىسمىنىڭ يەرلىككە قىلىپ بەرگەن ياخشى ئىشى 9310 دىن ئاشتى . ناھىيە بويىچە بازاردىن يېزىلارغىچە ، زاۋۇت ـ كانلاردىن ماگىزىنلارغىچە ، ئىدارىلەردىن مەكتەپلەرگىچە مىللەتلەر ئېتنىپاقلىقى ۋە ئارمىيە ـ خەلق ئېتنىپاقلىقى جەھەتتە ياخشى ئىش قىلىشنى تالىشىش كەيپىياتقا ئايلاندى . 1990 ـ يىلى ناھىيە بويىچە مىللەتلەر ئېتنىپاقلىقى ۋە ئارمىيە ـ خەلق ئېتنىپاقلىقى جەھەتتىكى ياخشى ئادەم ، ياخشى ئىش 41 مىڭدىن ئاشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە قىسمىنىڭ يەرلىككە قىلىپ بەرگەن ياخشى ئىشى 19 مىڭ 200 دىن كۆپ .

1984 ـ يىلىدىن كېيىن قۇرۇلغان «بەش بولۇش ، تۆت گۈزەل ، ئۇچنى قىزغىن سۆيۈش» پائالىيىتى كومىتېتى ۋە مىللەتلەر ئېتنىپاقلىقى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى 1987 ـ يىلى ناھىيەلىك سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيىلىك قۇرۇلۇشى كومىتېتىنىڭ ئارمىيە ـ خەلق بىر گەۋدىلىشىپ ئورتاق مەنىۋى مەدەنىيىلىك بەرپا قىلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى بىلەن بىرلىشىپ ، «باي ناھىيىسىنىڭ سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيىلىك قۇرۇلۇشىنىڭ بەش يىللىق ئومۇمىي پىلانى» ، «باي

ناھىيىسىنى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە تەرەققىياتى ، ئارمىيە - خەلق ئىتتىپاقلىقى بويىچە قوش نەمۇنە ناھىيە قىلىپ قۇرۇپ چىقىشنىڭ يىرىك پىلانى ، قەدەم - باسقۇچى ۋە تەدبىرى» ، «باي ناھىيىسىنىڭ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە ئارمىيە - خەلق ئىتتىپاقلىقى ئەھدىنامىسى»نى تۈزۈپ چىقتى . ناھىيە بويىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى جەھەتتە دوستلۇق ئورناتقان قوشماقلار 28 مىڭ 684كە ، دوستلۇق ئورناتقان مەكتەپ 80گە ، ئارمىيە - خەلق ئورتاق بەرپا قىلغان مەنىۋى مەدەنىيەتلىك نۇقتىسى 51گە يەتتى . ناھىيەلىك پارتكوم ، ناھىيەلىك خەلق ھۆكۈمىتى 46 قارار ماركسىزملىق مىللەت نەزەرىيىسى ، پارتىيەنىڭ مىللىي سىياسىتى ۋە مىللىي تېررىتورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى كۇرسى ئاچتى ، 21 مىڭ 300دىن ئارتۇق ئادەم بىۋاسىتە تەربىيە ئالدى . 1984 ～ 1988 - يىلىغىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە تەرەققىياتى جەھەتتىكى نەمۇنىچىلارغا نام بېرىش ۋە ئۇلارنى تەقدىرلەش يىغىنى 32 قېتىم ، ئارمىيە - خەلق بىرلىكتە مەنىۋى مەدەنىيەتلىك بەرپا قىلىش ۋە ئارمىيە - خەلق ئىتتىپاقلىقى جەھەتتىكى ئىلغارلارنى تەقدىرلەش يىغىنى ئۇچ قېتىم ئېچىلىپ ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى 286 ئىلغار كوللېكتىپ ، 573 ئىلغار شەخس ، ئارمىيە - خەلق بىرلىكتە مەنىۋى مەدەنىيەتلىك بەرپا قىلغان 37 ئورۇن ، 108 ئاكتىپ تەقدىرلەندى . 1989 - يىلى 5 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ج ك پ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتى ، ئاقسۇ مەمۇرىي مەھكىمە باي ناھىيىسىگە «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەرەققىياتىدىكى نەمۇنە ناھىيە ۋە ئارمىيە - خەلق ئىتتىپاقلىقىدىكى نەمۇنە ناھىيە» دەپ نام بەردى .

1990 - يىلى باي ناھىيىسى مەملىكەتلىك مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە تەرەققىياتىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ ، ئاپتونوم رايون بويىچە ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش - ئائىلە تاۋابئاتلىرىغا ئېتىبار بېرىشتىكى ئىلغار كوللېكتىپ دېگەن نامغا ئېرىشتى . 1991 - يىلى 8 - ئايدا باي ناھىيىسى ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك «ئىككىنى ھىمايە قىلىشتا نەمۇنە ناھىيە» بولۇپ قۇرۇلدى . شۇ يىلى يەنە دۆلەت مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتى تەرىپىدىن «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ» ، تۈرۈشلۇق قىسىم شىنجاڭ ھەربىي رايونى تەرىپىدىن «ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىش ، خەلقنى سۆيۈشتىكى ئىلغار كوللېكتىپ» بولۇپ باھالاندى .

1993 - يىلىغىچە ناھىيە بويىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە تەرەققىياتى بويىچە نەمۇنە ئورۇندىن 45ى بەرپا قىلىندى . بۇ ئومۇمىي ئورۇننىڭ 71.4 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ؛ ئارمىيە - خەلق بىرلىكتە بەرپا قىلغان مەدەنىي ئورۇن 51گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە 19ى نەمۇنە ئورۇن . ناھىيە بويىچە ئارمىيە - خەلق بىرلىكتە بەرپا قىلغان مەدەنىيەتلىك جەھەتتىكى نەمۇنە ئورۇنلار رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسى ، 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ ، دوختۇرخانا ، ئاشلىق ئىدارىسى ، خەلق بانكىسى ، سودا - سانائەت بانكىسى ، قۇرۇلۇش بانكىسى ، تۈرلۈك مالىلار شىركىتى ، تەمىنات - سودا كوپېراتىپى ، يېمەكلىك شىركىتى ، 2 - ئوتتۇرا مەكتەپ ، 2 - باشلانغۇچ مەكتەپ ، 1 - باشلانغۇچ مەكتەپ ، خەلق قوراللىق بۆلۈمىدىن ئىبارەت .

1993 ～ 2000 - يىلىغىچە ناھىيە بويىچە ھەربىي سەپتىن كەسىپ ئالماشتۇرغان كادىرلاردىن 13ى ، ھەربىي سەپتىن قايتقان ھەربىيدىن 75ى (بۇنىڭ ئىچىدە يېزا تەۋەلىكىدىكى ھەربىي سەپتىن قايتقان ھەربىي 27) ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، قىسمىدىن ھەربىي ستاژى يوق پېنسىيەگە چىققان ئىشچى - خىزمەتچىدىن 18ى قوبۇل قىلىندى ، ئورۇنلاشتۇرۇش ۋەزىپىسى ئۇدا بەش يىل تولۇق ئورۇندالدى . 2000 - يىلىغىچە باي ناھىيىسىدە ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن ھەربىيلەرنىڭ 60% تىن كۆپرەكى پارتىيەگە ، 90% تىن كۆپرەكى ياشلار ئىتتىپاقىغا كىردى ، 99 پىرسەنتى قىسمىنىڭ تەقدىرلىشى ۋە مۇكاپاتلىشىغا ئېرىشتى . ناھىيە بويىچە ياشلار ھەربىي سەپكە

قاتنىشىشقا بەس - بەس بىلەن ئۆزىنى مەلۇم قىلىدىغان بولدى . ھەربىي سەپكە قاتنىشىشقا تىزىملاتقانلار بىلەن قوبۇل قىلىنغانلارنىڭ نىسبىتى يىلدىن - يىلغا كۆپەيدى ، ئۇدا بەش يىل چېكىنگەن ئەسكەر يوق بولۇپ ، شۇبە ھەربىي رايونى ۋە ھەربىي رايونىنىڭ ماختىشىغا ئېرىشتى . 1994 ~ 2000 - يىلىغىچە 900 مىڭ يۆەندىن كۆپرەك مەبلەغ سېلىنىپ ، 180 نەچچە كۆتۈپخانا ، قىرائەتخانا ، پائالىيەت ئۆيى قاتارلىق ئۆگىنىش ، مەدەنىيەت پائالىيىتى سورۇنى بىكىدىن سېلىندى ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈلدى ، 500 نەچچە مىڭ يۆەن مەبلەغ سېلىنىپ (بۇنىڭ ئىچىدە قىسىم قىلغان ياردەم 50 مىڭ يۆەن) ، ناھىيىلىك تېلېۋىزىيە كۆچۈرۈپ تارقىتىش ئىستانسىسى ئۆزگەرتىپ قۇرۇلدى ، تېلېۋىزىيە قانىلى كۆپەيتىلدى ، تېلېۋىزىيە قوبۇل قىلىش ۋاقتى ۋە دائىرىسى كېڭەيتىلدى . ئارمىيە - خەلقنىڭ ھەر كۈنى كىتاب ئوقۇش ، گېزىت كۆرۈش ، خەۋەر ئاڭلاشنى داۋاملاشتۇرۇپ ، دۆلەتنىڭ چوڭ ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلۈشى ، «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ، ئارمىيە - خەلق ئىتتىپاقلىقى» ئەھدىنامىسىگە رىئايە قىلىشى زور كۈچ بىلەن تەشەببۇس قىلىندى . 52 قارار ئارمىيە بىلەن يەرلىك بىرلىكتە ئىككىنى ھىمايە قىلىش تايانچلىرى كۇرسى ، 80 قېتىم دوكلات يىغىنى ، نۇتۇق سۆزلەش يىغىنى ، سۆھبەت يىغىنى ئاچتى ؛ ئىككىنى ھىمايە قىلىش بويىچە 32 قېتىم ئەدەبىيات - سەنئەت نومۇرى كۆرسەتتى ؛ 40 نەچچە مەيدان ئىككىنى ھىمايە قىلىش بويىچە زېھىن سىناش مۇسابىقىسى ، ناخشا ئېيتىش مۇسابىقىسى ، فوتو سۈرەت كۆرگەزمىسى ئۇيۇشتۇردى ، تېلېۋىزور ، رادىئو ، گېزىت - ژۇرنالدا ئىككىنى ھىمايە قىلىش مەزمۇنىدىكى ماقالىدىن 100 نەچچىنى ئېلان قىلدى . ناھىيىدىكى پارتىيە - ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى ئۆزلىرى ئۇلگە بولۇپ ھەر يىلى قەرەللىك ھالدا ئۇچ كۈندىن بەش كۈنگىچە ھەربىي ئىشلار كۈنى ئۆتكۈزۈشتە چىڭ تۇردى .

1991 ~ 2000 - يىلىغىچە باي ناھىيىسى تۇرۇشلۇق قىسىملارنىڭ قۇرۇلۇشىنى قوللاش ئۈچۈن 7 مىليون يۆەندىن كۆپرەك مەبلەغ سېلىپ ، قىسىملارنىڭ مەشىق ، ئۇرۇش تەييارلىقى ، ئارقا سەپ مۇلازىمىتى ، خىزمەت ، ئۆگىنىش ۋە تۇرمۇش جەھەتتىكى كونكرېت قىيىنچىلىقلىرىنى ھەل قىلىپ بەردى ، ئۇنىڭدىن باشقا مەخسۇس تۇر بويىچە مەبلەغ سېلىپ ، تۇرۇشلۇق قىسىمغا 5000 پارچىدىن ئارتۇق كىتاب ، 17 يۇرۇش بىرىكمە ئاۋاز ياڭراتقۇ ، 28 دانە رەڭلىك تېلېۋىزور ، 18 دانە كومپيۇتېر ۋە مەدەنىيەت ، تەنتەربىيە سايمىنى ، ئالىي دەرىجىلىك VCD ، كىرئالغۇ ، توڭلاتقۇ قاتارلىقلارنى ئېلىپ بەردى ؛ 450 مىڭ يۆەن مەبلەغ سېلىپ ، قىسىملارغا 7 كىلومېتىر ئۆزۈنلۇقتا «ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش» تېلېۋىزىيە نۇر كابېلى ئورنىتىپ بەردى .

1996 - يىلى بايدا تۇرۇشلۇق قىسىملار جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ نۇر كابېل قۇرۇلۇشىغا قاتناشقاندا ، ناھىيىلىك پارتىيە - ھۆكۈمەتنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى ئالاقىدار تارماقلاردىكى خادىملارنى باشلاپ نەچچە يۈز كىلومېتىر يىراقلىقتىكى قۇرۇلۇش نەق مەيدانغا بېرىپ ، ئوفىتسېر - ئەسكەرلەرنى يوقلىدى ۋە ئۇلاردىن ھال سورىدى ؛ شۇ يىلى تاۋۇز چاغىندا ، تۇرۇشلۇق قىسىملار سىرتتا مەشىق قىلىۋاتقاندا ، ناھىيىلىك سۇچىلىق ئىدارىسى ، مال - مۈلۈك سۇغۇرتا شىركىتى ، يېزا ئىگىلىك بانكىسى قاتارلىق 10 نەچچە ئورۇننىڭ رەھبەرلىرى ئۆزلۈكىدىن ھال سوراش گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ ، تاۋۇز ۋە مېۋە - چېۋە ، پېچىنە - پرەنىك ئېلىپ 100 نەچچە كىلومېتىر يىراقلىقتىكى چۆل - جەزىرىگە بېرىپ لېيەندۇيدىكى ئوفىتسېر - ئەسكەرلەردىن ھال سورىدى ۋە بايرامنى بىرلىكتە ئۆتكۈزدى . 1999 - يىلى تۇرۇشلۇق قىسىم دۆلەت بايرىمىنىڭ 50 يىللىقىنى كۈتۈۋېلىش يۈزىسىدىن ھەربىي مانېۋىر ئۆتكۈزگەندە ناھىيىلىك پارتكوم ، ھۆكۈمەت مەخسۇس ھال سوراش گۇرۇپپىسىنى 400 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى لاگېرغا ئەۋەتىپ ، مانېۋىرغا

قاتناشقان ئوفىتسېر ـ جەڭچىلەردىن ھال سورىدى ؛ ئۇلار مانېۋىرىدىن قايتىپ كەلگەندە ئاممىنى تەشكىللەپ يولنىڭ ئىككى قاسىنىدا تۇرۇپ قارشى ئالدى ، ناھىيىلىك پارتىيە ـ ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى شەخسەن ئاپتوموبىل ھەيدەپ نەچچە 10 كىلومېتىر يەرگە بېرىپ كۈتۈۋالدى . تۇرۇشلۇق قىسىم بازار رايونىغا كىرگەندىن كېيىن ، ناغرا ـ سۇنايلار ياڭرىدى ، پوجاڭزىلار ئېتىلدى ، ھەر مىللەت خەلقى ناخشا ئېيتىپ ، ئۇسسۇل ئويناپ ، قېرىنداش قىسىملارغا گۈل چاچقۇ چاچتى ، كوچىلارنى خۇشاللىق كەيپىياتى قاپلىدى .

1994 ～ 2000 ـ يىلىغىچە بايدا تۇرۇشلۇق قىسىملار يەرلىكنىڭ 12 تۇرلۇك نۇقتىلىق قۇرۇلۇشى ، پاراۋانلىق ئىشلىرىغا ياردەم بەردى ۋە ئۆنى ئورۇندىدى ، 60 نەچچە مىڭ ئادەم (قېتىم) چىقىرىپ ، 400 نەچچە ئاپتوموبىل (قېتىم)نى ئىشقا سېلىپ ، 15 مىڭ كۇب مېتىر توپا ـ تاش قازدى ، 20 نەچچە كىلومېتىر يول تۇزلىدى ، 18 كىلومېتىر ئورمان بەلۋېغىنى رەتلىدى ، 60 مىڭ تۈپتىن ئارتۇق كۆچەت تىكتى ، 80 مىڭ كۈادرات مېتىردىن ئارتۇق يەرگە چىم تېرىدى ، شۇندىق قىلىپ يەرلىككە 3 مىليون يۈەندىن ئارتۇق پۇل تېجەپ بەردى . 10 نەچچە قېتىملىق ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش ئارقىلىق ، خەتەرلىك ئېرىق ـ ئۆستەڭلەرنى رېمونت قىلىپ ، 5000 مېتىردىن كۆپرەك كەلكۇندىن مۇداپىئە كۆرۈش توغىنى ياساپ ، خېيىمخەتەرگە دۇچ كەلگەن 100 دىن ئارتۇق ئادەمنى قۇتقۇزۇپ ، دۆلەت ۋە خەلق ئاممىسىنى 1 مىليون يۈەندىن كۆپرەك ئىقتىسادىي زىيانىدىن ساقلاپ قالدى . نامراتلارنى يۆلەش ، قىينىچىلىقى بارلارغا ياردەم بېرىشنى پائال قانات يايدۇرۇپ ، ئاممىنىڭ نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ بېيىشىغا ياردەم بەردى . ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمىنىڭ ئوفىتسېر ـ ئەسكەرلىرى ئۇچ يىلدىن بۇيان بۇلۇڭ يېزا 8 ـ كەنتىدىكى ئۇچ نامرات ئائىلىگە ئىزچىل ياردەم بېرىپ ، ئۇلارنى نامراتلىقتىن قۇتۇلدۇردى ، كىيىم پۇتۇن ، قورساق توق بولۇش مەسلىسىنى ھەل قىلدى . 1999 ـ يىلى تۇرۇشلۇق قىسىم باي بازىرىغا قاراشلىق تېتىر كەنتى بىلەن دوستلۇق ئورنىتىپ ، بۇ كەنتتىكى 19 نامرات ئائىلىنى ئاساسىي جەھەتتىن نامراتلىقتىن قۇتۇلدۇردى . ئوفىتسېر ـ ئەسكەرلەرنى كوچىلارغا چىقىپ ، كۆپ خىل شەكىلدىكى «لېي فېڭدىن ئۆگىنىش ، يېڭى ئىستىل تىكلەش» پائالىيەتىنى قانات يايدۇرۇشقا تەشكىللىدى . 2000 ـ يىلىغىچە قىسىملار ئۆزلىرى تۇرۇشلۇق جايدىكى ئاممىنىڭ 1700 دىن ئارتۇق ئائىلە ئېلېكتر سايمىنىنى خالىسانە رېمونت قىلىپ بەردى ، 1200 ئادەم (قېتىم)نى داۋالىدى ، 1500 دىن كۆپ ئادەم (قېتىم)نىڭ چېچىنى ياساپ قويدى ، 530 ۋېلىسىپىتنى رېمونت قىلىپ بەردى ، 1000 كۇب مېتىردىن ئارتۇق ئەخلەتنى تازىلاپ بەردى ، مېيىپلارغا 5000 يۈەندىن كۆپرەك پۇل ئىئانە قىلدى . «ئۇمىد قۇرۇلۇشى»غا 30 مىڭ يۈەندىن كۆپرەك پۇل ئىئانە قىلىپ ، ئوقۇشسىز قالغان 32 ئوقۇغۇچىنىڭ مەكتەپكە كىرىشىگە ياردەم بەردى ، قىينىچىلىقى بار 183 ئائىلىدىن ھال سورىدى ۋە ياردەم بەردى ، 2500 دىن كۆپ ياخشى ئىش قىلىپ بەردى .

2000 ـ يىلى ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش ، ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ئېتىبار بېرىش جەھەتتە 30 ئىلغار ئورۇن ، ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىش ، خەلقنى سۆيۈش جەھەتتە 15 ئىلغار كوللېكتىپ ، ئىككىنى ھىمايە قىلىش جەھەتتە 50 ئىلغار شەخس ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ، ئارمىيە ـ خەلق ئىتتىپاقلىقى جەھەتتە 45 ئىلغار كوللېكتىپ ، 106 ئىلغار شەخس باھالاپ چىقىلدى . ناھىيىلىك رادىئو ـ تېلېۋىزىيە ئىدارىسى ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن «ئىككىنى ھىمايە قىلىشتىكى ئىلغار ئورۇن» ، ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى ، خەلق قوراللىق بۆلۈمى ، تۇرۇشلۇق ئارمىيە مەلۇم قىسىم توپچىلار 3 ـ لىيەنى قاتارلىق ئالتە ئورۇن ۋىلايەت تەرىپىدىن «ئىككىنى ھىمايە قىلىش

خىزمەتىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ» ، ھاكىم ئەمەت يۈسۈپ قاتارلىق تۆت ئادەم ئىلغار شەخس بولۇپ باھالاندى .

XX باب

دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرىنىڭ قۇرۇلۇشى

1993 - يىلى 12 - ئاينىڭ 4 - كۈنى باي ناھىيىسىدە دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى كەنت دەرىجىلىك تەشكىلاتلارنى يۈرۈشلەشتۈرۈش قۇرۇلۇشى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى . رەھبەرلىك گۇرۇپپا ناھىيىگە بۈاستە قاراشلىق ئىدارىلەر ۋە يېزا - بازارلاردىن سىياسىي ساپاسى ياخشى ، خىزمەت ئىقتىدارى ۋە مەسئۇلىيەتچانلىقى كۈچلۈك 643 كادىرنى ئاجرىتىپ ، ئۇلارنى كەسىپ جەھەتتىن تەربىيىلەپ ، ئىككى خىزمەت ئەترىتى ۋە 42 خىزمەت گۇرۇپپىسىغا ئايرىپ ، ناھىيىدىكى 16 يېزا - بازارغا ئەۋەتىپ ، ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرى قۇرۇلۇشىغا ياردەم بەردى . ناھىيە دەرىجىلىك ئىككى رەھبىرىي كادىر نۆۋەتلىق يېزا — ئونباش ۋە چوڭكۆۋرۈك يېزىلىرىدا نۆۋەتدا تۇردى . ناھىيە دەرىجىلىك بەش رەھبىرىي كادىر سەييارە تەكشۈرۈشكە مەسئۇل بولدى . ئۇلارنىڭ ئۇچ تۈرلۈك ۋەزىپىسى : دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئىدىيىۋى تەربىيە خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش ؛ ئارقىدا قالغان پارتىيە ياچېيكىلىرىنى تەرتىپكە سېلىشنى چىڭ تۇتۇش ؛ كەنت دەرىجىلىك تەشكىلاتلارنى يۈرۈشلەشتۈرۈش قۇرۇلۇشىنى چىڭ تۇتۇشتىن ئىبارەت .

1994 - يىلى 3 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە ناھىيە بويىچە 58 كەنت پارتىيە ياچېيكىسى ئۇلگە كۆرسىتىش يۈزىسىدىن نۆۋەتلىق تەرتىپكە سېلىندى ، ئىلگىرى ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە ساقلانغان پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئومۇمىي ساپاسى تۆۋەن ، يېشى چوڭراق ، مەلۇماتى تۆۋەنرەك بولۇش ، ئۆز كەنتىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتى جەھەتتىكى تەسەۋۋۇرى ئېنىق بولماسلىق قاتارلىق بىر قەدەر گەۋدىلىك مەسىلىلەر خېلى ياخشى ئۆزگەرتىلدى . پارتىيە ياچېيكىسى رەھبەرلىك بەنزىسىدىكىلەرنىڭ ئوتتۇرىچە يېشى ئىلگىرىكى 48 ياشتىن 32.5 ياشقا چۈشۈرۈلدى ، مەلۇمات قۇرۇلمىسى ئىلگىرىكى باشلانغۇچ مەكتەپ مەلۇماتىدىن تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىغا ئۆستۈرۈلدى . پارتىيە ئەزالىرى قوشۇنى ئىلگىرىكى نوپۇسنىڭ 1.8 پىرسەنتىنى ئىگىلەشتىن 2.9 پىرسەنتىنى ئىگىلەشكە ئۆستى . ئارقىدا قالغان كەنت پارتىيە ياچېيكىسى شۇجىسىدىن 30ى تەرتىپكە سېلىندى ، كەنت دەرىجىلىك يۈرۈشلەشمە تەشكىلاتلار تەرتىپكە سېلىنىپ ، 206 كادىر سەپلەندى . پارتىيە ياچېيكىسى بەنزىسىدىكىلەر ئىتتىپاقلاشتۇرۇلۇپ ، پاكلاشتۇرۇلۇپ ، ھۆكۈمەت ئىشىدا تىرىشچان قىلىنىپ ، پارتىيەنىڭ يېزىلارغا قارىتىلغان فاكتىن ، سىياسەتلىرىنى ئىزچىل ئىجرا قىلالايدىغان ۋە دېھقان - چارۋىچىلارنى ھاللىق سەۋىيىگە يېتەكلىيەلەيدىغان ، جەڭگىۋارلىقى

كۆچلۈك رەھبەرلىك بەنزىسىگە ئايلاندۇرۇلدى .

1995 ـ يىلى ناھىيىلىك پارتكوم ئاساسىي قاتلام يېزا ـ بازارلاردىكى «يەتتە پونكىت ، سەككىز ئورۇن »نى مەخسۇس تۇر بويىچە تۇزەش ـ تەرتىپكە سېلىشنى دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرىنىڭ قۇرۇلۇشى خىزمىتىگە قويۇشقا باشلىدى . شۇ يىلى 12 ـ ئايدىن 1996 ـ يىلى 3 ـ ئايغىچە ئېلىپ بېرىلغان دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرى قۇرۇلۇشى خىزمىتى جەريانىدا ، ناھىيە بويىچە 22 كەنتنى نۇقتىلىق تەرتىپكە سېلىش بەلگىلەندى . ناھىيە بويىچە كەنت پارتىيە ياچېيكىسى شۇجىسىدىن 21ى ، ياچېيكا ھەيئىتىدىن 111ى ، كەنت كومىتېتى مۇدىرىدىن 61ى تەرتىپكە سېلىندى . ناھىيە بويىچە پارتىيىگە كىرىشنى ئىلتىماس قىلغان دېھقان ـ چارۋىچى 315 بولۇپ ، سىناپ كۆرۈش ئارقىلىق 21ى قوبۇل قىلىندى . دىنغا ئىشىنىدىغان پارتىيە ئەزاسى 17 دىن ئىككىگە ئازايدى . ناھىيە بويىچە پونكىت ـ ئورۇن باشلىقىدىن 20سى تەرتىپكە سېلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلغانلار ئىككى . ئېنىقلانغان قەرز پۇل 3 مىليون 831 مىڭ 800 يۈەن بولۇپ ، يىغۇۋېلىنغىنى 2 مىليون 807 مىڭ يۈەن .

1996 ـ يىلى قىشتىن 1997 ـ يىلى ئەتىيازغىچە قانات يايدۇرۇلغان دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرى قۇرۇلۇشى خىزمىتىدە بىر يېزا ، 38 كەنتنى نۇقتىلىق تەرتىپكە سېلىش بەلگىلەندى ھەمدە پارتىيە قۇرۇلۇشىنى ئاساس قىلىش ، يۇرۇشلەشمە تەشكىلاتلارنى قوشۇمچە قىلىش ، پارتىيە قۇرۇلۇشى ئارقىلىق يۇرۇشلەشمە تەشكىلاتلارنى يېتەكلەپ ۋە ئىلگىرى سۈرۈپ ، ئورتاق ئىلگىرىلەيدىغان ۋە تەرەققىي قىلدىغان دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق رايونلىرى ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرى قۇرۇلۇشى خىزمىتىنىڭ يۆنىلىشى بېكىتىلدى . تەرتىپكە سېلىش ئارقىلىق ، ئارقىدا قالغان كەنت پارتىيە ياچېيكىلىرىنىڭ ئۇزاققىچە خىزمەتتە چېچىلاڭغۇ ، ئىقتىدارسىز بولۇش ، بەنزە ئەزالىرى ئوبدان ئىتتىپاقلىشالماسلىق ، ھەمكارلىشالماسلىق ۋە مەسئۇلىيەت ئېنىق بولماسلىق ، تۇزۇم ئېنىق بولماسلىق ، ئالغا ئىنتىلىش ئېڭى ۋە يول ئېچىپ ئىلگىرىلەش روھى كەمچىل بولۇش مەسىلىسى ھەل قىلىندى . كەنت پارتىيە ياچېيكىسى شۇجىلىرىنىڭ ئومۇمىي ساپاسى ئومۇميۈزلۈك ئۆستۈرۈلدى ، پارتىيە ئەزالىرىنى باشقۇرۇش ۋە پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىش خىزمىتى يەنمۇ كۆچەيتىلدى ، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ تەربىيىلىنىش نىسبىتى % 97تىن ئاشتى ، ناھىيە بويىچە 16 يېزا ـ بازار ، مەيدانىدىن 15ىدە دىنغا ئىشىنىدىغان پارتىيە ئەزاسى يوق بولدى ، پارتىيىگە كىرىشنى تەلەپ قىلىدىغان ئاكتىپلار قوشۇنى ئۆزلۈكسىز زورايدى ، زور كۆپ ساندىكى پارتىيە ئەزالىرى ئىككىدىن ئۆچكىچە ئەسقاتتىدىغان تېخنىكىنى پىششىق بىلىدىغان ۋە ئىشلىتەلەيدىغان بولدى ، خېلى بىر قىسىم پارتىيە ئەزالىرى ئۆز كەنتى ، ئۆز يېزىسى ھەتتا ناھىيە بويىچە بېيىش ئۇلگىسى بولۇپ قالدى .

1997 ـ يىلى 12 ـ ئايدىن 1999 ـ يىلى 2 ـ ئايغىچە ئىككى قارار دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرى قۇرۇلۇشى خىزمىتى قانات يايدۇرۇلۇپ ، توققۇز يېزا ـ بازار ۋە 15 كەنتنى نۇقتىلىق تەرتىپكە سېلىش بەلگىلەندى ، تەرتىپكە سېلىش ئارقىلىق ، يېزا ـ بازارلىق پارتكوم شۇجىسىدىن بەشى ، مۇئاۋىن شۇجىدىن 33ى ؛ يېزا ـ بازار باشلىقىدىن ئىككىسى ، مۇئاۋىن يېزا ـ بازار باشلىقىدىن يەتتىسى تەرتىپكە سېلىندى ؛ يېزا ـ بازارلىق ئورگانلار پارتىيە ياچېيكا شۇجىسىدىن ئۈچى ، ھەيئەت ئەزاسىدىن بەشى تەرتىپكە سېلىندى ۋە سايلاپ چىقىلدى ؛ ناھىيە بويىچە كەنت پارتىيە ياچېيكىسى شۇجىسىدىن 28ى ، ياچېيكا ھەيئىتىدىن 54ى ، كەنت كومىتېتى مۇدىرىدىن 21ى تەرتىپكە سېلىندى ۋە سايلاپ چىقىلدى ؛

پونكىت - ئورۇنلارنىڭ مەسئۇلىدىن سەككىزى تەرتىپكە سېلىنىدى . تۇرلۇك قەرز پۇلدىن 8 مىليون 290 مىڭ يۈەن ئېنىقلىنىپ ، 2 مىليون يۈەن يىغىۋېلىنىدى .

1999 - يىلى 12 - ئايدىن 2000 - يىلى ئەتىيازغىچە ناھىيە «ئۈچ دەرىجە بويىچە بەرپا قىلىش» پائالىيىتىنى چوڭقۇر قانات يايدۇرۇش ۋە تۆت خىل ئارقىدا قالغان كەنت دەرىجىلىك تەشكىلاتلارنى تەرتىپكە سېلىشنى ئاساسىي قاتلام تەشكىلاتلىرى قۇرۇلۇشىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى قىلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە تۈنجى تۈركۈمدە «ئالتە ياخشى» بەرپا قىلىنىدىغان ئالتە يېزا - بازارلىق پارتكوم ۋە بىر نۇقتىلىق يېزا ، يەتتە نۇقتىلىق كەنتنى بېكىتتى . شۇ ئارقىلىق ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتلىرى ۋە يېزا - كەنت كادىرلىرىنىڭ ئىدىيىۋى ئىستىلى ، خىزمەت ئىستىلى يەنمۇ ياخشىلاندى ، ئومۇمىي ساپاسى كۆرۈنەرلىك ئۆستى .

توققۇزىنچى قىسىم

ئەمگەك ، كادىرلار

توققۇزىنچى قىسىم

ئەمگەك ، كادىرلار

50 ـ يىللاردا ئەمگەك ۋە ماۋاش ئىشلىرىنى خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى باشقۇردى . 1964ـ يىلى ناھىيىلىك خەلق كومىتېتى قارمىقىدا كادىرلار بۆلۈمى قۇرۇلدى . 1969 ـ يىلى ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئەمگەك ئىشلىرىنى ئىشلەپچىقىرىش قوماندانلىق گۇرۇپپىسى باشقۇردى ، كادىرلار ئىشلىرىغا سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى مەسئۇل بولدى . 1976 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ئەمگەك ئىشلىرى پىلان كومىتېتىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى . 1979 ـ يىلى ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە كادىرلار بۆلۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ ، ئەمگەك ۋە ماۋاش بۆلۈمى قۇرۇلدى . 1984 ـ يىلى ئەمگەك ۋە كادىرلار بۆلۈملىرى ئايرىم ئىدارە قىلىپ ئۆزگەرتىلدى . 1998ـ يىلى 3 ـ ئايدا ئەمگەك ئىدارىسى بىلەن كادىرلار ئىدارىسى بىرلەشتۈرۈلۈپ ئەمگەك ـ كادىرلار ئىدارىسى قۇرۇلدى . 2000 ـ يىلى شتاتى 17 بولدى .

I باب

ئەمگەك

§1 . ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش

1 . قىسقارتىلغان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش

1962 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 905 ئىشچى ـ خىزمەتچى قىسقارتىلدى ، ئۇلار ئاساسلىقى 1958ـ يىلىدىن كېيىن خىزمەتكە قاتناشقان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئىدى ، بۇلارنىڭ بىر قىسمى يېزا ئىگىلىكىنىڭ 1 ـ سېپىگە يارەدەم بېرىشكە باردى ، كۆپ قىسمى يۇرتىغا قايتۇرۇلدى ، ئاز ساندىكىلىرى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىدىن كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكتىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىگە ئۆزگەرتىلدى .

2 . چېگرا رايونغا يارەدەمگە كەلگەن ياش ، قىرانلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش

1964 ـ يىلى جاڭسۇ ئۆلكىسىنىڭ چاڭجۇ شەھىرىدىن شىنجاڭغا يارەدەمگە كەلگەن 30 ياش

ئەمگەك تارمىقى تەرىپىدىن بازارلاردىكى ئورۇنلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى . 1965 ـ يىلى 8 ~ 9 ـ ئايلاردا جاڭسۇ ئۆلكىسىنىڭ چاڭجۇ شەھىرىدىن چېگرا رايونغا يارەمگە كەلگەن 560 ياش ۋە نەنجىڭ شەھىرىدىن چېگرا رايونغا يارەمگە كەلگەن 20 ياش ئەمگەك تارمىقى تەرىپىدىن ناھىيىنىڭ داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانىغا ، ئىنتايىن ئاز ساندىكىلىرى بازارلاردىكى ئورۇنلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى . 1965 ـ يىلى 4 ـ ئايدا شەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ لىجىڭ ناھىيىسى قاتارلىق جايلىرىدىن 500 نەچچە پىشقەدەم ئىشچى ـ خىزمەتچى يۆتكەپ كېلىنىپ ، داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى . 1966 ـ يىلى 10 ـ ئايدا شاڭخەيدىن چېگرا رايونغا يارەمگە كەلگەن 623 ياش ياقا ئېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى ، چوڭكۆۋرۈك دېھقانچىلىق مەيدانى ۋە دۆلەت قوي فېرمىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى . 1980 ـ يىلىدىن باشلاپ جاڭسۇ ، شاڭخەيلەردىن چېگرا رايونغا يارەمگە كەلگەن ياشلارنىڭ 80 پىرسەنتى ئىشچىلىققا قوبۇل قىلىنىش ، ئاتا ـ ئانىنىڭ ئورنىغا ئورۇنلاشقا ئوخشاش شەكىللەر ئارقىلىق كەينى ـ كەينىدىن يۇرتلىرىغا قايتىپ كەتتى . 1983 ـ يىلى توقسۇ ناھىيىسىنىڭ ئاۋانگارت دېھقانچىلىق مەيدانىدىكى چېگرا رايونغا يارەمگە كەلگەن شاڭخەي ياشلىرىنىڭ بىر قىسمى باي ناھىيىسىنىڭ داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانىغا يۆتكەپ كېلىندى .

3 . زىيالىي ياشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش

1969 ~ 1979 ـ يىلىغىچە ياقا ئېرىق ، چوڭكۆۋرۈك ، مىچىڭ ، داۋانچى ، ياتۇر ، توقسۇن قاتارلىق گۈڭشىلار قايتا تەربىيىلىنىدىغان ياشلاردىن 2619نى قوبۇل قىلدى . 1970 ـ يىلىدىن باشلاپ ئۇلار ئىشچىلىققا قوبۇل قىلىش ، كادىرلىققا قوبۇل قىلىش ياكى ھەربىيلىككە ، تېخنىكوم ئالىي مەكتەپلەرگە تونۇشتۇرۇش قاتارلىق شەكىللەر بىلەن بازارلاردا خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلدى . 1981 ـ يىلى 1978 ـ يىلىدىن بۇرۇن يېزىغا چۈشۈپ ئەمگەك بىلەن شۇغۇللانغان زىيالىي ياشلارنىڭ ھەممىسى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى .

4 . ئىش كۈتۈپ تۇرغان ياشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش

1980 ـ يىلىدىن كېيىن تولۇقسىز ، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىش كۈتۈپ تۇرۇش ، ئىشقا ئورۇنلىشىش مەسلىسى گەۋدىلىك بولدى ، شۇ يىلى ئىش كۈتۈپ تۇرغان ياش 503كە يەتتى .

1980 ~ 1990 ـ يىلىغىچە ناھىيە بويىچە ئىش كۈتۈپ تۇرغان ياشتىن 3667سى ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر پېنسىيىگە چىققاندىن كېيىن ئورنىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان پەرزەنت 211 (1985 ~ 1986 ـ يىللىرى) .

1991 ~ 2000 ـ يىلىغىچە ناھىيە بويىچە 2429 كىشى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى (تەقسىم قىلىنغان ئالىي ، ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار بۇنىڭ سىرتىدا) .

§2 . ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر قوشۇنى

1 . ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر

1950 ـ يىلى باي ناھىيىسىدە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا كارخانىلىرى قۇرۇلۇشقا باشلاپ ، تۇنجى تۈركۈم ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئىشچىلار قوبۇل قىلىندى . 1951 ـ يىلى

يەرلىك دۆلەت كارخانىلىرى قۇرۇلۇپ ، ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئىشچىلارنىڭ سانى كۆپەيدى . 1955 ـ يىلىغىچە ناھىيە بويىچە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئىشچى 222گە يەتتى . 1959 ـ يىلى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى يەرلىك سانائەت كەسىپ يولغا قويۇلۇپ ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى زاۋۇت ـ كانلار قۇرۇلدى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكىدىكى كارخانىلارنىڭ بىر قىسىم ئىشچىلىرى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئىشچىلارغا ئۆزگەرتىلگەچكە ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ سانى كۆپەيىپ 936گە يەتتى .

60 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا خەلق ئىگىلىكى تەڭشىلىپ ، بىر قىسىم زاۋۇت ـ كانلار توختىتىلغاچقا ، بىر تۈركۈم ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر قىسقارتىلدى . 1962 ـ يىلىغىچە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئازىيىپ 309غا چۈشۈپ قالدى . 1964 ـ يىلى جياڭسۇدىن چېگرا رايونغا يارەمگە كەلگەن ياشلار ، 1965 ـ يىلى شەندۇڭدىن چېگرا رايونغا يارەمگە كەلگەن ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ژە 1966 ـ يىلى شاڭخەيدىن چېگرا رايونغا يارەمگە كەلگەن ياشلار بىلەن ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر قوشۇنى تولۇقلاندى . 1966 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچى 716گە يەتتى . 1978 ـ يىلى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ سانى شىددەت بىلەن كۆپەيىپ 1498گە يەتتى . 1992 ـ يىلىغا كەلگەندە ناھىيە بويىچە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلارنىڭ ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 605 بولدى ، 2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە دۆلەت ئىلكىدىكى (ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى) كارخانىلارنىڭ ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 2677گە يەتتى .

2 . كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكتىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر

50 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا ناھىيىلىك قول سانائەت كوپېراتىپى (گۇرۇپپىسى) قۇرۇلۇپ ، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكتىكى ئىشچىلار بار بولدى . 1955 ـ يىلىغىچە ناھىيە بويىچە كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكتىكى ئىشچى ـ خىزمەتچى 418گە يەتتى . 1956 ـ يىلى خۇسۇسىي سودا ـ سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئاساسىي جەھەتتىن ئاياغلاشقاندىن كېيىن ، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكتىكى ئىشچى ـ خىزمەتچى 353 بولدى . 1958 ـ يىلى «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» ھەرىكىتىدە ، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكتىكى تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپ كارخانىلىرى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلارغا ئۆزگەرتىلگەچكە ھەمدە بىر قىسىم قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپلىرىنىڭ ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرى كۆمۈر قېزىش ، پولات تاۋلاشقا ئاجرىتىپ بېرىلگەچكە كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكتىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئازايدى . 1964 ـ يىلى كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكتىكى ئىشچى ـ خىزمەتچى 295 بولدى . 1979 ـ يىلىدىن كېيىن كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكتىكى ئىشچى ـ خىزمەتچى بىر ئاز كۆپەيدى . 1984 ـ يىلى كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكتىكى ئىشچى ـ خىزمەتچى كۆپىيىپ 1377گە يەتتى . 1990 ـ يىلى ناھىيە بويىچە كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكتىكى ئىشچى ـ خىزمەتچى 335 بولدى . 2000 ـ يىلى 532گە يەتتى .

3 . ئەمگەك توختامى تۈزۈمىدىكى ئىشچىلار

1991 ـ يىلى ناھىيىدىكى دېھقانچىلىق مەيدانلىرى ، چارۋىچىلىق فېرمىلىرى 156 ئىشچى ـ خىزمەتچى قوبۇل قىلدى . 1992 ~ 1994 ـ يىلىغىچە ناھىيە بويىچە 261 توختاملىق ئىشچى قوبۇل قىلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ كوللېكتىپنىڭ قوبۇل قىلغىنى 44 ، دېھقانچىلىق مەيدانى ، چارۋىچىلىق فېرمىسىدا 251 ئىشچى ـ خىزمەتچى كۆپەيدى . 1995 ـ يىلى بازاردا ئەمگەك

توختامى تۈزۈمىدىكى ئىشچىدىن 198ى ، دېھقانچىلىق مەيدانى ، چارۋىچىلىق فېرمىسىغا 56سى قوبۇل قىلىنىدى . 1997 ـ يىلى توختاملىق ئىشچىدىن 184ى ، دېھقانچىلىق مەيدانى ، چارۋىچىلىق فېرمىسىغا پەرزەنتلەردىن 15ى قوبۇل قىلىنىدى (1998 ـ يىلى) .

§ 3 . ئىشچىلىققا قوبۇل قىلىش

1950 ـ يىلى ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى بازاردىكى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشلىرىنى بىرتۇتاش باشقۇرۇپ ، بىرتۇتاش ئورۇنلاشتۇردى ھەمدە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنى يۆتكەش-سەپلەش تۈزۈمىنى ئورنىتىپ ، مۇقىم ئىشچى تۈزۈمىنى ، بۇنىڭغا يانداشتۇرۇپ ۋاقىتلىق ئىشچى ، پەسىللىك ئىشچى ، نۆۋەتچى ئىشچى تۈزۈمى قاتارلىق تۈزۈملەرنى يولغا قويدى .

1964 ـ يىلى ناھىيىلىك ئەمگەك تارمىقى ھەم سانائەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ، ھەم دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئەمگەك تۈزۈمىنى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويدى ، سانائەت ، كانچىلىق كارخانىلىرى ئەمگەك كۆچىگە ئېھتىياجلىق ۋاقىتلاردا ، ئەمگەك تارمىقىنىڭ تەستىقى ئارقىلىق ، ئىشچى ئىشلىتىدىغان ئورۇن يېزىلاردىكى گۇڭشې ، ئەترەتلەر بىلەن توختاملىشىپ ، توختاملىق ئىشچىلارنى قوبۇل قىلدى ، ئىشچىلار ئىش بېسىق ۋاقىتلاردا زاۋۇتقا كېلىپ ئىشلەپ ، ئارىسال ۋاقىتلاردا گۇڭشې ، ئەترەتلەرگە قايتىپ ئەمگەك قىلدى .

1971 ـ يىلدىن باشلاپ ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنلاردىكى ۋاقىتلىق ئىشچىلار مۇقىم ئىشچىغا ئۆزگەرتىلدى .

1975 ـ يىلى ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئورنىنى بېسىش تۈزۈمى يولغا قويۇلۇشقا باشلاپ ، يېزىغا چۈشكىنىگە 2 يىلدىن ئاشقان زىيالىي ياشلار ئاتا ـ ئانىسى پېنسىيىگە چىققاندىن كېيىن ئورنىغا ئورۇنلىشىپ ، كارخانىلاردا ئىشلىدى .

1978 ـ يىلدىن كېيىن 1971 ـ يىلىنىڭ مابەينىدە قېپقالغان ۋاقىتلىق ئىشچىلار مۇقىم ئىشچىغا ئۆزگەرتىلدى .

1978 ـ يىلدىن باشلاپ ئەمگەك تارمىقى تونۇشتۇرۇپ ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش ، ئىختىيارىي تەشكىللىنىپ ئىشقا ئورۇنلىشىش ۋە ئۆزلىرى ئىش تېپىش بىرلەشتۇرۇلگەن ئىشقا ئورۇنلىشىش تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ ، بازاردىكى قىسمەن ئىش كۈتۈپ تۇرغان ياشلارنىڭ ئىشقا ئورۇنلىشىش قىيىنچىلىقى پەسەيتىلدى .

1988 ـ يىلى مۇقىم ئىشچىلىق تۈزۈمى توختاملىق ئىشچى تۈزۈمىگە ئۆزگەرتىلدى . ئىشچى ئىشلىتىدىغان ئورۇن ئەمگەك تارمىقىغا مەلۇم قىلىپ تەستىق ئالغاندىن كېيىن ئىشچى قوبۇل قىلىدىغان ، ئىشلەشنى خالايدىغانلار ئۆزلىرىنى تىزىملىتىدىغان ، ئۇلاردىن ياخشىلىرى قوبۇل قىلىنىدىغان بولدى ، توختام مۇددىتى ئادەتتە ئۈچ يىل بولۇپ ، مۇددەت توشقاندىن كېيىن داۋاملىق توختام تۈزۈلدى ياكى توختام بىكار قىلىنىدى .

§ 4 . كەسپىي جەھەتتىن تەربىيىلەش

1981 ـ يىلى 3 ـ ئايدىن ئىلگىرى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنى ئىش ئورنىغا چىقىشتىن بۇرۇن كەسپىي جەھەتتىن تەربىيىلەش خىزمىتىگە ھەرقايسى ئورۇنلار ئۆزى مەسئۇل بولدى . 1989-

يىللىنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ ناهيىللىك ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتى ناهيە بازىرىدىكى ئىش كۈتۈپ تۇرغان خادىملارغا قارىتا «ئالدى بىلەن تەربيىلەش ، ئاندىن ئور ۇنلاشتۇرۇش» فاكتورىنى يولغا قويدى . ھەر خىل كۇرسلارنى ئېچىپ ، بىر تەرەپتىن ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللىنىش ، يەنە بىر تەرەپتىن تەربيىلەش شەكلىنى قوللاندى . ناهيە بازىرىدىكى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگە ، 16 ~ 25 ياشقىچە بولغان ئىش كۈتۈپ تۇرغان ياشلارنى تەربيىلىدى . تەربيىلەش مۇددىتى مۇقىم بولمىدى ، قىسقا بولغاندا يېرىم ئاي ، ئۇزۇن بولغاندا 3 ~ 6 ـ ئايغىچە بولدى ، ئىمتىھاندا لاياقەتلىك بولغانلارغا ئوقۇش پۈتتۈرۈش گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىلدى . 1982 ~ 1993 ـ يىلىغىچە 12 قارار ھەر خىل كۇرس ئېچىلىپ ، ناهيە بازىرىدىكى ئىش كۈتۈپ تۇرغانلاردىن ئاز كام 3000ى تەربيىلەندى . 1994 ~ 2000 ـ يىلىغىچە 23 قارار ھەر خىل كۇرس ئېچىلىپ ، ناهيە بازىرىدىكى ئىش كۈتۈپ تۇرغان خادىمدىن 514ى تەربيىلەندى .

Ⅱ باب

كادىرلار

§1 . كادىرلار قوشۇنى

50 ـ يىللارنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە كادىرلار قوشۇنىنىڭ ئاساسلىق مەنبەسى ھەربىي سەپتىن كەسىپ ئالماشتۇرغان كادىرلار ۋە ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن جەڭچىلەر ، ئىچكىرىدىن تەقسىم قىلىنغان كادىرلار ، شۇ يەردە ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ، يەر ئىسلاھاتى داۋامىدا قوبۇل قىلىنغان دېھقان ئاكتىپلار ۋە قالدۇرۇپ ئىشلىتىلگەن كونا ھۆكۈمەت ئورگان خادىملىرى ئىدى . 1950 ـ يىلى ناهيە بويىچە 173 كادىر بار ئىدى . 1954 ـ يىلى ناهيە بويىچە دۆلەت كادىرى 408گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىر 322 بولۇپ ، ئومۇمىي كادىرنىڭ 78.92 پىرسەنتنى ؛ ئايال كادىر 27 بولۇپ ، 6.6%نى ئىگىلىدى . 1963 ـ يىلىغا كەلگەندە ناهيە بويىچە كادىر 668گە يەتتى . 70 ـ يىللاردا ئاپپاراتلارنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ ، كادىرلار شىددەت بىلەن كۆپەيدى . 1975 ـ يىلى ناهيە بويىچە 2066 كادىر بار بولدى ، بۇنىڭ ئىچىدە 46 ياشتىن ئاشقانلار 14.6%نى ، پارتىيە ئەزاسى 33.15%نى ئىگىلىدى .

ج ك پ 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان ، ناهيە كادىرلار قوشۇنىنى ئىنقىلابىيلاشتۇرۇش ، ياشلاشتۇرۇش ، زىيالىيلاشتۇرۇش ۋە كەسىپ ئەھلىگە ئايلاندۇرۇش قۇرۇلۇشىغا ئەھمىيەت بەرگەنلىكتىن ، كادىرلار قوشۇنىنىڭ قۇرۇلمىسىدا ناھايىتى چوڭ ئۆزگىرىش بولدى . 1984 ـ يىلى ناهيىدىكى كادىرلار ئىچىدە تولۇق ئوتتۇرىدىن يۇقىرى مەلۇماتلىقلار 58%نى ، 30 ياشتىن تۆۋەن كادىرلار 36%نى ئىگىلىدى . 1990 ـ يىلى ناهيە

بويىچە كادىر 3406گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىر 2491 بولۇپ ، ئومۇمىي كادىرنىڭ 73.1 پىرسەنتىنى ؛ پارتىيە ئەزاسى 1118 بولۇپ ، 32.8% نى ؛ ئايال كادىر 960 بولۇپ ، 28.2% نى ئىگىلىدى .

1993 ـ يىلى ناھىيە بويىچە كادىر 3987گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە 46 ~ 54 ياشقىچە بولغانلار 663 ، 55 ياشتىن ئاشقانلار 149 . 1995 ـ يىلى كادىر 4780گە ، 2000 ـ يىلى 6383كە يەتتى .

باي ناھىيىسىدىكى كادىرلارنىڭ 1980 ~ 2000 ـ يىلىغىچە بولغان ئاساسىي ئەھۋالى

جەدۋەل : 9 — 1

تۈرى / يىللار	جەمئىي	جىنسى		سىياسىي قىياپىتى			مەلۇماتى				ياش قۇرۇلمىسى				مىللىتى			
		ئەر	ئايال	پارتىيە ئەزاسى	ئىتتىپاق ئەزاسى	پارتىيەگە كىرمىگەن ئۇمۇمىي ئاممىدىن	ئالىي مەكتەپ ۋە ئۇنىڭدىن يۇقىرى	تولۇق ئوتتۇرا	تېخنىكوم	ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە ئۇنىڭدىن تۆۋەن	30 ياشتىن تۆۋەن	31 ـ 45 ياشقىچە	46 ـ 54 ياشقىچە	55 ياشتىن يۇقىرى	خەنزۇ	ئۇيغۇر	خۇيزۇ	باشقىلار
1980	2158	1556	602	567	196	1395	176	558	289	719	586	1117	340	115	842	1274	27	15
1981	2411	1780	631	654	304	1453	170	782	327	1132	842	1138	335	96	873	1495	27	16
1982	2289	1731	558	597	312	1380	151	714	374	1050	823	1058	294	114	784	1466	27	12
1983	2868	2067	801	735	581	1552	166	886	439	1377	957	1316	406	199	917	1897	33	21
1984	2850	1934	916	820	663	1367	128	1056	421	1245	1030	1259	439	122	935	1873	28	14
1985	1851	1462	389	680	227	944	105	505	314	927	515	796	404	136	697	1122	27	5
1986	1871	1480	391	703	192	976	129	584	294	864	544	782	389	156	702	1134	30	5
1987	1914	1486	428	802	200	912	153	657	288	816	633	720	465	96	685	1185	36	8
1988	1917	1493	424	811	282	824	168	678	325	746	629	741	441	106	668	1206	38	5
1989	3361	2331	1030	1102	563	1696	413	1536	477	935	1177	1389	662	133	934	2379	37	11
1990	3406	2446	960	1118	614	1674	441	1578	480	907	1203	1368	699	138	915	2445	32	14
1991	3634	2487	1147	1146	581	1907	572	1695	532	835	1351	1448	663	172	990	2600	30	14
1992	3829	2600	1229	1156	601	2072	670	1829	539	791	1419	1567	685	158	1040	2734	34	21
1993	3829	2600	1229	1156	601	2072	670	1829	539	791	1419	1567	685	158	1040	2734	34	21
1994	4602	3307	1295	1503	862	2211	907	2147	829	769	1396	1869	811	126	1505	3038	48	9
1995	4786	3039	1747	1389	956	2441	1095	2104	874	713	2012	1834	766	174	1508	3230	38	10
1996	5291	3379	1912	1497	1191	2603	1363	2378	785	765	2224	2093	783	191	1884	3378	25	4
1997	6198	3075	3123	1614	1684	2900	1659	3015	869	655	2666	2478	817	237	2241	3889	49	19
1998	6227	3100	3127	1831	1465	2931	2040	2802	767	618	2532	2734	780	181	3922	4129	50	22
1999	6177	3001	3176	1857	2211	2109	2115	2873	687	502	1281	3955	771	170	1894	4214	49	20
2000	6383	3277	3106	1870	2139	2374	2671	2843	461	396	1521	3915	756	191	2267	4061	34	21

ئىزاھ : 1980 ~ 1984 ـ يىلىغىچە بولغان سانلىق مەلۇماتلار پارتىيە ، ئامما‌ۋى تەشكىلات ئورگانلىرىدىكى خادىملارنىڭ سانىنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ .

§2 . كادىر قوبۇل قىلىش

1 . ھەربىي سەپتىن كەسىپ ئالماشتۇرغان كادىرلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش

1954 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ھەربىي سەپتىن كەسىپ ئالماشتۇرغان 34 كادىر ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، ئۇلار ناھىيە دەرىجىلىك ۋە رايون دەرىجىلىك ئورگانلاردا پارتىيە ، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىنىڭ رەھبەرلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتىدى . 1959 ~ 1960 ـ يىللىرى ھەربىي سەپتىن كەسىپ ئالماشتۇرغان ھەربىي ۋە ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن جەڭچىدىن 239ى قوبۇل قىلىندى ھەمدە ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، بۇلارنىڭ كۆپ قىسمى كارخانا ۋە كەسىپىي ئورۇنلاردا رەھبەرلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتىدى ، ئاز بىر قىسمى رايون دەرىجىلىك ئورگانلاردا ۋەزىپىگە تەينىلەندى . 1976 ـ يىلىدىن كېيىن ھەربىي سەپتىن كەسىپ ئالماشتۇرغانلاردىن ناھىيىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغانلار پەيدىنپەي ئازايدى . 1982 ـ يىلى ناھىيىگە ھەربىي سەپتىن كەسىپ ئالماشتۇرغان بىر كادىر تەقسىم قىلىندى . 1999 ـ يىلى ھەربىي سەپتىن كەسىپ ئالماشتۇرغان تۆت كادىر ئورۇنلاشتۇرۇلدى .

2 . تەكلىپ قىلىپ ئىشلىتىش

1950 ـ يىلىدىن باشلاپ كادىرلار پىلانلىق تۈردە جەمئىيەتتىن قوبۇل قىلىنىپ ئىشلىتىلىدى . 1953 ـ يىلىغىچە دېھقانچىلىق ، سودا ـ سانائەت سېپىدىكى يەرلىك ئاز سانلىق مىللەت ياش ئاكتىپلىرىدىن 43ى تاللاپ كادىرلىققا قوبۇل قىلىندى . 60 ـ يىللاردا بىر تۈركۈم يېزا تايانچ خادىملىرى سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىگە قاتناشتۇرۇلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە بىر قىسىم خادىملار تاللىنىپ ئىشلەپچىقىرىشتىن ئايرىلغان گۇڭشې كادىرلىققا ئۆستۈرۈلدى . 1965 ـ يىلى بىر قىسىم سوتسىيالىستىك تەربىيە ئاكتىپلىرى دۆلەت كادىرلىقىغا قوبۇل قىلىندى .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ئىشچىلار ئارىسىدىن تاللاپ كادىر قوبۇل قىلىندى (كادىر ئورنىدا ئىشلىتىلگەن ئىشچى) . 1979 ـ يىلى كادىر ئورنىدا ئىشلىتىلگەن ئىشچى 248گە يەتتى .

1980 ـ يىلى ناھىيىلىك قوبۇل قىلىش ـ ئىشلىتىش ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ ، جەمئىيەتتە بىكار يۈرگەن پەن ـ تېخنىكا خادىملىرى قوبۇل قىلىپ ئىشلىتىلدى ، «ئورنىغا دەسستىش» تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، ئىختىيارىي ھالدا ئۆزنىنى مەلۇم قىلىش ، بىرتۇتاش ئىمتىھان ئېلىش ، ئىمتىھان قەغىزىنى بىرتۇتاش باھالاپ ، ياخشىلىرىنى قوبۇل قىلىش ئۇسۇلى قوللىنىلىدى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا 1975 ـ يىلىدىن ئىلگىرى كادىر ئورنىدا ئىشلىتىلگەن ئىشچىلار ئىنىقلىنىپ بىر تەرەپ قىلىندى ، 131 ئىشچى كادىرلىققا ئۆزگەرتىلدى ، مەدەنىيەت ، ماتارىپ ، سەھىيە تارماقلىرى كەسىپىي جەھەتتىن باھالاش ئارقىلىق 44 كىشىنى كادىرلىققا ئۆستۈردى ، بازاردىكى تولۇق ئوتتۇرىنى پۈتتۈرگەن ، نىكاھلانمىغان ، 25 ياشتىن تۆۋەن ، ئىش كۈتۈپ تۇرغان ياشتىن 19ى دۆلەت كادىرلىققا قوبۇل قىلىندى ، جەمئىيەتتە بىكار يۈرگەن پەن ـ تېخنىكا خادىمىدىن ئالتىسى قوبۇل قىلىندى .

1982 ـ يىلى ئىشچىلار ئارىسىدىكى بەلگىلىك كەسىپىي تېخنىكا ئىقتىدارى بار خادىملار كادىرلىققا ئۆزگەرتىلدى ، جەمئىي 142 كىشى قوبۇل قىلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىشچىلىقتىن كادىرلىققا ئۆزگەرتىلگىنى 124 ، تەبىئىي قىسقارتىلغىنى بەش ، كادىرلىققا قوبۇل قىلىنغىنى 16 .

1983 ـ يىلى 67 كىشى كادىرلىققا قوبۇل قىلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە كادىر ئورنىدا ئىشلىتىلگەن ئىشچىلاردىن كادىرلىققا ئۆزگەرتىلگىنى 52 ، سىياسىتى ئەمەلىيلەشتۈرۈلگىنى 15 . 1984ـ يىلى 23 كىشى كادىرلىققا قوبۇل قىلىندى ، 25 كىشى تەبىئىي قىسقارتىلدى . 1985 ـ يىلى 38 كىشى كادىرلىققا قوبۇل قىلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە سىياسىتى ئەمەلىيلەشتۈرۈلگىنى بەش ، بازاردىكى ئىش كۈتۈپ تۇرغان ياشلاردىن قوبۇل قىلىنغىنى 33 . 1986 ـ يىلى 104 كىشى كادىرلىققا قوبۇل قىلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە شەھەر ـ بازارلاردىكى ئىش كۈتۈپ تۇرغان ياشلاردىن قوبۇل قىلىنغىنى 93 . 1987 ـ يىلى 74 كىشى كادىرلىققا قوبۇل قىلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە بازاردىكى ئىش كۈتۈپ تۇرغان ياشلاردىن قوبۇل قىلىنغىنى 61 ، «بەش خىل ئالىي مەكتەپ»نى پۈتتۈرگەنلەر 28 .

1988 ـ يىلى كارخانا ، كەسىپىي ئورۇنلار يېڭىدىن كادىر تولۇقلاشتا تەكلىپ قىلىپ ئىشلىتىش تۈزۈمىنى يولغا قويۇپ ، 33 كىشىنى تەكلىپ قىلىپ ئىشلەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە «بەش خىل ئالىي مەكتەپ»نى پۈتتۈرگەنلەردىن تەكلىپ قىلغىنى 28 ، دېھقانلاردىن تەكلىپ قىلغىنى بەش . 1989 ـ يىلى 73 كىشى تەكلىپ قىلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە جامائەت خەۋپسىزلىكى ، تەپتىش ، سوت ۋە ئەدلىيە تارماقلىرى ، سودا ـ سانائەت ۋە باج تارماقلىرى تەكلىپ قىلغىنى 19 ، تەبىئىي كېمەيگەنلەرنىڭ ئورنىغا تەكلىپ قىلىنغىنى 11 ، ئېتىبار بېرىلگەن زىيالىي ياش ئالتە ، «بەش خىل ئالىي مەكتەپ»نى پۈتتۈرگەنلەردىن قوبۇل قىلىنغىنى يەتتە ؛ يېزا ـ بازارلاردىكى دېھقانلار ئارىسىدىن تەكلىپ قىلىنغىنى 10 ، كەسىپىي ئورۇنلاردىن تەكلىپ قىلىنغىنى 10 ، يېزا ـ بازار مال دوختۇرلۇق پونكىتلىرى دېھقانلار ئارىسىدىن تەكلىپ قىلغىنى سەككىز . 1991ـ يىلى 31 كىشى تەكلىپ قىلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە كەسىپىي ئورۇنلار تەكلىپ قىلغىنى 18 ، جەمئىيەتتىن تەكلىپ قىلىنغىنى 13 . 1992 ـ يىلى 43 كىشى تەكلىپ قىلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە كەسىپىي ئورۇنلار تەكلىپ قىلغىنى 25 ، جەمئىيەتتىن تەكلىپ قىلىنغىنى 18 .

1993 ~ 1997 ـ يىلىنچە 339 كىشى كادىرلىققا قوبۇل قىلىندى ، بۇلارنىڭ ھەممىسى كارخانا ۋە يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ 1 ـ سېپىنى تولۇقلىدى .

3 . ئالىي ۋە ئوتتۇرا تېخنىكومىلارنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنى تەقسىملەش

1952 ـ يىلى دۆلەت ئالىي تېخنىكومنى پۈتتۈرگەن بىر ئوقۇغۇچىنى باي ناھىيىسىگە خىزمەتكە تەقسىم قىلدى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە بىر قىسىم «ئىشچى ـ دېھقان ئەسكەر» ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى باي ناھىيىسىگە خىزمەتكە تەقسىم قىلىندى .

1993 ~ 1997 ـ يىلىنچە ئالىي ۋە ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتتۈرگەن 964 ئوقۇغۇچى تەقسىم قىلىندى .

§ 3 . كادىرلارنى باشقۇرۇش

1 . كادىرلارنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش ۋە ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، كادىرلارنى دەرىجىگە ئايرىپ باشقۇرۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى . 50 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا ھاكىم ۋە ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ شۇجىسىنى يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇن ۋەزىپىگە تەيىنلىدى . كېيىن ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋە ناھىيە-

لىك پارتىيە قۇرۇلتىيىدا سايلىنىدىغان ، كادىرلارنى باشقۇرۇش ھوقۇق دائىرىسى بويىچە يۇقىرى دەرىجىلىك پارتىيە ، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىنىڭ تەستىقلىشىغا يوللىنىدىغان بولدى . خەلق قۇرۇلتىيى ۋە پارتىيە قۇرۇلتىيى يېپىق مەزگىلدە ، يۇقىرى دەرىجىلىك پارتىيە ، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى تەيىنلەپ ئەۋەتتى .

1950 ~ 1955 ـ يىلىغىچە ناھىيە دەرىجىلىك ۋە مۇئاۋىن ناھىيە دەرىجىلىكلەرنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش ۋە ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش شىنجاڭ ئۇلكىسى تەرىپىدىن تەستىقلاندى ، بۆلۈم دەرىجىلىك ، مۇئاۋىن بۆلۈم دەرىجىلىكلەرنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش ۋە ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش ۋىلايەت تەرىپىدىن تەستىقلاندى .

1956 ـ يىلىدىن باشلاپ مۇئاۋىن بۆلۈم دەرىجىلىكلەرنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش ۋە ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش ناھىيە تەرىپىدىن تەستىقلىنىدىغان بولدى .

1980 ـ يىلى مۇئاۋىن ناھىيە دەرىجىلىكلەرنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش ۋە ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش ۋىلايەت تەرىپىدىن تەستىقلىنىدىغان بولدى .

1982 ـ يىلىدىن باشلاپ مۇئاۋىن ناھىيە دەرىجىلىك ۋە بۆلۈم دەرىجىلىكلەرنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش ، ۋەزىپىدىن قالدۇرۇشنى ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى قارار قىلدى ، مۇئاۋىن بۆلۈم دەرىجىلىكلەر خەلق ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ۋەزىپىگە تەيىنلەندى ياكى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى ؛ پارتىيە تەشكىلاتىنىڭ ھەرقايسى تارماقلىرىدىكى بۆلۈم ، مۇئاۋىن بۆلۈم دەرىجىلىكلەر ناھىيىلىك پارتكوم تەرىپىدىن ۋەزىپىگە تەيىنلەندى ۋە ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى ، بۆلۈمچە دەرىجىلىك كادىرلارنى ناھىيىلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى ۋەزىپىگە تەيىنلىدى ۋە ۋەزىپىسىدىن قالدۇردى .

پارتىيە ، ھۆكۈمەت ، كارخانا ، كەسىپي ئورۇنلاردىكى ئاددىتتىكى كادىرلارنى يۆتكەش ئىشلىرىنى ناھىيىلىك تەشكىلات ، كادىرلار تارماقلىرى بېجىردى .

2 . كادىرلارنى ئالماشتۇرۇش

1991 ـ يىلى ئوتتۇرا ياش ، ياشلاردىن 34 كىشى ئاساسىي قاتلامغا ئەۋەتىلىپ چېنىقتۇرۇلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە بىلەن يېزا ئوتتۇرىسىدا ئالماشتۇرۇلغىنى 23 (خەنزۇ كادىر 10 ، ئۇيغۇر كادىر 13) ، يېزا بىلەن يېزا ئوتتۇرىسىدا ئالماشتۇرۇلغىنى 11 (خەنزۇ كادىر ئۇچ ، ئۇيغۇر كادىر ئالتە ، خۇيزۇ كادىر ئىككى) . ئالماشتۇرۇلۇپ يېزا ، بازار ، مەيدانلاردا ۋەزىپە ئوتىگەن پارتكوم شۇجىسى ، مۇئاۋىن شۇجىسى 23 بولۇپ ، يېزا ، بازار ، مەيدان پارتكوم شۇجىسى ، مۇئاۋىن شۇجىلىرىنىڭ 47.9 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

1992 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئالماشتۇرۇلغان كادىر 42 بولۇپ ، ئومۇمىي ئالماشتۇرۇلغان كادىر (71 كىشى)نىڭ 59 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . بۇنىڭ ئىچىدە رايون دەرىجىلىك كادىرلاردىن ئالماشتۇرۇلغىنى 11 (بۇنىڭ ئىچىدە يېزا خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ مۇدىرى ئۇچ ، يېزا ، بازار باشلىقى سەككىز) ، مۇئاۋىن رايون دەرىجىلىك كادىردىن 31ى ئالماشتۇرۇلدى ؛ ئەسلىي ۋەزىپىسى بويىچە ئالماشتۇرۇلغىنى 10 (خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ئىككى مۇئاۋىن مۇدىرىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) ، ئالماشتۇرۇلۇپ ئۆستۇرۇلگىنى 21 .

1995 ـ يىلى بىر كىشى باشقا ناھىيىگە ۋەزىپە بىلەن چېنىقىشقا ئەۋەتىلدى ، ناھىيىگە بىۋاستە قاراشلىق ئورگانلاردىكى مۇنەۋۋەر ياش كادىردىن 34ى يېزا ، بازار ، مەيدانلاردا ۋەزىپە بىلەن چېنىقتۇرۇلدى ، يىل ئاخىرىدا يېزا ، بازارلىق خەلق قۇرۇلتىيى ، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ نۆۋەتچى ئالمىشىش سايلىمىدا 10 كىشى يېزا ، بازار باشلىقى بولۇپ سايلاندى .

1998 ـ يىلى 13 يېزا ، بازارلىق خەلق قۇرۇلتىيى ، ھۆكۈمەت رەھبەرلىك بەنزىسى تەڭشىلىپ خادىملار سەپلەندى . بۇنىڭ ئىچىدە سەپلەنگەن خەلق قۇرۇلتىيى مۇدىرى نامزاتى 13 ، ھۆكۈمەت رەھبەرلىك بەنزە ئەزاسى نامزاتى 71 . يېزا ، بازار رەھبەرلىك بەنزىلىرىگە بىردىن خەنزۇ مۇئاۋىن رەھبەر ، بىردىن ئايال مۇئاۋىن رەھبەر ، بىردىن پەن ـ تېخنىكا مۇئاۋىن رەھبىرى سەپلىنىپ ، ياشانغانلار ، ئوتتۇرا ياشلار ، ياشلانى بىرلەشتۇرۇش ئىشقا ئاشۇرۇلدى .

1999 ـ يىلى بەلگىلىك خەنزۇ تىلى ئاساسى بار ئاز سانلىق مىللەت كادىرىدىن 17سى تاللىنىپ شىمالىي شىنجاڭغا ۋەزىپە بىلەن چېنىقىشقا ئەۋەتىلدى ، كېيىنكى يېرىم يىلدا ئاز سانلىق مىللەت كادىرىدىن يەنە 12سى تاللىنىپ يېزا ئىگىلىك 1 ـ شى 3 ـ ، 4 ـ تۈەنلىرىدە ئىككى يىل ۋەزىپە بىلەن چېنىقىشقا ئەۋەتىلدى .

2000 ـ يىلى ياش ھەم قابىلىيەتلىك ئاز سانلىق مىللەت كادىرىدىن 32سى تاللىنىپ سانجى شەھىرىگە ۋەزىپە بىلەن چېنىقىشقا ئەۋەتىلدى .

3 . ئۇنۇڭان باھالاش

1982 ـ يىلى كەسپىي تېخنىكا خادىملىرىنىڭ ئۇنۇڭانىنى باھالاش كومىتېتى قۇرۇلۇپ ، قارمىقىدا تەبىئىي پەن ئىجتىمائىي پەن بويىچە ئۇنۇڭان باھالاش ئاپپاراتى تەسىس قىلىندى . ئىجتىمائىي پەن ئۇنۇڭان باھالاش ئاپپاراتى قارمىقىدا ستاتىستىكا ، تەرجىمانلىق ۋە ئىقتىساد ئۇنۇڭان باھالاش گۇرۇپپىلىرى قۇرۇلدى ، ئۇچ كىشى مەسئۇل بوغالتىر ، 27 كىشى يارەمچى مەسئۇل بوغالتىر ، 115 كىشى بوغالتىر بولۇپ باھالاندى .

1987 ـ يىلى ناھىيىلىك ئۇنۇڭان باھالاش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا مائارىپ ، سەھىيە ، مەدەنىيەت ، بوغالتىرلىق ، ستاتىستىكا ، ئىقتىساد ، ئىنژېنېرلىق ، ئاز سانلىق مىللەت تىلى ، تەرجىمانلىق ، ئارخىپچىلىق ، نەشرىياتچىلىق ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ، ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى ، ئادۋوكاتلىق ، رادىئو ، تېلېۋىزىيە ، ئاخباراتچىلىق ، دېكتور لۇقتىن ئىبارەت 15 سىستېما بويىچە باشلانغۇچ دەرىجىلىك كەسپىي تېخنىكا ۋەزىپىسىنى باھالاش ھەيئىتى قۇرۇلۇپ ، 1692 تېخنىكا خادىمىنىڭ ئۇنۇڭانى باھالاندى .

1993 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 2696 كىشىنىڭ تۇرلۇك كەسپىي تېخنىكا ۋەزىپىسى باھالاندى ۋە ئۇلار تەكلىپ قىلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە 11 كىشىگە كاندىدات ئالىي دەرىجىلىك ئۇنۇڭان ، 307 كىشىگە ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۇڭان ، 2378 كىشىگە باشلانغۇچ دەرىجىلىك ئۇنۇڭان بېرىلدى . ئۇنۇڭانى باھالانغانلار ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت خادىم 2056 بولۇپ ، % 26 .76نى ؛ ئايال 1036 بولۇپ ، % 42 .38نى ئىگىلىدى ، كەسپىي ئورۇنلاردىكىلەر 2226 ، كارخانا ئورۇنلىرىدىكىلەر 470 .

2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 4864 كىشىنىڭ تۇرلۇك كەسپىي تېخنىكا ۋەزىپىسى باھالاندى . بۇنىڭ ئىچىدە كاندىدات ئالىي دەرىجىلىك ئۇنۇڭان ئالغانلار 39 ، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۇڭان ئالغانلار 682 ، باشلانغۇچ دەرىجىلىك ئۇنۇڭان ئالغانلار 2679 (بۇنىڭ ئىچىدە يارەمچى دەرىجىلىك ئۇنۇڭان ئالغانلار 1699 ، تېخنىك ئۇنۇڭانى ئالغانلار 980) ، باھالانمىغانلار 1464 . ئۇنۇڭانى بارلار ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت خادىم 3891 بولۇپ ، % 80نى ، ئايال 2000 بولۇپ ، % 41نى ئىگىلىدى ، كەسپىي ئورۇندىكىلەر 4133 ، كارخانا ئورۇنلىرىدىكىلەر 731 .

4 . كادىرلارنى تەربىيىلەش

1950 ～ 1952 ـ يىلىغىچە 42 كادىر ئۆلكىگە ئۆگىنىشكە ئەۋەتىلدى ؛ ناھىيىدە ئۇچ قارار

كۆرس ئېچىلىپ ، 36 كادىر تەربىيىلەندى ؛ ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش كۆرسى ئېچىلىپ ، 97 كادىر تەربىيىلەندى ؛ يەر ئىسلاھاتى كۆرسى ئېچىلىپ ، 240 كادىر تەربىيىلەندى .

1954 ـ يىلى ئاساسلىقى ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى تاللىنىپ غەربىي شىمال بيۇروسىغا ، ئۆلكىلىك ۋە ۋىلايەتلىك پارتكوملار ئاچقان كۆرسلارغا ئۆگىنىشكە ئەۋەتىلدى .

1990 ـ يىلى ناھىيە دەرىجىلىك زاپاس كادىردىن يەتتىسى ھەرقايسى ئالىي مەكتەپلەرگە ئۆگىنىشكە ئەۋەتىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە پارتىيە مەكتەپلەردە ئوقۇغىنى ئىككى ، كادىرلار مەكتەپلەردە ئوقىغىنى ئىككى ، ئىش ئورنى بويىچە تەربىيىلەنگىنى ئۈچ . يېزا ، بۆلۈم دەرىجىلىك زاپاس كادىردىن 44ى ئۆگىنىشكە قاتناشتى . ناھىيە بويىچە 3152 كادىر ئىشتىن ئايرىپ تەربىيىلەندى ، بۇنىڭ ئىچىدە يېزا ، كەنت كادىرى 2123 .

1991 ـ يىلى ناھىيە دەرىجىلىك 14 زاپاس كادىردىن ئىككىسى رەھبەرلىك ئورنىغا چىقتى ، يېزا ، بۆلۈم دەرىجىلىك 121 زاپاس كادىردىن 12سى مۇناسىپ ۋەزىپىگە تەينىلەندى .

1993 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 13 يېزا ، بازاردىكى 154 كەنتتىن تاللانغان كەنت دەرىجىلىك 475 زاپاس كادىر ناھىيىلىك پارتىيە مەكتىپىدە تۇركۈمگە بۆلۈپ قەرەللىك تەربىيىلەندى ، 1ـ تۇركۈمدە 53 كىشى ، 2 ـ تۇركۈمدە 61 كىشى تەربىيىلەندى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە مۇئاۋىن بۆلۈم دەرىجىلىكتىن يۇقىرى رەھبىرى كادىردىن 32سى سىرتقا ئوقۇشقا ئەۋەتىلدى (بۇنىڭ ئىچىدە ئىشتىن ئايرىلىپ ئوقۇغىنى توققۇز) .

1998 ـ يىلى پارتىيىلىك كادىرلارغا بولغان سىياسىي تەربىيە ۋە «قوش تىل» بويىچە كۆچەيتىش تەربىيىسىگە ئەھمىيەت بېرىلدى ، ناھىيىلىك پارتىيە مەكتىپى بىر قارار پارتىيىگە كىرىشكە ئىلتىماس بەرگەن ئاكتىپلارنى تەربىيىلەش كۆرسى ، ئىككى قارار ماركسىزملىق مىللەت نەزەرىيىسى كۆرسى ، ئىككى قارار 15 ـ قۇرۇلتاي روھىنى ئۆگىنىش كۆرسى ئاچتى ، بۇ كۆرسلاردا جەمئىي 300 نەچچە ئادەم تەربىيىلەندى .

1999 ـ يىلى سەييارە تەشۋىقات ـ لېكسىيە ئۆمىكى تەشكىللىنىپ ، ھەرقايسى يېزا ، بازارلىق ئورگانلارغىچە باردى ۋە كەنت دەرىجىلىك كادىرلارغا نەزەرىيىۋى تەشۋىقات ئېلىپ باردى ، بۇنىڭ مۇددىتى 20 كۈن بولدى . تەربىيىلەنگەن ئاز سانلىق مىللەت ئاساسىي قاتلام پارتىيە ئەزاسى ، كەنت كادىرى 3200گە يەتتى . شۇ يىلى ناھىيىلىك پارتىيە مەكتىپى بىر قارار «قوش تىل» بويىچە كۆچەيتىش كۆرسى ئاچتى ، 43 كىشى ئۆگىنىشكە قاتناشتى .

5 . شتات باشقۇرۇش

1984 ـ يىلى شتات كومىتېتى قۇرۇلۇپ ، ناھىيىدىكى ئورگان ، كارخانا ۋە كەسىپىي ئورۇنلارنىڭ كادىر شتات سانىنى بېكىتتى .

1993 ـ يىلى ناھىيە بويىچە پارتىيە ، ھۆكۈمەت ۋە ئاممىۋى تەشكىلات ئورگانلىرىدا 51 ئاپپارات تەسىس قىلىندى ، ئومۇمىي شتات 808 ، شتات سىرتىدىكى خادىم 93 قىلىپ بېكىتىلدى ؛ 15 يېزا ، بازار ، مەيدانغا 363 شتات بېرىلدى ؛ جامائەت خەۋپسىزلىكى ، تەپتىش ، سوت ، ئەدلىيە ئورۇنلىرىغا ئايرىم 243 شتات بېرىلدى ؛ كەسىپىي ئورۇنلاردا 173 ئاپپارات تەسىس قىلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە دەرىجىلىك ئاپپارات 73 ، يېزا دەرىجىلىك ئاپپارات 100 ، ئۆز چىقىمىنى ئۆز كىرىمى بىلەن قامدايدىغان ئاپپاراتلارنىڭ شتاتى 3890 بولدى .

2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە مەمۇرىي شتات 1209غا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيىنىڭ

مەمۇرىي شتاتى 683 (جامائەت خەۋپسىزلىكى ، تەپتىش ، سوت ، ئەدلىيە ، خەلق قوراللىق بۆلۈمىنىڭ ئايرىم شتاتى 350) ، يېزا ـ بازارلارنىڭ مەمۇرىي شتاتى 526 (بۇنىڭ ئىچىدە ياقا ئېرىق ، داۋانچىلارنىڭ 69 شتاتى بار) . كەسپىي شتات 4592 ، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيىنىڭ كەسپىي شتاتى 2102 ، يېزا ـ بازارلارنىڭ كەسپىي شتاتى 2490 . ناھىيە بويىچە مەمۇرىي ، كەسپىي ئورۇنلاردىكى ئەمەلىي بار خادىم 6158 ، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيىدىكى مەمۇرىي خادىم 726 ، يېزا ـ بازارلاردىكى مەمۇرىي خادىم 603 ؛ ناھىيىدىكى كەسپىي خادىم 1830 ، يېزا ـ بازارلاردىكى كەسپىي خادىم 2999 .

Ⅲ باب

مائاش

§1 . مائاش تۈزۈمى

1 . تەمىنات تۈزۈمى

1950 ～ 1952 ـ يىللاردىن ئىلگىرى باي ناھىيىسى ھەربىي سەپتىن كەسىپ ئالماشتۇرۇپ كەلگەن كادىرلارغا تەمىنات تۈزۈمىنى يولغا قويدى (ھۆددە تۈزۈمى دەپمۇ ئاتالدى) . تەمىنات ئۆلچىمى گوۋۇيۈەن تارقاتقان «مەملىكەت بويىچە ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ 1950ـ يىلى ۋاقتىنچە يولغا قويىدىغان تەمىنات تۈزۈمى ئۆلچىمى (لايىھىسى) » بويىچە ئىجرا قىلىندى ، تاماق ، كىيىم ـ كېچەكنى دۆلەت ھۆددە ئالدى ، ئازراق پارچە پۇل ، بىر قۇر پاختىلىق كىيىم ، بىر قۇر يالاڭ كىيىم تارقىتىلدى ، ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسىغا بىر قۇر سوكنا كىيىم ، رايون دەرىجىلىك كادىرغا بىر قۇر كاجى كىيىم ، ئادەتتىكى كادىرلارغا بىر قۇر سىيامبۇ كىيىم تارقىتىلدى . مەمۇرىي 22 ـ دەرىجىگە توغرا كېلىدىغانلارغا 44 يۈەن نەق پۇل تارقىتىلدى .

2 . مائاش دەرىجە تۈزۈمى

1952 ـ يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ دۆلەت ئورگانلىرىدىكى خىزمەتچى خادىملارغا مائاش دەرىجە تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ ، 29 دەرىجىگە ئايرىلدى ، مائاش دەرىجە قىممىتى ناتۇرال نەرسە بويىچە ھېسابلىنىپ ، مال باھاسىنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ ئۆزگىرىپ تۇردى . 1956ـ يىلى دەرىجىلىك مائاش تۈزۈمىگە ئۆزگەرتىلىپ ، 11 مائاش رايونى بېكىتىلدى . ناھىيە دەرىجىلىك كادىرلارنىڭ پەرقى 18 ～ 14 ـ دەرىجىگىچە ، رايون دەرىجىلىك كادىرلارنىڭ 21 ～ 18ـ دەرىجىگىچە ، ئادەتتىكى كادىرلارنىڭ 27 ～ 22 ـ دەرىجىگىچە بولدى .

§2 . مائاش تەڭشەش

1956 ـ يىلى مائاش ئىسلاھاتى بولۇپ ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ مائاشى ئومۇمىيۈزلۈك

ئۆستۇرۇلدى ، 2931 كىشىنىڭ ماڭاشى تەڭشىلىپ ، ئىيىغا 3546.5 يۈەن ماڭاش كۆپەيدى .
1963 ـ يىلى ناهيە بويىچە ماڭاش تەڭشىلىپ ، 731 كىشىنىڭ دەرىجىسى ئۆستۇرۇلدى ، دەرىجە ئۆسۈش دائىرىسى %30نى ئىگىلىدى ، ئىيىغا 1062 يۈەن ماڭاش كۆپەيدى .
1978 ـ يىلى قىسمەن ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ماڭاشى تەڭشەلدى ، 5487 كىشىنىڭ دەرىجىسى ئۆستۇرۇلدى ، بۇ ئومۇمىي ئىشچى ـ خىزمەتچىنىڭ 70 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، ئىيىغا 33 مىڭ 12 يۈەن ماڭاش كۆپەيدى .
1980 ـ يىلى 3358 كىشىنىڭ ماڭاشى تەڭشىلىپ دەرىجىسى ئۆستۇرۇلدى ، بۇ ئومۇمىي ئىشچى ـ خىزمەتچىنىڭ 40 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، ئىيىغا 26 مىڭ 864 يۈەن ماڭاش كۆپەيدى ؛ ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە قىسمەن سەھىيە خادىملىرىنىڭ ماڭاشى تەڭشەلدى ، 104 كىشىنىڭ دەرىجىسى ئۆستۇرۇلدى ، ئىيىغا 884 يۈەن ماڭاش كۆپەيدى .
1982 ـ يىلى دۆلەت ئورگانلىرى ، كەسپىي ئورۇنلاردا ماڭاش تەڭشەلدى ، 6042 كىشىنىڭ ماڭاشى بىر دەرىجە ئوستۇرۇلدى ، 3012 كىشىنىڭ ماڭاشى ئىككى دەرىجە ئۆستۇرۇلدى ، ئىيىغا 61 مىڭ 486 مىڭ يۈەن ماڭاش كۆپەيدى .
1984 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى شىنجاڭدا خىزمەت قىلغىنىغا 25 يىل بولغان كادىرلار ، ئالىي تېخنىكومنى پۈتتۈرۈپ خىزمەت قىلغىنىغا بىر يىل بولغان ، ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتتۈرۈپ خىزمەت قىلغىنىغا ئۈچ يىل بولغان ئوقۇغۇچىلار ، تېخنىكا ئۇنۋانى ئالغان ، خىزمەت قىلغىنىغا 15 يىل بولغانلاردىن بولۇپ 2521 كىشىگە بىر دەرىجىدىن لەيلىمە ماڭاش قوشۇلدى ، ئىيىغا 17 مىڭ 647 يۈەن ماڭاش كۆپەيدى .
1985 ـ يىلى دۆلەت ئورگىنى ، كەسپىي ئورۇنلاردا ماڭاش تۈزۈمى ئىسلاھ قىلىنىپ ، ماڭاش ئاساسىي ماڭاش ، ۋەزىپە ماڭاشى ، ستاژ ماڭاشى ۋە مۇكاپات ماڭاشىدىن تەركىب تاپتى ، 6282 كىشى ماڭاش ئىسلاھاتىغا قاتناشتۇرۇلۇپ ، ئىيىغا 43 مىڭ 974 يۈەن ماڭاش كۆپەيدى . شۇ يىلدىن باشلاپ كارخانىلاردا مۇكاپات ماڭاشى يولغا قويۇلۇپ ، يىلدا ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئومۇمىي سانىنىڭ ئۈچ پىرسەنتى بويىچە كۆرسەتكۈچ ئايرىلدى .
1987 ـ يىلى مەمۇرىي ، كەسپىي ئورۇنلاردا تەكشى ماڭاش يولغا قويۇلدى ، 2402 كىشىنىڭ دەرىجىسى ئۆستۇرۇلۇپ ، ئىيىغا 19 مىڭ 201 يۈەن ماڭاش كۆپەيدى ؛ 22 كارخانا ئورۇندا تەكشى ماڭاش يولغا قويۇلۇپ ، 897 كىشىنىڭ دەرىجىسى ئۆستۇرۇلدى ، ئىيىغا 7180 يۈەن ماڭاش كۆپەيدى .
1988 ـ يىلى خادىملارنىڭ ئۇنۋانىنى باھالاش ـ تەكلىپ قىلىش يولىنى تۇنجان ئورۇنلاردا كەسپىي تېخنىكا ۋەزىپە ماڭاشى يولغا قويۇلدى ، 460 كىشىنىڭ ماڭاشى ئۆستۇرۇلۇپ ، ئىيىغا 3910 يۈەن ماڭاش كۆپەيدى . مەمۇرىي ، كەسپىي ئورۇنلاردىن پېنسىيىگە چىققان پېشقەدەم كادىرلاردىن ھازىرقى ماڭاشى بەلگىلەنگەن دەرىجىدىن تۆۋەنلىرىنىڭ ماڭاشى تەڭشەلدى ، 230 كىشىنىڭ ماڭاشى تەڭشىلىپ ، ئىيىغا 1615 يۈەن ماڭاش كۆپەيدى ، يېزىلاردا خىزمەت قىلىپ لەيلىمە ماڭاشتىن بەھرىمەن بولۇپ مۇددىتى توشقان 291 زىيالىينىڭ لەيلىمە ماڭاشى مۇقىم ماڭاشقا ئايلاندۇرۇلغاندىن كېيىن ئۇلارغا يەنە بىر دەرىجە لەيلىمە ماڭاش قوشۇلدى ، ئىيىغا 2400 يۈەن ماڭاش كۆپەيدى .
1989 ـ يىلى ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانى بار ۋە ئوتتۇرا تېخنىكومدىن يۇقىرى ئوقۇش تارىخىغا ئىگە 151 كىشىنىڭ ماڭاشى ئۆستۇرۇلدى ، ئىيىغا 1285 يۈەن ماڭاش كۆپەيدى .
1990 ـ يىلى مەمۇرىي ، كەسپىي ئورۇنلاردىكى 1236 كەسپىي تېخنىكا خادىمىنىڭ ماڭاشى

يەنە بىر دەرىجە ئۆستۈرۈلۈپ ، ئىبيغا 14 مىڭ 214 يۈەن مائاش كۆپەيدى ، ناھيە بازىرىدىكى ئورگانلاردىكى 277 كىشىنىڭ بىر دەرىجە لەيلىمە مائاشى مۇقىملاشتۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئۇلارغا يەنە بىر دەرىجە لەيلىمە مائاش قوشۇلدى ، ئىبيغا 3186 يۈەن مائاش كۆپەيدى .

1993 ـ يىلى مائاش ئىسلاھ قىلىنىپ ، مەمۇرىي ، كەسپىي ئورۇنلاردىن 7124 كىشى مائاش ئىسلاھاتىغا قاتناشتى ، ئىبيغا 1 مىليون 270 مىڭ يۈەن مائاش كۆپەيدى ؛ كاخانا ئورۇنلاردىن 210 كىشى مائاش ئىسلاھاتىغا قاتناشتى ، 210 كىشىنىڭ مائاشى ئۆستۈرۈلدى ، ئىبيغا 39 مىڭ 900 يۈەن مائاش كۆپەيدى .

1995 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئورگان ، كەسپىي ئورۇنلاردا ئىككى يىللىق سىناشتا لاياقەتلىك بولغانلارنىڭ ۋەزىپە مائاشى تۆنجى قېتىم ئۆستۈرۈلدى . ئورگانلاردىكى 1155 كىشىنىڭ مائاشى ئۆستۈرۈلۈپ ، ئىبيغا 25 مىڭ 953 يۈەن مائاش كۆپەيدى ؛ كەسپىي ئورۇنلاردىكى 3033 كىشىنىڭ مائاشى ئۆستۈرۈلۈپ ، ئىبيغا 759 مىڭ 156 يۈەن مائاش كۆپەيدى . 1997ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئۇلچەملىك مائاش تەڭشەلدى . ئورگانلاردىكى 1533 كىشىنىڭ مائاشى ئۆستۈرۈلۈپ ، ئىبيغا 45 مىڭ 990 يۈەن مائاش كۆپەيدى ؛ كەسپىي ئورۇنلاردىكى 4670 كىشىنىڭ مائاشى ئۆستۈرۈلۈپ ، ئىبيغا 146 مىڭ 10 يۈەن مائاش كۆپەيدى . شۇ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى نورمال ئۆستۈرۈلىدىغان ۋەزىپە مائاشى تەڭشەلدى ، ئورگانلاردىكى 1450 كىشىنىڭ مائاشى ئۆستۈرۈلۈپ ، ئىبيغا 35 مىڭ 998 يۈەن مائاش كۆپەيدى ؛ كەسپىي ئورۇنلاردىكى 4484 كىشىنىڭ مائاشى ئۆستۈرۈلۈپ ، ئىبيغا 191 مىڭ 456 يۈەن مائاش كۆپەيدى .

1998 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى نورمال ئۆستۈرۈلىدىغان ۋەزىپە مائاشى تەڭشىلىپ ، ئوگانلاردىكى 139 كىشىنىڭ مائاشى ئۆستۈرۈلۈپ ، ئىبيغا 3008 يۈەن مائاش كۆپەيدى ؛ كەسپىي ئورۇنلاردىكى 300 كىشىنىڭ مائاشى ئۆستۈرۈلۈپ ، ئىبيغا 11 مىڭ 525 يۈەن مائاش كۆپەيدى .

1999 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى نورمال ئۆستۈرۈلىدىغان ۋەزىپە مائاشى تەڭشەلدى ، ئورگانلاردىكى 1478 كىشىنىڭ مائاشى ئۆستۈرۈلۈپ ، ئىبيغا 32 مىڭ 653 يۈەن مائاش كۆپەيدى ؛ كەسپىي ئورۇنلاردىكى 4507 كىشىنىڭ مائاشى ئۆستۈرۈلۈپ ، ئىبيغا 188 مىڭ 221 يۈەن مائاش كۆپەيدى . 7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئۇلچەملىك مائاش تەڭشەلدى ، ئورگانلاردىكى 1772 كىشىنىڭ مائاشى ئۆستۈرۈلۈپ ، ئىبيغا 17 مىڭ 168 يۈەن مائاش كۆپەيدى ؛ كەسپىي ئورۇنلاردىكى 5478 كىشىنىڭ مائاشى ئۆستۈرۈلۈپ ، ئىبيغا 659 مىڭ 842 يۈەن مائاش كۆپەيدى .

2000 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى نورمال ئۆستۈرۈلىدىغان ۋەزىپە مائاشى تەڭشەلدى ، ئورگانلاردىكى 152 كىشىنىڭ مائاشى ئۆستۈرۈلۈپ ، ئىبيغا 3344 يۈەن مائاش كۆپەيدى ؛ كەسپىي ئورۇنلاردىكى 342 كىشىنىڭ مائاشى ئۆستۈرۈلۈپ ، ئىبيغا 14 مىڭ 22 يۈەن مائاش كۆپەيدى .

§ 3 . ياردەم پۇل ۋە قوشۇمچە ياردەم پۇل

1 . چېگرا رايون ياردەم پۇلى

1950 ～ 1959 ـ يىلىغىچە چېگرا رايون ياردەم پۇلى ھەر ئادەمگە ئىبيغا ئاساسىي مائاشىنىڭ 15 پىرسەنتى بويىچە بېرىلدى . 1960 ～ 1983 ـ يىلىغىچە چېگرا رايون ياردەم پۇلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى . 1984 ـ يىلى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ ، خىزمەت قىلغان يىلىنىڭ ھەر بەش يىلىغا ئۈچ يۈەندىن بېرىلدى . 1993 ـ يىلى ناھيە بويىچە قوشۇمچە ياردەم پۇلىدىن بەھرىمان بولىدىغانلار 9216گە ، ئايلىق ياردەم پۇل سوممىسى 55 مىڭ 300 يۈەنگە يەتتى . 1993ـ

يىلى 10 ـ ئاينىك 1 ـ كۈنى مائاش ئىسلاھاتىدىن كېيىن ئورگان ، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ چېگرا رايون ياردەم پۇلى ئېلىپ تاشلىنىپ ، جاپالىق ، چەت ـ ياقا رايونلار ياردەم پۇلى تەسىس قىلىندى ، ياردەم پۇل كوئېففىتسېنتى 50 % بولدى .

2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە جاپالىق ، چەت ـ ياقا جايلار ياردەم پۇلىدىن بەھرىمان بولىدىغانلار 6280گە ، ئايلىق ياردەم پۇل سوممىسى 800 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

2 . رايون تۈرمۇش قوشۇمچە ياردەم پۇلى

1950 ~ 1982 ـ يىلىغىچە رايون تۈرمۇش قوشۇمچە ياردەم پۇلى كادىرلارغا ئاساسىي مائاشىنىڭ 8 پىرسەنتى بويىچە ؛ ئىشچىلارغا ئاساسىي مائاشىنىڭ 11 پىرسەنتى بويىچە بېرىلدى . 1983 ـ يىلى كادىرلارغىمۇ ، ئىشچىلارغىمۇ 15 % بويىچە بېرىشكە ئۆزگەرتىلدى . 1987 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى 26 % بويىچە بېرىلدى . كېيىن يەنە شىنجاڭدا خىزمەت قىلغىنىغا بىر يىلدىن ئاشقان ، بەش يىلغا توشمىغانلارغا ئايدا ئىككى يۈەن ، بەش يىلغا توشقانلارغا ئايدا ئۈچ يۈەن قوشۇپ بېرىلدى ، ھەر بەش يىل توشقاندا تەرتىپ بويىچە ئۈچ يۈەندىن ئاشۇرۇلدى .

1990 ـ يىلى تۈرمۇش قوشۇمچە ياردەم پۇلى ئاساسىي مائاشىنىڭ 40 پىرسەنتى بويىچە بېرىلدى . 1993 ـ يىلى ناھىيە بويىچە رايون تۈرمۇش ياردەم پۇلىدىن بەھرىمان بولىدىغانلار 7124كە ، ئايلىق قوشۇمچە ياردەم پۇل سوممىسى 170 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1993 ـ يىلى مائاش ئىسلاھاتىدىن كېيىن بۇ خىل قوشۇمچە ياردەم پۇل ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى .

3 . ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئىسسىنىش قوشۇمچە ياردەم پۇلى

باي ناھىيىسىدە ھەر يىلى 10 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنىدىن كېيىركى يىلى 3 ـ ئاينىڭ 15ـ كۈنىگىچە بولغان مەزگىل ئوت يېقىش قوشۇمچە ياردەم پۇلى بېرىلمىدىغان مەزگىل ھېسابلىنىدۇ . 1950 ـ يىلى باي ناھىيىسىدە ئىسسىنىش قوشۇمچە ياردەم پۇلى ئۆلچىمى يېزىلاردا 21 يۈەن ، ناھىيە بازىرىدا 29 يۈەن بويىچە بولدى . 1979 ـ يىلى يېزا ، ناھىيە بازىرىنىڭ ئوخشاشلا 29 يۈەن بولدى . 1980 ـ يىلى 47 يۈەنگە ئۆستۈرۈلدى . 1985 ـ يىلى كۆمۈرنىڭ باھاسى ئۆستۈرۈلگەندىن كېيىن ئىسسىنىش قوشۇمچە ياردەم پۇلى 55.3 يۈەنگە ، 1993 ـ يىلى 165 يۈەنگە تەڭشەلدى .

2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئىسسىنىش قوشۇمچە ياردەم پۇلىدىن بەھرىمەن بولىدىغانلار 10 مىڭ 63كە يەتتى .

4 . كۆمۈر كانلاردا قۇدۇققا چۈشۈپ ئىشلەش قوشۇمچە ياردەم پۇلى

1979 ~ 1985 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنىگىچە قۇدۇق ئاستىدا كۆمۈر قېزىش ، قېزىپ كىرىش ۋە يول ئېچىش مەشغۇلاتلىرىنى قىلىدىغان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرگە ھەر ئىسمىنىدا 0.8 يۈەن ، باشقا قۇدۇق ئاستىدا ئىشلەيدىغان ئىشچىلارغا ھەر ئىسمىنىدا 0.50 يۈەن بېرىلدى . 1985 ـ يىلى 11 ـ ئايدا ئالدىنقىسىنىڭ بىر يۈەنگە ، كېيىنكىسىنىڭ 0.8 يۈەنگە ئۆستۈرۈلدى . قۇدۇق ئۈستىدىكى ئىشچىلار قۇدۇق ئاستىغا چۈشۈپ ئىشلىسە ، قۇدۇققا چۈشۈپ ئىشلىگەن ھەر بىر ئىسمىنىسىغا قۇدۇق ئاستىدىكى ئىش ئورنى بويىچە شۇ خىل ئىش تۈرىدىكى ئىشچىنىڭكىگە تەڭ قوشۇمچە ياردەم پۇل بېرىلدى . كادىرلار قۇدۇق ئاستىغا چۈشۈپ ئىشلىسە 0.8 يۈەن بويىچە بېرىلدى ؛ ئىسمىنا بىلەن بىللە ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى قىلىدىغان كادىرلارغا شۇ خىل ئىش

تۇرىنىڭ قوشۇمچە ياردەم پۇلى بويىچە بېرىلدى ، قۇدۇق ئاستىغا چۈشۈپ ئىشلىگەن ۋاقتى تۆت سائاتتىن توشمىغانلارغا قۇدۇققا چۈشۈش قوشۇمچە ياردەم پۇلى بېرىلمىدى . كېيىن كانلار ئىش مىقدارى بويىچە تارقاتتى .

5 . قوشۇمچە يېمەكلىك باھا قوشۇمچە ياردەم پۇلى

1979 ـ يىلى بىر قىسىم قوشۇمچە يېمەكلىكلەرنىڭ باھاسى تەڭشەلگەنلىكتىن ، ھەر بىر ئادەمگە ئايدا 6.50 يۈەن قوشۇمچە يېمەكلىك ياردەم پۇلى تارقىتىلدى . 1985 ـ يىلى مائاش ئىسلاھاتىدا مەمۇرىي ، كەسپىي ئورۇنلار بۇ تۈرنى قۇرۇلما مائاشقا كىرگۈزۈۋەتتى ، كارخانا ئورۇنلىرى يەنىلا ساقلاپ قالدى . شۇ يىلى گۆش قوشۇمچە ياردەم پۇلى تارقىتىلىپ ، ھەر بىر ئادەمگە ئايدا 4 يۈەن بېرىلدى . 1988 ـ يىلى 7 ـ ئايدا مەمۇرىي ، كەسپىي ئورۇنلاردىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەرگە قوشۇمچە يېمەكلىك باھا قوشۇمچە ياردەم پۇلى تارقىتىلىپ ، خەنزۇلارغا ئايدا 10 يۈەن ، مىللىيلارغا ئايدا 12 يۈەن بېرىلدى . كېيىن يەنە تەڭشىلىپ ھەر بىر ئادەمگە ئايدا 45 يۈەن بېرىلدى . 1993 ـ يىلى مائاش ئىسلاھاتىدىن كېيىن بۇ خىل قوشۇمچە ياردەم پۇلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى .

6 . زىيالىيلار قوشۇمچە ياردەم پۇلى

1984 ـ يىلى ئالىي تېخنىكومنى پۈتتۈرۈپ شىنجاڭدا خىزمەت قىلغىنىغا 10 يىل بولغانلار ، ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتتۈرۈپ ۋە تېخنىكتىن يۇقىرى ئۇنۋان ئېلىپ خىزمەت قىلغىنىغا 15 يىل بولغانلارغا ئايدا 15 يۈەن زىيالىيلار قوشۇمچە ياردەم پۇلى ، يىلدا 30 يۈەن گېزىت ـ ژۇرنال پۇلى بېرىلدى .

2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە زىيالىيلار قوشۇمچە ياردەم پۇلىدىن بەھرىمان بولىدىغانلار 2876گە يەتتى .

7 . زەھەرلىك ، يۇقىرى تېمپېراتۇرلىق مۇھىتتىكى ئىش تۈرلىرى قوشۇمچە ياردەم پۇلى

1985 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى يېمەكلىكلەر خەلق پۇلىغا سۇندۇرۇپ تارقىتىشقا ئۆزگەرتىلدى . زەھەرلىك ، زىيانلىق مۇھىتتىكى ئىش تۈرلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئىشچىلارغا ، ئايدا ئالتە يۈەن ، يۇقىرى تېمپېراتۇرلىق مۇھىتتىكى ئىش تۈرلىرىگە 4.50 يۈەن بېرىلدى ، لېكىن ھەمىسىدە 20 ئىش كۈنىنى تاماملىغان بولۇشى شەرت قىلىندى . 1985 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى زەھەرلىك ، زىيانلىق مۇھىتتا ئىشلەيدىغان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرگە بېرىلىدىغان قوشۇمچە ياردەم پۇلى ئالتە يۈەندىن 10 يۈەنگە ئۆستۈرۈلدى ، يۇقىرى تېمپېراتۇرلىق مۇھىتتىكى ئىش تۈرلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرگە بېرىلىدىغان قوشۇمچە ياردەم پۇلى 4.50 يۈەندىن يەتتە يۈەنگە ئۆستۈرۈلدى . 1988 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى تۆت خىل ئاساسىي قوشۇمچە يېمەكلىك باھاسىنىڭ ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ ، قوشۇمچە ياردەم پۇلىمۇ مۇناسىپ ھالدا ئۆستۈرۈلدى ، زەھەرلىك ، زىيانلىق مۇھىتتىكى ئىش تۈرلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرگە بېرىلىدىغان قوشۇمچە ياردەم پۇلى 10 يۈەندىن 16 يۈەنگە ، يۇقىرى تېمپېراتۇرلىق مۇھىتتىكى ئىش تۈرلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرگە بېرىلىدىغان قوشۇمچە ياردەم پۇلى يەتتە يۈەندىن 12 يۈەنگە ئۆستۈرۈلدى .

8 . ستاژ قوشۇمچە ياردەم پۇلى

1985 ـ يىلى ستاژ قوشۇمچە ياردەم پۇلى يولغا قويۇلۇپ ، ھەر بىر ئادەمگە ئايدا 0.5 يۈەن قوشۇپ بېرىلدى . 1986 ـ يىلى 2 ـ ئايدا مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرگە ئوقۇتقۇچىلىق ستاژ قوشۇمچە ياردەم پۇلى قوشۇپ بېرىلدى ، دوختۇرخانىلاردا سېستىرالىق قوشۇمچە ياردەم پۇلى قوشۇپ بېرىلدى . خىزمەت قىلغىنىغا بەش يىل بولغان 10 يىلغا توشمىغانلارغا ئايدا ئۈچ يۈەندىن ؛ 10 يىل بولغان 15 يىلغا توشمىغانلارغا ئايدا بەش يۈەندىن ؛ 15 يىل بولغان 20 يىلغا توشمىغانلارغا ئايدا يەتتە يۈەندىن ؛ 20 يىلدىن ئاشقانلارغا ئايدا 10 يۈەندىن قوشۇپ بېرىلدى . 1988 ـ يىلى ھەر بىر ئادەمگە ئايدا بىر يۈەندىن قوشۇپ بېرىلدى .

9 . ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر تازلىق قوشۇمچە ياردەم پۇلى

1988 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن باشلاپ ھەر بىر ئادەمگە ئايدا بەش يۈەن تازلىق پۇلى تارقىتىلدى . 1993 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى مائاش ئىسلاھاتىدىن كېيىن بۇ خىل قوشۇمچە ياردەم پۇلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى .

10 . مۇكاپات مائاشى ۋە مائاش قوشۇمچە ياردەم پۇلى

1988 ـ يىلى مەمۇرىي ، كەسپىي ئورۇنلاردا ھەر بىر ئادەمگە ئايدا 22.5 يۈەن مۇكاپات مائاشى قوشۇپ بېرىلدى . 1990 ـ يىلى 7 ـ ئايدا 25 يۈەنگە ئۆستۈرۈلدى . شۇ يىلى 7 ـ ئايدا مەكتەپلەردىكى ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرگە ، دوختۇرخانىلاردىكى سېستىرالارغا ئۆلچەملىك مائاش ئاساسىدا يەنە 10 % يارەم پۇلى مائاش قوشۇپ بېرىلدى . 1991 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ھەر بىر ئادەمگە ئايدا بېرىلىدىغان مۇكاپات مائاشى 45 يۈەنگە ئۆستۈرۈلدى . 1993 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن كېيىن ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، يىل ئاخىرىدىكى سىناشتا لاياقەتلىك بولغانلارغا مۇكاپات تەرىقىسىدە بىر ئايلىق ئاساسىي مائاش بېرىلىدىغان بولدى .

11 . ئىش ئورنى ياردەم پۇلى

تۆۋەندىكىدەك ئىش ئورنى ياردەم پۇلى بېرىلدى : ساقچى ئۇنۋانى ياردەم پۇلى ، بەھرىمان بولىدىغان ئادەم 210 ، ھەر بىر ئادەمگە ئايدا 158 يۈەندىن ؛ ئەرزىيەت ياردەم پۇلى ، بەھرىمان بولىدىغان ئادەم ئۈچ ، ھەر بىرىگە ئايدا 154 يۈەندىن ؛ ئىنتىزام تەكشۈرۈش ، مەمۇرىي تەپتىشلىك ياردەم پۇلى ، بەھرىمان بولىدىغان ئادەم 27 ، ھەر بىرىگە ئايدا 44 يۈەندىن ؛ پىلانلىق تۇغۇت ياردەم پۇلى ، بەھرىمان بولىدىغان ئادەم 75 ، ھەر بىرىگە ئايدا 40 يۈەندىن ؛ ئەدلىيە ، دېلو بېجىرىش ياردەم پۇلى ، بەھرىمان بولىدىغان ئادەم 18 ، ھەر بىرىگە ئايدا 18 يۈەندىن ؛ مەخپىيەت ياردەم پۇلى ، بەھرىمان بولىدىغان ئادەم بەش ، ھەر بىرىگە ئايدا 40 يۈەندىن ؛ سوت ، تەپتىش مەھكىمىسى دېلو بېجىرىش ياردەم پۇلى ، بەھرىمان بولىدىغان ئادەم 121 ، ھەر بىرىگە ئايدا 66 يۈەندىن ؛ ئىقتىسادىي تەپتىشلىك ياردەم پۇلى ، بەھرىمان بولىدىغان ئادەم يەتتە ، ھەر بىرىگە ئايدا 40 يۈەندىن ؛ ئوقۇتقۇچىلىق ، سېستىرالىق ياردەم پۇلى ، بەھرىمان بولىدىغان ئادەم 3768 ، ھەر بىرىگە ئايدا يەتتە يۈەندىن ؛ دەپنە قىلغۇچى خادىملار ئالاھىدە ياردەم پۇلى ، بەھرىمان بولىدىغان ئادەم تۆت ، ھەر بىرىگە ئايدا 140 يۈەندىن ؛ ماخاۋ مۇداپىئە ياردەم پۇلى ، بەھرىمان بولىدىغان ئادەم بىر ، ھەر ئايدا 45 يۈەندىن .

Ⅳ باب

ئەمگەك مۇھاپىزىتى ، پاراۋانلىق

§1 . ئەمگەك مۇھاپىزىتى

1950 ـ يىلىدىن كېيىن ناھىيىلىك ئەمگەك تارمىقىغا مەخسۇس ئەمگەك مۇھاپىزىتى كادىرى سەپلەندى ، سانائەت ـ كانچىلىق كارخانىلىرىدا بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىش بۆلۈمچىسى (گۇرۇپپەسى) ، سېخلاردا بىخەتەرلىك گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى ، ئىسمېنا ، گۇرۇپپىلارغا بىخەتەرلىك خادىمى سەپلەندى . دۆلەتنىڭ ئالاقىدار بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىش نىزاملىرى ئىزچىللاشتۇرۇلدى ، ئورۇنلار ئۆز ئورنىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا بىرلەشتۇرۇپ ، مەشغۇلات قائىدىسى ، ماشىنىلارنى ئاسراش ، ئوتتىن ۋە زەھەردىن مۇداپىئەلىنىش ئىشى ئورنى مەسئۇلىيەت تۈزۈملىرىنى بەرپا قىلدى .

سانائەت ـ كانچىلىق كارخانىلىرى قەرەللىك ھالدا ئىشچىلارغا ئەمگەك مۇھاپىزەت بۇيۇملىرىنى تارقىتىپ ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ سالامەتلىكىنى تەكشۈرتۇپ تۇردى . كۆمۈر كانلار قۇدۇق ئاستىدىكى كاربون (Ⅳ) ئوكسىدىنىڭ قۇيۇقلۇغى ۋە گازنى قەرەللىك ئۆلچەپ تۇردى . ناھىيىلىك كۆمۈر كان مەسئۇل تارمىقى كان ئېچىش ـ قېزىش رەسمىيەتلىرىنى قاتتىق تەكشۈرۈپ تەستىقلىدى ، كۆمۈر كانلارنىڭ بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالىنى قەرەللىك تەكشۈرۈپ ، بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىش ئۆلچىمىگە يەتمىگەنلەرنى ئىشلەپچىقىرىشنى توختىتىپ تەرتىپكە سېلىشقا بۇيرىدى ياكى قانۇن بويىچە ئەمەلدىن قالدۇردى ۋە تاقىدى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا كۆمۈر كان بىخەتەرلىك خادىملىرىنى تەربىيىلەشنى كۈچەيتىپ ، كۆمۈر كاندىكى مۇھىم ئىش ئورۇنلىرىدا كىنىشكا بويىچە ئىش ئورنىغا چىقىش تۈزۈمىنى ئورنىتىپ ، مەشغۇلات قائىدىسىگە خىلاپلىق قىلغۇچىلارنى جازالىدى .

دۆلەتنىڭ ئايال ئىشچىلارنى مۇھاپىزەت قىلىش توغرىسىدىكى نىزاملىرىغا ئاساسەن ، ئەمەلىي ئەھۋالغا بىرلەشتۇرۇپ ، ئايال ئىشچىلارنى ئاسراش تەدبىرلىرى قوللىنىلىپ ، ئايال ئىشچىلار ئۆز شارائىتىغا يارىشا مۇۋاپىق خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلدى . ئايال ئىشچىلار «تۆت مەزگىل» (ھەيز مەزگىلى ، ئېغىر ئاياغ مەزگىلى ، تۇغۇت مەزگىلى ۋە ئېمىتىش مەزگىلى)دە ئاسرالدى . ئېغىر ئاياغ ئاياللار يېنىك ئىشقا سېلىندى ، ئىش مىقدارى ئازايتىلدى ، سالامەتلىككە زىيان يەتكۈزىدىغان ، ۋاقىتسىز تۇغۇپ قويۇشقا سەۋەب بولىدىغان ئىشلارغا تەقسىم قىلىنمىدى ؛ تۇغۇت مەزگىلىدە 90 كۈن دەم ئېلىش بېرىلدى ، قوشكىزەك تۇغقانلارغا 105 كۈن دەم ئېلىش بېرىلدى ، يەتتە ئايغا توشماي تۇغۇپ قويغانلارغا 30 كۈن دەم ئېلىش بېرىلدى ؛ تۇغۇت مەزگىلىدە ماڭاشى بېرىلمەيدىغان ، تۇغۇت دەم ئېلىشى توشقاندىن كېيىنمۇ ئىشلىيەلمەيدىغانلار بولسا ، شەخسىي ئىش بىلەن رۇخسەت سورىغانلار قاتارىدا بىر تەرەپ قىلىندى ، ئەگەر دوختۇرخانىنىڭ ئىسپات قەغىزى

بولسا ، كېسەل بىلەن رۇخسەت سورىغانلار قاتاردا مۇئامىلە قىلىندى ؛ ئېمىتىش مەزگىلىدە كۈنىگە 30 مىنۇتتىن ئىككى قېتىم ئېمىتىش ۋاقتى بېرىلدى . شارائىتى بار كارخانىلار ئايال ئىشچىلار مۇنچىسى ، دەم ئېلىش ئۆيى قۇرۇپ بەردى .

§ 2 . ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر پاراۋانلىقى

50 ـ يىللاردا ناھىيىلىك پاراۋانلىق كومىتېتى قۇرۇلۇپ ، ناھىيە بويىچە ئىچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ پاراۋانلىق ئىشلىرىنى باشقۇردى . 1980 ـ يىلىدىن ئىلگىرى ئورۇنلارنىڭ پاراۋانلىق پۇلى ئېلىش ئۆلچىمى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر مائاشىنىڭ 2.5 پىرسەنتى بويىچە بولدى ، بۇ پۇل بىر قىسىم ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ تۇرمۇش قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىشقا ئىشلىتىلدى .

ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر پاراۋانلىق قوشۇمچە يارەم مەبلىغىنىڭ بىر قىسمى كوللېكتىپ پاراۋانلىق ئىشلىرى (ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئاشخانىسى ، مۇنچا ، يەسلى ، بالىلار باغچىسى قاتارلىقلار)غا سەرپ قىلىندى ، بىر قىسمى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ تۇرمۇش قىيىنچىلىقلىرىغا قوشۇمچە يارەم بېرىشكە ئىشلىتىلدى . ئىشچىلار ئۈيۇشمىسى تەرىپىدىن چېقىم قىلىنغان خىراجەت ئاساسەن قىرائەتخانىلارغا كىتاب ئېلىشقا ۋە ھەر خىل مەدەنىيەت قورال ـ سايمانلىرىنى سېتىۋېلىشقا ئىشلىتىلدى ؛ تەببىي داۋالىنىش قوشۇمچە يارەم پۇلى ئاساسەن كارخانىلاردىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ داۋالىنىش پۇلىنى تۆلەشكە ئىشلىتىلدى ؛ ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش پۇلى ئاساسەن دۆلەت ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرىنىڭ داۋالىنىش پۇلىنى تۆلەشكە ئىشلىتىلدى . ئەر ـ ئايال ئىككى جايدا ئايرىلىپ تۇرىۋاتقانلار يىلىغا بىر قېتىم تۇغقان يوقلاشتۇرۇش بەھرىمەن بولدى . نىكاھلانغان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئاتا ـ ئانىسىنى يوقلاشتا ، 1976 ـ يىلىدىن بۇرۇن 10 يىلدا بىر قېتىم دەپ بەلگىلەنگەن ئىدى ، 1976 ـ يىلىدىن كېيىن تۆت يىلدا بىر قېتىم قىلىپ ئۆزگەرتىلدى . توغقان يوقلاش يول خىراجىتى ئىدارە تەرىپىدىن ئاتچوت قىلىندى ، مائاشى تولۇق بېرىلىۋېردى .

§ 3 . داۋالىنىش ۋە دەپنە قوشۇمچە يارەم پۇلى

1 . داۋالىنىش

دۆلەت ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرى ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن يارىدار بولسا ، «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئەمگەك سۇغۇرتا نىزامى» ۋە «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئەمگەك سۇغۇرتا نىزامىغا تۇزىتىش كىرگۈزۈش توغرىسىدىكى قارارى» ئىجرا قىلىندى . داۋالىنىش مەزگىلىدە مائاشى تولۇق بېرىلىۋېردى ، داۋالىنىش خىراجىتى ، بالىنىستتا يېتىش خىراجىتى ، داۋالىنىش ئۈچۈن كەتكەن يول خىراجىتىنىڭ ھەممىسىنى ئىدارە ئۈستىگە ئالدى . ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن مېيىپ بولۇپ قالغان ، ئەمگەك ئىقتىدارىنى پۈتۈنلەي يوقاتقان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر خىزمەتتىن چېكىنگەندىن كېيىن ، شۇ كىشىنىڭ خىزمەت ستاژىنىڭ ئۇزۇن ـ قىسقىلىغىغا قاراپ ئۆلچەملىك مائاشىنىڭ 60 ~ 75 پىرسەنتى بېرىلدى . 1978 ـ يىلى 6 ـ ئايدا گوۋۇيۈەننىڭ

«ئىشچىلار ، پېنسىيىگە چىققان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر توغرىسىدا ۋاقىتلىق بەلگىلىمە»نى ۋە «قېرى ، ئاجىز ، كېسەل ، مېيىپ كادىرلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش توغرىسىدا ۋاقىتلىق بەلگىلىمە» نى ئىجرا قىلىندى . ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن مېيىپ بولۇپ قالغانلارنىڭ پېنسىيىگە چىقىشىغا رۇخسەت قىلىندى ، تەمىنات جەھەتتە ، ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن مېيىپ بولۇپ ئەمگەك ئىقتىدارىنى يوقاتقىش دەرىجىسىگە قاراپ شۇ كىشىنىڭ ئۆلچەملىك مائاشىنىڭ 80 ～ 90 پىرسەنتى بېرىلدى .

ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر كېسەل سەۋەبىدىن مېيىپ بولۇپ قالسا ، داۋالىنىش مەزگىلىدىكى ئالتە ئاي ئىچىدە شۇ كىشىنىڭ خىزمەت ستاژىنىڭ ئۇزۇن قىسقىلىغىغا قاراپ ، ئۆلچەملىك مائاشىنىڭ 50 ～ 100 پىرسەنتى بېرىلدى ؛ ئالتە ئايدىن ئېشىپ كەتكەن ۋاقتى ئۇچۇن ، ئۆلچەملىك مائاشىنىڭ 40 ～ 60 پىرسەنتى بېرىلدى .

2 . دەپنە قوشۇمچە يارەم پۇلى

80 ـ يىللاردىن ئىلگىرى كارخانا ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرى ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن ئۆلگەن بولسا ياكى ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن مېيىپ بولۇپ خىزمەتتىن چېكىنگەندىن كېيىن ئۆلگەن بولسا ، كارخانا شۇ ئورۇننىڭ ئۇچ ئايلىق ئوتتۇرچە مائاشىنى دەپنە خىراجىتى سۈپىتىدە بەردى ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر كېسەل سەۋەبىدىن ئۆلگەن بولسا ياكى ئۆلۈش سەۋەبى ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن مۇناسىۋەتسىز بولسا ، شۇ ئورۇننىڭ ئىككى ئايلىق ئوتتۇرچە مائاشى دەپنە قوشۇمچە يارەم پۇلى قىلىپ بېرىلدى .

80 ـ يىللاردا 400 يۈەن دەپنە خىراجىتى بېرىلدى .

90 ـ يىللاردا كارخانا ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرى ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن ئۆلگەن بولسا ، بىر قېتىمدىلا 1200 يۈەن دەپنە قوشۇمچە يارەم پۇلى بېرىلدى ؛ كېسەل سەۋەبىدىن ئۆلگەن بولسا ياكى ئۆلۈش سەۋەبى ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن مۇناسىۋەتسىز بولسا ، بىر قېتىمدىلا 1000 يۈەن دەپنە قوشۇمچە يارەم پۇلى بېرىلدى . ئورگان ، كەسىپي ئورۇنلاردىكى خىزمەتچى خادىملار ئۆلگەن بولسا ، دەرىجە ، ۋەزىپە ئايرىلماي ، بىر قېتىمدىلا 1000 يۈەن دەپنە قوشۇمچە يارەم پۇلى بېرىلدى .

3 . ئائىلە تاۋابىئاتلار تۇرمۇش قوشۇمچە يارەم پۇلى

80 ـ يىللاردىن ئىلگىرى كارخانا ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرى ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن ئۆلگەن بولسا ، بېقىلىدىغان بىۋاستە ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىغا ھەر ئايدا نەپىقە پۇلى بېرىلدى ، بېقىلىدىغان بىۋاستە ئۇرۇق ـ تۇغقىنى بىر بولسا ، ئۆلگۈچىنىڭ مائاشىنىڭ 25 پىرسەنتى ، ئىككى بولسا ، مائاشىنىڭ 40 پىرسەنتى ، ئۈچتىن ئارتۇق بولسا ، مائاشىنىڭ 50 پىرسەنتى بېرىلدى ؛ ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر كېسەل سەۋەبىدىن ئۆلگەن بولسا ، ياكى ئۆلۈش سەۋەبى ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن مۇناسىۋەتسىز بولسا ، بىر قېتىمدىلا بېقىلىدىغان بىۋاستە ئۇرۇق ـ تۇغقانلار قۇتقۇزۇش پۇلى بېرىلدى ، بېقىلىدىغان بىۋاستە ئۇرۇق ـ تۇغقىنى بىر بولسا ، ئۆلگۈچىنىڭ ئالتە ئايلىق مائاشى ، ئىككى بولسا ، توققۇز ئايلىق مائاشى ، ئۈچ بولسا ، 12 ئايلىق مائاشى بېرىلدى .

80 ـ يىللاردا ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر كېسەل سەۋەبىدىن ئۆلگەن بولسا ، ياكى ئۆلۈش سەۋەبى ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن مۇناسىۋەتسىز بولسا ، بىر قېتىمدىلا ئۆلگۈچىنىڭ 10 ئايلىق مائاشى بېرىلدى ؛ ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن ئۆلگەن بولسا ، بىر قېتىمدىلا شۇ كىشىنىڭ 20 ئايلىق

ماتاشى نەپقە پۇلى قىلىپ بېرىلدى . 1986 ـ يىلى كېسەل سەۋەبىدىن ئۆلگەن ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ تورمۇشتا خېلى ئېغىر قىيىنچىلىقى بار ئائىلە ـ تاۋابىئاتلىرىغا 3 ـ ئېيىدىن باشلاپ ، 1 ـ ، 2 ـ قېتىملىق ئىچكى ئىنقىلابىي ئۇرۇش مەزگىلى ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلى ، ئازادلىق ئۇرۇشى مەزگىلىدە ۋە يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئىنقىلابىي خىزمەتكە قاتناشقانلىقىغا قاراپ ، ئوخشاش بولمىغان ئۆلچەم بويىچە ، 1 ـ ، 2 ـ قېتىملىق ئىچكى ئىنقىلابىي ئۇرۇش مەزگىلىدە ئىنقىلابىي خىزمەتكە قاتناشقانلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ھەر ئايدا 45 يۈەن ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە قاتناشقانلارنىڭكىگە 40 يۈەن ، ئازادلىق ئۇرۇشى مەزگىلىدە قاتناشقانلارنىڭكىگە 35 يۈەن ، يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئىنقىلابىي خىزمەتكە قاتناشقانلارنىڭكىگە 32 يۈەن قوشۇمچە ياردەم پۇلى بېرىلدى ؛ ئومۇمنىڭ ئىشى بىلەن قۇربان بولغان ۋە ۋاپات بولغانلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا مۇشۇ ئاساستا 5 ～ 10 يۈەنگىچە قوشۇپ بېرىلدى . 1990 ـ يىلى يەنە مۇشۇ ئاساستا 10 يۈەندىن قوشۇپ بېرىلدى ، ئومۇمنىڭ ئىشى بىلەن قۇربان بولغان ۋە ۋاپات بولغانلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا 10 ～ 15 يۈەنگىچە قوشۇپ بېرىلدى .

1999 ـ يىلى جۇمھۇرىيەت قۇرۇلۇشتىن بۇرۇن خىزمەتكە قاتناشقان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئۆلگەندىن كېيىن ، ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ھەر بىرىگە ئايدا 160 يۈەن ؛ جۇمھۇرىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن خىزمەتكە قاتناشقانلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ھەر بىرىگە ئايدا 140 يۈەن قوشۇمچە ياردەم بېرىلدى .

§ 4 . ئىش كۈتۈش (ئىشسىزلىق) سۇغۇرتىسى ، كۈتۈنۈش (پېنسىيە) سۇغۇرتىسى

1986 ـ يىلى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر «ئىش كۈتۈش (ئىشسىزلىق) سۇغۇرتىسى» ۋە «ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر كۈتۈنۈش (پېنسىيە) سۇغۇرتىسى» كەسپى كۆپەيتىلدى .

1989 ـ يىلى 6 ـ ئايدا كەسىپ تونۇشتۇرۇش ئورنى قۇرۇلدى . ناھىيە بويىچە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئىش كۈتۈش سۇغۇرتىسىغا قاتناشقانلار 3414كە ، تاپشۇرغان سۇغۇرتا ھەققى 36 مىڭ 604.80 يۈەنگە يەتتى . ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر كۈتۈنۈش سۇغۇرتىسىغا قاتناشقانلار 295كە ، تاپشۇرغان سۇغۇرتا ھەققى 34 مىڭ 572.31 يۈەنگە يەتتى . 1989 ～ 1993 ـ يىللىرىغىچە كەسىپ تونۇشتۇرۇش ئورنىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن 639 كىشى ئىشقا ئورۇنلاشتى (ئىسلاھاتتىن كېيىن ، ئەمگەك توختامى تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىشچىلارمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) .

1990 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 28 ئورۇندىكى 3414 ئىشچى ـ خىزمەتچى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئىش كۈتۈش سۇغۇرتىسىغا قاتناشتى ، بىر يىلدا تاپشۇرۇلغان فوند پۇلى 42 مىڭ يۈەنگە يەتتى ؛ كۈتۈنۈش سۇغۇرتىسىنى بىرتۇتاش غەملەشكە قاتنىشىدىغان ئورۇن 26گە ، ئىشچى ـ خىزمەتچى 3235كە يەتتى . يىل ئاخىرىدا كۈتۈنۈش سۇغۇرتىسىنى بىرتۇتاش غەملەشكە قاتنىشىدىغان دەم ئېلىشقا ، پېنسىيىگە چىققان ئىشچى ـ خىزمەتچى 2638گە ، ناھىيە بويىچە يىغىلغان كۈتۈنۈش سۇغۇرتا پۇلى 18 مىڭ 759 يۈەنگە يەتتى .

1995 ـ يىلى 30 ئورۇندىن 3684 ئىشچى ـ خىزمەتچى ئىشسىزلىق سۇغۇرتىسىغا قاتناشقانلىقى ، بىر يىلدا يىغىلغان ئىشسىزلىق سۇغۇرتا پۇلى 162 مىڭ يۈەنگە ، بېرىلگەن قۇتقۇزۇش

پۇلى 88 مىڭ يۈەنگە يەتتى ؛ كۆتۈنۈش سۇغۇرتىسىغا قاتناشقان ئىشچى ـ خىزمەتچى 2563كە ، بىر يىلدا يىغىلغان سۇغۇرتا پۇلى 2 مىليون 776 مىڭ يۈەنگە ، تۆلەنگەن فوند پۇلى 2 مىليون 255 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

2000 ـ يىلى ئىشسىزلىق سۇغۇرتىسىغا قاتناشقان ئورۇن 113كە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت ئىلكىدىكى كارخانا 32 ، كەسىپىي ئورۇن 81 ؛ سۇغۇرتىغا قاتناشقان ئادەم 6968 ، بىر يىلدا يىغىلغان ئىشسىزلىق سۇغۇرتا پۇلى 847 مىڭ 200 يۈەن ، تۆلەنگەن تۆلەم 1 مىليون 756 مىڭ يۈەن ؛ ئاساسىي كۆتۈنۈش سۇغۇرتىسىغا قاتناشقان ئادەم 2806گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت ئىلكىدىكى كارخانىلاردىكىسى 2677 ، كوللېكتىپ كارخانىلاردىكىسى 88 ، كەسىپىي ئورۇنلاردىكىسى 38 ، يەككە ئىگىلىكتىكىلەر ئۈچ ، بىر يىلدا 5 مىليون 226 مىڭ يۈەن كۆتۈنۈش سۇغۇرتا پۇلى يىغىلىپ ، 5 مىليون 312 مىڭ 700 يۈەن كۆتۈنۈش سۇغۇرتا پۇلى تارقىتىلدى .

Ⅴ باب

دەم ئېلىشقا ، پېنسىيەگە چىققانلارنىڭ تەمىناتى

§1 . دەم ئېلىشقا ، پېنسىيەگە چىققان ئىشچىلارنىڭ تەمىناتى

1 . پېنسىيەگە چىقىش

يېشى 60قا تولغان ئەرلەر ، 50كە تولغان ئاياللاردىن ئۈدا خىزمەت ستاژى 10 يىل بولغانلار ؛ قۇدۇق ئاستىدا ، ئىگىز ھاۋا بوشلۇقىدا ، يۇقىرى تېمپېراتۇرلىق مۇھىتتا ئىشلىگەن ، ئالاھىدە ئېغىر جىسمانىي ئەمگەك بىلەن ياكى سالامەتلىككە زىيانلىق باشقا خىزمەتلەر بىلەن شۇغۇللانغان ، يېشى 55كە تولغان ئەرلەر ، 45كە تولغان ئاياللاردىن ئۈدا خىزمەت ستاژى 10 يىل بولغانلار ؛ يېشى 50كە تولغان ئەرلەر ، 45كە تولغان ئاياللاردىن ئۈدا خىزمەت ستاژى 10 يىل بولۇپ ، دوختۇرخانىنىڭ ئىسپاتى ، ئەمگەك باھالاش كومىتېتىنىڭ ئېتىراپ قىلىشى ئارقىلىق ئەمگەك ئىقتىدارىدىن پۈتۈنلەي قالغان دەپ بېكىتىلگەنلەر ؛ ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن مېيىپ بولغان ، دوختۇرخانىنىڭ ئىسپاتى ، ئەمگەك باھالاش كومىتېتىنىڭ ئېتىراپ قىلىشى ئارقىلىق ئەمگەك ئىقتىدارىدىن پۈتۈنلەي قالغان دەپ بېكىتىلگەن ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر پېنسىيە تەمىناتىدىن بەھرىمەن بولدى .

1978 ـ يىلدىن ئىلگىرى پېنسىيەگە چىققان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر تەمىناتىدا ، ھەر ئايدا ئۆزىنىڭ مائاشىنىڭ 50 ～ 70 پىرسەنتى بېرىلدى . 1978 ـ يىلى خىزمەت ستاژى 20 يىلغا تولغان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرگە ، ئۆزىنىڭ ئۆلچەملىك مائاشىنىڭ 75 پىرسەنتى ، خىزمەت ستاژى 15 ～ 20 يىلغىچە بولغانلارغا ئۆزىنىڭ ئۆلچەملىك مائاشىنىڭ 70 پىرسەنتى ؛ خىزمەت ستاژى 10 ～ 15 يىلغىچە بولغانلارغا ئۆزىنىڭ ئۆلچەملىك مائاشىنىڭ 60 پىرسەنتى بېرىلىدۇ

دەپ بەلگىلەندى .
1980 ـ يىلى 7 ـ ئايدا شىنجاڭدا ئىشلىگەن ۋاقتى 30 يىل بولغان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر-گە ئەسلىي ئۆلچەم ئاساسىدا 5% ئۆستۈرۈپ بېرىلدى .
1987 ـ يىلىدىن باشلاپ ، ئىشلىگەن ۋاقتى 30 يىل بولغان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرگە پېنسىيىگە چىققاندىن كېيىن ماڭاشى ئۆز پېتى تولۇق بېرىلىۋەردى .
1992 ـ يىلى ناھىيىدە دۆلەت كارخانىلىرى ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرىنىڭ پېنسىيە خىراجىتىنى جەمئىيەتتىن بىرتۇتاش غەملەپ باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى .
1994 ～ 2000 ـ يىلىغىچە ناھىيە بويىچە پېنسىيە رەسمىيىتىنى بېجىرگەن ئىشچى ـ خىزمەتچى 534كە يەتتى .

2 . دەم ئېلىشقا چىققانلار تەمىناتى

1978 ـ يىلى دۆلەت 1949 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى يېڭى ھاكىمىيەت قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى جۇڭگو كومپارتىيىسى رەھبەرلىك قىلغان ئىنقىلابىي ئۇرۇشقا قاتناشقان ، ئىشلەپچىقىرىشتىن ئايرىلىپ تەمىنات تۈزۈمىدىن بەھرىمەن بولغان ۋە يوشۇرۇن ئىنقىلابىي خىزمەت بىلەن شۇغۇللانغان كادىرلار ، شۇنداقلا شىنجاڭدا «25 ـ سېنتەبىر» ھەقىقەتكە قايتقان ئوفىتسېر ـ ئەسكەرلەر دەم ئېلىشقا چىقىش يېشىغا يەتكەندە دەم ئېلىشقا چىقسا بولىدۇ ، دەم ئېلىشقا چىققاندىن كېيىن ئەسلىي ماڭاشى تولۇق بېرىلىدۇ ھەمدە بۇنىڭ ئىچىدە 1937 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 6ـ كۈنىدىن ئاۋال (ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشتىن ئاۋۋال) ئىنقىلابىي خىزمەتكە قاتناشقان كادىرلارغا ئىككى ئايلىق ، 1942 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدىن ئاۋۋال ئىنقىلابىي خىزمەتكە قاتناشقان كادىرلارغا بىر يېرىم ئايلىق ، 1945 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنىدىن ئاۋۋال ئىنقىلابىي خىزمەتكە قاتناشقان كادىرلارغا بىر ئايلىق ئۆلچەملىك ماڭاش قوشۇپ بېرىلىدۇ . يۇقىرىقى شەرتلەرنى ھازىرلىغان ئىشچىلار پېنسىيىگە چىققاندىن كېيىن ئوخشاشلا يۇقىرىدا ئېيتىلغان ماڭاش تەمىناتىدىن بەھرىمەن بولىدۇ دەپ بەلگىلەندى .
2000 ـ يىلىغىچە ناھىيە بويىچە بەش ئىشچى دەم ئېلىشقا چىقىش رەسمىيىتىنى بېجىردى .

§2 . دەم ئېلىشقا ، پېنسىيىگە چىققان كادىرلار تەمىناتى

1 . كادىرلارنى دەم ئېلىشقا ، پېنسىيىگە چىقىرىش

گوۋۇيۈەن كادىرلانى دەم ئېلىشقا ، پېنسىيىگە چىقىرىش تۈزۈمىنى ئېلان قىلىشتىن ئىلگىرى ، ياشىنىپ قالغانلىقى ئۈچۈن خىزمەت قىلالمايدىغان كادىرلارغا قارىتا كېسىلى بولسا داۋالىنىش ، كېسىلى بولمىسا دەم ئېلىش بېرىش ، ماڭاشنى تولۇق بېرىش ، داۋالىنىش چىقىمىنى تولۇق ئاتچوت قىلىش ، خىزمەتتىكى كادىرغا بېرىلىدىغان بارلىق تەمىناتلاردىن بەھرىمەن قىلىش يولى تۈتۈلدى . ياشانغان كادىرلار ۋاپات بولغاندىن كېيىن دەپنە خىراجىتى تولۇق كۆتۈرۈلدى ، ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ، پەرزەنتلىرىدىن خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلغىدەكلىرى خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، خىزمەت ئىقتىدارى يوق ، لېكىن تۇرمۇشتا قىيىنچىلىقى بارلىرىغا ئۇزۇن مۇددەت قوشۇمچە ياردەم بېرىلدى . دەم ئېلىشقا ، پېنسىيىگە چىققان بارلىق كادىرلارغا ئوخشاش مۇئامىلە قىلىندى ، دەم ئېلىشقا چىقىش ، پېنسىيىگە چىقىش ، خىزمەت ستاژى ، دەرىجە جەھەتلەردە

پەرقلەندۈرۈلمىدى .
1980 ـ يىلى «گوۋۇيۈەننىڭ ،گوۋۇيۈەننىڭ ياشانغان كادىرلارنىڭ ۋەزىپىسىدىن ئايرىلىپ دەم ئېلىشقا چىقىشى توغرىسىدىكى ۋاقىتلىق بەلگىلىمىسى »نى ئېلان قىلىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشى» ۋە [1982] 13 ـ نومۇرلۇق «جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ياشانغان كادىرلارنى پېنسىيەگە چىقىرىش تۈزۈمىنى ئورنىتىش توغرىسىدىكى قارارى» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن ، دەم ئېلىشقا ، پېنسىيەگە چىقىرىش يۇقىرىقى ئىككى ھۆججەت ۋە ئاپتونوم رايوننىڭ بەلگىلىمىلىرى بويىچە بېجىرىلدى .
ـ دەم ئېلىشقا چىققان كادىردىن 1978 ـ يىلى بىرى بار ئىدى ، 1993 ـ يىلى 89غا يەتتى ؛ پېنسىيەگە چىققان كادىردىن 1978 ـ يىلى 10ى بار ئىدى ، 1993 ـ يىلى 779غا يەتتى .
2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە دەم ئېلىشقا چىققان كادىر 54كە ، پېنسىيەگە چىققان كادىر 992گە يەتتى (بۇنىڭ ئىچىدە مۇئاۋىن ناھىيە دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ۋەزىپە بىلەن پېنسىيەگە چىققان كادىر 17) .

2 . دەم ئېلىشقا ، پېنسىيەگە چىققان كادىرلار تەمىناتى

ـ دەم ئېلىشقا چىققان كادىرلارنىڭ سىياسىي تەمىناتى ، مائاش تەمىناتى ئۆزگەرمىدى ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە ئىنقىلابقا قاتناشقان دەم ئېلىشقا چىققان كادىرلارغا يىلىغا بىر ئايلىق مائاشى قوشۇپ بېرىلدى . دەم ئېلىشقا چىققان كادىرلارنىڭ داۋالىنىش خىراجىتى بەلگىلەنگەن دائىرە ئىچىدە نەق ئاتچوت قىلىندى . 2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 36 رايون دەرىجىلىك كادىر دەم ئېلىشقا چىققاندىن كېيىن ناھىيە دەرىجىلىك مۇئامىلىدىن بەھرىمەن بولدى .
پېنسىيەگە چىققان كادىرلارنىڭ پېنسىيە پۇلى خىزمەت ستاژىغا ئاساسەن ، ئۆلچەملىك مائاشىنىڭ 60 ، 70 ، 80 پىرسەنتى بويىچە بېرىلدى . شىنجاڭدا ئۇدا خىزمەت قىلغان ۋاقتى 20 يىلدىن ئاشقان زىيالىي كادىرلار دەم ئېلىشقا ، پېنسىيەگە چىققاندىن كېيىنمۇ داۋاملىق شىنجاڭدا قالسا ، دەم ئېلىش ، پېنسىيە پۇلى ئەسلىدىكى مائاشى ئاساسىدا % 10 ئۆستۈرۈلدى ؛ شىنجاڭدا خىزمەت قىلغان ۋاقتى 30 يىلدىن ئاشقانلارنىڭ دەم ئېلىش ، پېنسىيە پۇلى ئەسلىي مائاشى بويىچە بېرىلدى .
ناھىيىدە تۆت پىشقەدەم كادىرلار كەنتى قۇرۇلدى ، ئومۇمىي كۆلىمى 11.3 گېكتار كېلىدۇ . پىشقەدەم كادىرلار دەم ئېلىشقا ، پېنسىيەگە چىققاندىن كېيىن ، ئۆي مەسلىسىنى ئۆزى ھەل قىلىشنى تەلەپ قىلغان ، ھۆكۈمەتنىڭ ئۆيىدە ئولتۇرمايدىغان بولغانلارغا بىر قېتىملىق ئۆي سېلىش قوشۇمچە يارداىم پۇلى بېرىلدى ، ئۆينىڭ مۇلۇك ھوقۇقى ئۆزىگە تەئەللۇق بولدى . پېنسىيەگە چىققان كادىرلارغا قوشۇمچە يارداىم بېرىش ئۆلچىمى مۇنداق بولدى : شىنجاڭدا خىزمەت قىلغان ۋاقتى 10 يىلغا تولغان ، خىزمەت ستاژى 30 يىلدىن ئاشقان ناھىيە دەرىجىلىك كادىرلارغا 8000 يۈەن ، باشقا كادىرلارغا 6000 يۈەن بېرىلدى ؛ شىنجاڭدا خىزمەت قىلغان ۋاقتى 10 يىلغا ياكى خىزمەت ستاژى 30 يىلغا تولمىغان ناھىيە دەرىجىلىك كادىرلارغا 6000 يۈەن ، باشقا كادىرلارغا 4000 يۈەن بېرىلدى . دەم ئېلىشقا چىققان كادىرلارغا قوشۇمچە يارداىم بېرىش ئۆلچىمى جەھەتتە دەسلەپتە دەم ئېلىشقا چىققان كادىرلاردىن يېزىلاردا ئولتۇراقلاشقانلىرىغا 1000 ~ 1500 يۈەن رېمونت قىلىش پۇلى ، 3000 يۈەن ئۆي سېلىش پۇلى بېرىلدى . 1989 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن باشلاپ دەم ئېلىشقا چىققان ناھىيە دەرىجىلىك كادىرلارغا 8000 يۈەن ، باشقا كادىرلارغا 6000 يۈەن بېرىلدى . دەم ئېلىشقا ، پېنسىيەگە چىققان كادىرلارنىڭ ئەر ـ ئايال

ھەر ئىككىلىسى خىزمەتچى بولسا ، ئىككىسىدىن قايسىسىنىڭ يۇقىرى بولسا شۇ تەرەپكە ئۆي سېلىش پۇلى بېرىلدى . دەم ئېلىشقا ، پېنسىيىگە چىققان كادىرلارغا قاتناش پۇلى بېرىلدى ، دەم ئېلىشقا چىققان كادىرلار يەنە كۆتۈنۈش پۇلى تەمىناتىدىن بەھرىمەن بولدى .

دەم ئېلىشقا ، پېنسىيىگە چىققان كادىرلارنى دەپنە قىلىش ياردەم پۇلى ۋەزىپە دەرىجىسى ئايرىلماي ، بىردەك 1000 يۈەن ئۆلچەم بويىچە بېرىلدى ، قانداق ئىشلىتىش ئۆز ئىختىيارلىقىدا بولدى . نەپىقە پۇلى ئۆچۈن شۇ كىشىنىڭ ۋاپات بولغان ئايدىكى ماڭاشى بويىچە 10 ئايلىق ماڭاشى بېرىلدى . ئائىلە تاۋابىئاتلىرى (يەسىرەسى)گە تۇرمۇش ياردەم پۇلى ئۆلچەم بويىچە تارقىتىلدى .

دەم ئېلىشقا ، پېنسىيىگە چىققان كادىرلارنى باشقۇرۇشنى كۈچەيتىش ئۈچۈن 1984 - يىلى پېشقەدەم كادىرلارنى باشقۇرۇش بۆلۈمى قۇرۇلدى ، 1992 - يىلى بۆلۈم ئىدارىگە ئۆزگەرتىلىپ ، مەخسۇس كادىردىن تۆتى سەپلەندى . شۇنداقلا پېشقەدەم كادىرلار پائالىيەت ئۆيى قۇرۇلۇپ ، گېزىت-ژورنال ئوقۇش ۋە مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرى ئورۇنلاشتۇرۇلدى . 1999 - يىلى كۆلىمى 737 كۋادرات مېتىر كېلىدىغان پېشقەدەم كادىرلار پائالىيەت مەركىزى قۇرۇلۇپ ، پائالىيەت سايمانلىرى تولۇقلاندى . دەم ئېلىشقا چىققان كادىرلار ۋە پېنسىيىگە چىققان ناھىيە دەرىجىلىكتىن يۇقىرى كادىرلار ئۈچۈن مەخسۇس خىزمەت قىلىدىغان «سانتانا» ماركىلىق بىر پىكاپ سەپلەندى . 1983 - يىلىدىن باشلاپ پېشقەدەم كادىرلار ئېچكىرىگە بېرىپ دەم ئالغاچ داۋالىنىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، 2000 - يىلىغىچە 41 ئادەم (قېتىم) بېرىپ كەلدى .

ئونىنچى قىسىم

خەلق ئىشلىرى

ئونىنچى قىسىم

خەلق ئىشلىرى

مىنگو دەۋرىدە ناهيىلىك ھۆكۈمەتتە خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى قۇرۇلغاندى . 1950 ـ يىلى 3 ـ ئايدا ناهيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىدە داۋاملىق خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى قۇرۇلۇپ ، خەلق ئىشلىرى ، كادىرلار ئىشلىرىنى باشقۇرۇش فۇنكسىيىسىنى يۈزگۈزدى ، ئۇنىڭ شتاتى ئۈچ بولدى . 1964 ـ يىلى 4 ـ ئايدا خەلق ئىشلىرى بىلەن كادىرلار ئىشلىرى ئايرىۋېتىلىپ ، ئايرىم ئاپپارات قىلىندى ، بىر يۇرۇش ئادەم ئىشلىدى . 1969 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ناهيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قارىمىقىدا سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى قارىمىقىدا ئاممىۋى خىزمەت گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ خەلق ئىشلىرى خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى . 1974 ـ يىلى 6 ـ ئايدا خەلق ئىشلىرى ئىشخانىسى قۇرۇلدى . 1982 ـ يىلى 10ـ ئايدا خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . 1984 ـ يىلى 6 ـ ئايدا ئۇ خەلق ئىشلىرى ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلىپ ، شتاتى يەتتە بولدى . 1987 ـ يىلى شتاتى توققۇزغا ، 2000 ـ يىلى 19غا يەتتى .

I باب

ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش ۋە ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ئېتىبار بېرىش

§1 . ئېتىبار بېرىش ، نەپىقە بېرىش

1 . ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش

50 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا ج ك پ باي ناهيىلىك كومىتېتى ، ناهيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ھەر يىلى ھېيىت ـ بايراملاردا يەرلىكتىكى ھەر مىللەت ، ھەر ساھە زاتلىرىنى تەشكىللەپ تۇرۇشلۇق قىسىمدىن ھال سورىدى . شۇنىڭدىن كېيىن باھار بايرىمى ، «1 ـ ئاۋغۇست» ئارمىيە بايرىمىدا كادىر ، ئاممىا تۇرۇشلۇق قىسىمدىن ھال سوراش يىلمۇيىل داۋاملىشىپ كەلدى .

1954 ـ يىلى ناھىيە تۇرۇشلۇق قىسىم ۋە ئىنقىلابىي ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابئاتلىرىدىن بىرتۇتاش ھال سوراپ ، تۇرۇشلۇق قىسمىدىكى كوماندىر ـ جەڭچىلەرگە 30 پارچە ھال سوراش خېتى ، 100 نەچچە دەستە گۈل ئەۋەتتى ھەمدە تۇنجى نۆۋەتلىك ئىنقىلابىي قۇربانلار ، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابئاتلىرى ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىپ ، ئىككى ئىلغار ئىنقىلابىي قۇربانلار ، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابئاتى ۋەكىلىنى تەقدىرلىدى ۋە مۇكاپاتلاندى . 1963 ـ يىلى باھار بايرىمى مەزگىلىدە ھەر مىللەت خەلقى تۇرۇشلۇق قىسمىغا ھال سوراش بۈيۈملىرى سۇۋغا قىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە قوي 21 ، چوشقا ئىككى ، توخو 93 ، قەلەم 30 ، دەپتەر 150 ، سوپون 132 ، قەنت ـ گىزەك 12 كىلوگرام ، تاماكا 12 بولاق ، تۇخۇم 118 ، ھال سوراش خېتى 41 ، ئەتىر سوپون 26 قاپ ، قوليا‌غلىق 65 ، ئاسما مايكا 12 ، چىش چوتكىسى 10 ، چىش پاستىسى 12 قاپ ، تەنتەربىيە ئايىغى 122 جۈپ . جۈڭگو ـ ھىندىستان ئۆزىنى قوغداپ قايتۇرما زەربە بېرىش جېڭىگە قاتنىشىپ غەلىبە قۇچۇپ قايتىپ كەلگەن چېگرا مۇداپىئە قىسمىدىكى قەھرىمان نەمۇنىچىلارنى ناھىيىگە كەلگەن ئىشچى‌ـ خىزمەتچى ، كادىر ، ئاممىغا ئۈچ مەيدان دوكلات بېرىشكە تەكلىپ قىلدى .

1978 ـ يىلى قىسىم ، خەلق قوراللىق كۈچلىرى بۆلۈمى ، ناھىيىلىك ئوتتۇرا ئەترەتكە 206 پارچە ھال سوراش خېتى ئەۋەتىلدى ، 10 چوشقا ، 31 قوي ، 33 توخو ئاپىرىپ بېرىلدى ، ئىككى مەيدان كىنو قويۇپ بېرىلدى . 1985 ـ يىلى تۇرۇشلۇق قىسمىدىن ھال سوراپ 12 يېشىك قەنت ـ گىزەك ، 16 قوي ، تۆت تاغار ياڭاق ، تۆت تاغار خاسىڭ ئىئانە قىلىندى ، ئىككى مەيدان كىنو قويۇپ بېرىلدى . 1990 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئارمىيە ـ خەلق ئورتاق مەدەنىيىلىك بەرپا قىلىش ئورنىدىن 36 سى بولۇپ ، ئورتاق مەدەنىيىلىك بەرپا قىلىش ئورۇنلىرى ئۆز ئالدىغا ھال سورىغاندىن باشقا ، ناھىيە ھال سوراش ئۆمىكى تەشكىللەپ ، 18 قوي ، بىر كالا ، 10 يەشىك قەنت ـ گىزەك ، ئىككى ئاپتوموبىل تاۋۇز ، 600 كىلوگرام سۇ يېغى قاتارلىق بۇيۇملار بىلەن تۇرۇشلۇق قىسمىدىن ھال سورىدى . 1991 ـ يىلى باي ناھىيىسىگە ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن «ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش ۋە ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابئاتلىرىغا ئېتىبار بېرىش ، ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىش ، خەلقنى سۆيۈشتىكى نەمۇنىچى ناھىيە» دەپ نام بېرىلدى . 1993 ـ يىلى تۇرۇشلۇق قىسمىغا 36 پارچە خەت ، 28 قوي ، سەككىز يېشىك قەنت ـ گىزەك ، يەتتە باشقا تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرى ، ئىككى ئاپتوموبىل قوغۇن ـ تاۋۇز تەقدىم قىلىندى ، ئىككى قېتىم ئارمىيە‌ـ يەرلىك سۆھبەت يىغىنى ئېچىلدى . ئورتاق مەدەنىيىلىك بەرپا قىلىش ئورۇنلىرى يەنە مول مەزمۇنلۇق ئارمىيە بىلەن خەلق بىرلەشمە كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىنى ئۆتكۈزدى .

1999 ـ يىلى باھار بايرىمى ۋە «1 ـ ئاۋغۇست» ئارمىيە بايرىمىدا ناھىيە بىرتۇتاش مەبلەغ توپلاپ تۇرۇشلۇق قىسىم ، قوراللىق ساقچى ، جامائەت خەۋپسىزلىكى ، كۆمۈر كان تارماق ئەترىتى ، ناھىيىلىك قوراللىق ساقچى ئوتتۇرا ئەترىتىدىن ھال سوراپ ، ئۇلارغا تۆت كومپيۇتېر ، ئىككى يۇرۇش ساپ ئېچىملىك سۇ ماشىنىسى ، تۆت ئېسىل خىزمەت ئۇستىلى ، 37 قوي ، 23 تونا قوغۇن ـ تاۋۇز سۇۋغا قىلدى . «1 ـ ئاۋغۇست» ئارمىيە بايرىمى مەزگىلىدە ناھىيىلىك پارتكوم ، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت 10 قوي ، 130 كىلوگرام چوشقا گۆشى ، بەش تونا تاۋۇز ۋە 3 .3 تونا ھەر خىل كۆكتاتلارنى تەييارلاپ بايىنغولىن ئوبلاستىدا ھەربىي مانېۋىرغا قاتنىشىۋاتقان تۇرۇشلۇق قىسمىدىن ھال سوردى . ناھىيىلىك رادىئو ـ تېلېۋىزىيە ئىدارىسى تۇرۇشلۇق قىسمىغا سىملىق تېلېۋىزىيە كابېلى ئورنىتىپ بەردى ، سىملىق تېلېۋىزىيە لىيەندۇيلەرگىچە تۇتاشتۇرۇلدى . ناھىيىدىكى 32 ئورگان قىسىم ، قوراللىق ساقچى ئوتتۇرا ئەترىتى ، قوراللىق كۈچلىرى بۆلۈمى بىلەن ئارمىيە ـ خەلق ئورتاق مەدەنىيىلىك بەرپا قىلىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى .

2000 ـ يىلى باهار بايرىمى ۋە «1 ـ ئاۋغۇست» ئارمىيە بايرىمى مەزگىلىدە قىسسىم ، قوراللىق ساقچى ، جامائەت خەۋپسىزلىكى كۆمۈركان تارماق ئەترىتى ، ناهىيىلىك ئوتتۇرا ئەترەت- لەردىن هال سوراپ ئۇلارغا 385 كىلوگرام قوي گۆشى ، 6.4 تونىا تاۋۇز ئاپىرىپ بەردى ، جامائەت خەۋپسىزلىكى كۆمۈر كان تارماق ئەترىتىگە تۇرمۇش ئاپتوموبىلىدىن بىرنى تەقدىم قىلدى . شۇ يىلى ناهىيىدىكى ئورۇنلارنىڭ قىسمىدىن هال سوراش ئۈچۈن ئاجراتقان مەبلىغى 94 مىڭ 150 يۈەنگە يەتتى . ناهىيىگە بىۋاستە قاراشلىق 32 ئورگان قىسسىم ، قوراللىق ساقچى ئوتتۇرا ئەترىتى ، خەلق قوراللىق كۆچلىرى بۆلۈمى بىلەن ئارمىيە ـ خەلق ئورتاق مەدەنىيلىك بەرپا قىلىش پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى . ئارمىيە قۇرۇلغانلىقىنىڭ 73 يىللىقىنى تەبرىكلەش ئۈچۈن ، ناهىيىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلار مول مەزمۇنلۇق سەنئەت نومۇرلىرىنى تەييارلاپ ناهىيىدە تۇرۇشلۇق قىسسىم ، قوراللىق ساقچى ، جامائەت خەۋپسىزلىكى كۆمۈر كان تارماق ئەترىتى ، ناهىيىلىك خەلق قوراللىق كۆچلىرى بۆلۈمى ، ناهىيىلىك ئوتتۇرا ئەترەتلەرگە بىرىپ ئويۇن قويۇپ ، ئۇلاردىن هال سورىدى هەمدە تۇرلۇك مەدەنىي كـۆڭـۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىنى تەشكىللىدى .

2 . ئېتىبار بېرىش

1) قەرەللىك ، نورمىلىق قوشۇمچە ياردەم بېرىش 1979 ـ يىلى ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابئاتى ئۈچ ئائىلە ، هەربىيلەر ئائىلە تاۋابئاتى 159 ئائىلە ، هەربىي سەپتىن قايتقان هەربىي 248 ، هەربىي سەپتىن چېكىنگەن هەربىي 498 ، مېيىپ هەربىي 12 بولۇپ ، ئۇلار قەرەللىك ، نورمىلىق قوشۇمچە ياردەمدىن بەهرىمەن بولدى . قوشۇمچە ياردەم ئۇلچىمى بازارلاردا هەر بىر ئادەمگە ئايدا 15 يۈەن ، يېزىلاردا هەر بىر ئادەمگە ئايدا 10 يۈەن بولدى ، ئەڭ كۆپ بولغاندا 18 يۈەندىن ئېشىپ كەتمىدى .

1985 ـ يىلى ناهىيە بويىچە قەرەللىك ، نورمىلىق قوشۇمچە ياردەمدىن بەهرىمەن بولىدىغانلار 167 ئادەمگە يېتىپ ، ئۇلارغا هەر ئايدا 378 يۈەن قوشۇمچە ياردەم بېرىلدى . بۇنىڭ ئىچىدە ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابئاتى توققۇز ئائىلىلىك توققۇز ئادەم بولۇپ ، هەر بىر ئادەمگە ئايدا 110 يۈەن قوشۇمچە ياردەم بېرىلدى ، هەربىي سەپتىن قايتقان هەربىي 137 ئائىلىلىك بولۇپ ، هەر بىر ئادەمگە ئايدا 15 ~ 18 يۈەنگىچە قوشۇمچە ياردەم بېرىلدى .

1990 ـ يىلى قەرەللىك ، نورمىلىق قوشۇمچە ياردەمدىن بەهرىمەن بولىدىغانلار 121 ئادەم بولۇپ ، هەر بىر ئادەمگە ئايدا 28 ~ 30 يۈەن قوشۇمچە ياردەم بېرىلدى ، بىر يىلدا قوشۇمچە ياردەم ئۈچۈن 41 مىڭ يۈەن بېرىلدى . 60 ـ يىللاردا قىسقارتىلىپ تۆۋەنگە چۈشۈرۈلگەن كەسپىي قوراللىق ساقچىدىن 57 سى بار ئىدى . 1990 ـ يىلى سىياسەت ئەمەلىيلەشتۈرۈلگەندىن كېيىن قوشۇمچە ياردەم بېرىلىپ ، يىلدا 250 مىڭ يۈەن قوشۇمچە ياردەم بېرىلدى .

1993 ـ يىلى قەرەللىك ، نورمىلىق قوشۇمچە ياردەمدىن بەهرىمان بولغان هەربىي سەپتىن قايتقان ، هەربىي سەپتىن چېكىنگەن هەربىي 136 بولۇپ ، هەر يىلى 60 مىڭ يۈەن قوشۇمچە ياردەم بېرىلدى .

1995 ~ 1998 ـ يىلىغىچە قەرەللىك نورمىلىق قوشۇمچە ياردەمدىن بەهرىمەن بولغان هەربىي سەپتىن قايتقان ، هەربىي سەپتىن چېكىنگەن هەربىي 159 بولۇپ ، هەر يىلى 166 مىڭ يۈەن قوشۇمچە ياردەم بېرىلدى . 1999 ~ 2000 ـ يىللىرى هەر يىلى 186 مىڭ يۈەن قوشۇمچە ياردەم بېرىلدى .

2) ۋاقىتلىق قىينىچىلىقى بارلارغا قوشۇمچە ياردەم بېرىش 1954 ـ يىلى ناھىيىدىكى ئالتە مەيىپ ھەربىيگە ئىككى قېتىمغا بۆلۈپ 1 مىليون 490 مىڭ يۈەن قوشۇمچە ياردەم بېرىلدى ، قۇتقۇزۇش بېرىلگەن ئىنقىلابىي قۇربانلار ، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتى 25 ئائىلە بولۇپ ، 3 مىليون 837 مىڭ 700 يۈەن قوشۇمچە ياردەم بېرىلدى (كونا پۇل) .

1962 ـ يىلى تۇرمۇشتا قىينىچىلىقى بار ئىنقىلابىي قۇربانلار ، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتى 11 ئائىلە ، 45 ئادەم ، ھەربىي سەپتىن قايتقان ، ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن ھەربىي 72 بولۇپ ، 912 يۈەن ۋاقىتلىق قوشۇمچە ياردەم بېرىلدى ، ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابىئاتى ئۇچ ئائىلە يەتتە ئادەم ، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتى 123 ئائىلە 612 ئادەم بولۇپ ، يىلدا دۆلەت 802 يۈەن قوشۇمچە ياردەم بەردى .

1985 ـ يىلى ھەربىي سەپتىن قايتقان ، ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن ھەربىيلەرنىڭ ئۆي سېلىۋېلىشى ئۈچۈن 2020 يۈەن قوشۇمچە ياردەم بېرىلدى .

1990 ـ يىلى ناھىيىدىكى ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابىئاتى ئالتە ئائىلە يەتتە ئادەمگە يەتتى . 1990 ~ 1998 ـ يىلىغىچە دۆلەت ھەر يىلى 11 مىڭ 300 يۈەن قوشۇمچە ياردەم بەردى . 1999 ~ 2000 ـ يىللىرى ھەر يىلى 13 مىڭ 800 يۈەن قوشۇمچە ياردەم بەردى .

3) ئاممىۋى ئېتىبار 50 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا ئېتىبار بېرىشتە ئاساسلىقى ۋاكالىتەن تېرىپ-بېرىش ئۇسۇلى قوللىنىلدى . 1952 ـ يىلى ھەربىي سەپتىن قايتقان ، ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن 14 ھەربىيگە 4 .3 تونىنا ئېتىبار ئاشلىقى بېرىلدى ، 97 ھەربىيلەر ئائىلىسىگە 5 .4 گېكتار يەر ، 8 .0 تونىنا ئۇرۇق بۆلۈپ بېرىلدى ھەمدە يېرى ۋاكالىتەن تېرىپ بېرىلدى . 1955 ـ يىلى 168 ئىنقىلابىي قۇربان ، ھەربىيلەر ئائىلىسىدىن 43 ئائىلىگە يەر ۋاكالىتەن تېرىپ بېرىلدى ، 165 ئادەم كۆچى ، 93 ئۇلاغ كۆچى ئاجرىتىپ بېرىلدى .

1956 ~ 1981 ـ يىلىغىچە ئاساسلىقى ئەمگەك كۈندە نومۇر ئېتىبار بېرىلدى . 1964ـ يىلى گۈڭشې ئېتىباردىن بەھرىمان بولىدىغان ئىنقىلابىي قۇربانلار ، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتى ، مەيىپ ھەربىيلەر ، ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن ، ھەربىي سەپتىن قايتقان ھەربىيلەرگە ئەمگەك نومۇرىدا ئېتىبار بېرىش كىنىشكىسى تارقىتىپ بەردى ، ئېتىبار بېرىلىدىغان ئائىلىلەر كىنىشكە بويىچە تەقسىماتقا قاتناشتى . 1979 ـ يىلى ئىنقىلابىي قۇربان ، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ، مەيىپ ھەربىيلەر ، ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن ، ھەربىي سەپتىن قايتقان ھەربىيلەر ئائىلىسىدىن 37سىگە 1814 ئەمگەك كۈنى ئېتىبار بېرىلدى .

1985 ـ يىلى ئىنقىلابىي قۇربانلار ، ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتى ، كېسەل سەۋەبىدىن ۋاپات بولغان ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابىئاتى ، ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەۋاتقانلار ئائىلە تاۋابىئاتىدىن 128 ئائىلىگە 1920 ئەمگەك كۈنى ئېتىبار بېرىلدى .

1986 ـ يىلى ھەربىي مەجبۇرىيەتتىكى ئەسكەرلەرنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ئومۇمىيۈزلۈك ئېتىبار بېرىش پۇلىدىن بەھرىمەن بولدى . 1993 ـ يىلى ئېتىبار بېرىش پۇلىدىن بەھرىمەن بولغانلار ۋە يېزىلاردىكى ھەربىي مەجبۇرىيەتتىكى ئەسكەرلەرنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتى 34 ئائىلە بولۇپ ، ھەر بىر ئائىلىگە 250 ~ 500 يۈەن ئېتىبار بېرىش پۇلى بېرىلدى (ھەر بىر ئائىلىگە يىلدا 300 يۈەندىن توغرا كەلدى) .

1999 ـ يىلى يېزىلاردىكى ھەربىي سەپتىن قايتقان ، ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن 11 ئائىلىلىك ھەربىيگە ئۆي سېلىپ بېرىلدى . دۆلەت بايرىمىدىن ئىلگىرى ناھىيىدىكى ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن ، ھەربىي سەپتىن قايتقان ھەربىيلەر ، ئىنقىلابىي قۇربانلار ، ئىنقىلابىي

مەجرۇملارغا بېرىلمىدىغان ئېتىبار بېرىش پۇلى 7140 يۈەن كۆپەيتىلىپ ۋاقتىدا تارقىتىپ بېرىلدى . ئۆتكۈزۈۋېلىنغان ھەربىي تەۋەلىكى بولمىغان كەسىپ ئالماشتۇرۇپ پېنسىيىگە چىققان ئۇچ كىشىگە پېنسىيە پۇلى ھەر ئايدا ۋاقتىدا بېرىلدى ، 2000 - يىلى ئۇلار داۋالىنىش سۈغۇرتىسىغا قاتناشتۇرۇلدى .

3 . نەپقە بېرىش

دۆلەتنىڭ بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابئاتلىرى ، كېسەل سەۋەبىدىن ۋاپات بولغان ھەربىيلەر ، خەلق ئەسكەرلىرى ، پارتىيە ، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدىكى خىزمەتچى خادىملارنىڭ ئائىلە تاۋابئاتلىرىغا نەپقە پۇلى بېرىلدى . ئۇرۇشقا قاتنىشىپ ياكى ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن مېيىپ بولۇپ قالغان ھەربىيلەرگە مېيىپلىق دەرىجىسىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا قاراپ نەپقە بېرىلدى . 1962 - يىلى خىزمەتتىكى مېيىپ ھەربىيلەرگە 218 يۈەن نەپقە پۇلى بېرىلدى . 1979 - يىلى قۇربان بولغان ، كېسەل سەۋەبىدىن ۋاپات بولغان ، مېيىپ ھەربىيلەر ، دۆلەت كادىرلىرىغا 2466 يۈەن نەپقە پۇلى بېرىلدى .

1990 - يىلى ئىنقىلابتا يارىدار ۋە مېيىپ بولۇپ قالغان 16 كىشىگە 4000 يۈەن نەپقە پۇلى بېرىلدى . 1993 - يىلى ناھىيە بويىچە 6000 يۈەن نەپقە پۇلى تارقىتىلدى . 1995 - يىلى 13 ئىنقىلابىي قۇربانىنىڭ ئائىلە تاۋابئاتىغا 10 مىڭ 140 يۈەن نەپقە پۇلى تارقىتىلدى . 1998 - يىلى ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابئاتىدىن 10 كىشىگە 11 مىڭ 480 يۈەن نەپقە پۇلى بېرىلدى . 2000 - يىلى ئىنقىلابىي قۇربانلار ئائىلە تاۋابئاتىدىن توققۇز كىشىگە 14 مىڭ 580 يۈەن نەپقە پۇلى بېرىلدى .

§ 2 . ھەربىي سەپتىن قايتقان ، كەسىپ ئالماشتۇرغان ھەربىيلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش

1957 - يىلىدىن ئىلگىرى ھەربىي سەپتىن قايتقان ، كەسىپ ئالماشتۇرغان ، ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن ھەربىيلەر ئۆزىنىڭ تەلىپى ياكى يەرلىكنىڭ ئېھتىياجى بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، ناھىيە بويىچە ھەربىي سەپتىن قايتقان ، ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن ھەربىيدىن 180ى ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە بازارلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلغىنى 43 ، يېزىلارغا قايتۇرۇپ ئورۇنلاشتۇرۇلغىنى 137 .

1958 - يىلىدىن كېيىن «قايەردىن كەلگەن بولسا ، شۇ يەرگە قايتۇرۇش» سىياسىتى بويىچە ئەسلىدىكى ئورۇن ياكى ۋىلايەت ئورۇنلاشتۇردى .

1982 - يىلىدىن باشلاپ ھەربىي سەپتىن قايتقان ، ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن بازار نوپۇسىدىكى ھەربىيلەرگە سىستېمىلار بويىچە تەقسىم قىلىش ، ھۆددە ئىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇش ئۇسۇلى قوللىنىلدى . ئىچكىرىدىن كەلگەن ھەربىي سەپتىن قايتقان ، ھەربىي سەپتىن چېكىنگەنلەردىن باي ناھىيىسىدە ماڭكانلىشىشنى تەلەپ قىلغانلىرى ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى تارماقلىرىنىڭ تەستىقلىشى ۋە قوبۇل قىلغۇچى ئورۇننىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ئورۇنلاشتۇرۇلدى .

1980 ~ 1993 - يىلىغىچە ھەربىي سەپتىن قايتقان ، ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن ھەربىي-

دىن 527سى ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە بازارلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلغىنى 304 ، يۇرتىغا قايتۇرۇلغىنى 223 . 1994 ~ 2000 ـ يىلىغىچە ھەربىي سەپتىن قايتقان ، ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن ھەربىيدىن 216سى ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە بازارلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلغىنى 128 ، يېزىلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلغىنى 88 بولۇپ ، ئورۇنلاشتۇرۇلۇش نىسبىتى % 100كە يەتتى . ھەربىي سەپتىن قايتقان ، ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن ھەربىيلەرنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى خاتىرجەم ئىشلەپچىقىرىشقا قاتنىشىپ ۋە خىزمەت قىلىپ ، ئىسلاھات ـ ئېچىۋېتىش ۋە سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىدا ئىجابىي رولىنى جارى قىلدۇردى .

باي ناھىيىسىنىڭ ھەربىي سەپتىن قايتقان ، ھەربىي سەپتىن چېكىنگەن ھەربىيلەرنى قىسمەن يىللاردىكى ئورۇنلاشتۇرۇش ئەھۋالى

جەدۋەل : 10 — 1

يىللار	ھەربىي سەپتىن چېكىنگەنلەر ، قايتقانلار	بازارلاردا ئورۇنلاشقىنى			يېزىلاردا ئورۇنلاشقىنى		
			خەنزۇ	ئاز سانلىق مىللەت		خەنزۇ	ئاز سانلىق مىللەت
1973	20	4			16		
1974	6	3			3		
1975	17	4			13		
1976	21	9			12		
1977	24	13			11		
1983	42	34	17	17	8	2	6
1984	22	22	10	12			
1985	50	40	24	16	10	2	8
1986	55	43	6	37	12	7	5
1987	47	33	10	23	14	9	5
1988	47	43	14	29	4	4	
1989	32	28	7	21	4	1	3
1990	37	32	16	16	5	1	4
1991	36	33	11	22	3	1	2
1992	32	14	8	6	18	3	15
1993	53	42	14	28	11	4	7
1994	38	31	15	16	7	3	4
1995	27	13	6	7	14	3	11
1996	46	23	8	15	23	2	21
1997	31	15	5	10	16		16
1998	28	16	10	6	12	6	6
1999	17	12	3	9	5	2	3
2000	29	18	10	8	11		11

Ⅱ باب

ئىجتىمائىي پاراۋانلىق

§1 . قۇتقۇزۇش

1 . ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش

1953 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى 1 ـ ، 2 ـ رايوندا كەلكۈن ئاپىتى يۈز بېرىپ ،

128 گېكتار يەردىكى زىرائەت ئاپەتكە ئۇچرىدى ، 700 چارەك هوسۇل بەرگىدەك زىرائەت ۋەيران بولدى ، بۇنىڭ ئىچىدە قوناق 681 چارەك ، ئاپەتكە ئۇچرىغان ئائىلە 150 . ناهيىلىك خەلق هۆكۈمىتى دەرهال خەتەرنى توگىتىپ ئاپەتتىن قۇتقۇزۇشقا تەشكىللەپ 4.2 تونىا قۇتقۇزۇش ئاشلىقى تارقىتىپ ، 63 ئائىلىلىك ئاممىنى ئاپەتتىن قۇتقازدى . 50 - يىللاردا 420 مىڭ يۇەن ، 60 - يىللاردا 870 مىڭ يۇەن ، 70 - يىللاردا 234 مىڭ يۇەن ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش پۇلى ئاجرىتىلدى .

1985 - يىلى دېهقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ هەممىسى دېگۈدەك مۇلدۇر ۋە كەلكۇن ئاپىتىگە ئۇچرىدى ، 56 يېزا ، 157 كەنت ئاهالىلەر گۇرۇپپىسىدىكى 5182 ئائىلە ، 20 مىڭ 352 ئادەم ئاپەتكە ئۇچرىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئېغىر ئاپەتكە ئۇچرىغان ئائىلە 2644 . ئاپەتكە ئۇچراش كۆلىمى 495 گېكتار ، 357 تۇياق چوڭ چارۋا ، 16 مىڭ 462 قوي ئۆلدى ، 240 ئېغىز ئۆي ئۆرۈلۈپ چۈشتى ، 147 ئېغىز ئۆي بۇزۇلۇپ كەتتى . ناهيىلىك پارتكوم ، ناهيىلىك خەلق هۆكۈمىتى ئاپەتكە تاقابىل تۇرۇش ، ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش خىزمىتىنى ياخشى ئورۇنلاشتۇرۇش بىلەن تەڭ 50 مىڭ يۇەنلىكتىن ئارتۇق ئۇرۇق ۋە ئوغۇت ، 9000 يۇەن قۇتقۇزۇش پۇلىنى تۆۋەنگە چۈشۈرۈپ بەردى ، 16 مىڭ يۇەن ئۆسۈمسىز قەرز پۇل تارقاتتى . بىر يىلدا 1814 ئائىلە ، 7776 ئادەم قۇتقۇزۇشقا ئېرىشتى .

1990 - يىلى دېهقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى 3049 ئائىلە ، 15 مىڭ 86 ئادەم تەبىئىي ئاپەتكە ئۇچرىدى ، بۇۋاستە ئىقتىسادىي زىيان 6 مىليون 725 مىڭ يۇەنگە يەتتى . هۆكۈمەت 27 تونىا قۇتقۇزۇش ئاشلىقى ئاجراتتى . بىر يىلدا 1109 ئائىلە 3967 ئادەم قۇتقۇزۇشقا ئېرىشتى .

1993 - يىلى 5 - ئايدىن 8 - ئايغىچە سەككىز قېتىم مۇلدۇر ، قارا يامغۇر ، كەلكۇن ئاپىتى يۈز بەردى ، 970 ئائىلە ، 5094 ئادەم ئاپەتكە ئۇچرىدى ، يەتتە ئادەم ئۆلدى ، بۇۋاستە ئىقتىسادىي زىيان 2 مىليون 466 مىڭ يۇەنگە يەتتى ، دۆلەت 30 تونىا قۇتقۇزۇش ئاشلىقى ، 74 مىڭ يۇەندىن ئارتۇق قۇتقۇزۇش پۇلى ئاجراتتى .

1994 - يىلى دېهقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ئارقا - ئارقىدىن مۇلدۇر ، كەلكۇن ئاپىتى يۈز بەردى ، 10 مىڭ 473 ئادەم ئاپەتكە ئۇچرىدى ، بۇۋاسىيە ئىقتىسادىي زىيان 5 مىليون 724 مىڭ 600 يۇەنگە يەتتى . ناهيىە بويىچە ئاساسىي قاتلامغا 30 مىڭ يۇەن قۇتقۇزۇش پۇلى ، 32 تونىا ئاشلىق ئاجرىتىلدى ، 610 قۇر كىيىم - كېچەك ئىئانە قىلىندى .

1995 - يىلى باي ناهيىسى ئاز كۆرۈلىدىغان تۆۋەن تېمپېراتۇرا ، قارا يامغۇر ۋە مۇلدۇر ئاپىتىگە ئۇچرىدى ، ناهيىلىك پارتكوم ، ناهيىلىك خەلق هۆكۈمىتى بەلگىلىك قۇتقۇزۇش ماددىي ئەشيالىرىنى ئاجرىتىپ ، ئاپەتكە ئۇچرىغان خەلقنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇشىنى ئورۇنلاشتۇرۇدى . كېيىنكى يىلى 76 مىڭ 500 تونىا ئاشلىق ، 67 مىڭ 500 يۇەن قۇتقۇزۇش پۇلى ئاجراتتى ، 1100 قۇر كىيىم - كېچەك ئىئانە قىلدى ، ئاپەتكە ئۇچرىغان قىيىنچىلىقى بار ئائىلىلەرنىڭ ئۆي سېلىۋېلىشى ئۈچۈن 181 مىڭ يۇەن يارەدەم بەردى ، 103 يۇرۇش ئۆي (كۆلىمى 4685 كۋادرات مېتىر) سېلىپ بەردى ، قىيىنچىلىقى بار 33 ئائىلىنىڭ ئولتۇراق ئۆي شارائىتىنى ياخشىلىدى .

1998 - يىلى مۇلدۇر ، قارا يامغۇر ، كەلكۇن ، يەر تەۋرەش ئاپەتلىرى كەينى - كەينىدىن يۈز بەردى ، بۇلاردىن كېلىپ چىققان بۇۋاستە ئىقتىسادىي زىيان 80 مىليون 180 مىڭ يۇەنگە يەتتى . دۆلەت 101 مىڭ يۇەن قۇتقۇزۇش پۇلى ئاجراتتى ، ناهيىلىك خەلق هۆكۈمىتى ناهيىدىكى هەر مىللەت خەلقىنى ئاپەتكە تاقابىل تۇرۇپ ئۆزىنى قۇتقۇزۇشقا سەپەرۋەر قىلدى هەمدە 5 - ،

8 ـ ئايدا ئىككى قېتىم ئىئانە قىلىش پائالىيىتىنى ئۇيۇشتۇرۇپ ، 486 مىڭ 600 يۈەن پۇل ، 38 توننا ئاشلىق ، 4.95 توننا گۈرۈچ ، 739 كىلوگرام گۆش ، 908 كىلوگرام سۇ يېغى ، 6230 قۇر كىيىم ـ كېچەك يىغىپ ئىئانە قىلدى .

1999 ـ يىلى تۆۋەن تېمپېراتۇرا ، ئۇشۇك ، قار ئاپىتى ، يەر تەۋرەش ، مۆلدۈر ، قارا يامغۇر ، كەلكۇن ، ھۆلچىلىك ئاپەتلىرى يۈز بەردى ، ناھىيىدىكى 15 يېزا ، بازار ، مەيداندىكى 120 كەنت ، 470 ئاھالىلەر گۇرۇپپىسىدىكى 21 مىڭ ئائىلىلىك 103 مىڭ ئادەم ، 240 مىڭ گېكتار يەر ئاپەتكە ئۇچرىدى . 8400 ئائىلىلىك 37 مىڭ 800 ئادەم ئېغىر ئاپەتكە ئۇچرىدى ، 246 ئېغىز ئۆي ئۆرۈلۈپ چۈشتى ، 21 مىڭ 636 ئېغىز ئۆي زىيانغا ئۇچرىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە يەر تەۋرەشتە زىيانغا ئۇچرىغان ئۆي 21 مىڭ 300 ئېغىز ، ئۆلگەن چوڭ ـ ئۇششاق چارۋا 5451 ، ئاپەتتە قازا قىلغان ئادەم بەش ، ناھىيە بويىچە ھەر خىل تەبىئىي ئاپەتلەر كەلتۈرۈپ چىقارغان بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان 210 مىليون 700 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە يېزا ئىگىلىكى- نىڭ بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيىنى 94 مىليون يۈەن . دۆلەت 720 مىڭ يۈەن قۇتقۇزۇش مەبلىغى ئاجراتتى ، ناھىيە بويىچە ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش ، ئىئانە قىلىش پائالىيىتى قاتنات يايدۇرۇلۇپ ، 161 مىڭ يۈەن (بۇنىڭ ئىچىدە شەخسلەر ئىئانە قىلغان پۇل 146 مىڭ 900 يۈەن) يىغىلدى .

2000 ـ يىلى ناھىيە يەنە تۆۋەن تېمپېراتۇرا ، ئۇشۇك ، قار ئاپىتى ، مۆلدۈر ، قارا يامغۇر ، كەلكۇن ۋە ھۆلچىلىك ئاپەتلىرىگە ئۇچرىدى ، بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيان 5 مىليون 463 مىڭ 700 يۈەنگە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە يېزا ئىگىلىكىنىڭ بىۋاستە ئىقتىسادىي زىيىنى 5 مىليون 213 مىڭ 600 يۈەن . دۆلەت 1 مىليون 590 مىڭ يۈەن ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش مەبلىغى ئاجراتتى .

ياي ناھىيىسىنىڭ 1982 ~ 2000 ـ يىلىغىچە بولغان ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش ئەھۋالى

جەدۋەل : 10 — 2 بىرلىكى : ئائىلە ، ئادەم ، يۈەن

يىللار	ئاپەت ئەھۋالى		دۆلەتنىڭ قۇتقۇزۇشىغا ئېرىشكەن ئەھۋالى		قۇتقۇزۇش پۇلى
	ئائىلە	ئادەم	ئائىلە	ئادەم	
1982	2183	12600	1240	5922	44088
1983	958	4698	602	3558	18107
1984	4522	18091	672	2718	23808.63
1985	4171	18771	165	1178	133290
1986	5182	20352	1052	3409	190000
1987	5707	27816	936	3305	143000
1988	2035	9479	948	83335	182000
1989	3541	16176	960	2841	87000
1990	3409	15086	1109	3967	178000
1991	5675	24663	5485	197000	

	207000	4522	50884	10264	1992
	280000	6489	6350	1171	1993
350000	18795	4176	10638	2364	1994
200000	9879	2195	8082	1796	1995
320000	16796	3732	8568	1965	1996
1085000	25789	5731	8678	1897	1997
101000	9786	2198	7537	1675	1998
720000	21016	4670	7437	2097	1999
1590000	28765	6392	44501	9876	2000

2 . ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش

1950 ـ يىلى ناهىيە بويىچە 1500 يۆەن ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش پۇلى ئاجرىتىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە نامرات ئائىلىلەرگە بېرىلگەن ۋاقىتلىق قۇتقۇزۇش پۇلى 321 يۆەن ، قىشلىق قۇتقۇزۇش پۇلى 850 يۆەن .

1962 ـ يىلى 7400 يۆەن ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش پۇلى ئاجرىتىلىپ ، 93 ئائىلىلىك 395 ئادەم قۇتقۇزۇلدى .

1979 ـ يىلى 29 مىڭ يۆەن ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش پۇلى ئاجرىتىلدى .

1985 ـ يىلى 125 مىڭ يۆەن ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش مەبلىغى ئاجرىتىلىپ ، 715 ئائىلىلىك 1992 ئادەم قۇتقۇزۇلدى (ھەممىسى دۆلەت قۇتقۇزۇشى) ، 4.5 تونىنا ئوزۇقلۇق ئاشلىق ھەل قىلىپ بېرىلدى ، 174 قۇر كىيىم ـ كېچەك ، 1074 تونىنا ئوتۇن ـ كۆمۈر سېتىۋېلىندى ، 12 ئېغىز ئۆي رېمونت قىلىپ بېرىلدى .

1990 ـ يىلى 178 مىڭ يۆەن ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش پۇلى ئاجرىتىلدى .

1993 ـ يىلى 6487 ئادەمگە قۇتقۇزۇش بېرىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدىكى 395 ئائىلىلىك 1328 ئادەمگە 30 تونىنا قۇتقۇزۇش ئاشلىقى ؛ 273 ئائىلىلىك 1320 ئادەمگە 615 يوتقان ـ كۆپە ؛ 127 ئائىلىلىك 295 ئادەمگە 295 قۇر كىيىم ـ كېچەك ؛ 153 ئائىلىلىك 421 ئادەمگە 176 پارچە ئەدىيال ، كىگىز ؛ 317 ئائىلىلىك 1316 ئادەمگە 1097 كىلوگرام گۆش ـ ياغ ؛ 890 ئائىلىلىك 3855 ئادەمگە 854 تونىنا كۆمۈر ھەل قىلىپ بېرىلدى ، بۇلار ئۇچۇن 280 مىڭ يۆەن قۇتقۇزۇش پۇلى ئىشلىتىلدى .

1994 ـ يىلى ناھىيىدىكى ھەر مىللەت كادىر ، ئاممىا 74 مىڭ 800 يۆەن پۇل ، 100 مىڭ يۆەن قىممىتىدىكى ماددىي بۇيۇم ئىئانە قىلىپ ، ناھىيىدىكى قىينىچىلىقى ئېغىر ئاممىنىڭ قىشلىق تۇرمۇش مەسىلىسىنى ھەل قىلدى .

1998 ـ يىلى نامرات ئائىلىلەر ، بەشتە كاپالەتلەندۇرۇلمىغان ئائىلىلەرنىڭ قىشتىن بىخەتەر ئۆتۈۋېلىشى ئۇچۇن يوتقان ، كىگىز ۋە باشقا تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرى ، 28 مىڭ كىلوگرام قۇتقۇزۇش ئاشلىقى ، سەندۇق ئۆلكىسى ئىئانە قىلغان 57 مىڭ قۇردىن ئارتۇق كىيىم ـ كېچەك ، 1092 تونىنا كۆمۈر تارقىتىپ بېرىلدى ، نامرات ئائىلىلەر ، ئاپەتكە ئۇچرىغان ئاممىغا 200 يۈرۈش ئۆي (قۇرۇلۇش كۆلىمى 8564 كۋادرات مېتىر) سېلىپ بېرىلدى ، ناھىيە بىلەن يېزا ، كەنت

ئۆي سېلىشقا 579 مىڭ 100 يۈەن قوشۇمچە ياردەم پۇلى ھەل قىلىپ بەردى . بىر يىلدا ئاپەتكە ئۇچرىغان ئامما ۋە نامرات ئائىلىلەر ئۈچۈن 99 تونىنا ئاشلىق تارقىتىپ بېرىلىپ ، 3150 ئائىلىلىك 12 مىڭ ئادەم تېگىشلىك قۇتقۇزۇشتىن بەھرىمەن قىلىندى .

1999 ـ يىلى 118 تونىنا قۇتقۇزۇش ئاشلىقى ، 179 مىڭ 800 يۈەن قۇتقۇزۇش پۇلى تارقىتىلىپ ، 2900 ئائىلىلىك 120 مىڭ ئادەمگە قۇتقۇزۇش بېرىلدى . 1 مىليون 950 مىڭ يۈەن (دۆلەت ئۆي سېلىش ئۈچۈن ئاجراتقان مەبلەغ 656 مىڭ يۈەن ، كوللېكتىپ ياردەم بەرگىنى 203 مىڭ يۈەن ، شەخسلەر توپلىغىنى 1 مىليون 92 مىڭ يۈەن) مەبلەغ سېلىنىپ ، 312 ئائىلىلىك نامرات ئائىلە ۋە ئاپەتكە ئۇچرىغان ئائىلە ئۈچۈن 828 ئېغىز ئۆي (كۆلىمى 16 مىڭ 710 كۋادرات مېتىر) سېلىپ بېرىلدى .

2000 ـ يىلى 89.5 تونىنا قۇتقۇزۇش ئاشلىقى ، 230 مىڭ يۈەن قۇتقۇزۇش پۇلى تارقىتىلىپ ، 1500 ئائىلىلىك 6148 ئادەمگە قۇتقۇزۇش بېرىلدى ، بىر يىلدا 200 ئائىلىلىك نامرات ئائىلە ۋە ئاپەتكە ئۇچرىغان ئائىلە ئۈچۈن 630 ئېغىز ئۆي (ئومۇمىي كۆلىمى 9000 كۋادرات مېتىر) سېلىپ بېرىلدى ، دۆلەت 400 مىڭ يۈەن ئۆي سېلىش پۇلى ياردەم بەردى .

باي ناھىيىسىنىڭ 1982 ~ 2000 ـ يىلىغىچە بولغان ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش ئەھۋالى

جەدۋەل : 10 — 3 بېرلىكى : تۇمەن يۈەن ، ئادەم (قېتىم) ، يۈەن

يىللار	يېزا			بازار						بازار ـ يېزىلاردىكى ياشانغانلار ساناتورىيىسى		
	كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە			قىيىنچىلىقى بار ئائىلە			ۋاقتىلىق قۇتقۇزۇش			بازار ـ يېزىلاردا قىسقارتىلغان ، خىزمەتتىن چېكىنگەنلەر		
	ئائىلە	ئادەم	سومما	ئائىلە	ئادەم	سومما	ئائىلە	ئادەم	سومما	جەمئىي	ئادەم	سومما
1982	650	1020		1359	4930	2.70	1	143		2	39	
1983	1259	2281		1509	7828	1.30		81		2	39	
1984	1247	2251		2017	8806	10.67		187		2	49	
1985	770	1238		1300	8554	12.50		112		4	32	
1986	770	748		1023	3339	1.73		97		4	37	
1987	716	1106		903	3216	3.90		43		5	56	
1988	716	1106		915	3246	4.98		56		5	56	
1989	654	1117		911	3079	8.30		93		6	64	
1990	645	1117		1109	3967	4.90		112		6	63	
1991	572	975		1278	4565	5.10		77		6	62	
1992	566	947		1025	3661	2.50		41		6	58	
1993	634	1021		1317	4702	1.40		51		7	67	
1994	587	1584		908	4086	10.86		185		7	64	
1995	567	1436		1011	4549	9.70		201		7	68	
1996	581	1495		1028	4626	8.90		97		7	61	
1997	569	1398		1107	4982	9.97		165		7	56	
1998	598	1485		915	4118	10.81		189		7	54	
1999	594	1531		1105	4972	7.90		208		7	58	
2000	594	1574		1214	5463	8.90		179		7	66	

يىللار	يېزا				بازار									بازار ـ يېزىلاردىكى ياشانغانلار ساناتورىيىسى		
	كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلە				قىيىنچىلىقى بار ئائىلە			ۋاقتىلىق قۇتقۇزۇش			بازار ـ يېزىلاردا قىسقارتىلغان ، خىزمەتتىن چېكىنگەنلەر					
	ئائىلە	ئادەم	سومما		ئائىلە	ئادەم	سومما	ئائىلە	ئادەم	سومما	جەمئىي	ئادەم	سومما			
1982	650	1020			1359	4930	2.70	1	143		2	39				
1983	1259	2281			1509	7828	1.30		81		2	39				
1984	1247	2251			2017	8806	10.67		187		2	49				
1985	770	1238			1300	8554	12.50		112		4	32				
1986	770	748			1023	3339	1.73		97		4	37				
1987	716	1106			903	3216	3.90		43		5	56				
1988	716	1106			915	3246	4.98		56		5	56				
1989	654	1117			911	3079	8.30		93		6	64				
1990	645	1117			1109	3967	4.90		112		6	63				
1991	572	975			1278	4565	5.10		77		6	62				
1992	566	947			1025	3661	2.50		41		6	58				
1993	634	1021			1317	4702	1.40		51		7	67				
1994	587	1584			908	4086	10.86		185		7	64				
1995	567	1436			1011	4549	9.70		201		7	68				
1996	581	1495			1028	4626	8.90		97		7	61				
1997	569	1398			1107	4982	9.97		165		7	56				
1998	598	1485			915	4118	10.81		189		7	54				
1999	594	1531			1105	4972	7.90		208		7	58				
2000	594	1574			1214	5463	8.90		179		7	66				

3 . يېزىلاردىكى نامراتلارنى يۆلەش

50 ـ يىللاردا يېزىلاردىكى نامراتلارنى يۆلەشتە دۆلەت بەرگەن قۇتقۇزۇشقا تايىنىشتىن باشقا يەنە ناهىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىشلەپچىقىرىش ئارقىلىق ئۆزىنى قۇتقۇزۇشقا تەشكىللىدى . يېزا ئىگىلىكى كوپېراتسىيىلەشتۈرۈلگەن ۋە خەلق گۈللىشىسى ئومۇملاشتۇرۇلغاندىن كېيىن ، يېزىلاردىكى نامراتلارنى يۆلەش خىزمىتى كوللېكتىپ ۋە دۆلەتنىڭ قۇتقۇزۇشىغا تايىنىپ ئىشلەندى .

1984 ـ يىلى ناهىيىلىك نامراتلارنى يۆلەش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، يېزا ، بازار ، مەيدانلاردا نامراتلارنى يۆلەش ئاپپاراتلىرى تەسىس قىلىندى . ناهىيە بويىچە ناهىيە ، يېزا كادىرىدىن 31ى ئاجرىتىلىپ ، ئوچ ئاي تەكشۈرۈش ئارقىلىق 3782 نامرات ئائىلە ، 17 مىڭ 367 ئادەمنىڭ ئەھۋالى ئېنىقلاپ چىقىلدى (يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىمى دېھقانلارنىڭ 120 يۈەندىن ، چارۋىچىلارنىڭ 150 يۈەندىن تۆۋەن بولغانلار نامرات ئائىلە ھىسابلاندى) ، بۇ ناهىيىدىكى ئومۇمىي ئائىلىنىڭ 10.5 پىرسەنتىنى ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 10.85 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . شۇ يىلى 817 ئائىلە ، 4510 ئادەم يۆلەش ئوبيېكتى قىلىپ بېكىتىلدى ، بۇ ئومۇمىي نامرات ئائىلىنىڭ 21.6 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . شۇ يىلى دۆلەت نامرات ئائىلىلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن 103 مىڭ يۈەن نامراتلارنى يۆلەش قوشۇمچە يارداىم پۇلى ئاجراتتى . 1985 ـ يىلى يارداىم بېرىلگەن نامرات ئائىلىلەردىن 583ى نامراتلىقتىن قۇتۇلدى .

1990 ـ يىلى 503 نامرات ئائىلە ، 2708 ئادەمگە يارداىم بېرىلدى ، 59 مىڭ يۈەن مەبلەغ توپلاندى (خەلق ئىشلىرى كەسپىي خىراجىتى 45 مىڭ يۈەن ، كوللېكتىپ توپلىغىنى 14 مىڭ يۈەن) . نامرات ئائىلىلەر ئۈچۈن 65 مىڭ كىلوگرام خىمىيىۋى ئوغۇت ، 4000 كىلوگرام سۈپەتلىك ئۇرۇق ، 23 ئۇلاغ ھارۋىسى ۋە چاق ، ساپان چىشى قاتارلىقلار سېتىۋېلىندى .

1994 ~ 1996 ـ يىلىغچە ناهىيە بويىچە تۇرلۇك كەسپىي يارداىم ئۈسۈملۇك يۆلەش مەبلىغىدىن 350 مىڭ يۈەن ئىشلىتىلدى . 1994 ـ يىلى قىزىل يېزىسىغا كالا ـ قوي بورداش ئۈچۈن نامراتلارنى يۆلەش مەبلىغىدىن 100 مىڭ يۈەن نەقلەشتۇرۇپ بېرىلىپ ، 112 تۇياق كالا سېتىۋېلىنىپ ، 57 نامرات ئائىلىگە تارقىتىپ بېرىلدى . بىر يىلدا 690 «بەشتە كاپالەتلەندۇرۇلىدىغان ئائىلە» 995 ئادەم ، 1800دىن ئارتۇق قېينىچىلىقى بار ئائىلە ۋە قېينىچىلىقى ئېغىر ئائىلىدىكى 7500دىن ئارتۇق ئادەمگە قۇتقۇزۇش ۋە قوشۇمچە يارداىم بېرىلدى . 1996 ـ يىلى 653 نامرات ئائىلە 776 ئادەمنىڭ كىيىمى پۈتۈن ، قورسىقى توق بولۇش مەسىلىسى ھەل قىلىندى ، بۇ نامرات ئائىلىنىڭ 25.1 پىرسەنتىنى ، نامراتلارنىڭ 21.9 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

1998 ـ يىلى نامراتلارنى يۆلەش بويىچە ئۆتكەلگە ھۆجۇم قىلىش پىلانى ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈپ ، ناهىيە تەۋەسىدە سىستېمىلار بويىچە نامراتلانى يۆلەش ، بىرگە بىر يارداىم بېرىش ، بىرگە بىرنەچچىسى يارداىم بېرىش ، پارتىيە ئەزالىرى ۋە كادىرلار نامرات ئائىلىلەرنى ھۆددىگە ئېلىپ نامراتلىقتىن قۇتۇلدۇرۇپ بېيىتىش يولغا قويۇلدى ، قايتا نامراتلىشىپ كېتىش نىسبىتى ئۇنۇملۇك كونترول قىلىندى ، دېھقانچىلىققا كېرەكلىك ماددىي ئەشيالار ۋە تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرىنى

نۇقتىلىق ھەل قىلىش ، داۋالاش شارائىتىنى ياخشىلاش ، نامرات دېھقان - چارۋىچى ئائىلىلىرىنىڭ دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىققا دائىر پەن - تېخنىكا بىلىم سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈۋېلىشىغا ياردەم بېرىش بۆسۈش ئېغىزى قىلىندى ، نامراتلانى يۆلەش تەدبىرلىرى ئەستايىدىل ئەملىيلەشتۈرۈلدى ، نامراتلانى يۆلەش ، نامراتلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش پىلان نىشانى ئومۇميۈزلۈك ئورۇندالدى .

1999 - يىلى 1348 ئائىلە ، 6274 ئادەم يۆلەندى ، يىل ئاخىرىغىچە نامراتلىقتىن قۇتۇلغانلار 363 ئائىلە ، 1634 ئادەمگە يېتىپ ، يىلىلىق نامراتلارنى يۆلەش خىزمىتىنىڭ 26 پىرسەنتى ئورۇندالدى .

1999 - يىلى قىزىل يېزىسى دۆلەت ئاجرىتىپ بەرگەن 350 مىڭ يۈەن نامراتلارنى يۆلەش مەبلىغى ۋە ئۆزلىرى توپلىغان 139 مىڭ 500 يۈەن مەبلەغدىن پايدىلىنىپ ، 17 كىلومېتىر زەيكەش ، 5.6 كىلومېتىر سۇ باشلاش ئۆستىگى چاپتى ، تۆت كۆۋرۈك ، بىر توما ، ئىككى كۆچۈرمە ياسىدى ، 5000 مو تۆۋەن ھوسۇللۇق ئېتىزنى ئۆزگەرتىپ 472 ئائىلىلىك 2361 ئادەمنىڭ تېرىلغۇ يەر مەسىلىسىنى ھەل قىلدى . قىزىل سۇ ئامبىرىدىكى كۆچمەنلەر ۋە يەر تەۋرەشتە ئۆيى خەتەرلىك بولۇپ قالغان 120 ئائىلىنىڭ ھەر بىرىگە ئۆي سېلىۋېلىشى ئۈچۈن 2500 يۈەن ياردەم پۇل بەردى ، 24 ئائىلىلىك دېھقانغا باسما قۇدۇق ئورنىتىپ بەردى .

2000 - يىلى ناھىيە بويىچە 379.3 تونىنا ئاشلىق ، 190 كىلوگرام سۇ يېغى ، 479 كىلوگرام گۆش ، 150 كىلوگرام شېكەر ، 230 قۇر كىيىم - كېچەك ، 19 مىڭ 921 يۈەن پۇل ئاجرىتىلىپ ، قىينىچىلىقى ئېغىر ، قىينىچىلىقى بار ئائىلىلەردىن ھال سورالدى .

§2 . مېيىپلارنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش

1993 - يىلى 12 - ئايدا ئىجتىمائىي پاراۋانلىق زاۋۇتى ۋە ناھىيىلىك كانچىلىق ماشىنىلىرى رېمونت - سەپلەش زاۋۇتى قۇرۇلۇپ ، گاس - گاچىلار ۋە ئەمگەك ئىقتىدارى بار مېيىپلار قۇرۇبى يەتكىدەك خىزمەتكە قوبۇل قىلىندى .

1993 - يىلى ئىككى ئىجتىمائىي پاراۋانلىق زاۋۇتىدىكى گاس - گاچا ، مېيىپ 11گە يەتتى ، زاۋۇتنىڭ تۇراقلىق مۇلكى 550 مىڭ يۈەنگە ، تۇراقسىز مەبلىغى 54 مىڭ يۈەنگە ، ئىشلەپچىقىرىش قىممىتى 103 مىڭ يۈەنگە ، پايدىسى 26 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، خىزمەتچىلەر تۇرمۇشتا ئاساسەن ئۆز - ئۆزىنى تەمىنلىيەلەيدىغان بولدى .

كېيىن پاراۋانلىق زاۋۇتى بىر مەھەل زىيان تارتتى . 1999 - يىلى پاراۋانلىق زاۋۇتى زىيان تارتىشتىن پايدا ئېلىشقا قاراپ يۈزلەندى ، شۇ يىلى ئىشلەپچىقىرىش قىممىتى 22 مىڭ 752 يۈەنگە يەتتى .

2000 - يىلى پاراۋانلىق زاۋۇتىدىكى ئىشچى - خىزمەتچى توققۇزغا ، جۈملىدىن مېيىپ ئىشچى - خىزمەتچى ئۇچكە ، زاۋۇتنىڭ ئىشلەپچىقىرىش قىممىتى 21 مىڭ 125 يۈەنگە يەتتى .

§ 3 . يىغىۋېلىش ، ئورۇنلاشتۇرۇش

1960 ـ يىلى 6 ـ ئايدا ناهيىلىك يىغىۋېلىش ئورنى قۇرۇلۇپ ، ئىچكىرىدىن شىنجاڭغا كەلگەنلەر يىغىۋېلىنىدى . 1962 ـ يىلى ئاپەتكە ئۇچراپ ئىچكى ئۆلكىلەردىن شىنجاڭغا كەلگەنلەردىن 2458 كىشى يىغىۋېلىنىپ ئورۇنلاشتۇرۇلدى .

1975 ـ يىلى 345 كىشى يىغىۋېلىنىپ ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، 345 كىشى يۇرتىغا قايتۇرۇلدى ، دۆلەت 2500 يۈەن قۇتقۇزۇش قوشۇمچە ياردەم پۇلى بەردى .

1979 ـ يىلى 289 ئادەم يىغىۋېلىنىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە قايتۇرۇلغىنى 43 ، ناهيىنىڭ ئۆزىدىكى 113 ئادەمنىڭ ھەممىسى ئۆز گۇڭشېسىغا قايتۇرۇلدى ، دۆلەت 1850 يۈەن ياردەم بەردى .

1985 ～ 1993 ـ يىلىغىچە 389 تىلەمچى يىغىۋېلىنىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەتلىك يىغىۋېلىش پونكىتىغا قايتۇرۇلغىنى 11 ، ناهيىنىڭ ئۆزىدىكىلەر يېزا ، بازار ، مەيدانلارغا قايتۇرۇلۇپ مۇقاپىق ئورۇنلاشتۇرۇلدى .

1999 ～ 2000 ـ يىللىرى 53 كىشى يىغىۋېلىنىپ ، 26 كىشى يۇرتىغا قايتۇرۇلدى .

Ⅲ باب

نىكاھ ئىشلىرىنى تىزىملاش ۋە باشقۇرۇش

1950 ـ يىلى 5 ـ ئايدا باي ناهيىلىك تۇنجى نۆۋەتلىك ھەر مىللەت ـ ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ نىكاھ قانۇنى» ۋە شىنجاڭنىڭ ئالاقىدار بەلگىلىمىلىرىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ ، بىر ئەر كۆپ خوتۇنلۇق بولۇشنى چەكلەپ ، بىر ئەر بىر خوتۇنلۇق بولۇشنى يولغا قويدى ؛ بالدۇر نىكاھلىنىش قاتتىق چەكلەندى ، ئوغۇللار 20 ياشقا ، قىزلار 18 ياشقا توشقاندا نىكاھلىنىشقا رۇخسەت قىلىندى ؛ نىكاھ سودىسىغا قارشى تۇرۇلدى ؛ نىكاھلانغاندا ، نىكاھتىن ئاجراشقاندا ھۆكۈمەتكە تىزىملىتىلىپ گۇۋاھنامە ئېلىندى ، دېننىڭ نىكاھ ئىشلىرىغا ئارىلىشىشىغا يول قويۇلمىدى . ناهيىلىك خەلق ئىشلىرى بۆلۈمىدە مەخسۇس بىر كادىر قويۇلۇپ ، نىكاھ ئىشلىرىنى تىزىملاش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى . يېزا ، بازار ، مەيدانلارغا خەلق ئىشلىرى كادىرى سەپلەندى . تىزىملىتىشنى ئىلتىماس قىلغۇچىلار چوقۇم شۇ يەرنىڭ نوپۇسى (ياكى ئىسپاتى)نى ئالغان ۋە سالامەتلىكىنى تەكشۈرتكەندىن كېيىن ، بېجىرگۈچى ئاندىن بەلگىلىمە بويىچە تەكشۈرۈپ ، بەلگىلىمىگە ئۇيغۇن بولسا تىزىملاپ ، نىكاھلىنىش گۇۋاھنامىسى بېرىلىدىغان بولدى .

باي ناھىيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى نىكاھلانغۇچىلارنى تىزىملاش ئەھۋالى

جەدۋەل : 10 — 4

بىرلىكى : جۈپ

يىللار	نىكاھلانغانلار		ئاجراشقانلار	يىللار	نىكاھلانغانلار	
	تۇنجى نىكاھلانغانلار	قايتا نىكاھلانغانلار			تۇنجى نىكاھلانغانلار	قايتا نىكاھلانغانلار
1953	1538	89	457	1989	2311	58	820
1954	1875	73	594	1990	2109	46	710
1963	1941	84	623	1991	2239	67	737
1965	1789	78	432	1992	2475	115	915
1979	1347	34	389	1993	2263	65	735
1981	1549	94	580	1994	324	48	81
1982	1659	135	881	1995	1146	1794	480
1983	1912	35	652	1996	1091	789	394
1984	2317	157	764	1997	2386	1412	346
1985	1912	68	779	1998	1931	982	418
1986	2397	93	501	1999	2185	1129	381
1987	1956	95	727	2000	1816	862	462
1988	1936	97	593				

1980 ـ يىلى نىكاھلىنىشنى تىزىملىتىشتا ئەر ـ ئايال تۇرۇشلۇق ھەر ئىككى ئورۇننىڭ بىرلىككە كەلگەن «نىكاھلىنىش ئەھۋالى توغرىسىدا ئىسپات»نى چىقىرىپ بېرىشى تەلەپ قىلىندى ، ناھىيە بازىرىدا نىكاھلىنىشتىن ئاۋۋال سالامەتلىك تەكشۈرۈلدى ، ناھىيىلىك ئانا ـ بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش ئورنى سالامەتلىك ئىسپاتى چىقىرىپ بېرىدىغان بولدى . نىكاھلىنىشنى تىزىملىتىش خىزمىتىدە ھەربىيلەرنىڭ نىكاھلىنىشىنى قوغداشقا ئەھمىيەت بېرىلدى ۋە ئوخشىمىغان مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى نىكاھ ئىشلىرى ئېھتىياتچانلىق بىلەن بىر تەرەپ قىلىندى .

1984 ـ يىلى 15 يېزىنىڭ ھەممىسى نىكاھ ئىشلىرىنى تىزىملاش رەسمىيىتىنى بىجىرىدىغان بولدى . ناھىيە بازىرىدىكى نىكاھلىنىش ۋە نىكاھتىن ئاجرىشىش رەسمىيىتىنى ناھىيىلىك خەلق ئىشلىرى بۆلۈمى بىۋاستە بېجىردى .

1985 ـ يىلىدىن بۇيان ناھىيە بويىچە ھەر يىلى نىكاھلىنىشنى تىزىملاتقانلار 1900 جۈپتىن ، نىكاھتىن ئاجرىشىشنى تىزىملاتقانلار 500 جۈپتىن ئاشتى .

1993 ـ يىلى 15 يېزا ، بازار ، مەيداندا نىكاھ ئىشلىرىنى تىزىملاش نۆۋەتسىز قورۇلدى .

1995 ـ يىلى 2940 جۈپ ئەر ـ ئايال توي خېتى ئالدى ، بۇنىڭ ئىچىدە تۇنجى نىكاھلانغۇچىلار 1146 جۈپ ، نىكاھتىن ئاجرىشىشنى تىزىملاتقانلار 480 جۈپ .

1996 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنىدىن باشلاپ «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ نىكاھلانغۇچىلارنى تىزىملاش ، باشقۇرۇش چارىسى» يولغا قويۇلۇپ ، ئەڭ كىچىك توي قىلىش يېشى خەنزۇ ئوغۇللارنىڭ 22 ياشقا ، قىزلارنىڭ 20 ياشقا توشقان بولۇشى ، ئاز سانلىق مىللەت ئوغۇللارنىڭ 20 ياشقا ، قىزلارنىڭ 18 ياشقا توشقان بولۇشى بەلگىلەندى . يۇقىرىدىكى بەلگىلىمىگە ئويغۇن كەلمىگەن ئوغۇل ـ قىزلارغا نىكاھ ئىشلىرىنى تىزىملاش ئورگانلىرى نىكاھلىنىشنى تىزىملاش رەسمىيىتى بېجىرىپ بەرمىدى .

2000 ـ يىلى نىكاھنى تىزىملاشنى مەركەزلەشتۈرۈپ باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى ، 2678 جۈپ ئەر ـ ئايال نىكاھلىنىشنى تىزىملاتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە تۇنجى نىكاھلانغۇچىلار 1816 جۈپ ، ئاجرىشىشنى تىزىملاتقانلار 462 جۈپ .

ئون بىرىنچى قىسىم

ئۇنىۋېرسال ئىگىلىك باشقۇرۇش

ئون بىرىنچى قىسىم

ئۇنۇمۇرسال ئىگىلىك باشقۇرۇش

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، پىلان ، ستاتىستىكا ، باھا ، سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ، ئۆلچەم قاتارلىق تارماقلار قۇرۇلۇپ ، خەلق ئىگىلىكى پىلانى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات ئومۇمىي پىلانى يولغا قويۇلۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىندى . ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلىپ ، ئىشىك ئېچىۋېتىلىپ ، سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ، ئىگىلىك باشقۇرۇش پەيدىنپەي مۇنتىزىملىشىش ۋە قانۇن - تۈزۈملىشىش ئىزغا چۈشتى .

I باب

پىلان

§1 . ئاپپارات

1954 - يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ستاتىستىكا بۆلۈمى قۇرۇپ ، ناھىيىنىڭ ئىقتىسادي قۇرۇلۇش پىلانىنىڭ تۈزۈلۈشىنى نازارەت قىلدى ۋە باشقۇردى . 1957 - يىلى بۇ بۆلۈم پىلان - ستاتىستىكا بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى . 1959 - يىلى پىلان كومىتېتى قۇرۇلدى . 1970 - يىلى پىلان كومىتېتىنىڭ خىزمىتىنى يېڭىدىن قۇرۇلغان ناھىيىلىك مالىيە - سودا گۇرۇپپىسى ئۈستىگە ئالدى . 1974 - يىلى پىلان كومىتېتى ئەسلىگە كېلىپ ، ئاساسلىقى ناھىيىنىڭ سانائەت ، يېزا ئىگىلىكى ، سودا ۋە تۇراقلىق مۇلۇككە مەبلەغ سېلىش ، قۇرۇلۇش قاتارلىقلارنى پىلانلاش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى . 1998 - يىلى 4 - ئايدا پىلان كومىتېتى ، ستاتىستىكا ئىدارىسى ، باھا ئىدارىسى بىرلەشتۈرۈلۈپ ، پىلان - ستاتىستىكا كومىتېتى قۇرۇلدى . 2000 - يىلىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىسى 29غا يەتتى .

§ 2 . ئىشلەپچىقىرىش پىلانىنىڭ تۈزۈلۈشى

1953 ـ يىلىدىن باشلاپ ناھىيىنىڭ دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق ، سودا ـ سانائەت ، مەدەنىيەت ، مائارىپ ، سەھىيە ئىشلىرىنىڭ يىللىق پىلانى ۋە بەش يىللىق پىلان تۈزۈلدى .

1953 ~ 1962 ـ يىلىغچە پىلان تۈزۈشتە بۇ ئاستە پىلان بىلەن ۋاستىلىك پىلاننى ئۆز ئارا بىرلەشتۈرۈش چارىسى قوللىنىلىپ ، ئېنېرگىيە ، قېزىلما بايلىقلارنى ئېچىش ۋە ئونىڭ-دىن پايدىلىنىش ، ترانسپورت ئىشلەپچىقىرىش پىلانى ، سودىنىڭ سېتىۋېلىش ـ سېتىش كۆرسەتكۈچى قاتارلىقلارغا بۇ ئاستە پىلان كۆرسەتكۈچى چۈشۈرۈلدى ؛ دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق ، قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىشىغا ۋاستىلىك پىلان يولغا قويۇلدى ، ئاشلىق ، ياغنى سېتىۋېلىش ، بىر تۇتاش سېتىش ، مەھسۇلات بېجى ئېلىش ، ئىشلەپچىقىرىش ـ پىششىقلاش توختامى قاتارلىق ئىقتىسادىي ۋاستىلەر ئارقىلىق پىلان ئەملىيلەشتۈرۈلدى . 1 ـ بەش يىللىق پىلاننى ئەملىيەت بىر قەدەر كۆزدە تۇتۇلغان پىلان دېيىشكە بولاتتى ، 2 ـ بەش يىللىق پىلان ئىنتايىن «سول» لۇشيەننىڭ تەسىرىگە ئېغىر دەرىجىدە ئۇچرىغانلىقتىن ، ئىشلەپچىقىرىش پىلانى بەك يۇقىرى تۇرۇلۇپ ، سانائەت ـ يېزا ئىگىلىك ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنىڭ نىسبىتى ئېغىر دەرىجىدە تەڭپۇڭ بولمىدى ، ئىشلەپچىقىرىش ئەملىيىتىدىن ئايرىلغان يۇقىرى كۆرسەتكۈچ ۋە شۇنىڭغا مۇناسىپ كۆپ سېتىۋېلىش پاي ۋەقەسىنىڭ كېلىپ چىقىشىغا سەۋەبچى بولدى ؛ پولات ـ تۆمۈر زاۋۇتى ، شېكەر زاۋۇتى قاتارلىقلارغا قارىغۇلارچە تۇتۇش قىلىنىپ ، بايلىق مەنبەسى ، مەبلەغ ، ئادەم كۈچى جەھەتتە غايەت زور ئىسراپچىلىق كېلىپ چىقتى .

1962 ~ 1966 ـ يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىمىغچە يېزىلاردا «يېـزا خەلق گۇڭشىلىرىنىڭ خىزمەت نىزامى (لايىھە)» بويىچە ، بازارلاردا «تەڭشەش ، مۇستەھكەملەش ، تولۇقلاش ، ئۆستۇ-رۇش» فاڭجېنى بويىچە خەلق ئىگىلىكى تەڭشەلدى ، پىلان باشقۇرۇش جەھەتتە «تارماقلارنى ئاساس قىلىش ، تارماقلار بىلەن ساھەلەرنى بىرلەشتۈرۈش» پرىنسىپى يولغا قويۇلدى ، تۈرلۈك ئىشلەپچىقىرىش پىلانلىرىنىڭ تۈزۈلۈشى ۋە بۇيرۇق خاراكتېرلىك ۋەزىپىلەر بىر قەدەر ئەملىيەت-كە ئۇيغۇنلاشتۇرۇلۇپ ، سانائەت ـ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ ئەسلىگە كېلىشى ۋە راۋاجلىنىشى ئىلگىرى سۈرۈلدى .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە يىللىق ئىشلەپچىقىرىش پىلانى ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت تەرىپىدىن تۈزۈلدى . يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىدا قاتلاممۇقاتلام تەقسىم قىلىش شەكلى قوللىنىلدى ، ئالدى بىلەن گۇڭشىلارغا تېرىلغۇ كۆلىمى ، زىرائەت تۈرى ، بىرلىك مەھسۇلات ، ئومۇمىي مەھسۇلات كۆرسەتكۈچى ۋە ئاشلىق ، ياغلىق دان ، چارۋا سېتىۋېلىش پىلانى چۈشۈرۈلدى ، گۇڭشىلار ئىشلەپچىقىرىش كۆرسەتكۈچىنى ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەتراپلىرىغا چۈشۈردى ، چوڭ ئەتراپلار تەرتىپ بويىچە ئىشلەپچىقىرىش ئەتراپلىرىغا تەقسىم قىلدى ؛ سانائەت پىلانىدا مەھسۇلات تۈرى ، مەھسۇلات مىقدارى ، مەھسۇلات قىممىتى كۆرسەتكۈچى بۇ ئاستە زاۋۇت-كانلارغا چۈشۈرۈلدى ؛ سودا ، تەمىنات ـ سودىنىڭ سېتىۋېلىش ـ سېتىش ئومۇمىي سوممىسى ، پايدا كۆرسەتكۈچى ئاساسىي جەھەتتىن پىلاندىكى كۆرسەتكۈچ ئارقىلىق قاتتىق بەلگىلەندى . قاتمال باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى «تەڭ تەقسىماتچىلىق»نىڭ ئەڭ ئېغىر ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىقىنىڭ يۇقىرى بولماسلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى ؛ سوبېيكتىپ تۈزۈلگەن پىلان ھەمىشە ئوبېيكتىپ قانۇنىيەتكە ئۇيغۇن بولماي ، بۇنىڭ بىلەن ئىشلەپچىقىرىش ، سېتىشنىڭ ئۇزاققىچە بىر ئىزدا

توختاپ قېلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى .

1980 ~ 1985 - يىلىغىچە ئىشلەپچىقىرىش پىلانىدا كۆمۈر كانلىرىنىڭ كۆمۈر قېزىش ، تېرىلغۇ يەر ئىگىلەش قاتارلىق بۇيرۇق خاراكتېرلىك پىلان كۆرسەتكۈچلا ساقلاپ قېلىندى ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش پىلانى بۇيرۇق خاراكتېرلىك پىلاندىن توختام بويىچە ۋەزىپە بەلگىلەپ سېتىۋېلىش ، ئارتۇق سېتىۋېلىنغان قىسمىغا باھا قوشۇپ مۇكاپاتلاش ياكى كېلىشىم باھادا سېتىۋېلىش ، كېلىشىم باھادا سېتىشقا ئۆزگەرتىلدى . يېتەكچى خاراكتېرلىك پىلان يولغا قويۇلغانلىقتىن ، ئاشلىق ، ياغلىق دان زىرائەتلىرىنىڭ ھوسۇلى يىلدىن يىلغا ئېشىپ ، بىرلىك ھوسۇلمۇ بىر ئاز كۆپەيىپ ، دېھقانلارنىڭ كىرىمى كۆرۈنەرلىك ئاشتى ؛ سانائەت ئىشلەپچىقىرىشىدا ئادەتتە ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ يېتەكچى خاراكتېرلىك پىلانى چۈشۈرۈلدى ، بايلىق مەنبەسى جەھەتتىكى ئۈستۈنلۈككە ئاساسەن ، يېمەكلىك ، قازمىچىلىق ، كۆمۈر ، بىناكارلىق ماتېرىياللىرى ، ئېلېكتر كۈچى قاتارلىق بەش چوڭ سانائەتنىڭ مەھسۇلات تۈرى ، مەھسۇلات مىقدارى ، مەھسۇلات قىممىتى بەلگىلەندى ؛ تاشقى سودا ئېكسپورتىدا پۈتۈنلەي يېتەكچى خاراكتېرلىك پىلان قوللىنىلدى .

1986 - يىلىدىن كېيىن ئىشلەپچىقىرىش پىلانىنى باشقۇرۇشتا ماكرو جەھەتتىن تەڭشەش-تەڭگىنلەش ، ماكرو جەھەتتىن قويۇۋېتىش ، جانلاندۇرۇش پرىنسىپى يولغا قويۇلۇپ ، ئارتۇقچە-لىقلار جارى قىلدۇرۇلۇپ ، كەمچىلىكلەر تۈگىتىلىپ ، ناھىيىنىڭ تەبىئىي ئەۋزەللىكى تولۇق جارى قىلدۇرۇلدى ، خەلق ئىگىلىكى تەرەققىياتى پىلانى شۇ جاينىڭ ئەھۋالىغا قاراپ تۈزۈلدى . دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىدا بازار ئېھتىياجى كۆزدە تۇتۇلۇپ ئىسلاھات سالمىقى ئاشۇرۇلدى ، تېرىقچىلىق قۇرۇلمىسى ئۆزلۈكسىز تەڭشىلىپ تۆت ئورمانچىلىق - باغۋەنچىلىك بازىسى تەرەققىياتىغا ۋە ھويلا - ئارام ئىگىلىكىنىڭ نىسبىتىگە ئەھمىيەت بېرىلدى . بەرپا قىلىنغان ئوتلاقلارنى كېڭەيتىش ، چارۋا نەسلىنى ياخشىلاش ، پادا قۇرۇلمىسىنى تەڭشەش ۋە سەرخىللاشتۇرۇش ئاساس قىلىندى . سانائەتتە بازاردىكى ئۆزگىرىشكە ئاساسەن ، يېڭى مەھسۇلاتلار ئۆزلۈكسىز يېڭىلاندى ، ئۆزگەرتىلدى ، مۇكەممەللەشتۈرۈلدى ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇلدى .

§ 3 . ئوبوروت پىلانىنىڭ باشقۇرۇلۇشى

ناھىيىنىڭ تاۋار ئوبوروتى پىلانىنىڭ كۆرسەتكۈچىنى تۈزۈشتە پۈتۈنلەي ۋىلايەتنىڭ پىلان تارماقلىرى چۈشۈرگەن كۆرسەتكۈچ ئاساس قىلىندى ، كۆرسەتكۈچنى تەقسىم قىلىشتا ، ئەمەلىي ئەھۋالغا قاراپ جانلىق ئىگىلەندى .

ئادەتتىكى ئەھۋالدا ، پىلان بويىچە تاۋار باشقۇرۇش دائىرىسىگە كىرىدىغان سانائەت مەھسۇلاتلىرىدىن پولات ماتېرىياللىرى ، سېمونت ، كىسلاتا ، ئىشقار قاتارلىقلارغا ماددىي ئەشيا تارماقلىرى ؛ ياغاچ ماتېرىياللىرىغا ئورمانچىلىق تارماقلىرى ؛ دېھقانچىلىق ماشىنىسى تۈرىدىكىلەرگە دېھقانچىلىق ماشىنىسى تارماقلىرى ؛ تۈرلۈك مال ، پاختا رەخت ، ھاراق - تاماكا ، شېكەر ، مېۋە-چېۋە ، پېچىنە - پىرەنىك قاتارلىقلارغا سودا تارماقلىرى ؛ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ۋاستە-لىرى ۋە خىمىيىۋى ئوغۇت ، دېھقانچىلىق دورىسى ، سۈلياۋ يوپۇق ، ئۇششاق دېھقانچىلىق سايمان-لىرى قاتارلىقلارغا تەمىنات - سودا تارماقلىرى ؛ بىر تۈتاش سېتىۋېلىش - بىر تۈتاش سېتىش

دائىرىسىگە كىرىدىغان يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىغا ئاشلىق ، يېمەكلىك ، تاشقى سودا قاتارلىق تارماقلار مەسئۇل بولدى . ماددىي ئىشىيا تارماقلىرى پەقەت يۆتكەش ـ تارقىتىش ، ماددىي ئىشىيا بىلەن تەمىنلەش ۋە ئۇنى ئامبارداۋ ساقلاش قاتارلىقلارغا مەسئۇل بولدى ھەمدە تەكشۈرۈشنى يولغا قويدى ؛ سودا ، تەمىنات ـ سودا تارماقلىرى پەقەت سېتىۋېلىش ـ سېتىش ئومۇمىي سوممىسى ۋە تۇرلۇك يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى بىلەن تەمىنلەش ، يېزا ئىگىلىك ۋە قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش ، ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش ئومۇمىي سوممىسىنى تەكشۈرۈشكە مەسئۇل بولدى . 1981 ـ يىلى پايدا كۆرسەتكۈچى ۋە ئوبوروت سەرپىياتى نىسبىتىنى تەكشۈرۈش تۈرى كۆپەيتىلدى . 1988 ـ يىلىدىن باشلاپ ، ماددىي ئىشىيا بىلەن تەمىنلەش ، سودا تىجارىتى جەھەتتە ھۆددىگە ئېلىپ باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى قوللىنىلدى ، ئىگىلىك باشقۇرۇش تارماقلىرى تىجارەت يۆنىلىشىنى بازار ئارقىلىق تەڭشەپ ، مالنى كۆپ يوللاردىن كىرگۈزۈپ ، ناھىيىنىڭ يېتەكچى خاراكتېرلىك پىلانىغا ئاساسەن ، تۇرلۇك ماددىي ئىشىيالارنى يۆتكەش ۋە ساقلاش ئىشلىرىنى ئوبدان ئىشلىدى .

تاۋار ئوبوروتىنى باشقۇرۇشتا ئاشلىق ، پاختا ، ياغلىق دان ، سانائەت مەھسۇلاتلىرىدىن پاختا يىپ ، پاختا رەخت قاتارلىقلار بىرىنچى خىلدىكى ماددىي ئىشىيا قىلىنىپ ، بىر تۇتاش سېتىۋېلىش-بىر تۇتاش سېتىش يولغا قويۇلدى . 50 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدىن باشلاپ ، ئاشلىق ، ياغلىق دان پىلان بويىچە تەمىنلەندى . 1955 ـ يىلىدىن باشلاپ پاختا رەخت ، پاختا بېلەتلىك تەمىنلەندى . 80 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئاخىرلىرىدا پاختا قاتارلىقلاردا بېلەت ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، كەڭتاشا تەمىنلەندى ، بىر قىسىم ماددىي ئىشىيالارغا قارىتا ۋەزىپە بەلگىلەپ سېتىۋېلىش ، ئالدىن زاكاس قىلىنىپ سېتىۋېلىش ياكى دۆلەت سېتىۋېلىش يولغا قويۇلدى ؛ سانائەت مەھسۇلاتلىرىدىن سوپۇن ، سەرەڭگە ، ۋېلىسىپىت ، كېيىم تىكىش ماشىنىسى قاتارلىقلار 1980 ـ يىلىدىن ئىلگىرى پىلان بويىچە تەقسىم قىلىپ تەمىنلەنگەندى ، كېيىن كەڭتاشا تەمىنلەندى ، باشقا سانائەت مەھسۇلاتلىرى ۋە يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرى 3 ـ خىلدىكى ماددىي ئىشىيا سۈپىتىدە بازار ئارقىلىق تەڭشەلدى . 1993 ـ يىلى ئاشلىق باھاسى قويۇۋېتىلىپ ، ئاشلىق ، ياغ بىلەن پىلانلىق تەمىنلەش ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى .

Ⅱ باب

ستاتىستىكا

§1 . ئاپپارات

1954 ـ يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىدە ستاتىستىكا بۆلۈمى قۇرۇلدى . 1957 ـ يىلى پىلان ـ ستاتىستىكا بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى . 1967 ~ 1983 ـ يىلىغىچە ستاتىستىكا خىزمىتى-

نى سانائەت ـ قاتناش ، مالىيە ـ سودا گۇرۇپپىسى ، پىلان كومىتېتى ، مالىيە ـ سودا ئىشخانىسى قاتارلىق ئاپپاراتلار ئۈستىگە ئالدى . 1984 ـ يىلى ستاتىستىكا ئىدارىسى قۇرۇلدى ، ناھىيىگە بېۋاستە قاراشلىق كەسپىي ئورۇن ، يېزا ، دېھقانچىلىق مەيدانى ، چارۋىچىلىق فېرمىسى ۋە سانائەت ، مالىيە ـ ئىقتىساد ، سودا كارخانىسى ، مەدەنىيەت ، ماۋارىپ ، سەھىيە سىستېمىلىرىدا مەخسۇس ياكى قوشۇمچە ستاتىستىكا خادىمى قويۇلدى . 1998 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ناھىيىلىك پىلان كومىتېتىغا قوشۇۋېتىلدى .

§ 2 . ستاتىستىكا باشقۇرۇش

ناھىيىلىك ستاتىستىكا ئىدارىسىنىڭ ھەرقايسى تارماقلىرىنىڭ كۈندىلىك ستاتىستىكا خىزمىتىگە ھەرقايسى ئاساسلىق باشقۇرغۇچى تارماقلار قوشۇمچە ۋە مەخسۇس ۋەزىپىدىكى خادىملارنى مەسئۇل بولۇشقا ئورۇنلاشتۇرۇپ ، ئاي ، پەسىل ، يىل ياكى يېرىم يىل بويىچە يۇقىرى دەرىجىلىك كەسپىي باشقۇرۇش تارماقلىرىغا ستاتىستىكا مەلۇمات جەدۋىلىنى يوللىغاندا ، ناھىيىدىكى ستاتىستىكا تارمىقىغىمۇ كۆچۈرۈپ يوللىدى ، يېزا ـ بازارلار بېۋاستە ناھىيىدىكى ستاتىستىكا تارمىقىغا يوللىدى .

ستاتىستىكا مەلۇمات جەدۋەللىرى يىل بويىچە تۈپلەپ توپلام قىلىندى ، ستاتىستىكا ئارخىپلىرىغا قارىتا دەرىجە بويىچە مەسئۇل بولۇپ باشقۇرۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى . 60 ـ يىللاردىن باشلاپ ستاتىستىكا مەلۇمات جەدۋىلىنى يۇقىرىدىن تۆۋەنگە بىر تۇتاش ئورۇنلاشتۇرۇش ، تۆۋەندىن يۇقىرىغا ۋاقتى ـ ۋاقتىدا تۈزۈپ مەلۇم قىلىش ئۇسۇلى قوللىنىلدى .

ناھىيىدىكى ستاتىستىكا تارمىقى مەلۇمات جەدۋىلىنى ۋاقتى ـ ۋاقتىدا ئومۇملاشتۇرۇپ ، تەھلىل قىلىپ ، يۇقىرىغا يوللاپ ، ناھىيىنىڭ تەدبىر بەلگىلەش تارماقلىرىنى خەلق ئىگىلىكىنىڭ ئاساسلىق كۆرسەتكۈچلىرىنىڭ ئورۇندىلىش ئەھۋالى ۋە مەدەنىيەت ـ ماۋارىپ ، سەھىيە قاتارلىق كەسپىي ئورۇنلارنىڭ پەن ـ تېخنىكا ئىشلىرىنىڭ تەرەققىيات ئەھۋالى بىلەن تەمىنلەندى .

§ 3 . ستاتىستىكا مەزمۇنى

1950 ـ يىلى ستاتىستىكا مەزمۇنى ئاساسلىقى ئومۇمىي نوپۇس ، باشلانغۇچ مەكتەپ ماۋارىپى ، تېرىلغۇ يەر كۆلىمىدىن ئىبارەت ئىدى . 1955 ـ يىلىدىن كېيىن ستاتىستىكا مەزمۇنىغا ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپ ماۋارىپى ، ئاساسىي قۇرۇلۇشقا ئەمەلىي سېلىنغان مەبلەغ ۋە پۈتكەن قۇرۇلۇش كۆلىمى ، توشۇلغان يۈك مىقدارى ، ئوبوروت مىقدارى ، ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ، ئۇلارنىڭ ماڭاشى ، سانائەت ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى ، مەھسۇلات مىقدارى ، كارخانىلار ۋە ئۇنىڭدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر قوشۇلدى .

1960 - يىلى تاۋارلارنىڭ سېتىۋېلىنغان ، سېتىلغان ، يۆتكەلگەن ، ساقلانغان سانى ۋە ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش ئومۇمىي سوممىسى قوشۇلدى .

1970 - يىلى ئورمانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى ، چارۋا مەھسۇلاتلىرى ۋە مېۋە - چېۋە مەھسۇلاتلىرى مىقدارى ، مىللەتلەر - ئەھۋالى قاتارلىقلار قوشۇلدى .

1990 - يىلى ستاتىستىكا مەزمۇنى ئاساسلىقى يېزا ئىگىلىكى ، سانائەت ، سودا ، قاتناش ، پوچتا - تېلېگراف ، ئاساسىي قۇرۇلۇش ، ئەمگەك - مائاش ، ماددىي ئەشيا ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى ئەۋرىشكە ئېلىپ تەكشۈرۈش ، يېزا ئاھالىسىنى تەكشۈرۈش ، بازار قۇرۇلۇشى - نىڭ يىللىق مەلۇماتى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولدى .

ناھىيىلىك ستاتىستىكا ئىدارىسى دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايوننىڭ ستاتىستىكا تارماقلىرىنىڭ تەلىپى بويىچە ، ناھىيىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا بىرلەشتۈرۈپ ، ستاتىستىكا كۆرسەتكۈچى سىستېمىسىنى ئورناتتى .

يېزا ئىگىلىكىنىڭ ستاتىستىكا كۆرسەتكۈچى بۇ ، يېزا ئىگىلىك تەشكىلاتلىرى ئەھۋالى ، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنىڭ تېرىلىش كۆلىمى ، دېھقانچىلىق زىرائەتلىرىنىڭ ئومۇمىي ھوسۇلى ، چارۋىچىلىق ئەھۋالى ، تېرىلغۇ يەر كۆلىمى ، ئورمانچىلىق ئەھۋالى ، چارۋا مەھسۇلاتى ۋە مېۋە-چېۋە ھوسۇلى ئەھۋالى ، يېزا ئىگىلىكىنىڭ زامانىۋىلىشىش ئەھۋالى ، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى ، تەبىئىي ئاپەتكە ئۇچرىغان كۆلەم ، سۇ - توپراقنىڭ ئېقىپ كېتىشىنىڭ تىزگىنلىنىشى ، توغان ، توسمىلارنى قوغداشقا يەتكۈزۈلگەن ماتېرىيال ، سۇ چىقىرىۋېتىش - سۇغىرىش ماشىنىلىرى مىقدارى ھەققىدىكى ماتېرىيال ، سۇ سىڭمەس ئۆستەڭلەرنىڭ قۇرۇلۇشى ئەھۋالى ، زەيكەش قۇرۇلۇشى ھەققىدىكى ماتېرىيال ، يىلبويى ئىشلىتىلگەن ئومۇمىي سۇ مىقدارى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت .

سانائەت ستاتىستىكىسى كۆرسەتكۈچى بۇ ، زاۋۇت ، كان كارخانىلىرىنىڭ ئاساسىي ئەھۋالى ، ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى ، ساپ مەھسۇلات قىممىتى ، ئاساسلىق مەھسۇلات مىقدارى ، مەھسۇلات تۇرى ، ئىشلەپچىقىرىش ئۈسكۇنىسى ، ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى ، ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلارنىڭ ئاساسلىق مالىيە كۆرسەتكۈچى ، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى سانائەت كارخانىلىرىنىڭ ئاساسلىق مالىيە كۆرسەتكۈچىدىن ئىبارەت .

سودا ستاتىستىكىسى كۆرسەتكۈچى بۇ ، ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش ئومۇمىي سوممىسى ، سودا سىستېمىسىدا سېتىۋېلىنغان ، سېتىلغان ، ساقلانغان تاۋارلارنىڭ ئومۇمىي قىممىتى ، دۆلەت سىستېمىسى بويىچە سېتىۋېلىنغان ، سېتىلغان ، ساقلانغان تاۋارلارنىڭ ئومۇمىي قىممىتى ، تاشقى سودا سىستېمىسىدىكى سېتىۋېلىنغان ، سېتىلغان ، يۆتكەلگەن تاۋارلارنىڭ ئومۇمىي قىممىتى ، دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى سىستېمىسىدىكى سېتىۋېلىنغان ، سېتىلغان ، ساقلانغان تاۋارلارنىڭ ئومۇمىي قىممىتى ، شىنخۇا كىتابخانىسىدىكى سېتىۋېلىنغان ، سېتىلغان ، ساقلانغان تاۋارلارنىڭ ئومۇمىي قىممىتى ، پوچتا - تېلېگراف سىستېمىسىدىكى سېتىۋېلىنغان ، سېتىلغان ، يۆتكەلگەن تاۋارلارنىڭ ئومۇمىي قىممىتى ، شۇنىڭدەك تەمىنات - سودا سىستېمىسى ، تىببىي دورا سىستېمىسىدىكى سېتىۋېلىنغان ، سېتىلغان ، يۆتكەلگەن ، ساقلانغان تاۋارلارنىڭ ئومۇمىي قىممىتىدىن ئىبارەت .

ئەمگەك - مائاش ستاتىستىكا كۆرسەتكۈچى بۇ ، ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئىشچىلار ۋە مائاش ئومۇمىي سوممىسى ، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ۋە مائاش ئومۇمىي سوممىسىدىن ئىبارەت .

تۇراقلىق مۇلۈككە مەبلەغ سېلىش ستاتىستىكىسى كۆرسەتكۈچى بۇ ، دۆلەت سالغان مەبلەغ ، ئۆزى جۈغلىغان مەبلەغ ، ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇشى ، غەيرىي ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇشى ، پۈتكەن قۇرۇلۇش كۆلىمى ، شۇ يىلى يېڭىدىن كۆپەيتىلگەن دۆلەت مەبلىغى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت .

قاتناش ـ تىرانسپورت ستاتىستىكىسى كۆرسەتكۈچى بۇ ، يۈك توشۇش مىقدارى ، ئوبوروت مىقدارى ، ماشىنا قاتناش مۇساپىسى ، ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرى تىرانسپورتى ، ئۇلاغ تىرانسپورتىدىن ئىبارەت .

ماۋارىپ ستاتىستىكىسى كۆرسەتكۈچى بۇ ، تۇرلۈك مەكتەپلەر سانى ، ئوقۇغۇچىلار سانى ، مەكتەپ پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار سانى ، مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلار سانى ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر سانىدىن ئىبارەت .

ماددىي ئەشيا ئىستېمالى ستاتىستىكىسى كۆرسەتكۈچى بۇ ، ئاساسلىق ماددىي ئەشيالارنىڭ سېتىۋېلىنغان ، ئىستېمال قىلىنغان ۋە ساقلانغان مىقدارىدىن ئىبارەت .

مالىيە كىرىم ـ چىقىم ستاتىستىكىسى كۆرسەتكۈچى بۇ ، مالىيە كىرىمى ، سودا ـ سانائەت بېجى ، دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق بېجى ، دۆلەت كارخانىلىرى تاپاۋەت بېجى ، دۆلەت كارخانىلىرى تەڭشەش بېجى ، دۆلەت كارخانىلىرىنىڭ پايدا ـ زىيان ئەھۋالى ، مەخسۇس كىرىم ، ئاساسىي قۇرۇلۇش چىقىمى ، كارخانىلارنىڭ يوشۇرۇن كۈچىنى قېزىش ، ئاددىي بىناكارلىق خىراجىتى ، پەن ـ تېخنىكا ئۈچ خىل خىراجىتى ، تۇراقسىز مەبلەغ ، سانائەت ـ قاتناش ئىشلىرى خىراجىتى ، شەھەر ئاسراش خىراجىتى ، شەھەر ـ بازارلارنىڭ ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش خىراجىتى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت .

Ⅲ باب

ئىقتىسادىي تەپتىشلىك

§1 . ئاپپارات

1984 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ستاتىستىكا ئىدارىسى قۇرۇلدى ، شتاتى 11 قىلىپ بېكىتىلدى . 2000 ـ يىلى ئىدارىدە ئىشخانا ، مالىيە ـ پۇل مۇئامىلە ئىقتىسادىي تەپتىش بۆلۈمچىسى ، سانائەت ـ قاتناش ، مالىيە ـ سودا ئىقتىسادىي تەپتىش بۆلۈمچىسى ، مەدەنىيەت ـ سەھىيە ـ دېھقانچىلىق ـ ئورمانچىلىق ـ سۇچىلىق ـ چارۋىچىلىق ئىقتىسادىي تەپتىش بۆلۈمچىسى قۇرۇلدى ، توققۇز ئىشچى ـ خىزمەتچىسى بار بولدى .

§2 . تەپتىش قىلىش ، نازارەت قىلىش

1984 ـ ، 1985 ـ يىللىرى 17 ئورۇن تەكشۈرۈلدى (مالىيە ـ ئىقتىساد ئىنتىزامىنى

چوڭ تەكشۈرۈشتە نۇقتىلىق ئارىلاپ تەكشۈرۈلگەن ئورۇنلارمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) ، مەسىلە بار سوممىدىن 1 مىليون 320 مىڭ 400 يۈەن تەكشۈرۈپ تېپىلدى (مالىيە ـ ئىقتىساد ئىنتىزامىنى چوڭ تەكشۈرۈشتە ئۆزى تەكشۈرگەن ، ئۆز ئارا تەكشۈرگەن ۋە نۇقتىلىق ئارىلاپ تەكشۈرگەن سانمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) ، بۇنىڭ ئىچىدە قالدۇرۇپ قېلىنغان پايدا 110 مىڭ 300 يۈەن ؛ باج ئوغرىلاش ، باج يوشۇرۇش ئارقىلىق قالدۇرۇپ قېلىنغان باج سوممىسى 41 مىڭ يۈەن ، يالغان مەلۇم قىلىنغان زىيان 7200 يۈەن ؛ قالايمىقان قىسۇېلىنغان ، قالايمىقان چېچىلغان تەننەرخ خىراجىتى 64 مىڭ 100 يۈەن ، پىلان سىرتىدىكى ئاساسىي قۇرۇلۇش پۇلى 261 مىڭ يۈەن ، شەخسىي «كىچىك خەزىنە» 3900 يۈەن ، قالايمىقان تارقىتىلغان مۇكاپات ۋە ماددىي ئەشيا قوشۇمچە يارىدىمى 92 مىڭ 600 يۈەن ، مېھمان چاقىرىلغان ، سوۋغا تەقدىم قىلىنغان پۇل 18 مىڭ يۈەن ، خام چوت ئىچىدىن خام چوت سىرتىغا ئاغدۇرۇلغىنى 37 مىڭ 600 يۈەن ، قانۇنغا خىلاپ مەخسۇس كونترول قىلىنغان سومما 25 مىڭ 200 يۈەن ، ئۇنۇم مەسىلىسى بار پۇل 164 مىڭ 900 يۈەن ، خاتالىق بار ھېسابات پۇلى 332 مىڭ 700 يۈەن ، باشقا خىلدىكى سومما 161 مىڭ 900 يۈەن . مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىكى 138 مىڭ 700 يۈەن ، مالىيىگە تاپشۇرۇلغىنى 23 مىڭ 600 يۈەن ، تولۇقلاپ تاپشۇرۇلغان باج 41 مىڭ يۈەن .

1986 ـ يىلى 22 ئورۇن تەپتىش قىلىنىپ ، مەسىلە بار مەبلەغدىن 2 مىليون 855 مىڭ يۈەن تېپىپ چىقىلدى . بۇنىڭ ئىچىدە قالايمىقان قىسۇېلىنغان ، قالايمىقان چېچىلغان كارخانا تەننەرخ خىراجىتى 552 مىڭ يۈەن . ئوغرىلانغان باج ياكى خالىغانچە كېمەيتىلگەن ، كەچۈرۈم قىلىنغان باج 14 مىڭ يۈەن ، دۆلەتكە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك تۇرلۇك كىرىمدىن قالدۇرۇپ قېلىنغىنى 6000 يۈەن ، خام چوت ئىچىدىكى كىرىمدىن خام چوت سىرتىدىكى كىرىمگە ئاغدۇرۇلغىنى 85 مىڭ يۈەن ، ئاساسىي قۇرۇلۇشقا قالايمىقان ئىشلىتىلگەن مەبلەغ 58 مىڭ يۈەن ، قالايمىقان تارقىتىلغان مۇكاپات ، ماددىي ئەشيا قوشۇمچە يارىدىمى 17 مىڭ يۈەن ، ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن باشقا سومما 2 مىليون 123 مىڭ يۈەن ، مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىكى 82 مىڭ يۈەن .

1987 ـ يىلى 38 ئورۇننىڭ جەمئىي 23 مىليون 410 مىڭ يۈەن سوممىسى تەپتىش قىلىندى . بۇنىڭ ئىچىدە ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن سومما 953 مىڭ يۈەن ، مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىكى 223 مىڭ 300 يۈەن .

1988 ـ يىلى 28 ئورۇننىڭ 11 مىليون 210 مىڭ يۈەن سوممىسى تەپتىش قىلىندى . بۇنىڭ ئىچىدە ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن سومما 10 مىڭ 700 يۈەن ، مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىكى 4600 يۈەن .

1989 ـ يىلى 16 ئورۇننىڭ 5 مىليون 588 مىڭ يۈەن سوممىسى تەپتىش قىلىندى . بۇنىڭ ئىچىدە ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن سومما 2000 يۈەن .

1990 ـ يىلى تەپتىش قىلىنغان تۆر 26 بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە ۋىلايەت خاراكتېرلىك تەپتىش قىلىنغان تۆر 16 ، تەپتىش قىلىشقا بەلگىلەنگەن ئورۇن 10 ، تەكشۈرۈلگەن مەبلەغ ئومۇمىي سوممىسى 20 مىليون 768 مىڭ 200 يۈەن بولۇپ ، ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن سوممىدىن 669 مىڭ 500 يۈەن تېپىپ چىقىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىكى 105 مىڭ يۈەن بولۇپ ، تاپشۇرۇلغىنى 12 مىڭ 800 يۈەن .

1991 ـ يىلى 29 ئورۇن تەپتىش قىلىندى . بۇنىڭ ئىچىدە سانائەت ـ قاتناش ، بىناكارلىق كارخانىسى تۆت ، سودا كارخانىسى بەش ، مەمۇرىي ـ كەسپىي ئورۇن 12 ، ئۆزى مەبلەغ توپلاپ

ئاساسي قۇرۇلۇش قىلغان ئورۇندىن تەپتىش قىلىنغىنى سەككىز . تەپتىش قىلىنغان ئومۇمي سومما 50 مىليون 847 مىڭ 400 يۈەن ، بۇنىڭ ئىچىدە بەلگىلىمىگە ، ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن سومما 1 مىليون 636 مىڭ 400 يۈەن ، مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك سومما 268 مىڭ 100 يۈەن بولۇپ ، تاپشۇرۇلغىنى 133 مىڭ 100 يۈەن .

1992 ـ يىلى 59 ئورۇننىڭ جەمئىي 51 مىليون 961 مىڭ 900 يۈەن سوممىسى تەپتىش قىلىندى . بۇنىڭ ئىچىدە بەلگىلىمىگە ، ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن سومما 1 مىليون 783 مىڭ 900 يۈەن ، مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىكى 316 مىڭ يۈەن بولۇپ ، تاپشۇرۇلغىنى 216 مىڭ يۈەن .

1993 ـ يىلى 25 تۈر بويىچە 39 مىليون 590 مىڭ يۈەن تەپتىش قىلىندى . بۇنىڭ ئىچىدە بەلگىلىمىگە ، ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن سومما 120 مىڭ 700 يۈەن ، مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىكى 106 مىڭ 900 يۈەن بولۇپ ، تاپشۇرۇلغىنى 80 مىڭ 500 يۈەن . بۇ بىر يىلدا ۋىلايەت پىلاندا چۈشۈرگەن تۈرنىڭ 139 پىرسەنتى ئورۇندالدى .

1994 ـ يىلى 16 تۈر تەپتىش قىلىندى . 58 مىليون 980 مىڭ يۈەن تەپتىش قىلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە بەلگىلىمىگە ، ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن سومما 568 مىڭ 300 يۈەن ، مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىكى 78 مىڭ 500 يۈەن ، يۇقىرى دەرىجىلىك ئاساسلىق باشقۇرغۇچى تارماق چۈشۈرگەن ۋەزىپە تۈرى 17 ، بۇنىڭدىن ئەمەلىيەتتە ئورۇندالغىنى 16 تۈر بولۇپ ، ۋەزىپىنىڭ 94.12 پىرسەنتى ئورۇندالدى .

1995 ـ يىلى 11 تۈر تەپتىش قىلىندى . ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن سومما 790 مىڭ يۈەن ، مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك پۇل 210 مىڭ يۈەن ، جەرىمانە پۇلى 1000 يۈەن ، مالىيىگە تاپشۇرۇلغىنى 9000 يۈەن بولدى .

1996 ـ يىلى 18 ئورۇن تەپتىش قىلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە چارە كۆرۈلمىگەن ئورۇن توققۇز ، ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلىتىلگەن سومما 1 مىليون 350 مىڭ يۈەن ، مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك پۇلى 260 مىڭ يۈەن ، جەرىمانە پۇلى 30 مىڭ يۈەن ، مالىيىگە تاپشۇرۇلغىنى 150 مىڭ يۈەن بولدى .

1997 ـ يىلى جەمئىي 29 ئورۇن تەپتىش قىلىنىپ ، ئىنتىزامغا ، بەلگىلىمىگە خىلاپ ئىشلىتىلگەن 16 مىليون 460 مىڭ يۈەن تەكشۈرۈپ تېپىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك سومما 800 مىڭ يۈەن ، خەزىنىگە تاپشۇرۇلغىنى 100 مىڭ يۈەن بولۇپ ، خەزىنىگە تاپشۇرۇلغىنى مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك پۇلنىڭ 12.5 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، ئىنتىزامغا خىلاپ ئىشلەتكەن سوممىسى 1 مىليون يۈەندىن ئاشىدىغان ئورۇندىن تۆتى تەكشۈرۈپ چىقىلدى .

1998 ـ يىلى 29 ئورۇن تەپتىش قىلىنىپ ، ئىنتىزامغا ، بەلگىلىمىگە خىلاپ ئىشلىتىلگەن پۇلنىڭ 7 مىليون 680 مىڭ يۈەن ئىكەنلىكى ، مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك پۇلنىڭ 630 مىڭ يۈەن ، جەرىمانە پۇلنىڭ 70 مىڭ يۈەن ، خەزىنىگە تاپشۇرۇلغىنىنىڭ 54 مىڭ يۈەن ئىكەنلىكى تەكشۈرۈپ چىقىلدى .

1999 ـ يىلى تەپتىش قىلىنغىنى تۈر 17 بولۇپ ، 32 تارماق ۋە ئورۇنغا تاقالدى ، ئىنتىزامغا ، بەلگىلىمىگە خىلاپ ئىشلىتىلگەن سوممىنىڭ 28 مىليون 580 مىڭ يۈەن ئىكەنلىكى ، مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك پۇل 133 مىڭ 500 يۈەن بولۇپ ، 113 مىڭ 500 يۈەن تاپشۇرۇلغانلىقى ، سۈرۈشتۈرۈپ قايتۇرۇۋېلىشقا تېگىشلىك بولغان يۆتكەپ ئىشلىتىلگەن مەبلەغ ـ

نىڭ 2 مىليون 540 مىڭ يۈەن ئىكەنلىكى ئېنىقلاندى .
2000 ـ يىلى 23 ئورۇن ۋە تارماققا چېتىلىدىغان 12 تۇر تەپتىش قىلىنىپ ، ئىنتىزامغا ، بەلگىلىمىگە خىلاپ ئىشلىتىلگەن پۇلنىڭ 10 مىليون 20 مىڭ يۈەن ، مالىيىگە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك پۇلنىڭ 510 مىڭ يۈەن ، تاپشۇرۇلغىنىنىڭ 210 مىڭ يۈەن ئىكەنلىكى ئېنىقلاندى .

Ⅳ باب

باھا

§ 1 . ئاپپارات

1950 ـ يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىدە سودا ـ سانائەت بۆلۈمى قۇرۇلۇپ ، باھانى قوشۇمچە باشقۇردى .
1957 ـ يىلى ئىقتىساد كومىتېتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، باھاغا ئىقتىساد كومىتېتى مەسئۇل بولدى . شۇ يىلى ناھىيىلىك سودا ئىدارىسى قۇرۇلدى . دۆلەت ئىگىلىكىدىكى باھانى سودا ئىدارىسى ، بازار باھاسىنى بازار باشقۇرۇش كومىتېتى باشقۇردى .
1960 ـ يىلى بازار باھاسىنى باشقۇرۇش كومىتېتى قۇرۇلۇپ ، 1962 ـ يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى . باھا يەنىلا بۇرۇنقىدەك سودا ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى . 1964 ـ يىلى سودا ئىدارىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ، باھانى پىلان كومىتېتى باشقۇردى .
1987 ـ يىلى 9 ـ ئايدا باھا ئىدارىسى قۇرۇلۇپ ، ئۇنىڭ قارىمىقىدا باھا تەكشۈرۈش پونكىتى قۇرۇلدى ، ئىشچى ـ خىزمەتچىسىدىن 12سى بار بولدى .
1998 ـ يىلى باھاسى ئىدارىسى پىلان كومىتېتى ، ستاتىستىكا ئىدارىسى بىلەن بىرلەشتۇرۇلدى .

§ 2 . تاۋار باھاسى

50 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا بازارلادا بىر موچەنگە 15 تۇخۇم بېرەتتى ، قېيىر قاتارلىق يېزا-بازارلاردا بىر موچەنگە 18چە تۇخۇم بېرەتتى ، قوينىڭ بىرسى 4 ～ 5 يۈەن ، بەش باغلام قۇرۇق ئوتۇن ئىككى مو سەككىز تېمىنىدىن ئۇچ موغچە ، بىر كىلوگرام ئۇن توققۇز تېمىن ئىدى .
50 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىدىن 60 ـ يىللارنىڭ باشلىرىغىچە باھا مۇقىم بولدى .
1963 ـ يىلى 9 ـ ئايدا دۆلەت باھانى ئومۇميۈزلۈك تەڭشىدى . باي ناھىيىسىدە چوشقا ، قىچا قاتارلىقلارنىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى بىر قەدەر زور دەرىجىدە ئۆستۈرۈلۈپ ، يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنىڭ دەرىجە پەرقى باھاسى ۋە سانائەت مەھسۇلاتلىرىنىڭ رايون پەرقى

باهاسى كىچىكلىتىلدى . باها ئاساسىي جەھەتتىن مۇقىم بولدى . نامۇۋاپىق باهالار مۇقىملىق ئىچىدە بىر ئاز تەڭشەلدى .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىنىڭ دەسلىپىدە «سول» خاتا ئىدىيىنىڭ يېتەكچىلىكى تۈپەيلىدىن ، باها باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى قاتمال-لىشىپ ئۆزگەرمىدى . باهـا ئۇزاققىچە توڭلىتىلدى .

1971 ـ يىلى قىچا ، زىغىرنىڭ باهاسى ئۇرلىتىلىپ ، قىچا ، زىغىرنىڭ بىر كىلوگرامى 0.56 يۈەن ، قىچا ، زىغىر يېغىنىڭ بىر كىلوگرامى 1.70 يۈەن قىلىندى . خىمىيىۋى ئوغۇت ۋە دېھقانچىلىق دورىسى ئاپتونوم رايون بويىچە بىر تۇتاش باهادا سېتىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاممۇنىي سولفاتنىڭ تونناسى 270 يۈەن ، ئاممۇنىي نىتراتنىڭ تونناسى 310 يۈەن ، ئۇرىيانىڭ تونناسى 450 يۈەن بولدى . چارۋا مەھسۇلاتلىرىنىڭ سېتىۋېلىنىش باهاسىغا كەلسەك ، ئاق چۇپۇرنىڭ بىر كىلوگرامى 1.66 يۈەن ، ئالماش چۇپۇرنىڭ 1.25 يۈەن ، ئاق كۆرپىنىڭ دانىسى 1.76 يۈەن ، ئوغلاق تېرىسىنىڭ دانىسى 0.93 يۈەن ، ئۆچكە تېرىسىنىڭ دانىسى 2.68 يۈەن بولدى .

1974 ـ يىلى يەرلىكتە ئىشلەپچىقىرىلغان ئاق هاراقنىڭ پارچە سېتىلىش باهاسى بىر كىلوگرامىنىڭ 3.27 يۈەن ؛ يەرلىك تاپان بېلىقنىڭ بىر كىلوگرامى 0.60 يۈەن ، كارىپ بېلىقنىڭ بىر كىلوگرامى 0.80 يۈەن ، ئاق ئامۇر بېلىقنىڭ بىر كىلوگرامى 0.90 يۈەن ، ئاش تۇزىنىڭ تونناسى 200 يۈەن بولدى .

1978 ـ يىلىدىن كېيىن باها پەيدىنپەي بازارلاشتى . 1982 ـ يىلىدىن باشلاپ گوۋۇيۈەن 1248 خىل تاۋارنىڭ باهاسىنى قويۇۋەتتى . تاۋار ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ، دۆلەتنىڭ مۇقىم باهاسى بىلەن يېتەكچى باهاسى ۋە بازار ئارقىلىق تەڭشەش باهاسى قاتارلىق كۆپ خىل باها شەكىلى مەيدانغا چىقتى ؛ ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى بازىرىدىمۇ ئەڭ يۇقىرى چەكلىمە باها ، بازار سودىسى باهاسى ۋە «قوش رېلىسلىق» باها كېلىپ چىقتى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا تاۋارنى كۆپ يول ئارقىلىق كىرگۈزۈشمۇ قويۇپ بېرىلدى .

1985 ـ يىلى گۆش يېمەكلىكلىرى ۋە چارۋىنىڭ باهاسى بىر قەدەر زور دەرىجىدە تەڭشەلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە چوشقا گۆشىنىڭ باهاسى 27% ، لوق كالا گۆشىنىڭ باهاسى 3.99% ، 2 ـ دەرىجىلىك سۆڭەكلىك قوي گۆشىنىڭ باهاسى 7.150% ئۆستۈرۈلدى . 1986 ـ يىلى ناهىيە تەۋەسىدىكى بازارلاردا بىر مەھەل تاۋارلارنىڭ باهاسىنى رىقابەت بىلەن ئۆستۈرۈش ئەھۋالى كېلىپ چىقتى . ناهىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى گوۋۇيۈەننىڭ ئالاقىدار ئۇقتۇرۇشلىرىنىڭ روھىغا ئاساسەن ، بىر قاتار تەدبىرلەرنى قوللاندى ، مەسىلەن : ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىغا قارىتا ئەڭ يۇقىرى چەكلىمە باها ۋە ئەڭ تۆۋەن قوغدىما باهانى تۈزۈپ چىقتى ، بەزى تاۋارلارغا قارىتا ئىلتىماس قىلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى ، قىسمەن تاۋارلارغا قارىتا مەخسۇس باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى ، خىمىيىۋى ئوغۇت ، دېھقانچىلىق دورىسى قاتارلىق ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىغا قارىتا بىر تۇتاش باها يولغا قويۇلدى . 1987 ـ يىلى باها ئۆرلەشكە قاراپ يۈزلەندى . 1988 ـ يىلى 7 ـ ئايدا سۆڭەكلىك گۆشىنىڭ باهاسى 35.60% ، 1 ـ دەرىجىلىك سۆڭەكلىك قوي گۆشىنىڭ باهاسى 5.27% ، سۆڭەكلىك كالا گۆشىنىڭ باهاسى 30% ئۆستى ھەمدە تۇخۇم ، شېكەر ، كۆكتات قاتارلىق ئاساسلىق قوشۇمچە يېمەكلىكلەرنىڭ باهاسى ئۆستى .

1992 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئاشلىقنىڭ ۋەزىپە بەلگىلەپ سېتىۋېلىش باهاسى ئۆستۈرۈلدى ، ھەر 30 كىلوگرام ئوتتۇرا دەرىجىلىك سۇپەت ئۆلچىمىدىكى بۇغداينىڭ سېتىۋېلە-

ىنىش باھاسى 26.60 يۈەندىن 32.60 يۈەنگە ؛ سوقمچاق شالىنىك 30.90 يۈەندىن 38.90 يۈەنگە ؛ كۆممىقوناقنىك 17.10 يۈەندىن 20.80 يۈەنگە تەڭشەلدى . 6 ـ ئاينىك 1 ـ كۈنى تاشيول ئاپتوموبىل ترانسپورتى باھاسى تەڭشەلدى ، يۈكنىك ئاساسىي توشۇلۇش باھاسى ھەر تونناـ كىلومېتىرىنىك باھا نىسبىتى 0.25 يۈەندىن 0.31 يۈەنگە تەڭشەلدى ، تونناـ كىلومېتىرنىك ئۇنۇمبرسال توشۇلۇش باھاسى 0.327 يۈەن بولدى . ناھىيىلىك باھا ئىدارىسى تەشۋىقات خىزمىتىنى ئاكتىپلىق بىلەن ياخشى ئىشلەپ ، باھا تەڭشەش خىزمىتىنى ئوڭۇشلۇق قانات يايدۇردى .

1993 ـ يىلى 4 ـ ئاينىك 1 ـ كۈنىدىن باشلاپ ئاپتونوم رايون دائىرىسىدە ئاشلىقنىك سېتىلىش باھاسى ۋە تىجارەت خاراكتېرلىك سېتىۋېلىنىدىغان ئوممۇيۈزلۈك قويۇۋېتىلدى ، «60% قوغداش ، 40% قويۇۋېتىش (قوغدىما باھا 60% ، بازار باھاسى 40% بولۇش)» تىن ئىبارەت سىياسەت يولغا قويۇلدى ، سۇ يېغىنى يېتەكچى خاراكتېرلىك يۆتكەش پىلانى ۋە شەھرـ بازار ئاھالىلىرىنى نورمىلىق تەمىنلەش ئەھۋالىدىن قالدۇرۇلۇپ ، ياغلىق داننى سېتىۋېلىش باھاسى ۋە سۇ يېغىنى سېتىش باھاسى ئومۇمىيۈزلۈك قويۇۋېتىلدى ، ناھىيىلىك باھا ئىدارىسى ئاشلىق تارماقلىرىغا پائال ھەمكارلىشىپ تەشۋىقى قىلىش ـ چۈشەندۈرۈش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەپ ، ئاھالىلەرنىڭ جىددىي كەيپىياتىنى پەسەيتىپ ، يېڭى ئاشلىق باھاسىنى ئوڭۇشلۇق يولغا قويدى .

6 ـ ئايدا ئاھالىلەر ئىشلىتىدىغان توكنىك ھەر كىلوۋات سائىتىنىڭ باھاسى 0.24 يۈەندىن 0.29 يۈەنگە تەڭشەلدى ، پىلان ئىچىدىكى نېفىت ، تەييار نېفىتنىڭ باھاسى ئۆستۈرۈلدى . 9 ـ ئايدا پرىسلانغان چاينىك باھاسى تەڭشەلدى ، سېمونت باھاسى قويۇۋېتىلدى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە كۆكتات ، تۇخۇم ، ئاشلىق باھاسىنىڭ ئۆرلەش ھەجمى بىر قەدەر چوڭ بولدى . 1994 ـ يىلى بازاردىكى مال باھاسى داۋاملىق ئۆرلىدى . 5 ـ ئاينىك 1 ـ كۈنىدىن باشلاپ گوۋۇيۈەن خام نېفىت ، تەييار نېفىتنىڭ يېڭى باھاسىنى ئېلان قىلغاندىن كېيىن ، باي ناھىيىسى ئالاقىدار تارماقلارنى نېفىت بازىرىنى ئېنىقلاش ، تەرتىپكە سېلىشقا ئۈيۇشتۇرۇپ ، نېفىت باھاسىنى راۋانلاشتۇردى . شۇ كۈنى ئاپتونوم رايون خىمىيىۋى ئوغۇت باھاسىنى باشقۇرۇش چارىسىنى ئىسلاھ قىلىپ ، ئىلگىرى دۆلەت بىر تۇتاش تەقسىم قىلىدىغان خىمىيىۋى ئوغۇتنىڭ بىر تۇتاش باھاسى ۋە پىلان سىرتىدىكى خىمىيىۋى ئوغۇتنىڭ ئەڭ يۇقىرى چەكلىمە باھاسىنى بىر تۇتاش ھالدا 500 كىلوماېتىر ئىچىدىكىلەرنگە رايون پەرقى باھاسىنى يولغا قويۇشقا ، 500 كىلوماېتىردىن ئېشىپ كەتكەن جايلاردىكىگە ئاپتونوم رايون بەلگىلىگەن بىر تۇتاش پارچە سېتىلىش باھاسىنى يولغا قويۇشقا ئۆزگەرتتى . 7 ـ ئاينىك 1 ـ كۈنى كۆمۈر باھاسى ئۆستۈرۈلدى ، كۆمۈرگە قارىتا كۆمۈر تەرەققىيات فوندى ئېلىندى ھەمدە ناھىيە تەۋەسىدە پارقازانلىرىنىڭ ئىسىستىش ھەققى ئۆلچىمى ۋە دوختۇرخانا كېسەلخانىلىرى ، مېھمانخانا ياتاقلىرىنىڭ ئىسىستىش ھەققى قايتىدىن بېكىتىلدى . ئاشخانىلاردىكى تاماق ، قورۇمىلارغا ئەڭ يۇقىرى چەكلىمە باھا تۆزۈلدى . باشقا جايلاردىن ناھىيەـ مىزگە كېلىپ ئاشلىق ، ياغ سېتىۋېلىپ ، ئاشلىق ، ياغ جىددىيلىكىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان ئەھۋال كۆزدە تۇتۇلۇپ ، ناھىيىدە ئاشلىق ، ياغنى نورمىلىق تەمىنلەش تۈزۈمى ئەسلىگە كەلتۈـ رۈلدى .

1995 ـ يىلى خىمىيىۋى ئوغۇتنىڭ ئۇنۇمبرسال پارچە سېتىلىش باھاسى ئاپتونوم رايون بويىچە بىرلىككە كەلتۈرۈلدى ، ناھىيىدە تاشيولدا ئاپتوموبىلنىڭ يولۇچى توشۇش بېلەت باھاسى تەڭشەلدى .

1996 ـ يىلى ناھىيىدە يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىدىن قالايمىقان ھەق ئېلىش ،

ئۇنىڭ باھاسىنى قالايمىقان ئۆستۈرۈش شامىلى ئەۋج ئېلىپ كەتتى ، بولۇپمۇ ئۆي قۇشلىرى ، كۆكتاتنىڭ باھاسى يۇقىرىلاپ ، ئاھالىلەر تۇرمۇشىنىڭ بەرداشلىق بېرىش ئىقتىدارىدىن ئېشىپ كەتتى . ناھىيىدە ئاشلىقنىڭ ۋەزىپە بەلگىلەپ سېتىۋېلىش باھاسى ۋە بازاردىكى ئاھالىلەرنىڭ نورمىلىق ئاشلىقنىڭ سېتىلىش باھاسى تەڭشىلىپ ، دۆلەت ، كوللېكتىپ ، شەخسلەر تىجارەت قىلىدىغان كېلىشىم باھالىق ئاشلىققا قارىتا ئەڭ يۇقىرى چەكلىمە باھا قويۇلدى . خىمىيىۋى ئوغۇت ، پاختا ، دېھقانچىلىققا ئىشلىتىلىدىغان دىزىلىن ، كۆمۈرنىڭ سېتىلىش باھاسى ۋە قاتناش-تىرانسپورت باھاسى تەڭشەلدى . ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسى ۋىلايەتتە سېتىلىدىغان توك باھاسى ۋە تۇز باھاسىنى تەڭشىدى .

1997 ـ يىلى تەييار نېفىت ، كۆمۈر ، سۇلياۋ يوپۇق ۋە ئاشلىقنىڭ باھاسى ئارقا ـ ئارقىدىن تەڭشىلىپ ، تەييار نېفىت باھاسى مۇنتىزىملاشتۇرۇلۇپ ، ئۇزاقتىن بۇيان ئاشلىق باھاسى تۇزۇل-مىسىدە ساقلىنىپ كەلگەن زىددىيەت ۋە مەسىلىلەر ھەل قىلىندى . ناھىيىدە دېھقانلارنىڭ سېلىقىنى يەڭگىللىتىش ئۈچۈن ، چېگىتنىڭ باھاسى ئۆز ۋاقتىدا تەكشۈرۈپ بېكىتىلدى . شۇنىڭدىن كېيىن ناھىيىدە بازار باھاسى پەيدىنپەي چۈشتى ھەمدە مۇقىملىشىشقا قاراپ يۈزلەندى .

1998 ـ يىلى بىر قىسىم دورىلارنىڭ باھاسى زور دەرىجىدە تەڭشەلدى ، تۆۋەنلىتىلدى . ئاپتونوم رايونىنىڭ بىر تۈتاش ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن ، ناھىيىدە بۇغداينىڭ سېتىۋېلىنىش باھاسى ۋە ئەڭ تۆۋەن قوغدىما باھاسى بېكىتىلىپ ، ئاشلىق باھاسىنىڭ مۇقىم بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىندى .

2000 ـ يىلى ئاپتونوم رايون ، ۋىلايەتنىڭ بىر تۈتاش ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن ، ئېلېكتر توربىدىكى تۇرلۇك ئىشلارغا ئىشلىتىلىدىغان توكنىڭ باھاسى ۋە يېزا ئېلېكتر توربىدىكى توك باھاسى تەڭشەلدى ، تۇز ، ئۇرۇق ، تۇرۇبا سۇيىنىڭ باھاسى ۋە ئىسسىنىش پۇلى ، چارۋا ، ئۆي قۇشلىرىنى نۇقتىدا سويۇش ، ئارىشاق سەيلى كەنتلىرى قاتارلىقلارنىڭ مۇلازىمەت ھەققى ئارقا-ئارقىدىن تەڭشەلدى . بازاردىكى باھا ئاساسىي جەھەتتىن مۇقىم بولدى .

§ 3 . باھا باشقۇرۇش

1986 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئاپتونوم رايونىنىڭ 80 ـ نومۇرلۇقتىن يۇقىرى ساپ پاختا يىپ ، ئۇنىڭدىن توقۇلغان بۇيۇملار ۋە ئوتتۇرا ، ئۇزۇن تالالىق رەختلەرنىڭ زاۋۇت باھاسىنى قويۇۋېتىش بەلگىلىمىسى ئىجرا قىلىندى . ئائىلە ئېلېكتر سايمانلىرى ۋە ۋېلىسىپىت قاتارلىق تاۋارلارنىڭ ئوبوروت ھالقىسىدىكى باھاغا قارىتا پەرق نىسبىتىنى كونترول قىلىش يولغا قويۇلدى . 1988 ـ يىلى رەڭلىك تېلېۋىزورغا قارىتا لەيلىمە باھا يولغا قويۇلدى . 1989 ـ يىلىدىن بۇيان رەڭلىك تېلېۋىزورنىڭ باھاسى مەخسۇس باشقۇرۇلۇپ ، باھانى قالايمىقان ئۆستۈرۈش ئەھۋالى توسۇلدى .

1988 ـ يىلى كۆكتات باھاسىغا قارىتا ئەڭ يۇقىرى چەكلىمە باھا يولغا قويۇلدى ھەمدە ئۇ بىر ھەپتىدە بىر قېتىم بېكىتىلدى . چارۋا مەھسۇلاتلىرىغا قارىتا سېتىۋېلىش ـ سېتىش پەرق نىسبىتى بەلگىلەندى ھەمدە ساپ يۇڭ نىسبىتى بويىچە باھا ھېسابلاش يولغا قويۇلدى ، شۇنداقلا ئەڭ يۇقىرى چەكلىمە باھا ۋە ئەڭ تۆۋەن قوغدىما باھا يولغا قويۇلۇپ ، چارۋىچىلارنىڭ چارۋىنى كۆپ بېقىپ ، چارۋىچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇشىغا ئىلھام بېرىلدى .

ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنىڭ باھاسىنى باشقۇرۇشتا ، دۆلەت پىلانلىق باشقۇرۇشنى يولغا قويدى ، پىلان ئىچىدىكىلەرگە چوقۇم دۆلەت بەلگىلىگەن باھا ئىجرا قىلىندى ، ئۆزگەرتىشكە يول قويۇلمىدى ، پىلان سىرتىدىكىلەرگە ئەڭ يۇقىرى چەكلىمە باھا يولغا قويۇلدى ، ئورىيا ، سۇلياۋ يوپۇق ، دېھقانچىلىق دورىسى قاتارلىقلار مەخسۇس باشقۇرۇلۇپ ، بىر تۇتاش سېتىش باھاسى يولغا قويۇلۇپ ، دېھقانلارنىڭ مەنپەئىتى قوغدالدى . پىلان سىرتىدىكى يۇقىرى باھالىق ئورىياغا باھاسىنى ئۆستۈرۈشنى ئىلتىماس قىلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ ، قاتتىق تىزگىنلەندى .

1991 ـ يىلى ناھىيە بويىچە مەمۇرىي ، كەسپىي ئورۇنلاردىن ئېلىنىدىغان ھەق تەرتىپكە سېلىنىپ ، يىللىق تەكشۈرۈش تۈزۈمى بېكىتىلىپ ، نامۇۋاپىق ئېلىنغان 151 خىل ھەق تۈرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ، ئۈچ خىل ھەقنى ئېلىش توختىتىلدى ، 19 خىل ھەقنىڭ ئۆلچىمى تۆۋەنلىتىلدى . 1993 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە 142 ئورۇننىڭ گۇۋاھنامىسى ئالماشتۇرۇلدى ، تەكشۈرۈلدى . دېھقانلارنىڭ ئىنكاسى كۆچلۈك بولغان دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى ھەققى تەڭشەلدى ، ئاساسىي قاتلامدا ماينىڭ باھاسى بىرلىككە كەلتۈرۈلدى . كارخانىلارنىڭ باھا بېكىتىش ئۆگىنىش كۇرسى ئېچىلىپ ، كارخانىلاردىكى باھا باشقۇرۇش كادىرلىرىدىن 60 نەچچىسى تەربىيىلەندى . ئۇلارنىڭ ئىمتىھاندا لايىقەتلىك بولغانلىرىغا ئىش ئورنىغا چىقىش گۇۋاھنامىسى بېرىلدى . شەرتكە ئويغۇن كېلىدىغان ھەمدە ئۆلچەمگە يەتكەن 50 كارخانىغا باھا بېكىتىش ئىجازەتنامىسى تارقىتىپ بېرىلىپ ، كارخانىلارنىڭ باھا چىقىرىش ھەرىكىتى تېخىمۇ قېلىپلاشتۇرۇلدى .

بۇيۇملارنىڭ قىممىتىنى بېكىتىش ، باھاسىغا مەسلىھەت بېرىش ، مۇلچەرلەپ مۇلازىمەت قىلىش خىزمىتى ئوبدان ئىشلىنىپ ، ھەقلىق مۇلازىمەت يولغا قويۇلدى . 1993 ـ يىلى ناھىيىلىك باھا ئىدارىسىنىڭ باھالاپ مۇلچەرلىگەن ئۆي ـ زېمىن سودىسىلا 63 قېتىمغا يەتتى .

1991 ～ 1993 ـ يىلىغىچە باھا جەھەتتە قانۇنغا خىلاپلىق قىلىش ھەرىكىتىدىن 31ى ، باھادا قانۇنغا ئەڭ ئېغىر خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن ئۇچى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاندى ، بۇ جەريانداقانۇنسىز تاپاۋەتتىن 83 مىڭ 300.97 يۈەن ئېنىقلاپ چىقىلىپ ، 45 مىڭ 326.25 يۈەن قانۇنسىز تاپاۋەت مۇسادىرە قىلىندى ، 4882 يۈەن جەرىمانە قويۇلدى ، 3691.19 يۈەن ئىگىسىگە قايتۇرۇپ بېرىلدى ، ئىقتىسادىي جازانىڭ ئومۇمىي سوممىسى 53 مىڭ 902.44 يۈەن بولدى .

1994 ـ يىلى ئاھالىلەرنىڭ ئاساسىي تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرى ۋە مۇلازىمەت باھاسىنى كۆزىتىش خىزمىتى كۈچەيتىلدى . دۆلەت پىلانى ، خەلق تۇرمۇشىغا مۇناسىۋەتلىك ئاساسلىق تۇرمۇش بۇيۇملىرى ۋە مۇلازىمەت تۈرلىرىنىڭ باھاسى كۆزىتىلدى ھەمدە باھانى ئۆستۈرۈش ، ئىلتىماس قىلىش ، ئەنگە ئېلىش ۋە پەرق نىسبىتىنى كونترول قىلىپ باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى . ئومۇمەن ئاپتونوم رايون كۆزىتىش دائىرىسىگە كىرگۈزگەن ۋە ناھىيىمىزنىڭ كۆزىتىش دائىرىسىگە كىرگۈزۈشى زۆرۈر بولغان تاۋار ۋە مۇلازىمەت باھاسىغا ، مەسىلەن : گۈرۈچ ، گۆش ، ئاچچىقسۇ قاتارلىقلارغا قارىتا باھاسىنى ئۆستۈرۈشنى ئىلتىماس قىلىش ، باھا چىقىرىش ئۇسۇلىنى بېكىتىش قاتارلىق ئۇنۇملۇك تەدبىرلەر قوللىنىپ ، تەسىر كۆرسىتىلدى ۋە باھاسى كونترول قىلىندى . باھاسىنىڭ ئۆسۈش ھەجمى ھەددىدىن زىيادە يۇقىرى بولغان ئاھالىلەر تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرىنىڭ باھا سەۋىيىسى مۇۋاپىق ھەجمىگە چۈشۈرۈلدى . دۆلەت پىلان كومىتېتىنىڭ «باھانى ئاشكارا يېزىپ چاپلاشنى يولغا قويۇش توغرىسىدىكى تۈزۈمى ۋە ئۇنى يولغا قويۇشنىڭ

تەپسىلي پرىنسىپى» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن ، باھانى ئاشكارا يېزىپ چاپلاش خىزمىتى زور كۆچ بىلەن يولغا قويۇلۇپ ، تاۋارنىڭ باھاسىنى ئاشكارا يېزىپ چاپلاش نىسبىتى % 90كە يەتكۈزۈلدى . باھانى چوڭ تەكشۈرۈش پائال قانات يايدۇرۇلۇپ ، بىر يىلدا ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن 55ى ، قانۇنسىز تاپاۋەتتىن 330 مىڭ 458 يۈەن ئېنىقلاپ چىقىلدى ، بۇنىڭغا 6110 يۈەن ئىقتىسادىي جازا بېرىلدى ، 53 مىڭ 959 يۈەن مۇسادىرە قىلىندى ، 2615 يۈەن جەريمانە ئېلىندى ، 4530 يۈەن دېھقانلارغا قايتۇرۇپ بېرىلدى .

1995 ـ ، 1996 ـ يىللىرى ئاپتونوم رايون ، ۋىلايەتنىڭ تۇرلەرنى كۆزىتىش توغرىسىدىكى يوليورۇقىغا ئاساسەن ، گۈرۈچ ، گۆش ، ئاچچىقسۇ قاتارلىق 20 تۈرگە قارىتا باھاسىنى ئۆستۈرۈشنى ئىلتىماس قىلىش ، ئەنگە ئالدۇرۇش ۋە پەرق نىسبىتىنى كونترول قىلىپ باشقۇرۇش چارىسى قوللىنىلدى ، ھەر ئايدا بىر قېتىم بازاردىكى ئاشلىق ، ياغ ، گۆش ، تۈخۈم ، كۆكتات قاتارلىقلارغا باھا چىقىرىش خىزمىتى ياخشى ئىشلەندى . بازاردىكى باھا ئەھۋالى ئىگىلىنىپ قەرەللىك يۇقىرىغا مەلۇم قىلىندى . 1995 ـ يىلى باھار بايرىمى مەزگىلىدە 24 خىل گۆشلۈك يېمەكلىك ، كۆكتات باھاسىغا قارىتا ئەڭ يۇقىرى چەكلىمە باھا يولغا قويۇلۇپ ، بايرام مەزگىلىدە بازارنىڭ مۇقىم بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىندى . ناھىيە تەۋەسىدىكى خىمىيىۋى ئوغۇت تەييار نەپىت ۋە ئاشلىق بازارلىرى مەخسۇس تۈر بويىچە تەكشۈرۈلۈپ ، بەزى قانۇنسىز ھەرىكەتلەرگە چارە كۆرۈلدى ، قانۇنسىز تاپاۋەت مۇسادىرە قىلىندى . بۇ بىر يىلدا كۆمۈر باھاسى ئىككى قېتىم تەكشۈرۈلۈپ ، باھا سىرتىدا باھا قوشىدىغان قانۇنغا خىلاپ ھەرىكەتلەرگە ئىقتىسادىي جازا بېرىلىپ ، كۆمۈر بازىرى تەرتىپى تەرتىپكە سېلىندى .

1997 ـ يىلى باھا نازارەت قىلىش ، تەكشۈرۈش خىزمىتىدە خىراجەتنى ئېنىقلاش ، سېلىقنى يەڭگىللىتىش مەركەز قىلىنىپ ، باھا تەرتىپى زور كۆچ بىلەن تەرتىپكە سېلىندى ، مەخسۇس تۈر بويىچە تەكشۈرۈش ۋە كۈندىلىك تەكشۈرۈش خىزمىتى پائال قانات يايدۇرۇلدى . شۇ يىلدا باھا قانۇنىغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن 30ى تەكشۈرۈپ ئېنىقلىنىپ ، قانۇنسىز تاپاۋەتتىن 744 مىڭ 399 يۈەن تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى ، 30 مىڭ 2.82 يۈەن قانۇنسىز تاپاۋەت مۇسادىرە قىلىندى ، 51 مىڭ 830 يۈەن جەريمانە قويۇلدى ، 22 مىڭ 413 يۈەن مۇئامىلىدارلارغا قايتۇرۇپ بېرىلدى ، ئىقتىسادىي جازا ئومۇمىي سوممىسى 104 مىڭ 246.6 يۈەن بولدى .

1998 ـ يىلى مەۋرىي ، كەسپىي ھەق ئېلىش خىزمىتى چىڭ تۇتۇلۇپ ، تۇرلەر قانۇن بويىچە بېكىتىلدى ، قارىغۇلارچە ئۆز ئالدىغا يوچۇق ئېچىلمىدى ، ئېلىنمۇاتقان ھەق ئومۇمىيۈزلۈك تەرتىپكە سېلىنىپ ، 20 خىل ھەق تۈرى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ؛ باھانى ئاشكارا يېزىپ چاپلاش بۆسۈش ئېغىزى قىلىنىپ ، ئادەتتىكى چاغلار بىلەن بايرام كۈنلىرىدە تەكشۈرۈشنى بىرلەشتۈرۈشتە چىڭ تۇرۇلۇپ ، بايقالغان مەسىلىلەر ئۆز ۋاقتىدا بىر تەرەپ قىلىنىپ ، ھەدىسە باھا ئۆستۈرۈش ، خەبىدارلارغا زىيان سېلىش ۋە كۆپ پايدا ئېلىش قاتارلىق قانۇنغا خىلاپ ھەرىكەتلەر ئۇنۇملۈك چەكلەندى . 1998 ~ 2000 ـ يىلىغىچە باھادا قانۇنغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن 134ى تەكشۈرۈپ ئېنىقلىنىپ ، 189 مىڭ يۈەن قانۇنسىز تاپاۋەت تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى ، 84 مىڭ يۈەن قانۇنسىز تاپاۋەت مۇسادىرە قىلىندى .

V باب

سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش

1§ . ئاپپارات

مىنگونىڭ 27 ـ يىلى (1938 ـ يىلى) ناھىيىلىك سودىگەرلەر ئۈيۈشمىسى قۇرۇلۇپ ، مۇھەممەت رېھىم ئۈيۈشما باشلىقى ، ئوسمان مۇئاۋىن ئۈيۈشما باشلىقى بولغان ، ئەزاسى 23 بولغان . 29 ـ يىلى (1940 ـ يىلى) 1 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ناھىيىلىك سودىگەرلەر ئۈيۈشمىسى سودا ـ سانائەتچىلەر بىرلەشمە شۆبە ئۈيۈشمىسىغا ئۆزگەرتىلىپ ، ئەمەت ھاجى دائىمىي ئىشلارغا مەسئۇل رەئىس ، ئابدۇرېھىم مۇئاۋىن رەئىس بولغان . 9 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ھەسەن ھۈسەن دائىمىي ئىشلارغا مەسئۇل رەئىس ، ياقۇپ مۇئاۋىن رەئىس بولغان . 35 ـ يىلى (1946 ـ يىلى) مەخمۇت رەئىس بولغان . كېيىنكى يىلى مۇھەممەت روزى رەئىس بولغان ، ئۇزاق ئۆتمەي ھەسەن ھۈسەن قايتىدىن رەئىس بولغان .

1950 ـ يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىدە سودا ـ سانائەت بۆلۈمى قۇرۇلۇپ ، بىر بۆلۈم باشلىقى ، بىر بۆلۈم ئەزاسى قويۇلدى . 1952 ـ ، 1953 ـ يىللىرىدىكى «ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتى» مەزگىلىدە ، سودا ـ سانائەت بۆلۈمى ئۆزلۈكىدىن ئەمەلدىن قالدى . 1956ـ يىلى سودا ـ سانائەت بۆلۈمى قايتىدىن قۇرۇلدى . 1957 ـ يىلى 10 ـ ئايدا سودا ـ سانائەت بۆلۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، ناھىيىلىك سودا ئىدارىسى قۇرۇلدى ، سودا ـ سانائەت كەسپىگە سودا ئىدارىسى بىۋاستە مەسئۇل بولدى . 1959 ـ يىلى 7 ـ ئايدا بازار باشقۇرۇش كومىتېتى قۇرۇلدى ، 1966 ـ يىلى بازار باشقۇرۇش كومىتېتى قايتىدىن تەسىس قىلىندى ھەمدە «ئىنقىلابىي رەھبەرلىك گۇرۇپپا» قۇرۇلدى .

1979 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ناھىيىلىك بازار باشقۇرۇش كومىتېتىنىڭ نامى سودا-سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلىپ ، ئىدارە ئىچىدە بازار باشقۇرۇش بۆلۈمچىسى ، سودا ـ سانائەت بۆلۈمى ، مەمۇرىيەت بۆلۈمچىسى قۇرۇلدى ، ئىدارە قارىمىقىدا ياقا ئېرىق ، سايرام ، قىزىل ، قېيىر ، باي بازىرى سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش پونكىتى قۇرۇلدى ، بازارلىق سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش پونكىتىنىڭ شتاتى يەتتە بولدى . 1984ـ يىلى ناھىيىلىك سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسىدە ئىقتىسادىي توختام باشقۇرۇش بۆلۈمچىسى ، يەككە ئىگىلىك باشقۇرۇش بۆلۈمچىسى كۆپەيتىلدى ، يېڭىدىن قارا باغ سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش پونكىتى ۋە ئونباش سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش پونكىتى

قۇرۇلدى . 1988 ـ يىلى ئىقتىساد تەكشۈرۈش بۆلۈمچىسى كۆپەيتىلدى . 1989 ـ يىلى ناهيىـ لىك سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسىدە بەش بۆلۈمچە ، بىر ئىشخانا بولۇپ ، مەمۇرىي شتاتى 25 بولدى ؛ ئىدارە قارىمىقىدا يەتتە سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش پونكتى بولۇپ ، ئۇلارنىڭ كەسپىي شتاتى 53 بولدى . 1990 ـ يىلى يېڭىشەھەر سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش پونكتى قۇرۇلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا قىزىل سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش پونكتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، ئۇنىڭ خادىملىرى ۋە كەسپىگە سايرام سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش پونكتى مەسئۇل قىلىندى ؛ داۋانچى ، چۆچەكتۆرۈك سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش پونكتىلىرى قاتارلىقلار ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، ئۇنىڭ خادىملىرى ۋە كەسپىگە ياقا ئېرىق سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش پونكتى مەسئۇل قىلىندى ؛ تېرەك بازارلىق سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش پونكتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، ئۇنىڭ خادىملىرى ۋە كەسپىگە يېڭىشەھەر سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش پونكتى مەسئۇل قىلىندى .

2000 ـ يىلى سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسىدە مەمۇرىيەت ئىشخانىسى ، مالىيە ـ ستاتىستىكا قوراللىرى بۆلۈمى ، قانۇن ـ تۈزۈم بۆلۈمى ، ئىنتىزام تەكشۈرۈش ـ مەمۇرىي تەپتىش ئىشخانىسى ، تەشكىلات ، تەلىم ـ تەربىيە بۆلۈمى ، بازار باشقۇرۇش بۆلۈمى ، ئىقتىساد تەكشۈرۈش بۆلۈمى ، تاۋار ئېلانى بۆلۈمى ، توختام بۆلۈمى ، كارخانىلار بۆلۈمى ، يەككە تىجارەتچىلەر بۆلۈمى ، ئىستېمالچىلارنىڭ ھوقۇق ـ مەنپەئىتىگە كاپالەتلىك قىلىش بۆلۈمى بار بولۇپ ، مەمۇرىي شتاتى 77گە يەتتى ؛ ئىدارە قارىمىقىدىكى سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش پونكتى تۆت بولدى .

2 § . يېزا سودا بازارلىرىنى باشقۇرۇش

1 . باشقۇرۇش

50 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا ئاشلىق ، ياغلىق دان ، چارۋا قاتارلىق ئاساسلىق ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇش ۋاستىلىرىگە قارىتا بىر تۇتاش سېتىۋېلىش ۋە پىلانلىق تەمىنلەش يولغا قويۇلغانىدى . ناهىيە بازىرىدىكى چوڭ بازارنى تەكشۈرگەندە 1956 ـ يىلى 10 ـ ئايدا بازارغا سېلىنغان چوڭ ـ كىچىك چارۋا 1120دىن ئېشىپ كەتكەن .

1966 ـ يىلى بازار سودىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا دۆلەتنىڭ ئالاقىدار سىياسەتلىرى ۋە دائىملىق باشقۇرۇش چارىسى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ ، بازار سودىسىغا يېتەكچىلىك قىلىنىپ ، قانۇنلۇق سودىغا كاپالەتلىك قىلىندى ، قانۇنغا خىلاپ ھەرىكەتلەر ئەمەلـ دىن قالدۇرۇلدى ، ھايانكەشلىككە زەربە بېرىلدى ، بازاردىكى زىددىيەتلەر مۇرەسسە قىلىنىپ ۋە ھەل قىلىنىپ ، بازار سودىسىدا گۈللىنىش ۋەزىيىتى بارلىققا كەلدى .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئېلىپ بېرىلغان 10 يىلدا ، كوپېراتىپ بازار سودىسى ۋە يەككە سودا ـ سانائەتچىلەر قاتتىق چەكلەندى ھەمدە توپ سېتىش كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىشقا رۇخسەت قىلماسلىق ، بەلگىلەنگەن پائالىيەت رايونىدىن چىقىپ كېتىشكە رۇخسەت قىلماسلىق ، تور ـ نۇقتىلارنى خالىغانچە كۆپەيتىشكە رۇخسەت قىلماسلىق ، خالىغانچە ئادەم كۆپەيتىشكە رۇخسەت قىلماسلىق ، دۆلەتنىڭ باھا سىياسىتىگە خىلاپلىق قىلىشقا رۇخسەت قىلماسلىق ، تەستىقتىن

ئۆتكۈزمەي تۇرۇپ سودا بازىرىدىن ۋە سىرت جايلاردىن سېتىۋېلىشقا رۇخسەت قىلماسلىق ، سانائەت ئىشلەپچىقىرىش تارماقلىرىدىن ، يېزىلاردىكى گۈڭشېلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىدىن ۋە باشقا ئىشلەپچىقىرىش تارماقلىرىدىن مال كىرگۈزۈشكە رۇخسەت قىلماسلىق بەلگىلەندى . ئاشلىق ، ياغ بازارلىرى پرىنسىپ جەھەتتىن تاقالدى ، گۆش ، چارۋىلارنى ئالاقىدار تارماقلار سېتىۋالمىغان ، ساتمىغان بولدى . يېزا بازارلىرىدا پەقەت سېتىۋېلىش ۋە پىششىقلاشقىلا رۇخسەت قىلىنىدى . سېتىۋېلىش - سېتىش كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىشقا رۇخسەت قىلىنمىدى . ياغىيۇ ، يېسىۋىلەك ، سامساق ۋە باشقا كۆكتاتلار بىر تۇتاش سېتىۋېلىنىپ ، پىلان بويىچە تەمىنلەندى ، ناھىيىدىن يۇقىرى بازارلاردىكى تۇخۇم ، توخۇلارنى بىردەك شۇ جايدىكى يېمەكلىكلەر شىركىتى سېتىۋېلىپ ئۆزى ساتمىغان بولدى ؛ گۆشكە ۋە بازارلاردا تەمىنات - سودا كوپېراتىپى بىر تۇتاش باشقۇرۇش ۋە سېتىۋېلىش يولغا قويۇلدى ؛ توخۇ ، تۇخۇم سېتىۋېلىش ، يۆتكەپ سېتىۋېلىش ، ئالماشتۇرۇپ سېتىۋېلىش پىلانى چۈشۈرۈلدى ، يۆتكەش پىلانىدا بىر كىلوگرام تۇخۇمنىڭ 1.30 يۈەن ، بىر كىلوگرام توخۇنىڭ بىر يۈەن بولمىغانلىقى بەلگىلەندى ، بارلىق ئورگان ، تەشكىلات ، كەسپىي ئورۇنلار ، قىسىملار ، مەكتەپلەر ، كارخانىلار ۋە شەخسلەرنىڭ يېزا بازارلىرىغا بېرىپ يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىشى مەنئى قىلىنىدى ھەمدە ياقائېرىق ۋە قىزىلدىن ئىبارەت ئىككى مۇھىم قاتناش نۇقتىسىدا تەكشۈرۈش پونكىتلىرى قۇرۇلدى ، تەمىنات - سودا كوپېراتىپى ئالتە ئادەم ، قاتناش باشقۇرۇش پونكىتى بىر ئادەم ئاجرىتىپ ، بازار باشقۇرۇش كومىتېتىغا ماسلىشىپ ئاپتوموبىللارنى تەكشۈرۈپ ، ناھىيە ئىچى - سىرتىدىكى ھايانكەشلىك ھەرىكەتلىرىگە زەربە بەردى . بازارلار كاساتلىشىپ كەتتى ، قاراڭغۇ بازارنى (بازار باھاسىدىن زور دەرىجىدە ئېشىپ كەتكەن) توسۇڭالغىلى بولمايدىغان بولۇپ قالدى .

1980 - يىلى بازار سودىسىنى ۋە شەھەرلەردىكى يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرى بازىرىنى يەنمۇ راۋاجلاندۇرۇش توغرىسىدا ئالاقىدار بەلگىلىمىلەر تۈزۈپ چىقىلىپ ، گۆشنى ئەزالىرى كوللېكتىپ ئىشلەپچىقىرىشقا تەسىر يەتكۈزمەسلىك ، باشقىلارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلماسلىق شەرتى ئاستىدا ، ئۆزىنىڭ قۇربى يەتكىدەك يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنى توشۇپ سېتىش پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللانسا بولىدىغان بولدى . كوللېكتىپ سېتىقچى ۋە گۇۋاھنامىسى بار سېتىقچىلار بەلگىلەنگەن تىجارەت دائىرىسى بويىچە يېزىلارغا ، شەھەر - بازارلاردىكى سودا بازارلىرىغا بېرىپ يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنى توشۇپ ساتسا ياكى قولدىن قولغا ئۆتكۈزۈپ ساتسا بولىدىغان ، گۆشنى - ئەترەت كوللېكتىپ ئۆز گۆشنى - ئەترىتىدىكى ئەزالارنى مەھسۇلاتلىرىنى شەھەرگە ئېلىپ كىرىپ سېتىشقا ئۇيۇشتۇرسا بولىدىغان بولدى . 1982 - يىلىدىن باشلاپ گۆشنى ئەزالىرىنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئاشلىق ، ياغ ، گۆشلىرىنى بازارغا ئېلىپ كىرىپ سېتىشقا سان چەكلىمىسى قويۇلمايدىغان بولدى ، سانائەت مەھسۇلاتلىرىدىن دۆلەت ئۆزلىرىنىڭ سېتىشقا يول قويغانلىرىنى ئىسپات ئارقىلىق بازاردا ساتسىمۇ ، سىرتقى جايلارغا ئېلىپ بېرىپ ساتسىمۇ بولىدىغان بولدى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، بازار - يېزىلاردىكى بازار سودىسىنى باشقۇرۇشنىڭ يېڭى چارىسى ئېلان قىلىنىدى ، بازارلاردا پۇتۇشۇلگەن ماددىي ئەشيالارنى ستاتىستىكا قىلىش تۈزۈمى تۈرغۇزۇلدى .

1984 - يىلى «بازار - يېزىلاردىكى بازار سودىسىنى باشقۇرۇش چارىسىنىڭ تەپسىلىي پرىنسىپى» يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ، كەسپىي ئائىلىلەر ناھايىتى تېز تەرەققىي قىلدى . 1987-يىلى 14 كادىر ئاجرىتىلىپ ، 873 ئائىلىلىك يەككە تىجارەتچى تەكشۈرۈلۈپ ، تىجارەت دائىرىسىنى كېڭەيتىۋالغان 21 ئائىلە ، ساھە ئاتلىغان بەش ئائىلە بىر تەرەپ قىلىنىدى ، گۇۋاھنامىسىز

تىجارەت قىلغان بەش ئائىلە ئەملدىن قالدۇرۇلدى .

1990 ـ يىلى ئىشلەپچىقىرىش ژاستىلىرى تىجارىتى قىلىدىغان 13 ئورۇن تەرتىپكە سېلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا يەتتە ، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا سەككىز ، يەككە ئىگىلىكتىكىسى ئۈچ . ناھىيىلىك سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى ، چارۋىچىلىق ئىدارىسى ، يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكىتى ، سەھىيە ئىدارىسى بىرلىشىپ قۇشخانا سېلىپ ، گۆش يېمەكلىكلىرىنىڭ تازىلىقىغا ۋە سۈپىتىنى باشقۇرۇشقا كاپالەتلىك قىلدى . مەدەنىي سودا بازىرى بەرپا قىلىش پائالىيىتى پائال قانات يايدۇرۇلۇپ ، بازارلارنى قېلىپلاشتۇرۇپ ، تۈزۈملەشتۈرۈپ باشقۇرۇش كۈچەيتىلدى . 1991 ـ يىلى بازار باشقۇرۇش بۆلۈمچىسى ۋە سودا ـ سانائەتنى مەمۇرنى باشقۇرۇش پونكىتلىرى يەككە ئەمگەكچىلەر جەمئىيىتى ، يەككە ئىگىلىك باشقۇرۇش بۆلۈمچىسىنىڭ ماسلىشىشى ئارقىسىدا ، 950 ئائىلىلىك يەككە سودا ـ سانائەتچىلەر ئۈستىدە تەكشۈرۈش ۋە باھالاش ئېلىپ باردى ، بۇنىڭ ئىچىدە 100 ئائىلىنىڭ گۇۋاھنامىسىز تىجارەت قىلغانلىقى ، ئىككى ئائىلىنىڭ تىجارەت دائىرىسىدىن ھالقىپ كەتكەنلىكى ، بەش ئائىلىنىڭ ئۆز مۇددىتىدە گۇۋاھنامە ئالماشتۇرمىغانلىقى ئېنىقلاندى ، 1788 يۈەن باشقۇرۇش پۇلى تولۇقلاپ تاپشۇرغۇزۇلدى .

1994 ـ يىلى سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش تارماقلىرى ناھىيىدىكى بازارلارنى 39 قېتىم چوڭ تەكشۈردى . يەنە ئالاقىدار تارماقلارغا ماسلىشىپ 11 قېتىم تەكشۈردى . ئاممىنىڭ ئىنكاسى كۈچلۈك بولغان باھا مەسىلىسى نۇقتىلىق تەكشۈرۈلۈپ ، ئىقتىسادىي دېلودىن ئالتىسى بىر تەرەپ قىلىندى ، 4300 يۈەن جەرىمانە قويۇلدى ۋە مۇسادىرە قىلىندى . ئىستېمالچىلار ئەرز ـ شىكايەت قىلغان 53 دېلو قوبۇل قىلىندى ، بۇنىڭ ئومۇمىي قىممىتى 3145 يۈەن بولدى .

1996 ـ يىلى بازارنى سەييارە تەكشۈرۈش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى . 1997 ـ يىلى گۇۋاھنامىسىز تىجارەت قىلغان 73 ئائىلە ئېنىقلاپ چىقىلدى . يېڭىشەھەر ئۇنىۋېرسال بازىرى «شىنجاڭ بويىچە مەدەنىي بازار» دېگەن نامغا ئېرىشتى .

1998 ـ يىلى ئىستېمالچىلار ئەرز ـ شىكايەت قىلىش مەركىزى قۇرۇلۇپ ، ساختىلىققا زەربە بېرىش ، قانۇنلۇقلىرىنى قوغداش خىزمىتى چوڭقۇر قانات يايدۇرۇلدى ، بۇ بىر يىلدا 73 ئەرز قوبۇل قىلىنىپ ، بۇنىڭ 50ى ھەل قىلىنىپ ، 87 مىڭ يۈەن ئىقتىسادىي زىيان قايتۇرۇۋېلىندى .

2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 11 بازار يېللىق تەكشۈرۈلدى ، تىزىملانغان ئارخىپلار تۇرغۇزۇلۇپ ئارخىپقا سېلىندى ، تىزىملاش سۈپىسى تەسىس قىلىندى . بازارنى سەييارە تەكشۈرۈش تۈزۈمى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇلۇپ ، تۇرلۇك بازارلارنى نازارەت قىلىپ باشقۇرۇش سالمىقى ئاشۇرۇلۇپ ، نورمال بازار تەرتىپى قوغدالدى .

2 . بازار قۇرۇلۇشى

1978 ـ يىلى تۇت ئېغىزلىق بازار ئىشخانىسى سېلىندى ، ئۇنىڭ كۆلىمى 6 .185 كۋادرات مېتىر ؛ 32 ئېغىزلىق ئولتۇراق ئۆيى سېلىندى ، ئۇنىڭ كۆلىمى 3 .943 كۋادرات مېتىر ؛ 8 .122 كۋادرات مېتىرلىق خىش ـ ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئۇلاغ سودىسى ئىشخانىسى ؛ 364 كۋادرات مېتىرلىق خىش ـ ياغاچ قۇرۇلمىلىق كۆكتات بازىرى لاپىسى ؛ 36 كۋادرات مېتىرلىق ئامبار ؛ تۇت ئاممىۋى ھاجەتخانا (جەمئىي كۆلىمى 199 كۋادرات مېتىر) سېلىندى .

1982 ~ 1989 ـ يىلىغىچە سايرام ، ياقا ئېرىق ، قىزىل ، قېيىر ، قاراباغ ، ئونباشلاردا ئالتە مۇقىم سودا سورۇنى ياسالدى . 1 مىليون 400 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ ، 777 كۋادرات

مېتىرلىق ئۇنىۋېرسال بازار سېلىنىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە خىش - بېتون ، خىش - ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئۆستى يېپىق دۇكاندىن 13ى بار ، كۆلىمى جەمئىي 2150 كۋادرات مېتىر ؛ پولات ئەينەكلىك لاپاسلىق بازاردىن 3484 كۋادرات مېتىر سېلىنىدى ؛ 21 مىڭ 312 كۋادرات مېتىرلىق ئۇلاغ سودىسى بازىرى قۇرۇلۇپ ، ئەتراپىغا پولات چىۋىقلىق رىشاتكا ئورنىتىلدى ؛ 460 كۋادرات مېتىرلىق كۆكتات ، قوغۇن - تاۋۇز بازىرى قۇرۇلۇپ ، ئۆگزىسى پولات ئەينەك بىلەن يېپىلدى ؛ ئۆگزىسى پولات ئەينەك بىلەن يېپىلغان 400 كۋادرات مېتىرلىق گۆش بازىرى ؛ 10 مىڭ 322 كۋادرات مېتىرلىق ئاشلىق - ياغ بازىرى ؛ 2000 كۋادرات مېتىرلىق يېزا سودا بازىرى قۇرۇلدى .

1990 - يىلى ناھىيە بازىرىدىكى «ئازادلىق» يولى ۋە «مەدەنىيەت» يولىنىڭ ئىككى قاسىنىقىدا يېڭىشەھەر چوشقا گۆشى بازىرى قۇرۇلدى ، بۇنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 426 كۋادرات مېتىر بولۇپ ، بۇنىڭ دۇكان كۆلىمى 26 كۋادرات مېتىر ، لاپاسلىق مەيدان كۆلىمى 400 كۋادرات مېتىر ، بۇنىڭغا جەمئىي 50 مىڭ يۈەن (ئۆزى جۇغلىغان) مەبلەغ سېلىنغان بولۇپ ، 50 ئائىلىلىك تىجارەتچى سىغدۇ ، بازارغا سېلىنىدىغان ئاساسلىق تاۋار گۆش ، تۇخۇم ، بېلىق بولۇپ ، پۈتۈنلەي پارچە سېتىش سودىسى قىلىنىدۇ . «ئازادلىق» يولىدا يېڭىشەھەر ئىستېمال بۇيۇملىرى ئۇنىۋېرسال بازىرى قۇرۇلدى ، ئۇنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 4197 كۋادرات مېتىر بولۇپ ، دۇكان كۆلىمى 188 كۋادرات مېتىر ، لاپاسلىق مەيدان كۆلىمى 2311 كۋادرات مېتىر ، بۇنىڭغا 2677 يۈەن (ئۆزى جۇغلىغان) مەبلەغ سېلىنىدى ، بۇ بازارغا 200 تىجارەتچى سىغدۇ ، بازارغا سېلىنغان تاۋارلار سانائەت بۇيۇملىرى ، كۆكتات ، مېۋە - چېۋە ، كىيىم - كېچەك ، رەخت بولۇپ ، يىللىق تىجارەت سوممىسى 4 مىليون 800 مىڭ يۈەن بولدى . سودا بازارلىرى ئىلگىرىكى 15 تىن 18گە كېڭەيتىلدى . بۇنىڭ ئىچىدە بازاردىكىسى سەككىز ، پولات ، ئەينەكلىك لاپاس 3240 كۋادرات مېتىر ، يېڭىدىن ياسالغان تىجارەت پوكىيى 216 ، لاپاسلىق بازار ئىككى ؛ بۇلارنىڭ كۆلىمى 540 كۋادرات مېتىر بولۇپ ، بۇنىڭغا 50 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىدى ھەمدە تۇرۇبا سۇيى تارتىلدى ، تازىلىق قىلىش ۋە كېچىلىك دېجۇرنىلىك قىلىشقا مەخسۇس ئادەم قويۇلدى . ئاساسلىق سودا بازارلىرىدا دەسلەپكى قەدەمدە مەيدان ، لاپاس ، پۇكەي ، باشقۇرىدىغان مەخسۇس ئادەم بولغان يۇرۇشلەشكەن مۇئەسسەسە بارلىققا كەلدى .

1993 - يىلى 40 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ «ئازادلىق» يولىدا يېڭىشەھەر ئۆستى ئوچۇق يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى ئۇنىۋېرسال بازىرى قۇرۇلدى ، ئۇنىڭ كۆلىمى 596 كۋادرات مېتىر بولدى . «ئازادلىق» يولىدىكى شەرقىي چوڭ كۆۋرۈكنىڭ شىمالىغا لاپاسلىق كۆكتات بازىرى قۇرۇلدى ، ئۇنىڭغا 15 مىڭ يۈەن (ئۆزى جۇغلىغان) مەبلەغ سېلىنىدى ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 545 كۋادرات مېتىر بولۇپ ، 120 تىجارەتچى سىغدۇ .

1995 - يىلى شەرقىي شەھەر ئىستېمال بۇيۇملىرى بازىرى پۈتۈپ تىجارەت باشلاندى .

1996 - يىلى 200 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ ، يېڭىدىن كۆلىمى 200 كۋادرات مېتىر بولغان يېڭىشەھەر گۆش بازىرى قۇرۇلدى .

1998 - يىلى يېڭىشەھەر ئۇنىۋېرسال يېزا سودا بازىرى قۇرۇلدى .

2000 - يىلى ناھىيە بويىچە تىزىملىنىپ رويخەتكە ئالدۇرۇلغان بازار 12 بولدى . بۇنىڭ ئىچىدە ئىستېمال بۇيۇملىرى بازىرى 11 بولۇپ ، ئومۇمىي كۆلىمى 100 مىڭ 551 كۋادرات مېتىر ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 13 مىڭ 367 كۋادرات مېتىر . ئىستېمال بۇيۇملىرى بازىرىدا بىر يىلدا قىلىنغان سودا سوممىسى 35 مىليون 520 مىڭ يۈەن بولدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىستېمال

بۇيۇملىرى ئۇنۇمۇبرسال بازىرىدا پۇتۇشۇلگەن سوممما 17 مىليون 10 مىڭ يۈەن ، يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرى بازىرىدا پۇتۇشۇلگەن سوممما 6 مىليون 890 مىڭ يۈەن ، سانائەت ئىستېمال بۇيۇملىرى بازىرىدا پۇتۇشۇلگەن سوممما 11 مىليون 620 مىڭ يۈەن بولدى .

3 . ئىقتىسادىي جەھەتتە قانۇنغا خىلاپ قىلمىشلارنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىش

1954 ـ يىلى ئالتۇن ـ كۈمۈش ئېلىپ ـ سېتىش ، باھانى ئۆرلىتىش ، باج ئوغرىلاش-باج يوشۇرۇش ، ئاشلىق ، ياغنى ھاينىنغا سېتىش قاتارلىق قانۇنغا خىلاپ ھايانكەشلىك قىلمىشتىن 134ى ئېنىقلاندى ، ھاينىنغا سېتىلغان سۇ يېغى 5.4 تونىا ، تەڭگە 268 سەر ، يوشۇرغان باج 100 مىڭ يۈەن بولدى . 1955 ـ يىلى ئاشلىق ، ياغ ۋە چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى ھاينىنغا سانقان 393 تىجارەتچى سودىدىن توختىتىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە باج ئوغرىلاش قىلمىشى بولغان ئۇچ ئادەم قانۇن بويىچە بىر تەرەپ قىلىندى .

60 ـ يىللارنىڭ بېشىدا بەزىلەر ئاشلىق ، ياغ ، چارۋا مەھسۇلاتلىرى ۋە چارۋىلارنى ھاينىنغا سېتىپ ، دۆلەتنىڭ پىلانلىق سېتىۋېلىشىغا بۇزغۇنچىلىق قىلغاندا ، ناھىيىدىكى سودا ـ سانائەت تارماقلىرى تەدبىر قوللىنىپ ، قانۇن ـ قائىدىگە خىلاپ دېلودىن 12نى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى . 274 مىڭ 900 يۈەن جەرىمانە قويدى ۋە مۇسادىرە قىلدى .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ، ناھىيە بويىچە خۇسۇسىي سودا ـ سانائەتنىڭ تىجارەت كىنىشكىسى بىكار قىلىندى ، ئومۇمەن تىجارەت پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللانغانلارغا «يەر ئاستى زاۋۇت» ، «يەر ئاستى قارادۇكان» ، «قارا ئىش كۆتۈرە ئالغۇچى ئەترەت» ، «يەر ئاستى ترانسپورت» دېگەن جىنايى نامىلار بىلەن زەربە بېرىلدى ۋە چارە كۆرۈلدى . 1966 ـ يىلى خۇسۇسىيلار پىششىقلىغان قوي تېرىسىدىن 33ى مۇسادىرە قىلىندى . تۇرلۇك دېلودىن 15ى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىنىپ ، 27 مىڭ 499 يۈەن جەرىمانە قويۇلدى ۋە مۇسادىرە قىلىندى .

1982 ـ يىلى 49 دېلو تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى ، بۇلار ئاساسلىقى كوللېكتىپنىڭ دەل ـ دەرەخلىرىنى قالايمىقان كېسىش ، كوللېكتىپنىڭ ئامبارلىرىدىكى ياغاچلارنى چۆڭۈپ سېتىش ، خىمىيىۋى ئوغۇتنى ھاينىنغا سېتىش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت . ئېنىقلاپ چىقىلغان دېلو تۇغدۇرغۇچىلار ئىچىدە كارخانا ئورۇنلىرى ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ئورۇنلار ، كوللېكتىپ ئورۇنلار ۋە دۆلەت كادىرلىرى بولۇپ ، بۇلار خىزمىتىدىكى قولايلىق ۋە ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ ، مۇھىم ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى ۋە تۇرمۇش ۋاستىلىرىنى ھاينىنغا سانقان .

1988 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ناھىيىلىك يالغان ، ساختا ، ناچار تاۋارلارغا زەربە بېرىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ئىشخانىسى قورۇلۇپ ، بازارلاردىكى يالغان ، ساختا ، ناچار تاۋارلارنى ئىشلەش ـ سېتىشتەك قانۇنغا خىلاپ ھەرىكەتلەرگە قاتتىق زەربە بېرىلدى . ھاينىنغا سېتىلغان ئاشلىقتىن 4.9 تونىا ، پۇرچاقتىن 75 تونىا ، ياغلىق داندىن 6.8 تونىا ، 600 تونىا ساختا خىمىيىۋى ئوغۇت ، 14 مىڭ 878 يۈەنلىك ساختا ، ناچار دورا ئېنىقلاپ چىقىلدى .

1989 ـ يىلى 7 ـ ئايدا تۇرلۇك مالىلار شىركىتى ، يېزا ـ بازار كارخانىلىرى تەمىنات-سودا شىركىتىنىڭ تۇرپان تۇرلۇك مالىلار توپ سېتىش پونكىتىدىن بىر تۇركۈم ساختا ، ناچار «يۇڭفاڭ» مارکىلىق ئالىي دەرىجىلىك ھۆسىن تۇزەش مېيى كىرگۈزگەنلىكى ئېنىقلاندى ، سودا-سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى ئۇنىڭ 204 قۇتىسىنى سېتىشتىن قىلىنغان قانۇنسىز

تاپاۋەتنى مۇسادىرە قىلىش ، قالغان 516 قۇتىسىنى توپ سېتىش پونكىتىغا قايتۇرۇۋېتىش ، داۋاملىق سېتىشقا يول قويماسلىق توغرىسىدا قارار چىقاردى . 8 ـ ئايدا سايرام تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى ئاق شېكەرنى ئۆز جايىدا قولدىن قولغا ئۆتكۈزۈپ ھاياتىغا ساقلاندا ، ناھىيىلىك سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى 650 يۈەن شېكەر ساقلان پۇلىنى مۇسادىرە قىلدى ھەمدە 4920 يۈەنلىك سېتىش سوممىسىنىڭ 10 پىرسەنتى بويىچە جەرىمانە قويدى ؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە ئالاقىدار تارماقلار بىلەن بىرلىكتە باشقا ئورۇنلارنىڭ بەزى ناچار ، ساختا تاۋارلىرىنى تېپىپ چىقىپ ئامما ئالدىدا كۆيدۈردى . 9 ـ ئايدا ناھىيىلىك يېزا ـ بازار كارخانىلىرى تەمىنات ـ سودا شىركىتى ئۇستىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلىپ ، ئۇلارنىڭ 1988 ـ يىلى 9 ـ ئايىدىن 1989 ـ يىلى 8 ـ ئايغىچە تىجارەت دائىرىسىدىن ھالقىپ 24 مىڭ 404 يۇلاق ھەر خىل تاماكىنى 153 مىڭ 626.06 يۈەنگە ، 32 مىڭ 825 بوتۇلكا ھەر خىل ھاراقنى 72 مىڭ 780.89 يۈەنگە توپ ساتقانلىقى ئېنىقلاندى ھەمدە ئۇلارغا 3000 يۈەن جەرىمانە قويۇلدى .

1990 ـ يىلى 15 دېلو ئىشلەندى ، بۇنىڭ ئىچىدە ھايانكەشلىك قىلىش دېلوسىدىن بىرى ، دائىرىدىن ھالقىپ تىجارەت قىلىش دېلوسىدىن ئالتىسى ، كىنىشكىسىز تىجارەت قىلىش دېلوسىدىن تۆتى ، ئادەتتىكى ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن ئۈچى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى ؛ بۇنىڭ ئىچىدە 500 يۈەندىن يۇقىرى بولغىنى سەككىز ، 1000 يۈەندىن يۇقىرى بولغىنى ئالتە . يالغان ، ساختا سۈلياۋ قۇتىدىن 24ى ، ساختا بەلۋاغدىن 12سى ، ساختا كۇموش تەڭگىدىن 10ى مۇسادىرە قىلىندى .

1991 ـ يىلى ھايانكەشلىك دېلوسىدىن ئىككىسى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى ، ئۇنىڭ سوممىسى 3 مىليون 243 مىڭ 300 يۈەن بولۇپ ، 562 مىڭ 100 يۈەن جەرىمانە ئېلىندى ، قانۇن ـ ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن بىرى ئېنىقلاندى ، ئۇنىڭ سوممىسى 15 مىڭ يۈەن بولۇپ ، 800 يۈەن جەرىمانە ئېلىندى .

1992 ـ يىلى بازار ـ يېزىلاردىكى بازار ۋە ئورۇنلار 18 قېتىم تەكشۈرۈلۈپ ، ئۇچ چوڭ سىستېمىدىكى قىممىتى 3 مىليون 53 مىڭ 300 يۈەنلىك ساختا ، ناچار تاۋار بىر تەرەپ قىلىندى . 1 مىليون 73 مىڭ 300 يۈەن جەرىمانە قويۇلدى ۋە مۇسادىرە قىلىندى .

1993 ـ يىلى ناھىيە بويىچە بازار ۋە سودا تور ـ نۇقتىلىرى 13 قېتىم قەرەلسىز تەكشۈرۈلۈپ ، توققۇز تۈردىكى 152 خىل ساختا ، ناچار تاۋار ۋە «ئۇچ يوق» تاۋار قولغا چۈشۈرۈلدى ، ئۇنىڭ ئومۇمىي قىممىتى 20 مىڭ يۈەندىن ئاشتى ، تەكشۈرۈپ قولغا چۈشۈرۈلگەن ساختا ، ناچار تاۋارلار كۆرگەزمە قىلىنىپ ، ئامما ئالدىدا كۆيدۈرۈلدى .

1995 ～ 2000 ـ يىلىغىچە ئىقتىسادىي جەھەتتە قانۇنغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن 699ى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى ، ئۇنىڭ ئەملىي قىممىتى 2 مىليون 577 مىڭ 700 يۈەن بولۇپ ، 137 مىڭ 900 يۈەن جەرىمانە قويۇلدى ۋە مۇسادىرە قىلىندى .

§ 3 . كارخانىلارنى تىزىملاش

1 . دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانىلارنى تىزىملاش

مىنگونىڭ 31 ـ يىلى (1942 ـ يىلى) شىنجاڭ «يۇشىن» يەرلىك مەسئۇلاتلار شىركىتى ئاقسۇ شۆبە شىركىتىنىڭ بايدىكى ئىش بېجىرىش ئورنى قۇرۇلۇپ ، ھەر خىل مالالارنى سېتىشنى

ئۇستىگە ئالدى . شۇ يىلى ياقا ئېرىق ، سايراملاردا بىردىن سودا دۇكىنى (ھۆكۈمەت دۇكىنى) قۇرۇلدى ھەمدە شۇ يىلى 6 - ئايدا ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىگە مەلۇم قىلىپ ئەنگە ئالدۇرۇلدى .

1950 - يىلى ناھىيە بويىچە تۇنجى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا كارخانىسى — ناھىيىلىك سودا شىركىتى قۇرۇلدى ، كېيىن ناھىيىلىك يېمەكلىكلەر شىركىتى ، تاشقى سودا سېتىۋېلىش پونكىتى ، ياغ شىركىتى ، دورا ماتېرىياللىرى سېتىۋېلىش پونكىتى قۇرۇلدى .

1955 - يىلى سانائەت كارخانىسىدىن يېڭا ئىگىلىك 1 - شىسىنىك ناھىيە تەۋەسىدە ئاچقان ، ئۆزلىرى ئىشلىتىدىغان بىر كىچىك كۆمۈر كانلا بار ئىدى . 1956 - يىلى ۋىلايەتلىك ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش كۆمۈركانى ۋە ناھىيىلىك چوغتال كۆمۈركانى قۇرۇلدى ، 1958 - يىلى ناھىيىلىك پولات - تۆمۈر زاۋۇتى ، دېھقانچىلىق ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش - ياساش زاۋۇتى ، بىناكارلىق قۇرۇلۇش ئەترىتى ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى تىرانسپورت بېكىتى ، يول ئاسراش ئەترىتى قاتارلىق 8 سانائەت - قاتناش كارخانىسى قۇرۇلدى . سانائەت - قاتناش بۆلۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇۋېتىلگەن بولغاچقا ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا - سانائەت كارخانىلىرىنى تىزىملاش مەمۇرىي باشقۇرۇش بولىمىغان ھالەتتە تۇرۇپ قالدى .

1985 - يىلى كارخانىلار ئارخىپىغا ئاساسەن ، كارخانىلاردا ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلىپ ، ساختىلىق ئىشلەتكەن ۋە ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلغان كارخانىلارغا تەنقىدىي تەربىيە بېرىلدى ۋە زۆرۈر بولغان چارىلەر كۆرۈلدى .

1986 - يىلى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت شىركەتلەرنى ئېنىقلاش - تەرتىپكە سېلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىنى قۇرۇپ ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى شىركەتلەرنى نۆۋەتما قىلغان ھالدا ناھىيىدىكى 22 شىركەتنى تەرتىپكە سالدى ، بىر شىركەتنىڭ تىجارەت كىنىشكىسىنى بىكار قىلدى ، تۆت شىركەتنىڭ دەرىجىسىنى چۈشۈرۈپ تىزىملاش رەسمىيىتىنى بېجىردى ، پارتىيە - ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدىكى رەھبەرلەردىن كارخانىدا قوشۇمچە ۋەزىپە ئۆتىگەنلىرى تۆت بولۇپ ، بۇنىڭدىن ئۇچى كارخانىدىكى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى ، بىرى كارخانا باشقۇرغۇچى سۈپىتىدە ئىشلەيدىغان بولدى .

1990 - يىلى يىللىق تەكشۈرۈش خىزمىتى بىلەن كارخانىلارنى ئېنىقلاپ تەرتىپكە سېلىش بىرلىكتە ئىشلەندى ، تۈرلەرنى تەكشۈرۈشتە كارخانىنىڭ نامىنى ، ئىقتىسادىي خاراكتېرىنى ، رويخەتكە ئالدۇرغان مەبلىغىنى ، تىجارەت دائىرىسىنى ۋە قانۇنىي ۋەكىلىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش قاتارلىقلار مۇھىم نۆۋەتما قىلىندى . يېڭىدىن ئېچىلغان كارخانىلار تەپسىلىي تەكشۈرۈلۈپ ، مەبلەغنىڭ ئۆزگىرىشى 20% تىن چوڭ ياكى كىچىك بولغانلىرى بايقالسا ، ھەممىسىنىڭ مەبلىغى ئۆزگەرتىپ تىزىملاندى ، شەرتنى ھازىرلىغانلارغا كىنىشكا تارقىتىپ بېرىلدى ، شەرتنى ھازىرلىمىغانلار قايتىدىن تىزىملانمىدى ، يۇز خاتىرە قىلىدىغان ئەھۋال ئۆزۈل - كېسىل توسۇلدى . شۇ يىلى ئېنىقلىنىپ تەرتىپكە سېلىنغان كارخانا 464 ، قانۇنىي ئىگە كارخانا 97 ؛ ئىقتىسادىي جاۋابكارلىقنى مۇستەقىل ئۈستىگە ئېلىش سالاھىيىتىنى ھازىرلىمىغان شۆبە تارماق ئاپپارات 367 ، كەسپىكار 8625 ، رويخەتكە ئېلىنغان مەبلەغ 135 مىليون 523 مىڭ يۈەن ؛ ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا 187 ، كەسپىكار 5135 ، رويخەتكە ئالدۇرغان مەبلىغى 63 مىليون 579 مىڭ يۈەن ، تىجارەت باشلىغان كارخانا 30 ؛ كەسپىنى توختاتقان كارخانا 32 بولدى . ئېنىقلاپ تەرتىپكە سېلىش ئارقىلىق تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىنغان كارخانا 18 ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىنتىزامغا خىلاپلىق قىلغان كارخانا يەتتە بولۇپ ، ئۇلارغا 7610 يۈەن جەرىمانە قويۇلدى ،

تىجارەت دائىرىسىنى ئۆز ئالدىغا كېڭەيتكەن كارخانا ئالتە ، «كارخانا قانۇنىي ئىگە تىجارەت كىنىشكىسى»نىڭ قوشۇمچە نۇسخىسىنى ئۆز ئالدىغا كۆپەيتكەن كارخانا بىر .

1991 ـ يىلى ناھىيىلىك سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلارنىڭ كىنىشكىسىنى نۇقتىلىق يېڭىلىدى ھەمدە ئىلگىرىكى بارلىق كارخانىلارنىڭ تىجارەت دائىرىسىگە قارىتا قېلىپلاشقان ئاتالغۇ قوللاندى ، ئىلگىرىكى «كارخانا قانۇنىي ئىگە تىجارەت كىنىشكىسى» ، «تىجارەت كىنىشكىسى» رويخەتكە ئېلىنغان نومۇرنى بىرلىككە كەلتۈردى ھەمدە ئارخىپ باشقۇرۇش تۈزۈمىنى ئورناتتى .

1995 ـ يىلى تىجارەت كىنىشكىسى تەكشۈرۈپ تىزىملاندى ، شۇ چاغدا ناھىيە بويىچە دۆلەت كارخانىسى 455 ، رويخەتكە ئالدۇرغان مەبلىغى 95 مىليون 520 مىڭ يۈەن بولغانىدى .

2000 ـ يىلى كىنىشكا تەكشۈرۈپ تىزىملىغاندا ، دۆلەت كارخانىسى 217 ، رويخەتكە ئالدۇرغان مەبلىغى 148 مىليون 940 مىڭ يۈەن بولدى .

1980 ~ 2000 ـ يىلىغچە باي ناھىيىسى بويىچە تىزىملانغان دۆلەت (ئومۇمىي خەلق) كارخانىلىرى

جەدۋەل : 11 — 1

مەبلىغى : تۈمەن يۈەن

يىللار	ساھە / تۈر	سانائەت	سودا	پىنسكارلىق	ترانسپورت	پىمەك ـ ئىچمەك	مۇلازىمەت	رېھوتچىلىق	دېھقانچىلىق ، ئورمانچىلىق ، چارۋىچىلىق	يۈل مۇئامىلە
1980	ئائىلە	24	73		2	20	17	1		
	ئادەم	275	840		49	127	58	10		
	مەبلەغ	3300. 2	963. 1		32. 1	25. 7	12. 8	9. 3		
1981	ئائىلە	16	15	3	2	1	4	1		
	ئادەم	2940	903	296	48	147	82	10		
	مەبلەغ	3106. 3	1131. 5	46. 7	35. 3	42. 8	42. 2	3. 5		
1982	ئائىلە	32	57	1	4	16	9	1		
	ئادەم	2887	960	191	53	141	40	8		
	مەبلەغ	3280. 7	945. 9	43	42. 5	31. 8	38. 3	6. 2		
1983	ئائىلە	25	65	1	2	14	9	2		
	ئادەم	2605	982	180	62	109	82	9		
	مەبلەغ	3211. 3	920. 9	49	36. 1	30	43. 7	9. 5		
1984	ئائىلە	35	68	8	2	12	14	1		
	ئادەم	2343	940	200	58	102	14	3		
	مەبلەغ	3165. 7	917. 5	59. 3	49. 4	30. 6	58. 9	6. 2		

	2		15		1	5	59	31	ئائىلە
	29		126		45	454	656	2222	ئادەم
	35. 9		69. 1		39. 8	134. 6	682. 9	3070. 6	مەبلەغ
	10		10		2	9	73	50	ئائىلە
	822		143		57	263	923	2404	ئادەم
	278. 4		82. 1		74. 1	178. 5	848. 8	2761. 1	مەبلەغ
19	8				2	5	84	36	ئائىلە
156	825				57	263	926	2911	ئادەم
338	278. 4				74. 1	178. 5	844. 5	4733. 1	مەبلەغ
23	8		20		2	6	81	34	ئائىلە
189	913		102		69	300	818	2821	ئادەم
363. 4	359. 9		89. 4		78. 6	189. 8	824	3522. 5	مەبلەغ
25	6		13		2	7	96	34	ئائىلە
132	816		136		75	354	785	2981	ئادەم
1006. 7	380. 8		89. 4		85. 6	226. 3	1464. 5	6284. 1	مەبلەغ
26	8		12		2	6	94	31	ئائىلە
204	911		125		73	439	784	2527	ئادەم
212. 6	418. 5		79. 1		111. 5	261. 2	2024. 7	3182. 6	مەبلەغ
41	6		28	12	3	17	295	86	ئائىلە
370	905		224	34	88	1274	2529	5174	ئادەم
	455. 1		263. 8	7. 3	117. 4	399. 6	3788. 8	9870. 2	مەبلەغ
43	6		33	29	3	19	327	98	ئائىلە
370	911		242	1133	88	1518	2081	5249	ئادەم
	456. 1		276. 8	2490. 9	117. 4	491. 6	3888. 8	9973. 7	مەبلەغ
47	7		49	10	6	25	363	103	ئائىلە
370	911		242		88	1518	2111	5249	ئادەم
	456. 1		276. 8		117. 4	491. 6	4038. 8	9933. 7	مەبلەغ
46	7	12	54	10	4	26	365	108	ئائىلە
270	911	34	242	34	88	1518	2032	5249	ئادەم
	456. 6	14. 9	276. 8	7. 3	117. 4	491. 6	3891. 3	9933. 7	مەبلەغ
46	7		54	10	4	24	354	105	ئائىلە
									ئادەم
	456		277	7	117	490	4032	7290	مەبلەغ

1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995

1996	ئائىلە	107	345	24	4	10	54		7	43
	ئادەم									
	مەبلەغ	7390	4032	490	117	7	277		456	
1997	ئائىلە	107	319	20	4	10	54		7	43
	ئادەم									
	مەبلەغ	7492	4032	490	117	7	277		456	
1998	ئائىلە	98	296	19	3	10	52		7	44
	ئادەم									
	مەبلەغ	1470	3974.1	486	117	13.9	277		456	
1999	ئائىلە	101	307	20	2	2	27		8	41
	ئادەم									
	مەبلەغ	11938	6788	1653	382	18	708		807	2203
2000	ئائىلە	111	309	21	5	1	31		8	41
	ئادەم									
	مەبلەغ	12736	6717	1807	432	18	762		807	2203

2 . كوللېكتىپ كارخانىلارنى تىزىملاش

مىنگونىڭ 29 ـ يىلى (1940 ـ يىلى) ناھىيىلىك ئاممىۋى كوپىراتىپ قۇرۇلدى . 1951ـ يىلى ئاممىنىڭ پاي قوشۇشى ئارقىلىق ناھىيە بويىچە تۇنجى كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا — تەمىنات ـ سودا كوپىراتىپى قۇرۇلدى . 1954 ـ يىلىغىچە ئاساسىي قاتلام تەمىنات-سودا كوپىراتىپىدىن يەتتىسى قۇرۇلدى .

1956 ـ يىلى خۇسۇسىي كاپىتالىستىك سودا ـ سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش تاماملاندى ، ناھىيە بويىچە سودا ـ سانائەتچى 492 ، كەسپكار 2192 ، مەبلىغى 30 مىڭ 485.7 يۈەن ، تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغۇچى 557 ، بۇنىڭ ئىچىدە ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكىدىكى تۆت ، ۋەكالىتەن ساتقۇچى 24 بولدى ، ترانسپورت بىلەن شۇغۇللانغۇچى 43 ، كەسپكارى 73 ، مەبلىغى 1160 يۈەن بولدى . ترانسپورت كوپىراتىپى تەشكىل قىلىندى ، قول ھۈنەرۋەن 328 ، 1470 ئادەم ، بۇنىڭ ئىچىدە تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغۇچى 1374 بولۇپ ، مەبلىغى 44 مىڭ 469 يۈەن بولدى . «ئاۋانگارت» كوپىراتىپى (تىككۈچىلىك كوپىراتىپى) تەشكىل قىلىندى ، ئۇنىڭ كەسپكارى سەككىز ، موزدوزلۇق كوپىراتىپىنىڭ كەسپكارى 14 ، كىگىزچىلىك كوپىراتىپىنىڭ كەسپكارى 11 ، كۆنچىلىك كوپىراتىپىنىڭ كەسپكارى 47 ، جۇۋازچىلىق (ياغ تارتىش) گۈرۈپپىسىنىڭ كەسپكارى 16 ، تۆمۈرچىلىك گۈرۈپپىسىنىڭ كەسپكارى سەككىز بولدى . ئۇنىڭدىن باشقا قويمىچىلىق ، ياغاچچىلىق ، جۇۋۇنچىلىق ، تۇماقچىلىق ، شالۋارچىلىق قاتارلىق پەسىل خاراكتېرلىك كوللېكتىپ ئىشلەپچىقىرىش گۈرۈپپىلىرى قۇرۇلدى .

1980 ـ يىلى كوللېكتىپ ئىگىلىك نورمال تىزىملاپ باشقۇرۇلىدىغان بولدى .
1990 ـ يىلى تىزىملانغان كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا 276 ، كەسىپكارى 3458 ، رويخەتكە ئالدۇرغان مەبلىغى 71 مىليون 189 مىڭ يۈەن ، بىرلەشمە كارخانا بىر ، كەسىپكارى 30 ، رويخەتكە ئالدۇرغان مەبلىغى 755 مىڭ يۈەن بولدى .
1993 ـ يىلى ناھىيە بويىچە كوللېكتىپ كارخانا 381 بولۇپ ، ئومۇمىي كارخانىنىڭ 62.46 پىرسەنتى ئىگىلىدى .
1995 ـ يىلى تىزىملانغان كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا 158 ، رويخەتكە ئالدۇرغان مەبلىغى 32 مىليون 560 مىڭ يۈەن بولدى .
2000 ـ يىلى تىزىملانغان كوللېكتىپ كارخانا 276گە ، رويخەتكە ئالدۇرغان مەبلىغى 79 مىليون 900 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

3 . يەككە تىجارەتچىلەرنى تىزىملاش

1949 ـ يىلى ناھىيە بازىرىدا خۇسۇسىي كارخانىچىدىن تۆتى بار ئىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە سوپۇنچى بىر ئائىلە بەش ئادەم بولۇپ ، كۇنىگە 1.5 تونىنا سوپۇن ئىشلەپچىقىراتتى ؛ جۇۋازچى بىر ئائىلە 15 ئادەم بولۇپ ، كۇنىگە 2.5 تونىنا ياغ تارتاتتى ؛ كىگىزچى بىر ئائىلە 12 ئادەم بولۇپ ، كۇنىگە 50 پارچە كىگىز باساتتى . خۇسۇسىي ئىگىلىكنى ئۆزگەرتىشتىن ئىلگىرىكى يەككە ئىگىلىكنى تەكشۈرگەندە ، ناھىيە بازىرىدىلا قول ھۈنەرۋەندىن 314 ئائىلە ، دۇكانداردىن 365 ئائىلە ، چار بازارچىدىن 15 ئائىلە ، جەمئىي 594 ئائىلە بولۇپ ، ناھىيىدىكى ئومۇمىي ئائىلە (18 مىڭ 976) نىڭ 3.1 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن (يېزا ـ كەنتلەردىكى قول ھۈنەرۋەن ۋە سودىگەر بۇنىڭ سىرتىدا) .
«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ئائىلە قول ھۈنەرۋەنچىلىكى «يەر ئاستى زاۋۇت» ، «يەر ئاستى قارا دۇكان» دەپىلىپ ، كاپىتالىزمنىڭ قۇيرۇقى سۈپىتىدە كېسىۋېتىلدى ، يەككە سودا ـ سانائەت ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى .
1979 ـ يىلى يەككە سودا ـ سانائەت ئەسلىگە كەلدى . 1980 ـ يىلدىكى تەكتىنى ئېنىقلاشتا يەككە سودا ـ سانائەتچىدىن 195 ئائىلە بارلىقى مەلۇم بولدى . 1981 ـ يىلى يەككە سودا ـ سانائەتچىلەرنى تىزىملاش ، تەكشۈرۈپ ئەمەلىيەشتۈرۈش ، كىنىشكا تارقىتىش ۋە ئارخىپلاشتۇرۇپ باشقۇرۇش تۈزۈمى ئورنىتىلدى .
1989 ـ يىلى يەككە سودا ـ سانائەتچى 1403 ئائىلىگە ، كەسىپكارى 2503كە ، مەبلىغى 4 مىليون 435 مىڭ 700 يۈەنگە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە بازاردىكىلەر 736 بولۇپ 52.5% نى ؛ كەسىپكارى 1223 بولۇپ 49% نى ئىگىلىدى ، تىجارەت سومىسى 7 مىليون 702 مىڭ 800 يۈەن بولدى ، بازاردىكى ئىش كۈتۈپ تۇرغان ياشلاردىن 606سى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى .
1990 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئومۇمىي يەككە سودا ـ سانائەتچى ئائىلىسى 2531گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە 66% نى بازاردىكىلەر ئىگىلىدى .
1993 ـ يىلى يەككە سودا ـ سانائەتچى 2386 ئائىلە ، كەسىپكارى 3567 ، رويخەتكە ئالدۇرغان مەبلىغى 15 مىليون 90 مىڭ يۈەن بولدى .
1998 ـ يىلى ناھىيە بويىچە تىزىملانغان يەككە سودا ـ سانائەتچى ئائىلىسى 3335 ،

كەسىپكارى 4305 ، رويخەتكە ئالدۇرغان مەبلىغى 35 مىليون 460 مىڭ يۈەن بولدى .
2000 ـ يىلى يەككە سودا ـ سانائەتچى 4186 ئائىلىگە ، كەسىپكارى 6030 ئادەمگە ، رويخەتكە ئالدۇرغان مەبلىغى 47 مىليون 250 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

§ 4 . ئىقتىسادىي توختام باشقۇرۇش

1990 ـ يىلى سودا ـ سانائەتنى مەۋرىي باشقۇرۇش ئىدارىسى تۇرلۇك كارخانىدىن 34نى ، ئىقتىسادىي توختامدىن 105نى تەكشۈردى ، بۇ توختاملارنىڭ سوممىسى 20 مىليون 939 مىڭ 400 يۈەن بولدى ؛ 68 ئىقتىسادىي توختامغا گۇۋاھلىق بەردى ، ئۇنىڭ سوممىسى 8 مىليون 492 مىڭ 400 يۈەن بولدى ؛ 20 توختامنى ئەنگە ئالدى ، بۇنىڭ ئىچىدە كارخانىلارنى ھۆددىگە ئېلىش توختامى بىر ، پۇل قەرز ئېلىش توختامى 19 ؛ ئىقتىسادىي توختام ماجىراسى دېلوسىدىن ئۇچىنى قوبۇل قىلدى ، بۇنىڭ سوممىسى 321 مىڭ يۈەن بولدى ؛ تالاش ـ تارتىش قىلىنغان توختام سوممىسى 149 مىڭ 800 يۈەن بولۇپ ، بىر دېلو ئۇستىدە ھۆكۈم چىقىرىلدى ، بىر ئەرز قايتۇرۇۋېلىندى ، بىر دېلونىڭ نەتىجىسى چىقمىدى ، تەكشۈرۈش جەريانىدا بانكىغا يارەمسىز شىپ نېسىي قالغان ئىككى تۈركۈم پۇل ئېنىقلاندى .
1995 ـ ، 1996 ـ يىللىرى گۇۋاھلىق بېرىلگەن ئىقتىسادىي توختام سوممىسى 23 مىليون 631 مىڭ يۈەن بولدى .
1998 ـ يىلى 137 ئىقتىسادىي توختامغا گۇۋاھلىق بېرىلدى ، توختام سوممىسى 33 مىليون 296 مىڭ 300 يۈەن بولدى . 14 كارخانىغا «توختامغا ريئايە قىلغان ، ئىناۋەتنى قوغدىغان كارخانا» دەپ نام بېرىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە دەرىجىلىكى 10 ، ۋىلايەت دەرىجىلىكى تۆت .
1999 ـ يىلى 310 ئىقتىسادىي توختامغا گۇۋاھلىق بېرىلدى ، توختام سوممىسى 28 مىليون 775 مىڭ يۈەن بولدى . 21 كارخانىغا «توختامغا ريئايە قىلغان ، ئىناۋەتنى قوغدىغان كارخانا» دەپ نام بېرىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە دەرىجىلىكى 14 ، ۋىلايەت دەرىجىلىكى ئالتە ، ئاپتونوم رايون دەرىجىلىككە مەلۇم قىلىنغىنى بىر . بۇ بىر يىلدا توختام قانۇنىغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن بەشى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى . 1700 يۈەن جەرىمانە قويۇلدى ۋە مۇسادىرە قىلىندى .
2000 ـ يىلى گۇۋاھلىق بېرىلگەن ئىقتىسادىي توختام 274 ، توختام سوممىسى 56 مىليون 400 مىڭ يۈەن بولدى ، 19 كارخانىغا «توختامغا ريئايە قىلغان ، ئىناۋەتنى قوغدىغان كارخانا» دەپ نام بېرىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە دەرىجىلىكى توققۇز ، ۋىلايەت دەرىجىلىكى 10 . بۇ بىر يىلدا ئىقتىسادىي توختام قانۇنىغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن ئالتىسى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى ، 4000 يۈەن جەرىمانە قويۇلدى ۋە مۇسادىرە قىلىندى ، توختام ماجىراسىدىن بەشى مۇرەسسە قىلىندى ، قوبۇل قىلىنغان تالاش ـ تارتىش سوممىسى 3000 يۈەن ، ھەل قىلىنغان تالاش ـ تارتىش سوممىسى 3000 يۈەن بولدى .

1 . مۇرەسسە قىلىش

1981 ـ يىلىدىن ئىلگىرى ، ناھىيە بويىچە ئىقتىسادىي توختام تۈزۈشتە ئىككى تەرەپتىكى ئالاقىدار كىشىلەر مەسلىھەتلىشىپ ئىمزا قويانتى ، ماجىرا كۆرۈلسە ئۆزلىرى مەسلىھەتلىشىپ

هەل قىلاتتى ياكى هەر قايسى تەرەپنىڭ مەسئۇل تارماقلىرى مەسلىھەتلىشىپ هەل قىلاتتى ، ناھايىتى ئاز ساندىكىلىرى سوت مەھكىمىسىنىڭ هۆكۈم قىلىشىغا ئەرز قىلىناتتى .

1981 ـ يىلىدىن كېيىن ، توختام باشقۇرۇش جەھەتتە ئىقتىسادىي توختامنىڭ قانۇنلۇقلىقى ۋە ئىقتىسادىي توختام هەقدارلىرىنىڭ قانۇنىي هوقۇق ـ مەنپەئىتىنى قوغداش ، ئىجتىمائىي ، ئىقتىسادىي تەرتىپنى قوغداش مۇهىم ۋەزىپە قىلىندى . توختام تۈزۈلگەن ۋاقتىتىن باشلاپ هەر يىلى ئىقتىسادىي توختامغا رىئايە قىلىش قاتارلىق جەھەتلەر كۆپ قېتىم تەكشۈرۈلدى ، مەسىلە كۆرۈلسە ئىككى تەرەپ دىققەت قىلىشقا ۋاقتىدا ئاگاھلاندۇرۇلدى ۋە قۇتقۇزۇش تەدبىرى قوللىنىلدى .

1985 ـ يىلى توختام ماجىراسىدىن ئۇچى مۇرەسسە قىلىندى ، ئۇلارغا چېتىشلىق سومما 53 مىڭ يۈەن بولدى .

1987 ـ يىلى ئىناۋەتسىز توختامدىن بىرى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىنىپ ، كارخانا 660 مىڭ يۈەن ئىقتىسادىي زىياندىن قۇتقۇزۇپ قېلىندى .

1993 ـ يىلى سوممىسى 450 مىڭ يۈەنلىك بىر توختام ماجىراسى مۇرەسسە قىلىنىپ ، 120 مىڭ يۈەن ئىقتىسادىي زىيان قايتۇرۇۋېلىندى .

2 . كېسىم قىلىش

1984 ـ يىلى ناھىيىلىك ئىقتىسادىي توختام باشقۇرۇش ئاپپاراتى ۋە كېسىم كومىتېتى قۇرۇلدى . شۇ يىلى ناھىيە بازىرى ۋە كارخانا ، كەسىپي ئورۇنلاردا ئىقتىسادىي توختام قانۇنى ۋە كېسىم نىزامى تەشۋىق قىلىندى ، ناھىيىلىك هۆكۈمەت بىناكارلىق ـ قۇراشتۇرۇش توختامىنى مەجبۇرىي ئىجرا قىلدۇرۇش ئۇقتۇرۇشىنى چىقىرىپ ، ئورۇنلارنىڭ دىققىنى تارتتى . ئورۇنلار توختامنى مەخسۇس باشقۇرۇش ۋە قوشۇمچە باشقۇرۇش خادىمىدىن 80 نەچچىنى سەپلىدى ، يىل ئاخىرىدا توختامنىڭ ئادا قىلىنىش نىسبىتى % 75كە يەتتى . 1985 ـ يىلى ئىقتىسادىي توختامدىن بىرى كېسىم قىلىندى . دۆلەتنىڭ بۇيرۇق خاراكتېرلىك پىلانىدىكى ئاشلىق ، ياغ سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى جەھەتتىكى سېتىۋېلىش ـ سېتىش توختامى قانۇن بويىچە باشقۇرۇلۇش ئىزىغا سېلىنىـ ماي ، يەنىلا مەمۇرىي ۋاستە قوللىنىلدى ، سېتىۋېلىش پىلانى ئورۇندالمىسا ، ئىقتىسادىي كېسىم قىلىندى .

§ 5 . تاۋار ماركىسى ۋە ئېلان باشقۇرۇش

1 . تاۋار ماركىسىنى رويخەتكە ئېلىش

1982 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ تاۋار ماركىسى قانۇنى» يولغا قويۇلۇشقا باشلىدى . 2000 ـ يىلىغىچە تۆت تاۋار ماركىسى رويخەتكە ئېلىندى . 1995 ~ 2000 ـ يىلىغىچە تاۋار ماركىسى قانۇنىغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن تۆتى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى ، 1 .1882 يۈەن جەرىمانە قويۇلدى ۋە مۇسادىرە قىلىندى .

2 . ئېلان باشقۇرۇش

ناھىيىلىك سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسىدە سودا ـ سانائەت ئېلان بۆلۈمچـ

سى قۇرۇلدى . 1990 ـ يىلى «ئېلان باشقۇرۇشنىڭ ۋاقىتلىق نىزامى»غا ئاساسەن ، ئېلان نىزامىدىكى بەلگىلىمە بويىچە قەتئىي باشقۇرۇلدى ، تەستىقتىن ئۆتمىگەن تىجارەت ئورنى ۋە شەخسلەرنىڭ ئۆز ئالدىغا ناھىيىدىكى ئاممىۋى سورۇنلارغا ئېلان چاپلاپ مەھسۇلاتلىرىنى سېتىشىغا يول قويۇلمىدى . تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ ئىجازەت ئالماي تورۇپ ، تېلېۋىزورىدا ئېلان كۆرسىتىشىگە رۇخسەت قىلىنمىدى ، ئېلان نىزامىغا خىلاپلىق قىلغۇچىلارغا جەرىمانە قويۇلدى ، ئېلانىنى تەكشۈرۈش تۈزۈمى ۋە ھەق ئېلىش ئۆلچىمى قاتتىق ئىجرا قىلىندى . كوچا ئېلانلىرىنى چىقىرىشتا شەھەر قۇرۇلۇشى تارماقلىرىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتۈش شەرت قىلىندى .

1995 ～ 2000 ـ يىلىغىچە ناھىيىلىك سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ سودا ـ سانائەت ئېلان بۆلۈمچىسى تۇرلۇك ئېلان قانۇنىغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن 20نى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلدى ، 4500 يۈەن جەرىمانە قويدى ۋە مۇسادىرە قىلدى .

Ⅵ باب

ئۆلچەم ـ تېخنىكا نازارەتچىلىكى

§1 . ئاپپاراتلار

1977 ـ يىلى باي ناھىيىلىك ئۆلچەم باشقۇرۇش پونكىتى قۇرۇلۇپ ، ناھىيىلىك پەن ـ تېخنىكا كومىتېتىغا قارايدىغان بولدى .

1982 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ئۆلچەم باشقۇرۇش پونكىتى ناھىيىلىك پەن ـ تېخنىكا كومىتېتىدىن ئايرىلىپ چىقتى . 1985 ـ يىلى ناھىيىلىك ئىقتىساد كومىتېتىغا قارايدىغان بولدى .

1986 ـ يىلى 6 ـ ئايدا باي ناھىيىلىك ئۆلچەم نازارەت قىلىش ـ تەكشۈرۈش تەقىقات ئورنى قۇرۇلدى ، ئۇنىڭ شتاتى 15 بولدى ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۆلچەم باشقۇرۇش پونكىتى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى .

1989 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىدە ئۆلچەم ئىدارىسى قۇرۇلدى ، ئۇنىڭ ئادەملىرى ئۆلچەم نازارەت قىلىش ـ تەكشۈرۈش ئورنى بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىرىپ ئايرىم ۋۇنۇسكا ئاستى . ئۆلچەم ئىدارىسى قارىمىقىدا ئۆلچەم پونكىتى قۇرۇلدى . 1998 ـ يىلى نامى ناھىيىلىك تېخنىكا نازارەتچىلىكى ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلدى . 1999 ـ يىلى ئۆلكىدىن تۆۋەن دەرىجىلىكلەر تەك لىنىيىلىك باشقۇرۇلىدىغان بولغاندىن كېيىن نامى ناھىيىلىك تېخنىكا نازارەتچىلىكى ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلدى .

2000 ـ يىلى ئىدارىدە تۆت بۆلۈم ـ ئىشخانا قۇرۇلدى ، شتاتلىق كادىر ، ئىشچى ـ خىزمەتچىدىن 17سى بار بولدى .

§ 2 . ئۆلچەم سىستېمىسىنىڭ تەرەققىيات جەريانى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدا باي ناهيىسىنىڭ ئۆلچەم سىستېمىسىدا ئاساسلىقى ئېغىرلىق ، ئوزۇنلۇق ۋە سىغىمدىن ئىبارەت ئۈچ خىل ئۆلچەم سىستېمىسى قوللىنىلىپ ئىجتىمائىي سودا پائالىيەتلىرى ئېلىپ بېرىلغان . ئېغىرلىق : ھۆكۈمەت تارماقلىرى يەر بېجى ئالغاندا كۈرە ، دادەننى ئۆلچەم بىرلىكى قىلىپ ئىشلەتكەن ، گۈرۈچ ۋە يېرىم چارەكتىن تۆۋەن بولغان ئاشلىقلاردا ئادەتتە شىڭ ئىشلىتىلەتتى . بازار سودىسىدا شىڭ بىرلىك قىلىنغان . چارەك ، شىڭ بامبۇك ، ياغاچتىن ياسىلىدىغان ئۆلچەم قورالى بولۇپ ، ئاغزى چوڭ ، ئاستى كىچىك ، چاسا شەكىلدە بولىدۇ . باشقا يېمەكلىكلەردە 16 سەرلىك كونا شەكىلدىكى خادا جىڭ قوللىنىلغان ، قىممەتلىك بۇيۇملاردا 16 مىسقاللىق خادا جىڭ شەكىللىك تارازا قوللىنىلغان . 10 پۇڭ بىر مىسقال ، 16 مىسقال بىر سەرگە ، 16 سەر بىر جىڭغا ، 16 جىڭ بىر چارەككە تەڭ بولغان . ئۇزۇنلۇق : ئۆلچەم بىرلىكى كونىچە گەز دەپ ئاتالغان ، بىر گەز 20 سۆڭگا سۇندۇرۇلۇپ ھېسابلانغان ، بىر گەز تەخمىنەن 0.67 مېتىرغا تەڭ بولۇپ ، ئاساسلىقى كىيىم - كېچەك ۋە رەختلەردە قوللىنىلغان ، باشقا ئۆي - زېمىن ، ياغاچلار ئادەملەرنىڭ ماڭدامى ياكى غۇلچى بىلەن ئۆلچەنگەن ياكى كۆز مۆلچىرى بىلەن مۆلچەرلەنگەن . يەر ھەجمى چارەك بويىچە مۆلچەرلەنگەن ، بىر چارەك يەر ، ئىككى چارەك يەر دېگەندەك (چارەك ھازىرقى بىر مو يەرگە تەڭ) . سىغىم : ئۇنىڭ ئالماشتۇرۇ- لۇش ئۇسۇلىدا يەنىلا كونا شەكىلدىكى 16 سەرلىك خادا جىڭ ياكى قاپاقتىن ياسالغان ئۆلچەم قورالى ئىشلىتىلگەن ، بىر جىڭلىق ، ئىككى جىڭلىق قاپاقلار بولغان .

مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) 2 - ئاينىڭ 19 - كۈنى باي ناهيىلىك باج ئىدارىسىنىڭ باشلىقى خاۋ بىڭچىڭ ئاشلىق يىغىش ئۇنۇمىنى ئۆستۇرۇش ئۈچۈن ئۆزى ئۇستا تەكلىپ قىلىپ سەر ياساتقان ، ئۇنىڭ ھەجمىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى ، سىغىمىنىڭ ئاز - كۆپلۈكى پۈتۈنلەي ئەسلىدىكى سىغىم بىلەن ئوخشاش بولغان .

1956 - يىلى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ئورۇنلار ۋە يەككە سودا - سانائەتچىلەر كىلوگرام بىرلىك قىلىنغان زىل ، تۇز چوكىلىق جىڭ يەنى يېڭى جىڭ ئىشلىتىشكە باشلىدى ؛ ئۇزۇنلۇقنىڭ بىرلىك ئۆلچىمى مېتىرغا ؛ ئۆلچەش ئەسۋابلىرى كەمچەنگە ؛ يەر ئۆلچىمى موغا ئۆزگەرتىلدى . 16 سەرلىك سىزىقلىق خادا جىڭ ئونلۇق سىستېمىدىكى كىچىك جىڭغا ئۆزگەرتىلدى . ئۆلچەملىك گىر تەخسە شەكىللىك ، ئورۇندۇق شەكىللىك بولدى ، بەزىلىرى يەرگە ئورنىتىلدى ، چوڭ تىپتىكى مۇقىم گىر قاتارلىقلارمۇ بولدى . 80 - يىللاردىن كېيىن ناهيە بويىچە تەدرىجىي ھازىرقى زامان ئۆلچەم بىرلىكى ۋە خەلقئارا مېتىر سىستېمىسى بىرلىكى يولغا قويۇلدى .

1986 - يىلدىن باشلاپ يەر ھەجمىدىن باشقىلىرىدا بىر تۇتاش خەلقئارا بىرلىك سىستېمە- سىدىكى ئاساسىي بىرلىك قوللىنىلدى : ئۇزۇنلۇق بىرلىكى مېتىر ، ماسسا بىرلىكى كىلوگرام ، ۋاقىت بىرلىكى سېكۇنت ، توك ئېقىمى بىرلىكى ئامپېر ، تېرمودىنامىكىلىق تېمپېراتۇرا بىرلىكى كېلۋىن ، ماددىنىڭ مىقدار بىرلىكى مول ، يورۇتۇش كۈچى بىرلىكى كاندېلا بولدى .

§ 3 . ئۆلچەمنى نازارەت قىلىپ باشقۇرۇش

1979 - يىلى 4 - ئايدا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئۆلچەم ئورنى باي ناهيىسىگە خىزمەت گۇرۇپپە-

سى ئەۋەتىپ باي ناھىيىسىدە تۇنجى قېتىم ئۆلچەم ئەسۋابلىرىنى تەكشۈرۈپ رېمونت قىلدى ، «ئىتتىپاق» گۈڭشېسى (ھازىرقى بۇلۇڭ يېزىسى)نىڭ 13 چوڭ ئەترىتى ، 54 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى ، بىر چارۋىچىلىق فېرمىسى ، ئىككى ئاھالە كومىتېتى ۋە ناھىيىگە بىۋاستە قاراشلىق ماگىزىنلار ، تاشقى سودا ، سودا ۋە تەمىنات ـ سودا ، ئاشلىق ئامبىرى ، كەسمە چۆپ ئۆيى قاتارلىق ئورۇنلار تەكشۈرۈلدى ، ئىشلىتىلىۋاتقان ئۆلچەم ئەسۋابلىرى ئومۇمىيۈزلۈك نۇقتىلىق تەكشۈرۈل-دى ھەمدە سەھىيە تارماقلىرىنىڭ قان بېسىمى ئۆلچىگۈچى تەكشۈرۈپ رېمونت قىلىندى ، تۇرلۇك تەخسىلىك جىڭدىن 137سى ، قان بېسىمى ئۆلچىگۈچتىن 15ى تەكشۈرۈپ رېمونت قىلىندى . 1980 ـ يىلى تۇرلۇك تەخسىلىك جىڭدىن 45ى تەكشۈرۈپ رېمونت قىلىندى . 1981 ـ يىلى تەخسىلىك جىڭدىن 45ى ، خادا جىڭدىن ئىككىسى تەكشۈرۈپ رېمونت قىلىندى .

1982 ـ يىلى 9 ـ ، 10 ـ ئايلاردا باي ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى «بازارلاردىكى ماگىزىنلاردا ئادىل تارازا ، مېتىر ئىشلىتىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» تارقاتتى ، «ناھىيە بازىرىدە-كى سودا بازارلىرىنىڭ ئۆلچەم ئەسۋابلىرىنى باشقۇرۇش چارىسى»نى تۈزۈپ چىقتى .

1985 ـ يىلى ئۆلچەم قانۇن ـ قائىدىلىرىنى تەشۋىق قىلىش ۋە ئۆلچەم ئەسۋابلىرىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىشكە ئالاقىدار قانۇن ئىجرا قىلىش خىزمىتى كۈچەيتىلدى ، تۇرلۇك كۆزىتىش سايمىنى ۋە ئوسكۇنىلىرى سېتىۋېلىندى ، ئىككى چوڭ ئوبوروت ساھەسىدىكى ئۆلچەم سايمانلىرى نۇقتىلىق تەكشۈرۈپ بېكىتىلدى .

1986 ـ يىلى تۆت تېخنىكا كادىرى تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچىلىك گۇۋاھنامىسىگە ، ئىككى كادىر ئۆلچەم نازارەتچىلىك گۇۋاھنامىسىگە ئېرىشتى .

1989 ـ يىلى تۇرلۇك تەخسىلىك جىڭدىن 300ى ، قان بېسىمى ئۆلچىگۈچتىن 76سى ئۆزگەرتىپ ياسالدى ، 50 كىلونيۇتون بېسىملىق ئېنېرگىيىلىك ماتېرىيال سىناق قىلىش ماشى-نىسى قۇراشتۇرۇلۇپ تەڭشەلدى . تۇرلۇك ئۆلچەم سايمىنىدىن 467سى رېمونت قىلىندى ، تەكشۈرۈپ بېكىتىش جەريانىدا بايقالغان قانۇن ـ ئىنتىزامغا خىلاپ تۇرلۇك مەسىلەرگە ئۆلچەم قانۇن-قائىدىسى بويىچە جەرىمانە قويۇلدى ۋە چارە كۆرۈلدى .

1991 ~ 1993 ـ يىلىغىچە ئۆلچەم ئىدارىسى (پونكتى) ئۆلچەم قانۇنىدىكى بەلگىلىمىلەرگە ۋە ئىشلىتىلىش چاستوتىسىغا ئاساسەن تەكشۈرۈپ بېكىتىش مۇددىتىنى بەلگىلىدى ، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى سودا بازىرىدا سودا راسچوتىغا ئىشلىتىلىدىغان ئۆلچەم سايمانلىرىغا قارىتا تەكشۈ-رۈپ بېكىتىش يولغا قويۇلدى ، ئۇچ زاۋۇت ، بىر كان ، ناھىيە بازىرى ۋە كەڭ دېھقانچىلىق-چارۋىچىلىق رايونلىرىدا تەكشۈرۈپ بېكىتىلىش نىسبىتى % 100 بولدى ، تەخسىلىك جىڭدىن 2102سى ، خادا جىڭدىن 4358ى ، گىردىن 36 سى ، كەمچەندىن 220سى تەكشۈرۈلدى ، ئۇچ دانە گىر قۇراشتۇرۇلدى . ئۆلچەم قانۇنىغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن 157سى بىر تەرەپ قىلىندى ، 22 .9631 يۈەن جەرىمانە قويۇلدى ۋە مۇسادىرە قىلىندى ، لايىقەتسىز ئۆلچەم سايمىنى-دىن 163ى مۇسادىرە قىلىندى ، كەم جىڭلاش ، ئاز مېتىرلاش قىلمىشلىرىغا زەربە بېرىلىپ ، ئىستېمالچىلارنىڭ ھوقۇق ـ مەنپەئىتى قوغدالدى .

1994 ـ يىلدىن كېيىن ناھىيىلىك سۈپەت ـ تېخنىكا نازارەتچىلىكى ئىدارىسى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئۆلچەم قانۇنى» ، «ئۆلچەمنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش قائىدىسى»دىكى بەلگە-لىمىلەرگە ئاساسەن ، ناھىيە بويىچە يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى سودا بازىرى ، ماگىزىنلار ، كارخانىلار ئىشلىتىۋاتقان مەجبۇرىي تەكشۈرۈلىدىغان ئۆلچەم سايمانلىرىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىشنى يولغا قويدى ، مەجبۇرىي تەكشۈرۈلىدىغان ئۆلچەم سايمانلىرى ناھىيىنىڭ 16 يېزا ، بازار ،

مەيدانلىرىغا تارقالغان . 2000 ـ يىلىغىچە تەخسىلىك جىڭدىن 4500ى ، خادا جىڭدىن 5491ى (قېتىم) ، يەر گىرىدىن 105ى (قېتىم) تەكشۈرۈپ بېكىتىلدى ، ئۆلچەم سايمانلىرىنىڭ مەجبۇرىي تەكشۈرۈلۈش نىسبىتى % 98كە ، تەكشۈرۈپ بېكىتىشتە لايىقەتلىك بولۇش نىسبىتى % 97كە يەتتى . ئۆلچەم قانۇنىغا خىلاپ قىلمىشلارنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىش سالمىقى ئاشۇرۇلۇپ ، ئۆلچەم قانۇنىغا خىلاپلىق قىلىش دېلوسىدىن 210 نەچچىسى بىر تەرەپ قىلىندى ، دېلوغا چېتىلىدىغان مال قىممىتى 250 مىڭ يۈەندىن ئېشىپ كەتتى . ئۆلچەمدە لايىقەتلىك بازار ، نورمىلىق قاچىلاشتا لايىقەتلىك كارخانا ، مال سېتىۋېلىشتا خاتىرجەم ماگىزىن بەرپا قىلىش قاتارلىق پائالىيەتلەر قانات يايدۇرۇلدى .

§ 4 . مەھسۇلات سۈپىتىنى نازارەت قىلىش ۋە تەكشۈرۈش

1985 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ناھىيىلىك ئۆلچەم باشقۇرۇش پونكىتى ناھىيىلىك دېھقانچىلىق ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش ـ ياساش زاۋۇتى ، خىش زاۋۇتى ، ئاشلىق ئىدارىسى ، ياغ زاۋۇتى ، يېمەكلىك شىركىتى ، سودا شىركىتى ، يېزا ـ بازار كارخانىلىرى ئىدارىسى ، ئۇنىۋېرسال مۇلازىمەت كوپېراتىپى ، بىناكارلىق شىركىتى قاتارلىق 11 ئورۇن ئىشلەپچىقارغان 39 خىل مەھسۇلاتنى تەكشۈردى ، لايىقەتلىك مەھسۇلات 92.3 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

1986 ـ يىلى مەسىلە بار مەھسۇلاتتىن 30 نەچچە خىلى ئېنىقلاپ چىقىلدى ، ئۇنىڭ نىشاندىكى قىممىتى 22 مىڭ 999.97 يۈەن بولدى ؛ ناھىيىلىك يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكىتىغا ماسلىشىپ يېمەكلىكلەر تەكشۈرۈلدى ، تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە قىممىتى 14 مىڭ 822.33 يۈەنلىك مەھسۇلاتنىڭ ئۆلچەمگە ئۇيغۇن كەلمىگەنلىكى ، سۈپىتى ئۆزگىرىپ كەتكەنلىكى مەلۇم بولدى ؛ ناھىيىدىكى سەككىز خىش زاۋۇتى ئارىلاپ تەكشۈرۈلدى .

1987 ـ يىلى ناھىيىلىك ئىقتىساد كومىتېتى بىلەن ئۆلچەم پونكىتى بىرلىكتە «مەھسۇلات سۈپىتىنى تەكشۈرۈپ لايىقەت گۇۋاھنامىسى بېرىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» تارقىتىپ ، ناھىيىلىك رېمونت قىلىش ـ ياساش زاۋۇتى ، ياغ زاۋۇتىنىڭ ئۇچ مەھسۇلاتىنىڭ يەتتە تۈرىنى تەكشۈردى ، ئۇنىڭغا ۋىلايەت تەرىپىدىن لايىقەت گۇۋاھنامىسى بېرىلدى .

1988 ـ يىلى ناھىيىدىكى 12 خىش زاۋۇتى ئىشلەپچىقارغان قىزىل خىش ئارىلاپ تەكشۈرۈلۈپ ، زاۋۇت ئورنى ، مەھسۇلات تۈرى ، كۆنلۈك مەھسۇلات مىقدارى ، يىللىق مەھسۇلات مىقدارى ، سېتىلىش ئەھۋالى تىزىملىنىپ رويخەتكە ئېلىندى .

1989 ـ يىلى ناھىيىدىكى توپ سېتىش ئورۇنلىرىنىڭ ئامبىرىدا ساقلىنىپ قالغان ۋە يېمەكلىكلەر ماگىزىنلىرى سېتىش ئالدىدا تۇرغان ئۇرالما يېمەكلىكلەردىن 19ى ، ئامبارىدىن تۆتى تەكشۈرۈلۈپ ، سۈپىتىگە كاپالەتلىك قىلىش مۇددىتى ئېشىپ كەتكەن ، سۈپىتى ناچار بولغان ، ئىشلىتىلىش قىممىتى يوقالغان تاۋارلار توپلاپ كۆيدۈرۈلدى ، كۆيدۈرۈلگىنى سەككىز خىل بولۇپ ، نىشاندىكى قىممىتى 3496.64 يۈەن .

1990 ـ يىلى «مەككارلىق قىلىپ ساختىلىق ئىشلىتىشكە زەربە بېرىش» ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ ، دۆلەت ئىگىلىكى ، كوللېكتىپ ئىگىلىكى ، يەككە ئىگىلىكتىكى 41 ماگىزىن ، تۆت ئامبار ئارىلاپ تەكشۈرۈلدى ، ئارىلاپ تەكشۈرۈش ئارقىلىق 62 جۈپ سۈپەتسىز ئاياغ ، 258 يۈەن قانۇنسىز تاپاۋەت مۇسادىرە قىلىندى ، 38.85 يۈەن جەرىمانە قويۇلدى ، يېمەكلىك بەلگىسىدىن

284 خىلى تەكشۈرۈلۈپ ، سۈپىتى ئۆزگەرگەن يېمەكلىكلەر ، ساختا تاماكىدىن 375 قاپ (خالتا ، بوتۇلكا) مۇسادىرە قىلىندى ، لايىقەتسىز توققۇز خىش زاۋۇتىغا 4100 يۈەن جەرىمانە قويۇلدى . «يېمەكلىك بىلگىسىدە ھەممىباب ئۆلچەم» نىڭ يولغا قويۇلۇش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈش قانات يايدۇرۇلۇپ ، ناھىيە بويىچە 15 سودا ساربىي ، ماگىزىندىكى 319 خىل يېمەكلىك بىلگىسى تەكشۈرۈلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆلچەمگە ئۇيغۇن كەلگىنى 279 خىل ، يۈقىرىغا مەلۇم قىلىنغىنى 280 خىل بولدى ، ئاساسىي جەھەتتىن لايىقەتلىك ۋە لايىقەتلىك بولغىنى 43 خىل بولۇپ ، لايىقەتلىك بولۇش نىسبىتى 15.4 % بولدى .

1991 ـ يىلى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى 18 ماگىزىن تەكشۈرۈلۈپ ، 1579.79 يۈەنلىك ناچار ، سۈپىتى ئۆزگەرگەن تاۋار ئېنىقلاپ چىقىلىپ ، ناچار ، سۈپىتى ئۆزگەرگەن تاۋار كۆرگەزمىسى ئۆتكۈزۈلدى . يەككە ۋە كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى 28 ئۇن زاۋۇتى ، 12 ياغاچچىلىق زاۋۇتىنىڭ ئۆي جاھازىلىرى ئارىلاپ تەكشۈرۈلۈپ ، لايىقەتلىك بولغان ئالتە ئۆي جاھازىلىرى زاۋۇتى ۋە ئۇن زاۋۇتىغا مەسۇلاتلىرىنى سىناپ ئىشلەپچىقىرىش ۋە سىناپ سېتىش لايىقەت گۇۋاھنامىسى بېرىلدى ، لايىقەتسىز بولغان زاۋۇتلارغا 3868.02 يۈەن جەرىمانە قويۇلدى ۋە مۇسادىرە قىلىندى .

1992 ـ يىلى دۆلەت ئىگىلىكى ، كوللېكتىپ ئىگىلىك ۋە يەككە ئىگىلىكتىكى ماگىزىندىن 214ى تەكشۈرۈلۈپ ، ساختا ، ناچار تاۋاردىن 176 خىلى تېپىپ چىقىلدى ، 17 مىڭ 789 بوتۇلكا ناچار تاۋار توپلاپ كۆيدۈرۈلدى .

1993 ـ يىلى دۆلەت ئىگىلىكى ، كوللېكتىپ ئىگىلىك ، يەككە ئىگىلىكتىكى ماگىزىندىن 1300ى تەكشۈرۈلۈپ ، قىممىتى 20 مىڭ يۈەنلىك يەتتە چوڭ تۇر ، 226 خىلدىكى ساختا ، سۈپەتسىز تاۋار بىر تەرەپ قىلىندى ، ساختا ، ناچار تاۋارلار كۆرگەزمە قىلىنىپ ، بۇنى كۆرگەنلەر 5000 ئادەم ـ قېتىمغا يەتتى ، 22 خىل ساختا ، ناچار تاۋارنىڭ ھەممىسى كۆيدۈرۈۋېتىلدى . «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مەھسۇلات سۈپىتى قانۇنى»نى ئۆگىنىش كۇرسى ئۇچ قارار ئېچىلىپ ، كارخانىچىلار ، سودىگەرلەردىن بولۇپ 120 ئادەم ئۆگىنىشكە قاتناشتى .

1994 ～ 2000 ـ يىلىغىچە ناھىيىلىك سۈپەت ـ تېخنىكا نازارەتچىلىكى ئىدارىسى تەجرىبىخانا قۇرۇپ ، كارخانىلار بىلەن ھاۋالىلىك تەكشۈرۈش توختامى ئىمزالاپ ، مەھسۇلات سۈپىتىنى ھاۋالىلىك تەكشۈرۈشنى قانات يايدۇردى ، كارخانىلارغا 175 تۈرکۈم ـ قېتىم قىزىل خىشنى ، 350 تۈرکۈم ـ قېتىم ئۇننى ، 42 تۈرکۈم ـ قېتىم سوغۇق ئىچىملىكنى ھاۋالە بويىچە تەكشۈرۈپ بەردى . قانۇن ئىجرا قىلىپ ساختىلىققا زەربە بېرىش جەريانىدا جەمئىي 2800 ئادەم ـ قېتىم قانۇن ئىجرا قىلغۇچىنى ، 400 دانە ـ قېتىم ئاپتوموبىلنى چىقىرىپ ، تۈرلۈك كارخانا ، ماگىزىن قاتارلىقلارنى 3500 قېتىم ، سودا بازارلىرىنى 35 قېتىم تەكشۈردى ، تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىنغان ساختا ، ناچار مەھسۇلات (تاۋار) 16 تۇر ، 210 خىل ، نىشاندىكى قىممىتى 2 مىليون 300 مىڭ يۈەن بولۇپ ، ھەر مىللەت ئاممىسى 420 مىڭ يۈەن ئىقتىسادىي زىيانىدىن ساقلاپ قېلىندى . «ئۆلچەمسىز ئىشلەپچىقىرىدىغان ناھىيىنى يوقىتىش» خىزمىتى قانات يايدۇرۇلۇپ ، ناھىيە بويىچە كارخانىلارنىڭ مەھسۇلات ئۆلچىمىنى ئىجرا قىلىش ئەھۋالى ئىگىلىنىپ ، 50 نەچچە كارخانىنىڭ ئۆلچىمى تىزىمغا ئېلىندى ، كارخانىلار 30 نەچچە پارچە ئۆلچەم ماتېرىيالى بىلەن تەمىنلەندى ، شۇنداق قىلىپ 2000 ـ يىلى ئاپتونوم رايونىنىڭ ئۆلچەمگە يېتىشنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشىدىن ئوڭۇشلۇق ئۆتتى .

ئون ئىككىنچى قىسىم

مالىيە ، پاج

ئون ئىككىنچى قىسىم

مالىيە ، باج

تاڭ سۇلالىسىنىڭ كەيىنكى 7 ـ يىلى (719 ـ يىلى) قاراشەھەر ، كۇسەن ، ئۇدۇن ، قەشقەر يېڭىشەھەرلەردە سودا بېجى ئېلىنىپ ، ھەربىي خىراجەت تولۇقلانغان . يۇەن سۇلالىسى شىنجاڭدا بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇشنى يولغا قويغاندا ، ئۆتەڭ تەسىس قىلىپ ، پۇل تارقىتىپ ، باج ئېلىشنى باشقۇرغان . مىڭ سۇلالىسىدىن چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈڭشۇ دەسلەپكى يىلىغىچە بەگلەر يەر سېلىقى ، پارچە ـ پۇرات باجلارنى ئالغان . شىنجاڭدا ئۆلكە قۇرۇلغاندىن كېيىن ، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى خادىم ئەۋەتىپ ئۆستەڭ چاپتۇرۇپ سۇ باشلىغان ، يەرلەرنىڭ مو سانىنى ئېنىقلىغان ، پۇل قۇيدۇرغان ۋە ئاشلىق يىغقان ، بەگلەر بىكار قىلىنغان ، ناھىيىنىڭ مالىيە ، باج ئىشلىرىنى ئامبال باشقۇرغان ، شاڭيۇلار ئاشلىق بېجى ، يەر سېلىقىنى سۈيلەپ يىغىشقا مەسئۇل بولغان .

مىنگونىڭ 23 ـ يىلى (1934 ـ يىلى) ناھىيىلىك ئىستېمال بېجى ئىدارىسى شۆبە مالىيە ئىدارىسىغا ، مىنگونىڭ 24 ـ يىلى (1935 ـ يىلى) باج ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلگەن . مىنگونىڭ 28 ـ يىلى (1939 ـ يىلى) كومپارتىيە ئەزاسى جياڭ لىيەنمۇ كۇچا ، شايار ، بۈگۈر ، باي ، توقسۇ يەرلىك باج ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىقىغا تەيىنلەنگەن .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى يېڭى مالىيە باشقۇرۇش ئاپپاراتى قۇرۇپ ۋە باشقۇرۇش تۈزۈمى ئورنىتىپ ، ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتى ۋە خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىنىڭ ئۆسۈشىنى ئىلگىرى سۈردى .

I باب

مالىيە

§1 . ئاپپاراتلار

مىنگونىڭ 23 ـ يىلى (1934 ـ يىلى) ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىدە شۆبە مالىيە ئىدارىسى قۇرۇلدى ، كېيىنكى يىلى باج ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلدى .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 1950 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى

ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىدە مالىيە بۆلۈمى قۇرۇلدى. 1960 - يىلى مالىيە بىلەن باج بىرلەشتۈرۈلۈپ مالىيە ئىدارىسى قىلىندى، كېيىنكى يىلى يەنە ئايرىۋېتىلدى. 1969 - يىلى 4 - ئايدا ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قۇرۇلغاندىن كېيىن، مالىيە بۆلۈمى مالىيە - سودا گۇرۇپپىسى (كېيىنكى مالىيە - سودا ئىشخانىسى) غا قوشۇۋېتىلدى. 1979 - يىلى 12 - ئاينىڭ 13 - كۈنى مالىيە - سودا ئىشخانىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، مالىيە ئىدارىسى قۇرۇلدى. 2000- يىلى مالىيە ئىدارىسىنىڭ شتاتى 77 بولدى، ئىدارىنىڭ ئىچكى قىسمىدا ئىشخانا، خام چوت بۆلۈمچىسى، كاتىبات - مەمۇرىيەت بۆلۈمچىسى، ئىجتىمائىي كاپالەت بۆلۈمچىسى، ئۇنىۋېرسال بۆلۈمچە، كارخانا مالىيىسى بۆلۈمچىسى، يېزا ئىگىلىك مالىيىسى بۆلۈمچىسى، دېھقانچىلىق بېجى بۆلۈمچىسى، دۆلەت مۈلكىنى باشقۇرۇش ئىدارىسى، يېزا مالىيە بۆلۈمچىسى، مالىيە نازارەتچىلىكى بۆلۈمچىسى، ئاساسىي قۇرۇلۇش بۆلۈمچىسى، سېتىۋېلىشنى كونترول قىلىش ئىشخانىسى، يېزا ئىگىلىك تەرەققىيات مەبلىغىنى باشقۇرۇش ئىدارىسى، دېھقانچىلىق بېجىنى تەكشۈرۈش ئەترىتى قۇرۇلدى، ئىدارە قارمىقىدا 14 يېزا - بازارلىق مالىيە پونكىتى بار بولدى.

§2. تۇزۇلمىسى

50 - يىللاردا بىر تۇتاش كىرىم - چىقىم قىلىدىغان مالىيە تۇزۇلمىسى يولغا قويۇلغان بولۇپ، كىرىمنىڭ چىقىمنى قاپلىيالمىغان قىسمى يۇقىرىدىن تولۇقلاپ بېرىلەتتى.

60 - يىللارنىڭ باشلىرىدا مەمۇرىي، كەسىپىي چىقىم كونترول قىلىندى. 1967 - يىلى كىرىم - چىقىمنى ھۆددىلەش يولغا قويۇلدى.

70 - يىللارنىڭ باشلىرىدا مەمۇرىي، كەسىپىي ئورۇنلارغا قارىتا خادىمنى، سوممىنى بېكىتىپ راسچوت قىلىش يولغا قويۇلدى، ئاشقان قىسمى ئۆزىگە تەئەللۇق بولدى، يەتمىگەن قىسمى تولۇقلاپ بېرىلمىدى.

80 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ناھىيىگە بىۋاستە قاراشلىق كارخانىلاردا پايدىنى باجغا ئۆزگەرتىش يېڭى تۇزۇلمىسى يولغا قويۇلۇپ، ئەسلىدىكى يۇقىرىغا پايدا تاپشۇرۇش باج تاپشۇرۇشقا ئۆزگەرتىلدى، بۇنى ناھىيىلىك باج ئىدارىسى تەكشۈرۈپ نازارەت قىلىدىغان بولدى.

1986 - يىلى كارخانىلاردا «باج تۆرىنى ئايرىش، كىرىم - چىقىمنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش، دەرىجىگە ئايرىپ ھۆددىگە ئېلىش»تىن ئىبارەت مالىيە ھۆددىگەرلىك تۇزۇلمىسى يولغا قويۇلدى، مەمۇرىي، كەسىپىي ئورۇنلاردا يولغا قويۇلغان «خادىمنى، شتاتنى، سوممىنى بېكىتىپ ھېسابات قىلىش، ئۇنى خام چوت بىلەن، شتاتنى ماۋاش فوندى بىلەن چېتىش، سوممىنى ھۆددىگە بېرىش، ئېشىنچىسىنى ئۆزىگە قالدۇرۇش، يەتمىگىنىنى تولۇقلاپ بېرىمەسلىك»تىن ئىبارەت باشقۇرۇش چارىسى داۋاملىق مۇكەممەللەشتۈرۈلدى.

1988 - يىلى ناھىيىگە بىۋاستە قاراشلىق كارخانىلاردا ھۆددىگەرلىك مەسئۇلىيەت تۇزۇمى يولغا قويۇلۇپ، «تۆپ سان تەكشۈرۈپ بېكىتىلىدىغان، يۇقىرىغا تاپشۇرۇلىدىغىنىغا كاپالەتلىك قىلىنمىدىغان، ئاشقان كىرىمدىن پىرسەنت قالدۇرۇلىدىغان، كەملىگەن كىرىمنى ئۆزلىرى تولۇقلايدىغان» بولدى.

1994 - يىلى «باجنى ئايرىش»تىن ئىبارەت يېڭى مالىيە باشقۇرۇش تۇزۇلمىسى يولغا قويۇلدى.

§ 3 . مالىيە كىرىمى

چاك سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدا ناهىيە مالىيە كىرىمىنىڭ كۆپىنچىسى يەر بەجى بولۇپ ، باج ئۇچۇن ئاشلىق ئېلىناتتى ؛ ئاز قىسمىغا چارۋا ۋە چارۋا مەھسۇلاتى قاتارلىقلار ئېلىناتتى . مىنگو دەۋرىدە مالىيە - باج تەڭشىلىپ ، مالىيە كىرىمى بىر ئاز كۆپەيتىلدى ، ئەمما كىرىم چىقىمنى قاپلىيالمىدى .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، مالىيە - باج تەدبىرىنىڭ مۇكەممەللىشىشىگە ئەگىشىپ ، مالىيە كىرىمى ئۇزلۇكسىز كۆپەيدى . كىرىم قۇرۇلمىسى تۈرلۈك سودا - سانائەت بەجى ، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق بەجى ، كارخانا كىرىمى ۋە خام چوت سىرتقىدىكى كىرىم قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولدى . بۇنىڭ ئىچىدە سودا - سانائەت بەجى يىلمۇيىل كۆپەيىشكە يۈزلەندى ؛ دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق بەجى ئومۇمىي جەھەتتىن تۆۋەنلىدى ؛ كارخانا پايدىسى ۋە پايدىنىڭ باجغا ئۆزگەرتىلىشىدە 1969 ~ يىلىدىن باشلاپ مەنپىي ئۆسۈش بولدى ، 1992 ~ يىلىدىن باشلاپ زىيان كۆرۈلدى ، 1996 ~ يىلىدىن باشلاپ يىلمۇيىل يۇقىرىغا تاپشۇرۇلىدىغان بولدى ، 2000 ~ يىلى يۇقىرىغا تاپشۇرۇلغىنى 1 مىليون 700 مىڭ يۈەن بولۇپ ، 1999 ~ يىلىدىكىدىن 44.1 % ئۆرلىدى ؛ خام چوت سىرتقىدىكى كىرىم 1981 ~ يىلى 430 مىڭ يۈەن بولغانىدى ، ئەڭ يۇقىرى بولغان 1992 ~ يىلى 6 مىليون 830 مىڭ يۈەن بولدى ، 1989 ~ 2000 ~ يىلىغىچە 111 مىليون 970 مىڭ يۈەن (سۇ ھەققى كىرىمى 31 مىليون 670 مىڭ يۈەن) بولۇپ ، يىلىغا 9 مىليون 330 مىڭ يۈەندىن توغرا كەلدى .

1950 ~ يىلى ناهىيىنىڭ مالىيە كىرىمى 583 مىڭ يۈەن ئىدى . 1959 ~ يىلى 1 مىليون 815 مىڭ يۈەنگە يېتىپ 2.11 ھەسسە ئاشتى . 1980 ~ يىلىدىن باشلاپ سودا - سانائەت بەجى بىلەن مالىيە كىرىمى سىجىل كۆپەيدى . 1989 ~ يىلى مالىيە كىرىمى 5 مىليون 371 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1993 ~ يىلى مالىيىنىڭ نەقچوت كىرىمى 10 مىليون 980 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1995 ~ يىلى مالىيە كىرىمى 10 مىليون 650 مىڭ يۈەنگە يېتىپ 1978 ~ يىلىدىكىدىن 26.4 % ئاشتى . 2000 ~ يىلى ناهىيىنىڭ مالىيە كىرىمى 24 مىليون 350 مىڭ يۈەنگە يەتتى (570 مىڭ يۈەن فوند كىرىمىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) .

§ 4 . يۇقىرىغا تاپشۇرۇش ۋە ئاجرىتىپ بېرىش

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ، ناهىيە مالىيىسى بىر دەرىجە-لىك مۇستەقىل ھېسابات بىرلىكى ئەمەس ئىدى ، ئۇنىڭدا بىر تۇتاش كىرىم - چىقىم قىلىش چارىسى يولغا قويۇلغانىدى . تۈرلۈك كىرىملەر ۋىلايەت مالىيىسىگە تاپشۇرۇلاتتى ، چىقىمنى ۋىلايەت ئەمەلىيلەشتۈرۈپ ئاتچوت قىلاتتى .

1953 ~ 1970 ~ يىلىغىچە مالىيە باشقۇرۇش چارىسىگە ئاساسەن ، يىللىق كىرىمنىڭ كۆپ قىسمى يۇقىرى دەرىجىلىك مالىيىگە تاپشۇرۇلدى ، ئاز قىسمى ناهىيە مالىيىسىگە قالدۇرۇلدى .

1971 ~ 1985 ~ يىلىغىچە ناهىيە بويىچە چىقىم دائىرىسى كېڭىيىپ ، چىقىم كىرىمدىن

ئېشىپ كەتتى . 15 يىلدىكى ئومۇمىي كىرىم 21 مىليون 553 مىڭ يۈەنگە ، يۇقىرى دەرىجىلىك مالىيىگە تاپشۇرۇلغىنى 1 مىليون 716 مىڭ يۈەنگە ، ناھىيە مالىيىسىگە قالدۇرۇلغىنى 19 مىليون 837 مىڭ يۈەنگە ؛ ئومۇمىي چىقىم 101 مىليون 543 مىڭ يۈەنگە ، يۇقىرى دەرىجىلىك مالىيىدىن بېرىلگەن ياردەم 82 مىليون 121 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1976 ـ يىلى ناھىيە مالىيىسىدە 316 مىڭ يۈەن قىزىل رەقەم كۆرۈلدى .

1986 ـ يىلىدىن باشلاپ «باج تۈرىنى ئايرىش ، كىرىم ـ چىقىمنى تەكشۈرۈپ بېكىتىش ، دەرىجىگە ئايرىپ ھۆددىلەش »تىن ئىبارەت يېڭى مالىيە باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى يولغا قويۇلدى . 1986 ～ 2000 ـ يىلىغىچە خام چوت ئىچىدىكى كىرىم 169 مىليون 890 مىڭ يۈەن ، يۇقىرى دەرىجىلىك مالىيىدىن قوشۇمچە ياردەم بېرىلگەن كىرىم 463 مىليون 760 مىڭ يۈەن ، جەمئىي كىرىم 633 مىليون 650 مىڭ يۈەن ، چىقىم 687 مىليون 570 مىڭ يۈەن ، قىزىل رەقەم 53 مىليون 920 مىڭ يۈەن بولدى .

§ 5 . مالىيە چىقىمى

ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە مەدەنىيەت ، مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ ، مالىيە چىقىمى يىلدىن ـ يىلغا كۆپەيدى . چىقىم تۈرى ئاساسىي قۇرۇلۇش سېلىنمىسى ، كارخانىلارنىڭ يوشۇرۇن كۈچىنى قېزىش ۋە تېخنىكا ئۆزگەرتىش مەبلىغى ، پەن ـ تېخنىكا خىراجىتى ، دېھقانچىلىق ، ئورمانچىلىق ، سۇچىلىق مەبلىغى ، مەدەنىيەت ـ مائارىپ ـ سەھىيە خىراجىتى ، ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش ، مەمۇرىي خىراجەت ، سانائەت ـ قاتناش خىراجىتى ۋە باشقا چىقىم قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولدى . 1955 ـ يىلى ئاران 501 مىڭ يۈەن ئىدى ، 1980 ـ يىلى 7 مىليون 208 مىڭ يۈەن بولدى ، 1995 ـ يىلى 55 مىليون 650 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، 1980 ـ يىلىدىكىنىڭ 7 . 72 ھەسسىگە تەڭ كەلدى . 2000 ـ يىلىدىكى مالىيە چىقىمى 97 مىليون 710 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

1 . ئاساسىي قۇرۇلۇشقا سېلىنغان مەبلەغ

ئاساسىي قۇرۇلۇشقا سېلىنغان مەبلەغ ئاساسلىقى زاۋۇت ، كان ، دوختۇرخانا ، مەكتەپ ، مېھمانخانا ، تۇرالغۇ ئۆي ، ئىشخانا ۋە مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرى سېلىشقا ، مۇناسىپ ئۇسكۇنىلەرنى سېتىۋېلىشقا ئىشلىتىلدى . 1955 ～ 1960 ـ يىلىغىچە ئاساسىي قۇرۇلۇش چىقىمى 1 مىليون 865 مىڭ يۈەن بولۇپ ، يىلىغا 310 مىڭ يۈەندىن توغرا كەلدى . 1969 ـ يىلى 872 مىڭ يۈەن چىقىم قىلىندى . 70 ـ يىللاردا 1978 ـ يىلى چىقىم ئەڭ كۆپ بولۇپ ، 4 مىليون 822 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 80 ـ يىللاردا چىقىم يىلدىن ـ يىلغا كۆپەيدى ، 1990 ـ يىلى 6 مىليون 667 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، 90 ـ يىللاردا 1996 ـ ، 1997 ـ يىللىرى ئازايغانلىق ھېسابقا ئالمىغاندا قالغان يىللاردا كۆپەيدى ، 2000 ـ يىلىدىكى چىقىم 34 مىليون 140 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

2 . كارخانىلارنىڭ يوشۇرۇن كۈچىنى قېزىش ، تېخنىكا ئۆزگەرتىش مەبلىغى

كارخانىلارنىڭ يوشۇرۇن كۈچىنى قېزىش ، تېخنىكا ئۆزگەرتىش مەبلىغىگە 1970 ～ 1988 ـ

يىلىغچە 6 مىليون 947 مىڭ يۈەن ، 1989 ~ 2000 - يىلىغچە 4 مىليون 520 مىڭ يۈەن چىقىم قىلىندى .

3 . پەن - تېخنىكا خىراجىتى

ئۇچ تۈرلۈك پەن - تېخنىكا خىراجەتلىرى يەنى يېڭى مەھسۇلاتلارنى سىناپ ئىشلەش خىراجىتى ، ئارىلىقتا سىناق قىلىش خىراجىتى ، مۇھىم ئىلمىي تەتقىقاتقا قوشۇمچە ياردەم بېرىش خىراجىتىگە 1979 ~ 1988 - يىلىغچە 322 مىڭ يۈەن ، 1989 ~ 2000 - يىلىغچە 4 مىليون 230 مىڭ يۈەن چىقىم قىلىندى .

4 . دېھقانچىلىق ، ئورمانچىلىق ، سۇچىلىققا سېلىنغان مەبلەغ

دۆلەتنىڭ يېزا ئىگىلىك قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىش مەبلىغى تەركىبىدە ، يۇقىرىدىن مەخسۇس تۇر بويىچە ئاجرىتىپ بېرىلگەن پۇل ، ناھىيە مالىيىسىدىن قىلىنغان چىقىم شۇنىڭدەك ئۆزى غەملەپ ئۆزى چىقىم قىلغان پۇل بار . 1984 - يىلىدىن كېيىن يېزا ئىگىلىك قۇرۇلۇشىغا سېلىنىدىغان مەبلەغ كۆپەيتىلدى . 1969 ~ 1988 - يىلىغچە سېلىنغان مەبلەغ 14 مىليون 189 مىڭ يۈەن بولغانىدى ، 1989 ~ 2000 - يىلىغچە سېلىنغىنى 90 مىليون 940 مىڭ يۈەنگە يەتتى . دېھقانچىلىق ، ئورمانچىلىق ، سۇچىلىق ، مېتېئورولوگىيە ئىشلىرى خىراجىتىگە 1969 ~ 1988 - يىلىغچە 21 مىليون 381 مىڭ يۈەن ، 1989 ~ 2000 - يىلىغچە 66 مىليون 840 مىڭ يۈەن چىقىم قىلىندى .

5 . مەدەنىيەت - مائارىپ ، سەھىيە خىراجىتى

مائارىپ ئىشلىرى خىراجىتى ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ مائاشى ، ئاممۇي پارچە خىراجەتلەرنى ؛ سەھىيە ئىشلىرى خىراجىتى دوختۇرخانا ، يېزا شىپاخانىلىرى ، يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكىتى ، ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش پونكىتى ، ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق قاتارلىقلارغا دائىر خىراجەتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . 1955 ~ 1960 - يىلىغچە يۇقىرىدىكىلەرگە 2 مىليون 135 مىڭ يۈەن چىقىم قىلىنىپ ، يىلىغا ئوتتۇرىچە 356 مىڭ يۈەندىن توغرا كەلگەنىدى . 1969 ~ 1988 - يىلىغچە 50 مىليون 681 مىڭ يۈەن چىقىم قىلىنىپ ، يىلىغا 2 مىليون 534 مىڭ يۈەندىن ؛ 1989 ~ 2000 - يىلىغچە 270 مىليون 500 مىڭ يۈەن چىقىم قىلىنىپ ، يىلىغا 22 مىليون 542 مىڭ يۈەندىن توغرا كەلدى .

6 . ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش پۇلى

ئىجتىمائىي قۇتقۇزۇش پۇلى ئاساسلىقى ئىنقىلابىي ھەربىيلەر ، دۆلەت ئورگىنىدىكى خىزمەتچى خادىملار مېيىپ بولغان ياكى قۇربان بولغان ، كېسەل بىلەن ئالەمدىن ئۆتكەنده شۇ كىشىگە ياكى ئۇنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتىغا بېرىلىدىغان نەپقە ، شۇنىڭدەك قىينىچىلىقى بار ئائىلىلەر ، بەشتە كاپالەتلەندۇرۇلىدىغان ئائىلىلەر ، تەبىئىي ئاپەتكە ئۇچرىغانلارغا بېرىلىدىغان قۇتقۇزۇش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت . 1969 ~ 1987 - يىلىغچە بۇ جەھەتتىكى چىقىم 2 مىليون 812 مىڭ يۈەن بولغانىدى ، 1988 ~ 2000 - يىلىغچە قىلىنغان چىقىم 10 مىليون 430 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

7 . مەمۇرىي خىراجەت

مەمۇرىي خىراجەتكە قىلىنغان چىقىم يىلدىن - يىلغا كۆپەيدى . 1955 - يىلى 350 مىڭ

يۈەن ، 1969 ـ يىلى 428 مىڭ يۈەن ، 1977 ـ يىلى 766 مىڭ يۈەن چىقىم قىلىنغانىدى ، 1980 ـ يىلى چىقىم 1 مىليون يۈەنلىك ئۆتكەلدىن ئۆتۈپ ، 1 مىليون 260 مىڭ يۈەنگە ، 1985ـ يىلى 2 مىليون يۈەنلىك ئۆتكەلدىن ئۆتۈپ ، 2 مىليون 189 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، 1986 ـ يىلى 3 مىليون 362 مىڭ يۈەنگە يېتىپ 1985 ـ يىلىدىكىدىن % 54 ئاشتى . 1999 ـ يىلى 17 مىليون 490 مىڭ يۈەن چىقىم قىلىنىدى . 2000 ـ يىلى چىقىم 24 مىليون 530 مىڭ يۈەنگە يېتىپ 1999 ـ يىلىدىكىدىن % 40 كۆپەيدى .

8 . سانائەت ـ قاتناش خىراجىتى

بۇ ساھەگە 1970 ~ 1988 ـ يىلىنچە 845 مىڭ يۈەن چىقىم قىلىنغانىدى ، 1989 ~ 2000 ـ يىلىغىچە 3 مىليون 970 مىڭ يۈەن چىقىم قىلىنىدى .

9 . باشقا چىقىملار

بۇ ، تۇراقسىز مەبلەغ ، ئاددىي قۇرۇلۇش پۇلى ، باشقا ئىشلار خىراجىتى ، بازار رېمونت قىلىش خىراجىتى ، بازارلاردا ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش خىراجىتى ، باھا قوشۇمچە يارىمى ۋە باشقا چىقىم قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . 50 ـ يىللاردا 1958 ـ يىلى چىقىم ئەڭ كۆپ بولۇپ ، 13 مىڭ يۈەن بولغانىدى ، 60 ~ 70 ـ يىللاردا ئەڭ كۆپ بولغان 1971 ـ يىلى 149 مىڭ يۈەن ، ئەڭ ئاز بولغان 1960 ـ يىلى 3000 يۈەن بولدى . 80 ـ يىللاردا ئەڭ كۆپ بولغان 1989 ـ يىلى 1 مىليون 220 مىڭ يۈەن ، ئەڭ ئاز بولغان 1981 ـ يىلى 297 مىڭ يۈەن بولدى . 90 ـ يىللاردا 1994 ـ ، 1998 ـ يىللىرىدىن باشقا يىللاردا مەنپىي سان بولغانىنىڭ سىرتىدا ، ئەڭ يۇقىرى بولغان 1993 ـ يىلى 2 مىليون 800 مىڭ يۈەن بولدى . 1999 ـ ، 2000 ـ يىللىرى يىلىغا ئوتتۇرىچە 1 مىليون 390 مىڭ يۈەندىن چىقىم قىلىنىدى .

باي ناھىيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى مالىيە كىرىمى ئەھۋالى

جەدۋەل : 12 — 1 بىرلىكى : تۆمەن يۈەن ، %

تۈرى / سوممىسى / يىللار	ئومۇمىي جەمئىي	تۇرلۇك باج كىرىمى		كارخانا كىرىمى		باشقا كىرىم	
		سوممىسى	نىسبىتى	سوممىسى	نىسبىتى	سوممىسى	نىسبىتى
1950	58. 3	58. 3	100				
1951	60. 1	58. 4	97. 2			1. 7	2. 8
1952	50. 1	48. 4	96. 6			1. 7	3. 4
1953	98. 4	93. 5	95			4. 9	5
1954	136. 7	117. 3	85. 8			19. 4	14. 2
1955	140. 5	130. 1	92. 6			10. 4	7. 4
1956	148. 4	133. 6	90	6. 8	4. 6	8	5. 4
1957	156. 8	133. 3	85	15. 9	10. 1	7. 6	4. 9

4. 3	7. 8	9. 8	17. 9	85. 9	156. 2	181. 9	1958
1	1. 9	5	9. 1	93. 9	170. 5	181. 5	1959
1. 3	1. 3	7. 9	7. 9	81. 9	81. 7	99. 8	1960
						121	1961
						151	1968
0. 9	1. 2	-5. 4	-7. 3	104. 6	140. 3	134. 2	1969
2. 2	1. 6	-104	-75. 9	201. 8	147. 3	73	1970
0. 2	1. 1	-155. 3	-89. 6	253. 4	146. 2	57. 7	1971
6. 8	2. 7	-252. 2	-100. 1	345. 3	137. 1	39. 7	1972
3. 9	1. 8	-214. 9	-99. 5	311	144	46. 3	1973
3. 6	2. 1	-164. 3	-97. 1	260. 7	154. 1	59. 1	1974
2. 1	1. 8	-90. 7	-76. 7	188. 5	159. 5	84. 6	1975
2. 6	2. 6	-73. 2	-73. 6	170. 6	171. 6	100. 6	1976
7. 8	5. 1	-177. 5	-116. 8	269. 8	177. 5	65. 8	1977
1	1. 3	-56. 7	-74. 2	155. 7	203. 8	130. 9	1978
		-21. 4	-39. 3	121. 4	222. 9	183. 6	1979
10. 8	21. 1	-28. 6	-56. 1	117. 9	230. 9	195. 9	1980
1. 8	2. 4	-50. 2	-66	148. 4	195. 1	131. 5	1981
1. 6	3. 4	-8. 5	-17. 8	106. 9	223. 3	208. 9	1982
0. 7	1. 5	-15. 7	-34	115	249. 1	216. 6	1983
3. 1	7. 5	-18. 9	-46	115. 8	281. 7	243. 2	1984
1. 6	6. 2	-7. 7	-30. 1	106. 1	414. 8	390. 9	1985
4. 7	16. 2	-39. 6	-135. 4	139. 9	461. 1	341. 9	1986
3. 7	14. 7	-30. 9	-123. 4	127. 3	507. 6	398. 9	1987
2. 3	11. 6	-26. 1	-134. 4	123. 9	637	514. 2	1988
2. 8	15	-27. 3	-196	133. 7	718	537	1989
2. 7	16	-33. 9	-198	131. 2	766	584	1990
19. 2	149	-27. 9	-217	108. 8	845	777	1991
6	49	-13. 2	-109	107. 3	883	823	1992
4. 1	46	1. 4	15	94. 4	1037	198	1993
5. 3	49	0. 4	-4	95. 1	847	919	1994
6. 1	65	-2. 1	-22	96	1022	1065	1995
12. 7	202	-2. 3	-37	89. 6	1421	1586	1996
9. 3	164	4. 2	73	86. 5	1520	1757	1997
9. 4	182	1. 8	34	88. 8	1719	1935	1998
13. 5	277	5. 7	118	80. 8	1662	2057	1999
18	438	7	170	75	1827	2435	2000

ئىزاھ: 1962 ~ 1967 - يىلىغچە بولغان سان كەم ، 2000 - يىللىق مالىيە كىرىمى 570 مىلك يۈەن فوند كىرىمىنى ئۆزئىچىگە ئالمايدۇ .

باي ناھىيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى مالىيە چىقىمى ئەھۋالى

جەدۋەل : 12 — 2

بىرلىكى : تۈمەن يۈەن

يىللار	جەمئىي	ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش	مەدەنىيەت - ماارىپ - سەھىيە	مەمۇرىي خراجەت	باھا قوشۇمچىسى	باشقىلار
1955	50.1	1.6	13.5	35		
1956	62.1	3.2	13.8	45.1		
1957	69.1	4.3	20.6	43.7		0.5
1958	117.3	43.7	31.6	40.7		1.3
1959	142.6	67.3	35.6	39.4		0.3
1960	213.3	66.4	98.4	48.2		0.3
1961	182					
1968	156					
1969	188.2	87.2	49.7	42.8		8.5
1970	335.2	233.6	53.9	34.6		13.1
1971	392.4	251.5	71.1	54.9		14.9
1972	476.4	314.8	94.5	56.9		10.2
1973	433.5	271	103.8	51.5		7.2
1974	447	266.3	105.2	72.1		3.4
1975	479.5	276.7	122.8	74		6
1976	493.5	289.4	124.5	75.8		3.8
1977	501.6	290.7	129.3	76.6		5
1978	757.9	482.2	179	90.4		6.3
1979	595.2	307.9	182.2	93.5		11.6
1980	720.8	308.6	229.3	126		56.9
1981	739.8	337.5	237.7	134.9		29.7
1982	846.7	368	288.8	145.9		44
1983	953.6	370.7	343.8	184.7		54.4
1984	1071.7	389	436.8	197.7		48.2
1985	1244.7	411.8	475.7	218.9	26.4	111.9
1986	1891.1	461.5	524.9	336.2	485.3	83.2
1987	1931.6	512.8	605.8	339	431	43

62. 6	421. 9	395. 6	709. 2	535. 1	2124. 4	1988
122	521. 2	463. 8	765. 1	567. 2	2439	1989
9. 5	590. 7	548. 2	909. 9	666. 7	2725	1990
141	484	645	990	764	3024	1991
87	125	861	1255	973	3301	1992
280	52	997	1394	1008	3731	1993
-150	64	1082	2299	1220	4515	1994
73		1431	2555	1506	5565	1995
95		1575	3072	1470	6212	1996
254		1745	3287	1195	6481	1997
-107		1582	3183	2161	6819	1998
139		1749	3575	2880	8343	1999
139		2453	3765	3414	9771	2000

ئىزاھ : مەمۇرىي خىراجەت جامائەت خەۋپسىزلىكى ، تەپتىش ، سوت چىقىمىنى ئۆز ئىچىگە ئالمىدۇ . 1994 - يىلىدىن كېيىن باھا قوشۇمچىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى .

§6 . زايوم ، خەزىنە چېكى

1 . زايوم

مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) باي ناھىيىسىدە ئىتتىپاق غالىبىيەت زايومىدىن 120 مىڭ يۈەنلىك تارقىتىلغان .

1950 - يىلى 2 - ئايدا ئاقسۇ مەمۇرىي باش تەپتىش ۋالىيسى باي ناھىيىسىگە سۈندۇرۇپ ھېسابلىنىدىغان خەلق غالىبىيەت زايومىدىن 5500نى تارقىتىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى ، بۇ زايومنىڭ ھەر بىرى كونا خەلق پۇلى ھېسابىدا 2566 يۈەنگە (يېڭى خەلق پۇلى 2566 .0 يۈەن) سۈندۇرۇلغان بولۇپ ، 14 مىليون 113 مىڭ يۈەنلىك (يېڭى خەلق پۇلى ھېسابىدا) ئىدى . يىللىق ئۈسۈمى 5 لى بولۇپ ، بەش يىل توشقاندا چەك تارقىتىش ئارقىلىق قايتۇرۇلاتتى . 1956 ~ 1958 - يىللىرى ناھىيە بويىچە 80 مىڭ 400 يۈەنلىك (يېڭى خەلق پۇلى ھېسابىدا) دۆلەت ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش زايومى تارقىتىلدى ، 1956 - يىلىدىكىسى سەككىز يىلدا ، 1958 - يىلىدىكىسى 10 يىلدا قايتۇرۇلدى . 80 - يىللاردا ناھىيە بويىچە 2 مىليون 389 مىڭ 100 يۈەنلىك زايوم تارقىتىلدى . 90 - يىللاردا ناھىيە بويىچە 217 مىڭ 500 يۈەنلىك دۆلەت مەبلىغى زايومى ، 450 مىڭ يۈەنلىك پۇل مۇئامىلە زايومى تارقىتىلدى .

2 . خەزىنە چېكى

80 - يىللاردا ناھىيە بويىچە 2 مىليون 974 مىڭ 300 يۈەنلىك خەزىنە چېكى تارقىتىلدى . 1990 ~ 1993 - يىلىغىچە 2 مىليون 755 مىڭ يۈەنلىك خەزىنە چېكى ، 314 مىڭ يۈەنلىك

ئالاهىده خەزىنه چېكى، 945 مىڭ يۈەنلىك قىممىتىگه كاپالەتلىك قىلىنىدىغان خەزىنه چېكى تارقىتىلدى. 1994 ~ 1997 - يىلىغىچه 2 مىليون 70 مىڭ يۈەنلىك خەزىنه چېكى، 160 مىڭ يۈەنلىك ئالاهىده يۈزلىنىشلىك زايوم تارقىتىلدى.

Ⅱ باب

باج

§1. ئاپپارات

1. يەرلىك باج ئىدارىسى

مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) كۇچا، شايار، بۈگۈر، باي، توقسۇلاردا يەرلىك باج ئىدارىسى قۇرۇلغان، ئۇلار كۇچا باش ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولغان، ئىداره باشلىقىنى ئۆلكىلىك هۆكۈمەتنىڭ مالىيە نازارىتى ئەۋەتكەن. مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) شېڭ شىسەي مالىيە - باج مەمۇرىيىتى ئاپپاراتلىرىنى ئىسلاھ قىلىپ، ئالدى بىلەن باج ئىدارىلىرىنى (ئىستېمال بېجى ئىدارىلىرىنى) مالىيە ئىدارىسى قىلىپ ئۆزگەرتكەن. مىنگونىڭ 24 - يىلى (1935 - يىلى) يەنه مالىيە ئىدارىسىغا قاراشلىق ناهىيىلىك شۆبه مالىيە ئىدارىلىرى باج ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلگەن. مىنگونىڭ 28 - يىلى (1939 - يىلى) 1 - ئايدا جياڭ لىيەنمۇ كۇچا، شايار، بۈگۈر، باي، توقسۇ يەرلىك باج ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىقىغا تەيىنلەنگەن. مىنگونىڭ 30 - يىلى (1941 - يىلى) 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مالىيە ئىدارىسى باشلىقىنىڭ پەرمانىغا ئاساسەن باي ناهىيىسىده باج ئىدارىسى قۇرۇلغان، ئىداره باشلىقلىقىنى ئەسلىدىكى شۆبه باج ئىدارىسىنىڭ مۇدىرى ۋاڭ جىشۇ ۋاكالىتەن ئۆتىگەن. مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) 1 - ئاينىڭ 6 - كۈنى خاۋ بىڭچېڭ (يەنه بىر ئىسمى خاۋ شېڭ، كومپارتىيە ئەزاسى) بايغا كەلگەن. 8 - كۈنى ئۇ قەسەم بېرىپ باي ناهىيىلىك باج ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىقىنى ئۈستىگه ئالغان. 1 - ئاينىڭ 10 - كۈنى جياڭ لىيەنمۇ قاراشەھەرگه يۆتكىلىپ كەتكەن، باي ناهىيىلىك باج ئىدارىسى يەنىلا ئاقسۇ يەرلىك باج ئىدارىسىگه قارىغان. مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) ناهىيىلىك باج ئىدارىسى تاپاۋەت ئېلىش ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلگەن. مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى) 6 - ئايدا ئاقسۇ مەمۇرىي رايونى ناهىيىلىك تاپاۋەت ئېلىش ئىدارىلىرىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، هەممىسىنى باج بۆلۈمىگه ئۆزگەرتكەن. ئۇلار ناهىيىلىك مالىيە ئىدارىسىغا قارىغان.

2. باج ئىدارىسى

جۇڭخۇا خەلق جۇمهۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، 1950 - يىلى ناهىيىلىك خەلق هۆكۈمىتىده باج بۆلۈمى تەسىس قىلىندى، ئۇنىڭ قارىمىقىدا باج ئېلىش بۆلۈمچىسى، پىلان - بوغالتىر

رىيە بۆلۈمچىسى ، مەمۇرىي - كاتىبات بۆلۈمچىسى ۋە كادىرلار بۆلۈمچىسى قۇرۇلدى ، ئىشچى-خىزمەتچىسى 17 ئىدى . 1954 - يىلى 10 - ئايدا باج بۆلۈمى باج ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلدى ، ياقائىرىقتا باج پونكىتى قۇرۇلدى . 1958 - يىلى سايرام باج پونكىتى قۇرۇلدى . 1962 - يىلى 11 - ئايدا ياتۇر ، گۈلباغ ، توقسۇن گۈڭشىلىرىنىڭ مەركىزىدە باج پونكىتى قۇرۇلدى . 1974- يىلىدىن كېيىن ئونباش ، قاراباغ ، قېيىر باج پونكىتلىرى قۇرۇلدى . 1993 - يىلى ناھيىلىك باج ئىدارىسىنىڭ كادىرى 75كە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت كادىر 38 ؛ ئالىي ، ئوتتۇرا تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتلىق كادىر 51 ؛ باشلانغۇچ ئۇنۋانى بارلار 31 ، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار ئىككى . ئىداردا ئىشخانا ، مەمۇرىي بۆلۈمچە ، بوغالتىرىيە بۆلۈمچىسى ، كادىرلار - مەمۇرىي تەپتىش بۆلۈمچىسى ، باج ئېلىشنى باشقۇرۇش بۆلۈمچىسى ، باج مەمۇرىيىتى بۆلۈمچىسى ، تەكشۈرۈش ئەترىتى ، تالون باشقۇرۇش ئورنى ، باج مەسلىھەتچىلىك ئىشلىرى ئورنى ، ئىدارە قارمىقىدا باي بازىرى ، تېرەك ، قاراباغ ، ياقائىرىق ، ئونباش ، كانچى ، سايرام ، قىزىل ، قېيىر قاتارلىق باج پونكىتلىرى ۋە داۋانچى ، چوڭكۆۋرۈك ، ياتۇر ، توقسۇن ، مىچىغ باج ئىشلىرى گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى .

1994 - يىلى 7 - ئايدا ناھيىلىك باج ئىدارىسى يەرلىك باج ئىدارىسى ۋە دۆلەت باج ئىدارىسىغا ئايرىلىپ ، ئايرىم ۋىۋىسكا ئېسىپ ئىش بېجىردى ، 1996 - يىلى 8 - ئايدا ناھيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى گوۋۇيۈەن ۋە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى بەنگۈتتىنىڭ ئالاقىدار ھۆججەتلىرىگە ئاساسەن دۆلەت باج ئىدارىسى ، يەرلىك باج ئىدارىسىنىڭ باج ئېلىش - باشقۇرۇش دائىرىسىنى تەڭشىدى .

§ 2 . باج - سېلىق

1 . چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى باج - سېلىق

چىڭ سۇلالىسىنىڭ چېيەنلۇڭ 24 - يىلى (1759 - يىلى) بايدا ئېپتىدائىي ئۆزلەشتۇرۇلگەن پۇقرالار يېرى 97 دادەن بەش كۇرە ئۇرۇقلۇق كېتىدىغان يەر بولۇپ ، ھەر يىلى ھوسۇلنىڭ 10 دىن بىرى تاپشۇرۇلاتتى ، غەللە - پاراق 97 دادەن بەش كۇرە ئىدى ؛ سايرامدا ئېپتىدائىي ئۆزلەشتۇرۇلگەن پۇقرالار يېرى 975 دادەن ئۇرۇقلۇق كېتىدىغان يەر بولۇپ ، ھەر يىلى ھوسۇلنىڭ 10 دىن بىرى تاپشۇرۇلاتتى ، غەللە - پاراق 975 دادەن ئىدى . كېيىن يىلمۇ يىل كۆپەيتىلدى ۋە ئازايتىلدى . 31 - يىلى (1766 - يىلى) بايدا ئېلىنغان غەللە - پاراق 364 دادەن ، ئىككى كۇرە ، بىر شىڭ ، تۆت ئوچۇم ، ئۈچ قوشۇق ، سايرامدا ئېلىنغان غەللە - پاراق 782 دادەن ، ئىككى كۇرە ، ئىككى شىڭ ، سەككىز ئوچۇم ، بىر قوشۇق بولدى . 37 - يىلى (1772 - يىلى) سايرامدىن ئېلىنىدىغان غەللە - پاراق 1532 دادەن ، 41 - يىلى (1776- يىلى) بايدىن ئېلىنىدىغان غەللە - پاراق 728 دادەن ئىككى كۇرە بولدى . داۋگۇاڭ 8 - يىلى (1828 - يىلى) بايدا شەخسلەر ئاچقان يەردىن ئېلىنىدىغان غەللە - پاراق يېڭىدىن 5013 دادەن كۆپەيتىلدى . 13 - يىلى (1833 - يىلى) بايدىن ئېلىنىدىغان كونا - يېڭى غەللە - پاراق 11 مىڭ دادەن بولدى .

چەك سۈلالىسىنىڭ چېيەنلۇڭ يىللىرىدىن تۇڭجى يىللىرىغىچە باي ناھىيىسىدىن ئېلىنغان غەللە - پاراق

جەدۋەل : 12 — 3

ماتېرىيالنىڭ كېلىش مەنبەسى	ۋاقتى	باج نىسبىتى	ئېلىنغان غەللە - پاراق (دانە)	
			سايرام	باي
مۇسۇلمان يۇرتلىرى تەزكىرىسى	چېيەنلۇڭ 37 - يىلى (1772 - يىلى)	ئوندىن بىر	750	364.2
غەربىي يۇرتنىڭ غەرىتىلىك تەزكىرىسى	چېيەنلۇڭ 41 - يىلى (1776 - يىلى)	ئوندىن بىر	782 (سومىسى 134 پۇل)	364.2 (سومىسى 30 پۇل)
چېيەنلۇڭنىڭ نوپۇس پىرقىسىنىڭ مىزانلىرى		ئوندىن بىر	975	520.5
جياچىڭ بۇيۇك چەك سۈلالىسىنىڭ مۇراسىم خاتىرىلىرى		ئوندىن بىر	975	550
ئەنجېڭدا يېڭىدىن كۆپەيگەن خۇسۇسىي بوز يەر غەللە - پارىقى	داۋگۇاڭ 8 - يىلى (1828 - يىلى)	ئوندىن بىر		5013
شۇەنتۇڭنىڭ ھەقىقىي كاتالوگى	داۋگۇاڭ 13 - يىلى (1883 - يىلى)	ئوندىن بىر		11000
تۇڭجىنىڭ نوپۇس پىرقىسىنىڭ مىزانلىرى		ئوندىن بىر	946	553.5
بۇيۇك چىڭنىڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى		ئوندىن بىر	1146.4	

2 . مىنگو دەۋرىدىكى باج - سېلىق

مىنگونىڭ دەسلەپكى يىلى غەللە - پاراق 17 مىڭ 362.08 يۈەن ، خوراش مەبلىغى 6639.5 يۈەن ، ئوت - چۆپ سېلىقى 3174 جىڭ ئىدى .

مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) باج تۇرى ئىمپورت بېجى ، ئېكسپورت بېجى ، چارۋا بېجى ، ماركا بېجى ، ئورمان بېجى ، قان بېجى ، ھاراق - تاماكا ئالاھىدە بېجى ، يەر - زېمىن بېجى ، تىجارەت بېجى ، تىجارەت نومۇر تاختىسى بېجى ، ئالاھىدە باج ، ئىستېمال بېجى ، پوسۇلكا بېجى ، ئاپتوموبىل بېجى ، كۆكۈل ئېچىش بېجى ، ئاشلىق بازىرى بېجى ، ئۆي بېجى ، يول ئاسراش بېجى ، مىراس بېجى ، يەر بېجى ، تۇز بېجى قاتارلىق 20 نەچچە خىلغا يەتتى .

مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى) باج تۇرى نومۇر تاختىسى بېجى ، تىجارەت بېجى ، لازىمەتلىك بېجى ، ئالاھىدە باج ، قان بېجى ، رەسمىيەت ھەققى ، تۇز بېجى ، ماركا بېجى ، زىياپەت بېجى ، ئۆي بېجى ، ھاراق - تاماكا ئالاھىدە بېجى ، يەر - زېمىن بېجى ، چارۋا بېجى ، يەر باھاسى

بېجى ، ئورمان بېجى ، تەبىئىي باج قاتارلىق 16 خىل بولدى .

3 . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ باج تۈزۈمى

1950 - يىلى 393 مىڭ يۈەن ھەر خىل سودا - سانائەت بېجى ئېلىنغانىدى ، 1980 - يىلى 1 مىليون 461 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، 1990 - يىلى 6 مىليون 659 مىڭ يۈەنگە ، 2000- يىلى 33 مىليون 328 مىڭ 700 يۈەنگە يەتتى .

1) ئوبوروت بېجى

مال بېجى بۇ باج 1950 - يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ ، 1959 - يىلى توختىتىلدى ، سەككىز يىلدا 982 مىڭ يۈەن باج ئېلىنىدى .

تاۋار ئوبوروتى بېجى بۇ باج 1953 - يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ 1959 - يىلى توختىتىلدى ، 379 مىڭ يۈەن باج ئېلىنىدى .

سودا - سانائەت بېجى بۇ باج 1950 - يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ ، 1959 - يىلى توختىتىلدى ، 603 مىڭ يۈەن باج ئېلىنىدى .

سودا - سانائەت بىر تۈتاش بېجى بۇ باج ئەسلىدىكى مال بېجى ، تاۋار ئوبوروتى بېجى ، سودا - سانائەت بېجىنىڭ بىرلەشتۈرۈلۈشىدىن ھاسىل بولغان بولۇپ ، 1959 - يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ ، 1972 - يىلى توختىتىلدى ، 767 مىڭ يۈەن باج ئېلىنىدى .

تۈز بېجى بۇ باج 1959 - يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىدى ، كېيىن بايلىق بېجىغا ئۆزگەرتىلدى ، 2000 - يىلىغىچە 4 مىليون 987 مىڭ 800 يۈەن باج ئېلىنىدى .

سودا - سانائەت بېجى بۇ باج ئەسلىدىكى سودا - سانائەت بىر تۈتاش بېجى ۋە ئۇنىڭ قوشۇمچە بېجى ، شەھەرلەردىكى ئۆي - زېمىن بېجى ، ماشىنا - پاراخوت نومۇر تاختىسى بېجى ، قان بېجىنىڭ بىرلىشىشى بولۇپ ، 1973 - يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ ، 1986 - يىلى توختىتىلدى ، بۇ مەزگىلدە 13 مىليون 983 مىڭ يۈەن باج ئېلىنىدى . 1990 - يىلى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، 1990 ~ 2000 - يىلىغىچە 148 مىليون 685 مىڭ يۈەن باج ئېلىنىدى .

قوشۇلما قىممەت بېجى بۇ باج 1983 - يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىدى . قىسمەن يېنىك ، ئېغىر سانائەت بۇيۇملىرىنىڭ سېتىلىش كىرىمىنىڭ بارلىق قىممىتى ئىچىدىكى قوشۇلما قىممەت قىسمىغا باج ھېسابلاندى . 2000 - يىلىغىچە 100 مىليون 798 مىڭ يۈەن باج ئېلىنىدى .

مەھسۇلات بېجى بۇ باج 1984 - يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىدى ، 2000 - يىلىغىچە 19 مىليون 653 مىڭ يۈەن باج ئېلىنىدى .

تىجارەت بېجى بۇ باج سودا - سانائەت بېجىدىن ئايرىپ چىقىلغان بولۇپ ، 1984 - يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىدى ، باج كەسپىلەرنىڭ تىجارەت كىرىمى بويىچە ھېسابلاندى ، توپ سېتىش سودىسىدا باج كىرگۈزۈش - سېتىشتىكى باھا پەرقى بويىچە ھېسابلاندى ، 2000 - يىلىغىچە 48 مىليون 37 مىڭ يۈەن باج ئېلىنىدى .

ئىستېمال بېجى بۇ باج 1989 - يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ 2000 - يىلىغىچە 2 مىليون 786 مىڭ يۈەن باج ئېلىنىدى .

2) تاپاۋەت بېجى

سودا - سانائەت بېجىنىڭ تاپاۋەت بېجى بۇ باج يىللىق تاپاۋەت سوممىسى بويىچە ھېسابلىنىدىغان بولۇپ ، 1950 - يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ ، 1959 - يىلى توختىتىلدى ، 662 مىڭ يۈەن باج ئېلىنىدى .

سودا ـ سانائەت تاپاۋەت بەجى بۇ باج سودا ـ سانائەت بەجىدىن ئايرىپ چىقىلغان بولۇپ ، 1959 ـ يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ 1984 ـ يىلى توختىتىلدى ، 1 مىليون 800 مىڭ يۈەن باج ئېلىنىدى .

دۆلەت كارخانىلىرى تاپاۋەت بەجى بۇ ، يۇقىرىغا تاپشۇرۇلىدىغان پايدا قانۇندا بەلگىلەنگەن باج نىسبىتى ئارقىلىق تاپشۇرۇلىدىغان تاپاۋەت بەجىغا ئۆزگەرتىلگەن باج بولۇپ ، 1984 ـ يىلى 1 ـ ئايدىن باشلاپ ئېلىنىپ ، 2000 ـ يىلىغىچە 11 مىليون 15 مىڭ يۈەن باج ئېلىنىدى .

كوللېكتىپ كارخانىلار تاپاۋەت بەجى بۇ باج سودا ـ سانائەت تاپاۋەت بەجىدىن ئايرىپ چىقىلغان بولۇپ ، 1984 ـ يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ ، 2000 ـ يىلىغىچە 9 مىليون 290 مىڭ يۈەن باج ئېلىنىدى .

شەخسلەر كىرىمىنى تەڭشەش بەجى بۇ ئاپتوبۇس ، يۈك ئاپتوموبىلى بىلەن تىجارەت قىلىدىغان يەككە ئائىلىلەر ، ھۆددىگەر ئائىلىلەر ۋە بىناكارلىق كەسپىدىكى ھۆددىگەرلەردىن ئېلىنىدىغان باج بولۇپ ، 1986 ـ يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ ، 2000 ـ يىلىغىچە 9 مىليون 657 مىڭ يۈەن باج ئېلىنىدى .

بازار ـ يېزىلاردىكى يەككە سودا ـ سانائەتچىلەر تاپاۋەت بەجى بۇ باج سودا ـ سانائەت تاپاۋەت بەجىدىن ئايرىپ چىقىلغان بولۇپ ، 1987 ـ يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ ، 2000 ـ يىلىغىچە 6 مىليون 696 مىڭ يۈەن باج ئېلىنىدى .

خۇسۇسىي كارخانىلار تاپاۋەت بەجى بۇ باج 1990 ـ يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ ، 2000ـ يىلىغىچە 1 مىليون 123 مىڭ يۈەن باج ئېلىنىدى .

3) مال ـ مۇلۇك ھەرىكىتى بەجى

قان بەجى بۇ باج 1950 ـ يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ ، 2000 ـ يىلىغىچە 3 مىليون 235 مىڭ يۈەن باج ئېلىنىدى .

سودا ـ سېتىق بەجى ، ئۇلاغ سودىسى بەجى 1950 ~ 1953 ـ يىلىغىچە ئاشلىق ، چارۋا ، رەخت سودىسى بەجى ئېلىنىدى . 1954 ـ يىلى ماتا ، ئاشلىق ۋە قوي سودىسى بەجى توختىتىلدى ، شۇنىڭدىن كېيىن پەقەت كالا ، ئات ، ئېشەك ، قېچىر سودىسى بەجى ئېلىنىدى ، شۇڭا ئۇلاغ سودىسى بەجى دېيىلدى . 1978 ـ يىلى سودا ـ سېتىق بەجى ئېلىشقا ئۆزگەرتىلدى ، 1986ـ يىلى يەنە ئۇلاغ سودىسى بەجى ئېلىشقا ئۆزگەرتىلدى . 2000 ـ يىلىغىچە 2 مىليون 113 مىڭ 600 يۈەن سودا ـ سېتىق بەجى ۋە ئۇلاغ سودىسى بەجى ئېلىنىدى .

ماشىنا ـ پاراخوت نومۇر تاختىسى بەجى ، ماشىنا ـ پاراخوت بەجى 1950 ـ يىلىدىن باشلاپ ئۇلاغ ھارۋىسىغا نومۇر تاختىسى بەجى ئېلىنىدى . 1956 ـ يىلىدىن باشلاپ ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرىدىن باج ئېلىنىدىغان بولدى ، 1974 ـ يىلى توختىتىلدى . 1987ـ يىلىدىن باشلاپ ماشىنا ـ پاراخوت ئىشلىتىش بەجى ئېلىنىدى . 2000 ـ يىلىغىچە 659 مىڭ 300 يۈەن باج ئېلىنىدى .

ئۇي ـ زېمىن بەجى بۇ باج 1950 ~ 1952 ـ يىلىغىچە ئۇچ يىل ئېلىنىپ كېيىن توختىتىلدى . 1986 ـ يىلى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، 2000 ـ يىلىغىچە 1 مىليون 371 مىڭ يۈەن باج ئېلىنىدى .

باج تولۇقلاش جەرىمانىسى بۇ تولۇقلىما باج ، جەرىمانە پۇل ، جەرىمانە قويۇش ، مۇسادىرە قىلىنغان ماددىي ئەشيالارنىڭ ئۆزگەرگەن باھاسى ۋە پارچە ـ پۈرات كىرىملەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . 1950 ~ 2000 ـ يىلىغىچە 1 مىليون 175 مىڭ 600 يۈەن باج ئېلىنىدى .

ماركا بېجى بۇ باج 1950 - يىلىدىن باشلاپ ئېلىندى . بۇ ، سودا ، مۇلۇك ھوقۇقىغا دوكۇمېنت تۇرغۇزۇلغاندا ھۆججەت چىقارغۇچى ، قوبۇل قىلغۇچى ياكى ئىشلەتكۈچى ماركا چاپلاپ تاپشۇرىدىغان باج . بۇ باج 1958 - يىلى سودا - سانائەت بىر تۈتاش بېجىغا قوشۇۋېتىلىدى . 1988 - يىلى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . 2000 - يىلىغىچە 508 مىڭ 900 يۈەن باج ئېلىندى .

ئۈسۈم تاپاۋەت بېجى بۇ باج 1954 - يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ ، 1959 - يىلى توختىتىلىدى ، 67 مىڭ يۈەن باج ئېلىندى .

مەدەنىيەت - كۆڭۈل ئېچىش بېجى بۇ ئاساسلىقى كىنو قويۇشتىن ئېلىنىدىغان باج بولۇپ ، 1956 - يىلى ئېلىنىشقا باشلاپ ، 1966 - يىلى 10 - ئايدا توختىتىلدى ، 22 مىڭ 800 يۈەن باج ئېلىندى .

بازار سودىسى بېجى بۇ باجنىڭ ئېلىنىش دائىرىسى ئۆي قۇشلىرى ، گۆش ، تۇخۇم ، ھۆل-قۇرۇق مېۋە ، يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلات ، قول سانائەت بۇيۇملىرى بولۇپ ، ئۇنى ئالغۇچى تەرەپ تاپشۇرىدۇ ، بۇ باج 1962 - يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ ، 1971 - يىلى توختىتىلدى ، 111 مىڭ يۈەن باج ئېلىندى .

بازار قوغداش قۇرۇلۇشى بېجى بۇ باج مەھسۇلات بېجى ، تىجارەت بېجى ، قوشۇلما قىممەت بېجىغا تاپشۇرۇلىدىغان باج سوممىسىنىڭ نىسبىتى بويىچە ھېسابلاپ ئېلىنىدۇ . بۇ باج 1986-يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ ، 2000 - يىلىغىچە 6 مىليون 128 مىڭ 500 يۈەن باج ئېلىندى .

بازارلاردا يەر ئىشلىتىش بېجى بۇ باج 1989 - يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ ، 2000 - يىلىغىچە 1 مىليون 148 مىڭ 500 يۈەن باج ئېلىندى .

4) ئالاھىدە تۇردىكى باج

بىناكارلىق بېجى بۇ ئۆزى مەبلەغ جۇغلاپ ئاساسىي قۇرۇلۇشقا سالغان مەبلەغ ، يېڭىلىنىدىغان ، ئۆزگەرتىلىدىغان بىناكارلىق قۇرۇلۇشىغا سېلىنغان مەبلەغدىن ئېلىنىدىغان باج بولۇپ ، 1984 - يىلى ئېلىنىشقا باشلىدى ، 2000 - يىلىغىچە 2 مىليون 532 مىڭ يۈەن باج ئېلىندى .

دۆلەت كارخانىلىرىنىڭ مۇكاپات سوممىسى بېجى بۇ باج 1985 - يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ ، 1993 - يىلى توختىتىلدى ، 483 مىڭ 200 يۈەن باج ئېلىندى .

كوللېكتىپ كارخانىلارنىڭ مۇكاپات سوممىسى بېجى بۇ باج 1985 - يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ ، 1993 - يىلى توختىتىلدى ، 293 مىڭ يۈەن باج ئېلىندى .

كەسپىي مۇكاپات سوممىسى بېجى بۇ باج 1985 - يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ ، 1993 - يىلى توختىتىلدى ، 117 مىڭ يۈەن باج ئېلىندى .

مائاش تەڭشەش بېجى بۇ باج 1986 - يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ ، بىر يىلدىن كېيىن توختىتىلدى ، شۇ يىلى 54 مىڭ يۈەن باج ئېلىندى .

دۆلەت ئىگىلىكىنىڭ مائاش تەڭشەش بېجى بۇ باج 1989 - يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ ، 1992 - يىلى توختىتىلدى ، 174 مىڭ يۈەن باج ئېلىندى .

مائارىپ خىراجىتى قوشۇمچىسى بۇ 1990 - يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ ، 1995 - يىلى توختىتىلدى ، 1 مىليون 45 مىڭ يۈەن باج ئېلىندى .

مەخسۇس تۇر تەڭشەش بېجى بۇ باج 1991 - يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ ، 1995 - يىلى توختىتىلدى ، 656 مىڭ يۈەن باج ئېلىندى .

تۇراقلىق مۇلۇككە مەبلەغ سېلىش يۇنىلىشى بېجى بۇ باج 1991 - يىلىدىن باشلاپ ئېلىنىپ ، 1994 - يىلى توختىتىلدى ، 1 مىليون 173 مىڭ يۈەن باج ئېلىندى .

1950 ~ 2000 ـ يىلىغىچە تۇرلۇك سودا ـ سانائەت بېجى ئېلىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 12 — 4　　بىرلىكى : تۆمەن يۈەن

يىللار	ئېلىنغان باج	يىللار	ئېلىنغان باج	يىللار	ئېلىنغان باج	يىللار	ئېلىنغان باج	يىللار	ئېلىنغان باج
1950	39. 3	1961	57. 1	1972	84. 6	1983	172. 7	1994	1488. 9
1951	40. 1	1962	73	1973	81	1984	231. 2	1995	1525. 8
1952	30. 3	1963	83. 4	1974	93. 1	1985	330. 2	1996	1983. 7
1953	48. 1	1964	82. 2	1975	95. 7	1986	385. 6	1997	2345. 5
1954	77. 5	1965	84. 4	1976	101. 9	1987	438. 5	1998	2675. 5
1955	81. 2	1966	81. 0	1977	113. 8	1988	528. 4	1999	2733. 7
1956	79. 4	1967	85. 9	1978	133. 9	1989	594	2000	3332. 9
1957	95. 5	1968	72. 9	1979	145. 5	1990	665. 9		
1958	81. 9	1969	62. 7	1980	146. 1	1991	732. 1		
1959	63. 9	1970	67. 2	1981	147. 2	1992	879. 1		
1960	81. 8	1971	80. 2	1982	157	1993	1054. 4		

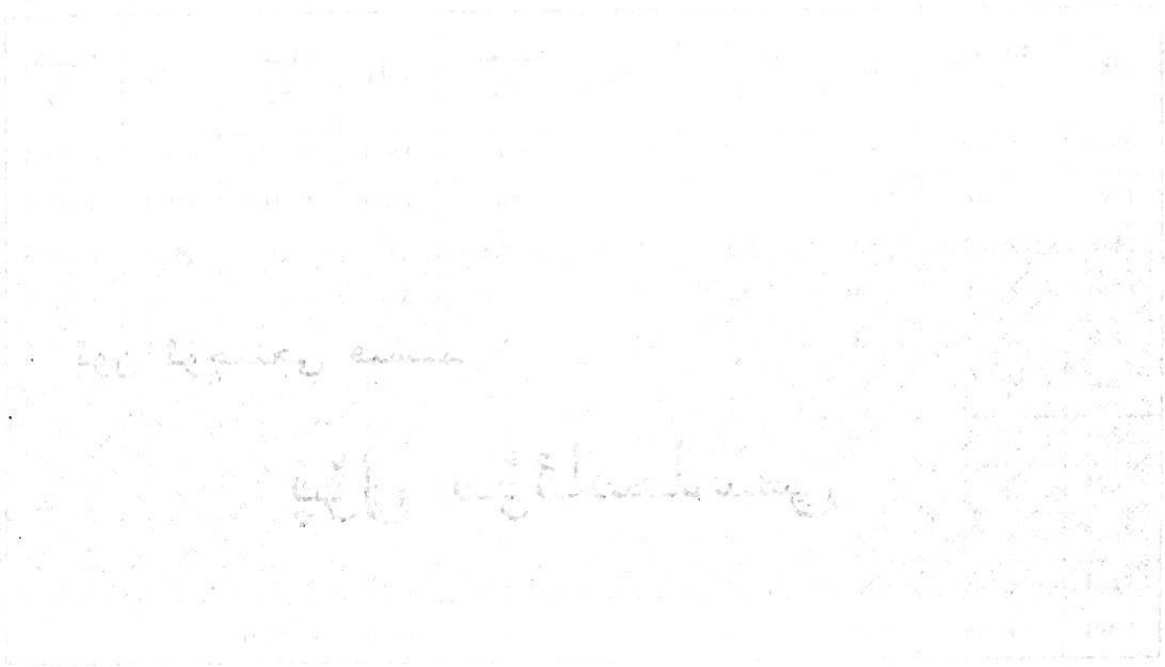
§ 3 . نۇقتىلىق قۇرۇلۇش ۋە تەڭشەش

1984 ـ يىلىدىن باشلاپ دۆلەتنىڭ ئېنېرگىيە ، قاتناش ساھەسىدىكى نۇقتىلىق قۇرۇلۇش فوندى توپلاندى ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانا ، كەسپىي ئورۇنلار ، ئىدارىلەر ، خەلق تەشكىلاتلىرى ، يەرلىك ھۆكۈمەتلەرنىڭ خام چوت سىرتىدىكى كىرىمى ۋە كوللېكتىپ كارخانىلارنىڭ تاپاۋەت بېجى تاپشۇرغاندىن كېيىنكى پايدىسى قاتارلىقلار توپلاش دائىرىسىگە كىرگۈزۈلدى . توپلاش نىسبىتى % 15 بولدى . بۇ ، 1995 ـ يىلى توختىتىلدى ، 3 مىليون 579 مىڭ يۈەن باج ئېلىندى .

1989 ـ يىلىدىن باشلاپ تەڭشەش فوندى يىغىلدى ، ناھىيىدىكى دۆلەت كارخانىلىرى ، خۇسۇسىي كارخانىلار ۋە يەككە سودا ـ سانائەتچىلەر تاپاۋەت بېجى تاپشۇرغاندىن كېيىنكى پايدىسىدىن دۆلەت خام چوتىنى تەڭشەش بېجى تاپشۇردى ، تاپشۇرۇش نىسبىتى % 10 بولدى . بۇ ، 1995 ـ يىلى توختىتىلدى ، 1 مىليون 682 مىڭ يۈەن باج ئېلىندى .

ئون ئۈچىنچى قىسىم

پۇل مۇئامىلىسى

ئون ئۇچىنچى قىسىم

پۇل مۇئامىلىسى

I باب

ئاپپارات

§1 . پۇل باشقۇرۇش ئىدارىسى ، سودا بانكىسىنىڭ ئىش بېجىرىش ئورنى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈڭشۇ 34 - يىلى (1908 - يىلى) ئاقسۇ ۋىلايىتى باي ناهىيىسىدە پۇل باشقۇرۇش ئىدارىسى (شۆبە ئىدارە) قۇرغان ، ئۇ كەسىپ جەھەتتە پېرېۋوت قىلىش ۋە قەرز تارقىتىشنى ئاساس قىلغان بولۇپ ، خاراكتېرى سەررايخانا ، بانكىغا ئوخشاپ كېتەتتى . مىنگونىڭ 4 - يىلى (1915 - يىلى) پۇل باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ كاپىتالى 10 مىڭ 5 سەركۈمۈش ، تارقاتقان قەغەز پۇلى 2145 سەر كۈمۈش بولغان . مىنگونىڭ 18 - يىلى (1929 - يىلى) ئىش بېجىرىشنى توختاتقان .

مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) شىنجاڭ ئۆلكىلىك سودا بانكىسى باي ناهىيىسىدە ئىش بېجىرىش ئورنى قۇرۇپ ، مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) ئەمەلدىن قالدۇرغان . مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) بۇ ئىش بېجىرىش ئورنى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن ، ۋاڭ گۈڭچياۋ مۇدىر بولغان .

§2 . تارماق بانكىلار

1. جۇڭگو خەلق بانكىسىنىڭ باي ناهىيىلىك تارماق بانكىسى

جۇڭگو خەلق بانكىسىنىڭ باي ناهىيىلىك تارماق بانكىسى بىۋاستە جۇڭگو خەلق بانكىسىنىڭ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسىغا قارايتتى ، ئەينى چاغدىكى ئىشچى - خىزمەتچىسى يەتتە ئىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە كادىر بەش ، بانكا ساقچىسى ئىككى .

1955 ـ يىلى قارىمىقىدا 15 يېزا ئامانەت ـ قەرز كوپېراتىپى بار ئىدى .
1957 ـ يىلى 3 ـ ئايدا يېزا ئىگىلىك بانكىسىنىڭ باي ناھىيىلىك تارماق بانكىسى ئۇنىڭغا قوشۇۋېتىلدى . 1964 ـ يىلى يېزا ئىگىلىك بانكىسى ئايرىپ چىقىلدى .
1965 ـ يىلى بوغالتىرىيە بۆلۈمچىسى ، پىلان ـ كرېدىت بۆلۈمچىسى ، يېزا ئىقتىسادى بۆلۈمچىسى ۋە ئامانەت ـ قەرز كوپېراتىپلىرى بۆلۈمچىسى قۇرۇلدى .
1965 ـ يىلى 10 ـ ئايدا جۇڭگو يېزا ئىگىلىك بانكىسىنىڭ باي ناھىيىلىك تارماق بانكىسى يەنە خەلق بانكىسىنىڭ ناھىيىلىك تارماق بانكىسىغا قوشۇۋېتىلدى . 1979 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ئەسلىدىكى يېزا ئىگىلىك بانكىسىغا تەۋە كەسىپلەر ئايرىلىپ ، يېزا ئىگىلىك بانكىسىنىڭ باي ناھىيىلىك تارماق بانكىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى .
1985 ـ يىلى 7 ـ ئايدا خەلق بانكىسىنىڭ باي ناھىيىلىك تارماق بانكىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ، ئۇنىڭ كەسىپنى جۇڭگو سودا ـ سانائەت بانكىسىنىڭ باي ناھىيىلىك تارماق بانكىسى ۋاكالىتەن بېجىردى .
1987 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى بۇ بانكا ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى .
2000 ـ يىلى بانكىنىڭ ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 29غا يەتتى ، بانكا قارىمىقىدا بوغالتىرىيە ـ خەزىنە بۆلۈمچىسى ، تارقىتىش بۆلۈمچىسى ، ئۇنۇۋېرسال ئىشلار بۆلۈمچىسى ، قوغداش بۆلۈمچىسى ۋە ئىشخانا تەسىس قىلىندى .

2 . جۇڭگو يېزا ئىگىلىك بانكىسىنىڭ باي ناھىيىلىك تارماق بانكىسى

بۇ بانكا 1956 ـ يىلى 5 ـ ئايدا قۇرۇلدى .
1957 ـ يىلى 3 ـ ئايدا جۇڭگو خەلق بانكىسىنىڭ باي ناھىيىلىك تارماق بانكىسىغا قوشۇۋېتىلدى ، 1964 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى .
1965 ـ يىلى 10 ـ ئايدا يەنە خەلق بانكىسىنىڭ ناھىيىلىك تارماق بانكىسىغا قوشۇۋېتىلدى .
1979 ـ يىلى 12 ـ ئايدا يېزا ئىگىلىك بانكىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ ، بىۋاستە يېزا ئىگىلىك بانكىسىنىڭ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەركىزىي تارماق بانكىسىغا قارايدىغان بولدى ، 1980 ـ يىلى 1ـ ئايدا تىجارەت باشلىدى .
2000 ـ يىلى بانكىنىڭ ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 81گە يەتتى ، بانكا قارىمىقىدا مەمۇرىيەت بۆلۈمچىسى ، ئىشخانا ، پىلان ـ كرېدىت بۆلۈمچىسى ، بوغالتىرىيە بۆلۈمچىسى ، ئامانەت بۆلۈمچىسى ، كادىرلار ـ قوغداش بۆلۈمچىسى ، تەكشۈرۈش بۆلۈمچىسى ، مەمۇرىي تەپتىش بۆلۈمچىسى ؛ 11 تىجارەت ئورنى ، ئىككى خەلق پۇل ئامانىتى ئورنى ۋە بىر تىجارەت بۆلۈمى قۇرۇلدى .

3 . جۇڭگو سودا ـ سانائەت بانكىسىنىڭ باي ناھىيىلىك تارماق بانكىسى

1985 ـ يىلى 7 ـ ئايدا خەلق بانكىسىنىڭ باي ناھىيىلىك تارماق بانكىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، جۇڭگو سودا ـ سانائەت بانكىسىنىڭ باي ناھىيىلىك تارماق بانكىسى قۇرۇلدى ھەمدە خەلق بانكىسىنىڭ ئەسلىدىكى ناھىيىلىك تارماق بانكىسىنىڭ كەسىپلىرىنى ۋاكالىتەن بېجىردى .
1987 ـ يىلى 7 ـ ئايدا خەلق بانكىسىنىڭ ناھىيىلىك تارماق بانكىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، ئەسلىدىكى پۇل مۇئامىلە مەمۇرىيىتىگە مەنسۇپ قىسمەن كەسىپلەر ۋە باشقۇرۇش قاتارلىق

كەسپلەر سودا - سانائەت بانكىسى ناهيىلىك تارماق بانكىسىدىن ئايرىپ چىقىلدى .
2000 - يىلى بۇ بانكىدا مەمۇرىيەت بۆلۈمچىسى ، پىلان - كرېدىت بۆلۈمچىسى ، بوغالتىرىيە بۆلۈمچىسى ، كاسسا بۆلۈمچىسى ، ئامانەت بۆلۈمچىسى ، تەكشۈرۈش بۆلۈمچىسى ، قوغداش بۆلۈمچىسى ۋە ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى ئىشخانىسى قۇرۇلدى . ئىشچى - خىزمەتچىسى 52 . بانكا قارىمىقىدا تۆت ئامانەت ئورنى ، بىر شۆبە ئىش بېجىرىش ئورنى قۇرۇلدى .

4 . جۇڭگو خەلق قۇرۇلۇش بانكىسىنىڭ باي ناهيىلىك تارماق بانكىسى

1972 - يىلى باي ناهيىسىدە ئىش بېجىرىش ئورنى قۇرۇلدى ، ئۇ بىۋاستە خەلق بانكىسىنىڭ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەركىزي تارماق بانكىسىغا قارىدى ، پۇل مۇئامىلىسىدە شەھەر - بازارلار-نىڭ مەبلىغىنى باشقۇرۇش ۋە ئىشلىتىشنى ئاساس قىلدى .
1979 - يىلى 5 - ئايدا جۇڭگو خەلق قۇرۇلۇش بانكىسىنىڭ باي ناهيىلىك تارماق بانكىسى قۇرۇلدى ، ئۇ قۇرۇلۇش بانكىسى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەركىزي تارماق بانكىغا قارىدى .
2000 - يىلى بۇ بانكىدا مەمۇرىيەت - قوغداش بۆلۈمچىسى ، مەبلەغ بۆلۈمچىسى ، بوغالتىرىيە بۆلۈمچىسى تەسىس قىلىندى ؛ ئۇلارنىڭ قارىمىقىدا ۋاكالىتەن ئىش بېجىرىش ئورنى ، بىر ئامانەت ئورنى ، بىر تىجارەت بۆلۈمى ، بىر ئامانەت مەخسۇس پوكىيى ۋە ئىككى شۆبە ئىش بېجىرىش ئورنى بار بولدى ، ئىشچى - خىزمەتچىسى 29غا يەتتى .

5 . ئامانەت - قەرز كوپىراتىپى

1955 - يىلى ناهيىدە يېزا ئامانەت - قەرز كوپىراتىپى قۇرۇلدى . ئۇنىڭ خاراكتېرى كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدە بولۇپ ، مۇستەقىل ھېسابات قىلىش ، پايدا - زىيانغا ئۆزى ئىگە بولۇش يولغا قويۇلدى ، كەسىپ جەھەتتە ناهيىلىك يېزا ئىگىلىك بانكىسى تەرىپىدىن باشقۇرۇلدى ۋە نازارەت قىلىندى . شۇ يىلى قېيىر ، قىزىل ، سايرام ، توقسۇن ، كانچى ، باي بازىرى ، مىچىغ ، ئونباش ، چوڭ كۆۋرۈك ، داۋانچى ، ياقائېرىق ، قاراباغ ۋە ياتۇر قاتارلىق 13 ئامانەت - قەرز كوپىراتىپى قۇرۇلدى . ھەر بىر كوپىراتىپقا تۆتتىن كادىر قويۇلدى ، ئەزالارنىڭ پاي پۇلى 65 مىڭ يۈەن ، تۇرلۇك ئامانەت پۇل قالدۇقى 47 مىڭ يۈەن بولدى . 1971 - يىلى بۇلۇڭ ئامانەت-قەرز كوپىراتىپى قۇرۇلدى . 1980 - يىلى ناهيىلىك يېزا ئىگىلىك بانكىسىدا ئامانەت - قەرز كوپىراتىپى بۆلۈمچىسى قۇرۇلدى . 1983 - يىلى تىزاق ، كېۋەز ئامانەت - قەرز كوپىراتىپى ۋە ناهيىلىك ئامانەت - قەرز بىرلەشمە كوپىراتىپى قۇرۇلدى . 1993 - يىلى ناهيە بويىچە يېزا ئامانەت - قەرز كوپىراتىپى 16گە ، خادىمى 115كە ، پاي پۇلى 404 مىڭ يۈەنگە ، تۇرلۇك ئامانەت پۇل قالدۇقى 28 مىليون 796 مىڭ يۈەنگە ، تۇرلۇك قەرز پۇل قالدۇقى 6 مىليون 112 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، تارقىتىلغان تۇرلۇك قەرز پۇل 93 مىليون 865 مىڭ يۈەنگە يەتتى .
2000 - يىلى ناهيە بويىچە ئامانەت - قەرز كوپىراتىپلىرىنىڭ ئىشچىسى - خىزمەتچىسى 104كە ، پاي پۇلى 435 مىڭ يۈەنگە ، تۇرلۇك ئامانەت پۇل قالدۇقى 888 مىليون 700 مىڭ يۈەنگە ، تۇرلۇك قەرز پۇل قالدۇقى 233 مىليون 710 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

6 . سۇغۇرتا شىركىتى

1951 - يىلى جۇڭگو خەلق بانكىسىنىڭ باي ناهيىلىك تارماق بانكىسىدا سۇغۇرتا شىركىتى-

نىڭ باي ئالاھىدە ۋاكالىتەن ئىش بېجىرىش ئورنى قۇرۇلدى ، ئۇنى كۆچا ئالاھىدە ۋاكالىتەن ئىش بېجىرىش ئورنى باشقۇردى ، 1958 - يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى .

1985 - يىلى 10 - ئايدا جۇڭگو خەلق سۇغۇرتا شىركىتىنىڭ باي ناھىيىلىك تارماق شىركىتى قۇرۇلدى ، ئۇ بىۋاستە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك سۇغۇرتا مەركىزي تارماق شىركىتىگە قارىدى .

1993 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچىسى يەتتىگە يەتتى .

1997 - يىلى 1 - ئايدا ئۆمۇر سۇغۇرتىسى كەسپى ئايرىلىپ مۇستەقىل ئىگىلىك باشقۇرىدىغان بولدى ، شىركەتنىڭ نامى جۇڭگو سۇغۇرتا شىركىتى مال - مۇلۇك سۇغۇرتىسى چەكلىك شىركىتىنىڭ باي ناھىيىلىك تارماق شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى .

1999 - يىلى 1 - ئايدا شىركەتنىڭ ئىلگىرىكى نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى .

Ⅱ باب

پۇل

§1 . كونا پۇل

تارىخي كىتابلاردا كۆسەن بەگلىكىدە ئالتۇن - كۈمۈش پۇل ، كىچىك مىس پۇل ئىشلىتىلگەن دەپ خاتىرىلەنگەن .

ناھىيە تەۋەسىدە دۆلەت پۇلىدىن : مىس پۇل ، تىللا ، بىرىكمە مېتال پۇل ، لاتا پۇل ، قەغەز پۇل ، چەت ئەل پۇلىدىن روسىيە پۇلى (رۇس تېڭىسى ، رۇس دوللىرى) ، ھىندىستان پۇلى قاتارلىقلار ئوبوروت قىلىنغان .

1 . مىس پۇل

خوتەن ئات سۇرەتلىك پۇلى «خەنزۇچە - كارۇشتىچە ئىككى خىل يېزىقلىق پۇل» دەپمۇ ئاتىلىدۇ ، شەرقي خەن سۇلالىسىنىڭ يۈئېپىڭ 16 - يىلى (73 - يىلى) ناھىيىدە ئوبوروت قىلىنغان .

خەنزۇچە - كۇسەنچە ئىككى خىل يېزىقلىق بەش جۇلۇق يارماق قىسقارتىلىپ «كۇسەن بەش جۇلۇق يارمىقى» دېيىلىدۇ . 3 - ئەسىردىن 7 - ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە ناھىيە تەۋەسىدە ئوبوروت قىلىنغان ، قىزىل مىڭئۆيىدىن قېزىۋېلىنغان .

كۇسەن كىچىك يارمىقى جىن سۇلالىسى دەۋرىدىكى «بەش جۇلۇق كىچىك يارماق» قا تەقلىد قىلىپ قويۇلغان . 5 - ئەسىرنىڭ ئالدى - كەينىدە بارلىققا كەلگەن . قىزىل مىڭئۆيىدىن قېزىۋېلىنغان .

ۋېي بەگلىكىنىڭ بەش جۇلۇق يارمىقى 4 - ، 5 - ئەسىرده ناھىيە تەۋەسىدە ئوبوروت قىلىنغان .

تۈركەش پۇللىرى 7 - ئەسىردىن كېيىن ناھىيە تەۋەسىدە ئوبوروت قىلىنغان .

جۇڭغار يارمىقى (پۇلى) ناهيه تەۋەسىدە 16 ـ ئەسىردە ئوبوروت قىلىنغان .
چيەنلۇك تۇڭباۋ چىڭ سۇلالىسىنىڭ چيەنلۇك 26 ـ يىلى (1761 ـ يىلى) ئاقسۇ پۇل قۇيۇش جۇجۇقىدا قۇيۇلغان ، دەسلەپتە بۇ پۇلنىڭ دانىسىنىڭ ئېغىرلىقى 2 مىسقال قىلىنغان ، كېيىن بىر مىسقال 5 پۇڭ قىلىنغان ، كېيىن بىر مىسقال 2 پۇڭ قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن ، ناهيه تەۋەسىدە ئوبوروت قىلىنغان .
جياچىڭ تۇڭباۋ ئاقسۇ پۇل قويۇش جۇجۇقىدا قۇيۇلغان . چىڭ سۇلالىسىنىڭ جياچىڭ يىللىرىدا ناهيه تەۋەسىدە ئوبوروت قىلىنغان .
داۋگۇاڭ تۇڭباۋ ئاقسۇ پۇل قۇيۇش جۇجۇقىدا قۇيۇلغان . چىڭ سۇلالىسىنىڭ داۋگۇاڭ يىللىرىدا ناهيه تەۋەسىدە ئوبوروت قىلىنغان .
شيەنفېڭ داچىنى ئاقسۇ پۇل قۇيۇش جۇجۇقىدا قۇيۇلغان . چىڭ سۇلالىسىنىڭ شيەنفېڭ 4 ـ يىلى (1854 ـ يىلى)دىن ئىلگىرى ناهيه تەۋەسىدە ئوبوروت قىلىنغان .
گۇاڭشۇ تۇڭباۋ چىڭ سۇلالىسى ئارمىيىسى ئاقسۇنى قايتۇرۇۋالغاندىن كېيىن ، جۇجۇق قۇرۇپ قۇيدۇرغان ھەمدە ئوبوروت قىلغان .
تۇڭجى تۇڭباۋ ، راشىدىن خان پۇلىمۇ ناهيه تەۋەسىدە ئوبوروت قىلىنغان .

2 . تىللا ، كۈمۈش پۇل

ناهيه تەۋەسىدە ئوبوروت قىلىنغان تىللا سەئىدىيە تىللاسى ، شىنجاڭ تىللاسى ، ھەربىي تەمىنات تىللاسى ؛ كۈمۈش پۇللار قەشقەر تەڭگىسى ، ئاقسۇ تەڭگىسى ، گۇاڭشۇ خەتلىك تەڭگىسى ، گۇاڭشۇ تەڭگىسى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت .

3 . قەغەز پۇل

يۈەن پۇلى يۈەن ئەجدادى قۇبلاي جۇڭتۇڭنىڭ تۇنجى يىلى (1260 ـ يىلى) 10 ـ ئايدا جۇڭتۇڭ يامبۇسى تارقىتىپ قەغەز پۇلغا ئالماشتۇرغان ، يۈەن سۇلالىسىنىڭ 24 ـ يىلى (1287ـ يىلى) يامبۇ قىممىتىدىكى قەغەز پۇل تارقىتىلغان . بۇ قەغەز پۇل يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە ناهيه تەۋەسىدە مەجبۇرىي ئوبوروت قىلىنغان .
چوڭ ئەجدىھار سۈرەتلىك پۇل ناهيه تەۋەسىدە ئىشلىتىلگەن تۇنجى شەكىللىك چوڭ ئەجدىھار سۈرەتلىك پۇلنى شىنجاڭ قورغاس باش جۇجۇقى گۇاڭشۇ 34 ـ يىلى (1908 ـ يىلى) تارقاتقان .
كۆچۈك پۇل مىنگونىڭ 3 ـ يىلى (1914 ـ يىلى) دىن كېيىن ، ئۇنى شىنجاڭ مالىيە نازارىتىنىڭ كۈمۈش خەزىنىسى تارقاتقان ، ئۇ ھۆكۈمەت پۇلى بولۇپ ، ئوبوروتتا پۇل پارچىلاشقا ئىشلىتىلگەن .
ئۆلكە پۇلى مىنگونىڭ 4 ـ يىلى (1915 ـ يىلى)دىن كېيىن ئوبوروت قىلىنغان ، يۈزىدىكى سوممىسى ئۇچ سەر ، بەش سەر ئىدى . 22 ـ يىلى (1933 ـ يىلى) 10 سەر ، 50 سەرلىك تاش مەتبەدە بېسىلغان ئۆلكە پۇلى ئوبوروت قىلىنغان . 28 ـ يىلى (1939 ـ يىلى) يېڭى ئۆلكە پۇلى ئوبوروت قىلىنغان ، ئۇ بىر ، ئۇچ ، بەش ، 10 يۈەنلىك ئىدى . ئىلگىرىكى ئۆلكە پۇلى 29 ـ يىلى (1940 ـ يىلى) 1 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن باشلاپ ئىشلىتىشتىن توختىتىلغان (بىكار قىلىنغان) . مىنگونىڭ 34 ~ 38 ـ يىلىغىچە (1945 ~ 1949 ـ يىلىغىچە) يۈزىدىكى سوممىسى 18 خىل بولغان يېڭى ئۆلكە پۇلى تارقىتىلغان ، ئۇنىڭ قىممىتى

100 يۈەندىن 6 مىليارد يۈەنگىچە بولغان .

كۆمۈش پۇل مىنگونىڭ 38 - يىلى (1949 - يىلى) 5 - ئايدا ئوبوروت قىلىنغان ، ئۇنىڭ ئاساسىي پۇلى بىر يۈەن ، بەش يۈەن ، 10 يۈەن ، پارچە پۇلى بىر پۇڭ ، بەش پۇڭ ، بىر مو ، ئۇچ مو ، بەش مو بولغان .

§ 2 . خەلق پۇلى

1949 - يىلى 10 - ئايدىن 1950 - يىلى 2 - ئايغىچە ناھىيە تەۋەسىدە داۋاملىق كۆمۈش پۇل ئوبوروت قىلىندى .

1950 - يىلى 10 - ئايدا خەلق پۇلى تارقىتىلدى (كونا خەلق پۇلى) ھەمدە كۆمۈش پۇل بىلەن ئايرىۋاشلاش باشلاندى (بىر كۆمۈش پۇل 350 يۈەن خەلق پۇلىغا ئايرىۋاشلاندى) . خەلق پۇلىنىڭ يۇزىدىكى سوممىسى 1950 - يىلى ئوبوروت قىلىنغان پۇل (كونا پۇل) بويىچە بىر يۈەن ، بەش يۈەن ، 10 يۈەن ، 20 يۈەن ، 50 يۈەن ، 100 يۈەن ، 200 يۈەن ، 500 يۈەن ، 1000 يۈەن ، 5000 يۈەن ، 10 مىڭ يۈەن ، 50 مىڭ يۈەن بولدى .

1955 - يىلى 3 - ئاينىڭ 1 - كۈنى يېڭى خەلق پۇلى ئوبوروت قىلىندى ، ئۇنىڭ ئاساسىي پۇلى بىر يۈەن ، ئىككى يۈەن ، ئۇچ يۈەن ، بەش يۈەن ، ۋە 10 يۈەن ، پارچە پۇلى بىر پۇڭ ، ئىككى پۇڭ ، بەش پۇڭ ، بىر مو ، ئىككى مو ، بەش مو بولدى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە يېڭى خەلق پۇلىنىڭ بىر يۈەنى كونا خەلق پۇلىنىڭ 10 مىڭ يۈەنگە توغرا كېلىش نىسبىتى بويىچە كونا خەلق پۇلى يىغۇۋېلىندى .

1958 - يىلى 12 - ئايدا يېڭى نۇسخىدىكى 10 يۈەنلىك تىزا تارقىتىلدى ، بىر پۇڭ ، ئىككى پۇڭ ، بەش پۇڭلۇق مېتال تىيىنلىق پۇل ئوبوروت قىلىندى ، ئۇنىڭ قىممىتى ئىلگىرى تارقىتىلغان قەغەز تىيىنلىق پۇلىنىڭكى بىلەن ئوخشاش بولۇپ ، ئارىلاشتۇرۇپ ئوبوروت قىلىندى .

1964 - يىلى 4 - ئاينىڭ 14 - كۈنى گوۋۇيۈەن سوۋېت ئىتتىپاقى بىسىپ بەرگەن ئۇچ يۈەن ، بەش يۈەن ، 10 يۈەنلىك تىزىنى يىغۇۋېلىشنى ئېلان قىلدى .

1980 - يىلى بىر مو ، ئىككى مو ، بەش مو ، بىر يۈەنلىك مېتال پۇل ئوبوروت قىلىندى ، ئۇنىڭ قىممىتى قەغەز پۇلىنىڭ يۇزىدىكى قىممىتى بىلەن ئوخشاش بولۇپ ، ئارىلاشتۇرۇپ ئوبوروت قىلىندى .

1987 - يىلى 50 يۈەنلىك پۇل تارقىتىلدى .

1988 - يىلى 100 يۈەنلىك پۇل تارقىتىلدى .

1984 - يىلى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 35 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن مېتال خاتىرە پۇل تارقىتىلدى ، ئۇ «ياشىسۇن ۋەتەن» ، «مىللەتلەر-نىڭ بۈيۈك ئىتتىپاقلىقى» ۋە «دۆلەت قۇرۇش مۇراسىمى»دىن ئىبارەت ئۇچ خىلغا بۆلۈنگەن بولۇپ ، ھەممىسىنىڭ يۇزىدىكى قىممىتى ئوخشاشلا بىر يۈەن . 1985 - يىلى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقىنى خاتىرىلەش يۇزىسىدىن بىر يۈرۈش ئىككى دانە مېتال خاتىرە پۇل تارقىتىلدى ، بىر دانىسى كۆمۈش تەڭگە بولۇپ ، يۇزىدىكى قىممىتى 10 يۈەن ؛ يەنە بىر دانىسى نىكېل تەڭگە بولۇپ ، يۇزىدىكى قىممىتى بىر يۈەن . مېتال خاتىرە پۇلىنىڭ ناھىيىدە ئوبوروت قىلىنغىنى بەك ئاز بولدى ، كۆپىنچىسىنى شەخسلەر ساقلاش ئۈچۈن يىغۇۋالدى .

§ 3 . تارقىتىش ۋە يىغىۋېلىش

خەلق بانكىسى باي ناھىيىلىك تارماق بانكىسى قۇرۇلغاندىن بۇيان پۇل ئوبوروتى ئاساسىي جەھەتتىن نورمال بولدى . 1958 ـ يىلىدىن ئىلگىرى پۇل تارقىتىلغان بولسىمۇ ، تارقىتىلغان سوممىسى ئاز ئىدى . 1959 ~ 1960 ـ يىللىرى بازاردا تاۋار كەمچىل بولغاچقا ، پۇلنىڭ تارقىتىلىش سۈرئىتى ئاستا بولدى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە تاۋار ئىشلەپچىقىرىش ، تاۋار بىلەن تەمىنلەش ، تاۋار سېتىش سۇسلىشىپ كەتتى . 1978 ـ يىلىدىن كېيىن ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ ئەسلىگە كېلىشى ۋە راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ ، پۇلغا بولغان ئېھتىياج ئاشتى ، پۇلنىڭ تارقىتىلىش مىقدارى كۆپەيدى . 1980 ~ 1986 ـ يىلىغىچە يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن تارقىتىلغان پۇل 3 مىليون يۈەندىن ئاشتى .

1987 ~ 2000 ـ يىلىغىچە ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە تۇرلۇك ئىجتىمائىي ئىشلارنىڭ تېز راۋاجلىنىشىغا ۋە بانكا مۇلازىمەت ۋاستىلىرىنىڭ ئۇزلۇكسىز مۇكەممەللىشىشىگە ، راسچوت قوراللىرىنىڭ كەڭ كۆلەمدە قوللىنىلىشىغا ئەگىشىپ ، خەلق پۇلى ئىزچىل غەزىنىگە قايتىش ھالىتىدە تۇردى ، بولۇپمۇ 90 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىدا تارقىتىلغان پۇل ئازايدى .

باي ناھىيىسىدىكى بانكىلارنىڭ 1980 ~ 2000 ـ يىلىغىچە نەق پۇل كىرىم ـ چىقىم قىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 13 — 1 بىرلىكى : تۇمەن يۈەن

تۈرى / سوممىسى / يىللار	كىرىم	چىقىم	يىغىۋېلىنغىنى	تارقىتىلغىنى
1980	997.6	132.8	330.4	
1981	1058.5	1422.6		364.1
1982	1158.8	1574.3		415.4
1983	1760	2157.1		397.7
1984	2291.3	2620.1		328.8
1985	2795.2	2928.3		133.1
1986	3315.3	3540.3		189
1987	9207.8	9097.8	110	
1988	13665.4	12992	673.4	
1989	15531.5	15135.9	399.6	
1990	18332.2	17787.5	544.7	

	2390. 7	19465. 4	21856. 1	1991
	2364. 7	26213. 7	28578. 4	1992
	3042. 7	36348. 3	39391	1993
	2962	52811	55773	1994
	7246	72779	80025	1995
	4214	96097	100311	1996
	2290	117780	120060	1997
	1580	175660	177240	1998
3648		175374	171726	1999
	998	193610	194628	2000

§ 4 . پۇل باشقۇرۇش

1951 ـ يىلىدىن باشلاپ ، ئومۇمەن بانكا ۋە باشقا پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرىدا ئىسچوت ئاچقانلىكى ئىدارە ، تەشكىلات ، قىسىم ، كارخانا ـ كەسىپلەر ئورۇنلار ۋە باشقا ئورۇنلارنىڭ ھەممىسىنىڭ نەق پۇل باشقۇرۇش تۈزۈمىنى ئىجرا قىلىشى ، ئىسچوت ئاچقان بانكىنىڭ نازارىتىنى قوبۇل قىلىشى تەلەپ قىلىندى . 20 يۈەندىن كۆپ پۇل بانكا ئارقىلىق مېمورىئال قىلىنىدىغان بولدى . ئورۇنلارنىڭ بەلگىلەنگەن ساندىن ئارتۇق قالدۇق نەق پۇلى شۇ كۈنلا بانكىغا ئامانەت قۇيۇلدى . 1961 ـ يىلى ناھىيە بويىچە نەق پۇل باشقۇرۇش ئىشى كەڭ دائىرىدە تەكشۈرۈلدى ، كارخانىلارنىڭ سېتىلغان مال پۇلىنى بۇزۇپ ئىشلىتىپ كېتىشى چەكلىنىپ ، پۇلنىڭ تارقىتىلىشى تىزگىنلەندى . 1962 ـ يىلىدىن باشلاپ ، ئىدارە ، تەشكىلات ، كارخانا ئورۇنلاردا مائاش فوندىنى باشقۇرۇش يولغا قويۇلۇپ ، چېقىم ئەمگەك ـ كادىرلار تارماقلىرى تەستىقلىغان پىلان بويىچە نازارەت قىلىندى ھەمدە مائاش فوندى پىلانىنى يۆتكەش بەلگىلىمىسى ئىجرا قىلىندى . 1982 ـ يىلىدىن باشلاپ نەق پۇل باشقۇرۇش كەڭ قويۇپ بېرىلگەنلىكتىن ، بىر قىسىم تارقاق مەبلەغ كۆرۈلۈشكە باشلىدى . 1984 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدىن 1985 ـ يىلىغىچە كرېدىت پاخاللىشىپ ، نەق پۇل باشقۇرۇش تىزگىنسىز قالدى . 1986 ～ 1988 ـ يىلىغىچە نەق پۇل باشقۇرۇش ئومۇمىيۈزلۈك كونترولسىز قالدى ، ئورۇنلار خالىغانچە نەق پۇل ئالىدىغان ، كاسسىدىكى نەق پۇل چەكتىن ئېشىپ كېتىدىغان ، سېتىلغان مال پۇلىنى بۇزۇپ ئىشلىتىپ كېتىدىغان ئەھۋال ئېغىرلىشىپ ، زور مىقداردىكى نەق پۇل «ئىختىيارىي ئايلىنىپ» پۇل پاخاللىقى كۆرۈلدى . 90ـ يىللارنىڭ كېيىنكى مەزگىلىدە نەق پۇل باشقۇرۇش تەدرىجىي نورمال ئىزغا چۈشۈشكە باشلىدى .

Ⅲ باب

ئامانەت پۇل ، قەرز پۇل

§ 1 . ئامانەت پۇل

1950 ـ يىلى خەلق بانكىسىنىڭ باي ناهيىلىك تارماق بانكىسى قوش كاپالەتلىك ئامانەتنى (دىرىغا ، قىممەتسىگە كاپالەتلىك قىلىنىدىغان) يولغا قويدى ، ئامانەت پۇلىنىڭ مۇددىتى توشقاندىن كېيىن ، باها پۇلنى ئامانەت قويغان ۋاقىتتىكىدىن ئۆرلەپ كەتكەن بولسا ، باهانىڭ ئەسلي نەرسىگە سۇندۇرۇلۇش بىرلىكى بويىچە دىرى قايتۇرۇلۇپ ، ئۆسۈمى بېرىلدى (قىممەتسىگە كاپالەتـ لىك قىلىندى) ، باها پۇلنى ئامانەت قويغان ۋاقىتتىكىدىن تۆۋەنلەپ كەتكەن بولسا ، ئەسلىدە ئامانەت قويۇلغان سوممـا بويىچە دىرى قـايتۇرۇلـۇپ ، ئـۆسـۈمى بېرىلـدى (دىرىغا كاپالەتلىك قىلىندى) .

1952 ـ يىلى نورمىلىق خەلق پۇلى ئامانىتى يولغا قويۇلدى ، چەك يۈزىدىكى سوممـا بەش يۈەن ، 10 يۈەن ، 50 يۈەن ، 100 يۈەن بولدى ، ئۇنى ئامانەت قويغۇچى شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىدىكى بانكىدىن ئالالايدىغان بولدى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە چەك كېسىپ بېرىلمىدىغان قەرەلسىز پۇل ئامانىتى يولغا قويۇلدى .

1953 ـ يىلى مۇكاپاتلىق ، ئۆسۈمسىز پۇل ئامانىتى يولغا قويۇلدى ، ھەر بىر ئامانەت ئىككى يۈەنلىك بولۇپ ، ھەر ئايدا مۇكاپات نومۇرى ئېلان قىلىندى ۋە مۇكاپات پۇلى بېرىلدى ، ئامانەت پۇلىنىڭ دىرى بىر يىللىق قەرەلى توشقاندا ئېلىندى .

1953 ـ يىلى 12 ـ ئايدىن 1955 ـ يىلىغىچە يېزىلاردا ئېتىبارلىق ئاشلىق سېتىلىدىغان پۇل ئامانىتى يولغا قويۇلدى .

1959 ـ يىلى مۇقىم باهالىق پۇل ئامانىتى يولغا قويۇلدى .

1985 ـ يىلى سودا ـ سانائەت بانكىسىنىڭ باي ناهيىلىك تارماق بانكىسىدا پۇل ئامانىتى كەسپى يولغا قويۇلدى .

1987 ـ يىلى جۇڭگو خەلق بانكىسىنىڭ باي تارماق بانكىسى بىلەن جۇڭگو قۇرۇلۇش بانكىسىنىڭ باي تارماق بانكىسىدا پۇل ئامانىتى كەسپى ، پوچتا ـ تېلېگراف ئىدارىسىدە پوچتا پۇل ئامانىتى يولغا قويۇلدى . شۇنىڭدىن كېيىن پۇل ئامانىتىنىڭ ئۆسۈم نىسبىتى كۆپ قېتىم تەڭشەلدى ، پۇل ئامانىتى تۈرى كۆپەيتىلدى .

1994 ـ يىلى پۇل ئامانىتى ئورۇنلىرىدا كومپيۇتېر ئارقىلىق باشقۇرۇش يولغا قويۇلۇشقا باشلىدى ، «تور» بانكىلاردا ئارقا ـ ئارقىدىن مـائاشـنى ۋاكالىتەن تـارقىتـىش كـەسپى يولغا قويۇلدى .

ھەر دەرىجىلىك پۇل ئامانىتى ئاپپاراتلىرى جۇڭگو خەلق بانكىسى بىر تۈتاش بەلگىلىگەن

ئۆسۈم نىسبىتىنى قاتتىق ئىجرا قىلدى ، «ئامانەت قويۇشتا ئىختىيارىي بولۇش ، پۇل ئېلىشتا ئەركىن بولۇش ، ئامانەت قويۇلغان پۇلغا ئۆسۈم بېرىش ، ئامانەت قويغۇچىلارنىڭ مەخپىيەتلىكىنى ساقلاش» پرىنسىپىغا ريئايە قىلىش ئاساسىدا خەلق پۇلى ئامانەتى كەسپىنى پائال قانات يايدۇردى .

2000 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بازار - يېزىلاردىكى خەلق پۇلى ئامانىتىنىڭ قالدۇقى 298 مىليون 770 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

1987 ~ 2000 - يىلىغىچە باي ناھىيىسىدىكى بانكىلاردا ئامانەت قويۇلغان پۇلنىڭ قالدۇقى ، ساپ كۆپەيگەن سوممىسى

جەدۋەل : 13 — 2 بىرلىكى : تۈمەن يۈەن

تۈرى / سوممىسى / يىللار	جەمئىي		سودا - سانائەت بانكىسى		يېزا ئىگىلىك بانكىسى		قۇرۇلۇش بانكىسى		پوچتا - تېلېگراف	
	يىل ئاخىرىدىكى قالدۇقى	شۇ يىلى ساپ كۆپەيگىنى	يىل ئاخىرىدىكى قالدۇقى	شۇ يىلى ساپ كۆپەيگىنى	يىل ئاخىرىدىكى قالدۇقى	شۇ يىلى ساپ كۆپەيگىنى	يىل ئاخىرىدىكى قالدۇقى	شۇ يىلى ساپ كۆپەيگىنى	يىل ئاخىرىدىكى قالدۇقى	شۇ يىلى ساپ كۆپەيگىنى
1987	2268		1615		645		8			
1988	2961	669	1880	265	960	315	97	89	24	
1989	3765	804	2106	226	1276	316	354	257	29	5
1990	5101	1336	2688	582	1641	365	702	348	70	41
1991	6336	1235	3235	547	1867	226	1022	320	212	142
1992	7589	1253	3817	582	2007	140	1525	503	240	28
1993	8991	1402	4510	693	2213	206	1971	446	297	57
1994	12652	3661	5650	1140	3511	1298	3042	1071	449	152
1995	16762	4110	7383	1733	4929	1418	3897	855	553	104
1996	21367	4605	9079	1696	6698	1769	4803	906	787	234
1997	24654	3287	10258	1179	8118	1420	5450	647	828	41
1998	26374	1730	10542	284	8801	683	6121	671	910	82
1999	27878	1504	11796	1254	8391	-410	6616	495	1075	165
2000	29877	1999	11062	-734	9110	719	8286	1670	1419	344

2 § . ئورۇنلارنىڭ ئامانەت پۇلى

1 . كارخانا ئامانەت پۇلى

50 - يىللاردىن 70 - يىللارغىچە ئورۇنلارنىڭ ئامانەت پۇلىنى ناھىيىلىك خەلق بانكىسى ۋە ئامانەت قەرز كوپېراتىپى باشقۇردى . 1980 - يىلى ئورۇنلارنىڭ ئامانەت پۇلىنى ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك بانكىسى ۋە قۇرۇلۇش بانكىسى باشقۇرىدىغان بولدى . 1985 - يىلىدىن كېيىن ، ناھىيىلىك سودا - سانائەت بانكىسى پارتىيە - ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى ، سودا - سانائەت كارخانىلىرى

رىنىڭ ئامانەت كەسپىنى بېجىرىشنى يولغا قويىدى .
1987 ـ يىلى كارخانا ئامانەت پۇلىنىڭ قالدۇقى 19 مىليون 30 مىڭ يۈەن بولغانىدى ،
1990 ـ يىلى 21 مىليون 330 مىڭ يۈەنگە يەتتى .
2000 ـ يىلى كارخانا ئامانەت پۇلىنىڭ قالدۇقى 117 مىليون 860 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

2 . مالىيە خاراكتېرلىك ئامانەت پۇل

1987 ـ يىلى مالىيە خاراكتېرلىك ئامانەت پۇلىنىڭ قالدۇقى 60 مىڭ يۈەنگە يەتتى .
1988 ~ 1990 ـ يىلىغىچە ئۇدا قىزىل رەقەم كۆرۈلدى ، ئۇچ يىلدىكى قالدۇق قىزىل رەقەم 5 مىليون 582 مىڭ يۈەنگە يەتتى .
1991 ـ يىلى ئامانەت پۇل قالدۇقى 47 مىڭ يۈەن بولدى .
1994 ـ يىلىدىن كېيىن ، يېڭى مالىيە باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى يولغا قويۇلۇپ ، كىرىمنى كۆپەيتىش ، چىقىمنى تېجەش سالمىقى ئاشۇرۇلۇپ ، مالىيە مەنبەسى تىرىشىپ ئېچىلغانلىقتىن ، مالىيە كىرىمى تېز ئېشىپ ، ئامانەت پۇل كۆپەيدى ، 2000 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ، ئامانەت پۇل قالدۇقى 27 مىليون 550 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

3 . يېزا ئامانەت پۇلى

1958 ~ 1979 ـ يىلىغىچە گۈڭشې ، ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرەتلىرىگە قارىتا مېمورىئال راسچوت قىلىش يولغا قويۇلدى . دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا ، تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى سودىسى بويىچە سېتىۋالغان يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنىڭ باھا پۇلى پۇل تۆلەش ھاۋالىنامىسى ئارقىلىق راسچوت قىلىندى . گۈڭشې ـ ئەتىرەتلەر سېتىۋالغان ئىشلەپچىقىرىش ژاستىلىرىنىڭ باھا پۇلىغا قارىتا چەكلىك سوممىلىق راسچوت قىلىش يولغا قويۇلدى . مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ، دېھقانلارنىڭ ئىختىيارلىقىغا قاراپ مېمورىئال راسچوت قىلىش ياكى نەق پۇل تۆلەش يولغا قويۇلدى . 1987 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا يېزا ئامانەت پۇل قالدۇقى 12 مىليون 690 مىڭ يۈەن بولغانىدى ، كېيىن يىلمۇيىل كۆپەيدى ، 1996 ـ يىلى ئەڭ كۆپ بولۇپ ، 58 مىليون 880 مىڭ يۈەنگە يەتتى . كېيىن بىر ئاز تۆۋەنلەپ ، 2000 ـ يىلىغا كەلگەندە 16 مىليون 990 مىڭ يۈەن قالدۇق قالدى .

1987 ~ 2000 ـ يىلىغىچە باي ناهيىسىدىكى تۇرلۇك ئامانەت پۇل قالدۇقى

جەدۋەل : 13 — 3 بىرلىكى : تۈمەن يۈەن

يىللار	جەمئىي	كارخانىلار ئامانەت پۇلى	مالىيە خاراكتېرلىك ئامانەت پۇل	يېزا ئامانەت پۇلى			باشقىلار
					گۈڭشې ـ ئەترەت ياكى يېزا ـ كەنت ئامانەت پۇلى	ئامانەت ـ قەرز كوپېراتىپى ئامانەت پۇلى	
1987	3103	1903	6	1267	281	988	657
1988	3610	1575	—36. 2	1365	380	985	705. 7

1068	974	403	1377	—414	2131	4162	1989
935	1321	448	1769	—108	2133	4729	1990
1426	1678	361	2039	4. 7	3140	6610	1991
1506	1735	160	2495	23	3038	7062	1992
1446	1946	697	2643	29	2773	6891	1993
195	2377	723	3100	883	4908	9086	1994
818	4535	849	5384	1252	5301	12755	1995
849	5143	745	5888	1411	6888	15036	1996
117			1618	1289	9439	12463	1997
426			1826	3190	8589	14031	1998
377			1063	2536	10154	14130	1999
330			1699	2755	11786	16570	2000

§3 . قەرز پۇل

1 . سودا ـ سانائەت قەرز پۇلى

50 ~ 70 ـ يىللارغىچە ناھىيە تەۋەسىدە سودا ـ سانائەت كارخانىسى كۆپ بولمىغاچقا ، سودا ـ سانائەت كرېدىتىنىڭ تەرەققىياتى ئاستا بولغانىدى . 1978 ـ يىلىدىن كېيىن ناھىيىدە سودا ـ سانائەت كارخانىلىرىغا بېرىلىدىغان قەرز پۇل زور ھەجىمدە كۆپەيدى . 1980 ـ يىلى ناھىيە بويىچە سودا ـ سانائەت كارخانىلىرىغا بېرىلگەن قەرز پۇل 11 مىليون 193 مىڭ يۈەن ، گۈڭشې ـ ئەترەت كارخانىلىرىغا بېرىلگەن قەرز پۇل 230 مىڭ يۈەن ئىدى . 1998 ـ يىلى سودا ـ سانائەت كارخانىلىرىغا بېرىلگەن قەرز پۇل 29 مىليون 970 مىڭ يۈەنگە ، 1993 ـ يىلى 70 مىليون 520 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە سودا ـ سانائەت كارخانىلىرىغا 231 مىليون 250 مىڭ يۈەن قەرز پۇل بېرىلدى .

2 . دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق قەرز پۇلى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق كرېدىتى دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ تەرەققىياتىغا كۈچلۈك تۈرتكە بولدى . 1952 ~ 1959 ـ يىلىغىچە ناھىيە بويىچە تارقىتىلغان دېھقانچىلىق قەرز پۇلى 1 مىليون 700 مىڭ يۈەن بولدى ، 1989 ـ يىلى 3 مىليون 800 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 90 ـ يىللاردا 1994 ـ يىلىدىكىسىنىڭ ئازلاپ كەتكەنلىكىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، قالغان يىللاردا كۆپەيدى . 1995 ـ يىلى 6 مىليون 310 مىڭ يۈەنگە ، 1997 ـ يىلى 17 مىليون 230 مىڭ يۈەنگە ، 2000 ـ يىلى 26 مىليون 730 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

3 . ئاساسي قۇرۇلۇشقا پۇل ئاجرىتىپ بېرىش ۋە قەرز بېرىش ئەھ-ۋالى

80 - يىللاردىن باشلاپ ئاساسي قۇرۇلۇشقا پۇل ئاجرىتىپ بېرىشنى ناھىيىلىك قۇرۇلۇش بانكىسى بېجىردى . تۇراقلىق مۇلۈك قەرز پۇلى ناھىيە مالىيىسىدىن بېرىلدى .

1987 ~ 2000 - يىلىغىچە باي ناھىيىسىدىكى تۇرلۇك قەرز پۇللارنىڭ يىل ئاخىرىدىكى قالدۇقى

جەدۋەل : 13 — 4 بىرلىكى : تۇمەن يۈەن

يىللار	جەمئىي	سانائەت قەرز پۇلى	سودا قەرز پۇلى	بېزا ئىگىلىك قەرز پۇلى			يەككە سودا - سانائەت- چىلەر قەرز پۇلى	ئاجرىتىپ بېرىلگەن قەرز پۇلى	تۇراقلىق مۇلۈك قەرز پۇلى	بىناكارلىق كارخانە- لىرى قەرز پۇلى	باشقىلار
				زاكالەت قەرز پۇلى	دۆلەت ئىگىلىكىدىكى بېزا ئىگىلىك قەرز پۇلى	گۈللىشي ئەترەت ياكى بېزا - كەنت قەرز پۇلى					
1987	6785	412	1483		6	359	86	800	1522	94	1659
1988	9352	565	2414		6	272	89	1203	1522	113	2861
1989	12378	799	2964		38	342	86	1183	1522	94	4970
1990	14778	991	4092		45	330	82	1155	1522	99	6087
1991	17327	1111	5409		33	319	85	1352	2282	109	6275
1992	19270	1083	5949		259	438	87	1252	2760	189	6556
1993	19136	1154	5898		100	560	114	1252	2760	182	6456
1994	22999	1855	8074		462	10	237	1217	3760	182	6730
1995	29583	2036	9432				74	619	9182	187	7422
1996	35166	2019	12190				125	272	11642	250	7735
1997	46112	2672	17724				230	245	13642	328	9548
1998	44723	2856	20635				830	245	13732	136	4243
1999	47244	2539	22283				329	200	14560	101	4641
2000	41394	2806	20319				304		11500	222	3570

§ 4 . ئامانەت - قەرز كوپىراتىپلىرىنىڭ ئامانەت پۇلى ۋە قەرز پۇلى

1 . ئامانەت پۇلى

1965 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى قالدۇق 2 مىليون 391 مىڭ يۈەن بولغانىدى ، 1966 - يىلى 3 مىليون 731 مىڭ يۈەنگە ، 1977 - يىلى 4 مىليون 20 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1978 - يىلىدىن

كېيىن ئامانەت پۇل سوممىسى تېز كۆپەيدى ، 1980 ـ يىلى 8 مىليون 522 مىڭ يۈەنگە ، 1993ـ يىلى 28 مىليون 796 مىڭ يۈەنگە ، 1995 ـ يىلى 45 مىليون 347 مىڭ يۈەنگە ، 2000ـ يىلى 88 مىليون 870 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

ئاھالىلەرنىڭ شەخسىي ئامانەت پۇلى 1965 ـ يىلى 1 مىليون 118 مىڭ يۈەن بولغانىدى ، 1985 ـ يىلى 5 مىليون 691 مىڭ يۈەنگە ، 1993 ـ يىلى 23 مىليون 346 مىڭ يۈەنگە ، 1995ـ يىلى 39 مىليون 396 مىڭ يۈەنگە ، 2000 ـ يىلى 78 مىليون 910 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

2 . قەرز پۇل

1965 ～ 2000 ـ يىلىغىچە تارقىتىلغان قەرز پۇل 425 مىليون 365 مىڭ يۈەنگە ، يىغىۋېلىنغان قەرز پۇل 401 مىليون 74 مىڭ 100 يۈەنگە يەتتى .

قەرز پۇلنىڭ يىل ئاخىرىدىكى قالدۇقى 1965 ـ يىلى 202 مىڭ يۈەن ئىدى ، 1983 ـ يىلىغىچە 200 مىڭ يۈەن ئەتراپىدا بولدى . 1984 ـ يىلى بىراقلا 956 مىڭ يۈەنگە ، 1985 ـ يىلى 1 مىليون 632 مىڭ يۈەنگە ، 1993 ـ يىلى 6 مىليون 112 مىڭ يۈەنگە ، 2000 ـ يىلى 23 مىليون 370 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

باي ناھىيىسىدىكى يېزا ئامانەت ـ قەرز كوپېراتىپلىرىنىڭ 1965 ～ 2000 ـ يىلىغىچە بولغان كەسىپ ئەھۋالى

جەدۋەل : 13 — 5　　بىرلىكى : تۆمەن يۈەن

يىللار	ئامانەت پۇل قالدۇقى			قەرز پۇل قالدۇقى			پايدا	جەلب قىلىنغان پاي پۇلى	ئادەم سانى
		پۇل ئامانىتى	كوللېكتىپ ئامانەت پۇلى		تارقىتىلغىنى	يىغىۋېلىنغىنى			
1965	239. 1	111. 8	127. 3	20. 2	31	10. 8	1. 9	13. 6	52
1966	373. 1	123	250. 1	22. 7	13. 5	11	2. 3	13. 7	52
1967	382. 2	151. 9	230. 3	24. 8	14. 7	12. 6	5. 3	13. 9	52
1968	374. 9	133. 7	241. 2	27. 6	13. 4	10. 6	6. 4	13. 9	57
1969	357. 3	127. 4	229. 9	27. 2	12. 2	12. 6	6. 2	13. 9	56
1970	388. 6	120. 5	268. 1	27. 7	13. 2	12. 7	6. 7	13. 9	56
1971	350. 1	105. 9	244. 2	22. 8	26. 6	30. 5	5. 2	13. 9	62
1972	309. 3	107. 9	201. 4	23. 8	20	19	2. 7	13. 9	71
1973	366	122. 7	243. 3	25. 4	29. 6	28	2. 5	13. 9	72
1974	352. 9	123. 1	229. 8	29. 3	32. 3	28. 5	2. 3	13. 9	74
1975	349. 3	108. 5	240. 8	25. 5	21. 7	25. 5	2. 2	13. 9	74
1976	398. 3	105	293. 3	23. 3	24. 9	27. 1	3	13. 9	76
1977	402	101. 3	300. 7	22. 5	19	19. 8	2. 9	13. 9	89
1978	457. 2	143. 5	313. 7	21. 3	42	43. 2	1	13. 9	98
1979	688. 2	191. 3	496. 9	17	52. 5	56. 7	8. 9	13. 9	104
1980	852. 5	215. 6	636. 9	15. 8	45. 8	47. 1	7. 5	13. 9	99
1981	806. 1	239	567. 1	19. 7	43. 4	26. 7	4. 3	13. 8	100

90	13. 8	5. 6	67. 1	66. 8	16. 4	538. 4	281. 5	819. 9	1982
101	14. 5	7	170	172. 1	18. 4	416	407. 9	823. 9	1983
100	19. 4	3. 8	281. 1	358. 3	95. 6	342. 6	501. 6	844. 2	1984
82	26. 4	2. 9	358	425. 4	163. 2	318. 3	569. 1	887. 4	1985
102	31. 8	9. 4	392. 6	405. 1	175. 7	310. 6	678. 3	988. 9	1986
102	32. 7	10. 4	473. 5	581. 2	283. 6	321. 2	790	1111. 2	1987
98	33. 0	13. 9	842. 2	1027. 2	468. 6	319. 5	1012. 8	1332. 3	1988
100	34. 2	10. 1	740. 3	803	401	243. 2	1102. 3	1345. 5	1989
110	34. 4	—5. 5	873. 7	873. 1	400. 4	351. 4	1638. 8	1990. 2	1990
117	37. 3	16. 9	903. 7	958. 2	454. 8	563. 3	1920. 2	2483. 5	1991
117	39. 7	12. 3	1395. 6	1454. 8	514. 1	617. 1	2099. 9	2717	1992
115	40. 4	11. 8	1708. 2	1805. 4	611. 2	545	2334. 6	2879. 6	1993
115	41	2	1889	2016	856	586	3042	3628	1994
121	41	12	3376	4020	1547	595	3940	4535	1995
117	41	-18	4436	4330	1585	653	4490	5143	1996
113	41	10	5852	6180	1913	623	5498	6121	1997
109	44	10	5939	5918	1892	747	6122	6869	1998
109	86	11	5505	6359	2745	649	6152	6801	1999
106	141	11	4735	4327	2337	996	7891	8887	2000

Ⅳ باب

سۇغۇرتا

§1 . تۇرى

1985 - يىلى ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرى سۇغۇرتىسى ، ئائىلە مال - مۇلۇك سۇغۇرتىسى ۋە ئاددىي جىسمانىي سۇغۇرتىسى يولغا قويۇلغانىدى .

1993 - يىلى مۇنداق 14 تۇرلۇك سۇغۇرتا يولغا قويۇلدى : كارخانا - كەسىپىي ئورۇنلارنىڭ مال - مۇلۇك سۇغۇرتىسى ، ترانسپورت قوراللىرى ۋە مەسئۇلىيەت سۇغۇرتىسى ، يۇك توشۇش سۇغۇرتىسى ، ئائىلە مال - مۇلۇك سۇغۇرتىسى ، سۇيۇقلاندۇرۇلغان نېفىت گاز تۇڭى سۇغۇرتىسى ، خامان ئوت ئاپىتى زاپاس فوندى سۇغۇرتىسى ، بۇغداي ، قىچا مۇلدۇر ئاپىتى سۇغۇرتىسى ، ئاددىي جىسمانىي سۇغۇرتا ، ئانا - بالىلار ساغلاملىقى سۇغۇرتىسى ، ئورۇن رەھبەرلىرى سۇغۇرتىسى ، كوللېكتىپ كۇتۇلمىگەن جىسمانىي زەخمىلىنىش سۇغۇرتىسى ، كۇتۇنۇش سومىمىسى سۇغۇرتىسى ، بالىلارنىڭ ئىككى مۇكەممەللىك سۇغۇرتىسى ۋە باشقا سۇغۇرتىلار .

2000 - يىلى سۇغۇرتا تۇرى ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرى سۇغۇرتىسى ، خامان ئوت ئاپىتى

سۇغۇرتىسى ، ئائىلە مال ـ مۈلۈك سۇغۇرتىسى (بۇ زاپاس فوند خاراكتېرلىك ۋە غەيرىي زاپاس فوند خاراكتېرلىككە بۆلۈنگەن) ، كارخانا مال ـ مۈلۈك سۇغۇرتىسى ، تراكتور سۇغۇرتىسى ، يۈك توشۇش سۇغۇرتىسى ، دېھقانچىلىق تەننەرخى سۇغۇرتىسى ، ئاددىي جىسمانىي سۇغۇرتا ، ئوقۇغۇچىلار ئامان ـ ئېسەنلىك سۇغۇرتىسى ، كۆتۈلمىگەن جىسمانىي زەخمىلىنىش سۇغۇرتىسى ، ياللىغۇچىلار جاۋابكارلىقى سۇغۇرتىسى ، يېمەك ـ ئىچمەك سورۇنى جاۋابكارلىقى سۇغۇرتىسى ، ئاممىۋى جاۋابكارلىق سۇغۇرتىسى ، شەخسىي تۇرالغۇ جاي رەنە قەرز پۇلى سۇغۇرتىسى ، سۇ ئىنشائاتى سۇغۇرتىسى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت .

2 § . كىرىم ـ چىقىم ۋە جۇغلانما

سۇغۇرتا ھەققى يىللىق كىرىمى سۇغۇرتا يولغا قويۇلغان دەسلەپكى ۋاقىتتىكى 100 نەچچە مىڭ يۈەندىن كۆپىيىپ 90 ـ يىللاردا 1 مىليون يۈەنگە يەتتى . 1992 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تېرەك تاغ جىلغىسىدىن كەلگەن كەلكۈن كۆمۈركان كارخانىسىنىڭ مال ـ مۈلكىنى ئېغىر زىيانغا ئۇچراتقاندا ، ناھىيىلىك سۇغۇرتا شىركىتى تۆلەم بېرىش نىزامىغا ئاساسەن بىر قېتىمدىلا 72 مىڭ يۈەن تۆلەم بەردى ، بۇ ناھىيە بويىچە تۆلەم پۇلى ئەڭ كۆپ بولغان بىر قېتىملىق تۆلەم ھېسابلىنىدۇ .

باي ناھىيىسىنىڭ 1989 ~ 2000 ـ يىلىغىچە بولغان سۇغۇرتا كىرىم ـ چىقىم ئەھۋالى

جەدۋەل : 13 — 6　　بىرلىكى : تۆمەن يۈەن

يىللار	سۇغۇرتا ھەققى كىرىمى	تۆلەم چىقىمى
1989	37. 6	9. 2
1990	61. 8	19. 5
1991	102. 2	23. 2
1992	196. 1	103. 3
1993	230	52
1994	310	99. 8
1995	470	99. 8
1996	554	154. 9
1997	512. 6	155. 3
1998	633. 3	259
1999	765. 5	255. 4
2000	552	325. 6

ئون توتىنچى قىسىم

پېنزا ئىگىلىكى

ئون تۆتىنچى قىسىم

يېزا ئىگىلىكى

باي ناهيىسىنىڭ سۇ ، تۆپراق بايلىقى يېزا ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا مۇۋاپىق كېلىدۇ ، تېرىقچىلىق تارىخى ئۇزۇن . چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈڭشۇ يىللىرىدا ، كەڭ كۆلەمدە ئېرىق ـ ئۆستەڭ چېپىلىپ ۋە سۇ باشلىنىپ ، 20 مىڭ گېكتاردىن ئارتۇق ئېتىز سۇغىرىلغان .

1949 ـ يىلى ئاشلىق زىرائىتى تېرىلغۇ كۆلىمى 20 مىڭ 700 گېكتار ، ياغلىق دان زىرائىتى تېرىلغۇ كۆلىمى 10 مىڭ 800 گېكتار ئىدى . 1967 ـ يىلى ئاشلىق زىرائىتى تېرىلغۇ كۆلىمى 40 مىڭ 500 گېكتارغا ، ياغلىق دان زىرائىتى تېرىلغۇ كۆلىمى 10 مىڭ گېكتارغا يەتتى . 2000 ـ يىلى ئاشلىق زىرائىتى تېرىلغۇ كۆلىمى 29 مىڭ 100 گېكتارغا ، ياغلىق دان زىرائىتى تېرىلغۇ كۆلىمى 7100 گېكتارغا يەتتى .

1958 ـ يىلى گۈڭشې قۇرۇلغاندىن كېيىن ، «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش»نىڭ تەسىرىدە ، ئاشلىق هوسۇلى تۆۋەنلەپ كەتتى ، 60 ـ يىللاردا مەركەزنىڭ «تەڭشەش ، مۇستەهكەملەش ، تولۇقلاش ، ئۆستۇرۇش» فائچىنى ئىزچىللاشتۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئاشلىق ، ياغلىق دان ئىشلەپ-چىقىرىش يۇكسەلدى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئېلىپ بېرىلغان 10 يىلدا ، ئاشلىق هوسۇلى 50 مىڭ تونىنا ئەتراپىدا بولدى ، ياغلىق دان هوسۇلى شىددەت بىلەن ئازايدى . 80 ـ يىللاردىن كېيىن بولۇپمۇ ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندىن بۇيان ، ئاشلىق ، ياغلىق دان ئىشلەپچىقىرىشى يىلدىن ـ يىلغا ئاشتى . 1995 ـ يىلى ئېلىنغان ئاشلىق 127 مىڭ 330 تونىنغا يېتىپ 1949 ـ يىلىدىكىنىڭ 3.18 ھەسسىسىگە ، ياغلىق دان 22 مىڭ 508 تونىنغا يېتىپ 1949 ـ يىلىدىكىنىڭ 4.8 ھەسسىسىگە تەڭلەشتى . 2000 ـ يىلى ئېلىنغان ئاشلىق 186 مىڭ 319 تونىنغا يەتتى .

تېرىقچىلىق كەسپىنىڭ مەهسۇلات قىممىتى 1980 ـ يىلى 28 مىليون 171 مىڭ 100 يۈەن (1980 ـ يىلىدىكى ئۆزگەرمەس باها) ئىدى ، 1990 ـ يىلى 145 مىليون 280 مىڭ يۈەن (1990 ـ يىلىدىكى ئۆزگەرمەس باها)گە ، 1995 ـ يىلى 201 مىليون 305 مىڭ 700 يۈەن (1990 ـ يىلىدىكى ئۆزگەرمەس باها)گە ، 2000 ـ يىلى 437 مىليون 250 مىڭ يۈەن (1990 ـ يىلىدىكى ئۆزگەرمەس باها)گە يەتتى .

I باب

يېزا ئىگىلىك تۈزۈلمىسى ، يېزا ئىگىلىكىنى رايونلارغا ئايرىش

1§ . يەرگە ئىگىدارلىق قىلىش تۈزۈمى

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە بەگلىك تۈزۈمى يولغا قويۇلغان بولۇپ ، يەرنىڭ كۆپ قىسمى ھەر دەرىجىلىك بەگلەرنىڭ ئىگىدارلىقىدا ئىدى . كېيىن بەگلىك تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ، يەرنى يەنە كۆپىنچە پومېشچىك ، سۇ زومىگەرلىرى ۋە ئەمەلدارلار ئىگىلىۋالغان . مىنگو دەۋرىدە ئۇرۇش مالىمانچىلىقى تۈپەيلىدىن ، كەمبەغەل دېھقان ، يالالانما دېھقانلارنىڭ كۆپلىگەن يەرلىرىنى پومېشچىك ، سۇ زومىگەرلىرى ئىگىلىۋالغان . ناھىيە ئاھالىسىنىڭ 40 پىرسەنتىدىن كۆپرەكىنى ئىگىلەيدىغان كەمبەغەل دېھقان ، يالالانما دېھقانلار يەرنى ئىجارىگە ئېلىپ ، يالالىنىپ ئىشلەپ جان باقاتتى . 1952 ـ يىلى يەر ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلىشتىن ئىلگىرى ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 7.92 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدىغان پومېشچىك ، باي دېھقانلار ئىگىلىۋالغان يەر 11 مىڭ 284.7 گېكتار ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 48.39 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدىغان كەمبەغەل دېھقان ، يالالانما دېھقانلار ئىگىلىگەن يەر 9960.9 گېكتار بولدى .

باي ناھىيىسىدە يەر ئىسلاھاتىدىن ئىلگىرى ھەرقايسى تەبىقىلەرنىڭ يەر ئىگىلەش ئەھۋالى

جەدۋەل : 14 — 1 بىرلىكى : نەپەر ، % ، گېكتار

تەبىقە	نوپۇس	ئومۇمىي نوپۇستا ئىگىلىگەن نىسبىتى	ئىگىلىگەن يەر	ئومۇمىي يەر كۆلىمىدە ئىگىلىگەن نىسبىتى	ئوتتۇرىچە
پومېشچىك	2695	3.42	5986.28	13.33	2.22
يېرىم پومېشچىك شەكلىدىكى باي دېھقان	369	0.47	935.53	2.08	2.54
باي دېھقان	3171	4.03	4362.90	9.72	1.38
ئاز يەرنى ئىجارىگە بەرگۈچى	1253	1.59	2520.69	5.61	2.01
ئوتتۇرا دېھقان	30333	38.51	19894.78	44.31	0.66
كىچىك قول سانائەتچى	588	0.75	59.06	0.13	0.10

كەمبەغەل دېھقان	26178	33. 23	9347. 71	20. 82	0. 36
يالالانما دېھقان	11933	15. 15	613. 23	1. 37	0. 05
باشقا تەركىبتىكە- لەر	2248	2. 85	135. 17	0. 30	0. 06
مەسچىت ، مەدرە- سە			963. 90	2. 15	
يېڭى ئىتتىپاق يە- رى			77. 61	0. 17	

1952 ـ يىلى 9 ـ ئايدىن 1953 ـ يىلى 6 ـ ئايغىچە يەر ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلدى ، خەلق ھۆكۈمىتى مۇسادىرە قىلغان ، يىغىۋالغان 8941. 39 گېكتار يەرنى يېرى يوق ، يېرى ئاز دېھقانلارغا تەقسىم قىلىپ بەردى . بۇ ئومۇمىي تېرىلغۇ يەرنىڭ 19. 71 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

باي ناهيىسىدە يەر ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىلغاندىن كېيىن ھەر قايسى تەبىقىلەرنىڭ يەر ئىگىلەش ئەھۋالى

جەدۋەل : 14 — 2 بىرلىكى : نەپەر ، % ، گېكتار

تەبىقە	نوپۇس	ئومۇمىي نوپۇستا ئىگىلىگەن نىسبىتى	ئىگىلىگەن يەر	ئومۇمىي يەر كۆلىمىدە ئىگىلىگەن نىسبىتى	ئوتتۇرىچە
پومېشچىك	2695	3. 42	1079. 48	2. 38	0. 40
يېرىم پومېشچىك شەكلىدىكى باي دېھقان	369	0. 47	401. 62	0. 88	1. 09
باي دېھقان	3171	4. 03	4362. 90	9. 60	1. 29
ئاز يەرنى ئىجارىگە بېرگۈچى	1253	1. 59	1204. 79	2. 65	0. 96
ئوتتۇرا دېھقان	30333	38. 51	20370. 96	44. 85	0. 67
كەمبەغەل دېھقان	26178	33. 24	11477. 17	25. 27	0. 44
يالالانما دېھقان	11933	15. 15	4469. 75	9. 84	0. 37
باشقا تەركىبتىكە- لەر	2836	3. 60	761. 06	1. 68	0. 27
مەسچىت ، مەدرە- سە			700. 38	1. 54	
تەقسىم قىلىنمە- غان يەر			442. 31		

1955 ـ ، 1956 ـ يىللىرى باشلانغۇچ يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپىدىن ئالىي يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپىغا ئۆتۈش ئىشقا ئاشتى . يەرگە خۇسۇسىي ئىگىدارلىق قىلىش تۈزۈمى يەرگە كوللېكـ- تىپ ئىگىدارلىق قىلىش تۈزۈمىگە ئۆزگەرتىلدى .

1958 ـ يىلى خەلق گۈڭشېسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، يەر دۆلەت ئومۇمىي خەلق ئىگىدارلـ- قىغا تەۋە بولدى ۋە كوللېكتىپ ياكى شەخسلەرنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى .

§2 . ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى

1 . يەككە ئىگىلىك باشقۇرۇش

1) يەر ئىجارە تۈزۈمى بۇ تۈزۈم ئاساسلىقى ، مۇقىم ئىجارىگە ئېلىش ۋە شېرىك ئىجارىگە ئېلىشتىن ئىبارەت ئىككى خىل بولدى . يەرنى ئىجارىگە ئالغۇچى يەرگە ئىگىدارلىق قىلغۇچىدىن يەرنى مۇقىم ئىجارىگە ئېلىپ ، ئىشلەپچىقىرىش سايمىنى ، ئۇرۇق ، ئالۋان - ياساق قاتارلىقلارنى ئۆزى ئۈستىگە ئالدى ، يەر ئىجارىسى ئادەتتە ئالتىدىن تۆت بويىچە بولدى ، دېمەك ، ئىجارىگە ئالغۇچى ئالتە ئۈلۈش ئالدى . ھوسۇلنىڭ ياخشى - يامان بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ئىجارە ھەققى قەرەلدە تاپشۇرۇلدى . شېرىك ئىجارىگە ئالغۇچى بىلەن ئىجارىگە بەرگۈچى ئۇرۇق ، ئالۋان - ياساقنىڭ يېرىمىنى ئۈستىگە ئالدى . ھوسۇل يېرىمىدىن ، تۆتتىن ئالتە ياكى ئۈچتىن يەتتە بويىچە تەقسىم قىلىندى . ئىجارىگە ئالغۇچى ئاز قىسمىنى ئالدى . مەيلى مۇقىم ئىجارىگە ئالسۇن ياكى شېرىك ئىجارىگە ئالسۇن ، نورمال ھوسۇل ئالغان يىللاردا ئىجارىگە ئالغۇچى جېنىنى ئاران باقتى .

2) يىللىقچى يالاش تۈزۈمى يىللىقچى يالاش تۈزۈمى ئاساسلىقى ئۇزۇن مۇددەت يىللىقچى يالاش شەكلىدە بولدى ، يىللىق ھەققى ئۇچ تاغار (تەخمىنەن 300 كىلوگرام) ئاشلىق بولدى . يىللىقچى سايمانىنى بۇزۇۋەتسە ياكى ئىشنى ئاقسىتىپ قويسا ، ئاشلىقى تۆتۈپ قېلىندى . يىللىقچى يىل بويى ھېرىپ - چارچاپ ئىشلىسىمۇ كېيىم پۈتۈن ، قورساق توق بولمىدى . يىللىقچى يالاش تۈزۈمىنىڭ يەنە بىر خىل غەلىتە شەكلى بولۇپ ، ئۇ بالىچىلاپ كۆيئوغول قىلىۋېلىش ، دەپ ئاتالدى . دېمەك ، يالغۇچى سېتىۋالغان «ئاسراندى قىز »نى يەمچۈك قىلىپ تەمبەل بويتاق ياش دېھقانغا ئۈزگە «كۆيئوغۇل» قىلىۋالىدۇ . ئۇلارنى مەجبۇرىي ھەقسىز ئىشلىتىدۇ ، ئۆمۈر بويى قۇل قىلىدۇ . ناۋادا تىنى ئاجىزلاپ ، كېسەلچان بولۇپ قالسا ، ئۈيدىن قوغلاپ چىقىرىپ ، باشقىسىنى «كۆيئوغۇل» قىلىدۇ .

3) مۇستەقىل ئىگىلىك باشقۇرۇش يەر ئىسلاھاتىدىن كېيىن ، دېھقانلار يەر تەقسىم قىلىۋالدى ، يەر ۋە ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنى بىرقەدەر تەكشى ئىگىلىدى . دېھقانلار غەللە - پاراق تاپشۇرغاندىن سىرت ، قالغان ھوسۇلغا ئۆزى ئىگە بولۇپ ، كىرىمى ئاشتى ، تۇرمۇشى زور دەرىجىدە ياخشىلاندى .

4) ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى 1952 - يىلى دېھقانلار ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى قۇرۇپ ، ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇردى ، 1954 - يىلىغا كەلگەندە ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى 756گە يەتتى ، ھەمكارلىق گۇرۇپپىسىغا قاتناشقان دېھقان ئائىلىسى 8221گە يېتىپ ، ناھىيە بويىچە دېھقان ئائىلىسىنىڭ 52.31 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . كېيىن ھەمكارلىق گۇرۇپپىسىغا قاتناشقان دېھقان ئائىلىسى 11 مىڭ 433كە يېتىپ ، ناھىيە بويىچە ئومۇمىي دېھقان ئائىلىسىنىڭ 72.75 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى پەسىللىك ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى ۋە يىللىق ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى . دەسلەپتە كۆپىنچە پەسىللىك ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى . 1955 - يىلى كۆپ قىسمى يىللىق ھەمكارلىق گۇرۇپپىسىغا ئۆزگەرتىلدى ، ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى جەھەتتە لاپقۇتلىشىپ ھەمكارلىشىش ياكى ئىشقا ئىش قايتۇرۇپ ھەمكارلىشىش ئۈسۈلى

قوللىنىلىپ ، كوللېكتىپنىڭ رولى جارى قىلدۇرۇلۇپ ، يەككە دېھقانلارنىڭ ئەمگەك كۈچى يېتىشمەسلىك قىيىنچىلىقى ھەل قىلىندى . كۆپ ساندىكى ھەمكارلىق گۇرۇپپىلىرى ئەمگەك كۈچى ، دېھقانچىلىق سايمىنى ۋە تېرىلغۇ ئۇلىغىنى مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇپ ، ئىشلەپچىقىرىش تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى . بۇنىڭ بىلەن دېھقانلار يەر تەقسىم قىلىۋالغاندىن كېيىن ، ئىشلەپچىقىرىش مېۋىسىگە ئىگە بولىدىغان بولدى .

2 . كوپىراتىپنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇشى

1954 ـ يىلى 2 ـ ئايدا ھەمكارلىق گۇرۇپپىسىنىڭ تەرەققىيات ۋەزىيىتىگە ئاساسەن ، ناھىيىلىك پارتكوم يېزا ئىگىلىك كوپىراتىپىنى سىناق تەرىقىسىدە قۇرۇشنى قارار قىلدى . 3ـ ئايدا 1 ـ رايون 2 ـ يېزىدىكى ئىلغار ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى ئاساسىدا ناھىيە بويىچە تۇنجى يېزا ئىگىلىك كوپىراتىپى — ئىتتىپاق ئىشلەپچىقىرىش كوپىراتىپى قۇرۇلدى ، كوپىراتىپقا 16 دېھقان ئائىلىسى قاتناشتى ، ئۇلار كوپىراتىپقا 211.5 مو يەر ، سەككىز جۈپ ئۆكۈز ، سەككىز ئات ، 16 ئېشەك ، تۆت ھارۋا قوشتى . 1957 ـ يىلىغىچە 109 ئالىي كوپىراتىپ ، بىر باشلانغۇچ كوپىراتىپ ، بىر دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق بىرلەشتۇرۇلگەن كوپىراتىپ قۇرۇلدى . كوپىراتىپقا كىرگەن دېھقان ئائىلىسى 17 مىڭغا يېتىپ ، ناھىيىدىكى 17 مىڭ 433 ئائىلىنىڭ 97.5 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

يېزا ئىگىلىك كوپىراتىپى «دېموكراتىك ئۇسۇلدا كوپىراتىپ باشقۇرۇش ، تىرىشچانلىق ، تېجەشلىك بىلەن كوپىراتىپ باشقۇرۇش» فاكتىنىنى ۋە ئۆزئارا نەپ يەتكۈزۈش پرىنسىپىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ ، مالىيە تۇزۇمى ئورنىتىپ ، ئىشنى كىچىك ھۆددىگە بېرىشنى يولغا قويۇپ ، ئەمگەك نورمىسىنى ئومۇملاشتۇردى . بۇنىڭ بىلەن نەچچە مىڭ يىل تارقاق باشقۇرۇلغان ئىقتىساد تەشكىللىك كوللېكتىپ ئىقتىسادقا ئۆزگەردى . باشلانغۇچ كوپىراتىپ ۋاقتىدا ، ئۆلۈك ئىجارە تۇزۇمى يولغا قويۇلۇپ ، ئىجارە نورمىسى ئادەتتە ئەملىي ھوسۇلنىڭ تەخمىنەن ئۇچتىن بىرى بويىچە تىزگىنلەندى . ھەر مو يەرنىڭ ئىجارە نورمىسى : 1 ـ دەرىجىلىك يەرنىڭ 40 كىلوگرام ، 2 ـ دەرىجىلىك يەرنىڭ 25 كىلوگرام ، 3 ـ دەرىجىلىك يەرنىڭ 15 كىلوگرام بولدى . ئالىي كوپىراتىپ ۋاقتىدا ، يەر ھەققى ئەملدىن قالدۇرۇلۇپ ، ئەمگەك كۈنى بويىچە تەقسىم قىلىنىدىغان بولدى .

3 . خەلق گۇڭشېسىنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇشى

1958 ـ يىلى 9 ـ ئايدا يەتتە مەمۇرىي رايوننىڭ تۇزۇلمىسى ئەملدىن قالدۇرۇلۇپ ، ھاكىمىيەت بىلەن گۇڭشې بىرلەشكەن خەلق گۇڭشېسى تۇزۇلمىسى يولغا قويۇلدى . دەسلەپتە توققۇز خەلق گۇڭشېسى قۇرۇلدى ، ئۇلارغا 133 ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەتىرىتى ، 571 ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتى قارىدى . 1962 ـ يىلى يەنە ئۇچ خەلق گۇڭشېسى كۆپەيتىلىپ ، ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەتىرىتى 154كە ، ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتى 567گە يەتتى .

خەلق گۇڭشېسى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ، «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش»نىڭ تەسىرىدە ، «مۇلۇكنى ئومۇمنىڭ قىلىۋېتىش شامىلى» چىقىپ ، ئالىي كوپىراتىپ بىرلىك قىلىنغان ئىگىدارلىق ھوقۇقىنىڭ چەك ـ چېگرىسى قالايمىقانلاشتۇرۇۋېتىلدى . يەر ۋە باشقا ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنى گۇڭشې بىر تۇتاش تەڭشەپ يۆتكىدى ، گۇڭشې ئەزالىرىنىڭ قالدۇرۇق يېرىنى ئەملدىن قالدۇردى ، ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتى بىرلىك قىلىنىپ جامائەت ئاشخانىسى قۇرۇلدى ،

گۈڭشي ئەزالىرى ھەقسىز تاماق يېدى . تەڭ تەقسىماتچىلىق ئۇسۇلى دېھقانلارنىڭ ئاكتىپچىللىقىغا دەخلى يەتكۈزدى ، يېزا ئىقتىسادىنىڭ تەرەققىياتىغا ئېغىر دەرىجىدە توسقۇنلۇق قىلدى .

1960 ـ يىلىدىن باشلاپ خەلق گۈڭشېسىنىڭ تەقسىمات تۈزۈمىدە «ئۈچ دەرىجىلىك مۇلۇك-چىلىك ، ئەترەتنى ئاساس قىلىش» يولغا قويۇلدى . 1961 ـ يىلى مەركەزنىڭ «يېزا خەلق گۈڭشېسى نىزامى» ۋە «يېزا خەلق گۈڭشېسىنىڭ ئاساسىي ھېسابات بىرلىكىنى ئۆزگەرتىش توغرىسىدا يولىيورۇق» ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ ، گۈڭشي ئەزالىرىنىڭ ئازغىنە قالدۇرۇق يېرىنى ۋە ئائىلە قوشۇمچە كەسپىنى باشقۇرۇشقا رۇخسەت قىلىندى ، جامائەت ئاشخانىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ، تەقسىماتتىكى تەمىنات تۈزۈمى قىسمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ، بۇنىڭ بىلەن دېھقانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپچىللىقى دەسلەپكى قەدەمدە ئەسلىگە كەلدى ، يېزا ئىقتىسادى يىلدىن-يىلغا ياخشىلاندى . 1962 ـ يىلى ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتى ئاساسىي ھېسابات بىرلىكى قىلىنغان تۈزۈلمە ئورنىتىلدى . ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتىدە ئىشنى باھالاپ نومۇر خاتىرىلەش ، ئەمگەكنى قاراپ تەقسىم قىلىش ، كۆپ ئىشلىگەن كۆپ ئېلىش ، ئىشلىمىگەن چىشلىمەسلىك پرىنسىپى يولغا قويۇلدى ، بۇنىڭ بىلەن دېھقانلارنىڭ ئاكتىپچانلىقىغوزغىلىپ ، داشقازان تامىقىنى يەيدىغان ئىللەت دەسلەپكى قەدەمدە ئۆزگەرتىلدى .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ، «ئۈچنى ھۆددىگە بېرىش ، بىرنى مۇكاپاتلاش» (ئىشنى ، مەھسۇلاتنى ، تەننەرخنى ھۆددىگە بېرىش ، مەھسۇلاتنى ئاشۇرغانلارنى مۇكاپاتلاش)تىن ئىبارەت باشقۇرۇش تۈزۈمى تەنقىد قىلىندى . ئىنتايىن «سول» لۇشيەننىڭ تەسىرىدە «داجەينىڭ تەجرىبىسى» قارىغۇلارچە كېڭەيتىلدى ، «سىياسىي نومۇر باھالاش» يولغا قويۇلدى ، ئەمەلىيەتتە «ئولاش ـ چولاش گۇررىدە ئىشقا چىقىپ ، داشقازاننىڭ تامىقى تەقسىم قىلىندى» ، ئىقتىساد باشقۇرۇش قالايمىقانلىشىپ كەتتى ، گۈڭشي ئەزالىرىنىڭ بەزى قوشۇمچە كەسىپ ئىشلەپچىقىرىشى كاپىتالىزم خاھىشى دەپ قارىلىپ زەربىگە ئۇچرىدى ، يېزا ئىگىلىكى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى .

4 . مەھسۇلاتقا بىرلەشتۇرۇپ ئائىلىلەرگە ھۆددىگە بېرىپ باشقۇرۇش

1979 ـ يىلىنىڭ باشلىرىدا قىزىل 7 ـ چوڭ ئەترەت ۋە قاراباغ يېزىسىنىڭ 5 ـ چوڭ ئەترەت 3 ـ ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتىدە «بەشنى بېكىتىش ، بىرنى مۇكاپاتلاش» (ئەمگەك كۈچى-نى ، يەرنى ، تەننەرخنى ، ھوسۇلنى ، ئىش نومۇرىنى بېكىتىش ، ھوسۇلنى ئاشۇرغانلارنى مۇكاپاتلاش) ، ئىشنى مەشغۇلات گۇرۇپپىلىرىغچە ھۆددىگە بېرىش ، مەھسۇلاتقا بىرلەشتۇرۇپ ھەق ھېسابلاشتىن ئىبارەت ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى يولغا قويۇلدى .

1980 ـ يىلى «بەشنى بېكىتىش ، بىرنى مۇكاپاتلاش» ئاساسىي مەزمۇن قىلىنغان ئىشلەپچە-قىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى ناھىيىدىكى 90% تىن ئارتۇق ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتىدە يولغا قويۇلدى .

1981 ـ يىلى ناھىيىدىكى 633 ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتى ئىچىدە ئىشنى كىچىك بۆلەكلەر بويىچە ھۆددىگە بېرىش ، نورما بېكىتىپ ھەق ھېسابلاشنى يولغا قويغان ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتى 172گە يېتىپ ، ئومۇمىي ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتىنىڭ 28.7 پىرسەنتىنى ؛ كەسىپنى ھۆددىگە بېرىش ، مەھسۇلاتقا بىرلەشتۇرۇپ ھەق ھېسابلاشنى يولغا قويغان ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتى 37گە يېتىپ ، ئومۇمىي ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتىنىڭ 6.2 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ؛ «بەشنى بېكىتىش ،

بىرنى مۇكاپاتلاش »نى يولغا قويغان ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى 227گە يېتىپ ، ئومۇمىي ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ 37.8 پىرسەنتىنى ؛ ھوسۇلنى ئەمگەك كۈچى ۋە ئائىلىلەرگىچە ھۆددىگە بېرىشنى يولغا قويغان ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى ئالتىگە يېتىپ ، ئومۇمىي ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ بىر پىرسەنتىنى ؛ باشقا شەكىلدىكى (ئوزۇقلۇق ئاشلىق ئېتىزىغا مەسئۇلىيەت ئېتىزىنى قوشۇش ، چوڭ ھۆددىگە بېرىش قاتارلىقلار)نى يولغا قويغان ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى 133كە يېتىپ ، ئومۇمىي ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ 22.2 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

1982 ـ يىلى ناھىيە بويىچە بەش خىل شەكىلدىكى ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۇزۇمى يەنى مەھسۇلاتنى ئائىلىلەرگىچە ھۆددىگە بېرىش ، مەھسۇلاتقا بىرلەشتۇرۇپ ئەمگەك كۈچلىرىگىچە ھۆددىگە بېرىش ، ئىشنى ھۆددىگە بەرمەي نورما بېكىتىپ ھەق ھېسابلاش ، چوڭ ھۆددىگە ئېلىپ ئىشلەش ۋە قوش ئېتىز (ئوزۇقلۇق ئاشلىق ئېتىزىغا مەسئۇلىيەت ئېتىزىنى قوشۇش) تۇزۇمى يولغا قويۇلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە چوڭ ھۆددىگەرلىك ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۇزۇمىنى يولغا قويغان ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى 16 بولۇپ ، ئومۇمىي ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ 2.5 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

1983 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئومۇمىيۈزلۈك قوللىنىلغان ئىش نومۇرىغا ئاساسەن تەقسىملەش شەكىلدىكى ھۆددىگەرلىك تۇزۇمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى . ئاممانى بۇنى «ئائىلىلەرگىچە چوڭ ھۆددىگە ئېلىپ ئىشلەيدىغان» ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۇزۇمى دەپ ئاتاشقا ئادەتلەندى . دېمەك ، ھۆددىگە ئالغۇچى ئالدى بىلەن كوللېكتىپ ئىقتىسادىي تەشكىلات بىلەن كېڭىشىپ بېكىتىلگەن شەرت بويىچە ، مەلۇم ساندا ئەق ئەرسە ياكى پۇل تاپشۇرۇپ ، ئۇنى كوللېكتىپ جۇغلانمىسى قىلىپ ، دۆلەتكە مەھسۇلات سېتىپ بېرىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىغاندىن سىرت ، قالغان تاپاۋەتكە ۋە ئېشىنچا ھوسۇلغا ھۆددىگە ئالغۇچى ئىگىدارلىق قىلدى . شۇ يىلى 5 ـ ئايدا ئائىلە بويىچە ھۆددىگەرلىك مەسئۇلىيەت تۇزۇمى يولغا قويۇلغان دېھقان ئائىلىسى ئومۇمىي دېھقان ئائىلىسىنىڭ 92 پىرسەنتىنى ، چوڭ ھۆددىگەرلىكنى يولغا قويغان ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى 494كە يېتىپ ، ئومۇمىي ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ 81 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . يېزا ئىقتىسادي تۇزۇلمە ئىسلاھاتىنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ ، كەسىپي ئائىلە ، نۇقتىلىق ئائىلە 21 مىڭ 751گە يېتىپ 1982 ـ يىلىدىكى %8تىن ئازكەم %50كە يەتتى .

1984 ـ يىلى ناھىيە بويىچە چوڭ ھۆددىگەرلىك ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۇزۇمى ئومۇمىيۈزلۈك يولغا قويۇلدى . يېزا ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۇزۇمى يەر قاتارلىق ئاساسلىق ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىغا ئومۇم ئىگىدارلىق قىلىش ئالدىنقى شەرتى ئاستىدا ، دېھقانلار ئۆز ئالدىغا ئىگىلىك باشقۇرۇپ ، ئۆزلىرىنىڭ خوجايىنلىق مەسئۇلىيىتىنى تېخىمۇ ياخشى جارى قىلدۇردى . شۇنىڭ بىلەن بىللە يېزا ئىقتىسادىنى باشقۇرۇشتا ، يەنىلا پىلاننى بىرلىككە كەلتۈرۈش ، زىرائەت ئورۇنلاشتۇرۇشنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ، چوڭ ـ چوڭ تېخنىكا تەدبىرلىرىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ، سۇ باشقۇرۇش ، سۇ ئىشلىتىشنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ، چوڭ ، ئوتتۇرا يېزا ئىگىلىك ماشىنا ـ سايمانلىرىنى ئىشلىتىشنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ، ئېتىز ـ ئېرىق ئاساسىي قۇرۇلۇشى ۋە بەشتە ياخشى قۇرۇلۇشنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ، قۇربان بولغان ھەربىيلەر ئائىلە تاۋابئاتى ۋە بەشتە كاپالەتلەندۇرۇلىدىغان ئائىلىلەرنىڭ تۇرمۇشىنى ئورۇنلاشتۇرۇشنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ، ئاشلىق سېتىۋېلىش ۋە يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى ۋەزىپە بەلگىلەپ سېتىۋېلىش ۋەزىپىسىنى ئورۇنداشنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ، كوللېكتىپ جۇغلانمىنى باشقۇرۇش ۋە ئىشلىتىشنى بىرلىككە كەلتۈرۈش يولغا قويۇلدى .

يېزا ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى دېھقانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپلىقىنى قوزغىدى . ئاشلىق ، ياغلىق دان ھوسۇلى تېز ئاشتى ، ئوتتۇرىچە كىرىم زور دەرىجىدە كۆپەيدى . ئوتتۇرىچە كىرىم 1984 ـ يىلىدىكى 227 يۈەندىن 1990 ـ يىلى 514 يۈەنگە يەتتى ؛ دېھقانلارنىڭ ئوتتۇرىچە كىرىمى 1995 ـ يىلىدىكى 1071.35 يۈەندىن 2000 ـ يىلى 1759 يۈەنگە يەتتى .

§3 . يېزا ئىگىلىكىنى رايونلارغا ئايرىش

ناھىيىنىڭ يېزا ئىگىلىك قۇرۇلمىسى ئاددىي ، سۇ ، تۇپراق ، كىلىماتنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىشى چوڭراق ، ئەنئەنىۋى يېزا ئىگىلىكى روشەن ئىشلەپچىقىرىش بۆلەكلىرىگە ئايرىلغان . «شۇ جايىنىڭ شارائىتىغا قاراپ ئىش كۆرۈش ، مۇۋاپىق مەركەزلەشتۈرۈش ، ئارتۇقچىلىقنى جارى قىلدۇرۇپ ، يېتەرسىزلىكنى تۇگىتىش ، ئەۋزەللىكنى جارى قىلدۇرۇش» قائىدىسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ، ناھىيىنىڭ يېزا ئىگىلىك شارائىتى مۇرەككەپرەك بولۇش ، ئىشلەپچىقىرىش تۈرلىرى كۆپرەك بولۇش ، شىمالىي قىسىمدىكى تاغلىق رايوندىن تارتىپ ئوتتۇرا قىسىمدىكى ئويمانلىقنىڭ تەبىئىي شارائىتىنىڭ ۋەرتىكال ئۆزگىرىشى ، تاغلىق رايونلار ئوتتۇرىسىدىكى تەبىئىي ئىگىلىك شارائىتى ، ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكا سەۋىيىسىنىڭ پەرقى ، مەۋرىي رايونلارغا ئايرىشنىڭ مۇكەممەللىكى ۋە ئوخشاپ كېتىدىغان دېھقانچىلىق رايونلىرىنىڭ مەركەزلىك تۇتىشىپ كېتىشىگە ئاساسەن ، يېزا ئىگىلىكى ئىككى 1 ـ دەرىجىلىك رايونغا ، سەككىز 2 ـ دەرىجىلىك رايونغا ئايرىلدى .

1 . تاغ ئارىسىدىكى جىلغا ، ئويمانلىقتىكى بۇغداي ، ياغلىق دان رايونى

بۇ رايون ناھىيىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، قېيىر ، قاراباغ يېزىلىرى ، قويچىلىق فېرمىسىدىكى 1 ـ دەرىجىلىك تۈزلەڭلىك رايوندىكى تاغقا تۇتاش ئالتە يېزا ـ بازارنى ، 26 چوڭ ئەترەت ، بەش چارۋىچىلىق فېرمىسى ، ئىككى ئۇرۇقچىلىق ئەترىتىنى ئۆزئىچىگە ئالىدۇ ، بۇ رايون دېڭىز يۈزىدىن 1400 ~ 1907 مېتىر ئېگىز ، رايوننىڭ يەر شەكلى شىمالى ئېگىز ، جەنۇبى پەس . يەرنىڭ ئېگىزلەپ بېرىشىغا ئەگىشىپ ، تېمپېراتۇرا تەدرىجىي تۆۋەنلەيدۇ ، ھۆل ـ يېغىن مىقدارى تەدرىجىي كۆپىيىدۇ . 1 ـ ئايدا ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 11.2 ℃ ~ 10.5 ℃ قىچە بولىدۇ ، 7 ـ ئايدا ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا ئادەتتە 19 ℃ تىن تۆۋەن بولىدۇ . يېغىندى تېمپېراتۇرا 2650 ℃ ~ 2500 ℃ قىچە بولىدۇ ، ھۆل ـ يېغىن مىقدارى كۆپىنچە 250 مىللىمېتىردىن يۇقىرى بولىدۇ . بۇغداي ، قىچا ، زىغىر ، ياڭيۇ قاتارلىق زىرائەتلەرنى ئۈستۈرۈشكە باب كېلىدۇ .

رايون تەۋەسىدىكى يەر كۆلىمى ۋە تېرىلغۇ كۆلىمى كەڭرەك . تېرىقچىلىق تۈزۈمى قالاق ، كۆپىنچە يەر دەم ئالدۇرۇپ نۆۋەتلەشتۈرۈپ تېرىلىدۇ . ھوسۇل يېغىش ، تېرىش ۋاقتىدا ئەمگەك كۈچى يېتىشمەيدۇ . يېزا ئىگىلىكىنىڭ ماشىنىلىشىش سەۋىيىسى تۆۋەن ، پەرۋىشى قوپالراق . قاراباغ يېزىسىدا ياغلىق داننىڭ مو بېشى ھوسۇلى يۇقىرى بولغاندىن سىرت ، باشقا جايلاردا ئاشلىق ، ياغلىق دان زىرائىتى ھوسۇلى تۈزلەڭلىكتىكىدىن تۆۋەن ، ئەمگەك كۈچىگە ئوتتۇرىچە 26.2 گېكتار تېرىلغۇ يەر توغرا كېلىدۇ . 1980 ـ يىلى تېرىلغۇ يەر 12 مىڭ 193 گېكتارغا ، تېرىلغۇ كۆلىمى 10 مىڭ 573 گېكتارغا يەتتى .

1) قاراباغ ياغلىق دان ، بۇغداي رايونى ناھىيىنىڭ شەرقىي شىمال قىسمىدىكى مۇزارت دەريا سىستېمىسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنى تاغدىن چىقىدىغان جايغا جايلاشقان بولۇپ ، قاراباغ يېزىسى ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى قويچىلىق فېرمىسى ، توققۇز چوڭ ئەترەتنى ئۆزئىچىگە ئالىدۇ . تېرىلغۇ يېرى 7367 گېكتار بولۇپ ، ئوتتۇرىچە 0.78 گېكتاردىن تېرىلغۇ يېر توغرا كېلىدۇ . ئەمگەك كۈچىگە ئوتتۇرىچە 2.65 گېكتار تېرىلغۇ يېر توغرا كېلىدۇ . تېرىلغۇ يەرنىڭ تۈپراق قاتلىمى چوڭقۇرراق ، ئورگانىك ماددىلار كۆپ ، تۈپراق مۇنبەت ، شورلىشىپ كېتىش ھادىسىسى ناھايىتى ئاز . قىشتا قارنىڭ توپلىنىشى تۇراقسىز ، كۆزگى بۇغداينىڭ نابۇت بولۇشى ئېغىرراق ، يازدا تاغ كەلكۇنى ، مۆلدۈر ئاپىتى كۆپرەك يۈز بېرىدۇ ، ھاۋاسى سالقىن بولۇپ ، سالقىنخۇمار زىرائەتلەرنى ئۆستۈرۈشكە باب كېلىدۇ . قاراباغ يېزىسى ئاقسۇ ژىلايىتى بويىچە گۈڭشې ئەزالىرىنىڭ كىرىمى يۇقىرىراق يېزىلارنىڭ بىرى .

2) ساقانتقا بۇغداي ، ياغلىق دان رايونى بۇ رايون قاپسىلاڭ دەريا سىستېمىسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنى بىلەن قاراسۇ دەريا سىستېمىسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنى ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان . بۇلۇڭ يېزىسىنىڭ 11 ـ ، 12 ـ ، 13 ـ چوڭ ئەترەتلىرى ۋە چارۋىچىلىق فېرمىسى ، كانچى يېزىسىنىڭ 14 ـ چوڭ ئەترىتى ۋە چارۋىچىلىق فېرمىسى ، ياتۇر يېزىسىنىڭ 14 ـ چوڭ ئەترىتى ۋە چارۋىچىلىق فېرمىسى ، توقسۇن يېزىسىنىڭ 13 ـ چوڭ ئەترىتى ۋە چارۋىچىلىق فېرمىسىدىكى 10 ئورۇننى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . يېرىنىڭ توپا قاتلىمى نېپىز ، ئوغۇت ، نەملىكنى ساقلىشى ناچار ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق بىلەن تەڭ شۇغۇللىنىشقا باب كېلىدۇ ، تېرىقچىلىق چارۋىچىلىقنى ئوزۇقلۇق ئاشلىق ۋە يەم ـ خەشەك بىلەن تەمىنلەيدۇ .

3) قېيىر بۇغداي ، ياغلىق دان رايونى بۇ رايون ناھىيىنىڭ شەرقىي شىمال قىسمىدىكى مىڭبۇلاق تېغى ئارىسىدىكى ئويمانلىققا جايلاشقان بولۇپ ، قېيىر يېزىسىنى ، 13 چوڭ ئەترەت ، بىر چارۋىچىلىق فېرمىسىنى ، بىر ئۇرۇقچىلىق ئەتىرىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ، تېرىلغۇ يېرى 5740 گېكتار . تېمپېراتۇرىسى تۆۋەن ، قىروسىز مەزگىلى 102 ~ 132 كۈن ، قىشتا قار گاھى كۆپ ، گاھى ئاز ياغىدۇ . بەزى يىللىرى قار ياغمايدۇ . يېزا ئىگىلىكىدە ئاساسىي جەھەتتىن سۇغىرىشقا تايىنىلىدۇ . قىزىل دەريا سىستېمىسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىكى تارماق ئېقىنلارنىڭ سۈيى مول ، بۇلاق سۈيى كۆپ ، بوران چىقىش ۋاقتى ئۇزۇن ، بولۇپمۇ ئەتىيازدا شەرقىي شىمال ، غەربىي شىمالدىكى ئىككى شامال ئېغىزىدا بەزىدە 11 ~ 12 بال بوران چىقىپ ، زىرائەت ۋە دەرەخلەرنىڭ ئۆسۈشىگە زىيان يەتكۈزىدۇ . ئېتىزلار ئاساسلىقى دەريا ۋادىسىنىڭ ئىككى تەرىپىگە جايلاشقان ، شور يىغىلىپ قالمايدۇ . رايون تەۋەسىدىكى ياغلىق دان زىرائىتى تېرىلغۇ كۆلىمى كەڭ ، بىرلىك ھوسۇلى تۆۋەن ، كۆپ يەر تېرىلسىمۇ ھوسۇل ئاز چىقىدۇ . بۇغداي ئاساسلىق ئاشلىق زىرائىتى ھېسابلىنىدۇ ، ئۇنىڭدىن قالسا ئارپا ، كۆممىقوناق تېرىلىدۇ ، ئىقتىسادىي زىرائەتتىن ئاساسلىقى قىچا بار . ئاشلىق ، ياغلىق دان زىرائەتلىرى 7 ـ ، 8 ـ ئايلاردا پىشىپ يېغىۋېلىنىدۇ . كۆزگى بۇغدايمۇ مۇشۇ چاغدا تېرىلىدۇ ، شۇڭا ئەمگەك كۈچى يېتىشمەي قالىدۇ . كىچىك كۆلەم نىسبىتى چوڭ ، تەكرارلىنىدىغان ئېكىز ئورنى كۆپ . يەر ئۇزۇنغىچە ئۇدا تېرىلىدۇ . تۈپراق كۈچىنى ئەسلىگە كەلتۈرگىلى بولمايدۇ . قىشتىن ئۆتىدىغان زىرائەتلەرنىڭ نابۇت بولۇش نىسبىتى يۇقىرى ، كېسەللىك ، ھاشارات زىيىنى ئېغىر ، دەل ـ دەرەخ ئاز ، بوران ، مۆلدۈر ، قارا يامغۇر قاتارلىقلار دائىم زىيان سېلىپ تۇرىدۇ ، تېرىقچىلىق مەشغۇلاتى قوپالراق ، ياۋا ئارپىخان ۋە قوموش بۇكباراقسان ئۆسۈپ كېتىدۇ ، ھەتتا بۇغدايلىقنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكىنى ئىگىلەيدۇ .

2 . باي ئويمانلىقى ئاشلىق ، ياغلىق دان رايونى

بۇ رايون باي بازىرى ۋە ياقائېرىق ، داۋانچى ، چوڭكۆۋرۈك ، ئونباش ، مىچىغ ، بۇلۇڭ ، كانچى ، ياتۇر ، توقسۇن ، سايرام ، قىزىلدىن ئىبارەت 11 يېزا (مەيدان) ، 162 چوڭ ئەترەتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . بۇنىڭ ئىچىدە 11 ئۇرۇقچىلىق ئەتىرىتى ۋە يەتتە چارۋىچىلىق فېرمىسى بار .

تۆت ئەتراپىنى تاغ ئوراپ تۇرىدۇ . ئويمانلىق غەربىي شىمال ، شەرقىي جەنۇبقا پەسىيىپ بارىدۇ . يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 7 ℃ ئەتراپىدا ، كۈن نۇرىنىڭ چۈشۈش ۋاقتى 2780 سائەت ، قىروسىز مەزگىل ئوتتۇرىچە 155 كۈن ، يىغىندى تېمپېراتۇرا 3566.8 ℃ ~ 3041.7 ℃ بولۇپ ، بۇغداي ، كۆممىقوناق ، شال ۋە قىچا ، زىغىر قاتارلىق ياغلىق دان زىرائەتلىرىنى ئۆستۈرۈشكە باب كېلىدۇ .

1) ئويمانلىقنىڭ غەربىي قىسمىدىكى بۇغداي ، كۆممىقوناق ، ياغلىق دان رايونى　بۇ رايون باي ئويمانلىقنىڭ غەربىدىكى مۇزارت دەريالىنىڭ ئىككى قىرغىقىغا جايلاشقان بولۇپ ، ياقائېرىق ، داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانلىرى ، 38 چوڭ ئەترەت (لېيەن) ، ئىككى چارۋىچىلىق فېرمىسى ، ئىككى ئۇرۇقچىلىق ئەتىرىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . يېرى غەربىي شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا پەسىيىپ بارىدۇ ، دېڭىز يۈزىدىن 1300 ~ 1700 مېتىر ئېگىز ، تېمپېراتۇرىسى ئويمانلىقنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكىدىن تۆۋەن ، قىروسىز مەزگىلى قىسقا بولۇپ ، ئاران 145 ~ 150 كۈن ، دەسلەپكى قىرو مەزگىلى ئاران 7 ~ 15 كۈن ، قىشتا قارنىڭ يىغىلىشى قېلىنراق بولۇپ ، كۈزگى بۇغداينىڭ قىشتىن ئۆتۈش شارائىتى ياخشى ، بۇ رايوندا بوران كۆپ چىقىدۇ ، يەر بايلىقى مول ، تۇپراقنىڭ كۈچى ئاجىزراق ، يەرنىڭ شورلىشىپ كېتىشى يېنىكرەك ، يەر مۇزارت دەرياسىغا تايىنىپ سۇغىرىلىدۇ . ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىش ئاساس قىلىنىدۇ ، بىرلىك ھوسۇلى تۆۋەن ، ئەمگەك كۈچى قىس ، تېرىقچىلىق پەرۋىشى قوپالراق ، ئوغۇتلاش سەۋىيىسى تۆۋەن ، كېسەللىك ، ھاشارات ئاپىتى ئېغىر ، بوزىيەر ، تاشلاندۇق يەر تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنىڭ 33.9 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ .

2) ئويمانلىقنىڭ ئوتتۇرا ، غەربىي قىسمىدىكى بۇغداي ، شال ، كۆممىقوناق ، ياغلىق دان رايونى　بۇ رايون باي ئويمانلىقى ئوتتۇرا قىسمىنىڭ سەل غەربىگە جايلاشقان . چوڭكۆۋرۈك ، مىچىغ يېزىلىرى ، 25 چوڭ ئەترەتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . يېرى غەربىي شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا پەسىيىپ بارىدۇ . سۇ مەنبەيى مول . مۇزارت ، قاپسىلاڭ دەريالىرىدىن سىرت ، يەنە قىسمەن تاغ كەلكۈنى ، بۇلاق سۇيى باشلىنىپ يەر سۇغىرىلىدۇ . تۇپراق شارائىتى ناچارراق ، دەريا ساھىلىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە سايلىق كۆپرەك . بولۇپمۇ مىچىغ گۇڭشېسىنىڭ شىمالىي قىسمىنىڭ تۇپراق قاتلىمى نېپىز بولۇپ بەزلىشىپ كەتكەن ، جەنۇبىي قىسمىنىڭ يېرى ئويمان بولۇپ ، يەر ئاستى سۇ ئورنى يۇقىرى ، قىسمەن رايوندا تۇپراق قايتا شورلىشىپ كېتىش ھادىسىلىرى يۈز بېرىپ تۇرىدۇ . بىرلىك ھوسۇلى تۆۋەن ، ياغلىق دان جەھەتتە زىغىر ئاساس قىلىنىدۇ ، بۇ رايون ناھىيە بويىچە شال ئەڭ كۆپ تېرىلىدىغان رايون ھېسابلىنىدۇ .

3) ئويمانلىقنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىكى كۆممىقوناق ، بۇغداي ، شال ، ياغلىق دان رايونى　بۇ رايون باي ئويمانلىقنىڭ جەنۇبىي قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ ، ئونباش يېزىسىنىڭ 13 چوڭ ئەترىتىنى ، بىر ئۇرۇقچىلىق ئەتىرىتىنى ۋە چارۋىچىلىق فېرمىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . مۇزارت دەرياسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىدىكى لانتا تۈزلەڭلىكىگە تەۋە . يېرى جەنۇبتىن شىمالغا پەسىيىپ بارىدۇ ، غەرب تەرىپى ئېگىز ، شەرق تەرىپى پەس . تېرىلغۇ يەرنىڭ

شەرق ۋە غەرب تەرىپىدە تاسمىسمان تىزىلغان هالەت شەكىللەنگەن بولۇپ ، ئوتتۇرىسى كەڭ ، ئىككى بېشى تار . تېرىلغۇ يەر ئىچىدە تەڭ پەلەمپەيلىك يەر شەكلى توز بولۇپ ، ماشىنا بىلەن تېرىقچىلىق قىلىشقا مۇۋاپىق كېلىدۇ . يەر ئاستى سۇيىنىڭ كۆمۈلۈش چوڭقۇرلۇقى 3 ~ 5 مېتىرغىچە . لاتقا توزلەڭلىكتىكى پەلەمپەي يەردە بۇلاق سۇيى بار بولۇپ ، يەر سۇغىرىشقا بولىدۇ . شورلىشىپ كەتكەن توپراق كۆلىمى كۆپ ئەمەس ، بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى شەرقىي قىسمىدا بولۇپ ، توپراقلىنىڭ كۇچى خېلى ياخشى ، بۇغداي ، كۆممىقوناق ، شال ، ياغلىق دان قاتارلىق زىرائەتلەرنى تېرىشقا باب كېلىدۇ . ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىش ئاساس قىلىنىدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدە شال ، كۆممىقوناقنىڭ سالمىقى چوڭراق ، بىرلىك هوسۇلى يۇقىرى ئەمەس ، بىراق كۆلىمى كەڭ بولغاچقا ، ئومۇمىي هوسۇلى كۆپ . 1980 ـ يىلى ناهىيە بويىچە هوسۇل 10 مىليون جىڭدىن ئاشقان يېزىلارنىڭ بىرى بولۇپ قالدى .

4) ئويمانلىقنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى بۇغداي ، كۆممىقوناق ، قىچا ، باغۇەنچىلىك رايونى بۇ رايون باي ئويمانلىقنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ ، باي بازىرى ۋە سايرام ، توقسۇن ، ياتۇر ، كانچى ، بۇلۇڭدىن ئىبارەت بەش يېزىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . يېرىنىڭ شىمالى ئېگىز ، جەنۇبى پەس ، سۇ مەنبەيى مول ، دەريا ساهىلى بەلۇبغىنىڭ يەر ئاستى سۇ ئورنى يۇقىرى ، توپراق قاتلىمى قېلىن . زەي چىقىرىۋېتىش خۇسۇسىيىتى ياخشى ، شورلىشىپ كېتىشى يېنىكرەك . توپراق كۇچى خېلى ياخشى بولۇپ ، باي ئويمانلىقىدا توپراق شارائىتى ياخشىراق بولغان رايون هېسابلىنىدۇ . هاۋاسى سالقىن ، يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 7.1 ℃ ، قىروسىز مەزگىلى ئوتتۇرىچە 155 كۈن ، ئاشلىق ، ياغلىق دان زىرائەتلىرىنى ئۆستۇرۇشكە باب كېلىدۇ . قىشتا قاتتىق سوغۇق بولىدۇ . قارنىڭ يىغىلىشى تۇراقسىز ، كۆزگى بۇغداينىڭ قىشتىن ئۆتۈش شارائىتى ناچارراق ، ئاشلىق ، ياغلىق دان ئىشلەپچىقىرىش ئويمانلىق بويىچە ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدۇ . ياغلىق دان زىرائەتلىرىنى تېرىپ ئۆستۇرۇش تېخنىكىسى يۇقىرى ، كانچى يېزىسى باي ناهىيىسىنىڭ «قىچا ماكانى» بولۇپ قالدى . بۇ يېزا ئەنئەنىۋى ئىنچىكە تېرىقچىلىق قىلىش ، ئۆستۇرۇش تېخنىكىسىغا ئىگە .

5) ئويمانلىقنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى ئاشلىق ، ياغلىق دان رايونى بۇ رايون باي ئويمانلىقنىڭ شەرقىي قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ ، قىزىل يېزىسىنىڭ 11 چوڭ ئەترىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . بۇ ، باي ئويمانلىقىدا نۇر ئىسسىقلىق بايلىقى ئەڭ مول رايون هېسابلىنىدۇ ، قىروسىز مەزگىلى 186 كۈن . يازدىكى تېمپېراتۇرا يۇقىرىراق ، 7 ـ ئايدىكى ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 24.1 ℃ ، 1 ـ ئايدىكى تېمپېراتۇرا 15.9 ℃ . قارنىڭ يىغىلىشى تۇراقسىز . يەر ئاساسلىقى قىزىل دەريا سۇيى ۋە بۇلاق سۇيىگە تايىنىپ سۇغىرىلىدۇ . يەر ئاستى سۇ ئورنى جەنۇبىي قىسمىنىڭ بىر مېتىر ئەتراپىدا ، قىسمەن سازلىق ۋە شورلىشىپ كەتكەن يەرلەر بار . غەربىي قىسمىدىكى قاقاس سايلىقىنىڭ يەر ئاستى سۇ ئورنى 0.5 ~ 1.5 مېتىر . ئاشلىق زىرائىتى ئاساس قىلىنىدۇ ، ياغلىق دان زىرائىتى ئاز تېرىلىدۇ . ئېگىز تېرىلغۇ شارائىتى ياخشى ، شال ۋە يېشىل ئوغۇتنى ئېگىزغا تېرىشقا بولىدۇ . سۇ ئىنشائاتى ناچار .

قوشۇمچە : «باي ناهىيىسىنى يېزا ئىگىلىك رايونلىرىغا ئايرىش»

1981 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ناهىيىلىك پارتكوم ۋە خەلق هۆكۈمىتى 69 پەن ـ تېخنىكا ، باشقۇرۇش خادىمىنى ئاجرىتىپ ، 11 تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ ، باي ناهىيىسىنىڭ دېھقانچىلىق ، ئورمانچىلىق ، چارۋىچىلىق ، سۇچىلىق ئىشلىرىنىڭ ئەهۋالىنى كەڭ ۋە ئىلمىي

ئاساستا تەكشۈردى . 1984 ـ يىلى تەكشۈرۈش نەتىجىسىنى «باي ناھىيىسىنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى رايونلارغا ئايرىش» توپلىمى قىلىپ نەشر قىلدۇردى .

بۇ كىتاب «باي ناھىيىسىنىڭ ئۇنىۋېرسال يېزا ئىگىلىكىنى رايونلارغا ئايرىش» ، «باي ناھىيىسىنىڭ تېرىقچىلىق كەسپىنى رايونلارغا ئايرىش» ، «باي ناھىيىسىنىڭ سۇ بايلىقى ۋە سۇچىلىقىنى رايونلارغا ئايرىش» ، «باي ناھىيىسىنىڭ يېزا ئىگىلىك كىلىمات تەزكىرىسى» ، «باي ناھىيىسىنىڭ ئورمانچىلىقىنى رايونلارغا ئايرىش» ، «باي ناھىيىسىنىڭ دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىقىنى ماشىنىلاشتۇرۇشنى ئۇنىۋېرسال رايونلارغا ئايرىش» ، «باي ناھىيىسىنىڭ يېزا ئىگىلىك ئىقتىسادىنى تەكشۈرۈش» ، «باي ناھىيىسىنىڭ چارۋىچىلىق تەرەققىياتى توغرىسىدىكى پىكىر»دىن ئىبارەت سەككىز قىسىمغا بۆلۈنگەن بولۇپ ، 400 مىڭ خەتلىك . توققۇز پارچە قىستۇرما سۈرەت كىرگۈزۈلگەن .

Ⅱ باب

تېرىلغۇ يەر ، ئەمگەك كۈچى ، يېزا ئىگىلىك ماشىنا ـ سايمانلىرى

§1 . تېرىلغۇ يەر ، ئەمگەك كۈچى

«شىنجاڭدىكى چوڭ ئىشلارنىڭ تولۇقلىمىسى»دا خاتىرىلىنىشىچە ، مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا باي ناھىيىسىدە 37 مىڭ 9 .77 گېكتار بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈلگەن .

1949 ـ يىلى ناھىيە بويىچە تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 38 مىڭ 726 گېكتار بولۇپ ، يېزا ئىگىلىك نوپۇسىغا ئوتتۇرىچە 0 .53 گېكتار تېرىلغۇ يەر توغرا كەلگەن . ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ 2 .02 پىرسەنتىنى ؛ تېرىلغۇ كۆلىمى 32 مىڭ 189 گېكتار بولۇپ ، تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنىڭ 83 .12 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن . 60 ـ يىللارنىڭ ئالدى ـ كەينىدە تېرىلغۇ يەر كۆلىمى كېڭەيتىلدى ، 1971 ـ يىلى 61 مىڭ 430 .7 گېكتارغا يەتتى ، يېزا ئىگىلىك نوپۇسىغا ئوتتۇرىچە 0 .57 گېكتار تېرىلغۇ يەر توغرا كەلدى . 80 ～ 90 ـ يىللاردا تېرىلغۇ يەر كۆلىمى ئازىيىپ كەتتى ، 1990ـ يىلى 51 مىڭ 572 .4 گېكتار بولۇپ ، يېزا ئىگىلىك نوپۇسىغا ئوتتۇرىچە توغرا كەلگەن تېرىلغۇ يەر 0 .37 گېكتارغا چۈشۈپ قالدى . 1995 ـ يىلى 49 مىڭ 200 گېكتارغا چۈشۈپ ، ئوتتۇرىچە 0 .33 گېكتار تېرىلغۇ يەر توغرا كەلدى . 2000 ـ يىلى 48 مىڭ 700 گېكتارغا چۈشۈپ ئوتتۇرىچە 0 .29 گېكتار تېرىلغۇ يەر توغرا كەلدى . تېرىلغۇ يەر ئىچىدە سۇلۇق يەر 1000 گېكتار ، سۇغىرىلىدىغان يەر 41 مىڭ 900 گېكتار . تېرىلغۇ كۆلىمى 44 مىڭ 400 گېكتار ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاشلىق زىرائىتى تېرىلىدىغان يەر 28 مىڭ 200 گېكتار ، ئىقتىسادىي زىرائەت تېرىلىدىغان يەر 16 مىڭ 200 گېكتار . تېرىلغۇ يەرنىڭ ئازىيىپ كېتىشىگە نوپۇسنىڭ يىلدىن-يىلغا كۆپىيىپ كېتىشى ، ئاساسىي قۇرۇلۇش ئىگىلىگەن يەرنىڭ كۆپىيىشى سەۋەب بولدى .

1960 ـ يىلى ناهيه بويىچه ئەمگەك كۈچى 35 مىڭ 454كە ، 1970 ـ يىلى 50 مىڭ 78گە ، 1990 ـ يىلى 49 مىڭ 748گە ، 1995 ـ يىلى 52 مىڭ 460قا ، 2000 ـ يىلى 53 مىڭ 612گە يەتتى .

باي ناهيىسىنىڭ 1949 ~ 2000 ـ يىلىغىچە بولغان تېرىلغۇ يەر كۆلىمى

جەدۋەل : 14 — 3 بىرلىكى : تۇمەن گېكتار ، گېكتار

تۈرى / يىللار	تېرىلغۇ يەر كۆلىمى			يېڭا ئىگىلىك نوپۇسىغا ئونتۇرچە توغرا كەلگەن تېرىلغۇ يەر	تېرىلغۇ كۆلىمى	ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسى بويىچە ئايرىغاندا		
		سۇلۇق يەر	سۇغىرىلمىدىغان يەر			دۆلەت ئىگىلىكىدىكى	كوللېكتىپنىڭ ياكى ھۆددىگە ئېلىنغىنى	گۇڭشې ئەزالىرىنىڭ قالدۇرۇق يېرى
1949	3. 87	0. 05	3. 82	0. 53	3. 22			
1950	4. 02	0. 05	3. 97	0. 55	3. 38			
1951	4. 18	0. 05	4. 13	0. 56	3. 61			
1952	4. 34	0. 06	4. 28	0. 58	3. 85			
1953	4. 54	0. 11	4. 43	0. 59	4. 07			
1954	5. 02	0. 11	4. 91	0. 64	4. 18			
1955	5. 32	0. 11	5. 21	0. 67	4. 35			
1956	4. 60	0. 11	4. 49	0. 67	4. 50			
1957	5. 83	0. 19	5. 64	0. 70	4. 44			
1958	5. 84	0. 33	5. 51	0. 70	4. 63	0. 05	5. 54	0. 16
1959	5. 86	0. 41	5. 45	0. 71	4. 75	0. 06	5. 6	0. 16
1960	5. 86	0. 28	5. 58	0. 80	4. 67	0. 06	5. 6	0. 16
1961	5. 78	0. 17	5. 61	0. 75	4. 92	0. 07	5. 6	0. 14
1962	5. 74	0. 17	5. 57	0. 7	4. 2	0. 04	5. 55	0. 14
1963	5. 64	0. 16	5. 48	0. 67	4. 35	0. 03	5. 44	0. 16
1964	5. 67	0. 16	5. 51	0. 68	4. 33	0. 04	5. 47	0. 15
1965	5. 76	0. 18	5. 58	0. 66	4. 42	0. 32	5. 28	0. 15
1966	5. 81	0. 19	5. 62	0. 62	4. 93	1. 42	4. 2	0. 13
1967	5. 93	0. 16	5. 77	0. 64	5. 17	1. 6	4. 2	0. 13
1968	5. 98	0. 17	5. 81	0. 63	5. 19	1. 57	4. 25	0. 2
1969	5. 95	0. 19	5. 76	0. 61	5. 14	1. 46	4. 35	0. 16
1970	6. 12	0. 37	5. 75	0. 58	5. 03	1. 7	4. 26	0. 17
1971	6. 14	0. 17	5. 97	0. 57	5. 04	1. 7	4. 27	0. 19
1972	5. 98	0. 15	5. 83	0. 55	4. 87	1. 61	4. 17	0. 17
1973	5. 98	0. 17	5. 81	0. 54	5. 01	1. 68	4. 12	0. 17
1974	6. 04	0. 21	5. 83	0. 53	5. 03	1. 68	4. 14	0. 16
1975	5. 98	0. 19	5. 79	0. 52	5. 01	1. 64	4. 15	0. 19
1976	5. 94	0. 2	5. 74	0. 51	5. 08	1. 63	4. 16	0. 17
1977	5. 97	0. 18	5. 79	0. 50	4. 81	1. 62	4. 17	0. 17
1978	5. 96	0. 2	5. 76	0. 49	5. 22	1. 72	4. 16	0. 15

0.16	4.12	1.61	5.06	0.49	5.78	0.16	5.94	1979
0.26	4.04	1.65	4.88	0.48	5.78	0.11	5.89	1980
0.30	4.32	1.29	4.93	0.47	5.67	0.24	5.91	1981
0.46	4.15	1.28	4.92	0.47	5.71	0.18	5.89	1982
0.46	4.12	1.27	4.97	0.47	5.72	0.18	5.9	1983
0.42	4.01	1.32	4.77	0.46	5.69	0.18	5.87	1984
0.47	3.93	1.27	4.67	0.44	5.53	0.14	5.67	1985
0.48	3.74	1.21	4.63	0.42	5.31	0.12	5.43	1986
0.44	3.65	1.16	4.68	0.4	5.15	0.14	5.29	1987
0.45	3.58	1.16	4.72	0.39	5.1	0.13	5.23	1988
0.43	3.57	1.14	4.46	0.38	5.03	0.13	5.16	1989
0.41	3.54	1.14	4.54	0.37	4.95	0.21	5.16	1990
0.42	3.47	1.13	4.49	0.36	4.91	0.12	5.03	1991
0.42	3.43	1.11	6.16	0.36	4.87	0.11	4.98	1992
0.42	3.44	1.08	4.17	0.36	4.48	0.07	4.55	1993
			4.05	0.33	4.45	0.06	4.51	1994
			4.33	0.33	4.45	0.47	4.92	1995
			4.33	0.33	4.45	0.07	4.52	1996
			4.33	0.32	4.42	0.08	4.50	1997
			4.32	0.32	4.23	0.07	4.30	1998
			4.39	0.32	4.25	0.06	4.31	1999
			4.44	0.29	4.19	0.68	4.87	2000

§2 . يېزا ئىگىلىك ماشىنا ـ سايمانلىرى

1 . ئەنئەنىۋى سايمانلار

باي ناھىيىسىنىڭ ئەنئەنىۋى يېزا ئىگىلىك سايمانلىرىنى ياساش تېخنىكىسى ئاددىي ، قۇرۇلمىسى قوپال بولسىمۇ ، لېكىن ئىشلىتىشكە ۋە رېمونت قىلىشقا ئەپلىك .

1) يەر ھەيدەش سايمانلىرى　قىزىل مىڭئۆينىڭ 175 ـ ئۆيىدىكى يەر ھەيدەش سايمانلىرى رەسىمدە تەسۋىرلەنگەن بويۇنتۇرۇق جىن دەۋرىدە باي ناھىيىسىدە بوقۇسا بىلەن يەر ھەيدەلگەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ . بوقۇسا ۋە تۆمۈر چىشلىق تىرنا ئەنئەنىۋى يەر ھەيدەش سايمىنى ھېسابلىنىدۇ . بوقۇسقا چويۇن چىش ئورنىتىلىدۇ . تۆمۈر چىشلىق تىرنىنىڭ ياغاچ رامكىسقا تۆمۈر چىش ياكى قاتتىق ياغاچتىن ياسالغان چىش ئىككى قاتار ئورنىتىلىدۇ . بىر ئادەم ئىككى كالا ياكى بىر ئادەم بىر ئات بىلەن بىر كۈندە 0.2 ～ 0.27 گېكتار يەر ھەيدەيدۇ .

كەتمەن ئىشلىتىش دائىرىسى كەڭ كىچىك قول سايمىنى بولۇپ ، ئوتىغۇچتىن چوڭراق بولىدۇ . بوزيەر ئېچىش ، ئېرىق ـ ئۆستەڭ چېپىش ، قىر سېلىش ، يەر تۈزلەش ، ئوت ئوتاش ، كۆچەت چىقىرىش ، قوتاندىن قېغ چىقىرىش ، ئوغۇت چېچىش قاتارلىق كۆپ خىل ئىشلارغا ئىشلىتىلىدۇ . ئۇ ھەر بىر ئائىلىدە بولۇشقا تېگىشلىك تۆمۈردىن ياسالغان ئىشلەپچىقىرىش سايمىنىدۇر . كەتمەن چوڭ ، ئوتتۇرا ، كىچىك دەپ ئۈچ خىلغا ئايرىلىدۇ . قىزىل مىڭئۆينىڭ 175ـ

ئۆيىدىكى جىن دەۋرىدىكى تېرىقچىلىق سايمانلىرى تەسۋىرلەنگەن رەسىمدە كۆرسىتىلگەن كەلگ بىسلىق ئوتىغۇچ كەتمەننىڭ ئىلگىرىكى شەكلى بولۇشى مۇمكىن دەپ قارالماقتا .

2) تېرىش سايمىنى بۇنىڭدىن لو بولۇپ ، سانى بەك ئاز ، ئۇنى ئىشلىتىشنى پىششىق بىلىدىغان دېھقان تېخىمۇ ئاز . دېھقانلار ئۇزۇندىن بۇيان ، ئۇرۇقنى چېچىپ تېرىشقا ياكى ئۇۋىغا سېلىپ تېرىشقا ئادەتلىنىپ قالغان ، تېرىپ بولغاندىن كېيىن ، سۆگەت تېلىدىن توقۇلغان سۆرەم بىلەن باسۇراتتى ياكى كالا ، قويغا دەسسىتەتتى .

3) ھوسۇل يىغىش سايمىنى ئاساسلىقى ئورغاق بولۇپ ، ئۇنىڭ ئۇزۇن ساپلىقىمۇ ، قىسقا ساپلىقىمۇ بولىدۇ ، بىسى يېرىم ئاي شەكلىدە .

4) خامان تېپىش سايمىنى تاش تۆلۈق ، ياغاچ تۆلۈق ، ياغاچ ئارا ، ياغاچ گۈرجەك ، غەلۋىر ، ئۆتكەمە ، ياغاچ شامال ساندۇقى قاتارلىقلار بار . تاش تۆلۈقنىڭ ئۇزۇنلۇقى بىر مېتىر ئەتراپىدا ، دىئامېترى 20 ~ 30 سانتىمېتىر بولىدۇ ، كۆپىنچە تاشتىن ياسىلىدۇ . ياغاچ تۆلۈقنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى ئوخشاش بولمايدۇ . ئۇ ئەن ياغاچتىن ئالتە قىرلىق قىلىپ ياسىلىدۇ . شال ، بۇغداي خامانغا ئېلىپ كېلىنگەندىن كېيىن ، تاش ، ياغاچ تۆلۈق ئاتقا سۆرىتىلىپ ، بۇغداي ، شالنىڭ دېنى ئايرىلىدۇ . خامان سورۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ، دان شامال سانداۋقا سېلىنىپ ، ئەخلەتلىرى ، پوچەك دانلار ئايرىلىدۇ . ياغلىق دان زىرائىتى غەلۋىر بىلەن تاسقىلىپ ئادالىنىدۇ .

5) توشۇش سايمىنى ئەنئەنىۋى توشۇش سايمىنى ياغاچ ھارۋا بولۇپ ، چاقى چوڭ ، دىئامېترى كۆپىنچە 1.5 مېتىر ئەتراپىدا بولىدۇ ، ئۇنى كالا ، ئات ، ئېشەك سۆرەيدۇ . چاقى چوڭ بولغاچقا ، ئېرىق ، سازلىق ، قومدىن ئوڭاي ئۆتەلەيدۇ . ھارۋىنى كۆپىنچە يېزىلاردىكى ياغاچچىلار ياسايدۇ . قىسقا ئارىلىقتا ئوغۇت توشۇش قاتارلىق ئىشلارغا زەمبىل ياكى سېۋەت ئىشلىتىلىدۇ ، زەمبىلنى ئىككى ئادەم كۆتۈرىدۇ ، قاچىلاش ، تۆكۈشكە قولايلىق ، يەنە غالتەكمۇ بار . غالتەك كۆپىنچە ئەن ياغاچتىن ياسىلىدۇ .

6) يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاش سايمانلىرى سۇ تۇگمىنى (ئۇن تارتىلىدۇ) ، تاش تۇگمەن (ياغ تارتىلىدۇ) ، چىغرىق ، جۇۋاز قاتارلىقلار بار .

2 . يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى

1) يەر ھەيدەيدىغان ماشىنىلار 1958 - يىلى ناھىيە بويىچە سەككىز تراكتور بار ئىدى . 1966 - يىلى چوڭ ، ئوتتۇرا تراكتور 80گە ، قۇۋۋىتى 3574 ئات كۈچىگە يەتتى . 1969 - يىلى چوڭ ، ئوتتۇرا تراكتور 100گە يەتتى . شۇ يىلى تراكتورنىڭ ئۆلچەملىك مەشغۇلات مىقدارى 667 گېكتاردىن ئاشتى ، مەشغۇلات تەننەرخى دۆلەت ئۆلچىمىگە يېقىنلاشتى ، ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ تۆۋەن بولدى . 1973 - يىلى ناھىيە بويىچە چوڭ ، ئوتتۇرا تراكتور 135كە ، مەشغۇلات مىقدارى 33 مىڭ 883.6 گېكتارغا يەتتى . 90 - يىللاردا تراكتور داۋاملىق كۆپەيدى . 2000 - يىلى ناھىيە بويىچە چوڭ ، ئوتتۇرا تراكتور 988گە ، كىچىك تراكتور 3918گە يەتتى . مەشغۇلات مىقدارى 1990 - يىلدىكى 40 مىڭ 800 گېكتاردىن 2000 - يىلى 46 مىڭ 400 گېكتارغا يەتتى .

2) ھوسۇل يىغىش ماشىنىسى 70 - يىللاردىن كېيىن شىنجاڭدا ئىشلەپچىقىرىلغان 2.5 تراكتورغا سۆرىتىلىدىغان كومبايىن كىرگۈزۈلدى ، ئۇنى ئىشلەتكەندە ئۇنۇمى ياخشى بولدى ، بۇ كومبايىن قوش دومىلما كاۋاناللىق بولۇپ ، دان ئايرىش ئىقتىدارى كۈچلۈك ، داننى

ئېزىۋېتىش نىسبىتى كىچىك ، قۇرۇلمىسى رەتلىك ، رېمونت قىلىشقا ئەپلىك . كېيىن يەنە دۆلىتىمىزدە ئىشلەنگەن «شەرق شامىلى» ZB—5 تىپلىق ئۆزى يۈرەر كومبايىن كىرگۈزۈلدى ، بۇ كومبايىن بەك چوڭ ، رېمونت قىلىش ، تەڭشەش قۇلايسىز بولغاچقا ، تېخنىكا سەۋىيىسى يۇقىرى بولمىغاندا ئىشلىتىش چەكلىمىگە ئۇچراپ شاللىۋېتىلدى .

3) يۇرۇشلەشتۇرۇلمىدىغان ماشىنا ـ سايمان ناھىيىدىكى دۆلەت ، كوللېكتىپ ئىلكىدىكى تېرىلغۇ يەرلەردە بەش چىشلىق ساپان ئىشلىتىلدى ، سۆرەم سالغاندا دېسكىلىق سۆرەم ، تېرىغاندا BFX—4 سېيالكا ئىشلىتىلدى . يەرلەر ئائىلىلەرگە بۆلۈپ بېرىلگەندىن كېيىن ، بەش چىشلىق ساپان ، دېسكىلىق سۆرەمنىڭ كۆپىنچىسى پېچەتلىنىپ ، تۆمۈر بۇقا — 55 ، شائېخەي — 50 ، شەرق قىزارىدى — 28 تىپلىق تراكتور بىلەن يۇرۇشلەشتۇرۇلمىدىغان ئاسما ئۇچ چىشلىق ساپان ، ئاسما ئىككى چىشلىق ساپان ، ئاسما 14 قۇرلۇق قوش ساندۇقلۇق سېيالكا ، ئاسما كۆممىقوناق سېيالكىسى ئىشلىتىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە 14 قۇرلۇق ، قوش ساندۇقلۇق سېيالكا بۇغداي ، قىچا ، كۆممىقوناق تېرىشقا ئىشلىتىلدى . «كىچىك تۆت چاقلىق» تراكتور بىلەن يۇرۇشلەشتۇرۇلمىدىغان دېھقانچىلىق سايمانلىرىدىن ئاسما ئىككى چىشلىق ساپان ، قۇرلاپ تېرىش سېيالكىسى ، كىچىك پرېتسىپ قاتارلىقلار بار .

3 . ماشىنىلىشىش سەۋىيىسى

باي ئويمانلىقىدىكى يەرلەرنىڭ كۆپىنچىسى بىر ـ بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەن ، كۆلىمى چوڭ ، تۇپراق قاتلىمى قېلىن ، ماشىنا بىلەن مەشغۇلات قىلىشقا مۇڭاپىق كېلىدۇ .

1973 ـ يىلى ھەرخىل تراكتور 180گە ، قۇۋۋىتى 8624 ئات كۈچىگە يەتتى ؛ 33 مىڭ 900 گېكتار تېرىلغۇ يەرنىڭ 18 مىڭ 600 گېكتارى تراكتور بىلەن ھەيدەلدى ، تراكتور بىلەن تېرىلغىنى 6300 گېكتار بولۇپ ، تراكتور بىلەن تېرىلغان يەرنىڭ 33 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

1975 ـ يىلى تراكتور 206گە ، قۇۋۋىتى 9932 ئات كۈچىگە يەتتى ، تراكتور بىلەن ھەيدەلگەن يەر 23 مىڭ 300 گېكتارغا يېتىپ ، مەشغۇلات مىقدارىنىڭ 50 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ؛ تراكتور بىلەن تېرىلغان يەر 4300 گېكتار بولۇپ ، تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ سەككىز پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ؛ ھوسۇلى ماشىنا بىلەن يېغىۋېلىنغان يەر 300 گېكتار بولۇپ ، ھوسۇلى يېغىۋېلىنغان يەر كۆلىمىنىڭ 0.7 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

1980 ـ يىلى ناھىيە بويىچە چوڭ ، ئوتتۇرا تراكتور 437گە ، قۇۋۋىتى 8257.5 ئات كۈچىگە يېتىپ ، 1 مىليون 550 مىڭ ئۆلچەملىك مو مەشغۇلات مىقدارى ئورۇندالدى . ئوتتۇرىچە ھەربىر ئات كۈچى 187.8 ئۆلچەملىك مو مەشغۇلات مىقدارىنى ئورۇندىدى . تراكتور بىلەن ھەيدەلگەن يەر 283 گېكتار بولۇپ ، ئومۇمىي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 57 پىرسەنتىنى ئىگىلەپ ، شىنجاڭ بويىچە ئوتتۇرىچە سەۋىيىدىن ئالتە پىرسەنت پوئىنت تۆۋەن بولدى ؛ تراكتور بىلەن تېرىلغان يەر 124 گېكتار بولۇپ ، ئومۇمىي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 25 پىرسەنتىنى ئىگىلەپ ، شىنجاڭ بويىچە ئوتتۇرىچە سەۋىيىدىن 23.7 پىرسەنت پوئىنت تۆۋەن بولدى . 400 گېكتار يەردىكى ھوسۇل ماشىنا بىلەن يېغىۋېلىنىپ ، ئومۇمىي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 0.8 پىرسەنتىنى ئىگىلەپ ، شىنجاڭ بويىچە ئوتتۇرىچە سەۋىيىدىن 12.7 پىرسەنت پوئىنت تۆۋەن بولدى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە چوڭ ، ئوتتۇرا ، كىچىك يۇرۇشلەشتۇرۇلمىدىغان ماشىنا ـ سايمان 1997گە يەتتى . يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىغا 12 مىليون 107 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى ، ھەربىر گېكتار يەرگە سېلىنغان مەبلەغ ئوتتۇرىچە 203.55 يۈەنگە يەتتى . 1986 ـ يىلى ناھىيە بويىچە چوڭ ،

ئوتتۇرا ، كىچىك تراكتور 1186گە ، قۇۋۇتى 36 مىڭ 159 ئات كۈچىگە يېتىپ ، 10 مىڭ گېكتار تېرىلغۇ يەرگە 7339.45 ئات كۈچى توغرا كەلدى . ھەربىر ئات كۈچى بىلەن 1.37 گېكتار يەر تېرىلدى . 10 مىڭ گېكتار يەرگە 4.35 كومبايىن توغرا كەلدى .

1990 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ھەرخىل تراكتور 1814كە يەتتى ، 2000 ـ يىلى 4906گە ، قۇۋۇتى 100 مىڭ 220 ئات كۈچىگە يەتتى . 10 مىڭ گېكتار تېرىلغۇ يەرگە 20 مىڭ 592 ئات كۈچى ، ھەربىر ئات كۈچىگە 0.486 گېكتار تېرىلغۇ يەر ، 10 مىڭ گېكتار تېرىلغۇ يەرگە 30.8 كومبايىن توغرا كەلدى . يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ ئومۇمىي مەشغۇلات مىقدارى 1990ـ يىلدىكى 4 مىليون 340 مىڭ ئۆلچەملىك مودىن 2000 ـ يىلى 7 مىليون 100 مىڭ ئۆلچەملىك موغا يەتتى ، يىلىغا ئوتتۇرىچە ئالتە پىرسەنت پوئېنت ئاشتى .

باي ناھيىسى بويىچە 2000 ـ يىلىدىكى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى

جەدۋەل : 14 — 4 بىرلىكى : دانە ، كىلوۋات

تۈرى ، ماشىنا تىپى	سانى	كىلوۋات	تۈرى ، ماشىنا تىپى	سانى	كىلوۋات
يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ ئومۇمىي قۇۋۇتى		99761	پىرقىرىما سوقا	5	
1 . دىزېلماتور قۇۋۇتى		83310	تراكتورغا سۆرىتىلمىدىغان تىرنا	29	
2 . دۇبگاتىل قۇۋۇتى		6215	تراكتورغا سۆرىتىلمىدىغان سېيالكا	226	
3 . بېنزىن ماتورى قۇۋۇتى		10236	تراكتورغا سۆرىتىلمىدىغان سۈلياۋ يۇپۇق يېپىش ماشىنىسى	480	
1) تېرىقچىلىق ماشىنىلىرى		73713	تراكتورغا سۆرىتىلمىدىغان كولتىۋاتور		
1 . چوڭ ، ئوتتۇرا تراكتور	988	27644	3) سۇ چىقىرىۋېتىش ، سۇغىرىش ماشىنىسى	2	22
«شەرق قىزارىدى» 75	16	822	1 . دىزېلماتور	2	22
«شەرق قىزارىدى» 70	7	360	2 . ئېلېكتر دۇبگاتىل		
«شەرق قىزارىدى» 60	22	970	پومپا	2	
«شەرق قىزارىدى» 54	4	159	پۈركۈپ سۇغىرىش ماشىنىسى		
«تۆمۈر بۇقا» 650	1	48	4) ھوسۇل يىغىش ماشىنىسى		2850
«لياۋنىڭ» 65			كومبايىن	62	2850
«تۆمۈر بۇقا» 55	294	11885	ئورۇش ـ قۇرۇتۇش ماشىنىسى	362	
«شاڭخەي» 50	130	4778	ماتورلۇق دان ئايرىش ماشىنىسى	1914	
«شەرق قىزارىدى» 30	13	287	ئۇرۇق تاللاش ماشىنىسى	40	
«شەرق قىزارىدى» 802	3	176	5) ئۆسۈملۈك ئاسراش ماشىنىسى	162	203
«شەرق قىزارىدى» 25	46	845	ماتورلۇق تۇمانلاتقۇچ	162	203
«شەرق قىزارىدى» 28	102	2099	مىكرو مىقدارلىق تۇمانلاتقۇچ		
«شەنشى» 20	350	5145	6) چارۋچىلىق ماشىنىسى	404	499

2 . كىچىك تراكتور	3918	46069	يەم - خەشەك ئۈزۈتىش ماشىنىسى	90	499
كىچىك تۆت چاقلىق تراكتور	3918	46069	ئوت - چۆپ ئورۇش ماشىنىسى	14	
قول تراكتورى			ماتورلۇق ئوت - چۆپ توغراش ماشىنىسى	300	
2) تراكتورغا سۆرىتىلىدىغان چوك ، ئوتتۇرا دېھقانچىلىق سايمىنى	2406		7) يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاش ماشىنىسى		
تراكتورغا چېتىلىدىغان ساپان	826		ئېنېرگىيە ماشىنىسى	827	6390
شال ئاقلاش ماشىنىسى	24		يېزا ئىگىلىكىدە ئىشلىتىلىدىغان ترانسپورت ئاپتوموبىلى	69	819
بىلەش ماشىنىسى	419		چوك پرېتسېپ	935	
پاختا چىقىرىش ماشىنىسى	4		كىچىك تىپتىكى پرېتسېپ	3918	
ياغ تارتىش ماشىنىسى	610		9) باشقا يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى		6610
8) تراسپورت ئاپتوموبىلى		15864			
يېزا ئىگىلىكىدە ئىشلىتىلىدىغان يۈك ئاپتوموبىلى	113	10033			

باي ناھىيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى ماشىنىلاشقان مەشغۇلات ئەھۋالى

جەدۋەل : 14 — 5 بىرلىكى : دانە/كىلوۋات ، تۇمەن گېكتار ، (%)

تۈرى / يىللار	ئومۇمىي تراكتور	ماشىنا بىلەن ھەيدەلگەن يەر		ماشىنا بىلەن تېرىلغان يەر		ھوسۇلى ماشىنا بىلەن يىغىلغان يەر	
		تۇمەن گېكتار	نىسبىتى	تۇمەن گېكتار	نىسبىتى	تۇمەن گېكتار	نىسبىتى
1973	176/8829	1.86	31.1	0.63	13		
1974	182/9112	3	50				
1975	204/10133	2.33	39	0.43	8	0.03	0.7
1980	614/	2.83	47.6	1.24	25	0.04	0.8
1982	776/26305	3.29	55.9	1.58	33.8	0.10	2.2
1983	872/29495	2.80	47.5	1.65	35.7	0.26	5.6
1984	998/3217	3.07	52.3	1.26	26.6	0.34	7.2
1985	1080/34823	3.62	63.8	1.74	37.3	0.32	6.9
1986	1186/36159	4.28	78.8	2.42	52.3	0.28	6
1987	1332/28438	3.23	61	2.39	51	0.28	15
1988	1524/30589	4.8	91.8	4.27	4.91	1.13	
1989	1654/31998	3.99	77.3	3.31	74	0.36	18
1990	1814/33877	4.08	80	3.21	71	0.38	19.6
1991	1986/36412	4.37	86.9	3.48	77	0.42	21.6
1992	2092/38944	4	80	3.63	80	0.63	33
1993	2316/42092	4.2	85	3.73	89	0.63	34
1994	2756/46462	4.17	85	3.42	84	0.86	50.6

53.7	0.97	82	3.49	83	4.08	3180/51447	1995
53	0.19	85	3.61	92.7	4.56	3705/58298	1996
54	1.27	85	3.69	95.5	4.68	4057/62933	1997
58	1.62	85.8	3.74	95.9	4.68	4477/68352	1998
62	1.77	86	3.80	96.3	4.69	4682/70906	1999
68	1.36	85.5	3.62	95.3	4.64	4906/73712	2000

§ 3 . يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى باشقۇرۇش

باي ناھيىسىدە 1958 - يىلى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى ئىشلىتىش باشلاندى . 1964- يىلى باي ناھيىسى 3 - سەپ قۇرۇلۇش ناھيىسى ۋە نۆۋەتلىك ماشىنىلاشتۇرۇلىدىغان ناھيە- لەرنىڭ بىرى قىلىپ بېكىتىلدى . يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى تېز كۆپەيدى ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى بىلەن مەشغۇلات قىلىش مىقدارى تېز ئاشتى . دەسلەپتە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى گۇڭشې باشقۇردى . 1963 - يىلى دۆلەت ئىلكىدىكى تراكتور پونكىتى قۇرۇلدى . 1970 - يىلى بارلىق ماشىنا خادىملىرى ۋە تراكتور خەلق گۇڭشېسىغا چۈشۈرۈپ بېرىلدى . يېزا ئىگىلىكى بىلەن ماشىنا ئايرىلغاچقا ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىسىنى باشقۇرمايدىغان ، ماشىنىنىڭ يېزا ئىگىلىكى بىلەن كارى بولمايدىغان بولۇپ قېلىپ ، ماشىنا بىلەن تېرىقچىلىق قىلىش ھەققىنى يېغىش قىيىنلاشتى ، بۇ ھال يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى كۆپەيتىشكە تەسىر يەتكۈزدى . 1978 - يىلى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىغا ئىگىدارلىق قىلىش تۈزۈمىدە ، دۆلەت ، گۇڭشې ، ئەتىرەت باشقۇرۇش ، بىرلىشىپ باشقۇرۇش قاتارلىق كۆپ خىل شەكىل بارلىققا كەلدى ، «مەھسۇلاتقا بىرلەشتۈرۈپ ھەق ھېسابلايدىغان يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى توختام تۈزۈمى»دىن ئىبارەت باشقۇرۇش چارىسى بارلىققا كەلتۈرۈلدى .

1982 - يىلىدىن باشلاپ شەخسىلەرنىڭ يېزا ئىگىلىك ماشىنا - سايمانلىرىنى سېتىۋېلىشىغا ، باشقۇرۇشىغا رۇخسەت قىلىندى ، ئەسلىدىكى كوللېكتىپ ئىگىدارلىقىدىكى يېزا ئىگىلىك ماشىنە- لىرى باھاغا سۈندۈرۈلۈپ شەخسىلەرگە سېتىپ بېرىلىپ ، يېزا ئىگىلىك ماشىنا - سايمانلىرى ھەممە ئائىلىگە كىرىپ ، زور تەرەققىي قىلىش دەۋرىگە قەدەم قويدى .

1 . باشقۇرۇش ئاپپاراتى

1974 - يىلى 5 - ئايدا دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ماشىنىلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلدى . 2000 - يىلى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇ- رۇش تېخنىكا مەكتىپىگە قاردى ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى بىخەتەرلىكىنى نازارەت قىلىپ باشقۇرۇش پونكىتى ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش پونكىتى ۋە تۆت بازار (مەيدان)لىق يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى باشقۇرۇش پونكىتى ، 11 يېزا يېزا ئىگىلىك ماشىنىلە- رىنى باشقۇرۇش مۇلازىمەت پونكىتىنىڭ شتاتى 129 قىلىپ بېكىتىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىدارە ئورگانلاردىكى ئادەم سەككىز .

يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش تېخنىكا مەكتىپىنىڭ ئىلگىرىكى نامى باي ناھيىلىك تراكتور شوپۇرلىرىنى يېتىشتۈرۈش سىنىپى ئىدى . ئۇ 1975 - يىلى 4 - ئايدا قۇرۇلغان بولۇپ ، 1979 - يىلى يېڭى سېلىنغان بىناغا كۆچۈپ كىردى . 1981 - يىلى نامى باي ناھيىلىك

يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش مەكتىپىگە ئۆزگەرتىلدى . بۇ مەكتەپ ناھىيىدىكى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى خادىملىرىنى تەربىيىلەش ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش ، ناھىيىدىكى يېزا - بازار ، مەيدانلارنىڭ يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى خادىملىرىنى تەربىيىلەش خىزمىتىنى ئۈستىگە ئالدى .

يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى بىخەتەرلىكىنى نازارەت قىلىپ باشقۇرۇش پونكتى 1980 - يىلى قۇرۇلۇشقا باشلىغاندى ، 1984 - يىلى پۈتتى . بۇ پونكت ناھىيىدىكى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنىڭ بىخەتەرلىكىنى نازارەت قىلىش خىزمىتىگە مەسئۇل .

2 . يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى خادىملىرىنى تەربىيىلەش

1975 - يىلى 4 - ئايدىن 1976 - يىلىغىچە تراكتور شوپۇرلىرىنى تەربىيىلەش كۇرسىدا تراكتور شوپۇرلىرى ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى شوپۇرلىرى ۋە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى تېخنىكا خادىمىدىن 250 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلەندى . 1981 - يىلى كۆتۈپخانا ، تەجرىبىخانا ، ئوقۇتۇش زاۋۇتى قۇرۇلۇپ ، تۈرلۈك تەجرىبە ماشىنىلىرى ۋە تەجرىبە سايمانلىرى سېپىلەندى ، يىلىغا 10 قارارچە كۇرس ئېچىلدى .

3 . يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى بىخەتەرلىكىنى نازارەت قىلىش

1991 - يىلى تراكتورلارنىڭ يولدا قاتنىشىنى باشقۇرۇش خىزمىتى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ھادىسىسى يىلدىن - يىلغا ئازايدى . 1993 - يىلى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ھادىسىسى 12 قېتىم يۈز بېرىپ ، سەككىز ئادەم ، 2000 - يىلى سەككىز قېتىم يۈز بېرىپ ئالتە ئادەم قازا قىلدى .

يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى شوپۇرلىرى ، مەشغۇلات خادىملىرى يىلدا بىر قېتىم تەكشۈرۈلىدى . ئاساسلىقى ، شوپۇر ، مەشغۇلات خادىملىرىنىڭ سالامەتلىكى ۋە مەشغۇلات ئەھۋالى ، شوپۇرلۇق ئىقتىدارى ۋە قايتا تەربىيلىنىش خىزمىتى تەكشۈرۈلدى . شوپۇر ، مەشغۇلات خادىمى 1984-يىلىدىكى 1439دىن 2000 - يىلى 4910غا يەتتى . ئەمەلىيەتتە 4733 ئادەم تەكشۈرۈلۈپ ، يىللىق تەكشۈرۈش نىسبىتى %96كە ، شوپۇرلۇق كىنىشكىسى ئېلىش نىسبىتى %96.3كە يەتتى .

Ⅲ باب

تېرىقچىلىق كەسپى

§1 . ئاشلىق زىرائىتى

1 . يازغى بۇغداي

يازغى بۇغداي باي ناھىيىسىدە ئاساسلىق ئۆستۈرۈلىدىغان ئەنئەنىۋى ئاشلىق زىرائىتى بو-

لۇپ ، سورتى كۆپ ھەم ئارىلاش ، بۇنىڭدا چىۋىشەن ، بەيگۇاڭتۇ ، توگۇر ئاساس قىلىنىدۇ . بۇلارنىڭ ئىچىدە ، بەيگۇاڭتۇ بالدۇر پىشىدۇ ، تۇپى ئوتتۇراھال ، قىلتىرىقسىز ، باشقى ، دېنى ئاق ، 1000 دان ئېغىرلىقى يېنىكرەك ، ھوسۇلى ئوتتۇراھال ، ماسلىشىچانلىقى ، تەتۇر تېمپېرا-تۇرىغا بولغان تاقابىلچانلىقى خېلى كۈچلۈك . 1951 ـ يىلى يازغى بۇغداي تېرىلغۇ كۆلىمى 13 مىڭ 400 گېكتارغا يېتىپ ، ئومۇمىي بۇغداي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 55.4 پىرسەنتىنى ئىگىلە-دى ، ئومۇمىي ھوسۇلى 16 مىڭ 465 تونىنىغا يەتتى . ھەر گېكتار يەرنىڭ ئوتتۇرىچە بىرلىك ھوسۇلى 1228.7 كىلوگرام بولدى . 1952 ـ يىلدىن كېيىن كۆزگى بۇغداي تېرىش كېڭەيتىلـ-دى ، بۇنىڭ بىلەن يازغى بۇغداي تېرىلغۇ كۆلىمى تەدرىجىي ئازايدى . 1960 ـ يىلى يازغى بۇغداي تېرىلغۇ كۆلىمى 2300 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 804 تونىنىغا يەتتى .

50 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىدىن 60 ـ يىللارغىچە قەشقەر باقبۇق سورتى كەلتۇرۇلدى ، بۇنىڭ تۈپ ئېگىزلىكى 80 ~ 90 سانتىمېتىر كېلىدۇ ، تۈپلىنىش ئىقتىدارى ئوتتۇراھال ، غولى توم ، باشقى ئۇزۇن ، دېنى چوڭ ، قىلتىرىقى ، دېنىنىڭ پوستى قىزىل ، دېنى ئاق ، 1000 دان ئېغىرلىقى 45 گرام ، شورغا چىداملىق ، يەر مۇنبەت بولسا ئوڭايلا يېتىپ كېتىدۇ ، ئۇ ئارا پىشار سورت ، ئۆسۈش مەزگىلى 100 كۈن ئەتراپىدا ، قۇرغاقچىلىققا چىداملىق ، دېنى تۆكۈلۈپ كەتمەيدۇ ، ئاق توزان ، ئال كېسىلى ئوڭاي يۇقىدۇ ، قاراباش كېسىلى يۇز بېرىدۇ . 1967 ـ يىلى يازغى بۇغداي تېرىلغۇ كۆلىمى 9100 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 6500 تونىنىغا يەتتى . بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 714 كىلوگرام بولدى . 70 ـ يىللاردا شىنجاڭ يازغىسى ـ 2 ـ نومۇر ، مىكسىكا ۋە سىپوروس ، گەنسۇ سورتى گەنسۇ 8 ـ نومۇر قاتارلىقلار كەلتۇرۇلدى . 1976 ـ يىلى يازغى بۇغداي تېرىلغۇ كۆلىمى 6700 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 5289 تونىنىغا يەتتى ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 789.4 كىلوگرامغا يەتتى .

80 ـ يىللاردا توگا سورتى كەلتۇرۇلدى ، بۇنىڭ باشقى ، دېنى قىزىل ، تۈپى ئادەتتىكىچە ، ھوسۇلى ئوتتۇراھال ، ماسلىشىچانلىقى ۋە كېسەللىككە تاقابىلچانلىقى خېلى كۈچلۈك . 1982ـ يىلى يازغى بۇغداي تېرىلغۇ كۆلىمى 2000 گېكتارغا يەتتى ، ئاساسلىقى بەيگۇاڭتۇ سورتى تېرىلدى ، ئومۇمىي ھوسۇلى 3332 تونىنىغا يەتتى ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 1666 كىلوگرامغا يەتتى .

1993 ـ يىلى ناھىيە بويىچە يازغى بۇغداي تېرىلغۇ كۆلىمى 607 گېكتارغا يېتىپ ، بۇغداي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 0.33 پىرسەنتىنى ؛ ئومۇمىي ھوسۇلى 1552 تونىنىغا يېتىپ ، ئومۇمىي بۇغداي مەھسۇلىنىڭ 0.025 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، بىر مو يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 70.5 كىلوگرام بولۇپ ، 1980 ـ يىلىدىكىنىڭ 3.19 ھەسسىسىگە توغرا كەلدى . 1995 ـ يىلى بۇغداي تېرىلغۇ كۆلىمى 1010 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 2700 تونىنىغا ، 2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە يازغى بۇغداي تېرىلغۇ كۆلىمى 240 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 828 تونىنىغا يەتتى .

2 . كۆزگى بۇغداي

50 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا باي ناھىيىسىدە قىزىل قىلتىرىقلىق ، ئاق قىلتىرىقلىق كۆزگى بۇغداي سورتى تېرىلاتتى .

1950 ~ 1951 ـ يىللىرى قاراباغ ، داۋانچى ، ئىشلەپچىقىرىش نۇقتىسى «ئوكرائىنا 83» ۋە «ئوكرائىنا 0246» سورتىنى كەلتۇرۇپ كېڭەيتتى . 1952 ـ يىلى ناھىيە بويىچە كۆزگى بۇغداي تېرىلغۇ كۆلىمى 2600 گېكتارغا يېتىپ ، بۇغداي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 17.8 پىرسەنتىنى

ئىگىلىدى ؛ ئومۇمىي ھوسۇلى 2953 توننىغا يەتتى ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 1135.8 كىلوگرامغا يەتتى .

1966 ـ يىلى كۆزگى بۇغداي تېرىلغۇ كۆلىمى 14 مىڭ 400 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 14 مىڭ 109.5 توننىغا يەتتى . بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 979.8 كىلوگرامغا يەتتى .

1971 ـ يىلى ئال كېسىلىگە چىداملىق يېڭى سورت «نۆگدا — 45» ، «قىزىل بايراق 1 ـ نومۇر» كەلتۈرۈلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە «قىزىل بايراق 1 ـ نومۇر» بالدۇر پىشار سورت بولۇپ ، ئۇنۇمسىز تۇپراقتا چىداملىق ، ئال كېسىلىگە تاقابىلچانلىقى خېلى كۈچلۈك . دېنى توم ، پوستى نېپىز ، ئۇن چىقىش نىسبىتى يۇقىرى ، ئۆسۈش مەزگىلى 280 كۈن . 80 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا «قىزىل بايراق 1 ـ نومۇر» ناھىيە بويىچە كۆزگى بۇغداينىڭ ئاساسلىق سورتى بولۇپ قالدى .

1980 ـ يىلى ناھىيە بويىچە كۆزگى بۇغداي تېرىلغۇ كۆلىمى 19 مىڭ 200 گېكتارغا يېتىپ ، بۇغداي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 90.7 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە «قىزىل بايراق 1ـ نومۇر» 6600 گېكتار يەرگە تېرىلىپ ، بۇغداي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 37.7 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . قېيىر گۈڭشې «قىزىل بايراق 1 ـ نومۇر»نى ئاساسلىق ، «ئاۋزى 16» ۋە «جىننۈك 27»نى قوشۇمچە تېرىدى . قىزىل يېزىسىنىڭ غەربىي جەنۇبىدا ، سايرام ۋە مىچىغ يېزىلىرىنىڭ بەزى شورلۇق ۋە نەم يەرلىرىگە شورغا چىداملىق «تەڭرىتاغ قىزىل بۇغدىيى» تېرىلدى .

80 ـ يىللاردا ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك پەن ـ تېخنىكا خادىملىرى «قىزىل بايراق 1 ـ نومۇر»نىڭ ساپلىرىنى ئايرىپ ، 1 ～ 73 ، 51 ～ 75 يېڭى سورتىنى يېتىشتۇردى . كېيىن بۇ سورتقا «ئاقسۇ كۆزگىسى 1 ـ نومۇر» دەپ نام بېرىلدى ، بۇ سورت تەدرىجىي باشقا سورتلارنىڭ ئورنىنى بېسىپ ، ئاساسلىق تېرىلىدىغان سورت بولۇپ قالدى . ناھىيە بويىچە پەقەت «قىزىل بايراق 1 ـ نومۇر» ، 1 ～ 73 ، 51 ～ 75دىن ئىبارەت ئۇچ ئەلا سورتلا ساقلاپ قېلىندى ، كۆزگى بۇغداينىڭ سورتى ئاساسىي جەھەتتىن ياخشىلاندى . 1984 ـ يىلى كۆزگى بۇغداي تېرىلغۇ كۆلىمى 19 مىڭ 800 گېكتارغا يېتىپ ، بۇغداي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 89.27 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، دېمەك ، 1984 ـ يىلى بۇغداي ئەڭ كۆپ تېرىلغان يىل بولدى .

1993 ـ يىلى ناھىيە بويىچە كۆزگى بۇغداي كۆلىمى 17 مىڭ 800 گېكتارغا يېتىپ ، بۇغداي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 96.75 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ؛ ئومۇمىي ھوسۇلى 59 مىڭ 336 توننىغا ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 3333.5 كىلوگرامغا يەتتى . 1995 ـ يىلى كۆزگى بۇغداي كۆلىمى 17 مىڭ گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 73 مىڭ 300 توننىغا يەتتى . 2000 ـ يىلى كۆزگى بۇغداي تېرىلغۇ كۆلىمى 16 مىڭ 666.6 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 85 مىڭ 29 توننىغا يەتتى .

3 . كۆممىقوناق

كۆممىقوناق باي ناھىيىسىدىكى ئاساسلىق زىرائەتلەرنىڭ بىرى . تېرىلغۇ كۆلىمى بۇغدايدىن قالسىلا 2 ـ ئورۇندا تۇرىدۇ .

50 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا كۆممىقوناق سورتلىرىدىن چىلگە ، تاش قاتارلىق سورتلار ئاساس قىلىناتتى . 1949 ـ يىلى كۆممىقوناق تېرىلغۇ كۆلىمى 5900 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 7250 توننىغا ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 1228.8 كىلوگرامغا يەتتى . 1955 ـ يىلىدىن كېيىن ئات چىشى ، ئالتۇن خانىش ، ئالتۇن مۇنار قاتارلىق سورتلار كەلتۈرۈلدى . 1961ـ يىلى كۆممىقوناق تېرىلغۇ كۆلىمى 13 مىڭ 100 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 15 مىڭ

148.5 تونىنغا يەتتى ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 1156 كىلوگرامغا يەتتى .
1963 ـ يىلى شىخەنزە بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش رايونىدىن قوش شالغۇت «156» ۋە «142» كەلتۈرۈلدى ، قوش شالغۇت «156» يېتىپ كەتمەيدۇ ، ھوسۇلى يۇقىرى ، قاراتوزان كېسىلى ، باشاق چىرىش كېسىلىنىڭ يۇقۇشىغا تاقابىل تۇرالايدۇ . دان تۈتۈش نىسبىتى يۇقىرى ، دېنى توق ، ئۆسۈش مەزگىلى 141 كۈن ئەتراپىدا ؛ قوش شالغۇت «142»نىڭ دېنى ئات چىشسىمان ، رەڭگى سېرىق ، تۈپى ئوتتۇراھال ، ئوتتۇرا مەزگىلدە پىشىدۇ ، تەتۈر تېمپېراتۇرىغا تاقابىلچانلىقى ، سۇپىتى ياخشى . 1966 ـ يىلى كۆممىقوناق تېرىلغۇ كۆلىمى 11 مىڭ 400 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 30 مىڭ 86.5 تونىنغا يەتتى ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 2639.2 كىلوگرام بولۇپ ، تارىختىكى ئەڭ يۇقىرى سەۋىيىگە يەتتى . 1970 ـ يىلى كۆممىقوناق تېرىلغۇ كۆلىمى 13 مىڭ 800 گېكتارغا يېتىپ ، تارىختا تېرىلغۇ كۆلىمى ئەڭ كۆپ بولغان يىل بولدى .
1980 ـ يىلى ناھىيە بويىچە كۆممىقوناق تېرىلغۇ كۆلىمى 9900 گېكتارغا يەتتى ، ئاساسلىقى ، قوش شالغۇت «156» ۋە قوش شالغۇت «42» تېرىلدى ، بۇ ئومۇمىي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 70 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . 80 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا «شىنجاڭ كۆممىقونىقى 3 ـ نومۇر» كەلتۈرۈلدى ، 1989 ـ يىلى ئۆسۈش مەزگىلى ئۇزۇنراق ، ھوسۇلى يۇقىرى شالغۇت سورت «جىندا» يەككە شالغۇت سورتى ، SC704 يېڭى سورتى كەلتۈرۈلدى . 1990 ـ يىلى «يىدا» يەككە شالغۇت سورتى كەلتۈرۈلۈپ ، سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ تېرىلدى . شۇ يىلى سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ تېرىلغان كۆممىقوناق 1900 گېكتار يەرگە كېڭەيتىلدى . بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 7500 كىلوگرامغا يېتىپ ، ھوسۇلى ئادەتتىكى كۆممىقوناقتىن 2250 ～ 3000 كىلوگرام يۇقىرى بولدى . 1993 ـ يىلى ناھىيە بويىچە كۆممىقوناق تېرىلغۇ كۆلىمى 7600 موغا يېتىپ ، ئاشلىق زىرائىتى تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 27.5 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . 1995 ـ يىلى كۆممىقوناق تېرىلغۇ كۆلىمى 8900 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 43 مىڭ 630 تونىنغا ، 2000 ـ يىلى كۆممىقوناق تېرىلغۇ كۆلىمى 8800 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 90 مىڭ تونىنغا يەتتى .

4 . شال

ناھىيىدە شال بۇرۇنلا تېرىلاتتى ، بىراق كۆلىمى كۆپ ئەمەس ئىدى . مىنگونىڭ 37 ـ يىلى (1948 ـ يىلى) 108 مىڭ 930 دادەن گۈرۈچ ئېلىنغانىدى . 1949 ـ يىلى شال تېرىلغان كۆلەم 453.6 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 350 تونىنغا يەتتى . بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 771.6 كىلوگرامغا يەتتى . 1959 ـ يىلى شال تېرىلغۇ كۆلىمى 4100 گېكتارغا يېتىپ ، شال ئەڭ كۆپ تېرىلغان يىل بولدى ، ئومۇمىي ھوسۇلى 4020 تونىنغا ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 980.5 كىلوگرامغا يەتتى . 60 ـ يىللاردىن ئىلگىرى يەرلىك قارا ، ئاق قىلتىرىقلىق ، «دۇزى 129» يەرلىك سورتى ئاساسلىق تېرىلدى . 70 ـ يىللاردىن كېيىن قىزىل قىلتىرىقلىق ، قىسقا غوللۇق شال ۋە بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش 5 ـ نومۇر ، ئوتتۇراھال قىسقا غوللۇق 129 ، ئاق پوستلۇق 703 ، شىنجاڭ شېلى 3 ـ نومۇر قاتارلىق يېڭى سورتلار كەلتۈرۈلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە «دۇزى 129» يېتىۋالمايدۇ ، شال ۋاباسىغا تاقابىل تۇرالايدۇ ، مۇنبەتسىز تۇراپقتا چىداملىق ، ئۆسۈشىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە قۇرغاقچىلىق ، شورغا تاقابىل تۇرالايدۇ ، ھەر تۈپتە 167.81 دان تۇتىدۇ . پىشىش نىسبىتى يۇقىرى ، ئۆسۈشى تەكشى ، بىردەك پىشىدۇ ، 1000 دان ئېغىرلىقى 30 گرامدىن ئاشىدۇ . ئۆسۈش مەزگىلى 115 ～ 120

كۈن ، 1982 ـ يىلى شال تېرىلغۇ كۆلىمى 1300 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 2097 توننىغا ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 1613.1 كىلوگرامغا يەتتى . قىزىل يېزىسىنىڭ 7 ـ ، 8 ـ چوڭ ئەتراپتىكى ۋە چوڭكۆۋرۈك يېزىسىنىڭ 8 ـ ، 6 ـ ئەتراپتىكى بىر گېكتار يېرىنىڭ بىرلىك ھوسۇلى يۇقىرى بولغاندا 7500 كىلوگرامغا ، تۆۋەن بولغاندا 750 كىلوگرامغا يەتتى . 1979 ～ 1982 ـ يىلغىچە قىزىل يېزىسىنىڭ 7 ـ ، 8 ـ چوڭ ئەتراپتىكى تېرىغان شال كۆلىمى يىلنىغا ئوتتۇرىچە 1700 گېكتاردىن ئېشىپ باردى ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 47 كىلوگرام ، ئومۇمىي ھوسۇلى يىلنىغا ئوتتۇرىچە 6.6 توننا ئازايدى . 1993 ـ يىلى ناھىيە بويىچە شال تېرىلغۇ كۆلىمى 707 گېكتارغا يېتىپ ، ئاشلىق زىرائىتى تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 2.57 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە مۇزارت دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىقى ، جۇملىدىن ياقائېـ رىق ، داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانلىرى ناھىيە بويىچە شال تېرىلغۇ كۆلىمى ئەڭ كۆپ رايون بولۇپ ، تەخمىنەن 30% نى ئىگىلەيدۇ ، بىراق بىرلىك ھوسۇلى تۆۋەنرەك . 2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە شال تېرىلغۇ كۆلىمى 975.6 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 6000 توننىغا ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 6150.1 كىلوگرامغا يەتتى .

5 . پۇرچاق تۇرىدىكى زىرائەتلەر

70 ـ يىللاردىن ئىلگىرى بۇ يەردە ئۇششاق سېرىق پۇرچاق سورتى ئاساس قىلىناتتى . 70ـ يىللاردا ئەلا سورت «جىندۇ 83» كەلتۈرۈلدى ، كۆپىنچىسى كۆممىقوناقتا كىرىشتۈرۈپ تېرىلـ دى ، كىرىشتۈرۈپ تېرىلغان كۆممىقوناق كۆلىمى 90% تىن ئاشتى . ناھىيە بويىچە يىللىق پۇرچاق ھوسۇلى 4200 توننىغا يەتتى .

يېسى پۇرچاق شور تۇپراققا تېرىشقا باب كېلىدۇ . يېسى پۇرچاق يەرلىك سورت ۋە غەربىي شىمال سورتى دەپ ئىككى خىلغا ئايرىلىدۇ . ناھىيىنىڭ يېزىلىرىدا تېرىلىدۇ . قېيىر ، ياقائېرىق قاتارلىق جايلارنىڭ پۇرچاق تېرىشتا داڭقى چىققان بولۇپ ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 7500 كىلوگرامغا يېتىدۇ .

پۇرچاقنىڭ شۇ جايدا كەندىر پۇرچاق ، كۆك پۇرچاق ۋە ئاق پۇرچاق دېگەن ئۈچ خىلى بار . كۆپىنچە قىچىغا كىرىشتۈرۈپ ياكى ئېڭىزغا تېرىلىدۇ . بەزىدە ئېڭىزغا تېرىلغانلىرى يېشىل ئوغۇت قىلىنىدۇ .

بۇ يەردىن چىقىدىغان نوقۇتنىڭ ئۈپكە ، ئاشقازانىنى قۇۋۇتلەش ، قاندىكى ماينى ئازايتىش قاتارلىق رولى بار . كۆپىنچە دورىغا ئىشلىتىلىدۇ ، ئۇيغۇرلار ئۇنىڭغا ئامراق . نوقۇتنىڭ ھوسۇلى تۆۋەن ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 750 كىلوگرامغا يېتىدۇ ، ئۆسۈش مەزگىلى 80 ～ 100 كۈن . پۇرچاقنى تېرىيدىغان چاغدا يەر ئوسا قىلىنىپ نەملىكى ئوبدان ساقلانسا ، تېرىغاندىن تارتىپ تاكى ھوسۇلنى يىغىۋالغىچە سۇغارمىسىمۇ بولىدۇ ، كولتىۋاتسىيە قىلىپ ئوتنى ئوتۇۋەتـ سىلا بولىدۇ . ھوسۇلى تۆۋەن بولغاچقا ، تېرىلغۇ كۆلىمى 67 گېكتارغىمۇ يەتمەيدۇ .

1993 ـ يىلى ناھىيە بويىچە پۇرچاق تۇرىدىكى زىرائەت تېرىلغۇ كۆلىمى 3135 گېكتارغا يېتىپ ، ئاشلىق زىرائىتى ئومۇمىي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 11.6 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، ئومۇمىي ھوسۇلى 5900 توننىغا ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 1882 كىلوگرامغا ، مو بېشى ھوسۇلى 954.6 كىلوگرامغا يەتتى . 2000 ـ يىلى تېرىلغۇ كۆلىمى 1533.3 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 3015 توننىغا ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 1966.3 كىلوگرامغا يەتتى .

§2 . ئىقتىسادىي زىرائەت

1 . ياغلىق دان

ياغلىق دان زىرائىتى ئاساسلىقى قىچا ، زىغىر قاتارلىقلاردىن ئىبارەت . 1949 ـ يىلى ياغلىق دان زىرائىتى تېرىلغۇ كۆلىمى 10 مىڭ 800 گېكتار ، ئومۇمىي ھوسۇلى 4700 تونىا ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 435.2 كىلوگرام بولغانىدى . 1956 ـ يىلى تېرىلغۇ كۆلىمى 15 مىڭ 500 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 8543 تونىغا ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 551.2 كىلوگرامغا يەتتى . 1957 ~ 1961 ـ يىلىغىچە ئاشلىق ئىشلەپچىقىرىش بىر تەرەپلىمە-لىك تەكىتلەنگەچكە ، ياغلىق دان زىرائىتى يىلدىن ـ يىلغا ئازىيىپ كەتتى . 1962 ~ 1966 ـ يىلىغىچە ياغلىق دان زىرائىتى كۆلىمى مۇقىم كۆپەيدى . 1966 ـ يىلى تېرىلغۇ كۆلىمى 9300 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 9391 تونىغا ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 1009.8 كىلوگرامغا يەتتى .

1980 ـ يىلى تېرىلغۇ كۆلىمى 14 مىڭ 300 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 18 مىڭ 195 تونىغا ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 1272.4 كىلوگرامغا ؛ 1991 ـ يىلى تېرىلغۇ كۆلىمى 10 مىڭ 400 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 35 مىڭ 922 تونىغا ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 3454 كىلوگرامغا ؛ 2000 ـ يىلى تېرىلغۇ كۆلىمى 7100 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 16 مىڭ 798 تونىغا ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 2365.9 كىلوگرامغا يەتتى .

1) زىغىر چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە پېزىلغان «يۇرت ـ مەھەللىلەر تەزكىرىسى»دە زىغىر كۆپ تېرىلاتتى دەپ خاتىرىلەنگەن . 1949 ـ يىلى ياغلىق دان زىرائىتى تېرىلغۇ كۆلىمى 6300 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 2347 تونىغا يەتكەنىدى . 1952 ـ يىلى 7800 گېكتارغا يەتتى . 1979 ـ يىلى 8800 گېكتارغا يېتىپ ، قىچا تېرىلغۇ كۆلىمىدىن ئېشىپ كەتتى . 1985 ـ يىلى زىغىر ئومۇمىي ھوسۇلى 9322 تونىغا يېتىپ ، زىغىر ھوسۇلى ئەڭ يۇقىرى بولغان يىل بولدى . 2000 ـ يىلى تېرىلغۇ كۆلىمى 966.6 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 1813 تونىغا يەتتى .

بۇلار ئاساسلىقى ، ئاق دانلىق ، بالدۇر پىشار ، ئاق زىغىر ، «ۋېل 1650» ، «شىنيا 1 ـ نومۇر» قاتارلىقلاردىن ئىبارەت ، بۇنىڭ ئىچىدە ۋېل «1650» 60 ـ يىللاردا سوۋېت ئىتتىپاقى-دىن كەلتۈرۈلگەن بولۇپ ، ئاق يەرگىمۇ ، بالدۇر پىشار بۇغداي ئورنىغىمۇ تېرىشقا بولىدۇ . «شىنيا»نىڭ ئەسلىدىكى ۋاكالەت نومۇرى 31 ~ 76 بولۇپ ، ئۇنى ناھىيىلىك تەجرىبە پونكىتى تاللاپ يېتىشتۈرگەن . تۈپ ئېگىزلىكى 68 سانتىمېتىر ئەتراپىدا ، تالا ئۇزۇنلۇقى 39.95 سانتىمېتىر ، بەش تال ئەتراپىدا شاخلايدۇ ، ھەر تۈپتىكى ئۇنۇملۇك باشاق 23 ئەتراپىدا ، ھەر باشاقتىكى دان سەككىز ئەتراپىدا ، 1000 دان ئېغىرلىقى 6.79 گرام ، دېنى قىنىق قوڭۇر رەڭ ، ياغ تەركىبى 38.79% ، سولىشىپ قۇرۇش كېسىلىگە تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارى خېلى كۈچلۈك ، ئۆسۈش مەزگىلى 84 كۈن ، ئادەتتە بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 825 كىلوگرام ئەتراپىدا ، ئەڭ يۇقىرى بولغاندا 2909 كىلوگرامغا يېتىدۇ . 4 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تېرىلىدۇ ، 7 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا پىشىدۇ ، «شىنيا 1 ـ نومۇر» ناھىيە تەۋەسىدە ئاساسلىق تېرىلىدىغان زىغىر سورتى بولۇپ ، يېزا ، بازار ، مەيدانلاردا تېرىلىدۇ .

2) ئاپتاپپەرەس چېقىپ يەيدىغان ۋە ياغ تارتىدىغان ئاپتاپپەرەس دەپ ئىككى خىلغا ئايرىلىدۇ . چېقىپ يەيدىغانلىرى ئاق ، چار ئىككى خىل بولىدۇ . ياغ تارتىدىغان ئاپتاپپەرەس كۆپىنچە قارا كېلىدۇ ، دېنى ئۇششاق ، ياغ چىقىش نىسبىتى 30 % ئەتراپىدا ، 1949 - يىلى تېرىلغۇ كۆلىمى 140 گېكتار ، ئومۇمىي ھوسۇلى 179 تونىنا ئىدى . 1988 - يىلى تېرىلغۇ كۆلىمى 720 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 5158 تونىنغا يېتىپ ، ھوسۇل ئەڭ يۇقىرى بولغان يىل بولدى . 2000 - يىلى تېرىلغۇ كۆلىمى 1033.3 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 2896 تونىنغا يەتتى .

2 . كېۋەز

مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) ناھىيىنىڭ شەرقىدىكى يېزىلاردا 24.9 گېكتار يەرگە 2140 كىلوگرام يەرلىك كېۋەز چىگىتى تېرىلىپ 973 كىلوگرام پاختا ، مىنگونىڭ 37- يىلى (1948 - يىلى) 2300 كىلوگرام چىگىتلىك پاختا ئېلىنغان .

ناھىيە بويىچە كېۋەز تېرىلغۇ كۆلىمى 1993 - يىلى 140 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 60 تونىنغا ، 2000 - يىلى 2333.3 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 2205 تونىنغا يەتتى .

3 . قىزىلچا

1960 - يىلى دېھقانلار ئاز مىقداردا قىزىلچا تېرىپ چوشقىنىڭ يەم - خەشەكى قىلدى .

ئاقسۇ ۋىلايەتلىك شېكەر زاۋۇتى پۈتۈپ ئىشقا كىرىشكەندىن كېيىن ، قىزىلچا تېرىلغۇ كۆلىمى تەدرىجىي كېڭەيدى . 1988 - يىلى ناھىيە بويىچە قىزىلچا تېرىلغۇ كۆلىمى 66.7 گېكتارغا يەتتى . 1990 - يىلى 46.7 گېكتار يەرگە قىزىلچا تېرىلىپ ، 1540 تونا قىزىلچا ئېلىندى . ھەر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 33 تونا بولدى . ھوسۇل تۆۋەن ، توشۇش ، سېتىش قىيىن بولۇش قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ، 1993 - يىلى ئاران 106.7 گېكتار يەرگە قىزىلچا تېرىلىپ ، 4500 تونا ھوسۇل ئېلىندى ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 42.2 تونا بولدى . 2000 - يىلى قىزىلچا تېرىلغۇ كۆلىمى 217.3 گېكتارغا ، ئومۇمىي ھوسۇلى 10 مىڭ 920 تونىنغا ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 50.3 تونىنغا يەتتى .

§ 3 . قىچا

باي ناھىيىسىنىڭ ھاۋا كىلىماتى قىچا ئۆستۈرۈشكە باب كېلىدۇ . ناھىيىنىڭ قىچا تېرىش تارىخى ئۇزۇن ، كۆلىمى كەڭ بولۇپ ، «قىچا ماكانى» دېگەن چىرايلىق نامى بار . ناھىيە ئاپتونوم رايون بويىچە ياغلىق دان ئىشلەپچىقىرىش بازىلىرىنىڭ بىرى . كانچى يېزىسى تېرىغان قىچىنىڭ سورتى ئەڭ ياخشى ، ھوسۇلى يۇقىرى . بۇ يېزىدىكى مۇسا تاھىر پەن - تېخنىكا خادىملىرىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ، 1958 - يىلى 2.67 گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلىنى 2550 كىلوگرامغا يەتكۈزۈشتەك يۇقىرى رېكورت يارىتتى .

1 . ئۆسۈش شارائىتى

1) تېمپېراتۇرا باينىڭ تۈزلەڭلىك رايونلىرىنىڭ تېرىلغۇ مەزگىلىنىڭ تېمپېراتۇرا

شارائىتىغا بولغان تەلىپى يۇقىرى ئەمەس . تۇپراقتىكى توك ئۇچ سانتىمېتىر ئېرىسىلا تېرىشقا بولىدۇ . تېرىشقا مۇۋاپىق كېلىدىغان مەزگىل ئادەتتە 4 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن ئاخىرلىرىغىچە بولغان مەزگىلدىن ئىبارەت ، بۇ مەزگىلدە 10 كۈنلۈك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 13 ℃ ~ 7℃قىچە بولىدۇ . ئەتىيازدىكى ھاۋا سەل ئىسسىق بولغان يىللاردا ، 10 كۈن بۇرۇن تېرىشقا بولىدۇ . سەل سوغۇق بولغان يىللاردا 4 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنىدىن كېيىن قالمايدۇ . تاغلىق رايونلاردا ئەتىيازدا تېمپېراتۇرىنىڭ ئۆرلىشى ئاستا بولىدۇ ، تېرىش مەزگىلى 5 ـ ئاينىڭ باشلىرىدىن ئاخىرىغىچە بولىدۇ . ئىسسىقلىق شارائىتى ۋە قۇياش نۇرى شارائىتى تولۇق بولىدۇ . مايسا مەزگىلى 4 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدىن 5 ـ ئاينىڭ باشلىرىغىچە بولىدۇ . 10 كۈنلۈك ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 16 ℃ ~ 14℃قىچە بولىدۇ ، قۇياش نۇرى تولۇق چۈشىدۇ . مايسا مەزگىلىدە تۆۋەن تېمپېراتۇرا 3 ℃ـقا چۈشىدىغان ئەھۋال كۆرۈلمەيدۇ ، بۇ يۇمران مايسىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە پايدىلىق .

غۇنچىلاپ باش تارتىش مەزگىلى 5 ـ ئاينىڭ ئالدىنقى 10 كۈنى بولىدۇ . بۇ مەزگىلدە ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 17 ℃ ~ 16 ℃ بولىدۇ ، تۆۋەن تېمپېراتۇرا نۆلدىن تۆۋەن چۈشۈپ كەتمەيدۇ . ئەتىيازدا تېمپېراتۇرا تۇراقسىز بولغاچقا ، تۆۋەن تېمپېراتۇرا 5℃قا چۈشىدۇ ـ دە ، قىچا باشاقلىرى ئوڭايلا زىيانغا ئۇچرايدۇ . چېچەكلەش مەزگىلى 6 ـ ئاينىڭ باشلىرى ، ئوتتۇرلىرى بولۇپ ، ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 20 ℃ بولىدۇ . بۇ مەزگىل چېچەكلەپ چاڭلىشىشقا ۋە ھاشاراتلارنىڭ چاڭلاشتۇرۇشىغا پايدىلىق . 6 ـ ئايدا بوران كۆپرەك چىقىدۇ ، بۇ ھال چېچەكلەپ چاڭلىشىشقا پايدىسىز . پىشىش مەزگىلى 7 ـ ئاينىڭ باشلىرى ، ئوتتۇرلىرى بولۇپ ، ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرا 21 ℃ بولىدۇ . بۇ مەزگىل قىچىنىڭ پىشىشىغا پايدىلىق . 7 ـ ئاي ھۆل ـ يېغىن كۆپرەك ، ھاۋا ئوچۇق كۈن ئەڭ ئاز بولىدىغان ئاي بولغاچقا ، پىشىش ۋاقتى ئۇزۇراپ كېتىدۇ . ناھىيىنىڭ ئىسسىقلىق شارائىتى قىچىنىڭ ئۆسۈش مەزگىلىنى قاندۇرالايدۇ .

2) سۇ تەركىبى قىچىنىڭ سۇغا بولغان تەلىپى يۇقىرى ئەمەس ، نەملىك مۇۋاپىق بولسىلا ئۆسۈۋېرىدۇ . ناھىيىنىڭ سۇغىرىش شارائىتى قىچىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش مەزگىلىدىكى سۇغا بولغان تەلىپىنى قاندۇرالايدۇ . قىچا پىشىش مەزگىلىدە ھۆل ـ يېغىن بەك كۆپ بولۇپ كەتسە پىشىشقا پايدىسىز .

2 . سورتى

ئاساسلىق ئۆستۇرۇلىدىغان سورت باي سېرىق قىچىسىدىن ئىبارەت . بۇ سورتنى ناھىيىلىك تەجرىبە پونكىتىدىكى پەن تەتقىقات خادىملىرى ساپلاشتۇرۇش ، تىمەنلەشتۇرۇش ئارقىلىق يېتىشتۇرگەن ، بۇ سورتنىڭ ساپلىق دەرىجىسى خېلى ياخشى ساقلاپ قېلىنغان ، ھوسۇلنى ئاشۇرۇش خۇسۇسىيىتى كۈچەيتىلگەن . بۇ سورت قىچا تىپىدىكى ئارا پىشار سورتقا تەۋە بولۇپ ، قۇرغاقچىلىققا ۋە شورغا چىداملىق ، يېتىپ كېتىدۇ . ئۆسۈپ يېتىلىش مەزگىلى 93 ~ 98 كۈن . تۈپ ئېگىزلىكى 170 ~ 210 سانتىمېتىر ، ئۇنۇملۇك شاخنىڭ ئېگىزلىكى 60 ~ 70 سانتىمېتىر ، بىر قېتىمدا 5 ~ 6 تال شاخلايدۇ . 1000 دان ئېغىرلىقى 30 گرام ئەتراپىدا ، ئادەتتە بىر گېكتار يەردىن 750 كىلوگرام ئەتراپىدا ھوسۇل چىقىدۇ ، يۇقىرى بولغاندا 3000 تونناغا يېتىدۇ . ياغ تەركىبى 35.01 % ~ 38.2 %كەچە ، قىچا كىسلاتاسى تەركىبى 30.12 % .

80 ـ يىللاردا قىچا كىسلاتاسى تۆۋەنرەك بولغان شىنجاڭ قىچىسى 1 ـ ۋە 2 ـ نومۇر ،

«ئاۋلو» قىچىسى كەلتۈرۈلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە «ئاۋلو» قىچىسى كاپوستا تۈرىگە كىرىدۇ . «ئاۋلو» ئەسلىدە ياۋروپادىن چىقاتتى ، ئۇنىڭ تۈپى ئېگىز ، يىلتىز سىستېمىسى تەرەققىي قىلغان ، ئۆسۈش مەزگىلى ئۇزۇنراق ، مۇنبەتسىز تۈپراققا چىدامسىز ، دېنى چوڭراق ، قىچا كىسلاتاسى تەركىبى تۆۋەن ، ئاچچىق ئەمەس . بۇنىڭدىن سىرت ، يەنە باي قارا قىچىسى كېڭەيتىلدى . بۇ سورت بالدۇر پىشىدۇ ، ئۆسۈش مەزگىلى قىسقا ، تۈپى پاكار ، هوسۇلى تۆۋەن ، بۇ ئاساسلىقى ئېگىز ئورنىغا تېرىلىپ يېشىل ئوغۇت قىلىنىدۇ .

3 . تېرىش

1956 ـ يىلى ناهىيە بويىچە قىچا تېرىلغۇ كۆلىمى 8600 گېكتارغا ، ئومۇمىي هوسۇلى 5518 توننىغا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ناهىيىلىك دېهقانچىلىق پەن ـ تېخنىكا پونكىتى بىلەن يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپىنىڭ بىرلەشمە ئۆتكەلگە هۇجۇم قىلىش گۇرۇپپىسى 33 مىڭ 800 گېكتار يەرگە قىچا تېرىپ ، بىر گېكتار يەردىن 4 .1164 توننا قىچا ئالدى .

1957 ～ 1961 ـ يىلىغىچە ناهىيىنىڭ قىچا ئىشلەپچىقىرىشى يىلدىن ـ يىلغا تۆۋەنلىدى . 1967 ـ يىلى 2600 گېكتار يەرگە قىچا تېرىلىپ ، 3863 توننا ، 1977 ـ يىلى 1700 گېكتار يەرگە قىچا تېرىلىپ ، 1929 توننا هوسۇل ئېلىندى .

1978 ـ يىلىدىن كېيىن تېرىقچىلىقنىڭ ئىچكى قۇرۇلمىسى تەڭشىلىپ ، قىچا تېرىلغۇ كۆلىمى كۆپەيتىلىپ ، كۆممىقوناق تېرىلغۇ كۆلىمى قىسقارتىلدى . 1979 ـ يىلى ئاپتونوم رايون باي ناهىيىسىنى ياغلىق دان ئىشلەپچىقىرىش بازىسى قىلغاندىن كېيىن ، كۆلەم ، هوسۇل ، بولۇپمۇ بىرلىك هوسۇل يىلدىن ـ يىلغا ئاشتى . 1982 ـ يىلى قىچا تېرىلغۇ كۆلىمى 7300 گېكتارغا يەتتى ، هەممىسىگە باي سېرىق قىچىسى تېرىلدى . بۇ ئىقتىسادىي زىرائەت تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 51 .43 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، ئومۇمىي هوسۇلى 14 مىڭ 999 توننىغا ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك هوسۇلى 7 .2054 كىلوگرامغا يەتتى .

1993 ـ يىلى ناهىيە بويىچە قىچا تېرىلغۇ كۆلىمى 7700 گېكتارغا يېتىپ ، ئىقتىسادىي زىرائەت كۆلىمىنىڭ 76 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، ئومۇمىي هوسۇلى 15 مىڭ 769 توننىغا ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك هوسۇلى 9 .2047 كىلوگرامغا ، 1995 ـ يىلى تېرىلغۇ كۆلىمى 9050 گېكتارغا ، ئومۇمىي هوسۇلى 19 مىڭ 250 توننىغا ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك هوسۇلى 2127 توننىغا يەتتى .

كەسىپ قۇرۇلمىسى ياخشىلانغاچقا ، قىچا تېرىلغۇ كۆلىمى يىلدىن ـ يىلغا ئازايدى . 2000ـ يىلى تېرىلغۇ كۆلىمى 5133 گېكتارغا تۆۋەنلەپ ، ناهىيە بويىچە ئىقتىسادىي زىرائەت تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 36 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، 12 مىڭ 89 توننا هوسۇل ئېلىندى ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك هوسۇلى 2 .2355 كىلوگرامغا يەتتى .

4 . ئۆستۈرۈش ئۇسۇلى

1) يەر تۈزلەش　يەر تۈزلىنىپ داڭگال يۇمشىتىلىدۇ ، قىشتا ئوسا قىلىنغان قۇمساق تۈپراق چوڭقۇر هەيدەپ تېرىلسا ئەڭ ياخشى . يېنىك قۇمساق يەرنىڭ تۈپرىقى بوش كېلىدۇ ، سۇ ساقلاشچانلىقى ياخشى ، هاۋا ئۆتۈشۈپ تۇرىدۇ . قىچا تېرىلىپ 7 ～ 9 كۈندىن كېيىن ئۇنىدۇ . مايسا تەكشى ئۇنىدۇ .

2) تېرىش　4 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا تېرىغان ياخشى ، ئەڭ كېچىككەندە 4 ـ ئاينىڭ

20 ـ كۈندىن كېيىن قالماسلىقى كېرەك . بالدۇر تېرىلغان قىچىنىڭ مايىسىسى كېيىن تېرىلغان قىچىنىڭ مايىسىسىدىن تەكشى ئۈندۈ . ئۆسۈپ يېتىلىشى ، تېمەنلىكى ياخشى بولىدۇ . 4 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى تېرىلغان قىچا ياخشى ئۆسىدۇ . بالدۇر تېرىلغان قىچىنىڭ يۇمران مايىسلىرى تۆۋەن تېمپېراتۇرىدا ئۈزۈن مەزگىل تولۇق ئۆسۈش ، تۈپ ئىچىدە يېتەرلىك ئوزۇقلۇق توپلىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولىدۇ ، بۇ ھال كېيىنكى مەزگىلدە كۆپلەپ دان تۈتۈشقا ياخشى ئاساس سالىدۇ . بالدۇر تېرىلغان قىچا 7 ـ ئايدا پىشىپ ، 7 ـ ئايدا كۆرۈلىدىغان قىچا پىتى ۋە بوراندىن ساقلىنىپ قالىدۇ .

30 سانتىمېتىرلىق سېيالكا بىلەن قۇرلاپ تېرىغاندا ، چوڭقۇرلۇقى ، ئۇرۇق مىقدارى تەكشى بولىدۇ ، بىر مو يەرگە 430 ~ 500 كىلوگرام ئۇرۇق سېلىنسا مۇۋاپىق بولىدۇ .

3) ھاشارات ئاپىتىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ يوقىتىش قىچىنىڭ يۇمران مايىسىغا زىيان سالىدىغان ھاشارات سېرىق قىچا بۇرگىسىدىن ئىبارەت . قىچا ئەمدىلا ئۈنۈپ چىققاندا ، سېرىق قىچا بۇرگىسى زور زىيان سالىدۇ . ئۇ مايىسىنىڭ بېشىنى ئۈزۈپ تاشلاپ نابۇت قىلىدۇ . بەزىلىرى يۇپۇرماقنى يەپ زەخىملەندۈرگەچكە ، كېسەللىك پەيدا بولىدۇ ، يۇمران مايىسىنىڭ ئۆسۈشى ئاجىزلايدۇ ، سېرىق قىچا بۇرگىسىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ يوقىتىش مايىسلارنى ساقلاپ قېلىشنىڭ ئاچقۇچى . شۇڭا ئۈنى بالدۇر يوقىتىش ، كىچىك چېغىدىلا يوقىتىش ، ئۈزۈل-كېسىل يوقىتىش كېرەك . ئالدىنى ئېلىش ـ يوقىتىش ئۈسۈلى جەھەتتە «666» پاراشوكىنى چېچىشنى ئوت ـ چۆپ ، ياغاچ كۈلى چېچىش بىلەن تەڭ ئېلىپ بېرىش كېرەك .

4) مايسا تاقلاش ـ قالدۇرۇش قىچا مايىسىسى 1 ~ 2 يۇپۇرماق چىقارغاندىن كېيىن ، ۋاقتىدا تاقلاش ، ئۇچ يوپۇرماق چىقارغاندا مايسا قالدۇرۇش كېرەك ، بۇ مايىسىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە پايدىلىق ، مايىسىنىڭ تېمەن بولۇشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ . ئەگەر مايسا بەك قويۇق بولۇپ ، يىپ مايسا شەكىللەنسە ، بالدۇر باش تارتىپ چېچەكلەپ قالىدۇ ، نەتىجىدە غولى ئىنچىكە بولۇپ قېلىپ شاخلىيالمايدۇ ، مايسا قېرىماي تۇرۇپ ئاجىزلاپ كېتىدۇ . قۇر ئارىلىقىنى 30 سانتىمېتىر قىلىپ قۇرلاپ تېرىغاندا تۈپ ئارىلىقى 15 سانتىمېتىر بولسا بولىدۇ . بىر مو يەردە 15 مىڭ تۈپ مايسا قالدۇرۇش كېرەك .

5) كولتىۋاتسىيە قىلىپ ئوت ـ چۆپ يوقىتىش يۇمران مايىسىنىڭ ئۆسۈشى ئاستا بولۇپ ، ھەرخىل ئوت ـ چۆپلەر تۈپلىنىشكە ئوڭاي زىيان يەتكۈزىدۇ . دېھقانلار ئەنئەنىۋى ئادەت بويىچە ئوت ـ چۆپ يۇلغاندا ، چوڭلىرى يۇلىنىپ ، كىچىكلىرى قېلىپ قالىدۇ ، بىر نەچچە كۈندىن كېيىن ئوت ـ چۆپ يەنە ئۆسىدۇ . ئوت ـ چۆپ يۇلۇشنىڭ ئىش ئۈنۈمى تۆۋەن بولىدۇ . 50 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىدا كىچىك ئوتىغۇچلۇق كولتىۋاتورىدا كولتىۋاتسىيە قىلىپ ئوت ـ چۆپ يوقىتىش كېڭەيتىلدى ، بۇنىڭ بىلەن ئىش ئۈنۈمى ئادەم كۈچى بىلەن يۇلغاندىكىدىن 4 ~ 5 ھەسسە يۇقىرى بولدى . كولتىۋاتسىيە قىلىپ ئوت ـ چۆپ يوقىتىش ئادەتتە مايىسىنىڭ قۇرى ئايرىلغاندىن كېيىن باشلىنىپ ، قىچا مايىسلىرىنىڭ قۇرى پېچەتلەنگەنگە قەدەر ئىشلىنىدۇ . ئوت-چۆپ ئادەتتە ئىككى قېتىم يوقىتىلىدۇ ، ئوت ـ چۆپ كۆپ بولسا ئۈچ قېتىمدىن كۆپرەك يوقىتىلىدۇ . كولتىۋاتسىيە قىلىپ ئوت ـ چۆپ يوقىتىشتا ، تېيىز — چوڭقۇر — تېيىز بولۇش پرىنسىپ قىلىنىدۇ . 1 ـ قېتىملىق 3 — 4 سانتىمېتىر ، 2 ـ قېتىملىق 5 ~ 7 سانتىمېتىر ، 3 ـ قېتىملىق 4 ~ 5 سانتىمېتىر بولىدۇ .

6) ئوغۇتلاش قىچا چەكسىز گۈل رېتىگە ئىگە ، ئوغۇتقا چىداملىق زىرائەت ، مول ھوسۇل ئېلىش ئۈچۈن ئاساسىي ئوغۇت بىلەن كۆپلەپ ئوغۇتلىغاندىن سىرت ، يەنە ئۇستىدىن

يېتەرلىك ئوغۇتلاپ ، قىچىنىڭ كېيىنكى مەزگىلىدىكى ئۆسۈپ يېتىلىش ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش لازىم . مۇشۇنداق بولسا ، قىچىنىڭ غولى توم بولىدۇ ، كۆپ شاخلايدۇ ، دېنى توق بولىدۇ . قىچىنىڭ ئۆسۈش مەزگىلى قىسقا ، تۈپى ئېگىز ، ئالدىنقى مەزگىلدە ئۆسۈشى ئاستا ، ئوزۇقلۇق توپلىشى ئاز بولىدۇ ، باش تارتقاندىن كېيىن ئۆسۈشى تېزلىشىدۇ . غۇنچىلاش ۋە چېچەكلەشنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ، تېز ئۇنۇم بېرىدىغان چىرىندى خاراكتېرلىك مال قىغى ، ئاممۇنىي سۇلفات ، سۇفىر فوسفات ، ئاممۇنىي نىترات ، باكتېرىيىلىك ئوغۇت ۋە تۇرلۈك يەرلىك خىمىيىۋى ئوغۇت ، دانىچە ئوغۇت بىلەن ئوغۇتلاش كېرەك .

7) سۇغىرىش　ئوغۇتلاپ بولۇپلا سۇغىرىش لازىم . دېھقانلار باستۇرۇپ ۋە ئېتىزدىن ئېتىزغا چىقىرىپ سۇغىرىشقا ئادەتلەنگەن ، بۇنداق سۇغىرىش قىچىنىڭ ئۆسۈشىگە تەسىر يەتكۈزىدۇ . 50 ـ يىللارنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە باستۇرۇپ سۇغىرىش ، ئېتىزدىن ئېتىزغا چىقىرىپ سۇغىرىش كاندۇكلاپ سۇغىرىشقا ئۆزگەرتىلدى ، بۇنىڭ بىلەن بىر گېكتار يەر بىر قېتىمدا 750 كۇب مېتىرچە سۇ بىلەن سۇغىرىلىدىغان بولدى . قىچا ئۆسۈش مەزگىلىدە بەش قېتىم سۇغىرىلىدۇ ، يەنى مايسا قالدۇرۇلغاندىن كېيىن بىر قېتىم ، غۇنچىلىغان مەزگىلدە (1 ـ قېتىم ئۇستىدىن ئوغۇتلىغاندىن كېيىن) بىر قېتىم ، چېچەكلەش مەزگىلىدە (2 ـ قېتىم ئۇستىدىن ئوغۇتلىغاندىن كېيىن) بىر قېتىم ، سۇتلىنىش مەزگىلىدە ياكى پىشاي دېگەندە بىر قېتىم ، ئاخىرىدا بىر قېتىم سۇغىرىلىدۇ ، سۇغىرىش ۋاقتىنى ۋە سۇ مىقدارىنى ئىگىلەش لازىم . ياخشىسى يۇزىنى ئالدۇرۇپلا سۇغىرىش كېرەك . ئۇنداق بولمىسا پىشىش ۋاقتى ئۇزۇراپ كېتىدۇ .

8) ئۇچىنى ئۈزۈش　قىچىنىڭ ئۇچى ئۈزۈۋېتىلسە شېخى كۆپىيىدۇ ، دان تۇتىمايدىغان قىسمى ئازىيىدۇ . ھوسۇلنىڭ ئېشىشىغا كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدۇ . ئەنئەنىۋى ئۇچىنى ئۈزۈش ئۆسۈلى ئىشلەپچىقىرىش نۇقتىسىدىكى بىر نەچچە غۇنچىنى چىمدىپ ئۈزۈۋېتىشتىن ئىبارەت ، بۇنىڭ ۋاقتى چۈشتە بولغىنى ئەڭ ياخشى ، بۇنداق بولغاندا ، ئۈزگەندە زىيادە بولغان يېرى ئوڭاي ئوڭىشىلىدۇ . ئۇچىنى ئۈزۈش ئىشى غۇنچىلاش مەزگىلىدىن چېچەكلەش مەزگىلىگىچە ئىشلىنىدۇ . غۇنچىلاش مەزگىلىدە ئۇچىنى ئۈزسە ئەڭ ياخشى .

5 . قىچىدىن ئوغۇت يېتىشتۇرۇش

قىچىدىن يېتىشتۇرۇلگەن يېرىك ئاقسىل تەركىبىدە 10% تىن يۇقىرى يېرىك ماي ، يەنە 4 . 6% ئەتراپىدا ئازوت ماددىسى ، 2 . 5% ئەتراپىدا فوسفور ماددىسى ، 1 . 4% ئەتراپىدا كالىي ماددىسى بار ، غولى ، پوستىدىمۇ 1 . 5% ئەتراپىدا ئازوت ماددىسى ، 0 . 3% ئەتراپىدا فوسفور ماددىسى ، 4 . 3% ئەتراپىدا كالىي ماددىسى بار ، بىر گېكتار يەرنىڭ ھوسۇلىنى 1500 كىلوگرام بويىچە ھېسابلىغاندا ، ئۇنىڭ كۈنجۈرىسى ، غولى ، يوپۇرمىقى ، چېچىكى ۋە پوستى قاتارلىقلارنى قوشقاندا ، قىچا باشقا زىرائەتلەرنى 132 ～ 169 . 5 كىلوگرام ئازوت ماددىسى ، 45 ～ 58 . 5 كىلوگرام فوسفور ماددىسى ، 127 . 5 ～ 190 . 5 كىلوگرام كالىي ماددىسى بىلەن تەمىنلەيدۇ . قىچا تۇپراقتىن قوبۇل قىلغان ئوزۇقلۇق كۈنجۈرە ، غول ، چېچەك ، يوپۇرماق ، قالدۇق ئېگىز يىلتىز سىستېمىسى ئارقىلىق تۇپراقتا قايتىپ ، تەڭشەش ، ئوغۇتنى ئوبوروت قىلىش ۋە تۇپراقنىڭ مۇنبەتلىكىنى ئاشۇرۇش رولىنى ئويناپدۇ . 1978 ـ يىلىدىن كېيىن قىچا تېرىلغۇ كۆلىمى كېڭەيتىلدى ، ھاردۇق ئالدۇرۇپ نۆۋەتلەشتۇرۇپ تېرىش قىچىنى نۆۋەتلەشتۇرۇپ تېرىش ياكى ياغلىق دان ، يېشىل ئوغۇتنى نۆۋەتلەشتۇرۇپ تېرىشقا ئۆزگەرتىلدى . ئومۇمەن قىچا ئورنىغا تېرىلغان بۇغداينىڭ ھوسۇلى ئادەتتە يۇقىرى بولىدۇ ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 2250 ～

3000 كىلوگرامغا يەتتى ، يۇقىرى بولغاندا 3750 ~ 4500 كىلوگرامدىن ئېشىپ ، باشقا زىرائەت ئېگىزىغا تېرىلغان بۇغدايدىن ھوسۇل % 50 ~ % 30 ئاشتى .

باي ناهيىسى بويىچە 1949 ~ 2000 - يىلىغىچە ئېلىنغان ياغلىق دان

جەدۋەل : 14 — 6 بىرلىكى : تۇمەن گېكتار ، تونا ، كىلوگرام

يىللار / ساھە / تۈرى	ئاشلىق						ياغلىق دان					
	تېرىلغۇ كۆلىمى	ئومۇمىي ھوسۇلى	بۇغداي	شال	قارا ئاشلىق	پۈرچاق تۇرىدىغان كىلەر	ئوتتۇرىچە توغرا كەلگەن ئاشلىق	تېرىلغۇ كۆلىمى	ئېلىنغان ياغلىق دان	قىچا	زىغىر	ئاپتاپ-چەرەس	ئوتتۇرىچە توغرا كەلگەن ياغلىق دان
1949	2.07	40000	22500	700	16800		514	1.08	4700	2195	2347	158	60.3
1950	2.16	42500	23500	758	18242		538.7	1.14	5000	25264	2564	172	63.4
1951	2.29	45175	24930	910	19335		564.3	1.23	5184	2296	2701	187	64.8
1952	2.42	50401	30736	1176	18489		617.7	1.34	6929	3185	3537	207	84.9
1953	2.38	53267	31483	3701	18083		637.9	1.40	7762	3386	4159	217	93
1954	3.04	53696	31668	2497	19531		637.2	1.45	8051	4007	3823	221	95.6
1955	2.77	58518	29708	2305	26505		682.3	1.46	8357	4365	3943	47	97.6
1956	2.85	59429	27999	2842	28159	429	675.8	1.55	8543	5518	2933	92	97.2
1957	3.14	84312	26299	2717	25267	29	932.9	1.21	7343	4604	2674	65	81.2
1958	3.27	57653	32688	4293	20672		634	1.25	8387	5582	2758	47	92.3
1959	3.39	45119	21116	4020	19983		502.5	1.23	8221	5878	1970	373	91.5
1960	3.53	33579	22460	1761	9358		415.4	1.06	4950	2375	2545	30	61.3
1961	3.97	52493	16731	2781	32926	55	500.6	0.79	3151	646	2501	4	37.1
1962	3.43	55543	22675	2716	30152	2	604.8	0.67	3381	1432	1943	6	36.8
1963	3.45	62335	25179	3082	34028	46	670.3	0.81	5228	2273	2942	13	56.2
1964	3.42	78311	27473	3654	46988	196	833.6	0.83	7009	3136	3866	7	74.6
1965	3.47	95863	37059	4534	54122	148	980.8	0.84	8906	3848	5044	14	91.2
1966	3.86	113419	44480	4968	63867	104	1112	0.93	9391	3719	5628	44	92.1
1967	4.05	98429	41320	4553	52496	60	928.6	1	9836	3863	5930	43	92.8
1968	4.06	95107	38869	3998	52205	35	872.5	0.98	8898	3416	5448	34	81.6
1969	3.99	90471	41157	4141	45100	73	810.7	0.99	8986	3680	5264	42	80.4
1970	4.02	106796	40445	3860	61375	1116	925.4	0.88	7511	2595	4864	52	65.1
1971	4	100938	37693	3982	58714	549	841.2	0.87	7541	2569	4931	41	62.8
1972	3.84	84544	33627	2780	47764	373	686.2	0.88	7841	2956	4817	68	63.7
1973	3.90	90797	31570	4544	54045	638	717.8	0.95	8547	3051	5420	76	67.6
1974	3.95	93244	32678	4729	54466	1371	717.3	0.92	7559	2745	4740	74	58.1
1975	3.95	104015	42124	4629	55399	1863	781.5	0.88	7261	2717	4459	85	54.6
1976	4.02	113164	50547	4379	56472	1766	826.6	0.88	7261	1789	5402	70	53.1
1977	4	104608	43768	4700	54407	1733	747.2	0.89	6341	1929	4334	78	45.3
1978	3.98	115047	48620	5515	59620	1292	808.5	1.02	8150	3430	4577	143	57.3
1979	3.43	106350	53948	4443	46782	1177	738.5	1.40	14375	8297	5958	120	99.8
1980	3.23	99965	44839	4714	45199	1213	573.8	1.43	18195	11631	6401	163	123.3
1981	3.24	98131	53443	3067	40830	791	661.7	1.42	19038	14190	4467	381	128.4

132.2	742	4086	14999	19827	1.41	619.6	1533	37754	4194	49462	92943	3.26	1982
113.8	892	5362	10823	17077	1.24	818.3	3284	45152	5466	68845	122747	3.37	1983
119.3	1565	7205	9474	18244	1.23	787.6	2972	42338	6310	68804	120424	3.27	1984
141.4	3267	9322	9336	21925	1.24	823.7	2061	41017	6674	77919	127671	3.02	1985
199.5	3328	7707	14010	25045	1.13	892.1	2704	50990	7304	79068	140066	3.10	1986
183.1	4192	5468	19574	29234	1.16	943.2	4484	55648	7824	83326	151282	3.09	1987
196.8	5158	4060	22866	32084	1.13	1008.2	3396	56862	7364	96710	164332	3.12	1988
190.2	4268	3382	23924	31574	1.06	1043	5204	65230	6218	96380	173032	3.08	1989
210.9	3782	3140	28820	35742	1.07	1041.3	6224	64348	7622	98298	176492	3.06	1990
208.8	2376	2576	30610	35562	1.04	1030	2658	64114	6000	104400	177172	3.07	1991
111.6	1898	1139	16461	19498	1	588.8	2819	39637	3131	57260	102847	3	1992
110.1	1743	1994	15769	19506	1	566.9	5900	36389	2212	60888	105389	2.71	1993
108.2	1650	1479	17322	20451	0.96	591.7	7138	38628	1763	63192	110721	2.69	1994
123.3	1967	1291	19250	22508	1.05	697.7	4175	44673	2482	76000	127330	2.97	1995
93.6	1279	1324	14708	17311	0.72	811.5	2395	71237	4210	72265	150107	3.02	1996
81.6	1234	1375	15313	17922	0.67	879.2	2800	78200	4500	79500	165000	3.13	1997
73.8	1141	1692	11221	14054	0.53	921.9	1552	80390	3433	90023	175398	3.18	1998
92.6	2144	313	15417	17874	0.76	1032.9	1517	95835	3165	98850	199367	3.18	1999
86.1	2896	1813	12089	16798	0.71	955.5	3015	92275	6000	85029	186319	2.91	2000

Ⅳ باب

تېرىقچىلىق تېخنىكىسى

§1 . تېرىقچىلىق ئۇسۇلى

باي ناھىيىسى قەدىمىي بوستانلىقنىڭ بىرى . خەن سۇلالىسى دەۋرىدە بۇزىيەر ئېچىلغاندا ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكنىڭ دېھقانچىلىق تېخنىكىسى ئېلىپ كېلىنگەن ، مەسىلەن : ئادەم كۈچى بىلەن ئېرىق ـ ئۆستەڭ چېپىلىپ ئېتىز ۋە دەل ـ دەرەخلەر سۇغىرىلغان ، تۆمۈردىن ياسالغان دېھقانچىلىق سايمانلىرى ئىشلىتىلگەن . مەڭ سۇلالىسى دەۋرىدە «يەرنى ھەيدەپ ئوغۇتلاش»نى بىلگەن . «شىنجاڭنىڭ بوران ـ چاپقۇنلۇق 70 يىلى»دا خاتىرىلىنىشىچە چىڭ سۇلالىسى ، مىنگو دەۋرىدە تېرىقچىلىق ئۇسۇلى ئومۇمەن «قىر سالماي» تېرىقچىلىق قىلىشتىن ئىبارەت بولغان . تېرىقچىلىق سايمانلىرى كۆپىنچە بوقۇسا ، بويۇنتۇرۇق بولغان ؛ تېرىش ئۇسۇلى ئاتلىق يۇرۇپ ئۇرۇق چېچىپ ، قوي ، كالىغا دەسستىشتىن ئىبارەت بولغان . بەزىدە ئۇرۇق تاپقا سېلىنىپ باسۇرۇلغان ؛ يەر تۈزلىنىپ قىر سېلىنغان . بىر قەدەر ئىلغارراق بولغىنى لو بىلەن ئۇرۇق سېلىش ئىدى . ئۇرۇق سېلىنغاندىن كېيىن يەر سۇغىرىلاتتى ، ئاندىن ئۇرۇق ئۇنۇپ چىقاتتى .

سېلىنىدىغان ئۇرۇق «چارەك» بويىچە ھېسابلىناتتى ، بىر مو يەرگە 1.5 چارەك بۇغداي ئۇرۇقى سېلىناتتى ، ئوغۇت جەھەتتە مەھەللىۋى ئوغۇت ئاساس قىلىناتتى . بۇغداي ئەتىياز ، كۈزدە ئوغۇتلىنىپ ، قىشتا توپا بىلەن كۆمۈلەتتى . قىش ۋە ئەتىيازدا چارۋىلار دېھقانچىلىق رايونلىرىدا بېقىلىپ يەرنىڭ كۈچى ئاشۇرۇلاتتى ، ئادەم كۈچى بىلەن ئوغۇتلاش نىسپىي ئازراق ئىدى .

1951 ـ يىلى ناھىيە بويىچە لو بىلەن ئۇرۇق سېلىش ئومۇميۈزلۈك كېڭەيتىلدى . 1954ـ يىلى تۆمۈر ساپان (23 ـ نومۇرلۇق ساپان) تەدرىجىي كېڭەيتىلىپ ، بوقۇسا ئىشلىتىشكە ئاساسىي جەھەتتىن خاتىمە بېرىلدى . كېيىن قوش غالتەكلىك ساپان ، تاق غالتەكلىك ساپان كېڭەيتىلدى . 1955 ـ يىلى ئانقا سۆرىتىلىدىغان 10 قۇرلۇق سېيالكا كەلتۈرۈلۈپ ، ئۇرۇقنى چېچىپ تېرىش قۇرلاپ تېرىشقا ئۆزگەرتىلدى . 1957 ـ يىلى ئانقا سۆرىتىلىدىغان كومبايىن كەلتۈرۈلۈپ ، يېرىم ماشىنىلاشقان ھوسۇل يىغىش دەسلەپكى قەدەمدە ئىشقا ئاشۇرۇلدى . 1959 ـ يىلى چاۋشىيەندە ياسالغان «تۆلپار» ماركىلىق چاقلىق تراكتور كەلتۈرۈلۈپ ، تراكتور بىلەن يەر ھەيدەش ، خامان تېپىش قاتارلىق مەشغۇلاتلار باشلاندى . 1960 ـ يىلى زەنجىر تاپان «شەرق قىزارىدى» ماركىلىق تراكتور چىشلىق تىرنا ، سۆرەم ، دېسكىلىق سۆرەملىك سېيالكا كەلتۈرۈلۈپ ، تېرىقچىلىقنى ماشىنىلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئاساس سېلىندى . 1961 ـ يىلى ناھىيىلىك پارتكوم ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى بىر تۈركۈم رېزىنكە چاقلىق ھارۋا سېتىۋېلىپ ، گۈڭشېلارنىڭ قىسمەن چوڭ ئەترەتلەرنىگە بەردى ، نەتىجىدە بۇ ھارۋا ياغاچ چاقلىق ھارۋىنىڭ ئورنىنى ئالدى . 1964 ـ يىلى بۇغداي دېنىنى ئايرىش ، كۆممىقوناق دېنىنى ئايرىش ماشىنىسى ، 1965 ـ يىلى شال مايسىسى كۆچۈرۈش ماشىنىسى كەلتۈرۈلدى .

70 ـ يىللاردىن كېيىن كومبايىن ، ساپ ئۇرۇق سېيالكىسى كەلتۈرۈلۈپ ، يەر ھەيدەش ، ئۇرۇق سېلىش ۋە ھوسۇل يىغىش ئاساسىي جەھەتتىن ماشىنىلاشتۇرۇلدى ۋە يېرىم ماشىنىلاشتۇرۇلدى . زىرائەت تېرىلىشتىن ئىلگىرى ئاساسىي ئوغۇت بېرىلدى ، ئوغۇت مەھەللىۋى ئوغۇتتىن خىمىيىۋى ئوغۇت ، كۈنجۈرە ، مىنېرال ئوغۇت ، يېشىل ئوغۇت ، زەمبۇرۇغ ئوغۇتقا كېڭەيتىلدى ، بېرىلىدىغان ئوغۇت مىقدارى كۆپەيدى . ئۇرۇقلا ئوغۇت ئارىلاشتۇرۇپ تېرىلدى . پەرۋىش قىلىدىغان چاغدا ئۈستىدىن ئوغۇتلاندى ، كۆپىنچە چۈنەكلەپ ئايرىم ، چوڭقۇر ئوغۇتلىنىپ يەرنىڭ كۈچى ئاشۇرۇلدى . ھوسۇل يىغىش ئادەم كۈچى بىلەن يىغىشتىن ماشىنا بىلەن يىغىشقا ئۆزگەرتىلدى . دان ئايرىش ، خامان تېپىش ئىشلىرى كۆپىنچە ئادەم كۈچى بىلەن قىلىندى . دۆلەت سېتىۋالىدىغان ئاشلىق پاكىز ئادالاندى . 1979 ـ يىلىدىن كېيىن سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ شال تېرىش بويىچە ئۇلگە كۆرسىتىلدى ھەمدە بۇ تېخنىكا كېڭەيتىلىپ ، بىرلىك ھوسۇل كۆرۈنەرلىك ئۆستۈرۈلدى . 1985 ـ يىلى كىچىك لاپاستا بالدۇر يېتىشتۇرۇش ۋە شالنى ئادەم كۈچى ، ماشىنا بىلەن شالاڭ تېرىش بويىچە ئۇلگە كۆرسىتىلدى ھەمدە بۇ تېخنىكا كېڭەيتىلدى .

1990 ـ يىلى سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كۆممىقوناق ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى كەلتۈرۈلدى ھەمدە تەجرىبە قىلىنىپ كېڭەيتىلدى (ئادەم كۈچى بىلەن يوپۇق يېپىلدى ۋە توچكىلاپ تېرىلدى) . 1994 ـ يىلىدىن باشلاپ كەڭ ئەنلىك سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كۆممىقوناق تېرىش كېڭەيتىلدى . 1996 ـ يىلى كۆممىقوناق پۈتۈنلەي سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ تېرىلدى ، كۆلىمى 10 مىڭ گېكتارغا يەتتى . سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ تېرىلغان تونناملىق كۆممىقوناق ئېتىزىنىڭ كۆلىمى 2000 گېكتار-دىن ئاشتى . 1996 ـ يىلى قېيىر يېزىسى ، تېرەك بازىرى ، قاراباغ يېزىسى ، نەسىلىك قويچىلىق فېرمىسى قاتارلىق تاغلىق رايونلاردا سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كۆممىقوناق تېرىشنى سىناق قىلىش مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى . كۆممىقوناق سورتىدىن ئاساسلىقى SC—704 كېڭەيتىلدى .

1995 ـ يىلى خىمىيىۋى ئوغۇتنى چوڭقۇر بېرىش تېخنىكىسى قوللىنىلدى .
1996 ـ يىلى كەڭ ئەنلىك سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كېۋەز تېرىش كەڭ كۆلەمدە كېڭەيتىلدى .
2000 ـ يىلى كېۋەز تېرىلغۇ كۆلىمى 8000 گېكتارغا يەتتى . شۇنىڭ بىلەن بىللە كېۋەزنى زىچ تېرىش تېخنىكىسى كېڭەيتىلدى ، زىچ تېرىلغان كېۋەز كۆلىمى 3000 گېكتارغا ، بىر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلى 1155 كىلوگرامغا يەتتى .
1999 ـ يىلدىن باشلاپ باي ناھىيىسىدە بۇغداي سورتى زور كۆچ بىلەن تەڭشىلىپ ، 20 نەچچە يىل تېرىلغان «ئادۇڭ 1 ـ نومۇر» شاللىۋېتىلىپ ، ئۇنىڭ ئورنىغا «80112» ئالماشتۇرۇلدى ، «شىنجاڭ كۆزگىسى 18 ـ نومۇر» ۋە «شىنجاڭ كۆزگىسى 22 ـ نومۇر» قاتارلىق سۈپەتلىك ، يۇقىرى ھوسۇللۇق سورتلار ئۇلگە كۆرسىتىپ تېرىلدى .
2000 ـ يىلى تۈپراقنى ئىلمىي ئۇسۇلدا ئۆلچەپ رېتسىپ بويىچە ئوغۇتلاش تېخنىكىسى قوللىنىلدى .

§ 2 . تېرىقچىلىق تۈزۈمى

گۈاڭشۇ 34 ـ يىلى (1908 ـ يىلى) باي ناھىيىسىنىڭ تېرىقچىلىق تۈزۈمى «ئۈچ يىل تېرىپ ، بىر يىل ھاردۇق ئالدۇرۇش» ئىدى . يەرنىڭ كۆچى ئۆزلەشتۈرۈلگەن بوز يەردىكى يېپىنچا ئۆسۈملۈك ، يەر ئاستى سۇ ئەھۋالىغا ئاساسەن باھالاپ بېكىتىلەتتى ھەمدە شۇ يەرنىڭ شارائىتىغا يارىشا زىرائەت تېرىلاتتى . ئامبال يامۇلى «دەسلەپتە بۇغداي تېرىلسا ، بۇغداي يەرنىڭ كۆچىنى تارتىپ قالتىق تۈپراقنى بوشىتىدۇ ، ئاندىن پۈرچاق تېرىلسا ، پۈرچاق شورنى توڭىتىدۇ ، يەر مۇشۇ تەرىقىدە 2 ～ 3 يىل تېرىلسا ھەرخىل زىرائەت تېرىشقا بولىدۇ» دېگەنلەرنى ئوتتۇرىغا قويغان .
مىنگو دەۋرىدە يەر 1 ـ ، 2 ـ ، 3 ـ دەرىجىگە ئايرىلغان . تۈپراق كۆچىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش جەھەتتە يەرنى نۆۋەت بىلەن ھاردۇق ئالدۇرۇش تۈزۈمى — ئۈچ يىل تېرىپ بىر يىل ھاردۇق ئالدۇرۇش ، ئېڭىز ئورنىنى نۆۋەتلەشتۈرۈش ۋە پۈرچاق تېرىپ تۈپراقنى ياخشىلاش ئۇسۇلى قوللىنىلغان .
جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ناھىيە بويىچە يەر كۆپ ، ئادەم ئاز ، ئوغۇت يېتىشمىگەچكە ، دېھقانچىلىقتا تۈپراقنىڭ كۆچى ۋە ھوسۇل ئادەتتە نۆۋەتلەشتۈرۈپ تېرىش ، ھاردۇق ئالدۇرۇش ، ئېڭىز ئالماشتۇرۇش ئۇسۇلى ئارقىلىق ئاشۇرۇلدى . ئادەت خاراكتېرلىك تېرىقچىلىق تۈزۈمى بەش خىلغا ئايرىلدى .

1 . ھاردۇق ئالدۇرۇش ، نۆۋەتلەشتۈرۈپ تېرىش تۈزۈمى

ياقائېرىق ، داۋانچى ، قاراباغ ، مىچىڭ ، قېيىر قاتارلىق يېزا ، مەيدانلاردا يەر كۆپ ، ئادەم ئاز ، يەر كۆچى ئاجىز بولغاچقا ، يەرنىڭ كۆچى ھاردۇق ئالدۇرۇش ، نۆۋەتلەشتۈرۈپ تېرىش ئۇسۇلى ئىزچىل قوللىنىلىپ ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ۋە ئۆستۈرۈلدى . ئادەتتە ، بىر يىل بۇغداي تېرىلدى ، ئاندىن 1 ～ 2 يىل زىغىر تېرىلغاندىن كېيىن 2 ～ 3 يىل ھاردۇق ئالدۇرۇلۇپ ، ئاندىن تېرىلدى . نۆۋەت بىلەن ھاردۇق ئالدۇرۇپ تېرىلغان يەرلەرنىڭ كۆپىنچىسى يەلپۇگۈچسىمان يانتۇلۇققا ياكى كەنتلەرگە يىراق جايلارغا جايلاشقان .
ناھىيىنىڭ ئوتتۇرا ۋە شەرقىي قىسمىدىكى رايونلارغا جايلاشقان باي بازىرى ، بۇلۇڭ ، ياتۇر ،

كانچى ، توقسۇن ، سايرام قاتارلىق يېزىلارنىڭ يەر كۆچى ياخشىراق ، ھاۋا كىلىماتى مۆتىدىل بولغاچقا ، ئاشلىق زىرائىتى بىلەن ياغلىق دانىنى نۆۋەتلەشتۈرۈپ تېرىش ، يەرنى تېرىش بىلەن يەرنى كۆچلەندۈرۈشنى بىرلەشتۈرۈش ، بۇغداي — كۆممىقوناق — قىچا ياكى بۇغداي — زىغىرنى نۆۋەتلەشتۈرۈپ تېرىش ، ھاردۇق ئالدۇرۇپ تېرىقچىلىق قىلىش تۈزۈمى كۆپرەك يولغا قويۇلدى .

مىچىغ ، قىزىل ، ياقائېرىق ، داۋانچى قاتارلىق يەر كۆچى ئاجىزراق رايونلاردا بۇغداي — كۆممىقوناق — قىچا ياكى بۇغداي — زىغىرنى نۆۋەتلەشتۈرۈپ تېرىش ، ھاردۇق ئالدۇرۇپ تېرىش تۈزۈمى كۆپرەك يولغا قويۇلدى . قىزىل ، مىچىغ ، ئونباش قاتارلىق يېزىلاردا نەم تۇپراقنى ياكى چۆل تۇپرىقىنى سۇغىرىپ تېرىش ئاساس قىلىنىپ ، سۇلۇق يەر بىلەن بىنەمنى نۆۋەتلەشتۈرۈپ تېرىش تۈزۈمى كۆپرەك يولغا قويۇلۇپ ، يەر كۆچى ئاشۇرۇلۇپ ، ياۋا ئوت ـ چۆپلەر يوقىتىلىپ ، يەر كۆچى ياخشىلاندى . ئاساسلىق نۆۋەتلەشتۈرۈپ تېرىش ئۇسۇلى بۇغداي — شال — قىچىدىن ئىبارەت بولدى .

2 . ئېكىز ئورنىغا تېرىش ، ئارىلىققا تېرىش ، كىرىشتۈرۈپ تېرىش

زىرائەت ئومۇمەن بىر يىلدا بىر قېتىم پىشىدۇ . تۈزلەڭلىك رايونىدىكى ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىدىكى قىزىل ، سايرام يېزىلىرىنىڭ تېمپېراتۇرىسى يۇقىرى ، سۇ شارائىتى ياخشى ، يېرى مۇنبەت ، ئەمگەك ، ئۇلاغ كۆچى تولۇق بولغاچقا ، كەنجى كۆممىقوناق ، زىغىر ، شال ، قىچا ، ياڭيۇ قاتارلىق زىرائەتلەر ئېكىز ئورنىغا ئازراق تېرىلىدۇ . 70 ~ 80 ـ يىللاردا قىزىل يېزىسى ئېكىز ئورنىغا تېرىلغان 60 كۇنلۇك سېرىق كوممىقوناقنىڭ گېكتار بىرلىك ھوسۇلى 1500 ~ 1875 كىلوگرامغا ، شالنىڭ 3000 ~ 4500 كىلوگرامغا ، تېرىقنىڭ 1500 ~ 2250 كىلوگرامغا يەتتى . بۇلار ئاساسلىقى ، بالدۇر پىشار كۆزگى بۇغداي — 60 كۇنلۇك سېرىق كوممىقوناق (يەرلىك سورت) — قىچا ياكى بالدۇر پىشار كۆزگى بۇغداي — مايسا كۆچۇرۇلىدىغان شال — يازغى بۇغداي (قىچا) ياكى بالدۇر پىشار كۆزگى بۇغداي — زىغىر — قىچا ياكى بالدۇر پىشار كۆزگى بۇغداي — جاغدا قىچا — يازغى بۇغداي ياكى بالدۇر پىشار كۆزگى بۇغداي — تېرىق — قىچا ياكى بالدۇر پىشار كۆزگى بۇغداي — ياڭيۇ — كۆممىقوناق ، ياكى بالدۇر پىشار كۆزگى بۇغداي — يېشىل ئوغۇت (قىچا ، سېرىق پۇرچاق) — كۆزگى بۇغداي — كۆممىقوناقتىن ئىبارەت .

قىزىل ، سايرام يېزىلىرىنىڭ ئېكىز ئورنىغا ئالماشتۇرۇپ تېرىش ئۇسۇلى بالدۇر پىشار كۆزگى بۇغداي — ئېكىز ئورنى شال ياكى ئېكىز ئورنى يېشىل ئوغۇت — قىچا ، كۆممىقوناقتىن ئىبارەت . باشقا يېزىلارنىڭ ئېكىز ئورنىغا ئالماشتۇرۇپ تېرىش ئۇسۇلى ئاساسلىقى بالدۇر پىشار كۆزگى بۇغداي — كىرىشتۈرۈپ تېرىش ياكى ئېكىز ئورنى يېشىل ئوغۇت — كۆممىقوناق ، ئارىلىققا سېرىق پۇرچاق تېرىش — قىچا ئارىسىغا سېرىق پۇرچاق تېرىش ياكى بالدۇر پىشار كۆزگى بۇغداي ، يېشىل ئوغۇتنى كىرىشتۈرۈپ تېرىش — قىچا ئارىسىغا سېرىق پۇرچاق تېرىش — بالدۇر پىشار كۆزگى بۇغداي — كۆممىقوناقتىن ئىبارەت .

3 . ئۇدا تېرىش

ناھىيە بازىرى ئەتراپىدىكى مەسلەن : باي بازىرى ۋە بۇلۇڭ ،كانچى قاتارلىق يېزىلاردا ئادەم كۆپ ، يەر ئاز ، ئوغۇت كۆپ ، تېرىقچىلىق قىلىش ئىنچىكە ، ئىشلەپچىقىرىش سەۋىيىسى يۇقىرى بولۇپ ، يەر ئادەتتە 2 ~ 3 يىل ئۇدا تېرىلىدۇ . ئاساسلىقى ، ئەخلەت ئوغۇتى ، قىغ ، يەرلىك

ئارىلاشما ئوغۇت ئىشلىتىلىدۇ ، كىرىشتۇرۇپ تېرىش ياكى ئېڭىز ئورۇنغا تېرىش ئارقىلىق يەرنىڭ كۈچى ئەسلىگە كەلتۈرۈلىدۇ . ساي ياكى ئويمان جايغا تارقالغان ئىشلەپچىقىرىش ئەتراپىدىكى يەر ئاستى سۇ ئورنى يۇقىرى ، تۇپراقنىڭ شورلىشىپ كېتىشى ئېغىرراق بولغاچقا ، باشقا زىرائەتلەرنى تېرىشقا باب كەلمەيدۇ ، شۇڭا ئۇدا شال تېرىلىپ (ئىككى يىل شال تېرىلىپ ، بىر يىل ھاردۇق ئالدۇرۇلىدۇ) يەر كۈچى ئاشۇرۇلىدۇ . يەر ھاردۇق ئالدۇرۇلغاندىن سىرت ، يەنە كۈزدە شۇدىگەرلىنىپ ئاپتاپقا سېلىنىدۇ . بۇنىڭ بىلەن تۇپراقتا فىزىكىلىق يېمىرىلىش بولۇپ ، ئوزۇقلۇق قويۇپ بېرىلىدۇ - دە ، يەرنىڭ كۈچى ئاشىدۇ . قېيىر ، قاراباغ قاتارلىق تاغلىق رايوندىكى يېزىلارنىڭ زىرائەت تېرىشى بىرلا خىل بولۇپ ، پەقەت كۈزگى بۇغداي ، يازغى بۇغداي ، قىچا ۋە زىغىرلا تېرىلىدۇ ، بولۇپمۇ كۈزگى بۇغداي تېرىلغۇ كۆلىمى زور بولغاچقا ، ئېڭىز ئورنى تېرىلمايدۇ . شۇڭا 3 ~ 4 يىلغىچە ئۇدا كۈزگى بۇغداي تېرىلمىدىغان ئەھۋال كۆپرەك .

§ 3 . ئوغۇتلاش

1 . مەھەللىۋى ئوغۇت

دېھقانچىلىق رايونلىرى كۈزدىن كېيىن چارۋىلارنى يايلىتىپ بېقىپ يەرنىڭ كۈچىنى ئاشۇرىدۇ ، ئادەم كۈچى بىلەن كۆپ ئوغۇتلىمايدۇ . 1995 - يىلى ئىشلىتىلگەن مەھەللىۋى ئوغۇت 1 مىليون 600 مىڭ كۇب مېتىر بولغان بولسا ، 2000 - يىلى 3 مىليون 500 مىڭ كۇب مېتىرغا يېتتى .

2 . يېشىل ئوغۇت

80 - يىللارنىڭ باشلىرىدىن باشلاپ ، ئېڭىز ئورنىغا تېرىلغان قىچىنى يېشىل ئوغۇت قىلىش سىناق قىلىندى . 90 - يىللارنىڭ باشلىرىدا 6500 گېكتار يەرگە بېدە تېرىلغان بولسا ، 1995- يىلى 8000 گېكتارغا يېتىپ ئومۇمىي تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 48 .18 پىرسەنتىنى ، 2000 - يىلى 10 مىڭ 667 گېكتارغا يېتىپ 02 .24% نى ئىگىلىدى . «يەر كۈچى ئاجىز بولسا ، شور پەيدا بولىدۇ ، يەر مۇنبەت بولسا ، شور يوقىتىلىدۇ» ، يېشىل ئوغۇتنى ئوغۇت قىلىش كەڭ كۆلەمدە كېڭەيتىلگەچكە ، يەرنىڭ كۈچى ئېشىپلا قالماي ، يەنە تۇپراق تەركىبىدىكى كىسلاتا - ئىشقار تەڭشىلىپ ، يەر ئاستى سۇ ئورنى تۆۋەنلەپ ، تۇپراق شورسىزلىنىدۇ . شۇنىڭ بىلەن بىللە چارۋىچىلىقنىڭ تەرەققىياتى تولۇق ئوزۇقلۇق بىلەن تەمىنلىنىدۇ .

3 . خىمىيىۋى ئوغۇت

70 - يىللاردا خىمىيىۋى ئوغۇت ئىشلىتىلىشكە باشلىدى . 1997 - يىلى ناھىيە بويىچە ئىشلىتىلگەن خىمىيىۋى ئوغۇت 24 مىڭ 884 تونىنغا يەتتى . 2000 - يىلى 17 مىڭ 180 تونىنا خىمىيىۋى ئوغۇت ئىشلىتىلدى . خىمىيىۋى ئوغۇتتىن پايدىلىنىش ئۇنۇمىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن ، خىمىيىۋى ئوغۇتنى چوڭقۇر بېرىش مۇھىم نۇقتا قىلىنغان . «ئېنېرگىيىنى تېجەپ ئۇنۇمنى ئاشۇرۇش»تىن ئىبارەت ئوغۇتلاش تېخنىكىسى كەڭ دائىرىدە كېڭەيتىلدى . ئادەتتە ئوغۇت تۇپراق ئۈستى قاتلىمى ئاستىغا 6 ~ 10 سانتىمېتىر چوڭقۇرلۇقتا بېرىلدى . ئاساسلىقى ئۈچ خىل ئۇسۇل قوللىنىلدى : بىرىنچى ، يەر ھەيدىگەندە ئوغۇت بېرىشتىن پايدىلىنىپ ، يەر

توزلەش ماشىنىسى ياكى ساپانغا ئوغۇتلاش قۇرۇلمىسى ئورنىتىلىپ ، ئاساسىي ئوغۇت بېرىش ئۈسۈلى ئارقىلىق توپراق چوڭقۇر ئوغۇتلاندى ؛ ئىككىنچى ، يەر توزلىگەندە تاپ ئېچىش ئۈسكۈنىسى ۋە ئوغۇتلاش قۇرۇلمىسىنى سېيالكىغا چېتىش ئارقىلىق خىمىيىۋى ئوغۇت ئۇرۇقنىڭ ئاستى تەرىپى ياكى يان تەرەپىنىڭ ئاستىدىكى 3 ~ 4 سانتىمېتىر چوڭقۇرلۇققا بېرىلدى ؛ ئۈچىنچى ، زىرائەت ئۆسۈشىنىڭ ئوتتۇرا مەزگىلىدە ماشىنىلاشقان ، يېرىم ماشىنىلاشقان كولتىۋاتور ياكى قول سايمانلىرىدىن پايدىلىنىپ ، خىمىيىۋى ئوغۇت تۈپراقنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىغا بېرىلدى .

V باب

زىرائەت ئاسراش

§1 . كېسەللىك ئاپىتى

ناھىيە بويىچە زىرائەتكە زىيان سالىدىغان كېسەللىك ئاپىتى ئاساسلىقى بۇغداي ئال كېسىلى ، بۇغداي قاراڭغا كېسىلى ، كۆممىقوناق قاراڭغا كېسىلى ، ئارپا سىزىقچە كېسىلى ، قۇلماق قىروسىمان پاختىلىشىش كېسىلى ، شال ۋابا كېسىلى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت .

1 . بۇغداي ئال كېسىلى

ئاساسلىقى ، يوپۇرماق ئال كېسىلى ، غول ئال كېسىلى ، تالا ئال كېسىلىدىن ئىبارەت ئۈچ خىل بولىدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدە يوپۇرماق ئال كېسىلى كۆپ يۇز بېرىدۇ . يۇز بېرىش ۋاقتى ۋە ئورنى بىرقەدەر مەركەزلەشكەن ، ناھىيىنىڭ تۈزلەڭلىك رايونلىرىدا ھەرىيلى يۇز بېرىدۇ . 1980 ـ يىللىدىن ئىلگىرى بەك ئېغىر ئىدى . 1959 ~ 1962 ـ يىلىغىچە بۇغداي ئال كېسىلى كەڭ تارقىلىپ ، بۇغداي ھوسۇلى 60 % ~ 40 % كېمەيىپ كەتتى . 1960 ـ يىلى ناھىيە بويىچە بۇغداي ئال كېسىلى يۇز بەرگەن كۆلەم 11 مىڭ 987.8 گېكتارغا يېتىپ بۇغداي كۆلىمىنىڭ 68.9 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . ئاپتونوم رايون ئايروپىلان ئەۋەتىپ دورا چېچىپ ، ئال كېسىلىنىڭ يامراپ كېتىشىنى تىزگىنلىدى . شۇنىڭ بىلەن دائىملىق رەھبەرلىك قىلىش ۋە تېخنىكا تارماقلىرى بىرلەشتۈرۈلگەن كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى . يېزا ، بازار ، مەيدانلاردىمۇ مۇناسىپ تەشكىلاتلار قۇرۇلدى . ھەر يىلى ئۇرۇقنى تۇز سۈيىدە تاللاش ، ئۇرۇقلا دورا ئارىلاشتۇرۇش ئۈسۈلى قوللىنىلدى ، ئال كېسىلىگە چىداملىق سورتلار كەلتۈرۈلدى ۋە ناھىيىدە يېتىشتۈرۈلدى . 70 ـ يىللاردىن بۇيان بۇغدايدىكى ئال كېسىلىگە چىداملىق سورتلاردىن «قىزىل بايراق 1 ـ نومۇر» ، 51 ~ 75 ، 1 ~ 73 قاتارلىق سورتلار كېڭەيتىلىپ ، بۇغداي ئال كېسىلى تىزگىنلەندى .

2 . بۇغداي قاراڭغا كېسىلى

يەنە بۇغداي قارا كۆيدۇرگە كېسىلى ، قوڭۇر باش كېسىلى دەپمۇ ئاتىلىدۇ . بۇ ، يەنە بۇغدايغا

زىيان يەتكۈزىدىغان كېسەللىك . بۇ ئاساسلىقى زىرائەت قۇرۇلمىسى نوقۇل بولغان يېزا - بازارلاردا يۈز بېرىدۇ . 1972 - يىلى ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ 13 - لېيەنىدە ئەڭ بۇرۇن پەيدا بولدى ، 1974 - يىلى قاراباغ ، قېيىر گۈڭشېلىرىدا پەيدا بولدى . 1975 - يىلى ياقائېرىق گۈڭشېسىنىڭ 13 - لېيەنىدە ، قېيىر گۈڭشېسىنىڭ 8 - چوڭ ئەترىتىدە ، قاراباغ گۈڭشېنىڭ 4 - چوڭ ئەترىتىدە پەيدا بولۇپ بۇغدايغا ئېغىر زىيان سالدى . 1976 - يىلى قاراباغ ، ياقائېرىق ، قېيىر گۈڭشېلىرىنىڭ بىرنەچچە چوڭ ئەترىتىدە داۋاملىق پەيدا بولدى . 1977 - يىلى قاراباغ گۈڭشېسىنىڭ 4 - چوڭ ئەترەت 2 - ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە ئېغىر دەرىجىدە پەيدا بولدى ، بۇغداينىڭ كېسەللىنىش نىسبىتى % 20كە يەتتى . 1978 - يىلى ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى 10 - لېيەنىدە 33 .5 گېكتار يەرگە تېرىلغان «نۇڭدا 45» ، 40 گېكتار يەرگە تېرىلغان «تەڭرىتاغ قىزىل بۇغدىيى»نىڭ ھەممىسى زىيانغا ئۇچرىدى ، كېسەل پەيدا بولغان يەر كۆلىمى 733.7 گېكتارغا ، كېسەللىنىش نىسبىتى % 33 ~ % 18كە يەتتى . 1979 - يىلى قاراباغ گۈڭشېسىنىڭ 2 - ، 4 - ، 6 - چوڭ ئەترەتلىرىدە بۇ كېسەللىك پەيدا بولدى . 4 - چوڭ ئەترەت 3 - ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىدە «قىزىل بايراق 1 - نومۇر» سورتىنىڭ كېسەللىنىش نىسبىتى % 31.3كە ، 6 - چوڭ ئەترەتتە بۇغداينىڭ كېسەللىنىش نىسبىتى % 36كە يەتتى ، خامان قارا توزانغا تولۇپ كەتتى .

3 . كۆممىقوناق قارا باش كېسىلى

بۇ ئادەتتە قوڭۇر باش دەپمۇ ئاتىلىدۇ ، بۇ ، كۆممىقوناقتا بولىدىغان ئاساسلىق كېسەللىك . قاراباش كېسىلى ئۆسمە قارا توزان ، يىپسىمان قاراباش دەپ ئىككى خىلغا ئايرىلىدۇ . 1981 - يىلى كانچى ، ياتۇر ، توقسۇن ، سايرام ، مىچىڭ گۈڭشېلىرىنىڭ 27 چوڭ ئەترىتى ، 47 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ 500.27 گېكتار يەردىكى كۆممىقونقىنىڭ ھەممىسىدە مۇشۇ كېسەللىك پەيدا بولدى .

§ 2 . ھاشارات ئاپىتى

1 . بۇغداي پىتى

بۇ ئاساسلىقى بۇغداي ئۇزۇن ئەيچىسىمان پىتى ، بۇغداي I پىتى دەپ ئىككى خىلغا ئايرىلىدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدىكى ئۇزۇن ئەيچىسىمان پىت ئۇستۇنلۇككە ئىگە خىل ھېسابلىنىدۇ . 1973 ~ 1979 - يىلىغىچە ناھىيە بويىچە بۇغداي پىتىنىڭ ئېغىر زىيىنىغا ئۇچرىدى . 1981 - يىلى 5 - ئايدا ناھىيە بويىچە 20 مىڭ 10 گېكتار يەردىكى كۆزگى ، يازغى بۇغداي چېچەكلىگەن مەزگىلدە ئومۇمىيۈزلۈك پىت ئاپىتىگە ئۇچرىدى ، پىتنىڭ زىچلىقى ھەر كۋادرات مېتىر يەردە 160 مىڭ دانىدىن ئاشتى .

2 . سەكرەيدىغان قاسراقلىق قۇرت

ئاساسلىقى سېرىق يوللۇق سەكرەيدىغان قاسراقلىق قۇرتتىن ئىبارەت ، ئۇ كەڭ يوللۇق ، تار يوللۇق ، ئاق يوللۇق دەپ ئۈچ خىلغا ئايرىلىدۇ . سېرىق يوللۇق سەكرەيدىغان قاسراقلىق قۇرت كىرىست گۈللۈكلەر ئائىلىسىدىكى قىچا ، ئاق قىچىنىڭ يۇمران مايسىلىرىغا زىيان سالىدۇ ، بولۇپمۇ بالدۇر تېرىلغان قىچىغا ئېغىر زىيان سالىدۇ ، مايسىلارنى كەڭ دائىرىدە ئالا قىلىپ قويىدۇ .

§ 3 . ئالدىنى ئېلىش - يوقىتىش تەدبىرلىرى

كونا جەمئىيەتتە دېھقانلار كېسەللىك ، ھاشارات ، ياۋا ئوت - چۆپ ئېغىر زىيان سالغان يەرلەردىكى قۇرۇق شاخ - شۇمبىلارنى كۆيدۈرۈش چارىسىنى قوللىناتتى . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن كۆپ خىل ئۇسۇلنى قوللىنىپ كېسەللىك ، ھاشارات ئاپىتىنىڭ ئالدىنى ئالدى ۋە يوقاتتى .

1 . دېھقانچىلىق دورىسى ئارقىلىق ئالدىنى ئېلىش - يوقىتىش

50 - يىللارنىڭ كېيىنكى مەزگىلىدە ئورگانىك خلورد «666» ، DDT ئىشلىتىلدى . 60 - يىللاردا ئامىنو بىنزوئىك كىسلاتا ۋە ئەسلىدىكى «666» ، DDT كونا دېھقانچىلىق دورىلىرى كەلتۈرۈلدى . 70 - يىللاردا خلورفوس ، DDV قاتارلىق ئورگانىك قۇرت ئۆلتۈرۈش دورىلىرى ئىشلىتىلدى .

1980 ~ 1983 - يىلىغچە قۇرت ئۆلتۈرۈش دورىلىرىدىن خلورفوس ، DDV ، 40% لىك روگور ئېرىتمىسى ئىشلىتىلدى ؛ ئوت - چۆپ يوقىتىش دورىلىرىدىن 10% لىك ئوت - چۆپ يوقىتىش دورىسى ، 56% لىك خرونال ئىشلىتىلدى ؛ 1983 - يىلى «666» ، DDT قاتارلىق دېھقانچىلىق دورىلىرىنى ئىشلىتىش توختىتىلدى . ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى ، ئىتتىپاق گۈڭشې يېزا ئىگىلىك پەن - تېخنىكا پونكىتى يېڭى دېھقانچىلىق دورىلىرىنى سىناق قىلىپ ، 35% لىك فوشالىن ئېرىتمىسىنى ئىشلىتىپ ۋە كېگەيتىپ ، ھەر گېكتار يەرگە 1500 ~ 2250 مىللىلىتىر سۇغا 6 كىلوگرام ئارىلاشتۇرۇپ تۈمانلىتىپ ، بۇغداي پىتىنىڭ ئالدىنى ئالدى ۋە يوقاتتى ، بۇنىڭ ئۈنۈمى 40% لىك روگور ئېرىتمىسىنىڭ ئۈنۈمىگە يېقىنلاشتى ، دورا خىراجىتى تېجەلدى ، تەبىئىي كۆشەندىلەرنى كۆپرەك زەھەرلىدى ، لېكىن ئىقتىسادىي ئۈنۈمى يۇقىرى بولدى .

ئوت - چۆپ يوقىتىش دورىسىدىن 56% لىك خرونال ئىشلىتىلدى . ھەر گېكتار يەرگە 3000 گرام خرونالغا 25% لىك نېتروفېت قوشۇلۇپ ، 600 كىلوگرام سۇغا ئارىلاشتۇرۇلۇپ ، بۇغدايلىق ، زىغىرلىقتىكى ئاق لويلا ، بەز ئوت ، يالپۇز ، ياۋا پۇرچاق ، ياۋا قىچا ، ياۋا تۇرۇپ ۋە ئەمەن قاتارلىقلار يوقىتىلدى . 70% لىك مېتىل توپسىن قوغۇن - تاۋۇز ، كاۋا - قاپاق تۇرىدىكىلەردىكى ئاق توزان كېسىلىگە تۈمانلىتىپ پۈركۈلدى ، مىڭدىن ئۈچ نىسبەتتىكى 70% لىك تىرتىيان ئۇرۇقتا ئارىلاشتۇرۇلۇپ قاراباش كېسىلىنىڭ ئالدى ئېلىندى ۋە يوقىتىلدى ، بۇنىڭ ئۈنۈمى 97% تىن ئاشتى . 90 - يىللاردا 80% لىك DDV ، 40% لىك خلورود روگور ، 2.5% لىك دىشاسى ، BT بىئولوگىيىلىك ھاشارات يوقىتىش دورىسى ، 13% لىك خرونال ئارقىلىق ئوت - چۆپ يوقىتىلدى .

2 . تەبىئىي كۆشەندە ئارقىلىق ھاشارات يوقىتىش

1980 ~ 1983 - يىلىغچە بولغان تەكشۈرۈشتىن مەلۇم بولۇشچە ھاشارات سىنىپىدا تۆت ئەترەت ، يەتتە ئائىلە ، 15 خىلى بار ئىكەن ، ئۇمۇچۇك سىنىپىدا ئىككى تۈر ، بەش خىل ئۇمۇچۇك بار ئىكەن ، بۇنىڭ غىلاپ قاناتلىق ، تومۇر قاناتلىق ، پەردە قاناتلىق ئەترىتى تەبىئىي كۆشەندىلىرىنىڭ تۈرى كۆپرەك ئىكەن ، غىلاپ قاناتلىقلار ئەترىتىدە خانقىز ئائىلىسىدىكى تۈرلەر ، تومۇر قاناتلىقلار ئەترىتىدە يۆگمە ئاياغلىقلار ئائىلىسىدىكى تۈرلەر ، سېرىق ھەرە تۇرىدىكىلەر

كۆپرەك ئىكەن . بۇ تەبىئىي كۇشەندىلەر ئىچىدە بۇغداي پىتىنىڭ كۇشەندىلىرى ئەڭ كۆپ ئىكەن ، خانىمزنىڭ ئۆسۇش ۋاقتى ئۇزۇن ، ئەڭ چوڭ ئىكەن ، يۆگىمە ئاياغ ، سېرىق ھەرە ئۇنىڭدىن كېيىن تۇرىدىكەن . ئالاقىدار تارماقلار بىر قاتار تەدبىرلەرنى قوللىنىپ ، پايدىلىق تەبىئىي كۇشەندىلەرنى تۇتۇشنى چەكلىدى ۋە تەبىئىي كۇشەندىلەرگە نىسبەتەن زىيىنى ئەڭ ئاز بولغان دېھقانچىلىق دورىلىرىنى ئىشلەتتى . تەبىئىي كۇشەندە ھاشاراتلاردىن پائال پايدىلىنىپ ، زىرائەتتە پەيدا بولغان كېسەللىك ، ھاشارات زىيىنىنىڭ ئالدى ئېلىندى ۋە يوقىتىلدى .

VI باب

دۆلەت ئىلكىدىكى دېھقانچىلىق مەيدانلىرى

§ 1 . داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى

داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى ناھىيىنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، ناھىيە بازىرى بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 40.7 كىلومېتىر كېلىدۇ . شىمالىي قاپچىغايدىكى ئېدىرلىقنى پاسىل قىلىپ قاراباغ يېزىسى بىلەن تۇتىشىدۇ . غەربىي جەنۇبى مۇزارت دەريا سى ۋە ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى بىلەن قارىشىپ تۇرىدۇ . شەرق تەرىپى چوڭكۆۋرۈك يېزىسىغا تۇتىشىدۇ . يەر كۆلىمى 390 كۋادرات كىلومېتىر . ئۇنىڭغا 12 ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇن ، بەش مەمۇرىي كەنت ، بىر چارۋىچىلىق فېرمىسى قارايدۇ . مەيدان باشقارمىسى تۆۋەن مەھەللە كەنتى ۋە 1 ـ لىيەندە .

مىنگو دەۋرىدە بۇ يەردە باۋ قۇرۇلغان ، باۋغا تۆۋەن مەھەللە ، ئاقتام ، ئاراچات ، كۆتەكتۇر ، ئاراشور كەنتلىرى قارىغان ، بۇ كەنتلەرنى ياقائېرىق رايونى (3 ـ رايون ، 1945 ـ يىلى يەنە شىنىيى يېزىسى دەپ ئاتالغان) باشقۇرغان . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن داۋانچى يېزىسىغا ئۆزگەرتىلدى ، ئۇنىڭغا تۆۋەن مەھەللە ، ئاقتام ، ئاراچات ، كۆتەكتۇر چوڭ ئەترەتلىرى قارىدى . 1954 ـ يىلى ئايرىم رايون (6 ـ رايون) بولۇپ قۇرۇلدى ، ئۇنىڭغا تاختا ، قۇشتېمى ، داۋانچى ، كۆكيار ، كۆتەكتۇر يېزىلىرى قارىدى . 1956 ـ يىلى رايون ، يېزا بىرلەشتۇرۇلگەندە داۋانچى رايونى يېزىغا ئۆزگەرتىلدى . يۇقىرىدىكى بەش يېزا قوشتۆمۇر ، داۋانچى ، كۆكيار ، كۆتەكتۇر يېزىلىرى بىلەن بىرلەشتۇرۇلدى ۋە ياقائېرىق رايونىغا قارىدى . 1958 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا داۋانچى يېزىسى بىلەن قۇشتېمى بىرلەشتۇرۇلۇپ خەلق گۇڭشېسى قۇرۇلدى . 1965ـ يىلى شەندۇڭ دېھقانچىلىق مەيدانىدىكى بىر تۇركۇم ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ۋە جياڭسۇ ، چاڭجۇ ، شاڭخەيلىك زىيالىي ياشلار چېگرا رايونغا يارەدەم بېرىش ئۈچۈن دېھقانچىلىق مەيدانىغا كەلگەندە ، ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى لىيەندۇي قۇرۇلدى ، ئەسلىدىكى گۇڭشېنىڭ كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى 8ـ ، 9ـ ، 10ـ ، 11ـ ، 12 ـ چوڭ ئەترەتلىرى بىرلەشتۇرۇلۇپ ، شىنجاڭ

ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى باي ناهيىلىك داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى قۇرۇلدى ، ئۇ بوزىەر ئۆزلەشتۇرۇش نازارىتىگە قارىدى . گۈڭشېنىك باشقا يەتتە چوڭ ئەترىتى يەنىلا داۋانچى گۈڭشېسى دەپ ئاتالدى . 1970 ـ يىلى دېھقانچىلىق مەيدانى باي ناهيىسىنىك باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى ، نامى يەرلىك دۆلەت ئىلكىدىكى باي ناهيە داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى دەپ ئۆزگەرتىلدى .

دېھقانچىلىق مەيدانى مۇزارت دەرياسىنىڭ شىمالىي قىرغىقىغا جايلاشقان ، يېرىنىك غەربىي شىمال تەرىپى ئېگىز ، شەرقىي جەنۇب تەرىپى پەس . دېھقانچىلىق رايونى مۇزارت دەرياسى تىنما يەلپۈگۈچسىمان تۈزلەڭلىكىگە جايلاشقان بولۇپ ، كۆلىمى 63.6 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ . ئۆزلەشتۇرۇشكە بولىدىغان 6000 گېكتار يەر ، 2153.3 گېكتار تېرىلغۇ يەر بار ، يېرى قۇمساق ، شور يەر تەخمىنەن 10% نى ئىگىلەيدۇ . ئوتتۇرىچە دېڭىز يۈزىدىن 1415 مېتىر ئېگىز . كىلىماتى نەمخۇش سالقىن ، ھەرىلى 4 ~ 5 ـ ئايلاردا بوران چىقىدۇ . قىروسىز مەزگىلى 140 ~ 150 كۈن ، يىللىق ھۆل ـ يېغىن مىقدارى تەخمىنەن 100 مىللىمېتىر .

دېھقانچىلىق مەيدانى دېھقانچىلىقنى ئاساس ، چارۋىچىلىقنى قوشۇمچە قىلىدۇ . ئاساسلىق زىرائەتلەردىن بۇغداي ، كۆممىقوناق ، قىچا ؛ ئىقتىسادىي زىرائەتلەردىن قۇلماق ، ئاپتاپپەرەس ، قىزىلچا تېرىلىدۇ . قۇلماقچىلىق دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ ئالاھىدە كەسپى ، شۇنداقلا ئاپتونوم رايون بويىچە داڭلىق مەھسۇلات . 2000 ـ يىلى ئېلىنغان ئاشلىق 8656 تونىنغا ، ياغلىق دان 500 تونىنغا يەتتى . 1977 ـ يىلىدىن كېيىن قۇلماق ئىشلەپچىقىرىش تېز تەرەققىي قىلدى . 2000 ـ يىلى ئومۇمىي ھوسۇلى 516 مىڭ 380 تونىنغا (ھۆل قۇلماق) ، مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليون 443 مىڭ 100 يۈەنگە يەتتى . 2000 ـ يىلى دېھقانچىلىق مەيدانىدا قولدا قالغان چارۋا 25 مىڭ 875 تۇياقتا يەتتى .

دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش سەۋىيىسى خېلى يۇقىرى ، ماشىنا بىلەن تېرىش نىسبىتى 100% ، دېھقانچىلىق مەيدانىدا ئىككى سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى بولۇپ ، يىلىغا 300 مىڭ كىلوۋات سائەت توك تارقىتىدۇ ، توكنىڭ ئائىلىلەرگە كىرىش نىسبىتى 75% تىن ئاشتى . دېھقانچىلىق مەيدانىدا كۆمۈر كېنى ، بىناكارلىق ئەترىتى ، تراكتور پونكىتى ، ئۇن زاۋۇتى ، بۇغا فېرمىسى ، سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى بار . 2000 ـ يىللىق كىرىمى 3 مىليون 443 مىڭ 100 يۈەنگە يەتتى .

16 ترانسپورت ئاپتوموبىلى ، 12 ئاپتوبۇس ، 185 تۇرلۇك چوڭ ، ئوتتۇرا ، كىچىك تراكتور بار .

1966 ـ يىلى دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 350 مىڭ يۈەن ئىدى . 70 ـ يىللاردا زىيان تارتتى ، 80 ـ يىللاردا زىيانىنى تۈگەتتى . 1982 ـ يىلى 1 مىليون 40 مىڭ يۈەن پايدا ئېلىپ ، ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش سىستېمىسى بويىچە ئىلغار ئورۇن بولدى . 2000 ـ يىلى دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ ئومۇمىي كىرىمى 8 مىليون 298 مىڭ يۈەنگە ، ئوتتۇرىچە كىرىمى 1100 يۈەنگە يېتىپ ، 1980 ـ يىلىدىكى ئوتتۇرىچە كىرىم 145.5 يۈەننىڭ 7.5 ھەسسىسگە تەڭ كەلدى .

2000 ـ يىلى مەيدان بويىچە 5892 ئادەم بار بولدى . مەيداندىكى ئوتتۇرا مەكتەپ ئىككى ، باشلانغۇچ مەكتەپ ئالتە ، شىپاخانا بىر ، شىپاخانىدىكى كارىۋات 10 ، سەييارە كىنو قويۇش ئەترىتى بىر . يەنە مېھمانخانا ، ماگىزىن ، تېلېۋىزىيە كۆچەيتىش ئىستانسىسى قاتارلىق مۇلازىمەت مۇئەسسەسىلىرى بار . مەيدان شتابىدا ساقچىخانا ، تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى ، پوچتا ـ تېلېگراف پونكىتى ، بانكا تىجارەت ئورنى ، ئاشلىق پونكىتى ، چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش پونكىتى قاتارلىقلار بار .

§ 2 . ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى

ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي - جەنۇبىي قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ ، ناھىيە بازىرى بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارلىقى 46.7 كىلومېتىر كېلىدۇ . شەرق تەرىپى چوڭكۆۋرۈك ، ئونباش يېزىلىرى بىلەن تۇتىشىدۇ ، غەرب تەرىپى ئونسۇ ناھىيىسى بىلەن قوشنا ، جەنۇب تەرىپى توقسۇ ناھىيىسىگە چۆل تاغ ئارقىلىق نىسپى ئۇدۇل كېلىدۇ ، شىمال تەرىپى داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى ۋە قاراباغ يېزىسى ئارقىلىق مۇزارت دەريا‌سى بىلەن قارىشىپ تۇرىدۇ ، يەر كۆلىمى 1513 كۋادرات كىلومېتىر . تېرىشقا بولىدىغان يەر 8666.7 گېكتار ، تېرىلغۇ يەر 4733.3 گېكتار ، ئوتلاق 82 مىڭ گېكتار . ئۇنىڭغا بەش ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچە-لىكىدىكى لېيەندۇي ، 13 كەنت ئاھالىلەر كومىتېتى ، بىر تەجرىبە مەيدانى ، بىر چارۋىچىلىق فېرمىسى ، 18 تەبىئىي كەنت ، 62 كەنت ئاھالىلەر گۇرۇپپىسى قارايدۇ . مەيدان شتابى ياقائېرىق بازىرىدا .

مىنگو دەۋرىدە ياقائېرىق باي ناھىيىسىنىڭ 3 - رايونى (ياقائېرىق رايونى) ئىدى ، 1945-يىلى شىنىيى يېزىسى (ياقائېرىق يېزىسى) دەپ ئاتالغان ، ئۇنىڭغا مىس تۆمۇر (يەنە بىر نامى كىچىك قىمىز) ، ئونباش ، قۇشتېمى (يەنە بىر نامى چوڭ قىمىز) ، ياقائېرىق ، ئۆستەڭبويى ، داۋانچى ، قاراباغدىن ئىبارەت يەتتە باۋ قارىغان . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ياقائېرىق رايونى (4 - رايون) قۇرۇلدى ، ئۇنىڭغا ياقائېرىق ، داۋانچى ، قاراباغ يېزىلىرى قارىدى . 1954 - يىلى ياقائېرىق 5 - رايونغا ئۆزگەرتىلدى ، ئۇنىڭغا ياقائېرىق ، چاقچى ، شاختۇر ، ئۆستەڭبويى يېزىلىرى قارىدى . 1956 - يىلى داۋانچى رايونى يەنە ياقائېرىق رايونىغا قوشۇۋېتىلىپ ، 3 - رايونغا ئۆزگەرتىلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىللە چاقچى يېزىسىمۇ ياقائېرىق يېزىسىغا قوشۇۋېتىلدى . 1958 - يىلى ياقائېرىق ، ئۆستەڭبويى ، شاختۇر يېزىلىرى بىرلەشتۇرۇ-لۇپ ياقائېرىق خەلق گۇڭشېسى قۇرۇلدى . 1966 - يىلى شاڭخەيلىك زىيالىي ياشلار چېگرا رايونىغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن دېھقانچىلىق مەيدانىغا كەلدى . شۇنىڭ بىلەن يەرلىك دۆلەت ئىلكىدە-كى باي ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانىغا ئۆزگەرتىلىپ ، بوزىيەر ئۆزلەشتۇرۇش نازارىتىگە قارىدى . مەيداندىكى ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترەتلىرى يەنىلا كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدە بولدى ، 1970-يىلى دېھقانچىلىق مەيدانى باي ناھىيىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى . نامى يەرلىك دۆلەت ئىلكىدىكى باي ناھىيىلىك ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانىغا ئۆزگەرتىلدى .

دېھقانچىلىق مەيدانى باي ئويمانلىقى بوستانلىقىنىڭ غەربىدىكى مۇزارت دەريا‌سىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىنىڭ شەرقىي قىرغىقىغا جايلاشقان . يېرىنىڭ غەربىي شىمال تەرىپى ئېگىز ، شەرقىي جەنۇب تەرىپى پەس ، دېڭىز يۈزىدىن 1369 ~ 1688 مېتىر ئېگىز . يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 7.3 ℃ ، يۇقىرى تېمپېراتۇرىسى 37.4 ℃ ، تۆۋەن تېمپېراتۇرىسى -32 ℃ ، قىروسىز مەزگىلى 145 ~ 150 كۈن ، يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارى 96 مىللىمېتىر .

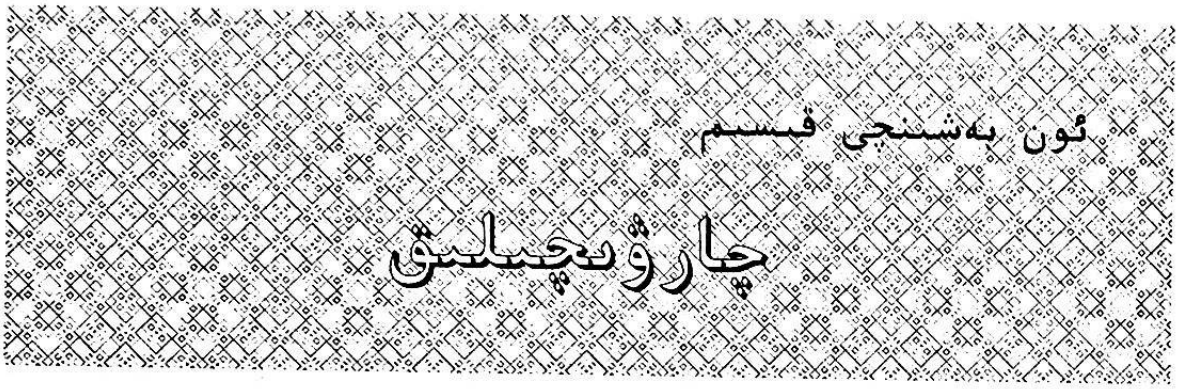
دېھقانچىلىق مەيدانى باي ئويمانلىقىنى ئاساس قىلىدۇ ، بۇغداي ، كۆممىقوناق قاتارلىق ئاشلىق زىرائەتلىرى ، قىچا ، زىغىر قاتارلىق ئىقتىسادىي زىرائەتلەر تېرىلىدۇ ، ئۇنىڭدىن قالسا ، يەنە ئازراق شال ، پۇرچاق ، سېرىق پۇرچاق تېرىلىدۇ . 2000 - يىلى ئېلىنغان ئاشلىق 21 مىڭ 447 توننىغا ، ياغلىق دان 945 توننىغا ، قولدا قالغان چارۋا 75 مىڭ تۇياقتا يەتتى .

دېھقانچىلىق مەيدانىدا ئاساسلىقى كۆمۈر كېنى ، بىناكارلىق ماتېرىياللىرى ، بىناكارلىق ،

يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاش ، قۇلماق ئىشلەپچىقىرىش كارخانىلىرى بار . باي — ئاقسۇ ئاسفالت يولى مەيدان تەۋەسىدىن ئۆتىدۇ ، يەنە ئۇچ ئاددىي تاشيول لىيەندۇي ، كەنتلەرگە تۇتىشىدۇ .

2000 ـ يىلى مەيدان بويىچە 15 مىڭ 932 ئادەم بار بولدى . مەيداندىكى ئوتتۇرا مەكتەپ ئىككى ، باشلانغۇچ مەكتەپ 16 ، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتۇش نۇقتىسى 16 ، شىپاخانا بىر ، دوختۇر ، سېستىرا 21 ، شىپاخانىدىكى كارىۋات 20 . مەيداندا يەنە كىنوخانا ، رادىئو ئۇزىلى ، مېھمانخانا قاتارلىق مۇئەسسەسىلەر بار .

مەيدان شىتابى تۇرۇشلۇق جايدا يەنە ساقچىخانا ، تەمىنات ـ سودا ئاساسىي قاتلام كوپېراتىپى ، بانكا تىجارەت ئورنى ، پوچتا ـ تېلېگراف پونكىتى ، بازار باشقۇرۇش پونكىتى ، ئاشلىق پونكىتى ، چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش پونكىتى ، مال دوختۇرلۇق پونكىتى قاتارلىق ئورۇنلار بار . 2000 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا خەلق ئىشلار نازارىتى بازار قۇرۇشنى تەستىقلىدى .

ئون بەشىنچى قىسىم
چارۋىچىلىق

ئون بەشىنچى قىسىم

چارۇنچىلىق

چارۇنچىلىق ناهيىسىنىڭ يېزا ئىگىلىك ئىقتىسادىدا مۇئەييەن سالماقنى ئىگىلەيدۇ . چارۇنچىلىق مەھسۇلات قىممىتى 1985 - يىلى 8 مىليون 280 مىڭ يۈەنگە يېتىپ يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 15 پىرسەنتىنى ، 1995 - يىلى 61 مىليون 964 مىڭ 200 يۈەنگە يېتىپ 35 .22% نى ، 2000 - يىلى 74 مىليون 585 مىڭ 400 يۈەنگە يېتىپ 25% نى ئىگىلىدى .

1949 - يىلى قولدا قالغان چارۋا 221 مىڭ 200 بولۇپ 1950 ~ 1956 - يىلىغىچە يىلمۇ يىل كۆپەيىپ 355 مىڭ 200گە يەتتى ، 7 يىلدا 134 مىڭ چارۋا كۆپەيدى . چارۇنچىلىق «سول»چىل خاتالىقىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقتىن 1960 - يىلغا كەلگەندە قولدا پەقەت 329 مىڭ 300 چارۋا قالدى . 1961 - يىلى 360 مىڭ 900گە يەتتى . ئۇچ يىل تەڭشەش ئارقىلىق 1964 - يىلى 400 مىڭدىن ئېشىپ 425 مىڭ 200گە ، 1967 - يىلى 469 مىڭ 400گە يەتتى .

10 يىللىق «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا يەنى 1972 - يىلى 479 مىڭ 400 ، 1973 - يىلى 488 مىڭ 600 چارۋا كۆپەيگەندىن باشقا ، قالغان يىللاردا قولدا 400 مىڭدىن 450 مىڭغىچە چارۋا قالدى .

ئىسلاهات ئېلىپ بېرىلغان ، ئىشىك ئېچىۋېتىلگەندىن كېيىن ، چارۇنچىلىق رايونلىرىدا باهاغا سۈندۇرۇپ هۆددىگە بېرىش يولغا قويۇلدى ، چارۇنىي باهاغا سۈندۇرۇپ ئائىلىلەرگە قايتۇرۇپ بېرىش سىياسىتى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ، چارۇنچىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئاكتىپچانلىقى تولۇق قوزغىتىلدى . قولدا قالغان چارۋا مۇقىم كۆپەيدى ، 1983 - يىلى تارىختىكى ئەڭ يۇقىرى سەۋىيىدىن ئېشىپ ، 490 مىڭغا يەتتى . 1986 - يىلى 500 مىڭدىن ئېشىپ ، 509 مىڭ 400گە ، 1992 - يىلى 600 مىڭدىن ئېشىپ 602 مىڭ 800گە ، 1998 - يىلى 700 مىڭدىن ئېشىپ 705 مىڭ 100گە يەتتى . 2000 - يىلى قولدا قالغان چارۋا 758 مىڭغا يەتتى .

I باب

ئوتلاق ، يەم - خەشەك

§1 . ئوتلاق

1982 - يىلىدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا ، ناهىيە تەۋەسىدىكى تەبىئىي ئوتلاق 69 مىڭ

59.89 گېكتار ، بەرپا قىلىنغان ئوتلاق 9711.5 گېكتار بولۇپ ، سۈپەتلىك ئوتلاق ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 40 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدىكەن . ناھىيە تەۋەسىدىكى تاغلىق رايونلاردا 84 مىڭ 682 گېكتار ئورمانلىق (ناھىيە ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 5.68 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ) ، تاغلىق رايونلاردا 3835.3 گېكتار ئورمانلىق ، 313.5 گېكتار چانقاللىق ۋە 171 مىڭ 925.9 گېكتار شالاڭ يېپىنچا ئۆسۈملۈك ئۆسكەن يەر بار .

باي ناھىيىسىدىكى تەبىئىي ئوتلاقلارنىڭ دەرىجىگە ئايرىلىشى

جەدۋەل : 15 — 1　　بىرلىكى : تۇمەن گېكتار

دەرىجىسى / تۈرى	1 ـ دەرىجىلىك ئوتلاق	2 ـ دەرىجىلىك ئوتلاق	3 ـ دەرىجىلىك ئوتلاق	4 ـ دەرىجىلىك ئوتلاق	5 ـ دەرىجىلىك ئوتلاق
كۆلىمى	796.80	16812.30	11288.90	23064.79	17097.10
ئىگىلىگىنى %	1.15	24.34	16.35	33.40	24.76

باي ناھىيىسىدىكى تەبىئىي ئوتلاقلارنىڭ دەرىجىگە ئايرىلىشى

جەدۋەل : 15 — 2　　بىرلىكى : تۇمەن گېكتار

دەرىجىسى / تۈرى	1 ـ دەرىجىلىك	2 ـ دەرىجىلىك	3 ـ دەرىجىلىك	4 ـ دەرىجىلىك	5 ـ دەرىجىلىك	6 ـ دەرىجىلىك	7 ـ دەرىجىلىك	8 ـ دەرىجىلىك
كۆلىمى		319.70	441.95	3168.30	2553.00	1825.58	20714.75	26696.60
ئىگىلىگىنى %		0.46	0.64	4.59	3.70	21.96	29.99	38.66

تۆت پەسىللىك ئوتلاقنىڭ چارۋا سىغىمچانلىقى

جەدۋەل : 15 — 3

پايدىلىنىلغان پەسىل	كۆلىمى (تۇمەن گېكتار)	چارۋا سىغىمچانلىقى (تۇمەن تۇياق)		ئاشقىنى — كەمەيگىنى +
		نەزەرىيىلىك تۇزىتىلگىنى	ئەمەلىيەتتىكىسى	
ياپلاق	11.60	64.30	50	+14.30
كۈزلىك	2.72	13.09	10	+3.09
قىشلاق ـ كۆكلەم	3.75	1.16	20	−18.84
تۆت پەسىللىك ئوتلاق	14.12	5.74		
قىشلاق	36.82	22.39	18	+4.39

ئىزاھ : چارۋىچىلىق فېرمىلىرى بىلەن قىشلاق ـ كۆكلەمدىن تەك پايدىلىنىلدى.

§ 2 . يەم ـ خەشەك

باي ناهيىسىدىن بۇغداي ، شال ، ئارپا ، قىچا ، كۆممىقوناق ۋە سېرىق پۇرچاق كۆپ چىقىدۇ ، دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرى مول . دېھقانچىلىق رايونلىرىدىكى چارۋىلار ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان دېھقانچىلىق قوشۇمچە مەھسۇلاتى 64 مىڭ 985.8 تونىا بولۇپ ، قوينىڭ كۆنلۈك ئوزۇقلۇقىنى 1.3 كىلوگرام بويىچە ھېسابلىغاندا ، 365 كۈندە 136 مىڭ 956.37 قوينى باققىلى بولىدۇ . دېھقانچىلىق رايونلىرىدا ئىشلەپچىقىرىلغان تۇرلۈك چارۋا يەم ـ خەشىكى 6583.90 تونىا بولۇپ ، ھەر كىلوگرام يەم ـ بوغۇزنى ئىككى كىلوگرام ئوت ـ سامان بويىچە ھېسابلىغاندا ، 27 مىڭ 750.9 قوينى باققىلى بولىدۇ . باي ناهيىسىدە 3834.4 گېكتار بەرپا قىلىنغان ئورمان بولۇپ ، ئوتتۇرىچە ھەر گېكتار ئورمانلىقتا چارۋىلارغا بېرىلىدىغان دەرەخ يوپۇرمىقى ۋە ئورمان ئارىسىدىكى ياۋا ئوت 5.77 تونىنغا ، ئومۇمىي ھۆل ئوت ـ چۆپ ۋە يوپۇرماق 22 مىڭ 122.5 تونىنغا يېتىدۇ ، بۇنىڭ بىلەن 15 مىڭ 159 قوينى باققىلى بولىدۇ .

II باب

نەسىل ۋە نەسىل ياخشىلاش

ئۇزۇن مەزگىللىك چارۋىچىلىق ئەمەلىيىتى جەريانىدا ، ھەر مىللەت چارۋىچىلار چارۋا بېقىش جەھەتتە مول تەجرىبە توپلاپ ، شۇ جايدا كۆپەيتىشكە ماس كېلىدىغان ئەلا نەسىل يېتىشتۇردى . 2000 ـ يىلى ناهيە بويىچە تۇرلۈك چارۋا نەسلى 20گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە كالا نەسلى بەش ، ئات نەسلى ئۇچ ، ئېشەك نەسلى ئىككى ، تۆگە نەسلى بىر ، قوي نەسلى ئۇچ ، ئۆچكە نەسلى بىر ، چوشقا نەسلى بەش .

§ 1 . قوي

1 . قوي

قوي باي ناهيىسى چارۋىچىلىقىدا مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ ، شىنجاڭ نەسلى ياخشىلانغان ئىنچىكە يۇڭلۇق قويى ئاساس قىلىنىدۇ ، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئاز مىقداردا ئۇچ شىمالىي رايون قويى ، يەرلىك قوي ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ چوڭ قۇيرۇقلۇق قويى بار . 60 ـ يىللاردا قوينىڭ نەسلى ياخشىلىنىشقا باشلىدى . 1977 ـ يىلى ناهيىلىك نەسىللىك قويچىلىق فېرمىسى ئاۋسترا-لىيە ۋە يېڭى زېللاندىيىنىڭ كېيىنكى ئەۋلاد قوشقىرىنى كىرگۈزدى . 1985 ـ يىلى ياۋروپا مېرىنۇس نەسىللىك قوشقىرىنى كىرگۈزۈپ چېتىۇشتۇردى . 1986 ـ يىلى نەسىللىك قويچىلىق فېرمىسىدا ئوتتۇرىچە بىرلىك قوي يۇڭى 4.25 كىلوگرامغا ، ناهيە بويىچە ئوتتۇرىچە بىرلىك

قوي يۇڭى 3.34 كىلوگرامغا ، ئوتتۇرىچە يۇڭ ئۇزۇنلۇقى نەسىللىك قوشقارنىڭ 8.5 سانتىمېتىرغا ، يېتىلگەن ساغلىقنىڭ 7.6 سانتىمېتىرغا ، يېشىغا يەتكەن قوشقارنىڭ توققۇز سانتىمېتىرغا ، يېشىغا يەتكەن ساغلىقنىڭ سەككىز سانتىمېتىرغا يەتتى . 1986 ـ يىلى نەسىل ياخشىلاش نەتىجىلىرى مۇستەھكەملەندى ، نەسىل ياخشىلاش كۆلىمى كېڭەيتىلدى . 1993 ـ يىلى 330 مىڭ ئىنچىكە يۇڭلۇق قوينىڭ نەسلى ياخشىلاندى . 2000 ـ يىلى قوي 468 مىڭ 100 بولۇپ ، 444 مىڭ 700 ننىڭ نەسلى ياخشىلاندى .

2 . ئۆچكە

يەرلىك ئۆچكە ئاساس قىلىنىدۇ . 70 ـ يىللاردا 102 جۈگۈيي ئۆچكىسى كىرگۈزۈلۈپ مېتىسلاشتۇرۇلۇپ نەسلى ئۆزگەرتىلدى ، ئەمما ئۇرۇقلاندۇرۇلمىدى . 1985 ـ يىلى بۇ نەسىل تاللاپ يېتۈشتۈرۈلدى ، 1986 ـ يىلى توختىتىلدى ، تۇرى ۋە دەرىجىسىنى تېخنىكىلىق بېكىتىش ئارقىلىق ، 15 مىڭ 249 ئۆچكە 1 ～ 4 خىلغا ، 2893 ئۆچكە 1 ～ 4 دەرىجىگە ئايرىلدى ھەمدە ياقائېرىق چارۋىچىلىق فېرمىسىدا بىر يادرو پادا بارلىققا كەلتۈرۈلدى . 1986 ـ يىلى ئونسۇ ناھىيىسىدىن لياۋنىڭ ئۆلكىسى گەيشېن ناھىيىسىنىڭ تۆۋتلىك تېكىسىدىن 5ى كىرگۈزۈلۈپ ، يادرو پادىسىدىكى 350 ئۆچكە سۈنئىي ئۇرۇقلاندۇرۇلدى ، شۇ يىلى 13 مىڭ 499 تۆۋتلىك ئۆچكىدىن 2091 كىلوگرام تۆۋت ئېلىندى ، ھەر بىر ئۆچكىدىن ئېلىنغان تۆۋت ئوتتۇرىچە 155 گرامغا يەتتى . 2000 ـ يىلى ئۆچكە 174 مىڭ 100گە يەتتى ، 20 مىڭ 600 كىلوگرام تۆۋت ئېلىندى .

§ 2 . كالا

يەرلىك كالا نەسلى مېتىسلاشتۇرۇلدى ، ئەلا نەسىل تارىم كالىسىنى ئاساس قىلىدۇ . 60ـ يىللاردا كوستروما كالىسى ، ئالاتوۋ كالىسى ۋە سەنخي كالىسى كىرگۈزۈلۈپ مېتىسلاشتۇرۇلۇپ نەسىل ياخشىلاندى . 70 ـ يىللارنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە شارولاي كالىسى ، گېرېفورد كالىسى ، سىممېنتال كالىسى ۋە شۇۋېتسارىيە قوڭۇر كالىسىنىڭ توڭلىتىلغان ئىسپېرمىسى كىرگۈزۈلۈپ يەرلىك كالا بىلەن مېتىسلاشتۇرۇلۇپ نەسىل ياخشىلاندى ، نەچچە يىللىق كۆزىتىپ سىنىشتۇرۇش ئارقىلىق ، سىممېنتال كالىسى بىلەن شىنجاڭ قوڭۇر كالىسىنى مېتىسلاشتۇرۇپ نەسىل ياخشىلىغاندا ئۇنۇمى كۆرۈنەرلىك بولدى ، بۇنىڭ ئىچىدە سىممېنتال كالىسىنىڭ نەسلى ئەڭ ياخشى بولدى ، مېتىسلاشتۇرۇلغان سىممېنتال كالىسىنىڭ 1 ـ ئەۋلاد ئەركەك موزىيىنىڭ تۇغۇلغان چاغدىكى بەدەن ئېغىرلىقى ئوخشاش ياشتىكى يەرلىك ئەركەك موزايىنىڭكىدىن 10 % ، ئوخشاش ياشتىكى يەرلىك چىشى موزايىنىڭكىدىن 35.33 % ، كوندىلىك بەدەن ئېغىرلىقىنىڭ ئېشىشى ئوخشاش ياشتىكى يەرلىك ئەركەك موزايىنىڭكىدىن 97.16 % ، ئوخشاش ياشتىكى چىشى موزايىنىڭكىدىن 50 % يۇقىرى ، ئېگىزلىكى ئوخشاش ياشتىكى يەرلىك موزايىنىڭكىدىن 03.9 سانتىمېتىر ، ئوخشاش ياشتىكى يەرلىك چىشى موزايىنىڭكىدىن 15.13 سانتىمېتىر ئېگىز . 1979 ～ 1986 ـ يىلىغىچە يەرلىك كالىنىڭ نەسلى ئومۇميۈزلۈك ياخشىلاندى . 1993ـ يىلى 21 مىڭ 500 يەرلىك كالىنىڭ نەسلى ياخشىلاندى ، بۇ ئومۇمىي كالىنىڭ 6.38 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە شىنجاڭ قوڭۇر كالىسى 1700 ، سىممېنتال كالىسى 19 مىڭ 800 ؛ توڭلىتىلغان ئىسپېرما بىلەن ئۇرۇقلاندۇرۇلۇپ تۇغۇلغان موزاي 3150 ، توڭلىتىلغان ئىسپېرما

بىلەن ئۇرۇقلاندۇرغاندا ئوتتۇرىچە بوغاز بولۇش نىسبىتى % 27تىن 1993 ـ يىلى % 70كە ئۆرلىدى . 2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە نەسلى ياخشىلانغان كالا ۋە ئەلا نەسىللىك كالا 34 مىڭ 380گە يەتتى ، بۇ ئومۇمىي كالىنىڭ 61 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدە سىمىنتال كالىسى 32 مىڭ 466 ، خولستېين كالىسى 225 ، شىنجاڭ قوڭۇر كالىسى 1689 . باي ناھىيىلىك سىمىنتال كالىسى يېتۈشتۈرۈش بازىسى قۇرۇلدى ھەمدە شەرقىي شىمالدىن 22 ساپ نەسىللىك سىمىنتال كالىسى كىرگۈزۈلدى ، بۇ ئارقىلىق ناھىيىنىڭ كالا باقمىچىلىقىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئاساس قىلىندى .

60 ـ يىللاردا خولستېين كالىسى كىرگۈزۈلۈپ ، 545 كالا كۆپەيتىلدى ، ئەمما تاللاپ يېتۈشتۈرۈشكە سەل قارالغانلىقتىن ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى ۋە ئىقتىسادىي ئۈنۈمى تۆۋەن بولدى . قوتاز ناھايىتى تېز كۆپىيىپ ، 1980 ～ 1995 ـ يىلىغىچە 1681گە ، 2000 ـ يىلى 1800گە يەتتى .

§ 3 . ئات

بۇ جايدىكى ئاتلار ئىچىدە قاراباغ يېزىسىنىڭ ئېتى ئەڭ ياخشى بولۇپ ، تېز چاپىدىغان ئاتقا تەۋە ، مىنىشلىمۇ ، يۈك ئارتىشقىمۇ بولىدۇ . رەڭگى كۆپىنچە قارا ، سېرىق ، چىلانرەڭ كېلىدۇ ، ئات خېلى ئېسىل كۆرۈنىدۇ ، قاۋۇل ، كېلىشكەن ، پۇتلىرى بېجىرىم ، تۇيىقى چىڭ ، يۈڭاش ، ئايغىرنىڭ گەۋدە ئېگىزلىكى140 سانتىمېتىر ئەتراپىدا ، تەن ئېغىرلىقى 320 ～ 350 كىلوگرام ، بايتالنىڭ گەۋدە ئېگىزلىكى 135 سانتىمېتىر ئەتراپىدا ، تەن ئېغىرلىقى 325 كىلوگرام ئەتراپىدا ، كۆپىيىش نىسبىتى تەخمىنەن % 75 . 60 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا ئىلىدىن دون دەريا‌سى ئېتى ، ئورلوف ئېتى ، قاراشەھەر نەسىللىك ئايغىرى كىرگۈزۈلۈپ چېتۈشتۈرۈلغاندىن كېيىن ، قاراباغ ئېتىنىڭ سۈپىتى زور دەرىجىدە ئۆستى ، ئۇ خوتەن ، قەشقەر ۋىلايەتلىرىگە سېتىلدى . 2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 13 مىڭ 700 ئات بار بولدى .

§ 4 . ئېشەك

باي ناھىيىسىدىكى يەرلىك ئېشەكنىڭ جۈغى كىچىك ، يەم ـ خەشەك تاللىمايدۇ ، يۈڭاش ، كېسەلگە تاقابىلچانلىقى كۈچلۈك ، بېقىش ئاسان ، گەۋدە ئېگىزلىكى 90 ～ 115 سانتىمېتىر ، تەن ئېغىرلىقى 150 كىلوگرام كېلىدۇ ، تۇكى كۆپىنچە كۈلرەڭ ، سۇس كۈلرەڭ ۋە قوڭۇر رەڭ بولىدۇ ، كۆپىيىش نىسبىتى % 80 . 60 ـ يىللاردا ئىچكى ئۆلكىلەردىن نەسلى ياخشىلانغان ئەلا نەسىللىك ئېشەك كىرگۈزۈلدى ، خەلق كۈچادىن نەسلى ياخشىلانغان ئېشەك كىرگۈزۈپ ، ئاز ساندا گەۋدىسى ئېگىز نەسلى ياخشىلانغان ئېشەك يېتىشتۈردى . 2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 26 مىڭ 600 ئېشەك بار بولدى .

§ 5 . چوشقا

چوشقا ناھىيە تەۋەسىدە ناھىيە بازىرى ئەتراپى ، داۋانچى ۋە ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانلىرىدا

مەركەزلىك بېقىلىدۇ . چوشقىنىڭ بەش خىل نەسلى بار ، دۇرۇك چوشقىسى ، لاندراس چوشقىسى قاتارلىق قارا گۆشلۈك چوشقا ئاساس قىلىنىدۇ . 1995 ـ يىلىدىكى چوشقا 5200 ئىدى ، 2000 ـ يىلى 17 مىڭ 700گە يەتتى .

باي ناھىيىسى بويىچە 1949 ~ 2000 ـ يىلىغىچە قولدا قالغان چارۋا

جەدۋەل : 15 — 4

بىرلىكى : تۆمەن تۇياق

يىللار	جەمئىي	كالا	ئات	ئېشەك	قىچىر	تۆگە	ئۈچكە	قوي	چوشقا	بۇنىڭ ئىچىدە		
										دۆلەت ئىلكىدىكى	كوللېكتىپ ئىلكىدىكى	قالدۇق
1949	22.12	4.09	0.81	1.88	0.01	0.07	5.21	10.05				
1950	24.14	4.25	0.85	2.08	0.01	0.07	5.86	11.02				
1951	26.46	4.51	0.96	2.30	0.01	0.08	6.39	12.21				
1952	28.36	4.88	1.03	2.53	0.01	0.08	6.73	13.10				
1953	28.44	5.16	1.04	2.60	0.01	0.09	6.71	12.83				
1954	29.81	5.43	1.12	2.70	0.01	0.09	7.04	13.42				
1955	33.78	5.75	1.14	2.73	0.01	0.10	8.04	16	0.01			
1956	35.52	5.06	1.13	2.75	0.01	0.10	8.59	17.86	0.02			
1957	33.66	4.43	1.11	2.73	0.01	0.11	7.49	17.76	0.02			
1958	34.72	4.33	1.13	2.66	0.01	0.11	7.30	19.12	0.06			
1959	34	3.89	0.95	1.21	0.01	0.10	7.39	20.30	0.15			
1960	32.93	3.51	0.83	0.66	0.01	0.08	7.15	20.53	0.16	4.20	27.47	1.26
1961	36.07	3.74	0.85	0.82	0.01	0.09	7.47	22.98	0.11	3.70	29.16	3.21
1962	36.87	4.03	0.85	0.98	0.01	0.09	7.30	23.49	0.12	3.20	26.31	7.36
1963	38.66	4.19	0.90	1.19	0.01	0.10	7.19	24.94	0.14	2.73	27.27	8.66
1964	42.52	4.40	1.03	1.41	0.01	0.11	8.17	27.18	0.21	4.30	28.77	9.45
1965	46.10	4.88	1.09	1.65	0.01	0.12	9.14	28.95	0.26	4.52	30.91	10.67
1966	46.85	5.03	1.13	1.92	0.01	0.10	9.67	28.56	0.43	10.21	27.24	9.40
1967	46.94	4.48	1.16	2.11	0.01	0.11	9.78	28.62	0.67	12.17	25.92	8.85
1968	45.16	4.38	1.18	2.26	0.01	0.14	9.05	27.65	0.49	13.09	24.08	7.99
1969	45.20	4.24	1.22	2.40	0.01	0.14	9.05	27.65	0.49	13.09	24.08	8.03
1970	44.48	4.15	1.28	2.59	0.01	0.15	10.18	25.69	0.43	10.62	24.56	9.30
1971	46.82	4.08	1.30	2.53	0.01	0.16	10.10	27.28	1.36	10.60	26.63	9.59
1972	47.94	4.07	1.37	2.52	0.01	0.17	10.46	28.29	1.05	10.83	27.23	9.88
1973	48.86	4.28	1.49	2.56	0.01	0.18	10.56	29.25	0.53	11.02	26.82	11.02
1974	44.91	4.20	1.47	2.49	0.01	0.19	9.92	25.40	1.23	9.63	25.15	10.13
1975	45.16	3.91	1.43	2.38	0.01	0.18	8.56	28.40	0.29	9.93	27.66	7.57
1976	41.03	3.68	1.36	2.30	0.01	0.18	8.35	42.71	0.44	11.12	23.43	6.48
1977	43.02	3.64	1.39	2.24	0.01	0.19	8.95	25.91	0.69	10.64	26.18	6.20
1978	40.32	3.63	1.39	2.24	0.01	0.21	8.33	23.82	0.69	9.45	24.48	6.39
1979	42.05	3.81	1.37	2.33	0.01	0.20	9.20	24.60	0.53	9.31	25.26	7.48
1980	45.65	3.97	1.24	2.54	0.01	0.22	9.93	27.39	0.35	9.25	24.69	11.71

15. 12	25. 13	7. 92	0. 21	29. 30	10. 33	0. 22	0. 01	2. 64	1. 24	4. 22	48. 17	1981
17. 70	23. 63	7. 42	0. 18	29. 45	10. 51	0. 22	0. 01	2. 68	1. 22	4. 48	48. 75	1982
21. 42	20. 50	7. 08	0. 19	29. 80	10. 35	0. 23	0. 01	2. 39	1. 29	4. 74	49	1983
			0. 19	30. 36	10. 09	0. 23	0. 01	2. 12	1. 51	4. 76	49. 27	1984
			0. 22	31. 01	9. 57	0. 20	0. 01	2. 10	1. 55	4. 76	49. 42	1985
			0. 22	32. 01	9. 67	0. 18	0. 01	2. 14	1. 65	5. 06	50. 94	1986
			0. 22	33. 72	9. 71	0. 17	0. 02	2. 07	1. 50	5. 03	52. 44	1987
			0. 31	35. 02	9. 97	0. 17	0. 02	2. 04	1. 43	4. 99	53. 95	1988
			0. 36	36. 18	10. 58	0. 18	0. 02	2. 07	1. 34	5. 33	56. 06	1989
			0. 36	36. 97	11. 43	0. 17	0. 02	2. 06	1. 28	5. 43	57. 72	1990
			0. 40	37. 85	11. 76	0. 17	0. 03	2. 06	1. 21	5. 45	58. 93	1991
			0. 44	39. 17	11. 75	0. 17	0. 03	2. 02	1. 24	5. 46	60. 28	1992
			0. 44	39. 68	11. 96	0. 18	0. 03	2. 02	1. 30	5. 58	61. 19	1993
			0. 46	40. 81	12. 22	0. 18	0. 03	2. 02	1. 33	5. 38	62. 43	1994
			0. 52	41. 95	12. 69	0. 13	0. 03	2. 06	1. 32	5. 82	64. 52	1995
			0. 54	44. 38	13. 54	0. 14	0. 03	2. 07	1. 33	5. 37	67. 41	1996
			0. 73	43. 79	14. 06	0. 14	0. 03	2. 20	1. 33	5. 73	68. 01	1997
			0. 84	45. 43	14. 62	0. 14	0. 03	2. 35	1. 35	5. 75	70. 51	1998
			1. 01	46. 17	16. 67	0. 16	0. 03	2. 47	1. 45	5. 90	73. 86	1999
			1. 77	46. 81	17. 41	0. 12	0. 03	2. 66	1. 37	5. 63	75. 80	2000

باي ناهيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى چارۋىچىلىق ئاساسىي ئەھۋالى

جەدۋەل : 15 — 5

تۈرى / يىللار	يىل ئاخىرىدا قولدا قالغىنى (تۆمەن تۇياق)	چىشى چارۋا نىسبەتى (%)	تۆلىنىڭ ئەي بولۇش نىسبىتى (%)	پېتىلگەن ، كىچىك چارۋىلارنىڭ ئۆلۈش نىسبىتى (%)	ئوتتۇرىچە چارۋا (تۇياق)	تۆمەن مو تېرىلغۇ يەرگە سىغدىغان چارۋا (تۆمەن تۇياق)
1950	24. 14	40	75	7. 50	3. 10	0. 41
1960	32. 93	43. 30	83. 60	15. 18	4. 10	0. 37
1970	44. 50	42. 25	80	10. 30	3. 85	0. 49
1980	45. 65	40. 70	89. 60	9. 50	3. 10	0. 51
1981	48. 17	42. 06	89. 90	8. 03	3. 24	0. 54
1982	48. 75	42. 29	85. 80	10. 87	3. 24	0. 55
1983	49	42. 22	83	9. 30	3. 25	0. 55
1984	49. 27	42. 27	83	7. 20	3. 22	0. 55
1985	49. 39	41. 46	79. 45	7. 45	3. 18	0. 56
1986	50. 94	44. 11	83. 90	5. 79	3. 24	0. 59

0. 64	3. 27	9. 05	84. 40	41. 80	52. 44	1987
0. 68	3. 32	7. 90	84. 30	41. 66	54. 05	1988
0. 69	3. 34	7. 45	88. 44	40. 60	56. 06	1989
0. 76	3. 40	6. 20	67	40. 30	57. 72	1990
0. 78	3. 42	5. 70	68	39. 70	58. 93	1991
0. 81	3. 45	6. 60	68	37. 50	60. 28	1992
0. 83	3. 453	5. 50	68	38	61. 19	1993
1. 18	3. 485	5. 86	69	40. 43	62. 70	1994
1. 144	3. 53	2. 60	71	41. 77	64. 52	1995
0. 92	4. 50	3. 40	72	45	68. 01	1996
0. 96	4. 50	2. 50	74	46. 70	68. 01	1997
1. 04	4. 70	2. 40	81. 70	47	70. 51	1998
1. 01	4. 90	1. 20	87. 70	55. 50	73. 86	1999
1. 04	5	1. 10	96. 30	55	75. 80	2000

Ⅲ باب

يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - تىزگىنلەش

§1 . يۇقۇملۇق كېسەللىك

ئۇيغۇر ھايۋانلىرىدا بولىدىغان يۇقۇملۇق كېسەللىك 120 خىلغا يېتىدۇ ، ئىچكى كېسەللىك ، تاشقى كېسەللىك ، تۇغۇت كېسەللىكى ۋە زەھەرلىنىش ، ماددا ئالمىشىش قالايمىقانلىشىش كېسەللى ، مىكرو ئېلېمېنت كەملىك كېسىلى كۆپ يۇز بېرىدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدە يۇقۇملۇق كېسەللىك 49 خىل ، ئۇيغۇر ھايۋانلىرى ۋە ئۇيغۇر قۇشلىرىدا بولىدىغان پارازىت قۇرت كېسەللىكى 71 خىل . 1989 - يىلى ناھىيىلىك يېمەكلىك شىركىتىنىڭ چوشقا فېرمىسىدا چوشقا ۋاباسى يۇز بېرىپ ئاز كەم 100 چوشقا ئۆلدى . 1989 - يىلى 20 يىلدىن بۇيان كۆرۈلۈپ باقمىغان قوي چېچىكى يەنە كەڭ تارقالدى . 1990 - يىلى قاراباغ قاتارلىق قىسمەن يېزا ، مەيدانلاردا يەنە كۆيدۈرگە كېسىلى يۇز بەردى . 2000 - يىلى يۇقۇملۇق كېسەللىكلەردىن كالا ئاقسىل كېسىلى ، قوي

چېچىكى ، ئۆچكىدە بولىدىغان تارقىلىشچان كۆكرەك پەردە ـ ئۆپكە ياللۇغى ، كالا ئۆپكە كېسىلى يوقىتىلدى ياكى ئاساسىي جەھەتتىن يوقىتىلدى ؛ كۆيدۈرگە كېسىلى ، كالا يەللىك ئىششىق كېسىلى ، كالا ، قوي بروتسېلىيوز كېسىلى ، ئات تارقىلىشچان زۇكىمى ، ئات تارقىلىشچان لىمفا نەيچىسى ياللۇغى ، قوي تېز تارقىلىشچان يۇقۇملۇق كېسەللىكى ، قوي ئۇچەي زەھىرى قان كېسەللىكى ، ئىت تارقىلىشچان جىگەر ياللۇغى ، چوشقا ئۆپكە گازلىق ئىششىقى ، چوشقا كۆچىكى پارازىت كېسىلى ، چوشقا ئۆپكە كېسىلى قاتارلىق يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر تىزگىنلەندى ياكى ئاساسىي جەھەتتىن تىزگىنلەندى . چارۋا ، ئۇي قۇشلىرىدا بولىدىغان 83 خىل پارازىت قۇرت كېسەللىكى ئىچىدە قوي پارازىت قۇرت كېسەللىكى 37 خىل ، بۇنىڭ ئىچىدە شورىغۇچى قۇرت بەش خىل ، تاياقچە قۇرت ۋە تاياقچە قۇرت لىچىنكىسى يەتتە خىل ، يىپچە قۇرت 24 خىل ، قويلارنىڭ بۇرۇن بۇگىلىكى بىر خىل ؛ كالا پارازىت قۇرت كېسەللىكى 19 خىل ، بۇنىڭ ئىچىدە شورىغۇچى قۇرت ئۇچ خىل ، تاياقچە قۇرت ۋە تاياقچە قۇرت لىچىنكىسى ئالتە خىل ، يىپچە قۇرت توققۇز خىل ، سايغاق بىر خىل ؛ ئات پارازىت قۇرت كېسەللىكى يەتتە خىل ، بۇنىڭ ئىچىدە يىپچە قۇرت بەش خىل ، ئات ئاشقازان بۇگىلىكى لىچىنكىسى بىر خىل ، شورىغۇچى قۇرت بىر خىل ؛ چوشقا پارازىت قۇرت كېسەللىكى سەككىز خىل ، بۇنىڭ ئىچىدە تاياقچە قۇرت ۋە تاياقچە قۇرت لىچىنكىسى ئۇچ خىل ، يىپچە قۇرت تۆت خىل ، زىيادە قۇرت بىر خىل ؛ توخۇ پارازىت قۇرت كېسەللىكى 10 خىل ، بۇنىڭ ئىچىدە تاياقچە قۇرت ئۇچ خىل ، يىپچە قۇرت بىر خىل ، سازاق مەددە بىر خىل ، شورىغۇچى قۇرت بىر خىل ، شارچە قۇرت بىر خىل ، كانا بىر خىل ؛ ئىت پارازىت قۇرت كېسەللىكى ئۇچ خىل ، بۇنىڭ ئىچىدە تاياقچە قۇرت بىر خىل ، يىپچە قۇرت ئىككى خىل ؛ توشقان پارازىت قۇرت كېسەللىكى بىر خىل بولۇپ ئۇ توشقان شارچە قۇرتىدىن ئىبارەت .

§ 2 . كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ تىزگىنلەش

1950 ـ يىلى 2 ـ رايون 2 ـ يېزا 5 ـ كەنتتە كالا ئاقسىل كېسىلى تارقالدى ، پادىچىلار يۇقۇملانغان كالىلارنى يايلىتىپ باققاچقا ، كېسەللىك تېخىمۇ يامراپ كەتتى ، 1959 ـ يىلغىچە كالا ئاقسىل كېسىلى ناھىيە بويىچە يەتتە رايون ، 32 يېزا ، ئۇچ كوچا ، 110 نەچچە كەنتتكە كېڭىيىپ ، 7160 نەچچە كالا يۇقۇملاندى . يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇنلارنىڭ ئادەم ئەۋەتىشى ، مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ياردەم بېرىشى ئارقىلىق ، بىرنەچچە ئايدا پۈتۈن كۇچ بىلەن بۇ كېسەللىكنىڭ ئالدى ئېلىنىدى ۋە ئۇزۇل ـ كېسىل تىزگىنلەندى .

1956 ـ يىلىدىن باشلاپ خادىملار دائىم باشقا جايلارغا مال دوختۇرلۇق تېخنىكىسىنى ئۆگىنىشكە ئەۋەتىلدى . 1958 ـ يىلىدىن كېيىن ئالىي مەكتەپ ، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتىغا ئىگە مال دوختۇرلۇق كادىرلىرى ناھىيە ، يېزىلارغا خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە زور بىر تۈركۈم چارۋىچىلىق تېخنىكا تايانچىلىرى تەربىيىلەندى . 1965 ـ يىلىدىن كېيىن ناھىيىدە مال دوختۇرلۇق بويىچە ئۇچ دەرىجىلىك (ناھىيە ، يېزا ، كەنت) كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ تىزگىنلەش تورى تەدرىجىي بەرپا قىلىندى ، ناھىيە بويىچە 100 نەچچە مال دوختۇرى ناھىيىنىڭ چارۋىچىلىق رايونلىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، ھەر يىلى نورمال كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ تىزگىنلەش ئىقتىدارى 2 مىليون 500 مىڭ تۇياقتىن 3 مىليون تۇياققىچە بولدى . 80 ـ يىللاردا چارۋا تۇراقسىز كۆپەيدى ، بەزى يېڭى يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر ۋە ئەسلىدە

تىزگىنلەنگەن ياكى ئاساسىي جەھەتتىن تىزگىنلەنگەن يۇقۇملۇق كېسەللىكلەردىن ئالايلۇق قوي قوتۇر كېسىلى ، چوشقا ۋاباسى قاتارلىق يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر بەزىدە قايتا قوزغالدى . ناھىيىدە كى ئالاقىدار تارماقلار تەدبىر قوللىنىپ كېسەللىك ئەھۋالىنى تىزگىنلەش بىلەن بىر ۋاقىتتا ، پائال ۋاننا ياساپ كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئالدى ۋە تىزگىنلىدى . 1980 - يىلى 27 ۋاننا ياسالدى ، 1993 - يىلى 62گە يەتتى . 1995 - يىلىدىن باشلاپ چارۋىلارنى توختاملىق داۋالاش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى . 2000 - يىلى ناھىيىنىڭ سايرام ، توقسۇن ، قىيىر يېزىلىرىدا كالا - قوي ئاقسىل كېسىلى يۈز بەردى ، كېيىن بۇ كېسەللىكنىڭ پائال ئالدى ئىلىنىپ ، يۇقۇم ئەھۋالى تىزگىنلەندى .

Ⅳ باب

مەبلەغ ۋە ئۇنۇم

§1 . ئاساسىي قۇرۇلۇشقا مەبلەغ سېلىش

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى ، چارۋىچىلىقتا چارۋىلار تەبىئەتكە تايىنىپ ، سۇ قوغلىشىپ بېقىلاتتى . 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا چارۋىچىلىق ئاساسىي قۇرۇلۇشى بىرئاز ياخشىلاندى . 50 - يىللارنىڭ كېيىنكى مەزگىللىرىدە چارۋىچىلىق ماشىنىلىرى يىلمۇ يىل تولۇقلاپ سېتىۋېلىنىپ ، ئوتلاق بەرپا قىلىندى . 1960 - يىلىدىن كېيىن ناھىيە بويىچە 14 چارۋىچىلىق فېرمىسى قۇرۇلدى ، چارۋىچىلارغا 57 مىڭ كۋادرات مېتىر ئۆي سېلىپ بېرىلدى ، 4002 گېكتار ئوتلاق بەرپا قىلىندى .

1987 - يىلى باي ناھىيىسى شىنجاڭ بويىچە 10 ئىنچىكە يۇڭلۇق تاۋار قوي ئىشلەپچىقىرىش بازىسىنىڭ بىرى قاتارىغا كىرگۈزۈلدى ، بازا قۇرۇلۇشىغا دۆلەت 265 مىڭ يۈەن ، ئاپتونوم رايون 140 مىڭ يۈەن مەبلەغ سالدى .

1988 - يىلى 10 - ئايدا باي ناھىيىسى ئاپتونوم رايون بويىچە ئاپەتنىڭ ئالدىنى ئېلىش-چارۋىلارنى قوغداش جەھەتتە ئاسان ئاپەت يۈز بېرىدىغان 30 ناھىيىنىڭ بىرى قاتارىغا كىرگۈزۈل-دى ، دۆلەت 500 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىش ، ناھىيە 813 مىڭ يۈەن مەبلەغ تەييارلاش ئارقىلىق 57 پۇختا قوتان سېلىندى ، 2 .1734 گېكتار يەم - خەشەك يېرى بەرپا قىلىندى ، يىلىغا 900 تونىنا يەم - خەشەك ئىشلەيدىغان ئىككى پونكىت قۇرۇلدى ، بۇنىڭ بىلەن ئاز كەم تۆمەن تۈياق چارۋىنىڭ قىش ۋە ئەتىيازلىق يەم - خەشكىنى تولۇقلاش مەسىلىسى ھەل بولدى ، 57 پادىدىكى 12 مىڭ ساغلىقنىڭ قىشتىن ئۆتۈشى ئۈچۈن ئىسسىق قوتان سېلىندى .

1997 - يىلى باي ناھىيىسى يېزا ئىگىلىك مىنىستىرلىكى ، يېزا ئىگىلىكىنى ئۇنۇمبرسال تەرەققىي قىلدۇرۇش ئىشخانىسى تەرىپىدىن مەملىكەت بويىچە شاخ - شۇمبا بىلەن قوي بېقىشتىكى ئۇلگە ناھىيىلەرنىڭ بىرى قاتارىغا كىرگۈزۈلدى ، بۇنىڭغا دۆلەت 1 مىليون يۈەن مەبلەغ سالدى .

1997 ~ 1999 - يىلىغچە ئۇششاق چارۋىنى نەسىللەندۈرۈش پونكىتىدىن سەككىزى كۆپەيتىلدى ، 785 نەسىللىك قوشقار ، 93 نەسىللىك سىمېنتال بۇقىسى سېتىۋېلىندى ، 45 مىڭ كۈب مېتىرلىق 2525 سېمونت سىلوس ئورنى ياسالدى ، 240 ئوت - چۆپ توغراش ماشىنىسى سېتىۋېلىندى ، 1448 كونا قوتان ئۆزگەرتىلدى .

باي ناھيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى چارۋىچىلىق ئاساسىي قۇرۇلۇش ئەھۋالى

جەدۋەل : 15 — 6

يىللار / تۈرى	1970	1980	1985	1989	1991	1993	1995	1996	1997	1998	1999	2000
سېلىنغان مەبلەغ (تۆمەن يۈەن)		80		2750.3		4677.8						2376.9
پۈختا قوتان		40	65	195	768	359	440	562				
ۋاقىتلىق قوتان		760	1023	1733	1793	1810						
مالچىلارنىڭ ئۆيى		188	312	549	622	713						
ئۇرۇقلاندۇرۇش پونكىتى		65	85	119	108	108	86	111	123	125	128	130
ۋاننا		27	41	52	60	62						
ئۆستەڭ (كىلومېتىر)		20	33	62	205	323						
كۆچ يولى (كىلومېتىر)		80	100	165	465	504	52.2					
كۆۋرۈك		77	120	149	174	219						
بەرپا قىلىنغان يېڭى ئوتلاق (گېكتار)		113.8	173.4	217.9	242.8	269.5						
ئوت - چۆپ ئامبىرى		15	20	27	35	45						
قاشالانغان يەر (گېكتار)		133.3	400	1200	1433.3	1677.1	866.7	866.7	760	866.7	866.7	866.7
بەرپا قىلىنغان ئوتلاق (گېكتار)		113.8	173.4	217.9	242.8	269.5	3833.3	4266.7	4660	4680	5446.7	8013.3
ئوت - چۆپ ئورۇش ماشىنىسى		6	8	10	13	18						18
ئوت - چۆپ باغلاش ماشىنىسى					2							6
ئوت توغراش ماشىنىسى				180	218	274	268	318	427	392	468	481
تالقانلاش ماشىنىسى			2	7	13	21						
چارۋىچىلىقتا ئىشلىتىلىدىغان تراكتور	7	8	9	13	21	36						
چارۋىچىلىقتا ئىشلىتىلىدىغان ئاپتوموبىل		7	16	19	17	21						

يۇك قىرقىش ماشىنىسى		2		4		4					11
دورا چېچىش ماشىنىسى		1				1					
يۇك تازىلاش – يۇك ئۆلچەش ئەسۋابى			1			1					
يەم – خەشەك پىششىقلاش زا- ۋۇتى			1	3	4		3				

§ 2 . ئۇنۇم

80 ~ 90 – يىللاردا ئوتلاقنىڭ مال سىغىمچانلىقى ۋە يىل ئاخىرىدا قولدا قالغان چارۋا مۇقىم كۆپەيدى ، 2000 – يىلى يىل ئاخىرىدا قولدا قالغان چارۋا 758 مىڭ تۇياققا يېتىپ ، 1949 – يىلدىكىنىڭ 3.4 ھەسىسىگە ، 1980 – يىلدىكىنىڭ 1.66 ھەسىسىگە ، 1990– يىلدىكىنىڭ 1.31 ھەسىسىگە تەڭ كەلدى . چارۋىچىلىق مەھسۇلات قىممىتى (ئۆزگەرمەس باھا ، تۆۋەندىمۇ شۇنداق)نىڭ يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتىدە ئىگىلىگەن نىسبىتى ئاشتى ، چارۋا- چىلىق مەھسۇلات قىممىتى 1980 – يىلى 7 مىليون 357 مىڭ 500 يۈەنگە يېتىپ يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 19.6 پىرسەنتىنى ، 1985 – يىلى 11 مىليون 819 مىڭ 600 يۈەنگە يېتىپ ، 21.48% نى ، 2000 – يىلى 74 مىليون 585 مىڭ 400 يۈەنگە يېتىپ 25% نى ئىگىلىدى . چارۋىنىڭ تاۋارلىشىش نىسبىتى ئېشىپ ، 1980 – يىلى 8.08% ، 1990 – يىلى 12.38% بولدى ، 2000 – يىلغا كەلگەندە 63% كە يەتتى . چارۋا مەھسۇلاتى كۆپەيدى ، 1985– يىلى 1327 توننا ، 1995 – يىلى 3966 توننا ، 2000 – يىلى 9200 توننا گۆش ؛ 1972– يىلى 21 توننا ، 1995 – يىلى 927 توننا ، 2000 – يىلى 960 توننا سۈت ؛ 1972 – يىلى 262 توننا ، 1995 – يىلى 950 توننا ، 2000 – يىلى 1020 توننا يۇڭ ؛ 1985 – يىلى 37 مىڭ 500 پارچە ، 1995 – يىلى 84 مىڭ 200 پارچە ، 2000 – يىلى 109 مىڭ 600 پارچە تېرە ئېلىندى .

V باب

ئىگىلىك باشقۇرۇش

§ 1 . ئاپپارات

1 . ناھىيىلىك چارۋىچىلىق ئىدارىسى

1957 – يىلى 2 – ئايدا ناھىيىلىك چارۋىچىلىق – مال دوختۇرلۇق بۆلۈمى قۇرۇلدى . 1962–

يىلى 6 ـ ئايدا ناهيىلىك دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق بۆلۈمى قۇرۇلدى . 1967 ـ يىلى 2ـ ئايدا ناهيىلىك چارۋىچىلىق ـ مال دوختۇرلۇق بۆلۈمى ، دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق بۆلۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، ئۇنىڭ خىزمىتى ناهيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت ئىشلەپچىقىرىش قوماندانلىق گۇرۇپپىسى قارىمىقىدىكى دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق گۇرۇپپىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى . 1974 ـ يىلى 10 ـ ئايدا دېھقانچىلىق ـ ئورمانچىلىق ـ سۇچىلىق ـ چارۋىچىلىق ئىشخانىسى قۇرۇلدى . 1981 ـ يىلى 11 ـ ئايدا دېھقانچىلىق ـ ئورمانچىلىق ـ سۇچىلىق ـ چارۋىچىلىق ئىشخانىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، چارۋىچىلىق بۆلۈمى قۇرۇلدى . 1984 ـ يىلى چارۋىچىلىق ئىدارىسى قۇرۇلدى .

2000 ـ يىلى چارۋىچىلىق ئىدارىسىدا 11 ئىشچى ـ خىزمەتچى ئىشلىدى ، ئىدارە قارىمىقىدا چارۋىچىلىق ـ مال دوختۇرلۇق خىزمەت پونكىتى ، ئوتلاق خىزمەت پونكىتى ، ئوتلاقنى نازارەت قىلىش ئورنى ۋە 13 ئاساسىي قاتلام چارۋىچىلىق ـ مال دوختۇرلۇق پونكىتى بار بولدى .

2 . ناهيىلىك چارۋىچىلىق ـ مال دوختۇرلۇق تېخنىكىسىنى ياخشىلاش مەركىزىي پونكىتى

1952 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ناهيىدە ۋاقىتلىق چارۋىچىلىق ـ مال دوختۇرلۇق پونكىتى قۇرۇلدى . 1954 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ناهيىلىك چارۋىچىلىق ـ مال دوختۇرلۇق تېخنىكىسىنى ياخشىلاش مەركىزىي پونكىتى قۇرۇلدى ، ئۇ كەسپىي ئورۇن بولدى . 2000 ـ يىلى ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 28گە يەتتى .

3 . قويچىلىق فېرمىسى

قويچىلىق فېرمىسى ناهيە بازىرىنىڭ 70 كىلومېتىر غەربىدە بولۇپ ، ئومۇمىي كۆلىمى 965 كۋادرات كىلومېتىر ، يەر كۆلىمى 280 كۋادرات كىلومېتىر . بۇ فېرما تاغلىق رايونغا جايلاشقان بولۇپ ، يەر شەكلى مۇرەككەپ ، كىلىماتى ئىللىق سوغاق ، يامغۇر كۆپ ياغىدۇ ، ياۋايى ھايۋانات ۋە ياۋا ئۆسۈملۈك مەنبەسى مول . يەر شەكلى جەنۇبى پەس ، شىمالى ئېگىز ، دېڭىز يۈزىدىن 1688 ~ 4778 مېتىر ئېگىز . تۆۋەنكى تاغ بەلۋېغىدا پاكار غوللۇق دەرەخ ، چاتقال ، بولۇق ئۆسكەن ياۋا ئوت ـ چۆپلەر بولۇپ ، تەبىئىي سۈپەتلىك ئوتلاق ھېسابلىنىدۇ .

قويچىلىق فېرمىسى قارىمىقىدا ئىككى تەبىئىي كەنت ، تۆت چارۋىچىلىق لەينى ، بىر يېزا ئىگىلىك لەينى ، بىر سېيىر فېرمىسى ، بىر سانائەت ئەتىرىتى ، بىر قوشۇمچە كەسىپ ئەتىرىتى ، بىر ئاساسىي قۇرۇلۇش ئەتىرىتى بار .

قويچىلىق فېرمىسى 1954 ـ يىلى قۇرۇلغان ، ئەسلى نامى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەۋرىي مەھكىمە باي قويچىلىق فېرمىسى بولۇپ ، مەۋرىي مەھكىمىگە بېۋاستە قاراشلىق ئورۇن ئىدى . 1956 ـ يىلى باي ناهيىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ ، نامى باي ناهيىلىك يەرلىك دۆلەت ئىلكىدىكى قويچىلىق فېرمىسىغا ئۆزگەرتىلدى . 1971 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ناهيىلىك ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكىدىكى چارۋىچىلىق فېرمىسى ۋە ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ 14 ـ لەينى ناهيىلىك قويچىلىق فېرمىسىغا ئايرىپ بېرىلدى ، ناهيىلىك قويچىلىق فېرمىسىنىڭ نامى ناهيىلىك شەرق قىزاردى نەسىللىك چارۋىچىلىق فېرمىسىغا ئۆزگەرتىلدى . 1983 ـ يىلى بۇ فېرمىنىڭ نامى شىنجاڭ يەرلىك دۆلەت ئىلكىدىكى باي ناهيىلىك قويچىلىق فېرمىسىغا ئۆزگەرتىلدى .

فېرمىدا چارۋىچىلىق ئاساس قىلىنىدۇ ، ئاساسلىقى شىنجاڭ ئىنچىكە يۈڭلۈق قويى ، گوللاندىيە نەسىللىك سىيىرى ۋە قاراشەھەر نەسىللىك ئېتى يېتىشتۈرۈلىدۇ . فېرمىدىكى كۆپ قىسىم لىيەندۇي ، چارۋىچىلىق نۇقتىلىرى دەريانىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىكى شەرقىي قىرغاقتا جايلاشقان ، بۇ يەردە ئولتۇراقلاشقان چارۋىچى ئاز ، بېقىلىدىغان چارۋا كۆپ ، چارۋىچىلار سۇ ۋە ئوت - چۆپ قوغلىشىپ ئولتۇراقلاشقان . ئوتلاق كۆلىمى 26 مىڭ 680 گېكتارغا يېتىدۇ ، قىشلاق ۋە يايلاققا ئايرىلىدۇ . 2000 - يىلى قولدا قالغان چارۋا 37 مىڭ 800گە يەتتى .

قويچىلىق فېرمىسىدا چارۋىچىلىقتىن باشقا يەنە بۇغداي ، قىچا ، زىغىر ۋە بېدە تېرىلىدۇ ، فېرمىنىڭ 1153.9 گېكتار تېرىلغۇ يېرى بولۇپ ، 60% ئاشلىق بىلەن ئۆزىنى تەمىنلەيدۇ . چارۋىچىلىقنى ماشىنىلاشتۇرۇش سەۋىيىسى خېلى يۇقىرى . 1993 - يىلى فېرمىدا بەش ئاپتوموبىل ، بەش يەم - خەشەك توغراش ماشىنىسى ، ئۈچ ئوت - چۆپ ئورۇش ماشىنىسى ، بىر يۇڭ قىرقىش ماشىنىسى ، بىر ماتورلۇق سۇت سېغىش ماشىنىسى ، 17 چوڭ - ئوتتۇرا تراكتور بار بولدى . 15 كىلوۋاتلىق كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىدىن بىرى قۇرۇلدى . 2000 - يىلى 2 مىليون 57 مىڭ تونىنا ئاشلىق ، 34 مىڭ تونىنا ياغلىق دان ئېلىندى .

2000 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچى 992گە يەتتى ؛ فېرمىدا تۆت باشلانغۇچ مەكتەپ ، بىر كىنوخانا ، بىر شىپاخانا ۋە بىر ئۇنىۋېرسال ماگىزىن ، ئىككى ئاشخانا بار .

§2 . ئىگىلىك باشقۇرۇش

50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا بىر ئائىلىدە بىر ئادەم چارۋا باقاتتى .

1958 - يىلى خەلق گۈڭشىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، چارۋا ئىشلەپچىقىرىش ئەتراپىدىكى تەۋە قىلىنىپ ، كوللېكتىپ بېقىلدى . 60 - يىللارنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە پادىنى ، ئادەمنى ، ھەقنى بېكىتىشتىن ئىبارەت ئۇچنى بېكىتىش چارىسى قوللىنىلدى . كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى فېرمىلارنىڭ ھەر بىر قوي پادىسىدا 200دىن 250كىچە قوي بولدى ، ھەر بىر قوي پادىسىنى 2 ~ 3 ئادەم باقتى (تۆللەش مەزگىلىدە 5 ~ 6 ئادەم باقتى) ، مالچىنىڭ ئايلىق ئىش ھەققى 30 ~ 45 يۈەن ، يارىمچى مالچىنىڭ 15 ~ 30 يۈەن بولدى . بەزى چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش ئەتراپىدىكى بىر قوي بويىچە ھەق ھېسابلاندى ، بىر قوينى باقسا ئايدا 1.0 ~ 0.12 يۈەن ھەق بېرىلدى . دۆلەت ئىلكىدىكى قويچىلىق فېرمىلىرىدا پادىنى ، ئادەمنى ، ۋەزىپىنى ۋە ھەقنى بېكىتىش چارىسى قوللىنىلدى ، تۇغىدىغان ساغلىق پادىسىدا 250 ~ 300 قوي ، تۇغمايدىغان ساغلىق پادىسىدا 350 ~ 380 قوي بار بولدى ، ھەر بىر قوي پادىسىنى 2 ~ 3 مالچى باقتى . ھەق ئوخشاش بولمىغان پادا تۈرى ، ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى قاتارلىق بەلگىلەنگەن ۋەزىپە كۆرسەتكۈچىگە ئاساسەن ھېسابلاندى ، كۆرسەتكۈچنى ئورۇندىغانلار ئىچىدىن 1 - دەرىجىلىك ئىش ھەققى (80 ~ 120 يۈەن) ئالدى ، ۋەزىپىنى ئورۇندىيالمىغانلارغا ۋەزىپە ئورۇنداش ئەھۋالىغا قاراپ 2 - ، 3 - ، 4 - دەرىجىلىك ۋە دەرىجىدىن تاشقىرى تۆت دەرىجە بويىچە ئىش ھەققى بېرىلدى ، دەرىجىدىن تاشقىرى دەرىجىلىك ئايلىق ئىش ھەققى 15 ~ 30 يۈەن بولدى ، تۆلىنىڭ ئەي بولۇش نىسبىتىنى تەلەپكە يەتكۈزگەنلەرگە مۇكاپات بېرىلدى .

1984 - يىلى ناھىيە بويىچە 13 يېزا ، فېرمىدا چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلدى ، 1232 چارۋا پادىسى ھۆددىگە بېرىلدى ، 1232

چارۋىچى ئائىلىسى ھۆددىگە ئېلىشقا قاتناشتى . چارۋىچىلىق كەسپىي ئائىلىلىرى ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىەت تۇزۇمىدە باھا قويۇپ ئائىلىلەرگە ئۆتكۈزۈپ بېرىش ۋە باھاغا سۈندۇرۇپ ھۆددىگە بېرىش شەكلى قوللىنىلدى . باھا قويۇپ ئائىلىلەرگە ئۆتكۈزۈپ بېرىش پەقەت چوڭ ئەترەت ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىدىلا يولغا قويۇلدى ، بۇنىڭدا چارۋا چارۋا پادىسىنىڭ ئوتتۇرىچە ئېغىر-لىقى بازار باھاسىدىكى مۇلچەرىي باھا (ھەر بىر يېزىنىڭ كونكرېت ئەھۋالى ئوخشاش بولمىدى ، ئادەتتە قوينىڭ ھەر كىلوگرامىغا 1 ~ 1.20 يۈەن باھا قويۇلدى) بويىچە شەخسلەرگە سېتىپ بېرىلدى ، 3 ~ 5 يىلغىچە پۇلنى قايتۇردى ، ئۇلار دۆلەتكە 8 % ~ 10 % نىسبەت بويىچە تاۋار چارۋا تاپشۇردى . باھاغا سۈندۇرۇپ ھۆددىگە بېرىش پرىنسىپىدا دېرىغا كاپالەتلىك قىلىش-قىممىتىنى ساقلاش ، ئوتلاقتىن بىر تۇتاش پايدىلىنىش - باشقۇرۇش ، نەسىلنى بىر تۇتاش ياخشىلاش ، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ بىر تۇتاش ئالدىنى ئېلىش - تىزگىنلەش ، بىر تۇتاش ئىگىلىك باشقۇرۇش ۋە پىرسەنت قالدۇرۇش ، چارۋىچىلىق ئاساسىي قۇرۇلۇشىنى بىر تۇتاش قىلىش ئالدىنقى شەرتى بويىچە ، چارۋىلار يۇقىرى ، ئوتتۇراھال ، تۆۋەن ئېغىرلىق بويىچە تاللە-نىپ ، قوينىڭ ھەر كىلوگرامى 1.20 ~ 1.50 يۈەن ، ئۇچكىنىڭ 0.80 ~ 1 يۈەن بويىچە باھاغا سۈندۇرۇلۇپ مالچىلارغا ھۆددىگە بېرىلدى . ھۆددىگە بېرىلگەندىن كېيىن مالچىلارنىڭ ھەر بىر قوينىڭ ئەسلىدىكى سۈپىتىنى ھەر يىلى ساقلاپ قېلىشى ۋە قوي سانىنى ئۆزگەرتمەسلىكى شەرت قىلىنىدى (ئۇنداق بولمىسا جەرىمانە قويۇلدى) ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا چارۋىچىلىق فېرمىلىرى يۇقىرىغا تاپشۇرغان ساغلىقنىڭ 20 ~ 30 پىرسەنتى بويىچە تۆل ئېلىش شەرت قىلىنىدى ، يىمەكلىك شىركىتىگە 10 % تاۋار چارۋا بەردى ، يۇقىرىغا بەلگىلەنگەن مىقدارىدا نەق پۇل (چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى باھاغا سۈندۇرغان پۇل ، بىر قوي ئۈچۈن تۆت يۈەن ، بىر ئۆچكە ئۈچۈن 0.50 يۈەن) تاپشۇرۇلدى . چارۋا ساتقان پۇلنىڭ 10 پىرسەنتى يۇقىرىغا تاپشۇرۇلۇپ چارۋىچىلىق فېرمىلىرىنىڭ چارۋىچىلىق ئاساسىي قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلدى ، قالغان كىرىم چار-ۋىچىلارنىڭ ئىگىدارلىقىدا بولدى .

ناھىيىلىك قويچىلىق فېرمىسى 1985 - يىلىدىن باشلاپ ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيىەت تۇزۇمىنى يەنمۇ ياخشىلىدى ، چارۋا ئىگىدارلىق ھوقۇقى دۆلەت ئىلكىدە بولۇش شەرتى ئاستىدا ، پادىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى قاتارلىق كونكرېت شەرتكە ئاساسەن ، دېرىغا كاپالەتلىك قىلىش - قىممىتىنى ساقلاش (ئەسلىدىكى چارۋا سانىنى ئۆزگەرتمەسلىك)نى يولغا قويۇپ ، يۇقىرىغا پايدا ۋە تاۋار چارۋا تاپشۇرۇشنى بەلگىلىدى ، ئاشقان مەھسۇلاتنى ئۆزىگە قالدۇردى ، بەش يىلغىچە مالچىلارغا ھۆددىگە بېرىشنى ئۆزگەرتمىدى ، ھۆددىگە بېرىش تۇزۇمىدە بەشتە بىر تۇتاش بولۇشنى يولغا قويدى ، يەنى بىر تۇتاش سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى ۋە دۆلەتكە پىرسەنت قالدۇرۇش ، ئوتلاقتىن بىر تۇتاش پايدىلىنىش - باشقۇرۇش ، نەسىلنى بىر تۇتاش ياخشىلاش ۋە كېسەللىكنىڭ بىر تۇتاش ئالدىنى ئېلىش - تىزگىنلەش ، چارۋا مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئوبوروت يوللىرىنى بىر تۇتاش راۋانلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت .

1990 ~ 2000 - يىلىغىچە ناھىيىلىك ھۆكۈمەت بىلەن يېزا ، بازار (مەيدان ، فېرما) لار ھەر يىلى چارۋىچىلىق مەسئۇلىيەتنامىسى ئىمزالىدى ، يېزا ، بازا (مەيدان ، فېرما)لارمۇ مۇناسىپ ھالدا كەنتلەر بىلەن چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىش نىشان مەسئۇلىيەتنامىسى ئىمزالىدى ، مەسئۇلىيەتنامىنىڭ مەزمۇنىغا ئاساسەن ھەر يىلى يىل ئاخىرىدا نەقلەشتۇرۇش ، جازالاش ۋە مۇكاپاتلاش ئىجرا قىلىنىدى . 1996 - يىلى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئاساسىي قاتلام چارۋىچىلىق-مال دوختۇرلۇق پونكتلىرىدا ئۇچىنى بېكىتىش (ئاپپاراتنى ، شتاتنى ، خادىمنى بېكىتىش)

خىزمىتىنى يولغا قويدى ، خادىم بېكىتىشنى باشقۇرۇشتا ، باشقۇرۇش ھوقۇقى ناھىيىلىك چارۋىچىلىققا مەسئۇل تارماقتا بولدى ؛ مالىيە باشقۇرۇشتا ، ئاساسىي قاتلام چارۋىچىلىق - مال دوختۇرلۇق پونكىتلىرى كەم خىراجەتلىك ئورۇندىن تولۇق خىراجەتلىك ئورۇنغا ئۆزگەرتىلدى ، ناھىيە تەۋەسىدە ئوتلاقنى ھەقلىق ھۆددىگە بېرىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى ، 2000 - يىلىغىچە ناھىيە بويىچە ھۆددىگە بېرىلگەن ئوتلاق 498 مىڭ 866.7 گېكتارغا يەتتى ، ئوتلاقنى ھەقلىق ئىشلىتىش كىنىشكىسىدىن 1369ى تارقىتىلدى .

ئون ئالتىنچى قىسىم

ئورمانچىلىق

ئون ئالتىنچى قىسىم

ئورمانچىلىق

ناهيه تەۋەسىدىكى تاغلىق يەر كۆلىمى 16 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر بولۇپ ، ناهيه ئومۇمىي يەر كۆلىمىنىڭ تەخمىنەن 80 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . كۆپ قىسىم تاغلىق رايونلارغا ئىپتىدائىي ئورمان جايلاشقان . ئورماننى قوغداش خىزمىتىگە بولغان تونۇش يېتەرسىز بولغانلىقى ۋە ئورمان-نىڭ هوقۇق تەۋەلىكى ئېنىق بولمىغانلىقى ئۈچۈن ، 50 ~ 70 - يىللارغىچە بولغان ئارىلىقتا ئىپتىدائىي ئورمان ۋە تۈزلەڭلىكتىكى ئورمان دېگۈدەك ئېغىر بۈزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى .

1978 - يىلىدىن كېيىن ناهيه تەۋەسىدىكى ئورمان دۆلەتنىڭ «ئۈچ شىمالىي رايون» ئېهاتە ئورمىنى پىلانىغا كىرگۈزۈلدى ، ناهيىلىك پارتكوم بىلەن ناهيىلىك هۆكۈمەت تۈرلۈك ئورمان-چىلىق سىياسەتلىرىنى ئىزچىل ئەمەلىيلەشتۈرۈپ ، ئورمان بىنا قىلىش ۋە ئورمان مۇهاپىزەت قىلىشنى كۈچەيتتى ، 2000 - يىلىغىچە ناهيه بويىچە ساقلىنىپ قالغان ئورمان كۆلىمى 100 مىڭ گېكتارغا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە تۈزلەڭلىكتە بەرپا قىلىنغان ئورمان 16 مىڭ گېكتار ، ئوتتۇرىچە ئورمان كۆلىمى 0.51 گېكتار . 2000 - يىلى ئورمان بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى 1981 - يىلىدىكى 3.1% تىن 5.3% كە ، تۈزلەڭلىكنىڭ يېشىللىشىش نىسبىتى 32% كە يەتتى . ناهيه بويىچە تۆت ئورۇندا كۆلىمى چوڭ كۆچەت تىكىش بازىسى قۇرۇلدى ، بۇلاردىن 10 مىڭ مو كېلىدىغان سايلەڭگەر ئېكولوگىيىلىك ئورمان بازىسى خېلى داڭلىق .

I باب

ئورمانىنىڭ تارقىلىشى

§1 . تارقىلىش ئەهۋالى

1 . غوللۇق دەرەخلەر

شەمشاد دېگىز يۈزىدىن 2200 ~ 3600 مېتىرغىچە ئېگىز بولغان تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي

ئېتىكىدىكى ئېگىز ۋە ئوتتۇراھال تاغلىق رايونلاردىكى تەسكەي يانتۇلۇقلاردا بەلۋاغسىمان پارچە-پۇرات ئۆسكەن بولۇپ ، كۆلىمى 37 مىڭ 685.5 گېكتار كېلىدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدە ياپسا ئورمان كۆلىمى 4335.5 گېكتار . زاپاس يىغاچ مىقدارى 2 مىليون 712 مىڭ كۇب مېتىر .

مۇزارت دەرياسى قىرغاقلىرىدا قەدىمكى توغراق دەرەخلىرى ، تاغ تېرىكى ، قېيىن قاتارلىقلار ئارىلىشىپ ئۆسكەن ، ئۇنىڭ كۆلىمى 3869.7 گېكتار كېلىدۇ .

قاپسىلاڭ دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىنىغا جايلاشقان چامغۇرلۇق گىدرولوگىيە پونكىتىنىڭ ئۇدۇلىدىكى قۇرۇق جىلغىدا ، تەلۈچۈك دەرياسى ئوتتۇرا ئېقىنىنىڭ سېكىم كەنتىدىكى جىلغىدا تاغ تېرىكى ، مەجنۇنتال ، جىگدە قاتارلىق دەرەخلەر ۋە سامان غوللۇق يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەر ئۆسكەن .

2 . چانقال ئورمىنى

ئېدىرلىق ، تۆزلەڭلىك رايونلاردىكى ئازگاللىق - زەيلىكلەردە ئازغان ، جىغان ، يۇلغۇن قاتارلىق چانقال ئورمىنى كەڭ دائىرىدە ئۆسكەن ، ئۇنىڭ كۆلىمى تەخمىنەن 45 مىڭ 199.96 گېكتارغا يېتىدۇ .

ناھىيە تەۋەسىدە چانقال ئورمىنىنىڭ ئاساسلىق تەركىبى بولغان يۇلغۇن ئەڭ كەڭ تارقالغان ، ئۇ دېھقانلارنىڭ ئاساسلىق يېقىلغۇلىرىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ ، يۇلغۇن ھەددىدىن زىيادە كېسىۋېتىلگەنلىكتىن ، ئېكولوگىيە ناھايىتى ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى .

§2 . دەرەخ تۈرلىرى

ناھىيە تەۋەسىدە دەرەخ تۈرلىرى خېلى كۆپ ، تاغلىق رايونلاردا دەرەخ تۈرلىرىدىن ئاساسلىقى شەمشاد ، تاغ تېرىكى ، تاغ سۆگىتى ، قېيىن ، چىتىن ، ساي تېرىكى ، جىگدە ، تاغ ئارچىسى ، ئارچا بار . ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئېگىز ھەم ئوتتۇراھال تاغلارنىڭ تەسكەي يانتۇلۇقلىرىدا ۋە دەريا ۋادىلىرىدىكى جايلاردا ئۆسكەن ، تۆزلەڭلىكتىكى دەرەخ تۈرلىرى ئىچىدە ماتېرىيال ئورمىنىدىن كۆمۈش تېرەك ، شىنجاڭ تېرىكى ، مىرزاتېرەك ، كانادا تېرىكى ، توغراق ، بوز تېرەك ، كىچىك يوپۇرماقلىق تېرەك ، چوڭ يوپۇرماقلىق تېرەك ، تاغ تېرىكى ، ساي تېرىكى ، پاقا تېرەك ، ئادەتتىكى قارىياغاچ ، سۇۋادان تېرەك ، سېدە ، ئاق سۆگەت ، مەجنۇنتال ، ماسۇدانا سۆگىتى ، تاغ ئاق سۆگىتى ، چوڭ يوپۇرماقلىق ئەرمىدۇن ، كىچىك يوپۇرماقلىق ئەرمىدۇن ، سوپۇن دەرىخى ، ئاق ئاكاتسىيە ، تۆخۈمەك دەرىخى ، مۇرەككەپ يوپۇرماقلىق ئىرەن ، شەرق ئارچىسى ، تاغ سۆگىتى ، بېيجىڭ تېرىكى ، جىگدە قاتارلىقلار بار . بۇلار ئاساسەن جىلغا بويىدىكى جايلاردا ۋە چۆللەردە ئۆسكەن ؛ ئىقتىسادىي ئورماندىن ئالما ، ئۈرۈك ، ئالۇچا ، شاپتۇل ، ياڭاق ، ئۈزۈم ، نەشپۈت ، گىلاس ، بېھى ، بادام ، ئەنجۈر ، ئۇجمە ، پىندىق ياڭاق بار ؛ چانقاللاردىن يۇلغۇن ، بالغىن ، زىرىق ، ئۇچقات ، قارىغان ، قوڭغۇراقتىكەن ، سازلىق سۆگىتى ، جۇزغۇن ، ئازغان ، تىلقانات ، ئالىقات ، قامراق گىرلەن ، قۇستە ، ئېشەك قۇمۇچى ، كۆرۈك ، چاكاندا ، گوڭسۇڭ قاتارلىقلار بار .

ناھىيە تەۋەسىدە شەمشاد ، كۆمۈش تېرەك ۋە جىگدە ئەڭ كۆپ تارقالغان .

1 . شەمشاد

بۇ ، قارىغاي ئائىلىسىگە تەۋە بولۇپ ، دائىم كۆكىرىپ تۇرىدىغان يىڭنە يوپۇرماقلىق ئېگىز دەرەخ ھېسابلىنىدۇ . كىچىك شاخلىرىدا روشەن يوپۇرماق تەگلىكى بولۇپ ، ئېگىزلىكى 30 مېتىرغا يېتىدۇ ، ئاپتاپخۇمار ياكى سايىغا ، سوغۇققا چىداملىق ، كۆپ ھاللاردا دېڭىز يۈزىدىن 2200 ~ 3200 مېتىر ئېگىز بولغان ئوتتۇراھال ، ئېگىز تاغ بەلۋاغلىرىدىكى تەسكەي يانتۇلۇق-لار ، دەريا ۋادىسىدىكى رايونلارغا تارقالغان بولۇپ ئاستا ئۆسىدۇ .

2 . كۇمۇش تېرەك

بۇ ، تال ـ تېرەك ئائىلىسىگە تەۋە يوپۇرماق تاشلايدىغان غوللۇق دەرەخ بولۇپ ، ئېگىزلىكى 35 مېتىر كېلىدۇ ، قوۋزىقى ئاق كۇلرەڭ ، يوپۇرماقلىرى كەڭ ، تۇخۇمسىمان شەكىلدە ، ئۇچ قىرلىق تۇخۇمسىمان ھەم ئىللىپىس تۇخۇمسىمان شەكىلدە كېلىدۇ ، ئاپتاپخۇمار ، يىلتىز سىستېـ-مىسى تەرەققي قىلغان ، ماتېرىيال سۇپىتى ياخشى ، چۆللۈك ، شورلۇق تۇپراقتا ئۆسىدۇ ، قۇمنى تۇراقلاشتۇرغۇچى مۇھاپىزەتچى بولۇپ ، تېز ئۆسۈپ مول ھوسۇل بېرىدۇ ، ناھىيە بويىچە كۆپرەك تىكىلگەن .

باي ناھىيىسىدىكى ئاساسلىق تېرەك ، سۆگەتلەرنى تەكشۈرۈش ئەھۋالى

جەدۋەل : 16 — 1

دەرەخ تۈرى	دەرەخ يىلى	ئوتتۇرىچە ئېگىزلىكى (مېتىر)	ئوتتۇرىچە كۆكرەك دىئامېتىرى (مېتىر)	تاج (مېتىر)	ئوتتۇرىچە ئۆسۈشى (كۇب مېتىر)	ئىزاھات
كۇمۇش تېرەك	15	13	20	3. 5	0. 1915	بېزا ـ بازار ئەھلي ئۆلچەپ چىققان ماتېـ-رىياللارغا ئاساسلا-نىدى
شىنجاڭ تېرىكى	18	16	32	2. 5	0. 527	
مىرزاتېرەك	19	14	24. 9	1. 5	0. 288	
كانادا تېرىكى	15	12. 5	20	2. 8	0. 168	
سۆگەت	19	9	32	3. 5	0. 293	

3 . جىگدە

بۇ ، جىگدە ئائىلىسىگە تەۋە بولۇپ «ئاق سۆگەت» ، «خۇشبۇي سۆگەت» ، «جىگدە» دەپمۇ ئاتىلىدۇ . ئۇ ، يوپۇرماق تاشلايدىغان چانقال ياكى كىچىك غوللۇق دەرەخ بولۇپ ، قېرى شاخلىرى قوڭۇر رەڭلىك ، تىكەنلىك ، يۇمران شاخلىرى تومۇنسىمان ئاق رەڭلىك تەڭگىسىمان قاسراقلىق ، يوپۇرمىقى ئۇزۇنچاق يۇمىلاق تومۇنسىمان شەكىلدە ياكى تار تومۇنسىمان شەكىلدە بولىدۇ . ئىككى يۈزىدە ئاق رەڭلىك تەڭگىسىمان قاسراق بار . يازدا چېچەكلەپ خۇشپۇراق چاچىدۇ ، دائىم قۇملۇق رايونلاردا ئۆسىدۇ ، بۇ ، سۇ ـ تۇپراقنى ساقلايدىغان ، قۇمدىن مۇداپىئە كۆرىدىغان ئورمان بىنا قىلىشتىكى ئەڭ ياخشى دەرەخ بولۇپ ، مىاسىلىشىشچانلىقى كۈچلۈك ، يىاغىاچ سۇپىتى قاتتىق .

II باب

ئورمان بەرپا قىلىش

§1 . كۆچەت يېتىشتۇرۇش

ئەنئەنىۋى كۆچەت يېتىشتۇرۇش ئۇسۇلىدا مېۋىلىك دەرەخلەرنى تېرىپ ئۇندۇرۇپ ، ئاندىن ئۇلاش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ كەلگەندى ، تېرەك ئورەك كولاپ يىلتىزى كېسىلىپ چۆنەكتىن كۆكلىتىلەتتى . سۆگەتنىڭ شېخى كېسىلىپ قەلەمچە قىلىپ ئۆستۇرۇلەتتى .

1958 ـ يىلى گۈڭشې ئومۇملاشقاندىن كېيىن ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرى كۆچەت يېتىشتۇرۇپ ، تېرەك ، سۆگەتنى قەلەمچە قىلىپ تىكتى ياكى جىگدىنى تېرىپ ئۆستۈردى . 60 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا ناھىيىلىك ئورمان پونكىتى مىچىغ يېزىسىدا سېتىۋالغان 10 گېكتار يەرنى كۆچەتخانا قىلىپ داڭلىق ۋە ئاز ئۇچرايدىغان دەرەخلەردىن ياپىلاق ئارچا ، جۈڭگو ياسىن دەرىخى ، كىچىك يوپۇرماقلىق ئەرمۇدۇن ، ئاق ئاكاتسىيە ، زەرەڭ ، پىندىق ياڭاق ، بادام قاتارلىقلارنى ئۆستۈردى ، يەنە ياڭاق ، شاپتۇل ، ئۆرۈك ، ئالما ، قارىياغاچ ، ئۇجمە ، ئۈزۈم ، جىگدە ، كۈمۈش تېرەك ، بېيجىڭ كىچىك يوپۇرماقلىق تېرىكى ، كانادا تېرىكى ، مەجنۇنتال ، ماسۇدانا سۆگىتى قاتارلىقلارنى ئۆستۈردى .

1984 ـ يىلى ئالتە يېزىدا ئورمان پونكىتى قۇرۇلدى ، 229.5 گېكتار كۆچەتخانا بەرپا قىلىنىپ ، يىلىغا 17 مىليون 215 مىڭ تۇپ كۆچەت يېتىشتۇرۇلدى . 1985 ـ يىلى ناھىيە ، يېزا ، كەنت ، گۈرۈپپا ، ئائىلىدىن ئىبارەت بەش دەرىجىلىك كۆچەت يېتىشتۇرۇش تورى يولغا قويۇلۇپ ، ناھىيە بويىچە 437.9 گېكتار يەردە كۆچەت يېتىشتۇرۇلۇپ ، 30 مىليون 952 مىڭ تۇپ كۆچەت يېتىشتۇرۇلدى . 1986 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 384.7 گېكتار يەردىكى 25 مىليون 560 مىڭ تۇپ كۆچەت تۇتتى . ئالدىنقى يىللاردىن ئېشىپ قالغان 6 مىليون 440 مىڭ تۇپ كۆچەتنى قوشقاندا يېتىشتۇرۇلگەن كۆچەت 32 مىليون تۇپكە يەتتى . بۇ كۆچەت بىلەن ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياجىنى قامداپلا قالماي يەنە ئاقسۇ شەھىرىگە 150 مىڭ تۇپ سېتىپ بېرىلدى .

1994 ـ يىلىغا كەلگەندە ئۇچ دەرىجىلىك كۆچەتخانا بازىلاشتۇرۇلۇپ ، ئىقتىسادىي ئورمانىنىڭ سورتلۇق كۆچەتلىرىنى كۆپەيتىشتەك ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە 190.7 گېكتار يەردە كۆچەت يېتىشتۇرۇلدى ، يېتىشتۇرۇلگەن كۆچەتلەرنىڭ 87 پىرسەنتى تۇتتى .

1986 ـ يىلى يېتىشتۇرۇلگەن 121.4 گېكتار يەردىكى سۈپەتلىك كۆچەت بازارغا سېلىنىپ ، خېلى ياخشى ئىقتىسادىي ئۈنۈم ھاسىل قىلىندى .

2000 ـ يىلى ناھىيە تەۋەسىدە 75.7 گېكتار يەردە كۆچەتخانا بەرپا قىلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىقتىسادىي ئورمان كۆچىتى 70% نى ئىگىلىدى ، 5 مىليون 670 مىڭ تۇپ دەرەخ كۆچىتى يېتىشتۇرۇلدى .

80 ـ يىللاردا تەرەققىيات خاراكتېرلىك ئورمانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بىر تۈركۈم كەسىپي ئائىلىلەر ، نۇقتىلىق ئائىلىلەر كۆچەت يېتىشتۈردى . 1985 ـ يىلى ناهيە بويىچە «ئورمانچىلىقتا ئىككى خىل ئائىلە»دىن 70 نەچچىسى بارلىققا كەلدى ، ئۇلار يېتىشتۈرگەن كۆچەت 18.3 گېكتارغا يېتىپ ناهيە بويىچە كۆچەت يېتىشتۈرۈلگەن ئومۇمي يەر كۆلىمىنىڭ 4.12 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، 2 مىليون 740 مىڭ تۈپ كۆچەت يېتىشتۈرۈلدى . 1986 ـ يىلى ئەتىيازدا 740 ئائىلىلىك دېھقان 3 مىليون 598 مىڭ تۈپ كۆچەت سانتى . شۇ يىلى 54 ئورمانچىلىق كەسىپي ئائىلىسى 29.3 گېكتار يەردە كۆچەت يېتىشتۈرۈپ 4 مىليون 55 مىڭ تۈپ كۆچەت ئىشلەپچىقاردى .

90 ـ يىللاردا كۆچەت يېتىشتۈرۈش دېھقانلارنىڭ نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ بېيىپ هاللىق سەۋىيىگە يېتىشىنىڭ بىر يولى بولۇپ قالدى .

§2 . ئورمان بەرپا قىلىش

1978 ـ يىلى باي ناهيىسى دۆلەتنىڭ «ئۇچ شىمالي رايون» (غەربىي شىمال ، شىمالي جۇڭگو ، شەرقي شىمال) ئېهاتە ئورمىنى پىلانى قۇرۇلۇشى سىستېمىسىغا كىرگۈزۈلدى . 1980ـ يىلىدىن باشلاپ ئېتىز ـ ئېرىق ئېهاتە ئورمىنى بەرپا قىلىش ئاساسي گەۋدە قىلىنغان كۆچەت تىكىپ ئورمان بىنا قىلىش يېزىلارنىڭ جاي جايلىرىدا قانات يايدۇرۇلدى . 1985 ـ يىلى ئەتىيازدا ناهيە تەۋەسىدىكى يېزىلاردا 359 پارچە سالا ئېتىزنىڭ ئەتراپىدىكى 301 مىڭ 280 مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى ئورمان بەلۋېغىغا كۆچەت تىكىلدى . 1986 ـ يىلى 1000 گېكتار سالا ئېتىز ئېهاتە ئورمىنى بەرپا قىلىندى ، بۇلاردىن 746.67 گېكتار يەردىكى كۆچەت تۈتتى ؛ ناهيە بويىچە بەرپا قىلىنغان ئومۇمي ئېتىز ـ ئېرىق ئېهاتە ئورمىنى كۆلىمى 2513.1 گېكتارغا يېتىپ ، تېرىلغۇ يەر كۆلىمىنىڭ 4.3 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

1990 ـ يىلىدىن كېيىن باي ناهيىسى (مەجبۇرىيەت كۆچىتى تىكىش نىزامى)نى كەڭ تەشۋىق قىلىش ۋە ئىزچىللاشتۇرۇش بىلەن بىللە ، «ئېكولوگىيىلىك مۇهىت قۇرۇلۇشى ۋە ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش شۇنىڭدەك ئىجتىمائىي ئۇنۇم قۇرۇلۇشى »دىن ئىبارەت ئۇچنى بىر گەۋدە لەشتۇرۇش سىستېما قۇرۇلۇشىنى چىڭ تۇتۇپ ، ئېتىز ـ ئېرىقلارنى ئورمان بىلەن تورلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى بىر تۈرلۈك مۇهىم نۇقتا قىلىپ ، ئومۇمي خەلق مەجبۇرىيەت كۆچىتى تىكىش پائالىيىتىنى زور كۈچ بىلەن قانات يايدۇردى . 1994 ـ يىلى 1 مىليون 11 مىڭ تۈپ كۆچەت تىكىلدى ، پارچە ـ پۇرات يەرلەرگە 2 مىليون 511 مىڭ تۈپ كۆچەت تىكىلدى .

1998 ـ يىلى 1423.1 گېكتار سالا ئېتىز ئېهاتە ئورمىنى بەرپا قىلىندى . 2000 ـ يىلىغىچە ناهيە بويىچە بەرپا قىلىنغان ئېتىز ـ ئېرىق ئېهاتە ئورمىنى 3867.1 گېكتارغا ، بەرپا قىلىنغان ئورمان كۆلىمى 16 مىڭ گېكتارغا ، پارچە ـ پۇرات تىكىلگەن كۆچەت 45 مىليون 212 مىڭ تۈپكە يەتتى .

1 . ماتېرىيال ئورمىنى

50 ـ يىللاردىن باشلاپ ماتېرىيال ئورمىنى بەرپا قىلىنغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇزاقتىن بۇيان «ئاشلىقنى تۈتقا قىلىش» ، «دەل ـ دەرەخلەرنى ئاشلىق ئورنىدا ئىستېمال قىلغىلى

بولمايدۇ » دېگەن ئىدىيىنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن ، ماتېرىيال ئورمىنىنىڭ تەرەققىياتى ئاستا بولۇپ كەلدى . 1978 ـ يىلىدىن كېيىن ئورمانچىلىق سىياسىتى ئىزچىل ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈپ ، ماتېرىيال ئورمىنى بەرپا قىلىش ئىشى تېز تەرەققي قىلدى . 2000 ـ يىلىغىچە 3588.8 گېكتار ماتېرىيال ئورمىنى بەرپا قىلىندى . دەرەخ تۈرلىرىدىن كۇمۇش تېرەك ، شىنجاڭ تېرىكى ، مىرزا تېرەك ئاساس قىلىندى .

2 . يېقىلغۇ ئورمىنى

يېزىلاردا تاماق ئەتكەندە ، ئىسسىنغاندا يۇلغۇن ، سۆكسۆك ، تۇغراق ئاساس قىلىنىپ كەلگەنىدى . 1981 ـ يىلى ئورمانچىلىق سىياسىتى قويۇۋېتىلىپ ، ھەر بىر ئائىلىگە قالدۇرۇق ئورمان يېرى ئايرىپ بېرىلدى ، بىر قىسىم قالدۇرۇق يەرلەردە يېقىلغۇ ئورمىنى بەرپا قىلىندى ، دەرەخ تۈرلىرىدىن ئاساسلىقى جىگدە ، ئاق سۆگەت تىكىلدى . 1983 ـ يىلى 25.8 گېكتار ، 1991 ـ يىلى 529 گېكتار يېقىلغۇ ئورمىنى بەرپا قىلىندى . 2000 ـ يىلى بەرپا قىلىنغان يېقىلغۇ ئورمىنى 3242.2 گېكتارغا يەتتى .

3 . ئىقتىسادىي ئورمان

50 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا ئىقتىسادىي ئورماننى ئاساسلىقى شەخسلەر تىكەتتى . 60 ~ 70ـ يىللاردا ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرى مېۋىلىك باغ بەرپا قىلىپ ، ئۇجمە تىكىپ ، ئىقتىسادىي ئورماننى تەرەققي قىلدۇردى . 90 ـ يىللاردا باغۋەنچىلىك ـ مېۋىزارلىق زور كۈچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇلۇپ ، ئىقتىسادىي ئورمان تېز تەرەققي قىلدۇرۇلدى . 2000 ـ يىلىغا كەلگەندە ناھىيە بويىچە بەرپا قىلىنغان ئىقتىسادىي ئورمان 5151 گېكتارغا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە مېۋىلىك باغ 2354 گېكتار .

4 . ئېھتىياتە ئورمىنى

1964 ـ يىلى ناھىيە بويىچە «بەشتە ياخشى يېزا» قۇرۇلۇشى قانات يايدۇرۇلۇپ ، ئورمان بەلۋاغلىرى سالا ئېتىز ، ئۆستەڭ ، يوللار بىلەن يۇرۇشلەشتۇرۇلدى ، ئېتىز ـ ئېرىق ئېھتىياتە ئورمان بەلۋېغى بەرپا قىلىندى . 70 ـ يىللارغا كەلگەندە ناھىيە بويىچە ئېتىز ـ ئېرىق ئېھتىياتە ئورمىنى تورى ئاساسىي جەھەتتىن شەكىللەندى . ئاساسلىق ئورمان بەلۋاغلىرىنىڭ كەڭلىكى 3 ~ 5 رەت ، يارداملىق ئورمان بەلۋاغلىرىنىڭ كەڭلىكى 2 ~ 3 رەت ، تۈپ قۇرلىرىنىڭ ئارىلىقى 1×0.8 مېتىر قىلىنىپ ، ئاساسلىقى سۈۋادان تېرەك تىكىلدى .

1978 ـ يىلى ناھىيە تەۋەسىدىكى ئېھتىياتە ئورمىنى دۆلەتنىڭ «ئۈچ شىمالىي رايون» (غەربىي شىمال ، شىمالىي جۇڭگو ، شەرقىي شىمال) ئېھتىياتە ئورمىنى پىلانى قۇرۇلۇشى سىستېمىسىغا كىرگۈزۈلدى ، 1995 ـ يىلى 18 مىليون 887 مىڭ 100 يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ 6724.7 گېكتار ئېھتىياتە ئورمىنى بەرپا قىلىندى . 1996 ~ 2000 ـ يىلىغىچە 2128 گېكتار ئېھتىياتە ئورمىنى بەرپا قىلىندى .

1985 ـ يىلى قىزىل يېزىسىدىن ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانىغىچە بولغان تاشيولنىڭ يان تەرىپىدىكى 30 كىلومېتىردىن كۆپرەك ئورمان بەلۋېغىغا كۆچەت تىكىلدى . داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى ، قېيىر قاتارلىق سەككىز دېھقانچىلىق مەيدانىدا 20 ~ 33.3 گېكتار ئېھتىياتە ئورمىنى بەرپا قىلىندى . 1994 ـ يىلى ناھىيە تەۋەسىدىكى تاشيولنىڭ ئىككى يېنىدىكى ئورمان بەلۋاغلىرى كۆكەرتىلدى ۋە 10 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى دەل ـ دەرەخلەر يېڭىلاندى ھەمدە تولۇقلاپ تىكىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە بەش كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى دۆلەت تاشيولىنى مەخسۇس كۆكەرتىش

قۇرۇلۇشى لاياقەتلىك بولۇپ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىندى ؛ 56 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى يېزا-كەنت تاشيولى ئورمان بەلۋېغى يېڭىلاش - تولۇقلاپ تىكىش ئارقىلىق كۆكەرتىلدى .

1996 - يىلى سايرام ، توقسۇن ئوچاستىكىسىنىڭ تۆت كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى تاشيول بويىنى كۆكەرتىش ۋەزىپىسى تاماملاندى ، 11.1 گېكتار يەرگە 20 مىڭ تۈپتىن كۆپرەك كۆچەت تىكىلدى .

1998 - يىلى يېزا - بازار ، مەيدانلار 53 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى تاشيول بويىغا يول ئاسراش ئورمىنى تىكتى . شۇ يىلدىن باشلاپ تۈر قۇرۇلۇشى ئورمىنى بەرپا قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىلدى . ناهىيىلىك پارتكوم بىلەن ناهىيىلىك ھۆكۈمەت يۇقىرىغا سايلەڭگەرنىڭ 10 مىڭ مولۇق ئېكولوگىيىلىك ئىقتىسادىي ئورمان بازىسى پىلانىنى يوللىدى ، 1999 - يىلى 1000 گېكتار ئېكولوگىيىلىك ئورمان تۈرى پۈلى قولغا كەلتۈرۈلدى .

2000 - يىلىنىڭ باشلىرىدا ناهىيىنىڭ ئېھاتە ئورمىنى قۇرۇلۇشى دۆلەت تەرىپىدىن تۈر قىلىپ تۈرغۇزۇلۇپ ، قۇرۇلۇشقا 2 مىليون 400 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى ، تۈرنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 2100 گېكتار . سايلەڭگەر ئېكولوگىيىلىك ئىقتىسادىي ئورمان رايونى بىلەن شىمالىي ئۆستەڭ ئېھاتە ئورمان رايونى ئاساسلىق مەشغۇلات رايونى قىلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە بەرپا قىلىنغان ئورمان 1000 گېكتار ، تاغ قورشىلىپ يېتىشتۈرۈلگەن ئورمان 1100 گېكتار . بەرپا قىلىنغان ئورمان ئىچىدە ياڭاق ، ئۆرۈك قاتارلىق ئىقتىسادىي دەرەخ تۈرلىرى بىلەن جىگدە ، تېرەك قاتارلىق ئېكولوگىيىلىك دەرەخ تۈرلىرى ئاساس قىلىنىپ ، ئېكولوگىيىلىك ئۇنۇم ، ئىقتىسادىي ئۇنۇم ۋە ئىجتىمائىي ئۇنۇمدىن ئىبارەت ئۈچ ئۇنۇمنى بىرلەشتۈرۈش ئىشقا ئاشۇرۇلدى . يىل ئاخىرىدا ناهىيە بويىچە سايلەڭگەردە 40 گېكتاردىن كۆپرەك يەردە ئورمان بەرپا قىلىش ئىشى تاماملاندى ، 153.3 گېكتار يەر تۈزلەندى ؛ شىمالىي غول ئۆستەڭ ئېھاتە ئورمىنى رايونىدا 220 گېكتار ئورمان بەرپا قىلىندى ؛ قۇرۇلۇشنىڭ قالغان قىسمى بۇنىڭدىن كېيىن مۇددەتكە بۆلۈپ تاماملىنىدۇ .

باي ناهيىسىنىڭ 1972 ~ 2000 - يىلىغىچە بولغان ئورمان بەرپا قىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 16 — 2 بىرلىكى :گېكتار ، تۈمەن تۈپ

تۈرى / سانى / يىللار	شۇ يىلى بەرپا قىلىنغان ئورمان كۆلىمى	ماتېرىيال ئورمىنى	ئىقتىسادىي ئورمان	ئېھاتە ئورمىنى	يېقىلغۇ ئورمىنى	باشقىلار	شۇ يىلى يېتىشتۈرۈلگەن كۆچەت كۆلىمى	پارچە - پۈرات تىكىلگەن كۆچەت
1972	50.3	50.3					78.3	29.3
1973	200	87	49	54	10		253.3	99.1
1974	176	80	58	34	4		266.7	102.2
1975	87	42	27	9	9		144.6	91.4
1976	107	47	33	15	12		187.8	151.8
1977	90	47	20	16	7		145.2	134.8

176. 8	189			40		113	153	1978
122. 6	207			80		69	149	1979
118. 6	141	21		52	49	121	243	1980
185. 1	163	15		50	19	102	186	1981
173. 0	248	50		80	23	181	334	1982
152. 3	213	5	26	40	67	192	330	1983
115. 0	230	33	84	174	28	271	590	1984
164. 0	382	33	111	880	114	173	1311	1985
150. 7	504	10	197	747	247	222	1423	1986
236. 3	310		166	905	212	206	1489	1987
224. 6	143		281	751	288	88	1408	1988
213. 3	129	25	208	800		167	1200	1989
135	166. 7		219. 2	262. 7	144	234. 1	860	1990
282. 9	292		529	194	120	411	1254	1991
288	247		291	548	232	196	1267	1992
231. 2	203	210	186	190	940	67	1383	1993
250	187		165	214	1004	29	1412	1994
150	200		195	717	384	10	1306	1995
150	124		119	491	69	123	802	1996
124	111		221	664	99	107	1091	1997
99	100		120	5355	68	123	801	1998
110	94		103	237	333	24	697	1999
60	76		21	246	524	6. 4	906. 7	2000

Ⅲ باب

ياغاچ كېسىش

§1 . تەبىئىي دەل ـ دەرەخلەرنى كېسىش

1958 ـ يىلى جەمئىيەتتە «مۇلۇكنى ئومۇمنىڭ قىلىۋېتىش شامىلى» چىقىپ دەل ـ دەرەخلەرنى قالايمىقان كېسىش شامىلى كۆتۈرۈلۈپ ئورمان ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى . 1965 ـ يىلى 80 مىڭ كۇب مېتىردىن كۆپرەك تەبىئىي ئورمان كېسىۋېتىلدى . 1966 ～ 1976ـ يىلىغىچە ئورمانچىلىق خادىملىرى خاتا هالدا دۆلەتنىڭ ئورمانلىرىغا قوشۇمچە كەسىپ قاتاردا مۇئامىلە قىلغانلىقتىن ، قېيىر ، تېرەك ، قاراباغدىن ئىبارەت ئۇچ ئورمانچىلىق رايونىدا 15 مىڭ كۇب مېتىردىن كۆپرەك دۆلەت ئىگىلىكىدىكى دەل ـ دەرەخ كېسىۋېتىلدى ، ياغاچ ماتېرىيالىنىڭ

مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليون يۈەندىن كۆپرەك بولۇپ ، ھەممىسى يەرلىكنىڭ چىقىمىغا ، ئالايلۇق سۇ مۇنارى ياساش ، يوللارغا ئاسفالىت ياتقۇزۇش ، ئۇرونىك زاۋۇتى قۇرۇش ۋە ئاپتوموبىل سېتىۋېلىش قاتارلىقلارغا ئىشلىتىلدى . چوڭ دەل ـ دەرەخلەر قومۇرۇلۇپ ، يەر ئاق قالدۇرۇلـ دى ، تاغ ئالدىدىكى ئورمانلار دېگۈدەك پاك ـ پاكىز كېسىۋېتىلىپ ، ئېكولوگىيىلىك مۇھىت ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى ، بۇ تەڭرىتاغدىكى قار سىزىقىنىڭ روشەن ئۆرلەپ كېتىشىگە سەۋەب بولدى .

1981 ـ يىلى دۆلەتنىڭ «ئورمان قانۇنى» (سىناق لايىھە) ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن ، ناھىيە ئالاقىدار ئورۇنلارنى تەشكىللەپ ئورمان مۇھاپىزىتى قوماندانلىق ئاپپاراتى قۇرۇپ چىقتى ، ئورمانچىلىق رايونلىرىدىكى يېزىلار ، ئورمانچىلىق مەيدانلىرى ، چارۋىچىلىق فېرـ مىلىرى ، زاۋۇت ـ كان قاتارلىق ئورۇنلاردىمۇ ئاممىۋى ئورمان مۇھاپىزىتى تەشكىلاتلىرى قۇرۇلدى ، ناھىيە بىلەن يېزا چېگرىلىنىدىغان ئورمانچىلىق رايونلىرىدا ئورمان مۇھاپىزىتى بىرلەشمە مۇداپىئە ئەترىتى قۇرۇلدى ، قاراباغ ، قېيىر قاتارلىق يېزىلاردىكى ياغاچ كېسىش نۇقتىلىرى كېسىشنى توختىتىپ ، ئىشنى ياغاچ ماتېرىيال سېتىۋېلىشقا يۆتكەپ ، كېسىشنى تىجارەت قىلىشقا ئۆزگەرتتى . 1985 ـ يىلى تەڭرىتاغ ئورمانچىلىق رايونىدىكى دەل ـ دەرەخلەرنى كېسىش پۈتۈنلەي توختىتىلىپ ، تاغ قورشىلىپ ئورمان بەرپا قىلىنىپ ، ئورمان بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىندى .

باي ناھيىسىدە 1972 ~ 2000 ـ يىلىغىچە ياغاچ كېسىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 16 — 3 بىرلىكى : گېكتار ، كۇب مېتىر

يىللار	شۇ يىلى ئورمان ئىزى كۆكەرتىلگەن يەر كۆلىمى	كېسىلگەن ياغاچ	يىللار	شۇ يىلى ئورمان ئىزى كۆكەرتىلگەن يەر كۆلىمى	كېسىلگەن ياغاچ	يىللار	شۇ يىلى ئورمان ئىزى كۆكەرتىلگەن يەر كۆلىمى	كېسىلگەن ياغاچ
1972	78	102	1982	29	4377	1992	146	1718
1973	253	13600	1983	40	3232	1993	67	3960
1974	267		1984	272	2200	1994	33	4500
1975	145	13466	1985	42	3188	1995	117	4211
1976	188	1235	1986	60	3400	1996	45	660
1977	145	6300	1987	80	346	1997	290	7000
1978	23	4967	1988	43	3507	1998	44	13000
1979	28	16223	1989	150	4086	1999	160	1700
1980	47	11372	1990	150	4086	2000	49	15000
1981	32	3363	1991	231	450			

§ 2 . بەرپا قىلىنغان ئورماننى كېسىش

1976 ~ 1981 - يىلىغچە تۈزلەڭلىكتىكى ئورمان ۋە ئېتىز - ئېرىق ئېھاتە ئورمان بەلۋاغلىرىدىكى دەرەخلەر كۆپلەپ كېسىۋېتىلدى ، ناھىيىلىك ياغاچ ماتېرىيال پونكىتى بەش يىلدا 29 مىڭ 939 كۇب مېتىر ھەر خىل ياغاچ ماتېرىيالى سېتىۋالدى ، كېسىلگەن ئورماننىڭ ئورنىغا ۋاقتىدا يېڭىدىن كۆچەت تىكىلمىگەچكە ، كېسىش بىلەن يېتىشتۇرۇش ماسلاشماي ، ئېتىز - ئېرىقلارنىڭ ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇقى بۇزۇلۇپ ، تەخمىنەن 10 % ئاشلىق ھوسۇلى كەملەپ كەتتى .

1982 - يىلىدىن كېيىن «ئورمان باشقۇرۇشنى ئاساس قىلىش ، ئورماننى ئومۇميۈزلۈك مۇھاپىزەت قىلىش ، زور كۈچ بىلەن ئورمان بەرپا قىلىش ، كېسىش بىلەن يېتىشتۇرۇشنى بىرلەشتۇرۇش» فاڭجېنى يولغا قويۇلۇپ ، كېسىشتە «ماتېرىيال ئورمىنىنىڭ سەرپىيات مىقدارى ئىشلەپچىقىرىش مىقدارىدىن تۆۋەن بولۇش» پرىنسىپى ۋە «ئېھاتە ئورمىنى بىلەن ئالاھىدە ئىشلىتىلىدىغان ئورماننى يېڭىلاش خاراكتېرلىك كېسىشكىلا رۇخسەت قىلىش»قا ئائىت بەلگىلەمىگە ئاساسەن ، دەل - دەرەخلەرنى كېسىشتە كېسىش ئىجازەتنامىسى بېجىرىپ ، ئورمانچىلىقنى باشقۇرغۇچى تارماقلارنىڭ تەكشۈرۈپ تەستىقلىشىدىن ئۆتكۈزۈپ (دېھقانلارنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدى-كەينىدىكى ، قالدۇرۇق يەرلەردىكى دەل - دەرەخلەر بۇنىڭ سىرتىدا) ئاندىن كېسىش يولغا قويۇلدى ، دەل - دەرەخلەرنى ئىجازەتنامە ئالماي تۇرۇپ قانۇنسىز كېسىش مەنئىي قىلىنىپ ، قالايمىقان كېسىش شامىلى ئۇنۇملۇك توسۇلدى . 80 - يىللاردا دەل - دەرەخلەرنى كېسىش مىقدارى يىلىغا ئوتتۇرىچە 3000 كۇب مېتىر بولدى . 90 - يىللارنىڭ ئوتتۇرا - كەينىكى مەزگىللىرىدە كېسىش مىقدارى كۆپەيمەپ يىلىغا ئوتتۇرىچە 5000 نەچچە يۈز كۇب مېتىر بولدى .

IV باب

ئورمانچىلىق ئىشلىرىنى باشقۇرۇش

§ 1 . ئاپپارات

1984 - يىلى ناھىيىلىك ئورمانچىلىق ئىدارىسى قۇرۇلدى . 2000 - يىلى ئۇنىڭ قارىمىقىدا «ئۇچ شىمالىي رايون» ئېھاتە ئورمىنى ئىشخانىسى ، ئورمانچىلىق ساقچىخانىسى ۋە ئورمان بايلىقىنى مەمۇرىي باشقۇرۇش پونكىتى قۇرۇلدى . ئۇلارنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى 22گە يەتتى ، ئۇنىڭ قارىمىقىدا ئورمانچىلىق پونكىتى ۋە يېزىلىق ئورمانچىلىق پونكىتى قۇرۇلدى .

ئورمانچىلىق پونكىتى 1958 - يىلى 9 - ئايدا قۇرۇلدى ، شۇ چاغدا ئالتە ئىشچى -

خىزمەتچىسى بار ئىدى . 1966 ـ يىلى ئورمانچىلىق پونكتى قارىمىقىدا ياغاچ ماتېرىيال پونكتى قۇرۇلدى ، ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 10غا يەتتى . 1970 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ئورمانچىلىق پونكتى دېھقانچىلىق مۇلازىمەت پونكتى بىلەن بىرلەشتۈرۈۋېتىلدى . 1973 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ ، ناھىيىنىڭ ئورمانچىلىقنى باشقۇرۇش ۋە ياغاچ ماتېرىيال سېتىۋېلىش ـ سېتىش كەسپىگە مەسئۇل بولدى .

1984 ـ يىلىنىڭ ئالدى ـ كەينىدە يېزىلاردا ئالتە ئورمانچىلىق پونكتى قۇرۇلدى ، ئورمانچى 26گە يەتتى .

1998 ـ يىلى ئورمانچىلىق ئىدارىسى بىلەن ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى بىرلىكتە ئورمانچىلىق ساقچىخانىسى قۇردى .

2000 ـ يىلى يېزىلىق ئورمانچىلىق پونكتى 16گە ، ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 54كە يەتتى .

§ 2 . باشقۇرۇش

1 . ئىگىلىك باشقۇرۇش شەكلى

1958 ـ يىلىدىن ئىلگىرى تۈزلەڭلىكتىكى ئورمانغا شەخسلەر ئىگىدارچىلىق قىلاتتى ، تاغلىق رايونلاردىكى تەبىئىي ئورمان دۆلەت ئىگىدارچىلىقىدا ئىدى . 1958 ～ 1978 ـ يىلىغىچە ئەسلىدىكى مېۋىلىك باغ ۋە قالدۇرۇق يەرلەردىكى ئورمان شەخسلەرنىڭ ئىگىدارچىلىقىغا تەۋە بولغانىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، قالغان ئورمان دۆلەت ۋە كوللېكتىپنىڭ ئىگىدارچىلىقىدا بولدى . 1978ـ يىلىدىن كېيىن ئورمانچىلىق ئىسلاھاتىنىڭ قانات يايدۇرۇلۇشى ۋە كۆپ خىل قانۇن ـ نىزام ، پەرمانلارنىڭ ئەمەلىيلەشتۈرۈلۈشىگە ئەگىشىپ ، كوللېكتىپنىڭ ئورمىنىنىڭ كۆپ قىسمى شەخسلەرگە ھۆددىگە بېرىلىپ ، ئورمانىنى يەرگە چېتىپ تەرەققىي قىلدۇرۇش ، كىم ئورمان بەرپا قىلسا شۇ ئىگىدارچىلىق قىلىش ، ۋارىسلىق قىلىش ـ ئۆتۈنۈپ بېرىشكە يول قويۇش ، بوز يەر ـ چۆللۈكلەرنى ئۆزلەشتۈرۈپ ئورمان بەرپا قىلىشقا ئىلھاملاندۇرۇش ، تېرىلغۇدىن (ئاساسلىقى تۆۋەن ھوسۇللۇق ئېتىزلارنى) ئورمانغا قايتۇرۇش يولغا قويۇلدى . 90 ـ يىللاردا تۈزلەڭلىكتىكى ئورمانىنىڭ كۆپ قىسمى شەخسلەرنىڭ باشقۇرۇشىغا ، ئاز ساندىكىسى كوللېكتىپ ۋە دۆلەتنىڭ ئىگىدارچىلىقىغا تەۋە بولدى . 1993 ـ يىلىغىچە ناھىيە بويىچە 24 مىڭدىن كۆپرەك دېھقان ئائىلىسى ئورمان ھۆددىگەرلىك گۇۋاھنامىسى ئالدى .

2 . ئورمان مۇھاپىزەت قىلىش

1) كېسەل ـ ھاشارات زىياندا شلىقىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ تىزگىنلەش

تېرەكلەردە يىلىم ئېقىش كېسەللىكى ئاپىتى ئېغىر بولۇپ كەلدى ، ئۇزاقتىن بۇيان ئۇنۇملۇك ئالدىنى ئېلىش ـ توڭگىتىش ئۇسۇلى يېتەرسىز بولغاچقا ، تېرەك چىرىش كېسىلى شىنجاڭ تېرىكى بىلەن ئاز ساندىكى سۈزادان تېرەككە ئاساسلىق زىيان سېلىپ كەلدى . 1995 ـ يىلىدىن بۇيان ماڭدامچى قۇرت ، كۆك يوپۇرماق تومۇزغىسى ، يوپۇرماق قوڭغۇزى ، ئالما سنۇس پەرۋانىسى ، كۆك پىت قاتارلىق ھاشارات ئاپىتى بىر قەدەر ئېغىر ، دائىرىسى كەڭ بولدى ، يىلمۇ ـ يىلى ئالدى ئېلىنىپ يوقىتىلغان بولسىمۇ ، كۆڭۈلدىكىدەك ئۇنۇم ھاسىل قىلىنمىدى . ناھىيىلىك

ئورمانچىلىق تارماقلىرى تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ ، جەمئىيەتتىكى بارلىق كۈچلەرنى سەپەرۋەر قىلىپ ، توّت پەسلىدە خىمىيىلىك ئالدىنى ئېلىش بىلەن سۈنئىي ئۈسۈلدا ئالدىنى ئېلىشنى ئۆز-ئارا بىرلەشتۈرۈش ئۈسۈلىنى قوللىنىپ خېلى ياخشى ئۈنۈمگە ئېرىشتى .

1994 - يىلى 10 يېزا - بازار ، مەيداندىكى 6866.7 گېكتار ئورمانلىق تەكشۈرۈلۈپ ، 4333.3 گېكتار ئورماننىڭ كېسەللىك - هاشاراتنىڭ زىيىنىغا ئۇچرىغانلىقى بايقالدى ، بۇنىڭ ئىچىدە بىر قەدەر ئېغىر بولغىنى 2966.7 گېكتار (يۇمران ئورمان 166.7 گېكتار ، ئىقتىسادي ئورمان 2000 گېكتار ، باشقا ئورمان 800 گېكتار) بولۇپ ، ئەتىياز - كۆزدە خىمىيىلىك دورا چېچىش بىلەن يەرلىك ئۈسۈل بىرلەشتۈرۈلۈپ ، 4630.5 گېكتار يەردىكى ئورماندا پەيدا بولغان كېسەللىك ۋە هاشارات زىياناشلىقىنىڭ ئالدى ئېلىندى .

1995 - يىلى كېسەللىك - هاشارات زىياناشلىقى پەيدا بولغان 3733.3 گېكتار يۇمران ئورماندىن 3045.9 گېكتار ئورمانغا خىمىيىلىك دورا چېچىلدى ۋە 150 مىڭ تۇپ ھەر خىل كۆچەت كارانتىن قىلىندى .

1996 - يىلى 3361.9 گېكتار ئورمانلىقتا كېسەللىك - هاشارات زىياناشلىقى پەيدا بولدى . بىر قەدەر ئېغىر بولغىنى 2933.3 گېكتار بولدى ، سۈنئىي ئۈسۈلدا 2933.3 گېكتار يەردىكى كېسەللىك - هاشارات زىياناشلىقىنىڭ خىمىيىلىك دورا بىلەن ئالدى ئېلىنىپ ۋە يوقىتىلىپ ، 500 مىڭ تۇپ كۆچەت كارانتىن قىلىنىپ بىر تەرەپ قىلىندى .

1998 - يىلى 4 - ، 5 - ئايلاردا كېسەللىك - هاشارات زىياناشلىقى پەيدا بولغان ئومۇمىي يەر كۆلىمى 3766.7 گېكتارغا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ماڭدامچى قۇرت 1100 گېكتار ، يوپۇرماق قوڭغۇزى 933.3 گېكتار ، كۆك يوپۇرماق تومۇزغىسى 1733.3 گېكتار يەردە پەيدا بولدى ، ئاپەت ئەڭ ئېغىر پەيدا بولغان يەر كۆلىمى 3233.3 گېكتارغا ، خىمىيىلىك ئۈسۈلدا ئالدى ئېلىنغان يەر كۆلىمى 3233.3 گېكتارغا يەتتى ، 9700 كىلوگرام دېھقانچىلىق دورىسى ئىشلىتىلدى ، 400 مىڭ تۇپ كۆچەت ، 780 كۇب مېتىر ياغاچ كارانتىن قىلىندى .

2000 - يىلى كېسەللىك - هاشارات زىياناشلىقى پەيدا بولغان يەر كۆلىمى 2666.7 گېكتارغا ، ئالدى ئېلىنغان يەر كۆلىمى 2366.7 گېكتارغا يەتتى ، 2232 كىلوگرام دېھقانچىلىق دورىسى ئىشلىتىلدى .

2) ئورمان ئوت مۇداپىئەسى ناھىيە تەۋەسىدىكى تاغلىق رايونلاردىكى ئورمانلىقلاردا چاڭچىلار ئوت قالىغانلىقتىن ئورمانغا كۆپ قېتىم ئوت كەتتى ، قېيىر ، تېرەك تاغلىق رايونلىرىدىكى تاغ ئورمىنىدا بىرقەدەر چوڭ ئوت ئاپىتى كۆرۈلدى . 1984 - يىلى 8 - ئايدا تېرەك تاغلىق رايونى تەۋەسىدىكى مىچىڭ يېزىسىنىڭ چاڭزا باقىدىغان ئورمانچىلىق رايونى ئوتلىقىدىكى تاغ ئورمىنىدا ئوت ئاپىتى يۈز بېرىپ ئاز كەم 66.7 گېكتار ئورمان كۆيۈپ كەتتى .

1984 - يىلى ئورمانچىلىق ئىدارىسى قېيىر ، تېرەك ، قاراباغ يېزىسىدىن ئۆچ ئورمانچىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ ، تاغلىق رايوندىكى ئورماننى مۇھاپىزەت قىلىش - ئوت ئاپىتىنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمىتىگە مەسئۇل قىلدى ، شۇنىڭدىن كېيىن يېزا - بازار ، مەيدانلار ئارقا - ئارقىدىن ئورمانچىلىق پونكىتى قۇرۇپ ئورمان مۇھاپىزىتىنى كۈچەيتتى . ئورمان ئوت مۇداپىئەسى خىزمىتىدە «ئالدىنى ئېلىشنى ئاساس قىلىش ، پائال تۇرده ئوت ئۆچۈرۈش» ئاڭچىنىنى يولغا قويۇپ ، ئورمان ئوت مۇداپىئەسى تەشۋىقات - تەربىيىسى ئېلىپ بېرىپ ، ئورمان ئوت مۇداپىئەسى تەدبىرلىرىنى تۈزۈپ چىقىپ ، ئاممىنى ئورمان ئوت ئاپىتىنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا ئۇيۇشتۇردى .

ئورمان ئوت مۇداپىئەسى مەزگىلىدە ئورمانچىلىق رايونلىرىدا دالىدا ئوت يېقىشنى مەنئى قىلىدى . تەۋەلىك هوقۇقى ۋە پايدىلىنىش دائىرىسى ئەھۋالىغا ئاساسەن ، تاغلىق رايونلارنى چارۋىچىلارغا مۇددەتگە بېرىش ، ئېهاتە ئورمىنىنى دېهقانلارغا مۇددەتگە بېرىش ئۈسۈلىنى قوللاندى ھەمدە دېهقان-چارۋىچىلار بىلەن مۇددەتگە ئېلىپ باشقۇرۇش مەسئۇلىيەتنامىسى ئىمزالىدى ، شۇنىڭ بىلەن ئوت كېتىشىنىڭ ئۇنۇملۇك ئالدى ئېلىنىدى ، تاغلىق رايوندىكى ئورماندا كۆپ يىلدىن بۇيان ئوت ئاپىتى ۋەقەسى كۆرۈلمىدى .

3) قالايمىقان كېسىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش 1978 ـ يىلىدىن كېيىن ناهىيىلىك ئورمانچىلىق تارماقلىرى «ئورمان قانۇنى»نى كەڭ كۆلەمدە چوڭقۇر تەشۋىق قىلىپ ، ياغاچ كېسىش كىنىشكىسى بولۇش ، ئورمانچىلىق تارماقلىرىدىن كېسىش كىنىشكىسى ئالمىغانلارغا دۆلەت ، كوللېكتىپ ئىگىدارلىقىدىكى دەل ـ دەرەخلەر (جۈملىدىن كوللېكتىپنىڭ شەخسلەرگە سېتىپ بەرگەن دەل ـ دەرەخلىرى)نى كېسىشكە رۇخسەت قىلماسلىق (دېهقانلارنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدى ـ كەينىدىكى ، قالدۇرۇق يەرلىرىدىكى ئورمان بۇنىڭ سىرتىدا) ، كېسىش كىنىشكىسىنى ناهىيىلىك ئورمانچىلىق ئىدارىسىلا بېجىرىش ، باشقا ئورۇنلار ياكى يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ ياغاچ كېسىشكە دائىر تۈنۈشتۇرۇش خېتى چىقىرىپ بېرىشىگە يول قويماسلىقتا چىڭ تۇردى ؛ كېسىش كىنىشكىسى ئالغاندىن كېيىن كېسىش مىقدارىنى ئاشۇرۇۋېتىشكە يول قويمىدى ، ئەگەر كېسىش مىقدارىنى كۆپەيتىۋەتكەن ، ئورمانىنى قالايمىقان كەسكەنلەر بولسا ئورمان قانۇنىغا ئاساسەن ھەسسىلەپ جەرىمانە قويدى ، مەسىلىسى پەۋقۇلئاددە ئېغىر بولغانلىرىنىڭ قانۇنىي جاۋابكارلىقىنى سۈرۈشتۇردى .

تۈزلەڭلىكتىكى ئورمانىنى مۇھاپىزەت قىلىشتا ياپسا ئورمانىنى ھۆددىگە ئالغۇچى بىلەن ئورمان مۇھاپىزەت توختىمى تۈزۈش ئۈسۈلىنى قوللاندى .

1985 ـ يىلى گۈۋاهنامىسىز دەرەخ كەسكەن 66 ئائىلىگە 5252 يۈەن جەرىمانە قويدى ، بىر ئورۇنغا 3065 تۈپ دەرەخ تىكىش جەرىمانىسى قويدى .

1994 ـ يىلى ناهىيە بويىچە ئورمان قانۇنىغا خىلاپلىق قىلىش ، كىنىشكىسىز ئورمان كېسىش دېلوسىدىن ئالتىسى سادىر بولدى ، 2137 تۈپ دەرەخ ، 200 كۇب مېتىر ياغاچ كېسىۋېتىلدى ، ئورمانچىلىق تارماقلىرى بەلگىلىمە بويىچە بۇنى بىر تەرەپ قىلدى . قېيىر يېزىسىنىڭ 48 تۈپ قارىغاي دەرىخىنى نورمىدىن ئاشۇرۇپ كەسكەنلىك دېلوسىغا قارىتا قارىغاي دەرىخىنىڭ ئۇچ ھەسسىدىن يۇقىرى باهاسى بويىچە جەرىمانە قويدى .

2000 ـ يىلى كېسىش گۈۋاهنامىسىنى بېجىرىش تۈزۈمى چىڭىتىلدى . يېزىلىق ئورمانچىلىق گۈرۇپپىسىنىڭ تەكشۈرگەنلىك ئىسپاتىنى ئالغان ، ئورمانچىلىق ئىشخانىسىنىڭ دەللىلىشىدىن ئۆتكەن بولسا ناهىيىنىڭ مەسئۇل رەھبەرلىرى تەستىق سالىدىغان بولدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە كىنىشكە بېجىرگۈچى جاۋابكارنىڭ ھەرىكىتى قېلىپلاشتۇرۇلۇپ ، كۆپ تەرەپتىن تەستىقلاشتەك ئەھۋاللار ئۆزگەرتىلدى . شۇ يىلى ئورمانچىلىق مەمۇرىيىتى باشقۇرۇش ئىشخانىسى كېسىش كىنىشكىسىدىن 54نى بېجىردى ، ئۇنىڭ مىقدارى 2833 تۈپ ، 472 كۇب مېتىر . شۇ يىلى سادىر بولغان قالايمىقان ئورمان كېسىشكە دائىر 14 دېلودىن 13ى ئايىغلاشتۇرۇلدى .

ئون يەتتىنچى قىسىم

باغۋەنچىلىك ۋە باقمىچىلىق

ئون يەتتىنچى قىسىم

باغۋەنچىلىك ۋە باقمىچىلىق

I باب

باغۋەنچىلىك

§1 . مېۋە تۈرلىرى

دېھقانلار ئۆيلىرىنىڭ ئالدى ـ كەينىگە ئۆرۈك ، ئالما ، ئۈزۈم قاتارلىق مېۋىلىك دەرەخلەرنى تىكىشكە ئادەتلەنگەن . 1958 ـ يىلىدىن باشلاپ پىلانلىق هالدا ئولتۇراق ئۆيلىرىنىڭ ئەتراپىغا ، ئۆستەڭ ، يول بويلىرىغا ياڭاق قاتارلىقلارنى تىكتى . 1962 ـ يىلى ناهىيە بويىچە ياڭاق دەرىخى كۆلىمى 0 . 8 گېكتارغا يېتىپ ، بەرپا قىلىنغان ئورمان كۆلىمىنىڭ بىر پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ؛ مېۋىگە كىرگەن هەر خىل مېۋىلىك دەرەخ كۆلىمى 53 . 3 گېكتارغا ، ئۈمۈمىي مېۋە هوسۇلى 273 . 9 توننىغا يەتتى . 1970 ـ يىلى مېۋىلىك دەرەخ كۆلىمى 76 . 8 گېكتارغا ، ئۈمۈمىي هوسۇلى 1218 توننىغا يەتتى . 1989 ـ يىلى ناهىيە بويىچە مېۋىلىك دەرەخ كۆلىمى 1333 . 4 گېكتارغا يېتىپ ، 1970 ـ يىلىدىكىنىڭ 17 . 4 هەسسىسىگە ، ئۈمۈمىي مېۋە هوسۇلى 7988 . 6 توننىغا يېتىپ ، 1970 ـ يىلىدىكىنىڭ 6 . 6 هەسسىسىگە توغرا كەلدى ، ئوتتۇرىچە مېۋە مىقدارى 48 كىلوگرامغا يېتىپ 1980 ـ يىلىدىكىنىڭ 6 . 4 هەسسىسىگە ، 1985 ـ يىلىدىكىنىڭ 1 . 8 هەسسىسىگە توغرا كەلدى . 1993 ـ يىلى ناهىيە بويىچە مېۋىلىك باغ 1947 . 6 گېكتارغا ، ئۈمۈمىي هوسۇلى 6319 توننىغا ، ئوتتۇرىچە مېۋە 35 كىلوگرامغا ، بىر گېكتار يەردىكى مېۋىنىڭ مەهسۇلات قىممىتى 6420 يۈەنگە يەتتى ، ئۈمۈمىي مەهسۇلات قىممىتى يېزا ئىگىلىك ئۈمۈمىي مەهسۇلات قىممىتىنىڭ 0 . 72 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . 2000 ـ يىلى مېۋىلىك باغ 2354 گېكتارغا ، مېۋە هوسۇلى 9291 توننىغا ، ئوتتۇرىچە مېۋە 48 . 9 كىلوگرامغا يەتتى .

1 . ئالما

ئالما ناهىيە تەۋەسىدە قېيىر يېزىسىدا پەقەت ئاز ساندا ئۆستۈرۈلگەنلىكىنى هېسابقا ئالمىغاندا ـ

دا ، قالغان يېزىلاردا كەڭ دائىرىدە تىكىلگەن ، بولۇپمۇ مىچىغ يېزىسىنىڭ باغۋەنچىلىك مەيدانىدا ئالمىنىڭ سورتلىرى كۆپ . 1986 ـ يىلى ساقلىنىپ قالغان كۆلىمى 469.2 گېكتارغا ، ھوسۇلى 2909.5 توننىغا يەتتى . 1992 ـ يىلى تېرىقچىلىق قۇرۇلمىسى تەڭشىلىپ ، «ئاشلىققا كاپالەتلىك قىلىش ، ياغلىق داننى مۇقىملاشتۇرۇش» بىلەن بىللە ، ئالما ئىشلەپچىقىرىش زور كۆچ بىلەن راۋاجلاندۇرۇلۇپ ، «بەشنى بىرلىككە كەلتۈرۈش» (پىلاننى بىرلىككە كەلتۈرۈش ، سورتنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ، تىكىشنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ، تېخنىكىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ، پەرۋىش قىلىشنى بىرلىككە كەلتۈرۈش) ئالدىنقى شەرتى ئاستىدا ، «ئۇچكە يېقىن ، بىردە ياخشى بولۇش» (يەنى ئالمىلىق باغ يولغا يېقىن ، ئۆستەڭگە يېقىن ، ئاھالىلەر نۇقتىسىغا يېقىن بولۇش ، ئالما دەرىخىنى ياخشى جايغا تىكىش) ئىشقا ئاشۇرۇلۇپ ، تۇنجى قېتىم كۆز پەسلىدە ئالما تىكىش بويىچە ئۇلگە يارىتىلدى . «پاكار ، قۇيۇق ، چىلگە» ئالمىلارنى ئۆستۈرۈش ئەندىزىسى قوللىنىلىپ ، بىر تۈركۈم كالتا شاخلىق ئالمىلارنىڭ ئەلا سورتلىرى كىرگۈزۈلدى . 1993 ～ 1995-يىلىغىچە ناھىيە بويىچە تىكىلگەن ئالما كۆلىمى 1635.1 گېكتارغا يەتتى . 2000 ـ يىلى ئالما كۆلىمى 733 گېكتارغا ، ئېلىنغان ئالما 2531 توننىغا يەتتى .

ئالمىنىڭ ئاساسلىق سورتلىرى :

يازلىق دولانا ئەنئەنىۋى ئۆستۈرۈلگەن سورت بولۇپ ، ئاساسلىقى ھويلا ـ ئارامالارغا تىكىلىدۇ . مېۋىسى ياپىلاق ، رەڭگى قىزىل ، مېۋە دېغى كىچىك ، مېۋە ئېتى قىزغۇچ ، ئېتى يۇمشاق ، مېۋە ئۆزىكى ئاز ، خۇشپۇراق .

كۈزلۈك ئالما ئەنئەنىۋى سورتلارنىڭ بىرى بولۇپ ، ئاساسەن ھويلا ـ ئارامالاردا ئۆستۈرۈلىدۇ . مېۋىسى ياپىلاق ، مېۋە يۈزىنىڭ تېگى سېرىق يېشىل ، قىزغۇچ ، مېۋە دېغى كىچىك ، ئېتى ئاق سېرىق ، چۈرۈك ، خۇشپۇراق ، شىرنىسى كۆپ ، تەمى چۈچۈمەل ، سوغۇققا چىداملىق .

يازلىق قىزىل ئالما ئەنئەنىۋى ئۆستۈرۈلگەن سورتلارنىڭ بىرى بولۇپ ، ئاساسلىقى ھويلا ـ ئارامالارغا تىكىلىدۇ . مېۋىسى تەكشى ئەمەس ، مېۋە يۈزىنىڭ تېگى سېرىق يېشىل ، رەڭلىرىدە قىپقىزىل سىزىق بار ، مېۋە دېغى كىچىك ، ئېتى ئاق ، يۇمشاق ، مېۋە شىرنىسى كۆپ ، چۈچۈمەل ، ماسلىشىچانلىقى كۈچلۈك ، ئۇرۇق يېتىشتۇرىدىغان سورت قىلىشقا بولىدۇ .

يازلىق لىمىك ئالمىسى ئەنئەنىۋى ئۆستۈرۈلىدىغان سورتلارنىڭ بىرى بولۇپ ، ئاساسلىقى ھويلا ـ ئارامالارغا تىكىلىدۇ . مېۋىسى ياپىلاق ، كىچىك ، سېرىق يېشىل ، مېۋىسىدە داغ ئاز ، ئېتى ئاق ، نېپىز ، يۇمشاق ، مېۋە ئۆزىكى چوڭ ، شىرنىسى ئاز ، تەمى تاتلىق ، خۇشپۇراق ، كېسىلگە تاقابىلچانلىقى كۈچلۈك ، خوراشقا چىداملىق .

قىشلىق لىمىك ئالمىسى ئەنئەنىۋى ئۆستۈرۈلگەن سورتلارنىڭ بىرى بولۇپ ، ئاساسلىقى ھويلا ـ ئارامالارغا تىكىلىدۇ . مېۋىسى كىچىكرەك ، يۇمىلاق ، سېرىق يېشىل ، قىپقىزىل رەڭلىرى بار ؛ ئېتى ئاق ـ قىزىل ئارىلاش ، پوستى قىزىل ، قېلىن ، مېۋە ئۆزىكى كىچىك ، مېۋە ئېتىنىڭ سۈپىتى يېرىك ، يۇمشاق ، شىرنىسى ئاز ، تەمى سەل تاتلىق ، پۇراقسىز ، ساقلاشقا بىر قەدەر چىداملىق ، ماسلىشىچانلىقى كۈچلۈك ، ھوسۇلى خېلى يۇقىرى ، ئاق توزان كېسىلى ئاسانلا يۇقىدۇ .

قىشلىق كۈك ئالما ئەنئەنىۋى ئۆستۈرۈلگەن سورتلارنىڭ بىرى بولۇپ ، ئاساسلىقى ھويلا ـ ئارامالارغا تىكىلىدۇ . مېۋىسى كىچىكرەك ، يۇمىلاق ، مېۋە يۈزى سېرىق يېشىل ، ئېتى ئاق ، ئۇششاق ، شىرنە سۈيۇقلۇقى كۆپ ، تەمى سەل تاتلىق ، ئازراق خۇشپۇراق ، ساقلاشقا چىداملىق ،

ماسلىشىشچانلىقى كۆچلۈك ، مول ھوسۇللۇق ۋە كەم ھوسۇللۇق يىل ھادىسىلىرى كۆرۈنەرلىك ، سۈپىتى ناچارراق .

جىنگۈەن ئالمىسى سېرىق مارشال ، سېرىق ئالما دەپمۇ ئاتىلىدۇ ، سىرتتىن كىرگۈزۈلـگەن سورتقا تەۋە ، مېۋىسى چوڭراق ، ئۇزۇنچاق يۇمىلاق ، بەش قىرى بار ، پوستى سېرىق ، ئېتى ئاق سېرىق ، چۈرۈك ، شىرنىسى كۆپ ، چۈچۈمەل ، تاتلىقلىقى مۇڭاپىق ، تەملىك ، خۇشپۇراق ، سۈپىتى ئىنتايىن يۇقىرى ، ساقلاشقا خېلى چىداملىق ، سوغۇققا چىداملىقلىقى خېلى كۆچلۈك ، خېلى مول ھوسۇللۇق .

مارشال ئالمىسى قىزىل مارشال ، قىزىل بانان دەپمۇ ئاتىلىدۇ . كىرگۈزۈلگەن سورتقا تەۋە . مېۋىسى يوغان ، ئۇزۇنچاق يۇمىلاق كۈنۈس شەكىللىك ، بەش قىرلىقلىرىمۇ بار ؛ مېۋە يۈزىنىڭ تېگى سېرىق يېشىل ، رەڭگى قىپقىزىل ، ئېتى ئاق سېرىق ، سۈپىتى چۈرۈك ، شىرنىسى كۆپ ، چۈچۈمەل ، تاتلىقلىقى مۇڭاپىق ، خۇشپۇراق ، سۈپىتى يۇقىرى ، مېۋىسى ساقلاشقا چىداملىسىز ، سوغۇققا تاقابىلچانلىقى كۆچلۈكرەك ، سۇسىزلىنىشقا بەرداشلىق بېرىش ئىقتىدارى كۆچلۈك .

كۆك ئالما كىرگۈزۈلگەن سورت بولۇپ ، مېۋىسى يوغان ، پوستى قېلىن ، مېۋە يۈزى سېرىق يېشىل ، ئاپتاپ تەككەن يۈزى قىزىل ، مېۋە ئېتى ئاق سېرىق ، سۈپىتى چۈرۈك ، شىرنىسى كۆپ ، چۈچۈمەل ، تاتلىقلىقى مۇڭاپىق ، خۇشپۇراق ، ساقلاشقا چىداملىق ، ساقلىغاندىن كېيىن مېۋىسى سېرىق بولۇپ ئۆزگىرىدۇ ، سۈپىتى ئەلا ، لېكىن دەرىخىنىڭ ماسلىشىشچانلىقى ناچار ، مېۋىلەش نىسبىتى يۇقىرى ، داۋاملىق مېۋىلەش ئىقتىدارى ناچار ، مول ھوسۇللۇق - كەم ھوسۇللۇق يىللىرى ئاسان كۆرۈلىدۇ .

دۆلەتنۇر ئالمىسى كىرگۈزۈلگەن سورت بولۇپ ، مېۋىسى كىچىكرەك ، يايلاق ، مېۋە يۈزىنىڭ تېگى سېرىق يېشىل ، تەكرار ئۇزۇلگەن قىزىل رەڭلىك سىزىقلىرى بار ، مېۋە دېغى شالاڭ ، ئېتى ئاق سېرىق ، سۈپىتى ئۇششاق - چۈرۈك ، شىرنىسى كۆپ ، چۈچۈمەل ، تاتلىقلىقى مۇڭاپىق ، ئانچە خۇشپۇراق ئەمەس ، سۈپىتى يۇقىرى ، ساقلاشقا ناھايىتى چىداملىق .

چىنگۈەن ئالمىسى ئەسلىدىكى ژاكالەت نومۇرى 1155 بولۇپ ، كىرگۈزۈلگەن سورتقا تەۋە ، مېۋىسى چوڭراق ، قىسقا كونۇس شەكىللىك ، مېۋىسىنىڭ شەكلى بېجىرىم ، پوستى سېرىق يېشىل ، قارامتۇل قىزىل رەڭلىرى ، زىچ ھەم چوڭ داغلىرى بار ، پوستى قېلىن ، ئېتى ئاق سېرىق ، ئەتلىك ھەم چىڭ ، شىرنىسى ئاز ، تەمى تاتلىق ، ساقلاشقا خېلى چىداملىق ، سۈپىتى ئوتتۇراھالدىن يۇقىرى ، ماسلىشىشچانلىقى ، كېسەلگە تاقابىل تۇرۇش خۇسۇسىيىتى ، مول - ھوسۇللۇق خۇسۇسىيىتى كۆچلۈك .

جۇگۇاك ئالمىسى كىرگۈزۈلگەن سورت بولۇپ ، مېۋىسى ئوتتۇراھالدىن چوڭراق ، ئۇزۇنچاق يۇمىلاق ياكى يۇمىلاق شەكىللىك ، پوستى نېپىز ، تېگى سېرىق يېشىل ، قىزىل نۇر رەڭلىرى بار . ئېتى ئاق سېرىق ، ئەتلىك ، چۈرۈك ھەم زىچ ، شىرنىسى كۆپ ، چۈچۈمەل ، تاتلىقلىقى مۇڭاپىق ، خۇشپۇراق ، سۈپىتى ئوتتۇراھالدىن يۇقىرىراق ، ماسلىشىشچانلىقى كۆچلۈك ، مېۋىسى ساقلاشقا چىدامسىز .

خۇڭيۇ ئالمىسى كىرگۈزۈلگەن سورت بولۇپ ، مېۋىسى تەكشى ، مېۋىسى قىزغۇچ ، مېۋە پاراشۇكى قېلىن ، پوستى نېپىز ، مېۋە دېغى كىچىك ھەم شالاڭ ، ئېتى ئاق سېرىق ، چۈرۈك ھەم زىچ ، مېۋە ئۆزىكى كىچىك ، شىرنىسى كۆپ ، خۇشپۇراق ، تەمى تاتلىق چۈچۈمەل ، ساقلاشقا چىداملىق ، سۈپىتى ئوتتۇراھالدىن يۇقىرى ، كېسەلگە تاقابىل تۇرۇش خۇسۇسىيىتى ناچارراق ،

هوسۇلى تۇراقسىز .

پاكار سېرىق ئالما　90 ـ يىللاردا كىرگۈزۈلگەن سورت ، ئەسلى ئامېرىكىدا يېتىشتۇرۇلـ گەن بولۇپ ، ئالتۇن تاج (يەنى سېرىق مارشال ، سېرىق ئالما ، جىنشۇەي) ئالمىسىنىڭ سۇپەتلىك بىخىدىن ئۆزگەرگەن ، ئاساسەن قىسقا مېۋىلىك شاختا مېۋىلەيدۇ ، مول ـ هوسۇللۇقى ئالاهىدە كۈچلۈك ، قىسقا شاخلىرىنىڭ ئۈمرى ئۇزۇن ، ئۇدا مېۋىلەش ئىقتىدارىغا ئىگە . مېۋىسى كۈنۈس شەكىللىك ، تاشقى كۆرۈنۈشى ئالتۇن تاج ئالمىسىغا بەكمۇ ئوخشايدۇ ، مېۋىسىدە ئاز ساندا دات بار ، مېۋىسى سېرىق رەڭلىك ، مېۋە دېغى شالاڭ ، پوستى نېپىز ، ئېتى زىچ هەم يۇمشاق ، تەمى چۈچۈمەل ، بانان پۇرايدۇ ، مارشال سىستېمىسىدىكى قىسقا شاخلىق سورتقا تەۋە بولۇپ ، كۆڭۈلدەكىدەك چاڭلىشىدىغان دەرەخ هېسابلىنىدۇ .

شۇخۇڭ ئالمىسى　90 ـ يىللاردا ئامېرىكىدىن كىرگۈزۈلگەن سورت بولۇپ ، يېڭى قىزىل يۇلتۇز سورتىدىن ئۆزگەرگەن . 4 ـ ئەۋلاد مارشال سىستېمىسىغا تەۋە سورت . مېۋىسى ئوتتۇرا-هالدىن چوڭراق ، چوڭ ـ كىچىكلىكى تەكشى ، تومپاق قوزۇقسىمان كونۇس شەكىللىك ، بەش قىرى بىلىنىپ تۇرىدۇ ، مېۋە يۈزى قىزىل ياكى قېنىق قىزىل ، ساپىقى ، گۈل كاسىسىنىڭ ئىچى رەڭلىك ، مېۋە يۈزى پارقىراق هەم سىيلىق ، مېۋە دېغى كىچىك ، ئېتى سېرىق يېشىل ، چۈرۈك ، شىرنىسى كۆپ ، پۇراقلىق ، سۇپىتى ئەلا ، ئۆزگىچە رەڭلىك بولۇپ ، مارشال سىستېمىسى بويىچە ئەڭ ياخشى ، مېۋىسىنى ساقلاش جەھەتتىمۇ مارشال سىستېمىسى بويىچە ئەڭ ياخشى سورت هېسابلىنىدۇ .

2 . ئۇزۇم

ئۇزۇم ناهىيە تەۋەسىدىكى ئۇچ چوڭ مېۋىنىڭ بىرى بولۇپ ، ناهىيە بويىچە هەممە يەرگە تارقالغان ، دېهقان ئائىلىلىرىنىڭ هويلا ـ ئارام‌لىرىدا ئۆستۈرۈلگەنلىرى ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدۇ . كۈنۈسسىمان ئۇزۇم سورتى ياخشى بولۇپ ، ئۈيغۇرچە مۇناقى دەپ ئاتىلىدۇ ، ئۇنىڭ دانچىسى توخۇنىڭ يۇرىكىگە ئوخشاپ كېتىدۇ ، بىنەپشە رەڭلىك ، چۈرۈك ـ تاتلىق ، قىزىل يېزىسىدا ئۇزۇم تۈرلىرى كۆپ ، سۇپىتى ياخشى ، بولۇپمۇ قارا ئۇزۇمنىڭ ناهىيە بويىچە داڭقى بار . يېقىنقى بىر نەچچە يىلدىن بۇيان ئۇرۇمچى ، ئىلىگە توشۇپ سېتىلدى . 70 ـ يىللاردا ناهىيە بويىچە ئۇزۇم كۆلىمى ۋە هوسۇلى ئازراق ئىدى ، 1985 ـ يىلى كۆلىمى 3 .180 گېكتارغا ، هوسۇلى 5 .1535 تونىغا ، 2000 ـ يىلى كۆلىمى 396 گېكتارغا ، هوسۇلى 2476 تونىغا يەتتى .

ناهىيە بويىچە ئاساسلىق ئۇزۇم ساورتلىرى

قارا ئۇزۇم　ئەنئەنىۋى ئۆستۈرۈلگەن سورت بولۇپ ، تاق جىنىس گۈللۈك ، ساپىقى ئۇزۇنچاق كونۇس شەكىللىك ، پوستى قېلىن ، بىنەپشە قارا رەڭلىك ، پوستى بىلەن ئېتىنى ئايرىش تەس ، ئېتى يۇمشاق ، شىرنىسى بىنەپشە رەڭلىك ، شىرنىلىك ، تاتلىق ، پۇراقسىز ، سۇپىتى ئوتتۇراهالدىن يۇقىرى ، 9 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تولۇق پىشىدۇ ، هۆل يېيىشكە مۇڭاپىق .

قەشقەر ئۇزۇمى　ئەنئەنىۋى ئۆستۈرۈلگەن سورت بولۇپ ، ساپىقى يۇمىلاق كونۇس شەكىلـ لىك ، دانچىسى يۇمىلاق ، چىڭ ، مېۋە يۈزى يېشىل ، مېۋە پاراشۇكى بار ، پوستى بىلەن ئېتى ئاسان ئاجرايدۇ ، پوستى نېپىز ، ئېتى يۇمشاق ، شىرنىسى كۆپ ، تەمى تاتلىق ، 9 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا تولۇق پىشىدۇ .

كىشمىش ئۇزۇم　ئەنئەنىۋى ئۆستۈرۈلگەن سورت بولۇپ ، ساپىقى تاق ئاچماق ياپىلاق

كونۇس شەكىللىك ، دانىچىسى بوش ؛ مېۋە دانىچىلىرى قىسقا سوقمىچاق ، رەڭگى يېشىل ، مېۋە يۇزىدە پاراشۇك بار ، پوستى نېپىز ، ئېتى يۇمشاق ، پوستى بىلەن ئېتى ئاسان ئاجرايدۇ ، شىرنىسى كۆپ ، تەمى تاتلىق ، 9 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا تولۇق پىشىدۇ .

ساپۇا ئۇزۇم ئەنئەنىۋى ئۆستۈرۈلگەن سورت بولۇپ ، ساپىقى ئۇزۇنچاق كونۇس شەكىلىك ، دانىچىلىرى بوش ، ئۇزۇن سوقمىچاق شەكىللىك ، سېرىق يېشىل ، مېۋە پاراشۇكى كۆپ-رەك ، پوستى بىلەن ئېتى ئاسان ئاجرايدۇ ، پوستى نېپىز ، ئېتى يېشىل ، چۈرۈك ، شىرنىسى كۆپ ، تەمى تاتلىق ، 9 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرى تولۇق پىشىدۇ .

خوتەن قىزىل ئۇزۇمى ئەنئەنىۋى ئۆستۈرۈلگەن سورت بولۇپ ، ساپىقى كۆپ ، ئاچماق ياپىلاق كونۇس شەكىللىك ، دانىچىلىرى يۇمىلاق ، مېۋە يۇزى سېرىق يېشىل ، بىنەپشە رەڭلىرى يېرىمىدىن كۆپرەكىنى ئىگىلەيدۇ ، پوستى قېلىن ، مېۋە پاراشوكى كۆپ ، پوستى بىلەن ئېتى ئاسان ئاجرايدۇ ، ئېتى يۇمشاق ، شىرنىسى كۆپ ، تەمى چۈچۈمەل تاتلىق .

بىنەپشە رەڭ مۇناقى ئۇزۇم ئەنئەنىۋى ئۆستۈرۈلگەن سورت بولۇپ ، قىزىل يېزىسى بىلەن ئونباش يېزىسىغا كۆپرەك تارقالغان ، ساپىقى كونۇس شەكىللىك ، مېۋە دانىچىلىرى قىسقا ئۇزۇن سوقمىچاق ، مېۋە يۇزىنىڭ تېگى سېرىق يېشىل ، بىنەپشە رەڭ كەڭ تارقالغان ، مېۋە پاراشۇكى بار ، پوستى بىلەن ئېتى يېپىشقان ، پوستى نېپىز ، ئېتى زىچ ، ئۇرۇقى ئايرىلىدۇ ، شىرنىسى ئاز ، تەمى چۈچۈمەل تاتلىق .

ئاق مۇناقى ئۇزۇم ئەنئەنىۋى ئۆستۈرۈلگەن سورت بولۇپ ، پارچە ـ پورات تارقالغان ، ساپىقى تاق ئاچماق ياپىلاق كونۇس شەكىللىك ، دانىچىسى سوقمىچاق ، مېۋە يۇزى سېرىق يېشىل ، مېۋە پاراشوكى بار ، پوستى قېلىن ، پوستى بىلەن ئېتى ئاسان ئاجرايدۇ ، ئېتى چۈرۈك ، شىرنىسى كۆپ ، تەمى چۈچۈمەل تاتلىق .

3 . ئۈرۈك

ئۈرۈك ناھىيە بويىچە كەڭ دائىرىدە ئۆستۈرۈلگەن ، لېكىن تارقىلىشى تەكشى ئەمەس . 1970 ـ يىلى يىلىغا 5 .456 تونىدا ئۈرۈك ئىشلەپچىقىرىلدى ، 1986 ـ يىلى كۆلىمى 3 .382 گېكتارغا يېتىپ ، يىلىغا 2353 تونىنا ئىشلەپچىقىرىلدى . 2000 ـ يىلى كۆلىمى 1029 گېكتارغا يېتىپ ، يىلىغا 4076 تونىنا ئىشلەپچىقىرىلدى . ناھىيە بويىچە ئاساسلىق ئۈرۈك سورتلىرىدىن ئاق كىشمىش ، ياتۇر توق قىزىل ئۈرۈكى ، قىزىل قۇممەت ، تاللىق قۇممەت قاتارلىقلار بار ، بۇنىڭ ئىچىدە ياتۇر يېزىسىنىڭ ئىشتاچى كەنتىدىن چىقىدىغان توق قىزىل ئۈرۈك ئۈرۈمچى بازارلىرىغا توشۇلۇپ سېتىلدى .

ناھىيە تەۋەسىدىكى ئۈرۈك سورتلىرى :

ئاق كىشمىش ئەنئەنىۋى ئۆستۈرۈلگەن سورت بولۇپ ، مېۋىسى سوقمىچاق ، مېۋە يۇزى ئاق ، مېۋە دېغى كىچىك ئەمما روشەن ئەمەس ، مېۋىسى دانلىق ، تاتلىق ، پوستى ئوتتۇراھال قېلىن ، ئېتى ئاق ، شىرنىسى كۆپ ، ئېتى ئوتتۇراھال يىرىك ، چۈچۈمەل ، تاتلىقلىقى مۇۋاپىق ، سۇپىتى ئەلا ، مول ھوسۇللۇقى كۆچلۈك ، بوران ۋە ھۆلچىلىككە ، شورغا چىداملىق ، قۇرغاقچىلىققا مايىل .

ياتۇر توق قىزىل ئۈرۈكى ئەنئەنىۋى ئۆستۈرۈلگەن سورت ، قىزىل ئۈرۈك دەپمۇ ئاتىلىدۇ ، ياتۇر يېزىسى تۆگە بوينى كەنتى قىزىل ئۈرۈك بىلەن نام چىقارغان ، مېۋىسى ياپىلاق ، مېۋە يۇزى ساغۇچ ، رەڭگى قىپقىزىل ، مېۋە يۇزىدە قىسقا ـ شالاڭ تۈكلىرى بار ، ئېتى سېرىق ،

شىرنىسى كۆپ ، يىرىك تالاسى يوق ، چوڭچۇمەل تاتلىق ، خۇشپۇراق ، سۇپىتى ئوتتۇراھالدىن يۇقىرى .

قۇممەت ئۈرۈك　ئەسلىدە كۆچادا ئۆستۈرۈلگەن ، پوستى ، ئېتى قىزىل ، پوستى پارقىراق ، سىيلىق ، تۈكسىز ؛ ئېتى قېلىن ، يۇمشاق ھەم تاتلىق ، سۇپىتى ياخشى .

4 . باشقىلار

باشقا مېۋىلەردىن ياڭاق ، شاپتۇل ، ئالۇچا ، نەشپۈت ، قارا ئۈرۈك ، ئەنجۈر ، كۆلى بېھىسى ، بېھى قاتارلىقلار بولۇپ ، تارقاق تىكىلگەن ، ھوسۇلى كۆپ ئەمەس . 1993 - يىلى كۆلىمى 60 گېكتارغا ، ھوسۇلى 52.5 تونىنىغا ، 2000 - يىلى كۆلىمى 196 گېكتارغا ، ھوسۇلى 208 تونىنىغا يەتتى .

باي ناھىيىسىدە 40 - يىللاردا تىكىلگەن مېۋە دەرىخى ئەھۋالى

جەدۋەل : 17 — 1　　بىرلىكى : تۈپ

يىللار / مېۋە تۈرى	مىنگونىلىك 30 - يىلى (1941 - يىلى)	مىنگونىلىك 32 - يىلى (1943 - يىلى)	مىنگونىلىك 34 - يىلى (1945 - يىلى)	مىنگونىلىك 35 - يىلى (1946 - يىلى)	مىنگونىلىك 37 - يىلى (1948 - يىلى)
ئۈرۈك	18093	6401	4350	9648	60255
ئالما	20627	6645	4600	9700	86432
شاپتۇل	4945	3350	3240	3800	9385
ياڭاق	413	707	410	1515	1296

باي ناھىيىسىنىڭ 1970 ~ 2000 - يىلىغىچە مېۋە ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 17 — 2　　بىرلىكى : گېكتار ، تونىنا

تۈرى / يىللار	جەمئىي		ئالما		ئۈزۈم		شاپتۇل		ئۈرۈك		باشقىلار	
	كۆلىمى	مەھسۇلاتى	كۆلىمى	مەھسۇلاتى	كۆلىمى	مەھسۇلاتى	كۆلىمى	مەھسۇلاتى	كۆلىمى	مەھسۇلاتى	كۆلىمى	مەھسۇلاتى
1970	76.8	1218		342		350		23.5		456.5		46
1971	195	751.5		77.5		538		14		79		43
1972	381.3	1050		247		449		15		312		27
1973	277.6	1069		152.5		503.5		7		362.5		43.5
1974	313.7	1145		251.5		364.5		14.5		427.5		87
1975	345	1318.5	133.1	398.5	38.9	430	11.8	9	144.5	44.5	16.7	39.5
1976	318	1273.5		256.5		238.5				733.5		

1		343. 5		44		500		404. 5		1293	506. 3	1977
25. 5	20. 9	202. 5	143. 5	8	4. 2	347. 5	37. 6	199	242. 1	782. 5	448. 3	1978
22. 5	34. 4	527	235. 4	7. 5	1. 9	857. 5	61. 8	412. 5	301. 3	1836	634. 8	1979
18	28. 9	395	205. 1	6. 5	3. 7	303. 5	79. 3	383. 5	281. 6	1106. 5	598. 6	1980
17. 5	36. 1	685. 5	235. 2	26	6. 9	381	75. 2	561. 5	293. 8	1671. 5	647. 2	1981
44. 5	36. 1	873	342	18. 5	6. 6	502. 5	131. 5	602. 5	284	2041	800. 2	1982
77	31. 8	1013	319. 8	10	5. 5	800. 5	168. 7	1003. 5	362. 2	2904	888	1983
56	47. 3	919	332. 3	22	8. 3	782	123. 8	918. 5	356. 2	2697. 5	867. 9	1984
26	46. 8	1362. 5	365. 7	15. 5	5. 3	1535. 5	180. 3	1194	430. 9	4133. 5	1029	1985
333. 5	90. 1	2353	382. 3	21. 5	6. 7	2144. 5	167. 4	2909. 5	469. 2	7762	1115. 7	1986
185	129. 1	2880	405. 2	22	5. 3	1875	190. 8	2079	453. 6	7041	1184	1987
70	56. 6	3295	468. 3	28	8. 9	2380	215. 6	2663	513. 2	8436	1262. 6	1988
165. 2	91. 7	2925. 7	480. 6	26. 9	8. 2	2161. 8	233. 6	2709	519. 3	7988. 6	1333. 4	1989
60	31. 9	2621	472. 8	20	8. 9	1687	210. 5	1944	416. 9	6332	1141	1990
71	52. 5	2988	485	26	8. 9	1860	189	1955	402. 6	6900	1138	1991
80	52. 1	2625	491. 2	34	31	1489	202. 1	2194	473. 2	6422	1249. 6	1992
50	60	2726	493. 6	29	20	1597	213. 4	1917	1160. 6	6319	1947. 6	1993
69	73	2713	532	26	12	1969	233	2265	1797	7042	2647	1994
158	251	3278	543			2305	236	2671	1892	8412	2922	1995
209	97	2267	501			1769	226	2429	1628	6674	2452	1996
234	83	2571	493			1402	212	6614	831	10821	1619	1997
153	75	2518	5115			1577	218	2715	721	6963	1529	1998
92	258	970	724			1007	307	1260	721	3329	2010	1999
208	196	4076	1029			2476	396	2531	733	9291	2354	2000

ئىزاھ: 1995 - يىلىدىن باشلاپ باشقىلار دېگەن كاتەكچە شاپتۇلنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالدى.

§2. قوغۇن - تاۋۇز

باي ناهيىسى قوغۇن - تاۋۇز تېرىشتا ئۇزۇن تارىخقا ئىگە، تۇزلەشكەن رايونلاردىكى ھەر قايسى يېزا - مەيدانلار ھەمدە دېھقان ئائىلىلىرىنىڭ ھەممىسى ئاساسەن قوغۇن - تاۋۇز تېرىيدۇ. مىچىغ، بۇلۇڭ، كانچى، ياتۇر، سايرام، قىزىل قاتارلىق يېزىلاردا قوغۇن - تاۋۇز كۆلىمى كۆپ، ھوسۇلىمۇ خېلى يۇقىرى.

تېرىلىدىغان ئاساسلىق تاۋۇز سورتلىرىدىن «خۇڭيۇ - 2»، «شىنيۇ - 2»، «جېڭزا - 9»لار بار، ئۇلارنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى شېرىنسى كۆپ، تەمى تاتلىق، پوستى نېپىز، ئۇرۇقى كىچىك.

قوغۇننىڭ تورلىشىدىغانلىرى ۋە تورلاشمايدىغانلىرى بار ، بالدۇر پىشار قوغۇن ، ئارا پىشار قوغۇن ۋە كەنجى پىشار قوغۇن دېگەن سورتلارغا بۆلۈنىدۇ ، بالدۇر پىشار سورتلارغا ئاق كۆكچى ، ناشپىكەر ، قارا كۆكچى قاتارلىقلار كىرىدۇ ؛ ئارا - كەنجى پىشار سورتلارغا كۆكچى ، جاغدا قوغۇن ، جاغدا كۇزلۇك ، قەشقەر كۆكچىسى ، ئەنجان كۆكچىسى ، جۇزا قوغۇن ، كۆك ۋۇنەيىي قاتارلىقلار كىرىدۇ ، يۇقىرىقىلار تورلىشىدىغان سىستېمىغا تەۋە ؛ چىلگە ، پوستى پىياز ، ئاق كۆكچى ، ناشپىكەر قاتارلىقلار تورلاشمايدىغان سىستېمىغا تەۋە .

1949 - يىلى 160 گېكتار يەرگە قوغۇن تېرىلغانىدى . 1968 - يىلى 553.3 گېكتار يەرگە تېرىلدى . 2000 - يىلى 160 گېكتار يەرگە قوغۇن تېرىلىپ 20 مىڭ 338 تونىنا ھوسۇل ئېلىنىدى . قوغۇن - تاۋۇزنىڭ تاۋارلىشىش يولىنى ئېچىشقا توغرا كېلىدۇ .

§3 . كۆكتات

باي ئويمانلىقىنىڭ ھاۋا كىلىماتى كۆپ خىل كۆكتاتلارنىڭ ئۆسۈشىگە مۇۋاپىق كېلىدۇ . ناھىيە دائىرىسىدە بىنەپشەرەڭ پوستلۇق سامساق (كۇزدە تېرىلىدۇ)تىن كۆپ ھوسۇل چىقىدۇ ، ئاق پوستلۇق سامساق (ئەتىيازدا تېرىلىدۇ)مۇ تېرىلىدۇ ، ئۇنىڭ بېشى ھەم چىشى يوغان ، تەمى كۆچلۈك بولۇپ ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ناھىيىلەردە ئاممىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشىپ كەلدى ھەمدە ئېكسپورت قىلىنىدى ؛ ياڭيۇدىن مول ھوسۇل ئېلىنىپ جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ۋىلايەت ، ئوبلاستلىرىدىكى ناھىيە - شەھەرلەرگە تۇشۇپ سېتىلدى ؛ كۇزلۇك يېسۇلىكەنىڭ خېلى داڭقى بار ، 60 - ، 70 - يىللاردا جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە يېسۇلىكەنىڭ بازىسىغا ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئاۋۇال تاللاپ سېتىۋالىدىغان كۆكتاتلىرىغا ئايلىنىپ قالغانىدى .

50 - ، 60 - يىللاردا ئىچكى ئۇلكىلەردىن بىر تۇركۇم كۆكتات سورتلىرى كىرگۈزۈلدى ۋە كېڭەيتىلدى ، مەسىلەن : ئاق تۇرۇپ ، قىزغۇچ سېرىق جياچىن قاتارلىق ھەر خىل پەمىدۇر ، جىنىيەن چاتما سورتى ۋە چاڭچۇننىڭ زىچ تىكەنلىك تەرخەمكى ، يۇمىلاق پەمىدۇر ، سوقمچاق پەمىدۇر قاتارلىق ھەر خىل شالغۇت پەمىدۇر ، بېيجىڭ قىزىل ئەتلىك تۇرۇپى ، سەي قاپىقى ، تۆرە پۇرچاق ، شەندۇڭنىڭ غولپىيىزى ، ئامېرىكا چېكسىيى ، ئىچكىرىنىڭ كاۋۇسى ، چوڭ يوپۇر- ماقلىق كۆدە ، شولىخۇڭ ، تۇرلۇك مۇچ سورتلىرى ، كاۋاك غوللۇق سەي (يۇڭسەي) ، دۇفۇسەي (مۇر ، ئازدان) ، جاڭدۇ سىستېمىسىدىكى كۆكتات قاتارلىقلاردىن ئىبارەت . بۇ ئېسىل كۆكتاتلار شۇ يەردىكى ئاساسلىق كۆكتات تۇرلىرىدىن بولۇپ قالدى .

ناھىيە تەۋەسىدە قىش پەسلى 150 كۈنگە يېتىدۇ ، بۇ مەزگىل كۆكتات ئاز مەزگىل بولۇپ ، كىشىلەر ئىلگىرى ياڭيۇ ، كۇزلۇك بەسەي ، چامغۇر ، ئاش چامغۇرى ، پىياز ، سەۋزىنى ئورىدا ساقلاشقا تايىنىپ قىشتىن ئۆتەتتى . 90 - يىللاردا ئەسلىدىكى پارنىكىنىڭ تېمپېراتۇرىسىنى ئاشۇرۇش ئاساسىدا ، ئېنېرگىيە تېجەشلىك كۈن نۇرى پارنىكى ۋە سۇلياۋ لاپاس ئارا - ئارا ئۆزگەرتىلدى ۋە يېڭىدىن قۇرۇلدى . كۆلىمىنىڭ ئۆزلۇكسىز كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ بازارغا سېلىنغان كۆكتات تۇرلىرى ۋە سانى بارغانسېرى كۆپەيىپ ، ناھىيە تەۋەسىنى تۆت پەسلىدە يېڭى كۆكتات بىلەن تەمىنلەش ئېھتىياجىنى قاندۇرۇپلا قالماي ، يەنە قىسمەنلىرى ئاقسۇ ، كۇچا ، بۈگۈر قاتارلىق جايلارغا تۇشۇپ سېتىلدى . ناھىيىلىك باغۋەنچىلىك يېتەكچىلىك پونكىتىنىڭ 1995- يىلى 2 - ئايدىكى ستاتىستىكىلىق تەكشۈرۈشىگە قارىغاندا ، باي بازىرى ، كانچى ، بۇلۇڭ يېزىسى-

دىن ئىبارەت بىر بازا ، ئىككى يېزىدا ھەر خىل پارنىكتىن 80ى ، لاپاستىن 50ى بارلىققا كەلگەن ، ئۇنىڭ كۆلىمى 6.86 گېكتار بولۇپ ، قىش پەسلىدە 412.5 تونىنا يېگى كۆكتات ئىشلەپچىقىرىلىپ ، 242 تونىنىسى سىرتقا سېتىلغان . ناھىيە بازىرىدىن يىراق بولغان باشقا يېزا-بازار ، مەيدانلاردىمۇ ئاز مىقدارىدا پارنىك ـ لاپاسلار ياسىلىپ ، قىشتا ياكى ئەتىياز پەسلىدىمۇ سەي تېرىلغان .

كۆكتات تۈرلىرى بىر قەدەركۆپ بولۇپ ، ياڭيۇ ، تاتلىق ياڭيۇ ، يېسۇنلەك ، تۇرۇپ ، سەۋزە ، غول پىياز ، پىياز ، كۈدە ، پالەك ، كەرەپشە ، ئۇسۇك ، كاۋا ، تەرخەمەك ، سەي كاۋىسى ، چاقما كاۋا ، مانتا كاۋىسى ، پەمىدۇر ، پېدىگەن ، مۇچ ، موگۇ ، سەي پۇرچاق ، جاڭدۇ ، كاپوستا ، چېچەك سەي ، چەلەك ، يۇمغاقسۇت ، شۇلىخۇك ، ئۇچقات قاتارلىقلار بار . دائىملىق كۆكتات توقۇز ئائىلە 40 نەچچە تۈرگە بۆلىنىدۇ .

گۈلسامساق ئائىلىسى پىياز ، غولپىياز ، سامساق ، كۈدە .

كۈنلۈكسىمان گۈللۈكلەر ئائىلىسى كەرەپشە ، يۇمغاقسۇت (ئاشكۆكى) ، سەۋزە .

لويلا ئائىلىسى ئۇچلۇق يوپۇرماقلىق پالەك ، يۇمىلاق يوپۇرماقلىق پالەك .

كىرىست گۈللۈكلەر ئائىلىسى كۆزلۈك يېسۇنلەك ، تۇرۇپ ، كاپوستا ، چەلەك ، چامغۇر ، يوپۇرماقلىق چېچەك سەي ، كىچىك كۆك يېسۇنلەك .

پۇرچاق ئائىلىسى جاڭدۇ ، سەي پۇرچاق ، دادۇر ، كۆك پۇرچاق ، يېسمۇق ، كانا پۇرچاق .

مۇرەككەپ گۈللۈكلەر ئائىلىسى كاھۇ ، توينامبۇر (چوشقاياڭيۇسى) ، ئۇچقات .

پېدىگەن ئائىلىسى پېدىگەن ، قىزىل مۇچ ، پەمىدۇر ، ياڭيۇ .

كاۋا ئائىلىسى تەرخەمەك ، قازان كاۋىسى ، سەي كاۋىسى ، مانتا كاۋىسى ، تەكىيە كاۋا ، ئاچچىق كاۋا ، سەي قاپىقى .

باسىللا ئائىلىسى ئازدان (دۇفۇ سەي) .

50 ـ يىللاردا تېرىلغان كۆكتات كۆلىمى ئازراق بولۇپ ، بىر يىلدا تەخمىنەن 200 گېكتار يەرگە كۆكتات تېرىلاتتى . 1978 ـ يىلىدىن كېيىن تېرىقچىلىق كۆلىمى يىلدىن يىلغا كۆپەيدى . 1992 ـ يىلى 1260.6 گېكتارغا ، يىللىق ھوسۇلى 14 مىڭ 549 تونىنغا يەتتى . 2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە كۆكتات كۆلىمى 2060 گېكتارغا ، ھوسۇلى 20 مىڭ 364 تونىنغا يەتتى .

باي ناھىيىسىنىڭ 1978 ~ 2000 ـ يىلىغىچە بولغان كۆكتات ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 17 — 3 بىرلىكى : گېكتار ، تونىنا

يىللار	كۆلىمى	مەھسۇلاتى	يىللار	كۆلىمى	مەھسۇلاتى	يىللار	كۆلىمى	مەھسۇلاتى
1978	180	1389	1986	720	7914	1994	910	9949
1979	220	1442	1987	790	9031	1995	800	13302
1980	250	3992	1988	1030	11655	1996	1410	12388
1982	390	3259	1990	860	8766	1998	800	9444
1983	350	2779	1991	1600	11783	1999	1410	17843
1984	390	2581	1992	1260	14549	2000	2060	20364
1985	630	6962	1993	1120	11874			

Ⅱ باب

باقمىچىلىق

§1 . توخۇ

دېھقانلار ئەزەلدىن توخۇ بېقىشقا ئادەتلىنىپ كەلگەن . 60 ـ يىللاردا لەيخاڭ ، بېيجىڭ سىمبورو مېتىس «288» ، پىلوتروك ۋە سىمبورو «579» ئەلا نەسىللەر كىرگۈزۈلدى . شۇنىڭ بىلەن توخۇ باقمىچىلىقى تەرەققىي قىلىشقا باشلىدى . 80 ـ يىللاردىن كېيىن توخۇ باققۇچى كەسپىي ئائىلىلەر كۆپلەپ بارلىققا كەلدى ، توخۇ سانى ۋە توخۇم ئىزچىل ئېشىپ باردى . 1985ـ يىلى ناھىيە بويىچە 124 مىڭ توخۇ بېقىلىپ ، 293.7 تونىنا توخۇم ، 1987 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 265 مىڭ توخۇ بېقىلىپ ، 361 تونىنا توخۇم ئېلىندى . 1995 ـ يىلى ناھىيە بويىچە توخۇ باققۇچى 150 ئائىلىدە 373 مىڭ 900 توخۇ بېقىلىپ ، 351 تونىنا توخۇم ئېلىندى . 2000ـ يىلى ناھىيە بويىچە چوڭ تىپتىكى توخۇ باققۇچى كەسپىي ئائىلە 29غا يەتتى ، 362 مىڭ 800 توخۇ بېقىلىپ 390 تونىنا تۇخۇم ئېلىندى .

باينىڭ ماي توخۇسى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە ، ئۇ ، ئېگىز پاچاق ۋە پاكار پاچاق دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ ، ئېگىز پاچاق تىپىدىكىسىنىڭ بەدىنى چوڭ ، ئۈستىخىنى قاۋۇل ، پاچىقى ئېگىز ، بېشى يوغان ، بەدىنى ئېغىر ، خاراكتېرى مۇلايىم ، مېكىيان يىلىغا 70 ～ 100 توخۇم تۇغىدۇ ، توخۇمنىڭ ئېغىرلىقى 55 ～ 70 گرام كېلىدۇ ، چۈجە چىقىرىش نىسبىتى 70 % ～ 85 %كە يېتىدۇ : پاكار پاچاق تىپىدىكىسىنىڭ بەدىنى ئېغىر ، قاۋۇل ، ھەرىكىتى چەبدەس ، خورازنىڭ بوينى تۈز ، قۇيرۇقى پاخپايغان ، كۆكرەك قىياپىتى ھەيۋەتلىك ، پۇتۇن بەدىنىدىكى پەي ـ تۈكلىرى ساپسېرىق ، سوقۇشۇشقا ماھىر ، ئاتىلىقى غەيرى ، مېكياننىڭ بېشىدا تاج بار ، قۇيرۇق قانىتى يېتىلگەن بولۇپ ، يەلپۇگۈچكە ئوخشايدۇ ، كۆرۈكلۈق خۇسۇسىيىتى يۇقىرى ، چۈجە چىقىرىش نىسبىتى 80 % ～ 95 %كە يېتىدۇ ، يىلىغا 80 ～ 120 تۇخۇم تۇغىدۇ ، توخۇمنىڭ ئېغىرلىقى 40 ～ 45 گرامغا يېتىدۇ ، ئاسان سەمىرىدۇ . گۆشى تەملىك ، شورپىسى كۆپ ، گۆشى يۇمشاق ھەم خۇشپۇراق ، سېمىز ئەمما كۆكۈلگە تەگمەيدۇ . 50 ～ 60 ـ يىللاردا ئۇرۇمچى بازارلىرىدا تىز سېتىلغانىدى . 1993 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 294 مىڭ 600 ماي توخۇسى بېقىلىپ ، 72 مىڭ 600 توخۇ بازاردا سېتىلدى . تاۋار نىسبىتى 24.6 %كە يەتتى ، 2000ـ يىلى 15 مىڭ ماي توخۇسى بېقىلدى ، تاۋار نىسبىتى 40 %كە يەتتى .

§2 . بېلىق

تاپان بېلىق ، ئوتخور بېلىق ، لاققا بېلىق ، سازان بېلىق ، خاپان باش بېلىق قاتارلىقلار

كىرگۈزۈلۈپ بېقىلدى . 1978 ـ يىلى 66.7 گېكتار سۇ يۈزىدە بېلىق بېقىلىپ ، 700 كىلوگرام بېلىق تۇتۇلدى . 1991 ـ يىلى سۇ يۈزى 93.4 گېكتارغا ، تۇتۇلغان بېلىق 100 تونىغا ، 2000ـ يىلى سۇ يۈزى 270 گېكتارغا ، تۇتۇلغان بېلىق 1034 تونىغا يەتتى .

قىزىل سۇ ئامبىرىدا بېلىق بېقىش كۆلىمى 4333 گېكتارغا يەتتى ، لېكىن ئۇ ناھىيىنىڭ باشقۇرۇش تەۋەلىكىدە ئەمەس .

دەريا ـ ئېقىنلاردا يەرلىك بېلىقلار ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدۇ ، بۇلار كومفۇرۇس بېلىقى ، تىرىسكا بېلىقى ، چۇرتان بېلىق ، پىشۇدوراسبورا بېلىقى ، تاسما بېلىقتىن ئىبارەت بولۇپ ، ئۆزى كۆپىيىپ ئۆزى يېتىلىدۇ . بېلىق تۇتۇش مىقدارى كۆپ ئەمەس ، بۇنىڭ ئىچىدە تىرىسكا بېلىقى ، كومفۇرۇس بېلىقى دۆلەتنىڭ 1 ـ ۋە 2 ـ دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان بېلىق تۈرى بولۇپ ، تۇتۇش مەنئىي قىلىنغان تۈرگە كىرىدۇ .

شىنجاڭ تىرىسكا بېلىقى ئىلمىي نامى ياپىلاق تۇمشۇق بېلىق ، تاغىل بېلىق دەپمۇ ئاتىلىدۇ . بۇ ، دۇنيا بويىچە بىردىنبىر ئېلىمىزنىڭ ئۆزىگە خاس قەدىمكى تاغىل بېلىق تۈرى شۇنداقلا ھازىرقى شىزوتوراكس بېلىقى ئىچىدىكى ئەتىۋارلىق ـ ئاز تېپىلىدىغان بېلىق تۈرى بولۇپ ، ناھايىتى يۇقىرى ئىقتىسادىي قىممەتكە ۋە ئىلمىي تەتقىقات قىممىتىگە ئىگە . 80 ـ يىللاردىن كېيىن تىرىسكا بېلىقى تۈر توپىنىڭ سانى شىنجاڭنىڭ جەنۇبىدىكى دەريا ـ كۆللەردە تېزلىكتە ئازىيىپ كەتتى . تارقىلىش دائىرىسى تار ، يېتىلىش مەزگىلى ئۇزۇن ، كۆپىيىش ئىقتىدارى تۆۋەن ، سۇ ئۆزۈش سۈرئىتى ئاستا ، ستانىك ھالەتتە تۇتۇش قاتارلىقلار تۇپەيلىدىن تىرىسكا بېلىقى بېلىق تۈرلىرى رىقابىتىدە روشەن ھالدا ناچار ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى . 1988ـ يىلى 12 ـ ئايدا شىنجاڭ تىرىسكا بېلىقى (دۆلەتنىڭ نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان سۇ ياۋايى ھايۋانلىرى كاتولوگى)غا رەسمىي كىرگۈزۈلۈپ ، ئېلىمىز بويىچە خەتەر ئاستىدا قالغان 1 ـ دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان ھايۋانغا ئايلىنىپ قالدى . سۇ مەھسۇلاتلىرى خادىملىرى ، بېلىقچىلىق مۇتەخەسسىسلىرى ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى چوڭ ـ كىچىك دەريا ـ كۆللەرنى 10 يىل كېزىپ ، باي ناھىيىسىدىكى قىزىل سۇ ئامبىرى ۋە يۇقىرى ئېقىنىدىكى مۇزارت دەرياسى بۆلىكى ، قىزىل دەريا بۆلىكىدىن شىنجاڭ تىرىسكا بېلىقى تۈر توپىنى بايقىدى ، مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ئانالىز قىلىشى ئارقىلىق باي ناھىيىسىدىكى بەش چوڭ دەريا تىرىسكا بېلىقىنىڭ تەبىئىي كۆپىيىدىغان ۋە ياشايدىغان ماكانى ئىكەنلىكى ئېتىراپ قىلىندى .

§ 3 . پىلە

1 . ئۇجمە تىكىش

50 ـ ، 60 ـ يىللاردا ئۇجمە دەرىخى پارچە ـ پۇرات تىكىلگەندى . 1971 ـ يىلدىن كېيىن دائىرە بويىچە تىكىلدى ، شۇ يىلى ئۇجمەزارلىق 2.5 گېكتارغا يەتتى . 1990 ـ يىلى 200 گېكتارغا يەتتى . 1995 ـ يىلى 1466.6 گېكتارغا ، پارچە ـ پۇرات تىكىلگەن ئۇجمە كۆچىتى 100 مىڭ تۇپكە يەتتى . 2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە بەرپا قىلىنغان ئۇجمەزارلىق 24.6 گېكتارغا ، پارچە ـ پۇرات تىكىلگەن ئۇجمە كۆچىتى 112 مىڭ تۇپكە يەتتى .

2 . پىلىچىلىك

چىگ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى مىنگو يىللىرىدا باي ناھىيىسىدە كۆپلىگەن دېھقان ئائىلىلىرى پىلە باققانىدى . 1920 ـ يىلى ئالتە تونىنا پىلە غوزىسى ئېلىنىدى ، 1987 ـ يىلى تۆۋەنلەپ ئىككى تونىنغا چۈشۈپ قالدى ، 1991 ـ يىلى 17 تونىنغا ، 1995 ـ يىلى 15 تونىنغا يەتتى ، 2000ـ يىلى 15.4 تونىنا پىلە غوزىسى ئېلىنىدى .

باي ناھىيىسىدە 1970 ~ 2000 ـ يىلىغىچە ئىشلەپچىقىرىلغان پىلە غوزىسى

جەدۋەل : 17 — 4 بىرلىكى : تونىنا

يىللار	مەھسۇلاتى	يىللار	مەھسۇلاتى	يىللار	مەھسۇلاتى	يىللار	مەھسۇلاتى	يىللار	مەھسۇلاتى
1970	5	1977	4.6	1983	10.3	1989	6	1995	15
1971	6.9	1978	2.6	1984	4.1	1990	7.4	1996	
1972	9.4	1979	4.8	1985	2.1	1991	17	1997	
1973	7.2	1980	7.9	1986	2	1992	16	1998	12.8
1974	6.7	1981	8.5	1987	2	1993	13	1999	
1975	3.8	1982	11.7	1988	5	1994	4	2000	15.4
1976	10.9								

§4 . ھەسەل ھەرىسى

باي ناھىيىسىنىڭ ھەسەل مەنبەسى ناھايىتى مول ؛ ئەتىيازدا جىگدە ، ئالما ، ئۆرۈك ، شاپتۇل ، نەشپۈت چېچەكلەيدۇ ، يازدا قىچا چېچىكى ، كېۋەز بەس ـ بەس بىلەن چېچەكلەيدۇ ، كۈزدە قوغۇن ـ تاۋۇز بىلەن ئاپتاپپەرەس بەس ـ بەستە رەڭگا ـ رەڭ چېچەكلەيدۇ ، تاغ گۈللىرىنىڭ خۇشپۇراقلىرى تاغ ـ دالىلارنى قاپلايدۇ . بۇلار باي ناھىيىسىنىڭ ھەسەلچىلىك تەرەققىياتىنى ناھايىتى ياخشى شارائىت بىلەن تەمىن ئېتىدۇ ، باشقا ناھىيىلەردىكى كۆپلىگەن ھەسەلچى ئائىلىلەرنى ياز ـ كۈز پەسلىدە بايغا كېلىپ ھەسەل ھەرىسىنى قويۇپ بېرىپ ھەسەل ئېلىشقا جەلپ قىلىدۇ .

باي ناھىيىسىدە ھەسەل ھەرىسى سورتلىرىدىن ئىتالىيە ھەرىسى ، قاراباجاقارا ھالقىلىق ھەرە ، كانىيال ھەرىسى بار .

1974 ـ يىلى تۆت ساندۇق ھەسەل ھەرىسى بېقىلدى . 1980 ـ يىلى 441 ساندۇققا يېتىپ ، 20.1 تونىنا ھەسەل ئېلىنىدى . 1988 ـ يىلى ئاران 40 ساندۇق ھەسەل ھەرىسى بېقىلىپ ، ئۇچ تونىنا ھەسەل ئېلىنىدى . 1991 ـ يىلى قايتىدىن 208 ساندۇققا يېتىپ ، تۆت تونىنا ھەسەل

ئېلىندى . 1995 ـ يىلى 380 ساندۇققا يېتىپ ، 38 تونىنا ھەسەل ئېلىندى . 2000 ـ يىلى 660 ساندۇققا يېتىپ 66 تونىنا ھەسەل ئېلىندى . بايدىن چىقىدىغان ھەسەلنىڭ سۈپىتى ساپ ، تەبىئىي يېشىل ساغلاملىق مەھسۇلاتى بولغاچقا ، تېز سېتىلىپ ئېھتىياجنى قاندۇرالماي كېلىۋاتىدۇ .

باي ناھيىسىنىڭ 1978 ~ 2000 ـ يىلىغىچە ھەسەل ھەرىسى بېقىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 17 — 5 بىرلىكى : ساندۇق ، تونىنا

يىللار	ساندۇق	ھەسەل	يىللار	ساندۇق	ھەسەل	يىللار	ساندۇق	ھەسەل
1978	8	4	1986	60	3. 1	1994	330	30
1979	18		1987	66	2. 7	1995	380	38
1980	441	20	1988	40	3	1996	458	46
1981	428	102	1989	47	3	1997	550	55
1982	191	4	1990	54	2	1998	590	60
1983	167	2. 1	1991	208	4	1999	645	65
1984	206	4	1992	234	18. 4	2000	660	66
1985	80	3	1993	273	21			

ئون سەككىزىنچى قىسىم

سۇ چىلىشى

ئون سەككىزىنچى قىسىم

سۇچىلىق

باي ناهيىسىنى تاغ ئوراپ تۇرىدۇ ، شىمال تەرىپى تەڭرىتېغىغا تۇتىشىدۇ ، ئېگىز تاغلاردىكى مۇزلۇقلاردىن هاسىل بولغان ۋە پەسىل خاراكتېرلىك هۆل - يېغىننىڭ يىغىلىشىدىن شەكىللەنگەن مۇزارت ، قاپسىلاڭ ، تەلۈنچۈك ، قاراسۇ ، قىزىل دەريالىرىنىڭ يىللىق سىرغىم مىقدارى 2 مىليارد 754 مىليون كۇب مېتىرغا يېتىدۇ . دەريا سۈيىنىڭ ئۇلغىيىش ۋە تارتىلىش جەھەتتىكى ئۆزگىرىشى چوڭ بولۇپ ، يازدا تاشقىن بولىدۇ ، تېرىلغۇ مەزگىلىدە سۇ تارتىلىپ يېتىشمەي قالىدۇ . گۈڭشۇ يىللىرى ناهيە تەۋەسىدە كەڭ كۆلەمدە ئۆستەڭ چېپىلىپ ، يېڭىدىن 20 مىڭ گېكتاردىن كۆپرەك يەر سۇغىرىلغان .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ھۆكۈمەت سۇچىلىق قۇرۇلۇشىغا ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىپ ، سۇنى تىزگىنلەپ تۇپراقنى ئۆزگەرتىش ۋە توك هاسىل قىلىشنى قەتئىي بوشاشتۇرۇپ قويمىدى . 1984 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ناهيە بويىچە تۇرلۇك سۇچىلىق قۇرۇلۇشىغا 11 مىليون 410 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت سالغىنى 7 مىليون 240 مىڭ يۈەن ، ناهيە تەييارلىغىنى 3 مىليون 940 مىڭ يۈەن ، يېزا - گۇڭشي تەييارلىغىنى 230 مىڭ يۈەن ، 200 مىڭ كۇب مېتىرسۇ سىغدۇرغان كىچىك سۇ ئامبىرىدىن بىرى ، مۇستەھكەم ۋە ۋاقىتلىق ئۆستەڭ بېشى سۇ باشلاش قۇرۇلۇشىدىن 30 ى ياسالدى ، بۇ قۇرۇلۇشلارنىڭ يىللىق سۇ باشلاش ئىقتىدارى 8 .145 كۇب مېتىر/سېكۇنت ، 74 .580 كىلومېتىر غول - تارماق سۇ باشلاش - سۇغىرىش ئۆستىگى ، 216 غول - تارماق ئېرىق - ئۆستەڭ ئىنشائاتى ياسالدى . 4 .164 كىلومېتىر زەيكەش چېپىلدى ؛ 177 قۇدۇق قېزىلدى ، قۇدۇقلارنىڭ سۇ چىقىرىش ئىقتىدارى 2 مىليون 750 مىڭ كۇب مېتىر ؛ 11 ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلدى ، ئۇلارنىڭ يىللىق توك تارقىتىش مىقدارى 1 مىليون 930 مىڭ كىلوۋات سائەت ؛ ئوتتۇرا قىسىمدىكى ئۇچ دەريا (قاپسىلاڭ ، تەلۈنچۈك ، قاراسۇ دەريالىرى) يېڭىۋاشتىن تىزگىنلىنىپ ، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئادەم ۋە چارۋىلارنىڭ ئىچىدىغان سۈيى هەل قىلىندى . 2000 - يىلىغىچە سۇچىلىق قۇرۇلۇشىغا 88 مىليون 486 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ ، 2 .880 كىلومېتىر غول-تارماق سۇ باشلاش ئۆستىگى چېپىلدى .

I باب

سۇچىلىق قۇرۇلۇشى

§1 . سۇ باشلاش قۇرۇلۇشى

1 . تۇگۇنلۇك قۇرۇلۇش

1) قىزىل بايراق شىمالىي غول ئۆستىكى سۇغىرىش رايونىغا سۇ باشلاش تۇگۇنلۇك قۇرۇلۇشى 1964 - يىلى يېڭىئۆستەڭنىڭ تومىسى يۇقىرى تەرەپكە يۆتكەلىپ ، چوكۇماغا قىزىل بايراق شىمالىي غول ئۆستىكى تۇگۇنلۇك قۇرۇلۇشى ياسالدى . بۇ قۇرۇلۇشنى ناھىيىلىك سۇچىلىق بۆلۈمىنىڭ سۇچىلىق قۇرۇلۇش ئەترىتى قىلدى ، بۇ قۇرۇلۇش 1965 - يىلىنىڭ ئاخىرى پۈتتى . دۆلەت 418 مىڭ 300 يۈەن مەبلەغ سالدى ، قالغان قىسمىنى يەرلىك ئۆزى تەييارلىدى ، خەلق ئىشچىلىرى ئەمگەك قىلىپ قۇرۇلۇشنى تاماملىدى . بۇ قۇرۇلۇش تەگ رىشاتكىسىمان قىلىپ ياسالغان سۇ باشلاش تۇگۇنلۇك قۇرۇلۇشى بولۇپ ، تەگ رىشاتكىسىمان سۇ كىرگۈزۈش چوشۇرگىسى ، كەلكۇن سۇيى ئارقىلىق قۇم ئاققۇزۇش چوشۇرگىسى ، كەلكۇن چوشۇرگۈسى ، يان توغان ، ئېرىق - ئۆستەڭلەرنىڭ ئاستىنى تۇزەش بۆلىكى ، يۇقىرى ئېقىننى تۇزەش بۆلىكى ۋە غول ئۆستەڭ شۇنداقلا سۇ بۆلۈش تومىسىدىن تەركىب تاپقان . سۇغىرىش كۆلىمى 18 مىڭ 666.7 گېكتار قىلىپ لايىھىلەنگەن ، بۇ ئارقىلىق ئوتتۇرا ئېقىن سۇغىرىش رايونىدىكى بۇلۇڭ ، ناھىيە بازىرى ، ياتۇر ، توقسۇن ، سايرام ، غەربىي قىرغاقتىكى مىچىڭ يېزىلىرىغا سۇ باشلاش مەسلىسى ھەل قىلىندى .

2) قاراسۇ سۇغىرىش رايونى سۇ باشلاش تۇگۇنلۇك قۇرۇلۇشى بۇ قۇرۇلۇش باي بازىرىنىڭ 22 كىلومېتىر شەرقىي شىمالىدىكى تاقاكۆتۇر تېغىنىڭ تاغ ئېغىزىغا جايلاشقان . سۇغىرىش رايونىنىڭ ئەسلىدىكى تومىسى شاخ - شۇمبا ، تاشتىن ياسالغان ، يىلدا سۇ باشلاش ، كەلكۇندىن مۇداپىئە كۆرۈش مەزگىلىدە كۆپلەپ ئادەم كۈچى ۋە ماددىي كۈچ ئىسراپ بولاتتى . بۇ قۇرۇلۇشنى 1971 - يىلى ناھىيىلىك سۇچىلىق بۆلۈمىنىڭ سۇچىلىق قۇرۇلۇش ئەترىتى ئۇستىگە ئالدى ، 1972 - يىلى 10 - ئايدا پۈتۈپ ئىشلىتىلىشكە باشلىدى ، بۇ قۇرۇلۇشقا 1 مىليون 111 مىڭ 340 يۈەن مەبلەغ سېلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت سالغىنى 683 مىڭ يۈەن . تەگ رىشاتكىسىمان سۇ باشلاش تۇگۇنلۇك قۇرۇلۇشى تەگ رىشاتكىسىمان چوشۇرگە ، كەلكۇن قويۇپ بېرىش چوشۇرگىسى ، چېپىلغان ئەگرى - بۈگرى ئۆستەڭنى تۇزەش بۆلىكى ، باش غول ئۆستەڭ ۋە سۇ بۆلۈش تومىسىدىن تەركىب تاپقان . يىللىق سۇ باشلاش مىقدارى 290 مىليون كۇب مېتىر ، لايىھىدىكى سۇغىرىش كۆلىمى 14 مىڭ گېكتار . 1999 - يىلى 7 - ئايدا بۇ قۇرۇلۇشنى پەۋقۇلئاددە زور كەلكۇن بۇزۇۋەتتى . 8 - ئايدا يېزا ئىگىلىك 1 - شىسى تەكشۈرۈش - لايىھىلەش ئاكادېمىيىسى كەلكۇن بۇزۇۋەتكەن قۇرۇلۇشنى قايتا قۇرۇش ئۈچۈن

تەكشۈرۈپ لايىھىلىدى . 2000 - يىلى 3 - ئايدا قۇرۇلۇش باشلاندى ، قۇرۇلۇشنى ناھىيىلىك 1 - قۇرۇلۇش بىناكارلىق مەسئۇلىيىەت چەكلىك شىركىتى قىلدى . قۇرۇلۇشقا خام چوت بويىچە 6 مىليون 130 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىشى كېرەك ئىدى ، 2000 - يىلىنىڭ ئاخىرى دۆلەت 1 مىليون 800 مىڭ يۈەن مەبلەغ سالدى .

3) قىزىل دەريا‌سى سۇ باشلاش تۇغۇنلۇك قۇرۇلۇشى بۇ قۇرۇلۇش قىزىل يېزا 1 - كەنتنىڭ بىر كىلومېتىر شەرقىي شىمالىغا جايلاشقان ، ناھىيە بازىرىغا 68 كىلومېتىر كېلىدۇ . ئەسلىدىكى توما شاخ - شۈمبا ، تاشتىن ياسالغان ، يىلدا سۇ باشلاش ، كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش ئۈچۈن ، كۆپلەپ ئادەم كۈچى ۋە ماددىي كۈچ ئسراپ بولاتتى . 1994 - يىلى 10 - ئايدا ۋىلايەتلىك سۇچىلىق - ئېلېكتر تەكشۈرۈش - لايىھىلەش يۇرتى بۇ لايىھىنى قايتىدىن تۈزەتكەندىن كېيىن ، شىنجاڭ يېزا ئىگىلىك ئۇنىۋېرسىتېتى سۇچىلىق ۋە توپا - تاش قۇرۇلۇشى لايىھىلەش تەتقىقات ئورنىغا ئۇلگە تەجرىبىسى ئىشلەشكە تاپشۇرۇپ بەردى . 1995 - يىلى 2- ئايدا سۇچىلىق نازارىتى باش قۇرۇلۇش ئىشخانىسى بۇ تۈرنىڭ دەسلەپكى لايىھىسىنى تەكشۈرۈپ تەستىقلاپ ، قۇرۇلۇشنىڭ دەرىجىسىنى 4 - دەرىجىنىڭ كىچىك (1) تىپى قىلىپ ، ئاساسلىق قۇرۇلۇشنى 4 - دەرىجە ، قوشۇمچە قۇرۇلۇشنى 5 - دەرىجىلىك قىلىپ بېكىتتى . بۇ قۇرۇلۇشنى سۇچىلىق نازارىتىنىڭ 2 - قۇرۇلۇش باشقارمىسى قىلدى ، قۇرۇلۇش 1995 - يىلى 11 - ئايدا دەسلەپكى قەدەمدە پۈتكۈزۈلدى ، 1996 - يىلى 3 - ئايدا ئىشلىتىلىشكە باشلىدى . قۇرۇلۇشقا 3 مىليون 560 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنغانلىقى تەكشۈرۈپ بېكىتىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت سالغىنى 2 مىليون 900 مىڭ يۈەن . بۇ تۇغۇنلۇك قۇرۇلۇش يۇقىرى ئېقىندا تىزگىنلەش بۆلىكى ، كەلكۈن ئارقىلىق قۇم ئېقىتىش چۈشۈرگىسى ، ئوك - سول قىرغاقتىكى تەگ رىشاتكە- سىمان سۇ كىرگۈزۈش چۈشۈرگىسى ، ئوك - سول قىرغاقتىكى ئۆستەك بېشى ۋە سۇ كىرگۈزۈش چۈشۈرگىسى ، قۇم ئېقىتىش چۈشۈرگىسىدىن تەركىب تاپقان .

2 . ئۆستەڭبېشى سۇ باشلاش قۇرۇلۇشى

1962 ~ 1967 - يىلىغىچە 3 مىليون 335 مىڭ 400 يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ ، چوكۇمادا قىزىلبايراق شىمالىي غول ئۆستىگى تومىسىنىڭ تەگ رىشاتكىسىمان ئۆستەك بېشى قۇرۇلۇشى ، تاقاكۆتۈرده قاراسۇ دەريا‌سى تومىسى تەگ رىشاتكىسىمان ئۆستەك بېشى قۇرۇلۇشى ۋە كېلىدا قاراباغ 2 - غول ئۆستىگى پەس دامبىسىمان سۇ باشلاش شەكلىدىكى ئۆستەك بېشى قۇرۇلۇشى قىلىندى .

1977 - يىلى قېيىر يېزىسىنىڭ 8 - چوك ئېتىزىدە قاراۋۇل سۇ ئامبىرى ئۆستەك بېشى سۇ باشلاش قۇرۇلۇشى قىلىندى ، بۇ قۇرۇلۇش ئارقىلىق سۇغىرىلىدىغان كۆلەم 166.8 گېكتار .

1980 ~ 1981 - يىللىرى ئاقدۆڭنىڭ شىمالى ، ئونباش 3 - چوك ئېتىزىدە بوز ئۆستىگى تومىسى ، بايئۆستەك ۋە ئېلېكتر ئىستانسىسى تومىسى ياسالدى . 1988 - يىلى ئونباش 8 - چوك ئېتىزىدە ئونباش جىگدىلىك پەس دامبىسىمان شەكلىدىكى ئۆستەك بېشى قۇرۇلۇشى قىلىندى .

1995 - يىلى 10 - ئايدىن 1998 - يىلى 9 - ئايغىچە 42 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىنغان (بۇنىڭ ئىچىدە دۇنيا بانكىسىنىڭ قەرز پۇلى 27 مىليون يۈەن) مۇزارت دەريا‌سى ئاقبۇلۇق ئۆستەك بېشى قۇرۇلۇشى پۈتكۈزۈلدى ، بۇنىڭ بىلەن 24 مىڭ گېكتار سۇغىرىش كۆلىمى كۆپەيدى .

3 . غول ئۆستەك سۇ باشلاش قۇرۇلۇشى

1959 - يىلى ناھىيىدە توققۇز كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى قىزىل بايراق شىمالىي غول

ئۆستىڭىنى چېپىش باشلاندى ، بەش گۇڭشېدىكى 20 نەچچە مىڭ گۇڭشى ئەزاسى ئۆستەڭ چېپىش جېڭىنى قانات يايدۇردى ، ئالتە ئايلىق جاپالىق ئەمگەك ئارقىلىق 200 مىڭ كۇب مېتىردىن ئارتۇق توپا قېزىلدى ، 20 نەچچە مىڭ كۈادرات كۇب مېتىر تاش يانقۇزۇلدى ، 1968 ～ 1971- يىلىغىچە بۇ ئۆستەڭ ئىككى قېتىم كېڭەيتىلدى ، تېگىنىڭ كەڭلىكى بەش مېتىردىن سەككىز مېتىرغا ، كېيىن يەنە سەككىز مېتىردىن 10 مېتىرغا كېڭەيتىلىپ ، سېكۇنتىغا 22 كۇب مېتىر سۇ ئۆتىدىغان لايىھە تەلىپىگە يەتكۇزۇلدى ، بۇنىڭ بىلەن يۇقىرى ۋە تۆۋەن ئېقىندىكى 12 مىڭ 693 گېكتار تېرىلغۇ يەرنى سۇ بىلەن تەمىنلەش ئېھتىياجى قاندۇرۇلدى . ئاندىن يەنە قىزىل بايراق شىمالىي 1 - غول ئۆستىكى ، 2 - غول ئۆستىكى ، 3 - غول ئۆستىكى ۋە قاراسۇ دەريا‌سى باش غول ئۆستىكى ، شەرقىي غول ئۆستەڭ ، غەربىي غول ئۆستەڭنى رېمونت قىلىش قۇرۇلۇشى تاماملاندى ، ئۇلارنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 32 .45 كىلومېتىر ، بۇنىڭ ئىچىدە تاش يانقۇزۇلغىنى 11 .72 كىلومېتىر ، سېمونت لاي ئارىلاشتۇرۇپ تاش يانقۇزۇلغىنى 8 .5 كىلومېتىر .

1967 - يىلى قاراباغ 2 - ، 3 - چوڭ ئەترەتلىرىدە قاراباغ 2 - غول ئۆستىكى چېپىلدى . 1970 - يىلى ئوسكۆيدە بۇلۇڭ ئۆستىكى ، قېيىر گۇڭشېنىڭ 5 - ، 7 - چوڭ ئەترەتلىرىدە ئوتۇنقۇش تارماق غول ئۆستىكى چېپىلدى ، بۇ ئۆستەڭنىڭ ئۇزۇنلۇقى 5 .18 كىلومېتىر . 1971- يىلى قىزىل گۇڭشېسىنىڭ 2 - ، 3 - ، 9 - ، 11 - چوڭ ئەترەتلىرىدىكى قىزىلتۇ غول ئۆستىكى ، قىزىل گۇڭشېسىنىڭ 4 - ، 5 - ئەترەتلىرىدە دۇڭشاۋ ئۆستىكى ، قېيىر گۇڭشېسىنىڭ 8 - چوڭ ئەترىتىدە قاراۋۇل تارماق غول ئۆستىكى چېپىلدى ، ئۆستەڭنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 29 .4 كىلومېتىر .

1988 - ، 1989 - يىللىرى تەسكەنلىك شەرقىي غول ئۆستىكى ، قىزىل يېزىسىدىكى قىزىل غەربىي غول ئۆستىكى ، بۇلۇڭ تارماق غول ئۆستىكى ، بۇلۇڭ كانچى يېڭى ئۆستەڭ غول ئۆستىكى ، قىزىل بايراق شىمالىي غول ئۆستىكى ، توقسۇن 1 - ، 2 - ، 3 - تارماق ئۆستەڭلىرى چېپىلدى ، بۇلارنىڭ ئۇزۇنلۇقى 85 .8 كىلومېتىر ، بۇنىڭ ئىچىدە تاش يانقۇزۇلغىنى 52 .2 كىلومېتىر ، سېمونت لاي ئارىلاشتۇرۇلۇپ تاش يانقۇزۇلغىنى 12 .25 كىلومېتىر . 1989 - يىلى ناھىيە بويىچە 437 .32 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا 39 غول ئۆستەڭ چېپىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە تاش يانقۇزۇلغىنى 138 .82 كىلومېتىر ، سېمونت لاي ئارىلاشتۇرۇلۇپ تاش يانقۇزۇلغىنى 23 .8 كىلومېتىر .

1991 ～ 1995 - يىلىغىچە قىزىل تومىسىدىن باشلانغان غول ئۆستەڭ پوتكۇزۇلدى . 1996 ～ 2000 - يىلىغىچە ناھىيە بويىچە 51 .4 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا 12 غول ئۆستەڭ چېپىلدى .

4 . تارماق ئۆستەڭ سۇ باشلاش قۇرۇلۇشى

1989 - يىلى ناھىيە بويىچە 13 تارماق ئۆستەڭگە سۇ باشلاش قۇرۇلۇشى قىلىندى ، ئۇزۇنلۇقى 146 .02 كىلومېتىر ، بۇنىڭ ئىچىدە تاش يانقۇزۇلغىنى ۋە سېمونت لاي ئارىلاشتۇرۇ- لۇپ تاش يانقۇزۇلغىنى 38 .9 كىلومېتىر . 2000 - يىلىغىچە ناھىيە بويىچە تارماق ئۆستەڭ 103كە ، ئۇزۇنلۇقى 573 .7 كىلومېتىرغا يەتتى .

5 . سۇ سىغىمى ئۆستەڭ قۇرۇلۇشى

1958 - يىلى سايرام گۇڭشېسىدا باي ناھىيىسى بويىچە تۇنجى تاش بېسىلغان سۇ سىغىمى ئۆستەڭ ياسالدى . 1962 ～ 1967 - يىلىغىچە قىزىل بايراق شىمالىي غول ئۆستىكىنى

يۇرۇشلەشتۇرۇش قۇرۇلۇشىدا 47 مىڭ 991 كۇب مېتىر يەرگە تاش يانقۇزۇلدى (سېمونت لاي ئارىلاشتۇرۇپ يانقۇزۇلغان ۋە تاش يانقۇزۇلغان) . 1976 - يىلى 12 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا غول ئۆستەڭ چېپىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە سۇ سىغىمىس ئۆستەڭ ئۇچ كىلومېتىر . 1977 - يىلى سايرام گۈڭشېسى 1300 دىن ئارتۇق ئەمگەكچىنى ئىشقا سېلىپ ، 7.5 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا تاش يانقۇزۇلغان سۇغىرىش غول ئۆستىگىنى ياسىدى . 1979 - يىلى بىرلەشمە جەڭ ئارقىلىق قىزىل بايراق شىمالىي غول ئۆستىگىنى يۇرۇشلەشتۇرۇش قۇرۇلۇشى قىلىندى ، 40 نەچچە كۇندە 31.7 كىلومېتىر ئۆستەڭگە سېمونت لاي ئارىلاشتۇرۇلۇپ تاش يانقۇزۇلدى .

1980 - يىلى قىزىل بايراق شىمالىي غول ئۆستىگى 3 - تارماق غول ئۆستىگىنى سۇ سىغىمىس قىلىپ يۇرۇشلەشتۇرۇش قۇرۇلۇشى تاماملىنىپ ، 8.1 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا سۇ سىغىمىس ئۆستىگى ياسالدى ، 1984 - يىلى 1.69 كىلومېتىر تاش يانقۇزۇلغان 2 - تارماق سۇ سىغىمىس ئۆستەڭ ياسالدى . 1989 - يىلىغىچە 204.92 كىلومېتىر سۇ سىغىمىس ئۆستەڭ ياسالدى ، بۇنىڭ ئىچىدە سېمونت لاي ئارىلاشتۇرۇلۇپ تاش يانقۇزۇلغىنى 26.3 كىلومېتىر ، تاش يانقۇزۇلغىنى 178.63 كىلومېتىر .

1991 - يىلى 60 كىلومېتىر ، 1992 - يىلى 122.5 كىلومېتىر ، 1993 - يىلى 75 كىلومېتىر ، 1994 - يىلى 61 كىلومېتىر سۇ سىغىمىس ئۆستەڭ ياسالدى . 1995 - يىلى سۇ سىغىمىس ئۆستەڭنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 523.42 كىلومېتىرغا يەتتى . 1996 ~ 2000 - يىلىغىچە 81.58 كىلومېتىر سۇ سىغىمىس ئۆستەڭ ياسالدى .

6 . ئېرىق - ئۆستەڭ ئىنشائاتى

2000 - يىلىغىچە ناھىيە بويىچە سۇ باشلاش ئىنشائاتىدىن 1499ى ياسالدى ، بۇنىڭ ئىچىدە توما 643 ، سەكرەتمە ئۇچ ، كۆۋرۈك - سۇئگۈچ 760 ، كۆچۈرمە 88 ، كەلكۇن قويۇۋېتىش چۇشۇرگىسى بەش .

§ 2 . سۇ ساقلاش قۇرۇلۇشى

1 . قىزىل سۇ ئامبىرى

بۇ ئامبار ناھىيە تەۋەسىدىكى ئۆگەن دەريانىڭ تارماق ئېقىنى بولغان مۇزارت دەريانى بىلەن قىزىل دەريانى تۇتاشقان جايغا جايلاشقان بولۇپ ، ئۆگەن دەريانى ۋادىسىنى تىزگىنلەش ۋە ئېچىشتىكى ھالقىلىق كونترول قىلىش قۇرۇلۇشى ھېسابلىنىدۇ . ئۆگەن دەريانىڭ كۆپ يىللاردىن بۇيانقى يىللىق ئوتتۇرىچە سىرغىم مىقدارى 2 مىليارد 200 مىليون كۇب مېتىر بولۇپ كەلدى ، ئۇ تۆۋەنكى ئېقىندىكى كۇچا ، شايار ، توقسۇ ناھىيىلىرىنىڭ دېھقانچىلىقىدىكى ئاساسلىق سۇ مەنبەيى . دەريا ۋادىسىنىڭ تۆۋەنكى ئېقىنىدىكى سۇغىرىش كۆلىمى تەخمىنەن 110 مىڭ گېكتاردىن ئاشىدۇ .

1984 - يىلى بۇ سۇ ئامبىرى دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ ئاساسلىق قۇرۇلۇش تۈرىگە كىرگۈزۈلدى . 1985 - يىلى سۇ ئامبىرىنىڭ قۇرۇلۇشى باشلاندى . 1992 - يىلى پۈتتى ۋە ئۇنۇم بېرىشكە باشلىدى .

سۇ ئامبىرىنىڭ ئومۇمىي سىغىمچانلىقى 640 مىليون كۇب مېتىر ، ئەڭ چوڭ سۇ يۈزى كۆلىمى 44 كۋادرات كىلومېتىر ، ئامبار قۇرۇلۇشىغا 291 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىنىدى ،

سۇ ئامبىرىنىڭ تۈگۈنى ئاساسىي دامبا، قوشۇمچە دامبا، كەلكۈن ئارقىلىق قۇم ئاققۇزۇش ئۈستىگى، ئېقىم باشلاش سۈڭگۈچى ۋە ئۈستەك، مۇستەھكەم ئالاھىدە كەلكۈن ئاققۇزۇش ئۈستىگى، سۇ ئامبىرى ئېلېكتر ئىستانسىسى قاتارلىق بەش چوڭ قىسىمدىن تەركىب تاپقان. بۇ سۇ ئامبىرىدىن پايدىلىنىپ ھازىر بار بولغان 110 مىڭ گېكتاردىن كۆپرەك تېرىلغۇ يەرنى سۇغىرىش ئۈچۈن ئەتىيازدا كەملەيدىغان 400 مىليون كۇب مېتىر سۇنى ھەل قىلغىلى بولىدۇ، قوشۇمچە قىلىنغان سۇغىرىش رايونىنى يۇرۇشلەشتۇرۇش قۇرۇلۇشىدىن پايدىلىنىپ، كەلگۈسىدە سۇغىرىش كۆلىمىنى يەنە 107 مىڭ گېكتار كېڭەيتكىلى بولىدۇ؛ سۇ ئامبىرى خېلى زور كەلكۈن سۈيىنى تەڭشەش ئىقتىدارىغا ئىگە بولۇپ، 100 يىلدا بىر قېتىم كۆرۈلىدىغان كەلكۈن (سېكۇنتىغا 3380 كۇب مېتىر)نى بىخەتەر تۆۋەن ئېقىنغا يەتكۈزگىلى، كەلكۈننىڭ كۈچا، شايار، توقسۇ ناھىيىلىرىگە سالىدىغان زىيىنىنى ۋە خەتىرىنى ئاساسىي جەھەتتىن تۈگەتكىلى، ھەر يىلى كەلكۈننىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن كېتىدىغان نەچچە 10 مىليون يۈەنلىك ئادەم كۈچى، ماددىي كۈچ، مالىيە كۈچىنى تېجەپ قالغىلى بولىدۇ؛ سۇ ئامبىرى ئېلېكتر ئىستانسىسى ئىشقا كىرىشكەندىن كېيىن يىلىغا 134 مىليون كىلوۋات سائەت توك بىلەن تەمىنلەپ، كۈچا، شايار، توقسۇ ناھىيىلىرىنىڭ ئېغىر دەرىجىدە توك يېتىشمەسلىك ۋەزىيىتىنى پەسەيتكىلى بولىدۇ، ئامبارنىڭ سۇ تەڭشىشى ئارقىلىق تۆۋەن ئېقىندىكى مىڭئۆي ئېلېكتر ئىستانسىسى، تۆگە بوينى ئېلېكتر ئىستانسىسى ئۈچۈن پەلەمپەي ھاسىل قىلىشنى پايدىلىق شارائىت بىلەن تەمىنلىگىلى، ئاقسۇدا ئەتىيازدا توك كەمچىل بولغاندا ئاقسۇنى تولۇقلىما ئېلېكتر مەنبەيى بىلەن تەمىنلىگىلى؛ ئامبار سۇيىدىن پايدىلىنىپ بېلىق بېقىپ، يىلىغا 200 تونناىدىن ئارتۇق بېلىق تۇتقىلى؛ ئامبار سۇ تەڭشەش رولىغا ئىگە بولغانلىقتىن، سۇغىرىش رايونىدىكى زىرائەت قۇرۇلمىسىنى يەنمۇ تەڭشەپ، سۇغىرىش تۈزۈمىنىڭ يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىپ، سۇغىرىش رايونىغا زىيادە سۇ باشلاشنى تىزگىنلەپ، تۇپراقنىڭ شورلىشىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، شورلۇق يەر ۋە تۆۋەن ھوسۇللۇق يەرلەرنى ياخشىلىغىلى بولىدۇ.

قىزىل سۇ ئامبىرى شىنجاڭدىكى تاغلىق رايوندا دەريا توسۇپ ياسالغان ئەڭ چوڭ سۇ ئامبىرى، ئامبار رايونىنىڭ گېئولوگىيىلىك قۇرۇلمىسى ئىنتايىن مۇرەككەپ، بۇ جايدا ئاساسىي جىنس يېرىقلىرى يېتىلگەن، ئۇزاقلاشقان، جىنس خاراكتېرلىك ئاجىزلاشقان، قوشۇمچە دامبا F2 ھەرىكاتچان ئۈزۈلمىدىن ئۆتكەن، يەنە كېلىپ ئامبار كۆچلۈك يەر تەۋرەش رايونىغا جايلاشقان، مۇشۇنداق گېئولوگىيىلىك شارائىتتا دامبا ياسىغاندا قۇرۇلۇشنىڭ قىيىنلىق دەرىجىسى ناھايىتى زور بولىدۇ، شۇڭا ئۇ دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدا ئاز ئۇچرايدىغان ئۇلگە قۇرۇلۇش ھېسابلىنىدۇ. ھازىر ئامباردا سايامەت بايلىقى ئېچىلىۋاتىدۇ.

2. قاراۋۇل سۇ ئامبىرى

بۇ ئامبار قېيىرنىڭ شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ، ئامبار سىغىمچانلىقى 250 مىڭ كۇب مېتىر، 1977 - يىلى ياسالغان. ئامبارنىڭ ئاستى تەرىپىدىن سۇ سىرغىپ چىقىش ئېغىر بولغاچقا، سۇ چىقىرىش ئۆستىگى چېپىلمىغان، شۇڭا بۇ ئامبار ئانچە زور ئۇنۇم بەرمىدى.

3. مول ھوسۇل سۇ ئامبىرى

بۇ ئامبار ناھىيىنىڭ غەربىي شىمالىغا، قاپسىلاڭ دەريا سىنىڭ سول قىرغىقىغا، شىمالىي قىزىلبايراق غول ئۆستىگى ئېلىش بېشىنىڭ بەش كىلومېتىر شەرقىي شىمالىغا جايلاشقان. سۇ

ئامبىرنىڭ يەر شەكلى شەرقتىن غەربكە قىيسايغان . شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان يانتۇ يەر شەكلىدىن پايدىلىنىلىپ ئىككى تاغنىڭ ئوتتۇرىسىغا شېغىللىق سېغىز توپا بىلەن دامبا ياسىلىپ ، ئىككى تاغ تۆتاشتۇرۇلۇپ سۇ ئامبىرى ياسالغان . 1975 ـ يىلى قىشتا ئامبار قۇرۇلۇشى باشلاندى ، ئامبارنىڭ لايىھىدىكى سىغىمچانلىقى 1 مىليون كۇب مېتىر ، قۇم ـ شېغىل دامبىسىنىڭ ئۇستىنىڭ كەڭلىكى بەش مېتىر ، ئېگىزلىكى 23 مېتىر ، قاپسىلاڭ دەريا سىنىڭ سۇيى باشلىنىدۇ ، سۇ باشلاش ئۆستىگىنىڭ ئۇزۇنلۇقى تۆت كىلومېتىر ، ئامبار دامبىسىنىڭ جەنۇبىي ئۇچىغا سۇ قويۇپ بېرىش چۇشۇرگىسى ، 3×4.5 مېتىرلىق سۇڭگۈچ ياسالغان ، سۇ قوبۇل قىلىش ـ قويۇپ بېرىش ئۆستىگى ئارقىلىق شىمالىي غول ئۆستەڭدە سېلىنىڭ سۇ مەزگىلىدىكى سۇنى تەڭشىگىلى بولىدۇ . قۇرۇلۇش جەريانىدا سۇ ئامبىرىنىڭ ئېتراپىدا سېغىز توپا يوقلۇقى بايقالدى ، دامبا ئۇلىنى كولىغاندا ئىككى مېتىر چوڭقۇرلۇقتا كۆپ مىقدارداكى چاپلىشىپ كەتكەن قۇم ـ شېغىل ، ئۇيۇل گەج (ئامبار تېگىنىڭ سۇ سىرغىپ كېتىشىدىكى ئاساسلىق زىيانلىق ئامىل) بايقالدى ، غەربىي شىمال تەرەپتىكى تاغ ئۇمۇرتقىسىدا شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان ئىككى يېرىق بولغاچقا ، قۇرۇلۇش 1978 ـ يىلى توختىتىلدى ، بۇنىڭ ئۈچۈن ئاز كەم 1 مىليون يۇەن مەبلەغ زىيان بولدى .

§ 3 . سۇ چىقىرىش قۇرۇلۇشى

ناھىيە تەۋەسىدە يەر ئاستى سۇ بايلىقى ئىنتايىن مول ، ھەرىكەتچان سۇ زاپىسى (ئېچىشقا بولىدىغان مىقدارى) 1 مىليارد 5 مىليون كۇب مېتىر ، بۇنىڭ ئىچىدە قېيىر ئويمانلىقىنىڭ يىللىق تولۇقلىنىش مىقدارى 362 مىليون كۇب مېتىر ، باي ئويمانلىقىنىڭ 2 مىليارد 411 مىليون 900 مىڭ كۇب مېتىر .

1975 ـ يىلى قۇدۇق قېزىلىپ يەر ئاستى سۇيى تارتىلدى . 1978 ـ يىلى ناھىيىدە قۇدۇق قېزىش قوماندانلىق شتابى ، گۇڭشې ، مەيدانلاردا قۇدۇق قېزىش ئەترىتى قۇرۇلدى ، بۇ ئەترەت ئادەم كۇچى بىلەن ، راكىتا بۇرغا ، سوققا بۇرغا ، سوققا ئۇشكە ئارقىلىق قۇدۇق قازدى . 1980ـ يىلى ماشىنا ۋە ئادەم كۇچى ئارقىلىق 177 قۇدۇق قېزىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ماشىنىلاشقان قۇدۇق 48 ، گۇڭشې ـ ئەترەتلەردە 129 قۇدۇق قېزىلدى ، 39ى يۇرۇشلەشتۇرۇلدى .

1990 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 250 قۇدۇق قېزىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە يۇرۇشلەشتۇرۇلگەن ماشىنىلاشقان قۇدۇق 50 ، ماشىنىلاشقان قۇدۇق 73 ، چوڭ ئېغىزلىق قۇدۇق 177 . 1994ـ يىلى ئىككى قۇدۇق قېزىلدى . 1995 ～ 2000 ـ يىلىغىچە تۆت قۇدۇق قېزىلدى .

قۇدۇق سۇيى بىلەن ئېتىز ـ ئېرىق سۇغىرىلماي پەقەت ئاھالىلەر ۋە ئۆي ھايۋانلىرى تەمىنلەندى .

§ 4 . زەي چىقىرىۋېتىش قۇرۇلۇشى

دېھقانلار يەر سۇغىرىشتا باستۇرۇپ سۇغىرىشقا ئادەتلەنگەن ، يىلىغا ھەر گېكتار يەرنى ئوتتۇرىچە 19 مىڭ 879.6 كۇب مېتىر سۇ بىلەن سۇغىرىپ كەلگەن . ئېتىزغا سۇ كۆپ قويۇۋېتىلگەچكە 6670 گېكتار يەر ئوخشىمىغان دەرىجىدە شورلىشىپ كېتىپ دېھقانچىلىق زىرا-

ئەتلىرىنىڭ ھوسۇلى تۆۋەنلەپ كەتكەن .
1968 - يىلى مىچىڭ گۇڭشىسىنىڭ 1 - ، 2- ، 3 - چوڭ ئەترەتلىرى يالاڭ دەريانىڭ غەربىدىكى توقاي زەيكىشىنى پۈتكۈزدى ، بۇ زەيكەشنىڭ ئۇزۇنلۇقى 10 كىلومېتىر . 1977 - يىلى 75.7 كىلومېتىر زەيكەش ، 1980 - يىلى 164.4 كىلومېتىر غول ، تارماق ، ئوق زەيكەش ، 1988 - يىلى 93.7 كىلومېتىر زەيكەش ، 1989 - يىلى ناھىيە بويىچە 208.4 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا غول ، تارماق ، ئوق زەيكەش چېپىلدى ، بۇ ئارقىلىق 4455.6 گېكتار كۆلەم تىزگىنلەندى . 1990 ~ 2000 - يىلىغچە 250.9 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا 162 زەيكەش چېپىلدى .

§ 5 . كەلكۇندىن مۇداپىئە كۆرۈش قۇرۇلۇشى

ناھىيە تەۋەسىدە بەش دەريا بولۇپ ، بۇ دەريالارنىڭ دەريا يولىنىڭ يانتۇلۇقى زور ، سۇ تېز ئاقىدۇ ، تاشقىن مەزگىلىدە قاتتىق يامغۇر يېغىپ قالسىلا كەلكۇن كېلىپ ، دەريا قىنىنى ئۆزگەرتىۋېتىدۇ ، دەريا قىنىنىڭ غەرب تەرىپى ئېگىز ، شەرق تەرىپى پەس بولۇپ ، سۇ ئېقىنى يەر شەكلىگە ئاساسەن شەرققە قاراپ كېڭىيىپ بارىدۇ . 60 - يىللاردىن 80 - يىللارنىڭ باشلىرىغىچە قاپسىلاڭ دەريانىڭ شىمالىي غول ئۆستىگە سېلىنغان سېمونت كۆۋرۈكتىن غەربىي كۆۋرۈككىچە بولغان شەرقىي قىرغىقىنىڭ توققۇز كىلومېتىر بۆلىكىنىڭ ئاز كەم 50 مېتىر يېرىنى كەلكۇن بۇزۇۋەتتى . سۇ تەخمىنەن 180 مىڭ كۇب مېتىر تۇپراقنى ئېقىتىپ كەتتى ، دەريا قىنى يىلمۇ يىل ناھىيە بازىرى تەرەپكە قاراپ يۆتكىلىپ ، ناھىيە بازىرىدىكى خەلقنىڭ ھاياتى ۋە مال - مۈلكىنىڭ بىخەتەرلىكىگە زور خەۋپ ئېلىپ كەلدى . 1986 - يىلى ئورگان ئىشچى - خىزمەتچىلىرى ۋە ناھىيىدە تۇرۇشلۇق قىسىم شەرقتىكى تۆت يېزىدىكى گۇڭشې ئەزالىرىغا ماسلىشىپ ، ئاز كەم 10 مىڭ كىشىلىك كەلكۇندىن مۇداپىئە كۆرۈش قوشۇنى تەشكىللەپ ، كۆكتام ئۆستىڭىنىڭ تۆۋەنكى ئېقىنىغا 800 مېتىر ئۇزۇنلۇقتا ، ئالتە مېتىر كەڭلىكتە ، 2.5 مېتىر ئېگىزلىكتە تاش بىلەن باستۇرۇلغان شاخ - شۇمبا توغىنى ياساپ كەلكۇننى توسىدى .
1990 - يىلى ناھىيە بويىچە 192 ئورۇندا كەلكۇندىن مۇداپىئە كۆرۈش رايونى بار بولدى ، توسما ئۇزۇنلۇقى 58 كىلومېتىرغا يەتتى . 1991 ~ 1995 - يىلىغچە 41 ئورۇندا 72.4 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا كەلكۇندىن مۇداپىئە كۆرۈش توسمىسى ياسالدى . 1998 - يىلى ناھىيە بازىرىنى ئايلىنىپ ئاقىدىغان تەلۈچۈك دەرياسىغا 1280 مېتىر ئۇزۇنلۇقتا مۇستەھكەم كەلكۇندىن مۇداپىئە كۆرۈش توسمىسى ياسالدى . 1996 ~ 2000 - يىلىغچە 41 ئورۇندا 38.382 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا كەلكۇندىن مۇداپىئە كۆرۈش توسمىسى ياسالدى .

Ⅱ باب

سۇ ئېنېرگىيىسىدىن پايدىلىنىش

باي ئويمانلىقىنىڭ يەر ئاستى سۇ زاپىسى 500 مىڭ كىلوۋات ، بۇنىڭ ئىچىدە مۇزارت

دەريا سىنىڭ غەرب تەرىپىنىڭ سۇ زاپىسى 35 مىڭ كىلوۋات ، قاپسىلاڭ دەريا سىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىنىڭ 28 مىڭ 900 كىلوۋات ، قىزىل سۇ ئامبىرىنىڭ شەرق تەرىپىنىڭ 25 مىڭ كىلوۋات ، قەيسەرنىڭ 5000 كىلوۋات ، بۇلاق سۇيىنىڭ 2200 كىلوۋات .

ئۆتمۈشتە سۇ ئېنېرگىيىسى سۇ تۇڭمىنى قۇرۇپ ئۇن تارتىشقا ئىشلىتىلەتتى . 70 ~ 80- يىللاردا كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇش يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلدى .

§ 1 . سۇ تۇڭمىنى

سۇ تۇڭمىنى سۇ ئېنېرگىيىسىدىن پايدىلىنىلىدىغان ئەنئەنىۋى شەكىل بولۇپ ، ئۇنىڭدا بۇغداي ، كۆممىقوناق ئۇنى تارتىلىدۇ . سۇ تۇڭمىنىڭ قۇرۇلمىسى ئاددىي بولۇپ ، ئۇنى ياساش ئاسان ، سۇ 2 ~ 3 مېتىر يەردىن ئېقىپ چۈشسىلا ، ئېقىم مىقدارى سېكۇنتىغا 0.2 ~ 0.3 كۇب مېتىر ، سۇ ئېنېرگىيىسى 2 ~ 3 كىلوۋات بولسىلا بىر سۇ تۇڭمىنى قۇرۇشقا بولىدۇ .

مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 يىلى) ناھىيە بويىچە 50 سۇ تۇڭمىنى بار ئىدى ، 1954- يىلى 396گە يەتتى ، 1956 - يىلى 281ى قالدى . 80 - يىللاردا سۇ تۇڭمىنىڭ ئورنىنى توك تۇڭمىنى ئىگىلىدى ، يېزىلاردا ئاز ساندا سۇ تۇڭمىنى ساقلىنىپ قالدى .

§ 2 . سۇ ئېلېكترى

1989 - يىلى ناھىيە بويىچە كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىلىرى يىلىغا تارقاتقان توك 3 مىليون 948 مىڭ كىلوۋات سائەتكە ، توك سىمىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1009.5 كىلومېتىرغا ، توك تەقسىملەش ترانسفورماتورى 297گە ، ترانسفورماتورلارنىڭ ئومۇمىي سىغىمى 8980 كىلو-ۋولت ئامپىرغا يەتتى .

1 . قەيسەر يېزىلىق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى

بۇ ئىستانسا 1978 - يىلى 12 - ئايدا قۇرۇلغان بولۇپ ، گېنېراتور سىغىمچانلىقى 25×2 كىلوۋات . 1989 - يىلى 400 مىڭ كىلوۋات سائەت توك تارقىتىلدى ، يىللىق كىرىمى 40 مىڭ يۈەنگە ، تەننەرخ ۋە باج 33 مىڭ يۈەنگە ، يىللىق پايدىسى 7000 يۈەنگە يەتتى ، ئۇسكۇنىلەردىن 1600 سائەت پايدىلاندى ، بۇ ئىستانسا يېزىنىڭ كۆپ قىسىم جايلىرىنىڭ توك ئىشلىتىش ئېھتىياجىنى قاندۇردى .

2 . سايرام يېزىلىق ئېلېكتر ئىستانسىسى

بۇ يېزىدا ئىككى ئېلېكتر ئىستانسىسى بار ؛ بىرىنىڭ گېنېراتور سىغىمچانلىقى 125 كىلوۋات بولۇپ ، 1972 - يىلى 9 - ئايدا قۇرۇلغان ؛ يەنە بىرسىنىڭ گېنېراتور سىغىمچانلىقى 55 كىلوۋات بولۇپ ، 1984 - يىلى 7 - ئايدا قۇرۇلغان . 1989 - يىلى 550 مىڭ كىلوۋات سائەت توك تارقاتتى ، يىللىق كىرىمى 55 مىڭ يۈەنگە ، تەننەرخ ۋە باج 28 مىڭ يۈەنگە ، يىللىق پايدىسى 27 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، ئۇسكۇنىلەردىن 1251 سائەت پايدىلىنىلدى . يېزا بويىچە 14 چوڭ ئەترەت ،

بىر چارۋىچىلىق فېرمىسىغا توك يەتكۈزۈلدى .

3 . توقسۇن ئېلېكتر ئىستانسىسى

بۇ ئىستانسا 1978 - يىلى 12 - ئايدا قۇرۇلغان بولۇپ ، گېنېراتور سىغىمچانلىقى 75×2 كىلوۋات . 1989 - يىلى 170 مىڭ كىلوۋات سائەت توك تارقاتتى ، يىللىق كىرىمى 20 مىڭ يۈەنگە ، تەننەرخ ۋە باج 15 مىڭ يۈەنگە ، پايدىسى 5000 يۈەنگە يەتتى ، ئۇسكۇنىلەردىن 1333 سائەت پايدىلىنىلدى . باشقۇرۇش ياخشى بولمىغاچقا گېنېراتورلار گۇرۇپپىسى ئېغىر دەرىجىدە ئۇپراپ كەتكەن ، سۇ باشلاش ئۆستىگى كېچىك بولغانلىقتىن توك تارقىتىشتا كېتىدىغان سۇ بىلەن يېتەرلىك تەمىنلەشكە بولمايدۇ .

4 . يارقوتان سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى

بۇ ئىستانسا 1977 - يىلى 10 - ئايدا قۇرۇلغان بولۇپ ، گېنېراتور سىغىمچانلىقى 125×4 كىلوۋات . 1989 - يىلى 1 مىليون 600 مىڭ كىلوۋات سائەت توك تارقاتتى ، كىرىمى 140 مىڭ يۈەنگە ، پايدىسى 40 مىڭ يۈەنگە ، تەننەرخ ۋە باج 100 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، ئۇسكۇنىلەردىن 3000 سائەت پايدىلىنىلدى .

5 . ئونباش سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى

بۇ جايدا ئىككى سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى بار ، بىرى بايئۆستەڭ سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى بولۇپ ، گېنېراتور سىغىمچانلىقى 200×2 كىلوۋات ، 1980 - يىلى 7 - ئايدا قۇرۇلغان ، بىر يىلدا 550 مىڭ كىلوۋات سائەت توك تارقاتتى ، سۇ يېتىشمىگەچكە 1989 - يىلى 500 مىڭ كىلوۋات سائەت توك تارقاتتى ، كىرىمى 36 مىڭ يۈەنگە ، چىقىمى 32 مىڭ يۈەنگە ، پايدىسى 2000 يۈەنگە يەتتى . ئۇسكۇنىلەردىن 1250 سائەت پايدىلىنىلدى ؛ يەنە بىرى ئالغا سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى بولۇپ ، گېنېراتور سىغىمچانلىقى 75×2 كىلوۋات ، 1972 - يىلى 11 - ئايدا قۇرۇلغان .

6 . چوڭكۆۋرۈك يېزىلىق سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى

بۇ ئىستانسا 1983 - يىلى 9 - ئايدا قۇرۇلغان بولۇپ ، گېنېراتور سىغىمچانلىقى 75×2 كىلوۋات . 1989 - يىلى 220 مىڭ كىلوۋات سائەت توك تارقاتتى ، كىرىمى 30 مىڭ يۈەنگە ، تەننەرخ ۋە باج 20 مىڭ يۈەنگە ، پايدىسى 10 مىڭ يۈەنگە يەتتى . ئۇسكۇنىلەردىن 1466 سائەت پايدىلىنىلدى .

7 . ياقائېرىق ئېلېكتر ئىستانسىسى

بۇ ئىستانسا 1986 - يىلى 11 - ئايدا قۇرۇلغان . 1989 - يىلى 250 مىڭ كىلوۋات سائەت توك تارقاتتى ، كىرىمى 40 مىڭ يۈەنگە ، چىقىمى 30 مىڭ يۈەنگە ، پايدىسى 10 مىڭ يۈەنگە يەتتى . ئۇسكۇنىلەردىن 1250 سائەت پايدىلىنىلدى .

8 . داۋانچى سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى

بۇ ئىستانسا 1978 - يىلى 11 - ئايدا قۇرۇلغان بولۇپ ، گېنېراتور سىغىمچانلىقى 75×2 كىلوۋات ، يېڭى سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى 1988 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئىشقا كىرىشتۇرۇلدى ، گېنېراتور سىغىمچانلىقى 125×2 كىلوۋات ، ئىككى ئىستانسىنىڭ گېنېراتور سىغىمى 400

كىلوۋات . 1993 ـ يىلى گېنېراتورنىڭ كۆتۈرۈش ئىقتىدارى ئاران 100 كىلوۋات ئەتراپىدا بولدى . 1989 ـ يىلى 250 مىڭ كىلوۋات سائەت توك تارقاتتى ، كىرىمى 40 مىڭ يۈەنگە ، چىقىمى 37 مىڭ يۈەنگە ، پايدىسى 3000 يۈەنگە يەتتى . ئۇسكۇنىلەردىن 625 سائەت پايدىلىنىلدى .

9 . تۇز زاۋۇتى سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى

بۇ ئىستانسا 1987 ـ يىلى 11 ـ ئايدا قۇرۇلغان بولۇپ ، گېنېراتور سىغىمچانلىقى 55 كىلوۋات ، بۇ ئىستانسا ئۆزى چىقارغان توكنى ئۆزى ئىشلىتىدۇ . 1989 ـ يىلى 80 مىڭ كىلوۋات سائەت توك تارقاتتى ، پايدىسى 1000 يۈەنگە يەتتى ، ئۇسكۇنىلەردىن 372 سائەت پايدىلىنىلدى .

10 . قىزىل ئېلېكتر ئىستانسىسى

1991 ـ يىلى 11 ـ ئايدا تۇنجى گېنېراتورلار گۇرۇپپىسى ئىشقا كىرىشتۈرۈلۈپ ، بىر يىلدا 1 مىليون 700 مىڭ كىلوۋات سائەت توك تارقاتتى ، 1992 ـ يىلى 5 ـ ئايدا 2 ـ گېنېراتورلار گۇرۇپپىسى ئىشقا كىرىشتۈرۈلۈپ ، بىر يىلدا 17 مىليون 500 مىڭ كىلوۋات سائەت توك تارقاتتى ، 1993 ـ يىلى 7 ـ ئايدا 3 ـ ، 4 ـ گېنېراتورلار گۇرۇپپىسى ئىشقا كىرىشتۈرۈلۈپ ، بىر يىلدا 38 مىليون 640 مىڭ كىلوۋات سائەت توك تارقاتتى . 2000 ـ يىلى 112 مىليون 790 مىڭ كىلوۋات سائەت توك تارقاتتى . 2000 ـ يىلى 6 ـ ئايدا بۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ نامى شىنجاڭ «شىنشۇي» پاي چەكلىك شىركىتى قىزىل سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىغا ئۆزگەرتىلدى . ھازىر بۇ ئىستانسىدا 83 ئىشچى ـ خىزمەتچى بار ، بۇنىڭ ئىچىدە قۇرۇلۇش تېخنىكا خادىمى 25 ، باشقۇرغۇچى 31 . تۇراقلىق مۇلكىنىڭ قىممىتى 118 مىليون يۈەن . 1998 ـ يىلى 10ـ ئايدىن 2000 ـ يىلى 12 ـ ئايغىچە دۆلەتكە جەمئىي 1 مىليون 750 مىڭ يۈەن باج تاپشۇردى .

Ⅲ باب

سۇچىلىقنى باشقۇرۇش

§1 . ئاپپارات

1958 ـ يىلى ناھىيىلىك سۇچىلىق بۆلۈمى قۇرۇلۇپ ، ئاقدۆڭ ، قاراسۇ سۇ باشقۇرۇش پونكىتلىرى تەسىس قىلىندى ، بۇ پونكىتلار ئاساسلىقى ناھىيىنىڭ شەرقىدىكى بەش گۇڭشې دېھقانچىلىققا ئىشلىتىدىغان سۇنى باشقۇردى . گۇڭشې ، چوڭ ئېتىز ، ئىشلەپچىقىرىش ئېتىزلىرىدە مۇئاۋېن ۋەزىپىدىكى سۇ باشقۇرۇشقا مەسئۇل بىر خادىم قويۇلدى . 1962 ـ يىلى سۇچىلىق بۆلۈمىنىڭ خىزمەتچى خادىمى 60 قىمۇ يەتمەيتتى ، كەسىپ دائىرىسى بارغانسېرى كېڭەيگەچكە سۇ باشقۇرۇش پونكىتىنىڭ قارىمىقىدا سۇ قۇرۇلۇش ئېتىزى قۇرۇلدى . 1968 ـ يىلى سۇچىلىق بۆلۈمى سۇچىلىق خىزمەت پونكىتىغا ئۆزگەرتىلدى ، ماتېرىيال ماشىنا ئىشلىرى بۆلۈمچىسى

قۇرۇلدى ، ئۇ قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرىنى پىلانلىق سېتىۋېلىپ تەمىنلەشكە مەسئۇل بولدى .
1972 ـ يىلى سۇچىلىق خىزمىتى پونكتى سۇ ئېلېكتر ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلدى ، مەمۇرىي بۆلۈمچە ۋە كەسپىي بۆلۈمچە كۆپەيتىلدى ، بۇ ئىدارە ئىنشائاتلارنىڭ يېراق كەلگۈسى پىلانى ۋە تەكشۈرۈش لايىھىلەش ئىشلىرىغا مەسئۇل بولدى . 1979 ـ يىلى ئىدارە قارىمىقىدا سۇ باشقۇرۇش بۆلۈمچىسى قۇرۇلدى ، بۇ بۆلۈمچە ناھىيىنىڭ سۇچىلىق قۇرۇلۇشى ۋە دېھقانچىلىقتا ئىشلىتىلىدىغان سۇنى باشقۇرۇشقا مەسئۇل بولدى .
1982 ـ يىلى ئاقدۆڭ ، قاراسۇ سۇ باشقۇرۇش پونكتلىرى ئىدارە شتاتىدىكى بۆلۈمچە دەرىجىلىك پونكت قىلىندى ، سۇ ئېلېكتر ئىدارىسى قارىمىقىدىكى بۆلۈمچە تۆتكە (ئىشخانا) ، ئەترەت (پونكىت ، مەيدان) بەشكە يەتتى . 1993 ـ يىلى ئىدارىنىڭ ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 348گە يەتتى .
2000 ـ يىلى سۇ ئېلېكتر ئىدارىسىنىڭ قارىمىقىدا مەمۇرىي ئىشخانا ، سۇ مەمۇرىيىتى بۆلۈمچىسى ، سۇ باشقۇرۇش باش پونكتى ، تەكشۈرۈش ـ لايىھىلەش ئەترىتى ، كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈش ئىشخانىسى ، ماددىي ئەشيا پونكتى ، سۇنى ياخشىلاش ئىشخانىسى ، يېزىلارنى سۇ بىلەن تەمىنلەش پونكتى قۇرۇلدى ، 310 ئىشچى ـ خىزمەتچىسى بار بولدى .

باي ناھىيىسىنىڭ 1950 ～ 2000 ـ يىلىغىچە سۇچىلىققا مەبلەغ سېلىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 18 — 1　　بىرلىكى : تۇمەن يۈەن

يىللار	دۆلەت مەبلىغى	ناھىيە توپلىغىنى	يېزا (گۇڭشې) توپلىغىنى	جەمئىي
1950 ～ 1984	724	394	23	1141
1985	88	10	15	113
1986	85			85
1987	66	28	6	100
1988 ～ 1989	103	12	355	470
1990 ～ 1991	41		250	291
1992	250	100	50	400
1993	230	30	20	280
1994	140	183. 5	465	788. 5
1995	160	169	570	899
1996	55	187. 5	787	1029. 5
1997	55	105	504	664
1998	30	259	593	882
1999	40	228. 5	233	501. 5
2000	374	778. 1	352	1504. 1

§ 2 . سۇغىرىشنى باشقۇرۇش

1 . سۇ تەقسىملەش

ناهيىلىك سۇچىلىق ئىدارىسى يېزا - بازار ، مەيدانلارنىڭ سۇغىرىش كۆلىمىگە قاراپ سۇ تەقسىملەش پىلانى تۈزۈپ ، سۇنى پىلان بويىچە تەقسىملەيدۇ . پىلان بويىچە سۇ تەقسىملەشتە مۇنداق ئىككى خىل چارە قوللىنىلدى .

1) سۇنى پىلانلىق ئىشلىتىش ، نورمىلىق سۇغىرىش شارائىتى بىرقەدەر ياخشى ، يۇرۇشلەشتۇرۇلگەن ئىنشائاتى خېلى مۇكەممەل بولغان قاراسۇ ، قىزىلبايراق شىمالىي غول ئۆستىگى سۇغىرىش رايونىدىكى سايرام ، توقسۇن ، ياتۇر ، كۆنچى ، بۇلۇڭ ، بازارلىق غول ئۆستىگى سۇغىرىش رايونىدىكى سايرام ، توقسۇن ، ياتۇر ، كۆنچى ، بۇلۇڭ ، بازارلىق ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق ئالتە يېزا - بازاردا يېزا دەرىجىلىك (بازارلىق ھۆكۈمەت ، بۇلۇڭكەنكسى كەنت دەرىجىلىك) سۇ ئۆلچەش ، سۇ مىقدارى بويىچە سۇ تەقسىملەش يولغا قويۇلدى .

2) مو بېشىغا قاراپ سۇ تەقسىملەش سۇچىلىق مۇئەسسەسلىرى مۇكەممەل بولمىغان ، شارائىتى بىرقەدەر ناچار بولغان مۇزارت ، قىزىل دەريا سۇغىرىش رايونىدىكى قىزىل ، مىچىغ ، چوڭكۆۋرۈك ، ئونباش ، داۋانچى ، ياقا ئېرىق ، قاراباغ ، قېيىر ، قويچىلىق فېرمىسى ، تېرەك بازىرى قاتارلىق جايلاردا سۇغىرىلىدىغان كۆلەمگە قاراپ سۇ تەقسىملەش يولغا قويۇلدى .

2 . سۇنى پىلانلىق ئىشلىتىش

50 ~ 80 - پىللارنىڭ باشلىرى ناھىيىدە ئېتىز - ئېرىق سۇغىرىلغاندا كۆپ سۇ بىلەن باستۇرۇپ سۇغىرىش ، ئېتىزدىن ئېتىزغا چىقىرىپ سۇغىرىش ئۇسۇلى قوللىنىلدى ، بۇ خىل سۇغىرىشتا سۇ كۆپ ئىسراپ بولۇپ كېتەتتى ، كۆۋرۈك ، يوللارنى بۇزۇۋېتەتتى ، يىلغا سۇ كۆپ ئىشلىتىلگەندە 1 مىليارد 200 مىليوندىن 1 مىليارد 400 مىليون كۇب مېتىرغا يېتەتتى .

1982 - يىلى سۇغىرىشتا ئىككى دەرىجە بويىچە باشقۇرۇش مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى يولغا قويۇلدى ، باش غول ئۆستەڭنى باشقۇرۇشقا 73 خادىم ، يېزا - بازاردا سۇ باشقۇرۇشقا 68 خادىم قويۇلدى ، ئۇلار ناھىيىدىكى 15 يېزا ، بازار ، مەيداننىڭ 49 مىڭ 358 گېكتار تېرىلغۇ يېرىنى پىلانلىق سۇغىرىشنى بىر تۇتاش باشقۇردى . قىزىلبايراق شىمالىي غول ئۆستىگى يۇرۇشلەشتۇرۇ-لۇشى خېلى مۇكەممەل بولغان ئىلغار سۇغىرىش رايونى بولۇپ ، 1 - ، 2 - ، 3 - تارماق ئۆستەڭگە ئايرىلىدۇ ، سۇغىرىش كۆلىمى تەخمىنەن 12 مىڭ 673 گېكتار . بۇ سۇغىرىش رايونى پىلانلىق سۇ ئىشلىتىشنى نۇقتىدا سىناق قىلىپ ، دەسلەپكى قەدەمدە مۇۋەپپەقىيەت قازانغاندىن كېيىن ، 1983 - يىلى پۈتكۈل سۇغىرىش رايونىدا سۇنى پىلانلىق ئىشلىتىش ، ھەر كۇادرات مېتىر بويىچە ھەق ئېلىش چارىسى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇلدى ، ئوتتۇرىچە بىر گېكتار يەرنى سۇغىرىشقا كېتىدىغان سۇ ئىلگىرىكى 21 مىڭ كۇب مېتىردىن 18 مىڭ كۇب مېتىرغا ، بىر گېكتار يەرنى بىر قېتىم سۇغىرىش ئۈچۈن كېتىدىغان سۇ 6000 ~ 7500 كۇب مېتىردىن 4500 كۇب مېتىرغا ئازايدى ، سۇغىرىش قېتىم سانى 3.5 قېتىمدىن 4.5 قېتىمغا كۆپەيدى . ناھىيە بويىچە سۇغىرىلىدىغان يەر 167 مىڭ گېكتار (قېتىم)دىن 2 مىليون گېكتار (قېتىم)غا كۆپەيدى ، يىلغا ئىشلىتىلگەن سۇ 1 مىليارد 400 مىليون كۇب مېتىردىن 940 ~ 980 مىليون كۇب مېتىرغا كېمەيمەي ، يىلغا ئاز كەم 400 مىليون كۇب مېتىر سۇ تېجەلدى .

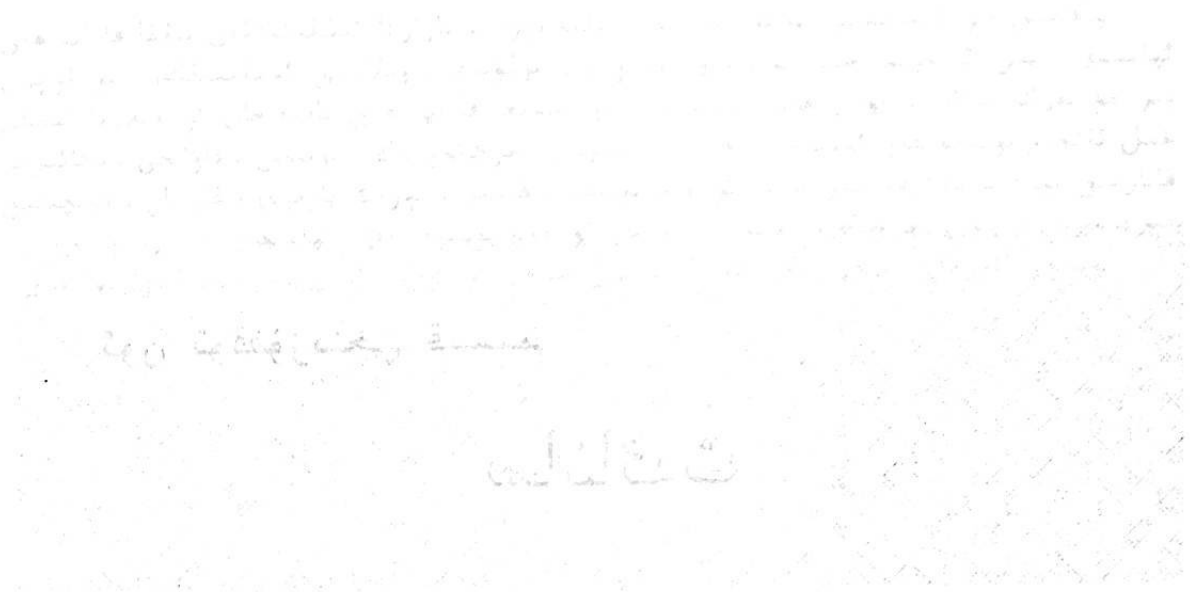
§ 3 . سۇ ھەققى ئېلىش

پىلانلىق سۇ ئىشلىتىش يولغا قويۇلغان ئالتە يېزا ـ بازاردا ئىشلىتىلگەن سۇغا قاراپ ھەق ئېلىنىدى ، يىل ئاخىرىدا ھەق پۇتۇنلەي تاپشۇرۇپ بولۇندى ، پىلانلىق ئىشلىتىلگەن سۇ ئۇچۇن بىر مو يەرگە 0.015 يۈەن ھەق ئېلىنىدى . مو بېشىغا قاراپ ھەق ئالىدىغان ئورۇنلاردا ئىككى خىل ئۆلچەم بويىچە ھەق ئېلىنىدى : قىزىل ، مىچىڭ ، چوڭكۆۋرۈك ، ئونباش ، داۋانچى ، ياقائېرىق قاتارلىق يېزا ـ بازارلار بىر خىل ئۆلچەم بويىچە ، قېيىر ، تېرەك بازىرى ، قاراباغ ، قويچىلىق فېرمىسى قاتارلىق ئورۇنلاردا يەنە بىر خىل ئۆلچەم بويىچە ھەق ئېلىنىدى .

ئوتلاق ، ئورمان يېرى ، باغقا ئىشلىتىلگەن سۇغا بىر تۇتاش ئۆلچەم بويىچە ھەق ئېلىنىدى .

ئون توققۇزىنچى قىسىم

سانائەت

ئون توققۇزىنچى قىسىم

سانائەت

«خەنىامە»دە «كۆسەندە مېتال ئېرىتەلەيدىكەن»دەپ خاتىرىلەنگەن . چىلك سۇلالىسى دەۋردە مىس پۇل قۇيۇلغان ، بۇنىڭ ئىچىدە بايدا قۇيۇلغان مىس پۇل ئەڭ ياخشى ئىدى . باي مىس كېنى شىنجاڭدىكى مىس كانلارنىڭ ئالدىدا تۇراتتى ، مىس ياسىمچىلىقىمۇ خېلى يۇقىرى سەۋىيىگە ئىگە ئىدى .

40 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىدا ناھىيە تەۋەسىدە بىرقىسىم قول سانائىتىلا بار ئىدى . 1951 ـ يىلى 11 ـ ئايدا 23 تۆمۈرچىلىك ، 24 ياغاچچىلىق ئورنىدىكى 114 ئادەمدىن باي ناھىيىسى بويىچە تۇنجى ھەمكارلىق كارخانىسى — جيەنشىن تۆمۈرچىلىك ـ ياغاچچىلىق زاۋۇتى قۇرۇلدى . 12 ـ ئايدا 173 ئادەم قېيىر ، سۇكاندا تۆمۈر رودىسى قېزىشقا تەشكىللەندى .

1956 ـ يىلى خۇسۇسىي سودا ـ سانائەت ۋە قول سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش نەتىجىسىدە بازار ـ يېزىلاردىكى 552 قول سانائەت ئورنى ۋە خۇسۇسىي سودا ـ سانائەت ئورنىدىن (مەبلىغى 20 مىڭ 890 يۈەن) تىككۈچىلىك ، موزدوزلۇق ، تۆمۈرچىلىك كوپىراتىپى تەشكىل قىلىندى . شۇ يىلى ئاپتونوم رايون باي ناھىيىسىدە دۆلەت ئىلكىدىكى ماشىنىلاشقان كارخانا — باي ناھىيىلىك ياغ زاۋۇتىنى ؛ ئەسلىدىكى قول سانائەت كوپىراتىپى ئاساسىدا ناھىيىلىك قول سانائەت بىرلەشمە كوپىراتىپىنى قۇردى . 1957 ـ يىلى ناھىيىدىكى سانائەت كارخانىسى 15كە ، ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 730غا يەتتى . 1958 ـ يىلىدىكى «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» مەزگىلىدە دۆلەت ، يەرلىك ئورۇنلار ، كوللېكتىپ ، شەخسلەر 433 مىڭ 950 يۈەن مەبلەغ غەملەپ ، دۆلەت ئىلكىدىكى كىچىك پولات ـ تۆمۈر زاۋۇتى ، كىچىك كۆمۈركان ، كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش ـ ياساش زاۋۇتى ، بىناكارلىق ماتېرىياللىرى زاۋۇتى ، توز كېنى ، يېمەكلىك زاۋۇتى ۋە ئولاغ تىرانسپورت كارخانىسى قۇردى . 1959 ~ 1961 ـ يىلىغىچە بولغان ئىقتىسادىي قىيىنچىلىق مەزگىلىدە بەزى سانائەت كارخانىلىرى تاقالدى ، ئىشتىن توختىتىلدى ، بىرلەشتۇرۇۋېتىلدى ياكى باشقا مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىشقا ئۆزگەرتىلدى . ناھىيىنىڭ سانائەت ئىقتىسادى تەدرىجىي ئەسلىگە كەلدى ۋە تەرەققىي قىلدى . 1966 ـ يىلى ناھىيىدىكى سانائەت كارخانىسى 22گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئومۇمىي خەلق مولۇكچىلىكىدىكىسى توققۇز ، ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 776 ؛ كوللېكتىپ مولۇكچىلىكىدىكىسى 13 ، ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 373 .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا تېرەك كۆمۈركېنى ، خىش زاۋۇتى ، ناھىيە بازىرىنىڭ شىمالىدىكى ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى ، توز زاۋۇتى ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش ـ ياساش زاۋۇتى ، بىناكارلىق ـ قۇرۇلۇش ئەترىتى ، پولات ـ تۆمۈر زاۋۇتى قاتارلىق كارخانىلار قۇرۇلدى ، لېكىن زىيان كۆپ ، پايدا ئاز بولدى .

1980 ـ يىلى سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 10 مىليون 556 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، 1976ـ

يىلىدىكىدىن % 8 .94 ئاشتى ؛ ھەرخىل سانائەت كارخانىسى 64كە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئومۇمىي خەلق مۇلۈكچىلىكىدىكىسى 17 (ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 2745) ، كوللېكتىپ مۇلۈكچىلىكىدىكىسى 47 (ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 1519) . ناھىيە سانائىتىدە مەۋقە شۇ جاينىڭ بايلىقىغا قويۇلۇپ ، بايلىق ئەۋزەللىكى تولۇق جارى قىلدۇرۇلۇپ ، كان ئېچىش ئاساس قىلىنىپ ، پۈتكۈل سانائەتنىڭ تەرەققىياتى ئىلگىرى سۈرۈلدى .

2000 ـ يىلى ناھىيىدىكى ھەرخىل سانائەت كارخانىسى 54كە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت ئىلكىدىكى سانائەت كارخانىسى 19 ، كوللېكتىپ مۇلۈكچىلىكىدىكى سانائەت كارخانىسى 27 بولۇپ ، سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 126 مىليون 840 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

I باب

ئىگىلىك تۈزۈلمىسى

50 ـ يىللاردىن ئىلگىرى ناھىيە تەۋەسىدە كۆن ـ خۇرۇم ئىشلەش ، ھاراق ئېچىتىش ، ساپال ۋە مىس بۇيۇم ياساش قاتارلىق قول سانائىتىلا بار ئىدى .

دۆلەتنىڭ 1 ـ بەش يىللىق پىلانى (1953 ～ 1957)دىن باشلاپ باي ناھىيىسى تەدرىجىي كوللېكتىپ مۇلۈكچىلىكىدىكى سانائەت ۋە ئومۇمىي خەلق مۇلۈكچىلىكىدىكى سانائەتنى بەرپا قىلدى .

1980 ـ يىلىدىن كېيىن دۆلەت ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنى يولغا قويدى ، بۇنىڭ بىلەن ناھىيە سانائەت كارخانىلىرىنىڭ تەرەققىياتى تەدرىجىي يېپىق ھالەتتىن ئېچىۋېتىلگەن ھالەتكە ، نوقۇل ئىشلەپچىقىرىش تىپىدىن ئىشلەپچىقىرىش ـ تىجارەت تىپىگە ، تارقاق ئىگىلىكتىن سوتسىيالىستىك پىلانلىق تاۋار ئىگىلىكىگە بۇرۇلدى ، تۈزۈلمىسىمۇ ئىلگىرىكى نوقۇل دۆلەت ئىلكىدە ، چوڭ كوللېكتىپ شەكلىدە بولۇشتىن دۆلەت ئىلكىدە ، چوڭ كوللېكتىپ ئىلكىدە بولىدىغان ، يېزا ـ بازار ، كەنتلەر ، يەككىلەر باشقۇرىدىغان كۆپ خىل ئىگىلىك شەكلىگە بۇرالدى .

90 ـ يىللاردا سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى تۈزۈلمىسىنىڭ بەرپا قىلىنىشىغا ئەگىشىپ ، سانائەت كارخانىسى جەھەتتە ئومۇمىي مۇلۈكچىلىك ، ئومۇمىي مۇلۈكچىلىكتە بولمىغان ئىگىلىك تەڭ مەۋجۇت بولۇش ، كۆپ مەنبەلىك تەرەققىي قىلىشتەك يېڭى ئەندىزە شەكىللەندى .

§1 . يەككە قول سانائەت

خۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى ناھىيە بويىچە بىرنەچچە قول سانائەتچىلا بار ئىدى ، ئۇلار ئاساسەن كۆن ـ خۇرۇم ، سوپۇن ئىشلەش ، ماتا توقۇش ، ياغاچ سايمان ياساش ، كىيىم تىكىش ، تاختاگۈگۈت ، ئۇن ـ ياغ تارتىش ، ساپال بۇيۇم ئىشلەش ، ھاراق ئېچىتىش

ۋە مىس بۇيۇم ياساش قاتارلىق كەسىپلەر بىلەن شۇغۇللىناتتى .
1951 ـ يىلى ناھيىدىكى سودا ـ سانائەت ساھەسى 11 كەسىپداشلار ئىشچىلار ئۈيۈشمىسى تەشكىللىدى ، ئۈيۈشمىغا 527 كىشى ئەزا بولدى ، ئائىلىۋى قول سانائەت كارخانىسىدىن 552سى بار ئىدى ، ئۇلار ئاساسلىقى موزدوزلۇق ، تۆمۈرچىلىق ، تىككۈچىلىك بىلەن شۇغۇللاندى .
1955 ـ يىلى قول سانائەت سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىلدى ، بۇنىڭ بىلەن ئىختىيارىي ھەمكارلىشىش پرىنسىپىغا ئاساسەن ، تىككۈچىلىك ، موزدوزلۇق ، تۆمۈرچىلىك كوپىراتىپى ۋە گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى . يەل ئاخىرىدا ناھىيە بويىچە 13 قول سانائەت ھەمكارلىق كوپىراتىپى ۋە گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، كەسىپكارى 395كە يەتتى .
80 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا ناھىيىلىك پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتى يەككە قول سانائەتنىڭ تەرەققىياتىغا ئىلھام ۋە مەدەت بەردى . 1983 ـ يىلى ناھىيە بويىچە پۈقراۋى قول سانائەت كارخانىسىدىن 40ى بار بولدى ، كەسىپكارى 1312گە يەتتى . 1983 ـ يىلى ناھىيە بويىچە يەككە قول سانائەت ئورنى 466گە ، كەسىپكارى 919غا ، مۇلكىنىڭ قىممىتى 1 مىليون 640 مىڭ يۈەنگە ، مەھسۇلات قىممىتى 3 مىليون 550 مىڭ يۈەنگە ، يۇقىرىغا تاپشۇرغان باج 177 مىڭ 500 يۈەنگە يەتتى .
1997 ـ يىلىدىن كېيىن باي ناھىيىسى ئۆز ناھىيىسىنىڭ بايلىق ئەۋزەللىكى ۋە كەسىپ قۇرۇلمىسىنى تەڭشەشكە بىرلەشتۇرۇپ ، ئېتىبار بېرىش سىياسىتىنى قوللىنىپ ، ئومۇمىي مۇلۇكچىلىكتە بولمىغان ئىگىلىكنىڭ تېز تەرەققىي قىلىشىغا ئىلھام بەردى ۋە ئۇنى يېتەكلىدى .
2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە يەككە قول سانائەتچى 4186گە ، كەسىپكارى 6030غا ، تىزمىغا ئالدۇرغان مەبلىغى 47 مىليون 250 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، يۇقىرىغا تاپشۇرغان باج 1999 ـ يىلىدىكىدىن 17.8% ئاشتى .

§2 . كوللېكتىپ كارخانا

1 . قول سانائەت بىرلەشمە كوپىراتىپى

1955 ـ يىلى ناھىيىلىك قول سانائەت بىرلەشمە كوپىراتىپى قۇرۇلدى ، شۇ يىلى قول سانائەت كوپىراتىپىدىن 13ى قۇرۇلدى ، ئەزاسى 457گە يەتتى . كوپىراتىپقا كىرىشتە پاي شەكلى قوللىنىلدى ، 79 مىڭ پاي قوشۇلدى . 1956 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 11 قول سانائەت كوپىراتىپى ، 78 كارخانا بار بولدى ، كەسىپكارى 992گە ؛ قول سانائەت گۇرۇپپىسى ئىككىگە ، كارخانا 17گە ، كەسىپكارى 123كە يەتتى . ئاساسىي قاتلام كوپىراتىپ ، گۇرۇپپىسى 395كە يېتىپ ، ئەسلى بار قول سانائەت ئورنىنىڭ 91 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ؛ مەھسۇلات قىممىتى 448 مىڭ 152 يۈەنگە ، سېتىش قىممىتى 40 مىليون 22 مىڭ 261 يۈەنگە يەتتى . 1957 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 13 قول سانائەت كوپىراتىپى ، 457 كەسىپكار ، ئىككى تىككۈچىلىك گۇرۇپپىسى ، 52 كەسىپكار ، ئىككى ياغاچچىلىق كوپىراتىپى ، 47 كەسىپكار بار ئىدى . 1959 ـ يىلى ناھىيىلىك قول سانائەت بىرلەشمە كوپىراتىپى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ، كوپىراتىپ قارىمىقىدىكى ئاساسىي قاتلام كوپىراتىپلىرى ناھىيىنىڭ ئالاقىدار تارماقلىرىنىڭ رەھبەرلىكىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى . ئالتە ئاساسىي قاتلام كوپىراتىپى ئاساسىدا ناھىيىلىك قىزىل بايراق ئونۇبىرسال پىششىقلاش زاۋۇتى قۇرۇلدى ، ئۇ كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىن ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىگە ئۆتكۈزۈلدى ، يەرلىك دۆلەت

ئىگىلىكىگە تەۋە بولدى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە يېنىك سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 4 مىليون 839 مىڭ 537 يۈەنگە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇنۇمبرسال پىششىقلاش زاۋۇتىنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 379 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

1979 ـ يىلى 6 ـ ئايدا ناھىيىلىك قول سانائەت بىرلەشمە كوپېراتىپىنىڭ نامى ناھىيىلىك 2 ـ يېنىك سانائەت ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلدى ، شۇ يىلى ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 483كە ، مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليون 250 مىڭ يۈەنگە ، پايدىسى 49 مىڭ يۈەنگە ، باج 36 مىڭ 200 يۈەنگە ، تۇراقلىق مۇلكىنىڭ قىممىتى 397 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

1990 ـ يىلى 2 ـ يېنىك سانائەت ئىدارىسىنىڭ قارمىقىدا 2 ـ يېنىك سانائەت ئىلھىكتر سايمانلىرىنى رېمونت قىلىش زاۋۇتى قۇرۇلدى . 1992 ـ يىلى قارمىقىدا 2 ـ يېنىك سانائەت تەمىنات سودا شىركىتى ، 2 ـ بىناكارلىق شىركىتى سېمونت قۇيۇلما زاۋۇتى قۇرۇلدى . 1993ـ يىلى قارمىقىدا تىككۈچىلىك زاۋۇتى ، كۆن ـ خۇرۇم زاۋۇتى ، مىللىي ھۈنەر ـ سەنئەت بۇيۇملىرى زاۋۇتى ، دېھقانچىلىق سايمانلىرى زاۋۇتى ، ياغاچ سايمان زاۋۇتى ، باسما زاۋۇتى ، ئىلھىكتر ئۈسكۈنىلىرى زاۋۇتى ، تەمىنات ـ سودا شىركىتى ، بىناكارلىق ـ قۇراشتۇرۇش شىركىتى قۇرۇلدى ، خادىمى 176گە ، مەھسۇلات قىممىتى 5 مىليون 206 مىڭ يۈەنگە ، پايدىسى 16 مىڭ 300 يۈەنگە ، تۇراقلىق مۇلكىنىڭ قىممىتى 1 مىليون 14 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

1994 ـ يىلىدىن كېيىن 2 ـ يېنىك سانائەت ئىدارىسى ۋە ئۇنىڭ قارمىقىدىكى كارخانىلار بىرنەچچە قېتىم ئىسلاھ قىلىندى ، بۇ كارخانىلار تاقىلىپ قالمىغان بولسىمۇ ، لېكىن ئىنتايىن قىيىن ئەھۋالدا قالدى .

2 . تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى سانائىتى

ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپىغا قاراشلىق كارخانىلاردىن پاختا ـ چىگە شىركىتىنىڭ پاختا زاۋۇتى ، چاي ـ چارۋا شىركىتىگە قاراشلىق چارۋا مەھسۇلاتلىرى شىركىتىنىڭ پىششىقلاش زاۋۇتى بار . 1993 ـ يىلى ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپىغا قاراشلىق سانائەت كارخانىسى 14كە ، ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 56گە ، تۇراقلىق مۇلكىنىڭ قىممىتى 980 مىڭ يۈەنگە ، مەھسۇلات قىممىتى 2 مىليون 540 مىڭ يۈەنگە ، يارانقان پايدا ۋە بېجى 76 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 2000ـ يىلى بىر كارخانا بولۇپ ، مەھسۇلات قىممىتى 11 مىليون يۈەنگە ، پايدىسى 780 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

3 . يېزا ـ بازار سانائىتى

1980 ـ يىلى يېزا ـ بازارلار بايلىق ئەۋزەللىكىدىن تولۇق پايدىلىنىپ ، ئۆز يېرىنىڭ ئەملىي ئەھۋالىغا قاراپ ئىش كۆرۈش ئاساسىدا كىچىك كۆمۈر كان ، كىچىك خىش زاۋۇتى ۋە قۇرۇلۇش ئەترىتى قۇردى ، ئايرىم يېزا ـ بازارلار كىچىك ئىلھىكتر ئىستانسىسى ، باغۋەنچىلىك مەيدانى ۋە ئۈن ـ ياغ زاۋۇتى قۇردى ، ئۇلارنىڭ كەسپىكارى 1009غا يەتتى ، يىللىق مەھسۇلات قىممىتى 4 مىليون 10 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، ناھىيە بويىچە سانائەت ، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 8 . 3 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . 1990 ـ يىلىغا كەلگەندە ناھىيە بويىچە يېزا ـ بازارلارنىڭ سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 22 مىليون 870 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، ناھىيە بويىچە سانائەت مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 23 . 15 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، 10 يىلدا ھەر يىلى % 21 . 12تىن ئېشىپ باردى ، بۇنىڭ ئىچىدە سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 14 مىليون 970 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، ئومۇمىي

مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 64.5 پىرسەنتىنى ، بىناكارلىق كارخانىلىرىنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 3 مىليون 500 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، 15.3% نى ، قاتناش - ترانسپورت كەسىپىنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 4 مىليون 400 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، 19.2% نى ئىگىلىدى . 10 يىلدا يارىتىلغان پايدا ۋە يۇقىرىغا تاپشۇرۇلغان باج 28 مىليون 730 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، دېمەك پايدا 18.83% ، باج 12.88% ئاشتى ، بۇنىڭ 5 مىليون يۈەنى يېزا ئىگىلىكى ۋە يېزىلاردىكى بەشتە ياخشى قۇرۇلۇشغا ، قالغان مۇتلەق كۆپ قىسمى كارخانىلارنىڭ تەكرار ئىشلەپچىقىرىشنى كېڭەيتىشگە ئىشلىتىلدى .

1993 - يىلى باي ناهيىسى يېزا ، كەنتلەر ، بىرلەشمە ، يەككە ئائىلىلەر كارخانا قۇرۇشتا ، بىرلىشىپ ، شەھەرلىشىپ كارخانا قۇرۇشتا چىڭ تۇرۇپ ، يېزا - بازار كارخانىلىرىنىڭ مەھسۇلات قىممىتىنى 100 مىليون يۈەندىن ئاشۇرۇپ ، ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە مەھسۇلات قىممىتىنى 100 مىليون يۈەندىن ئاشۇرغان تۇنجى ناهيە بولۇپ قالدى . 2000 - يىلى يېزا - بازار كارخانىسى 62گە ، سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 100 مىليون 630 مىڭ يۈەنگە ، پايدا 23 مىليون 280 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

§3 . دۆلەت كارخانىسى

1955 - يىلى ناهيە بويىچە تۇنجى ئۇمۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى سانائەت كارخانىسى — باي ناهيىلىك ياغ زاۋۇتى قۇرۇلدى . زاۋۇت قۇرۇلغان كۈنى ناهيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى نەچچە مىڭ ئامما بىلەن مىسلىسىز داغدۇغىلىق تەبرىكلەش پائالىيىتى ئۆتكۈزدى . ئەينى چاغدا ناهيە ، ۋىلايەت ، ئاپتونوم رايون رەھبەرلىرى ئوتتۇرىسىدا ياغ زاۋۇتىنى ئۇرۇمچىدە قۇرۇش كېرەكمۇ ياكى باي ناهيىسىدە قۇرۇش كېرەكمۇ دېگەن مەسىلىنى چۆرىدەپ ئوخشاش بولمىغان ئىككى خىل پىكىر تۇغۇلدى . شۇ چاغدىكى ناهيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى ۋاڭ شۇخېڭ ياغ زاۋۇتىنى چوقۇم باي ناهيىسىدە قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلدى ، لېكىن ئۇنىڭ پىكرىگە ئاز سانلىق كىشىلەرلا قوشۇلدى . كېيىن ۋاڭ شۇخېڭ ئۆز پىكرىنى مەركەزگە يوللىدى . زۇڭلى جۇ ئېنلەي شۇنچە ئالدىراش بولسىمۇ بۇ پىكىرگە تەستىق جاۋاب يوللاپ ياغ زاۋۇتىنى باي ناهيىسىدە قۇرۇشقا قوشۇلدى . 1966 - يىلى ناهيە بويىچە ئۇمۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا توققۇزغا ، ئىشچى - خىزمەتچىسى 776گە ، سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 2 مىليون 765 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

1967 - يىلى ناهيىلىك ئۆتۈك كارخانىسى بىلەن ناهيە بازىرىنىڭ شىمالىدىكى ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلدى . 1970 - يىلى ناهيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش-ياساش زاۋۇتى بىلەن پولات - تۆمۈر زاۋۇتى قۇرۇلدى . 1976 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئۇمۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا 18گە ، ئىشچى - خىزمەتچىسى 1589غا ، سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 43 مىليون 430 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

1978 - يىلىدىن كېيىن سانائەت تۈزۈلمىسى تەدرىجىي ئىسلاھ قىلىنىپ ، سانائەت قۇرۇلمىسى بىلەن مەھسۇلات قۇرۇلمىسىدا زور ئۆزگىرىش بولدى . 1993 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئۇمۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا 25كە ، ئىشچى - خىزمەتچىسى 3124كە يەتتى . 1994 - يىلىدىن كېيىن تۈز زاۋۇتىنىڭ تۈزغا يود قوشۇش تېخنىكىسىنى ئۆزگەرتىش ، يارقوتان سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى گېنېراتور گۇرۇپپىسىنىڭ سىغىمىنى كېڭەيتىش بويىچە تېخنىكا ئۆزگەرتىش ۋە سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنى تورلاشتۇرۇش بويىچە تېخنىكا ئۆزگەرتىش ، قاراسۇ ھاراق زاۋۇتىنىڭ قاچىلاش ئىشلەپچىقىرىش لىنىيىسىنىڭ تېخنىكىسىنى ئۆزگەرتىش ۋە ئۇن - ياغ

زاۋۇتىنىڭ قىچا كۈنجىرىسىنى زەھەرسىزلەندۈرۈش بويىچە تېخنىكا ئۆزگەرتىش قاتارلىق ئاساسلىق تېخنىكا ئۆزگەرتىش تۈرلىرى تاماملاندى .

1998 ـ يىلىدىن باشلاپ بىناكارلىق ماتېرىياللىرى زاۋۇتى ، يارقوتان ئېلېكتر ئىستانسىسى ، قېزىلما بايلىق شىركىتى ، قاراسۇ ھاراق زاۋۇتى قاتارلىق دۆلەت ئىلكىدىكى سانائەت كارخانىلىرىنىڭ تۈزۈلمىسى سېتىش شەكلى ئارقىلىق ئۆزگەرتىلدى ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ۋە رېمونت قىلىش ـ ياساش زاۋۇتى پاي تۈزۈمىدىكى بەش كىچىك ھەمكارلىق كارخانىسى قىلىندى . ئىسلاھ قىلىنغاندىن كېيىن كارخانىلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش سەۋىيىسى ئىلگىرىكىدىن مۇئەييەن دەرىجىدە ئۆستى .

2000 ـ يىلى 10 ـ ئايدا تېرەك كۆمۈر كېنى پاي ناھىيىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ ، تېرەك كۆمۈرچىلىكى (گۇرۇھى) چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى ، كۆمۈرنىڭ سۈپىتى ياخشى ، بازار ئىستىقبالى ياخشى بولدى ، «تېرەك ئىسسىز كۆمۈرى» دېگەن ماركا ئەنگە ئالدۇرۇلدى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە دۆلەت ئىلكىدىكى سانائەت كارخانىسى 19غا ، ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 2749غا ، سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 60 مىليون 411 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

Ⅱ باب

سانائەت تۈرلىرى

§1 . ئېلېكتر قۇۋۋىتى سانائىتى

1 . ئوت ئېلېكترى

1966 ـ يىلى بۇلۇڭ يېزىسىنىڭ چارۋىچىلىق فېرمىسىدا ئاقسۇ ۋىلايىتى پاي ناھىيىلىك ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلدى ، دەسلەپتە گېنېراتور سىغىمى 31 مىڭ 500 كىلوۋات ئىدى . 1984 ـ يىلى 5 ـ ئايدا گېنېراتور سىغىمى 2×12 كىلوۋات قىلىپ ، 1994 ـ يىلى 3 ـ ئايدا گېنېراتور سىغىمى 2×25 گە كېڭەيتىلدى . 1995 ـ يىلى 183 مىليون 480 مىڭ كىلوۋات سائەت توك تارقىتىلدى . 2000 ـ يىلى 548 مىليون 240 مىڭ كىلوۋات سائەت توك تارقىتىلدى ، 531 مىليون 260 مىڭ كىلوۋات سائەت توك سېتىلدى ، توك بىلەن تەمىنلەشنىڭ ئىشەنچلىكلىك نىسبىتى 55 .99% كە يەتتى .

2 . سۇ ئېلېكترى

ناھىيە بويىچە يېزا سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىدىن 13ى بار ، ئۇلارنىڭ گېنېراتورى 25 بولۇپ ، سىغىمى 2565 كىلوۋات . 1995 ـ يىلى 71 مىليون 310 مىڭ كىلوۋات سائەت توك تارقىتىلدى . 2000 ـ يىلى تارقىتىلغان توك 111 مىليون 460 مىڭ كىلوۋات سائەتكە ، تەمىنلەنگەن توك

110 مىليون 300 مىڭ كىلوۋات سائەتكە يەتتى . بىرقىسىم چەت ، يىراق تاغلىق رايوندىكى دېھقان ، چارۋىچىلارنىڭ ئىشلىتىدىغان توكى ھەل قىلىندى .

3 . توك بىلەن تەمىنلەش ئۇسكۇنىلىرى

بېسىم ئۆزگرتىش ئۇسكۇنىسىدىن 11ئى بار ، سىغىمى 2600 كىلوۋولت ئامپېر ، توك تەقسىملەش تىراسفورماتورىدىن 297سى بار ، سىغىمى 8980 كىلوۋولت ئامپېر ، 10 كىلوۋوتلۇق توك بىلەن تەمىنلەش سىم يولىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 632.3 كىلومېتىر ، 0.4 كىلوۋولتلۇق سىم يولىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1009.5 كىلومېتىر .

§2 . قازمىچىلىق ، مېتال تاۋلاش

1 . قازمىچىلىق

1) كۆمۈر قېزىش ناھىيە تەۋەسىدە كۆمۈ زاپىسى مول ، سۈپىتى ياخشى ، شۇڭا «جەنۇبىي شىنجاڭدىكى كۆمۈر مەركىزى» دېگەن نامى بار . شەرقتىن غەربكە مول كۆمۈر قاتلىمى شەكىللەنگەن ، توغرىسىغا شىمالىي قىسمىدىكى تاغلىق رايونغا نەچچە مىڭ مېتىر سوزۇلغان بولۇپ ، گېئولوگىيىلىك زاپاسى تەخمىنەن 200 مىليون تونىنغا يېتىدۇ . كۆمۈر قاتلىمى 13 قەۋەتكە يېتىدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدە قېزىشقا بولىدىغان قەۋىتى 6 ~ 7 قەۋەت ، ئوتتۇرىچە قېلىنلىقى 15 مېتىردىن ، يەككە قەۋىتىنىڭ قېلىنلىقى 10 مېتىردىن ئاشىدۇ . كۆمۈر قەۋىتى كۆپىنچە بەك يانتۇ ياكى يانتۇراق يەرلەرگە تارقالغان بولۇپ ، يەر يۈزىگە يېقىن ، كۆپ جايلاردا كۆمۈر ئېچىلىپ قالغان ، چوڭقۇر يېرى نەچچە يۈز مېتىر كېلىدۇ ، ئوتتۇرا ، كىچىك كۆلەمدە ئېچىشقا بولىدۇ . خىلى بىرقەدەر كۆپ ، سانائەتنى ۋە ئاھالىلەرنى تەمىنلەشكە بولىدۇ ، كۆكۈس تاۋلاشقىمۇ بولىدۇ . چىڭ سۇلالىسى ۋە مىنگو دەۋرلىرىدە تېرەك ۋە چوغتال ئەتراپىدا كۆمۈر تېپىزراق قېزىلغان . مىنگونىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى) ناھىيىلىك ھۆكۈمەت بىر يىلدا يېزا ئاھالىلىرى 1 مىليون 25 مىڭ كىلوگرام كۆمۈر قازغانلىقىنى خاتىرىلىگەن .

50 - يىللاردا چوغتال تاغلىق رايونىدىكى خۇسۇسىي كۆمۈر كانىنى بىكىتۈەن يېزا ئىگىلىك 1 - شىسى ئۆتكۈزۈۋالدى ، كېيىن جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئەترىتىمۇ مۇشۇ يەردە كۆمۈر قازدى . 1958 - يىلى 5 - ئايدا بۇ ئىككى كانىنى يېڭىدىن قۇرۇلغان باي ناھىيە چوغتال كۆمۈر كېنى ئۆتكۈزۈۋالدى . 1966 - يىلى كۆمۈر كانىنىڭ ئاساسلىق كۇچى تېرەك بازىرىغا كۆچۈپ تېرەك كۆمۈر كېنىنى قۇردى ، ئەسلىدىكى چوغتال كۆمۈر كېنى داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى ، 1981 - يىلى ناھىيە ئۆتكۈزۈۋالدى . 1983 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ناھىيە بويىچە كۆمۈركان 13كە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت ئىلكىدىكىسى بەش (ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى كۆمۈر كېنى بىلەن ۋىلايەتلىك كۆمۈر كانىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) ، يېزا - بازارلارنىڭ سەككىز . 1995 - يىلى ناھىيە بويىچە كۆمۈر كان 30غا ، كان قۇدۇقى 122گە ، يىلىغا ئىشلەپچىقىرىلغان كۆمۈ 1 مىليون 100 مىڭ تونىنغا يەتتى . 1997 - يىلىدىن كېيىن كۆمۈر ئىشلەپچىقىرىشنى باشقۇرۇش تەرتىپى زور كۈچ بىلەن تەرتىپكە سېلىندى ، كۆمۈر بايلىقىنى بىرىكتۈرۈش ، قۇدۇقلارنى تاقاپ ئىشلەپچىقىرىشنى قىسقارتىش ، ئەلالاشتۇرۇلغان بىرىكىش پائال يولغا قويۇلۇپ ، تەدرىجىي ھالدا يىرىك ئىشلەپچىقىرىش تېپىدىن

تۇجۇپىلەشكەن ئىشلەپچىقىرىش تېپىغا قاراپ بۇرۇلۇش ھاسىل قىلىنىپ ، كۆمۈر مىقدارى مۇقىم ئاشۇرۇلدى .

2000 - يىلى 21 كۆمۈر كان ، 40 كان قۇدۇقى بار بولۇپ ، 1 مىليون 220 مىڭ تونىنا كۆمۈر ئىشلەپچىقىرىلدى ، يىللىق مەھسۇلات قىممىتى (شۇ يىللىق باھا) 122 مىليون يۈەنگە يەتتى .

2) شىپات ، چىرىمتال قېزىش　　1959 - يىلى 350 تونىنا چىرىمتال ، 200 تونىنا سۇرمە ، 100 تونىنا گەج قېزىلدى . 1961 - يىلى مەخسۇس شىپات قازىدىغان ئىشچى - خىزمەتچى 231گە يېتىپ ، 2200 تونىدىن ئارتۇق شىپات ئىشلەپچىقىرىلدى . 1972 - يىلى 30 تونىنا چىرىمتال ئىشلەپچىقىرىلدى ، 2.1 تونىنا قېلىن چىرىمتال ياپراقچە ئىشلەپچىقىرىلىپ ، شاڭخەي قاتارلىق جايلارغا سېتىلدى . 1977 - يىلى يېڭىۋاشتىن ناھىيىلىك قوشۇمچە كەسىپ ئەتىرىتى قۇرۇلۇپ ، 30 نەچچە ئادەم تەشكىللىنىپ (ھەممىسى توختاملىق ئىشچى) قېيىردا شىپات قېزىلدى . 1985 - يىلى 1800 تونىدىن ئارتۇق شىپات ، 1000 تونىنا بارىت قېزىلدى ، قېزىش شەكلى جەھەتتە ئادەملەر ئۇستىنى ئېچىپ قازدى . 1986 - يىلى ناھىيىلىك قېزىلما مەھسۇلاتلار شىركىتى قۇرۇلدى ، شىركەتنىڭ 256 مىڭ يۈەنلىك تۇراقلىق مۇلكى بار ئىدى . 1993 - يىلى 4140 تونىنا ، 1995 - يىلى 247 تونىنا ، 2000 - يىلى 200 تونىنا شىپات ئىشلەپچىقىرىلدى .

3) مانگان رودىسى قېزىش　　1989 - يىلى ناھىيىلىك قېزىلما مەھسۇلاتلار شىركىتى مانگان رودىسى قېزىش ئىشىنى ئۈيۈشتۇرۇشقا باشلىدى . 1990 - يىلى 823 تونىنا مانگان رودىسى قېزىلدى ، مەھسۇلات قىممىتى 152 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1991 - يىلى 2250 تونىنا مانگان رودىسى قېزىلدى ، مەھسۇلات قىممىتى 244 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، 1992 - يىلى 2282 تونىنا مانگان رودىسى قېزىلدى ، مەھسۇلات قىممىتى 425 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، 1993 - يىلى 2338 تونىنا مانگان رودىسى قېزىلدى ، مەھسۇلات قىممىتى 408 مىڭ 300 يۈەنگە يەتتى ، 1995 - يىلى 1000 تونىنا مانگان رودىسى قېزىلدى ، 2000 - يىلى 500 تونىنا مانگان رودىسى قېزىلدى ، مەھسۇلات قىممىتى 65 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

4) ئاشتۇزى قېزىش　　مىنگونمىڭ 37 - يىلى (1948 - يىلى) 260 تونىنا ئاشتۇزى ئىشلەپچىقىرىلغان . 1958 - يىلى بازار گۈڭشېسى ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى تۇزبېشى چوڭ ئەترىتىدە ئون نەچچە قازاندا ئاشتۇزى چىقاردى ، 1959 - يىلى 43 تونىنا ئاشتۇزى ئىشلەپچىقاردى . 1967 - يىلى 10 - ئايدا ناھىيىلىك يەرلىك دۆلەت ئىلكىدىكى تۇز زاۋۇتى قۇرۇلدى ، ئۇنى ناھىيىلىك تەمىنات - سودا كوپېراتىپى ۋاكالىتەن باشقۇردى . 1971 - يىلى ناھىيىگە قاراشلىق كارخانا قىلىندى . 1971 ~ 1985 - يىلىغىچە تۇراقلىق مۇلۇككە 463 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ ، 460 مىڭ يۈەن پايدا يارىتىلدى . بۇ زاۋۇتنىڭ ئىچىدىن يانىدىغان بىر دۈڭگاتلى ، ئۈچ ئاپتوموبىلى ، بىر توپا ئىتتىرىش ماشىنىسى ، بىر تراكتورى ، بىر يانچىش ئۈسكۈنىسى ، تۆت دىزېلماتورى بار . 1993 - يىلى زاۋۇتنىڭ تۇراقلىق مۇلكىنىڭ قىممىتى 1 مىليون يۈەنگە ، ئىشچى - خىزمەتچىسى 80گە ، يىللىق مەھسۇلات قىممىتى 400 مىڭ يۈەنگە يەتتى . ئىشلەپچىقىرىلغان تۇز 1995 - يىلى 1933 تونىنغا ، مەھسۇلات قىممىتى 313 مىڭ يۈەنگە ، 2000 - يىلى 1942 تونىنغا ، مەھسۇلات قىممىتى 751 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

2 . مېتال تاۋلاش

«شىنجاڭنىڭ خەرىتىلىك تەزكىرىسى»دە : شىمالىي تاغدا تۆت جايدا تۆمۈر كېنى بار ، ئۇنى پۇقرالار ئۆزلىرى قازىدۇ ، تۆمۈر رودىسى ئانچە كۆپ چىقمايدۇ ، شۇ جاينى تەمىنلەشكىلا يېتىدۇ ،

ھەرخىل ئۆي سايمانلىرى ياسىلىدۇ» دەپ خاتىرىلەنگەن. مىنگونىك 37 - يىلى (1948 - يىلى) باي ناهيىسىدە ئۇچ تونىنا چويۇن ئىشلەپچىقىرىلغان.

1958 - يىلى پولات - تۆمۇر زاۋۇتى قۇرۇلدى، 1959 - يىلى بۇ زاۋۇت باي ناهيىلىك «قىزىل بايراق» پولات - تۆمۇر زاۋۇتى دەپ ئاتالدى ھەمدە ھازىرقى سېمونت زاۋۇتىنىك ئورنىغا (ناهيە بازىرىنىك تەخمىنەن 50 كىلومېتىر غەربىي شىمالىدىكى تاغ ئارىسىغا) يۆتكەلدى. 1962 - يىلى ئىشلەپچىقىرىشتىن توختىدى. 1970 - يىلى يەنە باي ناهيىلىك پولات - تۆمۇر زاۋۇتى قۇرۇلدى، پولات تاۋلاش ۋە پىروكاتلاشقا كېرەكلىك ئوسكۇنىلەر ئورۇمچى پولات - تۆمۇر زاۋۇتىدىن ئېلىپ كېلىندى. 1978 - يىلى 29 مىڭ 612 تونىنا چويۇن ئىشلەپچىقىرىلدى. بايلىق يېتىشمەسلىك، سۈپىتى ناچار بولۇش، ئىشلەپچىقىرىشنى باشقۇرۇش سەۋىيىسى قالاق بولۇش تۈپەيلىدىن 1978 - يىلى 294 مىڭ يۈەن، 1979 - يىلى 226 مىڭ يۈەن زىيان تارتتى. 1980 - يىلى سېمونت ئىشلەپچىقىرىشقا ئۆزگەرتىلدى ۋە ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى.

بايدا خەن، تاڭ دەۋرلىرىدىلا مىس رودىسى قېزىش ۋە مىس تاۋلاش باشلانغان، ئۇ شىنجاڭدىكى مىس چىقىدىغان داڭلىق رايون بولۇپ، مىس كۆپ چىققان يىللىرى ئاز كەم 16 تونىنا مىس ئىشلەپچىقىرىلىپ، بۇ مىس كۆپىنچە ھەرخىل سايمان ياساش، پۇل قۇيۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن. 1958 - يىلى ياقائېرىنقا تامچەيار مىس كېنى قۇرۇلدى، كاننىڭ 25 ئىشچى - خىزمەتچىسى بار ئىدى. 1959 - يىلى 200 نەچچە تونىنا مىس رودىسى قېزىلدى، 1960 - يىلى ئىشلەپچىقىرىشتىن توختىدى.

§ 3. تۆمۇر - ياغاچ سايمان ياساش، ياسىمىچىلىق

1. ياغاچ سايمان ياساش

1970 - يىلى ناهيىلىك 2 - يېنىك سانائەت ئىدارىسىنىڭ يۇقۇ پىششىقلاش زاۋۇتىدا ياغاچ ئۆي جاھازلىرى گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى، بۇ گۇرۇپپا شۇ يىلى 1450 ھەرخىل ئۆي جاھازىسى ئىشلەپچىقاردى. 1981 - يىلى ياغاچ ئۆي جاھازلىرى ئىشلەپچىقىرىش گۇرۇپپىسى يۇقۇ مەھسۇلاتلىرى زاۋۇتىدىن ئايرىپ چىقىلىپ مۇستەقىل زاۋۇت بولۇپ قۇرۇلدى ۋە ھەرخىل ئۆي جاھازىسىدىن 1000نى ياسىدى، مەھسۇلات قىممىتى 3200 يۈەندىن ئاشتى. شۇ يىلى 8 - ئايدا ناهيىلىك ئورمان پونكىتىدا شال تىلىش زاۋۇتى قۇرۇلدى. ناهيە بويىچە شال تىلىش، ياغاچ سايمان ۋە ئۆي جاھازلىرى ساھەسىدىكى كەسىپكار 42گە يەتتى، ئۇلار بىر يىلدا 4000 ياغاچ سايمان ۋە ئۆي جاھازى ياسىدى. 1995 - يىلى مەھسۇلات قىممىتى 240 مىڭ يۈەن (1990 - يىلىدىكى ئۆزگەرمەس باھا بويىچە) گە يەتتى. 1994 - يىلى ياغاچ ماتېرىيال زاۋۇتى قۇرۇلۇپ، مەخسۇس تاختا ئىشلەپچىقاردى، 1999 - يىلىغا كەلگەندە رەسمىي ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتى. 2000 - يىلى 468 كۇب مېتىر سۈنئىي تاختا ئىشلەپچىقاردى.

2. مېتال بۇيۇم ياساش

باينىڭ مىس بۇيۇم ۋە قەلەمتۇراچ ياساشتا خېلى داڭقى بار. تارىخىي خاتىرىلەردە: «پىچاق نەپىس تاۋلانغان ساپ پولاتتىن سوقۇلىدىكەن، ئۇ خرۇستالدەك پارقىراپ تۇرىدىكەن... پۇۋلەپ

قويسا ئاۋاز چىقىدىكەن ، تۆمۈر ۋە ياغاچقا سالسا بىسى يېتىپ كەتمەيدىكەن »دەپ خاتىرىلەنگەن . 1959 - يىلى مىس بۇيۇم ياساش توختاپ قالدى ، مىسكەرچىلىك ھۈنەر - سەنئىتى ھازىر يوقاپ كەتتى . قەلەمتۇراچ سوقۇش سەۋىيىسىمۇ ئىلگىرىكىگە يەتمەي قالدى .

1955 - يىلى تۆمۈر بۇيۇملىرى 2 - كوپىراتىپى قۇرۇلۇپ كەكە ، پالتا قاتارلىق كىچىك مېتال بۇيۇملارنى ئىشلەپچىقاردى . 1962 - يىلى كىچىك مېتال بۇيۇم ئىشلەپچىقىرىش كوپىراتىپى 900 كەكە ، 900 پالتا ، 220 قۇلۇپ ئىشلەپچىقاردى . 1963 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بۇ كوپىراتىپ ئېگەر - جابدۇق كوپىراتىپىغا قوشۇۋېتىلدى . 1993 - يىلى تۆمۈر بۇيۇم ياساش ساھەسىدىكى ئىشچى - خىزمەتچى 63كە ، مەھسۇلات قىممىتى 207 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1995- يىلى مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليون 497 مىڭ يۈەنگە يەتتى . يېقىنقى يىللاردىن بۇيان مەھسۇلاتنىڭ سۈپىتى دۆلەت ئىچىدىكى چوڭ كارخانىلارنىڭ مەھسۇلاتى بىلەن تەڭ تۇرالمىغاچقا بازاردىن مەھرۇم قېلىپ ئۆزلۈكىدىن يوقىلىپ كەتتى .

3 . ياسىمىچىلىق

1) يېزا ئىگىلىك ماشىنا - سايمانلىرىنى رېمونت قىلىش - ياساش 1970- يىلى 5 - ئايدا ئەسلىدىكى تراكتور پونكىتى ئاساسىدا يېزا ئىگىلىك ماشىنا - سايمانلىرىنى رېمونت قىلىش - ياساش زاۋۇتى قۇرۇلدى . ئۇ ناھىيىدىكى چوڭ ، ئوتتۇرا يېزا ئىگىلىك ماشىنا- سايمانلىرىنى رېمونت قىلىش - ياساش مەركىزى بولۇپ ، بۇغداي ، كۆممىقوناق دېنىنى ئايرىيدىغان چوڭ ، كىچىك ماشىنا - سايمانلىرىنى ياسىيالايدۇ ، كېيىن كىچىك تۆمۈر ھارۋىلىرىنى ياساپ ، باي ناھىيىسىنىڭ يېزا - مەيدانلىرىدىكى دېھقان ئائىلىلىرىنى تەمىنلىدى . 1984 - يىلى مەركەز قارمىقىدىكى يىلىغا 5000 توننا كوكس ئىشلەپچىقىرىدىغان كوكس زاۋۇتى قۇرۇلدى . 1985- يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش - ياساش زاۋۇتىنىڭ تۇراقلىق مۇلكىنىڭ ئەسلى قىممىتى 1 مىليون 590 مىڭ يۈەنگە ، تۇراقسىز مەبلىغى 663 مىڭ يۈەنگە ، سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 808 مىڭ يۈەنگە ، ئېنېرگىيە ماشىنىلىرىنىڭ ئومۇمىي قۇۋۋىتى 460 كىلوۋاتقا ، بارلىق سانائەت ئۇسكۇنىلىرىنىڭ ئەسلى قىممىتى 608 مىڭ يۈەنگە ، ھەرخىل كەسىپىي ئىستانوكى 37گە يەتتى . زاۋۇت ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 30 مىڭ 980 كۋادرات مېتىر ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆيلەرنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 10 مىڭ 350 كۋادرات مېتىر . 124 ئىشچى- خىزمەتچىسى بار ، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي مىللەت ئىشچى - خىزمەتچى 82 ، ئايال ئىشچى- خىزمەتچى 32 . زاۋۇتتا چوڭ رېمونتچىلىق ، قۇيمىچىلىق ، مېتالچىلىق ، ئاپتوموبىل رېمونتچى- لىقى ، رېمونتچىلىق سېخى ۋە بىر ئۇنۇملۇق رېمونتچىلىق ماگىزىنى بار ، ئۇلار ئاساسەن ناھىيە بويىچە چوڭ دېھقانچىلىق ماشىنا - سايمانلىرىنى رېمونت قىلىش ۋە كىچىك دېھقانچىلىق ماشىنا- سايمانلىرىنى ياساش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان . 1986 - يىلى 700 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ چوينۇن تۇرۇبا ئىشلەپچىقىرىلغان بولسىمۇ ، مەھسۇلات سۈپىتى ۋە سېتىش يوللىرى قاتارلىق مەسىلىلەر تۈپەيلىدىن 1991 - يىلى ۋەيران بولۇپ ئىشلەپچىقىرىشتىن توختىدى ، كېيىن كارخانا يىلمۇ يىل زىيان تارتتى ، 1998 - يىلى 3 - ئايدا تارتقان زىيىنى 1 مىليون 628 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، كارخانا ئىشلەپچىقىرىشنى يېرىم توختىتىشتەك ناچار ئىگىلىك باشقۇ- رۇش ھالىتىگە چۈشۈپ قالدى . شۇ يىلى 6 - ئايدا ناھىيىلىك ھۆكۈمەت مەزكۇر زاۋۇتنى ئايرىپ قايتا تەشكىللەپ تۈزۈلمىسىنى ئۆزگەرتىپ ، پاي ھەمكارلىق تۈزۈمىدىكى بەش كىچىك شىركەت قىلىپ تەشكىللىدى .

2) ئاپتوموبىل رېمونت قىلىش 1978 ـ يىلى ناهيىلىك ئاپتوموبىل رېمونت زاۋۇتى قۇرۇلدى ، ئۇ مومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا ئىدى ، زاۋۇت ناهيە بازىرىدىكى ئازادلىق يولىنىڭ غەربىي ئۇچىغا جايلاشقان . بۇ زاۋۇت ئاساسلىقى ئاپتوموبىللارنى ئوتتۇرا ، كىچىك رېمونت قىلىدۇ . 1985 ـ يىلى سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 148 مىڭ يۈەنگە ، هەرخىل مېتال كېسىش ئىستانوكى تۆتكە ، ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 37گە يەتتى .

80 ـ يىللاردىن باشلاپ ئاپتوموبىل رېمونت قىلىش دۇكانلىرى ئارقا ـ ئارقىدىن قۇرۇلدى . 1993 ـ يىلىغىچە ناهيىدىكى رېمونت دۇكىنى 15كە يېتىپ ، باي ناهيىسىدىكى ۋە يولدىن ئۆتكەن ئاپتوموبىللارنى رېمونت قىلدۇرۇشقا غايەت زور قولايلىق يارىتىلدى .

2000 ـ يىلى ناهيە بويىچە ئاپتوموبىل رېمونت قىلىش تىجارىتىنى ناهيىلىك ئاپتوموبىل ترانسپورت شىركىتى بىلەن بەزى يەككە رېمونتچىلىق ئورۇنلىرى قىلدى . ئۇلار باي ناهيىسىدىكى ئاپتوبۇسلار ۋە سىرتقا كۆمۈر يۆتكەش ئۇچۇن كەلگەن ئاپتوموبىللارنى نۆۋەتلىق رېمونت قىلدى . شۇ يىلى ناهيە بويىچە ئاپتوموبىل رېمونتچىلىق ئورنى 24كە ، رېمونتچى 35كە يەتتى ، بىر يىلدا 130 مىڭ ئاپتوموبىل (قېتىم) رېمونت قىلىندى ، ئاپتوموبىل رېمونت قىلىش سەۋىيىسى ئاپتونوم رايونىمىڭ 2 ـ دەرىجىلىك سەۋىيىسىگە يەتتى .

§ 4 . بىناكارلىق ماتېرىياللىرى سانائىتى

1 . خىش پىشۇرۇش

باي ناهيىسىدە خىشچىلىق 20 ـ ئەسىرنىڭ 50 ـ يىللىرىنىڭ باشلىرىدا باشلاندى ، ئەينى چاغدا ناهيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش خام خىش قۇيۇپ يەرلىك خۇمداندا پىشۇردى . 1966 ـ يىلى 2 ـ ئايدا تېرەك بازىرىدا ناهيىلىك خىش زاۋۇتى قۇرۇلدى . شۇ يىلى داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى خىش زاۋۇتى قۇردى . 1979ـ يىلىغا كەلگەندە ناهيە بويىچە خىش زاۋۇتى 12گە ، ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 343كە يەتتى . 1985ـ يىلى ناهيىلىك بىناكارلىق ماتېرىياللىرى زاۋۇتى (ناهيىلىك خىش زاۋۇتى) بىلەن قىزىل يېزىسى بىرلىكتە يىلىغا 5 مىليون دانە خىش ئىشلەپچىقىرىدىغان بىرلەشمە خىش زاۋۇتى قۇردى ھەمدە ئىچكىرىدىن كەسپىي خادىملارنى تەكلىپ قىلىپ ئىشلەپچىقىرىش جەريانىدىكى قىيىن ئۆتكەل مەسىلىسىنى هەل قىلدى . 1993 ـ يىلى ناهيە بويىچە يەتتە خىش زاۋۇتى بولۇپ ، 44 مىليون 810 مىڭ دانە خىش ئىشلەپچىقاردى . 1995 ـ يىلى 35 مىليون 520 مىڭ دانە خىش ئىشلەپچىقىرىلدى ، مەھسۇلات قىممىتى 2 مىليون 101 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 2000 ـ يىلى ئۇچ خىش زاۋۇتى بولۇپ ، 32 مىليون 600 مىڭ دانە خىش ئىشلەپچىقاردى ، مەھسۇلات قىممىتى 2 مىليون 610 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

ناهيىلىك 2 ـ يېنىك سانائەت ئىدارىسىنىڭ خىش زاۋۇتى 1975 ~ 1980 ـ يىلىغىچە يەنە ئوتقا چىداملىق خىش ئىشلەپچىقاردى ، خىش ئەك كۆپ پىشۇرۇلغان 1979 ـ يىلى 115 تونىنا خىش پىشۇردى ، كېيىن سۇپەت ۋە يۇقىرى تېمپېراتۇرغا چىداملىقلىقى ناچار بولغاچقا ، زاۋۇتنىڭ مەھسۇلاتى سېتىلماي زاۋۇت ئىشتىن توختاپ قالدى .

2 . سېمونت ئىشلەش

1971 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ئىتتىپاق گۇڭشېسى تېرەكتە بىر كىچىك سېمونت زاۋۇتى قۇردى ،

بۇ زاۋۇت 1973 ـ يىلى ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۈرۈلدى ، شۇ يىلى 400 ـ نومۇرلۇق سېمونت-بېتون 100 تونىنا ئىشلەپچىقىرىلدى . زاۋۇتنىڭ 50 ئىشچى ـ خىزمەتچىسى (ھەممىسى گۈڭشېدىن قوبۇل قىلىنغان كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچى) ، ئىشلەپچىقىرىش ئۈسكۈنىلىرىدىن ئىككى يانچىش ماشىنىسى ، ئىككى دانە 300×9 لىك كۆمىلەك رودىنى ئېزىش ماشىنىسى ، بىر ئاپتوموبىلى ، بىر تراكتورى ، بىر 500 كىلوۋولت ئامپېرلىق ترانسفورماتورى ، بىر ئېلېكتر كەپشەرلەش ماشىنىسى ، بىر C—618 تىپلىق ئىستانوكى بار . بۇ زاۋۇتنىڭ ئەسلى پىلانىدىكى يىللىق ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى 3000 تونىنا ئىدى ، لېكىن ئەمەلىيەتتە سېمونت ئېگىش كۆپ ئىشلەپچىقىرىلغان يىلى ئاران 800 تونىنغا يەتتى ، مەسئۇلاتىنىڭ كۆپ قىسمى ناھىيە ئىچىدە سېتىلدى . بۇ زاۋۇت 1979 ـ يىلى 8 ـ ئايدا ئىشلەپچىقىرىشتىن توختىدى .

1974 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ناھىيىلىك پولات ـ تۆمۈر زاۋۇتىنىڭ قارىمىقىدا سېمونت سېخى قۇرۇلدى ، بۇ زاۋۇت شۇ يىلى سىناق تەرىقىسىدە 100 تونىنا سېمونت ئىشلەپچىقاردى . 1979ـ يىلى پولات ـ تۆمۈر زاۋۇتى پۈتۈنلەي سېمونت ئىشلەپچىقىرىدىغان قىلىندى . شۇ يىلى 1820 تونىنا سېمونت ئىشلەپچىقىرىلدى . 1980 ـ يىلى بۇ زاۋۇتنى ۋىلايەت ئۆتكۈزۈۋالدى .

3 . ھاك ، گەچ تاختا ئىشلەش

باي ناھىيىسىدىكى ھاك ئىشلەپچىقىرىدىغان ئورۇن ئاساسەن باي بازىرى بىلەن ناھىيىلىك ترانسپورت شىركىتىنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ئەترىتىدىن ئىبارەت . 1959 ～ 1979 ـ يىلىغىچە 7400 تونىنا ھاك كۆيدۈرۈلدى . 1980 ـ يىلى 880 تونىنا ھاك ئىشلەپچىقىرىلدى . 1985 ـ يىلىدىن كېيىن خام ھاك كۆيدۈرۈش ئاساسەن توختىدى ، ئۇنى ئاز ساندىكى شەخسلەر تىجارەت ئۈچۈنلا ئىشلەپچىقاردى .

1985 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ناھىيىلىك 2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ گەچ تاختا زاۋۇتى قۇرۇپ ، شۇ يىلى سىناق تەرىقىسىدە بېزەكچىلىككە ئىشلىتىلىدىغان گەچ تاختا ئىشلەپچىقاردى . 1987 ～ 1991ـ يىلىغىچە بولغان بەش يىلدا يىلىغا ئوتتۇرىچە 10 مىڭ كۋادرات مېتىردىن ئارتۇق گەچ تاختا ئىشلەپچىقىرىلدى . 1993 ـ يىلىغا كەلگەندە بۇ زاۋۇت 65 مىڭ كۇب مېتىردىن ئارتۇق گەچ تاختا ئىشلەپچىقاردى . 1995 ～ 2000 ـ يىلىغىچە 15 مىڭ كۋادرات مېتىر گەچ تاختا ئىشلەپچىقاردى . ئۇنىڭدىن كېيىن سۈپىتى ، دەرىجىسى ئانچە ياخشى بولمىغانلىقى ، بازارنىڭ بارغانسېرى تارىيىپ كېتىشى تۈپەيلىدىن ، زاۋۇت ۋەيران بولدى .

§ 5 . كىيىم ـ كېچەك ، ئاياغ كىيىم ـ باش كىيىم ، كۆن ـ خۇرۇم ئىشلەش

1 . كىيىم ـ كېچەك تىكىش

مىنگونىڭ 37 ـ يىلى (1948 ـ يىلى)دىن ئىلگىرى باي ناھىيىسىنىڭ كىيىم ـ كېچەك ساھەسىدە ئاز ساندىكى خۇسۇسىي ئورۇنلارلا بار ئىدى ، كۆپىنچىسى كىيىمنى قولدا تىكەتتى .

1955 ـ يىلى ناھىيىلىك تىككۇچىلىك كوپېراتىپى قۇرۇلدى ، 1957 ـ يىلىغا كەلگەندە تىككۇچىلىك كوپېراتىپى ۋە گۈرۈپپىسى ئۈچكە يەتتى ، ئۇلار ناھىيىلىك قول سانائەت بىرلەشمە كوپېراتىپىغا قارىدى ، كەسىپكارى 52 بولۇپ ، بىر يىلدا 594 جۈۋا ، 4846 قۇر ھەرخىل كىيىم-

كېچەك تىكتى . 1963 ~ 1981 - يىلىغىچە بازار گۈڭشي بىلەن ناهيىلىك تۇرلۇك مالىلار شىركىتى تىككۈچىلىك زاۋۇتى قۇردى ، كەسىپكارى 86 ئىدى . ناهيىنىڭ بازار - يېزىلىرىدا يەنە 62 يەككە تىككۈچىلىك ئورنى بولۇپ ، 162 كەسىپكار بار ئىدى . 1993 - يىلى ناهيە بويىچە 256 قۇر كىيىم - كېچەك تىكىلدى ، ئاساسلىق مەھسۇلاتلار خۇرۇم چاپان ، توقۇلما كىيىم - كېچەك قاتارلىقلار ئىدى . 2000 - يىلى كىيىم - كېچەك كوپىراتىپلىرى 25 مىڭ قۇر كىيىم- كېچەك تىكتى .

2 . ئاياغ كىيىم ، باش كىيىم تىكىش

مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) ناهيىلىك يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتىنىڭ ئىش باشقارمىسى قۇرۇلدى . «سانائەت پائال راۋاجلاندۇرۇلدى ، قىسقىغىنا بىر ئايدا ھەرخىل خۇرۇم چاپان ، بەتىنكە ، ئۆتۈك ، ئاق كىگىز ئىشلەپچىقىرىلدى ، سۈپىتى ئىنتايىن ياخشى ئىدى» .

1955 - يىلى ناهيىلىك ئۆتۈك ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، شۇ يىلى 3200 پار ئۆتۈك ۋە بەتىنكە ئىشلەپچىقىرىلدى . 1958 - يىلى ئۆتۈك كوپىراتىپى قۇرۇلۇپ ، بىر يىلدا 6244 پار ئۆتۈك ۋە بەتىنكە ، 7225 خۇرۇم شەپكە ئىشلەپچىقىرىلدى . 1962 - يىلىنىڭ بېشىدا لاتا خەي كوپىراتىپى سودا ئىدارىسىدىن قول سانائەت بىرلەشمە كوپىراتىپىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى ، شۇ يىلى 7 - ئايدا ئىگەر - جابدۇق كوپىراتىپىغا قوشۇۋېتىلدى . 70 - يىللاردا پىما ئىشلەپچىقىرىش ۋە سېتىش كۇنسايىن خاراپلاشتى . 1976 - يىلىدىن كېيىن كىگىز پايپاق ، لاتا خەي ، خۇرۇم شەپكە ئوبدان سېتىلمىدى ، 1978 - يىلى لاتا خەي ئىشلەپچىقىرىش توختىدى . 1979- يىلى ئۆتۈك كوپىراتىپى ئۆتۈك زاۋۇتىغا ئۆزگەرتىلدى . 1992 - يىلى 4548 پار ئۆتۈك ئىشلەپچىقىرىلدى . 1993 - يىلى ئۆتۈك زاۋۇتىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالى تازا ياخشى بولمىدى ، مەھسۇلاتلىرى سېتىلمىدى ، نەتىجىدە 10 - ئايدا ئۆتۈك ئىشلەپچىقىرىش توختىتىلىپ پەنەركە زاۋۇتىغا ئۆزگەرتىلدى .

3 . كۆن - خۇرۇم ئىشلەش

1955 - يىلى كۆن - خۇرۇم ھەمكەرلىق گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، كېيىنكى يىلى ناهيىلىك قول سانائەت بىرلەشمە كوپىراتىپىنىڭ كۆن - خۇرۇم زاۋۇتى قۇرۇلدى . 1957 - يىلى بىرقىسىم يەككە كۆن - خۇرۇم ئىشلىگۈچىلەردىن كۆن - خۇرۇم كوپىراتىپى قۇرۇلدى ، بۇ كوپىراتىپ مەخسۇس كۆن - خۇرۇم ئىشلىدى ، ئەينى چاغدا كوپىراتىپنىڭ 54 ئەزاسى بار ئىدى . 1958- يىلى قول سانائەت بىرلەشمە كوپىراتىپى كۆن - خۇرۇم زاۋۇتىنىڭ سەككىز ئىشچى - خىزمەتچىسى بار ئىدى ، كۆن - خۇرۇم كوپىراتىپىنىڭ شتاتى تەڭشەلگەندىن كېيىن 11 ئادەمى قالدى ، زاۋۇت بىلەن كوپىراتىپ بىرلەشتۇرۇۋېتىلدى ، شۇ يىلى «قىزىل بايراق» ئۇنىۋېرسال پىششىقلاش زاۋۇتىغا قوشۇۋېتىلدى . 1978 - يىلى مەرگىمۇش ئىشلىتىپ خۇرۇم ئىشلەش باشلاندى ، شۇ يىلى 1700 پارچىدىن ئارتۇق خۇرۇم ئىشلىنىپ ، سىچۇەن ، خۇنەن قاتارلىق ئۆلكىلەرگە سېتىلىدى . 1985 - يىلى سىناق تەرىقىسىدە خۇرۇم كىيىم - كېچەك تىكىلدى ، شۇ يىلى پىششىقلاش زاۋۇتى 1900 پارچە قوي تېرىسى خۇرۇمى (475 كۋادرات مېتىر) ، 216 پارچە يەنى 62 كۋادرات مېتىر بېشو (ئۆچكە تېرىسى) ، 800 پارچە خۇرۇم (كالا تېرىسىگە سۈندۇرۇلدى) ئىشلەپچىقىرىلدى . ناهيىنىڭ يېزا - بازارلىرىدا يەنە كۆن - خۇرۇم ئىشلەيدىغان 16 يەككە ئائىلە بار ، ئۇلارنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 13 مىڭ يۈەنگە يېتىدۇ . 1993 - يىلى ناهيىدە بىر خۇرۇم

كارخانىسى ، 26 ئىشچى ـ خىزمەتچى بار بولدى . كېيىن كىچىك كارخانىلار ئارقا ـ ئارقىدىن ۋەيران بولدى .

§ 6 . يېمەكلىك پىششىقلاش

1 . ئۇن تارتىش

مىنگو دەۋرىدە ۋە جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ئۇن كۆپىنچە سۇ تۇگمىنىدە تارتىلاتتى . 70 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىدا ئۇن پولات تۇگمەندە تارتىلىدىغان بولدى . 1985 ـ يىلى ئۇن زاۋۇتىدىن ئىككىسى بولۇپ ، يىللىق مەھسۇلات قىممىتى 324 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 90 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا باي بازىرىدىكى ئۇن زاۋۇتى يەككىلەرگە ھۆددىگە بېرىلدى ، كېيىن ۋەيران بولدى . 2000 ـ يىلىغا كەلگەندە ناھىيىدە دۆلەت ئىلكىدىكى ئۇن زاۋۇتىدىن بىرى بولۇپ ، يىلىغا 3300 تونىنا ئۇن تارتتى .

2 . ياغ تارتىش

ناھىيىدە ئىلگىرى ياغ جۇۋازىدا تارتىلاتتى . 1955 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ناھىيىلىك ياغ زاۋۇتى قۇرۇلدى ، كېيىن ئۇ ئاشلىق ئىدارىسىغا قاراشلىق ئۇن ـ ياغ زاۋۇتى بولدى . 1985 ـ يىلى ئىككى ياغ زاۋۇتى بار بولۇپ ، يىللىق مەھسۇلات قىممىتى 5 مىليون 441 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1995ـ يىلى بىر ياغ زاۋۇتى قالدى ، مەھسۇلات قىممىتى 7 مىليون 146 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 2000ـ يىلى ناھىيىدە ياغ تارتىش كارخانىسىدىن بىرى بولۇپ ، 660 تونىنا ياغ تارتتى .

3 . ئىچىملىك ئىشلەش

مىنگو دەۋرىدە باي ناھىيىسىدە ھاراق چىقىرىلغانلىقىغا دائىر يازما خاتىرىلەر بار . 20 ـ ئەسىرنىڭ 50 ـ يىللىرىغا كەلگەندە بازار رايونىدا ئۈچ خۇسۇسىي ھاراقخانا بار ئىدى ، بۇ كارخانىلار قول مەشغۇلاتى ئارقىلىق ھاراق چىقىراتتى . 1957 ـ يىلى خۇسۇسىي ھاراقخانىلارنى ناھىيىلىك يېمەكلىك شىركىتى ئۆتكۈزۈۋېلىپ ھاراق چىقىرىشقا باشلىدى ، شۇ يىلى بەش تونىنا ئاق ھاراق ۋە جاڭيۇ ، ئاچچىقسۇ چىقاردى . 1985 ـ يىلىغا كەلگەندە ناھىيە بويىچە ئۈچ ھاراق زاۋۇتى بولۇپ ، 90 تونىنا ئاق ھاراق ، 148 تونىنا ئاچچىقسۇ ئىشلەپچىقاردى . 1993 ـ يىلى 12 تونىنا ئاق ھاراق ، 129 تونىنا ئاچچىقسۇ ئىشلەپچىقىرىلدى . 1995 ـ يىلى 520 تونىنا ھاراق ئىشلەپچىقىرىلدى ، مەھسۇلات قىممىتى 615 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 2000 ـ يىلى بىر ھاراق زاۋۇتى بولۇپ ، 1080 تونىنا ھاراق ئىشلەپچىقىرىلدى ، مەھسۇلات قىممىتى 3 مىليون 877 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

4 . يېمەكلىك ئىشلەش

50 ـ يىللارنىڭ دەسلەپكى مەزگىلدە باي ناھىيىسىدە خۇسۇسىيلار ئاچقان ئالتە ماشىئۇگرەخانا بار ئىدى . 1957 ـ يىلى يېمەكلىك شىركىتى بولكا قاتارلىق يېمەكلىكلەرنى ئىشلەپچىقىرىشقا باشلىدى . 1959 ـ يىلى بۇ شىركەت 10 نەچچە خىل قوشۇمچە يېمەكلىك ئىشلەپچىقىرالايدىغان بولدى ، يىلىغا بەش تونىنا ماشىئۇگرە ، 42 تونىنا پېچىنە ـ پىرەنىك ، سەككىز تونىنا تاڭشى ، يەنە ناۋات ، پۇرچاق ئۇيۇتمىسى ئىشلەپچىقاردى . 1962 ـ يىلى ئۇنۇمۇرسال ئىشلەپچىقىرىشقا قولايلىق بولسۇن ئۈچۈن ، پېچىنە ـ پىرەنىكخانىلاردىن تولۇق پايدىلىنىلىپ ، قوشۇمچە يېمەكلىك ئىشلەپ-

مدغان كىچىك ئورۇنلار چوشقا فېرمىسىغا قوشۇۋېتىلدى ، ئۇلارنى چوشقا فېرمىسى بىرتۇتاش باشقۇردى ۋە ھېسابات قىلدى . 1969 - يىلى داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى قوشۇمچە كەسىپ ئەترىتى پېچىنە - پىرەنىك ۋە ھاراق ، ئاچچىقسۇ ئىشلەپچىقىرىشقا باشلىدى . 1973 - يىلىدىن كېيىن يېمەكلىك شىركىتىنىڭ قۇشخانىسى كالا - قوي سويۇش تىجارىتىنى باشلىدى . ناھىيىلىك قوشۇمچە كەسىپ ئەترىتى ، بازار گۈڭشي قوشۇمچە كەسىپ ئەترىتى قاتارلىق ئورۇنلارمۇ ئارقا-ئارقىدىن پۇرچاق ئۇيۇتمىسى ، ھاراق ، سوغۇق ئىچىملىك قاتارلىق قوشۇمچە يېمەكلىكلەرنى ئىشلەشكە باشلىدى . 1980 - يىلى گۈڭشي - ئەترەت كارخانىلىرى ئىدارىسىغا قاراشلىق ئۇنۇڭبرسال پىششىقلاش زاۋۇتى ئاز مىقداردا پېچىنە - پىرەنىك ئىشلەشكە باشلىدى . ئىشلەپچىقىرىش كۆلىمى كىچىك ، يېمەكلىك قولدا ئىشلەندى ، مەھسۇلاتى ناھىيە تەۋەسىدىكى بازاردىلا سېتىلدى . 1984 - يىلى پېچىنە - پىرەنىكخانا چوشقىچىلىق فېرمىسىدىن ئايرىلىپ چىقىپ مۇستەقىل يېمەكلىك زاۋۇتى بولۇپ قۇرۇلدى ، مۇستەقىل ھېسابات قىلدى . 1985 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە ناھىيە بويىچە ئۇزۇن مۇددەت قوشۇمچە يېمەكلىك تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان زاۋۇت ئوچكە ، كەسىپكارى 162گە يەتتى ، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە سەككىز ماشىنىگرىخانا ، ئۇچ ناۋاتخانا ، ئىككى ئاچچىقسۇخانا ، 48 قاسساپ ، بىر كىۋاسخانا بولۇپ ، ئۇلارنىڭ كەسىپكارى 62 . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە ئاساسلىقى 13 خىل يېمەكلىك ئىشلەپچىقىرىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە پېچىنە - پىرەنىك توققۇز خىل ، ئىشلەنگەن پېچىنە 112 تونىنا ، ئاق ھاراق (پارچە ھاراق) 90 تونىنا ، پۇرچاق ئۇيۇتمىسى 27 تونىنا ، ئاچچىقسۇ 148 تونىنا ، چوكامۇز 630 مىڭ دانە ، كىراخماك 41 تونىنا ، كالا - قوي گۆشى 210 تونىنا .

1993 - يىلى ناھىيە بويىچە پېچىنە - پىرەنىك ، كىراخمال ، سوغۇق ئىچىملىك قاتارلىق قوشۇمچە يېمەكلىك ئىشلەيدىغان كارخانا يەتتىگە يېتىپ ، 26 تونىنا پېچىنە - پىرەنىك ئىشلەپچىقارىدى ، 1995 - يىلى 11 تونىنا پېچىنە - پىرەنىك ئىشلەپچىقاردى . كېيىن قوشۇمچە يېمەكلىكنى يەككە ئورۇنلار ئىشلەيدىغان بولدى .

§ 7 . باشقا سانائەت

1 . توقۇش

كىگىز ئېتىش كىگىز بېسىشمۇ دېيىلىدۇ ، ئۇ باي ناھىيىسىدىكى خېلى تەرەققي قىلغان ئائىلە قول سانائىتىنىڭ بىرى . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى بۇ كەسىپ بىلەن يەككىلەرلا شۇغۇللىنىاتتى ، «ئاق كىگىزنىڭ سېتىلىش يوللىرى ناھايىتى كەڭ ، تەمىنلەش ئېھتىياجنى قاندۇرالمايدۇ» . 1956 - يىلى كىگىزچىلىك كوپېراتىپى قۇرۇلۇپ كوللېكتىپ مەخسۇس كىگىز ئىشلەپچىقىرىشقا باشلىدى ، شۇ يىلى 1660 پارچە كىگىز ئىشلەپچىقىرىلدى . كىگىز بېسىش باي ناھىيىسىنىڭ يېنىك سانائەت ، قول سانائىتى سىستېمىسىدا خېلى مۇقىم بولدى ، لېكىن ئىشلەپچىقىرىش ھۇنەر - سەنئىتى ۋە مەھسۇلاتىنىڭ تۈرى كۆپەيمىدى ، كىگىز ئەڭ كۆپ بېسىلغان 1966 - يىلى 6040 پارچە ، ئەڭ ئاز بېسىلغان 1959 - يىلى 790 پارچە بولدى .

باي ناھىيىسىنىڭ بازار - يېزىلىرىدا يەنە ئاز ساندا كىگىزچىلەر بار ، لېكىن ئۇلار دائىم تىجارەت قىلمايدۇ ، ئادەتتە دېھقان ، چارۋىچىلارنىڭ ئۆيلىرىدە كىگىز باسىدۇ . كىگىزچىلىك كوپېراتىپى قۇرۇلغاندىن كېيىن 60 - يىللاردا ئاز مىقداردا گىلەم توقۇلدى ، كەسىپكارلار ئىدارە-

ئورۇنلاردىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئائىلە تاۋابىئاتىنى ئاساس قىلدى .
1974 ـ يىلى ناھىيىلىك تاشقى سودا ئىدارىسى «7 ـ ماي» گىلەم زاۋۇتىنى قۇردى . 1985ـ يىلى ناھىيىلىك تاشقى سودا ئىدارىسىنىڭ ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپىغا قوشۇۋېتىلىشىگە ئەگىشىپ ، تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى چاي ـ چارۋا شىركىتىنىڭ گىلەم زاۋۇتى دەپ ئاتالدى ، 15 ئىشچى ـ خىزمەتچىسى بار بولدى . 1971 ـ يىلى ئاران 12 كۋادرات مېتىر گىلەم توقۇلغانىدى ، 1974 ـ يىلى 196 كۋادرات مېتىر گىلەم توقۇلدى ، 1978 ـ يىلى توقۇلغان گىلەم 1274 كۋادرات مېتىرغا يەتتى . 1985 ـ يىلى سۈپىتى ئوتتۇراھال 360 يىپلىق گىلەمدىن 98 كۋادرات مېتىر توقۇلدى ، بۇ گىلەملەرنىڭ كۆپىنچىسى ئىچكى ئۆلكىلەرگە سېتىلدى . 1993ـ يىلى ئىككى كۋادرات مېتىر گىلەم توقۇلدى . كېيىن سېتىش يوللىرى راۋان بولمىغاچقا گىلەم توقۇش توختىتىلدى .

2 . ساپال بۇيۇم ياساش

قەزنۇبلىنغان ساپال كومزەكلەرنى ئانالىز قىلىشتىن قارىغاندا ، بۇنىڭدىن 2000 يىل ئىلگىرىلا باي ناھىيىسىدە ساپال بۇيۇم ئىشلەپچىقىرىلغان . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇش-تىن ئىلگىرى ساپال بۇيۇملارنى ئىزچىل يەككىلەر ئىشلەپچىقىراتتى ، ياسىلىدىغان ساپال بۇيۇملار مىللىي ئۇسلۇپقا ئىگە ساپال ئىدىش ، ساپال تەشتەك ، ساپال تاۋاق ، ئاياق قاتارلىقلار ئىدى .
50 ـ يىللاردا قول سانائەت بىرلەشمە كوپېراتىپىنىڭ كىگىز چىلىك كوپېراتىپى ئۇستىلارنى ساپال بۇيۇم ياساشقا تەشكىللىدى ، كېيىن ياغاچ سايمان زاۋۇتى بىلەن بىرلىكتە تىجارەت قىلدى . 1962 ـ يىلى 7400 دىن ئارتۇق مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىلدى ، 1977 ـ يىلى ئاران 250 نەچچە دانە ، 1985 ـ يىلى 1600 دانە ساپال مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىلدى . 1985 ـ يىلدىن كېيىن ساپال بۇيۇمنى تەدرىجىي يەككىلەر ئىشلەپچىقىرىدىغان بولدى .
1979 ـ يىلى باي ناھىيىسى سايرام يېزىسى ساپال زاۋۇتى قۇردى ، 30 ئىشچى ـ خىزمەتچى-سى بار ئىدى ، يىللىق ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى 2500 دانە ئىدى . 1993 ـ يىلى ئىشلەپچىقى-رىشتىن توختىدى .
باي ناھىيىسىدە ئىشلەپچىقىرىلغان ساپال بۇيۇملار ئاساسەن ناھىيە تەۋەسىدە سېتىلىدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدە تەشتەكنىڭ سېتىلىش مىقدارى ئەڭ كۆپ .

3 . مەتبەئەچىلىك

1979 ـ يىلى ناھىيىلىك 2 ـ يېنىك سانائەت ئىدارىسى باسما زاۋۇتى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈپ ، كېيىنكى يىلى 4 ـ ئايدا ئىشقا كىرىشتۈردى . بۇ چاغدا زاۋۇتنىڭ 26 ئىشچى ـ خىزمەتچىسى ، ئۈچ يۇمىلاق دېسكىلىق بېسىش ماشىنىسى ، بىر دانە مىخلىغۇچ بار ئىدى ، يىللىق مەھسۇلات قىممىتى 60 مىڭ يۈەن ئىدى ، بۇ زاۋۇت ئاساسلىقى ناھىيىگە قاراشلىق ئورۇنلار ئېھتىياجلىق چەك ـ ھۆججەت ، ئالاقە ، ھۆججەت قەغىزى ، ئىش قەغىزى ۋە ئوقۇغۇچىلار مەشق دەپتىرى قاتارلىقلارنى باساتتى . 1993 ـ يىلى يىللىق مەھسۇلات قىممىتى 205 مىڭ يۈەنگە ، يۇقىرىغا تاپشۇرۇلغان باج 18 مىڭ يۈەنگە ، پايدىسى 6000 يۈەنگە يەتتى ، 23 ئىشچى ـ خىزمەتچىسى بار بولدى .
1997 ـ يىلىدىن كېيىن كارخانىنىڭ تېخنىكا ئۆزگەرتىشكە قۇربى يەتمەي ئۇزۇنغىچە كاساتچىلىق ۋە ئامال قىلىپ ئۆزىنى ساقلاپ قېلىش ھالىتىدە تۇردى .

4 . تاماكا ، سەرەڭگە ياساش

1) تاماكا ياساش تاماكا ياساش باي ناهيىسىنىڭ ئەنئەنىۋى قول سانائىتى هېسابلىنىدۇ ، ئاساسلىق مەھسۇلاتى شۇ جايدىكى ئاز سانلىق مىللەت ئاممىسى چېكىدىغان موخۇركىدىن ئىبارەت .

1958 - يىلى ناهيىلىك تەمىنات - سودا كوپېراتىپىدا موخۇركا زاۋۇتى قۇرۇلدى ، 22 ئىشچى - خىزمەتچى ئىشلىدى . 1959 - يىلى 33 تونىنا موخۇركا ئىشلەپچىقاردى . 1962 - يىلىدىن كېيىن مەھسۇلاتى بەش تونىنىدىن تۆۋەن بولدى . 1979 - يىلى نورمال ئىشلەپچىقىرىش ئەسلىگە كېلىپ ، يىلىغا ئالتە تونىنا موخۇركا ئىشلەپچىقاردى . 1980 - يىلى ئىشلەپچىقىرىشتىن توختىدى . كېيىن موخۇركىنى خۇسۇسىيلار ياساپ ساتىدىغان بولدى .

2) سەرەڭگە ياساش

تاختا گۈگۈت بۇ سۈپىتى يۇمشاق سۆگەتتىن شىلىپ ياسىلىدۇ ، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 15 سانتىمېتىر ، كەڭلىكى 10 سانتىمېتىر كېلىدىغان تاختاي ئاپتاپتا قۇرۇتۇلغاندىن كېيىن ئىككى بېشى ئېگىلىپ ، بىر ئۇچىغا گۈگۈرت سۇركىلىپ چىراغ ، ئوت يېقىش ياكى ۋاقىتلىق يورۇتۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ . بۇ خىل قول هۈنىرى ئىلگىرى يېزا - كەنتلەردە خېلى ئومۇملاشقان بولۇپ ، كۆپىنچىسى ئائىلىۋى قول هۈنەر ئىدى . هازىرقى زامان سەرەڭگە سانائىتى تەرەققىي قىلغاچقا ، بۇ خىل ئائىلىۋى قول هۈنەر سۈسلىشىپ كەتتى ، ناھايىتى ئاز ساندىكى كىشىلەرلا ئاندا - ساندا ياساپ ئىشلىتىدۇ .

سەرەڭگە 1970 - يىلى ناهيىلىك قول سانائەت بىرلەشمە كوپېراتىپى يەرلىك ئۈسۈلدا سەرەڭگە ياسىدى ، بىر يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتا 30 مىڭ قاپتىن ئارتۇق سەرەڭگە ئىشلەپچىقاردى ، بىر قاپ سەرەڭگىنىڭ تەننەرخى 0.10 يۈەن بولغاچقا ، زىيان تارتىپ ئىشلەپچىقىرىشتىن توختىدى .

Ⅲ باب

ئاساسلىق كارخانىلارنى تونۇشتۇرۇش

§1 . ياغ زاۋۇتى

بۇ زاۋۇت ناهيە بازىرىدىكى «قۇرۇلۇش» يولىنىڭ جەنۇبىي ئۇچىغا جايلاشقان . ئۇ 1955- يىلى 4 - ئايدا قۇرۇلغان . دەسلەپتە ئاپتونوم رايونلۇق باي ناهيىلىك ياغ زاۋۇتى بولۇپ ، سانائەت نازارىتىگە قارايتتى ، 1962 - يىلى 8 - ئايدا ناهيىلىك ئاشلىق ئىدارىسىغا قوشۇۋېتىلدى . 1966- يىلى ئىشچى - خىزمەتچىسى 65كە يەتتى ، 971.6 تونىنا ياغ تارتتى ، مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليون 189 مىڭ 500 يۈەنگە ، ئالغان پايدىسى 51 مىڭ 400 يۈەنگە يەتتى .

1993 ـ يىلى ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 163كە يەتتى (بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي تېخنىكوم ئوقۇغۇچىسى 11) ، بىر يىلدا 1183 تونىنا ياغ ، 4024 تونىنا ئۇن تارتتى ، تۇراقلىق مۇلكىنىڭ قىممىتى 3 مىليون 160 مىڭ يۈەنگە ، سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 7 مىليون 690 مىڭ يۈەنگە ، ئالغان پايدىسى 497 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1996 ـ يىلى بۇ زاۋۇت 1 مىليون 200 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىپ ئۇن تارتىش سېخىدا 2 ـ قارارلىق تېخنىكا ئۆزگەرتتى ، تېخنىكا ئۆزگەرتىلگەندىن كېيىن كۈنىگە 70 تونىنا بۇغداي ئۇنى تارتىدىغان كۆلەمگە يەتتى ، يىلىغا 17 مىڭ 500 تونىنا ئۇن تارتالايدىغان ھەمدە ئالاھىدە ئۇن ئىشلەپچىقىرالايدىغان بولدى ، مەھسۇلات سۈپىتى دۆلەت ئۆلچىمىگە يېتىپ ، ئىلگىرىكى پەقەت ئۆلچەملىك ئۇن ئىشلەپچىقىرىش تارىخىغا خاتىمە بېرىلدى . لېكىن كارخانا باشقۇرۇش سەۋىيىسى قالاق بولغاچقا ، كۈنسايىن كەسكىنلىشىۋاتقان بازار رىقابىتىگە ماسلىشالماي قالدى . 1997 ـ يىلىدىن كېيىن ئىشلەپچىقىرىش ، تىجارەت ئەھۋالى تەدرىجىي ناچارلىشىپ ، ئىقتىسادىي ئۈنۈمى تۆۋەنلەپ كەتتى . 2000 ـ يىلىغا كەلگەندە كارخانا نورمال ئايلىنىشقا ئامالسىز قالدى . شۇ يىلى 660 تونىنا سۇ يېغى ، 3300 تونىنا ئۇن تارتتى .

§ 2 . يېڭا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش ـ ياساش زاۋۇتى

بۇ زاۋۇت ناھىيە بازىرىدىكى «غالىبىيەت» يولىنىڭ ئوتتۇرا بۆلىكىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان . بۇ زاۋۇتنىڭ تەكتى باي ناھىيىلىك قول سانائەت كوپېراتىپى بولۇپ ، 1956 ـ يىلى قۇرۇلۇشقا باشلىغان . 1958 ـ يىلى 8 ـ ئايدا ناھىيىلىك دۆلەت ئىگىلىكىدىكى «قىزىل بايراق» رېمونت زاۋۇتى دەپ ئاتالغان . 1963 ـ يىلى 10 ـ ئايدا رېمونت زاۋۇتى بىلەن تراكتور پونكىتى بىرلەشتۇرۇلۇپ تراكتور پونكىتى دەپ ئاتالدى . 1966 ـ يىلى يىللىق مەھسۇلات قىممىتى 601 مىڭ 300 يۈەنگە يەتتى . 1970 ـ يىلى 5 ـ ئايدا يېڭا ئىگىلىك ماشىنىلىرى رېمونت زاۋۇتىغا ئۆزگەرتىلدى . ئاساسلىق مەھسۇلاتلىرىدىن ئۇلاغقا سۆرىتىلىدىغان ساپان ، 10 قۇرلۇق سېيالكا ، چىڭدىغۇچ ، كۆممىقوناق دېھقانچىلىق ماشىنىسى بار ، يەنە ئاپتوموبىل ، تراكتور رېمونت قىلىدۇ .

1977 ـ يىلى رېمونت قىلىش ـ ياساش زاۋۇتى ئاپتونوم رايون بويىچە داڭلىق ئۆگىنىشتە-كى ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالاندى . ۋىلايەتنىڭ سانائەت كارخانىلىرىنى تەرتىپكە سېلىشىدا 1-بولۇپ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشتىن ئۆتتى . 1987 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا زاۋۇتنىڭ ئىشچى-خىزمەتچىسى 174كە ، تۇراقلىق مۇلكىنىڭ قىممىتى 2 مىليون 67 مىڭ يۈەنگە ، يىللىق مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليون 360 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1993 ـ يىلى يېڭا ئىگىلىك ماشىنىلىرى-نى رېمونت قىلىش ـ ياساش زاۋۇتى ئىشتىن توختىتىلدى . 1998 ـ يىلى 6 ـ ئايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى مەزكۇر زاۋۇتنى ئايرىپ يېگىۋاشتىن تەشكىللەپ تۈزۈلمىسىنى ئۆزگەرتتى ، زاۋۇت پاي ھەمكارلىق تۈزۈمىدىكى بەش كىچىك شىركەتتىن تەركىب تاپتى .

§ 3 . ناھىيىلىك تۇز زاۋۇتى

بۇ زاۋۇت ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، ناھىيە بازىرىغا ئۇدۇل 18.8

كىلومېتىر كېلىدۇ ، ئۇ باي ناهيه بازىرىنىڭ تۇزىبىشى كەنتىدە . بۇ زاۋۇت 1958 ـ يىلى قۇرۇلغان ، ئەينى چاغدا باي بازار گوڭشي تۇز زاۋۇتى ئىدى . 1965 ـ يىلى تەمىنات ـ سودا كوپىراتىپىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەن ، 1972 ـ يىلى باي ناهيىلىك تۇز زاۋۇتى دەپ ئاتالغان ، 11 مىڭ كۋادرات مېتىر تۇزلۇق ، 700 كۋادرات مېتىرلىق تۇز ئېرىتىش كۆلىچىكى بار ئىدى . 1973 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا مەھسۇلات قىممىتى 57 مىڭ يۈەنگە ، يود قوشۇلغان تۇز 11 مىڭ تونىنغا يەتتى . 1993 ـ يىلى ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 80گە ، يىلىغا ئىشلەپچىقارغان تۇز 5289 تونىنغا ، مەھسۇلات قىممىتى 400 مىڭ يۈەنگە ، يىللىق پايدىسى 56 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1995ـ يىلى ئىشلەپچىقارغان تۇز 1933 تونىنغا ، مەھسۇلات قىممىتى 313 مىڭ يۈەنگە ، پايدىسى 81 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 2000 ـ يىلى 1942 تونىنا تۇز ئىشلەپچىقاردى ، مەھسۇلات قىممىتى 421 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

§ 4 . ناهيىلىك بىناكارلىق ماتېرىياللىرى زاۋۇتى

بۇ زاۋۇت ناهيه بازىرىنىڭ يەتته كىلومېتىر شەرقىدىكى ياتۇر يېزىسىدا بولۇپ ، 1966ـ يىلى 2 ـ ئايدا زاۋۇت قۇرۇلغاندا يەرلىك دۆلەت ئىلكىدىكى باي ناهيىلىك خىش زاۋۇتى دەپ ئاتىلاتتى ، 1984 ـ يىلى 10 ـ ئايدا بىناكارلىق ماتېرىياللىرى زاۋۇتىغا ئۆزگەرتىلىپ ، 1985ـ يىلى 24 ئىشكىلىك ئايلانما خۇمداندىن بىرى سېلىندى . 1979 ـ يىلى بۇ زاۋۇت ئىشلەپچىقارغان خىش ۋىلايەت بويىچە سۈپەت تەكشۈرۈپ بېكىتىشتە 3 ـ بولدى . 1993 ـ يىلى زاۋۇتنىڭ تۇراقلىق مۇلكىنىڭ قىممىتى 920 مىڭ يۈەنگە ، پايدا ۋە باج 76 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

1995 ـ يىلى خادىملارنى قىسقارتىش ۋە ماڭاش ، مۇكاپاتتا ئىشلەپچىقىرىشنىڭ 1 ـ سېپىگە مايىل بولۇش نەتىجىسىدە ئىقتىسادىي ئۈنۈم بارغانسىرى ياخشىلاندى . 1996 ـ يىلى ناهيه بويىچە خىش بىلەن تەمىنلەش ئېھتىياجىدىن ئېشىپ كەتكەچكە ، رىقابەتچىلەرنى ئازايتىش ئۈچۈن باهانى چۈشۈرۈشتەك ناچار رىقابەت كېلىپ چىقتى ، ناهيىلىك بىناكارلىق ماتېرىياللىرى زاۋۇتى باش بولۇپ باشقا خىش زاۋۇتلىرى بىلەن ئىختىيارىي بىرلەشمە خىش سېتىش پونكىتى قۇرۇپ ، كارخانىنى دېيانەتلىك باشقۇرۇشنى يولغا قويدى ، ئۇزۇن ئۆتمەي بۇ پونكىتمۇ تارقىلىپ كەتتى . 1999 ـ يىلى سېتىش تۇزۇلمىسىنى ئۆزگەرتكەندىن كېيىن يىلمۇ يىل قارا يامغۇر ۋە كەلكۈننىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ تۇرغاچقا ، كارخانىنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش ئۇنۇمى يىلمۇ يىل تۆۋەنلەپ كەتتى .

§ 5 . ناهيىلىك چوغتال كۆمۈر كېنى

بۇ كان ناهيىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان تاغلىق رايوندىكى كۆپۈنگى ئېقىن بىلەن ئەمەتمامۇتتىڭ قىن تۇتاشقان جايدا بولۇپ ، 1958 ـ يىلى كان قۇرۇلغاندا باي ناهيىلىك چوغتال كۆمۈر كېنى دەپ ئاتالغان . 1960 ـ يىلى «قىزىل بايراق» پولات ـ تۆمۈر زاۋۇتىغا قوشۇۋېتىلگەن ، 1962ـ يىلى 7 ـ ئايدا چوغتال كۆمۈر كېنى دېگەن نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن . كان رايونى ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 70 مىڭ 660 كۋادرات مېتىر ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆي ـ ئىمارەتلەرنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 16 مىڭ 400 كۋادرات مېتىر . كان قارىمىقىدا ئىككى ئىش رايونى (ئوچ قۇدۇق ۋە

بىر كوكس زاۋۇتىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) ، بىر ماشىنا ئىشلىرى ئەتىرىتى بار . 1993 - يىلى 41 مىڭ 500 تونىنا كۆمۈر ، 3879.9 تونىنا كوكس ئىشلەپچىقاردى ، مەھسۇلات قىممىتى 2 مىليون 634 مىڭ 300 يۈەنگە ، پايدا ۋە باج 64 مىڭ 400 يۈەنگە يەتتى . كېيىن ئىگىلىك باشقۇرۇش ياخشى بولمىغانلىقى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە كۆمۈر سۈپىتى ناھار بولغانلىقى ئۈچۈن ، ئىقتىسادىي ئۈنۈمى تۆۋەنلەپ كەتتى . 2000 - يىلغا كەلگەندە قەرەلى توشقان قەرزنى قايتۇرالماي ۋەيران بولغانلىقىنى جاكارلىدى .

§ 6 . ناھىيىلىك قېزىلما بايلىق شىركىتى

بۇ شىركەت ناھىيە بازىرىدىكى «ئازادلىق» يولىنىڭ ئوتتۇرا بۆلىكىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان . بۇ شىركەتنىڭ تەكتى باي ناھىيىلىك قوشۇمچە كەسىپ ئەتىرىتى بولۇپ ، 1960 - يىلى قۇرۇلغان . ئۇ ناھىيە تەۋەسىدىكى قېزىلما بايلىقنى ئېچىش ۋە قېزىلما بايلىقلارنى سېتىشنى ئاساس قىلىدۇ ، قوشۇمچە باشقا قوشۇمچە كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدۇ . بۇ شىركەت 1966 - يىلى تارقىتىۋېتىلگەنىدى ، 1976 - يىلى 7 - ئايدا ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . 1982 - يىلى 4 - ئايدا نامى باي ناھىيىلىك ئۇنىۋېرسال يەرلىك مەھسۇلات مۇلازىمەت شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى ، 1984 - يىلى 10 - ئايدا نامى باي ناھىيىلىك ئۇنىۋېرسال ئىشلەپچىقىرىش مۇلازىمەت شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى ، 1986- يىلى 8 - ئايدا باي ناھىيىلىك قېزىلما مەھسۇلاتلار شىركىتى قىلىپ بېكىتىلدى . بۇ مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان ، پايدا - زىيانغا ئۆزى ئىگە بولىدىغان كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا ئورۇن ، كارخانىنىڭ ئالتە ئىشلەپچىقىرىش گۇرۇپپىسى بار . 1993 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچىسى 26گە ، تۇراقلىق مۇلكىنىڭ قىممىتى 580 مىڭ 600 يۈەنگە ، يىللىق ئىشلەپچىقىرىش قىممىتى 408 مىڭ 300 يۈەنگە ، پايدىسى 95 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

1995 - يىلىدىن باشلاپ كارخانا ئاساسەن زىيان تارتىش ھالىتىدە تۇردى ، شۇ يىلى مەھسۇلات قىممىتى 710 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، 100 مىڭ يۈەن زىيان تارتتى . 1998 - يىلى ئەسلىدە تۇز زاۋۇتى يۆلەك بولغان كان ئېچىش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئىقتىسادىي ھەمكارلىق شىركىتى بىلەن قېزىلما مەھسۇلاتلار شىركىتى بىرلەشتۇرۇلۇپ كان ئېچىش شىركىتى قۇرۇلىدى . 2000 - يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى كان ئېچىش شىركىتىنى سېتىپ تۇزلىمىنى ئۆزگەرتتى ، ئەسلىدىكى ئىقتىسادىي ھەمكارلىق شىركىتىنىڭ دىرېكتورى جاڭ جىنخەي 100 مىڭ يۈەنگە كان ئېچىش شىركىتىنى سېتىۋالدى ، شۇ يىلى شىركەتنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى 213كە ، تۇراقلىق مۇلكىنىڭ قىممىتى 91 مىڭ يۈەنگە ، يىللىق مەھسۇلات قىممىتى 724 مىڭ يۈەنگە ، پايدىسى 3000 يۈەنگە يەتتى .

§ 7 . يارقوتان ئېلېكتر ئىستانسىسى

بۇ ئىستانسا ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى مۇزارت دەرياسىنىڭ شىمالىي قىرغىقىدىكى مىجىڭ يېزىسى تەۋەسىگە جايلاشقان بولۇپ ، 1975 - يىلى قۇرۇلغان ، گېنېراتورلىرىنىڭ ئومۇمىي سىغىمى 500 كىلوۋات (4×125) . 1993 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچىسى 44كە ، تۇراقلىق مۇلكىنىڭ قىممىتى 326 مىڭ يۈەنگە ، يىللىق مەھسۇلات قىممىتى 413 مىڭ يۈەنگە ،

پايدىسى 111 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

1997 ـ يىلى ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى بىلەن تورلاشتۇرۇلدى . 1998 ـ يىلى 260 مىڭ كىلوۋات سائەت ، 1999 ـ يىلى 3 مىليون 200 مىڭ كىلوۋات سائەت توك تارقاتتى . 2000ـ يىلى ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 252گە ، تۇراقلىق مۇلكىنىڭ قىممىتى 972 مىڭ 100 يۈەنگە ، بىر يىلدا تارقاتقان توك 3 مىليون 900 مىڭ كىلوۋات سائەتكە ، پايدا ۋە باج 18 مىڭ 500 يۈەنگە يەتتى .

قوشۇمچە : ۋىلايەتنىڭ باي ناهيىسىدە تۇرۇشلۇق سانائەت كارخانىلىرى

1. شنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى باي جامائەت خەۋپسىزلىكى كۆمۈر كېنى

بۇ كان ناهيە بازىرىنىڭ شىمالىدىكى سوغان دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقىغا قايلاشقان. بۇ كان 1958ـ يىلى 6 ـ ئايدا قۇرۇلغاندا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك جامائەت جەۋپسىزلىكى باشقارمىسى قارادۇڭ دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ كۆمۈر كېنى ئىدى. 1960 ـ يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى باشقارمىسى باي ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش كۆمۈر كېنى دەپ ئۆزگەرتىلدى. 1961 ـ يىلىنىڭ بېشىدا جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ، جامائەت خەۋپسىزلىكى نازارىتى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش ئىدارىسىنىڭ باي كۆمۈر كېنى دەپ ئاتالدى. 1966 ـ يىلى 9 ـ ئايدا شنجاڭ ھەربىي رايونى ئىشلەپچىقىرىش ـ قۇرۇلۇش بىڭتۈەنى يېزا ئىگىلىك 1 ـ شى ھەربىي ئىدارە قىلىش كومىتېتىنىڭ باي كۆمۈر كېنى دەپ ئاتالدى. 1984 ـ يىلى 7 ـ ئايدا دەرىجىسى ناهيە دەرىجىلىك قىلىپ ئۆستۈرۈلۈپ، باي ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش تارماق ئەتىرىتى كۆمۈر كېنى دەپ ئاتالدى. كان رايونى ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 60.5 كۋادرات كىلومېتىر، كان ئۆزى ئىشلىتىدىغان گېنېراتورلار گۇرۇپپىسىنىڭ سىغىمچانلىقى 736 كىلوۋات.

2. ئاقسۇ ۋىلايەتلىك باي سېمونت زاۋۇتى

بۇ زاۋۇت غەربىي شىمالدىكى تېرەك تاغلىق رايونىغا جايلاشقان بولۇپ، 1974 ـ يىلى 7 ـ ئايدا قۇرۇلغان. 1979 ـ يىلى ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك باي سېمونت زاۋۇتى دەپ ئاتالغان. 1980 ـ يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا يىلىغا 50 مىڭ تونىنا 425 ـ نومۇرلۇق ئادەتتىكى سېلىكاتلىق سېمونت ئىشلەپچىقىرىش تۇرى پۈتتى، شۇ يىلى پولات ـ تۆمۇر زاۋۇتى ئوسكۇنە ۋە خادىملىرى بىلەن قوشۇپ سېمونت زاۋۇتىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. 1981 ـ يىلى سېمونت زاۋۇتى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ بىۋاستە باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك باي سېمونت زاۋۇتى دەپ ئاتالدى. 1983 ـ يىلى ئاپتونوم رايونلۇق مېتاللورگىيە لايىھىلەش يۈرتى تەكشۈرۈپ لايىھىلەشنى تاماملىدى، زاۋۇت 1987 ـ يىلى 7ـ ئايدا پۈتۈپ ئىشقا كىرىشتۈرۈلدى. يىل ئاخىرىغىچە 10 مىڭ تونىنىدىن ئارتۇق سېمونت ئىشلەپچىقاردى، مەھسۇلات قىممىتى 1 مىليون 320 مىڭ يۈەنگە، پايدىسى 750 مىڭ يۈەنگە يەتتى. زاۋۇت قۇرۇلۇشىغا ئىگىلەنگەن يەر 256 مىڭ 700 كۋادرات مېتىر، ئومۇمىي ـ ئىمارەت قۇرۇلۇش كۆلىمى 27 مىڭ 759 كۋادرات مېتىر. بۇ زاۋۇتنىڭ مەھسۇلاتى ئاپتونوم رايوننىڭ سۈپەتلىك مەھسۇلاتى دېگەن نامغا ئېرىشتى، كارخانا يىلمۇيىل پايدا ئالدى. 1993 ـ يىلى ئالغان پايدىسى 900 مىڭ يۈەندىن ئاشتى.

1994 ـ يىلى ئىقتىسادى زور دەرىجىدە تۆۋەنلەپ كەتتى، 1995 ـ يىلى ئېغىر دەرىجىدە زىيان تارتتى، 1996 ـ يىلى 5 ـ ئايغىچە كارخانا 8 مىليون 140 مىڭ يۈەن زىيان تارتتى، قەرزدارلىق نىسبىتى 99.66% كە يېتىپ، ۋەيران بولۇش گىردابىغا بېرىپ قالدى. شۇ يىلى 5 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا زاۋۇت رەھبەرلىك بەنزىسى تەكشىلدى. 1997 ـ يىلى بىراقلا زىيانىنى تۆگىتىپ پايدا ئالدى، شۇ يىلى 1 مىليون 100 مىڭ يۈەن قەرزنى، 50 مىڭ يۈەن قەرز پۈلنى قايتۇرۇپ، يۇقىرىغا 130 مىڭ يۈەن باج تاپشۇردى. 2000 ـ يىلى

كارخانا يەنە ئېغىر زىيان تارتىش هالىتىگە چۈشۈپ قېلىپ، ۋەيران بولۇش گىردابىغا بېرىپ قالدى.

3. ئاقسۇ باي ناهىيلىك ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى

بۇ ئىستانسا 1966 ـ يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، بۇلۇڭ يېزىسىنىڭ چارۋىچىلىق فېرمىسىغا جايلاشقان، 1970ـ يىلى نامى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك «شەرق شاملى» ئېلېكتر ئىستانسىسى دەپ بېكىتىلگەن. 1984 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ گېنېراتورلار گۇرۇپپىسى 2×12000 قىلىپ كېڭەيتىلدى. تېرەك ئېلېكتر ئىستانسىسى سىنى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈش باشقارمىسى قۇرۇلدى، ئۇ يېڭى ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلۇش قوماندانلىق شتابى دەپ ئاتالدى. 1985 ـ يىلى 1 ـ ئايدا باي ناهىيلىك يېڭى ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرۇلدى. ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، توك يېتىشمەسلىك زىددىيىتىنى يەنمۇ هەل قىلىش ئۈچۈن، 1986ـ يىلى 5 ـ ئايدا نامى شىنجاڭ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تېرەك ئېلېكتر ئىستانسىسى دەپ ئاتالدى ۋە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەهكىمىنىڭ باشقۇرۇشىغا قارىدى، ئۇ ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ناهىيە دەرىجىلىك كارخانا. 1993 ـ يىلى 8 ـ ئايدا باي قىزىل سۇ ئامبىرىنىڭ 110 كىلوۋولتلۇق يۇقىرى بېسىملىق توك يوللاش سىمى بىلەن تۇتاشتۇرۇلدى، بۇنىڭ بىلەن ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ 110 كىلوۋولتلۇق ئېلېكتر تورىنىڭ رامكىسى شەكىللەندى. 1994 ـ يىلى 3 ـ ئايدا باي ئېلېكتر ئىستانسىسى 2 ـ قارارلىق قۇرۇلۇشنىڭ گېنېراتورلار گۇرۇپپىسى 2×25MW قىلىپ كېڭەيتىلدى. ئۇچ يىلدىن كېيىن 1996 ـ يىلى 6 ـ ئايدا بىر گېنېراتورلار گۇرۇپپىسى، 1997 ـ يىلى 7 ـ ئايدا بىر گېنېراتورلار گۇرۇپپىسى تورلاشتۇرۇلۇپ توك تارقاتتى هەمدە 1999ـ يىلى 7 ـ ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق مۇتەخەسسىلەر گۇرۇپپىسىنىڭ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشىدا لايىقەتلىك بولدى.

2000 ـ يىلى ئىستانسىنىڭ ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 897گە يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي مەكتەپ ۋە تېخنىكومنى پۈتتۈرگەنلەر 159، ئالىي، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 36، باشلانغۇچ ئۇنۋانى بارلار 124. ئىستانسىنىڭ ئومۇمىي گېنېراتور سىغىمچانلىقى 81 مىڭ 500 كىلوۋات بولۇپ، يىلىغا 538 مىليون كىلوۋات سائەت توك تارقىتالايدۇ، ئېلېكتر توري ۋىلايەتتىكى سەككىز ناهىيە، بىر شەهەرنى قاپلىدى، قاپلاش كۆلىمى تەخمىنەن 60 مىڭ كۋادرات مېتىر. هازىر بۇ ئىستانسا جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئەڭ چوڭ ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى بولۇپ قالدى.

4. ئاقسۇ ۋىلايەتلىك باي خىمىيۋى ئوغۇت زاۋۇتى

بۇ زاۋۇت 1966 ـ يىلى 4 ـ ئايدا قۇرۇلغان بولۇپ، يىلىغا 2000 تونىنا بىرىكمە ئامىياك، 4000 تونىنا ئاممونىي نىترات ئىشلەپچىقىرىدىغان قىلىپ لايىهىلەنگەن. ئۇنىڭغا دۆلەت ئىچىدىكى ئەنئەنىۋى بىرىكمە ئامىياك تېخنىكىسى قوللىنىلغان، خام ئەشيا جەهەتتە كۆمۈر ئاساس قىلىندۇ. زاۋۇت ئىشقا كىرىشكەندىن كېيىن ئۇزۇنغىچە زىيان تارتقاچقا، 1993 ـ يىلى ئىشتىن توختىتىلدى.

5. ئاقسۇ ۋىلايەتلىك باي تېرەك كۆمۈر كېنى

بۇ كان قاپسىلاك دەريالىسىنىڭ ئىككى قىرغىقىغا جايلاشقان بولۇپ، 1966 ـ يىلى 5 ـ ئايدا قۇرۇلغان، ئۇ باي ناهىيىلىك تېرەك كۆمۈر كېنى دەپ ئاتالغان. كان رايونى ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى ئىككى كۋادرات كىلومېتر.

1990 ـ يىلىدىن كېيىن بۇ كان كۆپ قېتىم ئاپتونوم رايونلۇق كۆمۈر سىستېمىسى بويىچە ئىلغار ئورۇن بولۇپ باهالاندى، كۆپ قېتىم ئاقسۇ ۋىلايىتى تەرىپىدىن مىليون يۈەن پايدا ۋە باج يارىتىپ كوللېكتىپ، بىخەتەر ئىشلەپچىقارغۇچى ئورۇن، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى نەمۇنە ئورۇن دېگەن شەرەپلىك نامىلارغا ئېرىشتى. 2000 ـ يىلى 10 ـ ئايدا باي ناهىيىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ تېرەك كۆمۈرچىلىك (گۇرۇهى) چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتى قىلىپ تەشكىللەندى. 1995 ـ يىلى 210 مىڭ تونىنا كۆمۈر ئىشلەپچىقىرىپ، 200 مىڭ يۈەن پايدا ۋە باج يارىتتى. 2000 ـ يىلى كاننىڭ ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 2293كە، ئۇرۇقلۇق مۇلكىنىڭ قىممىتى 60 مىليون يۈەنگە، بىر يىلدا ئىشلەپچىقارغان كۆمۈر 300 مىڭ تونىنىغا يەتتى، 100 مىڭ يۈەن پايدا خاراكتېرلىك زىيان تارتتى.

Ⅳ باب

ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇش

§1 . ئاپپارات

1950 ـ يىلى ناهيىلىك خەلق هۆكۈمىتى ئەسلىدىكى قۇرۇلۇش بۆلۈمىنى ئىشلەتتى . 1956ـ يىلى 10 ـ ئايدا ناهيىلىك خەلق كومىتېتى قاتناش بۆلۈمى قۇرۇپ ، ئۇنى ناهيىنىڭ سانائەت ، قاتناش مەۋرىيىتىنى باشقۇرۇشقا مەسئۇل قىلدى . 1963 ـ يىلى سانائەت ـ سودا بۆلۈمىگە ئۆزگەرتتى ، 1965 ـ يىلى سانائەت ـ قاتناش بۆلۈمىنىڭ تۈزۈلمىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . 1984ـ يىلى 10 ـ ئايدىن كېيىن ناهيىلىك ئىقتىساد كومىتېتى دەپ ئاتالدى ، 10 شتات بېرىلدى . 1998 ـ يىلى ناهيىلىك ئىقتىساد ـ سودا كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى . 2 ـ يېنىك سانائەت ئىدارىسى 2 ـ يېنىك سانائەتكە مەسئۇل بولدى ، يېزا ـ بازار كارخانىلىرىنى يېزا ـ بازار كارخانىلىرى ئىدارىسى باشقۇردى .

§2 . ئىشلەپچىقىرىش مۇئەسسەسىلىرى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە باي ناهيىسىدە ئاز ساندىكى قول سانائەت كارخانىسى بار ئىدى ، زاۋۇت ئۆيى ، ماشىنا ـ ئۇسكۇنىسى يوق ئىدى . 1955ـ يىلى ياغ زاۋۇتىنىڭ قۇرۇلۇشى زامانىۋى زاۋۇت ئۆيى ۋە ماشىنىلاشقان ئىشلەپچىقىرىشنىڭ باشلىنىشى بولدى . 70 ـ يىللاردا زاۋۇت زاۋۇت ئۆيى سالدى ، ماشىنىلاشقان ئىشلەپچىقىرىش ئۇسكۇنىسىدىن 54ى بار بولدى ، 80 ـ يىللاردا بۇخىل ئۇسكۇنىسى 68گە يەتتى ، 90 ـ يىللاردا ھەرخىل ماشىنا ـ ئۇسكۇنىسى 174كە يەتتى .

§3 . مەھسۇلات مىقدارى

سانائەتتە تەكرار ئىشلەپچىقىرىش ۋە ماشىنىلىشىش سەۋىيىسىنىڭ ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ ، ئاساسلىق سانائەت مەھسۇلاتلىرىنىڭ مىقدارى ھەسسىلەپ ئاشتى . تارقىتىلغان توك 1956 ـ يىلى ئاران 30 مىڭ كىلوۋات سائەت ئىدى ، 1995 ـ يىلى 254 مىليون 790 مىڭ كىلوۋات سائەتكە يەتتى ؛ 1955 ـ يىلى 8400 تونىنا كۆمۈر ئىشلەپچىقىرىلغانىدى ، 1995 ـ يىلى 1 مىليون 190 مىڭ تونىنا ئىشلەپچىقىرىلدى ؛ 1959 ـ يىلى 43 تونىنا قايتا ئىشلەنگەن تۇز ئىشلەپچىقىرىلغانىدى ،

1995 ـ يىلى 1933 تونىنا ئىشلەپچىقىرىلدى ؛ 1955 ـ يىلى بەش تونىنا ئىچىملىك ، ھاراق ئىشلەپچىقىرىلغانىدى ، 1995 ـ يىلى 520 تونىنا ئىشلەپچىقىرىلدى ؛ 1973 ـ يىلى 100 تونىنا سېمونت ئىشلەپچىقىرىلغانىدى ، 1995 ـ يىلى 28 مىڭ تونىنا ئىشلەپچىقىرىلدى ؛ 1959 ـ يىلى 1 مىليون 840 مىڭ دانە خىش ئىشلەپچىقىرىلغانىدى ، 1995 ـ يىلى 35 مىليون 520 مىڭ دانە ئىشلەپچىقىرىلدى ؛ 1956 ـ يىلى 1721 تونىنا ئۇن تارتىلغانىدى ، 1995 ـ يىلى 74 مىڭ تونىنا ئۇن تارتىلدى ؛ 1956 ـ يىلى 1170 تونىنا سۇيىغى تارتىلغانىدى ، 1995 ـ يىلى 11 مىڭ تونىنا سۇيىغى تارتىلدى . 2000 ـ يىلى تارقىتىلغان توك 111 مىليون 460 مىڭ كىلوۋات سائىتكە ، قېزىلغان كۆمۈر 1 مىليون 354 مىڭ 500 تونىنغا ، يود قوشۇلغان يۇمشاق تۇز 1283.75 تونىنغا ، ئىچىملىك ۋە ھاراق 1080 تونىنغا ، سېمونت 21 مىڭ 400 تونىنغا ، خىش 32 مىليون دانىگە ، ئۇن 3.84 تونىنغا ، سۇيىغى 4840 تونىنغا يەتتى .

§ 4 . سانائەت مەھسۇلات قىممىتى

سانائەت كارخانىلىرىنىڭ كۆپەيمىشى ۋە تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ، مەھسۇلات قىممىتىمۇ يىلسايىن ئاشتى . 1955 ـ يىلى سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 122 مىڭ يۈەن ئىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە يېنىك سانائەتنىڭ 90 مىڭ يۈەن بولۇپ ، ئۇمۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 73.8 پىرسەنتىنى ، ئېغىر سانائەتنىڭ 32 مىڭ يۈەن بولۇپ ، 26.2 % نى ؛ ئۇمۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى سانائەتنىڭ 32 مىڭ يۈەن بولۇپ ، 26.2 % نى ؛ كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى سانائەتنىڭ 90 مىڭ يۈەن بولۇپ 73.8 % نى ئىگىلىگەنىدى . 1988 ـ يىلى سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 21 مىليون 894 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە يېنىك سانائەتنىڭ 9 مىليون 600 مىڭ يۈەن بولۇپ ، ئۇمۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 43.8 پىرسەنتىنى ؛ ئېغىر سانائەتنىڭ 12 مىليون 294 مىڭ يۈەن بولۇپ 56.2 % نى ئىگىلىدى . ئۇمۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى سانائەتنىڭ 13 مىليون 76 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، ئۇمۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 59.7 پىرسەنتىنى ؛ كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى سانائەتنىڭ 8 مىليون 818 مىڭ يۈەنگە يېتىپ 40.3 % نى ئىگىلىدى . 1993 ـ يىلى سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 103 مىليون 704 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە يېنىك سانائەتنىڭ 13 مىليون 231 مىڭ يۈەن بولۇپ ، ئۇمۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 12.8 پىرسەنتىنى ؛ ئېغىر سانائەتنىڭ 90 مىليون 473 مىڭ يۈەن بولۇپ ، 87.2 % نى ئىگىلىدى . ئۇمۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى سانائەتنىڭ 59 مىليون 302 مىڭ يۈەن بولۇپ ، 57.2 % نى ، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى سانائەتنىڭ 44 مىليون 402 مىڭ يۈەن بولۇپ ، 42.8 % نى ئىگىلىدى .

2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 126 مىليون 840 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە يېنىك سانائەتنىڭ 16 مىليون 759 مىڭ يۈەن بولۇپ ، 13.21 % نى ، ئېغىر سانائەتنىڭ 110 مىليون 81 مىڭ يۈەن بولۇپ ، 86.79 % نى ؛ ئۇمۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى سانائەتنىڭ 60 مىليون 411 مىڭ يۈەن بولۇپ 47.63 % نى ، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى سانائەتنىڭ 38 مىليون 562 مىڭ يۈەن بولۇپ ، 30.4 % نى ئىگىلىدى .

باي ناهيىسىنىڭ 1955 ~ 2000 - يىلىغىچە بولغان سانائەت مەھسۇلات مىقدارى (1)

جەدۋەل : 19 — 1

يىللار / تۈرى	تۆمۈر رودىسى (تونىا)	پويۇن (تونىا)	چىرىستال (تونىا)	شىپات (تونىا)	كۆارتس (تونىا)	چىگدىغۇچ (دانە)	دان ئايرىش ماشىنىسى (دانە)	تۆمۈر (تۆمەن تونىا)	كوكس (تونىا)	توك (تۆمەن كىلوۋات سائەت)	خىش (تۆمەن دانە)	سۇيۇقى (تونىا)	ئۇن (تونىا)
1955								0.8					1721
1956								0.8		3		1170	2324
1957								0.7		5		2042	23
1958		1452						1.4	265	8		1289	2616
1959	2667	81	352		277			2.4	1240	11	184	1078	3832
1960	5910	678	200	1006	79			1.8	3298	13	84	1013	1838
1961	421	266	88	2309	57			1.1	648	9	35	383	1265
1962					38			1.3	293	13	48	454	1396
1963					79			2	506	13	72	698	1429
1964					104			2.3	867	21	769	954	1248
1965					250			2.7	1200	26	311	763	2079
1966					375			2.9	1000	21	497	792	1540
1967					360			1.6	870	17	320	1216	1873
1968					250			1.8	10	11	340	1118	2360
1969					310			0.8		11	191	392	2902
1970	300	8			330		7	2.4	48	50	187	866	2417
1971	1180	403	8		349		200	2	828	124	203	1033	2506
1972			30		420	4	112	2	1355	101	217	1030	2783
1973			1		367	3	137	2.8	1130	63	275	1061	3450
1974	1900				275	10	50	2.8	159	98	402	688	4695
1975	2500	325			450	10	72	3	439	99	483	838	2673
1976	600	440			520	14	91	6.4	2661	104	496	536	2876
1977	2000	462	12	600	580	50	106	8.6	5616	102	692	674	3261
1978	3000	1000	13	355	630		158	11.3	8284	184	1031	615	3945
1979								13.6	9077	186	1466	860	4487
1980								17.5	8807	153	1699	1278	4454
1981								18.8	4841	197	1311	2292	4204
1982								14.8	620	206	1398	2873	5978
1983								21	4241	265	2073	2698	6913
1984								21.5	2743	306	3118	3762	6801
1985								30	4319	320	3211	2922	14882
1986				1067				31.8	10200	346	2038	2706	18426
1987				732.6				33.7	4692	334	2034	2432	20756
1988				574.2				41.7	3612	358	2675	2338	9478
1989				939				41.8	4574	363	2527	3117	10638

11677	2319	2904	380	7160	50				1411				1990
8252	2516	2524	261	6700	71.4				1561				1991
9451	2516	2524	261	6700	77.4				1000				1992
7500	1923	4831	502	38215	113.5				414				1993
30900	1499	3498	4973.3	41.705	130.2								1994
74300	10655	3552	7131	41155	119.3								1995
29200	11398	3315	9916	66950	145								1996
29700	5633	2888	11194	14946	126.9								1997
12400	4961	3530	11868	5600	123.2								1998
18750	5100	3673	13508	4000	133.7								1999
38400	4840	3200	11146	6600	135.5								2000

باي ناھيىسىنىڭ 1955 ~ 2000 - يىلىغىچە بولغان سانائەت مەھسۇلات مىقدارى (2)

جەدۋەل : 19 — 1

كىيىم - كېچەك (مىڭ)	ساپال يۇيۇم (تۇمەن دانە)	كىگىز (دانە)	جۇڭا (دانە)	بەتىنكە ، ئۈتۈك (پار)	گىلەم (كۋادرات مېتىر)	ماشىنىگرم (تونا)	ئاق ھاراق (تونا)	پېچىنە - پىرمىنىك (تونا)	كېچىك دېھقانچىلىق سايمىنى (دانە)	ساپان (دانە)	سىمونت (تۇمەن تونا)	كىراخمال (تونا)	تۇز (تونا)	يىللار / تۈرى
				3200										1955
		1660	434	5553					2175					1956
		1800	594	6146					5161					1957
		1600	872	6244					10080					1958
		789	909	6453			5	42	10610				43	1959
		817	1028	7257			9	37	11779	114			169	1960
	4.3	1220	1070	2500			3	8	15588	342			172	1961
	7.4	1288	1161	2704	84		10	12	11310	376			133	1962
	2.6	1153	730	3550			9	9	10757	795			158	1963
	5.2	1916	458	2652	284	6	10	8	3112	352		2	360	1964
	5.3	2898	729	3000			15	15	5442	94			145	1965
	5.1	5491	2744	1948		13	13	20	7031			10	365	1966
		1526	1786	3155			25		7382				350	1967
	2.7	6040	570	3520			33		9051	177			352	1968
	0.3	3921	877	3234			22		1869	123			700	1969
		3400	1396	3042			24		1620				346	1970
		1209	202	3077	12		27		282	300			800	1971
		2062	512	4039	92	8	33	34	7700	100	100	6	730	1972
		2062	512	4039	92	8	33	34	7700	100	100	6	730	1973
		1848	950	3974	196	7	43	44	15400	200	135	6	462	1974
	0.2	2756	862	2096	162	7	33	43	2080	130	1309		969	1975
	0.08	2531	1306	3142	852		55		2700	238	1730		1103	1976
13176	0.03	2698	1308	4236	963	14	74	72	5020		2700	46	1269	1977
27700	2.8	3100	1520	6400	1274	8	77	61	6833	20	2300	20	1500	1978

18526	3.1	2229	1130	6955	1156	9	85	31	11245	152		24	1781	1979
33262	2.5	2167	1167	7729	546	10	64	45	9039			20	2645	1980
27295		2252	921	7875	764		81	41	12500			35	2214	1981
93022	2.3	3147	997	4768	622	12	81	51	20486	601		49	2250	1982
28128	1.3	3896	746	3287	189	12	84	29	22228	248		61	2757	1983
59228	1.9	3684	718	2264	148	14	73	24	20779			50	3316	1984
9400	0.2	712	51	988	62	3	90	56	8629			36	4379	1985
3500				1910	44		99	34					4950	1986
	0.3			3586	48		102		1600				4864	1987
27200				3800	59		92	45	5800			22	4200	1988
				6296	100		54						5902	1989
18575				7275	185		40						6775	1990
				6190	154		29						4138	1991
4447				4548	36		7						3319	1992
256					2		12	26			4		5289	1993
100000							177				3.36		1900	1994
							520				2.88		1933	1995
							630				2.68		3188	1996
							943				3.5		3464	1997
25000							1083				4.2		6848	1998
							1085						2642	1999
25000							1080						1942	2000

1955 ~ 2000 - يىلىغچە باي ناهيىسىدىكى سانائەت كارخانىسى ۋە ئىشچى - خىزمەتچى

جەدۋەل : 19 — 2

يىل ئاخىرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچى						سانائەت كارخانىسى					يىللار
ئىشچى			كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكتىكسى			كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكتىكسى			ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كەسىپ		
كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكتىكى كەسىپ	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كەسىپ		كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكتىكى كەسىپ	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كەسىپ		يېزا - بازار كارخانىسى	قول سانائەت كارخانىسى				
418	222	640	436	243	679		3	3	3	6	1955
	353	259	612	378	8/87	665		7	4	11	1956
350	322	672	374	356	730		11	11	4	15	1957
348	711	1059	371	759	1130		11	11	6	17	1958
370	877	1247	392	936	1328	9	1	10	8	18	1959
392	419	811	412	450	862	23	1	24	7	31	1960
283	435	818	409	467	876	19	1	20	7	27	1961
271	309	680	393	339	732	15	1	16	7	23	1962
362	392	754	387	428	815	15	1	16	7	23	1963
295	202	497	312	222	534	12	1	13	7	20	1964
337	226	563	368	245	613	6	5	11	9	20	1965
348	716	1063	373	776	1149	8	5	13	9	22	1966
329	317	646	357	357	714	8	5	13	9	22	1967

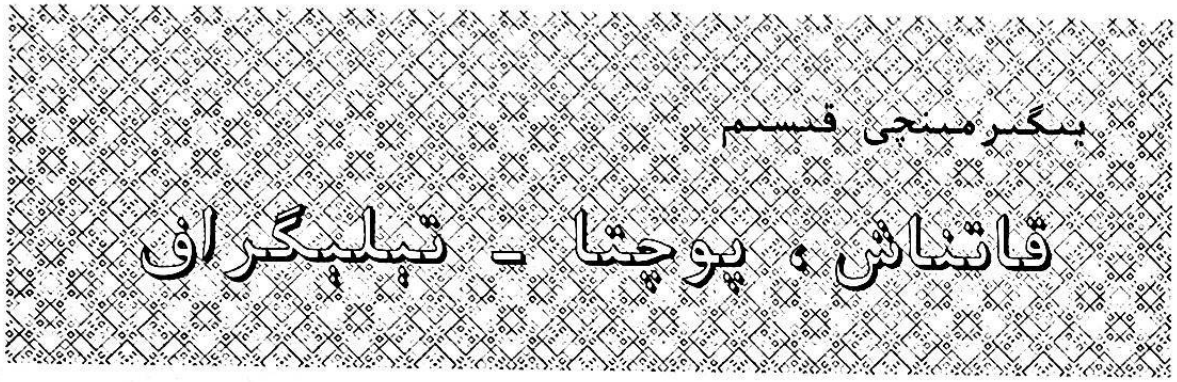
373	320	693	396	398	794	7	5	12	9	21	1968
410	632	1042	442	712	1154	8	5	13	9	22	1969
400	662	1062	421	729	1150	13	4	17	9	26	1970
385	1004	1389	405	1107	1512	21	5	26	13	39	1971
423	1422	1845	453	1565	2018	15	4	19	15	34	1972
459	1101	1560	483	1233	1716	15	4	19	15	34	1973
484	1274	1758	506	1429	1935	16	5	23	15	38	1974
654	1341	1995	681	1496	2177	15	5	22	16	38	1975
862	1436	2298	919	1598	2517	25	5	32	18	50	1976
896	1491	2387	958	1625	2583	27	5	34	19	53	1977
920	1498	2418	978	1822	2800	58	5	35	19	54	1978
1080	1446	2526	1161	1905	6066	38	5	46	22	68	1979
1132	1197	2329	1226	1519	2745	38	9	47	17	64	1980
1235	1296	2531	1358	1505	2863	43	8	52	17	69	1981
1058	744	1082	1211	982	2194	31	7	42	16	58	1982
1188	9142	2100	1321	1187	2499	29	7	40	17	57	1983
1377	830	2207	1477	1084	2561	32	7	42	13	55	1984
			1411	1316	2727	22	7	38	20	59	1985
			1523	1343	2875	31	7	44	20	65	1986
1445	1262	2707	1611	1324	2935	32	7	42	21	63	1987
451	516	967	500	713	1213	31	7	39	19	58	1988
401	564	965	432	653	1085	25	7	37	19	56	1989
335	601	936	380	701	1081	24	7	36	19	55	1990
	606		797	723	1520	23	7	36	19	55	1991
	605		229	702	931	19	7	32	19	51	1992
			109	3124	3233	21	7	33	25	58	1993
				2671					25	58	1994
				2874	3037			37	24	62	1995
				3323					23	61	1996
				1886					21	57	1997
				3772					23	60	1998
			1923	5740	8169			33	18	58	1999
			1514	2749	4752			27	19	54	2000

1955 ـ 2000 ـ يىلىغىچە باي ناھىيىسىدىكى سانائەت كارخانىلىرىنىڭ مەھسۇلات قىممىتى

جەدۋەل : 19 — 3 بىرلىكى : تۇمەن يۈەن ، (%)

تۈرى / يىللار	جەمئىي	يېنىك سانائەت	نىسبىتى	ئېغىر سانائەت	نىسبىتى	ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كەسىپ	نىسبىتى	كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكتىكى كەسىپ	نىسبىتى	بۆلۈشۈك ئىچىدە	
		مۇلۇكچىلىك تۈزۈمى بويىچە ئايرىغاندا								يېزا ـ بازار كارخانىسى	قول سانائەت
1955	12.2	9	73.8	3.2	26.2	3.2	26.2	9	13.8		9

	34.2	13.9	34.2	86.1	211.2	5.9	14.5	94.1	230.9	245.4	1956
	68.7	18.6	68.7	81.4	301.5	3.1	11.4	96.9	358.8	370.2	1957
	75	22.8	76	77.2	253.6	10.5	34.5	89.5	294.1	328.6	1958
230.5	115.3	71.6	345.8	28.5	137.9	41.9	202.8	58.1	280.9	483.6	1959
153.7	28.1	38.2	181.8	61.8	293.5	11.8	56.2	88.2	491.1	475.3	1960
27.8	46.2	27.2	74	72.8	197.8	16.3	44.3	83.7	227.5	271.8	1961
19.3	30.2	26.4	49.5	73.6	137.8	28	52.4	72	134.9	187.3	1962
12.4	30.3	19	42.7	81	184	15	34	85	193.3	227.3	1963
9	24	12.2	33	87.8	237	19	51	81	219	270	1964
16.5	36.5	18.6	53	81.4	231.5	18.2	51.9	81.8	232.6	284.5	1965
13.4	49.9	19.8	63.3	80.	276.5	25.1	85.2	74.9	254.6	339.8	1966
4.3	49.9	15.7	54.2	84.3	291.1	22.1	76.2	77.9	269.1	345.3	1967
4.7		14.8	51.5	85.2	296.2	15.5	53.8	84.5	293.9	347.7	1968
46.7	30.2	30.8	76.9	69.2	172.5	14.1	35.2	85.9	214.2	249.4	1969
3.8	32.1	14.2	35.9	85.8	216.7	17.5	44.3	82.5	208.3	252.6	1970
11.8	30	13.3	41.8	86.7	272.7	21.7	68.2	78.3	245.8	314	1971
15.3	33	12.5	48.3	87.5	339.1	17.1	66.4	82.9	321	387.4	1972
17.4	33	11.7	50.4	88.3	380.6	17.9	77.3	82.1	353.7	431	1973
24.2	43.5	15.7	67.7	84.3	363.7	22.2	75.6	77.8	335.8	431.4	1974
20.2	49.9	14.8	72.4	85.2	417.9	23.4	114.8	76.6	375.5	490.3	1975
36.8	46.9	19.9	107.6	80.1	434.3	35.6	192.9	64.4	349	541.7	1976
55.5	79	21.9	14.4	78.1	499.6	45.8	293.1	54.2	346.9	640	1977
54.2	90.1	19.2	150.5	80.8	633.2	45.8	359	54.2	424.7	783.7	1978
95.6	84.5	20.8	194.1	79.2	738.1	51.6	480.8	48.4	451.4	932.2	1979
144	89.6	23.1	243.5	76.9	812.1	47.5	501.9	52.5	553.7	1055.6	1980
197	78.3	23.5	286.4	76.5	932.3	37.8	460.6	62.2	758.1	1218.7	1981
272.2	74.3	27.1	387.6	72.9	1042.1	35.9	512.7	64.1	917	1429.7	1982
380.3	75.7	30.9	490.4	69.1	1097.1	45.4	721	54.6	866.5	1587.5	1983
446	69.7	32.1	557.1	67.9	1177.1	45.9	795.5	54.1	938.7	1734.2	1984
563.9	59.8	42	756.3	58	1038.5	56	1005.3	44	789.5	1794.8	1985
767.4	66.6	46.9	929.7	53.1	1051.1	45.6	983.2	50.4	997.6	1980.8	1986
745.8	71	43	853	57	1130.6	54.9	1109.8	45.1	893.8	1983.6	1987
788.8	75.6	40.3	881.8	59.7	1307.6	56.2	1229.4	43.8	960	2189.4	1988
		40.7	894	59.3	1300.2	59.3	1300.7	40.7	893.5	2194.2	1989
		44.8	1079.1	55.2	1327.2	60.5	1456.1	39.5	950.2	2406.3	1990
		49.2	2692.5	50.8	2777.4	68.8	3763.1	31.2	1706.8	5469.9	1991
		39.9	2540	60.1	3827.1	74.5	4744.4	25.5	1622.7	6367.1	1992
		42.8	4440.2	57.2	5930.2	87.2	9047.3	12.8	1323.1	10370.4	1993
				63.3	6659.1	92.5	9732.2	7.5	788.1	10520.3	1994
				57.1	4912.6	86.4	7433.1	13.6	1173.3	8606.4	1995
				53.9	6812.2	91	11522.8	9	1138.7	12661.5	1996
				61	6923	10.2	1157	89.8	10183	11340	1997
				63.2	8061.6	93.8	11986.2	6.2	786.1	12772.3	1998
		33.7	3999	46.5	5519.1	88.3	10486.6	11.7	1390.4	11877	1999
		30.4	3856.2	47.6	6041.1	86.8	11008.1	13.2	1675.9	12684	2000

پیگر مینچی قسیم
قاتناش ، پوچتا - تیلیپگراف

يىگىرمىنچى قىسىم

قاتناش ، پوچتا ـ تېلېگراف

هازىرقى باي ناهيىسىگە تەۋە جايلار قەدىمكى يىپەك يولىنىڭ مۇهىم بۆلۈكى بولۇپ ، تالاي سۇلالىسىدىن چىڭ سۇلالىسىگىچە بولغان مەزگىلدە ، ئۇنىڭ شىمالىدىكى داۋان تەڭرىتاغنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىنى تۇتاشتۇرىدىغان مۇهىم ئۆتكەل ئىدى .

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ناهىيە تەۋەسىدە بەش ئۆتەڭ قۇرۇلۇپ ، سودىگەر ـ كارۋانلار كۈتۈۋېلىنغان . «تەڭرىتاغدۇر بىر قورغان ، جەنۇب شىمال ئارىسىغا جايلاشقان ، هاسىل بوپتۇ قار ـ مۇزدىن ، دېڭىز هەمدە تاغ ـ داۋان ، قاچانلاردا ئەۋلىيالار نەزىرى ، يېتىپ مۇندا ئاچقاندۇ ، يولۇچىغا يول راۋان» . مانا بۇ شېئىردىن يولنىڭ قانچىلىك خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ . مىنگو دەۋرىدە ياسالغان ئۇرۇمچى ـ قەشقەر تاشيولى باي ناهيىسىنى كېسىپ ئۆتەتتى . جۇڭخۇا خەلق جۇمهۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، دۆلەت يولى 314 ـ لىنىيىسى (ئۇرۇمچى — قەشقەر تاشيولى) ياسالدى ، بۇ يولمۇ باي ناهيىسىنى كېسىپ ئۆتتى . 1958 ـ يىلى دۆلەت يولى 314ـ لىنىيىسىنىڭ باي ناهيىسى تەۋەسىدىكى بۆلۈكى ئۆلكە يولىغا ئۆزگەرتىلىپ ، ئۇنىڭ قاتناش ئەۋزەللىكى ئاجىزلاشقان بولسىمۇ ، بىراق باي ناهيىسىدىن ئۆتىدىغان ئاپتوموبىللار يەنىلا كۆپ ئىدى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ناهىيە تەۋەسىدە بەش ئۆتەڭ قۇرۇلغان ، هەر بىر ئۆتەڭدە پوچتا يوللانمىلىرىنى يەتكۈزىدىغان ئىككىدىن پوچتىكەش بولغان . چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرلىرى ناهىيىدە پوچتا يوللانمىلىرى ۋاكالەتخانىسى قۇرۇلغان . مىنگو دەۋرىدە پوچتا ئىدارىسى قۇرۇلغان . 1952 ـ يىلى پوچتا ـ تېلېگراف ئىدارىسى قۇرۇلۇپ ، پوچتا ـ تېلېگراف ئىشلىرى يىلسېرى تەرەققىي قىلدى .

I باب

قاتناش

§1 . پوچتا يولى

«شىنجاڭنىڭ خەرىتىلىك تەزكىرىسى»دە خاتىرىلىنىشچە باي ناهيىسىدە شەرقتە كۈچا ئارقىلىق بۈگۈرگە ، غەربتە ئونسۇ ئارقىلىق قەشقەرگە تۇتىشىدىغان قەدىمكى يىپەك يولى لىنىيە-

سى ئاساسىدىكى پوچتا يولى بولغاندىن سىرت ، ئىلىدىن جەنۇبقا يۇرۇپ ، مۇزارت ئارقىلىق ئاقسۇغا تۇتىشىدىغان ، تىنچلىق پەيتلىرىدە قوشۇنلار ئالمىشىدىغان مۇھىم يولمۇ بولغان . بۇ يول خەن ۋە تاكى سۇلالىلىرى دەۋرىدىن تارتىپ جەنۇب بىلەن شىمالنى تۇتاشتۇرىدىغان مۇھىم ئۆتكەل ، جەنۇبىي شىنجاڭ بىلەن شىمالىي شىنجاڭنىڭ قاتنىشىدىكى ئۇدۇل يول ئىدى . سايرامغا قاراشلىق ئالتۇنقوش (هازىر قېيىر يېزىسىغا تەۋە) ئارقىلىق ياكى هازىرقى قاراباغ يېزىسى ئارقىلىق تاغقا كىرگەندە ، هامان مۇزارتتىن هالقىپ تېكەس دەرياسىدىن ئۆتۈشكە ، ئاندىن سۇر داۋاندىن ئېشىپ ، ئىلى دەرياسىدىن ئۆتۈپ ، ئىلى رايونىغا كىرىشكە توغرا كېلەتتى . تاغ يولى ئەگرى - توقاي هەم خەتەرلىك بولغاچقا ، هارۋا قاتنىيالمايتتى ، پەقەت ئات - ئېشەكلىك مېڭىشقىلا بولاتتى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا بايدا بەش ئۆتەڭ بولۇپ ، پوچتا يولى 280 كىلومېتىر ئىدى . بۇ يول شەرقتە كۇچانىڭ توغراتام ئۆتكىدىن باشلىنىپ ، غەربكە 55 كىلومېتىر سوزۇلغاندىن كېيىن قىزىل ئۆتكىگە ، يەنە 20 كىلومېتىردىن كېيىن سايرام ئۆتكىگە ، 50 كىلومېتىردىن كېيىن باي ئۆتكىگە تۇتىشاتتى . ئۇ يەردىن غەربكە 25 كىلومېتىر سىلجىغاندىن كېيىن ئويئۆستەڭ ئۆتكىگە ، 40 كىلومېتىردىن كېيىن ياقائېرىق ئۆتكىگە ، يەنە 90 كىلومېتىردىن كېيىن باي ناهىيىسى تەۋەسىدىن چىقىپ ، ئونسۇ تەۋەلىكىدىكى قارايۇلغۇن ئۆتكىگە تۇتىشاتتى . كېيىنچە بۇ ئۆتەڭلەر (پوچتا بېكەتلىرى) بىر مەزگىل لەشكىرىي مەھكىمىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولغان ، كۆپ ئۆتمەي يەنە يەرلىكنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەن . باي تەۋەسىدىكى پوچتا يوللىرىدا چوڭ - چوڭ ئات هارۋىلىرى قاتنىيالايتتى .

§ 2 . تاشيول

20 - ئەسىرنىڭ 40 - يىللىرىدا باي ناهىيىسى ئۆلكە مەركىزىدىن جەنۇبىي شىنجاڭغا بېرىشتا ئۆتمىسە بولمايدىغان جاي ئىدى . ئۇرۇمچى — قەشقەر تاشيولىنىڭ باي بۆلىكى ئۇزۇن يىل رېمونت قىلىنمىغاچقا ، كېرەكتىن چىقىپ ، نۇرغۇن بۆلىكىدە هارۋا - ماشىنىلارنىڭ قاتنىشى تەسكە چۈشۈپ قالغانىدى . ناهىيە بازىرىدىن يېزىلارغا تۇتىشىدىغان يوللارنىڭ هەممىسى توپا يول بولۇپ ، هارۋىلا قاتنىيالايتتى ، بۇ يوللار گاهى ئۆستەڭ گاهى يول ئورنىدا ئىشلىتىلەتتى .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، باي ناهىيىسىنىڭ تاشيول قۇرۇلۇشى خېلى تېز تەرەققىي قىلىپ ، يېزا يوللىرىنىڭ ئەھۋالىدا تۆپتىن ئۆزگىرىش بولدى . ئىلگىرى هارۋىلا قاتنىيالايدىغان توپا يوللار ۋە ئېگىز - پەس ، ئەگرى - توقاي يېزا يوللىرىغا شېغىل ياكى ئاسفالت ياتقۇزۇلدى ، بىر قىسىم چەت تاغلىق رايونلارنىڭ قاتنىشى قۇلايسىز بولۇشتەك قالاق هالەت ئۆزگەرتىلدى . 2000 - يىلىغىچە ناهىيە تەۋەسىدە ئاپتوموبىل قاتنىيالايدىغان ناهىيەلىك يېزا يولى توققۇزغا ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 217.5 كىلومېتىرغا ، يېزا - كەنت يولى 60قا ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 598.6 كىلومېتىرغا يەتتى ، بۇنىڭ 142.3 كىلومېتىرىغا ئاسفالت ، 515.9 كىلومېتىرىغا شېغىل ياتقۇزۇلدى .

1 . ئۆلكە يولى 29 ~ 46 - لىنىيىسى (1999 - يىلى 307 - لىنىيىگە ئۆزگەرتىلدى)

بۇ لىنىيە ئەسلى شىنجاڭ 46 - لىنىيىسى دەپ ئاتىلاتتى ، ئۇ ئۇرۇمچى — قەشقەر تاشيولىنىڭ بىر بۆلىكى بولۇپ ، ئۇلايەت بويىچە ئاڭ ئۇزۇن ئۆلكە تاشيولى ئىدى . كۇچادىن باي ئارقىلىق قارايۇلغۇنغا تۇتىشىدىغان بۇ تاشيولنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 179.5 كىلومېتىر كېلەتتى . ئۇ مىنگونىڭ 29 - يىلى (1940 - يىلى) 7 - ئايدا ياسىلىشقا باشلىغان ، يول

ئۇلىنىڭ كەڭلىكى سەككىز مېتىر ، شەرقى ۋە غەربىدىكى شورلۇقنىڭ ئەڭ تار يېرى بەش مېتىر ئىدى . يول ئۇلىنىڭ كۆپ قىسىم جايلىرىغا شېغىل يېيىتىلغان بولۇپ ، كونا 2 ـ دەرىجىلىك ئۆلچەمدە ياسالغانىدى .

1950 ـ يىلى كۈزدە شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت ئۆلكە بويىچە ئىشلەمچىلەرنى سەپەرۋەر قىلىپ ، غول لىنىيە تاشيولىنى ئومۇميۈزلۈك رېمونت قىلدى . 1951 ـ يىلى 5 ـ ئايدا شىنجاڭ 46 ـ لىنىيىسى رېمونت قىلىنىپ بولدى . ئۇنىڭ شەرق ۋە غەربىدىكى شورلۇقتىن باشقا جايلىرىدا يول ئۇلىنىڭ كەڭلىكى 1 ~ 2 مېتىرغىچە كېڭەيتىلدى .

1958 ـ يىلى دۆلەت يولى ئۇرۇمچى — قەشقەر تاشيولى كۈچادىن توقسۇ ئارقىلىق قارايۇل-غۇنغا تۇتاشتۇرۇلۇپ ، ئەسلىدىكى كۈچادىن باي ئارقىلىق قارايۇلغۇنغا تۇتىشىدىغان بۆلىكى ئۆلكە تاشيولىغا ئۆزگەرتىلدى .

1976 ~ 1981 ـ يىلىغىچە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تاشيول باش ئۇچاستىكىسى كۈچا ، توقسۇ ، باي ، ئاقسۇ ، كەلپىن تاشيول ئۇچاستىكىلىرى ۋە يول ئاسراش ئەترەتلىرىدىن 600 نەچچە ئىشچى-خىزمەتچىنى ئاجرىتىپ ، ئۇنىڭدىن سىرت 800 ئىشچىنى يوللاپ ، بۇ تاشيولنى تۆت قېتىم ئۆزگەرتىپ ياسىدى . بۇ جەريانىدا ئۇلار قىشتا ئۇل سېلىپ ، ياز ۋە كۈزدە ئاسفالت يانقۇزدى . ئۆزگەرتىپ ياسالغان يول كونا 2 ـ دەرىجە ئۆلچىمىدە لايىھىلەنگەن بولۇپ ، ئۇلىنىڭ كەڭلىكى 10 مېتىر ، يۈزىنىڭ كەڭلىكى يەتتە مېتىر كېلەتتى ؛ كۆۋرۈك ، سۇڭگۇچلىرى مەزمۇت بولۇپ ، يۈك كۆتۈرۈشچانلىقى 13 ـ دەرىجىدە ئىدى . 1997 ـ ، 1998 ـ يىللىرى قاتناش نازارىتى مەبلەغ سېلىپ ، ناھىيە بازىرىدىكى 5.5 كىلومېتىر يولنى 2 ـ دەرىجىلىك تاشيول قىلىپ ئۆزگەرتىپ ياسىدى . 2000 ـ يىلى يەنە مەبلەغ سېلىپ ، چوڭكۆۋرۈك يېزىسىدىكى 32 كىلومېتىر يولنى 2 ـ دەرىجىلىك تاشيول قىلىپ ئۆزگەرتىپ ياسىدى . بۇ يولنىڭ يۇزى سېمونت بىلەن قاتۇرۇلۇپ ئاسفالت يانقۇزۇلدى . ناھىيە بويىچە 34 مەزمۇت كۆۋرۈك سېلىنغان بولۇپ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 1.002 كىلومېتىرغا يەتتى ، يەنە 382 سۇڭگۇچ ياسالدى . 103 كىلومېتىر يول بويى كۆكەرتىلدى .

2 . ناھىيە ـ يېزا تاشيولى

باي ناھىيىسىدە ناھىيە ـ يېزا تاشيولىدىن توققۇزى بولۇپ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 217.5 كىلومېتىرغا يېتىدۇ ، ئۇنىڭ 136 كىلومېتىرىغا ئاسفالت ، 84 كىلومېتىرىغا شېغىل يانقۇزۇلغان . 23 كۆۋرۈك بولۇپ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 0.527 كىلومېتىر كېلىدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدە مەزمۇت كۆۋرۈك 11 ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 0.33 كىلومېتىر ؛ مەزمۇتراق كۆۋرۈك 12 ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 0.196 كىلومېتىر . مەزمۇت سۇڭگۇچ 317 . كۆكەرتىلگەن يول بويى 151.5 كىلومېتىر .

1) X344 لىنىيىسى (S307 لىنىيىسىنىڭ 34 كىلومېتىرلىق نۇقتىسىدىن قېيىر يېزىسىغا تۇتىشىدىغان بۆلەك) ـ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 46 كىلومېتىر كېلىدۇ ، ئەسلىدە تاغلىق رايوندىكى چىغىر يول ئىدى . 1957 ـ يىلى يول بويىدىكى دېھقان ـ چارۋىچىلار ئۈنى ئاددىي تاشيول قىلىپ ياساپ چىققان . 1984 ـ ، 1985 ـ يىللىرى ۋىلايەت 336 مىڭ 100 يۈەنلىك ئاشلىق ، پاختا ، رەخت ياردەم پۇلىنى ئاجرىتىپ ، 36 كىلومېتىر قىسمىغا شېغىل يانقۇزدى ، مەزمۇت كۆۋرۈكتىن تۆتنى سالدى (ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 80.5 مېتىر) ، پولات چۈنقىلىق بېتون تاختا سۇڭگۇچتىن 17نى ياسىدى (تۇرۇبلىق سۇڭگۇچ ئالتە ، ياغاچ نور 11) ، بىر

قىسىم يول بويىنى كۆكەرتتى .

2) X343 لىنىيىسى (S303 لىنىيىسى ئاچالدىن داۋانچىغا ۋە قاراباغ يېزىسىغا تۇتىشىدىغان بۆلەك) ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 37 كىلومېتىر كېلىدۇ ، ئەسلىدە ھارۋا يولى ئىدى . 1983 - يىلى ناھىيە ۋە يېزىنىڭ 59 مىڭ 200 يۇەن مەبلەغ چىقىرىشى ، دېھقانلارنىڭ 52 مىڭ 500 يۇەن قىممىتىدىكى ھەقسىز ئەمگىكى بىلەن يولنىڭ سەككىز كىلومېتىر قىسمى 4 - دەرىجىلىك يول قىلىپ ياسالدى . يول يۈزىگە شېغىل ياتقۇزۇلۇپ ، مەزمۇت كۆۋرۈكتىن ئۇچى سېلىندى (ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 27.6 مېتىر) ، بېتون تاختا سۇتكۈچتىن 15ى ياسالدى . 1993 - يىلى باي ناھىيىسى قاتناش نازارىتىنىڭ 315 مىڭ يۇەن ياردەم پۇلىغا ئۆزلىرى تەييارلىغان 200 مىڭ يۇەن مەبلەغنى قوشۇپ ، ئۇنىڭدىن سىرت دېھقانلارنىڭ 295 مىڭ 600 يۇەن قىممىتىدىكى ھەقسىز ئەمگىكىنى سەرپ قىلىپ ، S307 لىنىيىسى ئاچالدىن داۋانچى دېھقان چېلىق مەيدانىغا تۇتىشىدىغان يەتتە كىلومېتىر يول يۈزىگە ئاسفالت ياتقۇزدى . 1993 ~ 1994 - يىللىرى داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى بىلەن قاراباغ يېزىسى دېھقان - چارۋىچىلارنى سەپەرۋەر قىلىپ ، 22.5 كىلومېتىر يول ئۆلى ياساپ شېغىل ياتقۇزدى ، قالغان 7.5 كىلومېتىر ئارىلىق تەبىئىيول بولدى . ھازىر بۇ يولدا بېتون تاختىلىق ياكى تۇرۇبلىق سۇتكۈچتىن 42سى ، مەزمۇت كۆۋرۈكتىن ئۇچى (ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 27.6 مېتىر) بار ، يول يۈزىنىڭ كەتكىلى ئالتە مېتىر كېلىدۇ ، بىر قىسىم يول بويى كۆكەرتىلدى .

3) X348 لىنىيىسى (S307 لىنىيىسىنىڭ 93 كىلومېتىرلىق نۇقتىسىدىن مىچىغ يېزىسىغا تۇتىشىدىغان بۆلەك) ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى ئىككى كىلومېتىر كېلىدۇ ، ئەسلىدە چىغىر يول ئىدى . 1959 - يىلى ئاددىي تاشيول قىلىپ ياسالغان . 1983 - يىلى ئۆزگەرتىپ ياسالغاندىن كېيىن ، 3.4 كىلومېتىر قىسمى 3 - دەرىجىلىك يول ئۆلچىمىگە ، 2.1 كىلومېتىر قىسمى 4 - دەرىجىلىك يول ئۆلچىمىگە يەتتى . ئۇنىڭدا بېتون تاختا سۇتكۈچتىن ئىككىسى ، تۇرۇبلىق سۇتكۈچتىن يەتتىسى بار .

4) X342 لىنىيىسى (S307 لىنىيىسىنىڭ 97 كىلومېتىرلىق نۇقتىسىدىن ئونباش يېزىسىغا تۇتىشىدىغان بۆلەك) ئۇزۇنلۇقى توققۇز كىلومېتىر كېلىدۇ ، ئەسلىدە ھارۋا يولى ئىدى . 1958 - يىلى دېھقانلار سەپەرۋەر قىلىنىپ ، ئاددىي تاشيولغا ئۆزگەرتىلگەن . 1985 - يىلى بۇ يول قاتناش نازارىتىنىڭ 100 مىڭ يۇەن مەبلەغ سېلىشى ، ناھىيە ۋە يېزىلارنىڭ 150 مىڭ يۇەن مەبلەغ تەييارلىشى ، ئۇنىڭدىن سىرت دېھقانلارنىڭ 563 مىڭ 900 يۇەن قىممىتىدىكى ھەقسىز ئەمگىكى ئارقىلىق ئۆزگەرتىپ ياسالدى . 1991 - يىلى ئونباش يېزىسى مەبلەغ تەييارلاپ يولغا ئاسفالت ياتقۇزدى . ئۇنىڭدا مەزمۇت كۆۋرۈكتىن بەشى (ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 170 مېتىر) ، پولات چۆنقلىق بېتون تاختا سۇتكۈچتىن توققۇزى ، تۇرۇبلىق سۇتكۈچتىن يەتتىسى بار . بىر قىسىم يول بويى كۆكەرتىلدى .

5) X346 لىنىيىسى (ناھىيە بازىرىدىن تېرەك بازىرىغا تۇتىشىدىغان بۆلەك) ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 40 كىلومېتىر كېلىدۇ ، ئەسلىدە چىغىر يول ئىدى . 1959 - يىلى كۆمۈر سانائىتىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن ئاددىي تاشيول ياسالغان . 1975 - يىلىدىن كېيىن كۆپ قېتىم ئۆزگەرتىپ ياساش ئارقىلىق ئاساسىي جەھەتتىن 4 - دەرىجىلىك يول ئۆلچىمىگە يەتكۈزۈلدى . ئۇنىڭدا مەزمۇت كۆۋرۈكتىن يەتتىسى (ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 130 مېتىر) ، پولات چۆنقلىق بېتون تاختا سۇتكۈچتىن 46سى ، تۇرۇبلىق سۇتكۈچتىن 11ى بار .

ئۆزگەرتىپ ياساشقا قاتناش نازارىتى 300 مىڭ يۈەن بەردى ، كۆمۈر كان 200 مىڭ يۈەن تەييارلىدى ، ئۇنىڭدىن سىرت دېھقانلارنىڭ 700 مىڭ يۈەن قىممىتىدىكى ھەقسىز ئەمگىكى سەرپ قىلىنىپ ، بىر قىسىم يول بويى كۆكەرتىلدى .

6) X345 لىنىيىسى (ناھىيە بازىرىدىن چوغتال كۆمۈر كانىغا تۇتىشىدىغان بۆلەك) ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 38.5 كىلومېتىر كېلىدۇ ، ئەسلىدە چوڭ يول ئىدى . 1971- يىلى ئاددىي تاشيولغا ئۆزگەرتىلدى . كۆپ قېتىم ئۆزگەرتىپ ياساش ئارقىلىق 30 كىلومېتىر يول يۈزىگە شېغىل يېيىتىلىپ ، 4 - دەرىجىلىك يول ئۆلچىمىگە يەتكۈزۈلدى . ئۆزگەرتىپ ياساشقا ناھىيە ۋە يېزا 327 مىڭ 800 يۈەن مەبلەغ چىقاردى ، ئۇنىڭدىن سىرت دېھقانلارنىڭ 980 مىڭ يۈەن قىممىتىدىكى ئەمگىكى سەرپ بولدى . مەزمۇت كۆۋرۈكتىن بىرى (ئۇزۇنلۇقى 62 مېتىر) ، مەزمۇتراق كۆۋرۈكتىن ئۇچى (ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 36 مېتىر) سېلىندى ، پولات چۈنقىلىق بېتون تاختا سۇڭگۇچتىن 25ى ياسالدى . بىر قىسىم يول بويى كۆكەرتىلدى .

7) X341 لىنىيىسى (S307 لىنىيىسىنىڭ 78 كىلومېتىرلىق نۇقتىسىدىن ياتۇر يېزىسىغا تۇتىشىدىغان بۆلەك) ئۇزۇنلۇقى 4.5 كىلومېتىر كېلىدۇ ، ئەسلىدە ھارۋا يولى ئىدى . 1978 - يىلى 4 - دەرىجىلىك يول قىلىپ ياسالغان . ئۇنىڭدا بىر ياغاچ كۆۋرۈك بولۇپ ، ئۇزۇنلۇقى بەش مېتىر كېلىدۇ . يول بويى تولۇق كۆكەرتىلدى .

8) X347 لىنىيىسى (ناھىيە بازىرىدىن بۇلۇڭ يېزىسىغا تۇتىشىدىغان بۆلەك) ئۇزۇنلۇقى 2.5 كىلومېتىر كېلىدۇ ، ئەسلىدە ھارۋا يولى ئىدى . 1978 - يىلى 4 - دەرىجىلىك يولغا ئۆزگەرتىلىپ ، يول يۈزىگە شېغىل ياتقۇزۇلغان . بۇ يولدا مەزمۇت كۆۋرۈكتىن بىرى (ئۇزۇنلۇقى يەتتە مېتىر) ، بېتون تاختا سۇڭگۇچتىن ئۇچى ، تۇرۇبىلىق سۇڭگۇچتىن ئۇچى بار . يول بويى تولۇق كۆكەرتىلدى .

9) X349 لىنىيىسى (X346 لىنىيىسى ئاچالدىن قاراباغ يېزىسىغا تۇتىشىدىغان بۆلەك) ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 38.5 كىلومېتىر كېلىدۇ ، ئەسلىدە تاغلىق رايوندىكى ئۇلاغ يولى ئىدى . 1958 - يىلى دېھقان - چارۋىچىلار سەپەرۋەر قىلىنىپ ئاددىي تاشيول ياسالغان . 1986 ~ 1988 - يىلىغىچە ۋىلايەتنىڭ 150 مىڭ يۈەن ئاشلىق ، پاختا ، رەخت يارىدەم پۇلى ئاجرىتىشى ، يېزىنىڭ 166 مىڭ يۈەن مەبلەغ تەييارلىشى ، دېھقانلارنىڭ 300 مىڭ يۈەن قىممىتىدىكى ھەقسىز ئەمگىكى ئارقىلىق ، بۇ يول رېمونت قىلىندى ۋە ئۆزگەرتىپ ياسالدى . ئۇنىڭدا بىر مەزمۇت كۆۋرۈك (ئۇزۇنلۇقى 17.3 كىلومېتىر) ، 44 سۇڭگۇچ بار . 1995 - ، 1997- يىللىرى قاتناش نازارىتىنىڭ 700 مىڭ يۈەن يارىدەمى ۋە 250 مىڭ يۈەنلىك ئىش تېپىپ بېرىپ قۇنتۇزۇش مەبلىغىدىن پايدىلىنىپ ، ئۇنىڭدىن سىرت دېھقانلارنىڭ 1 مىليون 500 مىڭ يۈەن قىممىتىدىكى ھەقسىز ئەمگىكى سەرپ قىلىنىپ ، 20 كىلومېتىر يول يۈزىگە ئاسفالت ياتقۇزۇلدى . 1999 - يىلى قاتناش نازارىتىنىڭ 10 مىڭ يۈەن يارىدەمى ، دېھقانلارنىڭ 15 مىڭ يۈەن قىممىتىدىكى ھەقسىز ئەمگىكى سەرپ قىلىنىپ ، سۇ بۇزۇۋەتكەن بېتون تاختىلىق بىر سۇڭگۇچ رېمونت قىلىندى . 2000 - يىلى 10 - ئايدىن 2001 - يىلى 10 - ئايغىچە قاتناش نازارىتىنىڭ 1 مىليون 300 مىڭ يۈەن يارىدەم پۇلى ، دېھقانلارنىڭ 750 مىڭ يۈەن قىممىتىدىكى ھەقسىز ئەمگىكى سەرپ قىلىنىپ ، 10 كىلومېتىر يول يۈزىگە ئاسفالت ياتقۇزۇلدى ۋە 33 مېتىر ئۇزۇنلۇقتا بىر كۆۋرۈك سېلىندى . ھازىر بۇ يولدا ئۇچ مەزمۇت كۆۋرۈك (ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 99.8 مېتىر) ، 83 سۇڭگۇچ بار . بىر قىسىم يول بويى كۆكەرتىلدى .

3 . يېزا - كەنت يولى

2000 - يىلى ناھىيە تەۋەسىدىكى يېزا - كەنت يولى 60قا ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 598.6 كىلومېتىرغا يەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە : باي بازىرىدىكىسى ئىككى ، 13 كىلومېتىر ؛ تېرەك بازىرىدىكىسى بىر ، 14.8 كىلومېتىر ؛ قېيىر يېزىسىدىكىسى يەتتە ، 81 كىلومېتىر ؛ قىزىل يېزىسىدىكىسى ئىككى ، 10.6 كىلومېتىر ؛ سايرام يېزىسىدىكىسى توققۇز ، 61.5 كىلومېتىر ؛ توقسۇن يېزىسىدىكىسى سەككىز ، 38.5 كىلومېتىر ؛ ياتۇر يېزىسىدىكىسى يەتتە ، 40.6 كىلومېتىر ؛ كانچى يېزىسىدىكىسى ئۈچ ، 14.9 كىلومېتىر ؛ بۇلۇڭ يېزىسىدىكىسى بەش ، 18.7 كىلومېتىر ؛ مىچىغ يېزىسىدىكىسى تۆت ، 50.6 كىلومېتىر ؛ ئونباش يېزىسىدىكىسى ئۈچ ، 57.9 كىلومېتىر ؛ چوڭكۆۋرۈك يېزىسىدىكىسى بىر ، 20.7 كىلومېتىر ؛ قاراباغ يېزىسىدىكىسى بىر ، 16 كىلومېتىر ؛ ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانىدىكىسى ئۈچ ، 48.3 كىلومېتىر ؛ نەسىللىك قويچىلىق فېرمىسىدىكىسى بىر ، 6.5 كىلومېتىر . يېزا - كەنت يولىنىڭ ئومۇمىي مۇساپىسى ئىچىدە ئاسفالت يول 6.3 كىلومېتىر ، شېغىل يول 515.9 كىلومېتىر ، تەبىئىيول 80.2 كىلومېتىر ، بۇ يوللاردا 35 كۆۋرۈك بار ، كۆۋرۈكلەرنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 0.16 كىلومېتىر كېلىدۇ ، 555 تۇرۇبلىق سۇئۆتكۈچ ، 341 بېتون تاختا سۇئۆتكۈچ ، توققۇز باشقا خىل سۇئۆتكۈچ بار . كۆكەرتىلىش ئەھۋالى ياخشى .

باي ناھىيىسىنىڭ 2000 - يىلىدىكى يېزا - كەنت يوللىرى

جەدۋەل : 20 — 1

تەۋەلىكى	يول نومۇرى	باشلىنىش ئاخىرلىشىش نۇقتىسى	سانى	مۇساپىسى (كىلومېتىر)	دەرىجىلىك تاشيول (كىلومېتىر)			دەرىجىگە تۇشايدىغان يول (كىلومېتىر)	تەبىئىي يول (كىلومېتىر)	يول يۈزى			
					3 - دەرىجە	4 - دەرىجە				يۈزلىنىش كەڭلىكى (مېتىر)	ئۇلىنىش كەڭلىكى (مېتىر)	دەرىجىلىك قىسمى (كىلومېتىر)	
												ناچار	دەرىجىلىك تۇرغۇن
قېيىر يېزىسى	Y340	يېزىلىق ھۆكۈمەت — يۇلغۇنياقا كەنتى — قاراغول كەنتى	1	29		10	10	19		6	7		10
	Y341	يېزىلىق ھۆكۈمەت — قىيول كەنتى — ئاراگەمە كەنتى	1	16		16	16			6	7		16
	Y342	يېزىلىق ھۆكۈمەت — دۆڭچىمىران كەنتى	1	4.5		4.5	4.5			5	6		4.5
	Y343	Y340 لىنىيىسى K1+100 ئوكەدۆۋە	1	11		11	11			5	6		11
	Y344	ياتۇر كەنتى — ئاقتاش كەنتى	1	3		3	3			5	6		3
	Y345	دۆڭچىمىران كەنتى — بوز كەنتى	1	4.4		4.4	4.4			5	6		4.4
	Y346	X344 لىنىيىسى ئاچال — مىسبۇلاق كەنتى	1	18.1		1.3	1.3	16.8		5	6		1.3

قىزىل بېزىسى	Y347	پېزىلىق ھۆكۈمەت — چوناق مەھەللە كەنتى	1	5.7	5.7		5.7		6	5		5.7	
	Y348	S307 لىنىيىسى ئاچال — قىزىلتۇر كەنتى	1	4.7	4.7		4.7		8	6		4.7	
سايرام بېزىسى	Y349	پېزىلىق ھۆكۈمەت — توقاچمەھەللىسى كەنتى	1	1.6	1.6		1.6		5.5	4.5		1.6	
	Y350	پېزىلىق ھۆكۈمەت — تېزەكقاغا كەنتى — قۇمگېرىم كەنتى	1	28.2	28.2		28.2		8	6		28.2	
	Y351	S307 لىنىيىسى ئاچال — S350 لىنىيىسى ئاچال	1	9.1	9.1		9.1		6	5		9.1	
	Y352	S307 لىنىيىسى k51+000 — سايرام كەنتى	1	4.9	4.9		4.9		6	5		4.9	
	Y353	S307 لىنىيىسى ئاچال — Y357 لىنىيىسى K7+200 ئاچال	1	2.9	2.9		2.9		6—8	7—5		2.9	
	Y354	پېزىلىق ھۆكۈمەت — Y357 لىنىيىسى ئاچال	1	1.6	1.6		1.6		7	6		1.6	
	Y355	S307 لىنىيىسى K57 + 000 پېڭمەھەللە كەنتى	1	2.8	2.8		2.8		5	4.5		2.8	
	Y356	S307 لىنىيىسى ئاچال — Y357 لىنىيىسى ئاچال	1	1.6	1.6		1.6		6	5		1.6	
	Y357	S307 لىنىيىسى ئاچال — سايرام كەنتى	1	8.8	8.8		8.8		7	6		8.8	
توقسۇن بېزىسى	Y358	پېزىلىق ھۆكۈمەت — بۇلۇڭ كەنتى	1	4	4		4		7	6		4	
	Y359	S307 لىنىيىسى ئاچال — جىرغىلاڭ كەنتى	1	1.6	1.6		1.6		6	5		1.6	
	Y360	S307 لىنىيىسى ئاچال — ياتۇر كەنتى	1	2.1	2.1		2.1		6	5		2.1	2.1
	Y361	S307 لىنىيىسى ئاچال — بالاقىز كەنتى	1	1	1		1		6	5		1	
	Y362	S307 لىنىيىسى ئاچال — Y350 لىنىيىسى ئاچال	1	14.5	14.5		14.5		7	6		14.5	
	Y363	S307 لىنىيىسى ئاچال — تۆۋەنكى توقسۇن كەنتى	1	3.5	3.5		3.5		6	5		3.5	
	Y364	S307 لىنىيىسى ئاچال — كونىشەھەر كەنتى — تۆۋەنكى توقسۇن كەنتى	1	2.6	4.1		2.6		6	5	1.5	2.6	
	Y365	جىسىك قايغۇ كەنتى — كانچى تېمى كەنتى	1	6.7	7.7		6.7		6	5	1	6.7	

باتۇر پېزىسى	Y366	پېزىلىق ھۆكۈمەت — ئولپاق كەنتى — تۆگەبوينى	1	10.1	10.1		10.1		10.1		6	5	10.1
	Y367	پېزىلىق ھۆكۈمەت — بۇزغا كەنتى — دۆگانمەھەللىسى كەنتى	1	10.1	10.1		10.1		10.1		5	6	10.1
	Y368	پېزىلىق ھۆكۈمەت — ناقچى كەنتى — شىمالىي غول ئۆستەڭ كۆۋرۈكى — دۆڭمازار كەنتى	1	23.2	5.2	18	5.2		5.2		5	6	5.2
	Y369	S307 لىنىيىسى ئاچال — Y370 لىنىيىسى ئاچال	1	7.7	7.7		7.7		7.7		5	6	7.7
	Y370	S307 لىنىيىسى ئاچال — ناقچى كەنتى يولى ئاچىلى	1	4.9	4.9		4.9		4.9		5	6	4.9
	Y371	Y366 لىنىيىسى ئاچال — پەشتاچى كەنتى	1	1.5	1.5		1.5		1.5		5	6	1.5
	Y372	Y370 لىنىيىسى ئاچال — قۇم مەھەللە كەنتى	1	1	1		1		1		5	6	1
كانچى پېزىسى	Y373	پېزىلىق ھۆكۈمەت — دۆڭئېرىق كەنتى — ئارال كەنتى	1	11.6	11.6		11.6		11.6		6	7	11.6
	Y374	Y373 لىنىيىسى ئاچال — ئولپاق كەنتى	1	2	2		2		2		5	6	2
	Y375	دۆڭئېرىق كەنتى — قۇرۇيلۇق كەنتى	1	1.3	1.3		1.3		1.3		5	6	1.3
بۇلاق پېزىسى	Y376	پېزىلىق ھۆكۈمەت — ياسىرىم قۇلۇچى كەنتى	1	2.2	2.2		2.2		2.2		7	8	2.2
	Y377	پېزىلىق ھۆكۈمەت — ئاقدۇڭ كەنتى	1	3.1	3.1		3.1		3.1		5	6	3.1	1.7	1.4
	Y378	X347 لىنىيىسى ئاچال — ئويمەھەللە كەنتى	1	1.3	1.3		1.3		1.3		5	6	1.3
	Y379	X347 لىنىيىسى ئاچال — Y380 لىنىيىسى ئاچال	1	4.4	4.4		4.4		4.4		4.5	5	4.4
	Y380	تاغچى كەنتى — ئۇسكەم كەنتى	1	19.3	7.7	11.6	7.7		7.7		5	6	7.7
باي بازىرى	Y381	باي بازىرى — شەھەرلىك مەھەللىسى كەنتى — تېتىر كەنتى	1	5.7	5.7		5.7		5.7		6	7	5.7
	Y382	X346 لىنىيىسى ئاچال — تۆزبېشى كەنتى	1	7.3		7.3							
	Y383	S307 لىنىيىسى — يارقوتان كەنتى — توغراقلىق مەھەللە كەنتى	1	11.3	11.3		11.3		11.3		7	8	11.3
	Y384	چىگەنباغ كەنتى — يامانسۇ كەنتى — قۇمدۇڭ كەنتى — سۆكسۆكلۇك كەنتى	1	29.5	29.5		29.5		29.5		6	7	29.5
	Y385	S307 لىنىيىسى ئاچال — ئولپاق كەنتى	1	5.4	5.4		5.4		5.4		6	7	2.9	2.5	5.4

Y386	S307 لىنىيىسى ئاچال — كۆكۈلاتوغراق كەنتى	1	4.4	4.4			4.4		4.4	4.4	6	5	
Y387	S307 لىنىيىسى ئاچال — ئونباش بېزىسى — ئويقومۇش كەنتى	1	52.5	52.5			52.5		52.5	52.5	8	7	1
Y388	تۆۋەنكى ئونباش كەنتى — شېيىخ تىوقاي مەھەل. لىسى كەنتى	1	1.3	1.3			1.3		1.3	1.3	7	6	
Y389	Y387 لىنىيىسى ئاچال — يېڭىشۇستەك كەنتى — بوستان كەنتى	1	5.1	5.1			5.1		5.1	5.1	6	5	
Y390	كونامەھەللە كەنتى — تاختا كەنتى — كونائۆتەك كەنتى	1	20.7	20.7			20.7		20.7	20.7	7	6	
Y391	ياڭا ئېرىق بازىرى — ئاراشور كەنتى	1	3.2	3.2			3.2		3.2	3.2	6	5	
Y392	ياڭا ئېرىق بازىرى — ئاقبۇلۇق كەنتى — ئىلقىچى كەنتى	1	25.4	25.4			25.4		25.4	25.4	7	6	
Y393	Y392 لىنىيىسى ئاچال — شاختىۋر كەنتى — ئۆستەڭبويى كەنتى	1	19.7	19.7			19.7		19.7	19.7	7	6	
Y395	تېرەك بازىرى — سۇغان كەنتى	1	14.8	14.8			14.8		14.8	14.8	4—8	3.5—7	
Y396	مىسۇلاق كەنتى — ياتۇر بېزلىق چارۋىچىلىق فېرمىسى	1	48.8	48.8			48.8		48.8	48.8	7	6	
Y397	X345 لىنىيىسى ئاچال — باي تۇرمىسى	1	6.4	6.4			6.4		6.4	6.4	7	6	
Y398	قۇمگېرىم كەنتى — توقسۇن بېزلىق كۆمۈركان	1	8	8			8		8	8	7	6	

3 §. كۆۋرۈك

1. دۆلەت يولى كۆۋرۈكى

شورلۇق ئېقىن كۆۋرۈكى 217 - لىنىيىنىڭ 1051 كىلومېتىرلىق نۇقتىسىغا جايلاشقان. ئۇ بىر تۆشۈكلۈك (35 مېتىر)، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 53.38 مېتىر كېلىدىغان، پولات چۈنقىلىق بېتوندىن ياسالغان قوش ئەگمە كۆۋرۈك، ئاستىنقى قىسمىدا ئېغىرلىق كۆچى گۇندىسى بار، كۆۋرۈك يۈزىنىڭ كەڭلىكى يەتتە مېتىر، يۈك كۆتۈرۈشچانلىقى: ئاپتوموبىل 15 - دەرىجە، پرېتسېپ 80 - دەرىجە. بۇ كۆۋرۈكنى قاتناش مىنىستىرلىكى تەكشۈرۈش - ئۆلچەش - لايىھەلەش 2 - يۈرتى لايىھىلىگەن. 00122 - قىسىم 1982 - يىلى 5 - ئايدا قۇرۇلۇش باشلاپ، 1983 - يىلى 7 - ئايدا پۈتتۈرگەن. 267 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنغان بولۇپ، ھەر مېتىرىنىڭ تەننەرخى 4878 يۈەنگە توختىغان.

2 . ئۆلكه يولى كۆۋرۈكى

1) قىزىل كۆۋرۈكى　بۇ كۆۋرۈك S307 لىنىيىسىنىڭ 35.2 كىلومېتىرلىق نۇقتىسىغا جايلاشقان . چېگرا سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇ 5 - يىلى (1879 - يىلى) ھازىرقى كۆۋرۈك ئورنىنىڭ 1.2 كىلومېتىر يۇقىرىسىغا 110 مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى بىر ياغاچ كۆۋرۈك سېلىنغان ، ئۇزۇن ئۆتمەي كەلكۇن ئېقىتىپ كەتكەن .

مىنگونىڭ 32 - يىلى (1943 - يىلى) 4 - ئايدا ئۇرۇمچى - قەشقەر تاشيولى ئاساسىي جەھەتتىن پۇتكەندىن كېيىن ، ئاددىي لىم - تۆۋرۈكلۈك كۆۋرۈك سېلىنغان . ئۇ 12 تۆشۈكلۈك ، ھەر تۆشۈكى يەتتە مېتىر ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 149 مېتىر ، ئاستىنقى قىسمى ئىككى رەت تۆۋرۈك ئورنىتىلغان گۈندە ، ئۈستۈنكى قىسمى قەۋەتلىك لىم ، ئېغىرلىق كۆتۈرۈشچانلىقى سوۋېت ئىتتىپاقى H—8 - دەرىجە ئۆلچىمىدە لايىھىلەنگەن . 1944 - يىلى 2 - ئايدا پۇتكەن ، 1955 - يىلى 7 - ئايدا يەنە كەلكۇن بۇزۇۋەتكەن .

قاتناش - تىرانسپورت ئىشلىرىنى كاپالەتلەندۈرۈش ئۈچۈن ، 1956 - يىلى 234 مىڭ يۈەن يول ئاسراش ھەققى ئاجرىتىلىپ ، قىزىل كۆۋرۈكى قايتا ياسالدى . بۇ قېتىم ئۇ 32 تۆشۈكلۈك (ھەر تۆشۈكى ئالتە مېتىر) ، 194 مېتىر قىلىپ لايىھىلەندى . قۇرۇلۇشقا ئىنژېنىر لى شاۋجى مەسئۇل بولدى . كۆۋرۈك شۇ يىلىلا پۈتۈپ ئاپتوموبىل قاتنىدى .

ھالبۇكى بۇ كۆۋرۈك كۈنسايىن ئېشىپ بېرىۋاتقان قاتناش سىجىللىقىغا ماس كەلمىگەنلىكى ئۈچۈن ، قاتناش نازارىتى 1980 - يىلى 6 - ئايدا كۆۋرۈك قۇرۇلۇش ئەترىتىنىڭ مەسئۇللۇقىدا مەزمۇت كۆۋرۈك سېلىشنى قارار قىلدى . بۇ نۆۋەت ئۇ 14 تۆشۈكلۈك (ھەر تۆشۈكى 16 مېتىر) ، 226.6 مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى لىملىق كۆۋرۈك قىلىپ لايىھىلەنگەن . ئاستىنقى قىسمى قاقما قۇيما تۆۋرۈكلۈك ۋە قوش رەت تۆۋرۈكلۈك گۈندىلىك ، ئۈستۈنكى قىسمى 工 شەكىللىك لىم ھەم سەل يايسىمان تاختىدىن تەشكىل تاپقان . كۆۋرۈك يۈزىنىڭ كەڭلىكى يەتتە مېتىر بولۇپ ، ئىككى ياقتا 0.75 مېتىرلىق پىيادىلەر يولى ياسالغان . ئېغىرلىق كۆتۈرۈشچانلىقى : ئاپتوموبىل 15 - دەرىجە ، پرېتسېپ 80 - دەرىجە . 1981 - يىلى 12 - ئايدا پۈتتى . 1 مىليون 265 مىڭ 500 يۈەن مەبلەغ سېلىنغان بولۇپ ، ھەر مېتىرىنىڭ تەننەرخى 5585 يۈەن بولدى .

2) شەرقىي دەريا كۆۋرۈكى　بۇ كۆۋرۈك S307 لىنىيىسىنىڭ 84 كىلومېتىر + 317 مېتىرلىق نۇقتىسىغا جايلاشقان . چېگرا سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇ 4 - يىلى (1878 - يىلى) ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 40 مېتىر كېلىدىغان ، ھارۋا قاتنايدىغان ياغاچ كۆۋرۈكتىن تۆتى سېلىنغان . مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) ئۇرۇمچى — قەشقەر تاشيولى ياسالغاندا ، سەككىز تۆشۈكلۈك (ھەر تۆشۈكى بەش مېتىر) ، ئۇزۇنلۇقى 42 مېتىر كېلىدىغان ، ئاپتوموبىل قاتنىيالايدىغان ياغاچ كۆۋرۈكتىن بىرى سېلىنغان . مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) بۇ كۆۋرۈكنى كەلكۇن بۇزۇۋەتكەن . كېيىنكى يىلى قاتناش مىنىستىرلىكى تاشيول باش ئىدارىسى 6 - رايونلۇق تاشيول قۇرۇلۇش ئىدارىسى كۆۋرۈك قۇرۇلۇش ئەترىتى ئەۋەتىپ ، سەككىز تۆشۈكلۈك (ھەر تۆشۈكى بەش مېتىر) ، ئۇزۇنلۇقى 41 مېتىر كېلىدىغان ئاددىي لىم - تۆۋرۈكلۈك ياغاچ كۆۋرۈكتىن بىرنى سالغان . كۆۋرۈك يۈزىنىڭ كەڭلىكى 4.5 مېتىر بولۇپ ، ئېغىرلىق كۆتۈرۈشچانلىقى : ئاپتوموبىل 8 - دەرىجە ئۆلچىمىدە بولغان .

1979 - يىلى 5 - ئايدا يول يۈزىگە ئاسفالت يانقۇزۇلغاندا ، ئەسلىدىكى ياغاچ كۆۋرۈكنىڭ ئىزىغا ئۈچ تۆشۈكلۈك (ھەر تۆشۈكى 16 مېتىر) ، ئۇزۇنلۇقى 60.7 مېتىر كېلىدىغان ، كاۋاك

قوش ئەگمىلىك مەزمۇت كۆۋرۈك سېلىنىدى . كۆۋرۈكنى ئاقسۇ تاشيول باش ئۇچاستىكىسى لايىھىلىدى ، باي تاشيول ئۇچاستىكىسى سالدى . ئۇنىڭ ئاستىنقى قىسمى يەڭگىل گۈندە بىلەن ئېغىرلىق كۆچى سۈپىسىدىن تەركىب تاپقان ، يۈزىنىڭ كەڭلىكى يەتتە مېتىر ، ئىككى تەرىپىگە 0.75 مېتىر كەڭلىكتىكى پىيادىلەر يولى ياسالغان . ئېغىرلىق كۆتۈرۈشچانلىقى : ئاپتوموبىل 15 ـ دەرىجە ، پرېتسىپ 80 ـ دەرىجە . شۇ يىلى 10 ـ ئايدا پۈتتى . ئۇنىڭغا 180 مىڭ 100 يۈەن يول ئاسراش ھەققى ئىشلىتىلدى ، ھەر مېتىرىنىڭ تەننەرخى 3066 يۈەن بولدى .

3) يېڭى شەرقىي دەريا كۆۋرۈكى تەلۈچۈك دەريا سىنىڭ باي ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا 300 مېتىر كېلىدىغان جايىغا يەنى S307 لىنىيىسىنىڭ 84 كىلومېتىر + 317 مېتىرلىق نۇقتىسىغا جايلاشقان ، ئۇنى ئاپتونوم رايونلۇق تاشيول كۆۋرۈكىنى تەكشۈرۈش ـ ئۆلچەش ـ لايىھىلەش يۈرتى لايىھىلىدى ، ئاپتونوم رايونلۇق كۆۋرۈك قۇرۇلۇش شىركىتى 1992 ـ يىلى 5 ـ ئايدا قۇرۇلۇش باشلاپ ، 1993 ـ يىلى 6 ـ ئايدا پۈتتۈردى . كۆۋرۈك «T» شەكىللىك لىم قۇرۇلمىلىق بولۇپ ، بەش تۆشۈكلۈك ، 20 مېتىر قېقىلغان «T» شەكىللىك كۆۋرۈك . ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 117.92 مېتىر ، كۆۋرۈك يۈزىنىڭ كەڭلىكى 0.25×2+9 مېتىر . ئېغىرلىق كۆتۈرۈشچانلىقى : ئاپتوموبىل 20 ـ دەرىجە ، پرېتسىپ 100 ـ دەرىجە . جەمئىي 2 مىليون 380 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىدى ، ھەر مېتىرىنىڭ تەننەرخى 20 مىڭ 341.88 يۈەن بولدى .

4) غەربىي چوڭ كۆۋرۈك ئۇنىڭ ئورنىدا ئەسلىدە ئىككى كۆۋرۈك بولۇپ ، بىرى 20 مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى بىر تۆشۈكلۈك ئەگمە كۆۋرۈك ، يەنە بىرى 50 مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى ۋاقىتلىق ياغاچ كۆۋرۈك ئىدى . 1986 ـ يىلى يازدا ئۇلار بېسىپ چۈشكەنىدى . 1987 ـ يىلى ئاپتونوم رايونلۇق كۆۋرۈك قۇرۇلۇش شىركىتى ئاپتونوم رايونلۇق تاشيول كۆۋرۈكىنى تەكشۈرۈش ـ ئۆلچەش ـ لايىھىلەش يۈرتىنىڭ لايىھىسى بويىچە ئىش باشلاپ ، 1988 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى پۈتكۈزدى . 4 مىليون 727 مىڭ 200 يۈەن مەبلەغ سېلىنىدى ، ھەر مېتىرىنىڭ تەننەرخى 22 مىڭ 73 يۈەن بولدى . ئۇ ئۆلكە يولى 307 ـ لىنىيىسىنىڭ 86 كىلومېتىر + 400 مېتىر — 87 كىلومېتىر + 900 مېتىرلىق نۇقتىسىغا جايلاشقان بولۇپ ، ئىككى كۆۋرۈكنىڭ ئۇلىنىشىدىن ھاسىل بولغان ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 214.16 مېتىر . كۆۋرۈك يۈزىنىڭ كەڭلىكى توققۇز مېتىر ، پىيادىلەر يولىنىڭ كەڭلىكى 1.5 مېتىر (0.75×2 مېتىر) . كەلكۈن سۈيىنىڭ سېكۇنتلۇق ئېقىش يۇقىرى ئۆتۈش مىقدارى 839 كۇب مېتىر . ئېغىرلىق كۆتۈرۈشچانلىقى : ئاپتوموبىل 20 ـ دەرىجە ، پرېتسىپ 100 ـ دەرىجە .

5) ياقا ئېرىق كۆۋرۈكى (مۇزارت دەرياسىغا سېلىنغان) S307 لىنىيىسىنىڭ 125.5 كىلومېتىرلىق نۇقتىسىغا جايلاشقان ، مىنگونىڭ 23 ـ يىلى (1934 ـ يىلى) ئەينى چاغدىكى شەرت ـ شارائىتىنىڭ چەكلىمىسى تۈپەيلىدىن ، 100 مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى ئاددىي لىم-تۇۋرۇكلۇك ياغاچ كۆۋرۈكتىن ئىككىسى سېلىنىپ ، ئۇلار تۇتاشتۇرۇلۇپ بىر كۆۋرۈك قىلىنغان . مىنگونىڭ 31 ـ يىلى (1942 ـ يىلى) ئۇنى كەلكۈن بۇزۇۋېتەكەندىن كېيىن ، كېيىنكى يىلى ئۇنىڭ ئورنىغا 17 تۆشۈكلۈك (ھەر تۆشۈكى يەتتە مېتىر) ، 121 مېتىرلىق ، قەۋەتلىك لىملىق بىر ئاددىي ياغاچ كۆۋرۈك سېلىنغان . ئاستىنقى قىسمىدا قوش رەت تۇۋرۇكلۇك گۈندە بار ، يۈزىنىڭ كەڭلىكى بەش مېتىر ، ئېغىرلىق كۆتۈرۈشچانلىقى سوۋېت ئىتتىپاقى H—8 ـ دەرىجە ئۆلچىمىدە لايىھىلەنگەن . شۇ يىلى 7 ـ ئايدا پۈتكەن ، ئەمما 8 ـ ئايدا ياغاچ تۇۋرۇكتىن 10نى كەلكۈن ئېقىتىپ كەتكەن . شۇنىڭ بىلەن باي ناھىيىسى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە تېلېگراممىا يوللاپ ، كۆۋرۈكنىڭ بەك قىسقا بولۇپ قالغانلىقىنى ، يەنە 40 مېتىر ئۇزارتىش زۆرۈرلۈكىنى ئېيتىپ ،

بۇنىڭغا كېرەكلىك ماتېرىيال بىلەن تەمىنلەشنى تەلەپ قىلغان . 12 - ئايدا ئۆلكىلىك تاشيول ئىدارىسى 45 مىڭ 900 يۈەن قۇرۇلۇش خىراجىتى ئاجرىتىپ بەرگەن . مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى) كۆۋرۈكنىڭ شەرقىدىكى 20 مېتىرلىق ئور ۇنغا تۆت تۆشۈكلۈك (ھەر تۆشۈكى يەتتە مېتىر) ، 30 مېتىرلىق بىر ئاددىي لىم - تۆۋرۈكلۈك ياغاچ كۆۋرۈك سالغان . 1959- يىلى بۇ كۆۋرۈك ئومۇميۈزلۈك رېمونت قىلىنىپ ، 136 ياغاچ تۆۋرۈك قويۇپ مۇستەھكەملەندى .

1967 - يىلى 3 - ئايدا قاتناش نازارىتىنىڭ تەستىقى بىلەن ۋىلايەتلىك كۆۋرۈك قۇرۇلۇش ئەترىتى مەسئۇل بولۇپ ، ئەسلىدىكى كۆۋرۈكنىڭ 40 مېتىر تۆۋىنىگە مەزمۇت كۆۋرۈك سالدى . بۇ كۆۋرۈك يەتتە تۆشۈكلۈك (ھەر تۆشۈكى 16 مېتىر) ، ئۇزۇنلۇقى 129 مېتىر قىلىپ لايىھىلەندى . ئۇنىڭ ئاستىنقى قىسمىدا قاقما قۇيما تۆۋرۈكلۈك كۆمۈلمە گۈندە بار ، ئۈستۈنكى قىسمى كاۋاك قوش ئەگمىلىك ، يۈزىنىڭ كەڭلىكى يەتتە مېتىر ، كۆۋرۈكنىڭ ئىككى بېشىغا 120 مېتىر ئۇزۇنلۇقتا يانتۇ بېتون توسما قويۇرۇلغان . ئېغىرلىق كۆتۈرۈشچانلىقى : ئاپتوموبىل 13 - دەرىجە ، پرېتسېپ 60 - دەرىجە . 1969 - يىلى 10 - ئايدا پۈتتى . 483 مىڭ يۈەن يول ئاسراش ھەققى سەرپ قىلىندى ، ھەر مېتىرىنىڭ تەننەرخى 3744 يۈەن بولدى .

6) ئېلېكتر ئىستانسىسىغا سۇ كىرىش ئۆستىڭىنىڭ كۆۋرۈكى　　بۇ كۆۋرۈك S307 لىنىيىسىنىڭ 0.5 كىلومېتىرلىق نۇقتىسىغا جايلاشقان ، 1984 - يىلى 8 - ئايدا بېكىتۈەن سانائەت 1 - شىسى 3 - تۈەنى سالغان . ئۇ ئىككى تۆشۈكلۈك (ھەر تۆشۈكى 20 مېتىر) ، ئۇزۇنلۇقى 45.1 مېتىر كېلىدىغان «T» شەكىلدىكى پولات چۆنقلىق بېتون كۆۋرۈك قىلىپ لايىھىلەنگەن . ئاستىنقى قىسمىدا ئېغىرلىق كۈچى سۈپىسى ۋە قوش تۆۋرۈكلۈك گۈندە بار ، يۈزىنىڭ كەڭلىكى توققۇز مېتىر بولۇپ ، قوش قەۋەت ئاسفالت ياتقۇزۇلغان . ئىككى يېقىغا 1.25 مېتىر كەڭلىكتە پىيادىلەر يولى ياسالغان . ئېغىرلىق كۆتۈرۈشچانلىقى : ئاپتوموبىل 20 - دەرىجە ، پرېتسېپ 100 - دەرىجە . 1985 - يىلى 10 - ئايدا پۈتتى . 262 مىڭ 800 يۈەن مەبلەغ سېلىندى ، ھەر مېتىرىنىڭ تەننەرخى 5827 يۈەن بولدى .

7) ئېلېكتر ئىستانسىسىدىن سۇ چىقىش ئۆستىڭىنىڭ كۆۋرۈكى　　بۇ كۆۋرۈك S307 لىنىيىسىنىڭ 6.4 كىلومېتىرلىق نۇقتىسىدا بولۇپ ، 1984 - يىلى 10 - ئايدا بېكىتۈەن سانائەت 1 - شى 3 - تۈەنى سالغان . ئۇ بىر تۆشۈكلۈك (30 مېتىر) ، 55 مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى پولات چۆنقلىق ، قوش ئەگمىلىك ، كاۋاك بېتون كۆۋرۈك قىلىپ لايىھىلەنگەن . ئاستىنقى قىسمىدا ئېغىرلىق كۈچى گۈندىسى بار ، كۆۋرۈك يۈزىنىڭ كەڭلىكى يەتتە مېتىر ، ئىككى تەرىپىگە 0.5 مېتىر كەڭلىكتە پىيادىلەر يولى ياسالغان . ئېغىرلىق كۆتۈرۈشچانلىقى : ئاپتوموبىل 20 - دەرىجە ، پرېتسېپ 100 - دەرىجە . 1985 - يىلى 10 - ئايدا پۈتتى . 293 مىڭ 300 يۈەن مەبلەغ سېلىندى ، ھەر مېتىرىنىڭ تەننەرخى 5333 يۈەن بولدى .

8) S307 لىنىيىسىنىڭ 47 كىلومېتىرلىق نۇقتىسىدىكى كۆۋرۈك　　ئۇ 1980 - يىلى 3 - ئايدا ئاقسۇ — ئۈرۈمچى لىنىيىسى ئۆزگەرتىلگەندە قىيان سۇنى باشلاش ئۈچۈن ياسالغان ئوتتۇرا تېپتىكى مەزمۇت كۆۋرۈك بولۇپ ، تۆت تۆشۈكلۈك (ھەر تۆشۈكى سەككىز مېتىر) ، 32.5 مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى ، تىك تۆت بۇلۇڭ شەكىللىك پولات چۆنقلىق بېتون كۆۋرۈك قىلىپ لايىھىلەنگەن . ئاستىنقى قىسمىدا يەڭگىل گۈندە بولۇپ ، كۆۋرۈك يۈزى- نىڭ كەڭلىكى يەتتە مېتىر ، ئېغىرلىق كۆتۈرۈشچانلىقى : ئاپتوموبىل 15 - دەرىجە ، پرېتسېپ 80 - دەرىجە . كۆۋرۈكنى ئاقسۇ تاشيول باش ئۇچاستېكسى لايىھىلىدى ، ئوتتۇرا تېپتىكى كۆۋرۈك سېلىش ئەترىتى سالدى ، شۇ يىلى 5 - ئايدا پۈتتى . 165 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى ،

ھەر مېتىرىنىڭ تەننەرخى 5077 يۈەن بولدى .

3 . ناھىيە ـ يېزا كۆۋرۈكى

1) تەلۈچۈك كۆۋرۈكى بۇ كۆۋرۈك X345 لىنىيىسىنىڭ k0+350 نۇقتىسىغا ، ناھىيە بازىرىنىڭ تۆشۈكلۈك بىر كىلومېتىر شىمالىدىكى تەلۈچۈك دەرياسىغا سېلىنغان بولۇپ ، ئۇچ تۆشۈكلۈك (ھەر تۆشۈكى 16 مېتىر) ، 62 مېتىر قىلىپ لايىھىلەنگەن . ئۇنىڭ ئاستىنقى قىسمىدا ئېغىرلىق كۈچى گۈندىسى بار ، ئۈستۈنكى قىسمى ئىچى كاۋاك قوش ئەگمىلىك ، يۈزىنىڭ كەڭلىكى توققۇز مېتىر ، ئىككى تەرىپىگە 0.9 مېتىر كەڭلىكتە پىيادىلەر يولى ياسالغان . ئېغىرلىق كۆتۈرۈشچانلىقى : ئاپتوموبىل 13 ـ دەرىجە ، پرېتسېپ 60 ـ دەرىجە . 1982 ـ يىلى قۇرۇلۇش باشلىنىپ ، 1983 ـ يىلى 9 ـ ئايدا پۈتتى . 171 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى ، ھەر مېتىرىنىڭ تەننەرخى 2758 يۈەن بولدى .

2) تاتما كۆۋرۈكى بۇ كۆۋرۈك X349 لىنىيىسىنىڭ k0+050 نۇقتىسىغا ، ناھىيە بازىرىنىڭ 27 كىلومېتىر شىمالىدىكى قاپسىلاڭ دەرياسىغا سېلىنغان ، قاتناش نازارىتى كۆۋرۈك قۇرۇلۇش ئەترىتى سالغان . ئۇ بىر تۆشۈكلۈك (30 مېتىر) ، 50 مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى ، پولات چۆنقىلىق كاۋاك بېتوندىن ياسالغان قوش ئەگمە كۆۋرۈك . ئۇنىڭ ئاستىنقى قىسمىدا ئېغىرلىق كۈچى گۈندىسى بار ، يۈزىنىڭ كەڭلىكى يەتتە مېتىر ، ئېغىرلىق كۆتۈرۈشچانلىقى : ئاپتوموبىل 13 ـ دەرىجە ، پرېتسېپ 60 ـ دەرىجە . 1967 ـ يىلى پۈتتى .

3) ئىتتىپاق كۆۋرۈكى X346 لىنىيىسىنىڭ k40+000 نۇقتىسىدىكى تېرەك بازىرىغا يەنى قاپسىلاڭ دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىغا جايلاشقان ، ناھىيە بازىرىغا 40 كىلومېتىر كېلىدۇ ، تېرەك بازىرى بىلەن زاۋۇت ـ كانلارنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدۇ . ئۇ بىر تۆشۈكلۈك (42 مېتىر) ، 48.8 مېتىر قىلىپ لايىھىلەنگەن ، ئاستىنقى قىسمىدا ئېغىرلىق كۈچى گۈندىسى بار ، ئۈستۈنكى قىسمى تاش ئەگمىلىك ، يۈزىنىڭ كەڭلىكى 7.5 مېتىر ، ئېغىرلىق كۆتۈرۈشچانلىقى : ئاپتوموبىل 13 ـ دەرىجە ، پرېتسېپ 60 ـ دەرىجە . 1980 ـ يىلى پۈتتى . 150 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى ، ھەر مېتىرىنىڭ تەننەرخى 3125 يۈەن بولدى .

4) بەخت كۆۋرۈكى X342 لىنىيىسىنىڭ k6+000 نۇقتىسىغا يەنى ناھىيە بازىرىنىڭ 14 كىلومېتىر غەربىي جەنۇبىغا ، مۇزارت دەرياسىنىڭ تۆۋەنكى ئېقىنىغا سېلىنغان . ئۇ ئونباش يېزىسى بىلەن ناھىيە بازىرىنى تۇتاشتۇرىدىغان ئۈدۈل يول ئۈستىدىكى بىردىن بىر كۆۋرۈك . بۇ كۆۋرۈك سەككىز تۆشۈكلۈك (ھەر تۆشۈكى 10 مېتىر) ، 115 مېتىر قىلىپ لايىھىلەنگەن ، قاقما قۇيما تۆۋرۈكلۈك گۈندىسى بار ، ئۈستى پولات چۆنقىلىق بېتون تاختا شەكلىدە . كۆۋرۈك يۈزىنىڭ كەڭلىكى بەش مېتىر بولۇپ ، ئىككى تەرىپىگە 0.75 مېتىرلىق پىيادىلەر يولى ياسالغان . ئېغىرلىق كۆتۈرۈشچانلىقى : ئاپتوموبىل 13 ـ دەرىجە ، پرېتسېپ 60ـ دەرىجە . 1985 ـ يىلى 9 ـ ئايدا پۈتتى .

§ 4 . تىرانسپورت

1 . ئۇلاغ تىرانسپورتى

1) ئۇلاغدا توشۇش باي ناھىيىسىدە ئەگرى ـ توقاي تاغ يوللىرى كۆپ بولغاچقا ،

قەدىمدىن تارتىپ يۇكلەر كۆپىنچە ئات ، ئېشەك ، تۆگە قاتارلىق ئۇلاغلارغا ئارتىپ توشۇلاتتى . بىر ئېشەككە 50 كىلوگرام چامىسىدا يۈك ئارتىلاتتى ، بىر ئادەم 20 ～ 50 ئېشەكنى ھەيدەپ ماڭاتتى . تۆگە ئۇزۇن يوللۇق يۈك توشۇشقا ئىشلىتىلەتتى ، ھەر بىر تۆگىگە 150 ～ 200 كىلوگرام يۈك ئارتىلاتتى .

2) ھارۋىدا توشۇش　20 - ئەسىرنىڭ 40 - يىللىرىدىن ئاخىرلىرىدىن باشلاپ باي ناھىيىسىدە تاشيول ياسىلىشقا باشلىدى ، بۇنىڭ بىلەن ترانسپورت قورالىدىمۇ مۇناسىپ تەرەققىيات بولۇپ ، تۆمۈر چاقلىق ، رېزىنكە چاقلىق ھارۋىلار بارلىققا كەلدى . مىنگونىڭ 36- يىلى (1947 - يىلى) ناھىيە تەۋەسىدە 250 كالا ھارۋىسى ، 30 ئات ھارۋىسى ، 2280 ھارۋا ئېتى ، 120 يۈك ئارتىلىدىغان ئات بار ئىدى .

1956 - يىلى 4 - ئايدا ناھىيىگە قاراشلىق يېراق مۇساپىلىك ئۇلاغ ترانسپورت باشلانغۇچ كوپېراتىپى قۇرۇلدى . ئۇنىڭدا 43 ئەزا ، 37 چوڭ ھارۋا ، 66 ئات ، 37 ئېشەك ، بەش خېچىر ھەم 41 خىزمەتچى خادىم بار ئىدى . 1958 - يىلى باي ناھىيىسى بويىچە ئۇلاغدا توشۇلغان يۈك 6900 توننىغا ، يۈك ئوبوروت مىقدارى 56 مىڭ 100 توننا - كىلومېتىرغا يەتتى . كېيىنكى يىلى ئۇلاغ ترانسپورت كوپېراتىپىنىڭ نامى ناھىيىلىك ئۇلاغ ترانسپورت شىركىتىگە ئۆزگەرتىلىپ ، كوللېكتىپ ئىگىلىكتىكى ترانسپورت كارخانىسىدىن ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ترانسپورت كارخانىسىغا ئايلاندى . بۇ شىركەت باي ناھىيىسىنىڭ ترانسپورت ئىشلىرىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئۈستىگە ئالدى . 1984 - يىلى ئۇ ناھىيىلىك ئاپتوموبىل ئەترىتى بىلەن بىرلەشتۇرۇلدى .

3) ئاپتوموبىل ترانسپورتى　1969 - يىلى 6 - ئايدا 11 ئاپتوموبىل ئاجرىتىلىپ ئاپتوموبىل ئەترىتى قۇرۇلغاندى ، 1972 - يىلى 8 - ئايغا كەلگەندە تارقىتىۋېتىلدى ، 1980- يىلى ئاپتوموبىل ئەترىتى قايتا تەشكىللەندى ، ئۇنىڭدا ئالتە يۈك ئاپتوموبىلى ، بىر ئاپتوبۇس بار ئىدى . 1984 - يىلى ناھىيىلىك ئۇلاغ ترانسپورت شىركىتى بىلەن ناھىيىلىك ئاپتوموبىل ئەترىتى بىرلەشتۇرۇلۇپ ناھىيىلىك ترانسپورت شىركىتى قۇرۇلدى . 1985 - يىلى بايدىن ئاقسۇ ، كۇچا ، توقسۇ ، شايارلارغا شۇنداقلا باي ناھىيىسى تەۋەسىدىكى يېزا ، بازار ، مەيدان ، كانلارغا تۇتىشىدىغان لىنىيىلەر ئېچىلدى . 1989 - يىلى ناھىيە بازىرى بىلەن ئۇرۇمچى ، تۇرپان ، كورلا ، كۇچا ، شايار ، ئاقسۇ قاتارلىق جايلار ئوتتۇرىسىدا ئاپتوبۇس قاتنىدى . شۇ يىلى شىركەتنىڭ 18 ئاپتوموبىلى بولۇپ ، بۇنىڭ 10ى يۈك ئاپتوموبىلى ، سەككىزى ئاپتوبۇس ئىدى . ناھىيە بويىچە يۈك توشۇيدىغان چوڭ ، ئوتتۇرا ۋە كىچىك تراكتور 1588گە يەتتى . ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىنىڭ ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ ، موتسىكلىت ئۇزىنىڭ چاققان ، ئەپچىل ، ئەرزان ھەم قولايلىق بولۇش ئالاھىدىلىكى بىلەن ناھىيە بازىرى ۋە يېزىلاردا ئومۇملاشتى . 1989- يىلى ناھىيە بويىچە يۈك ئوبوروت مىقدارى 453 مىڭ توننا - كىلومېتىرغا يەتتى ، 140 مىڭ يولۇچى (قېتىم) توشۇلدى . 1992 - يىلى بايدىن ئۇرۇمچىگە دۈشەنبە ، چارشەنبە ، شەنبە كۈنلىرى ، قەشقەرگە شەنبە كۈنى قاتنايدىغان كىچىلىك ئاپتوبۇس سىلىندى . 1993 - يىلى ئاپتونوم رايون يول قاتناش بازىرىنى ئېچىۋەتكەندىن كېيىن ئاپتوموبىللار تېزلىكتە كۆپەيىپ ، 2000 - يىلىغا كەلگەندە ناھىيىدىكى ھەر خىل ئاپتوموبىل 2265كە يەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە ئاپتوبۇس 906 ، يۈك ئاپتوموبىلى 1387گە ، چوڭ ، ئوتتۇرا ۋە كىچىك تراكتور 4906گە ، يولۇچى توشۇيدىغان ئۇچ چاقلىق موتسىكلىت 420گە يەتتى . شۇ يىلى يۈك ئوبوروت مىقدارى 98 مىليون 560 مىڭ توننا - كىلومېتىرغا يەتتى ، 128 مىليون 630 مىڭ يولۇچى (قېتىم) توشۇلدى .

باي ناھيىسىنىڭ 1965 ~ 1984 - يىلىغىچە بولغان ئۇلاغ ترانسپورت ئەھۋالى

جەدۋەل : 20 — 2

يىللار	ھارۋا		توشۇلغان يۈك (تونىا)	يۈك ئوبوروت مىقدارى (تونىا - كىلومېتىر)
	ئات ھارۋىسى	ئېشەك ھارۋىسى		
1965	11	12	15630	229641
1966	11	18	2839	87190
1967	11	12	13867	155609
1968	11	12	15353	172189
1969	15	16	13828	153769
1970	12	11	11737	53470
1971	12	15	8075	19379
1972	12	17	12003	24750
1973	14	10	16612	30231
1974	13	6	22285	49951
1975	16	6	25839	58327
1976	17	10	27602	60576
1977	18	19	29422	66852
1978	18	23	35380	124643
1979	10	25	20747	258759
1980	23		21000	252000
1981	8		792	29000
1982	5		4575	104776
1983	14		10436	120000
1984	7	11	24375	365625

باي ناھيىسى بويىچە 1982 ~ 2000 - يىلىغىچە بار بولغان ئاپتوموبىل ۋە يولۇچى، يۈك توشۇش مىقدارى

جەدۋەل : 20 — 3

تۈرلەر / سانى / يىللار	ئاپتوموبىل			يۈك ئاپتوموبىلى		ئاپتوبۇس	
	جەمئىي	يۈك ئاپتوموبىلى	ئاپتوبۇس	توشۇلغان يۈك (تۆمەن تونىا)	يۈك ئوبوروت مىقدارى (تۆمەن تونىا - كىلومېتىر)	توشۇلغان يولۇچى (تۆمەن ئادەم - قېتىم)	يولۇچى ئوبوروت مىقدارى (تۆمەن ئادەم- كىلومېتىر)
1982	8	7	1	0.26	106.5		
1983	8	7	1	0.28	142.5		
1984							
1985	8	7	1	0.30	120		8

166	1	126	0. 25	3	8	11	1986
318	4	153	0. 30	8	8	16	1987
555	6	146	0. 40	7	8	15	1988
615	10	138	0. 40	8	10	18	1989
1803	21	123	0. 30	13	7	20	1990
1250	18	250	2	13	13	26	1991
1450	21	350	2	14	14	28	1992
2250	27	1350	25	52	146	198	1993
3753	20	460	10	163	49	212	1994
3192	20	5566	27	95	547	642	1995
5766	56	15674	69	417	991	1408	1996
6443	41	14285	53	486	1260	1746	1997
6955	50	10623	36	622	1149	1771	1998
12484	57	9298	32	701	1315	2016	1999
12863	59	9856	35	906	1359	2265	2000

§5 . باشقۇرۇش

1 . ئاپپارات

1956 - يىلى 10 - ئايدا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىدە قاتناش بۆلۈمى قۇرۇلدى ۋە 1957- يىلى سانائەت - قاتناش بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى . 1967 - يىلى ناھىيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش قوماندانلىق گۇرۇپپىسى قارىمىقىدا سانائەت - قاتناش - مالىيە - سودا گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى . 1969 - يىلى 4 - ئايدا ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قارىمىقىدا سانائەت - قاتناش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، بۇ بۆلۈم 1974 - يىلى 3 - ئايدا سانائەت - قاتناش ئىشخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى . 1986 - يىلى 11 - ئايدا ناھىيىلىك قاتناش ئىدارىسى قۇرۇلدى .

2000 - يىلى قاتناش ئىدارىسىدا توققۇز كادىر ، بۇ ئورۇننىڭ قارىمىقىدا ترانسپورت شىركىتى ۋە تاشيول ترانسپورت بازىرىنى باشقۇرۇش پونكتى بار بولدى .

2 . قاتناش ترانسپورت ئىشلىرىنى باشقۇرۇش

1) تاشيول ئاسراش　　مىنگونىڭ 31 - يىلى (1942 - يىلى) كۆچا 2 - دەرىجىلىك تاشيول ئۇچاستىكىسى قۇرۇلغان . ئۇچاستىكىدا 12 خادىم ئىشلىدى ، ئۇچاستىكا شىنجاڭ ئۆلكە- لىك تاشيول باش ئىدارىسىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىدە بولغان ، ئۇ كۆچا ، باي ، بۈگۈر ناھىيىلە- رىنىڭ تاشيول ئاسراش - باشقۇرۇش ئىشلىرىغا مەسئۇل بولغان .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، تاشيول ئاسراش ئىشلىرىدا دەرىجىمۇ دەرىجە باشقۇرۇش ، ئايرىم ئاسراشتىن ئىبارەت باشقۇرۇش پرىنسىپى يولغا قويۇلدى . دۆلەت يولى بىلەن ئۆلكە يولىنى باشقۇرۇش - ئاسراش ئىشلىرىنى كەسپىي تاشيول ئاسراش ئۇچاستىكىلىرى ئۈستىگە ئالدى ؛ ناھىيە يولىنى ناھىيىلىك تاشيول ئاسراش ئەتىرىتى ئاسرىدى ؛ يېزا - كەنت تاشيولىنى دېھقان - چارۋىچىلار بوش ۋاقىتلىرىدا ئاسرىدى .

ئۆلكە يولى S307 لىنىيىسىنىڭ باي تەۋەسىدىكى 168 كىلومېتىرلىق بۆلىكىنى باي تاشيول

ئۇچاستىكسى ئاسرىدى ، ئاقسۇ تاشيول باش ئۇچاستىكسى قارىمىقىدىكى باي تاشيول ئۇچاستىكسى دەسلەپتە باي تاشيول رايونى دەپ ئاتالغانىدى ، 1962 - يىلى باي يول ئاسراش ئۇچاستىكسىغا ، 1983 - يىلى باي تاشيول ئۇچاستىكسىغا ئۆزگەرتىلدى . 2000 - يىلى بۇ ئۇچاستىكسىدىكى ئىشچى - خىزمەتچى 146گە يەتتى . ئۇنىڭغا قىزىل ، توقسۇن ، سايرام ، باي ، چوڭ قىمىز ۋە ياقائىرىقتىن ئىبارەت ئالتە يول ئاسراش گۇرۇپپىسى قارىدى .

ناهىيە يولىنى ناهىيىلىك يول ئاسراش ئەترىتى ئاسرىدى ، بۇ ئەترەت 1965 - يىلى قۇرۇلغانىدى . 2000 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچىسى 38گە يەتتى ، 40 كىلومېتىر يولنى ئاسرايدىغان بولدى ، ئەترەتكە ئۇچ يول ئاسراش ئەترىتى قارىدى .

ئاسرىلىۋاتقان يېزا - كەنت يولى 60 بولۇپ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 598.6 كىلومېتىرغا يەتتى .

2) يول مەمۇرىيىتىنى تەكشۈرۈش ئەترىتى بۇ ئەترەت 1993 - يىلى 5 - ئايدا قۇرۇلغان بولۇپ ، كەسپىي جەھەتتە ئاقسۇ يول مەمۇرىيىتىنى تەكشۈرۈش باش ئەترىتىنىڭ يېتەكچىلىكىدىكى مۇستەقىل ھېسابات قىلىدىغان ۋە مۇستەقىل مەمۇرىي قانۇن ئىجرا قىلىدىغان كەسپىي ئورۇندۇر . ئۇنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى تاشيول باشقۇرۇش نىزامىنى ئىجرا قىلىش ، قانۇن بويىچە يول باشقۇرۇش ، يول مۇلكى ۋە يول ھوقۇقىنى قوغداش ، تاشيولنىڭ بىخەتەر - راۋان بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىشتىن ئىبارەت . باي يول ئاسراش ئۇچاستىكسىنىڭ باشلىقى قوشۇمچە ئەترەت باشلىقى بولدى .

3) يول مەمۇرىيىتىنى باشقۇرۇش 1989 - يىلىدىن باشلاپ ناهىيىلىك قاتناش ئىدارىسى يول مەمۇرىيىتىنى باشقۇرۇش خىزمىتىنى ئۈستىگە ئېلىپ ، ئاساسلىقى ناهىيە بازىرىدىن تېرەك كان رايونىغا بارىدىغان 52 كىلومېتىرلىق ئاسفالت يول بىلەن ناهىيە بازىرىدىن چوغتال كۆمۈر كېنىغا بارىدىغان 15 كىلومېتىرلىق ئاسفالت يولنى باشقۇردى . تاشيولغا بۇزغۇنچىلىق قىلىش دېلولىرىنى بىر تەرەپ قىلغاندا ، يول مەمۇرىيىتىنى باشقۇرۇش خادىملىرى ئالاقىدار بەلگىلىمە بويىچە تەربىيىنى ئاساس ، جازانى قوشۇمچە قىلىش پرىنسىپىدا چىڭ تۇردى .

ئۆلكە يولىغا دائىر مەمۇرىي ئىشلارغا ۋىلايەت مەسئۇل بولدى .

باي ناهيىسىدە 1980 ~ 2000 - يىلىغىچە يۈز بەرگەن قاتناش ھادىسىسىگە دائىر مەلۇمات

جەدۋەل : 20 — 4

يىللار	ھادىسە	يارىلانغانلار	ئۆلگەنلەر	ئىقتىسادىي زىيان (تۆمەن يۈەن)	يىللار	ھادىسە	يارىلانغانلار	ئۆلگەنلەر	ئىقتىسادىي زىيان (تۆمەن يۈەن)
1980	72	90	25	13.41	1990	21	9	9	1.90
1981	75	57	19	52.95	1991	30	10	11	14.30
1982	50	41	21	24.57	1992	24	7	10	0.97
1984	38	28	12	26.70	1993	12	5	7	0.75
1985	58	49	17	61.13	1994	88	8	29	0.68
1986	56	40	30	63.50	1997	150	82	43	55
1987	46	20	15	32.45	1998	123	39	35	67
1988	33	18	11	22.10	1999	174	68	27	82.75
1989	33	12	20	70.60	2000	161	140	31	65.55

4) قاتناش نازارەتچىلىكى

1962 - يىلى باي ناھىيىلىك قاتناش پونكتى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈلدى . بۇ پونكت 1973 - يىلى كەسىپ بېجىرىپ ، ناھىيىنىڭ قاتناش باشقۇرۇش ئىشلىرىغا مەسئۇل بولدى . كېيىن باي ناھىيىلىك قاتناش نازارەتچىلىك پونكتىغا ئۆزگەرتىلدى . بۇ پونكتنى 1987 - يىلى 7 - ئايدىن باشلاپ ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى باشقۇردى . 1989 - يىلى 1- ئايدا ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى قاتناش ساقچى ئەترىتى (ئىچكى قىسىمدا قاتناش بۆلۈمى دەپ ئاتالدى) قۇرۇلۇپ ، قاتناش كەسپىنى بېجىردى ۋە قاتناش ۋەقەلىرىنى بىر تەرەپ قىلدى . 1990 - يىلى 7 - ئايدا ئۇنىڭ نامى قاتناش ساقچى چوڭ ئەترىتىگە ئۆزگەرتىلدى . 1988 - يىلىدىن ئىلگىرى ماتورلۇق قاتناش ۋاستىلىرى بىلەن شوپۇرلارنى باشقارۇشقا ۋىلايەتلىك قاتناش نازارەتچىلىكى پونكتى مەسئۇل ئىدى ، 1988 - يىلىدىن باشلاپ ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى قاتناش ساقچى چوڭ ئەترىتى مەسئۇل بولدى .

5) يول بويىنى كۆكەرتىش ئىشلىرى　چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە باي ناھىيىسىدىكى ھۆكۈمەت يولىنىڭ شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان 40 كىلومېتىرلىق بۆلىكىنىڭ بويى كۆكەرتىلگەن ئىدى . مىنگونىڭ 35 - يىلى (1946 - يىلى) 6 - رايون تاشيول قۇرۇلۇش ئىدارىسىنىڭ يول بويىدىكى يېزىلار يولىنىڭ ئىككى قاسىتىغا كۆچەت تىكىشى كېرەك دېگەن تەلىپىگە بىنائەن ، شۇ يىلى ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىدىكى يول بويىغا 500 تۇپ تېرەك تىكىلگەن .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت يول بويىنى كۆكەرتىشكە يۇكسەك ئەھمىيەت بېرىپ ، ھەر مىللەت كادىر - ئاممىسىنى سەپەرۋەر قىلىپ ، يول بويىغا كۆچەت تىكتى . 1995 - يىلىغا كەلگەندە ناھىيە تەۋەسىدىكى ئۆلكە يولىنىڭ كۆكەرتىلگەن مۇساپىسى 80.7 كىلومېتىرغا يېتىپ ، ئومۇمىي مۇساپىنىڭ 48 پىرسەنتىنى ئىگىلدى ؛ ئەمما ناھىيە- يېزا يولىنىڭ كۆكەرتىلىشى ئازراق بولدى . يېزا - كەنت يولىنى كۆكەرتىشنى دېھقان - چارۋىچىلار ھۆددىگە ئالدى ، ئورمان بەلۋېغىنىڭ كەڭلىكى سەككىز مېتىردىن 20 مېتىرغىچە بولدى ، ناھىيە بويىچە يېزا - كەنت يولىنىڭ كۆكەرتىلگەن مۇساپىسى 260 كىلومېتىرغا يېتىپ ، ئومۇمىي مۇساپىنىڭ 46 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلدى . 2000 - يىلى باي ناھىيىسى تەۋەسىدىكى كۆكەرتىلگەن ئۆلكە يولى 103 كىلومېتىرغا ، ناھىيە - يېزا يولى 151.5 كىلومېتىرغا ، يېزا- كەنت يولى 450 كىلومېتىرغا يەتتى .

Ⅱ باب

پوچتا - تېلېگراف

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا باي ناھىيىسىدە باي ، شورلۇق ئېقىن ، قىزىل ، قېمىز ، تامچە بۇلاقتىن ئىبارەت بەش ئۆتەڭ قۇرۇلغان بولۇپ ، ھەر بىر ئۆتەڭدە ئىككى پوچتىكەش ، بىر ھارۋا ، ئىككى ئات بولغان . چىڭ سۇلالىسىنىڭ شۇەنتۇڭ 1 - يىلى (1909 - يىلى) كۇچا پوچتا ئىدارىسى باي ناھىيىسىدە پوچتا ۋاكالەتخانىسى قۇرغان . مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947-

يىلى) 2 ـ ئايدا بۇ ژاكالەتخانا پوچتا ئىدارىسى قىلىندى ھەم كېيىنچە 4 ـ دەرىجىلىك پوچتا ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلىپ ، بىۋاستە ئۆلكىلىك پوچتا ئىدارىسىغا قارىدى .

1949 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ئۇ باي ناھىيىلىك پوچتا ئىدارىسى دەپ ئاتالدى ھەمدە گېزىت-ژۇرنال تارقىتىش كەسپىنى بېجىرىشكە باشلىدى . 1952 ـ يىلىنىڭ باشلىرىدا پوچتا ـ تېلېگراف ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلدى . 1970 ـ يىلىغا كەلگەندە پوچتا ـ تېلېگراف ئىدارىسى پوچتا ئىدارىسى ۋە تېلېگراف ئىدارىسىغا ئايرىلدى . 1974 ـ يىلى بۇ ئىككى ئىدارە يەنە بىرلەشتۇرۇلدى . 1995ـ يىلى ئىدارە قارىمىقىدا 12 پوچتا ـ تېلېگراف پونكىتى بار بولدى . خەت ـ چەك ، ئوراللما ، ئادەتتىكى پېرېۋوت ، تېلېگراممۇ پېرېۋوت ، تېلېگرامما ، ئۇزۇن ۋە قىسقا يوللۇق تېلېفون ، پوچتا پۇل ئامانىتى ، پوچتا ماركىسى توپلاش ، گېزىت ـ ژۇرنال تارقىتىش كەسپىلىرىنى بېجىردى . ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 102گە يەتتى . 1998 ـ يىلى 9 ـ ئايدا پوچتا ـ تېلېگراف ئىدارىسى يەنە بىر قېتىم ئىسلاھ قىلىنىپ ، باي ناھىيىلىك پوچتا ئىدارىسى ۋە باي ناھىيىلىك تېلېگراف ئىدارىسىغا ئايرىلدى .

§1 . پوچتا يوللىرى ۋە مۇئەسسەسە

1 . پوچتا يولى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە يېزا ـ كەنت پوچتا يوللانمىلىرىنى ناھىيە بازىرىدىن يېزىلارغا ئەۋەتىلگەن خىزمەتچى خادىملار ئالغاچ باراتتى . 1954 ـ يىلى پوچتا ئىدارىسىغا يېزا پوچتا خادىملىرى سەپلىنىپ ، پوچتا يولى 171 كىلومېتىرغا ئۇزارتىلدى . 1966 ـ يىلى يېزا پوچتا پونكىتى ئالتىگە ، پوچتا يولىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 1179 كىلومېتىر يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ۋېلىسىپىت پوچتا يولى 540 كىلومېتىر ، ئۇلاغ پوچتا يولى 639 كىلومېتىر . 1985 ـ يىلى ئېلېكتر ئىستانسىسىدىن كۆمۈر كانىغا تۇتىشىدىغان 141 كىلومېتىر-لىق پوچتا يولى ئېچىلدى ؛ شۇ يىلى يېزا ـ كەنت يەتكۈزۈش يولى 1338 كىلومېتىرغا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە موتسىكلىت يولى 56 كىلومېتىر ، ۋېلىسىپىت يولى 1095 كىلومېتىر ، ئۇلاغ يولى 187 كىلومېتىر . پوچتا يوللانمىلىرىنى توشۇش لىنىيىسىمۇ يەتتىگە يەتكۈزۈلدى . يېزا ، كەنت ، مەيدانلارنىڭ ھەممىسىدە پوچتا يوللانمىلىرى تاكى ئەتراپتكىچە يەتكۈزۈپ بېرىلمەيدىغان ، بەزىلىرىدە ھەتتا ئۆيگىچە يەتكۈزۈپ بېرىلمەيدىغان بولدى . ئۇلارغا پوچتا يوللانمىلىرى ھەپتىدە 3 ~ 4 قېتىم توشۇلدى ، ناھىيە بازىرىغا يېقىن كەنت ـ ئەتراپتا ئەرگە ھەپتىدە ئالتە قېتىم توشۇلدى .

1986 ـ يىلى پوچتا يولى يەنە 13 كىلومېتىر ئۇزاردى . شۇ يىلى قىزىل سۇ ئامبىرىدىكى خىزمەتچىلەرنىڭ يوللانما يوللاش ـ قوبۇللاش قېيىنچىلىقىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ، بۇ ئورۇندا ژاكالەتخانا قۇرۇلدى .

1995 ـ يىلى يېزىلاردىكى پوچتا پونكىتى 12گە ، پوچتا يولى يەتتىگە ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 297 كىلومېتىرغا ، يېزىلاردىكى يەتكۈزۈش لىنىيىسى 42گە يەتكۈزۈلدى . پوچتا يوللانمىلىرى ياتۇر ، مىچىڭ ، ئونباش ، داۋانچىلارغا چارشەنبە كۈنى ، ياقائېرىق ، چوڭكۆۋرۈكلەرگە شەنبە كۈنى ، قاراباغ ، قېيىرلارغا سەيشەنبە كۈنى ، قىزىل ، قىزىل سۇ ئامبىرى ، سايرام ، توقسۇنلارغا شەنبە كۈنى يەتكۈزۈلدى . 2000 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە يېزا پوچتا پونكىتى 13كە ، پوچتا يولى بەشكە ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 254 كىلومېتىرغا ، يېزىلاردىكى يەتكۈزۈش لىنىيىسى 51گە يەتتى .

باي ناھىيىسىدىكى پوچتا - تېلېگراف پونكىتلىرىنىڭ ئەھۋالى

جەدۋەل : 20 — 5

تۈرلەر / نامى	قۇرۇلغان ۋاقتى	ئىشچى - خىزمەتچىسى	كەسپى	ئىزاھ
ياقائېرىق پوچتا - تېلېگراف پونكىتى	1966	3	ئادەتتىكى خەت ، زاكاز خەت ، تېز يول- لانما ، پوسۇلكا ، ئادەتتىكى پېرېۋوت ، تېلېگرامما پېرېۋوت ، گېزىت - ژۇرنال	
داۋانچى پوچتا - تېلېگراف پونكىتى	1956	3	ئادەتتىكى خەت ، زاكاز خەت ، تېز يول- لانما ، پوسۇلكا ، ئادەتتىكى پېرېۋوت ، تېلېگرامما پېرېۋوت ، گېزىت - ژۇرنال	
چوڭكۆۋرۈك پوچتا - تېلېگ- راف پونكىتى	1966	2	ئادەتتىكى خەت ، زاكاز خەت ، تېز يول- لانما ، پوسۇلكا ، ئادەتتىكى پېرېۋوت ، تېلېگرامما پېرېۋوت ، گېزىت - ژۇرنال	
قاراباغ پوچتا - تېلېگراف پونكىتى	1961	2	ئادەتتىكى خەت ، زاكاز خەت ، تېز يول- لانما ، پوسۇلكا ، ئادەتتىكى پېرېۋوت ، تېلېگرامما پېرېۋوت ، گېزىت - ژۇرنال	
قېيىر پوچتا - تېلېگراف پونكىتى	1961	2	ئادەتتىكى خەت ، زاكاز خەت ، تېز يول- لانما ، پوسۇلكا ، ئادەتتىكى پېرېۋوت ، تېلېگرامما پېرېۋوت ، گېزىت - ژۇرنال	
قىزىل پوچتا - تېلېگراف پونكىتى	1975	3	ئادەتتىكى خەت ، زاكاز خەت ، تېز يول- لانما ، پوسۇلكا ، ئادەتتىكى پېرېۋوت ، تېلېگرامما پېرېۋوت ، گېزىت - ژۇرنال	
سايرام پوچتا - تېلېگراف پونكىتى	1956	2	ئادەتتىكى خەت ، زاكاز خەت ، تېز يول- لانما ، پوسۇلكا ، ئادەتتىكى پېرېۋوت ، تېلېگرامما پېرېۋوت ، گېزىت - ژۇرنال	
توقسۇن پوچتا - تېلېگراف پونكىتى	1971	2	ئادەتتىكى خەت ، زاكاز خەت ، تېز يول- لانما ، پوسۇلكا ، ئادەتتىكى پېرېۋوت ، تېلېگرامما پېرېۋوت ، گېزىت - ژۇرنال	
ئونباش پوچتا - تېلېگراف پونكىتى	1972	2	ئادەتتىكى خەت ، زاكاز خەت ، تېز يول- لانما ، پوسۇلكا ، ئادەتتىكى پېرېۋوت ، تېلېگرامما پېرېۋوت ، گېزىت - ژۇرنال	
ھەربىي قىسىم پوچتا - تې- لېگراف ۋاكالەتخانىسى	1966	1	ئادەتتىكى خەت ، زاكاز خەت ، تېز يول- لانما ، پوسۇلكا ، ئادەتتىكى پېرېۋوت ، تېلېگرامما پېرېۋوت ، گېزىت - ژۇرنال	
سۇ ئامبىرى پوچتا - تېلېگ- راف ۋاكالەتخانىسى	1986	1	ئادەتتىكى خەت ، زاكاز خەت ، تېز يول- لانما ، پوسۇلكا ، ئادەتتىكى پېرېۋوت ، تېلېگرامما پېرېۋوت ، گېزىت - ژۇرنال	1995 - يىلى تىجارەتتىن توختىدى

2 . پوچتا ئۇسكۇنىلىرى

1953 - يىلىدىن ئىلگىرى باي ناھىيىلىك پوچتا ئىدارىسى پۇقرالارنىڭ ئۆيىنى ئىجارىگە ئېلىپ ئىش بېجىرگەن بولۇپ ، بىر چىسلا تامغىسى بىلەن بىر سۇرۇخ تەخسىسلا بار ئىدى . 1954 - يىلىنىڭ بېشىدا بۇنىڭغا بىر ۋېلىسىپىت ۋە ئۆزلىرى ياسىۋالغان بىر خەت ئايرىش

ساندۇقى قوشۇلدى . 1966 ـ يىلى توققۇز ۋېلىسىپىت ، سەككىز ئۇلاغ بار بولدى .
1969 ـ يىلى كان رايونى بىلەن تاغلىق رايونلارنىڭ پوچتا يوللانمىلىرىنى يەتكۈزۈشكە ئىشلىتىش ئۈچۈن بىر موتسىكلىت بېرىلدى . 1974 ـ يىلى پوچتا يوللانمىلىرىنى توشۇش بىلەن بىرگە يەنە تۇرمۇش ئىشلىرىغا ئىشلىتىش ئۈچۈن بىر 2.5 تونناللىق ئاپتوموبىل بېرىلدى .
1986 ـ يىلى ئاپتوموبىل بىرگە ، موتسىكلىت ئۈچكە ، ۋېلىسىپىت 31گە ، ئۇلاغ ئىككىگە يەتتى .
2000 ـ يىلى ئۈچ ئاپتوموبىل ، ئالتە موتسىكلىت ، ئالتە ۋېلىسىپىت بار بولدى .

باي ناهيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى پوچتا يولى ۋە يېزىلاردىكى پوچتا يوللانمىلىرىنى يەتكۈزۈش لىنىيىسى

جەدۋەل : 6 — 20 بىرلىكى : كىلومېتىر

يىللار	پوچتا يولىنىڭ ئۇزۇنلۇقى	ئاپتوموبىل پوچتا يولى	موتسىكلىت پوچتا يولى	ۋېلىسىپىت پوچتا يولى	ئۇلاغ پوچتا يولى	يېزىلاردىكى يەتكۈزۈش لىنىيىسى	موتسىكلىت لىنىيىسى	ۋېلىسىپىت لىنىيىسى	ئۇلاغ لىنىيىسى
1985	141		17	44	80	1338	56	1095	187
1986	154	13	17	44	80	1338	56	1095	187
1987	245	184	23	21	17	1338	56	1095	187
1988	245	184	23	21	17	1338	56	1095	187
1989	245	184	23	21	17	1338	56	1095	187
1990	245	184	23	21	17	1338	56	1095	187
1991	245	184	23	21	17	1338	56	1095	187
1992	297	248	23	25		1410	80	1330	
1993	297	248	23	25		1410	80	1330	
1994	297	248	23	25		1410		1330	
1995	297	248	23	25		1410		1330	
1996	297	248	23	25		1410		1330	
1997	297	248	23	25		1410		1330	
1998	342	293	24	25		1385	55	1330	
1999	254	229	24	25		1385	55	1330	
2000	254	284	24	25		1375	55	1330	

§2 . پوچتا كەسپى

1 . خەت ئالاقىسى

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە باي ناهيىسىدە ئۆتەڭ قۇرۇلغاندا ھەربىي ، ھۆكۈمەت خەت ـ

ئالاقىلەرلا يەتكۈزۈلۈپ ، شەخسىلەرنىڭ خەت - ئالاقىلىرى ئاساسەن قوبۇل قىلىنمىغان . مىنگو-نىڭ 1 - يىلى (1912 - يىلى) پوچتا ۋاكالەتخانىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، خەت - ئالاقە كەسپى بېجىرىلىشكە باشلىغان . پوچتا يوللانمىلىرى ھەپتىدە بىر قېتىم ، كۈچا بىلەن ئاقسۇ ئارىلىقىدىلا يوللانغان ، بايدىن ئۆتكەندە باينىڭ يوللانمىلىرى بايغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەن . بايدىكى پوچتا ۋاكالەت-خانىسى پوچتا يوللانمىلىرىنى ئۆتكۈزۈپ بېرىش ۋە ساقلاپ بېرىش ۋەزىپىسىنىلا ئۆتىگەن . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن يەنى 1950 - يىلىنىڭ ئۆزىدىلا ناھىيىلىك پوچتا ئىدارىسى 8504 پارچە خەت يەتكۈزگەن . 1956 - يىلى بېجىرىلىدىغان خەت تۇرى ئاددىي بىر خىلدىن كۆپىيىپ باھاسىغا كاپالەتلىك قىلىنىدىغان خەت ، زاكاز خەت ، ئالاھىدە زاكاز خەت كەسىپلىرى بارلىققا كەلدى . 1986 - يىلى 220 مىڭ پارچە خەت بىر تەرەپ قىلىندى . 2000-يىلى 164 مىڭ پارچە خەت بىر تەرەپ قىلىنىپ ، 180 مىڭ يۈەن كىرىم قىلىندى .

2 . تېز يوللانما

1989 - يىلى 7 - ئايدىن باشلاپ تېز يوللانما كەسپى يولغا قويۇلۇپ ، شۇ يىلىنىڭ ئۆزىدىلا 31 مىڭ 864 پارچە تېز يوللانما بېجىرىلدى . 1995 - يىلى 63 مىڭ 275 پارچە تېز يوللانما بېجىرىلىپ ، 16 مىڭ 252 يۈەن كىرىم قىلىندى . 1997 - يىلى بۇ كەسىپ توختىتىلدى .

3 . مەخپىي ھۆججەت كەسپى

1956 - يىلىدىن ئىلگىرى مەخپىي ھۆججەت كەسپىنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك قاتناش ئىدارىسى بېجىرىپ كەلگەنىدى . بايغا كېلىدىغان مەخپىي ھۆججەتلەر ھەربىي ماشىنىدا توشۇلاتتى ۋە مەخ-سۇس بىر ئادەم يەتكۈزەتتى . 1957 - يىلى 3 - ئايدا مەخپىي ھۆججەت بىلەن ئادەتتىكى يوللانما كەسپى بىرلەشتۈرۈلۈپ ، مەخپىي ھۆججەت توشۇيدىغان خادىم پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسىگە قارايدىغان قىلىندى ، مەخپىي ھۆججەت - ئالاقىلەر ئاپپاراتى قۇرۇلۇپ ، ئۇنىڭغا مەخسۇس خادىم ياكى قوشۇمچە خادىم سەپلەندى ، مەخپىي ھۆججەتلەرنى قوبۇل قىلىش ، يەتكۈزۈش ئىشى مەخسۇس بېجىرىلدى . ئادەتتە يىلىغا ئوتتۇرىچە 500 پارچە بېجىرىلگەن بولسا ، ئەڭ كۆپ بېجىرىلگەن يىلى يەنى 1994 - يىلى 780 پارچىغا يەتتى . 2000 - يىلى 489 پارچە بېجىرىلىپ 1200 يۈەن كىرىم قىلىندى .

باي ناھىيىسىنىڭ 1981 ~ 2000 - يىلىغىچە بولغان پوچتا - تېلېگراف كەسپىي تىجارىتى

جەدۋەل : 20 — 7

تۈرلەر / يىللار	پوچتا - تېلېگراف كەسپى		پوچتا تىجارەت كىرىمى (تۇمەن يۈەن)	خەت		مەخپىي ھۆججەت		پوسۇلكا		پېرېۋوت چېكى		گېزىت - ژۇرنال		
	ئومۇمىي سومىسى (تۇمەن يۈەن)	كىرىمى (تۇمەن يۈەن)		سانى (تۇمەن پارچە)	كىرىمى (تۇمەن يۈەن)	سانى (تۇمەن پارچە)	كىرىمى (تۇمەن يۈەن)	سانى (تۇمەن دانە)	كىرىمى (تۇمەن يۈەن)	سانى (تۇمەن پارچە)	كىرىمى (تۇمەن يۈەن)	جەمئىي گېزىت (تۇمەن نۇسخا)	جەمئىي ژۇرنال (تۇمەن نۇسخا)	كىرىم (تۇمەن يۈەن)
1981	16.85	16.82		27.90		714		5089		17758		198.80	14.50	
1982	15.35	15.39		26.90		710		5100		17600		204	13.30	

	7	93.19		18798		5442		544		23.90		17.42	16.28	1983
	8.9	102		20572		5179		614		26.06		21.78	17.17	1984
	20.20	210		22947		5316		653		30.50		24.37	19.02	1985
	20	197		22100		5210		640		25		27.26	19.39	1986
	22.15	215.40		27606		6559		743		31.84		33.15	21.79	1987
	23.24	188.70		29445		6561		536		34.60		45.50	28.30	1988
4.7	16.28	153.40	5.26	29950	3.78	4476	0.73	560	14.79	30.29		55.66	33.35	1989
	16.54	160.20		29996		4218		620		28.88		63	36.20	1990
18.50		163		31841		3678		710		37.81			73.99	1991
	20.62	180.74		37501		3381		770		39.45			87.58	1992
		201.80		34952		3382				54.60	52.30	105.10	95.80	1993
12.5	19.27	165	13.10	35279	3.60	3849	0.14	780	5.80	38	57.88	161.79	112.50	1994
	17.92	162.20		34718	4.14	4349		704		47.95		252	163	1995
	14.34	157.05		37220		5244		720		48.23			290.38	1996
	12.05	154.50		41593		5117		390		28.60			381.50	1997
24	14	174	33	41252	11	4907		360	16	17.50	127	127	57	1998
27	13.47	184.60	35	42733	14	5603		290	16	16.60	145	145	64	1999
32	12.33	182.90	37	31646	16	6104		489	18	16.40	175	175	73	2000

ئىزاھ: 1998 - يىلىدىن باشلاپ پوچتا - تېلېگراف كەسپى تېلېگرافنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ

4. پوسۇلكا

مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) 9 - ئايدا 4 - دەرىجىلىك پوچتا ئىدارىسى قۇرۇلغاندا پوسۇلكا قوبۇل قىلىش - يوللاش كەسپى يولغا قويۇلغان. ئۇ چاغدا شارائىت چەكلىك بولغاچقا، ئۆلكە تەۋەسىدىلا پوسۇلكا قوبۇل قىلىش - يوللاش كەسپى بېجىرىلگەنىدى. ۋەزىيەت مۇقىم بولمىغان چاغلاردا توختاپ قالاتتى، توختاپ قالغاندىن سىرت ھەر دېسىلا ۋاقىت ئۆزىراپ كېتەتتى. ئېھتىياج قىلمىسا يېرىم يولدا يوقاپ كېتەتتى، پوچتا ئىدارىسى ئۇنىڭ ئۈچۈن تۆلەم بېرىشكە مەسئۇل بولمايتتى. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ئىچكىرى ئۆلكە-لەرگىچە پوسۇلكا قوبۇل قىلىدىغان ۋە يوللايدىغان كەسىپنى يولغا قويدى. 1956 - يىلى 557 پوسۇلكا قوبۇل قىلىندى ۋە ئەۋەتىلدى. 1986 - يىلى 5210غا يەتتى. 1995 - يىلى 4349 پوسۇلكا قوبۇل قىلىنىپ ۋە ئەۋەتىلىپ، 41 مىڭ 440 يۈەن كىرىم قىلىندى. 2000 - يىلى 6104كە يېتىپ، 160 مىڭ يۈەن كىرىم قىلىندى.

5. پېرىۋوت

پېرىۋوت كەسپى مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) 9 - ئايدا باشلانغان بولۇپ، دەسلىپىدە ئۆلكە ئىچىدىكى جايلارغىلا پېرىۋوت قىلىنغان، بىراق راۋانلىقىغا كاپالەتلىك قىلىنمىغان. 1950 - يىلى 142 پارچە پېرىۋوت چېكى يوللانغان. پېرىۋوت چېكى ئەڭ كۆپ يوللانغان يىل 1997 - يىلى بولۇپ، 41 مىڭ 593 پارچىگە يەتتى. 1998 - يىلىدىن باشلاپ ئازىيىشقا باشلىدى. 2000 - يىلى 31 مىڭ 646 پارچە چەك پېرىۋوت قىلىنىپ، 375 مىڭ يۈەن كىرىم قىلىندى.

6 . پوچتا پۇل ئامانىتى

پوچتا پۇل ئامانىتى 1987 - يىلى 11 - ئايدىن باشلاپ يولغا قويۇلدى . 1995 - يىلىنىڭ ئاخىرى ئامانەت قالدۇقى 5 مىليون 505 مىڭ يۈەنگە ، 2000 - يىلىنىڭ ئاخىرى 14 مىليون 150 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

7 . گېزىت - ژۇرنال سېتىش ۋە مۇشتەرى توپلاش

گېزىت - ژۇرنال تارقىتىش كەسپى 1950 - يىلى 7 - ئايدىن باشلاپ يولغا قويۇلدى . 1959- يىلى 564 مىڭ نۇسخا گېزىت - ژۇرنال تارقىتىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە گېزىت 548 مىڭ نۇسخا ، ژۇرنال 16 مىڭ نۇسخا . 1986 - يىلى گېزىت 1 مىليون 970 مىڭغا ، ژۇرنال 200 مىڭغا يەتتى . 1988 - يىلىدىن باشلاپ ، گېزىت - ژۇرناللارنىڭ باھاسى ئۆسۈپ كەتكەچكە ، خەتلىنىدىغانلار ۋە سېتىۋالىدىغانلار زور دەرىجىدە ئازىيىپ كەتتى . شۇ يىلى جەمئىي 1 مىليون 887 مىڭ نۇسخا گېزىت ، 232 مىڭ 400 نۇسخا ژۇرنال تارقىتىلدى . 1995 - يىلى گېزىت 1 مىليون 620 مىڭ نۇسخىغا ، ژۇرنال 180 مىڭ نۇسخىغا يەتتى . 2000 - يىلى خەتلەنگەن قوبۇل قىلىنغان تۇرلۇك گېزىت 1 مىليون 829 مىڭ نۇسخىغا ، ژۇرنال 123 مىڭ 300 نۇسخىغا ، كەسپىي كىرىم 315 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

8 . پوچتا ماركىسى توپلاش

بۇ كەسىپ 1990 - يىلى 3 - ئايدىن باشلاپ يولغا قويۇلۇپ ، شۇ يىلىنىڭ ئۆزىدىلا 11 مىڭ 572 پارچە خاتىرە پوچتا ماركىسى سېتىلدى . 1996 - يىلى 12 - ئاينىڭ 25 - كۈنى پوچتا ماركىسى توپلاش جەمئىيىتى قۇرۇلۇپ ، 130 ئەزا قوبۇل قىلىندى . 2000 - يىلى ئەزا 150كە يەتتى ، 83 مىڭ 304 پارچە خاتىرە پوچتا ماركىسى سېتىلىپ ، 250 مىڭ يۈەن كىرىم قىلىندى .

§ 3 . تېلېگراف

1 . تېلېفون

1) ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون 1958 - يىلىدىن ئىلگىرى باي ناھىيىسىدە ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ئالاقىسى يوق ئىدى ، قوشنا ناھىيىلەر ۋە ئاپتونوم رايون بىلەن بولغان ئۇچۇر ئالاقىسى سىمسىز تېلېگرامما ۋە پوچتا ئارقىلىق بولاتتى . 1959 - يىلى بايدىن ئاقسۇغا تۆت مىللىمېتىرلىق تۆمۈر سىم تارتىلدى ، شۇنىڭدىن كېيىن ئاقسۇدىن ئۆلكىنىڭ جاي - جايلىرىغا مىللىمېتىرلىق يوللۇق تېلېفون ئالاقىسى ئۇلاندى . 1979 - يىلى كۆچا بىلەن باي ئارىلىقىغا 7×1.8 مىللىمېتىرلىق قوغۇشۇن سىم تارتىلدى ، كېيىنكى يىلىنىڭ ئاخىرىدا باي ناھىيىلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسى يۆكلىمە دولقۇنلۇق ئاپپاراتتىن بىرنى ، مايدا ماڭىدىغان ئاپپاراتتىن ئۇچنى ھەمدە باتارىيە ، توك تەقسىملەش ساندۇقى قاتارلىق قوشۇمچە ئۈسكۈنىلەرنى ئورنىتىپ ، شۇنىڭغا ماس ھالدا يۆكلىمە دولقۇن ئىشخانىسىنىمۇ قۇردى . بىراق كۆچا بىلەن بولىدىغان كەسپىي مۇئامىلە ئاز ، سىم يولىنىڭ تەڭشىلىشى مۇڭاپىق بولمىغاچقا ، ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون يەنىلا ئاقسۇ ئارقىلىق ماڭىدى . 1977 - يىلى باي - ئاقسۇ لىنىيىسى پوتۇنلەي يېڭىلاندى ، تۆت

مىللىمەتىرلىق بىر جۈپ مىس ئورالما سىم تارتىلدى . شۇ يىلى يۈكلىمە دولقۇن ئىشخانىسى سىغىمى كېڭەيتىلگەن يۈكلىمە دولقۇن ئاپپاراتىدىن بىرنى ئورناتتى . 1986 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە يۈكلىمە دولقۇن ئىشخانىسى ئۈچ يوللۇق يۈكلىمە دولقۇنلۇق تېرمىنال ئاپپاراتتىن ئىككىنى ، تۆۋەن ئاۋازلىق 12 يوللۇق ئاۋاز كۈچەيتىش ئاپپاراتىدىن بىرنى ، يۇقىرى ئاۋازلىق 12 يوللۇق ئاۋاز كۈچەيتىش ئاپپاراتىدىن بىرنى ئورناتتى . 1987 ـ يىلى DD14 تىپلىق ئۇزۇن يوللۇق يېرىم ئاپتوماتىك نومۇر يوللاش ئۈسكۈنىسىدىن بىرنى ئورنىتىپ ، توك يولىنىڭ سۈپىتى ، سۆزلىشىش سۈپىتى ، ئۇنۇملۇك ئۇلىنىش نىسبىتىنى ئۆستۈردى . 1985 ـ يىلى ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون يولى ئالتىگە ، ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ئۈسكۈنىسى ئىككىگە ، تىجارەت مىقدارى 26 مىڭ 924كە يەتتى . 1986 ـ يىلى ئىككى توك يولى كۆپەيتىلدى ، يىللىق تىجارەت مىقدارى 31 مىڭ 145كە يەتتى . 1993 ـ يىلى 2000 توچكىلىق پروگراممىلىق ئاپتوماتىك كوممۇتاتور ئورنىتىلىپ ئىشقا كىرىشتۈرۈلۈپ ، دۇنيانىڭ جاي ـ جايلىرىغا بىۋاستە تېلېفون بەرگىلى بولىدىغان بولدى ، ئالاقىلىشىش ۋاستىسى ئىلغار ، تېز ، توغرا بولدى . شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە 2 ـ ئەۋلاد چوڭ يانفون كەسپى يولغا قويۇلدى . شۇ يىلى ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون يولى 18گە يەتتى ، ئىككى ئۇزۇن يوللۇق كوممۇتاتور يېڭىلىنىپ ، سۆزلىشىش سۈپىتى ۋە سۈرئىتى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى . 1995 ـ يىلى 10 ـ ئايدا باي بىلەن كۇچانىڭ يەرلىك تور نۇر كابېل قۇرۇلۇشى پۈتۈپ ، باينىڭ ئۈچۈر يەتكۈزۈشى تەقلىدىي باسقۇچتىن سىفىرلىق دەۋرگە كىردى . 2000 ـ يىلى باي ـ ئاقسۇ نۇر كابېل لىنىيىسى پۈتۈپ ، ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون لىنىيىسى 150كە يەتتى . ئالاقىلىشىش تېخنىكا قۇلايلاشتى ، سۆزلىشىش سۈپىتى ۋە سۈرئىتى زور دەرىجىدە ئۆستى . شۇ يىلى ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون كەسپىنىڭ مىقدارى ئىككى مىڭ 37.26 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

2) بازار رايونى تېلېفونى 1956 ـ يىلى باي ناهيىسىگە بازار ئىچىدە ئىشلەيدىغان تېلېفون ئورنىتىلدى . 1957 ـ يىلى 1 ـ ئايدا 50 توچكىلىق ماگنىتلىق كوممۇتاتور — p ئورنىتىلىپ ، بازاردىكى 27 ئورۇنغا تېلېفون چۈشۈرۈلدى . 1965 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدىن ئىلگىرى تېلېفون سىملىرى يالىڭاچ بولۇپ ، ئۇزۇنلۇقى 12 كىلومېتىر كېلەتتى ، تېلېفون سىمىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 27 جۈپ كىلومېتىر ئىدى . 1966 ـ يىلى ناهىيە بازىرىغا 6.0 كىلومېتىرلىق كابېل تارتىلدى . ئۆزەكلىك سىمىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 32.8 جۈپ كىلومېتىر ، ماگنىتلىق كوممۇتاتور 150 توچكىلىق ، سىغىمچانلىقى 101 توچكا بولدى . 1978 ـ يىلى بازار رايونىدىكى ماگنىتلىق كوممۇتاتورنىڭ سىغىمچانلىقى 200 توچكىغا كېڭەيتىلدى . 0.9 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا 80 جۈپ ئىككى كابېل كۆمۈلدى . ئۇنىڭ ئۆزىكىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 136 جۈپ كىلومېتىر ، سىغىمى 156 توچكا ئىدى . 1986 ـ يىلى بازار رايونىدىكى تېلېفون كوممۇتاتورىنىڭ سىغىمچانلىقى 300 توچكىغا ، سىمتاناپ تۆۋرۈكلىرىگە تارتىلغان سىمنىڭ ئۇزۇنلۇقى 16 كىلومېتىرغا ، كابېلنىڭ ئۇزۇنلۇقى 4.9 كىلومېتىرغا ، ئورنىتىلغان تېلېفون 242 توچكىغا يېتىپ ، 1959 ـ يىلىدىكىدىن 6.9 ھەسسە ئاشتى . بۇنىڭدىن باشقا يەنە ئۈچ كۆچەيتىش ئاپپاراتى بار بولدى . 1990 ـ يىلى بازار رايونىدىكى تېلېفون 249غا يەتتى ، 300 توچكىلىق كوممۇتاتور ئورنىتىلدى . 1991 ـ يىلى 4 ـ ئايدا 500 توچكىلىق كۆپ تەرەپلىك ئاپتوماتىك تېلېفون ئورنىتىلىپ ، قالاق ئۈسكۈنىلەر ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى ، ئاپتوماتىك ئاپپارات ئۈيى قۇرۇلدى . كوممۇتاتورلارنىڭ سىغىمچانلىقى 1990 ـ يىلىدىكىدىن توپتوغرا 200 توچكا ئاشتى . شۇ يىلىدىكى ئابونېنت 432گە يەتتى ، كابېل 8.9 كىلومېتىر ئۇزارتىلدى . 1993 ـ يىلى 8 ـ ئايدا كوممۇتاتورلارنىڭ سىغىمچانلىقى 2000

سىملىق كۆپ تەرەپلىك تېلېفونغا كېڭەيتىلدى، شۇ يىلدىكى ئابونېنت 520 گە يېتىپ، 1957-يىلىدىكى 27دىن ئازكەم 20 ھەسسە كۆپەيدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە ناھىيە سىرتىغا تارتىلغان كابېل 13.3 كىلومېتىرغا ئۇزارتىلىپ، ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون، شەھەر تېلېفونى، يېزا تېلېفونى مۇلازىمىتى بىرلەشتۈرۈلدى، ئالتە تېلېفونىست بار بولدى. 1995 - يىلى 8 - ئايدا 3000 سىملىق چاڭچۇن HJD04 پروگراممىلىق تېلېفون يولغا قويۇلدى. 1996 - يىلى 10 - ئايدا 8000 سىملىق شاڭخەي بېل S1240 تىپلىق پروگراممىلىق تېلېفونغا ئۆزگەرتىلدى. 2000 - يىلى 4 - ئايدا ناھىيە بازىرىدىكى ئاساسلىق كوچىلارغا IC كارتىلىق تېلېفون ئورنىتىلىپ، ھاجەتمەنلەرنىڭ ئىشلىتىشىگە قولايلىق يارىتىلدى. شۇ يىلى 12 - ئايدا S1240 تىپلىق پروگراممىلىق تېلېفون 8000 سىمدىن 13 مىڭ سىمغا كېڭەيتىلدى، شەھەر تېلېفونى 5818گە، كەسپىي كىرىمى 5 مىليون 218 مىڭ 900 يۈەنگە يەتتى. شۇ يىلدىن باشلاپ، كۆچمە تېلېفون پۇقرالارنىڭ ئائىلىسىگە كىرىشكە باشلىدى.

3) ناھىيە - يېزا - كەنت تېلېفونى　1957 - يىلى يېزىلارغا تېلېفون سىمى تارتىلدى. يىل ئاخىرىدا قىزىل، سايرام، ياقائېرىق، داۋانچىدىن ئىبارەت توت گۈڭشېغا تېلېفون ئورنىتىلدى. 1959 - يىلى مىچىڭ، ئونباشلارغا تېلېفون سىمى تارتىلىپ، شۇ يىللا تېلېفون ئۇلاندى. 1960 - يىلى ناھىيە بازىرىدىن تېرەك كان رايونىغا تاق لىنىيىلىك تېلېفون سىمى تارتىلدى. ناھىيىدىكى توققۇز گۈڭشې، 15 باشقۇرۇش رايونى ھەمدە قىسمەن ئىشلەپچىقىرىش ئەتراپىغا تېلېفون ئورنىتىلدى. 1970 - يىلى سىم يوللىرى يېڭىلاندى. ناھىيە بازىرىدىن غەربتە ياقائېرىققىچە، شەرقتە سايرامغىچە بولغان سىم يوللىرىنىڭ ھەممىسى يېڭىلاندى. 1979-يىلى 7 - ئايدا سايرام، قىزىل، قېيىرلارغا، 9 - ئايدا داۋانچىدىن قاراباغقا سىم تارتىلدى. شۇنىڭ بىلەن ناھىيىدىكى يېزا، مەيدانلارنىڭ يېزا تېلېفون سىم يوللىرى پۈتۈنلەي يېڭىلىنىپ بولدى، سۆزلىشىش سۈپىتى كۆرۈنەرلىك ئۆستى.

1960 - يىلىدىن بۇرۇن يېزا تېلېفونلىرىنىڭ كومۇتاتور سىغىمى 140 توپكا ئىدى، 1966-يىلى 270 توپكىغا، ستولبا يولىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 405 ستولبا - كىلومېتىرغا، ستولبىلارغا تارتىلغان ئوچۇق سىمنىڭ ئۇزۇنلۇقى 400 جۈپ كىلومېتىرغا يەتتى. سىملارنى يېڭىلاش، ئۆزگەرتىش ۋە سىغىمىنى ئاشۇرۇش نەتىجىسىدە 1986 - يىلىنىڭ ئاخىرى يېزىلاردىكى كومۇتاتورلارنىڭ سىغىمى 180 توپكىغا، ستولبا يولىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 778 ستولبا - كىلومېتىرغا، سىم يولىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1544 جۈپ كىلومېتىرغا يەتتى. 1990 - يىلى ئوچۇق سىم يولىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 764 جۈپ كىلومېتىرغا، تېلېفون 261گە يەتتى.

1993 - يىلى كومۇتاتور سىغىمچانلىقى 460قا، ئەمەلىي ئىگىلەنگىنى 222گە، ئاردىن تۇتاشتۇرۇلغان سىم 10 جۈپكە، تېلېفون 263كە يەتتى.

1996 - يىلى 8 - ئايدا جامائەت خەۋپسىزلىكى كۆمۈر كېنى سىستېمىسىدا پروگراممىلىق تېلېفون ئىشلىتىش يولغا قويۇلدى، شۇ يىلى 11 - ئايدا قىزىل يېزىسىدىن قىزىل سۇ ئامبىرىغا نۇر كابېل تارتىلىپ، سۇ ئامبىرى بىلەن قىزىل يېزىسىدا پروگراممىلىق 256 تېلېفون ئىشلىتىلدى. 12 - ئايدا باي ناھىيە بازىرىدىن تېرەك بازىرىغا يېزا تېلېفون نۇر كابېلى تارتىلىپ، پروگراممىلىق تېلېفوندىن 1000ى ئىشلىتىلدى. 1997 - يىلى ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانىدا پروگراممىلىق تېلېفوندىن 1000ى ئىشلىتىلدى. 1998 - يىلى 8 - ئايدا ناھىيە بازىرى - مىچىڭ-ئونباش - چوڭكۆۋرۈك - ياقائېرىق - داۋانچى - قاراباغ يېزا تېلېفونى نۇر كابېلى توري بەرپا قىلىندى. شۇ يىلى 10 - ئايدا مىچىڭ يېزىسىدا 256، ئونباش يېزىسىدا 256، داۋانچى يېزىسىدا

256 ، قاراباغ يېزىسىدا 256 ، سايرام يېزىسىدا 256 پروگراممىلىق تېلېفون ئىشلىتىلدى . شۇ يىلى يېزا تېلېفون كەسپى كىرىمى 1 مىليون 718 مىڭ 500 يۈەنگە يەتتى . 2000 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا يېزا تېلېفون كوممۇتاتۇرىنىڭ سىغىمچانلىقى 3956 توچكىغا ، ئەمەلىي ئىگىلىگەن ئابونېنت 2356گە يەتتى . 2001 - يىلى 3 - ئايدا قېيىر يېزىسى ، قويچىلىق فېرمىسىنىڭ بىر نەچچە لىيەنگە VSAT سۈنئىي ھەمراھ ئارقىلىق قوبۇل قىلىنىدىغان تېلېفون ئورنىتىلىپ ، ھەممە يېزىلارغا تېلېفون تۇتاشتۇرۇلۇپ بولدى .

2 . تېلېگراممىا

باي ناھىيىسىنىڭ تېلېگراممىا كەسپى كېيىنرەك باشلانغان ، 1955 - يىلى 15 ۋاتلىق ئىككى كىچىك راتسىيە سەپلەپ بېرىلگەن . شۇ يىلى 7 - ئايدا ئاقسۇ بىلەن تېلېگراممىا ئالاقىسى قىلىنغان . 1960 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ئۇيغۇرچە تېلېگراممىا يولغا قويۇلدى ، 1970- يىلىدىن باشلاپ سىملىق تېلېگراممىا ئىشلىتىلدى . 1975 - يىلى 55 تىپلىق بىر تېلېتايپ كۆپەيدى ، باي بىلەن ئاقسۇ ئارىلىقىغا تېلېكس توك يولى تارتىلدى .

1986 - يىلى تاق لىنىيىلىك يۆكلىمە دولقۇنلۇق بىر تېلېگراممىا ئاپپاراتى ئورنىتىلىپ ، باي بىلەن ئاقسۇ ئارىلىقىغا يۆكلىمە دولقۇنلۇق تېلېگراممىا يوللاندى . شۇ يىلى ئىككى ئوتتۇرىدا يوللانغان ۋە قوبۇللانغان تېلېگراممىا 25 مىڭغا يېتىپ ، 1985 - يىلىدىكىدىن 19 % ئاشتى . 1988- يىلى باي ناھىيىسىنىڭ تېلېگراممىا كەسپى مەملىكەت بويىچە ئاپتوماتىك ئۇلاپ يەتكۈزۈلىدىغان تېلېگراممىا سىستېمىسىغا كىرگۈزۈلۈپ ئۇنۇمى نەچچە 10 ھەسسە ئاشۇرۇلدى . تېلېگراممىا شىفىر- لىرىنى ئۇيغۇر ، خەنزۇ تىللىرىغا تەرجىمە قىلىدىغان ماشىنىنىڭ سۈرىتى ئادەم كۆچى بىلەن قىلىنىدىغان تەرجىمىگە قارىغاندا 10 ھەسسەدەك ئاشتى .

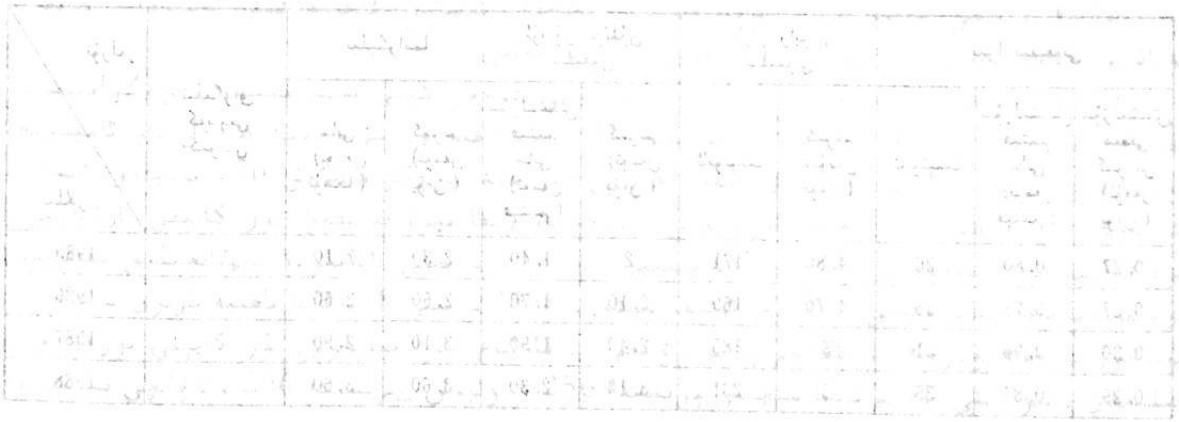
1992 - يىلى سوۋغات تېلېگراممىسى يولغا قويۇلدى . 1993 - يىلى يوللانغان ۋە قوبۇللانغان تېلېگراممىا 53 مىڭ 900گە يەتتى . 1994 - يىلىدىن باشلاپ ، تېلېگراممىا مىقدارى ئازىيىشقا قاراپ يۈزلەندى . 1995 - يىلى يوللانغان ۋە قوبۇللانغان تېلېگراممىا 46 مىڭ 600گە يەتتى ، 2000 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە 28 مىڭ 800گە ، كەسپىي كىرىمى 35 مىڭ يۈەنگە چۈشۈپ قالدى .

باي ناھىيىسىنىڭ 1985 ~ 2000 - يىلىغىچە بولغان تېلېگراف كەسپىي كىرىم ئەھۋالى

جەدۋەل : 20 — 8

تۈرلەر / يىللار	تېلېگراف كەسپىي كىرىمى	تېلېگراممىا		ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون		بازار رايونى تېلېفونى		يېزا تېلېفونى		
		سانى (تۆەن نۇسخا)	كىرىم (تۆەن يۈەن)	سۆزلىشىش قېتىم سانى (تۆەن قېتىم)	كىرىم (تۆەن يۈەن)	ئابونېنت	كىرىم (تۆەن يۈەن)	ئابونېنت	سۆزلىشىش قېتىم سانى (تۆەن قېتىم)	سۆزلىشىش ھەققى كىرىمى (تۆەن يۈەن)
1985		2.10	2.30	1.40	2	171	4.80	26	0.80	0.27
1986		2.60	2.60	1.70	2.10	169	4.70	28	0.78	0.27
1987		2.90	3.10	1.90	2.40	185	5	31	0.90	0.30
1988		3.60	3.60	2.30	3.10	231	5	35	0.85	0.29

0.20	0.59	35	6.40	237	3	2.20	4.30	4.30		1989
0.20	0.59	35	6.80	246	2.60	1.90	4.60	4.60	27.60	1990
0.46	0.51	35	9.60	349	4.70	1.90			31.20	1991
0.68	0.76	35	10.73	427	13.39	2.23	9.88	5.22	38.40	1992
0.75	0.84	36	15.38	520	17.59	2.75	15.76	5.39	52.82	1993
0.90	0.66	47	55.35	760	18.72	4.29	13.76	4.83	89.36	1994
	0.46	74	128.53	1515	39.26	15.76	10.72	4.66	217.17	1995
	1.05	391	198.24	2493	80.44	53.31	12.36	4.54	423.79	1996
		38	423.13	3778	125.67	55.43	10.93	4.18	557.56	1997
		1097	433.16	3721	142.39	79.62	8.95	3.92	669.51	1998
		1667	582.91	4623	144.53	105	5.98	3.78	733.43	1999
		2431	521.89	5611	314.42	118.51	3.51	2.88	843.83	2000

پنجمین برنامه قسم

سودا

يىگىرمە بىرىنچى قىسىم

سودا

ناهىيە تەۋەسىدە خېلى بۇرۇنلار سودا بازارلىرى بار ئىدى .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن «ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇپ ، تەمىنلەشكە كاپالەتلىك قىلىش» فاكتورىنى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ ، بازار - يېزا ئوتتۇرىسىدا ماددىي ئەشيا ئالماشتۇرۇلۇپ ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا ۋە تەمىنات - سودا كوپېراتىپى سودىسى ئاساسىي يول قىلىنغان سودا توري تەدرىجىي بەرپا قىلىندى .

1978 - يىلدىن كېيىن ، ناهىيىدە سودا تۈزۈلمىسى ئىسلاھ قىلىنىپ ، دۆلەت ئىگىلىكى ، كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكى ۋە خۇسۇسىي مۇلۇكچىلىكتىن ئىبارەت كۆپ خىل ئىگىلىك تەركىبى ، كۆپ خىل ئىگىلىك شەكلى ۋە كۆپ خىل ئوبوروت يوللىرىدىن ئىبارەت ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىلىرى بەرپا قىلىنىپ ، تاۋارلارنىڭ ئوبوروت مىقدارى زور ھەجمىدە ئاشتى ، خەلق ئاممىسىنىڭ ئىستېمال قۇرۇلمىسىدا زور ئۆزگىرىش بولدى . 1993 - يىلى ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى ئۆزگەرتىش مۇھىم نۇقتا قىلىنغان كارخانا ئىسلاھاتى داۋاملىق ئەمەلىيلەشتۈرۈلدى ۋە چوڭقۇرلاشتۇرۇلدى . ناهىيىنىڭ دۆلەت سودىسىنىڭ بازار ئىگىلەش سالمىقى كارخانىلارنىڭ يۈكى ئېغىر بولۇش ، باشقۇرۇش ئاجىز بولۇش قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن يىلمۇ يىل تېز تۆۋەنلەپ كەتتى . 1995 - يىلى تەمىنات - سودا كوپېراتىپى سىستېمىسىدا «ئۇچنى بېكىتىش ، بىرگە كاپالەتلىك قىلىش »تىن ئىبارەت ئىگىلىك باشقۇرۇش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ ، «بىر كەسىپنى ئاساس قىلىش ، كۆپ خىل ئىگىلىك بىلەن شۇغۇللىنىش ، ئومۇميۈزلۈك تەرەققىي قىلىش» يولغا قەدەم قويۇلدى ، ئەمەلىي كۈچ ئۈزلۈكسىز ئاشتى ؛ تەمىنات - سودا كوپېراتىپ سودىسى قېيىن ئەھۋالدىن تەدرىجىي گۇللىنىش يولغا يۈزلەندى . 1997 - يىلى باي ناهىيىسى دۆلەت ئىلكىدە بولمىغان ئىگىلىكنى دادىل تەرەققىي قىلدۇرۇپ ، سودا ئىگىلىكىنىڭ تېز تەرەققىي قىلىشىنى ئىلگىرى سۈردى .

2000 - يىلى ناهىيىنىڭ سودا ئىشلىرىدا ، كۆپ خىل ئىگىلىك شەكلى ، كۆپ خىل ئىگىلىك ئۇسۇلى ، كۆپ خىل ئوبوروت يولى ۋە تولۇق ئېچىۋېتىلگەن ئوبوروت ۋەزىيىتى شەكىللەندى ، تاۋار ئوبوروتىنىڭ كۆلىمى كۆندىن - كۈنگە كېڭەيتىلدى . ناهىيىنىڭ سانائەت ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىقىغا مەدەت بېرىلدى ، بازار ئېھتىياجى قاندۇرۇلدى . 2000 - يىلى ناهىيە بويىچە ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى 1954 - يىلدىكى 2 مىليون 636 مىڭ يۈەندىن 161 مىليون 690 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، 61.34 ھەسسە ئاشتى .

I باب

بازار سودىسى

تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىلا ناھىيە تەۋەسىدە بازار سودىسى پەيدا بولغان ، سايرام بىلەن ياقا ئېرىقتا بازار سودىسى گۈللەنگەن ۋە كېيىنكى دەۋرلەرگىچە داۋاملاشقان . چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈلگۈشۇ يىللىرىنىڭ ئاخىرىدا ناھىيە تەۋەسىدە مىلىچ مالىلار تىجارەتچىسىدىن ئۇچى ، خۇمداندىن بىرى بار ئىدى . ناھىيە بازىرىدا ھەپتىدە بىر قېتىم بازار بولاتتى . ئادەتتىكى كۈنلەردە ئېلىم-سېتىم ئىشلىرى ئانچە كۆپ بولمايتتى . مىنگو دەۋرىدە ، ناھىيە بازىرى ۋە سايرام ، ياقا ئېرىق قاتارلىق ئاساسلىق يېزا - بازارلاردا مۇقىم بازار بولاتتى . مىنگونىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ، سىياسىي ۋەزىيەت نىسبەتەن مۇقىم بولغاچقا ، ناھىيىنىڭ سودا ئىشلىرى ئاز - تولا تەرەققىي قىلدى ، ناھىيە بازىرىدا دۇكانلار كۆپەيدى ، بازارمۇ كۆپەيدى . مىنگونىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە سىياسىي ۋەزىيەت قالايمىقانلىشىپ باھا تېز ئۆرلەپ كەتتى ، بازار كاساتلاشتى . مىنگونىڭ 38-يىلى (1949 - يىلى) 20 تونىنا يەرلىك سوپۇن ، 30 تونىنا سۇ يېغى ، 600 پارچىدىن ئارتۇق كىگىز ، 6000 داندىن ئارتۇق رومال سېتىلدى ، باشقا مال ئانچە كۆپ ئەمەس ئىدى .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى بازار كۇنىنى يېڭىۋاشتىن بېكىتتى : ياقا ئېرىقتا چارشەنبە كۈنى ، سايرامدا يەكشەنبە كۈنى ، ناھىيە بازىرىدا دۈشەنبە كۈنى (كىچىك بازار) ۋە جۈمە كۈنى (چوڭ بازار) بولىدىغان بولدى . 50 - يىللاردا ئاشلىق ، ياغلىق دان ، چارۋا قاتارلىق ئاساسلىق ئىشلەپچىقىرىش ، تۇرمۇش ۋاستىلىرىغا قارىتا بىر تۇتاش سېتىۋېلىش ، بىر تۇتاش سېتىش سىياسىتى يولغا قويۇلغاچقا ، بازارغا سېلىنىدىغان تاۋارلار ئازراق بولدى . 1960 - يىلىدىن باشلاپ ، خەلق ئىگىلىكىدە «تەڭشەش ، مۇستەھكەملەش ، تولۇقلاش ، ئۆستۇرۇش» فاڭجېنى يولغا قويۇلدى ، نەتىجىدە بازار سودىسى تەدرىجىي جانلاندى .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە يېزا ئىگىلىك سودا بازارلىرى خاتا ھالدا «كاپىتالىزم تىرىلىدىغان جاي» دەپ قارىلىپ چەكلىمىگە ئۇچرىدى ، بازارلار خارابلىشىپ ، يوقىلىش گىردابىغا بېرىپ قالدى .

1980 - يىلى بازار سودىسى ئەسلىگە كېلىشكە باشلىدى . شۇ يىللىق پۈتۈشۈش سوممىسى 1 مىليون 230 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1984 - يىلىغا كەلگەندە ناھىيە بويىچە ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن ۋە يېڭىدىن ئېچىلغان بازار 10غا يەتتى ھەمدە جايلارنىڭ بازار كۈنى بېكىتىلدى : ناھىيە بازىرىدا جۈمە كۈنى ، داۋانچى يېزىسى بىلەن سايرام يېزىسىدا يەكشەنبە كۈنى ، ياقا ئېرىق ، قىزىل ، قارا باغ يېزىلىرىدا چارشەنبە كۈنى ، ئونباش يېزىسىدا سەيشەنبە كۈنى ، قاراباغ يېزىسىدا دۈشەنبە كۈنى ، چوڭكۆۋرۈك دېھقانچىلىق مەيدانىدا پەيشەنبە كۈنى ، توقسۇن يېزىسىدا شەنبە كۈنى بازار بولىدىغان بولدى . بۇلارنىڭ ئىچىدە ناھىيە بازىرى ، سايرام ۋە ياقا ئېرىق يېزىلىرىنىڭ بازىرى خېلى چوڭ . بازار تازا ئاۋاتلاشقان ۋاقىتلاردا ئاقسۇ ، كۇچا ، شايار ، توقسۇ قاتارلىق ناھىيىلەرنىڭ

سودىگەرلىرىمۇ بۇ بازارلارغا كېلىپ سودا قىلىدۇ . بازارغا سودا ئۇچۇن كەلگەنلەر ئەڭ كۆپ بولغاندا 40 مىڭدىن ئاشىدۇ .

1978 ـ يىلىدىن ئىلگىرى ، بازاردا مۇقىم سودا مەيدانى بولمىغاچقا بازار كۈنلىرى سودىگەرلەر كوچىنى بويلاپ يايما پېيىپ سودا قىلاتتى ، نەتىجىدە بازار قالايمىقان ۋە قىستاڭ بولۇپ كېتەتتى . 1982 ـ يىلىدىن كېيىن سودا بازارلىرى قۇرۇلۇشقا باشلاندى . 1989 ـ يىلىغا كەلگەندە ناھىيىدە 1 مىليون 400 نەچچە مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ ، ئومۇمىي كۆلىمى 94 مىڭ 153 كۇادرات مېتىر كېلىدىغان مال بازىرى ، كۆكتات بازىرى ، مېۋە ـ چېۋە بازىرى ، ئاشلىق ـ ياغ بازىرى ، دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرى سودا بازىرى ۋە سايرام ، ياقا ئېرىق ، قىزىل قېيىر ، قاراباغ ، ئونباشتا مۇقىم سودا ـ سېتىق ئورنى قۇرۇلدى . سودا تۇرى 1981 ـ يىلىدىكى 95 خىلدىن 1090 خىلغا ، كۈندىلىك ئىستېمال بۇيۇمى 26 مىڭ دانىگە يەتتى .

1990 ~ 1993 ـ يىلىغىچە ، 426 كۇادرات مېتىرلىق يېڭىبازار چوشقا گۆشى بازىرى ، 4197 كۇادرات مېتىرلىق يېڭىشەھەر ئىستېمال بۇيۇملىرى بازىرى ۋە 5196 كۇادرات مېتىرلىق يېڭىبازار يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرى ئۇنىۋېرسال بازىرى قۇرۇلدى ، شەرقىي شەھەر ئىستېمال بۇيۇملىرى بازىرى ئۆزگەرتىلدى ، 545 كۇادرات مېتىرلىق شەرقىي چوڭ كۆۋرۈك لاپاسلىق كۆكتات بازىرى قۇرۇلدى . يەككە تىجارەتچىلەر ، كوللېكتىپ ۋە دۆلەت ئىگىلىكىدىكىلەر بازارغا كىردى ، پۈتۈشۈش سوممىسى ھەسسىلەپ ئاشتى ، 1993 ـ يىلدىكى پۈتۈشۈش سوممىسى 60 مىليون 934 مىڭ 500 يۈەنگە يېتىپ ، 1979 ـ يىلدىكىدىن 54 . 49 ھەسسە ئاشتى . 1996 ـ يىلى 200 كۇادرات مېتىرلىق يېڭىبازار گۆش بازىرى ، 1998 ـ يىلى يېڭىبازار دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرى ئۇنىۋېرسال سودا بازىرى قۇرۇلدى . 2000 ـ يىلىغا كەلگەندە ناھىيە بويىچە قۇرۇلغان ئىستېمال بۇيۇملىرى بازىرى 11گە ، ئومۇمىي كۆلىمى 100 مىڭ 551 كۇادرات مېتىرغا ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 13 مىڭ 367 كۇادرات مېتىرغا ، بازارلاردىكى پۈتۈشۈش سوممىسى 35 مىليون 520 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

باي ناھيىسى بويىچە 1979 ~ 2000 ـ يىلىغىچە بازاردا سودا قىلىنغان 15 تۈرلۈك ماددىي ئەشيالارنىڭ پۈتۈشۈش سوممىسى

جەدۋەل : 21 — 1 بىرلىكى : تۆمەن يۈەن

يىللار / سانى / تۈرى	ئومۇمىي سوممىسى	ئاشلىق	ياغلىق دان	تاماكا	گۆش ، تۇخۇم	مەھسۇلاتلىرى	كۆكتات	قۇرۇق ۋە مۆل مېۋە	كۈندىلىك ئىستېمال بۇيۇملىرى	ئوتۇن ، سامان	يېزا ئىگىلىك ئاشلىقىچىترىش ۋاستىلىرى	تېرىلغۇ ئۇلىغى	ئۇي قۇشلىرى	سانائەت بۇيۇملىرى	ئاشلاندۇق بۇيۇملار	باشقىلار
1979	123	9	4	5	17		28	12	0.1	4		11	18		12	3
1980	457	21	34	8	90	1	58	80	2	16	7	82	21	9	8	20
1981	526	24	42	8	105	1	74	89	2.6	16	8	95	24	11	5	21
1982	636	57	58	6	91	3	118	68	1	8.5	1	81	85	25	8	25
1983	679	45	76	5	104	3	133	32	1.5	6	1	143	85	30	1	13
1984	889	57	82	8	117	0.5	172	51	2	11.5	6	247	85	41	1	8

24	3.6	77	151	364	6	15	1.5	96	41	0.7	71	12	113	135	1111	1985
																1986
76	9	208	491	434	37	82	11	81	158	5	255	49	127	127	2150	1987
76	9	248	465	587	65	143.8	19.7	62	235	4	321	45	175	116	2572	1988
84	9	243	549	671.7	88	143	20	106	227	6	364	48	181	110	2850	1989
95	10.5	300	641.1	717	51.5	181.5	23.2	137	291	12	359	56	202	109	3192	1990
100	12	220	798	656.7	29	285	21.5	166.1	227.1	21.3	349.7	63.3	207.7	114	3321	1991
123.5	43.7	373	1491	1005.4	73.6	413.1	34.1	177.4	180	80.1	706.1	73.7	254.7	147.4	5177	1992
105	65.6	447	1670	1226	73	396.9	23	170	366	108.6	1056	83	242	177	6209	1993
102.3	58.2	440	1479.9	743.4	66.2	401	16	133	378	118	1005.5	80.5	348.6	183	5554	1994
148	84	390	1820.5	942.1	165.9	582.6	24.9	229.1	392.7	100.9	1561.6	171.6	311.7	268.9	7194.5	1995
1014		385	2116	879				188	209	111	1332	184	430	296	7144	1996
582		1060	855	431				282	366	122	1353	74	532	417	6074	1997
1288		145	783	1547				364	820	148	1354	113	982	351	7895	1998
1323		627	588	483				238	293	182	1054	127	286	122	5323	1999
751		1162	281	98				134	267	110	423	28	154	144	3552	2000

Ⅱ باب

خۇسۇسىي سودا

مىنگونىڭ 38 ـ يىلى (1949 ـ يىلى) 1 ـ ئايدا ناھىيە بازىرىدا خۇسۇسىي كارخانىدىن تۆتى بار ئىدى . شۇ يىلى 8 ـ ئايدا مۇقىم سودا ئورنى 30غا يەتتى . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇپ 1955 ـ يىلىغىچە ناھىيە بازىرىدا يەككە تىجارەتچى 280گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە مۇقىم تىجارەتچى 265 ، سەييارە تىجارەتچى 15 ئىدى . 1956 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ناھىيىدە ئۇششاق تىجارەت ئورنى 253كە ، ئادەمى 302گە ، مەبلىغى 62 مىڭ 415 يۈەنگە ، قوشۇمچە يېرى 1514 كۋادرات مېتىرغا يەتتى . كاپىتالىستتىن ئۈچ ئورۇن ، تۆت ئادەم بار ئىدى ، ئۇلارنىڭ مەبلىغى 12 مىڭ 454 يۈەن ئىدى . 1956 ـ يىلى خۇسۇسىي سودا سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىلگەندىن كېيىن ، يەككە تىجارەتچىلەرنىڭ كۆپىنچىسى يېزىغا قايتىپ دېھقانچىلىق قىلدى . ناھىيە بويىچە ۋاكالىتەن رەخت ساتىدىغان سودا ئورنىدىن بەشى ، ۋاكالىتەن تۇرلۇك مال ساتىدىغان سودا ئورنىدىن ئىككىسىلا قالدى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە يەككە سودا ئاساسىي جەھەتتىن يوقالدى . 1979 ـ يىلىدىن كېيىن يەككە سودا ئەسلىگە كەلدى ۋە راۋاجلاندى . 1980ـ يىلى ناھىيىدىكى يەككە سودا ـ ساناۋەت ئورنى 195كە يەتتى . 1981 ـ يىلى گوۋۇيۈەننىڭ «شەھەر بازارلاردىكى غەيرىي يېزا ئىگىلىك بىلەن يەككە ئىگىلىككە دائىر بىر قانچە سىياسەت خاراكتېرلىك

بەلگىلىمە »سى تارقىتىلغاندىن كېيىن ، باي ناهيىسىدە يەككە سودا - سانائەتچىلەرنى تىزىملاش ، تەكشۈرۈش ، ئۇلارغا كېنىشكە تارقىتىش ۋە ئارخىپ تۈرغۇزۇپ باشقۇرۇش تۈزۈمى ئورنىتىلدى . يىل ئاخىرىدا ناهيە بويىچە يەككە سودا سانائەت ئورنى 86گە ، كەسىپكار 90گە ، مەبلىغى 8900 يۈەنگە يەتتى . 1990 - يىلى ناهيىلىك سودا - سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش تارماقلىرى تىزىملىغان تىجارەت باشلىغان يەككە سودا سانائەت ئورنى 653كە يەتتى . 1991 - يىلىدىن كېيىن باي ناهيىسىنىڭ يەككە ، خۇسۇسىي سودىسى تېز تەرەققىي قىلدى ، 2000 - يىلىغا كەلگەندە ناهيە بويىچە يەككە سودا سانائەت ئورنى 1678گە ، كەسىپكار 2404كە ، تىزىمغا ئالدۇرغان مەبلىغى 5 مىليون 340 مىڭ يۈەنگە ، يىللىق تىجارەت سوممىسى 24 مىليون 230 مىڭ يۈەنگە يەتتى . شۇنىڭ بىلەن بىللە خۇسۇسىي سودا كارخانىسى يەتتىگە ، كەسىپكار 53كە ، تىزىمغا ئالدۇرغان مەبلىغى 1 مىليون 330 مىڭ يۈەنگە ، يىللىق تىجارەت سوممىسى 930 مىڭ يۈەنگە يەتتى . يەككە ، خۇسۇسىي سودىنىڭ تەرەققىياتى تاۋار ئوبوروتى ۋە بازارنىڭ گۈللىنىشىنى كۆچلۈك ئىلگىرى سۈردى .

1981 ~ 2000 - يىلىغىچە باي ناهيىسىنىڭ يەككە تىجارەت ئەھۋالى

جەدۋەل : 21 — 2 بىرلىكى : ئورۇن ، نەپەر ، تۈمەن يۈەن

يىل	سودا - سانائەت ئورنى	كەسىپكار	مەبلەغ	تىجارەت سوممىسى	يىل	سودا - سانائەت ئورنى	كەسىپكار	مەبلەغ	تىجارەت سوممىسى
1981	86	90	0. 89		1990	653	843		
1982	83	104	1. 17		1991	744	888	125	
1983	243	316	5. 80		1992	1021	1208	252. 56	84. 89
1984	415	520	21. 93		1993	1129	1372	286. 26	94. 20
1985	598	751	42. 32		1996	1275	1414	402	1649
1986	591	784	47. 75		1997	1269	1420	406	1875
1987	569	786	53. 00		1998	1423	1592	455. 00	2106
1988	651	876	62. 00		1999	1732	2077	804. 00	2265
1989	564	750	92. 32		2000	1678	2404	534. 00	2423

ئىزاھ : 1994- ، 1995 - يىللىق ماتېرىيال كەم .

III باب

كوللېكتىپ سودىسى

§ 1 . ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكىدىكى سودا

1956 - يىلى 4 - ئايدا خۇسۇسىي سودا - سانائەت سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىلدى . يىل

ئاخىرىغىچە ناھىيىدە تۆت ئورۇندىكى 10 ئادەمدىن تەركىب تاپقان ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شىركچىلىكىدىكى ماگىزىندىن بىرى ، 48 ئورۇندىكى 178 ئادەمدىن تەركىب تاپقان بىرلەشمە ماگىزىندىن ئالتىسى ، 92 ئورۇندىكى 355 ئادەمدىن تەركىب تاپقان بىرلەشمە گۈرۈپپىدىن 10ى بار بولدى . 1957 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شىركچىلىكىدىكى مۇقىم ئۆسۈملۈك ماگىزىن يولغا قويۇلۇپ ، گۈرۈپپىدىن بىرى ، دۇكان (يايما ئورنى)دىن تۆتى بار بولدى ، خۇسۇسىيلار سالغان مەبلەغ 12 مىڭ 469 .69 يۈەنگە ، يىللىق سېتىش سوممىسى 139 مىڭ 431 .37 يۈەنگە يەتتى . ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شىركچىلىكىدىكى مۇلازىمەت كەسپى ماگىزىنى 10غا ، كەسپكارى 20گە ؛ ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شىركچىلىكىدىكى كارخانا ئىككىگە ، كەسپكارى 18گە ؛ ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شىركچىلىكىدىكى يېمەك ـ ئىچمەك كەسپىي ئورنى ئىككىگە ، كەسپكارى 15كە يەتتى .

1956 ـ يىلى باي ناھىيىسىدە خۇسۇسىي سودىنىڭ تەشكىللىنىش شەكلى

جەدۋەل : 21 — 3

تەشكىللىنىش شەكلى	ئورۇن	ئادەم	مەبلەغ (يۈەن)	تەشكىللەنگەن دۇكان ، گۈرۈپپا	تەشكىللىنىش شەكلى	ئورۇن	ئادەم	مەبلەغ	تەشكىللەنگەن دۇكان ، گۈرۈپپا
جەمئىي	242	262	114919	36	ۋاكالەت تەجارىتى	24	28	24359	20
ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شىركچىلىكى	3	4	12454	1	مۇستەقىل ئورۇن تىجارىتى	1	1	1659	
ھەمكارلىق ماگىزىنى	50	56	17737	5	تارقاق تىجارەت	45	45	2304	
ھەمكارلىق گۈرۈپپىسى	88	95	11807	9	تىرانسپورت ھەمكارلىق كوپېراتىپى	31	33	44599	1

§2 . تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى سودىسى

1 . ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا بىرلەشمە كوپېراتىپى

1951 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا بىرلەشمە كوپېراتىپى قۇرۇلدى . شۇ چاغدىكى پاي سوممىسى 54 مىڭ 321 .5 يۈەن ئىدى . 1952 ـ يىلى 8 ـ ئايدا نامى ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپىغا ئۆزگەرتىلدى . 1958 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇندىن ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنغا ئۆزگەرتىلدى . ئۇزۇن ئۆتمەي ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، ناھىيىلىك سودا ئىدارىسىغا قوشۇۋېتىلدى . 1962 ـ يىلى ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ ، يەنىلا كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدە بولدى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»

مەزگىلىدە يەنە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنغا ئۆزگەرتىلدى . 1983 - يىلى ناهيە-لىك تەمىنات - سودا بىرلەشمە كوپىراتىپىغا ۋە كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى ئورۇنغا ئۆزگەر-تىلدى . 1987 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچىسى 387گە يەتتى ، قارىمىقىدا ئاساسىي قاتلام كوپىراتىپىدىن 11ى ، تىجارەت تور - نۇقتىسىدىن 113ى تەسىس قىلىندى ، تۇراقلىق مەبلىغى 2 مىليون 414 مىڭ يۈەنگە ، سېتىۋېلىش قىممىتى 17 مىليون 211 مىڭ يۈەنگە ، سېتىش قىممىتى 21 مىليون 19 مىڭ يۈەنگە ، يارانقان پايدىسى 371 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1993 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ناهيىلىك تەمىنات - سودا بىرلەشمە كوپىراتىپىنىڭ قارىمىقىدا ئالتە شىركەت ، 11 ئاساسىي قاتلام تەمىنات سودا كوپىراتىپى ۋە 130 نەچچە پارچە سېتىش تور نۇقتىسى بار بولدى ، ئىشچى - خىزمەتچىسى 497گە ، سېتىۋېلىش قىممىتى 31 مىليون 684 مىڭ يۈەنگە ، سېتىش قىممىتى 42 مىليون 565 مىڭ يۈەنگە ، يارانقان پايدا ۋە باج 835 مىڭ يۈەنگە يەتتى . تىجارىتى ياخشى بولمىغاچقا ، كوپىراتىپ قارىمىقىدىكى «خۇدا» بىناكارلىق شىركىتى 1995 - يىلى يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش - سېتىش مۇلازىمەت شىركىتى 1998-يىلى ۋەيران بولدى . 1998 - يىلى دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى پاختا بازارلىرىنىڭ كاساتلىشىشى نەتىجىسىدە تەمىنات - سودا بىرلەشمە كوپىراتىپىنىڭ پايدىسىدا مەنپىي سان كۆرۈلۈپ ، تارتقان زىيىنى 1 مىليون 370 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 2000 - يىلى تەمىنات - سودا بىرلەشمە كوپىراتىپ قارىمىقىدا تۆت كەسىپي شىركەت ، 13 ئاساسىي قاتلام كوپىراتىپ بار بولدى . ئىشچى - خىزمەتچىسى 577گە ، تۇراقلىق مەبلىغى 11 مىليون 150 مىڭ يۈەنگە ، مۇلكىنىڭ ئومۇمىي سوممىسى 42 مىليون 55 مىڭ يۈەنگە يەتتى . سېتىش كىرىمى 40 مىليون 679 مىڭ يۈەنگە يەتتى ؛ 179 مىڭ يۈەن زىيان تارتتى .

1) چاي - چارۋا شىركىتى 1953 - يىلى جۇڭگو چارۋا مەھسۇلاتلىرى ئاقسۇ تارماق شىركىتى باي ناهيىلىك چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش پونكتى قۇرۇلدى ، 1956-يىلى نامى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق چارۋا مەھسۇلاتلىرى شىركىتى ئاقسۇ شۆبە شىركىتى باي ناهيىلىك سېتىۋېلىش ئورنى دەپ ئاتالدى ، 1958 - يىلى 2 - ئايدا نامى باي ناهيىلىك چارۋا مەھسۇلاتلىرى تارماق شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى ، شۇ يىلى 8 - ئايدا ناهيىلىك سودا ئىدارىسىغا قوشۇۋېتىلدى . 1959 - يىلى 9 - ئايدا چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش كەسىپى سودا ئىدارىسىدىن ئايرىپ چىقىلىپ ، ناهيىلىك تاشقى سودا ئىدارىسى قۇرۇلدى . 1965 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچىسى 64كە ، يىللىق ئىشلەپچىقىرىش قىممىتى 796 مىڭ 800 يۈەنگە يەتتى . 1984 - يىلى 12 - ئايدا ، ناهيىلىك تاشقى سودا ئىدارىسى ناهيىلىك تەمىنات - سودا بىرلەشمە كوپىراتىپىغا قوشۇۋېتىلىپ ، ناهيىلىك تەمىنات - سودا كوپىراتىپى چاي - چارۋا شىركىتى دەپ ئاتالدى . 1986 - يىلى شىركەت قارىمىقىدا ئۈچ بۆلۈمچە ، يۇڭ توقۇمىچىلىق زاۋۇتى ۋە ماگنىزىن قۇرۇلدى ، 1993 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچىسى 60قا ، سېتىۋېلىش قىممىتى 3 مىليون 502 مىڭ يۈەنگە ، سېتىش قىممىتى 8 مىليون 663 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، 390 مىڭ يۈەن پايدا ئالدى . 1995 - يىلى سېتىۋېلىش سوممىسى 549 مىڭ يۈەنگە ، سېتىش سوممىسى 622 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 2000 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچىسى 58گە يەتتى ، 116 تونا قوي يۇڭى ، 63.1 كىلوگرام ئۆچكە تۈتىنى سېتىۋالدى ، سېتىش سوممىسى 1 مىليون 210 مىڭ

يۈەنگە يەتتى ، 21 مىڭ يۈەن زىيان تارتتى .

2) پاختا ـ چىگە شىركىتى　بۇ شىركەت 1991 ـ يىلى قۇرۇلدى ، دەسلەپتە تەمىنات ـ سودا كوپىراتىپى پاختا ـ چىگە پونكتى دەپ ئاتالغاندى ، 20 ئىشچى ـ خىزمەتچىسى بار ئىدى . 1992 ـ يىلى تەمىنات ـ سودا كوپىراتىپى پاختا ـ چىگە شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى ، شۇ يىلى 17 مىڭ دەن چىگىتلىك پاختا سېتىۋالدى ، 6000 دەن ساپ پاختا چىقاردى . 1993ـ يىلىدىن كېيىن ناھىيە بويىچە كېڭەز تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ ، پاختا ـ چىگە شىركىتى زورايدى ، 1995 ـ يىلى ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 36گە ، يىللىق سېتىۋېلىش قىممىتى 4 مىليون 315 مىڭ يۈەنگە ، سېتىش قىممىتى 5 مىليون 263 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، 100 مىڭ يۈەن پايدا ئالدى . 2000 ـ يىلى پاختا ـ چىگە شىركىتىنىڭ كادىر ، ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 90گە يەتتى ، 4335 توننا چىگىتلىك پاختا ساتتى ، 31 مىڭ 280 دەن پاختا چىقاردى . سېتىش سوممىسى 1 مىليون 600 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، 780 مىڭ يۈەن پايدا ئالدى .

3) يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتى　بۇ شىركەت ئەسلىدە ئۇنۇۋېرسال شىركەت ئىدى . 1988 ـ يىلى يېزا ئىگىلىك ماددىي ئەشيالىرى شىركىتىدىن ئايرىلىپ چىققاندىن كېيىن ، تەدرىجىي يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتىگە ئۆزگەردى ، 45 ئىشچى ـ خىزمەتچىسى بار بولدى ، قارىمىقىدا بەش ماگىزىن ، بىر كېرەكسىز نەرسىلەرنى سېتىۋېلىش پونكتى قۇرۇلدى . 1991ـ يىلى ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 64كە ، يىللىق سېتىۋېلىش قىممىتى 5 مىليون 580 مىڭ يۈەنگە ، سېتىش قىممىتى 6 مىليون 720 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1994 ـ يىلى «ئۇچنى بېكىتىش ، بىرگە كاپالەتلىك قىلىش»تىن ئىبارەت ئىگىلىك باشقۇرۇش ھۆددىگەرلىك مەسئۇلىيىەت تۈزۈمى سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلغاندىن كېيىن شىركەتنىڭ ئىقتىسادىي ئۈنۈمى سەل ئاشقان بولسىمۇ ، شۇ يىلى يەنىلا 15 . 1559 يۈەن زىيان تارتتى . 1998 ـ يىلى ئىگىلىك باشقۇرۇش مەسئۇلىيىەت تۈزۈمى مۇكەممەللەشتۈرۈلگەندىن كېيىن ، تۇنجى قېتىم زىيان تارتىشتىن پايدا ئالىدىغان بولدى ، شۇ يىللىق سېتىش كىرىمى 1 مىليون 692 مىڭ يۈەنگە ، پايدىسى 87 .1339 يۈەنگە يەتتى . 2000 ـ يىلى سېتىش كىرىمى 2 مىليون 734 مىڭ يۈەنگە ، پايدىسى 96 .2224 يۈەنگە يەتتى .

4) يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى شىركىتى　بۇ شىركەت 1988 ـ يىلى ئۇنۇۋېرسال شىركەتتىن ئايرىلىپ چىقىپ كەسپىي شىركەت بولۇپ قۇرۇلدى ، ئۇ ئاساسلىقى خىمىيىۋى ئوغۇت ، سۇلياۋ يوپۇق تىجارىتى بىلەن شۇغۇللانغاندى . 1994 ـ يىلى كادىر ، ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 26گە يەتتى ، 1 مىڭ 795 توننا خىمىيىۋى ئوغۇت ، سەككىز توننا سۇلياۋ يوپۇق سېتىۋالدى ، سېتىش سوممىسى 2 مىليون 600 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، 90 مىڭ يۈەن پايدا ئالدى . 1997 ـ يىلى شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيا پۇل مۇئامىلە كرىزىسى ۋە بازارنىڭ سېتىۋېلىش كۈچىنىڭ يېتەرلىك بولماسلىقى تۈپەيلىدىن پاختا بازىرى كاساتلاشتى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ناھىيە بويىچە كېڭەز تېرىلغۇ كۆلىمى كېمەيگەنلىكتىن سۇلياۋ يوپۇق بىلەن خىمىيىۋى ئوغۇتنى سېتىش قىيىنلاشتى . 1999 ـ يىلى شىركەتنىڭ پايدىسى زور ھەجىمدە تۆۋەنلەپ ، ئاران 20 مىڭ يۈەن پايدا ئالدى . 2000 ـ يىلى 2690 توننا خىمىيىۋى ئوغۇت ، 406 توننا سۇلياۋ يوپۇق سېتىلدى ، سېتىش سوممىسى 11 مىليون 990 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، 10 مىڭ يۈەن پايدا ئالدى .

2 . ئاساسي قاتلام تەمىنات سودا كوپىراتىپى

1962 ـ يىلى پاي ناهيىلىك تەمىنات سودا كوپىراتىپى قۇرۇلدى ھەمدە قېيىر گۇڭشي تەمىنات ـ سودا كوپىراتىپى قاتارلىق 10 ئاساسي قاتلام كوپىراتىپى تەستىقلاندى ، كوپىراتىپ ئەزاسى 9055كە ، پاي سوممىسى 46 مىڭ 35 .910 يۈەنگە ، سودا تور ـ نۇقتىسى 72گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ، ئاشخانا 10 ، ماگىزىن 10 ، شۆبە دۇكان 14 ، ۋاكالىتەن سېتىش دۇكىنى 35 ، سوپۇن زاۋۇتى بىر ، ھاراق زاۋۇتى بىر ، تۇز زاۋۇتى بىر .

1982 ـ يىلى ئاساسي قاتلام كوپىراتىپى 13كە يەتتى ، ئۇلار قېيىر ، قىزىل ، سايرام ، توقسۇن ، ياتۇر ، كانچى ، بۇلۇڭ ، مىچىغ ، ئونباش ، چوڭ كۆۋرۈك ، ياقا ئېرىق ، داۋانچى ، قاراباغدىن ئىبارەت ؛ 12 ئاشخانا ، 13 ئۇنىۋېرسال ماگىزىن ، توققۇز ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى ماگىزىنى ، 15 شۆبە سېتىش دۇكىنى ، 64 قوش ۋاكالىتەن سېتىش دۇكىنى بار بولدى . يىللىق سېتىۋېلىش سوممىسى 5 مىليون 476 مىڭ يۈەنگە ، سېتىش سوممىسى 5 مىليون 943 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 105 مىڭ يۈەن پايدا ئالدى .

1992 ـ يىلى ئاساسي قاتلام كوپىراتىپلىرىنىڭ سېتىۋېلىش سوممىسى 12 مىليون 303 مىڭ يۈەنگە ، سېتىش سوممىسى 17 مىليون 509 مىڭ يۈەنگە ، پايدىسى 117 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

2000 ـ يىلى سېتىۋېلىش سوممىسى 1 مىليون 932 مىڭ يۈەنگە ، سېتىش سوممىسى 1 مىليون 999 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

3 . دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى ، يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلارنى سېتىۋېلىش ۋە سېتىش

1) پاختا سېتىۋېلىش ـ سېتىش پاي ناهيىسىدە پاختا تېرىلغۇ كۆلىمى كۆپ بولمىغاچقا ، كۆپرەك سىرتتىن سېتىۋېلىنىپ ناهيە ئىچىدە سېتىلاتتى . 20 ـ ئەسىرنىڭ 50 ~ 60 ـ يىللىرىدا پاختا سېتىۋېلىش ـ سېتىش تىجارىتىنى ناهيىلىك سودا شىركىتى قىلاتتى . 70 ~ 80 ـ يىللاردا بۇ تىجارەتنى ناهيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپىراتىپى قىلدى ۋە كۆپ مىقداردا سىرتتىن پاختا سېتىۋېلىپ ناهيە تەۋەسىدە ساتاتتى . 1980 ~ 1990 ـ يىلىغىچە 148 تونا تور پاختا (يىلىغا ئوتتۇرىچە 8 .14 تونا) سېتىۋالدى ، 1 .588 تونا پاختا ساتتى ، يىلىغا 8 .58 تونىدىن توغرا كەلدى .

1991 ـ يىلى ناهيىنىڭ يېزا ئىگىلىك كەسىپ قۇرۇلمىسى تەڭشىلىپ پاختا تېرىلىشقا باشلىدى ۋە تېرىلغۇ كۆلىمى ئۈزلۈكسىز كېڭەيتىلدى . شۇ يىلى 8 ـ ئايدا ناهيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپىراتىپى قارمىقىدا پاختا ـ چىگە شىركىتى قۇرۇلۇپ ، پاختىنى مەركۇر شىركەت سېتىۋالىدىغان بولدى . 1992 ~ 1993 ـ يىللىرى 549 تونا پاختا سېتىۋېلىندى ، سېتىۋېلىنىش قىممىتى 3 مىليون 537 مىڭ يۈەنگە يەتتى ؛ 343 تونا پاختا سېتىلدى ، سېتىش قىممىتى 2 مىليون 551 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1994 ~ 1995 ـ يىللىرى 29 .10 تونا پاختا سېتىۋېلىنىدى ، 29 .12 تونا پاختا سېتىلدى . 2000 ـ يىلى 4355 تونا چىگىتلىك پاختا سېتىۋېلىندى ، 31 مىڭ 280 دەن ساپ پاختا چىقىرىلدى . سېتىش سوممىسى 1 مىليون 600 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

1960 ~ 2000 ـ يىلىغىچە باي ناھىيىسى بويىچە تەمىنات ـ سودا كوپىراتىپ سودىسىنىڭ سېتىۋېلىش ـ سېتىش ۋە پايدا ئەھۋالى

جەدۋەل : 21 — 4 بىرلىكى : تۇمەن يۈەن

تۈرى / يىللار	ساپ سېتىۋېلىش سوممىسى	ساپ سېتىش سوممىسى	پايدا	تۈرى / يىللار	ساپ سېتىۋېلىش سوممىسى	ساپ سېتىش سوممىسى	پايدا
1960	10. 3	20. 3	5. 2	1981	300. 6	327. 6	11. 8
1961				1982	236. 7	258. 6	8
1962	23	28. 1	—0. 4	1983	339. 9	383. 1	5. 8
1963				1984	376. 9	438	5. 8
1964	103. 8	122. 9		1985	631. 6	759. 5	40. 6
1965	61. 4	83. 3	—9. 5	1986	1649. 8	1372. 1	—23. 7
1966	168	196. 1	—4. 9	1987	1402. 5	1656. 9	37. 1
1967	172	194. 8		1988	1468. 6	1769. 3	53. 5
1968	55. 1	61. 5	1. 9	1989	1793. 6	2128. 1	38. 5
1969	138. 6	158. 3	2	1990	2397. 8	2806. 3	—34. 8
1970	133. 8	155. 9		1991	2209. 8	2661. 9	39. 7
1971	98. 5	122. 6	3. 5	1992	3720. 6	4169	26. 9
1972	90. 6	115. 8	2. 9	1993	3786. 2	4310. 4	5
1973	88. 1	113. 8	4. 3	1994	2735. 4	3814. 6	31
1974	163. 3	189. 8	6	1995	5307. 6	6620. 2	8. 1
1975	177. 9	205. 9	6. 8	1996	7912. 9	6415. 6	23. 4
1976	172	199. 1	4. 8	1997	9187. 7	6175. 5	—0. 8
1977	152. 1	177. 1	3. 4	1998	11294. 5	7461	—13. 7
1978	222. 2	251. 9		1999	2527	4134. 4	—61. 1
1980	277. 5	310. 7	12	2000	2664. 6	3056. 3	—19. 7

ئىزاھ : 1961 ـ ، 1963 ـ يىللاردىكى ماتېرىيال كەم .

2) چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش ـ سېتىش چارۋا مەھسۇلاتلىرى دېگىنىمىزدە ئاساسلىقى قوي يۈڭى ، كالا ، قوي تېرىسى كۆزدە تۇتىلىدۇ . بۇ مەھسۇلاتلارنى دەسلەپتە ئاقسۇنىڭ كۆچادا تۇرۇشلۇق سېتىۋېلىش پونكىتى سېتىۋالدى ، كېيىن ناھىيىلىك تاشقى سودا ئىدارىسى سېتىۋالدى ، چاي ـ چارۋا شىركىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن بۇ تىجارەت ئۇنىڭغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى . 1960 ـ يىلى 235 تونىا يۈڭ ، 47 مىڭ پارچە قوي تېرىسى ، 2900

پارچه كالا تېرىسى ، 1990 - يىلى 717 تونىنا يۇڭ ، 7800 پارچه قوي تېرىسى ، 700 پارچه كالا تېرىسى ، 1995 - يىلى 549.5 تونىنا قوي يۇڭى ، 10 مىڭ 636 پارچه قوي تېرىسى ، 17 پارچه كالا تېرىسى ، 2000 - يىلى 116 تونىنا قوي يۇڭى ، 0.0631 تونىنا ئۇچكه تۈتىتى سېتىۋالدى .

3) قۇرۇق ۋه هۆل مېۋه - چېۋه سېتىۋېلىش - سېتىش جۈملىخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، قوغۇن تاۋۇز ۋه مېۋه - چېۋه تجارىتىنى ناھىيىلىك تەمىنات-سودا كوپېراتىپى ، يەككه تجارەتچىلەر ئۈستىگه ئالدى . يەككه تجارەتچىلەر ئاساس قىلىندى .

4 . خىمىيىۋى ئوغۇت ، دېھقانچىلىق دورىسى ۋه سۈلياۋ يوپۇق سېتىۋېلىش - سېتىش

1) خىمىيىۋى ئوغۇت سېتىۋېلىش - سېتىش 1960 - يىلى 180 تونا ، 1960~1965 - يىلىغچه 1243 تونا ، 1966 - يىلى 1235 تونا ، 1967 - يىلى 1481 تونا خىمىيىۋى ئوغۇت سېتىلدى . 1969 - يىلى ناھىيه بويىچه سېتىلغان ئوغۇت 489 تونا بولۇپ ، 1967-يىلىدىكىدىن 32 پىرسەنت پوئېنتى ئازايدى . 1970 ~ 1976 - يىلىغچه سېتىلغان خىمىيىۋى ئوغۇت 5744 تونا بولۇپ ، يىلىغا ئوتتۇرىچه 820.57 تونىندىن توغرا كەلدى ، ئامبارىدا 209 تونا قالدى . 1977 - يىلى سېتىلغان خىمىيىۋى ئوغۇت 1049 تونىنغا يېتىپ ، 1976 - يىلىدىكىدىن 15.7 % ئاشتى ، ئامبارىدا 42 تونا قالدى . 1978 ~ 1988 - يىلىغچه سېتىلغان خىمىيىۋى ئوغۇت 37 مىڭ 61 تونا بولۇپ ، ئوتتۇرىچه يىلىغا 3369.2 تونىندىن توغرا كەلدى . 11 يىل جەريانىدا سىرتتىن يۆتكەپ كېلىنگەن خىمىيىۋى ئوغۇت 31 مىڭ 265 تونىنغا يەتتى ، ئامبارىدا 5913 تونا قالدى .

1993 - يىلى سېتىۋېلىنغان خىمىيىۋى ئوغۇت 15 مىڭ 932 تونا بولۇپ ، قىممىتى 9 مىليون 132 مىڭ يۈەنگە ؛ سېتىلغىنى 8872 تونا بولۇپ ، قىممىتى 10 مىليون 810 مىڭ يۈەنگە يەتتى ؛ ئامبارىدا قالغىنى 1965 تونا بولۇپ ، سېتىۋېلىش ۋه سېتىش مىقدارىنىڭ نىسبىتى 1:1.8 بولدى . 2000 - يىلى 6290 تونا خىمىيىۋى ئوغۇت سېتىۋېلىندى ، 36 مىڭ 652 تونا سېتىلدى .

2) دېھقانچىلىق دورىسى ۋه دېھقانچىلىق دورىسى چېچىش ماشىنىلىرىنى سېتىۋېلىش - سېتىش خىمىيىۋى دېھقانچىلىق دورىلىرىنى ئاساسلىقى دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش پونكىتى بىلەن تەمىنات - سودا كوپېراتىپى كىرگۈزۈپ ساتتى . 1960-يىلى 20 تونا خىمىيىۋى دېھقانچىلىق دورىسى سېتىلغاندى ، 1960 ~ 1966 - يىلىغچه 184.9 تونا سېتىلىپ ، يىلىغا ئوتتۇرىچه 30.82 تونىندىن توغرا كەلدى ، ئامبارىدا 343.9 تونا قالدى . 1967 ~ 1979 - يىلىغچه 434.1 تونا دېھقانچىلىق دورىسى سېتىلدى ، يىلىغا ئوتتۇرىچه 36.2 تونىندىن توغرا كەلدى ، ئامبارىدا 865.4 تونا قالدى ، يىللىق ساقلاش مىقدارى 78.7 تونىنغا يېتىپ ، ساقلانغىنى سېتىلغىنىدىن 117.4 % ئېشىپ كەتتى . 1980 ~ 1988 - يىلىغچه سىرتتىن كىرگۈزۈلگەن دېھقانچىلىق دورىسى 130.7 تونا بولۇپ ، يىلىغا ئوتتۇرىچه 14.5 تونىندىن توغرا كەلدى ؛ سېتىلغان ئومۇمىي دېھقانچىلىق دورىسى 1555.42 تونا بولۇپ ، يىلىغا ئوتتۇرىچه 17.3 تونىندىن توغرا كېلىپ ، كىرگۈزۈلگەن مىقداردىن ئوتتۇرىچه 19.3 % ئېشىپ كەتتى ؛ ئامبارىدا 199.99 تونا قالدى . توققۇز يىلدا دېھقانچىلىق دورىسىنى كىرگۈزۈش ، سېتىش ۋه ساقلاش نىسبىتى 1:1.2:1.3 بولدى .

1993 - يىلى سىرتتىن كىرگۈزۈلگەن دېھقانچىلىق دورىسى 33.167 تونا بولۇپ ، 33.523

تونىنا سېتىلدى . 1994 ~ 1995 ـ يىللىرى 75. 6 تونىنا سېتىۋېلىندى ؛ 57. 6 تونىنا سېتىلدى ، 2000 ـ يىلى بەش تونىنا سېتىۋېلىندى ، تۆت تونىنا سېتىلدى .

دېھقانچىلىق دورىسى چېچىش ماشىنىسى ئاساسلىقى تۇمانلاتقۇچ ۋە پاراشوك پۈركۈش ماشىنىسىنى كۆرسىتىدۇ . 1995 ـ يىلى 685ى سېتىۋېلىندى ، 1017سى سېتىلدى ، 2000 ـ يىلى 270ى سېتىۋېلىندى ، 250ى سېتىلدى .

3) سۈلياۋ يوپۇق سېتىۋېلىش ـ سېتىش ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى چې 80 ـ يىللاردىن باشلاپ سۈلياۋ يوپۇق تىجارىتىنى باشلىدى . 1983 ـ يىلى 1. 5 تونىنا سۈلياۋ يوپۇق سېتىلغانىدى ، 1987 ـ يىلى 2. 3 تونىنا سېتىلىپ ، يىلىغا ئوتتۇرىچە 0. 46 تونىنىدىن توغرا كەلدى . 1989 ~ 1995 ـ يىلىغىچە سېتىلغان سۈلياۋ يوپۇق 219. 4 تونىنا بولۇپ ، يىلىغا ئوتتۇرىچە 31. 3 تونىنىدىن توغرا كەلدى . 1995 ـ يىلى 24. 6 تونىنا سېتىلىپ ، 1983ـ يىلىدىكىدىن 16. 4 ھەسسە ئاشتى .

ناھىيە بويىچە سۈلياۋ يوپۇق يېپىپ تېرىلىدىغان كۆممىقوناق ، قىزىلچا كۆلىمىنىڭ كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ ، سۈلياۋ يوپۇقنىڭ سېتىۋېلىش ـ سېتىش مىقدارىمۇ كۆپەيدى . 1996 ~ 2000 ـ يىلىغىچە سېتىۋېلىنغان سۈلياۋ يوپۇق 3455 تونىنا بولۇپ ، يىلىغا ئوتتۇرىچە 691 تونىنىدىن توغرا كەلدى ؛ سېتىلىش ئەھۋالى تازا مۇقىم بولمىدى ، بەزى يىللىرى ياخشى بولسا بەزى يىللىرى سېتىلمىدى .

1961 ~ 2000 ـ يىلىغىچە باي ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى سودىسىدا يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى بىلەن تەمىنلەش ئەھۋالى

جەدۋەل : 21 — 5

يىللار / تۈرى	بىرلىكى	1961 ~ 1970	1971 ~ 1980	1981 ~ 1990	1991 ~ 1995	1996 ~ 2000
خىمىيىۋى ئوغۇت	تونىنا	5767	15461	42568	82541	64497
خىمىيىۋى يېزا ئىگىلىك دورىلىرى	تونىنا	180. 8	437	131. 3	24	4213
يېزا ئىگىلىك دورىلىرىنى چېچىش ماشىنىسى	دانە			863	3243	626
سۈلياۋ يوپۇق	تونىنا			91	183	345
كىچىك دېھقانچىلىق سايمانى	دانە			223173	47086	26663

5 . كۈندىلىك مىلىچمالىلارنى سېتىۋېلىش ـ سېتىش

كۈندىلىك مىلىچمالىلاردىن تۆمۈر ، بامبۇك ، فارفۇر ، سۈلياۋ قاتارلىقلاردىن ياسالغان بۇيۇم-

لار ۋە يەرلىك قەغەز ، شام ، پوجاڭزا قاتارلىق نەچچە يۈز خىلى بار . 1990 ـ يىلى سېتىۋېلىش قىممىتى 489 مىڭ يۈەنگە ، سېتىلىش قىممىتى 676 مىڭ يۈەنگە يەتكەنىدى ، 1995 ـ يىلى سېتىۋېلىش قىممىتى 601 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، 1990 ـ يىلىدىكىدىن 1.2% ، سېتىلىش قىممىتى 757 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، 1.1% كۆپەيدى .

2000 ـ يىلى سېتىۋېلىنغان كۈندىلىك مىلىچماللارنىڭ قىممىتى 100 مىڭ يۈەنگە ، سېتىلىش قىممىتى 90 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

1) مېتال بۇيۇملارنى سېتىۋېلىش ـ سېتىش مېتال بۇيۇملاردىن ئاساسلىقى قازان ، قىڭراق ، مەش (مەشىنىڭ ئاغزى ، شالاسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) قاتارلىقلار بار . 1990 ~ 1995 ـ يىلىغىچە 53 مىڭ 681دانە قازان سېتىۋېلىنىپ ، 52 مىڭ 521 دانە سېتىلدى ؛ 4175 دانە قىڭراق سېتىۋېلىنىپ ، 3410ى سېتىلدى . 1996 ~ 2000 ـ يىلىغىچە 80 مىڭ 290 دانە قازان سېتىۋېلىنىدى ، يىلىغا ئوتتۇرچە 16 مىڭ 58 داندىن توغرا كەلدى ؛ 59 مىڭ 272 دانە قازان سېتىلىپ ، يىلىغا ئوتتۇرچە 11مىڭ 854.4 داندىن توغرا كەلدى . 2000 ـ يىلى 40 مىڭ 145 دانە قازان سېتىۋېلىنىپ ، 29 مىڭ 636 سى سېتىلدى .

2) ساپال ۋە فارفۇر بۇيۇملارنى سېتىۋېلىش ـ سېتىش فارفۇر بۇيۇملاردىن ئاساسلىقى رومكا ، ئىستاكان ، چىنە ، تەخسە ، تاشكۇب قاتارلىقلار بار . 1990 ~ 1995 ـ يىلىغىچە 553 مىڭ 465 دانە كۈندىلىك فارفۇر بۇيۇملىرى سېتىۋېلىنىدى ، 723 مىڭ 58ى سېتىلدى . بۇنىڭ ئىچىدە سېتىۋېلىنغىنى 376 مىڭ 779 بولۇپ ، 486 مىڭ 650ى سېتىلدى .

باي ناهيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپىنىڭ 1981 ~ 2000 ـ يىلىغىچە ئاساسلىق تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى سېتىش ئەھۋالى (1)

جەدۋەل : 21 — 6

مەھسۇلات نامى / يىللار / بىرلىكى		1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
توز	كىلوگرام	117405	52932	29813	28238	13847	45641	73650	3200	99990	
شېكەر	كىلوگرام	131300	121496	110443	99696	117402	113606	117727	3863	3053	11695
ناماكا	بولاق	15115	10970	25866	29648	17285	14425	12330	904	25426	37274
ئاق ھاراق	كىلوگرام	73457	77762	72093	57679	55891	64897	72631	1403	99113	125090
كىرىسىن	كىلوگرام	82478	70149	84074	81895	87558	82335	82352		55910	33182
مېخ	كىلوگرام	12741	13598	14640	20362	12559	15269	15939	3287	13201	16504
سىم	كىلوگرام	5901	4456	10214	5730	5086	2649	4869	1483	5337	7485

ئۇن ئالغۇ	دانە								20	105	359	61	270	335
كىر ئالغۇ	دانە					131			171	177	239	97	85	47
تېلېۋىزور	دانە					14			72	134	306	20	104	340
كىيىم تېكىش ماشىنىسى	دانە	560	494	288	207	159	180	181	8	263	374			
قول سائىتى	دانە	312	488	245	140	156	198	156		200	122			
پاختا رەخت	مېتىر	848756	608070	439813	400355	323964	319635	307468	28592	326008	239434			
خىمىيىۋى تالىق رەخت	مېتىر	859	7082	12086	17607	19892	23679	23346	22337	28712	19044			
رېزىنكە ئاياغ	جۈپ	14614	14736	16725	14147	18965	34509	47644	7863	51377	55117			
بەتىنكە	جۈپ			21811	22848	15117	165/82	14607	5072	12193	14570			
سوپۇن	دانە	62186	64507	66068	51678	49897	45751	43751	7956	26911	36226			
سوپۇن پارا-شوكى	كىلوگرام	38889	41221	48063	51425	41180	49418	50740	12333	55732	56006			

باي ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپىنىڭ 1981 ~ 2000 ـ يىلىغچە ئاساسلىق تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى سېتىش ئەھۋالى (2)

جەدۋەل : 21 — 6

يىللار / بىرلىكى / مەھسۇلات نامى		1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
تۇز	كىلوگرام	64357	39824	51472	43301	39144	83783	59995	31658	40034	27795
شېكەر	كىلوگرام	91942	63281	58409	29642	36744	48204	36110	30978	31404	556
تاماكا	بولاق	37726	36703	21999	16742	18260	43472	25431	24817	26669	9463
ئاق ھاراق	كىلوگرام	113899	100547	71657	75796	47528	132250	81919	91886	13406	38542
كىرىسىن	كىلوگرام	17085	9050	4307							
مىخ	كىلوگرام	18660	19043	13136	16878	23853	29224				
سىم	كىلوگرام	6775	8947	11990	5934	9784	14513				
ئۇنئالغۇ	دانە	257	530	152	221	331	253	368	201	184	1813

كىرتالغۇ	دانە	82	72	51	23	16	9	37	10	26	6
تېلېۋىزور	دانە	539	627	395	323	406	244	281	242	259	75
كىيىم تېكىش ماشىنىسى	دانە	380	272	372	470	324	475				
قول سائىتى	دانە	132	209	193	140	189	351				
پاختا رەخت	مېتىر	154708	52811	62555	34231	36222	28630	43700	27631	31314	
خىمىيىۋى تالالىق رەخت	مېتىر	16670	5227								
رېزىنكە ئاياغ	جۈپ	47298	51719	16406	16586	15955	15205				
پەتىنكە	جۈپ				6050	8832	10364	7269	30398	3947	
سوپۇن	تال	16306	11931	6053							
سوپۇن پارا-شوكى	كىلوگرام	33357	20887	15362	19601	24440	34525				

IV باب

دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا

§1 . ئاپپارات

1 . سودا ئىدارىسى

1950 ـ يىلى ناهيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قارىمىقىدا سودا ـ سانائەت بۆلۈمى قۇرۇلدى . 1957 ـ يىلى سودا ئىدارىسى قۇرۇلدى . 1958 ـ يىلى تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى سودا ئىدارىسىغا قوشۇۋېتىلدى . 1962 ـ يىلى 8 ـ ئايدا تەمىنات سودا كوپېراتىپى سودا ئىدارىسىدىن ئايرىلىپ چىقتى . 1966 ـ يىلى 8 ـ ئايدا سودا ئىدارىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى . 1975 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ناهيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت قارىمىقىدا مالىيە ـ سودا ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ ، سودا مەمۇرىيىتىگە مەسئۇل بولدى . 1979 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى مالىيە ـ سودا ئىشخانىسى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، سودا ئىدارىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . 1993 ـ يىلى سودا ئىدارىسى قارىمىقىدا سودا باش شىركىتى قۇرۇلدى ، ئۇنىڭغا ئۇچ كەسىپىي شىركەت قارىدى . 1995 ـ يىلى سودا تور ـ نۇقتىسى 41گە ، سېتىۋېلىش سوممىسى 24 مىليون 621 مىڭ يۈەنگە ، سېتىش سوممىسى 38 مىليون 120 مىڭ يۈەنگە يەتتى . دۆلەت ئىگىلىكىدىكى سودا مىقدارىنىڭ ئازىيىشىغا ئەگىشىپ سودا باش شىركىتى ئەمەلدىن قالدۇرۇل-

دى ، 1998 ـ يىلى ناھىيىلىك ئىقتىساد ـ سودا كومىتېتىغا قوشۇۋېتىلدى .

2 . كەسپىي شىركەتلەر

1) ناھىيىلىك تۇرلۇك مالىلار شىركىتى　1950 ـ يىلى جۇڭگو سودا شىركىتى ئاقسۇ شۆبە شىركىتىنىڭ باي ناھىيىلىك تارماق شىركىتى قۇرۇلدى . بۇ باي ناھىيىسىدە ئاق بۇرۇن قۇرۇلغان ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانا بولۇپ ، سانائەت بۇيۇملىرى ، يېمەك ـ ئىچمەك ، چارۋا مەھسۇلاتلىرى قاتارلىق ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى تىجارىتى بىلەن شۇغۇللاندى . 1958 ـ يىلى 8 ـ ئايدا ناھىيىلىك سودا ئىدارىسىغا قوشۇۋېتىلىپ ، سودا ئىدارىسىنىڭ 1 ـ كەسپىي بۆلۈمى قىلىندى . 1959 ـ يىلى ناھىيىلىك سودا ئىدارىسىنىڭ سانائەت بۇيۇملىرى تىجارەت بۆلۈمىگە ئۆزگەرتىلدى . 1962 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ناھىيىلىك تۇرلۇك مالىلار شىركىتى دەپ ئاتالدى . 1965 ـ يىلى 6 ـ ئايدا يەنە ناھىيىلىك سودا شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى ، ئەينى چاغدا 55 ئىشچى ـ خىزمەتچىسى بار بولۇپ ، تۇراقلىق مۇلكىنىڭ قىممىتى 29 مىڭ 700 يۈەنگە ، مەھسۇلات قىممىتى 756 مىڭ 800 يۈەنگە ، پايدىسى 343 مىڭ 300 يۈەنگە يەتتى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا يەنى 1967 ـ يىلى ناھىيىلىك سودا شىركىتىنىڭ ھوقۇقى «ئاممىۋى تەشكىلاتلار» تەرىپىدىن تارتىۋېلىندى . شۇ يىلى 3 ـ ئايدا ھەربىي ئىدارە قىلىندى . 1970 ـ يىلى 3 ـ ئايدا شىركەت ئىنقىلابىي كومىتېتى قۇرۇلدى . 1975 ـ يىلى ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 84كە ، يىللىق سېتىش سوممىسى 6 مىليون 83 مىڭ يۈەنگە ، يىللىق پايدىسى 290 مىڭ 700 يۈەنگە ، تۇراقلىق مۇلكىنىڭ قىممىتى 239 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

1980 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ، ناھىيىلىك سودا شىركىتىنىڭ نامى ناھىيىلىك تۇرلۇك مالىلار شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى . 1987 ـ يىلى شىركەت ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 26 مىڭ 317 كۋادرات مېتىرغا ، ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 120گە يەتتى ، شىركەت قارىمىقىدا تۆت بۆلۈمچە قۇرۇلدى ، شىركەتكە ئۇچ ماگىزىن قارىدى . يىللىق سېتىۋېلىش سوممىسى 7 مىليون 720 مىڭ يۈەنگە ، سېتىش سوممىسى 8 مىليون 133 مىڭ 800 يۈەنگە ، پايدىسى 665 مىڭ 200 يۈەنگە يەتتى . 1993 ـ يىلى ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 125كە ، تىجارەت قىلغان تاۋار تۈرى 1500 خىلغا ، يىللىق سېتىش سوممىسى 9 مىليون 18 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، 83 مىڭ يۈەن زىيان تارتتى . 2000 ـ يىلى شىركەت ۋەيران بولۇش ھالىتىگە چۈشۈپ قالدى .

2) ناھىيىلىك يېمەكلىك شىركىتى　1956 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ، جۇڭگو يېمەكلىك شىركىتىنىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق باي ناھىيىلىك تارماق شىركىتى قۇرۇلدى . 1958 ـ يىلى 8 ـ ئايدا باي ناھىيىلىك سودا ئىدارىسىغا قوشۇۋېتىلىپ ، 2 ـ كەسپىي بۆلۈمچە قىلىندى . 1959 ـ يىلى نامى ناھىيىلىك سودا ئىدارىسى مۇلازىمەت تىجارەت بۆلۈمچىسىگە ئۆزگەرتىلدى . 1963 ـ يىلى يېمەكلىك شىركىتى سودا ئىدارىسىدىن ئايرىلىپ چىقتى . 1966 ـ يىلى يېمەكلىك شىركىتىنىڭ ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 144كە ، تۇراقلىق مۇلكىنىڭ قىممىتى 190 مىڭ 950 يۈەنگە ، يىللىق سېتىش سوممىسى 1 مىليون 762 مىڭ 200 يۈەنگە ، پايدىسى 42 مىڭ 900 يۈەنگە يەتتى . 1970 ـ يىلى 9 ـ ئايدا شىركەت ئىنقىلابىي كومىتېتى قۇرۇلدى . 1975 ـ يىلى ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 293كە ، تۇراقلىق مۇلكىنىڭ قىممىتى 568 مىڭ 600 يۈەنگە ، يىللىق سېتىش سوممىسى 1 مىليون 494 مىڭ 800 يۈەنگە ، پايدىسى 342 مىڭ 700 يۈەنگە يەتتى . 1976 ـ يىلى شىركەت خېلى تېز تەرەققىي قىلدى . 1980 ـ يىلى شىركەت قارىمىقىدىكى ئورۇنلاردا ئىگىلىك باشقۇرۇش ھوددىگەرلىك مەسئۇلىيىتى تۈزۈمى يولغا قويۇلدى .

1987 ـ يىلى ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 321گە ، تۇراقلىق مۇلكىنىڭ قىممىتى 2 مىليون 876 مىڭ يۈەنگە ، يىللىق سېتىش سوممىسى 4 مىليون 736 مىڭ يۈەنگە ، پايدىسى 110 مىڭ 200 يۈەنگە يەتتى . 1993 ـ يىلى ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 306گە ، يىللىق سېتىۋېلىش قىممىتى 5 مىليون 486 مىڭ يۈەنگە ، يىللىق سېتىش قىممىتى 7 مىليون 180 مىڭ يۈەنگە ، پايدىسى 71 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، 306 مىڭ يۈەن باج تاپشۇردى . 1995 ـ يىلى سېتىۋېلىش سوممىسى 1 مىليون 660 مىڭ يۈەنگە ، سېتىش سوممىسى 2 مىليون 680 مىڭ يۈەنگە يەتتى . شۇنىڭدىن كېيىن شىركەت ئۇزۇن مۇددەت زىيان تارتىش ھالىتىدە تۇردى .

3) ناھىيىلىك نېفىت شىركىتى بۇ شىركەت 1978 ـ يىلى 2 ـ ئايدا قۇرۇلدى ، شۇ چاغدا 38 ئىشچى ـ خىزمەتچىسى بار ئىدى . 1993 ـ يىلى شىركەتنىڭ ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 105كە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە كەسپىي تېخنىكا خادىمى بەش ، ئالىي مەكتەپ ۋە ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتتۈرگەنلەر 10 ئىدى . 1993 ـ يىلى ماي ئامبىرى ، تېرەك ، ئارىشاق كوچىسى ماي قاچىلاش پونكىتى ۋە ئونباش بىرلەشمە ماي قاچىلاش پونكىتىدىن ئىبارەت تۆت تىجارەت تور ـ نۇقتىسى قۇرۇلدى ، ساقلانغان ماي 3000 كۇب مېتىرغا يەتتى . 1987 ~ 1993 ـ يىلىغىچە ، ھۆددىگە ئېلىنغان كارخانىلار 3 ـ قېتىملىق ھۆددىگەرلىك باسقۇچىغا قەدەم قويدى ، 1993 ـ يىلى شىركەتنىڭ تۇراقلىق مۇلكىنىڭ قىممىتى 1987 ـ يىلىدىكى 840 مىڭ يۈەندىن 2 مىليون 222 مىڭ يۈەنگە ، سېتىش سوممىسى 3 مىليون 600 مىڭ يۈەندىن 16 مىليون يۈەندىن كۆپرەككە يەتتى ، 1993 ـ يىلى ئاز كەم 9000 تونىا ماي سېتىلىپ ، 224 مىڭ يۈەن پايدا ۋە باج يارىتىلدى . 1998 ـ يىلى 6 ـ ئايدا شىركەتنىڭ تەۋەلىك مۇناسىۋىتى ئۆزگەرتىلدى ، كارخانىنىڭ ئادەم ، مالىيە ، مال ـ مۇلۇكلىرى جۇڭگو نېفىت گۇرۇھىغا ھەقسىز ئوتكۇزۇپ بېرىلدى . شۇ يىلى شىركەتنىڭ تۇراقلىق مۇلكىنىڭ قىممىتى 10 مىليون 400 مىڭ يۈەنگە ، سېتىلغان ماي 12 مىڭ 300 تونىغا ، پايدىسى 660 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، شىركەت ناھىيە تەرىپىدىن ئىقتىسادىي ئۇنۇمى ئەڭ ياخشى ئورۇن بولۇپ باھالاندى .

4) ماددىي ئەشيا شىركىتى 1973 ـ يىلى 3 ـ ئايدا ناھىيىلىك ماددىي ئەشيا ئىدارىسى قۇرۇلدى ، ئەينى چاغدا توققۇز ئىشچى ـ خىزمەتچىسى بار ئىدى . 1984 ـ يىلى ناھىيىلىك ماددىي ئەشيا شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى . 1993 ـ يىلى شىركەتنىڭ ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 65كە يەتتى . شىركەت قارىمىقىدا مەۋرىي ئىشخانا ، كەسپىي بۆلۈم ، مالىيە بۆلۈمى ، تىجارەت باشقۇرۇش بۆلۈمى قۇرۇلدى ، شىركەتكە «تۆڭلى» شىركىتى ، يېنىك سانائەت ـ خىمىيە سانائىتى ـ بىناكارلىق ماتېرىياللىرى گۇرۇپپىسى ، مېتال گۇرۇپپىسى ، ئاپتوموبىل سەپلىمىلىرى گۇرۇپپىسى ، ماشىنا ـ ئېلېكتر ئۇسكۇنىلىرى گۇرۇپپىسى ، تىرانسپورت ئەتىتى قارىدى ، 14 سېتىش تور ـ نۇقتىسى بار بولدى . شىركەت ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 2024 كۋادرات مېتىر ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 1476 كۋادرات مېتىر بولدى . 1993 ـ يىلى شىركەتنىڭ تۇراقلىق مۇلكىنىڭ قىممىتى 1 مىليون 620 مىڭ يۈەنگە ، سېتىش سوممىسى 15 مىليون 500 مىڭ يۈەنگە ، ياراتقان پايدا ۋە باج 850 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1995 ـ يىلى سېتىۋېلىش سوممىسى 5 مىليون 730 مىڭ يۈەنگە ، سېتىش سوممىسى 8 مىليون 90 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 188 مىڭ 900 يۈەن پايدا ۋە باج يارىتتى . 1998 ـ يىلىدىن كېيىن ، ئىقتىسادىي ئۇنۇمى زور دەرىجىدە تۆۋەنلەپ كەتتى . 2000 ـ يىلى شىركەت ئېغىر زىيان تارتىپ ، تاقىلىپ قېلىش گىردابىغا بېرىپ قالدى .

5) ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى شىركىتى 1964 ـ يىلى 8 ـ ئايدا ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى بىلەن تەمىنلەش پونكىتى قۇرۇلدى . 1965 ـ يىلى

شىركەتنىڭ تۇراقلىق مۇلۇكىنىڭ قىممىتى 131 مىڭ يۈەنگە ، سېتىش سوممىسى 453 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، 3700 يۈەن پايدا ئالدى . 1984 - يىلى 2 - ئايدا ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى بىلەن تەمىنلەش شىركىتى دەپ ئاتالدى . 1993 - يىلى ئىشچى - خىزمەتچىسى 42گە يەتتى ، قارىمىقىدا ئامبار ، ماگىزىن بار بولدى ، سېتىۋېلىش قىممىتى 6 مىليون 340 مىڭ يۈەنگە ، سېتىش قىممىتى 6 مىليون 130 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، 306 مىڭ يۈەن پايدا ئالدى . 1995 - يىلى سېتىۋېلىش قىممىتى 6 مىليون 434 مىڭ 500 يۈەنگە ، سېتىش قىممىتى 6 مىليون 730 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، 103 مىڭ يۈەن پايدا ئالدى . شۇنىڭدىن كېيىن شىركەت كۇنسېرى زىيان تارتتى ، 2000 - يىلى ۋەيران بولۇش گىردابىغا بېرىپ قالدى .

2 § . تاۋار سېتىۋېلىش - سېتىش

1 . مېتال بۇيۇم ، ماشىنا - ئېلېكتر ئۈسكۈنىلىرى ، يېنىك سانائەت ، خىمىيە سانائىتى ، بىناكارلىق ماتېرىياللىرىنى سېتىۋېلىش - سېتىش

1) مېتال ماتېرىياللارنى سېتىۋېلىش - سېتىش 50 - يىللاردىن باشلاپ پولات قاتارلىق مېتال ماتېرىياللار پىلانلىق تەمىنلىنىدىغان ماددىي ئەشيا قاتارىغا كىرگۈزۈلۈپ ، بىر تۇتاش سېتىۋېلىنىپ بىر تۇتاش سېتىلدى ، بىر تۇتاش تەقسىم قىلىندى ، ماتېرىيال ئىشلەتكۈچى ئورۇن بىۋاستە تۇرغان توپ سېتىش پونكىتىغا ياكى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ماددىي ئەشيا ئىدارىسىغا بېرىپ سېتىۋالدى . 1979 - يىلى ناھىيىلىك ماددىي ئەشيا شىركىتى قۇرۇلدى ، شىركەت قارىمىقىدا مېتال بۇيۇملار گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، بۇ گۇرۇپپا مېتال ماتېرىياللارنى بىر تۇتاش سېتىۋالدى ۋە ساتتى ، شۇ يىلى 6 .300 تونىنا پولات ماتېرىيال بىلەن پىلانلىق تەمىنلىدى . 1981 ~ 1993 - يىلىغىچە ناھىيە بويىچە سېتىۋالغان مېتال ماتېرىيال 5968 تونىنىغا يەتتى ، بۇ يىلىغا ئوتتۇرىچە 1 .459 تونىنىدىن توغرا كەلدى ؛ سېتىلغىنى 4 .5912 تونىنا بولۇپ ، يىلىغا ئوتتۇرىچە 461 تونىنا ، 8 .454 تونىنىدىن توغرا كەلدى . بۇنىڭ ئىچىدە 1990 - يىلى سېتىۋېلىنغىنى 432 تونىنا بولدى . 1995 - يىلى 234 تونىنا سېتىلدى .

2) ماشىنا - ئېلېكتر ئۈسكۈنىلىرىنى سېتىۋېلىش - سېتىش 1978 - يىلىدىن ئىلگىرى ناھىيىنىڭ سانائەت ئىشلەپچىقىرىشىغا كېرەكلىك ماشىنا - ئېلېكتر مەھسۇلاتلىرى ئۇرۇمچى ، داخىيەن (تۇرپان) ماددىي ئەشيا توپ سېتىش پونكىتى ياكى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك سودا تارماقلىرىدىن سېتىۋېلىناتتى . 1979 - يىلى ناھىيىلىك ماددىي ئەشيا شىركىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ماشىنا - ئېلېكتر مەھسۇلاتلىرى تىجارىتىنى ناھىيىلىك ماددىي ئەشيا تارمىقى قىلدى ، شۇ يىلى سېتىۋېلىنغان ماشىنا - ئېلېكتر مەھسۇلاتلىرىنىڭ قىممىتى 452 مىڭ يۈەنگە ، سېتىلىش قىممىتى 422 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1994 - يىلى ماشىنا - ئېلېكتر ئۈسكۈنىلىرىنىڭ سېتىلىش قىممىتى 960 مىڭ يۈەنگە يەتتى . شۇنىڭدىن كېيىن ماشىنا - ئېلېكتر ئۈسكۈنىلىرىنى سېتىۋېلىش - سېتىشتا كۆپ تەرەپ رىقابەتلىشىدىغان ۋەزىيەت شەكىللەندى .

3) يېنىك سانائەت - خىمىيە سانائىتى بۇيۇملىرى ، بىناكارلىق ماتېرىياللىرىنى سېتىۋېلىش - سېتىش يېنىك سانائەت ، بىناكارلىق ماتېرىياللىرى تۇرىدىكى

تاۋارلار تىجارىتىنى ئەسلى سودا شىركىتى قىلاتتى . 1979 ـ يىلى ناھىيىلىك ماددىي ئەشيا شىركىتى قۇرۇلۇپ ، يېنىك سانائەت خىمىيە ـ سانائىتى بۇيۇملىرى ۋە بىناكارلىق ماتېرىياللىرى تىجارىتى بىلەن شۇغۇللاندى . شۇ يىلى تۆت تونىنا كۆيدۈرگۈچى ئىشقار ، 337 يۈرۈش بالون ، 6.2 مىڭ پاي كاپسۇل ، 1000 مېتىر پىلىك ، 1129 يۆگەم ماي قەغەز ، 768.2 تونىنا سېمونت سېتىۋالدى . 1981 ~ 1993 ـ يىلىنچە 9.7 تونىنا كۆيدۈرگۈچى ئىشقار ، 4137 يۈرۈش بالون ، 2283.8 تونىنا پارتلىتىش دورىسى ، 27 مىڭ 438.3 تونىنا سېمونت ، 12 مىڭ 848 يۆگەم ماي قەغەز ، 466.4 تونىنا ئاسفالت سېتىۋالدى ؛ 11.3 تونىنا كۆيدۈرگۈچى ئىشقار ، 3706 يۈرۈش بالون ، 2299.4 تونىنا پارتلاتقۇچ ، 27 مىڭ 560.9 تونىنا سېمونت ، 11 مىڭ 335 يۆگەم ماي قەغەز ، 461.9 تونىنا ئاسفالىت ساتتى .

1979 ~ 1995 ـ يىلىنچە ماددىي ئەشيالارنىڭ سېتىلىش قىممىتى

جەدۋەل : 21 — 7 بىرلىكى : تۆمەن يۈەن

يىللار	جەمئىي	مېتال ماتېرىيال		ماشىنا ـ ئېلېكتر مەھسۇلاتلىرى		يېنىك سانائەت خىمىيە سانائىتى بۇيۇملىرى ، بىناكارلىق ماتېرىياللىرى	
		سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى
1979	225.20	33.70	31.30	45.30	40.2	35.90	38.80
1980	261.70	34.50	35.80	51.90	61.3	35.10	35.90
1981	230.10	36.90		50.90		20.50	
1982	159.80	9.67		9.67		16.18	
1983	262.95	40.85		36.10		45.40	
1984	404.54	40.70	46.60	93.70	89.7	64.80	69.40
1985	556.89	35.50	41.99	167.50	166.9	65.20	79.80
1986	519.70		58.40		130.7		47.60
1987	538.50	71.40	73.90	107.90	100.5	89.50	95.30
1988	617.80	63.40	64.70	157.80	112.4	102.50	117
1989	730.69	52.20	42.20	175.10	162.9	176.20	122.09
1990	1099.40	98	103.70	171.60	378.4	161.50	186.20
1991	1578.80	168.60	147.80	324.10	310.8	291.70	335.80
1992	2454.50	223.60	172.20	813.10	495.3	411.40	338.9
1993	2342				705		
1994	2747				96		
1995	1164						

2 . يېزا ئىگىلىك ماشىنا - سايمانلىرىنى سېتىۋېلىش - سېتىش

1) تراكتورغا سۆرىتىلىدىغان يېزا ئىگىلىك سايمانلىرىنى سېتىۋېلىش - سېتىش 1977 - يىلى تراكتورغا سۆرىتىلىدىغان يېزا ئىگىلىك سايمىنىدىن 50ى سېتىۋېلىنىدى ، 95ى سېتىلدى ، ئامباردا تۆتى قالدى ، بۇنىڭ ئىچىدە 1979 - ۋە 1983 - يىللىرى سېتىلىش مىقدارى ئەڭ كۆپ بولۇپ 318ى سېتىلدى . 1993 - يىلى 414ى سېتىۋېلىندى ، 387 سى سېتىلدى ، 1995 - يىلى 591ى سېتىۋېلىندى ، 569ى سېتىلدى .

2) يېرىم ماشىنىلاشقان يېزا ئىگىلىك سايمانلىرىنى سېتىۋېلىش - سېتىش 1961 ~ 1969 - يىلىغىچە يېرىم ماشىنىلاشقان يېزا ئىگىلىك سايمىنىدىن 1347سى سېتىۋېلىندى ، 7641ى سېتىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە 1966 - ۋە 1967 - يىللىرى 5213ى سېتىلىپ ، ئومۇمىي سېتىلىش مىقدارىنىڭ 69 .52 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . 1971 ~ 1988- يىلىغىچە يېرىم ماشىنىلاشقان يېزا ئىگىلىك سايمىنىدىن 16 مىڭ 441ى سېتىۋېلىندى ، يىلىغا ئوتتۇرىچە 91 .2سى سېتىۋېلىندى ، سېتىلغىنى 2572 بولۇپ ، يىلىغا ئوتتۇرىچە 14 .29 دىن توغرا كەلدى . 1993 - يىلى ناھىيە بويىچە يېرىم ماشىنىلاشقان يېزا ئىگىلىك سايمىنىدىن 600ى سېتىۋېلىندى ، قىممىتى 427 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، 486 سى سېتىلدى ، قىممىتى 301 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

3) يېزا ئىگىلىكىدە ئىشلىتىدىغان ئېنېرگىيە ماشىنىلىرىنى سېتىۋېلىش - سېتىش 1962 - يىلى يېزا ئىگىلىكىدە ئىشلىتىدىغان ئېنېرگىيە ماشىنىسىدىن توققۇزى ، 1976 - يىلى 98ى سېتىلدى ، قۇۋۋىتى 1097 كىلوۋات . كېيىن يىلمۇ يىل ئاز سېتىلدى . 1986 - يىلى كۆپەيدى . 1988 - يىلى 213ى سېتىلدى ، قۇۋۋىتى 2024 كىلوۋات . 1995- يىلى 76سى سېتىلدى ، قۇۋۋىتى 809 كىلوۋات .

4) تراكتور سېتىۋېلىش - سېتىش 60 - يىللاردا ، تراكتور ئانچە كۆپ سېتىلمىدى . 1975 - يىلىدىن باشلاپ چوڭ ، كىچىك تراكتور (كىچىك تۆت چاقلىق تراكتور ، قول تراكتورىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە)ى يىلدىن يىلغا كۆپ سېتىلدى . 1984 - يىلىدىن كېيىن چوڭ تراكتورنىڭ سېتىلىش مىقدارى ئازىيىپ ، كىچىك تراكتورنىڭ سېتىلىش مىقدارى تېز كۆپەيدى . 1988 - يىلى 218ى سېتىلدى ، قۇۋۋىتى 2389 كىلوۋات . 1995 - يىلى كىچىك تۆت چاقلىق تراكتوردىن 159ى سېتىلدى .

1961 ~ 1995 - يىلىغىچە باي ناھىيىسى بويىچە يېزا ئىگىلىك ماشىنا - سايمانلىرىنىڭ سېتىۋېلىنىش - سېتىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 21 — 8

تۈرى / يىللار	تراكتوردا سۆرىتىلىدىغان دېھقانچىلىق سايمانلىرى (دانە)		يېرىم ماشىنىلاشقان دېھقانچىلىق سايمىنى (دانە)		دېھقانچىلىقتا ئىشلىتىدىغان ئېنېرگىيە ماشىنىلىرى (كىلوۋات/ دانە)		تراكتور (كىلوۋات/ دانە)	قول تراكتورى (كىچىك تۆت چاقلىق) كىلوۋات/ دانە)
	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى		
1961			3	114			143	
1962						9		

				367	190			1963
				362	55			1964
				677	224			1965
	3	6 /74		3889				1966
	2	8 /49		1423				1967
								1968
		26 /176	27 /176	809	875			1969
								1970
		14		408	384			1971
		35 /312		209	199			1972
		5		150	100			1973
		17 /233	2 /15	321	201			1974
22 /162	19 /649	48 /355		237	130			1975
19 /153	21 /720	98 /1097		167				1976
15 /122	36 /1368	53 /426	2 /18	98		95	50	1977
17 /148	50 /1527			36	50	87		1978
14 /123	49 /1565	21 /245		168		163		1979
69 /609	60 /1809	4 /162	10 /6	84		57		1980
49 /432	50 /1571	15 /2223	5 /37	22		21		1981
44 /388	34 /906	49 /603	4 /12	131	60	94	50	1982
36 /333	56 /2012	31 /384	5 /368	155	185	155	52	1983
102 /1089	34 /1402	24 /465	8 /71	383	270	137	15	1984
95 /935	24 /943	64 /648	85 /953	29	16	46	72	1985
91 /954	5 /191	79 /1164	60 /857	33	34	24	32	1986
167 /1810	7 /290	113 /961	133 /1183	24	13	13	1	1987
218 /2389	12 /507	213 /2024	244 /2163	17	10	9	15	1988
196 /2154	9 /376	69 /759	100 /1100	25	20	35	30	1989
216 /2376	8 /330	108 /1118	86 /830	15	17	28	22	1990
194 /2154	30 /1284	163 /1677	204 /2137			27	21	1991
232 /2762	40 /1676	13 /144	18 /66			37	40	1992
207 /2400	12 /498	123 /1230	187 /2049	486	600	15	17	1993
223	5	134 /1426	122 /1280			394	194	1994
159	6	76 /809	97 /1067			569	591	1995

ئىزاھ: 1968 ـ ، 1970 ـ يىللىق ماتېرىيال كەم.

3 . ئىلمە توقۇلما بۇيۇملار ، مېتال بۇيۇم ، ئېلېكتر بۇيۇملىرى ۋە نېفىت سېتىۋېلىش ـ سېتىش

1) ئىلمە توقۇلما بۇيۇملارنى سېتىۋېلىش ـ سېتىش ناھىيىلىك سودا تارمىقى ئىلمە بۇيۇملارنى خۇڭلىيۇخي 2 ـ دەرىجىلىك توپ سېتىش پونكىتىدىن كىرگۈزدى . 1957 ـ يىلى ئىلمە توقۇلما بۇيۇملار بېلەتلىك تەمىنلەندى .

1985 ـ يىلى ئىلمە توقۇلما بۇيۇملارنى سېتىۋېلىش قىممىتى 2 مىليون 659 مىڭ يۈەنگە ، سېتىش سوممىسى 3 مىليون 233 مىڭ يۈەنگە ، 1990 ـ يىلى سېتىۋېلىش سوممىسى 1 مىليون

214 مىڭ يۈەنگە ، سېتىلىش سوممىسى 1 مىليون 257 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، 1993 - يىلى سېتىۋېلىش سوممىسى 207 مىڭ يۈەنگە ، سېتىلىش سوممىسى 395 مىڭ يۈەن بولدى .

2) مېتال بۇيۇم ، ئېلېكتر بۇيۇملىرىنى سېتىۋېلىش - سېتىش مېتال بۇيۇم ، ئېلېكتر بۇيۇملىرى ئاساسلىقى كىيىم تىكىش ماشىنىسى ، ۋېلىسىپىت ، رادىئو قوبۇللا- غۇچ ، تېلېۋىزور ، توڭلاتقۇ قاتارلىقلاردىن ئىبارەت ، بۇلار 60 - يىللاردىن 80 - يىللارغىچە پىلانلىق تەقسىم قىلىنىدىغان تاۋار قاتارىغا كىرەتتى ، 70 - يىللاردا تەمىنلەش ئېھتىياجىنى قامدىيالماي قالدى . 80 - يىللاردىن باشلاپ ئالىي دەرىجىلىك تاۋار كۆپەيدى ، سېتىلىش مىقدارى- مۇ يىلسايىن ئاشتى . 1993 - يىلى 207 كىيىم تىكىش ماشىنىسى ، 4028 ۋېلىسىپىت ، 513 تېلېۋىزور ، 178 توڭلاتقۇ سېتىلدى ، 1995 - يىلى 88 كىيىم تىكىش ماشىنىسى ، 398 ۋېلىسىپىت ، 86 تېلېۋىزور ، 26 توڭلاتقۇ سېتىلدى .

1960 ~ 1995 - يىلىغىچە باي ناھىيىسىدە كۇندىلىك سانائەت بۇيۇملىرىنىڭ سېتىۋېلىنىش - سېتىلىش ئەھۋالى (1)

جەدۋەل : 21 — 9

تۈرى / يىللار	پاختا رەخت (تۇمەن مېتىر)		خىمىيۋى تالالىق رەخت (تۇمەن مېتىر)		يۇڭ يىپ (كىلوگرام)		خۇرۇم ئايىغ (تۇمەن جۈپ)		رېزىنكە ئايىغ (تۇمەن جۈپ)		كىيىم - كېچەك (تۇمەن قۇر)		سوۋۇن (ساندۇق)		سوۋۇن پاراشوكى (تونا)	
	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى
1960		40												298		
1961		25.8												1344		
1962		41												1329		
1963		60.5												1269		
1964		76.3		0.8										1118		
1965		87.6		0.2										1169		
1966		92.9		1										1475		
1967		95.5		5.7										1908		
1968		71.2		5.5												
1969	79.2	81.4		1.7	1550	1225		0.78	6.1	2.3						
1970		92.6		2.6		744		0.83		2				1357		
1971		105.8		3.1		661				4.5				1914		13.6
1972		164.5		7.7		721				10.9			183	2444		30.2
1973		164.2		3.6		694				6				2408		54.1
1974		104.3		1.7		1460				1.7				658		9.4
1975		113.9		4.7		939				2.5				681		17.3
1976		112.7		2.7		878				2.3				1472		30.9

43		1653				3.5				1178		3.1		116.2		1977
63.4		1000				2.8				1035		1.2	2.2	11	87.1	1978
45.8		1545				4				1194		2.3	2.2	117	104.6	1979
52.8	51.4	2393	1901			4.3	6.7	1.8	2.1	1569	575	1.4	0.5	103.5	98.5	1980
62.9	53.2	2356	2533			4.6	4.6	2.7	3	1996	310	1.2	2.1	126.1	106.9	1981
72.8	73.4	2610	2235			1.9	7.2	4.4	4.2	1621	330	3.4	6.4	105.4	81.2	1982
80.1	58.6	2731	2885	10.5	9.1	5	6	4.7	5.5	1253	650	6.8	8.2	70.3	43.9	1983
94.5	82	2737	3225	8.3	5.8	5.1	6.7	4.4	3.3	821		12.5	22.5	63.5	48.2	1984
86.6	71.3	2390	1968	6.3	2.4	5.4	2.1	3.4	2.9	1726	295	12.3	10.8	72.5	28.1	1985
99.5	85.4	2141	2705	5.8	3.4	6.8	7.2	3.1	2.2	1742	2562	10	19.8	52	49.4	1986
113.5	102.6	2712	1064	5.3	3.8	8.3	8.1	3	2.8	1041	1007	9	11.7	52.8	31.4	1987
96.2	70.9	1982	2123	4.7	2.8	8.4	6.5	3.8	3.2	2116	1529	9.3	5.1	57.5	31.9	1988
77.9	84	1922	1780	2.0	2	6.8	6.5	2.4	2.1	2027	4744	11.4	7.99	49.8	49.8	1989
76.2	168.7	2152	1319	1.2	1.03	5.7	6.2			4322	2035	4.6	4.7	30.2	29.1	1990
68	63	1527	975	0.8	0.38	7.3	4.5			1887	1374	1.6	1.4	14.3	13.1	1991
69		527	405	1.0	0.2	6.2	5.7			1032	290	1.1	0.1	13.4	12.1	1992
18.7	7	219	475	0.2	0.16	3.6	4.4			543	92	0.2		6.8	1.8	1993
6.7				0.0		2.8		0.27		228				2.5		1994
						0.029	0.002	0.012		158	70			0.4		1995

1960 ~ 1995 - يىلىغچە باي ناهيىسىدە كۆندىلىك سانائەت بۇيۇملىرىنىڭ سېتىۋېلىنىش - سېتىلىش ئەھۋالى (2)

جەدۋەل : 21 — 9

تۈرى / يىللار	كىيىم تىكىش ماشىنىسى (دانە)		قول سائىتى (دانە)		ژېلىسىپىت (دانە)		پېرىم ئۆتكۈز-گۈچلۈك رادىئو قوبۇللىغۇچ (دانە)		تېلېۋىزور (دانە)		ئۇنتالغۇ (دانە)		كىر ئالغۇ (دانە)		توك شامالدۇرغۇچ (دانە)		توڭلاتقۇ (دانە)	
	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى	سېتىۋېلىنغىنى	سېتىلغىنى
1960		65		6		77												
1961		58		17		82												
1962		67		6		4												
1963		276		17		49												
1964		204		39		52												
1965		187		111		85												
1966		186		159		377												

												414		157		438		1967
																		1968
												294				431	553	1969
												100				316		1970
														143		622		1971
												745		731		740		1972
												751		476		514		1973
												285		411		173		1974
										74		484		552		398		1975
										633		1273		1028		519		1976
										363		926		529		558		1977
										375		1272		826		444		1978
										423		1020		990		973		1979
										952	449	1105	1072	1078	1048	800	776	1980
										478	1094	1480	1441	1602	1635	849	807	1981
										878	201	1355	1547	2715	2004	913	848	1982
								8	19	219	2297	2093	1771	2480	2391	646	510	1983
		408	393	2	10	43	24	208	254	885	435	2269	2044	2362	1890	550	658	1984
		60	54	537	539	116	123	579	445	953	519	1868	1728	2341	2798	467	565	1985
		132	119	550	434	373	435	864	918	660	250	1760	1738	1941	1464	351	284	1986
		182	200	465	254	792	624	1055	998	587	128	1693	1666	1611	1220	425	360	1987
		156	93	519	343	639	557	614	511	255	70	2391	2471	2427	2169	556	429	1988
33	30	123	194	344	323	600	589	564	664			1568	1619	2511	2742	405	353	1989
59	61	73	9	238	256	669	716	1083	1090	36	66	3175	4177	2527	2375	383	421	1990
41	42	109	114	213	211	647	646	1124	1083	69	40	1716	1430	1959	1543	333	226	1991
40	38	17	40	260	260	235	247	550	548	98	80	1295	1112	799	930	201	250	1992
178	203	61	34	195	110	182	120	513	491	22	42	4028	443	756	355	207	106	1993
23		47		37		17		33		8		192		140		10		1994
26	29			70	27			786	52			398	430	6		88	11	1995

ئىزاھ : 1968 ـ يىلىدىكى ماتېرىيال كەم .

3) نېفىت سېتىۋېلىش ـ سېتىش 1978 ـ يىلىدىن ئىلگىرى باي ناھىيىسىنىڭ نېفىت سېتىۋېلىش ـ سېتىش كەسپىنى ناھىيىلىك سودا شىركىتى بېجىرەتتى . 1978 ـ يىلى 2 ـ ئايدا ناھىيىلىك نېفىت شىركىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، نېفىت سېتىۋېلىش ـ سېتىش كەسپىنى نېفىت شىركىتى قىلىدىغان بولدى . سېتىۋېلىش قىممىتى 1985 ـ يىلى 2 مىليون 119 مىڭ يۈەنگە ، 1988 ـ يىلى 2 مىليون 918 مىڭ يۈەنگە ، 1990 ـ يىلى 3 مىليون 467 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، يىلىغا ئوتتۇرىچە 3 % .10تىن ئاشتى ؛ سېتىش قىممىتى 1985 ـ يىلى 2 مىليون 450 مىڭ يۈەنگە ، 1988 ـ يىلى 3 مىليون 600 مىڭ يۈەنگە ، 1990 ـ يىلى 4

مىليون 599 مىڭ يۈەنگە ، 1993 ـ يىلى 16 مىليون يۈەنگە يېتىپ ، يىلىغا ئوتتۇرىچە 20% تىن ئاشتى ؛ يۇقىرىغا تاپشۇرغان پايدا 1985 ـ يىلى 50 مىڭ يۈەنگە ، 1988 ـ يىلى 110 مىڭ يۈەنگە ، 1990 ـ يىلى 150 مىڭ يۈەنگە ، 1993 ـ يىلى 174 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، يىلىغا ئوتتۇرىچە 24% تىن ئېشىپ باردى . 2000 ـ يىلى سېتىۋېلىش قىممىتى 27 مىليون 70 مىڭ يۈەنگە ؛ سېتىش قىممىتى 30 مىليون 680 مىڭ يۈەنگە ، پايدىسى 730 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

1960 ~ 2000 ـ يىلىغىچە باي ناهيىسى بويىچە نېفىت سېتىۋېلىش ـ سېتىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 21 — 10 بىرلىكى : تونىنا

تۈرى / يىللار	بېنزىن		دىزىلىن		كىرىسىن	
	كىرگۈزۈلگىنى	سېتىلغىنى	كىرگۈزۈلگىنى	سېتىلغىنى	كىرگۈزۈلگىنى	سېتىلغىنى
1960		144		64		33
1961		16		105		35
1962		8		21		87
1963		10		9		129
1964		20		9		128
1965		88		72		132
1966		108		41		151
1967		114		45		150
1968		183		112		208
1969		340		566		332
1970		88		241		128
1971		130. 5		45. 9		179. 6
1972		161		729		195
1973		430		543		136
1974		271		207		156
1975		494		1171		155
1976		614		1744		171
1977		636		1879		152
1978		661		2005		42
1979		701		2303		119
1980	1140	983	2727	2332	141	136
1981	970	939	2363	2416	90	116

107	112	2455	2512	996	994	1982
92	115	2569	2514	1052	1102	1983
218	122	2446	2640	1142	1140	1984
100	113	2329	2037	1205	1205	1985
154	108	2460	2413	1430	1366	1986
88	90	2741	2895	1784	2133	1987
42	118	2908	2861	2079	1587	1988
3	46	3185		1826	1645	1989
56	69	3041	3099	2176	2226	1990
74	74	3816	3722	2283	2305	1991
49	49	2914	2869	1616	1418	1992
43	74	3292	3091	1428	1364	1993
40. 5	78. 2	2189. 8	1802. 4	2963. 6	2683. 5	1994
32. 1	29. 8	4080. 3	3779. 8	5496. 6	5003	1995
		4039	4296	4486	4983	1996
		6082	6604	5667	5786	1997
		6385	6254	5790	5603	1998
		6674	6993	6072	5712	1999
		6744	5898	5302	4985	2000

4 . قوشۇمچە يېمەكلىك سېتىۋېلىش ـ سېتىش

1) گۆش

چارۋا سېتىۋېلىش 1960 ـ يىلىدىن باشلاپ بوردالغان كالا ، قوي ، چوشقىلارنى سېتىۋېلىش چارىسى قوللىنىلدى ، ناھىيىلىك پىلان تارمىقى كۆرسەتكۈچ چۈشۈردى ، يېزا ـ مەيدانلار كۆرسەتكۈچ بويىچە سېتىپ بەردى ، ناھىيىلىك يېمەكلىك شىركىتى تۈرگە ئايرىپ سېتىۋالدى . 1960 ـ يىلى 923 بوردالغان كالا ، 17 مىڭ 451 بوردالغان قوي ، 115 چوشقا ، 1980 ـ يىلى 800 بوردالغان كالا ، 27 مىڭ 800 بوردالغان قوي ، 300 چوشقا ، 1993 ـ يىلى 354 بوردالغان كالا ، 7034 بوردالغان قوي ، 44 چوشقا سېتىۋېلىندى .

چارۋا سېتىش 1960 ـ يىلىدىن باشلاپ ئاقسۇ ژىلايەتلىك يېمەكلىك شىركىتىگە پىلان بويىچە چارۋا يۆتكەپ بېرىلدى ، 1960 ～ 1988 ـ يىلىغىچە ناھىيە بويىچە 10 مىڭ 200 بوردالغان كالا سېتىلىپ ، يىلىغا ئۈتتۈرىچە 4 .353ى ؛ 196 مىڭ 800 بوردالغان قوي سېتىلىپ ، يىلىغا ئۈتتۈرىچە 6800ى ؛ 11 مىڭ 800 چوشقا سېتىلىپ ، يىلىغا ئۈتتۈرىچە 6 .405ى سېتىلدى . 1993 ـ يىلى 37 بوردالغان كالا ، 1724 بوردالغان قوي ، بەش چوشقا سېتىلدى . 1995 ـ يىلى 5700 بوردالغان چارۋا سېتىلدى .

گۆش سېتىش 1960 ـ يىلىدىن ئىلگىرى گۆشنى يەككە قاساپلار ساتتى، 1960 ـ يىلىدىن باشلاپ ناهيىلىك يېمەكلىك شىركىتى ساتىدىغان بولدى، گۆش بېلىتى تارقىتىلىپ، نورمىلىق تەمىنلەندى. 1987 ـ يىلى بازار ـ يېزىلاردىكى يەككە قاساپلار ۋە چارۋىچىلىق فېرمىلىرى گۆش تجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىشقا باشلىدى، ئۇلار گۆشنى كېلىشىم باھادا ساتتى، مىقدارىغا چەك قويۇلمىدى. 1980 ~ 1993 ـ يىلىغىچە ناهيىلىك يېمەكلىك شىركىتى 2768.4 تونىنا ھەر خىل گۆش ساتتى، بۇ يىلىغا ئوتتۇرىچە 197.7 تونىندىن توغرا كەلدى، بۇنىڭ ئىچىدە قوي گۆشى 1845.8 تونىنا، كالا گۆشى 467.9 تونىنا، چوشقا گۆشى 454.6 تونىنا، 1995 ـ يىلى 241 تونىنا گۆش سېتىلدى.

2) شېكەر، تاماكا، ھاراق سېتىش ـ سېتىش مىنگو دەۋرىدە، شېكەر، تاماكا، ھاراق تجارىتىنى يەككە تجارەتچىلەر قىلاتتى. مىقدارى ناھايىتى ئاز ئىدى. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، شېكەر، تاماكا، ھاراق تجارىتىنى ناهيىلىك يېمەكلىك شىركىتى قىلدى، سېتىلىش مىقدارى يىلمۇ يىل ئاشتى. 1960 ~ 1979 ـ يىلىغىچە 2112 تونىنا شېكەر، 786 مىڭ 900 بولاق تاماكا سېتىلدى، 371.5 تونىنا ھاراق سېتىۋېلىندى، 584.5 تونىنا ھاراق سېتىلدى. 1980 ~ 1989 ـ يىلىغىچە 1450.7 تونىنا شېكەر سېتىۋېلىندى، بۇ يىلىغا ئوتتۇرىچە 271.8 تونىندىن توغرا كەلدى؛ 1 مىليون 131 مىڭ بولاق تاماكا سېتىۋېلىندى، 1 مىليون 238 مىڭ بولاق تاماكا سېتىلدى؛ 2699.9 تونىنا ھاراق سېتىۋېلىندى، 3300.1 تونىنا ھاراق سېتىلدى، بۇ يىلىغا ئوتتۇرىچە 330 تونىندىن توغرا كەلدى. 1992 ~ 1993 ـ يىللىرى 191.2 تونىنا شېكەر سېتىۋېلىندى، 319.2 تونىنا شېكەر سېتىلدى؛ سېتىش سوممىسى 1 مىليون 85 مىڭ يۈەنگە يەتتى؛ 408 مىڭ 800 بولاق تاماكا سېتىۋېلىندى، 464 مىڭ بولاق تاماكا سېتىلدى، سېتىلىش سوممىسى 788 مىڭ يۈەنگە يەتتى؛ 1141.3 تونىنا ھاراق سېتىۋېلىندى، 1334.9 تونىنا ھاراق سېتىلدى، سېتىلىش سوممىسى 5 مىليون 6000 يۈەنگە يەتتى. 1995 ـ يىلى 25 تونىنا شېكەر سېتىۋېلىندى، 22 تونىنا شېكەر سېتىلدى؛ 88 مىڭ 279 بولاق تاماكا سېتىۋېلىندى، 154 مىڭ 735 بولاق تاماكا سېتىلدى؛ 827 تونىنا ھاراق سېتىۋېلىندى، 618 تونىنا ھاراق سېتىلدى.

V باب

يېمەك ـ ئىچمەك مۇلازىمەتچىلىكى

§1. يېمەك ـ ئىچمەك كەسپى

1. دۆلەت ئىگىلىكىدىكى يېمەك ـ ئىچمەك كەسپى

1957 ـ يىلى ئىشچى ـ دېھقان ئەسكەرلەر مېھمانخانىسى ئاشخانىسى قۇرۇلدى. 1961 ـ يىلى يېمەك ـ ئىچمەك تور ـ نۇقتىلىرىنىڭ مەبلىغى 14 مىڭ يۈەنگە، كەسپكارى 21گە، يىللىق تىجارەت سوممىسى 290 مىڭ 90 يۈەنگە يەتتى، 1962 ـ يىلى كەسپكارى 27گە، يىللىق

تىجارەت سوممىسى 155 مىڭ 500 يۈەنگە يەتتى . 1964 - يىلى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى يېمەك-ئىچمەك مۇلازىمەت كەسپىي تور - نۇقتىسى تۆتكە يەتتى . تىجارەت سوممىسى 1966 - يىلى 339 مىڭ 212 يۈەنگە ، 1967 - يىلى 378 مىڭ 800 يۈەنگە يەتتى .

1977 - يىلى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى يېمەك - ئىچمەك تور - نۇقتىسى بەشكە ، يىللىق تىجارەت سوممىسى 314 مىڭ 200 يۈەنگە يەتتى . 80 - يىللاردا يېمەك - ئىچمەك كەسپىي بازىرىدا يەككە تىجارەتچىلەر قوشۇنى شىددەت بىلەن كۆپەيدى ، دۆلەت ئىلكىدىكى يېمەك - ئىچمەك مۇلازىمەت كەسپىي ئورۇنلىرى تاقالدى ، ياكى ھۆددىگە بېرىۋېتىلدى . 1980 - يىلى ناھىيە بويىچە سودا-سانائەت تارماقلىرىغا تىزىمغا ئالدۇرۇپ تىجارەت قىلىۋاتقان دۆلەت ئىگىلىكىدىكى يېمەك - ئىچمەك مۇلازىمەت كەسپىي تور - نۇقتىسى 20گە ، كەسپكارى 127گە ، مەبلىغى 257 مىڭ يۈەنگە يەتكەندى . 1984 - يىلىغا كەلگەندە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى يېمەك - ئىچمەك مۇلازىمەت كەسپىي تور - نۇقتىسىدىن 12سىلا قالدى ، كەسپكارى 102 ، مەبلىغى 306 مىڭ يۈەن ئىدى . 1993 - يىلى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى يېمەك - ئىچمەك مۇلازىمەت كەسپىي تور - نۇقتىسىدىن ئىككىسىلا قالدى ، كەسپكارى 24 ، مەبلىغى 130 مىڭ يۈەن بولدى .

2 . يەككە يېمەك - ئىچمەك كەسپى

مىنگو دەۋرىدە ناھىيە بازىرى ، سايرام ، ياقا ئېرىق قاتارلىق نوپۇس مەركەزلىك ئولتۇراقلاشقان جايلاردا بىر قانچە ئورۇندا ناۋايخانا ، قاۋاقخانا ، شورپىخانا ، لەڭپۇڭخانا بار ئىدى ، ئۇلار ئۆتكەن - كەچكەنلەرگە مۇلازىمەت قىلاتتى .

1956 - يىلى ناھىيە بويىچە يەككە ئىگىلىكتىكى يېمەك - ئىچمەك مۇلازىمەت كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان ئورۇن 169قا ، كەسپكار 457گە ، دەسمايىسى 34 مىڭ 851 يۈەنگە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە يېزىلاردىكىسى 68 ئورۇن ، كەسپكارى 180 ، دەسمايىسى 20 مىڭ 377 يۈەن ، بۇنىڭ ئىچىدە ناۋايخانا 39 ، ئۆزگەرتىپ تەشكىللەنگەن ھەمكارلىق ناۋايخانىسى 18 ، ھەمكارلىق ناۋايخانا گۇرۇپپىسى 15 ، يەككە ئىگىلىكتىكى ئورۇن ئىككى ، كەسىپ ئالماشتۇرغان ئورۇن تۆت بولدى . ئۆپكە - ھېسىپ سېتىش ئورنى سەككىز ، كەسپكارى سەككىز بولۇپ ، ھەممىسى ئۇششاق تىجارەتچى ئىدى ؛ ئاشخانا 21 ، ھەمكارلىق ئاشخانىسى بىر ، ھەمكارلىق ئاشخانا گۇرۇپپىسى بىر ، يەككە ئىگىلىكتىكىسى ئۈچ ، كەسىپ ئالماشتۇرغىنى تۆت .

1958 - يىلدىكى «چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش» ھەرىكىتىدە ئەترەتلەر بىرلىك قىلىنىپ جامائەت ئاشخانىلىرى كۆپلەپ قۇرۇلدى ، يېمەك - ئىچمەك تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان يەككە تىجارەتچىلەرنىڭ كۆپىنچىسى تىجارىتىنى توختاتتى .

1979 - يىلىدىن كېيىن يېمەك - ئىچمەك تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان يەككە تىجارەتچىلەرنىڭ كۆپەيدى . 1981 - يىلى ناھىيىدىكى يەككە ، خۇسۇسىي ئاشخانا 61گە ، كەسپكارى 85كە ، مەبلىغى 4300 يۈەنگە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە بازاردىكىسى 59 ، كەسپكارى سەككىز ، مەبلىغى 3800 يۈەن . 1984 - يىلى يېمەك - ئىچمەك تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان يەككە تىجارەتچى 189غا ، كەسپكار 389غا يەتتى .

1993 - يىلى خۇسۇسىي ئاشخانا 220گە ، كەسپكار 514كە ، مەبلىغى 614 مىڭ يۈەنگە ، ئايلىق تىجارەت سوممىسى 223 مىڭ 800 يۈەنگە يەتتى ؛ باشقا يېمەك - ئىچمەك مۇلازىمەتى (ناۋايخانا ، سامسىخانا ، كاۋاپخانا ، ئۆپكە - ھېسىپ سېتىش ئورنى ، شورپىخانا ، لەڭپۇڭخانا قاتارلىقلار) كەسپىدىكىلەر 415كە ، كەسپكار 782گە ، مەبلىغى 776 مىڭ يۈەنگە ، ئايلىق

تىجارەت سوممىسى 362 مىڭ 300 يۈەنگە يەتتى . بازاردىكى خۇسۇسىي ئاشخانا 123كە ، كەسىپكار 301گە ، مەبلىغى 411 مىڭ 500 يۈەنگە ، ئايلىق تىجارەت سوممىسى 136 مىڭ 600 يۈەنگە ؛ باشقا يېمەك ـ ئىچمەك مۇلازىمىتى ئورنى 178گە ، كەسىپكار 384كە ، مەبلىغى 441 مىڭ 500 يۈەنگە ، ئايلىق تىجارەت سوممىسى 184 مىڭ 100 يۈەنگە ؛ يېزىلاردىكى خۇسۇسىي ئاشخانا 97گە ، كەسىپكار 204كە ، مەبلىغى 202 مىڭ 500 يۈەنگە ، ئايلىق تىجارەت سوممىسى 87 مىڭ 200 يۈەنگە ؛ باشقا يېمەك ـ ئىچمەك مۇلازىمىتى ئورنى 237گە ، كەسىپكار 398گە ، مەبلىغى 34 مىڭ 500 يۈەنگە ، ئايلىق تىجارەت سوممىسى 178 مىڭ 200 يۈەنگە يەتتى .

2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە خۇسۇسىي يېمەك ـ ئىچمەك تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان يەككە تىجارەتچى 586گە ، كەسىپكار 891گە ، تىزىمغا ئالدۇرغان مەبلىغى 2 مىليون 100 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

§2 . مۇلازىمەت كەسپى

مىنگو دەۋرىدىن جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلگىچە ، باي ناھىيەسىدە بىر قانچە ئورۇندا بىرنەچچە ئاددىي خۇسۇسىي ساراي ۋە بىر قىسىم موزدوزخانىلار بار ئىدى .

1956 ـ يىلى ناھىيە بويىچە يەككە مۇلازىمەت كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئورۇن 17گە ، كەسىپكار 17گە يەتتى .

1979 ـ يىلىدىن كېيىن ، يەككە مۇلازىمەت كەسپى تېز تەرەققىي قىلدى . 1981 ـ يىلى يەككە سودا ـ سانائەت ئورۇنلىرىنى تىزىملاش ، تەكشۈرۈش ، كېنىشكا تارقىتىش ۋە ئارخىپلاشتۇرۇپ باشقۇرۇش خىزمىتى ئىشلەندى ، تىزىملىتىپ تىجارەت قىلغان ئورۇن 23كە ، كەسىپكار 28گە ، مەبلىغى 6400 يۈەنگە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە بازاردىكسى 22 ، كەسىپكار 27 ، مەبلىغى 6200 يۈەن بولدى . 1984 ـ يىلى ناھىيە بويىچە يەككە مۇلازىمەت تور ـ نۇقتىسى 159غا ، كەسىپكار 245كە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە رېمونتچىلىق تور ـ نۇقتىسى 26 ، كەسىپكار 49 . 1993 ـ يىلى يەككە مۇلازىمەت ئورنى 102گە ، كەسىپكار 131گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە مېھمان كۈتۈش بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئورۇن 17 ، كەسىپكار 27 ، ساتىراچلىق ئورنى 41 ، كەسىپكار 49 ؛ سۈرەتخانا تۆت ، كەسىپكار سەككىز ؛ رېمونتچىلىق ئورنى (بازاردىكسى) 18 ، كەسىپكار 23 ؛ باشقا مۇلازىمەت ئورنى (بازاردىكى مۇنچا ، تامغا ئويۇش ئورنى ، تىككۈچىلىك ئورنى ، يېزىلاردىكى ئائىلە ئېلېكتر سايمانلىرى ، ۋېلىسىپىت ، سائەت رېمونتچىلىقى قاتارلىقلار) 22 ، كەسىپكار 24 . 2000 ـ يىلى ناھىيىدە يەككە مۇلازىمەت ئورنى 359غا ، كەسىپكار 479غا يەتتى .

1957 ـ يىلى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى مۇلازىمەتچىلىك تەرەققىي قىلىشقا ، 60 ـ يىللاردا كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى مۇلازىمەتچىلىك تەرەققىي قىلىشقا باشلىدى . 1959 ـ يىلى ناھىيىلىك يېمەكلىك شىركىتى بىر مېھمانخانا ، بىر سۈرەتخانا ۋە بىر ساتىراشخانا ئاچتى . 1984ـ يىلى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى مۇلازىمەت تور ـ نۇقتىسى 13كە ، كەسىپكار 90گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ھەر خىل رېمونتچىلىق تور ـ نۇقتىسى تۆت ، كەسىپكار 18 ؛ كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى مۇلازىمەت تور ـ نۇقتىسى 14 ، كەسىپكار 30 . 1993 ـ يىلى ناھىيە بويىچە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ۋە كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكىدىكى مۇلازىمەت ئورنى سەككىزگە ، كەسىپكار 127گە

يەتتى . 1995 ـ يىلى مېھمانساراي 47گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت ئىگىلىكىدىكىسى 31 ؛ ساناتراشخانا 52 ، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت ئىگىلىكىدىكىسى يوق ؛ سۈرەتخانا يەتتە بولۇپ (ھەممىسى خۇسۇسىيلارنىڭ) ، كۇندىلىك ئىستېمال بۇيۇملىرىنى رېمونت قىلىش ئورنى 60كە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت ئىگىلىكىدىكىسى 12 .

VI باب

تاشقى سودا

§1 . تاشقى سودا تاۋارلىرى

باي ناھىيىسىدە تاشقى سودا تاۋارلىرىدىن يۇڭ ، چۇپۇر ، ئۆچكە تېۋىتى ، تۆگە يۇڭى ، كالا تېرىسى ، قوي تېرىسى ، ئۆچكە تېرىسى ، كۆرپە ، ئىت تېرىسى ، ئات تېرىسى ، ئۆي توشقىنى تېرىسى ، ئېشەك تېرىسى ، ياۋايى ھايۋانات تېرىسى ۋە قوي ئوچىيى ، ئات يايلىسى ۋە قۇيرۇقى قاتارلىق چارۋا مەھسۇلاتلىرى بار ئىدى . بۇ تاۋارلار ئاساسلىقى ، ئاپتونوم رايونلۇق چاي ـ چارۋا شىركىتى ، ئۇرۇمچى شەھەرلىك چاي ـ چارۋا شىركىتى ، ئاقسۇ تاشقى سودا يۇڭ زاۋۇتى ، ئاقسۇ «داگۇاڭ» يۇڭ توقۇمىچىلىق زاۋۇتى ، تەڭرىتاغ يۇڭ توقۇمىچىلىق زاۋۇتى ۋە سانجى ، غۇلجا قاتارلىق جايلارغا يۆتكەپ كېتىلەتتى ، ئاز قىسمى ئىچكىرىگە سېتىلاتتى .

1985 ~ 2000 ـ يىلىغىچە باي ناھىيىسىدىكى ئاساسلىق تاشقى سودا تاۋارلىرىنىڭ مىقدارى

جەدۋەل : 21 — 11

يىللار	يۇڭ (تونا)	چۇپۇر (تونا)	ئۆچكە تېۋىتى (تونا)	كالا تېرىسى (پارچە)	قوي تېرىسى (پارچە)	ئۆچكە تېرىسى (پارچە)	كۆرپە (پارچە)	ئۆچەي (تال)
1985			8.7	1480			10750	13149
1986			0.5	1738			8857	23042
1987			6.1				30	19432
1988	196.3	14.2	1	3275	20846	1687	2250	4171
1989	115.6	10	7.7		6363			5180
1990	297	29.4	7.2	3140	13491	4952	2823	1500
1991	490		12.8		17026	443	370	3072
1992	948	10.6	2.4	858	16048	2121	12915	11316
1993	558.9		1	12	45450	1634		11671
1994	329		4.5	62	25287	1539		2735
1995	621.9		6.3	5	14118	429		4838

716		365	1255	260	6. 9		299. 3	1996
							211. 9	1997
							347	1998
					7. 5		469. 1	1999
							68. 8	2000

1984 ~ 2000 - يىلىغىچە چاي - چارۋا شىركىتىنىڭ تاشقى سودا تىجارەت ئۇنۇمى

جەدۋەل : 21 — 12 بىرلىكى : تۇمەن يۈەن

يىللار	سېتىۋېلىش سومىسى	سېتىش سومىسى	پايدا	باج	يىللار	سېتىۋېلىش سومىسى	سېتىش سومىسى	پايدا	باج
1984	335. 7	518. 3	40. 90	21. 2	1993	457	862	1. 10	37. 9
1985	333. 2	338. 9	29. 90	31. 8	1994	659. 4	521. 2		
1986	477. 2	472. 4	3. 80	44. 3	1995	841. 8	986. 7	0. 16	21. 7
1987	474. 6	613	16	53. 2	1996	728. 2	664. 8		
1988	544. 8	424. 2	18. 90	67. 6	1997	681. 5	735. 3		
1989	799. 8	549. 6	15. 50	67. 6	1998	512. 2	275. 4		
1990	963	1031	17. 00	74. 5	1999	203. 7	526. 7		
1991	466	690	15. 50	39. 5	2000	80. 5	80. 5		
1992	328. 3	729	17. 10	18. 2					

§2 . تاۋار سېتىۋېلىش

50 - يىللارنىڭ دەسلىپىدە تاشقى سودا تاۋارلىرىنى سېتىۋېلىش كەسپى بىلەن ئاساسلىقى خۇسۇسىيلار شۇغۇللىناتتى . 1953 - يىلىدىن باشلاپ تاشقى سودا كەسپىنى ناھىيىلىك چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش پونكىتى يولغا قويۇشقا باشلىدى . 1959 - يىلى ناھىيىلىك تاشقى سودا ئىدارىسى تىجارەت قىلدى . 1984 - يىلىدىن كېيىن ناھىيىلىك تەمىنات - سودا كوپېراتىپى چاي - چارۋا شىركىتىنى ئۆتكۈزۈۋالدى .

1957 ~ 1984 - يىلىغىچە تاشقى سودا تاۋارلىرىنى سېتىۋېلىشتا يۈكسەك مەركەزلەشتۈرۈش يولغا قويۇلدى ، بارلىق تاشقى سودا تاۋارلىرىنى سېتىۋېلىش تىجارىتى دۆلەتنىڭ مەركەزلىك رەھبەرلىكىدە ۋە بىر تۈتاش باشقۇرۇشىدا بولدى ، بىر تۈتاش سىياسەت ، بىر تۈتاش باھا ، بىر تۈتاش پىلان ۋە بىرلەشمە تاشقى سودا يولغا قويۇلدى . ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تاشقى سودا ئىدارىسى ھەر يىلى چۈشۈرگەن سېتىۋېلىش پىلانىنى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى يېزا - مەيدانلارغا تەقسىم قىلدى ۋە سۈپىتىگە ، سانىغا كاپالەتلىك قىلىشنى تەكىتلىدى . تاۋارلارنى ناھىيىلىك تاشقى سودا ئىدارىسى بىر تۈتاش سېتىۋالدى ھەمدە ۋەزىپىنىڭ ئورۇندىلىشىغا نازارەتچىلىك قىلدى . 1985- يىلى تاشقى سودا تۈزۈلمىسى ئىسلاھ قىلىنىپ ، بۈيرۇق خاراكتېرلىك پىلان ئەمەلدىن قالدۇرۇل- دى ، سېتىۋېلىش باھاسى قويۇۋېتىلىپ ، تاۋارلار كېلىشىم باھادا سېتىۋېلىنىدىغان ، كېلىشىم باھادا يۆتكىلىدىغان ، مال مەنبەسى جانلىق ، كۆپ خىل شەكىللىنىدىغان بولدى .

باي ناھىيىسىدە 1960 ~ 1992 - يىلىغىچە ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى

جەدۋەل : 21 — 13 بىرلىكى : تۆمەن يۈەن

يىللار	ئىجتىمائىي ئىستېمال بۇيۇملىرىنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى	پارچە سېتىش سوممىسى	يېمەك - ئىچمەكلەرنى پارچە سېتىش سوممىسى	سانائەت بۇيۇملىرىنى پارچە سېتىش سوممىسى	باشقا تاۋارلارنى پارچە سېتىش سوممىسى
1960	351. 1	331. 1	5	15	
1961	600. 2	593. 3	5. 1		1. 8
1962	517. 3	466. 8	20. 5	30	
1963	617. 6	563. 1	21. 8	32. 7	
1964	616. 8	554. 6	36. 8	22. 7	2. 7
1965	844. 7	734. 5	53. 6	53. 2	3. 4
1966	846. 9	753. 7	36. 7	54	2. 5
1967	1163. 9	1000. 1	58. 1	104. 2	1. 5
1968	818. 2	771. 9	39. 7	3. 4	3. 2
1969	958. 4	875. 6	23. 9	55. 6	3. 3
1970	939. 7	899. 6	19. 4	16. 8	3. 9
1971	1365. 4	1275. 6	29. 4	55. 3	5. 1
1972	1120. 2	1040. 5	25. 8	49. 1	4. 8
1973	1184. 1	1097. 2	37. 4	49. 5	
1974	1175. 9	1101. 7	29. 8	37. 1	7. 3
1975	1297	1229. 4	31. 8	35. 8	
1976	1418. 5	1329. 2	39. 9	42	7. 4
1977	1559. 4	1415. 7	42. 7	67. 9	33. 1
1978	1932	1791	50. 5	88. 7	1. 8
1979	1834	1629	67	125	13
1980	2325. 9	2015. 3	95. 6	112. 2	102. 8
1981	2392	2068. 7	95. 9	95. 4	132
1982	2470. 8	2165. 1	79. 2	90. 8	135. 7
1983	2988. 2	2381. 4	54. 8	218. 3	333. 7

338. 9	546. 1	86. 4	2518. 6	3490	1984
435. 8	744. 5	185. 6	3077. 2	4443. 1	1985
618. 4	772. 6	156. 3	3267. 5	4814. 8	1986
975	902	162	3195	5234	1987
1072	978	147	3810	6007	1988
1194	824	202	4225	6445	1989
1329	884	273	4773	7259	1990
1362	976	279	5510	8127	1991
1356	2184	278	6183	10001. 1	1992

باي ناهيىسىدە 1993 ~ 1998 - يىلىغچە ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 21 — 14 بىرلىكى : تۇمەن يۈەن

يىللار	ئىجتىمائىي ئىستېمال بۇيۇملىرىنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى	دۆلەت ئىگىلىكى	كوللېكتىپ ئىگىلىكى	خۇسۇسىي ئىگىلىك	يەككە ئىگىلىك	باشقا ئىگىلىك
1993	8877	4420	1537		1726	1194
1994	10918	4011	3592		3315	
1995	13378. 1	5990. 9	3636. 2		3751	
1996	15292	6974. 1	3864. 9		4453	
1997	15842	7246. 6	3657. 5	120	3001. 4	1816. 5
1998	14790. 5	5791. 3	3827. 5	213. 9	3387. 5	1570. 3

باي ناهيىسىدە 1999 ~ 2000 - يىلىغچە ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 21 — 15 بىرلىكى : تۇمەن يۈەن

يىللار	ئىجتىمائىي ئىستېمال بۇيۇملىرىنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى	توپ ، پارچە سېتىش سودىسى	يېمەك - ئىچمەك	ياسىمچىلىق	يېزا ئىگىلىكىدە ئىشلەپچىقىرىلغىنى	باشقىلار
1999	15359	8556	433	4326	1650	394
2000	16168	8336	900	4492	1745	695

باي ناھىيىسىدە 1954 ~ 1996 - يىلىغىچە تاۋارلارنىڭ ساپ سېتىۋېلىنىش ۋە ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى

جەدۋەل : 21 — 16　　بىرلىكى : تۈمەن يۈەن

تۈرى / يىللار	دۆلەت ئىچىدىكى ساپ سېتىۋېلىش قىممىتى	ئىجتىمائىي تاۋارلارنىڭ پارچە سېتىلىش سوممىسى	دۆلەت ئىگىلىكى	نىسبىتى (%)	تەمىنات - سودا كوپېراتىپى	نىسبىتى (%)	كوللېكتىپ سودا	نىسبىتى (%)	يەككە سودا	نىسبىتى (%)
1954		263.6								
1955		414.5								
1956		487.4								
1957		453.2								
1958		644.2								
1959		655.4								
1960	208.7	857	842.0	98.2						
1961	344.8	600.2	598.4	99.7						
1962	290.7	517.3	256.2	49.5	231.1	44.7				
1963	410.7	617.6	275.8	44.2	312.1	50.5				
1964	499.8	616.5	266.4	43.2	323.6	52.5	1.4	0.2		
1965	666.8	844.7	409.4	48.5	376.7	44.6	1.5	0.2		
1966	654.9	846.9	314.9	37.2	475.5	56.1				
1967	725.2	1163.9	565.5	48.6	489.7	42.1	3.0	0.3		
1968	762.6	818.2	399.9	48.9	411.7	50.3				
1969	581.9	958.4	504.1	52.6	395.4	41.3				
1970	620.2	939.7	460	48.9	459	48.8				
1971	729.7	1365.4	825.5	60.5	479.5	35.1				
1972	425.2	1120.2	603.8	53.9	462.5	41.3				
1973	668.7	1184.1	675.1	57	459.5	38.8				
1974	554.6	1175.9	663.6	56.4	467.9	39.8				
1975	597.6	1297	761	58.7	500.2	38.6				
1976	758.2	1418.5	850.3	59.9	514.7	36.3	4.1	0.3		
1977	713.2	1559.4	930.3	59.7	525	33.7	3.1	0.2		

				37. 4	636. 4	57. 2	972. 5	1932	868. 4	1978
		0. 1	2	38. 3	702	54. 1	992	1834	1235	1979
0. 9	19. 9	1. 1	26. 2	27. 7	643. 6	61. 1	1421. 2	2325. 9	1582. 6	1980
3. 1	73. 7	4. 1	97. 1	33. 3	795. 4	50. 1	1198. 4	2392	1492. 1	1981
0. 6	15. 2	5. 3	129. 8	30. 2	745. 2	54. 8	1354. 1	2470. 8	1856. 6	1982
4. 1	122. 4	4. 8	144. 8	26. 3	785. 2	46. 3	1384	2988. 2	2002. 9	1983
7. 2	249. 8	2. 8	98. 2	23. 7	827. 3	41. 0	1429. 7	3490	1969. 7	1984
11. 1	493. 2	2. 8	124. 6	25. 9	1154. 4	33. 6	1494. 6	4443. 1	1802. 8	1985
15. 2	732. 6	3. 4	164. 8	21. 3	1026. 6	31. 2	1501. 8	4814. 8	2033. 4	1986
10. 9	572	2. 9	154	19. 1	1002	31. 1	1629	5234	1854	1987
9. 5	572	3. 8	228	18. 9	1133	33. 7	2024	6007	2521	1988
10. 2	655	3. 2	206	19. 9	1280	35. 5	2286	6445	2820	1989
9. 8	712	1. 1	83	24. 6	1786	34	2465	7259	3626	1990
9. 7	789	1. 3	109	22. 3	1810	37. 9	3081	8127	2837	1991
8. 9	886	1	104	20. 9	2090	33. 8	3381	10001	3675	1992
11. 4	1011	0. 3	29	21. 1	1876. 1	37. 1	3295	8877	2894	1993
								10918	4975	1994
								13378. 1	5903. 2	1995
								15249. 3	6127. 7	1996

6.4	19.9	1.1						
7.1	93	4.1						
8.4	154	2.5						
4.1	127.4	1.8						
12.2	294.8	2.8						
11.1	140	2.4						
15.2	347.4	3.4						
10.4	872	2.4						
6.5	572	3.8						
10.2	658	3.2						
9.8	712	1.1						
9.7	789	1.3						
8.4	884	1						
11.4	1014	1.7						

يىگىرمە ئىككىنچى قىسىم

ئاشلىق

يىگىرمە ئىككىنچى قىسىم

ئاشلىق

50 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا ئاشلىق تىجارىتىنى يەنىلا ئاشلىق سودىگەرلىرى قىلاتتى . 1957ـ يىلى ئاشلىق ـ ياغلىق دائىنى بىر تۈتاش سېتىۋېلىش ـ سېتىش يولغا قويۇلدى ، دۆلەتنىڭ ئاشلىق-ياغلىق دان سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى تاماملىنىشتىن بۇرۇن ، ئاشلىق ـ ياغلىق دائىنى بازارغا سېلىش مەنئى قىلىندى ؛ دۆلەتنىڭ سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى ئورۇندالغاندىن كېيىن ، ئېشىنچا ئاشلىقنى بازارغا سېلىشقا رۇخسەت قىلىندى . 1961 ـ يىلى ئاشلىق ـ ياغلىق دان بازىرى تاقىۋېتىلدى .

1979 ـ يىلى ئۈن ، ياغنى كېلىشىم باھادا سېتىۋېلىش ـ سېتىش دۇكانلىرى ئېچىلىپ ، مەخسۇس كېلىشىم باھالىق ئۈن ، ياغ تىجارىتى قىلدى .

1985 ـ يىلى ئاشلىقنى بىر تۈتاش سېتىۋېلىش ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، توختام بويىچە سېتىۋېلىش يولغا قويۇلدى ، توختام بويىچە سېتىۋېلىنىدىغانلىرىدىن باشقىلىرى ئىختىيارىي ئېلىپ سېتىلدى . ئاشلىق ـ ياغلىق دان تىجارىتىنى دۆلەت ئۆز ئالدىغا قىلىش كۆپ خىل يوللار بىلەن قىلىشقا ئۆزگەرتىلدى ، يەككە ئاشلىق سودىگەرلىرى ئاشلىق مەنبەسىنى ئىختىيارىي تەشكىللىدى ۋە ئەركىن ساتتى .

1950 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ناھىيىلىك ھۆكۈمەتتە ئاشلىق بۆلۈمى قۇرۇلدى ، 1957 ـ يىلى بۇ بۆلۈم ئاشلىق ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى . 1955 ـ يىلى 3 ـ ئايدىن 11 ـ ئايغىچە ناھىيە بازىرىدا بىر ئاشلىق ـ ياغ دۇكىنى ، يېزىلاردا ئۈچ مۇقىم سېتىۋېلىش نۇقتىسى قۇرۇلدى . 1961 ـ يىلى 8 ـ ئايدا ناھىيىلىك ياغ زاۋۇتى ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسىغا قارىدى .

1985 ـ يىلى ئاشلىق ئىدارىسىدا سەككىز بۆلۈمچە ، بىر ئىشخانا ، توققۇز پونكىت ، بىر ئامبار ، ئىككى ئاشلىق ـ ياغلىق دان تارمىقى ۋە ئىككى شىركەت بار بولدى .

1986 ـ يىلى كۆپ خىل تىجارەت بۆلۈمچىسى ، ئاشلىق ـ ياغلىق دائىنى كېلىشىم باھادا سېتىش شىركىتى قۇرۇلدى . 1988 ـ يىلى تېرەك بازارلىق ئاشلىق ـ ياغ دۇكىنى ئېچىلدى .

1993 ـ يىلى ئىقتىساد تەرەققىيات شىركىتى قۇرۇلدى . شۇ يىلى ئىدارە بويىچە ئىشچى-خىزمەتچى 286گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە كادىر 39غا يەتتى .

I باب

ئاشلىق ـ ياغلىق دان سېتىۋېلىش ـ سېتىش

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىن مىنگو دەۋرىگىچە ئېلىمىزغان ئاشلىق ـ ياغلىق دان غەللە ـ پاراقلا تاپشۇرۇلغاندىن سىرت ، ئاز قىسمى بازارغا سېلىنىاتتى ، كۆپ قىسمى ئوزۇقلۇق ۋە ئورۇقلۇق قىلىناتتى ، ئۆز ئېھتىياجىنى ئۆزى قامدىيالايتتى .

1950 ~ 1980 ـ يىلىغچە ئايرىم يىللارنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، يەنىلا ئۆزىنى ئۆزى تەمىنلەش ۋەزىيىتىنى ساقلاپ كەلدى . 1980 ـ يىلىدىن كېيىن ئاشلىق ، ياغلىق دان ھوسۇلى تېز ئاشتى ، تىجارەت شەكلىمۇ كۆپ خىللىششقا باشلىدى ، تاۋارلىشىش دەرىجىسى ئۆستى . 1993 ـ يىلى ئاشلىق بېلىتى ، 1996 ـ يىلى ئاشلىق ـ ياغ كىنىشكىسى ئىشلىتىش ئومۇمىيۈز-لۈك توختىتىلدى ، ئاشلىق ـ ياغلىق دان بازارلىرىدا مال تولۇق ، خىلى كۆپ بولدى ، سېتىۋېلىش-سېتىش تەڭ گۈللىنىپ ، ئەزەلدىن كۆرۈلۈپ باقمىغان ياخشى ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى .

§1 . ئاشلىق سېتىۋېلىش

1 . غەللە ـ پاراق ئېلىش ، بىرتۇتاش سېتىۋېلىش

1950 ـ يىلى ناھىيىدە ئاشلىق تاپشۇرۇش كومىتېتى ، يېزىلاردا ئاشلىق تاپشۇرۇش خىزمەت ئەترىتى قۇرۇلۇپ ، غەللە ـ پاراق ئېلىشقا مەسئۇل بولدى .

1951 ـ يىلى ناھىيىلىك ئاشلىق تاپشۇرۇش كومىتېتى 2608.5 تونىا ئاشلىق سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى چۈشۈردى . 2 ـ رايون 5 ـ يېزا (ياتۇر يېزىسى) ئاشلىق تاپشۇرۇش خىزمەت ئەترىتىنىڭ ياردەمىدە غەللە ـ پاراقنى ئەڭ ئاۋۋال تاپشۇردى .

1954 ~ 1955 ـ يىللىرى يۇقىرىدىن بىر يىلدا 2625 تونىا ئاشلىق سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى چۈشۈرۈلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە بۇغداي 2100 تونىا ، كۆممىقوناق 400 تونىا ، شال 125 تونىا . سېتىۋېلىش نىسبىتى بۇغداي ئومۇمىي ھوسۇلىنىڭ 14.1 پىرسەنتى بولۇپ ، كۆممىقوناق 6.6 % بولۇپ ، قىچا 60 % بولۇپ ، زىغىر 0 % بولۇپ ھېسابلاندى . 1954 ـ يىلى 2380 تونىا ئاشلىق تاپشۇرۇلدى .

1956 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن باشلاپ ناھىيىنىڭ ئاشلىق ـ ياغلىق دان بازىرىنى ناھىيىنىڭ ئاشلىق تارماقلىرى بىر تۇتاش باشقۇردى . ئاشلىق تىجارەت مىقدارى 255 كىلوگرام-دىن ئاشسا ، سېتىۋالغۇچى 2 % رەسمىيەت ھەققى تاپشۇردى . ئېشىنچا ئاشلىقنى دۆلەت تارماقلا-رى سېتىۋالدى ، دېھقانلار دەرىجە سىرتىدىكى ئاشلىق بىلەن سۇپىتى ئۆزگەرگەن ئاشلىقنىلا سېتىۋالدى ، شۇنىڭ بىلەن قاراڭغۇ بازار سودىسى ئەۋج ئالدى . 3 ـ ، 4 ـ ، 6 ـ رايوندىكى

گۈرۈچ هايانكەشلىرى ئاشلىقنى دۆلەت تاختاي باهاسىدىن بىر هەسسە ئارتۇق باهادا سېتىۋالدى (بىر چارەك گۈرۈچنىڭ دۆلەت تاختاي باهاسى 5.5 يۈەن ئىدى ، گۈرۈچ هايانكەشلىرى بۇنىڭغا 11 يۈەن باها قويدى) .

1957 ـ يىلى 3 ـ ئايدا ، ناهىيە بويىچە ئاشلىقنى بىر تۇتاش سېتىۋېلىش سىياسىتى يولغا قويۇلدى .

1958 ـ يىلى 1957 ـ يىلىدىكىدىن 2240 تونىنا ئاشلىق كۆپ سېتىۋېلىنىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە غەللە ـ پاراق 5040 تونىنا بولۇپ ، 1957 ـ يىلىدىكىدىن 1850 تونىنا كۆپ بولدى .

1959 ـ يىلى ئاشلىق هوسۇلى كېمەيدى ، لېكىن سېتىۋېلىنغان ئاشلىق 1958 ـ يىلىدىكىدىن 1940 تونىنا كۆپ بولۇپ 11 مىڭ 200 تونىنغا يەتتى ، ئاشلىق نورمىدىن ئارتۇق سېتىۋېلىنغاچقا ، دېھقانلارنىڭ ئوزۇقلۇقى ، ئۇرۇقلۇقى يېتىشمەي قالدى .

1965 ـ يىلى ناهىيە گۆڭشې ۋە ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىنىڭ ئاشلىق سېتىۋېلىش ۋەزىپىسىنى بىر بېكىتىپ ئۇچ يىلغىچە ئۆزگەرتمەسلىك چارىسىنى يۈرگۈزدى . ئۇچ يىلغىچە ئۆزگەرتىلمەيدىغان ۋەزىپە سانى دېھقانلارنىڭ ئاشلىق يۆكىنى مۇقىملاشتۇرىدىغان سېتىۋېلىش ۋەزىپە تۈپ سانى دەپ ئاتالدى . ئەگەر ئۇچ يىلدا ئاشلىق هوسۇلى كېمەيسە ۋەزىپىمۇ كېمەيتىلدى ؛ هوسۇل ئاشسا ئارتۇق سېتىپ بېرىلگەن قىسمىغا مۇكاپات بېرىلدى .

1971 ـ يىلى ئاشلىق سېتىۋېلىش ۋەزىپىسىنى بىر بېكىتىپ بەش يىلغىچە ئۆزگەرتمەسلىك چارىسى يولغا قويۇلدى . 1973 ~ 1978 ـ يىلىغىچە سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى ئۆدا ئاشۇرۇپ ئورۇندالدى .

2 . مۇكاپاتلىق سېتىش ۋە ئالدىن سېتىۋېلىش زاكالەت پۇلى

1) ئاشۇرۇپ ساتقان قىسمىغا مۇكاپاتلىق سېتىپ بېرىش 1965 ـ يىلىدىن باشلاپ دۆلەت ئاشۇرۇپ سېتىلغان ئاشلىقنى باها قوشۇپ سېتىۋالدى ياكى سانائەت بۇيۇملىرىغا ئالماشتۇردى ، سېتىۋېلىنغان 500 كىلوگرام يېڭى ئاشلىققا مۇكاپات ئورنىدا 5.33 مېتىر (1966 ـ يىلى تۆت مېتىر) ، 500 كىلوگرام قارا ئاشلىققا تۆت مېتىر (1966 ـ يىلى ئۇچ مېتىر) ، 50 كىلوگرام ياغلىق دانغا ئۇچ مېتىر (1966 ـ يىلى 2.33 مېتىر) رەخت بېلىتى سېتىپ بېرىلدى . غەللە ـ پاراق سېتىۋېلىنىپ بولغاندىن كېيىن ، دۆلەتكە سېتىپ بېرىلىدىغان ئاشلىققا قارىتا ، هوسۇل ئاشسا ئارتۇق سېتىۋېلىش ، ئاشقان قىسمىنى مۇكاپاتلىق سېتىۋېلىش چارىسى يولغا قويۇلدى . ئارتۇق قىسمىغا 12 % ئاشلىق باهاسى قوشۇلغاندىن سىرت يەنە 25 % ئارتۇق سېتىۋېلىش باهاسى مۇكاپات قىلىنىدى . دۆلەتكە ئارتۇق ئاشلىق سېتىپ بەرگەن ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىگە قايتۇرۇپ ئاشلىق سېتىپ بېرىلمەيدى .

1975 ـ يىلى ئاشۇرۇپ سېتىۋېلىنغان ئاشلىققا مۇكاپات ئورنىدا خىمىيىلىك ئوغۇت سېتىپ بېرىش چارىسى يولغا قويۇلدى .

1980 ـ يىلى باها قوشۇپ بېرىلىدىغان مۇكاپاتنى تارقىتىشتا پائال سېتىۋېلىش ، پەسىل بويىچە هېسابنى ئۆزۈش ، بالدۇر تارقىتىش ، بىر يىللىقنى بىر هېسابات قىلىش چارىسى يولغا قويۇلدى . 8 ـ ئايدىن باشلاپ ئاشلىق تارماقلىرى يازلىق غەللە ـ پاراق سېتىۋېلىش تۈپ سانىنى ئورۇنداپ بولغان هەمدە 60% تىن كۆپرەك ئارتۇق ئاشلىق سېتىپ بەرگەن ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىگە ئاشۇرۇپ ساتقان ئاشلىقنىڭ 70 پىرسەنتى بويىچە باها قوشۇپ مۇكاپاتلىدى ؛ ئاشلىق سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى چوشۇرۇلمىگەن ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرى سېتىپ بەرگەن ئاشلىقنىڭ

60 پىرسەنتى تۆپ سان ، 40 پىرسەنتى ئارتۇق سېتىۋېلىنمىدىغان ئاشلىق قىلىپ ھېسابلىنىپ ، ئۇلار باھا قوشۇپ مۇكاپاتلاندى .

1982 ـ يىلى ئاشلىق سېتىۋېلىشتا بىر تۇتاش ھېسابات قىلىش يولغا قويۇلدى ، شارائىتى بار جايلار ئارتۇق سېتىۋېلىنمىدىغان يازلىق ئاشلىققا 50 % ~ 80% كىچە باھا قوشۇپ ئالدىن پۇل بەردى .

1987 ـ يىلى خىمىيىۋى ئوغۇت ، دېزېلنى توختام بويىچە زاكاز ئاشلىق سېتىۋېلىش بىلەن چېتىش تۈزۈمى ئىجرا قىلىنىدى . چېتىش تۈزۈمى مۇنداق : ئاشلىق زاكاز توختامى بويىچە سېتىۋېلىنمىدىغان 50 كىلوگرام بۇغداي ، كۆممىقوناققا مۇكاپات ئورنىدا ئۇچ كىلوگرام ئۇلچەملىك ئوغۇت ، 1.5 كىلوگرام دېزېل ، 50 كىلوگرام گۈرۈچكە مۇكاپات ئورنىدا ئالتە كىلوگرام ئۇلچەملىك ئوغۇت ، ئۇچ كىلوگرام دېزېل سېتىپ بېرىلمەيدۇ . بۇلارنى ئاشلىق تارماقلىرى تەمىنات-سودا كوپېراتىپى ، نېفىت شىركىتى بىلەن بىرلىشىپ بېجىرىدى .

2) ئالدىن سېتىۋېلىش زاكالەت پۇلى　1966 ـ يىلى ئاشلىق سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى بار ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىگە ئالدىن سېتىۋېلىش زاكالەت پۇلى بېرىلدى ، ئەترەت بۇ پۇلنى شۇ يىللىق ئىشلەپچىقىرىشقا ئىشلەتتى ، مۇشۇنداق ۋەزىپىسى بار تارماق ۋە شەخسلەرنىڭ بۇ پۇلنى تۇتۇپ قېلىشى ياكى ئىشلەپچىقىرىش بىلەن مۇناسىۋەتسىز ئىشلارغا چىقىم قىلىشى مەنئى قىلىنىدى . بۇ زاكالەت پۇلى ھەر كىلوگرامغا 0.0034 يۈەن بويىچە ھېسابلاندى .

1973 ـ يىلى ئالدىن سېتىۋېلىش زاكالەت پۇلى ئىشىنچا ئاشلىق سېتىپ بېرىدىغان گۇڭشې ، ئەترەتلەرگە سېتىپ بېرىدىغان ئىشلىقنىڭ مىقدارىغا قاراپ تارقىتىپ بېرىلدى ، پرىنسىپ جەھەتتە ئاشلىق سېتىۋېلىشتىكى بىر بېكىتىپ بەش يىلغىچە ئۆزگەرتمەسلىك تۇپ سانى بويىچە ھېسابلىنىپ ، ھەر كىلوگرامىغا 0.036 يۈەندىن تارقىتىش ئاساسىدا تىزگىنلەندى .

1988 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسىنىڭ يېزا ، بازار ، مەيدانلارغا تارقاتقان ئاشلىق زاكالەت پۇلى 50 كىلوگرام بۇغدايغا 4.8 يۈەن ، 50 كىلوگرام گۈرۈچكە 7 ~ 10 يۈەن ، 50 كىلوگرام كۆممىقوناققا 3.2 يۈەندىن توغرا كەلدى ، ناھىيە بويىچە 1 مىليون 290 مىڭ يۈەن ئاشلىق زاكالەت پۇلى تارقىتىلدى .

1995 ~ 2000 ـ يىلىغىچە ئاشلىق زاكالەت پۇلى دۆلەتنىڭ ئالاقىدار سىياسىتى ۋە بازار ئەھۋالىغا ئاساسەن ھەر ۋاقىت تەڭشىلىپ تۇردى .

3 . توختاملىق زاكاز

1985 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنىدىن باشلاپ بىر تۇتاش سېتىۋېلىش ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، توختام بويىچە زاكاز قىلىشقا ئۆزگەرتىلدى ، يېزىلاردا ئاشلىقنى ئوخشاش باھادا سېتىۋېلىش ، سېتىش يولغا قويۇلدى . زاكاز قىلىنىدىغان ئاشلىق بۇغداي ، شال ۋە كۆممىقوناق-تىن ئىبارەت بولۇپ ، باھاسى تەكرار ئۇچ ـ يەتتە ئۇلۇش بويىچە ھېسابلاندى يەنى ئۇچ ئۇلۇشى ئەسلىدىكى بىر تۇتاش سېتىۋېلىش باھاسى بويىچە ، يەتتە ئۇلۇشى ئاشۇرۇپ سېتىلغىنىغا قوشۇل-غان باھا بويىچە سېتىۋېلىنىدى . قوشۇلىدىغان باھانىڭ دەرىجىسى مۇنداق : بۇغدايغا ئەسلىدىكى بىر تۇتاش سېتىۋېلىش باھاسى ئاساسىدا 60 % ، شال ۋە كۆممىقوناققا 50 % قوشۇلدى . توختام بويىچە زاكاز قىلىنغان ئاشلىقتىن باشقا ئېشىنغان ئاشلىقنىڭ ھەممىسى ئىشلەپچىقارغۇچىنىڭ ئەركىن ئېلىپ سېتىشىغا قويۇۋېتىلدى .

1988 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ئاشلىق بازىرىنى مۇقىملاشتۇرۇش ئۈچۈن ، توختام بويىچە زاكاز

قىلىنغان ئاشلىقتىن باشقا ئېشىنچا گۈرۈچنىڭ بازارغا كىرىشى مەنئى قىلىنىپ ، ئۇنى ئاشلىق تارماقلىرى كېلىشىم باغا بويىچە بىر تۇتاش سېتىۋالدى ، باشقا ھەرقانداق تارماق ، ئورۇن ۋە شەخسنىڭ ئېتىز بېشىغا بېرىپ سېتىۋېلىشى ياكى مالغا ئالماشتۇرۇشى مەنئى قىلىندى .

1989 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ناھىيە ئالدىنقى يىلى توختام بويىچە زاكاز قىلىنغاندىن ئاشقان بۇغداينى كېلىشىم باغا بويىچە سېتىۋېلىپ ۋە سېتىپ ، ئارتۇق ـ كەمىنى تەڭشەش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەپ ، ھەرقايسى تەرەپلەرنىڭ كېلىشىم باغالىق ئاشلىققا بولغان ئېھتىياجىنى ئوبدان ئورۇنلاشتۇرۇشنى قارار قىلدى .

1990 ـ يىلى «ئۇچىنى ئۆز ئارا چېتىش»نى نەقلەشتۇرۇش خىزمىتىدە ساقلانغان مەسىلىلەر-گە قارىتا ئىككى تۈرلۈك تەدبىر تۈزۈلدى : بىرىنچىسى ، ئاشلىق ، ياغلىق داننى توختام بويىچە زاكاز قىلىش ۋەزىپىسىنى دەرىجە بويىچە ئەملىيلەشتۈرۈپ ، دېھقانلار يۈكىنى ئىمكانقەدەر مۇۋاپىقلاشتۇرۇش ؛ ئىككىنچىسى ، ئاشلىق ، ياغلىق داننى توختام بويىچە زاكاز قىلىشتا ، بۇرۇنقى دېھقانلارغا زاكاز قىلىشنى كەنت ئاھالىلەر گۇرۇپپىسىغا زاكاز قىلىشقا ئۆزگەرتىش ، تەدبىر تۈزۈپ ، «دېھقانلارنى خىمىيىۋى ئوغۇت ، دېزىل بىلەن ۋاقتىدا تەمىنلەش»نى چېتىشقا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىش . شۇ يىلى 4 ـ ئايدا توختام بويىچە ئاشلىق زاكاز قىلىش ۋەزىپىسى ئىچىدىكى «ئۇچىنى ئۆز ئارا چېتىش»كە تەۋە خىمىيىۋى ئوغۇت بىلەن دېزىلنىڭ پەرقلىق باغا سوممىسى ئاشلىقنى نىسبەت بويىچە سېتىۋېلىش باغاسىغا قوشۇۋېتىلدى يەنى ئاشلىق دەرىجىگە ئايرىلماي ، بىر كىلوگرام بۇغدايغا 3 . 0 يۈەن ، كۆممىقوناققا 025 . 0 يۈەن ، گۈرۈچكە 05 . 0 يۈەن ، شالغا 2 . 0 يۈەن قوشۇلدى .

1992 ـ يىلى 4 ـ ئايدا دۆلەت بۇغداي ، كۆممىقوناق ۋە شالنىڭ سېتىۋېلىش باغاسىنى يەنە بىر قېتىم ئۆستۈردى ، شۇنىڭ بىلەن ناھىيە بويىچە دېھقانلارنىڭ كىرىمى بىر يىلدىلا 1 مىليون 500 مىڭ يۈەن ئاشتى .

§ 2 . ياغلىق دان سېتىۋېلىش

1 . سېتىۋېلىش

50 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا ، ناھىيە بويىچە ياغلىق دان ئىشلەپچىقىرىشتا بىرتۇتاش پىلان يوق ئىدى ، ھەر يىلى بازارغا سېلىنىدىغان ياغلىق داننىڭ مىقدارى ئوخشاشمايتتى ، دۆلەت ياغلىق داننى بازار ئەھۋالىغا قاراپ سېتىۋالاتتى .

1955 ـ يىلى باي ناھىيىسى ياغلىق داننى پىلانلىق سېتىۋېلىشقا باشلىدى . سىياسەتتە پەرق بولغاچقا ، دەرىجىسىنى ، باھاسىنى تۆۋەنلىتىش ۋە رايونلار ئوتتۇرىسىدا باغا پەرقى بولۇشتەك نامۇۋاپىق ئەھۋاللار كۆرۈلدى . سايرام ، قىزىل ۋە قېيىر يېزىلىرىنىڭ سېتىۋېلىش باغاسى تۆۋەنرەك بولغاچقا (بىر كىلوگرام ياغلىق داننى سېتىۋېلىش باغاسى سايرامنىڭ 578 . 0 يۈەن ، قىزىلنىڭ 56 . 0 يۈەن ، قېيىرنىڭ 576 . 0 يۈەن) ، ئاممىنىڭ نارازىلىقىنى پەيدا قىلدى . 1956-يىلى ئالدىنقى يىلدىكى پەرقلەر تۈزىتىلدى .

1957 ـ يىلى ياغلىق دان سېتىۋېلىش تەدرىجىي توغرا ئىزغا چۈشۈرۈلدى .

1966 ـ يىلى سېتىۋېلىنىدىغان ياغلىق داننىڭ بىر كىلوگرامى 03072 . 0 يۈەن بويىچە ھېسابلىنىپ ، گۈڭشې ئاشلىق پونكىتلىرىغا ئالدىن سېتىۋېلىش زاكالەت پۈلى تەقسىملەپ بېرىلدى . 1967 ~ 1972 ـ يىلىغىچە بىر كىلوگرامى 045 . 0 يۈەن بويىچە تارقىتىلدى . 1973-

يىلى «بىر بېكىتمە بەش يىلغىچە ئۆزگەرتمەسلىك»نىڭ تۈپ سانى بويىچە ھېسابلاش چارىسى يولغا قويۇلۇپ ، بىر كىلوگرام ياغلىق داننىڭ ئالدىن سېتىۋېلىش زاكالەت پۇلى 0.07 يۈەنگە يەتتى .

1979 ـ يىلى باھا قوشۇپ سېتىۋېلىندى ، باھا قوشۇش مەبلىغى گۇڭشې ، مەيدانلارغا بىر قېتىمدىلا بېرىلدى ، بىر تۇتاش سېتىۋېلىش باھاسىنى ئۆستۈرۈش ئاساسىدا ، ئاشۇرۇپ سېتىۋېلىنىدىغان قىسىمغا يەنە 50 % باھا قوشۇلدى .

2 . مۇكاپاتلىق سېتىپ بېرىش

1980 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ، ياغلىق دان سېتىۋېلىش تۈپ سانىنى ئورۇنداپ بولغاندىن كېيىن ، ئاشۇرۇپ ساتقان ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرى ، ئەمەلىي ئاشۇرۇپ ساتقان مىقدارغا قاراپ باھا قوشۇپ بېرىش مۇكاپاتى ئالدى . ئاشلىق يىلى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ، ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى باھا قوشۇپ بېرىش مۇكاپاتىنى بىر تۇتاش ھېسابلاپ ، ئاساسىي قاتلام ئورۇنلىرىغا بېۋاستە تارقىتىپ بەردى .

1983 ـ يىلى مۇقىم بولغان بىر تۇتاش سېتىۋېلىش ، ئاشۇرۇپ سېتىۋېلىش نىسبىتى بويىچە باھا ھېسابلانغان ياغلىق داننى راسچوت قىلىش چارىسى يولغا قويۇلدى . زىغىرنىڭ 20 پىرسەنتى بىر تۇتاش سېتىۋېلىش باھاسى بويىچە ، 80 پىرسەنتى ئاشۇرۇپ سېتىۋېلىش باھاسى بويىچە راسچوت قىلىندى ؛ قىچا بىلەن ئاپتاپېرەسنىڭ 40 پىرسەنتى بىر تۇتاش سېتىۋېلىش باھاسى بويىچە ، 60 پىرسەنتى ئاشۇرۇپ سېتىۋېلىش باھاسى بويىچە راسچوت قىلىندى .

1985 ـ يىلى ياغ سېتىۋېلىشتا يەنىلا پىلانلىق سېتىۋېلىش ، يۇقىرى چەك بېكىتمەسلىك چارىسى يولغا قويۇلدى ، چىگىت «ئوك تۆت ئالتە نىسبەت» بويىچە يەنى تۆت ئۇلۇشى ئاشۇرۇپ سېتىۋېلىش باھاسى بويىچە ، ئالتە ئۇلۇشى ئەسلىدىكى بىر تۇتاش سېتىۋېلىش باھاسى بويىچە ھېسابلانغاندىن سىرت ، باشقا ياغلىق دانلار «تەتۇر تۆت ئالتە نىسبەت» بويىچە ھېسابلاندى ، باھا قوشۇش دەرىجىسى جەھەتتە ئەسلىدىكى بىر تۇتاش سېتىۋېلىش باھاسى ئاساسىدا 50 % باھا قوشۇش چارىسى يولغا قويۇلدى .

§ 3 . ئاشلىق ـ ياغ بىلەن تەمىنلەش ، سېتىش

1 . ناھىيە بازىرىنى تەمىنلەش

1) ناھىيە بازىرىنى تاۋار ئاشلىق بىلەن تەمىنلەش مىنگونىڭ 34 ـ يىلى (1945 ـ يىلى) شىتاتلىق مەمۇرلارنىڭ ھەر بىرىگە ھەر ئايدا 15 كىلوگرام ئۇن ياكى گۈرۈچ بېرىلدى ، ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغىمۇ ئوخشاش نىسبەت بويىچە ئاشلىق بېرىلدى ، ئۇلاردىن ۋەزىپە ئۆتىمىگەن بولسىمۇ شىنجاڭدا تۇرۇۋاتقانلىرىغا شۇلار تۇرۇشلۇق ۋىلايەتلىك ، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئادەت بويىچە ئاشلىق تارقىتىپ بەردى ، جان سانى ئۇچتىن ئارتۇق بولمىدى . بەش ياشقا توشمىغان بالىلارنى ئورگان ، مەكتەپلەر ئايرىم تىزىملاپ يۇقىرىغا ئىلتىماس قىلدى .

50 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا ناھىيە بازىرىدىكى ئاھالىلەرگە ئاشلىق سېتىۋېلىش كىنىشكىسى تارقىتىلىپ ، كىنىشكىسىغا قاراپ ئاشلىق بېرىش يولغا قويۇلدى . 1954 ـ يىلى ئاشلىق بۆلۈمى ئاشلىق سېتىۋېلىش كىنىشكىسىگە جان سانى ، نورمىسى ، ۋاقتى ئىزاھلانمىغانلىقىنى كۆزدە

تۇتۇپ ، ئاشلىق كىنىشكىسى ئىشلىتىشنى توختىتىپ ، ئېھتىياجىغا قاراپ تەمىنلەشنى قارار قىلدى ، شۇ يىللىق ئاشلىق يىلىدا (شۇ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن كېيىنكى يىلى 6 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنىگىچە بىر ئاشلىق يىلى بولىدۇ) تەمىنلەنگەن تۇرلۈك ئاشلىق يىللىق پىلاندىن 48.13 % ئېشىپ كەتتى .

ئاشلىق ، ياغنى تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى ۋاكالىتەن ساتتى ، بەش كۈندە ياكى 10 كۈندە بىر راسچوت قىلدى ، كوپېراتىپ 2 % ۋاكالىتەن سېتىش ھەققى ئالدى . 1956 ـ يىلى ناھىيە بويىچە سەككىز پارچە سېتىش نۇقتىسى قۇرۇلۇپ ، ئاممىنىڭ ئاشلىق سېتىۋېلىشىغا قولايلىق يارىتىلدى .

1960 ـ يىلى ناھىيە بويىچە تاۋار ئاشلىق بىلەن تەمىنلىنىدىغان ئادەم 10 مىڭ 498گە ، تەمىنلىنىدىغان ئاشلىق 144.7 تونناغا يەتتى .

1963 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن ئېتىبارەن ھەر بىر ئىشچى ـ خىزمەتچى ، كادىر ھەر ئايدا 300 گرام ياغ بىلەن ، ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ، ئاھالىلەر 250 گرام ياغ بىلەن تەمىنلەندى ؛ ئەقلىي ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ھەر ئايدا 14.5 كىلوگرام ، 7 ياشتىن 11 ياشقىچە بولغان بالىلار 12 كىلوگرام ، 11 ياشقا توشمىغان بالىلار 13.5 كىلوگرام ئاشلىق بىلەن تەمىنلەندى ، يول ئاسراش ئىشچىلىرىنىڭ ھەر ئايلىق ئاشلىق نورمىسى 18 كىلوگرامدىن 18.5 كىلوگرامغا ، ئاپتوموبىل شوپۇرلىرىنىڭ 18 كىلوگرامدىن 20 كىلوگرامغا ، قۇدۇق ئاستىدا ئىشلەيدىغان كۆمۈركان ئىشچىلىرىنىڭ 17.5 كىلوگرامدىن 19 كىلوگرامغا تەڭشەلدى .

1966 ـ يىلى ئىشچى ، كادىر ، بازار ئاھالىلىرىنىڭ نورما ئۆلچىمى كەڭ كۆلەمدە تەڭشەلدى . ناھىيە بازىرى ئاھالىلىرىنىڭ (11 ياشقا توشمىغان بالىلارمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) ھەر ئايلىق ئاشلىق نورمىسى 13.5 كىلوگرامدىن 14 كىلوگرامغا ، دائىم يېزىلارغا چۈشىدىغان كادىرلار ۋە ياش ، قىزان كادىرلارنىڭ 14.5 كىلوگرامدىن 16.5 كىلوگرامغا ئۆستۈرۈلدى . بىرلىك بويىچە ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنىمۇ قوشۇپ ھېسابلىغاندا ئوتتۇرىچە نورما 14.5 كىلوگرامدىن ئاشۇرۇلمىدى . ناھىيىدىن ياغلىق دان كۆپ چىقىدىغان بولغاچقا ، ياغ بىلەن تەمىنلەشتە ئېتىبارىدىن بەھرىمەن بولدى ، بىر ئادەمگە ئايدا 300 گرام نورما بېكىتىلگەندىن سىرت ، ھېيت ـ بايراملاردا 500 گرام ياغ قوشۇپ بېرىلدى . 1972 ـ يىلىدىن ئېتىبارەن بىر ئادەمنىڭ ئايلىق ياغ نورمىسى 250 گرامغا چۈشۈرۈلدى .

1973 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 2667 ئائىلىدىكى 11 مىڭ 60 ئادەم تاۋار ئاشلىق بىلەن تەمىنلەندى ، ئېشىنچا ئاشلىقى 50 كىلوگرامدىن ئاشىدىغان ئائىلە ئومۇمىي ئائىلىنىڭ 10 پىرسەنتىنى ، ئېشىنچا ئاشلىقى 25 كىلوگرامدىن ئاشىدىغان ئائىلە 48 % نى ، ئازراق ئاشىدىغان ئائىلە 40 % نى ، ئاشلىقى 20 كىلوگرام ئەتراپىدا يېتىشمەيدىغان ئائىلە 2 % نى ئىگىلىدى . شۇ يىلى ئاشلىقنى بىر تۇتاش سېتىش رەتكە سېلىنغاندىن كېيىن ، تاۋار ئاشلىق بىلەن تەمىنلىنىدىغانلار 2893 ئائىلە ، 11 مىڭ 262 ئادەمگە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە 10 ياشقا توشمايدىغان بالا 3493 ، 10 ياشتىن ئاشقان بالا ۋە ئائىلە تاۋابىئات 2360 ، ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى 702 ، ئورگان ۋە سانائەت ، كان ، كارخانا خىزمەتچىسى 219 ، ناھىيىگە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلارنىڭ ئىشچىسى 2516 ، باشقىلار 1972 . بۇلار ئايدا 238.7 تونىنا ئاشلىق ، 2995 كىلوگرام ياغ بىلەن تەمىنلەندى .

1985 ـ يىلى ناھىيە بويىچە نورمىلىق ئاشلىق بىلەن تەمىنلىنىدىغان ئادەم 24 مىڭ 999غا يەتتى . سېتىش مىقدارى ئۇدا نەچچە يىل تېز ئاشتى . 1989 ـ يىلىدىن باشلاپ تەدبىر قوللىنىـ

لىنىپ ، سېتىش مىقدارى سەل ئازايتىلدى . 1993 - يىلى 4 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ ئاشلىق ئوبوروت تۇرۇلمىسى ئىسلاھ قىلىنىپ ، ناھىيە بازىرى ئاھالىلىرى ۋە يېزىلاردىكى باشقا ئاھالىلەرنى نورمىلىق ئاشلىق بىلەن تەمىنلەش چارىسى بىكار قىلىنىپ ، ئاشلىق - ياغ سېتىش قويۇۋېتىلدى . ئاشلىق بېلىتىنىڭ رولى ئاخىرلاشتى .

1965 - يىلى باي بازىرىنىڭ نوپۇسنى ئاشلىق بىلەن نورمىلىق تەمىنلەش ئۇلچىمى

جەدۋەل : 22 — 1　　بىرلىكى : كىلوگرام

تۈرى	ئىش تۈرى	تەڭشەلگەندىن كېيىنكى ئۇلچىمى
1 - تۈر	ئىشچىلار (جىسمانىي ئەمگەك)	
1	پەۋقۇلئاددە ئېغىر جىسمانىي ئەمگەك قىلىدىغانلار	
A دەرىجە	كان قۇدۇقى قازغۇچىلار ، پەۋقۇلئاددە ئېغىر كۆچمىنىدىغان ھاممالار (دائىم تو-شۇيدىغان ھەر بىر مېلىنىڭ ئېغىرلىقى 100 كىلوگرامدىن ئاشىدىغانلار) ، قۇدۇق ئاستىدا يەر قازىدىغانلار	26
B دەرىجە	يۇقىرى گىرادۇسلۇق مۇھىتتا مېتال تاۋلايدىغانلار ، كان قۇدۇقلىرىغا تۇرۇك قويغۇچىلار ، پالتا بىلەن دەرەخ كېسىدىغانلار ، بازغان ئۇرىدىغانلار (بازغىنى 24 قاداقتىن ئېغىرلار)	24.5
C دەرىجە	تاش چېقىپ تاغ ئاچقۇچىلار ، چوڭ ھەرە تارتىدىغانلار ، تاشيولدا ئېگىز بوشلۇقتا پائالىيەت قىلىدىغانلار	23.5
2	ئادەتتىكى ئېغىر جىسمانىي ئەمگەك قىلغۇچىلار	
A دەرىجە	ئاساسىي قۇرۇلۇش تارماقلىرىدىكى توپا ، كان قازغۇچىلار ، خىش - كېسەك توشۇ-غۇچىلار ، خاڭدىغۇچىلار ، بېتون قۇيۇش ئىشچىلىرى ، زاۋۇت - كان - كارخانىلار-دىكى بازغانچىلار ، پەرچىنچىلەر ، قۇيمىچىلار ، خۇمدانچىلار ، تۆمۈرچىلەر ، يول ئاسراش ئىشچىلىرى ، كوكس كۆيدۈرۈش ئىشچىلىرى ، دالىدا قېزىلما بايلىق كولاپ تەكشۈرگۈچىلەر ، ئوراش - تېڭىش ئىشچىلىرى ، ياغ تارتىش ئىشچىلىرى ، تراكتورچىلار ، قولدا پاختا ئاتقۇچىلار	22.5
B دەرىجە	زاۋۇت - كارخانىلاردىكى ستانوك ئىشچىلىرى ، رەندىلەش ئىشچىلىرى ، سىلىسار ئىشچىلىرى ، زاۋۇت - كان شوپۇرلىرى ، ئاساسىي قۇرۇلۇشلاردىكى ياغاچچىلار ، تامچىلار ، تاشچىلار ، سىمونت ئىشچىلىرى ، ئادەتتىكى يۈك ئاچىلاش - چۈشۈرۈش ئىشچىلىرى ، نېفىت چەككىلەش ئىشچىلىرى ، ئۇزۇن يولغا قاتنايدىغان شوپۇرلار ، دالا تەكشۈرۈش ئىشچىلىرى ، ھاراق بوتقىسى ئىشلەيدىغان ئىشچىلار	21
C دەرىجە	سۇ - ئېلېكتر قۇراشتۇرۇش ئىشچىلىرى ، ئۇزۇن يولغا قاتنايدىغان پوچتالىيونلار ، تاشچىلار ، ھاراق ئېچىتقۇچىلار ، شال ئاقلىغۇچىلار ، توڭمەندە ئۇن تارتىدىغانلار ، ئاپتوموبىل رېمونت قىلىدىغانلار	19.5
3	يېنىك جىسمانىي ئەمگەك قىلغۇچىلار	
A دەرىجە	ئىچىدىن يانىدىغان دېۋىگاتېل ، ئېلېكترماتور مەشغۇلاتچىلىرى	18.5
B دەرىجە	ئېلېكتر سىمى ، تېلېفون سىمى تارتقۇچى - رېمونت قىلغۇچىلار ، كەپشەرچىلەر ، تېرە ئاشلىغۇچىلار ، كۆنچىلەر ، قول بىلەن كىگىز ئېتىدىغانلار ، قەلەمدان ئىشچە-لىرى ، ئات ھارۋىسى رېمونت قىلىدىغانلار ، ياغاچ قاداق ياسايدىغانلار ، پوچتالىيون-لار ، ئورگاندىكىلەر ، تەشكىلات - كارخانىدىكىلەر ، مەكتەپتىكى ئالاقىچىلار ، قارا ئىشچىلار ، ئامبارچىلار ، مال سېتىۋالغۇچىلار ، ئادەبىيات - سەنئەتچىلەر ، ماشىنا بىلەن تالقان ياسايدىغان ئىشچىلار ، كەسپىي باقمىچىلار ، مال سويغۇچىلار ، قىيام ياسايدىغانلار ، ماشىنىگەر ياسايدىغانلار ، ئادەتتىكى ماشىنا رېمونت قىلىدىغان ئىشچىلار	17.5

C دەرىجە	توكچىلار ، ھارۋا جابدۇقلىرى ياسايدىغانلار ، پاختا ئاتىدىغانلار ، قوي يۇڭى ئىشلەملىرى ، ياسمىچىلار ، يىپ ئىلەشتۇرىدىغان ئىشچىلار ، رەخت بويايدىغان ئىشچىلار ، ماشىنا بىلەن توقۇمىچىلىق قىلىدىغانلار ، تىككۈچىلەر ، خۇرۇم ئىشلەيدىغانلار ، بېزىلاردىكى ئىناۋەتلىك قەرز كادىرلىرى ، بوياش - خۇيلاش ئىشچىلىرى ، ژىلىم-چىت رېمونت قىلىدىغانلار ، ئاشپەزلەر ، كىر يۇيغۇچىلار ، يىپەك تارتقۇچىلار ، يۇلاق ساۋۇغۇچىلار ، تېلېفونىستلار ، ئوتتۇرا مەكتەپ تەنتەربىيە ئوقۇتقۇچىلىرى ، زاۋۇت - كانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كادىرلىرى ، ئاشخانا مۇلازىمەتچىلىرى ، تىببىي خادىملار ، پىركازچىكلار ، تەربىيىچىلەر ، قورالللىق كادىرلار ، تورتچىلار ، ساتىراچىلار ، كىنو قويغۇچىلار ، سۇ توشۇيدىغانلار ، ئورگان ئاماتلىق ساقلىغۇچىلىرى ، يۇقۇمنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئورۇنلىرىدىكى تىببىي خادىملار ، ھاۋا رايىنى كۆزىتكۈچىلەر ، بانكا خىزمەتچىلىرى ، پوچتا - تېلېگراف خىزمەتچىلىرى ، موخورکا ياسايدىغانلار	16. 6
2 - تۈر	ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى 17. 5 كىلوگرام ، تېخنىكوم ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى 16. 5 كىلوگرام ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى 16 كىلوگرام	17. 5 ، 16. 5 ، 16
3 - تۈر	ئورگانلاردىكى مەمۇرىي كادىرلار ، مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى - خىزمەتچىلەر 14. 5 ~ 5. 16 كىلوگرامغىچە ، ئاھالىلار ۋە 11 ياشتىن يۇقىرى ئۆسمۈرلەر 14 كىلوگرام	
بالىلار	بىر ياشقا توشمىغان بالىلارنىڭ 3 كىلوگرام ، 1 ~ 4 ياشقىچە بالىلارنىڭ 6 كىلوگرام ، 4 ~ 6 ياشقىچە بالىلارنىڭ 9 كىلوگرام ، 6 ~ 10 ياشقىچە بالىلارنىڭ 12 كىلوگرام	12 ، 9. 6. 3

2) سودا - سانائەتنى ئاشلىق - ياغ بىلەن تەمىنلەش 1954 - يىلى ئاشخانا ، ناۋايخانىلار تىجارەت مىقدارىغا قاراپ ئاشلىق بىلەن تەمىنلەندى . ھاراق ئېچىتىشقا ئوخشاش سانائەت كەسىپلىرىنىڭ ئاشلىقى ئىشلەپچىقىرىش ، تىجارەت ۋە خورىتىش نورمىسىغا ئاساسەن تەكشۈرۈپ بېكىتىلىپ ، ھۆكۈمەتنىڭ ئالاقىدار تارماقلىرىغا تەستىقلىتىلغاندىن كېيىن ، ئاشلىق تارماقلىرى تەرىپىدىن بەلگىلىمە بويىچە تەمىنلەندى . 1962 - يىلى پىششىق يېمەكلىكلەرنى ئاشلىق بېلىتىگە قاراپ تەمىنلەش يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ، قايتۇرۇپ كېلىنگەن ئاشلىق بېلىتىگە قاراپ پىلان ئېچىدە ئاشلىق سېتىۋېلىش يولغا قويۇلدى . 1979 - يىلى يېمەك - ئىچمەك تور - نۇقتىلىرى ئاشلىق بىلەن تەمىنلەندى ھەمدە كۇنسېرى ئېشىۋاتقان بازار ئېھتىياجى قاندۇرۇلدى . 1991 - يىلى كەسىپلەرگە كېرەكلىك ئاشلىق - ياغ بىردەك كېلىشىم باھادا تەمىنلەندى . 1993 - يىلى 4 - ئايدا ، ئاشلىق - ياغ قويۇۋېتىلگەندىن كېيىن پىلانلىق تەمىنلەش بىكار قىلىندى .

3) ھەربىيلەرنى ئاشلىق - ياغ بىلەن تەمىنلەش ھەربىيلەر ئاشلىقى «ئاۋۋال ئالدىنقى سەپنى ، ئاندىن ئارقا سەپنى ، ئاخىرىدا يەرلىكنى تەمىنلەش» پرىنسىپى بويىچە سۇپىتى ۋە مىقدارىغا كاپالەتلىك قىلىنىپ پىلان بويىچە ۋاقتىدا تەمىنلەندى . ئاساسلىقى بۇغداي ئۇنى ، گۈرۈچ ، سېرىق پۇرچاق ۋە سۇ يېغى بىلەن تەمىنلەندى ، بۇغداي ئۇنى % 70نى ، گۈرۈچ % 30نى ئىگىلىدى . سېرىق پۇرچاق بىلەن ھەر ئايدا % 4. 7 (ئورگان شىپاخانىسى % 6. 7) تەمىنلەندى ، ئاي ئاتلاپ كەتسە ئىناۋەتسىز قىلىندى . ئاشلىق - ياغ ، قوشۇمچە يېمەكلىك ، پۇرچاقلارنى بىردەك «ھەربىي ئاشلىق - ياغ - پۇرچاق تەمىنلەش كىنىشكىسى»گە قاراپ ناھىيىلىك ئاشلىق - ياغ 1 - دۇكىنى تەمىنلەيدىغان قىلىپ بېكىتىلدى .

4) ئاشلىق - ياغ ياردەمى ئاشلىق ياردەمى ئەمگەك ياردەمى ، كاماندۇرۇپكا ياردەمى ، يېغىن ياردەمى ، كېچىلىك تاماق ياردەمى ، ھېيت - بايرام ياردەمى ، «مەدەنىيەت زور

ئىنقىلابى » مەزگىلىدىكى «7 ـ ماي » كادىرلار مەكتىپى ۋە ئەترەتكە ئورۇنلاشقان كادىرلار يارىدىمى قاتارلىقلارغا بۆلۈنىدۇ . دۆلەت كادىرلىرى ئەمگەككە قاتناشسا ، پېنزا ئىگىلىكىگە يارەدم بېرىش ئۈچۈن پېنزىلارغا چۈشسە ، ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن سىرتلارغا چىقسا ، يېغىنغا قاتناشسا ، ئىش تۈگىگەندىن كېيىن ئەمەلىي كۈن سانىغا ئاساسەن تىزىملىك تۈرغۇزۇپ يۇقىرىغا مەلۇم قىلىپ تەكشۈرتۈپ تەستىقلاتقاندىن كېيىن قوشۇمچە يارەدم ئالدى . 1993 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ئاشلىقنى نورمىلىق تەمىنلەش ئەمەلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئاشلىق ـ ياغ يارىدىمىمۇ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى .

ئەمگەك يارىدىمى　ئىشچى ـ خىزمەتچى ۋە كادىرلار ئۇچ كۈندىن ئارتۇق ئەمگەك قىلسا ، ھەر بىر ئادەمگە ھەر كۈنى ھەر ئايلىق ئەسلى ئۆلچىمى بىلەن 21 كىلوگراملىق ئۆلچەم ئارىسىدىكى پەرق يارەدم قىلىنىدى ؛ ئەمگەك مەيدانىدىكى خىزمەتچىلەرگە ھەر كۈنى ھەر ئايلىق ئەسلى ئۆلچىمى بىلەن 18 كىلوگراملىق ئۆلچەم ئارىسىدىكى پەرق يارەدم قىلىنىدى ؛ خىزمەتتىكى كادىرلار گۇرۇپپىغا ئەگىشىپ ئۇچ كۈندىن ئارتۇق ئەمگەك قىلسا ، ئىش تۇرىگە بېكىتىلگەن نورمىنىڭ پەرقى يارەدم قىلىنىدى .

ئالىي مەكتەپ ، تېخنىكومىلارنىڭ ئوقۇتقۇچى ـ ئۇقۇغۇچىلىرى ئۆگىنىش ياكى پراكتىكا قىلغاندا ، كېمى ئوخشاش ئىش تۇرىنىڭ نورما ئۆلچىمى بويىچە تولۇقلاپ بېرىلدى ؛ پېنزىلارغا بېرىپ ئەمگەك قىلغاندا ھەر ئادەمگە ھەر ئايدا 19 كىلوگرام بويىچە كېمى تولۇقلاپ بېرىلدى . دېھقانچىلىققا يارەدم بەرگەن ، يازلىق يېغىمغا قاتناشقانلارنىڭ ھەر بىرىگە ھەر ئايدا 22.5 كىلوگراملىق ئۆلچەم بويىچە كېمى تولۇقلاپ بېرىلدى .

پىلان تارماقلىرى تەكشىگەن ۋاقىتلىق ئىشچى ، توختاملىق ئىشچىلارغا ئوخشاش ئىش تۇرىنىڭ ئۆلچىمى بويىچە كېمى تولۇقلاپ بېرىلدى ، ئىدارىلەر ئۆز ئالدىغا قوبۇل قىلغان ۋاقىتلىق ئىشچىلارغا يارەدم بېرىلمىدى .

قىسىملارغا ئەگىشىپ دۆلەت مۇداپىئە قۇرۇلۇشى قىلىۋاتقان ئىشلەمچىلەرنىڭ ھەر بىرىگە ھەر ئايدا 22.5 كىلوگراملىق ئۆلچەم بويىچە (تونۇل قازىدىغانلارنىڭ ھەر بىرىگە ھەر ئايدا 22.5 كىلوگراملىق ئۆلچەم بويىچە) كېمى تولۇقلاپ بېرىلدى .

تاشيول ، ئايرودروم ، سۇچىلىق قۇرۇلۇشلىرىدا ئىشلەيدىغان ئىشلەمچىلەرنىڭ ھەر بىرىگە ھەر ئايدا 250 گرام ئاشلىق تولۇقلاپ بېرىلدى ؛ دۆلەتنىڭ مەبلەغ سېلىش پىلانىغا تەۋە بولمىغان قۇرۇلۇشلاردا ئىشلەيدىغان ئىشلەمچىلەرگە ئاشلىق يارەدم بېرىلمىدى .

كاماندۇرۇپكا يارىدىمى　ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن كاماندۇرۇپكىغا چىققان دۆلەت خىزمەتچىلىرىگە ئەمەلىي كۈن سانىغا قاراپ ھەر ئايدا 18 كىلوگراملىق ئۆلچەم بويىچە كېمى تولۇقلاپ بېرىلدى ؛ سىرتتا يېغىنغا قاتناشقانلار يېغىن مەزگىلىدە يېغىن يارىدىمىدىن بەھرىمەن بولغان بولسا ، كاماندۇرۇپكا يارىدىمى بېرىلمىدى .

يېغىن يارىدىمى　ناھىيىدىن يۇقىرى دەرىجىلىك يېغىنلارغا قاتناشقانلارغا يۇقىرى تەستىقلىغاندىن كېيىن كۈنلۈك بېرىلىدىغان تولۇقلىما ئاشلىق 600 گرامدىن ئاشۇرۇلمىدى ، گۇۋاھنامىسى يېغىنغا قاتناشقانلارغا يارەدم بېرىلمىدى ؛ ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلار يېغىن ئاچسا قاتناشقۇچىلارنىڭ قانچە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ھەر بىر ئادەمگە ھەر كۈنى 100 گرام ئاشلىق تولۇقلاپ بېرىلدى .

بۇنىڭدىن باشقا ، كېچىلىك تاماق يارىدىمى ۋە بايرامىلىق ئاشلىق ـ ياغ يارىدىمى بېرىلدى . ياغ يارەدم قىلىنغاندىن سىرت ، ئۆلچەم ئىچىدە ئاشلىق خىلى تەڭشەلدى ، ئاساسلىقى گۈرۈچ

بىلەن تەمىنلەش كۆچەيتىلدى .

2 . يېزىلارنى تەمىنلەش

يېزىلارنى ئاشلىق بىلەن تەمىنلەشنىڭ بىر تۈتاش سېتىپ بېرىلىدىغان ئاشلىق بىلەن تەمىنلەش ، تەمىنات ـ سودا ئاشلىقى بىلەن تەمىنلەش ، ئىشلەمچىلەر يارىدەم ئاشلىقى بىلەن تەمىنلەش ، ئوبوروت ئاشلىقى بىلەن تەمىنلەش ، تۇرلەر بويىچە ئالماشتۇرۇش ، زاپاس ئاشلىق بىلەن تەمىنلەشتەك شەكىللىرى بار . بىر تۈتاش سېتىپ بېرىلىدىغان ئوبيېكتلار يېزىلارنىڭ بىر تۈتاش ئاشلىق سېتىپ بېرىش چارىسى بويىچە تەمىنلىنىدىغان ئاشلىقى يېتىشمەيدىغان گۇڭشې ـ ئەترەتلەر ، ئاپەت تۈپەيلىدىن ھوسۇلى كەملەپ كەتكەن گۇڭشې ـ ئەترەتلەر ، ئىقتىسادىي زىرائەت تېرىغانلار ۋە كۆكتات ئەترەتلىرىدىن ئىبارەت . ئوزۇقلۇق ئاشلىق ، ئۇرۇقلۇق «يېزىلارنىڭ بىر تۈتاش ئاشلىق سېتىپ بېرىش كىنىشكىسى»گە ، يەم ـ خەشەك «يېزىلارنىڭ يەم ـ خەشەك كىنىشكىسى»گە ئاساسەن سېتىۋېلىندى .

ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتى «ئۇچ قالدۇرۇق» (ئاشلىق نورمىسى ، ئۇرۇقلۇق ، يەم ـ خەشەك)نى ئېلىپ قالغاندىن كېيىن ، ئەڭ تۆۋەن نورما ئاشلىق ئۆلچىمىگە يېتەلمىگەن دېھقان ئائىلىسى ئاشلىقى يېتىشمەيدىغان ئائىلە قىلىپ بېكىتىلىپ ، ئاشلىقى يېتىشمىگەن مەزگىلدىن باشلاپ دۆلەت ئۇلارغا بىر تۈتاش ئاشلىق سېتىپ بەردى .

1960 ـ يىلى يېزىلاردا 4818.5 تونىا ئاشلىق كەملىدى ، 1 ـ ئايدا 4331 جانغا 501 تونىا ، 4 ـ ئايدا 81 چوڭ ئەترەتكە (بارلىق چوڭ ئەترەتنىڭ 60.9 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ) 683 تونىا ئاشلىق كەملىدى ، ئاشلىق كەملىگەن جان سانى ناھىيە بويىچە يېزا نوپۇسىنىڭ 64.4 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ؛ 5 ـ ئايدىن 7 ـ ئايغىچە 15 مىڭ 658 جانغا 26 مىڭ 793.5 تونىا ئاشلىق كەملىدى . 1961 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ ئاخىرىغىچە 1599 تونىا ئاشلىق قايتۇرۇپ سېتىپ بېرىلدى ، يەنە 911.9 تونىا ئاشلىق كەملىدى ؛ 8 ـ ئاينىڭ ئاخىرىغىچە 3.4 تونىا ياغ كەملىدى .

1973 ـ يىلدىن باشلاپ گۇڭشېنىڭ باشقۇرۇشىدىكى چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئاساسەن قايتۇرۇپ سېتىپ بېرىش كۆرسەتكۈچى بېكىتىلىپ ، 1980 ـ يىلىغىچە ئۆزگەرتىلمىدى . شۇ مەزگىلدە ، گۇڭشې باشقۇرۇشىدىكى چارۋىچىلىق فېرمىسى ، نەسىللىك چارۋا فېرمىسىنىڭ ئەمەلىي نوپۇسى 8320 بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە 1223 دېھقانچىلىق نوپۇسى ، 7097 چارۋىچىلىق نوپۇسى بار ئىدى . نورمىدىن ئارتۇق ئىستېمال قىلىش تۈپەيلىدىن تۇرمۇشى قىيىنچىلىققا ئۇچرىغانلارنىڭ مەسىلىسى ئەھۋالىغا قاراپ كېلىشىم باھالىق ئاشلىق سېتىپ بېرىش ئارقىلىق ھەل قىلىندى .

1985 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ، ناھىيىدىكى 14 يېزا ـ بازارغا 50 تونىا قۇتقۇزۇش ئاشلىقى يەنى 25 تونىا بۇغداي ، 25 تونىا كۆممىقوناق بېرىلدى .

1990 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ، قاراباغ يېزىسى مۆلدۇر ئاپىتىگە ئۇچرىغاندا ، ئاشلىق تارماقلىرى بۇ يېزىغا 4.2 تونىا نورما ئاشلىق سېتىپ بەردى .

3 . يەم ـ خەشەك ئاشلىقى بىلەن تەمىنلەش

1962 ـ يىلى دۆلەت ئورگىنى ۋە كارخانىلارنىڭ مىنىدىغان ئاتلىرى ھەر ئايدا بىر كىلوگرام ، ترانسپورت ئاتلىرى ھەر ئايدا 1.5 كىلوگرام يەم ـ خەشەك ئاشلىقى بىلەن تەمىنلەندى ، شتات سىرتىدىكى ئاتلار يەم ـ خەشەك بىلەن تەمىنلەنمىدى . يول ئاسراش ئۇچاستىكىسى بىلەن

پوچتا ئىدارىسىنىڭ ئېشەكلىرى ھەر ئايدا 15 كىلوگرام يەم ـ خەشەك بىلەن ، يول ئاسراش ئۇچاستىكىسىدىكى ئاتلار ھەر ئايدا 7.5 كىلوگرام يەم ـ خەشەك بىلەن تەمىنلەندى . ئورگان ، كارخانا ـ كەسپىي ئورۇنلاردىكى كوللېكتىپ ياكى شەخسلەر باققان چوشقىلار قۇۋۇەتلىك يەم ـ خەشەك بىلەن تەمىنلەنمىدى . ئاشلىق ئىدارىسى ۋە سودا ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشىدىكى چوشقا فېرمىلىرىغە لازىملىق يەم ـ خەشەك دۆلەت پىلانىغا كىرگۈزۈلۈپ ، ھەر بىرى ئوتتۇرىچە 50 كىلوگرام يەم ـ خەشەك بىلەن تەمىنلەندى . كوللېكتىپنىڭ چوشقىلىرى كۈنجۈرە ۋە كېپەك بىلەن تەمىنلەندى ، شەخسلەرنىڭ تەمىنلەنمىدى .

1972 ـ يىلىدىكى يەم ـ خەشەك بىلەن تەمىنلەش ئۆلچىمى : نەسىللىك ئات (كالا ، تۆگە) 750 ~ 900 كىلوگرام ، نەسىللىك ئېشەك 200 ~ 300 كىلوگرام ، چوشقا (نەسىللىك مېكىجىن) 100 كىلوگرام ، قوي 50 كىلوگرام ، ئىش ئېتى 200 ~ 350 كىلوگرام ، ئىش كالىسى ، ئىش تۆگىسى 125 ~ 150 كىلوگرام ، ئىش ئېشىكى 100 كىلوگرام ، كوللېكتىپنىڭ ھەر بىر چوشقىسى 60 كىلوگرام ، پادا ئىتى 120 كىلوگرام يەم ـ خەشەك بىلەن تەمىنلەندى .

1976 ـ يىلى 4 ـ ئايدا مۇنداق بەلگىلەندى : دۆلەت دېھقانچىلىق مەيدانلىرى ، چارۋىچىلىق فېرمىلىرىدىكى ، گۈڭشي ، ئىشلەپچىقىرىش ئەترەتلىرىدىكى كوللېكتىپنىڭ چوشقىلىرىغا لازىملىق يەم ـ خەشەك «ئۈچ قالدۇرۇق»تىن ھەل قىلىنىدۇ ، تۇغۇت يېشىدىكى مېكىجىنغا بىر يىلدا 150 كىلوگرام يەم ـ خەشەك قالدۇرۇلىدۇ ، ئەي بولغان چوشقا كۆچۈكىگە ھەر يىلى 10 كىلوگرام يەم ـ خەشەك يارىم قىلىنىدۇ ، قالغان چوشقىلارغا ھەر يىلى 75 كىلوگرام يەم ـ خەشەك قالدۇرۇلىدۇ . قىسىملارنىڭ چارۋىلىرىغا كېرەكلىك يەم ـ خەشەك ئاشلىقى پىلانغا كىرگۈزۈلۈپ بىر قىسمى تەمىنلىنىدۇ ، باشقا ئىدارىلەرگە كېرەكلىك يەم ـ خەشەك ئاشلىقى ئامبار قالدۇقىغا قاراپ مۇۋاپىق يارىم بېرىلىپ بىر قىسمى تەمىنلىنىدۇ . يەم ـ خەشەك ئاشلىقى چوقۇم ئۆز جايىغا ئىشلىتىلىشى لازىم .

1980 ـ يىلى ، ئاپەتتىن مۇداپىئەلىنىپ چارۋىلارنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن قايتۇرۇپ سېتىپ بېرىلىدىغان يەم ـ خەشەك ئاشلىقىدىن 940 تونىنا ئورۇنلاشتۇرۇلدى .

1984 ـ يىلى ، يەم ـ خەشەك بىلەن تەمىنلەش ئۆلچىمى مۇنداق بولدى : مىنىدىغان ئاتقا ھەر ئايدا 30 كىلوگرام ، ترانسپورت ئېتىغا 45 كىلوگرام ، ئالاقە ئېتىغا 60 كىلوگرام ، ئىش ئېشىكىگە 15 كىلوگرام ، ئالاقە ئېشىكىگە 30 كىلوگرام ، ئىش كالىسىغا 15 كىلوگرام ، قوش كالىسىغا 65 كىلوگرام ، مۇھاپىزەت ئىتىغا 15 كىلوگرام . قوشۇمچە كەسىپ ئىشلەپچىقىرىشىغا ئىشلىتىلىدىغان چارۋىلار يەم ـ خەشەك بىلەن تەمىنلەنمىدى .

4 . مۇكاپات ئورنىدا ئاشلىق سېتىپ بېرىش

1966 ـ يىلى ، ناھىيىلىك يېمەكلىك شىركىتى بىلەن چوشقا سېتىپ بېرىش توختامى ئىمزالىغان شەخس ياكى كوللېكتىپ ، بېقىۋاتقان ھەر بىر چوشقا ئۈچۈن 90 كىلوگرام يەم ـ خەشەك ئالدى ، سېتىپ بەرگەن بىر چوشقا ئۈچۈن 60 كىلوگرام يەم ـ خەشەك (كۆممىقوناق ، ئۆلچەمسىز كۆممىقوناق ، قارا كەندىر ئۇرۇقى ، ئارپا ، قارابۇغداي ، ئاققوناق قاتارلىقلار) % 40نى ، قۇۋۇەتلىك سىز يەم ـ خەشەك (بۇغداي كېپىكى ، شال توپىنى ، كۈنجۈرە قاتارلىقلار) % 60نى ئىگىلىدى .

1969 ـ يىلى ، ئۆزى تېرىغان سوغمۇل سېتىپ بەرگەنلەرگە 50 كىلوگرامى ئۈچۈن 3.5 مېتىر

رەخت بېلىتى مۇكاپات بېرىلمەيدۇ ، مۇكاپات ئورنىدا 50 كىلوگرام ئاشلىق سېتىپ بېرىلىدۇ ؛ ئۆزى تېرىغان سېرىقگۈل سېتىپ بەرگەنلەرگە 50 كىلوگرامى ئۈچۈن ئىككى مېتىر رەخت بېلىتى مۇكاپات بېرىلمەيدۇ ، مۇكاپات ئورنىدا 25 كىلوگرام ئاشلىق سېتىپ بېرىلمەيدۇ ؛ تەڭگە يوپۇرماق گۈل سېتىپ بەرگەنلەرگە 50 كىلوگرامى ئۈچۈن 3.5 مېتىر رەخت بېلىتى مۇكاپات بېرىلمەيدۇ ، مۇكاپات ئورنىدا 25 كىلوگرام ئاشلىق سېتىپ بېرىلمەيدۇ ؛ قېرىنىز سېتىپ بەرگەنلەرگە 50 كىلوگرامى ئۈچۈن بىر مېتىر رەخت بېلىتى مۇكاپات بېرىلمەيدۇ ، مۇكاپات ئورنىدا 10 كىلوگرام ئاشلىق سېتىپ بېرىلمەيدۇ ، دەپ بەلگىلەندى .

1972 ـ يىلى قېرىنىز سېتىۋالغاندا 100 كىلوگرامى ئۈچۈن مۇكاپات ئورنىدا 20 كىلوگرام ئاق ئاشلىق سېتىپ بېرىلدى ياكى ئاشلىق بېلىتى تارقىتىپ بېرىلدى . 1972 ـ يىلى دۆلەت دېھقانچىلىق مەيدانى ياكى ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتى دۆلەتكە سېتىپ بەرگەن زىغىر ياكى ئاپتاپپە-رەسنى ياغلىق دان سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى ئورۇنغا دەسسەتسە بولىدۇ ؛ دېھقانلار ، ناھىيە بازىرىدىكى ئاھالىلەر ، ئورگان ، مەكتەپ ، زاۋۇت ـ كان ـ كارخانا ، قىسىم قاتارلىق ئورۇنلار دۆلەتكە زىغىر ۋە ئاپتاپپەرەس سېتىپ بەرسە 20 % باھا قوشۇپ بېرىلگەندىن سىرت ، 50 كىلوگرامى ئۈچۈن مۇكاپات ئورنىدا 2.5 كىلوگرام ياغ سېتىپ بېرىلمەيدۇ ، دەپ بەلگىلەندى .

1976 ـ يىلى دېھقانلار دۆلەتكە 60 ~ 65 كىلوگرامىلىق چوشقا سېتىپ بەرگەندە ، ئاشقان ھەر بىر كىلوگرامى ئۈچۈن بىر كىلوگرام قۇۋۋەتلىك يەم ـ خەشەك مۇكاپات بېرىلمەيدۇ ؛ 80 كىلوگرامدىن يۇقىرى بولسا ، ئاشقان ھەر بىر كىلوگرامى ئۈچۈن مۇكاپات ئورنىدا 1.5 كىلوگرام قۇۋۋەتلىك يەم ـ خەشەك سېتىپ بېرىلمەيدۇ ، 50 كىلوگرامدىن ئاشقان بولسا ، ئاشقان ھەر بىر كىلوگرامى ئۈچۈن مۇكاپات ئورنىدا ئىككى كىلوگرام قۇۋۋەتلىك يەم ـ خەشەك سېتىپ بېرىلە-مەيدۇ ، دېھقانلار چوشقا سېتىپ بەرگەندە مۇكاپات ئورنىدا يەم ـ خەشەك سېتىپ بېرىش ئاساس قىلىنغاندىن باشقا ، يەنە ياغلىق داننىڭ بىر قىسىم قوشۇمچە مەھسۇلاتلىرى بىلەنمۇ تەڭشەپ تەمىنلىنىدۇ (بىر كىلوگرام قۇۋۋەتلىك يەم ـ خەشەك ئىككى كىلوگرام ياغلىق دان قوشۇمچە مەھسۇلاتىغا سۇندۇرۇلدى) دەپ بەلگىلەندى . يىل ئاخىرىدا يەنە 60 ~ 65 كىلوگرامغىچە چوشقا سېتىپ بەرسە ، مۇكاپات ئورنىدا 40 كىلوگرام يەم ـ خەشەك ئاشلىقى سېتىپ بېرىلمەيدۇ ، 65 كىلوگرامدىن ئاشسا ، ئاشقان ھەر بىر كىلوگرامى ئۈچۈن مۇكاپات ئورنىدا بىر كىلوگرام يەم-خەشەك ئاشلىقى سېتىپ بېرىلمەيدۇ ، دەپ بەلگىلەندى .

1980 ـ يىلى ، دەرىجە ئولچىمىگە توشمىغان كالا ، قوي سېتىپ بېرىلسە ، ھەر كىلوگرام ئېغىرلىق ئۈچۈن مۇكاپات ئورنىدا بىر كىلوگرام يەم ـ خەشەك ئاشلىقى سېتىپ بېرىلدى .

§ 4 . كېلىشىم باھادا سېتىش

1978 ـ يىلى ئاشلىق سېتىۋېلىش ۋەزىپىسى ئورۇندالغاندىن كېيىن ، ئاشلىقنى كېلىشىم باھادا سېتىش كەسپى يولغا قويۇلدى . جايلارنىڭ كېلىشىم باھادا سېتىۋېلىش باھاسى ئوخشاش بولمىدى . ئادەتتە ياغلىق داننىڭ كېلىشىم باھادا سېتىۋېلىش باھاسى ئاشۇرۇپ سېتىۋېلىش باھاسىغا تەڭ بولدى . بۇغداي ، ئاققوناق ، كۆممىقوناقلارنىڭ ئاشۇرۇپ سېتىۋېلىش باھاسىغا تەڭ بولدى ياكى ئۇنىڭدىن سەل ئاشتى ، گۈرۈچ ، كۈنجۈت ، پۇرچاقلارنىڭ كېلىشىپ سېتىۋېلىش باھاسى ئەڭ يۇقىرى بولغاندا ئاشۇرۇپ سېتىۋېلىش باھاسىنىڭ 15 پىرسەنتىدىن ئاشمىدى .

ياغلىق دانىنى كېلىشىم باھادا سېتىش باھاسى بازار ئەھۋالىغا قاراپ بازار باھاسىدىن سەل تۆۋەن بولدى ، ئۇنى ھېسابلاش فورمۇلاسى مۇنداق :

$$\text{كېلىشىم باھادا سېتىش باھاسى} = \frac{\text{كېلىشىم باھادا سېتىۋېلىش باھاسى (ياكى يۆنكىش باھاسى) + ئەملىي توشۇش ھەققى ، پارچە - پۈران ھەقلەر + ئەملىي خورىغىنى}}{\text{كىرگۈزۈش ، سېتىش پېرىق نىسبىتى - 1}} \times 100\%$$

1979 ـ يىلى ئاشلىق ، ياغنىڭ كېلىشىم باھادا سېتىش باھاسى ۋاقتىنچە 0.5 كىلوگرام بۇغداينىڭ 0.324 يۈەن ، بۇغداي ئۇننىڭ 0.396 يۈەن ، سېرىق پۇرچاقنىڭ 0.48 يۈەن ، گۈرۈچنىڭ 0.55 يۈەن ، كۆممىقوناقنىڭ 0.184 يۈەن ، ياغنىڭ 2.34 يۈەن ، كېپەكنىڭ 0.1 يۈەن ، زىغىر كۈنجۈرىسىنىڭ 0.115 يۈەن ، قىچا كۈنجۈرىسىنىڭ 0.105 يۈەن قىلىپ بېكىتىلدى .

1985 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ئاشلىق ، ياغلىق دانىنىڭ بازار باھاسى مۇنداق بولدى : بىر كىلوگرام گۈرۈچنىڭ 0.9 يۈەن ، بۇغداينىڭ 0.5 يۈەن ، قىچا يېغىنىڭ 3.1 يۈەن ، ئاپتاپپەرەس ئۇرۇقىنىڭ 0.85 يۈەن .

1991 ～ 2000 ـ يىلىغىچە 19 مىڭ 155 تونىنا ئاشلىق ، 812 تونىنا ياغ كېلىشىم باھادا سېتىلدى .

باي ناھىيىسىنىڭ 1953 ～ 2000 ـ يىلىغىچە ئاشلىق سېتىۋېلىش ـ سېتىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 22 — 2　　بىرلىكى : تونىنا

تۈرلەر / مىقدارى / يىللار	سېتىۋېلىنغىنى		ئومۇمىي سېتىلغىنى	سېتىلغىنى			
	يىغىۋېلىنغىنى			ناھىيە بازىرى		يېزا	
				نورما ئاشلىق		قايتۇرۇپ سېتىپ بېرىلگەن ئاشلىق	
1953	4470	2290					
1954	4610	2380					
1955	5090	2265					
1956	3690	1465					
1957	6940	3190					
1958	9180	5040					
1959	11120	4145					
1960	2315	1870					
1961	7085	2985					
1962	6500	2395					
1963	7455	2500					
1964	11595	2950					
1965	18045	2155					
1966	22260	3305					
1967	16070	307					
1968	15330	2675					

					3430	12325	1969
						17675	1970
						15745	1971
						8280	1972
					2525	10980	1973
					2510	11215	1974
					2885	13215	1975
					3215	15320	1976
					2960	13890	1977
					2940	13585	1978
					2730	13225	1979
					2310	11920	1980
					2070	10260	1981
					2240	9085	1982
					2335	15860	1983
					1830	14150	1984
					12871.6	12935	1985
					15297.6	16924.9	1986
					10151.4	12427.1	1987
					14723.1	14781.4	1988
					14652.4	12897.9	1989
					13150	18677.4	1990
1115	3123.2	7789.7	8729.1	11852.3	14697.5	16476.3	1991
958.3	2384.5	6409.7	6766.7	9151.2	14684	16067.9	1992
3171.8	6693.2	2162.6	2229.5	8922.7	9000.1	12547.6	1993
3036.1	5405.3	9086.1	9470.2	16156.8	9000	22763.5	1994
600.1	2166.1	5742.6	6262.7	9005.8	14650	14677.6	1995
162.5	278	5100	5100	5990.8	15651.7	15652.1	1996
296.7	14948.4	3663.8	3767.6	19187.5	15650	43984.3	1997
68.8	4948.9	757	9757.5	15136.4	15650	39215.2	1998
				31106.7	10995.3	31614	1999
				10881.5	11115	25453.2	2000

باي ناهيىسىنىڭ 1955 ~ 2000 - يىلىغىچە ياغلىق دان ، ياغ ئىشلەپچىقىرىش ، سېتىۋېلىش ، سېتىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 22 — 3 بىرلىكى : تونىنا

تۈرلەر / مىقدارى / يىللار	خىلى	مەھسۇلات مىقدارى	سېتىۋېلىش	سېتىش		
				يېزا ئىگىلىكىدىن باشقا	يېزا ئىگىلىكى	ئېكسپورت
1955	ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	2507	4472	128		
	ياغلىق دان	8357	12377	426.7		

			259	3558	2563	ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1956
			863	11 439	8543	ياغلىق دان	
187			497	2588	2203	ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1957
623			1656. 7	8501	7343	ياغلىق دان	
459			620	2395	2516	ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1958
1531			2066. 7	7983	8387	ياغلىق دان	
170	153	259	412	2681	2466	ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1959
566. 7	510	863	1373	8937	8221	ياغلىق دان	
	40	100	140	1065	1485	ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1960
	33. 3	333. 3	466. 7	3550	4950	ياغلىق دان	
	29	86	115	493	945	ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1961
				1643	3151	ياغلىق دان	
	19	96	115	461	1014	ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1962
	63. 3	320	383. 3	1538	3381	ياغلىق دان	
	13	76	83	1054	1568	ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1963
	43	253	277	3514	5228	ياغلىق دان	
	4	96	100	1488	2103	ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1964
	13	32	333	4960	7007	ياغلىق دان	
	4	117	121	2049	2672	ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1965
	13	390	403	6928	8906	ياغلىق دان	
	12	144	156	2123	2810	ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1966
	40	480	520	7078	9397	ياغلىق دان	
	36	171	207	2042	2957	ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1967
	120	570	690	6808	9848	ياغلىق دان	
	25	186	211	1629	2669	ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1968
	83	620	703	5430	8898	ياغلىق دان	

1969	يافقا سۈندۈرۈلغىنى	2696	1537	171	161	10	
	ياغلىق دان	8986	5122	570	536.7	33.3	
1970	يافقا سۈندۈرۈلغىنى	2254	1163	228	216	12	
	ياغلىق دان	7517	3878	760	720	40	
1971	يافقا سۈندۈرۈلغىنى	2262	1242	188	177	11	
	ياغلىق دان	7543	4139	626.7	590	36.7	
1972	يافقا سۈندۈرۈلغىنى	2352	1160	174	171	3	
	ياغلىق دان	7843	3868	580	570	10	
1973	يافقا سۈندۈرۈلغىنى	2564	1376	171	167	4	
	ياغلىق دان	8547	4588	570	556.7	13.3	
1974	يافقا سۈندۈرۈلغىنى	2268	1118	217	210	7	
	ياغلىق دان	7559	3727	723	700	23	
1975	يافقا سۈندۈرۈلغىنى	2178	1039	227	223	4	
	ياغلىق دان	7261	3466	756.7	743	13	
1976	يافقا سۈندۈرۈلغىنى	2178	913	192	191	1	
	ياغلىق دان	7261	3044	640	636	3	
1977	يافقا سۈندۈرۈلغىنى	1902	584	203	201	2	
	ياغلىق دان	6341	1940	676	670	7.7	
1978	يافقا سۈندۈرۈلغىنى	2445	819	223	204	19	
	ياغلىق دان	8150	2737	743	680	63	
1979	يافقا سۈندۈرۈلغىنى	4313	2944	256	208	48	
	ياغلىق دان	14 374	9898	853	693	160	
1980	يافقا سۈندۈرۈلغىنى	5313	3639	244	241	3	
	ياغلىق دان	17711	12 154	813	803	10	1
1981	يافقا سۈندۈرۈلغىنى	5712	4067	300	294	6	3
	ياغلىق دان	19040	13 596	1000	980	20	

	1	268	269.9	3194	5473	ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1984
	3	893	899.7	10659	18244	ياغلىق دان	
	4	3084	3088	3570	6577	ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1985
	13	10 280	10 293	11890	21925	ياغلىق دان	
	6	468	474	3470	7513	ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1986
	20	1560	1580	11570	25045	ياغلىق دان	
	31.2	332	363.2	1771	8770	ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1987
	104	1107	1211	5922.6	29234	ياغلىق دان	
	66.6	308	375	2134.6	9025.8	ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1988
	222	1027	1250	7116.2	30086	ياغلىق دان	
	101	419.8	5208	1737	9474	ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1989
	337	1399	1736	5790.2	31580	ياغلىق دان	
	162.2	383.2	545.4	3183.4	10722.6	ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1990
	541	1277	1818	10612	35742	ياغلىق دان	
	34.2	438.6	472.8	1932.6	10776.6	ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1991
	114	1462	1576	6442.8	35922	ياغلىق دان	
	6.6	290.2	296.8	1381.2	11698.8	ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1992
	22	967	989	4603.4	38996	ياغلىق دان	
	211.8	2119.6	2331.4	151.6	11703.6	ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1993
	706	7065.3	7771.3	505.4	39012	ياغلىق دان	
	17.2	440.6	470.6	835.6		ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1994
	0.9	333.7	334.6	2608.9		ياغلىق دان	
		229	251	1204		ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1995
		26	26	4012		ياغلىق دان	
	62	1216	1313	761		ياغقا سۈندۈرۈلغىنى	1996
	51	1805	1857	2537		ياغلىق دان	

1997	يافقا سۇندۇرۇلغىنى		2054	844	758	2	
	ياغلىق دان		616	249			
1998	يافقا سۇندۇرۇلغىنى		584	448	442	3	
	ياغلىق دان		1945	2451	2351	10	
1999	يافقا سۇندۇرۇلغىنى		1073	13	..		
	ياغلىق دان		3344	26			
2000	يافقا سۇندۇرۇلغىنى		454.4	600.7			
	ياغلىق دان		1494.8	1050.4			

Ⅱ باب

پىششىقلاش

§1 . ئۇن تارتىش

1 . سۇ تۇگمىنى

مىنگونىڭ 32 ـ يىلى (1943 ـ يىلى) ناھىيىدە 50 نەچچە سۇ تۇگمىنى بار ئىدى ، بىر تاش تۇگمەن كۇندە ئوتتۇرىچە 140 كىلوگرام ئۇن تارتالايتتى .

1954 ـ يىلى ناھىيە بويىچە سۇ تۇگمىنى 402گە (ئالتە ئۇلاغ تۇگمىنىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) ، يېرىم ماشىنىلاشقان سۇ تۇگمىنى بەشكە ، ئۇن تارتىش نىسبىتى 81% كە ، كېپەكنى قوشقاندا 92% كە يەتتى ، تارتىلغان ئۇننىڭ بەش پىرسەنتى ئۇن تارتىش ھەققى قىلىپ تۇتۇپ قېلىنىدى .

1955 ـ يىلى ھاۋالە قىلىپ ئۇن تارتىش شەكلى يولغا قويۇلۇپ ، ئەمەلىي تارتىلغىنىغا قاراپ پايدا تاپشۇرۇلدى . يېزىلاردىكى سۇ تۇگمەنلىرىدە ئاساسلىقى دېھقانلارنىڭ ئوزۇقلۇق ئاشلىقى تارتىلدى ، ئۇلارنى ناھىيىلىك تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى بىر تۇتاش باشقۇردى .

1956 ـ يىلى ناھىيىدىكى سۇ تۇگمىنى 281گە ئازايدى ، ئاشلىق ئىدارىسى ئىلكىدىكىسى 32گە يەتتى (خۇسۇسىي ئىگىلىكتىكىسى يەتتە ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكىسى ئالتە ، دېھقانچىلىق كوپېراتىپىنىڭ 19) ، ھەر بىر تۇگمەندە كۇنىگە ئوتتۇرىچە 400 كىلوگرام ئۇن تارتىلدى ، بۇ ئۇنلار باي ناھىيىسىنى تەمىنلىگەندىن سىرت ھەر ئايدا ئوتتۇرىچە 180 تونىدىن سىرتقا يۆتكەلدى .

1961 ـ يىلى سۇ تۇگمىنى ئاساسەن يېزىلاردىلا ئىشلىتىلدى .

80 ـ يىللىرى سۇ تۇگمىنىنىڭ ئورنىنى ئاساسەن توك تۇگمىنى ئالدى ، بىرقانچە سۇ تۇگمىنىلا داۋاملىق ئىشلىتىلدى .

2 . توك تۇگمىنى

1958 ـ يىلى بىرلەشمە پىششىقلاش زاۋۇتى قۇرۇلۇپ ، يىلىغا 4 ～ 5 تونىنا گۈرۈچ ئاقلىدى .

1966 ـ يىلى ناھىيىلىك ئاشلىق ـ ياغ پىششىقلاش زاۋۇتى قۇرۇلدى .

1967 ـ يىلى كىچىك ھەجىملىك بەش دانە پولات تۇگمىنى بار ، كۈنىگە 500 خالتا ، 20 كىلوگراملىق خالتىلىق ئۇن تارتالايدىغان ئۇن زاۋۇتى قۇرۇلدى .

1974 ـ يىلى بۇغداي يۇيۇش ماشىنىسىدىن بىرى سىناق تەرىقىسىدە ياسالدى ، خالتىلىق چاك ـ توزان يىغىش ئەسۋابىدىن بىرى سەپلىنىپ ، كۈنىگە 30 كىلوگرام ئۇن ئۇچقۇندىسى يىغۋېلىندى .

1975 ـ يىلى پولات تۇگمەن ئالتىگە يېتىپ ، كۈنىگە ئوتتۇرىچە 12 تونىنا ئۇن تارتىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە بىر تۇگمەندە قارا ئاشلىق تارتىلدى .

1979 ـ يىلى 3670 تونىنا بۇغداي ، كۆممىقوناق ئۇنى تارتىلدى . ھەق ئۆلچىمى بىر تونىنا بۇغداي ئۇنىنىڭ 30 يۈەن ، گۈرۈچنىڭ 35 يۈەن بولدى .

1978 ـ يىلى بۇغدايدىن ٪85 ، كۆممىقوناقتىن ٪93 ئۇن تارتىلدى ، شالدىن ٪50 گۈرۈچ ئاقلاندى . 1980 ～ 1985 ـ يىلىغىچە بۇغدايدىن ئۇن تارتىلىش نىسبىتى ٪81 ئەتراپىدا بولدى . 1986 ـ يىلىدىن كېيىن چوك ، ئىلغار ئۇن تارتىش ماشىنىسى كىرگۈزۈلدى ، شۇنىڭ بىلەن بۇغدايدىن ئۇن تارتىلىش نىسبىتى ئۆسۈپ ٪87كە يەتتى ، تارتىلغان ئۇنىنىڭ رەڭگى ۋە تەمى ياخشى بولغاچقا ئاقسۇ ، كۇچالاردىكى ئىستېمالچىلارنىڭ ياقتۇرۇشىغا ئېرىشتى .

§2 . ياغ تارتىش

1955 ـ يىلى ناھىيىلىك ياغ شىركىتى ئاساسىدا ياغ زاۋۇتى قۇرۇلۇپ ، 1400 كۈادرات مېتىرلىق ئاددىي لاپاس ، 100 تونىنلىق بىر ماي باكى ، 24 تونىنلىق ئىككى ماي باكى ياسالدى . شۇ مەزگىللەردە ناھىيىنىڭ يېزا ـ بازارلىرىدا 1028 جۈۋاز بولۇپ ، ئۇلارنىڭ 651نىلا ئىشلەتكەلى بولاتتى ، تارتىلغان ياغ يېزا ـ بازارنىڭ ئېھتىياجىنى قامدىيالمايتتى .

جۈۋازدا ياغ تارتقاندا قىچىدىن ٪30.68 ، زىغىردىن ٪32.7 ياغ چىقاتتى . 100 كىلوگرام قىچىدىن 4.5 يۈەن ، زىغىردىن 5.02 يۈەن ھەق ئېلىناتتى . 1955 ـ يىلى 10 ـ ئايدىن باشلاپ 100 كىلوگرام ياغلىق داندىن ياغ تارتىش ھەققى 0.63 يۈەن ئۆستى .

1956 ـ يىلى 4 ـ ئايدىن باشلاپ ياغ زاۋۇتى ياغ تارتىشقا باشلىدى ، زاۋۇتنىڭ ئىككى ياغ تارتىش ماشىنىسى بار ئىدى . 1957 ـ يىلى يەنە بىرى كۆپەيتىلدى ، ئوتتۇرىچە ياغ تارتىش نىسبىتى ٪32 بولدى . يېزىلاردا نەچچە 10 جۈۋازخانا قالدى .

1961 ـ يىلى ياغ زاۋۇتىدىكى ماشىنىلارنىڭ ياغ تارتىش نىسبىتى ٪33كە يەتتى .

1972 ـ يىلى ياغ زاۋۇتى بىر يۇرۇش ئاپتوماتىك ياغ تارتىش ماشىنىسىنى ئۆزگەرتىپ قۇراشتۇرۇپ ياغ تارتتى . 1973 ـ يىلى ياغ زاۋۇتى چىلاپ ياغ ئېلىنىش سېخى قۇردى . 1974ـ

يىلى ئەسلىدىكى كۇنجۇرىنى ئادەم كۆچى بىلەن توشۇش ماشىنا بىلەن ئاپتوماتىك توشۇشقا ، ياغلىق دانىنى ئادەم كۆچى بىلەن توشۇش ماشىنا بىلەن توشۇشقا ئۆزگەرتىلدى ، ياغ ئاققۇزۇش سىستېمىسى ياخشىلاندى ، كۇندە 14 تونىنا كۇنجۇرە بىر تەرەپ قىلىندى . 1978 ـ يىلى زىغىر يېغىنلىك بىر تونىنسىنىڭ تارتىلىش ھەققى 270 يۈەن بولدى ، ياغ چىقىش نىسبىتى %33تىن كەم بولمىدى . 1980 ـ يىلى ياغ چىقىش نىسبىتى %33لىك سەۋىيىنى ساقلىدى ، كۇنجۇرىنىڭ ئوتتۇرىچە ياغ تەركىبى %8تىن يۇقىرى بولدى . 1981 ~ 1985 ـ يىلىغىچە زىغىردىن ياغ چىقىش نىسبىتى %34كە يەتتى .

1988 ـ يىلى باشقۇرۇش ھۆددىگە بېرىلىپ ، پايدا ـ باج يىلمۇ يىل ئاشتى .

1990 ـ يىلى 8 ـ ئايدا كۇنىگە 30 تونىنا كۇنجۇرىنى بىر تەرەپ قىلىدىغان چىلاپ ياغ ئېلىش سېخى ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشتۇرۇلدى .

Ⅲ باب

ئاشلىق ـ ياغ ساقلاش ، توشۇش

§1 . ئاشلىق ـ ياغ ساقلاش

1 . ئاشلىق ئامبىرى

1949 ـ يىلى 11 ـ ئايدا ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى كېسەك ـ ياغاچ قۇرۇلمىلىق ، ئومۇمىي سىغىمچانلىقى 160 تونىنا كېلىدىغان 12 كونا ئاشلىق ئامبىرىنى ئۆتكۈزۈۋالدى . بۇ ئامبارلار ئۆرۈلۈپ كېتەي دەپ قالغاچقا ، دېھقانلار سېتىپ بەرگەن ئاشلىق ۋاقتىنچە دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىدە ۋە مەسچىتلەر ئارىيەت ئېلىنىپ ساقلاندى .

1956 ـ يىلى ياقائېرىق ئاشلىق پونكىتى ناھىيە بازىرىغا كېسەك ـ ياغاچ قۇرۇلمىلىق ، سىغىمچانلىقى 4000 تونىنلىق ئۆلچەملىك ئىككى ئامبار سالدى ؛ ناھىيە 100 تونىنلىق ماي باكىدىن بىرنى ياسىدى .

1960 ـ يىلى ئاشلىق ئامبىرى تۆتكە ، سىغىمچانلىقى 6250 تونىنغا ؛ ماي باكى 19غا ، سىغىمچانلىقى 550 تونىنغا يەتتى ؛ توقسۇن ، قىزىل ، داۋانچى ئاشلىق پونكىتلىرىدىن باشقا گۇڭشي ، مەيدانلارنىڭ ئاساسي قاتلام ئاشلىق پونكىتلىرى ئاشلىق ئامبىرى سالدى .

1965 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئاشلىق ئامبارلىرىنىڭ سىغىمچانلىقى 16 مىڭ 300 تونىنغا يەتتى .

1966 ـ يىلىدىن باشلاپ ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى ناھىيە بازىرىدا ۋە توقسۇن ، سايرام ، ياقائېرىق ئاشلىق پونكىتلىرىدا كېسەك ـ ياغاچ ، خىش ـ ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئاشلىق ئامبىرىدىن سەككىزنى سالدى ، ئۇلارنىڭ سىغىمچانلىقى 9500 تونىنغا يەتتى . 1970 ـ يىلىغىچە ناھىيە بويىچە 32 باداق ياسالدى ، ئۇلارنىڭ سىغىمچانلىقى 1280 تونىنغا يەتتى .

1971 ~ 1972 ـ يىللىرى قىزىل ، داۋانچى ، ئونباش ، ياركۆزۈك ، توقسۇن ، قاراباغ ئاشلىق پونكىتلىرىدا ۋە ناھىيە بازىرىدىكى ئاشلىق ئامبىرىدا كېسەك ـ ياغاچ ، خىش ـ ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئاددىي ئامباردىن 15ى سېلىندى ، ئۇلارنىڭ سىغىمچانلىقى 7500 توننىغا يەتتى ، ئۆلچەملىك ئاشلىق ئامبىرىدىن ئۈچى سېلىندى (سىغىمچانلىقى 3000 تونىنا) .

1978 ـ يىلى ئاساسىي قاتلام ئاشلىق پونكىتلىرى ۋە ناھىيە بازىرىدىكى ئاشلىق ئامبىرىنىڭ 24 مىڭ 600 كۋادرات مېتىر يېرى سېمونتلىنىپ ، 5250 كۋادرات مېتىر يېرىگە خىش ياتقۇزۇلۇپ قۇرۇتۇش مەيدانى قىلىندى .

1980 ـ يىلدىن كېيىن ماي باكىدىن ئالتىسى ياسالدى ، ئۇلارنىڭ سىغىمچانلىقى 500 توننىغا يەتتى . 1985 ـ يىلى ئاشلىق ئىدارىسى سىغىمچانلىقى 5000 تونىلىق كېسەك ـ ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئۆلچەملىك ئامباردىن بەشنى ، 2520 تونىلىق كېسەك ـ ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئاددىي ئامباردىن سەككىزنى ، 3500 تونىلىق خىش ـ بېتون قۇرۇلمىلىق ئۆلچەملىك ئامباردىن ئىككىنى سالدى . 1985 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئاشلىق ئامبارلىرىنىڭ سىغىمچانلىقى 43 مىڭ 250 توننىغا ، ياغ ئامبىرىنىڭ سىغىمى 525 توننىغا يەتتى .

1990 ـ يىلى ، ئامباردا ساقلانغان ئاشلىق 15 مىڭ 243.6 توننىغا ، ياغ 224.4 توننىغا يەتتى .

2 . ساقلاش تېخنىكىسى

1) ئادەتتىكىچە ساقلاش　ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان ئاشلىق ئادەتتىكى ئۇسۇل بويىچە ساقلاندى يەنى ئاشلىق قۇرۇتۇلغاندىن كېيىن ئاشلىق ساقلانغان يەرنى ھەم ئېتىش ، ۋاقتىدا شامالدىتىش ئۇسۇلى قوللىنىلدى . ئاپتاپقا سېلىش ئاساس ، ئوتتا قۇرۇتۇش قوشۇمچە قىلىندى . شامالدىتىشتا تەبىئىي شامالغا تايىنىلدى .

2) كېسەللىك ـ ھاشارات زىيانداشلىقىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە يوقىتىش

ئامبارنى پاكىز تازىلاش ، فىزىكىلىق ـ مېخانىكىلىق ئۇسۇلدا ۋە خىمىيىلىك دورا ئارقىلىق كېسەللىك ۋە ھاشارات زىيانداشلىقىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ يوقىتىش قاتارلىقلارنى بىرلەشتۈرۈش ئۇسۇلى قوللىنىلدى ، ئامبارنى پاكىز تازىلاپ ئالدىنى ئېلىش ـ يوقىتىش ئاساس قىلىندى . ئامبارنىڭ ئىچى ـ سىرتى ، ئاشلىق ساقلاش مەيدانى دائىم تازىلىنىپ تۇردى ، ياۋا ئوت ـ چۆپلەر يولۇۋېتىلىپ ، ئېرىقچىلار راۋانلاشتۇرۇلۇپ ، مەيدانلار تەكشىلىنىپ ، تۆشۈك ـ كامارلار ئېتىلىپ ، ئامبار ئىچى يورۇقلاشتۇرۇلدى ، سىرتىدا ياۋا ئوت ـ چۆپ ، ئەخلەت ، يوندا قالدۇرۇلمىدى . مېتە چۈشكەن ئاشلىق سېتىۋېلىنمىدى ياكى ئامبارغا كىرگۈزۈلمىدى . ئاشلىق ئامبارغا كىرگۈزۈلگەندىن كېيىن ئىشىك ـ دېرىزىلەر ھەم ئېتىلىپ ، يۇقىرى ھارارەت ۋە سوغۇقتىن پايدىلىنىپ زىيانداش ھاشارات ئۆلتۈرۈلدى .

1981 ـ يىلى كېسەللىك ـ ھاشارات زىيانداشلىقىنىڭ ئالدىنى ئالىدىغان ـ يوقىتىدىغان كەسپىي خادىملار سەپلەندى ، يېڭى ئاشلىق ئامبارغا كىرگۈزۈلۈشتىن ئىلگىرى قۇرۇق ئامبار تەلتۆكۈس تازىلىنىپ ، دېزىنفېكسىيىلىنىپ ، زىيانداش ھاشاراتلارنىڭ كۆپىيىش شارائىتى بۇزۇلۇپ تاشلاندى ، ھاشارات زىيانداشلىقى بايقالغان ھامان دەرھال ئىسلاندى .

1985 ـ يىلى ، ناھىيىلىك ئاشلىق ئامبىرى ئىلايەت بويىچە تۇنجى «تۆتتىن خالىي ئاشلىق ئامبىرى» بولدى ، 1986 ـ يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە 32 «تۆتتىن خالىي ئاشلىق ئامبىرى» قاتارىغا كىردى .

3) ئاشلىق ئامبىرىدا ئىشلىتىلىدىغان ماشىنا ـ سايمان 1971 ـ يىلىدىن كېيىن ، ئاشلىق ئامبىرىدا ئىشلىتىلىدىغان ماشىنا ـ سايمان كۆپلەپ سېتىۋېلىندى ، ئۇلار سەككىز تۈرگە ئايرىلىدۇ : (1) ئاشلىق ـ ياغ يەتكۈزۈش ، قاچىلاش ـ چۈشۈرۈش ماشىنىسى ؛ (2) ئاشلىق قۇرۇتىدىغان يۇرۇشلۇك ئوسكۇنە ؛ (3) ئاشلىق رەتلەش ، تازىلاش ئوسكۇنىسى ؛ (4) ئاشلىق-ياغنىڭ ئېغىرلىقىنى ئۆلچەش ئوسكۇنىسى ؛ (5) ئاشلىق ـ ياغنى قاچىلاش ماشىنا ـ سايمىنىنى رەتلەش ، رېمونت قىلىش ماشىنا ـ ئوسكۇنىسى ؛ (6) ئامبارداىكى ئاشلىق ـ ياغنى مەخسۇس توشۇش ئاپتوموبىلى ؛ (7) ئاشلىق ـ ياغ ساقلاش ، بۇزۇلۇشنىڭ ئالدىنى ئېلىش مەخسۇس ئوسكۇنىسى ؛ (8) ئاشلىق ـ ياغنى ساقلاشتا ئىشلىتىلىدىغان باشقا ماشىنا .

§ 2 . ئاشلىق ـ ياغ توشۇش ـ يۆتكەش

1 . ئاشلىق ـ ياغ توشۇش

مىنگو دەۋرىدە ئاشلىق ـ ياغ ئادەم كۈچى بىلەن ياكى ئات ، قېچىر ، ئېشەك ، تۆگە قېتىلىدىغان ھارۋىلاردا توشۇلاتتى . مىنگونىڭ 34 ـ يىلى (1945 ـ يىلى) ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئاشلىق توشۇش چارىسىنى تۈزۈپ چىقتى ، ئۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى مۇنداق : (1) بازاردىكى كىراكەشلەرنى مال توشۇش شىركەتلىرى ، ھاممالارنى يېزا ـ بازار مەسئۇل بولۇپ يالايدۇ ؛ (2) مال توشۇش شىركەتلىرى رايون باشلىقى بىلەن ھەر ئايدا توشۇلىدىغان ئاشلىقنىڭ مىقدارىنى مەسلىھەتلىشىپ بېكىتىدۇ ، تەقسىملەنگەندىن كېيىن ھەر قايسىسى ئادەم ئاجرىتىپ شۇ ئايدا سىرتقا توشۇيدۇ ؛ (3) ئاشلىق ھارۋىلارغا بېسىلىپ مېڭىشتىن ئاۋۋال تەكشۈرۈلىدۇ ، كونىراپ كەتكەن سايمان ، تاغارلار ئالماشتۇرۇلىدۇ ؛ (4) يولغا چىقىش ۋاقتىدا مەسئۇل كىشىلەر ئاشلىقنى بەلگىلەنگەن مۆھلەتتە قارشى تەرەپكە يەتكۈزۈپ بېرىش توختىمى تۈزىدۇ ، توختاملاشمىغان كىراكەشلەرنىڭ ئۇلار بىلەن بىللە يولغا چىقىشى مەنئى قىلىنىدۇ ، ناۋادا مەنزىلگە قەرەلىدە يېتىپ بارالمىسا ياكى يولدا ئاشلىق كەم چىقسا ، توختاملاشقۇچى تۆلەيدۇ ياكى جازالىنىدۇ ؛ (5) ھەر ئايلىق ئاشلىق ناھىيە تەۋەسىدىن چىققاندىن كېيىن ، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت بىر ئادەم ئەۋەتىپ جام ، ياقائېرىق ئەتراپىدا تەكشۈرۈپ نازارەت قىلىدۇ ؛ (6) ناھىيىدىكى پونكىتلاردا ، جام ، قارا يۇلغۇنلاردا ئوت ـ چۆپ پونكىتى قۇرۇلۇپ ، ئات ـ قېچىرلار ئوت ـ چۆپ بىلەن تەمىنلىنىدۇ ؛ (7) رايون باشلىقى ئاشلىقنى ياقائېرىققىچە نازارەت قىلىپ بېرىپ ناھىيە تەۋەسىدىن چىقىرىدۇ ، رايونلار 1 ~ 2گىچە ئادەم ئەۋەتىپ قاراشھەرگىچە نازارەت قىلىپ بارىدۇ ؛ (8) باي ، كۇچا ، بۈگۈر ناھىيىلىرىگە بىرىدىن نازارەتچى قويۇلىدۇ ، ئۇلار باي ناھىيىسىنىڭ ئاشلىقنى نازارەت قىلىش ۋە ستاتىستىكا قىلىش خىزمىتىنى بېجىرىدۇ ؛ (9) قاراشھەرگە ئاشلىق ئۆتكۈزۈش خادىملىرىدىن بىرى ئەۋەتىلىدۇ ، ئۇ ئادەتتە ئاشلىق تاپشۇرۇش ئىشلىرىنى بېجىرىدۇ ؛ (10) قاراشھەرگە يەتكۈزۈلىدىغان ھەربىر تۈركۈم ئاشلىق تەييارلانغاندىن كېيىن ، ئاشلىق ئاپارغۇچى ناھىيە تېلېگراممىا تېكىستىنى يېزىپ ، تېلېگراممىنى ئاشلىق نازارەت قىلىپ ماڭغۇچىدىن قاراشھەرگە ئەۋەتىدۇ ، ئاشلىق تاپشۇرۇۋېلىنغاندىن كېيىن ، تېلېگراممىا شۇ ناھىيىگە ئەۋەتىلىدۇ ؛ (11) باشقا دەققەت قىلىدىغان ئىشلار ئاشلىقنى نازارەت قىلىپ ماڭغۇچىلارنى تەكشۈرۈش ، تىزىملاش قاتارلىق ئىشلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئادەم كۈچى ياكى ئۇلاغ كۈچى بىلەن

ئاشلىق يۆتكەش يەنىلا داۋاملاشتى ، ئاشلىق ئاۋۋال ئۇلاغ ھارۋىسىدا تاشيول بويىغا توشۇلدى ، ئاندىن ئاشلىق توشۇيدىغان ئاپتوموبىلدا ناھىيە بازىرىغا توشۇلدى ياكى ئاشلىق نازارىتى ئەۋەتكەن ئاپتوموبىلدا توشۇلدى . ناھىيىگە بىۋاستە قاراشلىق ئورۇنلارنىڭ ئاپتوموبىللىرى ھىلەن بايدا تۇرۇشلۇق قىسمىنىڭ ئاپتوموبىللىرى ئاشلىق توشۇشقا قاتناشتۇرۇلدى . 1971 ـ يىلى ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى تۇنجى قول تراكتورى سېتىۋېلىپ ، مەخسۇس ئاشلىق دۇكانلىرىغا ئۇن يەتكۈزۈپ بەردى . 1978 ـ ، 1979 ـ يىللىرى ئىككى قول تراكتورى سېتىۋېلىپ ، ناھىيە بازىرىدىكى ئاشلىق ئامبىرىنىڭ ئاشلىق ـ ياغ توشۇشىغا ئىشلەتتى . 1980 ـ يىلى ئاپتونوم رايون باي ناھىيىسىگە مۇكاپات ئورنىدا «ئازاد» ماركىلىك ئاپتوموبىلدىن بىرنى سېتىپ بەردى . 1984ـ يىلى ناھىيە بازىرىدىكى ئاشلىق ئامبىرى كىچىك تراكتوردىن بىرنى ، 1985 ـ يىلى «شەرق شامىلى» ماركىلىق چوڭ يۈك ئاپتوموبىلىدىن ئىككىنى سېتىۋالدى ، يېزا ، مەيدان ـ فېرمىلاردا يۈك ئاپتوموبىللىرىنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ ، ناھىيىنىڭ ئاشلىق توشۇش قىيىنچىلىقى تەدرىجىي ھەل بولدى . 1985 ـ يىلى ئاشلىق توشۇش خىزمىتى كەسپىي بۆلۈمچىدىن ئايرىپ چىقىلدى .

2 . يۆتكەش

1) يۆتكەپ چىقىرىش　باي ناھىيىسىنىڭ كېچە ـ كۈندۈزدىكى تېمپېراتۇرا پەرقى چوڭ ، راق بولغاچقا ، ئاشلىق ـ ياغلىرى تەملىك ، باشقا ناھىيىدىكىلەر ياقتۇرۇپ يەيدۇ . ناھىيىدىن بۇغداي ، ياغ ياكى ياغلىق دان ، پۇرچاق (سېرىق پۇرچاق ، نوقۇت) ، قارا ئاشلىقلار سىرتقا يۆتكىلىدۇ . ياغ ، پۇرچاقلار ئاساسلىقى ئۇرۇمچى ، قۇمۇل ، مالەن ھەربىي بازىسى ، بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى ۋە ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ناھىيە ، شەھەرلىرىگە يۆتكىلىدۇ . باي ناھىيىسىنىڭ يېغى تېخى سانجى ، تۇرپان ، ئالتاي ، خوتەن ، قەشقەر ۋە ئالى قاتارلىق جايلارغىمۇ سېتىلىدۇ .

2) يۆتكەپ كېلىش　1955 ـ يىلدىن ئېتىبارەن باي ناھىيىسى ئاساسلىقى ئاقسۇ شەھىرى بىلەن ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ناھىيىلىرىدىن گۈرۈچ كەلتۈردى ، باشقا ئاشلىق ئازراق كەلتۈرۈلدى . 1957 ～ 1965 ـ يىلىغىچە قىچا ، زىغىر ، كەندىر ، زاراڭزا ، چىگىتلەرنى ئاز مىقداردا كەلتۈردى . 1979 ـ يىلىدىن باشلاپ خاسىڭ مېغىزى ، كۈنجۈت ، ياغ قاتارلىقلارنى ئاز مىقداردا كەلتۈردى . 90 ـ يىللاردىن كېيىن ، ناھىيىدە كەڭ كۆلەمدە شال تېرىپ ، سىرتتىن گۈرۈچ كەلتۈرۈش ئازايدى .

يىگىرمە ئۈچىنچى قىسىم

شەھەر - پىزا قۇرۇلۇشى

يىگىرمە ئۇچىنچى قىسىم

شەھەر - يېزا قۇرۇلۇشى

I باب

ناهيه بازىرىنىڭ قۇرۇلۇشى

«باي تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئارسيان شەھىرى دەپ ئاتالغان ، شەھەر سېپىلىنىڭ ئايلانمىسى 1.3 چاقىرىم كېلەتتى» . گۇاڭشۇنىڭ 8 - يىلى (1882 - يىلى) ناهيه قۇرۇلۇپ ، ناهيىلىك مەھكىمە هازىرقى باي بازىرىدا تۇرغان .

مىنگونىڭ 6 - يىلى (1917 - يىلى) 6 - ئاينىڭ 9 - كۈنى شىمال مىللىتارىستلىرى هۆكۈمىتى مالىيه مىنىستىرلىكىنىڭ ئەزاسى شيې بىن «شىنجاڭغا سايا‌ھەت» ناملىق ئەسىرىدە ئۆزى باينى كۆزدىن كەچۈرگەن چاغنى تەسۋىرلەپ «بايدا قەلئە يوق ئىكەن» دەپ يازغان . گومىنداڭ باي ناهيىلىك هۆكۈمىتى هاكىم ئىمىن ساۋۈتنىڭ رىياسەتچىلىكىدە مىنگونىڭ 37- يىلى (1948 - يىلى) 3 - ئاينىڭ 28 - كۈنىدىن 11 - ئاينىڭ 28 - كۈنگىچە باي بازىرىدا ئايلانمىسى 2550 مېتىر ، ئېگىزلىكى 6.50 مېتىر ، قېلىنلىقى 5.5 مېتىر كېلىدىغان شەھەر سېپىلى سېلىندى ، سېپىل سېلىش ئۈچۈن 9.25 مىليون يۈەن ئۆلكە پۇلى ، 2600 ئىش كۈنى ، 400 دەن بۇغداي سەرپ قىلىندى . سېپىل تۈۋىگە چوڭقۇرلۇقى 6.5 مېتىر كېلىدىغان خەندەك قېزىلدى ، ئادەم ۋە هارۋىلار كىرىپ چىقىدىغان بەش قوۋۇق ئېچىلدى ، مۇداپىئەلىنىش ئۈچۈن سېپىلىنىڭ سەككىز يېرىگە زەمبىرەك سۇپىسى سېلىندى . شەھەر رايونىنىڭ شەرقتىن غەربكە ئۇزۇنلۇقى 400 مېتىر ، جەنۇبتىن شىمالغا كەڭلىكى 200 مېتىر كېلەتتى . كوچىلىرى تار بولغاچقا يامغۇرلۇق كۈنلەردە يۇندا ئېقىپ پاتقاق بولۇپ كېتەتتى ، هاۋا ئوچۇق كۈنلەردە توپا- چاڭ كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى . ناهيه بازىرىدىكى ئۆيلەرنىڭ هەممىسى بىر قەۋەتلىك كېسەك ئۆي بولۇپ ، پەقەت بىرنەچچىلا دۇكان بار ئىدى .

جۇڭخۇا خەلق جۇمهۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، 50 يىللىق قۇرۇلۇش قىلىش ئارقىلىق باي ناهيىسىنىڭ بازىرى دەسلەپكى كۆلەمگە ئىگە زامانىۋى بازارغا ئايلاندى . ناهيه بازىرىدا هازىر قاتناش يولى ، ئارىشاڭ يولى ، ئازادلىق يولى ، غالىبىيەت يولى ، قۇرۇلۇش يولى ، ئىتتىپاق يولى ، قىزىلبايراق يولى قاتارلىق ئاساسلىق كوچىلار بار . چوڭ - كىچىك كوچىلار ۋە مەھەللە يوللىرىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 16.5 كىلومېتىرغا ، يوللارنىڭ ئاسفالتلاشتۇرۇلۇش نىسبىتى

% 95كە يەتتى . بازار مەمۇرىيىتى مۇئەسسەسىلىرى كۇنسايىن مۇكەممەللىشىپ ، بازار مۇھىتى ئۇزلۇكسىز ياخشىلاندى ، كوچىلار كۆكەرتىلدى ، يورۇتۇلدى ۋە گۈزەللەشتۇرۇلدى . 1999 - يىلى باي بازىرى «مەملىكەت بويىچە شەھەر مۇھىتىنى ئۇنۇمۇرسال تۇزەشتە ئەلا ناھىيە بازىرى» بولۇپ باھالاندى . 2000 - يىلى «ئاپتونوم رايون بويىچە تازىلىقتا ئەڭ ياخشى ناھىيە بازىرى» بولۇپ باھالاندى .

ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ، بازار رايونىنىڭ بىرقانچە يېرىدە بازار قۇرۇلدى . ناھىيە بازىرىنىڭ سانائىتىدە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرىنى رېمونت قىلىش - ياساش ، ئاشلىق - ياغ پىششىقلاش ، چىرىمتال تاختا زاۋۇتى ، پەنەركە زاۋۇتى ، ئاپتوموبىل رېمونتچىلىقى ، يېمەكلىك ، ياغاچ ئەسۋاب ، مەتبەئە ، كىيىم - كېچەك ، ئاياغ ، گىلەمچىلىك قاتارلىق تۇرلەر بارلىققا كەلدى ، ناھىيىگە قاراشلىق كارخانا 10 نەچچىگە ، بازارغا قاراشلىق كارخانا يەتتىگە يەتتى .

2000 - يىلى ناھىيە باشقۇرغان مىللىي ۋە خەنزۇ مۇكەممەل ئوتتۇرا مەكتىپىدىن ئۇچى ، باشلانغۇچ مەكتەپتىن ئۇچى ، ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپىدىن بىرى ، بازارلىق مىللىي باشلانغۇچ مەكتەپتىن بىرى ، يەنە خەلق دوختۇرخانىسى ، ئۇيغۇر تىبابىتى شىپاخانىسى ، سەھىيە يۇقۇمدىن ساقلىنىش ، ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش پونكىتى ۋە كىتاپخانا ، رادىئو ئۇزىلى ، تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى ، مەدەنىيەت سارىيى ، كىنوخانا ، مەركىزىي مەدەنىيەت مەيدانى ، تەنتەربىيە پائالىيىتى مەركىزى قاتارلىقلار بار بولدى .

§1 . كوچا قۇرۇلۇشى

1995 - يىلى ناھىيە بازىرىدىكى چوڭ - كىچىك كوچا 15 بولۇپ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 8.6 كىلومېتر ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاسفالت يول 7.9 كىلومېتر . 1996 ~ 2000 - يىلىغىچە ناھىيە بازىرىدىكى يوللار كېڭەيتىلىپ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 16.5 كىلومېتىرغا يەتتى ، كەڭلىكى ئەسلىدىكى سەككىز مېتىردىن 24 مېتىرغا كېڭەيتىلدى ، يولنىڭ ئىككى قاسىتىغا كۆكەرتىش بەلۋېغى قۇرۇلۇپ ، ھەر خىل گۈل - گىياھ ۋە كۆچەتلەر ئۆستۇرۇلدى ، يول چىرىغى ۋە چىراغلىق ئېلان ساندۇقى ئورنىتىلدى . ئاساسىي كوچىلارغا قىزىل - يېشىل چىراغ ئورنىتىلىپ ، ئادەم ۋە ماشىنا يولى ئايرىۋېتىلدى .

1 . كوچا

1) يېڭىبازار كوچىسى　بۇ كوچا ئازادلىق يولى غەربىي بۆلىكىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىگە جايلاشقان ، شەرقتە قۇرۇلۇش يولىدىن باشلىنىپ غەربتە ئىتتىپاق يولىغا ، جەنۇبتا قاتناش يولىغا تۇتىشىدۇ . مىنگو دەۋرىدە بۇ يەر لىيى بازىرىدىكى بىر باۋ ئىدى . 1952 - يىلى رەستە رايونىنىڭ 3 - كوچىسى بولدى . 1954 - يىلى 1 - كوچا ئاھالە كومىتېتى بولدى . 1983 - يىلى يېڭىبازار ئاھالە كومىتېتىغا ئۆزگەرتىلدى . 1995 - يىلى يېڭىبازار كوچىسىدا تۇرۇشلۇق ئورۇنلاردىن ناھىيىلىك سۇ ئېلېكتر ئىدارىسى ، ئىشچى - دېھقان - ئەسكەرلەر مېھمانخانىسى ، ناھىيىلىك تىرانسپورت شىركىتى ، باي سېمونت زاۋۇتى ئىش باشقارمىسى ، ئاپتوموبىل رېمونت-چىلىق زاۋۇتى قاتارلىق ئورۇنلار بار بولدى ، ئائىلە 100دىن ئاشتى .

2) يېڭى دېموكراتىيە كوچىسى بۇ كوچا جەنۇبتا قاتناش يولىدىن باشلىنىپ شىمالدا ئازادلىق يولىغا تۇتىشىدۇ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 300 مېتىر ، كەڭلىكى يەتتە مېتىر بولۇپ ، جەنۇب - شىمال يۆنۈلىشىدە جايلاشقان ، ئەسلىدە توپا يول ئىدى ، 1998 - يىلى ئاسفالت يېيىتىلدى .

3) سودا سارىيى شىمالىي كوچىسى بۇ كوچا جەنۇبتا ئازادلىق يولىدىن باشلىنىپ شىمالدا ئويمانلىققا تۇتىشىدۇ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 200 مېتىر ، كەڭلىكى يەتتە مېتىر بولۇپ ، جەنۇب - شىمال يۆنىلىشىدە جايلاشقان توپا يول . بۇ كوچا ئىلگىرى چاسا كوچا دەپ ئاتىلاتتى ، ھازىرقى نامى 1993 - يىلىدىن باشلاپ ئىشلىتىلىشكە باشلىدى .

4) سودا سارىيى جەنۇبىي كوچىسى بۇ كوچا شىمالدا ئازادلىق يولىدىن باشلىنىپ جەنۇبتا ناھىيىلىك خىش زاۋۇتى ئائىلىلىكلەر قورۇسىغا تۇتىشىدۇ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 150 مېتىر ، كەڭلىكى بەش مېتىر ، جەنۇب - شىمال يۆنىلىشىدە جايلاشقان توپا يول .

5) ياركوچا بۇ كوچىنىڭ يەر تۈزۈلۈشى ئېگىز بولۇپ ، يار لېۋىگە جايلاشقان . شىمالدا ئازادلىق يولىدىن باشلىنىپ جەنۇبتا ناھىيىلىك يېمەكلىك شىركىتى پىششىقلاش زاۋۇتىغا تۇتىشىدۇ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 500 مېتىر ، كەڭلىكى يەتتە مېتىر ، جەنۇب - شىمال يۆنىلىشىدە جايلاشقان توپا يول . ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئورگىنى مۇشۇ يولنىڭ غەرب تەرىپىگە جايلاشقان .

6) تۆمۈرچى كوچىسى (قازانچى كوچىسى دەپمۇ ئاتىلىدۇ) بۇ كوچا جەنۇبتا ئازادلىق يولىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىن باشلىنىپ شىمالدا شەرقىي غالىبىيەت يولىغا تۇتىشىدۇ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 250 مېتىر ، كەڭلىكى يەتتە مېتىر كېلىدۇ ، جەنۇب - شىمال يۆنىلىشىدە جايلاشقان توپا يول .

7) ئويبازار كوچىسى بۇ كوچا جەنۇبتا قاتناش يولىدىن باشلىنىپ شىمالدا ئازادلىق يولىغا تۇتىشىدۇ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 280 مېتىر ، كەڭلىكى يەتتە مېتىر كېلىدۇ ، جەنۇب - شىمال يۆنىلىشىدە جايلاشقان توپا يول .

8) ئازادلىق يولى بۇ يول غالىبىيەت يولىنىڭ جەنۇب تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ ، شەرقتە شەرقىي چوڭ كوچىدىن باشلىنىپ غەربتە ناھىيىلىك بىناكارلىق قۇراشتۇرۇش قۇرۇلۇش شىركىتىگە تۇتىشىدۇ . بۇ 1949 - يىلى ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى ئاران 200 مېتىر كېلىدىغان نامسىز كوچا ئىدى ، ھازىرقى نامى 1965 - يىلىدىن باشلاپ قوللىنىلغان . بۇ يولنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 1.95 كىلومېتىر ، كەڭلىكى 17 مېتىر كېلىدۇ ، شەرق - غەرب يۆنىلىشىدە جايلاشقان ئاسفالت يول . بۇ ناھىيە بازىرىدىكى ئاساسلىق كوچىلارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ . كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىگە پىيادىلەر يولى ۋە ئورمان بەلۋېغى ياسالغان . سۈگەت ، تېرەك ، قارىغاي ، ئارچا قاتارلىق دەرەخلەر تىكىلگەن . بۇ يول 1997 - يىلى كېڭەيتىلگەندىن كېيىن ، يولنىڭ كەڭلىكى 24 مېتىرغا يەتتى ، يولنىڭ ئىككى قاسنىقىغا كۆكەرتىش بەلۋېغى ياسىلىپ يول چىرىغى ئورنىتىلدى .

9) غالىبىيەت يولى بۇ يول ئازادلىق يولىنىڭ شىمال تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ ، شەرقتە ناھىيىلىك 2 - يېنىك سانائەت ئىدارىسى قۇرۇلۇش ئەتىرىتىنىڭ ئالدىدىن باشلىنىپ غەربتە ئارىشاڭ يولىغا تۇتىشىدۇ ، شەرق - غەرب يۆنىلىشىدە جايلاشقان ئاسفالت يول ، پىيادىلەر يولى ، ئورمان بەلۋېغى ياسالغان ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى ئىككى كىلومېتىر ، كەڭلىكى 11 مېتىر كېلىدۇ . بۇ يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدا ناھىيىلىك تۇرلۇك مالالار شىركىتى ، تەمىنات - سودا كوپېراتىپى ، ناھىيىلىك دوختۇرخانا ، ناھىيىلىك باج ئىدارىسى ، ناھىيىلىك رېمونت قىلىش -

ياساش زاۋۇتى ، ناھىيىلىك 2 - ئوتتۇرا مەكتەپ ، 2 - باشلانغۇچ مەكتەپ قاتارلىق ئورۇنلار بار . بۇ يول 1997- يىلى كېڭەيتىلگەندىن كېيىن يولنىڭ كەڭلىكى 20 مېتىرغا يەتتى ، ئاسفالت يېيىتىلىپ كۆكەرتىش بەلۋېغى ياسالدى ، يول چىرىغى ئورنىتىلدى .

10) قاتناش يولى　　بۇ يول ئازادلىق يولىنىڭ جەنۇب تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ ، شەرقتە شەرقىي چوڭ كوچا كۆۋرۈكىدىن باشلىنىپ غەربتە ئارىشاڭ يولىغا تۇتىشىدۇ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 2.03 كىلومېتىر ، كەڭلىكى توققۇز مېتىر ، شەرق - غەرب يۆنىلىشىدە جايلاشقان ئاسفالت يول ، يولنىڭ ئىككى قاسنىقىغا ئورمان بەلۋېغى ياسالغان . يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە ناھىيىلىك رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسى ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ، ناھىيىلىك كادىرلار مېھمانخانىسى ، ئاشلىق ئىدارىسى ئامبىرى ، يولۇچى توشۇش بېكىتى ، يېمەكلىك شىركىتى مېھمانخانىسى قاتارلىق ئورۇنلار بار . بۇ يول 1998 - يىلى كېڭەيتىلگەندىن كېيىن ، ئاسفالتلىق يۈزىنىڭ كەڭلىكى 24 مېتىرغا يەتتى ، كۆكەرتىش بەلۋېغى ياسالدى ، يول چىرىغى ئورنىتىلدى .

11) قىزىلبايراق يولى　　بۇ يول ناھىيە بازىرىنىڭ مەركىزىگە جەنۇب - شىمال يۆنىلىشىدە جايلاشقان بولۇپ ، جەنۇبتا ئازادلىق يولىدىن باشلىنىپ شىمالدا غالىبىيەت يولىغا تۇتىشىدۇ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 300 مېتىر ، كەڭلىكى 11 مېتىر كېلىدۇ ، ئاسفالتلىق ، يولنىڭ ئىككى قاسنىقىغا پىيادىلەر يولى ۋە ئورمان بەلۋېغى ياسالدى . 1998 - يىلى ئۆزگەرتىپ قۇرۇلغاندىن كېيىن يول چىرىغى ئورنىتىلدى .

12) قۇرۇلۇش يولى　　بۇ يول جەنۇب - شىمال يۆنىلىشىدە جايلاشقان بولۇپ ، جەنۇبتا قاتناش يولىدىن باشلىنىپ شىمالدا غالىبىيەت يولىغا تۇتىشىدۇ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 550 مېتىر ، كەڭلىكى 11 مېتىر ، ئاسفالتلىق ، يولنىڭ ئىككى قاسنىقىغا پىيادىلەر يولى ۋە ئورمان بەلۋېغى ياسالغان . بۇ يولنىڭ ئوتتۇرا قىسمى ئازادلىق يولىغا + شەكلىدە تۇتىشىدۇ . يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە ناھىيىلىك سۇ ئېلېكتر ئىدارىسى ، ماددىي ئەشيا ئىدارىسى ، سودا ئىدارىسى ، دېھقانچىلىق پەن - تېخنىكىسى تەتقىقات ئورنى ، كىنو - تىياتىرخانا قاتارلىق ئورۇنلار بار . 1997 - يىلى بۇ يول ئۆزگەرتىپ ياسالغاندىن كېيىن كەڭلىكى 20 مېتىرغا يەتتى .

13) مەدەنىيەت يولى　　بۇ يول جەنۇبتا غالىبىيەت يولىدىن باشلىنىپ شىمالدا باي بازىرىنىڭ شەرق كەنتىگە تۇتىشىدۇ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى ئۇچ كىلومېتىر ، كەڭلىكى توققۇز مېتىر ، شېغىللىق ، جەنۇب - شىمال يۆنىلىشىدە جايلاشقان ، ئىككى قاسنىقىغا ئورمان بەلۋېغى ياسالغان ، يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە ناھىيىلىك ئورمان باشقۇرۇش پونكىتى ، ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ ، ناھىيىلىك 2 - ئوتتۇرا مەكتەپ ، بازارلىق دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى پونكىتى ، كۆكتاتچىلىق چوڭ ئەترىتى ، ناھىيىلىك دۆلەت نەسىللىك قوي فېرمىسى ، سېغىن كالا فېرمىسى ، باي ئېلېكتر ئىستانسىسى ترانسفورماتور پونكىتى قاتارلىق ئورۇنلار بار .

14) ئىتتىپاق يولى　　بۇ يولنىڭ ئەسلى نامى بازار ئايلانما يولى بولۇپ ، 1983- يىلى ئىتتىپاق يولى دەپ ئۆزگەرتىلگەن ، قۇرۇلۇش يولىنىڭ غەرب تەرىپىگە جايلاشقان ، جەنۇبتا قاتناش يولىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىن باشلىنىپ شىمالدا غالىبىيەت يولىغا تۇتىشىدۇ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 450 مېتىر ، كەڭلىكى 10 مېتىر بولۇپ ، جەنۇب - شىمال يۆنىلىشىدە جايلاشقان توپا يول . بۇ يولنىڭ شىمالىي بۆلىكىدە پىيادىلەر يولى ، ئورمان بەلۋېغى بار . يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە بازارلىق شىپاخانا ، ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى ، پارتىيە مەكتىپى ، يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكىتى ، مال دوختۇرلۇق پونكىتى ، ترانسپورت شىركىتى قاتارلىق ئورۇنلار بار . بۇ يول 1997 - يىلى كېڭەيتىلىپ كەڭلىكى 16 مېتىرغا يەتكۈزۈلدى ، يول يۈزى چېكىلدى .

15) ئارىشاق يولى بۇ يول ناهيه بازىرىنىڭ غەربىگە جايلاشقان ، جەنۇبتا قاتناش يولىدىن باشلىنىپ شىمالدا شىمالىي غول ئۆستەڭگە تۇتىشىدۇ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 12 كىلومېتىر ، ئاسفالتلىق ، بۇ يول بىلەن تېرەك بازىرىغا بارغىلى بولىدۇ . بۇ يولنىڭ ناهيه بازىرىدىن ئۆتىدىغان بىر قىسىم بۆلىكى ئۆزگەرتىلىپ كەڭلىكى 24 مېتىرغا يەتكۈزۈلدى .

16) ساهىل يولى بۇ يول ناهيه بازىرىنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى تەلۈچۈك دەريا-سىنىڭ بويىغا جەنۇب - شىمال يۆنىلىشىدە جايلاشقان ، جەنۇبتا قاتناش يولىدىن باشلىنىپ شىمالدا ئازادلىق يولىغا تۇتىشىدۇ ، توپا يول . بۇ يول 1997 - يىلى كېڭەيتىلىپ ئاسفالت يېيىتىلغاندىن كېيىن ، نامى ساهىل يولى دەپ ئۆزگەرتىلدى .

17) شىمالىي چوڭ كۆۋرۈك يولى بۇ يول ناهيه بازىرىنىڭ شەرقىي شىمالىغا جايلاشقان بولۇپ ، شىمالدا تەلۈچۈك دەريا-سى بويىدىن باشلىنىپ جەنۇبتا غالىبىيەت يولىنىڭ شەرقىي ئېغىزىغا تۇتىشىدۇ ، جەنۇب - شىمال يۆنىلىشىدە جايلاشقان ، شېغىل يول . بۇ يول 1998-يىلى كېڭەيتىلىپ ئاسفالت يانتۇزۇلدى .

2 . مەھەللە

ناهيه بازىرىدا دېموكراتىيە مەھەللىسى ، سەي بازار مەھەللىسى ، ياركوچا مەھەللىسى ، شىڭمىك مەھەللىسى قاتارلىق مەھەللىلەر بار بولۇپ ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 384 مېتىر كېلىدۇ .

§ 2 . جامائەت ئىمارەتلىرى ۋە ئولتۇراق ئۆي

مىنگو دەۋرىدە رايونلاردىكى مەسچىتلەر ۋە ناهيىلىك مەھكىمىدىن باشقا جامائەت ئىمارەتلىرى يوق دېيەرلىك ئىدى . شېي بىن «شىنجاڭغا سايا-ھەت» ناملىق ئەسىرىدە مىنگونىڭ 5 - يىلى (1916 - يىلى) ناهيه بازىرىدىكى «كونا بازار (ناهيىلىك مەھكىمىنىڭ ئالدىدىكى چوڭ كوچا)دىكى ناهيىلىك مەھكىمە ئەنجان پاشا مەسچىتىنىڭ ئۆزگەرتىلىشى بىلەن كەڭ قىلىپ ياسالغان» ، «شەرق تەرىپىدىكى گۈللۈكتە بىر شىپاڭ بار ، دەرەخلەر سايە تاشلاپ تۇرىدۇ» دەپ يازغان .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ناهيه ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى ۋە تۇرلۇك ئىشلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ ، ئورگان قورۇسى ، ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپ بىناسى ، كىنوخانا ، رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى ، مەدەنىيەت - كۈتۈپخانا ۋە سودا مۇلازىمەتى قاتارلىق چوڭ جامائەت قۇرۇلۇشلىرى ئارقا - ئارقىدىن سېلىندى . ئىسلاهات - ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغاندىن كېيىن ئىقتىسادنىڭ گۈللىنىشىگە ئەگىشىپ يېڭىچە بىنالار تېزلىكتە قەد كۆتۈردى .

1 . ناهيىلىك پارتكوم ، هۆكۈمەتلەرنىڭ خىزمەت بىناسى

ناهيىلىك پارتكوم بىناسى 1950 - يىلى 4 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ناهيىلىك پارتكوم ئورگىنى ناهيه بازىرىدىكى ئازادلىق يولى ئوتتۇرا بۆلىكىنىڭ جەنۇبىي چېتىدىكى كېسەك - ياغاچ قۇرۇلمىلىق بىر قەۋەتلىك ئۆيلەرگە ئورۇنلاشتى . 1973 - يىلى ناهيىلىك پارتكوم خىش-بېتون قۇرۇلمىلىق ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 2840 كۋادرات مېتىر كېلىدىغان يېڭى خىزمەت بىناسى-غا كۆچۈرۈلدى . 1992 - يىلى ناهيىلىك پارتكوم ئورگىنى 1 مىليون 120 مىڭ يۈەن

مەبلەغ سېلىپ ، ئەسلىدىكى خىش - بېتون قۇرۇلمىلىق خىزمەت بىناسىنى ئېگىزلىتىپ ، 3120 كۈادرات مېتىرلىق ، تۆت قەۋەتلىك خىزمەت بىناسى سالدى .

ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى خىزمەت بىناسى 1950 - يىلى 4 - ئايدا ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى مىنگو دەۋرىدىكى كونا ھۆكۈمەت قورۇسىغا ئورۇنلاشتى ، بۇ قورۇدىكى ئىشخانىلار كىچىك بولغاچقا قىستاڭچىلىق ئىدى . 1988 - يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 4870 كۈادرات مېتىر كېلىدىغان ، جەمئىي 1 مىليون 450 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنغان بەش قەۋەتلىك ئۇنىۋېرسال خىزمەت بىناسى پۈتۈپ ئىشلىتىلىشكە باشلىدى . بۇ بىنا خىش - بېتون قۇرۇلمىلىق بولۇپ ، تېگى سېمونتلانغان ، پولات ئىشىك - دېرىزە ئورنىتىلغان ، سۇ ، پار ، توك قاتارلىق مۇئەسسەسلىرى تولۇق سەپلەنگەن .

2 . جامائەت ئىمارەتلىرى

ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 3 - ئومۇمىي يىغىنى ئېچىلغاندىن بۇيان ، ناھىيىنىڭ يېزا ئىگىلىك ، سانائەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە تۇرلۇك كەسىپلەرنىڭ ئۇچقاندەك ئىلگىرىلىشىگە ئەگىشىپ ، ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ بىناسى ، كىنوخانا ، تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى ، مەدەنىيەت ساربىيى - كۇتۇبخانا ۋە سودا مۇلازىمەت ساربىيىغا ئوخشاش شەھەر مەمۇرىيىتى جامائەت ئىمارەتلىرى ئۇزلۇكسىز كۆپەيدى ، شەھەر قىياپىتىدە زور ئۆزگىرىش بولدى .

ناھىيە بازىرىدىكى بىر قىسىم جامائەت ئىمارەتلىرى

جەدۋەل 23 — 1

بىنا نامى	سېلىنغان ۋاقتى	قەۋەت سانى	قۇرۇلۇش كۆلىمى (كۋادرات مېتىر)	قۇرۇلمىسى
سىياسىي كېڭەش خىزمەت بىناسى	1980	2		خىش - بېتون
مەدەنىيەت يۇرتى خىزمەت بىناسى	1980	3	1456	خىش - بېتون
تەپتىش مەھكىمىسى خىزمەت بىناسى	1982	2	529	خىش - بېتون
ناھىيىلىك دوختۇرخانا خىزمەت بىناسى	1982	2	1339	خىش - بېتون
ئىشچىلار ئۆيۈشمىسى خىزمەت بىناسى	1983	4	1488	خىش - بېتون
تەمىنات - سودا كوپېراتىپى خىزمەت بىناسى	1983	4	666	خىش - بېتون
يېزا ئىگىلىك بانكىسى خىزمەت بىناسى	1983	4	1245	خىش - بېتون
خەلق قۇرۇلتىيى خىزمەت بىناسى	1984	3	881.3	خىش - بېتون
باج ئىدارىسى خىزمەت بىناسى	1984	3	1188	خىش - بېتون
قوراللىق بۆلۈم خىزمەت بىناسى	1984	3	671	خىش - بېتون
سودا ئىدارىسى خىزمەت بىناسى	1984	3	1097	خىش - بېتون
دورا شىركىتى تىجارەت بىناسى	1984	3	901	خىش - بېتون
ناھىيىلىك چوغتال كۆمۈر كېنى خىزمەت بىناسى	1984	3	985	خىش - بېتون
ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتى ئۇنىۋېرسال بىناسى	1984	3	678	خىش - بېتون

2 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتۇش بىناسى	1984	3	2890	خىش ـ بېتون
سۇ ئېلېكتر ئىدارىسى خىزمەت بىناسى	1984	3	872	خىش ـ بېتون
سۇغۇرتا شىركىتى بىناسى	1985	3	685	خىش ـ بېتون
ئۇرۇقچىلىق شىركىتى خىزمەت بىناسى	1985	3	451	خىش ـ بېتون
3 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتۇش بىناسى	1985	3	1448	خىش ـ بېتون
1 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتۇش بىناسى	1985	3	1	
پىزا ـ بازار كارخانىلىرى ئىدارىسى تىجارەت بىناسى	1986	3	1053	خىش ـ بېتون
ماددىي ئەشيا شىركىتى تىجارەت بىناسى	1986	3	9410	خىش ـ بېتون
مالىيە ئىدارىسى خىزمەت بىناسى	1986	5	900	خىش ـ بېتون
كىنو ـ تىياتىرخانا بىناسى	1986	2	2275	خىش ـ بېتون
1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتۇش بىناسى	1987	4	3211	خىش ـ بېتون
ناھىيىلىك دوختۇرخانا ياتاق بىناسى	1987	5	3883	خىش ـ بېتون
ج خ ئىدارىسى خىزمەت بىناسى	1987	3	1587	خىش ـ بېتون
ناھىيىلىك ھۆكۈمەت خىزمەت بىناسى	1988	6	4870	خىش ـ بېتون
پىزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى شىركىتى تىجارەت بىناسى	1988	5	1636	خىش ـ بېتون
كان مەھسۇلاتلىرى شىركىتى خىزمەت بىناسى	1988	3	415	خىش ـ بېتون
ئاشلىق ئىدارىسى خىزمەت بىناسى	1988	4	2654	خىش ـ بېتون
تىرانسپورت شىركىتى خىزمەت بىناسى	1988	2	547	خىش ـ بېتون
سودا ـ سانائەت بانكىسى تىجارەت بىناسى	1989	4	2219	خىش ـ بېتون
مال دوختۇرلۇق پونكتى خىزمەت بىناسى	1989	3	895	خىش ـ بېتون
2 ـ پىنىك سانائەت ئىدارىسى دېھقانچىلىق ماشىنا سايمانلىرى زاۋۇتى تىجارەت بىناسى	1990	3		خىش ـ بېتون
خەلق بانكىسى تىجارەت بىناسى	1990	4	1360	خىش ـ بېتون
2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتۇش بىناسى	1990	4	3780	خىش ـ بېتون
ناھىيىلىك دوختۇرخانا خىزمەت بىناسى	1990	4	1617	خىش ـ بېتون
ئورمان باشقۇرۇش پونكتى	1990	4	1063	خىش ـ بېتون
پوچتا ـ تېلېگراف ئىدارىسى خىزمەت بىناسى	1990	3	1744	خىش ـ بېتون
ھەق يىغىش ـ تەكشۈرۈش پونكتى خىزمەت بىناسى	1990	4	560	خىش ـ بېتون
سودا ـ سانائەت ئىدارىسى خىزمەت بىناسى	1991	4	1427	خىش ـ بېتون
تەمىنات ـ سودا بىناسى	1991	5	4432	خىش ـ بېتون
ماددىي ئەشيا شىركىتى ئۇنىۋېرسال بىناسى	1991	3	1826	خىش ـ بېتون
پىزا ئىگىلىك بانكىسى ئۇنىۋېرسال بىناسى	1991	3	630	خىش ـ بېتون
سوت مەھكىمىسى خىزمەت بىناسى	1991	4	1617	خىش ـ بېتون

كان قۇنتۇرۇش ئەترىتى خىزمەت بىناسى	1991	3	447	خىش - بېتون
يول ئاسراش ئەترىتى ئۇنىۋېرسال بىناسى	1991	4	1219	خىش - بېتون
قۇرۇلۇش بانكىسى تىجارەت بىناسى	1992	6	3095	خىش - بېتون
بازارلىق ھۆكۈمەت خىزمەت ، ئولتۇراق بىناسى	1992	5	4597	خىش - بېتون
خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى ئۇنىۋېرسال بىناسى	1992	1	921	خىش - بېتون
يېمەكلىك شىركىتى مېھمانخانا بىناسى	1992	3	1580	خىش - بېتون
يېمەكلىك شىركىتى ئۇنىۋېرسال بىناسى	1992	3	1256	خىش - بېتون
رېمونت قىلىش - ياساش زاۋۇتى تىجارەت بىناسى	1992	3	1336	خىش - بېتون
ئاشلىق ئىدارىسى ئۇنىۋېرسال بىناسى	1992	3	990	خىش - بېتون
پارتىيە مەكتىپى ئوقۇتۇش بىناسى	1992	3	1269	خىش - بېتون
يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكىتى ئىشخانىسى	1992	3	470	خىش - بېتون
سەھىيە ئىدارىسى خىزمەت بىناسى	1992	3	387	خىش - بېتون
ناھىيىلىك پارتكوم خىزمەت بىناسى	1992	4	3120	خىش - بېتون
نېفىت شىركىتى خىزمەت بىناسى	1993	3	1049	خىش - بېتون
ناھىيىلىك دوختۇرخانا ئامبۇلاتورىيە بىناسى	1993	4	3293	خىش - بېتون
تاشيول ئۇچاستىكىسى خىزمەت بىناسى	1993	4	925	خىش - بېتون
كۆمۈر شىركىتى ئۇنىۋېرسال بىناسى	1993	4	1365	خىش - بېتون
تۇرلۇك ماللار شىركىتى تىجارەت بىناسى	1994	4	4295	خىش - بېتون
تېرەك كۆمۈر كېنى ئولتۇراق ، تىجارەت بىناسى	1994	4	6150	خىش - بېتون
خەلق بانكىسى ئۇنىۋېرسال ئولتۇراق بىناسى	1994	4	1100	خىش - بېتون
يولۇچى توشۇش بېكىتى ئۇنىۋېرسال ئولتۇراق بىناسى	1994	4	2273	خىش - بېتون
كانچى يېزىلىق كۆمۈر كېنى ئىش باشقارمىسى بىناسى	1994	3	671	
دېھقانچىلىق تەجرىبە پونكىتى ئۇنىۋېرسال بىناسى	1994	2	1056	
قوراللىق بۆلۈم مېھمانخانا بىناسى		2		
تۇز زاۋۇتى ئۇنىۋېرسال بىناسى		3		
سېمونت زاۋۇتى ئىش باشقارمىسىنىڭ ئۇنىۋېرسال بىناسى		5		
شىنخۇا كىتابخانىسى تىجارەت بىناسى		2		
يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى ئوقۇتۇش بىناسى		2		
ناھىيىلىك مېھمانخانا بىناسى		4		

3 . ئولتۇراق ئۆي

1) ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئولتۇراق ئۆيى 1951 ـ يىلى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئولتۇراق ئۆيى سېلىنىپ ، ئاساسلىقى ناھىيە دەرىجىلىك ئورگانلار ۋە كارخانا ـ كەسىپي ئورۇنلاردىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئولتۇراق ئۆي مەسىلىسى ھەل قىلىندى ، بۇ ئۆيلەر كېسەك ـ ياغاچ قۇرۇلمىلىق بولۇپ ، ئوتتۇرىچە كۆلىمى كىچىكرەك ئىدى .

1970 ـ يىلىدىن كېيىن ، ناھىيىلىك مالىيىدىن ھەر يىلى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئولتۇراق ئۆي مەبلىغى ئاجرىتىلىپ ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئۆيلىرىنى چېقىش ـ كۆچۈرۈش ، ئۆزگەرتىپ سېلىشقا ئىشلىتىلدى ، كونىراپ كەتكەن كېسەك ـ ياغاچ قۇرۇلمىلىق بىر قەۋەتلىك ئۆيلەر تەدرىجىي چېقىپ تاشلىنىپ ، ئورنىغا خىش ـ ياغاچ قۇرۇلمىلىق ، بېتون ـ خىش قۇرۇلمىلىق بىر قەۋەتلىك ئۆيلەر ۋە تۆۋەن قەۋەتلىك بىنالار سېلىندى .

1980 ـ يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى 39 مىليون 311 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىپ ، 10 مىڭ 741 كۋادرات مېتىرلىق ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئۆيى سالدى . 1982 ～ 1983 ـ يىللىرى ناھىيە بازىرىدا يېڭىدىن 122 مىڭ 600 كۋادرات مېتىرلىق ئولتۇراق ئۆي سېلىندى . 1984ـ يىلى ناھىيە بازىرىدا سېلىنغان ھەر خىل ئولتۇراق ئۆيلەرنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 244 مىڭ 239 كۋادرات مېتىرغا يېتىپ ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرگە ئوتتۇرىچە 3 .11 كۋادرات مېتىردىن توغرا كەلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىككى قەۋەتلىكتىن يۇقىرى بىنا 16 مىڭ 810 كۋادرات مېتىر ، خىش ـ بېتون قۇرۇلمىلىق بىر قەۋەتلىك ئۆيلەرنىڭ كۆلىمى 9610 كۋادرات مېتىر ، خىش ـ ياغاچ قۇرۇلمىلىق بىر قەۋەتلىك ئۆيلەرنىڭ كۆلىمى 100 مىڭ 149 كۋادرات مېتىر ، كېسەك ـ ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئۆيلەرنىڭ كۆلىمى 117 مىڭ 670 كۋادرات مېتىر . ئۆيى يېتىشمەيدىغان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئىچىدە كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئولتۇراق ئۆي كۆلىمى ئىككى كۋادرات مېتىرغا يەتمەيدىغان ئائىلە 34 ، تۆت كۋادرات مېتىرغا يەتمەيدىغان ئائىلە 449 .

80 ـ يىللاردا شەھەرلەردە ئۆي ـ زېمىن مۇلۇك ھوقۇقى ، مۇلۇك تەۋەلىكى ۋە ئۆي ئىسلاھاتى تەدبىرلىرى يولغا قويۇلدى ، مەبلەغ توپلاش ، ئۆي سودىسى قىلىش قاتارلىق چارىلەر ئارقىلىق ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئولتۇراق ئۆيى قىس بولۇش زىددىيىتى ھەل قىلىندى .

1993 ـ يىلى ناھىيىلىك ئۆي ـ زېمىن تارماقلىرى قىلغان ئۆي سودىسى 35كە ، ئۆيلەرنىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى 2712 كۋادرات مېتىرغا ، سودا سوممىسى 500 مىڭ يۈەنگە يەتتى ؛ قۇرۇلۇش كۆلىمى 15 مىڭ 380 كۋادرات مېتىر كېلىدىغان 26 ھۆكۈمەت ئۆيىگە گۇۋاھنامە تارقىتىلدى ؛ قۇرۇلۇش كۆلىمى 10 مىڭ 910 كۋادرات مېتىر كېلىدىغان 107 خۇسۇسىي ئۆيگە گۇۋاھنامە تارقىتىلىپ 45 مىڭ يۈەن مەبلەغ يىغىۋېلىندى . ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئولتۇراق ئۆي كۆلىمى 66 مىڭ 700 كۋادرات مېتىرغا ، ئوتتۇرىچە ئولتۇراق ئۆي كۆلىمى 8 .7 كۋادرات مېتىرغا يەتتى .

1997 ～ 1999 ـ يىلىغىچە شىيۈەن ئولتۇراق رايونىدا ئومۇمىي قۇرۇلۇش كۆلىمى 20 مىڭ 234 كۋادرات مېتىر كېلىدىغان 19 كورپۇس بىنا سېلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئولتۇراق ئۆي 461 ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 46 مىڭ كۋادرات مېتىر (كۆلىمى 8545 كۋادرات مېتىرلىق 80 ئائىلىلىك قۇلاي ئولتۇراق ئۆيىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) .

2000 ـ يىلى 6000 كۋادرات مېتىرلىق ئىككى كورپۇس ئەرزان ئولتۇراق ئۆي سېلىندى . 30 مىڭ سەككىز كۋادرات مېتىرلىق 25 كورپۇس ھۆكۈمەت ئۆيىگە ئۆي مۇلۇك ھوقۇقى گۇۋاھنامىسى تارقىتىلدى .

2) ئاھالىلەر ئولتۇراق ئۆيى مىنگو دەۋرىدە ئاھالىلەر ئولتۇرىدىغان خۇسۇسىي ئۆيلەرنىڭ ھويلىلىرى تار ، ئۆيلىرى پاكار ھەم كىچىك ئىدى ، ئۆيلەرنىڭ كۆپىنچىسى سوقما تاملىق بولۇپ ، كېسەك - ياغاچ قۇرۇلمىلىق بىلىق سىرتلىق ئولتۇراق ئۆيلەر ئىنتايىن ئاز ئىدى .

ج ك پ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ، دۆلەت ئاھالىلەر ئولتۇراق ئۆيى سىياسىتىنى تەڭشەپ شەھەر - بازار ئاھالىلىرىنىڭ شەخسىي ئولتۇراق ئۆيي سېلىشىغا يول قويدى . 1989 - يىلى 10 - ئايدا ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى كۆلمى 103 مىڭ 686 كۋادرات مېتىر كېلىدىغان 1467 ئۆيگە 1681 خۇسۇسىي ئۆي - زېمىن ھوقۇقى گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بەردى .

بازار ئاھالىلىرى سالغان خۇسۇسىي ئۆيلەرنىڭ قۇرۇلمىسى كۆپىنچە ئايرىم بولۇپ ، ھويلىسى قاشا تام بىلەن قورشالغان ، ھويلىسىدا باسما قۇدۇق ، ھاجەتخانا ۋە يۇندا تۆكىدىغان ئەسلىھەلىرى بار ، گۈل - گىياھ ، دەل - دەرەخ ۋە شاپتۇل ، ئۈزۈك ، ئالما ، ئۇزۇم قاتارلىق مېۋىلىك دەرەخلەر تىكىلگەن . ئۆيلەرنىڭ قۇرۇلمىسى كۆپىنچە خىش - ياغاچ ، كېسەك - ياغاچ ، بېتون-خىش قۇرۇلمىلىق بولۇپ ، سالغان چاغدا يورۇقلۇق ۋە ئىسسىتىش ئامىللىرى تولۇق نەزەرگە ئېلىنغان . ئىككى قەۋەتلىك خۇسۇسىي ئۆيلەر ئولتۇراق ئۆي ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ سەككىز پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

2000 - يىلى ناھىيە بازىرىدىكى خۇسۇسىي ئۆيلەرنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 170 مىڭ كۋادرات مېتىرغا ، دۆلەت ، كوللېكتىپ ئىلكىدىكى ئۆيلەرنىڭ كۆلىمى 475 مىڭ كۋادرات مېتىرغا ، بازار ئاھالىلىرىگە ئوتتۇرىچە توغرا كەلگەن ئولتۇراق ئۆي كۆلىمى 16.5 كۋادرات مېتىرغا يەتتى .

باي ناھىيە بازىرىدىكى ئاھالىلەرنىڭ 1993 - يىلىدىكى ئولتۇراق ئۆي ئەھۋالى

جەدۋەل : 23 — 2

تۈرى / باشقۇرىدىغان سىستېما	ئولتۇراق ئۆي كۆلىمى (كۋادرات مېتىر)			ئولتۇراق سەۋىيىسى			
	قۇرۇلۇش كۆلىمى	ئىشلىتىلىش كۆلىمى	ئولتۇراق كۆلىمى	ئولتۇراق ئائىلە سانى	ئولتۇراق ئاھالە سانى	ئوتتۇرىچە ئىشلىتىلىش كۆلىمى (كۋادرات مېتىر)	ئوتتۇرىچە ئولتۇراق كۆلىمى (كۋادرات مېتىر)
مەمۇرىي - كەسپىي سىستېما	15520	12330	9449	212	958	12.5	9.6
سانائەت سىستېمىسى	10492	7813	6176	180	706	11.1	8.7
قاتناش سىستېمىسى	8498	7067	5434	154	648	10.9	8.4
سودا سىستېمىسى	15450	12548	9642	286	1130	11.1	8.5
تاشقى سودا سىستېمىسى	4132	2394	2018	27	187	12.8	10.8
مالىيە ، پۇل مۇئامىلە سىستېمىسى	5591	3889	3230	43	244	15.9	13.2
ئاشلىق سىستېمىسى	8396	7346	5647	161	704	10.4	8
مەدەنىيەت سىستېمىسى	4192	2429	2072	11	163	14.9	12.7
ماۋارىپ سىستېمىسى	11009	7522	5901	156	701	10.7	8.9
سەھىيە سىستېمىسى	5376	4129	3257	74	337	12.2	9.7

دېھقانچىلىق ، ئورمانچىلىق ، چارۋىچىلىق ، سۇچىلىق سىستېمىسى	6004	4964	4789	97	475	12.6	10.1
شەھەر قۇرۇلۇشى سىستېمىسى	3568	1146	990	5	97	11.8	10.2
بىناكارلىق - قۇرۇلۇش سىستېمىسى	5498	4786	3821	100	505	9.5	7.6
ئېلېكتر قۇۋۋىتى سىستېمىسى	6909	5955	4753	110	530	11.2	8.9
پەن تەتقىقات سىستېمىسى	3684	2081	1888	17	136	15.3	13.9
سىياسىي - قانون سىستېمىسى	4294	3107	3502	63	316	9.8	9.7
پېزا ئىگىلىك 1 - شىسى سىستېمىسى	3864	2273	2018	17	178	12.8	11.3
كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىك سىستېمىسى	8076	6798	587	170	711	9.6	6.5
كوچا سىستېمىسى	3371	991	941	10	99	10	9.5
باشقا ئورۇنلارنىڭ بايدىكى ئىش باشقارمىسى سىستېمىسى	43747	28135	21767	736	2800	10	7.8
خۇسۇسىي ئۆي	66568	48372	39405	1029	5288	9.1	7.5
ئومۇمىي جەمئىي	244239	1477075	140827	3658	16940	10.5	8.3

§3 . توك ، ئىسسىقلىق ، گاز بىلەن تەمىنلەش

1 . توك بىلەن تەمىنلەش

1) توك بىلەن تەمىنلەش مۇئەسسەسىلىرى 1979 - يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك باي ئېلېكتر ئىستانسىسى ناھىيە بازىرىنى توك بىلەن تەمىنلەشكە باشلىدى ، باي ناھىيە يارقوتان سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى ۋە قىزىل سۇ ئامبىرى ئېلېكتر ئىستانسىسى قاتارلىقلارمۇ ئارقا - ئارقىدىن پۈتۈپ ئېلېكتر تورىغا ئۇلاندى . باي ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ گېنېراتور سىغىمچانلىقى 2400×2 كىلوۋاتقا ، يارقوتان سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ گېنېراتور سىغىمچانلىقى 125×4 كىلوۋاتقا ، قىزىل سۇ ئامبىرى ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ گېنېراتور سىغىمچانلىقى 6400×4 كىلوۋاتقا يەتتى .

تۆت ترانسفورماتور (1400 كىلوۋولت ئامپېر ، ئالتە كىلوۋولت ئامپېر ۋە 10 كىلوۋولت ئامپېر) ، سەككىز مىڭ مېتىرلىق توك تەقسىملەش سىم يولى بار بولدى . بۇنىڭ ئىچىدە يۇقىرى بېسىملىق سىم يولى 5000 مېتىر ، تۆۋەن بېسىملىق سىم يولى 3000 مېتىر . 2000 - يىلى ناھىيە بازىرىدا ئالتە كىلوۋولت ئامپېرلىق لىنىيەدىن ئۇچى بار بولدى ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 50 كىلومېتىر ؛ 10 كىلوۋولت ئامپېرلىق لىنىيەدىن سەككىزى بار بولدى ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 438.9 كىلومېتىر ؛ 10 كىلوۋولت ئامپېرلىق ترانسفورماتوردىن 221ى بار بولدى ، سىغىمچانلىقى 8800 كىلوۋولت ئامپېر ؛ 10 كىلوۋولت ئامپېرلىق ئۇز - چاتتىن 14ى بار بولدى . 35 كىلوۋولت ئامپېرلىق يۇقىرى بېسىملىق لىنىيەدىن ئىككىسى بار بولدى ، ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى

89 كىلوۋېتتىر ؛ 35 كىلوۋولت ئامپېرلىق ترانسفورماتوردىن بەشى بار بولدى ، ئومۇمىي سىغىمچانلىقى 6650 كىلوۋولت ئامپېر ؛ 35 كىلوۋولت ئامپېرلىق ئۈز - چاتتىن بەشى بار بولدى .

2) ناھىيە بازىرىنى يورۇتۇش　1956 - يىلى 12 - ئايدا ، ياغ زاۋۇتىنىڭ لوكوموبىلى توك تارقىتىشقا باشلىدى ، ئېشىنچا توك بىلەن ناھىيىلىك پارتكوم ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قاتارلىق ئورگانلار تەمىنلەندى . ئاھالىلەرنىڭ كۆپىنچىسى جىن چىراغ ، شام ئىشلەتمەي كەلدى .

1979 - يىلى 12 - ئايدا ، ناھىيە بازىرى ئومۇمىيۈزلۈك توك بىلەن تەمىنلەندى . 1983 - يىلى ئازادلىق يولى ، غالىبىيەت يولى ، قاتناش يولى قاتارلىق ئاساسىي كوچىلارغا ئاق رەڭلىك يول چىرىغى ئورنىتىلىشقا باشلىدى . 1985 - يىلى ناھىيە بازىرىدىكى ئاساسىي كوچىلارغا يۇقىرى بېسىملىق سىماپ چىراغ ئورنىتىلدى . 1997 - يىلى ناھىيە بازىرىدىكى ئاساسىي كوچىلارغا 142 بىلەك شەكىللىك يول چىرىغى ، تۆت كوچا ئېغىزلىرىغا ئېگىز تۈۋرۈكلۈك چىراغ ئورنىتىلدى .

1980 - يىلى ئاھالىلەر ئىشلىتىدىغان بىر كىلوۋات سائەت توكنىڭ باھاسى 0.24 يۈەن ، سانائەتتە ئىشلىتىلىدىغان بىر كىلوۋات سائەت توكنىڭ باھاسى 0.18 يۈەن بولدى . 1993 - يىلى ئاھالىلەر ئىشلىتىدىغان بىر كىلوۋات سائەت توك 0.315 يۈەن ، سانائەتكە ئىشلىتىلىدىغان بىر كىلوۋات سائەت توك 0.285 يۈەن بولدى . 2000 - يىلى ئاھالىلەر ئىشلىتىدىغان بىر كىلوۋات سائەت توك 0.45 يۈەن ، سودىدا ئىشلىتىلىدىغان بىر كىلوۋات سائەت توك 0.54 يۈەن ، سانائەتتە ئىشلىتىلىدىغان بىر كىلوۋات توك 0.4751 يۈەن بولدى .

2 . پار بىلەن تەمىنلەش

قىش پەسلىدە ئاھالىلەر ئۆيلىرى ، ئاممىۋى سورۇنلار مەش ، تام مەش بىلەن ئىسىتىلدى . 80 - يىللارنىڭ دەسلىپىدە بەزى بازار ئاھالىلىرى يەرلىك پار ئۈسكۇنىلىرىنى ئىشلىتىشكە باشلىدى ، 80 - يىللارنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە ئاز ساندىكى ئورۇنلارنىڭ بىنالىرىغا پارقازان ، پار تۇرۇبىسى قاتارلىق پار ئۈسكۇنىلىرى ئورنىتىلدى . 1990 - يىلدىن كېيىن ئورۇنلار پارخانا قۇرۇشقا باشلىدى . 1993 - يىلى ناھىيىلىك مېھمانخانا ناھىيىلىك پارتكوم ، ھۆكۈمەت ئورگەنى ، خەلق قوراللىق بۆلۈمى خىزمەت بىناسى ۋە ئولتۇراق بىناسىنى پار بىلەن تەمىنلىدى . 1997 - يىلى 4 - ئايدا باي ناھىيىسى شىيۈەن تۇرالغۇ رايونى قۇرۇلۇشىنى باشلىدى ، 1998 - يىلى مەركەزلىك ئىسىتىشنى يولغا قويدى . 1999 - يىلى بازار قۇرۇلۇشىدا مەركەزلىك ئىسىتىش بىلەن بۆلەكلەر بويىچە ئىسىتىشنى بىرلەشتۇرۇشنى يولغا قويۇش ئۇچۇن ، مەبلەغ سېلىنىپ پار بىلەن تەمىنلەش شىركىتى قۇرۇلدى ، پارقازان ۋە پار تۇرۇبىلىرى پائال ئۆزگەرتىلدى . 2000 - يىلى بازار رايونىدىكى مەركەزلەشتۇرۇپ ئىسىتىش نۇقتىسى تۆت بولۇپ ، 28 ئورۇننى پار بىلەن تەمىنلىدى . شۇ يىلى ناھىيە بازىرىنىڭ پىلاندىكى رايونىدا 70 پارخانا ، 112 كىچىك پارقازان بار بولدى .

3 . گاز بىلەن تەمىنلەش

1993 - يىلى ناھىيىلىك ماددىي ئەشيا شىركىتى سۇيۇقلاندۇرۇلغان گاز بىلەن تەمىنلەش پونكىتى قۇرۇلدى . ئارقىدىنلا ناھىيىلىك كۆمۈر شىركىتى ، نېفىت شىركىتى سۇيۇقلاندۇرۇلغان گاز بىلەن تەمىنلەش نۇقتىسى تەسىس قىلدى .

2000 ـ يىلى ناهيىلىك تەبئىي گاز ئېچىش چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتى قۇرۇلۇپ ، مەخسۇس سۇيۇقلاندۇرۇلغان گاز تىجارىتى بىلەن شۇغۇللاندى . شۇ يىلى شىركەت ناهيە بازىرىدە-كى توت ئورۇندا گاز بىلەن تەمىنلەش نۇقتىسى قۇردى ھەمدە باي ناهيىسىدىكى قىسىم ، باي ئېلېكتر ئىستانسىسى ۋە سايرام يېزىلىرىدا بىردىن گاز بىلەن تەمىنلەش نۇقتىسى تەسىس قىلدى ، گاز ئىشلەتكۈچىلەر 5000غا يەتتى .

§ 4 . سۇ بىلەن تەمىنلەش ، يۇندا چىقىرىۋېتىش مۇئەسسەسلىرى

1 . سۇ بىلەن تەمىنلەش

1976 ـ يىلى ناهيە بازىرىدا چوڭقۇرلۇقى 43.5 مېتىر كېلىدىغان بىر قۇدۇق قېزىلدى ، ئۇنىڭ سائەتلىك سۇ چىقىش مىقدارى 35 كۇب مېتىرغا يەتتى ، 60 كۇب مېتىرلىق سۇ مۇنارىدىن بىرى ياسالىپ ، قىسمەن ئاھالىلەرنىڭ سۇدىن پايدىلىنىش شارائىتى ياخشىلاندى .

1978 ـ يىلى چوڭقۇرلۇقى 42 مېتىر كېلىدىغان بىر بورۇاي قۇدۇق قېزىلدى ، يەككە قۇدۇقنىڭ سائەتلىك سۇ چىقىش مىقدارى 56 كۇب مېتىرغا يەتتى ، 80 كۇب مېتىرلىق سۇ مۇنارىدىن بىرى ياسالدى . بىر قىسىم كارخانا ، كەسپىي ئورۇنلارغا قاراشلىق 30 نەچچە قۇدۇق ، ئىككى سۇ مۇنارى بار بولدى ، كۇندىلىك سۇ بىلەن تەمىنلەش مىقدارى 200 كۇب مېتىرغا يەتتى .

1981 ـ يىلى ناهيە بازىرىدا باشقۇرۇش پونكىتى قۇرۇلۇپ ، سۇ بىلەن تەمىنلەش غول تۇرۇبىسىدىن 1576 مېتىر ، تارماق تۇرۇبىسىدىن 5488 مېتىر ياتقۇزۇلدى .

1985 ـ يىلى ناهيىلىك تۇرۇبا سۇيى زاۋۇتى قۇرۇلدى ، كۇندىلىك سۇ ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى 3400 تونناغا يەتتى .

1987 ـ يىلى ناهيە بازىرىدىكى سۇ بىلەن تەمىنلەش تۇرۇبىسى 5800 مېتىرغا ، قاپلىغان ئورۇن 109غا ، ئاھالە 9800گە ، كۇندە تەمىنلىنىدىغان ئوتتۇرىچە سۇ 1300 كۇب مېتىرغا ، تۇرۇبا سۇيىنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى 40% كە يەتتى .

1995 ـ يىلى ناهيە بازىرىدىكى سۇ تۇرۇبىسى 11.2 كىلومېتىرغا ، يىللىق تەمىنلىنىدىغان سۇ 440 مىڭ تونناغا ، سۇ ئىشلەتكۈچىلەر 25 مىڭغا يەتتى .

2000 ـ يىلى سۇ زاۋۇتى بىرىنىڭ چوڭقۇرلۇقى 80 مېتىر ، يەنە بىرىنىڭ چوڭقۇرلۇقى 102 مېتىر كېلىدىغان ئىككى قۇدۇق قازدۇردى ، ئىككى چوڭقۇر سۇ ناسوسى سەپلىدى ، 80 كۇب مېتىرلىق سۇ مۇنارىدىن بىرنى سالدۇردى ، كۇندىلىك سۇ بىلەن تەمىنلەش مىقدارى 2000 كۇب مېتىرغا يەتتى . ناهيە بازىرىدىكى ئاساسلىق يوللارغا سۇ بىلەن تەمىنلەش غول تۇرۇبىسىدىن 15 كىلومېتىر ، تارماق تۇرۇبىسىدىن ئالتە كىلومېتىر ياتقۇزۇلدى .

2 . يۇندا چىقىرىۋېتىش

1990 ـ يىلى ناهيە بازىرىدا يۇندا چىقىرىۋېتىدىغان ۋە بىرتەرەپ قىلىدىغان مۇئەسسەسە يوق ئىدى . ئاھالىلەرنىڭ تۇرمۇش يۇندىسى ۋە سانائەت ئىشلەپچىقىرىشىدىن چىققان پاسكىنا سۇلار ئاساسلىقى تەبئىي پارلاندۇرۇش ، ئۆزەت كۆلچەكلىرىگە توكۇش ياكى يۇندا ئېرىقلىرىغا باشلاش ئارقىلىق بىر تەرەپ قىلىنىپ كەلگەنىدى .

1992 ـ يىلى ناهيە بازىرىدىكى كۇندىلىك يۇندا بىرتەرەپ قىلىش ئىقتىدارى 1500 كۇب

مېتىرغا يېتىدىغان تۇنجى يۇندا قۇرۇلۇشى پۈتتى . 1995 - يىلىغا كەلگەندە ، ناھىيە بازىرىغا يانقۇزۇلغان يۇندا تۇرۇبىسى بەش كىلومېتىرغا ، يىلىغا چىقىرىلىدىغان يۇندا 440 مىڭ تونناغا يەتتى .

2000 - يىلى ، ناھىيە بازىرىغا يانقۇزۇلغان يۇندا تۇرۇبىسى 10 كىلومېتىرغا يەتتى .

§ 5 . بازار رايونى قاتنىشى

70 - يىللارنىڭ ئالدىدا ، سىرتقا چىقىدىغانلار ژېلىسىپىتكە تايىناتتى . 1978 - يىلى يولۇچى توشۇيدىغان ئۇلاق ھارۋىلىرى پەيدا بولدى . 90 - يىللاردا ئۇچ چاقلىق موتسىكلىت ، ئۇستى يېپىق ھارۋىلار ناھىيە بازىرىدا يولۇچى توشۇيدىغان بولدى .

2000 - يىلى ناھىيىلىك ترانسپورت شىركىتى ناھىيە بازىرىدا ئۇچ ئاپتوبۇس ترانسپورت لىنىيىسى ئاچتى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇچ چاقلىق رېكشا ، موتسىكلىت ۋە كىرا ئاپتوموبىللىرىمۇ يولۇچى توشۇغاچقا قاتناش ئىنتايىن قولايلىق بولدى .

§ 6 . باغۋارانلاشتۇرۇش ، كۆكەرتىش

1 . باغۋارانلاشتۇرۇش

1989 - يىلى ناھىيە بازىرىدىكى ئۇچ جايدا باغچا ۋە كىچىك سەيلىگاھ قۇرۇلدى . باغچا ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىدىكى شەرقىي چوڭ كۆۋرۈك ئەتراپىغا جايلاشقان بولۇپ ، كۆلىمى 100 مىڭ كۋادرات مېتىر كېلىدۇ ، باغچا ئىچىگە 23 مىڭ 375 تۈپ شىنجاڭ تېرىكى ، 1013 تۈپ مەجنۇنتال ، 1970 تۈپ جىگدە ، 42 تۈپ سېدە تىكىلدى ، باغچىنىڭ كۆكەرتىلگەن كۆلىمى 10 مىڭ 800 كۋادرات مېتىرغا يېتىدۇ . 1990 - يىلى سەككىز تۈپ چىنار تىكىلدى . 2000 - يىلى 679 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ باغچا ئىشكى ، باغچا تېمى ۋە كۆلىمى ئۇچ گېكتاردىن ئاشىدىغان سۇ كۆلچىكى قۇرۇلۇشى ھەمدە پىيادىلەر يولى ، كىچىك كۆۋرۈك ، كاربىدور ، شىپاڭ قاتارلىق باغچا ئۇل مۇئەسسەسە قۇرۇلۇشلىرى پۈتتۈرۈلدى .

2 . كۆكەرتىش

1964 - يىلىدىن باشلاپ ناھىيە بازىرى پىلانلىق كۆكەرتىلدى .

1987 - يىلى ناھىيە بازىرىدا 3.6 گېكتارلىق كۆكۈلمەيدان بەرپا قىلىندى ، 17 كىلومېتىر يولغا 34 مىڭ 200 نەچچە تۈپ كۆچەت تىكىلدى ، ئورگان ۋە ئاھالىلەر قورۇلىرىغا 20 مىڭ 460 تۈپ ھەرخىل كۆچەت تىكىلدى ، ئورمان بىلەن قاپلانغان كۆلەم تەخمىنەن 3000 كۋادرات مېتىرغا ، ئورمان بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى 5.8 % كە يەتتى .

1989 - يىلى ناھىيە بازىرىدىكى ئاساسلىق كوچىلارنىڭ ئىككى تەرىپىگە 3000 تۈپ ئەتىرگۈل ، 250 تۈپ قارىياغاچ ، 150 تۈپ يۇمىلاق تاجلىق سۆگەت تىكىلدى ، كۆكەرتىلگەن كۆلەم 2600 كۋادرات مېتىرغا يەتتى .

1990 ـ يىلى ئەتىيازدا ناهيە بازىرىغا 2590 تۇپ كۆچەت قويۇلدى ، 7000 تۇپ ئەتىر-گۈل ، 19 مىڭ 630 تۇپ كۆچەت تىكىلدى . ناهيە بازىرىدىكى كۆكۈلمەيدان 7.1 گېكتارغا يەتتى .
1993 ـ يىلى ناهيە بازىرىدا 17.7 گېكتار كۆكۈلمەيدان بار بولدى .
1998 ـ يىلى كوچىلارغا تۇخۇمەك سۆگەت ، چىنار ، ئاق مۇم ، قارىغاي ، سېدە قاتارلىقلار-دىن 4900 تۇپ تىكىلدى ، كۆكەرتىش ئۇچۇن تىكىلگەن كۆچەتلەرنىڭ تۇتۇش نىسبىتى % 95تىن ئاشتى ، 21 مىڭ 824 كۇادرات مېتىر گۈللۈك ـ چىملىق بەرپا قىلىندى ، قاپلاش نىسبىتى % 90تىن ئاشتى ، شۇنداق قىلىپ كوچا بويىدا كۆچەتلىك ، دەرەخ تېگىدە كۆكۈلمەيدان بولۇشتەك قوش قەۋەتلىك كۆكەرتىش ئەندىزىسى بارلىققا كەلدى .
1999 ـ يىلى ناهيە بازىرىغا 19 مىڭ تۇپ كۆچەت تىكىلىپ ، يېڭىدىن 65 مىڭ كۇادرات مېتىرلىق كۆكۈلمەيدان كۆپەيتىلدى .
2000 ـ يىلى 788 مىڭ يۆەن مەبلەغ سېلىنىپ ئەسىر مەيدانى ، ساھىل كوچىسى ، تەنتەربىيە مەركىزى ، شىيۆەن تۇرالغۇ رايونى ۋە ناهيە بازىرىدىكى بەش ئاساسىي كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى كۆكەرتىش بەلۋېغىنى كۆكەرتىش ، گۈزەللەشتۇرۇش تامامىلاندى ، 10 باغچىسى-مان ئورۇن ۋە 20 كۆكەرتىشتە لايىقەتلىك ئورۇن بەرپا قىلىندى . بىر يىلدا ناهيە بازىرىدا 6.5 گېكتار يەر كۆكەرتىلدى . ناهيە بازىرىدىكى كۆكۈلمەيدان كۆلىمى 64.8 گېكتارغا ، كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن ئوتتۇرىچە ئاممىۋى كۆكۈلمەيدان 6.8 كۇادرات مېتىرغا ، كۆكەرتىشنىڭ قاپلاش نىسبىتى % 19.04كە يەتتى .

Ⅱ باب

يېزا ـ كەنت قۇرۇلۇشى

§1 . يېزا ـ بازارلار تۇرۇشلۇق جايلار قۇرۇلۇشى

1 . تېرەك بازىرى

بازارلىق ھۆكۈمەت تېرەك چوڭ كۆڭرۇكىنىڭ شەرقىي بېشىغا جايلاشقان . بۇ يەردە سانائەت كان كارخانا ئاساس قىلىنىدۇ ، ئاقسۇ ۋىلايىتىگە قاراشلىق «ئۈچ زاۋۇت ، بىر كان» (باي خىمىيىۋى ئوغۇت زاۋۇتى ، ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى ، سېمونت زاۋۇتى ۋە باي تېرەك كۆمۈر كېنى) مۇشۇ يەرگە جايلاشقان . بۇ بازارنىڭ ئاساسلىق كوچىسى 1.2 كىلومېتىر بولۇپ ، ھەر خىل مۇلازىمەت مۇئەسسەسىلىرى تولۇق ، شۇڭا بۇ يەر بىرقەدەر تىپىك ھەم قاينىق تاغلىق رايون بازىرى ھېسابلىنىدۇ .
بۇ بازارنىڭ سەككىز كىلومېتىر شىمالىدا تېرەك ئارشىڭى بار .

2 . قېيىر يېزىسى

قېيىر يېزىلىق ھۆكۈمەت قازانچى كەنتىدە بولۇپ ، يېزا كوچىسى 3.2 كىلومېتىر كېلىدۇ ،

ئاسفالتلىق ، يول ياقىسىغا سۇزادان تېرەك تىكىلگەن ، ئورمان بەلۋېغىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 2.1 كىلومېتىر كېلىدۇ . بۇ يەردە يېزىلىق شىپاخانا ، ئوتتۇرا مەكتەپ ، رادىئو - مەدەنىيەت پونكىتى ، ئاساسىي قاتلام تەمىنات - سودا كوپېراتىپى ماگىزىنى ، پوچتا - تېلېگراف پونكىتى ، باجخانا ، ئاشلىق پونكىتى ، تراكتور پونكىتى قاتارلىق ئورۇنلار بار .

3 . قىزىل يېزىسى

يېزىلىق ھۆكۈمەت ئۆتەڭ كەنتىگە جايلاشقان ، باي - كۇچا تاشيولى يېزىلىق ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق جايدىن كېسىپ ئۆتىدۇ ، كۇچا «T» شەكلىدە بولۇپ ، ئاسفالتلىق ، ئۇزۇنلۇقى 1.2 كىلومېتىر كېلىدۇ . بۇ يەردە يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتەپ ، باشلانغۇچ مەكتەپ ، شىپاخانا ، كىنوخانا ، مەدەنىيەت ئۆيى ۋە ناھىيىدىكى ئالاقىدار ئورۇنلارنىڭ ۋاكالەت ئورۇن - پونكىتلىرى بار .

قىزىل مىكئۆيى ئىبادەتخانىسى ۋە قىزىل سۇ ئامبىرى ، ئېلېكتر ئىستانسىسى قاتارلىقلار يېزىلىق ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق جاينىڭ شەرقىي جەنۇبىي تەرىپىگە جايلاشقان .

4 . سايرام يېزىسى

يېزىلىق ھۆكۈمەت توغاچ مەھەللىسى كەنتىگە جايلاشقان ، كوچىسى چاسا شەكلىدە بولۇپ ئاسفالىتلانغان ، ئۇزۇنلۇقى تۆت كىلومېتىر ، يول ياقىسىدىكى ئورمان بەلۋېغىنىڭ كۆلىمى 2000 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ . بۇ يەردە بىرقەدەر تەرەققىي تاپقان سودا تور - نۇقتىلىرى ۋە ناھىيە باشقۇرۇشىدىكى مىللىي تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ، يېزىلىق باشلانغۇچ مەكتەپ ، كىنوخانا ، مەدەنىيەت ئۆيى ۋە ناھىيىدىكى ئالاقىدار ئورۇنلارنىڭ ۋاكالەت ئورۇن - پونكىتلىرى بار .

5 . توقسۇن يېزىسى

يېزىلىق ھۆكۈمەت ئانىقزلەنگەن كەنتىگە جايلاشقان ، كۇچا — باي تاشيولى ئۇستىدە . بۇ يەردە كۆمۈر ، ئېلېكتر ، ئۇن - ياغ تارتىش ، ياغاچ سايمانلارنى ياساش ، بىناكارلىق ، تراكتور پونكىتى قاتارلىق كىچىك زاۋۇت ، كان - كارخانىلار قۇرۇلغان . ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپ ، كىنوخانا ، مەدەنىيەت ئۆيى ، شىپاخانا قاتارلىق ئورۇنلار بار .

6 . ياتۇر يېزىسى

يېزىلىق ھۆكۈمەت ياتۇر كەنتىگە جايلاشقان ، ھازىر بۇ يەردە ئىككى كوچا بار ، ئۇزۇنلۇقى 3.5 كىلومېتىر ، ئورمان بەلۋېغىنىڭ كۆلىمى 7500 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ . بۇ يەردە تراكتور پونكىتى ، ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپ ، شىپاخانا ، كىنو قويۇش ئەترىتى ، يازلىق كىنوخانا ۋە ناھىيىدىكى ئالاقىدار ئورۇنلارنىڭ ۋاكالەت ئورۇن - پونكىتلىرى بار .

7 . كانچى يېزىسى

يېزىلىق ھۆكۈمەت قۇرما كەنتىدە بولۇپ ، كۇچا — باي تاشيولى ئۇستىدە ، 6.6 كىلومېتىر ئورمان بەلۋېغى ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 1866 كۋادرات مېتىر كېلىدىغان ئۇچ كورپۇس بىنا بار . سودا تور - نۇقتىلىرى بىر قەدەر كۆپ ، يېزا باشقۇرۇشىدىكى كارخانىلار خېلى تەرەققىي قىلغان ، بۇلاردىن تراكتور رېمونت زاۋۇتى ، ئۇن زاۋۇتى ، ياغ زاۋۇتى ، كۆمۈر كان ، خىش زاۋۇتى قاتارلىقلار بار . يەنە ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپ ، شىپاخانا قاتارلىقلارمۇ بار .

8 . بۇلۇك يېزىسى

يېزىلىق ھۆكۈمەت ئوتتۇرا بۇلۇك كەنتىگە جايلاشقان ، بۇ يەردە ئىككى كوچا بولۇپ ، ئۇزۇنلۇقى ئىككى كىلومېتىر ، ئورمان بەلۋېغىنىك كۆلىمى 1500 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ ، سودا تور - نۇقتىلىرى خېلى كۆپ . يېزا باشقۇرۇشىدىكى كارخانىلاردىن كۆمۈر كان ، خىش زاۋۇتى ، قۇرۇلۇش ئەترىتى بار ؛ مەدەنىيەت ، ماۋارىپ ، سەھىيە كەسپىي ئورۇنلىرىدىن ئوتتۇرا-باشلانغۇچ مەكتەپ ، شىپاخانا ، كىنوخانا قاتارلىقلار بار .

9 . مىچىڭ يېزىسى

يېزىلىق ھۆكۈمەت قۇممەھەللە كەنتىدە بولۇپ ، 1994 - يىلى ئاقسۇ - باي تاشيولىنىك 92 كىلومېتىر كېلىدىغان يېرىگە كۆچۈپ كەلگەن . يېزا ئاقسۇ - باي تاشيولى ئۈستىدە . بۇ يەردە خىش زاۋۇتى ، كىچىك كۆمۈر كان ، سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قاتارلىقلار بار ، بۇ يېزا كۆپ خىل ئىگىلىك باشقۇرۇشتا تەجرىبىلىك بولغاچقا ۋىلايەت ، ناھىيە تەرىپىدىن يېزا باشقۇرۇشى-دىكى كارخانىلارنى باشقۇرۇشتا ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالانغان . بۇ يەردە يەنە ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپ ، شىپاخانا بار . ناھىيىلىك ئورمان باشقۇرۇش پونكىتىنىك كۆچەتخانىسى ، ناھىيىلىك سۇ ئېلېكتر ئىدارىسىنىك بېلىقچىلىق مەيدانى ، ناھىيىلىك يارقوتان سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى قاتارلىق ئورۇنلارمۇ مۇشۇ يېزىغا جايلاشقان .

10 . ئونباش يېزىسى

يېزىلىق ھۆكۈمەت تۇرۇن ئونباش كەنتىگە جايلاشقان ، بۇ يەردە ئىككى كوچا بار ، ئاسفالت-لىق ، ئۇزۇنلۇقى 3.2 كىلومېتىر ، ئورمان بەلۋېغىنىك ئۇزۇنلۇقى 1.3 كىلومېتىر كېلىدۇ . بۇ يەردە كۆمۈر كان ، سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى ، يېزا ئىگىلىك قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاش مەيدانى قاتارلىق ئورۇنلاردىن باشقا يەنە ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپ ، شىپاخانا ، كىنوخانا ، تەمىنات - سودا كوپېراتىپى ، پوچتا ئىدارىسى ، بانكا تىجارەت پونكىتى ، باج ئىدارە-سى ، ئاشلىق پونكىتى ، مال دوختۇرلۇق پونكىتى ، رادىئو ئۇزىلى قاتارلىق ئورۇنلار بار .

يېزىلىق ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق جايىنىڭ 13 كىلومېتىر غەربىي جەنۇبىدا ئونباش مىڭئۆيى خارابىسى بار .

11 . چوڭكۆۋرۈك يېزىسى

يېزىلىق ھۆكۈمەت خانىقا كەنتىدە بولۇپ ، بىر كوچا بار ، ئاسفالتلىق ، ئۇزۇنلۇقى ئىككى كىلومېتىر كېلىدۇ . بۇ يەردە باشلانغۇچ مەكتەپ ، شىپاخانا ، كىنو قويۇش ئەترىتى ، تەمىنات-سودا كوپېراتىپى ، چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش پونكىتى ، پوچتا - تېلېگراف پونكىتى ، ئاشلىق پونكىتى قاتارلىق ئورۇنلار بار .

12 . قاراباغ يېزىسى

يېزىلىق ھۆكۈمەت يامغۇلۇق كەنتىدە بولۇپ ، ئىككى كوچا بار ، ئاسفالتلىق ، ئۇزۇنلۇقى ئىككى كىلومېتىر ، ئورمان بەلۋېغىنىك كۆلىمى 2000 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ . بۇ يەردە يېزىلىق ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپ ، شىپاخانا ، كىنو قويۇش ئەترىتى ، تەمىنات - سودا كوپېراتىپى ، بانكا تىجارەت پونكىتى ، باج ئىدارىسى ، چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش پونكە-

تى ، ئاشلىق پونكتى ، يېزا ئىگىلىك تېخنىكىسىنى باشقۇروش پونكتى ، سۇ باشقۇرۇش پونكتى ، يېزا ئىگىلىك تېخنىكىسى پونكتى ، مال دوختۇرلۇق پونكتى قاتارلىق ئورۇنلار بار .

§ 2 . يېزا قۇرۇلۇشى

1 . «بەشتە ياخشى» قۇرۇلۇش

1964 - يىلى دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا «ياخشى سالا ئېتىز ، ياخشى ئورمان بەلۋېغى ، ياخشى يول ، ياخشى مەھەللە ، ياخشى ئېرىق - ئۆستەك بەرپا قىلىش» مەركىزىي مەزمۇن قىلىنغان «بەشتە ياخشى» قۇرۇلۇش قانات يايدۇرۇلدى . شۇ يىلى 74 مىڭ 731.5 گېكتار يەر پىلانلاندى . ئېتىز - ئېرىق سۇچىلىق قۇرۇلۇشى ۋە مەۋرىي باشقۇرۇشقا ماسلىشىش ئۈچۈن ، نىسبىي مەركەزلەشكەن مەھەللىلەر قۇرۇلدى ، مەھەللە قۇرۇلۇشىغا ئورۇن تاللاشتا كۆپىنچە قاتتىشى قۇلايلىق ، سۇغا ، يولغا يېقىن بولۇش ، توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان بولۇش قاتارلىقلار ئۆلچەم قىلىندى . 1968 - يىلى ناھىيىدىكى كۆلىمى چوڭراق تەبىئىي كەنت - مەھەللىلەر 92گە يەتتى ، يېڭىدىن 1523 ئېغىز ئۆي سېلىندى . 12 مىليون 152 مىڭ كۇادرات مېتىر ئولتۇراق ئۆي سېلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە خىش - ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئۆي 1 مىليون 545 مىڭ كۇادرات مېتىر ، كېسەك - ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئۆي 1 مىليون 61 مىڭ كۇادرات مېتىر ؛ سېلىنغان جامائەت ئىمارىتى 231 مىڭ كۇادرات مېتىر ، بۇنىڭ ئىچىدە خىش - ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئۆي 53 مىڭ 340 كۇادرات مېتىر ؛ سېلىنغان ئىشلەپچىقىرىش ئىمارىتى 64 مىڭ 20 كۇادرات مېتىر ، بۇنىڭ ئىچىدە خىش - ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئۆي 11 مىڭ 340 كۇادرات مېتىر . ياقائېرىق ، داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانلىرى ، نەسىللىك قوي فېرمىسى ، كانچى يېزىلىق پارتكوم ۋە ھۆكۈمەتلەر ئېگىز قەۋەتلىك خىزمەت بىناسى سالدى .

1982 - يىلى 11 - ئايدا ، ئىتتىپاق گۇڭشېسى 74 مىڭ 800 كۇب مېتىر توپا - تاش قۇرۇلۇشى قىلىپ ، ئۇزۇنلۇقى 2177 مېتىر كېلىدىغان ھەر دەرىجىلىك يولدىن 19نى ياسىدى ، يەتتە كۆۋرۈك سالدى ، 32 سۇئۆگۈچ ياسىدى ؛ ياتۇر يىزىسى ئۇزۇنلۇقى 25 مىڭ مېتىردىن ئاشىدىغان 26 يول ياسىدى ؛ كانچى يېزىسى 32 مىڭ 500 مېتىر يول ، 3000 مېتىر ئورمان بەلۋېغى ياسىدى .

1983 - يىلى ناھىيە بويىچە 33 مىڭ ئەمگەك كۈچى ، 595 مىڭ ئىش كۈنى سەرپ قىلىنىپ ، 874 مىڭ 200 كۇب مېتىر توپا قۇرۇلۇشى ، 163 مىڭ كۇب مېتىر تاش قۇرۇلۇشى قىلىنىپ ، 6670 گېكتار يەر تەكشىلەندى ، 4.800 گېكتار سالا ئېتىز بەرپا قىلىندى ، ئۇزۇنلۇقى 35.36 كىلومېتىر كېلىدىغان 50 ئۆستەك قېزىلدى ؛ ئۇزۇنلۇقى 2.114 كىلومېتىر كېلىدىغان 170 ئېرىق تۇزەشتۇرۇلدى ؛ ئۇزۇنلۇقى 5.99 كىلومېتىر كېلىدىغان 98 يول ياسالدى ؛ ئۇزۇنلۇقى 574 كىلومېتىر كېلىدىغان 128 يول تۇزەشتۇرۇلدى ؛ 224 كىلومېتىر يولغا شېغىل يانقۇزۇلدى ؛ كۆۋرۈك ، چۈشۈرگە قاتارلىق يۇرۇشلەشكەن ئەسلىمەسىدىن 418ى ياسالدى .

1985 - يىلى ناھىيە بويىچە 25 كىلومېتىر باش غول ئۆستەك ، 12 كىلومېتىر ئېتىز يولى ياسالدى .

1993 - يىلى ناھىيە بويىچە 79 مىڭ 500 تۇپ كۆچەت تىكىلىپ ، ئىھاتە ئورمىنى بەرپا قىلىندى ، غول يول ، ئېتىز يولى قاتارلىقلار ياسالدى ، بۇنىڭ بىلەن يول ، ئورمان بەلۋېغى ،

سالا ئېتىزلار ئاساسي جەھەتتىن يۇرۇشلەشتۇرۇلدى .
2000 ـ يىلى ئاساسلىقى قىزىل ، سايرام يېزىلىرىنىڭ سۇ ئامبىرى رايونىدىن كۆچۈرۈلىدىغان ئاھالىلەرگە ئۆي سىلىش قۇرلۇشى تاماملىنىپ ، 133 ئائىلىگە 9840 كۋادرات مېتىر ئۆي ، 2460 مېتىر قاشا تام سېلىپ بېرىلدى ، بۇلارغا جەمئىي 3 مىليون 628 مىڭ 800 يۈەن مەبلەغ سېلىندى . سۇ ئامبىرى رايونىدىكى كۆچۈرىلىدىغان ئاھالىلەرنىڭ ھەممىسى يېڭى ئۆيلەرگە كۆچۈپ كىردى .

2 . يورۇتۇش

1972 ـ يىلىدىن باشلاپ گۈڭشي ـ مەيدانلار كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسىلىرىنى قۇردى ، ئېلېكتر ئىستانسىسى قۇرمىغان گۈڭشي ـ مەيدانلارغا ۋىلايەتلىك ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ باي ترانسفورماتور پونكىتىدىن توك تەقسىملەپ بېرىلدى .
1989 ـ يىلى يېزىلاردىكى كىچىك سۇ ئېلېكتر ئىستانسى 13كە ، ئومومي سىغىمچانلىقى 8980 كىلوۋولت ئامپېرغا ، توك يولىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1009.5 كىلومېتىرغا ، شۇ يىلى ھاسىل قىلىنغان توك 3 مىليون 948 مىڭ كىلوۋات سائەتكە يەتتى . يېزا ئېلېكتر تورى كۆپىنچە بىر يېزا ياكى بىر مەيداننى بىرلىك قىلغان كىچىك تور ئىدى ، ناھىيە بازىرىنىڭ ئەتراپىدىكى ئالتە يېزا ۋە سورتلۇق ئۇرۇق مەيدانى ، تەجرىبە پونكىتى قاتارلىق ۋىلايەتلىك ئىستانسىنىڭ توكىنى ئىشلىتىدىغان ئۇرۇنلارنىڭ تورى سەل چوڭراق ئىدى . يېزىلاردا توك ئىشلىتىشتە ناھىيىنىڭ شەرقىي قىسمىدىكى يېزىلار ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ توكىنى كۆپ ، سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ توكىنى ئاز ئىشلىتىش ، ناھىيىنىڭ غەربىي قىسمىدىكى يېزىلار سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ توكىنى كۆپ ، ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ توكىنى ئاز ئىشلىتىشتەك ھالەت شەكىللەندى .
90 ـ يىللاردا ، يېزا ئېلېكتر تورى ئۆزگەرتىلىپ ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ توكى بىلەن سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ توكى بىر تورغا كىرگۈزۈلۈپ ، يېزا ئېلېكتر تورى تېز تەرەققي قىلدۇرۇلدى . 2000 ـ يىلىغا كەلگەندە ، ناھىيە بويىچە 100 % كەنت ۋە 95 % تىن يۇقىرى كەنت ئاھالە گۇرۇپپىسى ، چارۋىچىلىق فېرمىسىغا توك يەتكۈزۈلدى .

3 . ئىچىملىك سۇ

يېزىلاردا ئىلگىرى ئادەم ۋە چارۋىلار بىر كۆلدىن سۇ ئىچەتتى . 60 ـ يىللاردا ناھىيىلىك ھۆكۈمەت دېھقانلارنى سەپەرۋەر قىلىپ كۆللەرنى قاشالاتقۇزدى . 70 ـ يىللاردا ناھىيىلىك قۇدۇق قېزىش ئەترىتى قۇرۇلغان بولسىمۇ تۇرلۇك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن قېزىلغان قۇدۇقلار ئىشلىتىلمەي ، كۆپىنچىسى بىكار تاشلىنىپ قالدى .
80 ـ يىللاردا چوڭقۇر قۇدۇق ، بورۇاي قۇدۇقلار قېزىلىپ مۇنارسىز بېسىملىق باك ئورنىتىلدى ، تۇرۇبا يانقۇزۇلدى . 1990 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 24 مۇنارسىز باك ئورنىتىلدى ، 119 كونا قۇدۇق ئۆزگەرتىلدى ، سۇ پرېس قۇدۇقى 1321گە ، يانقۇزۇلغان تۇرۇبا 41 كىلومېتىرغا يېتىپ ، 85 مىڭ ئادەم ۋە 120 مىڭ تۈياق چارۋىنىڭ ئىچىملىك سۇ مەسىلىسى ھەل قىلىندى .
1994 ـ يىلى يېزىلاردا كېسەلدىن مۇداپىئە كۆرۈپ سۇنى ياخشىلاش خىزمىتى ئومۇميۈزلۈك قانات يېيىپ كەتتى . 1996 ـ يىلغا كەلگەندە 996 مىڭ كۇب مېتىر توپا ـ تاش قۇرۇلۇشى قىلىندى ، سەككىز يېزا ، بازار ، مەيدان تۇرۇبا ئېرىقىنى كولاش قۇرۇلۇشى ۋەزىپىسىنى تاماملىدى ، ناھىيە بويىچە 832 كىلومېتىر تۇرۇبا يانقۇزۇلدى ، ئۇچ ئىلىش بېشى ، 16 ئېگىز سۇ كۆلچىكى ، ئىككى تىندۇرۇش كۆلچىكى ، بىر سۇ مۇنارى ياسالدى . 66 كەنت ، 275 كەنت

ئاھالە گۇرپىسىغا تۇرۇبا ئۇلاندى ، تۇرۇبا ئۇلانغان ئائىلە 11 مىڭ 200گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە تۇرۇبا سۇيىدىن بەھرىمەن بولغان ئائىلە 7509 ، بۇنىڭ بىلەن 56 مىڭ ئادەم ۋە 100 مىڭ تۈياق چارۋىنىڭ ئىچىملىك سۇ مەسىلىسى ھەل قىلىندى .

1997 - يىلى ناھىيە بويىچە 6 مىليون 350 مىڭ يۇەن مەبلەغ سېلىنىپ ، ئۇچ سۇ زاۋۇتى قۇرۇلدى ، بىر بورۇاي قۇدۇق قېزىلدى ، 13 سۇ كۆلچىكى ياسالدى ، 413 كىلومېتىر تۇرۇبا يانتۇزۇلدى ، نەتىجىدە 20 مىڭ ئادەم پاكىز سۇ ئىچەلەيدىغان بولدى .

2000 - يىلى 40 مىليون يۇەن مەبلەغ سېلىنىپ ، ناھىيە بويىچە سۇنى ياخشىلاش قۇرۇلۇشىدىن 18ى پۈتتۈرۈلدى ، ھەر دەرىجىلىك سۇ تۇرۇبىسىدىن 1700 كىلومېتىر يانتۇزۇلدى ، نەتىجىدە ناھىيە بويىچە يېزىلاردىكى 130 مىڭ ئادەم تۇرۇبا سۇيى ئىچەلەيدىغان بولدى .

Ⅲ باب

بىناكارلىق

§1 . بىناكارلىق ئورۇنلىرى

1. ناھىيىلىك بىناكارلىق - قۇراشتۇرۇش قۇرۇلۇشى شىركىتى

1976 - يىلى قۇرۇلۇش ئەترىتى قورۇلدى . 1984 - يىلى 7 - ئايدا ئەترەت نامى بىناكارلىق-قۇراشتۇرۇش قۇرۇلۇشى شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى ، ئۇ ناھىيە دەرىجىلىك دۆلەت ئىگىلىكىدىكى 4 - دەرىجىلىك قۇرۇلۇش شىركىتى بولدى ، 2000 - يىلى پۇقراۋى پاي تۈزۈمىدىكى كارخانىغا ئۆزگەرتىلدى . ھازىر بۇ كارخانىنىڭ رويخەتتىكى ئىشچى - خىزمەتچىسى 138 ، يىللىق ئوتتۇرىچە كەسىپكارى 600دىن ئاشىدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدە قۇرۇلۇش تېخنىكى ، ئىگىلىك باشقۇرغۇچى 32 . ئىش ئورنىدىكى ئىشچىلار ئىچىدە ھەرخىل ئىش تۈرلىرىنى ئىشلىيەلەيدىغان ئىشچىلار تولۇق بولۇپ ، ناھىيە تەۋەسىدىكى ئەملىي كوچىكە ئىگە قۇرۇلۇش ئورنى ھېسابلىنىدۇ ، يىللىق پۈتتۈرۈلگەن قۇرۇلۇش مەھسۇلات قىممىتى ئازكەم 15 مىليون يۇەنگە يېتىدۇ . 5 مىليون 70 مىڭ يۇەنلىك مۇقىم مۇلكى ، 3 مىليون 310 مىڭ يۇەنلىك كۆچمە مەبلىغى ، 60 نەچچە قۇرۇلۇش ماشىنىسى بار ، قۇرۇلۇش ماشىنىلىرىنىڭ ئومۇمىي قۇۋۋىتى 987 كىلوۋاتقا يېتىدۇ . 1994 ~ 1995-يىللىرى شىركەت سالغان بىنا 17گە ، كۆلىمى 252 مىڭ كۋادرات مېتىرغا ، ئومۇمىي پۈتۈش باھاسى 16 مىليون 577 مىڭ يۇەنگە يەتتى .

1995 ~ 1997 - يىلىغىچە شىركەت ئالتە ئەلا سۈپەتلىك قۇرۇلۇشنى تاماملىدى ، بۇ قۇرۇلۇشلارنىڭ كۆلىمى 13 مىڭ 400 كۋادرات مېتىرغا ، پۈتكەن تۇر 30 نەچچىگە ، بۇ قۇرۇلۇشلارنىڭ كۆلىمى 44 مىڭ 841 كۋادرات مېتىرغا ، پۈتۈش باھا مەھسۇلات قىممىتى 31 مىليون 500 نەچچە مىڭ يۇەنگە يەتتى .

1998 ~ 2000 - يىلىغىچە شىركەت 13 بىنا سالدى ، كۆلىمى 270 مىڭ كۋادرات

مېتىرغا ، ئومۇمىي پوتۇش باھاسى 30 مىليون يۈەنگە يەتتى . 2000 - يىلى 16 قۇرۇلۇش تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشقا تاپشۇرۇلدى ، ئومۇمىي قۇرۇلۇش كۆلىمى 36 مىڭ 528 كۋادرات مېتىرغا يەتتى ، يەتتە قۇرۇلۇش ئەلا سۈپەتلىك قۇرۇلۇش بولۇپ باھالاندى ، شىركەتنىڭ يىللىق ئىشلەپچىقىرىش مەھسۇلات قىممىتى 26 مىليون يۈەنگە ، پايدىسى 200 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

شىركەت قارمىقىدا مۇقىم شتاتلىق قۇرۇلۇش ئەتىرىتىدىن ئالتىسى ، تارماق ماي شىركىتىدىن بىرى بار . بۈگۈنكە قاراشلىق ئىشلەپچىقىرىش ئورۇنلىرىدىن سېمونت ياسالمىلىرى زاۋۇتى ، ماشىنا باشقۇرۇش پونكىتى ، ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتى ، ياغاچچىلىق سېخى (ۋېيمىن ئېسىل ئۆي جاھازلىرى دۇكىنى) قاتارلىقلار بار .

2 . ناھيىلىك «جېڭدا» بىناكارلىق - قۇراشتۇرۇش شىركىتى

بۇ شىركەت 1992 - يىلى قۇرۇلغان بولۇپ ، 18 مۇقىم ئىشچى - خىزمەتچىسى ، 16 توختاملىق ئىشچىسى ، 160 ۋاقىتلىق ئىشچىسى بار . مۇقىم مۇلكى 820 مىڭ يۈەنگە ، كۆچمە مەبلىغى 1 مىليون يۈەنگە ، قۇرۇلۇش ماشىنا - ئۈسكۈنىلىرى 68گە يېتىدۇ .

1996 ~ 1998 - يىلىغىچە بۇ شىركەت توققۇز بىنا سالدى ، كۆلىمى 13 مىڭ 870 كۋادرات مېتىرغا ، ئومۇمىي پوتۇش باھاسى 8 مىليون 180 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، بۇ بىنالارنىڭ ئىچىدىكى ئىككى بىنا ئەلا سۈپەتلىك قۇرۇلۇش بولۇپ باھالاندى .

3 . ناھيىلىك 2 - بىناكارلىق - قۇراشتۇرۇش شىركىتى

1958 - يىلى بىناكارلىق ھەمكارلىق كوپېراتىپى قۇرۇلدى . 70 - يىللارنىڭ دەسلىپىدە كوپېراتىپ نامى 2 - يېنىك سانائەت ئىدارىسى بىناكارلىق قۇرۇلۇش ئەتىرىتىگە ، 1991 - يىلى 2 - بىناكارلىق - قۇراشتۇرۇش شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى . شىركەتنىڭ رەسمىي ئىشچى - خىزمەتچىسى 78 ، ئۇزاق مۇددەتلىك توختاملىق ئىشچىسى 150 ، ۋاقىتلىق ئىشچىسى تەخمىنەن 100 ، مۇقىم مۇلكى 1 مىليون 800 مىڭ يۈەن ، كۆچمە مەبلىغى 800 نەچچە مىڭ يۈەن ، بازىسى 45 گېكتار ، ھەرخىل بىناكارلىق - قۇراشتۇرۇش ئۈسكۈنىلىرىنىڭ قۇۋۋىتى 319 كىلوۋات ، خاركىتىرى بازار كوللېكتىپ ئىگىلىكىدىكى كارخانىغا تەۋە . شىركەت قارمىقىدا بەش قۇرۇلۇش ئەتىرىتى ، بىر سېمونت ياسالمىلىرى زاۋۇتى ، بىر خىش زاۋۇتى بار ، بۇ ئورۇنلارنىڭ تىجارىتى ھۆددىگە بېرىلگەن ، مۇستەقىل ھېسابات قىلىدۇ ، پايدا - زىيىنىغا ئۆزى ئىگە بولىدۇ .

1994 - يىلى شىركەتنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 6 مىليون 500 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 2100 كۋادرات مېتىر كېلىدىغان بىر قۇرۇلۇشى تۇنجى قېتىم ئەلا سۈپەتلىك قۇرۇلۇش بولۇپ باھالاندى .

1995 - يىلى شىركەتنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 7 مىليون 670 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 5100 كۋادرات مېتىر كېلىدىغان ئىككى قۇرۇلۇشى ئەلا سۈپەتلىك قۇرۇلۇش بولۇپ باھالاندى .

1996 - يىلى شىركەتنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 8 مىليون 820 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

1997 - يىلى شىركەتنىڭ مەھسۇلات قىممىتى تۇنجى قېتىم 10 مىليون يۈەنلىك چوڭ ئۆتكەلدىن ئۆتۈپ 10 مىليون 350 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، كۆلىمى 3400 كۋادرات مېتىر كېلىدىغان بىر قۇرۇلۇشى ئەلا سۈپەتلىك قۇرۇلۇش بولۇپ باھالاندى .

1998 - يىلى شىركەتنىڭ مەھسۇلات قىممىتى 1997 - يىلدىكىدىن % 8تىن كۆپرەك ئاشتى .

2000 - يىلى شىركەتنىڭ قىلغان قۇرۇلۇش كۆلىمى 25 مىڭ 187 كۋادرات مېتىرغا ،

پۈتتۈرگەن قۇرۇلۇش كۆلىمى 21 مىڭ 407 كۋادرات مېتىرغا يەتتى .
شىركەت ئۈدا ئۇچ يىل «توختامغا ئەمەل قىلىدىغان ، لەۋزىدە تۈرىدىغان كارخانا» بولۇپ باھالاندى .

§ 2 . بىناكارلىق لايىھىلەش

1985 - يىلى ناھىيىلىك كەنت - بازار قۇرۇلۇشىنى پىلانلاش - لايىھىلەش ئىشخانىسى قۇرۇلدى ، بەش شتاتى بار بولدى ، سالاھىيىتى «د» دەرىجىلىك قىلىپ بېكىتىلدى . 1993 - يىلى ئىشخانا نامى ناھىيىلىك بىناكارلىق لايىھىلەش ئىشخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى ، كارخانىچە باشقۇرۇلىدىغان كەسىپىي ئورۇن قىلىنىدى .
1999 - يىلى ئىشخانىنىڭ «د» دەرىجىلىك سالاھىيىتى بىكار قىلىنىپ ، قۇرۇلۇش نازارىتى تەرىپىدىن كەنت - بازار قۇرۇلۇشىنى لايىھىلەش مەخسۇس سالاھىيەت گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ بېرىلدى .
2000 - يىلى ئىشخانىنىڭ خىزمەتچى خادىمى بەش بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي ئىنژېنېر بىر ، تېخنىك خادىم تۆت . شۇ يىلى ئىككى يېزا - بازار ، بازار باغچىسى ۋە قىزىل يېزىسىدىن كۆچۈرۈلىدىغان دېھقانلارنىڭ ئۆيىنى لايىھىلەش خىزمىتىنى تاماملىدى .

Ⅳ باب

قۇرۇلۇش باشقۇرۇش

§ 1 . ئاپپارات

1979 - يىلى 7 - ئايدا ناھىيىلىك ئاساسىي قۇرۇلۇش كومىتېتى قۇرۇلۇپ ، ناھىيىدىكى بازار - يېزىلارنىڭ شەھەر مەۋرىيىتى ئاساسىي قۇرلۇشىنى پىلانلاش ، تۇر تۇرغۇزۇش قاتارلىق خىزمەتلىرىگە مەسئۇل بولدى . كومىتېت يەتتە مەخسۇس ۋە قوشۇمچە ئەزادىن تەركىب تاپتى ، كومىتېت مۇدىرلىقىنى ناھىيە رەھبىرى قوشۇمچە ئۈتىدى ، مەخسۇس مۇئاۋىن مۇدىرلىققا بىر كىشى قويۇلدى .
1984 - يىلى 5 - ئايدا شەھەر - يېزا قۇرۇلۇشى - مۇھىت ئاسراش ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى ، شتاتى 18 قىلىپ بېكىتىلدى (بۇنىڭ ئىچىدە مەۋرىي شتات 13 ، كەسىپىي شتات بەش) ، ئىدارىگە بىر ئىدارە باشلىقى ، بىر مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى قويۇلدى .
1991 - يىلى 3 - ئايدا مۇھىت ئاسراش خىزمىتىگە يېڭىدىن قۇرۇلغان ناھىيىلىك مۇھىت ئاسراش ئىدارىسى مەسئۇل بولدى ، ناھىيىلىك شەھەر - يېزا قۇرۇلۇشى - مۇھىت ئاسراش ئىدارىسىنىڭ نامى تەدرىجىي ھالدا ناھىيىلىك قۇرۇلۇش ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلىپ ، بىر ئىدارە باشلىقى ، بىر مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى قويۇلدى .

2000 ـ يىلى ناهيىلىك قۇرۇلۇش ئىدارىسى قارىمىقىدا بىناكارلىق لايىھىلەش ئىشخانىسى ، سۇپەت نازارەتچىلىك پونكتى ، ئۆي مۇلۈك باشقۇرۇش ئورنى ۋە شەھەر مەمۇرىيىتى ، مۇھىت تازىلىقى ، كۆكەرتىشنى باشقۇرۇش قاتارلىق كەسپىي ئاپپاراتلار تەسىس قىلىندى ، بۇ ئورۇنلىنىڭ قارىمىقىدىكى كەسپىي تارماقلاردىن سۇ بىلەن تەمىنلەش ـ يۇندا چىقىرۇېتىش شىركىتى ، شەھەر مەمۇرىيىتى پونكتى ، ئىسسىقلىق ئېنېرگىيە شىركىتى ، بىناكارلىق ـ قوراشتۇرۇش شىركىتى (ئىككى) ۋە تەبىئىي گاز ئېچىش شىركىتى قاتارلىقلار بار بولدى .

§ 2 . بازار تەرەققىيات پىلانىنى تۈزۈش

1987 ـ يىلى ناهيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى «باي ناهيە بازىرىنىڭ ئومۇمىي پىلانى»نى تۈزدى . 2000 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ناهيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ناهيە بازىرىنىڭ ئومۇمىي پىلانىنى تۈزۈشنى قارار قىلدى ، 12 ـ ئايدا «باي ناهيە بازىرىنىڭ ئومۇمىي پىلانى»نىڭ دەسلەپكى لايىھىسى تۈزۈپ چىقىلدى . بۇ پىلانىنىڭ يېقىن مەزگىلى 2000 ~ 2005 ـ يىلىغىچە ، يىراق مەزگىلى 2006 ~ 2020 ـ يىلىغىچە قىلىپ بەلگىلەندى . لايىھەدە مۇنداق بەلگىلەندى : ناهيە بازىرى — باي ناهيىسىنىڭ سىياسىي ، ئىقتىسادىي ، مەدەنىيەت ۋە ئۇچۇر مەركىزى ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى پىششىقلاش ۋە 3 ـ كەسىپنى باشلامچى كەسىپ قىلىدىغان ئېكولوگىيىلىك باغچا . يېقىن مەزگىلدىكى تەرەققىيات پىلانىدا 2005 ـ يىلى ناهيە بازىرىنىڭ نوپۇسى 40 مىڭ بولىدۇ ، پىلانلانغان قۇرۇلۇشقا كېرەكلىك يەر بەش كۋادرات كىلومېتىر ، كىشى بېشىغا ئىشلىتىلىدىغان يەر 125 كۋادرات مېتىر بولىدۇ ؛ يىراق مەزگىلدىكى پىلانىدا 2020 ـ يىلىغا بارغاندا ناهيە بازىرىنىڭ نوپۇسى 60 مىڭغا يېتىدۇ ، پىلانىدىكى قۇرۇلۇشقا كېرەكلىك يەر 7.2 كۋادرات كىلومېتىر ، كىشى بېشىغا ئىشلىتىلىدىغان يەر 120 كۋادرات مېتىر بولىدۇ .

بازار قۇرۇلۇشىغا يەر ئىشلىتىش تەلىپىگە ئاساسەن ، بازارنىڭ تەبىئىي شارائىتى ۋە ھازىرقى يەر ئىشلىتىش ئەھۋالىغا بىرلەشتۈرگەن ئاساستا بازار پىلانلاشتا يېقىن ، يىراق مەزگىلنى بىرلەشتۈرۈش ۋە پىلانىنى يولغا قويۇشقا قولايلىق بولۇش كۆزدە تۇتۇلدى ، پىلان مەزگىلى ئىچىدە بازارنىڭ پىلانلانغان قۇرۇلۇشىغا كېرەكلىك يەر تاللاشتا غەربىي شىمال ۋە شەرق تەرەپتىن يەر تاللاش ئاساس قىلىنىدۇ . بازار قىلىپ قۇرۇلىدىغان رايونىنى مەركىزىي رايون قىلىش ، شەرقىي ، جەنۇبىي ، غەربىي شىمالىي بۆلەكلەرنى بىرقىلىپ تۇتاش تەرەققىي قىلدۇرۇش بازارنى ئورۇنلاشتۇرۇشنىڭ فورماتسىيىسى قىلىندى .

بازار مەركىزى بىر ئاساسىي ، بىر قوشۇمچە مەركەزدىن ئىبارەت قوش مەركەزلىك قۇرۇلما شەكلىدە بولىدۇ ، قۇرۇلۇش يولى ۋە ئازادلىق يولىنى مەركىزىي ئوق قىلغان باش مەركىزىي رايون تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈلىدۇ ، بۇ رايوندا سودا ، پۇل مۇئامىلە ، مەمۇرىي خىزمەت ۋە مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش بىنالىرى ئاساس قىلىنىدۇ ، دەريانىڭ شەرقىدىكى بازار رايونى ئازادلىق يولى بىلەن قاتناش يولىنىڭ بىرىكىشىدىن شەكىللەنگەن بىر مەركەز بولۇپ ، قوشۇمچە بازار مەركىزىنى شەكىللەندۇرىدۇ ، بۇ رايونغا ئاساسەن سودا ۋە سودا بازىرى قۇرۇلۇشى ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ . پىلان مەزگىلى ئىچىدە ھازىرقى قۇرۇلۇپ بولغان رايونلارنىڭ بازار مەركىزىلىك فۇنكسىيىسى كۈچەيتىلگەندىن باشقا ، ئىشلىتىدىغان يېرى كۆپ تەڭشەلمەيدۇ .

1. يەر ئورۇنلاشتۇرۇش ۋە پىلانلاش

سانائەت يېرى ئارىشاق يولىنىڭ غەربى، تەرەققىيات يولىنىڭ شەرقىدىكى 45 گېكتار يەر شەھەر سانائەت رايونى قىلىپ پىلانلاندى.

جامائەت مۇلازىمەت مۇئەسسەسلىرى يېرى جامائەت مۇلازىمەت مۇئەسسەسلىرى ئاساسەن ناھىيە بازىرىنىڭ مەركىزىي رايونى ۋە ئۇنىڭغا قوشنا جايلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى، سودا بازىرى بازارنىڭ شەرقىدىكى قوشۇمچە مەركىزىي رايونغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

ئولتۇراق ئۆيى يېرى بازارنىڭ شەرقى، جەنۇبى ۋە بازارنىڭ غەربىي شىمالىدىكى ئۇچ پارچە يەر ئولتۇراق ئۆيى رايونى قىلىپ پىلانلاندى، قۇرۇلۇش قىلىشتا بىر تۇتاش پىلانلاپ مۇددەتكە بۆلۈپ قۇرۇلۇش قىلىش پرىنسىپى بويىچە ئىش كۆرۈلىدۇ.

ئامبار يېرى قاتناش يولىنىڭ جەنۇبى، ئارىشاق يولىنىڭ غەربىدىكى 19 گېكتار يەر ئامبار يېرى قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

2. بازار يول قاتناش پىلانى

ناھىيە بازىرىنىڭ سىرتقا تۇتىشىدىغان قاتنىشى تۆۋەندىكىدەك تۆت لىنىيىدىن تەركىب تاپتى: بىرىنچىسى، شەرقە سوزۇلۇپ ئۆلكە يولى «307» لىنىيىسى ئارقىلىق كۆچاغا تۇتىشىپ جەنۇبىي شىنجاڭ تۆمۈريولىغا ئۇلىنىدىغان لىنىيە؛ ئىككىنچىسى، غەربكە سوزۇلۇپ ئۆلكە يولى «307» لىنىيىسى ئارقىلىق ئاقسۇ شەھىرىگە تۇتىشىدىغان لىنىيە؛ ئۈچىنچىسى، غەربىي شىمالغا سوزۇلۇپ تېرەك بازىرىغا تۇتىشىدىغان لىنىيە؛ تۆتىنچىسى، شىمالغا سوزۇلۇپ ج خ كۆمۈر كېنى ۋە چوغتال كۆمۈر كېنىغا تۇتىشىدىغان لىنىيە.

- يول بەلگىسى، بەلگە سىزىقى ۋە سىگنال كونترول سىستېمىسى قاتارلىق قاتناش باشقۇرۇش مۇئەسسەسلىرىنى يۇرۇشلەشتۇرۇش قۇرۇلۇشى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۇرۇلىدۇ.

بازار ماشىنا توختىتىش مەيدانى قۇرۇلۇشى كۆچەيتىلىدۇ، بازارنىڭ غەربىي جەنۇبىدا ئۆتكەن-كەچكەن يۈك ماشىنىلىرى ئۈچۈن ماشىنا توختىتىش مەيدانى قۇرۇلىدۇ، ماشىنا توختىتىش مەيدانىنىڭ جامائەت مۇئەسسەسلىرى ئۈلچەم بويىچە سەپلىنىدۇ. ئولتۇراق رايونىدىمۇ مۇناسىپ ھالدا ماشىنا توختىتىش مەيدانى قۇرۇلىدۇ.

ئاممۇۋى قاتناش يولۇچى توشۇش سىستېمىسى بەرپا قىلىنىپ، جامائەت ئاپتوبۇسلىرى ئۈچۈن ماشىنا توختىتىش مەيدانى ۋە ئاسراش مەيدانى قۇرۇپ بېرىلىدۇ.

بازار يول قۇرۇلۇشىدا يول توري كاتەكچىسىمان ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ؛ بازارنىڭ سىرتىدىن ئۆتىدىغان قاتناش يول توري بەرپا قىلىنىدۇ ۋە مۇكەممەللەشتۇرۇلىدۇ؛ بازار يوللىرى ئىقتىدارى بويىچە ئېنىق ئايرىلىپ، يول دەرىجىسى بېكىتىلىدۇ؛ بازار يوللىرىنىڭ ھەر خىل كۆرسەتكۈچلىرى دۆلەتنىڭ قېلىپلاشقان تەلىپىگە ئۇيغۇنلاشتۇرۇلىدۇ، پىلان مەزگىلى ئىچىدىكى ناھىيە بازىرى يولىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 37.4 كىلومېتىر، يول تورىنىڭ زىچلىقى 5.2 كىلومېتىر/كۋادرات كىلومېتىر، يول كۆلىمى نىسبىتى 14.7% بولىدۇ.

بازار يولۇچى توشۇش - قاتناش سىستېمىسى بەرپا قىلىنىپ، تۆۋەندىكىدەك ئۈچ ئاممۇۋى قاتناش لىنىيىسى ئېچىلىدۇ:

1 - يول: توپچىلار تۆەنى — شىيۈەن تۇرالغۇ رايونى — مەيدان — تەڭرىتاغ يولى.

2 - يول: نېفىت شىركىتى — ناھىيىلىك ھۆكۈمەت — مەسچىت — كانچى يېزىسى.

3 ـ يول : مىچىغ يېزىسى — قاتناش ساقچى ئەترىتى — مەركىزي باغچا — كانچى يېزىسى .

3 . بازارنى باغۋارانلاشتۇرۇش ـ كۆكەرتىشنىڭ سىستېمىلىق پىلانى

1) پىلاندىكى نىشان بازارنى باغۋارانلاشتۇرۇش ـ كۆكەرتىش خىزمىتىنىڭ نەتىجىلىرى شىنجاڭ بويىچە ئىلغار سەۋىيىگە يەتكۈزۈلىدۇ ، بازارنىڭ يېشىللىق بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى % 40تىن ئاشۇرۇلىدۇ ، كۆكۈلمەيدان نىسبىتى % 35كە يەتكۈزۈلىدۇ ، يېقىن مەزگىلدە كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئاممىۋى كۆكۈلمەيدان سەككىز كۋادرات مېتىرغا ، يىراق مەزگىلدە 12.7 كۋادرات مېتىرغا ، كۆكۈلمەيدان نىسبىتى % 35كە يەتكۈزۈلىدۇ ، يېشىللىق بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى % 40تىن ئاشۇرۇلىدۇ .

كوچىلارنى كۆكەرتىشنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى % 100كە يەتكۈزۈلىدۇ ، بازار رايونىدىكى غول يوللارنىڭ كۆكەرتىلگەن كۆلىمى يول ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ % 20تىن كەم بولمايدۇ .

ئۆسۈملۈك سورتلىرىنى كىرگۈزۈش ، يېتىشتۇرۇش خىزمىتى كۈچەيتىلىپ ، كۆچەت يېتىشتۇرۇش بازىسى قۇرۇلىدۇ ، بازىنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى بازار قىلىنغان رايون كۆلىمىنىڭ % 2تىدىن كەم بولمايدۇ .

يېڭىدىن قۇرۇلىدىغان ئولتۇراق رايونلارنىڭ كۆكۈلمەيدان نىسبىتى % 35تىن ، كونا ئولتۇراق رايونلارنىڭ % 30تىن ، ئاممىۋى مۇئەسسەسەلەرنىڭ كۆكەرتىلىش نىسبىتى % 30تىن ، سانائەت ساقلاش رايونلىرىنىڭ كۆكەرتىلىش نىسبىتى % 25تىن تۆۋەن بولمايدۇ .

«باغچىسىمان ئورۇن» ۋە «كۆكەرتىشتە لايىقەتلىك ئورۇن»لارنى باھالاش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلىدۇ ، كۆكەرتىشتە ئۆلچەمگە يەتكەن ئورۇنلار يېقىن مەزگىلدە چوقۇم % 50كە ، يىراق مەزگىلدە % 100كە يەتكۈزۈلىدۇ .

2) كۆكۈلمەيدان سىستېمىسىنى پىلانلاش ھازىر بار بولغان مەركىزي باغچىنىڭ مۇئەسسەسىلىرى مۇكەممەللەشتۇرۇلىدۇ ، فۇنكسىيىلىك رايونلار مۇۋاپىق ئايرىلىپ ، كۆكەرتىلىش سەۋىيىسى ئۆستۈرۈلۈپ ، مەركىزي باغچىغا خاس فۇنكسىيىلىك رولى جارى قىلدۇرۇلىدۇ .

تەلۈنچۈك دەريا سىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىدىكى مەنزىرىلىك جايدا ساھىل باغچىسى قۇرۇلىدۇ ، باغچا بالىلار پائالىيەت رايونى ۋە ئوتتۇرا ياشلىقلار ، ياشانغانلار پائالىيەت رايونىغا ئايرىلىدۇ .

ئولتۇراق ئۆي يېرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىغا ئاساسەن ، تۆت رايون دەرىجىلىك باغچا قۇرۇلىدۇ ، ھەر بىر باغچىنىڭ كۆلىمى بەش گېكتار ئەتراپىدا بولىدۇ .

بازارنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى كوچا ئاغزىغا ئۇچ بۇرجەكلىك كۆكۈلمەيدان ۋە ساھىل باغچىسى قۇرۇلۇپ ، ناھىيە بازىرىنىڭ ئېغىز مەنزىرىسى گەۋدىلەندۈرۈلىدۇ .

تەلۈنچۈك دەريا سىنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىكى ئېھاتە يېشىللىقتىن پايدىلىنىپ بازار كۆچەت يېتىشتۇرۇش بازىسى قۇرۇلىدۇ ، كۆلىمى 18.5 گېكتار بولۇپ ، قۇرۇش پىلانلانغان بازار رايونى كۆلىمىنىڭ 2.6 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ .

چېگرا تاشيولىنىڭ ئىچ تەرىپى بىلەن سانائەت رايونى ، ئولتۇراق رايون ئوتتۇرىسىغا 50 مېتىر كەڭلىكتە ئېھاتە ئورمىنى بەرپا قىلىنىپ ، چېگرا تاشيولىدىكى قاتناشنىڭ بازارغا كاشىلا پەيدا قىلىشى ۋە سانائەت رايونىنىڭ تۈرمۇش رايونىنى بۇلغىشى ئازايتىلىدۇ . سۇ مەنبەسىنى قوغداش رايونى ئايرىلىپ ، قوغداش رايونىدا ئېھاتە كۆكۈلمەيدان بەرپا قىلىنىدۇ .

قاپسىلاڭ دەريا سىنىڭ شىمالىي قىرغىقى بىلەن تەلۈنچۈك دەريا سىنىڭ شىمالىي قىرغىقىدا

ئېكولوگىيىلىك مەنزىرە ئورمىنى بەرپا قىلىنىدۇ .

يوللار «باھاردا گۈل ، يازدا سايە ، كۈزدە مېۋە ، قىشتا يېشىللىق بولۇش» پرىنسىپىغا ئاساسەن كۆكەرتىلىدۇ ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە تېز ئۆسىدىغان دەرەخلەر بىلەن ئاستا ئۆسىدىغان دەرەخلەرنى بىرلەشتۈرۈش ، يوپۇرماق تاشلايدىغان دەرەخلەر بىلەن يوپۇرماق تاشلىمايدىغان دەرەخلەرنى بىرلەشتۈرۈش ، غوللۇق دەرەخلەر بىلەن چاتقالنى بىرلەشتۈرۈش ئىشقا ئاشۇرۇلىدۇ ھەمدە مۇۋاپىق ھالدا گۈللۈك ۋە چىملىق بەرپا قىلىنىپ ، ھۇزۇرلىنىش قىممىتى ۋە مەدەنىيەت تۇسىگە ئىگە يول كۆكەرتىش سىستېمىسى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈلىدۇ .

4 . بازار لاندىشافت سىستېمىسىنى پىلانلاش

1) بازار لاندىشافت ئوقى　　باي ناھىيە بازىرىنىڭ لاندىشافت ئوقى تۆۋەندىكىدەك ئىككىگە بۆلۈنىدۇ : بىرى ، تەلۈچۈك دەريا سىنىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى سۇغا يېقىن زونا ۋە ئوچۇق كۆكۈلمەيدانىدىن تەركىب تاپقان تەبىئىي لاندىشافت ئوقى ، يەنە بىرى ئازادلىق يولى ۋە ئۇنىڭ ئىككى قاسىنىقىدىكى كوچا مەنزىرىسىدىن تەركىب تاپقان گۈمانىتارلىق لاندىشافت ئوقى .

2) لاندىشافتنى پىلانلاش　　شەرقىي بازار رايونىدا بىناكارلىق ئۆسلۈبى ، ھويلا - ئارام ئالاھىدىلىكى ۋە كۆكەرتىش ئۆسلۈبى قىلىنىپ ، ناھىيە بازىرىنىڭ يەرلىك ئالاھىدىلىكى ۋە مىللىي ئالاھىدىلىكى گەۋدىلەندۈرۈلىدۇ .

ئىمارەتلەرنى چىرايلىق ۋە كۆركەم سېلىش ، رەڭگىنى ماسلاشتۇرۇش ، كوچا ياقىسىغا سېلىنىغان ئىمارەتلەرنىڭ ئالدى - كەينىدىكىنى بىردەك قىلىش ، ئېگىزلىرى بىلەن پاكارلىرىنى گىرەلەشتۈرۈش ، مۇھىم بۆلەكلەردىكى سىموۋول ئىمارەتلەرنىڭ ئوبرازى ۋە ئۆلچەم سېزىمى ئېنىق بولۇش ، ئىمارەتلەر ۋە ئۆلار ئەتراپىدىكى مۇھىت قۇرۇلۇشى ئارقىلىق گۈزەل بازار كوچا لاندىشافتىنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈش نىشانى ئىشقا ئاشۇرۇلىدۇ .

تەلۈچۈك دەريا سىنىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى سۇغا يېقىن زونىدا ئوچۇق كۆكۈلمەيدان بەرپا قىلىنىپ ، باغچا ۋە كۆكەرتىش بۇيۇملىرى مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ ، ئۆزگىچە دەريا ياقىسى لاندىشافتى بارلىققا كەلتۈرۈلىدۇ .

بازارنى كۆكەرتىش قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش ، باغچا ۋە گۈل - گىياھلارنى ئىلمىي ، مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇش ، باغچا بۇيۇملىرى ۋە ھەيكەللەرنى بېزەك قىلىش ئارقىلىق يۇقىرى سۈپەتلىك كۆكۈلمەيدان لاندىشافتى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈلىدۇ .

تەلۈچۈك دەريا سىنىڭ شىمالىي قىرغىقى ۋە قاپسىلاڭ دەريا سىنىڭ شىمالىي قىرغىقىدىكى ئېكولوگىيىلىك لاندىشافت كونترول رايونىنى كۆكەرتىش ئارقىلىق ناھىيە بازىرىنىڭ سىرتىدىكى بوشلۇقنىڭ يېزا - قىشلاق مەنزىرىسى ۋە يېشىل مۇھىتى نامايەن قىلىنىدۇ .

5 . بازار مەمۇرىيىتى جامائەت مۇئەسسەسلىرىنى پىلانلاش

1) سۇ بىلەن تەمىنلەش قۇرۇلۇشىنى پىلانلاش　　ناھىيە بازىرىنىڭ يېقىن مەزگىل — 2005 - يىلىدىكى كۈندىلىك تەمىنلىنىدىغان سۇ مىقدارى 9000 كۇب مېتىرغا ، يىراق مەزگىل — 2020 - يىلى كۈندىلىك تەمىنلىنىدىغان سۇ مىقدارى 18 مىڭ كۇب مېتىرغا يەتكۈزۈلىدۇ .

ناھىيە بازىرىنى سۇ بىلەن تەمىنلەشتە يەر ئاستى سۇيىدىن پايدىلىنىلىدۇ ، سۇ ئېلىنىدىغان يەرنىڭ كۆلىمى تەخمىنەن 75 .13 گېكتارغا يېتىدۇ . يېقىنقى مەزگىلدە ئىككى ، يىراق مەزگىلدە

ئۇچ سۇ قۇدۇقى قېزىلىدۇ .

هازىرقى سۇ زاۋۇتى كېچەيتىپ قۇرۇلغاندىن سىرت 6800 كۈادرات مېتىر يەر ئاجرىتىلىپ سۇ سۈزگۈلدۈرۈش كۆلچىكىدىن بىرى ياسىلىدۇ ، سۇ سۈزگۈلدۈرۈشتە خلور قوشۇپ دىزىنفېكسىيە قىلىپ سۇ تازىلاش ئۈسۈلى قوللىنىلىدۇ ، يېقىنقى مەزگىلدىكى كۈندىلىك سۇ بىلەن تەمىنلەش ئىقتىدارى 10 مىڭ كۇب مېتىرغا ، يىراق مەزگىلدىكى كۈندىلىك سۇ بىلەن تەمىنلەش ئىقتىدارى 20 مىڭ كۇب مېتىرغا يەتكۈزۈلىدۇ .

تۇرۇبا توري تۇرۇبىنى شاخسىمان ئورنىتىش بىلەن هالقىسمان ئورنىتىشنى بىرلەشتۈرۈش ئۈسۈلى بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ ، سۇ يەتكۈزۈشتە قوش تۇرۇبا يانتۇزۇلىدۇ ، سۇ تەڭشەش غول تۇرۇبىسى يولىنىڭ شەرقىي ۋە جەنۇبىي تەرىپىگە ئورنىتىلىدۇ .

سۇ مەنبەسىنى قوغداش رايونى قۇرۇشتا 1 ـ ، 2 ـ دەرىجىلىك قوغداش رايونى ۋە ئۆلچەملىك قوغدىلىدىغان رايون دائىرىسى مۇڭاپىق ئايرىلىدۇ .

2) يۇنداا چىقىرىۋېتىش قۇرۇلۇشىنى پىلانلاش ئىشلىتىلىدىغان ئومۇمىي سۇ مىقدارىنىڭ 85 پىرسەنتى بويىچە هېسابلىغاندا ، ناهىيە بازىرىنىڭ 2005 ـ يىلىغىچە بولغان يېقىن مەزگىلدىكى كۈندىلىك يۇنداا چىقىرىۋېتىش مىقدارى 7650 كۇب مېتىرغا يېتىدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدە ناهىيە بازىرىنىڭ غەربىي رايونىدا كۈندە چىقىرىلىدىغان يۇنداا 6120 كۇب مېتىرغا ، شەرقىي رايونىدا كۈندە چىقىرىلىدىغان يۇنداا 1530 كۇب مېتىر بولىدۇ ؛ 2020 ـ يىلىغىچە بولغان يىراق مەزگىلدىكى كۈندىلىك يۇنداا چىقىرىۋېتىش مىقدارى 15 مىڭ 300 كۇب مېتىرغا يېتىدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدە ناهىيە بازىرىنىڭ غەربىي رايونىدا كۈندە چىقىرىلىدىغان يۇنداا 12 مىڭ 240 كۇب مېتىرغا ، شەرقىي رايونىدا كۈندە چىقىرىلىدىغان يۇنداا 3060 كۇب مېتىرغا يېتىدۇ .

يۇنداا چىقىرىۋېتىش غول تۇرۇبىسى ئورنىتىشتا ئېقىننى ئۈزۈپ ئورنىتىش ئۈسۈلى قوللىنىلىدۇ ، ناهىيە بازىرىدىكى ئورنى سەل تۆۋەن بولغان تەلۋىچۇك دەريالىسىنىڭ غەربىي قىرغىقىنىڭ يېنىدىكى ئولتۇراق رايوندا تەلەپكە ئاساسەن پاسكىنا سۇ چىقىرىدىغان پومپا پونكىتىدىن ئىككىسى قۇرۇلىدۇ . يۇنداا چىقىرىۋېتىش تۇرۇبىسى يولىنىڭ شىمالىي ۋە غەربىي تەرەپلىرىگە ياتقۇزۇلىدۇ .

بازاردا يۇنداا چىقىرىۋېتىشتە تولۇق ئايرىمايي چىقىرىش تۈزۈلمىسى قوللىنىلىدۇ ، يامغۇر ، قار سۈلىرى يېقىن ئەتراپتىكى ئورەك ، ئېرىقلارغا ئاققۇزۇلىدۇ ، تۇرمۇش يۇندىسى ۋە ساناەت كېرەكسىز سۇيى يۇنداا چىقىرىۋېتىش تۇرۇبا توري ئارقىلىق پاسكىنا سۇ بىرتەرەپ قىلىش زاۋۇتىغا يەتكۈزۈلىدۇ .

يىراق مەزگىلدە ناهىيە بازىرىنىڭ شەرقىدە كۆلىمى 8 .4 گېكتار كېلىدىغان ، كۈندىلىك بىرتەرەپ قىلىش ئىقتىدارى 3500 تونناغا يېتىدىغان پاسكىنا سۇ بىرتەرەپ قىلىش زاۋۇتى قۇرۇلىدۇ . بازارنىڭ غەربىدە كۆلىمى 9 .5 گېكتار كېلىدىغان پاسكىنا سۇ بىرتەرەپ قىلىش زاۋۇتى قۇرۇلىدۇ ، بۇ زاۋۇتنىڭ كۈندىلىك بىرتەرەپ قىلىش ئىقتىدارى يېقىنقى مەزگىلدە 6500 كۇب مېتىرغا ، يىراق مەزگىلدە 15 مىڭ كۇب مېتىرغا يېتىدۇ .

پاسكىنا سۇ يېقىنقى مەزگىلدە 1 ـ دەرىجىلىك ، يىراق مەزگىلدە 2 ـ دەرىجىلىك بىرتەرەپ قىلىش ئۈسۈلى بويىچە بىرتەرەپ قىلىنىدۇ .

3) توك بىلەن تەمىنلەش قۇرۇلۇشىنى پىلانلاش ناهىيە بازىرىنىڭ توك ئىشلىتىش يۇكىنىڭ يىللىق ئېشىش نىسبىتى 8 % بولىدۇ . 2005 ـ يىلى يېقىن مەزگىلدە ئەڭ زور توك ئىشلىتىش يۇكى 3200 كىلوۋاتقا ، 2020 ـ يىلى ئەڭ زور توك ئىشلىتىش يۇكى 10 مىڭ كىلوۋاتقا يېتىدۇ .

ناھىيە بازىرىنىڭ شىمالىدا سىغىمى 2×16MVA كېلىدىغان 110 كىلوۋاتلىق ترانسفورما-تور پونكىتى قۇرۇلىدۇ ، توك باي ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى بىلەن تورغا ئۇلانغان سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسىلىرىدىن كېلىدۇ . 110 كىلوۋاتلىق ترانسفورماتور پونكىتىغا يېقىن مەزگىلدە 35 كىلوۋولتلۇق سىم يولىدىن ئۆچى ، 10 كىلوۋولتلۇق سىم يولىدىن بەشى ئۇلىنىپ يېقىن ئەتراپتىكى يېزا ، بازار ، مەيدانلار ۋە ناھىيە بازىرىغا توك يەتكۈزۈلىدۇ ، يىراق مەزگىلدە 35 كىلوۋولتلۇق توك يولىدىن ئىككىسى ، 10 كىلوۋولتلۇق توك يولىدىن ئۆچى كۆپەيتىلىدۇ .

يېقىنقى مەزگىلدە ناھىيە بازىرىغا 10 كىلوۋولتلۇق توك يولىدىن ئىككىسى ، يىراق مەزگىلدە 10 كىلوۋولتلۇق توك يەتكۈزۈش سىمىدىن ئىككىسى كۆپەيتىپ ئۇلىنىدۇ ، ئېلېكتر تورى قۇرۇشتا بوشلۇقتا سىم تارتىش ئۈسۈلى قوللىنىلىپ ، يولنىڭ شىمالىي ۋە غەربىي تەرەپلىرىگە تارتىلىدۇ .

4) تېلېگراف قۇرۇلۇشىنى پىلانلاش　يېقىنقى مەزگىلدە ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون كەسپىنىڭ توك يولى 200گە ، تېلېفون ئابونېنتى تەخمىنەن 10 مىڭغا ، ئۈسكۇنىلەرنىڭ سىغىمچانلىقى 12 مىڭ توچكىغا يەتكۈزۈلىدۇ ؛ يىراق مەزگىلدە ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون كەسپىنىڭ توك يولى 500گە ، تېلېفون ئابونېنتى تەخمىنەن 24 مىڭغا ، ئۈسكۇنىلەرنىڭ سىغىمچانلىقى 30 مىڭ توچكىغا يەتكۈزۈلىدۇ .

پىلان مەزگىلىنىڭ ئاخىرىدا كۆچمە ئالاقە ئابونېنتى 10 مىڭغا ، سىمسىز چاقىرغۇ ئابونېنتى 30 مىڭغا يەتكۈزۈلىدۇ . ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقى ، جەنۇبى ، غەربىي شىمالىدا ئۆچ پوچتىخانا قۇرۇلىدۇ .

5) ئىسسىقلىق بىلەن تەمىنلەش قۇرۇلۇشىنى پىلانلاش　يېقىنقى مەزگىل— 2005 - يىلى ناھىيە بازىرىدىكى قۇرۇلۇشلارنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 1 مىليون كۋادرات مېتىرغا يېتىدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىسسىتىلىدىغان كۆلەم 600 مىڭ كۋادرات مېتىر ، ئىسسىتىش يۈكى 45 مېگاۋات ؛ يىراق مەزگىل — 2020 - يىلى ناھىيە بازىرىدىكى قۇرۇلۇشلارنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى تەخمىنەن 2 مىليون 300 مىڭ كۋادرات مېتىرغا يېتىدۇ ، بۇنىڭ ئىچىدە ئولتۇراق ئۆي بىناسىنىڭ كۆلىمى 1 مىليون 500 مىڭ كۋادرات مېتىر ، جامائەت قۇرۇلۇشلىرىنىڭ كۆلىمى 500 مىڭ كۋادرات مېتىر ، سانائەت ئىمارەتلىرىنىڭ كۆلىمى 150 مىڭ كۋادرات مېتىر ، ئامبارلارنىڭ كۆلىمى 50 مىڭ كۋادرات مېتىر . ئىسسىتىلىدىغان ئومۇمىي كۆلەم تەخمىنەن 1 مىليون 960 مىڭ كۋادرات مېتىرغا ، ئومۇمىي ئىسسىتىش يۈكى 147 مېگاۋاتقا يېتىدۇ . ناھىيە بازىرىنى ئىسسىتىشتا يېقىنقى مەزگىلدە رايونلار بويىچە مەركەزلىك ئىسسىتىش ئۈسۈلى قوللىنىلىپ ، تۆت جايدىكى كۆلىمى چوڭراق بولغان رايون خاراكتېرلىك پارقازان ئۆيى ساقلاپ قېلىنىدۇ ھەمدە كېڭەيتىلىدۇ . يىراق مەزگىلدە رايونلار بويىچە مەركەزلىك ئىسسىتىش ئۈسۈلى قوللىنىلىپ ، ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقى ، جەنۇبى ۋە شىمالىدا كۆلىمى چوڭراق مەركەزلەشتۈرۈپ ئىسسىتىش پونكىتىدىن ئۆچى قۇرۇلىدۇ . ئەسلىدىكى تۆت ئىسسىتىش پونكىتى تەدرىجىي تاقىلىدۇ ياكى زاپاس ئىسسىتىش پونكىتى قىلىنىدۇ .

6) يېقىلغۇ گاز قۇرۇلۇشى ئومۇمىي پىلانى　يېقىنقى مەزگىلدە سۇيۇقلاندۇرۇلغان نېفت گازىنى ئاساسلىق يېقىلغۇ گاز مەنبەسى قىلىنىدۇ ، يىراق مەزگىلدە «غەربىنىڭ گازىنى شەرقە يەتكۈزۈش» قۇرۇلۇشىدىن پايدىلىنىپ تەبىئىي گازنى ناھىيە بازىرىنىڭ يېقىلغۇ گاز مەنبەسى قىلىشنى ئويلىشىپ كۆرۈشكە بولىدۇ .

يېقىنقى مەزگىل — 2005 - يىلىدا ناھىيە بازىرىدا سۇيۇقلاندۇرۇلغان نېفت گازىنىڭ

ئومۇملىشىش نىسبىتى % 60كە ، ئىشلىتىلىدىغان گازنىڭ يىللىق ئومۇمىي مىقدارى 1200 تونىنغا يەتكۈزۈلىدۇ ؛ يىراق مەزگىل — 2020 ـ يىلىدا ناهىيە بازىرىدا سۈيۇقلاندۇرۇلغان نېفىت گازىنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى % 100كە ، يىللىق گاز ئىشلىتىش مىقدارى 3500 تونىنغا ياكى يىللىق تەبىئىي گاز ئىشلىتىش مىقدارى 6 مىليون كۇب مېتىرغا يەتكۈزىلىدۇ .

«دابىي 1 ـ نومۇر »لۇق تەبىئىي گازلىقنىڭ زاپاس مىقدارى تەخمىنەن 10 مىليارد كۇب مېتىر بولۇپ ، «غەربنىڭ گازىنى شەرققە يەتكۈزۈش »تىكى گاز مەنبەسىنىڭ بىرى قىلىنىدۇ ، ئۇنىڭ تەبىئىي گاز يەتكۈزۈش تۇرۇبىسى ناهىيە بازىرىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىن ئۆتىدۇ ، پىلان بويىچە ناهىيە بازىرىنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىدە تەبىئىي گاز ئىشىك پونكىتى ۋە ساقلاش ـ تەقسىملەش پونكىتىدىن بىرى قۇرۇلىدۇ ، يۇقىرى بېسىملىق گاز يەتكۈزۈش تۇرۇبىسىدىكى گازنىڭ بېسىمى تەڭشەلگەندىن كېيىن ، ئوتتۇرا بېسىملىق گاز تۇرۇبىسى ئارقىلىق ناهىيە بازىرىغا يەتكۈزۈلىدۇ .

7) كەلكۇندىن مۇداپىئە كۆرۈش — يەر تەۋرەشكە تاقابىل تۇرۇش قۇرۇلۇشىنى پىلانلاش ناهىيە بازىرى ئىككى دەريانىڭ كەلكۇن تەھدىتىگە ئۇچرايدۇ ، شۇڭا ناهىيە بازىرىنىڭ شىمالىي ، جەنۇبىي تەرەپلىرى ۋە ناهىيە بازىرىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان دەريا بۆلىكىدە مۇداپىئە رايونى تەسىس قىلىنىدۇ . ناهىيە بازىرىنىڭ دەرىجىسى 4 ـ دەرىجە بولىدۇ ، كەلكۇندىن مۇداپىئە كۆرۈشتە 50 يىلدا بىر قېتىم كەلكۇن كېلىش ئېھتىمال قىلىنىدۇ .

تەلۈچۈك دەريا سىنىڭ بازار رايونى بۆلىكى ئوڭشىلىدۇ ، دەريا قىرغىقىدا ئۇچ مېتىر ئېگىزلىكتە كەلكۇن توسمىسى ياسىلىدۇ ھەمدە كەلكۇندىن مۇداپىئە كۆرۈش توسمىسىغا بىرلەشتۈرۈپ ساھىل يولى ۋە ئىھاتە ئورمىنى بەرپا قىلىنىدۇ .

قاپسىلاڭ دەريا سىنىڭ ئىككى قىرغىقىدا كەلكۇندىن مۇداپىئە كۆرۈش توسمىسى ياسىلىپ ، كەلكۇن ئاپىتى ۋە سۇ ـ تۇپراقنىڭ ئېقىپ كېتىشى توڭگىتىلىدۇ .

ناهىيە بازىرىدىكى كۆۋرۈكلەر 100 يىلدا بىر كېلىدىغان كەلكۇندىن مۇداپىئە كۆرۈش ئېھتىمالىغا بويىچە ياسىلىدۇ .

باي ناهىيىسى بازىرى يەتتە بال يەر تەۋرەش رايونىغا جايلاشقان بولۇپ ، ناهىيە بازىرىدىكى ئىمارەتلەر يەتتە بال ، ھاياتلىق ئىمارەتلىرى سەككىز بال يەر تەۋرەشكە بەرداشلىق بېرەلەيدىغان قىلىپ سېلىنىدۇ .

8) ئوت مۇداپىئە سىستېمىسى قۇرۇلۇشى پىلانى ناهىيە بازىرىنىڭ شەرقىي جەنۇبىي تەرىپىدە كۆلىمى تۆت گېكتار ، مۇلازىمەت رادىئوسى ئۈچ ئىلومېتىر كېلىدىغان 3 ـ دەرىجىلىك ئوت مۇداپىئە پونكىتىدىن بىرى قۇرۇلىدۇ ، بۇ پونكىتقا ئۈچ ئوت ئۆچۈرۈش ئاپتومو-بىلى سەپلەپ بېرىلىدۇ . شەھەر مەمۇرىيىتى مۇئەسسەسلىرى ۋە ئۆي سىرتى ئوت مۇداپىئە جۇمىكى مۇۋاپىق پىلانلاپ ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ ، ناهىيە بازىرىدا ئوت ئۆچۈرۈش ماشىنىسى يولى مۇۋاپىق پىلانلىنىپ ياسىلىدۇ ۋە ئۆزگەرتىلىدۇ ، ناهىيە بازىردا بىرقەدەر ئىلغار بولغان سىملىق ، سىمسىز ئوت ئاپىتى تېرۆوگا سىستېمىسى ۋە ئوت موداپىئە ئالاقە ـ قوماندانلىق سىستېمىسى پىلانلىنىدۇ ۋە قۇرۇلىدۇ .

9) مۇھىت تازىلىقى مۇئەسسەسلىرىنى پىلانلاش ناهىيە بازىرىنىڭ ئاۋات جايلىرىدا ھەر 300 ~ 500 مېتىردا بىردىن ئاممىۋى ھاجەتخانا سېلىنىدۇ ، ئولتۇراق مەھەللىلەر ، چوڭ سودا بازىرى ، ماگىزىن ، جامائەت كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرىدا ئۆلچەملىك تەلەپ بويىچە ئاممىۋى ھاجەتخانا سېلىنىدۇ ، يېڭى سېلىنغان ئاممىۋى ھاجەتخانىلار مۇھىت تازىلىقى تەلەپىي

يۇيدىچە 1 - ، 2 - دەرىجىلىك ئۆلچەمگە يەتكۈزۈلىدۇ ، سانائەت ئامبىرى قاتارلىق مەركەزلىك جايلاردا مۇۋاپىق يوسۇندا ھاجەتخانا سېلىشقا بولىدۇ .

ناھىيە بازارلىرىنى تازىلاشتا يېقىن مەزگىلدە يەنىلا ئادەم كۈچى بىلەن تازىلاش ئاساس قىلىنىدۇ ، يىراق مەزگىلدە تەدرىجىي ھالدا ماشىنىلاشقان تازىلاش سەۋىيىسى ئۆستۈرۈلىدۇ ، تۇرمۇش ئەخلەتلىرى خالتىغا قاچىلىنىپ يىغىپ بىرتەرەپ قىلىنىدۇ ؛ سانائەت ئەخلىتى ۋە دوختۇرخانا ئەخلىتى زىيانسىزلاشتۇرۇپ بىرتەرەپ قىلىنغاندىن كېيىن توشۇلىدۇ ؛ بىناكارلىق ئەخلىتى تۈرگە ئايرىپ بىرتەرەپ قىلىنىدۇ ھەمدە كۆرسىتىلگەن جايغا كۆمىلىدۇ .

ناھىيە بازىرىنىڭ ئۇچ كىرىش ئېغىزىغا ناھىيە بازىرىغا كىرىدىغان ئاپتوموبىللارنى يۇيۇش پونكىتى قۇرۇلىدۇ .

سۇ چېچىش ماشىنىسى ، گەندە ماشىنىسى ، ئەخلەت توشۇش ماشىنىسى ، سۈپۈرۈش ماشىنىسى قاتارلىق مۇھىت تازىلىقى ماشىنىلىرى كۆپەيتىلىدۇ .

10) مۇھىت ئاسراشنى پىلانلاش　ناھىيە بازىرىنىڭ سانائەت كېرەكسىز سۇيىنى بىرتەرەپ قىلىش نىسبىتى % 95تىن كۆپرەككە ، تۇرمۇش يۇندىلىرىنى بىرتەرەپ قىلىش نىسبىتى % 90تىن كۆپرەككە ، يېقىلغۇ گازىنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى % 80كە ، مەركەزلىك ئىسسىتىش-نىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى % 85كە ، پارقازان چاڭ - توزانلىرىنىڭ يوقىتىلىش نىسبىتى % 100كە ، سانائەت كېرەكسىز قاتتىق جىسىملىرىدىن ئۇنۇملۇق ساقلاش نىسبىتى % 90كە ، تۇرمۇش ئەخلەتلىرىنىڭ توشۇلۇش نىسبىتى % 100كە ، كۆكەرتىلىش نىسبىتى % 35كە يەتكۈزۈلىدۇ .

قۇرۇلۇش تۇرلىرىدە مۇھىت باشقۇرۇش كۈچەيتىلىپ ، يېڭى بۇلغاش مەنبەلىرىنىڭ پەيدا بولۇشى قاتتىق تىزگىنلىنىدۇ ، ھازىرقى بۇلغاش مەنبەلىرى چەكلىك مۇددەت ئىچىدە تۈزىتىلىدۇ . بۇلەكلەر بويىچە مەركەزلىك ئىسسىتىش يولغا قويۇلىدۇ ، ماشىنىلارغا قوغۇشۇنسىز بېنزىن ئىشلىتىش ئومۇملاشتۇرۇلىدۇ . ناھىيە بازىرىنىڭ كۆكۈلمەيدان كۆلىمى كېڭەيتىلىپ ، يېشىللىق بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى ئۆستۈرۈلىدۇ . ناھىيە بازىرى ئايلانما يولى قۇرۇلۇشى تېزلىتىلىدۇ ، قاتناش باشقۇرۇش كۈچەيتىلىپ ، قاتناشتىن كېلىپ چىقىدىغان شاۋقۇن تىزگىنلىنىدۇ . بىناكارلىق قۇرۇلۇشى قىلىشتا مۇھىت باشقۇرۇش كۈچەيتىلىپ ، مەشغۇلات ۋاقتىغا چەك قويۇلىدۇ . سۇ مەنبەسى ۋە سۇ مەيدانىنى قوغداش كۈچەيتىلىپ ، يەر ئاستى سۇيىنىڭ بۇلغانماسلىقىغا كاپالەتلىك قىلىنىدۇ . ئەخلەت بىرتەرەپ قىلىش مەيدانى ۋە پاسكىنا سۇلارنى بىر تەرەپ قىلىش زاۋۇتىنىڭ مۇئەسسەسە قۇرۇلۇشى كۈچەيتىلىدۇ . تەلۈچۈك دەريالىرىنىڭ ئىككى قىرغىقىنىڭ ئېكولوگىيىلىك مۇھىتىنى قوغداش ۋە قۇرۇش كۈچەيتىلىدۇ . ناھىيە بازىرىنىڭ بازار مەۋرىيىتى ئۈل مۇئەسسەسە قۇرۇلۇشى كۈچەيتىلىدۇ ، ناھىيە بازىرىنىڭ يۇندا چىقىرىۋېتىش تۇرۇبا توري سىستېمىسى مۇكەممەللەشتۈرۈلۈپ ، سۇ سىڭدۈرۈش ئازگىلى ، گەندە كۆلچىكى قاتارلىقلارنىڭ يەر ئاستى سۇيىنى بۇلغىشى ئازايتىلىدۇ .

6 . ناھىيە بازىرىنىڭ ئەتراپىدىكى رايونلارنى پىلانلاش

بازار ئەتراپى رايونى شەرقتە كانچى يېزىسىغا ، جەنۇبتا مىچىڭ يېزىسىغا ، غەربتە كۆمۈر بازىرىغا ، شىمالدا بۇلۇڭ يېزىسىغا بارىدۇ ، دائىرىسى 100 كۋادرات كىلومېتىرغا يېتىدۇ ، بۇ دائىرىدە قوشۇمچە يېمەكلىكلەر بىلەن تەمىنلەش بازىسى قۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ . پىلان بويىچە كانچى يېزىسى بىلەن بۇلۇڭ يېزىسىدا ئىككى كۆكتات بازىسى قۇرۇلىدۇ ،

چولۇق لاپاسلىق كۆكتاتچىلىق قۇرۇلۇشى پائال تەرەققىي قىلدۇرۇلىدۇ ، قىشتا كۆكتاتلارنى يېڭى پېتى ساقلاش ئامبىرى قۇرۇلىدۇ .

پىلان بويىچە باي بازىرىنىڭ كۆكتاتچىلىق كەنتى تۆخۈم ۋە چوشقا گۆشى بازىسى قىلىنىدۇ ، كانچى ۋە بۇلۇڭ يېزىلىرىدا كالا ، قوي گۆشى بازىسى قۇرۇلىدۇ ، مىچىغ يېزىسىدىكى سېمېنتال كالىسى بېقىش بويىچە ئۇلگە كۆرسىتىش رايونى ناهىيە بازىرىنى سۈت بىلەن تەمىنلەش بازىسىغا ئايلاندۇرۇلىدۇ .

مىچىغ يېزىسىنىڭ بېلىقچىلىق مەيدانى كېڭەيتىلىپ ، ناهىيە بازىرىنىڭ سۇ مەھسۇلاتلىرى بازىسىغا ئايلاندۇرۇلىدۇ .

مىچىغ يېزىسى ۋە كانچى يېزىلىرىدا قوغۇن ، تاۋۇز بازىسى قۇرۇلىدۇ .

پىلان مەزگىلى ئىچىدە بازار ئەتراپى رايونىدىكى يېزا - بازار كارخانىلىرى مەركەزلىك هالدا ناهىيە بازىرىنىڭ سانائەت رايونىغا كۆچۈرۇلىدۇ ، كەنت كارخانىلىرى مەۋرىي كەنتلەر بىرلىك قىلىنىپ شۇ جاينىڭ ئۆزىدە تەرەققىي قىلدۇرۇلىدۇ .

بازار ئەتراپى رايونىدىكى مەھەللىلەر بىر تەرەپتىن ئۆزگەرتىلىدۇ ۋە كېڭەيتىپ قۇرۇلىدۇ ، يەنە بىر تەرەپتىن ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلىشى ۋە قاتناش شارائىتىغا ئاساسەن بازار ئەتراپى رايونىغا يېڭى مەھەللىلەر قۇرۇلىدۇ ، چېگرا تاشيولى بويىدىكى مەھەللىلەر ئالدى بىلەن تەرەققىي قىلدۇرۇلىدۇ .

§ 3 . بىناكارلىق ساهەسى ۋە قۇرۇلۇش قىلىشنى باشقۇرۇش

1 . بىناكارلىق ساهەسىنى باشقۇرۇش

1998 - يىلىنىڭ بېشىدا ناهىيە بويىچە قۇرۇلۇش قىلىش كارخانىلىرىنىڭ سالاهىيىتى يىللىق تەكشۈرۈلدى ، يىللىق تەكشۈرۈشكە دەرىجىلىك كارخانىدىن ئۆچى ، دەرىجىسىز كارخانىدىن يەتتىسى قاتناشتى ، دەرىجىلىك كارخانىلارنىڭ سالاهىيىتى ۋىلايەتنىڭ تەكشۈرۈشىدە ئاساسىي جەهەتتىن لايىقەتلىك بولدى .

يېزىلاردىكى قۇرۇلۇش بازىرىدا ساقلىنىۋاتقان مەسىلىلەر كۆزدە تۇتۇلۇپ ، بىناكارلىق قۇرۇلۇشى بويىچە قانون ئىجراسى تەپتىشلىكى گۇرۇپپىسى ۋە قۇرۇلۇشقا خېرىدار چاقىرىش گۇرۇپپىسىنىڭ خىزمەت سالمىقى كۆچەيتىلدى ، يېزىلاردا 50 مىڭ يۈەنلىكتىن ئاشىدىغان قۇرۇلۇشلارنى تۇر قىلىپ تۇرغۇزۇشقا مەلۇم قىلىش تۇزۇمى يولغا قويۇلدى ، قۇرۇلۇش قىلغۇچى ئورۇنلاردىن بىناكارلىق بويىچە سالاهىيەت دەرىجىسى ئىجازەتنامىسى ئېلىش تەلەپ قىلىندى ، قۇرۇلۇش قىلغۇچى ئورۇن مەسئۇلىدا ئىش ئورنى گۇۋاهنامىسى ، ئۇنۇڭ گۇۋاهنامىسى ، ئوقۇش پۈتتۈرۈش دىپلومى بولۇش تەلەپ قىلىندى ، بۇلار بولمىسا قۇرۇلۇشقا خېرىدار چىقىشقا قاتنىشىشقا رۇخسەت قىلىنمىدى . «ئا» تەرەپ بىلەن «ب» تەرەپ قۇرۇلۇش توختىمى ئىمزالىغاندىن كېيىن ، توختامنى سودا - سانائەت ئىدارىسىگە تەكشۈرتۈش ، قۇرۇلۇش مەيدانىغا ئېنىق بەلگە ئورنىتىش هەمدە مەشغۇلات تەرتىپى بويىچە مەدەنىي مەشغۇلات قىلىش تەلەپ قىلىندى . دائىملىق تەكشۈرۈش ئىزچىللاشتۇرۇلدى هەمدە هەرقايسى يېزىلاردا پاش قىلىش نۇقتىسى قۇرۇلۇپ ، خالىس نازارەتچىلەر تەكلىپ قىلىنىپ ، قانۇنغا خىلاپ قىلمىشلارغا قاتتىق زەربە بېرىلدى . 1998 - يىلى تەستىقلاتماي ئۆز ئالدىغا هۆددىگە ئېلىنغان بەش قۇرۇلۇش ئېنىقلاپ چىقىلدى .

1999 - يىلى قۇرۇلۇش كارخانىلىرىنىڭ سالاھىيىتى يېللىق تەكشۈرۈلدى ، يېللىق تەكشۈرۈشكە دەرىجىلىك كارخانىدىن ئۈچى ، دەرىجىسىز كارخانىدىن بەشى قاتناشتى . ۋىلايەتنىڭ تەكشۈرۈشىدە دەرىجىلىك كارخانىلارنىڭ سالاھىيىتى ئاساسىي جەھەتتىن لايىقەتلىك بولدى .

2000 - يىلى ھەددىدىن زىيادە تەرتىپسىز رىقابەتنى تۈگىتىش ئۈچۈن ، ئەسلىدىكى ئۈچ بىناكارلىق كارخانىسى ئىككىگە قىسقارتىلدى . «ئاپتونوم رايونىنىڭ بىناكارلىق بازارلىرىنى باشقۇرۇش نىزامى»غا ئاساسەن ، قۇرۇلۇش تۈرلىرىدە قانون ئىجراسىنى تەپتىش قىلىش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، بۇ گۇرۇپپا 5 - ئايدا بىر قېتىم قانون ئىجراسىنى تەپتىش قىلىش پائالىيىتى ئۈيۇشتۇردى ، پائالىيەتتە تېرەك كانچىلىق رايونىدا قۇرۇلۇۋاتقان تۈرلەر نۇقتىلىق تەكشۈرۈلۈپ ، ئىنتىزامغا خىلاپ قۇرۇلۇشتىن بىرى ئېنىقلاپ چىقىلدى . بۇ گۇرۇپپا يەنە ناھىيىلىك پىلان كومىتېتىغا ھەمكارلىشىپ خېرىدار چاقىرىش - خېرىدار چىقىش خىزمىتىنى تەپتىش قىلىش ، باشقۇرۇشقا قاتناشتى . ناھىيە بويىچە بىر يىلدا قۇرۇلۇش قىلىنىدىغان تۈردىن 26سىنىڭ خېرىدار چاقىرىش - خېرىدار چىقىش تەرتىپى ئىجرا بولدى ، خېرىدار چىقىش كۆلىمى 36 مىڭ 759 كۋادرات مېتىرغا ، سېلىنغان ئومۇمىي مەيدان 33 مىليون 270 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، خېرىدار چاقىرىلىدىغان قۇرۇلۇشنىڭ 100 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . قۇرۇلۇشنى مەلۇم قىلىش تۈزۈمى قاتتىق ئىجرا قىلىندى ، مەلۇم قىلىنمىغان قۇرۇلۇشلارنىڭ خېرىدار چاقىرىش ۋە قۇرۇلۇش باشلاش رەسمىيىتى بېجىرىلمىدى . قۇرۇلۇش ئىجازەتنامىسىنى باشقۇرۇش كۇچەيتىلىپ ، قۇرۇلۇش ئەترەتلىرىنىڭ سالاھىيىتى ۋە قۇرۇلۇش قىلىنىدىغان قۇرۇلۇش تۈرلىرىدىكى تۈر دېرېكتورلىرىنىڭ سالاھىيىتى قاتتىق تەكشۈرۈلۈپ ، تۈر دېرېكتورلىرىنىڭ ئورنى گىرەلىشىپ كېتىش ، ھەممىلا ئورۇننى يۆلەنچۈك قىلىۋېلىش ۋە باشقۇرۇشقا بوي سۇنماسلىقتەك بەلگىلىمىگە خىلاپ قىلمىشلىرى ئۇنۇملۇك تىزگىنلەندى . بىر يىلدا قۇرۇلۇش قىلىش ئىجازەتنامىسىدىن 16سى تەكشۈرۈپ بېجىرىلدى . باشقا ئۆلكىلەردىن بايغا ئىشلىگىلى كەلگەن مەدىكارلارنى باشقۇرۇش كۇچەيتىلدى ، قۇرۇلۇش قىلغۇچى كارخانىلار ئىشلىتىدىغان باشقا ئۆلكە مەدىكارلىرىنىڭ سانى قاتتىق تىزگىنلەندى ، «باشقا ئۆلكىلەردىن كەلگەن مەدىكارلارنى باشقۇرۇشتا ۋاقىتلىق يولغا قويۇلىدىغان بەلگىلىمە»گە ئاساسەن مەدىكارلار كىنىشكىسىدىن 285ى تەكشۈرۈپ تارقىتىلدى . بىر يىلدا 50 نەچچە ئىشچى - خىزمەتچى ، 45 قۇرۇلۇش قىلىشنى باشقۇرغۇچى تەربىيىلەندى ، 10 كىشى ئاپتونوم رايون ۋە ۋىلايەت ئۆتكۈزگەن قۇرۇلۇش ساھەسىدىكى قانۇن ئىجرا قىلغۇچىلىرىنى تەربىيىلەش كۇرسىغا قاتناشتى .

2 . قۇرۇلۇش قىلىشنى باشقۇرۇش

1998 - يىلى قۇرۇلۇش سۇپىتى نازارەتچىلىرىنىڭ قۇرۇلۇش سۇپىتىنى نازارەت قىلىش بويىچە نىشانلىق مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلدى ، سۇپەت باشقۇرۇش شەخسىنىڭ ئىقتىسادىي مەنپەئىتىگە چېتىلىپ ، ھەر پەسلىدە بىر قېتىم باھالاش ئېلىپ بېرىلىپ ، خىزمەت ئەھۋالىغا قاراپ ياخشىلار مۇكاپاتلىنىپ ، ناچارلار جازالاندى . قۇرۇلۇشنى ھەر ئايدا بىرلىشىپ تەكشۈرۈش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى ، بىرلەشمە تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى تەشكىللىنىپ قۇرۇلۇش سۇپىتى ئادىل ، ئوبيېكتىپ باھالاندى ، سۇپىتى ياخشى دەپ ئېتىراپ قىلىنغان قۇرۇلۇش تۈرلىرى ئومۇملاشتۇرۇلدى ، لايىقەتسىز قۇرۇلۇشلار توختىتىپ تەرتىپكە سېلىندى ، بۇلار پۈتكەن قۇرۇلۇشلارنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشنىڭ ماتېرىيالى ۋە ئاساسى قىلىندى . شۇ يىلى 55 قۇرۇلۇشقا نازارەتچىلىك قىلىندى ، كۆلىمى 54 مىڭ 840 كۋادرات مېتىرغا يەتتى ، ئالتە قۇرۇلۇش يىل ھالقىدى .

ناهيه بازىرىدا سېلىنغان 13 بىنا پۈتكەندىن كېيىن ، تۆتى ئەلا قۇرۇلۇش بولۇپ باھالاندى ، ئەلا بولۇش نىسبىتى % 30كە ، لاياقەتلىك بولۇش نىسبىتى % 100كە يەتتى .

1999 ـ يىلى «بىناكارلىق قۇرۇلۇشى قىلىشنىڭ تولۇقلىما مەشغۇلات قائىدىسىگە دائىر قوشۇمچە بەلگىلىمە» ئېلان قىلىندى ، قۇرۇلۇشلارنى لايىھەلەش ، قۇرۇلۇش قىلىش ۋە قۇرۇلۇش سۈپىتىگە ئاخىرغىچە مەسئۇل بولۇش تۈزۈمى تۈزۈپ چىقىلدى ، قۇرۇلۇش سۈپىتىنى بىر ئاۋاز بىلەن ئېنىقار قىلىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى ، شۇ يىلىدىن باشلاپ ناھيە بويىچە پۈتكەن قۇرۇلۇشـ لارنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشتا قايتا تەكشۈرۈش تۈزۈمىنى يولغا قويۇش قارار قىلىندى . بىر يىلدا نازارەت قىلىنغان قۇرۇلۇش 31گە ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 44 مىڭ 435.83 كۋادرات مېتىرغا يەتتى . پۈتكەن قۇرۇلۇش 16 بولۇپ ، لاياقەتلىك بولۇش نىسبىتى % 100كە يەتتى . ئەلا قۇرۇـ لۇشتىن ئۈچى ۋىلايەتلىك سۈپەت تەكشۈرۈش پونكىتىنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتتى .

2000 ـ يىلى قۇرۇلۇش سۈپىتىنى بىرلىشىپ تەكشۈرۈش تۈزۈمى ۋە قۇرۇلۇش پۈتكەندىن كېيىن قايتا تەكشۈرۈش تۈزۈمى ئىزچىل داۋاملاشتۇرۇلدى ۋە چىڭ تۇرۇلدى . بىر يىلدا نازارەت قىلىنغان قۇرۇلۇش 16گە ، نازارەت قىلىنغان كۆلەم 36 مىڭ 300 كۋادرات مېتىرغا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە يېزا ماۋارىپ قۇرۇلۇشىنىڭ كۆلىمى 3340 كۋادرات مېتىر ، تۆت قۇرۇلۇش پۈتۈپ ، لاياقەتلىك بولۇش نىسبىتى % 100كە يەتتى . قۇرۇلۇش مەيدانلىرىنى باشقۇرۇش كۈچەيـ تىلدى ، قۇرۇلۇش قىلغۇچى ئورۇنلاردىن قۇرۇلۇش باشلاشتىن ئىلگىرى قۇرۇلۇش مەيدانىنىڭ تەكشىلىك خەرىتىسىنى ناھىيىلىك سۈپەت تەكشۈرۈش پونكىتىنىڭ تەكشۈرۈشىگە يوللاش تەلەپ قىلىندى ، مەدەنىي قۇرۇلۇش مەيدانى تەلىپىگە يەتمىگەن قۇرۇلۇشتا ئىش باشلاشقا يول قويۇلمـ دى . ناھيە بويىچە بىخەتەرلىك مۇئەسسەسلىرىگە جەمئىي 450 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىندى ، بىر يىلدا ناھيە بويىچە بىر قېتىملىق بىناكارلىق ئىشلەپچىقىرىش ھادىسىسى سادىر بولمىدى .

§ 4 . ئۆي ـ زېمىن باشقۇرۇش

1 . ئۆي ـ زېمىننى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش

1983 ـ يىلى 7 ـ ئايدىن 1985 ـ يىلى 10 ـ ئايغىچە ئۆي ـ زېمىن تۇنجى قېتىم ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈلۈپ ، ناھيىدىكى ھۆكۈمەت ئۆي مۈلكى ۋە خۇسۇسىي ئۆي مۈلۈك ئېنىقلاندى . ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش تۈرلىرى نەق مەيداندا ئۆلچەش ، جەدۋەل تۈزۈش ، باھالاـ ش ، ھېسابلاش ، چېرتىيوژ سىزىش ، ئارخىپ تۈرغۇزۇش قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالدى .

2 . ئۆي ـ زېمىن باشقۇرۇش

1985 ـ يىلىدىن باشلاپ يېڭىدىن سېلىنغان ئۆيلەرنى تىزىملاش ، سېلىشتۇرۇش ، ئورۇننىڭ جايلىشىش تەكشىلىك خەرىتىسىنى سىزىش ، ئۆيلەرنىڭ كۆلىمى ، قۇرۇلمىسى ، پۈتۈش باھاسى قاتارلىق ئاساسلىق پارامېتىرلارنى تىزىملاش يولغا قويۇلدى .

1989 ـ يىلى ناھيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ھۆكۈمەت ئۆيلىرى ۋە خۇسۇسىي ئۆيلەرنىڭ ئۆي مۈلۈك ھوقۇقى گۇۋاھنامىسىنى تارقاتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ھۆكۈمەت ئۆيى گۇۋاھنامىسى 1681 ، خۇسۇسىي ئۆي گۇۋاھنامىسى 1467 بولۇپ ، كۆلىمى 749 مىڭ 808 كۋادرات مېتىر بولدى ، گۇۋاھنامە تارقىتىلىش نىسبىتى % 99كە يەتتى .

1993 - يىلى ھۆكۈمەت ئۆيى گۇۋاھنامىسىدىن 26سى ، خۇسۇسىي ئۆي گۇۋاھنامىسىدىن 107سى تارقىتىلدى . گۇۋاھنامە تارقىتىلغان ئۆيلەرنىڭ كۆلىمى 15 مىڭ 380 كۋادرات مېتىرغا يەتتى .

1990 ~ 2000 - يىلىغىچە ھۆكۈمەت ، خۇسۇسىي ئۆيلەر تىزىملىنىپ 4199 گۇۋاھنامە تارقىتىلدى ، گۇۋاھنامە تارقىتىلغان ئۆيلەرنىڭ كۆلىمى 225 مىڭ كۋادرات مېتىرغا يەتتى .

3 . ئۆي - زېمىن سودىسى

1990 - يىلىدىن باشلاپ خۇسۇسىي ئۆيلەرنى باھاغا سوندۇرۇپ ئوتتۇنۇپ بېرىشكە رۇخسەت قىلىندى . شۇ يىلى قىلىنغان ئۆي - زېمىن سودىسى 60قا ، سودىلىشىلغان ئۆي كۆلىمى 3790 كۋادرات مېتىرغا ، سوممىسى 25 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

1991 ~ 1993 - يىلىغىچە قىلىنغان ئۆي - زېمىن سودىسى 35كە ، سودىلىشىلغان ئۆي كۆلىمى 2712 كۋادرات مېتىرغا ، ئومۇمىي سوممىسى 500 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

1994 ~ 2000 - يىلىغىچە پۈتكەن ئۆي - زېمىن سودىسى 2073كە ، سودىلىشىلغان ئۆيلەرنىڭ ئومۇمىي كۆلىمى 172 مىڭ كۋادرات مېتىرغا ، ئومۇمىي سوممىسى 47 مىليون 313 مىڭ 400 يۈەنگە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆي ئىسلاھاتىغا قاتناشتۇرۇلغان ئۆيلەرنىڭ پۈتكەن سودىسى 1941 ، سودىلىشىلغان ئۆيلەرنىڭ كۆلىمى 160 مىڭ 800 كۋادرات مېتىر ، ئومۇمىي سوممىسى 44 مىليون 153 مىڭ 400 يۈەن بولدى .

4 . يەر باشقۇرۇش

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن بازار ، يېزىلارنىڭ يەر ھوقۇقى دۆلەت ئىلكىگە ئوتكۈزۈۋېلىنىدى ، ناھىيە بازىرىدا يەر ئىشلىتىشكە توغرا كەلسە ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇش بۆلۈمى (كېيىنچە ناھىيىلىك يەر باشقۇرۇش ئىدارىسى)گە تەستىقلىتىلىدىغان بولدى . يېزىلاردا يەرلەر كوللېكتىپ ئىگدارلىقىدا بولۇپ ، يەر ئىشلىتىشنى ئاساسىي قاتلام خەلق ھۆكۈمىتى ياكى كەنت كومىتېتى تەستىقلايدىغان بولدى ، دېھقانلار ئۆي سالماقچى ، باغ بەرپا قىلماقچى بولسا كېرەكلىك يەرنى كەنت كومىتېتى ئاپتونوم رايونىنىڭ بىر تۇتاش ئۆلچىمى بويىچە ئايرىپ بەردى .

1) يەر ئىشلىتىشنى تەكشۈرۈپ تەستىقلاش　1986 - يىلى يەر باشقۇرۇش ئاپپاراتى قۇرۇلدى . يەر تەستىقلاشتا «بىر قەلەم بىلەنلا تەستىقلاش»تا چىڭ تۇرۇلۇپ ، تۇرلۇك قۇرلۇشلارغا كېرەكلىك يەرلەر تىزگىنلىنىپ ، تېرىلغۇ يەرلەر ئازىيىپ كېتىشىنىڭ ئالدى ئېلىندى .

1993 - يىلى دۆلەت ، كوللېكتىپ ، خۇسۇسىيلارنىڭ (ئوچ تۇرلۇك قۇرۇلۇش)قا يەر ئىشلىتىش ئىلتىماسى 605 بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەتنىڭ 20 ، كوللېكتىپنىڭ 15 ، شەخسلەر-نىڭ 450 ، تەكشۈرۈپ تەستىقلانغان دۆلەت قۇرۇلۇش يېرى 11 ، كوللېكتىپ قۇرۇلۇش يېرى 11 ، شەخسلەر قۇرۇلۇش يېرى 321 بولدى ، 25 ئائىلىنىڭ ئولتۇراق ئۆي يېرىنى باشقا نوپۇسقا ئوزگەرتىش رەسمىيىتى بېجىرىلدى ، ئورۇنلارنىڭ يېرىنى باشقىلارغا ئوتكۈزۈش رەسمىيىتىدىن ئىككىسى بېجىرىلدى ، ۋاقتىلىق يەر ئىشلىتىش ئىلتىماسىدىن بەشى تەستىقلاندى .

1994 - يىلى قۇرۇلۇشقا ئىشلىتىلگەن يەر 131 پارچە ، 11.4 گېكتار بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە تېرىلغۇ يەر 2.83 گېكتار . ناچار يەرنى ئىشلەتكىلى بولسا ياخشى يەرنى ئىشلەتمەسلىك ،

قاقاس يەرنى ئىشلەتكىلى بولسا تېرىلغۇ يەرنى ئىشلەتمەسلىك پرىنسىپىدا چىلك تۇرۇلدى . شەخسىلەر ئۆي سېلىشقا يەر ئىلتىماس قىلغاندا «بەشنى تەستىقلىماسلىق» (يەنى يەر ئىشلىتىش شەرتىگە توشمىسا تەستىقلىماسلىق ، ھەر خىل باجلارنى تولۇق تاپشۇرمىغان بولسا تەستىقلىماسلىق ، بەلگىلىمىگە ئۇيغۇن كەلمىسە تەستىقلىماسلىق ، ئۆي سېلىش خىراجىتى ئەمەلىيلەشمىگەن بولسا تەستىقلىماسلىق ، يەر ئىشلىتىش پىلانىدىن ئېشىپ كەتكەن بولسا تەستىقلىماسلىق)تا چىلك تۇرۇلدى .

1996 ـ يىلى ۋىلايەت ناھىيىگە ئۇچ تۇرلۇك قۇرۇلۇش يېرى ئۇچۇن 46.7 گېكتارلىق كۆرسەتكۈچ چۈشۈرۈپ بەردى ، بۇنىلك ئىچىدە تېرىلغۇ يەر 17.3 گېكتار . ناھىيە بويىچە بىر يىلدا ئۇچ تۇرلۇك قۇرۇلۇشقا ئىشلىتىلگەن يەر 313 پارچە بولۇپ ، كۆلىمى 9.4 گېكتار بولدى ، بۇنىلك ئىچىدە تېرىلغۇ يەر 2.76 گېكتار . تېجىلىدىغان يەر كۆرسەتكۈچى 37.27 گېكتار بولدى .

1998 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئۇچ تۇرلۇك قۇرۇلۇشقا ئىشلىتىلگەن يەر 326 پارچە ، كۆلىمى 10.73 گېكتار بولدى .

2000 ـ يىلى نېفىتقا كېرەكلىك 21.18 گېكتار يەر ، ئاقسۇ ـ باي تاشيولىنى كېڭەيتىشكە كېرەكلىك 28.93 گېكتار يەر (ۋاقتىلىق ئىشلىتىلىدىغان يەر) ، يۇندا چىقىرىۋېتىش قۇرۇلۇشىنى كېڭەيتىشكە كېرەكلىك 0.95 گېكتار يەر تەستىقلاندى .

2) يەرنى ھەقلىق ئىشلىتىش قۇرۇلۇشقا كېرەكلىك يەر بىلەن تەمىنلەشتە مەمۇرىي جەھەتتىن ئايرىپ بېرىش ۋە ھەقسىز ئىشلىتىش ھەقلىق ئىشلىتىشكە ، يەرنى باھاغا سوندۇرۇشقا ئۆزگەرتىلدى .

1996 ـ يىلى يەرنى ھەقلىق ئىشلىتىشنىلك دائىرىسى تەدرىجىي كېڭەيتىلدى ، دۆلەت ئورگانلىرى ، ھەربىي قىسىملار ، شەھەر ئۇل مۇئەسسەسلىرى ، پاراۋانلىق ئىشلىرىغا ئىشلىتىلىدىغان يەرلەر ۋە دۆلەت نۇقتىلىق يۆلەيدىغان ئېنېرگىيە ، قاتناش ، سۇچىلىق قاتارلىق تۇرلەرگە ئىشلىتىلىدىغان يەرلەردىن باشقا يەرلەرنىلك ھەممىسى ھەقلىق ئىشلىتىش دائىرىسىگە كىرگۈزۈلدى . شۇ يىلى يەرنى ئىجارىگە بېرىش يولى بىلەن كۆمۈر بازىرى تەرەققىي قىلدۇرۇلۇپ ، ناھىيىلىك كۆمۈر شىركىتىگە 13.33 گېكتار يەر ئىجارىگە بېرىلىپ ، 120 مىلك يۇەن ھەق ئېلىندى ؛ باشقا خۇسۇسىي كۆمۈر مەيدانلىرىغا 20 پارچە يەر ئىجارىگە بېرىلىپ ، 100 مىلك يۇەن ئېلىندى ، 40 يەرلىك كوكس خۇمدىنى ئىجارىگە بېرىلىپ ، 150 مىلك يۇەن ھەق ئېلىندى . ئورگانلارنىلك يېزا ئىگىلىك ـ قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرى بازىسى بىر قېتىم ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈپ ئېنىقلاندى ، بۇ قېتىمقى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاشتا ناھىيە بويىچە يېزا ئىگىلىك ـ قوشۇمچە كەسىپ مەھسۇلاتلىرى بازىسىنىلك 23كە ، كۆلىمىنىلك تەخمىنەن 66 گېكتارغا يېتىدىغانلىقى ئېنىقلىنىپ ، 20 مىلك يۇەن ھەق ئېلىندى .

1997 ـ يىلى ناھىيە بازىرىدىكى سۇدا مۇلازىمەت تور ـ نۇقتىسى قاتارلىق ئورۇنلارنىلك ۋاقتىلىق ئىشلىتىۋاتقان يېرى 104 پارچە ، 5.73 گېكتار بولۇپ ، 160 مىلك يۇەن باشقۇرۇش ھەققى ئېلىندى .

«دۆلەت يېرىنى ھەقلىق ئىشلىتىشنىلك ۋاقتىلىق نىزامى»دىكى ئالاقىدار بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن ، ناھىيە بويىچە ئىجارىگە بېرىلگەن ئۆيلەر ئېنىقلاندى ، 2000 ـ يىلى 10 ـ ئايغا قەدەر ئىجارىگە بېرىلگەن ئۆي ۋە ئىشلىتىش ئورنى ئۆزگەرتىلگەن ئۆيلەرنىلك كۆلىمى 32 مىلك كۋادرات مېتىرغا يېتىدىغانلىقى ئېنىقلىنىپ ، 89 مىلك يۇەن ھەق ئېلىندى .

باج ، ئۆي مۇلۈك ، مالىيە ، باھا ، ھۆكۈمەت گوۋاھلىقى قاتارلىق ئورۇنلارغا ماسلىشىش ئارقىلىق يەر ئايرىپ بېرىش ئوسۇلى بويىچە يەر ئىشلىتىش ھوقۇقىغا ئېرىشكەن ئورۇنلارغا قارىتا 2 - دەرىجىلىك بازارلاردا ئوبوروت كەسپى قىلىۋاتقان بولسا ، ئۆتۈنۈپ بېرىش رەسمىيىتىنى تولۇقلاپ بېجىرىش ، توختام ئىمزالاپ ئۆتۈنۈپ بېرىش پۇلى تاپشۇرۇش تەلەپ قىلىنىدى . دۆلەتنىڭ بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن ، دۆلەت يېرىنى ئىشلىتىش ھوقۇقىنى رەسمىگە قويغان ئورۇنلاردىن يەر باشقۇرۇش تارماقلىرىغا بېرىپ تۇرلۇك ھوقۇق گۇۋاھنامىلىرىنى ۋە ئالاقىدار رەسمىيەتلەرنى بېجىرىش تەلەپ قىلىنىدى ، ئاندىن بانكا ئۇلارغا قەرز پۇل بېرىدىغان بولدى . 2000 - يىلى 15 رەسمىيەت بېجىرىلىپ ، 150 مىڭ يۈەن ھەق ئېلىنىدى .

2000 - يىلى قىيىنچىلىقى ئېغىر كارخانىلارغا ئېتىبار بېرىش سىياسىتى يولغا قويۇلۇپ ، يەر ئىجارىگە بېرىش رەسمىيىتىدىن ئالتىسى بېجىرىلدى ، كۆلىمى 61 مىڭ 230 كۋادرات مېتىر بولدى ، 150 مىڭ يۈەن ئۆتۈنۈپ بېرىش ھەققى ئېلىنىدى . ناھىيىدىكى كوكس زاۋۇتلىرىغا قارىتا ئىلگىرى ۋاقىتلىق يەر ئىشلىتىش ئاساسىدىكى باشقۇرۇش ئەندىزىسى يولغا قويۇلغانىدى ، كېيىن بۇ ئەندىزە ئۆزگەرتىلىپ ، ئومۇمىيۈزلۈك ئىجارە تۈزۈمى يولغا قويۇلدى ، بىر نۆۋەتلىك ئىجارە ۋاقتى 10 يىل قىلىنىدى ، ئىجارە رەسمىيىتىدىن 26سى بېجىرىلدى ، كۆلىمى 56 مىڭ كۋادرات مېتىرغا يەتتى ، 132 مىڭ يۈەن ھەق ئېلىنىدى .

3) يەرلەرنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش ، تەرتىپكە سېلىش 1997 - يىلى 7 - ئايدا ، ناھىيە بويىچە يەرلەرنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش ، تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىدىن 16سى قۇرۇلدى ، بۇ گۇرۇپپىدا 119 كىشى بار بولۇپ ، ئۇلار ئىككى گۇرۇپپىغا ئايرىلىپ ، بازار ئەتراپى رايونى ، ئاساسلىق تاشيوللارنىڭ ئىككى تەرىپى ، يېزا - بازار ، كەنت قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىلگەن يەرلەر ۋە يېزىلاردىكى ئۆي ئورۇنلىرىنى ئۇقتۇرۇلۇق تەكشۈرۈپ ئېنىقلىدى .

بىر ئايدىن كۆپرەك تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش ئارقىلىق 1996 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن تارتىپ 1997- يىلى 4 - ئاينىڭ 15 - كۈنىگىچە بولغان ئارلىقتا قۇرۇلۇش قىلىش پىلانلانغان ، ئەمما رەسمىيەتى بېجىرىلمىگەن ، كۆلىمى 9.33 گېكتار كېلىدىغان 91 تۈر توڭلىتىلدى .

1988 - يىلى 1 - ئايدىن 1997 - يىلىغىچە بولغان ئارلىقتىكى بارلىق بوز يەر ئېچىش تۈرلىرى ئېنىقلانىدى ، بوز يەر ئېچىش كۆلىمى چوڭراق بولغان ئورمان يېرى ، ئوتلاقلار ئېنىقلاش- نىڭ مۇھىم نۇقتىسى قىلىنىدى ، تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش ئارقىلىق بوز يەر ئېچىش تۈرىنىڭ 37گە ، كۆلىمىنىڭ 282.2 گېكتارغا يېتىدىغانلىقى مەلۇم بولدى ، بۇنىڭ ئىچىدە رەسمىيىتى بېجىرىلمە- گەن يەر 21 پارچە ، كۆلىمى 25.4 گېكتار بولدى .

4) دۆلەت يېرىنى ئىشلىتىش ھوقۇقىنى مەلۇم قىلىپ تىزىملىتىش يەر باشقۇرۇش تارماقلىرى 1988 - يىلى 2 - ئايدىن 1989 - يىلى 2 - ئايغىچە بولغان ئارلىقتا ناھىيە بازىرىدا دۆلەت يېرىنى ئىشلىتىش ھوقۇقىنى مەلۇم قىلىپ تىزىملىتىش خىزمىتىنى پىلانلىق ، قەدەم - باسقۇچلۇق ھالدا يولغا قويدى . ناھىيە بازىرىدىكى 500 ئائىلىنىڭ 37.39 گېكتار ئۆي يېرى ، 103 ئورۇننىڭ 207.1 گېكتار يېرى مەلۇم قىلىنىپ تىزىملاندى .

5) ئاساسىي ئېتىز - ئېرىقلارنى قوغداش رايونىنى بېكىتىش 1996 - يىلى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت «باي ناھىيىسىنىڭ ئاساسىي ئېتىز - ئېرىقلارنى قوغداش نىزامى»نى تۈزۈپ چىقىپ ، قاتلاممۇ قاتلام مەسئۇلىيەتنامە ئىمزالاپ ، ئاساسىي ئېتىز ئېرىقلارنى قوغداش ئارخىپى تۈرغۇزدى .

1996 ـ يىلى 5 ـ ئايدىن 1997 ـ يىلى 7 ـ ئايغىچە ئاساسىي ئېتىز ـ ئېرىقلارنى قوغداش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلۇپ ، ناھىيىدىكى 73 مىك 580 گېكتار بوز يەر ئىچىدىكى 44 مىك 150 گېكتار بوز يەر قوغدالدى ، بۇنىڭ ئىچىدە 1 ـ دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان ئېتىز 24 مىك 200 گېكتار بولۇپ ، قوغدىلىدىغان يەر كۆلىمىنىڭ 55 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، قوغدىلىش نىسبىتى % 60كە يەتتى . ناھىيە بويىچە ئايرىلغان 150 قوغداش رايونى ، 1090 قوغداش بۆلىكى ، 1145 قوغداش پارچىسى بېكىتىلدى ، باي ناھىيىسىنىڭ ئاساسىي ئېتىز ـ ئېرىقلىرىنى قوغداش تاختىسىدىن 592سى ئورنىتىلدى .

1998 ـ يىلى ۋىلايەت باي ناھىيىسىگە 17 مىك 716 گېكتار ئاساسىي ئېتىز ـ ئېرىقنى قوغداش كۆرسەتكۈچى چۈشۈرگەنىدى ، 7 ـ ئايغا كەلگەندە كۆرسەتكۈچ تولۇق ئورۇندالدى . بۇنىڭغا قەدەر ناھىيە بويىچە ئايرىلغان قوغداش رايونى تېرىلغۇ يەر ئومۇمىي كۆلىمىنىڭ 80 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە 1 ـ دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان ئېتىز 28 مىك 558 گېكتار بولۇپ ، قوغدىلىدىغان كۆلەمنىڭ 52.7 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . ناھىيە بويىچە 162 قوغداش رايونى ، 1257 قوغداش بۆلىكى ، 1341 قوغداش پارچىسى بېكىتىلدى .

6) يەر قانۇنىنىڭ ئىجراسى ئۈستىدىكى تەپتىشلىك 1993 ـ يىلى ئاممىنىڭ 0.17 گېكتار يەرگە چېتىشلىق بەش پارچە ئەرزى تاپشۇرۇۋېلىنىپ ، ھەممىسى بىر تەرەپ قىلىندى . بۇنىڭ ئىچىدە يەردىكى ئىمارەتنى چېقىۋېتىشكە دائىر ئەرز بىر پارچە ، رەسمىيەتنى تولۇقلاپ بېجىرىشكە ئالاقىدار ئەرز تۆت پارچە ، قانۇنغا خىلاپ يەر ئىگىلىۋېلىش دېلوسىدىن 12سى (كۆلىمى 0.4 گېكتار) تەكشۈرۈلۈپ ، 10 دېلو جەريانە قويۇش ۋە رەسمىيەتنى تولۇقلاپ بېجىرىش يولى بىلەن بىر تەرەپ قىلىندى ، ئىككى ئىمارەت چېقىۋېتىلدى . يوشۇرۇن يەر بازىرى تەكشۈرۈپ ئېنىقلىنىپ يەر ئۆتۈنۈپ بېرىش ، ئىجارىگە بېرىش ، رەنگە قويۇشقا ئائىت 1500 نەچچە قىلمىش ئېنىقلاندى ، يىغىۋېلىنغان يىللىق يەر ئىجارىسى 700 مىك يۈەندىن ئاشتى . يەر ماجىراسىغا دائىر بەزى دېلولار تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى .

1996 ـ يىلى ناھىيىلىك يەر باشقۇرۇش ئىدارىسى يەر تەپتىشلىك ئەتىرىتى قۇردى ، ناھىيە ۋە يېزىلارغا يەر مۇپەتتىشلىرى سەپلەندى ، «ئۇچتىن خالىي» يېزا ـ بازار بەرپا قىلىش پائالىيىتىنى يولغا قويۇش ، قەرەللىك تەپتىش قىلىش بىلەن سەييارە تەپتىش قىلىشنى بىرلەشتۈرۈش ئۈسۈلى ئارقىلىق قانۇنغا خىلاپ يەر ئىشلىتىشكە دائىر تۈرلۈك دېلولار تەكشۈرۈپ ئېنىقلاندى ۋە ھەل قىلىندى . بىر يىلدا قانۇنسىز يەر ئىشلىتىشكە دائىر دېلودىن 17سى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاندى ، بۇنىڭ ئىچىدە تېرىلغۇ يەرنى قالايمىقان ئىگىلىۋېلىشقا دائىر چوڭ ، مۇھىم دېلولار ئېتىبار بىلەن تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىندى .

1997 ـ يىلى ناھىيە بويىچە يەرلىك كوكس خۇمدانىنى قالايمىقان قۇرۇشقا ئائىت قىلمىشلارنىڭ 30ى تەكشۈرۈپ چىقىلىپ ، رەسمىيەتلەرنى تولۇقلاپ بېجىرىشكە بۇيرۇلدى ، ۋاقىتلىق يەر ئىشلىتىشنى باشقۇرۇش ھەققىدىن 80 مىك يۈەن يىغىۋېلىنىدى . شۇ يىلى 93 قېتىملىق يەر ماجىراسى ھەل قىلىندى .

2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 15 يېزا (بازار) ، مەيداندىكى يەر باشقۇرۇش پونكىتىنىڭ 12سى «ئۇچتىن خالىي» يېزا ـ بازارلىق پونكىت ئۆلچىمىگە يېتىپ ، يېزا (بازار) ، مەيدان يەر باشقۇرۇش پونكىتى ئومۇمىي سانىنىڭ 80 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

باي ناهيه بازىرىنىڭ 1993 - يىلىدىكى يەر ئىشلىتىش ئەھۋالى

جەدۋەل 23 — 3　　بىرلىكى : كۋادرات مېتىر

تۈرى / يەر ئىشلەتكەن سىستېمىلار	ئومۇمىي ئىگىلىگەن جەمئىي يەر كۆلىمى	ئولتۇراق ئۆيگە ئىگىلەنگەن يەر كۆلىمى	باشقا ئۆيلەرگە ئىگىلەنگەن يەر كۆلىمى	هويلا - ئارامغا ئىگىلەنگەن يەر كۆلىمى	مەيدانلار ئىگىلىگەن كۆلەم	كۆكەرتىشكە ئىگىلەنگەن يەر كۆلىمى	باشقا يەرلەرنىڭ كۆلىمى
مەمۇرىي - كەسپىي سىستېما	196915	16307	21080	157604	1874	50	
سانائەت سىستېمىسى	120143	11279	10518	98346			
قاتناش سىستېمىسى	62864	9679	5403	47782			
سودا سىستېمىسى	464013	17024	30570	416419			
ناشقى سودا سىستېمىسى	16801	2598	4746	9457			
مالىيە ، پۇل مۇئامىلە سىستېمىسى	21122	4058	3116	13948			
ئاشلىق سىستېمىسى	142245	9577	16019	116649			
مەدەنىيەت سىستېمىسى	39640	2472	5605	31563			
ماتارىپ سىستېمىسى	225553	12583	17376	195594			
مەھىيە سىستېمىسى	59076	14804	8426	45846			
دېھقانچىلىق ، ئورمانچىلىق ، چارۋىچىلىق ، سۇچىلىق سىستېمىسى	88763	7185	8955	72623			
شەھەر قۇرۇلۇشى سىستېمىسى	6019	677	394	4948			
بىناكارلىق - قۇرۇلۇش سىستېمىسى	161788	5891	3900	151997			
ئېلېكتر قۇۋۋىتى سىستېمىسى	163335	8090	6743	148502			
پەن تەتقىقات سىستېمىسى	19581	2150	1436	15995			
سىياسىي - قانۇن سىستېمىسى	33481	5474	2494	25513			
يېزا ئىگىلىك 1 - شىسى سىستېمىسى	83861	973	886	82002			
كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىك سىستېمىسى	84923	9660	10457	60404	1292	3110	
كوچا سىستېمىسى	9806	480	2852	6474			
خۇسۇسىي ئۆي	203658	66812	227	125576		11043	
باشقا جايلارنىڭ بايدا تۇرۇشلۇق ئورۇنلىرى	1168248	45894	59176	1063178			
دىنىي ئۆي - مۇلۇكلەر	656		206	450			
جەمئىي	3372491	432667	220585	2890870	3166	14203	

V باب

مۇھىت ئاسراش

§1 . مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشى

1 . سۇنىڭ بۇلغىنىشى

ناھىيە تەۋەسىدىكى قاپسىلاڭ دەريا‌سى ۋادىسىغا تېرەك ئېلېكتر ئىستانسىسى ، تېرەك كۆمۈر كېنى ۋە يېزا ـ بازارلارنىڭ كۆمۈر كانلىرى جايلاشقان ، تېرەك ئېلېكتر ئىستانسىسى يىلدا 135 مىڭ تونىنا پاسكىنا سۇ قويۇپ بېرىدۇ ، شۇڭا تېرەك ئېلېكتر ئىستانسىسى قاپسىلاڭ دەريا‌سىنىڭ سۈيىنى بۇلغايدىغان ئاساسلىق مەنبەئە ھېسابلىنىدۇ ، بولۇپمۇ سۇ قىس مەزگىلدە سۇنىڭ بۇلغىنىشى تېخىمۇ ئېغىرلىشىدۇ ، سۇ مول مەزگىلدە يەر يۈزى سۈيىنىڭ سۈپىتى 2 ـ دەرىجە بولىدۇ .

تەلۈچۈك دەريا‌سىنىڭ ناھىيە بازىرىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان بۆلىكىدە تۈرمۇش يۇندىلىرى ۋە ھاراق زاۋۇتى ، ياغ زاۋۇتلىرىدىن چىققان كېرەكسىز سۇلار بار ، كېرەكسىز سۇلارنى بىرتەرەپ قىلىش زاۋۇتىنىڭ باش قويۇپ بېرىش ئېغىزىدا لەيلىمە ماددىلارنىڭ ئوتتۇرىچە قىممىتى 570MG/E غا ، PH قىممىتى 8.02 گە ، كېرەكسىز سۇلارنىڭ قويۇپ بېرىلىش مىقدارى 300 مىڭ تونىنغا يېتىدۇ . ياغ زاۋۇتى باش قويۇپ بېرىش ئېغىزىنىڭ PH قىممىتى 6.25 كە ، قويۇپ بېرىلىدىغان كېرەكسىز سۇ مىقدارى 8000 تونىنغا يېتىدۇ ، تەلۈچۈك دەريا‌سىنىڭ يەر يۈزى سۈيى 3 ـ دەرىجىگە توشىدۇ .

2 . ئاتموسفېرانىڭ بۇلغىنىشى

ناھىيە تەۋەسىدە ئاتموسفېرانىڭ بۇلغىنىشى كۆمۈر ئىسىدىن بولىدۇ ، ئاساسلىقى كۆمۈر قالىغاندا كېلىپ چىقىدىغان كېرەكسىز گازدىن بۇلغىنىدۇ . 1999 ـ يىلى ناھىيە بويىچە سانائەتتە ئىشلىتىلگەن كۆمۈر 141 مىڭ 900 تونىنغا يەتتى (سانائەتتە ئىشلىتىلگەن ۋە پارقىرانغا قالانغان كۆمۈر) ، ئۇنىڭدىن 12 مىڭ 771 تونا كېرەكسىز گاز ، 2270.4 تونا كاربون (Ⅳ) ئوكسىدى ، 567.6 تونا چاڭ ـ توزان پەيدا بولدى . تېرەك ئېلېكتر ئىستانسىسى ئاتموسفېرانى بۇلغايدىغان ئاساسلىق مەنبە بولۇپ ، يىلىغا 80 مىڭ تونا ئەتراپىدا كۆمۈر سەرپ قىلىدۇ ؛ ئۇنىڭدىن قالسا تېرەك كان رايونى ۋە شەرقىي كان رايونىدىكى يەككە كوكس زاۋۇتلىرى بولۇپ ، يىلىغا 60 مىڭ تونا ئەتراپىدا كۆمۈر سەرپ قىلىدۇ ، بۇ ئىككى ئورۇننىڭ كۆمۈر سەرپىياتى ناھىيىنىڭ يىللىق كۆمۈر سەرپىياتىنىڭ 90% تىن كۆپرەكىنى ئىگىلەيدۇ .

ئاتموسفېرا مۇھىتى پەسىلنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ ، قىش پەسلىدە ئاتموسفېرانىڭ بۇلغىنىشى ئېغىرراق بولىدۇ . ئوخشىمىغان رايونلاردا ئاتموسفېرانىڭ بۇلغىنىشىمۇ ئوخشاش بولمايدۇ ، تېرەك كان رايونىدا ئاتموسفېرانىڭ يازدىكى بۇلغىنىشى بازار رايونى ۋە

شەرقىي كان رايونىدىكىدىن كۆپرەك بولىدۇ . ناھىيىنىڭ ئاتموسفېرا مۇھىتىنىڭ سۈپىتى دۆلەتـ
نىڭ 3 - دەرىجىلىك ئاتموسفېرا مۇھىت ئۆلچىمىدىن ئېشىپ كەتمىدى .

3 . كېرەكسىز جىسىملارنىڭ بۇلغىشى

كېرەكسىز قاتتىق جىسىملارنىڭ بۇلغىشى ئاساسلىقى كۈل ، كۆمۈر تېشى ۋە تۇرمۇش ئەخلىتىدىن كېلىپ چىقىدۇ . تېرەك ئېلېكتر ئىستانسىسى ھەر يىلى 16 مىڭ تونىنا ئەتراپىدا كۈل ۋە شاخار چىقىرىدۇ ، ناھىيىدىكى كۆمۈر كانلارمۇ يىلىغا 2000 تونىنا ئەتراپىدا كۆمۈر تېشى چىقىرىدۇ ، قىسمەن كۆمۈر تېشى ئازگاللارنى تىندۇرۇش ، يول ياساشقا ئىشلىتىلگەندىن باشقا كۆپ ساندىكى كۆمۈر تېشى خالىغانچە تاشلاپ قويۇلىدۇ . تېرەك ئوت ئېلېكتر ئىستانسىسى چىقارغان كۈل تېرەك بازىرى تاشيولىنىڭ بويىغا خالىغانچە دۆۋىلەپ قويۇلغان بولۇپ ، كۆلىمى 11 مىڭ 466 كۋادرات مېتىرغا يەتتى ، ھېچقانداق ئالدىنى ئېلىش - تۇزەش تەدبىرى قوللىنىلمىـ
غان ، شۇڭا بۇ يەردە شامال چىققان ھامان چاڭ - توزان كۆتۈرۈلۈپ مۇھىتنى بولغايدۇ . بازارـ
يېزىلاردا ئەخلەت بىرتەرەپ قىلىش مەيدانى بولمىغاچقا تۇرمۇش ئەخلەتلىرى چۆللەرگە ، بازار ئەتراپىغا ياكى تاشيول ياقىلىرىغا تۆكىلىدۇ .

§ 2 . مۇھىت ئاسراشنى باشقۇرۇش

1991 - يىلى 5 - ئايدا ، ناھىيىلىك مۇھىت ئاسراش ئىدارىسى قۇرۇلدى . بۇ ئىدارە 1995 - ، 1996ـ يىللىرى ناھىيە بازىرىدىكى قالايمىقان تۆكۈپ قويۇلغان كۆمۈرلەرنى ، تېرەك كان رايونىدىكى يەرلىك ئۇسۇلدا كوكس تاۋلاش زاۋۇتلىرىنى ، ناھىيىلىك دوختۇرخانىنىڭ داۋالاشتىن چىققان يۇندىسىنى قانۇن بويىچە تەكشۈرۈپ بىرتەرەپ قىلدى .

ئاتموسفېرانىڭ بۇلغىنىش مەنبەسى مەركەزلىك ئىسسىتىش ۋە ئىس - تۈتەك ، چاڭ - توزان يوقىتىدىغان ئۇسكۇنىلەرنى ئورنىتىش ئارقىلىق ھەل قىلىندى . شاۋقۇنىنىڭ بۇلغىشى مەنبەسىدە ، ھەر يىلى نەق مەيدانىدا قەرەللىك ئۆلچەش ئېلىپ بېرىلىپ ، دۆلەتنىڭ بەلگىلىمىسىـ
دىكى ئۆلچەمدىن ئاشۇرۇۋەتكەنلەرگە قانۇن بويىچە جەرىمانە قويۇلدى . بازارلاردىكى مۇلازىمەت كەسپىگە قارىتا بۇلغىما قويۇپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلىش توزۇمى يولغا قويۇلدى ، مۇھىت ئاسراش تەلىپىگە ئۇيغۇنلىرىغا بۇلغىما قويۇپ بېرىش ئىجازەتنامىسى بېرىلدى . ئادەتتىكى چاغلاردا مۇھىت بۇلغىنىش ماجراسىغا دائىر پاش قىلىش خېتى ، ئەرز - شىكايەتلەر تاپشۇرۇۋېلىنغان ھامان دەرھال نەق مەيدانغا بېرىپ بىرتەرەپ قىلىندى .

1999 ～ 2000 - يىللىرى 14 كارخانا ئۆلچەمگە يەتكۈزۈپ بۇلغىما قويۇپ بېرىش ۋەزىپىسىنى ئورۇندىدى .

یېگىرمە تۆتىنچى قىسىم

ماغارىپ

يىگىرمە تۆتىنچى قىسىم

مائارىپ

گۇاڭشۇ 6 ـ يىلى (1880 ـ يىلى) بايدا خەنزۇ تىلىدا دەرس ئۆتۈلىدىغان خالىس خۇسۇسىي مەكتەپ قۇرۇلغان. گۇاڭشۇ ئاخىرقى يىللىرىدىن شۇەنتۇڭ دەسلەپكى يىللىرىغىچە ناھىيە بويىچە 16 شۆتاڭ بار ئىدى. مىنگونىڭ 6 ـ يىلى (1917 ـ يىلى)، بايدا دۆلەت تىلىدا دەرس ئۆتۈلىدىغان مەكتەپ قۇرۇلغان. بۇ، ناھىيىدە يېڭىچە مائارىپنىڭ باشلىنىشى بولۇپ قالدى. مىنگونىڭ 24 ~ 25 ـ يىللىرى (1935 ~ 1936 ـ يىللىرى)، ناھىيە بويىچە ھۆكۈمەت مەكتىپى بىلەن خۇسۇسىي مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىسى 1000دىن ئېشىپ، ناھىيە نوپۇسىنىڭ ئىككى پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە، جۇڭگو كومپارتىيىسى ۋە ياردەمدە، شىنجاڭنىڭ مائارىپ ئىشلىرىدا خېلى زور تەرەققىيات بولغان. مىنگونىڭ 28 ـ يىلى (1939 ـ يىلى)، ناھىيە بويىچە باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى 3000دىن ئاشقان. مىنگونىڭ 37 ـ يىلى (1948 ـ يىلى)، ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپلەر تاقىلىپ، ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى ئالتە مەكتەپ ساقلىنىپ قالغان، ئوقۇغۇچى سانمۇ بىراقلا ئازلاپ 307گە چۈشۈپ قالغان.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، مائارىپ ئىشلىرى تېز تەرەققىي قىلدى. 1950 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 11 مەكتەپ، 47 سىنىپ ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ياكى يېڭىدىن قۇرۇلدى، ئوقۇغۇچى 2176گە يەتتى. 1955 ـ يىلى ناھىيە بويىچە بىر ئوتتۇرا مەكتەپ، 18 باشلانغۇچ مەكتەپ، 94 سىنىپ، 3841 ئوقۇغۇچى بار بولدى. 1966 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئوتتۇرا مەكتەپ بەشكە (بىر تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپمۇ شۇنىڭ ئىچىدە)، باشلانغۇچ مەكتەپ 116گە، سىنىپ 373كە يەتتى، ئوقۇغۇچى 12 مىڭ 465كە يېتىپ، ئومۇمىي نوپۇسنىڭ 12.2 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى، 563 ئوقۇتقۇچى، ئىشچى ـ خىزمەتچى بار بولدى.

50 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىدا، مائارىپ ئىشلىرى «سول» سىياسىي ھەرىكەتنىڭ زەربىسىگە ئۇچرىدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە بۇ خىل «سول»چىللىق خاتالىقى ئەدەپ پەللىگە چىقتى. ج ك پ 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، قالايمىقانچىلىق ئوڭشىلىپ، ناھىيىنىڭ مائارىپ ئىشلىرىدا يېڭى يۈكسىلىش بولدى. 1988 ـ يىلى ناھىيە بويىچە پۈل ئىئانە قىلىپ مەبلەغ، نەرسە ـ كېرەك توپلاش ئارقىلىق مەكتەپ قۇرۇش، مائارىپقا ياردەم بېرىش چاقىرىق قىلىنىپ، يېزا ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلىرىنىڭ ئوقۇتۇش شارائىتى بەلگىلىك دەرىجىدە ياخشىلاندى. 1993 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئۆي ـ ئىمارەت كۆلىمى 152 مىڭ كۋادرات مېتىرغا يەتتى، بىراق بۇنىڭ ئىچىدە 20 مىڭ كۋادرات مېتىرلىق ئۆي خەتەرلىك ئىدى. 2000 ـ يىلى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئۆي ـ ئىمارەت كۆلىمى 212 مىڭ كۋادرات مېتىرغا يەتتى. ناھىيە بويىچە 21 ئوتتۇرا مەكتەپ (مۇكەممەل ئوتتۇرا مەكتەپ ئۇچ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ 18)، 161

باشلانغۇچ مەكتەپ ، ئوچ بالىلار باغچىسى ، بىر ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپى ، بىر يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى مەكتىپى بار بولدى . تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ سىنىپى 27گە ، ئوقۇغۇچىسى 1194كە ؛ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ سىنىپى 293كە ، ئوقۇغۇچىسى 14 مىڭ 552گە ؛ باشلانغۇچ مەكتەپ سىنىپى 1177گە ، ئوقۇغۇچىسى 34 مىڭ 566گە ؛ باغچا - يەسلىلەردىكى بالا 560قا ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزمەتچى 2552گە يەتتى . چوڭلار ئارىسىدا ساۋات چىقىرىش خىزمىتى ھەم چوڭلار داۋاملىق ماۋارىپى سىجىل تەرەققىي قىلدى . ھازىر يەسلى ماۋارىپى ، باشلانغۇچ ، ئوتتۇرا مەكتەپ ماۋارىپى ، چوڭلار ماۋارىپى ۋە كەسپىي ماۋارىپتىن تەركىب تاپقان بىر قەدەر مۇكەممەل ماۋارىپ تورى ئاساسىي جەھەتتىن شەكىللەندى .

I باب

كونىچە ماۋارىپ

§ 1 . خالىس خۇسۇسىي مەكتەپ

گۈاڭشۇ 6 - يىلى (1880 - يىلى) بايدا خالىس خۇسۇسىي مەكتەپ قۇرۇلۇپ ، ئوقۇتقۇچىلار يۇقىرى ماۋاش بىلەن تەكلىپ قىلىندى ، ئۇلارنىڭ ئايلىق ماۋاشى 60 ~ 70 تەڭگە بولدى ، سىياھ ، قەلەم بىلەن كەڭتاشا تەمىنلەندى . بۇ مەكتەپ كىيىنچە ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى شۆتاڭغا ئۆزگەرتىلدى ، ئۇنىڭ خىراجىتى يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ ئىئانىسى ۋە چارۋا بېجىنىڭ ئېشىنچىسى ئارقىلىق ھەل قىلىندى . خالىس خۇسۇسىي مەكتەپتە خەنزۇچە «مىڭ خەتلىك رىسالە» ، «ئوچ خەتلىك دەستۇر» ۋە «فامىلىلەر» ئۆتۈلەتتى ، باش مۇپەتتىش لىيۇ جىنتاڭ ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارنى خەنزۇ تىلى ئۆگىنىشكە رىغبەتلەندۈرۈش يۈزىسىدىن مۇكاپات تەسىس قىلغانىدى .

§ 2 . يامۇل مەكتىپى

گۈاڭشۇ 13 - يىلى (1887 - يىلى) ، باي ئامبىلى ياڭ تىڭجېن ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي شىمالىغا يامۇل مەكتىپى سالدۇردى .

§ 3 . شۆتاڭ (كونىچە مەكتەپ)

گۈاڭشۇ يىللىرىنىڭ ئاخىرلىرىدىن شۇەنتۇڭ يىللىرىنىڭ باشلىرىغىچە جەمئىي 16 شۆتاڭ قۇرۇلغان بولۇپ ، 23 ئوقۇتقۇچى ، 620 ئوقۇغۇچى بار ئىدى . بۇ شۆتاڭلارنىڭ يىللىق خىراجىتى

ئۇچۇن يەرلىك 4082 سەر كۆمۈش ئاجرىتىپ بەرگەندى . مال ـ مۈلۈكنىڭ قىممىتى تەخمىنەن 6625 سەر كۆمۈش ، ساقلانغان پۇلى 2500 سەر كۆمۈش ئىدى . بۇ شۆتاڭلاردا خالىس خۇسۇسىي مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەنلەر ئوقۇتقۇچىلىق قىلاتتى ، ئوقۇغۇچىلارغا ئالۋان ـ سىلىق سىلىنمايتتى . دەرسلەردىن خەنزۇچە «ئاددىي ساۋات چىقىرىش دەرسلىكى» ئۆتۈلەتتى ، ئۇنىڭدا ئاساسلىقى فىئودالىلىق ئەدەپ ـ ئەخلاق سۆزلىنەتتى . 16 شۆتاڭدىن ئىككىسى كەسپىي شۆتاڭ ئىدى .

باي ناهيىسىدىكى شۆتاڭلارنىڭ 1907 ~ 1910 ـ يىلىغىچە بولغان ئەھۋالى

جەدۋەل : 24 — 1

شۆتاڭ نامى	ئورنى	قۇرغۇچى	قۇرۇلغان ۋاقتى
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ شۆتاڭ	ناھىيىلىك مەھكىمە ئارقا كوچىسى	ئامبال تەن جېنكۈن	گۈاڭشۇ 33 ـ يىلى (1907 ـ يىلى)
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى ئوقۇتقۇچىلىك شۆتاڭى	ناھىيىلىك مەھكىمە غەربىي كوچىسى	ئامبال تەن جېنكۈن	شۈەنتۇڭ 1 ـ يىلى (1909 ـ يىلى)
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى ھۆنەرۋەنچىلىك شۆتاڭى	ناھىيىلىك مەھكىمە غەربىي كوچىسى	ئامبال تەن جېنكۈن	شۈەنتۇڭ 1 ـ يىلى (1909 ـ يىلى)
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 1 ـ خەنزۇ تىلى شۆتاڭى	ناھىيىلىك مەھكىمە غەربىي كوچىسى	ئامبال تەن جېنكۈن	شۈەنتۇڭ 1 ـ يىلى (1909 ـ يىلى)
ساۋات چىقىرىش كۆرسى	ناھىيىلىك مەھكىمە غەربىي كوچىسى		
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 2 ـ خەنزۇ تىلى شۆتاڭى	سايرام يېزىسى	ئامبال تەن جېنكۈن	شۈەنتۇڭ 1 ـ يىلى (1909 ـ يىلى)
ساۋاقخانا ، ساۋات چىقىرىش كۆرسى	سايرام يېزىسى		
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 3 ـ خەنزۇ تىلى شۆتاڭى	ياقا ئېرىق يېزىسى	ئامبال تەن جېنكۈن	شۈەنتۇڭ 1 ـ يىلى (1909 ـ يىلى)
ساۋاقخانا ، ساۋات چىقىرىش كۆرسى	ياقا ئېرىق يېزىسى		
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 4 ـ خەنزۇ تىلى شۆتاڭى	مىڭبۇلاق يېزىسى	ئامبال تەن جېنكۈن	شۈەنتۇڭ 2 ـ يىلى (1910 ـ يىلى)
ساۋات چىقىرىش كۆرسى	مىڭبۇلاق يېزىسى		
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 5 ـ خەنزۇ تىلى شۆتاڭى	ئونباش يېزىسى	ئامبال تەن جېنكۈن	شۈەنتۇڭ 2 ـ يىلى (1910 ـ يىلى)
ساۋات چىقىرىش كۆرسى	ئونباش يېزىسى		
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 1 ـ ساۋات چىقىرىش كۆرسى	ناھىيىلىك مەھكىمە جەنۇبىي كوچىسى	ئامبال تەن جېنكۈن	شۈەنتۇڭ 1 ـ يىلى (1909 ـ يىلى)
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 2 ـ ساۋات چىقىرىش كۆرسى	سايرام يېزىسى	ئامبال خۇاڭ تاڭ	شۈەنتۇڭ 2 ـ يىلى (1910 ـ يىلى)
ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى دۆلەت تىلى كۆرسى	ناھىيىلىك مەھكىمە غەربىي كوچىسى	ئامبال خۇاڭ تاڭ	شۈەنتۇڭ 2 ـ يىلى (1910 ـ يىلى)

Ⅱ باب

ئاده‌تتىكى مائارىپ

§1 . ئوقۇش يېشىغا يەتمىگەن بالىلار مائارىپى

1958 ـ يىلى 3 ـ ئايدا ناھىيىلىك بالىلار باغچىسى قۇرۇلۇپ ، بىر چوڭ سىنىپ ، بىر ئوتتۇرا سىنىپ ، بىر كىچىك سىنىپ ئېچىلدى . خەلق گۈزشىلىرىدا يەسلى قۇرۇلدى .

1995 ـ يىلى ناھىيە بازىرىدا بەش بالىلار باغچىسى ، 10 سىنىپ بار بولدى ، بۇنىڭ ئىچىدە باشلانغۇچ مەكتەپ قارىمىقىدىكى تەييارلىق سىنىپتىن يەتتىسى بار ئىدى ، يەسلىدىكى بالا 331 بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت بالىلىرى 141 ؛ ئوقۇتقۇچى ـ خىزمەتچىسى سەككىز ، ئۆي ـ ئىمارەت كۆلىمى 1350 كۋادرات مېتىر . ئۇنىڭدا ئېلىپبە ، ھېسساب ، ھېكايە ، مۇزىكا ، گۈزەل سەنئەت دەرسلىرى تەسىس قىلىنىدى . يېزا ، بازار ، مەيدان ـ فېرمىلاردىكى مەركىزي باشلانغۇچ مەكتەپ قارىمىقىدا بالىلار باغچىسى قۇرۇلدى .

2000 ـ يىلى ناھىيە بويىچە بالىلار باغچىسى ئۇچكە ، باغچىدىكى بالا 560 (مىللىي بالا 372)قا ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 22گە ، ئۆي ـ ئىمارەت كۆلىمى 8333 كۋادرات مېتىرغا يەتتى .

§2 . باشلانغۇچ مەكتەپ مائارىپى

مىنگونىڭ 6 ـ يىلى (1917 ـ يىلى) باي ناھىيىسىدە دۆلەت تىلىدا دەرس ئوتۇلىدىغان بىر باشلانغۇچ مەكتەپ قۇرۇلۇپ ، 80 ئوقۇغۇچى ئوقۇغان ، ئۇلارنىڭ تولىسى ئۇيغۇر بالىلار ئىدى . مىنگونىڭ 22 ـ يىلى (1933 ـ يىلى)دىكى قالايمىقانچىلىقتا مەكتەپ ۋەيران بولغان . شۇ يىلى 1 ـ ئايدا ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدا بىر باشلانغۇچ مەكتەپ قۇرۇلۇپ ، 90 ئۇيغۇر بالا ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن مەكتەپكە كىرگەن . توختى مەكتەپ مۇدىرى بولغان . دەرسلىك 1 ـ ، 2ـ دەرىجىلىك دەپ ئايرىلغان ، 1 ـ دەرىجىلىك دەرسلىكنى ئوقۇغانلار سەككىز ئايدا ، 2 ـ دەرىجىلىك دەرسلىكنى ئوقۇغانلار توققۇز ئايدا ئوقۇشنى تاماملىغان . مەكتەپنىڭ خىراجىتى ئۇچۇن ناھىيە لىك ھۆكۈمەت 15 مىڭ سەر كۈمۈش ، ئاستانە كۈرەسى بويىچە 16 كۈرە بۇغداي بەرگەن . شۇ يىلى دۆلەت تىلىدا دەرس ئوتۇلىدىغان ئۇچ مەكتەپ قۇرۇلغان .

باي ناهيىسىدىكى ھۆكۈمەت باشلانغۇچ مەكتەپلىرىنىڭ 1937 - يىلىدىكى ئەھۋالى

جەدۋەل : 24 — 2

مەكتەپ نامى	سىنىپ	ئوقۇغۇچى	ئوقۇتقۇچى	مەكتەپ مۇدىرى	قۇرۇلغان ۋاقتى	ئايلىق خىراجىتى
ناھىيىلىك 1 - باشلانغۇچ مەكتەپ	1	30	2	لى شياڭجيا	1935. 9	يازدا 140 مىڭ يۈەن ، قىشتا 188 مىڭ يۈەن
ناھىيىلىك 2 - باشلانغۇچ مەكتەپ	1	30	2	يى يۈسەن	1935. 9	يازدا 140 مىڭ يۈەن ، قىشتا 188 مىڭ يۈەن
ناھىيىلىك 3 - باشلانغۇچ مەكتەپ	2	60	2	يى لىجى	1934. 9	يازدا 268 مىڭ يۈەن ، قىشتا 340 مىڭ يۈەن
ناھىيىلىك قىزلار باشلانغۇچ مەكتىپى	2	60	2	شى ياسېن	1935. 10	يازدا 268 مىڭ يۈەن ، قىشتا 340 مىڭ يۈەن
قىزىل باشلانغۇچ مەكتىپى	2	60	2	مېڭ ژېيلىن	1937. 1	يازدا 252 مىڭ يۈەن ، قىشتا 324 مىڭ يۈەن
ياقىتبېرىق باشلانغۇچ مەكتەپ	2	60	2	ژاڭ رۇلىن	1937. 1	يازدا 252 مىڭ يۈەن ، قىشتا 324 مىڭ يۈەن
جەمئىي	10	300	12			3 مىليون 24 مىڭ يۈەن

مىنگونىڭ 24 - يىلى (1935 - يىلى) ھەر مىللەت ئاممىغا 33 خۇسۇسىي مەكتەپ قۇرغان . ھەربىر مەكتەپتە ئىككى ئوقۇتقۇچى ، 30 ئوقۇغۇچى بار بولغان ، مەكتەپنىڭ خىراجىتى ئاممىغا ئىختىيارىي ئىئانە قىلغان پۇل ئارقىلىق ھەل قىلىنغان . ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى- نىڭ باشلىقى موللا ساۋۇت ھاجى ناھىيە بازىرىدىكى ھۆكۈمەت باشلانغۇچ مەكتىپىنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلاردىن ئىمتىھان ئېلىپ ئەلالىرىنى تاللاپ ، مەكتەپلەرگە مۇدىر ۋە ئوقۇتقۇچىلىققا ئەۋەتكەن .

مىنگونىڭ 25 - يىلى (1936 - يىلى) ناھىيە بويىچە ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدا تۆت باشلانغۇچ مەكتەپ ، ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدا 12 باشلانغۇچ مەكتەپ بار بولغان ، بۇ مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچى 100دىن ئاشمايتتى . بۇنىڭ بىرى قىزلار باشلانغۇچ مەكتىپى ئىدى ، ئۇ شۇ يىلى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى قۇرۇلۇپ ، 30 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنغان ، بىر ئۇيغۇر ئوقۇتقۇچى دەرس ئۆتكەن .

مىنگونىڭ 26 - يىلى (1937 - يىلى) ناھىيە بويىچە ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ئالتىگە ، ئۇيۇشما باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ 37گە ، ئوقۇغۇچى 1583كە ، ئوقۇتقۇچى 53كە يەتكەن .

1937 ـ يىلى باي ناھىيىسىدىكى ئۈيۇشما باشقۇرغان مەكتەپلەر

جەدۋەل : 24 — 3

مەكتەپ نامى	مەكتەپ	ئوقۇتقۇچى	ئوقۇغۇچى	سىنىپ	قۇرۇلغان ۋاقتى
ئۈيۇشما باشقۇرۇشىدىكى باشلاڭغۇچ مەكتەپ	28	31	930 (ئوغۇل)	31	1935. 8
ئۈيۇشما باشقۇرۇشىدىكى قىزلار باشلانغۇچ مەكتىپى	3	4	120 (قىز)	4	1935. 8
ئۈيۇشما باشقۇرۇشىدىكى خەلق ساۋات چىقىرىش مەكتىپى	5	5	200 (ئوغۇل)	2	1935. 8
ئۈيۇشما باشقۇرۇشىدىكى نامراتلار باشلانغۇچ مەكتىپى	1	1	33 (ئوغۇل)	1	1935. 8
جەمئىي	37	41	1283	38	1935. 8

مىنگونىڭ 27 ـ يىلى (1938 ـ يىلى) 1 ـ ئايدا ، ئۈيۇشما باشقۇرۇشىدا بەش باشلانغۇچ مەكتەپ قۇرۇلغان . بۇنىڭ بىرى قىزلار باشلانغۇچ مەكتىپى ئىدى . 5 ـ ئايدا ئۈيۇشما باشقۇرۇشىدىكى ياقا ئېرىق ، قىزىل باشلانغۇچ مەكتەپلىرى ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ ، ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى 4 ـ ، 5 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن . مىنگونىڭ 28ـ يىلى (1939 ـ يىلى) ناھىيە بويىچە ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى 240قا يەتكەن . باشقا مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچى 2899 (2494ى ئوغۇل) بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇر ئىدى .

مىنگونىڭ 29 ـ يىلى (1940 ـ يىلى) شىنجاڭ مەدەنىيەت جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى شېن يەنبىڭنىڭ تەستىقى بىلەن ناھىيىدىكى ھۆكۈمەت باشقۇرغان باشلانغۇچ مەكتەپتە ئەسلىدە بار بولغان بەش تۆۋەن يىللىق سىنىپ ئاساسىدا بىر يۇقىرى يىللىق سىنىپ كۆپەيتىلىپ ، بىر تۆۋەن يىللىق سىنىپ قىسقارتىلغان ، مەكتەپ نامى باي ناھىيىلىك باشلانغۇچ مەكتەپكە ئۆزگەرتىلگەن . مىنگونىڭ 32 ـ يىلى (1943 ـ يىلى) ناھىيە بويىچە ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ تۆتكە يەتكەن ، ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى قىزلار باشلانغۇچ مەكتەپلەر بىرلەشتۇرۇۋېتىلگەن . ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى قىزلار باشلانغۇچ مەكتەپىدە 980 ئوقۇغۇچى بار ئىدى . مىنگونىڭ 34 ـ يىلى (1945 ـ يىلى) 11 ـ ئايدا بىر مەركىزىي مەكتەپ ، ئۈچ خەلق مەكتىپى ، 15 باشقا خىلدىكى مەكتەپ بار ئىدى . مىنگونىڭ 37 ـ يىلى (1948 ـ يىلى) ناھىيىدىكى ئۈيۇشما باشقۇرغان مەكتەپلەر مەۋجۇت بولمىغان ، مەركىزىي خەلق مەكتىپى ، قىزلار خەلق مەكتىپى ، 2 ـ مەركىزىي خەلق مەكتىپى ، قىزىل خەلق مەكتىپى ، ئونباش خەلق مەكتىپى ، سايرام خەلق مەكتىپىدىن ئىبارەت ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى ئالتە مەكتەپلا ساقلىنىپ قالغان ، ئۇ چاغدا 307 ئوقۇغۇچى بار ئىدى .

50 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا ، خەلق ھۆكۈمىتى «ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى مەكتەپلەرنى مۇستەھكەملەش ، خۇسۇسىي مەكتەپلەرنى ساقلاپ قېلىش ، دىنىي مەكتەپلەرگە چەك قويۇش»نى قاتتىق

قىلىپ ، كونا مەكتەپلەرنى تەرتىپكە سالدى ۋە ئۆزگەرتتى . 1951 ـ يىلى ناهيە بويىچە خەلق مەكتەپلىرىنىڭ نامى ئۆزگەرتىلدى ، قىسمەن خۇسۇسىي مەكتەپ ۋە دىنىي مەكتەپلەر ساقلاپ قېلىندى . 1952 ـ يىلى كۆزدە ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ھۆكۈمەت باشقۇرىدىغان مەكتەپ قىلىندى . 1953 ـ يىلى ناهيە بويىچە 12 باشلانغۇچ مەكتەپ ، 61 سىنىپ ، 2596 ئوقۇغۇچى ، 77 ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچى بار بولدى . 1957 ـ يىلى ھۆكۈمەت باشقۇرۇش ، خەلق باشقۇرۇش فاكۇلتېتىنى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ ، ھۆكۈمەت ، خەلق ، كوپىراتىپ مەكتەپ باشقۇرۇش دولقۇنى كۆتۈرۈلدى . 1958 ـ يىلى ناهيە بويىچە خەلق باشقۇرىدىغان باشلانغۇچ مەكتەپتىن 30ى قۇرۇلۇپ ، ئوقۇغۇچىسى 1100گە يەتتى . كوپىراتىپ باشقۇرىدىغان باشلانغۇچ مەكتەپتىن ئۇچى قۇرۇلدى . ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ قارىمىقىدا خەلق باشقۇرۇشىدىكى سىنىپ ئېچىلدى . خەلق باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ياكى ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ خەلق باشقۇرغان سىنىپلىرى ئۇچۇن خەلق باشقۇرۇش ، ھۆكۈمەت ياردەم بېرىش يولى تۇتۇلدى . مەكتەپ ئۆيلىرىنى يېڭا ، كەنتلەر سېلىپ بەردى . ئوقۇتقۇچى تەكلىپ قىلىش ، ئوقۇتۇش ئۇسكۇنىلىرى سېتىۋېلىشقا دۆلەت ياردەم بەردى . ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ماڭاشىنى دۆلەتنىڭ ماڭارىپ مەمۇرىي تارمىقى ئاجرىتىپ بەردى . 1959 ـ يىلى ناهيە بويىچە باشلانغۇچ مەكتەپ 81گە ، سىنىپ 252گە ، ئوقۇغۇچىسى 11 مىڭ 601گە ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 305كە يەتتى .

1966 ـ يىلى ناهيە بويىچە 116 باشلانغۇچ مەكتەپ ، 340 سىنىپ ، 11 مىڭ 418 ئوقۇغۇچى ، 465 ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچى (463 مەخسۇس ئوقۇتقۇچى) بار بولدى .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ باشلىرىدا ناهيىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ماڭارىپى ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى ، ئوقۇغۇچىلار دەرس توختىتىپ «ئىنقىلاب» قىلدى ، نورمال ئوقۇتۇش تەرتىپى بۇزۇلدى . 1970 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ، ناهيىلىك 1 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ (ئۇيغۇر مەكتەپ) 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپكە ، 2 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ (خەنزۇ مەكتەپ) 2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپكە قوشۇۋېتىلىپ ، ئوتتۇرا مەكتەپ قارىمىقىدا باشلانغۇچ مەكتەپ بۆلۈمى تەسىس قىلىندى . 1974ـ يىلى 10 ـ ئايدا 1 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ ، 1979 ـ يىلى 12 ـ ئايدا 2 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ ئوتتۇرا مەكتەپتىن ئايرىلىپ چىقىپ ئىلگىرىكى نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى .

1982 ـ يىلى ، ئۇيغۇرچە دەرس ئۆتۈلىدىغان مەكتەپلەردە ئۇيغۇرچە كونا يېزىقتا دەرس ئۆتۈش ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . 1967 ـ يىلى باشلانغۇچ مەكتەپلەردە بەش يىللىق ئوقۇتۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلىدىغان بولدى ، 1983 ـ يىلى ئالتە يىللىق ئوقۇتۇش تۈزۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . 1990ـ يىلى ئوقۇش يېشىدىكى بالىلارنىڭ مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى 99 % ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ تۇراقلىشىش نىسبىتى 98 % بولدى . 1993 ـ يىلى ناهيە بويىچە 169 باشلانغۇچ مەكتەپ ، 1902 سىنىپ ، 28 مىڭ 752 ئوقۇغۇچى ، 1346 ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچى بار بولدى .

2000 ـ يىلى باشلانغۇچ مەكتەپ 161گە ، سىنىپ 1177گە ، ئوقۇغۇچى 34 مىڭ 566گە ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچى 1736گە يەتتى . ئوقۇش يېشىدىكى بالىلارنىڭ مەكتەپكە كىرىش نىسبىتى 99.5 % ، مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ تۇراقلىشىش نىسبىتى 99.4 % ، 13 ~ 15 ياشقىچە بولغان بالىلار ئارىسىدا باشلانغۇچ ماڭارىپىنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى 99.9 % ، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ مەكتەپ پۈتتۈرۈش نىسبىتى 99.7 % بولدى .

باي ناھىيىسىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ 1950 ~ 2000 ـ يىلىغىچە بولغان تەرەققىيات ئەھۋالى

جەدۋەل : 24 — 4

يىللار	مەكتەپ	سىنىپ	قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچى	ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى	مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى	ئوقۇتقۇچى	مەمۇرىي خادىم ، لاۋازىم
1950	11	47	554	28	2176	51	8
1951	11	54	232	34	2274	54	8
1952	11	60	383	41	2556	60	9
1953	12	61	471	68	2596	71	6
1954	16	68	745	83	3419	84	8
1955	18	73	766	180	3739	94	6
1956	21	109	1610	204	5152	135	5
1957	27	134	2265	207	6239	176	3
1958	60	212	5058	668	10197	260	
1959	87	252	3178	700	11601	304	1
1960	80	247	2567	1106	10414	296	1
1961	60	266	3780	1051	10677	329	8
1962	55	241	1880	1466	8888	282	9
1963	63	268	2309	690	9571	304	3
1964	81	322	3438	261	11509	346	10
1965	116	349	2411	634	12301	379	2
1966	116	340	1879	780	11418	463	2
1967	124	346	1266	880	11804	532	12
1968	130	348	1539	1109	12044	610	6
1969	146	463	2786	1238	12592	696	8
1970	151	523	4357	1411	13538	746	10
1971	160	560	3717	1680	15775	794	12
1972	164	559	5717	1266	15368	779	2
1973	164	731	4921	699	17458	760	25
1974	173	793	4260	1306	19086	764	28
1975	179	849	4047	1632	19870	842	25
1976	187	859	4658	2486	20154	861	8
1977	183	910	4453	3172	20169	891	11
1978	179	873	5048	2851	18806	870	26
1979	93	865	4083	2487	17984	804	103
1980	106	905	4488	2228	17090	865	93
1981	115	885	4612	2132	15648	825	108
1982	103	875	4432	1868	15481	929	82
1983	102	862	8307	1792	15340	997	84
1984	118	951	6733	1862	19543	985	113
1985	116	1022	5852	1984	21543	919	176

189	934	23067	2220	4568	1034	131	1986
204	1034	24177	2534	4549	1075	130	1987
193	925	24302	3171	4540	1023	142	1988
196	922	24067	4081	4918	1036	146	1989
160	1141	25007	2893	4697	1090	166	1990
174	1037	27483	1541	4786	1133	166	1991
177	1075	28134	3280	4973	1135	166	1992
214	1132	28752	3426	5199	1092	169	1993
223	1401	30585	3566	5722	1128	166	1994
231	1539	31711	4075	5567	1153	167	1995
223	1281	32053	4051	5277	1124	164	1996
95	1572	34534	4403	6568	1178	167	1997
92	1623	34756	4988	6258	1186	165	1998
74	1690	35800	4441	5076	1175	162	1999
81	1655	34566	5351	4506	1177	161	2000

§ 3 . ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپى

1955 ـ يىلى باشلانغۇچ مەكتەپتە ئىككى تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپى ئېچىلىپ ، 90 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى ، 18 ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچى بار بولدى ، ئۇيغۇرچە دەرس ئوتۇلدى . 1960 ـ يىلى تولۇق ئوتتۇرا سىنىپى ئېچىلدى . 1963 ـ يىلى خەنزۇچە تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپى ئېچىلدى . 1970 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ، خەنزۇچە تولۇقسىز ئوتتۇرا سىنىپى باي ناھىيىلىك ئوتتۇرا مەكتەپتىن ئايرىپ چىقىلىپ ، باي ناھىيىلىك 2 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ بىلەن قوشۇلۇپ باي ناھىيىلىك 2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ قۇرۇلدى . ئەسلىدىكى باي ناھىيىلىك ئوتتۇرا مەكتەپ باي ناھىيىلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ قىلىندى . 1973 ـ يىلى ئەتىيازدا 2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپتە تۇنجى تولۇق ئوتتۇرا سىنىپى ئېچىلدى . 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ 1960 ـ يىلىغىچە ، 2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ 1975 ـ يىلىغىچە پۈتۈن كۇنلۇك ئوقۇتۇش تۈزۈمىدىكى ئادەتتىكى مۇكەممەل ئوتتۇرا مەكتەپ بولدى . 1985 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ، باي ناھىيىلىك 3 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ قۇرۇلدى .

1960 ـ يىلىدىن باشلاپ يېزىلاردا ئوتتۇرا مەكتەپ قۇرۇلدى . 1985 ـ يىلىدىن كېيىن ، يېزا ـ مەيدان ، فېرمىلاردا 19 ئوتتۇرا مەكتەپ قۇرۇلدى .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ بېشىدا ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى دەرس توختاتتى ، مائارىپ سېپى قالايمىقانلىشىپ كەتتى . 1979 ـ يىلى «دەرس ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ ، ئىنقىلاب قىلىنغان» بولسىمۇ ، يەنىلا چوڭ تەنقىد ئاساسىي ئوقۇتۇش پائالىيىتى بولدى .

1978 ـ يىلىدىن كېيىن ، ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپى پەيدىنپەي ئىزغا چۈشۈپ ، ئوقۇتۇش سۈپىتى كۆرۈنەرلىك ئۆستى . 1993 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 22 ئوتتۇرا مەكتەپ (مۇكەممەل ئوتتۇرا مەكتەپ ئۈچ) ، 4132 ئوقۇغۇچى ، 540 ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچى بار بولدى .

2000 ـ يىلى ئوتتۇرا مەكتەپ 21 (مۇكەممەل ئوتتۇرا مەكتەپ ئۈچ)گە ، ئوقۇغۇچى 15 مىڭ 746گە ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچى 816 (مىللىي 695)گە يەتتى .

باي ناھىيىسىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ 1955 ~ 2000 - يىلىغىچە بولغان تەرەققىيات ئەھۋالى

جەدۋەل : 24 — 5

يىللار	مەكتەپ		سىنىپ		مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچى			ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى - خىزمەتچى			قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچى	ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى
		تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ	تولۇقسىز ئوتتۇرا	تولۇق ئوتتۇرا	تولۇقسىز ئوتتۇرا	تولۇق ئوتتۇرا		تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى	تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى	مەمۇرىي خادىم ، لاۋزىم		
1955	1		2		102	102		2	4		102	
1956	1		4		208	208		3	16		117	
1957	1		6		269	269		3	19		89	
1958	3		13		660	660		7	30		497	64
1959	3		21		902	902		25	56		494	74
1960	5	1	31	1	1456	1500	44	24	73		857	52
1961	5	1	31	2	1306	1373	67	19	67		610	248
1962	5	1	23	3	898	986	88	24	68		377	221
1963	5	1	21	4	741	881	140	25	75	10	489	194
1964	5	1	21	4	658	804	146	24	80	15	225	178
1965	5	1	25	5	777	932	155	30	83	8	411	154
1966	5	1	28	5	895	1047	152	30	98	8	428	220
1967	5	1	31	3	903	994	91	30	95	8	263	213
1968	5	1	33	2	875	916	41	30	90	5	387	329
1969	5	1	38		929	929		30	92	5	421	259
1970	6	2	45		1211	1211		30	94		640	177
1971	7	2	50		1645	1645		30	94		900	327
1972	8		74	2	2392	2475	83	41	118	5	1136	900
1973	8		66	4	2118	2265	147	37	142	3	487	152
1974	9	4	58	6	1907	2159	252	41	143	3	1188	923
1975	9		68	11	2485	2970	485	45	155	5	1506	601
1976	9		89	12	3506	4043	537	63	166	8	2322	1136
1977	10		127	15	4688	5323	635	60	196	12	2439	1185
1978	11		138	13	4988	5512	524	75	289	15	1955	798
1979	11	2	123	12	3933	4461	528	79	295	33	1631	1653
1980	9	2	107	15	3029	3648	619	85	299		1539	1343
1981	14	2	101	14	3043	3725	682	106	360		1669	1127
1982	12	2	91	15	3043	3800	757	123	376		1540	998
1983	13	2	86	15	2521	3276	755	135	401		1442	1132
1984	15	2	90	15	3158	3988	830	132	387		1622	1190
1985	22	2	101	19	3518	4508	990	112	390	49	1908	1362

1059	2071	132	45	254	452	1097	4203	5300	22	109	2	22	1986
1294	2161	133	80	305	518	1445	4487	5932	27	114	3	22	1987
1794	2094	139	97	319	555	1457	5934	7391	28	115	3	22	1988
1751	1822	145			564	1411	4024	5435	29	111	3	22	1989
1629	2162	136			590	1448	4143	5591	30	113	3	22	1990
1755	1130	142			602	1475	3170	4645	28	98	3	22	1991
1668	2337	137			583	1422	3655	5077	30	107	3	22	1992
1802	1795	110	84	346	540	994	3138	4132	24	100	3	22	1993
903	2184	134	66	376	576	632	4241	4873	18	128	2	21	1994
1300	3127	138	64	385	587	648	6253	6901	16	155	2	22	1995
1297	3284	124	71	385	580	721	7622	8343	18	176	2	20	1996
2174	3929	103	74	490	667	1051	8619	9670	22	200	2	22	1997
2682	6821	98	88	515	701	1255	13289	14544	24	265	3	22	1998
3419	4944	92	93	544	729	1228	13958	15186	28	281	3	22	1999
4495	5644	111	100	605	816	1194	14552	15746	27	293	3	21	2000

باي ناهيىسىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپ پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ 1977 ~ 2000 ـ يىلىغىچە ئالىي مەكتەپ، ئوتتۇرا تېخنىكوملارغا كىرىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 24 — 6

جەمئي	ئوتتۇرا تېخنىكومغا كىرگەنلەر		ئالىي مەكتەپكە كىرگەنلەر		يىللار	جەمئي	ئوتتۇرا تېخنىكومغا كىرگەنلەر		ئالىي مەكتەپكە كىرگەنلەر		يىللار
	مىللىي	خەنزۇ	مىللىي	خەنزۇ			مىللىي	خەنزۇ	مىللىي	خەنزۇ	
150	60	23	54	13	1989	131	80	21	21	9	1977
132	48	26	50	8	1990	164	110	12	30	12	1978
107	48	22	35	2	1991	109	75	18	14	2	1979
156	67	18	62	9	1992	79	20	12	37	10	1980
187	71	34	73	9	1993	81	23	9	35	14	1981
248	99	43	85	21	1994	150	81	16	42	11	1982
267	111	31	103	22	1995	115	46	18	34	17	1983
274	100	57	102	15	1996	146	61	22	46	17	1984
261	138	62	36	25	1997	112	49	29	21	13	1985
305	88	105	92	20	1998	76	17	6	39	14	1986
	178		113		1999	67	11	7	33	16	1987
	265	97		85	2000	99	22	10	59	8	1988

Ⅲ باب

كەسپىي مائارىپ

چىڭ سۇلالىسىنىڭ شۇەنتۇڭ 1 ـ يىلى (1909 ـ يىلى) ئامبال تەن جېنكۇن ناھىيە مەھكىمىسى غەربىي كوچىسىدا ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى ئوقەتچىلىك شۆتاڭىدىن بىرنى ، ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى ھۇنەرۋەنچىلىك شۆتاڭىدىن بىرنى قۇردى .

50 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىدا ، گۇڭشىلاردا يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى قۇرۇلدى .

60 ـ يىللاردا ، مائارىپ سىستېمىسىدا ئوقۇتقۇچىلارنى قىسقا مۇددەتلىك تەربىيىلەش كۇرسى ۋە پېداگوگىكا كۇرسى ئېچىلدى .

80 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىدا ، ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپى قۇرۇلدى .

90 ـ يىللاردا ، دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى تېرىقچىلىقى ، چارۋىچىلىق ، پەرۋىش ، توكچىلىق كەسپىي مەكتەپلىرى ۋە كەسپىي كۇرسلىرى ئېچىلدى .

§1 . كەسپىي مەكتەپ

1 . كەسپىي شۆتاڭ

شۇەنتۇڭ 1 ـ يىلى (1909 ـ يىلى) ، باي ناھىيىسىنىڭ ئامبىلى تەن جېنكۇن ناھىيە مەھكىمىسى غەربىي كوچىسىدا ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى ئوقەتچىلىك شۆتاڭىدىن بىرنى ، ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى ھۇنەرۋەنچىلىك شۆتاڭىدىن بىرنى قۇردى ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇر بالىلىرى ئىدى . مەكتەپ قول ھۇنەرۋەنچىلىك ۋە سودا كەسپىنى ئاساس قىلاتتى .

2 . يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى

1959 ـ يىلى يازدا ، گۇڭشىلاردا 10 يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى قۇرۇلدى . مەكتەپ خىراجىتىنى باشقۇرۇش رايونى ، گۇڭشى ۋە مەكتەپ ئورتاق ئۈستىگە ئالدى . ئوقۇغۇچى 290گە يەتتى . 1960 ـ يىلى ناھىيە بويىچە يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى 15كە ، ئوقۇغۇچىسى 706گە يەتتى .

3 . «7 ـ ماي» يېزا ئىگىلىك ئۇنىۋېرسىتېتى

1975 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى باي ناھىيىلىك «7 ـ ماي» يېزا ئىگىلىك ئۇنىۋېرسىتېتى قۇرۇلدى ، ئۇ ناھىيىلىك پارتكومغا قارىدى . مەكتەپ يېڭى قۇرۇلغاندا دېھقانچىلىق ئىلمى ، سۇچىلىق ، يەر پىلانلاش ، دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى ، يېزا ئىگىلىكىنى ئېلېكترلەشتۇرۇش ، مالىيە ـ بوغالتىرلىق ، تەرجىمانلىق ، مال دوختۇرلۇق كەسپىلىرى تەسىس قىلىندى . يېرىم كۈن ئىشلەپ ، يېرىم كۈن ئوقۇش ، تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ ، ئىقتىسادچىللىق بىلەن

ئوقۇش يولغا قويۇلدى . ئوقۇش مۇددىتى يېرىم يىلدىن ئىككى يىلغىچە بولدى . كۇرسانتلار ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن ئۆز جايىغا قايتتى . مەكتەپ يېڭى قۇرۇلغاندا 40 نەچچە ئېغىز ئۆيى بار ئىدى . ئىشچى ، دېھقان ، ئەسكەر كۇرسانتتىن 172 (مىللىي 133)سى ئوقۇيتتى ، 39 ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچىسى بار ئىدى . كۇرسانتلار 146.7 گېكتار يەر ئېچىپ ، 1 ـ يىلى 117 تونىنا ئاشلىق ، 7.5 تونىنا ياغلىق دان ، ئالتە تونىنا ئاپتاپېرەس ، ئازكەم 80 تونىنا قوغۇن ـ تاۋۇز ، كۆكتات ئالدى . 46 چوشقا ، 360 قوي ، 69 كالا ، 14 ئات باقتى . ئاشلىق ، ياغلىق دان ، كۆكتات بىلەن ئۆزىنى ئۆزى تولۇق تەمىنلىدى ، گۆش بىلەن قىسمەن تەمىنلىدى . 1976ـ يىلى باغۇەنچىلىك ، داۋالاش ـ سەھىيە كەسپى كۆپەيتىلدى .

مەكتەپكە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشتا «ئىختىيارىي تىزىمغا ئالدۇرۇش ، ئامما كۇرسىتىش ، رەھبەرلىك تەستىقلاش ، مەكتەپ قايتا تەكشۇرۇش» يولى تۇتۇلدى ، كۇرسانتلىققا ئادەتتە تولۇق ـ سىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگە ، 25 ياشتىن تۆۋەن توي قىلمىغان ياشلار تاللاندى . ئۇلار تەكشۇرۇپ تەستىقلانغاندىن كېيىن مەكتەپكە كىردى . مەكتەپ ئۇزۇن مۇددەتلىك كەسپىي سىنىپ ئاچقاندىن سىرت يەنە سىياسىي ، نەزەرىيە ، ئۇيغۇر يېڭى يېزىقى ۋە ئوقۇتقۇچى تەربىيىلەش بويىچە قىسقا مۇددەتلىك كۇرسلارنىمۇ ئاچتى . 1979 ـ يىلى يېڭىدىن 15 كورپۇس ئۆي سېلىندى . كۆلىمى تەخمىنەن 3300 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ ، يېڭىدىن سېلىنغان خىش ـ ياغاچ قۇرۇلمىلىق مەجلىسخانىنىڭ كۆلىمى 550 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ ، شۇ يىلى ئازكەم 500 تونىنا ئاشلىق ، 40 تونىنا ياغلىق دان ئېلىندى . مال ـ چارۋىلار كۆپىيىپ قوي 550كە ، كالا 57گە ، ئات 30غا ، چوشقا 52گە ، ئېشەك تۆتكە يەتتى . مەكتەپ گۈڭشي ـ ئەترەت ۋە دۆلەتكە 579 كەسپي تېخنىكا خادىمى يېتىشتۇرۇپ بەردى .

1980 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ، مەكتەپ خىراجەت يېتىشمىگەنلىكى ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ تولىسى خىزمەتتە خاتىرجەم بولالمىغانلىقىغا ئوخشاش سەۋەبلەردىن ، ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ تەستىقى بىلەن ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى .

4 . باي ناهيىلىك يېزا ـ ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش تېخنىكا مەكتىپى

1975 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ، ناهيىلىك تراكتورچىلارنى تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىلدى . 1981ـ يىلى ، بۇ كۇرس باي ناهيىلىك يېزا ئىگىلىكىنى ماشىنىلاشتۇرۇش مەكتىپى بولۇپ قۇرۇلدى . مەكتەپ ناهيىدىكى يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى خادىملىرىنى تەربىيىلەش ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش ، يېزا ، بازار ـ مەيدانلار يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى بويىچە تەربىيىلەش خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلىشقا مەسئۇل بولدى . ھەر يىلى 10 قارار ئەتراپىدا كۇرس ئېچىپ تۇردى . مەكتەپنىڭ يەر كۆلىمى ئازكەم 7000 كۋادرات مېتىر ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 2800 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ . ئوقۇتۇش بىناسى ، خىزمەت بىناسى ، ئىككى كورپۇس ياتاق بىناسى ، كۇتۇپخانا ، تەجرىبىخانا ۋە ئوقۇتۇش سايمانلىرى زاۋۇتى بار . مەكتەپ ئازاد ماركىلىق بىر ئاپتوموبىل ، بىر چوڭ تراكتور ، 15 قۇرلۇق بىر سېيالكا ۋە بىر كومبايىن ، ئوت ئورۇش ماشىنىسى ، ئىستانوك ، پاياتلاش ماشىنىسى ، ئېلېكتر ئۇسكۇنىلىرى تەجرىبە سۇپىسى ، كىچىك تراكتور ، ئاناتومىيىلىك ئوقۇتۇش ئەسۋابلىرى ، سۈيۇقلۇق بېسىم پومپىسى ، ماي سەرپىياتىنى تەكشۇرۇش ئەسۋابى ، ئۇنئالغۇ ، تېلېكامېرالىق ئوقۇتۇش ئۇسكۇنىسى قاتارلىق ماشىنا ـ ئۇسكۇنىلەرگە ئىگە .

2000 ـ يىلى ، بۇ مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچى 214كە يەتتى . مەكتەپ 1995 ～ 2000 ـ يىلىغىچە يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى خادىملىرىنى تەربىيىلەش كۇرسىدىن 22 قارار ئېچىپ ، 3125 كۇرسانت تەربىيىلىدى .

5 . پەرۋىش ، توكچىلىق كۇرسلىرى

پەرۋىش كۇرسى　1980 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ، ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى ئۈچ يىللىق ئوقۇش تۈزۈمىدىكى پەرۋىش كۇرسى ئېچىپ ، 35 مىللىي ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلدى . كۇرسنىڭ خىراجىتىنى ناھىيىلىك سەھىيە ئىدارىسى بىلەن ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى ئۈستىگە ئالدى . بۇ كۇرس 1983 ـ يىلى توختىدى .

توكچىلىق كۇرسى　1981 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ، ناھىيىلىك سۇ ئېلېكتر ئىدارىسى ئۈچ يىللىق ئوقۇش تۈزۈمىدىكى توكچىلىق كۇرسى ئېچىپ ، 45 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلدى . كۇرسنىڭ خىراجىتىنى ناھىيىلىك سۇ ئېلېكتر ئىدارىسى ئۈستىگە ئالدى . بۇ كۇرس 1984 ـ يىلى توختىدى .

§ 2 . پېداگوگىكا بىلىم ئاشۇرۇش مەكتەپلىرى

1 . پېداگوگىكا كۇرسى

1960 ـ يىلى ، ناھىيىلىك مائارىپ ئىدارىسى بىر يىللىق ئوقۇش تۈزۈمىدىكى پېداگوگىكا كۇرسى ئېچىپ ، 55 ئۇيغۇر ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلدى . ئۇلار ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن ، ئۇيغۇرچە ئوقۇتۇلىدىغان باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە ئوقۇتقۇچىلىققا تەقسىم قىلىندى .

2 . ئېنگلىزچە پېداگوگىكا كۇرسى

1979 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ، ۋىلايەتلىك پېداگوگىكا مەكتىپى باي ناھىيىلىك ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپىگە بۇ كۇرسنى ئېچىشنى ھاۋالە قىلدى ، كۇرس ئۈچ يىللىق ئوقۇش تۈزۈمىدە بولدى ، ناھىيىلىك ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپىدە ئېچىلدى . كۇرستا ئېنگلىز تىلى ، ئەدەبىيات ، سىياسەت ، مۇزىكا ، تەنتەربىيە ، مائارىپ پسىخولوگىيىسى قاتارلىق دەرسلەر تەسىس قىلىندى ؛ 47 ئوقۇغۇچى ئوقۇدى ، خىراجىتىنى ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت ـ مائارىپ باشقارمىسى بىلەن ناھىيىلىك مەدەنىيەت ـ مائارىپ ئىدارىسى ئۈستىگە ئالدى . بۇ كۇرس 1982ـ يىلى 6 ـ ئايدا تاماملانغاندىن كېيىن توختىتىلدى .

3 . ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپى

بۇ مەكتەپ 1979 ـ يىلى 9 ـ ئايدا قۇرۇلدى . باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنى تەربىيىلەشنى ئاساس قىلدى . ئۇنىڭ يەر كۆلىمى 32 مىڭ كۋادرات مېتىر ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 1276 كۋادرات مېتىر ، مەكتەپتە 1993 ـ يىلىغىچە 1228 ئوقۇتقۇچى (قېتىم) تەربىيىلەندى ، بۇنىڭ ئىچىدە مىللىي ئوقۇتقۇچى 737 .

2000 ـ يىلى مەكتەپتە 17 ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچى ئىشلىدى ، 158 كۇرسانت ئوقۇدى . بۇ مەكتەپ ناھىيىلىك مائارىپ كومىتېتىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى . مەكتەپ مۇدىرلىقىنى ناھىيىلىك مائارىپ كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ، مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى قوشۇمچە ئۈتىدى .

Ⅳ باب

چوڭلار مائارىپى

مىنگونىڭ 23 ـ يىلى (1934 ـ يىلى) ، بايدا ساۋات چىقىرىش مەكتىپى ، ئايالار مەكتىپى قۇرۇلۇپ ساۋات چىقىرىشنى ئاساس قىلغانىدى ، جۈڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ساۋات چىقىرىشقا بىرلەشتۈرۈپ ، دېھقانلار ۋە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر مەدەنىيەت بىلىملىرى ۋە سىياسەت ئۆگىنىشكە تەشكىللەندى . 50 ـ يىللارنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر مائارىپ كومىتېتى ھەم ئىشچى ـ دېھقانلار ئىشتىن سىرتقى باشلانغۇچ مەكتىپى قۇرۇلدى . 80 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا ئىشچى ـ دېھقانلار مائارىپ كومىتېتى قۇرۇلۇپ ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ۋە دېھقانلارنىڭ مەدەنىيەت ـ مائارىپ خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى . ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئۆگىنىشى بىر مەزگىل ئەۋج ئالدى . رادىئو پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى ، تېلېۋىزىيە ئۇنىۋېرسىتېتى ، سىرتتىن ئوقۇتۇش ئۇنىۋېرسىتېتى راۋاجلاندى .

§1 . دېھقانلار ئىشتىن سىرتقى مائارىپى

1 . ساۋات چىقىرىش سىنىپى

1950 ـ يىلى قەد كۆتۈرگەن ھەرمىللەت خەلقى ساۋات چىقىرىش دولقۇنىنى قوزغىدى . شۇ يىلى 104 ساۋات چىقىرىش كۇرسى ئېچىلىپ ، ئازكەم 10 مىڭ دېھقان قىزغىنلىق بىلەن ئوقۇشقا كىردى .

2 . قىشلىق كۇرس

1951 ـ يىلى يېزىلاردىكى رايونلار ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ، دېموكراتىك ھاكىمىيەت قۇرۇشقا ماسلاشتۇرۇپ ، قىشلىق ئارسالدى ۋاقىتتىن پايدىلىنىپ كۇرس ئاچتى ، ساۋات چىقىرىش ، گېزىت ئوقۇيالايدىغان ۋە ئادەتتىكى ماتېرىياللارنى يازالايدىغان بولۇش ئۆگىنىشنىڭ نىشانى قىلىپ بېكىتىلدى . 31 باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى قوشۇمچە ئوقۇتقۇچىلىققا ، 68 كەسپىي ئوقۇتقۇچى ئوقۇتۇشقا تەكلىپ قىلىندى . 30 ئېغىز ھۆكۈمەت ئۆيى ، 26 ئېغىز مەسچىت ئۆيى ، 33 ئېغىز خۇسۇسىي ئۆي ئېلىنىپ ، 401 قارار قىشلىق كۇرس ئېچىلدى . 1952 ـ يىلى 3 ـ ئايدا ، بارلىق قىشلىق كۇرس يېزا گېزىت ئوقۇش گۇرۇپپىسىغا ئۆزگەرتىلدى .

باي ناھىيىسىدىكى ساۋات چىقىرىش سىنىپلىرىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى ئەھۋالى

جەدۋەل : 24 — 7

يىللار	ئوقۇتۇش ئۇقتىسى	سىنىپ	ئوقۇشقا كىرگەنلەر		
			جەمئىي	ئەر	ئايال
1950	104	183	9413	4958	4455
1955	37	1470	980	490	490
1959	101	491	31052		

باي ناھىيىسىدىكى قىشلىق كۆرسلارنىڭ 1951 - يىلىدىكى ئەھۋالى

جەدۋەل : 24 — 8

رايون	سىنىپ	ئوقۇشقا كىرگەنلەر	ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەھۋالى					
			ساۋات چىقارغانلار			چالا ساۋاتلار		
			جەمئىي	ئەر	ئايال	جەمئىي	ئەر	ئايال
1 - رايون	111	4101	371	275	96	670	366	304
2 - رايون	98	4251	716	508	208	1322	866	456
3 - رايون	125	8582	1393	1117	276	2776	1732	1044
4 - رايون	67	3794	414	371	43	235	177	58
جەمئىي	401	20728	2984	2271	623	5003	3141	1862

3 . ساۋات چىقىرىش كۆرسى

40 - يىللاردا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ، مەركىزىي مەكتەپ ، ياكى خەلق مەكتەپلىرىدە ساۋات چىقىرىش كۆرسى ئېچىلغانىدى .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، قىشلىق كۆرس ۋە ساۋات چىقىرىش كۆرسلىرىغا قوشۇمچە ساۋات چىقىرىش ۋەزىپىسى يۈكلەندى . 1955 - يىلى ناھىيە بويىچە يېزىلاردىكى ساۋات چىقىرىشنى ئاساس قىلغان مەدەنىيەت كۆرسى 37گە ، ئوقۇشقا كىرگەنلەر 1475كە يەتتى . 1956 - يىلى ناھىيە بويىچە ساۋات چىقىرىش خىزمىتى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى ، شۇ يىلى 1973 ئادەم ئوقۇشقا كىردى ، بۇلار ناھىيە بويىچە يېزىلاردىكى ساۋات-سىزلارنىڭ 48 .54 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ؛ شۇ يىلى كادىرلار ساۋات چىقىرىش كۆرسىدىن تۈتى ئېچىلىپ ، 208 كادىر قوبۇل قىلىندى ، ئۇلاردىن 117سى شۇ يىلى ساۋاتلىق بولدى ، بۇنىڭ ئىچىدە مىللىي 111 .

80 ـ يىللاردا ناهيىلىك پارتكوم ، ناهيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ساۋات چىقىرىش خىزمىتى- نى مۇھىم ئىشلار كۈنتەرتىپىگە قويۇپ ، «مەجبۇرىيەت مائارىپى قانۇنى» بىلەن «ساۋات چىقىرىش نىزامى»نى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ ، ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش جەھەتتە كونكرېت تەدبىر تۈزۈپ چىقىپ ، ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش خىزمىتىنى ئىلگىرى سۈردى .

باي ناهيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 24 — 9

يىللار	ساۋات چىقىرىش سىنىپى	ئوقۇشقا كىرگەنلەر	چىقارغانلار	ساۋاتلىق بولۇش نىسبىتى %	يىللار	ساۋات چىقىرىش سىنىپى	ئوقۇشقا كىرگەنلەر	چىقارغانلار	ساۋاتلىق بولۇش نىسبىتى %
1956	453	19730			1982		1357	442	32.5
1958	491	21071			1984	405	8500	4500	53
1959	491	31052	12871		1993		7651	6965	91
1960	392	17858	1694	9.5	1995	90	538	70	95

§ 2 . ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئىشتىن سىرتقى مائارىپى

1983 ـ يىلى 3 ـ ئايدا ، ناهيىلىك ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ مەدەنىيەت بىلىملىرى تولۇقلاش كۇرسىدا دەرس باشلاندى . بۇ كۇرستا 1967 ～ 1980 ـ يىلىغىچە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەنلەر ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ دەرسلىرىنى تولۇقلىدى ، ناهيىلىك مائارىپ ئىدارە- سى كەسپىي جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلىشقا ، ناهيىلىك ئوقۇتقۇچىلار بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپى دەرس ئۆتۈشكە مەسئۇل بولدى . 230 ئادەم ئوقۇشقا كىردى ، 180 كۇرسانت لاياقەتنامە ئالدى .

§ 3 . ئالىي مائارىپ بويىچە ئۆزلۇكىدىن ئۆگەنگەنلەردىن ئىمتىھان ئېلىش

1984 ～ 2000 ـ يىلىغىچە ئالىي مائارىپ بويىچە 8044 ئادەم (قېتىم) ئۆزلۇكىدىن ئۆگەنگەنلەردىن ئېلىنىدىغان ئىمتىھانغا قاتناشتى ، 218 ئادەم مەخسۇس كۇرس دىپلومى ، 97 ئادەم تولۇق كۇرس دىپلومى ئالدى .

§ 4 . سىرتتىن ئوقۇتۇش ، رادىئو ـ تېلېۋىزىيە مائارىپى

1978 ـ يىلى شىنجاڭ رادىئو پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ باي ناهيىلىك خىزمەت

پونكىتى قۇرۇلدى . 1981 ـ يىلى تۆنجى تۈركۈمدە ئالتە ئوقۇغۇچى (بۇنىڭ ئىچىدە مىللىي ئۇچ) ، 1982 ~ 1989 ـ يىلىغىچە 29 ئوقۇغۇچى (بۇنىڭ ئىچىدە مىللىي 21) ، 1990 ~ 1993ـ يىلىغىچە 68 ئوقۇغۇچى (بۇنىڭ ئىچىدە مىللىي 46) ، 1995 ~ 2000 ـ يىلىغىچە 103 ئوقۇغۇچى (بۇنىڭ ئىچىدە مىللىي 57) ئوقۇش پۈتتۈردى .

1986 ـ يىلىدىن باشلاپ ناھىيە بويىچە ھەرىيلى دېگۈدەك ئورگان كادىرلىرى ، ئوقۇتقۇچى ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر سىرتتىن ئوقۇيدىغان ئوتتۇرا دەرىجىلىك پېداگوگىكا مەكتەپلىرىدە ۋە ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇدى . 1989 ~ 1990 ـ يىللىرى 25 ئوقۇغۇچى سىرتتىن ئوقۇيدىغان ئوتتۇرا دەرىجىلىك پېداگوگىكا مەكتەپلىرىنى پۈتتۈردى . 1986 ~ 1993 ـ يىلىغىچە 52 ئوقۇغۇچى ئالىي تېخنىكوم ، تولۇق كۇرسنى پۈتتۈردى . 1993 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئوقۇۋاتقانلار 263كە يەتتى .

V باب

ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى ۋە باشقۇرۇش

§1 . ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى

چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 13 ـ يىلى (1887 ـ يىلى)دىن مىنگو دەۋرىگىچە ئوقۇتقۇچىلىققا يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ياكى ئاز ـ تولا مەلۇماتى بار ھەربىيلەر ، ياقا يۇرتلۇق پۇقرالار ئۇستىگە ئالغانىدى .

1952 ـ يىلى 60 باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى (بۇنىڭ ئىچىدە مىللىي 58) بار بولدى ، ئۇلارنىڭ تولىسى باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ يۇقىرى سىنىپىنى ياكى ئاددىي پېداگوگىكا مەكتەپلىرىنى پۈتتۈرگەنلەر ئىدى .

50 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ ، ھەر يىلى ئوتتۇرا مەكتەپ ، پېداگوگىكا مەكتەپلىرىنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار تەقسىملىنىپ ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى تولۇقلاندى . 1960 ـ يىلى 49 ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى ، 296 باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى بار بولدى ، يەنە ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئاز سانىدىكى ئوقۇغۇچىلار ئوتتۇرا مەكتەپلەرگە تەقسىم قىلىنىپ ، ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى تولۇقلاندى . 1979 ـ يىلىدىن كېيىن ، ئالىي تېخنىكوم ئوقۇش تارىخىغا ئىگە بىر تۈركۈم ئوقۇتقۇچىلار سىرتقا كېتىپ قالدى . 1980 ـ يىلى 214 ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى ، 865 باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى بار بولدى .

80 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئاخىرقى مەزگىللىرىدە ، ئىچكى ئۆلكىلەردىن ئوتتۇرا مەكتەپ تايانچ ئوقۇتقۇچىلىرى تەكلىپ قىلىندى . بىر قانچە قېتىم ئۆمەك تەشكىللىنىپ ، شەنشى ،

سىچۇەن ، جياڭسۇ ، خۇنەن قاتارلىق جايلاردىن 50 نەچچە ئوقۇتقۇچى باي ناهيىسىگە ئوقۇتقۇچى لىققا تەكلىپ قىلىندى .

§ 2 . مائارىپ باشقۇرۇش

1 . مائارىپ مۇپەتتىشلىكى

مىنگو دەۋرىدە ، باي ناهيىلىك ھۆكۈمەتتە مائارىپ مۇپەتتىشى قويۇلغانىدى . مەمەت مۇسا ، مۇمىن جېلىللار مۇپەتتىش بولغانىدى .

2 . مائارىپ ئىدارىسى

1950 ـ يىلى 3 ـ ئايدا ، ناهيىلىك مائارىپ بۆلۈمىدىن داۋاملىق پايدىلىنىلدى . 1954 ـ يىلى 4 ـ ئايدا مائارىپ بۆلۈمى بىكار قىلىنىپ ، مەدەنىيەت ـ مائارىپ بۆلۈمىگە ، 1957 ـ يىلى مەدەنىيەت ـ مائارىپ ـ سەھىيە بۆلۈمىگە قوشۇۋېتىلدى ، 1960 ـ يىلى مەدەنىيەت ـ مائارىپ بۆلۈمى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ دەسلىپىدە بىكار قىلىندى . 1970ـ يىلى مائارىپ ئاپپاراتى ئىنقىلابىي كومىتېت سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسى قارىمىقىدىكى مەدەنىيەت ـ مائارىپ ـ سەھىيە گۇرۇپپىسى قىلىندى ، 1973 ـ يىلى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى . 1974ـ يىلى مەدەنىيەت ـ مائارىپ ئىشخانىسى قۇرۇلدى . 1979 ـ يىلى 12 ـ ئايدا مەدەنىيەت ـ مائارىپ ئىدارىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى ، 1984 ـ يىلى 8 ـ ئايدا مائارىپ ئىدارىسىغا ئۆزگەرتىلدى . 1997ـ يىلى مائارىپ كومىتېتى دەپ ئاتالدى .

2000 ـ يىلى مائارىپ كومىتېتىدا كەسپىي بۆلۈمچە ، كادىرلار بۆلۈمچىسى ، مالىيە بۆلۈمچىسى ۋە مەۋرىيەت ئىشخانىسى ، ئوقۇتۇش تەتقىقات ئىشخانىسى ، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئىشخانىسى ، ئاساسىي مائارىپ بۆلۈمچىسى ، سىياسىي مائارىپ ئىشخانىسى تەسىس قىلىندى . ئىشچى ـ خىزمەتچى 32گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە كەسپىي شتات 27 ، مەۋرىي شتات بەش .

§ 3 . خىراجەت

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ھۆكۈمەت مائارىپ ئىشلىرىغا ئىزچىل كۆڭۈل بۆلۈپ ، مائارىپ سېلىنمىسىنى يىلدىن ـ يىلغا كۆپەيتتى . 1985 ـ يىلى مائارىپ خىراجىتى 3 مىليون 64 مىڭ يۈەن بولۇپ ، مالىيە ئومۇمىي چىقىمىنىڭ 3 .21 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . 1990 ـ يىلى 5 مىليون 915 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، مالىيە ئومۇمىي چىقىمىنىڭ 4 .21 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

2000 ـ يىلى مائارىپ خىراجىتى 29 مىليون 630 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، مالىيە ئومۇمىي چىقىمىنىڭ 5 .30 پىرسەنتىنى ئىگىلەپ ، 1990 ـ يىلىدىكىنىڭ بەش ھەسسىسىگە تەڭلەشتى .

باي ناھىيىسىنىڭ 1985 ~ 2000 - يىلىغىچە بولغان مائارىپ خىراجىتى ئەھۋالى

جەدۋەل : 24 — 10　　بىرلىكى : تۆمەن يۈەن

تۈرى / يىللار	خىراجەت سوممىسى	مالىيە ئومۇمىي چىقىمىدا ئىگىلىگىنى %	ئالدىنقى يىلدىكىدىن ئاشقان - كەمەيگىنى % (+ —)	تۈرى / يىللار	خىراجەت سوممىسى	مالىيە ئومۇمىي چىقىمىدا ئىگىلىگىنى %	ئالدىنقى يىلدىكىدىن ئاشقان - كەمەيگىنى % (+ —)
1985	306.4	21.3		1993	809.8	21.7	—0.65
1986	342.9	17.1	11.9	1994	1112	24.6	37.3
1987	438.5	22.1	27.9	1995	1791.6	32.2	61.1
1988	444.2	23.5	1.3	1996	2261	36.3	26.2
1989	530.8	21.3	19.5	1997	2448	37.8	8.3
1990	591.5	21	11.4	1998	2600	38.1	6.2
1991	605.5	20	2.4	1999	2676	32	2.9
1992	815.1	24.7	34.6	2000	2963	30.5	10.7

§4 . ئوقۇتۇش · ئۇسكۇنىلىرى

90 - يىللاردا ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش ئۇسكۇنىلىرى تەدرىجىي ياخشىلىنىشقا باشلىدى . 1992 - يىلى ناھىيىدىكى ئوقۇتۇش ئۇسكۇنىلىرىنىڭ قىممىتى 300 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1993 - يىلى ناھىيە ئاپتونوم رايون بويىچە مائارىپ تېخنىكىسى بىلەن قوراللاندۇرۇلىدىغان ناھىيە ، ئوقۇتۇش ئومۇملاشتۇرۇلىدىغان ناھىيە قاتارىغا كىرگۈزۈلدى ، شۇ يىلى 800 مىڭ يۈەن قىممىتىدىكى ئوقۇتۇش ئۇسكۇنىسى تولۇقلاندى ، بۇنىڭ 40 پىرسەنتىنى يەرلىك مالىيە ، 60 پىرسەنتىنى ئاپتونوم رايون ، ۋىلايەت بەردى .

1 . قىرائەتخانا

90 - يىللاردا ، مەكتەپلەردە كىتاب بىر قەدەر تېز كۆپەيدى . 1993 - يىلى ناھىيىدىكى ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپ قىرائەتخانىلىرىنىڭ كۆلىمى 4148 كۋادرات مېتىرغا ، ساقلانغان كىتاب 25 مىڭ 214 پارچىگە ، 2000 - يىلى ساقلانغان كىتاب 208 مىڭ 637 پارچىگە يەتتى .

2 . ئوقۇتۇش ئۇسكۇنىلىرى

90 - يىللاردا ئوتتۇرا مەكتەپلەرگە فىزىكا ، خىمىيە ، بىئولوگىيىگە ئائىت دائىملىق ئوقۇتۇش ئۇسكۇنىلىرى سەپلەندى . 1 - ، 2 - ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئۇچتىن ، باشقا ئوتتۇرا

مەكتەپلەردە بىردىن ئۇسكۇنە ئامبىرى ، ناهيە بويىچە جەمئىي 26 ئۇسكۇنە ئامبىرى بار بولدى .

3 . تەجرىبىخانا

80 ـ يىللاردا ناهيىدە ئىككى تەجرىبىخانا بولۇپ ، ئومۇمىي كۆلىمى 422 كۋادرات مېتىر ئىدى . 1993 ـ يىلى ناهيىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەردە 12 تەجرىبىخانا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەردە بىردىن تەجرىبىخانا بار بولدى . ناهيىدىكى ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپ تەجرىبىخانا كۆلىمى 5996 كۋادرات مېتىرغا ، 2000 ـ يىلى 9783 كۋادرات مېتىرغا يەتتى .

4 . ئېلېكترلەشكەن ئوقۇتۇش ئۇسكۇنىلىرى

80 ـ يىللاردا ناهيىدە پەقەت بىر قىسىم ئوتتۇرا مەكتەپلەرگە پروېكسىيە ئاپپاراتى ، پروېكتور سەپلەنگەندى . 1993 ـ يىلى ناهيىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپ ، مەركىزىي باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ھەممە سىنىپلىرىغا بىردىن پروېكسىيە ئاپپاراتى ، پروېكتور سەپلەندى . ھەممە ئوتتۇرا مەكتەپكە سىنئالغۇ ، فوتو ئاپپارات ۋە تېلېۋىزور سەپلەندى . مەركىزىي باشلانغۇچ مەكتەپكە فوتو ئاپپارات سەپلەندى . ناهيىدىكى ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەردە جەمئىي 16 سىنئالغۇ ، 16 تېلېۋىزور ، 48 فوتو ئاپپارات بار بولدى .

1994 ~ 2000 ـ يىلىغىچە ناهيىگە بىۋاستە قاراشلىق ئۇچ ئوتتۇرا مەكتەپكە 84 كومپيۇتېر سەپلەندى .

5 . مەكتەپ ئۆي ـ ئىمارىتى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى ، مەكتەپ ئۆيلىرى ئاددىي كېسەك ئۆيلەر ئىدى . جۇمھۇرىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن ، مائارىپ ئىشلىرىنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ ، بازار رايونىدىكى ناهيە دەرىجىلىك مەكتەپلەردە پولات چۈۋقلىق ، بېتون قۇرۇلمىلىق ئوقۇتۇش بىنالىرى سېلىندى . 1979 ـ يىلى ناهيە بويىچە ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئۆي ـ ئىمارەت كۆلىمى 44 مىڭ 987 كۋادرات مېتىرغا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 33 مىڭ 779 كۋادرات مېتىر . 1993 ـ يىلى ناهيىدىكى ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئۆي ـ ئىمارەت كۆلىمى 151 مىڭ 998 كۋادرات مېتىرغا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە دەرسخانا كۆلىمى 59 مىڭ 534 كۋادرات مېتىر ، ئۆلچەملىك ئۆي ـ ئىمارەت كۆلىمى 23 مىڭ 650 كۋادرات مېتىر ؛ خەتەرلىك ئۆي ـ ئىمارەت كۆلىمى 20 مىڭ 327 كۋادرات مېتىر . 1995 ~ 2000 ـ يىلىغىچە ناهيە بويىچە ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەرگە يېڭىدىن 59 مىڭ 378 كۋادرات مېتىر ئۆي ـ ئىمارەت سېلىندى .

§ 5 . تەربىيلەش بىلەن ئىشلەپ ، ئىقتىسادچىللىق بىلەن مەكتەپ باشقۇرۇش

60 ـ يىللاردىن كېيىن ، ناهيىدىكى ئوتتۇرا ـ باشلانغۇچ مەكتەپلەر تەربىيلەش بىلەن ئىشلەپ ، ئىقتىسادچىللىق بىلەن مەكتەپ باشقۇرۇش فاكۇلتېتىدا چىڭ تۇرۇپ ، ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا تەربىيلەش بىلەن ئىشلەپ ، ئىقتىسادچىللىق بىلەن ئوقۇشنى تەشەببۇس قىلدى .

1979 ـ يىلى ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەر دېھقانچىلىق ، ئورمانچىلىق مەيدانلىرىنى ۋە كىچىك زاۋۇتلارنى قۇردى . شۇ يىلى مەكتەپلەرنىڭ تېرىلغۇ يېرى 42.15 گېكتارغا ، ئورمان يېرى 2.6 گېكتارغا ، بېغى 11.8 گېكتارغا يەتتى ، 149.9 تونىنا ئاشلىق ئالدى ، يىللىق كىرىمى 24 مىڭ 910 يۈەنگە يەتتى ؛ باشقا تۇردىن 12 مىڭ 791 يۈەن كىرىم قىلدى . 1993 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ تېرىلغۇ يېرى 127 گېكتارغا ، بېغى 37.4 گېكتارغا ، يىللىق ئومۇمىي كىرىمى 775 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

یەکسانەی بەشبڕی قسم

پەن - تیخۆسکا

يىگىرمە بەشىنچى قىسىم

پەن - تېخنىكا

I باب

پەن - تېخنىكا تەشكىلاتى

§1 . پەن - تېخنىكا ئاپپاراتى

1 . ناهيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى

ناهيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى 1962 - يىلى 3 - ئايدا قۇرۇلدى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ، بۇ ئاپپارات پالەچ هالەتكە چۈشۈپ قالدى . 1975 - يىلى 3 - ئايدا ناهيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى قايتىدىن قۇرۇلدى ، كومىتېت 11 ئەزادىن تەركىب تاپتى ، ئۇچ خىزمەتچى بار بولدى ، بۇ كومىتېت ناهيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ دېھقانچىلىق-چارۋىچىلىق ئىشخانىسىدا تەسىس قىلىندى . 1976 - يىلى ناهيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى-نىڭ قارىمىقىدا مۆلدۈردىن سۇنئىي ئۇسۇلدا مۇداپىئەلىنىش ئەترىتى (1992 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ناهيىلىك دېھقانچىلىق ئىدارىسىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى) قۇرۇلدى . 1981 - يىلى ناهيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى بىلەن ناهيىلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى بىرلىكتە ئىش بېجىردى . 1984 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ ، ناهيىلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتىدىن ئايرىلىپ چىقتى .

1990 - يىلى 10 - ئايدا ، ناهيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتى قارىمىقىدا پەن - تېخنىكا تەرەققىيات مەركىزى ، سۇ مەسۇلاتلىرىنى ئىلمىي بېقىپ كۆپەيتىش بازىسى تەجرىبە مەيدانى ، پەن - تېخنىكا ماتېرىياللىرىنى بېسىش بۆلۈمى (تېخنىكا ماگىزىنى) قۇرۇلدى . 1995 - يىلى خىزمەتچىسى يەتتىگە يەتتى ، ئۇنىڭغا بەش يېزىلىق پەن - تېخنىكا كومىتېتى قارىدى . 1996-يىلى ناهيىلىك ناهيىنى پەن - مائارىپ ئارقىلىق گۇللەندۈرۈش رەهبەرلىك گۇرۇپپىسى ئىشخانىسى قۇرۇلدى . 1997 - يىلى كومپيۇتېرنى كېڭەيتىش - ئومۇملاشتۇرۇش ئىشخانىسى قۇرۇلدى . 1999 - يىلى مۇتەخەسسىس مەسلىھەتچىلەر ئۆمىكى رەهبەرلىك گۇرۇپپىسى ئىشخانىسى قۇرۇلدى .

2000 - يىلى ناهيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتىدا يەتتە خىزمەتچى ئىشلىدى ، ئۇنىڭغا 16 يېزىلىق پەن - تېخنىكا كومىتېتى قارىدى .

2 . دېھقانچىلىق پەن تەتقىقات ئورنى

1954 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ، ناھىيىلىك دېھقانچىلىق پەن - تېخنىكا كېڭەيتىش پونكتى (قىسقارتىلىپ ناھىيىلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكتى دەپ ئاتىلىدۇ) قۇرۇلدى . 1969 - يىلى 10 - ئايدا ناھىيىلىك ئورمانچىلىق پونكتى ، دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى بىلەن تەمىنلەش پونكتى دېھقانچىلىق تېخنىكا پونكتىغا قوشۇۋېتىلىپ ، ناھىيىلىك دېھقانچىلىق مۇلازىمەت پونكتى دەپ ئاتالدى . 1972 ~ 1973 - يىللىرى دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى بىلەن تەمىنلەش پونكتى ، ئورمانچىلىق پونكتى ئارقا - ئارقىدىن ئايرىلىپ چىقتى . 1979 - يىلى ناھىيىلىك دېھقانچىلىق مۇلازىمەت پونكتىنىڭ نامى ناھىيىلىك دېھقانچىلىق پەن تەتقىقات ئورنىغا ئۆزگەرتىلدى ، ئىگىلە- گەن يەر كۆلىمى 9000 كۋادرات مېتىر بولۇپ ، بىر تەجرىبىخانا ، 5.3 گېكتار تەجرىبە بازىسى بار بولدى ، بۇ ئورۇن دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى تەجرىبە قىلىش ، ئۇلۇغ كۆرسىتىپ كېڭەيتىشنى ئاساس قىلدى ، ئۇنىڭغا 14 يېزا (بازار - مەيدان)لىق دېھقانچىلىق تېخنىكا تەتقىقات پونكتى قارىدى . 1989 - يىلى دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش پونكتى دېگەن نامى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى .

2000 - يىلى بۇ پونكتىنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى 33كە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي ئاگرونوم ئىككى ، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئاگرونوم يەتتە ، يارىمچى ئاگرونوم 11 ، تېخنىك ئۈچ .

3 . مېتېئورولوگىيە پونكتى

ناھىيىلىك مېتېئورولوگىيە پونكتى 1976 - يىلى قۇرۇلدى ، بۇ پونكىت باي ناھىيىسىنىڭ 2.5 كىلومېتىر شەرقىگە جايلاشقان بولۇپ ، ئىگىلىگەن يەر كۆلىمى 900 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ .

4 . يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىستانسىسى

ناھىيىلىك يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىستانسىسى 1976 - يىلى قۇرۇلغان بولۇپ ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 460 كۋادرات مېتىر ، بۇ ئىستانسا يەر تەۋرەشنى ئۆلچەپ مەلۇمات بېرىش بويىچە كەسپىي ئىستانسا - پونكىت ھېسابلىنىدۇ ، بۇ ئىستانسىدا يەر تەۋرەشنى سىيىسمومېتىرىك كۆزىتىش ئەسۋابى بىلەن باشقا كەسپىي ئۇسكۇنىلەر بار .

5 . مۆلدۈردىن سۈنئىي ئۇسۇلدا مۇداپىئەلىنىش ئەترىتى

بۇ ئەترەت 1976 - يىلى 4 - ئايدا قۇرۇلدى ، ئەينى ۋاقىتتا مۆلدۈردىن سۈنئىي ئۇسۇلدا مۇداپىئەلىنىش قوماندانلىق شتابى دەپ ئاتالدى ، توققۇز كىشىدىن تەركىب تاپتى ، قارىمىقىدا ئىشخانا قۇرۇلدى ، 1988 - يىلى 12 - ئايدا نامى ناھىيىلىك مۆلدۈردىن سۈنئىي ئۇسۇلدا مۇداپىئەلىنىش ئەترىتى دەپ ئۆزگەرتىلدى . 1992 - يىلى ناھىيىلىك دېھقانچىلىق ئىدارىسىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى . 2000 - يىلى پەن - تېخنىكا خادىمى 17گە يەتتى . باش ئەترەت ئارىشاق يولى 1 ~ 9 - نومۇرلۇق قورۇغا جايلاشقان بولۇپ ، ناھىيە بازىرىغا بەش كىلومېتىر كېلىدۇ ، ناھىيە تەۋەسىدە مۆلدۈردىن مۇداپىئەلىنىش ئىستانسىسىدىن 11ى قۇرۇلدى .

§2 . ئىلمىي جەمئىيەتلەر

1 . پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى

ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى 1981 - يىلى قۇرۇلغان بولۇپ ، ناھىيىلىك پەن-

تېخنىكا كومىتېتى بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىرىپ كەلگەنىدى ، 1984 - يىلى 12 - ئايدا ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا كومىتېتىدىن ئايرىلىپ چىقتى ، ئۇچ ئادەم ئىشلىدى . 1981 - يىلى 12 - ئاينىڭ 21 - كۈنىدىن 24 - كۈنگىچە ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ تۇنجى قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ ، ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ 1 - نۆۋەتلىك ھەيئىتى سايلاپ چىقىلدى ، بۇ ھەيئەت 33 ئەزادىن تەركىب تاپتى ، بۇنىڭ ئىچىدە رەئىس بىر ، مۇئاۋىن رەئىس ئالتە . 1989 - يىلى 3 - ئاينىڭ 22 - كۈنى ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتىنىڭ 2- قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ ، 2 - نۆۋەتلىك ھەيئەتنىڭ 42 ئەزاسى ، 17 دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى ، ئىككى پەخرىي رەئىسى ، بىر رەئىسى ، ئىككى مۇئاۋىن رەئىسى سايلاپ چىقىلدى . 1993 - يىلى ئۇنىڭ قارىمىقىدا 13 تەشكىلات قۇرۇلدى ، ئەزاسى 1670كە يەتتى ؛ پەننى ئومۇملاشتۇرۇش تەجرىبە بازىسىدىن ئۆچى ، دېھقانچىلىق كەسپىي تەتقىقات جەمئىيىتىدىن 32سى بارلىققا كەلدى ، ئەزاسى 439غا يەتتى ؛ ئۇنىڭغا 15 يېزىلىق پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى قارىدى ، ئەزاسى 1591گە يەتتى ؛ كەنت پەننى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى گۇرۇپپىسى 167گە ، پەن - تېخنىكىدا ئۇلگە ئالىلە 225كە يەتتى . 2000 - يىلى بىر ئادەم ئىشلىدى ، جەمئىيەت قارىمىقىدىكى يېزىلىق پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى 16گە ، كەنت پەننى ئومۇملاشتۇرۇش مەركىزىي گۇرۇپپىسى 180گە ، ئەزاسى 656گە ، دېھقانچىلىق كەسپىي تەتقىقات جەمئىيىتى 22گە يەتتى .

2 . ئىلمىي جەمئىيەت (جەمئىيەت)لەر

ناھىيىلىك تىببىي ئىلمىي جەمئىيىتى 1975 - يىلى 8 - ئايدا قۇرۇلدى . 1993 - يىلىغىچە ناھىيە بويىچە ھەرخىل پەن - تېخنىكا ئىلمىي جەمئىيىتى (جەمئىيىتى) 27گە ، مەسلىھەتچىلىك بۆلۈمى ، تەتقىقات جەمئىيىتى 20گە يەتتى . 2000 - يىلى ناھىيىلىك سۇ مەھسۇلاتلىرىنى بېقىپ كۆپەيتىش جەمئىيىتى بىلەن ئۈي قۇشلىرىنى بېقىپ كۆپەيتىش جەمئىيىتى قۇرۇلدى ، شۇ يىلى ناھىيە بويىچە ھەرخىل ئىلمىي جەمئىيەت (جەمئىيەت) 15كە يەتتى .

باي ناھىيىسىدىكى پەن - تېخنىكا ئىلمىي جەمئىيەتلىرى (جەمئىيەتلىرى)نىڭ ئەھۋالى

جەدۋەل : 25 — 1

جەمئىيەت نامى	قۇرۇلغان ۋاقتى	ئەزاسى	كېڭەش باشلىقى ، رەئىس	مۇئاۋىن كېڭەش باشلىقى
تىببىي ئىلمىي جەمئىيىتى	1975. 8	149	دېڭ زىيۇ	ژاڭ دېڭشىيەن ، چېن شۇخۇا
سۇچىلىق ئىلمىي جەمئىيىتى	1982. 6	64	لى جيەنباڭ	يى جىخۇا ، موللا ، سا- دىق ، ئىبلى ، ئابدۇرېھىم
گۈزەل سەنئەت ، خەتتاتلىق ، فوتو سۈرەت جەمئىيىتى	1982. 9	33	سۇن شياڭشياڭ ، زېڭ جېنگو	ۋۇ جىنشەن ، جاڭ شىشيەن ، ھەبىبۇللا ، نۇردۇن ، لى شىنشيا
دېھقانچىلىق ئىلمىي جەمئىيىتى	1983. 3	78	رامزان ، قادىر رېشىت	ژاڭ يىڭجۇ ، ھېكىم ئا- نايەت ، خېۋىر مەمەت ، يىن شۇچۇ ، ئەمەت دا- ۋۇت

بۇلۇڭ يېزىلىق پەننى ئومۇملاشتۇ- رۇش جەمئىيىتى	1983. 5	137	جاۋ ۋېنجېن ، قۇدرەت	سۇن جىنمىن ، مەمەت رېشىت
كانچى يېزىلىق پەننى ئومۇملاشتۇ- رۇش جەمئىيىتى	1983. 5	226	قۇربان كېرەم ، چىن خۇڭبو	قۇربان سېلىم ، ناسىر ئوسمان
چارۋىچىلىق - مال دوختۇرلۇق جەمئىيىتى	1983. 5	65	چېن فۇۋېن	تۇردى ھەسەن
ئونباش يېزىلىق پەننى ئومۇملاش- تۇرۇش جەمئىيىتى	1983. 12	68	سۇن جاۋيۇ	
ياتۇر يېزىلىق پەننى ئومۇملاشتۇ- رۇش جەمئىيىتى	1983. 12	198	جەن گۇاڭچۇن	
قىزىل يېزىلىق پەننى ئومۇملاشتۇ- رۇش جەمئىيىتى	1983. 12	75	جياڭ جەنخۇا ، فۇ باۋ- دې	ئۇسۇر ، ئايشەم ، ئابلا ياسىن ، موللاھ ، راخ- مان ، زايىت
نەسىللىك چارۋىچىلىق فېرمىسى پەننى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى	1983	5	يۆ جاۋلياڭ	چېن لىۋچىڭ ، سۇلتان
بازارلىق پەننى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى	1985. 1	152	فۇ خەيشېن	
توقسۇن يېزىلىق پەننى ئومۇملاش- تۇرۇش جەمئىيىتى	1985. 1	112	دۇ شيەنجۇڭ	
يار كۆزۈرۈك يېزىلىق پەننى ئومۇم- لاشتۇرۇش جەمئىيىتى	1975. 1	73	جاڭ فاڭتيەن	
سايرام يېزىلىق پەننى ئومۇملاشتۇ- رۇش جەمئىيىتى	1985. 6	66	ئوسمان سايىم	
قېيىر يېزىلىق پەننى ئومۇملاشتۇ- رۇش جەمئىيىتى	1985. 6	125	قاسىم نىياز	
ياشلار - ئۆسمۈرلەر پەن - تېخنى- كا يېتەكچىلىرى جەمئىيىتى	1985. 10	60	موللا نىياز قۇربان ، لى چۈەنشېڭ	شاۋ يۈيۈەن ، ھەسەن توختى ، ئابدۇكېرىم دا- ۋۇت
مىچىغ يېزىلىق پەننى ئومۇملاشتۇ- رۇش جەمئىيىتى	1985. 12	48	شۇ يۈتاڭ ، جۈمە ئەمەت	جاۋ شىملىڭ ، ھىمىت مۇسا
داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى پەننى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى	1985. 12	60	ۋاڭ چۈنفاڭ	
قاراباغ يېزىلىق پەننى ئومۇملاشتۇ- رۇش جەمئىيىتى	1986. 3	120	لىۋ جېگېڭ	
ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى پەن- نى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى	1986. 6	67	ئەمەت مامۇت	
پەن - تېخنىكا مەسلىھەتچىلىك ئۇ- نۇېرسال مۇلازىمەت بۆلۈمى	1986. 8		ۋاڭ يىڭجۇ ، خېۋىر مە- ھەممەت	
چوتچىلىق جەمئىيىتى	1987. 2	300	لى جىتەي	ما خۇيلەن ، ئوسمان
مالىيە - بوغالتىرلىق ئىلمىي جەمئىيىتى	1987. 2	200	قادىر ئىمىن	لى جىتەي ، سۇن چېڭشياڭ
قىزىل يازلىق تېرىم تەتقىقات جەم- ئىيىتى	1987. 7	14	فۇ باۋدې	

تەرجىمانلار جەمئىيىتى	1987. 10	42	لىيۇ فېڭچى ، رامزان ، جالاڭ خېلوڭ	ژالاڭ جېڭسەي ، تۇنياز يۈسۈپ ، مەھمەت قاسىم
بۇلۇڭ يېزا 8 - چوڭ ئەترەت بۇغداي تەنقىقات جەمئىيىتى	1988. 3	18	سەمەت ئاقيۇ	
بۇلۇڭ يېزا 9 - چوڭ ئەترەت سۇت كالىسى تەنقىقات جەمئىيىتى	1988. 3	11	مەھمەت ئەمەت	
بۇلۇڭ يېزا 7 - چوڭ ئەترەت ئۇرۇق تەنقىقات جەمئىيىتى	1988. 3	16	خوجا نىياز	
بۇلۇڭ يېزا 5 - چوڭ ئەترەت كۆممىقوناق تەنقىقات جەمئىيىتى	1988. 4	20	ياقۇپ مەھمەت	
ئورمانچىلىق ئىلمىي جەمئىيىتى	1988. 4	33	ئۆمەر ئابدۇراخمان	ئېلى ئابدۇرېھىم
بۇلۇڭ يېزا 6 - چوڭ ئەترەت بۇغداي تەنقىقات جەمئىيىتى	1988. 5	17	ياسىن ئابدۇرېھىم	
بازارلىق كۆكتات تەنقىقات جەمئىيىتى	1988. 5	24	لىيالاڭ زۇشياڭ	
ياتۇر باغۋەنچىلىك تەنقىقات جەمئىيىتى	1988. 6	13	ھەسەن ئىسمائىل	
مىچىڭ يېزىلىق باغۋەنچىلىك تەنقىقات جەمئىيىتى مەسلىھەتچىلىك مۇلازىمەت بۆلۈمى	1988. 7		جاۋ شيۇمىڭ	
مىچىڭ يېزىلىق باغۋەنچىلىك مەيدانى پەننى ئۇمۇملاشتۇرۇش مۇلازىمەت گەۋدىسى	1988. 7		شۇ يۈتاڭ	
مال دوختۇرلۇق پونكتى پەن - تېخنىكا مەسلىھەتچىلىك مۇلازىمەت بۆلۈمى	1988. 12		سۇلتان ھامۇت	
ئوتلاق پونكتى پەن - تېخنىكا مەسلىھەتچىلىك مۇلازىمەت بۆلۈمى	1988. 12		تۇردى ئېلى	
ياقائېرىق ئۆسۈملۈك ئاسراش - پەننى ئۇمۇملاشتۇرۇش مۇلازىمەت گەۋدىسى	1988	3	ھوشۇر موللاھ	
توقسۇن باغۋەنچىلىك تەنقىقات جەمئىيىتى	1988	6	ئېلى ئەخمەت	
داۋانچى قۇلماق تەنقىقات جەمئىيىتى	1989. 2.	15	جيا چۈنجى	
يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىلمىي جەمئىيىتى	1989. 3	47	چېن يەنلىڭ	ئەخمەت ئىسرائىل
36109 - قىسىم ئېلېكترون مەسلىھەتچىلىك مۇلازىمەت بۆلۈمى	1989. 4		مى يۈنخۇي	
مىچىڭ بېلىقچىلىق تەنقىقات جەمئىيىتى	1989. 5	19	تۇردى توختى	
كوللېكتىپ بىناكارلىق كارخانا جەمئىيىتى	1989. 6	520	يالاڭ يۈشياڭ	ژۇ يۈجياڭ
شالچىلىق - ئاپتاپپەرەس تەنقىقات جەمئىيىتى	1989. 9	33	جۇاڭ چيۈبو	

خەتتاتلىق ، گۈزەل سەنئەت ، فوتو سۈرەت جەمئىيىتى مەسئۇلى مۇ-لازىمەت بۆلۈمى	1989. 10		ھەبىبۇللا	
سۇ ئېلېكتر ئىدارىسى سۇ مەھسۇ-لاتلىرى جەمئىيىتى	1990. 3	70	جالاڭ بىڭچى	ژېڭ داۋيا
مىچىڭ 1 - چوڭ ئەترەت شالچىلىق تەتقىقات جەمئىيىتى	1990. 6	31	رەمبۇت موشۇر	

§ 3 . پەن - تېخنىكا قوشۇنى

مىنگونىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) ناھىيە بويىچە دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق تېخنىكىدىن ۋېن رۇچىڭ ، مال دوختۇرلۇق تېخنىكىدىن قادىر بەكرى ، قادىر داۋۇت ئەمەت ، چارۋىچىلىق تېخنىكىدىن ھەمدۇللا قاتارلىق ئاز ساندىكى تېخنىكا خادىملىرى بار ئىدى .

1978 - يىلى ناھىيە بويىچە تېخنىكا كادىرى 537گە يەتتى . 1980 - يىلى تۆت دەرىجىلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا تورى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندى ، ناھىيە بويىچە دېھقانچىلىق تېخنىكا ئەترىتى 108گە ، دېھقان تېخنىكا خادىمى 108گە ، دېھقانچىلىق پەن تەتقىقات گۇرۇپپىسى 164كە يەتتى . 1984 - يىلى ئوتتۇرا تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتلىقلار 1376 (مىللىي 969)گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي تېخنىكوم ، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتىغا ئىگە ئەمما ئۇنۇانى يوقلار 954 (مىللىي 828) . 1987 - يىلى 11 - ئايدا ، زىيالىيلارنىڭ ئۇنۇاننى باھالاش خىزمىتى باشلاندى . 1988 - يىلى تۇنجى قېتىم 1692 تېخنىكا خادىمى باھالىنىپ تەكلىپ قىلىندى . 1993-يىلى 13 كەسپىي سىستېما بويىچە تەكلىپ قىلىنغان تېخنىكا خادىمى 2696 (بۇنىڭ ئىچىدە مىللىي 2056) ، تېخنىكا خادىملىرى ئىچىدە ئالىي ئۇنۇانى بارلار 13 ، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۇانى بارلار 307 ، باشلانغۇچ دەرىجىلىك ئۇنۇانى بارلار 1704 ؛ تېخنىكا خادىملىرى ئىچىدە ئايال 1036 ، كەسپىي ئورۇنلاردىكىسى 2226 ، كارخانا ئورۇنلىرىدىكىسى 470 ، ئالىي مەكتەپ تولۇق كۇرس ئوقۇغۇچىسى 176 ، ئالىي مەكتەپ مەخسۇس كۇرس ئوقۇغۇچىسى 366 ، ئوتتۇرا تېخنىكوم ئوقۇغۇچىسى 1446 ، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى 344 ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتىن تۇڭەن مەلۇماتلىقلار 364 .

2000 - يىلى ناھىيە بويىچە ئالىي ئۇنۇانى بارلار 38گە ، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۇانى بارلار 616گە ، باشلانغۇچ دەرىجىلىك ئۇنۇانى بارلار 2671گە يەتتى .

باي ناھىيىسىدىكى ئالىي كەسپىي تېخنىكا ئۇنۇانى ئالغانلار (1992 - يىلىدىن ئىلگىرى)

جەدۋەل : 25 — 2

ئىسىم - فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	ئورنى	ئۇنۇانى	باھالانغان ۋاقىت
رەيھان ھاشىم	ئايال	ئۇيغۇر	ناھىيىلىك دوختۇرخانا	كاندىدات مۇدىر سېستىرا	1986. 6. 23

سۇلتان ھامۇت	ئەر	ئۇيغۇر	ناھيىلىك مال دوختۇرلۇق پونكتى	ئالىي چارۋىچىلىق تېخنىكى	1986. 6. 9
لۇ شيەنيۇ	ئەر	خەنزۇ	ناھيىلىك 2 - ئوتتۇرا مەكتەپ	ئوتتۇرا مەكتەپ ئالىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	1988
تۇرسۇن روزى	ئەر	ئۇيغۇر	ناھيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ	ئوتتۇرا مەكتەپ ئالىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	1988
ئەسرۇللا خىزىر	ئەر	ئۇيغۇر	ناھيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ	ئوتتۇرا مەكتەپ ئالىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	1988
لى چياڭبىن	ئەر	خەنزۇ	ناھيىلىك مال دوختۇرلۇق پونكتى	ئالىي چارۋىچىلىق تېخنىكى	1988
چېن يەنلىڭ	ئەر	خەنزۇ	ناھيىلىك دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى مەكتىپى	ئالىي ئىنژېنېر	1988
لىيۇ گۇاڭلۇن	ئەر	خەنزۇ	ناھيىلىك دوختۇرخانا	جۇڭگو تىبابىتى كاندىدات مۇدىر ۋراچى	1988
دو شىگۈيې	ئەر	خەنزۇ	ناھيىلىك دوختۇرخانا	ئىچكى كېسەللىكلەر بۆلۈمىنىڭ مۇدىر ۋراچى	1988
چېڭ شۇخۇا	ئايال	خەنزۇ	ناھيىلىك دوختۇرخانا	بالىلار بۆلۈمىنىڭ كاندىدات مۇدىر ۋراچى	1988
چېن لىيۇچىڭ	ئەر	خەنزۇ	ناھيىلىك نەسىللىك قويچىلىق فېرمىسى	ئالىي چارۋىچىلىق تېخنىكى	1988
لىيۇ گۇاڭيۇ	ئەر	خەنزۇ	ناھيىلىك بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپى	ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئالىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	1988
ۋاڭ جېنخۇەي	ئەر	خەنزۇ	رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسى	ئالىي ئىنژېنېر	1988
شېڭ شىجي	ئەر	خەنزۇ	ناھيىلىك 2 - ئوتتۇرا مەكتەپ	ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئالىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	1992
شاۋ يۈيۈەن	ئەر	خەنزۇ	ناھيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ	ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئالىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	1992
تۇنىياز مەھەممەت	ئەر	ئۇيغۇر	ناھيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ	ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئالىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	1992

باي ناھيىسى بويىچە 2000 - يىلىدىكى ئالىي دەرىجىلىك كەسپىي تېخنىكا خادىملىرى

جەدۋەل : 25 — 3

ئىسىم - فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	ئوقۇش تارىخى	ئۇنۋانى	ۋەزىپىگە تەينىلەنگەن ۋاقتى	ئىزاھ
يى خۇيزۇ	ئەر	خەنزۇ	ئالىي مەكتەپ	ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئالىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	1994. 8. 15	

چېن جېندىيەن	ئەر	خەنزۇ	ئالىي مەكتەپ	ئونتۇرا مەكتەپنىڭ ئا-لىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	1994. 8. 15	
ۋۇ جيافېڭ	ئايال	خەنزۇ	ئالىي تېخنىكوم	ئونتۇرا مەكتەپنىڭ ئا-لىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	1994. 9. 15	
لىيۇ جۇەنپۇ	ئايال	خەنزۇ	ئالىي تېخنىكوم	ئونتۇرا مەكتەپنىڭ ئا-لىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	1994. 9. 15	
خۇا فاخاۋ	ئەر	خەنزۇ	ئالىي تېخنىكوم	كاندىدات ئالىي مۇھەر-رىر	1994. 10. 19	ئاقسۇ ۋە-لايەتلىك پارتكومغا يوللىدى
بى دېكو	ئەر	خەنزۇ	ئالىي مەكتەپ	ئونتۇرا مەكتەپنىڭ ئا-لىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	1997. 8. 9	
شۇ جيەن	ئەر	موڭغۇل	ئالىي تېخنىكوم	ئونتۇرا مەكتەپنىڭ ئا-لىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	1997. 8. 9	
لى گوجېڭ	ئەر	خەنزۇ	ئالىي مەكتەپ	ئونتۇرا مەكتەپنىڭ ئا-لىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	1997. 8	
ئەمەت مەمەت	ئەر	ئۇيغۇر	ئالىي تېخنىكوم	ئونتۇرا مەكتەپنىڭ ئا-لىي دەرىجىلىك ئوتقۇچىسى	1997. 8. 9	
خىزىر ئىزاق	ئەر	ئۇيغۇر	ئالىي مەكتەپ	ئالىي ئاگرونوم	1997. 12. 13	
ئوسمان مەمەت	ئەر	ئۇيغۇر	ئالىي مەكتەپ	ئالىي ئاگرونوم	1997. 12. 13	
ژاڭ جىشېڭ	ئەر	خەنزۇ	ئالىي تېخنىكوم	ئالىي ئاگرونوم	1998. 3. 15	
گې جىيې	ئەر	خەنزۇ	ئالىي مەكتەپ	ئالىي ئىقتىسادچى	1998. 3. 15	
كەنجى راشىدىن	ئەر	ئۇيغۇر	ئالىي مەكتەپ	ئونتۇرا مەكتەپنىڭ ئا-لىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	1998. 3. 15	
چې باۋشەن	ئەر	خەنزۇ	ئاسپىرانت	ئونتۇرا مەكتەپنىڭ ئا-لىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	1998. 7. 28	
يۈەن خەيفېڭ	ئەر	خەنزۇ	ئالىي تېخنىكوم	ئونتۇرا مەكتەپنىڭ ئا-لىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	1998. 7. 28	
لى باۋشەن	ئەر	خەنزۇ	ئالىي مەكتەپ	كاندىدات مۇدىر ژۇرنال	1998. 6. 23	
پېڭ داۋژۇ	ئەر	خەنزۇ	ئالىي تېخنىكوم	ئالىي سىياسىي خىزمەتچى	1998. 6. 1	
ياقۇپ مۇسا	ئەر	ئۇيغۇر	ئونتۇرا تېخنىكوم	ئالىي چارۋىچىلىق تېخنىكى	1998. 6. 9	
ئايشەم توختى	ئايال	ئۇيغۇر	ئالىي تېخنىكوم	مۇئاۋىن مۇدىر مۇھەررىر	1998. 1. 8	

لى ليەنخەي	ئەر	خەنزۇ	ئالىي تېخنىكوم	كاندىدات مۇدىر ۋراچ	1998. 6. 23	
ۋۇ فېڭ	ئەر	خەنزۇ	ئالىي مەكتەپ	ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئا. لىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	1999. 8. 15	
ھاشىم ئەزىز	ئەر	ئۇيغۇر	ئالىي تېخنىكوم	ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئا. لىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	1999. 8. 15	
خو شيەنژېن	ئەر	خەنزۇ	ئالىي تېخنىكوم	كاندىدات مۇدىر ۋراچ	1999. 7. 30	
شېن خۇيچىن	ئايال	خەنزۇ	ئالىي تېخنىكوم	كاندىدات مۇدىر پراۋەزور	1999. 7. 30	
مەھمەت ناسىر	ئەر	ئۇيغۇر	ئوتتۇرا تېخنىكوم	ئالىي ئاگرونوم	1999. 8. 5	
تۇنىياز ساۋۇت	ئەر	ئۇيغۇر	تولۇق كۇرس	ئالىي لېكتور	2000. 10. 17	
ئاۋۇت ساۋۇت	ئەر	ئۇيغۇر	ئالىي تېخنىكوم	ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئا. لىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	2000. 11. 25	
ھەسەن ياسىن	ئەر	ئۇيغۇر	ئالىي تېخنىكوم	ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئا. لىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	2000. 11. 25	
تۇردى سىدىق	ئەر	ئۇيغۇر	تولۇق ئوتتۇرا	ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئا. لىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	2000. 11. 25	
سىدىق نۇر	ئەر	ئۇيغۇر	ئالىي تېخنىكوم	ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئا. لىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	2000. 11. 25	
گو گۇيبۇ	ئايال	خەنزۇ	ئالىي تېخنىكوم	ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئا. لىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	2000. 11. 25	
تۇنىياز ئەيسا	ئەر	ئۇيغۇر	ئالىي تېخنىكوم	ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئا. لىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	2000. 11. 22	
توقسۇن ئەمەت	ئەر	ئۇيغۇر	ئالىي مەكتەپ	ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئا. لىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	2000. 11. 22	
ئەركىن ئوسمان	ئەر	ئۇيغۇر	ئالىي مەكتەپ	ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئا. لىي دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچىسى	2000. 11. 20	

Ⅱ باب

پەننىي بىلىملەرنى ئومۇملاشتۇرۇش

§1 . پەننى ئومۇملاشۇرۇش تەشۋىقاتى

ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى پەننى ئومۇملاشتۇرۇش تەشۋىقاتىنى پەننى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتىنىڭ بىر مۇھىم ۋەزىپىسى قىلىپ ، پەن - تېخنىكا بىلىملىرىنى تەشۋىق قىلىپ ۋە ئومۇملاشتۇرۇپ ، دېھقانچىلىق تېخنىكىسىنى ئۆزگەرتىشنى ئىلگىرى سۈردى . 1985 - يىلى دېھقانچىلىق ئىلمىي جەمئىيىتى كېسەللىك ۋە ھاشارات زىياندا شلىقىنىڭ ئالدىنى ئېلىش - يوقىتىشقا دائىر 10 سان قىسقا خەۋەرلەر گېزىتى چىقاردى ، چوڭكۆزۈك يېزىلىق پەننى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى «چوڭكۆزۈك پەننى ئومۇملاشتۇرۇش» ئۇچۇرلىرىدىن 350 پارچە باستۇردى . 1986 - يىلى «پەننى ئومۇملاشتۇرۇش تەشۋىقات ھەپتىلىكى» پائالىيىتىگە بىرلەشتۇرۇپ ، رادىئودىن پايدىلىنىپ 281 قېتىم تەشۋىقات ئېلىپ باردى ، 306 سان قارا تاختاي گېزىتى چىقىرىپ تەشۋىق قىلدى ، تۆت مەيدان مەخسۇس ئىلمىي تەربىيىۋى فىلىم قويدى ، بۇنى 6000 نەچچە ئادەم (قېتىم) كۆردى ؛ 15 كۈن «كۆپ خىل ئىگىلىك باشقۇرۇش» ، «خۇراپاتلىقنى يوقىتىش» كۆرگەزمىسى ئاچتى ، كۆرگەزمىنى 20 نەچچە مىڭ ئادەم (قېتىم) كۆردى . 1987 - يىلى ناھىيە بويىچە 295 مەيدان ئىلمىي تەربىيىۋى فىلىم قويدى ، بۇ ، قويۇلغان كىنونىڭ 61 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ ، تاماشىبىنلار 129 مىڭ 950 ئادەم (قېتىم) غا يەتتى . 1989 - يىلى ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى رادىئو ، تېلېۋىزىيە ، كىنو ئارقىلىق 46 قېتىم تەشۋىقات ئېلىپ باردى ، تەربىيە ئالغانلار 1444 ئادەم (قېتىم) غا يەتتى ، ھەرخىل پەن - تېخنىكا ماتېرىيالىدىن 1993 نۇسخا توزۇپ باستۇردى . 1992 - يىلى پەننى ئومۇملاشتۇرۇش ماتېرىيالىدىن 4360 نۇسخا بېسىپ تارقاتتى ، 37 قېتىم پەننى ئومۇملاشتۇرۇش سىنئالغۇ لېنتىسى قويدى . بۇنى 2383 ئادەم (قېتىم) كۆردى ، 1993 - يىلى 5210 نۇسخا پەننى ئومۇملاشتۇرۇش ماتېرىيالىنى بېسىپ تارقاتتى ، پەننى ئومۇملاشتۇرۇشقا دائىر كىنو ، سىنئالغۇ فىلىمنى 204 مەيدان (قېتىم) قويدى ، بۇنى 10 نەچچە مىڭ ئادەم (قېتىم) كۆردى ، سىملىق رادىئو ئارقىلىق 273 قېتىم تەشۋىقات ئېلىپ باردى ، بۇنى 290 مىڭ ئادەم (قېتىم) ئاڭلىدى .

1994 ～ 2000 - يىلىغىچە «قىشلىق پەن - تېخنىكا» پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇپ ، ناھىيە بويىچە 6234 مەيدان (قېتىم) پەن - تېخنىكىغا دائىر سىنئالغۇ فىلىمى ، كىنو قويدى ، بۇنى 983 مىڭ 651 ئادەم (قېتىم) كۆردى ؛ سىملىق رادىئو ئارقىلىق 3259 قېتىم تەشۋىقات ئېلىپ باردى ، بۇنى 6 مىليون 516 مىڭ 655 ئادەم (قېتىم) ئاڭلىدى ؛ 241 سان مەخسۇس بەت ، تاختاي گېزىتى چىقاردى ، تېخنىكىلىق تەربىيىلەش جەريانىدا 58 مىڭ 369 نۇسخىدىن كۆپرەك ماتېرىيال تارقاتتى ، 21 مىڭ 455 نۇسخا پەن - تېخنىكا ، پەننى ئومۇملاشتۇرۇش

ماتېرىيالى توزۇپ باستۇردى ، ئۇزلىرى 155 خىل تۇرلۇك دەرسلىكتىن 10 مىڭ 312 نۇسخا توزدى .

2 § . تەربىيىلەش كۇرسى

1974 ـ يىلى گۇڭشې ، مەيدان ، دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق پونكىتلىرى ، ئۇرۇقچىلىق ئەترىتى ۋە تەجرىبە پونكىتلىرىدىكى تېخنىكلار كۇرسى ئېچىلدى .

1977 ـ يىلى ناهيىلىك دېھقانچىلىق پەن تەتقىقات ئورنى ساپلاشتۇرۇلغان چىرىندى كىسلاتالىق ئوغۇتنى ئىشلىتىش كۇرسى ئاچتى .

1981 ـ يىلى گۇڭشېلار دېھقانچىلىق پەن ـ تېخنىكىسى بويىچە 15 قارار كۇرس ئاچتى ، كۇرسقا 6336 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى .

1984 ـ يىلى ئىلمىي جەمئىيەتلەر 55 قارار ھەرخىل كۇرس ئېچىپ ، 3500 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلىدى . پەننى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ، كۇزلۇك تېرىلغۇ ، ئېتىز ـ ئېرىق پەرۋىش ئىشلىرىغا بىرلەشتۇرۇپ ، ئاچقۇچلۇق تېخنىكىلارنى چۈشەندۇردى ، ئاممىا كۇرەلەيدىغان ، ئاڭلىسا چۈشىنەلەيدىغان ، ئىشلىتەلەيدىغان ، ئۇنۇمى تېز ئۇسۇللارنى قوللىنىپ ، ئۇلارغا يېڭى تېخنىكا ، يېڭى ئۇسۇللارنى ئۆگەتتى ، يېزىلىق پەننى ئومۇملاشتۇرۇش ئىلمىي جەمئىيىتى 10 قارار كۇرس ئاچتى ، كۇرسقا 650 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى . توققۇز قېتىم پەن ـ تېخنىكىدا ئۇلگە كۇرسەتتى ، ئۇچ قېتىم سەييارە لېكسىيە سۆزلىدى .

1985 ـ يىلى 42 قارار ھەرخىل كۇرس ئاچتى ، كۇرسقا 2557 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى ، 37 قېتىم ھەرخىل نەق مەيدان يىغىنى ئاچتى ، بۇنىڭغا 3666 ئادەم قاتناشتى .

1986 ـ يىلى ئىلمىي جەمئىيەت (جەمئىيەت)لەر 16 قارار ھەرخىل كۇرس ئاچتى ، كۇرسقا 942 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى . ناهيىلىك دېھقانچىلىق ئىدارىسى ، پەن ـ تېخنىكا كومىتېتى ، پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتى كۆممىقوناق ئۆستۇرۇش تېخنىكىسى ، خىمىيىۋى ئوغۇتنى ئىشلىتىش ، دېھقانچىلىقتا خىمىيىۋى دورا ئارقىلىق ئوت ـ چۆپ يوقىتىشقا دائىر كۇرس ئاچتى ، كۇرسقا 110 ئادەم قاتناشتى . يېزا ، بازارلار 62 قارار كۇرس ئېچىپ ، 6435 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلەندى ، 87 قېتىم نەق مەيدان يىغىنى ئاچتى ، يىغىنغا 7402 ئادەم قاتناشتى .

1987 ـ يىلى يېزا ، بازار ، مەيدانلار 51 قېتىم تۇرلۇك نەق مەيدان يىغىنى ئاچتى ، يىغىنغا 3408 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى ؛ 36 قارار ھەرخىل كۇرس ئاچتى ، كۇرسقا 2519 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى ، 19 قېتىم تېخنىكىغا دائىر لېكسىيە ئۇيۇشتۇردى ؛ بۇنىڭغا 857 ئادەم قاتناشتى ، تۆت قېتىم ھەرخىل كۆرگەزمە ئۇيۇشتۇردى ، كۆرگەزمىنى 260 ئادەم كۆردى . دېھقانچىلىق ئىلمىي جەمئىيىتى ئاساسىي قاتلامغا ئادەم ئەۋەتىپ يېزىلاردا ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ، كۇزلۇك تېرىلغۇ ئىشلىرىغا دائىر كۇرس ئاچتى ، ناهيىلىك چارۋىچىلىق ـ مال دوختۇرلۇق ئىلمىي جەمئىيىتى يېزا ـ بازار ، مەيدانلاردا قويلارنى باھالاپ بېكىتىش ۋە ئۇششاق چارۋىلارنى ئۇرۇقلاندۇرۇش كۇرسى ئاچتى .

1988 ـ يىلى ئىلمىي جەمئىيەت (جەمئىيەت)لەر سەككىز قارار كۇرس ئېچىپ 270 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلىدى ؛ ئالتە قېتىم تەجرىبە ئالماشتۇرۇش يىغىنى ئاچتى ، يىغىنغا 170 ئادەم

قاتناشتى ؛ ناھىيىلىك كەسپىي تارماقلار پەن - تېخنىكا خادىملىرىنى يېزىلارغا بېرىپ دەرس ئۆتۈشكە ئۇيۇشتۇرۇپ ، 1689 ئادەم (قېتىم)نى تېخنىكا جەھەتتىن يېتەكلىدى ، يېزا - بازار ، مەيدانلاردا 69 قارار ئەسقاتىدىغان تېخنىكا كۇرسى ئېچىپ ، 5538 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلىدى ، بۇ ، ناھىيە بويىچە يېزىلاردىكى ئەمگەكچىنىڭ 11.7 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . تەربىيىلەش ئارقىلىق 2265 ئادەم بىر ياكى ئىككى خىل ئەسقاتىدىغان تېخنىكىنى ئىگىلىۋالدى .

1989 - يىلى 81 قارار ھەرخىل تىپتىكى تېخنىكا جەھەتتىن تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىپ ، 6905 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلىدى . بەش قېتىم تېخنىكا ئالماشتۇرۇش يىغىنى ، تۆت قېتىم تېخنىكا ئۆگىنىش يىغىنى ئاچتى ، مۇتەخەسسىسلەرنى تۆت قېتىم دەرس ئۆتۈشكە تەكلىپ قىلدى ، دەرسنى 110 ئادەم (قېتىم) ئاڭلىدى ، تۆت قېتىم تېخنىكىلىق ماھارەت كۆرسەتتى .

1990 - يىلى ناھىيە بويىچە 79 قارار تۇرلۇك تېخنىكا جەھەتتىن تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىپ 11 مىڭ 436 ئادەمنى تەربىيىلىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ناھىيە دەرىجىلىك كۇرس ئىككى قارار ، يېزا - بازار ، مەيدانلار ئاچقان كۇرس 66 قارار ، تۇرلۇك تېخنىكا جەھەتتىن تەربىيىلەش كۇرسى ئارقىلىق 9789 ئادەم بىر ياكى ئىككى تۇرلۇك ئەسقاتىدىغان تېخنىكىنى ئاساسىي جەھەتتىن ئىگىلىۋالدى ھەمدە ئۇنى قوللىنالايدىغان بولدى . 12 قېتىم تېخنىكا ئالماشتۇرۇش يىغىنى ئاچتى ، يىغىنغا 187 ئادەم قاتناشتى ؛ مۇتەخەسسىسلەرنى ئۇچ قېتىم دەرس ئۆتۈشكە تەكلىپ قىلدى ، دەرسنى 103 ئادەم (قېتىم) ئاڭلىدى ؛ بىر قېتىم پەن - تېخنىكا خادىملىرى سۆھبەت يىغىنى ئاچتى ؛ يەتتە قېتىم تېخنىكىلىق ماھارەت كۆرسىتىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى ، مۇسابىقىگە 322 ئادەم قاتناشتى .

1992 - يىلى 14 قېتىم ئىلىم - پەن ئالماشتۇرۇش ئىشىنى قانات يايدۇردى ، بۇنىڭغا 971 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى ؛ يەتتە قېتىم تېخنىكىلىق ماھارەت كۆرسىتىش ئىشىنى ئۇيۇشتۇردى ، بۇنىڭغا 131 ئادەم قاتناشتى ؛ مۇتەخەسسىسلەرنى تۆت قېتىم دەرس ئۆتۈشكە تەكلىپ قىلدى ، دەرسنى 144 ئادەم ئاڭلىدى ؛ ئۇچ قېتىم تېخنىكا لېكسىيىسى دوكلات يىغىنى ئاچتى ، يىغىنغا 165 ئادەم قاتناشتى ؛ سەككىز قېتىم پەن - تېخنىكا خادىملىرى سۆھبەت يىغىنى ئاچتى ، بۇنىڭغا 169 ئادەم قاتناشتى ، 186 قارار ئۇزۇن - قىسقا مۇددەتلىك كۇرس ئېچىپ ، 29 مىڭ 128 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلىدى ، 16 قېتىم تېخنىكىدىن نەق مەيدانىدا لېكسىيە سۆزلەش ئىشىنى ئۇيۇشتۇردى ، بۇنىڭغا 1752 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى . ناھىيە بويىچە 86 كەنتتە پەن - تېخنىكا ، مەدەنىيەت سىنىپى ئاچتى .

1993 - يىلى تۇرلۇك ئۇزۇن - قىسقا مۇددەتلىك كۇرستىن 182 قارار ئېچىپ ، 28 مىڭ 954 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلىدى ، 331 ياش «كىچىكىدىن باشلاپ يېتىلدۇرۇش» پائالىيىتىگە قاتناشتى ، «ئۇچقۇن پىلانى» بويىچە 14 قارار كۇرس ئېچىپ ، 485 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلىدى .

1995 - يىلى ناھىيە بويىچە 56 قېتىم پەن - تېخنىكا ئالماشتۇرۇش يىغىنى ئاچتى ، يىغىنغا 1824 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى ، 110 قېتىم پەن - تېخنىكا نەق مەيدان يىغىنى ئاچتى ، يىغىنغا 3556 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى .

1996 - يىلى ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا لېكتورلار ئۆمىكى ناھىيە بازىرىدا بىر قارار يېزا - بازار ، مەيدانلارنىڭ رەھبەرلىرى قاتناشقان ، ئۇچ خىل زىرائەتنى سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى ئاساس قىلىنغان پەن - تېخنىكا جەھەتتىن تەربىيىلەش مۇھاكىمە كۇرسى

ئېچىپ 183 كىشىنى تەربىيىلىدى .

1998 ـ يىلى دېھقان ـ چارۋىچىلارنى تەربىيىلەشنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى ئۇچ خىل زىرائەتنى سۈلياۋ يوپۇق يېپىپ ئۇستۇرۇش تېخنىكىسى ، خىمىيىۋى ئوغۇت بىلەن ئوغۇتلاش ، ئەلا سورتلۇق كېۋەزنى كېڭەيتىش ، كەڭ ئەنلىك سۈلياۋ يوپۇق يېپىپ تېرىش ، خىمىيىۋى ئۇسۇلدا ئوت ـ چۆپ يوقىتىش ، خىمىيىلىك تىزگىنلەش ، ئەلا سورتلارنى يېتىشتۇرۇش ، دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى مەشغۇلاتى ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا چارۋا بېقىش ، تېز سەمرىتىش ، ئىسسىق قوتاندا يەم ـ خەشەك بىلەن بېقىش ، شاخ ـ شۇمبىدىن يەم ـ خەشەك تەييارلاش ۋە كېسەللىك ـ ھاشارات زىياندا شلىقىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ يوقىتىش قاتارلىق تەرەپلەرگە قارىتىلى ، 180 نەچچە يېزا ـ بازار ، مەيدان كادىرىنى ، 58 مىڭ 513 دېھقان ، چارۋىچى (قېتىم)نى تەربىيىلىدى ، ئالتە قېتىم پەن ـ تېخنىكا ئالماشتۇرۇش نەق مەيدان يىغىنى ئاچتى .

1999 ~ 2000 ـ يىللىرى 808 قارار تۈرلۈك تېخنىكا جەھەتتىن تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىپ ، 117 مىڭ 170 ئادەم (قېتىم) تەربىيىلىدى . 139 قارار پەن ـ تېخنىكا ئالماشتۇرۇش سۆھبەت يىغىنى ئاچتى ، يىغىنغا 71 مىڭ 448 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى ؛ 312 مەيدان (قېتىم) تېخنىكىدا ئۇلگە كۇرسىتىش نەق مەيدان يىغىنى ئاچتى ، يىغىنغا 23 مىڭ 449 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى .

3 § . ئىلىم ـ پەن ئالماشتۇرۇش

1985 ـ يىلى باي ناھىيىسىدىكى پەن ـ تېخنىكا خادىملىرى پەن ـ تېخنىكا گېزىت ـ ژۇرناللىرىدا بەش پارچە ئىلمىي ماقالە ئېلان قىلدى . 1986 ـ يىلى ناھىيىلىك تىببىي ئىلمىي جەمئىيىتى 26 پارچە ئىلمىي ماقالە يازدى ، ۋىلايەت دەرىجىلىك ئىلىم ـ پەن ئالماشتۇرۇش يىغىنىغا سەككىز قېتىم قاتناشتى . 1989 ـ يىلى ناھىيىدىكى پەن ـ تېخنىكا خادىملىرى پەن ـ تېخنىكىغا دائىر 28 پارچە ، 1992 ـ يىلى 35 پارچە ئىلمىي ماقالە يازدى ، بۇنىڭدىن ئۇچ پارچە ماقالە ئېلان قىلىندى . 1993 ـ يىلى 16 قېتىم تېخنىكا ئالماشتۇرۇش ، ئالتە قېتىم تېخنىكىدا ماھارەت كۇرسىتىش مۇسابىقىسى قانات يايدۇرۇلدى ، مۇتەخەسسىسلەر تۆت قېتىم دەرس ئۆتۈشكە تەكلىپ قىلىندى . بەش قېتىم تېخنىكا لېكسىيىسى دوكلات يىغىنى ، سەككىز قېتىم پەن ـ تېخنىكا خادىملىرى سۆھبەت يىغىنى ئېچىلدى ، 39 ئادەم باشقا جايلارغا بېرىپ ئېكسكۇرسىيە قىلىش ، ئۆگىنىش ، تەجرىبە ئالماشتۇرۇشقا قاتناشتى .

1996 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ئالتە قېتىم ئىلىم ـ پەن ئالماشتۇرۇش ئىشى قانات يايدۇرۇلدى ، بۇنىڭغا 319 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى ، ئىككى قېتىم تېخنىكىدا ماھارەت كۇرسىتىش مۇسابىقىسى ئۆتكۇزۇلدى ، مۇسابىقىگە 178 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى ، مۇتەخەسسىسلەر بەش قېتىم لېكسىيە سۆزلەشكە تەكلىپ قىلىندى ، لېكسىيىنى 250 ئادەم (قېتىم) ئاڭلىدى ، تۆت قېتىم تېخنىكا لېكسىيىسى ئۇيۇشتۇرۇلدى ۋە دوكلات يىغىنى ئېچىلدى ، بۇنىڭغا 498 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى ، ئىككى قېتىم پەن ـ تېخنىكا خادىملىرى سۆھبەت يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىنغا 133 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى ، 165 ئادەم باشقا جايلارغا بېرىپ ئېكسكۇرسىيە قىلىش ، ئۆگىنىش ، تەجرىبە ئالماشتۇرۇشقا قاتناشتى .

1998 - يىلى ۋىلايەت بويىچە 3 - نۆۋەتلىك نادىر ئىلمىي ماقالىلەرنى باھالاشقا قاتناشتۇرۇلغان ماقالىلەردىن ئۈچ پارچىسى 3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى .

4 § . ياشلار - ئۆسمۈرلەرنىڭ پەننى ئومۇملاشتۇرۇش پائالىيەتلىرى

1985 - يىلى ناھىيىلىك ياشلار - ئۆسمۈرلەر پەن - تېخنىكا پائالىيىتى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، ئارقىدىنلا ياشلار - ئۆسمۈرلەر پەن - تېخنىكا يېتەكچىلىرى جەمئىيىتى قۇرۇلدى . شۇ يىلى ئۈچ قېتىم ياشلار - ئۆسمۈرلەرنىڭ پەن - تېخنىكا ئەسەرلىرى كۆرگەزمىسى ئۆتكۈزۈلدى ، ئوقۇغۇچىلار ئۆزلىرى ياسىغان 308 دانە ھەرخىل مودېل ، 12 خىل رۇدا ئەۋرىشكىسى كۆرگەزمىگە قويۇلدى ، كۆرگەزمىنى 4500 نەچچە ئادەم (قېتىم) كۆردى .

1986 - يىلى ناھىيە بويىچە بازار ، يېزىلاردىكى مەكتەپلەردە ياشلار - ئۆسمۈرلەر پەن - تېخنىكا يېتەكچىلىرى گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى . شۇ يىلى يەتتە قېتىم كەڭ دائىرىدە كۆرگەزمە ئۇيۇشتۇرۇلۇپ ، 1915 پارچە ئەسەر كۆرگەزمىگە قويۇلدى ، كۆرگەزمىنى 6413 ئادەم (قېتىم) كۆردى ؛ يېزا (بازار ، مەيدان)لاردىكى مەكتەپلەر 11 قېتىم زېھىن سىناش مۇسابىقىسى ئۇيۇشتۇرۇدى ؛ «1 - ئىيۇن» بالىلار بايرىمىدا ياشلار - ئۆسمۈرلەر پەن - تېخنىكا ئەسەرلىرى كۆرگەزمىسى ئېچىپ ، ئالتە تۈر بويىچە 730 خىل ئەسەرنى كۆرگەزمە قىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە مودېل 202 خىل ، ئۆسۈملۈك ئەۋرىشكىسى 11 ، تەييارلىق سىنىپىدىكى بالىلار ياسىغان مودېل 85 خىل ، كۆرگەزمىنى 1590 ئادەم (قېتىم) كۆردى . ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى قۇربان ئامان ياسىغان يەر تەۋرەشتىن سىگنال بەرگۈچ ئاپتونوم رايونلۇق ياشلار - ئۆسمۈرلەر پەن - تېخنىكا ئەسەرلىرى بويىچە 3 - دەرىجىلىك مۇكاپاتىغا ئېرىشتى .

1987 - يىلى «1 - ئىيۇن»دا ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ كىچىك كەشپىيات ، كىچىك ياسالمىلار كۆرگەزمىسى ئۇيۇشتۇرۇلۇپ ، 600 دانە كىچىك ياسالما ئەسەر كۆرگەزمە قىلىندى ، كۆرگەزمىنى 3500 ئادەم (قېتىم) كۆردى ، 30 نادىر ئەسەر باھالاپ چىقىلدى ، ئۈچ ئەسەر تاللىنىپ ئاپتونوم رايونغا يوللاندى . داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى مەكتىپى پەن - تېخنىكا پائالىيەت گۇرۇپپىسىدىن 11نى قۇردى ، ھەربىر گۇرۇپپىدا پائالىيەت سورۇنى بولۇپ ، 70 دانە پەن - تېخنىكا كىچىك مەھسۇلاتى ياساپ چىقىپ ، ئۈچ قېتىم پەن - تېخنىكا كۆرگەزمىسى ، توققۇز قېتىم پەن - تېخنىكا مۇسابىقىسى پائالىيىتى ئۆتكۈزدى ، پائالىيەتكە 570 نەچچە ئادەم (قېتىم) قاتناشتى .

1989 - يىلى مەكتەپلەر پەن - تېخنىكا كىچىك ئەسىرىدىن 607نى ياسىدى ، بۇنىڭدىن 385ى ياشلار - ئۆسمۈرلەرنىڭ پەن - تېخنىكا كۆرگەزمىسىگە قاتناشتۇرۇلدى ؛ توققۇز قېتىم تۈرلۈك پەن - تېخنىكا مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى ، 15 مەيدان (قېتىم) ئىلمىي تەربىيىۋى كىنو ، سىنئالغۇ فىلىم قويۇپ بېرىلدى .

1996 - يىلى 6 - ئايدا ، ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى بىلەن ناھىيىلىك مائارىپ

ئىداريسى بىرلىكتە ناھيىلىك 4 ـ نۆۋەتلىك ياشلار ـ ئۆسمۇرلەر پەن ـ تېخنىكا ئەسەرلىرى كۆرگەزمىسى ئويۇشتۇرۇپ ، 46 پارچە ئەسەرنى كۆرگەزمە قىلدى ، مۇكاپاتلىنىدىغان ئەسەر ۋە نادىر ئەسەردىن 16نى باھالاپ تاللاپ چىقتى . 11 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن 30 ـ كۈنگىچە ناھىيە بويىچە «ئىلىم ـ پەننى سۆيۈش ئېيى» پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى ، مەكتەپلەر قارا تاختاي گېزىتى ، تام گېزىتى ، پەننى ئومۇملاشتۇرۇش رەسىمى ، بىلىم كۆرگەزمىسى قاتارلىق شەكىللەر- دىن تولۇق پايدىلىنىپ ، يود كەملىك كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ داۋالاش ، ھاياتلىق بىلىملە- رى ، ئىلمىي مەدەنىي تۇرمۇش ئۆسۈلى قاتارلىقلارغا دائىر تەشۋىقاتنى قانات يايدۇردى .

1997 ـ يىلى ناھىيىگە بىۋاستە قاراشلىق ئوتتۇرا ـ باشلانغۇچ مەكتەپلەر قەرەللىك پەن- تېخنىكا تەربىيىسى دەرسىنى كۆپەيتتى . 17 دانە ياسالما ئەسەرنى باھالاپ تاللاپ چىقىپ ، ۋىلايەت- لىك 9 ـ نۆۋەتلىك ياشلار ـ ئۆسمۇرلەر پەن ـ تېخنىكا ئەسەرلىرى كۆرگەزمىسىگە قاتناشتۇردى ، ئۈچ كىچىك ياسالما ئەسەر شەرەپ بىلەن 3 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى ، قالغان ئەسەرلەر رىغبەتلەندۇرۇش مۇكاپاتىغا ئېرىشتى ، 11 ـ ئايدا ناھىيىلىك پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتى ۋىلايەت بويىچە ئۈچ ئوتتۇرا مەكتەپتە «ئىلىم ـ پەننى سۆيۈش ئېيى» پائالىيىتىنى قانات يايدۇردى ، ئۈچ مەكتەپ تۇرلۇك شەكىللەردىن پايدىلىنىپ ، يود كەملىك كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ داۋالاش ، ھاياتلىق بىلىملىرى ، ئېكولوگىيە ، سۇ بايلىقىنى قوغداش قاتارلىقلارغا دائىر تەشۋىقات ئېلىپ باردى . 1998 ～ 2000 ـ يىلىغچە ناھىيىلىك پەن ـ تېخنىكا جەمئىيىتى مەكتەپلەر بىلەن بىرلىشىپ ، ئۇدا «ئىلىم ـ پەننى سۆيۈش ئېيى» پائالىيىتى ۋە «پەن ـ تېخنىكا تارقىتىش ھەپتىكى»نى قانات يايدۇرۇپ ، ياشلار ـ ئۆسمۇرلەرنىڭ پەن ـ تېخنىكىغا بولغان ئېڭىنىڭ يېتىلىشىنى كۈچەيتتى .

§ 5 . پەن ـ تېخنىكا مۇلازىمىتى

1 . يېزا ئىگىلىكىنى پەن ـ تېخنىكا ئارقىلىق گۈللەندۇرۇش

تېرىقچىلىق 1978 ـ يىلى بۇغداينىڭ يېڭى سورتى «1 ～ 73» ، «باي تاللانما — 72» قاتارلىق سورتلار يېتىشتۇرۇلۇپ ناھىيە بويىچە كېڭەيتىلدى .

1981 ـ يىلى بۇغداينىڭ بىر يېڭى سورتى ، قىچىنىڭ بىر يېڭى سورتى ، زىغىرنىڭ ئۈچ يېڭى سورتى ، كۆممىقوناقنىڭ «شالغۇت — 156» ۋە «قوش شالغۇت — 42» يېتىشتۇرۇلۇپ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىلدى . ئەلا سورتلۇق بۇغداي كۆلىمى 54.8 % كە ، ئەلا سورتلۇق كۆممىقوناق كۆلىمى 64.1 % كە ، ئەلا سورتلۇق زىغىر كۆلىمى 21.1 % كە يەتتى ، قىچىنىڭ ھەممىسى ئەلا سورتلۇق قىلىندى .

1983 ـ يىلى ناھىيىلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا كېڭەيتىش پونكتى كېڭەيتكەن تېخنىكا تۇرلىرى كۆممىقوناقنى يېرىم مىقدارلاپ ئۈۋلاپ تېرىش ، ماشىنىدا كولتىۋاتسىيە قىلىش ، ماشىنا بىلەن يىغىۋېلىش ، ماشىنا بىلەن يۇڭ قىرقىش ، ماشىنا بىلەن ئوت ـ چۆپ ئورۇش ۋە ئورۇقنى ئىنچىكە تاللاش قاتارلىق ئالتە تۈردىن ئىبارەت بولدى .

1984 ـ يىلى يېزىلىق پەننى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيەتلىرى يېڭى تېخنىكا (ئەلا سورت ، خىمىيىۋى ئۇسۇلدا ئوت ـ چۆپ يوقىتىش ، سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ ئۆستۇرۇش ، ئورۇقنى ساپلاش- تۇرۇپ ياشارتىش ، يېشىل ئوغۇت تېرىش ، خىمىيىۋى ئوغۇتنى مۇۋاپىق ئىشلىتىش)لارنى زور

كۆچ بىلەن كېڭەيتتى . قىزىل يېزىلىق پەننى ئومۇملاشتۇرۇش جەمئىيىتى 82.4 تونىنا ئوت-چۆپنى خىمىيىۋى ئۇسۇلدا يوقاتتى ، مەمتىمىن مامۇت سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ 0.053 گېكتار شال تېرىپ ، 660 كىلوگرام هوسۇل ئالدى ، هەر گېكتارنىڭ بىرلىك هوسۇلى 12 مىڭ 453 كىلوگرامغا يېتىپ ، ناهىيە بويىچە ئاز كۆلەمنىڭ بىرلىك هوسۇلىدا ئەڭ يۇقىرى رېكورت يارىتتى . سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ تېرىلغان كۆكتات ، قوغۇن - تاۋۇزلار شۇ جايدا 20 نەچچە كۇن بۇرۇن بازارغا سېلىندى . ياتۇر گۇڭشېسىدا يېشىل ئوغۇت تېرىلغان كۆلەم 640.3 گېكتارغا يېتىپ ، تېرىلغۇ كۆلىمىنىڭ 35 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . بۇلۇڭ يېزىسىدا قاشقا بېدە تېرىلغان كۆلەم 506.9 گېكتارغا ، قىچا ئارىسىغا تېرىلغان كۆك پۇرچاق كۆلىمى 91.8 % كە ، كۆممىقو-ناق ئارىسىغا تېرىلغان سېرىق پۇرچاق كۆلىمى 94.2 % كە يەتتى .

1985 - يىلى يەتتە تۇركۇمدە دېھقانچىلىق تېخنىكىسى نۇقتىلىق كېڭەيتىلىدىغان تۇردىن 135ى ئەملىيلەشتۇرۇلدى ، 82 تۇر تاماملاندى ، بۇ 60 % نى ئىگىلىدى . ناهىيىلىك دېھقانچىلىق ئىلمىي جەمئىيىتى ئاساسىي قاتلامغا ئادەم ئەۋەتىپ ، زىرائەتلەردىكى كېسەللىك ۋە هاشارات زىياندا شلىقىنىڭ ئالدىنى ئېلىش - يوقىتىشقا يېتەكچىلىك قىلدى ، يېزا - بازار ، مەيدانلاردىكى پەن - تېخنىكا ئائىلىلىرىگە ، دېھقانلارغا زىرائەتلەردىكى كېسەللىك ۋە هاشارات زىيانداشلىقىنىڭ ئالدىنى ئالىدىغان - يوقىتىدىغان يېڭى دېھقانچىلىق دورىسىدىن 1130 كىلوگرام سېتىپ بېرىدى ، 302.9 تونىنا هەرخىل زىرائەت ئۇرۇقى بىلەن تەمىنلىدى ، 2 مىليون 630 مىڭ تال هەرخىل بۇغداي ئۇرۇقىنى دورا بىلەن تەڭشەپ چىقتى . ناهىيىلىك دېھقانچىلىق ئىلمىي جەمئىيىتى كانچى ، قاراباغ يېزىلىرىدا 1000 مو بۇغداينى يۇقىرى هوسۇللۇق قىلىپ ئۆستۇرۇش تېخنىكىسىنى كېڭەيتىپ ، هەر گېكتار يەرنىڭ هوسۇلىنى ئوتتۇرىچە 4500 كىلوگرامدىن ئاشۇر-دى . ناهىيە بويىچە خىمىيىۋى ئۇسۇلدا ئوت - چۆپ يوقىتىش تېخنىكىسى كەڭ دائىرىدە كېڭەيتىلدى . قىزىل يېزىسى 9.3 گېكتار يەرگە سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ شال تېرىپ ، هەر گېكتار يەردىن ئوتتۇرىچە 7477.5 كىلوگرام هوسۇل ئالدى . چوڭكۆزۈك يېزىسىنىڭ يېڭى كەنتىدە هەقسىز شالچىلىق كۇرسى ئاچتى .

1987 - يىلى كۆممىقوناق ئارىسىغا سېرىق پۇرچاق ، قىچا ئارىسىغا يېشىل پۇرچاق ، بۇغدايلىققا قاشقا بېدە تېرىش ئومۇملاشتۇرۇلدى ، بۇغداينى ئەگمە لاپاستا تەخسىدە ئۆستۇرۇپ ماشىنا بىلەن كۆچۈرۇش يېڭى تېخنىكىسى كېڭەيتىلدى . بۇغداينى ئەگمە لاپاستا تەخسىدە ئۆستۇ-رۇپ ماشىنا بىلەن كۆچۈرۇش يېڭى تېخنىكىسى 20 گېكتار يەرگە كېڭەيتىلدى ، مىكرو ئوغۇتنى تەجرىبە قىلىش ، تۇپراقنى خىمىيىلىك تەكشۈرۈش ۋە زىرائەت سورتلىرىنى سىناق قىلىشتىن ئىبارەت ئالتە تۇرلۇك تەجرىبە پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى .

1990 - يىلى سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كۆممىقوناق ئۆستۇرۇش ، بۇغداينىڭ يىلتىز دائىرىسىدە-كى ئازوتنى تۇراقلاشتۇرغۇچى باكتېرىيىنى بىرىكتۇرۇش ، شالنى تەخسىدە ئۆستۇرۇپ ماشىنا بىلەن كۆچۈرۇش ۋە هوسۇل ئاشۇرغۇچى باكتېرىيىنى مۇڭلاپىق ئىشلىتىش قاتارلىق يېڭى تېخنە-كىلار كېڭەيتىلدى ؛ 1981 گېكتار يەردە كۆممىقوناقنى سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ تېرىش تېخنىكىسى كېڭەيتىلدى ، هەر گېكتار يەرنىڭ هوسۇلى ئادەتتىكى كۆممىقوناقتىن 2865 كىلوگرام ئاشتى ؛ SC—704 كۆممىقوناق ئۇرۇقىنى سىناق قىلىش ئۆتكىلى تۇرى مۇڭەپپەقىيەتلىك بولدى ، هەر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك هوسۇلى 1608 كىلوگرامغا يەتتى ، مۇتەخەسسىسلەرنىڭ باهالاپ بېكىتە-شى ئارقىلىق تۇرلۇك كۆرسەتكۈچلەر دۆلەتنىڭ تەلىپىگە يەتتى .

1992 - يىلىدىن باشلاپ شالنى بىنەم يەرگە شالاڭ تېرىش تېخنىكىسى كېڭەيتىلدى ، 1993-

يىلى ئارىلىق سىناق ۋەزىپىسى تاماملاندى ، ئوخشاش بولمىغان جايلارنىڭ هوسۇلىنى ئەملي ئۇلچەش - بوداش ئارقىلىق ، هەر گېكتار يەرنىڭ هوسۇلى ئوتتۇرىچە 6750 كىلوگرامغا يېتىپ ، ئادەتتىكى شال هوسۇلىدىن 82.2 % ئاشتى ، هەر گېكتار يەردىن 150 كىلوگرام شال ئۇرۇقى ، سۇ تېجەپ قېلىندى .

1993 - يىلى هەرخىل مىكرو ئوغۇت 29 مىڭ 81 گېكتار يەرگە كېڭەيتىلدى .

1995 - يىلى ناهيە بويىچە ئاشلىق زىرائىتى تېرىلغۇ كۆلىمى 29 مىڭ 413.33 گېكتارغا ، پۇركۇش گۈهىرى چېچىلغان كۆلەم 21 مىڭ 266.67 گېكتارغا ، قىچا ئارىسىغا يېشىل پۇرچاق تېرىش دەرىجىسى 100% كە ، كۆممىقوناق ئارىسىغا سىرىق پۇرچاق تېرىش دەرىجىسى 100% كە ، بۇغدايلىققا قاشقا بېدە تېرىلغان كۆلەم 8266.67 گېكتارغا ، ئورگانىك ئوغۇت بىلەن ئوغۇتلانغان بۇغداي كۆلىمى 100% كە ، ئوغۇت ئارىلاشتۇرۇپ تېرىلغان كۆممىقوناق كۆلىمى 100% كە يەتتى ، تەبىئىي ئاپەت كۆپ يۇز بەرگەن ئەهۋالدىمۇ ئاشلىقتىن يەنىلا كۆپلەپ مول هوسۇل ئېلىنىپ ، ئومۇمىي هوسۇل 134 مىليون كىلوگرامغا يېتىپ ، 1994 - يىلىدىكىدىن 17.6 % ئاشتى .

1996 - يىلى سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ تېرىلغان كېۋەز ، كۆممىقوناق ، قىچا كۆلىمى 8000 گېكتارغا يەتتى ، كۆممىقوناقنى سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ تېرىش تېخنىكىسى كېڭەيتىلگەچكە ، ناهيە بويىچە شۇ يىلى ئېلىنغان ئاشلىق 150 مىڭ 107 تونناغا يېتىپ ، 1995 - يىلىدىكىدىن 17.9 % ئاشتى .

1997 - يىلى ناهيە بويىچە سورتلۇق زىرائەت كۆلىمى 100% كە يەتتى ، 95 % بۇغدايىنى كاربىندازول ، پۇركۇش گۈهىرى بىلەن دورىلاش ، كۆممىقوناق ئۇرۇقىنى سىنىك سۇلفات بىلەن دورىلاش ئىشقا ئاشۇرۇلدى ، ئوت - چۆپ ئاپىتى بىر قەدەر ئېغىر بولغان 466.7 گېكتار يەردىكى بۇغدايغا 2 % كالىي ، 4 % خلور دورىسى چېچىلىپ ئوت - چۆپ يوقىتىلدى ؛ خىمىيىۋى ئوغۇت بىلەن ئوغۇتلاش كېڭەيتىلىپ ، خىمىيىۋى ئوغۇتنىڭ پايدىلىنىش نىسبىتى ئۆستۈرۈلدى ؛ سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى زور كۆچ بىلەن كېڭەيتىلدى ، شۇ يىلى سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ تېرىلغان كۆلەم 11 مىڭ 333.3 گېكتارغا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە 2000 گېكتار يەرگە سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كېۋەز تېرىشتا كەڭ ئەنلىك سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ ئۆستۈرۈش بىر قېتىمدىلا ئىشقا ئاشۇرۇلدى ، سۇلياۋ يوپۇق يېپىلغان هەر گېكتار كۆممىقوناقنىڭ بىرلىك هوسۇلى 10 مىڭ 500 كىلوگرامدىن ئاشتى ، 400 گېكتار يەردىكى سۇلياۋ يوپۇق يېپىلغان قىزىلچىنىڭ بىر گېكتارىنىڭ هوسۇلى 75 تونناغا ، 800 گېكتار شالنىڭ ئومۇمىي هوسۇلى 4 مىليون 400 مىڭ كىلوگرامغا يەتتى .

1998 - يىلى ناهيە بويىچە 21 مىڭ 326.7 گېكتار بۇغداي كۆپ قېتىم تەبىئىي ئاپەتكە ئۇچرىغان بولسىمۇ يەنىلا مول هوسۇل ئېلىندى ، يەر كۆلىمى ئازايغان ئەهۋالدىمۇ ئومۇمىي هوسۇلى تۇنجى قېتىم 100 مىليون كىلوگرامدىن ئاشتى ، ناهيە بويىچە هەر گېكتار بۇغدايىنىڭ ئوتتۇرىچە بىرلىك هوسۇلى 4650 كىلوگرامغا يېتىپ ، تارىختىكى ئەڭ يۇقىرى رېكورت يارىتىلدى .

2000 - يىلى يېزا - بازار ، مەيدانلار جۇغراپىيىلىك ۋە بايلىق ئەۋزەللىكىگە ئاساسەن ، ئۆزگىچە يېزا ئىگىلىكىنى تەرەققي قىلدۇردى ، پەن - تېخنىكا مەخسۇس هۆددىگەرلىك خىزمىتىنى ئەستايىدىل تەشكىللىك يولغا قويدى ، 84 پەن - تېخنىكا خادىمىنى ئاساسىي قاتلامغا بېرىپ مەخسۇس تۇر بويىچە هۆددىگە ئېلىپ ، تېخنىكىلىق يېتەكچىلىك قىلىش ، ئۇلگە كۆرسىتىش خىزمىتىنى ئىشلەشكە ئاجراتتى . شال مايىسىنى چېچىپ تىكىش تېخنىكىسى قىزىل ، مىچىغ ،

ئونباش ، ئۇرۇقچىلىق مەيدانى قاتارلىق جايلاردا كېڭەيتىلىپ ، ئاساسلىقى ، يېڭى سورت بولغان كۆزلۈك شال سىناق سورت قىلىنىپ مايسىنى تەخسىدە يېتىشتۇرۇپ ، مايسىنى مۇزاپىق چېچىپ تىكىش ۋە سانچىپ تىكىش تېخنىكىسى يولغا قويۇلدى ؛ باغ - ئورمان تېخنىكا كېڭەيتىش گۇرۇپپىسى قىزىل يېزىسىدا ئاز كەم 6.7 گېكتار ئاق كىشمىش ئۈزۈم پەن - تېخنىكا ئۇلگە باغچىسى قۇردى ، سۇپەتلىك مۇناقى ئۈزۈم ، ئامېرىكىنىڭ قارا ، قىزىل ئۈزۈمىنى ئاساسلىق ئۆستۈرۈلىدىغان سورت قىلدى ، سۇپەتلىك ئۈزۈم تېلى كۆچىتىدىن 5000 تۇپتىن كۆپرەك كەلتۈردى ، 95% كۆچەت تۇتتى ؛ ياتۇر يېزىسىدا 173.3 گېكتار ئۆرۈكلۈك بازىسى بەرپا قىلدى ، 1.7 گېكتار يەردە كۆچەت يېتىشتۇردى ، 60% ~ 70% كۆچەت تۇتتى ؛ سەككىز گېكتار باغدىكى ئۆرۈكنى ئۇلىدى ، گۇلە قۇرۇتىلىدىغان سۇپەتلىك خۇۋەينى ئۆرۈك سورتىنى ئاساسلىق تىكتى ؛ توقسۇن يېزىسىدا كونا باغلارنى پەرۋىش قىلىش خىزمىتىنى تاماملىدى ، «كەيغىك» ۋە «8611» ئەلا سورتلىرىنى كەلتۈرۈپ سىناق قىلىپ ئۇلگە كۆرسەتتى ؛ ئۇرۇقچىلىق قۇرۇلۇشى گۇرۇپپىسى ناھىيىگە ماس كېلىدىغان كۆزگى بۇغداينىڭ ئىز باسما سۇپەتلىك ، يۇقىرى ھوسۇللۇق سورتى «80112»نى يېتىشتۇرۇپ 6666.7 گېكتار يەرگە كېڭەيتىپ تېرىدى .

باقمىچىلىق 1984 - يىلى چارۋىچىلىق - مال دوختۇرلۇق ئىلمىي جەمئىيىتى 4846 تۇياق يەرلىك كالا ، 6736 ئۆچكىنىڭ نەسلىنى ياخشىلىدى . 1986 - يىلى سىلوس يەم - خەشەكى تەييارلاش تېخنىكىسى بويىچە مەسلىھەتچىلىك ئىشلىرىنى قانات يايدۇردى ، پەن - تېخنىكا خادىملىرىنى كەسپىي ئائىلىلەرنىڭ 582 تونىنا سىلوس يەم - خەشەكى تەييارلىشىغا ياردەم بېرىشكە ئۇيۇشتۇردى .

1987 - يىلى ناھىيە بويىچە ئوت - چۆپنىڭ يېڭى سورتىنى كەلتۈرۈپ كېڭەيتىپ سىناق قىلىشتا مۇڭپەقىيەت قازاندى ، «100 مىڭ تۈپتىلىك ئۆچكە يېتىشتۇرۇش ۋە مېتىسلاشتۇرۇپ كۆپەيتىش»نىڭ تۈنجى يىلدىكى ۋەزىپىلىرىنى تاماملىدى ، ئاپتونوم رايون ، ۋىلايەت ، ناھىيىدىن ئىبارەت ئۈچ دەرىجىلىك كېڭەيتىش تۇرىدىن 76نى تاماملىدى . ناھىيىلىك نەسىللىك قويچىلىق فېرمىسى ئاۋسترالىيە مېرىنوس قويى بىلەن شىنجاڭ ئىنچىكە يۇڭلۇق قويىنى مېتىسلاشتۇرۇشتا كۆرۈنەرلىك ئۈنۈم ھاسىل قىلدى . چارۋىچىلىق - مال دوختۇرلۇق ئىلمىي جەمئىيىتى ناھىيە بويىچە 100 مىڭدىن كۆپرەك قوينى باھالاپ چىقىپ ، 1 - ، 2 - ، 3 - تۇرگە ئايرىدى ؛ ئۇرۇقلاندۇرۇش پونكىتىدىن 25نى قۇرۇپ ، 110 مىڭ قوي ، 2300 ئۆچكىنى ئۇرۇقلاندۇردى ؛ 300 تۇياق كالىدا تۇبىركوللىيۇز سىنىقى ، 800 تۇياق كالىدا بروتسېللىيوز كېسىلى سىنىقى ئېلىپ باردى ، بازارلاردا 2323 تۇياق كالىدىكى يۇقۇمنى تەكشۈردى . ناھىيىلىك چارۋىچىلىق-مال دوختۇرلۇق ئىلمىي جەمئىيىتى چارۋا ئىگىلىرىگە چارۋا ، ئۆي قۇشلىرىدا بولىدىغان يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە داۋالاشقا دائىر بىلىملەرنى ئۆگەتتى ھەمدە باقمىچىلىق ئائىلىلىرىنى جىددىي ئېھتىياجلىق ھەم دائىم ئىشلىتىلىدىغان دورا ، ماشىنا بىلەن تەمىنلىدى ، چارۋىچىلىق فېرمىلىرىغا چارۋا نەسلىنى ھەقسىز ياخشىلاپ بەردى .

1989 - يىلى سۇچىلىق ئىلمىي جەمئىيىتى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى قويچىلىق فېرمىسىنىڭ سۇ يەتكۈزۈش تۇرۇبىسى ۋە سۇ باشلاش قۇرۇلۇشىنى تەشەببۇسكارلىق بىلەن ھۆددىگە ئالدى ، ئىككى مەسلىھەتچىلىك مۇلازىمەت بۆلۈمى قۇرۇپ ، تۈرلۈك ھەقلىق ، ھەقسىز تېخنىكا مەسلىھەتچىلىك پائالىيەتلىرىنى زور كۈچ بىلەن قانات يايدۇردى ، شۇ يىلى 26 تۇر بويىچە تېخنىكا جەھەتتىن مەسلىھەت بېرىپ ، 12 مىڭ يۈەن كىرىم قىلدى .

1997 - يىلى ناھىيىلىك چارۋىچىلىق - مال دوختۇرلۇق ، ئوتلاقچىلىق جەمئىيىتى باي

ناھىيىسىنىڭ «شاخ - شۇمبىدىن پايدىلىنىپ قوي بېقىشتا مەملىكەت بويىچە ئۇلگە ناھىيە» قىلىپ بېكىتىلگەنلىك پۈرسىتىدىن پايدىلىنىپ ، چارۋا - ئۆي قۇشلىرىنىڭ نەسلىنى ياخشىلاش ، كۆپ تۆرەلمىلىك قىلىپ يېتىشتۇرۇش ، قىشتا تۆل ئېلىش ، تېز سەمرىتىش ، شاخ - شۇمبىدىن سىلوس تەييارلاش ، ئاممىياكلاشتۇرۇش ، مىكرو سىلوس تەييارلاش تېخنىكىسىنى پائال كېڭەيتىپ ، باقمىچىلىق كەسپىي ئائىلىلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا پائال ئىلھام بەردى ھەمدە ئۇلارغا تېخنىكا جەھەتتىن يار - يۆلەك بولدى ، كۆلەملىك ئىگىلىك باشقۇرۇشنى تەڭ يولغا قويۇش قاتارلىقلارنى ئوتتۇرىغا قويدى .

1998 - يىلى ناھىيىلىك پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى فۇنكسىيىلىك تارماقلارغا ماسلىشىپ ، شاخ - شۇمبىدىن سىلوس ، مىكرو سىلوس ياساش ، ئاممىياكلاشتۇرۇش تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش ۋە ئۇنى ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتىنى زور كۈچ بىلەن ئىشلەپ ، چارۋىچىلىقنىڭ تېز تەرەققىي قىلىشىغا تۈرتكە بولدى ، ناھىيە بويىچە پۈختا قوتاندىن 642نى ، ئىسسىق سۇلياۋ قوتاندىن 756نى ياسىدى . 427 يۇرۇش ئوت - چۆپ توغراش ماشىنىسىنى ئىشقا سالدى ، سىلوسلاش ، ئاممىياكلاشتۇرۇش ، مىكرو سىلوس ياساش ئورنىدىن 3188نى ياساپ ، 104 مىڭ 376 تونىنا سىلوسلىغان يەم - خەشەك تەييارلىدى .

1999 - يىلى ناھىيە بويىچە تۈرلۈك ئوت - چۆپ توغراش ماشىنىسىدىن 468ى بار بولدى ، 121 مىڭ تونىنا سىلوس يەم - خەشەك ، 47 مىڭ 300 تونىنا مىكرو سىلوس تەييارلاندى ، 1553 سىلوس ئورنى ياسالدى ، 966 كونا قوتان ئۆزگەرتىلدى . 858 مىڭ 655 قوي - ئۆچكە (قېتىم) يېڭى دورا بىلەن ۋاننىلاندى ، يېڭى دورىلارنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش ئىقتىدارى 98% كە يەتتى .

2 . نامراتلارنى پەن - تېخنىكا ئارقىلىق يۆلەش

1986 - يىلى 21 مىڭ 204 يۇەن ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش قوشۇمچە يارەدەم پۇلى ، 11 تونىنا خىمىيىۋى ئوغۇت ، 3 .15 تونىنا سۇپەتلىك ئۇرۇق تارقىتىپ بېرىلىپ ، ئاپەت رايونىدىكى قىيىنچىلىقى بار 345 ئائىلىگە يارەدەم بېرىلدى ؛ ناھىيە بويىچە 15 يېزا - بازار ، مەيداندىكى قىيىنچىلىقى بار 48 ئائىلىگە ھەقلىق ئۆسۈمسىز 41 مىڭ 38 .561 يۇەن قەرز پۇل بېرىلدى ، 43 تۇياق چارۋا ، 2 .5 تونىنا يەم - خەشەك ، 9 .14 تونىنا خىمىيىۋى ئوغۇت يارەدەم بېرىلدى .

1988 - يىلى نامراتلارنى پەن - تېخنىكا ئارقىلىق يۆلەش خىزمىتى جەريانىدا ، ناھىيە بويىچە 232 ئائىلە نامراتلىقتىن قۇتۇلدى ، نامراتلىقتىن قۇتۇلغاندىن كېيىن ئوتتۇرىچە كىرىم 1987-يىلىدىكىدىن 120 يۇەن ئاشتى .

1989 - يىلى 281 ئائىلە پەن - تېخنىكا مۇسابىقە پائالىيىتىگە قاتناشتى ، 139 ئائىلە ئۆلچەمگە يەتتى . ناھىيە بويىچە 314 نامرات ئائىلە يۆلەندى ؛ شۇ يىلى 139 ئائىلە نامراتلىقتىن قۇتۇلدى ، نامراتلىقتىن قۇتۇلۇش نىسبىتى 44% كە يەتتى .

1993 - يىلى 520 نامرات ئائىلە يۆلەندى ، شۇ يىلى 291 ئائىلە نامراتلىقتىن قۇتۇلدى ، نامراتلىقتىن قۇتۇلۇش نىسبىتى 56% كە يەتتى ، 723 ئائىلە پەن - تېخنىكا مۇسابىقىسىگە قاتناشتى ، 496 ئائىلە ئۆلچەمگە يەتتى ، ئۆلچەمگە يېتىش نىسبىتى 69 .2% بولدى .

1994 - يىلى 229 نامرات ئائىلە يۆلەندى ، شۇ يىلى 167 ئائىلە نامراتلىقتىن قۇتۇلدى ، نامراتلىقتىن قۇتۇلۇش نىسبىتى 72 .9% كە يەتتى . 750 ئائىلە پەن - تېخنىكا مۇسابىقىسىگە قاتناشتى ، 512 ئائىلە ئۆلچەمگە يەتتى ، ئۆلچەمگە يېتىش نىسبىتى 68 .3% بولدى .

1995 - يىلى 2762 ئائىلە پەن - تېخنىكا ئارقىلىق بېيىش پائالىيىتىگە قاتناشتى ، 1270 ئائىلە ئۆلچەمگە يەتتى . نامرات ئائىلىلەرنىڭ تېزدىن نامراتلىقتىن قۇتۇلۇشىغا ياردەم بېرىلدى ، شۇ يىلى 240 ئائىلە يۆلەندى ، 151 ئائىلە نامراتلىقتىن قۇتۇلدى ، نامراتلىقتىن قۇتۇلۇش نىسبىتى 62.9% كە يەتتى .

1999 - يىلى ناھىيە بويىچە 363 ئائىلە نامراتلىقتىن قۇتۇلدى .

2000 - يىلى ناھىيە بويىچە 50 نەچچە ئورۇن نامراتلارنى يۆلەش بويىچە كەنتلەرنى ھۆددىگە ئېلىش پائالىيىتىگە قاتناشتى ، شۇ يىلى 1160 ئائىلە نامراتلىقتىن قۇتۇلدى .

Ⅲ باب

پەن - تېخنىكىغا سېلىنغان مەبلەغ ۋە نەتىجە

§1 . مەبلەغ ، تۈر

1 . پەن - تېخنىكا خىراجىتى

1980 - يىلى ۋىلايەت ئۈچ تۈرلۈك خىراجەت ئۈچۈن 25 مىڭ يۈەن ئاجراتتى . 1993 - يىلى 13 مىڭ يۈەن خىراجەت ئاجراتتى . 1980 ~ 1993 - يىلىغىچە بولغان 14 يىلدا 294 مىڭ 500 يۈەن ئاجراتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە دېھقانچىلىق سىستېمىسى تۈرىگە سەرپ قىلىنغان خىراجەت 30% نى ، چارۋىچىلىق سىستېمىسى تۈرىگە سەرپ قىلىنغان خىراجەت 20% نى ، سانائەت سىستېمىسى تۈرىگە سەرپ قىلىنغان خىراجەت 5% نى ، سۇ مەھسۇلاتلىرى سىستېمىسى تۈرىگە سەرپ قىلىنغان خىراجەت 5% نى ، مۇلدۇردىن مۇداپىئەلىنىش تۈرىگە سەرپ قىلىنغان خىراجەت 20% نى ، داۋالاش - سەھىيە ئىشلىرىغا سەرپ قىلىنغان خىراجەت 10% نى ، ئەسقاتىدىغان تېخنىكا جەھەتتىن تەربىيىلەش تۈرىگە سەرپ قىلىنغان خىراجەت 10% نى ئىگىلەيدۇ .

1995 ~ 2000 - يىلىغىچە ، ناھىيە دەرىجىلىك ئورۇنلار ئاجراتقان پەن - تېخنىكا ئۈچ تۈرلۈك خىراجىتى 2 مىليون 251 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، بۇ ئاساسلىقى دېھقانچىلىق ، چارۋىچىلىق ، كۆكتاتچىلىق ، سۇ مەھسۇلاتلىرىنى بېقىپ كۆپەيتىش ، باغ - ئورمان ، سانائەت ، ئۈچۈرلاشتۇرۇش قاتارلىق 26 تۈرگە سەرپ قىلىندى .

2 . تېما تۈرلىرى

1980 ~ 1993 - يىلىغىچە ، ھەر يىللىق ئۈچ تۈرلۈك خىراجەتكە ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك تارماقلار چۈشۈرگەن نۇقتىلىق تېما تۈرلىرىگە ئاساسەن ، جەمئىي 86 تېما ، 47 تۈر تاماملاندى . 1994 ~ 2000 - يىلىغىچە 44 تۈر تاماملاندى .

باي ناھيىسى بويىچە 1980 ~ 2000 - يىلىغىچە تاماملانغان پەن تەتقىقات تۈرلىرى ۋە سېلىنغان مەبلەغ

جەدۋەل : 25 — 4

تۈر نامى	ئومۇمىي سېلىنغان مەبلەغ (يۈەن)	تۈر نامى	ئومۇمىي سېلىنغان مەبلەغ (يۈەن)
قىچدىن يۇقىرى ھوسۇل ئېلىش قانۇنىيىتى ئۈستىدە تەتقىقات	4500	100 مىڭ تۇنتىلىك ئۈچكىنى تاللاپ يېتىش-تۇرۇش ۋە مېتىسلاشتۇرۇش	3000
قىچا ۋە زىغىر سورتىنى يېتىشتۇرۇش	6500	سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ سۇ سىڭىمىس ئۈستىلىك ياساش تېخنىكىسى ئۈستىدە تەتقىقات	1000
مۇلدۇردىن سۈنئىي ئۇسۇلدا مۇداپىئەلىنىش	38600	كارپ بېلىقىنى يۇقىرى ھوسۇللۇق قىلىپ بېقىش تېخنىكىسى ئۈستىدە تەتقىقات	4200
ئۈچكىنىلىك نەسلىنى ياخشىلاش تەجرىبىسى	1500	مېۋىلىك دەرەخ بايلىقىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش	7500
كۆشەندىلەرنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش	2000	سوغۇققا چىداملىق مېۋىلىك دەرەخ سورتىنى كەلتۈرۈپ سىناق قىلىش	1500
ئاق - قىزىل ئاقسىل كېسىلىنى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش	500	ئەسقاتىدىغان تېخنىكا كۆرسى ئارقىلىق تەرىبىيەلەش	10000
باي ناھيىسىدە سېرىق قىچدىن مول ھوسۇل ئېلىش تېخنىكىسى ئۈستىدە تەتقىقات ۋە ئۇنى كېڭەيتىش	4500	سوغۇق سۇدا بېقىلىدىغان بېلىق سورتىنى كەلتۈرۈش ئۈستىدە تەتقىقات	1000
زور كۆلەمدىكى تۆۋەن ھوسۇللۇق بۇغدايىنى ئونتۇرا ، يۇقىرى ھوسۇللۇق قىلىپ ئۆزگەرتىش ئۇنۇمۇبرسال تېخنىكىسى ۋە ئۇلۇغ كۆرسىتىش	10000	3 شالغۇت كارپ بېلىقى ئۈستىدە تەتقىقات	2500
ZBZ—6B تىپلىق يېرىم تاللانغان ئۇرۇقنى تولۇق تېرىش سېيالكىسىنى كېڭەيتىش ۋە بىرىكتۈرۈش	1000	تۆۋەن ھوسۇللۇق باغنى ئۆزگەرتىش	1200
تۇغماسلىق ئوپېراتسىيىسىنى ئومۇملاشتۇرۇش	1000	كۆلچەكتە بېلىقنى يۇقىرى زىچلىقتا بېقىپ كۆپەيتىش ئۈستىدە تەتقىقات	1500
كىتاب - ئاخبارات ، ماتېرىيال باشقۇرۇش سەۋىيىسىنى ئومۇملاشتۇرۇش	3000	فتورىتنى ئېچىپ پايدىلىنىش	300 مىڭ يۈەن قەرز بېرىلدى
ئالتۇن ئىشلەپچىقىرىش كۆرسى	1860	كالا ، قويلارنى تېز بورداش	60000
ئاشلىق - ياغلىق دان زىرائەتلىرىدىن يۇقىرى ھوسۇل ئېلىش مۇكاپاتى	1500	2—321 تەرتىپ بويىچە پەن - تېخنىكا ئۇلىغە يېزىسى — بۆلۈك يېزىسىنى ئۆلچەمگە يەتكۈزۈپ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش	8000
خامان سوقۇش - ئۇرۇق تاللاش ماشىنىسىنى سىناق قىلىپ ياساش	2000	ئورمان بايلىقىنى تەكشۈرۈش تۈرى بويىچە سۇ مەھسۇلاتلىرى باقمىچىلىق بازىسى قۇرۇش	ئۆزلىرى غەملىگىنى 10000

يېشىل ئوغۇتنى كەڭ كۆلەمدە سىناق قىلىش- ئۇلۇغ كۆرسىتىش	2000	يېڭى تىپتىكى ئۇسۇلمۇك ئۇسۇشنى تەكشۈرۈش- گۈچى دورىنى قىزىلچا زىرائىتىدە قوللىنىش	1500
CXSF-9 تىپلىق دېھقانچىلىق ماشىنىسىنى مىكرو تىپلىق سۇ ئېلېكتر قۇرۇلمىسىدا ئۇلۇغ كۆرسىتىش	2000	سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ كېۋەز تېرىش ئۇسۇلىدە تەتقىقات	1000
تېلېۋىزور تېخنىكىسىنى كىرگۈزۈپ سىناق قىلىش	1500	بىنەم يەردە ئالما دەرىخىنى پاكارلاشتۇرۇپ قويۇق تىكىپ ، بالدۇر مېۋىگە كىرگۈزۈپ ھوسۇل ئېلىش ئۇسۇلىدە تەتقىقات	2500
باي سېرىق قىچىسىنىڭ يېڭى سورتىنى تاللاپ يېتىشتۇرۇش ئۇسۇلىدە تەتقىقات	1500	شالنى بالدۇر يېتىلدۇرۇپ شالالاڭ تېرىش تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش	8500
تېرىكاكونتالوننى قىچا ، زىغىر ئۇسۇرۇشتە قوللىنىش ئۇسۇلىدە تەتقىقات	1000	ئىشخانىلارنى ئاپتوماتلاشتۇرۇش سىستېمىسى	10000
كۆزگى بۇغدايدىكى يېڭىدىن پەيدا بولغان ھاشارات زىياندا شلىقىنىڭ ئالدىنى ئېلىش - يوقىتىش ئۇسۇلىدە تەتقىقات	1000	«كوفېينىڭ يۇقىرى قان بېسىم كېسىلىگە گىرىپتار بولغان 200 بىمارنى چاي پېگمېنتى بىلەن داۋالاشتىكى ئۈنۈمىنى كۆزىتىش»	
بىنەپشە پوستلىق ساماقنىڭ ساماق ماددىسىنى ئۇسۇتۇرۇش ئۇسۇلىدە تەتقىقات ۋە ئۇنى قوللىنىش	500	قۇرۇقلۇق كېۋىزنى كەڭ ئەنلىك يوپۇق يېپ قويۇق تېرىپ ئۇنۇمبرسال ئۇسۇتۇرۇش تېخنىكىسى	
قىچا ئېتىزلىرىدىكى ئوت - چۆپلەرنى يوقىتىش دورىسىنى تاللاش ئۇسۇلىدە تەتقىقات	500	بۆرەك جامنى شەكىلگە كەلتۈرۈش ئوپېراتسىيىسىنى كلىنىكىدا قوللىنىش	
يېڭى ئوت - چۆپ ئۇرۇقىنى كەلتۈرۈش ئۇسۇلىدە تەتقىقات	700	سۇلياۋ يوپۇق يېپىپ قويۇق تېرىلىدىغان كېۋەزنى ماشىنىلاشتۇرۇپ ئۇسۇتۇرۇش تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش ۋە ئۇنى قوللىنىش	
پەن - تېخنىكا ئائىلىلىرى ۋە نامرات ئائىلىلەرنى يۆلەش	8700	مىچىڭ يېزىسىدا سۇ مەھسۇلاتلىرى باقمىچىلىقى يېڭى تېخنىكىسىنى كېڭەيتىپ قوللىنىش	
ئۆچكە خۇرۇمنى ئەيلەش ۋە تەييار جىلىتكا ئىشلەش	2000	بەل - پۇت ئاغرىقى كېسىلىگە گىرىپتار بولغان 630 بىمارنى كىچىك يېڭىنىسمان پىچاق بىلەن داۋالاش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ داۋالاش	
دانلىق زىرائەت سورتلىرىنى تاللاپ يېتىشتۇرۇش	8000		

§ 2 . پەن - تېخنىكا نەتىجىلىرى

70 - يىللاردىن 1993 - يىلىغىچە 10 تۈرلۈك پەن - تېخنىكا نەتىجىسى ئۈلگەتىنىڭ مۇكاپاتىغا ، 28 تۈر ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇكاپاتىغا ئېرىشتى . مىچىڭ يېزىسىنىڭ باغۋەنچىلىك مەيدانىدىن جاۋ شيۇمىڭ ، شۇ يوتاڭ ، چېن يېڭتۇڭلار ئۇدا 13 يىل بىر يۈرۈش قۇلماقنى يۇقىرى ھەم مۇقىم ھوسۇللۇق ، سۇپەتلىك ئۇسۇتۇرۇش تېخنىكىسى ئۇسۇتىدە ئىزدىنىپ ، 1984 - يىلى ئىقتىساد - سودا مىنىستىرلىكى تارقاتقان سۇپەتلىك ، مول ھوسۇللۇق ئۇسۇتۇرۇش بويىچە شەرەپ گۇۋاھنامىسىغا ئېرىشتى ، 1986 - يىلى ھەر گېكتار يەرنىڭ بىرلىك ھوسۇلىنى 3502.5 كىلوگرامغا يەتكۈزۈپ ، ئۈلگەت بويىچە ئەڭ يۇقىرى سەۋىيە يارىتىپ ، قۇلماقنىڭ نورمىلىق

كىسلاتا مىقدارىنى 7% كە يەتكۈزدى .

1994 ~ 2000 - يىلىغىچە بەش تۈر ۋىلايەتنىڭ پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى بويىچە نەتىجە مۇكاپاتىغا ئېرىشتى .

باي ناهيىسىنىڭ 1979 ~ 1997 - يىلىغىچە ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە تەقدىرلەنگەن پەن تەتقىقات نەتىجىلىرى

جەدۋەل : 25 — 5

تۈر نامى	مۇكاپات دەرىجىسى	مۇكاپاتلانغان يىلى	رىياسەتچىلىك قىلغۇچى (ئورۇن)	مۇكاپات ئايرىمىسى
ۋىلايەت بويىچە تاجىسمان يۇرەك كېسىلى ھەمكارلىق گۇرۇپپىسىغا قاتناشىپ ۋىلايەت بويىچە تاجىسمان يۇرەك كېسەللىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش خۇلاسىسى	ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە 1 - دەرىجىلىك مۇكاپات	1979	ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىدىن ۋاڭ شىن ، ناھىيىلىك دوختۇرخانىدىن دۇ شىڭۈي	پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى مۇكاپاتى
باي ناھىيىسىدە دېھقانچىلىق ماشىنىلىرىنى رايونلارغا ئايرىش دوكلاتى	ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە 3 - دەرىجىلىك مۇكاپات	1985	ناھىيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسىدىن چېن يەنلىك	پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى مۇكاپاتى
زىغىرنى رايونلاشتۇرۇش تەجرىبىسى	ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە 1 - دەرىجىلىك مۇكاپات	1985	ناھىيىلىك تەجرىبە پونكىتىدىن شيا جيۈن ، گۇ لىپىڭ	
قۇلماقنى يۇقىرى ، مۇقىم ھوسۇللۇق ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى ئۇستىدە تەتقىقات	ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە 3 - دەرىجىلىك مۇكاپات	1986	مىچىڭ يېزىسى باغۋەنچىلىك مەيدانىدىن جاۋ شيۇمىڭ ، شۇ يۈتاڭ ، پەن - تېخنىكا كومىتېتىدىن چېن يىڭتۇڭ	پەن - تېخنىكا نەتىجىسى مۇكاپاتى
باي ناھىيىسىدىكى يۇجى توغۇسىنى تەكشۈرۈش دوكلاتى	ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە 3 - دەرىجىلىك مۇكاپات	1986	ناھىيىلىك چارۋىچىلىق ئىدارىسىدىن چېن فۇۋېن ، ۋۇ شياۋسۇڭ	پەن - تېخنىكا نەتىجىسى مۇكاپاتى
باي ناھىيىسىدە 518 بالىنىڭ ئىچى سۇرۇش كېسىلىنى كلىنىكىدا ئۇنۇۋېرسال داۋالاش	ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە 4 - دەرىجىلىك مۇكاپات	1986	ناھىيىلىك دوختۇرخانىدىن چېن شۇخۇا	پەن - تېخنىكا نەتىجىسى مۇكاپاتى
ئاۋسترالىيە - شىنجاڭ قويىنى مېتىسلاشتۇرۇش ئۇنۇمى ئۈستىدە دەسلەپكى ئانالىز	ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە 4 - دەرىجىلىك مۇكاپات	1986	ناھىيىلىك نەسىللىك قويچىلىق فېرمىسىدىن چېن لىيۇچىڭ ، يۈ ئاۋلياڭ	پەن - تېخنىكا نەتىجىسى مۇكاپاتى
قۇلماقنى يۇقىرى ، مۇقىم ھوسۇللۇق ئۆستۈرۈش تېخنىكىسى ئۇستىدە تەتقىقات	ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە 3 - دەرىجىلىك مۇكاپات	1988	مىچىڭ باغۋەنچىلىك مەيدانىدىن جاۋ شيۇمىڭ	
ئوپتىكىلىق پارتلىما لەڭگەرلىك ئېتىلما جىنسلىق خاتالارنى قېزىشتا جىنسلارنى توك ئوشكە بىلەن بۇرغىلاش	ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە 2 - دەرىجىلىك مۇكاپات	1989	ناھىيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى كۆمۈر كېنىدىن تاۋ ژېي	پەن - تېخنىكا نەتىجىسى مۇكاپاتى

ئىوت يالقۇنىنى ئېتىپ ئوت توسقۇچىنى ياي جامائەت خەۋپسىزلىكى كۆزۈر كېنەك 3 - نومۇرلۇق تىك قۇدۇقىدا قوللىنىش	ئاقسۇ ۋىلايىتى بو- يىچە 3 - دەرىجە- لىك مۇكاپات	1989	ناھىيىلىك جامائەت خەۋپ- سىزلىكى كۆزۈر كېنىدىن تېيەن ئىياۋىيۈەن	پەن - تېخنىكا نەتىجە- سى مۇكاپاتى
ياش سۈتچىكى ۋە مېڭىسى زەخمىلەنگەن 241 بىمارنى كلىنىكىلىق ئانالىز قىلىش	ئاقسۇ ۋىلايىتى بو- يىچە 3 - دەرىجە- لىك مۇكاپات	1989	ناھىيىلىك دوختۇرخانىدىن جۇ شىيەنخۇا ، ۋاڭ شىجوك ، لى لىيەنخەي	پەن - تېخنىكا نەتىجە- سى مۇكاپاتى
جۇڭگو مېدىتسىنا قويى (شىنجاڭ جەنۇبىي شىنجاڭ تىپى)نى يېتىشتۇرۇش ئۈستىدە تەتقىقات	ئاقسۇ ۋىلايىتى بو- يىچە 1 - دەرىجە- لىك مۇكاپات	1995	نەسىللىك قويچىلىق فېرمە- سىدىن قايىم قادىر ، قۇربان ئەنۋەر ، ھۈسەن توختى	پەن - تېخنىكا تەرەققە- ياتى مۇكاپاتى
«321 تۇر» بويىچە پەن - تېخنىكا ئۇلگە يېزىسى	ئاقسۇ ۋىلايىتى بو- يىچە 4 - دەرىجە- لىك مۇكاپات	1997	بۇلۇڭ يېزىسىدىن جاڭ شۇ- رۇك ، قۇربان سېلىم ، لى تەيۇ ، ھۈسەن توختى	پەن - تېخنىكا تەرەققە- ياتى مۇكاپاتى
96 بىمارنىڭ مېڭىسىنەك ئىچكى قىسمىدىكى قانلىق ئىششىقغا دىئاگنوز قويۇپ دا- ۋالاشتىن تەسىرات	ئاقسۇ ۋىلايىتى بو- يىچە 3 - دەرىجە- لىك مۇكاپات	1997	ناھىيىلىك دوختۇرخانە- دىن لى باۋشەن ، ۋاڭ خەن- شى ، ۋاڭ دۇكيا ، لى جيپ ، غولام	پەن - تېخنىكا تەرەققە- ياتى مۇكاپاتى
پەن - تېخنىكا ئارقىلىق ھال- لىق جەمئىيەتكە ئاتلىنىش بويىچە ئۇلگە يېزا	ئاقسۇ ۋىلايىتى بو- يىچە 4 - دەرىجە- لىك مۇكاپات	1997	بۇلۇڭ يېزىسىدىن جاڭ شۇ- رۇك ، قۇربان سېلىم ، شۇ جېڭجۇك ، شيۇك شياۋژېن ، داۋۇت ئاۋۇت	
ھاراق زاۋۇتىنى تېخنىكىلىق ئۆزگەرتىش	ئاقسۇ ۋىلايىتى بو- يىچە 4 - دەرىجە- لىك مۇكاپات	1997	ناھىيىلىك ھاراق زاۋۇتىدىن لياۋ گوگاۋ ، ياڭ گۇاڭزې ، كۇاڭ پىڭ	

ياي ناھىيىسىنىڭ 1981 ~ 1991 - يىلىغىچە ئاپتونوم رايون بويىچە ھەر دەرىجىلىك پەن - تېخنىكا نەتىجىسى مۇكاپاتىغا ئېرىشىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 25 — 6

تۇر نامى	مۇكاپات دەرىجىسى	مۇكاپاتلانغان ۋاقىت	رىياسەتچىلىك قىلغۇچى (ئورۇن)
تۇپراقنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش	دېھقانچىلىق نازارىتى بويىچە 1 - دەرىجىلىك مۇكاپات	1981	ناھىيىلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا كە- ڭەيتىش مەركىزى
يېشىل ئوغۇت تېرىش	دېھقانچىلىق نازارىتى بويىچە 1 - دەرىجىلىك مۇكاپات	1982	ناھىيىلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا كە- ڭەيتىش مەركىزىدىن جەن شۇچىن ، ياقۇپ ، شياۋ مىڭ ، جىمىنا
زىغىرنى يۇقىرى ھوسۇللۇق ئۈستۈ- رۈش	دېھقانچىلىق نازارىتى بويىچە 1 - دەرىجىلىك مۇكاپات	1983	ناھىيىلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا كە- ڭەيتىش مەركىزى
ناھىيە بويىچە يېشىل ئوغۇت تېرىشنى ئومۇملاشتۇرۇش	دېھقانچىلىق نازارىتى بويىچە 1 - دەرىجىلىك مۇكاپات	1983	ناھىيىلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا كە- ڭەيتىش مەركىزى

زىرائەتلەردىكى كېسەللىك ـ ھاشا- راتلارنى تەكشۈرۈپ مەلۇمات بېرىش	دېھقانچىلىق نازارىتى بويىچە 3 ـ دەرىجىلىك مۇكاپات	1983	ناھىيىلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا كې- ڭەيتىش مەركىزىدىن ۋاقا رېجۋاق قا- تارلىقلار
باي سېرىق قىچىسىنىڭ سورت ئۆزـ چىمى	ئاپتونوم رايونىنىڭ ئۆلچەـ لەشتۈرۈش خىزمىتى بويىچە 3 ـ دەرىجىلىك مۇكاپات	1984	تەجرىبە پونكىتىدىن شۇ جىنلەن
باۋىستىن سولغىدىن ئىشلىتىش تەجـ رىبىسى	دېھقانچىلىق نازارىتى بويىچە 4 ـ دەرىجىلىك مۇكاپات	1984	ئاپتونوم رايونلۇق چارۋىچىلىق ـ مال دوختۇرلـۇق پونكىتى ، يـۇقۇمدىن ساقلىنىش باش پونكىتى ، ناھىيىلىك مال دوختۇرلۇق پونكىتىدىن ياقۇپ
باي ناھىيىسىدە 100 مىڭ مو زىغىر- دىن «قوش 100 جىڭ» ھوسۇل ئې- لىش	دېھقانچىلىق نازارىتى بويىچە 1 ـ دەرىجىلىك مۇكاپات	1985	ناھىيىلىك دېھقانچىلىق ئىدارىسىدىن قادىر ، ۋۇ دوشېڭ ، ئەمەت داۋۇت
قېنىق يېشىل پارازىت ھاشارات كې- سىلىنى تەكشۈرۈش ۋە ئۇنىڭ ئالدـ نى ئېلىش تەجرىبىسى	دېھقانچىلىق نازارىتى بويىچە 2 ـ دەرىجىلىك مۇكاپات	1985	ناھىيىلىك مال دوختۇرلۇق پونكىتـ- دىن ياقۇپ مۇسا
باي ناھىيىسىدىكى چارۋىلاردا بولىدـ- خان بروتسېللىيوز تاياقچە باكتېرىيە كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ داۋا- لاش	چارۋىچىلىق نازارىتى بويىچە 4 ـ دەرىجىلىك مۇكاپات	1985	ناھىيىلىك مال دوختۇرلۇق پونكىتـ- دىن ئابدۇقادىر
ياقائېرىقتا ياغلىق داننىڭ مو بېشى ھوسۇلىنى 250 جىڭدىن ئاشۇرۇش	دېھقانچىلىق نازارىتى بويىچە 3 ـ دەرىجىلىك مۇكاپات	1985	ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانـ- دىن جاڭ جىنكې ، شۇ دېباۋ ، خېلىل توختى
1000 مو زىغىرنىڭ بىرلىك ھوسۇـ لىنى 200 جىڭدىن ئاشۇرۇش تېخنـ- كىسىنى كېڭەيتىش	دېھقانچىلىق نازارىتى بويىچە 3 ـ دەرىجىلىك مۇكاپات	1985	قىزىل يېزىسىدىن جياڭ جەنخۇا ، يا- سىن ھېلەك
8 ـ بەش يىللىق پىلان مەزگىلىدە سۈپەتلىك ئۇرۇق تىجارىتىنى باشقۇـ رۇش	دېھقانچىلىق نازارىتى بويىچە 3 ـ دەرىجىلىك مۇكاپات	1986	ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق شىركىتى
يېشىل ئوغۇتنى ناھىيە بويىچە 100 مىڭ مو يەرگە كېڭەيتىش	دېھقانچىلىق نازارىتى بويىچە 2 ـ دەرىجىلىك مۇكاپات	1987	ناھىيىلىك دېھقانچىلىق ئىدارىسىدىن قادىر ، جاڭ مىڭجېن
يېڭى سورت كېڭەيتىش خىزمىتى	دېھقانچىلىق نازارىتى بويىچە 3 ـ دەرىجىلىك مۇكاپات	1987	ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق شىركىتى
زىغىرنىڭ يېڭى سورتىنى كېڭەيتىش	دېھقانچىلىق نازارىتى بويىچە 3 ـ دەرىجىلىك مۇكاپات	1987	ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق شىركىتى
ئاغىلىلەردە سىلوس ياساشنى ماشىنـ- لاشتۇرۇش تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش	ئاپتونوم رايونلۇق دېھقانچەـ- لىق ماشىنىلىرى ئىدارىسى بويىچە 4 ـ دەرىجىلىك مۇكا- پات	1987	ناھىيىلىك دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى ئىدارىسىدىن چېن يەنلىك ، ئەخمەت ، دولك دېپۇ ، كىبىر راخمان ، موللا ھەسەن
زاغۇن تېپىدىكى تۆۋەن ئېروك كىسـ- لاتالىق قىچىنى يەرلەشتۇرۇش تەجـ رىبىسى	دېھقانچىلىق نازارىتى ، پەنلەر ئاكادېمىيىسى بويىچە 1 ـ دە- رىجىلىك مۇكاپات	1988	تەجرىبە پونكىتىدىن شۇ جىنلىيەن
سۈلياۋ يوپۇق يېپىپ كۆممىقوناق ئۆستۇرۇش	دېھقانچىلىق نازارىتى بويىچە 1 ـ دەرىجىلىك مۇكاپات	1989	ناھىيىلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا كې- ڭەيتىش مەركىزىدىن مېڭ فەنچېن ، ئەخمەت ئىمىن
كۆممىقوناقنى سۈلياۋ يوپۇق يېپىپ ئۆستۇرۇش تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش	دېھقانچىلىق نازارىتى بويىچە 1 ـ دەرىجىلىك مۇكاپات	1989	لى جياراڭ ، ھېكىم ، ئابلا ئاپپاق ، ئابدۇرۇسۇل ، جاڭ مىڭجېن ، خېۋىر مەھەممەت ، قادىر ، ۋۇ دوشېڭ ، مېڭ فەنچېن

كوممىستوناقنى سۈلياۋ يوپۇق يېپىپ تېرىشنى ماشىنىلاشتۇرۇش تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش	ئاپتونوم رايونلۇق دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى ئىدارىسى بويىچە 3 - دەرىجىلىك مۇكاپات	1989	ناھىيىلىك دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى ئىدارىسىدىن چېن يەنلىك ، يۇ جېۋ يۈك ، ئەخمەت
كوممىستوناقنى شالغۇتلاشتۇرۇش ، ئۆزەل سورتلارنى كېڭەيتىش	دېھقانچىلىق نازارىتى بويىچە 3 - دەرىجىلىك مۇكاپات	1989	ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق شىركىتى
ئۇرۇق تەكشۈرۈش	دېھقانچىلىق نازارىتى بويىچە 3 - دەرىجىلىك مۇكاپات	1989	ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق شىركىتى
1990 - يىللىق ئۇرۇقچىلىق تىجارەتنى باشقۇرۇش مالىيە ھېساباتى	دېھقانچىلىق نازارىتى بويىچە 1 - دەرىجىلىك مۇكاپات	1990	ناھىيىلىك ئۇرۇقچىلىق شىركىتىدىن ۋۇ شۆلىن
قىچا ئۆستۈرۈپ 200 جىلىك ھوسۇل ئېلىش	دېھقانچىلىق نازارىتى پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى بويىچە 4 - دەرىجىلىك مۇكاپات	1990	ناھىيىلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا كېڭەيتىش مەركىزى
ئوتتۇرا ھوسۇللۇق قىچىنى كەلگە داۋالىرىدە يۇقىرى ھوسۇللۇق ئۆستۈرۈش تېخنىكىسىنى كېڭەيتىش	ئاپتونوم رايونلۇق يېزا ئىگىلىك پەنلەر ئاكادېمىيىسى پەن - تېخنىكا تەرەققىياتى بويىچە 4 - دەرىجىلىك مۇكاپات	1990	تەجرىبە پونكىتىدىن شۇ جىنلىيەن قاتارلىقلار
قۇلماق باغۋەنچىلىكىدىن يۇقىرى ھوسۇل ئېلىش ئۇسۇلى	ئاپتونوم رايون بويىچە يېزا-لاردا پەننى ئومۇملاشتۇرۇش-تىكى ئىلغار كوللېكتىپ	1990	مىچىغ قۇلماق تەنتەقات ئورنى
ناھىيە بويىچە سۈلياۋ يوپۇق يېپىپ كوممىستوناق ئۆستۈرۈش	دېھقانچىلىق نازارىتى بويىچە 1 - دەرىجىلىك مۇكاپات	1991	ناھىيىلىك دېھقانچىلىق تېخنىكا كېڭەيتىش مەركىزى
ياغلىق داندىن 200 جىلىك ھوسۇل ئېلىش	دېھقانچىلىق نازارىتى بويىچە 3 - دەرىجىلىك مۇكاپات	1991	ناھىيىلىك دېھقانچىلىق ئىدارىسىدىن قادىر

IV باب

مېتېئورولوگىيىلىك ئۇچۇپ مەلۇمات بېرىش ، ھاۋارايىغا سۈنئىي تەسىر كۆرسىتىش ، يەر تەۋرەشنى كۆزىتىپ مەلۇمات بېرىش

§1 . مېتېئورولوگىيىلىك ئۇچۇپ مەلۇمات بېرىش

1958 - يىلى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى كىلىمات پونكىتى قۇرۇلدى . 1959 - يىلى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى كېڭەيتىلىپ مېتېئورولوگىيە پونكىتى بولۇپ قۇرۇلدى ، بۇ پونكىت سائەت

2 ، 5 ، 8 ، 11 ، 14 ، 17 ، 20 ، 23نى مەلۇمات يوللاش ۋاقتى (بېيجىڭ ۋاقتى) قىلدى . 1959 ~ 1960 - يىللىرى كۆزگى بۇغدايىنى كۆزىتىش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇدى . 1961 - يىلى ئەتىيازدا تېرىلغان كۆممىقوناقنى كۆزىتىش كەسپىنى كۆپەيتتى ، شۇ يىلى 3 - ئاينىڭ 15 - كۈنى يەر ئۈستىدىن كۆزىتىپ يوللىنىدىغان مەلۇمات قېتىم سانىنى تۆت قېتىمغا يەتكۈزۈپ 5 ، 8 ، 14 ، 17گە ئۆزگەرتتى ، دەسلەپتە كۆزىتىلگەن تۇرلەر بۇلۇت ، ھاۋارايى ھادىسىسى ، شامال يۆنىلىشى ، شامال تېزلىكى ، كۆرۈنۈش دەرىجىسى ، تېمپېراتۇرا ، نەملىك ، ھۆل - يېغىن ، پارغا ئايلىنىش ، كۈن نۇرى چۈشۈش ، يەر نەملىكى ، يەر ئۈستىنىڭ ئەڭ يۇقىرى ، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرىسى ، 5 ، 10 ، 15 ، 20 سانتىمېتىر چوڭقۇرلۇقتىكى ئەگرى نەيچىلىك تېمپېراتۇرىسى ، توك تۇپراق ، جۇغلانما قار ، تېمپېراتۇرا ، نەملىكنى ئاپتوماتىك خاتىرىلەش ئەسۋابىدىن ئىبارەت ئىدى . 1962 - يىلى قىچىنىڭ ئۆسۈش ئەھۋالىنى كۆزىتىش يولغا قويۇلدى . 1963- يىلى 6 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ توچكا ئارقىلىق ھاۋارايى مەلۇمات خەرىتىسى سىزىش باشلاندى .

1983 - يىلى 1 - ئاينىڭ 11 - كۈنى مېتېئورولوگىيىلىك 10 كۈنلۈك (ئايلىق) مەلۇمات (HD—02) بېرىش يولغا قويۇلدى . 1984 - يىلى 1 - ئايدا مەلۇمات بېرىشتە ZSQ—1B تىپلىق فوتو تېلېگرافتىن پايدىلىنىپ ، بېيجىڭ بىلەن ئۇرۇمچىدىن يوللانغان مېتېئورولوگىيىلىك مەلۇمات ئانالىز خەرىتىسى ۋە سانلىق قىممەت مەلۇمات خەرىتىسى قوبۇل قىلىنىدىغان بولدى ، ھەر كۈنى 8 ~ 12 بەت قوبۇل قىلىندى ھەمدە ئېھتىياجغا ئاساسەن يىللىق ، يېرىم يىللىق ، ئايلىق ، 10 كۈنلۈك ، ئۇزاق - ئوتتۇرا مۇددەتلىك ھاۋارايى ئەھۋالىغا دائىر مەلۇمات ، 24 سائەتلىك قىسقا مۇددەتلىك ھاۋارايىدىن مەلۇمات ۋە ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ، يازلىق يېغىم ، كۈزلۈك تېرىلغۇ مەزگىلىگە دائىر مەخسۇس مەلۇمات ھەمدە پەسىللىك كىلىماتقا باھا بېرىش قاتارلىق مەلۇماتلار ئېلان قىلىندى .

1986 - يىلى 1 - ئايدا PC—1500 تىپلىق كومپيۇتېر ئارقىلىق ئۇلىچەپ مەلۇمات بېرىشنى شىفىرلاشتۇرۇپ ھېسابلاش يولغا قويۇلدى .

1990 - يىلى 3 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ كۈزگى بۇغداي ھوسۇلىنى تېلېتېخنىكا ئارقىلىق ئۇلچەش ، ئومۇملاشتۇرۇپ ئۇلچەش ۋە ئۇنىڭغا دائىر مەلۇمات ئېلان قىلىش يولغا قويۇلدى .

1992 - يىلى 1 - ئايدا ئۇلچەملىك يۇقىرى چاستوتىلىق رادىئو ئىستانسىسى ئالاقە توري كۆپەيتىلدى ، شۇ يىلى 11 - ئايدا مېتېئورولوگىيىلىك تېرىۋوگا مۇلازىمەت سىستېمىسى كۆپەيتىلدى .

1996 - يىلى ۋىلايەت ، ناھىيە دەرىجىلىك كومپيۇتېرنىڭ يېراق مۇساپىلىك تېرمىنالى ئېچىلىپ ، كېيىنكى يىلى كەسپىي جەھەتتە ئىشقا كىرىشتۇرۇلدى .

1998 - يىلى ئۇلچەپ مەلۇمات بېرىش خىزمىتىدە كومپيۇتېر ئارقىلىق تۇزۇپ مەلۇم قىلىشقا تۇتۇش قىلىندى ، ئۇلچەپ مەلۇمات بېرىش خىزمىتىدە ئادەم تەكشۈرۈپ ھېسابلاش ماشىنا ئارقىلىق تەكشۈرۈپ ھېسابلاشقا ئۆزگەرتىلدى ، ھاۋارايى مەلۇمات خەرىتىسىنى ئادەم ئىشلەش كومپيۇتېردا بىر تەرەپ قىلىشقا ئۆزگەرتىلدى ھەمدە پارغا ئايلىنىشنى چوڭ تىپ بويىچە كۆزىتىش كەسپى كۆپەيتىلدى .

1999 - يىلى سۈنئىي ھەمراھ ئارقىلىق ماتېرىيال يەتكۈزۈش ۋە ئالدىن مەلۇمات بېرىش كەسپى ئۇنىۋېرسال قوللىنىلدى . 9210 تىپلىق سۈنئىي پروگراممىا ئوسكۇنىسى كۆپەيتىلدى .

2000 - يىلى PC—1500 تىپلىق كومپيۇتېر ئىشلىتىشتىن توختىتىلىپ ، ئۇلچەپ مەلۇمات

بېرىش خىزمىتىدە گۇرۇپپىلاشتۇرۇلغان تور ئارقىلىق ماتېرىيال ئالماشتۇرۇلۇپ ، ھۆججەت - ماتېرىياللارنى بىۋاستە يۇقىرى ۋە تۆۋەنگە يوللاپ ، مېتېئورولوگىيە بايلىقىدىن ئورتاق بەھرىمەن بولۇش ئىشقا ئاشۇرۇلدى .

§ 2 . ھاۋارايىغا سۈنئىي تەسىر كۆرسىتىش

1 . مۆلدۈردىن سۈنئىي ئۈسۈلدا مۇداپىئەلىنىش

1976 - يىلى قاراباغ يېزىسىدا مۆلدۈردىن مۇداپىئەلىنىش نۇقتىسى قۇرۇلدى . 1980 - يىلى ئۇچ زېنىت توپ كۆپەيتىلدى ، 1983 - يىلدىن كېيىن يەنە ئۇچ زېنىت توپ ۋە ئۈسكۈنە كۆپەيتىلىپ ، ئۇچ زېنىت توپ نۇقتىسى (قاراباغ ، قاراسۇ ، ھەربىي قىسىم) قۇرۇلدى .

1995 - يىلى ئۇچ نۇقتا (قاراباغ ، ياقائېرىق ، قىزىل) قۇرۇلدى ، شۇ يىلى 12 قېتىم مۆلدۈردىن مۇداپىئەلىنىش مەشغۇلاتى ئېلىپ بېرىلىپ ، 1033 پاي يامغۇر ياغدۇرۇش ئوقى ئېتىلدى ، شۇ يىلى تارىختا مۆلدۈرلۈك ھاۋارايى ئەڭ ئاز بولغان بىر يىل بولدى ، مۆلدۈر ئىلگىرىكى ئىككى يىلدىكىدىن 32 % ئاز ياغدى .

1987 - يىلى باي ناھىيىسىدە كۈچلۈك كونۋېكسىيىلىك ھاۋارايى كۆپ كۆرۈلۈپ ، مۆلدۈر ئاپىتى كۆپەيدى ، ھۆجۇم قىلىش دائىرىسى كەڭ بولدى ، بۇنداق ئەھۋال يېقىنقى 10 يىلدىن بۇيان ئاز كۆرۈلگەنىدى ، ئۇچ مۆلدۈردىن مۇداپىئەلىنىش نۇقتىسى شۇ يىلى 20 قېتىم مەشغۇلات ئېلىپ باردى ، 3095 پاي زېنىت توپ ئاتتى ، قارىغۇلارچە مەشغۇلاتنى يەتتە قېتىم ئازايتتى .

1993 - يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ئالتە زېنىت توپ نۇقتىسى (قاراباغ ، قويچىلىق فېرمىسى ، ياقائېرىق ، قاراسۇ ، ئونباش ، ھەربىي قىسىم) 21 قېتىم مەشغۇلات قىلدى ، 1319 پاي ئوق ئاتتى ، زېنىت توپ نۇقتىلىرىدىكى مۇداپىئە رايونلىرىدا مۆلدۈر ئاپىتى كۆرۈلمىدى ؛ شۇ يىلى ئىشلىتىلگەن ئوق 2418 پاي بولۇپ ، 1992 - يىلىدىكىدىن 3626 پاي ئازايدى . 150 مىڭ يۈەن مەبلەغ تېجەپ قېلىندى ، خېلى ياخشى ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي ئۈنۈم ھاسىل قىلىندى .

2 . سۈنئىي ئۈسۈلدا قار ياغدۇرۇش

باي ئويمانلىقىدا قىش كۈنلىرى قۇرۇق سوغۇق بولىدۇ ، قار ناھايىتى ئاز ياغىدۇ ، ئادەتتە ئۈششۈك تەگكەن كۈزگى بۇغداي كۆلىمى تېرىلغان بۇغداي كۆلىمىنىڭ 10 پىرسەنتىنى ، ئېغىر بولغاندا 20 % نى ئىگىلەيدۇ . 1977 - يىلى 12 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى باي ئويمانلىقىنىڭ ھاۋا بوشلۇقىدىكى بۇلۇت قاتلىمىنىڭ ئېگىزلىكى ، قېلىنلىقىغا ئاساسەن ، 80 - نومۇرلۇق شار ئارقىلىق كۈمۈش سولفىد ياكى ئېتىل ئالدېگىدتىن دورا ياساپ قاچىلىنىپ بۇلۇتقا ئېلىپ چىقىلىپ پارتلىتىلىپ ، سوغۇق بۇلۇت تەركىبىدىكى ھورنىڭ قېتىشى تېزلىتىلدى ، بۇلۇت قاتلىمى قارىداپ ۋە قېلىنلاپ ياغقان قارنىڭ سىجىللىقى زورايدى ، قارنىڭ دېنامىتىرى ئىككى مىللىمېتىرغا يېتىپ ، كاللەكسىمان ھالەتتە ياغدى ، قار مىقدارى 5 ~ 6 سانتىمېتىرغا يەتتى ، بۇنىڭ بىلەن ئويمانلىقتىكى تۇزلەڭلىكتە ياغقان قار تۇنجى قېتىم تاغلىق رايونلاردىكىدىن كۆپ بولدى ، سۈنئىي ئۈسۈلدا قار ياغدۇرۇش مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى . 1985 ~ 1989 - 1978 - يىلىدىن كېيىن ، پات - پات سۈنئىي ئۈسۈلدا قار ياغدۇرۇلدى .

يىلىغىچە ئاساسىي جەھەتتىن ھەر يىلى سۇنئىي ئۇسۇلدا قار ياغدۇرۇلدى ، قاراباغ زېنىت توپ نۇقتىسى رايونىدا بىر قېتىم ياغدۇرۇلغان ئەڭ زور قارنىڭ قېلىنلىقى 10 سانتىمېتىرغا يەتتى ، قالغان زېنىت توپ نۇقتىلىرىدا ياغدۇرۇلغان قارنىڭ قېلىنلىقى تەخمىنەن 5 ~ 6 سانتىمېتىر ئارىلىقىدا بولدى .

§ 3 . يەر تەۋرەشنى ئۆلچەپ مەلۇمات بېرىش

باي يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىستانسىسى 1976 ـ يىلى 1 ـ ئايدا قۇرۇلغان بولۇپ ، ناھىيە بازىرىغا 40 كىلومېتىر كېلىدۇ ، بۇ ئىستانسىدا ئىسلانغان قەغەز ئالماشتۇرۇلىدىغان يۆنىلىشلىك سېيسموگراف ئىشلىتىلدى . 1981 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى 573 تىپلىق سېيسموگرافقا ئالماشتۇرۇلدى . 1984 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ناھىيە بازىرى تەۋەسىدە CDM—3 تىپلىق تېلېمېتىرلىك سېيسموگراف ئىشقا كىرىشتۇرۇلدى . چوڭايتىش نىسبىتى 100 مىڭ ھەسسىگە باراۋەر كېلىدۇ .

1973 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى دېفورماتسىيىلىك نۇقۇلىر ئارقىلىق كۆزىتىش ئۇسكۇنىسى ئىشقا كىرىشتۇرۇلۇپ ، زەمبىرەكچىلەر توۋىنىڭ شىمالىي يان تەرىپى ئۆلچەش مەيدانى قىلىندى ، كۆزىتىش ئۇنۇمى كۆڭۈلدىكىدەك بولمىغانلىقى ئۈچۈن 1984 ـ يىلى 7 ـ ئايدا كۆزىتىش توختىتىلدى .

1978 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى يەر ئېلېكتىرىنى كۆزىتىش يولغا قويۇلۇپ ، DDC—2 تىپلىق ئەسۋاب بىلەن تەبىئىي ئېلېكتر پوتېنسىئالى ۋە دېفورماتسىيىلىك ئېلېكتر قارشىلىقى كۆزىتىلدى ، ئۇنۇمى ناچار بولغاچقا 1983 ـ يىلى كۆزىتىش توختىتىلدى .

باي يەر تەۋرەشنى كۆزىتىش ئىستانسىسى باي ناھىيىسى تەۋەسىدىكى Mc1.0 بالدىن يۇقىرى يەر تەۋرەشنى نازارەت قىلىپ خاتىرىلىيەلەيدۇ . 1976 ~ 1995 ـ يىلىغىچە ناھىيە تەۋەسىدە 43 قېتىم Mo4.0 بالدىن يۇقىرى يەر تەۋرىدى . بۇنىڭ ئىچىدە بىر قېتىم 5.3 بال ئوتتۇراھالدىن كۈچلۈك ، بىر قېتىم 5.9 بال كۈچلۈك يەر تەۋرىدى ، يەر تەۋرەش ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىق پەيدا قىلىپ ، باي ناھىيىسىنىڭ ئىقتىسادى ۋە خەلقنىڭ مال ـ مۈلكىگە مەلۇم دەرىجىدە زىيان سالدى . 1998 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى ناھىيە تەۋەسىدە 5.1 بال ، 7 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى 5.4 بال يەر تەۋرىدى . 1999 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى بەش بال يەر تەۋرىدى ، يەر تەۋرەشتىن ئىلگىرى ئۆلچەپ مەلۇمات بېرىلدى .

بىگىرمە ئالتىنچى قىسىم

مەدەنىيەت

يىگىرمە ئالتىنچى قىسىم

مەدەنىيەت

خەن سۇلالىسى بىلەن تاڭ سۇلالىسى ئارىلىقىدا باي ناهيىسىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تاشقى دۇنيا بىلەن بولغان مەدەنىيەت ئالاقىسى روشەن ئۆزگىچىلىككە ئىگە ئىدى . مەشھۇر قىزىل مىڭئۆيى ۋە ئونباش ، تېتىر قاتارلىق 10 جايدىكى مىڭئۆيلەر ئەينى يىللاردىكى باي مەدەنىيىتى بىلەن سىرتتىن كەلگەن مەدەنىيەتنىڭ بىر ـ بىرىگە قوشۇلۇپ كەتكەنلىكىنىڭ مەھسۇلى بولۇپ ، غەربىي يۇرت مىڭئۆي مەدەنىيىتىنىڭ نەمۇنىسى دەپ ئاتالغان . مەشھۇر تارىخشۇناس موللا مۇسا سايرامى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىدىكى مۇھىم تارىخىي ۋەقەلەرنى ئەكس ئەتتۇرۇپ بېرىدىغان تارىخىي ئەسەر — «تارىخى ئەمنىيە» ، «تارىخى ھەمىدى»نى يازغان . 20 ـ ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا مەشھۇر شائىر نىمشىھىت ئارمىيە ئىلى داموللا «پەرھات ـ شېرىن» ، «ۋەتەن مۇھەببەتى» ، «يۇرەك سۆزى» قاتارلىق شېئىرلار توپلىمىنى نەشر قىلدۇرۇپ ، شىنجاڭدا زور تەسىرگە ئىگە بولغان . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، سايرام مەشرىپى شىنجاڭ مەشرىپىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولۇپ قالدى . كۆپ خىل ئاممىۋى مەدەنىيەت پائالىيەتلىرىنىڭ قانات يايدۇرۇلۇشى ئارقىسىدا ، كىشىلەرنىڭ مەدەنىي تۇرمۇشى جانلاندى .

I باب

ئاپپاراتلار

§1 . ئۇيغۇر ، خەنزۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى

مىنگونىڭ 24 ـ يىلى (1935 ـ يىلى) باي ناهيىسىدە ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى (قىسقارتىپ ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى دەپىلىدۇ) قۇرۇلدى ، مائارىپ ، تەشۋىقات ۋە ئەدەبىيات ـ سەنئەت قاتارلىق تارماقلار تەسىس قىلىنىپ ، مەدەنىيەت ، مائارىپ مەمۇرىي فۇنكسىيىسىنى يۈرگۈزدى . موللا ساۋۇت ھاجى 1 ـ نۆۋەتلىك ئۇيۇشما باشلىقى بولدى .
مىنگونىڭ 30 ـ يىلى (1941 ـ يىلى) رەھمىتۇللا 2 ـ نۆۋەتلىك ئۇيۇشما باشلىقى بولدى ، ھەسەن ئىلى مۇئاۋىن ئۇيۇشما باشلىقى بولدى .

مىنگونىڭ 28 - يىلى (1939 - يىلى) 2 - ئايدا ، باي ناھىيىلىك خەنزۇ ، خۇيزۇ مەدەنىي ئاقارتىش شۆبە ئۈيۈشمىسى قۇرۇلدى . مىنگونىڭ 33 - يىلى (1944 - يىلى)دىن كېيىن ، بۇ ئۈيۈشما ئۆزلۈكىدىن يوقالدى .

§ 2 . ناھىيىلىك مەدەنىيەت ئىدارىسى

1953 - يىلى ناھىيىلىك مەدەنىيەت - ماۋارىپ بۆلۈمى قۇرۇلۇپ مەدەنىيەت ، ماۋارىپ خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى . 1956 - يىلىدىن باشلاپ مەدەنىيەت ، ماۋارىپ ، سەھىيە ، تەنتەربىيە- گە مەسئۇل ئاپپاراتلار بەزىدە ئايرىم تەسىس قىلىندى ، بەزىدە قوشۇۋېتىلدى . 1990 - يىلى ناھىيىلىك مەدەنىيەت ئىدارىسى قۇرۇلدى . 1998 - يىلى مەدەنىيەت ئىدارىسى بىلەن تەنتەربىيە كومىتېتى بىرلەشتۇرۇلۇپ مەدەنىيەت - تەنتەربىيە ئىدارىسى قۇرۇلدى .

§ 3 . ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى

1951 - يىلى ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى قۇرۇلدى . 1955 - يىلى قىرائەتخانا ئېچىلىپ ، بەش خىزمەتچى خادىم قويۇلدى . 1962 - يىلى مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ يېڭى بىناسى سېلىندى . يېڭىدىن كۆرگەزمە قىلىش ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئەدەبىيات - سەنئىتى ، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرى مەدەنىيەت ئىشخانىسى قۇرۇلۇشى ۋە دېھقانلارنىڭ ئىشتىن سىرتقى مەدەنىي پائالىيەتلىرى قاتارلىق خىزمەت مەزمۇنلىرى قوشۇلدى . 1985 - يىلى مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ ئۈچ قەۋەتلىك بىناسى پۈتتى (ئەسلىدىكى ئورنى ئەسىر مەيدانىدا ئىدى) ، خادىمى 16گە يەتتى .

80 - يىللاردا ، ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىدا ساقلانغان كىتابلار تەدرىجىي كۆپەيدى . 1985- يىلى ساقلانغان كىتاب 20 مىڭ پارچىگە يەتتى ، يېزىلغان گېزىت - ژۇرنال 100 خىلدىن ئاشتى . 1987 - يىلى ساقلانغان كىتاب 30 مىڭ پارچىدىن ئاشتى . 1993 - يىلى كۆپەيمە 47 مىڭ پارچىگە يەتتى . ساقلانغان كىتابلار سىياسىي ، ئىقتىساد ، ئەدەبىيات ، پەن - تېخنىكا ۋە تارىخ ، جۇغراپىيە قاتارلىق بەش چوڭ تۈرگە ئايرىلدى . ئۇلار ئۇيغۇرچە ۋە خەنزۇچە ئىككى خىل يېزىقتىكى كىتابلار ئىدى . تۆت يېزىدىكى مەدەنىيەت پونكىتى ۋە بىر يېزىدىكى مەدەنىيەت مەركىزىي پونكىتىدا جەمئىي 35 مىڭ پارچە كىتاب ساقلاندى . 1985 ~ 1999 - يىلىغىچە ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى بىرقانچە قېتىم كۆچتى . ئېھتىياتسىزلىقتىن نۇرغۇن كىتاب يوقىلىپ ۋە چېرىپ كەتتى . 2000 - يىلىغا كەلگەندە ، ئاران 27 مىڭ پارچە كىتاب قالدى .

1980 ~ 1993 - يىلىغىچە ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى (كۇتۇپخانا)دىن كىتاب ئارىيەت ئالغانلار يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 3600 ئادەم - قېتىم بولدى . 1995 - يىلىدىن كېيىن ، كىتاب ئارىيەت ئالغانلار كۆپ بولمىدى .

2000 - يىلى ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىدا 19 خادىم ئىشلىدى ، قارىمىقىدا سەككىز يېزىلىق مەدەنىيەت پونكىتى بار بولدى .

§ 4 . ناهيىلىك شىنخۇا كىتابخانىسى

1956 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى باي ناهيىلىك شىنخۇا كىتابخانىسى قۇرۇلدى ، ئۇ ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسىنىڭ قارمىقىدا بولدى . 1958 ـ يىلى ناهيىلىك مەدەنىيەت ماتارىپ بۆلۈمىگە تەۋە بولدى . 1971 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ، ناهيىلىك مەدەنىيەت يۇرتى كىنوخانا بىلەن قوشۇلۇپ ناهيىلىك مەدەنىيەت مۇلازىمەت پونكتى تەشكىللەندى . 1973 ـ يىلى 1 ـ ئايدا شىنخۇا كىتابخانىسى ئەسلىگە كەلدى . كۆلىمى 1480 كۋادرات مېتىر بولدى . 2000 ـ يىلى ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 10غا يەتتى .

1956 ـ يىلى كىتابخانا ئاساسەن ئوتتۇرا ـ باشلانغۇچ مەكتەپ دەرسلىكى ۋە قىسمەن باشقا كىتاب تىجارىتى بىلەن شۇغۇللاندى . يىللىق كىتاب سېتىش سوممىسى 40 مىڭ يۈەن بولدى . تىجارەت قىلىدىغان كىتاب تۈرلىرىنىڭ كۆپەيىشىگە ئەگىشىپ ، كىتابلارنىڭ سېتىلىش مىقدارى ئۈزلۈكسىز ئېشىپ باردى . 1980 ـ يىلى سېتىلغان كىتاب 303 مىڭ پارچىگە ، سېتىش سوممىسى 98 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1981 ~ 1992 ـ يىلىغىچە جەمئىي 4 مىليون 685 مىڭ پارچە كىتاب سېتىلدى ، سېتىش سوممىسى 2 مىليون 924 مىڭ يۈەنگە يەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە 1986 ـ يىلى سېتىلغان كىتاب ئەڭ كۆپ بولۇپ ، 654 مىڭ پارچىگە يەتتى . 1993 ـ يىلى 265 مىڭ پارچە كىتاب سېتىلدى . سېتىش سوممىسى 562 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، تارىختا ئەڭ يۇقىرى سەۋىيە يارىتىلدى . 1994 ~ 2000 ـ يىلىغىچە جەمئىي 6 مىليون 31 مىڭ پارچە كىتاب سېتىلدى ، سېتىش سوممىسى 17 مىليون 739 مىڭ 600 يۈەن بولدى .

§ 5 . ناهيىلىك ئارخىپخانا

1959 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى ناهيىلىك ئارخىپخانا قۇرۇلدى ، ئىككى شتات بېرىلدى ، ناهيىلىك پارتكوم ئىشخانىسىغا قارىدى . 1984 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى ناهيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىدە ئارخىپ بۆلۈمى تەسىس قىلىندى . تۆت خادىم ئىشلىدى ، 1989ـ يىلى 10 ـ ئايدا ئارخىپ بۆلۈمى ناهيىلىك ئارخىپ ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلدى ، ئۇچ خادىم سەپلەندى . ئارخىپ ئىدارىسى بىلەن ئارخىپخانا ئىككى ۋېۋىسكا ئېسىپ بىرلىكتە ئىش بېجىردى . خادىملىرى بىر يۇرۇش بولدى . 1999 ـ يىلى ئىداره بىلەن ئارخىپخانا قوشۇلۇپ ، ئارخىپ ئىشلىرىنى مەمۇرىي باشقۇرۇش ۋە ئارخىپ ساقلاش ـ ئارخىپتىن پايدىلىنىشتىن ئىبارەت ئىككى خىل فۇنكسىيىنى يۈرگۈزىدىغان بولدى . پارتكومنىڭ خىزمەت تارمىقى سۈپىتىدە ناهيىلىك پارتكوم ئىشخانىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى . 2000 ـ يىلى خىزمەتچى خادىم بەشكە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار ئىككى ، تۆۋەن دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار ئۈچ .

1 . ئارخىپخانىدا ساقلانغان ئارخىپلار

1959 ـ يىلى ئارخىپخانا جەمئىي 869 جىلد ئارخىپ قوبۇل قىلدى . ئارخىپ كۆرۈش ، ساقلاش ، مەخپىيەتلىكىنى ساقلاش تۈزۈملىرىنى ئورناتتى . شۇ يىلى ناهيە ۋە گۇڭشىلاردا ئورگان

ئارخىپخانىسىدىن 15ى قۇرۇلدى .
1989 ـ يىلى ناھىيىلىك ئارخىپ ئىدارىسى ئارخىپخانىسىدا ساقلانغان ئارخىپ 32 توپلام جەمئىي 6655 جىلد ، تىزغاندىكى ئۇزۇنلۇقى 104.04 مېتىر . سۈرەت 10 توپلام 305 پارچە ، ماتېرىيال 5786 پارچە بولدى . سۈپىتى ئۆزگىرىپ كەتكەن ئارخىپتىن 124 جىلد ، ھۆججەتتىن 433 پارچە (19 مىڭ 607 بەت ، 677 مىڭ 517 مىڭ خەتلىك) قۇنتۇزۇۋېلىندى . ئارخىپ مۇندەرىجىسىدىن 10 نۇسخا ، تولۇق ستاتا مۇندەرىجىسىدىن 27 نۇسخا ، جىلد ئىچىدىكى ھۆججەتلەر مۇندەرىجىسىدىن 30 نۇسخا تۈزۈلدى . ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئومۇمىي مۇندەرىجىدىن 257 جىلد ، 413 بەت تۈزۈلدى ، تۈرلۈك پائالىيەتلەردىن تارتىلغان سۈرەتتىن 210 پارچە رەتلەندى .
1993 ـ يىلى ئارخىپخانىدا ساقلانغان ئارخىپ 25 توپلام ، 7297 جىلدقا ، تىزىلغاندىكى ئۇزۇنلۇقى 116.60 مېتىرغا يەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە پەن ـ تېخنىكا ئارخىپى 76 جىلد . ئەسلى چىرتىيوژ 1043 پارچە ، ئۇن ئارخىپى 59 تەخسە ، رەسىملىك ئارخىپ 1504 پارچە . مىنگو يىللىرىدىكى ئارخىپ ئەسلىدىكى 221 جىلدتىن كۆپەيتىپ 716 جىلدقا يەتتى ، بىر نۇسخا ئارخىپ مۇندەرىجىسى ، بىر يۈرۈش ئومۇمىي مۇندەرىجە تۈزۈلدى . ماتېرىيال 198 خىل ، 11 مىڭ 972 پارچىگە يەتتى ، ئارخىپ مۇندەرىجىسى 76 نۇسخا ، ئومۇمىي مۇندەرىجە 81 نۇسخا ، مەخسۇس مۇندەرىجە ئىككى نۇسخا ، ئارخىپ كارتوچكىسى 236 پارچە بولدى . لەۋھەدىن 19ى يېڭىپ رەتلەندى . ھۆججەت ـ ئالاقە ئارخىپلىرى ئۆلچەملىشىش ، قېلىپلىشىش تەلىپى بويىچە جەمئىي 4120 پارچە ئارخىپ قېپىغا قاچىلاندى . بۇنىڭ ئىچىدە مەڭگۈ ساقلىنىدىغىنى 1504 جىلد ، ئۇزاق مەزگىل ساقلىنىدىغىنى 2616 جىلد .
2000 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا ، ئارخىپخانىدا ساقلانغان ھۆججەت ـ ئالاقە ئارخىپى 25 توپلام ، 8798 جىلد (بۇنىڭ ئىچىدە مىنگو دەۋرىدىكى ئارخىپ 716 جىلد)قا ، تىزغاندىكى ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 134.56 مېتىرغا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە پەن ـ تېخنىكا ئارخىپى 78 جىلد . قازا قىلغان كادىرلارنىڭ ئارخىپى 54 جىلد . ئەسلى چىرتىيوژ 1043 پارچە ، سۈرەت 4588 پارچە ، ئۇن ئارخىپى 277 تەخسە ، ماتېرىيال 198 خىل ، 15 مىڭ 631 پارچە ، ئارخىپلار مۇندەرىجىسى 80 نۇسخا ، ئومۇمىي مۇندەرىجە 102 نۇسخا ، مەخسۇس مۇندەرىجە ئىككى نۇسخا ، ئۇزۇندە كارتوچكىسى 8000 ۋاراق ، لەۋھە 19 پارچە .
2000 ـ يىلى ناھىيىلىك ئارخىپخانا ئارخىپ ئارىيەت ئالىدىغان ۋە كۆرۈدىغانلارنى 247 ئادەم ـ قېتىم قوبۇل قىلدى . ئۇلارنىڭ كۆرگەن ئارخىپى 1683 جىلد بولدى . 177 ئادەم (قېتىم) 554 پارچە ماتېرىيال ئارىيەت ئالدى .

2 . ماتېرىيال تۈزۈش ۋە تەتقىق قىلىش

1954 ~ 1995 ـ يىلىغىچە : «باي ناھىيىسىنىڭ تەبىئىي جۇغراپىيىلىك ئەھۋالى» ، «باي ناھىيىسىنىڭ قىچىدىن مول ھوسۇل ئېلىش تەجرىبىسى» ، «باي ناھىيىسىنىڭ ئازادلىقتىن كېيىنكى چوڭ ئىشلىرى» ، «باي ناھىيىسىنىڭ پارتىيە قۇرۇلتايلىرىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش» ، «باي ناھىيىسىنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش» ، «باي ناھىيىسىنىڭ تۈرلۈك ئاساسىي سانلىق مەلۇماتلىرى توپلىمى» ، «ئاپپارات ئىسلاھاتىدىن كېيىن ناھىيىنىڭ ئالتە يۈرۈش رەھبەرلىك بەنزىسىگە رەھبىرلىك كادىر سەپلەش جەدۋىلى» ، «ئاپپارات ئىسلاھاتىدىن كېيىن كادىرلارنى ۋەزىپىگە تەينىلەش ـ ۋەزىپىدىن قالدۇرۇشقا دائىر ھۆججەتلەر توپلىمى» (3ـ قىسىم) «ناھىيىدىكى بۆلۈمچە دەرىجىلىك كادىرلار ، رايون دەرىجىلىك كادىرلار جەدۋىلى» ، «باي

ناهيىسىنىڭ ئارخىپ تەزكىرىسى» قاتارلىق ماتېرىياللار يېزىلدى.
1996 ~ 2000 ـ يىلىغىچە: «باي ناهيىسىدىكى چوڭ ئىشلار»، «باي ناهيىلىك پارتكوم خىزمىتىدىكى چوڭ ئىشلار»، «باي ناهيىلىك ھۆكۈمەت خىزمىتىدىكى چوڭ ئىشلار»، «باي ۋەقەسىنى تونۇشتۇرىدىغان مەخسۇس ماتېرىيال»، «باي ناهيىسىنىڭ بىر نەچچە يىللىق ئاساسىي سانلىق مەلۇماتلىرى توپلىمى» قاتارلىق ماتېرىياللار يېزىپ چىقىلدى.

§6. كىنو ئاپپاراتى

40 ـ يىللاردا، جەنۇبىي شىنجاڭ سەييارە كىنو قويۇش ئەترىتى بىر ـ ئىككى يىلدا بىر قېتىم باي ناهيە بازىرىغا كېلىپ كىنو قويۇپ بېرەتتى. قويۇلغان فىلىملارنىڭ تولىسى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن فىلىملەر ئىدى.
1956 ـ يىلى ناهيىلىك كىنو ئەترىتى قۇرۇلدى. 1958 ـ يىلى كىنوخانا سېلىنىدى. 1975 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ناهيىلىك كىنو باشقۇرۇش پونكىتى قۇرۇلدى. 1981 ـ يىلى ئۇ كىنو شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى.
50 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا، ئاقسۇ ۋىلايىتىدە سەييارە كىنو قويۇش ئەترىتى قۇرۇلدى، بۇ ئەترەت بىر قانچە ئايدا بىر قېتىم باي ناهيە بازىرىغا كېلىپ كىنو قويۇپ بېرەتتى. يېزىلارغا ناهايىتى ئاز باراتتى. 1956 ـ يىلى باي ناهيىلىك كىنوخانا ۋە كىنو قويۇش ئەترىتى قۇرۇلدى، ئەترەت سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن كىنو ئاپپاراتىدىن ئىككى يۇرۇش سېتىۋالدى، ئەترەتتە كەسپىي تېخنىكىتىن ئىككىسى بار ئىدى. كىنو ئەترىتى بازار ـ يېزىلاردا سەييارە كىنو قويۇپ تۇردى. 1958 ـ يىلى يەنە بىر كىنو ئەترىتى قۇرۇلۇپ، يېزا ـ قىشلاقلاردا كىنو قويۇشقا مەسئۇل بولدى. 1958 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ناهيىلىك كىنو ـ تىياتىرخانا قۇرۇلدى، كۆلىمى 2275 كۋادرات مېتىر بولۇپ، 1200 ئورۇندۇقلۇق ئىدى، 1960 ـ يىلى سايرام يېزىسى، ياقائېرىق يېزىسىدا يېزىلىق كىنو ئەترىتى قۇرۇلۇپ، كىنو قويۇش يېزا ـ قىشلاقلاردا ئومۇملاشتى. 1965 ـ يىلىغا كەلگەندە ھەممە يېزىدا كىنو قويۇش ئەترىتى قۇرۇلۇپ، ناهيە بويىچە يېزا ـ قىشلاق كىنو قويۇش تۈرى شەكىللەندى.
«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە يېزىلاردىكى كىنو ئەترەتلىرىنىڭ تولىسى تارقىلىپ كەتتى. ساقلىنىپ قالغىنى ئۇچتىن بىرگە يەتمەيتتى. دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق رايونلىرىدا كىنو قويۇش پائالىيىتى ئاساسەن توختاپ قالدى. ساقلىنىپ قالغان كىنو قويۇش ئەترەتلىرىمۇ فىلىمنىڭ قىسلىقى، رېمونت قىلىشتىكى قىيىنچىلىق تۈپەيلىدىن تەس كۈنگە قالدى.
«تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» تارمار قىلىنغاندىن كېيىن، دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى كىنو قويۇش ئەترەتلىرى تېزلىكتە ئەسلىگە كەلدى ۋە قايتا قۇرۇلدى. 1980 ـ يىلى ئاساسىي قاتلام كىنو قويۇش ئەترەتلىرى 23كە يەتتى. 1981 ـ يىلى ناهيىلىك كىنو باشقۇرۇش پونكىتى كىنو شىركىتىگە ئۆزگەرتىلدى. 1986 ـ يىلى 35 مىللىمېتىرلىق كىنو ئاپپاراتى بار ئورۇن ئالتىگە، 16 مىللىمېتىرلىق كىنو ئاپپاراتى بار ئورۇن 20گە يەتتى ۋە ئىككى يەككە كىنو ئەترىتى بازلىققا كەلدى.
1990 ـ يىلى 7963 مەيدان كىنو قويۇلۇپ، 350 مىڭ يۇەن كىرىم قىلىندى. تارقىتىش كىرىمى 157 مىڭ يۇەنگە يەتتى. 1992 ـ يىلىدىن باشلاپ تېلېۋىزىيە ۋاستىسىنىڭ زەربىسىدە،

كىنوچىلىق ئاقساپ قالدى . 1993 - يىلى ناھىيە بويىچە 24 كىنو قويۇش ئەترىتى ، بەش يەككە كىنو ئەترىتى بار بولدى ، بىر يىلدا 3610 مەيدان كىنو قويۇلۇپ ، تارقىتىشتىن 120 مىڭ يۈەن كىرىم قىلىندى .

1996 - يىلى كىنو شىركىتى كىنوخانا بىلەن تىياتىرخانىنى قوشۇۋالدى . 2000 - يىلى ناھىيىلىك كىنو شىركىتىنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى 18گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە كىنو قويغۇچى بەش كىشى . 2000 - يىلى كىنو ئەترىتى ئازىيىپ 15ى قالدى ، شۇ يىلى 957 مەيدان (قېتىم) كىنو قويۇپ ، 64 مىڭ 700 يۈەن كىرىم قىلدى .

ناھىيىدىكى كىنو قويۇش ئورۇنلىرىنىڭ ئاپتونوم رايون ، ۋىلايەت دەرىجىلىك مۇكاپاتلارغا ئېرىشىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 26 — 1

مۇكاپات نامى	مۇكاپاتلانغان ئورۇن	مۇكاپاتلىغان ئورۇن	مۇكاپاتلانغان ۋاقىت
مەملىكەت بويىچە دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرىدا پەن - تېخنىكىنى ئومۇملاشتۇرۇش مۇكاپاتى	كانچى يېزىلىق كىنو ئەترىتى سايرام يېزىلىق كىنو ئەترىتى چولاق كۆۋرۈك يېزىلىق كىنو ئەترىتى بۆلۈلۈك يېزىلىق كىنو ئەترىتى قېيىر يېزىلىق كىنو ئەترىتى	مەدەنىيەت يۇرتى ، دېھقانچىلىق مىنىستىرلىكى ، ئورمانچىلىق ، رادىئو - تېلېۋىزىيە مىنىستىرلىكى ، دۆلەت پەن - تېخنىكا كومىتېتى ، جۇڭگو پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى	1987 - يىلى
كىنو قويۇش تورىنى پىلانلاش مۇكاپاتى	ناھىيىلىك كىنو شىركىتى	مەدەنىيەت نازارىتى ، ئاپتونوم رايونلۇق كىنو شىركىتى ، ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت باشقارمىسى ، ۋىلايەتلىك كىنو شىركىتى	1988 - يىلى 7 - ئاي
دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق پەن-تېخنىكا فىلىملىرىنى قويۇشتا نەتىجىسى كۆرۈنەرلىك	باي ناھىيىلىك كىنو شىركىتى	دېھقانچىلىق مىنىستىرلىكى ، ئورمانچىلىق مىنىستىرلىكى	1992 - يىلى 7 - ئاي
دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق پەن-تېخنىكا فىلىملىرىنى قويۇشتا نەتىجىسى كۆرۈنەرلىك	بۆلۈلۈك يېزىسى	رادىئو تېلېۋىزىيە مىنىستىرلىكى ، مەدەنىيەت مىنىستىرلىكى	1992 - يىلى 7 - ئاي
دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق پەن-تېخنىكا فىلىملىرىنى قويۇشتا نەتىجىسى كۆرۈنەرلىك	كانچى يېزىسى	دۆلەت پەن - تېخنىكا كومىتېتى	1992 - يىلى 7 - ئاي
دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق پەن-تېخنىكا فىلىملىرىنى قويۇشتا نەتىجىسى كۆرۈنەرلىك	سايرام يېزىسى	دۆلەت پەن - تېخنىكا جەمئىيىتى	
1997 - يىلى كىنو تىجارىتى خىزمىتىدە ئىلغار ئورۇن	باي ناھىيىلىك كىنو شىركىتى	ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كىنو شىركىتى	1998 - يىلى 4 - ئاي

II باب

ئەلئارا مەدەنىيەت

§1 . ناخشا ـ ئۇسسۇل

1 . ئەلئارا ناخشا ـ ئۇسسۇل

«مەشرەپ» ، «ئون ئىككى مۇقام» ، «سەنەم» شۇنىڭدەك باشقا ئەدەبىيات ـ سەنئەت ناخشا-ئۇسسۇللىرى قويۇق يەرلىك تۇسكە ، ئۆزگىچە مىللىي ئۇسلۇبقا ئىگە . مەيلى بازاردا ، مەيلى يېزا-قىشلاقلاردا بولسۇن ، ھېيت ـ بايراملاردا ۋە دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق ئارىسال مەزگىللەردە ، دېھقان ـ چارۋىچىلار ئۆزلۈكىدىن بىر يەرگە جەم بولۇپ ، ئاز بولغاندا 30 ~ 40 ئادەم ، كۆپ بولغاندا بىر قانچە يۈز ئادەم داپ ـ دۇمباق چېلىپ ناخشا ئېيتىشىدۇ . ئەر ـ ئايال ، ياش ـ قېرىلار بەس ـ بەستە ئۇسسۇلغا چۈشىدۇ ، تاكى يېرىم كېچىگىچە ئويناپ سورۇننى قالتىس قىزىتىۋېتىدۇ . بەزى جايلار مەشرەپ ئۆتكۈزگەندە بەزى قىزىقچىلىقلار ، كۈلكە ـ چاقچاقلار ، غەلىتە پاراڭلار ، زامانىۋى ناخشا ـ ئۇسسۇللارنى ئارىلاشتۇرۇپ ، «مەشرەپ»نى تېخىمۇ جانلاندۇ-رۇۋېتىدۇ .

يېزا ـ قىشلاقلاردىكى ئاممىنىڭ ئىشتىن سىرتقى ئەدەبىيات ـ سەنئەت پائالىيەتلىرىنىڭ دۇتار-راۋاب چېلىپ ، ناخشا ئېيتىشقا ئوخشاش شەكىللىرىمۇ بار .

50 ـ ، 60 ـ يىللاردا ، بازاردىكى ئورگانلاردا تانسا ئەۋج ئالدى . ھېيت ـ بايراملاردا ئىتتىپاق كومىتېتى ، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ، تەشۋىقات بۆلۈمى قاتارلىق تارماقلارمۇ بەزى ئەدەبى-يات ـ سەنئەت كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ بايرام تۇرمۇشىنى جانلاندۇردى .

2 . ئەدەبىيات ـ سەنئەت تەشۋىقات ئەتىرىتىنىڭ ئويۇن قويۇش پائالى-يىتى

1958 ـ يىلى ناھىيىلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلار سەنئەت ئەترىتى تەشكىللەپ ، ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى سەنئەت كۆرىكىگە قاتنىشىپ كۆرەكتە 4 ـ بولدى .

1961 ~ 1966 ـ يىلىغىچە ئاممىا ئىستىخىيىلىك تەشكىللىگەن ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئەترىتى 16گە يەتتى . سايرام ، قىيىر ، ئونباش گۇڭشىلىرىدىكى دېھقانلارنىڭ ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئەترىتى بىر تەرەپتىن ئىشلەپچىقىرىشقا قاتنىشىپ ، بىر تەرەپتىن ئويۇن قويۇپ ، پارتىيە-نىڭ سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىپ ، مەدەنىي تۇرمۇشنى جانلانۇردى .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»نىڭ بېشىدا ، بىرقانچە قىزىل قوغدىغۇچىلار تەشۋىقات ئەترىتى بازار ـ يېزىلاردا پائالىيەت ئېلىپ باردى . ئۇنىڭغا ئۇلاپلا بەزى ئورۇنلار ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسى ئەدەبىيات ـ سەنئەت تەشۋىقات ئەترىتى تەشكىللىدى . 1971 ـ يىلى ناھىيىلىك ئىشتىن سىرتقى

ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسى تەشۋىقات ئەترىتى ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ئىشچى ـ دېھقان ـ ئەسكەرلەر سەنئەت كۆرىكىگە قاتنىشىپ 1 ـ بولدى . 1973 ـ يىلى ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسى ئەدەبىيات ـ سەنئەت تەشۋىقات ئەترىتىدىن ئىككىسى تەشكىللەندى . 1974 ـ يىلى ناھىيىلىك ئوتتۇرا مەكتەپ ئەدەبىيات ـ سەنئەت تەشۋىقات ئەترىتى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئوقۇغۇچىلار سەنئەت كۆرىكىگە قاتناشتى . 1975 ـ يىلى توقسۇن دېھقانلار ئەدەبىيات ـ سەنئەت تەشۋىقات ئەترىتى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك دېھقانلار سەنئەت كۆرىكىگە قاتناشتى . شۇ يىلى ئۆكتەبىر بايرىمىدا ناھىيە بازىرىدا دېھقانلار سەنئەت كۆرىكى ئۆتكۈزۈلدى ، 12 كومانda قاتناشتى .

1978 ـ يىلى ناھىيىلىك ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەترىتى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك سەنئەت كۆرىكىگە قاتنىشىپ 1 ـ بولدى .

پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ، كەسىپي سەنئەت ئۆمەكلىرىنىڭ ئەسلىگە كېلىشى ۋە راۋاجلىنىشى بىلەن ناھىيىنىڭ ئىشتىن سىرتقى ئەدەبىيات ـ سەنئەت پائالىيىتىمۇ ئەۋج ئالدى . ھېيت ـ بايرام كۈنلىرىدە ئىدارە ـ ئورگانلار ، يېزا ـ قىشلاقلار ئاممىۋى ئەدەبىيات ـ سەنئەت پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇردى . ئۇلارنىڭ شەكلى ھەرخىل ، مەزمۇنى تېخىمۇ مول بولدى .

1986 ـ يىلى دېھقانلارنىڭ ئىشتىن سىرتقى تانسا مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى . 1987 ـ يىلى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ دېسكو مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى ، 1996 ـ يىلى قىزىل ئارمىيىنىڭ ئۇزۇن سەپەر غەلبىسىنىڭ 60 يىللىقىنى خاتىرلەش سەنئەت كۆرىكى ئۆتكۈزۈلدى . 1997 ـ يىلى شىياڭگاڭنىڭ ۋەتەن قوينىغا قايتىپ كەلگەنلىكىنى قارشى ئېلىش يۇزىسىدىن ئويۇن قويۇلدى . 1999 ـ يىلى 1000 كىشىلىك خور پائالىيىتى ئۆتكۈزۈلدى . 1990 ～ 2000 ـ يىلىغىچە ناھىيە بويىچە ئىشتىن سىرتقى يەتتە سەنئەت ئەترىتى تەشكىللەندى .

2000 ـ يىلى 8 ـ ئايدا «بايدا ياز» ناملىق ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر سەنئەت كۆرىكى ئۆتكۈزۈلدى . ناھىيىلىك دوختۇرخانا ، سەنئەت ئۆمىكى ، رادىئو ـ تېلېۋىزىيە ئىدارىسى قاتارلىق سەككىز ئورۇننىڭ ئىشتىن سىرتقى ئويۇن قويۇش ئەترىتى ناخشا ـ ئۇسسۇل ، ئىپىزوت قاتارلىق شەكىللەر ئارقىلىق «بىزنىڭ شىنجاڭ ياخشى جاي» ، «خەيرلىك كۈنلەر» ، «تېلېفون بوتكىسىدىكى ھېكايە» قاتارلىق 18 نومۇر ئورۇندىدى . بۇ قېتىمقى كۆرەكنىڭ نومۇرلىرى ناھىيە بازىرىدا ئىككى مەيدان قويۇلغاندىن كېيىن ، يېزىلار ، كارخانىلار ، زاۋۇتلاردا سەييارە قويۇلدى .

3 . ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئىشتىن سىرتقى تىياتىر پائالىيىتى

60 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا ، مىچىڭ گۇڭشىسىدىكى خەنزۇ ئەزالار ئۆزلۈكىدىن دېھقانلارنىڭ ئىشتىن سىرتقى خېنەن تىياتىرى ئۆمىكى تەشكىللەپ ، «ئاق يىلان رىۋايىتى» ، «تاغ يېرىپ ئانىسىنى قۇتقۇزۇش» ، «قاشتاش قەسىردە باھار» ، «بېلىق تۇتۇپ جان قىيىش» قاتارلىق ئەنئەنىۋى تىياتىرلارنى ئويناپ ، خەنزۇ ئاممىسىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى . ئورگانلار ئۇيۇشتۇرغان ئوپېرا ئۆمىكى «3 ـ مارت» دېگەن ئوپېرانى ئويناندى . 1963 ـ يىلى يەنە بىر دراما ئۆمىكى تەشكىللەندى ، بۇ ئۆمەك «ياش ئەۋلادلار» دېگەن دىرامىنى ئويناندى . 1964 ـ يىلى بېيجىڭ تىياتىرى ئۆمىكى تەشكىللىنىپ ، ھازىرقى زامان بېيجىڭ تىياتىرى «يالقۇنلۇق ئوغۇل ـ قىزلار»نى ئويناندى .

1980 ـ يىلى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئىشتىن سىرتقى بېيجىڭ تىياتىرى ئۆمىكى تەشكىللەندى ، بۇ ئۆمەك چوڭ تېپتىكى تولۇق تېكىستلىق بېيجىڭ تىياتىرى «بوراننىڭ ئۇگىسىغا قايتىشى»نى ئويناندى . بۇ خەنزۇ ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئاممىسىنىڭ ئىشتىن سىرتقى ئەدەبىيات ـ سەنئەت پائالىيىتى تەرەققىياتىنىڭ يۇقىرى پەللىسى بولۇپ قالدى . 1982 ـ يىلى باھار بايرىمىدا

ئىشتىن سىرتقى بىيجىڭ تىياترى ئۆمىكى «ۋۇ جەمەتى دۆڭلۇكى» ، «سۇ شەننىڭ ئېسىنى تېپىشى» ، «پۇرچاق قىيامى ھېيلىسى» قاتارلىق دراملارنى تەييارلاپ ، ناھىيە بازىرى ، دېھقانچىلىق مەيدانى ، كان رايونىدىكى ئاممىغا ۋە ئارمىيىنىڭ ئوفىتسېر - جەڭچىلىرىگە قويۇپ بەردى .

4 . كەسپىي سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئويۇن قويۇش پائالىيىتى

مىنگونىڭ 28 - يىلى (1939 - يىلى) ناھىيىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكى قۇرۇلدى . 40 - يىللارنىڭ ئوتتۇرلىرىدا ، بۇ ئۆمەكنىڭ ئويۇن قويۇش سەۋىيىسى بىر قەدەر يۇقىرى بولۇپ ، ئېلى ئېزىز ، ئەيسا توختى ، قۇربان ئابلا قاتارلىق بىر تۇركۇم تايانچ ئارتىسلىرى بار ئىدى ، ئۇلار ھۆكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ تۇرلۇك چەكلىمىلىرىگە پىسەنت قىلماي ، توسقۇنلۇقلارنى يېڭىپ ، ئىجابىي ئەھمىيەتكە ئىگە چوڭ تېپتىكى دراما «غېرىپ-سەنەم» ، «رابىيە - سەئىدىن» ، «چىمەنگۈل بىلەن پالۋان» ، «جۇدۇندىن كېيىنكى ئاپتاپ» قاتارلىقلارنى ئوينىدى ۋە كۆچا ، ئاقسۇ قاتارلىق جايلارغا بېرىپ ئويۇن قويدى . 1949 - يىلى شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن ، سەنئەت ئۆمىكى ئۆزلۇكىدىن تارقىلىپ كەتتى .

1951 - يىلى ناھىيە بىر قىسىم پېشقەدەم سەنئەتكارلارنى تايانچ قىلىپ 25 كىشىلىك سەنئەت ئۆمىكى تەشكىللىدى . ئۇلارنىڭ ۋەزىپىسى پارتىيىنىڭ فاڭجېن - سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىش ، ئەينى چاغدىكى مەركىزىي ۋەزىپىگە ئەدەبىيات - سەنئەت شەكلى بىلەن ماسلىشىپ سەييارە ئويۇن قويۇشتىن ئىبارەت ئىدى ، كىرىمگە ئۆزى ئىگە بولدى ، يەتمىگەن قىسمىنى ناھىيىلىك مالىيىدىن يارەدەم بەردى . سەنئەت ئۆمىكى 1956 - يىلى كېچىك ، قىسقا نۆمۈرلارنى ئورۇندىلا قالماستىن ، چوڭ تېپتىكى ئوپېرا ۋە دراملارنى ئوينىدى . 1955 ~ 1961 - يىلىغىچە «غۇنچەم» ، «گۈلنىسا» ، «باي ۋە مالاي» ئوپېرالىرىنى ، «ساماسق ئاكاڭ قاينايدۇ» قاتارلىق دراملارنى ئوينىدى . 1961 - يىلى سەنئەت ئۆمىكى تارقىتىۋېتىلدى . 1962 - يىلى يەنە ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . ئۇسسۇللۇق تىياتىر — «جەڭگىۋار مۇساپە»نى ، دراما «ئارشىن مالئالان» ، «تامغىنى تارتىۋېلىش» ، «شەرق شامىلى باھار ئېلىپ كەلدى» ، «جىيەنگەن دەريا سى بويىدا»نى ، ئوپېرا «ۋېيخۇشەننى پەم بىلەن ئېلىش» ، «قىزىل چىراغ» ئارىيەسىنى ئوينىدى .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە سەنئەت ئۆمىكى ئائىلاج تارقىلىپ كەتتى . خادىملارنىڭ تولىسى يېزىلارغا چۈشۈپ ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكىگە قاتنىشىپ ئۆز جېنىنى باقتى .

1980 - يىلى 1 - ئايدا ، سەنئەت ئۆمىكى قايتىدىن قۇرۇلدى . ئۇنىڭ 400 كۋادرات مېتىرلىق مەيدانى ، 74 كۋادرات مېتىرلىق كىچىك زالى ، 229 ئىشچى - خىزمەتچىسى (بۇنىڭ ئىچىدە ئەر 220 ، ئايال توققۇز) بار ئىدى .

1980 ~ 1986 - يىلىغىچە سەنئەت ئۆمىكى ناخشا ئۇسسۇللۇق تىياتىر — «قەمبەرنىسا» ، دراما — «ئالتۇنگۈل» ، «ئانا بىلەن بالا» ، «ئۇزۇلگەن بارماق» ، «كۆتۈلمىگەن توي» ۋە «مەكتەپتىكى مەشئەل» ، ئېپىزوت — «ئۇ توغرا يول تاپتى» ، «ئۇچ بۇرجەكلىك مۇھەببەت» قاتارلىقلارنى ئوينىدى .

1990 - يىلى ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكى 93 مەيدان ئويۇن قويۇپ ، 17 مىڭ يۇەندىن ئارتۇق كىرىم قىلدى . 1997 - يىلى 85 مەيدان ئويۇن قويۇپ ، 50 مىڭ يۇەن كىرىم قىلدى . 1998 - يىلى ئەدەبىيات - سەنئەتتە ئۇچنى يېزىغا يۇزلەندۈرۈش پائالىيىتى يولغا قويۇلۇپ ، ھەر يىلى 70 مەيداندىن ئارتۇق ئويۇن قويۇلدى ، شۇنداقلا بەشتىن 10 غىچە يېڭى سەنئەت نۆمۈرى ئىجاد قىلىندى .

2000 - يىلى ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىدە 30 ئارتىست ئىشلىدى ، 65 مەيدان ئويۇن قويۇپ ، 14 مىڭ يۇەن كىرىم قىلدى .

§ 2 . ئەدەبىي ئىجادىيەت

مىنگو دەۋرىدىكى ئەدەبىي ئىجادىيەت ئاساسەن ئۇيغۇر شېئىر ئىجادىيىتى ئىدى . ياشلار - ئۆسمۈرلەر ئارىسىدىكى شېئىر ھەۋەسكارلىرى ئىچىدە نىمشېھىت ئارمىيە ئېلى ئەڭ گەۋدىلىك ئىدى .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ئۇيغۇر شېئىرىيىتى ، ھېكايىچىلىقى ۋە نەسرچىلىكى راۋاج تاپتى . 80 - يىللاردا نەشر قىلىنغان «باي ئەدەبىيات - سەنئىتى» ژۇرنىلى ئۇيغۇر ئەدەبىي ئىجادىيىتىگە مۇنبەر ھازىرلاپ بەردى . بۇ ژۇرنال 2000 - يىلغا قەدەر جەمئىي 27 سان چىقتى . خەنزۇ ئەدەبىيات ئىجادىيىتىدىمۇ گۈللىنىش بولدى . مەملىكەت بويىچە مەشھۇر ئالىملار ، ئەدىبلەر ، سەنئەتكارلار باي ناھىيىسىگە كېلىپ مەشھۇر ئاسار - ئەتىقىلەرنى ئېكسكۇرسىيە قىلغاندا يازغان شېئىر ، نەسرلەر باي ناھىيىسىنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىتىگە نەمۇنە ۋە ئۈلگە بولۇش رولىنى ئويناندى .

1 . شېئىر ئىجادىيىتى

ئۇيغۇر ھازىرقى زامان شېئىرىيىتىنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بىرى ، داڭلىق شائىر نىمشېھىت ئارمىيە ئېلى مىنگۇنىڭ 36 - يىلى (1947 - يىلى) «مىڭئۆي ۋە پەرھاد - شېرىن» داستانىنى نەشر قىلدۇردى . 1957 - يىلى ئۇنىڭ «ۋەتەن مۇھەببىتى» ناملىق شېئىرلار توپلىمى مەركىزي مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى . 1981 - يىلى يازغۇچى ئەرشىدىن تاتلىق شائىرنىڭ قالدۇرۇپ كەتكەن شېئىرلىرىنى توپلاپ «يۇرەك سۆزى» ناملىق شېئىرلار توپلىمى قىلىپ رەتلەپ چىقتى ، بۇ توپلام شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى . شۇ يىلى گې يىڭ تەرجىمە قىلغان «نىمشېھىت شېئىرلىرىدىن تاللانما»نىڭ خەنزۇچىسى نەشر قىلىندى .

شائىرنىڭ مۇھەببەت - نەپرىتى ئېنىق بولۇپ ، ياخشىلىق ۋە گۈزەللىكنى مەدھىيەلەپ ، يامانلىق ۋە رەزىللىكنى قامچىلايتتى . ئۇنىڭ شېئىرلىرى ۋەتەنگە ، خەلقە بولغان قىزغىن مۇھەببەتكە ، زۇلمەتلىك كونا جەمئىيەتتىكى سىنىپىي زۇلۇم ۋە ئېكسپىلاتاتسىيىگە بولغان غەزەب - نەپرەتكە تولغاندى .

قوشۇمچە : نىمشېھىت ئارمىيە ئېلى شېئىرلىرىدىن تاللانمىلار

تۆۋەندە شائىرنىڭ شېئىرلىرىدىن بەزى مىسالالارنى بېرىپ ئۆتىمىز :

شائىر 1936 - يىلى 2 - ئايدا «بىلىم ئىشقىدا» ناملىق مەشھۇر شېئىرنى يېزىپ ، كىشىلەرنى ئىلىم - پەن ئىگىلەش ئارقىلىق نادانلىق ۋە خۇراپاتلىق ئاسارىتىدىن قۇتۇلۇپ زامانغا يۈزلىنىشكە ، قۇللۇق ۋە قاششاقلىق ئورنىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا دەۋەت قىلغان :

جاھان رەنالىرى ئىچرە بىلىمدەك بىر گۈزەل يار يوق ،
بىلىمدىن ئۆزگە يار تۇتساڭ ، بولۇر ئۇ گاھىدا بار - يوق . . .
پاراغەت ئىستىسەڭ ، ئەسلا بىلىمدىن ئۆزگە يار تۇتما !

سېنىڭ قەدرىڭنى ساقلاشتا ، بىلىمدەك ياخشى ھەمكار يوق .

بىلىم روھى ئوزۇق ئىنسان ھاياتىغا ئەگەر بىلىمىڭ ،
بىلىمىنىڭ قەدرىنى بىلگۈچى ئۆلمەس ، بۇڭا ئىنكار يوق . . .
بىلىمدىن ھەممە ئىش مەيدانغا چىققان ئەسىردۇر بۇ ،
بىلىش لازىم بىلىمسىزلەرگە بۇ ئەسىردە خەبەردار يوق .

شائىر 1955 - يىلى 10 - ئايدا ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ قۇرۇلۇش تويىغا ئاتاپ يازغان «ئالدىدا» ناملىق شېئىرىنى مۇنداق تەسىرلىك مىسرالار بىلەن باشلايدۇ :

رۇخسەت ئەيلەڭلار بۇگۈن سۆزلەشكە مەيدان ئالدىدا ،
ئېيتايىن كۆڭلۈمدىكى سىرىمنى ھىجران ئالدىدا ،
بۇلبۇلى شەيدا كەبى باغ ئىچىدە رەيھان ئالدىدا ،
تەنگە سىغماستىن خۇشالمەن خۇددى بوستان ئالدىدا ،
ياش يىگىتنىڭ كۆڭلى ئوخشاش يارى جانان ئالدىدا .

شائىر ئۇنىڭدىن كېيىنكى مىسرالاردا شىنجاڭنىڭ قاراڭغۇ زۇلمەتلىك ئۆتمۈشىنىڭ پاجىئە-لىك كۆرۈنۈشىنى مۇنداق سۈرەتلەيدۇ :

نەچچە يۈز يىلدىن بۇ ئۆلكە باغرىنى زۇلمەت قاپلىغان ،
زومىگەرلەر ھەر قەدەمدە دېھقانغا تۆھمەت چاپلىغان .
قاپقاراڭغۇ زەي ، سېسىق زىندانىدا جاننى ساقلىغان ،
نەگە بارسا جان سىقىلغان ، بىردەم ئامانلىق تاپمىغان ،
قانچە «سادىر» ، «نۇزۇگۇم»لار بولدى قۇربان ئالدىدا .

شائىر 1956 - يىلى 8 - ئايدا ئەرەبىستانغا ھەج - تاۋابقا بېرىپ قايتىشىدا يول ئۈستىدە «سېغىنىدىم» ناملىق شېئىرىنى يېزىپ ، ۋەتەنگە بولغان ئوتلۇق مۇھەببىتىنى ئىپادىلەيدۇ :

سېغىنىدىمەن ، سېغىنىدىمەن ، سېغىنىدىم ،
ۋەتەن سېنى تەشنا بولۇپ سېغىنىدىم .
مېھرىڭ تولغان يۈرىكىمدە سېغىنىدىم ،
دولقۇنلىغان كۆكرىكىمدە سېغىنىدىم .

ئۆلسەم تېنىم قۇچىقىڭدا جاي ئالسۇن ،
پاك تېنىم ۋە روھىم سەندە شادلانسۇن .
شۇنىڭ ئۈچۈن تېزرەك ساڭا يەتسەم دەپ ،
تۆت كۆز بىلەن كېچە - كۈندۈز سېغىنىدىم .

2 . خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئىجادىيەتلىرىنى توپلاش

دۆلەت مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتى ۋە ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى رەھبەر-لىك گۇرۇپپىسىنىڭ ھاۋالىسى بىلەن ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى بىلەن مەدەنىيەت ئىدارىسى ناھىيە تەۋەسىدىكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئىجادىيەتلىرىنى توپلاپ رەتلىدى ۋە مەخسۇس توپلام قىلىپ نەشر قىلدۇردى . مەخسۇس توپلام باي خەلق قوشاقلىرى ، باي خەلق چۆچەكلىرى ، باي خەلق ماقال - تەمسىللىرىدىن ئىبارەت ئۈچ چوڭ قىسىمدىن تەركىب تاپقان بولۇپ ، باينىڭ ئەلئارا مەدەنىيىتى ۋە ئۆرپ - ئادەتلىرىنى بىرقەدەر ئەتراپلىق ئەكس ئەتتۇرگەن . ھەجمى 400 مىڭ خەتلىك .

قوشۇمچە : ئوقۇيمەن

— سەن دېگەن بىر قىزىل گۈل ،
باشقا گۈللەر يەتمەيدۇ .
ھەر يەر - ھەر يەر يۇرسەممۇ ،
كۆڭلۈم سەندىن كەتمەيدۇ .

—ماڭا تەگ دەپ زورلىما ،
تېخى بويۇمغا يەتمىدىم .
سەبى بىر گۈدەك قىزمەن ،
ئوقۇش مېنىڭ ئۇمىدىم .

—بولدى سېنى ئالمايمەن ،
ئۆي ئىشىغا سالمايمەن .
ساۋاتسىز بوپ قالمىغىن .
مەن يولۇڭنى توسمايمەن .
(1953 - يىلى سايرام ئەتراپىدا تارقالغان)

قوشۇمچە : قىزىل ھەققىدە ئۇچ رىۋايەت

تىمساھ بەل

قىزىل سۇ ئامبىرىنىڭ شىمالىي قىرغىقىدا مۇزارت دەريا ۋادىسى بىلەن قىزىل دەريا ۋادىسىنى ئايرىپ تۇرىدىغان بىر بەل بار. توغاندا تۇرۇپ غەربكە قارىغاندا، سۇ ئۈستىدە نەچچە يۈز مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى غايەت زور بىر تىمساھ ئۇخلىسىغا ياتقاندەك كۆرۈنىدۇ. شۇڭا بۇ بەل تىمساھ بەل دەپ ئاتالغان.

رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، مۇزارت دەريا‌سى بىلەن قىزىل دەريا‌سىنىڭ قوشۇلىدىغان يېرىدە بۇرۇنىدىلا ئاھالە ئولتۇراقلاشقانىكەن، ئۇلار تېرىقچىلىق، بېلىقچىلىق، چارۋىچىلىق بىلەن تۇرمۇش كەچۈرىدىكەن، قوشۇمچە مېتال

تاۋلايدىكەن. بۇ ئىككى دەريادا شىنجاڭنىڭ يوغان باش بېلىقى بەك كۆپ ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە كىشىلەر سۈدىكى بېلىقنىڭ كۈندىن كۈنگە ئازلاپ كېتىۋاتقانلىقىنى بايقاپتۇ، يوغان باش بېلىقمۇ كۆرۈنمەس بوپتۇ. بىر كۈنى دەريا بويىدا مال بېقىۋاتقان بىر پادىچى ئۇشتۇمتوت ئۇزۇنلۇقى نەچچە گەز كېلىدىغان يوغان بىر تىمساهنىڭ بىر يوغان باش بېلىقنى چىشلىگىنىچە قىرغاقتا چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ ـ دە، قورقۇپ دەرھەقە چىقىۋاپتۇ، ھېلىقى تىمساھ چۆپلۈكتە بىردەم ئارام ئالغاندىن كېيىن، يەنە كەينىگە بۇرۇلۇپ دەريانا چۈشۈپ كېتىپتۇ، پادىچى ئۆيىگە قايتىپ، ئەھۋالنى قوشنىلىرىغا ئېيتىپ بېرىپتۇ، كىشىلەر سۈدىكى بېلىقلارنى مۇشۇ مەخلۇقنىڭ يەپ كېتىۋاتقانلىقىنى بىلىپتۇ ۋە ئۇنى يوقۇتۇش ئۈچۈن ئۇ چىقىدىغان يولغا ئۆتكۈر خەنجەرلەرنى تەتۈر سانجىپ قويۇپتۇ. تىمساھ قىرغاقتا ئۆملەپ چىقىپ ئەسلىدىكى يولى بىلەن قايتقاندا خەنجەرلەر ئۇنىڭ قارنىنى يېرىۋېتىپتۇ، شۇنىڭ بىلەن تىمساھ ئۆلۈپتۇ. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن قۇم ـ لاتقىلار تىمساھنىڭ ئۈستىگە تىنىپ، قىرغاق بارا ـ بارا ئېگىزلەپ، بۇگۈنكى تىمساھ بەل ھاسىل بولغانمىش.

شىر بېشى جىلغىسى

قىزىل سۇ ئامبىرى جايلاشقان چۆلتاغ باغرىدا بىر شىر بېشى جىلغىسى بار. جىلغا ئاغزىدىكى تاغ ئىچىدە بەئەينى شىر بېشىغا ئوخشايدىغان بىر تاش بولغاچقا، بۇ جىلغا مۇشۇنداق ئاتىلىپ قالغان. بۇ جىلغا ئەگرى-بۈگرى بولۇپ، بەزى يەرلىرى بىر غۇلاچ كەڭلىكتە بولسا، بەزى يەرلىرىدىن بىر ئادەم ئاران قىسىلىپ ئۆتەلەيدۇ. جىرانىڭ ئىككى تەرىپىدە ئاجايىپ ـ غارايىپ قىزىل تاش جىنسلار بار، بەزى تاشلار تىك قىيا ھاسىل قىلغان، بەزى تاشلار قاتمۇقات كەلگەن، بەزى تاشلار ساڭگىلاپ تۇرىدۇ، بەزى يەرلىرى ئويۇلۇپ ئۆڭكۈر بولۇپ قالغان، غەلىتىلىكىدىن ئادەم كۆزىگە ئىشەنمەي قالىدۇ.

رىۋايەت قىلىنىشىچە تاڭ راھىبى ۋە شاگىرتلىرى بولۇپ تۆت كىشى غەربكە نوم ئالغىلى بېرىش سەپىرىدە كۈسەن (ھازىرقى كۇچا)دىن ئۆتكەندە، پادىشاھنىڭ كاتتا كۈتۈۋېلىشىغا ئېرىشىدۇ. سۈن ۋۇكۇڭ، جۇ باجيې، شا خېشاڭ پادىشاھنىڭ ئوچ ئوغلىغا گۈمپا ئۆگەتكەندە، سەھرىلىك ئالتۇن كالتەك، تىرنا، گۈرزە سوۋغۇرىدۇ. بىراق بۇ ئەتىۋارلىق قوراللارنى بېقىن ئەتراپتىكى ئۆڭكۈردە تۇرىدىغان ئالتۇن يۇڭلۇق شىر جىن ئوغرىلاپ كېتىدۇ. سۈن ۋۇكۇڭ، جۇ باجيې، شا سېڭ قوراللارنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ئالتۇن يۇڭلۇق شىر بىلەن قاتتىق ئېلىشىدۇ. ئالتۇن يۇڭلۇق شىر قاتتىق مەغلۇپ بولۇپ، بامبۇك تاغنىڭ توققۇز ئەگىلىك غارى (ھازىرقى چۆلتاغ)غا بېرىپ بوۋىسى توققۇز باشلىق ئەۋزىلىي ئەۋلىيانى ياردەمگە چاقىرىدۇ. بۇ توققۇز باشلىق ئەۋزىلىي ئەۋلىيا ئەسلىدە ئەرشتىكى پەلەك پېشۋاسى، جاپادىن خالاس قىلغۇچى ئەۋلىيا ئەزەمنىڭ مىنىدىغان شىرى بولۇپ، يەر يۈزىگە چۈشۈپ جىن بولۇۋالغانىكەن، ئۇ توققۇز ئاغزى بىلەن ئادەم تۇتۇپ يەيدىكەن. ئۇ تاڭسېڭنىڭ شاگىرتلىرى، كۈسەن پادىشاھى ۋە شاھزادىلەرنى تۇتۇۋېلىپ غارغا ئېلىپ كىرىپ كېتىدۇ. سۈن ۋۇكۇڭ تەندىن ئايرىلىش ھۈنىرىنى ئىشلىتىپ، ئەرشكە چىقىپ پەلەك پېشۋاسى، جاپادىن خالاس قىلغۇچى ئەۋلىيا ئەزەمدىن ياردەم سورايدۇ. ئىككىيلەن بۇلۇت مىنىپ، توققۇز ئەگىلىك غار ئاغزىغا كېلىپ توختايدۇ. سۈن ۋۇكۇڭ توققۇز باشلىق شىرنى جەڭگە چاقىرىدۇ، توققۇز باشلىق شىر ئۆڭكۈردىن چىقىش بىلەنلا، قىياتاش ئۈستىدە تۇرغان پەلەك پېشۋاسى ئەۋلىيا ئەزەم: «ئەۋزىلى ئەۋلىيا، يولسىزلىق قىلما» دەپ توۋلايدۇ. قولىدىكى ئىلاھىي چاڭنى سىلكىگەن ھامان توققۇز باشلىق ئەۋزىلىي ئەۋلىيا ئەسلىدىكى شىر ھالىتىگە كىرىپ قالىدۇ. سۈن ۋۇكۇڭ ئۇنى ئۇمۇتى بىلەن ئۇرماقچى بولغاندا، ئەۋلىيا ئەزەم: «ئۇمۇ ئۇزاق ئىبادەت قىلىپ ساۋاب تاپقان بىر جان. ئۇنىڭ جېنىدىن كەچ» دەيدۇ. قاتتىق خجالەت بولغان شىر ياتقان يېرىدىن سەكرەپ تۇرۇپ تاغقا ئۇسسۇيدۇ، گەرچە ئۇ ئۆلمىگەن بولسىمۇ، تاغقا ئۇسكەندە ئۇزۇلگەن بىر بېشى ئۆگەن دەريانى بويىدا مەڭگۈگە قېپقاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇگۈنكى شىر بېشى جىلغىسى پەيدا بوپتۇ.

كۆز يېشى بۇلىقى

غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدە قەدىمى كۇسەن پادىشاھى ئۇمرىنىڭ ئاخىرىدا بىر قىز پەرزەنت كۆرۈپتۇ. مەلىكە گۈزەل بولغانلىقى ئۈستىگە يەنە ئەقىللىق ۋە ئاقكۆڭۈل بولۇپ چوڭ بوپتۇ. پادىشاھ ئۇنى بەكمۇ ئېزىزلەيدىكەن. پادىشاھ ھەر كۈنى ئوردا ئىشلىرىنى بېجىرىپ بولۇپ، مەلىكىنى سەيلىگە ئېلىپ چىقىپ شىكار قىلدۇرىدىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە مەلىكە نەۋكەرنىڭ كۆزىنى غەلەت قىلىپ ئۆزى يالغۇز ئوۋغا چىقىپتۇ، شۇ ئەسنادا ئۇنىڭ ئالدىدا توساتتىن بىر ئاق توشقان پەيدا بوپتۇ. مەلىكە ئوقياسىنى كېرىپ توشقانىنى قارىغا ئاپتۇ. ئوقيادىن ئوق ئۇزىمي دەپ تۇرۇشىغا ئالدىدا قولىغا ساداق ئالغان قەددى قامەتلىك، كېلىشكەن بىر يىگىت پەيدا بوپتۇ. ئىككى ياش بىر بىرىگە قارىشىپ داڭقېتىپ تۇرۇپ قاپتۇ. ھىلىگەر توشقان شۇ پۇرسەتتە كۆزدىن غايىپ بوپتۇ. ئەمما بۇ ئىككى ياش بىر بىرىگە كۆيۈپ ئاشىق بىقارار بوپتۇ. شۇ كۈنىلا يىگىت پادىشاھنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئۆزىنى كۆيئوغۇل قىلىۋېلىشنى ئىلتىجا قىپتۇ، پادىشاھ ھاڭ ـ تاڭ قاپتۇ ۋە ئۆز قىزىنى بىر ئاددىي پۇقرا يىگىتكە ياتلىق قىلىشنى خالىماپتۇ. ئەمما ئەتىۋارلىق قىزىنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتقۇسى كەلمەي، يىگىتكە ئېغىر شەرت قويۇپ رايىدىن يانىدۇرۇش ئۈچۈن، ئۈچ يىل ئىچىدە تاغدىن مىڭ ئۆڭكۈر كولاپ ئۆز ساداقىتىنى ئىپادىلەشنى، ئۇنداق قىلالمىسا قىزىنى ئاقسۆڭەك بەگ ئەۋلادىغا ياتلىق قىلىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. مەلىكىگە ئاشىق بۇ يىگىت مۇشكۈلات ئالدىدا تەۋرەنمەي، دەرھال تاغقا ئاتلىنىپ، كېچە ـ كۈندۈز توختىماي توپتوغرا ئۈچ ئۆڭكۈر كولاپتۇ. ئۇ 999 ئۆڭكۈرنى كولاپ بولغاندا ھېرىپ ماجالى قالماي كېسەل بولۇپ ئۆلۈپ كېتىپتۇ. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان مەلىكە يېتىپ كېلىپ، يىگىتنىڭ پالتا تۇتقىنىچە مۇھەببەت يولىدا ئۆرتىنىپ ھاياتىدىن ئايرىلغانلىقىنى كۆرۈپ، قاتتىق ئازابلىنىپ جەسەتنى قۇچاقلاپ يىغلاپتۇ، يىغلا ـ يىغلا ئاخىرقى بىر تامچە يېشىنى تۆكۈپ بولۇپ ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ ۋە توختىماي سۇ تامچىپ تۇرىدىغان تاشقا ئايلىنىپ قاپتۇ. مەلىكىنىڭ مۇھەببەت ئالدىدىكى ساداقىتى تاغدىكى چوڭ ـ كىچىك تاشلارنى تەسىرلەندۈرۈپتۇ. ئۇلارمۇ بۇ بىر جۈپ ئاشىق ـ مەشۇقنىڭ پاجىئەسىگە ھېسداشلىق قىلىپ ئىختىيارسىز كۆز يېشى قىلىدىغان بوپتۇ. كېيىنكى كۈنلەردە كىشىلەرنى ئاھسىندۈرۈپ ھەيرەتتە قالدۇرىدىغان كۆز يېشى بۇلىقى ئەنە شۇنداق شەكىللىنىپ-تۇ، بۇلاقتىن توختىماي تامچىلاپ تۇرىدىغان كۆز ياشلىرى قوشۇلۇپ ئېقىن ھاسىل قىلىپ، جىلغا ـ جىرالاردىن ئۆتۈپ خۇددى چۆچەكلەردىكىدەك تاغنارا بوستانلىقنى ھاسىل قىپتۇ.

§ 3 . ئەسەر يېزىش ئەھۋالى

1 . «تارىخى ئەمنىيە» ۋە «تارىخى ھەمىدى»

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرى باي ناھىيىسىنىڭ سايرام يېزىسىدا ياشىغان موللا مۇسا سايرامى ئاۋۇال «تارىخى ئەمنىيە» دېگەن ئەسەرنى يازدى، كېيىن ئۇنى تۇزىتىپ ۋە تولۇقلاپ «تارىخى ھەمىدى» دېگەن ئەسەرنى يازدى.

موللا مۇسا سايرامى ئۆزىنىڭ تارىخىي ئەسىرىدە دېھقانلار قوزغىلىڭىنى ۋە چىڭ قوشۇنىنىڭ شىنجاڭنى قايتۇرۇۋېلىشىنى تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈش قىلىپ، شۇ چاغدا جەنۇبىي شىنجاڭدا يۈز بەرگەن تارىخىي ۋەقەلەرنى تەپسىلىي بايان قىلغان، ئاساسلىق مەزمۇنى:

1) ئەسىردە 1864 ـ يىلى شىنجاڭدا دېھقانلار قوزغىلىڭى كۆتىرىلىش ئالدىدا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى دېھقانلارنىڭ جاپالىق تۇرمۇش ئەھۋالى، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ

هەر قايسى جايلىرىدا ، بولۇپمۇ كۆچادا قوزغالغان دېھقانلار قوزغىلىڭنىڭ جەريانى بايان قىلىنغان .

2) ياقۇپبەگنىڭ ۋەھشيانە تېررورلۇق ، ياۋۇزلارچە قىرغىنچىلىق ۋاستىسى بىلەن جايلاردىكى تاجاۋۇزچىلىققا قارشى تۇرغان ئاممىنى ئۆلتۈرگەنلىكى بايان قىلىنغان . ئالايلۇق ، كىتابتا خوتەن بىلەن ئۇرۇمچىدىلا 290 مىڭ ئادەمنىڭ ياقۇپبەگنىڭ جاللاتلىق قىلىچىدا پاجىئەلىك ئۆلتۈرۈلگەنلىكى خاتىرىلەنگەن . يەنە قەشقەر ، يەكەن ، خوتەن ، ئاقسۇ ، كۇچا ، تۇرپان ، ئۇرۇمچى قاتارلىق جايلاردىكى ئۇيغۇر ، خۇيزۇ ، قىرغىز ، خەنزۇ قاتارلىق ھەر مىللەت دېھقانلىرىنىڭ ئاددىي سايمانلار بىلەن قوراللىنىپ «ئەنجانلىقلارنى قوغلاپ چىقىرايلى» دەپ شۇئار توۋلاپ ، چەتئەل كەلگەن تاجاۋۇزچىلارغا قارشى كۈرەشكە ئاتلانغانلىقىغا دائىر تارىخىي ھەقىقىي ئەھۋال خاتىرىلەنگەن .

3) ياقۇپبەگ باندىتلىرىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدا زورلۇق زومبۇلۇق قىلىپ ، بۇزۇپ چېچىپ كەيپى ساپا سۈرۈپ شەرمەندە تۇرمۇش كەچۈرگەنلىكى ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى بەزى بەگلەر چىڭ خاندانلىقى ھۆكۈمىتى ئىنئام قىلغان ئەمەلدارلىق كىيىملىرىنى ئەتىۋارلاپ ساقلىغانلىقى ، شەھەر-بازارلاردىكى ئاھالىلەر خەنزۇلارنىڭ كېلىدىغانلىقى توغرىسىدا راست - يالغان خەۋەر تارقىتىشقانلىقى يېزىلغان . مەسىلەن : دېھقانلار يەر تېرىپ ئۇرۇق چاچقاندا «خەنزۇ تېرىۋاتمىز» دېيىشكەن . بۇ ئارقىلىق ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ياقۇپبەگ باندىتلىرىنى بىرلىكتە قوغلاپ چىقىرىش ئارزۇسىنى ئىپادىلىگەن .

4) چىڭ قوشۇنى شىنجاڭنى قايتۇرۇۋالغاندىن كېيىن ، ياقۇپبەگنىڭ قول ئاستىدىكىلىرىنىڭ بەزىلىرى چىڭ قوشۇنىغا قوشۇلغان ، بەزىلىرى يوشۇرۇن مەلۇمات بېرىپ تۇرغان . ياقۇپبەگ ئۆزىمۇ چىڭ قوشۇنى تۇرپاننى قايتۇرۇۋېلىش ۋاقتىدا قول ئاستىدىكىلىرى تەرىپىدىن زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈلگەن . ئىلگىرى ياقۇپبەگكە بېقىنغان خې بۇيۇن ، نىيازلار قەشقەرنى ئىشغال قىلغان ، قەشقەر خەنزۇ شەھىرى (يېڭىشەھەر) بىلەن خوتەن ھەقىقەتكە ئۆتكەن ، كۇچا ، ئاقسۇ قاتارلىق جايلاردىكى خەلق چەتئەل كەلگەن باندىتلارنى قوغلاپ چىقارغان ۋە شەھەر قوۋۇقىنى تاقاپ ، چىڭ قوشۇنىنىڭ كېلىشىنى كۈتكەن . تاشقورغاندىكى تاجىك خەلقى ياقۇپبەگنىڭ قولچوماقلىرىنى ھىيلە بىلەن تۇتۇۋېلىپ ، چىڭ قوشۇنىغا تاپشۇرۇپ بەرگەن ۋەھاكازا .

«تارىخى ھەمىدى»دە خاتىرىلەنگەن مەزمۇنلار ئىنتايىن مول . موللا مۇسا سايرامى كېچىكمەدىن قاتتىق دىنىي تەربىيە ئالغان ، ئەمما بۇ ئۇنىڭ شۇ چاغدا يۈز بەرگەن ھەممە ۋەقەلەرگە ئوبيېكتىپ مۇئامىلە قىلىشىغا ۋە تەھلىل يۈرگۈزۈشىگە توسالغۇ بولالمىغان . ئۇ ئىنتايىن ئىخلاسمەن ئىسلام مۇرتىتى ھەم ئەسەبىي بولغاچقا ، ياقۇپبەگنىڭ ئىسلام دىنىدىن پايدىلىنىپ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت مۇسۇلمانلىرىنى بىخوتلاشتۇرماقچى ۋە مەھكۇم قىلماقچى بولغانلىقىغا قارىتا بەلگىلىك خام خىيالدا بولغان ، ھەتتا ئۇنى قارىغۇلارچە مەدھىيىلىگەن ، شۇنداقتىمۇ ئۇ يەنە ياقۇپبەگنىڭ جىنايى ھۆكۈمرانلىقىنى كۆپ قېتىم پاش قىلىپ ئەيىبلىگەن ۋە مەسخىرە قىلغان . ئۇ ئۆز كەچۈرمىشى تۈپەيلىدىن چىڭ قوشۇنىنىڭ كېلىشىگە ، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ئەسلىگە كېلىشىگە ھەقىقەتەن گۇمان ۋە ئەندىشىدە بولغان . ھەر مىللەت - ھەر ساھە خەلقىنىڭ چىڭ قوشۇنىنىڭ كېلىشىگە كەچە - كۈندۈز تەشنا بولۇپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى ، شۇنىڭدەك چىڭ قوشۇنىنىڭ دۈشمەن قاراقچىلارنى قوغلاپ چىقىرىشىغا يار - يۆلەك ۋە ھەمدەمدە بولغانلىقىنمۇ ئەينەن بايان قىلغان . ئۇنىڭ ئەسىرى جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىنىڭ تارىخىدىكى بىر بوشلۇقنى تولدۇرغان .

2 . «باي ناھىيىسىنىڭ يەر ناملىرى خەرىتىلىك تەزكىرىسى»

1983 ـ يىلى 5 ـ ئايدىن باشلاپ ، باي ناھىيىسىنىڭ يەر ناملىرى بىر يىل ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈلدى ، 1985 ـ يىلى تەكشۈرۈش نەتىجىسىنىڭ دەسلەپكى ئورىگىنالى يېزىپ چىقىلدى ، 1990 ـ يىلى كىتاب قىلىپ نەشر قىلىنىپ ئىچكى قىسىمدا تارقىتىلدى .

بۇ كىتاب باي ناھىيىسىنىڭ ئاساسلىق يەر ناملىرىنىڭ ئۆلچەملىك ئاتىلىشى ، تىل ئايرىمىسى ، يېزىلىشى ۋە جۇغراپىيىلىك ئورنى ، يەر ناملىنىڭ كېلىش مەنبەسى ، مەنىسى ، تارىخىي ئۆزگىرىشى ، ھازىرقى ھالىتى قاتارلىقلار ھەمدە مۇشۇ يەر ناملىرىغا مۇناسىۋەتلىك تارىخىي ، جۇغراپىيەۋى ، سىياسىي ، مىللىي ، ئىقتىسادىي ئەھۋاللار ۋە مەدەنىيەت ئەھۋاللىرى بىرقەدەر تەپسىلىي خاتىرىلەندى ، كىتابتا 888 يەر نامى خاتىرىلەندى . بۇنىڭ ئىچىدە مەمۇرىي رايونغا ئايرىلغان ئاھالە رايونى يەر نامى 705 ، يەر نامى مەنىسىگە ئىگە بولغان كەسپىي تارماق نامى 96 ، تەبىئىي جۇغراپىيىلىك ئەملىي گەۋدە نامى 68 ، ئاسار ـ ئەتىقە ، بىنا نامى 19 . كىتابقا يەنە يەر نامىغا دائىر قوشۇمچە تەزكىرە ۋە خاتىرە تەسىس قىلىندى ، شۇنىڭدەك يەر نامىغا دائىر 22 پارچە خەرىتە ، 60 پارچە رەسىم كىرگۈزۈلدى ، كىتاب 400 مىڭ خەتلىك بولدى .

3 . «قىزىل مىڭئۆيى تەزكىرىسى»

بۇ تەزكىرىنى يېزىشنى 1990 ～ 1991 ـ يىللىرى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تارىخ ـ تەزكىرە كومىتېتى ، باي ناھىيىلىك تارىخ ـ تەزكىرە كومىتېتى ۋە كۆسەن مىڭئۆي تەتقىقات ئورنى بىرلىكتە ئۈيۈشتۈردى . تەزكىرە «ئومۇمىي بايان» ، «چوڭ ئىشلار» ۋە 10 باب ، 34 پاراگراف ھەم «قوشۇمچە خاتىرىلەر»دىن تەركىب تاپتى . 400 مىڭ خەتلىك . 30 پارچە سۈرەت ، 230 نەچچە پارچە قىستۇرما رەسىم كىرگۈزۈلدى . تەزكىرىدە قىزىل مىڭئۆيىنىڭ ياسىلىشى ، تەرەققىياتى ۋە ھازىرقى ھالىتى بىر قەدەر ئەتراپلىق ۋە ھەقىقىي خاتىرىلەنگەن ، ئۇ بەلگىلىك ئىلمىي قىممەتكە ۋە تارىخنى ساقلاش قىممىتىگە ئىگەن . بۇ كىتاب 1992 ـ يىلى شاڭخەي خەلق گۈزەل سەنئەت نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى .

§4 . گۈزەل سەنئەت ، فوتو سۈرەت ، خەتتاتلىق

1 . گۈزەل سەنئەت

قىزىل مىڭئۆيىدە ساقلىنىپ قالغان گۈزەل سەنئەت ئەسەرلىرى قەدىمقى زامان باي گۈزەل سەنئىتىنىڭ پارلاق نەتىجىلىرىنى ئىسپاتلايدۇ . ئەل ئارىسىدىكى ماھىر ئۇستىلارنىڭ ئۆي ئىمارەت-لەردە ، توقۇلما بۇيۇملاردا ، ئۆي ئەسۋاب ـ سايمانلىرىدا ، كىيىم كېچەكلەردە ، باش كىيىم ـ ئاياغ كىيىم قاتارلىقلاردىكى بېزەش ، گۈزەللەشتۈرۈش ئەنئەنىۋى ھۈنەر ـ سەنئىتىنى ھەممىلا يەردە كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ . بولۇپمۇ ئاز سانلىق مىللەت ئائىلە قول ھۈنەرۋەنچىلىكىدىكى گىر-ۋەككە گۈل نەقىشلەش ۋە گۈللۈك دوپپا نۇسخىلىرى كىشىلەرگە بىرقەدەر تونۇشلۇق ئەسەرلەر ھېسابلىنىدۇ .

60 ـ يىللاردىن باشلاپ ، ئىشتىن سىرتقى گۈزەل سەنئەت ھەۋەسكارلىرىنىڭ ئەسەرلىرى ۋىلايەت ، ناھىيىدە ئۆتكۈزۈلگەن گۈزەل سەنئەت بۇيۇملىرى كۆرگەزمىسىگە كۆپ قېتىم قاتناشتۇ-رۇلدى ، قىسمەن ئەسەرلەر بىرقەدەر ياخشى باھاغا ئېرىشتى .

2 . فوتو سۈرەت

70 ـ يىللاردا فوتو سۈرەت ئاز ـ تولا راۋاجلاندى . 80 ـ يىللاردا ئاز سانلىق مىللەت ياشلىرى ئارىسىدا بىر تۈركۈم فوتو سۈرەت ھەۋەسكارلىرى مەيدانغا چىقتى . يېزا ـ بازارلاردىكى فوتو سۈرەت ھەۋەسكارلىرىنىڭ سانى تېز كۆپەيدى ، قىسمەن خادىملار كەسپىي جەھەتتىن تەربىيىلەندى .

70 ـ يىللاردا ئىشتىن سىرتقى فوتو سۈرەت ئەسەرلىرى ئاپتونوم رايونلۇق فوتو سۈرەت كۆرگەزمىسىدە ياخشى باھاغا ئېرىشتى . 80 ـ يىللاردىن باشلاپ ناھىيە بازىرىدا فوتو سۈرەت كۆرگەزمىسى دائىم ئۆتكۈزۈلۈپ تۇردى .

3 . خەتتاتلىق

70 ـ يىللاردىن بۇيان ناھىيە بويىچە خەتتاتلىق ـ ھۈسنىخەت كۆرگەزمىسى دائىم ئۆتكۈزۈلۈپ تۇردى . ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدىمۇ ھۈسنىخەت ھەۋەسكارلىرى بارلىققا كەلدى ، ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى ۋىلايەتلىك ھۈسنىخەت كۆرگەزمىلىرىگە قاتناشتۇرۇلدى .

80 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىدا ناھىيىدە ھەر يىلى ئارىلاپ ياكى ئىككى يىل ئارىلاپ بىر قېتىم خەتتاتلىق ـ ھۈسنىخەت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلۈپ تۇردى . مۇسابىقىگە قاتناشقانلار ئارىسىدا چېچىغا ئاق كىرگەن قېرىلارمۇ ، 10 ياشقا تولمىغان ئۆسمۈرلەرمۇ بار . باشقۇرغۇچى ئورۇنلار مۇنەۋۋەر ئەسەرلەرنى ۋىلايەتكە ۋە ئاپتونوم رايونغا يوللاپ بەردى .

Ⅲ باب

رادىئو ، تېلېۋىزىيە

1960 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلى قۇرۇلدى . 1983 ـ يىلى ناھىيىلىك تېلېۋىزىيە ـ سىنئالغۇ ئۇلاپ كۆرسىتىش ئىستانسىسى قۇرۇلدى . 1984 ـ يىلى 4 ـ ئايدا رادىئو ئۇزىلى بىلەن تېلېۋىزىيە ئۇلاپ كۆرسىتىش ئىستانسىسى قوشۇلۇپ ، ناھىيىلىك رادىئو ـ تېلېۋىزىيە ئىدارىسى قۇرۇلدى . كەسپىي جەھەتتە ناھىيىلىك رادىئو ـ تېلېۋىزىيە ئۇلاپ ئاڭلىتىش ـ كۆرسىتىش ئىستانسىسى دەپ ئاتالدى . 1999 ـ يىلى 12 ـ ئايدا رادىئو ئۇزىلىنىڭ دەرىجىسى ناھىيىلىك سىملىق رادىئو ئىستانسىسى بولدى . 2000 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ ئاخىرىغىچە ناھىيە بويىچە ناھىيىلىك رادىئو ئىستانسىسىنى مەركەز ، يېزا ـ بازارلىق رادىئو كۆچەيتىش پونكىتلىرى ـ نى ئاساس قىلغان ، مەخسۇس لىنىيىلىك يەتكۈزۈش بىلەن تەڭشەلمە چاستوتا ئارقىلىق يەتكۈزۈش بىرلەشتۈرۈلگەن سىملىق رادىئو تورى بەرپا قىلىنىپ ، سىملىق رادىئو ، تەڭشەلمە چاستوتىلىق رادىئو ، سىملىق تېلېۋىزىيە ، سىمسىز تېلېۋىزىيە ، سۈنئىي ھەمراھ يەر يۈزى پونكىتىدىن تەركىب تاپقان رادىئو ـ تېلېۋىزىيە تەشۋىقات قاپلاش سىستېمىسى شەكىللەندۈرۈلدى . رادىئونىڭ قاپلاش نىسبىتى % 93كە ، تېلېۋىزىيىنىڭ % 87كە يەتتى .

2000 ـ يىلى ناھىيىلىك رادىئو ـ تېلېۋىزىيە ئىدارىسىدىكى مۇقىم ئىشچى ـ خىزمەتچى 78گە يەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە تېخنىكا خادىمى 16 ، ئىدارە قارمىقىدا 12 ئاساسىي قاتلام يېزا ـ بازار رادىئو ئۇزېلى بار بولدى .

§1 . رادىئو

1 . مۇئەسسەسە

1) ئاڭلىتىش ـ كونترول ئۈسكۈنىلىرى　1960 ـ يىلى ناھىيىلىك رادىئو ئۇزېلىدا شاڭخەيدە ئىشلەنگەن 500W لىق بىر يۈرۈش ئاۋاز كۈچەيتكۈچ ، بىر رېپېئاتىر ۋە بىر دانە تەخسىلىك ئۇنىئالغۇ بار ئىدى ، ئۇزېل ئۈيغۇرچە ، خەنزۇچە نۆۋەت بىلەن ئاڭلىتىش بېرەتتى . 1967 ـ يىلى 2.75×2 لىك ئاۋاز كۈچەيتىش ئاپپاراتى ، ئىككى دانە دېپېئاتىر ، بەش چوڭ كاناي سېتىۋېلىپ ، ئۈيغۇرچە ، خەنزۇچە ئايرىم ئاڭلىتىش بېرىدىغان بولدى . ئۇ چاغدا ئۇلاپ ئاڭلىتىش ئاساس قىلىناتتى ، ئاڭلىتىش ئۆيىنىڭ ئاۋاز توساش ۋە ئاڭلىتىش ئۇنۇمى بىرقەدەر ناچار ئىدى . 1971 ـ يىلى «ئۇزاق مۇساپە» ماركىلىق 430 تېپلىق خەۋەر قوبۇللاش ئاپپاراتىدىن بىرنى ، 7512 تېپلىق خەۋەر قوبۇللاش ماشىنىسىدىن بىرنى ، 601 تېپلىق تەخسىلىك ئۇنىئالغۇدىن ئىككىنى سېتىۋالدى . 1983 ـ يىلى ئاپتونوم رايونلۇق رادىئو ـ تېلېۋىزىيە ئىدارىسى بىر يۈرۈش ھالقىسىمان رادىئو قوبۇللاش ئانتېنىسى تەقدىم قىلدى .

1985 ـ يىلى ئاپپارات ئۆيى سېلىنىپ ، ئۈيغۇرچە ـ خەنزۇچە ئاڭلىتىش ئۆيى ، ئۇنىئالغۇ ئۆيىنىڭ ئاۋاز توساش ئۇنۇمى ياخشىلاندى . شۇ يىلى 602 تېپلىق تەخسىلىك ئۇنىئالغۇدىن ئىككىسى ، 500W لىق ئاۋاز كۈچەيتىش ئاپپاراتىدىن ئىككىسى ، 50W لىق تەڭشەلمە چاستوتىلىق تارقىتىش ئاپپاراتىدىن بىرى سېتىۋېلىندى . 1990 ـ يىلى شىخۇ ماركىلىق ئۈيغۇرچە ، خەنزۇچە ئاڭلىتىش ـ كونترول ئۈستىلى ۋە بىر يۈرۈش مېيدو ماركىلىق SBFT7100 تېپلىق ، 100W لىق تەڭشەلمە چاستوتىلىق تارقىتىش ئاپپاراتى ۋە بەش دانە LY—271 تېپلىق ئوچۇق تەخسىلىك ئۇنىئالغۇ ئورۇنلاشتۇرۇلدى . 1996 ـ يىلى 6100 تېپلىق 300W لىق تەڭشەلمە چاستوتىلىق تارقىتىش ئاپپاراتى ۋە 4300 تېپلىق 100W لىق تەڭشەلمە چاستوتىلىق تارقىتىش ئاپپاراتى سېتىۋېلىندى . 1999 ـ يىلى SDx99A باشلامچى چاستوتىلىق سېگنال بېرىش ئەسۋابىدىن بىرى سەپلەندى . 2000 ـ يىلى 4 ـ ئايدا كومپيۇتېر ئارقىلىق كونترول قىلىنىدىغان ، ئاپتوماتىك رادىئو ئاڭلىتىش سىستېمىسى قۇرۇپ چىقىلىپ ، ئاۋاز ئېلىش ـ قويۇش سۈپىتى زور دەرىجىدە ئۆستۈرۈلدى ۋە ناھىيە بازىرىنى مەركەز قىلغان ، ھەرقايسى يېزا ـ بازارنى قاپلىغان رادىئو قاپلاش تورى بەرپا قىلىندى .

1998 ـ يىلى «ھەممە كەنتكە رادىئو ـ تېلېۋىزىيە يەتكۈزۈش» قۇرۇلۇشى يولغا قويۇلۇپ ، 907 كىلومېتىرلىق رادىئو سىمى تارتىلدى . 147 كەنت رادىئو ئۆيى قۇرۇلۇپ ، 1005 دانە رادىئو كاناي ئورنىتىلدى . 1999 ـ يىلى يۇقىرى دەرىجىلىك تارماقلار 31 يۈرۈش رادىئو ـ تېلېۋىزىيە ئۈسكۈنىسى تەقدىم قىلدى . ناھىيىنىڭ رادىئو بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى ئەسلىدىكى 87 % تىن 93 % كە يەتتى ، ناھىيە «ئاپتونوم رايون بويىچە ھەممە كەنتكە رادىئو ـ تېلېۋىزىيە يەتكۈزۈشتە ئىلغار ناھىيە» دېگەن نامغا ئېرىشتى .

2) قوبۇللاش ئۈسكۈنىلىرى　سىملىق رادىئو ناھىيىلىك رادىئو ئۇزېلى بېكى

قۇرۇلغاندا قوبۇللاش ئۇسكۇنىسىدىن بىر خەۋەر قوبۇللاش ئاپپاراتى ، بىر دانە «ئۇزۇن مۇساپە» ماركىلىق رادىئو قوبۇللىغۇچ بار ئىدى . سېگنالى 70 ـ يىللاردا سەپلەنگەن «ئۇزۇن مۇساپە» ماركىلىق 430 ۋە 7512 تىپلىق خەۋەر قوبۇللاش ئاپپاراتى تاكى 1996 ـ يىلىنىڭ باشلىرىغىچە ئىشلىتىلدى . 1996 ـ يىلى سۇنئىي ھەمراھتىن قوبۇل قىلىش ئاپپاراتى ئارقىلىق مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسى بىلەن شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ سېگنالى قوبۇل قىلىنىدىغان بولغان ، شۇنىڭ بىلەن ئاۋاز سېگنالى تۇراقسىز ، سېگنال سۈپىتى ناچار بولۇش مەسىلىسى ئۇزۇل ـ كېسىل ھەل قىلىندى .

3) سىمسىز رادىئو 1985 ـ يىلى «ئۇزۇن مۇساپە» ماركىلىق 430 ۋە 7512 تىپلىق خەۋەر قوبۇل قىلىش ئاپپاراتى ئارقىلىق ئاۋاز سېگنالى قوبۇل قىلىنىپ ، تەڭشەلمە چاستوتىلىق تارقىتىش ئاپپاراتى ئارقىلىق تارقىتىلدى . يېزىلىق رادىئو ئۇزىللىرىغا مەخسۇس ئىشلىتىلىدىغان تەڭشەلمە چاستوتىلىق قوبۇللاش ئاپپاراتى سەپلەپ بېرىلدى . 1996 ـ يىلى سۇنئىي ھەمراھتىن قوبۇل قىلىش ئاپپاراتى ئارقىلىق ، رادىئو سېگنالى قوبۇل قىلىنىپ ، تەڭشەلمە چاستوتىلىق تارقىتىش ئاپپاراتى بىلەن تارقىتىلىپ ، رادىئو سېگنالىنىڭ سۈپىتى زور دەرىجىدە ئۆستۈرۈلدى .

2 . تارقىتىش لىنىيىسى

1960 ـ يىلى ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلى يېڭى قۇرۇلغاندا ، تېلېفون ستولىبىسىدىن پايدىلىنىپ رادىئو سىمى تارتىلدى . سىملىق رادىئو ناھىيە بازىرىدىكى ئاساسىي كوچىلارغىلا يەتكۈزۈلدى ، رادىئو لىنىيىسىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى ئىككى كىلومېتىر كېلەتتى . 1967 ـ يىلىدىن ئېتىبارەن باي ناھىيىسى سىملىق رادىئو ئۇزىلىنى ئومۇمىيۈزلۈك سىناپ قۇرۇشقا باشلىدى . ئايرىم ساندا مەخسۇس سىم تارتىلغاندىن باشقا ، رادىئو ئاۋاز سېگنالى تېلېفون سىمىدىكى توشۇغۇچى دولقۇندىن پايدىلىنىپ تارقىتىلدى ، كېيىن ئاۋاز كۈچەيتىش ئۇزىللىرى قۇرۇلدى ، بۇلار ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلىنىڭ ئۇزارتىلمىسى بولۇپ قالدى . ئاۋاز سېگنالى ئاساسەن تېلېفون سىمى ئارقىلىق يەتكۈزۈلدى ، گۇڭشېدىن كەنتلەرگە مەخسۇس رادىئو سىمى تارتىلدى . بەزى چەت ـ ياقا دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق رايونلىرىدا يېرىم ئۆتكۈزگۈچلۈك رادىئو قوبۇللىغۇچ بىلەن رادىئو ئاڭلاش ئۇسۇلى قوللىنىلدى . 1970 ـ يىلى توشۇغۇچى دولقۇن تېخنىكىسى قوللىنىلىپ ، بىر سىمدىن ئۈچ ئىشقا پايدىلىنىش ، ئۈچ تورنى بىر قىلىش ئۇسۇلى قوللىنىلدى ، يەنى تېلېفون ، رادىئو ، تىرېۋوگا سېگنالى بىر لىنىيە بىلەن تارقىتىلدى . 70 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا توشۇغۇچى دولقۇن تېخنىكىسى ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلىدا قوللىنىلمايدىغان بولدى . 1980 ـ يىلى ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلى مەركەز ، گۇڭشېلاردىكى رادىئو كۈچەيتىش پونكىتلىرىنى ئاساس قىلغان مەخسۇس لىنىيىدە يەتكۈزۈلىدىغان سىملىق رادىئو تارقىتىش تورى قۇرۇلدى . رادىئو لىنىيىسى شەرقتە قىزىل يېزىسىغچە ، غەربتە چوڭكۆۋرۈك يېزىسىغچە يېتىپ بارىدى . يېزا ـ بازارلاردا ھەممە ئۆيلەرگە كېچىك رادىئو كاناي ئورۇنلاشتۇرۇلدى . دېھقان ـ چارۋىچىلار ئۆكلىيۇچاتللىق كونترول ئارقىلىق ئۆز ئۆيلىرىدە تۇرۇپلا رادىئو ئاڭلىيالايدىغان بولدى . ناھىيە بويىچە كېچىك رادىئو كاناي 50 مىڭدىن ئاشتى . 1994 ـ يىلىدىن باشلاپ چوڭ رادىئو كاناي ئىشلىتىلىدىغان بولدى . 1997 ـ يىلى ناھىيە بازىرىنىڭ يوللىرى كېڭەيتىپ ياسالغانلىقتىن ، بازار ئىچىدىكى سىملىق رادىئو تورى تەدرىجىي ئېلىپ تاشلاندى . ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلى رادىئو پروگراممىسا سېگنالىرىنى چاستوتا مودۇلياتسىيىلەپ سىمسىز يەتكۈزىدىغان بولدى ، ناھىيە بازىرىدىكى رادىئو

ئاڭلىتىشىدا چاستوتا مۇدۇلياتسىيىلەپ سىمسىز كۇچەيتىپ قوبۇل قىلىش ۋە ئاڭلىتىش ئۇسۇلى قوللىنىلدى ، ناھىيە بىلەن يېزا ئارىلىقىدا چاستوتا مۇدۇلياتسىيىلىك سىمسىز قوبۇل قىلىش يولغا قويۇلدى . يېزىدىن كەنتلەرگە رادىئو سېگنالى سىملىق رادىئو لىنىيىسى ئارقىلىق يەتكۇزىلمەيغان بولدى .

3 . پروگراممـا ئىشلەش

ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلى يېڭى قۇرۇلغاندا ئۆزى پروگراممـا ئىشلىمەي ، پەقەت ئەتىگەن ، چۈش ۋە كەچتە شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ خەنزۇچە ، ئۇيغۇرچە پروگراممىلىرىنى ئۇلاپ ئاڭلىتاتتى . 1966 ـ يىلىدىن باشلاپ «باي ناھىيىسى خەۋەرلىرى» ۋە «گېزىت ـ ژۇرناللاردىن ئۇزۇندە» پروگراممىسىنى مۇددەتسىز ، قەرەلسىز ئىشلەيدىغان بولدى . ئۆزى باشقۇرغان پروگراممىلارنى تەخسىلىك ئۇنئالغۇ ئارقىلىق كۇندە 10 مىنۇت ئاڭلاتتى . 1971 ـ يىلى 601 تىپلىق تەخسىلىك ئۇنئالغۇ سېتىۋالغاندىن كېيىن ، ئۆزى باشقۇرغان پروگراممىلارنى ئاڭلىتىش ۋاقتى 15 مىنۇت بولدى . 1980 ـ يىلى رادىئو ئۇزىلى 602 تىپلىق تەخسىلىك ئۇنئالغۇ ۋە «شارپ — 700 تىپلىق» ئۇنئالغۇ سېتىۋالغاندىن كېيىن ، ئۆزى باشقۇرغان پروگراممىلار تەدرىجىي مۇنتىزملاشتى . شۇنىڭ بىلەن قەرەللىك ئاڭلىتىش بېرىدىغان بولدى ، سەيشەنبە ، پەيشەنبە ، شەنبە كۇنلىرى «گېزىت ـ ژۇرناللاردىن ئۇزۇندە» پروگراممىسىنى ئاڭلاتتى . 1990ـ يىلى رادىئو ئۇزىلى LY—271 تىپلىق تەخسىلىك ئۇنئالغۇ سېتىۋالىپ ، رادىئو پروگراممىلىرى سۇپىتىنى كۆرۈنەرلىك ئۆستۈردى . 1998 ـ يىلى ئۆزى باشقۇرغان پروگراممـا ۋاقتىنى 20 مىنۇتقا ئۇزارتتى . 2000 ـ يىلى رادىئو تاۋۇش تەھرىرلەش ، چاستوتا مودولياتسىيە ئۆكلىيۇچاتىلى ، ئۇن ئېلىش يۇمشاق دېتالى سېتىۋالىنىپ ، ئۆزى باشقۇرغان پروگراممـا ۋاقتىنى 30 مىنۇتقا ئۇزارتتى .

ناھىيىلىك رادىئو ئۇزىلىنىڭ رادىئو پروگراممىلىرى چاستوتا تەڭشەش ئارقىلىق يېزا دەرىجىلىك رادىئو ـ تېلېۋىزىيە پونكىتلىرىغا سىمسىز يەتكۇزۇلدى ، 1997 ـ يىلى ناھىيىلىك ئۇزىلىنىڭ 100W لىق چاستوتىسى مودۇلياتسىيىلەنگەن تارقىتىش ئاپپاراتى 300W قا كۇچەيتىلدى ، ناھىيە ئۇزىلىنىڭ رادىئو پروگراممىلىرى ھەممە يېزا ، بازار ، مەيدانىنى قاپلاپ ، سىمسىز يەتكۇزۇش سىملىق يەتكۇزۇشنىڭ ئورنىنى ئالدى ۋە يەنمۇ مۇكەممەللەشتى .

§ 2 . تېلېۋىزىيە

1 . ئۇسكۇنە ئەھۋالى

1983 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ، 997 كۋادرات مېتىرلىق ئىككى قەۋەتلىك رادىئو ـ تېلېۋىزىيە بىناسى سېلىنىپ ، بىر يۈرۇش GSCT—0.3—1 تىپلىق 300W لىق تاق يوللۇق رەڭلىك تېلېۋىزىيە تارقىتىش ئاپپاراتى ، زىلى مارکىلىق قوش قەۋەت كىرىست شەكىللىك ئانتېنا ، ئىككى يۈرۇش JVC سىن ئېلىش ـ قويۇش ئاپپاراتى ۋە بىر دانە JVC تىپلىق تېلېكامېرا سېتىۋېلىندى . 1986 ـ يىلى سۇنئىي ھەمراھ يەر يۇزى قوبۇل قىلىش پونكىتى قۇرۇلۇپ ، مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ 2 ـ يۈرۇش پروگراممىلىرى بىۋاستە كۆرسىتىلىشكە باشلىدى . يەنە سىنئالغۇ ئۆيى سېلىنىپ ، تۆت دانە 5630 تىپلىق سىن ئېلىش ـ قويۇش ئاپپاراتى ، ئىككى دانە 5850440

تېلىق تەھرىرلەش ئاپپاراتى ، بىر يۈرۈش CSD—1—1 تېلىق 1000W لىق تاق يوللۇق رەڭلىك سىن تارقىتىش ئاپپاراتى سەپلەندى . 1988 - يىلى 10BT تېلىق بىر سكاننېر سېتىۋېلىنىپ ، تارقىتىش ئۇسكۇنىلىرىنى چاستوتا ئاۋازى ، دەرىجىسى ، دولقۇنى قاتارلىق جەھەتلەردىن ئادەتتىكى چە تەڭشەش ۋە سىناش شارائىتى يارىتىلدى ، شۇنىڭ بىلەن ئۇسكۇنىلەرنىڭ نورمال ھەرىكىتى ۋە سۈپىتىگە كاپالەتلىك قىلىندى . شۇ يىلى يەنە XF—1 تېلىق قۇۋۋەت تەقسىملىگۈچتىن ئىككىسى ، سېگنال گېنېراتۇرىدىن ئۈچى ، SONY مارکىلىق ئۈن - سىن چاستوتا ئالماشتۇرغۇچ- تىن ئۈچى ، SONY مارکىلىق قۇۋۋەت تەقسىملىگۈچتىن ئۈچى ، بېيجىڭ مارکىلىق مونتورىدىن ئۈچى ، SONY مارکىلىق مونتورىدىن بىرى ، كاڭيى مارکىلىق رەڭلىك تېلېۋىزورىدىن بىرى ، شارپ 700 تېلىق ئۈنئالغۇدىن بىرى ، مېيدۇ مارکىلىق ئۈن ئالغۇدىن بىرى سېتىۋېلىندى . 1990 - يىلى سىنئالغۇدىن سەككىزى ، PDP2 تېلىق سىئالغۇدىن تۆتى ، رەڭلىك تېلېۋىزورىدىن بەشى سېتىۋېلىندى . تېلېۋىزىيە ئاپپارات ئۈيى كۆرسىتىش ، سىن ئېلىش ، فىلىم ئىشلەشتىن ئىبارەت ئۈچ بۆلەككە ئايرىلدى . 1991 - يىلى ئىككى دانە ئاۋاز تەڭشەش سۈپىسى سېتىۋېلىندى . 1992 - يىلى پاناسونىك مارکىلىق رەڭلىك تېلېۋىزورىدىن بىرى ، YS—1 تېلىق ئۆلچىگۈچتىن بىرى ، XT—11 تېلىق ئۆلچىگۈچتىن بىرى ، 12chcpc— Ⅱ تېلىق كىرىشتۈرۈپ تارقىتىش ماشىنىسىدىن ئىككى يۈرۈش سېتىۋېلىندى . 1996 - يىلى 1256 تېلىق سكاننېردىن بىر يۈرۈش سېتىۋېلىندى . 1997 - يىلى TVV351 تېلىق 3000W لىق تېلېۋىزىيە تارقىتىش ئاپپاراتىدىن بىر يۈرۈش ۋە CDF—LK Ⅱ تېلىق 1000W لىق تېلېۋىزورىدىن بىر يۈرۈش سېتىۋېلىندى . 2000 - يىلى MA—48 تېلىق سىنئالغۇدىن 10دانە سېتىۋېلىندى .

1997 - يىلى زاپاس تېلېۋىزىيە تارقىتىش ماشىنىسى بار بولدى . 2000 - يىلى ئۇسكۇنە- لەرنىڭ توختاپ قېلىش نىسبىتى ھەر سائىتىگە 0 سېكۇنت بولدى ، تېلېۋىزىيىنىڭ قاپلاش نىسبىتى 1986 - يىلى % 84 ئىدى ، 2000 - يىلى % 87كە يەتتى .

2 . تېلېۋىزىيە يەتكۈزۈش

1) ئېلېكترا كابېل (سىملىق تېلېۋىزىيە) 1992 - يىلى سىملىق تېلېۋىزىيە پونكىتى قۇرۇشقا تۆتۈش قىلىندى . رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسىنىڭ ھويلىسىدىن قاتناش يولى ، غالىبىيەت يولى ، ئازادلىق يولى قاتارلىق يوللارغا سىملىق تېلېۋىزىيە يەتكۈزۈش كابېلى تارتىلىپ ، چاڭشا رادىئو ئۇسكۇنىلىرى زاۋۇتى ئىشلەپچىقارغان بەش دانە قوبۇل قىلىش ئاپپاراتى ، بەش دانە مودېم ، بەش دانە دولقۇن سوزگۈچ ، بىر دانە ئارىلاشتۇرغۇچ ، ئالتە دانە كۆچەيتكۈچ ، بەش دانە مونتور ، بىر دانە ئالماشتۇرغۇچ قاتارلىق ئۇسكۇنىلەر ئىشقا سېلىنىپ ، 300 مېگاگېر- تسلىق چاستوتا ئايرىپ يەتكۈزۈش سىستېمىسى ئارقىلىق بەش يۈرۈش تېلېۋىزىيە پروگراممىسى يەتكۈزۈلدى ، سىملىق تېلېۋىزىيە ئورناتقان ئائىلە يۇزدىن ئاشتى . 1993 - يىلى سىملىق تېلېۋىزىيە پروگراممىسى سەككىز يۈرۈشكە يەتتى . ئۈچ دانە قوبۇل قىلىش ئاپپاراتى ، ئۈچ دانە مودېم ، ئۈچ دانە دولقۇن سوزگۈچ كۆپەيتىلدى . سىملىق تېلېۋىزىيە ئابونېنتى 200 ئائىلىدىن ئاشتى . 1995 - يىلى سىملىق تېلېۋىزىيە پروگراممىسى 12 يۈرۈشكە يەتتى . تۆت دانە قوبۇل قىلىش ئاپپاراتى ، تۆت دانە مودېم كۆپەيتىلدى . ئابونېنت 800 ئائىلىدىن ئاشتى . 1997 - يىلى سىملىق تېلېۋىزىيە ئاپپارات ئۈيى قۇرۇلۇپ ، كاڭجيا مارکىلىق مونتورىدىن 20 دانە سېتىۋېلە- نىپ ، نازارەت تېمى بەرپا قىلىندى . يەنە 550 مېگاگېرتسلىق قوشنا چاستوتىلىق يەتكۈزۈش سىستېمىسى ئارقىلىق پروگراممىا يەتكۈزىلىدىغان بولدى ، بۇنىڭ بىلەن سىملىق تېلېۋىزىيە

پروگراممىسى 22 يۈرۈشكە يەتتى ، ئابونېنتلار 2000 ئائىلىدىن ئاشتى . 1998 - يىلى ناھىيە-لىك تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى بىر يۈرۈش سىملىق تېلېۋىزىيە مەركىزى كونترول ئۇستىلى سېتىۋالدى ، ئىككى يۈرۈش كومپيۇتېر ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، ئاپتوماتىك پروگراممىا كۆرسىتىش سىستېمىسى ، سىملىق تېلېۋىزىيىلىك ئادرېس ئىزدەش سىستېمىسى ، 16 يوللۇق سۆزەت سىستې-مىسى ، يېراقتىن ئۇزۇۋېتىش سىستېمىسى ۋە 32 يوللۇق قىستۇرۇپ كۆرسىتىش سىستېمىسىغا ئىگە بولدى . پروگراممىا 28 يۈرۈشكە يەتتى . 1999 - يىلى 12 - ئايدا ، ناھىيىلىك سىملىق تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى قۇرۇلدى .

2000 - يىلى ناھىيىنىڭ سىملىق تېلېۋىزىيە پروگراممىسى 34 يۈرۈشكە ، ئابونېنتى 3000 ئائىلىگە يەتتى .

2) ئوپتىك كابېل　2000 - يىلى 9 - ئايدا ، رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسىنىڭ مەركىزىي ئاپپارات ئۆيىدىن بايدا تۇرۇشلۇق «36109» قىسمىغا ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش ئوپتىك كابېلى تارتىلىپ ، ھەممە تېلېۋىزىيە پروگراممىسى تولۇق يەتكۈزۈلىدىغان بولدى ، لې-نىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 7.5 كىلومېتىر كېلىدۇ .

3) سۈنئىي ھەمراھتىن قوبۇل قىلىش　1986 - يىلى ناھىيىلىك تېلېۋىزىيە ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى تۇنجى سۈنئىي ھەمراھ يەر يۈزى قوبۇل قىلىش پونكىتى قۇرۇپ ، مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ 1 - ۋە 2 - يۈرۈش پروگراممىلىرىنى قوبۇل قىلىشقا باشلىدى . 1992 - يىلى سۈنئىي ھەمراھ يەر يۈزى قوبۇل قىلىش پونكىتىدىن ئىككىسى قۇراشتۇرۇلدى . كېيىنچە ھەرقايسى ئۆلكە - شەھەر تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرىنىڭ ئارقا - ئارقىدىن سۈنئىي ھەمراھ ئارقىلىق تارقىتىلىشىغا ئەگىشىپ سۈنئىي ھەمراھ يەر يۈزى قوبۇل قىلىش پونكىتىدىن يەنە تۆتى قۇراشتۇرۇلدى . 2000 - يىلى رادىئو - تېلېۋىزىيە ئىدارىسىنىڭ سۈنئىي ھەمراھ يەر يۈزى قوبۇل قىلىش پونكىتىدىن يەتتىسى بار بولدى .

3 . تېلېۋىزىيە پروگراممىسى تارقىتىش

ناھىيىلىك تېلېۋىزىيە ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى دەسلەپتە بىرلا قانالدا ئۇيغۇرچە ، خەنزۇچە پروگراممىلارنى نۆۋەتلەشتۇرۇپ كۆرسەتتى . 1986 - يىلى بىر يۈرۈش 1000W لىق تاق يوللۇق رەڭلىك تارقىتىش ئاپپاراتى سېتىۋالغاندىن كېيىن ، 108 مېتىر ئېگىزلىكتىكى تارقىتىش مۇنارى ۋە شەپەرەڭ قاناتلىق ئانتېنا ئارقىلىق پروگراممىا سېگنالى تارقىتىپ ، پروگرام-مىلارنى ئايرىم - ئايرىم قانالدا كۆرسىتىشنى ئىشقا ئاشۇرۇپ ، ئۇيغۇرچە ، خەنزۇچە پروگراممى-لارنى نۆۋەتلەشتۇرۇپ كۆرسىتىدىغان ئەھۋالغا خاتىمە بەردى . 1997 - يىلى قۇۋۋىتى 3000W ۋە 1000W بولغان ئىككى تارقىتىش ئاپپاراتى سېتىۋالغاندىن كېيىن ، تېلېۋىزىيە پروگراممىا سېگنالى تېخمۇ ئېنىقلاشتى ، قاپلاش دائىرىسى تېخمۇ كېڭەيدى .

4 . تېلېۋىزىيە پروگراممىسى نومۇرلىرىنى ئىشلەش

ناھىيىلىك تېلېۋىزىيە ئۇلاپ تارقىتىش ئىستانسىسى يېڭى قۇرۇلغاندا ، كۆرسىتىلىدىغان پروگراممىلار ئۇرۇمچىدىكى شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىگە يوللىنىپ ئىشلەنگەندىن كېيىن ، ئېلىپ كېلىنىپ كۆرسىتىلدى . ھەركۈنى خەۋەرلەر پروگراممىسى ، ئەدەبىيات - سەنئەت پروگ-راممىسى ۋە تۇرلۇك بىلىملەردىن لېكسىيە بولۇپ جەمئىي 90 مىنۇت كۆرسىتىلدى . 1984-يىلىدىن ئېتىبارەن تېلېۋىزىيە پروگراممىلىرى ئىشلىنىشكە باشلىدى ، دەسلەپتە ئارىلاپ - ئارىلاپ

ئاز مىقداردا ئاددىي خەۋەر پروگراممىلىرى ئىشلەندى . 1986 ـ يىلى سىن ئېلىش ئۇيى تەسىس قىلىنىپ ، مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى بىلەن قىسمەن ئۇلكىلىك ئىستانسىلارنىڭ پروگرام-مىلىرى كۆچۈرۈپ ئىشلەندى ، يەنە ئاز مىقداردا ناھىيە خەۋەرلىرى ، مەخسۇس فىلىم ۋە پروگرام-ما ئېلانلىرى مۇددەتسىز ، قەرەلسىز ئىشلىنىپ ، سىرتقا ئاپىرىپ ئىشلىتىپ كېلىدىغان تارىخقا خاتىمە بېرىلدى . 1987 ـ يىلى تېلېۋىزىيىنىڭ 10 قانىلىدا ھەر 100 سائەت پروگراممىا كۆرسەت-كەندە كۆرۈلىدىغان كاشىلا ئالدىنقى يىلدىكى 10 مىنۇت 27 سېكۇنتتىن تۆۋەنلەپ ئىككى مىنۇت 18 سېكۇنتقا چۈشتى ، بۇ ئاپتونوم رايوننىڭ تېخنىكىلىق ئاسراش ـ باشقۇرۇش كۆرسەتكۈچى بولغان ئۈچ مىنۇت 20 سېكۇنتتىن 62 سېكۇنت ئاز بولدى . ناھىيىلىك ئىستانسا ۋىلايەت بويىچە ئوخشاش ئىستانسىلارنى سېلىشتۇرۇپ باھالاشتا بىرىنچى بولدى . 1990 ـ يىلى سونى مارکىلىق ئۇلترا سەككىز تىپلىق تېلېكامىرادىن بىرى ۋە ئۇلترا سەككىز تىپلىق تەھرىرلەش ئاپپاراتىدىن بىر يۈرۈش سېتىۋېلىنىپ ، خەۋەر پروگراممىسىنىڭ سۈرەت سۈپىتىنى يەنمۇ يۇقىرى كۆتەردى . 1987 ~ 1993 ـ يىلىغىچە سۈرەتكە ئېلىنغان خەۋەردىن 726 پارچە كۆرسىتىلدى . بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇچىسى 400 پارچە ، ئۇيغۇرچىسى 326 پارچە ، ئاپتونوم رايوننىڭ سۈنئىي ھەمراھ ئارقىلىق ئۇلاپ كۆرسىتىشىگە 20 پارچە خەۋەر يوللاندى ، ۋىلايەتلىك ئىستانسىنىڭ كۆرسىتىشىگە 49 پارچە خەۋەر يوللاندى . ناھىيە ئىچىدە 657 پارچە خەۋەر كۆرسىتىلدى . جەمئىي كۆرسىتىل-گەن ۋاقىت 854 مىنۇتقا يەتتى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۈچ قىسىم مەخسۇس فىلىم ئىشلەندى .

1997 ـ يىلى باي ناھىيىسىنىڭ «خەۋەرلەر» ناملىق تېلېۋىزىيە سەھىپىسى رەسمىي يولغا قويۇلۇپ ، مۇددەتلىك ، قەرەللىك ئىشلىنىپ تۇردى . يەنە مەخسۇس دېكتور سەپلەندى ، دېكتورنى ئېكراندا كۆرسىتىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى . 1998 ـ يىلى بەش دانە غەيرىي سىزىقلىق تەھرىر-لەش ئاپپاراتى ، ئۈچ دانە خەۋەر ئىشلەشكە ئىشلىتىلىدىغان JVC ئۇن ئېلىش كارتۇچكا تەگلىكى ، ئىككى دانە DVAM200 تىپلىق رەقەملىك تېلېكامىرا ۋە بەش دانە DVAM200 تىپلىق رەقەملىك سىن ئېلىش ـ قويۇش ئاپپاراتى سېتىۋېلىنغاندىن كېيىن ، خەۋەر ۋە مەخسۇس فىلىملەرنىڭ ئاۋازى ، سۈرىتى تېخنىكا ئېنىقلاشتى . 1999 ـ يىلى خەتلىك ۋە سۈرەتلىك سۆز چىقىرىش ماشىنىسى سېتىۋېلىنىپ ، سوغۇق نۇر مەنبەلىك كۆرسىتىش بۆلۈمى قۇرۇپ چىقىلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئالتە دانە M9000 تىپلىق تېلېكامىرا سېتىۋېلىندى . شۇ يىلى 8 ـ ئايدا ناھىيىلىك تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى ئىشلىگەن مەخسۇس فىلىم — «بۇگۈنكى باي» ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە تېلېۋىزىيە پروگراممىسى ئىشلەشنى سېلىشتۇرۇپ باھالاشتا 3 ـ دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشتى .

2000 ـ يىلى باي ناھىيىسىگە ئالاقىدار خەۋەر ، مەخسۇس فىلىملەرنى ئىشلەش خىزمىتى ئومۇميۈزلۈك مۇنتىزىم راۋاجلىنىش يولىغا قاراپ ماڭدى . 2000 ـ يىلى خەۋەر پروگراممىسى-نىڭ خىزمەتچىلىرى 14كە يەتتى . تېلېكامىرا ئەسلىدىكى ئىككىدىن ئالتىگە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە رەقەملىك تېلېكامىرادىن بىرى بار .

یېگىرمە يەتتىنچى قىسىم

مەدەنىيەت يادنىكار لىقلىرى ، مەنزىرە رېلىسك جايلار ، سايياھەتچىلىك

بسم الله الرحمن الرحيم

سؤال : ما معنى الحديث الذي يقول فيه
عليه الصلاة والسلام : « إليك عني »

يىگىرمە يەتتىنچى قىسىم

مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ، مەنزىل ـ رىلىك جايلار ، سايامەتچىلىك

باي ناهيىسى قەدىمدە كۇسەن دۆلىتى ۋە قۇم بەگلىكىگە تەۋە ئىدى . ناهيە تەۋەسىدە ھەرقايسى دەۋرلەرگە مەنسۇپ نۇرغۇن مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ۋە ئاسار ئەتىقلەر بار . 2000ـ يىلى 10 ـ ئايدا ، مەدەنىيەت يادىكارلىقى ئورنىدىن 67سى تىزىملىنىپ رويخەتكە ئېلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە دۆلەت دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىقى ئورنىدىن قىزىل مىڭئۆيى بار . ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىقى ئورنىدىن ئونباش مىڭئۆيى ، لىيۇ پىڭگونىڭ چېگرا قورۇلىنى باشقۇرغانلىقى بايان قىلىنغان تاش ئويما ، دوگان قەدىمىي قەبرىستانلىقى ، قۇملۇق ئېقىن قاتارلىقلار بار . ناهيە دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنىدىن 61ى بار .

ناهيە تەۋەسىدە سايامەت بايلىقى مول . گۇمانىتارلىق مەنزىرە نۇقتىسى ۋە تەبىئىي مەنزىرە نۇقتىسىدىن 124ى بار ، ئۇلار ھەم غەربىي رايونىنىڭ گۈزەل تەبىئەت مەنزىرىسىنىڭ تەركىبى ھەم ئىنتايىن يۇقىرى تارىخىي ـ ئارخېئولوگىيىلىك قىممەتكە ئىگە .

I باب

مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ، ئاسار ئەتىقلەر

§1 . تاش غارلار

ناهيە تەۋەسىدە تاش غارلاردىن ئونباش غارى ، تېتىر غارى ، ئاقتاش غارى ، ئۆكەدۆۋە غارى ، قاراسۇ غارى ، تامچە بۇلاق غارى ، دوگان غارى ، ساقاتقا غارى قاتارلىق 44 غار بار . ھازىرغىچە 15 غار بىرقەدەر مۇكەممەل ساقلانغان .

ئونباش تاش غارى تەخمىنەن تاك سۇلالىسى دەۋرىدە كولانغان . ئورنى ناھىيە بازىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىدا ، ناھىيە بازىرى بىلەن ئۇدۇل ئارىلىقى 35 كىلومېتىر كېلىدۇ . شىمالىي پاراللېل "41°34′09 ، شەرقىي مېرىدىئان "81°37′08 ئارىلىقىغا جايلاشقان . دېڭىز يۈزىدىن 1470 مېتىر ئېگىزلىكتە بولۇپ ، چۆلتاغنىڭ شىمالىي قاپتىلى ئالدىدىكى جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان يار جىلغىسىنىڭ ئىچىگە جايلاشقان . جىلغىنىڭ شەرقى ۋە غەربىدىكى تاغ قاپتىلىدا 10 ئېغىز تاش غار بار . كۆپىنچىسى غەرب تەرەپكە جايلاشقان . شىمالدىن جەنۇبقا ئۇزۇنلۇقى 600 مېتىر ، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 200 مېتىر ، كۆلىمى 1.12 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدىغان دائىرىدە تاش غار ، مىكرولىت ، ئىبادەتخانا شۇنىڭدەك مىس تاۋلايدىغان ، پۇل قۇيىدىغان ئاسار ئەتىقە ئىزلىرى بار . پۇل قۇيىدىغان جاي جىلغىنىڭ تەكشى دۆڭلۇكىنىڭ شەرقىي جەنۇبىي بۇرجىكىگە جايلاشقان . كۆلىمى تەخمىنەن 10 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ . تۆت ئەتراپىغا نۇرغۇنلىغان قىزىل رەڭلىك چاقچۇق پارچىلىرى ، ھايۋانات سۆڭەكلىرى چېچىلغان . ئۇنىڭ يېنىدىلا غەربىي جەنۇب تەرەپتە داشقال ۋە خۇمدان ئورنى بار . ئادەملەر بېسىپ كىرىپ مالىمان قىلغان ئىزلار بار . يەر يۈزىدە پۇل قېلىپىنىڭ پارچىلىرى چېچىلىپ تۇرىدۇ . تۆپىدە نۇرغۇنلىغان پۇل قېلىپىنىڭ ئەۋرىشكەسى ، تېرىۋېلىنغان ئاز ساندىكى پۇل قېلىپىدا تېخى قېلىپتىن چىقمىغان كۆسەن پۇللىرى ساقلىنىپ قالغان . ئېلىنغان ئەۋرىشكىلەردىن قارىغاندا ، پۇل قېلىپى ئانا قېلىپ بولۇپ ، ئاستى-ئۈستى قېلىن قاپلىق ، ئوتتۇرىسى ئازكەم 10 قەۋەتلىك نەپىز پۇل قېلىپى ئىكەن . پۇل قېلىپىدا مېتال ئېرىتمىسىنى قۇيىدىغان تۆشۈك بار . پۇل قېلىپى لايدىن ياسالغان قىزىل چاقچۇقتىن ئىبارەت ، مۇكەممەل ساقلانغان ئىككى دانە پۇل قېلىپىنى كۆسەن مىكرولىت تەتقىقات ئورنى ساقلاۋاتىدۇ .

§ 2 . قەدىمىي قەلئەلەر

ناھىيە تەۋەسىدە يامغۇرلۇق قەلئەسى ، سايرام بازار قەدىمىي قەلئەسى ، قارادۆڭ قەدىمىي قەلئەسى ، ئۆتەڭ قەدىمىي قەلئەسى ، كوناشەھەر قەدىمىي قەلئەسى ، خىتاي شەھىرى قەدىمىي قەلئەسى ، قىزىلتۇر قەدىمىي قەلئەسى ، سايدۆڭ شەھىرى قەدىمىي قەلئەسى قاتارلىقلار بار . قەدىمىي قەلئەلەردىن ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان ئۆتەڭ قەدىمىي قەلئەسى ، قارادۆڭ قەدىمىي قەلئەسى ، يامغۇرلۇق قەدىمىي قەلئەسىدىن باشقىلىرىنىڭ خاراب-سىدىن مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى ئاساسەن ئۇچراتقىلى بولمايدۇ .

1 . ئۆتەڭ (قىزىل) قەدىمىي قەلئەسى

بۇ قەلئە قىزىل يېزىسى ئۆتەڭ كەنتىنىڭ تەخمىنەن 2000 مېتىر شەرقىي شىمالىدا بولۇپ ، جەنۇبتا كۇچا - باي تاشيولىغا 2.5 كىلومېتىر كېلىدۇ ، غەربتە تەخمىنەن 300 مېتىر يىراقلىقتا قىزىل دەريا-سى بار . قەلئە قىزىل دەريانىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى قەدىمىي پوتەي سېپىلىغا جايلاشقان . شەرق ، شىمال ، جەنۇب ئۈچ تەرىپى يار جىلغىدىن شەكىللەنگەن تىك قىيا ، يار جىلغىسىنىڭ كەڭلىكى تەخمىنەن 10 ~ 18 مېتىر كېلىدۇ .

قەلئىنىڭ تەكشى يۈزى چاسا شەكىللىك ، جەنۇبىي ۋە غەربىي تېمى تىك يارىدىن شەكىللەنگەن تەبىئىي توساق ، شەرق ۋە شىمال تەرىپىگە سېپىل سوقۇلغان ، شەكلى قوش قەۋەتلىك تام سېپىل ، شەرقىي سېپىل بىرقەدەر ياخشى ساقلىنىپ قالغان . ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 83 مېتىر ، ئېگىزلىكى

تۆت مېتىر ، كەڭلىكى 2.5 مېتىر كېلىدۇ . ئۇنىڭ ئەپلىك جايلىرىدا سىرتقا پولتۇيۇپ چىقىپ تۇرغان «ئات بېشى» شەكلىدىكى ئىمارەتلەر بار بولۇپ ، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن تۆت مېتىر ، كەڭلىكى 2.5 مېتىر ، ئېگىزلىكى تەخمىنەن تۆت مېتىر كېلىدۇ . شىمالدىكى سېپىل تەخمىنەن 68 مېتىر بولۇپ ، ئوتتۇرىسىدا سېپىل قوۋۇقى بار . قوۋۇق ئېگىز سۇپىلىق ئۆيلەرگە تۇتاشقان . ئېگىز سۇپىنىڭ ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 15 مېتىر ، كەڭلىكى تەخمىنەن 13 مېتىر ، ئېگىزلىكى تەخمىنەن بەش مېتىر كېلىدۇ .

سېپىل ۋە ئېگىز سۇپىلىق ئۆيلەرنىڭ ھەممىسى كېسەك ۋە توپىدىن چىڭداپ قوپۇرۇلغان ، يەنى بىرقەۋەت كېسەك بىلەن قوپۇرۇلغاندىن كېيىن ، بىرقەۋەت توپا تۆكۈپ چىڭدالغان . كېسەكنىڭ قېلىنلىقى تەخمىنەن 8 ～ 10 سانتىمېتىر ، كەڭلىكى تەخمىنەن 20 ～ 22 سانتىمېتىر . ئۇزۇنلۇقى 30 ～ 35 سانتىمېتىر كېلىدۇ . چىڭدالغان توپىغا ئۇششاق شېغىل ئارىلاشتۇرۇلغان ، قېلىنلىقى 15 ～ 20 سانتىمېتىر كېلىدۇ . قەلئە ئىچىدىكى يادىكارلىقلار ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان . قالغان نەرسىلەر كۆپ ئەمەس . تېپىۋېلىنغان چاقچۇق پارچىلىرىنىڭ سۈپىتى ، رەڭگى ، شەكلى ۋە تۈگمەن تېشى قاتارلىقلارغا ئاساسەن تەھلىل قىلغاندا ، بۇ قەلئە تەخمىنەن تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ياسالغان بولۇشى مۇمكىن .

2 . يامغۇرلۇق قەلئەسى

قويچىلىق فېرمىسىنىڭ 2 - لىيەن يامغۇرلۇق كەنتىنىڭ شەرقىي شىمالىغا يەنى شىمالىي پاراللېل ″41°52′35 ، شەرقىي مېرىدىئان ″40′13°81قا جايلاشقان . دېڭىز يۈزىدىن 2025 مېتىر ئېگىزلىكتە بولۇپ ، كۆلىمى 9000 كۋادرات مېتىر كېلىدۇ . ئۇ تەخمىنەن تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ياسالغان . ئەتراپىدا 50 نەچچە قەدىمىي قەبرە بار .

3 . سايرام بازىرى قەدىمىي قەلئەسى

سايرام يېزىسىنىڭ تەخمىنەن 1.5 كىلومېتىر جەنۇبىدىكى پەلەمپەي يەرگە ، يەنى شىمالىي پاراللېل ″41°46′09 ، شەرقىي مېرىدىئان ″06′16°82قا جايلاشقان . قەلئە يۇمىلاق شەكىلدە بولۇپ ، ئايلانما ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 500 مېتىر كېلىدۇ . خارابلىك ئېغىر دەرىجىدە بۇزۇلغان . ئوغرىلىقچە كولانغان نۇرغۇن ئورەك بار .

4 . قارادۆڭ قەدىمىي قەلئەسى

سايرام يېزىسىدىكى قارادۆڭ بۇلىقىنىڭ شىمالىدىكى ئېتىزلىقتا بولۇپ ، قەدىمىي ئىمارەتلەرنىڭ تەكشى يۈزى دۆگىلەك شەكىللىك ، ئايلانما ئۇزۇنلۇقى 500 مېتىر كېلىدۇ .

5 . قىزىلتۇر قەدىمىي قەلئەسى

بۇ قەلئە قىزىل يېزىسىدىكى دەريانىڭ غەربىي قىرغىقىدا بولۇپ ، شىمالدا قىزىل يېزىلىق ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق يەردىن تەخمىنەن بەش كىلومېتىر يىراقلىقتا ، جەنۇبتا چۆلتاغقا ئۇدۇل كېلىدۇ ، شەرقتە توققۇز كىلومېتىر يىراقلىقتا قىزىل مىڭئۆي بار .

قەدىمىي قەلئە ئۇزۇن چاسا شەكىللىك بولۇپ ، شىمالدىن جەنۇبقا ئۇزۇنلۇقى 150 مېتىر ، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى 90 مېتىر كېلىدۇ . سېپىلى توپىدىن سوقۇلغان . توپا ئارىسىغا شاخ-شۇمبا ئېلىنغان ، ئېگىزلىكى تەخمىنەن 1 ～ 2 مېتىر كېلىدۇ ، ھازىر جەنۇب ، شىمال ، غەرب تەرەپلىدىكى ئۇچ تەمىنى قالغان . شەرقىي تەمىنى دەريانىڭ غەربىي قىرغىقىدىكى كۆيۈك تاش جىنىس-

لىق قىرغاقنى تەبىئي توساق قىلغان . قەلئەنىڭ غەربىي شىمالىي بۇرجىكى تۈزلىنىپ ئېتىز قىلىنغان . قەلئە ئىچىدە تۇرالغۇ ئۆي ـ ئىمارەتلىرىنىڭ قالدۇقلىرى كۆرۈنمەيدۇ ، قەلئەنىڭ شەرقىي شىمالىي بۇرجىكىدە بىر ئېگىز سۇپا قالغان . جەنۇبتىن شىمالغا ئېگىزلىكى ئالتە مېتىر ، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى تۆت مېتىر ، ئېگىزلىكى تەخمىنەن 2.5 مېتىر كېلىدۇ . ئېگىز سۇپىنىڭ ئاستىنقى قىسمىغا ھەرخىل تاش تۆكۈلگەن ، ئوتتۇرىسىغا توپا چېگىلغان ، ئۇستى كېسەك بىلەن قوپۇرۇلغان ، كېسەكنىڭ ئۇزۇنلۇقى 40 سانتىمېتىر ، كەڭلىكى 20 سانتىمېتىر ، قېلىنلىقى تەخمىنەن سەككىز سانتىمېتىر كېلىدۇ . بۇ قەلئە ئېھتىمال خەن ـ تاڭ سۇلالىلىرىدىن قالغان خارابىلىك بولۇشى مۇمكىن .

§ 3 . قەدىمىي قەبرىستانلىقلار

ناھىيە تەۋەسىدە قەدىمىي قەبرىستانلىقلار بىرقەدەر كەڭ تارقالغان بولۇپ ، سانى بىرقەدەر كۆپ بولغان بىر خىل مەدەنىيەت يادىكارلىقى ھېسابلىنىدۇ . قەبرىلەرنى يەر يۈزى ئالاھىدىلىكىگە قاراپ تۆت خىلغا بۆلۈشكە بولىدۇ : شېغىل تاش ياكى قورام تاش دۆۋىلەنگەن قەبرىلەر «تاش قەبرە» دەپ ئاتىلىدۇ ؛ يەر ئۈستى قىسمى يۇمىلاق ، ياكى سوقمىچاق ۋە ياكى تۆت چاسا تاش بىلەن قورشالغان قەبرىلەر «قورشالما تاش قەبرە» دەپ ئاتىلىدۇ ؛ تاق قورشالمىلىق ياكى قوش قورشالمىلىق بولۇپ ، ئوتتۇرىسىغا ئازراق تاش دۆۋىلەپ قويۇلغان ، تاش قورشالما يەر يۈزىدە ئازراق كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان قەبرىلەر «تاش تۇرۇم» قەبرە دەپ ئاتىلىدۇ ؛ يۇمىلاق ياكى سوقمىچاق شەكىلدە قىلىپ توپا دۆۋىلەنگەن قەبرىلەرنىڭ يەر يۈزى قىسمىغا تاش دۆۋىلەنگەن ، ئالدىغا ئاددىي بالبال (تاش ھەيكەل) تىكلەنگەن قەبرىلەر «بالباللىق تاش قەبرە» دەپ ئاتىلىدۇ . بۇنداق قەبرىلەر ئازراق . ھەرخىل تىپتىكى قەدىمىي قەبرىلەر ئاساسەن تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىدىكى دەريالار-نىڭ تۆۋەنكى ئېقىنىغا ، شۇنىڭدەك دەريا ۋادىسى ، دەريا ئاغزىنىڭ ئىككى چېتىدىكى پەلەمپەي يەرلەرگە ، چۆلتاغنىڭ يانباغرىدىكى دۆڭلۇككە جايلاشقان .

قىزىل دەريا سىنىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى قەدىمىي قەبرىلەر ۋە دوگان قەدىمىي قەبرىستانلىقلىرى باشقا مۇتلەق كۆپ سانلىق قەدىمىي قەبرىلەر قېزىلمىدى .

باي ناھىيىسىدە قىزىل دەريا ۋادىسى قەدىمىي قەبرىستانلىقى ، بەشتوغراق قەبرىستانلىقى ، دوگان قەبرىستانلىقى ، بولغورنىڭ سېيىدىكى تاش قەبرىلەر ، دۆۋەتاش تاش قەبرىلىرى ، بوزقېرىق تاش قەبرىلىرى ، چامغۇرلۇق تاش قەبرىلىرى ، ئارگوم تاش قەبرىلىرى ، مىس بۇلاق تاش قەبرىلىرى ، قاراسۇ تاش قەبرىلىرى ، ئاقتاش تاش قەبرىلىرى ، ئۆسكەم تاش قەبرىلىرى ، يار بويى تاش قەبرىلىرى ، يامغۇرلۇق قەبرىستانلىقى ، ساقاتقا تاغ تاش قەبرىلىرى ، كۆتەكتۇر تاش قەبرىلىرى بار .

1 . قىزىل دەريا سى بويىدىكى قەدىمىي قەبرىلەر

قەبرىلەر قىزىل دەريا سىنىڭ تۆۋەن ئېقىن شەرقىي ۋە غەربىي قىرغاقلىرىدىكى پەلەمپەي يەرلەرگە كەڭ تارقالغان ، قەبرىلەرنىڭ تىزىلىشىدا مۇئەييەن قانۇنىيەت يوق . ئادەتتە 20 ~ 30غىچە ياكى 30 ~ 50كىچە قەبرە بىر قەبرىستانلىقنى ھاسىل قىلغان . مەسىلەن ، دەريانىڭ شەرقىدىكى تۇرلۇك قەبرىستانلىقلار ، قارىغاي مەھەللىسى قەبرىستانلىقى ، دەريانىڭ غەربىدىكى قىزىلتۇر

قەبرىستانلىقى ئەنە شۇنداق قەبرىستانلىقلار . 1990 ~ 1991 - يىللىرى يازدا دۆلەت مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ئىدارىسىنىڭ تەستىقى ئارقىلىق ، شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى - ئارخېئولوگىيە تەتقىقات ئورنى قىزىل سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشىغا ماسلىشىپ ، قىزىل دەرياسىنىڭ ئىككى ياقىسىدىكى قەدىمىي قەبرىلەرنى ئىككى يىل ئارخېئولوگىيىلىك قېزىپ ، بىرونزا دەۋرىگە ۋەكىل-لىك قىلىدىغان بىر تۈركۈم قىممەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قېزىۋالدى .

2 . دوگان قەبرىستانلىقى

باي ناهيىسىنىڭ ياتۇر يېزا دوگان مەھەللىسىنىڭ ئوچ كىلومېتىر شەرقىي شىمالىغا ، غەربىي تەڭرىتاغ تىزمىسىنىڭ جەنۇبىدىكى تاغاقتۇر تېغى ئارىسىدىكى تىنما سايغا جايلاشقان ، قەبرىلەر ساينىڭ بېلىق سىرتى دۆڭلىرىگە تارقالغان ، شىمالىي پاراللېل "41°52′55 ، شەرقىي مېرىدىئان "82°03′33لۇق ئورۇندا ، دېڭىز يۈزىدىن 1378 مېتىر ئېگىز . بۇ قەبرىلەر غەربىي جۇ سۇلالىسىدىن ئەمىنىيە دەۋرىگىچە بولغان قەدىمىي قەبرە توپى بولۇپ ، جەمئىي 306دىن ئاشىدۇ . 1999- يىلى 8 - ئايدىن 10 - ئايغىچە جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ ئارخېئولوگىيە تەتقىقات ئىنىستىتوتى 100 قەبرىنى ئارخېئولوگىيىلىك قېزىپ ، 132 دانە ساپال سايمان ، 35 دانە تاش قورال ، سەككىز دانە سۆڭەك قورال ، ئىككى دانە مېتال سايمان ، يەتتە قاپ مارجان ، مەرۋايىت ، بىر قاپ قىزىل بوياق ، بەش دانە تۆمۈر قورال ، 11 قاپ تىزىق مارجان تاپتى .

§ 4 . مېتال تاۋلاش خارابىلىرى

مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى تەكشۈرۈش جەريانىدا خېلى جىق مېتال تاۋلاش ئورنى ۋە خارابىسى تېپىلدى . بۇلار ئاساسەن چۆلتاغ ئەتراپىغا ۋە غەربىي شىمال تەرەپكە جايلاشقان .

ناهيىە تەۋەسىدە ئونباش مىس تاۋلاش خارابىسى ، ئونباش مىڭئۆي مىس تاۋلاش خارابىسى ، ئونباش ئاتبوينىاق مىس تاۋلاش خارابىسى ، ئونباش مازار يېرى مىس تاۋلاش خارابىسى ، شېيىنخ مەھەللىسى مىس تاۋلاش خارابىسى ، ئارغوم تۆمۈر تاۋلاش خارابىسى قاتارلىقلار بار . بۇ خارابىلەر ئاساسىي جەھەتتىن ئوبدان ساقلىنىپ قالغان ، كۆسەن قەدىمىي مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلىشتا ئىلمىي قىممەتكە ئىگە .

§ 5 . ئابىدە ، تاش ئويمىلار

لىيۇ پېڭگو تاش ئويمىسى لىيۇ پېڭگونىڭ چېگرا قورۇلىنى باشقۇرغانلىقى بايان قىلىنغان تاش ئويما ياكى سانغون لىيۇ پېڭگونىڭ پەزىلەت ئابىدىسى دەپمۇ ئاتىلىدۇ . تاش ئويما بازارنىڭ 150 كىلومېتىر شەرقىي شىمالىدا (ئۇدۇل ئارىلىقى 75 كىلومېتىر) ، قېيىر يېزىسى ئۆكە دۆڭە كەنتىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى قاراتاغ قاپتىلىنىڭ داۋۇز قېرىق جىلغىسىدىكى قىيا تاش ئۈستىدە . تاش ئويما ئېڭىن سۇ ئاستىدا قالغاچقا ، قۇم - تاشلار بىلەن كۆمۈلۈپ قالغان .

بۇ تاش ئويما شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ يۈڭشۇ 4 - يىلى (مىلادىيە 158 - يىلى) ياسالغان . «خەت - چەكلەر تەزكىرىسى»دە خاتىرىلىنىشچە ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇ 3 - يىلى (1877-

يىلى) لىيو جىنتاڭنىڭ قول ئاستىدىكى سانغۇن ، ياساۋۇلبەگ شۇي ۋەنفۇ بۇ تاش ئويمىنى بايقىغان ۋە ئۇنىڭ كۆچۈرۈلمە نۇسخىسىنى ياساپ دۇنياغا كەلتۈرگەن . تاش ئويما مىلك يىللاپ ئاي دالادا تۇرۇپ ، بوران سوقۇپ ، يامغۇر يالاپ كەتكەنلىكتىن ، بايقالغان چاغدا نۇرغۇن خەتلىرى ئۆچۈپ كەتكەن . ئۇنىڭ ئۈستىگە كۆچۈرۈپ ياسىغۇچىلار كۆپ بولۇپ ، كۆچۈرۈلمە نۇسخىسى بىرقانچە 10 پارچىگە يەتكەن . ھەر قايسىسىنىڭ خەت ئۈسلۇبى پەرقلىق بولۇپ ، تاش ئويمىنىڭ ئەسلى قىياپىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مۇشكۈل بولغان . تاش ئويما خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى شۇ نۇسخىسىدا يېزىلغان بولۇپ ، جەنۇب ـ شىمال تەرەپتىكى ئىككى قىيا تاشقا ئويۇلغان . جەنۇبىي قىرغاقتىكىسى مەدھىيە بولۇپ ، جەمئىي سەككىز قۇر (تىك شەكىلدە سولدىن ئوڭغا ئويۇلغان) ، 109 خەت ، بۇنىڭ ئىچىدىكى 15 خەت ئۆچۈپ كەتكەن . تەخمىنەن كەڭلىكى 40 سانتىمېتىر × ئېگىزلىكى 48.3 سانتىمېتىر ، ھەربىر خەت تەخمىنەن 3.3 كۋادرات سانتىمېتىر . شىمالىي تەرەپتىكىسى مەدھىيىلىگۈچىلەرنىڭ ئىمزاسى بولۇپ جەمئىي ئۈچ قۇر ، (تىك شەكىلدە سولدىن ئوڭغا ئويۇلغان) 11 خەت ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىككى خەت ئۆچۈپ كەتكەن . ئېگىزلىكى 18.3 سانتىمېتىر × كەڭلىكى 16.6 سانتىمېتىر . ھەربىر خەت تەخمىنەن 3.7 كۋادرات سانتىمېتىر .

§6 . قىيا تاش رەسىملىرى ۋە باشقا خارابىلەر

ناھىيە تەۋەسىدە بوز قىرىق جىلغىسى قىيا تاش رەسىملىرى ، تاشقوتان تاش ئويمىسى ، شاتېرىق قىياتاش رەسىملىرى قاتارلىق قىياتاش رەسىملىرى بار .

باشقا قىممەتلىك خارابىلەردىن ياربويى تاش قوراللار خارابىسى ، قاراسۇ ئىبادەتخانا خارابىسى ، قىزىلتاغ بۇتخانا خارابىسى ، تەنتام بۇتخانا خارابىسى ، كوناشەھەر قەدىمىي خارابىسى ، قېيىر يېزا داكان مەھەللە شەھەر خارابىسى ، سارايتام تۇرى ، بوز قىرىق جىلغىسى ئىستېھكامى ، مىستېمى خارابىسى ، ئۆسكەم خارابىسى ، كۆتەكتۇر خارابىسى قاتارلىقلار بار .

§7 . قېزىۋېلىنغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى

1 . كۇسەن يېزىقىدىكى تارشا پۈتۈك پارچىسى

1907 ـ يىلى فرانسىيەلىك پېللىئوت كۇچانىڭ تۇزلۇق جىلغىسى يېنىدىكى قىزىل قاغا تاش غارىدىن كۇسەن يېزىقىدىكى تارشا پۈتۈكنى بايقىغان . كېيىن بۇنى فرانسىيەلىك تىلشۇناس لىۋى تەرجىمە قىلىپ ، توخرى يېزىقى يەنى كۇسەن يېزىقىدىكى تارشا پۈتۈك دەپ ھېسابلىغان . مىنگونىڭ 17 ـ يىلى (1928 ـ يىلى) پروفېسسور خۇاڭ ژېنبى تارىم ئويمانلىقىدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ ، باي ناھىيىسىنىڭ قىزىل مىڭئۆيى جىلغىسىنىڭ غەربىي رايونىدىكى دەسلەپكى ئۆڭكۇردىن كۇسەن يېزىقىدىكى تۆت تال تارشا پۈتۈكنى تاپقان . خۇاڭ ژېنبىنىڭ تەھلىل قىلىشىچە ، بۇ تارشا پۈتۈكلەر پېللىئوت ئوغرىلاپ كەتكەن تارشا پۈتۈكلەرگە ئوخشاش بولۇپ ، سودا كارۋانلىرىنىڭ چارىدىن ئۆتۈشى ئۈچۈن بېرىلگەن يول خېتى ئىكەن . تارشا پۈتۈكنىڭ تېپىلىشى

قەدىمدە بايدا كۆسەن تىلى قوللىنىلغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ . ئەمما ، بۇ تارشا پۈتۈكلەر ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش دەۋرىدە ئۇرۇش ئوتىدا كۆيۈپ كېتىپ ئەپسۇسلىنارلىق ئىش بولغان . بەختكە يارىشا خۇاڭ ژېنبى ئەپەندى ئۇلارنى سۆرەتكە تارتىۋالغان ، كېيىن ئۇنى «تارىم ئويمانلىقىنى ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈشتىن خاتىرە» دېگەن كىتابىدا ئېلان قىلغان . تارشا پۈتۈك تۆت تال بولۇپ ، بايقىغان چاغدا كۆپ يەردىن يىرتىلىپ كەتكەن . بۇلارنى خۇاڭ ژېنبىي يەملەپ ئەسلى ھالىتىگە كەلتۈرگەن .

2 . دالى يامبۇسى

خۇاڭ ژېنبىنىڭ «تارىم ئويمانلىقىنى ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈشتىن خاتىرە» سىدە قەدىمىي پۈل دالى يامبۇسى «دايانداكشىن بىلەن باي ناھىيىسىنىڭ قىزىل مىڭئۆيىدىن قېزىۋېلىنغان» (شۇ كىتابنىڭ 6 ـ قىسمى . قەدىمىي پۇللار ، 19 ـ رەسىمگە قارالسۇن) ، دېيىلگەن . دايانداكشىن ھازىرقى شايار ناھىيىسى يېڭىمەھەللە يېزىسىنىڭ دايانداكشىن قەدىمىي خارابىسىنى كۆرسىتىدۇ . دالى — تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى تاڭ تەيزۇڭنىڭ يىلنامى ، دالى يامبۇسى شايارىدىنمۇ ، بايدىنمۇ تېپىلغان ، بۇ قىزىل مىڭئۆيدە تاڭ سۇلالىسىنىڭ دالى يىللىرىدا كۆجىلەرنىڭ ئۆچمەي كۆيۈپ تۇرغانلىقىنى ئىسپاتلاشتا ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە ، مىڭئۆينى مۇددەتكە ئايرىشتىمۇ مۇھىم قىممەتكە ئىگە . دالى يامبۇسىنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكى چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە قۇيۇلغان «چېيەنلۇڭ تۇڭباۋ» ، «گۈاڭشۇ تۇڭباۋ» دېگەن تۆشۈك ئېچىلغان ، قىزغۇچ مىستىن قۇيۇلغان .

3 . ياڭ سىلى يازغان ھۆججەت پارچىسى

بۇنى مىنگونىڭ 17 ـ يىلى (1928 ـ يىلى) خۇاڭ ژېنبىي قىزىل مىڭئۆينى تەكشۈرگەندە تاپقان . «تارىم ئويمانلىقىنى ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈشتىن خاتىرە»دە قايسى ئۆڭكۈرنىڭ قەيىرىدىن قازغانلىقىنى تەپسىلىي خاتىرىلىمىگەن . قەغەزنىڭ سۈپىتىدىن قارىغاندا ، ھۆججەت تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئىشلەنگەن ھۆكۈمەت ئالاقە قەغىزىگە يېزىلغان ، ئۇزۇنلۇقى 2 .14 سانتىمېتىر ، كەڭلىكى 2 .4 سانتىمېتىر بولۇپ ، پەقەت ئىككى قۇرلا ساقلىنىپ قالغان .

پروفېسسور خۇاڭ ژېنبىنىڭ ئىسپاتلىشىچە ، ياڭ سىلى يازغان بۇ ھۆججەت پارچىسى غەرب ھېراۋۇلى (كېيىن قورۇقچى ھېراۋۇلغا ئۆزگەرتىلىپ ، ئەنشىدىكى تۆت قورغاننى باشقۇرغان) سەپەردىكى قوشۇن نازارەتچىسى ياڭ سىلى ئۇدۇن بازىرى (تۆت قورغاننىڭ بىرى)غا بارغاندا ھەربىي قورال ـ ياراغ ئېلىش ئۈچۈن يازغان ھۆججەت ئىكەن ، «ھەمدە بۇ ئىشنى بېجىرىپ بولغانلىقى توغرىسىدىكى مەلۇمات ھۆججىتى» ئىكەن .

4 . قەبرىلەردىن قېزىۋېلىنغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى

قىزىل سۇ ئامبىرىدىكى قەبرىلەردىن يوغان ئېغىزلىق ، جوغلىق ، بوغما بويۇنلۇق يۇمىلاق چۆگۈن ، ئېگىز جوغلىق توم بويۇنلۇق ساپال قاچا ، چىمىلدىقسىمان سىزىقچە چۇشۇرۇلگەن جوغلىق ئىدىش ، تاغ ـ دەريا مەنزىرىسى چۇشۇرۇلگەن رەڭلىك ساپال تەلەڭگە قاتارلىقلار چىقتى . دۇگان قەبرىلىرىدىن تۇچ ، تۆمۈر ، تاش ، سۆڭەك ، قۇلۇلە قېپى سايمانلىرى چىقتى .

يوغان ئېغىزلىق جوغلىق ، بوغما بويۇنلۇق يۇمىلاق چۆگۈن مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 5ـ ئەسىرگە تەۋە بۇيۇم بولۇپ ، ئېگىزلىكى 26 سانتىمېتىر كېلىدۇ ، قىزىل سۇ ئامبىرىدىكى قەبرىستانلىقتىن چىققان . كۆرۈنۈشى نەپىس ، گىرۋىكى ياپىلاق ، ئاغزى يوغان ، كارناي شەكىل-

لىك ، بويىنى بوغماق ، ئۇزۇن ھەم كەڭ جوغىسى سىرتقا سوزۇلۇپ ئۇستىگە قايرىلغان ، ئېغىزى- دىن يەلكىسىگىچە ئەگرى سىزىقچە چوشۇرۇلگەن ، قورسىقى پولتۇيۇپ چىققان ، تېگى تەكشى ، بوينىدا بىر دۆگىلەك قوشۇمچە توپچىسى بار . ھازىر شىنجاڭ ئارخېئولوگىيە ئىنىستىتۇتىدا ساقلىنىۋاتىدۇ .

ئېگىز جوغا - توم بويۇنلۇق ساپال قاچا　　مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 10 - ئەسىرگە تەۋە بۇيۇم ، ئېگىزلىكى 39 سانتىمېتىر ، قىزىل سۇ ئامبىرىدىكى قەبرىستانلىقتىن چىققان . گىرۋىكى يۇمىلاق ، ئېغىزى سەل يوغان ، يەلكىسى بار ، قورسىقى يوغان ، تېگى يۇمىلاق ، جوغىسى ئۇزۇن ھەم كەڭ بولۇپ ئۇستىگە قايرىلغان ، بوينىنىڭ ئوستى تەرىپىگە قىزىل سىزىق سىزىلغان ، ئاستى گىرەلىشىپ كەتكەن توغرا ئۈچبۇلۇڭ شەكىلدە سىزىقچە چىقىرىلىپ بېزەلگەن ، ھازىر شىنجاڭ ئارخېئولوگىيە تەتقىقات ئورنىدا ساقلانماقتا .

چىمىلدىقسىمان سىزىقچە چوشۇرۇلگەن جوغىلىق ئىدىش　　مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 10 - ئەسىرگە تەۋە بۇيۇم ، ئېگىزلىكى 28 سانتىمېتىر ، باي ناھىيىسىنىڭ قىزىل سۇ ئامبىرى قەبرىستانلىقىدىن چىققان . گىرۋىكى يۇمىلاق ، بوينى توم ، تېگى تەكشى ، ئوستىگە قايرىلغان قىسقا جوغىسى بار . ھازىر شىنجاڭ ئارخېئولوگىيە تەتقىقات ئورنىدا ساقلانماقتا .

تاغ - دەريا مەنزىرىسى چوشۇرۇلگەن ساپال قاچا　　مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 5 - ئەسىرگە تەۋە بۇيۇم ، ئېگىزلىكى 22.5 سانتىمېتىر ، دىئامېتىرى 34 سانتىمېتىر ، باي ناھىيىسى قىزىل سۇ ئامبىرى قەبرىستانلىقىدىن چىققان ، گىرۋىكى ياپىلاق بولۇپ كەينىگە قايرىلغان ، قورسىقى پولتىيىپ چىققان . تېگى يۇمىلاق ، بىر قۇلاقلىق ، بوينى ۋە قورسىقىنىڭ تۆۋەن قىسمى بىر ئايلانما رەتلىك بويالغان . يۇقىرى تەرىپىگە ئىككى ئايلانما گىرەلەشكەن تاغ مەنزىرىسى سىزىل- غان . تۆۋەن تەرىپىدە ئەگرى سىزىلغان ئۈچ قاتار بۇلاق بار ، پوتكۇل سۈرەت يۇقىرى - تۆۋەن ماسلاشتۇرۇلغان ، ئوك - سول تەكرارلانغان بولۇپ ، ئىنتايىن مول بەدىئىي تەسىرلەندۈرۈش كۈچىگە ئىگە . ھازىر شىنجاڭ ئارخېئولوگىيە تەتقىقات ئورنىدا ساقلانماقتا .

دوگان قەبرىستانلىقىدىن قېزىۋېلىنغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى 300دىن ئاشىدۇ ، ساپال قاچىلار ئاساسلىق ھەمدەپنە بۇيۇمى قىلىنغان . بۇلارنىڭ ئىچىدە بىر قۇلاقلىق تاق جوغىلىق ئىدىش ، يالاڭ ئىدىش ، ھېجىر ، چۆگۈن ، جاۋۇر ، رومكا قاتارلىقلار بار . ئۇلارنىڭ تولىسى سىيدام ساپال قاچىلار ؛ رەڭدار بېزەلگەن ساپال قاچىلاردىن تۆتاش ئۈچ بۇرجەكلىك سىزىقچە سىزىلغان ، چىمىلدىقسىمان سىزىقچە سىزىلغان ، كاتەكچە شاخمات سىزىقچىلىرى سىزىلغان ، ئەگرى - بۈگرى سىزىقچە سىزىلغان ، خەت شەكلىدە ، S شەكلىدە سىزىقچە سىزىلغان تۇرلىرى بار ، تۈچ ئەسۋابلاردىن قەلەمتىراچ ، يىڭنە ، لېگەن ، ئىلمەك ، قىسقۇچ قاتارلىقلار بار ؛ تۆمۈر ئەسۋابلاردىن پىچاق ۋە چۆمۈچ - قوشۇقلار بار ؛ تاش قوراللاردىن ئاساسەن گىرىم چوكىسى ، يىپ ئېگىرىش چاقى قاتارلىقلار بار . سۆڭەك سايمانلاردىن يىپ ئېگىرىش چاقى ، يىڭنە - بېگىز بار ؛ يەنە قۇلۇلە قېپى قاتارلىقلار بار . يۇقىرىقى قېزىلما مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ ئارخېئولوگىيە تەتقىقات ئىنىستىتۇتىدا ساقلانماقتا .

1990 ~ 2000 - يىلىغچە مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى تەكشۈرۈش جەريانىدا ئوخشىمىغان دەۋرلەرگە ۋەكىللىك قىلىدىغان تەخمىنەن 200دىن ئارتۇق مەدەنىيەت يادىكارلىقى يېغىۋېلىندى ، ئۇلار ناھىيىلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى باشقۇرۇش ئورنىدا ساقلىنىۋاتىدۇ .

Ⅱ باب

مەنزىرىلىك جايلار

§1 . قىزىل مىڭئۆيى

قىزىل مىڭئۆيى باي ناهيىسىنىڭ قىزىل يېزىسىغا جايلاشقان . شىمالىي پاراللېل 41°46′49″ ، شەرقىي مېرىدىئان 82°30′50″قا توغرا كېلىدۇ . دېڭىز يۈزىدىن 1200 مېتىر ئېگىز ، غەربتە ناهيە بازىرىغا 60 كىلومېتىر ، شەرقىي جەنۇبتا كۇچا ناهيە بازىرىغا 67 كىلومېتىر كېلىدۇ ، باردىغان ئاسفالت يول بار ، قاتناش قولايلىق .

قىزىل مىڭئۆيى ئۆگەن دەريانىڭ شىمالىي قىرغىقىدىكى مىڭئۆي تېغىنىڭ جەنۇبىي چېتىدىكى تىك يارنىڭ بېلىگە جايلاشقان . دەريانىڭ قىرغىقىدا تۇرۇپ جەنۇبقا نەزەر سالسا چۆلتاغ كۆرۈنىدۇ . مىڭئۆينىڭ كۆلىمى زور ، ئۇ شىنجاڭدىكى ئەڭ مۇهىم قەدىمىي بۇددا دىنى ئاسار ئەتىقىسى هېسابلىنىدۇ ، شۇنداقلا ئېلىمىزدىكى ئەڭ قەدىمىي مىڭئۆي هېسابلىنىدۇ . ئۇنىڭدىكى پۈتكۈل تاش ئۆڭكۈرلەر غەربتىن شەرقە ئىككى كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا قاتار تىزىلغان . گورىزۇنتال قاتلاملىق يېرىك قۇملۇق تاغ جىنىس ۋە ئۇششاق قۇملۇق تاغ جىنىستىن تۇزۇلگەن . مىڭئۆي تېغىنىڭ قىيالىرىدا بىر - بىرىگە كىرىشىپ تۇرغان قەۋەت - قەۋەت چىرايلىق راۋاقلاردەك نۇرغۇن چوڭ - كىچىك ئۆڭكۈرلەر بار ، تەخمىنەن 200 مېتىر ئېگىزلىكىدىكى قىيادا 236 ئۆڭكۈر بار ، بۇنىڭ ئىچىدە 76 ئېغىز ئۆڭكۈرنىڭ شەكلى ۋە ئۇلاردىكى تام رەسىملىرى بىرقەدەر مۇكەممەل ساقلىنىپ قالغان . تاش ئۆڭكۈرلەر توپى سۇغەتلىك (ياش تامار بۇلاق) جىلغىسىنى پاسىل قىلىپ غەربىي جىلغا رايونى ، جىلغا ئىچى رايونى ، شەرقىي جىلغا رايونى ، ئارقا تاغ رايونىدىن ئىبارەت تۆت رايونغا بۆلۈنىدۇ . قىزىل مىڭئۆيى مىلادىيە 3 - ئەسىردىكى شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىن باشلاپ مىلادىيە 9 - ئەسىردىكى تاڭ ، سۇڭ سۇلالىلىرى دەۋرىگىچە قېزىلغان . مۇشۇ ئۇزاق يىللار داۋامىدا يېپەك يولىنىڭ شىمالىي يولىدىكى مۇهىم جاي بولغان كۇسەن رايونىدا بۇددا دىنى كەڭ ئەۋج ئالغان . كۇسەن بۇددا دىنى بۇتخانا - ئىبادەتخانىلىرىنىڭ هەيۋەتلىكلىكى بىلەن داڭق چىقارغان . قىزىل مىڭئۆيى ئۆڭكۈرلىرىنىڭ تۈرلىرى بىرقەدەر كۆپ . ئىبادەت قىلىشقا ئىشلىتىلىدىغان چەيتيە ئۆڭكۈرى ، نوم نوملاشقا ئىشلىتىلىدىغان نوم نوملاش ئۆڭكۈرى ، تۇرمۇشقا ئىشلىتىلىدىغان پىخالو ئۆڭكۈرى ، ئىستىقامەت قىلىشقا ئىشلىتىلىدىغان ئېتىكاپ ئۆڭكۈرى ، ماددىي بۇيۇملارنى ساقلايدىغان ئامبار ئۆڭكۈرى قاتارلىق ئۆڭكۈرلەر بار . هەربىر خىلدىكى تاش ئۆڭكۈرلەر يەنە ئوخشىمىغان بىناكارلىق شەكلى ۋە ئۇسلۇبىغا ، روشەن يەرلىك ئالاهىدىلىككە ئىگە .

قىزىل مىڭئۆيى ئېلىمىزدە هازىرغىچە ساقلانغان ئاساسەن هىنايانا بۇددىزمى مەزمۇنىنى ئىپادىلىگەن ئاز ساندىكى مىڭئۆيلەرنىڭ بىرى ، ئۇلاردا كۆلىمى 10 مىڭ كۋادرات مېتىردىن

ئارتۇق تام رەسىملىرى ساقلانغان ، بۇ تام رەسىملىرى بۇددا ، بۇتساتۇا ، بىكشۇ (راھىب) پەرىشتىلەرنىڭ رەسىملىرى ، رەززاقلارنىڭ رەسىملىرى ، جاتاكا ھېكايىلىرى رەسىملىرى ، بۇد-دىزم ھېكايىلىرى رەسىملىرى ، تەقدىر - قىسمەت ھېكايىلىرى رەسىملىرى ، ئەرشتىنكى سىروكاشا رەسىملىرى ، نوم نوملاش رەسىملىرى ، بۇتقا سەجدە قىلىش رەسىملىرى ، ھايۋانات رەسىملىرى ، ئاسمان ھادىسىلىرى رەسىملىرى قاتارلىق رەسىملەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . ئۇنىڭدىن باشقا تام رەسىملىرى ئارىسىدا بۇددا دىنى مەزمۇنىدىكى رەسىملەردىن باشقا يەنە قەدىمىي كۆسەن رايونىدىكى ئەمگەكچى خەلقنىڭ ئىشلەپچىقىرىش تۇرمۇش ئەھۋالى ۋە ئۇرۇپ - ئادەتلىرى قاتارلىقلارغا دائىر مەزمۇنلارنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان رەسىملەرمۇ بار .

قىزىل مىڭئۆيىنىڭ بەدىئىي ئۇسلۇبى ئۆزگىچە بولۇپ ، مەملىكەت ئىچىدىكى باشقا مىڭئۆيلەر-دە ئۇچرىمايدىغان نۇرغۇن ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە . قىزىل مىڭئۆيى قەدىمىي كۆسەن رايونىدا بولغانلىقى ئۈچۈن ، كىشىلەر ئۇنى «كۆسەن ھۈنەر - سەنئىتى» دەپ تەرىپلىگەن . ئۇ دۇنخۇاڭ ھۈنەر - سەنئىتىدىن قېلىشمايدۇ . ئۇ ئۆز جايىنىڭ مەدەنىيەت تەركىبلىرىنى ئاساس قىلىپ ، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك مەدەنىيىتى ، ھىندى مەدەنىيىتى قاتارلىق چەتتىن كىرگەن كۆپ خىل مەدەنىيەت تەركىبلىرىنى قوبۇل قىلىپ ۋە ئۆزلەشتۈرۈپ بەرپا قىلىنغان بىرخىل مىللىي ھۈنەر - سەنئەت ھېسابلىنىدۇ . ئۇنىڭ تەركىبى مۇرەككەپ ، مەزمۇنى ۋە شەكلى كۆپ خىل ، ياسلىشى ئۆزگىچە ئۇستاتلىققا ئىگە بولغانلىقى ، بولۇپمۇ ئۇلاردا ئادىيانتۇملۇق تەسۋىر ئىشلىتىش ، رەڭ ۋە سىزىقنى ئەپچىللىك بىلەن بىرلەشتۈرۈش جەھەتتە پۈتۈنلەي يېڭىچە شەكىل قوللىنىلغانلىقى ئۈچۈن ، جۇڭگونىڭ بۇددا دىنى تارىخى ۋە گۈزەل سەنئەت تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا ، بۇددا دىنى سەنئىتى ۋە گۈزەل سەنئەت نەزەرىيىسى ئۇستىدە مۇھاكىمە يۈرگۈزۈشتە ئالاھىدە تارىخىي قىممەت-كە ئىگە .

قىزىل مىڭئۆيى — ئېلىمىزنىڭ مەشھۇر قەدىمىي بۇددا دىنى مەدەنىيەت خارابىسى ، 1961-يىلى گۇۋۇيۈەن قىزىل مىڭئۆينى 1 - تۈركۈمىدە مەملىكەت بويىچە نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىقى ئورنى قىلىپ ئېلان قىلدى . ھۆكۈمەت مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش ئاپپاراتى قۇردى . 1985 - يىلى مەدەنىيەت نازارىتى مەخسۇس كۆسەن مىڭئۆيى تەتقىقات ئورنى قۇردى ، قىزىل مىڭئۆيى تەتقىقات ئورنىدا ھازىر تەتقىقات ۋە باشقۇرۇش خادىمى بولۇپ 110دىن ئارتۇق خادىم بار . قىزىل مىڭئۆيدە مېھمانخانا ، ئاشخانا ، ماگىزىن ، كۆرگەزمىخانا قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى تەل ، ئۇ ھازىر مىڭئۆينى تەتقىق قىلىش ، قوغداش ، باشقۇرۇش ۋە سايامەتنى بىر گەۋدە قىلغان كۆپ ئىقتىدارلىق قەدىمىي مەدەنىيەت سەيلىگاھى بولۇپ شەكىللەندى .

§ 2 . ياش تامار بۇلاق

ياش تامار بۇلاق باي ناھىيىسىنىڭ قىزىل يېزىسى تەۋەسىدە ، ئۇ غەربتە باي ناھىيە بازىرىغا 60 كىلومېتىر ، شەرقىي جەنۇبتا كۇچا ناھىيە بازىرىغا 67 كىلومېتىر كېلىدۇ ، باي ناھىيە بازىرىدىن ۋە كۇچا ناھىيە بازىرىدىن قىزىل مىڭئۆيى باغچىسىنىڭ دەرۋازىسىغىچە بارىدىغان ئاسفالت يول بار . باغچىغا كىرگەندىن كېيىن 1.5 كىلومېتىرلىق پىيادىلەر يولى بىلەن ياش تامار بۇلاقىغا ئۇدۇل بارغىلى بولىدۇ ، ئۇ ئۆگەن دەريا سىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىكى مىڭئۆي تېغىنىڭ

قاپتىلىغا جايلاشقان ، ئېللىپس شەكىلدە بولۇپ ، ئۇچ تەرىپىنى تەخمىنەن 50 مېتىر ئېگىزلىكـ تىكى تىك قىيا ئوراپ تۇرىدۇ ، بۇلاق سۇيى گورىزونتال قاتلام بىلەن يىرىك قۇملۇق قاتلام ئارىسىدىن چىقىپ ، قىيانى بويلاپ خۇددى ياش تامچىلىرىدەك تېمىپ چۈشۈپ تۇرىدۇ . بۇ يەرگە بېرىپ قالسىڭىز ، پەقەت كۆك ئاسمانىنلا كۆرەلەيسىز ، ئۆزىڭىزنى خۇددى قۇدۇقنىڭ ئاستىدا تۇرغاندەك ھېس قىلىسىز ، ئۇ يەردە يورۇقلۇق غۇژا ، ھاۋا نەم ھەم سالقىن ، سىنچىلاپ قارىسـ ئېڭىز ، بۇلاق سۇيى مۇخ قاپلىغان تىك قىيادىن خۇددى تارامىلاپ ئاققان كۆز يېشىدەك «چىپـ چاپ» ئاۋاز چىقىرىپ تامچىلاپ تۇرىدۇ . ياش تامار بۇلاقنىڭ مەنزىرىسى مەملىكەت ئىچى ـ سىرتىدىكى نۇرغۇنلىغان سايامەتچىلەرنى جەلب قىلدى . مېڭىۋىنىڭ قېزىلىشى ۋە ياش تامار بۇلاقنىڭ شەكىللىنىشى توغرىسىدا ئۇزاقتىن بۇيان خەلق ئاممىسى ئارىسىدا تەسىرلىك ئەپسانىۋى رىۋايەت تارقىلىپ كەلدى . يىلبويى توختىماي تامچىپ تۇرىدىغان بۇلاق سۇيى بىر تامچەـ بىر تامچىدىن چۈشۈپ بىر ـ بىرىگە قوشۇلۇپ ئېقىن ھاسىل قىلىپ ، جىرا ـ سايلىقتىن ئۆتۈپ بوستانلىققا جان ۋە ھاياتي كۈچ بېغىشلاپ كەلدى . ھازىر بۇ يەردە سەيلىچىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيدۇ . بۇ يەردە تاغ مەنزىرىسى ، سۇ ئاۋازى ، مېڭىۋي ۋە بوستانلىق بىر ـ بىرىنى نۇرلاندۇرۇپ ، بىر گەۋدە بولۇپ كەتكەن .

§ 3 . ياقائېرىق ياردا ئىلىقى

ياقائېرىق يېزىسى تەۋەسىدە ناھىيە بازىرىدىن 58 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا بىر ياردا ئىلىق بار . بۇ يەر شىمالىي پاراللېل "41°34′12 ، شەرقى مېرىدىئان "81°17′42 قا جايلاشقان . دېڭىز يۈزىدىن 1520 مېتىر ئېگىز ، ئۇ چۆلتاغنىڭ كەينىدىكى قىيپاش جەنۇبىي دۆڭلۇكىنىڭ ئوتتۇرىسـ دا بولۇپ ، قۇرغاق رايوندىكى قۇرغاقچىلىقنىڭ ۋە شامال ـ بوراننىڭ يىمىرىشى نەتىجىسىدە شەكىللەنگەن يارداڭ ، ئوردا قاتارلىق ئالاھىدە يەر تۈزۈلۈش تېپى ھېسابلىنىدۇ . تاغ گەۋدىسى 3 ـ سىستېمىنىڭ يۇقىرى سېرىيىسىگە تەۋە يەر قاتلىمىدا ، ئاساسلىقى بوز ، يېشىل ، سارغۇچ ، قوڭۇر ، قىزىل رەڭلىك لاي ـ قۇم جىنىستىن تەركىب تاپقان . ھەرقايسى جىنس قاتلاملىرىنىڭ شامالنىڭ يىمىرىشىگە تاقابىل تۇرۇش رولىنىڭ كۈچلۈك ـ ئاجىزلىق دەرىجىسى ئوخشاش بولمىغانلىقتىن ، دۆڭلۇكتىن چۈشكەن سۇنىڭ يالىشى ۋە شامالنىڭ يىمىرىشى تەسىرىدە تاغ يانباغرىدا نۇرغۇن ئۆلچەمسىز ئېرىق ۋە دۆڭلەر ئارىلىشىپ كەتكەن يەر شەكلى ھاسىل بولغان . دۆڭلۇكنىڭ بۇرجىكىدە بولسا شەكلى غەلىتە ، چوڭ ـ كىچىكلىكى ھەرخىل ، ئەگرى ـ بۈگرى ، ئىلان باغرى كەتكەن ئېرىقلار ، دۆمبەللەر ، قىر ـ بەللەر ۋە كىچىك ئويمانلاردىن تەركىب تاپقان يارداڭلىق بار . يىراقتىن قارىغاندا ، بەزىلىرى ھەيۋەت بىلەن قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان ئوردا سارايلىـ رىغا ، قەلئەگە ئوخشاپ كېتىدۇ . ئۇلار تاغ باغرىدا تۆۋەندىن يۇقىرىغا قاتلاممۇ قاتلام رەتلىك جايلاشقان . بەزىلىرى ئوردىنى قوغداپ سۇنايلىنىپ ياتقان ئاجايىپ ـ غارايىپ يىرتقۇچ ھايۋانلارغا ئوخشايدۇ ، بەزىلىرى بوينىنى ئېگىز سوزۇپ چىللاۋاتقان خوزارغا ئوخشايدۇ . ئۇلارنىڭ بەستى ھەيۋەتلىك ، شەكلى غەلىتە كەلگەن ، ئوردىنىڭ ئۆزى بولمىسمۇ ، راست ئوردىدىن قېلىشمايدۇ ، جانۋارنىڭ ئۆزى بولمىسمۇ ، كىشىدە جانۋارغۇ بۇ ، دېگەن گۇماننى قوزغايدۇ . بۇ مەنزىرىنى كۆرگەن كىشىلەر ھەيرانۇ ھەس قالىدۇ . ئاقسۇ ـ باي ناشىيولىدىن ئۆتكەن يولۇچى ـ سايامەتچىلەر بۇ يەرگە ئىختىيارسىز قاراپ تاڭقېتىپ قالىدۇ ، ياكى توختاپ خاتىرە ئۈچۈن سۈرەتكە چۈشىدۇ .

§ 4 . قاپسىلاڭ دەريا سىدىكى تاش ئاياغ ئىزى

بۇ يەر تېرەك بازىرى تەۋەسىدە بولۇپ ، ناھىيە بازىرىغا 38 كىلومېتىر كېلىدۇ . شىمالىي پاراللېل "41°58′00 ، شەرقىي مېرىدىئان "81°32′27 قا جايلاشقان . دېڭىز يۈزىدىن 1670 مېتىر ئېگىز .

تاش ئاياغ ئىزى قاپسىلاڭ دەريا سىنىڭ سول قىرغىقىدىكى 1 ـ پەلەمپەي يەردە ، ئۇنىڭ يېنىدا بىر چوڭقۇر ھەم تار جىلغا بار . جىلغا بېشىدا بىر ئاچچىق بۇلاق بولۇپ ، بۇلاق سۈيى 3 ـ دەۋرگە تەۋە قۇمتاش جىنسىنىڭ يېرىقلىرىنى بويلاپ سىرتقا تامچىپ چىقىدۇ . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، بۇ ئاچچىق بۇلاقنىڭ سۈيى كۆز كېسەللىكلىرىگە شىپا بولىدىكەن . ھەرىيلى نۇرغۇنلىغان يەرلىك ئاممىا بۇ يەرگە كېلىپ بۇلاق سۈيىدە كۆزىنى يۇيۇپ كېسەل داۋالايدۇ . تاش ئاياغ ئىزى ئېللىپىس شەكىللىك قېنىق قوڭۇر رەڭدىكى لاۋا جىنسلىق تاشنىڭ ئۈستىدە ، بۇ چوڭقۇر بېسىلغان سول ئاياغنىڭ ئىزى ، ئاياغ ئىزىنىڭ چوڭقۇرلۇقى تەخمىنەن ئۈچ سانتىمېتىر ، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 28 سانتىمېتىر ، كەڭلىكى تەخمىنەن 9.5 سانتىمېتىر كېلىدۇ ، يەنە بىر ئوڭ ئاياغنىڭ ئىزى يۇقىرى ئېقىندىكى ئارىشاڭغا يېقىن تاغ چوققىسىدا .

§ 5 . قىزىل ئالۋاستى شەھىرى

ئالۋاستى شەھىرى ياردانڭلىق دەپمۇ ئاتىلىدۇ . ئۇ قىزىل يېزىسى بىلەن قېيىر يېزىسى تەۋەسىدە ، غەربىي جەنۇبتا باي ناھىيە بازىرىغا 70 كىلومېتىر ، شەرقىي جەنۇبتا كۇچا ناھىيە بازىرىغا 60 كىلومېتىر كېلىدۇ . شىمالىي پاراللېل "41°47′34 ، شەرقىي مېرىدىئان "81°52′16 قا جايلاشقان . دېڭىز يۈزىدىن 1300 مېتىر ئېگىز . بۇ يەرگە كۇچا — باي 307 ـ ئۆلكە تاشيولى قىزىل يېزىسى بۆلىكىنىڭ شىمالىدىكى شېغىل يول بىلەن 20 كىلومېتىر يۇرگەندە يېتىپ بارغىلى بولىدۇ . ئۇ باي ئويمانلىقى بىلەن شەرقىي شىمال ئەتراپىدىكى قېيىر تېغى ئارىسىدىكى كىچىك ئويمانلىق ئارىسىغا جايلاشقان پەس ئېدىرلىق رايون ، بۇ يەرنىڭ شىمال تەرىپى ئېگىز ، جەنۇب تەرىپى پەس ، ئومۇمىي كۆلىمى ئالتە كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ . بۇ يەردە قۇرغاقچىلىقنىڭ بۇزۇشى ، شامال ، بوراننىڭ يىمىرىشى ، سۇنىڭ يالىشى ئارقىسىدا شەكىللەنگەن ، ئۇزۇنسىغا ۋە توغرىسىغا كەتكەن بىر قاتار جىلغا ـ جىرالار ۋە ئۆلارنىڭ ئارىسىدا ئېگىز ـ پەس قىر ـ بەللەر ، دۆمبەللەر ۋە تېررا ساللار بار ، ئادەتتە ئىككى مېتىردىن 35 مېتىرغىچە كېلىدۇ . جىلغىنىڭ كەڭ جايلىرى 100 مېتىردىن 350 مېتىرغىچە ، تار جايلىرى 10 مېتىردىن 50 مېتىرغىچە كېلىدۇ . جىلغا يانباغرى تىك دۆڭ شەكىلدە ۋە يانتۇ دۆڭ شەكىلدە كەلگەن . شىمال تەرەپتە چوڭ شوربۇلاق ، جەنۇب تەرەپتە كىچىك شوربۇلاق بار . ئىككى بۇلاق ئارىسىدىكى تېررا سا ۋە دۆبەللەر 3 ـ سىستېمىنىڭ يۇقىرى سېرىيىسىگە تەۋە يالىڭاچ ، قىيپاش يەر قاتلىمىدىن تۈزۈلگەن ، جىنس خۇسۇسىيىتى جەھەتتە قىزغۇچ قوڭۇر ، سارغۇچ يېشىل ، سۇس سېرىق لانقا جىنىس ، قۇم جىنىس ، شېغىل جىنىس ئاساس ئورۇندا تۇرىدۇ ، يەر قىياپىتى جەھەتتە قۇرغاقچىلىقنىڭ بۇزۇشى ۋە شامالنىڭ يىمىرىشى ئارقىسىدا ياردانڭلىق يەر تۈزۈلۈشى ھاسىل بولغان ،

ياردائلىق ئادەم ، كالا ، تاشپاقا ، تۆگە ، موگۈ ، خوراز ، مايمۇن ، تۆگە قۇشقا ئوخشاش شەكىلدىكى تۈزۈلۈشلەردىن تەركىب تاپقان . جىلغىدا يەنە ھەرخىل تۈستىكى كىچىك - كىچىك دۆمبەللەر بار . بۇ جاي يامغۇر ئاز ياغىدىغان ، بوران كۆپ چىقىدىغان قۇرغاق جاي بولغاچقا ، تاش جىنسىلار ئېچىلىپ قالغان . قاتتىق يامغۇرنىڭ ئۇرۇشى ۋە بوراننىڭ يىمىرىشى ئارقىسىدا ئوخشاش بولمىغان تاش قاتلاملىرى ئوخشاشمىغان دەرىجىدە يىمىرىلىپ ، ئاجايىپ - غارايىپ شەكىللەر ھاسىل بولغان . بوران چىققاندا ، بۇ يەردىن خوددى جىن - ئالۋاستىلار ھۆكۈمرانلىق قىلغاندەك ئاجايىپ- غارايىپ ئاۋازلار چىقىدۇ .

6 § . تېرەك ئارىشىكى

بۇ ئارىشاڭ تېرەك بازىرى تەۋەسىدە بولۇپ ، شەرقىي جەنۇبتا باي ناھىيە بازىرىغا 50 كىلومېتىر كېلىدۇ ، شىمالىي پاراللېل "42°03′06 ، شەرقىي مېرىدىئان "81°30′51 قا جايلاشقان . دېڭىز يۈزىدىن 1862 مېتىر ئېگىز . باي ناھىيە بازىرىدىن ئاسفالت يول بىلەن ئۈدۈل تېرەك بازىرىغا بارغاندىن كېيىن ، قاپسىلاڭ دەرياسىنى بويلاپ شىمال يول بىلەن شىمالغا قاراپ بەش كىلومېتىر ماڭغاندا يېتىپ بارغىلى بولىدۇ . قاپسىلاڭ دەريا جىلغىسىدىكى 1 - پەلەمپەي يەردە ، دەريا بويلاپ 200 مېتىر دائىرىدە ئىسسىق سۇ چىقىپ تۇرىدۇ . تۈزۈلۈش جەھەتتە تەڭرىتاغ پۈرمە بەلۋاغىدىكى قارلىق تاغنىڭ ئالدى - كەينىدىكى يانتۇلۇق بىلەن تارىم تېررىاسىسىدىكى ئالدى ئويۇلمىسى تۇتاشقان ئورۇنغا جايلاشقان . ئۇنىڭ جەنۇبىي قانىتى شىمال - شەرق ، جەنۇب- غەرب يۆنىلىشىدىكى ئۇزۇك قاتلام بولۇپ ، تۆۋەن قاسىنقىدىكى ئۇۋاق جىنسىلىق بەلۋاغىنىڭ كەڭلىكى 200 مېتىردىن ئاشىدۇ . ئارىشاڭ سۇيى ئۇۋاق بەلۋاغىدىكى پېرم سىستېمىسىغا تەۋە كۋارتىس پورفىرى ، گرانىت تاش ۋە تىرئاس سىستېمىسىغا تەۋە شېغىل ، شېغىل تەركىبلىك قۇمتاش ، سۇيى ئۆزگەرگەن قۇمتاشنىڭ يېرىقلىرىدىن ئېقىپ چىقىدۇ ، يېرىقلارنىڭ تولىسى كېرىلىش خۇسۇسىيىتىدىگە ئىگە بولۇپ ، كەڭلىكى 3 ~ 5 سانتىمېتىر كېلىدۇ . چوڭقۇر قاتلامدىكى ئىسسىق سۇ ئۇزۇك قاتلامدىكى ئۇۋاق بەلۋاغىدىن يۇقىرى كۆتۈرۈلىدۇ ، ئاندىن تاش جىنسىنىڭ يېرىقچىلىرىدىن يەر يۈزىگە سىرغىپ چىقىپ ئارىشاڭ ھاسىل قىلىدۇ . ئارىشاڭنىڭ ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى ℃ 61 ، ئەڭ يۇقىرى بولغاندا ℃ 80تىن ئاشىدۇ ، ئارىشاڭنىڭ جايلىشىش دائىرىسى تەخمىنەن ئىككى كۋادرات كىلومېتىر ، ئومۇمىي ئېقىم مىقدارى 10 لىتىر/سېكۇنت ، ئەڭ چوڭ بۇلاقنىڭ ئېقىم مىقدارى ئۈچ لىتىر/سېكۇنت كېلىدۇ ، ئارىشاڭ سۇيىنىڭ ھەممىسى قاپسىلاڭ دەرياسىغا قۇيۇلىدۇ .

تېرەك ئارىشىكى سۇيىنىڭ تەركىبىدە گۈڭگۇرتنى ئاساس قىلغان كۆپ خىل مىنېرال ماددا بولۇپ ، ئېقىپ چىققاندىن كېيىن سېرىق رەڭلىك چۆكمە ھاسىل قىلىدۇ . ئارىشاڭ سۇيىنىڭ مىنېرال ماددا تەركىبى داۋالاش ئارىشىنىڭ ئۆلچىمىگە يەتكەن بولۇپ ، يۇيۇنۇشقا مۇۋاپىق كېلىدۇ . ئادەم بەدىنىگە زىيىنى يوق ، بەلكى بەدەندىكى تۇرلۇك تېرە كېسەللىكلىرى ، رېماتىزىم قاتارلىقلارغا كۆرۈنەرلىك شىپا بولىدۇ . يۇيۇنغاندىن كېيىن تېرە پارقىراپ ، ھارغىنلىق تېزلىكتە يوقايدۇ ، بەدەن قۇۋۇتى ئەسلىگە كېلىپ ، ئادەم راھەتلىنىپ قالىدۇ . رېۋايەتلەردە ئېيتىلىشچە ، ئەينى يىللاردا تاڭسىڭ شاگىرتلىرى بىلەن نوم ئېلىشقا بېرىش سەپىرىدە بايدىن ئۆتكەن ، كۈزنىڭ بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن تاڭسىڭ نەزىرلىك تاماقنى يەپ بولۇپ ، 2 - شاگىرتى جۇ باجيېگە :

«ئازراق ئوتۇن تېرىپ كېلىپ سۇ ئىسسىتقىن ، غۇسلى قىلىڭالاي» دەپتۇ . جۇ باجيې خوپ دەپ تىرىسىنى قويۇپ ، دەريانى بويلاپ ئوتۇن تېرىپتۇ . ئانچە ئۇزاققا بارماي جۇ باجيېنىڭ سەزگۈر بۇرنىغا قويۇق گۈڭگۈرت ھىدى ئۇرۇلۇپتۇ ، ئۇ گۈڭگۈرت ھىدىدىن يەنە شاراپ پۇرىقىنىمۇ سېزىپتۇ - دە ، بىردىنلا روھلىنىپ ھىد كېلىۋاتقان تەرەپكە مېڭىپتۇ ، بىر ھازادىن كېيىن ئۇ ياپيېشىل ئوتلاقتىكى بىر كىچىك كۆلنى كۆرۈپتۇ ، سۇغا قولىنى تىقىپ باقسا ، سۇ قول كۆيدۇرگىدەك ئىسسىق ئىكەن ، ئۇ دەرھال بۇ ئەھۋالنى ئۇستازىغا ئېيتىپتۇ . تاڭسىڭ شاگىرتلىرى بىلەن يۈيۇنۇپ بولۇپ تاتلىق ئۇخلاپ كېتىپتۇ ، ئەتىسى تاڭسىڭ كېتىۋېتىپ : «بۇ بۇلاقنىڭ سۇيى بەك شىپالىق ئىكەن ، مېنىڭ شامالدا ياشاڭغىرايدىغان كۆزۈم ياشاڭغىرىمايدىغان بولدى» دەپتۇ . جۇ باجيې : ئۇستىبېشىمدىكى قۇرت چېقىۋالغان جاراھەت ساقىيىپ كېتىپتۇ ، دەپتۇ ، شاسېڭ : مېنىڭمۇ پۇتۇمدىكى تەمرەتكە يوقاپ كېتىپتۇ ، دەپتۇ . پەقەت سۇن ۋۇكۇڭدىنلا ئۇن چىقماپتۇ ، چۈنكى بۇ مايمۇن سۇ ئىسسىقكەن دەپ يۈيۇنمىغانىكەن . مۇشۇ ئاجايىپ رىۋايەت تارقالغاچقا ، كۆپ يىللاردىن بۇيان بۇ ئارىشاڭغا داۋالىنىشقا كېلىدىغانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى ، داۋالىنىشقا كەلگەنلەر يىلىغا ئوتتۇرىچە نەچچە تۈمەن ئادەم - قېتىمغا يېتىدۇ .

2000 - يىلى تېرەك ئارىشىڭىدا خىش - بېتون قۇرۇلمىلىق ئالىي مېھمانخانا ، قوشۇمچە يۈيۇنۇپ داۋالىنىش ئۆيى ، شۇنىڭدەك يۈيۇپ داۋالاش بۆلۈمى ، كۆپ ئىقتىدارلىق زال ۋە 600 كىۋادرات مېتىرلىق سۇ ئۈزۈش كۆلچىكى قاتارلىق مۇئەسسەسلەر بەرپا قىلىندى ، بۇلار ئوخشاش مىڭغان قاتلامدىكى سايahەتچىلەرنى مۇلازىمەت بىلەن تەمىن ئەتمەكتە .

تېرەك ئارىشىڭىغا بېرىش يولىدا تاش ئاياغ ئىزى ، تەڭرىتاغدىكى قۇرغاقچىلىق ۋە شامال-بوراننىڭ يىمىرىشىدىن شەكىللەنگەن قىزغۇچ قوڭۇر رەڭلىك ياردا ڭلىق ، سۆگەت ئورمانلىقى ۋە ۋادا ئوتلىقى قاتارلىق تەبىئەت مەنزىلىرىنى تاماشا قىلغىلى بولىدۇ .

§ 7 . تېرەك ئورمان باغچىسى

ئورمان باغچىسى تېرەك بازىرى تەۋەسىدە بولۇپ ، شىمالىي پاراللېل "41°58′56 ، شەرقىي مېرىدىئان "81°29′39قا جايلاشقان . دېڭىز يۈزىدىن 1800 مېتىر ئېگىز . شەرقىي جەنۇبتا باي ناھىيە بازىرىغا 47 كىلومېتىر كېلىدۇ ، ئاسفالت يول بىلەن ئۇدۇل بارغىلى بولىدۇ .

باغچا قاپسىلاڭ دەريا سىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىنىنىڭ غەربىي قىرغىقىدىكى تېرەك سېپىنىڭ سۇ يىغىلىدىغان رايونىغا جايلاشقان . ساي شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان ، يەر تۈزۈلۈشى جەھەتتە غەربى ئېگىز ، شەرقى پەس . شىمال ۋە جەنۇب تەرىپىدىكى تاغ ئېگىز ئەمەس . ئۇششاق ئېقىن كۆپ . دەريا ۋادىسى مەنزىرە رايونى ئاساسەن دەريا ۋادىسىنىڭ غەربىدىكى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك باي سېمونت زاۋۇتى بىلەن دەريا ۋادىسىنىڭ شەرقىدىكى تېرەك بازار ئارىلىقىدىكى ۋادىنىڭ ئىككى قىرغىقىغا جايلاشقان بولۇپ ، ئۈزۈنلۇقى تەخمىنەن ئۈچ كىلومېتىر ، كەڭلىكى تەخمىنەن 500 مېتىر ، كۆلىمى ئازكەم 1.6 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدۇ . پۈتكۈل مەنزىرە رايونىدا سۆگەت ، جىگدە ، ئاق تېرەك ، ئازغان قاتارلىق غوللۇق ۋە چانقال دەرەخلەر ئۆسىدۇ ، دەرەخزارلىق ئاستىدا ئىمپېراتا قومۇشى ۋە مۇخ تىپىدىكى قويۇق ئوتلار ئۆسىدۇ ، ئۇلارنىڭ ئېگىزلىكى ئادەتتە سەككىز سانتىمېتىردىن 20 سانتىمېتىرغىچە كېلىدۇ . يەرنى قاپلاش دەرىجىسى % 80 ئەتراپىدا بولۇپ ، ئاساسلىق ئۆسۈش مەزگىلى 5 - ئايدىن 9 - ئايغىچە بولىدۇ . يازدا ۋادىدا دەرەخلەر باراقسان

ئۆسۈپ سايە تاشلايدۇ ، يېشىل چۆپلەر قويۇق ئۆسۈپ يەرنى گىلەم سالغاندەك چىرايلىق كۆرسىتىدۇ ، ئەگرى - بۈگرى كىچىك ئېقىنلاردا سۈلار شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇرىدۇ . شۇنىڭ بىلەن بۇ يەرنىڭ مەنزىرىسى ئىنتايىن گۈزەل بولۇپ كېتىدۇ .

تېرەك ئورمان باغچىسىنىڭ تەبىئىي مۇھىتى گۈزەل ، جىمجىت ، ئېكولوگىيىلىك مۇھىتىنىڭ ئاسرىلىشى مۇكەممەل بولۇپ ، ئەسلىدىكى تەبىئىي قىياپىتى ئاساسىي جەھەتتىن ئەينەن ساقلاپ قېلىنغان . بۇ ئورمان رايونى بىلەن تېرەك ئارىشىڭىنىڭ ئارىلىقى تەخمىنەن يەتتە كىلومېتىر كېلىدۇ . ئۇنى ئارىشاڭ بىلەن يانداشتۇرۇپ ئېچىپ ، ئارام ئېلىش ، سالقىنداش ، سەيلە قىلىش ، داۋالىنىش بىر گەۋدە قىلىنغان تەبىئىي مەنزىرىلىك سايا‌ھەت رايونى قىلىپ قۇرۇپ چىققىلى بولىدۇ .

§ 8 . قىزىل كۆل بويى ئارامگاھى

ئارامگاھ قىزىل سۇ ئامبىرى ئوتتۇرا ئېقىنىنىڭ شىمالىي قىرغىقىغا جايلاشقان ، ناھىيە بازىرىنىڭ شەرقىي جەنۇب تەرىپىدە ، ناھىيە بازىرى بىلەن ئۇدۇل ئارىلىقى 53 كىلومېتىر كېلىدۇ . 5307 ئۆلكە يولىدا 45 كىلومېتىر مېڭىپ ئاندىن 8 . 9 كىلومېتىر ئاسفالت يول بىلەن يېتىپ بارغىلى بولىدۇ . كۆلنىمى تەخمىنەن 800 مىڭ كۋادرات مېتىر كېلىدۇ . ئارامگاھ ئىچىدە باراقسان دەرەخلەر سايە تاشلاپ ، يېشىل ئوت - چۆپلەر يەرنى قاپلاپ تۇرىدۇ . كۈن نۇرى تولۇق چۈشىدۇ ، ھاۋاسى نەم ھەم سالقىن . تەبىئىي ئېكولوگىيىلىك مۇھىتى ياخشى قوغدالغان ، ئۆسۈملۈكلەرنىڭ ئىپتىدائىي قىياپىتى ساقلانغان . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، قۇرۇقلۇقتا زور كۆلەمدە شىنجاڭ تېرىكى ئۆسىدۇ ، ئارىسىدا 100 يىللىق قەدىمىي دەرەخلەر بار ، ئارىلاپ ياۋا توشقان ، جەرەن قاتارلىق ياۋايى ھايۋانلار كۆرۈنۈپ قالىدۇ . بۇ جاي ئارام ئېلىش ، ئويۇن - تاماشا ، سەيلە - سايا‌ھەت بىر گەۋدە قىلىنغان سايا‌ھەت ۋە دەم ئېلىش رايونى ھېسابلىنىدۇ .

§ 9 . ئاقبۇلاق ئوتلىقى

بۇ ئوتلاق قېيىر يېزىلىق ھۆكۈمەت تۇرۇشلۇق يەرنىڭ شىمالىدا بولۇپ ، ناھىيە بازىرى بىلەن بولغان ئۇدۇل ئارىلىقى 9 . 60 كىلومېتىر كېلىدۇ . ئۇ قېيىر يېزىلىق ھۆكۈمەت فېرمىسىنىڭ يايلىقى شۇنداقلا ناھىيە بويىچە بىرقەدەر چوڭ ئوتلاقلارنىڭ بىرى ، قىشتا بىر قىسىم قوي پادىلىرى بۇ يەردە قىشتىن ئۆتكۈزۈلىدۇ . ئادەتتە دېڭىز يۈزىدىن 2000 مېتىر ئەتراپىدا ئېگىز بولۇپ ، بۇ يەردىكى ئەڭ ئېگىز تاغ دېڭىز يۈزىدىن 4835 مېتىر كېلىدۇ . تاغ ئۈستىدە يىلبويى قار ئېرىمەيدۇ ، تاغ باغرىدا قويۇق شەمشاد ، دەريا ۋادىسىدا قويۇق ئوت - چۆپلەر ئۆسۈپ ، مەنزىرىسىنى گۈزەللەشتۈرۈپ تۇرىدۇ . بۇ يەردە 20 نەچچە ئورۇندا قوي قوتىنى ، بىر نەچچە ئورۇندا ياغاچ ئۆيلەر بار . كالا ، قوي ، ئات ، ئېشەك ، تۆگە قاتارلىق 30 مىڭدىن ئارتۇق مال يايلايدۇ . ئوتلاقنىڭ مال سىغىمچانلىقى 120 مىڭدىن 150 مىڭ تۇياقتا يېتىدۇ . يېزىلىق ھۆكۈمەت جايلاشقان جايدىن چىقىپ ، بوز قىرىق دەريا‌سىنى بويلاپ شىمالغا مېڭىپ ، قىيىلىق مۇماتاش ، تاللىق چوقۇن قاتارلىق يەرلەردىن ئۆتۈپ ، تۆگە داۋاندىن ئېشىپ ، ئاقكۆلنىڭ ئىككى قىرغىقىنى

ئايلىنىپ ، تۆۋەن تىكەن داۋىنىدىن ئۆتكەندە يېتىپ بارغىلى بولىدۇ . ئوتلاققا ساياھەتكە بارسا- ئىز ، كۆچمە چارۋىچىلارنىڭ تۇرمۇشىنى كۆرەلەيسىز ، ئوتلاقنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىدىن ھوزۇر ئالالايسىز . بۇ يەر يازدا سالقىنداپ ئارام ئالىدىغان ئوبدان جاي .

§10 . قاراباغ ، قېيىر خەلقئارا ئۆۋچىلىق مەيدانى

ئۆۋچىلىق مەيدانى باي ناھىيىسىنىڭ قاراباغ بىلەن قېيىر يېزىسى ئارىلىقىدا بولۇپ ، تاشيول ۋە ئاددىي يول بىلەن بارغىلى بولىدۇ . شىمالىي پاراللېل ″00 ′51 °41 دىن ″00 ′15 °42 گىچە ، شەرقىي مېرىدىئان ″00 ′10 °81 دىن ″00 ′45 °83 گىچە بولغان ئارىلىقتا جايلاشقان . دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 1400 مېتىردىن 2200 مېتىرغىچە كېلىدۇ . جەنۇبىي تەڭرىتاغنىڭ تاغ ئالدى زونىسىدىكى قۇرغاقچىلىقنىڭ يىمىرىلىشىدىن ھاسىل بولغان پاكار ئىدىرلىق بىلەن تاغ ئارىسىدىكى ئۇششاق ئويمانلىق ۋە جىلغىدىن تەركىب تاپقان . شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان . يەر تۈزۈلۈشى شىمال تەرىپى ئېگىز ، جەنۇب تەرىپى پاكار بولۇپ ، جەنۇبقا قاراپ قىيپاش ، جەنۇب - شىمال يۆنىلىشىدىكى نۇرغۇنلىغان ئۇششاق ئېرىقلار ۋە دەريا ئېقىنىنىڭ كېسىشىشى ئارقىسىدا يەرلىرى پارچە - پارچە بولۇپ كەتكەن ، ئېگىز - پەسلىك دەرىجىسى چوڭ . كىلىماتى قۇرۇقلۇق تىپىدىكى كىلىماتقا تەۋە بولۇپ ، يازدا قۇرۇق ئىسسىق ، قىشتا قەھرىتان سوغۇق بولىدۇ . ئەتىيازدا بوران كۆپ چىقىدۇ ، كۈزدە سالقىن بولىدۇ ، تېمپېراتۇرا ئۆزگىرىشى چوڭ بولمايدۇ . يىللىق ھۆل- يېغىن مىقدارى 150 ～ 200 مىللىمېتىرغىچە بولىدۇ . يېپىنچا ئۆسۈملۈكلىرى تاغلىق جاينىڭ قۇرغاق ئوتلىقى ۋە چۆل جەزىرە ئوتلىقىغا تەۋە بولۇپ ، ئاساسەن قارىغاي ، ئازغان ، يانتاق ، يىكەن ، چىغ ، مۇخ قاتارلىقلار ئۆسىدۇ ، كۆكلەم ، قىشلاق ھېسابلىنىدۇ . تېمپېراتۇرىنىڭ تۆۋەنلىشىگە ئەگىشىپ ئېگىز تاغدىكى ياۋايى ھايۋانلار تاغ باغرىغا يۆتكىلىدۇ ، شۇنىڭ بىلەن بۇ يەر ياۋايى ھايۋانلارنىڭ كۈزلۈك ۋە قىشلىق ماكانىغا ئايلانغان ، بۇ يەردە بۇغا ، بۆكەن ، ئۇلار ، بۆرە ، تۈلكە ، تاغ ئۆچكىسى ، ئارقار ، يىلپىز ، ياۋا توڭگۇز قاتارلىقلار ئۇچراپ تۇرىدۇ .

بۇ يەر ئۆسۈملۈك ۋە ھايۋانات بايلىقىنى شۇنىڭدەك ئېكولوگىيىلىك مۇھىتنىڭ تەڭپۇڭلۇقى- نى قوغداش پرىنسىپى ئاستىدا ، خەلقئارالىق ياۋايى ھايۋانات - ياۋا ئۆسۈملۈك تەتقىقاتى ئېلىپ بېرىش ۋە مۇزېيلار ئۈچۈن ئەۋرىشكە تەييارلاش مەقسىتىدە ، خەلقئارالىق ئۆۋچىلىق مەيدانى قىلىشقا باب كېلىدۇ . بۇ ئۆۋچىلىق مەيدانى ھازىرغىچە خەلقئارادىن بىرقانچە تۈركۈم - قېتىم ئۆۋچى كۈتۈۋالدى .

Ⅲ باب

ساياھەتچىلىك

70 - يىللاردىن بۇيان باي ناھىيىسى قىزىل مىڭئۆيىدە مۇلازىمەت نۇقتىسى قۇرۇپ ،

مەملىكەت ئىچى - سىرتىدىن كەلگەن پارچە - پۇرات سايامەتچىلەرنى كۈتۈۋالدى . چەت ئەللىك مېھمانلار ، جۈڭگو مۇھاجىرلىرى ، شياڭگاڭ - ئاۋمېن ، تەيۋەنلىك قېرىنداشلار ئارقا - ئارقىدىن باي ناهيسىگە سەيلە - سايامەتكە كەلدى . 90 - يىللاردا خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىنىڭ ئۈزلۈكسىز ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ ، ھېيت - بايرام كۈنلىرىدە سەيلە - سايامەتكە چىقىدىغانلار بارغانسېرى كۆپەيدى . سايامەتچىلىك كەسپىدە پەيدىنپەي جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىش ۋەزىيىتى بارلىققا كەلدى . ناهيىلىك پارتكوم ، خەلق ھۆكۈمىتى سايامەتچىلىك كەسپىنى ئىچىپ راۋاجلاندۇرۇش توغرىسىدا ۋاقتىدا قارار چىقاردى ۋە مەبلەغ سېلىشقا ئېتىبار بېرىش سىياسەتلىرىنى تۈزۈپ چىقىپ ، كوللېكتىپ ، شەخسلەرنى سايامەتچىلىكنى ئورتاق تەرەققىي قىلدۇرۇش ئىشىغا پائال قاتنىشىشقا ئىلھاملاندۇردى . مەبلەغ سېلىش ۋە بىر قاتار تۈرلەرنى قۇرۇش ئارقىلىق ، ھازىر ناهيە بازىرىنى مەركەز قىلغان ، ناهيىدىكى مەنزىرە نۇقتىلىرىنى قاپلىغان سايامەتچىلىك تورى شەكىللەندى .

2000 - يىلىغىچە ، باي ناهيىسىگە ئېكسكۇرسىيە - سايامەتكە كەلگەن چەت ئەللىك سايامەتچى 3000 ئادەم - قېتىمغا يەتتى . بۇلار ئاساسەن ئامېرىكا ، ياپونىيە ، ئەنگلىيە ، تايلاند ، كانادا قاتارلىق دۆلەت ۋە رايونلاردىن كەلدى . ناهيىلىك سايامەتچىلىك شىركىتى كۈتۈۋالغان ئىچكى سايامەتچى 40 نەچچە مىڭ ئادەم - قېتىمغا يەتتى . سايامەتچىلىكنى راۋاجلاندۇرۇش ئارقىلىق دۆلەت ئۈچۈن مۇئەييەن غەيرىي سودا تاشقى پېرېۋوتى يارىتىپ بېرىلدى ، بۇنىڭ بىلەن سايامەتچىلىك يەرلىكنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى ئۈچۈن تۆھپە قوشتى ھەمدە ئەنئەنىۋى ھۈنەر-سەنئەت بۇيۇملىرى ۋە يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىلىشى ، سېتىلىشىنى ئىلگىرى سۈردى .

2000 - يىلى ناهيىدىكى سايامەت كارخانىلىرىنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى 130غا ، تۇراقلىق مۇلكىنىڭ ئەسلى قىممىتى 3 مىليون 235 مىڭ يۈەنگە ، ساپ قىممىتى 673 مىڭ يۈەنگە ، يىللىق سايامەتچىلىك كىرىمى 1 مىليون 200 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

§ 1 . ئاپپارات

1 . سايامەت ئىدارىسى

1997 - يىلى ناهيىلىك تاشقى ئىشلار - مۇھاجىرلار ئىشلىرى - سايامەتچىلىك ئىشخانىسى قۇرۇلدى ، بۇ ئىشخانا ناهيە تەۋەسىدىكى سايامەتچىلىك خىزمىتىنى قوشۇمچە باشقۇردى ، ھۆكۈمەت ئىشخانىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى . 1999 - يىلى 7 - ئايدا ، ناهيىلىك سايامەت ئىدارىسى قۇرۇلۇپ ، مەخسۇس سايامەتچىلىك خىزمىتى فۇنكسىيىسىنى يۈرگۈزدى .

2 . سايامەت شىركىتى

بۇ شىركەت 1999 - يىلى 8 - ئايدا قۇرۇلۇپ ، سايامەت نۇقتىلىرى تىجارىتىنى باشقۇرۇش ۋە ھەر تەرەپلىمە مۇلازىمەت قىلىشقا مەسئۇل بولدى .

§ 2 . ساياھەت تۈرلىرى

باي ناھىيىسىنىڭ ساياھەت تارمىقى ئېچىپ يولغا قويغان ساياھەت تۈرلىرى ئاساسلىقى قىزىل مىڭئۆي ، قىزىل كۆل ، تېرەك ئارىشىگى ، قاراباغ ، قېيىر خەلقئارا ئوۋچىلىق مەيدانى ، قىزىل ئالۋاستى شەھىرى ، باي ناھىيە بازىرى ، قارا 2 ـ گازلىقىدىن ئىبارەت يەتتە لاندشافتنى ، چوڭئاپا ھور ئارىشىگى ، قىزىل كۆل بويى ئارامگاھى ، ئەسىر مەيدانى ، ياقائېرىق يارداڭلىقى ، تېرەك ئورمان باغچىسىدىن ئىبارەت بەش مەنزىرە نۇقتىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ .

ساياھەت لىنىيىسى :

1 . باي قىزىل مىڭئۆيى — قىزىل سۇ ئامبىرى — قىزىل كۆل بويى ئارامگاھى — مىللىي تۇرالغۇ — مىللىي ئورمان ـ ئادەت — باي ناھىيە بازىرى .

2 . باي قىزىل مىڭئۆيى — قىزىل ئالۋاستى شەھىرى — قارا 2 ـ گازلىقى — لىيۇ پىڭگونىڭ چېگرا قورۇلىنى باشقۇرغانلىقى بايان قىلىنغان تاش ئويما — باي ناھىيە بازىرى .

3 . ياقائېرىق يارداڭلىقى — ئەسىر مەيدانى — تېرەك ئورمان باغچىسى — تېرەك ئارىشىگى — باي ناھىيە بازىرى .

4 . ئېكسپېدىتسىيىلىك ساياھەت — قار لەيلىسى چوققىسى ، چوڭئاپا ھور ئارىشىگى .

§ 3 . ساياھەت مۇلازىمىتى مۇئەسسەسىلىرى

1 . باي مېھمانخانىسى

1995 ـ يىلى سىرتقا قارىتىلغان تىجارەتنى باشلىدى ، ئۇ چەت ئەللىكلەرگە ئېچىۋېتىلگەن ئىككى يۇلتۇز دەرىجىلىك مېھمانخانا ، ناھىيىلىك پارتكوم ، ھۆكۈمەتنىڭ ئارقا ھويلىسىدا . باي ناھىيىسىگە ساياھەتكە كەلگەن چەت ئەللىك مېھمانلار ، شياڭگاڭ ، ئاۋمېن ، تەيۋەنلىك قېرىنداشلار ۋە جۇڭگو مۇھاجىرلىرى چۈشىدىغان ئاساسلىق ئورۇن . مېھمانخانىدا يۇرۇشلۇك ، بىر ئېغىزلىق ، ئۆلچەملىك 100 ياتاق ، 197 كارىۋات بار . بىر قېتىمدا 180 ئادەمنى قوبۇل قىلالايدۇ . ئىچىدە جۇڭگوچە ، غەربچە ئاشخانا ، چوڭ ـ كىچىك زىياپەتخانىلار بار ، قوشۇمچە ماشىنا توختىتىش مەيدانى ، كافېخانا ، تانسخانا ، چوڭ ـ كىچىك مەجلىسخانا ۋە تېلېفون ، فاكس قاتارلىق مۇلازىمەت مۇئەسسەسىلىرى بار .

2 . مىڭئۆي مېھمانخانىسى

قىزىل يېزىسىنىڭ يەتتە كىلومېتىر شەرقىي جەنۇبىدىكى مۇزارت دەرياسىنىڭ شىمالىي قىرغىقىدىكى تىك يار باغرىدا . مۇھىتى جىمجىت ، ئازادە ، مېھمانخانىنىڭ مۇلازىمەت مۇئەسسەسىلىرى تولۇق ، بىر قېتىمدا 80 ئادەمنىڭ ياتاق ـ تامىقىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدۇ .

3 . تېرەك ئارىشىگى مېھمانخانىسى

ناھىيە بازىرىنىڭ 54 كىلومېتىر غەربىي شىمالىدا ، قاپسىلاڭ دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىنىڭ

غەربىي قىرغىقىدا . مېھمانخانىنىڭ مۇنچا مۇلازىمەت مۇئەسسەسلىرى تولۇق ، 94 كارىۋىتى بار ، ئىچىدە 22 كارىۋاتلىق ئالاھىدە ياتاق ، 45 ئېغىز مۇنچىسى بار .

4 . قىزىل كۆل بويى ئارامگاھى

چېچىلغان قىزىل كۆلىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىنىنىڭ بىر كىلومېتىر شىمالىي قىرغىقىدا مۇھىتى تىنچ ، ئازادە ، چوڭ ـ كىچىك ئالتە ساياھەت قولۇنقى ، 56 كارىۋىتى ، بەش كىگىز ئۆيى بار . قونۇش ، تاماقلىنىش قۇلايلىق ، مۇلازىمەت مۇئەسسەسلىرى تولۇق .

5 . تېرەك ئورمان باغچىسى

باي ناھىيە بازىرىنىڭ 40 كىلومېتىر غەربىي شىمالىدا ، بەش كىگىز ئۆيى ، بىر ئاشخانىسى بار . باغچىدا مەجنۇنتاللار باراقسان ئۆسكەن ، يەرنى ياپ ـ يېشىل ئوت ـ چۆپلەر قاپلىغان ، قۇشلار شوق سايرىشىپ ، گۈللەر ھۆپپىدە ئېچىلىپ خۇشپۇراق چېچىپ ، ئېرىق ـ ئېرىقتا سۈزۈك سۇلار شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇرىدۇ ، بۇ باغچا ياۋا ئۆسۈملۈكلەرنى تەتقىق قىلىش ، ئورمان تەكشۈرۈش ، ئارام ئېلىش ، سالقىنداش ، كۆڭۈل ئېچىش بىر گەۋدە قىلىنغان مەنزىرىلىك ساياھەت رايونى ھېسابلىنىدۇ .

۱. جنبه‌های مورد استفاده

۲. ویژگی‌های فیزیکی

۳. شبکه‌های آبرسانی موجود

بیگرمه سه‌کسزنچی قسم

قمزیل مسکۆیی

يىگىرمە سەككىزىنچى قىسىم

قىزىل مىڭئۆيى

قىزىل مىڭئۆيى باي ناهيسى قىزىل يېزىسىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى مىڭئۆي تېغىنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىگە ، چۆلتاغنىڭ شەرقىي قىسمىنىڭ شىمالىي ئۇچى بىلەن دەريا ئارقىلىق قارىشىپ تۇرىدىغان تىك يارنىڭ ئۈستىگە جايلاشقان . غەربتە باي ناهيە بازىرىغا 64 كىلومېتىر ، شەرقتە كۆچا ناهيە بازىرىغا 67 كىلومېتىر كېلىدۇ .

غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا (مىلادىيە 1 ـ ئەسىردە) ھىندى بۇددا دىنى كۆكارتىنىڭ غەربى ئارقىلىق ئېلىمىز تەۋەسىگە كىرگەندىن كېيىن ، تەدرىجىي ئەۋج ئالدى ۋە كەڭ كۆلەمدە تارقالدى . مىلادىيە 3 ـ ، 4 ـ ئەسىرلەردە كۇسەن ئوردا جەمەتىنىڭ زور كۈچ بىلەن تەشەببۇس قىلىشى ئارقىسىدا بۇددا دىنى يەنمۇ گۈللەندى . بۇددا دىنىنىڭ كىرىشى قىزىل مىڭئۆيىنىڭ دۇنياغا كېلىشىگە سەۋەب بولدى .

قىزىل مىڭئۆيى مىلادىيە 3 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىن 4 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بولغان مەزگىلدىن باشلاپ قېزىلغان بولۇپ ، دۇنخۇاڭدىن 300 يىل بۇرۇن قېزىلغان . بۇددا دىنىنىڭ ئەۋج ئېلىشىغا ئەگىشىپ مىڭئۆينىڭ قېزىلىش كۆلىمى بارغانسېرى كېڭىيىپ ، بىر تۈركۈم شەكلى يېڭىچە ، كۆرۈنۈشى ھەيۋەتلىك ، ئوخشاشمىغان ئىقتىدارغا ئىگە غارلار قېزىلغان .

قىزىل مىڭئۆيىدە جەمئىي 251 غار بار ، بۇنىڭ ئىچىدە 246 غارغا نومۇر سېلىنغان ، ساقلانغان تام رەسىملىرى تەخمىنەن 10 مىڭ كۋادرات مېتىر كېلىدۇ .

قىزىل مىڭئۆيى سەنئىتى غار ، ھەيكەلتاراشلىق ، تام رەسىمىدىن ئىبارەت ئۈچ تەرەپ بىر گەۋدە قىلىنغان ئۇنىۋېرسال سەنئەت ، ئۇ ھەم ھىندىستان مەدەنىيىتىنى قوبۇل قىلىپ ، ھەم ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك مەدەنىيىتىنى سىڭدۈرۈپ ، ئۆزگىچە كۇسەن ئۇسلۇبىنى شەكىللەندۈرگەن . ئۇ مەملىكەت ئىچىدىكى نۇرغۇن مىڭئۆيلەردە ئۇچرىمايدىغان ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە . قىزىل مىڭئۆيى سەنئىتىدىن قەدىمىي بۇددا دىنى سەنئىتىنىڭ ئېلىمىزدىكى شەكىللىنىشى ، تەرەققىي قىلىشى ۋە تارقىلىشى ، ئۆزگىرىشىنىڭ ئاساسىي تومۇرىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ . ئۇ جۇڭگونىڭ بۇددا دىنى تارىخى ، گۈزەل سەنئەت تارىخى ، ئىستېتىكا نەزەرىيىسى ۋە قەدىمىي كۇسەن جەمئىيىتىنىڭ تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا ئالاھىدە قىممەتكە ئىگە . قىزىل مىڭئۆيى گەنسۇ ئۆلكىسىدىكى دۇنخۇاڭ موگاۋ مىڭئۆيى ، سەنشى داتۇڭدىكى يۇنگاڭ مىڭئۆيى ، خېنەن ئۆلكىسىدىكى لۇڭمېن مىڭئۆيى بىلەن بىر قاتاردا جۇڭگودىكى تۆت چوڭ مىڭئۆي دەپ ئاتىلىدۇ ، ئۇ ئۆز نۆۋىتىدە ئېلىمىزدىكى ئەڭ دەسلەپ قېزىلغان چوڭ تېپتىكى تاش غارلار توپى ھېسابلىنىدۇ . ھازىر قىزىل مىڭئۆيىنى دۇنياۋى مەدەنىيەت مىراسى قاتارىغا كىرگۈزۈشكە ئىلتىماس قىلىش مەسلىسى مۇزاكىرە قىلىنماقتا .

قىزىل مىڭئۆيى ئىبادەتخانىسى ئۆزىنىڭ ئۆزگىچە قەدىمىي سەنئەت ئۇسلۇبى ۋە رەڭگارەڭ

تام رەسىم سەنئىتى بىلەن دۆلەت ئىچى - سىرتىدا مەشھۇر سەنئەت خەزىنىسى بولۇپ قالدى ، ئۇ بارغانسېرى كۆپلىگەن ئالىملار ، مۇتەخەسسىسلەر ۋە سایاھەتچىلەرنى تەنتىق قىلىشقا ، ئېكسكۇرسىيە قىلىشقا جەلب قىلماقتا .

I باب

غارلارنىڭ جايلىشىشى ۋە دەۋرلەرگە ئايرىلىشى

§1 . جايلىشىشى

قىزىل مىڭئۆيى ئۆگەن دەريا جىلغىسىنىڭ شىمالىي قىرغىقى بىلەن مىڭئۆي تېغىنىڭ تىك قىياسى ئارىسىغا تارقالغان . تاغنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىدە ئېگىزلىكى تەخمىنەن 200 مېتىر ، ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن ئىككى كىلومېتىر كېلىدىغان ئۇزۇك تىك يار بار ، يار ئۈستىدە كۆككە بوي تارتقان چوققىلار ، يار ئاستىدا خەتەرلىك ، چوڭقۇر جىلغا بار . قىزىل مىڭئۆيى ئاشۇ ئېگىز چوققىلار بىلەن خەتەرلىك جىلغا ئوتتۇرىسىغا رەتلىك قىلىپ ، قەۋەت - قەۋەت قېزىلغان . بۇ يەرنى تەبىئىي يەر شەكلىگە قاراپ تۆت تەبىئىي شۆبە رايونغا ئايرىشقا بولىدۇ .

1 . غەربىي جىلغا رايونى

بۇ رايون سۆگەت جىلغىسىنىڭ غەربىگە جايلاشقان . بۇ رايوندا 1 - نومۇرلۇق غاردىن 81- نومۇرلۇق غارغىچە ، يەنە 89 ～ 1 - نومۇرلۇق غار ۋە 89 ～ 10 - نومۇرلۇق غار بولۇپ جەمئىي 92 غار بار (يېڭى بىر غارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) .

2 . جىلغا ئىچى رايونى

بۇ رايون سۆگەت جىلغىسىنىڭ ئىچكى بۆلىكىگە جايلاشقان ، بۇ رايوندا 82 - غاردىن 135- غارغىچە جەمئىي 54 غار بار .

3 . شەرقىي جىلغا رايونى

بۇ رايون سۆگەت جىلغىسىنىڭ شەرقىي بۆلىكىگە جايلاشقان . بۇ رايوندا 136 - غاردىن ئېشەك جىلغىسىدىكى 201 - غارغىچە ۋە 232 - غاردىن 235 - غارغىچە جەمئىي 70 غار بار .

4 . ئارقا تاغ رايونى

بۇ رايون ئېشەك جىلغىسىنىڭ غەرب تەرىپىگە جايلاشقان . بۇ قىزىل مىڭئۆيىنىڭ چېتى

هېسابلىنىدۇ . بۇ يەردە 202 ـ غاردىن 231 ـ غارغىچە 30 غار بار . يەنە ئېشەك جىلغىسىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى تىك ياردا نومۇر قويۇلمىغان بەش غار بار .

§ 2 . دەۋرلەرگە ئايرىلىشى

قەزىل مىڭئۆيىنى دەۋرگە ئايرىشتا جۇڭگو ۋە چەت ئەل ئالىملىرىنىڭ پىكرى ئوخشاش ئەمەس ، ئۇلارنىڭ دەۋرگە ئايرىش توغرىسىدىكى پىكىرلىرى مۇنداق :

يەن ژېنرۇ مۇنداق تۆت دەۋرگە ئايرىيدۇ : 1 ـ دەۋر — شەرقىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدە تۆت غار قېزىلغان . 2 ـ دەۋر يەنى غەربىي جىن ۋە شەرقىي جىن سۇلالىسى دەۋرىدە 12 غار قېزىلغان ، 3 ـ دەۋر يەنى جەنۇبىي ، شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدىن سوڭ سۇلالىسى دەۋرىگىچە 30 غار قېزىلغان ، 4 ـ دەۋردە ، يەنى تاڭ ، سۇڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدە 25 غار قېزىلغان . تەخمىنەن يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە تاشلاپ قويۇلغان .

ۋاڭ بومىن ئۈچ دەۋرگە ئايرىيدۇ : 1 ـ دەۋر — خەن ، ژېي سۇلالىسى دەۋرى ؛ 2 ـ دەۋر — غەربىي جىن ۋە شەرقىي جىن ، جەنۇبىي ، شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرى ؛ 3 ـ دەۋر — سوڭ ، تاڭ سۇلالىسى دەۋرى .

دىڭ مىڭيى مىلادىيە 5 ـ ئەسىر ۋە 8 ـ ئەسىرگە ئايرىيدۇ .

ۋۇ جۇدىڭ باشلىنىش ۋاقتىنى شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرى ۋە ئۈچ پادىشاھلىق دەۋرى دەپ بېكىتىشكە ، ئاخىرقى چېكىنى مىلادىيە 8 ـ ، 9 ـ ئەسىرلەردىكى تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئاخىرقى يىللىرى دەپ بېكىتىشكە بولىدۇ ، بۇنىڭغا 500 ～ 600 يىل كەتكەن دەپ قارايدۇ .

گېرمانىيىلىك لېكوك ۋە ۋولت سىمىت ئۈچ دەۋرگە ئايرىيدۇ : 1 ـ دەۋر مىلادىيە 500ـ يىللار ئەتراپىدا ، 2 ـ دەۋر مىلادىيە 600 ～ 650 ـ يىللارغىچە ، 3 ـ دەۋر مىلادىيە 8 ～ 9 ـ ئەسىرگىچە .

Ⅱ باب

قۇرۇلما ، ھەيكەل ، بېغىشلىما

§ 1 . قۇرۇلما

1 . چايتىيا غارى

چايتىيا قەدىمىي سانسكرت تىلىدا مۇنار دېگەن مەنىدە ، شۇڭا چايتىيا غارى مۇنار غار دېگەنلىك بولىدۇ .

چايتىيا غارى مۇقەددەس نەرسىلەر تىزىلىدىغان ۋە چوقۇنىدىغان بۇتلار قويۇلىدىغان جاي بولۇپ ، دۇئا ـ تىلاۋەتخانا ياكى مۇنار دەپمۇ ئاتىلىدۇ ، چايتىيا غارى راھىبلار ۋە پۇقرالار بۇنقا تاۋاب قىلىدىغان ، دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىدىغان غار .

1) تۇرلىرى　چايتىيا غارىنى مەركىزي تۇۋرۇكلۇك غار ، تەكشى يۇزلۇك تۇۋرۇكسىز چاسا غار ، تىك تۆت تەرەپلىك ، تەكشى يۇزلۇك ، بوي ئەگمىلىك ، پەشتاقلىق غار ، تىك تۆت تەرەپلىك ، بوي ئەگمىلىك كىچىك غار ، تەكشى يۇزلۇك ، رۇجەكلىك مەركىزي تۇۋرۇكلۇك چاسا غار دېگەن تۇرلەرگە ئايرىشقا بولىدۇ .

2) قۇرۇلمىسى　چايتىيا غارىنىڭ ئوتتۇرىسىغا يەردىن تورۇسقا تاقىشىدىغان چاسا تۇۋرۇك ئويۇلغان (مۇنار تۇۋرۇكى دەپمۇ ئاتىلىدۇ) ، تۇۋرۇكنىڭ ئالدى تەرىپى ئاساسي ئۆي قىلىپ ئويۇلغان ، قالغان ئۈچ تەرىپى ئۆتۈشمە يول قىلىپ ئويۇلغان . ئاساسي ئۆينىڭ ئۈدۈل تېمىغا بۇت قويۇلىدىغان گۇمبەزسىمان چوڭ تەكچە ئويۇلغان ، بەزى ئۆيلەردىكى چوڭ تەكچىنىڭ ئۈستىگە بىر ياكى ئۈچ كىچىك تەكچە ئويۇلغان . بەزى ئۆيلەرنىڭ تۆت تېمىنىڭ ھەممىسىدە بۇت تەكچىسى بار . بەزى ئۆيلەرنىڭ ئوڭ ـ سول تەرەپ ئۆتۈشمە يوللىرىنىڭ تېمىدا ياكى ئارقا بۇرجەكنىڭ ئالدى تېمىدا بۇت تەكچىسى بار . ئارقىدىكى ئۆينىڭ ئارقا تەرىپىدە ، ئاستى تەرىپىدە نىرۋانا بۇتى قويۇلىدىغان نىرۋانا تەكچىسى ئويۇلغان . چايتىيا غارلىرىنىڭ تورۇسى بوي ئەگمە تورۇس ، ياي شەكىللىك تورۇس ، تۆت يۈرۈش ئۆگزە شەكىللىك تورۇس ، يانتۇ تورۇس ، تۆز تورۇس دېگەندەك تۇرلەرگە ئايرىلىدۇ . ئوڭ ـ سول ئۆتۈشمە يولىنىڭ تورۇسى بوي ئەگمە تورۇسقا ، ئارقا ئۆيلەرنىڭ تورۇسىنىڭ كۆپىنچىسى توغرا ئەگمە تورۇسقا كىرىدۇ . پەقەت ئاز ساندىكىلىرىنىڭ تورۇسلا تۆز تورۇسقا كىرىدۇ .

3) جايلىشىشى　چايتىيا غارلىرىنىڭ 17سى غەربىي جىلغا رايونىدا ، 13ى جىلغا ئىچى رايونىدا ، 22سى شەرقىي جىلغا رايونىدا ، يەتتىسى ئارقا تاغ رايونىدا .

4) ھەرقايسى دەۋرلەردە قېزىلغان غار شەكلىدىكى ئۆزگىرىش　1 ـ باسقۇچ- تىكى چايتىيا غارلىرى ئادەتتە ئاساسي ئۆي ، ئارقا ئۆي ۋە مەركىزي تۇۋرۇكتىن ئىبارەت ئۈچ قىسىمغا بۆلۈنگەن . مەركىزي تۇۋرۇك ئارقا ئۆينىڭ ئالدى قىسمىنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان .

2 ـ باسقۇچتىكى چايتىيا غارلىرىنىڭ ئىچكى ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى 1 ـ باسقۇچتىكىگە ئانچە- مۇنچە ئوخشاپ كەتكەندىن باشقا ، بەزىلىرىنىڭ ئارقا ئۆيى 1 ـ باسقۇچتىكى چوڭ بۇت غارىنىڭ ئارقا ئۆيىگە ئوخشاش ئورۇنلاشتۇرۇلغان ، يەنە ئاساسي ئۆيى ئارقا ئۆيىدىن چوڭلىرىمۇ بار .

3 ـ باسقۇچتىكى چايتىيا غارلىرىدا 2 ـ باسقۇچتىكى مەركىزي تۇۋرۇكلۇك غارغا ۋارىسلىق قىلىنغان ، شۇنداقتىمۇ ئازراق ئۆزگىرىش بار . قۇرۇلما جەھەتتىن ئۈچ خىل : ئاساسي ئۆي بىلەن ئارقا ئۆينىڭ كەڭلىكى ئوخشاش ؛ ئاساسي ئۆي ئارقا ئۆيىدىن تار ھەم يەنە نىرۋانا ئۈچۈن ئايرىم ئارقا ئۆي تەييارلانغان ؛ ئاساسي ئۆي ئارقا ئۆيىدىن كەڭ . ھەممىسىدە دېگۈدەك ئالدى ئۆي يوق ، پەقەت ئاساسي ئۆي ، ئارقا ئۆي ۋە مەركىزي تۇۋرۇكتىن ئىبارەت ئۈچ قىسىمدىن تەركىب تاپقان .

2 . چوڭ بۇت غارى

چوڭ بۇت غارى ئالاھىدە ئېگىز ھەم يوغان مەركىزي تۇۋرۇكلۇك چايتىيا غارى . ئۇنىڭ ئالدىنقى ئۆيىگە يار لىۋىنى بويلاپ ئوستى ئوچۇق چوڭ تەكچە ئويۇلغان ، تەكچىگە 10 مېتىردىن

ئېگىز يوغان بۇددا ھەيكىلى ئويۇلغان . قىزىلدا چوڭ بۇت غارىدىن سەككىزى بار ، بۇنىڭ ئۈچى شەرقىي جىلغا رايونىدا ، قالغىنى غەربىي جىلغا رايونىدا .

1) قۇرۇلمىسى چوڭ بۇت غارىنىڭ ھەممىسىدە ئېگىز ھەم چوڭ ئاساسي ئۆي ۋە ئارقا ئۆي بار ، ئاساسي ئۆينىڭ ئېگىزلىكى ئادەتتە بەش مېتىردىن ئاشىدۇ ، ئەڭ ئېگىزى 16.5 مېتىر كېلىدۇ . ھەممىسىنىڭ تورۇسى بوي ئەگمە تورۇس ، ئارقا ئۆيلەرنىڭ تولىسى ئالدىنقى ئۆيلەردىن پاكار ، كۆلىمىمۇ ئاساسي ئۆيلەردىن كىچىك . كۆپىنچىسى توغرا ئەگمە تورۇسلۇق ، ھەممىسىدە چوڭ نىرۋانا پەشتىقى ۋە بۇت پەشتىقى بار . 47 - غارنىڭ كۆلىمى ئەڭ چوڭ ، ئەڭ تېپىك ، ئالدى - ئارقا ئۆيلەرگە بۆلۈنگەن . ئالدىنقى ئۆي 16.8 مېتىر ئېگىزلىكتە بولۇپ ، ئەينى زاماندا 16 مېتىردىن ئېگىز چوڭ ئۆرە بۇت ھەيكىلى ئويۇلغان . ئارقا ئۆينىڭ ئېگىزلىكى سەككىز مېتىر ، ئۈزۈنلۇقى 8.2 مېتىر ، كەڭلىكى 10 مېتىر كېلىدۇ ، ئارقا تېمىغا كەڭلىكى 2.2 مېتىر ، ئېگىزلىكى 1.2 مېتىر ، ئۈزۈنلۇقى 10 مېتىر كېلىدىغان بىر تاش پەشتاق چىقىرىلغان . پەشتاقتا نىرۋانا ھەيكىلى ياسالغان ، بۇ يەر نىرۋانا پەشتىقى دەپ ئاتىلىدۇ .

2) ھەر قايسى دەۋرلەردىكى ئۆزگىرىشى 1 - باسقۇچتىكى چوڭ بۇت غارىنىڭ ئادەتتە ئالدى ئۆيى يوق ، پەقەت ئاساسي ئۆي ، ئارقا ئۆي ۋە مەركىزي تۆۋرۈكتىن ئىبارەت ئۈچ قىسىمدىن تەركىب تاپقان .

2 - باسقۇچتىكى چوڭ بۇت غارى 1 - باسقۇچتىكىگە سەل ئوخشايدۇ ، 2 - باسقۇچتىكى مەركىزي تۆۋرۈكلۈك غار 1 - باسقۇچتىكى چوڭ بۇت غارىغا ئوخشاش ئورۇنلاشتۇرۇلغان ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بۇ باسقۇچتا ئارقا ئۆي پاكار ھەم تار بولغان چوڭ بۇت غارى بارلىققا كەلگەن .

3 - باسقۇچتىكى چوڭ بۇت غارلىرىدا مەركىزي تۆۋرۈك بىكار قىلىنغان . ئەسلىدىكى چوڭ ئۆرە بۇت گەۋدىسىنىڭ يېرىمىدىن يۇقىرى قىسمى يار يۈزىگە ياتقۇزاپ ئويۇلغان . يار يۈزىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىن توغرىسىغا تىك تۆت تەرەپلىك پاكار ۋە تار ئارقا ئۆي ئويۇلغان . ئەسلىدىكى ئۆرە بۇتنىڭ پۈت قىسمى ئاساسي ئۆي بىلەن ئارقا ئۆينى ئايرىپ تۇرىدىغان پاسىل قىلىنغان ، ئۇ 1 - ، 2 - باسقۇچتىكى غارلاردىن روشەن پەرقلىنىدۇ . بۇددا مۇخلىسلىرى غارغا كىرگەندە مەركىزي تۆۋرۈكنى چۆرىدەپ تاۋاب قىلماي ، چوڭ بۇتنى ئوڭ ئايلىنىپ تاۋاب قىلىدۇ .

3 . چاسا غار

1) قۇرۇلمىسى چاسا غارلار 2 - باسقۇچتا پەيدا بولغان . ئومۇمەن ئالدى ئۆيى بار ، ئاساسي ئۆي چاسا شەكىللىك ياكى تىك تۆت تەرەپلىك بولىدۇ ، ئالدى تامنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ياكى ئالدى تامنىڭ بىر يېنىدىن ئىشىك ئېچىلغان ، يەنە بىر تەرىپىدە رۇجەك بار . ئوتتۇرىسىدا ئىشىكى بارلىرىنىڭ بەزىلىرىدە رۇجەك يوق ، بەزىلىرىدە ئىشىكىنىڭ ئىككى تەرىپىدە بىردىن رۇجەك بار . تورۇسى ۋە تام بىلەن تورۇسنىڭ تۆتاشقان يېرىدىكى ئەگمە سىزىق ئوق تۆۋرۈكلۈك غار بىلەن راھىبلار غارىنىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدۇ ، ئۇنىڭدىن مۇرەككەپ ئويۇلغانلىرىمۇ بار . چاسا غارنىڭ ئاساسي ئۆيىنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدا قوپۇرۇلغان بۇت مۇنبىرى بار ، مۇنبەرگە ئەسلىدە بۇت ھەيكىلى قويۇلغان . يەنە بەزى ئاساسي ئۆيلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا مۇنبەر يوق . يەنە بىر خىل مۇنبەر ئورۇنلاشتۇرۇلمىغان ، ئارقا تېمىغا بۇت تەكچىسى ئويۇلغان چاسا غارمۇ بار . يەنە بەزىلىرىنىڭ ئاساسي ئۆيلىرىنىڭ تۆت تېمىنىڭ تۆۋىگە پەلەمپەي ئويۇلغان . بەزىلىرىگە تام

ئوچاق چىقىرىلغان ، بۇنداق غارلارنىڭ تولىسى نوم نوملاش غارى بولۇپ ، نوم نوملىغۇچى ئۇستاز بىلەن ئاگىلىغۇچى راھىبلار داق يەردە ئولتۇرغان بولۇشى مۇمكىن . 119 - غار ئەڭ قەدىمىي نوم نوملاش غارى ھېسابلىنىدۇ . چاسا غارلارنىڭ ئاساسىي ئۆيىنىڭ تورۇسى ئەگمە تورۇس ، گۇمبەز تورۇس ، تۈز تورۇس ، كۆمتۇرۇلمە تورۇس دېگەنلەرگە ئايرىلىدۇ .

2) جايلىشىشى　غەربىي جىلغا رايونىدا 26 غار ، جىلغا ئىچى رايونىدا 26 غار ، شەرقىي جىلغا رايونىدا 26 غار ، ئارقا تاغ رايونىدا 11 غار بار .

4 . راھىبلار غارى

1) قۇرۇلمىسى　راھىبلار غارى — راھىبلار تۇرىدىغان غار . ئۇنى يان ئۆيلۈك راھىبلار غارى ، كاگىلىق راھىبلار غارى ، ئالدى ئۆيلۈك راھىبلار غارى دەپ ئايرىشقا بولىدۇ . راھىبلار غارى ياتاق ئۆي ، ئۆتۈشمە يول ۋە يان ئۆيدىن تەركىب تاپقان . ياتاق ئۆيلەرنىڭ تولىسى تىك تۆت تەرەپلىك ئۆيلەر ، يان ئۆي تېخىمۇ كىچىك ، ئىشىككە ئۇدۇل تەرەپكە ئۇخلايدىغان پاكار سۇپا ئويۇپ چىقىرىلغان ياكى قويۇرۇلغان . ياتاق ئۆيلەرنىڭ تولىسى ئەگمە تورۇسلۇق ئۆيلەر ، ئاز ساندىكىلىرى كۆمتۇرۇلمە تورۇسلۇق ۋە تۈز تورۇسلۇق ئۆيلەر . ئۆتۈشمە يوللىرىنىڭ تولىسى ئەگمە تورۇسلۇق ، ئاز ساندىكىلىرى تۈز تورۇسلۇق .

2) جايلىشىشى　غەربىي جىلغا رايونىدا 28 غار ، جىلغا ئىچى رايونىدا 10 غار ، شەرقىي جىلغا رايونىدا 10 غار ، ئارقا تاغ رايونىدا 12 غار بار .

3) ھەرقايسى دەۋرلەردىكى ئۆزگىرىشى　1 - باسقۇچتىكى راھىبلار غارىنىڭ ئىچكىرى ئادەتتە تىك تۆت تەرەپلىك تۈز ياكى ئەگمە تورۇسلۇق دالانچە قىلىنغان ، دالانچىنىڭ ئارقا تېمىغا ئەگمە تورۇسلۇق كىچىك چاسا ئۆي چىقىرىلغان ، ئۆيگە ياغاچ ئىشىك ئورنىتىلغان ، دالانچىنىڭ سول ياكى ئوڭ تەرىپىگە قىسقا ئۆتۈشمە يول چىقىرىلغان ، بۇ يول ئاساسىي ئۆيگە تۇتىشىدۇ . ئاساسىي ئۆي ئەگمە تورۇسلۇق ، تام بىلەن تورۇس تۇتىشىدىغان جايدا ئاددىي لەمپە چىقىرىلغان . ئاساسىي ئۆينىڭ ئەسلىدە ياغاچ ئىشىكى بولغان . ئاساسىي ئۆي ئىشىكىنىڭ بىر تەرىپىدە تامغا ئىشىككە يېقىن قىلىپ ئوچاق ئويۇلغان . ئوچاقنىڭ ئۇدۇلىدىكى سۇپىلىق تام ئالدىغا پاكار كاك چىقىرىلغان . ئاساسىي ئۆينىڭ ئالدى تېمىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن رۇجەك چىقىرىلغان .

2 - باسقۇچتىكى راھىبلار غارىنىڭ قۇرۇلمىسى 1 - باسقۇچتىكىگە ئاساسەن ئوخشاپ كېتىدۇ ، پەقەت دالانچىنىڭ ئارقا تەرىپىدە كىچىك ئۆيى يوقلىرى كۆپرەك ، يەنە خېلى كۆپلىرىگە ئالدى ئۆي ئويۇلغان . تام بىلەن تورۇس تۇتىشىدىغان جايدا چىقىرىلغان لەمپىنىڭ مۇرەككەپلىك ئەھۋالى ئوق تۇۋرۇكلۇك غارلارنىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدۇ .

3 - باسقۇچتىكى راھىبلار غارلىرى 2 - باسقۇچتىكىگە ئوخشىشىپ كېتىدۇ ، ئەمما تام بىلەن تورۇس تۇتىشىدىغان جاي مۇرەككەپ لەمپە چىقىرىپ بېزەلمىگەن ، ئاساسىي ئۆيلەر تەكشى تورۇسلۇق قىلىپ ، ئاز ساندىكىلىرى بوي ئەگمە تورۇسلۇق قىلىپ ئويۇلغان . بەزىلىرىدە ئۇزۇنچاق دالانچە چىقىرىلماي ئاساسىي ئۆيلا چىقىرىلغان .

5 . باشقىچە شەكىلدىكى غارلار

كىچىك غاردىن بەشى بار ، كۆلىمى ناھايىتى كىچىك . غەلىتە شەكىلدىكى غاردىن تۆتى بار ،

شەكلى ئۆلچەمسىز ، چوڭ ئەمەس . يەنە تاشلاندۇق غاردىن يەتتىسى ، نومۇرسىز غاردىن سەككەزى ، يېڭىدىن قېزىلغان غاردىن 10ى بار .

§ 2 . مىڭئۆي ھەيكەللىرى

مىڭئۆي ھەيكەللىرىنىڭ تاش ھەيكەل ، ياغاچ ھەيكەل ، كۆپتۈرمە ھەيكەل ، رەڭلىك ھەيكەل دېگەندەك تۈرلىرى بار . ھەيكەللەرنىڭ كۆپ قىسمى لايدىن ياسالغان ، يەنى ھەيكەلنىڭ جازىسى ياغاچتىن قىلىنىپ ، ئۇنىڭغا چۆپ ئارقان يۆگەلگەندىن كېيىن ، ئۈستىگە لاي چاپلىنىپ شەكىلگە كىرگۈزۈلۈپ ، بويياق بېرىلىپ بۇتىنىڭ ۋە بۇتساتۈانىڭ ھەيكەللىرى ياسالغان . مىڭئۆيدىكى ھەيكەللەرنىڭ تولىسى ھازىر يوق ، ساقلىنىپ قالغىنى پارچە - پۈرات قالدۇق ھەيكەللەر . ھازىر 15 غاردا ھەيكەل قالدۇقلىرى بار .

دەسلەپكى مەزگىلدىكى مىڭئۆي بۇتلىرى ئاساسەن بۇددا دىنى ئەقىدىسى بويىچە ھىندىستانىنىڭ ئۇلگىسى تەقلىد قىلىنىپ ياسالغان ، ھەيكەللەرنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى ھىندىستانىنىڭكىگە تامامەن ئوخشاش . ئۇ ھەيكەللەر چەت ئەلدىن كەلگەن نۇرغۇن ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە ، بولۇپمۇ ھىندىستانىنىڭ گۈپتا پادىشاھلىقى دەۋرىدىكى موتورلا ئۇسلۇبى بار . ھەيكەللەر ھەيۋەتلىك ۋە گۈزەل ، ئاددىي ۋە كۆركەم ، شەكلى تولاراق «S» شەكىللىك يەنى ئۇچ ئەگمە شەكىللىك ، ساغلام ، ھەيۋەتلىك ، يالىڭاچ بەدەن قىياپىتىنى ئىپادىلەشكە ئەھمىيەت بېرىلگەن . بۇددا دىنى ۋە بۇددا سەنئىتىنىڭ يەنمۇ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ ، ھەيكەللەرگە مىللەت ، رايونلارنىڭ ئېستېتىك ئېڭى يوغۇرۇلۇشقا باشلىغان . ھەيكەللەردە چەت ئەلدىن كىرگەن مۇرىسى كەڭ ، بېلى ئىنچىكە ، «ئۇچ ئەگمە» شەكىلدە بولۇش ، بەدەنگە چاپلىشىپ تۇرىدىغان نېپىز كىيىم كىيىش ئۇسلۇبى ساقلىنىپ قالغاندىن باشقا ، تاج كىيىملىك ، ئېسىلزادە ئۆرە بۇت ئوبرازلىرى پەيدا بولغان . ھەيكەللەرنىڭ كىيىمى كۆپىنچە پەلەمپەيسىمان چىقىرىلغان ياكى ئويۇپ سۈس سىزىقچە چىقىرىلغان . ئوتتۇرا مەزگىلدىكى ھەيكەللەرگە يەنە كۈسەننىڭ يەرلىك كىيىنىش پۈرمىسى ئۆزلەشتۈرۈلۈپ ، بۇت ، بۇتساتۋا ۋە ئېتراپتىكى بەكشۇ (راھىب)لاردا بارا - بارا كۈسەنلىكلەرنىڭ بېشى چوڭ ، پىشانىسى كەڭ بولۇشتەك ئوبرازى ئەكس ئەتتۈرۈلىدىغان بولغان . بۇ دەۋردىكى ھەيكەلتاراشلىق ئۇسۇلى تېخىمۇ پىشىپ يېتىلگەن ۋە ئاددىيلاشتۇرۇلغان ، ھەيكەللەر كۆرۈنۈش جەھەتتە جانلىق ، بىخارامان ، خاتىرجەم ۋە مېھرىبان قىياپەتكە كىرگۈزۈلگەن . يېڭى 1 - غارنىڭ ئارقا ئۆيىدە يانقان نىرۋانا بۇتىنىڭ ئېگىزلىكى 5.65 مېتىر بولۇپ ، بەدىنى ئىنتايىن تولغان ، كىيىملىرى تولىمۇ يارىشىملىق بولغان ، كىيىمىنىڭ سىزىقچىلىرى راۋان ھەم يارىشىملىق ، نېپىز ، يۇمشاق مەشۇت كاسايا بەل - پۇتىنى ئوراپ تۇرىدۇ ، كىيىمى تېرىسىگە يېنىك چاپلىشىپ ، بەدىنى سۈزۈك سۇ ئاستىدىكى نەرسىدەك كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ . ئۇستىلىق بىلەن ئەركىن ۋە بىمالال قىياپەتتە ياسالغان بۇ ھەيكەلدە قويۇق كۈسەن ئۇسلۇبى ئىپادىلەنگەن . كېيىنكى مەزگىلدىكى ھەيكەلتاراشلىق ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك ھۈنەر - سەنئىتىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ، بولۇپمۇ ھەيكەلگە رەڭ بېرىپ ، ئوچۇق ، چىرايلىق قىلىش جەھەتتە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكنىڭ ئوخشاش مەزگىلدىكى رەڭدار ھەيكەل ئۇسلۇبىغا يېقىنلاشقان .

§ 3 . بېغىشلىما

بېغىشلىملار ئىنتايىن كۆپ بولۇپ ، 100دىن ئارتۇق غاردا ۋە مىللەتلەرنىڭ ئەتراپىدىكى قىياتاش-لاردا نۇرغۇن بېغىشلىما بار . ئاز ساندىكى بېغىشلىملارنى رەسساملار تام رەسىملىرىنىڭ ئوستىگە بويالق بىلەن يېزىپ قويغان ، كۆپ قىسمىنى سايامەتچىلەر ۋە تەكشۈرگۈچىلەر غار تاملىرىغا ۋە غار سىرتىدىكى قىيا تاشلارغا ئويۇپ قويغان .

1 . خەنزۇچە بېغىشلىملار

10 غاردا جەمئىي 17 پارچە خەنزۇچە بېغىشلىما بار .

2 . كۇسەن يېزىقىدىكى بېغىشلىملار

19 غاردا كۇسەن يېزىقىدىكى بېغىشلىما بار ، بۇنىڭ ئىچىدە 212 ـ نومۇرلۇق غارنىڭ سول تېمىغا سىزىلغان «ئەۋژەلىي هايات توغرىسىدىكى هېكايە» دېگەن رەسىمدىكى بېغىشلىمىنى گىرما-نىيىلىك تەكشۈرگۈچى مۇنداق يەشكەن : رەسسام روماكا سۇرىيىدىن كەلگەن ، ئۇ بۇ رەسىمنى سىزىپ بولۇپ ، ئۇنىڭغا رەڭلىك دۇگىلەك سىزىپ ، بەلگە قويۇپ قويغان . 220 ـ غارنىڭ تېمىدا كۇسەن يېزىقىدىكى بېغىشلىما بار . ئۇنىڭ يېنىدا قەدىمىي مىللەت يېزىقىدىكى بويىغا ئويۇلغان بېغىشلىما بار . بەزىلەر بۇنى قەدىمكى تۇركچە بېغىشلىما دەپ قارايدۇ .

3 . براخمىنچە بېغىشلىما

ئۇچ غاردا براخمىچە بېغىشلىما بار .

Ⅲ باب

تام رەسىم سەنئىتى

§ 1 . بۇددا ئەربابلىرىنىڭ رەسىملىرى

1 . بۇددا رەسىمى

1) مىڭ بۇت　　مىڭ بۇت چوڭ مىڭ بۇت ۋە ئۇششاق مىڭ بۇت دەپ ئايرىلىدۇ . 149 ـ غارنىڭ ئەگمە تورۇسىغا ئۇششاق مىڭ بۇت رەسىمى سىزىلغان . ئەگمە تورۇسنىڭ ئوتتۇرىسىغا بىر چوڭ بۇت ئولتۇرغان هالەتتە سىزىلغان ، چوڭ بۇتنىڭ ئەتراپىدا نۇر چېچىلغان هالەت چىقىرىلىپ ، نۇرغۇن ئۇششاق بۇتلار سىزىلغان .

2) ئولتۇرغان بۇت ئولتۇرغان بۇت دىيان سامار بۇت دەپمۇ ئاتىلىدۇ . بىر خىلى تاغدىكى ئورمانلىقتا ئىستىقامەت قىلىۋاتقان بۇت ، يەنە بىر خىلى مۇناردا ئىستىقامەت قىلىۋاتقان بۇت . 110 ـ نومۇرلۇق غار تورۇسىنىڭ ئىككى تەرىپىگە تاغ ئورمانلىقىدا ئىستىقامەت قىلىۋاتقان بۇت سىزىلغان . رەسىمدە ئالقانسىمان دەرەخ ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنغان ، بۇت پرىزمىسىمان راۋاقتا گۈللۈك دەرەخنى يېپىنچا قىلىپ بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان ھالەتتە سىزىلغان ، ئالقانسىمان دەرەخلەر ئارىسىغا يەنە يەلكەنسىمان دەرەخلەر ۋە تۇرلۈك گۈللەر سىزىلغان . ئورمانلىقتا يەنە مايمۇنلار ، چوڭ مۆڭگۈزلۈك بۇغىلار ، مۇشۇك ياپىلاق ۋە قۇشقاچلار بار .

3) ئۆرە بۇت

(1) ئۆرە تۇرغان يالغۇز بۇت 48 ـ نومۇرلۇق غارنىڭ ئوق تۇۋرۇكىنىڭ ئارقا تەمىغا ئۆرە تۇرغان بۇتىنىڭ رەسىمى سىزىلغان ، 14 ـ نومۇرلۇق غارنىڭ ئىشكى ئۈستىدىكى تامغىمۇ ئۆرە تۇرغان بۇتىنىڭ رەسىمى سىزىلغان . 185 ـ نومۇرلۇق غاردا بىر بوي ئەگمە تورۇسلۇق كىچىك چايتىيا غارى بولۇپ ، غارنىڭ ئوڭ ـ سول ئىككى تەمىغا ئۆرە تۇرغان بۇت سىزىلغان .

(2) رىزىق بەرگۈچى ئۆرە بۇت رەسىمى 229 ـ نومۇرلۇق غارنىڭ ئاساسىي ئۆيىنىڭ ئوڭ تەمىدا بىر ئۆرە بۇتىنىڭ رەسىمى بار . بۇتىنىڭ يېنىغا رىزىق بەرگۈچى بۇتساتۇا ۋە تىراتنا (ئوچ ئەڭگۈشتەر) ئەرش گۈللىرى قاتارلىقلار سىزىلغان .

(3) كىچىك بۇتلار ئارىسىدىكى نۇر چېچىپ تۇرىدىغان بۇت رەسىمى 123 ـ نومۇرلۇق غارنىڭ تەمىغا ئۆرە بۇتىنىڭ رەسىمى سىزىلغان . ئۆرە بۇتىنىڭ بەدىنى نۇر چېچىپ تۇرىدۇ ، نۇر ئىچىگە سانسىزلىغان ئۇششاق ئۆرە بۇتلار سىزىلغان . ئۆرە بۇتىنىڭ يېنىدا رەززاق راھىبلار ۋە رەززاق بۇتساتۇا بار .

4) قەلەندەر بۇت رەسىمى بۇ رەسىمدە ساكيامۇنى بۇتقا ئايلانغاندىن كېيىن ، خوتۇنى ۋە ئەتراپتىكىلەرنى راھىبلىققا ئۆتكۈزگەن مەزمۇنلار تەسۋىرلەنگەن ، 123 ـ غارنىڭ سول ئۆتۈشمە يولىنىڭ سول تەرىپىدىكى تامغا قەلەندەر بۇت رەسىمى سىزىلغان . بۇتىنىڭ بويۇن نۇرى ئارىسىدا يەتتە كىچىك بۇت بار ، بەدەن نۇرى ئارىسىدا سانسىزلىغان ئۇششاق بۇتلار بار . قەلەندەر بۇت ھەيكىلىنىڭ تۆت بۇرجىكىگە رەززاق بۇتساتۇالار سىزىلغان .

5) ۋەيرۇچەنە بۇددا رەسىمى ۋەيرۇچەنە بۇددا مەھاۋەيرۇچەنە بۇددا (ئۇلۇغ ئاپتاپ بۇددا) دەپمۇ ئاتىلىدۇ ، تانترا مەزھىپىنىڭ ئاساسچىسى . 17 ـ نومۇرلۇق غارنىڭ سول ئۆتۈشمە يولىنىڭ سول تەمىدا مۇشۇ بۇتىنىڭ رەسىمى بار . بۇتىنىڭ پۈتۈن بەدىنىگە — مەيدىسى ، قورسىقى ، بىلىكى ھەتتا يوتىسىغىمۇ نۇرغۇن كىچىك بۇتلار سىزىلغان . گويا ۋەيرۇچەنە بۇتىنىڭ تېنىدە ھەممە كائىنات يېتىۋاتقاندەك كۆرۈنىدۇ .

6) ھەر تەرەپ بۇتلىرىنىڭ جەم بولغان رەسىمى 224 ـ نومۇرلۇق غار تورۇسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا 10 تەرەپ بۇتلىرى جەم بولغان بىر رەسىم بار . بۇتلار ئىككى قولىنى دۇئا ھالىتىدە تۇتۇپ بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇشقان . رەسىم بۇزۇلۇپ كەتكەچكە ، توزغا مىنگەن بۇت ، قوش ئىلانغا مىنگەن بۇت ، بەش ئاققۇغا مىنگەن بۇت ، ئاتقا مىنگەن بۇت ، قوش پىلغا مىنگەن بۇت ، يولۋاسقا مىنگەن بۇتتىن ئىبارەت ئالتە بۇتنىلا ئاڭقىرىۋالغىلى بولىدۇ .

2 . بۇتساتۇا رەسىملىرى

1) مايترى بۇتساتۇا رەسىمى 171 ـ نومۇرلۇق غار ئىشكىنىڭ ئۈستىدىكى تامدا

مايتىرى بۇدنىڭ نوم نوملاۋاتقان رەسىمى بار ، رەسىمدە مايتىرى بۇتساتۇا كىيىمى بىلەن تۇرغان ، ئەتراپىدا نوم ئاڭلاۋاتقان بۇتساتۇالارنىڭ رەسىمى بار .

2) سەمەنتە بەدرە رەسىمى　　بۇ رەسىمدە سەمەنتە بەدرە بۇتساتۇا بىلەن مەنچۇشىرى بۇتساتۇا بىر جۇپ قىلىپ سىزىلغان . ئۇلار ھەمىشە ساكيامۇنى بۇددانىڭ ئوڭ - سول تەرىپىدە خىزمەتتە تۇرىدۇ . 99 - نومۇرلۇق غارنىڭ ئوق تۇۋرۇكىنىڭ ئۇدۇلىدىكى بۇددا تەكچىسىنىڭ تېمىدا مەنچۇشىرى بۇتساتۇانىڭ پىلغا مىنگەن رەسىمى بار ، ئۇ بېشىغا تاج كىيگەن ، بوينىغا قاشتاش مارجان - تەسۋى ئاسقان ، كىيگەن كاسايا تون تەبىئىي يەلپۇنۇپ ، ئۇنى ئىنتايىن پۇزۇر ھەم ھەيۋەتلىك كۆرسىتىپ تۇرىدۇ .

3) رەززاق بۇتساتۇالار رەسىمى　　بۇددانى كۇتكۇچى بۇتساتۇا رەززاق بۇتساتۇا دەپىلىدۇ . رەززاق بۇتساتۇالار يەنە نەغمىچى بۇتساتۇا ، گۇل سۇنغۇچى بۇتساتۇا ، كۇجە سۇنغۇچى بۇتساتۇا دەپ ئايرىلىدۇ . 69 - نومۇرلۇق غارنىڭ ئوڭ ئۆتۈشمە يولىنىڭ ئوڭ تېمىدا تۆت رەززاق بۇتساتۇانىڭ رەسىمى بار ، ئۇلارنىڭ چېچى ياغلىق بىلەن تۇگۇلگەن . ياغلىقىنىڭ ئىككى ئۇچى بېشىنىڭ ئىككى تەرىپىدە يەلپۇنۇپ تۇرىدۇ . چاچلىرىغا ئونچە - مارجانلار قوندۇرۇلغان ، يۇزلىرى دۇمىلاق ، قاشلىرى تىك ، كۆزلىرى خېلى چوڭ ، كۆز قارىچۇقى تۇم قارا ، لەۋلىرى ئەتراپىدا بۇرۇتى بار . يۇقىرىقى بەدىنى يالىڭاچ ، بەزىسىنىڭ قولىدا گۇل تەخسىسى بار ، بەزىسىنىڭ قولىدا گۆھەر رومكا بار ، بەزىسىنىڭ قولىدا گۇللۇك ئارقان بار ، يەنە بەزىسى سىڭايان بولۇپ بۇتقا تەلمۇرۇپ تۇرغان .

4) نوم ئاڭلاۋاتقان بۇتساتۇا رەسىمى　　205 - نومۇرلۇق غارنىڭ ئوڭ - سول تېمىدا ساكيامۇنى بۇددانىڭ نوم نوملاۋاتقان رەسىمى بار ، رەسىمدە نوم ئاڭلاۋاتقان بۇتساتۇالار سىزىلغان . ئۇلارنىڭ يۇزلىرى يۇمىلاق ، كۆزلىرىدىن كۆلۈمسىرەش ئالامەتلىرى چىقىپ تۇرىدۇ . ناھايىتى يېقىملىق ، ئاغزى كىچىك بولۇپ شۇنچىكى ئېچىلغان ، مىيىقىدا كۆلۈمسىرەپ تۇرىدۇ ، نوم ئاڭلىغاندىن كېيىنكى خۇشاللىق قىياپىتى ئەكس ئەتكەن . ئۇلار بوينىغا ئونچە - مەرۋايىت بېزەكلىرى ئاسقان ، قوللىرىغا تۆت قەۋەت بىلەيزۈك سالغان ، قارىماققا كۆكسى تولغان ئاياللارغا خاس گۈزەللىك ۋە سېھرىي كۈچ ئىپادىلىنىپ تۇرىدۇ .

3 . ۋاجرا بۇت ۋە دەرمەپالە تەڭرىشاھ رەسىمى

1) ۋاجرا بۇت رەسىمى　　ۋاجرا بۇتنىڭ ئوخشىمىغان ئۈچ خىل ئوبرازى بار : بىرى ، بۇتساتۇا قىياپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىدۇ ، 69 - نومۇرلۇق غارنىڭ سول تېمىدا ئىككى ۋاجرا بۇتنىڭ رەسىمى بار . بىرىنىڭ قولىدا بىر ئال ۋاجرا بار ، يەنە بىرىنىڭ بىر قولى ئېگىز كۆتۈرۈلگەن ، يەنە بىر قولىدا ۋاجرا بار . يەنە بىرى ، رېتسار قىياپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىدۇ . 175 - غارنىڭ غول تۇۋرۇكىنىڭ ئۇدۇلىدىكى بۇت تەكچىسى يېنىدىكى تامدا بىر ۋاجرا بۇتنىڭ رەسىمى بار ، ئۇ رېتسارچە كىيىنگەن ، قولىدا ۋاجرا تۇتقان . يەنە بىر خىلى يىلان ئالۋاستىنى بوي سۇندۇرغان ۋاجرا بۇتنىڭ رەسىمى . 163 - غارنىڭ غول تۇۋرۇكىنىڭ ئۇدۇلىدىكى بۇت تەكچىسىنىڭ يېنىدىكى تامغا بىر ۋاجرا بۇتنىڭ رەسىمى سىزىلغان ، ئۇ بۇتساتۇا قىياپىتىدە ياسانغان ، بىر قولىدا ۋاجرا تۇتقان ، بىر قولىدا بىر يىلاننىڭ بېشىنى مىجىقلاپ تۇرغان .

2) دەرمە پالە تەڭرىشاھنىڭ رەسىمى　　دەرمەپالە تەڭرىشاھ ئادەتتە ئەرشتىكى تۆت چوڭ تەڭرىشاھنى كۆرسىتىدۇ ، ئۇلار يەنە تۆت چوڭ ۋاجرا بۇتساتۇا (مۇھاپىزەتچى بۇتساتۇا) دەپمۇ ئاتىلىدۇ . 224 - غارنىڭ ئالدى ئۈي ئىشىكى تېمىنىڭ سول تەرىپىگە دەرمەپالە تەڭرىشاھ-

نىڭ رەسمى سىزىلغان ، تەڭرىشاھ بېشىغا گۆھەر تاج كىيگەن ، بوينىغا گۆھەر شوينا ئارتقان ، ئىككى قولى بىلەن بېلىنى تۇتۇپ ، باتۇرانە قىياپەتتە تۇرغان .

4 . تەمسىلاتچىلار رەسمى

تەمسىلاتچىلار — پۈل چىقىرىپ بۇددا دىنى مىڭئۆيلىرىنى ياسىتىپ ، بۇددا تەرىقىتىنى تەرغىپ قىلغۇچىلار . بۇددا دىنى كىلاسسىكلىرىدا تەرغىپ قىلىنىشچە ، بۇددا ھەيكەللىرىنى ياسىغۇچىلار بىرىنچىدىن ، كېلىشكەن ، چىرايلىق بولۇپ تۇرىلىدۇ ؛ ئىككىنچىدىن ، ھوقۇقدار ، پۇلدار باي ئائىلىدە تۇغۇلىدۇ ؛ ئۈچىنچىدىن ، تۇرەلگەندە ئىززەت - ئىكراملىق خان - پادىشاھلاردىن بولىدۇ ؛ تۆتىنچىدىن ، ئۆلگەندىن كېيىن دوزاخقا كىرىپ ، ھايۋانلىنىڭ ، جىن - ئالۋاستىلىنىڭ كۈنىگە قالمايدۇ . ئەنە شۇنداق چوڭ شاپائەتكە ئېرىشىدىغانلىقى ئۈچۈن ، خان - شاھ ئاقسۆڭەكلەر ، باي سودىگەرلەر ھەدەپ پۇل چىقىرىپ مىڭئۆيلەرنى ياساتقان ، بۇددا رەسىملىرىنى سىزدۇرغان ھەمدە ئۆزى ۋە ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ ئوبرازىنى ئۆڭكۈرلەرگە سىزدۇرغان . شۇنىڭ بىلەن ئۇلار بۇ مىڭئۆيىنىڭ تەمسىلاتچىلىرى بولۇپ قالغان .

يېڭى 1 - نومۇرلۇق غارنىڭ سول ئۆتۈشمە يولىنىڭ سول تېمىدا كۈسەنلىك بىر تەمسىلاتچىنىڭ بۇزۇلغان رەسمى بار . ئۇ ئۈچىسىغا قايرىما ياقلىق چاپان كىيىپ ، پېشىنى قايرىپ ، بىلىنى باغلىۋالغان . بەلۈبغىنىڭ ئوڭ ، سول تەرىپىگە بىر قىلىچ ، بىر خەنجەر ئېسىۋالغان . ئۇ بىر قولىدا قىلىچنىڭ سېپىنى ، يەنە بىر قولىدا يېنىپ تۇرغان چىراغ تۇتقان . ئۇنىڭ ئارقىسىدا ئەرشىنىڭ گۈلدار رەسمى بار .

5 . پەرىزاتلار

1) گۈل چاچقۇچى پەرىزات يېڭى 1 - نومۇرلۇق غارنىڭ ئارقا ئۆيىنىڭ تورۇسىدا بىر توپ گۈل چاچقۇچى پەرىزاتنىڭ رەسمى بار ، ئۇلار بىر قولىدا گۈل تەخسىسىنى تۇتۇپ ، بىر قولىدا گۈل چېچىۋاتقان ھالەتتە تۇرىدۇ .

2) سازەندە پەرىزات 8 - نومۇرلۇق غارنىڭ ئاساسىي ئۆيىنىڭ ئالدى تېمىدا بەرباب تۇتۇپ تۇرغان پەرىزاتنىڭ رەسمى بار . 69 - نومۇرلۇق غارنىڭ ئارقا ئۆيىنىڭ تورۇسىدا بىر توپ پەرىزاتنىڭ رەسمى بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىرى بەرباب قۇچاقلاپ تۇرغان .

3) ئۇسسۇلچى پەرىزات 76 - نومۇرلۇق غارنىڭ ئاساسىي ئۆيىنىڭ ئەگمە تورۇسىدا 16 تال يەلپۇگۈچ بولۇپ ، ھەربىر يەلپۇگۈچكە بىردىن بەدىنىگە رەڭدار لېنتا ئېسىپ ئاسماندا پەرۋاز قىلىپ ئۇسسۇل ئوينىۋاتقان پەرىزاتنىڭ رەسمى سىزىلغان .

4) قاناتلىق پەرىزات 227 - نومۇرلۇق غارنىڭ ئۇدۇل تېمىدىكى بۇددا تەكچىسىنىڭ يۇقىرى تەرىپىدىكى رەڭدار ئارقانىنىڭ ئوڭ - سول تەرىپىگە دۇمبىسىدە جۇپ قانىتى بار ئىككى يالىڭاچ پەرىزاتنىڭ رەسمى سىزىلغان .

6 . يالىڭاچ ئادەم رەسمى

1) يات مەزھەپتىكىلەرنىڭ بۇددا دىنىغا كىرىشى 188 - نومۇرلۇق غاردا ئۇچ يالىڭاچ ئەرنىڭ رەسمى بار . 224 - نومۇرلۇق غارنىڭ تورۇسىدىمۇ ئۇچ يالىڭاچ ئەرنىڭ رەسمى بار . 8 - نومۇرلۇق غارنىڭ تورۇسىدا بىر يالىڭاچ ئەر ۋە بىر يالىڭاچ ئايالنىڭ رەسمى بار . تام رەسىملىرىدە مۇنداق جىق يالىڭاچ ئەرلەرنىڭ كۆرۈنۈشى بۇددا دىنى پەيدا بولغان چاغدىكى

ھىندى دىنىنىڭ تەرەققىيات ئەھۋالى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ، ھىندى بۇددا دىنى پەيدا بولغان چاغدا ، جەمئىيەتتە يالىڭاچ يۇرۇپ زاھىدلىق تۇرمۇش كەچۈرىدىغان بىر تۈركۈم كۆپپارلار بار ئىدى ، كېيىنچە بۇ زاھىدلار ئارقا - ئارقىدىن بۇددا تەلىمىنى قوبۇل قىلىپ ، بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان بولغان . رەسىمدە ئۇلارنىڭ بۇددانىڭ يېنىدا ئىززەت - ئېكرام بىلەن تۇرۇپ ياكى بۇددانىڭ تىزلىنىپ باش ئۇرۇپ ، ئۆزلىرىنىڭ بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ساداقىتى ۋە ئارزۇ - سىنى ئىپادىلەۋاتقانلىقى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن .

2) رەققاسلارنىڭ بۇددا دىنىغا كىرىشى　8 - نومۇرلۇق غارنىڭ تورۇسىدا بۇددانىڭ يېنىدا نازلىنىپ ئۇسسۇل ئويناۋاتقان بىر يالىڭاچ ئايالنىڭ رەسىمى بار ، ئۇ بۇددانىڭ نەسىھىتى بىلەن ھۇشىنى تېپىپ ، بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدۇ . «رەققاس ئايالنىڭ راھىبە بولۇشى» دېگەن رىۋايەت كۆسەن مىڭئۆيى تام رەسىملىرىدىكى يالىڭاچ ئايال رەسىمىنىڭ ئاساسىي كېلىش مەنبەسى ھېسابلىنىدۇ .

3) تەڭرىقۇتنىڭ بۇ دۇنيادىن بىزار بولۇپ راھىب بولۇپ كېتىشى　110 - غارنىڭ ئۈدۈل تېمىدا تاتلىق ئۈيقىدا ياتقان بىر قانچە يالىڭاچ ئايالنىڭ رەسىمى بار ، تاتلىق ئۇخلاۋاتقان بۇ يالىڭاچ ئايالارغا بىر ئەر قاراپ تۇرىدۇ . بۇ تام رەسىمىنىڭ مەنىسى مۇنداق : تەڭرىقۇت سىددارتە ئىنسانىنىڭ قېرىيدىغانلىقى ،كېسەل بولىدىغانلىقى ۋە ئاخىرىدا ئۆلىدىغانلىقىنى بىلىپ يېتىدۇ . ئۇ ، «مەن ھامان قېرىيدىگەنمەن ، قېرىلىق ، ئاغرىق - سىلاق ۋە ئۆلۈمنىڭ تەھدىتىدىن قۇتۇلالمايدىگەنمەن ، مەن باشقىلارنىڭ مۇشۇنداق پاجىئەلىك ھالغا قالغانلىقىنى كۆر - سەم قورقىمەن ، بىئارام بولىمەن ۋە بىزار بولىمەن» دەپ ئويلاپتۇ - دە ، راھەت - پاراغەتلىك ، بايلىقات تۇرمۇشتىن بىزار بوپتۇ ، ئۆزىنىڭ گۈزەل خوتۇنى ۋە ئەتراپىدىكى كېنىزەكلەرنىڭ ھامان بىر كۈنى قېرىپ سەتلىشىپ كېتىدىغانلىقىنى ، ھەممىسىنىڭ ئۆلۈپ چىرىپ كېتىدىغانلىقىنى بىلىپ يېتىپتۇ ، شۇنىڭ بىلەن تەركى دۇنيا بولۇپ كېتىش نىيىتىگە كەپتۇ .

§ 2 . بۇددا دىنى ھېكايىلىرىگە دائىر رەسىملەر

1 . جاتاكا رەسىملىرى

جاتاكا بۇددا دىنى پېشۋاسى ساكيامۇنىنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى ھېكايىلەرنى كۆرسىتىدۇ . قىزىل مىڭئۆيىدىكى ھېكايىلىك رەسىم 442 پارچە بولۇپ ، جاتاكا رەسىملىرىنىڭ ژانىرى 135 خىلغا يېتىدۇ . بۇنىڭ ئىچىدە ھازىر 72 خىلنى پەرقلەندۈرگىلى بولىدۇ ، بۇنىڭغا دائىر رەسىم جەمئىي 340 پارچە بولۇپ ، ئومۇمىي رەسىمنىڭ 76.9 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . بۇلار دانە پارامىتا (سەدىقە مەنزىلى) ، شىلە پارامىتا (پەرھىزلىك) ، ۋىريە پارامىتا (ئىجتىھاتلىق) ، كىشانتى پارامىتا (سەۋر - تاقەتلىك) ، دىيانە پارامىتا (ئىستىقامەت) ۋە پرەجنا پارامىتا (ئاقىلانىلىك) رەسىملىرىگە ئايرىلىدۇ .

1) دانە پارامىتا (سەدىقە) تېمىدىكى رەسىم

توشقانىنىڭ ئۆزىنى كۆيدۈرۈپ پەرىشتىگە سەدىقە قىلىشى　تاغدا بىر توشقان پەرىشتە بىلەن ياخشى ئۆتىدىكەن ، بىر يىلى قاتتىق قۇرغاقچىلىق بولۇپ ، مېۋە - چېۋىلەر تۈگەپ كېتىپتۇ . پەرىشتە ئادەمزات دۇنياسىغا بېرىپ غىزا تىلىمەكچى بوپتۇ . توشقان پەرىشتىنى تۇتۇپ قېلىش

ئۇچۇن ئوتۇن تېرىپ ئوت يېقىپ ، ئۆزىنى ئوتقا تاشلاپ ، ئۆز بەدىنىنى پەرىشتىگە سەدىقە قىلىپتۇ . رەسىمدە توشقان ئوتتا كاۋاب بولۇۋاتقان ، ئوت ئالدىدا ئاپپاق ساقاللىق ئادەم بىخىرامان ئولتۇرغان ھالەت تەسۋىرلەنگەن .

2) شىلە پارامىتا (پەرھىزلىك) تېپىدىكى رەسىم

تاق مۇڭگۈزلۈك پەرىشتىنىڭ پەرھىزنى بۇزۇپ كارامىتىنى يوقىتىپ قويۇشى بارۇس دۆلىتىدە تاق مۇڭگۈزلۈك بىر پەرىشتە بولۇپ ، بەش تۈرلۈك كارامىتى بار ئىكەن ، ئۇ شەھۋانىيلىق قىلىپ كارامىتىنى يوقىتىپتۇ . بىر پاھىشە قورۇلغا كېلىپ ئۇنى ئازدۇرۇپتۇ . رەسىمدە بىر كىشىنىڭ بىر پاھىشە بىلەن كېتىۋاتقانلىقى سىزىلغان .

3) ۋەرىيە پارامىتا (ئىجتىھاتلىق) تېپىدىكى رەسىم

سۇ ئىلاھىنىڭ سودىگەرلەرنى قۇتقۇزۇشى 500 سودىگەر دېڭىزغا چۈشۈپ ئۇنچە - مەرۋايىت ئېلىپ قايتىش ئالدىدا دېڭىز ئەجدىھاسى ئاچكۆزلۈك قىلىپ سودىگەرلەرنى جايلاپ ئۇنچە-مەرۋايىتلارنى تارتىۋالماقچى بوپتۇ . سۇ ئىلاھىنىڭ رەھىمى كېلىپ ، بىرقانچە دېڭىزدىن ئۆتۈپ يېتىپ كېلىپ ، سودىگەرلەرنى دېڭىزدىن چىقىرىپ قويۇپتۇ . رەسىمدە سۇ ئىلاھى جۇپ باشلىق يىلان شەكلىدە بولۇپ ، بەزىدە تاغ ئايلىنىپ كۆۋرۈك بولۇپ بېرىدۇ ، بەزىدە يەردە سۇنايلىنىپ يېتىپ بېرىدۇ ، كۆسەنلىك سودىگەرلەر ۋە ئۇلارنىڭ يۈك ئارتقان ئات - ئۇلاغلىرى ئۇنىڭ ئۈستىدىن مېڭىپ ئۆتىدۇ .

4) كىشانتى پارامىتا (سەۋر - تاقەتلىك) تېپىدىكى رەسىم

سۇ كالىسى شاھىنىڭ مايمۇنىنىڭ ھاقارىتىگە سەۋر قىلىشى بىر سۇ كالىسى شاھى بىر توپ كالا بىلەن دالىدا كېتىۋاتسا ، بىر مايمۇن ھەسەت قىلىپ سۇ كالىسى شاھىنى ئۇرۇپ تىللاپتۇ . سۇ كالىسى شاھى سەۋر قىلىپ ئۆچ ئالماپتۇ . ئۇزاق ئۆتمەي يەنە بىر سۇ كالىسى شاھى موزاي بىلەن بۇ يەرگە كەپتۇ ، مايمۇن ئۇنىمۇ ھاقارەتلەپتۇ . بۇ سۇ كالىسى شاھىمۇ ئالدىنقى شاھىنى دوراپ خورلۇقتا چىداپتۇ . رەسىمدە مايمۇن كالىغا مىنۋېلىپ ، بىر قولىدا ئۇنىڭ مۇڭگۈزىنى قايرىپ ، يەنە بىر قولىدا ئۇنى كالتەكلەۋاتقان كۆرۈنۈش سىزىلغان .

5) ئىستىقامەت تېپىدىكى رەسىم

ئىككى براخمانىڭ كىچىككىنە جىدەل بىلەن كۇننى چىقارماي قويۇشى تىجىلو ۋە ناھەي ئىسىملىك ئىككى براخما تاغ ئارىسىدىكى ئۆڭكۈردە ئىستىقامەت قىلىپ بەش خىل كارامەتكە ئىگە بوپتۇ . بىر كۈنى كېچىدە ناھەي نوم ئوقۇش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئېھتىياتسىزلىقتىن تىجىلونىڭ بېشىغا دەسسەۋاپتۇ . تىجىلو : خەپ ، كۈن چىققاندا ناھەينىڭ بېشىنى يېرىۋەتمەسەم ، دەپ قەسەم ئىچىپتۇ . ناھەي كۈننى چىقارماي قويۇپتۇ ، جاھاننى قاراڭغۇلۇق قاپلاپ ، پادىشاھتىن پۇقرالارغىچە ساراسىمگە چۈشۈپتۇ ۋە ئىككى براخمانىڭ ئالدىغا كېلىپ ئۇلاردىن يارىشىپ قېلىشنى ئۆتۈنۈپتۇ . ئىككى براخما پادىشاھ ۋە پۇقرالارنى بەش پەرھىز ، 10 ساۋابنى بەجا كەلتۈرۈشكە دەۋەت قىپتۇ ، ھەممەيلەن بەجا كەلتۈرۈشكە ماقۇل بوپتۇ . رەسىمدە دەرەخ تۈۋىدىكى بىر ئۆڭكۈردە ئىككى براخمانىڭ قاتار ئولتۇرغانلىقى سىزىلغان ، بەزى رەسىمدە ئۈي سىرتىدا تاۋاب قىلىۋاتقان بىرسى بار .

6) پەرەجنا پارامىتا (ئاقىلانىلىك) تېپىدىكى رەسىم

ئادالەت شاھىنىڭ بالا دېلوسىغا پاراسەت بىلەن ھۆكۈم قىلىشى ئىككى ئانا بىر بالىنى تالىشىپ قاپتۇ ، ئىككىلىسى بالىنى مېنىڭ دەيدىكەن ، ئۇلار ئادالەت شاھىغا كېسىپ بېرىشنى ئىلتىجا قىپتۇ . شاھ : ئىككىڭلار بالىنىڭ بىردىن قولىنى تۇتۇپ تارتىڭلار ، قايسىڭلار تارتىپ ئالالىساڭلار بالا شۇنىڭ بولىدۇ ، دەپتۇ . يالغان ئانىنىڭ بالىغا مېھرى بولمىغاچقا كۈچىنىڭ بارىچە تارتىپتۇ . راست ئانا بالىسىغا كۆيۈنگەچكە كۈچەپ تارتقۇسى كەلمەپتۇ . شاھ راست - يالغانىنى

ئايرىپتۇ ـ دە ، بالىنى يالغان ئاناسىدىن ئۆز ئانىسىغا ئېلىپ بېرىپتۇ . رەسسامە شاھنىڭ بىر بالىنى قۇچىقىدا تۇتۇپ تۇرغانلىقى ، ئىككى ئايالنىڭ تىزلىنىپ ئولتۇرغانلىقى سىزىلغان .

2 . مېتوپرەتىيە (تەقدىر ـ قىسمەت) رەسىملىرى

مىنەيانە بۇددىزىمنىڭ تەقدىر ـ قىسمەت تەلىماتىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى «12 سەۋەبىيەت» تىن ئىبارەت . ئۇ ئەۋىدىيە (نادانلىق) ، ھەربىكەت ، ۋىجنانە (بىلىش) ، نامەرۇپە (روھىي ـ ماددىي ھالەت) ، شەددىاتۇ (ئالتە ئامىل) ، سپەرشە (ئۇچرىشىش) ، ۋېدەنا (تەسىرات) ، توشىنا (ئىشتىياق) ، ئۇپاردانە (ئېرىشىش) ، بەۋە (بارلىق) ، جاتى (تۇغۇلۇش) ، قېرىلىق ۋە ئۆلۈمنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . مېتوپرەتىيە (تەقدىر ـ قىسمەت) رەسىملىرى بۇددانىڭ ئاجايىپ ئىلاھىي قۇدرىتىنى ئىپادىلەپ ، كىشىلەرنى بۇددا ئەقىدىسىگە ساداقەت بىلەن ئېتىقاد قىلىش ، كۆپرەك ساۋابلىق ئىش قىلىپ ساۋابلىق نەتىجىگە ئېرىشىشكە دەۋەت قىلىدۇ .

قىزىل مىڭئۆيىدىكى مېتوپرەتىيە رەسىملىرىنىڭ ژانىرى 70 خىلدىن ئاشىدۇ . رەسىم سىزىشتا روسسىمان كاتەكچە شەكلى ، چاتما رەسىم شەكلىدىكى ئۇزۇن رەسىم شەكلى ۋە چاسا رەسىم شەكلى قوللىنىلغان . بۇنداق رەسىم 23 غارغا سىزىلغانلىقىنى چۈشەندۈرىدىغان مېتوپرەتىيە (تەقدىر ـ قىسمەت) رەسىملىرىنى تۈرى بويىچە «ئەۋىدىيە» (نادانلىق)نى چۈشەندۈرىدىغان رەسىملەر ، ھەربىكەتنى چۈشەندۈرىدىغان رەسىملەر ، «ۋېدەنا» (تەسىرات)نى چۈشەندۈرىدىغان رەسىملەر ، «ئۇپادانە» (ئېرىشىش)نى چۈشەندۈرىدىغان رەسىملەر ، «بەۋە» (بارلىق)نى چۈشەندۈرىدىغان رەسىملەرگە ئايرىشقا بولىدۇ .

1) «ھەربىكەت»نى چۈشەندۈرىدىغان مېتوپرەتىيە رەسىملىرى —«ھەربىكەت» 12 سەۋەبىيەت ئىچىدىكى 2 ـ سەۋەبىيەت . ئاساسىي مەنىسى گۇناھ ياكى بەخت ئاقىۋىتىنى پەيدا قىلىدىغان بەدەن ، ئېغىز ، غەرىزنىڭ ئاساسىي «كەرمەسى» (پائالىيىتى)نى ، يەنى ئادەمنىڭ بارلىق روھىي ۋە جىسمانىي پائالىيىتىنى كۆرسىتىدۇ .

قىزىل مىڭئۆيىنىڭ 224 ـ نومۇرلۇق غارىنىڭ تورۇسىدا «شىرە مەنبەرەنىڭ ھوقۇق تەڭشەش سەۋەبىيىتى» سىزىلغان . ئۇنىڭدا «ھەربىكەت»تىن ئىبارەت مۇشۇ سەۋەبىيەت چۈشەندۈرۈلىدۇ . رەسىمدە بۇددا ئوڭ بىلىكى ئوچۇق ، يالىڭاياغ ھالەتتە بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرىدۇ ، بېشىدا گۈللۈك دەرەخ سايە چۈشۈرۈپ گۆھەر ياپقۇ قىلىنغان ، ئەتراپىدا كاكتۇسسىمان دەرەخلەر ، دەرەخزارلىق ئىچىدە ئاغزىدا ئىككى تال يوپۇرماق بار كىچىك گۈل سىزىلغان . بۇتنىڭ يېنىدا بىر ئىت بار . بۇ رەسىمدە شارىپۇترە ئىتقا بۇددا تەرىقىتى سۆزلەۋاتقاندا ئىتنىڭ روھلىنىپ ئويناقلاپ كېتىۋاتقان كۆرۈنۈشى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن .

2) «ئۇپادانە» (ئېرىشىش)نى چۈشەندۈرىدىغان مېتوپرەتىيە رەسىملىرى «ئۇپادانە» 12 سەۋەبىيەتنىڭ 9 ـ چىسى ، ئۇنىڭ ئاساسىي مەنىسى نەپسانىيەتچىلىك ۋەجىدىن ھۆزۈرلىنىدىغان نەرسىنى ئەسەبىيلىك بىلەن قوغلىشىش ۋە قولغا چۈشۈرۈش بۇددا دىنىغا زىت دەھرىيلىك ئىدىيىسىنى ئەۋج ئالدۇرۇپ قويىدۇ ، دېگەندىن ئىبارەت .

قىزىل مىڭئۆيىدىكى 224 ـ نومۇرلۇق غارنىڭ تورۇسىغا «ۋەيشالىنىڭ يەتتە ئوغۇل سەۋەبىيىتى» سىزىلغان . ئۇنىڭدا «ئۇپادانە» (ئېرىشىش)تىن ئىبارەت مۇشۇ سەۋەبىيەت چۈشەندۈرۈلىدۇ . رەسىمدە يالىڭاياغ بۇددا چاسا ئورۇندا بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرىدۇ ، باش تەرىپىدە يۇمىلاق گۈللۈك دەرەخ گۆھەر ياپقۇ بولغان ، بىر ئادەم بۇددانىڭ يېنىدا ئىسسىق ھور چىقىپ تۇرغان بىر قاچا غىزانى بۇددىغا يېگۈزمەكچى بولۇپ تۇرىدۇ . بۇنىڭدا ۋەيشالىنىڭ 32 ئوغلى پەرىسىتەجىت

شاھ تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن ، بۇددا‌غا رەززاق بولۇشنى تەلەپ قىلىۋاتقان كۆرۈنۈشى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن .

3) «بەۋە» (بارلىق)نى چۈشەندۈرىدىغان مېتوپېرەتىيە رەسىملىرى «بەۋە» 12 سەۋەبىيەتنىڭ ئونىنچىسى ، ئۇنىڭ ئاساسىي مەنىسى كەلگۈسى زامانا‌دا ئېرىشىدىغان ۋېپاكە (نەتىجە)نى بەلگىلەيدىغان ئىدىيە ۋە ھەرىكەتنىڭ يىغىندىسىدىن ئىبارەت .

قىزىل مىڭئۆيىنىڭ 188 - نومۇرلۇق غارىنىڭ تورۇسىغا «ۋۇناۋۇنىڭ سەۋەب كۆرسىتىشى» سىزىلغان . بۇنىڭدا «بەۋە» (بارلىق)تىن ئىبارەت سەۋەبىيەت چۈشەندۈرۈلىدۇ ، رەسىمدە بۇددا چاسا ئورۇندا ئولتۇرغان ، بېشىدا گۈھەر سايىۋەن بار . بۇددانىڭ يېنىدا شەمشىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ بۇددانىڭ بېشىنى چاپماقچى بولۇۋاتقان بىر ئادەم بار . بۇ رەسىمدە ۋۇناۋۇنىڭ ئانىسىنى ئۆلتۈرمەكچى بولغاندا بۇددا پەيدا بولغانلىقى ، شۇنىڭ بىلەن ۋۇناۋۇنىڭ كەينىگە بۇرۇلۇپ بۇددانى ئۆلتۈرمەكچى بولغانلىقى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن .

3 . بۇددا دىنى تارقىتىشقا دائىر ھېكايە رەسىملىرى

بۇ رەسىملەردە بۇددا ساكيامۇنىنىڭ ئەلنى بۇددا دىنىغا كىرگۈزۈش يولىدىكى ئۆمۈرلۈك ئىشلىرى تەسۋىرلەنگەن . رەسىملەر ئاساسەن ئىككى خىل ، بىر خىلى ، بۇددانىڭ بىئوگرافىيىلىك رەسىملىرى ؛ يەنە بىر خىلى ، ساكيامۇنى بۇددا مەرتىۋىسىگە يەتكەندىن كېيىن ، ئۇنىڭ تەرەپ-تەرەپلەردە نوم نوملاپ ، ئەلنى دىنغا باشلىغان ئىش - ئىزلىرى نۇقتىلىق تەسۋىرلەنگەن رەسىملەر ، يەنى نوم نوملاش رەسىملىرى . بۇددا دىنى تارقىتىشقا دائىر ھېكايە رەسىملىرىنىڭ كۆپىنچىسى بۇددانىڭ ئۆمرىدىكى مەلۇم بىر ئىش تەسۋىرلەنگەن رەسىملەر ، يەنە بۇددانىڭ ئۆمۈرلۈك ئىشلىرى تەسۋىرلەنگەن نۇرغۇن چاتما رەسىمۇ بار . قىزىل مىڭئۆيىدىكى بۇددا دىنى تارقىتىشقا دائىر رەسىملەرنىڭ ژانىرى 60 خىلدىن ئاشىدۇ .

1) بىئوگرافىيىلىك (تەرجىمھال) رەسىملەر قىزىل مىڭئۆيىدىكى 76 - نومۇرلۇق غارغا سىزىلغان «دەرەخ تۈۋىدە ئاپىرىدە بولۇش» — بۇددا دىنى تارقىتىشقا دائىر ھېكايە رەسىملىرىنىڭ بىرى . رەسىمدە مەھامايە (ئۇلۇغ خانىم) ئوڭ قولىنى كۆتۈرۈپ ئەشۇكە سۆگەتنىڭ ئاستىدا تۇرغان ، ئارقىسىدا بىر ئايال ئۇنى يۆلەپ تۇرغان . ۋەلىئەھدى قورسىقىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە كۆرۈنگەن ، خانىم تىزلىنىپ تۇرۇپ تەڭرىدىن مەدەت تىلىگەن ، شۇنىڭ بىلەن ساكيامۇنى تۇغۇلغان ھېكايە تەسۋىرلەنگەن . دېمەك ، بۇ رەسىمدە بىر ئاقكۆڭۈل ، دانىشمەن بالىنىڭ كەپىلەۋەستۇ دۆلىتىنىڭ خانى شۇددودەنە خانىمدىن مەھامايە خانىمدىن تۇغۇلغانلىقى ، مەھامايە خانىمنىڭ 10 ئاي قورساق كۆتۈرۈپ ، رامپىن باغچىسىدا ئەشۇكە سۆگەتنىڭ شېخىنى تۇتۇپ تۇرۇپ تۇغقانلىقى ، ۋەلىئەھدىنىڭ خانىمنىڭ ئوڭ تەرەپتىكى قوۋۇرغىسىدىن چۈشكەنلىكى سۆزلىنىدۇ .

2) نوم نوملاشقا دائىر رەسىملەر قىزىل مىڭئۆيىدىكى 207 - نومۇرلۇق غاردىكى «شۇددودەنە خانىغا نوم نوملاش» دېگەن رەسىم نوم نوملاشقا دائىر ھېكايە رەسىملىرىنىڭ بىرى . رەسىمدە مۇخلىسلار بۇددا يېنىدا ئولتۇرىدۇ ، بۇددا ئورنىنىڭ ئالدىدا كۆل ، قۇشلار ۋە ھايۋانلار بار . ھاۋا بوشلۇقىدا بۇددا بەدىنىدىن يالقۇن چىقىرىپ ، نۇر چېچىپ تۇرىدۇ . مانا بۇ شۇددودەنە خانىغا نوم نوملاش توغرىسىدىكى ھېكايە . بۇنىڭدا بۇتساتۋا دېگۈدارام بېغىدا شۇددودەنە خانىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، پاك تائام نوم نوملىغانلىقى ، بۇددانىڭ كۆكتە پەرۋاز قىلىپ تۇرلۇك ئۆزگىرىپ كارامەت كۆرسەتكەنلىكى ، 500 كىشىنىڭ راھىب بولغانلىقى سۆزلىنىدۇ .

4 . بېقىش ھېكايىلىرى رەسىملىرى

بېقىش — بۇددا مۇرىتلىرىنىڭ دىنىي پائالىيەت ئېلىپ بېرىشتىكى بىرخىل شەكلى . بۇددا دىنىدا خۇشپۇراق گۈل ، يورۇق شام - چىراغ ، يېمەك - ئىچمەك قاتارلىق ئۇچ خىل ئەتىۋار بۇيۇم بىلەن تەمىنلەش بېقىش دەپ ئاتىلىدۇ . بېقىش مال - مۈلۈك بىلەن بېقىش ، دەرمە بىلەن بېقىش دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ . تام رەسىملىرىدىكى بېقىش توغرىسىدىكى ھېكايىلەرنىڭ بىرخىلى ئادەمزاتنىڭ بېقىشى توغرىسىدىكى ھېكايىلەر ، يەنە بىر خىلى ، ھايۋاناتنىڭ بېقىشى توغرىسىدىكى ھېكايىلەر . بېقىش ھېكايىلىرى تەسۋىرلەنگەن رەسىملەرنىڭ تۈرلىرى كۆپ : بۇلار پۇل بىلەن بېقىش ، تاش بىلەن تەمىنلەش ، گۈل بىلەن تەمىنلەش ، شاتۇتى بىلەن تەمىنلەش ، مايمۇن بىلەن تەمىنلەش ، تۈرنا بىلەن تەمىنلەش ، يىلان بىلەن تەمىنلەش ، كالا بىلەن تەمىنلەش ، يولۋاس بىلەن تەمىنلەش ، پىل بىلەن تەمىنلەش شۇنىڭدەك ئۇسسۇل - مۇزىكا بىلەن تەمىن ئېتىش ، يېمەك - ئىچمەك بىلەن بېقىش ، مۇنار ياساپ بېقىش ، تۇغ - ئەلەم بىلەن تەمىنلەش ، مۇنچا سېلىپ بېرىش ، چىراغ بىلەن تەمىنلەش قاتارلىقلار .

1) ئادەمزاتنىڭ بېقىشىغا دائىر رەسىم　　قىزىل مىڭئۆيدىكى 110 - نومۇرلۇق غارنىڭ ئاساسىي ئۆيىنىڭ ئوڭ ئەگمىسىنىڭ تۆۋەن قىسمىدىكى رومبىسىمان كاتەكچە ئىچىدە «پادىچى بالىنىڭ بۇددانى سۈت بىلەن بېقىشى» دېگەن رەسىم بار . بۇ ئادەملەرنىڭ بۇددانى بېقىشىغا دائىر رەسىملەرنىڭ بىرى . رەسىمنىڭ ئوڭ تەرىپىدە بىر پادىچى بالا قولىدىكى سۈتنى بۇددانىڭ قولىدىكى چۆچەككە قۇيۇۋاتقانلىقى ، سول تەرىپىدە بىرى ئۆرە تۇرغان ، بىرى تىزلىنىپ ئولتۇرغان ئىككى ئايال ئىككى قوللاپ تۇتقان چۆچەكتىكى ئۈماچنى ئەمچەكتىكى قىزچاقلا ئىچكۈزۈۋاتقانلىقى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن .

2) ھايۋاناتنىڭ بېقىشىغا دائىر رەسىم　　قىزىل مىڭئۆيدىكى غارغا سىزىلغان «مايمۇننىڭ بېقىشى» توغرىسىدىكى ھېكايە تەسۋىرلەنگەن رەسىم ھايۋاناتنىڭ بېقىشى توغرىسىدىكى رەسىملەرنىڭ بىرى . رەسىمدە بۇددا چاسا ئورۇندا ، ئوڭ بىلىكى ئوچۇق ھالدا بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرىدۇ ، بۇددانىڭ يېنىدا بىر مايمۇن بىر پوتى بىلەن تىزلىنىپ ، بىر پوتىنى پۈكۈپ تۇرۇپ ، قولىدىكى چۆچەكنى بۇددىغا سۇنۇۋاتقانلىقى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن .

§ 3 . نوم نوملاش رەسىملىرى

قىزىل مىڭئۆيدە نوم نوملاشقا دائىر رەسىملەر كۆپ ، بۇ رەسىملەردە ئادەتتە بۇددا ئوتتۇرىدا تۇرۇپ نوم نوملايدۇ . ئىككى تەرەپتە ياكى ئىككى تەرەپنىڭ تۆۋىنىدە نوم ئاڭلاۋاتقان بۇتساتۋالار ، رەززاقلار ، ھايۋانلار ۋە باشقا ئاڭلىغۇچىلار بار .

1 . قاتتىق قائىدە بويىچە سىزىلغان نوم نوملاش

قىزىل مىڭئۆيدىكى 100 - نومۇرلۇق غاردىكى رەسىم مۇشۇ شەكىلدە سىزىلغان . پۈتۈن رەسىملەر قاتتىق قائىدە بويىچە ئۆلچەملىك ، راۋرۇس ، رەتلىك ھەم بىرخىل سىزىلغان . چاسا كاتەكچىلىك رەسىم قۇرۇلمىسى قوللىنىلىپ ، ھەربىر كاتەكچىگە بىردىن نوم نوملاش رەسىمى سىزىلغان ، رەسىملەردە بۇددانىڭ ھالىتى ئاساسەن بىردەك بولۇپ ، مۇئەييەن رەسىم سىزىش ئۆلچىمى بويىچە سىزىلغان ، رەسىمدە بۇددا ناھايىتى سىپايە ۋە سۈرلۈك ھالەتتە بەداشقان قۇرۇپ

ئولتۇرۇپ ، يا ئوڭغا ، يا سولغا قاراپ كۆپچىلىككە نوم نوملاپ بېرىۋاتقانلىقى ، ئاڭلىغۇچىلارنىڭ قورۇنۇپ قېتىپ ئولتۇرغانلىقى تەسۋىرلەنگەن . رەڭلەرمۇ ئاساسەن بىر خىل .

2 . قائىدىنى بۇزۇپ ، ئىجادىي سىزىلغان نوم نوملاش رەسىملىرى

قىزىل مىڭئۆيىدىكى 224 ـ نومۇرلۇق غارنىڭ ئاساسىي ئۆيىنىڭ ئوڭ ـ سول تېمىدا نوم نوملاۋاتقان رەسىملەر بار . رەسىملەرنىڭ ئارىسىدىكى چېگرا سىزىقلىرى ئېنىق ئەمەس ، كۆپىنچە بىر رەسىمدىكى ئادەملەر بىلەن يەنە بىر رەسىمدىكى ئادەملەر ئارىلىشىپ كەتكەن ، بۇددا بىلەن ئۇنىڭ ئوڭ ـ سول يېنىدىكى كىشىلەر ئارىسىدا ئۇنچىۋالا قورۇنۇش يوق ، پۈتكۈل رەسىمدە جانلىق-تېتىك كەيپىيات ئىپادىلەنگەن . سەنئەتكار ئىلگىرى چەت ئەلدىن كىرگەن بۇددا دىنى مەدەنىيىتى-نىڭ چەكلىمىسىدىن قۇتۇلۇپ ، ئۆز مىللىتىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ئىجادىي سىڭدۈرۈپ ، بۇددا بىلەن ئادەمنىڭ ، ئائىلىۋى تەربىيە بىلەن ئۆرپ ـ ئادەتنىڭ مۇناسىۋىتىنى ئىلگىرىكىگە قارىغاندا ئەركىن ـ ئازادە كەيپىياتقا كىرگۈزۈپ تەسۋىرلىگەن .

3 . كۆپ خىل بەدىئىي تۈزۈلۈشتە سىزىلغان نوم نوملاش رەسىملىرى

قىزىل مىڭئۆيىدىكى 207 ـ نومۇرلۇق غارنىڭ ئوڭ تېمىدا بۇددانىڭ نوم نوملاۋاتقان رەسىمى بار ، رەسىم بەئەينى تۈزۈلۈش جەھەتتە بىر قېلىپتا چەكلەنمىگەن ، بەزىسى چوڭ ، بەزىسى كىچىك سىزىلغان ، بۇددا بىلەن نوم ئاڭلاۋاتقان كىشىلەرنىڭ ئەتراپىغا تاغ ـ دەريا ۋە ھايۋانات قاتارلىقلار سىزىلغان ، بەزى بۇددانىڭ ئۈستى تەرىپىگە پەرىشتە ـ پەرىزاتلار سىزىلغان . ئوبراز جانلىق يارىتىلغان ، رەسىملەر رەڭدار بولۇپ رەسىم سىزىش سەنئىتى كامالەتكە يەتكەن .

4 . رەززاقلار گەۋدىلەندۈرۈلگەن نوم نوملاش رەسىملىرى

قىزىل مىڭئۆيىدىكى 100 ـ نومۇرلۇق غارنىڭ ئوڭ ـ سول تامىلىرىدا ئەنە شۇنداق رەسىملەر بار . ھەربىر رەسىم بىر كاتەكچىگە سىزىلغان ، بۇددانىڭ ئەتراپىدا ئادەم ئاز ، بەزى رەسىمدە بىرلا ئادەم بار . ئوڭ ـ سول تەرەپتىكى ئادەملەر قولىدا بىر نېمىلەرنى تۇتۇپ ھەرخىل قىياپەتتە تۇرىدۇ ، بۇ رەسىملەردە رەززاقلار (تەمناتچىلار) گەۋدىلەندۈرۈلگەن .

5 . بۇغا باغچىسىدا نوم نوملاش رەسىمى

قىزىل مىڭئۆيىدىكى 189 ـ نومۇرلۇق غارنىڭ ئۈدۈل تېمىدا مۇشۇنداق رەسىم بار ، رەسىمدە بۇددا ئوبرازلىق پەشتاقتا قەددىنى تىك تۇتۇپ قېتىپ ئولتۇرغانلىقى ، ئوڭ ـ سول تەرىپىدىكى كىشىلەر سىڭايان بولۇپ بۇددانىڭ قاراپ تۇرغانلىقى تەسۋىرلەنگەن .

§ 4 . تام رەسىملىرىدىكى مۇزىكا ـ ئۇسسۇل ئوبرازى

1 . رەققاسلىق رەسىملىرى

قىزىل مىڭئۆيى تام رەسىملىرى ئىچىدىكى رەققاسلىق رەسىملىرىدە سىزىلغان رەققاسلار كۆپ ، چالغۇلار مول ، ئۇسسۇللار گۈزەل بولۇپ ، ھەقىقەتەن كىشىنى ھوزۇرلاندۇرىدۇ . مۇزىكا ۋە ئۇسسۇل ئوبرازلىرى تولىراق كوللېكتىپ شەكىلدە ئىپادىلەنگەن . 38 ـ نومۇرلۇق غار كۆسەن

مۇزىكا - ئۇسسۇلى بىرقەدەر ئەتراپلىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن «مۇزىكا غارى» ، ئۇنىڭدا سىزىلغان تام رەسىملىرىدىكى چالغۇنىڭ تۈرى 22 خىلغا يېتىدۇ . ناخشا - ئۇسسۇل تېپىدىكى رەققاسلىق رەسىمى ، ئويۇنچى ۋەلىئەھدى رەسىمى ، پادىشاھنىڭ ئۇسسۇلچى قىزنىڭ ئۇسسۇلىنى كۆرۈۋاتقان رەسىمى تام رەسىملەردىكى مۇزىكا - ئۇسسۇل ئوبرازىنى مەركەزلىك ئەكس ئەتتۈرگەن .

2 . چالغۇلار

1) تارىلىق چالغۇلار　　بەش تارلىق بەربات ، ئۈچ تارلىق بەربات ، تۆت تارلىق بەربات ، تۆت تارلىق رۇەنشىيەن ، ئۈچ تارلىق رۇەنشىيەن ، ئەگمەك بويۇنلۇق تۆت تارلىق بەربات ، تىك غوجىقا ، شۇجىقار باشلىق غوجىقا ، كوتو .

2) يەللىك چالغۇلار　　تىزمانەي ، نەي ، چاتما نەي ، قومۇش نەي ، گۈدۈك ، شېلىك ، سۇناي ، مىس مۇجىگۇز ، قۇلۇلە قېپى .

3) كېرىمە چالغۇلار　　كېش دۇمبىقى ، بەل دۇمبىقى ، دالا دۇمبىقى ، ھۆر دۇمباق ، يۇجىلۇق دۇمباق ، سېۋەت دۇمباق .

4) تەۋرەتمە چالغۇلار　　كىلاۋسمبال ، سوقۇلما قوجىغۇراق .

مۇزىكا ئورۇنداش شەكلىدە پەرىزاتلار ، رەزاق بۇتساتۇالار مۇزىكا چېلىۋاتقان ، ئۆزى چېلىپ ئۆزى ئۇسسۇل ئىيناۋاتقان ياكى ئوپچە مۇزىكا چېلىۋاتقان شەكىللەر ۋە باشقا ھەرخىل ، رەجىگارەلىك شەكىللەر بار .

3 . ئۇسسۇل

1) ئۇسسۇل ئوبرازلىرى　　ئۇسسۇل يەككە ئۇسسۇل ، ئىككى كىشىلىك ئۇسسۇل ۋە كوللېكتىپ ئۇسسۇل دەپ ئايرىلىدۇ . ئۇسسۇلچىلارنىڭ تولىسى رەققاس بۇتساتۇالار بولۇپ ، تەققى-تۇرقى گۈزەل ۋە نازاكەتلىك ، ئۇسسۇللىرى شوق ھەم جانلىق ، ئۇلارنىڭ ناكىدكاسسىدىكى رەجىلىك لېنتىلار ئۇسسۇلنى تېخىمۇ كۆچلۈك تەسىر كۆچىگە ئىگە قىلغان .

ئۇسسۇل ھەربىرى ئۈچ ئەگمە شەكىلدىكى ئەگرى سىزىق شەكلىدە ؛ 69 - نومۇرلۇق غاردىكى «باش لىڭشىتىش» ئۇسسۇلى ، 17 - نومۇرلۇق غاردىكى «قاش - كۆز ئوينىتىش» ئۇسسۇلى ، 80 - نومۇرلۇق غاردىكى «چاۋاك چېلىش» ئۇسسۇلى ، 178 - نومۇرلۇق غاردىكى «چىرتىش» ئۇسسۇلى ، 77 - نومۇرلۇق غارنىڭ ئۆتۈشمە يولىدىكى رەققاسلار رەسىمىدە سىزىلغان تاقلاش ئۇسسۇلى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى كۆسەن ئۇسسۇللىرىنىڭ ئىپادە ھەرىكەتلىرى ھېسابلىنىدۇ .

2) ئەرىشتىكى رەققاسلار رەسىملىرى　　بۇنىڭدا رەققاس بۇتساتۇا ، پەرىشتە ، ئوردا كېنىزەكلىرى قاتارلىقلارنىڭ شاد - خۇرام ناخشا ئېيتىپ ، ئۇسسۇل ئوينىاۋاتقان كوللېكتىپ ئوبرازى مەركەزلىك ئەكس ئەتتۈرۈلگەن . 38 - نومۇرلۇق غارنىڭ ئىككى تېمىدىكى ئەرىشتىكى رەققاسلار رەسىمىدە ، 28 ئەرىشتىكى رەققاس بۇتساتۇا ئىچىدە 18نىڭ ساز چېلىۋاتقانلىقى ، 10نىڭ ئۇسسۇل ئويناپ گۈل چېچىۋاتقانلىقى ، چاۋاك چېلىۋاتقانلىقى ياكى گۈھەر ئېينەك سۇنىۋاتقانلىقى سىزىلغان ، ماددىي بۇيۇم ھەدىيە قىلىش بىلەن ئۇسسۇلنى ئۆزئارا يۇغۇرۇۋېتىش ئىپادىلەش كۆچى ناھايىتى كۆچلۈك بولغان بىرخىل بەدىئىي ۋاستە ھېسابلىنىدۇ .

3) ئويۇنچى ۋەلىئەھدى رەسىمى　　118 - نومۇرلۇق غاردا ئويۇنچى ۋەلىئەھدى سىزىلغان ، ئۇ سورۇننىڭ ھەيۋەتلىكلىكى ، پېرسۇناژلارنىڭ كۆپلۈكى ، تېمىسىنىڭ ئىنىقلىقى

بىلەن نادىر تام رەسىم ھېسابلىنىدۇ . ئۇنىڭدا ساكىيامۇنى كاپىلەۋەستۇ سىددارتە ۋەلىئەھدىسى بولغان مەزگىلدە ، ئوردىدىكى رەققاس ئايالالارنىڭ خىلمۇ خىل ئېزىقتۇرۇشىغا ئۇچرىغان ھالەت ئىپادىلەنگەن . رەسىمدە رەققاس ئايالالارنىڭ بەزىلىرى ئىسقىرىتىۋاتقان ، بەزىلىرى ساز چېلىۋاتقان ، بەزىلىرى سەكرەپ ئويناۋاتقان ، بەزىلىرى ئوسۇل ئويناۋاتقان ھالەتتە سىزىلىپ ، بىر كۆكۈل ئېچىش ئويۇنى تۇسىنى ئالغان مۇزىكا - ئوسۇل رەسىمى ھاسىل قىلىنغان .

§ 5 . نىرۋانا رەسىملىرى

نىرۋانا رەسىملىرىدە بۇددانىڭ نىرۋانا ۋاقتىدىكى ۋە نىرۋانىدىن كېيىنكى ھېكايىلەر ئىپادىلەنگەن ، رەسىملەرنىڭ ئىپادىلىنىش شەكىللىرى تۆۋەندىكىچە :

1 . نىرۋانا بۇددا

نىرۋانا بۇددا ئوڭ يېنىنى بېسىپ ياتقان ھالەتتە سىزىلغان . يەنە نۇرغۇن رەسىملەردە يەنە «ئۇتتارا ساڭگا راھىبنىڭ كارۋاتقا ياتقۇزۇلۇشى» ۋە «گاللە راھىبنىڭ تەكىيە بولۇشى»غا ئوخشاش كونكرېت تەپسىلاتلار سىزىلغان .

2 . پەرىشتىلەرنىڭ بۇددانى كۆتۈشى

بۇ رەسىمدە قوللىرىغا گۈل پەتنۇس ئېلىپ ، چالغۇ قۇچاقلىۋالغان ئەرىش سازەندىلىرى ئاسماندا پەرۋاز قىلىپ ، بىر تەرەپتە بۇددانىڭ يېقىملىق مۇزىكا چېلىپ بېرىدۇ ، يەنە بىر تەرەپتە بۇددانىڭ تۇرلۇك خۇشبۇي گۈللەرنى چاچىدۇ .

3 . ماتەم تۇتۇش

بۇ رەسىمدە پەرىشتىلەر بىكىشۇلار ۋە ئاۋامنىڭ بۇددا نىرۋانا بولغان چاغدىكى قايغۇ - ھەسرەتلىرى جانلىق سۈرەتلەنگەن .

4 . جەسەت كۆيدۈرۈش

بۇ رەسىمدە بىر ئالتۇن جەسەت ساندۇقنىڭ تۆت ئەتراپىدىن كۆچلۇك ئوت يالقۇنى چىقىۋاتقان ، پەرىشتىلەر ، بىكىشۇلار ۋە ئاۋام قاتتىق ھەسرەت چېكىپ يىغلاپ زار قىلىۋاتقان كۆرۈنۈشى سىزىلغان .

5 . سارىرا (جەسەت كۆلى) تالىشىش

بۇ رەسىمدە ئېگىز قوپۇرۇلغان كۆشناگارا سېپىلىنىڭ سىرتىدا يەتتە دۆلەتنىڭ تولۇق قوراللانغان پىللىق ، ئاتلىق ، ھارۋىلىق ۋە پىيادە ئەسكەرلىرى سەپ تارتىپ تۇرىدۇ ، ئۇلار كۆشناگارا بەگلىكىدىكى مارا (شەيتان)لاردىن بۇددانىڭ سارىرا (جەسەت كۆلى)سىنى ئاشۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ .

6 . سارىرا تەقسىملەش

سارىرا (جەسەت كۆلى) تەقسىملەش رەسىمدە سەككىز دۆلەت پادىشاھىنىڭ بىردىن سارىرا

قۇتىسى تۇتۇپ تۇرغانلىقى ئىپادىلەنگەن .

7 . سارىرانى بېقىش

سارىرانى بېقىشنىڭ مەزمۇنى سارىرا مۇناري ياساش شەكلى بىلەن ئىپادىلەنگەن . نىرۋانا رەسىملىرىدىكى سارىرا مۇنارلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئىككى تۇغلۇق ، دۇم كۆمتۇرۇلگەن كومزەك شەكىلدە بولۇپ ، مۇنار ئىچىگە بۇددانىڭ رەسمى سىزىلغان ، يەنە سارىرا قۇتىسى سىزىلغانلىرىمۇ بار .

§ 6 . ئەرىش رەسىملىرى

ئەرىش رەسىملىرىدىكى ئەرىش ئىلاھلار تۇرىدىغان ئەك يۇقىرى ، ئەك گۈزەل جاينى كۆرسىتىدۇ . ئەرىش رەسىملىرىدە بۇددا دىنى ئاسمىنىدا پائالىيەت قىلىدىغان ئىلاھنىڭ ، تولىسى سەككىز ئىلاھنىڭ ئوبرازى تەسۋىرلەنگەن .

1 . قۇياش ئىلاھى بىلەن ئاي ئىلاھنىڭ ئوبرازى

قۇياش ئىلاھى بىلەن ئاي ئىلاھنىڭ ئوبرازى ئاساسەن ئوخشىشىپ كېتىدۇ ، ئوتتۇرىسىدا رەڭدار دۇگلەك چاق ، چاق ئەتراپىدا تەك ئارىلىقتا تۆت تۇرنا بار ، دۇگلەك چاق ئىچىدىكى نۇر چاقناپ تۇرغىنى قۇياش ئىلاھى ، نۇرسىزى ئاي ئىلاھى .

2 . سۇ ئىلاھىنىڭ ئوبرازى

قىزىل مىڭئۆيىدىكى يېڭى 1 ـ نومۇرلۇق غارنىڭ سول تەرەپ ئۆتۈشمە يولىنىڭ تورۇسىدىكى ئەرىش رەسىمىدە ئۈچ سۇ ئىلاھى بار ، ئوتتۇرىدىكى بىرى ئاق ـ قارا ئارىلاش چىپار رەڭدە ، ئىككى تەرەپتىكىسى قارا يېشىل ئارىلاش چىپار رەڭدە ، ئۈچ سۇ ئىلاھى قاتارلىشىپ بۇلۇت ئارىسىدىن شۇڭغۇپ چىقىۋاتىدۇ .

3 . ئالتۇن قاناتلىق قۇش ئوبرازى

قىزىل مىڭئۆيىدىكى 8 ـ نومۇرلۇق غاردا ئىككى باشلىق ئالتۇن قاناتلىق قۇش ئىلاھى سىزىلغان . قۇش ئىلاھى قانىتىنى يېغىپ ، ئىككى يېشىنى ئىككى تەرەپكە قارىتىپ ئەتراپىنى كۆزەتمەكتە .

4 . چەنتاپانىڭ ئوبرازى

چەنتاپا دېۋانان ئىندرا (تەڭرىشاھ)نىڭ كۆيچى ئىلاھى ، يېشىدا ئىككى مۇڭگۈزى بار ، بەدىنى يالىڭاچ ، ئۇ قوللىرىنى كېرىپ ئۈچۈش ھالىتىدە تۇرىدۇ .

5 . كىمنارانىڭ ئوبرازى

قىزىل مىڭئۆيىدىكى 38 ـ نومۇرلۇق غارنىڭ تورۇسىدا ئىلاھ كىمنارانىڭ رەسمى بار . ئۇنىڭ قىياپىتى راۋۇرۇس ، كۆكسى ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدۇ ، ئۇ ئىككى قولىدا رەڭلىك لېنتا تۇتقان ھالدا ئۇسسۇل ئويناۋاتقان قىياپەتتە تۇرىدۇ ، ئاغزى چوڭ ئېچىلغان ، قارىماققا ئۇسسۇل ئوينىغاچ ناخشا ئېيتىۋاتقاندەك كۆرۈنىدۇ .

§ 7 . بۇددا مۇنارلىرى ، دەرمەگەرلەر (دىنىي ئەسۋابلار)

1 . بۇددا مۇنارلىرى

بۇددا مۇنارى رەسىملىرى جاتاكە ھېكايىلىرى ۋە مېتوپرەتىيە رەسىملىرىدە ئەكس ئەتتۇرۇلگەن . مۇنارلاردىن كۆمتۇرۇلمە كومزەكسىمان كىچىك مۇنار ، ئېسىل تاشتا قويۇرۇلغان قات فازىلىق ، قوش تۇغلۇق كۆمتۇرۇلمە كومزەكسىمان ئۇچلۇق مۇنار ، قوش تۇغلۇق كۆمتۇرۇلمە كومزەك شەكىللىك سايىۋەنلىك ئۇچلۇق چاسا مۇنار ، قوش تۇغلۇق كۆمتۇرۇلمە كومزەك شەكىللىك كۆپ قەۋەتلىك ئۇچلۇق چاسا مۇنار ، ئېسىل تاشتا قويۇرۇلغان قاتلانما تۇغلۇق ئېگىز ئۇل پەشتاقلىق ئۇچلۇق چاسا مۇنار قاتارلىق مۇنارلار بار .

قۇرۇلما جەھەتتە تولىسى تۇغلۇق بىر قەۋەتلىك مۇنارلار . دەسلەپكى مەزگىلدىكى بۇددا مۇنارلىرى ھىندىستان فورمىسىدىكى يانتۇ مۇنارلارغا ئوخشىشىپ كېتەتتى . ئوتتۇرا مەزگىلدىن كېيىن ، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى شىمالىي سۇلالىلەردىن سۇي ، تاڭ سۇلالىلىرىغىچە بولغان دەۋردىكى بۇددا مۇنارى ئۇسلۇبى سىڭدۇرۇلۇپ ، پىشايۋانلىق ، تەكچە ـ ئويۇقلۇق مۇنارلار پەيدا بولغان ، بۇ مەزگىلدىكى بۇددا مۇنارلىرىنىڭ ياسىلىشى كۆركەم ، ئىجادىيلىققا باي .

2 . دەرمەگەرلەر (دىنىي ئەسۋابلار)

1) ۋاجرا ھاسىسى 47 ـ نومۇرلۇق غارنىڭ ئارقا ئۆيىدىكى ئوڭ تەرەپ تامدا ۋاجرا ھاسىسىنىڭ رەسىمى بار ، ھاسىسنىڭ ئىككى ئۇچىدا ئۇچ بۇرجەك بىسى بار ، ئوتتۇرىسى تۈتقۇچ ، تۈتقۇچقا ئۇچ تال رەڭلىك لېنتا باغلانغان ، بىرى كۆك ، بىرى جىگەر رەڭلىك .

2) مانى مەرۋايىتى يېڭى 1 ـ نومۇرلۇق غارنىڭ ئارقا ئۆيىنىڭ ئوڭ تېمىغا بىر تال مانى مەرۋايىتى سىزىلغان ، مەرۋايىت پارقىراپ نۇر چېچىپ تۇرىدۇ ، مەرۋايىتنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە بىر تال ياغاچ تېرەك بار ، تېرەككە رەڭدار لېنتا ئورالغان .

3) تىراتنا (ئۇچ ئەنگۈشتەر) بەلگە تايىقى 47 ـ نومۇرلۇق غارنىڭ ئارقا ئۆيىنىڭ ئوڭ تېمىغا تىراتنا بەلگە تايىقى سىزىلغان . بەلگە تايىقىنىڭ باش تەرىپىدە ئۇچ قىرلىق ئۇچ ئۇچى بار ، تۆۋى تەرىپىدە ئۇچ قىرلىق بىر ئۇچى بار ، ئىككى ئۇچى قارىمۇ قارشى تەرەپكە قاراپ تۇرىدۇ . 69 ـ نومۇرلۇق غارغا سىزىلغان تىراتنا تايىقىنىڭ بېشىدىكى ئۇچ ئۇچى ئۇچ قىرلىق كەلگەن ، تۆۋى تەرىپى ئات تۇيىقى شەكلىدە كەلگەن .

§ 8 . تاغ ـ دەريا ، ھايۋانات

1 . تاغ ـ دەريا

1) تاغ قىزىل مىڭئۆيىدە رەسىم سىزىلغان غاردىن ھازىرغىچە 70 نەچچىسى ساقلىنىپ قالغان . ئاز ساندىكى غارلاردىن باشقا ، كۆپ ساندىكى غارلاردىكى رومبىسىمان كاتەكچىلەرگە قاتمۇ قات تاغلار سىزىلغان ، تاغلارنىڭ شەكلى بىر ـ بىرىگە ئوخشىمايدۇ . ئۇچلۇق چوققىلىق تاغلارمۇ ، يۇمىلاق چوققىلىق تاغلارمۇ بار ، يۇمىلاق چوققىلىق تاغلارنىڭ بىر خىلى سايۋا ئۇزۇم-

گە ، يەنە بىر خىلى كارنايغا ئوخشايدۇ . تەكشى چوققىلىق تاغلارنىڭ ئىككى تەرىپى ئويمان بولۇپ ، چىشلىق چاققا ئوخشايدۇ . گۈل بەرگى شەكلىدىكى تاغلار گۈل بەرگىگە ئوخشايدۇ .

2) دەريا ـ كۆل　　سۇ رەسىملىرىدە ئاۋۋال سۇنىڭ دائىرىسى سىزىۋېلىنغان ، ئاندىن شۇ دائىرىدە سۇنىڭ ئېقىش ئۇزگىرىشى ئىپادىلەنگەن . كۆل سۇيىنى سىزغاندا كۆل دۇگىلەك ياكى چاسا قىلىپ سىزىلغان ، تەرەپلىرى تەڭ بولمىغان كۆللەرمۇ بار . كۆلدە يا دەرەخ ئۆسۈۋاتقان ياكى نېلۇپەر ئېچىلغان قىلىپ سىزىلغان . بەزى كۆللەردە سۇ سىزىلمىغان بولسىمۇ قۇشلار ئۇزۇۋاتقان قىلىپ سىزىلغاچقا ، يەنىلا سۇيى بارەك تۇيغۇ بېرىدۇ . بىرىنچىدىن ، دەريا سۇيىگە سۇس كۆك ياكى ئاچ يېشىل رەڭ بېرىلگەن . ئىككىنچىدىن ، سۇ سىزىقچىلىرى ئىنچىكە سىزىقچىلار بىلەن ئىپادىلەنگەن . ئۈچىنچىدىن ، ئۈستىگە كىچىك كىرىست بەلگىسى سىزىپ قويۇلغان .

3) دەل ـ دەرەخلەر　　تام رەسىملىرىدىكى دەرەخلەردىن بىبولو دەرىخى ، ساروس دەرىخى ، ۋانىللا دەرىخى ، كىرمدان دەرىخى ، پېپىتد دەرىخى ، گۈللۈك دەرەخلەر بار . گۈللۈك دەرەخلەر ئىچىدە يەنە چوڭ تاجلىق دەرەخ ، نەيزە باشلىق دەرەخ ، گۈل باشلىق دەرەخ ، گۈل شاخلىق دەرەخ ، غوزەك شاخلىق دەرەخلەر بار . دەرەخلەر بىرىنچىدىن تاغلارنى بېزەش ، ئىككىنچىدىن تام رەسىمىنىڭ ئۆزىنى بېزەش ، ئۈچىنچىدىن تام رەسىمى ئەتراپىدىكى بوشلۇقنى تولدۇرۇش ۋە تولۇقلاش رولىنى ئويناغان .

4) گۈل ـ گىياھلار　　گۈل ـ گىياھلاردىن نېلۇپەر سىزىلغان ، ئۇ ئادەتتە كۆل ، كۆلچەكلەردە ئۆسىدۇ ، گۈللۈك دەرەخلەر كۆللەرگە ياكى تاغ ئارىسىغا سىزىلغان . گۈل ـ گىياھلار رەسىمنى بېزەش ئۈچۈن سىزىلغان ، چۆرىلىرىگە كۆپىنچە يۆگۈمەچ ، ئۈچقات قاتارلىقلار سىزىلغان . يەنە بىر خىلى ئادەم رەسىملىرىنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشىنى تولدۇرۇش رولىنى ئويناغان . نېلۇپەردە باشقا كۆپىنچە فىكۇس شەكلىدىكى جۇخار گۈلىگە ئوخشايدىغان ئالا يوپۇرماقلىق گىياھلار سىزىلغان .

2 . ھايۋانات

ھايۋانات رەسىملىرىنى ئىككى خىلغا ئايرىشقا بولىدۇ . بىر خىلى ، نوم رەسىملىرى ، يەنى بۇددا نومىدىن ئۆزگىرىپ كەلگەن رەسىملەر ، بۇلار ، جاتاكا ھېكايىلىرى ، مېتوپرەتىيە ھېكايىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ، بۇلاردا دائىم ئادەم (ئىلاھ) بىلەن قۇش ، ھايۋانات بىرلىكتە ياشىغان قىلىپ تەسۋىرلەنگەن . يەنە بىر خىلى ، نوقۇل بېزەش خاراكتېرىدىكى ھايۋانات رەسىملىرى بولۇپ ، بۇلار كۆپىنچە ئاساسىي ئۆينىڭ ئەگمە تورۇسى ، ئىككى ئۆتۈشمە يولىنىڭ تورۇسى ، ئىككى تەرەپ ۋە ئارقا ئۆينىڭ تورۇسىغا ئانچە كۆزگە چېلىقمايدىغان يەرلەرگە سىزىلغان . سىزىلغان قۇشلار بىلەن ھايۋانلارنىڭ تۇرى كۆپ ، قۇشلاردىن توز ، شاتۇت ، كۆك سېغىزخان ، قارنا ، ئاق قىرغاۋۇل ، بۆدۈنە ، بامبۇكزارلىق كەكلىكى قاتارلىق 10 نەچچە تۈرلۈك قۇش سىزىلغان . ھايۋانلاردىن شىر ، يولۋاس ، ئىت ، يىلپىز ، كالا ، قوي ، مايمۇن ، بۇغا ، ئات ، توشقان ، پىل ، يىلان ، تۆگە قاتارلىق نەچچە 10 خىل ھايۋان سىزىلغان . 195 ـ نومۇرلۇق غاردا ئىنتايىن جانلىق سىزىلغان ھايۋانات تۇپى بار ، تۇپتا ئارقار ، يا‌ۋا توشقان ، ئاق ئېيىق ، مايمۇن قاتارلىقلار بار .

§9 . نەقىشلەر

1 . تۈرلىرى

نەقىش تۈرلىرىدىن تۆت تەرىپى تۆتاش رومبىسسىمان كاتەكچىلىك نەقىش ، ئىككى تەرىپى تۆتاش پىشايۋان شەكىللىك نەقىش ، قۇياش ، ئاي ، تۈرنىلاردىن تەشكىل تاپقان سىممىترىك نەقىش ؛ ماسلاشقان شامال ئىلاھى نەقىشى ؛ ئالتۇن قاناتلىق قۇش نەقىش ؛ ئىككى تەرىپى تۆتاش ئۇچقات چۈشۈرۈلگەن نەقىش ؛ گۈل يامغۇرى نەقىشى ؛ شىر بېشى نەقىشى ؛ تام سىزىق نۇسخىسى ، تەقدىرداش قۇشلار نۇسخىسى ، ئىككى تەرىپى تۆتاش گۈل بەرگى سىزىقلىق نۇسخا ، تۆت تەرىپى تۆتاش رومبىسسىمان كاتەكچىلىك گۈل سىزىقلىق نۇسخا ، بېلىق قاسرىقى نۇسخىسى ، ئىككى تەرىپى تۆتاش قاتلانما سىزىقلىق مۇرەككەپ گۈل نۇسخا ، ئىككى تەرىپى تۆتاش سۇ دولقۇنى نۇسخىسى ، ئىككى تەرىپى تۆتاش قاتلانما سىزىقلىق نۇسخا ، تۆت تەرىپى تەكشى ماسلاشقان ئايلانما نۇسخا ، مەرۋايىت باغلانغان تۇرنا نۇسخا ، تۆت تەرىپى چاچما نۇقتىلىق يۇمىلاق گۈل نۇسخا ، تۆت تەرىپى تۆتاش چاچما نۇقتىلىق تومپۇر شەكىللىك نۇسخا ، ئىككى تەرىپى تۆتاش چەمبەر نۇقتىلىق نۇسخا ، ئىككى تەرىپى تۆتاش قاتلىنىپ ماسلاشتۇرۇلغان چاق نۇسخا ، ئىككى تەرىپى تۆتاش چاچما نۇقتىلىق نېلۇپەر گۈللۈك چاق نۇسخا ، ئىككى تەرىپى تۆتاش چاق ئارىسىغا قوش يۇمىلاق نۇقتا چۈشۈرۈلگەن نۇسخا ، ئىككى تەرىپى تۆتاش شارسىمان يول ئارىسىغا غۇنچە چۈشۈرۈلگەن نۇسخا ، ئىككى تەرىپى تۆتاش ياپىلاق چاق ئارىسىغا قوش يۇمىلاق نۇقتا چۈشۈرۈلگەن نۇسخا ، ئىككى تەرىپى تۆتاش قىيىسىق چەمبەر ئارىسىغا قوش يۇمىلاق نۇقتا چۈشۈرۈلگەن نۇسخا ، تۆت تەرىپى تۆتاش چەمبەرسىمان نۇسخا ، ئىككى تەرىپى تۆتاش بۇلاق سۇيى تامچىسى نۇسخىسى ، ئىككى تەرىپى تۆتاش چاق ئارىسىغا نېلۇپەر يۇپۇرمىقى چۈشۈرۈلگەن نۇسخا ، ئىككى تەرىپى تۆتاش ، تۆت يۈزى تەكشى ماسلاشقان ، چاق بىرلىكلىرى ئارىسىغا يۇپۇرماق سىزىقچىلىرى چۈشۈرۈلگەن نۇسخا ، ئىككى تەرىپى تۆتاش ، تۆت يۈزى تەكشى ماسلاشقان ، يۇمىلاق چۆرىسىگە نېلۇپەر گۈلى چۈشۈرۈلگەن ، شارسىمان يول بىرلىكلىرى ئارىسىغا نېلۇپەر يوپۇرمىقى چۈشۈرۈلگەن نۇسخا ، تاك سۈلالىسى دەۋرىدە قوللىنىلغان ئاقار بۇلۇت نۇسخىسى ، قاتلاق يۇپۇرماق نۇسخىسى ، ئىككى تەرىپى تۆتاش قاتلانما چاق ، ئۆرە چاق ئارىسىغا دولقۇنسىمان لېنتا چۈشۈرۈلگەن نۇسخا ، ئىككى تەرىپى تۆتاش توسما تۈۋرۈك نۇسخىسى ، تۆت تەرىپى تۆتاش « + » خېتى ئارىسىغا ئۈچ بۇلۇڭ چۈشۈرۈلگەن نۇسخا ، « 回 » شەكىللىك نۇسخا ، ئىككى تەرىپى تۆتاش تەكرار چاقلىق شارسىمان نۇسخا ، ئىككى تەرىپى تۆتاش ، چاقلىق ، قاتمۇقات گۈمبەز شەكىللىك تەكچە نۇسخىسى ، توغرىسىغا يۇزلەنگەن ، تۆت تەرىپى تۆتاش ، تورسىمان كاتەكچە نۇسخا ، تۆت تەرىپى تۆتاش « 万 » شەكىللىك نۇسخا ، ئىككى تەرىپى تۆتاش يۆگىمەچ ئوت نۇسخىسى ، ئىككى تەرىپى تۆتاش نېلۇپەر گۈل كاسىسى ۋە يۆگىمەك ئوت نۇسخىسى ، ئىككى تەرىپى تۆتاش يۆگىمە شاخلىق تەشتەك گۈلى نۇسخىسى ، ئىككى تەرىپى تۆتاش دولقۇنسىمان نېلۇپەر يوپۇرمىقى نۇسخىسى ، ئىككى تەرىپى تۆتاش دولقۇنسىمان سىزىقلىق ئىچ پۇرۇملۇك نۇسخا ، ئىككى تەرىپى تۆتاش دولقۇن شەكىللىك ئىلمە بەلۋاغلىق نۇسخا ، تۆت تەرىپى تۆتاش باغلام گۈل نۇسخا ، ھالقا چىشلىگەن تۇرنا نۇسخىسى ، ئىككى تەرىپى تۆتاش دولقۇنسىمان مۇئەننەس ـ مۇزەككەر نۇسخىسى ، چىش شەكلىدىكى مۇئەننەس ـ مۇزەككەر نۇسخىسى ، « + » بەلگىلىك ، قۇمچاق مۇئەننەس ـ مۇزەككەر نۇسخىسى ، ھايۋانات نۇسخىسى ، ئادەم نەقشى ، چىش شەكىللىك نۇسخا دېگەندەك

تۇرلەر بار .

2 . نەقىشلەرنىڭ سەپلىنىشى

غارلارنىڭ شەكلىگە قاراپ ئوخشاش بولمىغان نەقىشلەر سەپلەنگەن ياكى غارنىڭ ئىچكى بېزىلىش ئەھۋالىغا قاراپ ئىككى تەرەپى سىممېترىك ، تۆت تەرەپى سىممېترىك نەقىش ، كىرىش-تۇرمە نەقىش ، دولقۇنسىمان سىزىقلىق نەقىش ، چاچما نۇقتىسىمان نەقىش ، قاتلانما نەقىش قاتارلىق نەقىشلەر سىزىلغان .

§10 . تام رەسىملىرىنىڭ سىزىلىشى

قىزىل مىڭئۆيىدىكى تام رەسىملىرىدە كۆپىنچە «پۇكلەنگەن تۆمۈرگە ئورالغان سىم»غا ئوخشاش سىزىقچىلار قوللىنىلىپ ، پېتىنقى (ئويما) بىلەن كۆپۈنكى (بۇرۇتمە) ئارىلاشتۇرۇلۇپ ۋە رەڭلەر نىسبەتلىك ئىشلىتىلىپ ، رەسسامنىڭ بۇددا ئىدىيىسىگە بولغان چوڭقۇنچىسى ۋە ئىجادىيەت مەقسىتى ئىپادىلەنگەن . سىزىق ، شەكىل ، رەڭلەر گىرەلەشتۇرۇلۇپ ، نۇرلاندۇرۇ-لۇپ ، ئۆزگىچە تام سۇرەت ئۇسلۇبى يارىتىلغان .

1 . بەدىئىي تۇزۇلۇشى

بەدىئىي تۇزۇلۇشى جەھەتتە ئالدى بىلەن غارنىڭ قۇرۇلمىسى ۋە تام رەسىم مەزمۇنلىرىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا قاراپ ، بىر پۈتۈن گەۋدە بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇشقا ئەھمىيەت بېرىلگەن . بەدىئىي تۇزۇلۇش شەكلىدە رومبىسىمان كاتەكچە شەكلى قوللىنىلغان . رومبىسىمان كاتەكچە شەكلى يەنە بۇرۇتمە رومبىسىمان كاتەكچە شەكلى ، ئۆلچەملىك رومبىسىمان كاتەكچە شەكلى ، تورسىمان رومبا شەكلى ، ئارىلاش رومبا شەكلىگە بۆلۈنگەن .

سىزىقچە ئارقىلىق تەسۋىرلەشتە بەزى رەسىملەردە نۇسخا سىزىۋېلىش ئۇسۇلى قوللىنىلغان ، بەزى رەسىملەردە سىزىق بىلەن سۇرەتلەش ئۇسۇلى قوللىنىلغان ، بەزى رەسىملەردە ئويۇپ سىزىش ئۇسۇلى قوللىنىلغان .

2 . رەڭ بېرىش

تام رەسىملىرىدىكى ئەسۋاب - بۇيۇملار ، نەقىشلەر ۋە كىيىم - بېزەكلەرگە ئومۇمەن تەكشى بوياش ئۇسۇلى بىلەن رەڭ بېرىلگەن . كۆپ ساندىكى ئادەم رەسىملىرىگىمۇ تەكشى بوياش يولى بىلەن تەگ رەڭگى بېرىلگەن .

پېتىنقى بىلەن كۆپۈنكى يەرلىرىنى ئارىلاشتۇرۇپ بوياشتا ، دائىرىلەپ بوياش ، بىر تەرەپنى بوياش ، ئارىلاشتۇرۇپ بوياش بىلەن سىزىشنى بىرلەشتۇرۇش ئۇسۇللىرى قوللىنىلغان .

3 . بوياق

رۇدا خام ئەشيا قىلىنغان دەسلەپكى مەزگىلدە كۆپىنچە قىزىل توپاراق ، بەغرىراق ۋە كۇلرەڭگە ئوخشاش ئىللىق رەڭلەر ئىشلىتىلگەن ، ئوتتۇرا مەزگىلدە كۆك تاش بوياق ، يېشىل تاش بوياق كۆپ ئىشلىتىلگەن . يەنە قىزىل ، يېشىل ، كۆك بوياقلارمۇ ئىشلىتىلگەن . كېيىنكى مەزگىلدە كۆك تاش بوياق ئاساسەن يوقىلىپ ، قىزىل توپاراق بوياق كۆپلەپ ئىشلىتىلگەن . رەڭ

تەڭشەشتە سىلىشتۇرۇش ئۇسۇلى قوللىنىلغان . ئاق ئۇپا ، قارا سىياھ ئارقىلىق رەڭ قىلىنغان ياكى رەڭلىنىدىغان بۆلەكلەر كىرىشتۇرۇلگەن ، ئايرىم يەرلىرى ئالا قالدۇرۇلغان .

Ⅳ باب

باشقۇرۇش

§1 . ئاپپارات

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى ، قىزىل مىڭئۆيى قاتارلىق جايلاردىكى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى ئوغرىلاش ئەھۋالى ئېغىر بولدى . 1949 ـ يىلىدىن كېيىن ، قىزىل يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتى قىزىل مىڭئۆيىنى باشقۇرۇشقا مەسئۇل بولدى . 1956 ـ يىلى قىزىل مىڭئۆيى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش ـ باشقۇرۇش ئورنى قۇرۇلدى . 1985 ـ يىلى 7ـ ئايدا ، ئاپتونوم رايونلۇق كۇسەن مىڭئۆيى تەتقىقات ئورنى قۇرۇلدى ، قارىمىقىدا مەمۇرىيەت ئىشخانىسى ، گۇزەل سەنئەت تەتقىقات ئىشخانىسى ، ئارخېئولوگىيە تەتقىقات ئىشخانىسى ، كۇسەن مەدەنىيىتى تەتقىقات ئىشخانىسى ، مىڭئۆينى تېخنىكىلىق قوغداش تەتقىقات ئىشخانىسى ، ماتېرىيال ئىشخانىسى ، كۇتۇۋېلىش ئىشخانىسى ، قوغداش بۆلۈمى ۋە باغ ـ ئورمان بۆلۈمى قۇرۇلدى .

§2 . قوغداش ۋە رېمونت قىلىش

1953 ～ 1995 ـ يىلىغىچە ، دۆلەت مىڭئۆينى رېمونت قىلىش ئۈچۈن 23 مىليون 136 مىڭ يۈەن مەبلەغ سالدى ، بۇنىڭ بىلەن قىزىل مىڭئۆيىگە باردىغان يول ياسالدى ، غارلارغا ئىشىك-دېرىزە ئورنىتىلدى ، پەلەمپەيلەر ياسالدى ، ئۆگزىلىرىگە تېرەك قويۇلدى ، غار ئالدىغا يىغىلىپ قالغان توپىلار تازىلاندى . غارلار رېمونتلىنىپ پۈختىلاندى ، پولات چۈنقىلىق ئاسما يول ياسالدى ۋە تاختىپەر تارتىلدى . 1996 ～ 2000 ـ يىلىغىچە 3 مىليون 200 مىڭ يۈەن مەبلەغ سىلىنىپ ، مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ئىسكىلاتى ۋە 400 گېكتارلىق كۆكەرتىش قۇرۇلۇشى قىلىندى .

§3 . تەتقىقات

مەملىكەت ئىچى ـ سىرتىدىكى مۇتەخەسسىسلەر ، ئالىملارنىڭ قىزىل مىڭئۆيى توغرىسىدىكى تەتقىقاتى كەڭ ۋە چوڭقۇر راۋاجلاندى . ئالدى بىلەن غارلارنى ئۆلچەش ـ سىزىش ، تام رەسىملىرىنى تەقلىدلەش ، مىڭئۆينىڭ ئارخېپىنى تۈرغۇزۇش ئىشلىرى ئىشلەندى . كۇسەن مىڭئۆيى تەتقىقات ئورنى قۇرۇلغاندىن كېيىن ئىككى قېتىم مەخسۇس مۇھاكىمە يىغىنى ئېچىلدى ، قىزىل مىڭئۆيىگە دائىر 80 پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي ماقالە ئېلان قىلىندى .

یېگىرمە توققۇزىنچى قىسىم

سەھىيە

يىگىرمە توققۇزىنچى قىسىم

سەھىيە

مىنگو دەۋرىدە باي ناهيىسىدە پەقەت بىرلا ئاددىي شىپاخانا بار ئىدى . چېچەك ، كېزىك ، تولغاق قاتارلىق يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر ھەر يىلى تارقىلىپ تۇراتتى . مىنگونىڭ 5 - يىلى (1916- يىلى) باي ناهيىسىدە 90 كىشى بوۋاسىر ، 37 كىشى تاشما ، 15 كىشى كۆكيۆتەل كېسىلى بىلەن ئۆلگەن . مىنگونىڭ 34 - يىلى (1945 - يىلى) كېزىك ۋە تولغاق كېسىلى تارقىلىپ ، باي ناهيىسىدە 1000دىن ئارتۇق ئادەم ئۆلگەن .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن پارتىيە ۋە خەلق ھۆكۈمىتى داۋالاش ، سەھىيە ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلدى . 50 - يىللاردا ناهيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى ۋە ناهيىلىك سەھىيە - يۇقۇمدىن ساقلىنىش ، ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش پونكىتى قۇرۇلدى ، يېزا - بازار ، مەيدانلاردىمۇ شىپاخانىلار قۇرۇلدى . 60 - يىللاردا نۇرغۇن زاۋۇت ، كان - كارخانا ئورۇنلىرىدا داۋالاش ئورنى ياكى داۋالاش ئۆيى قۇرۇلدى . 1978 - يىلدىن كېيىن داۋالاش - سەھىيە ئىشلىرى تېز تەرەققي قىلدى ، داۋالاش تېخنىكىسى قوشۇنى ئۆزلۇكسىز زورايدى ، داۋالاش ئۇسكۇنىلىرى ئۆزلۇكسىز يېڭىلاندى ، ئاممىنىڭ داۋالىنىش شارائىتى تەدرىجي ياخشىلاندى ، ئاممىغا زىيان سالىدىغان كۆپ قوزغىلىدىغان كېسەللىكلەر ۋە يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر ئۇنۇملۇك تىزگىنلەندى .

2000 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ناهيە تەۋەسىدە بىر خەلق دوختۇرخانىسى ، بىر ناهيىلىك سەھىيە - يۇقۇمدىن ساقلىنىش ، ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش پونكىتى ۋە بىر مىللي شىپاخانا ، 14 يېزا - بازار - مەيدان شىپاخانىسى ، ئالتە زاۋۇت ، كان - كارخانا ، كەسپي ئورۇن داۋالاش ئورنى ، ئىككى مەكتەپ داۋالاش ئورنى ، 38 يەككە جۇڭگوچە ، غەربچە داۋالاش ئامبۇلاتورىيىسى بار بولدى ، بۇلاردىكى كارىۋات 455كە ، ئىشچى - خىزمەتچى 669غا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە تېخنىكا خادىمى 576 بولۇپ ، ئومۇمي ئىشچى - خىزمەتچىنىڭ 1 .86 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ؛ ناهيە بويىچە فېلدشىر ، ۋراچ (پراۋزۇر ، فارماتسېپ ، سېستىرا ، ياردەمچى سېستىرا) تىن يۇقىرى ئۇنۋانى بارلار 487 بولدى .

I باب

داۋالاش

§1 . داۋالاش ئاپپاراتى

1 . ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى

مىنگونىڭ 31 ـ يىلى (1942 ـ يىلى) باي ناھىيىسىدە ئامبۇلاتورىيە قۇرۇلغان ، مىنگونىڭ 33 ـ يىلى (1944 ـ يىلى) بىكار قىلىنغان . شۇ يىلى 6 ـ ئايدا شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ پەرمانىغا ئاساسەن ناھىيىلىك شىپاخانا قۇرۇلۇپ ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باشقۇرۇ- شىدا بولغان ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك سەھىيە باشقارمىسى قوشۇمچە يېتەكچىلىك قىلغان ، شىپاخانا باشلىقلىقىنى ھاكىم قوشۇمچە ئۆتىگەن .

1949 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ۋراچ ئىمىن ساۋۇت شىپاخانا باشلىقى بولدى . 1950 ـ يىلى ناھىيىلىك شىپاخانىدا بەش ئىشچى ـ خىزمەتچى بار بولدى . 1952 ـ يىلى 9 ـ ئايدىن 1956ـ يىلى 7 ـ ئايغىچە دوختۇر لىيۇ چېڭجى شىپاخانىنىڭ مۇۋەققەت باشلىقى بولدى . 1955 ـ يىلى ناھىيىلىك شىپاخانىنىڭ ئادەمى 15كە يەتتى . 1956 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ناھىيىلىك شىپاخانىنىڭ 2 ـ ئامبۇلاتورىيىسى قۇرۇلدى . 1956 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ناھىيىلىك شىپاخانا ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسىغا ئۆزگەرتىلىپ سەھىيە بۆلۈمىنىڭ باشقۇرۇشىدا بول- دى ، دوختۇر ـ سېستىرالار ۋە باشقۇرغۇچى خادىملار 26گە يەتتى . 11 ـ ئايدا كېسەلخانا قۇرۇلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە لابوراتورىيە بۆلۈمى ۋە تاشقى كېسەللىكلەر ئوپېراتسىيە بۆلۈمى قۇرۇلۇپ ، 15 كارىۋات كۆپەيتىلدى . 1959 ـ يىلى 6 ـ ئايدا 2 ـ ئامبۇلاتورىيە بىكار قىلىندى ، ناھىيىلىك سەھىيە ـ يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكىتى ناھىيىلىك دوختۇرخانىغا قوشۇۋېتىلدى . 1961 ـ يىلى 11 ـ ئايدا ناھىيىلىك 2 ـ خەلق دوختۇرخانىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ئەسلىدىكى ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى ناھىيىلىك 1 ـ خەلق دوختۇرخانىسى بولدى . 2 ـ دوختۇرخانا 1 ـ دوختۇرخانىنىڭ قارىمىقىدىكى داۋالاش ئورنى بولۇپ ئاساسلىقى ئۆپكە تۇبېركۇلىيۇز كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلارنى قوبۇل قىلىپ داۋالىدى ، ھەر خىل سەھىيە تېخنىكا خادىمى سەككىزگە يەتتى . 1962 ـ يىلى 1 ـ ، 2 ـ دوختۇرخانىلار قوشۇۋېتىلىپ ، باي ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخا- نىسى قىلىندى ، بۇ دوختۇرخانىدا بالىلار كېسەللىكلىرى بۆلۈمى ، تاشقى كېسەللىكلەر بۆلۈمى ، ئاياللار كېسەللىكلىرى بۆلۈمى ، ئامبۇلاتورىيە قۇرۇلدى . 1965 ـ يىلى دوختۇرخانىنىڭ ئىشچى- خىزمەتچىسى 45كە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە سەھىيە تېخنىكا خادىمى 26 ، بىر يىلدا 13 مىڭ 648 ئادەم (قېتىم) ئامبۇلاتورىيىدە كېسەل كۆرسەتتى ، بىر يىلدا 1414 ئادەم (قېتىم) كېسەلخانىدا يېتىپ داۋالاندى ، ساقىيىش نىسبىتى % 66كە ، دوختۇرخانىنىڭ يىللىق كىرىمى 136 مىڭ 145.33 يۈەنگە يەتتى . 1976 ـ يىلى ناھىيىلىك دوختۇرخانىنىڭ قارىمىقىدا ئامبۇلاتورىيە ،

كېسەلخانا بۆلۈمى ، مەمۇرىيەت بۆلۈمى ۋە خوجىلىق بۆلۈمى قۇرۇلدى . ئىشچى - خىزمەتچى 98گە يەتتى ، يىللىق كىرىم 110 مىڭ يۈەندىن ئاشتى . 1986 - يىلى 9 - ئايدا 3832 كۆزادرات مېتىرلىق بەش قەۋەتلىك كېسەلخانا بىناسى سېلىندى . يىل ئاخىرىدا ناھىيىلىك دوختۇرخانىسىدا كارىۋىتى 200گە ، ئىشچى - خىزمەتچىسى 196گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە تولۇق كۇرسنى پۈتتۈرگەنلەر يەتتە ، ئالىي تېخنىكومنى پۈتتۈرگەنلەر ئالتە ، ئوتتۇرا تېخنىكومنى پۈتتۈرگەنلەر 46 ؛ دوختۇرخانىدىكى تېخنىكا ئۇنۋانى بارلار 143 بولۇپ ، دوختۇرخانا ئىشچى - خىزمەتچىلىرىنىڭ 73 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . ئامبۇلاتورىيىدە كېسەل كۆرسەتكەنلەر كۈنىگە 250 ئادەم (قېتىم)گە ، دوختۇرخانىنىڭ يىللىق ئومۇمىي كىرىمى 1 مىليون 300 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

2000 - يىلى دوختۇرخانىدا ئېسىل كادىرلار كېسەلخانا بىناسىدىن بىرى سېلىنىپ ، ئۇنىڭغا چاقىرىش سىستېمىسى ، تېلېفون ، تېلېۋىزور ، تازىلىق ئۈيى قاتارلىقلار سەپلەندى . شۇ يىلى ناھىيىلىك دوختۇرخانىنىڭ ئومۇمىي قۇرۇلۇش كۆلىمى 21 مىڭ 391 كۆزادرات مېتىرغا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە كەسپىي ئىشلارغا ئىشلىتىلىدىغان ئۈي كۆلىمى 10 مىڭ 503 كۆزادرات مېتىر ، كارىۋات 200 . دوختۇرخانىنىڭ تۇراقلىق مۇلكى 13 مىليون 190 مىڭ يۈەنگە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە داۋالاش ئۈسكۈنلىرىنىڭ قىممىتى 3 مىليون 70 مىڭ يۈەن . چوڭ تىپتىكى داۋالاش ئۈسكۈنلىرىدىن ئېلېكتروكاردىئوگراممىا ، ئېلېكتروئېنسېفالوگراف ، كۈندىلىك قان دانچىسىنى ھېسابلىغۇچ ، كۆپ ئىقتىدارلىق نارکوز ئۈسكۈنىسى ، گىلى - نىئون لازىر نۇرلۇق داۋالاش ئەسۋابى ، سۈيدۈكنى سەككىز تۈر بويىچە تەكشۈرۈش ئەسۋابى ، ئوكسفورد دوپپلېر ھاممىلىنىڭ يۈرەك سوقۇشىنى تىكشىغۇچ ، يۈرەك - مېڭە قان تومۇر كېسەللىكلىرىنى ئۇلترا ئاۋازلىق داۋالاش ئەسۋابى ، تالا ئاشقازان ئەينەكى ، ياپونىيىدە ئىشلەنگەن «داۋجىن — 400» نامىلىق B تىپلىق ئۇلترا دولقۇنلۇق دىئاگنوز ئەسۋابى ، ئېلېكترونلۇق بوۋاسىر داۋالاش ئەسۋابى ، سۆڭەك يارىسىنى داۋالاش ئەسۋابى ، فرانسىيىدە ئىشلەنگەن ئاپتوماتىك بىئوخىمىيىلىك تەكشۈرۈش ئۈسكۈنىسى ، ھاياتلىقنىڭ ئالاھىدىلىكىنى كۆزىتىش ئەسۋابى ، يۈرەك ئېغىشنى تۇگىتىشنى كۆزىتىش ئەسۋابى ، قوش كارىۋاتلىق ، قوش شارچە نەيچىلىك 500 مىللىي ئامپېرلىق لازىر نۇر ئاپپاراتى ۋە تەسۋىرنى كۆچەيتىش ئۈسكۈنىسى قاتارلىقلار بار . باھاسى 10 مىڭ يۈەندىن ئاشىدىغان داۋالاش ئۈسكۈنىسىدىن 36سى بولۇپ قىممىتى تەخمىنەن 2 مىليون 273 مىڭ يۈەنگە يېتىدۇ . دوختۇرخانىنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىسى 268 بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە سەھىيە تېخنىكا خادىمى 175 . دوختۇرخانىدا مەمۇرىيەت ئىشخانىسى ، داۋالاش بۆلۈمى ، پەرۋىش بۆلۈمى ، بالىلار ئىچكى كېسەللىكلىرى بۆلۈمى ، تاشقى كېسەللىكلەر 1 - بۆلۈمى ، تاشقى كېسەللىكلەر 2 - بۆلۈمى ، ئوپېراتسىيە بۆلۈمى ، تۇغۇت بۆلۈمى ، جىددىي كېسەللىكلەر بۆلۈمى ، يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر بۆلۈمى ، ئۇنىۋېرسال بۆلۈم ، لابوراتورىيە بۆلۈمى ، رادىئاتسىيە بۆلۈمى ، ئىقتىدار بۆلۈمى ، تەمىنلەش بۆلۈمى ، بەش ئەزا كېسەللىكلىرى بۆلۈمى ، مالىيە بۆلۈمى ، خوجىلىق بۆلۈمى ، قوغداش بۆلۈمى ، ئامبۇلاتورىيە ، ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتى قاتارلىق 21 بۆلۈم ، ئىشخانا بار . يېڭىدىن مەقەت - ئۇچەي كېسەللىكلىرى بۆلۈمى ۋە تۇتقاقلىق كېسەللىكلىرى بۆلۈمى قۇرۇلدى . ناھىيە بازىرىدىكى كوچىلار ۋە تېرەك بازىرى ، سۇ ئامبىرى قاتارلىق جايلاردا ئالتە كىچىك ئامبۇلاتورىيە قۇرۇلدى . يىلدا 63 مىڭ ئادەم (قېتىم) ئامبۇلاتورىيىدە كېسەل كۆرسەتتى ، يىلىغا ئوتتۇرىچە 4799 ئادەم (قېتىم) كېسەلخانىدا يېتىپ داۋالاندى ، ئۇلارنىڭ ساقىيىش نىسبىتى 92.4% كە يەتتى . ئېغىر كېسەللەردىن 660 ئادەم (قېتىم) قۇتقۇزۇلدى ، قۇتقۇزۇشنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇش نىسبىتى 89.7% كە يەتتى .

1995 ـ يىلى ناھىيىلىك دوختۇرخانا ۋىلايەت بويىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە تەرەققىياتـ
دىكى نەمۇنە ئورۇن دېگەن نامغا ئېرىشتى . 1996 ـ يىلى ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك مەنسۇى
مەدەنىي ئورۇنلار قاتارىدىن ئورۇن ئالدى . شۇ يىلى ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن «ΛΛ» دەرىجىلىك
دوختۇرخانا قىلىپ باھالاندى . 1998 ـ يىلى ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن «بوۋاقلارغا كۆيۈنۈش
دوختۇرخانىسى» قىلىپ باھالاندى .

2 . ناھىيىلىك مىللىي شىپاخانا

1988 ـ يىلى 11 ـ ئايدا ناھىيىلىك مىللىي شىپاخانا قۇرۇلۇپ ئامبۇلاتورىيە تەسىس قىلىندى ، ئامبۇلاتورىيىدە دائىم كۆرۈلىدىغان كېسەللەر ۋە كۆپ كۆرۈلىدىغان كېسەللەرنى داۋالاش ئاساس قىلىندى ، شىپاخانا خىزمەتچىسى ئالتە بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە تېخنىكا خادىمى بەش ، بىر يىلدا 2352 ئادەم (قېتىم) شىپاخانىنىڭ ئامبۇلاتورىيىسىدە كېسەل كۆرسەتتى . 1991 ـ يىلى 2 ـ ئامبۇلاتورىيە قۇرۇلدى . 1995 ـ يىلى كارىۋات 12گە ، رېنتگېن ئاپپاراتى بىرگە ، دوختۇر ، سېستىرا 12گە ، بىر يىلدا ئامبۇلاتورىيىدە كېسەل كۆرسەتكەنلەر 15 مىڭ ئادەم (قېتىم)گە يەتتى .

1999 ـ يىلى بۇ شىپاخانا باي بازىرى شىپاخانىسى بىلەن قوشۇۋېتىلىپ قايتا تەشكىللەندى ھەمدە تۆت قەۋەتلىك بىر ئۇنىۋېرسال بىنا سالدى . شىپاخانىدا ئىچكى كېسەللىكلەر بۆلۈمى ، تاشقى كېسەللىكلەر بۆلۈمى ، تۇغۇت بۆلۈمى ، بالىلار كېسەللىكلىرى بۆلۈمى قاتارلىق 10 بۆلۈم قۇرۇلدى . 2000 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا شىپاخانىدىكى ھەرخىل داۋالاش ئۈسكۈنىلىرى 22گە ، كارىۋات 50كە ، سەھىيە تېخنىكا خادىمى 46گە يەتتى .

3 . يېزا (گۈڭشې) شىپاخانىسى

1956 ـ يىلى 11 ـ ئايدا 3 ـ رايون (سايرام) ، 5 ـ رايون (ياقائېرىق) ، 7 ـ رايون (قېيىر)لاردا داۋالاش ئورنى قۇرۇلدى ، ھەر بىر داۋالاش ئورنىغا باشلانغۇچ دەرىجىلىك تىببىي خادىمدىن تۆتى سەپلەندى (بۇنىڭ ئىچىدە فېلدشىر بىر ، پراۋزور بىر ، پەرۋىش خادىمى ئىككى) . 1958 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى 4 ـ رايون (ئونباش)دا داۋالاش ئورنى قۇرۇلۇپ ئونتۇرا دەرىجىلىك فېلدشىردىن بىرى ۋە باشلانغۇچ دەرىجىلىك پرازۇوردىن بىرى سەپلەندى . شۇ يىلى قاراباغ داۋالاش ئورنى قۇرۇلدى .

1959 ـ يىلى رايونلۇق داۋالاش ئورۇنلىرى گۈڭشې شىپاخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە ياتۇر گۈڭشې شىپاخانىسى ، مىچىغ گۈڭشې شىپاخانىسى ، داۋانچى گۈڭشې شىپاخانىسى قۇرۇلدى ، ھەرخىل تېخنىكا خادىمىدىن 76سى بار بولدى . 1963 ـ يىلى گۈلباغ ، توقسۇن ، قىزىل يېزىلىق شىپاخانىلار ۋە بازار گۈڭشې جۈڭگو تىبابىتى ئامبۇلاتورىيىسى قۇرۇلـ دى ، شىپاخانىلاردىكى سەھىيە تېخنىكا خادىمى 93كە يەتتى . 1967 ـ يىلى چوڭكۆۋرۈك گۈڭشې شىپاخانىسى قۇرۇلدى . 1970 ـ يىلى ئەسلىدىكى ياقائېرىق گۈڭشې ، داۋانچى گۈڭشې ۋە چوڭكۆۋرۈك گۈڭشې شىپاخانىلىرىنىڭ نامى دېھقانچىلىق مەيدانى شىپاخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى . 1971 ـ يىلى بازار گۈڭشې شىپاخانىسى ئىتتىپاق گۈڭشې شىپاخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە گۈڭشې شىپاخانىسى 10غا ، سەھىيە تېخنىكا خادىمى 65كە يەتتى . 1974 ـ يىلى گۈڭشې ، مەيدان شىپاخانىلىرىدا تەجرىبىخانا ۋە رېنتگېن ئۆيى قۇرۇلدى . 1981 ـ يىلى ئوپېراتـ سىيە بۆلۈمى ۋە كېسەلخانا قۇرۇلدى . 1984 ـ يىلى گۈڭشې شىپاخانىلىرى بىردەك يېزا شىپاخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى . ناھىيىلىك سەھىيە ئىدارىسى چوڭكۆۋرۈك ۋە سايرام يېزىلىق

شىپاخانىلارنى مەركىزىي يېزىلىق شىپاخانا قىلىپ بېكىتتى . 1993 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 15 يېزا ، بازار ، مەيدان شىپاخانىسى ، 7700 كۇادرات مېتىر داۋالاش ئۆيى ، 255 كارىۋات ، 186 سەھىيە تېخنىكا خادىمى بار بولدى .

1993 ~ 1996 ـ يىلىغىچە دۆلەت ، ژىلايەت ، ناھىيە ، يېزا دەرىجىلىك ھۆكۈمەتلەر مەبلەغ جۇغلاپ يېزا ، بازار ، مەيدان شىپاخانىلىرىنىڭ مۇھىتىنى ياخشىلىدى ، ئۇسكۇنىلىرىنى كۆپەيتتى ، ئىختىساسلىقلارنى تەربىيىلىدى . 2000 ـ يىلى ناھىيىدىكى يېزا ، بازار ، مەيدان شىپاخانىسى 14 (داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى شىپاخانىسى 2000 ـ يىلى 7 ـ ئايدا مەجبۇرى تاقىۋېتىلدى)كە ، يېڭى كۆپەيگەن داۋالاش ئۆيىنىڭ كۆلىمى 4589 كۋادرات مېتىرغا يەتتى . يېزا ، بازار ، مەيدان شىپاخانىلىرى ئامبۇلاتورىيە ، دىئاگنوز بۆلۈمى ، ئوكۇل بۆلۈمى ، داۋالاش بۆلۈمى ، ئۇچەي يولى ئامبۇلاتورىيىسى ، رېنتگېن ئۆيى ، تەكشۈرۈش بۆلۈمى (قىسمەن شىپاخانىلار) ۋە پۇل ئېلىش بۆلۈمى ، كېسەلخانا ، دوختۇرلار دېجورنىخانىسى ، سېستىرالار دېجورنىخانىسى ، داۋالاش بۆلۈمى ، تۇغۇتخانا ۋە ئوپېراتسىيە بۆلۈملىرىنى ئومۇميۈزلۈك مۇكەممەللەشتۈردى ، كارىۋتى 255كە ، ھەرخىل سەھىيە تېخنىكا خادىمى 217گە ، مەمۇرىي خادىم ۋە قارا خىزمەتچى 27گە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتلىقلار 45 ، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەلۇماتىغا ئىگىلەر 168 ؛ ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۇۋانى بارلار 13 ، باشلانغۇچ دەرىجىلىك ئۇنۇۋانى بارلار 179 .

4 . زاۋۇت (مەيدان) ، كان ، كارخانا ، كەسپىي ئورۇن شىپاخانىسى

1960 ـ يىلى بىر ئورۇندا داۋالاش ئورنى قۇرۇلدى ، ئەينى چاغدا بۇ شىپاخانىدا بىر ئوتتۇرا دەرىجىلىك سەھىيە خادىمى ۋە بىر پراۋزور ، بىر پەرۋىش خادىمى بار ئىدى . 1961 ـ يىلى قىزىلبايراق پولات ـ تۆمۇر زاۋۇتى ۋە دۆلەت ئىگىلىكىدىكى قويچىلىق فېرمىسىدا داۋالاش ئورنى قۇرۇلدى ، بۇ داۋالاش ئورۇنلىرىدا ھەر خىل سەھىيە تېخنىكا خادىمىدىن سەككىزى بار ئىدى . 1970 ـ يىلى ناھىيىلىك ئورمان پونكىتى ، كۆمۈركان ، سۇچىلىق قۇرۇلۇش ئەترىتىدە داۋالاش ئورنى قۇرۇلدى ، بۇ داۋالاش ئورۇنلىرىدا سەھىيە تېخنىكا خادىمىدىن ئۈچى بار ئىدى . 1971 ـ يىلى يېزا ئىگىلىك تەجرىبە پونكىتى ، سورتلۇق ئۇرۇقچىلىق مەيدانى ، يەسلى داۋالاش ئورۇنلىرى قۇرۇلدى . 1979 ـ يىلى زاۋۇت ـ كان ـ كارخانا ، كەسپىي ئورۇنلاردا قۇرۇلغان داۋالاش ئورنى 15كە ، سەھىيە تېخنىكا خادىمى 64كە يەتتى . شۇنىڭدىن كېيىن زاۋۇت ـ كان ـ كارخانا ، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ داۋالاش ئورۇنلىرى سەل ئازايدى . 1993 ـ يىلى ناھىيە بويىچە زاۋۇت ، كان ـ كارخانا ، كەسپىي ئورۇنلار قۇرغان داۋالاش ئورنى 11 بولۇپ ، ئۇلاردا 73 سەھىيە تېخنىكا خادىمى بار بولدى . سېمونت زاۋۇتى ، ئېلېكتر ئىستانسىسى ، جامائەت خەۋپسىزلىكى كۆمۈر كېنى ، ژىلايەتلىك كۆمۈر كان داۋالاش ئورۇنلىرىغا 50 مىللىي ئامپېرلىق رېنتگېن ئاپپاراتى ، مىكروسكوپ سەپلەنگەندىن باشقا قالغان داۋالاش ئورۇنلىرىدا پەقەت ئامبۇلاتورىيىلا بولۇپ ، دائىم كۆرۈلىدىغان ۋە كۆپ كۆرۈلىدىغان كېسەللەرنى داۋالاشنى ئاساس قىلدى ھەمدە ئۆز ئورنىنىڭ سەھىيە ـ ساقلىقنى ساقلاش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى .

1997 ـ يىلدىن كېيىن قىسمەن كارخانا ئورۇنلىرى ئوبدان باشقۇرۇلمىغانلىقى ، كىرىم چىقىمنى قاپلىيالمىغانلىقى سەۋەبىدىن ۋەيران بولۇش ، تاقىلىشقا يۈزلەندى ؛ قىسمەن كارخانا ئورۇنلىرىنىڭ داۋالاش ئورۇنلىرى كەينى ـ كەينىدىن تاقىلىشقا باشلىدى ، مەسىلەن تۇزچىلىق مەيدانى داۋالاش ئورنى 1998 ـ يىلى ، ياغ زاۋۇتى داۋالاش ئورنى 1999 ـ يىلى ، سېمونت زاۋۇتى داۋالاش ئورنى ۋە يول ئاسراش ئۇچاستىكىسى داۋالاش ئورنى 2000 ـ يىلى ئۆزلۈكىدىن

تاقىلىپ كەتتى . ئايرىم كەسپىي ئورۇنلارنىڭ داۋالاش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان خادىملار ئۈچۈن ئېلىشقا چىققان ياكى يۆتكىلىپ كەتكەندە ئادەم تولۇقلانمىغاچقا خىزمەتنى داۋاملاشتۇرۇشقا ئامالسىز قالدى . مەسىلەن ، 2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ ، 1 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ ، 3 ـ ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ داۋالاش ئورۇنلىرى شۇنداق بولدى . چوغتال كۆمۈر كېنى ، تېرەك كۆمۈر كېنى داۋالاش ئورۇنلىرىدا ھۆددىگە ئېلىپ باشقۇرۇش يولغا قويۇلدى .

2000 ـ يىلى چوغتال كۆمۈر كېنى ، باي ئېلېكتر ئىستانسىسى ، 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ ، 2 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ ، يېزا ئىگىلىك تەجرىبە پونكىتى ، تېرەك كۆمۈر كېنى قاتارلىق ئورۇنلاردا داۋالاش ئورنى قۇرۇلدى ، بۇ داۋالاش ئورۇنلىرىنىڭ خىزمەتچى خادىمى 23كە يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئوتتۇرا تېخنىكومدىن يۇقىرى مەلۇماتلىقلار 22 ، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار ئۇچ ، باشلانغۇچ دەرىجىلىك ئۇنۋانى بارلار 17 .

§ 2 . داۋالاش قوشۇنى

مىنگونىڭ 34 ـ يىلى (1945 ـ يىلى) ناھىيىلىك شىپاخانىدا 12 تىببىي خادىم بار ئىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ۋراچ بىر ، 1 ـ دەرىجىلىك كاندىدات ۋراچ بىر ، 1 ـ دەرىجىلىك سېستىرا بىر ، 1 ـ دەرىجىلىك دورا تەڭشىگۈچى بىر ، سانىتار بىر ، باشقا خادىم يەتتە ئىدى .

1950 ـ يىلى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ناھىيىلىك شىپاخانىنى ئۆتكۈزۈۋالغاندا شىپاخانا خىزمەتچى خادىمى بەش ئىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئوتتۇرا دەرىجىلىك سەھىيە خادىمى بىر ، باشلانغۇچ دەرىجىلىك سەھىيە خادىمى ئىككى ، مەمۇرىي خادىم ئىككى ئىدى . 1956 ـ يىلى ناھىيىلىك شىپاخانا ناھىيىلىك دوختۇرخانىغا ئۆزگەرتىلگەندە ئادەمى 46گە يەتتى . شۇ يىلى يەنە ئۇچ داۋالاش ئورنى قۇرۇلدى ، بۇلاردىن باشقا يەنە ئالتە سەھىيە ـ يۇقۇمدىن ساقلىنىش ئاپپاراتى بار بولۇپ ، 51 ئادەمى بار ئىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئوتتۇرا دەرىجىلىك سەھىيە خادىمى يەتتە ، باشلانغۇچ دەرىجىلىك سەھىيە خادىمى 34 ، سانىتار ئىككى ، مەمۇرىي خادىم سەككىز ئىدى . 60 ـ يىللارنىڭ دەسلىپىدە گۈڭشىلاردا ئارقا ـ ئارقىدىن شىپاخانا قۇرۇلدى . 1973 ـ يىلى ناھىيىدىكى داۋالاش ـ سەھىيە ئاپپاراتى 22گە ، ئىشچى ـ خىزمەتچى 229غا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە سەھىيە تېخنىكا خادىمى 200 بولدى .

1988 ـ يىلى سەھىيە تېخنىكا خادىمى 390 ئىدى ، 1993 ـ يىلى 446گە يەتتى .

2000 ـ يىلى ناھىيىنىڭ سەھىيە سىستېمىسىدىكى سەھىيە خادىمى 669غا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە سەھىيە تېخنىكا خادىمى 576 بولدى . تېخنىكا خادىملار ئىچىدە كاندىدات مۇدىر ۋراچ (كاندىدات مۇدىر سېستىرا ، كاندىدات مۇدىر تېخنىك) يەتتە ، مەسئۇل ۋراچ (مەسئۇل سېستىرا ، مەسئۇل تېخنىك) 60 ، جۇڭگوچە ، غەربچە داۋالاش ۋراچى ۋە فېلدشىرى 212 ، سېستىرا ۋە ياردەمچى سېستىرا 143 ، جۇڭگوچە ، غەربچە داۋالاش پراۋزورى 12 ، جۇڭگوچە ، غەربچە داۋالاش فارماتسېپى 10 ، لابوراتورىيە تېخنىكى ۋە ياردەمچى تېخنىك 22 ، باشقا تېخنىك ۋە ياردەمچى تېخنىك 11 ، تۇغۇت ئانىسى 10 ، پەرۋىش خادىمى 38 ، جۇڭگوچە ، غەربچە داۋالاش پراۋزورى يەتتە ، لابورانت بەش ، باشقا باشلانغۇچ دەرىجىلىك سەھىيە تېخنىكا خادىمى ۋە تېخنىك 39 بولدى .

§ 3 . داۋالاش ئۇسكۇنلىرى

50 ـ يىللارنىڭ دەسلىپىدە ناهيىلىك شىپاخانىدا داۋالاش سايمىنىدىن ئاران بىر موچىن ۋە بىر شىپىرىسلا بار ئىدى . 1956 ـ يىلى 15 كارىۋات كۆپەيتىلدى . 1960 ـ يىلى قىممىتى 150 مىڭ يۈەنلىك 50 مىللىي ئامپېرلىق رېنتگېن ئاپپاراتىدىن بىرى سەپلەندى ، كېيىن يەنە مىكروسكوپ ، يۇقىرى بېسىملىق دىزېنفېكسىيە قازىنى ، كۆلەڭگۈسىز چىراغ ، قورساق قىسىم ئوپېراتسىيە سايمىنى ساندۇقى (تولۇق ئەمەس) ھەمدە تۇغۇت بۆلۈمى ئوپېراتسىيە سايمىنى ساندۇقى (تولۇق ئەمەس) سەپلەندى . 70 ـ يىللاردا تۇغۇت كارىۋىتى ، شۇمۇرگۈچ ، ئۇلترا قىزىل نۇرلۇق چىراغ ، رېنتگېن ئاپپاراتى ۋە سۇ تېمپېراتۇرىسى ساندۇقى سەپلەندى . 90 ـ يىللاردا خېلى كۆپ داۋالاش ئۇسكۇنىسى كىرگۈزۈلدى . 2000 ـ يىلى ناهيىلىك خەلق دوختۇرخانىغا ئايلاندى .

50 ـ يىللاردا رايون ، گۇڭشېلارنىڭ داۋالاش ئورۇنلىرى (شىپاخانا)دا داۋالاش ئۇسكۇنىسىدىن پەقەت ساقلىقنى ساقلاش ساندۇقى ۋە تۇغۇت قوبۇل قىلىش ساندۇقىلا بار ئىدى . 1968ـ يىلدىن كېيىن تەدرىجىي ھالدا ئوكسىگېن خالتىسى ، ئوپېراتسىيە ساندۇقى ، بالىياتقۇ بوينىنى تەكشۈرگۈچ ، قولدا ئېلىپ يۈرۈشكە بولىدىغان يۇقىرى بېسىملىق دىزېنفېكسىيە قازىنى سەپلەندى . 1974 ـ يىلى رېنتگېن ئاپپاراتى ، مىكروسكوپ ، پارلاندۇرغۇچ ، ناركوز ئەسۋابى ، ئوكسىگېن تۇڭى ، شۇمۇرگۈچ ، ئىككى خىل پىچاق بولىقى ، قورساق ئوپېراتسىيىسى پىچىقى بولىقى ، پىلانلىق تۇغۇت ئوپېراتسىيىسىدە ئىشلىتىلىدىغان تۆت خىل ئوپېراتسىيە سايمىنى ساندۇقى ، بەش ئوپېراتسىيە كارىۋىتى ، بەش تۇغۇت كارىۋىتى كۆپەيتىلدى . 1989 ـ يىلى كارىۋات 220گە يەتتى . 1995 ـ يىلى 15 يېزا ـ بازار ـ مەيدان شىپاخانىسىنىڭ 12سىگە رېنتگېن ئاپپاراتى ، توڭلاتقۇ ۋە ئوپېراتسىيە بولىقى قاتارلىقلار سەپلەپ بېرىلدى ، بۇ شىپاخانىلارنىڭ داۋالاشقا ئىشلىتىلىدىغان 700 كۆزادرات مېتىر خىش ـ بېتون قۇرۇلمىلىق ئۆيى (ئاددىي ئۆي) ، 7000 كۆزادرات مېتىر كېسەك ـ ياغاچ قۇرۇلمىلىق ئۆيى ، 225 كارىۋىتى بار بولدى . 1996 ـ يىلى دۆلەت ، ئۇلايەت ۋە ناهىيە ، يېزىلار بىرلىكتە 550 مىڭ يۈەن مەبلەغ تەييارلاپ 100 مىللىي ئامپېرلىق رېنتگېن ئاپپاراتى ، ئۇنىۋېرسال ئوپېراتسىيە كارىۋىتى ، يېنىك ، قۇلايلىق تۇغۇت كارىۋىتى ، ئايالار كېسەللىكلىرى بۆلۈمى كۆزىتىش كارىۋىتى ، ئېلېكتروكاردىئوگراما ، مىكروسكوپ ، سېنتىرىفۇگا ، ئارلاشتۇرغۇچ ، ئاشقازان يۇيغۇچ ، كومپيۇتېرلىق قان بېسىم ئۆلچىگۈچ ، ئۇستەل توكلۇق چىش بۇرغىسى قاتارلىق داۋالاش ئۇسكۇنىلىرىنى سېتىۋېلىپ شىپاخانىلارغا سەپلەپ بەردى ، ئەسلىدىكى كونىراپ كەتكەن ئۇسكۇنىلەرنى يېڭىلاپ تۇردى . 2000ـ يىلى ناهىيىدىكى يېزا دەرىجىلىك شىپاخانىلاردىكى كارىۋات 225كە يەتتى ، كۆپ سانىدىكى يېزا ، بازار ، مەيدان شىپاخانىلىرىنىڭ داۋالاش ئۇسكۇنىلىرى ئادەتتىكى ئوپېراتسىيەلەرنى قىلىپگە يەتتى .

زاۋۇت ، كان ـ كارخانا ، كەسپىي ئورۇنلار قۇرغان داۋالاش ئورۇنلىرى ئىچىدە باي ئېلېكتر ئىستانسىسى داۋالاش ئورنىدىن باشقا ، قالغان بەش داۋالاش ئورنىدا ئاددىي تىكشىغۈچ ، قان بېسىم ئۆلچىگۈچ ، تېرمومېتىر ، دېئاگنوز كارىۋىتىلا بار . دورا خىللىرىمۇ ئاز ، دائىم ئىشلىتىلىدىغان

ئاددىي دورىلارلا بار بولۇپ ، ئادەتتىكى ئۇششاق ـ چۈشەك كېسەللەرنىلا داۋالىيالايدۇ ، چوڭ كېسەلگە گىرىپتار بولغانلارنى ناھىيىلىك دوختۇرخانىغا يۆتكەپ داۋالىتىشقا توغرا كېلىدۇ .

ناھىيىلىك دوختۇرخانىنىڭ 2000 ـ يىلىدىكى ئاساسلىق داۋالاش ئۈسكۈنىلىرى

جەدۋەل 29 — 1

نامى	بىرلىكى	سانى	ئىشلەتكەن بۆلۈم
200 مىللىي ئامپېرلىق رېنتگېن ئۈسكۈنىسى	دانە	1	رادىئاتسىيە بۆلۈمى
500 مىللىي ئامپېرلىق رېنتگېن ئۈسكۈنىسى	دانە	2	رادىئاتسىيە بۆلۈمى
XTV — 2HD54 رېنتگېن تەسۋىرىنى كۆچەيتىش ئەسۋابى	دانە	1	رادىئاتسىيە بۆلۈمى
داۋالاشتا ئىشلىتىلىدىغان پاكىز ئوكسىگېن ئۈسكۈنىسى	دانە	2	تۇغۇت بۆلۈمى
ئوكسفورد دوپپلېر ھامىلە يۈرەك سوقۇشىنى تىڭشىغۇچ	دانە	1	تۇغۇت بۆلۈمى
XJ — 11 يېڭى ئېلېكترونلۇق كۆزىتىش ئۈسكۈنىسى	دانە	1	تۇغۇت بۆلۈمى
ST — 400 لازىر نۇرلۇق رېنتگېن سىغىرىنى سۈرەتكە ئۆزگەرتىش سىستېمىسى	يۈرۈش	1	رادىئاتسىيە بۆلۈمى
DL — 430H ئاپتوماتىك پىلىونكا يۇيۇش ماشىنىسى	دانە	1	رادىئاتسىيە بۆلۈمى
جىس ماركىلىق ۋاقىت بىلەن سىغىمنى تەڭ كۆرسىتىپ بېرىدىغان ماس قەدەملىك نەپەسلەندۈرگۈچ	دانە	1	جىددىي كېسەللىكلەر بۆلۈمى
قاندىكى ئوكسىگېننىڭ تويۇنۇش دەرىجىسىنى كۆزىتىش ئەسۋابى	دانە	1	جىددىي كېسەللىكلەر بۆلۈمى
كارىۋات يېنىدا يىراقتىن كۆزىتىپ ئۇلىغىش ئەسۋابى	دانە	1	جىددىي كېسەللىكلەر بۆلۈمى
XJ — 11 يۈرەك كېسىلىنى جىددىي قۇتقۇزۇش قۇرۇلمىسى	يۈرۈش	1	جىددىي كېسەللىكلەر بۆلۈمى
ئېلېكترلىك نەپەسلەندۈرگۈچ	دانە	1	جىددىي كېسەللىكلەر بۆلۈمى
DYKXW — 1 تېپلىق كۆپ ئىقتىدارلىق ، تېز سۈرەتلىك ، ئۇزۇلدۇرمەي ئاشقازان يۇيۇش ئۈسكۈنىسى	دانە	1	جىددىي كېسەللىكلەر بۆلۈمى
ئاپتوماتىك ئاشقازان يۇيۇش ئۈسكۈنىسى	دانە	2	جىددىي كېسەللىكلەر بۆلۈمى
ئاپتوماتىك بىئوخىمىيىلىك ئانالىز ئۈسكۈنىسى	دانە	1	لابوراتورىيە بۆلۈمى
F — 820 قان دانچىلىرىنى ھېسابلاش ئۈسكۈنىسى	دانە	2	لابوراتورىيە بۆلۈمى
ئېلېكترولىت ئانالىز ئۈسكۈنىسى	دانە	1	لابوراتورىيە بۆلۈمى
سۈيدۈكنى 8 تۈر بويىچە تەكشۈرۈش ئۈسكۈنىسى	يۈرۈش	1	لابوراتورىيە بۆلۈمى
FT — 646AY ھېسابلاش ئۈسكۈنىسى	دانە	1	لابوراتورىيە بۆلۈمى
C3KSBلىق 94 سائەت توختىمايدىغان توك مەنبەيى	دانە	1	لابوراتورىيە بۆلۈمى
قان ئايلىنىش تېزلىكىنى ئاپتوماتىك ئۇلىغىش ئەسۋابى	دانە	1	لابوراتورىيە بۆلۈمى
LD — 2A تېپلىق ئېلېكترلىك سېنتىرىفۇگا	دانە	1	لابوراتورىيە بۆلۈمى
721 تېپلىق نۇر ئايرىغۇچ فوتومېتىر	يۈرۈش	2	لابوراتورىيە بۆلۈمى

ئورنىباس ئېلېكترونلۇق مىكروسكوپ	دانە	2	لابوراتورىيە بۆلۈمى
ئورنىباس مىكروسكوپ	دانە	3	لابوراتورىيە بۆلۈمى
مىكروسكوپ	دانە	1	لابوراتورىيە بۆلۈمى
QDBS101 تېپلىق ئېلېكترو ئېنسېفالوگراما ماشىنىسى	دانە	1	ئىقتىدار بۆلۈمى
GD — 90 تېپلىق سۈرەتنى رەقەملەشتۈرگۈچ - رەڭسىز ئۆزگەرتىش ئەسۋابى	دانە	1	ئىقتىدار بۆلۈمى
SDU — 400 داۋجىن B تېپلىق ئۇلترا دولقۇنلۇق تەكشۈرۈش ئەسۋابى	دانە	1	ئىقتىدار بۆلۈمى
بوم نۇر ئارقىلىق داۋالاش ئەسۋابى	دانە	1	تۇغۇت بۆلۈمى
دوپپلېر ھامىلىنىڭ يۈرەك سوقۇشىنى تەكشىگۈچ	دانە	4	تۇغۇت بۆلۈمى
ئاغرىتماي تۇغدۇرۇش ئەسۋابى	دانە	1	تۇغۇت بۆلۈمى
YXK بالدۇر تۇغۇلغان بوۋاقلارنى بېقىش ساندۇقى	دانە	1	تۇغۇت بۆلۈمى
گېلى - نېئون لازىر نۇرلۇق داۋالاش ئەسۋابى	دانە	1	ئىچكى كېسەللىكلەر بۆلۈمى
مېدونلى 5318 تېپلىق قوزغىتىپ تەكشۈرۈش ئەسۋابى	دانە	1	ئىچكى كېسەللىكلەر بۆلۈمى
چىاڭشېڭ قان شېكىرىنى تەكشۈرۈش ئەسۋابى	دانە	1	ئىچكى كېسەللىكلەر بۆلۈمى
XJ — 2000 قانىنىڭ ماگنىت قۇتۇپلىشىشىنى داۋالاش ئەسۋابى	دانە	1	ئىچكى كېسەللىكلەر بۆلۈمى
MC — 120 تىترەشنىڭ تۇغۇشىنى كۆزىتىش ئەسۋابى	دانە	1	ئىچكى كېسەللىكلەر بۆلۈمى
KC8266 4 خىل ئىقتىدارلىق داۋالاش ئەسۋابى	دانە	1	ھۆسن تۈزەش بۆلۈمى
CSI — S07SD جاراھەتسىز كېسەللەرنى كۆپ ئىقتىدارلىق كۆزىتىش ئەسۋابى	دانە	1	تاشقى كېسەللىكلەر 2 - بۆلۈمى
گېلى - نېئون لازىر نۇرلۇق داۋالاش ئەسۋابى	دانە	1	تاشقى كېسەللىكلەر 2 - بۆلۈمى
ئېلېكترونلۇق بوۋاسىر داۋالاش ئەسۋابى	دانە	1	تاشقى كېسەللىكلەر 2 - بۆلۈمى
موگۇڭ ئېلېكترلىك شۇمۇرگۈچ	دانە	1	تاشقى كېسەللىكلەر 2 - بۆلۈمى
KP — 900I تېپلىق كۆزىتىش ئەسۋابى	دانە	1	ئوپېراتسىيە بۆلۈمى
كۆپ ئىقتىدارلىق ناركوز ئەسۋابى	دانە	1	ئوپېراتسىيە بۆلۈمى
KW65 — 3 تېپلىق نەپەس ، ئالىي دەرىجىلىك ئېلېكترونلۇق توك پېچىقى	دانە	1	ئوپېراتسىيە بۆلۈمى
12 تۆشۈكلۈك سوغاق نۇرلۇق ئوپېراتسىيە چىرىغى	دانە	1	ئوپېراتسىيە بۆلۈمى
باش يېرىقىنى ئېلېكترلىك تەكشۈرۈش ئەسۋابى	دانە	1	ئوپېراتسىيە بۆلۈمى
چىش كېسەللىكلىرىنى ئۈنۈمۈرسال داۋالاش ئەسۋابى	دانە	1	ئېغىز كېسەللىكلىرى بۆلۈمى
چىش يۇيۇش ئەسۋابى	دانە	1	ئېغىز كېسەللىكلىرى بۆلۈمى
GDJ — IC تېپلىق ئايرىم شەكىللىك پارقىرتىش - سىلىقلاش ئەسۋابى	دانە	1	ئېغىز كېسەللىكلىرى بۆلۈمى
ئۈستەل چىش بۇرغىسى	دانە	3	ئېغىز كېسەللىكلىرى بۆلۈمى
YZ20TC تېپلىق ئوپېراتسىيە مىكروسكوپى	دانە	1	ئۈنۈمۈرسال كېسەللىكلەر بۆلۈمى

SSC — 210XII ئالوكا B تىپلىق ئۇلترا دولقۇنلۇق تەكشۈرۈش ئەسۋابى	يۈرۈش	1	ئىقتىدار بۆلۈمى
ECG — 8110P12 تىپلىق ئاپتوماتىك ئانالىز قىلىدىغان ئېلېكتروكاردىئوگراممىا	دانە	1	ئىقتىدار بۆلۈمى
GIS — 98 تىپلىق تېلېۋىزىيىلىك ئاشقازان ئەينەكى	دانە	1	ئىقتىدار بۆلۈمى
MT1010A تىپلىق دوپپلېر مېڭە ئانالىز ئۈسكۈنىسى- نىڭ ئېلېكتروكاردىئوگراممىسى	دانە	1	ئىقتىدار بۆلۈمى
ئېلېكتروكاردىئوگراممىا	دانە	3	ئىقتىدار بۆلۈمى
MDJ — 4 تىپلىق ئاپتوماتىك پىچاق بىلىگۈچ	يۈرۈش	1	پاتولوگىيە بۆلۈمى
يالپاقلىغۇچ	دانە	1	پاتولوگىيە بۆلۈمى
ئورنىباس مىكروسكوپ	دانە	1	پاتولوگىيە بۆلۈمى
KP — 900 تىپلىق كۆزىتىش ئەسۋابى	دانە	1	ئاشقى كېسەللىكلەر 1 - بۆلۈمى
XT — 400C تىپلىق سۆڭەك يارىسىنى داۋالاش ئەسۋابى	دانە	1	ئاشقى كېسەللىكلەر 1 - بۆلۈمى
HZ — Q100 تىپلىق مەزى بېزىنى داۋالاش ئەسۋابى	دانە	1	ئاشقى كېسەللىكلەر 1 - بۆلۈمى
سۈيدۈك يولى دوۋسۇن ئەينەكى	دانە	1	ئاشقى كېسەللىكلەر 1 - بۆلۈمى
سۆڭەك بۆلۈمىدە ئىشلىتىلىدىغان سۈرۈش كارىۋىتى	دانە	1	ئاشقى كېسەللىكلەر 1 - بۆلۈمى
مودېللىق ئېلېكترلىك شۇمۇرگۈچ	دانە	1	ئاشقى كېسەللىكلەر 1 - بۆلۈمى
BM628 تىپلىق ئۇلترا دولقۇنلۇق داۋالاش ئەسۋابى	دانە	1	ھۇسۇن تۇزەش بۆلۈمى
ئىئونلۇق تۇمانلاتقۇچ	دانە	1	ھۇسۇن تۇزەش بۆلۈمى
YZ يوچۇق چىراغلىق مىكروسكوپ	دانە	1	ئۇنۇڭبىرسال كېسەللىكلەر بۆلۈمى
6 تۆشۈكلۈك دورا ئېلىش ئوچىقى	دانە	1	ئۇنۇڭبىرسال كېسەللىكلەر بۆلۈمى
MTC — 4B تىپلىق مىكرو دولقۇنلۇق داۋالاش ئەسۋابى	دانە	1	مىكرو دولقۇن بۆلۈمى
ئاپتوماتىك سۈرۈش كارىۋىتى	دانە	1	مىكرو دولقۇن بۆلۈمى
كۆپ ئىقتىدارلىق داۋالاش ئەسۋابى	دانە	2	مىكرو دولقۇن بۆلۈمى
YS — B تىپلىق يۈمشاق توقۇلما يارىسىنى داۋالاش ئەسۋابى	دانە	1	فىزىكىلىق داۋالاش بۆلۈمى
مىكرو كومپيۇتېرلىق ئونتۇرا - تۆۋەن چاستوتىلىق ئۇنۇڭبىرسال داۋالاش ئەسۋابى	دانە	1	فىزىكىلىق داۋالاش بۆلۈمى
KDW — I B تىپلىق ئاشقازانغا ئىونلۇق نەيچە كىرگۈ- زۈچ داۋالاش ئەسۋابى	دانە	1	فىزىكىلىق داۋالاش بۆلۈمى
سۈيۈق گېلى بىلەن تۆۋەن تېمپېراتۇرىدا داۋالاش ئەسۋا- بى	دانە	1	يېڭىنە بىلەن داۋالاش بۆلۈمى
EEI — 2800 تىپلىق كۆزنىڭ كۆرۈش ئىقتىدارىنى ئېلېكترونلۇق ئۆلچەش ئەسۋابى	دانە	1	5 ئەزا كېسەللىكلىرى بۆلۈمى
تەكشۈرۈش ئەينەكى	دانە	1	5 ئەزا كېسەللىكلىرى بۆلۈمى
GX — II تىپلىق ئېلېكتر ئىئونلۇق كۆپ ئىقتىدارلىق ئوپېراتسىيە - داۋالاش ئەسۋابى	دانە	1	تېرە كېسەللىكلىرى بۆلۈمى
2 — 202 ساندۇقى	دانە	1	تەمىنلەش بۆلۈمى
ياتما شەكىللىك يۇمىلاق دىزىنفېكسىيە ساندۇقى	دانە	1	تەمىنلەش بۆلۈمى
توك ۋە پار ئىشلىتىلىدىغان ياتما شەكىللىك دىزىنفېك- سىيە كورىسى	دانە	1	تەمىنلەش بۆلۈمى

§ 4 . داۋالاش تېخنىكىسى

1 . ناھىيىلىك دوختۇرخانا

50 ـ يىللارنىڭ دەسلىپىدە ناھىيىلىك دوختۇرخانىدا ئامبۇلاتورىيىلا بار بولۇپ ، ئادەتتىكى كېسەللەرنىلا بىر تەرەپ قىلالايتتى . 1956 ـ يىلى كېسەلخانا ۋە ئوپېراتسىيە بۆلۈمى قۇرۇلۇپ ، كېسەل كۆرۈش دائىرىسى كېڭەيتىلدى ، 15 كارىۋات سەپلەندى ، خەنزۇ ۋە ئاز سانلىق مىللەت تىببىي خادىملار كۆپەيتىلدى ، سۇنغان سۆڭەكنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ مۇقىملاشتۇرۇش ئوپېراتسىيىسى ، سوقۇر ئۇچەينى ئېلىۋېتىش ئوپېراتسىيىسى ، قورساق بوشلۇقىدىكى ئۆسمىنى ئېلىۋېتىش ئوپېراتسىيىسى ، چوقۇق خالتىسىنى ياماش ئوپېراتسىيىسى ، كۆز قاپقىنى ئېلىۋېتىش ئوپېراتسىيىسى ، ئۇرۇقدان ئۆسمىسىنى ئېلىۋېتىش ئوپېراتسىيىسى ، دوۋسۇننى يېرىپ تاشنى ئېلىۋېتىش ئوپېراتسىيىسى ، خەتنە قاتارلىقلارنى قىلالايدىغان بولدى .

1965 ـ يىلى ناھىيىلىك دوختۇرخانا بىر قىسىم كىشىلەرنى سىرتقا بىلىم ئاشۇرۇشقا ئەۋەتتى ، يېڭىدىن كېسەلخانا دوختۇرى ۋە سەھىيە تېخنىكا خادىملىرىنى قوبۇل قىلدى ، بۇلارنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت دوختۇر توققۇز ، بۇنىڭ ىلەن دوختۇرخانىنىڭ ئومۇمىي داۋالاش سەۋىيىسى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى . 1970 ـ يىلى ناھىيىلىك دوختۇرخانا گېپىسلىق بېنىت ، داۋالاشتا ئىشلىتىلىدىغان ئوكسىدلىق ناترىي ، قويۇقلاشتۇرۇلغان جۇڭيى دورىسى ياساپ مۇۋەپپەقىيەت قازاندى ، ئاشقازانىنىڭ بىر قىسمىنى ئېلىۋېتىش ئوپېراتسىيىسى ، تالىنى ۋە ئۆتنى ئېلىۋېتىش ئوپېراتسىيىلىرىنى قىلالايدىغان بولدى ھەمدە جۇڭگوچە داۋالاشتا يېڭى يول تاپتى .

1980 ~ 1985 ـ يىلىغىچە سوقۇر ئۇچەي ، چوقۇق ، ئۇچەي ئولاش ، ئاشقازانىنىڭ بىر قىسمىنى ئېلىۋېتىش ۋە ئۇچەي ىلەن ئاشقازانىنى ئولاش ، ئۆتنى ئېلىۋېتىش ، تالىنى ئېلىۋېتىش ، سۇنغان سۆڭەكنى پولات تاختا ىلەن مۇقىملاشتۇرۇش ئوپېراتسىيىلىرى ئىشلەندى ، بىر يىلدا ئامبۇلاتورىيىدە كېسەل كۆرسەتكەنلەر 60 مىڭ ئادەم (قېتىم)دىن ، كېسەلخانىدا يېتىپ داۋالانغانلار 3000 ئادەم (قېتىم)دىن ئاشتى ، كېسەللەرنىڭ ساقىيىش نىسبىتى 78.64 % بولدى .

1987 ـ يىلى بالىلار كېسەللىكلىرى بۆلۈمىنىڭ مەسئۇل ۋراچى چېڭ شۇخۇا ئىچى سۇرگەن 518 بالىنى كلىنىكىلىق ئۇنۇشۇرسال داۋالاش ئارقىلىق ئاساسىي قاتلامدا قوللىنىشقا باب كېلىدىغان ئۇسۇلدا سۇيۇقلۇق تولۇقلاش چارىسى ۋە ئۇنۇشۇرسال داۋالاش تەدبىرىنى تېپىپ چىقتى ھەمدە بالىلاردا بولىدىغان ئۇچەي يالليۇغىنىڭ ئالدىنى ئېلىشنىڭ نەزەرىيىۋى ئاساسى ۋە تەدبىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، بۇ كېسەلگە گىرىپتار بولغان نۇرغۇن بالىنىڭ ھاياتىنى ساقلاپ قالدى ، بالىلارنىڭ ئىچى سۇرۇش كېسىلى ىلەن ئۆلۈپ كېتىش نىسبىتى تۆۋەنلەپ 0.96 % كە چۈشتى ، بۇ ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىسى يۇقىرىنىڭ تەقدىرلىشى ۋە مۇكاپاتلىشىغا ئېرىشتى .

1993 ـ يىلى ئۆت غول نەيچىسىنى تەكشۈرۈش ، جىگەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ، جىگەر قاپلىق قۇرتى ۋە ئۆپكىنىڭ قانىتىنى كېسىپ ئېلىۋېتىش ھەمدە ئەسلىگە كەلتۈرۈش ، ئۆتتىكى تاشنى ئېلىۋېتىش ، بۆرەك جامىدىكى تاشنى ئېلىۋېتىش ، مېڭە توسقۇچ پەردىسىدىكى قانلىق ئىششىقنى تازىلاش ئوپېراتسىيىسى ، بۆرەكنى ئېلىۋېتىش ئوپېراتسىيىلىرى ھەمدە دوۋسۇننى سايىلاندۇرۇپ سۇرەتكە تارتىش قاتارلىقلار ئىشلەندى ؛ B تىپلىق ئۇلترا ئاۋازلىق تەكشۈرۈش ئەسۋابى ، ئاشقازان ئەينىكى ، 200 مىللىي ئامپېرلىق رېنتگېن ئاپپاراتى ، ئېلېكتروكاردىئوگراممىا ، يۈرەك سوقۇشنى ئۆلچەش ئەسۋابى ، كومپيۇتېرلىق كۆزىتىش ئەسۋابى قاتارلىق

ئىلغار ئۇسكۇنىلەر ئارقىلىق كېسەللەرگە دىئاگنوز قويالايدىغان بولدى . يىلىغا ئوتتۇرىچە 53 مىڭ 665 ئادەم (قېتىم) ئامبۇلاتورىيەدە كېسەل كۆرسەتتى ، يىلىغا ئوتتۇرىچە 4964 ئادەم (قېتىم) كېسەلخانىدا يېتىپ داۋالاندى ، كېسەللەرنىڭ ساقىيىش نىسبىتى 81.5 % كە يەتتى ، مۇرەككەپ كېسەللەرنى دىئاگنوز قويۇپ ئاساسىي جەھەتتىن داۋالىيالايدىغان بولدى ھەمدە چوڭ-كۆڭرۈك ، سايرام مەركىزىي يېزا شىپاخانىلىرىغا تېخنىكا جەھەتتىن يېتەكچىلىك قىلىش خىزمەتىگە مەسئۇل بولدى .

1995 - يىلى دوختۇرخانا ئىلغار داۋالاش ئۇسكۇنىلىرىنى كىرگۈزدى . 1996 - يىلى ئاپتونوم رايون دوختۇرخانىنى ناھىيە «A» دەرىجىلىك دوختۇرخانا قىلىپ باھالىدى . شۇ يىلى ئىچكى كېسەللىكلەر بۆلۈمى دائىم كۆرۈلىدىغان كۆپ قوزغىلىدىغان كېسەللىكلەردىن باشقا ھەر خىل مۇرەككەپ كېسەللىكلەرنى داۋالىيالايدىغان ۋە ھەرخىل ئېغىر كېسەللەرنى قوتقۇزالايدىغان بولدى ؛ تاشقى كېسەللىكلەر بۆلۈمى دائىملىق ئوپېراتسىيىلەردىن باشقا مېڭىنى ئېچىش ، بۆرەك-تىكى تاشنى ئېلىۋېتىش ، سۈنئىي يۈرەكنى قوزغىتىش قاتارلىق چوڭ ئوپېراتسىيىلەرنى قىلالايدىغان ھەمدە كۆمۈر كان ، قاتناش قاتارلىقلاردا يۈز بەرگەن ئېغىر ۋەقەلەردە نەق مەيداندا ۋە دوختۇرخانىدا جىددىي قوتقۇزالايدىغان بولدى .

2000 - يىلغا كەلگەندە دوختۇرخانا يەنە ئۆتنى كىچىك تۆشۈك ئېچىپ ئېلىۋېتىش ئوپېراتسىيىسى ، ياشانغانلاردا كۆرۈلىدىغان سۈنغان يوتا سۆڭىكىنىڭ ئورنىغا سۈنئىي يوتا سۆڭىكى ئالماشتۇرۇش ئوپېراتسىيىسى ، يوتا سۆڭىكى بوينى سۈنۈشنى داۋالاش ، يوتا سۆڭىكى بېشىنى ئالماشتۇرۇش ئوپېراتسىيىسى ، يۈرەك ، مېڭە قان تومۇر كېسەللىكلىرىنى ئۇلترا ئاۋاز دولقۇنى ئارقىلىق داۋالاش ، جىگەر يىرىڭلىق ئىششىقىنى PTCD ۋە TH يېلىمى ئارقىلىق داۋالاش ، بەل ، پۇت ئاغرىقىنى يېڭىنە سانچىپ داۋالاش ، بالىياتقۇ تۆخۈم نەيچىسىنى يود مېيى ئارقىلىق سايىلاندۇرۇپ سۈرەتكە تارتىش ، يىلىكىنى ھۈجەيرە ئىلمى بويىچە تەكشۈرۈش ، جىگەر ، بۆرەك ئىقتىدارىنى چوڭ بىئوخىمىيىلىك ئۇسۇلدا تەكشۈرۈش ، بۆرەك ئىقتىدارى قاتارلىق تۇرلۈك تەكشۈرۈشلەرنى ئېلىپ بېرىش ، سۆڭەك زەخمىلىنىشنى داۋالاش ئەسۋابى ئارقىلىق بەدەننىڭ سىرتقى قىسمى زەخمىلەنگەن كېسەلنى داۋالاش ، سۈيۇق ئازوتنى تۆۋەن تېمپېراتۇرىدا پەللىگە ئۇرۇپ سوۋۇتۇش ئارقىلىق سوزۇلما كاناي يالليۇغىنى داۋالاش ، يۇقىرى بىلىرۇبىنلىق قان كېسىلىنى كۆك نۇر ئارقىلىق داۋالاش ، ھامىلدارلىق شامچىسىنى تۇغۇتتىن كېيىن قان كېلىشنى داۋالاش ۋە ئالدىنى ئېلىشقا ئىشلىتىش ھەمدە ئۇنى ھامىلدارلىق مەزگىلى توشقانلارنىڭ تۇغۇتىنى تېزلىتىشتە قوللىنىش ، باشنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى قانلىق ئىششىق قاتارلىق 96 خىل كېسەلنى داۋالاش ، قانىنى قوتۇپلاشتۇرۇپ داۋالاش ئۇسۇلى ئارقىلىق كېسەل داۋالاش ، گاز پارتلاپ يارىلانغانلارنى داۋالاش ، ئەيدىز ، خلامىدىيە ، مىكوپلازمىلارنى ئۆلچەپ بېكىتىش ، ئۇمۇرتقا پارتلاش خاراكتېرلىك سۈنغان ۋە يىلىك زەخمىلەنگەن جايىنى ئېچىپ داۋالاش ۋە ئەسلىگە كەلتۈرۈش ھەمدە ئۇمۇرتقا تاختىسى ئارقىلىق بېسمىنى ئازايتىپ DICK مىخى بىلەن مىخلاپ مۇقىملاشتۇرۇش ئوپېراتسىيىسى ، يوتا سۆڭىكىنىڭ دومبايغان قىسمىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى سۈنۈقنى رېنتگېن بىلەن كۆرۈپ تۇرۇپ سىكىرجا يېڭىسى بىلەن ئىچىدىن مۇقىملاشتۇرۇش ، كۆتۈرگۈچ بىلەن كۆتۈرۈپ سىرتىدىن مۇقىملاشتۇرۇش ، ئۇزۇنچاق سۆڭەكنىڭ سۈنغان قىسمىنى رېنتگېن نۇرى بىلەن كۆرۈپ تۇرۇپ سۈنغان جايىنى ئولكىسۇان قىسقۇچى بىلەن قىسىپ مۇقىملاشتۇرۇش ئوپېراتسىيىسى ، ئۇزۇنچاق سۆڭەكنى بىرنەچچە جايدىن ئېچىپ سۆڭەك يۆتكەپ ئەسلىگە كەلتۈرۈپ ئىچىدىن مۇقىملاشتۇرۇش ئوپېراتسىيىسى ، قاۋىرىنىڭ بىر قىسمىنى قايتا ياساش ئوپېراتسىيىسى ، تۇغما قېيىسىق بويۇننى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئوپېراتسىيىسى ، تۇغما لىپەك سۆڭىكى سۈنۈقىنى ئۇنۇمۇرسال ئوپېراتسىيە قىلىش ، بالىياتقۇ بوينىنى ئېلىۋېتىش ئوپېراتسىيىسى ، مىكرو مىقدارلىق

ئاغرىق توختىتىش ئوكۇلىنى راك كېسىلىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە داۋاملىق ئىشلىتىش ۋە ئوپېراتسىيەدىن كېيىن بەدىنى ئاغرىغانلارغا ئىشلىتىش ، ئىنچىكە سۈيۈقلۇق نەيچىسى ئارقىلىق سايىلاندۇرۇپ سۈرەتكە ئېلىش قاتارلىق يېڭى تېخنىكا ، يېڭى تۈرلەر ئارقا - ئارقىدىن يولغا قويۇلدى . 2000 - يىلى يېڭى تېخنىكا ، يېڭى تۈردىن 13ى يولغا قويۇلدى ، 15 ئىلمىي ماقالە يېزىلدى ، بۇ ماقالىلەر مۇكاپاتلاندى .

2 . يېزا ، بازار ، زاۋۇت ، كان شىپاخانىلىرى

50 - يىللاردا گۈڭشي شىپاخانىلىرى ئاددىي كېسەللەر ۋە ئادەتتىكى تاشقى يارىلارنىلا داۋالىيالايتتى . 1960 - يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ئاپتونوم رايونلۇق داۋالاش خىزمەت گۇرۇپپەسى باي ناهيىسىگە كېلىپ 127 يېزا ساقلىق ساقلاش خادىمىنى تەربىيىلىدى ۋە سەھىيە خادىملىرىنى تەربىيىلەش كۇرسى ، پراۋزورلارنى تەربىيىلەش كۇرسى ئاچتى ، جۈڭگو تىبابىتىدە يېڭنە سانچىپ داۋالاش ۋە گېموروي كېسىلىنى داۋالاشنى ئۆگىتىش بويىچە ئەملىي مەشىق ئېلىپ باردى . يەل ئاخىرىدا ناهيە يەنە ھەر بىر گۈڭشي شىپاخانىسىغا ئوتتۇرا دەرىجىلىك تېببىي خادىم ۋە بىر قەدەر ئۇزۇن كلىنىكىلىق داۋالاش تەجرىبىسىگە ئىگە تېببىي خىزمەتچىلەرنى سەپلەپ بەردى ، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگە ياش ئوغۇل - قىزدىن 80نى تاللاپ ئۇلارنى ئىشتىن ئايرىپ سەھىيە - ساقلىقنى ساقلاش كەسپىنى ئۆگىنىشكە ئۈيۇشتۇردى . 70 - يىللارغا كەلگەندە % 20 يېزا - بازار ، مەيدان شىپاخانىسى قورساق ئوپېراتسىيەسى ۋە سۈنۇق ئوپېراتسىيەسى قىلالايدىغان بولدى ، مەركىزىي يېزا شىپاخانىلىرى يەنە بىر قىسىم قىيىن ، مۇرەككەپ كېسەللەرگە ۋاقتىدا دىئاگنوز قويالايدىغان ۋە ئۇنى داۋالىيالايدىغان بولدى .

1980 ~ 1985 - يىلىغىچە يېزا - بازار ، مەيدان شىپاخانىلىرىدا بىر يىلدا كېسەل كۆرسەتكەنلەر 135 مىڭ 630 ئادەم (قېتىم)غا ، كېسەلخانىدا يېتىپ داۋالانغانلار ئوتتۇرىچە 7429 ئادەم (قېتىم)غا يەتتى . 90 - يىللارنىڭ دەسلىپىدە بىر يىلدا كېسەل كۆرسەتكەنلەر 150 نەچچە مىڭ ئادەم (قېتىم)غا يەتتى ، كېسەلخانىدا يېتىپ داۋالانغانلار 10 مىڭ ئادەم (قېتىم)دىن ئاشتى .

1993 ~ 1996 - يىلىغىچە دۆلەت ، ژىلايەت ، ناهيە ۋە يېزىلىق ھۆكۈمەتلەر مەبلەغ سېلىپ يېزا ، بازار ، مەيدان شىپاخانىلىرىنى ئۆزگەرتتى ھەمدە كونىراپ كەتكەن ئۈسكۇنىلەرنى يېڭىلىدى . 2000 - يىلىغىچە كۆپ ساندىكى يېزا ، بازار ، مەيدان شىپاخانىلىرىدا دائىملىق ئوپېراتسىيەلەرنى قىلىش ئاساسىي شارائىتى ھازىرلاندى . بىراق تاشقى كېسەللىكلەر دوختۇرى ، نارکوز دوختۇرى ۋە لابوراتورىيە بۆلۈملىرىدە تېخنىكا خادىمى كەمچىل بولغاچقا ، شىپاخانىلار تاشقى كېسەللىكلەر ئوپېراتسىيەسىنى قىلالمىدى . زاۋۇت ، كان - كارخانىلارنىڭ داۋالاش ئورۇنلىرى مەلۇم تېخنىكا سەۋىيىسىگە ئىگە كەسپىي تېببىي خادىملارنى قوبۇل قىلىپ ئىشلەتتى ، بۇ خادىملار دائىم كۆرۈلىدىغان كېسەللەر ۋە كۆپ قوزغىلىدىغان كېسەللەرنى داۋالاپ شۇ ئورۇنلاردىكى ئىشچى-خىزمەتچىلەرنىڭ ئاغرىپ قالغاندا ۋاقتىدا داۋالىنىشىغا ئاساسىي جەھەتتىن كاپالەتلىك قىلدى .

§ 5 . داۋالاش تۈزۈمى

1 . ھەقسىز داۋالاش

50 - يىللارنىڭ دەسلىپىدە ھەقسىز داۋالاش يولغا قويۇلدى ، ئاساسلىقى يېزىلاردىكى قىيىنچىلىقى بار ئائىلىلەر ، ئېتىبار - نەپقە بېرىلىدىغان ئائىلىلەر ۋە بەشتە كاپالەتلەندۈرۈلىدىغان ئائىلىلەر ھەقسىز داۋالاش ئوبيېكتى قىلىندى . داۋالىنىدىغانلار شۇ جايدىكى خەلق ئىشلىرى تارماقلىرىنىڭ ئىسپاتىغا ئاساسەن ئۆزى تۇرۇشلۇق گۈڭشي (مەيدان) شىپاخانىسىغا

بېرىپ داۋالاندى ، داۋالىنىش خىراجىتىنى داۋالانغان كىشى تۇرۇشلۇق گۇڭشې - ئەترەت (لىيەن) لەر ئۈستىگە ئالدى . بىراق داۋالىنىش خىراجىتى چىقىمى كۆپ ، نېسى قالدۇرۇش ئەھۋالى ئېغىر بولۇشتەك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ھەقسىز داۋالىنىش تۈزۈمى كېيىنچە تەدرىجىي بىكار قىلىندى .

90 - يىللاردا ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسى ھەر يىلى دوختۇرلارنى دورا ئېلىپ يېزىلارغا بېرىپ نامراتلارنى يۆلەشكە تەشكىللەپ ، ئاغرىپ قالغان دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ كېسىلىنى ھەقسىز داۋالىدى ، ھەر قېتىمدا ئاز بولغاندا نەچچە مىڭ يۈەن ، كۆپ بولغاندا 10 نەچچە مىڭ يۈەن قىممىتىدە دورا يەتكۈزۈپ بېرىدى .

2 . ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش

1950 - يىلى ناھىيىلىك شىپاخانا ناھىيىدىكى ئورگان كادىرلىرى ۋە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كەسپىي ئورۇنلاردىكى كادىر ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئارىسىدا ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىشنى يولغا قويدى .

1953 - يىلى ئامبۇلاتورىيىدە 475 ئادەم (قېتىم) ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالاندى ، دورا پۇلى 3842 يۈەنگە يەتتى . 1957 - يىلى ئامبۇلاتورىيىدە 7296 ئادەم (قېتىم) ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالاندى ، داۋالاشقا ئىشلىتىلگەن ھۆكۈمەت خىراجىتى 10 مىڭ يۈەنگە ، ئەمەلىي چىقىم 11 مىڭ 784 يۈەنگە يەتتى . 1961 - يىلى ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىشقا تەقسىملەنگەن پۇل 14 مىڭ 368 يۈەن بولدى ، ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىشتىن بەھرىمەن بولغانلار 11 مىڭ 27گە يەتتى ، 1 ～ 9 - ئايغىچە 15 مىڭ يۈەن چىقىم قىلىندى . ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىشتىن بەھرىمەن بولىدىغانلار بارغانسېرى كۆپەيگەچكە داۋالىنىش خىراجىتى چىقىمى يىلدىن - يىلغا ئېشىپ كەتتى . 1962 - يىلى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش كومىتېتى تەدبىر قوللىنىپ ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش چىقىمىنى تىزگىنلەشنى قارار قىلدى ، قارارغا ئاساسەن دۆلەت باشقۇرۇشىدىكى ئورۇنلاردا ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىشتىن بەھرىمەن بولۇۋاتقان كىشىلەرنىڭ سانى ئېنىقلىنىپ ، بىر تۈتاش ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش كىنىشكىسى بېجىرىپ بېرىلدى ، كېسەللەر داۋالانغاندىن كېيىن ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش تالونى ئېلىپ خىزمەت ئورنىغا ئاپىرىپ ئاتچوت قىلدۇرىدىغان بولدى . ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىشتىن بەھرىمەن بولىدۇ ، دەپ بەلگىلەنگەن ئورۇنلاردىكى خادىملارنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، قالغان ئورۇنلاردىكى كىشىلەرنىڭ داۋالىنىش خىراجىتىنى ھەر قايسى ئورۇنلار ئۆزى ئۈستىگە ئالدى . خەلق قوراللىق كۈچلىرى بۆلۈمى كادىرلىرى ، قوراللىق ساقچى قىسمىنىڭ ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش چىقىمىنى شۇ ئورۇنلار ئۆزلىرى باشقۇردى . نەتىجىدە چىقىم يەنىلا كۆپ ئېشىپ كەتتى .

1963 - يىلدىن باشلاپ گۇڭشې شىپاخانىلىرىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش تەمىناتىدىن بەھرىمەن بولمايدىغان بولدى ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر دورا خىراجىتى كەسپىي كىرىمدىن ھەل قىلىندى .

1987 - يىلى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى كارخانا - كەسپىي ئورۇنلارغا قارىتىلغان ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش تۈزۈمى بىكار قىلىنىپ ئورۇنلار ئۆزى پۇل چىقىرىپ ھۆددىگە ئالىدىغان بولدى ، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ستاژىنىڭ ئۇزۇن - قىسقىلىقىغا قاراپ داۋالىنىش خىراجىتى مەلۇم نىسبەت بويىچە ئاتچوت قىلىندى . پارتىيە - ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى ۋە كەسپىي ئورۇنلاردا داۋالىنىش خىراجىتىنى ئورۇنلار ھۆددىگە ئېلىش ، ئېشىپ كەتكەن قىسمىنى پرىنسىپ جەھەتتە

ناهيه مالييسى تولۇقلىماسلىق ، ئېشىپ قالغىنىنى ئۆزىگە قالدۇرۇش چارىسى يولغا قويۇلدى . ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىشتىن بەھرىمەن بولىدىغانلارنىڭ بەھرىمەن بولۇش نىسبىتى ستاژىغا قاراپ بېكىتىلدى ، يەنى ستاژى 30 يىلغا توشقانلارنىڭ % 100 ، ستاژى 25 يىل بولغانلارنىڭ % 90 ، ستاژى 20 يىل بولغانلارنىڭ % 80 ، ستاژى 15 يىل بولغانلارنىڭ % 75 ، ستاژى 10 يىلغا توشمىغانلارنىڭ % 65 بولدى . 1990 ـ يىلى ناهيىنىڭ ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش چىقىمى 599 مىڭ 200 يۈەنگە ، دۆلەت ئورگانلىرى ، ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى كەسىپىي ئورۇنلاردىكى كادىرلار ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەردىن ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالانغانلار 4080گە يەتتى ، تالونغا ئاساسەن ئىدارىدە ئاتچوت قىلىش چارىسى قوللىنىلدى .

1993 ـ يىلى ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش تۈزۈمى ئىسلاھ قىلىنىپ ، ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىشتىن بەھرىمەن بولىدىغانلار ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش كىنىشكىسىنى ئېلىپ ئۆزى تۈرۈشلۇق جايدىكى دوختۇرخانىغا بېرىپ داۋالىنىدىغان بولدى . كېسەللىك ئەھۋالىغا ئاساسەن ناھىيىدىن باشقا جايدىكى دوختۇرخانىغا يۆتكىلىپ داۋالىنىشقا توغرا كەلگەندە ئەسلىدىكى دوختۇرخانا ئالمىشىش ئىسپاتى چىقىرىپ بەرگەندىن كېيىن بەلگىلەنگەن دوختۇرخانىغا بېرىپ داۋالىنىش ، ئاخىرىدا دوختۇرخانا ئالمىشىش ئىسپاتى ۋە تالونلارنى ناھىيىلىك دوختۇرخانىغا ئېلىپ كېلىپ ئاتچوت قىلدۇرۇش چارىسى قوللىنىلدى . كاماندىروپكىغا ، تۇغقان يوقلاشقا چىققاندا تۈيۇقسىز ئاغرىپ قېلىپ داۋالانغانلار ئۆز ئورنىنىڭ ئىسپاتى ، داۋالىغان دوختۇرخانىنىڭ دىئاگنوز ئىسپاتى ۋە تالونلىرىنى ئېلىپ ناھىيىلىك دوختۇرخانىدا داۋالىنىش خىراجىتىنى ئاتچوت قىلدۇردى . دەم ئېلىشقا ، پېنسىيىگە چىققاندىن كېيىن باشقا جايدا تۇرۇۋاتقانلار داۋالانغاندىن كېيىن شۇ جايدىكى دۆلەت دوختۇرخانىسىنىڭ تالونىنى ئېلىپ ناھىيىلىك دوختۇرخانىغا كېلىپ داۋالىنىش خىراجىتىنى بەلگىلىمە بويىچە ئاتچوت قىلدۇردى ، ئېشىپ كەتكەن قىسمىنى ئۆزى ئۈستىگە ئالدى . ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىدىغانلارنىڭ داۋالىنىش خىراجىتى ستاژىغا قاراپ يەتتە دەرىجە بويىچە ھېسابات قىلىنىدى ، ئاتچوت قىلىنىدىغان قىسمى ھېسابقا كىرگۈزۈلۈپ ئاتچوت قىلىنىدى ، ئۆزى ئۈستىگە ئالىدىغان قىسمىغا نەق پۇل تاپشۇرۇلدى . ستاژى 1 ～ 5 يىل بولغانلارنىڭ % 65 ، ستاژى 6 ～ 10 يىل بولغانلارنىڭ % 70 ، ستاژى 11 ～ 15 يىل بولغانلارنىڭ % 75 ، ستاژى 16 ～ 20 يىل بولغانلارنىڭ % 80 ، ستاژى 21 ～ 25 يىل بولغانلارنىڭ % 85 ، ستاژى 26 ～ 30 يىل بولغانلارنىڭ % 90 ، ستاژى 30 يىلدىن ئاشقانلار ۋە دەم ئېلىشقا ، پېنسىيىگە چىققان كادىرلارنىڭ % 100 قىلىپ بېكىتىلدى . 1993 ـ يىلى ناهيە بويىچە ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىشتىن بەھرىمەن بولغان كادىر ۋە ئىشچى ـ خىزمەتچى 4988گە ، ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش چىقىمى 600 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

1999 ـ يىلى ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىشتىن بەھرىمەن بولغانلار 5642گە ، چىقىم 2 مىليون 500 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 2000 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن داۋالىنىش تۈزۈمى بىكار قىلىندى .

3 . ھەمكارلىشىپ داۋالىنىش

50 ～ 60 ـ يىللاردا يېزىلاردا ئۆزى پۇل تۆلەپ داۋالىنىش تۈزۈمى يولغا قويۇلدى . 1969ـ يىلى چوڭكۆزۈرۈك دېھقانچىلىق مەيدانى ، بازار گۈڭشې كوللېكتىپى ھەمكارلىشىپ داۋالىنىشنى يولغا قويۇپ يالىڭئاياغ دوختۇرلارنى يېتىشتۇردى ، جۈڭگو تىبابىتى دورىلىرى ۋە يىڭنە بىلەن

داۋالاش تېخنىكىسىنى قوللاندى ھەمدە ئاددىي غەربچە دورىلارنى سەپلىدى . ناھىيىنىڭ 148 ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتى ئىچىدە 137 ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتى ھەمكارلىشىپ داۋالىنىشنى يولغا قويدى . بۇ ناھىيىدىكى چوڭ ئەترەتنىڭ 93 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، ھەمكارلىشىپ داۋالىنىشقا قاتناشقانلار 87گە ، 1970 - يىلى 2691گە يەتتى . 1973 - يىلغا كەلگەندە قېيىر ژە سايرام گۇڭشېلىرىنىڭ قىسمەن چوڭ ئەترەتلىرىدىن باشقا قالغان گۇڭشې - مەيدانلارنىڭ ھەممىسى ھەمكارلىشىپ داۋالىنىشنى يولغا قويدى .

80 - يىللارنىڭ دەسلىپىدە يېزىلاردا ئىشلەپچىقىرىش مەسئۇلىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن گۇڭشې ، چوڭ ئەترەتلەر ھەمكارلىشىپ داۋالىنىشنى توختىتىپ ئۆزى پۇل تۆلەپ داۋالىنىشنى ئەسلىگە كەلتۈردى .

4 . ئاساسىي داۋالىنىش سۈغۇرتىسى

باي ناھىيىسى 2000 - يىلى 4 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ ئاساسىي داۋالىنىش سۈغۇرتىسى تۈزۈمىنى يولغا قويدى . دۆلەت بېكىتكەن داۋالىنىش ئىسلاھاتى لايىھىسىگە ئاساسەن بازاردىكى بارلىق ئادەم ئىشلەتكۈچى ئورۇنلار ژە ئىشچى - خىزمەتچىلىرىنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئاساسىي داۋالىنىش سۈغۇرتىسىغا قاتنىشىشى بەلگىلەندى . سۈغۇرتىغا ، داۋالىنىش ئىسلاھاتىغا قاتناشقان ئورۇنلارنىڭ ھەق تاپشۇرۇش ئۆلچىمى ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئومۇمىي مائاش سوممىسىنىڭ ئالتە پىرسەنتى ، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ھەق تاپشۇرۇش ئۆلچىمى شۇ ئىشچى-خىزمەتچى مائاشىنىڭ ئىككى پىرسەنتى بويىچە بولدى . ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ دوختۇرغا كۆرۈنۈشىدە كېچىك كېسەل بولسا چىقىمنى ئۆزى كۆتۈرۈش ، چوڭ كېسەل بولسا بىر تۇتاش جۇغلاشتىن ھەل قىلىش چارىسى قوللىنىلدى .

داۋالاشنى ئىسلاھ قىلىش چارىسىدىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن سۈغۇرتىغا قاتناشقان ئىشچى-خىزمەتچىلەر تاللاپ بېكىتىلگەن بىرقانچە داۋالاش ئاپپاراتىدا داۋالىنىدىغان ھەمدە بېكىتىلگەن داۋالاش ئاپپاراتىدا ياكى رېتسېپنى ئېلىپ بېكىتىلگەن دوختۇرخانىلاردا دورا سېتىۋالالايدىغان بولدى . سۈغۇرتىغا قاتناشقان كىشىلەرنىڭ بېكىتىلمىگەن داۋالاش ئاپپاراتىدا سەرپ قىلغان داۋالىنىش خىراجىتىنى ئاساسىي داۋالىنىش سۈغۇرتىسىدىن چىقىم قىلىشقا رۇخسەت قىلىنمىدى (جىددىي كېسەل بولۇپ قېلىش ژە جىددىي قۇتقۇزۇش ئەھۋاللىرى بۇنىڭ سىرتىدا) . ئەگەر بېكىتىلگەن دوختۇرخانىلار كېسەلنى داۋالىيالمىسا باشقا دوختۇرخانىلارغا كۆرۈنۈشكە ، يۆتكىلىپ داۋالىنىشقا يول قويۇلدى .

داۋالىنىشنى ئىسلاھ قىلىش چارىسىدە داۋالىنىش سۈغۇرتىسىنىڭ دورا ئىشلىتىش دائىرىسى ھەققىدە ئېنىق بەلگىلىمە چىقىرىلدى ، ئاساسىي داۋالىنىش سۈغۇرتىسىنىڭ دورا ئىشلىتىش دائىرىسىگە كىرمەيدىغان دورىلار ئاساسلىقى تۆۋەندىكىچە : بىرىنچى ، ئاساسلىقى قۇۋەت تولۇقلاش رولىنى ئويناىدىغان دورىلار ؛ ئىككىنچى ، دورىغا قوشۇلىدىغان قىسمەن جانلىقلار ژە ھايۋانلارنىڭ ئىچكى ئەزالىرى ، قۇرۇق (ھۆل) مېۋىلەر ؛ ئۈچىنچى ، جۇڭگوچە داۋالاش دورا ماتېرىياللىرى ژە جۇڭگوچە داۋالاش يۈمشاق دورىلىرىنى چىلاش ئارقىلىق تەييارلىنىدىغان تۇرلۇك دورىلىق ھاراقلار ؛ تۆتىنچى ، ھەر خىل دورىلار ئىچىدىكى مېۋە تەملىك دورىلار ، چىلاپ تەييارلانغان سۈيۇق دورىلار ؛ بەشىنچى ، قان ياسالمىسى ، ئاقسىل ياسالمىسى ؛ ئالتىنچى ، ئەمگەك ژە ئىجتىمائى كاپالەتتە بەلگىلەنگەن ، ئاساسىي داۋالىنىش سۈغۇرتىسىدىن چىقىم قىلىشقا بولمايدىغان باشقا دورىلار .

2000 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ، ناهيىدىكى پارتىيە ، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ، مەمۇرىي-كەسىپىي ئورۇنلار ، دۆلەت كارخانىلىرى ۋە شەخسىلەرنىڭ ھەممىسى ئاساسىي داۋالىنىش سۈغۇرتىسى ئىسلاھاتىغا قاتناشتى ، داۋالىنىش سۈغۇرتىسى ئىسلاھاتىغا قاتناشقان كوللېكتىپ ۋە شەخسلەر تەدرىجىي ئومۇمىي مۇلۈكچىلىكتە بولمىغان ئىقتىسادىي ئەملىي گەۋدىلەر ۋە ئۇلاردىكى كەسىپكارلارغىچە كېڭەيدى . 2000 ـ يىلى ناهيە بويىچە داۋالىنىش سۈغۇرتىسى ئىسلاھاتىغا قاتناشقان كوللېكتىپ 131گە ، شەخس 9784كە ، قاپلاش نىسبىتى %90تىن كۆپرەككە يەتتى .

Ⅱ باب

يۇقۇمدىن ساقلىنىش

§1 . ئاپپارات

1956 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكتى قۇرۇلدى . 1959ـ يىلى يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكتى ناهيىلىك دوختۇرخانىغا قوشۇۋېتىلدى . 1964 ـ يىلى 12ـ ئايدا ناهيىلىك دوختۇرخانىدىن ئايرىپ چىقىلدى . 1966 ـ يىلى يازدا يەنە دوختۇرخانىغا قوشۇۋېتىلدى . 1972 ـ يىلىنىڭ ئاخىردا يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . 1993 ـ يىلى بۇ پونكت 25 .470 كۋادرات مېتىر كېلىدىغان لابوراتورىيە بىناسىنى سالدى .

2000 ـ يىلى يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكتىنىڭ ئىگىلىگەن يېرى 4800 كۋادرات مېتىرغا ، قۇرۇلۇش كۆلىمى 2020 كۋادرات مېتىرغا يەتتى ، بۇنىڭ ئىچىدە كەسىپىي ئىشلارغا ئىشلىتىلىدىغان ئۆي كۆلىمى 1600 كۋادرات مېتىر ؛ ئىشچى ـ خىزمەتچىسى 58 ، بۇنىڭ ئىچىدە سەھىيە تېخنىكا خادىمى 51 بولدى ؛ پونكت قارىمىقىدا ئاممۇۋى تازىلىق بۆلۈمى ، يېمەكلىك تازىلىقى بۆلۈمى ، يەرلىك كېسەللىكلەر بۆلۈمى ، يۇقۇمدىن ساقلىنىش بۆلۈمى ، ئانا ـ بالىلار بۆلۈمى ، لابوراتورىيە بۆلۈمى ، سىل (تۈبېركۇلىيوزىنىڭ ئالدىنى ئېلىش) بۆلۈمى ، مالىيە بۆلۈمى ۋە ئامبۇلاتورىيە قۇرۇلدى . دائىم ئىشلىتىلمەيدىغان ئۇسكۇنىلىرى ئاساسىي جەھەتتىن تولۇق بولدى .

§2 . يۇقۇمدىن ساقلىنىش ـ ۋاكسىنا ئەملەش

1953 ـ يىلى ناهيە بويىچە يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ ۋاكسىنا ئەملەش بويىچە تەشۋىقات قانات يايدۇرۇلدى ھەمدە 3829 ئاممىغا كېزىك ، 2 ـ نومۇرلۇق كېسەل ۋاكسىنىسى ، 7201 بالىغا كالا چېچىكى ۋاكسىنىسى ئەملەندى . ۋاكسىنا ھەر يىلى ئەملەندى ، ئەملىنىدىغان ۋاكسىنا تۈرلىرىمۇ يىلدىن ـ يىلغا كۆپەيىپ باردى . مەسىلەن كېزىك ۋە فاراتىق ۋاكسىنىسى ، بالا ھەمرىيى شارچە ئاقسىل سۇيۇقلۇقى ، بالىلار پارالىچ كېسىلى ۋاكسىنىسى ، بالىلار پارالىچى كومىلىچى ، كۆكيۆتەل ، كۆيدۇرگە ، بوغما ، كالمېت ـ گېرىن ۋاكسىنىسى

دېگەندەك .

1978 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا باي ناھىيىسى بازىرىدىكى ئورگانلار بالىلارنى پىلانلىق ئىمۇنىتىتـ
لاش بويىچە تىزىملاش كارتىسى تۇرغۇزۇشقا كىرىشىپ ، 0 ～ 7 ياشلىق بالىلار ئۈچۈن «ئۈچ كارتا ، بىر كىنىشكا» تۇرغۇزۇش تۇزۇمىنى يولغا قويدى . 1988 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 0 ～ 7 ياشلىق بالىلار ئۈچۈن كارتا تۇرغۇزۇلۇش نىسبىتى 99.8 % كە يەتتى . 3599 بالىغا قىزىل ۋاكسىنىسى ، ئۈچ بىرلەشمە ۋاكسىنىسى ، كالمېت ـ گېرىن ۋاكسىنىسى ئەملەندى ، ۋاكسىنا ئەملىنىش نىسبىتى 21.4 % كە يەتتى . 1990 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 0 ～ 7 ياشلىق 34 مىڭ 531 بالىنىڭ 33 مىڭ 771 گە كارتا تۇرغۇزۇلدى ، كارتا تۇرغۇزۇلۇش نىسبىتى 97.8 % كە يەتتى . 1992 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 0 ～ 7 ياشلىق بالىلار ئۈچۈن كارتا تۇرغۇزۇلۇش نىسبىتى 83 % كە ، قىزىل ۋاكسىنىسىنىڭ ئەملىنىش نىسبىتى 92 % كە ، بالىلار پارالىچى كومۇلچى يېيىش نىسبىتى 90 % كە ، ئۈچ بىرلەشمە ۋاكسىنىسىنىڭ ئەملىنىش نىسبىتى 88.8 % كە ، كالمېتـ گېرىن ۋاكسىنىسى ئەملىنىش نىسبىتى 90 % كە يەتتى . 1993 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 0 ～ 7 ياشلىق بالىلارغا تۆت خىل ۋاكسىنىنىڭ ئەملىنىش نىسبىتى 85 % تىن ئاشتى ، بۇنىڭ ئىچىدە كالمېتـ گېرىن ۋاكسىنىسىنىڭ ئەملىنىش نىسبىتى 93.7 % كە ، قىزىل ۋاكسىنىسىنىڭ ئەملىنىش نىسبىتى 93.6 % كە ، كومۇلاچ يېگۈزۈش نىسبىتى 97.71 % كە ، ئۈچ بىرلەشمە ۋاكسىنىسىنىڭ ئەملىنىش نىسبىتى 97.97 % كە يەتتى . تۆت ياشقا توشمىغان 9269 بالىغا كومۇلاچ يېگۈزۈلدى ، بالىلارنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك كومۇلاچ يېيىش نىسبىتى 57.84 % كە يەتتى . 1995 ～ 2000 ـ يىلىغىچە ناھىيە بويىچە بالىلارغا تۆت خىل ۋاكسىنىنىڭ تولۇق ئەملىنىش نىسبىتى 92 % تىن يۇقىرى بولۇپ ، دۆلەت بەلگىلىگەن 85 % لىك ئۆلچەمدىن ئېشىپ كەتتى . 2000 ـ يىلى بالىلارغا تۆت خىل ۋاكسىنىنىڭ تولۇق ئەملىنىش نىسبىتى 93.25 % كە يەتتى .

باي ناھىيىسىنىڭ قىسمەن يىللاردىكى ۋاكسىنا ئەملەش ئەھۋالى

جەدۋەل : 29 — 2

يىللار	چېچەك ۋاكسىنىسى	قىزىل ۋاكسىنىسى	كالمېت ـ گېرىن ۋاكسىنىسى	كۆيدۈرگە ۋاكسىنىسى	خولېرا ۋاكسىنىسى	بالىلار پارالىچ كومۇلچى	كېزىك ۋە فاراتىف ۋاكسىنىسى	كۆك يۆتەل	بالىياتقۇ شارچىسىمان ئاقسىل سۈيۇقلۇقى
1953								7201	
1956	2041								
1957	19599							497	422
1965	5500						3702		
1967	61745				704	34640	2000		
1974					100500				
1977	19066								
1987	4345	4180		4125		4112			
1988		2938	1997		3911		4259		
1989		4218	4262		4116		4116		
1990		2310	1284		1619		1810		
1991		4135	4135		3829		4024		
1992		3243	2995		3110		3267		

		2536		2188		2817	2355		1993
		30205		6893		4076	3833		1994
		30323		6590		4937	4974		1995
		6233		9135		2502	6367		1996
		5090		8240		2296	5826		1997
		5867		8522		2197	4970		1998
13		108	4684		9844		1699	6745	1999
			3796		7050		1243	5150	2000

§ 3 . يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش

باي ناھىيىسىدە يەرلىك كېسەللىكلەردىن قالقانسىمان بەز ئىششىقى ، باش تەمرەتكىسى ، بروتسېللا كېسىلى قاتارلىقلار بار ئىدى . 1973 - يىلى يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش- داۋالاش ئىشخانىسى قۇرۇلدى . 2000 - يىلى ئىشخانا شتاتى ئۇچكە يەتتى .

1 . يەرلىك قالقانسىمان بەز ئىششىقىنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش

باي ناھىيىسى ئاپتونوم رايون بويىچە يەرلىك قالقانسىمان بەز ئىششىقىنىڭ ئالدىنى ئېلىش- داۋالاشتىكى نۇقتىلىق رايونلارنىڭ بىرى بولۇپ ، ناھىيە تەۋەسىدە قالقانسىمان بەز ئىششىقىغا گىرىپتار بولغانلار ناھىيە نوپۇسىنىڭ تەخمىنەن 30 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ . 1959 - يىلى ناھىيىدىكى سەھىيە تارماقلىرى ناھىيە تەۋەسىدە كېسەلنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش خىزمىتىنى قانات يايدۇردى . 1960 - يىلى باي ناھىيىسى تۇنجى قېتىم يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش- داۋالاش ھەرىكىتىنى قوزغىدى . 6 - ئاينىڭ 27 - كۈنى ئالدى بىلەن ياتۇر گۇڭشېسىدا قالقانسىمان بەز ئىششىقى كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلار تەكشۈرۈلدى ، ناھىيە بويىچە 15 مىڭ 31 ئادەم تەكشۈرۈلۈپ ، 4422 ئادەمنىڭ بۇ كېسەلگە گىرىپتار بولغانلىقى ئېنىقلاندى ، كېسەلگە گىرىپتار بولۇش نىسبىتى 4 .29% كە يەتتى ، كېسەلنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۇچۇن 29 مىڭ 193 ئادەمگە دورا تارقىتىلدى . 1962 - يىلى يەرلىك قالقانسىمان بەز ئىششىقى كېسىلى كۆپ كۆرۈلىدىغان نۇقتىلىق رايون — داۋانچى گۇڭشېسىدا دورا ئارقىلىق ئالدىنى ئېلىش تەدبىرى قوللىنىلدى ، كېسەللەر قالقانسىمان بەز ئىششىقى دوختۇرىنى ياكى مايلىق پېنتسىلىن ئارقىلىق داۋالاندى ھەمدە داۋالاش ئۇنۇمى ئىز قوغلاپ كۆزىتىلدى ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە يودلۇق تۇز ، لامناربىيە ئىستېمال قىلىش زور كۆچ بىلەن ئومۇملاشتۇرۇلدى ، تۇز زاۋۇتى يودلۇق ماي بىلەن تەمىنلەندى . 1970 - يىلغا كەلگەندە ناھىيىدىكى گۇڭشېلاردا كېسەل كۆرۈلۈش نىسبىتى كۆرۈ- نەرلىك تۆۋەنلىدى ، بولۇپمۇ كېسەل كۆپ كۆرۈلىدىغان نۇقتىلىق رايون — مىچىڭ گۇڭشېسىدا 1975 - يىلى كېسەل كۆرۈلۈش نىسبىتى 1960 - يىلدىكى 48% تىن 3 .19% كە تۆۋەنلىدى . 1972 - يىلى 9 - ئايدا يەرلىك قالقانسىمان بەز ئىششىقى كېسىلى ، تۇنجى قېتىم ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلدى ، 17 گۇڭشې ، دېھقانچىلىق مەيدانى ، 61 مىڭ 225 ئادەم تەكشۈرۈلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە يەرلىك قالقانسىمان بەز ئىششىقى كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلار 19 مىڭ 500 بولۇپ ، تەكشۈرۈلگەن ئادەمنىڭ 85 .31 پىرسەنتىنى ، 3 - دەرىجىلىكتىن يۇقىرى گىرىپتار بولغانلار

4072 بولۇپ كېسەللەرنىڭ 20.88 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ؛ تۆگۈنچە تېپلىق ۋە ئارلاشما تېپلىق كېسەلگە گىرىپتار بولغانلار 6712 بولۇپ ، كېسەللەرنىڭ 34.12 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

1978 ـ يىلى 60 مىڭ 162 ئادەم ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلدى ، ئۇنتۇرىچە كېسەل بولۇش نىسبىتى 30.8% بولدى . 1983 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 55 مىڭ 978 ئادەم ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلۈپ ، 20 مىڭ 735 كېسەل ئېنىقلاندى ، كېسەلگە گىرىپتار بولۇش نىسبىتى 37% كە يەتتى . شۇ يىلى 14 مىڭ 427 ئادەمگە يودىپىن ئوكۇلى ئۇرۇلدى . 1985 ـ يىلى ناھىيە بويىچە ناھىيە ـ يېزا دەرىجىلىك يەرلىك قالقانسىمان بەز ئىششىقى كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ داۋالاش توري بەرپا قىلىندى ، ھەر بىر يېزىغا بىردىن ئىككىگىچە مەخسۇس دوختۇر سەپلەندى ، يەرلىك قالقانسىمان بەز ئىششىقى كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ داۋالاشنىڭ ئۈنۈمى كۆرۈنەرلىك بولدى . 1990 ـ يىلى 4 ـ ئايدا قالقانسىمان بەز ئىششىقى كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلار يود تولۇقلاش يۇزىسىدىن 4 ـ قېتىم ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلدى ، 135 مىڭ 886 ئادەم تەكشۈرۈلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە بويىنى فىزىئولوگىيىلىك يوغىناپ قالغانلار 7633 بولۇپ ، ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلگەنلەرنىڭ 5.6 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ؛ كېسەلگە گىرىپتار بولغانلار 14 مىڭ 974 بولۇپ ، كېسەلگە گىرىپتار بولۇش نىسبىتى 11.02% كە يەتتى ؛ بويىنى ئىششىپ قالغانلار 22 مىڭ 607 بولۇپ ، ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلگەنلەرنىڭ 16.64 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ؛ دورا يېگەنلەر 80 مىڭ 266 بولۇپ ، دورا يېيىش نىسبىتى 59.06% كە يەتتى ؛ كېرىتىنىزىمغا گىرىپتار بولغانلار 109 بولۇپ ، ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلگەنلەرنىڭ 0.08 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

تۆت قېتىم كەڭ كۆلەمدە يود تولۇقلاش ئارقىلىق يېزىلاردا يودلۇق تۇزنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى 24.6% كە ، 1992 ـ يىلى 40% كە يەتتى . 1992 ـ يىلى باي ناھىيىسى ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن جەنۇبىي شىنجاڭدىكى يود كەملىك كېسىلىگە قارشى بىرلەشمە جەڭ قىلىشتىكى نۆۋەتتىلىق ناھىيە قىلىپ بېكىتىلدى . 1993 ـ يىلى 5 ـ قېتىم يود تولۇقلاش خىزمىتى ئىشلىنىپ ، ناھىيىدىكى 16 يېزا ، بازار ، مەيداندىكى نۆۋەتتىلىق ئادەم توپىدىكى 72 مىڭ 534 ئادەمگە يودىپىن ئوكۇلى ئۇرۇلدى ، ئوكۇل ئۇرۇلۇش نىسبىتى 92.85% كە يەتتى . 1994 ـ يىلى يېنىك ، ئوتتۇراھال ، ئېغىر كېسەل رايونى بولغان قىزىل ، ياتۇر ، چوڭكۆۋرۈك يېزىلىرىدا قالقانسىمان بەز ئىششىپ قېلىش كېسىلى تەكشۈرۈلدى ، تەكشۈرۈلگەن 1634 ئادەم ئىچىدە كېسەلگە گىرىپتار بولغانلار 407 بولۇپ ، كېسەلگە گىرىپتار بولۇش نىسبىتى 24.91% كە يەتتى ؛ بويىنى ئىششىپ قالغانلار 1005 بولۇپ ، ئىششىپ قېلىش نىسبىتى 61.5% كە يەتتى . شۇ يىلى 6 ـ ئايدا ئالتە يېزىدىكى 7 ～ 14 ياش بالىلارنىڭ يود تولۇقلاش ئەھۋالى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلدى ، ئەملىيەتتە 759 بالا تەكشۈرۈلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە بويىنى فىزىئولوگىيىلىك يوغىناپ قالغانلار 262 بولۇپ ، تەكشۈرۈلگەنلەرنىڭ 34.5 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، يەرلىك قالقانسىمان بەز ئىششىپ قېلىش كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلار 117 بولۇپ ، تەكشۈرۈلگەنلەرنىڭ 4.15 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، يەرلىك قالقانسىمان بەز يوغىناپ قېلىش كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلار 380 بولۇپ ، تەكشۈرۈلگەنلەرنىڭ 50 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى .

1996 ～ 1999 ـ يىلىغىچە ناھىيە بويىچە 64 مىڭ 706 ئوتتۇرا ـ باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسىغا يود مېيى كۆملىچى يېگۈزۈش ئارقىلىق ئۇچ قېتىم يود تولۇقلاندى ، يود تولۇقلىنىش نىسبىتى 94.98% كە يەتتى .

1997 ـ يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ، ۋىلايەتلىك نامراتلارنى يۆلەش ئىشخانىلىرىنىڭ يود قوشۇپ يود كەملىك كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىشتەك نامراتلارنى يۆلەش تۈرى ئىزچىل ئەملىيلەشتۈ-

رۇلدى ، يولغا قويۇلىدىغان تۇرلەر بويىچە سەھىيە خىزمىتىگە مەسئۇل يېزا باشلىقلىرى ، شىپاخانا باشلىقلىرى كۇرسى ئېچىلىپ ، تۇر ئىجرا قىلغۇچىلارغا يود كەملىك كېسىلگە ئائىت ساۋاتلار توغرىسىدا تەشۋىقات - تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى . شۇ يىلى ۋىلايەت ئاجرىتىپ بەرگەن 2000 تال يودنى ئاستىلىتىپ قويۇپ بېرىش ئەسۋابىنىڭ ھەممىسى يودلۇق تۇز ئىشلىتىشنى ئومۇملاشتۇ- رۇش قىيىن بولغان چەت - يىراق ، تۇز چىقىدىغان تاغقا يېقىن يېزا ، مەيدانلارغا تارقىتىپ بېرىلدى ، تارقىتىلىش نىسبىتى 95،4 %كە يەتتى ھەمدە ئۇ ئاپتونوم رايونلۇق نامراتلارنى يۆلەش ئىشخانىسى ، يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش ئىشخانىسى تەرىپىدىن تەكشۇ- رۇپ ئۆتكۈزۈۋېلىندى .

1998 - يىلى ناھىيىلىك يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش ئىشخانىسى ب د ت فوندى ۋە ئاپتونوم رايونىنىڭ 1998 - يىللىق سۈغىرىشقا ئىشلىتىلىدىغان سۇغا يود قوشۇشنى كېڭەيتىش تۈرىنىڭ باي ناھىيىسىدە يولغا قويۇلغانلىقىدەك پۈرسەتنى تۇتۇپ ، 3 ~ 4 - ئايلاردا ناھىيىدىكى يېزا ، بازار ، مەيدانلارنىڭ سۇغىرىشقا ئىشلىتىلىدىغان سۇغا يود قوشۇش- تىن ئىلگىرىكى ئاساسىي ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلىدى . ئاندىن سەھىيە نازارىتى يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش ئىشخانىسى سۇغىرىشقا ئىشلىتىلىدىغان سۇغا يود قوشۇش خىزمىتىنى ئۆستەڭ تورى ۋە مۇئەسسەسلىرى مۇكەممەل ، تولۇق بولغان باي بازىرى ، بۇلۇڭ ، كانچى ، ياتۇر ، توقسۇن ، سايرام يېزىلىرىدا يولغا قويۇشنى تەستىقلىدى . 6 - ئاينىڭ 22 - كۈنى سۇغىرىشقا ئىشلىتىلىدىغان سۇغا يود قوشۇش خىزمىتى بەش يېزا ، بىر بازاردا ئومۇميۈزلۈك ئىشلەندى . 1999 - يىلغىچە سۇغىرىشقا ئىشلىتىلىدىغان سۇغا يود قوشۇش تۇرى ناھىيە بويىچە توققۇز يېزا ، بىر بازار ، ئىككى مەيداندا يولغا قويۇلدى .

2000 - يىلى ناھىيە بويىچە 12 يېزا ، مەيداندا ئېچىملىك سۇغا يود قوشۇش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىلىپ ، يەرنىڭ يود مىقدارى تولۇقلاندى . يود تولۇقلاشقا ئالاھىدە ئېھتىياجلىق بولغان 120 مىڭ 426 ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى (7 ~ 14 ياشلىق بالىلار)غا يود مېيى كۇمىلىچى يېگۈزۈلدى ۋە يود ئوكۇلى ئۇرۇلدى ، قاپلاش نىسبىتى 95 %كە يەتتى ، 15 مىڭ 860 ئەر ۋە تۇغۇت يېشىدىكى ئايالغا يود ئوكۇلى ئۇرۇلدى ، چەت ، يىراق رايونلارغا يود تولۇقلاش دورىسى تارقىتىلدى . شۇ يىلى ناھىيە بويىچە يود قوشۇلغان تۇزنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى 59 %كە يەتتى .

2 . باش تەمرەتكىسىنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش

باش تەمرەتكىسى ئاساسلىقى يېزىلاردا كۆپ كۆرۈلدى . 1959 - يىلى باش تەمرەتكىسىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈشتە 3452 ئادەم تەكشۈرۈلدى . 1960 - يىلى 5122 ئادەم تەكشۈرۈلۈپ ، 902 ئادەمنىڭ باش تەمرەتكىسىگە گىرىپتار بولغانلىقى ئېنىقلاندى . 1968 - يىلى 8 - ئايدا ناھىيىدە باش تەمرەتكىسىنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش ئەترىتى قۇرۇلدى ، 10 ياشتىن تۆۋەن بالىلارنىڭ ھەممىسى تەكشۈرۈلۈپ ، باش تەمرەتكىسىگە گىرىپتار بولغان 1366 بالا ئېنىقلاپ چىقىلدى ، باش تەمرەتكىسىگە گىرىپتار بولۇش نىسبىتى 14 %كە يەتتى ؛ سېرىق تەمرەتكىگە گىرىپتار بولغان ، كېسىلى ئېغىر 629 ئادەم يېغىپ داۋالاندى . 1975 - يىلى ناھىيىلىك يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكىتى گىرىبئوفولۇزىن قاتارلىق دورىلارنى گۇڭشې ، مەيدانلارغا تارقىتىپ بەردى ، باش تەمرەتكىسى كېسىلىگە گىرىپتار بولغان 596 كىشى داۋالىنىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتى .

ناھىيىدىكى ئالاقىدار تارماقلار 1977 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنىدىن 23 ـ كۈنگىچە باش تەمرەتكىسىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ داۋالاش خىزمىتىنى تەكشۈرۈپ باھالىدى . 1981 ـ يىلى يەنە ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈپ باش تەمرەتكىسىگە گىرىپتار بولۇش نىسبىتىنىڭ 8.9 % كە چۈشكەنلىكى ئېنىقلىدى . 1986 ~ 1991 ـ يىلىغىچە باش تەمرەتكىسىگە گىرىپتار بولغان 1603 ئادەم ئېنىقلاندى ۋە داۋالاندى . 1991 ـ يىلى 1343 ئادەمنىڭ باش تەمرەتكىسى تەكشۈرۈلۈپ ئۇلاردىن 818ى داۋالاندى . 1992 ـ يىلى 730 ئادەمنىڭ باش تەمرەتكىسى داۋالاندى ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە چوڭكۆۋرۈك يېزىسىنىڭ 4 ـ ، 5 ـ كەنتلىرىدە 1735 ئادەم تەكشۈرۈلۈپ ، باش تەمرەتكىسىگە گىرىپتار بولغان 36 ئادەم ئېنىقلاندى ، باش تەمرەتكىسىگە گىرىپتار بولۇش نىسبىتى تۆۋەنلەشكە قاراپ نىسبىتى 2.07 % بولۇپ ، باش تەمرەتكىسىگە گىرىپتار بولۇش نىسبىتى تۆۋەنلەشكە قاراپ يۇزلەندى . 1993 ـ يىلى 729 ئادەمنىڭ باش تەمرەتكىسى داۋالاندى . 1994 ـ يىلدىن كېيىن يېزىلارغا چۈشۈپ تەكشۈرۈش ـ داۋالاش قايتا تەشكىللەنمىدى ، باش تەمرەتكىسىگە گىرىپتار بولغانلار ناھىيىلىك يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكىتى ئامبۇلاتورىيىسىگە ئۆزى بېرىپ داۋالاندى ، ھەر يىلى داۋالانغانلار 100دىن ئاشتى .

3 . فتوردىن زەھەرلىنىش

باي بازىرى ۋە قىسمەن يېزا ، مەيدانلاردا تۇرمۇشقا ئىشلىتىلىدىغان ھەر لىتىر ئىچىملىك سۇنىڭ تەركىبىدىكى فتورنىڭ مىقدارى 18 مىللىگرام (ئۆلچەملىك مىقدارى ھەر لىتىر سۇنىڭ تەركىبىدىكى فتورنىڭ مىقدارى 10 مىللىگرامدىن تۆۋەن)غا يېتىپ ، كېسەل پەيدا قىلغان . ئۇنىڭ ئاساسلىق ئالامەتلىرى چىشتا فتور دېغى پەيدا بولۇش ، چىشنىڭ رەڭگى ئاق بورسىمان ، قوڭۇر بولۇپ قېلىش ، چىشلار چۈرۈكلىشىپ ئاسان چۈشۈپ كېتىش ، بەل ، پۇت ئاغرىش ، پۇتۇن بەدەنده سۆڭەك ئۆسۈپ قېلىش ، بەل ئېگىلىپ دۇمچەك بولۇپ قېلىش ، پۇت ـ قوللىرىنىڭ شەكلى ئۆزگىرىپ كېتىش ، ئېغىر بولغاندا ئەمگەك قىلىش ۋە تۇرمۇش كەچۈرۈش ئىقتىدارىدىن قېلىش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت .

4 . بروتسىللا كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ داۋالاش

1956 ـ يىلدىن باشلاپ باي ناھىيىسىدە بروتسىللا كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلار يىلمۇ يىل كۆپەيىشكە باشلىدى . 1966 ~ 1982 ـ يىلىغىچە قويچىلىق فېرمىسىدا بروتسىللا كېسىلى ئۇچ قېتىم تەكشۈرۈلدى . 1956 ~ 1973 ـ يىلىغىچە سەككىز ئادەم بروتسىللا كېسىلى بىلەن ئاغرىدى ، ھەر ئىككى يىلدا بىر ئادەم بۇ كېسەلگە گىرىپتار بولدى . 1973 ~ 1982 ـ يىلىغىچە 26 كىشى بۇ كېسەل بىلەن ئاغرىدى ، ھەر يىلى 2.6 كىشى بۇ كېسەلگە گىرىپتار بولدى . 1982 ـ يىلى بروتسىللا كېسىلىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ، داۋالاش ۋە ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا تۇتۇش قىلىندى . ۋىلايەتلىك يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكىتى بىلەن ناھىيىلىك يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكىتى بىرلىكتە قويچىلىق فېرمىسى ۋە قاراباغ يېزىسىنىڭ ئىككى چارۋىچىلىق رايونىدا بروتسىللا كېسىلىنى تەكشۈردى . 1984 ـ يىلى ناھىيىلىك يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكىتىنىڭ خادىملىرىدىن 10ى چارۋىچىلار ئارسىدا بروتسىللا كېسىلىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرىدى . يېزىلاردا بروتسىللا كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ داۋالاش رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ ناھىيىلىك يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكىتىنىڭ خىزمەتلىرىگە ياردەملەشتى ، سەككىز ياشتىن 93.83 يۇقىرى 6918 ئادەم ئىچىدىكى 6491 ئادەم تەكشۈرۈلدى ، بۇ ئومۇمىي ئادەمنىڭ

پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ياللۇغلانغانلار 378 بولۇپ 5.8 % نى ؛ كېسەلگە گىرىپتار بولغانلار 92 بولۇپ 42 .1 % انى ؛ كېسەل بولغانلار 90 بولۇپ 39 .1 % انى ئىگىلىدى ، بروتسىللا كېسىلى ياش گۇروپپىسى بويىچە ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈلدى .

1984 - يىلى باي ناهيىسىدە بروتسىللا تاياقچە باكتېرىيىسى كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلارنى ياش ئايرىمىسى بويىچە تەكشۈرۈش ئەھۋالى

جەدۋەل : 29 — 3

تۈرى / يىللار	8 ياشتىن 10 ياشقىچە	11 ياشتىن 15 ياشقىچە	16 ياشتىن 20 ياشقىچە	21 ياشتىن 25 ياشقىچە	26 ياشتىن 30 ياشقىچە	31 ياشتىن 35 ياشقىچە	36 ياشتىن 40 ياشقىچە	41 ياشتىن 45 ياشقىچە	46 ياشتىن 50 ياشقىچە	51 ياشتىن 55 ياشقىچە	56 ياشتىن 60 ياشقىچە	61 ياشتىن ئاشقانلار	جەمئىي
ئومۇمىي سانى	834	1113	984	654	618	432	544	393	423	259	260	46	6560
تەكشۈرۈلگەنلەر	798	1064	948	608	577	406	520	363	391	231	239	367	6512
مۇسبەت يۇقۇملانغانلار	4	12	17	19	43	28	62	49	39	31	27	47	378
مۇسبەتلىك نىسبىتى %	0.5	1.13	1.79	3.13	7.45	6.9	11.92	13.5	9.97	13.42	11.3	12.81	5.8
گىرىپتار بولغانلار		2	2	3	11	5	17	14	16	4	9	9	92
گىرىپتار بولۇش نىسبىتى %		0.19	0.21	0.49	1.91	1.23	3.27	3.86	4.09	1.73	3.77	2.45	1.41
ئاغرىغانلار		2	2	2	11	5	17	14	16	3	9	9	89
ئاغرىش نىسبىتى %		0.19	0.21	0.33	1.91	1.23	3.27	3.58	4.09	1.30	3.76	2.45	1.38

1985 - يىلى دېھقانچىلىق رايونلىرىدىكى بروتسىللا كېسىلىنى تەكشۈرۈشتە 5850 ئادەم تەكشۈرۈلدى ، يۇقۇملانغانلار 39 بولۇپ ، ياللۇغلىنىش نىسبىتى 0.67 % كە يەتتى ؛ كېسەلگە گىرىپتار بولغانلار يەتتە بولۇپ ، گىرىپتار بولۇش نىسبىتى 0.12 % كە يەتتى . 1988 - يىلى قاراباغ ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى قوي فېرمىسى ، بۇلۇڭ ، مىچىغ ، ياتۇر ، كانچى قاتارلىق 10 يېزىنىڭ چارۋىچىلىق فېرمىسىدىكىلەر بروتسىللا كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش بويىچە تەكشۈرۈلدى ، تەكشۈرۈشكە 1032 ئادەم قاتناشتى ، تېرىدە سىناق قىلغاندا نەتىجىسى مۇسبەت چىققانلار 53 بولۇپ 5.14 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ؛ كېسەلگە گىرىپتار بولغانلار توققۇز بولۇپ گىرىپتار بولۇش نىسبىتى 0.87 % كە يەتتى ؛ كېسەل بولغانلار بەش بولۇپ كېسەل بولۇش نىسبىتى 0.48 % كە يەتتى . 1989 - يىلى قاراباغ ، داۋانچى ، ئونباش ، سايرام يېزىلىرىدا 1631 كىشى ئارىسىدا بروتسىللا كېسىلىگە گىرىپتار بولۇش ئەھۋالى تەكشۈرۈلدى ، يۇقۇملانغانلار 29 بولۇپ يۇقۇملىنىش نىسبىتى 1.79 % كە يەتتى ؛ كېسەلگە گىرىپتار بولغانلار ئالتە بولۇپ گىرىپتار بولۇش نىسبىتى 0.37 % كە يەتتى . 1991 - يىلى قوي فېرمىسىدا 209 كىشى ئارىسىدا بروتسىللا كېسىلىگە گىرىپتار بولۇش ئەھۋالى تەكشۈرۈلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە توققۇز كىشىنىڭ كېسەلگە گىرىپتار بولغانلىقى ئېنىقلاندى . 1992 - يىلى قوي فېرمىسى ، قاراباغ ، بۇلۇڭ يېزىلىرىدا بروتسىللا كېسىلىنىڭ تارقىلىش ئەھۋالىنى كۆزىتىپ ئۆلچەش ئارقىلىق 220 ئادەم-

دىن قان ئەۋرىشكىسى ئېلىندى ، 1993 ـ يىلى 209 ئادەمدىن قان ئەۋرىشكىسى ئېلىندى . 2001 ـ يىلى 5 ～ 6 ـ ئايلاردا سايرام ، قېيىر ، قاراباغ قاتارلىق يېزىلار ۋە قوي فېرمىسىدىكى بىر قىسىم دېھقان ، چارۋىچىلار شۇنىڭدەك ناھىيە بازىرىدىكى بىر قىسىم كەسىپكارلاردىن 1269 ئادەم ئارسىدا بروتسېللا كېسىلىگە گىرىپتار بولۇش ئېھتىمالى تەكشۈرۈلدى ، تېرە سىنىقىدا 56 كىشىنىڭ نەتىجىسى مۇسبەت چىقتى ، يۇقۇملىنىش نىسبىتى 4.41% كە يەتتى .

§ 4 . يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ داۋالاش

باي ناھىيىسىدە ئاسان كۆرۈلىدىغان يۇقۇملۇق كېسەللىكلەردىن ئاساسلىقى قىزىل ، كۆكيۆتەل ، تارقىلىشچان مېڭە ـ يۇلۇن پەردە يالىلۇغى ، سكارلاتىنا بەزگىكى ، يۇقۇملۇق جىگەر يالىلۇغى ، ئۆپكە تۇبىركۇلىيۇزى ، كېزىك ، 2 ـ نومۇرلۇق كېسەل ۋە تولغاق قاتارلىقلار بار بولۇپ ، ئۇلۇش نىسبىتى ناھايىتى يۇقىرى .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ناھىيىلىك يۇقۇمدىن ساقلىنىش قوماندانلىق شتابى ۋە ناھىيىلىك ئۇچەي يوللىرى يۇقۇملۇق كېسەللىكلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ داۋالاش قوماندانلىق شتابى قۇرۇلۇپ ، ھەر خىل كېسەللىكلەر ئۈنۈملۈك تىزگىنلەندى . يۇقۇملۇق كېسەللىكلەرنىڭ ھەر 100 مىڭ ئادەم ئىچىدە تارقىلىش نىسبىتى 1983 ـ يىلى 1820.2 ، 1993 ـ يىلى 98.72 ، 2000 ـ يىلى 100.2 بولدى .

1 . كېزىك ، تولغاق

مىنگونىڭ 5 ـ يىلى (1916 ـ يىلى) 55 كىشى تولغاق ، 107 كىشى كېسىلى بىلەن ئۆلۈپ كەتكەن . مىنگونىڭ 34 ـ يىلى (1945 ـ يىلى) باي ناھىيىسىدە يول بويىدىكى ياقائېرىق ، سايرام ، قىزىل قاتارلىق جايلاردا كېزىك تارقىلىپ ھەر كۈنى ئادەم ئۆلۈپ تۇرغان ، ياقائېرىقتا ئۆلۈم ـ يېتىم ئېغىرراق بولغان (ئەينى ۋاقىتتا بىرلا يارەمچى دوختۇر بولۇپ ، دورا يوق ئىدى) ، 4 ～ 5 ـ ئايلاردىلا 3 ـ رايوندا 236 ، 4 ـ رايوندا 156 ، 5 ـ رايوندا 126 ئادەم ئۆلۈپ كەتكەن . ئاقسۇ 4 ـ دوختۇرخانىسى 6 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى يارەمچى دوختۇر جاڭ خەيتاۋنى باي ناھىيىسىگە ئەۋەتكەن ، ئۇ ئۈدا بىرنەچچە كۈن شىپاخانىدا كېسەل كۆرگەن ، ھەر كۈنى تەخمىنەن 80 كىشى كېسەل كۆرسەتكەن ، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى كېزىك ، تولغاق بولۇپ قالغانلار ئىدى ، ياقا ئېرىقتا 100دىن ئارتۇق ئادەم ئۆلۈپ كەتكەن . شۇ يىلى قىشتىن كېيىنكى يىلنىڭ ئالدىنقى يېرىمىغىچە يەنە كەڭ كۆلەمدە كېزىك تارقىلىپ ، نۇرغۇن ئادەم ئۆلۈپ كەتكەن ، ناھىيە بويىچە ئۆلگەنلەر 1000دىن ئاشقان .

1989 ～ 1993 ـ يىلىغىچە تولغاق ۋە كېزىكنىڭ تارقىلىش نىسبىتى ھەر يىلى 14.97% تىن تۆۋەنلىدى . 1996 ـ يىلى ئالتە كىشى كېزىككە ، 45 كىشى تولغاققا گىرىپتار بولدى . 1999 ـ يىلدىن باشلاپ تولغاقنىڭ تارقىلىشى ئىلگىرىكى يىللاردىكىدىن كۆرۈنەرلىك ئېشىپ ، 86 كىشى تولغاققا گىرىپتار بولدى ، 2000 ـ يىلى تولغاققا گىرىپتار بولغانلار 161گە يەتتى ، تولغاقنىڭ تارقىلىشىغا ھاۋا ئېسىپ تېمپېراتۇرىنىڭ ئۆرلەپ كېتىشى ۋە كىشىلەرنىڭ تازىلىق ، ساقلىقنى

ساقلاش ئېگىنىڭ ناچار بولۇشى سەۋەب بولدى . 1998 ـ يىلى 11 كىشى ، 2000 ـ يىلى يەتتە كىشى كېزىككە گىرىپتار بولدى ، ئۇلۇم ـ يېتىم كۆرۈلمىدى .

2 . تارقىلىشچان مېڭە پەردە يالليۇغى

1950 ـ يىلى 5 ـ ئايدا باي تەۋەسىدە تارقىلىشچان مېڭە پەردە يالليۇغى تارقالدى . ناھىيىلىك يۇقۇمدىن ساقلىنىش قوماندانلىق شتابىنىڭ قوماندانلىقىدا ئايرىش تەدبىرى قوللىنىلىپ ، توققۇز كۈندىلا كېسەللىك ئەھۋالى تىزگىنلەندى . 1995 ـ يىلى ناھىيە تەۋەسىدە ئاران ئىككى كىشىنىڭ تارقىلىشچان مېڭە پەردە يالليۇغىغا گىرىپتار بولغانلىقى بايقالدى . 1999 ـ يىلى تارقىلىشچان مېڭە پەردە يالليۇغىغا گىرىپتار بولغانلار بەشكە يەتتى ، داۋالاش ئارقىلىق ئۇلاردىن ئۇچى ساقايدى . 2000 ـ يىلى ئىككى كىشى تارقىلىشچان مېڭە پەردە يالليۇغىغا گىرىپتار بولدى .

3 . قىزىل

1955 ـ يىلى قىشتىن 1956 ـ يىلى ئەتىيازغىچە 1324 ئادەمگە قىزىل چىقىپ 32 ئادەم ئۆلۈپ كەتتى ، 7 ـ ئايدا ئالدىنى ئېلىش ـ داۋالاش گۇرۇپپىسى تەشكىللىنىپ توققۇز ئايدا كېسەللىك ئەھۋالى ئاساسىي جەھەتتىن تىزگىنلەندى .

1965 ـ يىلى 112 ئادەمگە ، 1993 ـ يىلى 25 ئادەمگە قىزىل چىقتى .

1995 ـ يىلى بىر يىلدا 102 ئادەمگە قىزىل چىقىپ ، ئىلگىرىكى يىللاردىكى ئادەتتىكى سەۋىيىدىن ئېشىپ كەتتى ، كۆپلەپ تارقىلىش ۋەزىيىتى شەكىللەندى . ناھىيىلىك پارتكوم ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى كېسەلنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ تىزگىنلەش خىزمىتىنىڭ سالمىقىنى ئاشۇردى ، 1996 ـ يىلى قىزىل چىقىش نىسبىتى تۆۋەنلىدى ھەمدە ئىزچىل تۇرده ئادەتتىكى تارقىلىش سەۋىيىسىده تۇرۇپ كەلدى . 2000 ـ يىلى ئۇچ ئادەمگە قىزىل چىقتى .

4 . 2 ـ نومۇرلۇق كېسەل

مىنگونىڭ 5 ـ يىلى (1916 ـ يىلى) باي ناھىيىسى تەۋەسىده 2 ـ نومۇرلۇق كېسەل تارقىلىپ ، 62 كىشى ئۆلۈپ كەتكەن .

1988 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنىدىن 9 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنىگىچە 2 ـ نومۇرلۇق كېسەل تارقالدى ، 89 كىشى خولىرا كېسىلىگە گىرىپتار بولدى ، ھەر 10 مىڭ كىشى ئىچىدە 5.55 كىشى بۇ كېسەلگە گىرىپتار بولدى ، بىر كىشى ئۆلدى ، باكتېرىيە ئېلىپ يۈرگۈچى 54 بولۇپ ، ھەر 10 مىڭ ئادەم ئىچىده باكتېرىيە ئېلىپ يۈرگەنلەر 3.37 بولدى . تەكشۈرۈش ئارقىلىق بۇ باكتېرىيىنىڭ شياۋچۈەن Id — تىپلىق باكتېرىيە ئىكەنلىكى بېكىتىلدى .

1993 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى خولىرا كېسىلى يەنە تارقىلىپ ، 59 كۈن داۋاملاشتى . مىنچىغ يېزىسى 11 ـ چوڭ ئېتىزلىقىنىڭ 4 ـ ئىشلەپچىقىرىش ئەتىرىتىدىكى دېھقان تۇنجى بولۇپ بۇ كېسەلگە گىرىپتار بولدى . كېسەللىك ئەھۋالى يەتتە يېزا ، بىر بازار ، 28 تەبىئىي كەنت ، 48 كەنت ئاھالىلەر گۇرۇپپىسىدىكى 82 ئائىلىگە تەسىر كۆرسەتتى ، 1270 ئادەم بۇ كېسەل بىلەن يۇقۇملاندى ، 92 ئادەمده كېسەل كۆرۈلۈپ ھەر 10 مىڭ ئادەم ئىچىده كېسەل كۆرۈلگەنلەر 5.32 بولدى ؛ باكتېرىيە ئېلىپ يۈرگۈچى 177 بولۇپ ، ھەر 10 مىڭ ئادەم ئىچىده باكتېرىيە ئېلىپ يۈرگەنلەر 10.13 بولدى ؛ بىر ئادەم ئۆلدى .

1995 ~ 2000 ـ يىلىغىچە خولىرا كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلار كۆرۈلمىدى .

5 . ماخاۋ كېسىلى

ماخاۋ كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلار ئاساسلىقى قېيىر ، قىزىل ، سايرام ، توقسۇن ، ئونباش ، ياقائېرىق قاتارلىق ئالتە يېزىنىڭ 24 تەبىئىي كەنتىگە تارقالدى .

1959 ـ يىلى ماخاۋ كېسىلى ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلدى ، بۇ كېسەلگە گىرىپتار بولغان 13 كىشى ئېنىقلاندى . 1967 ـ يىلى ئالتە گۇڭشېدا ئېلىپ بېرىلغان ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈشتە مۇسبەت تېپىلىق كېسەلدىن 19ى ئېنىقلاندى ، تەكشۈرۈپ ئېنىقلانغان كېسەللەرنىڭ ھەممىسى قەشقەر ماخاۋ كېسىلى دوختۇرخانىسىغا ئاپىرىپ داۋالىتىلدى .

1985 ـ يىلى قەشقەر ماخاۋ كېسىلى دوختۇرخانىسى تارقىتىۋېتىلگەندىن كېيىن ناھىيىلىك يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكىتىدا ماخاۋ كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ داۋالاشقا بىر كەسپىي خادىم قويۇلۇپ كېسەلنى باشقۇرۇش ، داۋالاش ۋە تەكشۈرۈشكە مەسئۇل بولدى . ھەر يىلى دوردىن باشقا ، ئاپتونوم رايونلۇق ماخاۋ كېسىلىنى تەتقىق قىلىش ئورنى 1800 يۈەن مەخسۇس خىراجەت ئاجرىتىپ تۇردى .

1992 ـ يىلى 315 كىشى تەكشۈرۈلۈپ ، ئىككى كىشىنىڭ ماخاۋ كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلىقى ئېنىقلاندى ، داۋالاش ئارقىلىق ھەممىسى ساقايدى . 1993 ـ يىلى 19 كېسەل داۋالاندى ھەمدە ياقا ئېرىقتىكى 14 ـ لىيەنده 427 ئادەم تەكشۈرلۈپ ، تەكشۈرلۈش نىسبىتى 42 .96% كە يەتتى ، بىرمۇ كېسەل بايقالمىدى . 1994 ـ يىلى بىر ئادەم داۋالاندى . ماخاۋ كېسىلىگە گىرىپتار بولغان ئەڭ ئاخىرقى بىر كېسەل 1995 ـ يىلى داۋالاپ ساقايتىلدى . 2000 ـ يىلغىچە بىرمۇ يېڭى كېسەل بايقالمىدى .

6 . تۇبىركۇلىيۇز كېسىلى

1986 ـ يىلى يۇقۇملۇق ئۆپكە تۇبىركۇلىيۇز كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلاردىن 11ى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاندى . 1987 ـ يىلى مۇسبەت باكتېرىيىلىك كېسەلدىن 81ى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاندى ، ئۆلاردىن 23ى ئۆلۈپ 4 .28% نى ئىگىلىدى ، 47 كىشىنىڭ باكتېرىيىسى مۇسبەتتىن مەنپىگە ئۆزگەردى . 1989 ـ يىلى يېپ ئۇچىغا ئاساسەن 69 كىشىنىڭ ئۆپكە تۇبىركۇلىيۇز كېسىلى تەكشۈرۈلدى ، ئۆلاردىن 12سى ئۆلۈپ كەتتى . 50 كىشى قائىدە بويىچە داۋالاندى ، 41 كىشىنىڭ بەلغىمى مەنپىگە ئۆزگەردى ، مەنپىگە ئۆزگىرىش نىسبىتى 82% كە يەتتى .

1990 ـ يىلى ياتۇر ، كانچى يېزىلىرىغا قاراشلىق بەش كەنتتىكى 4750 ئادەم تەكشۈرۈلۈپ ، ئۆپكىسىدە كېسىلى بارلاردىن 103ى ئېنىقلاندى ، مۇسبەت باكتېرىيىلىك كېسەل 24 بولۇپ ھەممىسى داۋالاندى . 1992 ـ يىلى بايقالغان مۇسبەت باكتېرىيىلىك كېسەل 30 ، بۇنىڭ ئىچىدە 1 ـ قېتىم داۋالانغانلار 20 ، قايتا داۋالانغانلار 10 ، ئۇچ كىشى ئۆلۈپ كەتتى ؛ قائىدە بويىچە دورا ئىچىپ ، قائىدە بويىچە بەلغەم تەكشۈرتۈشتە چىڭ تۇرۇپ تولۇق جەريانلىق داۋالانغانلار 20 بولۇپ ، بەلغەمنى تەكشۈرتۈش نىسبىتى 100% كە ، مەنپىگە ئۆزگىرىش نىسبىتى 95% كە ، ئۆلۈش نىسبىتى 10% كە يەتتى .

1994 ـ يىلى دۇنيا بانكىسىدىن قەرز ئېلىش ئارقىلىق يۇقۇملۇق ئۆپكە تۇبىركۇلىيۇز كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى ھەقسىز داۋالاش تۇرىنى يولغا قويۇشقا تەييارلىق قىلىندى . شۇ يىلى 2782 كىشى رېنتگېنىگە چۈشتى ، 41 ئادەم سۈرەتكە تارتىلدى ، 238 ئادەم (قېتىم) غا دورا تارقىتىلدى ، 31 ئادەم (قېتىم) نىڭ بەلغىمى تەكشۈرۈلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئالتە كىشىنىڭ

مۇسىبەت كېسەل بولغانلىقى ئېنىقلاندى .
1995 ~ 2000 - يىلىنچە يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكتى ئامبۇلاتورىيىسى 4793 كىشىنىڭ كېسىلىنى تەكشۈردى ، تەكشۈرۈشتە 1017 كىشىنىڭ سوزۇلما قوزغىلىشچان ئۆپكە تۈبىر-كۇلىيۇز كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلىقى ئېنىقلىنىپ ئۇلاردىن 759ى ھەقسىز داۋالاندى . بۇ تۈردە 1017 پارچە سۈرەت تارتىلدى ، 4793 ئادەم (قېتىم) رېنتگېنگە چۈشۈرۈلدى ، 5055 ئادەمنىڭ بەلغىمى تەكشۈرۈلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە بەلغىمى تەكشۈرۈلگەن يېڭى كېسەل 2491 ، زىيارەت قىلىش جەريانىدا بەلغىمى تەكشۈرۈلگەن كېسەل 2561 بولۇپ ، 19 ئادەم ئۆلۈپ كەتتى .
2000 - يىلى 901 ئادەم ئامبۇلاتورىيىدە تەكشۈرۈلۈپ ، 277 كېسەل بايقالدى ، 1103 ئادەمنىڭ بەلغىمى تەكشۈرۈلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە يېڭى كېسەل 453 ، زىيارەت قىلىش جەريانىدا تەكشۈرۈلگىنى 647 بولۇپ ، ئۆلۈم - يېتىم كۆرۈلمىدى .

7 . جىنسىي كېسەل

جىنسىي كېسەلنىڭ ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش خىزمىتى 1959 - يىلى باشلىنىپ 1127 ، 1960 - يىلى 436 ، 1961 - يىلى 1619 ، 1962 - يىلى 22 ئادەمنىڭ كېسىلى تەكشۈرۈپ داۋالىتىلدى . شۇنىڭدىن كېيىن جىنسىي كېسەل بىر مەھەل كۆرۈلمىدى .
1978 - يىلدىن كېيىن جىنسىي كېسەل پەيدا بولۇشقا باشلىدى . 1989 - يىلى 4 - ئايدا ناھىيىلىك يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكتى ناھىيىلىك تۇتۇپ تۇرۇش ئورنىدىكى جىنايەتچىدىن 40نى تەكشۈرگەندە مۇسىبەتكە ئۇزگىرىش نىسبىتى %1كە يەتكەنلىكى مەلۇم بولدى . 1993 - يىلى 1475 كىشى تەكشۈرۈلدى ، مۇسىبەت كېسەل 17 بولۇپ ، %1.15نى ئىگىلىدى . 2000- يىلى 18 كىشى تەكشۈرۈپ داۋالاندى .

Ⅲ باب

ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش

§1 . ئاپپارات

1956 - يىلى 9 - ئايدا ئانا - بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش پونكتى قۇرۇلۇپ يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكتى بىلەن بىرلىكتە ئىش بېجىردى ، ئۇلاردا بىر يارىمچى تۇغۇت ئانىسى ، بىر تۇغۇت ئانىسى بار بولدى . 1959 - يىلى بۇ پونكىت ناھىيىلىك دوختۇرخانىغا قوشۇۋېتىلدى ، 1964 - يىلى ئايرىپ چىقىلدى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە يەنە ناھىيىلىك دوختۇر-خانىغا قوشۇۋېتىلىپ 1972 - يىلى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى . 2000 - يىلى پونكتتىكى كەسپىي تېخنىكا خادىمى يەتتە بولۇپ ، بۇنىڭ ئىچىدە ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۇنۋانى بار خادىم بىر ، باشلانغۇچ دەرىجىلىك ئۇنۋانى بار خادىم ئالتە .

§ 2 . يېڭىچە ئۇسۇلدا تۇغدۇرۇش

يېڭىچە ئۇسۇلدا تۇغدۇرۇش 1952 ـ يىلى يولغا قويۇلدى ، 9 ـ ئايدا ۋىلايەت باي ناھىيىسىگە 24 تۇغۇت ئانىسى تەربىيىلەپ بەردى ، 11 ـ ئايدا ناھىيە بازىرى ۋە بازار رايونىدا 21 تۇغۇت پونكىتى قۇرۇلۇپ ، ھەر بىر پونكىتتا 4 ～ 5 ئادەم ئىشلىدى . 1953 ـ يىلى باي ناھىيىسىدە ئىككى تۇغۇت پونكىتى قۇرۇلدى ھەمدە ئانا ـ بالىلار سەھىيە خىزمەتچىسىدىن 16سى تەربىيلەنىپ ، يېڭىچە ئۇسۇلدا تۇغدۇرۇش ئومۇمىيۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى . رايونلاردا ساقلىقنى ساقلاش پونكىتلىرى ئارقا ـ ئارقىدىن قۇرۇلۇپ يېڭىچە ئۇسۇلدا تۇغدۇرىدىغان تۇغۇت ئانىلىرى تەربىيەلەندى ۋە ئىلگىرىكى تۇغۇت ئانىلىرى قايتا تەربىيىلەندى .

1956 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 359 بۇۋاق يېڭىچە ئۇسۇلدا تۇغدۇرۇلدى ، بۇ ناھىيە بويىچە شۇ يىلى تۇغۇلغان بۇۋاقنىڭ 25 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، يېڭى تۇغۇلغان 35 بۇۋاق ئۆلۈپ كەتتى ، ئۆلۈش نىسبىتى 9.7 % بولدى .

1957 ـ يىلى 304 ئايال يېڭىچە ئۇسۇلدا تۇغدۇرۇلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە يېزىلاردىكىسى 203 ، ناھىيە بازىرىدىكىسى 101 ؛ 28 تۇغۇت ئانىسى ، بەش ساقلىقنى ساقلىغۇچى تەربىيىلەندى ، تۇغۇت ئانىسى گۇرۇپپىسىدىن بەشى قۇرۇلدى ، 279 ئادەم (قېتىم) تۇغۇتتىن ئىلگىرى تەكشۈرۈلدى ۋە تۇغۇتتىن كېيىن زىيارەت قىلىندى . 1958 ـ يىلى چوڭ ئەترەتلەردە سەھىيە ـ ساقلىق ساقلاش پونكىتى قۇرۇلدى ، يېزا ساقلىق ساقلىغۇچىسى ۋە تۇغۇت ئانىسىدىن 519ى تەربىيىلەندى . 1964ـ يىلى 18 تۇغۇت ئانىسى ، 37 ساقلىق ساقلىغۇچى تەربىيىلەندى ، 368 بۇۋاق يېڭىچە ئۇسۇلدا تۇغدۇرۇلدى .

1984 ～ 1986 ـ يىلىغىچە 2311 ئايال يېڭىچە ئۇسۇلدا تۇغدۇرۇلدى ، 34 بۇۋاق ئۆلۈپ كەتتى ؛ يېزا تۇغۇت ئانىسى ، ساقلىق ساقلىغۇچىدىن 36سى تەربىيىلەندى ھەمدە بىر يېزىدىكى 22 يېزا ـ كەنت تۇغۇت ئانىسىغا تۇغۇت ئوپېراتسىيىسى ساندۇقى سەپلەپ بېرىلدى .

1989 ـ يىلى 1608 ئايال يېڭىچە ئۇسۇلدا تۇغدۇرۇلدى ، 2525 ئايال تۇغۇتتىن ئاۋۋال تەكشۈرۈلدى ، 1483 ئايال تۇغۇتتىن كېيىن زىيارەت قىلىندى . 1993 ـ يىلى 3193 ئايال يېڭىچە ئۇسۇلدا تۇغدۇرۇلۇپ ، يېڭىچە ئۇسۇلدا تۇغدۇرۇلۇش نىسبىتى 32 %كە يەتتى ؛ 3114 بۇۋاق ئەي بولدى ، ئەي بولۇش نىسبىتى 97.5 %كە يەتتى ، 47 بۇۋاق ئۆلۈك تۇغۇلدى ، بىر يىلدا بۇۋاقلارنىڭ ئۆلۈش نىسبىتى 3.75 ‰ بولۇپ ، قاتما كېسىلى بىر قېتىممۇ كۆرۈلمىدى .

2000 ـ يىلى 962 ئايال يېڭىچە ئۇسۇلدا تۇغدۇرۇلدى ، يېڭىچە ئۇسۇلدا تۇغدۇرۇلۇش نىسبىتى 55.7 %كە يەتتى .

§ 3 . ئاياللارنىڭ ساقلىقنى ساقلاش

1956 ـ يىلى تەكشۈرۈش ئارقىلىق يېزا ئاياللىرىدا بالىياتقۇ چىقىقى كېسىلىگە گىرىپتار بولۇش ئەھۋالى خېلى ئېغىر ئىكەنلىكى بايقالدى .

1961 ـ يىلى ياتۇر گۈڭشې ، بازار گۈڭشېلاردىكى 15 ～ 45 ياش ئارىلىقىدىكى 1469

توي قىلغان ئايال ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈپ تىزىملاندى ، بۇنىڭ ئىچىدە بالىياتقۇ چىقىقى كېسىلگە گىرىپتار بولغىنى 35 بولۇپ ، 4 .2% نى ئىگىلىدى ، ئېغىر جىسمانىي ئەمگەكتىن ئازاد قىلىش ۋە دوختۇرخانىدا داۋالىتىش ئارقىلىق ھەممىسى ساقايدى .

1979 ـ يىلى ئىككى گۇڭشېدىكى توققۇز چوڭ ئەترەت ، 41 ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى ۋە بىر مەھەللىدە 1003 توي قىلغان ئايال ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە بالىياتقۇ تۇغۇملىق كېسىلگە گىرىپتار بولغىنى 111 بولۇپ ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈلگەنلەرنىڭ 11 پىرسەنتىنى ؛ بالىياتقۇ چىقىقى كېسىلگە گىرىپتار بولغىنى 69 بولۇپ 6 .9% نى ؛ بالىياتقۇ بوينى شەلۋىرەش كېسىلگە گىرىپتار بولغىنى 435 بولۇپ 43 .4% نى ؛ جىنسىي يول يالۇغىغا گىرىپتار بولغىنى 95 بولۇپ 9 .5% نى ؛ جىنسىي يول ئالدى توسقى چىقىپ قېلىش گىرىپتار بولغىنى 290 بولۇپ 28 .9% نى ؛ جىنسىي يول كەينى توسقى چىقىپ قېلىش كېسىلگە گىرىپتار بولغىنى 219 بولۇپ 21 .8% نى ئىگىلىدى ؛ سۈيدۈك تۇتالماسلىق كېسىلگە گىرىپتار بولغانلار بايقالمىدى . داۋالاش ئارقىلىق 46 ئايالنىڭ بالىياتقۇ چىقىقى كېسىلىدە ياخشىلىنىش بولدى (66 .7% نى ئىگىلەيدۇ) ، بالىياتقۇ بوينى يالۇغى ۋە جىنسىي يول يالۇغىغا گىرىپتار بولغانلارنىڭ كېسىلى تولۇق داۋالاپ ساقايتىلدى .

1983 ـ يىلى 6 ـ ئايدىن 11 ـ ئايغىچە توققۇز گۇڭشېدىكى 15 مىڭ 272 توي قىلغان ئايال ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈلۈپ ، 482سىدە كېسەل بارلىقى ئېنىقلاندى ، بۇنىڭ ئىچىدە بالىياتقۇ چىقىقى كېسىلگە گىرىپتار بولغىنى 208 ، جىنسىي يول ئالدى توسقى چىقىپ قېلىش كېسىلگە گىرىپتار بولغىنى 86 ، جىنسىي يول كەينى توسقى چىقىپ قېلىش كېسىلگە گىرىپتار بولغىنى 22 ، سۈيدۈك تۇتالماسلىق كېسىلگە گىرىپتار بولغىنى ئۇچ (بىرەيلەننىڭ گىرىپتار بولغىنى سۈيدۈك يولى دوڭسۇن راكى) ، جىنسىي يالۇغىغا گىرىپتار بولغىنى 96 ، بالىياتقۇ بوينى يالۇغىغا گىرىپتار بولغىنى 26 ، قوشۇمچە ئەزا يالۇغىغا گىرىپتار بولغىنى 41 . كېسەللىك ئەھۋالىغا ئاساسەن ئۇلارنىڭ كېسىلى داۋالاندى .

1987 ـ يىلى قاراباغ يېزىسىدا 255 ئايال ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈلۈپ ، 72سىدە كېسەل بارلىقى ئېنىقلاندى ، بۇنىڭ ئىچىدە بالىياتقۇ چىقىقى كېسىلگە گىرىپتار بولغىنى ئىككى ، بالىياتقۇ بوينى شەلۋىرەش كېسىلگە گىرىپتار بولغىنى 52 ، جىنسىي يولنىڭ ئالدى ـ كەينى توسقى چىقىپ قېلىش كېسىلگە گىرىپتار بولغىنى يەتتە ، جىنسىي يول يالۇغىغا گىرىپتار بولغىنى يەتتە ، قوشۇمچە ئەزا يالۇغىغا گىرىپتار بولغىنى تۆت .

1991 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 13 ~ 45 ياشقىچە بولغان 531 تۇغۇت يېشىدىكى ئايال تەكشۈرۈلۈپ ، 221دە كېسەل بارلىقى ئېنىقلاندى ، بۇنىڭ ئىچىدە بالىياتقۇ چىقىقى كېسىلگە گىرىپتار بولغىنى يەتتە ، بالىياتقۇ بوينى شەلۋىرەش كېسىلگە گىرىپتار بولغىنى 220 ، جىنسىي يول يالۇغىغا گىرىپتار بولغىنى يەتتە ، جىنسىي يولنىڭ ئالدى توسقى چىقىپ قېلىش كېسىلگە گىرىپتار بولغىنى بىر . 1993 ـ يىلى 550 ئايال تەكشۈرۈلۈپ ، 266سىدە كېسەل بارلىقى ئېنىقلاندى ، بۇنىڭ ئىچىدە بالىياتقۇ بوينى شەلۋىرەش كېسىلگە گىرىپتار بولغىنى 225 ، بالىياتقۇ چىقىقى كېسىلگە گىرىپتار بولغىنى بىر ، بالىياتقۇ بوينى يوغىناش كېسىلگە گىرىپتار بولغىنى 29 ، جىنسىي يول يالۇغىغا گىرىپتار بولغىنى يەتتە ، قوشۇمچە ئەزا يالۇغىغا گىرىپتار بولغىنى ئۇچ . 1994 ـ يىلى 366 ئايال ئايالار كېسەللىكلىرى بۆلۈمىدە تەكشۈرۈلۈپ ، 120سىدە كېسەل بارلىقى ئېنىقلاندى ، بۇنىڭ ئىچىدە بالىياتقۇ چىقىقى كېسىلگە گىرىپتار بولغىنى تۆت .

2000 ـ يىلى توي قىلغان ئايالدىن 283ى تەكشۈرۈلۈپ ، 80دە ئايالار كېسىلى بارلىقى ئېنىقلاندى ۋە ۋاقتىدا داۋالاندى .

4 § . بالىلار ساقلىقىنى ساقلاش

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ھەر خىل يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر ۋە يەرلىك كېسەللىكلەرنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈش ، بولۇپمۇ بالىلار پارالىچى كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ، 3 بىرلەشمە ۋاكسىنىنى ئەملەش ، قالقانسىمان بەز ئىششىقىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ـ داۋالاش ، بالىلار دەلدۇشلۇك كېسىلىنى ۋە باش تەمرەتكىسىنى داۋالاش قاتارلىق جەھەتلەردە نۇرغۇن ئىنچىكە خىزمەتلەر ئىشلەندى .

1977 ـ يىلى ئىتتىپاق گۈڭشېسىنىڭ 13 ـ چوڭ ئەترىتىدە چېچەك ئىممۇنىتېتلاش ئەھۋالى تەكشۈرۈلگەندە 1 ～ 7 ياش ۋە 8 ～ 13 ياش باسقۇچىدىكى بالىلارنىڭ ئىممۇنىتېت ئەھۋالىنىڭ ياخشى ئىكەنلىكى مەلۇم بولدى . 1978 ـ يىلى بازاردا بالىلارنى پىلانلىق ئىممۇنىتېتلاش تىزىملاش كارتۇچكىسى تۇرغۇزۇلۇپ ، ھەر خىل ۋاكسىنلار ۋاقتىدا ئەملەندى .

1983 ـ يىلى ناھىيە بازىرىدىكى 1 ـ ، 2 ـ باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ 1 ـ يىللىق ئوقۇغۇچىلىرى ۋە يەسلى بالىلىرىدىن 482 بالا ئارسىدا پارازىت قۇرت كېسىلى بويىچە تەكشۈرۈلۈپ ، 29دا كېسەل بارلىقى ئېنىقلاندى ، بۇنىڭ ئىچىدە سازاق مەددە كېسىلىگە گىرىپتار بولغىنى 25 ، تاسما قۇرت كېسىلىگە گىرىپتار بولغىنى ئۈچ ، تۇتۇ مەددە كېسىلىگە گىرىپتار بولغىنى بىر بولۇپ ھەممىسى داۋالىتىلدى .

1984 ـ يىلى ناھىيە بازىرىدىكى ئورگان يەسلىسىدىكى 481 بالا (0 ～ 7 ياش) ئارسىدا پارازىت قۇرت كېسىلى تەكشۈرۈلۈپ ، 30دا كېسەل بارلىقى ئېنىقلاندى ، بۇنىڭ ئىچىدە سازاق مەددە كېسىلىگە گىرىپتار بولغىنى 26 ، تاسما قۇرت كېسىلىگە گىرىپتار بولغىنى ئۈچ ، تۇتۇ مەددە كېسىلىگە گىرىپتار بولغىنى بىر بولۇپ 22سى داۋالاندى . 1985 ـ يىلى 600 بالا تىزىملىنىپ كارتا تۇرغۇزۇلدى .

1987 ～ 1988 ـ يىللىرى ناھىيە بازىرىدىكى ئورگان يەسلىلىرىدە ئۈچ ياشقا توشمىغان 164 بالىنىڭ ئىككى خىل كېسەلگە گىرىپتار بولۇش ئەھۋالى تەكشۈرۈلۈپ 50دە قان ئازلىق ، سەككىزىدە راخىت كېسىلى بارلىقى ئېنىقلاندى ، شۇ ۋاقىتتىنىڭ ئۆزىدىلا ئىلمىي ئۇسۇلدا ئوزۇقلاندۇرۇلدى ۋە دورا بىلەن داۋالاندى ؛ راخىت كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن 111 ساغلام بالىغا مۇداپىئە ئوكۇلى ئۇرۇلدى ، ھەمدە راخىت كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن 0 ～ 3 ياشلىق بالىلارغا 13 مىڭ 455 تال كالتسىي تابلېتكى ، 377 تال ۋېتامىن D تارقىتىپ بېرىلدى .

1990 ـ يىلى ناھىيە بويىچە يەتتە ياشقا توشمىغان 33 مىڭ 727 بالا تەكشۈرۈلدى ، 1124 بالىنىڭ سالامەتلىكى تەكشۈرۈلۈپ ، ئوزۇقلىنىشى ياخشى بولمىغانلارنىڭ 24 .18% نى ئىگىلىگەنلىكى ، قان ئازلىق كېسىلىگە گىرىپتار بولۇش نىسبىتىنىڭ 1 .87% كە ، راخىت كېسىلىگە گىرىپتار بولۇش نىسبىتىنىڭ 1 .30% كە يەتكەنلىكى مەلۇم بولدى .

1993 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ناھىيە بازىرىدا توي قىلىشتىن ئاۋۋالقى تەكشۈرۈش خىزمىتى يولغا قويۇلۇپ ، توي قىلىش ئالدىدا تۇرغان ئەر ـ ئاياللارغا يېڭى تۇغۇلغان بوۋاقلاردا يود كەملىك كېسىلى پەيدا بولۇشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن يودىپىن ئوكۇلى ئۇرۇلدى . بىر يىلدا 93 جۈپ

ئەر ـ ئايال تەكشۈرۈلۈپ ، 92 جۈپ ئەر ـ ئايالغا يودىپىن ئوكۇلى ئۇرۇلدى .
2000 ـ يىلى ناهيە بازىرىدىكى يەسلىدە تۇرۇۋاتقان ۋە تارقاق تۇرۇۋاتقان 680 بالىنىڭ سالامەتلىكى كېسەلنىڭ ئالدىنى ئېلىش يۈزىسىدىن تەكشۈرۈلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە راخىت كېسىلىگە گىرىپتار بولغىنى 120 ، قان ئازلىق كېسىلىگە گىرىپتار بولغىنى ئۇچ بولۇپ ، 500 بالىغا ساغلاملىق كارتىسى تارقىتىپ بېرىلدى ، كېسەل بولغانلىرى داۋالاش ئارقىلىق ئاساسىي جەھەتتىن ساقايتىلدى .

Ⅳ باب

ئاممىۋى تازىلىق ، يۇقۇمدىن ساقلىنىش

§1 . ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى

1953 ـ يىلى باي ناهيىلىك ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى كومىتېتى قۇرۇلدى ، ھاكىم كومىتېتنىڭ مۇدىر ئەزالىقىنى ، مۇئاۋىن ھاكىم مۇئاۋىن مۇدىر ئەزالىقىنى ئۇستىگە ئالدى . ناهيە بازىرىدىكى ئورگان ، مەكتەپ ، تەشكىلاتلاردا تازىلىق تەشكىلاتى قۇرۇلدى ، ناهيىلىك ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى كومىتېتى ۋە ناهيە ، رايون ، يېزىلاردا ئۇچ دەرىجىلىك تۇزۇم توربىدىن 18ى بەرپا قىلىندى . ئاساسىي قاتلاملاردا تازىلىق ھەيئىتى ياكى تازىلىق گۇرۇپپىسى باشلىقى سايلاپ چىقىلدى . ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى كومىتېتى خەنزۇچە ، ئۇيغۇرچە تازىلىق تەشۋىقات ماتېرىياللىرىنى تۇزۇپ چىقىپ بازار كۇنى تەشۋىق ـ تەربىيىنى قانات يايدۇرىدى . شۇ يىلى 6015.9 تونىا ئەخلەت ئادالاندى ، 13 مىڭ 985 چاشقان تۇتۇلدى ، 24 ھاجەتخانا ئۆزگەرتىلدى ۋە يېڭىدىن سېلىندى ، 1 مىليوندىن ئارتۇق چۈشنى يوقىتىلدى ، چوڭ ـ كىچىك سېسىق سۇ ئازگىلىدىن 180ى تىندۇرۇلدى ، 1330 كۋادرات كىلومېتىر يەردىكى كونا ئوت ـ چۆپ ئورۇۋېتىلدى ، 2037 ئېغىز ئۆي ئاقارتىلدى ، 210 ئېغىز ئۆي «66 پاراشوكى» بىلەن دىزىنفېكسىيە قىلىندى .
1955 ـ يىلى يۇقۇمدىن ساقلىنىش ، تازىلىق خىزمىتى ئالدىنى ئېلىشنى ئاساس ، داۋالاشنى قوشۇمچە قىلىش فاكتىنغا ئاساسەن ۋە ئەتىياز پەسلىدە تارقىلىشچان زۇكام ، يۇقۇملۇق زۇكام كۆپ كۆرۈلىدىغان ئەمەلىي ئەھۋالغا بىرلەشتۇرۇلۇپ قانات يايدۇرۇلدى ، ھەر دەرىجىلىك شىپاخانىلار ئېھتىياجغا ئاساسەن ئامبۇلاتورىيە گۇرۇپپىسى ۋە يېزىلاردا سەييارە ئالدىنى ئېلىش ـ داۋالاش گۇرۇپپىسى قۇردى . يېزىلاردا كۆل ، ئۆستەڭلەرنى ياخشىلاش ۋە ھاجەتخانىلاردىكى نىجاسەتلەرنى باشقۇرۇشقا ئەھمىيەت بېرىلدى .
1957 ـ يىلى «تۆت زىياندىشنى يوقىتىپ كېسەلنى تۇغدۇرۇش» ئاساس قىلىنىپ پاشا ، چۈبىن ، چاشقان ، چۈسىلار ئۆزۈل ـ كېسىل يوقىتىلدى .
1962 ـ يىلى پەسىل ۋە بايراملارغا ئاساسەن تازىلىق ساۋاتلىرى تەشۋىق قىلىندى ۋە مۇھىم

تازىلىنىپ ، تازىلىق قىلىشتا كۆچمە قىزىلبايراق تازىلىق مۇسابىقىسى قانات يايدۇرۇلدى .
1983 ـ يىلى «ئۇچنى باشقۇرۇش ، بىرنى يوقىتىش» خىزمىتىدە 303 كۆل ، قۇدۇقنىڭ تازىلىق ئۆلچىمىگە توشىدىغانلىقى ، بازار ، يېزا ئاھالىلىرىدىن 15 مىڭ 662 ئائىلىنىڭ تازىلىق ئۆلچىمىگە يەتكەنلىكى مەلۇم بولدى .
1985 ـ يىلى ناھىيىدىكى داۋالاش ئورۇنلىرىدا مەدەنىي دوختۇرخانا بەرپا قىلىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى ، دوختۇرخانىلارنىڭ پاسكىنا ، قالايمىقان ، ناچار قىياپىتى ئۆزگەرتىلدى ، ناھىيىلىك دوختۇرخانا ئاقسۇ ژىلايىتىگە قاراشلىق شەرقتىكى تۆت ناھىيە بويىچە 2 ـ بولۇپ باھالاندى .
1986 ـ يىلى ناھىيە بازىرىدا «ئىشىك ئالدىدىكى ئۇچ ئىشنى ھۆددىگە بېرىش» (تازىلىقنى ، بىخەتەرلىكنى ، ئورمان بەلۋېغىنى ھۆددىگە بېرىش) بويىچە باشقۇرۇش ئىجرا قىلىندى . 1989ـ يىلى كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىپ چاشقان يوقىتىش ۋە يېزىلاردا پاكىز ئائىلە ، پاكىز كەنت بەرپا قىلىش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى . 1993 ـ يىلغىچە ناھىيە بويىچە 16 مىڭ 35 ھاجەتخانا سېلىندى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئۆلچەملىك ھاجەتخانا 8162 ، دېھقان ئائىلىلىرىدە ھاجەتخانىنىڭ ئومۇملىشىش نىسبىتى 23 .89% كە يەتتى ؛ 976 باسما قۇدۇق ، 224 چوڭ قۇدۇق قېزىلدى ، 25 سۇ مۇنارى ياسالدى ، ناھىيە بازىرىدا 90% تىن كۆپرەك ئاھالە تۇرۇبا سۇيى ئىچەلەيدىغان بولدى ، يېزىلاردا پاكىز سۇ ئىشلىتىش نىسبىتى 19 .34% كە يەتتى ؛ ناھىيە بويىچە چاشقان يوقىتىلىش نىسبىتى 93 .86% كە يەتتى ؛ ناھىيە بازىرىدىكى يۇندا چىقىرىۋېتىش قۇرۇلۇشى پۈتتى ، ناھىيە بازىرىدىكى ئاساسلىق كوچىلار ۋە ئاھالىلەر زىچ ئولتۇراقلاشقان رايونلارغا ئەخلەت تۆكمە سەپلەندى .
1995 ـ يىلى «ھۆكۈمەت تەشكىللەش ، يەرلىك مەسئۇل بولۇش ، تارماقلار ماسلاشتۇرۇش ، ئامما ھەرىكەتكە كېلىش ، ئىلمىي ئۇسۇلدا تۇزەش ، جەمئىيەت نازارەت قىلىش ، تۇرلەرگە ئايرىپ يېتەكچىلىك قىلىش»تىن ئىبارەت ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق خىزمىتى فاكىجېنىدا چىڭ تۇرۇلۇپ ، ۋەتەنپەرۋەرلىك تازىلىق ھەرىكىتى ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى . ھەر يىلى قىش ، ئەتىيازدا بازار ـ يېزىلاردا ئومۇميۈزلۈك چاشقان يوقىتىش پائالىيىتى قانات يايدۇرۇلدى . 1997 ـ يىلى ناھىيە بازىرىنىڭ سۇ بىلەن تەمىنلەش ، يۇندا چىقىرىۋېتىش مۇئەسسەسلىرى يەنمۇ مۇكەممەللەشتۇرۇلدى ، بازار رايوندىكى كوچىلار كېڭەيتىلدى ۋە ئۆزگەرتىلدى . ناھىيە بازىرىنىڭ تازىلىقنى باشقۇرۇش مۇكەممەللەشتۇرۇلدى ، بازار رايونىنىڭ مۇھىت تازىلىقىنى باشقۇرۇش سەۋىيەسى ئۆستۇرۇلدى .
1998 ～ 2000 ـ يىلىغىچە 1050 جايدا ئەخلەت نۇقتىسى ، شۆپەك ساندۇقى ، ئەخلەت ساندۇقى ياسالدى ۋە ئورنىتىلدى ، 7800 تونىنا ئەخلەت توشۇلدى ، 3010 تونىنا يۇندا ، نىجاسەت تازىلاندى . بازار رايوندا سۇ بىلەن يۇيىلىدىغان 32 ئاممىۋى ھاجەتخانا سېلىندى . بازار يوللىرىنىڭ كۆكەرتىلىش نىسبىتى 95% تىن ئاشتى ، ناھىيە بويىچە 1 مىليون 210 مىڭ كۋادرات مېتىر يەردىكى گۈللۈك ئۆزگەرتىلدى ، كۆكەرتىش ئۇچۇن 5000 تۇپتىن ئارتۇق كۆچەت تىكىلدى ، گۈللۈكلەرنىڭ ئوت ـ چۆپ بىلەن قاپلىنىش نىسبىتى 90% تىن ئاشتى . ساغلاملىق تەربىيىسى پائالىيىتىدە 5000 نۇسخا تەشۋىقات ماتېرىيالى تارقىتىلدى ، تازىلىق تەشۋىقات تەربىيىسى 496 قېتىم ، رادىئو ـ تېلېۋىزىيە تەشۋىقاتى 186 قېتىم ئېلىپ بېرىلدى ، بۇنىڭدىن 21 مىڭ 990 ئادەم (قېتىم) مەنپەئەت ئالدى ، ساغلاملىق تەربىيىسى دەرسىنىڭ ئۆتۈلۈش نىسبىتى 80% كە يەتتى . باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ھەر خىل ساغلاملىق بىلىملىرىنى بىلىش نىسبىتى

82.5% كە ، تازىلىق ھەربكتىنىك شەكىللىنىش نىسبىتى 64.5% كە يەتتى ، 18 تونىنا چاشقان دورىسى تارقىتىلدى ، چاشقان يوقىتىلىش نىسبىتى 96% تىن ئاشتى . يېڭىدىن سېلىنغان دېھقانلار ئولتۇراق رايونىنىك 90% تىن كۆپرەكىدە ۋە كونا دېھقان ئۆيلىرىنىك 5% تىن كۆپرەكىدە ئادەم ۋە چارۋىلار ئايرىم ھويلىدا تۇرۇش ، بىر ئائىلىدە بىر ھاجەتخانا بولۇش ئىشقا ئاشۇرۇلدى ، يېزىلاردا بىخەتەر ، پاكىز سۇ ئىچىش نىسبىتى 22.6% كە ، ئائىلىلەردە ئاددىي ھاجەتخانىلار نىسبىتى 96.84% كە يەتتى . 2000 - يىلى ناھىيە بويىچە ئۇچ دەرىجىلىك ئۇمۇملىشىش نىسبىتى 84.96% كە يەتتى . 2000 - يىلى ناھىيە بويىچە ئۇچ دەرىجىلىك تازىلىقتا ئىلغار ئورۇندىن 46 سى ، ناھىيە دەرىجىلىك پاكىز ئورۇندىن 23 ى بەرپا قىلىندى ، شۇ يىلى 12 - ئايدا باي ناھىيە بازىرى «ئاپتونوم رايون بويىچە ئەڭ پاكىز ناھىيە بازىرى» بولۇپ باھالاندى .

§ 2 . كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ، ئىچىملىك سۇنى ياخشىلاش

باي ناھىيىسى قالقانسىمان بەز ئىششىقى ، چىش ساغلىرىش ۋە كرېتىنىزم كېسىلىنىڭ كۆرۈلۈش نىسبىتى يۇقىرىراق ، تارقىلىشى كەڭرەك بولغان مۇھىم كېسەللىك رايونلىرىنىڭ بىرى بولۇپ ، ياقا ئېرىق ، داۋانچى ، مىچىغ يېزىلىرىدا بۇ ئەھۋال تېخىمۇ ئېغىر ئىدى . كېسەل بولغانلارنىڭ كۆپىنچىسى سۇ سۈپىتىنىڭ ناچارلىقىدىن بولغان بولۇپ ، سۇنى ياخشىلاش يەرلىك كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىشتىكى ئاساسلىق تەدبىرلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالدى .

60 - يىللاردا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى كەڭ دېھقان - چارۋىچىلارنى كۆللەرنىڭ لېيىنى ئادالاش ۋە كۆللەرنى قاشالاشقا سەپەرۋەر قىلغانىدى . 70 - يىللاردا ناھىيىلىك قۇدۇق قېزىش ئەتىرىتى قۇرۇلۇپ توقسۇن ، سايرام يېزىلىرىدا 40 نەچچە قۇدۇق قېزىلدى . بىراق تۇرلۇك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن قۇدۇقلار پۈتكەن بولسىمۇ ئىشلىتىلمىگەچكە كۆپىنچىسى كاردىن چىقتى ، قۇدۇق قېزىش ئەتىرىتى تارقىتىۋېتىلدى .

80 - يىللاردا قۇدۇق قېزىش تەدرىجىي چوڭقۇر قۇدۇق قېزىش ، بورۇلۇق قۇدۇق قېزىش ۋە بېسىمسىز باك ئورنىتىش ، تۇرۇبا ياتقۇزۇش ، تۇرۇبا سۇيى باشلاپ كېلىشكە قاراپ يۇزلەندى . 1987 - يىلى بۇلۇڭ يېزىسىدا يۇمىلاق مۇنارلىق بېسىملىق باكتىن يەتتىسى ئورنىتىلدى ، 1988 - يىلى يېزا بويىچە توققۇز بورۇلۇق قۇدۇق يۇرۇشلەشتۇرۇلدى ، 18 كىلومېتىر سۇ تۇرۇبىسى ياتقۇزۇلدى ، تۇرۇبا توري 14 كەنتنى قاپلاپ يېزىدىكى كەنتلەرنىڭ 47 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى . 5700 دىن ئارتۇق ئادەمنىڭ ئىچىملىك سۇ شارائىتى ياخشىلاندى ، 10 نەچچە مىڭ تۇياق چارۋىنىڭ قىشتا سۇ ئىچىش مەسلىسى ھەل قىلىندى .

شۇنىڭدىن كېيىن ئونباش ، داۋانچى يېزىلىرى ۋە باي ناھىيە بازىرى ئۆزلىرى مەبلەغ توپلاپ سۇ بىلەن تەمىنلەش مۇئەسسەسىلىرى قۇرۇلۇشى ئېلىپ باردى . 1989 - يىلى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى قويچىلىق فېرمىسى 250 مىڭ يۇەن مەبلەغ سېلىپ جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە تۇنجى ئۆز كۈچىگە تايىنىپ سۇ يەتكۈزىدىغان پولات چۇۋۇق - بېتون قۇرۇلمىلىق 2.3 كىلومېتىرلىق ، يۇقىرى بېسىملىق سۇ تۇرۇبىسىنى ئورناتتى ، فېرما ئىچىدىكى سۇ تەقسىملەش تۇرۇبا توري 1.7 كىلومېتىر بولۇپ ، چارۋىچىلىق رايونىدىكى سۇ قىس رايونلارنىڭ ئىچىملىك سۇ قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىپ بەردى . 1990 - يىلى ناھىيە بويىچە 24 مۇنارسىز سۇ باكى بار بولدى ، ماتورلۇق ناسوس بىلەن سۇ قاچىلىنىدىغان مۇنارسىز باكتىن 14 ى ئورنىتىلدى ، 119 كونا قۇدۇق ئۆزگەرتىلدى ، سۇ بېسىملىق قۇدۇق 1321 گە يەتتى ، سۇ بىلەن ھەربىكەتلىنىدىغان ناسوستىن ئالتە

يۇرۇش سەپلەندى ، 41 كىلومېتىر تۇرۇبا ياتقۇزۇلدى ، 1 مىليون 970 مىڭ يۇەن مەبلەغ سېلىنىپ 85 مىڭ ئادەم ۋە 120 مىڭ تۇياق چارۋىنىڭ ئىچىملىك سۇ مەسلىسى ھەل قىلىندى .

1996 ـ يىلى قاراباغ ، چوڭكۆۋرۈك ، ياتۇر ، سايرام قاتارلىق يېزىلارنىڭ كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ، سۇنى ياخشىلاش قۇرۇلۇشىنى يۇرۇشلەشتۇرۇش ئۈچۈن 459 كىلومېتىر سۇ تۇرۇبىسى ياتقۇزۇلدى ، 5 مىليون 413 مىڭ يۇەن مەبلەغ سېلىنىپ 50 نەچچە مىڭ دېھقان ـ چارۋىچى ۋە 430 مىڭ تۇياق چارۋىنىڭ كۆل سۇيى ئىچىش تارىخىغا خاتىمە بېرىلدى .

1997 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 6 مىليون 350 مىڭ يۇەن مەبلەغ سېلىنىپ ئۇچ سۇ زاۋۇتى قۇرۇلدى ، بىر بورۇاي قۇدۇق قېزىلدى ، 13 سۇ كۆلچىكى ياسالدى ، 413 كىلومېتىر تۇرۇبا ياتقۇزۇلدى ، بۇنىڭ بىلەن 20 مىڭ ئادەم ۋە 3000 تۇياق چارۋا پاكىز سۇ ئىچەلەيدىغان بولدى .

1998 ـ يىلى 1 مىليون 400 مىڭ يۇەن مەبلەغ سېلىنىپ باي ناھىيە بازىرىدىكى توز مازاردا ئىچىملىك سۇ قۇرۇلۇشى قىلىندى ، 800 مىڭ يۇەن مەبلەغ سېلىنىپ قاراسۇ ئىچىملىك سۇ قۇرۇلۇشى كېڭەيتىلدى ، نەتىجىدە باي ناھىيە بازىرى ۋە سايرام ، توقسۇن يېزىلىرىدىكى 10 مىڭ دېھقان ـ چارۋىچى ، 23 مىڭ 600 تۇياق چارۋىنىڭ ئىچىملىك سۇيى ھەل قىلىندى .

2000 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ناھىيە بويىچە قىلىنغان سۇنى ياخشىلاش قۇرۇلۇشى 18گە ، ياتقۇزۇلغان ھەر خىل تۇرۇبا 1700 كىلومېتىرغا يەتتى ، 40 مىليون يۇەن مەبلەغ سېلىنىپ ناھىيە بويىچە يېزىلاردىكى 130 مىڭ ئادەم ۋە 200 مىڭ تۇياق چارۋا پاكىز سۇ ئىچىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىندى .

§ 3 . يېمەكلىك تازىلىقى

1960 ـ يىلى «يېمەكلىك تازىلىقىنى باشقۇرۇش نىزامى» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن ناھىيە بازىرىدا «بەش تۆت» تۈزۈمى ئىزچىل ئەملىيلەشتۇرۇلۇپ كېسەللىكنىڭ يېمەكلىكتىن يۇقىشى مۇئەييەن دەرىجىدە تىزگىنلەندى .

1984 ـ يىلى 1 ـ ئايدا ناھىيىلىك يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكىتىدا يېمەكلىك تازىلىقى بۆلۈمى قۇرۇلدى (شۇ چاغدا بەش ئادەمى بار ئىدى) . 1985 ـ يىلى يېمەكلىك تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان 475 كەسىپكار تەكشۈرۈلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىككى كىشىنىڭ تۇبىركۇلىيۇز كېسىلىگە ، بىر كىشىنىڭ تولغاقىقا ، ئىككى كىشىنىڭ جىگەر يالليۇغىغا گىرىپتار بولغانلىقى ، كېسەل كۆرۈلۈش نىسبىتىنىڭ 1.05 % كە يەتكەنلىكى مەلۇم بولدى ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە بەش بىمار يېمەكلىك كەسپىدىن قول ئۈزۈپ داۋالىنىشقا ياكى باشقا كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىشقا بۇيرۇلدى ؛ يېمەكلىك ئەۋرىشكىسىدىن 26سى تەكشۈرۈلدى ، 12سى لايىقەتلىك بولدى .

1986 ～ 1988 ـ يىلىغىچە بولغان تەكشۈرۈشتە يېمەكلىك تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كەسىپكارلار ئارىسىدا كېسەل بولغانلارنىڭ خېلى كۆپ ئىكەنلىكى ، كېسەل كۆرۈلۈش نىسبىتىنىڭ ئۆرلەشكە يۈزلەنگەنلىكى بايقالدى ، كېسەل بولغانلار 1986 ـ يىلى 12 ، 1987 ـ يىلى 24 ، 1988 ـ يىلى 28 بولۇپ ئۇلارنىڭ ھەممىسى كەسىپ ئۆزگەرتىشكە ياكى داۋالىنىشقا بۇيرۇلدى . 1993 ـ يىلى 742 ئورۇندىكى 1840 ئادەم تەكشۈرۈلۈپ تەكشۈرۈلىدىغانلارنىڭ 97.3 پىرسەنتىنى ئىگىلىدى ، 1621 ئادەمگە كىنىشكا تارقىتىپ بېرىلدى ، تەكشۈرۈشتە 14 ئادەمدە كېسەل بارلىقى ئېنىقلاندى ، بۇنىڭ ئىچىدە تۇبىركۇلىيۇز كېسىلىگە گىرىپتار بولغىنى تۆت ، تولغاقىقا گىرىپتار بولغىنى ئىككى ، كېزىككە گىرىپتار بولغىنى ئۈچ ، جىگەر يالليۇغىغا

گىرىپتار بولغىنى بەش ، كېسەل كۆرۈلۈش نىسبىتى 0.76 % بولدى ، كېسەل بولغانلارنىڭ ھەممىسى مۇزاپىق بىرتەرەپ قىلىندى ؛ يېمەكلىك ئەۋرىشكىسىدىن 93ى تەكشۈرۈلدى ، 48ى لايالەتلىك بولدى ، سۈپىتى ئۆزگەرگەن 480 كىلوگرام يېمەكلىكنىڭ ھەممىسى كۆيدۈرۈلدى ھەمدە 503 كىلوگرام دىزىنفېكسىيە دورىسى ئىشلىتىلدى .

1995 ـ يىلى يېمەكلىك ۋە يېمەك ـ ئىچمەك تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان 759 ئورۇندىكى 1680 ئادەم تەكشۈرۈلۈپ 13ىدە كېسەل بارلىقى ئېنىقلاندى ، بۇنىڭ ئىچىدە جىگەر يالليۇغىغا گىرىپتار بولغىنى يەتتە ، تۈبىركۈلىيۇز كېسىلىگە گىرىپتا بولغىنى ئالتە بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى كەسىپ ئۆزگەرتىشكە ياكى داۋالىنىشقا بۇيرۇلدى ؛ يېمەكلىك ۋە قاچا ـ قۇچىلاردىن 295ى ئارىلاپ تەكشۈرۈلدى ، 252سى لايالەتلىك بولدى . 4653 يۈەن قىممەتتىكى 18 خىل سۈپىتى ئۆزگەرگەن يېمەكلىك پۈتۈنلەي كۆيدۈرۈلدى ھەمدە 63 مىڭ پارچە ئاقارتقۇ ۋە 504 كىلوگرام باكتېرىيە ئۆلتۈرۈش سۈيۇقلۇقى ئىشلىتىلدى .

1996 ~ 2000 ـ يىلىغىچە 9547 ئادەم (قېتىم) تەكشۈرۈلۈپ ، 78 ئادەم (قېتىم)نىڭ بەش خىل كېسەل (تولغاق ، كەزىك ، ۋىرۇسلۇق جىگەر يالليۇغى ، ھەرىكەتچان ئۆپكە تۈبىركۈلىيۇزى ، يىرىڭلىق ياكى ئاقما تېرە كېسىلى)گە گىرىپتار بولغانلىقى ، يىلىغا ئوتتۇرىچە 15.6 ئادەمنىڭ بۇ كېسەللەرگە گىرىپتار بولغانلىقى مەلۇم بولدى . 1998 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 6ـ كۈنى ناھىيىلىك 2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپتە كوللېكتىپ يېمەكلىكتىن زەھەرلىنىش ۋەقەسى كۆرۈلدى ، بۇنىڭغا 2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ ئاشخانىسى ئالدىنقى كۈنى ئېشىپ قالغان تاماقنى ئوقۇغۇچىلارغا سېتىپ بەرگەنلىكى ، ئۆزگەرگەن تاياقچە باكتېرىيىسى يېمەكلىكتىن زەھەرلىنىشنى كەلتۈرۈپ چىقارغانلىقى سەۋەبچى بولدى ، زەھەرلەنگەن ئوقۇغۇچى 93 بولۇپ ئۇلۇش ـ يارلىنىش ئەھۋالى كۆرۈلمىدى . ۋەقە تەكشۈرۈلگەندىن كېيىن ئالاقىدار جاۋابكارلارغا چارە كۆرۈلدى . 2000 ـ يىلى يېمەكلىك تازىلىقى بۆلۈمى 3590 تىجارەتچىنىڭ يېمەكلىك تازىلىقىنى ئارىلاپ نازارەت قىلدى ، 3015 تىجارەتچىنىڭ يېمەكلىك تازىلىقى لايالەتلىك بولۇپ لايالەتلىك بولۇش نىسبىتى 83.98 % كە يەتتى ؛ 42 تىجارەتچىنى ئاگاھلاندۇردى ، 29 تىجارەتچىنى توختىتىپ بەلگىلەنگەن مۇھلەتتە تۈزىتىشكە بۇيرىدى ، 32 تىجارەتچىنىڭ تىجارەت سورۇنىنى پېچەتلىدى ، 12 تىجارەتچىگە جەرىمانە قويدى ، 2900 كىلوگرام ساختا ، ناچار يېمەكلىكنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلىدى . بىر يىلدا 2074 ئادەمنىڭ سالامەتلىكى تەكشۈرۈلۈپ «بەش خىل كېسەل»گە گىرىپتار بولغان 16 كىشى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاندى ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى كەسپىنى ئۆزگەرتىشكە بۇيرۇلدى ؛ 46 يېمەكلىك ئەۋرىشكىسى تەكشۈرۈلدى ، لايالەتلىك بولۇش نىسبىتى 86.85 % بولدى ؛ 456 دىزىنفېكسىيىلەنگەن قاچا ـ قۇچا ئەۋرىشكىسى تەكشۈرۈلدى ، لايالەتلىك بولۇش نىسبىتى 80.72 % بولدى .

V باب

دورا مەۋرىيىتى

§1 . دورا مەۋرىيىتىنى باشقۇرۇش

1958 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ناھىيىلىك دورا شىركىتى قۇرۇلدى . ناھىيىلىك دورا باشقۇرۇش

ئىدارىسى «دورا باشقۇرۇش قانۇنى»دىكى كونكرېت بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن دورا بازارلىرىنى قانۇن بويىچە باشقۇرۇپ ، كىنىشكىسىز دوختۇرلۇق قىلغان ۋە دورا سانقانلارنى بىرتەرەپ قىلدى ھەمدە سەھىيە ، سودا ـ سانائەتنى مەمۇرىي باشقۇرۇش تارماقلىرىغا ماسلىشىپ ساختا ، ناچار دورا سېتىشتەك جىنايى قىلمىشلارغا زەربە بەردى . بايقالغان ساختا ، ناچار دورىلارنى بىرتەرەپ قىلىپ ، دورا ئىشلەپچىقىرىش ، تىجارەت قىلىش تەرتىپىنى تەرتىپكە سالدى ۋە قىلىپلاشتۇردى . يەككە تېۋىپلارنىڭ كىنىشكىسىنى يىلدا ئىككى قېتىم تەكشۈردى ، ئادەتتىكى چاغلاردا قەرەلسىز تەكشۈرۈپ تۇردى ، يىلدا بىر قېتىم باھالىدى ھەمدە ئارخىپ تۇرغۇزدى . بۇنىڭ بىلەن يەككە تېۋىپلار قانۇن بويىچە تىجارەت قىلىدىغان ، ھەقنى مۇۋاپىق ئالىدىغان ، ئۆلچەم بويىچە كېسەل كۆرىدىغان بولدى . شۇنىڭ بىلەن بىرگە سەھىيە تارماقلىرى بىلەن بىرلىشىپ يېزا ـ كەنت شىپاخانىلىرى ۋە يەككە شىپاخانىلارنى دورا بىلەن تەمىنلەش چارىسىنى تۈزۈپ چىقتى .

1993 ـ يىلى ۋىلايەت باي ناھىيىسىنىڭ دورا مەمۇرىيىتىنى باشقۇرۇشنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋالغاندا لايىقەتلىك بولدى .

1997 ـ يىلى سەھىيە ، سودا ـ سانائەت ، ئۆلچەم ، دورىگەرلىك ، جامائەت خەۋپسىزلىكى قاتارلىق تارماقلار خىزمەتچى خادىملارنى ئاجرىتىپ ، ناھىيىدىكى 16 يېزا ـ بازار ـ مەيدان ، باي ناھىيىسىدە تۈرۈشلۇق ئورۇنلار ، ناھىيىلىك دوختۇرخانا ، ناھىيىلىك دورا شىركىتى ، ھەرقايسى ئورۇنلارنىڭ ئامبۇلاتورىيىلىرى ۋە ناھىيىدىكى 38 يەككە ئامبۇلاتورىيىنى كەڭ كۆلەمدە تەكشۈردى ، كىنىشكىسى تولۇق بولمىغان ئۇرۇمچى شەھىرى فالما تەرەققىيات شىركىتىنىڭ باي ناھىيىسىدىكى تىجارەت نۇقتىسىنى قانۇن بويىچە بىكار قىلدى ، كىنىشكىسىز تىجارەت قىلغان سەككىز شەخسىي ئامبۇلاتورىيىنى پېچەتلەپ قىسمەن داۋالاش ئۇسكۇنىسى ۋە دورىلىرىنى مۇسادىرە قىلدى .

1998 ـ يىلى سەھىيە تارماقلىرى سودا ـ سانائەت تارماقلىرىغا ماسلىشىپ قانات يايدۇرغان «15 ـ مارت» ساختىلىققا زەربە بېرىش ھەرىكىتىدە ناھىيىدىكى ھەر دەرىجىلىك دورا ئىشلەتكۈچى تارماقلارنى تەكشۈرۈپ ، 66 مىڭ 300 يۈەن قىممىتىدىكى 2369 خىل ۋاقتى ئۆزىراپ كەتكەن ، ۋاقتى ئۆتكەن ، ئۇنۇمسىز يوقاتقان دورا ، 4000 يۈەندىن ئارتۇق قىممەتتىكى ئالتە خىل ساختا ، ناچار دورىنى ئېنىقلاپ مۇسادىرە قىلدى .

2000 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا باشقۇرۇش تەۋەلىكىدىكى داۋالاش ـ سەھىيە ئورۇنلىرى ئىشلىتىۋاتقان دورا ، بىر قېتىملىق ئوكۇل نەيچىسى (شىپرىس) قاتارلىقلار ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈلدى . بۇ قېتىمقى تەكشۈرۈشتە ئومۇمىي خەلق مۇلۇكچىلىكىدىكى داۋالاش ئورنىدىن 19ى ، سودا ئورنىدىن تۆتى ، يېزا شىپاخانىسىدىن ئىككىسى ، شەخسىي شىپاخانىدىن ئىككىسى تەكشۈرۈلۈپ 51 .814 يۈەن قىممىتىدىكى 10 خىل ۋاقتى ئۆتكەن ، ئۇنۇمسىز يوقاتقان دورا ، 46 .1069 يۈەن قىممىتىدىكى ئامباردىكى ۋاقتى ئۆزىراپ كەتكەن (بەش يىلدىن ئاشقان دورا) 65 خىل دورا ئېنىقلاندى ؛ 74 .8895 يۈەن قىممىتىدىكى 215 خىل ۋاقتى ئۆتكەن ، ئۇنۇمسىز يوقاتقان دورا تەكشۈرۈپ تېپىلدى .

§ 2 . دورا ماتېرىياللىرىنى سېتىۋېلىش

باي ناھىيىسى سېتىۋالغان دورا ماتېرىياللىرىدىن چاكاندا ، چۇچۇكبۇيا ، قېرىقىز ، زاراڭزا ، سېرىق يۆگەي ، قار لەيلىسى ، ئۆرۈك مېغىزى ۋە شاپتۇل مېغىزى قاتارلىقلار بار بولۇپ ، بۇنىڭ

ئىچىدە چۇچۇكبۇيا ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ ، ناهيە تەۋەسىدىكى ئولار قىزىل پوستلۇق چۇچۇكبۇيىسى خېلى داڭلىق بولۇپ ، ئاپتونوم رايونىمىڭ سۈپەتلىك چۇچۇكبۇيىسى قاتارىغا كىرگۈزۈلگەن ، خەلقئارا بازاردا سېتىلىدۇ . قىزىل پوستلۇق چۇچۇكبۇيىنىڭ مىقدارى ئاز ، ئۇ ئاساسلىقى مىچىڭ ، ئونباش يېزىلىرىغا تارقالغان ، ئۇنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى تاشقى كۆرۈنۈشى پارقىراق ، رەڭدار ، كۆركەم ، يوغان ، توگۈرچەك يىلتىزى توز .

1973 ~ 1993 ـ يىلىغىچە سېتىۋېلىنغان چۇچۇكبۇيا 900 تونىغا ، سېتىلغان چۇچۇكبۇيىنىڭ قىممىتى 915 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1995 ـ يىلى 35 تونىنا چۇچۇكبۇيا سېتىۋېلىندى ، 12 تونىنا چۇچۇكبۇيا سېتىلدى ، سېتىلىش سوممىسى 28 مىڭ 800 يۈەنگە يەتتى . 2000 ـ يىلى 71 تونىنا چۇچۇكبۇيا سېتىۋېلىندى ، 56.7 تونىنا چۇچۇكبۇيا سېتىلدى ، سېتىلىش سوممىسى 156 مىڭ 300 يۈەنگە يەتتى .

ناهيىلىك دوراۋا شىركىتى يەنە مۇزاپىق مىقداردا چاكاندا ، ئۆرۈك مېغىزى ، ئەڭلىك ئوت ، قېرىقمىز ، سېرىق يۆگەي ، پاقا يوپۇرمىقى ، قار لەيلىسى ، قانتېپەر ، يالپۇز ، مامكاپ ، بۇغا ، يۇمران بۇغا مۇڭگۈزى ، بۆكەن مۇڭگۈزى ، توشقان زەدىكى ، شاپتۇل مېغىزى ، زاراڭزا ، ئالقات قاتارلىق دورا ماتېرىياللىرىنى سېتىۋالدى . 1986 ـ يىلى 32 خىل جۇڭگو تىبابىتى دورا ماتېرىيالى سېتىۋېلىندى ، 1993 ـ يىلى 10 خىل دورا ماتېرىيالى سېتىۋېلىندى .

§ 3 . دورا بىلەن تەمىنلەش

بازار ـ يېزىلاردىكى جۇڭىيى دورىلىرى ۋە غەربچە دورىلارنى ناهيىلىك دورا شىركىتى سېتىۋېلىپ ساتاتتى . 1965 ـ يىلى تەييار جۇڭىيى دورىسىنىڭ سېتىلىش سوممىسى 165 مىڭ يۈەنگە ، 1976 ـ يىلى 410 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

80 ـ يىللاردىن كېيىن شىركەت تىجارەت قىلىدىغان جۇڭىيى ، غەرب تىبابىتى دورىسى ، جۇڭگو تىبابىتى دورا ماتېرىياللىرىنىڭ تۈرى تەدرىجىي كۆپەيتىپ 1986 ـ يىلى 1350 خىلغا ، يىللىق سېتىۋېلىنىش قىممىتى 360 مىڭ يۈەنگە ، سېتىلىش سوممىسى 840 مىڭ يۈەنگە يەتتى . 1993 ـ يىلى سېتىلىش سوممىسى 2 مىليون 730 مىڭ يۈەنگە يېتىپ ، تارىختىكى ئەڭيۇقىرى دورا ساھەسىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ ۋە ناهيە سودا سىستېمىسىدىكى ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالاندى . 1995 ـ يىلى دورا سېتىش سوممىسى 3 مىليون 290 مىڭ يۈەنگە ، 2000 ـ يىلى 1 مىليون 150 مىڭ يۈەنگە يەتتى .

باي ناهيىسىدە دائىم ئىشلىتىلىدىغان غەربچە دورىلارنىڭ قىسمەن يىللاردىكى سېتىلىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 29 — 4

دورا نامى	بىرلىكى	1973	1975	1980	1985	1990	1991	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
پېنتسىلىن	تۆمەن تال	13.3	18.7	23.1	33.7	57.5	82.6	105.4	85.4	75.5	105.4	115.9	126.5	137	147.6

ستربتو مىتسىن	تۆمەن تال	8.7	8.1	12.5	7.8	7.3	6.4	6.8	6.8	7.5	8.2	8.8	9.5
باسام پېنتسىلىنى	تۆمەن تال					0.96	1	2.76	4.1	3.7	3.9	4.3	4.7	5.1	5.5
ئېرىترو مىتسىن	تۆمەن تال			2.9	0.81	0.64	0.47				0.6	0.7	0.8	0.9	1.1
گېنتامىتسىن	تۆمەن تال			3.8	10.2	31.8	29.6	36.57	22	15.1	36.6	40.1	43.9	47.6	51.2
تىنچلاندۇرۇش دو- رىسى	تۆمەن تال			3.8	2.9	5.4	4.76	7.8	5.2	6.7	10.8	11.9	13	14	15.1
تېتراتسىكلىن تابلې- تى	تۆمەن تابلېت	27.3	37	68	52.4	52.8	62				29.6	32.6	35.5	38.5	41.4
تېررا مىتسىن تابلې- تى	تۆمەن تابلېت	9.5		36	37.2	77.5	89.2	85.2	68.8	36.6	31.5	34.7	37.8	41	44.1
سىنتومىتسىن تاب- لېتى	تۆمەن تابلېت	20	15.3	20											
خلورومىتسېتىن تابلېتى	تۆمەن تابلېت	6.2	6.8	7.5	12	4.9	10.5	5.1	8.2	6.5	6.4	7.5	8.6	9.7	11
ئېرىترومىتسىن تاب- لېتى	تۆمەن تابلېت				7.2	7.7	8	4.9	4.2	2.8	4.9	5.4	5.9	6.4	6.9
ئامپىرىن	تۆمەن تابلېت	69.9	76.5	48.7	29.6	40.9	31.6	46	36.7	41.8	46	51	55	59.8	64.4
ئاغرىق پەسەيتىش دورىسى	تۆمەن تابلېت			24.1	25.7	35.6	35.3	53.5	32.5	35.2	54	59	65	70	76
ئانالگىن تابلېتى	تۆمەن تابلېت		18.1	22	4.8	7.9	4.5				6.5	7.2	7.8	8.5	9.1
ۋېتامىن B1	تۆمەن تابلېت			23	31.6	25.9	46.6	26.3	25.1	17.6	32.6	36	39	42.4	45.6
ۋېتامىن C	تۆمەن تابلېت		53.3	72	38.6	65.1	69.3	77.1	50.2	33.7	77	85	92	100	108
ئاشقازان تابلېتى	تۆمەن تابلېت	39.2	54.9	18	12.1	7.8	9				8.8	17.8	18.7	19.6	20.4
ئېفىدرىن تابلېتى	تۆمەن تابلېت	5.7	14	6.2		1.1	1				0.5	0.6	0.7	0.8	0.9
بېربېرىن تابلېتى	تۆمەن تابلېت			5	4.2	4.9	3.8	4.4	1		4.4	4.8	5.3	5.7	6.2
رىفامپىتسىن تابلې- تى	تۆمەن تابلېت			0.3	1.8	2.1	4.3	8	8.9	5.96	12.8	14.1	15.4	16.6	17.9

ئوتتۇرىنچى قىسىم

تەتقىقات

الفصل الثالث

خصائص الإنتاج

ئوتتۇزىنچى قىسىم

تەنتەربىيە

باي ناهيىسىنىڭ مىللىي ئەنئەنىۋى تەنتەربىيىسى ئۇزاق تارىخقا ئىگە. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ئاممىۋى تەنتەربىيە ئىشلىرى تېخىمۇ جانلاندى. بۇ ناهيە 1977 - يىلى ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن ئاممىۋى تەنتەربىيىدىكى ئىلغار ناهيە بولۇپ باھالاندى، 1990 - يىلى باي ناهيىسىدىكى تەنھەرىكەتچى ژۇ جيەنلىگە «دۆلەتلىك تەنھەرىكەت ماھىرى» دېگەن نام بېرىلدى، 1993 - يىلى كانچى يېزىسى ژىلايەت ۋە ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن «تەنتەربىيىدىكى ئىلغار يېزا» دېگەن نامغا ئېرىشتى، 1995 - يىلى سايرام يېزىسى ژىلايەت تەرىپىدىن «تەنتەربىيىدىكى ئىلغار يېزا» دېگەن نامغا ئېرىشتى، 2000 - يىلى سايرام يېزىسى مەملىكەت بويىچە تەنتەربىيە خىزمىتىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ بولۇپ باھالاندى.

2000 - يىلى ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ 80.6 پىرسەنتى، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ 80.2 پىرسەنتى تەنتەربىيىدە بەلگىلەنگەن ئۆلچەمگە يەتتى.

باي ناهيىسىدە قانات يايدۇرۇلغان تەنتەربىيە تۈرلىرى ئىچىدە يېنىك ئاتلېتىكا، ۋالىبول، پۇتبول، قارىغا ئېتىش، تىكتاك توپ، جۇڭگوچە شاھمات ئۇستۇنلۇككە ئىگە تۈرلەر ھېسابلىنىدۇ. بۇ ناهيىدىن ئالتە تەنھەرىكەتچى مەملىكەتلىك يېنىك ئاتلېتىكا، توپ تۈرلىرى، قارىغا ئېتىش مۇسابىقىلىرىگە قاتناشتى، بۇنىڭ ئىچىدە بىر ئادەم مۇكاپاتقا ئېرىشتى. 66 تەنھەرىكەتچى ئاپتونوم رايون بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن ھەر خىل مۇسابىقىلەرگە قاتناشتى. بۇنىڭ ئىچىدە 27 ئادەم مۇكاپاتقا ئېرىشتى. باي ناهيىسىدىن ئاپتونوم رايونلۇق يېنىك ئاتلېتىكا كومانداسىغا يۆتكەلگەن ژۇ جيەنلى ياپونىيىدە ئۆتكۈزۈلگەن جۇڭگو - ياپونىيە، ئاۋسترالىيە يېنىك ئاتلېتىكا تېرىكشىش مۇسابىقىسىدە ياشلار گۇرۇپپىسى بويىچە دېسكا، چۆيۈن توپ تۈردە ئىككى ئالتۇن مېدالغا ئېرىشتى.

I باب

ئاپپارات، مۇئەسسەسە

§1 ئاپپارات

1. ناهيىلىك تەنتەربىيە كومىتېتى

50-، 60- يىللاردا تەنتەربىيە خىزمىتىنى مەدەنىيەت- ماتارىپ ـ ساھەسىگە بۆلۈنمى

قوشۇمچە باشقۇردى . 1974 - يىلى ناھىيىلىك تەنتەربىيە كومىتېتى قۇرۇلدى ، ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ مەدەنىيەت ، ماتارىپ ، سەھىيە خىزمىتىگە مەسئۇل بىر مۇئاۋىن مۇدىرى تەنتەربىيە كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىنى قوشۇمچە ئۆتىدى ، ناھىيىلىك مەدەنىيەت - ماتارىپ - سەھىيە بۆلۈمىنىڭ باشلىقى مۇئاۋىن مۇدىرلىقىنى قوشۇمچە ئۆتىدى ، مەخسۇس ئىككى كادىر سەپلەندى . 1982 - يىلى قوشۇمچە ۋەزىپە ئۆتەيدىغان رەھبەرلەر ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ، مەخسۇس بىر مۇدىر قويۇلدى . 1984 - يىلى مەدەنىيەت خىزمىتى بىلەن تەنتەربىيە خىزمىتى قوشۇۋېتىلىپ ، مەدەنىيەت - تەنتەربىيە ئىدارىسى قۇرۇلدى ، مەدەنىيەت - تەنتەربىيە ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى تەنتەربىيە خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى . 1990 - يىلى مەدەنىيەت ، تەنتەربىيە خىزمىتى ئايرىۋېتىلىپ ، ناھىيىلىك تەنتەربىيە كومىتېتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى ، ئۇنىڭغا مۇدىر ۋە بىر مۇئاۋىن مۇدىر قويۇلدى . 1998 - يىلى 5 - ئايدا مەدەنىيەت خىزمىتى بىلەن تەنتەربىيە خىزمىتى يەنە قوشۇۋېتىلىپ ، مەدەنىيەت - تەنتەربىيە ئىدارىسى قۇرۇلدى . 2000 - يىلى توققۇز شتات بېرىلدى ، بۇنىڭ ئىچىدە رەھبەرلىك خىزمىتىنى ئىشلەيدىغىنى ئىككى .

2 . تەنتەربىيە جەمئىيەتلىرى

1) شاھماتچىلار جەمئىيىتى 1983 - يىلى 2 - ئايدا قۇرۇلدى ، شۇ چاغدىكى ئەزاسى بەش ، 2000 - يىلدىكى ئەزاسى بەش .

2) دېھقان - چارۋىچىلار تەنتەربىيە جەمئىيىتى 1990 - يىلى 5 - ئايدا قۇرۇلدى ، شۇ چاغدىكى ئەزاسى 13 ، 2000 - يىلدىكى ئەزاسى 13 .

3) ياشانغانلار تەنتەربىيە جەمئىيىتى 1990 - يىلى 5 - ئايدا قۇرۇلدى ، شۇ چاغدىكى ئەزاسى 14 ، 2000 - يىلدىكى ئەزاسى 14 .

4) پوچتا كەپتىرى جەمئىيىتى 1991 - يىلى 6 - ئايدا قۇرۇلدى ، شۇ چاغدىكى ئەزاسى ئۈچ ، 2000 - يىلدىكى ئەزاسى ئۈچ .

5) ۋارىتار توپ جەمئىيىتى 1991 - يىلى 9 - ئايدا قۇرۇلدى ، شۇ چاغدىكى ئەزاسى 10 ، 2000 - يىلدىكى ئەزاسى 10 .

6) تەيجىچۈەن - قىلىچۋازلىق جەمئىيىتى 1992 - يىلى 12 - ئايدا قۇرۇلدى ، شۇ چاغدىكى ئەزاسى 30 ، 2000 - يىلدىكى ئەزاسى 57 .

7) قورشاۋ شاھمات جەمئىيىتى 1995 - يىلى 3 - ئايدا قۇرۇلدى ، شۇ چاغدىكى ئەزاسى 36 ، 2000 - يىلدىكى ئەزاسى 30 .

§2 . مۇئەسسەسە

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە باي ناھىيىسىدىكى مەكتەپلەردە ئاددىي مەشىق مەيدانى بولغاندىن سىرت ، ئۆلچەملىك تەنتەربىيە سورۇنلىرى يوق ئىدى . 1955 - يىلى كىنوخانا ۋە مەدەنىيەت يۇرتىدا ئاددىي ۋالىبول مەيدانى ۋە ۋاسكېتبول مەيدانى ياسالدى . 1964 - يىلى يۇگۇرۇش يولىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 250 مېتىر كېلىدىغان كىچىك تەنتەربىيە مەيدانى ياسالدى . 1969 - يىلى كۆرەك سەھنىسى ياسالدى . 1975 - يىلى ئاستىغا سېمونت ياتقۇزۇلغان ، ئۈستىگە چىراغ ئورنىتىلغان ۋاسكېتبول مەيدانى ۋە ئاستىغا ئاسفالت ياتقۇزۇلغان ۋالىبول مەيدانى

ياسالدى . 1978 ـ يىلى كۆلەمى 4.9 گېكتار كېلىدىغان ئوتتۇراھال تەنتەربىيە مەيدانى ياسالدى .

80 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا ناھىيىلىك باش ئىشچىلار ئۈيۈشمىسىدا ، باي ناھىيىسى بازىرىدا غالتەكلىك كانكى مەيدانى ياسالدى ، 90 ـ يىللارنىڭ بېشىدا ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى . ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ۋە قىسمەن ئورۇنلاردا ، يېزا ـ كەنتلەردە ۋالىبول ، ۋاسكىتبول مەيدانلىرى ۋە پائالىيەت سورۇنلىرى كەينى ـ كەينىدىن ياسالدى ھەمدە تەنتەربىيە سايمانلىرى كۆپەيتىلدى . 1999 ـ يىلى ناھىيە مالىيىسىدىن 2 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىنىپ ، ئىلغار ئەسلىھەلەر سەپلەنگەن مەركىزىي تەنتەربىيە مەيدانى ياسالدى ، بۇنىڭ بىلەن ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ بەدەن چېنىقتۇرۇش بىلەن شۇغۇللىنىشىغا قولايلىق يارىتىلدى . 2000 ـ يىلى ناھىيىدىكى تەنتەربىيە مۇئەسسەسەسى 475كە يەتتى .

2000 ـ يىلى باي ناھىيىسىدىكى تەنتەربىيە مۇئەسسەسەلىرى

جەدۋەل : 30 — 1

تۈرى	تەنتەربىيە مەسئۇلىيىتىدا	ماۋارىپ مەسئۇلىيىتىدا	ئىدارە ـ ئورۇنلاردا	يېزا ئىگىلىك مەسئۇلىيىتىدا	جەمئىي
ۋاسكېتبول مەيدانى	38ـ	14	57	109	
ۋالىبول مەيدانى		44	4	106	154
تەنتەربىيە مەيدانى	1	25			26
پائالىيەت ئۆيى		27	51	107	185
قارىغا ئېتىش مەيدانى		1			1

II باب

ئاممىۋى تەنتەربىيە

§1 . ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر تەنتەربىيىسى

1 . ئۇزۇنغا يۈگۈرۈش

ئۇزۇنغا يۈگۈرۈش — ئاممىۋى تەنتەربىيىدە بىر قەدەر ئومۇميۈزلۈك قانات يايدۇرۇلغان تۈر . ھەر كۈنى سەھەردە ناھىيە بازىرىدا نۇرغۇن ئۇزۇنغا يۈگۈرۈش ھەۋەسكارلىرىنىڭ يۈگۈرۈش

ئارقىلىق بەدەن چېنىقتۇرۇۋاتقانلىقىنى ھەممىلا يەردە چېلىقتۇرغىلى بولىدۇ . ئۇلارنىڭ ئىچىدە ياشلار ۋە ئوتتۇرا ياشلىقلاردىن سىرت ، 70 ياشلىق بوۋايلار ۋە بالىلار باغچىسىدىكى بالىلارمۇ ئاز ئەمەس . 1980 ـ يىلى ناھىيىلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن ئۇزۇن مەپەر خاراكتېرىدىكى ئۇزۇنغا يۈگۈرۈش پائالىيىتىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ بولۇپ باھالاندى . 1998 ـ يىلغىچە ناھىيە بازىرىنى ئايلىنىپ ئۇزۇنغا يۈگۈرۈش مۇسابىقىسى 12 قېتىم ئۆتكۈزۈلدى ، بۇنىڭغا 7276 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى .

1999 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ناھىيە بازىرىدا ئاۋېنىنىڭ ۋەتەن قوينىغا قايتىپ كېلىشىنى كۈتۈۋېلىش يۈزىسىدىن ناھىيە بازىرىنى ئايلىنىپ ئۇزۇنغا يۈگۈرۈش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى ، مۇسابىقىگە كادىرلار ، ئىشچىلار ، جەڭچىلەر ، ئوقۇغۇچىلار ۋە دەم ئېلىشقا ، پېنسىيىگە چىققان كادىرلار بولۇپ 1150 ئادەم قاتناشتى ، ئۇلار 3000 مېتىر مۇساپىگە يۈگۈردى .

2 . توپ تۇرلىرى

توپ تۇرلىرىدىن ۋاسكېتبول ، ۋالىبول ، تىكتاك توپ ، پەي توپ قاتارلىقلار بار . 1955ـ يىلى 5 ـ ئايدا ناھىيە بويىچە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ تۇنجى نۆۋەتلىك ۋاسكېتبول ، ۋالىبول مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى ، مۇسابىقىگە تۆت ۋاسكېتبول كوماندىسى ، ئۈچ ۋالىبول كوماندىسى قاتناشتى ، مۇسابىقىدىن كېيىن ناھىيىلىك ئەرلەر ۋاسكېتبول كوماندىسى ، ئەرلەر ۋالىبول كوماندىسى تەشكىل قىلىندى . شۇ يىلى 7 ـ ئايدا ئۇرۇمچى ئاتلىق ئەسكەرلەر 4 ـ تۈەنى بىلەن قەشقەر ئاتلىق ئەسكەرلەر3 ـ تۈەننىڭ توپ كوماندىلىرى يول ئۈستىدە باي ناھىيىسىدىن ئۆتكەندە ، باي ناھىيىلىك ئەرلەر ۋاسكېتبول كوماندىسى ۋە ئەرلەر ۋالىبول كوماندىسى بىلەن ئىككى قېتىم ماھارەت كۆرسىتىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى ، ناھىيىلىك توپ كوماندىلىرى ئىككى قېتىملىق مۇسابىقىدە ئۈتۈپ چىقىپ ، ۋاسكېتبول ، ۋالىبول تەنھەرىكەتلىرىنىڭ ناھىيىدە ئومۇمىيۈزلۈك قانات يېيىشىنى ئىلگىرى سۈردى . 1957 ـ يىلى ئاقسۇ ۋىلايىتىدە ئۆتكۈزۈلگەن ياشلارنىڭ ئەرلەر ۋاسكېتبول ، ۋالىبول مۇسابىقىسىدە ناھىيىلىك ئەرلەر ۋالىبول كوماندىسى تۆتىنچى بولدى . 1963 ـ يىلى كۈچادا ئۆتكۈزۈلگەن ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە ياشلارنىڭ ئەرلەر ۋاسكېتبول ، ۋالىبول مۇسابىقىسىدە ناھىيىلىك ئەرلەر ۋالىبول كوماندىسى ئۈچىنچى ، ئەرلەر ۋاسكېتبول كوماندىسى تۆتىنچى بولدى . 1964 ـ يىلى باي ناھىيىسىدە ئۆتكۈزۈلگەن ۋىلايەت بويىچە ياشلارنىڭ ۋالىبول مۇسابىقىسىدە ناھىيىلىك ۋالىبول كوماندىسى ئۈچىنچى بولدى . 1965 ـ يىلى باھار بايرىمىدا ئاقسۇ ۋىلايىتى بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ۋاسكېتبول ، ۋالىبول مۇسابىقىسىدە ناھىيىلىك ۋالىبول كوماندىسى ئۈچىنچى بولدى ، ۋاسكېتبول كوماندىسى ئەخلاقتا مۇنەۋۋەر كوماندا بولۇپ باھالاندى .

1973 ～ 1992 ـ يىلىغىچە ناھىيىدە ۋاسكېتبول مۇسابىقىسى 14 قېتىم ئۆتكۈزۈلدى ، بۇنىڭغا 143 كوماندىدىكى 2316 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى ، ۋالىبول مۇسابىقىسى توققۇز قېتىم ئۆتكۈزۈلدى ، بۇنىڭغا 48 كوماندىدىكى 517 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى ، تىكتاك توپ مۇسابىقىسى 10 قېتىم ئۆتكۈزۈلدى ، بۇنىڭغا 211 كوماندىدىكى 821 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى ، پەي توپ مۇسابىقىسى بەش قېتىم ئۆتكۈزۈلدى ، بۇنىڭغا 115 كوماندىدىكى 358 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى .

1993 ～ 1999 ـ يىلىغىچە ناھىيىدە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ۋاسكېتبول مۇسابىقىسى سەككىز قېتىم ئۆتكۈزۈلدى ، مۇسابىقىگە 1117 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى ، تىكتاك توپ مۇسابىقىسى تۆت قېتىم ئۆتكۈزۈلدى ، مۇسابىقىگە 254 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى .

2000 ـ يىلى دۆلەت بايرىمى مەزگىلىدە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ژاسكېتبول ژە تىكتاك توپ مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى ، ژاسكېتبول مۇسابىقىسىگە 12 كومانىدىكى 136 ئادەم قاتناشتى ، تىكتاك توپ مۇسابىقىسىگە توققۇز ئورۇندىن 27 ئادەم قاتناشتى .

3 . ئارغامچا تارتىشىش

1973 ～ 1992 ـ يىلىغچە ناھىيە بويىچە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئارغامچا تارتىشىش مۇسابىقىسى سەككىز قېتىم ئۆتكۈزۈلدى ، مۇسابىقىگە 178 كومانىدىكى 1901 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى . 1993 ～ 2000 ـ يىلىغچە ناھىيىدە بەش قېتىم ئارغامچا تارتىشىش مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى ، مۇسابىقىگە ئورگان كادىرلىرى ، كارخانا ، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرى بولۇپ 1418 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى .

4 . شاھمات تۈرلىرى

شاھمات تۈرلىرىدىن جۇڭگوچە شاھمات ، خەلقئارا شاھمات ، قورشاۋ شاھمات قاتارلىقلار بار . بايرام ، دەم ئېلىش كۈنلىرى شاھمات ھەۋەسكارلىرى ئۆزلۈكىدىن شاھمات ئويناپدۇ ياكى ناھىيە تەرىپىدىن مۇسابىقە ئۇيۇشتۇرۇلىدۇ . 1973 ～ 1992 ـ يىلىغچە شاھمات مۇسابىقىسى 13 قېتىم ئۇيۇشتۇرۇلدى ، مۇسابىقىگە 1004 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى . 1993 ～ 2000 ـ يىلىغچە شاھماتنىڭ ئۇچ تۈرى بويىچە سەككىز قېتىم مۇسابىقە ئۇيۇشتۇرۇلدى ، مۇسابىقىگە 580 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى .

5 . رادىئو گىمناستىكىسى

رادىئو گىمناستىكىسى — ناھىيىدىكى ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ دائىملىق پائالىيەتى ، قىسمەن ئورگانلار ، كارخانا ، كەسپىي ئورۇنلاردا ئەتىگەنده ئىشقا چىقىشتىن ئىلگىرى رادىئو گىمناستىكىسى ئويناش قەتئىي داۋاملاشتۇرۇلۇپ كەلدى . 1992 ـ يىلىدىن ئىلگىرى ناھىيىدە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ رادىئو گىمناستىكا مۇسابىقىسى تۆت قېتىم ئۆتكۈزۈلدى ، مۇسابىقىگە 1655 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى . 1996 ～ 1999 ـ يىلىغچە بەش قېتىم رادىئو گىمناستىكا مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى ، مۇسابىقىگە 4087 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى .

6 . ياشانغانلار تەنھەرىكىتى

دەم ئېلىشقا چىققان ياشانغانلار تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىگە ئومۇميۈزلۈك قىزغىنلىق بىلەن قاتناشماقتا . مۇنداق پائالىيەتلەر تەشكىللىنىشىگە ئۆتكۈزۈلىدۇ ، شەخسلەر ئارامۇ ئۆتكۈزۈلىدۇ . بۇنىڭ ئىچىدە ئۇسسۇل ، قىلىچ ئوينىتىش ، يوگۇرۇش ، ئۇسسۇل ئويناش ، بۇسۇغا توپ ئويناش قاتارلىقلار بار . بۇ تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى يىلبويى ئۆتكۈزۈلىدۇ .

§ 2 . دېھقانلار تەنتەربىيىسى

1 . ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە

ئەل ئىچى تەنتەربىيە تۈرلىرىدىن ئات بەيگىسى ، ئوغلاق تارتىشىش ، قوچقار سوقۇشتۇرۇش ، بۇقا سوقۇشتۇرۇش ، چاقپىلەك ، ژالبىول ، چىلىشىش قاتارلىقلار بىر قەدەر ئومۇملاشقان .

50 ـ يىللاردىن تارتىپ ھەر يىلى دېگۈدەك ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرى ئۆتكۈزۈلۈپ كەلدى . دېھقان ، چارۋىچىلارنىڭ قولى ئىشتىن بوشىغان چاغلاردا ، كەنتلەر ، يېزىلار بىلەن يېزىلار ئوتتۇرىسىدا ئوغلاق تارتىشىش ، چېلىشىش قاتارلىق مۇسابىقىلەر قانات يايدۇرۇلدى . 1970 ـ يىلىدىن كېيىن ، ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە روزى ھېيت ئۆتكۈزۈش بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ ئۆتكۈزۈلدى ، كۆلىمى بارغانسېرى كېڭەيدى ، مۇسابىقە قائىدىسى پەيدىنپەي مۇكەممەللەشتى . 1984 ～ 2000 ـ يىلىغىچە ناھىيە بويىچە 11 قېتىم ئات بەيگىسى ، ئوغلاق تارتىشىش پائالىيىتى ئۆتكۈزۈلدى .

2 . دېھقان ، چارۋىچىلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى

1976 ـ يىلى 10 ـ ئايدا باي ناھىيىسىدە تۇنجى نۆۋەتلىك دېھقان ، چارۋىچىلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى ، يەتتە كومانداىكى 193 ئادەم يېنىك ئاتلېتىكا ، چېلىشىش ، قارىغا ئېتىش ، ئارغامچا تارتىشىش ، ژېلىسىپىت مۇسابىقىسى قاتارلىق مۇسابىقىلەرگە قاتناشتى . 1992ـ يىلىغىچە دېھقان ، چارۋىچىلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى 10 نۆۋەت ئۆتكۈزۈلدى ، مۇسابىقىگە 2735 ئادەم (قېتىم) ، 1897 ئات قاتناشتى . 1993 ـ يىلى 3 ـ ئايدا كانچى يېزىسىدا 11 ـ نۆۋەتلىك دېھقان ، چارۋىچىلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى ، مۇسابىقىگە 12 يېزىدىن 205 ئادەم قاتناشتى . 1999 ـ يىلى 3 ـ ئايدا مىچىغ يېزىسىدا 12 ـ نۆۋەتلىك دېھقان ، چارۋىچىلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى ، مۇسابىقىگە 12 يېزىدىن 235 ئادەم قاتناشتى .

1971 ～ 2000 ـ يىلىغىچە «1 ـ ماي» بايرىمى ۋە دۆلەت بايرىمى مەزگىلىدە باي ناھىيىسىدە 14 قېتىم دېھقان ، چارۋىچىلار ژالىبول مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى ، مۇسابىقىگە 1306 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى .

باي ناھىيىسىدە ئۆتكۈزۈلگەن دېھقان ، چارۋىچىلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىلىرى

جەدۋەل : 30 — 2

نۆۋىتى	ۋاقتى	مۇسابىقە تۈرى	ئورنى	كوماندا سانى	ئادەم سانى	ئات سانى
1	1976. 9	يېنىك ئاتلېتىكا ، چېلىشىش ، قارىغا ئېتىش ، ژېلىسىپىت ، ئارغامچا تارتىشىش	داۋانچى	7	193	
2	1984. 3	ئات بەيگىسى ، ئوغلاق تارتىشىش	قاراباغ	5	187	187
3	1985. 3	ئات بەيگىسى ، ئوغلاق تارتىشىش	سايرام	11	310	310
4	1986. 12	ئات بەيگىسى ، ئوغلاق تارتىشىش	بۇلۇلۇق	12	259	259
5	1987. 1	ئات بەيگىسى ، ئوغلاق تارتىشىش ، ژالبول	ياتۇر	13	513	317
6	1988. 2	ئات بەيگىسى ، ئوغلاق تارتىشىش ، ژالبول	كانچى	7	183	121
7	1989. 3	ئات بەيگىسى ، ئوغلاق تارتىشىش ، خەلقئارا شاھمات	مىچىغ	7	176	118

8	1990. 3	ئات بەيگىسى ، ئوغلاق تارتىشىش ، ژاڭ- كېتبول ، ژالبول	باي بازىرى	21	352	253
9	1991. 3	ئات بەيگىسى ، ئوغلاق تارتىشىش ، ژاڭ- كېتبول ، ژالبول ، بۇقا سوقۇشتۇرۇش	باي بازىرى	20	367	236
10	1992. 3	ئات بەيگىسى ، ئوغلاق تارتىشىش ، ژالـ- بول	مىچىخ	12	173	96
11	1993. 3	ئات بەيگىسى ، ئوغلاق تارتىشىش ، ژالـ- بول	كانچى		205	
12	1999. 3	ئات بەيگىسى ، ئوغلاق تارتىشىش ، ژالـ- بول	مىچىخ		235	

باي ناهيىسىدە ئۆتكۈزۈلگەن دېھقان ، چارۋىچىلار ژالبول مۇسابىقىلىرى

جەدۋەل : 30 — 3

قېتىم سانى	ۋاقتى	ئورنى	كوماندا سانى	ئادەم سانى
1	1971. 10	خەلق مەيدانى	9	103
2	1972. 10	خەلق مەيدانى	11	118
3	1980. 10	خەلق مەيدانى	10	110
4	1980. 10	خەلق مەيدانى	9	110
5	1993. 10	ناھىيىلىك ھۆكۈمەت توپ مەيدانى	12	128
6	1995. 10	ناھىيىلىك ھۆكۈمەت توپ مەيدانى	12	36
7	1996. 10	ناھىيىلىك ھۆكۈمەت توپ مەيدانى	16	170
8	1997. 5	ناھىيىلىك ھۆكۈمەت توپ مەيدانى	11	126
9	1997. 10	ناھىيىلىك ھۆكۈمەت توپ مەيدانى	12	145
10	1998. 10	ناھىيىلىك ھۆكۈمەت توپ مەيدانى	15	158

Ⅲ باب

مەكتەپ تەنتەربىيىسى

§1 تەنتەربىيە ئوقۇتۇشى

ممنگو دەۋردە تەنتەربىيە ئوقۇتقۇچىلىرى كەمچىل بولغانلىقى ، تەنتەربىيە مۇئەسسەسلىرى

تولۇق بولمىغانلىقى ئۈچۈن ، ئاز ساندىكى مەكتەپلەردىلا تەنتەربىيە دەرسى ئۆتۈلگەنىدى . تەنتەربىيە دەرسى سەپكە تىزلىنىپ مەشىق قىلىش قائىدىلىرىدىلا ئۆتۈلەتتى .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، مەكتەپلەردە تەنتەربىيە دەرسى ئۆتۈلدى ، ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە ناھىيىلىك 1 - باشلانغۇچ مەكتەپكە تەنتەربىيە ئوقۇتقۇچىسى سەپلەپ بېرىلدى . 1975 - يىلدىن كېيىن ، «ئەخلاقىي ، ئەقلىي ۋە جىسمانىي جەھەتلەردىن ئەتراپلىق يېتىلدۇرۇش» فائىجىنى ئىزچىللاشتۇرۇلۇپ ، ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئەتتىگەنلىك گىمناستىكا ۋە دەرس ئارىلىقىدىكى گىمناستىكا ھەم كۆز ساغلاملىق گىمناستىكىسى ئويناش يولغا قويۇلۇپ ، مەكتەپلەرنىڭ تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى جانلاندۇرۇلدى .

1980 - يىلى ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن ئۈزۈن سەپەر خاراكتېرىدىكى سەددىچىن سېپىلى قىشلىق ئۈزۈنغا يۈگۈرۈش پائالىيىتىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ بولۇپ باھالاندى . 1980 - يىلى 8 - ئايدا ، 1982 - يىلى 8 - ئايدا ، 1988 - يىلى تەنتەربىيە ئوقۇتقۇچىلىرىنى تەربىيىلەش كۇرسى ئۆتكۈزۈلدى ، كۇرسقا 68 ئادەم (قېتىم) قاتناشتى . 1989- يىلى ناھىيىلىك 2 - ئوتتۇرا مەكتەپ ئاپتونوم رايون بويىچە يېنىك ئاتلېتىكا ئەنئەنىۋى تۈرلەر مەكتىپى ۋە ۋىلايەت بويىچە ۋالىبول ئەنئەنىۋى تۈر مەكتىپى بولۇپ ، ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ ۋىلايەت بويىچە ۋالىبول ئەنئەنىۋى تۈر مەكتىپى بولۇپ بېكىتىلدى . 1990 - يىلى ناھىيىدە مەكتەپلەر تەنتەربىيە خىزمىتىگە رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى ، مەكتەپلەر- دىمۇ مۇناسىپ رەھبەرلىك ئاپپاراتى قۇرۇلۇپ ، مەكتەپلەرنىڭ تەنتەربىيە خىزمىتى كۈچەيتىلدى ، تەنتەربىيە ئوقۇتقۇچىلىرى ۋە تەنتەربىيە مۇئەسسەسىلىرى پەيدىنپەي كۆپەيتىلدى . ناھىيىدە 1991- يىلدىكى مەخسۇس تەنتەربىيە ئوقۇتقۇچىسى 49 ، قوشۇمچە ئوقۇتقۇچى 24 . ناھىيىدە 1992- يىلى 1545 ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى ، 2852 مەركىزىي باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى بەلگىلەنگەن ئۆلچەمگە يېتىش ئىمتىھانىغا قاتناشتى ، لايىقەتلىك بولۇش نىسبىتى ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ 69.5 % ، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ 71.1 % بولدى . مەكتەپلەردە يىلىغا بىر قېتىم تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈش ، پەسلىدە بىر قېتىم يىللىقلار بويىچە سىنىپلار ئارا مۇسابىقە ئۆتكۈزۈش تۈزۈمگە ئايلاندى .

ناھىيىنىڭ ئوقۇغۇچىلار كومانداسى 1996 - يىلى ۋىلايەت بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يېنىك ئاتلېتىكا تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدە ئىككى ئالتۇن مېدال ، تۆت كۈمۈش مېدال ، ئىككى مىس مېدال ئالدى . 1998 - يىلى ناھىيىدە ئالتە ئوقۇغۇچى ئاپتونوم رايونلۇق ماۋارىپ كومىتېتى تەرىپىدىن بېرىلگەن «تەنتەربىيە كىچىك ماھىرلىرى» مۇكاپاتىغا ئېرىشتى . 1999 - يىلى ناھىيە بازىرى ، يېزىلاردىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەردە «دۆلەتلىك تەنتەربىيە- دە چېنىقىش ئۆلچىمى» يولغا قويۇلدى . بەلگىلەنگەن ئۆلچەمگە يېتىش % 75 بولدى . 2000- يىلى ۋىلايەت بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن ئوتتۇرا مەكتەپلەر يېنىك ئاتلېتىكا تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىدە باي ناھىيىسىدىن يەتتە ئوقۇغۇچى بىرىنچى ، 11 ئوقۇغۇچى ئىككىنچى ، توققۇز ئوقۇغۇچى ئۈچىنچى بولدى .

§ 2 . ئوقۇغۇچىلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىلىرى

1965 - يىلى 5 - ئايدا ناھىيە بويىچە تۇنجى نۆۋەتلىك ئوقۇغۇچىلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى ، مۇسابىقىدە يېنىك ئاتلېتىكا مۇسابىقە تۈرلىرى بار بولدى ، مۇسابىقىگە يەتتە

كومانىدىكى 163 ئوقۇغۇچى قاتناشتى . كېيىن تەنھەربكەت مۇسابىقىسىگە ژالىبول تۈرى قوشۇلـ
دى ، 2 ـ نۆۋەتلىك تەنھەربكەت مۇسابىقىسىگە ژاسكېتبول تۈرى قوشۇلدى . 2000 ـ يىلىغىچە
ئوقۇغۇچىلار تەنھەربكەت مۇسابىقىسى يەتتە نۆۋەت ئۆتكۈزۈلدى ، مۇسابىقىگە 79 كومانىدىكى
2092 ئوقۇغۇچى قاتناشتى .

1980 ـ ، 1985 ـ ، 1986 ـ ، 1989 ـ يىللىرى خەلق مەيدانىدا ۋە ناھىيىلىك 1 ـ
ئوتتۇرا مەكتەپتە باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ تۆت نۆۋەتلىك پۈتبول مۇسابىقىسى ئۆتكۈ-
زۈلدى ، مۇسابىقىگە 23 كومانىدىكى 327 ئوقۇغۇچى قاتناشتى .

باي ناھيىسىدە ئۆتكۈزۈلگەن ئوقۇغۇچىلار تەنھەربكەت مۇسابىقىلىرى

جەدۋەل : 30 — 4

نۆۋەتى	ۋاقتى	مۇسابىقە تۈرى	ئورنى	كومانىدا سانى	ئوقۇغۇچى سانى
1	1965. 5	يېنىك ئاتلېتىكا	خەلق مەيدانى	7	163
2	1976. 6	يېنىك ئاتلېتىكا ، ژاسكېتبول ، ژالىبول	خەلق مەيدانى	10	189
3	1979. 5	يېنىك ئاتلېتىكا ، ژالىبول	خەلق مەيدانى	13	334
4	1980. 4	يېنىك ئاتلېتىكا ، ژالىبول	خەلق مەيدانى	12	407
5	1982. 5	يېنىك ئاتلېتىكا ، ژالىبول	خەلق مەيدانى	11	349
6	1986. 5	يېنىك ئاتلېتىكا ، ژالىبول	خەلق مەيدانى	12	329
7	1990. 4	يېنىك ئاتلېتىكا ، ژالىبول	ناھىيىلىك 2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ	14	321

§ 3 . ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتىپى

1975 ـ يىلى ناھىيىلىك ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر ئىشتىن (دەرستىن) سىرتقى تەنتەربىيە مەكتىپى قۇرۇلدى ، مەكتەپ خىزمىتىگە تەنتەربىيە كومىتېتىدىن بىر كادىر مەسئۇل بولدى ، مەكتەپكە ئۈچ تۈرنىر سەپلەپ بېرىلدى ، يېنىك ئاتلېتىكا ، ژاسكېتبول ، ژالىبول قاتارلىق كەسپىي سىنىپلار ئېچىلدى . شۇ يىلى 89 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى . 1981 ـ يىلى پۈتبول سىنىپى قوشۇلدى . 1982 ـ يىلى مەشىق مەيدانى مەكتەپلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇلدى ، تەنتەربىيە ئوقۇتقۇچىلىرى تېرىنىرلىقنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى . 1985 ـ يىلى ناھىيىلىك تەنتەربىيە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى شۆ جيەن ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتىپىنىڭ مۇدىرلىقىغا تەيىنلەندى ، مەكتەپكە بىر مەخسۇس تېرىنىر سەپلەپ بېرىلدى . 2000 ـ يىلى ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتىپىنىڭ نامى «ناھىيىلىك تەنتەربىيە مەكتىپى»گە ئۆزگەرتىلدى ، شۇنىڭ بىلەن

بىللە ، تەنتەربىيە پائالىيەت مەركىزى قۇرۇلدى ، بۇ ئىككى ئورۇنغا ئىككى ژۇرنال ئېسىلدى ، خىزمەتنى بىر يۈرۈش ئادەم ئىشلىدى .

1975 ـ يىلى ئىشتىن (دەرستىن) سىرتقى تەنتەربىيە مەكتىپى مەشىقنى پىلانلىق ، سىستېمىلىق ئېلىپ بارىدى ، مەشىق ئادەتتە ھەپتىسىگە ئۈچ قېتىم ئېلىپ بېرىلدى ، تەتىل مەزگىلىدە مەشىق ۋاقتى كۆپەيتىلدى . 1985 ـ يىلى ژۇ جيەنلى (ئايال) ئاپتونوم رايونلۇق يېنىك ئاتلېتىكا كوماندىسىغا يۆتكەلدى ، 1990 ـ يىلى تۇردى نۇر ئاپتونوم رايونلۇق ژالبول كوماندىسىغا يۆتكەلدى . 2000 ـ يىلىغىچە بۇ مەكتەپتىن ئالىي مەكتەپلەر ۋە كەسپىي مەكتەپلەر-نىڭ تەنتەربىيە كەسپىگە 75 كۇرسانت ، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەكتەپلىرىنىڭ تەنتەربىيە كەسپىگە 135 كۇرسانت ، نۇقتىلىق تەنتەربىيە مەكتەپلىرىگە 108 كۇرسانت ئۆتۈپ بېرىلدى .

Ⅳ باب

تەنتەربىيە مۇسابىقىلىرى

§1 . ناھىيە دەرىجىلىك مۇسابىقىلەر

1955 ـ يىلى تۇنجى قېتىم ژاسكېتبول ، ژالبول مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلگەندىن كېيىن ، ناھىيىدە ھەر خىل مۇسابىقە پائالىيەتلىرى ھەمىشە قانات يايدۇرۇلۇپ تۇردى . تىكتاك توپ ، پەي توپ ، ژالبول ، شاھمات ، ناھىيە بازىرىنى ئايلىنىپ ئۇزۇنغا يۈگۈرۈش ، ژېلىسىپىت ، ئارغامچا تارتىشىش ، رادىئو گىمناستىكىسى قاتارلىق مۇسابىقىلەر ھەم ياشانغانلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ، يالغۇز پەرزەنتلەر تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى .

1973 ～ 2000 ـ يىلىغىچە ئۆتكۈزۈلگەن ناھىيە دەرىجىلىك مۇسابىقىلەر

جەدۋەل : 30 — 5

تۈرى	ۋاقتى	ئورنى	كوماندا سانى	تەنھەرىكەتچى سانى	ئىزاھ
ژاسكېتبول	1974 ～ 1991	ناھىيە بازىرى	143	2316	14 قېتىم ئۆتكۈزۈلدى
ناھىيە بازىرىنى ئايلىنىپ ئۇزۇنغا يۈگۈرۈش	1977 ～ 1991	ناھىيە بازىرىدىكى چاسا كوچا		5467	10 قېتىم ئۆتكۈزۈلدى
شاھمات	1979 ～ 1991	ناھىيە بازىرى		1004	13 قېتىم ئۆتكۈزۈلدى

تىكتاك توپ	1992 ~ 1981	ناهيە بازىرى	211	821	10 قېتىم ئۆتكۈزۈلدى
ژېلىسپىت	1985 ~ 1983	ناهيە بازىرى		403	ئۈچ قېتىم ئۆتكۈزۈلدى
ئارغامچا تارتىشىش	1992 ~ 1983	ناهيە بازىرى	178	19011	سەككىز قېتىم ئۆتكۈزۈلدى
پەي توپ	1990 ~ 1984	ناهيە بازىرى	115	358	بەش قېتىم ئۆتكۈزۈلدى
رادىئو گىمناستىكىسى	1992 ~ 1987	ناهيە بازىرى	95	1655	تۆت قېتىم ئۆتكۈزۈلدى
تۇنجى نۆۋەتلىك ياشانغانلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى	1986. 9	ناهيە بازىرى		146	
تۇنجى نۆۋەتلىك يالغۇز پەرزەنتلەر تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى	1987. 1	ناهيە بازىرى	46 (ئائىلە)	138	
2 - نۆۋەتلىك ياشانغانلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى	1989. 9	ناهيە بازىرى		117	
ۋاسكېتبول	1993. 10	ئاشلىق ئىدارىسى ھويلىسى	13	149	
كۆمۈركان ئىشچى - خىزمەتچىلىرىنىڭ 2 - نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى	1993		6	172	
ئارغامچا تارتىشىش	1993. 1	ناهيە بازىرى	18 ئورۇن	194	
ۋاسكېتبول	1994. 1	ناهيە بازىرى	14	160	
ئۈچ خىل شاھمات	1994. 4	ناهيە بازىرى	71		
ژېلىسپىت	1994. 4	ناهيە بازىرى		213	
ناهيە بازىرىنى ئايلىنىپ ئۈزۈنغا يۈگۈرۈش	1995. 1	ناهيە بازىرىدىكى چاسا كوچا		785	
تىكتاك توپ	1995. 2	ناهيە بازىرى	24 ئورۇن	56	
ئۈچ خىل شاھمات	1995. 2	ناهيە بازىرى		69	
ۋاسكېتبول	1995. 4	ناھىيىلىك پارتكوم، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت	16	176	
تىكتاك توپ	1995. 4	ناهيە بازىرى	38 ئورۇن	78	
پەي توپ	1995. 4	ناهيە بازىرى	20 ئورۇن	80	
ياشانغانلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى	1995	ناهيە بازىرى		230	

ئۆچ خىل شاھمات	1996. 1	ناھىيە بازىرى		153	
رادىئو گىمناستىكىسى	1996. 4	كىنو ـ تىياتىرغا- نا ئالدى	14	280	
ۋاسكېتبول	1996. 9	ئاھىيىلىك پارتـ كوم ، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت	8	96	
ياشانغانلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى	1996. 9	ناھىيە بازىرى		117	
پەي توپ	1996. 10	ناھىيە بازىرى	28 ئورۇن	112	
ئارغامچا تارتىشىش	1997. 1	ناھىيە بازىرى	28 ئورۇن	297	
ئۆچ خىل شاھمات تۈرى	1997. 1	ناھىيە بازىرى	72		
تىكتاك توپ	1997. 1	ناھىيە بازىرى	20 ئورۇن	80	
رادىئو گىمناستىكىسى	1997. 4	ئاھىيىلىك پارتـ كوم ئىـورگىنى ھويلىسى	20	417	
ياشانغانلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى	1997	ناھىيە بازىرى		129	
ۋاسكېتبول	1997. 4	ناھىيىلىـك پارتـ كوم ، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت	10	113	
ناھىيە بازىرىنى ئايلـ ىنىپ ئۆزئۆنغا يۈگۈرۈش	1998. 1	ناھىيە بازىرىدىكى چاسا كوچا	57 ئورۇن	1024	
ئارغامچا تارتىشىش	1998. 1	ناھىيە بازىرى	23 ئورۇن	245	
ئۆچ خىل شاھمات	1998. 1	ناھىيە بازىرى		89	
ياشانغانلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى	1998. 1	ناھىيە بازىرى		223	
رادىئو گىمناستىكىسى	1998. 4	ئاھىيىلىك پارتـ كوم ھويلىسى	19 ئورۇن	398	
ۋاسكېتبول	1998. 4	ئاھىيىلىك پارتـ كوم ، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت	14	157	
ئارغامچا تارتىشىش	1999. 1	كىنو ـ تىياتىرغا- نا ئالدى	32 ئورۇن	335	
تىكتاك توپ	1999. 1	ناھىيە بازىرى	8 ئورۇن	40	
ئۆچ خىل شاھمات	1999. 2	ناھىيە بازىرى		32	
ياشانغانلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى	1999	ناھىيە بازىرى		241	
ۋاسكېتبول	1994. 4	ئاھىيىلىك پارتـ كوم ، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت	9	105	

كوللېكتىپ گىمناستىكا	1999. 9	تەنتەربىيە مەيدانى	6 مەكتەپ	1600	
ئارغامچا تارتىشىش	2000. 1	كىنو ـ تىياتىرخانا ئالدى	24 ئورۇن	265	
ياشانغانلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى	2000	ناھىيە بازىرى		192	
تىكتاك توپ	2000. 9	ناھىيە بازىرى	9 ئورۇن	27	
ئۇچ خىل شاھمات	2000. 9	ناھىيە بازىرى		41	
ۋاسكېتبول	2000. 9	ناھىيىلىك پارتكوم، ناھىيىلىك مۇئاۋىنەت	12	136	
ناھىيە بازىرىنى ئايلىنىپ ئۇزۇنغا يۈگۈرۈش	2000. 12	ناھىيە بازىرىدىكى چاسا كوچا	50 نەچچە ئورۇن	1150	

ئىزاھ: دېھقانلار، ئوقۇغۇچىلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىلىرى بۇنىڭ سىرتىدا.

§ 2. باي ناھىيىسىدە ئۆتكۈزۈلگەن ئاپتونوم رايون، ۋىلايەت دەرىجىلىك مۇسابىقىلەر

1964 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ۋىلايەت بويىچە ياشلار ۋالىبول مۇسابىقىسى باي ناھىيىسىدە ئۆتكۈزۈلدى، مۇسابىقىگە يەتتە كوماندىدىكى 81 ئادەم قاتناشتى، باي ناھىيىسى 12 كىشىدىن تەركىب تاپقان بىر كوماندا تەشكىللەپ، بۇ مۇسابىقىگە قاتناشتۇردى.

1976 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ئاپتونوم رايون بويىچە ياشلار ۋالىبول مۇسابىقىسىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ مۇسابىقە رايونى باي ناھىيىسىگە ئورۇنلاشتۇرۇلدى. مۇسابىقىگە جەنۇبىي شىنجاڭدىن كەلگەن توققۇز كوماندا (بۇنىڭ ئىچىدە قىزلار كوماندىسى تۆت) دىكى 102 ئادەم قاتناشتى، باي ناھىيىسى 25 كىشىدىن تەركىب تاپقان ئىككى كوماندا تەشكىللەپ، بۇ مۇسابىقىگە قاتناشتۇردى.

1980 ـ يىلى 8 ـ ئايدا ۋىلايەت بويىچە ئۆسمۈرلەر دەرستىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرىنىڭ ۋالىبول مۇسابىقىسى باي ناھىيىسىدە ئۆتكۈزۈلدى. مۇسابىقىگە ۋىلايەت بويىچە 12 كوماندا (بۇنىڭ ئىچىدە قىزلار كوماندىسى ئالتە) دىكى 127 ئۆسمۈر قاتناشتى. باي ناھىيىسى 10 نەچچە ئۆسمۈردىن تەركىب تاپقان ئىككى كوماندا تەشكىللەپ، بۇ مۇسابىقىگە قاتناشتۇردى، بۇ ئىككى كوماندا ئۆسمۈرلەر B گۇرۇپپىسى ئوغۇللار بويىچە ئۇچىنچى، قىزلار بويىچە ئۇچىنچى بولدى.

1983 ـ يىلى 6 ـ ئايدا ۋىلايەت بويىچە ئۆسمۈرلەر دەرستىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرىنىڭ پۇتبول مۇسابىقىسى باي ناھىيىسىدە ئۆتكۈزۈلدى، مۇسابىقىگە ۋىلايەت بويىچە تۆت كوماندىدىكى 62 ئۆسمۈر قاتناشتى. باي ناھىيىسى يەتتە ئۆسمۈردىن تەركىب تاپقان بىر كوماندا تەشكىللەپ بۇ مۇسابىقىگە قاتناشتۇردى، بۇ كوماندا ئۆسمۈرلەر گۇرۇپپىسى بويىچە بىرىنچى بولدى.

1983 ـ يىلى 11 ـ ئايدا بەش ناھىيە (كۇچا، شايار، توقسۇ، باي ۋە بۇگۇر) نىڭ شاھمات تەكلىپ مۇسابىقىسى باي ناھىيىسىدە ئۆتكۈزۈلدى، مۇسابىقىگە 11 كوماندىدىكى 30 دىن ئارتۇق كىشى قاتناشتى. باي ناھىيىسى 11 كىشىدىن تەركىب تاپقان ئۇچ كوماندا تەشكىللەپ، بۇ

مۇسابىقىگە قاتناشتۇردى ، بۇ كومانداىلار ياشلار گۇرۇپپىسى جۈڭگوچە شاھمات مۇسابىقىسىدە كوللېكتىپ بىرىنچى ، خەلقئارا شاھمات مۇسابىقىسىدە كوللېكتىپ ئىككىنچى بولدى .

1984 ـ يىلى 11 ـ ئايدا ۋىلايەت بويىچە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ شاھمات تەكلىپ مۇسابىقىسى باي ناھىيىسىدە ئۆتكۈزۈلدى . مۇسابىقىگە ۋىلايەت بويىچە تۆت كومانداىدىكى 21 كىشى قاتناشتى . باي ناھىيىسى بەش كىشىدىن تەركىب تاپقان بىر كومانداا تەشكىللەپ ، بۇ مۇسابىقىگە قاتناشتۇردى ، بۇ كومانداا جۈڭگوچە شاھمات مۇسابىقىسىدە كوللېكتىپ بىرىنچى بولدى .

1985 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ۋىلايەت بويىچە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئەرلەر ۋالىبول ، ئايالار ۋاسكېتبول تەكلىپ مۇسابىقىسى باي ناھىيىسىدە ئۆتكۈزۈلدى . مۇسابىقىگە ۋىلايەت بويىچە 16 كومانداا (بۇنىڭ ئىچىدە ئايالار كومانداسى بەش)دىكى 172 كىشى قاتناشتى . باي ناھىيىسى 26 كىشىدىن تەركىب تاپقان ئىككى كومانداا تەشكىللەپ ، بۇ مۇسابىقىگە قاتناشتۇردى ، بۇ ئىككى كومانداا ئەرلەر ۋالىبول مۇسابىقىسىدە بەشىنچى ، ئايالار ۋاسكېتبول مۇسابىقىسىدە تۆتىنچى بولدى .

2000 ـ يىلى ۋىلايەت بويىچە ئۆسمۈرلەر دەرستىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرىنىڭ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ پۈتبول مۇسابىقىسى باي ناھىيىسىدە ئۆتكۈزۈلدى ، مۇسابىقىگە ۋىلايەت بويىچە توققۇز كومانداىدىكى 127 ئوقۇغۇچى قاتناشتى ، باي ناھىيىسى بىر كومانداا تەشكىللەپ ، بۇ مۇسابىقىگە قاتناشتۇردى .

§ 3 . تەكلىپ مۇسابىقىلىرىگە قاتنىشىش ئەھۋالى

1985 ـ يىلى 9 ـ ئايدا بەش ناھىيە (باي ، كۇچا ، توقسۇ ، شايار ۋە بۈگۈر)نىڭ شاھمات تەكلىپ مۇسابىقىسى شايار ناھىيىسىدە ئۆتكۈزۈلدى ، باي ناھىيىسى كومانداسىنىڭ ئەزالىرىدىن گۈ خەييۇەن ، گې دۇڭلياڭلار ياشلار گۇرۇپپىسى جۈڭگوچە شاھمات مۇسابىقىسىدە كوللېكتىپ بىرىنچى ، بارات ، تۇنىياز ، مونىياز ، قۇربانلار خەلقئارا شاھمات مۇسابىقىسىدە كوللېكتىپ ئۈچىنچى بولدى .

1988 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ۋىلايەت بويىچە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ۋالىبول تەكلىپ مۇسابىقىسى شايار ناھىيىسىدە ئۆتكۈزۈلدى ، باي ناھىيىسى ئالتە كىشىدىن تەركىب تاپقان بىر كومانداا تەشكىللەپ ، بۇ مۇسابىقىگە قاتناشتۇردى ، باي ناھىيىسى كومانداسى كوللېكتىپ ئۈچىنچى بولدى .

1994 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ۋىلايەت بويىچە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ۋالىبول تەكلىپ مۇسابىقىسى ئاۋات ناھىيىسىدە ئۆتكۈزۈلدى . مۇسابىقىگە ۋىلايەت بويىچە 11 كومانداىدىكى 132 كىشى قاتناشتى . باي ناھىيىسى 13 كىشىدىن تەركىب تاپقان بىر كومانداا تەشكىللەپ ، بۇ مۇسابىقىگە قاتناشتۇردى ، بۇ كومانداا كوللېكتىپ ئۈچىنچى بولدى .

2000 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ۋىلايەت بويىچە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ۋالىبول تەكلىپ مۇسابىقىسى شايار ناھىيىسىدە ئۆتكۈزۈلدى . مۇسابىقىگە ۋىلايەت بويىچە 10 كومانداىدىكى 117 كىشى قاتناشتى . باي ناھىيىسىنىڭ 13 كىشىدىن تەركىب تاپقان بىر كومانداسى بۇ مۇسابىقىگە قاتنىشىپ ، كوللېكتىپ تۆتىنچى بولدى .

§ 4 . ژىلايەت دەرىجىلىك مۇسابىقىلەرگە قاتنىشىش ئەھۋالى

1976 ~ 2000 - يىلىغىچە باي ناهيىسى تەنھەرىكەتچىلىرى ژىلايەت دەرىجىلىك يېنىك ئاتلېتىكا ، ۋالىبول ، ۋاسكېتبول ، پۇتبول ۋە قارىغا ئېتىش قاتارلىق تۈرلەردىكى مۇسابىقىلەرگە 24 قېتىم قاتناشتى .

باي ناهيىسىنىڭ ژىلايەت دەرىجىلىك مۇسابىقىلەرگە قاتنىشىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 30 — 6

مۇسابىقە تۈرى	ۋاقتى	كومانداسانى	ئادەم سانى	نەتىجە	ئورنى	ئاساسلىق كومانداۋازالىرى
ژىلايەت بويىچە ئۆسمۈرلەر دەرستىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرىنىڭ يېنىك ئاتلە- تىكا مۇسابىقىسى	1976. 3			B گۇرۇپپا بويىچە كوللېك- تىپ ئىككىنچى	شايار	لى گاڭ ، ۋاڭ تىڭيۈەن
ژىلايەت بويىچە ئۆسمۈرلەر دەرستىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرىنىڭ يېنىك ئاتلە- تىكا مۇسابىقىسى	1977. 4			B گۇرۇپپا بويىچە ئىككىنچى	5 - تۈركۈن	جۇ رۇيىڭ
ژىلايەت بويىچە ئۆسمۈرلەر دەرستىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرىنىڭ ۋالىبول مۇ- سابىقىسى	1981. 5			B گۇرۇپپا بويىچە ئوغۇللار كوللېكتىپ ئۆچىنچى ، B گۇرۇپپا بويىچە قىزلار كوللېكتىپ ئىككىنچى	ئونىۋ	ئوسمان ، ياسىن ، مۇل- تان ، جەمىلە ، ئۇرنىسا ، رىزۋان دايىم
ژىلايەت بويىچە ئۆسمۈرلەر دەرستىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرىنىڭ ۋالىبول مۇ- سابىقىسى	1982. 9			B گۇرۇپپا بويىچە ئوغۇللار كوللېكتىپ ئۆچىنچى ، قىزلار كوللېكتىپ ئىك- كىنچى	ئاقسۇ	مونىياز ، ياسىن ، ئېلەك ، دولقۇن ، جەمىلە ، گۈلنە- سا ، گۈلباھار ، تۇنىسا
ژىلايەت بويىچە ئۆسمۈرلەر دەرستىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرىنىڭ ۋاسكېتبول مۇسابىقىسى	1982. 9			B گۇرۇپپا بويىچە قىزلار كوللېكتىپ ئۆچىنچى	9 - تۈركۈن	
ژىلايەت بويىچە ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ۋالىبول مۇسابىقىسى	1982. 9			ئەرلەر كوللېكتىپ ئۆچىنچى	شايار	جىاڭ كۈنلىاڭ ، ھەسەن ، ئىبراھىم ، ئابلا ئىمىن ، ئىمىر نىياز
ژىلايەت بويىچە ئۆسمۈرلەر دەرستىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرىنىڭ يېنىك ئاتلە- تىكا مۇسابىقىسى	1984. 8			A گۇرۇپپا بويىچە كوللېك- تىپ بىرىنچى ، B گۇرۇپپا بويىچە كوللېكتىپ ئۆچىنچى	ئاقسۇ	ۋۇ جىيەنلى ، ۋۇ جىيەنجۈن ، سۈن ۋېي ، جىيا سەيلىيەن ، ياڭ خۇا ، جاۋ خۇڭ
ژىلايەت بويىچە ئۆسمۈرلەر دەرستىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرىنىڭ قىزلار پۇت- بول مۇسابىقىسى	1985. 8			B گۇرۇپپا بويىچە كوللېك- تىپ بىرىنچى	ئاقسۇ	ياڭ شياۋرۇڭ ، ۋاڭ رۇڭ- خۇي ، چېن جياڭيۈن ، خې خۇڭلى ، لى دۇڭمېي ، ياڭ خۇي ، لو يەن
ژىلايەت بويىچە ئۆسمۈرلەر دەرستىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرىنىڭ قارىغا ئېتىش مۇسابىقىسى	1987. 6			B گۇرۇپپا بويىچە كوللېك- تىپ بىرىنچى	ئاقسۇ	لىيۇ سىخەي ، ۋۇ يۈڭ ، ۋاڭ رۇڭخۇي ، ياڭ شياۋ

ۋىلايەت بويىچە ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلەر-رىنىڭ قارىغا ئېتىش مۇسابىقىسى	1989. 4			كوللېكتىپ بىرىنچى	ئاقسۇ	لىن مو ، جالاڭ يۇ ، جالاڭ يۇلاڭ ، جاۋ شياۋلىن
ۋىلايەت بويىچە ئەنئەنىۋى تۈرلەر مەكتەپلىرىنىڭ ۋالـ-جول مۇسابىقىسى	1989. 4			ئايالار B گۇرۇپپا بويىچە كوللېكتىپ ئىككىنچى	ئۈچتۇرپان	
ۋىلايەت بويىچە ئۆسمۈرلەر دەرىستىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلىرىنىڭ يېنىك ئاتلـ-تىكا مۇسابىقىسى	1994	1	24	كوللېكتىپ تۆتىنچى	ئاقسۇ	
ۋىلايەت بويىچە ئەنئەنىۋى تۈرلەر مەكتەپلىرىنىڭ ۋالـ-جول مۇسابىقىسى	1994	2	23	ئەرلەر كومانىسى كوللېك-تىپ ئۇچىنچى ، ئايالار كومانىسى كوللېكتىپ ئۇ-چىنچى	كۇچا	
ۋىلايەت بويىچە ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلـ-رىنىڭ قارىغا ئېتىش مۇسابـ-قىسى	1995	1	10	كوللېكتىپ بىرىنچى	ئاقسۇ	
ۋىلايەت بويىچە ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلـ-رىنىڭ يېنىك ئاتلېتىكا مۇ-سابىقىسى	1995	1	27	كوللېكتىپ تۆتىنچى	ئاقسۇ	
ۋىلايەت بويىچە ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلـ-رىنىڭ قارىغا ئېتىش مۇسابـ-قىسى	1996	1	10	كوللېكتىپ ئىككىنچى	ئاقسۇ	
ۋىلايەت بويىچە ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلـ-رىنىڭ قارىغا ئېتىش مۇسابـ-قىسى	1997	1	10	كوللېكتىپ ئۈچىنچى	ئاقسۇ	
ۋىلايەت بويىچە ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلـ-رىنىڭ يېنىك ئاتلېتىكا مۇ-سابىقىسى	1997	1	27	كوللېكتىپ تۆتىنچى	ئاقسۇ	
ۋىلايەت بويىچە ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلـ-رىنىڭ يېنىك ئاتلېتىكا مۇ-سابىقىسى	1998	1	27	كوللېكتىپ ئۈچىنچى	ئاقسۇ	
ۋىلايەت بويىچە ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلـ-رىنىڭ قارىغا ئېتىش مۇسابـ-قىسى	1999	1	10	كوللېكتىپ بىرىنچى	ئاقسۇ	
ۋىلايەت بويىچە ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلـ-رىنىڭ يېنىك ئاتلېتىكا مۇ-سابىقىسى	1999	1	27	كوللېكتىپ يەتتىنچى	ئاقسۇ	
ۋىلايەت بويىچە ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلـ-رىنىڭ قارىغا ئېتىش مۇسابـ-قىسى	2000	1	10	كوللېكتىپ بىرىنچى	ئاقسۇ	

ژىلايەت بويىچە ئىشتىن سىرتقى تەنتەربىيە مەكتەپلەر ئىنىڭ يېنىك ئاتلېتىكا مۇسابىقىسى	2000	1	27	كوللېكتىپ يەتتىنچى	ئاقسۇ	

باي ناهيىسى تەنھەرىكەتچىلىرىنىڭ ژىلايەت بويىچە رېكورت يارىتىش ئەھۋالى

جەدۋەل : 30 — 7

ئىسىم - فامىلىسى	مۇسابىقە نامى	ۋاقتى	تۈرى	ئەسلى رېكورت	ھازىرقى رېكورت
قەيسەر	ژىلايەت بويىچە ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يېنىك ئات. لېتىكا مۇسابىقىسى	1989	ئوغۇللار A گۇرۇپپا بويىچە 5000 مېتىرغا يورغىلاپ مېڭىش	29′43″	28′59″
خەن دۆلدۈك	ژىلايەت بويىچە ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يېنىك ئات. لېتىكا مۇسابىقىسى	1990	ئوغۇللار A گۇرۇپپا بويىچە 5000 مېتىرغا يۈگۈرۈش		18′22″
چى جېڭجۇن	ژىلايەت بويىچە ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يېنىك ئات. لېتىكا مۇسابىقىسى	1991	ئوغۇللار A گۇرۇپپا بويىچە 400 مېتىرغا يۈگۈرۈش	58″4	57″6
چى جېڭجۇن	ژىلايەت بويىچە ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يېنىك ئات. لېتىكا مۇسابىقىسى	1992	400 مېتىرغا يۈگۈرۈش	57″4	55″5
ناھىيىلىك كوماندا	ژىلايەت بويىچە ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يېنىك ئات. لېتىكا مۇسابىقىسى	1992	ئوغۇللار گۇرۇپپىسى 4×100	49″5	49″4
ژۇ مەنەن	ژىلايەت بويىچە يېنىك ئاتلېتىكا تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى	1998	ئەرلەر C گۇرۇپپا بويىچە 100 مېتىرغا يۈگۈرۈش	11″6	

§5 . ئاپتونوم رايون ، دۆلەت دەرىجىلىك مۇسابىقىلەرگە قاتنىشىش ئەھۋالى

1956 ~ 2000 - يىلىغىچە باي ناھىيىسىدىن 87 كىشى ئاپتونوم رايوندا ئۆتكۈزۈلگەن ھەر خىل تەنھەرىكەت مۇسابىقىلىرىنىڭ يەككە تۈرلىرى بويىچە مۇسابىقىلەرگە قاتنىشىپ ، يەتتە تۈردە بىرىنچى ، تۆت تۈردە ئىككىنچى ، ئىككى تۈردە ئۈچىنچى ، تۆت تۈردە تۆتىنچى ، ئىككى تۈردە بەشىنچى ، بىر تۈردە ئالتىنچى بولدى ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىككى تۈردە ئاپتونوم رايونىنىڭ رېكورتىنى بۇزۇپ تاشلىدى .

1977 - يىلى توختى نىياز ، ۋاڭ بىنلار مەملىكەتلىك ئۆسمۈرلەر ۋالىبول مۇسابىقىسىگە ، لىيۇ جيەنپىڭ ، گو جيەنلەر مەملىكەتلىك ئۆسمۈرلەر ۋاسكېتبول مۇسابىقىسىگە قاتناشتى ؛ 1985 - يىلى ۋۇجيەنلى مەملىكەتلىك يېنىك ئاتلېتىكا مۇسابىقىسىگە قاتناشتى ، ئۇ 1989 - يىلى خەلقئارا يېنىك ئاتلېتىكا تىركىشىش مۇسابىقىسىگە قاتناشتى ؛ 1995 - يىلى جاڭ گاۋكۈڭ مەملىكەتلىك قارىغا ئېتىش مۇسابىقىسىگە قاتناشتى .

باي ناھىيىسى تەنھەرىكەتچىلىرىنىڭ ئاپتونوم رايون ، دۆلەت دەرىجىلىك مۇسابىقىلەرگە قاتنىشىش ئەھۋالى

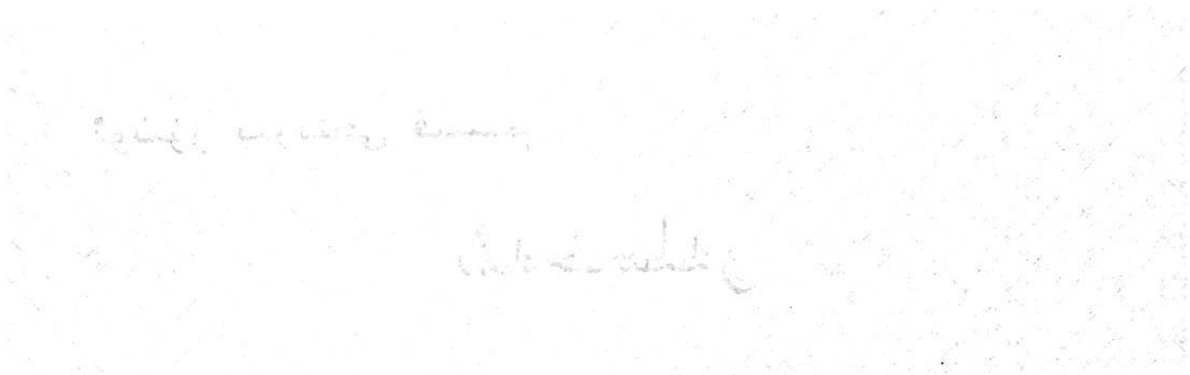
جەدۋەل : 30 — 8

ئىسىم ـ فامىلىسى	مۇسابىقە نامى	ۋاقتى	ئورنى	مۇسابىقە تۈرى	نەتىجىسى
ئابلەت ھوشۇر	ئاپتونوم رايون بويىچە يېـ-ىنىڭ ئاتلېتىكا مۇسابىقىسى	1956. 8	ئۈرۈمچى	ئەرلەر ئېگىزگە سەكرەش	ئىككىنچى
جيالك كۆنلىيالك	ئاپتونوم رايون بويىچە تىكـ-تاك توپ لەۋھە تالىشىش مۇسابىقىسى	1957. 10	ئۈرۈمچى	تىكتاك توپ	ئارىلاش جۇپ ئويناشتا بىرىنچى ، بەككە ئوي-ناشتا ئىككىنچى
ۋالك شياڭدۇك	ئاپتونوم رايـون بويىچە ئۆسمۈرلەر يېنىك ئاتلېتـ-كا مۇسابىقىسى	1973. 6	ئۈرۈمچى	قىزلار A گۇرۇپپا بويىچە 1500 مېتىرغا يۈگۈرۈش	5′35″6
سۈن گۈاڭچىن	ئاپتونوم رايـون بويىچە ئۆسمۈرلەر يېنىك ئاتلېتـ-كا مۇسابىقىسى	1973. 6	ئۈرۈمچى	ئوغۇللار B گۇرۇپپا بويىچە 100 مېتىر ، 200 مېتىرغا يۈگۈرۈش	12″2 25″3
	ئاپتونوم رايـون بويىچە ئۆسمۈرلەر يېنىك ئاتلېتـ-كا مۇسابىقىسى	1973. 6	ئۈرۈمچى	ئوغۇللار B گۇرۇپپا بويىچە 60 مېتىرغا يۈگۈرۈش	7″3 (رېكورتنى بۇزدى)
شىن ۋېيدۇك	ئاپتونوم رايون بويىچە يېـ-ىنىڭ ئاتلېتىكا مۇسابىقىسى	1976. 8	ئۈرۈمچى	ئەرلەر A گۇرۇپپىسى بو-يىچە 400 مېتىرغا يۈگۈ-رۈش	55″9
جۇ رۇيىنىڭ	ئاپتونوم رايون بويىچە يېـ-ىنىڭ ئاتلېتىكا مۇسابىقىسى	1977. 6	غۇلجا	ئايالار A گۇرۇپپىسى بو-يىچە 100 مېتىر ، 200 مېتىرغا يۈگۈرۈش	13″6 29″3
خاۋ سەيشيا	ئاپتونوم رايون بويىچە يېـ-ىنىڭ ئاتلېتىكا مۇسابىقىسى	1977. 6	غۇلجا	ئايالار B گۇرۇپپىسى بو-يىچە 400 مېتىرغا يۈگۈ-رۈش	1′4″
سۇلتان ، ئوسمان دايىم	ئاپتونوم رايـون بويىچە ئۆسمۈرلەر ۋالىبول مۇسا-بىقىسى	1982	كورلا	ئوغۇللار A گۇرۇپپىسى	كوللېكتىپ بىرىنـ-چى
گۈ خەيۋەن	ئاپتونوم رايون بويىچە 3 ـ نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇ-سابىقىسىنىڭ شاھمات مۇ-سابىقىسى	1982	قاراماي	ئەرلەر جۈدگوچە شاھمات	كوللېكتىپ ئۈچىنـ-چى
سۇلتان ، ئوسمان دايىم ، ھەسەن يا-سىن	ئاپتونوم رايون بويىچە 3 ـ نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇ-سابىقىسىنىڭ ۋالىبول مۇ-سابىقىسى	1982	ئۈرۈمچى	ئوغۇللار ۋالىبول	كوللېكتىپ تۆتىنـ-چى
سۇلتان ، ئوسمان دايىم ، تۇرغۇن	ئاپتونوم رايـون بويىچە ئۆسمۈرلەر ۋالىبول مۇسا-بىقىسى	1983	قۇمۇل	ئوغۇللار A گۇرۇپپا	كوللېكتىپ بىرىنـ-چى
سۇلتان ، ئوسمان داۋۇد ، ھەسەن يا-سىن	ئاپتونوم رايـون بويىچە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ۋا-لىبول مۇسابىقىسى	1984	ئۈرۈمچى	ياشلار گۇرۇپپىسى	كوللېكتىپ ئىككـ-كىنچى

ناهيىلىك قىزلار پۈتبول كوماندىسى	ئاپتونوم رايـون بويىچە ئۆسمۈرلەر پۈتبول مۇسابىقىسى	1985. 8	چۈچەك	قىزلار B گۇرۇپپىسى	مەككىزنىچى
ژۇ جيەنلى	ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى	1986. 8	شىخەنزە	ئايالار A گۇرۇپپىسى بويىچە چويۇن توپ ، دېسكا	13. 34 مېتىر ، 42. 44 مېتىر
سۇلتان ، ئوسمان دايىم	ئاپتونوم رايون بويىچە 4 - نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىنىڭ ژالبول مۇسابىقىسى	1986. 8	ئاقسۇ	ياشلار گۇرۇپپىسى	كوللېكتىپ تۆتىنچى
ژۇ جيەنلى	ئاپتونوم رايون بويىچە تۆنجى نۆۋەتلىك ياشلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى	1988. 8	غۇلجا	ئايالار A گۇرۇپپىسى بويىچە چويۇن توپ ، دېسكا	14. 42 مېتىر ، 45. 72 مېتىر
ژالك رۇۋخـۇي ، ژۇخەي ، ژۇ يۇلك	ئاپتونوم رايون بويىچە تۆنجى نۆۋەتلىك دېھقان ، چارۋىچىلار تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى	1988	ئۈرۈمچى	ياشلار گۇرۇپپىسى بويىچە قارىغا ئېتىش	كوللېكتىپ بەشىنچى
ژۇ جيەنلى	جۇڭگو ، ياپونىيە ، ئاۋستىرالىيە بېنىك ئاتلېتىكا تىركىشىش مۇسابىقىسى	1989	ياپونىيە	ياشلار گۇرۇپپىسى بويىچە چويۇن توپ ، دېسكا	ئىككى ئالتۇن مېدال
ئامانگۇل مەھمەت	ئاپتونوم رايون بويىچە 8 - نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسى	1996	ئۈرۈمچى	4×400 مېتىرغا كۆچ ئۆلاپ يۈگۈرۈش	4′03″4 (مۇشۇ تۈردىكى ئەسلىدىكى نەتىجە 7″03′4دىن ئىبارەت ئاپتونوم رايون رېكورتى بۆزۇپ تاشلاندى)
ناهيىلىك 2 - ئوتتۇرا مەكتەپ بېنىك ئاتلېتىكا كوماندىسى	ئاپتونوم رايون بويىچە ئەنئىۋى تۈرلەر مەكتەپلەر ئارىسىدىكى بېنىك ئاتلېتىكا مۇسابىقىسى	1998	كۆچا		كوللېكتىپ يەتتىنچى
لى زۇڭۈيي	ئاپتونوم رايون بويىچە ئەنئىۋى تۈرلەر مەكتەپلەر ئارىسىدىكى بېنىك ئاتلېتىكا مۇسابىقىسى	1998	كۆچا		ئومۇمىي ماھارەتتە ئۈچىنچى
شى يۈن	ئاپتونوم رايون بويىچە ئەنئىۋى تۈرلەر مەكتەپلەر ئارىسىدىكى بېنىك ئاتلېتىكا مۇسابىقىسى	1998	كۆچا		ئومۇمىي ماھارەتتە تۆتىنچى
				يىراقتا سەكرەش	تۆتىنچى

ئوتتۇرا بىرىنچى قىسىم

ئىككىنچى خىل

ئوتتۇز بىرىنچى قىسىم

شەخسلەر

I باب

شەخسلەر تەرجىمھالى

گادای مۇھەممەت

گادای مۇھەممەت (? ~ 1775) ، ئۇيغۇر ، ئەسلى يۇرتى ئۇچتۇرپان . بايغا ھاكىمبەگ بولغان . چىڭ سۇلالىسىنىڭ چېگىنلۇك 21 - يىلى (1756 - يىلى) چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى- نىڭ جۇڭغارلارنى تىنچىتقانلىقىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ، چىڭ سۇلالىسىگە ئىتائەت قىلىش ئۈچۈن بايدىن دەرھال ئىلىغا قاراپ يولغا چىققان . ئۇ يول ئۈستىدە ئاسىي ئامورسانالغا يولۇقۇپ قالىدۇ ، ئامور سانا ئۈنىڭغا تەھدىت سېلىپ ئۆزى بىلەن بىللە توپىلاڭ كۆتۈرۈشكە مەجبۇرلايدۇ . گادای مۇھەممەت ئۇنىڭغا بويسۇنماي ، چىغىر يوللار ئارقىلىق ئىلىغا بېرىپ ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي ئەمەلدارلىرىغا بۇ ئىشنى مەلۇم قىلىدۇ . چېگىنلۇك 22 ~ 23 - يىللىرى (1757 ~ 1758 - يىللىرى) ئۇ چىڭ سۇلالىسى سانغۇنى بىلەن بىللە توپىلاڭچىلارغا جازا يۈرۈشى قىلغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇنىڭغا 3 - دەرىجىلىك ئاغلاقچىلىق مەنسىپى بېرىلىدۇ . چېگرىنى تىنچلاندۇرغۇچى سانغۇن جاۋ خۇي بۇرھانىدىن خوجىنىڭ يارکەنتتىكى خوجا جاھانغا لەشكىرى كۈچ ئارقىلىق ياردەم بېرىشىدىن پەخەس بولۇش ئۈچۈن ، گادای مۇھەممەتنى يانداش بۇيۇرغا بىلەن بىللە قەشقەرگە بارىدىغان يولدا تۇرۇشقا ئەۋەتىدۇ . خوجا جاھان جاۋ خۇينى قاراسۇدا مۇھاسىرىگە ئېلىۋالىدۇ ، گادای مۇھەممەت مۇھاسىرىنى بۇزۇشقا ئۇرۇنۇپ كۆرگەن بولسىمۇ ، يېقىن يولىيالمايدۇ ، شۇنىڭ بىلەن ئاقسۇغا قايتىپ خان ئامبال شۇخبدې بىلەن لەشكەر توپلاپ خوتەنگە ياردەم بېرىش توغرىسىدا مەسلىھەتلىشىدۇ . شۇخبدې خوتەنگە 500 لەشكەر ئەۋەتىدۇ ، 2000 لەشكەر بىلەن قاراسۇغا ياردەم بېرىدۇ . گادای مۇھەممەت ئاقسۇ بېگى قاتارلىقلارنى باشلاپ ئالدىدا مېڭىپ ، يول بويى پۇقرالارغا چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىنى ھىمايە قىلىشنى تەشۋىق قىلىدۇ ، شۇڭا ئۇلارنىڭ يولىنى توسمۇچىلار چىقمايدۇ ، چېگىنلۇك 24 - يىلى (1759 - يىلى) جاۋ خۇي يارەمگە ئېرىشكەندىن كېيىن ، قاراسۇدىكى مۇھاسىرىدىن بۇسۇپ چىقىدۇ ، گادای مۇھەممەت پەرمان بويىچە 1 - دەرىجىلىك ياساۋۇللۇققا ئۆستۇرۇلۇپ ، باينىڭ بەگلىكىگە قويۇلـ-

دۇ . چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى چوڭ ـ كىچىك خوجىلارغا جازا يۈرۈشى قىلىپ ، ئۇلارنى مەغلۇپ قىلغاندىن كېيىن ، خانىنىڭ پەرمانى بويىچە گاداي مۇھەممەتنىڭ دەرىجىسى گۈڭ ـ بەگلىككە ئۆستۈرۈلۈپ ، قەشقەرنىڭ ھاكىمبەگلىكىگە تەيىنلىنىدۇ . چىيەنلۇڭ 26 ـ يىلى (1761 ـ يىلى) گاداي مۇھەممەت قاتارلىق كىشىلەرنىڭ ئۆزىنى پاك تۇتقانلىقى تەرىپلىنىپ پەرمان چۈشۈرۈلۈپ ، ئۇنىڭ پۇقرالارنى تالان ـ تاراج قىلمىغانلىقى تەقدىرلىنىدۇ . چىيەنلۇڭ 27 ـ يىلى (1762 ـ يىلى) گاداي مۇھەممەتنىڭ تەشەببۇسى بىلەن بەگلەر 1000 دادەن ئاشلىق ئىئانە قىلىپ ، شەھەردىكى نامراتلارغا ياردەم بېرىدۇ ، يەنە ياغاچ ـ تاش ياردەم قىلىپ ، لەشكەر ـ لەرگە 300 يۈرۈش ئۆي سالدۇرۇپ بېرىدۇ . چىيەنلۇڭ 28 ـ يىلى (1763 ـ يىلى) گاداي مۇھەممەت خان ئامبال يۈڭ گۈيغا شۇ يەرنىڭ سۇچىلىق ئەھۋالىنى بايان قىلىپ ، ئۆستەڭ چېپىپ سۇ باشلاش ، توسما ياساپ كەلكۈندىن مۇداپىئە كۆرۈشكە ياردەملىشىدۇ . چىيەنلۇڭ 29 ـ يىلى (1764ـ يىلى) گاداي مۇھەممەت قول ئاستىدا ئىشلەيدىغان غاپپارنى قوقەنتكە تىجارەت قىلىشقا ئەۋەتكەندە ، قەشقەر ئىشكىئاغا بېگىنىڭ قوقەنتلىكلەر بىلەن مەخپىي تىل بىرىكتۈرۈپ ، توپىلاڭ كۆتۈرۈشنى پىلانلاۋاتقانلىقىنى سېزىپ قالىدۇ ، ئۇ بۇ ئىشنى مەلۇم قىلىپ ئەۋەتىدۇ . چىيەنلۇڭ 30 ـ يىلى (1765 ـ يىلى) ئۇچتۇرپان يېغىلىقىنىڭ سەرداري قوقەنتىن ياردەم سوراپ ئادەم ئەۋەتىدۇ ، ئۇلار يول بويى نۇرغۇن شەھەرلەردە پاراكەندىچىلىك كۆرۈلگەنلىكى ھەققىدە داۋراڭ سېلىپ ماڭىدۇ . گاداي مۇھەممەت قىرغىز ئاۋۇللىرىغا ئادەم ئەۋەتىپ ، ئۇچتۇرپاندىن باشقا شەھەرلەرنىڭ تىنچ ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇرىدۇ . چىيەنلۇڭ 40 ـ يىلى (1775 ـ يىلى) گاداي مۇھەممەت ۋاپات بولىدۇ ، ئۇنىڭ ئورنىغا چوڭ ئوغلى ئابدۇراخمان مەنسەپكە ئولتۇرىدۇ .

سېيتىۋالدى

سېيتىۋالدى (? ~ 1788) ، ئۇيغۇر ، بوۋىسىنىڭ ئىسمى خوجامقۇلى ، دادىسىنىڭ ئىسمى چىلىك ، بايغا بەگ بولغان ، سېيتىۋالدى بايدا چوڭ بولغان . جۇڭغارلارنىڭ مەجبۇرلىشى بىلەن ئىنىسى ئاقبەگنى ئېلىپ ئىلىغا كۆچۈپ بارغان . چىيەنلۇڭ 20 ـ يىلى (1755 ـ يىلى) چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى جۇڭغارلارنى تىنچىتقاندىن كېيىن ، سېيتىۋالدى ئەل بولىدۇ . ئامورسانا توپىلاڭ كۆتۈرۈپ ، ئىلىدا پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرغاندا ئۇ بارىكۆلگە بارىدۇ . چىيەنلۇڭ 21 ـ يىلى (1756 ـ يىلى) چېگرىنى تىنچلاندۇرغۇچى ئوڭ قانات يانداش سانغۇن جاۋ خۇي سېيتىۋالدىنى يانداش بۇيۇرغا ئامىنداۋنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدا پۇقرالارنى تەسلىم بولۇشقا دالالەت قىلغانلىق ئەھۋالىنى تەكشۈرۈشكە ئەۋەتىدۇ ، ئۇ كۇچا ئەتراپىغا بارغاندا ، بۇرھانىددىن خوجا بىلەن خوجا جاھاننىڭ ئامىنداۋنى ئالداپ تۇتماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلايدۇ ، سېيتىۋالدى دەرھال كەينىگە قايتىپ ، بۇ ئەھۋالنى جاۋ خۇيغا مەلۇم قىلماقچى بولىدۇ . ئۇ جىرغىلاڭ يولىدا توپىلاڭ كۆتۈرۈپ پاراكەندىچىلىك سالغان ماخاچىنغا يولۇقۇپ قالىدۇ ـ دە ، كۇچىنىڭ بېرىچە قارشىلىق كۆرسىتىپ ئۇنىڭدىن قۇتۇلىدۇ . ئۇ يەنە خائىن نىما قاتارلىقلارنى يوقىتىپ ، ئىلىزالتۇغا يېتىپ بارغاندا ، توپىلاڭچىلارنىڭ توسۇشىغا ئۇچرايدۇ ، ئۇ ئەۋكەر تۇلۇنچۇنىڭ ياردىمى بىلەن مۇھاسىرىدىن بۆسۈپ چىقىپ بارىكۆلگە يېتىپ بارىدۇ . چىيەنلۇڭ 22 ~ 23 ـ يىللىرى (1757 ~ 1758 ـ يىللىرى) توپىلاڭنى تىنچىتىشتا خىزمەت كۆرسەتكەچكە ، 3 ـ دەرىجىلىك ئاغلاقچىلىق مەنسىپى بېرىلىدۇ . چىيەنلۇڭ 24 ـ يىلى (1759 ـ يىلى) خانىنىڭ پەرمانى بويىچە يېڭىسارنىڭ ھاكىمبەگلىكىگە

تەيىنلىنىدۇ ، 25 - يىلى (1760 - يىلى) ئاقسۇنلۇق هاكىمبەگلىكىگە يۆتكىلىپ ، كۆكئارتقا ئىچكىرىلەپ كىرگەن چاغ سۇلالىسى قوشۇنلىرىنى ئوزۇق - تۆلۈك بىلەن تەمىنلەيدۇ . چىيەنلۇك 30 - يىلى (1765 - يىلى) ئۇچتۇرپان يېغىلىقىنى تىنچىتىشقا ياردەملىشىدۇ . چىيەنلۇك 40 - يىلى (1775 - يىلى) قەشقەرنىڭ هاكىمبەگلىكىگە تەيىنلىنىدۇ ، 43 - يىلى (1778 - يىلى) ياركەنتنىڭ هاكىمبەگلىكىگە يۆتكىلىدۇ . ئۇ گاۋچۇنلۇق هۆكۈمەت قاشتېشىنى ئوغرىلىقچە قېزىپ ساتقانلىق ئىشىنى بىلىپ قېلىپ قەشقەر خان ئامبىلىغا مەلۇم قىلغانلىقى ئۈچۈن دەرىجىسى بەيسىلىككە ئۆستۈرۈلىدۇ . چىيەنلۇك 53 - يىلى (1788 - يىلى) ئۇ ۋەزىپە ئۆتەۋېتىپ ۋاپات بولىدۇ .

خوۋاك يۈك

خوۋاك يۈك (? ~ 1911.3) ، خەنزۇ ، خوتەن ئۆلكىسى چاڭشا ناهىيىسىنىڭ چىكتەي يېزىسىدىن . ئۇ چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۈاڭشۇ 21 - يىلى (1895 - يىلى) ئۆي بىساتلىرىنى سېتىپ ، مەنسىپىدىن ۋاز كېچىپ ، سىرتقا چىقىپ كەتكەن ، مەنسەپ تۇتقان مەزگىلدە هۆكۈمەت ئىشلىرىدا پاك بولغان . شۇەنتۇڭ 2 - يىلى (1910 - يىلى) باي ناهىيىسىگە هاكىم بولغان ، شۇەنتۇڭ 3 - يىلى (1911 - يىلى) 3 - ئايدا كېسەل سەۋەبىدىن ۋاپات بولغان . ئۇ ۋاپات بولغان چاغدا هۆكۈمەت پۇلىغا قەرزدار بولۇپ قالغانلىقى مەلۇم بولىدۇ ، ئەمما بۇ قەرزنى قايتۇرغۇدەك پۇلى يوق ئىدى . مىنگونىڭ 6 - يىلى (1917 - يىلى) 1 - ئاينىڭ 4 - كۈنى چاڭشا ناهىيىسىنىڭ هاكىمى بۇيرۇقىغا بىنائەن خوۋاك يۈكنىڭ يۇرتىدىكى ئۆي بىساتلىرىنى ئاقتۇرۇش ئۈچۈن ، خوۋاك يۈكنىڭ چاڭشا ناهىيىسى چىكتەي يېزىسىنىڭ ۋەنلى دېگەن يېرىدىكى ئىلگىرى تۇرغان ئۆيىگە ئادەم ئەۋەتىدۇ ، تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە ئۇنىڭ تۆت ئاكا - ئۇكىسىنىڭ ئاتا مىراس مۈلكىنى گۈاڭشۇ 20 - يىلى (1894 - يىلى) بۆلۈشۈۋالغانلىقى ، خوۋاك يۈكنىڭ خوتۇنى ۋە بالىسىنىڭ تەكشۈرۈپ مۇسادىرە قىلغۇدەك مال - مۈلكى يوقلۇقى مەلۇم بولىدۇ . مىنگونىڭ 6 - يىلى (1917 - يىلى) 4 - ئاينىڭ 2 - كۈنى خوۋاك يۈكنىڭ هۆكۈمەت پۇلىغا بوغۇلغان قەرزى كەچۈرۈم قىلىنىدۇ .

موللا مۇسا سايرامى

موللا مۇسا سايرىمى (1836.8.23 ~ 1917.4) ، باي ناهىيىسىنىڭ سايرام يېزىسىدىن (هازىرقى توقسۇن يېزا ئاناقىز لەڭگەر كەنتىدىن) ، ئۇيغۇر ، دىنىي زات ، هاللىق ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن ، ئۇنىڭ دادىسى موللا ئەيسا خوجابىننى موللا ئەزىزخان خوجا تەقۋادار مۇسۇلمان بولۇپ ، باي ناهىيىسىدىكى تونۇلغان دىنىي زات ئىدى . موللا مۇسا يەتتە ياشقا كىرگەندە سايرام مەدرىسىگە كىرىپ ئوقۇغان ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ داۋگۈاڭ 27 - يىلى (1847 - يىلى) كۆچادىكى «ساقساق» مەدرىسىگە كىرىپ ، موللا ئوسمان ئاخۇنۇمدىن ئىلىم ئالغان . ئۇ بۇ يەردە ئوقۇغان يەتتە يىل جەريانىدا «قۇرئان كەرىم» ، «هەدىس»نى پىششىق ئوقۇش بىلەنلا قالماي ، تارىخ ،

ئەدەبىيات ، ئاستىرونومىيە ، ماتېماتىكا ، كالېندارچىلىق ۋە گراممانتىكا بىلىملىرى بىلەن كەڭ ئۇچراشقان ئەرەب ، پارس ، ئوردۇ تىللىرىنى ئىگىلىگەنىدى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ شىيەنفېڭ 4 ـ يىلى (1854 ـ يىلى) موللا مۇسا سايرامى كۇچادىن سايرامغا قايتىپ كېلىپ ، شۇ يەردىكى ئەڭ چوڭ مەدرىسە مۇدەررىسلىك قىلغان .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ تۇڭجى 3 ـ يىلى (1864 ـ يىلى) دىكى دېھقانلار قوزغىلىڭى ۋە ياقۇپ بەگنىڭ تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشى موللا مۇسا سايرامىنىڭ تۇرمۇش يولىنى ئۆزگەرتىۋەتكەن .

غەربكە يۈرۈش قىلغان قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى قىزىلغا كەلگەندە ، موللا مۇسا سايرامى قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى بىلەن بىللە ئاقسۇغا بارىدۇ . غەربكە يۈرۈش قىلغان قوشۇن دەسلەپكى جەڭدە مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغاندىن كېيىن ، موللا مۇسا سايرامى كۇچاغا قېچىپ كېلىدۇ ، ئاردىن كۆپ ۋاقىت ئۆتمەي ، سايرامغا قايتىپ كېلىدۇ ، بىراق بۇ چاغدا سايرام خارابلىككە ئايلانغانىدى . كېيىن ئاقسۇ قاتارلىق جايلار غەربكە يۈرۈش قىلغۇچى قوشۇن تەرىپىدىن ئىگىلىنىدۇ ، شۇنىڭ بىلەن موللا مۇسا سايرامى يەنە ئاقسۇغا بارىدۇ . ئۇ ساۋاقدىشى مەھمۇددىن خوجىنىڭ قول ئاستىدا مىرزا بولۇپ ، ئۇچتۇرپاندا ئۇچ يىل تۇرىدۇ .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ تۇڭجى 7 ـ يىلى (1868 ـ يىلى) ياقۇپ بەگ ئۇچتۇرپانغا بېسىپ كىرىدۇ ، موللا مۇسا سايرامىنى باندىتلار كۇتۇۋېلىپ ، ئۆزلىرى ئۇچۇن خىزمەت قىلىشقا مەجبۇر-لايدۇ ، ئۇ ئاقسۇغا ئەۋەتىلىپ ، ئۆشرە ـ زاكات ھېساباتىنى خاتىرىلىگۈچى مىرزىلىققا قويۇلىدۇ . ئۇ مۇشۇ ئىش بىلەن ئاقسۇنىڭ جاي ـ جايلىرىدا يۈرىدۇ . گۇاڭشۇ 3 ـ يىلى (1877 ـ يىلى) چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئاقسۇ قاتارلىق جايلارنى قايتۇرۇۋالغاندىن كېيىن ، موللا مۇسا سايرامى يۈرتىغا قايتىپ بېرىپ ، يېزا تۇرمۇشىنى ئۆتكۈزۈشكە باشلايدۇ . ئۇ كېيىن ئاقسۇدىكى ئۇلپەت ـ قۇرداشلىرىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن ئاقسۇغا بېرىپ ، ئۇ يەردە 26 يىل تۇرىدۇ . موللا مۇسا سايرامى مۇشۇ ئارىلىقتا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ جاي ـ جايلىرىنى ئارىلاپ ، نۇرغۇن تارىخ ماتېرىياللىرىنى توپلاپ ، تەتقىق قىلىش ۋە ئەسەر يېزىش بىلەن شۇغۇللىنىدۇ .

مىنگونىڭ 6 ـ يىلى (1917 ـ يىلى) 3 ـ ئايدا ياشىنىپ قالغان ۋە كېسىلى ئېغىرلاشقان موللا مۇسا سايرامى يۈرتىنى سېغىنىپ تۇغقانلىرىغا خەت يازىدۇ . ئۇنىڭ تۇغقانلىرى موللا مۇسا سايرامىنى سايرامغا قايتۇرۇپ كېلىدۇ . شۇ يىلى 4 ـ ئايدا موللا مۇسا سايرامى كېسەل سەۋەبىدىن ۋاپات بولىدۇ . ئۇنىڭ تۇغقانلىرى 6 ـ ئايدا قەشقەردىن يۇسۇپ ئاخۇننى تەكلىپ قىلىپ ، ئۇنىڭ قەبرىسىنى قاتۇرىدۇ (ھازىرقى ئاناقىز ئۆستىڭىنىڭ بويىدا) ، قەبرىنىڭ ئۈستىگە چوڭ گۈمبەز ياستىدۇ ھەمدە قەبرىنىڭ يېنىغا 100 نەچچە كىشىلىك مەسچىت سالدۇرىدۇ .

موللا مۇسا سايرامىنىڭ كېيىنكى يېرىم ئۆمرى ئەسەر يېزىش بىلەن ئۆتىدۇ . ئۇ چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇ 11 ـ يىلى (1885 ـ يىلى) دىن ئىلگىرى ۋە كېيىن «تەزكىرە تۇل ئۇلىيا» دېگەن ئەسىرىنى يېزىپ پۈتتۈردى ، گۇاڭشۇ 29 ـ يىلى (1903 ـ يىلى) «تارىخى ئەمىنىيە»نى تاماملىدى ، گۇاڭشۇ 34 ـ يىلى (1908 ـ يىلى) «تارىخى ھەمىدى»نى تاماملىدى ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ شۇەنتۇڭ 1 ـ يىلى (1909 ـ يىلى) «دىۋان مەسنەۋى» ، مىنگونىڭ 1ـ يىلى (1912 ـ يىلى) «سالامنامە» دېگەن ئەسىرىنى يازدى . ئۇ 19 ـ ئەسىردە يەنە «قەسىدەئى سىدىق» ، «غەزەلىيات» قاتارلىق ئەسەرلىرىنى تاماملىدى .

موللا مۇسا سايرامىنىڭ ئەسەرلىرى 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا چەت ئەل ئالىملىرىنىڭ دىققىتىنى قوزغىغان . چىڭ سۇلالىسىنىڭ گۇاڭشۇ 31 ـ يىلى (1905ـ يىلى) رۇسىيىلىك پانتوسوف «تارىخى ئەمىنىيە»نى قازان شەھىرىدىكى «مەدرىسەئى ئۇلۇم»

باسمىخانىسىدا نەشر قىلدۇرغاندىن كېيىن ، روسىيە ، شۆھتىسارىيە ، گېرمانىيە ، فرانسىيە ، ئەنگلىيە ، ياپونىيە ئالىملىرى ئۇنى تەتقىق قىلدى ۋە تەرجىمە قىلدى . ھازىر «تارىخى ھەمىدى» نىڭ چاغاتاي يېزىقىدىكى قولىيازمىسى ، ئۇيغۇرچە نەشرى ۋە خەنزۇچە تەرجىمىسى بار .

«تارىخى ئەمىنىيە» ۋە «تارىخى ھەمىدى»دە دېھقانلار قوزغىلىڭى ۋە چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىنىڭ شىنجاڭنى قايتۇرۇۋېلىش تارىخى ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنىپ ، ئەينى ۋاقىتتا جەنۇبىي شىنجاڭدا يۈز بەرگەن ئاساسلىق تارىخىي ۋەقەلەر تەپسىلىي بايان قىلىنغان ، ياقۇپ بەگنىڭ ۋەھشىيانە جىنايەتلىرى چوڭقۇر ئېچىپ تاشلانغان ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ياقۇپ بەگ ھاكىمىيىتىدىن قۇتۇلۇشقا تەشنا بولغان كۆچلۈك ئارزۇسى ئىپادىلەنگەن ، دېھقانلار چەتئەل ئارقىلىق زىرائەت تېرىش خەنزۇلارنى تېرىشقا تەمسىل قىلىنغان ، خەنزۇلار ئۈمىد مەنبەسى دەپ قارالغان . بۇ ئىككى ئەسەرنىڭ يېزىلىشى بىلەن جۇڭگو ۋە چەت ئەل تارىخ كىتابلىرىدىكى يېتەرسىزلىكلەرنىڭ ئورنى تولدۇرۇلغان . موللا مۇسا سايرامى — جۇڭگونىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى ئەھمىيەت بېرىشكە ئەرزىيدىغان بىر تارىخشۇناس ، شۇنداقلا شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەردىن چىققان ئاتاقلىق تارىخشۇناس .

جاڭ جاۋجى

جاڭ جاۋجى (1894 ~ 1933) ، تەخەللۇسى چۇ شۇەن ، خەنزۇ ، شەنشى ئۆلكىسى لىچۈەن ناھىيىسى دۇڭبېي يېزىسىنىڭ بېيجۇاڭ كەنتىدىن . ئۇ كىچىك ۋاقتىدا جاڭ چېڭشى قۇرغان كونىچە مەكتەپكە كىرىپ ، ئومۇمىي ساۋات ۋە چامباشچىلىقنى ئۆگەنگەن . ھەر تەرەپلىمە يېتىلگەن جاڭ جاۋجى پادىشاھلىق تۈزۈمىگە قارشى تۇرۇش ، جۇمھۇرىيەت قۇرۇشتا چىڭ تۇرۇشنى ئۆز مەسئۇلىيىتى دەپ قارىغان . ئۇ كېيىن چېڭدۇدىكى چامباشچىلىق مەكتىپىگە كىرىپ ماھارىتىنى تاكامۇللاشتۇرغان ، مەكتەپ پۈتتۈرگەندىن كېيىن گۇاڭجۇغا بارغان . كېيىن يەنە بۇيرۇقتا بىنائەن قوجىيەنگە بېرىپ ئىشلىگەن ، خىزمەت نەتىجىسى گەۋدىلىك بولغاچقا ، سۇن جۇڭشەن ئەپەندىنىڭ ماختىشىغا ئېرىشكەن .

مىنگونىڭ 13 ـ يىلى (1924 ـ يىلى) جۇڭگو گومىنداڭ پارتىيىسىنىڭ 1 ـ قۇرۇلتىيى گۇاڭجۇدا ئۆتكۈزۈلگەندە ، جاڭ جاۋجى شەنشى ئۆلكىسىنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە بۇ قۇرۇلتايغا قاتنىشىپ ، جۇڭگو گومىنداڭ پارتىيىسى مەركىزىي ئىجرائىيە كومىتېتىنىڭ ئەزالىقىغا سايلىنىدۇ . قۇرۇلتايدىن كېيىن ، ئۇ سۇن جۇڭشەن ئەپەندىنىڭ شەخسەن بەلگىلىشى بىلەن غەربىي شىمال پارتىيە خىزمىتى خاس ۋەكىللىكىگە تەيىنلىنىپ ، شىنجاڭغا خىزمەتكە ئەۋەتىلدۇ .

مىنگونىڭ 17 ـ يىلى (1928 ـ يىلى) جاڭ جاۋجى باي ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا تەيىنلىنىدۇ . ئۇ سۇن جۇڭشەننىڭ ئىنقىلابىي تەلىماتىنى ئۇيغۇر ، خەنزۇ يېزىقلىرىدا كەڭ تەشۋىق قىلدۇ ، بۇ ئىشنى ئىشپىيونلار شۇ ھامان ھۆكۈمەتكە مەلۇم قىلىدۇ . ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئۇنىڭ بۇ ئىشى «ۋاقتىدا ھەل قىلىنمىسا ، يامان ئىللەتلەرنى پەيدا قىلىپ قويۇشى مۇمكىن» دەپ قاراپ ، تەشۋىقات ۋەرەقىسىنى «ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە ئەۋەتىپ ، تەپسىلىي تەكشۈرۈش ، بۇنىڭ ئادەتكە ئايلىنىشىغا يول قويماسلىق»نى تەلەپ قىلىدۇ . جاڭ جاۋجى باي ناھىيىسىدە سۇ ئىنشائاتلىرىنى ياساتقۇزۇپ ، سۇغىرىلىدىغان ئېتىز كۆلىمىنى كېڭەيتىدۇ ، ئورمان بىنا قىلىشنى ئورۇنلاشتۇرىدۇ ، مەبلەغ توپلاپ ، مەكتەپ قۇرىدۇ ، ناھىيە بازىرىدا يۇقىرى دەرىجىلىك باشلانغۇچ مەكتەپ ، يېزا ، كەنتلەردە باشلانغۇچ مەكتەپ قۇرىدۇ .

مىنگونىڭ 22 ـ يىلى (1933 ـ يىلى) گەنسۇدىكى مىلىتارىست ما جۇڭيىڭ ئۆزىنى گەنسۇ ياشلار بىرلەشمە قوشۇننىڭ قوماندانلىقىغا تەينىلەپ ، قوشۇننى باشلاپ شىنجاڭغا كېلىپ ، مىللەتلەر ئارا ماجىرا پەيدا قىلىپ ، مىللىي ئۆچمەنلىكنى قوتراتتىدۇ . ما جۇڭيىڭ قىسىملىرى قەشقەرنى ئىشغال قىلغاندا جاڭ جاۋجى بەختكە قارشى قازا قىلىدۇ .

ساۋۇت

ساۋۇت (1897 ～ 1952) ، ئۇيغۇر ، باي ناھىيىسىدىن . ئۇ مىنگو دەۋرىدە مىراب ، يېزا باشلىقى ، ھاكىم ، قوغدىنىش تۇمۇنىڭ تۇمۇنجاڭى ، گومىنداڭ باي ناھىيىلىك پىرقىسىنىڭ ئىجرائىيە ئەزاسى ، جۇنتۇڭ (ھەربىي ئىشلار كومىتېتى تەكشۈرۈش ـ ستاتىستىكا ئىدارىسى) ئىشپىيونلار گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن . ئۇ باي ناھىيىسىدە تەرەققىيپەرۋەر كىشىلەردىن مەھەممەت نىياز ، ھاشىم ئوسمان ، ھاشىم ئىمىن قاتارلىق بەش كىشىنى ئۆلتۈرگەن ، ئۇلاردىن بىرى باندىتلار تەرىپىدىن تىرىك كۆمۈۋېتىلگەن . ئۇ باي ناھىيە بازىرىنى قۇرۇشقا مەسئۇل بولغان مەزگىلدە پۇقرالارنىڭ بىخەتەرلىكىگە كۆڭۈل بۆلمەي ، ناھىيە بازىرىنى قۇرۇشقا قاتناشقان دېھقانلاردىن ئالتىسىنىڭ بېسىلىپ ئۆلۈپ كېتىشىگە سەۋەبچى بولغان . ئۇ يەنە پۇقرالارنىڭ خوتۇن ـ قىزلىرىدىن 65نى زورلۇق بىلەن تارتىۋالغان ، پۇقرالارنىڭ 80 ئېغىز ئۆيىنى سەۋەبسىز بۇزۇۋەتكەن ، پۇقرالارنىڭ 7742 سەر تەڭگىسىنى تارتىۋالغان .

باي ناھىيىسى ئازاد قىلىنغاندىن كېيىن ، ساۋۇت خەلق بىلەم داۋاملىق دۇشمەنلىشىپ ، ئىشپىيونلار ، زومىگەرلەر ، جېدەلخورلار ، لۇكچەكلەرنى يىغىپ ، كوممۇنىستىك پارتىيىگە قارشى تەشكىلات قۇرۇپ ، گومىنداڭنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە ئۇرۇندى .

1951 ـ يىلى خەلق ھۆكۈمىتى ئۇنى قانۇن بويىچە قولغا ئالدى . ئۇ 1952 ـ يىلى ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىندى .

سۇن گۇاڭرۇڭ

سۇن گۇاڭرۇڭ (1922 ～ 1961) ، ئىلگىرىكى ئىسمى خەن پېي ، خەنزۇ ، يۇقىرى دەرىجىلىك باشلانغۇچ مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگە ، خېنەن ئۆلكىسىنىڭ جۇنشيەن ناھىيىسىدىن . 1946 ـ يىلى 6 ـ ئايدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە قاتناشقان ، 1949 ـ يىلى 8 ـ ئايدا پارتىيىگە كىرگەن . 1952 ـ يىلى كەسىپ ئالماشتۇرۇپ ، ئونسۇ ناھىيىسىدە بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇشكە قاتناشقان ، ئاردىدىن ئۆزۈن ئۆتمەي ئاقسۇغا كەلگەن . ئۇ جەڭدە ئىككى قېتىم 1 ـ دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتكەن ، ئىشلەپچىقىرىشتا بىر قېتىم 1 ـ دەرىجىلىك ، بىر قېتىم 3 ـ دەرىجىلىك خىزمەت كۆرسەتكەن .

سۇن گۇاڭرۇڭ 1952 ـ يىلى 9 ـ ئايدا باي ناھىيىلىك باج ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىقىغا تەينىلەنگەن ، ئۇ خىزمەتنى ئەستايىدىل مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن ئىشلەيتتى ، شەخسىي مەنپەئىتىنى كۆزلىمەيتتى ، ئۇنىڭ خوتۇنى رەسمىي خىزمەتكە ئورۇنلىشالماي كەلگەندى . ئۇ ئائىلە ئىقتىسادىي ئەھۋالى ئىنتايىن قىيىن بولغان ئەھۋالدا ئۆزىنىڭ پاختىلىق كىيىملىرىنى ئاز سانلىق

مىللەت نامرات ئائىلىلىرىگە ياردەم قىلغان ، ئۆزى بىر قۇر كىيىمنى ئۈستى - ئۈستىگە ياماق سېلىپ كىيگەن ؛ ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ تۇرمۇشىدا قىينىچىلىق كۆرۈلسە ، پۈتۈن كۈچى بىلەن ياردەم بەرگەن .

سۈن گۇاڭرۇڭ باج خىزمىتىنى قانۇنغا قاتتىق ئاساسلىنىپ ئىشلەيتتى . 1956 - يىلى باي ناهيىسىدە ئاز ساندىكى يەككە سودا - سانائەتچىلەر دۆلەتنىڭ باج قانۇنىنى كۆزگە ئىلماي ، بىر قىسىم ئاممىنى باج تاپشۇرۇشقا قارشى نامايىش قىلىشقا كۈشكۈرتتى . ئۇ كۆرەشنى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇپ ، ئالدانغان ئاممىنى سۆز بىلەن قايىل قىلىپ ، باج تاپشۇرۇشقا قارشىلىق كۆرسەتكەن ئاز ساندىكى كىشىلەرنى يېتىم قالدۇردى ، شۇنىڭ بىلەن قانۇنغا خىلاپلىق قىلىپ باج تاپشۇرۇشقا قارشىلىق كۆرسەتكەنلەرنىڭ سۈيىقەستىنى مەغلۇب قىلىپ ، دۆلەتنىڭ باج سىياسىتىنى قوغداپ قالدى .

سۈن گۇاڭرۇڭ 1961 - يىلى 4 - ئايدا باج ئىدارە باشلىقلىرى يىغىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە كېتىۋېتىپ ، بۈگۈرگە كەلگەندە قاتناش هادىسىسى يۈز بېرىپ ، بەختكە قارشى خىزمەت ئۈستىدە ۋاپات بولدى .

ئوسمان داموللا

ئوسمان داموللا (1880 ~ 1968) ، ئۇيغۇر ، باي ناهيىسىدىن ، يۇقىرى دەرىجىلىك مەدرىسە ئوقۇغان .

ئۇ مىنگونىڭ 2 - يىلدىن 11 - يىلىغىچە (1913 - يىلىدىن 1922 - يىلىغىچە) ئاساسەن تىجارەت ۋە دېھقانچىلىق قىلغان . مىنگونىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) باي ناهيىسىدىكى بىر مەسچىتتە ئىمام بولغان هەم دېھقانچىلىق بىلەن قوشۇمچە شۇغۇللانغان .

مىنگونىڭ 23 - يىلى (1934 - يىلى) باي ناهيىسىدىكى قاراباغ يېزا يېڭىئوزۇن مەھەللە مۇرەسسە هەيئىتىنىڭ ، ناهيىلىك مۇرەسسە هەيئىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ، ناهيىلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ باشلىقى ، 2 - دەرىجىلىك ئاخۇن بولغان ، بۇ جەريانىدا پارىخور-لۇق جىنايىتى بىلەن بەش يىل قاماپ قويۇلغان . ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى باينى ئالغاندىن كېيىن ، ئۇ باي ناهيىسىنىڭ هاكىملىقىغا تەينىلەنگەن (ۋاقتى بىر ئاي) ، كېيىن غۇلجىغا بېرىپ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا قاتناشقان .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئوسمان داموللا ناهيىلىك سىياسىي كېڭەش ئەزاسى ۋە دائىمىي كومىتېت ئەزاسى ، ناهيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى ، ناهيىلىك خەلق كومىتېتى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى هەم ناهيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىدى .

ئۇ 1963 - يىلى تارىخىي مەسلىسى تۈپەيلىدىن قولغا ئېلىندى ، 1964 - يىلى 15 يىللىق مۇددەتلىك قاماق جازاسىغا هۆكۈم قىلىندى . 1968 - يىلى ۋاپات بولدى . 1985 - يىلى ئۇنىڭ نام - ئابرويى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى .

مامۇت ئىسلام

مامۇت ئىسلام (1922 ~ 1968.8) ، ئۇيغۇر ، باي ناھىيىسىنىڭ قىزىل يېزىسىدىن . ئۇ 40 ـ يىللاردا قىزىل باشلانغۇچ مەكتىپىدە قارا خىزمەتچى بولغان . مىنگونىڭ 34 ـ يىلى (1945 ـ يىلى) ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى دۇشمەن ئەھۋالىنى رازۋېدكا قىلىش ئۈچۈن قىزىلغا كەلگەندە ، ئۇ مىللىي ئارمىيىنى پائال تۇرده ئاخبارات بىلەن تەمىنلىگەن . بۇ ئىشنى باي ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسى بىلىپ قالغاندىن كېيىن ، مامۇت ئىسلامنى باغلاپ قويۇپ ، چالا ئۆلۈك ھالەتكە كەلگۈچە ئۇرغان ۋە مەكتەپتىن قوغلاپ چىقارغان . شۇنىڭدىن كېيىن ، مامۇت ئىسلام كۇچا ، قىزىل قاتارلىق جايلاردا سەرگەردان بولۇپ ، تىلەمچىلىك بىلەن كۈن ئۆتكۈزگەن .

مامۇت ئىسلام 1950 ـ يىلى 6 ـ ئايدا ئىنقىلابىي خىزمەتكە قاتناشقان ، شۇ يىلى 10 ـ ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولغان ھەمدە قىزىل رايونىنىڭ يېزا باشلىقلىقىغا تەيىنلەنگەن ، كېيىن باي ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم بىرلىك سەپ بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ، ئاقسۇ ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيلىقىغا تەيىنلەنگەن .

1968 ـ يىلى 7 ـ ئايدا مامۇت ئىسلام «ساۋۇت ئابىت ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھى دېلوسى»غا چېتىلىپ قېلىپ ، قاماپ قويۇلۇپ سوراق قىلىندى . مامۇت ئىسلام مەركەزگە ، ئاپتونوم رايونغا ، شۆبە ھەربىي رايونغا خەت يېزىپ ، ئۆزىگە ئۇۋال قىلىنغانلىق ئەھۋالىنى ئىنكاس قىلدى ۋە يۇقىرىدىن ئادەم ئەۋەتىپ تەكشۈرۈپ ئەمەلىيلەشتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى ، ئەمما ئۇنىڭ يازغان خەتلىرى باي ناھىيىسى تەۋەسىدىن سىرتقا چىقالمىدى ، ئۇ 7 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى ۋە 8 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى ئىككى قېتىم ئۆلۈۋېلىشقا ئۇرۇندى ، 8 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى دوختۇرخانىدا قازا قىلدى .

1978 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ئاقسۇ ۋىلايىتى ۋە باي ناھىيىسىدە ئاممىۋى يىغىن ئۆتكۈزۈلۈپ ، «ساۋۇت ئابىت ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھى» ئاشكارا ئاقلاندى ، بۇ دېلوغا چېتىشلىق خادىملارمۇ ئاقلاندى ، پاجىئەلىك زىيانكەشلىككە ئۇچراپ ، ئۆلۈۋېلىشقا مەجبۇر بولغان مامۇت ئىسلامغا ئاتاپ داغدۇغىلىق تەزىيە يىغىنى ۋە يېگىۋاشتىن دەپنە قىلىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى .

داۋۇت ھامۇت

داۋۇت ھامۇت (1892 ~ ؟) ئۇيغۇر ، باي ناھىيىسىنىڭ قىزىل يېزىسىدىن .

داۋۇت ھامۇت كەمبەغەل دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن . ئۇنىڭ دادىسى كونا جەمئىيەتتە ئەسكەرلىككە تۇتۇلۇپ ، شۇ كەتكەنچە خەت ـ خەۋىرى بولمىغان ، ئاپىسى ئۇنى يېتىلەپ ھەر يەر ـ ھەر يەرلەردە تىلەمچىلىك قىلىپ ، ئاخىر قەھەتچىلىكتىن قېچىپ قېيىرغا بارغان .

1956 ـ يىلى يېزا ئىگىلىك كوپېراتىپى بېقىلىۋاتقان قوي سانىنى كۆپەيتمەكچى بولدى ، 64 ياشقا كىرگەن داۋۇت ھامۇت جاپالىق چارۋا بېقىش ئىشىنى بىرىنچى بولۇپ تەلەپ قىلدى . باشقىلار ئۇنىڭغا :

— سىلى ياشىنىپ قالغان ئادەم بولغاندىن كېيىن ئۆيده ئارام ئالسىلا ، تاغ ئىچكىرىسىدە

چارۋا باقىدىغان ئىشنى ياشلار قىلسۇن ! — دېدى .

— بىز نامرات چارۋىچىلار كوللېكتىپقا ھەممىدىن بەك كۆيۈنىمىز ، — دېدى ئۇ مەيدىسىگە ئۇرۇپ تۇرۇپ ، — ئۆيىدە ئارام ئېلىش رەئىس ماۋزېدۇڭنىڭ تەلىمىگە ئۇيغۇن كەلمەيدۇ ، كوللېكتىپ ئىگىلىكتىكى چارۋىنى باقىدىغان ئېغىر يۈكنى بىز نامرات چارۋىچىلار كۆتۈرمىسەك ، كىم كۆتۈرىدۇ !

ئۇ شۇنىڭدىن كېيىن تاغمۇ تاغ ئارىلاپ يۈرۈپ كوللېكتىپنىڭ چارۋىسىنى باقىدىغان مالچى بولۇپ قالدى .

1966 ـ يىلى كۈزدە گۈڭشېنىڭ قويلىرى كۆپەيىپ ، ئەسلىدىكى ئوتلاقلار يېتىشمەي قالدى ، شۇنىڭ بىلەن ئاقبۇلاق قىشلىقىنى ئېچىش جىددىي زۆرۈر بولۇپ قالدى . چارۋىچىلىق فېرمىسى رەھبەرلىرى ئۇ يەرگە كىمنى ئەۋەتىشنى ئويلىشىۋاتقاندا ، پېشقەدەم مالچى داۋۇت ھامۇت يەنە كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقىپ ، يېڭى ئوتلاق ئاچىدىغان جاپا ـ مۇشەققەتلىك ۋەزىپىنى ئۆزىگە تاپشۇرۇشنى تەلەپ قىلدى . ئۇ ئەتىسى ئائىلىسىدىكىلەرنى ئېلىپ ، 400 تۇياقتىن ئارتۇق چارۋىنى ھەيدەپ ، چېدىر ، ئوزۇق ـ تۇلۇكلەرنى ئۇلاغقا ئارتىپ ، سەپەرگە ئاتلاندى . ئاقبۇلاق ئوتلىقىغا بارىدىغان يول ئىنتايىن خەتەرلىك ئىدى ، يولنىڭ بىر تەرىپى تىك يار بولۇپ ، ئۇ يەردە غەلىتە تاشلار چوقچىيىپ تۇراتتى ، يەنە بىر تەرىپى 100 مېتىر چوڭقۇرلۇقتىكى ھاك ئىدى ، بۇ يولدا 15 ئىنتىك ئېقىندىن كېچىپ ئۆتۈشكە ، دېگىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 4000 مېتىر كېلىدىغان ئۇچ مۇز داۋاندىن ئېشىشقا توغرا كېلەتتى . ئۇنىڭ ئۈستىگە يەر قېلىن قار بىلەن قاپلانغانىدى ، تاغ تۆپىسىدە ئوكسىگىن يېتىشمەيتتى ، بۇ يولدا ماڭغان يىگىتلەرمۇ بىر نەچچە قەدەم ماڭا ـ ماڭمايلا ھاسىراپ كېتەتتى . ئەمما ، داۋۇت بوۋاي پارتىيە ۋە خەلقە سادىق قىزىل قەلبىگە ، كۆپ يىللىق چارۋا بېقىش ئەمەلىي تەجرىبىسىگە تايىنىپ ، قاتمۇ قات قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ ، يەتتە كۈن تىرىشىش ئارقىلىق ئاخىر ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن بىللە ئوتلاققا بېخەتەر يېتىپ باردى .

پېشقەدەم مالچى ئائىلىسىدىكىلەرنى سەپەرۋەر قىلىپ ، دەل ـ دەرەخلەرنى كېسىپ كۆۋرۈك سالدى ، تاش توشۇپ كېلىپ تىزىپ قوتان ياسىدى ، تام قوپۇرۇپ ئۆي سالدى ، ئوت ـ چۆپ ئورۇپ ۋە ئوتۇن كەسلەپ ئەكەلدى ، شۇنىڭ بىلەن ئۇچ يىل جاپا ـ مۇشەققەتكە چىداپ كۈرەش قىلىش ئارقىلىق قاقاس جىلغىدا 3000 تۇياقتىن ئارتۇق چارۋا سىغدىغان مۇئەسسەسىنى ياساپ پۈتتۈردى .

داۋۇت ھامۇت نەچچە 10 يىلنى خۇددىي بىر كۈندەك ئۆتكۈزۈپ ، كوللېكتىپنىڭ قويلىرىنى جان ـ دىلى بىلەن بېقىپ كەلدى ، ئۇ بۇ جەرياندا قارغا پېتىپ قالغان ، مۇزلۇققا چۈشۈپ كەتكەن ، تىك ياردىن غۇلاپ چۈشكەن ، ئائىلىسىدىكىلەر ئاغرىپ خەتەرلىك ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان چاغلار- دىمۇ قويلىرىدىن ئايرىلمىدى . ئۇ ھەر يىلى كوللېكتىپقا 100 تۇياقتا يېقىن چارۋىنى كۆپەيتىپ بەردى ، بىر تونناغا يېقىن قوي يۇڭى يېغىپ بەردى ، كوللېكتىپ ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا زور تۆھپە قوشقانلىقى ئۈچۈن ، كادىرلار ۋە چارۋىچىلار تەرىپىدىن «تەڭرىتاغ ئوتلىقىدىكى قېرىسىاس قارىغاي» دەپ تەرىپلەندى . 1970 ـ يىلى 78 ياشلىق پېشقەدەم مالچى داۋۇت ھامۇت شەرەپ بىلەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولدى .

ساۋۇت ئابىت

ساۋۇت ئابىت (1923 ~ 1970) ، ئۇيغۇر ، باي ناھىيىسىنىڭ قەيىر يېزىسىدىن . مىنگونىڭ 19 ـ يىلى (1930 ـ يىلى) ئۇ شۇ جايدىكى دىنىي مەكتەپتە ئوقۇغان . 17 يېشىدا گومىنداڭ ئارمىيىسىدە ئەسكەر بولغان ، كېيىن ھەربىي قىسىمدىن كېتىپ ، يۇرتىدا داپ چېلىپ كۈن ئۆتكۈزگەن . 1950 ـ يىلى 8 ـ ئايدا خىزمەتكە قاتنىشىپ ، قەيىر رايونىدىكى يۇلغۇنياقا يېزىسىدا كاتىپ بولغان ، 1951 ـ يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىرىپ ، ئازادلىقتىن كېيىن باي ناھىيىسىدە يېتىشتۇرۇلگەن تۇنجى تۇركۈمدىكى ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىدىن بىرى بولۇپ قالدى ۋە يېزا باشلىقى ، مۇئاۋىن رايون باشلىقىغا تەينىلەندى . 1952ـ يىلى 7 ـ ئايدا غەربىي شىمال مىللەتلەر ئىنىستىتۇتىغا ئوقۇشقا ئەۋەتىلدى ، ئوقۇشنى تۈگەتكەندىن كېيىن ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسىدە خىزمەت قىلدى . 1955 ـ يىلى باي ناھىيىلىك تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشلىكىگە ، 1956 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ج ك پ باي ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا تەينىلەندى ، 1960 ـ يىلى 7 ـ ئايدىن 1963ـ يىلى 6 ـ ئايغىچە باي ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ساۋۇت ئابىت ئاتالمىش «ساۋۇت ئابىت ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھى دېلوسى» تۈپەيلىدىن قاماقتا ئېلىنىپ ، تەنقىد ۋە كۆرەش قىلىندى ، 1970ـ يىلى 10 ـ ئايدا ۋاپات بولدى . 1978 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ساۋۇت ئابىت تەشكىل تەرىپىدىن ئاقلاندى .

ئارمىيە ئېلى

ئارمىيە ئېلى (1904 ~ 1972) ، ئەدەبىي تەخەللۇسى نىمشېھىت ، ئۇيغۇر ، باي ناھىيىسىنىڭ تۇقسۇن يېزىسىدىن . ئۇ شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقىنىڭ ئەزاسى ، باي ناھىيىلىك ئىتتىپاقنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ، ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى ، دائىمىي كومىتېت ئەزاسى ، ئاپتونوم رايونلۇق 1 ـ ، 2 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋەكىلى ، ئاپتونوم رايونلۇق ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى بولغان .

ئارمىيە ئېلى نامرات ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن ، 14 ياشقا كىرگەندە دادىسى ۋاپات بولغان ، شۇنىڭ بىلەن ئۇ داموللىنىڭ ئۆي ئىشلىرىنى قىلىشقا مەجبۇر بولغان . ئۇ مىنگونىڭ 11 ـ يىلى (1922 ـ يىلى) مەدرىسەدە ئوقۇغاچ ياش تالىپلارغا دەرس ئۆتكەن ، ئۇ تىرىكچىلىك قىلىشقا نائىلاج قېلىپ ، مەدرىسىدىن چېقىپ مويكىدا ئىشلىگەن ، ئۇ يەردە ئاز ـ تولا پۇل تاپقاندىن كېيىن ، يەنە مەدرىسەگە كىرىپ ، ئوقۇغاچ دەرس ئۆتكەن ، شۇنىڭدىن كېيىنلا ئۇنىڭ تۇرمۇشى سەل ياخشىلانغان .

مىنگونىڭ 18 ـ يىلى (1929 ـ يىلى) ئارمىيە ئېلى قەشقەردىكى «خانلىق مەدرىسە»گە ئوقۇشقا كىرگەن . مىنگونىڭ 20 ـ يىلى (1931 ـ يىلى) 4 ـ ئايدا قەشقەردىكى شۈبە ۋە ئىنگلىز دىن تارقاتقۇچىلىرىنىڭ خرىستىئان دىنىنى تەرغىب قىلغان پائالىيىتىنى توسۇشقا قاتناش-

قان . مىنگونىڭ 21 ـ يىلى (1932 ـ يىلى) قەشقەر كوناشەھەردە ئەسكەر بولغان ، كېيىن كېسەل سەۋەبىدىن بايغا قايتىپ كەلگەن .

مىنگونىڭ 23 ـ يىلى (1934 ـ يىلى) 5 ـ ئايدا سايرامدىكى يېڭىچە باشلانغۇچ مەكتەپكە مۇدىر بولغان ، كېيىنكى يىلى 9 ـ ئايدا يەنە قېيىرغا بېرىپ ، باشلانغۇچ مەكتەپكە مۇدىر بولغان ، 10 ـ ئايدا ناھىيە بازىرىغا قايتىپ بېرىپ ، ماۋارىپ خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان .

مىنگونىڭ 25 ـ يىلى (1936 ـ يىلى) ئۇ يازلىق تەتىلدىن كېيىن ئاقسۇ ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىغا بېرىپ ئىشلەپ ، نەشرىيات بۆلۈمىگە مەسئۇل بولىدۇ ، ئۇنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرلىكىدىكى «ئاقسۇ ئۇچۇرى» گېزىتى (شاپىگىرافتا بېسىلىدىغان كىچىك گېزىت) ئېيىغا ئىككى ساندىن نەشر قىلىنىدۇ . ئۇ پايلاقچى بولۇشنى خالىمىغانلىقتىن ، كېيىنكى يىلى 2 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى قولغا ئېلىنىپ تۈرمىگە قامىلىدۇ ، كېيىنكى يىلى 4 ـ ئايغا بارغاندىلا قويۇپ بېرىلىدۇ . 9 ـ ئايدا «ئاقسۇ گېزىتى» ئىدارىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئۇ گېزىتخانىدا گېزىت بېسىش ، كوررېكتورلۇق ۋە تەھرىرلىك خىزمەتلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ . ئۇ مىنگونىڭ 32ـ يىلى (1943 ـ يىلى) 6 ـ ئايدا گومىنداڭ پارتىيىسىگە ئەزا بولىدۇ ، 7 ـ ئايدا ئاقسۇ ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى بولىدۇ . مۇشۇ مەزگىلدە بىر نەچچە سەھنە ئەسىرى يازىدۇ . ئاردىن ئىككى يىل ئۆتكەندىن كېيىن ، كېسەل سەۋەبىدىن باي ناھىيىسىنىڭ توقسۇن يېزىسىغا قايتىپ كېلىدۇ ، ئاردىن كۆپ ئۆتمەي ، گومىنداڭ پارتىيىسىدىن چېقىپ كېتىدۇ .

مىنگونىڭ 34 ـ يىلى (1945 ـ يىلى) 9 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى باي ناھىيە بازىرىنى 2 ـ قېتىم ئالغاندىن كېيىن ، ئۇ ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئورگىنىدا مەتبەئە خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ . 10 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى باي ناھىيىسىدىن چېكىنگەندە ، قىسىم بىلەن بىللە غۇلجىغا بارىدۇ ۋە «ئازاد شەرقىي تۈركىستان» گېزىتىدە تەھرىرلىك قىلىدۇ . كېيىنكى يىلى 1 ـ ئايدا ئارمىيە ئېلىغا يېڭى دەرىجىلىك ھەربىي ئۇنۋان بېرىلىدۇ ھەمدە دۆربىلجىن ، ساۋەن ، شىخۇ ، جېڭ ، بورتالا ، ئارىشاڭ ، قورغاس ، شىخەنزە ، كۈيتۇڭ قاتارلىق جايلارغا خىزمەتكە ئەۋەتىلىدۇ . 7 ـ ئايدا دىنىي نازارەت ئىلىم ـ پەن بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلىنىپ ، مەتبەئە خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ . مىنگونىڭ 37 ـ يىلى (1948 ـ يىلى) 8 ـ ئايدا شىنجاڭدا تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى نەشر قىلغان «ئىتتىپاق» ژۇرنىلىدا ماۋاش ئالماي تەھرىرلىك قىلىدۇ . ئۇ تۇرمۇشنى قامداش ئۈچۈن ، قولىيازمىلارنى بېسىپ تارقىتىش بىلەن قوشۇمچە شۇغۇللىنىدۇ . ئۇ غۇلجىغا كەتكەندىن كېيىن ، باي ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئۇنىڭ يۇرتىدىكى مال ـ مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىدۇ ، يۇرتىدا قالغان خوتۇنى باشقىدىن ياتلىق بولۇشقا مەجبۇر بولىدۇ . ئۇ بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ، غۇلجىدا يېڭى ئائىلە قۇرىدۇ .

ئارمىيە ئېلى 1950 ـ يىلى 4 ـ ئايدا ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنى كۆرۈش ئۈچۈن غۇلجىدىن يۇرتى بايغا قايتىپ كېلىدۇ . ئانسىنىڭ يېنىش ـ يېنىشلاپ دەۋەت قىلىشى بىلەن بايدا يەنە ئۆيلىنىدۇ . 7 ـ ئايدا غۇلجىغا بېرىپ ، غۇلجىدىكى خوتۇنى بىلەن نىكاھتىن ئاجرىشىپ ، 9 ـ ئايدا بايغا قايتىپ كېلىدۇ .

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئارمىيە ئېلى كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ ھىمايە قىلىپ ، ۋەتەننى قىزغىن سۆيۈپ ، «ۋەتەن مۇھەببىتى» ناملىق شېئىرلار توپلىمى ، «يۇرەك سۆزى» ناملىق ئەسەرلەر توپلىمىنى نەشر قىلدۇردى ، «سەپەردىكى يارىمغا» ، «سېغىـ

نىش» قاتارلىق ژۇرنال-گېزىت ماقالىلىرىنى يازدى . ئۇنىڭ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىنغان شېئىرلىرى «نىمشېھىت شېئىرلىرىدىن تاللانما» دېگەن نامدا نەشر قىلىندى . ئۇنىڭ بۇ ئەسەرلىرى سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات - سەنئەتنى گۈللەندۈرۈشكە بەلگىلىك تۆھپە قوشتى . ئۇ چەت ئەللەرگە كۆپ قېتىم زىيارەتكە چىقتى . 1959 - يىلى «تارىخىي مەسىلىسى» تۈپەيلىدىن ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ژۇرنالىستلىكى ، ناھىيىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ ئەزالىقى ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ژۇرنالىستلىكىدىن قالدۇرۇلدى . «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ئاتالمىش «ساۋۇت ئابىت ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھى دېلوسى»غا چېتىلىپ ، خاتا ھالدا «ئەكسىلئىنقىلابچى» دەپ بېكىتىلىپ ، نازارەت ئاستىدا ئەمگەك قىلىشقا يېزىغا ئەۋەتىلدى . 1972 - يىلى كېسەل بىلەن يۇرتىدا ژاپات بولدى . 1979 - يىلى 3 - ئايدا ئاقلىنىپ ، نامىغا ئابرويى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى .

رەھمىتۇللا يۈسۈپ دامولا

رەھمىتۇللا يۈسۈپ دامولا (1903 ~ 1976.6) ، ئۇيغۇر ، باي ناھىيىسىنىڭ سايرام يېزىسىدىن . ئۆسمۈرلۈك دەۋرىدە دىنىي مەكتەپتە ئوقۇغان ، كېيىن دىنىي پائالىيەت بىلەن ئۇزاق مۇددەت شۇغۇللانغان ، گومىنداڭ پارتىيىسىگە ئەزا بولغان . جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇغاندىن كېيىن ، ئاڭ - سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈپ ، ئۆزىنىڭ باي ناھىيىسى بويىچە 3 - ئورۇندا تۇرىدىغان دامولا ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت دىنىي سالاھىيىتىدىن پايدىلىنىپ ، خەلق ئىشلىرىغا پائال قاتنىشىپ ، پارتىيىنىڭ فاكىجېن - سىياسەتلىرىنى تەرغىب تەشۋىق قىلدى . 1950 - يىلى سودا شىركىتىنىڭ مال سېتىۋالغۇچىلىقىغا قوبۇل قىلىندى ، 1952 - يىلى داغدۇغىلىق يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىگە قاتناشتى ، 1953 - يىلى ناھىيىلىك سودا - سانائەت بۆلۈمىگە يۆتكىلىپ بۆلۈم ئەزاسى بولدى ، 1955 - يىلى ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مەخسۇس ئەزاسى بولدى ، 1962 - يىلى ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە سايلاندى .

رەھمىتۇللا يۈسۈپ دىنىي زات بولۇش سۈپىتى بىلەن بەزى قانۇنسىز ئۇنسۇرلارنىڭ دىنىي تونىغا ئورۇنۇۋېلىپ قىلغان قانۇنغا خىلاپ قىلمىشلىرىغا قارشى قەتئىي كۈرەش قىلدى ؛ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى خىزمىتىگە ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىپ ، دائىم يېزىلارغا بېرىپ ، ئامما بىلەن مۇڭداشتى ؛ خەنزۇ كادىرلارغا ھۆرمەت قىلىپ ، خەنزۇ كادىرلاردىن كەمتەرلىك بىلەن تىل ئۆگىنىپ ، خەنزۇچە راۋان سۆزلىيەلەيدىغان سەۋىيىگە يەتتى . ئۇ خىزمەتتە جاپا - مۇشەققەتكە چىداپ ، تولۇپ - تاشقان غەيرەت بىلەن ئىشلىدى ، 60 - يىللارنىڭ بېشىدا قېينىچىلىق مەزگىلىدە ھەمىشە ئېشەك مىنىپ يېزىلارغا بېرىپ خىزمەت ئىشلىدى .

رەھمىتۇللا يۈسۈپ 1976 - يىلى 6 - ئايدا كېسەل بىلەن ژاپات بولدى .

جاڭ مەنشىك

جاڭ مەنشىك (1919.3 ~ 1977.12) ، ئەسلى ئىسمى جاڭ رۇڭشۇەن ، خەنزۇ ، سەنشى

ئۆلكىسىنىڭ فاڭشەن ناهيىسىدىن . ئۇ 1947 ـ يىلى 10 ـ ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولغان ، 1945 ـ يىلى 8 ـ ئايدا يۈرتىدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە قاتناشقان . ئۇ غەربىي شىمالنى ئازاد قىلىش ئۇرۇشىغا قاتنىشىپ ، 1949 ـ يىلى 9 ـ ئايدا قىسسم بىلەن بىللە شىنجاڭغا كىرگەن ۋە 2 ـ جۇن 5 ـ شى 14 ـ تۇنده مۇئاۋىن پەيجالڭ ، سىياسىي بېتەكچى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن . 1950 ـ يىلى كەسىپ ئالماشقان ، 1951ـ يىلى 9 ـ ئايدا كەلپىن ناهيىلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى بولغان . 1953 ـ يىلى 7 ـ ئايدا باي ناهيىسىگە كېلىپ ئىشلەپ ، ناهيىلىك خەلق ئىشلىرى بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى قوي فېرمىسى پارتىيە يادرو رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىنىڭ مۇدىرى ، ناهيىلىك تاشقى سودا ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ، پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ شۇجىسى قاتارلىق ۋەزىپەلەرگە تەينىلەنگەن .

1960 ـ يىلى ناهيىلىك تاشقى سودا ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولغان مەزگىلىده ئۆز ئەمەلىيەتى بىلەن باشقىلارغا ئۈلگە بولۇپ ، هېرىش ـ چارچاشقا ۋە تاپا ـ تەنگە پەرۋا قىلماي ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر بىلەن هالاۋەتتىمۇ ، جاپادىمۇ بىللە بولدى . هەر يىلى 4 ـ ئايدا ئۆچكە تېۋىتى ئالىدىغان ئالدىراش مەزگىلده ئۇ ئىدارىنىڭ خىزمىتىنى ئوبدان ئورۇنلاشتۇرۇپ ، يۈك ـ تاق ، ئوزۇق ـ تۆلۈكلىرىنى تەييارلاپ ، كادىرلارنى باشلاپ تاغلىق رايوندىكى چارۋىچىلىق فېرمىسىغا بېرىپ خىزمەت تەكشۈردى ، بەزىده چارۋىچىلار بىلەن يىمەك ـ ئىچمەكته ۋە يېتىپ ـ قوپۇشتا بىللە بولۇپ ، ئەهۋالنى تەپسىلىي ئىگىلىدى .

1973 ـ يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تاشقى سودا ئىدارىسىنىڭ گىلەم ئېكسپورت قىلىش ۋەزىپەسى ئېغىر بولدى ، ئۇ ۋەزىپىنى تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئۈستىگە ئېلىپ ، نەچچە 10 گىلەم توقۇغۇچىنى باشلاپ ئاقسۇغا بېرىپ ، ئىش ۋاقتىدىن ئاشۇرۇپ ئىشلىدى ، شۇنىڭ بىلەن قاتتىق چارچاپ كەتكەنلىكتىن ، ئاغرىپ يېتىپ قالدى .

ئۇ ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ دەردىگە دەرمان بولدى ، بەزىده ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئاغرىپ قالسا ، ئۇلارنى ئۆزى دوختۇرخانىغا ئېلىپ بېرىپ داۋالاتتى ؛ كامانداروپكىغا چىقىپ كەتكەن ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئۆيىگە بېرىپ تۇرمۇش ئەهۋالىنى ئىگىلىدى ، قىينىچىلىقى بولسا ، ۋاقتىدا هەل قىلىپ بەردى . هەر يىلى قىش كىرىشتىن ئىلگىرى ، ئىدارىدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ قىشتىن ئۆتۈش تەييارلىقىنى ۋاقتىدا ياخشى ئىشلەپ ، كۆمۈر ، كۆكتات سېتىۋېلىش قاتارلىق ئىشلارنى ئوبدان ئورۇنلاشتۇردى ؛ ئىدارىدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر تۇرالغۇ جەهەتتە قىينىچىلىققا يولۇققاندا ، ئۇلارنى كېسەك قويۇپ 30 نەچچە ئېغىز ئۆي سېلىشقا سەپەرۋەر قىلىپ ، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ تۇرالغۇ جەهەتتىكى قىينىچىلىقىنى هەل قىلدى .

جاڭ مەنشىك تەر بېزى راكىغا گىرىپتار بولۇپ ، داۋالاش ئۇنۇم بەرمەي ، 1977 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى 58 يېشىدا شاڭخەيده ۋاپات بولدى .

يەن زېمىن

يەن زېمىن (4 .1924 ~ 2 .9 .1978) ، ئەسلى ئىسمى يەن دېيۇ ، خەنزۇ ، شەنشى ئۆلكىسىنىڭ زىجۇ ناهيىسىدىن . ئۇ ئالته يېشىدىن تارتىپ جاڭگالدىن ئوتۇن ئەكەلگەن ، توققۇز يېشىدا پومېشچىكنىڭ قويىنى باققان . بالىلار ئۆمىكىنىڭ باشلىقى بولغان ، 17 يېشىدا پارتىزانلار

ئەترىتىگە قاتناشقان ، 1942 ـ يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولغان ، كېيىن يەنە جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە قاتناشقان . يەن زېمىن ئازادلىق ئۇرۇشى مەزگىلىدە سەنشى ئۆلكىسىدىكى جۇڭتياۋ تېغى ئۇرۇشىغا ۋە شەنشى ئۆلكىسىدىكى چىنلىك ، چۈەنچۇ بازىرى ئۇرۇشلىرىغا قاتناشقان . 1949 ـ يىلى 359 ـ لۇ بىلەن بىللە شىنجاڭغا كېلىپ ، يېزا باشلىقى ، سىياسىي يېتەكچى ، سىياسىي ئىنستىرۇكتور ، كادىرلار بۆلۈمىنىڭ باشلىقى ، ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى ، شۇجىسى ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېت سىياسىي خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى ، ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى قاتارلىق ۋەزىپىلەرگە تەيىنلەنگەن .

1960 ـ يىلى «باي ۋەقەسى» يۈز بەرگەندىن كېيىن ، ئۇ 6 ـ ئايدا بۈيرۇققا بىنائەن باي ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ خىزمىتىگە رىياسەتچىلىك قىلدى . ئۇ قىسقىغىنا ئىككى ئاي ئىچىدە ناھىيىدىكى 12 گۇڭشېغا بېرىپ ، 120 ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتىنى ئارىلاپ ، كادىرلار ۋە ئاممىنى يىغىپ سۆھبەت ئۆتكۈزدى . ئىنچىكىلىك بىلەن تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىپ ، ئىشلەپچىقىرىشنى قانداق راۋاجلاندۇرۇش ھەققىدە مەسلىھەتلەشتى ، دېھقان ، چارۋىچىلارنىڭ تۇرمۇشىنى قانداق قىلىپ ياخشىلاپ ، مۇشكۈل ئەھۋالدىن ئىمكانقەدەر تېز قۇتۇلۇشقا يول كۆرسەتتى ، ئۇ مۇشۇ يولدا كۆپ ئەجىر سىڭدۈردى . 1961 ـ يىلى كۈزدە ياقائىرىق گۇڭشېسىدا بۆلۈمچە ، بۆلۈم باشلىقلىرى ۋە گۇڭشې پارتكوم شۇجىلىرى قاتناشقان ئىش ئورنى يىغىنى ئۆتكۈزۈپ ، كۈزلۈك ئىشلەپچىقىرىش ئارقىلىق يازلىق ئىشلەپچىقىرىشتىكى زىياننىڭ ئورنىنى تولدۇرۇشتىن ئىبارەت كونكرېت تەدبىرنى بەلگىلىدى ، شۇ يىلى كۈزدە ناھىيە بويىچە تېرىلغان كۆممىقوناق كۆلىمى 3299 گېكتار كېڭەيتىلدى . 1962 ـ يىلى ناھىيە بويىچە 6670 گېكتارغا يېقىن يەردىكى بۇغداي ئاپەتكە ئۇچراپ نابۇت بولدى ، ئەمما ، ئېلىنغان ئومۇمىي ئاشلىق 1961 ـ يىلىدىكىدىن يەنىلا 56.18 % ئاشتى .

1962 ـ يىلى يەن زېمىننىڭ رىياسەتچىلىكىدە ئۆتكۈزۈلگەن يىغىندا ناھىيىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى سۇنى غەرب تەرەپكە باشلاش ۋە غەرب تەرىپىدىكى سۇنى شەرق تەرەپكە باشلاشتىن ئىبارەت سۇ ئىنشائات پىلانى تۈزۈلۈپ ، ئوتتۇرا قىسىمدىكى رايونلارنىڭ دېھقانچىلىققا كېرەكلىك سۇ قىيىنچىلىقى ھەل قىلىندى .

كېچە ـ كۈندۈز دېمەي جاپالىق ئىشلەش نەتىجىسىدە يەن زېمىن جىگەر يالليۇغى ۋە بۆرەك يالليۇغى قاتارلىق ئېغىر كېسەللەرگە مۇپتىلا بولدى ، يۇقىرى دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتى بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ، ئۇنى چىڭداۋ قاتارلىق جايلارغا بېرىپ دەم ئالغاچ داۋالىنىشقا قايتا ـ قايتا دەۋەت قىلدى ھەمدە ئالاقىدار رەسمىيەتلەرنى بېجىرىپ بەردى ، ئەمما ، ئۇ ئىنقىلابىي خىزمەتنى مۇھىم ئورۇنغا قويۇپ ، ئۆزىنىڭ خەۋپ ـ خەتىرگە ئۇچرىشىغا قارىماي ، بۇ دەۋەتلەرنى بىرمۇ بىر رەت قىلدى ، كېسىلى قوزغالغاندا ، ئۇ قاتتىق ئاغرىپ تۇرۇۋاتقان جىگەر قىسمىنى جەينىكى ، پاختىلىق كىيىمى ياكى ياستۇق ئارقىلىق بېسىپ تۇراتتى . سودا تارماقلىرىدىكى يولداشلار ئۇنىڭ ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ ، ئۇنىڭغا يېمەكلىك ئەكىلىپ بەرگەندە ، ئۇ رەت قىلدى . دېھقان ، چارۋىچىلار ئۇنى يۈرەك قېتىدىن «جياۋ يۈلۈدەك ياخشى شۇجى» دەپ ماختاشتى .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» يەن زېمىننى ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىك ئورنىدىن ئايرىلىشقا مەجبۇر قىلدى .

يەن زېمىن خىزمەتنى ئەستايىدىل مەسئۇل بولۇپ ئىشلىدى ، خىزمەتتە ھەقىقەتنى ئەمەلىيەت-

تىن ئىزدىدى ، پارتىيە ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىشىغا چەكسىز ساداقەتمەن بولدى ؛ كىشىلەرگە ئادىل مۇئامىلە قىلىپ ، ئوچۇق - يورۇق ئىش قىلدى ، خىزمەتتىكى سەۋەنلىكلىرىنى ھېچقاچان يوشۇرمىدى . 1962 - يىلدىكى پارتىيە قۇرۇلتىيىدا ، 1963 - ، 1964 - يىللاردىكى ناھىيىلىك پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىنلىرىدا كۆپ قېتىم ئۆز - ئۆزىنى تەنقىد قىلدى ، خىزمەتتىكى كەمچىلىك ، خاتالىقلارنى يوشۇرماي ۋە باشقىلارغا دۆڭگەپ قويماي ، مەسئۇلىيەتنى باتۇرلۇق بىلەن ئۈستىگە ئالدى ، شۇنىڭ بىلەن كادىرلار ۋە ئاممىنىڭ چىن قەلبىدىن ھىمايە قىلىشى ۋە ھۆرمەتلەشىگە ئېرىشتى . يەن زېمىن تۇرمۇشتا ئاددىي - سادىدا ، كەم سۆز ۋە چىقىشقاق بولۇپ ، باشقىلارغا قىزغىن ياردەم بېرىپ كەلدى . خىزمىتى ھەر قانچە ئالدىراش بولسىمۇ ، ئۇنى كىم بىرەر ئىش بىلەن ئىزدەپ كەلسە ، ئۇ خۇشال ھالدا شۇ كىشى بىلەن سۆزلىشىپ ، ئۇنىڭ مەسىلىنى ھەل قىلىشىغا ئىمكانقەدەر ياردەم بېرىپ كەلدى .

يەن زېمىن جىگەر ، بۆرەك ئۇنىۋېرسال كېسىلىگە مۇپتىلا بولۇپ ، ھەر تەرەپلىمە داۋالاش ئۇنۇم بەرمەي ، 1978 - يىلى 9 - ئاينىڭ 2 - كۈنى 54 يېشىدا ۋاپات بولدى .

سۇن شۇگاڭ

سۇن شۇگاڭ (1929 ~ 11 .1978) ، خەنزۇ ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگە ، شەندۇڭ ئۆلكىسى خۇيمىن ناھىيىسىدىن . 1945 - يىلى 9 - ئايدا ئىنقىلابقا قاتناشقان ، 1948 - يىلى 6 - ئايدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولغان .

سۇن شۇگاڭ 1951 - يىلى 8 - ئايدا باي ناھىيىسىدىكى 2 - رايونلۇق پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا تەينىلەندى ، 1955 - يىلى 8 - ئايدىن كېيىن ج ك پ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك كومىتېتى تەشىلات بۆلۈمىدە مۇئاۋىن بۆلۈمچە باشلىقى ۋە بۆلۈمچە باشلىقلىقىغا ، كۇچا ناھىيىلىك پارتكوم تەشىلات بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىقىغا ، ناھىيىلىك پارتكومنىڭ كاندىدات شۇجىلىقىغا ، ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمەت ئەترىتىنىڭ باشلىقلىقىغا تەينىلەندى . سۇن شۇگاڭ 1964 - يىلى 2 - ئايدا باي ناھىيىلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا ؛ 1975 - يىلى 2 - ئايدا باي ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا تەينىلەندى .

50 - يىللارنىڭ بېشىدا سۇن شۇگاڭ ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش - زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ، يەر ئىسلاھاتى ، دېموكراتىك ئىسلاھات ۋە يېزا ئىقتىسادىنى راۋاجلاندۇرۇشتا كۆرۈنەرلىك توھپە قوشتى . 60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا سۇن شۇگاڭ باي ناھىيىسىدىكى تېرەك تاغلىق رايونىدا 3 - سەپ قۇرۇلۇشى قوماندانلىق شتابىنىڭ باش قوماندانى بولغان مەزگىلىدە ، ئۇچ زاۋۇت ، بىر كان ئۇنىڭ رەھبەرلىكىدە ئۆز ئارا ھەمكارلىشىپ زىچ ئىتتىپاقلاشتى ، بۇ زاۋۇت ، كانلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىشى يىلدىن - يىلغا يۇكسەلدى ، قاقاس نامرات جىلغىدا مەكتەپ ، دوختۇرخانا قۇرۇلدى ، ھەر مىللەت ئىشچى - خىزمەتچىلەر 3 - سەپ قۇرۇلۇشىدا خاتىرجەم ئىشلىدى ، جەمئىيەت ئامانلىقى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى خىزمىتى خېلى ياخشى ئىشلەندى .

ئۇ باي ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىلىقىغا تەينىلەنگەندىن كېيىن ، ناھىيىنىڭ تۇرلۇك خىزمەتلىرىنى چىڭ تۇتۇپ ئىشلىدى ، بولۇپمۇ يېزىلاردىكى بەشتە ياخشى بولۇش قۇرۇلۇشىغا قاتتىق ئەجىر قىلدى . شۇ چاغدا ئورگاندىن ئۈچ تىن بىر قىسىم كادىر ئاجرىتىلىپ ، يېزىلارغا ئەۋەتىلدى ، يېزا ، كەنتلەردىمۇ ئاز دېگەندە 4 ~ 5 كادىر نۆۋەتمۇ نۆۋەت تۇرۇپ ئىشلىدى ، نۆۋەتمۇ

تۇرۇپ ئىشلىگەن كادىرلار ئۇنىڭ سۆزى بىلەنمۇ ، ھەرىكىتى بىلەنمۇ ئۇلگە بولۇشى ئارقىسىدا ، گۇڭشې ئەزالىرى بىلەن ئەمگەكتە ، تۇرمۇشتا بىللە بولدى . ئۇ ئورگان كادىرلىرىنى باشلاپ ئېرىق-ئۆستەڭ چېپىپ سۇ باشلاش ، زاۋۇت بىناسى سېلىشقا قاتناشتى ، يارقوتان سۇ ئېلېكتر ئىستانسىسى ئۈچ ئاي ئىچىدىلا ياسىلىپ پۈتتى ، بۇ ئىش ئاممىنىڭ ماختىشىغا ئېرىشتى . ئۇ ئۆزىگە تەلەپچان بولۇپ ، ئۆز ئەمەلىيىتى ئارقىلىق ئۇلگە كۆرسەتتى ، ھېچقاچان ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ شەخسىي مەنپەئىتىنى كۆزلىمىدى . ئۇنىڭ خوتۇنى يېزىدىن كەلگەندى ، ئۇ ھايات ۋاقتىدا خوتۇنىنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش كويىدا بولمىدى .

1978 ـ يىلى يازدا ئۇنىڭغا ھاردۇق يېتىپ كېسەلچان بولۇپ قالدى ، باشقىلار ئۇنى كېسىلىنى داۋالىتىشقا قايتا ـ قايتا دەۋەت قىلسا ، ئۇ «قىشتا قولۇم بوشىغاندا بىر گەپ بولار» دەپ جاۋاب بەردى ، ئۇ شۇ يىلى 11 ـ ئايدا جىگەر راكى بىلەن ۋاپات بولدى .

ۋاڭ بىن

ۋاڭ بىن (1933.7 ~ 1982.2.1) ، ئەركىلەتمە ئىسمى ۋاڭ شۇنئېر ، باشلانغۇچ مەكتەپكە كىرگەندە قوللانغان ئىسمى ۋاڭ يۈڭۈ ، ئىنقىلابىي خىزمەتكە قاتناشقان دەسلەپكى مەزگىلدە قوللانغان ئىسمى خەن بىڭچېڭ ، خەن زىيۈن ، ئۇ ئىسمىنى 1954 ـ يىلى ۋاڭ بىنغا ئۆزگەرتكەن . خەنزۇ ، شەنشى ئۆلكىسىنىڭ ۋېينەن ناھىيىسىدىن .

ۋاڭ بىن دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن . ئۇنىڭ دادىسى يىل بويى سىرتتا يوللۇقچى بولۇپ ئىشلەيتتى . ۋاڭ بىن تۆغۇلۇپ بىر ئاي بولمايلا تۇرمۇش قىيىنچىلىقى تۈپەيلىدىن ئاپىسى ئۇنى ئۆيىگە تاشلاپ قويۇپ ، ئېتىزغا چىقىپ ئىشلەشكە مەجبۇر بولغان ، ئۇ تولا يىغلاپ ئوڭ كۆزى كۆرمەس بولۇپ قالغان . ۋاڭ بىن يەتتە يېشىدا مەكتەپكە كىرگەن ، 14 يېشىدا يۇقىرى دەرىجىلىك باشلانغۇچ مەكتەپنى تۈگىتىپ ، ۋېينەن تولۇقسىز پېداگوگىكا مەكتىپىگە ئىمتىھان بېرىپ كىرگەن ، بىر مەۋسۇملۇك ئوقۇش ئىياغلاشقاندىن كېيىن ، ئائىلىسىدىكى تۇرمۇش قىيىنچىلىقى تۈپەيلىدىن ، ئوقۇشتىن چېكىنىشكە مەجبۇر بولغان . ۋاڭ بىن بۇ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان مەزگىلدە كۆمۈر سېتىش باھانىسىدە يوشۇرۇن پائالىيەت ئېلىپ بارىدىغان كومپارتىيە ئەزاسى لىيۇ شىڭخەن بىلەن تونۇشۇپ قالغان ، لىيۇ شىڭخەن بىلەن بىللە بەيشۇي (پارتىزانلار رايونى) گە بارغان . شۇنىڭ بىلەن ئۇ 15 يېشىدىلا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ كاندىدات ئەزاسى بولغان . 1949 ـ يىلى 1 ـ ئايدا پارتىيە تەشكىلاتى ۋاڭ بىننى يەنئەن ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ خەنچېك شۆبىسىگە ئوقۇشقا ئەۋەتكەن . ئۇ شۇ يىلى 2 ـ ئايدا غەربىي شىمال مالىيە مەكتىپىگە (يەنئەندىكى) يۆتكىلىپ ئوقۇپ ، بىلىمىنى مۇكەممەللەشتۈرگەن ؛ 4 ـ ئايدا غەربىي شىمال رايونلۇق مەمۇرىي مەھكىمە (شىئەندىكى) خىزمەت ئىشلەشكە تەقسىم قىلىنغان . 1954 ـ يىلى 8 ـ ئايدا جۇڭگو خەلق ئۇنىۋېرسىتېتى پىلان ـ ستاتىستىكا فاكۇلتېتىنىڭ خەلق ئىگىلىكىنى پىلانلاش كەسپىگە ئوقۇشقا ئەۋەتىلگەن ، 1959 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق كومىتېتىنىڭ پىلان كومىتېتىغا تەقسىم قىلىنىدى .

1960 ـ يىلى 4 ـ ئايدا «باي ۋەقەسى» يۈز بەرگەندىن كېيىن ، ۋاڭ بىن باي ناھىيىلىك پىلان كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىغا تەينىلەندى ، شۇنىڭدىن كېيىن ئونباش گۇڭشې پارتكومىنىڭ شۇجىسى ، ناھىيىلىك ماددىي ئەشيا ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ، خەلق كومىتېتى ئىشخانىسى

نىڭ مۇدىرى ، مۇئاۋىن ھاكىم ، ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ، ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى ۋە شۇجىسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرگە تەينىلەندى .

ۋاڭ بىن چىقىشقاق كادىر . ئۇ سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتىدە كانچى گۇللۇكىدە نۇقتىدا تۇرۇپ ئىشلىگەن مەزگىلىدە ، گۇڭشې ئەزالىرى بىلەن بىللە يەر تۇزلەش ، ئېرىق - ئۆستەڭ چېپىش ئەمگەكلىرىگە قاتناشتى ، باشلامچىلىق بىلەن تاغقا چىقىپ ، قوي قۇمۇلىقى توشۇپ ئەكەلدى . ۋاڭ بىن كادىرلارغا تەربىيە بېرىشتە ئەملىيىتى ئارقىلىق تەربىيە بېرىشكە ئەھمىيەت بەردى . ئۇ نۇتۇق سۆزلەش ، دوكلات بېرىش ، ھۆججەت لايىھىسىنى تەييارلاش ۋاقتىدا ھەمىشە تېكىستىنى ئۆزى يازدى ، ھەقىقەتەن يېتىشىلمەي قالغان ۋاقىتلىرىدا ، كاتىپىغا نېمىلەرنى يېزىش ، قايسى جەھەتلەرگە دىققەت قىلىش كېرەكلىكىنى تەپسىلىي ئۇقتۇرۇپ يازغۇزدى . ۋاڭ بىن يېزا ، چارۋىچىلىق رايونلىرىغا بېرىپ ، باي ناھىيىسىنىڭ تاغ - دەريالىرىنى قويماي ئارىلاپ چىقتى ، ئۇ شىمال تەرەپكە جايلاشقان تەڭرىتاغ تاغلىق رايونىدىكى ئاقبۇلاق ئوتلىقىغا باي ناھىيە-سىدىن بارغان بىردىنبىر ناھىيە دەرىجىلىك رەھبىرىي كادىر ھېسابلىنىدۇ . ئۇ يېزىغا بارغاندا ، ھەمىشە ئۇچىسىغا ياماق سېلىنغان كونا پاختىلىق چاپىنىنى كىيىۋالاتتى ، باشقىلار ئۇنىڭغا باشقا كىيىم كىيىشىنى دەۋەت قىلسا ، ئۇ كۈلۈپ تۇرۇپ : «كونا كىيىم كىيىشكە ئەپلىك» دەيتتى .

ئۇ ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى بولغان مەزگىلىدە ، ناھىيە دەرىجىلىك كادىرلار يېزىغا بارغاندا ، ئۇلارغا پىكاپ ئاجرىتىپ بېرىلەتتى ، ئاتمۇ بار ئىدى ، ئەما ، ۋاڭ بىن پىكاپقا چۈشمەي ، ئاتنىمۇ مىنمەي ، ھەمىشە ۋېلىسىپىتىنى مىنىپ ، ئېتىزلارنى ۋە كەنتلەرنى ئارىلاپ ماڭاتتى . 1974 - يىلى يازدا ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېت تەكشۈرۈپ سېلىشتۇرۇپ باھالاش ئۇيۇشتۇرۇ-دى ، كۈن ئىسسىق بولغاچقا ، يول مېڭىش تەس ئىدى ، كۈنىگە بىر نەچچە چوڭ ئەترەتنى ئارىلاشقا توغرا كېلەتتى . ياز كۈنى يېزا يوللىرىدا ئېقىۋاتقان سۇ ، پاتقاقلار پات - پات ئۇچراپ تۇراتتى . بەزەن جايلاردا ۋېلىسىپىتنى مىنىش بۇياقتا تۇرسۇن ، ئىتتىرىپ ماڭغىلىمۇ بولمايتتى - دە ، كۆتۈرۈپ مېڭىشقا توغرا كېلەتتى . بەزىلەر تەكشۈرۈلىدىغان چوڭ ئەترەتلەر ساننىنى ئازايتىش تەكلىپىنى بەردى ، ۋاڭ بىن بۇنىڭغا قەتئىي قوشۇلمىدى .

— بېرىپ كۆرمىسەك ، — دېدى ئۇ ، — ئەھۋالنى ئۇقالمايمىز ، ئەھۋالنى ئۇقماي تۇرۇپ ، ئىشلەپچىقىرىشقا يېتەكچىلىك قىلغىلى بولمايدۇ .

ئۇ شۇ گەپنى قىلدى — دە ، ۋېلىسىپىتىنى كۆتۈرۈپ ، يول باشلاپ ماڭدى .

ۋاڭ بىن ئورگاندىكى ۋاقتىدىمۇ پات - پات ئورگان كادىرلىرى بىلەن بىللە ئەمگەك قىلىپ ، كۆكتات تېرىپ ، تازىلىق قىلىپ تۇراتتى ، ھاجەتخانا تازىلاشقىمۇ ھەمىشە قاتنىشىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى كىشىلەر ئۇنىڭ بىلەن خىزمەت قىلغاندا ، ھەر قانچە ھېرىپ - چارچاپ كەتسىمۇ كۆڭلى ئازادە بولاتتى ، ئۇنى ئۆزلىرىنى باشقۇرىدىغان رەھبەردەك ھېس قىلمايتتى .

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ۋاڭ بىن پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇپ ، ئاممىۋى تەشكىلاتلارنىڭ ناتوغرا ئىشلىرىنى ھەرگىز قوللىمىدى ، خىزمەت داۋامىدا مەسئۇلىيەتنى ئۈستىگە ئېلىشقا جۈرئەت قىلدى . بىر قېتىم مەلۇم بىر گېزىتتە ئېلان قىلىنغان بىر ماقالە يەنە بىر تەرەپ ئاممىا تەشكىلاتىنىڭ كۈچلۈك نارازىلىقىنى قوزغىدى ، ۋاڭ بىن بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ، بۇ ماقالىنى ئۆزى يازغانلىقىنى ئېيتىپ ، مەسئۇلىيەتنى زىممىسىگە ئالدى ، شۇنىڭ بىلەن ئىككى تەرەپ ئاممىا تەشكىلاتى ئوتتۇرىسىدىكى قاتتىق ئۇرۇشنىڭ ئالدى ئېلىنىدى .

ۋاڭ بىن تولىمۇ ھېسسىياتچان ئادەم بولۇپ ، بۇۋاقلارغا ئىسسىم قويىدىغان ، بەزەر كىشىنىڭ چوڭ ئوغلى ۋاقتىسىز قازا قىلغان ، ئوتلاق چېگرىسى ماجىرالىرىنى ھەل قىلىدىغان چاغلاردا

شېئىر ئارقىلىق كۆڭلىنى ئىزھار قىلاتتى . ئەمما ، ئۇ يەنە دۆلەت بىلەن خۇسۇسىي ئېنىق ئايرىيدىغان ، پرىنسىپچانلىقى ئىنتايىن كۈچلۈك ئادەم ئىدى . ئۇ ئائىلىسىدىكىلەرنى پىكاپىغا يېقىن يولاتمايتتى ؛ خىزمەتتىكى ئىشلارنى ئائىلىسىدىكىلەرگە ھەرگىز دېمەيتتى ، ھەتتا ئۇنىڭ خىزمىتى يۆتكىلىدىغانلىقىنى سىرتتىكىلەر ئائىلىسىدىكىلەردىن بالدۇر ئۇقاتتى .

ۋاڭ بىن 1974 ـ يىلىدىن 1979 ـ يىلىغىچە خوتەن ۋىلايەتلىك ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ، ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى ، شۇجىسى ۋە شۆبە ھەربىي رايونىنىڭ سىياسىي كومىسسارى قاتارلىق ۋەزىپىلەرگە تەيىنلەندى . ئۇ 1979 ـ يىلى مەركەزدىكى ئالىي پارتىيە مەكتىپىگە ئوقۇشقا ئەۋەتىلدى ؛ 1980 ـ يىلى ئاپتونوم رايونلۇق يېزا ئىگىلىك بانكىسىنىڭ باشلىقلىقىغا ، پارتكۇرۇپپىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىقىغا تەيىنلەندى .

80 ـ يىللارنىڭ بېشىدا ۋاڭ بىن ھاردۇق يېتىپ ئاغرىقچان بولۇپ قالدى . كېسىلىنىڭ ئېغىرلىقى ۋە خەتەرلىك ئىكەنلىكى ئۇنىڭغا بەكمۇ ئايان ئىدى . ئەمما ، ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاز قالغانلىقىغا قارىماي ، خىزمەتنى قەتئىي داۋاملاشتۇردى ، كېسەلخانىدا يېتىپ قالغاندىمۇ ، خىزمەتنى ئېسىدىن چىقارمىدى . ئۇ كېسەل سەۋەبىدىن دەم ئالغان مەزگىلىدە ، تەشكىل ئۇنىڭ خوتۇنى ئىچكىرىدە تۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ ، ئۇنى ئىچكىرىگە قايتىپ بېرىپ داۋالىنىشقا دەۋەت قىلدى ، مۇشۇنداق بولغاندا ، خوتۇنىنىڭ ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىشىغا قولايلىق بولاتتى ، ئەمما ، ئۇ قايتىپ كەتمەسلىكتە چىڭ تۇردى .

ۋاڭ بىن 1982 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئۇرۇمچىدە ۋاپات بولدى ، ئۇ ھايات ۋاقتىدا «جەسەت كۈلۈم تەڭرىتاغ ئېتىكىگە كۆمۈلسۇن» دەپ ۋەسىيەت قالدۇردى . ئاپتونوم رايوندىكى پارتىيە ، ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرى ئۇنىڭ تەزىيە يىغىنىغا قاتناشتى .

دەي فۇشياڭ

دەي فۇشياڭ (1916.9 ～ 1987.7) ، خەنزۇ ، خۇبەي ئۆلكىسىنىڭ ۋۇشۆ شەھىرىدىن . كىچىك ۋاقتىدا ئاتا ـ ئانىسىدىن ئايرىلىپ قالغان . ئۇ كېسەل داۋالايدىغان ۋە ئۇستىخانىنى ئورنىغا چۈشۈرىدىغان ئورۇندا شاگىرت بولۇپ ئىشلىگەندە ، ئۇۋۇلاش ۋە ئۇستىخانىنى ئورنىغا چۈشۈرۈشنى ئۆگىنىۋالغان ، مىنگونىڭ 25 ـ يىلى (1936 ـ يىلى) ئەسكەرلىككە تۇتۇلغان ، ئارىدىن ئىككى يىل ئۆتكەندىن كېيىن ، گومىنداڭ قوشۇنىدىن قېچىپ ، باي ناھىيىسىگە مۇساپىر بولۇپ كەلگەن .

دەي فۇشياڭ باي ناھىيىلىك سودا شىركىتىدە رەسمىي ساتىراش بولۇپ ئىشلىگەن . ئۇ پارتىيىدىن مىننەتدار بولۇپ ، يېڭى جەمئىيەتكە قىزغىن مۇھەببەت باغلاپ ، تىرىشىپ ئىشلىگەن ، ئىشتىن سىرت ۋاقىتلىرىدا ئۆزى ئۆگەنگەن ئۇۋۇلاش تېخنىكىسىدىن پايدىلىنىپ ، بىمارلارنى ئاغرىق ئازابىدىن خالاس قىلغان . ئۇ كىچىكرەك كېسەل ھېسابلىنىدىغان زۇكام بولۇش ، قىزىتما ئۆرلەشتىن تارتىپ بالىلار كېسەللىكلىرى ، ئىچ سۇرۇش ، سۇسىزلىنىش ، ھەتتا قوۋۇرغا زورۇقۇش ، بەل تولغىنىپ كېتىش ، سانجىق تۇرۇپ قېلىش ، پۇت ـ قولى ئاغرىش كېسەللىكلىرىنى داۋالىغان . دەي فۇشياڭ پۇقرالارنى داۋالىغاچقا ، ئۇنىڭ نامى تەرەپ ـ تەرەپكە تارقالغان .

1974 ـ يىلى 9 ـ ئايدا بۇ يەردە تۇرۇشلۇق قوشۇننىڭ مەلۇم قىسمىدىكى لۇ يىڭجاڭ ئاللىبرگىيىلىك سۆسۈن داغ (ئاللىبرگىيىلىك قان پىلاستىنكىلىرى ئازىيىش كېسىلى) بىلەن

ئاغرىپ ، بەدىنىنىڭ تېرە ئاستىدىن قان چىقىپ ، قىزىتمىسى ئۆرلەپ ھۇشىدىن كېتىدۇ ، ئۇ ئۇچ دوختۇرخانىدا ئىككى ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت داۋالىنىدۇ ، ھاياتى ئامان قالغان بولسىمۇ ، پۈتۈن بەدىنى پالەچ بولۇپ قالىدۇ ، سۆزلەش ئىقتىدارى ئېغىر دەرىجىدە توسقۇنلۇققا ئۇچرايدۇ ، كېسەل ئاسارىتى قېلىپ قالىدۇ . بەزى دوختۇرلار «ئۇ ئەمدى ئورنىدىن تۇرالمايدۇ» دەپ ھۆكۈم چىقىرىدۇ ، دەي فۇشياڭ بۇ چاغدا ناھىيىلىك چوشقا فېرمىسىدا چوشقا بېقىۋاتاتتى ، ئۇ بىمارىنىڭ خوتۇنىنىڭ تەلەپ قىلىشى بىلەن ئەتتىگەندە ۋە كەچتە بىمارنىڭ بەدىنىنى ئۇۋلاپ ، بىمارنىڭ بەدەن چېنىقتۇرۇشىغا يېتەكچىلىك قىلىدۇ ، ھەر يىلى قىش ۋە ئەتىيازدا بىمارنى ئۈدا 4 ～ 5 ئاي داۋالايدۇ ، تۆت يىل ئۇزمەي داۋالىنىش ئارقىلىق بىمار ئاخىر ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئۆزى ماڭالايدىغان ، سۆزلىيەلەيدىغان ۋە خەت يازالايدىغان بولىدۇ ، شۇنىڭ بىلەن دەي فۇشياڭنىڭ نامى تېز تارقىلىپ ، داۋالانغىلى كېلىدىغانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيدۇ .

1979 ـ يىلى ئەتىيازدا ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسىدا جۇڭگو تىبابىتى بويىچە ئۇۋلاش مەخسۇس بۆلۈمى قۇرۇلدى ، ئۇ ناھىيىلىك خەلق دوختۇرخانىسىغا يۆتكىلىپ دوختۇرلۇق قىلدى ، شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ غەيرىتى تېخىمۇ ئاشتى . ئۇ ھەركۈنى خىزمەت قىلىپ دوختۇرخانىدىن قايتقاندا ، چارچاپ ھالىدىن كېتەتتى . ئەمما ، بىمارلارنى كېسەل ئازابىدىن بالدۇرراق خالاس قىلىش ئۈچۈن ، جاپادىن باش تارتماي ، قىلچە زارلانماي ئىشلىدى . ئۇ يەنە ئىككى شاگىرت تەربىيىلەپ ، ئۆزى ئىگىلىگەن ئۇۋلاش تېخنىكىسىنى ئۇلارغا چىن كۆڭلى بىلەن ئۆگەتتى .

دەي فۇشياڭ 1987 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى كېسەل سەۋەبىدىن 71 يېشىدا ۋاپات بولدى .

مۇسا تاھىر

مۇسا تاھىر (1919 ～ 1993) ، ئۇيغۇر ، باي ناھىيىسى كانچى يېزىسىنىڭ كۇيباغ كەنتىدىن . ئۇ 1954 ـ يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولغان .

مۇسا تاھىر بىر نامرات دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن . ئۇ 14 يېشىدا پومېشچىكنىڭ كالىسىنى باققان ، 17 يېشىدا يىللىقچى بولغان ، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش ـ زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ، يەر ئىسلاھاتى داۋامىدا ئاممىغا ئۈچۈن قىزغىنلىق بىلەن خىزمەت قىلغانلىقى ئۈچۈن ، ئاممىنى تەربىيىدىن كەنت باشلىقلىقىغا سايلانغان . يەر ئىسلاھاتىدىن كېيىن ، ئۇ ئەتراپىدىكى سەككىز ئائىلە كەمبەغەل دېھقان ، يالالانما دېھقان بىلەن بىللە دائىمىي ھەمكارلىق گۇرۇپپىسى قۇرغان . ئالىي كوپېراتىپ قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئۇ گۇلباغ يېزىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ، ئالىي كوپېراتىپنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بولغان . خەلق گۇڭشېسى قۇرۇلغان چاغدا ، ئۇ گۇلباغ رايونىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى ، قوشۇمچە 3 ـ ئىشلەپچىقىرىش چوڭ ئەترىتى (ھازىرقى كۇيباغ كەنتى) پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ شۇجىلىقىنى 1983 ـ يىلىغىچە ئۆتىدى .

ئۇ 1956 ـ يىلى قىچىدىن يۇقىرى مەسئۇلات ئىلىش رېكورتىنى يارتىپ ، ئەمگەك نەمۇنىچىسى بولۇپ باھالاندى ، ئۇنىڭ مەملىكەتلىك ئەمگەك نەمۇنىچىلىرى يىغىنىغا قاتناشقانلىقى ئۇقتۇرۇلدى . ئەمما ئۇ كوپېراتىپ تېخنىكى تالىپ مۇھەممەتنى بېيجىڭدىكى يىغىنغا بېرىشقا كۆرسەتتى . 1957 ـ يىلى يېڭى رېكورت يارىتىلىشىدا ، يەنە مەملىكەتلىك يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ئىلغارلىرى ۋەكىللىرى يىغىنىغا قاتناشقانلىقى ، ئەمما يەنە ئالىي كوپې-

راتىپ مۇدىرى ساۋۇت شۆبرىپنى بېيجىڭغا بېرىشكە كۆرسەتتى . 1958 - يىلى ئەتىيازدا كوپىرا-تىپ ئەزالىرىنى يېتەكلەپ 2.7 گېكتار يەرگە قىچا تېرىپ ، ھەر گېكتار يەردىن ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 2550 كىلوگرام مەھسۇلات ئېلىپ ، 3 - قېتىم مول ھوسۇل رېكورتىنى يارىتتى . ئۇ «ئىشلەپچىقىرىش ئىلغارى» دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشىپ ، مەملىكەتلىك يېزا ئىگىلىك ئېكس-كۇرسىيە ئۆمىكىگە قاتنىشىدىغان ۋەكىللىككە سايلاندى ۋە 1958 - يىلى 7 - ئاينىڭ 13 - كۈنىدىن باشلاپ بېيجىڭدا ۋە باشقا چوڭ شەھەرلەردە ئىككى ئاي ئېكسكۇرسىيىدە بولدى . شۇ يىلى 12 - ئايدا مۇسا تاھىر بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلىدىغان مول ھوسۇل تەجرىبىلىرىنى ئالماشتۇرۇش يىغىنىغا ئەۋەتىلدى . ئۇ بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ، ئىنتايىن خۇشال بولدى ۋە ئەنسىرىدى ، كېچىلەپ ئەڭ ياخشى سېرىق قىچا ئۇرۇقىدىن بەش كىلوگرامنى تاللاپ ، بېيجىڭغا ئېلىپ ماڭدى .

مۇسا تاھىر كۆپ يىللىق ئەمەلىيەت داۋامىدا مول ھوسۇللۇق قىچىنى يېتىشتۇرۇش تەجرىبە-سىنى يارىتتى . ئۇ ھەر مىللەت ئاممىسى تەرىپىدىن «قىچا تېرىش ماھىرى» دەپ تەرىپلەندى . مۇسا تاھىر 1993 - يىلى 9 - ئايدا كېسەل سەۋەبىدىن 75 يېشىدا ۋاپات بولدى .

يۇنۇس سىدىق

يۇنۇس سىدىق (1932.6 ~ 1997.11) ، ئۇيغۇر ، باي ناھىيىسىنىڭ تۇقسۇن يېزىسىدىن . دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن . 1938 ~ 1951 - يىلىغىچە باي ، قەشقەر ، يەكەن ، توقسۇ قاتارلىق جايلاردىكى دىنىي مەكتەپلەردە ئوقۇغان ، 1951 - يىلى 8 - ئايدىن 1955 - يىلىغىچە ئۆيىدە دىنىي مەكتەپ ئاچقان . 1961 ~ 1972 - يىلىغىچە چارۋىچىلىق فېرمىسىدا كاسسىر ، ئامبارچى بولغان ، 1972 - يىلى كەنتكە قايتىپ ئىمام بولغان ، 1978 - يىلى ئاخىرىدا 4 - ئاھالىلەر رايونى مەسچىتىدە ئىمام بولغان ، 1990 - يىلى باي بازىرى جامەسىدە ئىمام بولغان ، 1955 - يىلى 8 - ئايدىن 1962 - يىلى 10 - ئايغىچە باي ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى بولغان ، 1957 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ياشلار بىرلەشمىسىنىڭ ئەزالىقىغا سايلانغان ، 1962 - يىلى 11 - ئايدىن 1991 - يىلى 1 - ئايغىچە باي ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى بولغان . 1991 - يىلى 2 - ئايدىن 1997 - يىلى 11 - ئايغىچە باي ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ، باي ناھىيىلىك ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى ، مەملىكەتلىك ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى ، ئاپتونوم رايونلۇق 6 - ، 7 - ، 8 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋەكىلى ، باي ناھىيىلىك 5 - ، 6 - ، 7 - ، 8 - ، 9 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋەكىلى بولغان ، 1994 - يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك 1 - نۆۋەتلىك ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىنى قوشۇمچە ئۈتىدى .

ئۇ پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتى ۋە دىن سىياسىتىنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ ، ۋەتەننى ، دىننى سۆيۈشتە چىڭ تۇرۇپ ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە ئىجتىمائىي مۇقىملىقنى كۈچلۈك ھىمايە قىلىپ ، ھەردەرىجىلىك پارتكوملار ۋە ھۆكۈمەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىق ۋە مۇقىملىق توغرىسىدىكى تەشۋىقات خىزمىتىنى ياخشى ئىشلىشىگە پائال ياردەملىشىپ ، مىللىي بۆلگۈنچىلىك-كە ۋە قانۇنسىز دىنىي پائالىيەتلەرگە قارشى تۇرۇشنىڭ 1 - سەپىدە باشتىن ئاخىر چىڭ تۇرۇپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن ، مىللىي بۆلگۈنچىلەر ئۇنىڭغا ئۆچمەنلىك قىلىپ كەلدى . يۇنۇس سىدىق 1997 - يىلى 11 - ئاينىڭ 6 - كۈنى سەھەردە جامەگە كېتىۋاتقاندا ئۇنىڭ پېيىگە چۈشكەن مىللىي بۆلگۈنچىلەر تەرىپىدىن ئوققا تۇتۇلۇپ ، بەختكە قارشى 65 يېشىدا قۇربان بولدى . ئاپتونوم

رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى 2001 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ئۈنى «ئىنقىلابىي قۇربان» دەپ تەستىقلىدى .

Ⅱ باب

شەخسلەرنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش

يى لىجى

يى لىجى (1877 ~ 1948. 9. 13) خۇيزۇ ، باي ناھىيىسىدىن . مىنگونىڭ 3 ـ يىلى (1914 ـ يىلى) 2 ـ ئايدا ناھىيىلىك دۆلەت تىلى مەكتىپىنىڭ مۇدىرى ، مىنگونىڭ 7 ـ يىلى (1918 ـ يىلى) 8 ـ ئايدا ناھىيىلىك تۆۋەن دەرىجىلىك باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ مۇدىرى ، مىنگونىڭ 24 ـ يىلى (1935 ـ يىلى) 3 ـ ئايدا ناھىيىلىك دۆلەت تىلى مەكتىپىنىڭ مۇدىرى ، مىنگونىڭ 31 ـ يىلى (1942 ـ يىلى) 5 ـ ئايدا ناھىيىلىك مەركىزىي مەكتەپنىڭ دىن دەرسى ئوقۇتقۇچىسى بولغان . ئۇ ماۋارىپ خىزمىتى بىلەن 34 يىل شۇغۇللىنىپ ، باي ناھىيىسى ماۋارىپ ئىشىنىڭ تەرەققىياتىغا پۈتۈن كۈچىنى بېغىشلىغان .

جاڭ يۈەنجېن

جاڭ يۈەنجېن (1889 ~ 1952) ، خەنزۇ ، جېجياڭ ئۆلكىسىنىڭ يۈۋ ناھىيىسىدىن . ئۇ كىچىك ۋاقتىدا دادىسى بىلەن بىللە شىنجاڭغا كەلگەن . مىنگونىڭ 2 ـ يىلى (1913 ـ يىلى) باي ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ تۈنجى ھاكىمى ، باش تەپتىشلىكىگە تەيىنلەنگەن . ئۇ ۋەزىپە ئۆتىگەن مەزگىلدە يېزا ئىگىلىكىنى راۋاجلاندۇرۇشقا ئەھمىيەت بېرىپ ، دېھقانلارنى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈپ تېرىقچىلىق قىلىشقا قوزغىغان ، تېرىلغۇ ئۇلاغلىرى ۋە ئۇرۇق سېتىۋېلىشقا قەرز پۇل بەرگەن . جۈڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، باي ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى جاڭ يۈەنجېننى ناھىيىلىك كېڭەش ئەزالىقىغا تەكلىپ قىلغان .

جاڭ يۈەنجېن 1952 ـ يىلى ئۇرۇمچىدە كېسەل سەۋەبىدىن ۋاپات بولدى .

دىڭ پېيجېن

دىڭ پېيجېن (1936. 10 ~ 1986. 4) ، ئايال ، خەنزۇ ، گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسىنىڭ چاۋئەن ناھىيىسىدىن . ئۇ دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن . 1956 ـ يىلى 1 ـ ئايدا جۇڭگو كوممۇنىس-

تىك ياشلار ئىتتىپاقىغا ئەزا بولغان ، 1970 ـ يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولغان .

ئۇ 1954 ـ يىلى 10 ـ ئايدا چاۋئەن ناھىيىلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن شىنجاڭغا كەلگەن . ئۇ ئالدى بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭ كادىرلار مەكتىپىدە ئوقۇغان . 1955ـ يىلى 6 ـ ئايدا باي ناھىيىسىدە خىزمەت قىلىشقا تەقسىم قىلىنىپ ، كاتىپ ، كاسسىر ، ئارخىپ خادىمى ، ئارخىپ بۆلۈمىنىڭ باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن .

ئۇ پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇپ ، ئىستىلدا دۇرۇس بولۇپ ، خىزمەتنى جان كۆيدۈرۈپ ئىشلىدى . ئۇ 1982 ـ يىلى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك قەھرىمانلار ئۇچرىشىش يىغىنىغا قاتناشتى ھەمدە ئاپتونوم رايون ، ۋىلايەت بويىچە «ئارخىپچىلىق سېپىدىكى مۇنەۋۋەر جەڭچى» دەپ نامغا ئېرىشتى .

ئۇ ئارخىپچىلىق سېپىدە 24 يىل جاپالىق ئىشلەپ ، ناھىيىلىك ئارخىپخانىنىڭ قۇرۇلۇشى ، مۇستەھكەملىنىشى ۋە راۋاجلىنىشىغا گەۋدىلىك تۆھپە قوشتى .

ئۇ 1986 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى سىرتقا يىغىنغا بېرىپ باي ناھىيىسىگە قايتىپ كېلىۋاتقان يول ئۈستىدە قاتناش ھادىسىسىگە ئۇچراپ ، 49 يېشىدا بەختكە قارشى قازا بولدى .

بەكەن نۇر

بەكەن نۇر (1950 ～ 8 .10 .1968) ، ئۇيغۇر ، باي ناھىيىسى مىچىڭ گۈڭشې چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ مالچىسى . بەكەن نۇر 1968 ـ يىلى 10 ـ ئايدا قويلىرىنى ھەيدەپ تاغقا چىققاندا قاتتىق شۇرغانغا دۇچ كېلىدۇ ، يەردىكى قارنىڭ قېلىنلىقى بىر مېتىردىن ئارتۇق ئىدى . 10ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى بەكەن نۇر كوللېكتىپنىڭ قوينىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن شۇرغانغا بىلەن ئېلىشىپ ، ئۆزىنىڭ ياش ھاياتىنى تەقدىم قىلدى . كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى باي ناھىيىلىك كومىتېتى 1993 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى بەكەن نۇرنى «مۇنەۋۋەر كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى ئەزاسى» دەپ تەستىقلاپ ، ناھىيىدىكى ياشلار ۋە ئۆسمۈرلەرنى ئۇنىڭدىن ئۆگىنىشكە چاقىردى .

تۇنىياز نۇر

تۇنىياز نۇر (1952 ～ 5 .1971) ، ئۇيغۇر ، باي ناھىيىسى ئىتتىپاق گۈڭشې 9 ـ چوڭ ئەتىرىتىدىن ، خەلق ئەسكەرلىرى بەنىنىڭ بەنجاڭى . تۇنىياز نۇر 1971 ـ يىلى 5 ـ ئايدا ئۇركۈگەن ئات ئادەملەرگە زەخمە يەتكۈزۈش ۋەقەسىدە بەش بالىنى قۇتقۇزۇش يولىدا قىممەتلىك ھاياتىنى تەقدىم قىلدى . كېيىن كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى باي ناھىيىلىك كومىتېتى ئۇنى «مۇنەۋۋەر كوممۇنىستىك ياشلار ئىتتىپاقى ئەزاسى» دەپ تەستىقلاپ ، ناھىيىدىكى ياشلار ۋە ئۆسمۈرلەرنى ئۇنىڭدىن ئۆگىنىشكە چاقىردى .

III باب

شەخسلەر جەدۋىلى

ئىنقىلابىي قۇربانلار

جەدۋەل : 31 — 1

ئىسىم - فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	يۇرتى	تۇغۇلغان يىلى	تۇرۇشلۇق ئورنى	ۋەزىپىسى	سىياسىي قىياپىتى	قۇربان بولغان ۋاقتى ، ئورنى
مەھەممەتخان سا- ۋۇت	ئەر	ئۇيغۇر	باي ناهىيە سايرام	1917	ئۇچ ۋىلايەت مىل- لىي ئارمىيىسى	جەڭچى		1945.8 باي ناهىيە قىزىلدا
سۇيۇر مەھەممەت	ئەر	ئۇيغۇر	باي ناهىيە توقسۇن	1922	ئۇچ ۋىلايەت مىل- لىي ئارمىيىسى	جەڭچى		1945.8 ئاقسۇدا
سۇلايمان ھامۇت	ئەر	ئۇيغۇر	باي ناهىيە قىيىر	1928	ئۇچ ۋىلايەت مىل- لىي ئارمىيىسى	جەڭچى		1945.8 ئاقسۇدا
ئىسمائىل	ئەر	ئۇيغۇر	باي ناهىيە	1912	ئۇچ ۋىلايەت مىل- لىي ئارمىيىسى	جەڭچى		1945.9 ئاقسۇدا
نىياز ئەلى	ئەر	ئۇيغۇر	باي ناهىيە	1920	ئۇچ ۋىلايەت مىل- لىي ئارمىيىسى	جەڭچى		1945.9 ئاقسۇدا
قاسىم ئىلەك	ئەر	ئۇيغۇر	باي ناهىيە توقسۇن	1921	ئۇچ ۋىلايەت مىل- لىي ئارمىيىسى	جەڭچى		1945.9 باي ناهىيە قىزىلدا
ھامۇت ئىسلام	ئەر	ئۇيغۇر	باي ناهىيە توقسۇن	1921	ئۇچ ۋىلايەت مىل- لىي ئارمىيىسى	جەڭچى		1945.9 باي ناهىيە قىزىلدا
توختى ئەيسا	ئەر	ئۇيغۇر	باي ناهىيە ياقائېرىق	1924	ئۇچ ۋىلايەت مىل- لىي ئارمىيىسى	جەڭچى		1945.9 ئونسۇ قورغاندا
ھەسەن تۇمۇر	ئەر	ئۇيغۇر	باي ناهىيە بۇلۇڭ	1919	ئۇچ ۋىلايەت مىل- لىي ئارمىيىسى	جەڭچى		1945.9 ئونسۇ قورغاندا
ساۋۇت سەپەر	ئەر	ئۇيغۇر	باي ناهىيە توقسۇن	1921	ئۇچ ۋىلايەت مىل- لىي ئارمىيىسى	جەڭچى		1945.9 ئونسۇ قورغاندا
ئەيسا نىياز	ئەر	ئۇيغۇر	باي ناهىيە بۇلۇڭ	1919	ئۇچ ۋىلايەت مىل- لىي ئارمىيىسى	جەڭچى		1946 موڭغۇلكۇرەدە
ئىسمائىل روزى	ئەر	ئۇيغۇر	باي ناهىيە	1920	ئۇچ ۋىلايەت مىل- لىي ئارمىيىسى	جەڭچى		1946.6 موڭغۇلكۇ- رەدە
داۋۇت مەھەممەت	ئەر	ئۇيغۇر	باي ناهىيە توقسۇن	1915	ئۇچ ۋىلايەت مىل- لىي ئارمىيىسى	جەڭچى		1946.6 موڭغۇلكۇ- رەدە

روزى ئەمەت	ئەر	ئۇيغۇر	باي ناھىيە توقسۇن	1918	ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى	جەڭچى	1946. 6 موڭغۇلكۆرەدە
ئەمەت قاسىم	ئەر	ئۇيغۇر	باي ناھىيە سايرام	1920	ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى	جەڭچى	1946 موڭغۇلكۆرەدە
يۈسۈپ مەمتىلى	ئەر	ئۇيغۇر	باي ناھىيە سايرام	1913	ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى	جەڭچى	1948. 9 قورغاستا
گو شۇڭبىن	ئەر	خەنزۇ	خېنەن	1965	قىزىلسۇ چېگرا مۇداپىئە ئەترىتى	جۇنشجالىك	1990. 4 ئاقتۇ ناھىيە بارىن بېزىسىدا ج ك پ ئەزاسى
يۇنۇس سىدىق	ئەر	ئۇيغۇر	باي ناھىيە	1932	ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش	باي بازىرى جامەسىنىڭ ئىمامى	1997. 11 باي ناھىيىسىدە

دۆلەتنىڭ مىنىستىرلىك ، كومىتېتلىرى تەرىپىدىن تەقدىرلەنگەن ئىلغار شەخسلەر

جەدۋەل : 31 — 2

ئىسىم - فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	تۇرۇشلۇق ئورنى ، ۋەزىپىسى	نام بېرىلگەن ۋاقتى	نام بەرگەن ئورۇن	شەرەپ نامى
ئوسمان ئەزىز	ئەر	ئۇيغۇر	ناھىيىلىك چ خ ئىدارىسى كادىرى	1958	ئەدلىيە مىنىستىرلىكى	مەملىكەت بويىچە ئەدلىيە سېپىدىكى نەمۇنىچى خىزمەتچى
رابىيەم ئەزىز	ئايال	ئۇيغۇر	قەيسەر گۈڭشې پۇقرالار ئاچقان مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى	1960	ماۋارىپ مىنىستىرلىكى	مەملىكەتلىك ئىلغار خىزمەتچى
ئايشەم غوجەك	ئايال	ئۇيغۇر	قەيسەر گۈڭشې چارۋىچىلىق فېرمىسى 2 - ئەترەت مالچىسى	1979	مەملىكەتلىك ئاياللار بىرلەشمىسى	«8 - مارت» قىزىلبايراقدارى
پاتەم ئابدەك	ئايال	ئۇيغۇر	قەيسەر گۈڭشې چارۋىچىلىق فېرمىسى 2 - ئەترەت مالچىسى	1982	مەملىكەتلىك ئاياللار بىرلەشمىسى	«8 - مارت» قىزىلبايراقدارى
سانىيە	ئايال	ئۇيغۇر	ناھىيىلىك 1 - باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى	1984		مەملىكەت بويىچە مۇنەۋۋەر سىنىپ تەربىيىچىسى
ئابدۇرېھىم ھاشىم	ئەر	ئۇيغۇر	قىزىل بېزا كادىرى	1988. 12	ئىتتىپاق مەركىزىي كومىتېتى	مەملىكەت بويىچە بېزا ياشلىرى ئارىسىدىكى پەن - تېخنىكىدا ئۆلگە كۆرسىتىش نەمۇنىچىسى
				1989	بېزا ئىگىلىك مەمۇرىي نىستىرلىكى	مەملىكەت بويىچە پەن - تېخنىكا ئارقىلىق يېزىخىي روناق تاپقۇزۇش ماھىرى
ئەمەت يۈسۈپ	ئەر	ئۇيغۇر	ناھىيىلىك چارۋىچىلىق ئىدارىسىنىڭ باشلىقى	1990	بېزا ئىگىلىك مەمۇرىي نىستىرلىكى	ئىلغار شەخس
فېلك كېرۋك	ئايال	خەنزۇ	ناھىيىلىك ئۆسۈملەر خىزمىتى كومىتېتىنىڭ باش بېتەكچىسى	1992	دۆلەت ماۋارىپ كومىتېتى ، ئىتتىپاق مەركىزىي كومىتېتى ، مەدەنىيەت مەمۇرىي نىستىرلىكى ، ئاخبارات - نەشرىيات مەھكىمىسى	مەملىكەت بويىچە قىزىل گالىستۇكلۇقلار كىتاب ، گېزىت ئوقۇش مېدالى پائالىيىتىدىكى ئىلغار يېتەكچى

يۇنۇس داموللا	ئەر	ئۇيغۇر	ناهيىلىك سىياسىي كې- ڭەشىنىڭ مۇئاۋىن رەئى- سى	1990	دۆلەت مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتى	مەملىكەت بويىچە مىل- لەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى ئىلغار شەخس
سۇن جاۋيۇ	ئەر	خەنزۇ	ئونباش بېزىلىق پارتكوم شۇجىسى	1990	دۆلەت مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتى	مەملىكەت بويىچە مىل- لەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى ئىلغار شەخس

دۆلەتنىڭ مىنىستىرلىك ، كومىتېتلىرى تەرىپىدىن تەقدىرلەنگەن ئىلغار كوللېكتىپلار

جەدۋەل : 31 — 3

ئورۇن نامى	نام بېرىلگەن ۋاقتى	نام بەرگەن ئورۇن	شەرەپ نامى
ناهيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى	1989. 11	دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكى	مەملىكەت بويىچە زاپاس خەلق ئەسكەرلىرى خىزمىتىدىكى ئىلغار ئورۇن
باي ناهيىسى	1990. 11	يېزا ئىگىلىك مىنىستىرلىكى	مەملىكەت بويىچە ئىنچىكە يۇڭلۇق قوي بازىسى قۇرۇلۇشىدىكى ئىلغار ئورۇن
ناهيىلىك 2 - باشلانغۇچ مەكتەپ پىشۇنېرلار چوڭ ئەت- رىتى	1992. 1	كومپارتىيە باشلار ئىتتىپاقى مەركىزىي كومىتېتى ئۆسمۈرلەر خىزمىتى كومىتېتى	مەملىكەت بويىچە «قىزىلبايراق- دار» ئەترەت
باي ناهيىسى	1999	پەن - تېخنىكا مىنىستىرلىكى	مەملىكەت بويىچە پەن - تېخنىكا خىزمىتىدىكى ئىلغار ناهيە
سايرام يېزىلىق ھۆكۈمەت	1997	دۆلەت ماتارىپ كومىتېتى	جۇڭخۇا ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش مۇكاپاتى
ياقاتبېرىق دېھقانچىلىق مەيدا- نى	1999. 10	جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى گو- ۋۇيۈەنى	مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە تەرەق- قىياتىدىكى نەمۇنە ئورۇن

نازارەت ، ئىدارە ، بۆلۈم ، كومىتېتلار تەرىپىدىن تەقدىرلەنگەن ئىلغار شەخسلەر

جەدۋەل : 31 — 4

ئىسىم - فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	تۇرۇشلۇق ئورنى ۋە ۋەزىپىسى	نام بېرىلگەن ۋاقتى	نام بەرگەن ئورۇن	شەرەپ نامى
ھۆرنەم قاسىم	ئايال	ئۇيغۇر	ناهيىلىك ئايالار بىرلەشمىسى		ئاپتونوم رايونلۇق ئا- يالار بىرلەشمىسى	«8 - مارت» قىزىل- بايراقدارى
زەينەپ قادىر	ئايال	ئۇيغۇر	بازار گۈڭشې تۈغۈت پونكىتىنىڭ باشلىقى		ئاپتونوم رايونلۇق ئايال- لار بىرلەشمىسى	«8 - مارت» قىزىل- بايراقدارى
تۇردىخان نىياز	ئايال	ئۇيغۇر	ئونباش گۈڭشېمىدىكى دېھقان		ئاپتونوم رايونلۇق ئايال- لار بىرلەشمىسى	«8 - مارت» قىزىل- بايراقدارى
تۇنىيازخان سىدىق	ئايال	ئۇيغۇر	ياتۇر گۈڭشېمىدىكى دېھقان		ئاپتونوم رايونلۇق ئايال- لار بىرلەشمىسى	«8 - مارت» قىزىل- بايراقدارى
تاڭ شۇيىڭ	ئايال	خەنزۇ	بازار گۈڭشې كۆكتاد- چىلىق چوڭ ئەترىتى- نىڭ مۇئاۋىن باشلىقى		ئاپتونوم رايونلۇق ئايال- لار بىرلەشمىسى	«8 - مارت» قىزىل- بايراقدارى

زۇلەيخان يۈسۈپ	ئايال	ئۇيغۇر	ياتۇر گۈڭشې 9 - چوڭ ئەترىتىنىڭ ئايالار ئەترەتىنىڭ باشلىقى			ئاپتونوم رايونلۇق ئايال-لار بىرلەشمىسى	«8 - مارت» قىزىل-بايراقدارى
تۇردىخان ئىزاق	ئايال	ئۇيغۇر	ياتۇر گۈڭشې 10 - چوڭ ئەترىتى ئايال ۋە-كىللەر خىزمىتى ھەي-ئىتىنىڭ مۇدىرى			ئاپتونوم رايونلۇق ئايال-لار بىرلەشمىسى	«8 - مارت» قىزىل-بايراقدارى
لى گويىڭ	ئايال	خەنزۇ	ناھىيىلىك يەسلىنىڭ باشلىقى			ئاپتونوم رايونلۇق ئايال-لار بىرلەشمىسى	«8 - مارت» قىزىل-بايراقدارى
لىيۇ ماڭجېن	ئايال	خەنزۇ	ناھىيىلىك پوچتا - تې-لېگراف ئىدارىسىنىڭ تېلېفونىستى			ئاپتونوم رايونلۇق ئايال-لار بىرلەشمىسى	«8 - مارت» قىزىل-بايراقدارى
سەمەت روزى	ئەر	ئۇيغۇر	تېرەك كۆمۈركان ئىشچىسى	1979		ئاپتونوم رايونلۇق باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى	ئەمگەك نەمۇنىچىسى
قۇۋانخان شېرىپ	ئايال	ئۇيغۇر	ئونباش گۈڭشې 4 - چوڭ ئەترەت ئايالار خىزمىتى ھەيئىتىنىڭ مۇدىرى	1979		ئاپتونوم رايونلۇق ئايال-لار بىرلەشمىسى	«8 - مارت» قىزىل-بايراقدارى
ھاشىرەم نىياز	ئايال	ئۇيغۇر	توقسۇن گۈڭشې 4 - چوڭ ئەترەت ئايالار خىزمىتى ھەيئىتىنىڭ مۇدىرى	1979		ئاپتونوم رايونلۇق ئايال-لار بىرلەشمىسى	«8 - مارت» قىزىل-بايراقدارى
نىساخان خۇدا بەردى	ئايال	ئۇيغۇر	داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى چارۋىچىلىق فېرما پارتىيە ياچېيكە-سىنىڭ ئۇچىسى	1979		ئاپتونوم رايونلۇق باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى	«8 - مارت» قىزىل-بايراقدارى
گۈلەيسىخان	ئايال	ئۇيغۇر	چوڭ كۆزۈرۈك گۈڭشې 7 - چوڭ ئەترەت مال-چىسى	1981		ئاپتونوم رايونلۇق ئايال-لار بىرلەشمىسى	«8 - مارت» قىزىل-بايراقدارى
پاتەم ئابدەك	ئايال	ئۇيغۇر	قېيىر گۈڭشې چارۋە-چىلىق فېرمىسىنىڭ مالچىسى	1983		ئاپتونوم رايونلۇق ئايال-لار بىرلەشمىسى	«8 - مارت» قىزىل-بايراقدارى
سايىمخان ھاپىز	ئايال	ئۇيغۇر	قېيىر گۈڭشې 11 - چوڭ ئەترەت ئايالار خىزمىتى ھەيئىتىنىڭ مۇدىرى	1983		ئاپتونوم رايونلۇق ئايال-لار بىرلەشمىسى	«8 - مارت» قىزىل-بايراقدارى
رىزۋانەم	ئايال	ئۇيغۇر	«گۈلباغ» گۈڭشې 11 - چوڭ ئەترەت ئا-يالار خىزمىتى ھەيئە-تىنىڭ مۇدىرى	1983		ئاپتونوم رايونلۇق ئايال-لار بىرلەشمىسى	«8 - مارت» قىزىل-بايراقدارى
گاۋ تېڭجېن	ئايال	خەنزۇ	ناھىيىلىك خەلق باۋ-كىسى كومىتېت بۆلۈمە-چىسىنىڭ باشلىقى	1983		ئاپتونوم رايونلۇق ئايال-لار بىرلەشمىسى	«8 - مارت» قىزىل-بايراقدارى
لى گويىي	ئايال	خەنزۇ	داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى تەبىيارلىق سە-نىپىنىڭ ئوقۇتقۇچە-سى	1983		ئاپتونوم رايونلۇق ئايال-لار بىرلەشمىسى	ئىلغار باققۇچى ۋە تە-بىيلىگۈچى

خې يۈيى	ئايال	خەنزۇ	ناهيىلىك يەسلىنىك تەربىيىچىسى	1983	ئاپتونوم رايونلۇق ئايال-لار بىرلەشمىسى	ئىلغار باققۇچى ۋە تەر-بىيىلىگۈچى
مۇژانىخان ئەمەر	ئايال	ئۇيغۇر	سايرام يېزا 4 - چوڭ ئەترەت پارتىيە ياچېي-كىسىنىڭ شۇجىسى	1983	ئاپتونوم رايونلۇق ئايال-لار بىرلەشمىسى	«بەشتە ياخشى» ئائە-لىلەر ۋەكىلى
خاۋ چىڭبياۋ	ئەر	خەنزۇ	ناهيىلىك خىش زاۋۇ-تىنىڭ ئىشچىسى	1983	ئاپتونوم رايونلۇق ئا-يالار بىرلەشمىسى	«بەشتە ياخشى» ئائىلە
ئايقىز مەمتىمىن	ئايال	ئۇيغۇر	سايرام يېزىلىق ئايالار بىرلەشمىسى كادىرى	1985	ئاپتونوم رايونلۇق ئا-يالار بىرلەشمىسى	ساۋاتسىزلىقنى توگە-تىش ئىشتىكى ئىلغار شەخس
تۇداندەم	ئايال	ئۇيغۇر	ياقاتبېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى 3 - لېيەن پار-تىيە ياچېيكا شۇجىسى	1985	ئاپتونوم رايونلۇق ئايال-لار بىرلەشمىسى	ساۋاتسىزلىقنى توگە-تىش ئىشتىكى ئىلغار شەخس
روشەنەم ئىسمائىل	ئايال	ئۇيغۇر	ياتۇر يېزا 13 - چوڭ ئەترەت ئايالار خىزمە-تى ھەيئىتىنىڭ مۇدە-رى	1985	ئاپتونوم رايونلۇق ئايال-لار بىرلەشمىسى	ساۋاتسىزلىقنى توگە-تىش ئىشتىكى ئىلغار شەخس
جاۋ تۇڭلىن	ئەر	خەنزۇ	باي بازارلىق ساقچىخا-نىنىڭ يېتەكچىسى	1987	ج خ نازارىتى	مۇنەۋۋەر سىياسىي يە-تەكچى
سۇلايمان ھاشىم	ئەر	ئۇيغۇر	ناهيىلىك خەلق تەپ-تىش مەھكىمىسىنىڭ باش تەپتىشى	1988. 4	ئاپتونوم رايونلۇق خەلق تەپتىش مەھكىمىسى	ئىلغار خىزمەتچى
پاتەم ئابدەك	ئايال	ئۇيغۇر	قېيسەر يېزا چارۋىچە-لىق فېرمىسىنىڭ مالچىسى	1988	ئاپتونوم رايونلۇق باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى	ئەمگەك نەمۇنىچىسى
توختى مەھەممەت	ئەر	ئۇيغۇر	داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى 10 - چوڭ ئەترەت پارتىيە ياچېيكا شۇجىسى ،	1988	ئاپتونوم رايونلۇق پارت-كوم تەشكىلات بۆلۈمى	مۇنەۋۋەر پارتىيە ئەزا-سى
مىجىت روزى	ئەر	ئۇيغۇر	ناهيىلىك خەلق قو-رالىلىق بۆلۈمىنىڭ باشلىقى	1989	شىنجاڭ ھەربىي رايونى	ئاپتونوم رايون بويىچە زاپاس خەلق ئەسكەر-لىرى خىزمىتىدىكى ئىلغار شەخس
پاتەم ئابدەك	ئايال	ئۇيغۇر	قېيسەر يېزا چارۋىچە-لىق فېرمىسىنىڭ مالچىسى	1989	ئاپتونوم رايونلۇق ئايال-لار بىرلەشمىسى	چارۋىچىلىق ماھىرى
سەلىمخان سەيدۇل	ئايال	ئۇيغۇر	داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانىدا دېھقان	1990	ئاپتونوم رايونلۇق ئايال-لار بىرلەشمىسى	«ئىككىدە بەسلىشىش ، قوش ماھىر بولۇش» تىكى ئىلغار شەخس
يالقۇ جىياڭلىق	ئايال	خەنزۇ	ناهيىلىك ئايالار بىرلەشمىسىنىڭ مۇئا-ۋىن مۇدىرى	1990. 11	ئاپتونوم رايونلۇق ئايال-لار بىرلەشمىسى	«شىنجاڭ ياخشى» ۋە-تەنپەرۋەرلىك پۇل ئا-ماتىسىدىكى ئىلغار شەخس
تالقۇ ژېنخۇ	ئەر	خەنزۇ	ناهيىلىك باج ئىدارە-سىنىڭ كادىرى	1990	ئاپتونوم رايونلۇق باج ئىدارىسى	ياشلار ئۇلگىسى

ھاپىز قۇربان	ئەر	ئۇيغۇر	ناھىيىلىك باج ئىدارە- سى كادىرى	1990	ئاپتونوم رايونلۇق باج ئىدارىسى	يەككە تىجارەتچىلەر باج قانۇنى تەشۋىقاتە- ىدىكى ئىلغار خىزمەتچى
خەيرىنىساخان	ئايال	ئۇيغۇر	ياقائىبرىق دېھقانچىلىق مەيدانى 19 - لىينىدە- دېھقان	1983	ئاپتونوم رايونلۇق ئا- يالار بىرلەشمىسى	«بەشتە ياخشى» ئائە- لىلەر ۋەكىلى
جاڭ يەنچاڭ	ئايال	خەنزۇ	ناھىيىلىك 2 - باشلا- ڭۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇ- چى	1992	ئاپتونوم رايونلۇق ئۇي- غۇرلەر خىزمىتى كومە- تىتى	مۇنەۋۋەر پىئونېرلار ئەترىتى يېتەكچىسى
خۇاڭ جيۇشياڭ	ئەر	خەنزۇ	ھەربىي قىسىم كادىرى	1992	ئاپتونوم رايونلۇق ئۇي- غۇرلەر خىزمىتى كومە- تىتى	پىئونېرلار ئەترىتى- نىڭ مەكتەپ سىرتى- دىكى مۇنەۋۋەر يې- تەكچىسى
رېن چاڭخاۋ	ئەر	خەنزۇ	ناھىيىلىك 2 - باشلا- ڭۇچ مەكتەپ مۇدىرى	1992	ئاپتونوم رايونلۇق ئۇي- غۇرلەر خىزمىتى كومە- تىتى	پىئونېرلار ئەترىتى خىزمىتىگە ئەھمىيەت بېرىدىغان ياخشى مۇ- دىر
مەھەممەت ئەئىدىن	ئەر	ئۇيغۇر	ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ تولۇقسىز 1 - يىللىق ئوقۇغۇچىسى	1992	ئاپتونوم رايونلۇق ئۇي- غۇرلەر خىزمىتى كومە- تىتى	مۇنەۋۋەر پىئونېر
مەھەممەتنىياز ياقۇپ	ئەر	ئۇيغۇر	ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى	1992	ئاپتونوم رايونلۇق ئىتتە- چاق كومىتېتى	مۇنەۋۋەر ئىتتىپاق كا- دىرى
ژۇ چۈنشياڭ	ئەر	خەنزۇ	ناھىيىلىك مەدەنىي ئەشيا شىركىتىنىڭ دىرېكتورى	1990	ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىي ئەشيا ئىدارىسى	شىنجاڭ بويىچە مەدەنىي ئەشيا سىستېمىسىدە- كى ئىلغار خىزمەتچى
جياڭ جەنخۇا	ئەر	خەنزۇ	ناھىيىلىك سۇپەتلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانى پارتىيە باش ياچېيكا شۇجىسى	1993. 8	ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئىشخانىسى	ئاپتونوم رايون بويىچە پىلانلىق تۇغۇت خىز- مىتىدىكى ئىلغار خىز- مەتچى
شۇ يۈتاڭ	ئەر	خەنزۇ	مىچىڭ يېزىلىق پارتە- كوم شۇجىسى	1994	ئاپتونوم رايونلۇق پارتە- كوم	مۇنەۋۋەر كومپارتىيە ئەزاسى
				1996	ئاپتونوم رايونلۇق پارتە- كوم	مۇنەۋۋەر پارتىيە خىز- مەتچىسى
نۇرسمان ئەيسا	ئايال	ئۇيغۇر	ناھىيىلىك ئارخىپ ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى	2000	كادىرلار نازارىتى، ئاپتونوم رايونلۇق ئار- خىپ ئىدارىسى	ئارخىپ خىزمىتىدىكى ئىلغار خىزمەتچى

كومىتېت، ئىشخانا، نازارەت، ئىدارىلەر تەرىپىدىن تەقدىرلەنگەن ئىلغار كوللېكتىپلار

جەدۋەل : 31 — 5

ئورۇن نامى	نام بېرىلگەن ۋاقتى	نام بەرگەن ئورۇن	شەرەپ نامى
ياتۇر گۈڭشې ئىشتاچى باشقۇرۇش رايونى چېۋەر قىزلار ئەترىتى	1958	ئاپتونوم رايونلۇق ئاياللار بىر- لەشمىسى	«8 - مارت» قىزىلبايراقدار- كوللېكتىپى

ئونباش گۇڭشي ئايالار بىرلەشمەسى	1979	ئاپتونوم رايونلۇق ئايالار بىرلەشمىسى	«8 - مارت» قىزىلبايراقدار كوللېكتىپى
ناهيىلىك چارۋىچىلىق كوپىراتىپى «7 - ماي» ئايالار گۇرۇپپىسى	1979	ئاپتونوم رايونلۇق ئايالار بىرلەشمىسى	«8 - مارت» قىزىلبايراقدار كوللېكتىپى
ناهيىلىك يېزا ئىگىلىك ماشىنا-لىرىنى رېمونت قىلىش - ياساش زاۋۇتى	1985	ئاپتونوم رايونلۇق ئىقتىساد كومىتېتى	كارخانىنى تەرتىپكە سېلىشتىكى ئىلغار كارخانا
ناهيىلىك خەلق تەپتىش مەھكىمىسى	1988. 4	ئاپتونوم رايونلۇق خەلق تەپتىش مەھكىمىسى	ئىلغار كوللېكتىپ
داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى 10 - چوڭ ئەترەت ئىتتىپاق ياچېيكىسى	1989. 3	ئاپتونوم رايونلۇق ئىتتىپاق كومىتېتى	كۆكەرتىش قۇرۇلۇشىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ
ناهيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى	1989	ئاپتونوم رايون ، شىنجاڭ ھەربىي رايونى	ئاپتونوم رايون بويىچە خەلق ئەسكەرلىرى قورال - ياراغلىرىنى باشقۇرۇشتىكى ئىلغار ئوڭ رۇن
ناهيىلىك باج ئىدارىسى	1991. 1	ئاپتونوم رايونلۇق باج ئىدارىسى	پاكلىق قۇرۇلۇشىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ
ناهيىلىك نېفىت شىركىتى	1991. 3	سودا نازارىتى	«بەشتە ياخشى» ماي ئىسكىلاتى
ناهيىلىك باج ئىدارىسى	1991. 3	ئاپتونوم رايونلۇق باج ئىدارىسى	مەملىكەت بويىچە باج قانۇنى تەشۋىقات - تەربىيىسىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ
مىچىغ يېزىسى	1993. 8	ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى	پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ
ناهيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ ئىتتىپاق كومىتېتى	1992	ئاپتونوم رايونلۇق ئىتتىپاق كومىتېتى	ئەمگەك ئەمەلىيىتى تەربىيىسىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ
باي ناهيىسى	1991	ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ، شىنجاڭ ھەربىي رايونى	«ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىش - خەلقنى سۆيۈش ، ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش - ھەربىيلەر ئائىلىسىنى تاۋابىئاتلىرىغا ئېتىبار بېرىش»تىكى قوش نەمۇنىچى ناھىيە
ج ك پ ئونباش يېزىلىق كومىتېتى	1994. 7	ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم	ئىلغار ئاساسىي قاتلام پارتىيە تەشكىلاتى
ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانى	2000	ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى	پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىدىكى ئىلغار يېزا - بازار

ناهيە دەرىجىلىك ئەمگەك نەمۇنىچىلىرى

جەدۋەل : 31 — 6

ئىسىم - فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	تۇرۇشلۇق ئورنى ۋە ۋەزىپىسى	نام بېرىلگەن ۋاقتى	نام بەرگەن ئورۇن
ئابدۇرېھىم ھاشىم	ئەر	ئۇيغۇر	قىزىل يېزىسىدىكى ئورمانچىلىق كەسپىي ئائىلىسى	1989. 3	ناهيىلىك پارتكوم ، ناھيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى

تۇنىياز ياقۇپ	ئەر	ئۇيغۇر	قاراباغ يېزا كۆكيار كەنت پارتىيە ياچەيكىسىنىڭ شۇ- جىسى	1989. 3	ناھىيىلىك پارتكوم ، نا- ھىيىلىك خەلق ھۆكۈ- مىتى
ۋالى جىجالى	ئەر	خەنزۇ	ئونباش يېزا جىگدىلىك كەنت- دىكى دېھقان	1989. 3	ناھىيىلىك پارتكوم ، نا- ھىيىلىك خەلق ھۆكۈ- مىتى
نىياز مەقسەت	ئەر	ئۇيغۇر	قەيسەر يېزىلىق چارۋىچىلىق فەرمىسىنىڭ مالچىسى	1989. 3	ناھىيىلىك پارتكوم ، نا- ھىيىلىك خەلق ھۆكۈ- مىتى
پاتەم ئابدەك	ئايال	ئۇيغۇر	قەيسەر يېزىلىق چارۋىچىلىق فەرمىسىنىڭ مالچىسى	1989. 3	ناھىيىلىك پارتكوم ، نا- ھىيىلىك خەلق ھۆكۈ- مىتى

باي ناھىيىسىدىن چىققان ، سىرتتا ئىشلەۋاتقان ناھىيە (باشقارما) دەرىجىلىكتىن يۇقىرى كادىرلار

جەدۋەل : 31 — 7

ئىسىم - فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	يۇرتى	خىزمەت ئورنى
ئابدۇللا مەھەممەتروھىم	ئەر	ئۇيغۇر	باي بازىرى	تاشقى ئىقتىساد - سودا نازارىتىنىڭ نا- زىرى
جۇمە ساۋۇت	ئەر	ئۇيغۇر	قىزىل يېزىسى	قاتناش نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى
راخمان توختى	ئەر	ئۇيغۇر	توقسۇن يېزىسى	يېنىك سانائەت نازارىتىدە باشقارما باش- لىقى
تۇنىياز ھاشىم	ئەر	ئۇيغۇر	بۇلۇڭ يېزىسى	ئۇرۇمچى تۆمۈرىول ئىدارىسى ج خ باش- قارما پارتكۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى
تۇنىياز ھاشىم	ئەر	ئۇيغۇر	مىچىڭ يېزىسى	ئاپتونوم رايونلۇق ئېلېكتر ئېنېرگىيە قۇرۇلۇشتۇرۇش شىركىتىنىڭ مۇئاۋىن دىرېكتورى
مەھەممەت ھوشۇر	ئەر	ئۇيغۇر	قەيسەر يېزىسى	«تەڭرىتاغ» توقۇمچىلىق بۇيۇملىرى شىركىتى پارتكومىنىڭ شۇجىسى
ئابلىز تالىپ	ئەر	ئۇيغۇر	باي بازىرى	ئادلىيە نازارىتى قانۇن - تۈزۈم تەشۋە- قات باشقارمىسىنىڭ باشلىقى
ئوسمان ساۋۇت	ئەر	ئۇيغۇر	قەيسەر يېزىسى	سۇچىلىق نازارىتى پارتكۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى ، مۇئاۋىن نازىر
ئوسمان تۇردى	ئەر	ئۇيغۇر	باي بازىرى	ئاپتونوم رايونلۇق يەر تەۋرەشنى كۆزە- تىش ئىدارىسىدە باشقارما باشلىقى
شەرىپدىن	ئەر	ئۇيغۇر	باي بازىرى	ئاپتونوم رايونلۇق پەن - تېخنىكا كومە- تېتى پەن - تېخنىكا باشقارمىسىنىڭ باشلىقى
يولداشوف	ئەر	ئۇيغۇر	قىزىل يېزىسى	ئاپتونوم رايونلۇق تەمىنات - سودا كو- پېراتىپىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى (دەم ئې- لىشقا چىقتى)

يۈسۈپ ئايۈپ	ئەر	ئۇيغۇر	باي بازىرى	ئاپتونوم رايونلۇق بىناكارلىق قۇرۇلۇش ئىدارىسىنىڭ سابىق مۇئاۋىن باشلىقى (دەم ئېلىشقا چىققتى)
توختى ياقۇپ	ئەر	ئۇيغۇر	قېيىر پېزىسى	مالىيە نازارىتى خام چوت باشقارمىسى- نىڭ مۇئاۋىن باشلىقى (باشقارما باشلى- قى تەمىناتىدىن بەھرىمەن بولىدۇ)

باي ناهيىسىدىن دەم ئېلىشقا چىققان كادىرلار

جەدۋەل : 31 — 8

ئىسىم - فامىلىسى	جىنسى	مىللىتى	تۇغۇلغان ۋاقتى	يۈرتى	دەم ئېلىشقا چىققىتىن ئىلگىرىكى ۋەزىپىسى	ئىنقىلابقا قاتناشقان ۋاقتى	پارتىيىگە كىرگەن ۋاقتى	دەم ئېلىشقا چىققان ۋاقتى	تەمىناتى
ئابدۇكې- رىم داۋۇ- تۇف	ئەر	ئۇيغۇر	1920	باي ناهىيە	ناهىيىلىك خەلق قۇرۇل- تىيى دائىمىي كومىتېت مۇدىرى	1945. 7	1951. 7	1985. 7	مۇئاۋىن نا- زىر دەرىجە- لىك
گو جېنياۋ	ئەر	خەنزۇ	1929. 6	سەنشى باۋدې	ناهىيىلىك سىياسىي كې- ڭەشە تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلغۇچى	1945. 7	1948. 7	1989. 6	ھاكىم دەرە- جىلىك
لىۋ جىنشياڭ	ئەر	خەنزۇ	1929. 2	سەنشى جىنچياڭ	ناهىيىلىك سىياسىي كې- ڭەشە تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلغۇچى	1947	1948. 8	1989. 6	ھاكىم دەرە- جىلىك
لىۋ شە- گۇي	ئەر	خەنزۇ	1930. 10	شەندۇڭ نىڭجىن	ناهىيىلىك سىياسىي كې- ڭەش رەئىسى	1946. 12	1948. 8	1991. 5	ھاكىم دەرە- جىلىك
ژاڭ دۇڭ- يې	ئەر	خەنزۇ	1923	سەنشى لىشى	ناهىيىلىك نېفىت شىر- كىتىنىڭ مۇئاۋىن دە- رىكتورى	1940. 10	1946	1980. 12	مۇئاۋىن ھا- كىم دەرە- جىلىك
لىۋ باۋخې	ئەر	خەنزۇ	1921. 7	سەنشى يىچياڭ	ناهىيىلىك پارتىيە مەك- تەپتە باشقۇرغۇچى	1945. 4	1947. 7	1981. 10	مۇئاۋىن ھا- كىم دەرە- جىلىك
پەن جە- گۇاڭ	ئەر	خەنزۇ	1916. 12	سىچۈەن ئەنيۇ	ناهىيىلىك باج ئىدارە- پارتىيە ياچېيكا شۇجىسى	1947. 5	1947. 9	1981. 4	مۇئاۋىن ھا- كىم دەرە- جىلىك
خۇاڭ شيۈجياڭ	ئەر	خەنزۇ	1922	ئەنخۇي مەڭچياڭ	ئورمان باشقۇرۇش پوند- كىتىنىڭ مۇئاۋىن باش- لىقى	1948. 3	1948. 6	1982. 12	مۇئاۋىن ھا- كىم دەرە- جىلىك
لىۋ ئىۋگىلياڭ	ئەر	خەنزۇ	1927. 1	سەنشى شۈياڭ	ناهىيىلىك ئەمگەك مۇلا- زىمەت شىركىتىنىڭ دە- رىكتورى	1947. 1	1948. 8	1983. 12	مۇئاۋىن ھا- كىم دەرە- جىلىك
ئەمەت مۇ- سا	ئەر	ئۇيغۇر	1924	ئاۋات ناهىيە	ناهىيىلىك يېمەكلىكلەر شىركىتىنىڭ مۇئاۋىن دىرېكتورى	1945. 6	1956. 11	1983. 12	مۇئاۋىن ھا- كىم دەرە- جىلىك (ۋاپات بول- دى)

ئەمەت ئا-يۈپ	ئەر	ئۇيغۇر	1924	باي ناھىيە	ناھىيىلىك سىياسىي كې-ڭەشىنىڭ كاتىپى	1945. 7	1954. 10	1983. 12	مۇئاۋىن ھا-كىم دەرە-جىلىك (ۋاپات بول-دى)
مۇڭ يۈ-چېڭ	ئەر	خەنزۇ	1924	شەنشى مەپئىيەن	ناھىيىلىك ترانسپورت شىركىتىنىڭ مۇئاۋىن دىرېكتورى	1947. 10	1948. 9	1983. 12	مۇئاۋىن ھا-كىم دەرە-جىلىك
ئىبراھىم ياقۇپ	ئەر	ئۇيغۇر	1924	باي ناھىيە	ناھىيىلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ كادىرى	1945. 7		1983. 12	مۇئاۋىن ھا-كىم دەرە-جىلىك
جۇ يېنـ-شېڭ	ئەر	خەنزۇ	1925	خۇبېي ئەنجاڭ	ناھىيىلىك دوختۇرخانىدا باشقۇرغۇچى	1948. 3	1980. 4	1983. 12	مۇئاۋىن ھا-كىم دەرە-جىلىك
لى گاۋتاڭ	ئەر	خەنزۇ	1919	سىچۈەن يۈچى	قوي فېرما سۈت زاۋۇتى-نىڭ باشلىقى	1948. 3	1948. 5	1984. 4	مۇئاۋىن ھا-كىم دەرە-جىلىك
ژاڭ ژېيـ-شەن	ئەر	خەنزۇ	1928. 5	ئەنخۇي خېفېي	ناھىيىلىك سۈپەتلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى	1948. 12	1950. 1	1984. 4	مۇئاۋىن ھا-كىم دەرە-جىلىك
دىڭ كېتـ-يەن	ئەر	خەنزۇ	1926. 7	ئەنخۇي خاۋشيەن	ناھىيىلىك چ خ ئىدارە قاماقخانا باشلىقى	1949. 9		1984. 4	مۇئاۋىن ھا-كىم دەرە-جىلىك (ۋاپات بول-دى)
لى جيەنـ-يۈەن	ئەر	خەنزۇ	1925. 9	شەنشى چېڭگۇ	تاشيول ئاسراش ئەترە-تىنىڭ باشلىقى	1948. 2	1948. 6	1984. 12	مۇئاۋىن ھا-كىم دەرە-جىلىك (ۋاپات بول-دى)
شۇ شيەنـ-جىن	ئەر	خەنزۇ	1926. 11	شەندۇڭ لىكشيەن	ناھىيىلىك خىش زاۋۇتى پارتىيە ياچېيكا شۇجىسى	1946. 5	1949. 5	1985. 1	مۇئاۋىن ھا-كىم دەرە-جىلىك
جاڭ پېيـ-جېن	ئەر	خەنزۇ	1925. 4	سەنشى لىيۈلىن	ناھىيىلىك تۇرلۇك مال-لار شىركىتىنىڭ مۇئا-ۋىن دىرېكتورى	1947. 7	1949. 2	1985. 4	مۇئاۋىن ھا-كىم دەرە-جىلىك (ۋاپات بول-دى)
ژاڭ تيەنفۇ	ئەر	خەنزۇ	1952. 4	سىچۈەن جيەنگي	ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى-نىڭ شۇجىسى	1947. 7	1948. 1	1985. 4	مۇئاۋىن ھا-كىم دەرە-جىلىك
بو خەيـ-شىن	ئەر	خەنزۇ	1925. 12	شەنشى چېڭگۇ	بازارلىق دېھقانچىلىق پەن - تېخنىكا پونكىتى-نىڭ باشلىقى	1949. 9		1985. 6	مۇئاۋىن ھا-كىم دەرە-جىلىك
سۇ ژېنـ-لىن	ئەر	خەنزۇ	1926. 1	جياڭسۇ پىشيەن	2 - يېنىك سانائەت ئە-دارىسى قۇرۇلۇش ئە-تىرىتىنىڭ يېتەكچىسى	1948. 3	1948. 12	1985. 7	مۇئاۋىن ھا-كىم دەرە-جىلىك

ژالاڭ جەنۋىي	ئەر	خەنزۇ	1923. 9	شەنشى جىڭيالاڭ	ناھىيىلىك خالىق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى	1949. 6	1949. 9	1985. 7	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك (ۋاپات بولدى)
لى شۇڭچي	ئەر	خەنزۇ	1926. 3	شەندۇڭ نىڭجېن	ناھىيىلىك ئاشلىق ئىدارىسى كادىرى	1946. 8	1947. 3	1985. 8	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك
ئابدۇراخمان	ئەر	ئۇيغۇر	1927	قورغاس ناھىيە	ناھىيىلىك بىناكارلىق قۇراشتۇرۇش شىركىتى دە ئېتىت باشلىقى	1948. 10	1981. 3	1986. 10	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك (ۋاپات بولدى)
زۇلاق كۆن	ئەر	خەنزۇ	1926. 1	جياڭسۇ جېنجۇ	ناھىيىلىك مۇھىت ئاسراش ئىدارىسىنىڭ باشلىقى	1940. 11	1944. 1	1986. 10	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك
لياڭ فۇجى	ئەر	خەنزۇ	1928. 1	گەنسۇ ژېيۈەن	ناھىيىلىك 2 - ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى	1949. 7		1985	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك (ۋاپات بولدى)
جاڭ بىڭچى	ئەر	خەنزۇ	1926. 5	ئەنخۇي تەيخي	ناھىيىلىك سۇ - ئېلېكتر ئىدارىسى پارتىيە باش ياچېيكا شۇجىسى	1948. 2	1948. 6	1988. 3	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك (ۋاپات بولدى)
لیۇ جىنلۇڭ	ئەر	خەنزۇ	1927. 9	خېبېي ئىڭخي	ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ كادىرى	1949. 4	1951. 7	1988. 7	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك (ۋاپات بولدى)
لیۇ لىندې	ئەر	خەنزۇ	1927. 3	شەنشى سۇيدې	بازارلىق پارتكوم شۇجىسى	1947. 7	1948. 6	1988. 12	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك (ۋاپات بولدى)
ياڭ شۇچىڭ	ئەر	خەنزۇ	1926. 10	خېنەن جۇبىڭ	ناھىيىلىك سودا ئىدارىسىنىڭ باشلىقى	1948. 2	1948. 8	1990. 2	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك
جاڭ شياۋجۇن	ئەر	خەنزۇ	1931. 11	شەنشى چاڭئەن	ناھىيىلىك سودا - سانائەت ئىدارىسىنىڭ باشلىقى	1949. 9	1954. 3	1990. 2	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك
چىن دەمىڭ	ئەر	خەنزۇ	1928	سەنشى جىنچېڭ	ئونباش يېزىلىق پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى	1947. 9	1949. 12	1990. 3	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك
خەن ۋەنجې	ئەر	خەنزۇ	1929. 4	شەنشى شاڭئەن	ناھىيىلىك نېفىت شىركىتى پارتىيە ياچېيكاسىنىڭ شۇجىسى	1947. 3	1948. 11	1990. 6	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك
لياڭ شۇيۈەن	ئەر	خەنزۇ	1927. 9	خېبېي شىنجى	ناھىيىلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى	1945. 8	1949. 5	1990. 7	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك

گاۋ جيەنفا	ئەر	خەنزۇ	1930. 8	خېنەن ماگىياك	ناھىيىلىك سودا ـ سانائەت ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى	1947. 3	1947. 7	1991. 1	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك
ژېي يۈگۈ	ئەر	خەنزۇ	1927. 3	سەنشى يونچېك	ناھىيىلىك پارتكوم ئورگان پارتكومىنىڭ شۇجىسى	1947. 12	1948. 12	1991. 1	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك
لى شىگ-جۇن	ئەر	خەنزۇ	1928. 9	گەنسۇ مىنچىن	ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى	1949. 8	1953. 9	1991. 1	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك
جاك جيەنيەن	ئەر	خەنزۇ	1929. 11	خۇبېي شىنجۇ	ناھىيىلىك چ خ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى	1949. 4	1949. 10	1991. 1	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك
ساۋ لەي-چاك	ئەر	خەنزۇ	1930. 1	شەندۇڭ ۋېيفاڭ	ناھىيىلىك كادىرلار ئىدارىسىنىڭ باشلىقى	1948. 8	1956. 11	1991. 1	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك
ۋاك يىگ-سەي	ئەر	خەنزۇ	1930. 11	گەنسۇ ۋېيۋەن	ناھىيىلىك پارتكوم ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى	1949. 8	1950. 5	1991. 2	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك
خۇاك ئېنرېن	ئەر	خەنزۇ	1932. 2	شەندۇڭ چاڭيى	ناھىيىلىك سودا ـ سانائەت ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى	1949. 2	1951. 6	1991. 2	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك
لى چېگ-جەي	ئەر	خەنزۇ	1932. 8	گەنسۇ تيەنشۇي	ناھىيىلىك ئىقتىساد كومىتېتىنىڭ مۇدىرى	1949. 8	1950. 6	1991. 3	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك
گاۋ دېگ-ژېي	ئەر	خەنزۇ	1931. 3	گەنسۇ ژۇژېي	كانچى يېزا كادىرى	1949. 9		1991. 5	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك
رەن رۇيل-جې	ئەر	خەنزۇ	1929. 3	سىچۈەن يۈشيەن	ناھىيىلىك ئەمگەك مۇلازىمەت شىركىتىنىڭ دىرېكتورى	1949. 6	1949. 10	1991. 8	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك
جاۋ جىنتاك	ئەر	خەنزۇ	1927. 7	خېنەن دەنچېك	ناھىيىلىك مۇپەتلىك ئۇرۇقچىلىق مەيدانى پارتىيە ياچېيكا شۇجىسى	1948. 11	1949. 7	1980. 7	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك
جاك جاۋ-لىن	ئەر	خەنزۇ	1919. 4	گەنسۇ لىنتاۋ	ناھىيىلىك تاشقى سودا ئىدارىسىنىڭ كادىرى	1949. 7		1980. 11	مۇئاۋىن ھاكىم دەرىجىلىك (ۋاپات بولدى)
راۋ جياگ-چېك	ئەر	خەنزۇ	1919. 4	خۇبېي جۇنشيەن	يارقوتان ئېلېكتر ئىستانسىسىنىڭ تېخنىكا كادىرى	1949. 9		1980. 11	
سۇلايمان زىياۋۇدۇن	ئەر	ئۇيغۇر	1921. 7	باي ناھىيە	ناھىيىلىك يېمەكلىكلەر شىركىتىنىڭ كادىرى	1945. 7		1981. 12	

چىن يۈە-شىياڭ	ئەر	خەنزۇ	1922. 6	خېنەن نېيشيالاڭ	ناهيىلىك يېمەكلىكلەر شىركىتىدە باشقۇرغۇچى	1947. 11	1948. 6	1981. 12	
رېشىت كېرىم	ئەر	خەنزۇ	1921. 12	باي ناهيە	ناهيىلىك ئاشلىق ئىدا-رىسىدە ئامبارچى	1945. 6		1982. 4	
جاڭ يۈشى	ئەر	خەنزۇ	1921	شەندۇڭ زۇشيەن	ناهيىلىك قۇرۇلۇش ئەترىتىنىڭ باشلىقى	1945. 8	1948	1983. 12	
جاڭ جۈڭ-يى	ئەر	خەنزۇ	1924	خېنەن خۇاڭجۇەن	داۋانچى تەمىنات - سودا كوپىراتىپىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى	1949. 8	1956. 4	1983. 12	
يالاڭ باۋ-رېن	ئەر	خەنزۇ	1927. 10	شەندۇڭ جەنخۇا	ناهيىلىك يېمەكلىكلەر شىركىتى پىشىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتىنىڭ باشلىقى	1948. 10	1949. 2	1983. 12	
چەي شە-كې	ئەر	خەنزۇ	1924	سەنشى خېجىن	ياغ زاۋۇتىنىڭ لابورانتى	1949. 9	1949. 9	1984. 9	
ساۋ يۈە-چېڭ	ئەر	خەنزۇ	1932. 2	خېنەن پىڭيۇ	ناهيىلىك توزلۇك مال-لار شىركىتىنىڭ كادىرى	1948. 1		1986. 4	
ئىبراھىم مەھەممەت	ئەر	ئۇيغۇر	1930. 12	باي ناهيە	ناهيىلىك پارتكوم ئۇر-گان كادىرى	1947. 7		1986. 5	
ئىسمائىل ھەسەن	ئەر	ئۇيغۇر	1927	تۇرپان	ناهيىلىك چاي - چارۋا شىركىتىدە مۇئاۋىن بۆ-لۈمچە باشلىقى	1947. 6	1958. 4	1986. 5	
سۇلايمان ئىبراھىم	ئەر	ئۇيغۇر	1928	باي ناهيە	ياقائېرىق دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ كادىرى	1945. 6		1986. 6	
ما دەنكې	ئەر	خەنزۇ	1927	سەنشى زويۇن	ناهيىلىك ئاشلىق ئىدا-رىسى ئامبار مۇدىرى	1946. 3	1948. 1	1986. 7	
يۈەن زې	ئەر	خەنزۇ	1929. 9	سەنشى پۈچېڭ	ناهيىلىك توزلۇك مال-لار شىركىتى ئىشچىلار ئۈيۈشما رەئىسى	1949. 3		1986. 10	
ژاڭ جيې	ئەر	خەنزۇ	1930. 12	گەنسۇ	ناهيىلىك چاي - چارۋا شىركىتىدە بۆلۈمچە باشلىقى	1949. 7	1951. 3	1987. 4	
لى جۈن	ئەر	خەنزۇ	1928. 3	سىچۈەن نەنگو	ناهيىلىك ماددىي ئەشيا شىركىتىنىڭ كادىرى	1948. 5		1988. 5	
لىيۇ خۈەي-جاۋ	ئەر	خەنزۇ	1925. 1	خېنەن مىشيەن	ناهيىلىك قاتناش ساق-چى ئەترىتىنىڭ باشلىقى	1948. 3	1948. 6	1988. 7	
لىيۇ دېەن-رۈڭ	ئەر	خەنزۇ	1933. 3	شەندۇڭ ياڭگۇ	ناهيىلىك نېفىت شىر-كىتىنىڭ كادىرى	1947. 2		1988. 8	
ژاڭ رۈي-مىن	ئەر	خەنزۇ	1932. 11	شەندۇڭ رۇشەن	ناهيىلىك دوختۇرخانا يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى	1947. 7	1950. 4	1990. 2	
گېڭ جىن-چېڭ	ئەر	خەنزۇ	1932. 2	خېبېي راۋياڭ	ناهيىلىك ج خ ئىدارە كادىرى	1948. 1	1982. 1	1990. 5	

ۋالك فاڭ-خەي	ئەر	خەنزۇ	1930. 7	ئەنخۇي خېفېي	ناھىيىلىك يېمەكلىكلەر شىركەتىدە بۇلۇمچە باشلىقى	1949. 1	1949. 12	1991. 5	
ۋالك تىڭ-مېن	ئەر	خەنزۇ	1926. 7	شەندۇڭ لەيجۇ	ناھىيىلىك دورا شىركەت دىرېكتورى	1947. 12	1949	1991. 10	
تيەن يۈنيۇ	ئەر	خەنزۇ	1931. 1	خېنەن ناڭچاڭ	ناھىيىلىك دوختۇرخانا دوختۇرى	1948. 2	1948. 12	1991. 11	
تالك جە-شېڭ	ئەر	خەنزۇ	1932	گەنسۇ دۇڭشياڭ	ناھىيىلىك يېمەكلىكلەر شىركىتىنىڭ كادىرى	1949. 7		1992. 7	
جيالك خېڭ	ئەر	خەنزۇ	1927	جياڭسۇ پېيشيەن	ئونباش يېزىسىنىڭ كادىرى	1949. 1		1992. 12	
شيۇ يۈڭ-چۈەن	ئەر	خەنزۇ	1914	خېبېي باشيەن	ناھىيىلىك توزلۇك مال-لار شىركىتى پارتىيە يا-چېيكىسىنىڭ شۇجىسى	1938. 4	1939. 1	1978. 2	مۇئاۋىن ھا-كىم دەرە-جىلىك (ۋاپات بول-دى)
ليۇ مىڭجە-يۇ	ئەر	خەنزۇ	1913. 11	لياۋنىڭ بېيجېن	ناھىيىلىك ناشبول ئام-راش ئەترىتى پارتىيە يا-چېيكىسىنىڭ شۇجىسى	1947. 2	1948. 8	1979. 12	مۇئاۋىن ھا-كىم دەرە-جىلىك (ۋاپات بول-دى)
لى زىسىڭ	ئەر	خەنزۇ	1919. 8	خېنەن مۇڭشيەن	ناھىيىلىك 2 - يېنىك ساناقات ئىدارىسىنىڭ باشلىقى	1948. 3	1949. 5	1991. 5	مۇئاۋىن ھا-كىم دەرە-جىلىك (ۋاپات بول-دى)
لى كېجە-يەن	ئەر	خەنزۇ	1918. 4	خېبېي گاۋياڭ	ناھىيىلىك مۇ - ئې-لىكتر ئىدارىسىنىڭ مۇ-ئاۋىن باشلىقى	1949. 9		1980. 11	مۇئاۋىن ھا-كىم دەرە-جىلىك (ۋاپات بول-دى)
شۇ ماۋدا	ئەر	خەنزۇ	1921	سەنشى فاڭشەن	ناھىيىلىك دورا شىركەت دىرېكتورى	1946. 8	1948. 7	1981. 12	مۇئاۋىن ھا-كىم دەرە-جىلىك (ۋاپات بول-دى)
نۇر روزى	ئەر	ئۇيغۇر	1928. 12	باي ناھىيە	بازارلىق ھۆكۈمەت كادە-رى	1945. 8	1952	1983. 12	مۇئاۋىن ھا-كىم دەرە-جىلىك (ۋاپات بول-دى)
ئەلباي يۈسۈپ	ئەر	ئۇيغۇر	1925	توقتۇزتارا	ناھىيىلىك ناشقى سودا ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى	1945. 3	1951. 4	1983. 12	مۇئاۋىن ھا-كىم دەرە-جىلىك (ۋاپات بول-دى)
ۋالك ئېنە-شەن	ئەر	خەنزۇ	1926. 6	لياۋنىڭ كاڭچاڭ	ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىنىڭ يېتەكچىسى	1947. 12	1949. 10	1983. 12	مۇئاۋىن ھا-كىم دەرە-جىلىك (ۋاپات بول-دى)

يالقۇن ھاكىم دەرۋىش جىلىك (ۋاپات بولدى)	1984.10		1949.7	تاشيول ناھىيلىك ئەترەت خىتىمىغا مۇئاۋىن باشلىقى	شەنشى چاڭئەن	1921.10	خەنزۇ	ئەر	يالقۇن جىلىك
(ۋاپات بولدى)	1981.12		1945.8	ناھىيلىك تەمىنات - سودا كوپېراتىپىنىڭ كادىرى	باي ناھىيە	1920.4	ئۇيغۇر	ئەر	سۇلايمان ئىسمائىل
(ۋاپات بولدى)	1983.12	1950.10	1949.8	ناھىيىلىك يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكتى پارتىيە ياچېيكىسىنىڭ شۇجىسى	گەنسۇ جۇاڭلالىق	1925	خەنزۇ	ئەر	يالقۇن شېۋكەي
(ۋاپات بولدى)	1983.12		1947.9	ناھىيلىك ئاشلىق ئىدارىسى ئامبار مۇدىرى	خېنەن پىڭيۇ	1912	خەنزۇ	ئەر	ساۋ جەن جىن
(ۋاپات بولدى)	1984.12		1949.9	ناھىيلىك بېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى خىزمەت كادىرى	گەنسۇ يەنچاڭ	1927.5	خەنزۇ	ئەر	شېي دېڭكې
(ۋاپات بولدى)	1987.6		1945.7	ناھىيلىك سۇ باشقۇرۇش پونكتىنىڭ باشلىقى	باي ناھىيە	1928.9	ئۇيغۇر	ئەر	ئىبراھىم يۇنۇس

قوشۇمچە

قوشۇمچە

1. باي ناهيىسىنىڭ يۇرت - مەھەللىلەر تەزكىرىسى

گۇاڭشۇ 24 - يىلى (1908 - يىلى) 1 - ئايدا بېسىلغان

تەكشۈرۈشىمىزچە، باي يېراق قەدىمكى دەۋردە ئادىمىزاتسىز بىر قاقاسلىق ئىكەن. تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئاسىيان شەھىرى، «ھۆججەتلەر مەجمۇئەسى»دە باي دەپ تىلغا ئېلىنغان، باي شەھىرىنىڭ ئايلانمىسى بىر چاقىرىم ئۇچ پۇڭ كېلىدىكەن. ئۇنىڭ شەرقىدىكى كۆل بىلگە شەھىرى «ھۆججەتلەر مەجمۇئەسى»دە سايرام دەپ تىلغا ئېلىنغان، بۇ شەھەرنىڭ ئايلانمىسى بىر چاقىرىم توققۇز پۇڭ كېلىدىكەن، بۇگۈنكى كۈندە شەھەر سېپىلى ئۆرۈلۈپ تۈپتۈز بولۇپ كەتكەن. باي بىلەن سايرام قوشۇلۇپ بىر ناھىيە بولغان، بۇ ناھىيە قۇم بەگلىكى بىلەن ئۇرلى بەگلىكىنىڭ ئارىلىقىدىكى يەر ئىكەن. بەزىلەر: قۇم دېگەن ئۇنسۇنىڭ قارايۇلغۇن دېگەن يېرىدە ئىدى، دەيدۇ، ئەمەلىيەتتە شۇ زاماندا باي قۇمنىڭ تەۋەلىكىدە، سايرام ئۇرلىنىڭ تەۋەلىكىدە بولغان. «تارىخنامە»گە ئاساسلانغاندا، خەن سۇلالىسىنىڭ ژۇدى خانى غەربىي يۇرت بىلەن ئالاقە ئورناتقاندىن كېيىن، غەربىي يۇرتتا قورۇقچىبەگ، چېرىكچى قاتارلىق ئەمەلدارلار قويۇلغان، ئۇرلى ھۇن باتىسقانى تەسلىم بولغاندىن تارتىپ قورۇقچىبەگنىڭ باشقۇرۇشىدا بولغان، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە، قانداق ئەمەلدارلارنىڭ قويۇلغانلىقىغا كەلسەك، پەقەت ئېۋىرغول، بېشبالىقلاردا ئايماق ئەمىرلەشكىرى قويۇلغان، باي ۋە ئۇنىڭ قارىمىقىدىكى جايلارغا قانداق ئەمەلدار قويۇلغانلىقى ھەققىدە خاتىرە يوق.

چېڭ سۇلالىسىنىڭ كاڭشى، يۇڭجېڭ خانلىرى غەربىي يۇرتنى ئىدارە قىلغان، گاۋزۇڭ (چىيەنلۇڭ) خان جۇڭغارلار بىلەن چوڭ - كىچىك خوجىلارنى تىنچىتقاندىن كېيىن، غەربىي يۇرتنى رەسمىي باشقۇرۇش دائىرىسىگە ئېلىپ، باركۆل، ئۈرۈمچى، تۇرپان قاتارلىق جايلاردا ئايماق، ناھىيە تۈزۈمى بويىچە باشقۇرۇشنى يولغا قويغان، بايدا بولسا ئايماق قۇرۇلۇپ ئەمەلدار قويۇلمىغان ئىش بولمىغان. يەنە شىنجاڭدىكى ئىلىنىڭ ئەمەلدارلىق تۈزۈمىگە دائىر ھۆججەتلەردىن ۋە «ھۆججەتلەر مەجمۇئەسى»دىن قارىغاندا، چىيەنلۇڭ 25 - يىلى شىنجاڭ تەۋەسى تىنچىتىلغاندىن كېيىن، شىنجاڭدا 400 دىن ئارتۇق ئەمەلدار قويۇلغان، باي، سايرام شەھەرلىرى ئاقسۇ خان ئامبىلىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولۇپ، بىر ياساۋۇل قويۇلغان، بايغا بىر 4 - دەرىجىلىك بەگ، بىر 5 - دەرىجىلىك بەگ، بىر 6 - دەرىجىلىك بەگ، ئۇچ 7 - دەرىجىلىك بەگ، سايرامغا بىر 3 - دەرىجىلىك بەگ، بىر 4 - دەرىجىلىك بەگ، بىر 5 - دەرىجىلىك بەگ، بىر 6 - دەرىجىلىك بەگ، ئىككى 7 - دەرىجىلىك بەگ قويۇلغان. گۇاڭشۇ 3 - يىلىغا كەلگەندە، جەنۇبىي ۋە شىمالىي

يوللار تۇگەل تازىلىنىپ ، ئۆلكە قۇرۇشقا تۇتۇش قىلىنىپ ، مۇداپىئە قوشۇنى تۇرغۇزۇش تۇزۈمى توختىتىلغان ، 4 ـ يىلى كېيىنكى ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىش ئىدارىسى قۇرۇلغان ، 8 ـ يىلى 7 ـ ئايدا ھەربىي ئىشلار باش ۋالىيسى لىيۇ جىنتاك مەركەزنىك ماقۇللۇقىنى ئېلىپ باي ، سايرام شەھەرلىرىنى بىرلەشتۇرۇپ باي ناھىيىسىنى قۇرۇپ ، ئۇنى باشقۇرۇشقا ئامبال ۋە پاششاپ بەگ قويغان . ھۆكۈمەتنىك يىللىق خىراجىتى 1976 سەر بەش مىسقال ئىككى پۇك كۈمۈش ، ئالتىدىغان غەللە ـ پارىقى 9804 دادەن بىر كۈرە يەتتە كاپچى تۆت ئوچۇم بەش قوشۇق قىلىپ بەلگىلەنگەن ، شۇنىك بىلەن باي ناھىيىسى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى مۇھىم رايونلارنىك بىرى بولۇپ قالغان .

سىياسىي ئۆتۈقلار

دەسلەپكى مەزگىللەردە بايدا ناھىيىلىك كېيىنكى ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىش ئىدارىسى قۇرۇلۇپ ، ھۆكۈمەتنىك بەزى ئىشلىرىنى شۇ ئىدارىنىك مەسئۇل ئەزاسى يۈرگۈزۈپ تۇرغان ، جياك زېشۇەن ۋەزىپىگە تەينىلەنگەندىن كېيىن ھۆكۈمەتنىك بارلىق ئىشلىرىنى قولغا ئېلىپ باشلاپ بەرگەن ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئامبال بولغانلار ئۇ باشلىغان ئىشلارنى داۋاملاشتۇرۇپ دەسلەپ- كى كۆلەمگە ئىگە قىلغان ، شۇ چاغدا سېپىل سېلىش ئويى تۇغۇلغان بولسىمۇ ، قۇرۇلۇش چوك بولغاچقا مۇمكىن بولمىغان ، ئامبار قاتارلىق قۇرۇلۇشلار كەينى ـ كەينىدىن سېلىنىپ پۈتكۈزۈل- گەن . يەنە ئۈزۈن ئۆمۈر ساريىي ، ئىرپان ـ ئەلەم بۇتخانىسى ، سۇ ئىلاھى بۇتخانىسى ، شەھەر مۇئەككىلى بۇتخانىسى ، ئەل مۇئەككىلى ئىبادەتخانىسى ، ساداقەت ئىبادەتخانىسى دېگەنلەرمۇ ناھەـ يىنىك شەرقىي كوچىسىدا كەينى ـ كەينىدىن سېلىنغان . كېيىن باشپاناھ مالائىكە ئىبادەتخانىسى سېلىنغان ، بۇ مالائىكىنىك فامىلىسى خۇاك ، تەخەللۇسى دىڭشياك ئىكەن . داۋگۇاك 6 ـ يىلى ئۇ قەشقەرنى ساقلاۋاتقاندا ، جاھانگىر توپىلىڭى يۈز بېرىپ شەھەر خەۋپ ئاستىدا قالغاندا ، باتۇرانە جەك قىلىپ ئاۋامنى قۇتقۇزۇپ قالغاچقا ، مالائىكە دەپ ئاتالغانىكەن ، ئەلدە كېسەل تارقىلىپ ، خەلق قىيىن ئەھۋالدا قالغاندا ، ئۇنىك ئالدىدا باش ئۇرۇپ دۇئا ـ تىلاۋەت قىلسا ، تەلىپى ئىجابەت بولىدىكەن ، شۇڭا ئۇ باشپاناھ مالائىكە دېيىلىدىكەن ، ئۇنىك نامىدا ئىبادەتخانا سېلىنىپ ، نەزىر- چىراغ بېرىلىپ ، دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىنىدىكەن . بايدا ئىلگىرى تۇر ۋە توسمىلار ياسالغان ، ياقۇپبەگ باندىتلىرى جەنۇبىي شىنجاڭنى بېسىۋالغاندا ۋەيران قىلمۇەتكەن . ناھىيە قۇرۇلغاندىن كېيىن بازار ، سايرام ، قىزىل ، ئوي ئۆستەك ، ياقا ئېرىقتا ھۆكۈمەت ئالاقە ـ ھۆججەتلىرى يەتكۈزۈلىدىغان ئۆتەك قۇرۇلغان . سۇ باشلاپ يەر سۇغىرىپ ، زىرائەت تېرىپ ، غەللە ـ پاراق ئىلىش ئېھتىياجى بىلەن ئېرىق ـ ئۆستەڭلەر چېپىلغان ، باشتا خالىس خوسۇسىي شۆتاڭدىن ئۇچى قۇرۇلغان ، كېيىن ھۆكۈمەت شۆتاڭنىغا ئۆزگەرتىلگەن ، ئۇنىك خىراجىتى ھۆكۈمەت ئەمەل- دارلىرىنىك ئىئانىسى ۋە چارۋا بېجىنىك ئېشىندىسىدىن ھەل قىلىنغان ، بۇ ئۆتۈقلارنى بىر نەچچە نۆۋەتلىك ئامبالالارنىك ھەممىسىدىن كۆرگىلى بولىدۇ . ھالبۇكى ، ھازىرقى ئەك مۇھىم ئۆتۈق شۇكى ، بۇ يەردە مىس كېنىدىن ئۇچى بار ، ئۇلاردىن ئېلىنغان مىس ئۆلكىگە يەتكۈزۈلۈپ ، ئۇنىڭدىن پۇل قۇيۇلۇپ ، بازاردا ئوبوروت قىلىندى ، مىس كانلىرىنى ھۆكۈمەتنىك نازارەتچىلىكىـ دە خەلق باشقۇرىدۇ ، ئۇنى باشقۇرۇش ئۇسۇلىنى قانداق قىلىپ مۇكەممەللەشتۈرۈش ئۇستىدە ھەقىقەتەن باش قاتۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ . يېڭى ئىشلارنى يولغا قويۇپ يېڭى ئۆتۈقلارنى قازىنىشقا كەلسەك ، بايىنىك زېمىنى كەك ، بۇنىڭدىن كېيىن ماھىرلىق بىلەن يول كۆرسىتىپ ، يېڭى كەسىپلەرنى كەك يولغا قويۇپ ، ماددىي بايلىقلاردىن تولۇق پايدىلىنىش كېرەك . بايدا يەنە 252 مىك مو قاقاس يەر بار ، ئەمەلدارلار قەھەتچىلىكتە قالسىمۇ پۇقرالار قەھەتچىلىككە قالمىسۇن ،

چۆل - جەزىرە ۋە شوردا ئىلىقتىن باشقا بوز يەرلەرنى ئېچىشقا توغرا كېلىدۇ ، ئالدىنقى يىلى بۇ ئىش ھەققىدە يۇقىرىغا مەلۇمات يوللانغاندى ، ھازىر پەقەت سايرامدىلا ئۆستەك چېچىپ ، بوز يەر ئاچقىلى بولىدۇ . بۇ قۇرۇلۇش ئوڭاي ئەمەس ، ئوڭايلىرىنى كېيىنچە قىلىمىز ، شۇ چاغدا ئېنىق يولىورۇق سورايمىز . ناھىيە يامۇلىنىك ئىلگىرىكى بەلگىلىمىلىرى بويىچە پۇقرالارنىك يۇكىنى يەڭگىللىتىش ئۈچۈن ، رەسمىي باج - سېلىقتىن باشقا باج - سېلىقلار ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى .

ھەربىي ئىشلار

خەن سۇلالىسىنىك جىيەنشىك 5 - يىلى قۇم بەگلىكى تېخى مەركىزىي ھاكىمىيەتكە بويسۇنمىغان ، بەن چاۋ سۇلى ، كانجۇت ، ئۇدۇن قاتارلىق بەگلىكلەرگە ھەربىي يۈرۈش قىلىپ ، بۇ يەرلەرنى بارا - بارا تىنچىتقان ، قۇمۇ شۇنىك ئىچىگە كىرىدۇ . تارىخنامىنى ئوقۇغانلار بۇنى كۆرەلەيدۇ . خەن سۇلالىسىنىك يۇڭشۇ يىللىرىدا كۈسەننىك سولقانات سانغۇنى لىيۇ پېڭگو ھەزرەت بوز قىرىق شەھىرىگە تېگىش قىلىپ ئۇنى بويسۇندۇرغان . ناھىيىنىك 230 چاقىرىم شەرقىدىكى مېڭبۇلاق دېگەن يەردە ئۇنىڭغا ئاتاپ ئابىدە تۇرغۇزۇلغان . چىيەنلۇك يىللىرىدا جۇڭغارلار توپىلىڭى بىلەن چوڭ - كىچىك خوجىلار توپىلىڭى يۈز بەرگەن ، داۋگۇاڭ 6 - يىلى يەنە جاھانگىر خوجا توپىلىڭى يۈز بەرگەن ، يەر - جاھاننى لەرزىگە سالىدىغان بەھەيۋەت قوشۇن ئىشقا سېلىنىپ بۇ توپىلاڭلار بىر - بىرلەپ تىنچىتىلغان . تۇڭجى 3 - يىلى ئاسىي جىن شياڭيىن قوقەندلىك ياقۇپبەگ بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرغان ، شۇنىك بىلەن مۇسۇلمان ئاسىيلار تۇشمۇتۇشتىن باش كۆتۈرگەن ، بەي يەنخۇمۇ ئىچكىرىدىن يۇپۇرۇلۇپ چىققان ، شۇنىك بىلەن تەڭرىتاغنىك جەنۇبىي ۋە شىمالىدىكى شەھەرلەر كەينى - كەينىدىن قولدىن كەتكەن . «شىنجاڭنى تىنچلاندۇرۇش خاتىرىسى . تۆھپىكار ئەمەلدارلار »دا خاتىرىلىنىشىچە ، گۇاڭشۇ 1 - يىلى ئوردا شىنجاڭدىكى توپىلاڭچىلارنى جازالاشقا قابىل ۋەزىرنى بەلگىلىگەن ، گۇاڭشۇ 3 - يىلى 9 - ئايدا ھەربىي ئىشلار باش ۋالىيسى لىيۇ جىنتاك باشلىغان قوشۇن بايغا يېتىپ كەلگەن ، بۇ چاغدا بەي يەنخۇ باندىتلىرى بىلەن قوقەند باندىتلىرى نۇرغۇن ئۇيغۇرنى ئالدىغا سېلىپ ئېلىپ ماڭغان ، ئۇلارنىك ئاقساقىلى ئاقنام قارشىلىق قىلسا ، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن ، ھۆكۈمەت قوشۇنى شەھەرنىك غەربىدىكى مىس كېنىغچە ئۇرۇش قىلىپ بارغاندا ، بەي يەنخۇ باندىتلىرى بىلەن قوقەند باندىتلىرى ئىككى تەرەپتىن ھۇجۇم قىلغان ، ھۆكۈمەت قوشۇنى بوش كەلمەي ، ئىككى قاناتقا بۆلۈنۈپ ئۇلارنى قورشاۋغا ئېلىپ ، قوقەندلىك قاراقچى بودەك سېتىۋالدىنى تىرىك تۇتقان ، بۇ جەڭدە قاراقچىلار كەينى - كەينىدىن يېڭىلگەن ، ھۆكۈمەت قوشۇنى چاقماقتەك تېز ئىلگىرىلەپ ، نەچچە ئايغا بارماي جەنۇبىي شىنجاڭنىك ھەر قايسى شەھەرلىرىنى قايتۇرۇۋېلىپ ، كاتتا خىزمەت كۆرسەتكەن ، 8 - يىلى ئاقسۇ قورغىنىدا ئالتە ئاتلىق خوشۇن تۇرغۇزۇلغان ، 12 - يىلى 10 - ئايدا ئاقسۇدىن بىر ئاتلىق خوشۇن ئاجرىتىلىپ باي ناھىيە بازىرىنىك غەربىي كوچىسىدا تۇرغۇزۇلغان ، بۇ يەردىكى ئاتلىق چېرىكلەر قاراۋۇلخانىسى ئەنە شۇ چاغدا قۇرۇلغان . يەنە چارلىغۇچى چېرىكتىن بەشى قويۇلغان ، ئۇلارنىك خىراجىتىنى پاششاپبەگ قوشۇمچە باشقۇرۇپ ، يەرلىكتىن ئاجرىتىپ بەرگەن .

شەخسلەر

ئادەم ئىستىداتلىق ھەم قابىلىيەتلىك بولغاندىلا ، ئاندىن كامال تېپىپ نام چىقىرالايدۇ ھەم ئۇنىك نامى مەڭگۈ ساقلىنىپ قالىدۇ . باينى ئالساق ، بۇ يەردە بىر - بىرىگە ئۇلىنىپ توختىماي

ئۇرۇش بولۇپ تۇرغاچقا ، بەزى دانىشمەن مەشھۇر زاتلار چىققان بولسىمۇ ، ئۇلار ھەققىدە ئابىدە تىكلەپ قويۇلمىغانلىقتىن ، نامى بارا - بارا ئۇنتۇلۇپ كەتكەن ، بۇگۈنكى كۈندە ئۇلارنى تەكشۈرۈپ چىقىش مۇمكىن بولمىدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇيغۇرلارنىڭ ئادىتىدىمۇ پۈتۈك پۈتۈپ قويۇشقا ئېتىبار قىلىنمايدىغان بولغاچقا ، ساداقەتمەن ، دىيانەتكار شەخسلەر كۆپ چىقمىغان . ئىش بىلەر ئۇقۇمۇشلۇق شەخسلەردىن ئاز - تولا چىققان بولسىمۇ ، ئۇلار پەقەت بەگ دېگەندەك يەرلىك ئاقساقاللاردىنلا ئىبارەت ، خالاس . ئۇلارنى دانىشمەن ، مەشھۇر شەخسلەر قاتارىدا كۆرۈشكە بولمايدۇ . پەقەت ھازىرقى مۇسۇلمانلارنىڭ ئاقساقلىق سىدىق ھەزرەتنىڭ گاداي مۇھەممەت دېگەن ئەجدادى ئۆتكەنكەن ، ئۇ چىغىنلۇك زامانىدا ھۆكۈمەت قوشۇنى قاراقچىلارنى يوقىتىش ئۈچۈن كەلگەندە ، ئالاھىدە كۈچ چىقىرىپ ، ھۆكۈمەت قوشۇنىغا يارەملىشىپ قاراقچىلارنى يوقىتىشتا چوڭ خىزمەت كۆرسەتكەنكەن . چىغىنلۇك 24 - يىلى 9 - ئايدا ئۇنىڭغا بەگلىك مەرتىۋىسى بېرىلگەن ، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئۇنىڭ نامى ئەلگە تارالغان . تۇڭجى 3 - يىلى گاداي مۇھەممەد- نىڭ 7 - ئەۋلاد نەۋرىسى ئەھمەد قوقەند باندىتلىرىنىڭ پاراكەندىچىلىكىدىن قېچىپ ، ئۇلارغا قەتئىي باش ئەگمەي ، تاغ ئارىسىغا كىرىۋېلىپ 10 نەچچە يىل پىنھان ياشىغان . گۇاڭشۇ 3 - يىلى ھۆكۈمەت قوشۇنى باينى قايتۇرۇۋالغاندىن كېيىن ، ئۇ تاغدىن چىقىپ ، ھۆكۈمەت ئىشلىرى ئۈچۈن كۆچ چىقىرىپ ، بىر نەچچە قېتىم ئۇدا بەگلىككە تەينىلەنگەن ، گۇاڭشۇ 14 - يىلى يەنە بەگلىك مەرتىۋىسى بېرىلىپ ، ياقۇت - مەرۋايىت قويۇلغان ئەمەلدارلىق تەلىپىكى ، تون ، ساداقەت بەلۋېغى قاتارلىقلار ئىنئام قىلىنغان . بۇ ئىككى ھەزرەت ساداقەتمەنلىك ، تىرىشچانلىق ، پەزىلەت- كارلىق ۋە قەيسەرلىك جەھەتلەردە باشقىلاردىن ئېشىپ چۈشكەنلىكى بىلەن بىر دەۋر نام چىقار- غان . ئۇنىڭدىن قالسا مەمەت خۇداقۇلى ئىسمىلىك كىشى ئۆتكەن ، گۇاڭشۇ 3 - يىلى چوڭ قوشۇن بايغا كەلگەندە ، ئۇ كىشى ئاممىغا باشلامچى بولۇپ شەھەر قوۋۇقىنى ئېچىپ بېرىپ ھەم قوشۇنغا يول باشلاپ خىزمەت كۆرسەتكەن ، بۇگۈنكى كۈندە ئىش ئۆتۈپ ، ئادەم قازا قىلغان بولسىمۇ ، ئۇ كىشىنىڭ نام - شەرىپى ئۇنتۇلماي ، يەنىلا تىلغا ئېلىنىپ كەلمەكتە .

ئاھالە

ناھىيە تەۋەسىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇر ، تەكشۈرۈشىمىزچە ، ئۇلار ئەنجانلىقلار (ئۆز- بېكلەر)غا ئوخشىشىپ كېتىدىكەن ، بۇ ئاھالە ئىلگىرى خوجاجاھان (كىچىك خوجا)نىڭ ئاتىسى مەھمۇتنىڭ زورلۇق - زومبۇلۇقلىرىغا چىدىماي ، ئۇچتۇرپاندىن بۇ يەرگە كۆچۈپ كېلىپ ئولتۇ- راقلىشىپ قالغانىكەن ، چىغىنلۇك زامانىدا خوجاجاھان ئۆلتۈرۈلۈپ ، پەلەك ئوڭشالدى ، بۇمۇ بىر ھېسابتا تەڭرىنىڭ قىسمىتىدۇر . ھازىر بۇ يەردىكى ئاھالە تېرىقچىلىق بىلەن تىرىكچىلىك قىلىپ ، خاتىرجەم ، ئامان - ئېسەن ، تەرتىپلىك تۇرمۇش كەچۈرمەكتە . بۇ يەرنىڭ ئاھالىسىنىڭ فامىلىسى بولمايدۇ ، ئەرلەرنىڭ ئىسمى تولىسىنىڭ ئوخشىشىپ كېتىدۇ ، يەنە ئۇرۇق ، بۇتخانا ، ئىبادەتخانا ، نەسەب ئۆيى دېگەنلەرمۇ يوق .

نوپۇس

«ھۆججەتلەر مەجمۇئەسى»دە باي بىلەن سايرامدا جەمئىي 1032 تۇتۇن ، ئەر - ئايال جەمئىي 2940 نوپۇس بار ، دېيىلگەن ، ھازىر 9595 تۇتۇن بار ، قۇرامغا يەتكەن ئەر 12 مىڭ 762 ، ئوغۇل بالا 11 مىڭ 23 ، قورامغا يەتكەن ئايال 10 مىڭ 662 ، قىز بالا 5715 . ئەر - ئايال جەمئىي 40 مىڭ 268 .

يېزىق

ئۇيغۇر يېزىقى خەنزۇلارنىڭ يېزىقىغا تۇپتىن ئوخشاشمايدۇ . كاناي ، تىل ، چىش ، كالپۇكلار ئارقىلىق ئېغىزنى ئېچىش - يېپىش يولى بىلەن تاۋۇش چىقىرىلىدۇ . ھەر بىر تاۋۇش ئورنىدىن يەتتە ھەرپنىڭ تاۋۇشى چىقىرىلىدۇ ، بۇ خۇددى يەتتە تارىلىق چالغۇنىڭ ھەر بىر تارىدىن بىر خىل ئاۋاز چىققىنىغا ئوخشايدۇ ، تاۋۇشلارنىڭ ماسلاشتۇرۇپ بىرىكتۈرۈلۈشىدىن سۆز ھاسىل بولىدۇ ، ھەر بىر سۆز پەقەت بىرلا نەرسىنىڭ نامىنى بىلدۈرىدۇ ، ئۇنىڭدىن باشقا تەپسىلىي مەنا بەرمەيدۇ . شۇڭا ئۇيغۇرچىنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغاندا ، خەت تەرجىمە قىلىنماي مەنا تەرجىمە قىلىنىدۇ . ئۇيغۇرچىنى ياخشى بىلىدىغانلار خەنزۇچە ئاھاڭنى ئۇيغۇرچە خەت بىلەن يېزىۋالىدۇ ، بۇ خەنزۇچىنى بوغۇم بويىچە يېزىۋالغانغا ئوخشايدۇ (ھەرپلەر قىسقارتىلدى) .

دىن

كاتولىك دىنى ، بۇددا دىنىنىڭ گىرۇ مەزھىپى ، نىنما مەزھىپى دېگەنلەر بۇ يەردە يوق .

«زەپەرنامە» ۋە «سودا ئالاقە خاتىرىلىرى»دە يېزىلىشىچە ، مۇسۇلمانلار دىنىنى تارقاتقان پەيغەمبەرنىڭ ئىسمى مۇھەممەت ئىكەن ، ئۇ مۇھەممەت پەيغەمبەر رەسۇللىللا دەپمۇ ئاتىلىدىكەن . مۇھەممەت پەيغەمبەر قۇرەيش قەبىلىسىنىڭ ھاشىم جەمەتىدىن ئىكەن . مۇسۇلمانلارنىڭ دىنىي كىتابى «قۇرئان كەرىم» 30 پارە ، 6000دىن ئارتۇق ئايەتتىن تەركىب تاپقان . مۇسۇلمانلار دىنىنىڭ تارقىلىشىنىڭ باشلىنىشىنى سۈرۈشتۈرۈپ كەلسەك ، مۇھەممەت پەيغەمبەرنىڭ 26 - ئەۋلادى مەھمۇت قەبرىنداشلىرى بىلەن ھەر قايسى دۆلەتلەرگە ئاتلانغان ، مەككە (ئەرەبىستان) دىن شەرققە يول ئېلىپ كۆكئارتتىن ئۆتۈپ قەشقەرگە كېلىپ ئولتۇراقلاشقان ، ئۇنىڭ ئەۋلادى غەربىي يۇرتتىكى ھەر قايسى شەھەرلەرگە تارقىلىپ ، ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ مەقسىتىگە يارىشا مۇسۇلمانلار دىنىنى تارقاتقان . ھازىر ئايەت ئوقۇيالايدىغانلار ئاخۇنۇم دەپىلىدۇ ، قۇرئاننىڭ خېتىنى تونۇيدىغانلار موللام دەپىلىدۇ ، ئادەتتە نەزىر - چىراغ ، توي - تۆكۈن ۋە باشقا دۇئا- تىلاۋەت ئىشلىرىدا ئاخۇنۇم ئايەت ئوقۇشقا تەكلىپ قىلىنىدۇ . ئادەتتىكى كۈنلەردە نامازمەسچىتتە ئوقۇلىدۇ ، پەقەت بىر ئاللالا ئۇلۇغلىنىدۇ ، باشقا ئىلاھ - مالائىكە تاختىلىرى قويۇلمايدۇ . ياشانغان تەقۋادار مۇخلىسلار بىر قېتىم مەككىگە بېرىپ ھەج - تاۋاپ قىلىپ كېلىدۇ ، ئۇلارقايتىپ كەلگەندىن كېيىن ھاجى دەپ ھۆرمەتلىنىدۇ . يېقىنقى يىللاردىن بېرى تۈركىيە تەرەپلەردىن بەزى كۆچمەنلەر كېلىپ قۇتراتقۇلۇق قىلىدىغان ئىشلار يۈز بەردى ، بۇ ھەقتە يۇقىرىغا مەلۇمات يوللىنىپ يولىيورۇق سورالدى . بۇنىڭدىن كېيىن كۈتۈلمىگەن ئاپەتلەردىن پەخەس بولۇش ۋە ساقلىنىش مەقسىتىدە ، چەت ئەلدىن كېلىدىغانلارنى قاتتىق توسۇش ، ھەجگە بېرىشقا رۇخسەت قىلماسلىق تەدبىرى كۆرۈلىدۇ .

كەسىپ - ئۇقەت

دېھقانچىلىق ، ھۈنەرۋەنچىلىك ، سودا - سېتىق كەسىپلىرى دائىملىق كەسىپ ھېسابلىنىدۇ ، بۇنىڭدا ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلىشقا ، نېمىگە ئېھتىياجلىق بولسا شۇنى قىلىشقا توغرا كېلىدۇ . بۈگۈنكى كۈندە كەسىپلەرنى يولغا قويۇشتا مەكتەپ ئىشلىرىنى گۈللەندۈرۈش ھەممىدىن مۇھىم ئىشتۇر . بايدا بىلىم يۇرتى يوق ، ئوقۇش مۇددىتى ، ئوقۇغۇچى سانى بەلگىلەنمىگەن ، جىلىك سەييۇن ، گو راك دېگەن ئىككى ئوقۇغۇچى ئىمتىھان بېرىپ ئۈرۈمچىدە ئوقۇشقا قوبۇل قىلىنغان ، ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن ھازىر جىلىك سەييۇن ناھىيىلىك مەھكىمىدە ئىشلەۋاتىدۇ ، گو راك

شۆتاڭدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلىۋاتىدۇ . بازار ۋە يېزىلاردا مەدەنىيەت ئاقارتىش شۆتاڭى (مەكتىپى)دىن تۆتى بار ، ئۇلاردا ئەقىللىق ئۈيغۇر بالىلار ئوقۇيدۇ ، بىر سىنىپتا 10 دىن ئوقۇغۇچى بار ، ئاددىي نىزامنامىگە ئاساسەن دەستۇر - ئىستىقامەت ، تىل - يېزىق ، تارىخ ، جۇغراپىيە دەرسلىرى ئۆتۈلىدۇ . ھەر ئايدا دەرس جەدۋىلى ، نومۇر جەدۋىلى توشقۇزۇلۇپ ، كېيىن تەكشۈرۈش ئۈچۈن ساقلاپ قويۇلىدۇ . ئۈيغۇر بالىلار زېرەكلىكتە خەنزۇ بالىلارغا يەتمىگەچكە ، ئۇلارنىڭ ئوقۇشىنى نىزامنامە بويىچە تۆت يىلدا پۈتتۈرۈشى تەسكە توختايدىكەن . شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئەمەلدارلىق ئىمتىھانى تۈزۈمى توختىتىلدى ، كەلگۈسىدە ئوقۇش پۈتتۈرگەنلەر نىزامنامىگە ئاساسەن قاتلام بويىچە ئۆستۈرۈلۈپ ، ئىمتىھان ئارقىلىق ئۆلكىدىكى ئالىي شۆتاڭغا ئەۋەتىپ تەربىيىلىنىدۇ . بۇنىڭدىن كېيىن مەكتەپ ئىشلىرىنى قانداق تەرتىپكە سېلىشنى يەنمۇ تەپسىلىي ئويلاشماقچىمىز .

يېزا ئىگىلىكىدە دېھقانچىلىق بىلەن ئورمانچىلىقنى كەڭ يولغا قويۇش مۇھىم . بايدا دېھقانچىلىق شۆتاڭى بولمىغان ، ئىلگىرى كىشىلەرنىڭ تولىسى تېرىقچىلىقنى پىششىق بىلمەيتتى ، ناھىيە قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئۇلارنى پىشىلدۇرۇش ئۈچۈن كونا قورال - سايمانلارنى ۋە نادانلىقنى ئۆزگەرتىش يولىدا تەربىيە بېرىلدى . ھازىر كىشىلەرنىڭ تولىسى دېھقانچىلىقنىڭ يوللىرىنى خېلى پىششىق بىلىدىغان بولدى ، بىر تېرىپ ئۈچ ھەسسە ھەتتا توققۇز ھەسسە ئاشۇرۇپ ھوسۇل ئالىدىغان ھالەت شەكىللەندى . پەقەت بۇ يەر شەرق ، غەربتىكى يۇرتلاردىن سوغۇق بولغاچقا ، زىرائەت كېچىكىپ پىشىدۇ ، پىلە بېقىش بۇ يەرنىڭ يەر شارائىتىگە باب كەلمەيدىكەن ، ئۆلكە قۇرۇلغاندىن كېيىن سىناپ كۆرۈلگەن بولسىمۇ ، ئۇنۇمى بولمىغان .

سانائەتتە ھۇنەر - سەنئەتكە ئېتىبار بېرىلىدۇ . بايدا سانائەت ئىدارىسى ، ھۇنەر ئۆگىنىش ئورنى دېگەنلەر قۇرۇلمىغان ، چەت - ياقا جاي بولغاچقا تۇرلۇك سانائەتلەر يوق ، ھازىر بازار- يېزىلاردىكىنى قوشقاندا ، 30 تىككۈچى ، 7 ~ 8 زەرگەر ، 10 نەچچە مىسكەر ، 10 نەچچە تۆمۈرچى ، 10 نەچچە كۆنچى ، 50 نەچچە ياغاچچى ، 40 نەچچە تامچى بار ، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۈيغۇر بولۇپ ، ھۇنەرگە پىششىق ئەمەس ، تازا ئۇستا دېگىلى بولمايدۇ . ئىشلەنگەن نەرسىلەر يەرلىكنىڭ ئۇزىدە ئىشلىتىلىدۇ ، كېيىم تىكىشكە كەلسەك ، كىيىملەرنى يېزىلاردا كۆپىنچە ئايالىلار ئۆزى تىكىۋالىدۇ .

سودا - سېتىققا كەلسەك ، سودىگەرچىلىكنىڭ ئېپىنى بىلىش مۇھىم . بايدا سودا ئىشلىرىنى پىششىق بىلىدىغان چوڭ ھەم باي سودىگەرلەر يوق . ھازىر مىلىچمال تىجارىتى قىلىدىغان ئىككى ~ ئۈچلا ئائىلە ، خۇمدانچىلىق قىلىدىغان بىرلا ئائىلە بار . ئۈيغۇرلارنىڭ يەتتە كۈندە بىر قېتىم بازار قىلىدىغان ئادىتى بار ، باشقا كۈندە سودا - سېتىق بولمايدۇ . يۇقىرىدا دېيىلگەن يېزا ئىگىلىك ، ھۇنەرۋەنچىلىك ، سودا - سېتىق كەسىپلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ . شۇغىنىسى بۇنىڭغا يەرلىكنىڭ پۇل چىقىرىشى قىيىن ، ئالايلۇق ، ئوتتۇرا ، باشلانغۇچ شۆتاڭلار (مەكتەپلەر) ، يېزا ئىگىلىك ، سانائەت ، سودا كەسپىي شۆتاڭلىرىنى (مەكتەپلىرىنى) دەماللىققا ئېچىپ كېتەلمەيمىز ، ئاستا - ئاستا بىر ئىش قىلىشقا توغرا كېلىدۇ .

جۇغراپىيە

باي ناھىيىسى ئۆلكە شەھىرىنىڭ (ئۈرۈمچىنىڭ) جەنۇبىغا ، تەخرىتاغنىڭ كۈنگەي تەرىپىدە- كى جەنۇبىي يول بويىغا جايلاشقان . باي ئەينى زاماندا بىر مۇھىم ئۆتەڭ ئىدى ، ئۇنىڭ غەرب تەرىپىدە قىزىلتاغ جىلغىسى (يەنە بىر ئىسمى توغدان) بولۇپ ، باينىڭ غەربىي دەرۋازىسى

هېسابلىنىدۇ ، جەنۇب تەرىپىدە ئېگىز تاغلار ، قارلىق چوققىلار بار ، ئوتتۇرا قىسمى دەريا ئېقىنلىرى ۋە تۈزلەڭلىك ، شۇڭا باي جەنۇبىي شىنجاڭدىكى مۇھىم جاي دەپ نام ئالغان . ناهىيىنىڭ 160 چاقىرىم غەربىدە بىر ئارىشالاق بار ، يەرلىكلەر ئۇنى ئىسسىقسۇ دەيدۇ ، ئۇنىڭ سۇيى ئىسسىقلىقىدىن قايناپ تۇرىدۇ ، قىشتا تېخىمۇ شۇنداق ، يەرلىكلەر ئاغرىپ قالسا ئۇنىڭ سۇيىدە يۇيۇنسا شىپاھ تاپىدۇ ، شۇڭا ئۇ يەرگە ئىبادەتخانا ۋە ياتاق سالغان ، ئارىشاڭنى ئەرلەر ئۇچۇن ۋە ئاياللار ئۇچۇن دەپ ئىككىگە ئايرىغان . ناهىيىنىڭ شەرقىي شىمالىدىن 230 چاقىرىم يىراقلىقتا ئۇرلى (قەدىمىي دۆلەت نامى) دېگەن جاي بار ، شۇ تەرەپتىكى قىيادا لېيۇ پېڭگو ھەزرەتنىڭ ئابىدىسى بار ، بۇ ئۇرلى ئابىدىسى دەپمۇ ئاتىلىدۇ ، كېيىنكى كىشىلەر ئۇنى تولا سىيلاپ كەتكەچكە ، ھازىر خەتلىرى ئوچۇق كۆرۈنمەيدۇ . بايدىن ئىلىغا بارغىلى بولىدۇ . باي تۆت يېزىغا بۆلۈنىدۇ ، ئۇلارنىڭ قارىمىقىدا 21 مەھەللە ، 46 كەنت بار :

شەرقىي يېزا ياتۇر مەھەللىسى ، ناهىيە بازىرىغا 20 چاقىرىم كېلىدۇ ؛ توقسۇن مەھەللىسى ، ناهىيە بازىرىغا 40 چاقىرىم كېلىدۇ ؛ جىرغىلاڭ مەھەللىسى ، ناهىيە بازىرىغا 50 چاقىرىم كېلىدۇ ؛ بۇلۇڭ مەھەللىسى ، ناهىيە بازىرىغا 60 چاقىرىم كېلىدۇ ؛ لاپار مەھەللىسى ، ناهىيە بازىرىغا 80 چاقىرىم كېلىدۇ ؛ قىزىل مەھەللىسى ، ناهىيە بازىرىغا 120 چاقىرىم كېلىدۇ ؛ مىڭبۇلاق مەھەللىسى ، ناهىيە بازىرىغا 200 چاقىرىم كېلىدۇ ، بۇ مەھەللىگە مىڭبۇلاق ، قازانچى ، يۇغدور ، چىملاق ، ئالشۇي كەنتلىرى قارايدۇ ، يۇلغۇنياقا مەھەللىسى ، ناهىيە بازىرىغا 260 چاقىرىم كېلىدۇ ، بۇ مەھەللىگە يۇلغۇنياقا كەنتى ، ئالمبۇلاق كەنتى ، ياتۇر كەنتى قارايدۇ .

غەربىي يېزا شاخار مەھەللىسى ، ناهىيە بازىرىغا ئۇچ چاقىرىم كېلىدۇ ، بۇ مەھەللىگە شاخار ، تۆگەبوينى ، ئالزاق ، ياقوتان ، بۇزغان كەنتلىرى قارايدۇ ؛ قىمىز مەھەللىسى ، ناهىيە بازىرىغا 60 چاقىرىم كېلىدۇ ، بۇ مەھەللىگە قوشتوما ، مازتوما ، تاختا كەنتلىرى قارايدۇ ؛ داۋانچى مەھەللىسى ، ناهىيە بازىرىغا 100 چاقىرىم كېلىدۇ ، شاختۇر مەھەللىسى ، ناهىيە بازىرىغا 150 چاقىرىم كېلىدۇ ؛ نوقۇت مەھەللىسى ، ناهىيە بازىرىغا 100 چاقىرىم كېلىدۇ ، بۇ مەھەللىگە قۇداقتۇرا ، كۆكيار ، يامغۇرلۇق ، مۇزارت كەنتلىرى قارايدۇ ؛ ئۆستەڭبويى مەھەللىسى ، ناهىيە بازىرىغا 200 چاقىرىم كېلىدۇ ، بۇنىڭغا ئىلقىچى ، ئاتقۇنبايىرىن ، ئويبۇلۇڭ كەنتلىرى قارايدۇ .

جەنۇبىي يېزا قورۇيلۇق مەھەللىسى ، ناهىيە بازىرىغا 15 چاقىرىم كېلىدۇ ، بۇ مەھەللىگە قورۇيلۇق ، گاھار ، ئاسىق ، قۇرما ، چۇجە ، قۇيقا كەنتلىرى قارايدۇ ؛ مىچىڭ مەھەللىسى ، ناهىيە بازىرىغا 20 چاقىرىم كېلىدۇ ؛ ئونباش مەھەللىسى ، ناهىيە بازىرىغا 30 چاقىرىم كېلىدۇ ، بۇ مەھەللىگە كېۋەزلىك ، ئويئۆستەڭ ، جىگدىلىك ، ياقا ئېرىق كەنتلىرى قارايدۇ .

شىمالىي يېزا بۇلۇڭ مەھەللىسى ، ناهىيە بازىرىغا بەش چاقىرىم كېلىدۇ ، بۇ مەھەللىگە بۇلۇڭ ، دۆڭمازار ، چامبۇل كەنتلىرى قارايدۇ ؛ ياسىرىم مەھەللىسى ، ناهىيە بازىرىغا 12 چاقىرىم كېلىدۇ ، بۇ مەھەللىگە ياسىرىم ، غەربىي مازار ، سۇغان ، ئۆسكەم ، يارداڭ ، قازغان ، كانچى كەنتلىرى قارايدۇ ؛ ئىشتاچى مەھەللىسى ، ناهىيە بازىرىغا 30 چاقىرىم كېلىدۇ ، بۇ مەھەللىگە ئىشتاچى ، تۆۋەنكى بۇلاقچى ، قۇم ئاقبۇلاقچى كەنتلىرى قارايدۇ ؛ تىزەكقاغا مەھەللىسى ، ناهىيە بازىرىغا 50 چاقىرىم كېلىدۇ .

تاغ - دەريا

ناھىيىنىڭ شىمالىدىكى تاغ تەكتىناغنىڭ غول تىزمىسى بولۇپ ، قاتمۇقات ، ئەگرى - بۈگرى كەتكەن ، ئادەم ئاياغ باسمايدىغان ، يىلبويى قار ئېرىمەيدىغان قارلىق تاغ . ناھىيىنىڭ جەنۇبىدىكى تاغ تەكتىناغنىڭ بىر تارمىقى بولۇپ ، كىلىماتى ناھايىتى ياخشى . ناھىيە تەۋەسىنىڭ قاپ ئوتتۇرىسى ئىككى تاغنىڭ ئارىسى بولۇپ ، باشقا يۇرتلارنىڭكىگە قارىغاندا ھاۋاسى سەل سوغۇق . ناھىيە تەۋەسىدە مۇزارت دەريا‌سى ، مىسكان دەريا‌سى ، تۆمۈركان دەريا‌سى ، قاراسۇ دەريا‌سى ، بەشئېرىق دەريا‌سى ، سوشئېرىق دەريا‌سى ، قاراقېتىش دەريا‌سى دېگەن يەتتە دەريا بار ، بۇ دەريالار قارلىق تاغدىن باشلىنىپ ، مىس كېنىنى ئەگىپ ئۆتۈپ ، سايرامغا كەلگەندە تاغدىن چىقىدۇ ، ئارىلىقتا شارقىراتما‌لار بار ، ئاخىرىدا كۆچاغا قاراشلىق شايارنىڭ ئۆگەن دەريا‌سىغا قوشۇلۇپ ، لوپنۇر كۆلىگە قۇيۇلىدۇ . ناھىيە تەۋەسىدە چوڭ - كىچىك ئۆستەڭلەر بار ، ئويئۆستەڭ ، قېمىز دېگەن ئېلىش باشلىرىغا كېچىكىدىن 12سى قويۇلغان ، ئۇلار دەريا سۈيىنى باشلاشقا مەسئۇل بولىدۇ ، يەنە بىر كىمە سېلىنغان ، ياز كۈنلىرى سۇ ئۇلغىيىپ كەتكەندە سەپەرچىلەر مۇشۇ كىمە بىلەن ئۆتكۈزۈپ قويۇلىدۇ . قىزىل دەريا‌سىغىمۇ 12 كېچىكچى قويۇلغان ، ئۇلارنىڭ ھەممە خىراجىتى يەرلىكتىن بېرىلىدۇ .

يول

«ھۆججەتلەر مەجمۇئەسى»دە ، باي بىلەن ئاستانىنىڭ ئارىلىقى 10 مىل 380 چاقىرىم كېلىدۇ ، دېيىلگەن . ئۆتەڭ مۇساپىسى بويىچە ھېسابلىغاندا باي بىلەن ئۆلكە مەركىزىنىڭ ئارىلىقى 2160 چاقىرىم كېلىدۇ . شەرقتە كۆچا داۋان چېگرىسىغا تۇتىشىدىغان يول 200 چاقىرىم كېلىدۇ . غەربتە ئونسۇنىڭ قىزىلتاغ جىلغىسى چېگرىسىغا تۇتىشىدىغان يول 202 چاقىرىم كېلىدۇ . شەرقتىن غەربكە جەمئىي 402 چاقىرىم كېلىدۇ . جەنۇبتا چوڭ تاغقا تۇتىشىدىغان يول 40 چاقىرىم كېلىدۇ . شىمالدا قارلىق تاغدىكى داۋانغا تۇتىشىدىغان يول 240 چاقىرىم كېلىدۇ . شەرقىي جەنۇبتا كۆچا تېغىغا تۇتىشىدىغان يول 170 چاقىرىم كېلىدۇ . شەرقىي شىمالدا كۆچا قاراشلىق قارا يۇلغۇنغا تۇتىشىدىغان يول 240 چاقىرىم كېلىدۇ . غەربىي جەنۇبتا ئونسۇ تېغىغا تۇتىشىدىغان يول 210 چاقىرىم كېلىدۇ . غەربىي شىمالدا ئونسۇ تاغ چېگرىسىغا تۇتىشىدىغان يول 210 چاقىرىم كېلىدۇ .

ناھىيە تەۋەسىدە بەش ئۆتەڭ بار ، بازار ئۆتكىدىن شەرقتىكى سايرام ئۆتكىگىچە 80 چاقىرىم ، سايرام ئۆتكىدىن قىزىل ئۆتكىگىچە 40 چاقىرىم كېلىدۇ . بازار ئۆتكىدىن غەربتىكى ئويئۆستەڭ ئۆتكىگىچە 60 چاقىرىم ، ئويئۆستەڭ ئۆتكىدىن ياقا ئېرىق ئۆتكىگىچە 80 چاقىرىم كېلىدۇ . شەرقتىن غەربكە جەمئىي 260 چاقىرىم كېلىدۇ .

بايلىق

ھايۋانات : ئات ، كالا (تېرىسى ، يۇڭى) ، قوي ، ئېشەك ، تۈلكە (تېرىسى) ، بېلىق چىقىدۇ .

ئۆسۈملۈك : بۇغداي ، ئارپا ، قوناق ، پۇرچاق ، زىغىر ، قىچا ، شاپتۇل ، ئۆرۈك (كىشمىش ، تەمى ئاچچىق - چۈچۈك) چىقىدۇ .

قېزىلما بايلىق : ناھىيە تەۋەسىدە ئۇچ مىس كېنى بار : بىرى ئونباشنىڭ جەنۇبىدىكى تاغدا ، بىرى مىڭبۇلاقنىڭ جەنۇبىدىكى تاغدا ، بىرى توغداننىڭ جەنۇبىدىكى تاغدا . بۇ مىس كانلىرىنى پۇقرالار ئاچىدۇ ، داۋۇڭاڭ يىللىرىدا غەللە - پاراق مىسقا سۈندۈرۈلغان ، ئون كۆرە

ئاشلىق بىر جاڭ مىسقا سۈندۈرۈلۈپ ، پۈتۈن غەللە - پاراق جەمئىي 16 مىڭ 150 جاڭ مىسقا سۈندۈرۈلغان . گۇاڭشۇ 4 - يىلى كېيىنكى ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىش ئىدارىسى قۇرۇلغاندا ، يەرلەر قايتىدىن ئۇلچەپ چىقىلىپ ، 13 مىڭ 885 جاڭ مىس قوشۇلغان . كېيىن مىس كانلىرىنى ھۆكۈمەتنىڭ نازارەتچىلىكىدە پۇقرالار باشقۇرۇش چارىسى قوللىنىلىپ ، پۇقرالار يىلىغا 100 مىڭ جاڭ مىس تاپشۇرىدىغان بولغان . يېقىنقى يىللاردىن بېرى مىس ئازىيىپ كەتكەچكە ، پۇقرالاردا مىس قېزىش توختىتىلسا دېگەن پىكىر چىقتى ، شۇنىڭ بىلەن يېڭى بەلگىلىمە چىقىرىلىپ 20 مىڭ جاڭ ئازايتىلىپ ، 80 مىڭ جاڭ تاپشۇرۇش بەلگىلەندى . كەلگۈسىدە مىس كۆپرەك ئېلىنغاندا كونا بەلگىلىمە ئەسلىگە كەلتۈرۈلىدۇ . ئىلگىرى ناھىيە تەۋەسىدە تۆمۈر كېنىدىن تۆتى بولغانكەن : بىرى مىڭبۇلاقتا ، بىرى تىزەكقاغىدا ، بىرى تارچىدا ، بىرى يارمۇڭدا ئىكەن . بۇ كانلارنى پۇقرالار ئۆزلىرى ئاچقان ، چىققان تۆمۈر كۆپ بولمىغاچقا يەرلىكنىڭ ئۆزىگىلا ئىشلىتىلگەن ، ئۇنىڭدىن دېھقانلارغا كېرەكلىك قورال - سايمانلار ياسالغان . بازارنىڭ شىمالىدىن 100 چاقىرىم كېلىدىغان چوغتال دېگەن جايدىن ھاك تېشى چىقىدۇ . يەنە بازارنىڭ 160 چاقىرىم شىمالىدىكى يەڭگىلىما دېگەن يەردىن سۇپەتلىك ھاك تېشى چىقىدۇ . بازارنىڭ 60 چاقىرىم غەربىدىكى ئويئۆستەڭ تاغ ئېغىزىدىن خىرۇستال تۈز ۋە يەرلىك تۈز چىقىدۇ ، بۇلارنىڭ ھېچقايسىسى سىرتقى جايلارغا سېتىلمايدۇ .

سودا

باي بىر كىچىك جاي . شىنجاڭدا جۇڭگو - روسىيە سودىسى يولغا قويۇلغاندىن بۇيان بىرمۇ روسىيە سودىگىرى بايغا كېلىپ باقمىغان . بۇ يەردە پەقەت تۈرلۈك رەڭدىكى گەزمالالارلا سېتىلغان ، پەقەت قەشقەر قاتارلىق جايلاردىلا تۈرلۈك مالالارنى ساتىدىغان سودا سارايلىرى بولغان . ئىچكى ئۆلكە سودىگەرلىرى شەرقنىڭ مالالىرىنى غەربكە ، غەربنىڭ سودىگەرلىرى غەربنىڭ مالالىرىنى شەرقتە ئېلىپ ئۆتكەندە ، يول ئوستى بولغان بايدىمۇ ئاز - تولا سېتىلغان ، سېتىلغان مالالار ئاساسەن ئادەتتىكى مىلىچمال ، رەخت ، پاختا قاتارلىقلار بولغان ، ناھىيىدە باج ئىدارىسى بولمىغاچقا ، ھەر يىلى ناھىيە تەۋەسىگە كىرگەن - چىققان مالنىڭ مىقدارى ، سېتىلغان مالنىڭ تۈرى ۋە سانى قاتارلىقلارنى ئېنىقلاش مۇمكىن بولمىدى . يەرلىك مەھسۇلاتلار بولسا يەرلىكنىڭ ئۆز ئېھتىياجىنىلا قامدايدۇ ، سىرتقى جايلارغا ئاپىرىپ سېتىلمايدۇ .

2 . شېئىرلاردىن تاللانما

(قىسقارتىلدى)

ئاخىرقى سۆز

ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ش پ [1983] 36-نومۇرلۇق ھۆججىتىنىڭ قارارى ۋە ئاقسۇ ۋىلايەتلىك پارتكوم ، مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ د پ [1984] 67 - نومۇرلۇق ئۇقتۇرۇشنىڭ روھىغا ئاساسەن ، ج ك پ باي ناھىيىلىك كومىتېتى ، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى 1984 - يىلى 7 - ئاينىڭ 18 - كۈنى [1984] 41 - نومۇرلۇق ھۆججەت ئارقىلىق «باي ناھىيىسى تەزكىرىسىنى تۈزۈش كومىتېتىنى قۇرۇش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش» چىقاردى . شۇنىڭ بىلەن تەڭ ج ك پ باي ناھىيىلىك كومىتېتى پارتىيە تارىخىي ماتېرىياللىرى گۇرۇپپىسىنى ئەمەلدىن قالدۇردى . بۇ كومىتېت سىرتقا قارىتا پارتىيە تارىخى-ناھىيە تەزكىرىسىنى تۈزۈش كومىتېتى دەپ ئاتالدى ۋە ناھىيىلىك پارتكومنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىدە خىزمەت قىلدى .

1984 - يىلى 7 - ئايدا ناھىيىلىك تارىخ - تەزكىرە كومىتېتى قۇرۇلۇپ ، ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى لى جيارالڭ مۇدىر ، ھاكىم ئابلا ئاپپاق ۋە ياسىن نىياز ، گو جېنيا ۋلار مۇئاۋىن مۇدىر بولدى ، كومىتېت 19 ئەزادىن تەركىب تاپتى ، ناھىيىلىك تارىخ - تەزكىرە كومىتېتى قارىمىقىدا پارتىيە تارىخى ، ناھىيە تەزكىرىسىنى تۈزۈش خىزمىتىگە كونكرېت مەسئۇل بولىدىغان ئىشخانا قۇرۇلدى .

1985 - يىلى 4 - ئايدا «باي ناھىيىسى تەزكىرىسىنى تۈزۈش پروگراممىسى» (لايىھە) يېزىپ چىقىلغاندىن كېيىن ، ناھىيىدە تۇنجى قېتىملىق تارىخ - تەزكىرە خىزمىتى يىغىنى ئېچىلىپ ، كەسپىي تارماقلارنىڭ تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتى كونكرېت ئورۇنلاشتۇرۇلدى .

1985 - يىلى 7 - ئايدىن 9 - ئايغىچە ناھىيىلىك تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى ئۇچ تۈركۈمدە 80 نەچچە ئادەم (قېتىم) تەشكىللەپ ، ئارخىپ ماتېرىياللىرىنى ئوقۇپ ، ماتېرىيال كارتىسى يېزىشقا سالدى ؛ ئۇچ قېتىم پىشقەدەم كادىرلار سۆھبەت يىغىنى ئاچتى ، يىغىنغا قاتناشقانلار 100 نەچچە ئادەم (قېتىم)غا يەتتى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، ناھىيە تەۋەسىدىكى قېيىر كان رايونى ، ئوتلاقلار ۋە چەت - ياقا رايونلاردا ئەمەلىي تەكشۈرۈش ئېلىپ باردى . 1986 - يىلى 8 - ئايغىچە ھەر خىل ئارخىپتىن 1725 جىلد ، ھەر خىل كىتابتىن 200 نەچچە پارچە ، گېزىت-ژۇرنالدىن 264 سان ئوقۇلۇپ ، 10 مىڭ پارچىدىن ئارتۇق ماتېرىيال كارتىسى يېزىلدى ، ئومۇمىي خەت سانى 5 مىليون خەتكە يېتىدۇ . شۇنىڭ بىلەن تەڭ «چوڭ ئىشلار»نىڭ كوپىيىسى ، رادىئو - تېلېۋىزىيە ، تۈپراق ۋە كىلىمات قاتارلىق بابلار يېزىپ چىقىلدى .

1986 - يىلى 11 - ئايدا ناھىيىلىك 2 - قېتىملىق تارىخ - تەزكىرە خىزمىتى يىغىنى ئېچىلدى ، يىغىندا ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى ، ناھىيىلىك تارىخ - تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇدىرى لى جيارالڭ ناھىيىدىكى 86 ئاساسىي قاتلام ئورۇن ، كەسپىي تارماقنى كەسپىي تەزكىرە تارماقلار تەزكىرىسىنى تۈزۈش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇشقا سەپەرۋەر قىلدى .

1987 - يىلى تەزكىرە تۈزگۈچى خادىملار تېخىمۇ كۆپ ماتېرىيال توپلاش ئۇچۇن ئاقسۇ ، ئۇرۇمچى ، لەنجۇ ، بېيجىڭ ، نەنجىڭ قاتارلىق جايلارغا بېرىپ ، تەخمىنەن 1 مىليون 500 مىڭ خەتلىك ماتېرىيال توپلىدى . شۇ يىلنىڭ ئاخىرىغىچە ھەر خىل ئارخىپتىن ئازكەم 2000 جىلد ،

ھەر خىل كىتابتىن 300 نەچچە پارچە ، گېزىت ـ ژۇرنالدىن 290 نەچچە سان كۆرۈپ ، سۈرەت ماتېرىيالىدىن 400 نەچچە پارچە توپلاپ ، «جۇغراپىيە» ، «ھەربىي ئىشلار» ، «قىزىل مىڭئۆيى» ، «چوڭ ئىشلار» قىسىملىرىنى ۋە «سىياسەت» قىسمىنىڭ بىر قىسمىنى يېزىپ چىقتى ، كەسپىي تارماقلار تەخمىنەن 200 مىڭ خەتلىك تەزكىرە ئورىگىنالى يېزىپ چىقتى .

1988 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى ناھىيىلىك 3 ـ قېتىملىق تارىخ ـ تەزكىرە خىزمىتى يىغىنى ئېچىلدى . يىغىندا ئالدىنقى باسقۇچلۇق تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتى خۇلاسىلىنىپ ، كەسپىي تارماقلار تەزكىرە تۈزۈش خىزمىتىنىڭ سۈرئىتىنى تېزلىتىشكە يەنىمۇ سەپەرۋەر قىلىندى .

1990 ـ يىلى 3 ـ ئايدا ناھىيىلىك پارتكوم ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ، ناھىيىلىك تارىخ ـ تەزكىرە كومىتېتىنىڭ ئەزالىرىنى تەڭشەپ ، تەزكىرە كومىتېتىنى كۈچەيتتى ، ناھىيىلىك پارتكوم شۇجىسى مۇدىر ، ھاكىم مۇئاۋىن مۇدىر بولغاندىن باشقا ، يەنە ناھىيىلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىلىرىدىن سۈن شياڭشياڭ ، لى چۈەنشياڭ ، ھېكىم ئانايەت ، ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇدىرى سادىق مەمەت ، ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ رەئىسى لىيۇ شىگۈيلارمۇ تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بولدى ، كومىتېت ئەزاسى 28گە كۆپەيتىلدى .

1990 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تارىخ ـ تەزكىرە كومىتېتى ، باي ناھىيىلىك تارىخ ـ تەزكىرە كومىتېتى ، مەدەنىيەت نازارىتى قاتناشقىدىكى كۈسەن مىڭئۆي تەتقىقات ئورنى بىرلىكتە مەسلىھەتلىشىپ ، ئاقسۇ ۋىلايىتى كۈسەن مەدەنىيەت بايرىمىنىڭ ئۆتكۈزۈلۈشىنى كۈتۈۋېلىش يۈزىسىدىن ، بىرلىكتە تۈتۈش قىلىپ «قىزىل مىڭئۆيى تەزكىرىسى»نى تېز تۈزۈپ نەشر قىلىشنى بېكىتتى . شۇنىڭ بىلەن «باي ناھىيىسى تەزكىرىسى»نى تۈزۈش خىزمىتى ۋاقتىنچە توختىدى .

1993 ـ يىلى 11 ـ ئايدا ناھىيىلىك پارتكومنىڭ ئاساسلىق رەھبىرى ۋىلايەتلىك تارىخ ـ تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ رەھبىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ، «باي ناھىيىسى تەزكىرىسى»نى تۈزۈش خىزمىتىنى ئىمكانقەدەر تېز تاماملاشنى بېكىتتى . ۋىلايەتلىك تارىخ ـ تەزكىرە ئىشخانىسى ۋە ئاقسۇ شەھەرلىك پارتكوم تارىخ ـ تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ زور كۈچ بىلەن ھەمكارلىشىشى ، تەزكىرە تۈزگۈچى خادىملارنىڭ ھەر تەرەپلىمە ئورتاق تىرىشچانلىقى ئارقىسىدا 1994 ـ يىلى 4 ـ ئايدا تەزكىرىنىڭ تەكشۈرۈشكە سۈنۇلىدىغان تۇنجى ئورىگىنالى يېزىپ چىقىلدى ، تەزكىرە مەزمۇنىنىڭ ئاخىرقى يىل چېكى 1993 ـ يىلى بولدى .

بىراق تۇرلۇك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن «باي ناھىيىسى تەزكىرىسى» ئاخىرقى ھېسابتا ۋۇجۇدقا چىقماي قالدى . 2000 ـ يىلى يېڭى بىر نۆۋەتلىك ناھىيىلىك پارتكومنىڭ شۇجىسى جياڭ خۇي قوشۇمچە ناھىيىلىك تارىخ ـ تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇدىرى بولغاندىن كېيىن ، «باي ناھىيىسى تەزكىرىسى»نى تۈزۈش ، نەشر قىلىش خىزمىتىگە ئىنتايىن ئەھمىيەت بەردى ۋە كۆڭۈل بۆلدى ، ناھىيىلىك 4 ـ ، 5 ـ قېتىملىق تارىخ ـ تەزكىرە خىزمىتى يىغىنلىرىنى ئېچىپ ، ناھىيە تەزكىرىسىنى تۈزۈش خىزمىتىنى مەخسۇس مۇھاكىمە قىلدى ۋە ئورۇنلاشتۇردى ھەمدە ناھىيە تەزكىرىسىنىڭ مەزمۇنىنى 2000 ـ يىلغىچە يېزىش توغرىسىدا ئېنىق كۆرسەتمە بەردى . شۇجى جياڭ خۇي بىلەن مۇئاۋىن شۇجى لىيۇ چاۋ تارىخ ـ تەزكىرە خىزمىتى ھەققىدە دائىم دوكلات ئاڭلاپ ، ئەمەلىي قىيىنچىلىقلارنى ھەل قىلىپ بەردى . ناھىيە مالىيىسى ئىنتايىن جىددىي بولغان ئەھۋالدا ، 6 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىرى تارىخ ـ تەزكىرە خىزمىتىگە ئادەم كۈچى ، ماددىي كۈچ ۋە مالىيە كۈچى جەھەتتىن زور كۈچ بىلەن مەدەت بېرىپ ، «باي ناھىيىسى تەزكىرىسى»نىڭ تەكشۈرۈشكە سۈنۇلىدىغان ئاخىرقى ئورىگىنالىنىڭ بىر قەدەر قىسقا ۋاقىت

ئىچىدە يېزىپ تاماملىنىشى ۋە تەزكىرىنىڭ ئاخىرقى ھېسابتا نەشرىدىن چىقىرىلىشىنى كاپالەتكە ئىگە قىلدى. «باي ناھىيىسى تەزكىرىسى»نىڭ مەزمۇنىنىڭ ئاخىرقى چېكىمۇ 1993 ـ يىلىدىن 2000 ـ يىلىغىچە ئۇزارتىلىپ، بىر مۇكەممەل ئەسىر تەزكىرىسى بولۇپ قالدى.

«باي ناھىيىسى تەزكىرىسى»نى تۈزۈش مەزگىلىدە ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ سابىق مۇئاۋىن مۇدىرى جۇڭ يىڭ ھەمدە جۇڭ شىگچى، گو دېفۇ، جېڭ دۈگخۇي، سۇ خاۋفا، جاڭ چۈەن قاتارلىق يولداشلارنىڭ سەمىمىي غەمخورلۇقى ۋە ئەتراپلىق يېتەكچىلىكىگە مۇيەسسەر بولدۇق. 1984 ~ 1997 ـ يىلىغىچە بولغان مەزگىلدە، تەزكىرە ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بولغان خۇا فاخاۋ «باي ناھىيىسى تەزكىرىسى»نىڭ ئالدىنقى مەزگىللىك يېزىش، ئومۇملاشتۇرۇپ تۈزۈش خىزمىتى ئۈچۈن جاپالىق ئەجىر سىڭدۈرۈپ، مۇھىم تۆھپە قوشتى؛ كۆچا ناھىيىلىك تارىخ ـ تەزكىرە ئىشخانىسىدىكى فېي شياۋزېڭ تەزكىرىنىڭ ئالدىنقى مەزگىلدىكى ئورىگىنالى ئۇستىدە قىممەتلىك پىكىرلىرىنى بەردى ھەمدە نۇرغۇن جايلىرىنى تۈزەتتى. ناھىيىلىك ئارخىپ ئىدارىسى (ئارخىپخانا) تەزكىرىنىڭ ماتېرىيال خىزمىتىنى زور كۈچ بىلەن قوللىدى. «باي ناھىيىسى تەزكىرىسى» ئاپتونوم رايونىنىڭ تەكشۈرۈشىگە سۇنۇلغان مەزگىلدە، ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ ئالىي مۇھەررىرى جۇڭ شىگچى «ئومۇمىي بايان»، «چوڭ ئىشلار» (مىنگو دەۋرىدىن ئىلگىرىكى قىسىم) قىسىملىرىنى يېڭىۋاشتىن تۈزىتىپ چىقتى، «شەخسلەر» قىسمىنىڭ ماتېرىيالىنى تولۇقلىدى، سابىق مۇئاۋىن مۇدىر سابىر ئەلى «مىللەت، دىن» قىسمىنى تەكشۈرۈپ بېكىتتى، شىنجاڭ ھەربىي رايونى «ھەربىي ئىشلار تەزكىرىسى» تەھرىر ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى جاڭ خۇيشۇەن «ھەربىي ئىشلار» قىسمىنى تەكشۈرۈپ بېكىتتى. بۇ يەردە ئۇلارغا چوڭقۇر ھۆرمەت بىلەن سەمىمىي تەشەككۈر ئېيتىمىز. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە «باي ناھىيىسى تەزكىرىسى» ئۈچۈن كۆچ چىقارغان بارلىق كىشىلەرگە رەھمەت ئېيتىمىز.

كۆپچىلىك تەزكىرە يېزىش جەريانىغا نەزەر سېلىپ چەكسىز ئىپتىخارلىق تۇيغۇسىغا چۆمدى، ئۇلار بىردەك شۇنداق تونۇش ھاسىل قىلدىكى، تارىخ ـ تەزكىرە خىزمىتى — سىستېمىلىق ئىجتىمائىي خىزمەت، ئۇ ھەر ساھەنىڭ چۈشىنىشى ۋە قوللىشىغا مۇھتاج؛ تارىخ ـ تەزكىرە خادىمى بولغان كىشى قەتئىي ئىرادە بىلەن بوشاشماي ئىشلەيدىغان روھقا، جاپا ـ مۇشەققەتكە چىدايدىغان، ھېرىپ چارچاشتىن قورقمايدىغان ئىدىيىگە، دەۋر بىلەن تەڭ ئىلگىرىلەيدىغان خىسلەتكە ئىگە بولۇشى، قاتتىق تەلەپچان، ئەمەلىيەتچىل بولۇپ، يېڭىلىق يارىتىشى، باتۇرلۇق بىلەن ئىلگىرىلىشى كېرەك، شۇنداق قىلغاندىلا جەمئىيەت ئۈچۈن نادىر تەزكىرە يېزىپ چىقالايدۇ.

مەزكۇر تەزكىرىنىڭ يېزىلىش ۋاقتى بىر قەدەر ئۇزۇن، ئارىلىقتا خادىملارنىڭ ئالمىشىشى كۆپ، تەھرىرلەرنىڭ يېزىقچىلىق ئۇسلۇبى ھەر خىل، سەۋىيىسى چەكلىك بولغاچقا، تەزكىرىدە چولتا بولۇپ قالغان، خاتا كېتىپ قالغان جايلارنىڭ بولۇشى تۇرغان گەپ، ھەر ساھەدىكى مۇتەخەسسىسلەرنىڭ، ئەھۋال بىلىدىغانلارنىڭ ھەمدە كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ تەنقىد ۋە تۈزىتىش بېرىشىنى سەمىمىي ئۈمىد قىلىمىز.

باي ناھىيىلىك پارتكوم تارىخ ـ تەزكىرە ئىشخانىسى

2004 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى

«باي ناهيىسى تەزكىرىسى»نى تۈزگۈچى ، تەكشۈرگۈچى ئاپپارات ۋە خادىملار

تارىخ ـ تەزكىرە كومىتېتى

(1984. 7 ~ 1990. 3)

مۇدىر :
لى جيارالك

مۇئاۋىن مۇدىرلار :
ئابلا ئاپپاق ، ياسىن نىياز ، گو جېنياۋ

ئەزالار :
شى يۈشى ، ھەسەن سەپەر ، جالك مېڭجېن ، ۋالك يېڭسەي ، جالك شىجۈن ، ليۇ فېڭچى ، لى چېڭبەي ، قادىر ئىمىن ، لى باۋسۈك ، ياك زىچىك ، ۋۇ شاۋخېك ، ئۆمەر ھاجى ، ئابلىز توختى ، ئىسلام توختى ، قادىر رىشىت

(1990. 3 ~ 1993. 2)

مۇدىر :
لى جيارالك

مۇئاۋىن مۇدىرلار :
سۈن شياڭشېك ، ئابلا ئاپپاق ، لى چۈەنشېك ، سادىق مەممەت ، ليۇ شىگۈي ، ھېكىم ئانايەت

ئەزالار :
ۋالك يېڭجۇ ، ۋالك شۆمىن ، قادىر رېشىت ، موللا سادىق ، ئەمەت يۈسۈپ ، خۇا فاخاۋ ، لى ۋېنچالك ، لى باۋسۈك ، ئابلىز توختى ، ئۆمەر ھاجى ، ئوسمان مەمەت ، ساۋۈت قۇربان ، چېن جيەنپىڭ ، ۋۇ جىنشەن ، جالك شىجۈن ، جالك لۈك ، جالك مېڭجېن ، دۈەن رۇزبەك ، جى شىمىن ، شيې فەنرۈك ، زېك جېنگو

(1993. 12 ~ 1994. 10)

مۇدىر :
جى شيۈڭنەن

مۇئاۋىن مۇدىرلار :
ئابدۇرۇسۇل گايىت ، چېن شىننيەن ، شيې فەنرۈك ، ھېكىم ئانايەت ، مەمەت ئىبراھىم ، ۋالك جيەنمىن ، ۋالك شۆمىن

ئەزالار :
ياسىن ھوشۇر ، ھۈسەن توختى ، خۇا فاخاۋ ، سۈن چېڭ-خۈي ، ليۇ گۇاڭلۈن ، ئابلىز توختى ، لى جۈك ، چېن جيەنپىڭ ، چېن شۇجى ، ۋۇ دوشېك ، لو سەيئەن ، ئىسكەن-دەر مامۇت ، خۇالك جيەنگو ، جاۋ چېڭيۈ ، دەي گالك

(1998. 6 ～ 1994. 11)

مۇدىر : چېن شىننيەن

مۇئاۋىن مۇدىرلار : ئابدۇرۇسۇل گايىت ، چېن جيەنپىڭ ، خۇاڭ جيەنگو ، ھېكىم ئانايەت ، مەمەت ئىبراھىم ، ژاڭ جيەنمىن

ئەزالار : ياسىن ھوشۇر ، يۈن تىڭخەي ، ھۇسەن توختى ، خۇا فاخاۋ ، لىيۇ گۇاڭلۈن ، ئابلىز توختى ، لى جۈڭ ، چېن شۇجى ، ژۇ دوشېڭ ، لو سەيئەن ، ئىسكەندەر ماموت

(2000. 1 ～ 1998. 6)

مۇدىر : ئەمەت يۈسۈپ

مۇئاۋىن مۇدىرلار : چېن جيەنپىڭ ، لى گاڭ ، ئايشەم مۇسا ، ئەمەت ماموت ، چېن شۇجى ، ئىسكەندەر ماموت ، مياۋ شۇبىن ، ياڭ جىچاڭ

ئەزالار : ژەن گوسەي ، ئەركىن قاسىم ، چۇ يۈمىڭ ، تيەن گۇاڭ-دۇڭ ، ياڭ شۇەن ، لى جېنشېڭ ، يۈ پۇ ، جاڭ ياۋفېڭ ، خۇئېر مەمەت ، لو سەيئەن ، لو مىڭجي ، ياڭ جۇن ، سۇن چېڭشياڭ ، جاڭ لەن ، سۇن شۇچىن ، سادىق مەمەت

(2004. 4 ～ 2000. 1)

مۇدىر : جياڭ خۇي

مۇئاۋىن مۇدىرلار : دىلشات كېرىم ، لىيۇ چاۋ ، جۇ پېيخېڭ ، ژاڭ شىنگې ، ئايگۈل سېيىت ، ژاڭ جۇڭخۇا ، ئابلا ساتتار

ئەزالار : لىيۇ چىڭيۈن ، جاڭ مىڭگۇ ، تىلىۋالدى لېتىپ ، چې باۋئەن ، يەن بى ، جاڭ جېنخۇا ، ئابلىكىم راخمان ، خۇاڭ شياۋمىڭ ، نۇرىمان ئەيسا ، جاڭ بىن ، جىن شىنئەن ، سى شىنخۇا ، يۈن لىۋېن ، فېڭ كېرۇڭ ، تۇرغۇن ئىسمائىل ، شۇ شاۋخۇڭ ، ھۇسەن توختى ، جاڭ چىن ، جاڭ شۇبىن ، شياۋ يى ، جاۋ فاڭۋېن ، مۇ جىڭيەن ، ژۇ فېڭ ، جاڭ ژېي

باي ناهيىلىك تارىخ ـ تەزكىرە ئىشخانىسى

1 ـ قارار
مۇئاۋىن مۇدىر : خۇا فاخاۋ
خىزمەتچى خادىملار : ژېي شاۋجيې ، ياك شۇەن ، ليالك ژېي ، چى جيەنروك ، خي شىن

2 ـ قارار
مۇئاۋىن مۇدىر : ياك شۇەن
خىزمەتچى خادىم : خي شىن

3 ـ قارار
مۇدىر : چې باۋئەن
خىزمەتچى خادىملار : خي شىن ، يەن فېيفېي

«باي ناهيىسى تەزكىرىسى»نى تۈزگۈچىلەر

باش مۇھەررىر : چې باۋئەن
مۇئاۋىن باش مۇھەررىر : ياك شۇەن
مۇھەررىر خي شىن
كوررېكتورلار : چې باۋئەن ، خي شىن ، يەن فېيفېي (قوشۇمچە ماشىنىست)

«باي ناهيىسى تەزكىرىسى»نى ماتېرىيال بىلەن تەمىنلىگۈچىلەر

ئورۇنلار :

ناهيىلىك پارتكوم ئىشخانىسى ، ناهيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىشخانىسى ، ناهيىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ، ناهيىلىك سىياسىي كېڭەش ، ناهيىلىك خەلق قوراللىق بۆلۈمى ، ناهيىلىك سوت مەھكىمىسى ، ناهيىلىك تەپتىش مەھكىمىسى ،ناهيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى ، ناهيىلىك پارتكوم تەشكىلات بۆلۈمى ، تەشۋىقات بۆلۈمى ، ناهيىلىك سىياسىي ـ قانۇن كومىتېتى ، ناهيىلىك ئارخىپ ئىدارىسى (ئارخىپخانا) ، ناهيىلىك پارتكوم پارتىيە مەكتىپى ، ناهيىلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى ، ناهيىلىك پارتكوم ئورگانلار خىزمىتى كومىتېتى ، ناهيىلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ، ناهيىلىك يېزا خىزمىتى بۆلۈمى ، ناهيىلىك پارتكوم بىرلىك سەپ بۆلۈمى ، ناهيىلىك تەرەققىيات ـ پىلان كومىتېتى ، ناهيىلىك ئىقتىساد ـ سودا كومىتېتى ، ناهيىلىك ستاتىستىكا ئىدارىسى ، ناهيىلىك مالىيە ئىدارىسى ، ماۋارىپ ئىدارىسى ، سۇچىلىق ئىدارىسى ، مىللەت ـ دىن ئىشلىرى ئىدارىسى ، مەدەنىيەت ـ تەنتەربىيە ـ رادىئو ـ تېلېۋىزىيە ئىدارىسى ، خەلق ئىشلىرى ئىدارىسى ، قاتناش ئىدارىسى ، ئەدلىيە ئىدارىسى ، زېمىن بايلىقى ئىدارىسى ، قۇرۇلۇش ئىدارىسى ، كادىرلار ـ ئەمگەك ـ ئىجتىمائىي كاپالەت ئىدارىسى ، پىلانلىق تۇغۇت كومىتېتى ، پەن ـ تېخنىكا ئىدارىسى ، سايامەت ئىدارىسى ، ئىقتىسادىي تەپتىش ئىدارىسى ، دېھقانچىلىق ـ چارۋىچىلىق ئىدارىسى ، سەھىيە ئىدارىسى ، مۇھىت ئاسراش ئىدارىسى ، ئورمانچىلىق ئىدارىسى ، يېزا ئىگىلىك ماشىنىلىرى ئىدارىسى ، ياشانغانلار خىزمىتى كومىتېتى ، سودا ـ سانائەت ئىدارىسى ، دۆلەت باج ئىدارىسى ، يەرلىك باج ئىدارىسى ، ئۇرۇقچىلىق شىركىتى ، ناهيىلىك دوختۇرخانا ، ناهيىلىك ئۇيغۇر تىبابەت دوختۇرخانىسى ، يۇقۇمدىن ساقلىنىش پونكىتى ، 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ ، 2 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ ، 3 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ ، بىلىم ئاشۇرۇش مەكتىپى ، 1 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ ، 2 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ ، 3 ـ باشلانغۇچ مەكتەپ ، سۇ بىلەن تەمىنلەش ـ يۇندا چىقىرىۋېتىش شىركىتى ، نەپىت شىركىتى ، تەمىنات ـ سودا كوپېراتىپى ، تىرانسپورت شىركىتى ، مەدەنىيەت يۇرتى ، شىنخۇا كىتابخانىسى ، تېلېگراف ئىدارىسى ، پوچتا ئىدارىسى ، كۆمۈر شىركىتى ، تېرەك كۆمۈرچىلىك گۇرۇھى ، ئېلېكتر شىركىتى ، ئاشلىق ـ ياغ بىلەن تەمىنلەش سودا گۇرۇھى شىركىتى ، تاشيول ئۇچاستىكىسى ، خەلق بانكىسى باي ناهيىلىك تارماق بانكا ، سودا ـ سانائەت بانكىسى ، قۇرۇلۇش بانكىسى ، يېزا ئىگىلىك بانكىسى ، يېزا ئىگىلىك تەرەققىيات بانكىسى ، قىزىل مىڭئۆي تەتقىقات ئورنى ، باي ، ياقا ئېرىق ، سايرام ، تېرەك بازارلىرى ، كانچى ، مىچىغ ، چوڭكۆۋرۈك ، ياتۇر ، قىزىل ، ئونباش ، قاراباغ يېزىلىرى ، داۋانچى دېھقانچىلىق مەيدانى ، نەسىللىك قويچىلىق فېرمىسى ، ئۇرۇقچىلىق مەيدانى .

شەخسلەر

ۋاڭ شىنگې ، ۋەن گوسەي ، دۇك يىڭجيې ، جېك يۈەندۇك ، ياك شياۋپىك ، لىۋ چىڭيۈن ، جاۋ جيەنپىك ، يەن بى ، ۋاڭ چۈك ، ئەركىن قاسىم ، لى جېنشېك ، گۇ جىچياك ، گو بى ، نۇرمان ئەيسا ، جاك ياۋفېك ، خۇاڭ شياۋمىك ، جاك جېنخۇا ، ما جىنلۇ ،

تىلىۋالدى لېتسېپ ، نۇرگۈل ئەمەر ، ئابلىكىم راخمان ، ھۆرىيەت ھوشۇر ، خۇ كېچى ، چى جيەنرۇك ، جالك مىڭگو ، ياك جىچياك ، شياۋ يى ، يۇن لۇبن ، جاۋ فاڭۇبن ، ۋۇ فېك ، جالك بىن (مالىيە ئىدارىسى) ، جالك يۇك ، مۇنىياز قېيۇم ، شېن شىنمىك ، مو جىڭيەن ، ئابلا ھوشۇر ، چېن جىنسۇن ، ئېزىز نىياز ، پولات تۇنىياز ، جالك شۇبىن ، ما داۋۇ ، جىن شىنئەن ، فېك كېرۇك ، ھۇسەن توختى ، لى دۇك ، جياك جياچياك ، تۇرغۇن ئىسمائىل ، سى شىنخۇا ، ياك شياۋفېي ، ۋاك باۋشېك ، ھاشىم ياسىن ، پەرھات تۇنىياز ، سۇن يۇڭچۇەن ، تۇرسۇن زۇنۇن ، فاك چى ، جامال راخمان ، تۇرسۇن ھۇسەن ، لىيۇ جيەنجۇن ، ئوۋ يۇك ، لۇ شۇكۇي ، جالك چىن ، ۋاك تىڭيۇەن ، ئىبراھىم ئىسلام ، جالك ۋېي (سودا - سانائەت ئىدارىسى) ، ۋاك لىيەنخي ، كاك جۇاك ، ئوسمان مەمەت ، مەمەت مۇسا ، ئابدۇرۇسۇل سوپى ، مەمەت ناسىر ، ۋۇ خۇڭتاۋ ، سۇلتان ھامۇت ، مەمەت ئىمىن ، ھوشۇر قۇربان ، ماھىنۇر ھاپىز ، لى لىيەنخەي ، لى پېك ، جالك ۋۇجۇن ، تيەن گۇاڭدۇك ، ياسىن ئابدۇ ، مۇنىياز ، ۋاك خۇڭفېي ، جالك جيەنۇبي ، ۋەن جياچۇن ، خۇ چاڭخې ، گې جىيې ، ئايگۇل ، لۇ گۇاڭجۇ ، دۇ لياك ، سۇن شۇچىن ، سۇك لىيەنكې ، جالك ۋېي (دوا شىركىتى) ، يۇن لىشۇ ، ۋۇ جىيى ، ساۋ جيەن ، لەي ۋېيشياك ، جىلىل ئەمەر ، داۋۇت ھامۇت ، جۇ جۇن ، جالك بىن (خەلق بانكىسى) ، چېن جيې ، دۇ ماۋسۇ ، بەي گۇيشياك ، گۇەن يۇڭمىك ، مىجىت ئاۋۇت ، جالك خەيتاۋ ، جالك شەنخۇك ، مەھەممەت يۇسۇپ ، گاۋ شياۋجۇن ، ئابدۇرۇسۇل گايىت ، جالك رۇندې ، ئەن جىڭشېك ، ۋاك ۋېيدۇك ، سۇي يۇننەن ، يۇەن دىڭجۇن ، لىيۇ بو ، ۋاك جۇڭيى ، لى دېشەن ، شۇ جيەنلۇك ، ۋاك گۇاڭۇبن ، ياك تيەنجۇن ، لى خۇڭشيەن ، لى فېك ، سۇن شۇۋۇ ، چۇەن پىك ، ۋاك خەنپېك ، فۇ چىڭچېن ، چېن شيۇبىك ، خۇاك تاۋ ، چېن جۇنجيې ، لى چۇەنجۇن ، ۋاك گېك ، يۇەن رۇيچياك ، لىيۇ جىنمىك (توقسۇ 2 - ئوتتۇرا مەكتەپ) ، لى گۇەنخۇك (سۇرەت بىلەن تەمىنلىگۈچىلەرنىك بىرى)

«باي ناهيىسى تەزكىرىسى»نى بېكىتكەن ، تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋاتقان ئاپپاراتلار

ج ك پ باي ناهيىلىك كومىتېتى ، ناهيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تەزكىرە كومىتېتى
شىنجاك ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى (سۇي شۇ-جيې ، جېك دۇڭخۇي)

ئۇيغۇرچە نەشرىگە ئاخىرقى سۆز

سوتسىيالىستىك يېڭى تەزكىرىلەردىن «باي ناھىيىسى تەزكىرىسى» نىڭ خەنزۇچىسى 2004-يىلى 4 - ئايدا نەشر قىلىنىپ تارقىتىلغانىدى ، ئۇيغۇرچىسى 2007 - يىلى 8 - ئايدا نەشردىن چىقىپ كەڭ جامائەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشتى . بۇ باي ناھىيىسىنىڭ سىياسىي مەدەنىيىلىك ۋە مەنىۋى مەدەنىيىلىك قۇرۇلۇشىدىكى خۇشاللىنارلىق ئىش .

«باي ناھىيىسى تەزكىرىسى»نى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىش خىزمىتىگە باي ناھىيىلىك پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتى ناھايىتى كۆڭۈل بۆلدى ، شۇنداقلا بۇ خىزمەتنى خىراجەت جەھەتتىن داۋاملىق قوللىدى . بىز مەزكۇر تەزكىرىنى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىش ئىشىنى ئاپتونوم رايون-لۇق تەزكىرە كومىتېتى تەھرىر - تەرجىمە باشقارمىسىغا ھاۋالە قىلدۇق . ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى تەھرىر - تەرجىمە باشقارمىسىدىكى مۇھەررىرلەرنىڭ جاپالىق ئەجىر سىڭدۈرۈ-شى بىلەن بۇ تەزكىرە نەشر قىلىنىپ تارقىتىلدى .

«باي ناھىيىسى تەزكىرىسى» ئۇيغۇرچە نەشرىنىڭ باش مۇھەررىرلىكىنى ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتى تەھرىر - تەرجىمە باشقارمىسىنىڭ باشلىقى ، كاندىدات ئالىي مۇھەررىر ئابدۇرۇپ ئىلى ، مەسئۇل مۇھەررىرلىكىنى مەرھابا شاۋدۇن ئۈستىگە ئالدى . تەرجىمىنىڭ بېكىتىلگەن نۇسخىسىنى ئاپتونوم رايونلۇق تەزكىرە كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى دىلمۇرات مۇسا تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋالدى .

يەر - جاي ناملىرى ۋە ئادەم ئىسمىنىڭ توغرا بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن تەزكىرە-نىڭ ئاخىرقى نۇسخىسىنى باي ناھىيىسىدىن ئالىمجان قۇربان ، ئادىل ئابدۇۋېلى ، تۇرسۇن نىياز ، تۇرسۇن مۇھەممەت ، مەرگەن مەمەت قاتارلىق يولداشلار ئوقۇپ چىقتى .

بىز «باي ناھىيىسى تەزكىرىسى» نى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلىش خىزمىتىگە كۆڭۈل بۆلگەن ۋە مەدەتكار بولغان ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلەرگە ، تەرجىمە ۋە نەشر قىلىش خىزمىتى ئۈچۈن جاپالىق ئەجىر سىڭدۈرگەن تەرجىمانلارغا ، مۇھەررىرلەرگە ۋە بۇ خىزمەتنى قوللىغان ئالاقىدار خادىملارغا چىن قەلبىمىزدىن رەھمەت ئېيتىمىز .

تەھرىر - تەرجىمە ئىشىدا مەلۇم سەۋەنلىكلەر بولۇشى مۇمكىن ، ئوقۇرمەنلەرنىڭ تەنقىدىي پىكىر بېرىشىنى قىزغىن قارشى ئالىمىز .

باي ناھىيىلىك تارىخ - تەزكىرە ئىشخانىسى
2007 - يىلى 7 - ئاينىڭ 4 - كۈنى

«باي ناهيىسى تەزكىرىسى» ئۇيغۇرچە نەشرىنىڭ تەھرىرات خادىملىرى

باش مۇھەررىر : ئابدۇرۇپ ئېلى

مەسئۇل مۇھەررىر : مەرھابا شاۋۇدۇن ، مۇختار مامۇت

تەھرىر - تەرجىمىسىگە قاتناشقۇچىلار : (ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە تىزىلدى)
ئابباس تىلۋالدى ، ئابدۇرۇپ ئېلى ، ئابدۇرېھىم ياقۇپ ، ئابلىز ئورخۇن ، ئەخمەت روزى ، بېلىقىز مۇھەممەت ، پاتىگۈل تۇرسۇن ، پولات ھىممەت ، تۇرسۇنئاي دۆلەتى ، جەمىلە ئابلا ، خالىدە قادىر ، دىلمۇرات مۇسا ، غوجائەخمەت يونۇس ، كېرىم ھاشىم ، سابىر ئەلى ، مەردان ئەخمەت ، مەرھابا شاۋۇدۇن ، مەمتىمىن ھاشىم ، مەھمەت ھەسەن ، نۇرمۇھەممەت دۆلەتى ، نۇرنىسا مۇقىيت ، ئىسلام ھۇسەيىن ، ياقۇپ سالىھ

تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋالغۇچى : دىلمۇرات مۇسا

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى : پولات ھىممەت

مۇقاۋىدىكى سۈرەتنى تارتقۇچى : چېن جىيەن

كوررېكتورلار : جەمىلە ئابلا
مەرھابا شاۋۇدۇن
بېلىقىز مۇھەممەت
خالىدە قادىر

《拜城县志》维吾尔文版

编 译 人 员

主　　审　阿不都肉甫·艾力

责任编辑　玛尔哈巴·夏吾东、穆合塔尔·马木提

编译人员　（姓氏以维吾尔文字母为序）

阿巴斯·提力瓦尔地、阿不都肉甫·艾力、阿不都热依木·亚库甫、阿不力孜·斡鄂尔浑、艾合买提·肉孜、贝丽克孜·穆罕穆德、帕提姑丽·吐尔逊、甫拉提·依米提、吐尔逊阿依·多莱提、加米拉·阿不拉、哈丽达·卡德尔、迪木拉提·木沙、霍加阿合买提·优努斯、克力木·阿西木、沙比尔·艾力、买尔旦·艾合买提、玛尔哈巴·夏吾东、买买提明·阿西木、买买提·艾山、努尔穆罕穆德·多莱提、努尔尼沙·木克依提、斯拉木·玉赛音、亚库夫·沙力

验　　收　迪木拉提·木沙

封面设计　甫拉提·依米提

封面摄影　陈钊

责任校对　加米拉·阿不拉、玛尔哈巴·夏吾东、贝丽克孜·穆罕穆德、哈丽达·卡德尔

بۇ كىتاب شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىنىڭ 2004 - يىل 4 - ئاي 1 - نەشرى، 2004 - يىل 4 - ئاي 1 - باسمىسىغا ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى
本书根据新疆人民出版社 2004 年 4 月第一版 2004 年 4 月第一次印刷版本翻译出版

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى جايلار تەزكىرىسى
«باي ناھىيىسى تەزكىرىسى»

باي ناھىيىلىك تەزكىرە كومىتېتى تۈزدى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348№)
ش ئۇ ئا ر تەزكىرە كومىتېتى كومپيۇتېر مەتبەئە مەركىزىدە تىزىلدى
شىنجاڭ گېئولوگىيە - قېزىلما بايلىقلار رەڭلىك باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
2007 - يىل 10 - ئاي 1 - نەشرى
2007 - يىل 10 - ئاي 1 - بېسىلىشى
فورماتى : 787×1092 مىللىمېتىر 1/16
باسما تاۋىقى : 68.75 قىستۇرما ۋاراقى : 10
تىراژى : 1000 — 1
ISBN 978-7-228-11292-0
باھاسى : 240.00 يۈەن